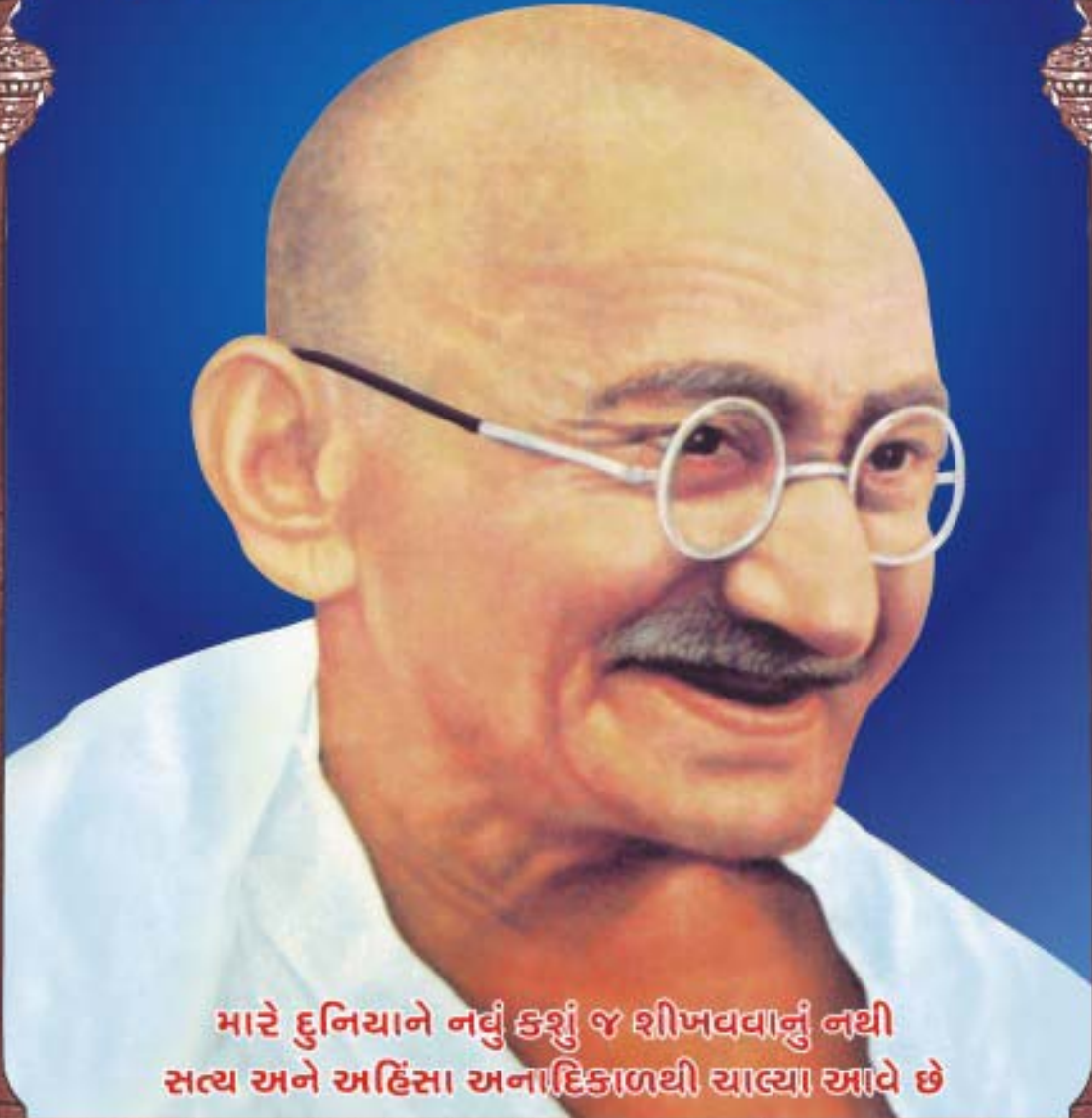

ગાંધી સ્મૃતિ ચિંતન વિશેષાંક

પ્રખુલ્લ જીવન

વર્ષ-૬૧ • અંક-૧ • જાન્યુઆરી ૨૦૧૩ • પાના ૬૦ • કીમત રૂ. ૨૦

મારે દુનિયાને નહું કશું જ શીખવવાનું નથી
સત્ય અને અહિંસા અનાદિકાળથી ચાલ્યા આવે છે

જિન-વચન

તેણે જહા સંધિમુહે ગહીર
સકમ્મુણા કચ્ચઈ પાવકારી ।
એવં પયા ! પેચ્ચઈહં ચ લોણ
કઢાળ કમ્માણ ન મોક્ષુ અત્થિ ।।

(૩.૪-૨)

ખાતર પાડવાનું પાપકર્મ કરનાર ચોર જેમ પકડાઈ જાય છે અને પોતાનાં કર્મનાં ફળ ભોગવે છે, તેમ પાપ કરનાર જીવ આ લોકમાં કે પરલોકમાં તેનું ફળ ભોગવે છે. કરેલાં કર્મનાં ફળ ભોગવ્યા વિના છુટકારો નથી.

When a thief is caught while breaking into a house, he is punished for the sin committed. Similarly, all living beings have to bear the fruits of their Karmas, either in this life or in the next life. No one can escape from the results of the Karmas done.

(ડૉ. રમણલાલ ચી. શાહ યોગિત 'જિન વચન' માંથી)

‘પ્રભુદ્દ જીવન’ની ગંગોત્રી

૧. શ્રી મુંબઈ જેન યુવક સંઘ પત્રિકા
૧૯૨૯ થી ૧૯૩૨
૨. પ્રભુદ્દ જેન
૧૯૩૨ થી ૧૯૩૭
બ્રિટિશ સરકાર સામે ન ઝૂકવું
એટલે નવા નામે
૩. તરૂણ જેન
૧૯૩૪ થી ૧૯૩૭
૪. પુનઃ પ્રભુદ્દ જેનના નામથી પ્રકાશન
૧૯૩૯-૧૯૫૩
૫. પ્રભુદ્દ જેન નવા શીર્ષકે અન્યુ ‘પ્રભુદ્દ જીવન’
૧૯૫૩ થી
- + શ્રી મુંબઈ જેન યુવક સંઘના મુખપત્રની ૧૯૨૯ થી, એટલે ૮૪ વર્ષથી અવિરત સફર, પહેલા સાપ્તાહિક, પછી અર્ધમાસિક અને ત્યારબાદ માસિક
- + ૨૦૧૩ માં ‘પ્રભુદ્દ જીવન’નો ૬૧મા વર્ષમાં પ્રવેશ

પ્રભુદ્દ વાચકોને પ્રણામ

પૂર્વ તંત્રી મહાશયો

જમનાદાસ અમરચંદ ગાંધી
ચંદ્રકાંત સુતરિયા
રતિલાલ સી. કોઠારી
મણિલાલ મોકમચંદ શાહ
જટુભાઈ મહેતા
પરમાણંદ કુંવરજી કાપડિયા
ચીમનલાલ ચકુભાઈ શાહ
ડૉ. રમણલાલ ચી. શાહ

ગાંધી પ્રસંગ : દરેક નાનામાં નાની વસ્તુની કદર કરો

એક દિવસ ગાંધીજી સેવાશ્રમમાં ફરવા નીકળ્યા. તેમની સાથે કેટલાક સહયોગી હતા. સ્વરાજ્ય અંગે ચર્ચા ચાલી રહી હતી અને ગાંધીજી બધાના વિચાર સાંભળી રહ્યા હતા. સાથે જ પોતાનો મત પણ વ્યક્ત કરી રહ્યા હતા. ત્યાં જ રસ્તામાં તેમને રૂનો એક ટૂકડો જોવા મળ્યો. સાથે ચાલતી એક બહેનને તેને લઈ લેવા ઈશારો કર્યો. આશ્રમ પાછા ફરીને તેમણે પેલો રૂનો ટૂકડો મંગાવ્યો ત્યારે પેલી બહેને કહ્યું કે, મેં તો તેને કચરામાં નાંખી દીધો. ગાંધીજીએ દુઃખી થઈને પૂછ્યું કે, તેને બદલે જો ત્યાં રૂપિયો કે પૈસા પડ્યા હોત તો પણ તું કેંકી દેત? તેણે

આચમન

‘ના’ કહ્યું. ગાંધીજીએ તેને કહ્યું કે, એ પણ પૈસા જ હતા. આશ્રમમાં રહીને તારે એટલું જાણવું જોઈએ કે મૂળ ધન શું છે? જેણે એ રૂને કાંત્યા વગર જ કેંકી દીધું તેણે ધન કેંકી દીધું છે. તું એ ધનને ઓળખી શકી નહીં. યાદ રાખો કે ધન ઘણી જ મહેતનથી પેદા થાય છે અને તેનો સાચો ઉપયોગ કરવો આપણી ફરજ છે. એટલે કે આપણે દરેક નાનામાં નાની વસ્તુ અને મહેતનથી કમાયેલા ધનની કદર કરવી જોઈએ.

સર્જન-સૂચિ

ક્રમ	કૃતિ	કર્તા	પૃષ્ઠ
(૧)	ભારતનો તપસ્વી	ડૉ. ધનવંત શાહ	૩
(૨)	અ પરિચ્છ અને ગાંધીજી	દલા વિ. પટ્ટણી	૬
(૩)	શાશ્વત ગાંધીકથા-સાર	ડૉ. યોગેન્દ્ર પારેખ	૧૪
(૪)	શાન્તિનો નીડર સેનાની માર્ટીન લ્યુથર કિંગ	ગગનવિહારી મહેતા	
		અનુ. સુબોધભાઈ એમ. શાહ	૨૩
(૫)	‘તું મહાત્મા ગાંધી માટે રહે?’	ઓશો રજનીશ	૨૬
(૬)	નીતિનાશને માર્ગ	રસિક શાહ	૩૧
(૭)	સત્ય એટલે શું?	શાંતિલાલ ગઢિયા	૩૭
(૮)	દેશનો સૌથી મોટો બદમાશ	શ્રીપાદ જોશી	૩૮
(૯)	પાકિસ્તાનમાં મહાત્મા ગાંધી	મુઝફ્ફર હુસેન	૪૦
(૧૦)	પર્યાવરણ સંકટમાં ગાંધીની પ્રાસંગિકતા	એસ. આર. રાજગોપાલન	૪૧
(૧૧)	દૈનિક વ્યવહારમાં ગાંધી	દલાઈ લામા	૪૨
(૧૨)	આઈનસ્ટાઈન વિરૂદ્ધ ગાંધી	ગણેશ મંત્રી: અનુ. દીપિકા રાવલ	૪૩
(૧૩)	જયભિખુ જીવનધારા : ૪૬	ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ	૪૫
(૧૪)	ધર્મ એક સંવત્સરી એક	‘મહાવીર મિશન’ સંપાદકીય	૪૮
(૧૬)	શ્રી મું.જે.યુ.સં. દ્વારા ૭૮મી પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા	—	૪૯
(૧૭)	સર્જન-સ્વાગત	ડૉ. કલા શાહ	૫૧
(૧૮)	ભાવ-પ્રતિભાવ	—	૫૨
(૧૯)	પંચે પંચે પાયેય : એકલો જાને રે...	ડૉ. કલા શાહ	૫૪
(૨૦)	Thus HE Was, Thus HE Spoke— Gandhi and Leo Tolstoy	Reshma Jain	55
(૨૧)	Gandhi my father, a creation in conflict	Pheroze Abbas Khan	56
(૨૨)	Pujya Gandhiji	Pushpa Parikh	58
(૨૩)	Gandhi is many men in one,	Nagindas Sangahvi	58

ચિત્ર સૌજન્ય:

MAHATMA GANDHI
his life with pictures

Published by : **GANDHI STUDY CENTRE, CHENNAI**

● ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ વર્ષ : ૬૧ ● અંક : ૧ ● જાન્યુઆરી ૨૦૧૩ ● વિક્રમ સંવત ૨૦૬૯ ● વીર સંવત ૨૫૩૯ ● પોષ સુદિ ● તિથિ-૫ ●

● ● ● શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ પત્રિકા ● ● ●

(૧૯૨૯ થી પ્રારંભ, ૮૪મા વર્ષમાં પ્રવેશ)

પ્રબુદ્ધ જીવન

● ● વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૨૦૦/- ● ●

● ● છૂટક નકલ રૂ. ૨૦/- ● ●

માનદ તંત્રી : ડૉ. ધનવંત શાહ

ભારતનો તપસ્વી

ગુજરાતના ઓ તપસ્વી મહામાનવ...

મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી!

મંદિરોમાં પચાસ દીપમાળા પ્રગટાવો,

પચાસ પચાસ આરતીઓ ઉતરાવો,

પચાસ પચાસ દેવઘંટા વગડાવો,

આજે પચાસ વર્ષનો ઉત્સવ છે.

અને એ કોણ છે એવો ?

જાણે કોઈ જગતભૂખ્યો, જાણે કોઈ વિશ્વતરસ્યો, જાણે સદાનો અપવાસી,
એ કોણ છે એવો ક ? લોકવંદ્ય ને સર્વપૂજ્ય ? સુદામાનો જાણે કો સહોદર ?

આનંદો, આનંદઘંટા વગાડો, આજે પચાસ વર્ષનો ઉત્સવ છે.

એ માનવ-સળેકડું છે શું ? સળેકડાથીયે રેખાપાતળું છે કિરણ છે મહાસૂર્યનું-

અડગ અને અવ્યય, અખંડ અને અપ્રમેય, એ તપસ્વી છે

એ યોગીન્દ્ર છે અવધૂત. એ તો સંસારી સાધુ છે.

ઓ નિષ્કામ કર્મયોગી! ઓ ગીતાધેલા સાધુ! ઓ મનુકુલના મહાત્મન!

નિઃશસ્ત્ર ત્યારે તો મહાભારત ખેડવાં છે સંસારનાં.

આત્મવાદીએ ત્યારે તો દેહવાદીઓને જીતવા છે ને ?

શ્રીકૃષ્ણના ઓ સખા! ઓ સુદામાપુરીના વાસી! જય હો! જય હો!

એશિયાના એક મહાયોગીન્દ્ર ઈસુનો એ અનુજ છે ન્હાનકડો.

મહાવૈષ્ણવોનો એ વંશજ છે. શ્રીનગરનો જાણે નરસિંહ મહેતો.

વિરોધીઓ પ્રતિ એ પ્રેમીલો, શરં પ્રત્યપિ સત્યમ્ બોધનાર.

નવામાં નવો તે, ને જૂનામાં જૂનો છે. સત્ય ત્હેનો મુદ્રામંત્ર છે, તપ ત્હેનું કવચ છે, બ્રહ્મચર્ય ત્હેનો ધ્વજ છે.

અખૂટ ક્ષમાજલ ત્હેને કમંડલે છે, સહનશીલાની ત્હેની ત્વચા છે.

સનાતન યોગીકુલનો યોગવારસ, રાગદ્વેષના ઝંઝાનિલથી પર, ભારતનો વર્તમાન મહાગુરુ,

એ તો ગુજરાતનો તપસ્વી મહાત્મા મોહનદાસ ગાંધી. આનંદો, રે આનંદો, નરનાર! આજે પચાસ વર્ષનો ઉત્સવ છે

મંદિરોમાં પચાસ દીપમાળા પ્રગટાવો, મંદિરોમાં પચાસ સ્વસ્તિકો પૂરાવો,

પચાસ ફૂલમંડલી ભરાવો, પચાસ આરતીઓ ઉતરાવો, પચાસ દેવઘંટા વગડાવો, તપમંદિરે આજે,

ઓ પૃથ્વીના લોક! તપસ્વીનો ઉત્સવ છે, ઉત્સવ છે...

આ અંકના સૌજન્યદાતા
સ્વ. શ્રીમતિ તારાબેન રમણલાલ શાહ
સ્વ. ડૉ. રમણલાલ ચીમનલાલ શાહના સ્મરણાર્થે

હસ્તે :
અમિતાભ રમણલાલ શાહ
શૈલજાબેન ચેતનભાઈ શાહ

ગાંધીજીની પચાસમી વરસગાંઠે ગુજરાતના સમર્થ કવિ ન્હાનાલાલે ગાંધીજીને આ ભવ્ય શબ્દોમાં અંજલિ આપી હતી. આજે ગાંધીનિર્વાણના પાંસઠમા દિવસે આપણે એ જ શબ્દાંજલિ અર્પીએ. ત્યારે કવિએ ગાંધીજીને ગુજરાતના તપસ્વી કહ્યા હતા. હવે તો એ ભારતના જ નહિ જગતના તપસ્વી છે. કારણકે વિશ્વશાંતિના સિદ્ધાંતો અહિંસા, સત્ય અને અપરિગ્રહને એમણે પોતાના કર્મથી, સાધના અને તપથી સિદ્ધ કર્યા છે. આ કવિ ન્હાનાલાલે વિદ્યાધિકારીની સગવડોભરી પેન્શનની સલામતીવાળી નોકરીને રાજીનામું આપી અંગ્રેજ સરકારને કહી દીધું હતું કે, ‘સાચા સત્યાગ્રહીને હવેથી સરકારનું કાંઈ ન ખપે.’ અને કવિએ ગરીબી સ્વીકારી દેશભક્તિની અમીરી ઓઢી લીધી હતી.

આવા તો કેટલાય તેજસ્વી માનવોએ ત્યારે ગાંધીની એક હાકલે સત્યાગ્રહની લડતમાં ઝંપલાવ્યું હતું. આજ સામયિકના અંગ્રેજી વિભાગના લેખિકા અમારા વિદુષી મુ. પુષ્પાબેન પરીખે-જેમની નિયમિત સેવા અને ખેવનાથી આ ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ સમયસર પ્રગટ થાય છે-પોતાના લેખમાં લખ્યું છે કે એમના પિતાશ્રી જે ધિકતી પ્રેક્ટીસવાળા પ્રસિદ્ધ સોલીસીટર હતા એમણે પણ સત્યાગ્રહમાં ઝંપલાવ્યું અને કદી ન છૂટે એવી સિગરેટની આદત એક જ ઝાટકે છોડી દીધી, ખાદી સ્વીકારી અને કહ્યું: ‘જેલમાં જઈશ તો ત્યાં મને સિગરેટ ઓછી મળવાની છે? એટલે અત્યારથી જ છોડું છું.’

અમારા પુષ્પાબેન જેવા ઘણાં ભાગ્યશાળી હજી આ ધરતીના પુણ્યે આ ધરતી ઉપર વર્તમાનમાં હયાત છે, જેમણે ગાંધીજીને જોયા અને સાંભળ્યા છે. એ સર્વેને અમારા પ્રણામ છે.

ગાંધી દર્શન અને શ્રવણનું સદ્ભાગ્ય થોડાં મોડા જન્મેલા મારા જેવા અનેકોને પ્રાપ્ત થયું નથી. અમે ગાંધીને જોયા છે માત્ર ફોટા અને ગાંધી વિષયક ફિલ્મો અને નાટકમાં, અને સાંભળ્યા એમના પૂર્વસંચિત કરેલા અવાજ યંત્રોમાંથી.

પરંતુ ગાંધી ચિંતને અમારા જેવાનું એવું ઘડતર કર્યું કે અમારા રોમેરોમમાં ગાંધી પ્રસરી ગયા. મને સ્મરણમાં છે તે દિવસ, ૧૯૪૮ની ૩૦મી જાન્યુ. જ્યારે સોનગઢ આશ્રમમાં હું માત્ર ચોથા ધોરણમાં હતો, અને એ સાંજે વાતાવરણ ગમગીનીમાં છવાઈ ગયું હતું. મારા બાળ માનસને કશું સમજાયું ન હતું, પણ ન સમજાય એવો વિષાદ મારા હૃદયને સ્પર્શી ગયો હતો. અમારા બાપા પૂ. કલ્યાણચંદ્રજી મહારાજ ધૂસકે ધૂસકે રડતા હતા. શોકસભામાં ત્યારે રાત્રે અમારા હેડ માસ્ટર કવિ નાથાલાલ દવેએ ગાંધીજી ઉપર એક ત્વરિત સર્જેલું વિષાદભર્યું કાવ્ય સંભળાવ્યું હતું. શાળા જીવનમાં ઉછેર ગાંધી વાતાવરણમાં થયો, સ્વામી આનંદ, નારણભાઈ દેસાઈ, ર. વ. દેસાઈ, દર્શક, સંતબાલજી-યાદી હજી લાંબી થાય એમ છે-વગેરેનો સત્સંગ, અમારા સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ કચ્છના પ્રસિદ્ધ કવિ દુલેરાય કારાણીનું સાનિધ્ય, એમના મુખેથી વહેતી

‘ગાંધી બાવની’ની કાવ્યગંગા, ઘણું ઘણું, ઘણું બધું, પછી કૉલેજ દરમિયાન પણ ગાંધી સાહિત્યનો અભ્યાસ, એ બધું એવું એકરસ થઈ ગયું અને ત્યાં સુધી આગળ વધ્યું કે ખાદી ધારણ કરી અને ૩૦મી જાન્યુઆરીના નિયમિત ઉપવાસ પણ. પણ એક પળે આ ચિંતન રહ્યું અને પેલા બે છૂટી ગયા. આ છૂટી ગયા એ ખોટું થયું જ. ક્યારેક આપણે જ આપણું પતન લાચારીપૂર્વક જોવું પડે છે. પણ આ ‘જોવા’ની સમજણ મળી એ કુદરતની મહેરબાની નથી? આ પણ ગાંધી ચિંતને શીખવાડ્યું છે. ગાંધી ચિંતન વ્યવહારમાં પ્રવેશ્યું અને અમને ‘વેદિયા’નો સરપાવ પણ મળી ગયો. પણ જવા દો એ બધી વાતો, ક્યારેક ગાંધી કથા સમયે એ વ્યથા કહીશું.

ગાંધી કથા કાન માંડીને સાંભળીએ તો ઝીણી સિતારી જેવા ધ્વનિથી આપણા કાનમાં ગાંધી વ્યથા ગોરંભાઈ જાય. કારણકે ગાંધીએ ક્યારેય પોતાની વ્યથા ઢોલ નગારા વગાડીને જગતને કહી નથી.

એટલે જ આ સંસ્થા મુંબઈ જૈન યુવક સંઘે જૈન કથા, ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈની પ્રભાવક વાણીમાં મહાવીર કથા, ગૌતમ કથા અને ઋષભ કથા પછી પૂ. નારાયણ દેસાઈ દ્વારા વહેતી ગાંધીકથાના તંતુને યુવા દ્વારા આજ અને આવતીકાલના યુવક માટે લંબાવવાનો પ્રયત્ન કરી યુવાન પ્રાધ્યાપક ડૉ. યોગેન્દ્ર પારેખ દ્વારા ‘શાશ્વત ગાંધી કથા’નું આયોજન કર્યું. જેનો સાર આ અંકમાં પ્રસ્તુત છે.

આ સંસ્થાના સ્થાપકો માત્ર જૈનો જ ન હતા. એ સર્વે મહાનુભાવો ગાંધી આદર્શ અને વિચારને વરેલા હતા, એની પ્રતીતિ આ સંસ્થાનો ઇતિહાસ જોતા થાય છે.

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ને છેલ્લા ત્રણ વર્ષમાં ‘કવિવર ટાગોર’, ‘જૈન કથા સાહિત્ય’, ‘નવપદ’ અને ‘આગમ સૂત્ર’ના વિશેષાંકો એના વાચકના કરકમળમાં ધર્યા, હવે આ ગાંધી વિષયક ‘ગાંધી ચિંતન’ અંક અર્પણ કરીએ છીએ.

ગાંધીજીના જીવન અને ચિંતન વિશે વિવિધ કલમોએ અહીં શબ્દો પીરસ્યા છે જે આજે પણ પ્રતીતિ કરાવે છે કે જગતે વિશ્વશાંતિ અને સુખ પાસે પહોંચવું હશે તો ગાંધી ચિંતનને જીવનમાં, વ્યવહારમાં ઉતારવું પડશે. ગાંધી સાચા વૈષ્ણવજન હતા, સાચા શ્રાવક હતા. ગાંધીને જેટલી ગીતા પ્રિય હતી એટલાં જ જૈન સિદ્ધાંતો પ્રિય હતા. ગાંધીએ આપણને ઘણું અલૌકિક અને અસંભવ આપ્યું અને અપાવ્યું.

આ મહામાનવ ગાંધી સત્યાગ્રહી હતા અને સત્યગ્રાહી પણ હતા. એ માનવ માત્રને, જીવ માત્રને પ્રેમ કરતા, તો પણ એ અજાત શત્રુ ન હતા, એમણે વિરોધનો સામનો કર્યો અને સહન પણ કર્યું પરંતુ આ બધું એક સ્થિતપ્રજ્ઞની અવસ્થાએ. એટલે જ એ વિશ્વવંદ્ય હતા.

આ લેખના પ્રારંભમાં કવિ ન્હાનાલાલે ગાંધીની જે ભવ્ય પ્રશસ્તિ કરી છે, એ જ કવિ પાછલી ઉંમરે ગાંધીજીના ઉગ્ર વિરોધી રહ્યા. પણ

- ૧ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૨૦૦/- (U.S. \$ 20) ● ૩ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૫૦૦/- (U.S. \$ 50) ● ૫ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૮૦૦/- (U.S. \$ 80)
- ૧૦ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૧૮૦૦/- (U.S. \$ 180)

ગાંધીએ તો એમને દુઝણી ગાય જ કહ્યા-જિજ્ઞાસુએ ડૉ. ધીરુભાઈ ઠાકરનું પુસ્તક ‘ગાંધીજી અને પાંચ સાક્ષરો’ વાંચવું.

રજનીશજી ગાંધીજીના બધાં વિચારો સાથે સંમત ન હતા, પણ એમનો ગાંધી પ્રેમ અનન્ય હતો. એની પ્રતીતિ આપણને ઓશોના લેખ ‘તું મહાત્મા ગાંધી માટે રહે છે?’ માંથી થાય છે. ગાંધીજીના પુસ્તક ‘નિતીનાશને માર્ગે’ ઉપર ગાંધી પછી જે વૈજ્ઞાનિક ચર્ચા થઈ, એ કદાચ ગાંધીજીની હયાતી દરમિયાન ગાંધીજીએ વાંચી હોત તો ગાંધીજી પોતાના વિચારની ફેરવિચારણા કરત. આ વિષયનો શ્રી રસિક શાહનો લેખ ચર્ચા સાથે અહીં પ્રસ્તુત છે.

ગાંધી અને પુત્ર હરિલાલના સંબંધ વિશે તો ઘણું ઘણું લખાયું છે પણ આ તંગ સંબંધો વખતે એ સમયની બન્ને પિતા-પુત્રની સૂક્ષ્મ માનસિક અવસ્થાને કોઈ સર્જકે સ્પર્શી નથી. માત્ર ઘટનાઓના સ્થૂળ દેહનું જ અવતરણ થયું છે. યુવાન ફિલ્મ સર્જક ફિરોઝ ખાને પોતાની ફિલ્મ ‘ગાંધી માય ફાધર’માં આ સંવેદના જે સમતુલાથી આલેખી છે, અને એ સમતુલા વચ્ચે સર્જક તરીકે પોતે કેવી સૂક્ષ્મ સંવેદના અનુભવી છે એ વ્યથા પણ અહીં એમના અંગ્રેજી લેખમાં પ્રસ્તુત છે.

આ મહામાનવના હિમાલય જેવા વિરાટ વ્યક્તિત્વને સ્પર્શવાનું આપણું તો કોઈ ગજું નહિ, આ તો બરફની એક નાનકડી ટુકડી જેવો આ અંક છે, પણ શ્રદ્ધા છે કે આ નાનકડી ટુકડી વાચકના, આંતરમનને શાતા આપશે, નવી ચિંતન દિશા આપશે, અને સત્ય ગ્રાહ્ય કરવાની ક્ષમતા આપશે જ.

ગાંધી પછી ગાંધીના સિદ્ધાંત પ્રમાણે પોતાની કાંતિમાં આગેકૂચ કરનાર માર્ટીન લ્યુથર કિંગ વિશેનો ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’માં ૧૯૬૮માં છપાયેલો લેખ પણ અહીં પુનઃ હાજર છે. આ મહામાનવને પણ જગતે ‘ગોળી’ની ભેટ આપી હતી.

હવેનું જગત એટલી પ્રતિજ્ઞા લે કે જ્યારે જ્યારે ગાંધી જેવો માનવ આ ધરતી ઉપર ફરી અવતરશે ત્યારે અમે એને ‘ગોળી’એ તો નહિ દઈએ જ. ગાંધી વાંચીને આટલું વિચારાય તો ય ઘણું ઘણું.

કોઈ જગ્યાએ, ક્યાંક ન ગમે તો ક્ષમા કરશો. ગાંધી ક્ષમાધારી હતા જ. વાચકોને પ્રણામ.

□ ધનવંત શાહ

drdtshah@hotmail.com

લંગડાતો દત્તોબા

યરવડામાં મે પ્રવેશ કર્યો અને જોયું કે બાપુજીની સેવા માટે સામાન્ય કેદીઓમાંથી દત્તોબા કરીને એક મહારાષ્ટ્રી બ્રાહ્મણને રસોઈયા તરીકે રાખેલો છે. બાપડાના હાથપગમાં સંધિવા હતો. લંગડાતો લંગડાતો ચાલે. બોલે ઓછું, પણ ચીંધેલું કામ બરાબર કરે. બાપુજી માટે નાહવાનું પાણી ગરમ કરવું. એમના કપડાં ધોઈ આપવાં, દૂધ ગરમ કરવું અને એવું જ બીજું કામ એને સોંપવામાં આવેલું. એને લંગડાતો જોઈ બાપુજીએ મારી મારફતે એની બધી હકીકત જાણી લીધી. બીજે દિવસે સવારે એમણે સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ મેજર માર્ટિન સાથે વાત કરી અને કહ્યું કે, ‘એના પર નૈસર્ગિક ઉપચાર અજમાવવા માગું છું, તમારી રજા છે?’ જેલના ડૉક્ટરે એને છએક મહિના દવાઓ આપી જોઈ હતી. એમાંથી કશો લાભ થયેલો નહીં. મેજર માર્ટિને કહ્યું, ‘અમારો વાંધો નથી. તમે તમારો ઈલાજ અજમાવો. બાપુજીએ કહ્યું, ‘એને થોડા દિવસ અપવાસ કરાવીશ. પછી એને અમુક ખોરાક આપીશ. મારા ખોરાકમાંથી જ જરૂરી વસ્તુ એને આપીશ.’ પોતાના જીવનમાં આટલો રસ લેનાર કોઈ દત્તોબાને મળ્યું નહોતું. એ રાજી થયો એથીયે વધારે તો આશ્ચર્યચકિત થયો. બાપુજી રોજ એને બોલાવે, તબિયતની વિગતો જાણી લે, ખોરાકમાં જરૂરી ફેરફાર કરે. થોડા જ દિવસમાં એની તબિયત સુધરવા માંડી અને આખરે જે માણસ ઘણા કષ્ટથી લંગડાતો ચાલતો હતો તે તદ્દન સાજો થઈ દોડવા માંડ્યો. પછી તો એ વિશેષ નિષ્ઠાથી બાપુજીની સેવા કરવા લાગ્યો એમાં આશ્ચર્ય શું?

આ દત્તોબા પ્રકરણ પૂરું કરવા માટે પછીની કેટલીક વિગતો અહીં જ ઉમેરી દઉં.

હું છૂટ્યો, બાપુજી છૂટ્યા, પછી દત્તોબા પણ પોતાની સજા પૂરી કરી છૂટ્યો.

ઘણાં દિવસ પછી, બાપુજી જ્યારે મુંબઈમાં મણિભવનમાં હતા અને હું એમને મળવા ગયો હતો ત્યારે એક દિવસ અચાનક દત્તોબા બાપુજીને મળવા આવી ચડ્યો. હું એને બાપુજી પાસે લઈ ગયો. બાપુજીએ પ્રેમથી પૂછ્યું, ‘હાલ શું કરે છે?’

તેણે કહ્યું, ‘કોટ તરફ મેં નાનકડી ફરાળની (એટલે કે ચા-કોફીની) દુકાન કાઢી છે.’

બાપુજી બહુ કામમાં હતા. એમણે કહ્યું, ‘કાલે મળવા આવજે. જરૂર આવજે. આજે વખત નથી.’

‘હા’ કહીને એ ગયો, પણ પાછો આવ્યો જ નહીં. બાપુજીએ ઘણો અફસોસ કર્યો. કહેવા લાગ્યા, ‘એની દુકાન ચલાવવા માટે મારે એને થોડા પૈસા આપવા હતા. ગરીબ માણસ મજૂરી કરીને પેટ ભરે. બે બે વાર મળવા શી રીતે આવી શકે? મારે તે જ વખતે એને પૈસા આપી દેવા જોઈતા હતા.’

મેં ઘણો વિચાર કર્યો. પણ મુંબઈ જેવા વિશાળ માનવસાગરમાં દત્તોબાની ભાળ ક્યાંથી કઢાય?

□ કાકા કાલેલકર

અપરિગ્રહ અને ગાંધીજી

□ દક્ષા વિ. પટ્ટણી

આ વિદ્યુષી પ્રાધ્યાપિકાએ ૧૯૭૬ માં ગાંધી વિચારક ઇશ્વરભાઈ દવે, સી. એન. પટેલ અને દર્શકના માર્ગદર્શન હેઠળ ‘ગાંધીજીનું ચિંતન’ વિષય ઉપર મહાનિબંધ લખી, પીએચ. ડી.ની ઉપાધિ પ્રાપ્ત કરી છે. લગભગ દસ પુસ્તકો અને પચાસથી વધારે ચિંતનાત્મક લેખોના લેખિકા અને આકાશવાણી, દૂરદર્શન તેમ જ સભા-સમારંભોના પરિસંવાદોમાં પોતાના ચિંતનને પ્રસ્તુત કરતા આ લેખિકા પ્રભાવક વક્તા છે. પ્રસ્તુત વિષયને આ લેખિકાએ નવા પરિમાણથી અહીં તપાસી વિષયની વિસ્તૃત ચર્ચા કરી ગાંધીને મહામાનવ તરીકે યથાર્થ રીતે દર્શાવ્યા છે.

સૌ પ્રથમ તો જે મહાપુરુષોની સ્મૃતિમાં આપણે બધાં જીવનના આ મહામૂલ્ય વિષે કંઈક વિચારવા ભેગાં થયાં છીએ તે મહાત્માઓ આપણા વૈદિક ઋષિઓ, ગીતાકાર કૃષ્ણ, ઉપનિષદકારો, ઋષભદેવ, ભગવાન બુદ્ધ, મહાવીરસ્વામી અને ગાંધીજીને હું પ્રણામ કરું છું; જેમણે અપરિગ્રહ જેવા જીવનમૂલ્યને, વિચારને પોતાના જીવનમાં આચારસિદ્ધ કરી સામાન્ય માણસના વિચારોની ક્ષિતિજને ખોલી આપી. આજે આપણે એ ખુલ્લી ક્ષિતિજમાંથી માત્ર ગાંધીજીના જીવનને આધારે અપરિગ્રહના જીવનમૂલ્યને શક્ય તેટલું સરળતાથી સમજવા ભેગાં થયાં છીએ કે જેથી આપણને એ સુલભ બને.

જેમ સહસ્રદળ કમળની પાંખડીઓ ખિલતી રહે, વિકસતી રહે અને એમાંથી નવાં નવાં સૌંદર્ય પ્રગટતા રહે છે તેમ આ અપરિગ્રહ શબ્દ પણ છેક વેદકાળથી આજસુધી એની વિવિધ અર્થછાયામાં વિકસતો, વિસ્તરતો રહ્યો છે. આપણે એ ઐતિહાસિક વિકાસ કમને છોડીને આપણી સમયમર્યાદામાં આપણા આ વિષયક્ષેત્રને સ્પષ્ટ કરવા પ્રયત્ન કરશું.

સામાન્ય રીતે આવા કોઈ પણ વિષય ઉપર ચર્ચા વિચારણા કરતી વખતે આપણે આપણી આસપાસની બાહ્ય પરિસ્થિતિની વાતો કરી લોકો અતિશય પરિગ્રહ કરી કેવા કેવા ભ્રષ્ટાચારો કરી રહ્યા છે તેનું વર્ણન કરતાં હોઈએ છીએ અને સાંભળતાં હોઈએ છીએ આથી સામાન્ય માણસને તો એમ જ થાય કે સમાજ આખો આવો સડી ગયો છે તો આપણા જેવા એકલ દોકલ માણસથી શું થઈ શકે? પરિગ્રહ તો સમાજવ્યાપી અરે વિશ્વવ્યાપી રોગ છે. આપણે તેમાં કશું જ કરી શકતા નથી. આવી લાચારીની લાગણી તેમાંથી જન્મે છે. મને લાગે છે કે આ વિષયનું બાહ્યક્ષેત્ર થયું. આ નિરાશામાંથી આપણે બહાર નીકળવું હોય તો આપણા મહાપુરુષોના જીવન ચરિત્ર આપણને રસ્તો બતાવે છે કે બીજા શું કરે છે તે નહીં પણ આપણે શું કરી શકીએ તે વિષે વિચારવું હોય તો બહાર નહીં પણ અંદર આપણા પોતાના ચિત્ત તરફ દૃષ્ટિ કરી ત્યાં શું ચાલી રહ્યું છે? શું થઈ શકે તે સમજીએ તો આપણો માર્ગ આપણને દેખાશે. આથી જ આજના વિષયમાં અપરિગ્રહનું મૂલ્ય અને ગાંધીજીએ પોતાના જીવનમાં કરેલો તેનો વિકાસ, તેની વાતો આપણે કરવી છે. એટલે મારો અભિગમ આ બાહ્ય પરિસ્થિતિ વિષે વાતો કરવાને

બદલે આપણા ચિત્તની અંદર શું ચાલી રહ્યું છે અને શું થઈ શકે, કેવી રીતે થઈ શકે તેની સાદી સીધી વાતો કરવા તરફ છે. પરિસ્થિતિ ગમે તે હોય પણ તેનાથી પર જઈને, અળગાં રહીને આપણે આપણાં જીવનમાં આ મૂલ્યને સિદ્ધ કરવાની દિશામાં ક્યાં સુધી જઈ શકીએ તેની કેટલીક વાતો ગાંધીજીના જીવનને આધારે કરવા માંગું છું.

આથી સૌ પ્રથમ વિષયનો શબ્દાર્થ સ્પષ્ટ કરી એક ભાષાના શિક્ષક તરીકે મને જે સમજાય છે તે ટૂંકમાં કહીને જીવનની ક્ષણે ક્ષણ જેણે અત્યંત સભાનતાથી આ વિચારને પોતાના જીવનમાં આચારમાં મૂકી જગતને આશ્ચર્યકારક પરિણામોનો અનુભવ કરાવ્યો છે તે ગાંધીજીના જીવનમાં તેનું એક એક પગથિયું કેમ રચાતું ગયું, તેનું સ્વરૂપ અને વિકાસ કેવી રીતે થાય છે તેની પ્રક્રિયાની વાત કરવા માંગું છું. બહારની નહીં અંદરની. બધી નહીં કેટલીક.

આપણો વિષય છે અપરિગ્રહ અને ગાંધીજી. આથી પહેલાં અપરિગ્રહ શબ્દનો અર્થ બરાબર સમજી લઈએ અને પછી ગાંધીજીના જીવનના સંદર્ભમાં તેને સમજવાનો અથવા મૂલવવાનો છે એટલે પહેલાં શબ્દની રચના એટલે કે તેનું બંધારણ અને તેના વિવિધ અર્થો, તેની અર્થછાયાને સ્પષ્ટ રૂપે સમજી લઈએ.

આપણી સંસ્કૃત ભાષાની અને તેની સાથે અવિભાજ્ય રીતે સંકળાયેલી આપણી સંસ્કાર પરંપરાની એક વિશેષતા એ રહી છે કે કોઈ પણ શબ્દની રચનાને સમજી લઈએ તો પછી એ શબ્દરચના જ એના વિવિધ અર્થોને, અર્થ વિકાસને અનંત રીતે ખોલી આપે છે. આથી એ ક્રમમાં આપણે અપરિગ્રહ શબ્દને અને તેમાંથી બનતા શબ્દોને, તેના અર્થવર્તુળોને જરા સમજીએ.

અ+પરિ+ગ્રહ=અપરિગ્રહ એ શબ્દમાં મૂળ ધાતુ છે ગ્રહ. ગ્રહ એટલે ગ્રહણ કરવું, પકડવું. આ મૂળ ધાતુને આગળ પાછળ પ્રત્યયો લાગે તેમ તેના અર્થ બદલાતા રહે. જેમકે આગ્રહ, વિગ્રહ, સંગ્રહ, પરિગ્રહ વગેરે. આપણે જેને સંઘરો કહીએ છીએ તે શબ્દ સંગ્રહમાંથી આવ્યો છે પણ સંઘરાખોરીમાં ખોરી પ્રત્યય અરબી-ફારસીમાંથી આવ્યો છે એટલે એનો અર્થ બદલાય જાય છે. પરંતુ સંગ્રહનો અર્થ તો સારી રીતે ભેગું કરેલું એવો જ થાય છે. સં એટલે સરખી રીતે. દા. ત. કૃ એટલે કરવું. તેના પરથી સંસ્કૃતિ, સંસ્કાર, કૃતિ એટલે કરેલી પણ સંસ્કૃતિ

એટલે સરખી રીતે કરેલી. એ જ રીતે સંભાર, સંસ્મરણ વગેરે. જે વસ્તુને સરખી વ્યવસ્થિત રીતે એકઠી કરવામાં આવે તે સંગ્રહ. પરંતુ આવો એક બીજો પૂર્વગ છે પરિ. પરિ એટલે બધી બાજુથી. આ પ્રત્યય ગ્રહ ધાતુને લાગે એટલે શબ્દ થયો પરિગ્રહ. પરિગ્રહ એટલે કે ચોતરફથી ભેગું કરવું, પકડવું, એકઠું કરવું. જેમ સંગ્રહ એ સારો અર્થ સૂચવે છે તેમ પરિગ્રહ એટલે એકપણ દિશા છોડ્યા વિના બધી બાજુથી એકઠું કરવું. આથી એનો અર્થ સારો નથી કેમકે આપણા ધર્મશાસ્ત્રોનું શિક્ષણ અને આપણો સામાન્ય અનુભવ એમાંથી કેળવાયેલી સમજ એવી રહી છે કે માણસ જ્યારે જીવનના વૈવિધ્યને માણવાનું ભૂલીને કોઈ એક જ વસ્તુને એકઠી કરવામાં મંડી પડે છે ત્યારે એ વિવેકભાન ગુમાવી બેસે છે અને પ્રકૃતિને અવગણીને, તેનાથી વિમુખ થઈને, કુદરતના નિયમનો ભંગ કરીને ચારે બાજુથી કોઈ પણ વસ્તુનો એ સારી હોય કે ખરાબ પણ તેનો આત્યંતિક સંગ્રહ એટલે કે પરિગ્રહ કરે છે ત્યારે એ જીવનવિકાસને રુંધી નાંખે છે. એ વ્યક્તિ અને સમાજ બન્ને માટે હાનિકારક છે. માટે ઋષિ મુનિઓએ આપણને એક વિચાર આપ્યો, એક જીવનમૂલ્ય સમજાવ્યું કે અપરિગ્રહ. અ એ નકાર સૂચક છે એટલે તેનો અર્થ થયો ચારે તરફથી ભેગું ન કરવું અર્થાત્ અપરિગ્રહ. આવાં જ બીજાં મૂલ્યો અસ્તેય, અભય વગેરે છે પરંતુ આપણે અત્યારે તો અપરિગ્રહની વાત કરવાની છે. આપણા ધર્મશાસ્ત્રોમાં છેક વેદકાળથી આ વિચાર સમજાવવામાં આવ્યો છે. વેદમાં પાંચ યમમાં એક અપરિગ્રહ છે. જૈન ધર્મમાં તેને યામ તરીકે ઓળખાવ્યા છે, બૌદ્ધ ધર્મમાં પંચશીલ, ગીતામાં લોકસંગ્રહ અને ઉપનિષદમાં તેની વિગતે વાત કરવામાં આવી છે.

ઈશાવાસ્ય ઉપનિષદનો પહેલો જ શ્લોક છે-

इशावास्यम् इदम् सर्वम् यत् किञ्चित् जगत्यां जगत् ।

तेन त्यक्तेन भुजिथाः मागध कस्यचित् धनम् ॥

આ આખું જગત ઈશ્વરથી વ્યાપ્ત છે (બધે ઈશ્વર વસેલો છે) તેથી તું ત્યાગ કરીને ભોગવ અને કોઈના ધનની ઈચ્છા કરીશ નહીં, લઈશ નહીં. અહીં ઇશ એટલે Law of Nature કુદરતનો કાયદો અથવા નિયમ. આ આખું વિશ્વ એક કુદરતના નિયમ પ્રમાણે ચાલે છે અને એ નિયમની શોધ આપણા ઋષિ મુનિઓએ કરી છે કે પ્રકૃતિમાં જે કંઈ જીવસૃષ્ટિ સર્જાય છે તેના પોષણ માટે પ્રકૃતિ રોજેરોજનું ઉત્પન્ન કરીને આપે જ છે તો મનુષ્યે આ નિયમમાં વિશ્વાસ રાખી સંગ્રહ અને તેમાંથી પરિગ્રહ એટલે કે આત્યંતિક સંઘરો કરવો જોઈએ નહીં. જો આ નિયમનો ભંગ થાય તો સામાજિક અસમતુલા સર્જાય છે અને વ્યક્તિનો પોતાનો પણ સર્વતોમુખી વિકાસ થઈ શકતો નથી. એક જ વસ્તુ પાછળ મુગ્ધ થઈ તેનો પરિગ્રહ કરનાર વ્યક્તિની જીવનવિકાસની અનંત દિશાઓ માણ્યા વગરની જ રહી જાય છે. ટૂંકમાં આ નિયમનો ભંગ થાય તો સૃષ્ટિની સમતુલા જળવાતી નથી અને તેની અતિશયતામાં સર્વનાશ રહેલો છે. આજે જ્યારે સમગ્ર માનવજાત એ દિશામાં દોડી રહી છે

ત્યારે આવો વિષય વિચારકોને માટે અત્યંત પ્રસ્તુત છે. એ માટે હું આવો વિષય પસંદ કરનાર આયોજકોની આભારી છું.

હવે આપણે અપરિગ્રહ શબ્દને જીવનના સંદર્ભમાં વૈજ્ઞાનિક રીતે વિચારીએ તો ગ્રહ એટલે ગ્રહણ કરવું, પકડવું, લેવું, વળગવું. આ જડ અને ચેતન બન્નેની પ્રકૃતિ છે. જીવમાત્રની પ્રકૃતિ છે. તેમાં સારું કે ખરાબ કશું જ નથી. સૃષ્ટિમાં કોઈ પણ જીવ કે વસ્તુ બીજાના આધાર વિના, ટેકા વિના, પકડ્યા વિના અસ્તિત્વમાં આવી જ શકતું નથી. તેના આવિષ્કારનીયે પહેલાં આ પકડવાની પ્રક્રિયા શરૂ થઈ ચૂકી હોય છે. મનુષ્ય પણ માતાના ગર્ભમાંથી માતાની નાળ પકડે છે પછી જ એ આ દુનિયામાં આવિષ્કાર પામે છે. વૃક્ષનું બીજ માટીને વળગીને પછી જ વ્યક્ત થાય છે. ધાતુઓ પણ જમીનમાંથી નીકળે છે ત્યારે માટીને વળગેલી જ હોય છે. કોઈનો આવિષ્કાર તદ્દન સ્વતંત્ર રીતે થતો નથી એટલે કે પકડવું એ પ્રકૃતિ છે. જડ કે ચેતન કોઈ તેનાથી મુક્ત નથી. આ કુદરતનો નિયમ છે. તેને કોઈ અવગણી શકતું નથી. એ આપણા અસ્તિત્વની પહેલાં જ શરૂ થઈ ચૂક્યું હોય છે. વૈદિક ઋષિ, ઋષભદેવ કે ગાંધીજી આ બધાથી માંડીને આપણે બધાં આ ક્રમને આધિન છીએ અને એમાં કશું જ અયોગ્ય નથી કેમકે એ પ્રકૃતિ છે.

હવે વિકાસની વાત કરીએ તો સમજવા જેવી વાત એ છે કે વ્યક્તિ કે વસ્તુ પોતે જેને પકડ્યું હોય છે તેને કાયમ વળગી રહેતું નથી. અને વળગી રહે તો ત્યાં વિકાસ અટકે છે. આથી પોતે જેને પકડ્યું હોય તેનો ઉપયોગ પૂરો થતાં તેનાથી વધારે કશુંક મેળવવા પોતે જેને વળગેલ હોય તેને છોડીને તેનાથી વધારે ઉન્નત વસ્તુને પકડે છે. માતાના ગર્ભમાંથી બહાર આવ્યા પછી મનુષ્ય જેમ માતાને વળગે છે અને કાળક્રમે તેને પણ છોડી દે છે. તેના વિકાસમાં એ ત્યારે જ નવી સ્થિતિને પામે છે જ્યારે પકડેલને છોડે છે. માણસ ટ્રેકિંગમાં જાય ત્યારે પકડેલ દોરીને છોડે છે અને ઉપરની દોરીને પકડી વધારે ઉપર જાય છે એજ રીતે જ્ઞાન, વિજ્ઞાનની શોધ પણ એ જ ક્રમમાં થાય છે અને એથી વ્યક્તિ સાચા અર્થમાં કુદરતી ક્રમે વિકાસ પામે છે. વિકાસ પામતો મનુષ્ય ક્યારેય કોઈ વ્યક્તિ, વિચાર કે વસ્તુને વળગી રહેતો નથી. એટલે પકડવું એ કુદરતનો ક્રમ છે તેમ છોડવું એ વિકાસનો ક્રમ છે. ટૂંકમાં પકડવું અને છોડવું એ પ્રકૃતિ છે. કુદરતનો નિયમ છે તે એટલે સુધી કે જગતના મહાપુરુષો જેમણે જીવનભર પરંપરાથી ચાલ્યા આવતા જીવનમૂલ્યનો આદર કર્યો હોય અને એ મૂલ્યને પકડ્યું હોય પરંતુ તેની વિવેકબુદ્ધિને જ્યારે પોતાની વિકાસયાત્રામાં એનાથી વધારે ઊંચું જીવનમૂલ્ય સમજાય, તેનું દર્શન સ્પષ્ટ થાય તો એ નવા મૂલ્યને પકડવા માટે આજસુધી પોતે જેનું પાલન કર્યું હતું તે મૂલ્યને છોડી દે છે. જગતના પ્રત્યેક મહાપુરુષો આ પ્રક્રિયામાંથી પસાર થાય છે. દા. ત. રામાયણમાં જે મર્યાદા પુરુષોત્તમ રામે પિતાની આજ્ઞાનું પાલન કરી રાજપાટ છોડી વનવાસ સ્વીકાર્યો એ જ વડીલોની આજ્ઞાનું પાલન

કરનાર રામને સીતાના ત્યાગ પછી તેની ત્રણે માતાઓ અને ગુરુઓએ આજ્ઞા કરી, શાસ્ત્રનો નિયમ હતો અને વર્ષોની પરંપરા પણ હતી કે પત્ની વિના પુરુષ યજ્ઞમાં બેસી શકે નહીં, છતાં એ આજ્ઞા અને પરંપરાનો ત્યાગ કર્યો પણ બીજાં લગ્ન કર્યાં નથી. આ જૂની પરંપરાના મૂલ્યનો ત્યાગ કરી એ પોતે અને પછીના સમગ્ર ભારતીય સમાજને, ભારતીય સંસ્કૃતિને એ એક સોપાન ઉપર લઈ જાય છે. દરેક મહાપુરુષના જીવનનું એ જ લક્ષણ છે કે નિયમનું, જીવનમૂલ્યનું અશેષ પાલન, પણ જરૂર પડ્યે વધુ ઉન્નત ભૂમિકા માટે તેનો ત્યાગ કરી નવા મૂલ્યનું પ્રસ્થાપન. કૃષ્ણ, બુદ્ધ, મહાવીર અને ગાંધીજીએ સમગ્ર સમાજનું આમૂલ પરિવર્તન આ રીતે જ કર્યું એથી જ એ યુગપ્રવર્તક બન્યા. એમના જીવનચરિત્ર વાંચનારને તેમાંથી એના અનેક દૃષ્ટાંતો મળશે. ટૂંકમાં પકડવું અને છોડવું એ વિકાસની પ્રકૃતિ છે, કુદરતનો સહજ ક્રમ છે. તેમાં સારું કે ખરાબ કશું નથી. એ માત્ર પ્રકૃતિ છે.

આ પ્રકૃતિમાંથી મનુષ્યની ગતિ હંમેશાં બે દિશામાં થતી રહી છે. એક સંસ્કૃતિ તરફ અને એક વિકૃતિ તરફ. આપણી ભાષામાં એ પણ કેવી રીતે પ્રગટ થયું છે? જોઈએ. આપણે ગ્રહ શબ્દથી જ આગળ ચાલીએ. ગ્રહ શબ્દને આગળ પૂર્વગ લાગ્યો સં અને શબ્દ થયો સંગ્રહ. માણસે સારી, જીવન ઉપયોગી, જીવનપોષક વસ્તુ, વિચાર કે જ્ઞાનનો સંગ્રહ કરવાનું શરૂ કર્યું અને તેમાંથી સંસ્કૃતિનું સર્જન થયું. જો માણસે સંગ્રહ ન કર્યો હોત તો માનવ સંસ્કૃતિનો વિકાસ જ ન થયો હોત. આપણી જ્ઞાન વિજ્ઞાનની બધી જ દિશાઓ આ સંગ્રહોમાંથી જ જન્મી છે, વિકસી છે અને વિકસતી રહી છે. આપણો જ્ઞાનનો સંગ્રહ જ વિજ્ઞાન અને અધ્યાત્મની ઉંચી ભૂમિકાએ લઈ જાય છે. જેન સમાજનું માનવસમાજને અતિમૂલ્યવાન પ્રદાન એ એમના ગ્રંથ સંગ્રહો છે. આ બધા સંગ્રહો ન થયા હોત તો આજે આપણે આવી વાતો કરવા ભેગાં પણ ન થયાં હોત. ટૂંકમાં સંગ્રહ એ સંગ્રહ રહે, સરખી રીતે સમજપૂર્વક, ચોક્કસ ધ્યેય માટે, સમગ્ર માનવ સમાજના કલ્યાણ માટે કરવામાં આવે એ સંસ્કૃતિ છે. એ સારી પ્રવૃત્તિ છે. જ્યાં સુધી એ વિકાસને પોષક છે.

હવે શબ્દ રહ્યો પરિગ્રહ. ગ્રહ એ પ્રકૃતિ છે. સંગ્રહ એ સંસ્કૃતિ છે તો પરિગ્રહ શું છે. આપણે જોયું કે પરિ એટલે ચોતરફથી. મનુષ્ય જ્યારે બધી જ મર્યાદાનો ત્યાગ કરી લૂંટ ચલાવે છે, એ સંપત્તિનો પરિગ્રહ કરે છે ત્યારે પોતાની જાતમહેનતથી નહીં પણ ગમે ત્યાંથી, ગમે તે રીતે ધન એકઠું કરે છે. એ ગરીબોના મોઢામાંથી ખાવાનો કોળીયો ટુંટવે છે. પશુઓના ચારામાંથી પૈસા એકઠાં કરે એ પરિગ્રહ વ્યક્તિ અને સમાજ બંનેનો નાશ કરે છે એટલે એ વિકૃતિ છે. તેમાંથી માનવસમાજને બચાવવા મહાપુરુષોએ લાલબત્તી ધરી અપરિગ્રહ. સૂત્ર આપ્યું અતિ સર્વત્ર વર્જયેત્ । આપણા તીર્થંકરોએ તો કહ્યું જ છે કે એ કુદરતના નિયમથી વિરુદ્ધ છે પરંતુ આપણું મેડિકલ સાયન્સ પણ કહે છે કે શક્તિ આપનાર વિટામીન પણ જરૂર કરતાં વધારે પ્રમાણમાં

લઈએ તો તે નુકસાન જ કરે છે. આ વ્યાપક નિરીક્ષણને અંતે આપણા ઋષિ મુનિઓએ બહુ સાદી ભાષામાં સમજાવ્યું કે આપણી જરૂરિયાત સિવાયનું જે કંઈ છે તે છોડતાં જઈએ તો જીવનમાં એક નવો જ ભાવ, તાજગી, હળવાશનો અનુભવ થાય છે. પોતે એ અનુભવ કર્યા પછી જગતને તેનો અનુભવ કરાવવાની વ્યાપક પ્રેમભાવનામાંથી એમણે આપણને અપરિગ્રહનું આ જીવનમૂલ્ય આપ્યું. ત્યક્તેન મુંજિથા: । ત્યાગ કરીને ભોગવ. માતાની નાળ છોડવામાં જે નિયમ હતો તે જ વિકાસનો ક્રમ સત્તા, સંપત્તિ, વિચારવસ્તુ કે સંવેદનાની અતિશયતાને છોડવામાં છે. આપણે સામાન્ય રીતે એવું સમજતાં હોઈએ છીએ કે સંપત્તિનો ત્યાગ કરવાથી અપરિગ્રહ થઈ ગયો પણ એ વાત અધૂરી છે. અપરિગ્રહ સંપત્તિનો, સત્તાનો, જ્ઞાનનો, વિચારનો, સંવેદનાનો, મૂલ્યોનો, ભાવનો અને આ બધું છોડ્યા પછી પણ જો મનુષ્ય પોતાની જાતને શૂન્યવત્ ન અનુભવે અને ત્યાગ કોઈક માટે કરે છે એમ સમજતો હોય, ત્યાગનો લેશ પણ અહંકાર હોય તો તે અપરિગ્રહથી કશું સિદ્ધ થતું નથી. ગાંધીજી લખે છે-

‘સત્યના પૂજારીએ તો રજકણ કરતાંયે નમ્ર થવું ઘટે.’

હવે આ માર્ગે ગાંધીજીની જીવનભરની સાધનાને વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ મનોવૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ તો જોઈએ તો એમણે ૧. પ્રકૃતિમાંથી શું પકડ્યું, શું છોડ્યું. ૨. એમણે જીવનમાં શેનો સંગ્રહ કર્યો? ૩. શેનો અપરિગ્રહ કર્યો, ક્યાં સુધી? ૪. અને અત્યંત પ્રયત્ન છતાં જે શિખર બાકી હતું ત્યાં કુદરતે તેમને આઘાત આપી જ્ઞાનનો અનુભવ કરાવ્યો અને અંતે એ સાધક સિદ્ધાંત કક્ષાએ કેવી રીતે પહોંચ્યો તેનો આલેખ જોઈએ.

કોઈ પણ સિદ્ધિ કે સ્થિતિ એકાએક પ્રાપ્ત થતી નથી. એના માટે સાધકના જીવનમાં જાગૃતિ હોય, જીવનને ગંભીરતાથી, સભાનતાથી સમજવાની દૃષ્ટિ કેળવે તો જ એ કોઈપણ શિખર સુધી પહોંચી શકે છે. ગાંધીજીમાં બાળપણથી જ આવી એક દૃષ્ટિ છે. જે એમના જીવનવિકાસને સમજવાની ચાવી છે. આત્મકથામાં એ લખે છે.

‘હું કંઈ બહુ હોંશિયાર ન હતો પણ મારા વર્તનને વિષે મને બહુ ચીવટ હતી.’ આ વર્તન વિષેની ચીવટને કારણે જ શિક્ષકના કહેવા છતાં એ બાજુના વિદ્યાર્થીમાંથી ચોરી કરતા નથી. બળવાન થવાની ઈચ્છાથી માંસ ખાધા પછી માતા પાસે જૂઠું બોલે તો છે પણ પછી વિચારે છે કે ‘જૂઠું બોલવું અને તે પણ માતાની સામે? એના કરતા તો માંસ ન ખાવું વધારે સારું.’ ખોટું બોલ્યા પછી એને ખ્યાલ આવે છે કે ખોટું બોલવું પોતાને ફાવતું નથી. એ જ ક્ષણે સાચું બોલવાનું નક્કી કરે છે ત્યાંથી સત્યપાલનનું વ્રત શરૂ થયું અને એ વ્રત રૂપે જીવનના અંત સુધી ટકી રહ્યું, વિકસતું રહ્યું. મન, વચન, કર્મથી સ્થૂળ સત્યનું પાલન કરતાં કરતાં જ તેમાંથી અગિયાર વ્રતો એમને મળ્યાં. ગાંધીજીને આ અગિયાર વ્રત જેમાં આપણા પાંચ મહાવ્રતો આવી જાય છે તે નથી આપ્યાં કોઈ ગુરુએ, નથી મળ્યા કોઈ ધર્મમાંથી. એ એમની સાધનામાં અનાયાસ આવ્યા છે. સભાન રીતે જીવાતા જીવનમાં અપરિગ્રહ સુધીની

યાત્રાને જોઈએ.

શું છોડવું ? શું પકડવું એ માણસે પોતે નક્કી કરવાનું છે અને એ ધારે તો કેટલું કરી શકે તેમ છે ? માણસે પોતાના જીવનમાં કઈ વસ્તુનો, વિચારનો, જ્ઞાનનો સંગ્રહ કરવો અને તેનો ઉપયોગ કેમ કરવો એ પણ એની જ પસંદગીનો વિષય છે અને તેનો પુરુષાર્થ પણ એણે પોતે જ કરવાનો છે અને ધીમે ધીમે પોતાના અનુભવોને આધારે અપરિગ્રહ સુધી પહોંચવાનું છે. પહેલાં વિસ્તરવાનું પછી સંકેલવાનું આ બંને ક્રિયાઓ સરખી જ મહત્વની અને કુદરતી છે.

ગાંધીજીએ પોતાના દરેક વર્તન વ્યવહાર પછી તેની યોગ્યાયોગ્યતા વિચારી અને પછી વારસાગત રીતે પોતાનામાં ઉતરી આવેલા સંસ્કારોમાંથી સજાગ રીતે શું છોડ્યું, શું પકડ્યું ? માત્ર એક એક દૃષ્ટાંત લઈએ.

કામવાસના અને સત્યનિષ્ઠા ગાંધીજીને વારસાગત સંસ્કારોમાં મળી આવ્યા હતા. તેમાંથી એમને સમજાયું અને એમણે કામવાસના છોડી. બ્રહ્મચર્યની, નિર્વિકારીતાની કઈ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી ? અને સ્થૂળ સત્યનું પાલન કરતાં કરતાં એ પરમ સત્યની ઝાંખી સુધી કેવી રીતે પહોંચ્યા ? પોતે સ્વીકારેલું Relative Truth માંથી ધીમે ધીમે Absolute Truth સુધીનો એમનો વિકાસ કેવો અને કેટલો હતો ? સત્યના પ્રયોગોમાં એ લખે છે, ‘પિતા સત્યનિષ્ઠ ઉદાર પણ કોધી હતાં. કંઈક વિષયને વિષે આસક્ત પણ ખરા કેમકે એમણે છેલ્લો વિવાહ ચાલીસ વર્ષ પછી કર્યો હતો.’

ગાંધીજીની કામવાસના પોતાની પત્ની પૂરતી મર્યાદિત હતી, પરંતુ આ માણસે દક્ષિણ આફ્રિકામાં ઘાયલોની સેવા કરતાં વિચાર્યું કે સેવામાં બ્રહ્મચર્ય જરૂરી છે અને મહામહેનતે એમણે એ દિશામાં પગલાં માંડ્યા અને ધીમે ધીમે કામવાસનાથી મુક્ત થઈ એમનું વિકારરહિત જીવન અજ્ઞાન, અભણ લોકોના ચારિત્ર્યને કેવી રીતે ઘડે છે તે આપણે જોઈએ.

ગાંધીજી દક્ષિણ આફ્રિકા ગયા અને ત્યાં જ એમની સત્યાગ્રહની લડતનો આરંભ થયો. લડતનું સ્વરૂપ તેના પ્રયોગોમાંથી જ બંધાતું ગયું. તેમાં સરકારે કાયદો કર્યો કે જે હિંદીઓ હિન્દુસ્તાનમાંથી લગ્ન કરીને આવ્યા છે તેમના લગ્ન કાયદેસરના નહીં ગણાય, તેમની પત્નીઓ પત્ની નહીં પણ રખાત ગણાશે અને તેના બાળકોને તેના વારસાગત હક્કો નહીં મળે. આખીયે હિન્દી કોમ માટે આ બહુ આઘાતજનક, અપમાનજનક કાયદો હતો. ગાંધીજીએ એની સામે સત્યાગ્રહ શરૂ કર્યો. આ સત્યાગ્રહમાં એમણે ખાણમાં કામ કરતા ખાણિયાઓના સ્વમાનને પણ જાગૃત કર્યું. એમને આ કાયદો સમજાવી કહ્યું કે જો તમને આ અપમાન સામે વિરોધ હોય તો મારી સાથે નિકળી પડો. એમ કરવાથી તમારી નોકરી જશે. મકાન અને સામાન જપ્ત થશે. મારી પાસે તમને આપવા કશું જ નથી. માત્ર એટલું કહું છું કે, તમને જમાડ્યા પહેલાં હું જમીશ નહીં અને તમને સુવડાવીશ ત્યાં હું સૂઈશ. એમની આ સચ્ચાઈનો પ્રભાવ એટલે હતો કે ખાણિયાઓ પોતાનું સર્વસ્વ છોડીને નીકળી પડ્યા. લગભગ ત્રણ હજાર માણસોની આ કૂચને ટ્રાન્સવાલની

કૂચ તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે. અત્યાર સુધી સત્યાગ્રહની લડતમાં ભાગ લેનાર સૈનિકોને સત્યાગ્રહના સ્વરૂપની ખબર હતી. તેઓને તે અંગે તાલીમ પણ આપવામાં આવી હતી, પણ આ ખાણિયાઓને એવી કોઈ નૈતિકતાની તાલીમ પણ આપવામાં આવી ન હતી. જ્યાં ખાવાનું મળતું ત્યાં બધાં ખાઈ લેતા અને સૂવાનું મળે ત્યાં સૂઈ જતાં. ગાંધીજી તેમના પુસ્તક ‘દક્ષિણ આફ્રિકાના સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ’માં નોંધે છે કે મોટા મોટા મસ્જિદના મેદાનમાં એક સાથે આ ભાઈઓ બહેનોને સૂવાનું થતું. આ લોકો એ ભૂમિકાનાં હતાં કે તેમા કશુંક અજુગતું બની જાય તો પણ તે લોકોને બહુ વાંધો ન આવે. પણ ગાંધીજી લખે છે કે ‘આમ છતાં આખીએ યાત્રામાં એક પણ અનિચ્છનીય બનાવ બન્યો નથી. મને આ સાહસ કરવાનું કેમ સૂઝ્યું તે ખબર નથી. આજે કદાચ હું આવું સાહસ ન કરી શકું.’ આટલી પછાત જાતના લોકોને સત્યાગ્રહના સિદ્ધાંતોને જેણે જાણ્યા પણ નથી તેવા માણસોના જીવનમાં આ પવિત્રતા કે સંયમ ક્યાંથી આવ્યાં ? તેનો જવાબ ગોપાલ કૃષ્ણ ગોખલેના વિધાનમાં છે. ગોખલે અને તિલક એ સમયે હિન્દુસ્તાન બે મુખ્ય નેતા હતા. ગોખલે દક્ષિણ આફ્રિકામાં ગાંધીજીની સત્યાગ્રહની લડત અને હિન્દીઓની સ્થિતિ વિષે તપાસ કરવા ગયેલા. એમણે પોતાની નોંધમાં લખ્યું છે કે મારા જીવનમાં એવા અનેક માણસોને હું મળ્યો છું કે જેમના જીવનમાં વિકારો ઉત્પન્ન જ ન થતા હોય, પરંતુ જેની હાજરી માત્રથી બીજાના વિકારો શમી જાય એવા બે જ માણસો મેં જોયા છે. એક મારા ગુરુ રાનડે અને બીજા મોહનદાસ ગાંધી.

સમજવા જેવી વાત એ છે કે આપણી આસપાસ પણ એવા માણસો હોય છે જેનામાં કોઈ વિકારો ઊભા જ નથી થતા. એવા અનેક માણસોને આપણે જાણતા હોઈએ છીએ પરંતુ જેની હાજરી માત્રથી બીજાના વિકારો શમી જાય એવી પવિત્રતા, નિર્વિકારીતા ગાંધીજીએ સિદ્ધ કરેલી એથી જ ઈંગ્લેંડની સરકાર વાટાઘાટ માટે કોઈ અધિકારીને હિન્દુસ્તાન મોકલે ત્યારે સૂચના આપીને મોકલતા કે તમે વાત કરતી વખતે મિ. ગાંધીની આંખમાં આંખ પરોવીને વાત નહીં કરતા, નહીં તો તમે તેની વાત સ્વીકાર્યા વિના નહીં રહી શકો. ગાંધીજીની સત્યનિષ્ઠા અને અહિંસાનો આવો સૂક્ષ્મ પ્રભાવ મનુષ્ય માત્રમાં એ પવિત્રતા જાગ્રત કરતો. માત્ર સ્ત્રી-પુરુષ સંબંધમાં જ નહીં મનુષ્યમાત્રના સંબંધમાં એમણે પવિત્રતા સર્જી અને અત્યંત વ્યાપક અર્થમાં બ્રહ્મચર્ય-બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ માટે જ ક્રિયાઓ કરવી એ અર્થ સિદ્ધ કર્યો. ગાંધીજી લખે છે, ‘મારે પ્રાણીમાત્ર સાથે અભેદભાવ અનુભવવો છે.’ એમની બ્રહ્મચર્યા માનવેતર સૃષ્ટિ સુધી પથરાઈ ગઈ.

ગાંધીજીએ પોતાને વારસાગત સંસ્કારોમાં મળેલ કામવાસનાને છોડી પણ સત્યને પકડ્યું અને ધીમે ધીમે સત્યનો સાક્ષાત્કાર એ જ એમનું જીવનલક્ષ્ય બની ગયું. એ કેવી રીતે થયું ?

મજાની વાત એ છે કે ગાંધીજીએ કશુંયે છૂપાવ્યા વિના સત્યના પ્રયોગોમાં આ આખીયે પ્રક્રિયાને આલેખી છે જેમાંથી આપણને ખ્યાલ

આવે છે કે ગાંધીજી પણ આપણી જેવા જ અથવા ક્યારેક આપણાથી પણ નબળા સામાન્ય માણસ હતા. જે ભયને કારણે, માતા પ્રત્યેની લાગણીને કારણે એને દુઃખ થશે એમ માનીને પણ જૂઠું બોલ્યા હતા. આપણામાંથી કેટલાંયે માણસો એવા હશે જેને ખોટું બોલવાની, ચોરી કરવાની, બીડી પીવાની કે માંસ ખાવાની ક્યારય વૃત્તિ પણ ન થઈ હોય, વિચાર સુદ્ધાં ન આવ્યો હોય. ગાંધીજી એટલા સામાન્ય માણસ હતા કે એમણે આ બધા જ વિકારો અનુભવ્યા છે. આ બધી જ ભૂલો કરી છે છતાં એ આવા નિર્વિકારી, પવિત્ર મહાત્મા કેવી રીતે બન્યા? માર્ગ બહુ સરળ છે જે એ માર્ગે ચાલે તેને માટે.

ગાંધીજી બાળપણમાં એવું માનતા હતા કે અંગ્રેજો જેવા બળવાન થવા માટે માંસ ખાવું જોઈએ. હવે વૈજ્ઞાનિક ધર્મમાં માંસ તો ખવાય નહીં એટલે માતાથી છૂપાવીને મિત્ર સાથે બહાર જઈ માંસ ખાધું. ઘરે આવ્યા પછી માતાએ જમવાનું કહ્યું ત્યારે ભૂખ નથી, પેટમાં દુઃખ છે, એવા બહાના બતાવી આપણે સામાન્ય માણસો જેમ છૂપાવીએ છીએ તેમ ગાંધીજીએ પણ ખોટું બોલીને વાત છૂપાવી, પણ આ કરતાં એમને ફાવ્યું નહીં. મનમાં ઊંડે ઊંડે એને લાગવા માંડ્યું કે ખોટું બોલવું પોતાને ફાવતું નથી. એ લખે છે ખોટું બોલવું અને તે પણ માતાની સામે? એના કરતાં તો માંસ ન ખાવું સારું. એ વિચારે છે કે જ્યારે માતા નહીં હોય ત્યારે માંસ ખાઈશ અને બીજાંઓને માંસ ખાતા કરીશ પણ માતા સામે જૂઠું તો નહીં જ બોલું. પોતાને ખોટું બોલવું ફાવતું નથી એ ભાન થતાં એણે ખોટું બોલવાનું બંધ કર્યું અને સત્યપાલન શરૂ થયું જેમાંથી સ્વાભાવિક રીતે જ અહિંસા, અસ્તેય, અપરિગ્રહ આદિ અગિયાર વ્રતો એમના જીવનમાં આવ્યાં અને વિકસતાં રહ્યાં. માત્ર અને માત્ર પોતે માનેલ સ્થૂળ સત્યપાલન એટલે કે પોતાને જે ખબર છે તે જ સત્યનું મન, વચન, કર્મથી પાલન કરતાં કરતાં એમને સમજાયું કે સત્ય તો સાપેક્ષ છે. મને એક સત્ય લાગે, બીજાને બીજું લાગે. ગાંધીજીને લાગે કે અંગ્રેજોએ હિન્દુસ્તાનને સ્વરાજ આપવું જોઈએ અને અંગ્રેજોને એમ લાગે કે હિન્દીઓ સ્વરાજને માટે લાયક જ નથી, તો આ બેમાંથી સત્ય કયું? એવું સત્ય જે સર્વમાન્ય હોય. એમાંથી એમને અહિંસા મળી અને સમજાયું કે અહિંસાના સાધનથી જ પરમ સત્યને પામી શકાય, નિરપેક્ષ સત્યને જાણી શકાય અને ધીમે ધીમે ગાંધીજી હજારો વર્ષની પરંપરાથી ઉપર ઊઠીને, એવું સત્ય જગત સામે મૂકી શક્યા જે એમના વિરોધીઓને પણ સ્વીકાર્ય હોય. આ Relative Truth થી Absolute Truth સુધીનો એમનો વિકાસ એ પણ કોઈ પણ સામાન્ય માનવીને માટે સુલભ છે. કેવી રીતે?

ગાંધીજી પોતાની આત્મકથામાં લખે છે કે, ‘હું કાંઈ બહુ હોશિયાર વિદ્યાર્થી ન હતો. પણ મારા વર્તનને વિષે મને બહુ ચીવટ હતી.’ ગાંધીજીના વ્યક્તિત્વ વિકાસને ઓળખવાની અને અનુસરવું હોય તો તેની આ ચાવી છે. આ વર્તન વિષેની ચીવટને કારણે એ કોઈ પણ કાર્ય

કરે તો એ બરાબર કર્યું છે કે ખોટું કર્યું? એવો પ્રશ્ન એમના મનમાં ઉઠતો. આથી જ શિક્ષકના કહેવા છતાં એ બાજુના વિદ્યાર્થીમાંથી ચોરી નથી કરતા અને માંસ ખાધા પછી આ વર્તનની ચીવટને કારણે જ એમને થાય છે કે ‘ખોટું બોલવું અને તે પણ માતાની સામે? એના કરતાં તો માંસ ન ખાવું સારું.’ આ વર્તન વિષેની ચીવટ એટલે જ અંતરાત્માનો અવાજ. દુનિયાના સામાન્યમાં સામાન્ય માણસને પણ આ અંતરાત્માનો અવાજ સંભળાતો જ હોય છે. માણસ પોતે કંઈ પણ ખોટું કે અયોગ્ય વર્તન કરે ત્યારે તેને પોતાને તો ખબર પડે જ છે કે પોતે ખોટું કરી રહ્યો છે. માત્ર ગાંધીજીને જ નહીં, ગમે તેવા અધમ માણસને પણ અંતરાત્માનો અવાજ સંભળાય છે. પણ વારંવાર તેને અવગણીને આપણે તેને સાંભળતાં નથી. જ્યારે ગાંધીજી અંતઃકરણના અવાજને બરાબર સાંભળે છે. વર્તન વિષેની ચીવટને કારણે એ પોતાના મનનું બરાબર નિરીક્ષણ કરે છે. પછી પરીક્ષણ કરે છે શું સાચું છે? શું ખોટું તેની મથામણ કરે છે અને અંતે જે ખોટું કે અયોગ્ય છે તેને તે જ ક્ષણે છોડે છે. આમ આત્મનિરીક્ષણ, આત્મપરીક્ષણ અને આત્મશુદ્ધિ એ ત્રણ પ્રક્રિયા એમની સાધનામાં ચાલે છે. પરિણામ એ આવ્યું કે એમણે આપણી જેવા સામાન્ય માણસ જેવી જ ભૂલો કરી છે પણ એકની એક ભૂલ એણે ક્યારેય બીજી વખત કરી નથી. દરેક ભૂલમાંથી એ શુદ્ધ થઈને જીવનવિકાસનું એક સોપાન ઉપર જાય છે.

આ વર્તન વિષેની ચીવટને કારણે જ દક્ષિણ આફ્રિકામાં કસ્તુરબાનો હાથ ઝાલી રાત્રે ઘરમાંથી બહાર મોકલી દીધા પછી એમને ધીમે ધીમે સમજાયું કે સત્યની શોધ માત્ર સત્યના આગ્રહથી નથી થતી જો તેમાં અહિંસા ન હોય તો. આથી તેમને એક મહાન સત્ય મળ્યું કે સત્ય સાધ્ય છે પણ અહિંસા સાધન છે. આ અહિંસાની એમની વ્યાખ્યામાં નિરંતર વિકાસ થતો રહ્યો છે. અહિંસા એટલે કોઈ સજીવને મારવું નહીં એ પહેલી ભૂમિકાથી શરૂ થઈ એ સામાજિક જીવનમાં હિંસા ક્યાં ક્યાં રહેલી છે તેની વ્યાખ્યા આપતાં કહે છે, ‘ખોટું બોલવું તે હિંસા છે, ચોરી કરવી તે હિંસા છે, બીજાને જેની જરૂર છે તેનો સંગ્રહ કરવો તે હિંસા છે’ વગેરે.... પેરેગ્રાફ ઘણો લાંબો છે પણ છેલ્લે લખે છે, ‘કુવિચાર માત્ર હિંસા છે, ખરાબ વિચાર કરવો તે પણ હિંસા છે.’ ગાંધીજી છેલ્લે અહિંસાની વિધાયક (Positive) વ્યાખ્યા આપતાં કહે છે કે—‘અહિંસા એટલે પ્રેમ’. પછી આત્મનિરીક્ષણ કરી જુએ છે કે, ‘હું મારા વિરોધીને પ્રેમ કરી શકું છું?’ પરીક્ષણને અંતે પરિણામ નોંધે છે—‘પ્રેમ કરી શકું છું કે નહીં તે મને ખબર નથી પણ કોઈનોયે તિરસ્કાર કર્યાનું મને યાદ નથી.’

ગાંધીજીના આ માત્ર વિચાર નથી એમણે એ જીવી બતાવ્યું છે. દક્ષિણ આફ્રિકાના રાજકીય વડા જનરલ સ્મટ્સ જેની સામે ગાંધીજી લાંબા સમય સુધી સત્યાગ્રહની લડત લડ્યા એ જનરલ સ્મટ્સ લખે છે કે ‘અમે બન્ને આટલા બધા લાંબા સમય સુધી સામ સામે પક્ષે રહ્યા

પણ મેં ક્યારેય મિ. ગાંધીને મિજાજ ગુમાવતા જોયા નથી.’

ગાંધીજીની અહિંસા એમની જીવનદૃષ્ટિનો કેટલો વિકાસ કરે છે ! ‘દક્ષિણ આફ્રિકાના સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ’ એ પુસ્તકમાં એક પ્રકરણ છે : જનરલ સ્મટ્સનો વિશ્વાસઘાત ! પછી આશ્ચર્ય ચિહ્ન છે. એ પ્રકરણમાં વર્ણન છે કે એક વખત જનરલ સ્મટ્સે ગાંધીજી જેલમાં હતા ત્યાંથી બોલાવીને એમને કહ્યું કે તમને અત્યારે છોડી મૂકવામાં આવે છે અને તમારા સાથીઓને આવતી કાલે છોડવામાં આવશે. પણ બન્યું એવું કે બીજા દિવસે ગાંધીજીના સાથીઓને સ્મટ્સે છોડ્યા નહીં ત્યારે છાપામાં જનરલ સ્મટ્સે વિશ્વાસઘાત કર્યો એ જાતનું લખાણ આવ્યું. આમ પણ અંગ્રેજી છાપાંઓએ રાજકારણી તરીકે એને માટે ખંધો, લુચ્ચો એ મતલબના વિશેષણો વાપર્યા છે. પરંતુ ગાંધીજી આ આખાં પ્રસંગની વિગત આપી. પ્રકરણને અંતે પ્રશ્ન મૂકે છે કે ‘ખરેખર જનરલ સ્મટ્સે ઈરાદાપૂર્વક કરેલો વિશ્વાસઘાત હતો ?’ પછી લખે છે-‘કદાચ નહીં.’ મનુષ્ય માત્રમાં પડેલા સારા અંશોને નિહાળવા અને તેને ઉગાડવા, જાગૃત કરવા, ટૂંકમાં માનવતાની ખેતી કરવી એ જ તો ગાંધીજીનું મોટામાં મોટું કાર્ય છે.

ગાંધીજીએ શું છોડ્યું, શું પકડ્યું તેના માત્ર એક એક દૃષ્ટાંતો આપ્યાં છે. જેમાં ઘણું સમાવી શકાય, પરંતુ શું છોડ્યું ? શું પકડ્યું પછીનો મુદ્દો છે શેનો સંગ્રહ કર્યો ?

સંગ્રહ : આપણે આગળ જોયું તેમ સંગ્રહ એટલે સરખી રીતે ભેગું કરવું. ગાંધીજીએ અનેક સંગ્રહો કર્યા છે-જેમકે ફેશનનો એમનો શોખ. વિલાયત ભણવા ગયા ત્યારે ટાઈ બાંધતા શીખવા, પીયાનો અને નૃત્ય શીખવા એમણે ટ્યૂશન પણ રાખેલાં એટલે મૂળમાં જીવ શોખીન છે; પણ બેલ સાહેબનું પુસ્તક વાંચ્યું અને એમના મનમાં બેલ વાગ્યો કે હું ક્યાં આ બધું શીખવા આવ્યો છું ? હું તો ભણવા આવ્યો છું અને એમણે એ બધું છોડ્યું. પણ તમે જુઓ તો દક્ષિણ આફ્રિકા ગયા ત્યારે પણ યુરોપિયન સ્ટાઈલમાં રહેવાનો એમનો શોખ કંઈ ઓછો નથી. ટાઈ અને હેટ સાથેના એમના ફોટાઓમાં એમની પર્સનાલિટી છે, પરંતુ આ બધાથી વિશેષ એવું કશુંક એને ખેંચે છે. ગિરમીટિયાઓ સાથે કામ કરતાં એમની સાથે એકરૂપતાથી સહકાર, સમભાવ રચતાં એ ગિરમીટિયાના ડ્રેસ લેંઘો અને ઝભ્ભો પહેરે છે પણ એમની ફેશન કે ચીવટ ક્યારેય ઓછાં થયાં નથી. મિત્રો, ચીવટ એ કપડાંમાં નથી, કપડાં પહેરવાની રીતમાં છે. ગાંધીજીએ જ્યારે માત્ર એક પોતડી પહેરીને બીજાં બધાં વસ્ત્રોનો ત્યાગ કર્યો ત્યારે પણ એમની ફેશન, એમની સ્ટાઈલ એકદમ ધ્યાન ખેંચે તેવાં છે. ગમે તેટલું દોડતા હોય તો પણ એમની પોતડી ક્યારેય અવ્યવસ્થિત કે કરચલીવાળી દેખાતી નથી. આમ એમની ફેશનની શોખવૃત્તિ બદલાતા સ્વરૂપે પણ જળવાઈ રહી છે એમાં વિકાસ છે.

વાંચનનો સંગ્રહ : ગાંધીજી લખે છે કે હું તો સામાન્ય વિદ્યાર્થી હતો પરંતુ ઈંગ્લેન્ડમાં ભણવા ગયા ત્યારે જગતના બદલાતા વિચાર પ્રવાહો વિષે એમણે ઘણું વાંચ્યું છે. એમણે કેટલાં કેટલાં અને કેવાં કેવાં

પુસ્તકો એ ઉંમરમાં વાંચ્યા છે તેનો ખ્યાલ એક અંગ્રેજી પુસ્તક ‘ગાંધી ઈન લંડન’ વાંચીએ તો ખ્યાલ આવે. પછીના સમયમાં દક્ષિણ આફ્રિકામાં અને દેશમાં જેલમાં પણ એમણે પુષ્કળ વાંચ્યું છે. વાંચનનો સંગ્રહ, વિચારનો સંગ્રહ-દેશ અને દુનિયામાં પશ્ચિમના યંત્રયુગને કારણે સર્જાયેલી નવી સભ્યતામાં રહેલ શોષણનીતિમાંથી શું પરિસ્થિતિ દુનિયામાં સર્જાશે અને હિંસા થશે એનું જે ચિત્ર એમણે ઈ. સ. ૧૯૦૮માં આપ્યું અને ૧૯૧૪માં પહેલું વિશ્વયુદ્ધ અને પછી બીજું, એમ બે મહાયુદ્ધો જગતે નિહાળ્યા. ગાંધીજીનું લખેલ ‘હિંદ સ્વરાજ’ એ માત્ર હિંદુસ્તાનના સ્વરાજની વિચારણા આલેખતું પુસ્તક નથી. સમસ્ત દુનિયા વિષેનું તેમાં ચિંતન છે. એથી જ રોફલરે ગાંધીવિચારને ત્રીજા મોજાં તરીકે ઓળખાવ્યો છે. માનવ સંસ્કૃતિના ઇતિહાસમાં અત્યાર સુધીમાં ત્રણ મોજાંઓ આવ્યા છે. ૧. ખેતી અને પશુપાલન. ૨. યંત્ર સંસ્કૃતિ. ૩. ગાંધી વિચાર. ગાંધી વિથ સેટેલાઈટ એમ કહીને રોફલરે વિચારજગતમાં ગાંધી ક્યાં છે ? તે દર્શાવી આપ્યું છે. પોતાને સામાન્ય વિદ્યાર્થી ગણાવતા ગાંધીજીને જગતની ત્રણ ભાષાઓ પર પ્રભુત્વ હતું, જેમાં એ લખી, વાંચી ને બોલી શકતા. આમ છતાં આપણે તેના પુસ્તક સંગ્રહ વિષે કે વિચાર સંગ્રહ વિષે કશું જાણતા નથી એ કંઈ ઓછી નથી.

ગાંધીજીનો ખગોળશાસ્ત્રને સમજવાનો શોખ, ખરીદેલું દૂરબીન, કેલનબેક સાથેની ચર્ચા આ બધા જ એમના આસ્વાદ્ય શોખ અને સંગ્રહો છે. પણ મજાની વાત એ છે કે વર્તન વિષેની ચીવટને કારણે એમણે સંગ્રહ એ પરિગ્રહ થાય તે પહેલાં જ અપરિગ્રહના જીવનમૂલ્યની સાધના શરૂ કરી. આમેય ગીતાના અભ્યાસે અને શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના સંગે એમની અધ્યાત્મની દિશાઓ ખોલી આપી હતી. દક્ષિણ આફ્રિકામાં વકીલાત જામી હતી ત્યારે પણ જાતમહેનત માટે કપડાં ધોવાં, દળવું વગેરે કામો કરતા હતા. દરરોજ બે કલાક દવાખાનામાં મફત સેવા આપવા પણ જતા એ આંતરયાત્રા ચાલુ જ હતી. હવે અપરિગ્રહના અદ્ભુત દૃષ્ટાંતોએ જગતમાં જે આશ્ચર્યો સર્જ્યાં તે જોઈએ-

અપરિગ્રહ સંપત્તિનો : ગાંધીજી કમાવા માટે જ દક્ષિણ આફ્રિકા ગયા હતા અને ઠીક ઠીક કમાયા પણ છે. એક પણ ખોટો કેસ લડ્યા વિના પણ એ ઘણું કમાયા છે. સુમિત્રા કુલકર્ણીએ પોતાના પુસ્તક ‘અશમોલ વિરાસત’માં આજથી વીસ વર્ષ પહેલાં ગણતરી કરીને લખ્યું છે કે-ગાંધીજીએ જ્યારે રસ્કિનનું પુસ્તક ‘અન ટુ ધીસ લાસ્ટ’ વાંચીને પોતાની સંપત્તિનો ત્યાગ કરી સાદું મજૂરીનું જીવન જીવવા કોદાળી ને પાવડો લઈ નીકળી પડ્યા ત્યારે એમની માસિક આવક પંદર લાખ રૂપિયા હતી. ગવર્નર જ્યાં રહેતા એ મહોલ્લામાં એમનો આલીશાન બંગલો હતો જેમાં દેશમાંથી ગયેલા અને વિદેશી મિત્રો પણ એમની સાથે રહેતા. એ પંદર લાખની આવકમાંથી દક્ષિણ આફ્રિકાનું એમનું પોતાનું ઘર, દેશમાં એમના બે મોટાભાઈઓના ઘર અને એક વિધવા બહેનનું ઘર ચાલતું. આટલી સંપત્તિ એકઠી કરનારને જ્યારે સમજાયું

કે સંપત્તિનો ત્યાગ કરી શારીરિક શ્રમવાળું જીવન જીવવામાં જ સાચો આનંદ છે ત્યારે એક ક્ષણનાયે વિલંબ વિના એ બધી સંપત્તિ છોડીને શ્રમિકનું જીવન જીવવા ચાલ્યા ગયા અને એ અપરિગ્રહ એમણે જીવનના અંત સુધી આનંદથી નિભાવ્યો. એટલું જ નહીં કંઈ કેટલાંયે માણસો આ અનેરો આનંદ માણવા એ રસ્તે વળ્યાં પણ ખરાં.

અપરિગ્રહ વિચારનો : જગતના મહાન વિચારકોમાં ગાંધીજી એક હોવા છતાં અમુક કક્ષા સુધી વિચાર કર્યા પછી જે ક્ષણે એ વિચારનું દર્શન સ્પષ્ટ થયું તે ક્ષણે એમણે વધારે વિચાર કરવાનું છોડી તેનું આચરણ શરૂ કરી દીધું અને એમના આચારમાંથી જ પ્રયોગસિદ્ધ ચિંતન બહાર આવ્યું. બીજા વિચારકોની જેમ ચિંતન ખાતર ચિંતન એમણે કર્યું નથી. એ લખે છે જેને આચારમાં ન મૂકી શકાય તેવા ચિંતનની મારે મન કાણી કોડીનીયે કિંમત નથી. જગતનો અપૂર્વ એવો સત્યાગ્રહનો વિચાર પણ એમણે આચારમાં મૂકી જગત સામે મૂક્યો છે. એમણે પોતાના વિચારને ક્યાંયે ચિંતન સ્વરૂપે પ્રગટ કર્યો નથી. જેમ ગીતાકારે ગીતા આપ્યા પછી શંકરાચાર્યે તેની ટીકા લખી તેમ ગાંધીજીના ચિંતન વિષે, એમનાં દર્શન વિષે યુગો સુધી લોકો ચિંતન કરતા રહેશે. ગાંધીજીએ જેમ નવા અને અદ્ભુત વિચારો જગત સામે મૂક્યા તેમ નિર્વિચાર રહી શકવાની અદ્ભુત શક્તિનો પણ જગતને પરિચય કરાવ્યો. બધી જ પરિસ્થિતિથી અલિપ્ત થઈને એ વિચારશૂન્ય અવસ્થામાં રહી શકે છે એટલું જ નહીં ગમે તેવા ગંભીર પ્રશ્નોની ચર્ચાસભામાં પણ પોતાને મળેલ પાંચ મિનિટમાં એ ઉંઘનું ઝોકું લઈ શકે છે. ગોળમેજી પરિષદમાં લોકોના આશ્ચર્ય વચ્ચે આવી નિર્વિચાર શાંત સ્થિતિમાં રહીને બીજી ક્ષણે એમણે ચર્ચામાં ભાગ લઈ લોકોને આશ્ચર્યમાં મૂકી દીધાં હતાં.

૧૯૩૦માં દાંડીકૂચ વેળાએ રાતના સ્ત્રીઓ રસોઈ કરતી એ ખ્યાલ જતાં ખોરાકમાં પણ અમૂકથી વધારે વાનગી નહિ ખાવાનો સંકલ્પ કર્યો.

બીમાર કસ્તુરબાને જ્યારે ડૉક્ટરે મીઠું ખાવાની ના પાડી ત્યારે અકળાયેલાં કસ્તુરબાએ ગાંધીજીને કહ્યું કે, તમારે મીઠા વિનાનું ખાવાનું હોય તો ખબર પડે કે કેવું લાગે, એ જ ક્ષણે આજથી જ મીઠું બંધ એમ કહી પોતે મીઠું ખાવાનું બંધ કર્યું. જાણે સ્વીચ બંધ કરતા હોય એટલી ઝડપથી ગાંધીજી વસ્તુ કે વિચારનો ત્યાગ કરી શકે છે.

આમ પોતાના પુરુષાર્થથી એક અપરિગ્રહી સંતનું જીવન જીવનાર ગાંધીજીનું તપ અને ઈશ્વરશ્રદ્ધા અનન્ય છે. આપણા દેશમાં અહિંસા પરમોધર્મ એ તો આદિકાળથી ચાલ્યું આવે છે. ગાંધીજી કહે છે તેમ ‘સત્ય અને અહિંસા એ તો પહાડથી પણ પુરાણ છે’ પરંતુ સામૂહિક ક્ષેત્રે અહિંસક સત્યાગ્રહની ભેટ માનવજાતને આપનાર ગાંધીજીના આ વ્યક્તિગત અહિંસાના પરિણામ તો જુઓ? ૧૯૪૭માં દેશના ભાગલા પડ્યાં. પંજાબ અને બંગાળમાં કોમી રમખાણો ફાટી નીકળ્યાં. તેને શાંત કરવા પંજાબમાં પંચાવન હજાર સૈનિકોનું લશ્કર મોકલવામાં

આવ્યું. પણ તોફાનો શાંત ન થયાં જ્યારે બંગાળમાં ગાંધીજી એકલા ગયા. ખુલ્લી છાતીએ વરસતી ગોળીઓ વચ્ચે ફર્યા અને રમખાણો શાંત થઈ ગયાં ત્યારે માઉન્ટબેટને કહ્યું, ‘One man boundry force’. એક માણસનું સરહદી લશ્કર. પરંતુ આ અપરિગ્રહી ગાંધીએ, સત્યના પૂજારીએ તો પોતાની જાતને રજકણ કરતાંયે નમ્ર કરી નાંખી હતી. એણે કહ્યું, ‘મારી અહિંસા અધૂરી, નહીં તો આવાં તોફાન થાય જ નહીં.’

સત્તાનો અપરિગ્રહ : ગાંધીજી દક્ષિણ આફ્રિકાથી જ પોતાને મળેલ માન, ચાંદ કે સત્તાથી દૂર રહ્યા. હિંદુસ્તાનમાં ગોખલેના આદેશથી આવ્યા. મનમાં હતું કે એમની પાસે બેસી ધર્મમય રાજકારણના પાઠ શીખીશ. પણ જે ક્ષણે ખ્યાલ આવ્યો કે ગોખલેના શિષ્યો એ ઈચ્છતા નથી તે ક્ષણે પોતાના સ્વપ્નને સંકેલીને ચાલતા થયા. એનો કોઈ અફસોસ એને નથી. જે કોંગ્રેસને ગાંધીજીએ સત્યાગ્રહના વિવિધ પ્રયોગો દ્વારા જીવંત બનાવી દેશમાં ચેતનાના પ્રાણ પૂર્યા એ કોંગ્રેસમાંથી પણ જળકમળવત્ રહી એ નીકળી ગયા. આઘાતોને તો એ કેવા પચાવી જાણે છે? સ્વરાજ મળવાનું હતું. આપણે જાણીએ છીએ કે ગાંધીજીએ રૅટિયો અને ખાદી દ્વારા જે કાન્તિ કરી તે દુનિયાના અર્થશાસ્ત્રમાં અજોડ હતી. વેપારના સ્વાર્થથી અંગ્રેજ પ્રજા આ દેશ પર રાજ ચલાવી રહી છે એટલે એ વેપારને જ નિરર્થક કરવાથી સ્વતંત્રતા મળી શકે એવું સ્પષ્ટપણે ગાંધીજીએ દેશમાં આવી એક વર્ષ પરિભ્રમણ કર્યું ત્યારે કહ્યું હતું અને રૅટિયો અને ખાદીના પ્રચાર પ્રસારને પરિણામે માત્ર બે ટકા લોકો ખાદી પહેરતાં થયાં ત્યાં ઈંગ્લેન્ડની લૅકેશાયર મીલને ફટકો પડ્યો હતો અને સલ્તનતના પાયા ડગમગવા માંડ્યા હતા. આમ છતાં ૧૯૪૫, ૪૬માં વાતચીત દરમિયાન જવાહરલાલ જેને આપણે ગાંધીજીના તદ્દન નજીકના સાથી ગણીએ છીએ તેમણે બાપુને કહ્યું, ‘બાપુ, સ્વરાજ મળશે પછી આપણો રૅટિયો તો અભરાઈ ઉપર’ કેવી પીડા થઈ હશે ગાંધીજીને આ સાંભળીને! શું પ્રત્યાઘાત હશે તેના? કલ્પના કરો. પણ ગાંધીજી જેમ સંત હતા, આર્ષદૃષ્ટા હતા તેમ અસાધારણ બુદ્ધિપ્રતિભા ધરાવતા હતા. એમણે તરત જ જવાબ આપ્યો, ‘ને બાપુ જવાહરની જેલમાં.’ અનાસક્ત ભાવે જગતની સેવા કરવા નીકળેલા ગાંધીજીએ આવાં તો કેટલાંયે વિષ પચાવ્યા છે શંકરની જેમ.

અપરિગ્રહ આગ્રહનો : પણ અંતે તો ગાંધીજી પણ માણસ છે. નિરંતર ઈશ્વર શ્રદ્ધાથી પ્રમાણિકપણે કામ કરી જીવન જીવનારના જીવનમાં ક્યાંક પણ અધૂરપ રહી ગઈ હોય તો ઈશ્વર એને એમાંથી પણ મુક્ત કરે છે એવું ગાંધીજીના જીવનમાં બન્યું. કોંગ્રેસ કારોબારીએ ગાંધીજીની ઈચ્છા વિરુદ્ધ દેશના ભાગલાનો સ્વીકાર કર્યો. રમખાણો થયા. ૧૫ ઓગસ્ટ, ૧૯૪૭ના દિવસે દેશને આઝાદી મળી ત્યારે ગાંધીજી દિલ્હીના જલસામાં નહોતા. એ તો કલકત્તાના રમખાણો શાંત કરવા ગયા હતા. નહેરૂ અને સરદારે મોકલેલ માણસ જ્યારે

ગાંધીજીને આ સમાચાર આપવા ગયો ત્યારે ગાંધીજીએ કપાળ કૂટી આંખમાં આંસુ સાથે કહ્યું હતું કે, ‘ભવિષ્યની પ્રજા એમ ન માને કે આ સ્વરાજનો લાવનાર ગાંધી હતો.’

નિર્વિકારીતાની, અપરિગ્રહની અંતિમ અવસ્થાએ પહોંચેલા ગાંધીજીને એક આસક્તિ રહી ગઈ હતી. દેશની પ્રજાને શાંત સુખી કરીને જવાની. અલબત્ત એ સાત્વિક આસક્તિ હતી પણ સાત્વિક તો યે આસક્તિ એ એમના વિકાસમાં બાધક હતી. ઈશ્વરે તેમને આટલો મોટો આઘાત આપી જ્ઞાનનો અનુભવ કરાવી દીધો કે હું કોણ સુખી કરનારો, દુઃખ દૂર કરનારો ? આ અહંભાવનો પણ સંપૂર્ણપણે ત્યાગ થયો. ઈશ્વર સહુનું કલ્યાણ કરો એ પ્રાર્થના સાથે એ રમખાણો શાંત કરવા મહાભિનિષ્ક્રમણ કરવા નીકળી પડ્યા. મિત્રો, દુનિયામાં આઘાત વિના સંપૂર્ણ જ્ઞાન કે મોક્ષનો અનુભવ કોઈ કરી શકતું નથી. ગાંધીજીની સાધનામાં એ અપરિગ્રહ કરતાં કરતાં અંતિમ સોપાને પહોંચ્યા ત્યારે ઈશ્વરે એમને આઘાત આપી આમાંથી મુક્ત કર્યા. જોવાનું એ છે કે બધું જ છોડતાં છોડતાં છેલ્લી અવસ્થાએ આ સત્યના આગ્રહીએ આગ્રહ પણ છોડ્યો. જીવનભર સત્યાગ્રહ કરનાર ગાંધીજીએ માત્ર સત્ય પકડ્યું. આગ્રહ પણ છોડ્યો. પ્રાર્થના સભામાં રાજકુમારી અમૃતકોરે જ્યારે સમાચાર આપ્યા કે કોંગ્રેસ, મુસ્લિમ લીગ અને માઉન્ટબેટને માઉન્ટબેટન કરાર પર સહી કરી આપી છે ત્યારે ગાંધીજી માત્ર એટલું જ બોલ્યા, ‘ઈશ્વર એમને સદ્બુદ્ધિ આપો.’ કોસ પર ચડવા જતાં પહેલાં ઈશુના પણ આવા જ ઉદ્ગારો હતા-‘હે ઈશ્વર એમને ખબર નથી કે એ શું કરી રહ્યા છે.’

ગાંધીજીના જીવનની આ સમગ્ર પ્રક્રિયા શાસ્ત્રીય અને વૈજ્ઞાનિક

છે. એમના જીવનમાં પ્રયોગસિદ્ધ છે અને એમાંથી આપણાં જેવા સામાન્ય મનુષ્ય માટે પણ વિકાસનો માર્ગ ખુલે છે કે ગમે તેવો સામાન્ય માણસ પણ જો જીવન વિષે સભાન, સજાગ બની વર્તન વિષે ચીવટ રાખે તો તેમાંથી તેના માર્ગમાં ત્રણ સોપાન તેને પૂર્ણતાએ પહોંચાડે છે. ૧. આત્મનિરીક્ષણ. ૨. આત્મપરીક્ષણ અને ૩. આત્મશુદ્ધિ.

વર્તન વિષેની ચીવટને કારણે પોતાના ચિત્તમાં શું ચાલી રહ્યું છે તેનું નિરીક્ષણ કરતો, એને દરેક દિશાએથી તપાસી પરીક્ષણ કરતો-સત્યને પકડતો, અસત્યને છોડતો, પોતે કરેલા સંગ્રહનો લોકકલ્યાણ માટે જ ઉપયોગ કરતો, પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિમાં પણ નિરાશ થવાને બદલે તેમાંથી પરિશુદ્ધ થઈ એક સોપાન ઉપર ચડતો આ સામાન્ય દેખાતો માનવી માનવતાની કઈ ઉંચાઈ સુધી પહોંચે છે ? એની અહિંસા આજે પણ જગત માટે એક આશાનું કિરણ છે. નારાયણ દેસાઈ એમના પુસ્તકમાં નોંધે છે કે ગાંધીજીના છેલ્લા ઉપવાસ વખતે ‘ન્યુઝ કોનિકલ’ નામનું અંગ્રેજી છાપું લખે છે કે ‘મહાત્મા ગાંધીની અહિંસાની સફળતા એક નવી શક્તિ દર્શાવી આપે છે, જે અણુબૉમ કરતાંયે કદાચ વધારે પ્રબળ નીવડે.’

આ આત્મશક્તિને, આ અપરિગ્રહીના તપને, તેની સિદ્ધિના અંતિમ સોપાનને તથા અપરિગ્રહીની અંતિમ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરનાર સિદ્ધિને અને એ તપની પરંપરાના સૌ સંતોને પ્રણામ કરી વિરમું. * * * મુંબઈ જેન યુવક સંઘ-પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા-તા. ૧૩-૯-૨૦૧૨ના રોજ આપેલ વ્યાખ્યાન.

૨૧૯૩-સી, શાંતિ સદન, વડોદરિયા પાર્ક, હિલ ડ્રાઈવ, ભાવનગર.

ફોન : ૦૨૭૮-૨૫૬૨૦૪૧. મોબાઈલ : ૦૯૪૦૮૦૩૦૬૦૧.

સરદાર માટે પૂણીઓ

યરવડા પહોંચતાં પહેલાં મને રસ્તામાં વિદ્યાપીઠના અમારા ભાઈઓ તરફથી પૂરતી પૂણીઓ મળી હતી. એટલે પાંચ-છ મહિના કશી ચિંતા કરવાનું કારણ નથી એ વિશ્વાસમાં હું રાચતો હતો. પણ થોડા જ દિવસમાં સરકારે સરદાર વલ્લભભાઈને યરવડા જેલમાં આણી રાખ્યા. જેલર ક્વિન કહે, ‘વલ્લભભાઈએ સાંજે ઓરડીમાં પુરાવાની ના પાડી. અમે એમને સાફ કહ્યું કે જેલનો કાયદો છે તે છે, અમે લાચાર છીએ તમારે પુરાવું જ પડશે. ઘણો વખત રકઝક ચાલી. જ્યારે એમણે જોયું કે ઈલાજ છે જ નહીં ત્યારે એમણે કહ્યું કે ઓરડીની અંદર જરૂરી સગવડો જ્યાં સુધી નથી, ત્યાં સુધી હું ઘરાર અંદર જવાનો નથી. આ વિષેના જેલના નિયમો તેઓ જાણતા હતા એટલે એક પછી એક ચીજો માગવા લાગ્યા. મેં કહ્યું કે બધી ચીજો કાલે આપીશું તો કહે કે ત્યારે કાલે જ ઓરડીમાં પુરાઈશું ! અંતે મેં કેટલીક વસ્તુઓ મારા ઘરમાંથી મંગાવી અને રાત્રે લગભગ દસ વાગ્યે એમને ઓરડીમાં પૂર્યા.’

એક દિવસ મેજર માર્ટિન એક નાનકડી ચિઠ્ઠી લઈ આવ્યા. ગજવામાંથી

ચિઠ્ઠી બાપુજીના હાથમાં આપી કહે, શ્રી પટેલે તમારી પાસેથી પૂણીઓ માગી છે. ‘બાપુજી ચિઠ્ઠી જોઈને રાજી થયા. પોતાની પાસે જે થોડીક પૂણીઓ હતી એ એમણે બહાર કાઢી અને મને પૂછ્યું, ‘કાકા તમારી પાસે પૂણીઓ છે ?’ મેં કહ્યું, ‘ઘણી છે. પણ મારે પણ પૂણીઓ જોઈશેતો. મને પીંજતાં આવડતું નથી.’

‘એનું કાંઈ નહીં.’ તમારી પાસે હોય તે બધી પૂણીઓ અત્યારે આપી દો. હું તમને પીંજતાં શીખવાડીશ.’

બીજે જ દિવસે પીંજણકળાના મારા પાઠ શરૂ થયા. બાપુજીના તાબામાં ત્રણ ઓરડીઓ હતી. એકમાં કમોડ અને પેશાબ-પાત્ર હતું. બીજામાં પીંજણ માટેનો સરંજામ હતો તથી ટંગાડેલો હતો. ત્યાં બેસી મેં પ્રાથમિક પાઠો લઈ લીધા અને એ વસ્તુની પાછળ પડી, બે-ત્રણ દિવસમાં હું પૂર્ણ સ્વાવલંબી થયો, પછી તો હું બાપુજી માટે અને મારે માટે પૂણીઓ તૈયાર કરતો થયો.

□ કાકા કાલેલકર

શાશ્વત ગાંધીકથા-સાર

□ ડૉ. યોગેન્દ્ર પારેખ

[કવયિત્રી સુશીલાબેન ચીમનલાલ ઝવેરીના સ્મરણાર્થે શ્રી પુષ્પસેન ચીમનલાલ ઝવેરી પરિવાર દ્વારા શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘના ઉપક્રમે પ્રેમપુરી આશ્રમ-બાબુલનાથ, મુંબઈ મુકામે તા. ૨, ૩, ૪ ઓક્ટોબર-૨૦૧૨ના ત્રિ-દિવસીય શાશ્વત ગાંધીકથાની સાર સામગ્રી અત્રે રજૂ કરેલ છે. આ ત્રિદિવસીય કથાની સી. ડી. સંસ્થા પાસે ઉપલબ્ધ છે. જિજ્ઞાસુઓ સંસ્થા પાસેથી એ મંગાવી શકે છે.]

પ્રથમ દિવસ : ૨ ઓક્ટોબર, ૨૦૧૨

ગાંધીજીનું જીવન-ઘડતર

ગાંધી જન્મદિને પ્રથમ ‘શાશ્વત ગાંધી કથા’નો આરંભ થાય છે તે આનંદ અને ધન્યતાનો અહેસાસ કરાવે છે. કથાનો પ્રારંભ, આ કથાના મહાનાયક મહાત્મા ગાંધીને વંદન કરીને કરું છું. મારા બીજા વંદન છે- ‘ગાંધી કથા’ પ્રવૃત્તિનો પ્રારંભ કરનાર પૂ. નારાયણભાઈ દેસાઈને અને ત્રીજા વંદન લોકાત્માને, એટલે કે સર્વ શ્રોતાજનોને જેમની અંદર મોહન જુદા જુદા સ્વરૂપે બિરાજમાન છે.

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ તદ્દન બિનસાંપ્રદાયિક અભિગમથી પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળાનું આયોજન કરવાની સાથે દર વર્ષે એક સેવાનિષ્ઠ સંસ્થા માટે માતબર રકમનું ફંડ એકઠું કરી આપે છે તે સ્તુત્ય કાર્ય છે. દરેક ધર્મના આધ્યાત્મિક મૂલ્યોની વાત જેન યુવક સંઘના મંચ પરથી થઈ શકે છે એ અત્યંત સરાહનીય કાર્ય છે. પંડિત સુખલાલજી, ડૉ. રમણલાલ ચી. શાહ જેવા સમર્થ પુરોગામીઓ અને ડૉ. ધનવંતભાઈ ટી. શાહ જેવા વર્તમાન સુકાનીથી આ સંસ્થા મુંબઈનું સંસ્કૃતિ-આધ્યાત્મ-સાહિત્યનું શ્રદ્ધાધામ બની છે એમ કહેવામાં જરા પણ અતિશયોક્તિ નથી.

આપણે ત્યાં રામકથા-કૃષ્ણકથાની પરંપરા છે. પૂ. નારાયણભાઈ દેસાઈએ ‘ગાંધીકથા’ દ્વારા સહુને નવી દિશા ચીંધી છે. ગાંધીમૂલ્ય શાશ્વત છે. જ્યાં સુધી મનુષ્ય જીવન આ પૃથ્વી પર અસ્તિત્વ ધરાવે છે ત્યાં સુધી જીવનમૂલ્યોની આવશ્યકતા છે. શાંતિપૂર્ણ સહઅસ્તિત્વ માટે માનવમૂલ્યોની સાક્ષાત પ્રતિમા સમાન મહાત્મા ગાંધી જીવન-દર્શન શાશ્વત છે, પ્રસ્તુત છે. કથા અવતારી પુરુષની થાય એવી સાધારણ સમજ છે. મોહનદાસ ગાંધી લોકોત્તર પુરુષ હતા. લોકોથી ઈતર એવો આ જણ સમગ્ર માનવજાતિના ઇતિહાસમાં ઉમદા માનવીય ગુણોના કારણ જુદો પડે છે. ગાંધી જન્મદિવસને ‘વિશ્વ અહિંસા દિન’ તરીકે વૈશ્વિક માન્યતા મળી તે આ વિશ્વ નાગરિકનું ઉચિત સન્માન હતું. મહાવીર પછીનો

મહાવીર. બુદ્ધ, મહાવીર અને ઈસુની કરૂણાનો વારસદાર. આપણે ‘ગાંધીકથા’ને ‘શાશ્વત’ વિશેષણ કાંઈક જૂદું કે વિશિષ્ટ કરવાની ભાવનાથી નથી લગાડ્યું પણ ગાંધીકથા પરંપરાને જીવંત રાખવાના, શાશ્વત રાખવાના વિનમ્ર પ્રયાસનો આ પ્રારંભ છે. ગાંધીજન્મ પછી બરાબર સો વર્ષે જન્મેલો નવી પેઢીનો પ્રતિનિધિ ગાંધીની વાત લઈને આપની સમક્ષ રજૂ થઈ રહ્યો છે એ વાતમાં જ તેની શાશ્વતતાનું અનુસંધાન-પ્રમાણ જોઈ શકાય છે.

પોરબંદરમાં જન્મ. દીવાનનો દીકરો. ચાર ભાઈ-બહેનમાં સહુથી નાના. ભણતરમાં સાધારણ. ‘શ્રવણ પિતૃભક્તિ’ અને ‘સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્ર’ના સંપર્કમાં આવેલી બાળચેતના સત્ય, સેવા અને અહિંસાના

પાઠ શીખે છે. શ્રવણની જેમ માતા-પિતાની સેવા માટે સમર્પિત થયેલું ચિત્ત રાજા હરિશ્ચંદ્રએ સત્યને ખાતર વેઠવા પડેલાં દુઃખો વેઠવા પણ તૈયાર થાય છે. કોઈપણ મનુષ્યના જીવનમાં વારસો પણ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે. પોરબંદર રાજ્યના ખજાનચી ખીમા ભંડારીને રાણી રૂપાળીબાના કોઠથી બચાવવા ઓતા બાપા

પ્રા. ડૉ. યોગેન્દ્ર પારેખ

યુવાન પ્રા. ડૉ. યોગેન્દ્ર પારેખ કચ્છ નખત્રાણાની કોલેજમાં ગુજરાતી સાહિત્યના પ્રાધ્યાપક છે. ૪૦ જેટલા ચિંતનાત્મક પુસ્તકો તેમજ નિબંધો, કવિતાના સર્જક છે. અને પ્રાણ આચાર્ય મહાપ્રજ્ઞજીના ચિંતનને ગુજરાતી ભાષામાં અવતરિત કરનાર, વર્તમાનપત્રમાં વિવિધ કોલમોમાં પોતાના ગાંધી વિચારનું પ્રસારણ કરનાર, સાહિત્ય સંશોધક અને સંવર્ધક આ પ્રભાવક યુવાન વક્તાનો આદર્શ વર્તમાન યુવા વર્ગને કથા દ્વારા ગાંધી ચિંતનની યાત્રા કરાવવાનો છે.

(ઉત્તમચંદ ગાંધી) પોતાના ઘરમાં આશરો આપે છે. શરણે આવેલા માટે જીવનું જોખમ વહોરવા તૈયાર થાય છે. ખીમા ભંડારીની સોંપણી ન કરે તો ઉત્તમચંદ ગાંધીનું ઘર તોપથી ઉડાવી દેવાનો રાણીનો હુકમ છતાં ઉત્તમચંદ ગાંધી કુટુંબના અન્ય સભ્યોની વચમાં ખજાનચીને રાખી રક્ષણ કરે છે. રાજકોટના અંગ્રેજ પોલિટીકલ એજન્ટને જાણ થતાં તુરત જ મધ્યસ્થી થાય છે અને સહુનો બચાવ તથા સમાધાન થાય છે. આવા નેકદિલ દિવાનના કુટુંબનો આ વારસદાર દાસી રંભા પાસેથી ‘રામ’ નામનો મંત્ર મેળવે છે અને બાળવયે અંધારામાં ડરી જતો ત્યારે રામનું નામ લઈને ભય દૂર કરે છે. જીવનમાં અભયની સિદ્ધિનો પ્રથમ પાઠ રંભા પાસેથી મળે છે.

આત્મમંથન અને સ્વમૂલ્યાંકન સ્વભાવમાં બાળપણથી જ સહજ છે. એટલે ‘મનુસ્મૃતિ’થી પ્રભાવિત થતાં નથી. પોતાની રીતે મૂલ્યાંકન

કરે છે. પૂતળીબાનો આજ્ઞાંકિત પુત્ર મોહન જરૂર જણાય ત્યાં બાનાં આદેશની પણ સમીક્ષા કરે છે. ઘરે કામ કરવા આવતા સફાઈ કામદાર ઉકાને અડકાય નહિ એવી સમજ આપતાં બા સાથે દીકરો સહમત થતો નથી. આપણે સૌ એક પિતાના સંતાન એવી વૈશ્વિક સમજનો ઉદય બાળપણમાં જ થાય છે. એટલે જ મોટી વયે ‘અસ્પૃશ્યતા હિંદુ ધર્મનું કલંક છે’ એમ જાહેર કરે છે. સર્વધર્મ સમાનતા, બંધુતા, સદ્ભાવ જેવા ગુણોની ખીલવણીને પોષક વાતાવરણ જાતે સર્જે છે અને તેને વિસ્તૃત ફલક પર વ્યવહાર જગતમાં મૂકવાનો પુરુષાર્થ આદરે છે.

અહિંસાનો પ્રથમ સાત્ત્વિક અનુભવ જીવનની દિશા બદલી નાંખે છે. દેવું ચુકવવા સોનાના કડાનો થોડો ભાગ વેચી દીધાનું પિતાજી સમક્ષ ચિઠ્ઠી લખીને કબૂલ કરે છે ત્યારે પિતાજી માફ કરી દે છે. ભૂલની સજા ભોગવવાની તૈયારી સાથે થયેલી લિખિત કબૂલાત સામે વેદનશીલ પિતા પાસેથી પ્રાપ્ત થયેલી ક્ષમા બાળ મોહનને ક્ષમાધર્મી બનાવે છે. સાચું બોલવાથી સજા નહિ ક્ષમા મળે છે એવો અનુભવ તેમના ઘડતરમાં મૂલ્યવાન સાબિત થાય છે.

સત્યપ્રીતિ સ્વભાવમાં છે. સહજ છે. શાળા કક્ષાએ આગળ બેઠેલા વિદ્યાર્થીએ સાચો લખેલો સ્પેલિંગ જોઈને પોતાની ભૂલ સુધારી લેવાની શિક્ષકની ખોટું કરવાની સલાહ માનતો નથી. પણ પોતાના દરેક શિક્ષક વિશે આદર ધરાવે છે. મિત્ર શેખ મહેતાબના કુસંગે માંસાહાર તરફ વળે છે. માંસાહાર કરી બળવાન થઈ, બળવાન અંગ્રેજોનો મુકાબલો કરી શકાય એમ કિશોરવયે તાર્કિક રીતે સાચું લાગે છે પણ માંસાહાર કર્યો હોય ત્યારે માતા સમક્ષ જમવાના સમયે આજે ભૂખ નથી એમ બોલવું પડે તે કઠે છે. ચોરી છૂપીથી માંસ ખાવું અને મા સમક્ષ જૂઠું બોલવું પડે તેનાથી અંતરાત્મા ડંખે છે. આખરે એમ નક્કી કરે છે કે માતા-પિતા જીવે છે ત્યાં સુધી માંસનો ત્યાગ કરવો અને તેમની હયાતી ન હોય ત્યારે માંસાહાર કરવો અને બળવાન થવું અને અંગ્રેજોનો મુકાબલો કરવો. આમ, સત્યપ્રીતિ માંસાહારથી ઉગારે છે.

અમદાવાદથી મેટ્રિકની પરીક્ષા

પાસ કરી ભાવનગર ભણવા જાય છે. શામળદાસ કૉલેજમાં પ્રવેશ મેળવે છે પણ ત્યાં ફાવતું નથી. પરત રાજકોટ આવે છે અને પિતાજીના મિત્ર તથા પરિવારના સલાહકાર હિતેચ્છુ માવજી દવેની સલાહથી બેરિસ્ટર થવા માટે વિલાયત જવાનું નક્કી થાય છે. પિતૃસેવક મોહને પિતાની માંદગીમાં તેમની ખૂબ સેવા કરી છે. પણ પિતાજીના જીવનની આખરી ક્ષણોમાં પોતે હાજર ન રહી શક્યા તેનો વસવસો આજીવન રહ્યો છે.

વિલાયત જવાનું સહેલું નથી, માતાની આજ્ઞા મેળવવી પણ અઘરી છે. દીકરો વિલાયત જઈને અધર્મી થઈ જાય એવી પૂરી સંભાવના છે. જૈન સાધુ બેચરજી સ્વામી પાસે ત્રણ પ્રતિજ્ઞા લેવાનું નક્કી થાય છે. ૧. પરસ્ત્રી ગમન ન કરવું. ૨. માંસાહાર ન કરવો. ૩. દારૂ ન પીવો. – આ ત્રણ પ્રતિજ્ઞા પછી વિલાયત મોકલવા મા રાજી થાય છે. વિલાયત જવા પૈસાની વ્યવસ્થા કરવા કસ્તુરબાના ઘરેણાં વેચે છે અને મોટાભાઈ કરજ કરે છે.

રાજકોટની આલ્ફ્રેડ હાઈસ્કૂલનો વિદ્યાર્થી વિલાયત આગળ અભ્યાસ માટે જઈ રહ્યો છે એવા ખબર મળતા શાળામાં મોહનદાસના વિદાયમાનમાં એક કાર્યક્રમ ગોઠવાય છે. પોતે પ્રતિભાવમાં કાંઈક

બોલવાનું થશે એમ સમજી પ્રતિભાવ લખીને જાય છે, તે વાંચે છે:

‘હું આશા રાખું છું કે બીજાઓ મારો દાખલો લેશે અને ઇંગ્લેન્ડથી પાછા આવ્યા બાદ હિન્દુસ્તાનમાં સુધારાનાં મોટાં કામો કરવામાં જિગરથી ગૂંથાશે.’

તે સમયે, એકાદ અઠવાડિયા બાદ આ મેળાવડાનો અહેવાલ કાઠિયાવાડ ટાઈમ્સ નામના અખબારમાં છપાયેલો. ૧૮૮૮ના સપ્ટેમ્બરની ચોથી તારીખે મુંબઈથી આગબોટમાં બેસે છે અને ઓગણીસમી સપ્ટેમ્બરે લંડન પહોંચે છે. વિલાયતમાં ત્રણેય પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરવામાં ઘણી કસોટી થાય છે. મિત્રની ઘણી સમજાવટ છતાં ફિક્કું ખાય છે. એક વખત શરદી-ઉધરસથી પીડાય છે ત્યારે ડૉક્ટર ગો-માંસના રસાવાળી ચા પીવાનો ઉપચાર બતાવે છે પણ ઈન્કાર કરે છે. ફેરિંગડન સ્ટ્રીટમાં ઘણો દિવસે

પ્રાધ્યાપકના મિજાજને સલામ

કચ્છ જિલ્લાના નખત્રાણા ગામમાં આવેલી કૉલેજમાં ગુજરાતીના પ્રાધ્યાપક તરીકે ‘નોકરી’ કરતા ડૉ. યોગેન્દ્ર પારેખને મળવાનું બન્યું ત્યારે એમનામાં રહેલો તણખો કેટલો પાવક છે તેની પ્રતીતિ થઈ. નોકરી કરનારા ઘણા હોય છે, પરંતુ નોકરીને મિશન માનીને પોતાના કર્મને યજ્ઞદીક્ષા આપનારા લોકો ઓછા હોય છે.

યોગેન્દ્રભાઈએ વિદ્યાર્થીઓને ગાંધીજીની ‘આત્મકથા’ મોટી સંખ્યામાં ખરીદવા માટે પ્રેરિત કર્યા હતા. ‘આત્મકથા’ વાંચ્યા પછી એક કાર્યક્રમ શરૂ થયો, જેમાં ‘પૂજ્ય બાપુને પત્ર લખો’-કાર્યક્રમ હેઠળ વિદ્યાર્થી ભાઈબહેનોએ ગાંધીજીને પત્રો લખ્યા. વિદ્યાર્થીની જ્યોતિ પટેલે પોતાનો પત્ર મને ફોન પર વાંચી સંભળાવ્યો ત્યારે મને આનંદ એટલા માટે થયો કે ગાંધીજી કૉલેજના વિદ્યાર્થીઓ સુધી પહોંચ્યા. મેં આ ઘટના વિષે ‘અભિયાન’માં લખ્યું તે વાંચીને લંડનના શ્રી સતીશ ઠકરાને આવા પ્રોજેક્ટ માટે રૂપિયા અગિયાર હજાર યોગેન્દ્રભાઈને મોકલી આપ્યા હતા.

પાકિસ્તાની સરહદ પાસે આવેલા કાળા ડુંગર પર વિદ્યાર્થીઓને લઈ જઈને યાદગાર વાચનની એક બેઠકનું આયોજન પણ યોગેન્દ્રભાઈએ કરેલું. આવી તો કેટલીય પ્રવૃત્તિઓ ચાલુ કૉલેજે યોગેન્દ્રભાઈ કરતા જ રહે છે. વિદ્યાર્થીઓ એમને અઢળક પ્રેમ આપે છે.

□ ડૉ. ગુણવંત શાહ

વેજિટેરિયન રસ્ટોરાં જુએ છે અને પહેલી વખત પેટ ભરીને જમે છે. અન્નાહારના પ્રસાર-પ્રચાર, હિમાયત માટે ડૉ. ઑલફીલ્ડ સાથે મળી વેજિટેરિયન ક્લબ શરૂ કરે છે. અભ્યાસ કરવા ગયેલા યુવાન મોહનદાસ ત્યાંના ભદ્ર વર્ગ સાથે ભળવા નૃત્ય, વાયોલિન, ફેશનેબલ વસ્ત્રો અને વક્તૃત્વ કળાની તાલીમ માટે ખૂબ ખર્ચ કરે છે પણ આખરે સમજાય છે કે પોતે ભણવા આવ્યા છે અને ઈંગ્લેન્ડમાં ક્યાં આખો જન્મારો કાઢવાનો છે. અંગ્રેજો જેવા થવા ગજા ઉપરાંતનો ખર્ચ કરવો અને વાનરવેડાં કરવા આપણને પરવડે નહિ એમ સમજીને સાદગી અપનાવી ધ્યેયગામી બને છે. બને ત્યાં સુધી દૂર સુધી પણ પગે ચાલીને જવાનું પસંદ કરે છે. પાઈએ પાઈનો હિસાબ રાખે છે. કરકસર કરે છે. ભવિષ્યમાં સંસ્થાઓના સંચાલનમાં ખપ લાગે એવો અનુભવ પ્રાપ્ત કરે છે. નાગરિકત્વ તાલીમ વિલાયતમાં મેળવે છે. પરસ્ત્રી ગમનના એકાધિક સંજોગોમાં પતનથી બચે છે અને ‘નિર્બલ કે બલ રામ’ જણાવી પોતે ઉગરી ગયાનો શ્રેય ઈશ્વરને આપે છે. મનથી પણ વિષયની ઈચ્છા સેવવા જેટલા દોષમાં પડ્યાની કબૂલાત કરે છે.

દક્ષિણ આફ્રિકામાં ખ્રિસ્તી મિત્રો દ્વારા ખ્રિસ્તી ધર્મ સ્વીકારવા માટે ઘણી સલાહ, પુસ્તકો આપવામાં આવે છે. વ્યાપક ધર્મ મંથનના આ ગાળામાં શ્રીમદ્ રાજચંદ્રનો પ્રત્યક્ષ પરિચય સ્વધર્મમાં શ્રદ્ધા મજબૂત કરે છે. ધર્મમય આચરણ, અન્ય ધર્મનો આદર, અહિંસક જીવનશૈલી અને અનેકાન્ત દર્શનનો પરિચય શ્રીમદ્જી થકી થાય છે. રસ્કિનનું ‘અનટુ ધિસ લાસ્ટ’ નું વાંચન અંતરનાં દ્વાર ઉઘાડે છે. રસ્કિન પાસેથી ત્રણ વિચારની ભેટ મળે છે.

૧. બધાના ભલામાં આપણું ભલું રહેલું છે.

૨. વકીલ તેમજ વાળંદના-બન્નેના કામની કિંમત સરખી હોવી જોઈએ.

૩. સાદું, મજૂરીનું ખેડૂતનું જીવન

જ ખરું જીવન છે.

ખરી સંપત્તિ જીવન છે એવી વિચાર દિક્ષા પામેલા મોહનદાસ ગાંધીના ત્રીજા માર્ગદર્શક બને છે ટોલ્સટોય. ટોલ્સટોયનું, ‘ધ કિંગડમ ઓફ ગોડ ઈઝ વિધિન યૂ’ (વૈકુંઠ તારા હૃદયમાં છે)ની જાદુઈ અસર થાય છે.

પ્રતિષ્ઠિત લેખક અને ઉમરાવ તરીકે વૈભવી જીવન જીવનાર ટોલ્સટોય અઢળક દોલત છોડી ખેતી કરવાની શરૂઆત કરે છે. ગાંધીજી આ પ્રેરણાપુરુષોના વચનામૃતોને, વિચારોને તત્કાળ અમલમાં મૂકે છે. અનુસરવા યોગ્ય વસ્તુ-વિચારનો તરત અમલ કરવો એ એમની

મહત્ત્વની લાક્ષણિકતા છે. કલકત્તાની બિશપ કૉલેજના પ્રોફેસર એસ. કે. જ્યોર્જ લખે છે કે ‘ગાંધીજીનો સત્યાગ્રહ એ વ્યવહારમાં ઉતારેલો ખ્રિસ્તી ધર્મ છે.’

આમ, વિદ્યાર્થીકાળમાં ત્રણ પ્રતિજ્ઞાના પાલનથી આત્મસંયમ તરફ વળેલા યુવાન ગાંધી સત્ય-અહિંસાના માર્ગે વિચરતા પ્રયોગધર્મી મહાપુરુષ બને છે.

બીજો દિવસ :

૩ ઑક્ટોબર, ૨૦૧૨

સત્યાગ્રહી ક્રાંતિકાર

સંત ગાંધી

દક્ષિણ આફ્રિકાના જગવિખ્યાત સત્યાગ્રહની જન્મ તારીખ ૧૧મી સપ્ટેમ્બર, ૧૮૦૬ છે. પણ એ પહેલાં ગાંધીજીની શાંતક્રાંતિની શરૂઆત થઈ ચૂકી હતી. ૧૮૮૩ના એપ્રિલ મહિને પોરબંદરની દ.આ. સ્થિત મેમણ પેઢીનો એક કેસ ઉકેલવા એક વર્ષ માટે દક્ષિણ આફ્રિકા ગયેલ બેરિસ્ટર ગાંધી પૂરા બાવીસ વર્ષ ત્યાં રોકાઈ જાય છે અને સત્યાગ્રહી ક્રાંતિકાર તરીકે નવો અવતાર પામે છે. ૧૮૮૩ની ૩૧ મે એ પ્રિટોરિયા જતાં મેરિત્સબર્ગ સ્ટેશન પર, પ્રથમ વર્ગની ટિકિટ હોવા છતાં ટ્રેનમાંથી ધિક્કારપૂર્વક

‘શાશ્વત ગાંધીકથા’નું સ્વાગત છે

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ દ્વારા શાશ્વત ગાંધીકથાનું તાજેતરમાં (તા. ૨, ૩, ૪ ઑક્ટોબર, ૨૦૧૨) આયોજન થયું. મુંબઈની આ સંસ્થા પાસે પંડિત સુખલાલજી તથા ડૉ. રમણલાલ ચી. શાહ જેવા વરિષ્ઠોનો સંસ્કારવારસો છે. વર્તમાન સુકાની ડૉ. ધનવંતભાઈ શાહે શ્રી નારાયણભાઈ દેસાઈની ‘ગાંધીકથા’ની પરંપરાને આગળ ધપાવવા યુવાન અભ્યાસુ ડૉ. યોગેન્દ્ર પારેખને ‘શાશ્વત ગાંધીકથા’ માટે નિમંત્રણ આપ્યું. યોગેન્દ્ર પારેખનો વિદ્યાર્થીકાળથી મને સુપેરે પરિચય છે. વિદ્યાર્થીઓના પ્રશ્ને ચળવળ કરવી, જરૂર પડે તો વેઠવાની તૈયારી રાખવી વગેરેનો અમારા જેવા અનેકને જાત અનુભવ છે. ગાંધીજીવન પ્રત્યેના તેમના આદર અને અભ્યાસના પરિણામે જ તેઓ ગાંધીકથા માટે સજ્જ થયા. તેમની પ્રથમ ‘શાશ્વત ગાંધીકથા’ સાંભળવા મુંબઈ જઈ ના શકાયું. પરંતુ સીડી સાંભળીને ઊંડો પરિતોષ થયો. આપણા સમયના એક યુવાનને અભ્યાસપૂર્વક ગાંધીમૂલ્યોના વાહક તરીકે જોડાયેલા જોવાનો આનંદ થયો. નખત્રાણા કૉલેજના પચીસ જેટલા વિદ્યાર્થીઓના સંકલ્પોની વાત પણ પ્રેરક અને નિરાળી છે. આ વિદ્યાર્થીઓએ તેમના અધ્યાપકને ગાંધીકથા માટે મુંબઈ પ્રસ્થાનને દિવસે વિવિધ સંકલ્પ રૂપે શુભેચ્છા ભેટ આપી હતી. નખત્રાણા કૉલેજના ચાર વિદ્યાર્થીઓ કથાશ્રવણ કરવા મુંબઈ ગયા હતા. ‘શાશ્વત ગાંધીકથા’નું ‘દીપ પ્રાગટ્ય’ આ વિદ્યાર્થીઓના હસ્તે રખાવી યજમાન સંસ્થાએ રૂડું કાર્ય કર્યું. ગાંધી સાહિત્યના ચાર ગ્રંથોનું વિમોચન તથા ગાંધીસાહિત્યના પુસ્તકોનું પ્રદર્શન અને વેચાણ, આ કથાની વિશેષ ઉપલબ્ધિ હતી. આગામી દિવસોમાં અમદાવાદ, મહેમદાવાદ આદિ નગરોમાં યુવાનોના મોટા સમૂહ વચ્ચે ‘શાશ્વત ગાંધીકથા’ યોજાશે. મુંબઈ જૈન યુવક સંઘને આવી ઉમદા પહેલ કરવા બદલ અભિનંદન.

□ પ્રા. મનિષ પંચાલ

‘નિરીક્ષક’

ઉતારી દેવામાં આવેલો ચોવીસ વર્ષનો યુવા રંગભેદની નીતિ સામે લડી લેવાનો મક્કમ સંકલ્પ કરે છે. કાળા હોવાના અનેકવિધ અનુભવો સામે સંઘર્ષ કરતો કરતો અંગ્રેજ મિત્રોની સહાનુભૂતિને અંકે કરતો યુવાન બેરિસ્ટર હાથમાં લીધેલા દરેક કામને પૂરા સમર્પણ ભાવથી ઉકેલે છે. પાર પાડે છે. મેમણ પેઢીના કેસને ધંધાદારી વકીલની જેમ ઉકેલવાના બદલે મૈત્રીપૂર્ણ સમાધાનનો રસ્તો ચીંધીને ખરી વકીલાત શીખ્યાનો આનંદ મેળવે છે. દક્ષિણ આફ્રિકાની સરકાર તરફથી હિંદીઓને પડતાં કષ્ટો જોઈને તેનું હૈયું કકળી ઊઠે છે અને કોમના લોકોની વિનંતીને માન આપી ત્યાં રોકાઈ જાય છે. સંગઠન માટે પુષ્કળ સમય અને શક્તિ ફાળવે છે. હિંદીઓના કેસ મળતા થાય છે તેથી નિર્વાહ ખર્ચની જોગવાઈ થઈ જાય છે. સત્યપ્રીતિના કારણે વકીલાતના વ્યવસાયમાં ન્યાયાધીશોનો પણ ભરપુર આદર પામે છે. ટોલ્સટોય વાડી અને ફિનિક્સ આશ્રમની સ્થાપના દ્વારા શ્રમમૂલક સમૂહજીવન શરૂ થાય છે. વતનથી પત્ની અને તે કાળે બે બાળકોને લઈને દ. આ.માં સ્થાયી થતા ગાંધીજીના સત્યના પ્રયોગોની સુવાસ હિન્દુસ્તાન સુધી પહોંચે છે. સ્વદેશ આવવાનું થાય ત્યારે દક્ષિણ આફ્રિકામાં વસતા હિંદીઓની સ્થિતિથી હિંદના ધુરંધરો-અગ્રપુરુષોને વાકેફ કરે છે. પોતાના દેશના અખબારોના અધિપતિઓને મળે છે. હિંદીઓની વ્યથાને વાચા આપવા રાજકોટથી ‘લીલું ચોપાનિયું’ કાઢે છે. પોતાની વાત લોકો સુધી પહોંચાડવાના માધ્યમ તરીકે અખબારોનો ખૂબીપૂર્વક ઉપયોગ કરે છે.

૧૮૯૪ના મે મહિનાની ૨૨મી તારીખે નાતાલ ઈન્ડિયન કોંગ્રેસનો જન્મ થાય છે. ‘ઈન્ડિયન ઓપિનિયન’ જેવું અખબાર શરૂ કરે છે. દક્ષિણ આફ્રિકામાં ગિરમીટિયાઓના હમદર્દ બનેલા ગાંધી બાલાસુંદરમૂના કિસ્સાથી

મજૂરોમાં પણ સ્વીકૃતિ પામે છે. નાતાલની ધારાસભામાં હિંદીઓને સભ્ય ચૂંટવાનો હક હતો તે ખૂંચવી લેવાનો કાયદો આવવાની વાતથી ખળભળી ઉઠેલા ગાંધીજી ચળવળના મંડાણ શરૂ કરે છે અને સરકારને મતાધિકાર પ્રતિબંધનો વિરોધ કરતી દસ હજાર સહીઓ ઉઘરાવે છે. નાતાલ ઈન્ડિયન કોંગ્રેસના નેજા હેઠળ આ ચળવળ ચાલે છે. વાર્ષિક લવાજમથી સભ્યો બનાવે છે. આ કામગીરીથીમાંથી તેઓ શીખ્યા કે જાહેર કામ કદી કરજ કરીને કરવું નહીં. લોકોનો બીજા કામો વિશે ભલે વિશ્વાસ કરાય, પણ પૈસાના વાયદાનો વિશ્વાસ ન કરાય. લોકો પહોંચની દરકાર રાખતા નહીં પણ આગ્રહપૂર્વક પહોંચ અપાતી. તેઓ

માનતા કે શુદ્ધ હિસાબ વિના શુદ્ધ સત્યની રખવાળી અસંભવિત છે.

૧૮૯૪માં નાતાલની સરકારે ગિરમીટિયા હિંદીઓ પર દર વર્ષે ૨૫ પાઉન્ડનો કર નાંખ્યો. તેની સામે લડત માંડી. વ્યક્તિ દીઠ ત્રણ પાઉન્ડનો કર નક્કી થયો. ત્રણ પાઉન્ડનો કર પણ જવો જોઈએ એવું નક્કી કરી લડત ચાલુ રાખી. એક પછી એક અન્યાય સામેની ચળવળ ચાલુ હતી ત્યાં વળી એક ગુલામીનો કાયદો લાગુ પડ્યો. ટ્રાન્સવાલમાં રહેવાનો હક ધરાવનાર દરેક હિંદી સ્ત્રી-પુરુષ અને આઠ વર્ષના છોકરા-છોકરીઓએ એશિયાઈ દફતરમાં પોતાના નામ નોંધાવી પરવાના મેળવવા અને એ વખતે જૂના પરવાના પાછાં આપવા. અરજી ઉપર અરજદારના બધા આંગળા અને અંગૂઠાની છાપ લેવી. નિશ્ચિત સમય મર્યાદામાં જે હિંદી સ્ત્રી-પુરુષ અરજી ન કરે તો ટ્રાન્સવાલમાં રહેવાનો હક જાય. પરવાનો ન કઢાવે તો જેલ, દંડ અને મિલ્કત જપ્તીની જોગવાઈ જેવા જુલમ સામે મહાસંઘર્ષનું નેતૃત્વ લીધું.

૧૮૯૬માં છ મહિના માટે સ્વદેશ આવેલા ગાંધીજી દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદીઓની પીડાના

શાશ્વત ગાંધીકથા

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘના ઉપક્રમે પહેલી શાશ્વત ગાંધીકથા પ્રેમપુરી આશ્રમ, બાબુલનાથ-મુંબઈ મુકામે યોજાઈ ગઈ. નખત્રાણા કૉલેજના ચાર વિદ્યાર્થીઓના હસ્તે કથા પ્રારંભે દીપ-પ્રાગટ્ય કરાવવામાં આવ્યું. યજમાન સંસ્થાના મંત્રી ડૉ. ધનવંત ટી. શાહે શાશ્વત ગાંધીકથા પ્રારંભે ભૂમિકારૂપ સંક્ષિપ્ત વક્તવ્યમાં યુવાપેઢી દ્વારા ગાંધીકથા પરંપરા વિસ્તરતી રહે એવો શુભેચ્છારૂપ સંકલ્પ વ્યક્ત થયો. ગાંધીકથા વ્યાખ્યાતા ડૉ. યોગેન્દ્ર પારેખે ત્રિદિવસીય કથા (૨, ૩, ૪ ઓક્ટોબર-૨૦૧૨) દરમિયાન ગાંધીજીવન ઘડતર, સત્યાગ્રહી ક્રાંતિકાર ગાંધીજી અને ગાંધીજી વિશેની ગેરસમજો તથા સામ્રાટ સમયમાં પ્રસ્તુતતાની વિગતોને આવરી લીધી હતી. કથામાં આવતા પ્રસંગો કે ભાવભૂમિકા અનુસાર ગાંધી વિષયક પ્રશિષ્ટ કાવ્યોની સંગીતમય રજૂઆત દ્વારા કચ્છ-ભૂજના જાણીતા ગીતકાર-સંગીતકાર રાજેશ પઢારિયાએ ઉચિત ન્યાય આપ્યો અને સહુની પ્રશંસા મેળવી. જૈન યુવકસંઘના પ્રમુખ શ્રી ચંદ્રકાન્ત ડી. શાહ, ઉપપ્રમુખ નીતિનભાઈ સોનાવાલા આદિ હોદ્દેદારો તથા કુમુદબહેન પટવા, ડૉક્ટર ઈન્દિરાબહેન, ગાંધીજીના પૌત્રી ઉષાબહેન ગોકાણી આદિ પ્રબુદ્ધ નાગરિકોની હાજરી ખૂબ પ્રોત્સાહક રહી. અક્ષરભારતી-ભૂજ-પ્રકાશિત ગાંધી સાહિત્યના ચાર ગ્રંથોનું વિમોચન અને પુસ્તક પ્રદર્શન-વેચાણને સારો આવકાર મળ્યો. સમાપન દિને કથા સૌજન્ય પ્રદાતા કવયિત્રી સુશીલાબહેન ચીમનલાલ ઝવેરી પરિવારના શ્રી પુષ્પસેન ઝવેરીનો સંસ્થાએ સહુ વતી આભાર માન્યો. યજમાન સંસ્થાએ કથાકાર ડૉ. યોગેન્દ્ર પારેખનું ઔચિત્યપૂર્વક સન્માન કરી કથાપરંપરાને આગળ ધપાવવા શુભેચ્છા આપી. શાશ્વત ગાંધીકથાના આગામી કાર્યક્રમો પણ નક્કી થઈ રહ્યા છે.

‘શાશ્વત ગાંધી’

નવેમ્બર અંક

માત્ર ગાંધી જીવન અને ચિંતનને સમર્પિત સામયિક

પ્રતિનિધિ તરીકે અગ્રણી દેશ સેવકોને મળે છે. સર ફિરોજશાહ મહેતા, લોકમાન્ય ટિળક અને ગોપાલકૃષ્ણ ગોખલે જેવાની મુલાકાત ભવિષ્યના દેશસુકાની તરીકેની તેમની ભૂમિકાનું પ્રથમ પગથિયું હતી. નેતૃત્વ સહજ રીતે કેળવાતું ગયું. અવિરત શ્રમ, આત્મસંયમ, સ્વાનુશાસન અને પળેપળની જાગૃતિથી ધ્યેયનિષ્ઠ નેતૃત્વ ઘડાતું ગયું. ૩૩માં વર્ષે ૧૯૦૧માં રાષ્ટ્રીય કોંગ્રેસની મહાસભામાં-કલકત્તા અધિવેશનમાં નેતાઓ-સ્વયંસેવકોનો ઠાઠમાઠ જોઈ સેવક તરીકે કામ કર્યું. પાયખાનાની ગંદકી સાફ કરી. સાવરણો માંગી સફાઈ કરી. વિલાયતી બેરિસ્ટરની સફાઈ કામદાર તરીકેની આ ભૂમિકા તેમને નમ્રતાના નિધિ તરીકે પ્રતિષ્ઠિત કરે છે.

દક્ષિણ આફ્રિકામાં હિંદુ તથા મુસલમાન ધર્મ મુજબ થયેલ વિવાહને ગેરકાયદેસર ઠરાવતો કાયદો આવ્યો. દરેક અન્યાયની સામે મક્કમ પ્રતિકાર, મરતાં પણ સત્ય ન છોડવું એવો સંકલ્પ અને પ્રતિપક્ષના પરિવર્તન સુધીની ધીરજ તેમની વિશેષતા હતી. જનરલ સ્મટ્સ સામે જેલમાં ચંપલ બનાવ્યા અને ભેટ આપ્યા. સ્મટ્સે પયગંબર જેવા આ માણસની ભેટને કાયમી સ્મૃતિ તરીકે સાચવી રાખી, જે આજે પણ દક્ષિણ આફ્રિકામાં સચવાયેલ છે. લાંબા સંઘર્ષને અંતે બધી માંગણીઓ કબૂલ રહી. સત્યનો વિજય થયો. ત્રણ પાઉન્ડનો કર દૂર થયો. હિંદી લગ્નો માન્ય રહ્યા. ખૂની કાયદો-ગુલામી કાયદો રદ થયો. અપરિગ્રહને જીવનમાં ઉતારતા આ સંતે ભેટમાં મળેલ તમામ સોના-ચાંદી-હીરાના

શાશ્વત ગાંધીકથા-વિરલ અનુભવ

આદરણીય નારાયણભાઈ દેસાઈએ એકસો આઠ ‘ગાંધીકથા’નો સંકલ્પ કર્યો. એકસો સાત કથા થઈ ચૂકી છે. ‘ગાંધીકથા’ પરંપરા આગળ ચાલવી જોઈએ એવી ઈચ્છાપૂર્ણ જવાબદારી ડૉ. ધનવંત શાહ (મુંબઈ)એ આ લખનારને સોંપી, અને મુંબઈમાં પ્રથમ ‘શાશ્વત ગાંધીકથા’ યોજાઈ. એક વર્ષથી ભૂજ-કચ્છથી ‘શાશ્વત ગાંધી’ સામયિક શરૂ થયું જે ગુજરાત વ્યાપી સંસ્કાર સેવકોમાં આદર પામ્યું. રમેશભાઈ સંઘવીના જીવનતપનું આ ઉત્તમ ફળ. સામયિક નામ પરથી જ ‘શાશ્વત ગાંધીકથા’ નામાભિધાન થયું.

પૂરા એક દાયકાથી નખત્રાણાના વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ ગાંધીજીવનની આંતરછબી વ્યક્ત કરવાના અનુભવ અને પ્રોત્સાહક પ્રતિસાદથી જ ગાંધીકથાના કથાકાર તરીકે મારું ઘડતર થયું. એટલે જ કથા દરમ્યાન કહેવાયું કે, ‘ગાંધીનું સરનામું મેં નખત્રાણાના વિદ્યાર્થીઓની આંખોમાં જોયું છે.’ કચ્છમિત્ર-જન્મભૂમિએ ‘શાશ્વત ગાંધીકથા’ પ્રાસંગિકની ઉમળકાભેર નોંધ લીધી. કચ્છ, આમ વિવિધ રીતે નવી દિશા માટે નિમિત્ત બન્યું.

કથા નિમિત્તે મુંબઈ પ્રસ્થાનના દિવસે કૉલેજમાં વિદ્યાર્થીઓ પાસે પાળી શકાય એવા એકાદ સંકલ્પની ભેટ માગી. અપીલનો રસપ્રદ-સંતોષપ્રદ પ્રતિસાદ મળ્યો. બે વર્ગના સવાસો વિદ્યાર્થીઓમાંથી પચીસ જેટલા વિદ્યાર્થીઓએ લીધેલા સંકલ્પો આ મુજબ હતા. (૧) હું આ જ પછી ગેરવાજબી ખર્ચ નહીં કરું. (૨) ત્રણેક વિદ્યાર્થીઓએ હરરોજ પાંચ કિલોમીટર ચાલવાનો સંકલ્પ લીધો. (૩) હું ઘણી વખત મમ્મી પાસે જીદ કરું છું. હવે નહીં કરું. (૪) અમારા ઘરે કામ કરવા આવતા બહેનની દીકરીના ભણતરનો ખર્ચ હું મારા અંગત ખર્ચ માટે મળતા પૈસામાંથી કરીને તેને ભણાવીશ. (૫) દર વર્ષે દસ પુસ્તકો ખરીદીને વાંચીશું. (૬) ગાંધીજીની આત્મકથા વાંચીશું. (૮) અમો રોજનો

એક સ્પેલિંગ પાકો કરીશું. (૯) મારા ઘરની આસપાસ રહેતાં સાધારણ પરિવારોના બાળકોને હું રોજ એક કલાક ભણાવીશ.

વિદ્યાર્થીઓના સંકલ્પની આ ભેટથી નવી પેઢી વિશે શ્રદ્ધા મજબૂત બની. તેઓ આપણી જેમ પીઠ અને ઠાવકા નથી તેનો આનંદ છે. કૉલેજમાં જ ‘ગાંધી, માય ફાધર’ ફિલ્મ માણી. ગાંધીજીના મૂળ અવાજમાં પ્રાર્થના પ્રવચનો સાંભળ્યા. આ બધા ઉત્સાહપ્રેરક અનુભવોનું ભાથું મુંબઈમાં કથા દરમ્યાન ખૂબ કામ આવ્યું. ગાંધીજીના ત્રીજા પુત્ર રામદાસના દીકરી ઉષાબહેન છોતેર વર્ષની વયે કથાશ્રવણ કરવા આવ્યા. કુમુદબહેન પટવા એંસી વર્ષની વયે ત્રણેય દિવસ કથા શ્રવણ કરવા હાજર રહ્યા. ગાંધીજીના વિલાયતના સહયોગી મિત્ર પ્રાણજીવન મહેતા જેમણે સાબરમતી આશ્રમ માટે પણ સહાય કરી હતી. તેમના પરિવારના ઇન્દિરાબહેનની ઉપસ્થિતિ પણ પ્રેરક રહી. ‘ગાંધી-માય ફાધર’ના ડાયરેક્ટર ફિરોઝખાન સાથે ગાંધીકથાના આયોજકોએ ગોઠવેલી મિજબાનીમાં એક કલાક ઉપરાંત ગાંધીજીની ઘણી ચિંતનાત્મક વાતો થઈ. ફિરોઝભાઈના ગાંધીજી વિષયક વિચારોની સ્પષ્ટતા યાદગાર અનુભવ રહ્યો.

શાશ્વત ગાંધીકથાના સૌજન્યના દાતા પુષ્પસેન ઝવેરી પરિવારનો આત્મિય અનુબંધ અને ત્યાં ઉપસ્થિત નખત્રાણાના વિદ્યાર્થીઓ સાથેનો સંવાદ પણ સ્નેહસભર હતો. ઉષ્માભેર સમાપન અને શ્રોતાઓના સંકલ્પની વાતો પણ નિરાળી છે. નખત્રાણાથી મુંબઈની આ સફર અપૂર્વ ગાંધીયાત્રા રહી. આગામી ૩૦મી જાન્યુ. ૨૦૧૩ થી માટુંગા-મુંબઈ મુકામે ‘શાશ્વત ગાંધીકથા’ યોજાશે ત્યારે આનંદ દ્વિગુણિત થશે. પ્રથમ કથાની સીડી આયોજક સંસ્થા શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ દ્વારા નિઃશુલ્ક આપવામાં આવે છે એ ખાસ અભિવાદનપૂર્વક નોંધીએ.

‘કચ્છ મિત્ર’

□ યોગેન્દ્ર પારેખ

ઝવેરાત ત્યાં અર્પણ કરી જાહેર સેવાનું ટ્રસ્ટ બનાવ્યું. સેવા ધ્યેયને સમર્પિત રહી શકાય તે માટે બ્રહ્મચર્ય પાલન અનિવાર્ય જણાયું તેથી સાડત્રીસ વર્ષની ભરયુવાન વયે આજીવન બ્રહ્મચર્ય પાલનનો સંકલ્પ કર્યો.

આમ, દક્ષિણ આફ્રિકામાં સત્ય, અહિંસા, અયોર્ય, અપરિગ્રહ, બ્રહ્મચર્ય જેવા પંચ મહાવ્રતોને જીવનમાં ઉતારનાર પ્રયોગવીર બેરિસ્ટર ગાંધી પિસ્તાલીસ વર્ષની ઉંમરે ૧૯૧૫માં ૮મી જાન્યુઆરીએ હિંદની ભૂમિ પર પાછા ફર્યા ત્યારે દેશ આખો સત્યાગ્રહના સુકાની તરફ મીટ માંડીને બેઠો હતો. હિંદ પાછા આવ્યાના પ્રથમ મહિને જ જાન્યુ.ની ૨૫મી તારીખે ગોંડલ મુકામે મળેલા માનપત્રમાં મહાત્મા સંબોધનથી તેમને સન્માનવામાં આવ્યા.

આઝાદી આંદોલનનું સુકાન લીધાં પહેલા સમગ્ર દેશનો રેલ્વેના ત્રીજા વર્ગમાં પ્રવાસ કરીને જનસામાન્યમાં ભળી જવાની રીત અપનાવી. કાઠિયાવાડી પહેરવેશ ગયો. ચરખો હાથ લાગ્યો. ખાદી વસ્ત્ર નથી, વિચાર છે, એમ જણાવી સ્વાવલંબનના પાઠ શીખવ્યા. અમદાવાદને પ્રવૃત્તિ કેન્દ્ર તરીકે પસંદ કર્યું. કોચરબ આશ્રમમાં અનેકોના વિરોધ વચ્ચે હરિજન કુટુંબને આશ્રય આપી, તેમની સાથે એક રસોડે જમી નિર્ણાયક મક્કમતાના દર્શન કરાવ્યા. સાબરમતીના કિનારે આશ્રમ

સ્થાપ્યો. ‘એક વણિક પુત્ર જો કરી શકે તો મેં આ ઋષી કાર્ય કર્યું છે’ એમ કહી ગુજરાત વિદ્યાપીઠની સ્થાપના કરી. રાષ્ટ્રીય કેળવણી આપતી સંસ્થા તરીકે દેશસેવકો તૈયાર કરવાનો સંકલ્પ સાકાર કર્યો. અનેકવિધ રાજકીય સંઘર્ષો વચ્ચે માતૃભાષાની ખેવના કરી. જોડણીની અંતંત્રતા દૂર કરવા વિદ્યાપીઠના ઉપક્રમે ‘સાર્થ જોડણીકોશ’ની રચના કરાવી.

સ્વાવી આનંદ, સરદાર પટેલ, જવાહર, કાકા સાહેબ, નરહરિ પરીખ, દાદાસાહેબ માવળંકર, વિનોબા ભાવે જેવા એક પછી એક પ્રતિભાસંપન્ન મહાપુરુષો જોડાતા ગયા. જલિયાંવાળા બાગ હત્યાકાંડથી દુઃખી થયેલાં હૃદયે અંગ્રેજોને ભારતમાંથી હાંકી કાઢવા દૃઢ સંકલ્પ કર્યો. સવિનય કાનૂનભંગ અને અસહકાર જેવા નૂતન અહિંસક પ્રતિકારના શસ્ત્રો હતા. ચંપારણ સત્યાગ્રહ દરમ્યાન બિહારના પ્રથમ પંક્તિના વકીલોને સેવા, સાદગી, સમૂહજીવનની તાલીમ આપી. ખેડા સત્યાગ્રહથી કેળવાયેલા વલ્લભભાઈ બારડોલી સત્યાગ્રહના સરદાર બન્યા. ચળવળકર્તાઓ અહિંસાનો મર્મ-ધર્મ સમજ્યા નથી એમ ચૌરીચૌરા હત્યાકાંડથી જણાયું. એટલે સફળતાની સંભાવનાવાળા

અસહકાર આંદોલનને આટોપી લીધું.

બુદ્ધના મહાભિનિષ્ક્રમણ સાથે જેની તુલના થઈ એવી દાંડીકૂચ વિશ્વના મંચ પર ગાંધી પગલાંની મજબૂત છાપ છોડી ગઈ. કૂચના દરેક વિરામ સ્થળે, સભાઓ દરમ્યાન લોકજાગૃતિ, વ્યસનમુક્તિ, ખાદીનો પ્રચાર અને અસ્પૃશ્યતા નિવારણનો સંદેશ આપતા રહ્યા. માત્ર ઉપદેશ નહિ આચરણ એમનો જીવનમાર્ગ હતો. ચપટી મીઠું ઉપાડવાથી આઝાદી ન મળે એવી શંકા સેવનાર સાથીઓ દાંડીકૂચની સફળતાથી અચંબિત થયા. બ્રિટીશ સામ્રાજ્યને લૂણો લગાડી મહાત્મા ગાંધી લોકહૃદયમાં વિસ્તરતા રહ્યા. દેશની આઝાદી માટે યુવાવર્ગ સફાળો જાગ્યો.

૧૯૪૨માં ‘હિંદ છોડો’ આંદોલનની સ્વતંત્રતાની માંગણ બુલંદ બનાવી. મહાદેવભાઈ જેવા સમર્પિત સાથીનું અવસાન તેમને પડેલી બહુ મોટી ખોટ હતી. કસ્તુરબા પણ દેશની આઝાદીની સવાર જોવા જીવિત ન રહ્યાં.

દરેક ચળવળ શાંતકાંતિના એક એક અધ્યાય જેવી હતી. મારવામાં નહિ પણ માર ખાવામાં બહાદુરી છે એવો પાઠ કાંતિકારીઓ ભણ્યા. જેલ ભરો આંદોલનની નવાઈ નહોતી. શાસક, શોષક, જુલ્મગારનું હૃદય પરિવર્તન સંભવ છે એવી ધીરજ ગાંધીજીનું શસ્ત્ર કહો કે શાસ્ત્ર. સત્યની ઉપાસના અને અભયની સાધના. મરવાની તૈયારી. લડત

બદલો લેવા માટે નહિ પણ વિરોધીના હૃદય પરિવર્તન માટે છે એવી સમજ દેશને આપવામાં જાત ઘસી નાંખી. આત્મશુદ્ધિ અર્થે ઉપવાસનું શસ્ત્ર હાથ લાગ્યું. વિવિધ નિમિત્તોમાં કરેલા ઉપવાસને અહિંસક પ્રતિકારની વિભાવનામાં મહત્વનું સ્થાન મળ્યું. સાબરમતીના આ સંતે સૂતરના તાંતણે આઝાદી મેળવી. આઝાદી નજીક આવતી ગઈ તેમ તેમ દેશ વિભાજનની વિઘાતક ક્ષણ સુધી પહોંચ્યો. હિન્દુ-મુસ્લિમ એકતા માટે વન મેન આર્મીની જેમ નીકળી પડ્યા. ‘મારું સાંભળે છે કોણ?’ની પીડાનો સમુદ્ર ધૂધવતો હતો. ગાંધીની કલ્પનાનું ‘હિંદ સ્વરાજ’ એક અપૂર્ણ સ્વપ્ન હતું. સગી આંખે અહિંસા, અંત્યોદય, સર્વોદય મૂલ્યોનો સંહાર જોયો. દેશની પ્રજાને સ્વરાજને લાયક બનાવવાના મહાયજ્ઞમાં આખરે જાત સમર્પી દીધી.

ત્રીજો દિવસ : ૪ ઑક્ટોબર, ૨૦૧૨

ગાંધીજી વિશેની ગેરસમજો અને

આજના સમયમાં ગાંધીજીની પ્રસ્તુતતા

શ્રદ્ધા કે ભક્તિના કારણે અતિશયોક્તિપૂર્ણ મહિમા થાય તેનાથી

શાશ્વત ગાંધીકથા આગામી કાર્યક્રમ

(૧) સાબરમતી સેન્ટ્રલ જેલ-અમદાવાદ
જાન્યુઆરી-૨૦૧૩-ત્રીજા સપ્તાહમાં (છ દિવસ)

(૨) માટુંગા (મુંબઈ)
૩૦ જાન્યુ., ૩૧ જાન્યુ., ૧ ફેબ્રુઆરી-૨૦૧૩ (ત્રણ દિવસ)

(૩) મહેમદાવાદ આર્ટ્સ & કૉમર્સ કૉલેજ
૧૧, ૧૨, ૧૩ ફેબ્રુઆરી (ત્રિદિવસીય કથા)

પણ બચવા જેવું છે. ગાંધીજી એક એવું વ્યક્તિત્વ છે કે શ્રદ્ધાપૂર્ણ પ્રશસ્તિ કે ગુણાનુવાદ કરવામાં નુકશાન નથી. સમ્યક્ ચિંતન જરૂરી છે. ચમત્કારો કે અંધશ્રદ્ધાનો પ્રશ્ન નથી તે રાહતની વાત છે. એમને વિશેના તમામ પુરાવાઓ, દસ્તાવેજો હાજરાહજૂર છે તેથી ગાંધી અંધશ્રદ્ધાનો નહિ પ્રતીતિનો વિષય છે.

ગેરસમજનું કારણ અભ્યાસનો અભાવ, અભ્યાસની દાનતનો અભાવ, અજ્ઞાનતા કે પૂર્વગ્રહ હોઈ શકે. ગાંધીજીની બાબતમાં આ દરેક કારણ લાગુ પડે છે. આપણે ત્યાં અભ્યાસના અભાવે ગાંધીજી વિશે ગેરસમજનો ગૃહઉદ્યોગ કે લઘુઉદ્યોગ ચાલે છે. ગાંધીજીએ મુસ્લિમોનું તૃષ્ટિકરણ કર્યું છે એમ કહેનાર લોકોને એ ખબર પણ નથી કે તૃષ્ટિકરણ શબ્દ સામ્રાટ રાજનીતિના દુષ્પરિણામોનું કારણ અને પ્રમાણ છે.

પ્રથમ ગેરસમજ તો એવી છે કે ગાંધીજી રાષ્ટ્રપિતા થઈ શક્યા પણ પિતા તરીકે નિષ્ફળ રહ્યા. મોટા પુત્ર હરિલાલના વેડફાયેલા જીવન વિષે ગાંધીજીનો દોષ કાઢનારાઓ આવી વાત કરે છે. ‘ગાંધીજીનું ખોવાયેલું ધન : હરિલાલ’ આ પુસ્તક નીલમબહેન પરીખે લખ્યું છે જે સહુએ વાંચવું રહ્યું. હરિલાલને બેરિસ્ટર થવું હતું. જાહેર સેવક તરીકે જીવી રહેલાં બાપુ પાસે અંગત મૂડી હતી નહીં. વળી, આ પ્રકારના ભણતરની સાર્થકતા તેમને જણાઈ નહીં. હરિલાલે બેરિસ્ટર થવા કરતાં આશ્રમ જીવનમાં કેળવાવું જોઈએ એમ બાપુએ જણાવ્યું. હરિલાલને એ મંજૂર નહોતું. એવામાં મિત્ર પ્રાણજીવન મહેતા તરફથી પત્ર આવ્યો કે ગાંધીજી કોઈને વિલાયત બેરિસ્ટર થવા મોકલે તો પોતે સ્કૉલરશીપ આપવા તૈયાર છે. પત્રની વાત જાણી હરિલાલે પોતાની સમસ્યા હળવી થઈ ગઈ જાણી વિલાયત ભણવા જવા ફરી રજૂઆત કરી. બાપુએ દીકરાને કહ્યું, ‘જાહેર સેવાના મારા કામોથી પ્રભાવિત થઈ મને આવા કોઈ જાહેર કામ માટે પૈસા મળે તે હું મારા પુત્ર માટે વાપરું તે તો ભ્રષ્ટાચાર ગણાય. માટે તમને તો હું ભણવા માટે મોકલી શકું નહીં. બાપ-દીકરા વચ્ચે કલહ થયો. હરિલાલ ભણવા માટે સ્વદેશ આવ્યા. બાપુએ રજા આપી. હરિલાલ મેટ્રિકમાં ત્રણ વખત નાપાસ થયા. હરિલાલના લગ્ન થઈ ગયેલાં. ઘરની, સંતાનોની જવાબદારી, અભ્યાસમાં નિષ્ફળતા, હતાશામાં જીવન વેડફાયું. વ્યસન, દુરાચારના કુમાર્ગે જીવન વળ્યું. પત્નીનું અવસાન થયું ત્યારે હરિલાલના સંતાનો બાપુ પાસે આશ્રમમાં જ ઉછર્યા. હરિલાલ જીવનના પ્રવાહમાં પાછા વળે તેવા બાપુના તમામ પ્રયાસો નિષ્ફળ ગયા. પુત્ર તરીકે હરિલાલ નિષ્ફળ ગયા. એક વિષાદપૂર્ણ કથની છે. ગાંધીજી ત્રણ પુત્રોના પિતા તરીકે કે અન્ય ત્રણ દીકરાઓ પુત્ર તરીકે નિષ્ફળ ગયા નથી. નીલમ પરીખના પુસ્તકમાં બાપ-દીકરાનો પત્રવ્યવહાર વાંચવાથી બાપુના હૃદયની ઝાંખી થશે.

શહીદ ભગતસિંહને બચાવ્યા નહીં એવી ટીકા કરનાર એ રીતે ટીકા

કરે છે જાણે ભગતસિંહને ફાંસીથી બાપુ રાજી થયા હોય. જાણે ભગતસિંહને ફાંસી અંગેનો અંતિમ નિર્ણય બાપુએ કરવાનો હોય. ગાંધીજીએ વાઈસરોય સમક્ષ અલગ અલગ બેઠકમાં છ વખત રજૂઆત કરી હતી. ભગતસિંહ જેવા ક્રાંતિકારીના બલિદાન માટે તેમને ભરપૂર આદર હતો. ગાંધીજી અહિંસામાં માનતા હતા. છતાં હિંસાના માર્ગે વળેલાં શહીદોના રાષ્ટ્રપ્રેમ વિશે તેમને પૂરું માન હતું. વીણા દાસ નામની ક્રાંતિકારી મહિલા જો હિંસાના માર્ગ છોડી દે તો તેને જેલમાંથી મુક્ત કરવા ગાંધીજી પ્રયાસ કરવાના હતા. વીણા દાસે કહ્યું, ‘હું હિંસામાં માનું છું. જૂઠું બોલવું જ નહિ એમ મેં નક્કી નથી કર્યું પણ આપની આગળ હું જૂઠું બોલી નહીં શકું. તેથી સાચું કહું છું કે હું છુટીશ તો પાછી હિંસાના માર્ગે વળીશ’-‘આપની સમક્ષ અસત્ય નહીં’-ક્રાંતિકારીઓને આવો આદર હતો. ગાંધીજીએ કહ્યું, તારી સત્યનિષ્ઠા વિશે મને આદર થયો છે પણ હું તને છોડાવવાનો પ્રયત્ન નહીં કરું. કારણ કે મેં એમ નક્કી કર્યું છે કે જે ચળવળકર્તા એવો સંકલ્પ કરશે કે હિંસા ત્યજી દેશે એમના માટે જ મારે પ્રયાસ કરવાનો છે.’

હિંસાનો માર્ગ ત્યજવાનો સંકલ્પ લેનારા ૧૧૦૦ જેટલા ક્રાંતિકારીઓને છોડાવ્યા. સ્વામીરાવ નામના જાણીતા ક્રાંતિકારી. એમનું નામ સરદાર પૃથ્વીસિંહ. સુભાષચંદ્ર બોઝની ભત્રીજીના પતિ થાય. સરદાર પૃથ્વીસિંહને ફાંસીની સજા થઈ ન હતી. ગાંધીજીએ એમને મુક્ત કરાવ્યા હતા. સુભાષચંદ્ર બોઝની ભત્રીજીએ આ વાત પોતે કરેલી જે કેસેટમાં રેકર્ડ થયેલી છે. તેઓ હાલના પાકિસ્તાનની હજારા જેલમાં હતા. એમને છોડાવવા ગાંધીજી વતી મહાદેવભાઈ દેસાઈએ ધક્કા ખાધા હતા ત્યારે યુવાન નારાયણભાઈ દેસાઈ પણ સાથે ગયેલા એમ તેમણે ‘ગાંધીકથા’ દરમ્યાન જણાવ્યું છે.

બાબાસાહેબ આંબેડકર સાથે ગાંધીજીને જે મતભેદ થયો તે ગોળમેજી પરિષદમાં દલિતોને અલગ મતદારમંડળ મળવું જોઈએ તે બાબતે હતો. અંગ્રેજો શક્ય તેટલો અલગાવ ઊભો કરવા માગતા હતા. ગાંધીજી અંગ્રેજોની આ ચાલ સમજતા હતા. બીજા સમજદાર લોકો પણ ગાંધીજી સાથે સહમત હતા. ગાંધીજીની નામરજીના કારણે આંબેડકરજીને તીવ્ર રોષ હતો. તેમણે ગાંધીજીની તીવ્ર આલોચના કરી. ગાંધીજી પણ જવાબ આપશે તેવી સહુને ખાત્રી હતી. ગાંધીજીએ માત્ર થેન્કયુ સર! કહ્યું. ગાંધીજીએ કહ્યું કે આપણે અસ્પૃશ્યતાનું વલણ રાખી સદીઓથી એમનું અપમાન કર્યું છે. તેઓ મારા મોં પર થૂંક્યા નથી તેથી મેં એમનો આભાર માન્યો છે. બાબાસાહેબની કટુતાને તેમણે વાજબી ગણી, પણ અલગ મતદારમંડળથી વર્ગ વિભાજનની દહેશત હતી. તેથી બાપુએ આમરણ ઉપવાસ કર્યા. આખરે ઠક્કરબાપાની મધ્યસ્થીના કારણે આંબેડકર માની ગયા. અલગ મતદારમંડળની વાત ઉડી ગઈ. આ કારણે આજે પણ દલીતોનો એક વર્ગ બાપુથી નારાજ છે. દેશનું બંધારણ ઘડવા માટે વિદેશથી નિષ્ણાતની મદદ લેવાની

વાત આવી ત્યારે ગાંધીજીએ જ બાબાસાહેબ આંબેડકરનું નામ સૂચવ્યું. પ્રથમ પ્રધાનમંડળની યાદી લઈને જવાહરલાલ ગાંધીજી પાસે ગયાં ત્યારે તેમાં આંબેડકરજીનું નામ ન હતું. ગાંધીજીએ સૂચવ્યું, ત્યારે જવાહરલાલે કહ્યું કે આંબેડકર તો કોંગ્રેસના વિરોધી છે. ગાંધીજીએ તરત કહ્યું કે, ‘તેઓ કોંગ્રેસના વિરોધી છે, દેશના વિરોધી નથી. તમે કોંગ્રેસનું નહિ દેશનું પ્રધાનમંડળ બનાવો છો!’ અંતે બાબાસાહેબ ગાંધીજીના કહેવાથી દેશના પ્રથમ કાયદાપ્રધાન થયા.

સુભાષચંદ્ર બોઝની બાબતમાં પણ ગેરસમજ છે. સુભાષચંદ્ર બોઝ કોઈની પણ મદદથી હિંસક માર્ગે પણ આઝાદી મેળવવાના મતના હતા. ગાંધીજી સ્વબળે, હિંદવાસીઓની લડતથી જ અહિંસક માર્ગે આઝાદી મેળવવાના મતના હતા. બન્ને વચ્ચે મતભેદ હતો. મનભેદ ન હતો. હિટલરની મદદથી આઝાદ થવાનું ગાંધીજીને મંજૂર ન હતું. સાધ્ય શુદ્ધિ અને સાધન શુદ્ધિ ગાંધીજીનો સિદ્ધાંત હતો. સુભાષબાબુના અવસાન વખતે તેમની માતાને આશ્વાસનનો તાર ગાંધીજીએ પાઠવ્યો. લૂઈ ફિશરે ગાંધીજીને કહ્યું, ‘તમે જાપાનને મદદ કરનાર પ્રત્યે સહાનુભૂતિ રાખો છો તેથી તમારી ટીકા થાય છે.’ ગાંધીજીએ કહ્યું, ‘મને સુભાષબાબુ જેવો બીજો રાષ્ટ્રભક્ત બતાવો.’ ગાંધીજીને રાષ્ટ્રપિતાનું ઉદ્બોધન કરનાર સહુ પ્રથમ સુભાષજી હતા. બન્નેને એકબીજા માટે આદર હતો.

પાકિસ્તાનને પંચાવન કરોડ આપવાની ગાંધીજીએ વાત કરી તેથી તેમની હત્યા થઈ એમ ઠરાવનારો, માનનારો વર્ગ ઇરાદાપૂર્વક જૂઠાણું ફેલાવે છે. પાકિસ્તાનને પંચાવન કરોડ આપવાની વાત ૧૯૪૮ના જાન્યુઆરી મહિનાની ૧૩મી તારીખે થઈ હતી. એ પૂર્વે ગાંધીજીના ચાર પ્રયાસ થયા હતા. ગાંધીજીની હત્યાના કુલ છ પ્રયાસ થયા. વીસમી જાન્યુઆરીએ પાંચમો પ્રયાસ થયો. ૩૦મી જાન્યુ.ના અંતિમ પ્રયાસમાં હત્યારાને સફળતા મળી. છેક ૧૯૪૮માં પ્રથમ પ્રયાસ થયો. છ પ્રયાસમાંથી ત્રણમાં ગોડસેની હાજરી પૂરવાર થઈ છે. પંચાવન કરોડ કે દેશના ભાગલાં જેવા પ્રશ્નો નહોતા ત્યારથી ગાંધીજીના મૃત્યુની ઈચ્છા રાખનારાનો એક વર્ગ હતો. છેક ૧૯૪૮માં ગાંધીજીએ સવાસો વર્ષ જીવવાની ઈચ્છા વ્યક્ત કરી ત્યારે ગોડસેએ અગ્રણી સામયિકમાં લેખ કર્યો કે ‘પણ જીવવા દેશે કોણ?’

પંચાવન કરોડનું તો બહાનું હતું. ગાંધીજીના ઉપવાસ કોમી તોફાનોને ઠારવા માટેના હતા. હરિજનોના મંદિર પ્રવેશ માટેની ગાંધીજીની ચળવળથી નારાજ વર્ગ તેમને મારવાનો લાગ છેક ૧૯૩૪થી શોધતો હતો. ગાંધીજીના કોમી એકતા માટેના પ્રયાસોએ બળતામાં ઘી હોમ્યું. માનવતા, બંધુતાના દુશ્મનો સફળ થયા. દેશ આઝાદ થઈ ગયો હતો. ગાંધીજીની ઉપયોગિતા ખલાસ થઈ ગઈ હતી. સ્વાર્થ પરાયણ લોકોએ જીવ લીધો. આઝાદી આંદોલનમાં સળી ભાંગવા જેટલું પણ પ્રદાન ન કર્યું હોય એમને ગાંધીજીના કોમી એકતા માટેના

પ્રયાસો આંખના કણાની જેમ ખૂંચતા હતા. પાકિસ્તાનમાં લઘુ સંખ્યામાં રહી ગયેલા હિંદુઓની સલામતી માટે પણ ગાંધીજી ચિંતીત હતા. ઝીણાથી આ મુદ્દે તેઓ નારાજ હતા અને હિંદુઓની સલામતી માટે પાકિસ્તાન જવા ઈચ્છતા હતા પણ એ પહેલાં હત્યારાઓના મનસુબા પાર પડ્યા. ભાગલાની શરત મુજબ નક્કી થયેલી રકમ આપી દેવી જોઈએ એ બાબત ગાંધીજી નીતિના માર્ગે ચાલતા હતા. પાકિસ્તાન પંચાવન કરોડનો ઉપયોગ યુદ્ધ વખતે કરશે એવી દહેશત સાચી હતી પણ લડવા માટે બળ જોઈએ, પંચાવન કરોડ દબાવીને યુદ્ધના આક્રમણને નબળું બનાવવાની પામરતા ગાંધીજીને મંજૂર ન હતી. ‘હું અહિંસામાં માનનારો છું. પણ પાકિસ્તાન આપણી વાત માને નહિ અને યુદ્ધ અનિવાર્ય હોય તો યુદ્ધ કરવું જોઈએ.’ એ પ્રમાણે ગાંધીજીએ જાહેરમાં કહેલું જે ગાંધીજીની દિનવારી અને અન્ય પ્રમાણોમાં મળે છે. ગાંધીજીની અહિંસામાં કાયરતા ન હતી. વીરનો માર્ગ અહિંસાનો માર્ગ છે એ શાશ્વત સત્ય તેમનો જીવનમંત્ર હતો.

સરદારને પ્રથમ વડાપ્રધાન ન બનાવ્યા તે વાતનો ઉલ્લેખ વારંવાર થાય છે. ગુજરાતમાં સામ્રાટ રાજનીતિમાં ચૂંટણીના દિવસોમાં ‘માહોલ’ જમાવવા ખાસ થાય છે. જવાહરલાલને વડાપ્રધાન બનાવવામાં ગાંધીજીનું વજન હતું તે સાચી વાત. જવાહર કરતાં સરદાર તેર વર્ષ મોટા હતા. સરદારનું શરીર કથળતું હતું હતું. સરદાર પોતે ઘણાં સમયથી ગાંધીજીની સારવાર હેઠળ હતા. ‘મારી પાસે હવે વર્ષો નથી’ એમ સરદાર ખુદ કહી ચૂકેલા. એ સમયે કોની પાસેથી કયું કામ લેવું એની સર્વાધિક અસાધારણ સૂઝ ગાંધીજી પાસે હતી. દેશના પ્રથમ વડાપ્રધાન પ્રમાણમાં યુવાન હોય અને આઝાદી બાદ તુરત ઠીક ઠીક સમય સુધી સ્થિર સુશાસન આપી શકે તથા વિદેશ નીતિને સુસ્થાપિત કરે એવી ધીરતા અને વિદ્વત્તાવાળા હોય એ પણ જરૂરી હતું. સરદાર પાસે સમય ઓછો હતો અને દેશી રજવાડાંઓને રાષ્ટ્ર સાથે એકરસ કામ કરવાનું કામ વધારે સમય માગી લે તેવું અને વિશેષ પડકાર વાળું હતું. દેશી રજવાડાંની સંખ્યા ગુજરાત-સૌરાષ્ટ્રમાં વધારે હતી. ધીંગી કોઠાસૂઝ અને તળ જીવનના ગ્રામ્ય અનુભવનું ભાથું સરદાર પાસે હતું. એ કામ તેમણે સારી રીતે પાર પાડ્યું. દેશ આઝાદ થયા પછી દેશી રજવાડાંનો પ્રશ્ન ઉકેલી ત્રણ વર્ષ જેટલાં ટૂંકાં ગાળામાં સરદારનું અવસાન થયું. જો સરદાર વડાપ્રધાન થયા હોત તો રાષ્ટ્રની એકતા મામલે પૂરતો સમય ફાળવી શક્યા ન હોત. ત્રણ વર્ષના ટૂંકા ગાળામાં તરત જ વડાપ્રધાન પદ મામલે અરાજકતા ઊભી થઈ હોત. વળી, એ વખતે ગાંધીજી પણ હયાત ન હતા.

કાશ્મીરનો પ્રશ્ન યુનોમાં લઈ જવો તથા ચીન મામલે જવાહરલાલ નેહરુનો આદર્શવાદ મોંઘો પડ્યો એ ચોક્કસ. સરદાર-જવાહરના વ્યક્તિત્વની તુલના કરીએ તો કોણ કયા મુદ્દે ચડિયાતું એવો નિરર્થક વિવાદ થાય. બન્ને રાષ્ટ્રભક્ત હતા. આપણા માપદંડો સ્વાર્થી ગણતરી

મુજબના છે. વાસ્તવિકતા એ છે કે ગાંધીજીએ તો જવાહરલાલને એક જ વખત વડાપ્રધાન બનાવ્યા પણ દેશની જનતાએ પ્રથમ ત્રણ-ત્રણ ચૂંટણીમાં મત આપીને વડાપ્રધાન બનાવ્યા. એ વખતે, ત્રણેય ચૂંટણીમાં ગાંધીજી જવાહરલાલનો પ્રચાર કરવા સ્વર્ગમાંથી નહોતા આવ્યા. પૂરા સત્તર વર્ષ સુધી જવાહરલાલનો વિકલ્પ શોધી ન શકનારા જવાહરલાલના વડાપ્રધાન પદ વિશે ગાંધીજીની ગેરવાજબી ટીકા કરે છે. ગાંધીજીએ સરદારને આખો દેશ અને જવાહર એમ બન્ને સોંપ્યા હતા. ગાંધી-સરદાર-જવાહર-એ ત્રણેય સ્વરાજ ત્રિપુટી હતા. ગાંધી પોતે વડાપ્રધાન ન બન્યા એ ત્યાગ આપણે વીસરી જઈએ છીએ. પોતાની સોસાયટીના યોગ્ય ચેરમેન શોધી ન શકતા હોય એવા લોકો કોને વડાપ્રધાન બનાવવા જોઈએ એની ચર્ચા કરતા હોય છે. કાશ્મીર કે ચીન જેવા પ્રશ્ને જવાહરલાલની રાજકીય અનિર્ણાયકતાની મહાત્માને પહેલેથી ખબર ન હતી. ગાંધીજી તથા ગાંધીયુગના તમામ નેતાઓ, (ઝીણાના અપવાદ સિવાય) રાજકીય મહત્વાકાંક્ષાવાળા ન હતા. રાષ્ટ્રના સેવકો હતા. સરદારે ક્યારેય પોતાના હોદ્દા અંગે અસંતોષ વ્યક્ત નથી કર્યો. સરદારને ગાંધીજીએ અન્યાય કર્યો છે એમ માનવું કે પ્રચાર કરવો એ સરદારની ગાંધીનિષ્ઠા કે દેશસેવાનું અપમાન છે.

પાકિસ્તાનને પંચાવન કરોડ આપવાની ગાંધીજીની નૈતિક અપીલને ગાંધીદોષના માપદંડથી જોનારા લોકો એમના જ કૂળ-મૂળના હજારો-કરોડોના ભ્રષ્ટાચાર કરે છે ત્યારે એમને છાવરવાનો પ્રયત્ન થાય છે. એમના મોવડીઓ ચૂપ રહે છે. કરોડોની સંપત્તિમાં આળોટતા, જાહેર સેવક ગણાતા રાજનેતાઓએ ગાંધી-સરદાર-જવાહરની જીવનગાથાનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ.

પ્રસિદ્ધ સર્જક રોમાં રોલાએ મેડલીન સ્લેડને કહ્યું, ‘તારે જીસસના દર્શન કરવા હોય તો ભારત જવું જોઈએ. ભારતમાં મિ. ગાંધી છે એ અત્યારના સમયના જીસસ છે.’ મેડલીન સ્લેડ ભારત આવ્યા અને બાવીસ વર્ષ સુધી આપણા દેશમાં રહ્યા. ગાંધીજીએ એમને મીરાબહેન નામ આપ્યું.

ગાંધીજી પ્રથમ વખતે અભ્યાસ અર્થે વિલાયત ગયા ત્યારે એમની સાથે સફરમાં જૂનાગઢના વકીલ ત્રંબકરાય મજમુદાર હતા. જે બેરિસ્ટરનું ભણવા વિલાયત જઈ રહ્યા હતા. એ વખતે ગાંધીજી કરતાં સિનિયર હતા. એમણે પછી લખ્યું છે: ‘અમે સાથે ઈંગ્લેન્ડ ગયા. હું તો ખાઈને બેસી રહું છું. અને એ તો ઉપર ચઢ્યે જ ગયો. અત્યારે હું એના પગ આગળ બેસવાને લાયક નથી. એના પગનો સ્પર્શ કરવામાં અભિમાન લઉં છું. જે અત્યારે એને પૂજતા નથી તે લાઈફ ગુમાવે છે. એના આપણે સમકાલીન છીએ એ પણ મોટું ભાગ્ય માનવાનું છે. એનું મૃત્યુ કોઈક અને તે હિંદીના ઘાથી જ થવાનું છે. બધા પ્રોફેટ્સ (પયગંબર) એમ જ મૂઆ છે. આપણો જ કોઈક માણસ એને શૂટ કરશે અને તેમાંથી જ નવું હિંદ ઉત્પન્ન થશે.’

ગાંધીજીની હત્યાના ત્રણ દાયકા પૂર્વે ત્રંબકલાલ મજમુદારે આ વાત લખેલી. માનવજાતનું પાચનતંત્ર નબળું છે. સત્ય પચતું નથી. સોક્રેટિસથી લઈ મહાત્મા ગાંધી સુધીના એકલવીર-પયગંબરનો એક સરખો અંજામ લાવી મનુષ્યજાત સમગ્ર સૃષ્ટિ સાથે દ્રોહ કરે છે. ૩૦મી જાન્યુ. ૧૯૪૮ સત્યનો નિર્વાણ દિન બની ગયો.

ગાંધી-ચિંતન

- આપીને કંઈક મેળવવાની ઈચ્છા રાખીએ તેને દાન ન કહેવાય.
- સાચી હિંમત ગમે તે જોખમ સામે ધસી જવામાં નહિ, પરંતુ વાજબી કારણને વળગી રહેવામાં છે.
- કામની અધિકતા જ નહિ, પણ અનિયમિતતા જ માણસને મારી નાંખે છે.
- પુરુષાર્થ પરિસ્થિતિઓને અનુકૂળ બનાવી દે છે.
- પ્રાર્થના યાચના નથી, આત્માની ઝંખના છે.
- પ્રાર્થનામાં દિલ વગરના શબ્દો હોય એ કરતાં શબ્દો વગરનું દિલ હોય એ વધારે સારું.
- ઈશ્વરની સાથે જેઓ સોદો કરવા માગે છે, તેમની પ્રાર્થના ઈશ્વર સાંભળતો નથી.
- ઓછામાં ઓછું કામ કરીને વધુમાં વધુ વળતર મેળવવાની વૃત્તિ સમાજને પતનના માર્ગે લઈ જશે. જરૂર પૂરતું જ લઈને વધુમાં વધુ મહેનત કરવાની વૃત્તિ જ સમાજને આગળ વધારશે.
- હું પાપના પરિણામથી મુક્તિ નથી ઝંખતો, હું તો પાપના વિચારમાંથી જ મુક્તિ ઝંખું છું.
- હું બીજાના ગુણોને જ જોઉં છું, હું પોતે ક્યાં દોષરહિત છું કે કોઈના દોષ જોવા જાઉં.
- સામા પક્ષને ન્યાય કરવાથી આપણને ન્યાય વહેલો મળે છે.
- આચરણરહિત (અમલ વગરનો) વિચાર ગમે તેટલો મહાન હોય તો પણ તે પોટા મોતી સમાન છે.

આપણા દેશમાં આ પ્રશ્ન વિશેષ પૂછવામાં આવે છે કે આજે, અત્યારે ગાંધી પ્રસ્તુત છે ? નિરંકુશ ભોગવાદ, પર્યાવરણનો ખાતમો, જળ, જમીન, જંગલ પર મનુષ્યનું આક્રમણ, સામાજિક સંબંધોમાં લાગણીશૂન્યતા, સંવેદન બધિરતા, ભ્રષ્ટાચાર, આતંકવાદ, માતૃભાષાની સ્થિતિ જેવી અનેકવિધ સમસ્યાઓનો ઉકેલ ગાંધી જીવનમાં પડ્યો છે. ‘મારું જીવન એ જ મારી વાણી’ કહેનાર આચાર-વિચારમાં સંપૂર્ણ અભેદવાળો આ માણસ સદાય સર્વદા પ્રસ્તુત રહેવાનો છે. સ્નેહ, ક્ષમા, સદ્ભાવ, સમાનતા, સેવા, સાદગી જેવા માનવમૂલ્યોની શાંતિપૂર્ણ સહઅસ્તિત્વ માટે તાકીદની આવશ્યકતા છે તેથી ગાંધીજી સદાય પ્રસ્તુત છે.

મો બાઈલા: ૯૭૨ ૫૨ ૭૪ ૫૫ ૫-૯૪૨ ૭૮૦ ૩૫ ૩૬.
shaswatgandhikatha@gmail.com

શાન્તિનો નીડર સેનાની માર્ટીન લ્યુથર કિંગ

□ મૂળ અંગ્રેજી : શ્રી ગગન વિહારી મહેતા • અનુવાદક : શ્રી સુબોધભાઈ એમ. શાહ

૧૯૪૮માં ગાંધીને ગોળી અને ત્યાર પછી ૧૯૬૮માં આજ ગાંધીના અનુયાયી શાંતિદૂત માર્ટીન લ્યુથરને પણ ગોળી.

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’નો આ ગાંધી અંક તૈયાર થઈ રહ્યો હતો ત્યારે યોગાનુયોગ આ સંસ્થાના પરિવારના સન્માનિય સભ્ય, સ્વાતંત્ર્ય સેનાની, છપ્પાસી (૮૬) વર્ષિય શ્રી સૂર્યકાંત પરીખનો માર્ટીન લ્યુથર વિશે ૧૯૬૮માં ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’માં છપાયેલો લેખ અમને બસ વાંચવા જ મોકલ્યો.

પૂ. ગાંધીજીને અંજલિ સ્વરૂપે આ લેખ પુનઃ શ્રી સૂર્યકાંતભાઈના ઋણ સ્વીકાર સાથે પ્રસ્તુત કરીએ છીએ.

[અમેરિકા-યુનાઈટેડ સ્ટેટસમાં વસતા હબસી કોમના નેતા અને પોતાની કોમ માટે ન્યાય અને સમાનતાનો દરજ્જો મેળવવાના હેતુથી અહિંસક સત્યાગ્રહની નીતિ અપનાવનાર રેવરન્ડ માર્ટીન લ્યુથર કિંગનું તા. ૫ એપ્રિલના રોજ ગોળીબારથી ખૂન કરવામાં આવ્યું અને સત્ય અને ન્યાયને આગળ રાખીને જીવનભર ઝઝૂમનાર અબ્રાહમ લીંકન અને મહાત્મા ગાંધીના રસ્તે ૩૯ વર્ષની યુવાન ઉંમરે આ ધર્મપુરુષે આ દુનિયામાંથી વિદાય લીધી. આ દુર્ઘટનાએ આખી દુનિયાની માનવજાતને અસાધારણ આંચકો આપ્યો છે અને ઊંડી વેદનાનો અનુભવ કરાવ્યો છે.

આ માર્ટીન લ્યુથર કિંગ પોતાના પત્ની સાથે ૧૯૫૮ની સાલમાં પ્રારંભમાં ભારત ખાતે પધારેલા અને તેઓ મુંબઈ આવેલા તે દરમિયાન તા. ૨૮-૨-૫૮ના રોજ રોકસી સિનેમામાં પૂજ્ય કાકાસાહેબ કાલેલકરના પ્રમુખપણા નીચે શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ તરફથી તેમનું જાહેર સન્માન કરવામાં આવેલું અને એ સમયે મિસીસ કિંગે બે અંગ્રેજી ભજનો સંભળાવેલા અને અમેરિકન એકેડેમી ફોર ઈન્ડિયન સ્ટડીઝ તરફથી તૈયાર કરવામાં આવેલ Mahatma Gandhi: The 20th Century Prophet – ‘મહાત્મા ગાંધી: ૨૦મી સદીના પયગંબર’ એ શીર્ષક ચિત્રપટ દેખાડવામાં આવેલું.

મહાત્મા ગાંધીની નાની આવૃત્તિ સમા-આજે સ્વર્ગસ્થ બનેલા માર્ટીન લ્યુથર કિંગ ઉપર શું લખવું એની મુંઝવણમાં હતો. મારી પાસે એવી કોઈ વિગતવાર માહિતી નહોતી. એવામાં મારા મિત્ર શ્રી ગગનવિહારી મહેતા સાથે વાત થતાં તેમણે તાજેતરમાં જ આ વિષય અંગે અંગ્રેજી નોંધ તૈયાર કરી છે એમ મને જણાવ્યું, અને મારી માંગણી થતાં તેમણે તેની નકલ મોકલી આપી. તેનો શ્રી સુબોધભાઈએ તત્કાળ અનુવાદ કરી આપ્યો, જે પ્રબુદ્ધ જીવનમાં સમયસર પ્રગટ કરતાં હું સંતોષ અનુભવું છું. –પરમાનંદ]

માર્ટીન લ્યુથર કિંગ એક એવો અજોડ માનવ હતો કે જેણે હતાશા અને અનાસ્થાના કારણે ઘટતી જતી માનવ સ્વભાવ પરની શ્રદ્ધાને પુનઃ સ્થાપિત કરી છે. એણે પોતાના જીવન, કાર્ય અને મૃત્યુ દ્વારા બતાવી આપ્યું છે કે માણસ આદર્શ, નીતિમત્તા અને નિડરતામાં કેટલો

આગળ વધી શકે છે. નિતાન્ત પ્રપંચ અને સ્વાર્થ-પરાયણતાથી ભરેલા વાતાવરણ વચ્ચે તેઓ તદ્દન નિઃસ્વાર્થ અને કર્તવ્યપરાયણ રહ્યા. ‘સત્તાનો પ્રેમ’ સારામાં સારા માણસોને પીગળાવી દે એવા આજના જમાનામાં પણ તેઓ એક એવા માનવી હતા કે જેઓ ‘પ્રેમની સત્તા’માં નિષ્ઠાપૂર્વક માનતા હતા. તિરસ્કાર અને ઝનૂની ગાંડપણને લઈને લોકો અને રાષ્ટ્રો વચ્ચે ઊભી થઈ ગયેલી દિવાલોના આ વાતાવરણ વચ્ચે તેમનો અવાજ અનુકંપા અને સહિષ્ણુતાનો અવાજ હતો. બળવાન રાષ્ટ્રો જ્યારે પોતાની માન્યતાને માટે એકબીજાનો નાશ કરવા તૈયાર થઈને ઊભેલા છે અને એ રીતે જ્યારે સમગ્ર દુનિયાની હસ્તી નાબૂદ થવાનો ભય ઊભો થયેલો છે, તેવે સમયે તેઓ શાંતિ અને સમજૂતી દ્વારા જ પ્રાપ્તવ્ય તાકાતમાં અખૂટ શ્રદ્ધા ધરાવતા હતા, અને જેવી સુદૃઢ એમની શ્રદ્ધા હતી તેવી જ સુદૃઢ એમની હિંમત હતી.

ડૉ. કિંગનું ખરું નામ માર્કલ હતું. તેમનો જન્મ આટલાન્ટા, જ્યોર્જિયામાં સને ૧૯૨૯માં થયો હતો. તેઓ જ્યારે માત્ર છ જ વર્ષના હતા ત્યારે એક ગોરા બાળકને તેમની સાથે રમતો અટકાવવામાં આવ્યો હતો, અને ત્યારથી જ તેમને રંગદ્વેષનો ખ્યાલ આવ્યો હતો. તેમની માતાએ તેમને રંગભેદની પૂરી સમજ આપી હતી, પરંતુ એ કારણે કદી પણ લઘુતા નહીં અનુભવવાનો તેમણે હંમેશા આગ્રહ રાખ્યો હતો. તેમના પિતાજીએ પ્રોટેસ્ટન્ટ સુધારાવાદી નેતા માર્ટીન લ્યુથર વિષે કિંગને ઘણી વાતો કરી હતી અને બાપટીકરા બંનેએ તે નામ ધારણ કર્યું હતું. તેમના પિતાજીની જેમ કિંગના પોતાના મનમાં માર્ટીન લ્યુથર વિષે ઘણો આદર હતો જ, પણ ડૉ. કિંગ કહેતા કે તેમના જીવન પર બીજાઓની પણ સારી અસર પડી હતી. જેમાં ઇસુખ્રિસ્ત અને મહાત્મા ગાંધી મુખ્ય હતા.

આશરે બાર વર્ષ પૂર્વે, જ્યારે મેન્ટગોમરી (અલાબામા) શહેરની એક બસ સરવીસના હબસીઓએ કરેલા બહિષ્કારની સરદારી તેમણે લીધી ત્યારે તેઓ સૌ પ્રથમ જાહેરમાં આવ્યા. એ વખતે એક હબસી સ્ત્રીની બસના ગોરાંઓને બેસવાના વિભાગમાં બેસીને સ્થાનિક વટહુકમનો ભંગ કરવા બદલ ધરપકડ કરવામાં આવી હતી. આ બહિષ્કાર ૩૮૧ દિવસ ચાલ્યો હતો, જેમાં આશરે ૫૦,૦૦૦

હબસીઓ જોડાયા હતા. તેઓ બધા જ પોતપોતાના કામે પગે ચાલીને જતા; અને અંતે તેઓની જીત થઈ હતી. કિંગ અહિંસાના કડક પાલન માટે આગ્રહ રાખતા. તેઓ પોતાના અનુયાયીઓને કહેતા કે ‘આપણે કાયદો અને વ્યવસ્થામાં માનીએ છીએ. આપણે હાથમાં શસ્ત્ર પકડવાના નથી. જે તલવારથી જીવે છે તે તલવારથી નાશ પામે છે.’ ગાંધીજી પ્રત્યેનું પોતાનું ઋણ સ્વીકારતાં તેઓએ કહેલું, ‘આપણી આ સવિનય અસહકારની લડતનો પાયો નૈતિક અને આધ્યાત્મિક પરિબળોમાં રહેલો છે. આપણે બુરાઈનો જવાબ ભલાઈથી આપીશું. ઈશુએ આપણને આ માર્ગ બતાવ્યો છે અને મહાત્મા ગાંધીએ એ માર્ગ ચાલીને પ્રયોગની સફળતા સિદ્ધ કરી આપી છે.’

જુઓ, આખું વર્તુળ આ રીતે બને છે ! મોન્ટગોમરીમાં નિગ્રોની ચળવળના નેતાએ મહાત્મા ગાંધીની સત્યાગ્રહની પદ્ધતિમાંથી પ્રેરણા લીધી. ગાંધીજી પોતે જ્યારે દક્ષિણ આફ્રિકાની જેલમાં હતા ત્યારે તેઓ થોરોના સવિનય કાનૂન ભંગ વિષેનો એક મહાનિબંધ વાંચીને ખૂબ જ પ્રભાવિત થયા હતા. તો થોરો પણ પ્રાચીન હિન્દુ ધર્મગ્રંથોના પ્રખર અભ્યાસી હોઈને ગીતાની શિક્ષાને પચાવી ગયા હતા. આ રીતે દરેક જણ એક બીજાના આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ ઋણી હતા; અથવા બીજી રીતે કહીએ તો પ્રત્યેક જણ બીજાનો વારસો વધારે સમૃદ્ધ કરતા ગયા હતા.

ડૉ. કિંગે પોતાના એક પુસ્તક -સ્વાતંત્ર્ય તરફનું પ્રયાણમાં લખ્યું છે: Stride Towards Freedom-સ્વાતંત્ર્ય તરફનું પ્રયાણ-માં લખ્યું છે: ‘મોટા ભાગના લોકોની જેમ મેં પણ ગાંધી વિષે સાંભળ્યું હતું, પણ તેમના વિષેનો ઊંડો અભ્યાસ મેં કદી કર્યો ન હતો. પણ હું જેમ જેમ વાંચતો ગયો તેમ તેમ અહિંસક પ્રતિકારની તેમની લડતો વિષે મારો આદર વધતો ગયો. ખાસ કરીને તેમની નિમક સત્યાગ્રહ માટેની દાંડીકૂચ અને તેમના ઉપવાસોની મારા પર ખૂબ અસર થઈ હતી. સત્યાગ્રહ વિષેની આખી કલ્પના મને સવિશેષ સાર્થક લાગી. અને જેમ જેમ હું ગાંધીના તત્ત્વજ્ઞાનમાં ઊંડો ઉતરતો ગયો તેમ તેમ પ્રેમની સત્તા વિષેની મારી શ્રદ્ધા સુસ્થિર થતી ગઈ અને સામાજિક સુધારણાના ક્ષેત્રમાં એ સત્તાનું સામર્થ્ય મને પહેલી જ વાર સમજાયું.’

આ પહેલાં કિંગ એમ માનતા હતા કે ઈશુનું નીતિશાસ્ત્ર માત્ર વ્યક્તિ વ્યક્તિ વચ્ચેના સંબંધોમાં જ લાગુ પડી શકે છે અને જ્યારે જાતિઓ અને રાષ્ટ્રો વચ્ચે સંઘર્ષનો સવાલ ઊભો થાય ત્યારે વધારે વાસ્તવવાદી વલણ અપનાવવું રહે. પરંતુ ગાંધીને વાંચ્યા-સમજ્યા પછી તેમણે જીવનમાં નવા જ તત્ત્વજ્ઞાનનું દર્શન કર્યું.

તેમણે લખ્યું કે ‘ગાંધી કદાચ ઇતિહાસમાં પહેલી જ વ્યક્તિ હતી કે જેણે ઈશુના પ્રેમના તત્ત્વજ્ઞાનનો વ્યક્તિના બદલે મોટા પાયે પર સામાજિક પરિબળ તરીકેનો સફળ અને જોશીલો પ્રયોગ કર્યો. ગાંધીને માટે પ્રેમ એ સામાજિક અને સામૂહિક પરિવર્તન માટેનું સમર્થ શસ્ત્ર હતું. ગાંધીના આ પ્રેમ અને અહિંસા વિષેના આગ્રહમાંથી જ મને સામાજિક સુધારણાની ગુરુચાવી સાંપડી કે જેને હું મહિનાઓથી શોધતો

હતો. ગાંધીના અહિંસક પ્રતિકારની ફિલસૂફીમાંથી મને જે નૈતિક અને બૌદ્ધિક તૃપ્તિનો અનુભવ થયો છે, તે મને નથી મળ્યો બેન્યામ અને મીલના ઉપયોગિતાવાદમાંથી, માર્ક્સ અને લેનિનની ક્રાન્તિવાદી પદ્ધતિઓમાંથી, હોબ્સના સામાજિક કરારવાદી સિદ્ધાંતોમાંથી, રૂસોના ‘Back to Nature’ ‘કુદરત તરફ પાછા ફરો’ના આશવાદમાંથી કે નિત્શોના અધિમાનવવાદી તત્ત્વજ્ઞાનમાંથી. મને એમ ચોક્કસપણે સમજાવા લાગ્યું કે જુલમનો ભોગ બનેલા લોકોના સ્વાતંત્ર્યની લડતને માટેનો આ જ એકમાત્ર નૈતિક અને વાસ્તવિક રીતે સબળ ઉપાય છે.

આ રીતે, માર્ટીન લ્યુથર કિંગ એક સાચા સત્યાગ્રહી બન્યા કે જેણે સત્યના આગ્રહમાં સમાયેલ નૈતિક તત્ત્વોને પચાવ્યા, એટલું જ માત્ર નહીં પણ, રોજિંદા જીવનવ્યવહારમાં દરેક રીતે આચરી બતાવ્યા. તેમના જીવનમાં કદી ‘આધ્યાત્મિક ખાલીપણું’—Spiritual Vacuum—પેદા થયું ન હતું. એક અથાક પરિશ્રમ અને જેનો જલ્દી અંત ન આવે એવી લડાઈની એ કથા છે. પોતાના સાથીઓને પણ એમણે કદી જંપીને બેસવા દીધા નથી. સતત અને પોતાની તમામ શક્તિઓના યોગપૂર્વક તેઓ હબસીઓ માટે સામાજિક ન્યાય અને સમાનતાના ધ્યેય માટે લડતા રહ્યા. તેમના માટે આ લડત એક નૈતિક પ્રશ્ન, એક જીવનમરણનો પ્રશ્ન હતો. જાહેર શાળાઓમાં કાળા લોકોને સમાવી લેવાનો અમેરિકાની સુપ્રિમ કોર્ટનો નિર્ણય અમલી બન્યા પછી તેમને લાગ્યું કે ‘નવા નિગ્રો’એ સ્વમાન અને ગૌરવનું એક નવું શિખર સર કર્યું છે અને એમને આશા હતી કે થોડો Shock period-આંચકાઓ આપતો ગાળો-પસાર થયા પછી ગોરા અને કાળા લોકો કોઈ પણ જાતની કટુતા વિના સાથે મળીને કામ કરી શકશે.

કમનસીબે, એમ થવાનું નિર્મિત ન હતું. દક્ષિણ અમેરિકામાં ગોરાઓએ બળવો પોકાર્યો અને વૉશિંગ્ટનની મધ્યસ્થ સરકાર સાથે તેમનો સતત સંઘર્ષ ચાલતો રહ્યો. કેનેડી અને જૉન્સનના શાસનકાળ દરમ્યાન આ સરકાર હબસી લોકોને નાગરિક અધિકારો આપીને જાતિ જાતિ વચ્ચે સુમેળ પેદા કરવા આતુર હતી. પણ જેમ શારીરિક ક્ષેત્રમાં તેમ જ સામાજિક ક્ષેત્રમાં પણ આઘાત અને પ્રત્યાઘાત બરોબરીયા અને વિરોધી-Equal and opposite-હોય જ છે. છેલ્લા કેટલાંક વરસોમાં બળવાખોર હબસીઓ, જાતિભેદના રમખાણો, અને શહેરોમાં ચાલતાં હિંસક તોફાનોને લઈને અમેરિકાનું રાષ્ટ્રીય જીવન ચુંથાઈ ગયું છે. તેમાં પણ ગયા ઉનાળામાં તો ગાંડપણની હદ આવી ગઈ હતી. તો પણ માર્ટીન લ્યુથર કિંગે ધમકીઓની પરવા કર્યા વિના અને પરસ્પર ઘૃણા અને તિરસ્કારના જબ્બર આંચકાઓથી વિચલિત થયા વિના, પોતાની લડત ચાલુ જ રાખી હતી. તેમણે પોતાના નેતૃત્વ નીચે મોરચાઓ કાઢવા ચાલુ રાખ્યા અને હતાશાજનક તેમ જ અશુભ સંજોગોની સામે થઈને પણ તેમણે ન્યાય અને સુલેહસંપન્ની પોતાની વાત જાહેર કરવી ચાલુ જ રાખી. વારંવાર તેઓ જેલમાં ગયા, તેમના નિવાસસ્થાન પર બૉમ્બ ફેંકવામાં આવ્યા, તેમની પોતાની જાત પર

હુમલા થયા, છરી ભોંકવાના ને તેમને મારી નાંખવાના પ્રયત્નો થયા તો પણ તેમણે કદી શરણાગતિ સ્વીકારી નહીં તેમ જ કદી પણ બદલો લેવાની વૃત્તિ બતાવી નહીં.

પાંત્રીસ વર્ષની ઉંમરે શાંતિ માટેનું નોબેલ પ્રાઈઝ જીતનારા તેઓ સૌથી યુવાન માણસ હતા. આપણે અહીં જ્યારે ગાંધીજીનો સામાજિક ન્યાય, કોમી એખલાસ અને સહિષ્ણુતાનો સંદેશ ભૂલી રહ્યા છીએ ત્યારે દૂર દૂર અમેરિકામાં એક ડૉ. માર્ટીન લ્યુથર કિંગે એ મશાલ જલતી રાખી છે. ગાંધીજીએ એક વાર કહ્યું, ‘કદાચ અહિંસાનો-ભેળસેળ વિનાનો-શુદ્ધ સંદેશ દુનિયાને સાદર કરવાનું કાર્ય કાળાં લોકોને ફાળે આવ્યું હોય.’ અને જે મહા પુરુષની પાસેથી એમણે પ્રેરણા મેળવી હતી તેની જેમ ડૉ. કિંગ પણ જોખમભરેલું જીવન જીવ્યાં. ખાસ કરીને છેલ્લાં કેટલાંક વરસોમાં ગોરા લોકોની સર્વોપરી સત્તા સામે તેમણે વારંવાર અને વીરતાપૂર્વક ચેલેંજ ફેંકી. આમ કરવામાં તેમણે મૃત્યુનો પણ સામનો કર્યો. થોડાંક જ દિવસો પૂર્વે શ્રીમતી કિંગે એક દિલ હલી ઊઠે એવી અખબારી મુલાકાતમાં જણાવ્યું હતું કે ‘કદાચ ઈશ્વરની એવી જ ઈચ્છા હશે કે મારા પતિ મૃત્યુ પામે. જે કાંઈ થવાનું હશે તેને માટે હું મારી જાતને તૈયાર કરી રહી છું.’ આગળ ચાલતાં તેમણે એમ પણ કહ્યું કે ‘જીવનની સાર્થકતા તમે શું માંગો છો તેમાં નહીં પણ તમે શું આપો છો તેમાં રહેલી છે. તમે કેટલું દીર્ઘજીવન જીવો છો એ અગત્યનું નથી, પણ તમે કેવું સુંદર જીવન જીવો છો એ અગત્યનું છે.’

આવી સ્ત્રીના પતિ માટે મૃત્યુ અને કબર જરીકે ભયાનક ન જ હોઈ શકે !

વૉશિંગ્ટનમાં લિંકનના મેમોરિયલ તરફ જ્યારે હજારો નિગ્રોએ કૂચ કરી હતી ત્યારે અસ્ખલિત અને દર્દભર વાણીમાં પ્રવચન કરતા ડૉ. માર્ટીન લ્યુથર કિંગે વારંવાર કહ્યું હતું, ‘મારું એક સ્વપ્ન છે અને એ સ્વપ્નમાંથી

જ મને પ્રેરણા, ઉત્સાહ અને માર્ગદર્શન મળ્યાં છે.’ તેમના પુરતું પ્રકાશ અને અંધકારના પરિબળો વચ્ચે કોઈ જાતનું સમાધાન શક્ય ન હતું. એક વાર દિશા ચોક્કસપણે અંકિત થઈ ગઈ, એટલે પછી લડત અનિવાર્ય, અફર અને આખરી બની રહે છે. એટલા જ માટે એમનું પોતાનું મૃત્યુ એક કરૂણ ઘટના બનવાને બદલે પોતે જે સ્વપ્નને સાકાર કરવા માટે જીવ્યા અને જીવનભર ઝૂઝ્યા તે સ્વપ્નની સાર્થકતા-પરિપૂર્તિ-જેવું બની રહે છે. તેમનું આ સ્વપ્ન સિદ્ધ થાય તે પહેલાં જ એક ખૂનીના ગોઝારા હાથોએ તેમને આપણી પાસેથી ઝૂંટવી લીધા.

લિંકન અને ગાંધીજી, કેનેડી અને કિંગ જેવા મહામાનવોને આ રીતે જ મરવું પડે એ તેમની પોતાની બહાદુરીને અંજલિ રૂપ છે, જ્યારે આપણી કહેવાની સંસ્કૃતિને માટે લાંછનરૂપ છે.

ઝનૂન અને તિરસ્કાર માણસને પશુમાં ફેરવી નાંખે છે અને આવી ક્ષણોમાં માનવીની અંદર રહેલા દૈવી અને આસુરી તત્ત્વો વચ્ચે માત્ર એક જ પગલાંનો ફરક રહ્યો હોય છે.

માર્ટીન લ્યુથર કિંગને, જ્યારે શાંતિ માટેનું નોબેલ ઈનામ આપવામાં આવ્યું ત્યારે તેમને ‘શાંતિના નિડર યોદ્ધા’ તરીકે બિરદાવવામાં આવ્યા હતા. તેઓ આજના જમાનાના એક ખરેખરા આગેવાન મહાપુરુષ જ માત્ર નહીં, આર્ષદૃષ્ટિ અને ભાવનાવાળા અદ્વિતીય નેતા જ માત્ર નહીં, પરંતુ અન્યાય અને પશુતા, જુલમ અને અસહિષ્ણુતા સામેની ઐતિહાસિક અને સામૂહિક લડતના પ્રતીકરૂપ હતા. આથમતા સૂર્યની જેમ, આજે જ્યારે સારી દુનિયા એમના કરૂણ મૃત્યુ વિષે શોકાગ્રસ્ત છે, ત્યારે એમની પ્રતિભાનું ઓજસ ચારે બાજુ છવાઈ ગયું છે.

(પ્રબુદ્ધ જીવન ૧૬ એપ્રિલ-૧૯૬૮)

દીનતા ને દીનતાની ભાવનાથી વિમુક્ત રહો !

ગાંધીજીની એવી દૃઢપણે માન્યતા હતી કે જે લોકો નાના કામો વ્યવસ્થિત રીતે, જવાબદારીપૂર્વક કરે છે તેઓ મોટાં કાર્યો પણ એટલી જ સુંદર રીતે પૂર્ણ કરી શકે છે.

આ એ દિવસોની વાત છે જ્યારે ગાંધીજી સાબરમતી આશ્રમમાં હતા. એ વખતે ગાંધીજીના પ્રિય શિષ્ય શ્રી રિષભદાસ રાંકાને મહારાષ્ટ્રના ખાદી ભંડારની જવાબદારી સોંપવામાં આવી. શ્રી રાંકાને આ ન ગમ્યું. બાપુનો સત્સંગ અને વાત્સલ્ય એટલાં તો મોહક હતાં કે એમનાથી દૂર થતાં તેમને ઘણું દુઃખ થયું. તેમનું દુઃખ જોઈ ગાંધીજીનું પણ દૃઢ્ય ભરાઈ આવ્યું. વિદાય લેતાં શ્રી રાંકાએ કહ્યું: ‘ઠીક તો બાપુ હું જાઉં છું. કંઈ કહેવાનું હોય તો ફરમાવો.’

ગાંધીજી બોલ્યાં, ‘જે રીતે અગ્નિની ગરમીથી ચીજ-વસ્તુ બળીને નાશ પામે છે તે જ રીતે ક્યારેક ક્યારેક ભારે ઠંડીથી પણ ચીજ-વસ્તુ બળી જાય છે. હિમાલય પર એક ચોક્કસ ઊંચાઈ બાદ વનસ્પતિ ઉગતી નથી બળી જાય છે. એ જ રીતે મનુષ્યના વિકાસમાં જે રીતે અહંકાર બાધક બને છે, એ જ રીતે દીનતા પણ. હું હીન છું, દીન છું, મારામાં યોગ્યતા નથી એ ભાવના પણ અમુક હદ સુધી મનુષ્યની પ્રગતિની આડે રૂકાવટ બને છે. આ દીનતા અને લઘુતાની ભાવના પણ અહંકારની જેમ જ ઉન્નતિમાં બાધક બને છે ને અવરોધ ઊભો કરે છે. વ્યક્તિએ ન તો પોતાની જાતને વધુ પડતી માની લેવી જોઈએ કે ન તો હોય એના કરતાં ઓછી જાણવી જોઈએ. તે જેવો હોય એવો જ સમજીને જ એણે દરેક પગલું ભરવું જોઈએ. તે જે કંઈ હોય તે મુજબ તેણે સઘળો વ્યવહાર ચલાવવો જોઈએ. તું પણ મનમાં એ વાતની ગાંઠ વાળી લે અને આત્મવિશ્વાસનો ટેકો ને સધિયારો લઈ કામ કર્યો જા. બસ, મારે આટલું જ કહેવાનું છે.’

‘જું મહાત્મા ગાંધી માટે રડે છે ?’

□ ઓશો રજનીશ

ઓ.કે. મહાત્મા ગાંધીના મૃત્યુની ખબર; અને રેડિયો ઉર જવાહરલાલ નહેરુનું ચોધાર આંસુએ રડી પડવું-આખા જગતને સ્તબ્ધ બનાવી ગયું હતું. એ કોઈ તૈયાર કરેલું ભાષણ નહોતું; તેઓ તેમના હૃદયથી બોલી રહ્યા હતા. અને જો આંસુઓ ઉભરાઈ આવે તો તેઓ શું કરી શકે? વચ્ચે વિરામ હોત તો એવું ના બન્યું હોત, પરંતુ ભૂલ એમની નહોતી એમની મહાનતાની હતી. કોઈ બેવકૂફ રાજકારણી પણ તે કરવા ઇચ્છતો હોય તો પણ એવું ના કરી શકે, કારણ કે, તેમના સચિવોએ તૈયાર ભાષણમાં લખવું પડે કે: ‘હવે રડવાનું શરૂ કરો, રડો અને થોડો વિરામ લો, જેથી દરેક લોકો માને કે, તમે ખરેખર રડી રહ્યા છો.’

જવાહરલાલ વાંચતા નહોતા; વાસ્તવમાં તેમના સચિવોને બહુ ચિંતા હતી. તેમના એક સચિવ, જેઓ ઘણાં વર્ષો બાદ, સન્યાસી બની ગયા હતા. તેમણે કબૂલ્યું હતું કે, ‘અમે ભાષણ તૈયાર કર્યું હતું પરંતુ વાસ્તવમાં તેમણે અમારા મોં પર જ ભાષણ ફેંકીને કહેલું, ‘બેવકૂફો! તમે એવું માનો છો કે, હું ત્યાં તમારું ભાષણ વાંચવાનો છું?’

આ માણસ, જવાહરલાલને હું તરત જ ઓળખી ગયો હતો કે, તેઓ દુનિયાના બહુ થોડા સંવેદનશીલ લોકોમાંના એક હતા, જેઓ કોઈ પણ ક્ષણે સંવેદનશીલ જ હોય છે. અને છતાં લોકોને ઉપયોગી થવા ઉચ્ચ પદવી પર જ હોય છે-શોષણ કરવા માટે નહીં, પરંતુ સેવા કરવા માટે.

મેં મસ્તોને કહ્યું, ‘હું રાજકારણી નથી અને હું ક્યારેય બનીશ નહીં, છતાં હું જવાહરલાલનો આદર કરું છું, એટલા માટે નહીં કે તેઓ વડાપ્રધાન છે, પરંતુ એટલા માટે કે, જ્યારે હું કેવળ એક સંભાવના જ છું ત્યારે પણ તેઓ મને પારખી શકે છે. કદાચ એવું બને પણ ખરું અને ના પણ બને, કોને ખબર છે. પરંતુ તેમણે તમને જે ભારપૂર્વક, મને રાજકારણીઓથી બચાવવા કહ્યું, તે બતાવે છે કે, તેઓ દેખાય છે તે કરતાં વિશેષ જાણે છે.’

આ છેલ્લા વિધાન સાથે મસ્તોની અદ્રશ્ય ઘટનાએ મારા અનેક દરવાજા ખોલી નાંખ્યા છે. હવે હું કેટલીક છૂટીછવાઈ વાતો કરીશ. એ મારી રીત છે.

પ્રથમ મહાત્મા ગાંધી તેમનો ઉલ્લેખ જવાહરલાલે કરેલો-તેઓ મને તેમની સાથે સરખાવવા માગતા હતા-અને સ્વાભાવિક રીતે જ એ માણસ સાથે, જેમનો તેઓ સૌથી વિશેષ આદર કરતા હતા. પરંતુ તેઓ ખચકાયા હતા, કારણ કે તેઓ થોડો ઘણો મને પણ જાણી ચૂક્યા હતા, માત્ર થોડો. તેમ છતાં મારી હાજરીમાં આવું વિધાન કરવું એટલું પર્યાપ્ત હતું, એટલે તેઓ ખચકાયા. તેમને લાગ્યું કે,

મારામાં કંઈક એવું છે જે ખરેખર ના હોવું જોઈએ. પરંતુ તેમને તરત કોઈ નામ સૂઝ્યું નહીં, એટલે આખરે તેઓ બોલી ઉઠ્યા, ‘એક દિવસ આ છોકરો, બીજો મહાત્મા ગાંધી બનશે.’

મસ્તોએ મારા વતી વિરોધ પ્રદર્શિત કર્યો. તેઓ મને જવાહરલાલ કરતાં વધુ સારી રીતે ઓળખતા હતા. અમે સેંકડો વાર મહાત્મા ગાંધી અને તેમના દર્શન અંગે ચર્ચાઓ કરી ચૂક્યા હતા. અને હું હંમેશાં તેમનો વિરોધી રહ્યો હતો. મસ્તો પણ થોડા ઘણાં મૂંઝાઈ જતા કે શા માટે હું જે માણસને મેં કેવળ બાળપણમાં બે જ વાર જોયા છે તેનો આટલો બધો વિરોધ કરું છું? હું તમને એ બીજી મુલાકાતની વાત કરીશ. તેમાં એકદમ જ વિશ્લેષ આવ્યો હતો... અને પછી આગળ કઈ વાત આવશે તે કોઈ જાણતું નથી: હું પણ જાણતો નહોતો કે આ વાત વચ્ચે આવી જશે.

હું ટ્રેઈન જોઈ શકું છું. ગાંધી તેમાં મુસાફરી કરી રહ્યા હતા અને બેશક, તેઓ ત્રીજા વર્ગમાં મુસાફરી કરી રહ્યા હતા. પરંતુ તેમનો ‘ત્રીજો વર્ગ’ કોઈ પણ ‘પ્રથમ વર્ગ’ કરતાં બહેતર હતો. સાંઈઠ માણસના ડબ્બામાં કેવળ, તેઓ તેમના સચિવ અને તેમના પત્ની જ હતા. મને લાગે છે કે, આ ત્રણ જ લોકો હતા. આખો ડબ્બો રીઝર્વ હતો. અને તે કોઈ સામાન્ય પ્રથમ વર્ગનો ડબ્બો પણ નહોતો, કારણ કે મેં ત્યાર પછી એવો ડબ્બો ક્યારેય જોયો નથી. તે જરૂર ‘પ્રથમ વર્ગ’નો ડબ્બો હશે, અને એ પણ ‘ખાસ પ્રથમ વર્ગ’નો ડબ્બો હોવો જોઈએ.

માત્ર નામનું પાટિયું બદલી નાંખવામાં આવ્યું હતું અને તે ત્રીજા વર્ગનો ડબ્બો બની ગયો હતો. જેથી મહાત્મા ગાંધીના દર્શનને બચાવી શકાય.

હું માત્ર દસ વર્ષનો હતો. મારી માએ એટલે કે મારા નાનીએ મને ત્રણ રૂપિયા આપ્યા હતા. તેમણે મને કહેલું, ‘સ્ટેશન બહુ દૂર છે અને તું બપોરે જમવા માટે સમયસર પાછો આવી શકીશ નહીં. અને ટ્રેઈનનું કશું ઠેકાણું નહીં. એ દસ કલાકે પણ આવે અને બાર કલાક પણ મોડી હોય. એટલે આ ત્રણ રૂપિયા તારી જોડે રાખ.’ ભારતમાં એ દિવસોમાં ત્રણ રૂપિયા એટલે બહુ મોટો ખજાનો ગણાતો. માણસ ત્રણ રૂપિયામાં ત્રણ મહિના આરામથી જીવી શકતો.

તેમણે મારા માટે બહુ સુંદર પોષાક બનાવેલા. તેઓ જાણતા હતા કે, મને લાંબા પેન્ટ ગમતા નથી. બહુમાં બહુ હું પાયજામો અને કુર્તો પહેરતો. કુર્તો એટલે લાંબું પહેરણ, જે મને હંમેશાં ગમતું રહ્યું છે. અને ધીમે ધીમે પાયજામો અદ્રશ્ય થઈ ગયો. કેવળ ઉપવસ્ત્ર રહ્યું - નહીંતર માણસે શરીરના ઉપરના ભાગ અને નીચેના ભાગને વિભાજિત

કરવા પડે અને બંને માટે જૂદાં જૂદાં વસ્ત્રો પણ બનાવવા પડે. ઉપરના અંગ માટે થોડો સારો પોષાક હોવો જોઈએ. જ્યારે નીચેના અંગો માટે માત્ર એક આવરણ ચાલે.

તેમણે મારા માટે એક સુંદર કુર્તો બનાવ્યો હતો. એ ઉનાળાની ઋતુ હતી. અને મધ્યભારતના એ હિસ્સામાં ઉનાળો બહુ આકરો હોય છે. નાકમાં જતી ગરમ હવાથી જાણે આગ સળગતી હોય એવું લાગે છે. વાસ્તવમાં છેક મધરાતે લોકોને થોડો આરામ મળે છે. એટલી બધી ગરમી હોય છે કે, તમે સતત ઠંડું પાણી માગતા રહો છો. અને જો થોડો બરફ મળતો હોય તો તો સ્વર્ગ મળ્યા જેવું સુખ લાગે છે. બરફ એ વિસ્તારમાં સ્વાભાવિક રીતે જ બહુ મોંઘી ચીજ ગણાતી કારણ કે, તે કારખાનામાંથી સો માઈલ દૂર સુધી આવે, ત્યાં સુધીમાં તો લગભગ પીગળી ગયો હોય. તમારે બને તેટલું ઝડપથી પહોંચવું પડે.

મારા નાનીએ મને કહેલું, કે મારે મહાત્મા ગાંધીને મળવું જોઈએ. અલબત્ત જો મારી ઈચ્છા હોય તો – અને તેમણે મારા માટે સુંદર પાતળો ઝભ્ભો બનાવ્યો હતો. મસલીન ખૂબ જ કલાત્મક અને અતિ પ્રાચીન કાપડ છે. એ સમયે સોનાનો રૂપિયો અદ્રશ્ય થઈ ગયો હતો અને તેને સ્થાને ચાંદીનો રૂપિયો આવેલો. એ ચાંદીના રૂપિયા બહુ ભારે રહેતા અને મસલીનના વસ્ત્રોના ખીસ્સા માટે તો બહુ ભારે કહેવાય. હું આ શા માટે કહું છું? કારણ કે મારે જે કહેવું છે તે આ બધું કહ્યા વિના સમજી નહીં શકાય.

ટ્રેઈન હંમેશા મુજબ જ તેર કલાક મોડી આવી. મારી સિવાયના બધા જ લગભગ જતા રહેલા. તમે મને તો ઓળખો છો, હું બહુ જિદ્દી છું. સ્ટેશન માસ્તરે કહ્યું, ‘છોકરા તું કંઈક છો. બધા જ જતા રહ્યા પણ તું આખી રાત બેસી રહેવા તૈયાર છે. ટ્રેઈન આવવાની કોઈ નિશાની નથી અને તું વહેલી સવારથી રાહ જોઈને બેઠો છે.’

સ્ટેશન પર સવારે ચાર વાગે પહોંચવા માટે મારે મારા ગામથી સવારે બે વાગે ગાડામાં નીકળી જવું પડ્યું હતું...આમ છતાં મેં હજુ સુધી એ રૂપિયા વાપર્યા નહોતા, કારણ કે, બધા જ પોતાની સાથે કંઈક ને કંઈક લાવેલા અને તેઓ બધા આ નાના કિશોર પ્રત્યે ખૂબ ઉદાર હતા—જે આટલે દૂર આવેલો. તેઓ મને ફળો, મિઠાઈઓ, કેક્સ અને બધું આપતા રહ્યા એટલે ભૂખ લાગવાનો તો કોઈ સવાલ જ નહોતો. આખરે ટ્રેઈન આવી ત્યારે કેવળ હું જ ત્યાં હતો—અને કેવી વ્યક્તિ! સ્ટેશન માસ્તરની બાજુમાં ઉભેલો માત્ર દસ વર્ષનો એક કિશોર. તેમણે મહાત્મા ગાંધીને મારી ઓળખાણ કરાવી અને કહ્યું, ‘આને નાનો બાળક ના સમજશો. હું આખો દિવસ તેને જોતો રહ્યો છું અને મેં તેની સાથે ખૂબ ચર્ચા કરી છે. બીજું કશું કામ તો હતું નહીં. એ જ કેવળ અહીં રોકાયો છે. અનેક લોકો આવેલા પરંતુ તેઓ ક્યારના જતા રહ્યા છે. હું તેનો આદર કરું છું, કારણ કે હું જાણું છું કે તે આગલા દિવસ સુધી અહીં રોકાયો હોત. જ્યાં સુધી ટ્રેઈન આવી ના

જાય ત્યાં સુધી તે અહીંથી ગયો ના હોત. તે અહીં જ રહ્યો હોત.’

મહાત્મા ગાંધી એક વૃદ્ધ માણસ હતા. તેમણે મને નજીક બોલાવી મારી સામે જોયું. તેઓ મારી સામે જોતા નહોતા, પરંતુ મારા ખિસ્સા સામે જોઈ રહ્યા હતા. અને તેને કારણે તેઓ મારી આંખોમાંથી હંમેશાં માટે ઉતરી ગયા. તેમણે મને કહ્યું, ‘આ શું છે?’

મેં કહ્યું, ‘ત્રણ રૂપિયા.’

તેમણે કહ્યું, ‘દાન કરી દે.’ તેમની સાથે હંમેશાં કાણાંવાળી દાન પેટી રહેતી. તમે કાણામાં પૈસા મૂકો અને તે અંદર અદ્રશ્ય થઈ જાય. બેશક ચાવી એમની પાસે રહેતી એટલે રૂપિયા ફરી બહાર નીકળતા, પરંતુ તમારા માટે અદ્રશ્ય થઈ જાય.

મેં કહ્યું, ‘તમારામાં હિંમત હોય તો લઈ શકો છો. આ રહ્યું ખિસ્સું, રૂપિયા પણ છે. પરંતુ હું તમને પૂછી શકું કે, તમે શા માટે આ રૂપિયા ભેગા કરો છો?’

તેમણે કહ્યું, ‘ગરીબ લોકો માટે.’

મેં કહ્યું, ‘તો બરાબર છે.’ અને મેં જાતે ત્રણ રૂપિયા તેમની પેટીમાં નાંખ્યા. પરંતુ જતા જતા હું આખી દાનપેટી લઈને ચાલવા માંડ્યો ત્યારે તેઓ દંગ થઈ ગયા. તેમણે કહ્યું, ‘ઓહ! ઈશ્વર આ તું શું કરી રહ્યો છો? એ તો ગરીબો માટે છે.’

મેં કહ્યું, ‘તમે એ કહી ચૂક્યા છો અને હું સાંભળી ચૂક્યો છું. ફરી કહેવાની જરૂર નથી. મારા ગામમાં ઘણાં ગરીબ લોકો છે. મને ચાવી આપો, નહીંતર મારે ચોર પાસે જઈને પેટી ખોલાવવી પડશે. એ જ આ કલામાં પ્રવીણ હોય છે.’

તેમણે કહ્યું, ‘આ તો બહુ જબરો છે.’ તેમણે તેમના સચિવ સામે જોયું, તેમના સચિવ સાવ મૂઢ હતા, હંમેશાં હોય છે એવા નહીંતર તેઓ સચિવ શા માટે બને. પછી તેમણે કસ્તુરબા સામે જોયું. તેમણે કહ્યું, ‘તમને તમારી જેવું કોઈ મળ્યું. તમે બધાને છેતરો છો, હવે એ તમારી આખી પેટી ઉઠાવી જાય છે. સરસ! આ સારું છે કારણ કે, હું હંમેશાં પત્નીની જેમ આ પેટીને તમારી સાથે લઈને ફરતા જોઈને થાકી ગઈ છું.’

મને એ માણસ માટે દુઃખ થયું. મેં પેટી પાછી મૂકતાં કહ્યું, ‘ના, તમે જ સૌથી ગરીબ માણસ હો એવું લાગે છે. તમારા સચિવમાં કશી બુદ્ધિ નથી, અને તમારા પત્નીને તમારા ઉપર પ્રેમ હોય એવું લાગતું નથી. હું આ પેટી લઈ જઈ ના શકું—તમે રાખો. પરંતુ યાદ રાખજો કે, હું એક મહાત્માને મળવા આવ્યો હતો, પરંતુ મેં એક વાણિયાના દર્શન કર્યા.’

એ તેમની જ્ઞાતિ હતી. ભારતમાં ધંધાદારી માણસો વાણિયા જ્ઞાતિના હોય છે. જેવી રીતે તમારામાં યહૂદીઓ હોય છે. ભારતમાં અમારે અમારા પોતાના યહૂદીઓ છે, અને તે વાણિયાઓ છે. મને એ વયે પણ મને ગાંધીજી કેવળ વાણિયા જ લાગેલા. હું તેમના વિરુદ્ધ હજારોવાર

બોલી ચૂક્યો છું, કારણ કે હું જીવન અંગેના તેમના દર્શનની કોઈ પણ ચીજ સાથે સહમત થતો નથી. પરંતુ જે દિવસે તેમને ઠાર કરવામાં આવ્યા—ત્યારે હું સત્તર વર્ષનો હતો—અને મારા પિતાજી મને રડતો જોઈ ગયા હતા.

તેમણે પૂછેલું, ‘તું મહાત્મા ગાંધી માટે રડે છે? તું તો હંમેશાં તેમના વિરુદ્ધ દલીલો કરતો આવ્યો છે.’ મારો આખો પરિવાર ગાંધીવાદી હતો. તેઓ બધા જ તેમના રાજકારણને અનુસરીને જેલમાં જઈ આવેલા, હું જ એક માત્ર કાળું ઘેટું હતો, અને બેશક એ બધાં ધોળાં ઘેટાં હતા. સ્વાભાવિક રીતે તેમણે મને પૂછ્યું, ‘તું શા માટે રડે છે?’

મેં કહ્યું, ‘હું માત્ર રડતો જ નથી, પરંતુ હું તેમની સ્મશાન યાત્રામાં ભાગ લેવા પણ ઈચ્છું છું. મારો સમય ના બગાડશો કારણ કે મારે ટ્રેઈન પકડવાની છે અને આ છેલ્લી ટ્રેઈન છે, જે ત્યાં સમયસર પહોંચાડશે.’

તેમને વધુ આશ્ચર્ય થયું—તેમણે કહ્યું, ‘હું માની જ શકતો નથી! તું ગાંડો થઈ ગયો છે?’

મેં કહ્યું, ‘આપણે તેની ચર્ચા પછી કરીશું. ચિંતા ના કરશો. હું પાછો આવું છું.’

અને તમે જાણો છો, જ્યારે હું દિલ્હી પહોંચ્યો ત્યારે મસ્તો પ્લેટફોર્મ પર મારી રાહ જોઈને ઉભા હતા. તેમણે કહ્યું, ‘મેં વિચારેલું કે ભલે તું ગમે તેટલો ગાંધીનો વિરોધી રહ્યો, છતાં તને તેમના પ્રત્યે અમુક પ્રકારનો આદર તો છે જ! મારી આ જ ભાવના હતી...’

પછી તેણે કહ્યું, ‘એવું કદાચ હોય પણ ખરૂં અને ના પણ હોય,’ પરંતુ મેં એવું માનેલું, અને આ તારા ગામ પાસેથી આવતી છેલ્લી ટ્રેઈન હતી—એટલે જો તું આવવાનો હો તો તારે આ જ ટ્રેઈનમાં આવવું પડે એ હું જાણતો હતો. નહીંતર તું ના આવે. એટલે હું તને લેવા આવ્યો છું. અને મારી ભાવના સાચી હતી.’

મેં તેમને કહ્યું, ‘જો તમે મારી સાથે અગાઉ મારી લાગણી અંગે વાત કરી હોત તો મેં તમારી સાથે દલીલો કરી ના હોત. પરંતુ તમે હંમેશાં મને સમજાવવા પ્રયત્નો કર્યા છે અને ત્યારે એ લાગણીનો સવાલ રહેતો નથી. એ કેવળ દલીલનો સવાલ બની જાય છે. કાંતો તમે જીતો અથવા તો બીજી વ્યક્તિ જીતે. જો તમે એકવાર પણ લાગણીનો ઉલ્લેખ કર્યો હોત તો મેં એ વિષયને છોડ્યો જ ના હોત, કારણ કે તેમાં કોઈ દલીલને અવકાશ નથી.’

ખાસ કરીને—નોંધાયેલું રહે એટલે—હું તમને કહેવા માંગું છું કે, ‘મહાત્મા ગાંધીજીની ઘણી ચીજો એવી છે જેને મેં ચાહી છે, અને મને ગમી છે. પરંતુ તેમના આખા જીવન દર્શન સાથે હું સહમત નથી. મેં એમની એવી ઘણી ચીજોની પ્રશંસા કરી છે, જેની ઉપેક્ષા થઈ છે. એટલે આ બરાબર નોંધી રાખો.

મને તેમની સચ્ચાઈ ગમી છે. તેઓ ક્યારેય જૂઠું નથી બોલ્યા; તમામ પ્રકારના જૂઠાણાંઓની વચ્ચે પણ તેઓ તેમના સત્યમાં અડગ

રહ્યા છે. હું કદાચ તેમના સત્ય સાથે સહમત ના થઈ શકું, પરંતુ હું એવું ના કહી શકું કે, તેઓ સત્યનિષ્ઠ નહોતા. તેમને માટે સત્ય જે હોય તે, તેઓ એ સત્યથી સભર હતા. એ તદ્દન જુદી બાબત છે કે, મને તેમનું સત્ય કશા કામનું લાગતું નથી, એ મારી સમસ્યા છે, એમની નથી. તેઓ ક્યારેય જૂઠું બોલ્યા નથી. જે સત્યમાં હું તમને સતત છલાંગ લગાવવા દબાણ કરી રહ્યો છું, એ સત્ય અંગે તેઓ કશું જ જાણતા નહોતા. છતાં, હું તેમની સત્યનિષ્ઠાને ચાહું છું.

તેઓ એવા માણસ હતા, જેઓ મારી સામે સહમત થઈ શક્યા ના હોત કે: ‘વિચાર કરતા પહેલાં કૂદકો લગાવો. ના તેઓ, વાણિયા હતા. તેઓ પોતાના દરવાજાની બહાર પગલું મૂકતા પહેલાં સેંકડો વખત વિચારતા હશે, ત્યાં છલાંગ લગાવવાની તો વાત જ ક્યાં કરવી. તેઓ ધ્યાનને સમજી શક્યા નહોતા, પરંતુ એમાં એમની કોઈ ભૂલ નહોતી. તેમને એવા એક પણ ગુરુનો ભેટો થયો નહોતો જે તેમને ચિત્ત શૂન્યતા અંગે બતાવી શકે, અને એ સમયે એવા લોકો જીવતા હતા.

મહેરબાબાએ પણ એકવાર ગાંધીને પત્ર લખ્યો હતો. એ તેમણે પોતે લખ્યો નહોતો. કોઈકે તેમના વતી લખ્યો હશે કારણ કે, તેઓ ક્યારેય બોલતા કે લખતા નહોતા, માત્ર તેમના હસ્તાક્ષર કરતા હતા, તેમની સહી કરતા હતા. માત્ર થોડા લોકો જ મહેરબાબા શું કહેવા માંગે છે તે સમજી શક્યા હતા, કારણ કે મહેરબાબાએ કહ્યું હતું, ‘હરે કૃષ્ણ, હરે રામ’નું રટણ કરવામાં તમારો સમય ના બગાડો, તે તમને બિલકુલ મદદરૂપ થશે નહીં. જો તમે ખરેખર જાણવા માગતા હો તો મને જાણ કરજો, હું તમને બોલાવીશ.’

એ લોકો બધા હસ્યા હતા. તેમણે વિચારેલ કે, આ ઉદ્ધતાઈ છે. સામાન્ય લોકો આવું જ વિચારે—અને સ્વાભાવિક રીતે જ એ ઉદ્ધતાઈ ભર્યું લાગે તેવું હતું. પરંતુ એ ઉદ્ધતાઈ નહોતી, એ કઠ્ઠણા હતી. વાસ્તવમાં અતિશય કઠ્ઠણતા હતી. અને અતિશય હોવાને કારણે એ ઉદ્ધતાઈ લાગતી હતી. પરંતુ ગાંધીજીએ ટેલીગ્રામ કરી અને ના પાડી હતી, ‘તમારી દરખાસ્ત બદલ આભાર, પરંતુ હું મારા માર્ગનું જ અનુસરણ કરીશ,’ જાણે એમનો કોઈ માર્ગ હતો. એમનો કોઈ માર્ગ જ નહોતો.

પરંતુ એમની કેટલીક ચીજોનો આદર કરું છું અને મને ગમે છે—તેમની સ્વચ્છતા. હવે તમે કહેશો કે, ‘આટલી સામાન્ય બાબતનો આદર?’ ના, એ સામાન્ય બાબત નથી ખાસ કરીને ભારત માટે, જ્યાં સંતો, કહેવાતા સંતો, તમામ પ્રકારના કૂડા કચરા વચ્ચે જ જીવતા હોવા જોઈએ એવી અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે. ગાંધીજીએ સ્વચ્છ રહેવાની કોશિશ કરી. તેઓ દુનિયાના સૌથી સ્વચ્છ અજ્ઞાની માણસ હતા. મને તેમની સ્વચ્છતા ગમે છે.

મને એ પણ ગમે છે કે, તેઓ તમામ ધર્મોનો આદર કરતા હતા.

અલબત્ત મારા કારણો અને તેમનાં કારણો જુદા છે. પરંતુ કમસે કમ તેઓ તમામ ધર્મોનો આદર કરતા હતા-બેશક ખોટાં કારણોસર કરતા હતા, કારણ કે, તેઓ સત્ય શું છે તે જાણતા નહોતા, શું બધા સાચા હતા? કે કોઈ પણ ધર્મ ક્યારેય સાચો હતો ખરો? એ સત્ય તેઓ જાણતા નહોતા એનો કોઈ ઉપાય નહોતો. વળી તેઓ વાણિયા હતા, એટલે એ જાણતા હતા કે, શા માટે કોઈને પણ નારાજ કરવા? શા માટે તેમને ગુસ્સે કરવા?

તેઓ બધા એક જ વાત કરે છે, કુરાન, તૂલમૂક, બાઈબલ, ગીતા બધા જ. અને તેઓ પૂરતા બુદ્ધિશાળી હતા, યાદ રાખો ‘પૂરતા’ આ ભૂલશો નહીં કે-તેમની વચ્ચેની સમાનતાને કોઈપણ શોધી શકે છે. એ કામ કોઈ પણ બુદ્ધિશાળી વ્યક્તિ માટે અઘરું નથી. એટલે હું કહું છું કે, તેઓ ‘પૂરતા બુદ્ધિશાળી હતા’, ખરેખર બુદ્ધિશાળી નહોતા. સાચી બુદ્ધિમત્તા હંમેશાં વિદ્રોહી હોય છે, અને તેઓ હિંદુ, ખ્રિસ્તી કે બૌદ્ધ પરંપરાવાદીઓ સામે વિદ્રોહ કરી શક્યા નહોતા.

તમને જાણીને આશ્ચર્ય થશે કે, એક સમયે ગાંધીજીએ ખ્રિસ્તી બનવાનો વિચાર કરેલો, કારણ કે, ખ્રિસ્તીઓ બીજા કોઈ પણ ધર્મ કરતાં વિશેષપણે ગરીબોની સેવા કરે છે. પરંતુ તેઓ તરત સભાન બની ગયા હતા કે, એ સેવા ખરેખરો ધંધો છુપાવવા માટેનો બૂરખો માત્ર છે. ખરો ધંધો લોકોનું ધર્માતરણ કરાવવાનો છે. કેમ? કારણ કે, તે સત્તા આપે છે. તમારી પાસે જેટલા વધુ લોકો હશે એટલી વધુ સત્તા તમે ધરાવશો. જો તમે સમગ્ર દુનિયાને ખ્રિસ્તી કે યહૂદી કે હિન્દુ બનાવી દો છો તો બેશક, એ લોકો અગાઉ કોઈની પણ પાસે હશે તે કરતાં વિશેષ સત્તા ધરાવતા હશે. અલેકઝાંડરો પણ તેમની સરખામણીમાં ઝાંખા પડી જશે. આ એક સત્તાનો સંઘર્ષ છે.

જે ક્ષણે ગાંધીજીએ આ જોયું-અને હું ફરી કહું છું કે તેઓ આ જોઈ શકે, એટલા તો બુદ્ધિશાળી હતા જ-કે તરત તેમણે ખ્રિસ્તી બનવાનો તેમનો વિચાર બદલી નાંખ્યો. વાસ્તવમાં, ભારતમાં ખ્રિસ્તી હોવા કરતાં હિન્દુ હોવું વધુ ફાયદાકારક હતું. ખ્રિસ્તીઓ માત્ર એક ટકા છે. એટલે તેઓ કઈ રાજકીય સત્તા ધરાવી શકે? હિન્દુ રહેવું સારું હતું, મારાં કહેવાનું તાત્પર્ય છે, તેમના મહાત્માપણા માટે સારું હતું. પરંતુ તેઓ; સી. એ. એન્ડ્રૂઝ જેવા ખ્રિસ્તીઓને, જૈનો, બૌદ્ધો અને ‘સરહદના ગાંધી’ તરીકે ઓળખાયેલા માણસ જેવા મુસ્લિમોને પ્રભાવિત કરી શક્યા હતા.

સરહદના ગાંધી હજુ પણ જીવે છે, તેઓ પપ્તૂન જાતિના છે, તેઓ ભારતના સરહદી પ્રાંતમાં રહે છે. પપ્તૂન લોકો ખૂબ જ સુંદર પ્રજા છે, ખરતનાક પણ છે. તેઓ મુસ્લિમ છે અને જ્યારે તેમના નેતા ગાંધીજીના અનુયાયી બન્યા હતા, ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે જ તેઓ પણ તેમને અનુસર્યા હતા. ભારતના મુસ્લિમોએ ક્યારેય સરહદના ગાંધીને માફ કર્યા નથી, કારણ કે તેઓ હંમેશાં વિચારતા કે તેમણે

તેમના ધર્મની ગદારી કરી હતી.

તેમણે ધર્મ નિભાવેલો કે તેની ગદારી કરી હતી? એ સવાલ સાથે મને કશી નિસ્ખત નથી. હું જે કહું છું તે એ છે કે, ગાંધીજીએ પોતે એક વાર જૈન બનવાનો વિચાર કરેલો. તેમના પ્રથમ ગુરુ, જૈન હતા-શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર. હિન્દુઓ હજુ પણ દુભાયેલા છે કે તેમણે સૌ પ્રથમ એક જૈનનાં ચરણસ્પર્શ કરેલાં.

ગાંધીજીના બીજા ગુરુ રશિયન લેખક રસ્કિન હતા-અને હિન્દુઓને તેનાથી વિશેષ આઘાત લાગશે. રસ્કિનના મહાન પુસ્તક, ‘અન ટુ ધીસ લાસ્ટે’ ગાંધીજીના જીવનમાં પરિવર્તન આણ્યું હતું. પુસ્તકો ચમત્કારો સર્જે છે. તમે અન ટુ ધીસ લાસ્ટ પુસ્તક વિશે સાંભળ્યું નહીં હોય. એ એક નાની પુસ્તિકા છે, અને ગાંધીજી જ્યારે મુસાફરી કરી રહ્યા હતા ત્યારે તેમના એક મિત્રે તેમને પાછા વળતી વખતે વાંચવા માટે આપેલું. ગાંધીજીએ તે સાચવી રાખ્યું હતું. તેને વાંચવાનો ખરેખર વિચાર પણ કર્યો નહોતો. પરંતુ જ્યારે પૂરતો સમય હતો, ત્યારે તેમણે વિચાર્યું કે, ‘શા માટે પુસ્તકમાં એક નજર ના ફેરવી લેવી?’ અને આ પુસ્તકે તેમને આખું જીવનદર્શન આપ્યું. હું તેમના દર્શનનો વિરોધી છું, પરંતુ એ પુસ્તક મહાન છે. તેનું દર્શન કશા કામનું નથી-પરંતુ ગાંધીજી એક સંગ્રાહક હતા; તેઓ સુંદર સ્થળોએથી પણ મસાલો ભેગો કરી લેતા. એક માણસ એવો છે કે, તેમને સુંદર બગીચામાં લઈ જશો તો પણ તે તમને એવી જગ્યાએ લાવીને મૂકી દેશે કે જે ત્યાં ના હોવી જોઈએ. તેમનો અભિગમ નકારાત્મક છે-અને એવા લોકો પણ છે, જેઓ કેવળ કાંટા જ ભેગા કર્યા કરે છે-તેઓ પોતાને કલાસંગ્રાહક કહે છે.

જો મેં ગાંધીની માફક એ પુસ્તક વાંચ્યું હોત તો હું; એ જ તારણ પર ના આવ્યો હોત. પુસ્તકનો સવાલ નથી, જે વાંચે છે, જે પસંદ કરે છે, જે ભેગું કરે છે-એ માણસનો સવાલ છે. અમે બંનેએ એક જ સરખા સ્થળોની મુલાકાત લીધી હશે, તો પણ તેમનો સંગ્રહ જુદો હશે. મારા માટે એમનું એ ચયન તદ્દન નકામું છે. તેમણે મારા ચયન અંગે શું વિચાર્યું હોત એ હું જાણતો નથી, અને કોઈ પણ જાણતું નથી. પરંતુ હું જાણું છું ત્યાં સુધી, તેઓ ખૂબ જ પ્રામાણિક માણસ હતા; એટલે હું એવું નથી કહી શકતો કે, તેમણે મારી જેમ એમ કહ્યું હોત કે, ‘તેનો સંગ્રહ, તેનું ચયન એ માત્ર ઢગલો છે.’ કદાચ તે એવું કહી શક્યા હોત અથવા ના પણ કહે-અને આ જ વાત મને એ માણસની ગમે છે. તેઓ પોતાનાથી અજાણી-પરકીય ચીજને પણ બિરદાવી શકતા હતા અને તેને ગ્રહણ કરવા બને તેટલા ખુલ્લા રહેવાની કોશિશ કરતા હતા.

તેઓ મોરારજી દેસાઈ જેવા માણસ નહોતા, જેઓ સંપૂર્ણપણે બંધિયાર છે. મને ઘણીવાર નવાઈ લાગે છે કે તેઓ શ્વાસ શી રીતે લઈ શકતા હશે, કારણ કે, કમ સે કમ તમારાં નાક તો ખુલ્લું રાખવું પડે.

પરંતુ મહાત્મા ગાંધી મોરારજી દેસાઈ જેવા માણસ નહોતા. હું તેમની સાથે અસહમત છું અને છતાં એ જાણું છું કે તેમનામાં કેટલાક એવાં નાનાં ગુણો હતાં-જેનું મૂલ્ય લાખોમાં થાય.

બીજી તેમની સરળતા... કોઈ આટલું સરળ લખી ના શકે. અને કોઈ પણ પોતાના લખાણને આટલું સરળ બનાવવા માટે આટલા પ્રયાસ પણ કરી ના શકે. તેઓ પોતાના વાક્યને સરળ બનાવવા કલાકો સુધી મથતા રહેતા. વધુ ને વધુ ટેલિગ્રાફિક, ટૂંકું બનાવવા કોશિશ કરતા રહેતા. તેઓ શક્ય તેટલું તેને ટૂંકાવી દેતા, અને તેમને જે સાચું લાગે તે નિષ્ઠાપૂર્વક જીવવાની કોશિશ કરતા હતા. એ સારું નહોતું એ બીજી બાબત છે, પરંતુ એમાં તેઓ શું કરી શક્યા હોત? તેમને લાગેલું કે, એ સત્ય છે. હું તેમની એ નિષ્ઠા માટે તેમનો આદર કરું છું, અને તેઓ પરિણામો જે કંઈ પણ આવે તેની તમા કર્યા વિના જીવ્યા છે. તેમણે તેમની એ નિષ્ઠાને કારણે પોતાનું જીવન પણ ગુમાવ્યું હતું.

મહાત્મા ગાંધીની સાથે ભારતે તેનો સમગ્ર ભૂતકાળ ગુમાવી દીધો છે. કારણ કે ભારતમાં આ પહેલાં ક્યારેય કોઈ વ્યક્તિને ઠાર મારવામાં આવી નહોતી કે વધસ્તંભ પર ચડાવવામાં આવી નહોતી. આ દેશની એ રીત નહોતી. કહેવાનો અર્થ એવો નથી કે એ લોકો બહુ સહિષ્ણુ હતા. પરંતુ એટલા બધા દંભી હતા કે તેઓ એવું વિચારતા કે કોઈ વધસ્તંભે ચડાવવા જેવું નથી. તેઓ ઘણાં ‘ઉન્નત’ હતા.

મહાત્મા ગાંધી સાથે ભારતના એક અધ્યાયનો અંત આવ્યો છે અને એક નવા અધ્યાયની શરૂઆત થઈ છે. હું એટલા માટે રડ્યો નહોતો કે તેમની હત્યા કરવામાં આવી હતી. દરેક વ્યક્તિ મૃત્યુ પામવાની છે, એમાં વિશેષ કશું નથી અને ખાસ કરીને ભારતના દવાખાનાની પથારીમાં મૃત્યુ પામવા કરતાં તેઓ જે રીતે મૃત્યુ પામ્યા તે વધુ સારું હતું-એ રીતે તેમનું મૃત્યુ બહુ નિર્મળ અને સુંદર હતું. અને હું નાથુરામ ગોડસે, હત્યારાનો બચાવકાર પણ નથી. એ એક હત્યારો છે, અને તેના અંગે હું એમ કહી શકતો નથી કે, ‘તેને માફ કરો કારણ કે, એ જાણતો નથી કે તે શું કરી રહ્યો છે.’ તે બરાબર જાણતો હતો કે પોતે શું કરી રહ્યો હતો, તેને માફ કરી શકાય નહીં. એવું નથી કે, હું તેના પ્રત્યે બહુ વધુ કઠોર છું-આ ખરેખર વાસ્તવિકતા છે.

મારે આ બધું પાછળથી મારા પિતાજીને સમજાવવાનું હતું, મારા પાછા આવ્યા બાદ અને મને એ કામ કરતાં દિવસો લાગેલા કારણ કે મારી અને મહાત્મા ગાંધી વચ્ચેનો સંબંધ ખરેખર એક જટીલ સંબંધ હતો. સામાન્ય રીતે કાં તો તમે કોઈની પ્રશંસા કરી શકો છો અથવા તો નથી કરી શકતા. પરંતુ મારું એવું નહોતું-અને કેવળ મહાત્મા ગાંધી માટે જ એવું હતું એમ પણ નહોતું.

હું ખરેખર વિચિત્ર માણસ છું. મને દરેક ક્ષણે એવું લાગે છે મને આ વ્યક્તિની અમૂક ચીજ ગમે છે, પરંતુ સાથે તેની બાજુમાં કોઈક એવી ચીજ પણ છે. જેને હું ધિક્કારતો. મારે નક્કી કરવું પડશે. કારણ કે હું આ માણસને બેમાં વિભાજિત કરી શકતો નથી.

મેં મહાત્મા ગાંધીના વિરોધી થવાનો નિર્ણય એટલા માટે લીધો નહોતો કે તેમનામાં એવું કશું જ નહોતું જે મને ગમતું હોય-એવું ઘણું હતું, પરંતુ એવું પણ ઘણું હતું જેના જગત ઉપર દૂરગામી પરિણામો આવી શકે તેમ હતા. જો હું કોઈક વ્યક્તિને ચાહતો હોઉં તો મારે તેનો વિરોધ કરવાનો નિર્ણય કરવો પડ્યો છે. અને આ ‘જો’ નો ક્યારેય અંત આવી શકતો નથી. જો તેઓ પ્રગતિના વિરોધી ના હોત, સમૃદ્ધિના વિરોધી ના હોત, વિજ્ઞાનના વિરોધી ના હોત, ટેકનોલોજીના વિરોધી ના હોત-વાસ્તવમાં તેઓ જેના પક્ષે હું છું તે તમામના તેઓ વિરોધી હતા. વધુ ટેકનોલોજી, વધુ વિજ્ઞાન, વધુ સમૃદ્ધિ અને વધુ ઐશ્વર્ય તમામના વિરોધી હતા.

હું દરિદ્રતાનો હિમાયતી નથી. હું આદિમતા નથી તેઓ હતા. આમ છતાં, હું સુંદરતાનો એક નાનો અંશ પણ જોઉં છું તો હું તેને બિરદાવું છું. અને એ માણસમાં એવી કેટલીક ચીજો હતી જેને સમજવી જરૂરી છે.

તેમનામાં એક સાથે લાખો લોકોની નાડ પારખવાની ક્ષમતા હતી. કોઈ ડૉક્ટર પણ એ ના કરી શકે, એક વ્યક્તિની નાડ પારખવાનું કામ પણ ખૂબ અઘરું છે, ખાસ કરીને મારા જેવા માણસની તમે મારી નાડને અનુભવવાનો પ્રયાસ કરી શકો છો, તમે તમારી નાડ પણ ગુમાવી દેશો અથવા તો નાડ (પલ્સ) નહીં તો પર્સ તો જરૂર ગુમાવશો-જે ગુમાવવું પાલવે એવું છે.

ગાંધીજીમાં લોકોની નાડ પારખવાની ક્ષમતા હતી. બેશક, મને એ લોકોમાં રસ નથી, પરંતુ એ બીજી બાબત છે. મને હજારો ચીજોમાં રસ નથી પરંતુ એનો અર્થ એ નથી કે જે લોકો ખરેખર કામ કરે છે, અને બૌદ્ધિક રીતે કોઈક ઉંડાઈ સુધી પહોંચ્યા છે તેમને બિરદાવવા ના જોઈએ, અને ગાંધીજીમાં એ ક્ષમતા હતી અને હું તેને બિરદાવું છું. મને તેમને અત્યારે મળવાનું ગમ્યું હોત-કારણ કે જ્યારે હું માત્ર દસ વર્ષનો હતો ત્યારે તેઓ મારી પાસેથી જે પામી શકેલા તે ત્રણ રૂપિયા જ હતા. આજે હું તેને સ્વર્ગનો આખો બાગ આપી શક્યો હોત-પરંતુ એ બનવાનું નહોતું-કમ સે કમ આ જીવનમાં. * * *

સૌજન્ય : દક્ષા પટેલ પ્રકાશિત ‘કથા શાણપણની’ (રજનીશના જીવન પ્રસંગો) ઉપનિષદ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ, વડોદરા. ટેલિ. : ૦૨૬૫-૨૬૩૮૨૬૯-૨૫૮૦૩૩૬.

મારો શિષ્ય એક જ છે અને તે છે મોહનદાસ ગાંધી. એને કેળવતાં અને કાબૂમાં રાખતાં મારો દમ નીકળી જાય છે. બીજો શિષ્ય કરવા ક્યાં જાઉં ?

□ ગાંધીજી

નીતિનાશને માર્ગો

□ રસિક શાહ

શ્રી રસિકલાલ જેસંગલાલ શાહ (૧૯૨૨) ગુજરાતના સન્માનીય ચિંતક છે. સ્વાતંત્ર્ય પછી ગુજરાતી સાહિત્યમાં એક બહુશ્રુત ચિંતનશીલ વર્ગ સર્જાયો. પાશ્ચાત્ય સાહિત્યના અધ્યયને જાણસુ ગુજરાતી પ્રજાને આ વર્ગે એક નવી અને તટસ્થ દિશા તરફ વિચારતી કરી દીધી. પ્રા. ડૉ. સુરેશ જોષી અને આ લેખના લેખક શ્રી રસિક શાહ, પ્રા. જયંત પારેખ, પ્રા. સુમન શાહ વગેરે (નામો લખવા જાઉં તો પાનું ભરાય) અનેક વિદ્વાનો આ જ્ઞાનયજ્ઞમાં નિષ્ઠાપૂર્વક જોડાયા.

ગાંધીજી પ્રત્યે આપણી પ્રજાને એવી અંધ ભક્તિ-જે ગાંધીજીને પણ પસંદ ન હતી-કે ગાંધી કે ગાંધી સાહિત્યની તટસ્થ આલોચના થાય તો પણ આ ભક્તો એ સહન ન કરી શકે.

આવી પરિસ્થિતિમાં આ લેખના લેખકે આજથી અઠાવન વર્ષ પહેલાં એટલે કે ૧૯૫૪માં, એટલે કે ગાંધીજીના દેહાવસાનને હજી છ વર્ષ થયા હતા, દેશ ઉપર ગાંધીજીનો પ્રભાવ પૂરજોશમાં હતો ત્યારે ગાંધીજીના પુસ્તક ‘નીતિનાશના માર્ગો’ની વૈજ્ઞાનિક ચર્ચા આ તત્ત્વજ્ઞાન અને માનસશાસ્ત્રના અભ્યાસી લેખકે કરી હતી.

આ સંપૂર્ણ લેખ લેખકના પુસ્તક ‘અંતે આરંભ-ભાગ-૨’માંથી અહીં પ્ર.જી.ના સુજ્ઞ વાચકો માટે પ્રસ્તુત છે. ઉપરાંત અંતમાં આ લેખના પરિણામે જે ચર્ચા વર્તુળ સર્જાયું હતું એ પણ હાજર છે.

□ તંત્રી

(૧)

ગાંધીજીના આ પુસ્તકમાં પ્રગટ થયેલી જીન્સી જીવન વિશેની વિચારસરણીનું સામાજિક મૂલ્યાંકન કરવાનો અને વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ એમાં રજૂ થયેલી માન્યતાઓ, ગૃહીતો અને વિધાનોની ચકાસણી કરવાનો આ સમીક્ષાનો હેતુ છે. ૧૯૨૮માં પ્રથમ પ્રગટ થયેલા પુસ્તકને સમીક્ષા માટે પસંદ કરવા માટેનાં કારણોની વિચારણા અસ્થાને નહિ ગણાય.

(૧) વીસમી સદીના પ્રારંભમાં મનોવિજ્ઞાની ફોઈડે કામવૃત્તિના વૈજ્ઞાનિક અભ્યાસની પ્રતિષ્ઠા કરી અને વ્યક્તિગત અને સામાજિક માનવજીવન વધારે સુવ્યવસ્થિત રીતે સમજવા માટે, છેક શિશુકાળના પ્રારંભથી આવિષ્કાર પામતા કામાવેગને વ્યક્તિ જીવનની કોઈ કક્ષાએ અવગણી ન શકાય એ મતનું સમર્થન પ્રતિપાદન કર્યું. ગુજરાતનું ચિંતનસાહિત્ય એની અલસતાને સુસંગત રહી ફોઈડ પ્રણિત દૃષ્ટિ પ્રત્યે પણ ઉદાસીન રહ્યું. પરિણામે કામાવેગની વિચારણા માત્ર કામશાસ્ત્રોનાં પુસ્તકોનો વિષય બની રહ્યો. અન્ય શિષ્ટ સાહિત્યમાં કામાવેગનું આલેખન અને ચર્ચાવિચારણા કશીક મૂક સંમતિથી લગભગ બહિષ્કૃત જ રહ્યાં. આ પૂર્વભૂમિકા પર, ‘નીતિનાશને માર્ગો’ એક જ એવું પુસ્તક છે જેમાં છેક ૧૯૨૫ની સાલમાં ગાંધીજીએ વ્યક્તિ અને સમષ્ટિના જીવનમાં કામાવેગનાં સ્થાનની વિસ્તૃત વિચારણા સંકોચ વગર નિખાલસતાપૂર્વક કરી છે.

(૨) આપણા ચિંતકોનું વલણ કામાવેગની વિચારણા વિશે મોટે ભાગે ઉદાસીન અથવા ભીરુ રહ્યું છે. પરિણામે ગાંધીજીના અન્ય વિચારોની મીમાંસારૂપે એક ગ્રંથાલય ભરાય એટલાં પુસ્તકો લખાયાં હોવા છતાં જીન્સી જીવનનાં ગાંધીજીના કે અન્યના વિચારોની પ્રમાણિક

સમીક્ષા કે મૂલ્યાંકન ભાગ્યે જ કોઈએ કર્યા છે.

(૩) ગુજરાતી સમાજજીવનમાં આ પુસ્તક અગત્યનું સ્થાન ભોગવે છે. જૂન ૧૯૫૦ સુધી એની પાંત્રીસ હજાર નકલો પ્રગટ થઈ ચૂકી છે. ગુજરાતી સાહિત્યમાં શિષ્ટ કામશાસ્ત્રોના ગ્રંથોની બધી મળીને પણ આટલી પ્રતો કદાચ નહિ નીકળી હોય. ગાંધીજીનું હોઈ, કુટુંબમાં પુસ્તક આદરણીય બને એ વધારામાં. ગમે એવું શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ લખાયું હોય તો પણ કામશાસ્ત્રનું પુસ્તક ભાગ્યે જ એવો વ્યાપક આદર મેળવી શકે. આ બે કારણે કામશાસ્ત્રના કોઈ પણ ગ્રંથ કરતાં ‘નીતિનાશને માર્ગો’ની અસર વધારે વ્યાપક હોવાનો જ સંભવ. ગાંધીજી પર આવેલા આ વિષયના ઢગલાબંધ પત્રો આ હકીકતના સૂચક ગણાય.

૧૩૯ પાનાનું આ પુસ્તક ત્રણ વિભાગમાં વહેંચાયેલું છે. પહેલાં ૪૩ પાનાનાં આઠ પ્રકરણો ‘નીતિનાશને માર્ગો’ નામનું સળંગ પુસ્તક બની રહે છે. એમાં કૃત્રિમ સંતતિનિયમનાં સાધનોના ઉપયોગની વિરુદ્ધમાં પોતાના વિચારોના સમર્થનમાં ગાંધીજીએ મોં. બ્યૂરોનાં પુસ્તકોમાંથી વિપુલ અવતરણો આપીને એનો સાર રજૂ કર્યો છે. ગાંધીજીના મતે એ પુસ્તકમાં એ વિષયની સંપૂર્ણ શાસ્ત્રીય રીતે ચર્ચા કરવામાં આવી છે. (પૃ. ૨)માં બ્યૂરોના પુસ્તકનું અવલંબન લઈને ગાંધીજીએ કામવાસનાની આરોગ્યની, નૈતિક અને મનોવૈજ્ઞાનિક એમ વિવિધ દૃષ્ટિએ વિચારણા કરી છે. ‘બ્રહ્મચર્ય’ નામનાં ૯૬ પાનાના વિભાગમાં મુખ્યત્વે બ્રહ્મચર્યની આવશ્યકતા પર ભાર મૂકી, એ આદર્શ પ્રત્યે લોકોનું ધ્યાન ખેંચ્યું છે અને એ માર્ગે જવા ઈચ્છનાર માટે નિયમોની સૂચિ પણ આપી છે. પરિશિષ્ટમાં શ્રી મહાદેવ દેસાઈએ થર્સ્ટનના ‘લગ્નનું તત્ત્વજ્ઞાન’ પુસ્તકનો સાર આપ્યો છે.

પ્રથમ વિભાગમાં કરવામાં આવેલી ફાન્સ કરતાં હિન્દુસ્તાનની

વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિની વાત આ સમીક્ષા માટે ગૌણ છે. એ જ રીતે વિપુલ અવતરણોમાં વ્યક્ત થતાં મોં. બ્યૂરોના વિચારોનું મૂલ્યાંકન કરવાનો પણ આ સમીક્ષાનો હેતુ નથી એ સ્પષ્ટ કરી લેવું જોઈએ.

આ વિભાગમાં મોં. બ્યૂરોના પુસ્તકમાંથી એટલાં વિપુલ અને સંતતિનિયમનના સાધનોની ઉપયોગિતાના મૂળ વિચાર સાથે અસંબદ્ધ અને અપ્રસ્તુત અવતરણો આપવામાં આવ્યાં છે કે ગાંધીજી એ બધા વિષયો પર શું વિચારે છે એ સમજવું લગભગ અશક્ય જ બની જાય. દા. ત. ‘લગ્નો વ્યભિચાર ઓછો કરવાને બદલે વધારે છે.’ (પૃ. ૮). આ વિભાગમાંથી આવાં અનેક અવતરણો બતાવી શકાય. સમગ્ર રીતે જોતાં, જીન્સી વૃત્તિ અને સામાજિક આરોગ્ય વચ્ચેના સંબંધને સ્પર્શતા અનેક અગત્યના પ્રશ્નો વિશે પોતાના મતને સુસંગત એવા બીજાઓના મતને ટાંકીને ગાંધીજીએ એ વિષયને લગતી આમૂલ્ય ચર્ચાને ટાળી છે. પરિણામે, જ્યાં સ્વતંત્રપણે એમણે કંઈક કહ્યું છે તે વિધાનાત્મક જ બની ગયું છે. બધા જ અનર્થનું મૂળ અતિશય વિષયભોગમાં ગાંધીજી જુએ છે અને કશાય સમર્થન વગર એમના અભિપ્રાયોનો ખડકલો કરતા જાય છે. દા. ત. ‘સંતાન ઉત્પન્ન થતા અટકાવવાનાં કૃત્રિમ સાધનો સાથે થતી વિષયભોગની ક્રિયા સંતાન ઉત્પત્તિની જવાબદારીથી થતી તે ક્રિયા કરતાં ભારે વધુ શક્તિ હરી લેનારી છે,’ (પૃ. ૩૮-૪૦). અનીતિમય સામાજિક પરિસ્થિતિનો ચિતાર આપીને એના ઉપાય તરીકે જ્યારે નીતિને ગાંધીજી આગળ કરે છે ત્યારે સહેજે પ્રશ્ન થાય છે: ‘એ નીતિ કાર્યસાધક શી રીતે બને? જ્ઞાન અને પરિસ્થિતિની વિશદ સમજ નૈતિક હૃદયપલટાના પાયામાં હોય તો હૃદયપલટો વધારે દીર્ઘજીવી હોવા સંભવ ખરો કે નહિ?’ ગાંધીજીએ ક્યાંય આ વિષયના અભ્યાસની અને સમજની અગત્ય વિશે અણસાર પણ કર્યો નથી. ‘ગર્ભાધાન નિરોધનાં સાધનોના ઘણા હિમાયતીઓ સંયમ અને બ્રહ્મચર્યને અનાવશ્યક અને હાનિકારક પણ માને છે. આવી દશામાં ધર્મની જ મદદ લઈને નિરંકુશ પાપાચાર ઉપર કાર્યસાધક અંકુશ નાખી શકાય’ (પૃ. ૩૭), એ આવા વિધાનોનો પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતો નમૂનો છે. આવી રીતે રજૂ કરાયેલી વિચારસરણીમાં ગાંધીજીએ રજૂ કરેલો આત્મસંયમનો આદર્શ અને કૃત્રિમ સાધનોના ઉપયોગનો વિરોધ વ્યવહારુ ઉકેલ ઈચ્છતાં સહૃદય દંપતીઓ માટે વિરોધાભાસ ઊભો કરીને એક વિકટ સમસ્યા ખડી કરે છે. જો ગુલામ પ્રજા ઉત્પન્ન ન કરવી હોય, ગર્ભાધાન નિરોધના કૃત્રિમ સાધનોનો ઉપયોગ નિષિદ્ધ હોય, મોટા ભાગના લોકો માટે આત્મસંયમ સહેજે સાધ્ય ન હોય અને પ્રજોત્પત્તિ પૂરતો જ સંભોગ એ લોકો મર્યાદિત ન કરી શકતાં હોય એમણે શું કરવું? ‘નીતિનાશને માર્ગો’માં બ્રહ્મચર્ય સિવાયના કોઈ જવાબની આશા કોઈ રાખતું હોય તો એને નિરાશા જ મળવાની. એમને ગાંધીજીનો જવાબ છે, ‘...છોકરાં થાય એથી અકળાવું શા માટે?’ (પૃ. ૧૨૬) ગાંધીજી ખૂબ જ સ્પષ્ટતાથી કહે છે: ‘જે બનવું જોઈએ

તેને વિષે એ કેમ બને એની શંકા ઉઠાવનારને સારુ આ લખાણમાં જવાબ નથી’ (પૃ. ૮૩). પચ્ચીસ વર્ષના સમય દરમિયાન જે ત્રીસ-પાંત્રીસ હજાર લોકો જીન્સીવૃત્તિને કારણે ઊઠતા પ્રશ્નો જવાબ માટે આ પુસ્તક તરફ માર્ગદર્શન માટે વળ્યા છે તેમણે કાં તો એમનો સમય બરબાદ કર્યો છે, કાં તો બ્રહ્મચર્યના આદર્શને માટે પ્રયત્નશીલ વ્યક્તિઓની સંખ્યામાં અચાનક વધારો થઈ ગયો છે. વચગાળાની એક પરિસ્થિતિની સંભાવના પણ ખરી. સમજણ, જ્ઞાન અને યોગ્ય માર્ગદર્શનના અભાવે, એક બાજુ એ પાપ છે એવી અપરાધવૃત્તિથી પીડાતા લાખો લોકો માર્ગદર્શન માટે ફાંફાં મારે છે ત્યારે કાં તો એ નિરંકુશ વિષયતૃપ્તિ અને કૃત્રિમ ઉત્તેજના તરફ વળે છે, કાં તો ધર્મ કે નીતિ તરફ. ધર્મ ધર્મ હોવાના કારણે તુમુલ માનસિક ગડમથલની આ અંધકારમય પરિસ્થિતિમાં કૃત્રિમ ઉત્તેજના કરતાં વધારે સારો કે વધારે ખરાબ નથી. જીવનના સ્વાસ્થ્યને હણી નાખી દંભ ઉત્પન્ન કરવામાં કદાચ બંનેનો ફાળો આ સંજોગોમાં સરખો હોય. મનોવૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ આ વિશે સંશોધન કરવામાં આવે તો ‘નીતિનાશના માર્ગો’ના હજારો વાચકોના મોટા ભાગ વિશે આ વચગાળાની પરિસ્થિતિ જ હોવાની.

જીન્સીવૃત્તિને નૈતિક દૃષ્ટિથી મુક્ત બનીને સહેજ પણ સહિષ્ણુતાથી એની વ્યાપકતાના પ્રશ્નોનો અભ્યાસ કરવાની વૃત્તિના અભાવે, બીજાનાં અવતરણોના રૂપે અને પોતાના અભિપ્રાયરૂપે આ પુસ્તકમાં કરેલાં અનેક અશાસ્ત્રીય વિધાનો તરફ અંગુલીનિર્દેશ કરવો જ બસ થઈ પડશે.

‘માનસિક રોગવાળા ઘણાખરા વિષયી જીવન ગાળનારાઓ જ છે એમ જણાયું છે.’... ૨૧ વર્ષની ઉંમર પહેલાં વિષયશક્તિ આવતી જ નથી.’ (પૃ. ૧૮). ‘વધારે પડતી પુષ્ટિનો માર્ગ કુદરતે સ્વાભાવિક સ્ખલન અને રજોદર્શન દ્વારા પણ કરી જ રાખેલો છે.’ (પૃ. ૨૦) ‘વિષયભોગને ખાતર જ પોતાના વીર્યનો ઉપયોગ કરનાર... સમાજમાં અવ્યવસ્થા અને કુસંપનાં બીજ વેરે છે.’ (પૃ. ૨૨-૨૩) ‘વિષયભોગના મૂળમાં જ મરણોન્મુખ ગતિ રહેલી છે.’ (પૃ. ૪૨) ‘કુદરતી કાયદો એ છે કે જ્યારે સ્ત્રીપુરુષને પ્રજાની ઈચ્છા થાય ત્યારે જ તેઓ બ્રહ્મચર્યને તોડે.’ (પૃ. ૮૧). ગાંધીજી જ્યારે કહે છે કે ‘જગત બ્રહ્મચર્યના ઓછાવત્તા પાલનથી જ નભે છે એ જ સૂચવે છે કે તેની આવશ્યકતા છે ને તે સંભવિત છે.’ (પૃ. ૮૦) ત્યારે તો અશાસ્ત્રીય વિધાનોની પરંપરાનીય હદ થઈ જાય છે અને ‘અલં ઇતિ વિસ્તરેણ’ કહેવાનું મન થઈ આવે છે.

આટલી બધી અશાસ્ત્રીયતા વચ્ચે પણ એક મૂળભૂત પ્રશ્નને ગાંધીજીએ ઉઠાવ્યો છે એની ખાસ નોંધ લેવી જોઈએ. ‘વિષયેચ્છા એ વિષયની હાજત તો નથી જ. એ હાજત એવી નથી કે તે સંતોષાય નહિ તો જીવન ન ચાલે.’ (પૃ. ૨૪-૨૫) આ દલીલમાં ઘણું વજૂદ રહ્યું છે અને કામાવેગના વિજ્ઞાને કયા સંજોગોમાં વ્યક્તિના સ્વાસ્થ્યને હાનિ પહોંચાડ્યા વિના કામાવેગનું નિયમ કેટલે અંશે શક્ય છે એ પ્રશ્નનો

અભ્યાસ કરવો રહ્યો. કદાચ બ્રહ્મચર્યના આદર્શને માટે વધારે સબળ વૈજ્ઞાનિક પાયો એવા અભ્યાસમાંથી મળી આવે.

પુસ્તક વિશે આટલું કહ્યા પછી આપણે પુસ્તકની સમીક્ષા તરફ વળીએ. આ પુસ્તક ‘એકેડેમિક’ અભ્યાસનો પરિપાક નથી. જાતીયતાના સ્વરૂપનો વિચાર કરી, વ્યક્તિ અને સમષ્ટિના જીવનમાં અનેક સ્વરૂપે વ્યક્ત થતી જીન્સીવૃત્તિને પૂર્વગ્રહરહિત દૃષ્ટિએ સમજવાનો શાસ્ત્રીય આગ્રહ એના મૂળમાં નથી. સ્વાનુભવથી ગાંધીજી જે વિચારો ધરાવે છે એ પ્રજા સમક્ષ રજૂ કરી, એને સંપૂર્ણ બ્રહ્મચર્યના આદર્શના માર્ગે જવાનો ઉપદેશ આપવાનો અને એ વિશે ઘટતું માર્ગદર્શન કરવાનો સ્પષ્ટ ઉદ્દેશ પુસ્તકમાં રહેલો છે. પુસ્તકનું સામાજિક મૂલ્યાંકન કરતી વખતે આ હકીકતને લક્ષમાં લેવી જ રહી.

પુસ્તકમાં રજૂ થયેલા વિચારોનું પ્રેરક બળ શાસ્ત્રીય અભ્યાસનો આગ્રહ હોય કે નૈતિક દૃષ્ટિ હોય, જાતીયતા વિશે અને વ્યક્તિ અને સમાજના જીવનમાં એના સ્થાન વિશે સ્ફુટ અથવા અસ્ફુટ સ્વરૂપે લેખકની વિચારસરણી વ્યક્ત થવાની જ. નિતાન્ત મૂલ્યોની તરફેણ કે વિરોધ શુદ્ધ વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ હોઈ ન શકે. એટલે ગાંધીજીના સંપૂર્ણ બ્રહ્મચર્યના આદર્શનું મૂલ્યાંકન અને એની યોગ્યાયોગ્યતા આ સમીક્ષા માટે અસ્થાને ગણાય. એ વ્યક્તિગત પ્રતીતિનો વિષય થયો. આપણને તો કામવૃત્તિની પ્રબળતાને કારણે વ્યક્તિ અને સમષ્ટિના જીવનમાં બનતી ઘટનાઓની સમજણ સાથે લાગેવળગે છે. એ સમજણ માટે, જીન્સીવૃત્તિ અને જીવનમાં એના સ્થાન વિશેની ગાંધીજીની વિચારસરણી જ તપાસવી રહી.

ગાંધીજીએ કહ્યું છે, ‘આ વિશે હું આગ્રહી વિચારો ધરાવું છું અને પ્રજાજીવનની કટોકટીની ઘડીએ, વર્ષોના ચિંતન અને વિશાળ અનુભવ પરથી મરજિયાત સંયમ અખત્યાર કરી વિવાહિતોને પ્રજોત્પત્તિ મુલતવી રાખવાની સલાહ આપવાના નિર્ણય પર આવ્યો છું.’ વિચારોનું આગ્રહીપણું ક્યાં રહેલું છે એ સમજવા ગાંધીજીની દૃષ્ટિનું પૃથક્કરણ કરીએ.

વિષયવૃત્તિ પાપ છે અને પ્રજોત્પત્તિના ઉદ્દેશ સિવાયનો વિષયભોગ અનાચાર છે આ અફર માન્યતા પર ગાંધીજીની જીન્સીવૃત્તિ વિશેની વિચારસૃષ્ટિનું અને ભાવનાસૃષ્ટિનું મંડાણ થયું છે. આ વિચારને ધર્મદૃષ્ટિ કહો કે નૈતિક દૃષ્ટિ કહો, જીન્સીજીવન વિશેની ગાંધીજીની સામાજિક ફિલસૂફીના પાયામાં ‘વિષયતૃપ્તિ પાપ છે’ એ ભાવના અસંદિગ્ધપણે રહેલી છે. ઘણાં કારણોસર સંતતિનિયમનની જરૂર ગાંધીજી સ્વીકારે છે અને એથી વિવાહિતોમાં ‘સંતતિ પૂરતો સંભોગ’ એ સૂત્રના એ હિમાયતી છે. પરંતુ કૃત્રિમ ગર્ભાધાન નિરોધનાં સાધનોના ઉપયોગમાં અમર્યાદ વિષયતૃપ્તિનાં દ્વાર ખૂલી જવાની શક્યતા હોવાથી એનો ઉપયોગ પણ પાપ અને અનાચાર છે એ માન્યતાનો આગ્રહ પણ પહેલી માન્યતાના આગ્રહ જેટલો જ દૃઢ છે. ગુલામીના કાળમાં, લોકોએ ગુલામ પ્રજા ઉત્પન્ન ન કરવી જોઈએ એ ઉદ્દેશ વિશે

સ્વાતંત્ર્યતાના દિવસોમાં ગાંધીજી કદાચ એટલા આગ્રહી ન હોત. બદલાતી પરિસ્થિતિમાં સ્વીકાર્ય બનેલા ઉદ્દેશ વિશે ગાંધીજી જડપણે આગ્રહી નથી રહ્યા એ હકીકત રાષ્ટ્રના ઇતિહાસમાં સુવિદિત છે. વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ એ ઉદ્દેશનું મૂલ્યાંકન પણ અસ્થાને જ ગણાય. આ પરથી એટલું સ્પષ્ટ થાય છે કે (૧) દેશકાળના ગમે તે સંજોગોમાં ‘સંતતિ પૂરતો સંભોગ’ એ વ્યવહારનો આદર્શ હોવો જોઈએ; (૨) સંતતિનિયમન વિષયતૃપ્તિ પર અંકુશ મૂકીને જ કરવું જોઈએ; (૩) કોઈ પણ સંજોગોમાં કૃત્રિમ ગર્ભાધાન નિરોધનાં સાધનોથી સંતતિનિયમન કરવું એ અનાચાર છે; અને (૪) પ્રજોત્પત્તિના શુદ્ધ હેતુ સિવાય, પ્રેમ વ્યક્ત કરવાના બહાના હેઠળ અથવા શારીરિક આનંદને ખાતર કરવામાં આવતી વિષયતૃપ્તિ માત્ર ‘પાપ’ છે, આ પાયાની દૃષ્ટિ વિશે જ ગાંધીજી આગ્રહી છે. ‘નીતિનાશને માર્ગોનાં ૧૫૩ પાનામાં ઠેર ઠેર આ દૃષ્ટિ જ વ્યક્ત થઈ છે. વાક્યે વાક્યે આ વિચારોનું જ પુનરુચ્ચારણ છે.

જો આ નિષ્કર્ષમાં તથ્ય હોય તો કહેવું જોઈએ કે ગાંધીજીએ પોતાના વિચારોની પુષ્ટિ માટે શાસ્ત્રીયતાનો ટેકો લેવાનો ગમે એટલો આગ્રહ રાખ્યો હોવા છતાં, પાયાની એમની પાપદૃષ્ટિમાં બીજું ગમે તે હોય, શાસ્ત્રીય તથ્ય એમાં અંશમાત્ર નથી. પરંતુ આ અભાવ એ જ માત્ર એનો દોષ નથી. જીન્સીવૃત્તિના ઉદ્ભવ વિશે વિચારો કર્યા વિના, એના વિકાસ અને પ્રગટીકરણને લક્ષમાં લીધા વિના અને વ્યક્તિ અને સમષ્ટિના સ્વાસ્થ્ય સાથે એના સંતોષનો સંબંધ વધારે ઝીણવટપૂર્વક તપાસ્યા વિના ‘વિષયભોગ પાપ છે’ એમ કહેવામાં જીવનની નાજુકમાં નાજુક બાજુ વિશે શાસ્ત્રીય તટસ્થતાનો અનાદર છે. એ અનાદરમાં જીન્સીવૃત્તિની વ્યાપકતા, એનું પ્રાબલ્ય, એના નિયમનને સાનુકૂળ-પ્રતિકૂળ સંજોગો વિશે વિચાર અને એમાંથી વ્યક્તિના અને પ્રજાના જીવનમાં ઊભી થતી સમસ્યાઓની સદંતર અવગણના છે. અનેક પત્રોના જવાબમાં, સંકલ્પપૂર્વકનું બ્રહ્મચર્ય એ જ બધા પ્રશ્નોનો ઉકેલ છે એમ કહી જીન્સીવૃત્તિના આનુષંગી પ્રશ્નોનો વિચાર પણ ન કરવો એ આ અગત્યના વિષય વિશે એકાંગી દૃષ્ટિ થઈ. એકાંગી દૃષ્ટિના પુનરુચ્ચારણથી પ્રશ્ન પૂછનારને કે બીજાઓને કેવું માર્ગદર્શન મળે છે એ વિશે પ્રામાણિક સંશોધન જીવનની જટિલતાની સમજ અને ઉકેલ માટે એવી એકાંગી દૃષ્ટિ અધૂરી હોઈ અનર્થમૂલક નીવડે એમાં કશું આશ્ચર્ય નથી.

નીતિ વિશેના ખ્યાલો યુગે યુગે બદલાતા જાય છે. એ ખ્યાલો ગમે તે હોય, સામાજિક મનોવિજ્ઞાનના અભ્યાસે અને મનોવૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિની પ્રેરણાથી શિક્ષણના ક્ષેત્રમાં થયેલા અનેક પ્રયોગોએ ‘સ્વયંભૂ નીતિ’ જેવું પણ હોય છે એની પ્રતીતિ આપણને કરાવી છે. પોતાના સમાજ વિશે આદર, વ્યક્તિની સ્વયંભૂ નીતિનું પ્રેરક બળ બને છે. ઉપદેશથી અને બીજા બાહ્ય દબાણથી, આત્મપ્રતીતિ વગર રૂંધવામાં આવેલા વર્તનની આભાસી નીતિ કરતાં આવી સ્વયંભૂ નીતિ વધારે સ્વસ્થ,

ઈષ્ટ અને આદરણીય છે. ઉચ્ચત્તમ અને ઊંડી આંતરદૃષ્ટિ એવી નીતિને સુદૃઢ કરે છે. આવી સમૂહઆદરપ્રેરિત નીતિમાં વ્યક્તિ વચ્ચેના વ્યવહારમાં અન્યોન્યની ઈચ્છા-અનિચ્છાનો આદર એક વિશિષ્ટ તત્ત્વ છે. કામવૃત્તિની પ્રબળતા પર અને એના પ્રગટીકરણ પર આવી સ્વયંભૂ નીતિ, સંકલ્પપૂર્વકના બ્રહ્મચર્યના કશા ઉપદેશ વગર કેવો અદ્ભુત અંકુશ મૂકીને એનું નિયમન કરી શકે છે એનાં અનેક ઉદાહરણો સ્વતંત્ર શિક્ષણના પ્રયોગોમાંથી મળી આવે છે. આવી સ્વયંભૂ નીતિ જો ઈષ્ટ હોય તો નિઃસંકોચ કહેવું જોઈએ કે પાપની ભાવના પર ઊભી થયેલી કોઈ પણ સામાજિક ફિલસૂફી-પદ્ધતિ એ ગાંધીજીનું ‘નીતિનાશને માર્ગો’ હોય કે સેન્ટ પોલની ‘ક્રિશ્ચિયાનિટી’ હોય-આપણી સમજની ‘નીતિ’ની વિધાતક જ નીવડવાની. કુદરતની કોઈ પણ દેનને, એનાં ઉદ્ભવ, વિકાસ અને પ્રગટીકરણને પૂરાં સમજવાનો પ્રયત્ન કર્યા વિના, સામાજિક સ્વાસ્થ્ય અને વ્યક્તિગત ઈષ્ટતા-અનિષ્ટતાના સંદર્ભથી એને જુદી પાડી એ ‘પાપ’ છે એમ કહેવું એ સ્વયંભૂ નીતિના ઉદ્ભવ પહેલાં જ એનો નાશ કરવા બરાબર છે.

અંતમાં, વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ અશાસ્ત્રીયતાના પાયા પર રચાયેલી ફિલસૂફીનું માત્ર પુનરુચ્ચારણ કરતું આ પુસ્તક પ્રજાજીવનમાં જીન્સીવૃત્તિને કારણે ઊભી થતી સમસ્યાઓની ગાંધીજીની એકાંગી દૃષ્ટિને કારણે અવગણના કરતું હોઈ પ્રજાના મોટા ભાગને નિરુપયોગી અને કુદરતની દેન જેવી કામવૃત્તિને ‘પાપ’ કહીને બાળ-માનસમાં અપરાધભાવનાનું આરોપણ કરતું હોઈ, વ્યક્તિગત અને સામાજિક દૃષ્ટિએ સ્વાસ્થ્યવિધાતક અને પરિણામે અનર્થમૂલક છે એમ નિઃસંકોચ કહેવું જોઈએ. બ્રહ્મચર્યના આદર્શનો પુરસ્કાર અને નીતિનું પોષણ વિષયવૃત્તિને પાપ કહ્યા વગર પણ સ્વસ્થ રીતે થઈ શકે એ વિકલ્પના અણસારનો સદંતર અભાવ, જાતીયતા જેવા નાજુક વિષયના વિચારમાં આવેગયુક્ત ચિંતન કેટલું વિરલ છે એની ફરી ફરીને આપણને ખાતરી કરાવે છે.’

(૨)

(‘મનીષા’ના જુલાઈ ૧૯૫૪ના અંકમાં ‘નિતિનાશને માર્ગો’ની સમીક્ષાને લગતા કેટલાક ચર્ચાસ્પદ પ્રશ્નો નીચે આપ્યા છે.)

(૧) આખા લેખનો tone નાહક ઉગ્ર ને આક્રમક બનાવી દેવાયો છે. ગાંધીજી માટેના પૂજ્યભાવને ભલે છોટો રાખો, પણ પોતાના વિચારો રજૂ કરવાથી જ કોઈ અક્ષમ્ય અપરાધ તો નથી થઈ જતો. વ્યક્તિના આશયને પણ આપણે પ્રામાણિકપણે સમજવો જોઈએ. એની સૂઝ કે એના વિચાર ખોટા હોય તો અનુચિત અભિનિવેશ વિના એ આપણે બતાવી શકીએ. વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિ તો બને ત્યાં સુધી એના આવેશોની બાદબાકી તરફ જ ધ્યાન રાખે.

(૨) ‘ધર્મ ધર્મ હોવાને કારણે તુમુલ માનસિક ગડમથલની આ અંધકારમય’ પરિસ્થિતિમાં કૃત્રિમ ઉત્તેજના કરતાં વધારે સારો કે વધારે ખરાબ નથી.’ આ વિધાન અનેક રીતે ચિન્ત્ય છે. કેટલીક સંજ્ઞાઓ

એવી છે કે જેના અર્થ પરત્વે પહેલેથી જ આપણે એકમત ન હોઈએ તો આખી ચર્ચા નિર્થક બની રહે. વિતન્ડાનું જ સ્વરૂપ ધારણ કરે. ગાંધીજીનાં મંતવ્યોની ચર્ચા કરતાં હોઈએ ત્યારે ‘ધર્મ’થી એમને શું અભિપ્રેત છે તે પ્રામાણિકપણે સમજી લેવાની ઉદારતા આપણે બતાવવી જોઈએ. જો વિશાળ અર્થમાં જોઈએ તો ધર્મ એટલે અમુક સંસ્કૃતિસંવર્ધક મૂલ્યોના સ્વીકાર અને વિનિયોગ માટેનું આગ્રહી વલણ. એ મૂલ્યો આપણે પરંપરાગત સૂત્રો તરીકે સ્વીકારતા નથી. કોઈકના જીવનમાંથી એ આકાર લે છે. સત્યપ્રિયતા, સત્યપરાયણતા, ન્યાયપરાયણતા-આ મૂલ્યો વ્યક્તિઓના જીવનમાંથી જમાને જમાને આપણે ફરી ફરી સાકાર થતાં જોતા આવ્યા છીએ. આથી કૃત્રિમ ઉત્તેજના અને ધર્મનું સમીકરણ માંડી શકાય ખરું? મૂલ્યની સ્થાપના થાય તે પહેલાં વ્યક્તિ ઉગ્ર સંઘર્ષમાંથી પસાર થાય છે. કારણ કે મૂલ્યબોધ એ ‘કુદરતી દેન’ નથી, એ આકરી સાધનાને અંતે મનુષ્યે સિદ્ધ કરેલી વસ્તુ છે; ને માટે જ મૂલ્ય એ હવાઈ કે abstract વસ્તુ નથી. જીવનમાંથી એ નીપજે છે, ને ફરી જીવનમાં એનો વિનિયોગ થાય છે. આ મૂલ્યો, આ મૂલ્યબોધ એની આપણે ગમે તેટલી હાંસી ઉડાવીએ તોય એ આપણા જીવનમાં એક અવિભાજ્ય અંગ બનીને રહે છે. મૂલ્યો વિનાના કોઈ સમાજ કે રાષ્ટ્રની આપણે કલ્પના કરી શકીશું? ગાંધીજીએ જે ધર્મભાવનાને પુરસ્કારી તે પણ જીવનના સ્વાસ્થ્ય તે હણી નાંખી દંભ ઉત્પન્ન કરે’ એમ કહેવું ઉચિત ગણાશે?

(૩) મનોવૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ આ વિશે સંશોધન કરવામાં આવે તો ‘નીતિનાશને માર્ગો’ના હજારો વાચકોના મોટા ભાગ વિશે આ વચગાળાની જ પરિસ્થિતિ હોવાની.’ મને આ વિધાન અર્થ વગરનું લાગે છે. ‘નીતિનાશને માર્ગો’નો વાચક એ કોઈ જુદું પ્રાણી છે? એ ‘નીતિનાશને માર્ગો’ સિવાય બીજા કશાની અસર નીચે જાણ્યેઅજાણ્યે પણ આવે નહીં એવું કલ્પી પણ શકાય ખરું? માનવમન એટલી તો જ્ઞાતઅજ્ઞાત વસ્તુઓની અસર નીચે આવતું હોય છે કે testને માટેની અનિવાર્ય જરૂરિયાત-isolation વગેરે આપણે ભાગ્યે જ સંતોષકારક રીતે પૂરી પાડી શકીએ. statistics પર આધાર રાખતો survey આથી જ કદાચ ભવિષ્યમાં સત્યના પર બળાત્કાર ગુજારવાનું એક ખતરનાક સાધન થઈ પડે, ને એ રીતે ‘વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિ’ની ભયંકર વિડંબનારૂપ બની રહે એવો મને તો ભય રહે છે. આ સંબંધમાં બીજી એક વાત: કામાવેગનો અનિરુદ્ધ આવિષ્કાર કરનાર વર્ગ aggressiveness, intolerance, calousness, sadistic tendency વગેરેમાંથી અમુક અંશે પણ મુક્ત થયો છે એમ માનવાનું કોઈ તર્ક શ્રદ્ધેય પ્રમાણ આપણને મળ્યું છે ખરું? એની તપાસ પણ નહીં કરીએ ત્યાં સુધી આખા પ્રશ્નનું એકાંગી દર્શન જ કર્યું કહેવાય.

(૪) કામાવેગનું સમજ વિનાનું કૃત્રિમ દમન તો ઈષ્ટ નથી એ સ્પષ્ટ છે. ગાંધીજી એને ઈષ્ટ ગણતા હોય તો પણ એમના મતની લોકોની healthy common sense કોઈ કોઈ પ્રકારની નોંધ લેવાની

નથી. માટે એક રીતે, આ સમીક્ષા whipping a dead horseના સ્વરૂપની બની રહી છે. દમન અને સંયમ વચ્ચેના ભેદ તરફ ધ્યાન ખેંચું છું.

—સુરેશ હ. જોષી

(૫) ‘સ્વયંભૂ નીતિ’ એટલે શું? એક નીતિને ‘આભાસી’ કહી દઈએ અને બીજીને ‘સ્વયંભૂ’ કહીએ એથી વાસ્તવિક પરિસ્થિતિમાં કેટલો ફરક પડે? Semantic approach લઈએ તો આવું ભાગ્યે જ નભાવી લેવાય. ‘સ્વયંભૂ નીતિ’ જો પ્રેરક બળ કે આલંબન લેવા જેવી વસ્તુ હોય તો એ સ્વયંભૂ શી રીતે બની? અમુક પરિસ્થિતિમાં આપોઆપ સ્ફૂરી આવે એવા કોઈ નીતિના સ્થિર મૂલ્યની આમાં વિવક્ષા છે? તો પછી intuition એનાં બધાં જ જોખમો સાથે સ્વીકારવા જેવું થશે. વળી નીતિ સ્થિર રહે છે ખરી? એ તો પરિવર્તનશીલ છે. તો એના સ્વયંભૂપણાની શી દશા થાય?

(૬) કામવૃત્તિને ‘કુદરતી દેન’ માત્ર ગણીને ચાલીએ તો એ વિશેના પશુના ને આપણા વલણમાં ફેર રહેશે ખરો? ‘કુદરતી દેન’ને માણસ સંસ્કારે છે, પોતાની અન્ય આવશ્યકતાઓ અને ઝંખનાઓના સંદર્ભમાં મૂકીને એ એને જુએ છે. અને એમ કરતાં એની અન્ય પ્રવૃત્તિઓ સાથે એ સંવાદી બની રહે. વૃથા જીવનશક્તિનો દુર્વ્યય નહીં થાય, એ રીતે એ એને સંસ્કારે છે. મનુષ્ય કુદરતનો ભાગ છે, કબૂલ. પણ એ કુદરતનો self-conscious ભાગ છે. ને માટે જ વસ્તુના purposive, teleological aspectsને અવગણવાનું બની શકે નહીં.

(૭) આખરે એક મુદ્દો-એક પાયાનો મુદ્દો: મનુષ્યના જીવનમાં કેન્દ્રસ્થાને રહેલી, vital, પ્રબળ બીજી એષણાઓને જો આપણે કબૂલ રાખીએ તો મનુષ્યના સર્વાંગીણ સંતુલિત વિકાસના લક્ષ્યને અનુરૂપ અનુકૂળ રીતે કામાવેગને પણ regulate નહીં તો coordinate તો કરવો જ રહ્યો.

—યશવન્ત શુક્લ

(૩)

(ઓક્ટોબર ૧૯૫૪ના અંકમાં શ્રી સુરેશ જોષી અને શ્રી યશવન્ત શુક્લના ૭ પ્રશ્નો પ્રગટ થયા હતા. નીચેના જવાબ સાથે આ ચર્ચા અહીં પૂરી થાય છે. —લેખક)

ચર્ચાયાકારોએ ઊભા કરેલા પ્રશ્નોનો ક્રમવાર ઉત્તર આપવામાં જવાબમાં ત્રૂટકતા આવવાનો સંભવ હોવાથી આ લેખમાં ક્રમાંક ક્રમ બદલ્યો છે. શરૂઆત ચોથા પ્રકારના જવાબથી થાય છે.

(૪) ચર્ચાકારના મત પ્રમાણે healthy common sense ધરાવતા લોકો સમજ વિનાનું કામાવેગનું કૃત્રિમ દમન કરવાના ગાંધીજીના મતની નોંધ લેવાના નથી. જો આવી પરિસ્થિતિ વાસ્તવમાં હોય અથવા એવી પરિસ્થિતિની શક્યતા વધતી જતી હોય તો સમીક્ષાનો ઉદ્દેશ પાર પડે છે. મોટા ભાગના વાચકો ‘કામાવેગનું કૃત્રિમ દમન’ ઈષ્ટ નથી એ ન સમજતા અને સ્વીકારતા હોય તો સમીક્ષાની આવશ્યકતા હજીય

ઊભી રહે છે. બન્નેમાંથી એકપણ દૃષ્ટિએ સમીક્ષાની નિર્ણયકતા સિદ્ધ નથી થતી. The horse is dead એ જે લોકો કેટલાંય વર્ષોથી જાણતા હતા એમણે એ જાહેર ન કરીને અપ્રમાણિકતા અને કાયરતા જ પ્રગટ કર્યા છે.

(૩) કોઈ પણ પુસ્તક તરફ લોકો વર્ષો સુધી ખેંચાયેલા રહે ત્યારે એ પુસ્તક પ્રજાજીવનની ઘણી જરૂરિયાતોને સંતોષતું હોવાનો સંભવ. માત્ર કુતૂહલ તો જોતજોતામાં શમી જાય. બાકી રહ્યાં રોજબરોજ ઊઠતા પ્રશ્નો વિશે માર્ગદર્શનની આવશ્યકતા અને કોઈ પણ કારણે અર્ધાપર્ધા સ્વીકારાયેલા મતનું પુષ્ટીકરણ. માર્ગદર્શન માટે ‘નીતિનાશને માર્ગ’ પ્રજાના મોટા ભાગને કેવું નિરુપયોગી છે એ સમીક્ષામાં બતાવ્યા પછી બીજી આવશ્યકતાનો વિચાર કરવાનો રહ્યો. વ્યક્તિગત અને સામાજિક જીવનની અનેક સમસ્યાઓ વિશે આપણે અમુક વલણ ધરાવવા તરફ વળતાં હોઈએ છીએ અને એ વલણની શિથિલતા અથવા દૃઢતા આપણું વ્યક્તિત્વ અને ચરિત્ર બન્ને અમુક અંશે પ્રગટ કરતાં હોય છે. આપણો ઉછેર, આપણું શિક્ષણ, આપણા સામાજિક નીતિ-નિયમો અને રીતરિવાજો અને આપણી સાંસ્કૃતિક હવા સામાન્યતઃ જાતીયતા (sex) તરફ આપણું જે વલણ ઘટે છે એ અનિષ્ટ અને પરિણામે હાનિકારક છે એ હકીકતને ફોઈડે છતી કરીને જગતની અમૂલ્ય સેવા કરી છે. જાતીયતા તરફ સામાન્યતઃ આવું આમૂલ અનિષ્ટ વલણ, એ જ્યારે આપણી સંસ્કૃતિનું એક આનુષંગી પરિણામ અનિવાર્યતા બની રહ્યું છે તે સંજોગોમાં એવું વલણ ધરાવતો વાચકવર્ગ પચ્ચીસ પચ્ચીસ વર્ષ સુધી ગાંધીજીના આ પુસ્તક તરફ માત્ર કુતૂહલ માટે ન વળે. વ્યવહારુ માર્ગદર્શન આપવામાં પુસ્તક નિષ્ફળ નિવડે છે. આમ છતાંય જો પુસ્તકને હજારો લોકો વાંચતા હોય તો એ વાચકોનું અનિષ્ટ વલણ દૃઢ થવાનો સંભવ વધારેમાં વધારે. શરીરધર્મની તીવ્રતા, માર્ગદર્શનનો અભાવ અને અનિષ્ટ વલણની દૃઢતા કેવી માનસિક પરિસ્થિતિ સામાન્યતઃ ઉત્પન્ન કરે એ સમજી શકાય એવું છે. એટલે ‘નીતિનાશને માર્ગ’ના હજારો વાચકોના મોટા ભાગ વિશે આ વચગાળાની જ પરિસ્થિતિ હોવાની’ એમ કહેવામાં સમીક્ષકે કોઈ કાલ્પનિક વાચકવર્ગ ઊભો નથી કર્યો. આવિષ્કાર માટે દબાણ કરતા આવેગો બળવત્તર બને ત્યારે ‘પાપ’ની ફિલસૂફીનો બુદ્ધિપૂર્વક ત્યાગ ન કરી અસ્પષ્ટ મૂલ્યોને ન છોડી શકનાર માનસમાં દંભ ઉત્પન્ન થાય એ મનોવૈજ્ઞાનિક સત્યને સ્વીકારવા માટે કોઈ કાલ્પનિક વાચકવર્ગ ઊભો કરવાની જરૂર નથી. ગાંધીજી પર માર્ગદર્શન માટે આવતા અનેક પત્રોમાં પ્રગટ થતી એ વાચકવર્ગની માનસિક પરિસ્થિતિ આ સત્યની કંઈક અંશે ઝાંખી કરાવે છે.

ચર્ચાકારે ‘આ સંબંધમાં બીજી એક વાત:’ એમ કહીને જે પ્રશ્ન પૂછ્યો છે એ વિશે એટલું જ કહેવાનું કે આખી સમીક્ષામાં કામાવેગના અનિરુદ્ધ આવિષ્કારની વાત સમીક્ષા પૂરતી તો અસ્થાને જ ગણાય.

(૬) અને (૭) મુદ્દાઓને એક જ મુદ્દામાં સમાવિષ્ટ કરી શકાય.

કામવૃત્તિને ‘કુદરતી દેન’ કહીને સમીક્ષકે ક્યાંય એમ નથી કહ્યું કે પશુના અને આપણા વલણમાં ફેર ન હોવો જોઈએ. ચર્ચાકાર સાથે આ મુદ્દા પરત્વે સંમત થવા ન થવાનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત જ નથી થતો. એ વિષયની ચર્ચા સમીક્ષાથી સ્વતંત્રપણે થઈ શકે. એ જ પ્રમાણે કામાવેગને regulate કે co-ordinate ન કરવો એવું સૂચન પણ સમીક્ષકે ક્યાંય કર્યું નથી. એટલું જ નહિ પણ ઝીણવટથી વાંચનારના ધ્યાનમાં આવ્યા વગર રહે નહિ કે આખી સમીક્ષામાં જાતીયતા વિશેના પોતાના વિચારોને સમીક્ષકે ક્યાંય આવવા નથી દીધા. સમીક્ષાની objectivity માટે એ જરૂરી છે.

(૩) ચર્ચાકાર પૂછે છે: ‘કૃત્રિમ ઉત્તેજના અને ધર્મનું સમીકરણ માંડી શકાય ખરું?’ અને કહે છે: ‘ધર્મથી ગાંધીજીને શું અભિપ્રેત છે તે પ્રામાણિકપણે સમજી લેવાની આપણે ઉદારતા બતાવવી જોઈએ.’ પાયાના સિદ્ધાંત તરીકે આ સૂચન સાચું હોવા છતાં ‘ધર્મ’ સંજ્ઞાને ‘નીતિનાશને માર્ગે’માં ગાંધીજીએ એટલી છૂટથી વાપરી છે (પૃ. ૩૭, ૧૦૩, ૧૦૪, ૧૦૫ વગેરે વગેરે) કે એથી એમને શું અભિપ્રેત છે એ જાતીય આવેગના સંદર્ભમાં અસ્પષ્ટ જ રહે છે. ગાંધીજીને ધર્મથી ગમે તે અભિપ્રેત હોય, જ્યાં સુધી એમાં વિષયવૃત્તિના દબાણને કારણે ઊભી થતી ગડમથલની પરિસ્થિતિના બુદ્ધિપૂર્વકના ઉકેલની શક્યતા અને એના સંતોષકારક આવિષ્કરણનો વિચાર ન હોય ત્યાં સુધી ‘ઉપાય તરીકે’ ‘ધર્મ’ ‘કૃત્રિમ ઉત્તેજના’ની જેમ નિષ્ફળ જ નીવડવાનો એ જ સમીક્ષકનું મંતવ્ય છે. ધર્મ અને કૃત્રિમ ઉત્તેજના વચ્ચે નિષ્ફળતાના અંશ પૂરતું જ સામ્ય બતાવાયું છે. એથી બંને વચ્ચે સમીકરણ માંડ્યું છે એમ શી રીતે કહેવાય? ગાંધીજીએ ‘જે ધર્મભાવનાને પુરસ્કારી તે’ જીવનમાં સ્વાસ્થ્યને હણી નાંખી દેતો ઉત્પન્ન કરે એવું સમીક્ષામાંથી શોધવું અનુચિત છે. ‘પાપ’ની કોઈ પણ ફિલસૂફીમાં એ શક્યતા રહેલી છે. મૂલ્યોની જરૂર નથી એવું સમીક્ષામાં ક્યાંય કહ્યું નથી.

(૪) સમીક્ષકે કહ્યું છે: ‘ગાંધીજીની પાયાની પાપદૃષ્ટિમાં... શાસ્ત્રીય તાટસ્થ અંશમાત્ર પણ નથી...એમાં શાસ્ત્રીય તટસ્થતાનો અનાદર છે.’ આવાં વિધાનોમાં ચર્ચાકારને લેખનો tone ઉગ્ર અને આક્રમક લાગ્યો હોય. કોઈ પણ માન્યતાને વિશે આપણું વલણ શાસ્ત્રીય ન હોય એ બને. પણ એટલા કારણે આપણું વલણ અશાસ્ત્રીય જ હોય એવું કશું જ નથી. શાસ્ત્રીયતાની વધુમાં વધુ ચોક્કસાઈ અને અશાસ્ત્રીયતા આ બે છેડાની વચ્ચે અનેક પ્રામાણિક માન્યતાઓને માટે અવકાશ રહ્યો છે. બ્રહ્મચર્યથી પોતાને ફાયદો થયો છે એટલા કારણે જ પોતે બીજાઓને માટે પણ બ્રહ્મચર્ય આવશ્યક ગણે છે એમ કહેવામાં અશાસ્ત્રીયતા ન હોવાની શક્યતા રહેલી છે. પરંતુ પોતાની માન્યતાઓની માત્ર પ્રામાણિક રજૂઆત કરીને સંતોષ માનવાને બદલે એમને શાસ્ત્રીયતાનો ઓપ આપવો અને પ્રો. ફોર્નિયર જેવાનું વિધાન ટાંકવું કે ‘૨૧ વર્ષની ઉંમર પહેલાં વિષયશક્તિ આવતી જ નથી (પૃ. ૧૮)’ એનો અર્થ એટલો જ કે હકીકતોને સમજવાની અને

સ્વીકારવાની તટસ્થ દૃષ્ટિ ગાંધીજીએ જાતીયતાના વિષયમાં તો નહોતી જ રાખી. શાસ્ત્રીયતાના અનાદર અને પોતાની માન્યતાઓની ભારપૂર્વક રજૂઆત માટે લીધેલા શાસ્ત્રીયતાના આશરોને પરિણામે જે વિરોધાભાસો ગાંધીજીના આ પુસ્તકમાં ઊભા થયા છે એ એક સ્વતંત્ર લેખનો વિષય બની જાય એટલા છે. જિજ્ઞાસુ વાચક એ વિરોધોને પૃ. ૬૫-૬૬; ૬૭, ૬૮, ૭૮, ૮૦, ૮૮, ૮૦, ૮૧, ૭૫, ૧૧૬, ૧૨૫ થી ૧૨૭ વગેરેમાં શોધી શકશે. સમીક્ષક માને છે કે ગાંધીજીની શાસ્ત્રીયતા વિશે આવું કહેવામાં અનુચિત અભિનિવેશ ક્યાંય રહેલો નથી.

(૫) ‘સ્વયંભૂ નીતિ’નો પ્રયોગ આ સમીક્ષામાં પૂરતી સ્પષ્ટતા વગર અને કશી પૂર્વભૂમિકા વગર થયો છે એ કબૂલ કરવું રહ્યું, એ વિષેની સ્પષ્ટતા:

બાળક જૂઠું બોલતો લાગે તે વખતે ‘ખોટું બોલવું એ પાપ છે. એથી ઈશ્વરના ગુનેગાર થવાય એમ કહેવું એ બાળકમાં બાહ્ય દબાણથી નીતિ પ્રેરવાનો પ્રકાર થયો, બાળક પર આપણાં મૂલ્યોને લાદવાનો પ્રયત્ન થયો. એમાં બાળકની સમજને ક્યાંય સ્થાન ન રહ્યું. વ્યક્તિગત સમજણ અને એવી સમજણ માટે સાનુકૂળ સામાજિક પરિસ્થિતિ એ બન્નેનો અભાવ અથવા બન્નેનો અનાદર એ બાહ્ય દબાણથી પ્રેરાતી નીતિ માટે આવશ્યક. પરંતુ આવા બાહ્ય દબાણ વગર પણ નીતિપ્રેરણા શક્ય બને છે એ આપણે જોઈએ છીએ. મનોવૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિની પ્રેરણાથી શિક્ષકના ક્ષેત્રમાં અનેક પ્રયોગોએ ‘સ્વયંભૂ નીતિ’ જેવું પણ હોય છે એની પ્રતીતિ આપણને કરાવી છે એટલી પૂર્વભૂમિકા સાથે સમીક્ષકે સ્વયંભૂ નીતિની વાત કરી છે એ ખૂબ પ્રસ્તુત છે. એક જ ઉદાહરણ આપી આ પ્રયોગની સ્પષ્ટતા કરું.

સ્વતંત્ર શાળા સમરહિલમાં ઊછરેલાં બાળકોને લઈને શાળાના સંચાલક એ. એસ. નીલ રવિવારે ખુલ્લા મેદાનમાં હોકી રમવા ગયા. વરસાદના દિવસો પછી પહેલી જ વાર ઉઘાડ નીકળ્યો હતો. આસપાસના પાદરીઓએ રવિવારે રમત રમાય એ સામે ધાર્મિક દૃષ્ટિએ વાંધો ઊઠાવ્યો. વાસ્તવમાં એમને નીલની સ્વતંત્ર શાળા તરફ સખત અણગમો હતો. નીલે પોતાનો પ્રત્યાઘાત કાબૂમાં રાખી બાળકોને એ વિષે નિર્ણય લેવા કહ્યું. બાળકોએ અંદર અંદર ચર્ચા કરી રમત બંધ રાખવાનું નક્કી કર્યું. એમણે કારણ આપ્યું, ‘રવિવારે રમત રમવાથી ધર્મની વિરુદ્ધ વર્તન થાય છે એટલા માટે નહીં પણ આપણા પડોશીઓની શાંતિનો ભંગ થાય છે માટે અમે રમત બંધ કરવાના નિર્ણય પર આવ્યા છીએ.’

આ ઉદાહરણ પરથી એટલું તો સમજાય એવું છે કે બાળકોના આ વર્તનમાં વ્યક્ત થયેલી ‘નીતિ’ બાળકોને ધમકાવવાથી કે ડરાવવાથી રમતાં અટક્યા હોય એવી પરિસ્થિતિમાં વ્યક્ત થતી નીતિ કરતાં વધારે સ્વસ્થ, ઈષ્ટ અને આદરણીય છે. આવી નીતિ માટેનાં આવશ્યક તત્ત્વો વ્યક્તિમાં રહેલાં છે. એ તત્ત્વો-વ્યક્તિમાં રહેલું શુભ એને કહીએ તો પણ ખોટું નથી-ના પાયા પર રચાતી નીતિના અર્થમાં ‘સ્વયંભૂ નીતિ’નો પ્રયોગ સમીક્ષામાં કરવામાં આવ્યો છે, આપોઆપ ઉત્પન્ન થતી નીતિની

ભાવનાના અર્થમાં નહિ. બાહ્ય દબાણથી પ્રેરાયેલી નીતિમાં આ તત્વોનું દમન થાય છે એટલે એમાં પાયાની શિથિલતા રહેલી છે. જાતીય વ્યવહારમાં પણ વ્યક્તિગત વર્તન અને બીજાઓ સાથેના સામાજિક સંબંધો પરત્વે આવશ્યક અંકુશ, બાહ્ય દબાણથી પ્રેરાયેલી નીતિથી ઘણું ખરું મૂકવામાં આવતો હોય છે. પરંતુ ઉપર કહ્યું તેમ સ્વયંભૂ

નીતિના પાયા પર શક્ય બનતું અંકુશયુક્ત જાતી વર્તન વધારે સ્વસ્થ અને ઈષ્ટ છે. ‘નીતિનાશને માર્ગો’માં આ વિકલ્પની વિચારણાનો અભાવ તરત જ વરતાઈ આવે છે. * * *

રસિકલાલ શાહ, બી-૧૬, ખીરા નગર, એસ. વી. રોડ, સંતાકુલ (પશ્ચિમ), મુંબઈ-૪૦૦ ૦૫૪. ફોન : ૦૨૨-૨૬૬૧૩૬૦૫ / ૨૬૬૧૫૫૫૩.

સત્ય એટલે શું ?

□ શાંતિલાલ ગઢિયા

‘સત્ય’ શબ્દ સાંભળતાં જ રાજા હરિશ્ચંદ્ર, સોક્રેટિસ, ગાંધીજી વગેરે વિભૂતિઓનાં ચરિત્ર તાદૃશ થાય. ગાંધીજી તો ત્યાં સુધી કહેતાં કે, ‘ઈશ્વરના અનેક નામ છે. છતાં એક જ નામ શોધવું હોય તો તે છે સત્-સત્ય. મારી દૃષ્ટિએ સત્ય જ ઈશ્વર છે...મરતાં પણ સત્ય ન છોડવું.’ આ સંદર્ભમાં નીચેનું પંક્તિયુગ્મ કેટલું સૂચક છે-

સત્ય એ જ પરમેશ્વર બાપુનો બોધ
તારામાં પરમેશ્વર છે કે નહિ શોધ.

‘સત્ય’ એટલે જે વાસ્તવમાં છે તે. અર્થાત્ વસ્તુતઃ જે વિદ્યમાન છે, મોજૂદ છે તે. નિરપેક્ષ (absolute) અસ્તિત્વ એ જ સચ્ચાઈ. દુનિયામાં અનશ્વર કંઈક હોય તો તે છે ‘સત્ય’. તે અજેય છે. સર્વાધિક શક્તિમાન છે. સત્ય એટલે ફક્ત ‘સાચું બોલવું’ એ જ નહિ. સત્યના ગુણને વ્યાપક અર્થમાં લેવો જોઈએ. સત્યભાષી હોવું, એ તો એનું એક પાસું થયું. જે ઈમાનદાર, નિષ્કપટ અને નિષ્ઠાવાન છે, એ સત્યધર્મી છે. સચ્ચાઈના ગુણ ઉપરાંત તે ભદ્રતા અને શુચિતાના ગુણથી સંપન્ન છે. તે શુદ્ધ આચરણથી નિત્ય કર્તવ્યના સન્માર્ગ પર ચાલનારો છે. અલબત્ત, ખાંડાની ધારે ચાલવા જેવો આ વિકટ માર્ગ છે. સત્યવીરની કસોટી તેમાં જ થાય ને ?

સત્યથી ઊંચો કોઈ ધર્મ નથી. એક સંતનું પ્રવચન પૂરું થયા બાદ એક જિજ્ઞાસુ એમની પાસે આવ્યો અને પૂછ્યું, ‘આટલા વિશાળ શ્રોતાગણમાંથી આપ કૌને સૌથી વિશેષ ધાર્મિક ગણો છો?’ સંતે વિચારપૂર્વક જવાબ આપ્યો, ‘બે દિવસ પહેલાં નગરના સદ્ગૃહસ્થ સુબોધકાંત અવસાન પામ્યા, એમને.’ પેલા ભાઈએ આશ્ચર્યના ભાવ સાથે કહ્યું, ‘એ તો કદી દેવદર્શને જતા નહોતા, એમણે એકેય તીર્થયાત્રા કરી નહોતી, યજ્ઞ કે અનુષ્ઠાન કર્યા નહોતા.’ સંત બોલ્યા, ‘એમણે જે જે નહોતું કર્યું એની મોટી યાદી તમારી પાસે હશે, પણ એટલું યાદ રાખજો કે સત્યાત્ ન અસ્તિ પરમો ધર્મઃ। સુબોધકાંત હંમેશાં સત્યના પક્ષે રહ્યા હતા. એમણે સત્યનું માત્ર ચિંતન નહિ, અનુસરણ પણ કર્યું હતું, પૂરી નિષ્ઠાથી.’

ચિત્ત, વાણી અને આચરણ-ત્રણે વચ્ચે એકવાક્યતા હોવી, એ સત્યમાં સ્થિત વ્યક્તિનું લક્ષણ છે. એની કથની અને કરણી વચ્ચે તાલમેળ

હોય છે. આમ દેહ-મનના તમામ સ્તરે સત્ય સમાન રીતે વ્યાપ્ત હોવું જોઈએ. છાંદોગ્ય ઉપનિષદમાં સત્યનિષ્ઠ નારી જબાલા અને તેના પુત્રની વાત આવે છે. પુત્ર ગૌતમ ઋષિના આશ્રમમાં અભ્યાસ કરવા જાય છે. ઋષિ બાળકને એનું કુળ અને ગોત્ર પૂછે છે. બાળક મૂંઝાઈ જાય છે. ‘મને ખબર નથી. માતાને જઈને પૂછી આવું.’ બાળક માતા પાસે આવે છે. માતાની આંખમાંથી અશ્રુ વહે છે. વાત એમ હતી કે જબાલાએ કેટલાયના ઘરે જઈને દાસીવૃત્તિ કરવી પડી હતી, અને બહુસેવાને પરિણામે શિશુનો જન્મ થયો હતો. શું કહેવું ઋષિને ? જબાલાને સત્યમાં દૃઢ શ્રદ્ધા હતી. સત્યનો મહિમા તેણે અશોષ આત્મસાત્ કર્યો હતો. બાળકને સચ્ચાઈ જણાવે છે અને ઋષિને પણ એમ જ કહેવા કહે છે, ‘તારું નામ સત્યકામ છે. ઋષિને કહેજે કે હું જબાલાપુત્ર સત્યકામ છું.’ બાળક આશ્રમમાં પાછો ફરે છે. ગૌતમ ઋષિ માતાપુત્રના નિર્મલ સત્યપ્રિય અંતઃકરણથી પ્રભાવિત થાય છે.

સંવેદનશીલ હૃદયમાં સત્યનું બીજ સહજ રીતે પાંગરે છે. ક્યાંય પણ જૂઠ, અન્યાય, પ્રપંચ કે જુલમ જોતાં જ આવી વ્યક્તિ હચમચી ઊઠે છે. દક્ષિણ આફ્રિકામાં ટ્રેનની મુસાફરી વખતે ગાંધીજી પાસે ફર્સ્ટ ક્લાસની ટિકિટ હતી, છતાં વચ્ચે મેરિટસબર્ગ સ્ટેશને એમને ઉતારી મૂકવામાં આવ્યા. આ અનુભવે એમનામાં તીવ્ર મનોમંથન જગાવ્યું, જે આખરે સત્યાગ્રહમાં પરિણમ્યું. સન ૧૯૧૫માં ગાંધીજીએ સાબરમતી (અમદાવાદ) ખાતે ‘સત્યાગ્રહ આશ્રમ’ સ્થાપ્યો. કોઈ આશ્રમના નામ સાથે ‘સત્ય’ શબ્દ જોડાયેલો હોય, એવું દુનિયાએ પહેલી વાર જોયું. ગાંધીજી દ્વારા પ્રબોધિત એકાદશ વ્રતમાં સત્યનું સ્થાન પહેલું છે. નીચેની ચતુષ્પદી કંડિકા જુદી જુદી સંસ્થાઓ અને આશ્રમોમાં નિયમિત ગવાય છે.

સત્ય, અહિંસા, ચોરી ન કરવી, વણજોતું નવ સંઘરવું,
બ્રહ્મચર્ય ને જાતે મહેનત, કોઈ અડે ના અભડાવું,
અભય, સ્વદેશી, સ્વાદત્યાગ, ને સર્વધર્મ સરખા ગણવા,
એ અગિયાર મહાવ્રત સમજી નમ્રપણે દૃઢ આચરવા. * * *

એ-૬, ગુરૂકૃપા સોસાયટી, પાણીની ટાંકી પાછળ, હરની રોડ,
વડોદરા-૩૯૦ ૦૦૬.

દેશનો સૌથી મોટો બદમાશ

□ શ્રીપાદ જોશી

૧૯૩૮ની પહેલી ઓક્ટોબરે હું હિંદી-ઉર્દૂના ખાસ અધ્યયન માટે ગ્રાંડ ટ્રંક એક્સપ્રેસમાં વર્ધાથી દિલ્હી જતો હતો. એ જ ગાડીમાં ત્રીજા વર્ગમાં ગાંધીજી અને એમની મંડળીના લોકો હતા. મને વિદાય આપવા માટે શ્રી અમૃતલાલ નાણાવટી સ્ટેશને આવ્યા હતા. એમણે મને કહ્યું કે પાસેના ડબ્બામાં જ બાપુજી અને એમની મંડળી છે. તમને કોઈ વસ્તુ જોઈએ તો તમે એમને કહી શકશો. તમને ગમે તો એમના ડબ્બામાં જઈને બેસી પણ શકો છો. મેં એ બધાને તમારા વિષે જાણ કરી છે.

પણ ગાંધીજીના ડબ્બામાં જવાની કાંઈ જરૂર મને લાગી નહીં. એવી ઈચ્છા પણ ન થઈ. અત્યાર સુધીમાં મેં ગાંધીજીને અનેકવાર જરૂર જોયા હતા. પણ એમની નજીકનો તો હતો નહીં હું ! કોઈ ખાસ કામ વગર એમને મારો પરિચય આપવો એ મને ઠીક ન લાગ્યું. એટલે આવી તક મળી તો પણ હું એમના ડબ્બામાં ન ગયો.

એ દિવસોમાં ગાડીઓમાં બિલકુલ ભીડ નહોતી રહેતી. મારા ડબ્બામાં ખાસી જગા હતી. વર્ધાથી મેં મારો બિસ્તરો પાથર્યો હતો, તે દિલ્હી પહોંચ્યો ત્યારે ઉપાડ્યો. એના કરતાં ગાંધીજીના ડબ્બામાં માણસો અને સામાન કંઈક વધારે હતાં. એટલે ત્યાં ભીડ પણ કંઈક વધારે હતી. એટલા વાસ્તે પણ એમના ડબ્બામાં જવાની મને ઈચ્છા ન થઈ. જો હું ગયો હોત તો મારી સાથે વાત કરવાની એમને નવરાશય ક્યાં હતી ? ગાંધી સહિત બધા પોતપોતાના કામમાં હતા.

ગાંધીજીએ દેશની પ્રજાના દૃઢ્યને કેટલું જીતી લીધું હતું, એનો કંઈક અનુભવ મને એ ચોવીસ કલાકની મુસાફરીમાં થયો. દરેક સ્ટેશને હજારોની સંખ્યામાં લોકો એમના દર્શન માટે આવતાં અને એમના જયજયકારથી સ્ટેશન ગૂંજી ઊઠતું. આટલા બધા ઘોંઘાટ વચ્ચે બાપુનું રક્ષણ કેવી રીતે કરવું એ એમની મંડળીની સામે સવાલ હતો. ગાંધીજી પોતાનો હાથ હરિજન ફાળા માટે ફેલાવીને પૈસા માગતા. શ્રી કનુ ગાંધી વગેરે પણ થાળીઓ અને વાડકીઓ લઈને પૈસા ઉઘરાવતા. એકલા ગાંધી પાંચ-દસ મિનિટમાં કેટલા લોકો પાસેથી પૈસા લઈ શકે ! ગાડી ચાલે એટલે મળેલા પૈસા ગણીને મૂકી દેવાતા. દિવસે આ બધું ચાલે એ તો ઠીક, પણ રાતે ય ઊંઘ હરામ કરે એવો કોલાહલ ચાલતો જ રહેતો. પણ ગાંધીજીનો લોકો માટેનો પ્રેમ એટલો અદ્ભુત હતો કે એમણે લોકો માટે કોઈ કોથ કે પોતાની નારાજી પ્રગટ કરી નથી.

આજે મને લાગે છે કે દાન લેનારી એ મંડળીને હું મદદ કરી શક્યો હોત અને એમની સાથેનો મારો પરિચય પણ વધ્યો હોત. પણ એ વખતે મને આ વાત સૂઝી નહીં. એ વખતની ઉંમરને કારણે એ સ્વાભાવિક પણ હોય.

આ દિલ્હી યાત્રામાં એક ઉલ્લેખનીય ઘટના ઘટી. આમ તો એ યાદ રાખવા જેવી ન કહેવાય, પણ ગાંધીજી સાથે સંબંધ છે એટલે અહીં એનો ઉલ્લેખ કરું છું.

બપોરના લગભગ બાર વાગ્યે ગાડીનું કોસિંગ થયું. દિલ્હીથી આવેલી ગાડીમાંથી એક યુવક ઊતરીને જલ્દી જલ્દી અમારા ડબ્બામાં ચઢી ગયો. એની પાસે કોઈ સામાન ન હતો. મારી સામેની પાટલી ખાલી હતી એટલે એના પર બેસી ગયો. મને આશ્ચર્ય થયું કે આ માણસ હમણાં દિલ્હીથી આવેલી ગાડીમાંથી ઊતર્યો છે અને ફરી દિલ્હી જવાની ગાડીમાં બેસી ગયો ! આ તે કાંઈ મુંબઈની ટ્રામ છે કે શોખને ખાતર અહીંથી ત્યાં કરાય !

મેં એને ધ્યાનથી જોયો. ગોરો રંગ, દૃષ્ટપુષ્ટ શરીર, સુંદર ચહેરો, મોટી મોટી પાણીદાર આંખો અને ખૂબ જ આકર્ષક વ્યક્તિત્વ ! કંઈ ૨૦ વર્ષની ઉંમર હશે ! મેં ઉત્સુકતાથી એને પૂછી જ લીધું.

‘કેમ સાહેબ, ક્યાંથી આવો છો ? અને ક્યાં જઈ રહ્યાં છો ?’ ‘આવ્યો તો દિલ્હીથી છું અને પાછો દિલ્હી જઈ રહ્યો છું.’ એણે જરા મજાકી ઢંગમાં કહ્યું. એની એ મજાકથી મને હસવું આવ્યું. એના ઉચ્ચારણથી જ હું જાણી ગયો કે તે બંગાળી છે. એનો ખુશમિજાજ સ્વભાવ મને ખૂબ ગમ્યો અને થોડી જ વારમાં અમે બંને ગાઢ દોસ્ત બની ગયા. હિંદી ફિલ્મમાં બને છે તેમ !

એ યુવકનું નામ હતું રણજીતકુમાર સીલ. કલકત્તાની ફિલ્મી દુનિયામાં પ્રવેશ પામવાની અસફળ ચેષ્ટા કર્યા પછી પ્રવાહની સાથે દિલ્હી પહોંચી ગયો હતો. ત્યાં એને એક ગુરુ મળી ગયા. એમની સેવામાં એ લાગી ગયો. ગુરુજીનું નામ હતું શ્રી ગોવિંદદાસ કોન્સુલ. પછીથી એ સજ્જનને મેં દિલ્હીમાં એક-બે વાર જોયા પણ હતા, એમની કોઈ ખાસ માહિતી મને મળી નહોતી.

આ ગોવિંદજીએ ગાંધીજીના જીવનની થોડી ઘણી સામાન્ય માહિતી આપતું એક નાનું સરખું પુસ્તક અંગ્રેજીમાં લખ્યું હતું. એનું શીર્ષક હતું. મહાત્મા ગાંધી : ધ ગ્રેટ રોંગ ઓફ ઈન્ડિયા. મતલબ કે મહાત્મા ગાંધી : ભારતના સૌથી મોટા બદમાશ ! તો આવું પુસ્તક હતું અને એના લેખકની ઈચ્છા હતી કે પુસ્તક છપાય ત્યારે એની એક નકલ ગાંધીજીને એમના જન્મદિવસે ભેટ આપવી. અને આ વિચિત્ર પુસ્તક પર ગાંધીજીનો મત લેવામાં આવે અને સંમતિ પણ લેવી. આ કામ માટે રણજીતકુમાર સેવાગ્રામ જતા હતા. પણ ગાંધીજી આ ગાડીમાં દિલ્હી જઈ રહ્યા છે એવી એને ખબર પડી એટલે વર્ધા જનારી ગાડીમાંથી ઊતરીને દિલ્હી જતી અમારી ગાડીમાં આવી ગયા.

આ પુસ્તકનું નામ વિચિત્ર તો હતું જ. પણ એનાથીય વધારે અજબ

વાત તો એ હતી કે એને માટે ગાંધીજીની સંમતિ લેવાની! જાણે મહાત્માની મહત્તાની પરીક્ષા લેવાઈ રહી હતી. આમેય પુસ્તકમાં બહુ દમ નહોતો. બસ, જરા નવીનવાઈનું નામ રાખીને એને જરા ભભકાદાર કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હતો. પુસ્તક ગાંધીજીને જ અર્પણ કરવામાં આવ્યું હતું. અર્પણવાળાં પાના પર અંગ્રેજીમાં લખ્યું હતું, ‘ટૂ મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી, અપોસલ્ ઓફ ટ્રુથ એન્ડ સ્પોન્સરર ઓફ અહિંસા, વિથ ધ મોસ્ટ પ્રોફાઉડ ફીલિંગ્સ ઓફ લવ એન્ડ વેનરેશન બાય ગોવિંદદાસ કોન્સુલ.’ એટલે ગોવિંદદાસ કોન્સુલ તરફથી સત્યના પ્રણેતા અને અહિંસાના પ્રવર્તક મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધીને અત્યંત પ્રેમ અને આદર સાથે અર્પણ.

મેં પુસ્તક જોઈને રણજીતને કહ્યું, ‘ભાઈ, પુસ્તકનું નામ કંઈક શિષ્ટ રાખ્યું હોત તો ભલા શું બગડવાનું હતું?’

રણજીતે સ્પષ્ટતા કરતાં કહ્યું, ‘જોશીજી, તમે જાણતા નથી. અંગ્રેજી શબ્દ રોગનો ‘બદમાશ’, ‘રખડેલ’, ‘ઠગ’ સિવાય એક બીજો અર્થ પણ છે. પોતાના જૂથથી દૂર રહેનાર હાથી. વળી કોઈને માટે પોતાનો પ્રેમ પ્રગટ કરવા પણ આ શબ્દનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. આ અર્થમાં મારા ગુરુજીએ આ શબ્દનો ઉપયોગ કર્યો છે.’

અંગ્રેજી ભાષાની મારી જાણકારી બહુ મર્યાદિત હતી. એટલે હું ચૂપ થઈ ગયો. તો પણ એ નામ મને ખૂંચી રહ્યું હતું. કદાચ કાનને ટેવ ન હોવાને કારણે પણ હોય!

સ્ટેશન આવતાં ગાડી રોકાઈ એટલે રણજીતે મને કહ્યું, ‘તમે પણ મારી સાથે ચાલોને! આપણે બંને મળીને ગાંધીજીને આ પુસ્તક ભેટ આપીશું.’

મને એના ભોળપણ પર હસવું આવ્યું. મેં એને કહ્યું, ‘બહુ સારું કામ કરવા જઈ રહ્યો છો ને! તારી અને તારા ગુરુની અશિષ્ટતામાં હું કેવી રીતે ભાગીદાર બનું?’

તે ખિજાઈને એકલો જ ગાંધીજીના ડબ્બામાં ગયો. પછીના સ્ટેશને તો અમારા ડબ્બામાં પાછો આવી ગયો. એના ચહેરા પર સફળતાનો આનંદ દેખાતો હતો. મને તો હતું કે આવડુંક મોં લઈને પાછો આવશે. પણ એનો તો આનંદ માતો નહોતો. મેં એને આશ્ચર્યથી પૂછ્યું, ‘કેમ ભાઈ, કામ થઈ ગયું?’

‘કેમ ન થાય? પણ મોટી મુસીબતનો મારે સામનો કરવો પડ્યો. ગાંધીજી પાસે જઈને એમને મારું પુસ્તક આપવા માંડ્યું ત્યારે એમની પાસે બેઠેલા એક ભારે શરીરવાળા ભાઈની નજર એના પર પડી. એમણે પુસ્તકનું નામ વાંચ્યું ને લાલપીળા થઈ ગયા. મારી પાસેથી પુસ્તક છીનવીને ખૂણામાં ફેંકવા જતા હતા ત્યાં ગાંધીજીનું ધ્યાન એના તરફ ગયું. એમણે કહ્યું, ‘અહીં લાવો તો, જોઈ શું છે એમાં?’ તે સજ્જને કહ્યું, ‘તમે શા માટે તમારો સમય બરબાદ કરો છો? નકામી ગાળાગાળી હશે.’

ગાંધીજીએ કહ્યું, ‘ભલે હોય, ગાળોથી આપણું શું બગડવાનું છે?’ અને પુસ્તક હાથમાં લઈને ગાંધીજીએ મને પૂછ્યું, ‘તારે શું જોઈએ છે?’

મેં ગુરુજીનો પત્ર એમને આપ્યો અને કહ્યું, ‘આ પુસ્તક માટે આપની સંમતિ જોઈએ.’ એમની આસપાસના લોકો મારી સામે જોઈ જ રહ્યા. ગાંધીજીએ પુસ્તકના પાનાં ફેરવ્યાં. અને થોડી વાર એની સામે જોઈ રહ્યા. પછી હસીને બોલ્યા, ‘તમારા ગુરુને જે કંઈ કહેવું હતું એ કહી દીધું છે, હવે એમાં હું શું ઉમેરી શકું?’ મેં કહ્યું, ‘તમારે જ કંઈ કહેવું હોય તે સંમતિના રૂપમાં લખી આપો તો સારું!’ એટલે ગાંધીજીએ કહ્યું, ‘સારી વાત છે હમણાં લખી આપું છું.’ અને એમણે આ સંમતિ આપી દીધી. કહીને રણજીતે ગાંધીજીના હસ્તાક્ષરમાં લખેલી સંમતિ બતાવી:

પ્રિય મિત્ર,

મેં તમારું પુસ્તક પાંચ મિનિટ ઉપર ઉપરથી જોયું છે. એના મુખપૃષ્ઠના કે લખાણના વિરોધમાં મારે કંઈ કહેવાનું નથી. તમને જે પદ્ધતિ સારી લાગે, એનાથી તમને તમારા વિચારો પ્રગટ કરવાનો પૂરો અધિકાર છે.

૧-૧-૧૯૩૯

રેલ્વેમાં

તમારો,

મો. ક. ગાંધી

હવે હું શું બોલું! એ મહાત્માએ જ મારું મોં બંધ કરી દીધું. પણ મને આશ્ચર્ય તો ત્યારે થયું કે જ્યારે દિલ્હીમાં રણજીતે ગાંધીજીની સંમતિ સાથેના છાપેલા એ પુસ્તકની એક નકલ મને આપી. ગાંધીજીના હસ્તાક્ષરોનો બ્લોક બનાવીને રણજીતે સારા સફેદ કાગળ પર એ સંમતિ પત્ર છપાવ્યો હતો. અને પુસ્તકની દરેક નકલમાં એને ચોંટાડ્યો હતો.

મને સમજાતું નહોતું કે વાંચકોને માટે એ સંમતિનું શું મહત્ત્વ હતું. એમને તો વાંચીને ખબર પડત કે મહાત્મા ખરેખર મહાત્મા છે. પણ પુસ્તકના નામની સાથે આ સંમતિને પણ લેખકે પુસ્તક વેચાણનું સાધન માનીને એનો પૂરેપૂરો ફાયદો ઉઠાવવાની ચેષ્ટા કરી. ખબર નથી કે એમાં એમને કેટલી સફળતા મળી હશે.

આ બનાવ પછી રણજીત સાથે મારી મૈત્રી વધતી ગઈ. એના વિચારોમાં પણ પરિવર્તન આવ્યું. એટલે સુધી કે ગુરુને છોડીને તે વર્ધા ગયો અને મગનવાડીના અખિલ ભારત ગ્રામોદ્યોગ સંઘમાં કામ કરવા માંડ્યો. પછી તો તે ખાદીધારી બની ગયો અને અમારા પરિવારનું એક અંગ બની ગયો.

જેમ એ આકસ્મિક આવ્યો હતો તેમ આકસ્મિક એ ચાલ્યો ગયો. પછી તે ક્યારેય મળ્યો નહીં, પણ એની સાથે ગાંધીજીની એક અમીટ સ્મૃતિ જડાયેલી રહી.

(ગાંધીમાર્ગ-માર્ચ-એપ્રિલ-૧૨)

પાકિસ્તાનમાં મહાત્મા ગાંધી

□ મુઝફ્ફર હુસેન

પાકિસ્તાનને બન્યાને ૬૫ વર્ષ વીતી ગયા પણ કોણ જાણે કેમ પાકિસ્તાન રોજ હિંદુસ્તાનને યાદ કરે છે. યુદ્ધના મેદાનમાં એ ભારતને પોતાનું દુશ્મન ગણાવે છે પણ જેવા ધરતી પર એના પગ મુકાય છે તેવું એ ભારતની તરફ જોડીયા ભાઈની જેમ જોવા લાગે છે. હિંદુસ્તાનના તહેવારો, હિંદુસ્તાનની ગલીઓ અને હિંદુસ્તાનના સાહિત્યમાં એને એની પોતાની સુગંધ આવતી લાગે છે. વિભાજન બાદ પણ ભારતે પોતાનો આકોશ નહોતો દેખાડ્યો પણ પાકિસ્તાને તુરત હુમલો કરીને એ દેખાડી દીધું કે એ હવે હિંદુસ્તાન સાથે કોઈ સંબંધ નથી રાખવા માંગતું. દ્વેષ અને સાંપ્રદાયિકતાની ઉડતી ધૂળ જ્યારે બેસવા લાગી ત્યારે એના પગ જમીન પર ટકી ગયા. ચાર વખત ભારત પર હુમલા કરવા બાદ પણ એના મનની મુરદ પૂરી ન થઈ શકી. એ દરેક પગલે હિંદુસ્તાનને નકારવા માંગે છે પણ બીજી જ ક્ષણે એને સ્વીકારવા પણ લાગે છે કે લાહોરના શાદમાન ચોકનું નામ ભગતસિંહ ચોક હોવું જોઈએ. વસંત આવતાં આવતાંમાં તો એ વસંતી હવાઓમાં શ્વાસ લેવા લાગે છે અને જ્યારે સંકટમાં આવી જાય છે ત્યારે તો પ્વાજાની દરગાહ પર માથું ટેકવાની બાધા માની લે છે. ૨જી ઓક્ટોબર આવે છે તો મહાત્મા ગાંધીની એને અચાનક યાદ આવી જાય છે. ૨ ઓક્ટોબર અને ૩૦ જાન્યુઆરીના જ્યાં સુધી પાકિસ્તાન ગાંધીને યાદ નથી કરી લેતું ત્યાં સુધી એને પોતાનું જીવન અધૂરું લાગે છે. આ જ તો કારણ છે કે પાકિસ્તાનના સમાચારપત્રો પોતાના સંપાદકીય પૃષ્ઠો પર મહાત્મા ગાંધીને યાદ કરે છે.

૨ ઓક્ટોબરને રાષ્ટ્ર સંઘે અહિંસા દિવસ તરીકે ઘોષિત કર્યો છે એટલે પાકિસ્તાનના કેટલાય સરકારી કાર્યાલયોમાં સાર્વજનિક રજા હોય છે. આતંકવાદના આ યુગમાં મહાત્મા ગાંધીના જન્મ દિવસને અહિંસા દિવસના રૂપમાં યાદ કરવો એ ભારતીય દર્શનનો મોટો વિજય છે. આ પરંપરાને જીવીત રાખવા પાકિસ્તાનના દૈનિક ‘ધ નેશન’એ આ વખતે એટલે હેટલેંડનો એક લેખ પ્રકાશિત કર્યો છે જેનું શીર્ષક છે ‘ગાંધીના પ્રયોગો પરથી શીખીએ’. આ લેખની શરૂઆત ‘પીસ મુવમેન્ટ’ અને ‘સિવિલ સોસાયટી’ના સંગઠનોના મહત્વ બાબતથી થાય છે. એમનો આગ્રહ છે કે શાળાઓમાં આ સંબંધિત આયોજનો કરવામાં આવે. લેખક કહે છે કે સમાજમાં શાંતિ, સહિષ્ણુતા અને દ્વંદ્વનો સામનો કરવાથી સંકળાયેલા મૂલ્યો નક્કી કરે છે કે કઈ રીતે આપણે શાંતિપૂર્ણ સહઅસ્તિત્વથી રહી શકીએ. બાળકો સાથે સંકળાયેલા લોકો જ એમનામાં આ સાથે જોડાયેલા આદર્શ મૂલ્યોનો સંચાર કરી શકે. આપણે એ મૂલ્યો પર વિશ્વાસ કરતા હોઈએ તો પછી સેના દ્વારા શાંતિ સ્થાપિત કરવાની અને વિવાદોને ઉકેલવાને માટે બળ પ્રયોગ કરવાની વાતમાં શા માટે વિશ્વાસ રાખીએ છીએ? શું આપણે આ ચીજો માટે કોઈ બીજો રસ્તો ન અપનાવી શકીએ? વિશેષતઃ જ્યારે આપણે સૌ સારી રીતે જાણીએ છીએ કે અધિકાંશ વિવાદ અસમાનતા, અન્યાય, ભેદભાવ

અને ઐતિહાસિક કારણોથી થતાં હોય છે. ધર્મનો તો મોટે ભોગે વિવાદને ન્યાયોચિત ઠરાવવા માટે ઉપયોગ કરવામાં આવતો હોય છે, જ્યારે કે એ જ એનું અસલી કારણ હોય છે. શાંતિની સ્થાપના તો ત્યારે જ થાય છે જ્યારે આપણે એની અંદર ઝાંકીને જોતાં હોઈએ છીએ. બુદ્ધ અને જીસસ જેવા મહાન વિચારકોની શીખામણને યાદ રાખીએ. ગાંધીના પ્રયોગોમાંથી કંઈક શીખીએ. પરંતુ આપણે એ સૌ પાસેથી કાંઈ જ શીખ્યા નથી.

મહાત્મા ગાંધીનું પુસ્તક ‘મારા સત્યના પ્રયોગો’ પાકિસ્તાનની અનેક પ્રાંતીય ભાષાઓમાં ઉપલબ્ધ છે. એની ગણતરી પાકિસ્તાનના ‘બેસ્ટ સેલર’ પુસ્તકોમાં થાય છે. ઉર્દુમાં એની અનેક આવૃત્તિઓ પ્રકાશિત થઈ ચૂકી છે. અંગ્રેજીના પ્રસિદ્ધ લેખક રસ્કીન દ્વારા લિખિત પુસ્તક ‘અન ટુ ધ લાસ્ટ’ જેનાથી મહાત્મા ગાંધી ઘણાં જ પ્રભાવિત થયા હતા એ પાકિસ્તાનના મહાવિદ્યાલયોમાં પાઠ્યપુસ્તક રૂપે ભણાવાય છે. એની પ્રસ્તાવનાના પ્રથમ પૃષ્ઠ પર ઉક્ત જાણકારી પ્રકાશિત કરાઈ છે. સિંધમાં થરપારકર જિલ્લાના એક વિદ્યાલયમાં જીન્નાની સાથે મહાત્મા ગાંધીની તસ્વીર પણ લગાડેલી હતી. પરંતુ ૧૯૬૪ના યુદ્ધ બાદ એ તસ્વીર હટાવી દેવા માટે સ્થાનિક જનતા અને શિક્ષણ વિભાગના અધિકારીઓએ દબાણ લાવવા પ્રયત્ન કર્યો ત્યારે એ વિદ્યાલયના સંચાલકોએ એ શરતે એ ચિત્ર હટાવવાની રજા આપી કે મહાત્માજીની સાથે સાથે જીન્નાનું ચિત્ર પણ હટાવી દેવાય. એ સમયે તો એ વાત માની લેવામાં આવી હતી પણ સિંધના શિક્ષણ વિભાગે જ્યારે વિદ્યાલયને અપાતી આર્થિક સહાયતા રોકી દેવાની ધમકી આપી ત્યારે ફરીથી જીન્નાનું ચિત્ર લગાડી દેવામાં આવ્યું હતું. આ ઘટનાને પાકિસ્તાનના માસિક ‘જમાતે ઈસ્લામી’એ ૧૯૬૬ના માર્ચ મહિનાના અંકમાં પ્રકાશિત કરી હતી.

આ ઘટનાથી એ તો સ્પષ્ટ થઈ જ જાય છે કે વિભાજન પછી પણ ગાંધી અસંખ્ય પાકિસ્તાનીઓના દિલમાં રાજ કરતા હતા. સવાલ એ ઊઠે છે કે ગાંધીમાં એવું શું છે? એમના વિરોધીઓ પણ એમનું સન્માન કરે છે. આતંકવાદના આ યુગમાં અહિંસા શબ્દ કેટલો મહત્વપૂર્ણ બની ગયો છે કે રાષ્ટ્ર સંઘે આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે ગાંધી જયંતીને અહિંસા દિવસનો દરજ્જો આપીને મહાત્મા ગાંધીનું સન્માન વધાર્યું છે. દુનિયાના બધાં ધર્મોમાં અહિંસાને સ્થાન છે, પરંતુ આ શબ્દ કેવળ ધાર્મિક પરિઘમાં જ સ્વીકાર્ય હતો. હિંદુસ્તાનની આઝાદી બાદ જ્યારે અન્ય દેશોએ આ વાત પર વિચાર કર્યો કે અહિંસા વગર કોઈ ધર્મ જીવીત નહીં રહી શકે પરંતુ જે રીતે મહાત્મા ગાંધીએ રાજનીતિમાં આ શબ્દનો સફળ પ્રયોગ કર્યો એ પોતે જ મહત્વપૂર્ણ છે. હિંદુસ્તાન જો અંગ્રેજો સામે યુદ્ધ કરીને પોતાની આઝાદીની માંગણી કરતે તો અંગ્રેજો માટે હિંદુસ્તાનને પરાજીત કરવું કાંઈ બહુ મુશ્કેલ કામ નહોતું. કારણ બે વિશ્વયુદ્ધો લડી ચૂકેલો દેશ હિંદુસ્તાનને પોતાની તાકાતથી દબાવી શકે તેમ હતો.

હિંદુસ્તાને પોતાના સ્વતંત્રતા સંગ્રામમાં તાકાત નહોતી દેખાડી એવું પણ નહોતું. મંગલ પાંડેથી લઈને લગાતાર નેતાજી સુભાષચંદ્ર બોઝની ‘આઝાદ હિંદ ફોજ’એ પણ એ સિદ્ધ કરી દીધું હતું કે આપણી આઝાદીને માટે આપણે રક્તની હોળી રમતાં પણ નહીં અચકાઈએ. સશસ્ત્ર આંદોલન હિંદુસ્તાનની જનતા સંગઠિત થઈને કઈ રીતે ચલાવે અને એ આંદોલનને લાંબો સમય કઈ રીતે ટકાવી રાખે એ સૌથી મુશ્કેલ વાત હતી.

મહાત્મા ગાંધીએ ભારતીયોના મૂળ પીંડને પૂર્ણ રૂપે ઓળખી લીધો હતો એટલે નિઃશસ્ત્રીકરણના આધારે આઝાદીના આંદોલનનો પાયો નાંખ્યો અને એને સફળ કરીને બતાડ્યું. હિંદુસ્તાન આઝાદ કેવી રીતે થયું અને પાકિસ્તાનની માંગણીનો પ્રારંભ કઈ રીતે થયો? પાકિસ્તાનની રચના માટે કોણ દોષી છે? પાકિસ્તાન ટકશે કે તૂટી જશે વગેરે સવાલો પર આજે પણ ચર્ચા થતી રહે છે. પરંતુ પાકિસ્તાનમાં એ વાતનો સ્વીકાર કરવામાં આવે જ છે કે ગાંધીના નેતૃત્વ અને અહિંસાની એમાં સૌથી મોટી ભૂમિકા હતી. પાકિસ્તાનમાં જે ઇતિહાસ ભણાવવામાં આવે છે એ સંબંધે કોઈ વિવાદ કરવાનો આ લેખનો વિષય નથી. પણ

એક વાત સ્પષ્ટ છે કે પાકિસ્તાનના લોકો ગમે તેટલા હિંદુસ્તાન વિરોધી હોય, એમના નેતાઓ એ દિવસોમાં બનેલી ઘટનાઓ પર પોતાના કાંઈ પણ વિચારો વ્યક્ત કરે, પણ ભારતીય ઉપખંડની આઝાદીના ઇતિહાસમાંથી કોઈ પણ દેશ મહાત્મા ગાંધીની ભૂમિકાને નકારવાનું સાહસ નહીં કરી શકે.

દુનિયામાં લેનીન અને કાર્લ માર્ક્સથી લઈને ચર્ચીલ, સ્ટેલીન, જ્યોર્જ વોશિંગ્ટન, ઈબ્રાહીમ લિંકન અને રુઝવેલ્ટ જેવા અસંખ્ય પ્રભાવી નેતાઓ જન્મ્યા અને એમણે પોતાના કાર્યોથી દુનિયામાં પોતાનું નામ અમર કર્યું, પરંતુ એમાંના કોઈના નામ પર આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરનો અવકાશ ઘોષિત નથી કરાયો. ગાંધી એક માત્ર નેતા છે જેમનું નામ અહિંસાના દેવતા સાથે જોડાયેલું છે. એટલેરઑક્ટોબરને રાષ્ટ્ર સંઘે અહિંસા દિવસના રૂપે આખી દુનિયામાં મનાવવાની ઘોષણા કરીને મહાત્મા ગાંધીનું સન્માન વધાર્યું છે. વિશ્વના ૧૨૮ દેશોએ ગાંધીના નામે પોતાને ત્યાં ટપાલ ટિકિટ બહાર પાડી છે. ૬૭ દેશોમાં બાપુની પ્રતિમાઓ સ્થાપિત કરીને દુનિયાએ આ શાંતિદૂતનું સન્માન કર્યું છે. * * * સૌજન્ય: ‘સદ્ભાવના સાધના’

પર્યાવરણનો દિવસ-દિવસે નાશ થઈ રહ્યો છે. એને માટે શ્રેય આપવું પડશે, ‘આપણી જીવનશૈલી અને પ્રગતિ-વિકાસની સતત આરાધનાને,’ જેનાથી સ્થિતિ ખરાબમાં ખરાબ થઈ રહી છે.

ગાંધીજીએ આ વિષે વિશેષ કંઈ લખ્યું નથી કારણ કે એ વખતે પર્યાવરણના નાશની સમસ્યા નહોતી. પરંતુ એને આપણે એમના લખાણોમાં જોઈ શકીએ છીએ. એક વાર એમને માનવતા પર સંદેશ આપવા માટે કહેવામાં આવ્યું. એમણે કહ્યું, ‘મારું જીવન એ જ મારો સંદેશ છે.’ ગાંધીજીનાં લખાણોમાંથી, એમના ભાષણોમાંથી અને એમના જીવનમાંથી આપણે જે કંઈ ઈચ્છીએ તે મેળવી શકીએ છીએ.

માનવની પ્રગતિ અને સડકના વિકાસે પ્રકૃતિનો નાશ કરવામાં યોગદાન આપ્યું છે. માનવે પોતાની જરૂરિયાતોની પૂર્તિ માટે પ્રકૃતિનું સૌથી વધારે શોષણ-દોહન કર્યું છે. આવો વિકાસ પ્રકૃતિના સંરક્ષણને માટે વાજબી નથી. જેમ્સ મેકહોલના શબ્દોમાં, આ ગ્રહે જે જીવોને પેદા કર્યા છે એ બધામાં માનવ સૌથી ઘાતક જીવ સાબિત થયો છે. પર્યાવરણના નાશની બાબતે એના વિશેની જાગૃતિ વધવા માંડી છે. એ મહત્વપૂર્ણ છે કે દરેક જવાબદાર વ્યક્તિ પર્યાવરણના નાશને લઈને ચિંતિત અને ગભરાયેલો છે. હવે આપણને એક અર્થપૂર્ણ સમાધાન દેખાઈ રહ્યું છે. અહીં આપણને બધાને મહાત્મા ગાંધીના ઉપદેશોથી કંઈક આશાનું કિરણ દેખાઈ રહ્યું છે.

પશ્ચિમની પરંપરા પ્રમાણે માનવને પૃથ્વીની બહારથી આવેલી વસ્તુ માનવામાં આવી છે. જેને વિજેતા બનવા માટે પ્રોત્સાહિત કરવામાં આવે છે. ત્યારે ભારતીય પરંપરા પ્રમાણે પૃથ્વી એમની માતા છે અને તે એનો આદર કરે છે. ગાંધીજી આપણી પરંપરાથી બહુ જ પ્રભાવિત

પર્યાવરણ સંકટમાં ગાંધીની પ્રાસંગિકતા

□ એસ. આર. રાજગોપાલન

હતા, એટલા માટે એમણે સત્ય અને અહિંસા પર ભાર મૂક્યો. ગાંધીજીના શબ્દોમાં

‘માનવની પાસે જીવન નિર્માણની કોઈ શક્તિ નથી એટલા માટે એને જીવનનો નાશ કરવાનો કોઈ અધિકાર નથી.’

જો પર્યાવરણને નષ્ટ થતું બચાવવું છે તો આપણે મશીનોનો ઉપયોગ ઓછામાં ઓછો કરવો પડશે કે બંધ કરવો પડશે. સ્વતંત્રતા-સંઘર્ષ દરમિયાન ગાંધીજીએ જે ખાદી અને ગ્રામોદ્યોગનો પ્રચાર કરેલો તે આજે પણ પ્રાસંગિક છે. આપણે ગાંધીજીના રચનાત્મક કાર્યક્રમોને આગળ વધારવા જોઈએ. હરિજનો અને મહિલાઓને આજે પણ આપણા સમાજમાં સમાનતાનો અધિકાર નથી મળ્યો. ગ્રામીણ ભારતમાં આજે પણ સ્વાસ્થ્ય અને પોષણની સમસ્યા છે. રચનાત્મક કાર્યક્રમોમાં જીવનના અનેક પાસાંઓનો વિચાર કરવામાં આવે છે. એમાંથી એમની કેટલીક કલ્પનાઓને આધાર બનાવીને પર્યાવરણ સંરક્ષણના પહેલાં પગલાંની શરૂઆત કરવી જોઈએ.

ગાંધીજીનાં અગિયાર વ્રત, અહિંસા, સત્ય, ચોરી ન કરવી, બ્રહ્મચર્ય, લોભ ન કરવો, શારીરિક શ્રમ, સંયમ, ધાર્મિક સૌહાર્દ, નિર્ભયતા, સ્વદેશી તથા અસ્પૃશ્યતા નિવારણ પણ બહુ જ મહત્વપૂર્ણ છે. વાસ્તવમાં આ દરેક વ્રતોની વિશિષ્ટતાઓને પર્યાવરણના સંરક્ષણ સાથે જોડીને જોઈ શકાય છે.

અહીં ગાંધીજીની એ પ્રસિદ્ધ ઉક્તિને ફરીથી કહેવાનું છોડી શકતો નથી, ‘પૃથ્વીની પાસે આપણી જરૂરિયાતોને માટે પર્યાપ્ત સંપદા છે, ન કે આપણા લોભને માટે.’ શું આ પર્યાવરણના સંકટથી આ પૃથ્વીને સુરક્ષિત રાખવા માટે મહાન સંદેશ નથી?

* * *

સૌજન્ય : સર્વોદય પ્રેસ સર્વિસ બુલેટિન અનુવાદક: દીપિકા રાવલ

દૈનિક વ્યવહારમાં ગાંધી

□ દલાઈ લામા

મહાત્મા ગાંધી મોટા માણસ હતા. મનુષ્ય સ્વભાવની એમને ઊંડી સમજ હતી. મનુષ્યની અંદર જે શક્તિ-સંગ્રહ પડેલો છે તેનાથી વિધાયક પાસાંને પૂરી રીતે વિકસવાને ઉત્તેજન આપવા અને નિષેધક પાસાંઓ પર સંયમ શીખવવા એમણે દરેક પ્રયાસો કર્યા હતા. હું મને પોતાને મહાત્મા ગાંધીજીનો અનુયાયી માનું છું. જો કે આપણી ચારેય બાજુ હિંસાને વધતી જોઈએ છીએ. આપણને એ યાદ છે કે અહિંસાની મૂર્તિ સમા મહાત્મા ગાંધીજીનું ખૂન થયું હતું. આ હિંસક કાર્ય મનુષ્યજાતિના વ્યક્તિત્વમાં રહેલું હિંસાનું પાશું છતું કરે છે. પરંતુ આપણે એ યાદ રાખવું જોઈએ કે આપણા બધામાં અત્યંત નોંધપાત્ર એક શક્તિ રહેલી છે. અનંત પ્રેમ, કરુણા અને અમાપ જ્ઞાન, પ્રતિજ્ઞાની શક્તિ ધરાવતું મગજ વિકસાવવાની આપણામાં શક્તિ છે. એનો ઉપયોગ સાચી દિશામાં થાય એ જરૂરી છે, કારણ કે આપણામાં અમાપ વિનાશ વેરવાની પણ શક્તિ છે.

અહિંસા અને કરુણા મારા દૈનિક જીવનના વ્યવહારમાં વિકસવી જોઈએ એમ હું માનું છું. આને હું કોઈ પવિત્ર ધાર્મિક વાધા નથી ચડાવતો. પરંતુ મારી અંદર જે વ્યવહાર, લાભ ઊભો કરે છે તે દૃષ્ટિએ વિચારું છું. આવો વ્યવહાર કરવાથી મારા જીવનમાં સંતોષ અને શાંતિ મળે છે જે બીજા માણસો સાથેના મારા સંબંધો સચ્ચાઈ અને નિર્મળતાભર્યા કરવામાં મદદ કરે છે.

એક મનુષ્ય તરીકે મને મિત્રો ગમે છે. એમનું સ્મિત મને ગમે છે. આપણે એ સમજી લેવું જોઈએ કે મનુષ્યનું સુખ એકબીજા પર આધારિત હોય છે. માણસનું પોતાનું સફળ અથવા સુખી ભાવિ બીજાઓ સાથે પણ સંબંધ ધરાવે છે. તેથી બીજાઓને મદદ કરવી અથવા બીજાઓના અધિકારો અને તેઓની જરૂરિયાતોની કાળજી રાખવી એ માણસની પોતાની ફક્ત જવાબદારી જ નથી, પણ એ પોતાના જ સુખની બાબત છે. એટલે હું વારંવાર લોકોને કહું છું કે જો આપણે ખરેખર સ્વાર્થી થવું હોય તો ડહાપણપૂર્વક સ્વાર્થી થઈએ. આપણા હૃદયમાં જો પ્રેમની ઉષ્માભરી હોય તો સામેથી આપણને વધારે ને વધારે સ્મિત જ મળશે, સાચા મિત્રો પણ મળશે.

આપણે મનુષ્યો સામાજિક પ્રાણીઓ છીએ. આપણે ભલે બહુ શક્તિશાળી હોઈએ, કે બહુ બુદ્ધિશાળી હોઈએ પણ વાસ્તવમાં બીજા મનુષ્યો ન હોય તો એકલા જીવવું અશક્ય છે. આપણા પોતાના અસ્તિત્વને ખાતર પણ બીજાઓની જરૂરત રહે છે એટલે કરુણા અને અહિંસાભર્યા આપણો વ્યવહાર આપણા પોતાના સ્વાર્થ માટે પણ જરૂરી છે.

સાચી અહિંસા આપણા માનસિક વલણ સાથે સંબંધ ધરાવે છે. આપણે જ્યારે શાંતિની વાત કરતા હોઈએ ત્યારે એમાંથી સાચી શાંતિનો રણકો ઊઠવો જોઈએ. ફક્ત યુદ્ધ કે સંઘર્ષનો આભાવ જ નહીં. દાખલા તરીકે છેલ્લા થોડા દાયકાઓમાં યુરોપ ખંડમાં પ્રમાણમાં શાંતિ જળવાઈ રહી, પણ એ સાચી શાંતિ હતી એમ હું માનતો નથી. એ શાંતિ ઠંડા યુદ્ધના પરિણામે ઊભા થયેલા ભયથી ઊભી થયેલ હતી.

આજના જગતમાં અહિંસા અને કરુણાનો સંદર્ભ શું છે? અહિંસા એક પ્રાચીન ભારતીય કલ્પના છે જે ગાંધીજીએ પુનર્જીવિત કરી અને વર્તમાન સમયમાં ફક્ત રાજકીય ક્ષેત્રમાં જ નહીં પણ રોજબરોજના જીવનમાં પણ તેનો ઉપયોગ કર્યો એ એમનું મોટું પ્રદાન હતું. અહિંસાનું સ્વરૂપ કંઈક એવું હોવું જોઈએ, જે નિષ્ક્રિય નહીં પણ સક્રિય, બીજાને મદદરૂપ થાય એવું હોવું જોઈએ. અહિંસાનો અર્થ જ એ છે કે જો તમે બીજાને મદદ અને બીજાની સેવા કરી શકતા હો તો તમારે એ કરવી જ જોઈએ. જો તમે એમ કરી શકતા ન હો તો ઓછામાં ઓછું બીજાને નુકશાન કરતા અટકવું જ જોઈએ.

હું માનું છું કે વીસમી સદી માનવ ઇતિહાસમાં સૌથી વધારે મહત્વની છે. ઘણી નજરે ચડે એવી વૈજ્ઞાનિક સિદ્ધિઓ એણે જોઈ છે અને પહેલાં કરતાં ક્યાંય વધારે એવાં માનવ દુઃખો પણ જોયા છે. આ સદીમાં પણ માણસ હજાર કે દસ હજાર વર્ષો પહેલાં હતો એવો જ રહ્યો છે. ક્રોધ, દ્રેષ વગેરે નકારાત્મક લાગણીઓ પણ એવી જ રહી છે. પણ આ સદીએ માણસની સંહારક વિનાશક શક્તિમાં અસાધારણ વધારો થયેલો જોયો છે. એણે ભયની એક આત્યંતિક નિરાશામૂલક પરિસ્થિતિ સર્જી છે. અણુબોમ્બ દ્વારા સર્વ વિનાશક શક્તિ સાથેનું ચિત્ર નિરાશાજનક અને અસહ્ય દેખાઈ રહ્યું છે. ભાવિ એવું બિહામણું દેખાય છે કે એણે માનવને આનો વિકલ્પ વિચારવાની ફરજ પાડી છે, એમાં મદદ પણ કરી છે. આ આપણને નવી આશા આપે છે.

પાંચમા અને છઠ્ઠા દસકામાં ઘણાં લોકોને લાગતું હતું કે કોઈપણ મતભેદ અથવા સંઘર્ષનો આખરી નિર્ણાય યુદ્ધ દ્વારા જ આવી શકે અથવા તો એવા શસ્ત્રો એમની પાસે હોય જેનો ભય એમને યુદ્ધ કરતા રોકે. આજે હવે વધારે ને વધારે માણસો સમજતા થયા છે કે મતભેદોનો ઉકેલ લાવવાનો એકમાત્ર ઉપાય સંવાદ છે, સમાધાન છે અને એ માટે મંત્રણાઓ, માનવીય સમજણ અને નમ્રતા જરૂરી છે. આ સમજાયું છે એ બહુ મોટું લક્ષણ છે.

‘સ્વરાજધર્મ’માંથી સાભાર

અનુવાદક : બાલકૃષ્ણ દવે

આઈન્સ્ટાઈન વિરુદ્ધ ગાંધી

□ ગણેશ મંત્રી □ અનુવાદ : દીપિકા રાવલ

‘બુદ્ધો નહીં મરે’ એમણે કહ્યું ત્યારે તેઓ બેજોગથી પાછા જ ફર્યા હતા. જે દિવસોમાં ચીનના વિદ્યાર્થીઓએ લોકશાહીની માંગ માટે ધરણાં કર્યા હતાં, ત્યારે પણ તેઓ ત્યાં હતા. પછી જ્યારે આ વિદ્યાર્થીઓને દબાવવા સડક પર ટેન્કો ફેરવવામાં આવી ત્યારે પણ તેઓ ત્યાં હતા. તમામ પ્રકારની અફવાઓ અને સૈનિકોની હિલચાલથી બેજોગ ઉછળતા સમુદ્ર જેવું બની ગયું હતું. આ સમુદ્રની વચ્ચે એક ટાપુની જેમ સંકોચાઈને રહી ગઈ હતી એમની હોટલ, જ્યાંથી બહાર નીકળવાની સખ્ત મનાઈ હતી. એમણે બુદ્ધના નહીં મરવાની વાત કહી તો લાગ્યું કે જાણે તેઓ વૃદ્ધ નેતા સ્યાઓ-ફિંગ વિશે જણાવી રહ્યા છે. ‘તંગ’ એટલે ચીનના વૃદ્ધ નેતા, જેઓ આર્થિક ક્ષેત્રોમાં તો સુધારાના પ્રવર્તક છે, પરંતુ રાજનૈતિક બાબતમાં સનાતની છે. કન્ફ્યુશિયસ અને માર્ક્સવાદના બેવડા અનુશાસનમાં નિષ્ણાત આ વૃદ્ધ નેતા ચીનની વ્યવસ્થાના આમ જ પ્રતીક બની ગયા છે જેવા પ્રતીક એક સમયમાં માઓત્સે તુંગ હતા.

પરંતુ હું ખોટો હતો. વિજય તૈડુલકરે જે બુદ્ધની અમરતાનો ઉલ્લેખ કર્યો તે વૃદ્ધ નેતા ગાંધી હતા. ભારતને ચપટી વગાડીને એકવીસમી સદીમાં લઈ જવાના સૂત્રો આપનારા નવા ગાંધી નહીં, અઢારમી-ઓગણીસમી સદીમાં જે લોકો હતા તેમની વચ્ચે રહીને એમનામાં આત્મવિશ્વાસ અને સાહસ પેદા કરનારા ગાંધી. ૧૯૪૮માં એક ઉગ્ર સંપ્રદાયવાદીની ત્રણ ગોળીથી માર્યા ગયેલા ભારતના ગાંધી ચીનમાં કેવી રીતે જઈ પહોંચ્યા? ત્યાં તેમની એટલી સંગત કેવી રીતે થઈ ગઈ કે લોકો એકાએક એમની અમરતાની વાત કરવા લાગ્યા?

ગાંધીની પ્રાસંગિકતા, આજની સમસ્યાઓના સંદર્ભમાં એની સાર્થકતા પર વિચાર કરતાં એક બીજી ઘટના યાદ આવી. કદાચ ૧૯૫૩-૫૪ની. ત્યારે કૉલેજમાં ભણતો હતો. વાતાવરણની અસરથી રાજકારણમાં થોડો થોડો રસ પડવા માંડ્યો હતો. ત્યાં સુધી રાજકારણનો એ અર્થ નહોતો જે આજે છે. વિચારો, સિદ્ધાંતો, નીતિઓ, કાર્યક્રમો પર પણ ચર્ચાઓ થતી હતી. પરંતુ એને પૂરા કરવા માટે મોટા નેતાઓની ચાપલુસી હાલ જે રામબાણ કીમિયો ગણાય છે તે ત્યારે આટલો અસરકારક નહોતો બન્યો.

એ દિવસોમાં ખબર પડી, આચાર્ય કૃપાલાની ફંટિયર મેલમાં દિલ્હીથી મુંબઈ જઈ રહ્યા છે. પાંચ-છ મિત્રો ભેગા થઈને સાર્થકલો લઈને સ્ટેશન તરફ ભાગ્યા. ઓછામાં ઓછું દસ મિનિટ તો ગાડી ઊભી જ રહે છે. આચાર્ય કૃપાલાની સાથે કેમ વાર્તાલાપ ન કરવામાં આવે! ‘જિંદાબાદ જયજયકાર’ના સૂત્રો સાંભળીને કૃપાલાનીજી ડબ્બાની બહાર આવ્યા. ગુસ્સે થઈને બોલ્યા, ‘કેમ ઘોંઘાટ કરો છો?’ અમારો જયકાર કરવાથી તમને શું મળશે? જાઓ પ્રધાનોની પાસે, જવાહરલાલની જય બોલો.’

બહુ જ હિંમત એકઠી કરીને ત્યારે કહ્યું હતું, ‘તમારો સંદેશ સાંભળવા

આવ્યા છીએ... તમારું પ્રવચન.’

વાત સારી રીતે કહ્યું તે પહેલાં જ કૃપાલાનીજી ગુસ્સે થઈ ગયા, ‘અમારો સંદેશ સાંભળવા ઈચ્છો છો?... અમારું પ્રવચન? સંદેશ સંભળાવતા-સંભળાવતા પ્રવચન આપતાં આપતાં તો એ બુદ્ધો મરી ગયો... તમે લોકોએ સાંભળી તેમની વાત? કર્યું એમના પ્રવચનનું પાલન?’

એ વાત ત્યારે બહુ જ ખટકી હતી, આ તો ગાંધીજીને પણ બુદ્ધા કહે છે! કૃપાલાનીજી અને મહાત્મા ગાંધીનો સંબંધ શું હતો. એ મોટાઓએ પછીથી સમજાવ્યું હતું. આ સંબંધ પછીના વર્ષોમાં વધારે ગાઢ થતો ગયો. આપણે બધા ગાંધીની દિવસ-રાત જય બોલતા રહ્યા, રાજઘાટ પર જઈને તેમને શ્રદ્ધાસુમન અર્પણ કરતા રહ્યા. દેશ-વિદેશના નેતાઓ કદી-કદી ત્યાં જઈને મહાત્મા પ્રત્યે પોતાની નિષ્ઠાનો દેખાડો કરતા રહ્યા. તેમના બતાવેલા રસ્તા પર ચાલવાનું વચન તો રાજઘાટથી નીકળીને રાજમહેલોમાં પ્રવેશતાં જ ભૂલાઈ જતું. હા, ઉપદેશની કેસેટ ભાષણોમાં, સમાચારપત્રોમાં, પ્રેસ-જાહેરાતોમાં, આકાશવાણી અને દૂરદર્શનના પ્રસારણમાં બરાબર ફરતી રહી. ગાંધીની પ્રત્યે દેખાડાનો પ્રેમ અને ભક્તિના આટલા દંભ પછી પણ આજે એ સ્થિતિ છે કે દેશના કેટલાય રાજ્યોમાં આતંકવાદની બોલબાલા છે. ડર લાગે છે કે સામાજિક, સાંપ્રદાયિક, કોમી રમખાણના રક્ત-સાગર અને અગ્નિકુંડમાં દેશની અખંડિતતાની બલી ન ચઢી જાય. કોઈક સમયે બોમ્બ-પિસ્તોલનો રસ્તો અખત્યાર કરવા માટે આપણે, ગાંધીના અહિંસા-પ્રેમ હોવા છતાં ભગતસિંહ, ચંદ્રશેખર આઝાદ, અશફાકઉલ્લાહ ખાં, શચિન્દ્રનાથ સન્યાલ કે ચટગાંવ શસ્ત્રાગારને લૂંટવામાં શામેલ ક્રાંતિકારીઓ પ્રત્યે શ્રદ્ધાથી માથું નમાવી દેતા હતા અને એમના સાહસ પર ગર્વ કરતા હતા. પરંતુ આજે! આતંકવાદીઓની પાસે જે પ્રકારના અદ્યતન શસ્ત્રો છે એને જોઈને શંકા થાય છે કે ક્યારેક પણ એમની પાસે નાના-મોટા પરમાણુ બોમ્બ ન પહોંચી જાય! આ કે તે માંગ પૂરી કરાવવા માટે રાજકીય આંદોલન અને જન-સંઘર્ષથી કતરાતું જૂથ ક્યાંક એટલું શક્તિશાળી ન બની જાય કે તે કોઈ અસલી-નકલી પરમાણુ અસ્ત્રની ધમકી આપીને પોતાની માંગો માટે બ્લેકમેલ કરવાની સ્થિતિમાં આવી જાય!

આ એક સ્વાભાવિક ચિંતા છે. કારણ, આતંકવાદ હવે કોઈ એક દેશ પૂરતો મર્યાદિત નથી રહ્યો. તે વિશ્વવ્યાપી બની ગયો છે. દેશ વિશેષમાં વિભિન્ન સમાજો, સંપ્રદાયો, કોમોના વાસ્તવિક અથવા કહેવાયેલા ‘ન્યાયોચિત’ અધિકારોના રક્ષણને નામે શરૂઆત થાય છે કે પછી એનો આરંભ થાય છે ઇતિહાસના પ્રવાહોમાં ખોવાઈ ગયેલી અથવા નષ્ટપ્રાય સાંસ્કૃતિક-ધાર્મિક અસ્મિતાને પુનર્જીવિત કરવા અથવા

સુરક્ષિત રાખવા માટે કટ્ટરતા અને ઉગ્રવાદ એનું શરૂઆતનું ચરણ હોય છે. કોઈ નથી કહી શકતું કે ક્યાં ઉગ્રવાદ સમાપ્ત થાય છે અને આતંકવાદ શરૂ થાય છે, પરંતુ આતંકવાદનું ચક્ર ચાલવા માંડતા જ સહજ પડોશી દેશો તરફથી ઉશ્કેરણી, સમર્થન અને પ્રશિક્ષણ મળવા લાગે છે. વાંકી-ચૂંકી અને ગોળગોળ ધૂમાવનારી સક્રિય વિભિન્ન શક્તિઓની ખુફિયા એજન્સીઓ પણ એમને મદદ કરવા લાગે છે. મોડા વહેલા આંતરરાષ્ટ્રીય માફીયા ટોળીઓ સાથે પણ એમની સાંકળાંક થઈ જાય છે. સહજ નાગરિક જીવનના રસ્તા પરથી ફંટાઈને શસ્ત્રાસ્ત્રોથી પોતાની વાત મનાવવા માટે અત્યંત લપસણા રસ્તા પર લપસવા માટે લાચાર આતંકવાદ અપરાધ અને ચોરીની અંધારી ખાઈમાં કૂદી પડે છે.

સ્થિતિ એ છે કે બધા પ્રકારના વિવાદોને ઉકેલવા માટે બધી આતંકવાદી પદ્ધતિઓ અપનાવાઈ રહી છે. ધીરે ધીરે ફેલાતા આતંકવાદે હવે એટલી ગતિ પકડી છે કે આજ તે ઉપેક્ષિત માંગો, ફરિયાદો, બેહદ ગૂંચવાયેલી રાજકીય-આર્થિક ગૂંચોને ઉકેલવાનો એક માત્ર અસરકારક ઉપાય મનાવા લાગ્યો છે. હવે બીજી વાત છે કે આતંકવાદથી કોઈ ગૂંચ ઉકલતી નથી ઊલટી તે વધારે ગૂંચવાઈ જાય છે. વેરથી વેર વધે છે. આતંકવાદી હિંસા રાજ્યની હિંસાને વધારે છે અને સાધનોની ચિંતા કર્યા વગર લક્ષ્યને પ્રાપ્ત કરવાની આવી કોશિષો નિર્દોષ લોકોની હત્યાઓને લોહિયાળ જલસામાં ફેરવી નાંખે છે. અહિંસક શક્તિનો ગાંધીનો સંદેશ, જુલમના વિરોધમાં નાગરિક અસહકારની એમની શીખ જ આતંકવાદથી ગ્રસ્ત વ્યવસ્થાઓ, દેશો, સમાજો અને સમુદાયોને માટે પુનર્જીવનનો એક માત્ર માર્ગ છે.

આપણે જોઈ રહ્યા છીએ કે આતંકવાદી જૂથ શાંતિપૂર્ણ ઉપાયોને અશક્તિ અને નિર્બળતાનો પર્યાય માની લે છે. તેઓ ગોળીઓની સામે શાંતિની ભાવનાથી પ્રેરિત સમજૂતીઓના ઉપાયોને ન કેવળ તિરસ્કારની દૃષ્ટિએ જુએ છે બલકે પોતાની ખૂંખાર કાર્યવાહીને વધારવાનો સુઅવસર માની લે છે. તો પછી દુનિયાનું કોઈ પણ રાજ્ય નિરપરાધ નાગરિકોની હત્યાઓ પર આંખ મીચીને બેસી ના રહી શકે. એ કેવી રીતે શક્ય છે કે તેઓ નાગરિકોના જીવનની રક્ષાના પોતાના પ્રથમ કર્તવ્યને પણ પૂરું ન કરે, કંઈ નહીં તો એમણે પોતાના અસ્તિત્વની રક્ષાને માટે આતંકવાદને રોકવા માટેની કાર્યવાહી કરવી જ પડશે. રાજ્ય અને શાસનની આ લાચારીને સમજી લીધા પછી ગાંધીની

શીખ માટે કેટલી ગુંજાશ રહે છે ?

હાં, ગુંજાશ તો પણ રહે છે. એક તો રાજ્યની દમનની શક્તિ પર લોકમતનો અંકુશ મૂકીને અને બીજું, શાંતિપૂર્વકના જનઆંદોલનના માધ્યમથી જનમતને બદલવાના સતત પ્રયત્નથી નાગરિકો તરફથી શાંતિપૂર્ણ કાર્યવાહી, અન્યાયોને દૂર કરવા માટે એમના સદ્ભાવ પ્રેરિત પ્રયત્નોથી જ સમાજમાં પડેલી તિરાડોને ઊંડી ખાઈમાં બદલાતી રોકી શકાય છે.

અમારા સમયનો એ વિચિત્ર વ્યંગ છે કે પરિસ્થિતિઓના દબાણથી સામ્યવાદી દેશોમાં અહિંસક જન-આંદોલન એકાએક અસરકારક થઈ ગયાં છે. પૂર્વ યુરોપના સામ્યવાદી દેશોમાં આવેલા આટલા મોટા પરિવર્તનને માટે રોમાનિયાના અપવાદને છોડીને ક્યાંય પણ રક્તપાત નથી જોયો. પોલેન્ડ, હંગેરી, ચેકોસ્લોવાકિયા, પૂર્વ જર્મની અને બલગેરિયામાં વ્યવસ્થા પરિવર્તનને માટે ધરણાં, નાગરિક અસહકાર, ઉપવાસ જેવા ગાંધી-પ્રેરિત ઉપાયો કામમાં લાવવામાં આવ્યા અને તે અસરકારક પણ સિદ્ધ થયા. ચીનમાં વિદ્યાર્થીઓના લોકતાંત્રિક આંદોલનને સૈન્યની શક્તિથી જરૂર કચડી નાંખવામાં આવ્યું પરંતુ એ એક તથ્ય છે કે તે આંદોલન ગાંધી પ્રેરિત ઉપાયોના પરિણામે જ વ્યાપક થઈ શક્યું હતું.

પચાસના દસકામાં લગભગ ચાલીસેક વર્ષનો એક ભારતીય અમેરિકા યાત્રા દરમિયાન પ્રખ્યાત વૈજ્ઞાનિક આઈન્સ્ટાઈનને પણ મળવા ગયો. વાતચીત દરમિયાન એણે આઈન્સ્ટાઈનને કહ્યું, ‘મનુષ્ય જાતિએ તો તમને અને મહાત્મા ગાંધીમાંથી કોઈ એકને પસંદ કરવાના છે.’

આ સાંભળીને આઈન્સ્ટાઈન થોડા નવાઈ પામ્યા. તેઓ પોતે ગાંધીના પ્રશંસકોમાંના હતાં તો પછી તેઓ પોતે ગાંધીના પ્રતિસ્પર્ધી અથવા વિકલ્પ કેવી રીતે થઈ ગયા ? જવાબમાં એ ભારતીયે કહ્યું હતું, ‘તમે ઊર્જાના એ રહસ્યને ખોલ્યું છે, જેને પરિણામે પરમાણુ બોમ્બનો જન્મ થયો અને ગાંધીએ સત્યાગ્રહનું હથિયાર આપ્યું છે. મનુષ્યએ નક્કી કરવું પડશે કે તેઓ પોતાના સંઘર્ષોનો નીવેડો લાવવા માટે બેમાંથી કયા રસ્તા પર ચાલે-પરમાણુ બોમ્બના કે શાંતિપૂર્ણ સત્યાગ્રહના ?’

આઈન્સ્ટાઈન અને ગાંધીની તે પ્રતિસ્પર્ધા આજે પણ અનિર્ણિત છે.

કદાચ આપ જાણવા ઈચ્છો કે તે ભારતીય કોણ હતા ? જેમણે આઈન્સ્ટાઈન અને ગાંધીને સામસામે ઊભેલા જોયા. તેઓ હતા રામ મનોહર લોહિયા.

‘સર્વોદય જગત’માંથી

અધૂરી ચોપડી

બાપુએ એક દા’ડો યરવડા (જેલ)માં વિચાર કર્યો કે, હું ભારતીય સંસ્કૃતિ વિશે લખું કંઈક. તો બાપુએ લખવાની શરૂઆત કરી. એમાં પહેલું વાક્ય લખ્યું કે, ‘જગતની સંસ્કૃતિઓમાં ભારતની તોલે આવે એવી એકેય સંસ્કૃતિ નથી.’ લખ્યા પછી કલમ અટકી ગઈ અને એમ ને એમ સૂનમૂન થોડીવાર બેસી રહ્યા. પછી આંખમાંથી દડદડ આંસુ પડવા લાગ્યાં. એમણે કહ્યું, ‘વાક્ય લખ્યું તો ખરું, પણ પછી મારા અંતરે પૂછ્યું કે, અલા, તું સત્યાગ્રહી-ને આવું વાક્ય શું જોઈને લખ્યું ? મારી સામે અસ્પૃશ્યો તરવરવા લાગ્યા, ભંગીઓ તરવરવા માંડ્યા. મને એમ થયું કે આ લોકો જે સંસ્કૃતિમાં આ દશામાં હોય, એની તોલે કોઈ આવે તેમ નથી એવું હું કેમ લખી શકું ?

પછી બીજું વાક્ય એમણે લખ્યું નહીં...અને એ ચોપડી અધૂરી રહી.

□ મનુભાઈ પંચોળી

જયભિખ્ખુ જીવનધારા : ૪૬

□ ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ

[‘હિંમતે મદા’ અને ‘જવાંમદ’ જેવી કિશોરકથાઓનાં સર્જક તેમ જ ‘વિક્રમાદિત્ય હંસુ’ અને ‘દિલ્હીશ્વર’ જેવી વીરસરસપ્રધાન ઐતિહાસિક નવલકથાઓના લેખક જયભિખ્ખુના જીવનમાં સદૈવ સાહસ અને ઝિંદાદિલી જોવા મળ્યાં. સામે પડકાર આવે ત્યારે પીછેહઠ કરવાને બદલે સામે પગલે એનો સામનો કરવાનું એમનામાં સાહસ હતું અને એ સાહસ અને દોસ્તીનો અનુભવ જોઈએ આ છેતાલીસમા પ્રકરણમાં.]

જિંદગીનો જંગ અને મૃત્યુનો રંગ!

યુવાન, ચેતનવંતા અને આત્મવિશ્વાસી ધબકતા અને ચારિત્રશીલ જીવન ધરાવતા જાદુગર કે. લાલને એમના ઉમદા જીવનલક્ષી વિચારોમાં જયભિખ્ખુના જીવન અને કવનથી નવીન ચેતનાનો અનુભવ થયો. વિચારો અને ભાવનાના સામ્યને કારણે બંને વચ્ચે એક એવો અતૂટ સ્નેહ-સંબંધ સર્જાયો કે મળે ત્યારે કલાકોના કલાકો સુધી વાર્તાલાપ કરે, જયભિખ્ખુ એમના અનુભવોનું જગત કે. લાલ સમક્ષ પ્રગટ કરે, તો કે. લાલ પોતાની જાદુની દુનિયાની કેટલીયે અજાણી ઘટનાઓનું એમની સમક્ષ બયાન કરે. નિર્વ્યાજ અને હૂંફાળા સ્નેહનું આ બીજ અવિરત સંવર્ધન પામતું રહ્યું અને ધીરે ધીરે જયભિખ્ખુના મિત્રમંડળમાં કે. લાલ આગવું સ્થાન ધરાવવા લાગ્યા. ક્યારેક જયભિખ્ખુના ડાયરામાં એ આવતા અને સહુને પોતાના દેશ-વિદેશના અનુભવોનું રસપ્રદ વર્ણન કરીને સ્તબ્ધ કરી દેતા. એક સર્જક અને કલાકાર વચ્ચે અપૂર્વ અદ્વૈત સધાયું.

સર્જક કરતા કલાકારના જગતમાં હિસાબ ન માંડી શકાય એટલી મુશ્કેલીઓ સતત આવતી હોય છે. એક ગુજરાતી યુવાન કાંતિલાલ વોરા બંગાળની પ્રસિદ્ધ એવી જાદુકલામાં વિશ્વખ્યાત જાદુગર બને એ ઘટનાને પરિણામે એમના કેટલાય ધંધાદારી પ્રતિસ્પર્ધીઓના પેટમાં તેલ રેડાયું હતું.

એમણે પહેલાં તો કે. લાલના પ્રયોગોની હાંસી ઉડાવી; પરંતુ જોયું કે આ ગુજરાતી કલાકાર એમ પાછો પડે તેમ નથી, તેથી એની સામે કાવતરાંઓની હારમાળા ઊભી કરી. કે. લાલના પરિવારની કોલકાતામાં

કપડાંની ત્રણ દુકાનો હતી. એમના પિતા ભદ્ર સ્વભાવના ગિરધરલાલભાઈ અને આનંદી એવી માતા મૂળીબહેનના સંસ્કારો તો કે. લાલને મળ્યા હતા, પણ બગસરામાં અસ્પૃશ્યતાનિવારણ, ખાદી-પ્રવૃત્તિ અને બાળકેળવણી માટે જીવનભર કાર્ય કરનાર એમનાં કુટુંબના સેવાભાવી ગાંધીવાદી વડીલ લાલચંદબાપાનો એમના જીવન પર સવિશેષ પ્રભાવ હતો. ગાંધીજી બગસરામાં આવતા, ત્યારે એક પટ્ટણીને ત્યાં અને બીજા લાલચંદબાપાને ત્યાં ઊતરતા. એ સમયે બગસરાના પ્રસિદ્ધ ચોફાળ એમની દુકાનમાં

બગસરામાં અસ્પૃશ્યતાનિવારણ, ખાદી-પ્રવૃત્તિ અને બાળકેળવણી માટે જીવનભર કાર્ય કરનાર એમનાં કુટુંબના સેવાભાવી ગાંધીવાદી વડીલ લાલચંદબાપાનો એમના જીવન પર સવિશેષ પ્રભાવ હતો. ગાંધીજી બગસરામાં આવતા, ત્યારે એક પટ્ટણીને ત્યાં અને બીજા લાલચંદબાપાને ત્યાં ઊતરતા. એ સમયે બગસરાના પ્રસિદ્ધ ચોફાળ એમની દુકાનમાં વેચાતા હતા અને આજે પણ મહાત્મા ગાંધીજીએ સ્પર્શ કરેલ કેટલીક વસ્તુઓનો સંગ્રહ બગસરાના એમના બાલમંદિરમાં મળી આવે છે.

વેચાતા હતા અને આજે પણ મહાત્મા ગાંધીજીએ સ્પર્શ કરેલ કેટલીક વસ્તુઓનો સંગ્રહ બગસરાના એમના બાલમંદિરમાં મળી આવે છે.

આ જ ભાવનાનો પ્રતિધ્વનિ હોય, એ રીતે કે. લાલના જાદુપ્રયોગોમાં એમણે મહાત્મા ગાંધીજી અને ગાંધીભાવનાને જીવંત કર્યા હતાં. જૈન ધર્મના પ્રભાવને પરિણામે જાદુમાંથી હિંસાની બાદબાકી કરી હતી, તો ગાંધીપ્રભાવને કારણે એમણે સિદ્ધિ અને સમૃદ્ધિની વચ્ચે સાદાઈભર્યું જીવન પસંદ કર્યું હતું.

મહાનગર મુંબઈના માટુંગામાં કે. લાલા જાદુપ્રયોગો ચાલતા હતા. જે નગરમાં જાય, એને એ ઘેલું લગાડે. મુંબઈમાં ભારતીય વિદ્યાભવનમાં એમના પ્રયોગોએ એવું આકર્ષણ જમાવ્યું હતું કે એની માઠી અસર મુંબઈમાં ભજવાતાં નાટકો પર પડવા લાગી. ચલચિત્ર જગતના પ્રસિદ્ધ કલાકારો કે રાજકારણના જાણીતા નેતાઓ એમની ખ્યાતિ સાંભળીને એમના જાદુપ્રયોગો નિહાળવા આતુર રહેતા. મુંબઈના ચોપાટીના ભારતીય વિદ્યાભવનના સભાગૃહ પછી એમણે માટુંગામાં એમના શોનો પ્રારંભ કર્યો. એમની સતત વધતી જતી પ્રસિદ્ધિ અને લોકચાહના જોઈને એમના હરીફોને ચિંતા થવા લાગી. એમાં પણ અમદાવાદના એક આયોજક અને બંગાળના એક પ્રસિદ્ધ જાદુગરે એવો પ્રપંચ રચ્યો કે જેથી જાદુના જગતમાંથી સદાને માટે કે. લાલનું નામનિશાન મિટાવી શકાય.

એક તો જાદુકલા એ બંગાળનો ઇજારો, એમાં કોઈ ગુજરાતી આટલી મોટી નામના અને ચાહના મેળવે તે કેમ ચાલે? બીજું એ કે જાદુગર કે. લાલે વિશ્વમાં સૌથી વધુ ઝડપથી જાદુના પ્રયોગો મંચ પર રજૂ કર્યા અને તેમાં વળી આકર્ષક વેશભૂષા, કર્ણમધુર સંગીત, ભારતીયતાની છાપ, દેશવિદેશની સફરોના અનુભવ વગેરેનો સમાવેશ કર્યો. આ કારણે એમના જાદુપ્રયોગોમાં દર્શકોની ભીડ ઊભરાવા લાગી. કે.લાલે પોતાના ખેલોને સંસ્કારી અને કૌટુંબિક મનોરંજનનું સ્વરૂપ આપીને બાળકથી માંડીને વૃદ્ધ સુધીના સહુ કોઈને એમા રસ લેતા કર્યા. નાનાં બાળકોને માટેનો જાદુનો ખેલ સમગ્ર પરિવારના મનોરંજનનું પ્રિય સાધન બની રહ્યો.

કે. લાલના પ્રયોગોએ મેળવેલી વ્યાપક લોકપ્રિયતા જોઈને અમદાવાદના બે આયોજકોની દોરવણીથી બંગાળના એક પ્રસિદ્ધ જાદુગર કે. લાલના વિશાળ કાફલામાં પોતાના માણસને સામેલ કરી દીધો. કે. લાલ એ સમયે કોલકાતામાં રહેતા હોવાથી એમના કાફલાના મોટા ભાગના માણસો બંગાળી હતા, આથી આ માણસ સાહજિક રીતે સહુમાં ભળી ગયો.

મુંબઈના માટુંગામાં કે. લાલના શોમાં જનમેદની ઊભરાવા લાગી. કે. લાલના જાદુપ્રયોગોમાં લેડી-કટિંગનો એક પ્રયોગ આવે. મહાન જાદુગર હોરિશ ગોલ્ડિંગે લેડીકટિંગનો આ પ્રયોગ આપણા આ જગતને આપ્યો હતો. આ પ્રયોગ કરતી વખતે ઘણા જાદુગરો બંધ પેટીમાં છોકરીને પૂરીને કાપતા હતા, જ્યારે કે. લાલે એમાં પરિવર્તન કર્યું અને એ છોકરીને ટેબલ પર સુવાડીને એના પેટના ભાગને સહુ કોઈ જોઈ શકે તેમ કાપતા હતા. એથીય વિશેષ આગળ વધીને એના શરીરના બે ભાગ છૂટા પાડીને દર્શકોને બતાવતા પણ હતા! ત્યારબાદ થોડી જ ક્ષણોમાં એ છોકરી થિયેટરના દરવાજામાંથી દાખલ થઈ પ્રેક્ષકોની હરોળ વચ્ચેથી દોડીને સ્ટેજ પર આવતી હતી. આમાં વીજળીની મોટર દ્વારા આરી-કરવત ફરતી હોય અને એ આરીની બાજુના લોખંડના સળિયાને હાથથી મજબૂત રીતે પકડીને એ છોકરીના પેટ પર ફેરવી એના શરીરના બે ટુકડા છૂટા પાડતા હતા.

બંને સળિયા પરના નટબોલ પેલા કાવતરાબાજે ઢીલા કરી દીધા હતા. એટલે થાય એવું કે આરી-કરવત ફરવાની શરૂ થાય એટલે ઉપરના નટબોલ ઢીલા હોવાથી એ આરી કરવત કાં તો એ છોકરી પર જોશભેર પડે. જો એ આરીને સામે જવા દે, તો નજીકની બેઠકમાં બેઠેલા પ્રેક્ષકો પર પડે અને શું થાય એની કલ્પના કરવી પણ મુશ્કેલ હતી જો એ આખીય લોખંડના હાથાવાળી કરવત પોતે પોતાની તરફ લઈ જાય, તો એ સ્વયં ખતમ થઈ જાય.

આ કટોકટીભર્યા પ્રસંગનું વર્ણન કરતાં કે. લાલે એક વાર કહ્યું હતું કે, ‘એમને એમની નજર સમક્ષ દેવદૂત જેવી એક તેજસ્વી આકૃતિ દેખાઈ અને એ આકૃતિએ એમને સંકેત આપ્યો કે સાવધ થઈ જાય!’

વળી આ ઘડીએ શો અધવચ્ચે અટકાવીને બંધ રાખવાની તો વાત જ નહોતી. કારણ કે ઝિંદાદિલ જાદુગર જિંદગીને જંગ અને મૃત્યુને રંગ માનીને ખેલ કરતો હોય છે. એના વ્યવસાયની એ પવિત્ર આચારસંહિતા હોય છે કે જાદુગર ક્યારેક પોતાની ભૂલ થાય કે પ્રયોગ નિષ્ફળ જાય તેમ લાગે, છતાં એને અધવચ્ચેથી અટકાવતો નથી; ભલે પોતાની ભૂલને કારણે મોતને ભેટવું પડે. આને કારણે તો સામેથી છોડેલી બંદૂકની ગોળી દાંત પર પકડનાર ચિંગ લિંગ શુ, હળાહળ ઝેર પીનાર અલ્લાબક્ષ અને જાદુગરોના ભિષ્મપિતામહ સમા હેરી હુડિની (તાળું મારેલી પેટીમાં પોતાને રાખી દરિયાના પાણીમાં

ફેંકવામાં આવે અને એ થોડીક ક્ષણોમાં બહાર નીકળે) જેવા મહાન જાદુગરો જાદુપ્રયોગો કરતા શહીદ થયા હતા. એમણે પ્રયોગને થોભાવી દેવાને બદલે મૃત્યુને સ્વીકારવું વધુ પસંદ કર્યું હતું.

ઝિંદાદિલ જાદુગર કે. લાલે કોઈ પણ ભોગે આ પ્રયોગ પૂર્ણ કરવાનું નક્કી કર્યું. ઈષ્ટ દેવનું સ્મરણ કરીને ઢીલા બોલ સાથે બાવડાના પૂરા બળથી આરીના બે હાથાને ઊંચકીને એ બંગાળી છોકરી પર પ્રયોગ કર્યો અને સફળ થયા. એમણે સ્ટેજના ખૂણા પર દૃષ્ટિ ફેરવી, અને જોયું તો પુલીના નટબોલ ઢીલા કરનાર માણસ ત્યાં ઊભો-ઊભો ધૂજતો હતો.

શો પૂરો થયો, પણ કે. લાલના મનમાં પ્રચંડ ઝંઝાવાત સર્જાયો. માણસ આટલો દુષ્ટ અને નિર્દય બની શકે ખરો? જ્યાં હરીફાઈમાં માનવીઓને માખીની જેમ મસળી નાંખવાનું વિચારાતું હોય, એવો જાદુનો ખેલ ચાલુ રાખવો શા માટે? જ્યાં માણસ માણસાઈ નેવે

મુકીને મોતનો કાસદ બનતો હોય, તેવો ખેલ કરીને કરવું શું? બીજી બાજુ કોલકાતાની કાપડની દુકાન એમને બોલાવતી હતી. પિતા ગિરધરભાઈને પણ એમ થતું હતું કે પુત્ર આવા જોખમી વ્યવસાયને બદલે દુકાન સંભાળે તો વધુ સારું!

આ ઘટનાને પરિણામે કે. લાલ અત્યંત હતાશ બની ગયા. હાથ અને ખભામાં ભારે કળતર થતું હતું. એમને થયું કે હવે આ પ્રયોગો કરવાનો કોઈ અર્થ નથી. એને બદલે કોલકાતા પાછો જોઉં, કુટુંબીજનો સાથે નિરાંતનું જીવન ગાળું અને ધીકતી કમાણી કરતી કે. છોટાલાલ એન્ડ સન્સની કાપડની દુકાનમાં બેસી જાઉં.

એમણે તત્કાળ પોતાના બાકીના શો રદ કરવાની જાહેરાત કરી. જીવનમાં ક્યારેય આવી અમાનુષી વૃત્તિ કલ્પી નહોતી. કે. લાલ પોતાના કોલકાતાના નિવાસસ્થાનમાં પાછા ફર્યા. સહકર્મીઓને સારી એવી રકમ આપીને અલવિદા આપી. જાદુનો તોતિંગ સામાન કોઈ ગોદામમાં ખડકી દીધો. એમના શોના આયોજકોને કહી દીધું કે હવે કોઈ નવા શહેરમાં જાદુપ્રયોગો માટે બુકિંગ કરશો નહીં. હું કોલકાતા પાછો ફરું છું.

જિંદગી અને મોત વચ્ચેના દાવપેચ જેવા એ શો પછી કે. લાલ ઢગલો થઈ ગયા. મન એટલું બધું ઉદાસીન અને વેદનાગ્રસ્ત બની ગયું હતું કે કોલકાતા ગયા પછી કેટલાય દિવસ તો પથારીમાં વિચારમગ્ન સ્થિતિમાં સૂઈ રહ્યા. ભૂતકાળની એ ઘટના એમને સતત કોરી ખાતી હતી. કશું કરવાનું મન થતું નહોતું. દિવસોના દિવસો સુધી ઘરમાં બેસી રહ્યા. અશક્તિ એટલી આવી ગઈ કે. પલંગ પરથી નીચે ઊતરવું પણ મુશ્કેલ બન્યું. આખી જિંદગી જે કલાસાધના માટે હોમી દીધી હોય, એ આખીય જિંદગી એક ઘટનાથી ભસ્મીભૂત થઈ જાય, ત્યારે કેવું થાય!

કે. લાલના જાદુપ્રયોગોમાં એમણે મહાત્મા ગાંધીજી અને ગાંધીભાવનાને જીવંત કર્યા હતાં. જૈન ધર્મના પ્રભાવને પરિણામે જાદુમાંથી હિંસાની બાદબાકી કરી હતી, તો ગાંધીપ્રભાવને કારણે એમણે સિદ્ધિ અને સમૃદ્ધિની વચ્ચે સાદાઈભર્યું જીવન પસંદ કર્યું હતું.

પત્નીનાં ઘરેણાં વેચીને, કુટુંબથી જાદુકલાની વાત ગુપ્ત રાખીને, રાતોની રાતો સુધી જે કલા શીખવા માટે અથાક પ્રયત્ન કર્યો હોય અને કલાગુરુઓનાં ચરણો ચાંપ્યાં હોય, એ કલાને જ ભૂલી જવી એ તો હૃદય ઉતરડી નાંખવા જેવું હતું. કે. લાલે પોતાના પ્રિય સ્વજન જયભિષ્મુને વજ્રાઘાતની ઘટનાને વર્ણવતો એક લાંબો કાગળ લખીને વાત કરી. કે. લાલ કોલકાતામાં અને જયભિષ્મુ અમદાવાદમાં; પરંતુ જયભિષ્મુએ જાણ્યું કે કે. લાલે જાદુપ્રયોગોને સદાને માટે તિલાંજલિ આપી દીધી છે, ત્યારે એમનું મન અતિ વિશ્લેષ્ય થઈ ગયું. એમણે કે. લાલને પત્ર લખ્યો,

‘સાહસ એ તો કલાકારનું જીવન છે અને મુશ્કેલી એ એનો માર્ગ છે. એ માર્ગ ચાલતાં અવરોધ આવે એટલે પાછા ફરવાનું ન હોય, હારી ખાવાનું ન હોય. એમાં આગળ વધવાનું હોય. કલા કુરબાની માગે છે. જે કુરબાની આપી શકે એ જ કલાકાર અને એવો કલાકાર, કે. લાલ, તમારા આત્મામાં ધબકે છે. આથી આમ નિરાશ થઈને બેસી ન જાવ. આત્માના ધબકાર અને હૃદયના થડકાર સાથે એ કલાકારને પુનર્જીવિત કરો.’

જયભિષ્મુના આ પત્રે કે. લાલના મન પર ઘેરાયેલા હતાશાનાં થોડાં વાદળો વિખેર્યાં. એવામાં બીજે દિવસે જયભિષ્મુનો બીજો પત્ર આવ્યો. ‘જન્મે તું જૈન છે, વીર વસ્તુપાળ અને તેજપાળનો વંશજ છે. તારી રંગોમાં તો વીરતા વહે છે, કાયરતા નહીં. મેદાનમાં લડી લેવાનું ખમીર તારી પાસે છે. મેદાન છોડીને ભાગી છૂટવાની નામદર્દઈ નહીં.’

આમ રોજેરોજ જયભિષ્મુનાં પત્રો આવતા જાય અને કે. લાલના મન પર જામેલી હતાશા ધીરે ધીરે દૂર થતી જાય. પછી તો એવી ઘડી આવી કે, કે. લાલ પોતાના આ પ્રિય લેખકના ઉત્સાહપ્રેરક પત્રની કાગડોળે રાહ જોવા લાગ્યા. એમનો એક એક પત્ર કલાકારના આત્માને વધુ ને વધુ જાગ્રત કરતો હતો.

એક વાર લખ્યું, ‘પ્રિય કે. લાલ, તારો જન્મ વેપારી થવા માટે નહીં, બલ્કે કલાકાર થવા માટે બન્યો છે. સમાજમાં વેપારી તો મોટી સંખ્યામાં મળશે, કલાકાર તો આખાય યુગમાં ક્યારેક પ્રગટતું પુષ્પ છે. માટે કાપડની દુકાને બેસીને વેપારી બનીને સુખેથી જિંદગી ગાળવાનો વિચાર છોડી દે. એવું જીવનારા ક્યાં ઓછા છે? તું તો ઉપરવાળાના સંકેતને કારણે કલાકાર બન્યો છે. ઈશ્વરની અપાર કૃપા હોય તો કલાકાર બનાય. તારે તો હજી ભારતની જાદુકલાનો વિશ્વભરમાં ડંકો વાગડવાનો છે.’

આમ કે. લાલ પર જયભિષ્મુના પત્રોની અનરાધાર વર્ષા થવા લાગી અને એનાથી એમનું કલાકારનું દિલ પીગળી ગયું. કાપડની દુકાને બેસવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો અને ફરી વાર કલાના સ્વપ્નો સેવવા લાગ્યા. એવામાં વળી ફરી એક કાગળ આવ્યો.

‘સાજો થઈને પહેલો શો તું અમદાવાદમાં અને તે પણ મારા નેજા નીચે કર. હું તારી પડખે છું.’ (શ્રી રજનીકુમાર પંડ્યાએ લીધેલી કે.

લાલની મુલાકાત, ગુ. સ. ૨૮મી ડિસેમ્બર, ૧૯૮૬.)

જયભિષ્મુના આ પત્રે કે. લાલમાં રહેલા કલાકારને જગાડ્યો. ગમે તે થાય, પણ હવે ફરી જાદુના પ્રયોગો કરવા છે. ઘરમાં સહુ વિચારવા લાગ્યા કે પાછી જાદુવિદ્યાની ધૂન ક્યાંથી એમને માથે સવાર થઈ ગઈ. જયભિષ્મુના પત્રોએ એમનામાં એવું ચેતન જગાડ્યું કે એમણે ફરી પુરાણો કાફલો ભેગો કર્યો અને જાહેર કર્યું કે ‘હવે આપણે અમદાવાદથી શોનો પુનઃ આરંભ કરીશું.’

આ સાંભળીને કેટલાક સહકલાકારો વિચારમાં અને ચિંતામાં પડ્યા. વાત એવી હતી કે પેલા બંગાળી જાદુગરને ઉશ્કેરનારા અમદાવાદના બે આયોજકો હતા; કારણ એટલું હતું કે અમદાવાદમાં કે. લાલે એમને શોનું આયોજન સોંપ્યું નહોતું, તેથી એ સમયે એ ગુજરાતી આયોજકોએ કે. લાલને એમનું ધનોત્પનોત કાઢી નાંખવાની ધમકી આપી હતી. ગુસ્સે ભરાયેલા અને દ્વેષથી ડંખતા આયોજકોએ અકળાઈને પેલા બંગાળી જાદુગરનો સાથ લીધો અને કહ્યું કે ‘તમે અમદાવાદ આવો, શો કરો અને ભવ્ય સફળતા મેળવો, પરંતુ એ પહેલાં તમારે કે. લાલનો સિતારો ઝાંખો કરવો પડશે.’ આથી બંગાળી જાદુગરે આ પ્રપંચ રચ્યો હતો. હવે કે. લાલ માટે સમસ્યા એ હતી કે અમદાવાદમાં પેલા ષડ્યંત્રકારી આયોજકો તો હાજરાહજૂર બેઠા છે; તેનું શું? એમણે જયભિષ્મુને વાત કરી, ત્યારે જયભિષ્મુએ કહ્યું,

‘વાહ, આ તો વધુ સારું. ઝેરી વૃક્ષનું મૂળ ઉખેડવાનું બનશે. તમે નિરાંતે અમદાવાદ આવો. હું તમારા દરેક શોમાં હાજર રહીશ અને કોઈ ઊંની આંચ નહીં આવે.’

જયભિષ્મુએ પોતાના પરમ સ્નેહી શ્રી શાંતિલાલ શાહ (તંત્રી: ગુજરાત સમાચાર) ને અથથી ઇતિ ઘટના કહી. શ્રી શાંતિલાલ શાહે કહ્યું, ‘હું પણ તમારી સાથે છું. કે. લાલને કહેજો કે કશી ફિકર કરે નહીં.’ પછી તો રોજ જયભિષ્મુ અને એમના મિત્ર નાનુભાઈ શાસ્ત્રી એય. કે. આર્ટ્સ કૉલેજના સભાગૃહમાં યોજાયેલા કે. લાલના શો સમયે જાય. જયભિષ્મુને આંખે કાળો મોતિયો હોવાથી જોવાની પારાવાર મુશ્કેલી હતી, પણ આવી મુશ્કેલીઓની પરવા કરે કોણ? કેટલાય દિવસો સુધી આ બંને મિત્રો કે. લાલના જાદુના શોમાં ગયા. કે. લાલની આસપાસ સ્નેહ અને સુરક્ષાનો જાણે કિલ્લો રચી દીધો. અને ફરી કે. લાલનો જાદુ સર્વત્ર ફેલાવા લાગ્યો.

જયભિષ્મુની હયાતીમાં અને એમના અવસાન પછી જાદુગર કે. લાલ સદૈવ ખુલ્લા દિલે ભાવપૂર્વક કહેતા,

‘હું જાદુના તખ્તા પર પાછો આવ્યો અને વિશ્વખ્યાત બન્યો, એના મૂળમાં બાલાભાઈ-(જયભિષ્મુ)નાં પ્રેરણા અને સાહસ છે.’

(ક્રમશઃ)

૧૩/બી, ચંદ્રનગર સોસાયટી, જયભિષ્મુ માર્ગ, પાલડી,
અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૭. ટેલિફોન : ૦૭૯-૨૬૬૦૨૬૭૫.
મોબાઈલ : ૦૯૮૨૪૦૧૯૮૨૫

ધર્મ એક સંવત્સરી એક

□ સંવત્સરી વાદ-વિવાદ

(જૈન શાસનની એકતા માટે આ ચર્ચા આગળ વધારતા, 'મહાવીર મિશન'ના ઑગસ્ટ-૨૦૧૨ના અંકમાં પ્રસ્તુત થયેલ સંપાદકીય લેખ 'પ્ર.જી.'ના વાચકો અને જૈન શાસનને અર્પણ.

પ્રત્યેક અંકે આ ચર્ચા-ચિંતન પ્રસ્તુત થશે. જૈન શાસન — સંઘોના વિચાર આવકાર્ય છે.

લેખ હિંદીમાં છે, એટલે એ ભાષામાં જ ગુજરાતી અક્ષરમાં પ્રસ્તુત છે.)

સમ્વત્સરી પર્વ એક હી દિન ક્યોં નહીં?

બડે હર્ષ કા વિષય હૈ કિ ઈસ વર્ષ ચાતુર્માસ ૪ માહ કે સ્થાન પર ૫ માહ કા હૈ. ઈસ વર્ષ ૨ ભાદવા હોને કે કારણ હમૈં તપ, ત્યાગ, ધર્મ, ધ્યાન જ્યાદા કરને કા અવસર પ્રાપ્ત હુઆ હૈ. યહ સર્વ વિદિત હૈ કિ ભાદવા મહીને મૈં હી સ્થાનકવાસી જૈન સમાજ કા મુખ્ય પર્વ સમ્વત્સરી યા પર્યૂષણ પર્વ આતા હૈ તથા આઠ દિન કી તપસ્યા પૂર્ણ કરને કે પશ્ચાત્ સમ્વત્સરી પર્વ કો સમ્પન્ન કિયા જાતા હૈ. અબ પ્રશ્ન યહ હૈ કિ સમ્વત્સરી કબ મનાઈ જાયે. પિછલે કઈ લેખોં મૈં યહ લિખ ચુકા હૂં કિ જૈન સમુદાય કઈ સમ્પ્રદાયોં મૈં વિભક્ત હૈ. દિગંબર, શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક, સ્થાનકવાસી એવમ્ તેરાપંથી તો મુખ્ય હૈ હી લેકિન સ્થાનકવાસી મૈં ભી કઈ સમ્પ્રદાયોં કા જન્મ હો ચૂકા હૈ. હમ સભી અપની-અપની ઢપલી અપના-અપના રાગ અલાપ રહે હૈ. ઈસીલિયે આજ શાસન પ્રશાસન મૈં હમારી બાત સુની યા માની નહીં જાતી.

મુખ્ય વિષય પર આતે હુએ કિ સમ્વત્સરી પર્વ એક હી દિન ક્યોં નહીં? સ્થાનકવાસી સમાજ કા એક વર્ગ ઈસ પર્વ કો ભાદવા કે પહલે મહીને મૈં મના રહા હૈ તો દૂસરા વર્ગ ભાદવા કે દૂસરે મહીને મૈં. પહલે હી અલ્પ હોતે હુએ હમ ઔર અલ્પ હોતે જા રહે હૈ. પહલે મહીને મૈં સમ્વત્સરી પર્વ મનાવે વાલે વર્ગ કા તર્ક હૈ કિ ચાતુર્માસ દિન કે પ્રારમ્ભ સે ૫૦વૈં દિન સમ્વત્સરી પર્વ મનાયા જાતા રહા હૈ. જબકિ દૂસરા વર્ગ ચાતુર્માસ કે અંતિમ દિનોં સે પહલે દિનોં કો સમ્વત્સરી પર્વ મનાવે કો તર્ક સંગત કહ રહા હૈ. દેખિએ કેસી સ્થિતિ

હો ગઈ હૈ. હમારી ઇન દોનોં મહીનોં મૈં હી હમ ભિન્ન ભિન્ન નજર આએંગે કહાં તો હમ ચારોં સમુદાયોં કો એક હોને કી બાત કરતે હૈં ઔર કહાં હમ એક હી વર્ગ કે કિતને ટુકડે કરને મૈં લગે હુએ હૈ. આજ સમાજોં કી જો સ્થિતિ હૈ બડી હી દયનીય હૈ ઔર ઉપરોક્ત સ્થિતિયોં સે તો ઔર ભી દયનીય હો ગઈ હૈ. દિલ્લી જૈન મહાસંઘ દિલ્લી કે સમસ્ત સ્થાનકવાસી જૈન સમાજ કા પ્રતિનિધિત્વ કરતા હૈ ઔર દિલ્લી કે કુછ સંઘોં મૈં સમાજ કે ગઠન પર વિવાદાસ્પદ પ્રકરણોં કા જન્મ હો રહા હૈ તથા આપસી મનમુટાવ વ ભેદભાવ બઢ રહા હૈ એસી સ્થિતિ સમાજ મૈં યુનાવ ન કરવાના યા યુનાવો સે સંતુષ્ટ ન હોને કે કારણ ભી હૈ.

શ્રાવક ક્યા કરે. આજ શ્રાવક કી સ્થિતિ કમજોર હૈ. પ્રાયઃ શ્રાવક વર્ગ મૈં કુછ એસે ભી શ્રાવક હૈ, જિનકી મનોદશા હમેશા સંઘ બિખરાવ કી રહતી હૈ ઔર વહ વર્ગ એસી સ્થિતિ કા લાભ ઉઠાના ચાહતા હૈ. યદિ હમ સમય રહતે નહીં ચેતે તો સમાજ મૈં બિખરાવ નિશ્ચિત હૈ. અતઃ ઈસ વિષય પર ચતુર્વિધ શ્રીસંઘ કો અપની સોચ બદલની હોગી. હમ સબ કો એક મંચ પર આના હોગા. સ્થાનકવાસી સમાજ હી એક હો જાએ તો અન્ય સમાજોં કો હમારે સે પ્રેરણા મિલેગી. જિસ ભી શ્રીસંઘ મૈં કોઈ મનમુટાવ યા બિખરાવ હૈ, સમ્વત્સરી પર્વ પર સભી મહાનુભાવ યહ શપથ લે કિ હમૈં એક હોના હૈ તથા આપસ મૈં એક દૂસરે સે સચ્ચી ક્ષમાચાચના કર વિગત દેખોં કો દૂર હટાના હૈ. યહી હમારી ઈસ પર્વ

કો મનાવે કી સાર્થકતા સિદ્ધ હોગી. અતઃ સમ્વત્સરી મહાપર્વ કો એક હી દિન મનાવે કા કોઈ ફાર્મૂલા અપનાના હોગા તભી હમારી એકતા, સમન્વય એવં સુદૃઢતા સમાજ કે સામને આએગી ઔર શાયદ શાસન પ્રશાસન મૈં ભી હમારી બાત સુની વ માની જાયેગી. ઈસ વિષય પર ચતુર્વિધ શ્રીસંઘ કે વિચાર વ સુઝાવ સાદર આમંત્રિત હૈ. * * *

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘને પ્રાપ્ત થયેલ અનુદાન

પ્રબુદ્ધ જીવન નિધી ફંડ

૩૭૦૦૦ એમ. કે. શેઠ ચેરિટી ટ્રસ્ટ
(૭૪) મી વર્ષગાંઠ પૂ. સરયુબેન મહેતા, લોર્ડ કૃપાળુદેવ ભક્તજનો નિમિત્તે

૧૦૦૦૦ શેઠશ્રી કલ્યાણજી એન. છેડા
૫૦૦૦ ગોહિલ ડાય કેમ પ્રા. લિ.
(કિરિટભાઈ ગોહિલના પુત્ર ચિ. હાર્દિકના લગ્ન પ્રસંગે)

૫૦૦૦ શ્રી રતનચંદ ભોગીલાલ પારેખ
૨૫૦૦ શ્રી પ્રવિણ ડી. ખોના

૫૯૫૦૦

નવનિર્માણ મકાન ફંડ

૫૦૦૦ શ્રી રતનચંદ ભોગીલાલ પારેખ
૫૦૦૦

લોક સેવા સંઘ થોરડી : આર્થિક સહાય કરવા માટે નોંધાયેલી રકમની યાદી

૨૧૮૫૩૯૯ આગળનો સરવાળો

૫૩૭૫ શ્રી કિરણ શેઠ યુ.કે. (\$ 100)

૫૦૦૦ શ્રી રતનચંદ ભોગીલાલ પારેખ

૨૧૯૫૭૭૪

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ દ્વારા ૭૮મી પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા સંપન્ન

(તા. ૧૨ મી સપ્ટેમ્બર ૨૦૧૨ થી તા. ૧૯ મી સપ્ટેમ્બર ૨૦૧૨)

ત્રિપદીમાંથી જ દ્વાદશાંગીની રચના થઈ છે.

ડૉ. પાર્વતીબહેન નેણશી ખીરાણીએ ‘ત્રિપદી’ વિશે જણાવ્યું હતું કે વિચાર એ થિયરી છે અને આચાર એ પ્રેક્ટીકલ છે. મનુષ્યને આ બંનેની જરૂર છે. આ વાત આચારાંગ આદિ દ્વાદશાંગી સૂત્રોમાંથી પ્રાપ્ત થાય છે. આ દ્વાદશાંગીની રચના ત્રિપદીમાંથી કરવામાં આવી છે. તેથી તેને માતૃકાપદ કહેવામાં આવે છે. જેમ માહેશ્વરના ૧૪ સૂત્રોમાંથી પાણિની ઋષિએ આખા વ્યાકરણની અષ્ટાધ્યાયી રચી. તે રીતે ત્રિપદીમાંથી દ્વાદશાંગીની રચના થઈ. વ્યવહારિક રીતે સમજવું હોય તો અંગ્રેજીના ૨૬ અક્ષરમાંથી આખી ભાષા રચાઈ છે. તેથી ૨૬ અક્ષર માતૃકાપદ છે. એ પ્રકારે ત્રિપદી માતૃકાપદ છે.

ભગવાન મહાવીરે ઈન્દ્રભૂતિ ગૌતમની આત્માના અસ્તિત્વ સંબંધી શંકાનું સમાધાન કર્યું હતું. ત્યારપછી ઈન્દ્રભૂતિ ૫૦૦ શિષ્યો સાથે ભગવાનને સમર્પિત થયા હતા. આઘ ગણધર ઈન્દ્રભૂતિએ ભગવાનની પ્રદક્ષિણા કરીને પૂછ્યું હતું કે ભગવાન તત્ત્વ શું છે? ત્યારે ભગવાને ઉત્તર આપ્યો કે જગતના પદાર્થો પ્રતિ સમયે નવા નવા પર્યાયો સ્વરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે. પ્રતિ સમયે તે જૂના પર્યાય સ્વરૂપે વ્યય પણ પામે છે. દ્રવ્ય સ્વરૂપે ધ્રુવ પણ રહે છે. અર્થાત્ તત્ત્વનો પર્યાય ઉત્પન્ન થાય છે, નાશ પામે છે છતાં તત્ત્વ એમ જ રહે છે.

જે પ્રકારે કાપડના વેપારીને કપડું જોતા જ તે અમદાવાદમાં તૈયાર થયું કે ઓરિસ્સામાં, ધોવાથી તે ચઢી જશે કે ઢીલું થશે, ઈસ્ત્રીની જરૂર પડશે કે નહીં તેમજ ટકાઉ છે કે નહીં તેની ખબર પડી જાય છે. ગામડાના અબુધ વ્યક્તિને તેની સમજ નહીં પડે. આ બાબત ગામડાના વ્યક્તિની મંદ ક્ષયોપશમને આભારી છે. ગૌતમ આદિ ગણધરોને, ક્ષયોપશમ એટલો તીવ્ર હોય છે કે ભગવાનના મુખે ત્રિપદી શબ્દ સાંભળતાં જ તેઓને સમસ્ત દ્રવ્યોનું જ્ઞાન થઈ જાય છે. જૈન દર્શનની પરિભાષામાં ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રોવ્યની સમન્વિત અવસ્થાને દ્રવ્ય કહેવાય છે. જે પ્રકારે સમસ્ત શાસ્ત્રોની રચનાનો આધાર માતૃકાપદ અર્થાત્ અકાર આદિ વર્ણાક્ષર છે. તે રીતે સમસ્ત તત્ત્વમીમાંસાનો આધાર ત્રિપદી છે. ઉત્પાદ અને નાશ પર્યાય પરિવર્તનના સૂચક છે. જ્યારે ધ્રુવ પરિવર્ત થાય નહીં એવો અને સ્થિરતાનો સૂચક છે. દ્રવ્ય સત્ છે અર્થાત્ પ્રત્યેક દ્રવ્યમાં અસ્તિત્વ, વસ્તુત્વ, દ્રવ્યત્વ, પ્રદેશત્વ, પ્રમેયત્વ અને અગુરુલઘુત્વ એ છ ગુણો છે.

આપણે પરિવાર અને સ્વજનો આદિ સાથે સંજોગે ભેગા થયા છીએ. આમ સંયોગ થવો એ ઉત્પાદ છે. જેનો સંયોગ છે તેનો વિયોગ પણ છે. તે ન્યાયે આપણો વિયોગ પણ થાય છે. આમ છતાં આત્માનું અસ્તિત્વ કોઈ ને કોઈ સ્વરૂપે હાજર પણ છે. આ જ ધ્રોવ્ય છે. આ હકીકત સમજાઈ જાય તો રાગદ્વેષ ઓછા થાય. આ જ પ્રમાણે વિશ્વમાં

સુખ અને દુઃખ, પ્રેમ અને વેર તેમજ મિત્ર અને શત્રુના પર્યાયની ઘટમાળ ચાલુ જ રહે છે.

ગોડ પાર્ટીકલની સાથે જગત બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિના રહસ્યો શોધવામાં આગળ વધ્યું છે

પત્રકાર જવલંત છાયાએ ‘ગોડ પાર્ટીકલ અને અધ્યાત્મ’ વિશે કહ્યું કે ગોડ પાર્ટીકલની શોધ ગત જુલાઈમાં થઈ. પછી આખી દુનિયા ઝકઝોર થઈ. વાસ્તવમાં તે ગોકેમ પાર્ટીકલ છે પરંતુ અપભ્રંશ થઈને તે ગોડપાર્ટીકલ થયું છે. વિજ્ઞાને પોતાની વિરાટ શોધયાત્રાના માર્ગ ઉપર એક મક્કમ ડગ માંડ્યું છે. બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિના જે રહસ્યો છે તેને શોધવાની દિશામાં વિજ્ઞાન આગળ વધ્યું છે. વિજ્ઞાનીઓના અનુસાર ૧૪ અબજ વર્ષ પહેલાં જ્યારે બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ થઈ ત્યારે તે પ્રકાશમય હતું. તેમાં દ્રવ્ય નહોતું. તે પ્રકાશ અત્યંત ઉંચા તાપમાને અગ્નિરૂપે હતો તે ઠંડો પડ્યો ત્યારે તેમાં કેટલાંક કણ રચાયા. આજે આપણે જે વિશ્વ જોઈએ છે તે ઇલેક્ટ્રોન, પ્રોટોન વિગેરે છે. પાર્ટીકલ ફિઝીક્સનો મૂળ કણ તે હોવાથી વૈજ્ઞાનિક લીઓન લેડમેને તેને ગોડ પાર્ટીકલ કહ્યો છે. ગોડ પાર્ટીકલની શોધની ઘટનાની વાત કરીએ તો ફ્રાન્સ અને સ્વીટ્ઝર્લેન્ડની સીમા ઉપર લાર્જ હેડ્રોન કોલાઈડર નામનું ૨૭ કિલોમીટર લાંબું બોગદું બનાવાયું છે. તે જમીનમાં ૭૦ મીટર ઊંડે હતું. તે ટનલમાં પ્રોટોનના કણ ભયંકર વેગ સાથે અથડાવાયા હતા. તે કણ પૈકી જે હિગ્ઝ બોઝોન છે તે અત્યંત ઉંચી અથડામણે જોવા મળે છે તે બધું નરી આંખે દેખાતું નથી. ફક્ત કમ્પ્યુટરમાં નોંધાય છે. બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિની જે બિગબેન્ગ થીયરી છે તેને આ સંશોધનથી સમર્થન મળ્યું છે.

પ્રસિદ્ધ વૈજ્ઞાનિક પંકજ જોશી કહે છે કે આ સંશોધન બ્રહ્માંડના રહસ્યનો તાગ મેળવવાનું આ પ્રથમ પગથિયું છે. આપણે વિજ્ઞાન અને ધર્મને અલગ માનતા આવ્યા છીએ. વિજ્ઞાન એ બુદ્ધિનો અને ધર્મ એ ભાવના અને હૃદયનો વિષય છે. કહેવાતા બુદ્ધિજીવીઓ ધર્મને અંધતા સાથે જોડે છે. વાસ્તવમાં વિજ્ઞાન અને ધર્મ સૃષ્ટિના બે સમાન આયામ છે. ગોડ પાર્ટીકલ અને અધ્યાત્મ અલગ નથી. વિજ્ઞાન અને અધ્યાત્મ અલગ નથી. બંનેનું ધ્યેય બ્રહ્માંડ કે સર્વથી શક્તિશાળી ઈશ્વરને પામવાનું છે. વિજ્ઞાન ચોક્કસ સિદ્ધાંતો અને થવા સાથે સંબંધી છે. જ્યારે અધ્યાત્મનું માધ્યમ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, સાધના અને હોવા સાથે છે. અને લેબોરેટરીએ શોધેલા કણ ઈશ્વરીય કણ છે કે નહીં. તે તો સમય જ કહેશે. પરંતુ આધુનિક વિજ્ઞાનનો છેડો આપણા ધર્મશાસ્ત્રો સુધી જાય છે જેને પદાર્થ કહેવાય છે. તેની વિજ્ઞાનમાં અલગ શાખા છે. જૈન ગ્રંથો તેને પુદ્ગલ કહે છે. પુદ્ગલ સળંગ કે અખંડ નથી એવી સર્વપ્રથમ સમજ અને વ્યાખ્યા ભારતીય ઋષિએ આપી હતી. આપણે બોઝોન

કણની શોધની વાત કરી હતી તેને તત્ત્વાર્થસૂત્ર ગ્રંથમાં પુદ્ગલનો અંતિમકણ કહેવાયો છે. તેને વિજ્ઞાન ક્વાર્ક કહે છે. આ પુદ્ગલના અંતિમકણને નીરખવા ભૌતિકશાસ્ત્ર ઉંચા ઉજ્જ્વળતામાનથી માંડીને અણુઘડાકા સુધીની વિશાળ શોધ વડે પ્રયાસ કરે છે. જેન શાસ્ત્રોમાં વિજ્ઞાન છે તે જ પ્રકારે હિન્દુ ગ્રંથોમાં પણ વિજ્ઞાનનો મહિમા છે. તૈત્તરીય ઉપનિષદમાં વિજ્ઞાનને બ્રહ્મનો દરજ્જો અપાયો છે. ભગવાન શિવ જેના માટે જાણીતા છે તે ત્રીજું નેત્ર સમયની સર્જન ક્ષમતાનું પ્રતીક છે. મારી અલ્પ જાણકારી વડે હું માનું છું કે તે ત્રીજું નેત્ર આજના લેસર કિરણો છે એમ શ્રી છાયાએ ઉમેર્યું હતું.

આપણે ભૂલનો સ્વીકાર અને તેનું પુનરાવર્તન

ન કરીએ તે પ્રતિક્રમણની સાર્થકતા

જૈન ધર્મના વિદ્વાન ડૉ. સાગરમલ જેને ‘પ્રતિક્રમણ’ અંગે જણાવ્યું કે આપણે ભૂલનો સ્વીકાર કરીએ અને તે ભૂલ ફરીથી કરીએ નહીં તે પ્રતિક્રમણની સાર્થકતા છે.

પ્રતિક્રમણમાં છ બાબતોનો સમાવેશ થાય છે. તેમાં સમત્વની સાધના એટલે સામાયિક, ગુણીજનોની સ્તુતિ, ગુણીજનોને વંદન, પ્રતિક્રમણ, કાયોત્સર્ગ અને પ્રતિ આખ્યાનનો સમાવેશ થાય છે. ચિત્તવૃત્તિને સમત્વ રાખજે એવા ભાવ સાથે ક્રિયા કરવી તે સામાયિક છે. કર્મમાં કુશળતા એ સમત્વયોગ છે. હિન્દુ ધર્મના મહાન ગ્રંથ શ્રીમદ્ ભાગવતમાં પણ લખ્યું છે કે ભગવાનની ઉપાસના કરવી એ તો સમત્વની આરાધના છે.

આપણા મનમાં આગ્રહ-દુરાગ્રહ હોય ત્યાં સુધી તીર્થંકરોની સ્તુતિ કેવી રીતે થઈ શકે ? આપણે તેઓ પાસેથી સ્તુતિ દ્વારા પ્રાણીમાત્ર પ્રત્યે હૃદયમાં મિત્રભાવ રહે એવું માંગવાનું છે. તેઓના ગુણોનું સ્મરણ કરીને આપણે આપણામાં રહેલા દોષોનું દર્શન કરવાનું છે અને પોતે ભવિષ્યમાં તેનાથી દૂર રહી શકે એ માટે પ્રયત્ન કરવાનો છે. તે સ્તુતિ નાણાં કે સંપત્તિ માટે કરવાની હોતી નથી. મને અમુક નાણાં મળશે તો પાંચ ટકા રકમ નાકોડા દાદાને આપીશ અને ૯૫ ટકા મારી પાસે રાખીશ એ વૃત્તિ હડપ કરવાની વૃત્તિ છે. ત્રીજી બાબત વંદનની છે. આપણા આ નવકાર મહામંત્રનો પ્રથમ શબ્દ જ નમો છે. વંદન વિનય છે. મારી ભૂલ હોય તો હું ક્ષમા યાચું છું એમ કહીને સંતોને વંદન કરવાના છે. વિનમ્રતા કે વિનય વિના પ્રતિક્રમણની પ્રક્રિયા પૂર્ણ થતી નથી. ચોથું પ્રતિક્રમણમાં રદ આવશ્યક ચીજોનો ઉલ્લેખ આવે છે. દુવાલ, પગરખાં અને મંજન જેવી આવશ્યક ચીજોનો મર્યાદામાં અને પ્રમાણસર ઉપયોગ કરવાની બાબત આવે છે. પ્રતિક્રમણમાં શબ્દોને લાંબા કરીને બોલવા ન જોઈએ અને ઉચ્ચારણો પણ ખોટા ન હોવા

જોઈએ. શ્રાવકે કયા પ્રકારના વ્યાપાર-વ્યવસાય ન કરવા તેનો ઉલ્લેખ પણ તેમાં છે. પાંચમું, કાયોત્સર્ગ છે. આપણા બધાં દોષો દેહ પ્રત્યેના મમત્વને કારણે આવે છે. તેથી દેહ મમત્વ ન રાખવું એ કાયોત્સર્ગ છે. આપણા ઘણાખરા દોષો દેહ ઉપર મમત્વ રાખવાને કારણે આવે છે તેથી દોષમુક્ત થવા કાયોત્સર્ગ મહત્ત્વનું છે. છઠ્ઠી બાબત પ્રત્યાખ્યાનની છે. તેનો અર્થ ત્યાગ થાય છે. આ જગતની કોઈ પણ કુદરતી સંપત્તિ વસ્તુ મારી નથી મારો અધિકાર માત્ર તેનો ઉપયોગ કરવાનો છે. મારો અધિકાર રસ્તાનો ઉપયોગ કરવાનો છે. બીજાને ત્યાંથી પસાર થતા રોકવાનો અધિકાર નથી એમ ડૉ. સાગરમલ જેને ઉમેર્યું હતું.

મિચ્છામિ દુક્કડમ્નો અર્થ ક્ષમા નહીં પણ હું ભૂલ કબૂલ કરું છું અને ભવિષ્યમાં તે નહીં કહું એવી ભાવના વ્યક્ત કરવાનો છે.

ઈબાદતમાં સાધન સામગ્રી નહીં પણ એકાગ્રતા અનિવાર્ય છે

ઈતિહાસના અભ્યાસુ પ્રા. મહેબૂબ દેસાઈએ ‘ઈસ્લામ-ઈબાદત અને ઈન્સાનિયત’ વિશે જણાવ્યું કે ઈબાદતમાં સાધન સામગ્રી નહીં પણ એકાગ્રતા અનિવાર્ય છે.

ઈબાદત માટે મુસલ્લો (પાથરશુ)ની જરૂર હોય છે પણ તે અનિવાર્ય નથી. તેના માટે એકાગ્રતા આવશ્યક છે. નમાઝ પઢતી વેળાએ તેની આગળથી કોઈએ જવાનું હોતું નથી. ખ્વાજાહસન બસરી ખુદાની ઈબાદતમાં લીન હતા ત્યારે જ એક મહિલાએ આવીને કહ્યું કે તમે શા માટે મારા પતિને દરરોજ પાંચવાર નમાઝ અદા કરવાનું કહેતા નથી. બસરીએ મહિલાને કહ્યું કે તમારો દુપટ્ટો સરખો કરો. પાની ઢાંકો. મહિલાએ કહ્યું, મને માફ કરો, પતિના પ્રેમમાં હું ઘેલી થઈ હોવાથી મને ધ્યાન રહ્યું નહીં. પણ તમે ઈબાદતમાં લીન હતા તોપણ તમારું ધ્યાન મારા વસ્ત્રો ઉપર કેવી રીતે ગયું ? ઈબાદતમાં એકાગ્રતા આવશ્યક છે. કુરાનમાં નમાઝ પઢવાની પદ્ધતિ લખવામાં આવી નથી. એકવાર મહમ્મદ પયગંબર સાહેબે તેમની દીકરી ફાતીમાને કહ્યું: દીકરી, મને આજે ઉંઘ આવતી નથી. દીકરીએ કહ્યું: આજે સાંજે અબુબકર આવ્યા હતા. તેઓ કેટલીક સોનામહોર અને ચીજ-વસ્તુઓ આપી ગયા છે. મહમ્મદ સાહેબે તત્કાળ દીકરીને કહ્યું: તે બધી સોનામહોર અને ચીજ-વસ્તુઓ ગરીબોને વહેંચી આવ તેથી મને ઉંઘ આવશે. ઈસ્લામ તલવારના જોરે પ્રસરેલો ધર્મ નથી. લાઈફાફીદી કહે છે કે ધર્મની બાબતમાં બળજબરી કરીશ નહીં. જો તેમ કરીશ તો ધર્મ ચૂકી જઈશ. ઈસ્લામમાં ત્રણ પ્રકારના પાડોશી છે. પાડોશી, સહકર્મચારી અને મુસાફરીમાં સાથે હોય તે. પયગંબર સાહેબે કહ્યું છે કે તારી વાણીથી પાડોશીને દુઃખી કરી નહીં.

(ક્રમશઃ)

● અહિંસા પરમ શ્રેષ્ઠ માનવ ધર્મ છે. પશુબળથી તે અનેકગણું મહાન અને ઉચ્ચ છે.

● અહિંસા કેળવવા માટે આપણે સૌથી પહેલાં નિત્ય જીવનમાં, પારસ્પરિક વ્યવહારમાં સત્ય, નમ્રતા, સહિષ્ણુતા, પ્રેમ અને કરુણા આદિ ગુણોને વિકસાવવા પડશે.

પુસ્તકનું નામ : ‘પ્રજાવત્સલ રાજવી’

ડૉ. ગંભીરસિંહજી રચિત ‘પ્રજાવત્સલ રાજવી’ વિષે વિદ્વાન ડૉ. ધનવંત શાહ કહે છે, ‘આ ગ્રંથ માત્ર સંદર્ભગ્રંથ નથી, એ સદ્ભાવના અને સદ્ચરિત્રની આરતી ઉતારતો ગ્રંથ છે.’

સાહિત્યકાર ગુણવંત શાહે આ ગ્રંથને સાહિત્ય અને સંશોધનના સંગમરૂપ વર્ણવ્યું છે.

૬૩૨ પાના અને ૪૦૦થી વધારે સદા અને રંગીન ફોટો-ચિત્રોવાળું, ૬૦૦/- રૂ.ની કિંમતના આ પુસ્તકની બે મહિનામાં ૩૦૦૦ નકલો વેચાઈ ગઈ.

જે પ્રજાવત્સલ રાજવી કૃષ્ણકુમાર સિંહજીના જીવન અને કાર્ય વિશે આ ગ્રંથની રચના થઈ તેમનો પરિચય આ પ્રમાણે છે. પ્રજાવત્સલ કુમારસિંહજી ભારતના એક મોટા ગજાના રાજવી તરીકે ઉત્તમ રાજવી હતા. પિતા ભાવસિંહજીના મૃત્યુ પછી તેમનો રાજતિલકવિધિ થયો ત્યારે તેમની ઉંમર માત્ર સાત વર્ષની હતી. પ્રભાશંકર પટ્ટણીએ તેમને અભ્યાસ અને શાસન વ્યવસ્થાની તાલીમ આપી. ૧૯૩૧માં તેમનો રાજ્યાભિષેક થયો. કૃષ્ણકુમારસિંહજી અઢારસો પાદરના ઘણી તરીકે ઓળખાતા હતા.

કૃષ્ણકુમારસિંહજીએ દેશી રાજ્યોના વિલીનીકરણ વખતે દેશની એકતાનું મહત્વ સમજી સાત સૈકા જૂની પોતાની રાજ્યસત્તા છોડવાનો નિર્ણય કર્યો અને મહાત્મા ગાંધીજીને પોતે સામે ચાલીને આ નિર્ણય બતાવ્યો. તેમના પત્ની મહારાણી વિજયાબાએ પણ કહ્યું, ‘પ્રજાનું હતું તે પ્રજાને આપ્યું-અમે તો સદ્ભાગી છીએ.’

તત્કાલીન વડા પ્રધાન જવાહરલાલ નહેરૂએ તેમને મદ્રાસના પહેલાં રાજ્યપાલ તરીકે નિયુક્ત કર્યા ત્યારે તેમણે ભાવભીના શબ્દોમાં કહ્યું હતું, ‘હું ગમે ત્યાં હોઉં, પણ ભાવનગરને ભૂલીશ નહીં, આ જન્મ ભાવનગરની પ્રજા માટે ભગવાને મને દીધો છે એટલે મારા પર પહેલો હક આપનો છે. જ્યારે આપને મારી જરૂર હશે ત્યારે આ ચાકર તમારી સેવામાં હાજર થઈ જશે !’

પ્રજાવત્સલ કૃષ્ણકુમારસિંહજીનું જીવન ચરિત્ર ‘પ્રજાવત્સલ રાજવી’ મહારાજાના જન્મ શતાબ્દી વર્ષ ઈ. સ. ૨૦૧૨માં ગ્રંથરૂપે પ્રકાશિત કરાવવામાં આવ્યું તે આપણા સાહિત્યની અને ચરિત્ર સાહિત્યની એક સુખદ ઘટના છે. ડૉ. ગંભીરસિંહજી ગુજરાતી ભાષા સાહિત્યના

સર્જન-સ્વાગત

□ ડૉ. કલા શાહ

પ્રોફેસર, પ્રાચાર્ય અને ૭૩ વર્ષની વયે પીએચ.ડી. માટે સંશોધન કરનાર લેખકે આ ગ્રંથની રચના કરી એ તેમની અભ્યાસ નિષ્ઠાનું પરિણામ ગણાય. આ ગ્રંથ લગભગ પંદરેક વર્ષ સુધી મહારાજાના લેખો, કાર્યો, પુસ્તકો, મુલાકાતો, સંભારણા, સામયિકો, મહારાજાની આદરપાત્ર વ્યક્તિઓ પાસેથી લેખકે માહિતી મેળવી અને આ બધાનો ઉપયોગ કરી, તેમના આંતરસત્વોને સમજી, મનોમંથનનો વિવેકપૂર્ણ ઉપયોગ કરી તૈયાર કર્યો છે. આ ચરિત્રમાં માત્ર ગુણકિર્તન થયું નથી પરંતુ સાહિત્ય કૃતિ નિપજાવવાનો પ્રયત્ન થયો છે.

આ જીવન ચરિત્રમાં આલેખાયેલાં વ્યક્તિચિત્રો ક્યારેક સંક્ષિપ્ત તો ક્યારેક વિસ્તૃત બન્યા છે. આ વ્યક્તિચિત્રોમાં પ્રભાશંકર પટ્ટણીનું વ્યક્તિચિત્ર તેમના ગુણદર્શન કરાવે છે. ‘પ્રભાશંકરે મહારાજાના વિદ્યાભ્યાસમાં જ નહિ પણ તેમના વ્યક્તિત્વના સર્વાંગી ઘડતરમાં ધ્યાન આપ્યું હતું.’

શાંતિ, ધૈર્ય અને સત્યની દેવી સમા મહારાણી વિજયાબાના વ્યક્તિત્વ વિશે લખે છે-‘વિજયા બા મહારાજાના સાચા સહધર્મચારિણી હતા !’

આ ગ્રંથની વિશેષતાઓનો વિચાર કરીએ તો સૌપ્રથમ તેનો આરંભ ચિત્રાત્મક છે. કેટલાંક પ્રકરણનો આરંભ વ્યક્તિચિત્રથી થયો છે. કેટલાંકનો આરંભ સંવાદથી કર્યો છે.

આ ગ્રંથ દ્વારા મહારાજા કૃષ્ણકુમારસિંહજીની છબી ભારતના એક પ્રજાવત્સલ મોટા ગજાના રાજવી તરીકે ઉપસે છે. તેમની ગુણસંપત્તિ, ભાવનાઓ મનોમનન અને મનોચિંતન વગેરેને કારણે આ ગ્રંથ સાહિત્યિક અને રસપ્રદ બન્યો છે.

ડૉ. ગંભીરસિંહે લખેલા પ્રસ્તુત ચરિત્રથી ગુજરાતી ચરિત્ર-સાહિત્યમાં બહુમૂલ્ય ઉમેરો થાય છે અને સાથોસાથ ડૉ. ગોહિલના સાહિત્ય જીવનનું પાસું પણ ઉજાગર થાય છે.

વર્તમાનમાં પ્રત્યેક રાજકારણીઓએ વાંચવા જેવો આ ગ્રંથ એમના કર્મોની શ્રી. જી. બનવો જોઈએ.

X X X

પુસ્તકનું નામ : ગાંધીજી અને અઠવાડિયું લુઈ ફીશરના (‘અ વીક વીથ ગાંધી’)નો અનુવાદ. અનુવાદક : ચંદ્રશંકર પ્રભાશંકર શુક્લ

પ્રકાશક : અક્ષરભારતી પ્રકાશક

૫, રાજગુલાબ શોપિંગ સેન્ટર, વાણિયાવાડ-ભુજ.મૂલ્ય : ૭૦, પાના : ૮૪, આવૃત્તિ : જુન-૧૯૪૪ પુનર્મુદ્રણ-નવેમ્બર-૨૦૧૨.

લૂઈ ફીશર જગપ્રસિદ્ધ પત્રકાર, લેખક અને સાંપ્રત પ્રવાહોના સમીક્ષક હતા. તેઓ દુનિયામાં ધૂમેલા અને તે સમયની ઘટનાઓના સાક્ષી રહેલા. તેમણે વિશ્વભરના અનેક નેતાઓની મુલાકાતો લીધેલી. ઈ. સ. ૧૯૪૨ના જૂન મહિનાના બળબળતા ઉનાળામાં વિશ્વયુદ્ધના દિવસોમાં તેમણે ગાંધીજીની મુલાકાત લીધેલી. તેનું આલેખન આ પુસ્તકમાં કર્યું છે. આ મુલાકાતનું વૈચારિક, ઐતિહાસિક અને દસ્તાવેજી મહત્વ છે. તે ઉપરાંત ગાંધીજીના વ્યક્તિત્વનું સહજ-સ્વાભાવિક, નિર્મળ અને નિખાલસ, હળવું સંવેદનશીલ પાસું પણ આ પુસ્તકમાં નીખરી આવ્યું છે.

લેખક પોતે પ્રસ્તાવનામાં જણાવે છે, ‘ગાંધીજી સાથેની વાતચીત એ મારી જિંદગીનો લહાવો હતો. જીવનમાં નવું ચેતન રેડનારો અનુભવ હતો.’ ગાંધીજી એ સૃષ્ટિનું એક અનુપમ દ્રશ્ય છે. તેમનું વ્યક્તિત્વ અને માનસ સાથેનો સમાગમ આપણા વિચાર અને લાગણીને જાગ્રત કરે છે. ગાંધીજીએ કહેલી એક એક વાત લેખકે શબ્દશઃ નોંધી રાખી હતી અને તે તમામ વાત પુસ્તકમાં ઉતારી છે. મહાન પુરુષનું સમગ્ર જીવન સરસ શિલ્પકૃતિની પેઠે અખંડ અને એકરૂપ હોય છે. આ પુસ્તકમાં આવું એકરૂપ અખંડ જીવન લેખકે આલેખ્યું છે જે માણવા જેવું છે.

X X X

પ્રકાશન સ્વીકાર નોંધ

પુસ્તકનું નામ :

સંસ્કૃતિ પુરુષ શ્રી વીરચંદ્ર રાઘવજી ગાંધી,

લેખક : પદ્મશ્રી ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ

પ્રકાશક :

ઈન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ જૈનોલોજી-અમદાવાદ,

X X X

બી-૪૨, દયાનંદ સોસાયટી, એ-૧૦૪, ગોકુલધામ, ગોરેગામ (ઈસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦૦૬૩. મોબાઈલ નં. : 9223190753.

ભાવ-પ્રતિભાવ

[‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના જૂન-૨૦૧૨ના અંકમાં ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ની આર્થિક કટોકટીની વિગત અમે વાચકો સમક્ષ પ્રસ્તુત કરી હતી. અમને જણાવતાં આનંદ થાય છે કે અમારી એ વિનંતિ વાચકોના હૃદયને સ્પર્શી ગઈ, અને સંસ્થા તરફ દાનનો પ્રવાહ વહ્યો. રૂ. ત્રીસ લાખની રકમ સુધી દાતાઓએ ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ને પહોંચાડવાનું છે. ગતાંકમાં દસ વાચકોનો પ્રેમાળ પ્રતિસાદ અમે પ્રગટ કર્યો હતો. અન્ય વાચકોના ઉત્સાહપ્રેરક પત્રો અત્રે પ્રસ્તુત છે. વાચકોને દાન પ્રવાહ માટે અમારી વિનંતિ છે. આ દાનથી દાનનું પૂણ્ય તો પ્રાપ્ત થશે જ, ઉપરાંત એ સાથે જ્ઞાન કર્મના પુણ્યનું પણ ઉપાર્જન થશે અને શ્રુતદેવતાની પૂજા પણ થશે. આમ ત્રિવેણી લાભ છે. -તંત્રી]

(૧૧)

ભાઈશ્રી ધનવંતભાઈ,

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ જૂન-૨૦૧૨માં ‘એક કટોકટી’ શીર્ષક તમારી વ્યથા અને વિટંબણા વાંચી. આ ન લખ્યું હોત તો તમારી પીડાની ખબર ન પડત.

તમારી અમારામાંની શ્રદ્ધાના પ્રતિસાદ રૂપે આ સાથે રૂ. ૫૦૦૦/- ICICI Bak, Andheri નો ચેક નં 366382 તા. ૯-૭-૧૨નો મોકલું છું. આ ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ નિધિ ફંડમાં લેશે અને પહોંચ મોકલવા મે. કરશે.

નિધિ છલકાઈ જશે તેવી શ્રદ્ધા છે. નિસ્વાર્થ ભાવે કરેલું સારું કામ એળે જતું નથી. તેની નોંધ લેવાય જ છે.

લી. કચરાલાલ યુનીલાલ શાહ

(૧૨)

શ્રી કચ્છી વીસા ઓસવાલ જૈન ખબર પત્રિકા જે શ્રી ક. વી. ઓ. દેરાવાસી જૈન મહાજન મુંબઈ અને શ્રી કચ્છી વીસા ઓસવાળ સ્થાનકનવાસી જૈન મુંબઈ મહાજનના સંયુક્ત ઉપક્રમે દરરોજ ૮૦-૮૫ વરસથી પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પત્રિકામાં મારા બચપણના કુંદરોડી-કચ્છના લંગોટીયા ભાઈબંધ અને સહકાર્યકર (હું શ્રી ક. વિ. ઓ. સ્થાનકવાસી જૈન મહાજન મુંબઈ અને શ્રી પન્નાલાલભાઈ શ્રી ક. વી. ઓ. દેરાવાસી મહાજનના ટ્રસ્ટી છીએ. અમારા ગામના શ્રી કુંદરોડી ક.વી.ઓ. જૈન મહાજનના ટ્રસ્ટી છીએ). શ્રી પન્નાલાલભાઈએ મને આર્થિક અનુદાન આપી ‘પ્રબુદ્ધ જીવન/ જેવા સાત્ત્વિક વાંચન આપતા માસિકને ચાલુ રાખવાની ફરજ સમજીને અનુદાન આપવાની ભલામણ કરી.

તેના અનુસંધાનમાં રૂ. ૫૦૦૦/- નો બેન્ક ઓફ મહારાષ્ટ્ર, નેપિયન્સી રોડ શાખાનો ૩૪૩૫૦૧ નો ચેક સ્વીકારી આભારી કરશેજી.

શ્રી ચંપક ગંગર (સોનગઢ આશ્રમ ઉપપ્રમુખ) મારા ભાઈ થાય.

ઋણ સ્વીકારની તક આપવા બદલ આપનો ખૂબ ખૂબ આભાર.

જયંતીલાલ ગંગરના જય જિનેન્દ્ર.

(૧૩)

રાજકોટથી લી. ભરત શાહના જય જિનેન્દ્ર. ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’નો અંક ૮-૯ ‘આગમ પરિચય વિશેષાંક’ મળ્યો અને વાંચી જૈન ધર્મની ઘણી

બધી ન જાણતા ન હોઈએ એવી વિગતો જાણવા મળી. આ વિશેષાંક તૈયાર કરવામાં જે કોઈએ આપેલ સમય તથા મહેનત માટે વિશેષ અભિનંદન. ભવિષ્યમાં પણ આવા ધાર્મિક રસથાળ પીરસતા રહેશે તેવી આશા.

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ નિધિ ફંડમાં નીચે દર્શાવ્યા મુજબનું યોગદાન સ્વીકારી આભારી કરશે.

રૂ. ૧૦૦૦ શ્રી બાબુલાલ મુળજીભાઈ શાહ-સરધારવાળાના સ્મરણાર્થે
રૂ. ૧૦૦૦ શ્રી ખીમચંદભાઈ છગનલાલ વોરા-થાનગઢના સ્મરણાર્થે
રૂ. ૫૦૦ શ્રી શાંતાબેન બાબુલાલ શાહના સ્મરણાર્થે,
રૂ. ૫૦૦ શ્રી હસમુખ બાબુલાલ શાહના સ્મરણાર્થે,
રૂ. ૫૦૦ શ્રી કિશોરચંદ બાબુલાલ શાહ-છટારસીના સ્મરણાર્થે,
રૂ. ૫૦૦ શ્રી ભારતીબેન જશવંતલાલ શાહ-ઘટાકોપરના સ્મરણાર્થે,
રૂ. ૫૦૦ શ્રી પિયુશકુમાર કિશોરચંદ્ર શાહ-ધરારસીના સ્મરણાર્થે,
રૂ. ૫૦૦ શ્રી સારાભાઈ ચીમનલાલ શાહ-સુરેન્દ્રનગરના સ્મરણાર્થે,
રૂ. ૫૦૦૦ અંકે રૂપિયા પાંચ હજાર પુરા ચેક નં B.O.I. નં. 013983 તા. ૧૯-૯-૧૨નો શામેલ છે.

(૧૪)

આપે ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના જૂન ’૧૨ અંકમાં એક ટહેલ નાંખી હતી. તેના પ્રત્યુત્તર રૂપે એક ફૂલપંખ સમાન ચેક રૂ. ૧૦૦૨/- એક હજાર બે નો આ સાથે મોકલાવી રહ્યો છું. જે સ્વીકારી અમને આભારી કરશેજી. ચેક જમા નીચે મુજબ લેશેજી.

રૂ. ૫૦૧/- શ્રી શશિકાંતભાઈ વૈદ્ય-વડોદરા

રૂ. ૫૦૧/- જિતેન્દ્ર એ. શાહ-વડોદરા

લી. જિતેન્દ્ર શાહ

(૧૫)

આપનો અપ્રેલ ૨૦૧૨ના અંકમાં ‘નિયતિ’ લેખ વાંચ્યો. ૮૨ વર્ષ સુધી માસિક ચલાવવું એ ભગીરથ કામ ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના તંત્રીશ્રીઓએ પૂરું પાડેલ છે, અને ચાલુ રહેશે તે માટે તમામને અભિનંદન.

સુરતથી પ્રગટ થતું જૈન વર્લ્ડ સુંદર શરૂઆત હતી. ઈન્ડિયા ટુડે જેવું ગેટઅપ હતું. ૮-૯ અંક પ્રસિદ્ધ થયા અને પછી બંધ થઈ ગયું. તમે ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’માં વખાણ કર્યા એટલે અમે બે ત્રણ મિત્રો ગ્રાહક થયા

હતા. આવું સારું માસિક જાહેર ખબરો સાથે પણ ચાલી શક્યું નહીં તે બતાવે છે કે માસિક પ્રગટ કરવું તે કેટલું કઠિન કાર્ય છે. નિયમિતતા માટે તંત્રીશ્રીને અભિનંદન.

નિયતિ અંગે વધુ અભ્યાસનો રસ જાગ્યો જેથી સંત અમિતાભજીના પુસ્તક નિયતિ કી અમીટ રેખાએ અને શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરજીના નિયતિ દ્વાત્રિંશિકા વાંચી ગયો. નિયતિ અંગેની તર્કજાણ લોભામણી છે અને તે સરળતાથી મનમાં ઉતરી જાય તેવી છે. આચાર્યશ્રી સિદ્ધસેનજીએ નિયતિના સિદ્ધાંતને સંક્ષિપ્તમાં શ્લોક ૧૧માં બતાવ્યો છે અને શ્લોક ૩૨માં તેઓ અલિપ્ત થઈ જાય છે. જૈન આચાર્યોએ નિયતિવાદનું જોરદાર ખંડન કર્યું હશે જેથી ગોશાલકનો આજીવક સંપ્રદાય ભારતમાંથી લુપ્ત થયો હશે તેમ માનું છું. હાલ કોઈ સાહિત્ય મળી આવતું નથી.

સંત અમિતાભજીનો આપને અનુભવ થયો તે સમજી શકાય તેવો છે. રમણ મહર્ષિ, રામકૃષ્ણ પરમહંસના અનુભવો લોકોને થયા હતા. અને તેનું સાહિત્ય પણ મળે છે. સંત અમિતાભજી શુદ્ધત્તમ કોટિના પરમહંસ કોટિના સંત હોય તો આવા અનુભવ થઈ શકે છે. તાજેતરમાં અમદાવાદ શાહ આલમના ફકીર કાદરી બાપુનો એક જાણીતા પત્રકારને થયેલ આવા જ અનુભવનો કિસ્સો પ્રસિદ્ધ થયો હતો.

સંત અમિતાભજીએ પણ દ્વિતીય સંસ્કરણના પ્રાગવચનમાં સ્વીકારેલ છે કે ‘યહ મેરે આજ કે સત્ય કી સમજ હૈ, કલ ઈસ સમજ મેં (સમજ) પરિવર્તન ભી સંભવ હો સકતા હૈ.’ આ તેમના આત્માની નિર્મળતા છે. જૈન આગમો અંગેના આપના વિશેષાંક માટે અભિનંદન સ્વીકારશો તેવી પ્રાર્થના.

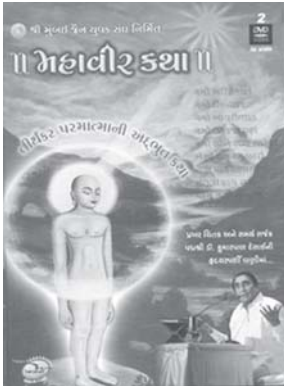
લી. જશવંતભાઈ શાહ-અમદાવાદ

ચૈતન્ય, નાનક, કબીર, તુલસીદાસ અને બીજા અનેક સુધારકોને જો બાળપણથી સારામાં સારી અંગ્રેજી શાળામાં મૂકવામાં આવ્યા હોત તો શું તેમણે વધારે કામ કર્યું હોત? પોતાના બાળપણથી પાશ્ચાત્ય શિક્ષણની અસરમાં ઉછરતા આજના મોજલા, એશઆરામી, અંગ્રેજી બોલનારા રાજા મહારાજોમાં એક તો એવો બતાવો કે જેનું નામ મહાસંકટોની સામે ઝઝૂનારા અને પોતાના માવલાઓની સાથે તેમનું કઠણ જીવન ગાળનારા શિવાજી સાથે લઈ શકાય?

□ મહાત્મા ગાંધી

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ દ્વારા નિર્મિત

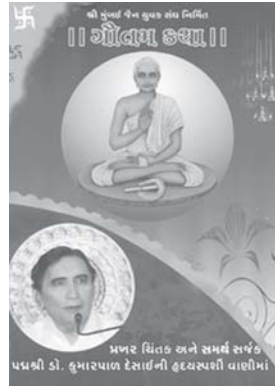
આંતર રાષ્ટ્રીય ખ્યાતિ પ્રાપ્ત, જૈન ધર્મ તત્વના વિશ્વ પ્રચારક પદ્મશ્રી ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈની દૃઢ સ્પર્શી પ્રભાવક વાણીમાં કથાત્રયી ડી.વી.ડી.

॥ મહાવીર કથા ॥

બે ડી.વી.ડી. સેટ મૂલ્ય રૂ. ૨૫૦/-

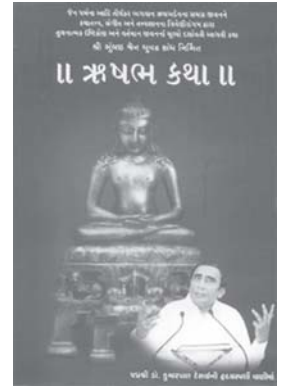
- ત્રણ સેટ સાથે લેનારને એક કથા ડી.વી.ડી. વિના મૂલ્યે
- કેળવણી સંસ્થા, દેરાસર અને ઉપાશ્રય માટે ૨૦% ડિસ્કાઉન્ટ
- ધર્મ પ્રચાર અને પ્રભાવના માટે કુલ ૭૫ ડી.વી.ડી. - પ્રત્યેક કથાના ૨૫ સેટ - લેનારને ૫૦% ડિસ્કાઉન્ટ
- વસ્તુ કરતા વિચારદાન શ્રેષ્ઠ છે.
- બેંક ઓફ ઈન્ડિયાની ભારતની કોઈ પણ શાખામાં શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક

॥ ગૌતમ કથા ॥

ત્રણ ડી.વી.ડી. સેટ મૂલ્ય રૂ. ૩૦૦/-

- સંઘ પ્રાર્થના સમાજ બ્રાંચ, A/c. No. 0039201 000 20260 માં રકમ ભરી ઓર્ડરની વિગત સાથે અમને સ્વીપ મોકલો એટલે ડી.વી.ડી. આપને ઘરે કુરિયરથી રવાના કરાશે.
- ઘરે બેઠા દિવાનખાનામાં કથાશ્રવણનો દૃશ્ય લાભ
- સમૂહમાં સ્વાધ્યાય અને શ્રવણનો દિવ્ય આનંદ મેળવી સામાયિકનું પુણ્યકર્મ પ્રાપ્ત કરો

॥ જમ્બ કથા ॥

ત્રણ ડી.વી.ડી. સેટ મૂલ્ય રૂ. ૩૦૦/-

૧. શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ, ૩૩ મહમ્મદી મિનાર, ૧૪મી ખેતવાડી, એ.બી.સી. ટ્રાન્સપોર્ટની બાજુમાં, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪. ટેલિફોન : ૨૩૮૨૦૨૯૬.

૨. ઈન્સ્ટીટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજી, બી-૧૦૧, સમય એપાર્ટમેન્ટ, આઝાદ સોસાયટી પાસે, આંબાવાડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫. ફોન : (૦૭૯) ૨૬૭૬૨૦૮૨.

એકલો જાને રે...!

□ ડૉ. કલા શાહ

થોડાં સમય પહેલાં ‘કૌન બનેગા કરોડપતિ’ના કાર્યક્રમમાં માનનીય અમિતાભ બચ્ચનની સામે એક સજ્જન હોટ સીટ પર બેઠા હતા અને પોતાના જીવનની વાતો કરતા હતા. અમિતાભ બચ્ચને તે સજ્જનના જીવનની એક વિડીયો ક્લીપ બતાવી. એ દ્રશ્યમાં લગભગ ૬૦ વર્ષના આ સજ્જન પોતાની ૮૦ વર્ષની માતાને પોતાની પીઠ પર બેસાડીને તેમને ત્રીજે માળેથી નીચે ઉતારતા હતા. કારણ કે પોતે ત્રીજે માળે રહેતા હોવાથી બિમાર માતા નીચે ઉતરી શકતા ન હતા. પોતે કે.બી.સી.માંથી જીતીને મળેલી રકમમાંથી ગ્રાઉન્ડ ફ્લોર પર ઘર લેવાની ઈચ્છા રાખતા હતા. જેથી તેમની માતાજી નીચે હરીફરી શકે. ક્લીપમાં પીઠ પર માતાને ઊંચકીને જતા સજ્જનને જોઈને મને માતૃભક્ત શ્રવણની યાદ આવી ગઈ.

બીજે દિવસે બપોરે બાર વાગે અમારા મકાનની ‘બી’ વિંગમાં એક ઘટના બની. અઢાણુ વર્ષના વયોવૃદ્ધ હરિકાકા મૃત્યુ પામ્યાના સમાચાર મળ્યા. હરિકાકા માનસિક અને શારીરિક રીતે સંપૂર્ણ તંદુરસ્ત હતા. તેઓ દરરોજ મંદિરે દર્શન કરવા જતા. અલબત્ત ટેકા માટે લાકડીનો ઉપયોગ કરતા. તેમણે ક્યારેય કોઈ પણ પ્રકારની દવા ખાધી ન હતી.

દિવાળી પછી જ્ઞાન પંચમીના દિવસે જ તેઓ મને મળવા આવ્યા હતા. તેમનો સ્વભાવ ઘણો જ મિલનસાર હતો. તેમની સાથે થયેલી વાતચીત મુજબ તેમના કુટુંબમાં વર્તમાનમાં ચાર પુત્રો અને તેમનો પરિવાર હતો. તેમને પોતાના જીવનકાળમાં ચાર પત્નીઓથી આઠ પુત્રો થયા હતા. પણ ચાર પુત્રો મૃત્યુ પામ્યા હતા. પોતાની ચારે પત્નીઓ મૃત્યુ પામી હતી. તેમની ચોથી પત્ની પોતે ૮૬ વર્ષના હતા ત્યારે મૃત્યુ પામી હતી. ત્યાર પછીનો સમય તેમણે એકલતામાં વિતાવ્યો હતો. દુર્ભાગ્યે તેમને એકેય દીકરી ન હતી. કદાચ એકાદ દીકરી હોત તો આજે જે ઘટના બની તે ન બનત. મૃત્યુની અંતિમ પળે જે દ્રશ્ય નિર્માયું તે ન નિર્માયું હોત.

હરિકાકા પહેલા વિલેપારલામાં રહેતા હતા. છેલ્લાં ત્રણ વર્ષથી જ અમારી સોસાયટીમાં રહેવા આવ્યા હતા. કાકાના ફ્લેટનો દરવાજો અર્ધો ખુલ્લો હતો. બહાર ખારી બિસ્કિટવાળો પોતાની બિસ્કિટની પેટી લઈને ઊભો હતો. ત્યાંથી પસાર થતી એક કામવાળી બાઈએ કહ્યું, ‘દરવાજા ખોલ દો.’ બિસ્કિટવાળાએ દરવાજો ખોલ્યો ત્યારે તેણે જોયું કે કાકા પેસેજમાં ઊંઘા માથે જમીન પર પડ્યા હતા. તેમનું શરીર કડક થઈ ગયું હતું. આજુબાજુમાંથી પાડોશીઓને બોલાવ્યા. ડૉક્ટર આવ્યા અને કાકાને મૃત જાહેર કરા.

કાકા ઉચ્ચ મધ્યમ વર્ગના ખાનદાન સજ્જન હતા. વર્ષો સુધી પારલામાં રહી કાપડની હોલસેલની દલાલી કરતા હતા. ધંધામાં તેઓ કુશળ હતા. પૈસે ટકે સુખી હતા. સમાજમાં પ્રતિષ્ઠા હતી. એ જમાનામાં મોટા પુત્રને એન્જિનિયર બનાવ્યો હતો. તે પણ હવે નિવૃત્ત હતો. વડોદરાની મોટી કંપનીમાં ડિરેક્ટર હતો. તે પોતાના પુત્ર, પુત્રીઓ, પૌત્રો સાથે મોટા બંગલામાં જીવન વિતાવતો હતો. બીજો પુત્ર સી.એ. થઈ કલકત્તામાં સેટલ થયો હતો. એના પુત્ર-પુત્રીઓના શિક્ષણ માટે હરિકાકાએ ઘણી આર્થિક સહાય કરેલી. ત્રીજો દીકરો અમદાવાદમાં સેટલ હતો અને સૌથી નાનો દીકરો એમ.બી.એ. કરી લંડનમાં રહેતો હતો. કુટુંબીજનો અને તેમના પૌત્ર-પૌત્રીઓની ગણતરી કરતા તેમના કુટુંબમાં લગભગ ૭૦ જણા હતા. છતાં હરિકાકાના મૃત્યુ સમયે... અંતિમ પળે એક પણ ‘સ્વ-જન’ સ્વજન, પોતાનું સગું ત્યાં હાજર ન હતું.

છેલ્લા અગિયાર વર્ષથી એકલવાયું જીવન જીવતા હરિકાકા એકલા જ મૃત્યુ પામ્યા. ‘એકલા જ આવ્યા મનવા એકલા જવાના’ એ વાત સાચી પડી.

ચાર ચાર દીકરાઓના પરિવારમાં-એમના એકે ય કુટુંબમાં કોઈએ હરિકાકાને સાચવ્યા નહિ! આને કરુણા કહેવી કે નિર્દયતા?

એક તરફ શ્રવણની જેમ વયોવૃદ્ધ માતાને પોતાની પીઠ પર બેસાડીને મંદિર લઈ જનાર પુત્રની સાચી સેવાભાવના અને બીજી તરફ ભણાવી ગણાવી જીવન જીવતા શીખવાડનાર કાકા પ્રત્યેની બહોળા કુટુંબીજનોની નિર્દયતાનો વિચાર કરતા એક પ્રસંગકથાનું સ્મરણ થાય છે.

પંથે પંથે પાથેય...

એક વૃદ્ધ પિતા હતા. તેમને ચાર દીકરા હતા. પિતા બિમાર પડ્યા. ચારે પુત્રો પિતા પાસે આવ્યા.

ચારે ભાઈઓ બાજુના રૂમમાં વાતો કરતા હતા. પિતાજીનું મૃત્યુ થાય તો શું કરવું? તેમની અંતિમ વિધિ અતિભવ્ય રીતે કરવી. તેમને ચોખ્ખા ઘી અને સુખડના લાકડાથી અગ્નિદાહ આપવાનો અને ચારે ભાઈઓએ કાંધ પર ઉઠાવીને સ્મશાને લઈ જવાના. જેથી સમાજમાં બાપુજીની અને આપણી બધાની માન-પ્રતિષ્ઠા જળવાય.

બીજા પુત્રએ કહ્યું, મોટાભાઈ, તમારી બધી વાત સાચી છે, પિતાજીની અંતિમ વિધિ તમે કહ્યું તે પ્રમાણે જ કરીશું. પણ આજની મોંઘવારીને ધ્યાનમાં રાખીને ચોખ્ખું ઘી અને સુખડના લાકડાની વાત જવા દો. ડાલડા ઘી અને સાદા લાકડાથી ચલાવી લઈશું.

ત્રીજા પુત્રએ વાત આગળ ચલાવતાં કહ્યું, બીજું બધું તો ઠીક એનો વિચાર પછી કરીશું; પણ આ કાંધ પર ઊંચકવાની વાત ભૂલી જ જાઓ. આપણામાં બાપુજીને કાંધે ઉપાડવાની તાકાત જ ક્યાં છે! બાપુજીને એમ્બ્યુલન્સમાં લઈ જઈશું. બાકીનું તમારે જેમ કરવું હોય તેમ કરજો.

અંતે ફોરેન રીટર્ન સૌથી નાના પુત્રએ કહ્યું, ‘માય ડીયર બ્રધર્સ આ બધું જ જવા દો. મારી વાત સાંભળો. જસ્ટ કોલ ધ એમ્બ્યુલન્સ ટેક હીમ એન્ડ બર્ન હીમ ઈન ઈલેક્ટ્રિસિટી (એમ્બ્યુલન્સ બોલાવી તેમને લઈ જાઓ અને ઈલેક્ટ્રિસિટીમાં બાળી દો.)

પિતાએ રૂમની બહાર ઊભા ઊભા પોતાના પનોતા પુત્રોની વાતો સાંભળી. અને અંદર આવીને કહ્યું, ‘તમે બધા આ બધી ચર્ચા બંધ કરો. મને મારી લાકડી અને ડગલો આપી દો. હું મારી મેળે જ ચાલ્યો જઈશ. તમારે કોઈએ ચિંતા કરવાની જરૂર નથી.’

અમારા હરિકાકા પણ કોઈની ય રાહ જોયા વિના, કોઈને કહ્યા વિના એકલા ચાલ્યા ગયા... પોતાની મેળે...

બી-૪૨, દયાનંદ સોસાયટી, એ-૧૦૪, ગોકુલધામ, ગોરેગામ (ઈસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦૦૬૩.
ફોન નં. : (022) 22923754

Thus HE Was, Thus HE Spoke :

GANDHI AND LEO TOLSTOY

Two of the great 20th century philosophers, **Mohandas K. Gandhi and Leo Tolstoy** exchanged a series of letters, written in English, discussing their views on non-violence and global politics.

In the beginning of the 19th century we discover a devout follower in Gandhiji and that is Gandhi for you, an eternal student, avid reader and ofcourse our '**FATHER OF THE NATION**'

So much of Gandhi and Tolstoy's teachings mirror each other - For both were idealistic, making 'the law of love' and nonviolence as the crux of their moral philosophy. Both were the voice of the poor and simplified their own life accordingly. (Tolstoy being a rich Russian and Gandhi himself pretty english in his ways in his earlier days) till they both gave up consciously on luxuries. Both have autobiographical records of their entire life and all that they inferred from their experiences.

The famous writer Christian Bartolf so beautifully captures the friendship, mutual admiration and influences in his essay on Gandhi-Tolstoy friendship - 'Undoubtedly the dialogue between Gandhi and Tolstoy was not only a correspondence of letters but also a correspondence of minds. Gandhi's reading of Tolstoy's writings can be dated back to the year 1894. Significantly the young lawyer first read Tolstoy's *The Kingdom of God is Within You* after humiliating experiences of racial discrimination in South Africa. Thus Gandhi was not attracted by Tolstoy the famous novelist, but by the Tolstoy who expounded the doctrine of Non-resistance in his three essays of confessions *My Confession*, *My Religion*, *The Kingdom of God is Within You* or *Christianity Not as a Mystic Religion but as a New Theory of Life*.

Tolstoy had found a way out of his mid-life crisis through a new understanding of the Christian Gospel. Assisted by a Rabbi, Tolstoy had found a clue to a new understanding of the Gospel and of his life in a radical interpretation of Matthew's verse (5:38,39) 'You heard that it was said: an eye for an eye, a tooth for a tooth. But I tell you not to resist the evil person. This Non-resistance however, according to Tolstoy, does not mean the victory of evil accepted with fatalism, but on the contrary, its destruction by the refusal to cooperate with injustice. According to the doctrine of Non-resistance it is necessary to struggle using just means against injustice in all social, political and economic fields of human life.

Gandhi did not however initiate the correspondence with Tolstoy until some years later.

When Gandhi took up his correspondence with Tolstoy from London, he had gathered experience as a lawyer and political advocate of the Indian minority in South Africa for

more than 15 years. With his wife Kasturba he had four children (Harilal, Manilal, Ramdas, Devadas) before he decided in 1906 to live his marriage in celibacy. Gandhi became a *brahmachari*, a seeker for truth in renunciation, through his experiences in a stretcher-bearer corps. He no longer dressed as an English gentleman but began to appreciate his Indian origin. From an assimilation always compromised by racist oppression he proceeded to the laborious work for the emancipation of ostracised Indian indentured labourers. His path and that of numerous seekers for truth, *satyagraha*, led to prison because they deliberately broke humiliating and unjust laws.

In January 1908 Gandhi was in a Johannesburg prison for 20 days because he disobeyed an order to leave the Transvaal. *Satyagraha* campaigns in South Africa started in 1906 in Johannesburg. The Transvaal Indian struggle for emancipation led by Gandhi was the starting point for the first letter to **Tolstoy**. In addition, Gandhi was attracted by Tolstoy's *The Kingdom of God*:

Tolstoy's *The Kingdom of God* is Within You overwhelmed me. it left an abiding impression on me. Before the independent thinking, profound morality, and the truthfulness of this book, all the books given me . . . seemed to pale into insignificance. (6)

In addition he read Tolstoy's writings on social ethics, *What is Art?*, *The Slavery of Our Time*, *The First Step*, *What Shall be Done?* and the *Letter to a Hindoo*.

In a letter sent by Kotschety on Tolstoy's behalf and dated 7 September 1910 (the letter was received by Gandhi after Tolstoy's death) Tolstoy revealed his thoughts arising from his reading of Gandhi's letters and reports:

The more I live — and specially now that I am approaching death, the more I feel inclined to express to others the feelings which so strongly move my being, and which according to my opinion, are of great importance. That is, what one calls non-resistance, is in reality nothing else but the discipline of love undeformed by false interpretation. Love is the aspiration for communion and solidarity with other souls, and that aspiration always liberates the source of noble activities. That love is the supreme and unique law of human life, which everyone feels in the depth of one's soul. We find it manifested most clearly in the soul of the infants. Man feels it so long as he is not blinded by the false doctrines of the world.

□ RESHMA JAIN

The Narrators

Mobile: 9820427444

GANDHI MY FATHER, A CREATION IN CONFLICT

□ Feroz Abbas Khan

[Author is a young creative director of film and drama. Here he narrates the conflicts about the son and father relation in this great movie.]

Gandhi, My Father, is a result of a deep personal anguish.

I have often questioned my motives in making this film. Am I to use the private pain of a very public family to feed the voyeuristic appetite of an entertainment hungry audience?

Was Mahatma Gandhi a father who failed or a relationship that failed? What moral credentials do I have to even attempt passing a judgement on an extraordinary man who would have been God, if he wasn't a human being.

I abandoned the project several times. It was a burden that my feeble conscience could not handle. But, a voice kept murmuring, I must find a way.

Harilal Gandhi was intelligent, handsome, romantic, strong-willed, fiery, beloved husband, doting father... The Chhota (young) Gandhi of South Africa was to be the natural heir to his revolutionary father. He challenged the cruel and racist regime in South Africa, courted arrest. In prison, he became the first passive resister to use fasting as a weapon for justice. At 19 years of age, he was the star performer!

Yet, five months after Mahatma Gandhi's death, he was picked up, a beggar on the street in Bombay, brought to a hospital, where he died shortly, unknown, unsung. An irony and destiny that will remain a mystery.

Unscrupulous businessman used his 'Gandhi' surname as a dependable "Brand" to defraud the unsuspecting and gullible investors. Muslim fanatics attempted to use his conversion to Islam as a weapon to damage the inconvenient Gandhi, to facilitate a confrontation with the Hindu fanatics in a dance of mutual annihilation. A young widower, he took to alcohol, debauchery, public fury against his father, extreme poverty and terminal illness.

Harilal Gandhi's life is a nightmare, which Indian history is more comfortable in denial. The combustible nature of his character can create havoc to the thought and idea i.e. 'Gandhi'.

The truth had to be told, but let us be very clear, Harilal's tragedy cannot be a yardstick to measure the greatness of the 'Mahatma'.

Infact, it is a reminder, that all freedom struggle entail personal, social and political sacrifices, often the personal is most painful. He was caught at the wrong time in history with a difficult surname.

Harilal's story is a desperate scream for love. He adored his father, he loved his father and the ultimate irony of love is that the one you love the most you hurt the most!

Film-making travels three important stages to realisation.

Write, Shoot, Release.

I would be agonising at every stage, trying to give a narrative structure and coherence to a story in which the truth has to be spoken without fear and yet the greater idea of "GANDHI" is never sacrificed.

Lets look at each stage:

WRITE

It is relatively simple to tell stories about heroes and villains. Harilal the wronged son and Mahatma Gandhi the uncaring father period.

Eulogies with platitudes and denigration with a venom are some other models that can be used to deal with Gandhi. Polarised politics uses them with serious damage to the truth.

Every film writer or pundit will advise you that we need a protagonist who is locked in conflict with the antagonist and wins.

Can the complexity of a relationship between a principled father and an aspiring son driven by the social and political turmoil of its time be reduced to a binary?

For me, the shades between the extremes of black and white is the space where truth resides.

These are real people documented with facts. Their struggle is life instructive. We could reduce it to petty

domestic quarrel or empathise with their compulsions.

To the horror of many, the two main characters in the film kept shifting as protagonist and antagonist. We were with the Mahatma several times or it was Harilal who made us weep so often.

The final story, screenplay and dialogues is a result of these big and small battles with perhaps million mutinies inside me.

SHOOT

First day of shoot, 31st January 2005. Early morning, I was driving to the location, the famous stepwells of Ahmedabad. We passed the Sabarmati Ashram. I requested the driver to turn around and reached the doors of Hriday Kunj, a small private room where the Mahatma would sit, spinning, weaving, praying and guiding the Indian freedom movement. The Ashram was quiet and empty. A solitary janitor, braving the cold winter, cleaning the room, invited me to sit and pray in this most sanctified place. General public is barred entry to avoid desecration.

As a chosen one, I could hardly hold back my tears, sitting there, weeping profusely, I kept asking Bapu to give me the strength to make a film that does not hurt the greatness of Mahatma. I could abandon the project but would never be able to live with guilt of having wronged him.

This incident shook me to my core.

As an illustration, there is a scene in the film where Harilal is sitting in a tiny room with a prostitute asking her to let him stay a bit longer, as he wants to have a conversation with her. She firmly asks him to leave as she has to service other clients.

I had a choice to shoot the scene with all the gory details and explicit vulgarity at the brothel to sensationalise or to simply explore the loneliness of Harilal, for whom the world had shut its door on him, and he simply needed companionship. I chose the latter option.

Every shot in the film, bears the tension of this

delicate balance of dignity, aesthetics, drama, facts and cinematic grammar.

RELEASE

All marketing strategies are focused on getting the largest number of people to see the film. Some of the ideas are morally dubious and ideologically dangerous.

Since a large number of film going audience is young, we were advised to project the film as a clash between the younger generation of hopeful and the older generation of rigidity and dogma. Let it be seen as an anti-gandhi film relieving the young from the tyranny of principled action, conscientious choices, hard work, pursuit of excellence, compassion, non-violence etc etc. Harilal was to be the young hero and Gandhi the vanquished villain.

A section of the media suggested we selectively highlight the provocative parts of the film and let the controversy rage and spread. This could prove to be a mutually beneficial arrangement.

The argument between finance and morals is fierce and delicate. All films are commerce if a lot of money has been spent and it should at least recover the cost.

After much debate, arguments and soul searching, I screened the film for the members of the Gandhi family. They had to be the ultimate arbitrators of this legacy.

Deeply moved after watching the film, one of them told me that it seems as if one of our close family member has made this film experiencing the agony and anguish of Ba and Bapu as parents and suffering the pain and helplessness of Harilalbhai as a son, without judgement or prejudice.

I need not say more, this sums up my conflicts and dilemma.

P.S. : As a mark of respect to the Mahatma, we never put posters of the film on walls. They usually get torn or peel off and then trampled upon. ***

22, Fairfield, Sipahi Malani Marg, Church Gate,
Mumbai-400 020. Mobile : 98200 43684.

- There are but two roads that lead to an important goal and to the doing of great things: Strengh and Perseverance. Strengh is the lot of but a few privileged men; but austere perseverance, harsh and continous, may be employed by the smallest of us and rarely fail of its purpose, for its silent power grows irresistibly greater with time.
- The drop of the rain makes a hole in the stone, not by violence, but by oft falling

PUJYA GANDHIJI

□ Pushpa Parikh

An eminent, simple, impressive personality means Pujya Gandhiji. Those who have not seen him are also impressed by his character. Einstein is absolutely right in saying that people after ages might not believe that Gandhiji was a human being like us who was born in India and that too in youngster's language a Guju person. Now I would like to share with you some of my experiences during the freedom movement.

It was in 1942 when I was only twelve years old. Once I attended Gandhiji's meeting at Juhu Beach. Though I was far away I was very much impressed by his address.

The very next day our group of boys & girls started joining the freedom movement in whatever way we could. The first thing we started was spinning. We used to buy cotton, make spindles, spin either on takli or charkha, make yarn & skein of threads (ચાંદ) and send them for weaving. We also started wearing Khadi.

Then we started joining processions & shouting slogans. It was a very exciting experience. Early morning at 6 o'clock we used to go for Prabhat Pheri and at night we would go for Mashal Sarghas (torch light procession). Once it so happened that a police van came and arrested some boys from the morning procession. One boy nearly fourteen year old jumped out of the

open van when the van was moving slowly. He became the hero of our group. Even orthodox parents encouraged the children for the activities regarding independence movement.

Another exciting thing was strikes in the schools. The girls used to offer bangles to the boys who did not co-operate in the strike activity. It was a fun to sit on the road in a row and stop students attending the school.

Now I will tell you about an incident which shows the effect of Gandhiji's principles and movement on the people. There was no fear of imprisonment. My father who was a renowned solicitor started wearing khadi and a person who was a chain smoker one fine morning declared that he had left smoking. We were surprised. The reason he gave us was this 'Suppose I am imprisoned to-morrow, who will give me cigarettes in the prison? We should be ready for imprisonment on any day and at any time.'

Gandhiji made everybody fearless. It was fun to attend his meetings. Even today people are astonished if they meet person like me who have seen Pujya Gandhiji. * * *

6/B, 1st floor, Kennaway House, V. A. Patel Marg.
Mumbai-400 004. Tele. : 23873611.

Gandhiji's Personality By Different Angle : Gandhi is many men in One!

- A mystic who was hard-headed realist
- A pacifist who was all his life a troublemaker
- A revolutionary who was a very staunch conservative: a strict disciplinarian who challenged the established order in every field of life
- A shrewd politician who would implicitly trust all his opponents
- A statesman who refused to look beyond one step ahead.
- A generous man of very stingy habits who would save his pennies and throw away his pounds.
- A great lover of children, who often imposed very cruel punishment on them
- A kind hearted captain who was hard task master
- A confirmed democrat with very pronounced authoritarian traits.
- A gentle spirit seeking to accommodate an amazing gamut of opinions and personalities and high-handed patriarch insisting on total submission.
- A staunch Hindu respecting all faiths as his own.
- An orthodox devotee who opposed all rituals of all religions.

(From 'The Agony of Arrival' Gandhi - The South Africa Yrs.) By - NAGINDAS SANGHAVI

gions.

- An intense seeker after spiritual bliss, devoting most of his time and energy to mundane (earthly) power politics

AND

An expert dietician, and educationist of note, a superb organiser, a great publicity expert, an evengalist reformer of social evils, an enthusiastic naturopath, a lover of humanity, an apostle of peace and non-violence recruiting soldiers for British army in South Africa... It is hardly ever possible to present Gandhi in his entirety. He kept on evolving and changing until the very last moment of his earthly existence

A shy, ignorant, timid Gandhi of 1888, an active, gregarious and Vocal Gandhi of the nineties, the failure of a barrister in India, the ablest and the most highly paid advocate in Johannesburg, a status conscious and comfort loving Gandhi, an ardent ascetic etc.

In his own words Gandhiji said:

'In my search for TRUTH I have never cared for consistency.'

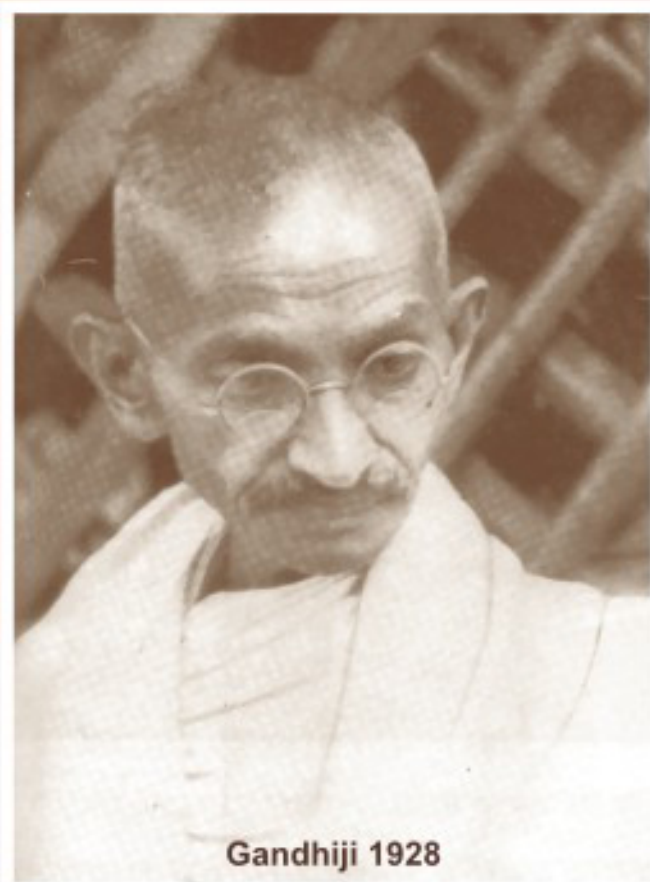
Young Kastur Ba

On a bicycle

Rajghat Memorial

Gandhiji 1928

At the Round Table Conference

Postal Authority Please Note: If Undelivered Return To Sender At 33, Mohamadi Minar, 14th Khetwadi, Mumbai-400004.

Printed & Published by Nirooben Subhodbhai Shah on behalf of Shri Mumbai Jain Yuvak Sangh and Printed at Fakhri Printing Works, 312/A, Byculla Service Industrial Estate, Dadaji Konddev Cross Rd, Byculla, Mumbai-400 027. And Published at 385, SVP Rd., Mumbai-400004. Temporary Add. : 33, Mohamadi Minar, 14th Khetwadi. Mumbai-400004. Tel.: 23820296. Editor: Dhanwant T. Shah.

પ્રભુદ્દ જીવન

વર્ષ-૬૧ • અંક-૨ • ફેબ્રુઆરી ૨૦૧૩ • પાના ૩૬ • કીમત રૂ. ૨૦

જિન-વચન

જીવની તૃષ્ણા સંતોષાવી ઘણી કઠિન છે

कसिणं पि जो इमं लोयं
पडिपुन्नं दलेज्ज एक्कस्स ।
तेणावि से ण संतुस्से
इइ दुप्परए इमे आया ॥

(૩.૮-૧૬)

જો કોઈ એક માણસને સમૃદ્ધિથી પૂર્ણ એવો આખો લોક આપી દેવામાં આવે તો પણ તેને એનાથી સંતોષ થશે નહિ. જીવની તૃષ્ણા આવી રીતે સંતોષાવી ઘણી કઠિન છે.

Even if the whole rich world is given to one man, he will not be satisfied with that. It is extremely difficult to get all the desires of a man fulfilled.

(ડૉ. રમણલાલ થી. શાહ ગ્રંથિત 'જિન વચન'માંથી)

'પ્રબુદ્ધ જીવન'ની ગંગોત્રી

- શ્રી મુંબઈ જેન યુવક સંઘ પત્રિકા
૧૯૨૯ થી ૧૯૩૨
- પ્રબુદ્ધ જેન
૧૯૩૨ થી ૧૯૩૩
બ્રિટિશ સરકાર સામે ન ગૂઝતું
એટલે નવા નામે
- તરૂણ જેન
૧૯૩૪ થી ૧૯૩૭
- પુનઃ પ્રબુદ્ધ જેનના નામથી પ્રકાશન
૧૯૩૯-૧૯૫૩
- પ્રબુદ્ધ જેન નવા શીર્ષકે બન્યું 'પ્રબુદ્ધ જીવન'
૧૯૫૩ થી
- શ્રી મુંબઈ જેન યુવક સંઘના મુખપત્રની ૧૯૨૯ થી, એટલે ૮૪ વર્ષથી અવિરત સફર, પહેલા સાપ્તાહિક, પછી અર્ધમાસિક અને ત્યારબાદ માસિક
- ૨૦૧૩ માં 'પ્રબુદ્ધ જીવન'નો ૬૧મા વર્ષમાં પ્રવેશ

પ્રબુદ્ધ વાચકોને પ્રણામ

પૂર્વ તંત્રી મહાશયો

જમનાદાસ અમરચંદ ગાંધી
ચંદ્રકાંત સુતરિયા
રતિલાલ સી. કોઠારી
મણિલાલ મોકમચંદ શાહ
જટુભાઈ મહેતા
પરમાણંદ કુંવરજી કાપડિયા
ચીમનલાલ ચકુભાઈ શાહ
ડૉ. રમણલાલ થી. શાહ

સમન્વય

કુંભારને બે દીકરીઓ હતી. એક દીકરીના લગ્ન ખેતી કરતા કુંભાર સાથે થયાં અને બીજાનાં લગ્ન ઘડા ઘડતા કુંભાર સાથે થયાં. જે ઘડા બનાવતો હતો. થોડા સમય પછી કુંભાર દીકરીઓને મળવા ગયો. પહેલા જેનો પતિ ઘડા બનાવતો હતો તેની પાસે ગયો અને પૂછ્યું, 'કેમ બેટા, કેવું ચાલે છે?' દીકરીએ કહ્યું, 'પિતાજી, આમ તો બધું સારું ચાલે છે પણ એક પ્રશ્ન છે-નીભાડામાં ઘડા પાકી રહ્યા છે અને વાદળાં ઘેરાયેલાં છે. જો વરસાદ આવશે તો તકલીફ થશે, ઘડા પાકશે નહીં. તમે પ્રાર્થના કરો કે વરસાદ ન થાય.'

આયમન

કુંભાર બીજી દીકરી પાસે ગયો. પૂછ્યું, 'તારી શી હાલત છે?' દીકરીએ કહ્યું: 'પિતાજી, બાકી તો બધું સારું છે. અષાઢ મહિનો આવી ગયો પણ વરસાદ નથી. ખેતી કેવી રીતે કરીએ? મારા માટે પ્રાર્થના કરો કે વરસાદ થાય.' બંને વિરોધી વાત હતી. કુંભાર સમજદાર હતો. બંને દીકરીને બોલાવી. પહેલી દીકરીને કહ્યું કે તારા ઘડા પાકી રહ્યા છે અને વરસાદ ન આવે તો તને ફાયદો થશે. બીજી દીકરીને નુકસાન થશે. તો તારે અડધો ભાગ તારી બહેનને આપી દેવો. અને વરસાદ આવે તો તારી બહેન તને અડધો ભાગ આપી દેશે. સમન્વય થઈ ગયો.

સર્જન-સૂચિ

ક્રમ	કૃતિ	કર્તા	પૃષ્ઠ
(૧)	રે પંખીડાં...	ડૉ. ધનવંત શાહ	૩
(૨)	ભારતીય ચિંતનમાં મોક્ષ તત્ત્વ : એક સમીક્ષા	સુદર્શનલાલ જૈન અનુ. પુષ્પા પરીખ	૬
(૩)	'ટપ લઈને મરી ગયા'	ડૉ. રણજિત પટેલ 'અનામી'	૮
(૪)	મનુષ્યભવની કિંમત	ડૉ. પ્રવીણભાઈ સી. શાહ	૧૧
(૫)	નેમ-રાજુલ	—	૧૪
(૬)	હિંસાથી ઉત્પન્ન થતી ઉર્જા દોષયુક્ત છે	રવિલાલ કુંવરજી વોરા	૧૬
(૭)	ભારતની ઋષિ સંસ્કૃતિના સંસ્કારો	શશિકાંત વૈદ્ય	૧૭
(૮)	સુખ તમારી પ્રતીક્ષા કરે છે	પ. પૂ. આ. વાત્સલ્યદીપ સુરીચરજી	૧૮
(૯)	ભાવ-પ્રતિભાવ	—	૨૧
(૧૦)	ધર્મ એક સંવત્સરી એક	'જિનાગમ' હિંદી પ્રકાશિત લેખ	૨૨
(૧૧)	શ્રી મું.જૈ.પુ.સં. દ્વારા ૭૮મી પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા	—	૨૪
(૧૨)	જયભિખ્યુ જીવનધારા : ૪૭	ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ	૨૫
(૧૩)	સર્જન-સ્વાગત	ડૉ. કલા શાહ	૨૮
(૧૪)	Event	Annual Report Jain Acedemy	32
(૧૫)	Thus HE Was, Thus HE Spoke— MUJI	Reshma Jain	33
(૧૬)	Art and respect	Acharya Vatsalyadeepji Translation Pushpa Parikh	34
(૧૭)	પંચે પંચે પાયેય : પુત્રી તર્પણ	રમેશ તન્ના	૩૬

મુખપૃષ્ઠ : ભગવતી દેવી સરસ્વતી (જૈન પરમ્પરા)

શાન્તિનાથ જીવન જિનાલય, સેવાડી, જિલ્લો પાલી (રાજસ્થાન) (૧૦૦૦ વર્ષથી પ્રાચીન તીર્થ)

● ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ વર્ષ : ૬૧ ● અંક : ૨ ● ફેબ્રુઆરી ૨૦૧૩ ● વિક્રમ સંવત ૨૦૬૯ ● વીર સંવત ૨૫૩૯ ● મહા સુદિ ● તિથિ-૬ ●

● ● ● શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ પત્રિકા ● ● ●

(૧૯૨૯ થી પ્રારંભ, ૮૪મા વર્ષમાં પ્રવેશ)

પ્રબુદ્ધ જીવન

● ● વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૨૦૦/- ● ●

● ● છૂટક નકલ રૂ. ૨૦/- ● ●

માનદ તંત્રી : ડૉ. ધનવંત શાહ

રે પંખીડાં...

રાજવી કવિ કલાપીની આ કાવ્ય પંક્તિ કલાપીને અંજલિ સ્વરૂપ નથી, પણ જેમણે આ કવિતા કિશોર વયમાં શાળામાં ગોખી અને ગાઈ હોય, યુવાનીમાં સમય મળે ત્યારે ગણગણી હોય અને ૬૦-૭૦ પછીની ‘યુવાની’માં એકલા એકલા નિજાનંદે સ્મરી હોય એવા જૈન યુવાનોને અર્પણ છે.

‘ગીતાના ફોટામાં તેના નિર્દોષ હાસ્યની સાથે જાણે હમણાં જ આપણી સાથે વાત કરશે તેવું લાગ્યા કરે છે. આ બધું જોઈ છું ત્યારે તે યાદ આવે છે.’

મને આવેલ એક પત્રમાંના આ વાક્યો મને કોઈ યુવાન મિત્રે નથી લખ્યા પણ ૫૬ વર્ષનું સમૃદ્ધ દાંપત્યજીવન મ્હાણીને ૮૭મે વર્ષે એકલા થઈ ગયેલા સતત પ્રવૃત્તિમાં રહેનારા સ્વાતંત્ર્ય સેનાની શ્રી સૂર્યકાંત પરીખના છે. આ સંસ્થાના સ્થાપકોમાંના એક શ્રી પરમાણંદ કુંવરજી કાપડિયાના સુપુત્રી આ સૂર્યકાંતભાઈના પત્ની અને કવયિત્રી તેમ જ ચિંતક ગીતા પરીખનું હમણાં જ દેહાવસાન થયું.

આ સૂર્યકાંતભાઈ ત્યાર પછીના ૨૭-૧-૨૦૧૨ના પત્રમાં મને લખે છે:

“પતિ-પત્નીનો સંસાર ચાલતો હોય, મનમેળ હોય અને લાંબા વર્ષો પછી તેમાંથી એક જાય ત્યારે એકલાપણું લાગે. એ એકલાપણું અનુભવતા કેટલાંય કુટુંબો આપણા દેશમાં હશે. લાંબુ આયુષ્ય સારું કે ખરાબ તેનો આધાર શરીર સ્વસ્થ રહે તેના પર છે. અને તેનો આધાર પણ ખાવાપીવા પર રહે છે, તે ફક્ત જૈન શાસ્ત્ર નહીં, પરંતુ

અન્ય શાસ્ત્રો પણ કહે છે.

હવે હું ૮૭ વર્ષ પૂરાં કરીશ, પરંતુ નાસા ફાઉન્ડેશન નામની જાહેર સેનીટેશનની વ્યવસ્થા ગોઠવનારી સંસ્થા ૨૪ વર્ષથી શરૂ કરી અને તે ઘણી વિસ્તાર પામી. તેના કામમાં હું મારો સમય વ્યતિત કરું છું. મારો દીકરો એમ. ડી. થયેલ કન્સલ્ટન્ટ ફીઝીશીયન છે અને છેલ્લાં ૨૨ વર્ષથી પોતાના કન્સલ્ટેશનના કામમાં ઘણો પ્રવૃત્ત રહે છે. મારી પુત્રવધૂ તે સરકારી નોકરીમાં ૧૦-૩૦ થી ૬-૩૦ સુધી નોકરીમાં હોય છે. એમાં તે સમયમાં હું જો ઘરે હોઉં તો એકલો જ હોઉં છું તે આ ઉંમરે ગમતું નથી.

વૃદ્ધાવસ્થામાં શરીર સારું રહે તો પણ કોઈની કંપની જોઈએ. આ

આપણા સામાજિક જીવનની વાસ્તવિકતા છે. હું ઈચ્છું છું કે ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના તંત્રીશ્રી ધનવંતભાઈ આ વિષય ઉપર લેખકો પાસે અભિપ્રાયો મંગાવે અને તેમાંથી કંઈક આશાનું કિરણ લોકોને મળશે. ભગવાનનું નામ લેવું તે એક રસ્તો છે, પરંતુ તેમાં એકાગ્રતા કેળવી શકાતી નથી.”

પૂ. સૂર્યકાંતભાઈએ મને આ કામ સોંપ્યું

એટલે સર્વપ્રથમ ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના વાચકોને આ વિષય અંગે પોતાના સ્વાનુભવો અને વિચારો મોકલવા નિમત્રું છું.

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના વાચકો પાસે પ્રબુદ્ધત્વ અને તત્ત્વની જ વાતો કરવાની હોય પણ ‘ભૂખે ભજન ન હોય ગોપાલા’ની જેમ જીવનમાં સમસ્યા હોય ત્યાં સુધી તત્ત્વ ભાવે નહિ.

આ વિષય પર મારે લખવું એ કપરું કામ છે, કારણકે હું કોઈ

આ અંકના સૌજન્યદાતા
શ્રી હિતેનચંદ મોરારજી દેટીયા
ની પુણ્યસ્મૃતિમાં
કચ્છ ગામ નાની ખાખર
હસ્તે : ગાં. સ્વ. મધુમતિબેન હિતેનચંદ
અને
શ્રી માણેકલાલ મોરારજી સંગોઈ

સમાજશાસ્ત્રી નથી કે ઈશ્વરની કૃપાથી એવો અનુભવ હજુ સુધી થયો નથી. થાય એવું લખી મારા સુખી દામ્પત્ય-જીવનમાં શ્રીમતીજીનો રોષ વહોરવો નથી અને ધારો કે થાય એવી કલ્પના કરી વર્તમાનમાં ધૂજી ઉઠવું નથી.

હા, મારા પરિવારમાં મારા મોટા કાકાની એકલતા મેં જોઈ છે. મારા કાકીમા વગર એઓ લગભગ દસ વર્ષ એકલા રહ્યા હશે, માત્ર એક યુવાન પુત્રના સહારે. પુત્રીઓ પરણીને સાસરવાસે હતી. ત્યારે ઘણી વખત મેં એમને મુંઝાતા જોયા છે અને એવા વાક્યો પણ સાંભળ્યા છે કે, ‘ઘડપણ પત્નીના સાથ વગર નિભાવવું ભારે છે.’ શારીરિક સેવા તો પત્ની વગર ન પમાય એનું દુઃખ તો ખરું જ પણ એમના મનની વાત કોઈ સાંભળે નહિ એનું એમને પારાવાર દુઃખ થતું. આજીવન શિક્ષક રહ્યા એટલે સતત પ્રવૃત્તિશીલ અને પ્રમાણિક તેમ જ સિધ્ધાંતવાદી જીવન. પુત્ર પરિવાર એમને સાચવે છતાં અચાનક ઓછું આવી જાય, મન આળું થઈ જાય. આ પરિસ્થિતિને કારણે ક્યારેક એમના સ્વભાવમાં વિકૃતિ પણ આવી જતી અને રોષ શાંત થાય ત્યારે આંખમાંથી આંસુ ટપકતાં પણ મેં જોયા છે.

મારા પિતાશ્રીની સંવેદના વળી કંઈ જૂદી જ હતી. હું એક વર્ષનો હતો અને મારી માતાએ દેહત્યાગ કર્યો. મેં તો એને સાચવી રાખેલા ફોટામાં જ જોઈ છે. ભાઈ બહેનમાં હું સૌથી નાનો. ત્યારે પિતાશ્રીની ઉંમર હશે લગભગ ૩૫-૩૬ની. બીજા લગ્નના પૂરતા અનુકૂળ સંજોગો, પણ બીજી સ્ત્રી ત્રણ બાળકોને ન સાચવે અને બીજા સંતાનો થતાં ભેદભાવો થશે એ દહેશતમાં બીજા લગ્ન ન કર્યા, ઉપરાંત આઝાદીની લડતમાં પહેલેથી જ ઝંપલાવી દીધું હતું એટલે ‘મિશન’ તો હતું જ, પરંતુ પાછલી ઉંમરે મેં તેમને કણસતા જોયા છે, અને મારી મોટી બહેન પાસે એક વખત એવું બોલતા સાંભળ્યા પણ છે, કે પોતે બીજા લગ્ન ન કરી પોતાની જાતને અને બાળકોને પણ અન્યાય કર્યો છે. આ આઝાદીની લડત દરમિયાન એમને એક સ્ત્રી કાર્યકર સાથે ભાવનાત્મક સંબંધ બંધાયો હતો, પણ લગ્નની હિંમત ન કરી શક્યા. બાળકોને અન્યાય એ કે મા વગરના અમારે ત્રણ ભાઈ બહેનોએ વિખરાઈ જવું પડ્યું હતું. સ્ત્રી કુટુંબ સર્જે છે, ને સ્ત્રી જ કુટુંબ સાચવે છે.

આ એકલતા અને એકાંત ગજબનું અંધારું છે. સમજદાર વ્યક્તિ જ એમાંથી અજવાળું શોધી

શકે અને તેજ લાવી શકે.

પૂ. દાદા ભગવાન કહેતા કે જે પળે લગ્નની ગાંઠ બંધાય છે. એ પળે જ આ ગાંઠ છૂટવાની નિયતિ લખાઈ ગઈ હોય છે. મેં કેટલાક ગૃહસ્થોને ૪૦થી વધુ વર્ષ એકલા જીવન પસાર કરતા જોયા છે, એ પણ આનંદપૂર્વક, ધર્મને કેન્દ્રમાં રાખીને, એ સર્વે વંદનીય છે.

આપણે અહીં પુરુષની એકલતાની જ વાત કરવાની છે, કારણકે કહેવાય છે કે સ્ત્રીની એકલતા સ્ત્રી પચાવી અને પસાર કરી શકે છે એવું દૈવત એનામાં હોય છે. જોકે આ વિધાન સાથે આ લખનાર સંમત નથી. ઉલટું સ્ત્રી માટે તો એ ‘સ્ત્રી’ છે એટલે કપરા ચઢાણ પણ છે. એ ચર્ચા ફરી ક્યારેક. પણ અહીં સૂર્યકાંતભાઈ, એક પુરુષે પ્રશ્ન પૂછ્યો છે એટલે આપણે પુરુષની એકલતાની વાત કરીશું.

હવે સંયુક્ત કુટુંબ લગભગ રહ્યાં નથી. પુત્રીઓ એમના સંસારમાં વ્યસ્ત હોય અને પુત્ર-પૌત્રો કારકીર્દિની શોધ અને કેરિયર બનાવવા દેશમાં કે પરદેશ સ્થાયી થયા હોય; સાથે હોય તોય આ વર્તમાન જગતની ‘રઝળપાટ’માં એમની ઇચ્છા હોવા છતાં આ એકલા વૃદ્ધ પાસે બેસવાનો એમની પાસે સમય ન હોય. મા-બાપની ભક્તિના સંસ્કાર અને આવેશમાં વર્તમાન યુવા વર્ગની આ વાસ્તવિકતાને સમજવા વગર આ યુવાનોને દોષ દેવો વ્યાજબી નથી જ. એટલે મનમાં દુઃખ લગાડ્યા વગર આવા વૃદ્ધોએ પોતાને ગમતી બે પ્રવૃત્તિ શોધી લેવી જોઈએ, એક ધર્મ આધારિત અને બીજી પોતાના શોખની અથવા સામાજિક સેવા. પહેલેથી જ ધર્મની થોડી રુચિ કેળવી હોય તો સૂર્યકાંતભાઈ લખે છે એમ ‘એમાં એકાગ્રતા કેળવાતી નથી’ એવી પરિસ્થિતિ ન આવે. આત્મિક વિકાસની શક્યતા ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાન પાસે છે, એ મળી જાય પછી ઘણાં પ્રશ્નો અને ફરિયાદના છંદ ઉડી જાય છે.

વર્તમાન યુગમાં તબીબી ક્ષેત્રની અજબ પ્રગતિને કારણે આયુષ્ય

વિચરતા સમુદાય સમર્થન મંચ

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘે ઉપરોક્ત સંસ્થા માટે ૨૦૧૧ની પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા સમયે આ સરનામા વગરની વિચરતી જાતિના બાળકોના શિક્ષણ માટે દાનની વિનંતિ કરતા અત્યાર સુધી લગભગ રૂ. સાઈઠ લાખ એકત્રિત થયા છે.

અમને જણાવતાં આનંદ થાય છે કે મુંબઈ-ઘાટકોપર સ્થિત દાતા શ્રી પ્રસન્નકુમાર નાનાલાલ ટોલિયા ઉંમર વર્ષ-૮૨, વ્યવસાયે વકિલે ગુજરાતના રાજકોટ તાલુકાના રતનપર ગામમાં આવેલ ૨૫૦ મીટરનો પ્લોટ ઉપરની સંસ્થાને બક્ષિસમાં આપેલ છે. આ જમીન ઉપર મકાન બાંધીને તેનો ઉપયોગ તે વિસ્તારમાં રહેતા વિચારતા સમુદાયના બાળકો માટે રોજગારલક્ષી તાલીમ માટે વપરાશે.

દાતાશ્રી પ્રસન્નકુમાર ટોલિયાને ધન્યવાદ.

૮૫ સુધી પહોંચી ગયું છે. હમણાં ગઈ કાલે જ અમારા વેવાઈના પિતાશ્રી ઈશ્વરલાલ કાજીનો ૧૦૧મો જન્મ દિવસ એમના સમગ્ર પરિવારે ધામધૂમથી ઉજવ્યો. મેં એમના સ્વાસ્થ્ય અને દીર્ઘ આયુષ્યનું રહસ્ય પૂછ્યું તો કહે ‘વાંચન, માત્ર વાંચન અને શ્રવણ; અને જાપ.’

એટલે જો ૬૦ની અંદર પુરુષ એકલો પડે તો બેશક એણે બીજા લગ્ન કરી લેવા જ જોઈએ. હમણાં અમદાવાદમાં નટુભાઈ નામના સમાજ સેવકે આ બાબત સિનિયર

- ૧ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૨૦૦/- (U.S. \$ 20)
- ૩ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૫૦૦/- (U.S. \$ 50)
- ૫ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૮૦૦/- (U.S. \$ 80)
- ૧૦ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૧૮૦૦/- (U.S. \$ 180)

સિટીઝનનો મેળો ભર્યો હતો અને એમાં ૨૫૦૦ પુરુષો અને ૩૫૦ સ્ત્રીઓ આવી હતી. આ આંકડા દર્શાવે છે કે ઘણાં એકલા પુરુષો પોતાના જીવનની પાનખરને બીજી વસંતમાં પરિવર્તિત કરવા ઇચ્છુક છે.

હવે સંતાનો પણ સમજણા અને આધુનિક વિચારશ્રેણી અપનાવતા થયા છે, એટલે પોતાના પિતાના પુનર્લગ્નને હોંશથી વધાવે છે. થોડા સમય પહેલાં આમીરખાનના ‘સત્યમેવ જયતે’ના સામાજિક કાર્યક્રમમાં પુનઃ લગ્ન માટે એક પુરુષની ઉંમર ૮૩ વર્ષની હતી. જોકે ૮૦ પછી પુનઃ લગ્નનો વિચાર પુરુષ માટે યોગ્ય નથી, આવી વ્યક્તિએ પોતાના મનને વાળતાં શીખવું જોઈએ.

ક્યારેક એવી પરિસ્થિતિમાં પુરુષ મૂકાય છે કે એના માટે પુનઃ લગ્ન શક્ય ન હોય તો પોતાની એકલતાને ઓગાળવા માટે મર્યાદામાં રહીને, અન્યના પારિવારિક જીવનને વિક્ષેપ ન પડે એ રીતે વિજાતિય પાત્ર સાથે મૈત્રી સંબંધ રાખે તો પરિવાર અને સમાજે નાકનું ટોચકું ન ચડાવવું જોઈએ. શુદ્ધ મૈત્રી અને પ્લેટોનિક લવ, જેમાં અપેક્ષાઓની શૂન્યતા છે અને એ લગ્ન સંસ્થા કરતાં અનેક રીતે પવિત્ર અને ઉર્ધ્વગામી છે. સમાજે આવા સંબંધોને માનની નજરે જોવા એ સમાજનો માનસિક વિકાસ છે. કોઈને નડ્યા વગર આનંદપૂર્વક જીવવું એ અધિકાર પ્રત્યેક જીવને છે. આ એકલતામાં માનવીને બસ મન ઠાલવવું હોય છે.

આ ઉપરાંત વર્તમાનમાં ફાઈવ સ્ટાર વૃધ્ધાશ્રમોની આ કારણો જ જરૂર છે. જ્યાં આવા એકલા વયસ્કો બધી જ સગવડતા સાથે માનભરે રહી શકે અને સમવયસ્કો સાથે મૈત્રી કેળવી શેષ જીવન નિજાનંદમાં પસાર

કરી શકે. આવા આશ્રમોને વૃધ્ધાશ્રમ નામ ન આપતાં ‘ઉત્તરાશ્રમ’, ‘સંધ્યાશ્રમ’, ‘નવવસંતાશ્રમ’ કે ‘નવવસંતવિશ્રામ’ નામ આપી શકાય.

માનવી એ સામાજિક પ્રાણી છે. એકલા રહેવું એના માટે શક્ય નથી, સિવાય કે એ યોગી-તપસ્વી બની જાય. અને લગ્ન એક મંગલ સંસ્થા છે, જેની દીક્ષા કોઈ પણ વયે લઈ શકાય છે અને એમાં મધુરું બંધન છે, સંયમ છે અને ભારોભાર ઉલ્લાસ અને ઉત્સવ પણ છે.

પ્રાચીન કાળમાં વાનપ્રસ્થ આશ્રમ હતા જ. આ વિચારને આકાર આપવાની તાતી જરૂર છે. કોઈ વ્યવસાયી બિલ્ડર આ દિશામાં ગતિ કરશે તો એને ધન ને સેવા બંનેની આવક થશે.

અંતમાં અંગ્રેજી કવિ બાયરનની પાંચ પંક્તિથી સમાપન કરું છું. હું એનું ગુજરાતી ભાષાંતર નથી લખતો. વાચક એમના પુત્ર-પૌત્ર કે કોઈ પણ પરિવારના સભ્યને પોતાની પાસે બોલાવી એનો અર્થ સમજાવવા વહાલથી વિનંતિ કરે. આ નિમિત્તે એકલતાનું એકમાં અને અનેકમાં કોમ્યુનિકેશન તો થશે, એ ખૂબ જ જરૂરી છે, જે વિસરાઈ ગયું છે અને એ સંવેદના વેદનાનું કારણ બને છે.

લ્યો અંગ્રેજ કવિ બાયરનની આ પંક્તિઓ, અને આનંદો... અને ઉડો પંખીડાં...

There is a pleasure in the pathless woods,

There is a rapture on the lonely shore,

There is society, where none intrudes,

By the deep sea, and music in its roar;

I love not man the less, but Nature more.

□ ધનવંત શાહ

drdtshah@hotmail.com

અર્હમ્ સ્પીરીચ્યુઅલ સેન્ટર સંચાલિત સૌરાષ્ટ્રકેસરી પ્રાણગુરુ જૈન ફીલોસોફીકલ એન્ડ લિટરરી રિસર્ચ સેન્ટર

ડૉ. રતનબેન ખીમજી છાડવા પ્રેરિત જૈન સાહિત્ય જ્ઞાનસત્ર-૯, તા. ૨૩-૦૩-૨૦૧૩ શનિવાર અને તા. ૨૪-૦૩-૨૦૧૩ રવિવારના દેવલાલી (જિલ્લો નાસિક, મહારાષ્ટ્ર) મધ્યે પદ્મશ્રી ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈના પ્રમુખસ્થાને યોજવામાં આવેલ છે.

જ્ઞાનસત્રના વિષયો નીચે મુજબ છે:

- ધર્મ અને અધ્યાત્મને વર્તમાન જીવનમાં પરિવર્તન-સક્રિય કરનારાં પરિબળો. (સત્પુરુષ, ગ્રંથ, ગુરુ, સ્તોત્ર, તીર્થ, મૂલ્ય, તત્ત્વજ્ઞાન, ધર્મ પરંપરામાંથી એક માધ્યમની દૃષ્ટાંત સાથે રજૂઆત.)
- જૈન આગમમાં રહેલી વિચારધારાની વૈશ્વિક પ્રચાર પ્રસારની આવશ્યકતા-ઉપાયો, પદ્ધતિ અને આયોજન.
- આપણે સૌ મહાવીરના સંતાન. (જૈન શાસનમાં રહેલા ભિન્નભિન્ન પંથો અને સંપ્રદાયોને ભગવાન મહાવીરના સિદ્ધાંતોને અનુસરીને એક કરવાની આવશ્યકતા.)
- Development and Impact of Jainism in India & Abroad.

શોધપત્રોના મુદ્દાઓની પ્રસ્તુતિ ૮ થી ૧૦ મિનિટમાં કરવાની રહેશે.

ઉપર દર્શાવેલ વિષયમાંથી કોઈપણ એક વિષય પર શોધપત્ર ૫ થી ૭ ફુલસ્કેપ પર એક બાજુ ટાઈપ કરીને તા. ૦૨-૦૩-૨૦૧૩ સુધીમાં મોકલી આપવા વિનંતી.

આપ જૈન સાહિત્ય જ્ઞાનસત્રમાં ભાગ લેશો તેનો સંમતિ પત્ર, આપનો ટૂંકો પરિચય અને એક પાસપોર્ટ સાઈઝનો ફોટો તા. ૨૬-૦૨-૨૦૧૩ સુધીમાં મોકલી આપવા વિનંતી.

રજિસ્ટ્રેશન માટે સંપર્ક : સૌરાષ્ટ્રકેસરી પ્રાણગુરુ જૈન ફીલોસોફીકલ એન્ડ લિટરરી રિસર્ચ સેન્ટર, ૨, મેવાડ, પાટનવાલા એસ્ટેટ, L.B.S. માર્ગ, ઘાટકોપર (વેસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦ ૦૮૬.

ટેલિ.: ૦૨૨-૪૨૧૫૩૫૪૫. gunvantbarvalia@gmail.com

—ગુણવંત બરવાળિયા

સંયોજક - ટ્રસ્ટી

ભારતીય ચિંતનમાં મોક્ષ તત્ત્વ : એક સમીક્ષા

□ સુદર્શનલાલ જૈન • અનુવાદક : પુષ્પા પરીખ

સર્વે દર્શનોનું પરમ લક્ષ્ય મોક્ષ હોય છે. મોક્ષ એટલે ‘સંસાર બંધનમાંથી મુક્તિ’ અથવા પોતાના શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ. એટલા માટે જે દર્શનમાં આત્માનું જેવું સ્વરૂપ બતાવવામાં આવ્યું છે ત્યાં આત્મસ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરવું તે મોક્ષ છે. જેમ સોનાને તપાવીને શુદ્ધ કરીએ છીએ તેમજ વિજાતીય કર્મ અથવા જે અજ્ઞાનના આવરણને લીધે મેલો થયેલો છે તેને સંયમ, સમાધિ, અથવા તપરૂપી અગ્નિમાં તપાવીએ તો એનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ થાય છે.

મોક્ષમાર્ગ (શ્રેયોમાર્ગ)

કઠોપનિષદમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે સંસારી પ્રાણી બે પ્રકારના માર્ગોમાંથી કોઈ એક માર્ગ પર ચાલે છે. આ બે માર્ગ છે—પ્રેયોમાર્ગ (સંસાર માર્ગ) અને શ્રેયોમાર્ગ (મુક્તિ માર્ગ). પ્રેયોમાર્ગને પસંદ કરવાવાળા પ્રાણી મોટા ભાગે રમણીય વિષયભોગોમાં પ્રવૃત્ત થઈ સંસારમાં ભટકતા રહે છે. મોટા ભાગના પ્રાણી અજ્ઞાનવશ આ માર્ગનું અનુસરણ કરે છે. આ રીતની પ્રવૃત્તિનું મૂળ કારણ છે— રાગ અને દ્વેષ. ઈન્દ્રિયોને સુખ આપવાવાળા પદાર્થોથી રાગ (પ્રેમ, લગાવ, ભોગેચ્છા આદિ ‘સુખાનુશાથી રાગઃ’) તથા ઈન્દ્રિયોને દુઃખ આપવાવાળા પદાર્થોથી દ્વેષ (ઘૃણા, હેયદૃષ્ટિ, ક્રોધ) આદિ (‘દુઃખાનુદાયી દ્વેષઃ’) કરવો એજ પ્રેયોમાર્ગ છે. આ રાગી-દ્વેષી પ્રવૃત્તિઓનો પ્રભાવ આપણા ચિત્ત અને ઈન્દ્રિયો પર એટલો બધો પડે છે કે એ અવશ થઈને શ્રેયોમાર્ગ (પરમ કલ્યાણ માર્ગ— ધર્મમાર્ગ)ની ઉપેક્ષા કરી દે છે. શ્રેયોમાર્ગનું અવલંબન કરવાવાળા પ્રાણી વિષયભોગોન્મુખી પ્રવૃત્તિને રોકીને અંતર્મુખી (આત્મોન્મુખી) બની ચિત્તશુદ્ધિ કરે છે. આપણા સંસારિક જીવન પર અજ્ઞાન, રાગ, દ્વેષ, આદિનું તમો પટલ એટલું ગાઢ છે કે એને દૂર કરવા માટે નિરંતર સદૃદૃષ્ટિ, સદૃજ્ઞાનાભ્યાસ તથા સદાચરણની કાયમ આવશ્યકતા છે. ઈન્દ્રિયસંયમ, આત્મધ્યાન, યમ-નિયમ, સમાધિ, સમતા, તપ આદિ દ્વારા આજ વાત કહેવામાં આવી છે. એટલા માટે જૈનદર્શનમાં સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્ર રૂપે રત્નત્રયને સમ્મિલિત રૂપે મોક્ષમાર્ગ (શ્રેયોમાર્ગ) બતાવવામાં આવ્યો છે. બૌદ્ધ દર્શનમાં પણ ત્રિવિધ સાધનોને આને માટે આવશ્યક બતાવવામાં આવ્યો છે. વેદાંત, સાંખ્ય, યોગ અને ન્યાય-વૈશેષિક દર્શનોમાં પણ પ્રકારાન્તર (નામ ભેદ)થી જ વાત કહેવામાં આવી છે.

ગીતાનો ભક્તિયોગ, જ્ઞાનયોગ અને કર્મયોગ કર્મશઃ સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રને જ નામાન્તરથી જણાવે છે. એટલું વધારે છે કે જૈન દર્શનમાં આ ત્રણને જુદા જુદા મુક્તિ માર્ગ ન માનતા ત્રણેયની સમ્મિલિતતાની અનિવાર્યતા માની છે. જ્યાં જ્યાં અને પૃથક્-પૃથક્ મુક્તિનો માર્ગ બતાવ્યો છે ત્યાં એના મહત્ત્વને પ્રદર્શિત કરવાની

જરૂર છે પરંતુ પૂર્ણતા માટે અન્ય બે સાધન પણ અનિવાર્ય છે. કારણકે સદૃદૃષ્ટિ અને સદૃજ્ઞાન વગર કર્મયોગ (સમ્યગ્ચારિત્ર)નું ફળ નથી ભક્તિમાર્ગ (સમ્યગ્દર્શન) સંભવ નથી. તથા સદૃદૃષ્ટિ અને સદાચાર વગર જ્ઞાનમાર્ગ (સમ્યગ્જ્ઞાન) પણ ફળદાયી નથી.

મુક્તાવસ્થા

‘મોક્ષ’ કે ‘મુક્તિ’નો સીધો અર્થ છે—કર્મબંધનજન્ય પરતંત્રતાને હટાવી સ્વતંત્ર થવું. જૈન દર્શનમાં આને સિદ્ધ અવસ્થા પણ કહેવાય છે. સિદ્ધનો અર્થ છે ‘શુદ્ધતાની પ્રાપ્તિ’. જૈન દર્શનની માન્યતા છે કે કર્મબંધના રાગાદિ કારણોનો ઉચ્છેદ થયા પછી મોક્ષ મળે છે. જે આત્મા અનાદિકાળથી કલુષિતતાઓ વડે ઘેરાયેલો હતો તે મુક્ત થવાથી નિર્મળ, ચૈતન્યમય તથા જ્ઞાનમય થઈ જાય છે. આત્માની કર્મનિમિત્તક વૈભાવિકી શક્તિને કારણે જે સંસારાવસ્થામાં વિભાવરૂપ (મિથ્યાદર્શન, અજ્ઞાન તથા અસદાચારરૂપ) પરિણમન થતું હતું, મુક્તાવસ્થામાં એ વિભાવ-પરિણમન (રાગ-દ્વેષાદિ રૂપ નિમિત્તના ખસી જવાથી) શુદ્ધ સ્વાભાવિક પરિણમન (સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્ચારિત્ર)માં બદલાઈ જાય છે. અર્થાત્ મોક્ષાવસ્થામાં આત્મા પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્યરૂપમાં સ્થિત થઈ જાય છે. એટલા માટે એને આત્મ-વસતિ કહે છે. આ અવસ્થા પ્રાપ્ત થયા બાદ આત્મા અનંત ચતુષ્ટય (અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત સુખ, અનંત વીર્ય, આ ચાર ગુણો)ને પ્રાપ્ત કરે છે. આ અવસ્થા પ્રાપ્તિ બાદ પુનર્જન્મ નથી થતો. આત્માને વ્યાપક ન માનવાથી એના નિવાસસ્થાનને પણ માનવામાં આવ્યું છે. તીર્થંકર થઈને મુક્ત થવું એક વિશેષ અવસ્થા છે, પરંતુ પછી કોઈ ભેદ રહેતો નથી.

જૈન દર્શનમાં માનવામાં આવ્યું છે કે પહેલાં બધા જીવ કર્મબંધનયુક્ત (સંસારી) હતા. પછીથી ધ્યાન-સાધના દ્વારા મુક્ત થયા છે. આની જ તેઓ પૂજા કરે છે. અને આને જ ઈશ્વર માને છે. પરંતુ જગત્કર્તા વગેરે નહીં. કારણકે જૈન દર્શનમાં આત્માને શરીર-પરિમાણ કહ્યો છે. માટે સંસારાવસ્થામાં કર્મજન્ય નાનું કે મોટું જેવું શરીર મળે તે તદ્દરૂપ પરિણત થઈ જાય છે. કારણકે એમાં દીપકના પ્રકાશ માફક સંકોચ-વિકાસ શક્તિ છે. મુક્ત થયા પછી કર્મબંધન ન થવાથી કોઈ શરીર નથી રહેતું. અવ્યવહિત (કર્મ પ્રમાણેના) પૂર્વભવનું શરીર પરિમાણ (કંઈક નવું) હોય છે. કારણકે એમાં સંકોચ વિકાસના કારણ કર્મોનો અભાવ રહે છે માટે મુક્તાવસ્થામાં આત્મા ન તો સંકુચિત થઈ અણુરૂપ થાય છે કે ન વ્યાપક. આત્મામાં સ્વાભાવિકરૂપે જ એરંડબીજ, અગ્નિશિખા આદિની જેમ ઉર્ધ્વગમન સ્વભાવ માનવામાં આવે છે જેને લીધે એ શરીર-ત્યાગ ઉપરાંત ઉપર લોકાન્ત સુધી ગમન કરે છે. લોકાન્ત (સિદ્ધાલય) પછી ગતિમાં સહાયક ધર્મદ્રવ્ય (ગતિદ્રવ્ય)નો અભાવ

હોવાથી આગળ (આલોકાકાશમાં) ગમન નથી થતું. અનંત શક્તિ હોવા છતાં મુક્ત જીવ લોકાન્તની બહાર નથી જતા કારણકે બધા પ્રકારની કામનાઓ રહિત (પૂર્ણ-કામ) છે. અનંત જ્ઞાન અને અનંત સુખની જે સત્તા ત્યાં માનવામાં આવી છે તે અતીન્દ્રિય અપરોક્ષ જ્ઞાન, ('કેવળજ્ઞાન') તથા અતિન્દ્રિય સુખ (આત્મસ્થ જ્ઞાન-સુખ) છે. ઈન્દ્રિય, મન, શરીર, આદિનો અભાવ હોવાથી ત્યાં તજજન્ય સુખાદિનો અભાવ છે. શરીરનો અભાવ હોવાથી પૂર્ણતઃ અરૂપી અને સૂક્ષ્મ અવસ્થા છે. એટલા માટે અનેક મુક્ત (સિદ્ધ) જીવ એક જ સ્થાન પર વગર વ્યવધાન (આડ કે પડદો) રોકાઈ જાય છે. ત્યાં બધા મુક્ત અથવા પદ્માસનમાં હોય અથવા ખડ્ગાસનમાં, કારણકે મુક્ત જીવ આ બે જ અવસ્થાઓમાં ધ્યાન કરતા કરતા મુક્ત થયા હોય છે. મુક્તાવસ્થામાં બધા એક સરખા જ્ઞાન સુખાદિથી જોડાયેલા હોય છે. તેઓમાં કોઈ ભેદ નથી હોતો. જો ત્યાં કોઈ ભેદ હોય (ક્ષેત્ર, કાળ, ગતિ, લિંગ આદિ બાર પ્રકારના ભેદમાંથી કોઈ) તો એ ઉપચાર પૂર્વેના જન્મ (ભૂતકાળ)ની અપેક્ષાએ હોય છે.

અન્ય દર્શનો સાથે તુલના

જૈન દર્શનમાં જીવન મુક્તનો પણ સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે. આ સશરીરી અવસ્થા છે અને આયુષ્યની સમાપ્તિ પછી નિયમથી એ જ ભવમાં વિદેહ મુક્ત થાય છે. આના બધા ઘાતિયા કર્મ (આત્માના સ્વાભાવિક અથવા અનુજીવી ગુણોના પ્રત્યક્ષ ઘાતક જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય તથા અંતરાય કર્મ) નષ્ટ થઈ જવાથી તેઓ 'અર્હત્' (કેવળજ્ઞાની) કહેવાય છે.

આ રીતે જૈન ધર્મમાં બૌદ્ધોની માફક અભાવપૂર્ણ નિર્વાણ (મોક્ષ)નો સ્વીકાર નથી કરવામાં આવ્યો કારણકે ભાવરૂપ પદાર્થનો કદી અભાવ નથી હોતો. ન્યાય-વૈશેષિકોની માફક આત્માના જ્ઞાન અને સુખ વિશેષ ગુણો (બુદ્ધિ, સુખ, દુઃખ, ઈચ્છા, દ્વેષ, પ્રયત્ન, ધર્મ, અધર્મ અને સંસ્કાર-આ નવ ન્યાયદર્શનમાં આત્માના વિશેષ ગુણો માનવામાં આવ્યા છે જેનો મુક્તાવસ્થામાં અભાવ થઈ જાય છે. જૈન જ્ઞાન અને સુખને છોડી બાકીનાનો અભાવ માને છે.)નો અભાવ પણ સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો નથી કારણકે જો એમ માનવામાં આવે તો આત્મા જડ થઈ જાય અને કોઈ પણ વ્યક્તિ જડ (અચેતન) નથી થવા માગતી. હા, એટલું જરૂર છે કે ત્યાં દુઃખની સાથે ઈન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાન, સુખાદિનો પણ અભાવ થઈ જાય છે. વૈશેષિક દર્શનમાં આત્મા અને મનનો સંયોગ થવાથી જ્ઞાનાદિ આત્માના વિશેષ ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે અને મોક્ષમાં મનનો સંયોગ ન હોવાથી જ્ઞાનાદિ ગુણો પણ રહેતા નથી. સાંખ્ય-યોગ દર્શનની પણ લગભગ આવી જ સ્થિતિ છે. કારણ કે ચેતન પુરુષ તત્ત્વ સાક્ષી માત્ર છે અને બુદ્ધિ (મહત્) પ્રકૃતિનો વિકાર (જડ) છે. માટે અત્રે પણ મુક્તાવસ્થામાં જ્ઞાન નથી કારણકે તે પ્રકૃતિના સંયોગથી થાય છે અને મુક્તાવસ્થામાં આત્માની સાથે પ્રકૃતિનો સંયોગ નથી માનવામાં આવ્યો. વેદાન્ત દર્શન અનુસાર મુક્તાવસ્થામાં સુખ અને

જ્ઞાનની સત્તા તો છે પરંતુ ત્યાં એક જ આત્મ તત્ત્વ છે.

મુક્તાત્માઓમાં રહેલા આઠ ગુણોનો આવિર્ભાવ :

જૈન દર્શનમાં સિદ્ધાયલમાં પુદ્ગલ (જડતત્ત્વ)ના પરમાણુઓની સાથે આત્માનો સંયોગ તો છે પરંતુ આત્મામાં રાગાદિનો અભાવ હોવાથી એ પરમાણુ કર્મરૂપ પરિણત નથી થતા માટે પુનર્જન્મ નથી થતો. જૈન દર્શનમાં કર્મ મૂલતઃ આઠ પ્રકારના માનવામાં આવે છે જે આત્માના સ્વાભાવિક આઠ ગુણોને ઢાંકી દે છે. આ કર્મોના ખસી ગયા પછી બધા સિદ્ધો (વિદેહ મુક્તો)માં નીચેના આઠ ગુણ પ્રગટ થાય છે.

- (૧) ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ (નિર્મળ શ્રદ્ધાન) મોહનીય કર્મના ક્ષયથી પ્રગટેલ ગુણ.
- (૨) અનંતજ્ઞાન (ત્રણ લોકનું ત્રૈકાલિક પૂર્ણ જ્ઞાન) જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયથી પ્રગટેલ ગુણ.
- (૩) અનંતદર્શન (ત્રણે લોકના દ્રવ્યોનું અવલોકન) દર્શનાવરણીય કર્મક્ષય વડે પ્રગટેલ ગુણ.
- (૪) અનંતવીર્ય (અતૂલ સામર્થ્ય અથવા શક્તિ) અંતરાય કર્મક્ષય વડે પ્રગટેલ ગુણ.
- (૫) સૂક્ષ્મત્વ (અમૂર્ત અથવા અશરીરત્વ) નામ કર્મના ક્ષય વડે પ્રગટેલ ગુણ.
- (૬) અવગાહનત્વ (જન્મ-મરણનો અભાવ) આયુકર્મના ક્ષય વડે પ્રગટેલ ગુણ. આ ગુણના હોવાથી એક સ્થાન પર સિદ્ધ રહી શકાય કારણકે અનેક અમૂર્ત હોવાથી કોઈ તકલીફ નથી હોતી.
- (૭) અગુરુલઘુત્વ (નાના મોટાનો ભેદભાવ, સમાનતા) ગોત્રકર્મ તથા નામકર્મના ક્ષય વડે પ્રગટેલ ગુણ.
- (૮) અવ્યાબાધત્વ (અનંત સુખ અથવા અતીન્દ્રિય અપૂર્વ સુખ સાતા-અસાતા રૂપ) આકુળતાનો અભાવ) વેદનીય કર્મ-ક્ષય વડે પ્રગટેલ ગુણ.

અહીં એટલું વિશેષ છે કે એક-એક કર્મક્ષયજન્ય ગુણનું આ કથન પ્રધાનતાની દૃષ્ટિથી સામાન્ય કથન છે કારણકે એમાં અન્ય કર્મોનો ક્ષય પણ આવશ્યક છે. વસ્તુતઃ આઠેય કર્મોનો સમુદાય એક સુખગુણનો પ્રતિબંધક છે. અભેદ દૃષ્ટિથી જે કેવળજ્ઞાન છે એ જ સુખ છે. દિગંબર માન્યતાનુસાર નિર્ગ્રંથ મુનિ જ સિદ્ધ થાય છે. પરંતુ શ્વેતાંબર માન્યતાનુસાર સ્ત્રી તથા ગૃહસ્થ પણ સિદ્ધ થઈ શકે છે.

અન્ય વિશેષતાઓ

મુક્ત થયા પછી પણ વસ્તુનો જે સ્વભાવ છે, ઉત્પત્તિ, વિનાશ અને નિત્યતા એ મુક્તાત્મામાં પણ છે પરંતુ સમાનાકાર (ષટ્ગુણ-હાનિ-વૃદ્ધિ રૂપ) છે. મુક્તોને નિરંજન, નિરાકાર, પરમાત્મા, સિદ્ધ આદિ નામો વડે પણ ઓળખવામાં આવે છે. સિદ્ધ ન તો નિર્ગુણ છે અને નહીં શૂન્ય, નહીં અણુરૂપ છે અને નહીં સર્વવ્યાપક અપિતુ આત્મ-પ્રદેશો કરતાં ચરમ શરીર (અર્હન્તાવસ્થાનું શરીર)ના આકાર રૂપમાં

રહે છે. તેઓ સાંખ્યવત્ નહીં ચૈતન્યમાત્ર છે અને નહીં ન્યાય-વૈશેષિકવત્ જડ તે છતાં ચૈતન્યતાની સાથે જ્ઞાનશરીરી (સર્વજ્ઞ) છે. કારણકે આત્મા જ્ઞાન-સ્વરૂપી અને ચૈતન્યરૂપ છે. માટે મુક્તાત્મા જ્ઞાનગુણના અવિનાભાવી સુખાદિ અનંત ચતુષ્ટય વડે પણ સંપન્ન છે.

ઉપસંહાર

આ રીતે શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપોયલબ્ધિ મોક્ષ છે જ્યાં સર્વ પ્રકારના દુઃખો (આધ્યાત્મિક, આધિભૌતિક અને આધિદૈવિક)નો અભાવ થઈ જાય છે. આ કથન સાથે બધા જ આત્મવાદી દર્શન સહમત છે. ત્યાં અતિન્દ્રિય જ્ઞાન અને સુખની સત્તાનો પણ વેદાંત અને જૈન સ્વીકાર કરે છે પરંતુ ન્યાયવૈશેષિક તથા સાંખ્યમાં આના અસ્તિત્વનો પ્રશ્ન જ નથી. કારણકે ન્યાયદર્શનમાં આ ગુણોનો મોક્ષમાં અભાવ છે તથા સાંખ્યમાં પણ જ્ઞાન અને સુખ પ્રકૃતિ-સંસર્ગના ધર્મ છે જેનો ત્યાં અભાવ છે. બૌદ્ધોને ત્યાં તો આત્મા જેને તેઓ પંચસ્કંધાત્મક માને છે તેની ચિત્ત-સન્નતિનો જ અભાવ ત્યાં માની લે છે જે સર્વથા અકલ્પનિય છે. વેદાન્તમાં આત્માને સર્વથા નિત્ય અને વ્યાપક માનવામાં આવ્યો છે માટે ત્યાં બંધન અને મોક્ષની વ્યાખ્યા સાપેક્ષવાદ વગર અશક્ય છે. બૌદ્ધ દર્શનમાં આત્માને સર્વથા અનિત્ય કલ્પો છે તેથી ત્યાં પણ બંધ-મોક્ષ વ્યવસ્થા સંભવ નથી કારણકે ત્યાં કર્મ-કર્તા, કર્મ-બંધનથી છૂટકારો પ્રાપ્ત કરવાવાળા સાધક તથા કર્મ-ફળ-ભોક્તા જુદા જુદા છે. ન્યાયદર્શનમાં તો ચૈતન્ય ભાવ છે, માટે આ પક્ષ પણ મોક્ષોપયોગી નથી લાગતો. એટલા માટે લોકોને વૃંદાવનના જંગલમાં નિવાસ કરવાનું ન્યાય-વૈશેષિકના મોક્ષે જવા કરતાં અધિક સારું લાગે છે.

જૈન પોતાના આતમ સ્વરૂપાનુસાર મોક્ષમાં દુઃખાભાવ, અનંત અતિન્દ્રિય જ્ઞાન, દર્શન, સુખ અને સામર્થ્યનો સ્વીકાર કરે છે. એના ‘અરૂપી’ સ્વભાવને કારણે એમાં અવ્યબાધત્વ, સૂક્ષ્મત્વ, આદિને પણ માને છે. કર્માનુસાર પૂર્વ જન્મના શરીર-પરિમાણના અરૂપી આકારને માને છે કારણકે આત્મા ન તો વ્યાપક છે કે ન અણુરૂપા, ઊર્ધ્વગમન સ્વભાવ હોવાથી લોકાન્તમાં નિવાસ માને છે. કર્મ-સંબંધ ન હોવાથી પુનર્જન્મ નથી માનતા.

જીવનમુક્તોને અર્હત અથવા ‘કેવળી’ કહે છે અને વિદેહમુક્તને ‘સિદ્ધ’. દ્રવ્યનું સ્વરૂપ ‘ઉત્પાદ-વ્યય-ઘ્રૌવ્ય’ રૂપ સ્વીકાર કરવાના કારણે મુક્તાત્મામાં પણ સમાનાકાર પરિણમન તો માને છે પરંતુ સ્થાન-પરિવર્તન (ગમન ક્રિયા) નથી માનતા. ત્યાં બધા મુક્ત-સદા પૂર્ણાતઃ કર્મમુક્ત રહે છે તથા બધા સમાન ગુણવાળા હોય છે, ત્યાં કોઈ પણ ભેદ નથી. જો કોઈ ભેદ માનવામાં આવે તો ઉપચારથી મુક્તપૂર્વ જન્મની અપેક્ષા કર્યામાં હોવાથી બધા નામ કર્મ-જન્ય શરીર તથા મન આદિ રહિત છે. શુદ્ધ ચૈતન્યરૂપ આત્માનો ત્યાં વાસ છે. જ્ઞાન સુખાદિ આત્માથી પૃથક્ નથી. મુક્તાવસ્થાને પ્રાપ્ત બધા જીવો ઈશ્વર છે કારણકે જૈન દર્શનમાં કોઈ અનાદિ દૃષ્ટિકર્તા ઈશ્વર નથી. બધા જીવો સંસાર-બંધન કાપી મુક્ત થયેલા છે. મુક્ત પૂર્ણકામ હોવાથી વીતરાગી (ઈચ્છારહિત) છે.

૬-બી, ૧ લે માળે, કેનવે હાઉસ, વી.એ.પટેલ માર્ગ,
મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪. ટેલિફોન : ૦૨૨ ૨૩૮૭૩૬૧૧

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ દ્વારા પ્રવૃત્ત અનાજ રાહત યોજનાનો રિપોર્ટ

મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ અંતર્ગત ‘જમનાદાસ હાથીભાઈ મહેતા અનાજ રાહત યોજના’ ૨૫ વર્ષથી ચાલે છે. એમાં દર મહિને એકવાર લગભગ ૮૦ થી ૧૦૦ બહેનોને અનાજ આપવામાં આવે છે રૂ. ૧૫૦ સુધીનું. સાથે ભાનુ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ તરફથી રૂ. ૫૦ નું એમ રૂ. ૨૦૦નું અનાજ આપવામાં આવે છે. તેમાં ૩ કિલો ઘઉં, ૨ કિલો ચોખા, ૦.૧ કિલો મગ, ૦.૧ કિલો તુવેર દાળ, ૧ કિલો સાકર. પરંતુ મોંઘવારીના જમાનામાં દુકાનવાળા ભાઈને આ જ ભાવમાં ન પોષાતું હોવાથી તેઓ રૂ. ૨૩૫ કરવાનું કહે છે. આ ફંડમાં પૈસાની ઘણી જ ખેંચ છે. વ્યાજ પણ ઘટી ગયા છે. એટલે ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના વાચકોને અપીલ કરવાની કે આપ સૌ આમાં યથાયોગ્ય ફાળો નોંધાવો તો ખૂબ આભારી થઈશું.

દર બુધવારે ૩ થી ૪ અમે ત્રણ બહેનો આ કામ સંભાળીએ છીએ. રીતસરના કાર્ડ બનાવ્યા છે. એક બહેનને ૨ વર્ષ સુધી અનાજ આપીએ છીએ. તેઓના રેશનકાર્ડ જોઈને. વિગત સાંભળીને. જરૂરિયાતવાળા બેનોને જ અનાજ આપીએ છીએ. અમે જૈન કિલનિકના ઓપીડી

વિભાગમાં નીચેની બેંચ પર બેસીએ છીએ. કોઈને પણ આ કામની વિગત જોઈતી હોય તો ત્યાં આવી શકે છે. આ સાથે દવા-નોટબુક્સ તેમજ ફી પણ આપીએ છીએ. દર દિવાળીના કંઈપણ નવી ચીજ જેવી કે સાડી, ચાદર, ટુવાલ વગેરે આપીએ છીએ. કોઈ કોઈ જૂના કપડાં (જો કે તે વ્યવસ્થિત હોવા જોઈએ) આપી જાય છે તે પણ અમે વહેંચીએ છીએ. આ બધું અમારું કામ જોઈને બધા થોડીઘણી મદદ કરતા હોય છે તેમાંથી થાય છે. એટલે તમે પણ અનાજમાં ફાળો નોંધાવો સાથે તમારા જન્મદિન નિમિત્તે કે લગ્નતિથિ નિમિત્તે કે પુણ્યતિથિ નિમિત્તે ફૂલ નહિ પણ ફૂલની પાંખડી એમ યથાયોગ્ય મદદ કરશો તો આ બધી પ્રવૃત્તિના પુણ્યના ભાગીદાર બનશો.

અંતમાં એટલું જ કહીએ કે જે ગરીબને દાન કરે છે તે ભગવાનને ઉછીના આપે છે અને ભગવાન આમ ઉછીના આપનારને સોગણું પાછું આપે છે.

—રમા મહેતા, ઉષા શાહ, પુષ્પા પરીખ

‘ટપ લઈને મરી ગયા’

□ ડૉ. રણજિત પટેલ (અનામી)

કેટલાંક શહેરો અને એના નિવાસીઓની કેટલીક ખાસિયતો વર્ણવવા દંતકથાઓ જેવી કાલ્પનિક કથાઓ જોડી દેવામાં આવે છે. દા. ત.: પાંચ પેટલાદી, નવ નડિયાદી, એક અમદાવાદી! કયા પરાક્રમ કાજેની આ સંખ્યા ગણતરી! કે ‘પ’ ‘ન’ ‘અ’નો પ્રાસ મળે છે એટલે સંખ્યા-ગણિત ગોઠવી દીધું!

એકવાર ત્રણ મિત્રો ભેગા થયા ને નાસ્તો કરવા બેઠા. ત્રણેયના પિતા ગુજરી ગયેલા. નાસ્તો કરતાં કરતાં પિતાના અવસાનનો અહેવાલ આપવાનો હતો. અહીં તમો, અમુક શહેરના એ નિવાસી હતા ને એ શહેરની શી ખાસિયતો હતી તે અવસાન-અહેવાલમાં દર્શાવી શકો. ધારો કે ‘અ’ શહેરનો નિવાસી વાતુલ (Too Much Vocal) છે, ‘બ’ શહેરનો નિવાસી સારો શ્રોતા છે ને ‘ક’ શહેરનો અતિ ખાઉધરો છે. વાતુલે બિનજરૂરી વિગતો સાથે પિતાના અવસાનનું વર્ણન કર્યું...ત્યાં સુધી એનું ખાવાનું નિયંત્રિત, પેલા સારા શ્રોતા સાંભળવાના રસમાં ખાવામાં મંદ પિતાના અવસાનનો અહેવાલ આપવામાં પણ મંદ, જ્યારે પેલા ખાઉધરા મિત્રનો વારો આવ્યો ત્યારે ખાતાં ખાતાં જ કહે: ‘મારા પિતાને મોત આવ્યું ને ટપ લઈને મરી ગયા’...ને અર્ધો નાસ્તો તો એ જ ઝાપટી ગયો!

મહાભારતમાં એવા કેટલાક કટોકટીના પ્રસંગો આવે છે જ્યારે યુધિષ્ઠિરને એ કાળે યોગ્ય પ્રશ્નોના સહી ઉત્તર આપવાના આવે છે. દા. ત.: ‘સૂતેલો હોવા છતાં કોણ આંખ બંધ કરતો નથી? જન્મ લેવા છતાં કોણ હલનચલન કરતો નથી? કોને હૃદય નથી? વેગ થકી કોણ વૃદ્ધિ પામે છે? વગેરે વગેરે એ ચારેયના ઉત્તર છે માછલી, ઈંડુ, પથ્થર અને નદી...પણ એક સ્થળે પ્રશ્ન પૂછાય છે: ‘સમાચાર કયા?’ યુધિષ્ઠિરનો ઉત્તર છે: ‘સૂર્યની આગમાં, દિવસ-રાતના બળતણમાં, માસ અને ઋતુના હાથા વડે હલાવી હલાવીને, કાળ, આ મહામોહમય કઢાઈમાં પ્રાણીવૃંદને રાંધે છે: એ જ સમાચાર, મતલબ કે આ અનિશ્ચિત દુનિયામાં જો કોઈ નિશ્ચિત વસ્તુ હોય તોતે ‘ટપ’ કરતું આવતું કે રીબવતું મૃત્યુ-ધ્રુવા-મૃત્યુ’. મૃત્યુ સર્વનો સખા છે, મિત્ર છે. તત્ત્વજ્ઞાનનો પ્રથમ અણસાર સંભવ છે કે મૃત્યુમીમાંસાથી સાંપડ્યો હોય! અમદાવાદની ગુજરાત કૉલેજના એકવારના અંગ્રેજી ભાષા-સાહિત્યના અધ્યાપક શ્રી ફિરોજશા કાવસજી દાવરે ‘મેડીટેશન ઓન ડેથ-‘મોત પર મનન’ નામે સુંદર ગ્રંથ લખ્યો છે. નચિકેતા તો ખુદ યમદેવ પાસેથી મૃત્યુનું રહસ્ય પામ્યો છે ને સતી સાવિત્રીએ યમદેવની પણ ઠીક ઠીક કસોટી કરી છે. કવિવર રવિન્દ્રનાથ ટાગોર જીવન-મૃત્યુને માનવજાતિના બે ચરણ ગણાવ્યા છે ને બીજી એક ભવ્ય મૌલિક કલ્પનામાં જીવન-મૃત્યુને વિશ્વજનનીના બે સ્તન દર્શાવ્યા છે જેને કારણે માનવજાતિ ટકી

રહી છે ને પ્રગતિ કરી રહી છે. મૃત્યુ ભયંકર કે કરાલ નથી પણ મંગલકારી ને કરુણામય છે...એક કાવ્યમાં ટાગોર મૃત્યુને ઉદ્દેશીને કહે છે:-

‘મરણ! તું મારે મન તો શ્યામ.’ મૃત્યુને શ્યામ સ્વરૂપે સ્વીકારે છે.

કાકા સાહેબ કાલેલકરે ‘પરમ સખા મૃત્યુ’ નામે પુસ્તક લખ્યું છે. જેમાં એને અપરિહાર્ય ગણીને એમ સમજાવવાનો સુંદર પ્રયાસ કર્યો છે. ‘માણસ માને છે તેમ તમામ મૃત્યુ અનિષ્ટ નથી જ. મૃત્યુ એ ઈશ્વરની પ્રાણીઓ માટે ઉત્તમમાં ઉત્તમ ભેટ છે. જીવનને કૃતાર્થ કરવું હોય તો મૃત્યુ જોઈએ જ.’

મૃત્યુ ક્યારે, ક્યાં, કેવી રીતે આવશે તે કોઈપણ જાણતું નથી. એના રહસ્યમય ગોખનમાં જ સુખ-શાન્તિ ગર્ભિત છે. પૂર્વજન્મના અજ્ઞાનની જેમ મૃત્યુનું અજ્ઞાન પણ હિતકારી છે. આયુષ્યની મર્યાદા, કયા ધોરણને અનુસરીને કોણ નક્કી કરે છે તે ઉપરવાળો જાણે-જો ઉપર કોઈ હોય તો! ધર્મ એક વાત કરે, વિજ્ઞાન બીજી! નિરીશ્વરવાદીઓ ત્રીજી! ‘અબ હમ અમર ભયે, ન મરેંગે’ કહેનારાની આધ્યાત્મિક ખુમારી પણ દાદ માંગી લે તેવી છે. મરીને જીવનનો મંત્ર શિખનારા-શિખવનારા પણ મળી આવે! મરતાં પહેલાં જાને મરી’નું રહસ્ય જાણવા જેવું છે. સો વાતની એક વાત: ‘મેન ઈઝ મોર્ટલ’ એ સહી વાત હોવા છતાં પ્રત્યેક સૈકે મરે છે તેના કરતાં જન્મે છે ઝાઝા...’ ડેથ ધ લેવલર’ પ્રબળ હોવા છતાં માનવીની જિજિવિષા પ્રબલતર નહીં પણ પ્રબલતમ છે.

ધરતીકંપ, આગ, સુનામી, ચક્રવાત, યુદ્ધો, ભયંકર અકસ્માતો-આગગાડી ને વાયુયાનના-નિરંતર થતા રહે છે-વર્તમાનપત્રોમાં આવતા અવસાનના-બેસણાના વ્રતમાન સાથેના ફોટા જીવનની નશ્વરતા ને સંસારની અસારતા સમજાવતા હોય છે તો સામે પક્ષે આત્માની નશ્વરતા ને કર્માનુસાર પુનર્જન્મનું સમાધાસન પણ આપે છે.

એક દિવસ મારાં મોટાં ભાભીનો ફોન આવ્યો જેમાં એમણે સમાચાર આપ્યા કે સવિતાને મંગલ મૃત્યુ મળ્યું. સવિતા એમના પિયરની ને એકવારની મારી પ્રિય વિદ્યાર્થિની. એને ૮૮ થયેલા. ઠેઠ સુધી તબિયત સારી હતી. તે દિવસે બેન્કનું કામ પતાવી ઘરે આવી ભોજન કર્યું ને આરામ કરવા સૂઈ ગઈ...સૂઈ ગઈ સદાને માટે. સવિતાના જેવા ‘મંગલ મૃત્યુ’ના ડઝનેક કિસ્સા મારા ખ્યાલમાં છે ને એ બધા મારા નિકટના પરિચિતો છે. વડોદરાના ખ્યાત શિશુરોગનિષ્ણાંત (Child Specialist) ડૉ. ટી. બી. પટેલ (વય-૮૨) બપોરનું ભોજન લઈ આરામ કરવા ગયા...પછી ઊઠ્યા જ નહીં. અમારા એ ફેમિલી ડૉક્ટર ને મારા

નહાનાભાઈ સાથે મુંબઈમાં મેડિકલ કૉલેજમાં ભણવામાં સહાધ્યાયી, 'દીવાને સાગર'ના કર્તા શ્રી જગન્નાથ ત્રિપાઠીના (ઉપનામ-તખલ્લુસ 'સાગર') ચિરંજીવી ડૉ. યોગેન્દ્ર ત્રિપાઠી.

વડોદરાની મહારાજા સયાજીરાવ યુનિ.માં લગભગ બે દાયકા સુધી અમે સાથે નોકરી કરી. પ્રેપરેટરીના વર્ગો લેવા એમને કવચિત્ સવારે સાડા આઠે આવવું પડતું ને બી.એ.ના વર્ગો લેવા બપોરે. સવારનું કામ પતાવી મને કહે: 'અનામીભાઈ! હું જમવા જાઉં છું ને જમીને મારો બી.એ.નો પીરિયડ લેવા હું લગભગ અઢી કલાકે આવી જઈશ. જમીને અર્ધો કલાક આરામ કરવા ગયા... ને ત્રણ વાગે એમનાં શ્રીમતી કાન્તાબહેનનો ફોન આવ્યો: 'ત્રિપાઠી સાહેબ ગયા!' ભયંકર આઘાતજનક સમાચાર હતા. આમ, ઊંઘમાં ને ઊંઘમાં મંગલ મૃત્યુ પામનાર મારા અનેક સ્વજનો-સ્નેહીઓનો સમાસ થાય છે.

કેટલાંક મૃત્યુ ન માની શકાય એ પ્રકારના હોય છે. એક નવરાત્રિના અરસામાં એકવાર સાંજના મારા ઘરે ત્રણેક સ્નેહીઓ આવેલા. એક હતા શાયરીના આશક શ્રી નટવર ભટ્ટ-નિવૃત્ત અધ્યાપક. બીજા હતાં એમનાં શ્રીમતી વિમલાબહેન ભટ્ટ, જે એકવાર મુંબઈની એક હાઈસ્કૂલમાં આચાર્યા હતા. ત્રીજા હતા વડોદરા આકાશવાણીના નિવૃત્ત અધ્યક્ષ શ્રી એલ.પી. પીપલિયાજી. બીજી એલફેલ વાતોમાંથી મૃત્યુની વાત નીકળી. એમાંની બે વાતો તો ભૂલી ભૂલાય તેવી નથી. એક દર્દી ડૉક્ટરને દવાખાને જાય છે. દર્દીને તપાસીને ઈન્જેક્શન આપવા જાય છે ત્યાં જ હાર્ટ એટેક આવતાં ડૉક્ટર ઢળી પડે છે ને તે તત્ક્ષણ મૃત્યુ પામે છે. ઈન્જેક્શન એમના હાથમાં જ રહી જાય છે.' બીજો કિસ્સો છે એક લગ્ન પાર્ટીનો. લગ્નમાં આવનાર એક ભાઈ સુખપૂર્વક આનંદથી જમે છે...છેલ્લે ભાત પીરસાય છે. એ ભાત માટે માંગણી કરે છે ને જ્યાં 'ભાત' શબ્દ બોલે છે ત્યાં જ ઢળી પડે છે. એમનું પ્રાણ-પંખેરું ઊડી જાય છે. અકરાંતિયા બનીને માપ ઉપરનું ખાનાર મરનાર બે જણને હું જાણું છું. દીકરાના લગ્નના આનંદમાં ગરબા ગાનાર એક પિતા ગરબા ગાતાં ગાતાં જ ઢળી પડતાં મૃત્યુને ભેટનાર મારા મિત્ર હતા-અમેરિકામાં. પતિ-પત્ની સૂતાં હતાં. પતિને ઠંડી લાગતાં પત્ની પાસે શાલ કે ધાબળાની માંગણી કરી...ત્રણ ચાર વાર માંગણી કરતાં કશો જ જવાબ મળ્યો નહીં, લાઈટ કરી જોયું તો પત્નીના રામ રમી ગયેલા! મારા એક પ્રોફેસર મિત્રના વેવાઈનું આણંદમાં અવસાન થયું. અગ્નિસંસ્કાર ટાણે હાજર રહેવા અમદાવાદથી એક પ્રોફેસર-દંપતી મોટરમાં આણંદ આવવા નીકળ્યું. આણંદ નજીક આવતાં પ્રોફેસર-દંપતીમાંથી પતિનું હાર્ટ-એટેકમાં મૃત્યુ થયું. કેવી કરુણ પરિસ્થિતિ સર્જાઈ હશે! કલ્પી શકો છો? આ પ્રો. દંપતી તે શ્રી મોહનભાઈ એસ. પટેલ ને ડૉ. હંસા મોહનભાઈ પટેલ. મોહનભાઈ મારા પરમ સુદ્દ હતા ને શ્રીમતી હંસાબહેન મારાં વિદ્યાર્થીની હતાં. એકવાર વિમાન અકસ્માત થયેલો, વિમાનના બધા જ પ્રવાસીઓએ દમ તોડ્યો જ્યારે છ માસની એક બાળકી વાડની નજીક શ્વસતી હતી!

એ બચી ગઈ.

ભીષ્માચાર્યને તો ઈચ્છા-મૃત્યુનું વરદાન હતું પણ કેટલાક સ્વેચ્છાપૂર્વક પણ મૃત્યુને આવકારે છે. સને ૧૯૩૨માં, કડીની સર્વ વિદ્યાલયમાં શ્રી ડાહ્યાલાલ હરગોવિંદદાસ જાની (વઢવાણના) મારા શિક્ષક હતા. સાધુ થયા..રમણાનંદ સરસ્વતી તરીકે ઠીક ઠીક જીવ્યા. સાધુ થતા પહેલાં સેવાગ્રામ (સેગાંવ)માં 'સ્મોલ સ્કેલ વિલેજ ઈન્ડસ્ટ્રીઝ'ના મંત્રી હતા..વિખ્યાત અર્થશાસ્ત્રી ભારતના કુમારખ્યા પ્રમુખ હતા...એકવાર એમને લાગ્યું કે હવે હું કૃતકાર્ય થઈ ગયો છું. નિષ્કારણ, નિરર્થક જીવન જીવીને પૃથ્વીને ભારરૂપ થવાનો કશો અર્થ નથી. સને ૧૯૫૮ના એપ્રિલમાં, હું નડિયાદની કૉલેજમાં વાઈસ પ્રિન્સિપલ હતો. સ્વામી રમણાનંદજી મને મળવા આવ્યા. સો રૂપિયા માંગ્યા. મેં આપ્યા. જતાં જતાં કહે: 'સદાની અલવિદા'. મેં કહ્યું, શી વાત છે? તો સ્વાભાવિક લહેકામાં કહે: 'તા. ૧૫-૮-૧૯૫૮ના રોજ પ્રયાગમાં જલ સમાધિ લેવાનો સંકલ્પ કર્યો છે. મેં પૂછ્યું: 'મૃત્યુ એટલું બધું સહજ છે?' તો કહે: What is there ? It is going from one room to another.' ને સાચે જ નિયત સમયે એમણે જલસમાધિ લીધી. જ્ઞાનેશ્વરી ગીતાના કર્તા જ્ઞાનેશ્વરે પણ ભૂમિ-સમાધિ લીધેલી.

નવ દાયકા વટાવી ચૂકેલા ને ત્રણ ત્રણ મેડિકલ કૉલેજોમાં ડીન રહી ચૂકેલા મારા પરમ સ્નેહી એક ડૉક્ટર મિત્ર મને સતત કહે: 'Mercy Killing 'જો Legal થાય તો વહેલામાં વહેલી તકે હું એનો લાભ લેવા માંગું છું.' જો કે ૮૪મા વર્ષે તેઓ બિમારીમાં ગયા, પણ કેટલાંક આદર્શવાદી, સેવાભાવી, ભાવનાવાદીઓ પણ જીવન અને જગતથી કંટાળી, જીવન ટૂંકાવી નાંખતા હોય છે દા. ત. સાને ગુરુજી. ભ્રષ્ટ રાજકારણ અને નિષ્ક્રિય સમાજથી એટલાં બધાં કંટાળી ગયા હતા કે જીવન ટૂંકાવી દીધું.

આવી ખુમારી-પૂર્વકનું જીવન જીવનારા કેટલા?

‘ક્યા હાર મેં, ક્યા જીત મેં

કિંચિત્ નહીં ભયભીત મેં

કર્તવ્યપથ પર જો મિલે

યહ ભી સહી, વહ ભી સહી

યહ જાન લો કિ મેં ભીખ-

દયા કી માંગુગા નહીં

और कर्तव्यपथ से भागुगा नही.

'Death is Dead'-ભણનારા શહીદો પણ આ બહુરત્ના વસુન્ધરાના ઉદરે પાક્યા છે.

રસિકભાઈ રણજિતભાઈ પટેલ, સી-૧૨, નવદીપ એપાર્ટમેન્ટ, મેમ નગર, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૫૨. મો.: ૦૯૮૮૮ ૧૬૮૦૬૮

મનુષ્યભવની કિંમત

□ ડૉ. પ્રવીણભાઈ સી. શાહ

રાગદ્વેષાદિ કષાયોથી જીતનારા કર્મબંધનોથી મુક્ત, સૃષ્ટિની તમામ જીવરાશિનું કલ્યાણ ઈચ્છનારા વિતરાગી સર્વજ્ઞ ભગવંતોની વાણીનો પ્રેમ, શ્રદ્ધા અને સ્વીકાર હોય તેને આ લેખ જરૂરથી વાંચવા જેવો છે. મારા જેવા મોડર્ન એજ્યુકેશન લેનારા, વિદેશમાં વર્ષો સુધી વસવાટ અને પરિભ્રમણ કરી ભારતમાં સ્થાયી થયેલા જીવે પ્રભુની વાણીના શાસ્ત્રોના પઠન, અધ્યયન અને પરીશીલનથી પ્રભાવિત થયેલાએ શ્રુતજ્ઞાનના અનેક રત્નો જોયા અને એમાંથી એક રત્ન મનુષ્યભવની કિંમત વિષે જાણ્યું ત્યારે ગજબનો ઉલ્લાસ જાગ્યો. ગોયમ મા પમાયં ખુદ પ્રભુવીરે ચૌદ પૂર્વધર અનંત લબ્ધિનિધાન ગૌતમ મહારાજાને કહેલું કે “એક ક્ષણનો પણ પ્રમાદ કરીશ નહિ” તો આપણે આ લેખ વાંચી જાગૃત થવું કે નહિ તે સમજી સંસ્કારી શ્રદ્ધાળુ વાચકે નક્કી કરવાનું છે. આ લેખને ઉપદેશ આપવાના ભાવાર્થમાં સમજવો નહિ. લેખક પોતાને ઉપદેશ આપી સ્વયં ચેતના જગાવવા વિચારો રજૂ કરે છે.

એક રજજી એટલે અસંખ્યાતા દ્વીપ ને સમુદ્રો એવા ૧૪ રજજી પ્રમાણ આ લોક. તેમાં એક રજજી પ્રમાણ મધ્ય લોક. તેમાં ૪૫ યોજન પ્રમાણ દ્વીપ. તેમાં સૌથી નાનો જંબુ દ્વીપ. તેમાં એક ભરત ક્ષેત્ર ને ભરત ક્ષેત્રમાં આપણો. તો આપણો ક્યાં? આપણો શું? આપણો અહંકાર ક્યાં? હવે બીજી રીતના વિચારો : આટલું મોટું ચૌદ રાજલોક. તેમાં ફક્ત અઢીદ્વીપમાં જ મનુષ્યો. તેમાં ૮૬ ક્ષેત્રના મનુષ્યો અકર્મભૂમિના. તેઓ ધર્મકર્મમાં કાંઈ જ સમજે નહિ. એમાં આપણો નંબર નથી લાગ્યો. બાકીના ૧૫ ક્ષેત્રો કર્મભૂમિના છે તેમાં આપણો નંબર લાગી ગયો. જે ક્ષેત્ર ધર્મકર્મના છે. આ ૧૫ ક્ષેત્ર સિવાય આખા ચૌદ રાજલોકમાં કોઈ ક્ષેત્ર એવું નથી જ્યાં તમે ધર્મ કરી શકો. હવે સમજાય છે કે જે ધર્મ તમને મળ્યો છે તે કેટલો મહામૂલો છે. અકર્મભૂમિમાં જેટલા પણ જન્મ કર્યા હશે, ભલે તે મનુષ્યભવ હોય; આખો જન્મ સુખ ભોગવવામાં ખોઈ નાંખ્યો. કારણકે ત્યાં ધર્મકર્મ છે જ નહિ. તે સિવાય દેવના ભવ જેટલા પણ મળ્યા હશે, ભોગવ ભોગવવામાં પૂરા કર્યા. તિર્યચ અને નારકીના ભવ ભૂખ અને દુઃખ ભોગવવામાં પૂરા કર્યા. આ એકેય ભવ એવા નથી કે જેમાં આપણા આત્માએ જન્મ લીધા નથી. ચૌદ રાજલોકનું એકપણ સુખ એવું નથી કે જે આપણા જીવે ભોગવ્યું નથી. ને ચૌદ રાજલોકનું એકપણ દુઃખ એવું નથી કે જે આપણા જીવે ભોગવ્યું નથી. ફક્ત આપણને જ્ઞાન નથી. માટે આ બધા ભવ આપણે જોઈ જાણી શકતા નથી. હા...કોઈ આવીને ચમત્કાર કરે ને તમને પાછળના ભવ જોવાની દૃષ્ટિ આપી દે તો પિક્ચરના રીલની જેમ બધા જીવો તમને દેખાઈ જાય. અને તો જ ખબર પડે કે આ જે મનુષ્યભવ અને સાથે કેવલીએ પ્રરૂપેલો ધર્મ મળ્યો છે તે કેટલો કિંમતી છે. ને જો રીલ દેખાય તો જ ખબર પડે કે હવે ક્યા સુખ ભોગવવાના બાકી રહી ગયા છે? ને આટલાટલા ભવોમાં દુઃખના આંસુ તો એટલા પાડ્યા છે કે તે બધા

જન્મોના આંસુ ભેગા કરોને તો આખો સમુદ્ર ભરાઈ જાય. કોઈ અતિશયોક્તિ નથી. આ જ્ઞાનીએ કહેલું વાક્ય છે. હવે આ ચૌદ રાજલોકનું સ્વરૂપ જાણ્યા પછી આપણને મળેલો આ ભવ કેટલો કિંમતી છે તે ખ્યાલ જરાપણ ભૂલાવો જોઈએ નહિ.

કર્મભૂમિ એટલે અસિ, મસિ (વ્યાપાર) અને કૃષિ જ્યાં થતી હોય તે. અકર્મભૂમિના મનુષ્યો ધર્મકર્મમાં બિલકુલ સમજતાં નથી. એ મનુષ્યો તો પોતાના પૂર્વ કરેલા પુણ્યના ફળો દેવતાઓની પેઠે સુખે ભોગવે છે. ધર્મકરણી તો ફક્ત પંદર કર્મક્ષેત્રમાં જ છે. એ પંદર ક્ષેત્રમાં પાંચ મહાવિદેહ ક્ષેત્ર છે. ત્યાં તો સદાકાળ જૈન ધર્મ પ્રવર્તે છે. બાકીના પાંચ ભરતક્ષેત્ર ને પાંચ ઐરાવત ક્ષેત્રમાં છ આરામાંથી ત્રીજા આરાના અંતથી પાંચમા આરાના અંત સુધી જ (લગભગ એક કોડાકોડ સાગરોપમથી સહેજ ઓછો વખત) ધર્મ કર્મ કરવાનો રહે છે. પાંચ ભરત ને પાંચ ઐરાવત એ દશ ક્ષેત્રમાંના એક ક્ષેત્રમાં બત્રીસ હજાર દેશ છે. બત્રીસ હજાર દેશમાંથી પણ ધર્મકર્મ કરવાના તો માત્ર સાડા પચ્ચીસ જ આર્ય દેશ છે. આ જાણ્યા પછી તો ખ્યાલ આવ્યો જ હશે કે કાળ અને ક્ષેત્રની દૃષ્ટિએ પણ કર્મ કરવાનો આપણને કેટલો મહામૂલો અવસર મળ્યો છે. પણ આપણને એની કિંમત છેલ્લો શ્વાસ બાકી રહ્યો હોય ત્યારે જ સમજાય છે.

કોઈનો પણ જીવ ફક્ત બે હજાર સાગરોપમ વર્ષ માટે નિગોદમાંથી બહાર નીકળે છે. તેમાંય તે સમયગાળા દરમ્યાન વધુમાં વધુ ૪૮ ભવ મનુષ્યના મળે છે. તેમાં જો અકર્મભૂમિમાં મનુષ્ય તરીકે ઉત્પન્ન થયા હોઈએ તો ત્યાં કોઈ ધર્મ હોતો નથી. એટલે તેમાં જેટલા પણ મનુષ્યના ભવ મળ્યા હશે તે આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ નકામા ગયા. વળી કર્મભૂમિમાં પણ છ એ છ આરામાં અમુક જ સમય એવો છે કે જે સમય દરમ્યાન ધર્મકરણી છે. બાકીના સમયમાં કેટલા પણ મનુષ્યભવ મળ્યા હશે તો તે પણ આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ નિષ્ફળ ગયા. હવે સમજી લો કે કર્મભૂમિ પણ છે અને સમયગાળો પણ ધર્મકરણીનો છે. પરંતુ આપણો જીવ ધર્મ પામી શકે તેવી પરિસ્થિતિ પામ્યો કે નહિ? જન્મતાં જ મૃત્યુ થઈ ગયું? ગર્ભમાં જ મૃત્યુ થયું? સમૂર્ચ્છિમ મનુષ્ય તરીકે જન્મીને મર્યા? અપર્યાપ્તા મર્યા? એવી કુળ જાતિ મળી કે કેવલી ભગવાનનો ધર્મ જ ન મળ્યો? કોને ખબર છે શું થયું? ૪૮ ભવમાંથી આવા કેટલા ભવ ચાલ્યા ગયા ને કેટલા બાકી છે તેની પણ કોને ખબર છે? વળી દેવ-નારકી કે તિર્યચમાં તો જીવનો આધ્યાત્મિક વિકાસ શક્ય જ નથી. તો હવે સમજાય છે કે આ ભવમાં ધર્મ કરવા યોગ્ય બધા જ સંજોગો ને સમજણ પ્રાપ્ત થઈ છે તો આ માનવજન્મ કેટલો મોંઘો છે? આવું મોંઘું મનુષ્યપણું પામીને બીજા હજાર કામ પડતાં મૂકીને આત્માને ઓળખવો.

મોંઘેરો મનુષ્યજન્મ પામીને આત્માનું કલ્યાણ કરો તો મનુષ્ય જન્મનું ફળ-સફળ નહિ તો નિષ્ફળ. જીવ મોહનીય કર્મથી, રસરંગથી એટલો

બધો રંગાઈ ગયો છે કે તેને વીતરાગનો માર્ગ રુચતો જ નથી. પણ આવા ભવ-ભવના દુઃખોથી છૂટવા માટે પોતાના એકત્વ સ્વભાવની ભાવના ભાવવાથી આત્માનું કલ્યાણ થાય છે. શુદ્ધાત્માના ધ્યાનથી કર્મની નિર્જરા કરીએ તો આત્માનું કલ્યાણ થાય. ખાવું-પીવું-મોજ મજા કરવી, રાત-દિવસ પૈસા કમાવા માટે જ પુરુષાર્થ કરવો, સંસાર ઊભો કરવો એ આ માનવ જન્મનું ફળ નથી. આ તો આત્માને અધોગતિમાં ધકેલવાનું બળ છે. સંસાર વધારવાનું કામ તો પશુ પણ કરે છે. પછી આપણામાં ને એમનામાં ફરક શું? મોક્ષ મેળવવા માટે જરૂરી સંયોગો આપણને પ્રાપ્ત થયા છે તેનો ઉપયોગ કરી મનુષ્ય જન્મ સફળ કરવો એ જ મનુષ્ય જન્મનું ફળ છે. અઢારે પ્રકારના પાપથી પાછા હટવાનો દૃઢ સંકલ્પ કરવો. આખા દિવસમાં (ન્યાયપૂર્વક તટસ્થ રહીને) થયેલા જે જે પાપ છે તેનું સ્મરણ કરવું, પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું, ફરી તેવું નહીં કરવાની પરમાત્મા પાસે શક્તિ માંગવી. તીર્થંકરના ગુણોને યાદ કરવા, તેમાંથી એક રજકણ જેટલા પણ ગુણની માંગણી કરવી. ક્ષણે ક્ષણે જાગૃત રહેવું કે હું શું કરી રહ્યો છું? જાગૃત બની જાઓ. આત્મા પોતે કર્તા મટીને, ભોક્તા મટીને દૃષ્ટા બની જાય. પોતાના શરીરને પોતાનો પહેલો પાડોશી સમજીને વર્તતા શીખે તો આત્માનું કલ્યાણ થાય. કોઈ તમારી સાથે સારું વર્તન કરે છે કે ખરાબ, સારું બોલે છે કે ખરાબ, એ દરેકને નિમિત્ત તરીકે જોઈ પોતાના પૂર્વકૃત કર્મનો જ દોષ છે એમ સમજી...નિમિત્તને બચકા ન ભરો તો આત્માનું કલ્યાણ થાય. દરેકે દરેક જીવ આપણા જીવ સાથેનો હિસાબ પૂરો કરે છે. તેને સમભાવે સ્વીકારો, કોઈ પ્રતિક્રિયા ન કરો તો તેનો ગુણાકાર નહિ થાય ને આત્માનું કલ્યાણ થશે. આ એક માનવ જન્મ જ એવો છે કે તેમાં તમે આત્માના ઉર્ધ્વગમન માટે યથાર્થ પુરુષાર્થ કરી શકશો. બાકી તો અનંતા વર્ષોથી આત્મા રખડ્યો છે, થોડુંક ભૌતિક સુખ મળી ગયું તેમાં છકી જવું નહીં. બીજા હજાર કામ પડતા મૂકીને આત્માને જાણવો-ઓળખવો, અનુભવવો, ધ્યાન દ્વારા આત્મામાં સ્થિર થવું. આ પુરુષાર્થ થાય તો આત્માનું કલ્યાણ થાય, માનવજન્મ સફળ થાય.

કાંઈક સમજો...નિદ્રામાંથી જાગો...માગવું હોય તો એટલું જ માંગો કે, હે પ્રભુ! મને મોક્ષ આપ પછી એ કઈ રીતે આપવું, કયા ક્ષેત્રમાંથી આપવું, કેટલા સમયમાં આપવું તે કુદરત પર છોડી દોને.

કરેલા શુભ કર્મો કે કરેલા અશુભ કર્મો ક્યારેય નકામા જતાં નથી. આયુષ્યનો બંધ ભલે એક જ વાર પડે પણ ચોવીસેય કલાક ચારેય ગતિને યોગ્ય કર્મ નાંખવાનું ચાલુ જ છે. ક્યારેક શુભ વિચારો તો ક્યારેક અશુભ, ક્યારેક શુભ કરણી તો ક્યારેક અશુભ. પ્રાય: કરીને કોઈ ક્ષણ એવી ખાલી નથી જતી કે આપણે આપણા આત્મા પર કર્મ જમા નથી કરતા. દિવસના બાર કલાકનો વિચાર કરો તો બારમાંથી ૧૦ કલાક તો એવા જાય છે કે આપણે તિર્યંચ ગતિને યોગ્ય કર્મ જમા કરીએ છીએ. બાકીના બે કલાક દેવ-માનવને નરકને યોગ્ય કર્મ જમા કરીએ છીએ. સમજી લો કોઈ ધર્મી જીવના આખા આયુષ્યના ૧૦ ભાગ પાડો તો ધારો કે એમણે ૬ ભાગ જેટલું દેવગતિને યોગ્ય, ૧

ભાગ જેટલું નરકને યોગ્ય આયુષ્ય જમા કર્યું. હવે ધારો કે કોઈ નબળી ક્ષણમાં આગામી તિર્યંચના ભવનું આયુષ્ય બાંધ્યું એટલે એક ભવ તો એમણે તિર્યંચનો કરવો જ પડે; પણ એમની પાસે તિર્યંચને યોગ્ય બહુ ઓછો ભાગ જમા છે. જ્યારે દેવને મનુષ્યને યોગ્ય બહુ મોટો ભાગ જમા છે. માટે બહુ ઓછા સમયમાં તિર્યંચમાંથી બહાર નીકળી દેવ કે મનુષ્યગતિ એને મળવાની જ છે. કારણકે એણે એ જમા કર્યું છે. માટે કરેલ ધર્મ કાર્ય ક્યાંય નકામું જતું નથી. તેનાથી ઉંધું અધર્મી જીવે મોટો ભાગ તિર્યંચ કે નરકને યોગ્ય આયુષ્ય જમા કર્યું છે. દેવ કે મનુષ્યને યોગ્ય બહુ ઓછું જમા છે. તો કોઈ સારી ક્ષણે એનું દેવનું આયુષ્ય બંધાઈ પણ ગયું પણ એથી ખુશ થવા જેવું નથી. એ એને મળશે તો પણ બહુ ઓછા સમય માટે. કારણ કે વધારે જમા તિર્યંચ કે નરકનું કર્યું છે માટે દેવનું આયુષ્ય પુરું કરીને એ તિર્યંચમાં જવાનું નક્કી છે. કેમ કે આખી જીંદગી જે એકદું કર્યું છે તે વાપરવું જ પડશે. કોઈ જહાજ એક બંદરે પહોંચે ત્યારે પોતાને જરૂરી ઈંધણ-પાણી જમા કરે છે ને પછી ઉપડે છે મુસાફરીએ. જ્યાં જેટલું જરૂર હોય એટલું વાપરતા-વાપરતા પાછું ખાલી થાય એટલે ભરવા માટે પહોંચે છે બંદરે. બસ એવી જ રીતના આ મનુષ્યભવ એક બંદર છે. અહીં મનુષ્ય ચારેય ગતિને યોગ્ય કર્મ જમા કરે છે પછી જે ગતિ યોગ્ય જેટલો જથ્થો હોય તે ભોગવવા તે ગતિમાં પહોંચી જાય છે. જો તમે આખી જીંદગીમાં દેવ કે માનવ યોગ્ય જથ્થો જમા કર્યો જ નથી ને આગળ પાછળનું કાંઈ બાકી નથી તો તમારો દેવ કે મનુષ્ય ગતિમાં જવાનો બંધ પડવાનો જ કેવી રીતે? માટે ફક્ત આયુષ્યનો બંધ પડે એટલો જ વખત સજાગ રહેવાનું નથી. ક્ષણે ક્ષણે સજાગ રહી અશુભ કર્મથી બચવાનું છે. દા. ત. ચંડકોશિયા નાગ-પૂર્વભવમાં એણે આખી જિંદગી મુનિ તરીકે વિતાવી, ધર્મ કરી, તપ કરી, કેટલાય કર્મની નિર્જરા કરીને દેવગતિને યોગ્ય સારો એવો જથ્થો જમા કર્યો. એણે નબળી ક્ષણોમાં તિર્યંચગતિને યોગ્ય આયુષ્ય બાંધ્યું એટલે એને સાપના ભવમાં જવું પડ્યું પણ વધારે જથ્થો સારી ગતિનો હતો એટલે એને તિર્યંચનો એક જ ભવ કરવો પડ્યો અને એને ભગવાન નિમિત્ત રૂપે મળી ગયા ને એ સદ્ગતિ પહોંચી ગયો. જો એની પાસે સદ્ગતિને યોગ્ય આયુષ્ય જમા જ ન હોત તો ભગવાન પણ શું કરત? જો એણે પૂર્વજન્મના આયુષ્ય દરમ્યાન તિર્યંચ ગતિનો જ જથ્થો વધારે જમા કર્યો હોત તો સાપ મરીને પાછો તિર્યંચ પાછો તિર્યંચ એમ ભવ કર્યા હોત; પણ જેમ પહેલાં કીધું તેમ ધર્મ કરેલો ક્યાંય નકામો જતો નથી. બીજા ઘણાંય ઝેરી સાપ જંગલમાં રહેતા હશે એ કોઈને ય નહિ ને ચંડકોશિયાને જ કેમ ભગવાન મળ્યા? કેમકે એણે પૂર્વ ભવમાં આખી જીંદગી ધર્મ કર્યો હતો. માટે હવે સમજાઈ ગયું હશે કે ફક્ત આયુષ્ય બાંધવાની પળે જ નહિ, ફક્ત મૃત્યુ વખતે જ નહિ પરંતુ જીવનની પળેપળ સજાગ રહેવાની જરૂર છે. કારણકે કરેલો ધર્મ ક્યાંય નકામો જતો નથી.

મૂઠ એટલે મુગ્ધ. જેમાં મુગ્ધ થયા તે ગતિમાં જવાની તૈયારી કરી લીધી. ઘણાં પાણી જોઈને, બરફ જોઈને મુગ્ધ થઈ જાય છે. કલાકોના

કલાકો બાથટબમાં પડ્યા રહેવું ગમે. વોટરપાર્ક નદી-તળાવ-ઝરણા-સરોવર-હિમવર્ષા જોઈને આનંદવિભોર બની જવાય. ઘરમાં કે બહાર અહીંનું જ પાણી ભાવે ને ત્યાંનું તો ભાવે જ નહિ; વગેરેમાં જ્યાં જ્યાં મૂઠ થયા ત્યાં જવાની એટલે કે પાણીકાયમાં જન્મ ધારણ કરવાની જીવે તૈયારી કરી લીધી. હીરા, સોનું, ચાંદી, ઘર, ઈમારત એ બધું જ પૃથ્વીકાયના જીવના મૃત ક્લેવર છે. સોના-ચાંદીના દાગીના જોઈને મુગ્ધ બન્યા. બહુ સરસ, બહુ સરસ, આટલું સુંદર તો ક્યાંય જોયું જ નથી. હીરાનો હાર ભલે લોકરમાં પડ્યો હોય પરંતુ હાલતા-ચાલતા કામ કરતાં એ જ યાદ આવે. સમજી લેવાનું કે પૃથ્વીકાયમાં મુગ્ધ બન્યા એટલે પૃથ્વીકાયમાં જવાની તૈયારી કરી લીધી. તેવી જ રીતે એ.સી. વગર રહેવાય જ નહિ. ઠંડા પવનની લહેરખી આવે ને એમાં મુગ્ધ બન્યા, ગરમીમાં લાઈટ ચાલી જાય ને પંખા વગર હાયવોય થઈ જાય તો સમજી લેવું કે વાયુકાયમાં જવાની તૈયારી કરી લીધી. શાકભાજી, ફૂટ કે ખાવાની કોઈપણ વાનગીમાં મૂઠ બન્યા, કુણી કુણી કાકડી બહુ જ ભાવે, ખાધા જ કરીએ એવું મન થાય, બે વરસ પહેલાં ખાધેલી હોટલની વાનગી હજીય યાદ આવે; સમજી લેવું પાછા વનસ્પતિકાયમાં જવાની તૈયારી કરી લીધી. આમ બાવન લાખ યોની એકેન્દ્રિયની છે. સૌથી મોટો ખાડો આ છે. આ ખાડામાં પડ્યા પછી કરોડોના કરોડો વર્ષ સુધી ત્યાંથી નીકળવું મુશ્કેલ છે. સમજી લો એકવાર એકેન્દ્રિયમાં ચાલ્યા ગયા પછી એ ભવમાં આપણા જીવની બુદ્ધિ કેટલી? અક્કલ કેટલી? ભલે આ ભવમાં ગમે તેટલું જાણતા કે સમજતા હોઈએ પણ અહીંથી મરીને જો એકેન્દ્રિયમાં ગયા પછી ત્યાં આપણો ભાવ શું? કર્મ ખપાવવાના સાધનો આપણી પાસે કેટલા? હવે એ ભવમાંથી એના પછીના બીજા ભવનું આયુષ્ય બાંધશું ત્યારે કેવું બાંધશું? પાછું એકેન્દ્રિયનું જ ને? આમ એક પછી એક ભવ પાછા એકેન્દ્રિયના થયા જ કરે. એકવાર ગબડ્યા પછી નીચે જવાના ચાન્સ વધારે, ઉપર આવવાના ચાન્સ ઓછા, માટે જ કહ્યું છે, જેમાં મૂઠ થયા તેમાં ગયા.

કરણાનુયોગમાં ચાર ગતિના જીવોની નિશ્ચિત સંખ્યા બનેલી છે ને તે કદી વધતી ઓછી પણ થતી નથી. જીવ નિગોદમાંથી ૨૦૦૦ સાગરોપમ માટે નીકળે છે. (તે સમય પૂરો થતા સુધીમાં જીવનો મોક્ષ થાય તો થાય નહિતર જીવ પાછો એકેન્દ્રિય નિગોદમાં ચાલ્યો જાય) તેમાં પણ બે ઈન્દ્રિયના આટલા, ત્રણ ઈન્દ્રિયના આટલા, ચાર ઈન્દ્રિયના આટલા ભવ ધારણ કરે છે. મનુષ્યના ફક્ત ૪૮ ભવ મળે છે. એમાંયે આ માનવ ભવ કેટલામો હશે કોને ખબર? કદાચ એક-બે માનવભવ જ હાથમાં રહ્યા હોય. માટે હે જીવ! જો પાછા એકેન્દ્રિયમાં ન ચાલ્યા જવું હોય તો પુરુષાર્થ કરી મોક્ષ તરફ પ્રયાણ કર. આમ ચાર ગતિના જીવોની સંખ્યા નિશ્ચિત છે નહિ તો આખી વ્યવસ્થા કેવી રીતે બને? ક્યાંક તો અધિક ભીડ એકઠી થઈ જાય ને ક્યાંક સ્થાન ખાલી પડ્યા રહે, પણ એમ થતું નથી.

આત્માના અજ્ઞાનથી ચાર ગતિમાં ભ્રમતા જીવે સૌથી વધુ ભવ તો તિર્યંચ ગતિમાં કર્યા છે. ઉપરાંત દેવ-નારકી ને મનુષ્યના અનંત અવતાર

કર્યા છે. તેમાંય મનુષ્ય કરતાં નરકના અવતાર અસંખ્ય ગણા કર્યા છે. નરક કરતાં દેવના અવતાર અસંખ્ય ગણા કર્યા છે. સરેરાશ અસંખ્ય અવતાર દેવના ને નરકના કરે ત્યારે મનુષ્યનો એક અવતાર મળે.

એક તરફથી ૧૪ રાજલોકનું સુખ હોય અને બીજી તરફ સિદ્ધના ફક્ત એક પ્રદેશનું સુખ હોય તો પણ સિદ્ધના એક પ્રદેશનું સુખ અનંત થઈ જાય, એમ શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે. આત્માની સહજ આનંદ અનુભવ દશા એ વચનથી કહેવાની વાત નથી, વચન અગોચર છે. તે સુખનું વર્ણન તો કેવળી ભગવંત પણ કરી શક્યા નથી. જેમ કોઈએ જન્મથી જ ઘી ખાધું નથી તેને ઘીનો સ્વાદ શબ્દથી કેવી રીતે સમજાવી શકાય? પણ પોતે ઘી ચાખે ત્યારે જ ખબર પડે. કોઈ ગળી વસ્તુને મધ કે ગોળ જોડે સરખાવીને કહી શકાય કે મધ જેવું મીઠું, કડવી વસ્તુને લીમડા જેવું કડવું, ખાટી વસ્તુને આમલી જેવું ખાટું એમ કહી શકાય; પણ ઘીના સ્વાદને તમે કોની જોડે સરખાવો? (કોઈ એમ નહીં સમજતાં કે ઘીને સ્વાદ જ નથી. જો ઘીને સ્વાદ જ ન હોય તો લૂખી રોટલી કરતાં ઘીથી ચોપડેલી સ્વાદિષ્ટ કેમ લાગે છે?) ઘીનો સ્વાદ અનુપમ છે. જેને કોઈ વડે સરખાવી શકાય નહિ. એમ મોક્ષનું સુખ પણ અનુપમ છે. શબ્દમાં વર્ણવી શકાય તેવું નથી એમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે.

કેટલા અનંતાનંત વર્ષો સુધી આપણે નિગોદના દુઃખ ભોગવ્યા પછી આપણો જીવ વ્યવહાર રાશિમાં આવ્યો છે. આ બધું જાણશો તો જ આપણને મળેલા મનુષ્ય જન્મની કિંમત થશે. નિગોદમાંથી સીધો મનુષ્ય જન્મ મળી જતો નથી. જીવ સૂક્ષ્મ નિગોદમાંથી નીકળી બાદર નિગોદમાં આવે છે. આમ વનસ્પતિકાય, પૃથ્વીકાય, પાણીના જીવ, અગ્નિના જીવ, વાયુકાય વગેરે કેટલીય યોનિમાં ફર્યા પછી જીવ એકેન્દ્રિય, બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય, ચોરેન્દ્રિયના ભવ કરતાં કરતાં અનંતા ભવે સંજ્ઞા પંચેન્દ્રિયપણું પામે છે. બીજા ધર્મોમાં પણ કહે છે ને કે ચોર્યાશી લાખ ફેરા ફર્યા પછી માનવ ભવ મળ્યો છે. આજ સુધી કરેલા ભવની જો ફિલ્મ ઉતારીને કોઈ જ્ઞાની તમને બતાવી દે તો એક ક્ષણ પણ સંસારમાં રુચી રહે નહીં. જોકે દરેક જીવનો ભવ-પર્યાયનો ક્રમ અલગ હોય છે. અપવાદ રૂપે કોઈક જ જીવ એવા હોય છે કે જે અલ્પ સમયમાં મનુષ્ય ભવ પામે છે. જેમકે મરૂદેવા માતાનો જીવ કેળના વૃક્ષમાંથી આવી મનુષ્ય પર્યાય પામી મોક્ષે ગયો. આવા જીવ તો આંગળીના વેઢે ગણી શકાય એટલા હોય છે. બાકી તો અનંતા અનંત ભવ પછી આપણને જે મનુષ્ય ભવ મળ્યો છે, એમાં પુરુષાર્થ કરી મોક્ષ ન મેળવ્યો તો અનંત દુઃખ ભોગવવા માટે જીવ એકેન્દ્રિય કે નિગોદમાં ચાલ્યો જાય છે. ત્રસપણું (હાલતા ચાલતા જીવ) તો જીવને બે હજાર સાગરોપમ સુધી જ મળે છે. તેમાંય સંજ્ઞીપંચેન્દ્રિયપણું એક હજાર સાગરોપમ જ હોય છે. તેમાંય આજ સુધીમાં આપણે કેટલો સમય પસાર કર્યો ને કેટલો બાકી છે, તે પણ જાણતા નથી માટે મળેલા ભવની કિંમત સમજો.

૯૪, લાવણ્ય સોસાયટી, વાસણા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭.

ટેલિફોન : ૦૭૯૨૬૬૧૨૮૬૦.

કથાતત્ત્વ, સંગીત અને તત્ત્વજ્ઞાનના ત્રિવેણીસંગમ સમી અભ્યાસપૂર્ણ, અનોખી અને અપૂર્વ

II શ્રી નેમ-રાજુલ કથા II

જૈન ધર્મના તીર્થંકરો, એની વિભૂતિઓ અને મહાપુરુષોના જીવનચરિત્રમાં ઊંડું અવગાહન કરીએ તો તેમાં કથાનો રસ, જ્ઞાનનું તેજ, વિચારની દીપ્તિ, ભાવનાની ભવ્યતા, તત્ત્વજ્ઞાનની ગરિમા અને માનવજીવનની ઉચ્ચતા દૃષ્ટિગોચર થાય છે. એ ચરિત્રોનાં જીવનની પ્રત્યેક રેખાઓમાં એમના જુદા જુદા રંગો પ્રગટ થાય છે અને એ સઘળા રંગો મળીને ચરિત્રની આગવી પ્રભા પ્રગટતી હોય છે.

આ સંદર્ભમાં શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘે એક નવી કેડી કંડારી અને સંઘના મંત્રી શ્રી ધનવંતભાઈ શાહે એક વિશિષ્ટ પરિકલ્પના કરી. જૈન ધર્મના તીર્થંકરો અને એની વિભૂતિઓના ચરિત્રો વિશાળ જનસમૂહ સુધી પહોંચે અને એમાં રહેલા જીવનસંદેશને સહુ કોઈ પ્રાપ્ત કરે એવું આયોજન કર્યું. એ પ્રમાણે તીર્થંકર ભગવાન મહાવીરસ્વામી, ગુરુ ગૌતમસ્વામી અને ભગવાન ઋષભદેવની કથાનું એના ઘટના-પ્રવાહ તથા એના તત્ત્વજ્ઞાનની પીઠિકા સાથે જાણીતા સાહિત્યકાર અને જૈનદર્શનના આંતરરાષ્ટ્રીય વિદ્વાન પદ્મશ્રી ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ દ્વારા આલેખન થયું. એ રીતે ‘મહાવીર કથા’, ‘ગૌતમકથા’ અને ‘ઋષભકથા’ની કથાત્રયી યોજાઈ. ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈની રસપ્રદ અને હૃદયસ્પર્શી પ્રસ્તુતિએ છેલ્લાં ત્રણ વર્ષથી આગવું આકર્ષણ જમાવ્યું છે.

મુંબઈના પાટકર હોલમાં પ્રત્યેક મહાવીર જયંતીએ યોજાતી આ ત્રિદિવસીય કથાએ એક નવો જુવાળ જગાવ્યો છે અને તેને પરિણામે માટુંગામાં ‘મહાવીર કથા’ની તેમજ જૈન સેન્ટર ઑફ સધર્ન કેલિફોર્નિયા, શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર આશ્રમ ધરમપુર અને લંડનમાં કેન્ટન વિસ્તારના દેરાસરની પ્રતિષ્ઠા-મહોત્સવ પ્રસંગે ‘ગૌતમકથા’નું આયોજન કરવામાં આવ્યું.

કથાતત્ત્વ, સંગીત અને તત્ત્વજ્ઞાનના ત્રિવેણીસંગમ દ્વારા યોજાતી આ કથામાં ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈએ એમની પ્રભાવક અને હૃદયસ્પર્શી વાણીથી સહુને મંત્રમુગ્ધ કરી દીધાં. હવે એ શ્રેણીમાં આગામી ૨૨મી એપ્રિલ ને સોમવાર, ૨૩મી એપ્રિલ ને મંગળવાર તથા ૨૪મી

એપ્રિલને બુધવારે મુંબઈના ભારતીય વિદ્યા ભવનમાં ‘શ્રી નેમ-રાજુલ કથા’નું આયોજન કરવામાં આવ્યું છે. આ નેમ-રાજુલની કથા અનેક દૃષ્ટિએ વિરલ અને વિશિષ્ટ બની રહેશે.

આ કથામાં એ સમયના ભારતવર્ષના ઇતિહાસના પતન અને ઉત્થાન વચ્ચે, સંસારના પ્રબળ રાગ અને દ્વેષની મધ્યે તથા જાતિઓના બંધન અને મુક્તિ વચ્ચે નૂતન વિચારધારાના તેજથી ચમકતા શ્રી નેમનાથ (અરિષ્ટનેમિ)ના ચરિત્રનું વર્ણન કરવામાં આવશે.

એક સમયે પ્રજાને દુષ્ટ રાજાઓના ત્રાસથી બચાવવા માટે નેમકુમાર શ્રીકૃષ્ણ સાથે યુદ્ધમાં જાય છે. જો કે અપ્રતિમ બળ ધરાવતા નેમકુમાર સતત વિચારે છે કે એક રાજને માટે કેટલા બધા રક્તપાતો થતા હોય છે, કેટલી અદેખાઈઓ અને કેટલા દ્વેષભર્યા ખૂનખરાબા સર્જાતા હોય છે. આમ, રાજવી હોવા છતાં નેમકુમાર અહર્નિશ ચિંતન કરે છે કે સગાની સગાઈ વિસરાવે, વહાલાનાં વહાલ સૂકવે અને માણસની માણસાઈ ભૂલાવે એવા રાજવૈભવનો કોઈ અર્થ નથી. એમનું આ આંતરમંથન કથામાં ગૂંથી લેવામાં આવશે.

હિંસાના દાવાનળ વચ્ચે રહીને રાજકુમાર નેમ વિચારે છે કે મારો તો ધર્મ અહિંસાનો છે. મારું રાજ છે પ્રેમનું. જે બળથી હિંસા થાય તે

બળ મારે માટે નકામું છે. મારા પ્રેમના રાજ્યને કોઈ સીમાડા હોતા નથી. આ કથામાં નેમકુમારના આંતરજીવનની ભવ્યતાની ઓળખની સાથોસાથ શ્રી કૃષ્ણ અને બલરામની ભૂમિકા પણ દર્શાવવામાં આવશે.

શ્રી નેમનાથ જમના નદીને કાંઠે આવેલા શૌરીપુરના રાજા સમુદ્રવિજયના પુત્ર હતા. કંસ વધમાં શ્રીકૃષ્ણ અને બલરામને દોરનાર રાજા સમુદ્રવિજય હતા અને તેના ફળ રૂપે તેઓને પણ પોતાના રાજપાટ છોડી, હિજરત કરી, દારકા આવવું પડ્યું હતું. અહીં સંઘરાજ્યોનાં તેઓ પણ એક સભ્ય બન્યા અને આ ત્યાગવીર અને શૂરવીર રાજવી સમુદ્રવિજયના પુત્ર ભગવાન નેમનાથે (અરિષ્ટનેમિએ)

ભગવાન મહાવીરના જન્મકલ્યાણક દિવસ નિમિત્તે

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ

પ્રસ્તુત કરે છે

જૈન ધર્મના વિશ્વ પ્રચારક ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈની

પ્રભાવક વાણી દ્વારા

II શ્રી નેમ રાજુલ કથા II

તા. ૨૨ સોમ, ૨૩ મંગળ, ૨૪ બુધવાર ૨૦૧૩

સમય : સાંજે ૭ થી ૯

સ્થળ : ભારતીય વિદ્યા ભવન-ચોપાટી-મુંબઈ.

પ્રવેશ માટે અત્યારથી જ સંસ્થાના કાર્યાલયમાં

આપનું નામ નોંધાવો-૨૩૮૨૦૨૯૬

સૌજન્યદાતા માટે વિનંતિ

એક, બે, અથવા ત્રણ દિવસ માટે સૌજન્યદાતા આવકાર્ય

ધનનો સદ્ઉપયોગ કરી જ્ઞાન કર્મનું

પુણ્ય પ્રાપ્ત કરવા ગુણીજનોને વિનંતિ.

વિચારદાન શ્રેષ્ઠ દાન છે.

મનુષ્યજાતિને યુદ્ધમાંથી ઊગરવાનો સંદેશ આપ્યો.

માણસના સૌથી મોટા દુશ્મન, મોહ, માયા, મદ, માન વગેરે છે તે પ્રતિપાદન કર્યું અને સંસારને જીતવા માટે પહેલાં પોતાની જાતને જીતવાનો સંદેશ આપ્યો. આ પૃથ્વી પર એ સમયે મત્સ્યગલાગલ (મોટું માછલું નાના માછલાને ગળી જાય) ન્યાય પ્રવર્તતો હતો, જ્યાં બળવાન નિર્બળ પર જુલમ વરસાવતો, નિર્બળ એનાથી વધુ નિર્બળનો સંહાર કરતો અને એ સંહારને પરિણામે આ ત્રસ્ત પૃથ્વી પર સુખના સૂર્યનો ઉદય અસંભવિત બની ચૂક્યો હતો. આવે સમયે અરિષ્ટનેમિએ આ જગતને પ્રેમનું મંદિર બનાવવાનો મહાન માર્ગ દર્શાવ્યો અને મહાભારતના યુદ્ધના સમયમાં ‘અહિંસા પરમો ધર્મ’ એ મંત્ર ગૂંજતો કર્યો.

નેમના રાજુલ સાથે વિવાહ થયા અને એ સમયે વચ્ચે પશુપાળા આવતા એમને જાણ થઈ કે આ પશુઓ તો એમના લગ્નસમારંભ માટે એકઠાં કરવામાં આવ્યાં છે. એ પશુઓના ચિત્કારથી અરિષ્ટનેમિનું હૃદય કરુણાથી છલકાઈ ગયું. એમને થયું કે પાપમય સંસારમાં મારે વૃદ્ધિ નથી કરવી. એમણે પશુઓને છોડી દીધા અને પોતાનો રથ પાછો ફેરવવા માટે કહ્યું. પ્રેમાવતાર નેમે આજીવન બ્રહ્મચર્ય ધારણ કર્યું અને સકલ સૃષ્ટિમાં પ્રેમના બંધન રોપવાની હાકલ કરી.

આ જોઈને રાજુલ તીવ્ર વેદના પ્રગટ કરે છે અને ઉપાલંભ આપતાં કહે છે કે પશુઓની કરુણા જાણનાર તમે મારા પર કરુણા નહીં વરસાવો? નેમકુમારે રાજુલને કહ્યું કે તમે શીલ ધારો અને સંસારને શોભાવો. એ પછી વિજોગણ રાજુલે જોગણ બનીને સ્વામીનો પંથ

અજવાળી મૂક્યો. નેમિકુમાર કરુણાના વૈરાગ્યથી શોભી રહ્યા, તો રાજુલ વિયોગના વૈરાગ્યથી શોભી રહ્યા. રાગનો લાવારસ વિરાગના શાંતરસમાં પલટાઈને ધન્ય બની ગયો. રાગ પરના એ વિરાગનો વિજય ગરવા ગિરનારે જોયો.

યાદવાસ્થળીના પ્રસંગે નેમકુમારે વ્યસનત્યાગનો મહિમા સમજાવ્યો. માનવને દાનવ બનાવનારા વિષયોથી દૂર રહેવાનો સંદેશ આપ્યો. વળી જીવનને અંતે સર્વસંગ પરિત્યાગ અને ચિત્તની પવિત્રતા દ્વારા આત્માનુમુક્તિને જીવનની સાર્થકતા દર્શાવી.

ગિરનાર પર્વતના સહસ્રાબ્રવનમાં નેમિનાથને કેવળજ્ઞાન પ્રગટ્યું. રાજુલ પણ સાધ્વી બન્યા. નેમકુમારના નાનાભાઈ રહનેમિએ દીક્ષા લીધી, પરંતુ તેઓ વિકારગ્રસ્ત બનતા રાજુલે એમના હૃદયમાં રહેલો વિવેક જાગ્રત કર્યો. આમ નેમ-રાજુલે જગતમાં પ્રેમ અને અહિંસાનો મહિમા ફેલાવ્યો. નેમકુમાર ગિરનાર પર્વત પર મોક્ષ પામ્યા. જૈન ધર્મના બાવીસમા તીર્થંકર તરીકે તેઓ ઓળખાયા.

પૃથ્વીમાં સર્વત્ર પ્રેમનો સેતુ સર્જવા માટે અહિંસા અને ત્યાગને મહાન મંત્ર ગણાવ્યા. પોતાના રાજ્યની, રાષ્ટ્રની અને આત્માની આઝાદીની સાથોસાથ માનવ આત્માને મુક્તિનો પથ દર્શાવ્યો. હિંસા સામે અહિંસા, પશુવધની સામે પ્રાણીપ્રેમ, ભૌતિક પ્રેમ સામે દિવ્ય પ્રેમ અને મોહની સામે મોક્ષ જેવાં દ્વંદ્વો દર્શાવતી નેમ-રાજુલની આ રસભરી કથાનું આતુરતાથી પાન કરી લઈએ.

દાદરના યોગી સભાગૃહમાં શ્રી જયંતભાઈ ‘રાહી’ના નવકાર મહાજપ, છ વિરલ પ્રતિભાઓ ‘પરમેષ્ઠી રત્ન’ એવોર્ડથી સન્માનિત અને ‘નવકારનો રણકાર’ના દળદાર વિશેષાંકનું લોકાર્પણ : અઢી હજારથી અધિક ભાવિકોની વિશાળ ઉપસ્થિતિ

બૃહદ્ મુંબઈ પંચ પરમેષ્ઠી પરિવાર પ્રેરિત અને માતુશ્રી ચંદ્રાવતીબેન વસંતરાય ગિરધરલાલ મહેતા (કમળેજવાળા-વાલકેશ્વર) પરિવાર દ્વારા આયોજિત દાદર-પૂર્વના યોગી સભાગૃહમાં રવિવાર, તા. ૧૩-૧-૨૦૧૩ના સવારના ૮-૩૦ થી ૧-૩૦ સુધીના નવકાર મહા ઉત્સવમાં અઢી હજારથી વધુ ભાવિકો ઉપસ્થિત રહ્યા હતા.

અનેક રીતે વિરલ અને વિશિષ્ટ એવા આ કાર્યક્રમમાં નવકારના પરમોપાસક શ્રી જયંતભાઈ ‘રાહી’એ સૌને ભાવપૂર્વક નવકાર જાપ કરાવ્યા હતા. BMPPના પ્રમુખ રમેશભાઈ લાલજી સોનીએ સ્વાગત પ્રવચન કર્યું હતું. સુપ્રસિદ્ધ સાહિત્યકાર પદ્મશ્રી ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈએ ‘નવકારનો મહિમા’ એ વિષય પર મનનીય પ્રવચન આપીને ઉપસ્થિત સર્વ સમુદાયને પ્રભાવિત કરી દીધો હતો.

આ ઐતિહાસિક કાર્યક્રમમાં BMPP તરફથી (૧) ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ (૨) શ્રી શશીકાંતભાઈ મહેતા (૩) શ્રી અનંતરાય ગિરધરલાલ શાહ (૪) શ્રી હિતેશભાઈ માણેકજી મોતા (૫) શ્રી મદુભાઈ માવજી ગડા અને (૬) શ્રી નરેન્દ્રભાઈ રામજી નંદુને સબહુમાન ‘પરમેષ્ઠી રત્ન’ એવોર્ડ એનાયત થયો હતો.

જાણીતા લેખક અને પત્રકાર શ્રી ચીમનલાલ કલાધરના તંત્રીપદ હેઠળ તૈયાર થયેલ ‘નવકારનો રણકાર’ના દળદાર વિશેષાંકનું લોકાર્પણ આ પ્રસંગનું મુખ્ય આકર્ષણ હતું. જાણીતા સાક્ષરવર્ય અને ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના તંત્રી ડૉ. ધનવંતભાઈ શાહે જ્યારે ‘નવકારનો રણકાર’ના વિશેષાંકનું વિમોચન કર્યું ત્યારે સમગ્ર યોગી સભાગૃહ ભારે હર્ષનાદો અને તાળીઓના ગડગડાટથી ગુંજી ઉઠ્યો હતો. બૃહદ્ મુંબઈ પંચ પરમેષ્ઠી પરિવારના ચેરમેન શ્રી દલપતભાઈ મલ્લેશાએ ‘નવકારનો રણકાર’ પત્રની વિકાસ યાત્રાનો ચિતાર આપ્યો હતો. ડૉ. ધનવંતભાઈ શાહે નવકાર વિષયક આવા સરસ વિશેષાંકના વિમોચનની તક આપવા બદલ શ્રી ‘રાહી’ સાહેબનો અને BMPPના અધિકારીઓનો આભાર માન્યો હતો.

લોકોમાં આકર્ષણ જગાવનાર આ વિરલ કાર્યક્રમનું સંચાલન અને આભારવિધિ BMPPના મહિલા વિભાગના ચેરમેન શ્રીમતી ઝવેરબેન દલપતરાજ મલ્લેશાએ કરી હતી. આ કાર્યક્રમની પૂર્ણાહૂતિ પછી સાધર્મિક ભક્તિનો સકળ સમુદાયે લાભ લીધો હતો.

અહેવાલ : ચીમનલાલ કલાધર-૯૮૧૯૬૪૬૫૩૩

હિંસાથી ઉત્પન્ન થયેલી ઉર્જા દોષયુક્ત છે

□ રવિલાલ કુંવરજી વોરા

‘માઈકનો ઉપયોગ કેમ ન કરાય?’ લેખ ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના ફેબ્રુઆરી, ૨૦૧૨ના અંકમાં છાપવામાં આવ્યો છે. જેની વિરૂદ્ધમાં આ લેખ લખી રહ્યો છું. પુષ્પાબેન પરીખે લેખનો અનુવાદ કર્યો છે. મૂળ લેખ કઈ ભાષામાં છે? કોણે લખ્યો છે? મૂળ લેખકનો જૈન ધર્મનો અભ્યાસ કેટલો છે એની સમજણ પણ પડતી નથી.

આ લેખ શરૂ કરું એ પહેલાં મને મારો પરિચય આપવો તથા ધાર્મિક અભ્યાસ, કયા સંપ્રદાયમાંથી આવું છું વગેરે બાબતો જણાવવી આવશ્યક સમજું છું જેથી મને કોઈ જ્ઞાની ન સમજી બેસે અને ભૂલ કરી બેસે. હું ધાર્મિક, સામાજિક અને અન્ય વિવિધ વિષયો પર લેખ લખું છું જે વિવિધ માસિકોમાં પ્રસિદ્ધ થાય છે. મારો જૈન ધર્મનો અભ્યાસ સામાયિક અને પ્રતિક્રમણ સુધીનો મર્યાદિત છે. એ સિવાય ગુરુ ભગવંતોના વ્યાખ્યાનો અને ધાર્મિક પુસ્તકોના વાંચન દ્વારા થોડી ધર્મની સમજ છે. મેં સૂત્રો કે આગમોનો અભ્યાસ કર્યો નથી. તેમ છતાં આ લેખ લખવાની પ્રેરણા થઈ આવી એટલે લખું છું. કેમકે ઘણી વખત ચુસ્ત રીતે આગમોને અનુસરનાર સાધુ-સાધ્વીજીગણ અને શ્રાવક-શ્રાવિકાઓના આવા લેખોના વાચનો થકી મન ચલિત થઈ જાય અને જેને કારણે મોક્ષગામી ન બનતા અનંતાભવોની ભવ ભ્રમણાની રજાગટ ચાલુ રહેવા પામે. આ લેખમાં મારાથી જિનાજ્ઞા વિરૂદ્ધ લખાયું હોય તો મિચ્છામિ દુક્કડમ્.

હું કચ્છનો વતની છું. મુંબઈમાં સ્થાયી થયો છું. મારો જન્મ સંપ્રદાયે સ્થાનકવાસી આઠ કોટી નાની પક્ષ. જે સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયોમાં ચુસ્તમાં ચુસ્ત સંપ્રદાય છે અને એને ગણવામાં આવે છે. આઠ કોટી નાની પક્ષના સાધુ-સાધ્વીજીઓ એક જ આચાર્ય અને પ્રવર્તની મહાસતીજીની આજ્ઞા હેઠળ કચ્છના અમુક જ પ્રદેશોમાં વિચરી ધર્મ પ્રભાવના કરી રહ્યા છે. મારું અને મારા પરિવારનું કચ્છમાં ચાતુર્માસ અને શેષકાળ દરમિયાન જવાનું થાય છે. એ સિવાય અન્ય સ્થાનકવાસી, દેરાવાસી, દિગંબર, તેરાપંથી સંપ્રદાયના ગુરુ ભગવંતો સાથે અવારનવાર સમાગમ થતો હોય છે. ચર્ચાઓ પણ થાય છે.

શ્રી વીર પ્રભુના સમયમાં ૩૬૩ પાખંડી સંપ્રદાયો વિદ્યમાન હતા. પરંતુ પાંચમા આરામાં ફક્ત શ્રી વીર પ્રભુજીનું શાસન પ્રવર્તમાન છે. બીજા પાખંડી સંપ્રદાયો નામશેષ થઈ ગયા છે. દરેક જૈન સંપ્રદાયે શ્રી વીર પ્રભુએ પ્રરૂપણ કરેલ જિનાજ્ઞાને શિરોમાન્ય રાખી છે. ઉપરના માઈકનો ઉપયોગ કરવાના લેખમાં લેખકે એટલું કબુલ્યું છે કે વિજળી અગ્નિ નથી પરંતુ ઉર્જા છે. આ કબૂલાત આપણાં લેખનો આધારસ્તંભ બની રહેશે. એમાં આપેલ કબૂલાત આપણા લેખ માટે પુરતી છે. લેખમાં આપેલ કારણો તર્ક અને વિર્તકોનો રદીયો આપવાની જરૂર નથી.

સૂર્યની Direct ઉર્જા ગરમી કે પ્રકાશને જૈન ધર્મમાં માન્યતા

આપવામાં આવી છે. દોષરહિત છે. સૂર્યના ગ્રહો કે અન્ય તારાઓ જે સ્વપ્રકાશિત નથી એ પ્રકાશ પણ દોષ રહિત છે. જે પ્રકાશ, ગરમી કે ઉર્જા ૧૪ પ્રકારના જીવોની હિંસા કરીને માનવ દ્વારા ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે એનો ઉપયોગ કરવાથી દોષ લાગે છે. પાપનું ઉપાર્જન કરે છે. એટલે ગુરુ ભગવંતો એનો ઉપયોગ ન કરી શકે. કેમકે ગુરુ ભગવંતો પાંચ મહાવ્રતોથી બંધાયેલા છે. એટલે ગુરુ ભગવંતો માઈકનો ઉપયોગ કરી ન શકે. માઈકનો ઉપયોગ કરીને વ્યાખ્યાન આપી ન શકે.

જૈન ધર્મમાં હિંસા પ્રત્યક્ષ ન હોય અને અપ્રત્યક્ષ હોય છતાં પાપકારી છે. એનાથી પણ પાપ કર્મ બંધાય છે. જૈન ધર્મમાં મન, વચન અને કાયાથી પણ હિંસાનો નિષેધ છે. એટલે જ ગુરુ ભગવંતોને માઈકનો ઉપયોગ કરીને વ્યાખ્યાન આપવાથી દોષ લાગે છે. પાપનું ઉપાર્જન થાય છે. એ માઈકનો ઉપયોગ જિનાજ્ઞા વિરૂદ્ધ છે. જાણી જોઈને જિનાજ્ઞાનો ભંગ થતો હોય તો એ વધારે દોષકારી છે. પાપકારી છે. મોક્ષ છોટું થઈ જાય. જાણી જોઈને બાંધેલું પાપ કર્મ સાધુ ભગવંતોને મોક્ષગામી ન બનાવી શકે. ભલે પછી સાધુ ભગવંતો માઈકનો ઉપયોગ કરવા માટે આલોચના લે. જાણી જોઈને બાંધેલું પાપકર્મ આલોચનાથી ધોઈ શકાતું નથી. મોક્ષગામી બનાવી શકાતું નથી. પાંચમા આરામાં શ્રી તીર્થંકર પ્રભુનો વિચ્છેદ છે. જેનો જવાબ આપણને મળવાનો નથી. તો પછી તર્ક-વિતર્કનો સહારો લઈ માઈકનો ઉપયોગ કરવાની જરૂર શું છે? આપણને ખબર છે કે આગળ અગ્નિ છે અને એ અગ્નિ આપણને દઝાડશે તો દાઝવાની શું જરૂર છે? જાણી જોઈને આગમાં પડવાની શી જરૂર છે? જો આપણું મોક્ષ છોટું થતું હોય તો એનાથી દૂર રહેવું જ જોઈએ.

આપણે અનંતા ભવોથી ભવભ્રમણ કરી રહ્યા છીએ. મેરૂ પર્વત જેટલા ઓઘા અને મુહપત્તીના ઢગલા કરી મૂક્યા છે છતાં આ જન્મ મરણનો છેડો આવ્યો નથી. આવે જ કેમ? કેમકે આપણે ભગવાનની જિનાજ્ઞા શિરોમાન્ય રાખવા છતાં તર્ક-વિતર્કનો સહારો લઈને જિનાજ્ઞાનો ભંગ કરી રહ્યા છીએ. જિનાજ્ઞાનો ભંગ કરીને શું મેળવીશું? શું મળશે? આપણે એક મુખ્ય વાત સમજી લેવી જોઈએ કે અહિંસાનો ઉપદેશ કે વ્યાખ્યાન હિંસાથી બનેલી વિજળી કે ઉર્જા દ્વારા માઈકનો ઉપયોગ કરીને શ્રાવકો ઉપર ધારી અસર પાડી ના શકે. થોડા શ્રાવકો ઉપર માઈકનો ઉપયોગ કર્યા વગર ગુરુ ભગવંતોના વ્યાખ્યાનોની દૂરગામી અસર થશે જેના કારણે ગુરુ ભગવંત અને એમના શિષ્યો મોક્ષગામી બની જશે. આનું કારણ શું? ગુરુ ભગવંતોનું આચરણ જિનાજ્ઞા પ્રમાણેનું આચરણ. એક ઉદાહરણ આપું છું.

શ્રી હરિભાઈ કોઠારીનું નામ આપે સાંભળ્યું હશે. જ્ઞાતિએ હિન્દુ હતા અને મૃત્યુ સુધી હિન્દુ ધર્મ છોડ્યો નહિ. પરંતુ જૈન સિદ્ધાંતો ઉપર

પ્રવચન આપવામાં પારંગત. એમના જૈન ધર્મના સિદ્ધાંતો ઉપરના વ્યાખ્યાન એટલા ઉત્કૃષ્ટ હતા કે આપણા મોટા મુનિઓ, ગુરુ ભગવંતો ઝાંખા પડી જાય. છતાં કોઠારી સાહેબના પ્રવચન થકી કોઈએ સંયમ ન લીધું. જ્યારે ગુરુ ભગવંતોના સાદા વ્યાખ્યાનો ધારી અસર કરી જાય છે. કારણ ગુરુભગવંતોનું આચરણ.

જૈન ધર્મમાં આચરણને મુખ્ય ગણવામાં આવ્યું છે. એનું મહત્ત્વ વિશેષ છે. મોક્ષગામી બનવા માટેનું મહત્ત્વનું સૂત્ર છે. પરંતુ આજે આચરણ ઘસાતું જાય છે. દરેક આચાર બાબતમાં ગૌચરીના નિયમોમાં છૂટછાટ વધતી જાય છે. જે મોક્ષગામી બનવામાં બાધારૂપ બનશે. શ્રી વીર પ્રભુજીએ ભાષ્યું છે કે જૈન ધર્મ ચારણીએ ચળાશે અને છેલ્લે ચાર જ સૂત્રો રહેશે. બીજા બધા સૂત્રોનો વિચ્છેદ થશે. દશવૈકાલિક સૂત્ર મુખ્ય ભૂમિકા ભજવશે. છેલ્લે ઉત્તમ આચરણના કારણે સાધુ-સાધ્વીજી અને શ્રાવક-શ્રાવિકાઓ અવતારી બનશે.

આજે વિલ્લચેરનો ઉપયોગ વધતો જાય છે. વર્તમાનકાળે પણ આઠ કોટી નાની પક્ષના સાધુ-સાધ્વી ભગવંતો પોતાનો સામાન પોતે જ ઉંચકે છે. કોઈ સંસારીની સેવા લેતા નથી. વિલ્લચેરનો ઉપયોગ

કરતા નથી. સાધુ-સાધ્વીજી અશક્ત હોય કે બીમાર હોય તો સાધુ-સાધ્વીજી પોતે ડોલી બનાવી અશક્ત કે બીમાર સાધુ-સાધ્વીજીને પોતે જ ઉંચકે છે. કોઈ સંસારીની સેવા લેતા નથી. આચરણને મુખ્ય સ્થાન આપે છે. આજે જોધપુર, રાજસ્થાન આસપાસ વિચરી રહેલા શાલિભદ્ર મુનિના લાખો લોકો દર્શનાર્થે જાય છે. અબજોપતિ પરિવારનો આ નબીરો જેણે પ્લેન વગર ક્યારે મુસાફરી કરી ન હતી, એર કંડિશન હોટેલ રૂમ સિવાય ક્યારે ઉતર્યા ન હતા એવા મુનિશ્રીએ ફક્ત માતાનું એક વાક્ય સાંભળી સંયમ અંગિકાર કર્યો. માતાજીએ કહ્યું, ‘બેટા, હજી કેટલું કમાઈશ? બસ આ શબ્દો મનમાં ગરક થઈ ગયા અને શાલિભદ્ર મુનિ બન્યા.

હું આ સંસારથી ડર્યો નથી. મને સંસારનો ભય લાગ્યો નથી. છતાં પણ મેં આ લેખમાં આચરણ બાબત ગુરુ ભગવંતો વિરૂદ્ધ ઘસાતું લખ્યું છે. મારા આ લેખ થકી કોઈ સાધુ ભગવંતનું મન દુભાયું હોય તો હું ક્ષમા માગુ છું. મિચ્છામિ દુક્કડમ્.

૧૮, સાગર મંથન, સેક્ટર-૩, ચાર કોપ, સારસ્વત બેંકની સામે,
કાંદિવલી (પ.) મુંબઈ-૪૦૦ ૦૬૭. મોબાઈલ : ૯૨૨૦૫૧૦૮૪૬.

ભારતની ઋષિ સંસ્કૃતિના સંસ્કારો સચવાય તેમાં જ સૌનું કલ્યાણ

□ શશિકાંત લ. વેધ

સંસ્કૃતિનો સંબંધ સંસ્કાર સાથે છે. કોઈ પણ સંસ્કૃતિના મૂળ પાયામાં ધર્મમૂલ્યો જ જોવા મળે છે...આમ છતાં પણ બધા ધર્મો એક યા બીજા સ્વરૂપે ઈશ્વર તત્ત્વનો સ્વીકાર કરે જ છે...માન્યતાઓ જુદી જુદી હોઈ શકે, પણ તેના મૂળભૂત તત્ત્વોમાં લગભગ સામ્યતા જોવા મળે છે. દયા, માનવતા, અહિંસા, પ્રેમ, સદ્ભાવ, સત્ય, સદાચાર, સંયમી જીવનનું મહત્ત્વ, પ્રાર્થના, ભક્તિ, સત્યનિષ્ઠા, માતાપિતા અને વડીલોની સેવા વગેરે. આવા સદ્ગુણો માનવમાં હોવા જ જોઈએ...દરેક ધર્મના સંસ્કારો ભલે થોડા જુદા પડે, પણ માનવતાને શોભે તેવું વર્તન તો સૌને સ્વીકાર્ય છે. હિંદુ ધર્મના મુખ્ય ગ્રંથો છે, વેદો, ઉપનિષદો અને ગીતા. આ ત્રણ ગ્રંથોમાં હિંદુ ધર્મનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન જોવા મળે છે, અને તેમાં તો ભગવદ્ ગીતામાં તો હિન્દુ ધર્મનો સંપૂર્ણ સાર જોવા મળે છે. આ ગ્રંથમાં જ્ઞાન, કર્મ અને ભક્તિનો સમન્વય જોવા મળે છે. ઘણાં એવું માને છે કે આ ધર્મમાં ઘણાં ભગવાન છે (આ બરાબર નથી). હિન્દુ ધર્મ ફક્ત એક જ ઈશ્વરમાં માને છે. તેનાં જુદાં જુદાં સ્વરૂપો હોઈ શકે, પણ ઈશ્વર તો એક જ છે. કુરાન, બાઈબલ પણ એક જ ઈશ્વરમાં માને છે. જ્યારે કર્મકાંડ પ્રચુર અવસ્થાએ પહોંચ્યું અને યજ્ઞમાં બલિ હોમાતો થયો (પાછળથી) ત્યારપછી, તેની પ્રતિક્રિયામાંથી જૈન ધર્મ અને બુદ્ધ ધર્મ ઉદ્ભવ્યો. જૈન ધર્મનો મુખ્ય સંદેશ હતો ‘અહિંસા પરમો ધર્મ’. પ્રાણીમાત્રની હિંસા નહિ કરવી-

કારણ કે સૌને જીવન જીવવાનો અધિકાર છે જ. અહિંસાનું સૂક્ષ્મ ચિંતન થયું છે. બુદ્ધ ભગવાન ધ્યાનમાં માનતા અને બુદ્ધત્વ પ્રાપ્ત કરી જીવનને નિર્વાણ સ્થિતિએ પહોંચાડવું...આ શ્રમણ માર્ગ હતો. જૈન ધર્મના બધા તીર્થંકરો ખૂબ તપ કરીને આધ્યાત્મિકતાની ઉચ્ચ સ્થિતિએ પહોંચેલા. બાયબલ અને કુરાન પણ સંયમી જીવનનો સ્વીકાર કરી, પવિત્ર જીવન જીવવાનું કહે છે. માનવ બીજા માનવ સાથે માનવતાભર્યું વર્તન કરે અને સાચા અર્થમાં માનવ બને, તે ધર્મ અવસ્થા કહેવાય. ધૂમકેતુ કહેતા કે આપણને કોઈ ખરાબ વર્તન કરે તે જરાય ગમતું નથી, તેવું બધાને-કોઈને ખરાબ વર્તન ગમે જ નહિ. સૌ સાથે સદ્ભાવપૂર્વક વર્તન કરીએ તો તે સારું જ કહેવાય. બીજાની લાગણીનો પણ ખ્યાલ કરવો જ રહ્યો. આ જ સંસ્કાર કહેવાય. સંસ્કારો વર્તન દ્વારા જ પ્રતિબિંબિત થતા હોય છે. એટલું જ યાદ રાખીએ કે આપણે બધા માનવ છીએ...એટલે માનવીને શોભે તેવું વર્તન કરીએ...પણ આ જોવા મળતું નથી...કારણ શું? આપણી વાણી અને વર્તનમાં ફેર છે. આ આપણી ખામી છે.

જે પ્રજા કે દેશ તેના મૂળભૂત સંસ્કારો સાચવી ન શકે, તે પ્રજાનું આગવું મૂલ્ય ભૂંસાઈ જાય છે. આપણે આપણાં સંસ્કારો-સંસ્કૃતિની ઓળખ સાથે સાચવવા જ જોઈએ...પણ આજે પશ્ચિમ સંસ્કૃતિનો પ્રભાવ આપણી પર ખૂબ છે, તેથી આપણા મૂળભૂત સંસ્કારો પર તેની ઊંધી

છાપ પડી રહી છે. યાદ રહે, વિજ્ઞાનની શોધો ત્યાં ખૂબ થઈ, તે સારું પણ છે જ. આજે ટી.વી., કૉમ્પ્યુટર અને અનેક શોધોએ આપણને નવી દૃષ્ટિ બક્ષી છે. પણ તેનું આંધળું અનુકરણ પણ થઈ રહ્યું છે, તે બરાબર નથી. આની અસર આપણી સંસ્કૃતિ પર પડી છે. આપણા સારા ઉત્સવો કરતાં ત્યાંના ઉત્સવો આપણે ઉજવીએ છીએ...પાર્ટીઓમાં ડાન્સ થાય અને અનેક વિકૃતિઓ જોવા મળે... આ બરાબર નથી.

જ્યારે પ્રજા ભોગપ્રધાન બને અને ભોગો ભોગવીને જ આનંદ માણે ત્યારે તે પ્રજામાં વહેલી મોડી વિકૃતિઓ આવે જ. આપણી ઋષિ પરંપરામાં ચાર પુરુષાર્થો છે—ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ. આમાં ધર્મ એ પ્રથમ પુરુષાર્થ છે. ત્યારબાદ અર્થ (લક્ષ્મી) અને કામ (વાસનાયુક્ત) છે અને છેલ્લે મોક્ષ છે. આપણા ઋષિઓ ગૃહસ્થી હતા, છતાં ભોગી ન હતા. બધું ભોગવે, પણ એમનું જીવન 'Balanced' હતું—એટલે 'સમતા'વાળું...જેમાં સમત્વ હતું—'અતિ' નહિ. પૈસા પ્રાપ્ત કરવા, પણ 'ધર્મ'ને કેન્દ્રમાં રાખીને...એ રીતે 'કામ' (વાસના) પણ 'ધર્મ'ને કેન્દ્રમાં રાખીને જ. જો આનાથી વિપરીત રીતે વર્તન થાય તો જીવનની મજા સાચા અર્થમાં માણી શકાય નહિ. 'બાવાના બેય બગડે' એના જેવી સ્થિતિ થાય. પશ્ચિમમાં ફક્ત જે કંઈ ભોગ વિલાસમાં રચીને 'સુખ' પ્રાપ્ત થાય છે તે સુખ કાયમ ટકતું નથી. ત્યાં આજે યુવાનો નશો કરીને ભાન ભૂલે છે અને ત્યાંની યુવાન દીકરીઓ સાથે ન છાજે તેવું વર્તન કરે છે. પરિણામે સમાજમાં ખૂબ પ્રશ્નો (સામાજિક) ઉભા થાય છે. તેની અસર આપણે ત્યાં પણ જોવા મળે છે. આપણાં યુવાનો ત્યાંનું અનુકરણ કરે છે અને હમણાં દિલ્હીમાં એક યુવતી પર સમૂહ બળાત્કાર થયો અને તે યુવતીનું મૃત્યુ થયું. આ કરુણ ઘટનાનો પડઘો સમગ્ર દેશમાં પડ્યો. આ તેની વિચિત્ર અને દુઃખદાયક અસર છે. આપણા સંસ્કારોથી વિપરીત આ સ્વીકારવા જેવું નથી.

આપણા નિવૃત્ત કલેક્ટર સાહેબ શ્રી ભાગ્યેશ ઝહા (જેઓ પહેલાં અહીં વડોદરામાં કલેક્ટર હતા, આઈ.એ.એસ., એમનો રેકૉર્ડ પણ ખૂબ સ્વચ્છ) અભ્યાસ અર્થે અમેરિકા ગયેલા. ત્યાં કૉલેજમાં પ્રાધ્યાપક 'મનનો સ્ટ્રેસ' ઓછો કરવા અને

માનસિક શાંતિ માટે પ્રવચન આપી રહ્યા હતા. એમણે કહ્યું કે 'આજે આ વિષય પર અમેરિકામાં ઘણાં પુસ્તકો લખાયાં છે જેમાં શાંતિ માટેની ઘણી રીતો દર્શાવી છે. 'મન'ને કઈ રીતે શાંત રાખવું...' શ્રી ભાગ્યેશ ઝહા સાહેબે તરત જ કહ્યું, 'સાહેબ, મનની શાંતિ માટે અમારા ભારત દેશમાં હજારો વર્ષો પહેલાં અમારા ઋષિમુનિઓએ પદ્ધતિઓ બતાવી જ છે. અમારા વેદો—ઉપનિષદો અને અમારી 'ગીતા'માં તો કહ્યું છે કે જ્યાં સુધી સંયમી જીવન ન બનાવો ત્યાં સુધી સુખ કે શાંતિ મળે જ નહિ. વાસનાઓ પર કાબૂ મેળવીને સમત્વ બુદ્ધિ ન થાય ત્યાં સુધી પરમ શાંતિ મળે જ નહિ. આ બધું જીવનનું અમૃતમય સુખ અને તેની ચાવીઓ અમારી 'ગીતા'માં દેખાય છે. અમારે માટે આ નવું નથી.' આ સાંભળીને સૌ શાંત થયા અને ત્યારબાદ શ્રી ભાગ્યેશભાઈએ 'ગીતા'નું તત્ત્વજ્ઞાન— ભક્તિ-કર્મ અને જ્ઞાનનું તત્ત્વજ્ઞાન સમજાવ્યું.

આજે તો અંગ્રેજી માધ્યમમાં ભણનારા બાળકો 'ગીતા' વિશે કે નરસિંહના ભજનો વિશે જાણતાં જ નથી...શું આ યોગ્ય છે? યાદ રહે (ભાગ્યેશ સાહેબની શૈલીમાં) સંસ્કૃત ભાષા આપણી દાદીમા છે, માતૃભાષા ગુજરાતી આપણી મા છે, હિન્દી આપણી માસી છે અને અંગ્રેજી (ભાષા) બહારથી આવીને વસેલી વિદુષી છે. દાદીમા આપણને પારણામાં ઝૂલાવે, મા આપણને વાત્સલ્યભાવે ઉછેરે, માસી આપણી

સાથે પ્રેમયુક્ત વહાલ કરે અને વિદુષી (અંગ્રેજી ભાષા) બહારના જ્ઞાન માટે યોગ્ય છે. માતૃભાષા, સંસ્કૃત કે હિન્દીને કદાપિ ન છોડાય. માધ્યમ તો માતૃભાષા જ હોય, જે શૈક્ષણિક રીતે પણ યોગ્ય છે. અંગ્રેજી સારી રીતે શીખવાય તે જરૂરી છે. અને 'ગીતા' જેવા ગ્રંથોનો પણ બાળકોને ખ્યાલ આપવો જ રહ્યો. આ ખાસ જરૂરી છે. યાદ રહે કે આપણી સંસ્કૃતિ અને સંસ્કારો ભાષા દ્વારા જ સચવાશે. આ આપણી નૈતિક ફરજ પણ છે. આથી વિપરીત થશે તો તે આપણી ભયંકર ભૂલ હશે..જેનાં ફળ ભવિષ્યની પ્રજાની પેઢીને ભોગવવાં પડશે.

૫૧, 'શિલાલેખ' ડુવ્લેક્ષ,
અરુણોદય સર્કલ પાસે,
અલકાપુરી,
વડોદરા-૩૯૦૦૦૭.

લોક સેવા સંઘ-થોરડીને ચેક અર્પણ

મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ યોજિત પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા દરમિયાન ગુજરાતની અંતરિયાળ કેળવણી સંસ્થાઓ માટે દાન એકત્રિત કરાય છે.

અત્યાર સુધી ૨૭ સંસ્થાઓ માટે કુલ રૂ. ૪,૨૦,૪૪,૦૦૦ (અંકે રૂપિયા ચાર કરોડ વીસ લાખ ચુમ્માલીસ હજાર)નું દાન એકત્રિત કરી એ સંસ્થાઓને પહોંચાડ્યું છે અને પ્રત્યેક સંસ્થા વર્તમાનમાં વિદ્યા અને સેવાના ક્ષેત્રે પ્રગતિ કરી રહેલી છે.

આ વરસે ૨૦૧૨ની પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા સમયે ઉપર જણાવેલી ૨૮મી સંસ્થા લોક સેવા સંઘ-થોરડી માટે દાનની અપીલ કરી હતી અને સમાજનો ખૂબ સારો પ્રતિસાદ મળ્યો હતો. દાતાઓના નામ અને આપેલ રકમની વિગત 'પ્રબુદ્ધ જીવન'માં પ્રકાશિત કરી છે.

આ રકમ રૂ. ૨૨,૪૦,૦૦૦/- રૂપિયા બાવીસ લાખ ચાલીસ હજાર અર્પણ કરવા આ સંસ્થાના કાર્યકરો અને અન્ય આમંત્રિત મહેમાનો તા. ૨ માર્ચ, ૨૦૧૩ના એ સંસ્થાને આંગણે જઈ આ રકમ એ સંસ્થાને અર્પણ કરશે.

સંસ્થા ઉદાર દિલી દાતાઓનો દ્વેદયથી આભાર માને છે.

□ પ્રમુખ

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ

સુખ તમારી પ્રતીક્ષા કરે છે

□ પ.પૂ. આચાર્યશ્રી વાત્સલ્યદીપ સુરીશ્વરજી

(ડિસેમ્બર ૨૦૧૨ના અંકથી આગળ)

(૩)

કર્મનું સ્વરૂપ

આત્મા અને કર્મનો સંબંધ અનાદિ છે, પણ અનંત નથી. આ અનાદિ સંબંધનો કાયમ માટે અંત કરી શકાય છે.

કર્મ પુદ્ગલ છે. શરીર પૌદ્ગલિક છે. તેનું કારણ કર્મ છે. આથી કર્મ પણ પુદ્ગલ છે. પૌદ્ગલિક કાર્યનું સમવાયી કારણ પૌદ્ગલિક હોય છે. માટી પુદ્ગલ છે /ભૌતિક છે, તો તેનાથી બનનાર પદાર્થ પણ પૌદ્ગલિક /ભૌતિક જ હોવાનો.

આહાર આદિ સાનુકૂળ સામગ્રીથી સુખની અનુભૂતિ થાય છે. શસ્ત્ર આદિ વાગવાથી દુઃખની. આહાર અને શસ્ત્ર બંને પૌદ્ગલિક છે. એ જ પ્રમાણે સુખદુઃખનું કારણ કર્મ પણ પૌદ્ગલિક છે.

બેડીથી જીવાત્મા બંધાય છે. દારૂ પીવાથી તે બકવાસ કરે છે કે પાગલ બને છે. ક્લોરોફોર્મ સુંઘાડવાથી તે બેભાન બને છે. બેડી, દારૂ, ક્લોરોફોર્મ વગેરે જડ પદાર્થો છે. પૌદ્ગલિક વસ્તુઓ છે. તેની અસર, માણસના તન, મન અને આત્મા ઉપર પડે છે, તે જ પ્રમાણે જડ પુદ્ગલ એવાં કર્મના સંયોગથી જીવાત્માના મૂળભૂત જ્ઞાન દર્શનાદિ ગુણો ઢંકાય છે અને તે સુખદુઃખ અનુભવે છે.

કર્મના પ્રકાર

કર્મ એક જ પ્રકારનું નથી. તેના અનેકવિધ પ્રકાર છે. કાર્યભેદી દૃષ્ટિએ કર્મના મુખ્ય આઠ વિભાગ છે, તેને પ્રકૃતિબંધ કહે છે. કર્મની મૂળ પ્રકૃતિ આઠ છે. પ્રકૃતિ એટલે સ્વભાવ. કર્મનો આઠ પ્રકારનો સ્વભાવ છે. તે આ પ્રમાણે:

૧. જ્ઞાનાવરણીય કર્મ

આત્માના જ્ઞાન-ગુણને આવૃત્ત કરનાર પુદ્ગલને જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કહે છે.

આંખે પાટો બાંધ્યો હોય તો આંખ હોવા છતાં ય કંઈ જોઈ શકાતું નથી. આત્મામાં અનંતજ્ઞાન રહેલું છે, પરંતુ આ કર્મ આત્મા ઉપર આવરણ બનીને રહે છે ત્યાં સુધી આત્માનું જ્ઞાન થતું નથી. જ્ઞાન-પ્રાપ્તિ કરવામાં આ કર્મ અવરોધક બને છે.

શેનાથી બંધાય ?

જ્ઞાન અને જ્ઞાનીની નિંદા કરવાથી, જ્ઞાન અને જ્ઞાનીનો દ્વેષ કરવાથી, જ્ઞાન અને જ્ઞાનીનું અપમાન કરવાથી, જ્ઞાનીના ઉપકાર ભૂલવાથી, જ્ઞાની સાથે અકારણ ઝઘડા કરવાથી, તેમ જ જ્ઞાન ભણનારને અને ભણાવનારને અંતરાય પાડવાથી – આ છ કૃત્યો કરવાથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બંધાય છે.

કર્મફળ

જ્ઞાનાવરણીય કર્મના લીધે જીવાત્મા બહેરો હોય, મૂંગો હોય,

મંદબુદ્ધિનો હોય, નિર્મળ બુદ્ધિ ન હોય, તે આત્માનું જ્ઞાન પામે નહિ, વગેરે ફળ ભોગવે છે.

૨. દર્શનાવરણીય કર્મ

આત્માના અનંત દર્શન-ગુણને આવૃત્ત કરનાર પુદ્ગલને દર્શનાવરણીય કર્મ કહે છે.

ગુરખો કે ચોકીદાર ચોકી કરતો હોય તો એ વિસ્તારમાં પ્રવેશ કરી શકાતો નથી. એ જ પ્રમાણે આ કર્મ આત્માનું દર્શન થવામાં અવરોધક બને છે.

આ કર્મ નવ પ્રકારનું છે.

શેનાથી બંધાય ?

ગુણીજનોની નિંદા-કૂચલી કરવાથી, ગુણી અને જ્ઞાનીજનોની અવહેલના કરવાથી, કૃત્તન થવાથી, ભગવાનનાં વચનોમાં શંકા-કુશંકા કરવાથી ધર્મ-સાધનામાં અવરોધ ઊભો કરવા વગેરેથી દર્શનાવરણીય કર્મ બંધાય છે.

કર્મફળ

દર્શનાવરણીય કર્મના લીધે જીવાત્માને આંખે ઓછું દેખાય. અંધાપો આવે, અનિદ્રાનો ભોગ બને, બેઠાં બેઠાં કે ચાલતાં ચાલતાં ઊંઘે, આત્માનું દર્શન કરી નહિ શકે, વગેરે ફળ ભોગવે છે.

૩. વેદનીય કર્મ

સુખ અને દુઃખની અનુભૂતિ કરાવનાર પુદ્ગલને વેદનીય કર્મ કહે છે. તલવારની ધાર જેવું છે આ કર્મ. તલવારની ધાર પર મધ ચોપડ્યું હોય અને તે ચાટવાથી પહેલાં તો મીઠાશનો અનુભવ થાય. પણ પછી તે ધાર વાગવાથી દુઃખ ને વેદનાનો અનુભવ થાય છે, અને અફીણ ચોપડેલ તલવારની ધાર ચાટવાથી પહેલાં અને પછી બંને સમયે કડવાશનો અનુભવ થાય છે.

આ કર્મ બે પ્રકારનું છે.

શેનાથી બંધાય ?

જીવમાત્ર ઉપર દયા-કરુણા કરવાથી, દુઃખીઓના દુઃખમાં સહભાગી બની તેમના દુઃખ હળવા કરવાથી, શાતા વેદનીય કર્મ બંધાય છે અને જીવોને ત્રાસ સંતાપ આપવાથી, તેમના દુઃખોથી રાજી થવાથી અશાતા વેદનીય કર્મ બંધાય છે.

કર્મફળ

શાતાવેદનીય કર્મના લીધે જીવાત્માને મનગમતા અને મનભાવતા ભોગોપભોગ મળે છે.

અશાતાવેદનીય કર્મના લીધે ગરીબાઈ, રોગ વગેરે દુઃખો મળે છે.

૪. મોહનીય કર્મ

આત્માને વિકૃત અને મૂઢ બનાવનાર પુદ્ગલને મોહનીય કર્મ કહે છે. નશીલા પદાર્થોનું સેવન કરનાર માણસ કોઈ પણ પ્રકારનો વિવેક

જાણી શકતો નથી તે જ પ્રમાણે આ કર્મના લીધે જીવાત્મા આત્મભાન ભૂલી જાય છે અને ક્ષણભંગુર ભોગોપભોગમાં આસક્ત બને છે.

આ કર્મ ૨૮ પ્રકારનું છે.

શેનાથી બંધાય ?

તીવ્રપણે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ કરવાથી, ધર્મના નામે અધર્મનું આચરણ કરવાથી, અનાચાર-વ્યભિચાર કરવા વગેરેથી મોહનીય કર્મ બંધાય છે.

કર્મફળ

આ કર્મના લીધે જીવાત્મા, મોહાંધ, રાગાંધ અને વિષયલુબ્ધ બને છે. તે ઈર્ષાળુ, ઝઘડાખોર, માયાવી અને દંભી બને છે. અકારણ-સકારણ ભયભીત અને શોકાકુળ બને છે, વગેરે વગેરે.

૫. આયુષ્યકર્મ

જીવનનું નિર્માણ કરતા પુદ્ગલને આયુષ્યકર્મ કહે છે. કેદખાના જેવું છે આ કર્મ. કેદ/જેલમાં પુરાયેલ માણસ પોતાની ઈચ્છા મુજબ-આવાગમન નથી કરી શકતો. તે પ્રમાણે આ કર્મના લીધે જીવાત્મા દેહરૂપી કેદખાનામાં પુરાયેલો રહે છે.

આ કર્મ ચાર પ્રકારનું છે.

શેનાથી બંધાય ?

૧. જીવોની જેમાં પ્રતિપળ હિંસા થતી હોય તેવા કામ-ધંધા કરવાથી. ૨. સંગ્રહખોરી કરવાથી. ૩. માંસાહાર કરવાથી અને ૪. પંચેન્દ્રિય જીવની હત્યા કરવાથી જીવાત્મા નરક ગતિમાં જાય છે.

૧. કપટ સહિત જૂઠું બોલવાથી, ૨. વિશ્વાસઘાત કરવાથી, ૩. જૂઠું બોલવાથી અને ૪. ખોટા તોલ-માપ કરવાથી જીવાત્મા તિર્યચ ગતિમાં જાય છે અર્થાત્ પશુ-પંખીનો અવતાર પામે છે.

૧. દીક્ષા લઈને સંયમ પાળવાથી, ૨. ગૃહસ્થપણામાં બાર વ્રતનું પાલન કરવાથી, ૩. તપ કરવાથી અને ૪. પરવશપણે સમતાભાવે દુઃખ સહન કરવાથી જીવાત્મા દેવગતિમાં જાય છે. અર્થાત્ દેવ-દેવી-ઈન્દ્ર-ઈન્દ્રાણી બને છે.

કર્મફળ

ઉપરોક્ત પ્રમાણે કર્મ બાંધવાથી તે તે કર્મફળ જીવાત્મા ભોગવે છે.

નામકર્મ

જે પુદ્ગલના નિમિત્તથી જીવનની વિવિધ સામગ્રી મળે છે તેને નામકર્મ કહે છે. ચિત્રકાર જેવું છે આ કર્મ. ચિત્રકાર પેન્સિલ અને પીંછીથી જાતજાતનાં ચિત્રો બનાવે છે. તે જ પ્રમાણે આ કર્મના લીધે જીવાત્મા વિવિધ રૂપ અને આકારના શરીરને પ્રાપ્ત કરે છે.

આ કર્મ ૧૦૩ પ્રકારનું છે.

શેનાથી બંધાય ?

મન, વચન અને કાયાને સરળ અને પવિત્ર રાખવાથી તેમ જ સહુ સાથે પ્રેમ અને મિત્રતાવધી વ્યવહાર કરવાથી શુભ નામકર્મ બંધાય છે અને મન, વચન અને કાયાને વક અને અપવિત્ર રાખવાથી તેમ જ સહુ સાથે કલેશ-કંકાસ કરવાથી અશુભ નામકર્મ બંધાય છે.

કર્મફળ

શુભ નામકર્મથી મનગમતાં ભોગોપભોગ મળે છે. યશ મળે છે, રૂપ મળે છે, આરોગ્ય વગેરે સુખો મળે છે.

અશુભ નામકર્મથી અભાવ, દુર્ભાવ અને પીડા મળે છે. બદનામી મળે છે. બિમારી આવે છે વગેરે અનેક દુઃખો ભોગવવાં પડે છે.

૭. ગોત્રકર્મ

ઉચ્ચ અને નીચ એમ બે પ્રકારનું આ કર્મ છે. જે પુદ્ગલના પ્રભાવથી ઉચ્ચ ગોત્ર મળે તે ઉચ્ચ ગોત્રકર્મ અને જે પુદ્ગલના પ્રભાવથી નીચ ગોત્ર મળે તે નીચ ગોત્રકર્મ કહેવાય છે.

કુંભાર જેવું છે આ કર્મ. કુંભાર એક જ માટીમાંથી અનેક પ્રકારના ઠામ બનાવે છે. તે પ્રમાણે આ કર્મના લીધે જ શરીરમાં અનેક પ્રકારના અનુભવ થાય છે.

શેનાથી બંધાય ?

જાતિ, ફળ, બળ, રૂપ, તપ, જ્ઞાન, લોભ અને ઐશ્વર્ય-આ આઠમાંથી કોઈ એકનું કે એકથી વધુનું અભિમાન કરવાથી નીચ ગોત્રકર્મ બંધાય છે અને એવું અભિમાન ન કરવાથી ઉચ્ચ ગોત્રકર્મ બંધાય છે.

કર્મફળ

ઉચ્ચ ગોત્રકર્મથી સુખી-સંપન્ન અને સંસ્કારી કુટુંબમાં જન્મ મળે છે, રૂપ મળે છે, સમૃદ્ધિ મળે છે, વગેરે ઉત્તમ સામગ્રી મળે છે, જ્યારે નીચે ગોત્રકર્મથી એથી વિપરીત મળે છે, અર્થાત્ હલકાં જાતિ, કુળમાં જન્મ મળે છે, ગરીબાઈ, રોગ, કુરૂપ વગેરે મળે છે.

૮. અંતરાયકર્મ

ક્રિયાત્મક શક્તિમાં અવરોધ ઊભા કરતાં પુદ્ગલને અંતરાયકર્મ કહે છે. ખજાનચી જેવું છે આ કર્મ. સંસ્થાએ કે માલિકે આપવાની રકમની મંજૂરી આપી દીધી હોય પરંતુ એ રકમ ખજાનચી આપે ત્યારે જ રકમ મળી શકે છે. એ જ પ્રમાણે આત્મામાં અનંત શક્તિ અને ગુણો રહેલાં છે, પરંતુ આ કર્મના લીધે તે પ્રાપ્ત થઈ શકતાં નથી.

આ કર્મ પાંચ પ્રકારનું છે.

શેનાથી બંધાય ?

કોઈ દાન દેતું હોય તો તેમાં આડખીલીરૂપ બનવાથી, કોઈને લાભ મળતો હોય તો તે લાભ મળતો રોકવાથી, કોઈને ખાન-પાન કરતાં અટકાવવાથી, કોઈને ધર્મધ્યાન કરતો રોકવા વગેરેથી આ અંતરાયકર્મ બંધાય છે.

કર્મફળ

આ કર્મના લીધે જીવાત્મા દાન દઈ શકતો નથી. લાભ મેળવી શકતો નથી. ભોગ અને ઉપભોગ ભોગવી શકતો નથી. તેમજ ધર્મની આરાધના કરી શકતો નથી.

આ આઠ કર્મો અને તેનાં ભેદકર્મોથી આત્મા જ્યાં સુધી સંયુક્ત અને સંબદ્ધ હોય છે, ત્યાં સુધી જીવાત્માનો પુનર્જન્મ થતો જ રહે છે.

પુનર્જન્મ એટલે કર્મથી બંધાયેલા જીવાત્માનું જન્મ અને મૃત્યુનું પુનઃ પુનઃ પુનરાવર્તન. (કમશઃ)

ભાવ-પ્રતિભાવ

માનવજીવનમાં શબ્દ કટોકટી એક સામાન્ય બની ગયો છે. તેમાં મોંઘવારી માતાજી હાજર હોય ત્યારે આર્થિક કટોકટીને ચાર ચાંદ લાગી જાય છે. આર્થિક માનવજીવન, સંસ્થા કે રાજ્યનું એક અંગ બની ગયું છે. કટોકટી ઊભી થાય ત્યારે એનો માર્ગ પણ નીકળી શકે છે. એનો ઉકેલ નીકળી શકે છે. ઉકેલ ન નીકળી શકે તો એ સંસ્થા કે માનવ પરિવાર મૃતપ્રાય બની જાય છે.

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના માનદમંત્રી શ્રી ધનવંતજી શાહ સાહેબ ધન સાથે જોડાયેલા છે. ધન પરિગ્રહનો ભાગ છે અને અપરિગ્રહ મોક્ષલક્ષી બની જાય છે. જ્યાં ધનનો સંચય થતો નથી ત્યારે એવી સંસ્થાઓ દીર્ઘાયુ બની જાય છે. કેમકે એનો ઉદ્ધાર કરનારા ઘણાં હાથો આગળ આવે છે. ડોક્ટર સાહેબ પોતાના નામને દોષી ન કહેવરાવે તો સારું.

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ એક સંસ્થા છે એટલે એ ખોટ કરતી છે છતાં ચાલે છે. આજના વર્તમાન સંજોગોમાં માનવ પરિવાર હોય તો કેવી વિકટ પરિસ્થિતિ સર્જાય છે? કોઈ પરિવારની આવક મહિને રૂ. ૧૦૦૦૦/- હોય અને રૂ. ૧૨ હજારનો ખર્ચ હોય તો એ પરિવાર માટે આફત બની જાય. કાં તો એ પરિવારને પેટ ઉપર કાપ મૂકવો પડે અથવા ૬/૧૨ મહિને દુકાનદાર બદલી કર્યા કરે. દિવાળીનું બોનસ ખર્ચ સરભર કરી ના શકે.

શ્રી ધનવંતજીએ સૂચવેલ આવકનો સ્રોત આ કટોકટીને પહોંચી વળવાનો ઉત્તમ માર્ગ છે. ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ જાહેરાતો ઉપર ખર્ચા છે. એ માર્ગ અપનાવી ના શકે. પરંતુ જાહેરાત વગરની જાહેરાતમાંથી આવક ઊભી થતી હોય તો મને લાગે છે કે ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ને વાંધો આવે નહિ. દરેક પાનાના અંતે એક સુવાક્ય લખો. સૌજન્ય બનનાર દાતાનું કે એની સંસ્થાનું નામ લખો તો ૩૬ પાનાના રૂ. ૩૬૦૦૦/- દર મહિને મેળવી શકાય. ખોટની ભરપાઈ થઈ શકે.

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ જેવું એક અંક આઠ કોટી નાની પક્ષના સુશ્રાવકજી શ્રી મામણિયા સાહેબ ‘દર્શન’ અંકના નામે એક અંક મલાડથી પ્રસિદ્ધ કરે છે. જે હસ્તપ્રત હોય છે. શુદ્ધ સાત્ત્વિક ધાર્મિક ભોજન પીરસે છે અને એ અંક મંગાવનારને ફી મોકલાવે છે. ફક્ત રૂ. ૩૦૦/- શુભેચ્છક તરીકે ભરવાના હોય છે. શુભેચ્છકોના નામોની યાદી છેલ્લા પાના ઉપર દરેક અંકમાં છાપવામાં આવે છે. ઘણાં લોકો સ્વર્ગવાસ પામેલા વડીલોના નામે પૈસા ભરાવે છે અને એમને સંતોષ મળે છે. એવી રીતે વગર જાહેરાતે ગારું ગબડાવ્યા કરે છે. અનેક સંપ્રદાયના સાધુ-સાધ્વીજીઓમાં આ અંક બહુ જ લોકપ્રિય છે. અંક મંગાવનાર શુભેચ્છક બને તો જ રૂ. ૩૦૦/- આપવાના હોય છે. નહિ તો દરેકને અંક ફી આપવામાં આવે છે.

—રતિલાલ કુંવરજી વોરા, મુંબઈ; મો.: ૯૨૨૨૦૫૧૦૮૪૬

x x x

આપણે જે દર વરસે પર્યુષણ-પર્વમાં બહારગામની સંસ્થા માટે ફંડ કરીએ છીએ તેને બદલે આ વરસ પુરતું ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ માટે ફંડ કરીએ તેમ મારું નમ્ર સૂચન છે. એજ—

લી. રસિકલાલ જી. શાહ, ના પ્રણામ—મુંબઈ

x x x

આ વખતનો ગાંધી ચિંતનનો ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’નો અંક મેળવીને ખૂબ ગમ્યું. તમારો તંત્રીલેખ અમસ્તોય રસપૂર્વક વાંચતો હોઉં છું. અગાઉ પણ મહાત્માને લખેલો પત્ર વાંચેલો અને આ વખતનું પણ તમારું મનોગત વાંચ્યું. તમારી ગાંધીનિષ્ઠા અને સમજ બંને તેમાંથી પ્રગટે છે. ધન્યવાદ.

લી. રમેશ સંઘવી—ભુજ

x x x

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ મળે છે. જીવનરસ મળે છે. જીવનની નવી દિશા મળે છે. અંકે અંકે નાવીન્યતા અનુભવું છું. જીવનમાં આનંદમંગળ વરતાય છે.

ડિસે. ૧૨ના અંકમાં પ્રમુખીય લોકશાહી વિશેની રજૂઆત સમયસરની છે. તાકીદની જરૂરત સમજાય છે. ગુજરાતની ચૂંટણીમાં જે અનુભવો થયા ત્યારે મન ભયભીત બની ગયું. આપણે ક્યાં જઈ રહ્યા છીએ. ઈંગ્લેન્ડના બંધારણનું અનુકરણ ભારતને માટે સફળ થઈ શક્યું નથી. લોકશાહી છે તેમાં એક બાજુ લોક છે. શાહી બીજી બાજુ છે. સત્તાના મધ યાટવા માટેની પડાપડીમાં સેવા કાટમાળ થઈ ગઈ છે. એમાં આપણે શી પંચાત એ લોકનો આપઘાત છે. જાગૃત વર્ગ આગળ આવવું અનિવાર્ય છે. સત્તા મળ્યા પછી રાવણનું પાત્ર ભજવાય એ કેમ સાંખીશું? આપે બ્યુગલ વગાડીને ચેતવણી ઉચ્ચારી છે.

આપના સદ્ભાવ સહકાર મળે જ છે. તેથી દિલમાં પ્રસન્નતા રહે છે. ઉમંગ વધે છે. ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’માંથી શીખી રહ્યો છું. આપના આંતરમનની દુઆ અમને અજવાળશે.

લી. શંભુભાઈ યોગી

x x x

સાતત્યપૂર્વક કોઈ સામયિકે આટલા લાડ નહિ લડાવ્યા હોય સરસ્વતીને. સૌ પર માની કૃપા વરસો!

—શાંતિભાઈ-વડોદરા

x x x

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’નો ડિસેમ્બરનો (૨૦૧૨) અંક વાંચ્યો. લેખ-૨, ૪, ૫, અને ૧૧ ખૂબ ગમ્યા. તમારો તંત્રીલેખ મને વધુ ગમ્યો...જેમાં તમે ઉત્તમ લોકશાહીનું શ્રેષ્ઠ ઉદાહરણ આપ્યું છે. આપણા દેશમાં લોકશાહી છે ખરી, પણ કાગળ પર જ રહી ગઈ છે. આઝાદી અપાવનાર પૂ. બાપુને સૌ ભૂલી ગયા છે. આ ચિંતાજનક ચિત્ર છે. પ્રો. મહેબૂબ દેસાઈનો લેખ સૌનું ધ્યાન ખેંચે તેવો છે.

લિ. શશિકાંત લ. વૈદ્ય, વડોદરા

x x x

શાશ્વત ગાંધી કથા

ચીલાચાલુ અને વ્યાપારી ધોરણે આજે ચાલી રહેલી ‘કથા’માંથી બહાર નીકળી આપે જે નવો ચીલો ચાતર્યો છે, એ પ્રશંસનીય છે.

પ્રભુ આપને આવા સત્કાર્યો કરવાની શક્તિ આપે એવી શુભેચ્છા અને પ્રાર્થના.

—નાગરભાઈ આર. લાડ

શ્રી રામકૃષ્ણ-વિવેકાનંદ સેવા કેન્દ્ર, કીમ-સુરત

ધર્મ એક - સંવત્સરી એક

આ અભિયાનમાં પ્રસ્તુત છે - જિનાગમ ઑક્ટોબરમાં પ્રકાશિત થયેલો હિંદી ભાષી લેખ : ઉપરાંત બે પત્રો

ઇસ વર્ષ જૈનો કી સંવત્સરી અલગ-અલગ દિન પાંચ બાર મનાઈ ગઈ. સ્થાનકવાસી સમાજ કી દો બાર, મન્દિરમાર્ગી સમાજ કી દો બાર, દિગમ્બરોં કા દશલક્ષણ પર્વ. ઇતના છોટા સા જૈન સમાજ હોને કે બાવજુદ ભી હમમેં એકતા નહીં હૈ ઓર હમ (યાને કી હમારે ધર્મગુરુ) અપની હી બાત પર અડકર, અલગ-અલગ સંવત્સરી મનાને કે કારણ, સારે વિશ્વ મેં હંસી કે પાત્ર બન રહે હેં. સંવત્સરી કે દિન હમારી ગવર્નમેંટ કત્લખાને બંદ રખતી હૈ લેકિન અલગ-અલગ સંવત્સરી હોને કે કારણ ઇસ સાલ કત્લખાને ભી બંદ નહીં રખે ગએ ઓર જીવોં કી હિંસા બઢ ગઈ. જીવોં કી હિંસા બચાને કે લિએ હી સહી, હમારા સભી ધર્મગુરુઓં સે અનુરોધ હૈ કિ વે ભવિષ્ય મેં એક સંવત્સરી મનાને કા આદેશ દેને કી કૃપા કરેં.

માનવતા કે મસીહા ભગવાન મહાવીર મન સે, તન સે ઓર કાયા સે સમતામય થે. યહી સમતા બીજ વે જન-જન કે હૃદય મેં બોના ચાહતે થે. મહાવીરને એક સંગઠિત એવં સક્રિય ધર્મ કી સ્થાપના કર, ‘એકતા કા સંદેશ’ દિયા થા. ૧૦૮ મોતિયોં કો એક ધાગે મેં પિરોકર ઉપદેશ દિયા કી ચતુર્વિધ સંઘ, સંગઠિત રહકર ધર્મ કી દલાલી કરેં. આજ મેં બડે કઠોર શબ્દોં મેં કહના ચાહતા હૂં કિ હમને ધર્મ કી દલાલી કે બજાય સંગઠિત માલા કે મોતિયોં કો ધાગે સે નિકાલકર ૧૦૮ ટુકડોં મેં બિખેર દિયે, જિન્હેં વાપસ જોડના મુશ્કિલ હી નહીં નામુમકિન હો રહા હૈ.

સંગઠન શક્તિ કે અભાવ કે કારણ બારબાર સંવત્સરી મહાપર્વ કો મનાને કો લેકર હમ અનેકતા કે જંજાલ મેં ફેંસ રહે હેં. તિથિયોં કે ઝગડોં ને જૈન ધર્મ કો ભારી નુકસાન પહુંચાયા હૈ. ઝુઠી પ્રતિસ્પર્ધા, અહંકાર ને સમાજ મેં ઈર્ષ્યા, વૈમનસ્ય ઓર મૂલ્ય હીનતા પૈદા કર દી હૈ. જૈનિયોં કો ઇતના છોદા ગયા હૈ કિ ઉનકા શરીર તો શાશ્વત હૈ, મગર પ્રાણ નહીં બચે હેં.

મત છોદો, મત ભેદો, અબ ઓર ન સહ પાયેંગે હમ.

બિખર ચુકે હેં ટુકડોં મેં, ટૂટ ગઈ હૈ કમર હમારી.

યહ સબ દેખકર મેં સોચને પર મજબૂર હોતા હૂં કિ ‘સચ્ચા જૈનિ કૌન હૈ?’ વો જો સંવત્સરી ચૌથ યા પાંચમ કો માનતા હૈ યા ચતુર્દશી કો. વિષમ પરિસ્થિતિ બનતી જા રહી હૈ. ઉલઝન હૈ કિ કિસકી બાત માને, કૌન સહી હૈ ઓર કૌન ગલત હૈ, કિસકા અનુસરણ કરેં? દિશાહીન હો ગયે હેં, દૂષિત હવા કે સાથ બહ રહે હેં.

મતભેદ હર ધર્મ મેં હૈ ફિર ભી ઈસાઈ સમુદાય વાલે કિસમસ એક નિશ્ચિત તારીખ કો મનાતે હેં. કૃષ્ણ જન્માષ્ટમી, ગણેશ ચતુર્થી, દશહરા,

રમજાન સભી ત્યોહાર સુનિશ્ચિત દિન કો હી મનાયે જાતે હેં. હોલી, દીપાવલી, રક્ષાબંધન, અક્ષય તૃતિયા જેસે ત્યોહાર હમ એક હી દિન મના સકતે હેં, તો જૈનીયોં કા સર્વપ્રિય, મહત્વપૂર્ણ, ગરિમામય, આત્મ-કલ્યાણક, પવિત્ર પર્વ કો ટુકડોં મેં ક્યોં બાંટ રહે હેં? દૂસરી કૌમ વ સરકાર કે સામને ઑખેં નીચી કરની પડે, એસા કામ ક્યોં કર રહે હેં? હમેં શરમિંદગી મહસૂસ હોતી હૈ, મજાક બનકર રહ જાતે હેં, હમારી હાલત બદત્તર હો રહી હૈ. ધર્મ કે કુછ ઠેકેદારોં કે કારણ હમ ઉપહાસ કે પાત્ર બન ગયે હેં જિન્હોંને ઠાન રખી હૈ કિ કટ જાયેંગે, બિખર જાયેંગે, લેકિન જિદ પર અડિગ રહેંગે, કભી એક મંચ પર નહીં આયેંગે ઓર સંવત્સરી એક દિન મનાને મેં સહયોગી નહીં બનેંગે.

ગહરે ચિન્તન-મનન કે બાદ મહસૂસ કિયા ગયા કિ ઇસ દુવિધા સે બાહર નિકલને કે તીન વિકલ્પ હેં.

પહલા વિકલ્પ-હમ જૈનિયોં કે જ્યાદા સે જ્યાદા પચ્ચાસ પ્રમુખ આચાર્ય હોંગે. અગર યે સભી આચાર્ય એક મંચ પર વિરાજિત હોકર ઉદાર હૃદય સે એક વિચારધારા બનાકર કિસી એક તિથિ કી આરાધના સુનિશ્ચિત કરેં તો ઇસ સમસ્યા કા સરલતમ સમાધાન સંભવ હૈ. અગર કિસી કારણવશ વિચારોં મેં સહમતિ નહીં બનતી હૈ તો ‘લૉટરી સિસ્ટમ’ સે નિષ્પક્ષ ઉચિત નિર્ણય અવશ્ય લે સકતે હેં. ભગવાન મહાવીર કે પદચિન્હોં પર ચલનેવાલે હમારે પ્રતિભાવાન આચાર્યોં કો સંઘ એકતા કે લિએ છોટા-સા ત્યાગ કરના પડે તો ઉન્હે પીછે નહીં હઠના ચાહિએ જબ કિ ત્યાગી કા નામ જૈન ઇતિહાસ મેં ‘સ્વર્ણ અક્ષરોં’ મેં અંકિત હોતા હૈ. હમારે ગુરુ ભગવન્તોં કે હાથ મેં ‘માસ્તર કી’ હૈ જો સમસ્યા કે હર તાલે કો સહજતા સે ખોલ સકતે હેં, વે ‘પાવર હાઉસ’ હેં. અગર વે ઇસ જ્વલંત સમસ્યા કા હલ નિકાલને મેં કામચાબ નહીં હોતે હેં તો મેં સમઝતા હૂં કિ ઉન્હેં પ્રવચનોં મેં ‘એકતા’ કા સંદેશ નહીં દેના ચાહિએ.

દૂસરા વિકલ્પ - અગર પહલે વિકલ્પ મેં અસફલતા મિલતી હૈ તો શ્રાવક-શ્રાવિકાઓં કો અગવાની કરની પડેગી. અપને ગચ્છ, પંથ ઓર સમ્પ્રદાયવાદ સે ઉપર ઉઠકર ધર્મ કે ભવિષ્ય કી રક્ષા હેતુ ઠોસ કદમ ઉઠાતે હુએ કિસી એક તિથિ પર મોહર લગાની પડેગી. ૯૫ પ્રતિશત જૈનિયોં કો કોઈ એતરાજ નહીં હૈ કિ સંવત્સરી ચૌથ કી હો યા પાંચમ કી, પહલે શ્રાવણ / ભાદ્રપદ મેં હો યા દૂસરે મેં યા ફિર ચાતુર્માસ પ્રારમ્ભ કે પચાસવેં દિન હો યા ચાતુર્માસ કે પીછે કે સત્તર દિન રહને પર. બસ હમ તો યહી ચાહતે હેં કિ સમાજ કા સર્વોચ્ચ, સર્વમાન્ય એવ સર્વપ્રમુખ ધાર્મિક પર્વ ‘સંવત્સરી પર્વ’ એક દિન હો ઓર જૈન સમાજ

કી છબિ પર કભી આંચ ન આયે. મહાપ્રલય આને સે પહલે સંભલ જાએ તો હમ-સબકે લિએ હિતકારી હી હોગા.

તીસરે એવં અંતિમ વિકલ્પ મેં ભગવાન મહાવીર કો સ્વયં ધરતી પર આના હોગા. જબ ભી ધર્મ કા સ્વરુપ વિકૃત હોને લગા યા ધર્મ મેં શિથિલતા આને લગી, ધર્મ કા બંટવારા હોને લગા, તબ કોઈ ન કોઈ મહાન આત્માને અવતરિત હોકર સમસ્યા કા સમાધાન ક્રિયા હૈ લેકિન વર્તમાન પરિસ્થિતિયોં કો દેખતે હુએ જ્ઞાની કહતે હૈં-

કોઈ કિતના ભી બુલાએ પ્રભુ

ધરા પર વાપસ મત આના

પધાર ગએ તો અપને હી ભક્તોં કે

હાથોં આપકો પડેગા પછતાના.

બાત સૌ પ્રતિશત સહી લગતી હૈ. હમ મહાવીર કો તો માનતે હૈં, ઉનકી તસ્વીર હર જગહ લગાતે હૈં, જયકારા લગાતે હૈં, પૂજા-પાઠ કરતે હૈં, લેકિન જબ મહાવીર કી માનને કી બાત આતી હૈ તો સ્વાર્થવશ હર બાત સૂની-અનસૂની કર દેતે હૈં. આખિર વ્યાપારી જો ઠહરે હમ-નફા નુકસાન તો દેખના હી પડતા હૈ ના...

તીનો વિકલ્પોં કા વિશ્લેષણ કરને સે યહ સ્પષ્ટ હોતા હૈ કિ ઇસ પાંચવેં આરે મેં તીસરા વિકલ્પ તો સંભવ નહીં હૈં. બચે દો વિકલ્પોં મેં સે મુઝે પહલા વિકલ્પ આસાન વ સરલ લગતા હૈ. આચાર્ય ગુરુવર તો હમારે પ્રેરણા કે પ્રકાશ પૂંજ હૈ, સ્વયં તીર્થ સ્વરૂપ હૈ. ઉનકે પ્રતિ આજ ભી સમાજ મેં શ્રદ્ધા કે ભાવ હૈં, ઇસલિએ વે સંજીવની કા કામ કર સકતે હૈં.

એક સુઝાવ પ્રસ્તુત હૈ કિ હમેં પહલે વિકલ્પ કો ચારિતાર્થ કરને કે લિએ ‘પોસ્ટકાર્ડ અભિયાન’ શુરુ કરના ચાહિએ. કોઈ એક સંસ્થા પહલકર સમસ્ત વિરાજિત આચાર્યોં કે પતે એકત્રિત કર સમાજ કે પ્રત્યેક વ્યક્તિ સે નિવેદન કરેં કી વે પોસ્ટકાર્ડ મેં ‘હમેં એક દિન સંવત્સરી ચાહિએ’ કા સંદેશ લિખકર સભી આચાર્યોં કે ચરણ કમલોં મેં ભેજેં, ગુરુ ભગવન્ત અપને ભક્તોં કો નિરાશ નહીં કરેંગે.

ફૂટ-પરસ્તી મહાવીર કા ધર્મ નહીં

તોડ-ફોડ જૈનિયોં કા કર્મ નહીં

ફિર ભી દેખિયે, આજ ક્યા હો રહા હૈ

યહ સબ કરતે હુએ હમ-ભક્તોં કો શર્મ નહીં.

અંત મેં ઇતના હી કહના સહી હોગા કિ જૈન ધર્મ એક મહાન ચિન્તામણિ રત્ન હૈ ઔર અબ સબકો મિલકર સંવત્સરી પર્વ સે જુડે મતભેદોં કો મિટાના હૈ. તિથિયોં કે ચક્કર મેં ન પડકર ‘કૈંચી જગહ સૂઈ ઘાગા’ બનકર બિખરે મોતિયોં કો ફિર સે એક ઘાગે મેં પિરોકર ‘એક’ કા પરિચય દેના હૈં. ભગવાન મહાવીર કે સમય ઇસ તરહ કા મતભેદ નહીં થા તો ફિર યહ સમાજ વ ધર્મ કો બાંટને વાલા કામ કહોં સે, કબ ઔર ક્યોં શુરુ હુઆ? કૌન હૈ ઇસકા જિમ્મેદાર? ખૈર ‘રાત

ગઈ બાત ગઈ’ અબ પુરાને જખ્મોં કો છેદને કે બજાય, મરહમ્મ પટ્ટી કરને મેં હી ફાયદા હૈ. હમેં સંકીર્ણતા વ સમ્પ્રદાયિકતા કી જંજીરોં કો તોડકર એક નવા ઇતિહાસ રચને કા સંકલ્પ લેના હૈ. હમેં નહી માલૂમ કી આશાવાદી ઠીક હૈ યા નિરાશાવાદી. બસ ઇતના જાનતે હૈં કિ આશાવાદી કે દ્વાર પર કભી ન કભી ઉજાલા તો દસ્તક દેગા, જબ હમ એકાગ્ર હોકર લક્ષ્ય કે પ્રતિ સમર્પિત હોંગે, તભી અપને મિશન મેં સફલ હો સકેંગે.

ઇસ વર્ષ હમારા દુર્ભાગ્ય રહા હૈ કિ હમ-ચાર બનકર અલગ-અલગ પાંચ દિન સંવત્સરી મનાઇ હૈં. કૌન સે દિન સંવત્સરી મનાનેવાલા ‘જૈન’ થા યહ તો અબ ભગવાન મહાવીર ભી નહીં બતા સકેંગે એસા લગતા હૈ...

—સુમેર સિંહ મુણોત જૈન, બંગલોર, કર્નાટક

x x x

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’નો ઑક્ટોબર અંક મળ્યો. ‘ધર્મ એક સંવત્સરી એક’ એ આંદોલન-ઝુંબેશ બદલ ઘણાં ઘણાં ધન્યવાદ. આ બાબતમાં આપણે સેંકડો વર્ષથી હાસ્યાસ્પદ ગણાતા હતા. આપણે ઘણા મોડા છીએ પણ દેર આયે દુરસ્ત આયે. હવે આ આંદોલન ચાલુ રાખજો-ભુલાઈ ન જાય તે જોશો. કારણકે જૈનો ચપટી વગાડતાં સુધરી જાય એવા નથી.

લી. શાંતિલાલ સંઘવી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫

x x x

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ નિયમિત મળે છે. મનનીય લેખન સામગ્રી વાંચીને ઘણું જ જાણવા મળે છે, આભાર.

હાલમાં એક વિચારશ્રેણી રજૂ કરો છો: ધર્મ એક સંવત્સરી એક.

આ વિચાર, આ આદર્શ ફક્ત ચિંતન કરવા નથી પરંતુ મનનીય છે અને રચનાત્મક રીતે અમલમાં લાવવા જેવો છે.

હાલમાં દરેક સંપ્રદાય કે ગચ્છ પોતપોતાની પ્રણાલી પ્રમાણે પ્રસંગો ઉજવે છે. અને તે જોતાં ઉપરોક્ત વિષય અમુક અંશે સંવેદનશીલ અને વિવાદસ્પદ છે.

ખરેખર સમયધર્મની આ માંગ, આ વિચારશ્રેણીથી જ જૈન ધર્મમાં ઐક્યતા સાથે રચનાત્મક કાર્યો થઈ શકે છે જે જરૂરી છે. પરંતુ ધર્મ ધુરંધરો અને સમાજનો વિશાળ વર્ગ ઉપરોક્ત મંતવ્ય સાથે સહમત થશે તે શક્ય નથી.

હા, આપશ્રી જેવા સંનિષ્ઠ કાર્યકર્તા પ્રયત્નો કરે અને જૈન શાસનના વિવિધ આચાર્યોં એકમત થાય તો જ ઉકેલ આવી શકે છે. શ્રી પ્રવીણભાઈ ખોનાના વિચારો સાથે સહમત છું. જે હાલમાં શાંત વાતાવરણ પ્રવર્તી રહ્યું છે, જે શાંત વમળ દેખાય છે તેમાં પથરો ફેંકવા જેવું થશે. સર્વે શુભેચ્છાઓ સાથે

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ દ્વારા ૭૮મી પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા સંપન્ન

(તા. ૧૨ મી સપ્ટેમ્બર ૨૦૧૨ થી તા. ૧૯ મી સપ્ટેમ્બર ૨૦૧૨)

ભારતમાં કેરેક્ટર માણસને પરફેક્ટ બનાવે છે

કવિ-સનદી અધિકારી ભાગ્યેશ જહાંએ ‘વિવેકાનંદ અને ધર્મ’ અંગે જણાવ્યું હતું કે સ્વામી વિવેકાનંદે અંગ્રેજોને જણાવ્યું હતું કે તમારા દેશમાં ટેલર માણસને પરફેક્ટ બનાવે છે, અમારા દેશમાં કેરેક્ટર માણસને પરફેક્ટ બનાવે છે. રુચિની ભિન્નતાને આધારે આપણી પૂજાની પદ્ધતિ અને પ્રાર્થનાના શબ્દો અલગ છે, અને આપણે એક જ તત્ત્વની ઉપાસના કરીએ છીએ. બધા ગ્રંથોની નીચે શ્રીમદ ભગવદ્ ગીતાને મૂકવામાં આવી તે અંગે ધ્યાન દોરાયું પછી તેમણે કહ્યું હતું કે આપણો હિન્દુ ધર્મ બધા ધર્મોના પાયામાં છે. ગીતામાં જ્યાં વિભૂતિ તત્ત્વ હોય તેને પ્રણામ કરવાનું કહેવામાં આવ્યું છે. ધર્મ એ વર્ણનનો નહિ પણ અનુભૂતિનો વિષય છે. હું પ્રાર્થના કરું છું એમ કહેવાને બદલે હું પ્રાર્થનામાં છું એ સ્થિતિ બહેતર છે. ગીતાએ પણ ઉપદેશ આપ્યો છે કે શ્રદ્ધાવાન જ જ્ઞાન મેળવી શકે છે. સ્વામી વિવેકાનંદે ૧૧મી સપ્ટેમ્બર, ૧૮૮૩ના દિવસે શિકાગોમાં યોજાયેલી ધર્મ પરિષદમાં સંબોધન શરૂ કર્યું તે પૂર્વે ઉપસ્થિતોને ભાઈઓ અને બહેનો કહીને સંબોધ્યાં હતાં. તે સમયે સાત મિનિટ સુધી તાળીઓ પડી હતી. આ ભાષાનો ચમત્કાર છે. આપણા રાષ્ટ્રપતિ ડૉ. રાધાકૃષ્ણને એકવાર રશિયાના આગેવાન લેનિનના માથા ઉપર હાથ ફેરવ્યો તેનાથી તેમણે જાણે તેમના લાગણીતંત્રને સ્પર્શ કર્યો હતો. સ્વામી વિવેકાનંદના ૧૧મી સપ્ટેમ્બર, ૧૮૮૩ના બરાબર ૧૦૮ વર્ષ પછી અમેરિકા ઉપર આતંકવાદનો હુમલો થયો હતો. તે યોગાનુયોગ હતો. આપણો ધર્મ યુવાનો સુધી પહોંચવો જોઈએ. તેમાં જડતા હોવી ન જોઈએ. જ્ઞાન બહુ સારી વસ્તુ છે પણ તાર્કિક દલીલોમાં ઉતરવું ન જોઈએ. જ્ઞાની થવું અઘરું છે. ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને કહ્યું છે કે તું બહુ બુદ્ધિશાળીની જેમ દલીલો કરે છે. ભક્તિ બહુ સરસ છે. સમર્પણ ભાવ આપો. તેમાં ઠાલી ઉર્મિલતા લાગવી ન હોવી જોઈએ. આપણે મમતાનો ટેકો લીધા વિના અનાસક્ત ભાવે ભક્તિ કેળવવાની છે. જૈન ધર્મમાં અહિંસા, સંયમ અને તપનું ખાસ મહત્ત્વ છે. તે વ્યક્તિ, પરિવાર અને સમાજ ત્રણોય માટે અગત્યની બાબતો છે.

તપ આપણને તપાવે તેના કરતાં વધારે તેજસ્વી બનાવે છે. જીવનમાં હતાશા આવે તો કહો – તત્ત્વમસિ, એટલે કે તું તે છે. ધર્મને ગુફામાંથી બહાર લાવી ઘર અને દુકાન-ઑફિસમાં લાવો.

નાના ગામમાં એક શિક્ષક નાની કાંતિ કરતા હોય છે. સમાજનું શ્રેષ્ઠ તત્ત્વ હજી આપણી સામે પ્રગટ થયું નથી. સુખ અને દુઃખથી ઉપર આનંદ છે.

x x x

પર્યુષણ પર્વમાં આપણે આત્મરત, આત્મસંલગ્ન

અને આત્મપ્રિય બનવાનું છે

ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈએ ‘પર્યુષણનો વસંતવૈભવ’ વિશે જણાવ્યું કે પર્યુષણ એ જીવનશુદ્ધિનું પર્વ છે. જીવન ઉર્ધ્વગામી બને એ માટે તપ અને ત્યાગની જરૂર છે. જીવનશુદ્ધિ માટે શું કરવું જોઈએ તે વિશે પ્રભુ મહાવીરે ૨૬૦૦ વર્ષ પહેલાં ઉપદેશ આપીને સમજાવ્યું છે. મહારાજા શ્રેણિકે ભગવાન મહાવીરને પૂછ્યું હતું કે સૌથી દુર્લભ શું છે? મહાવીરે જવાબ આપ્યો કે મનુષ્યજન્મ દુર્લભ છે. તેના કરતાં વધારે દુર્લભ ધર્મબોધીની પ્રાપ્તિ છે.

આત્માને ઓળખો તેનું નામ ધર્મ છે. ઈન્દ્રિયોને આનંદ આપે તે પર્વ એવી સામાન્ય સમજ છે. પણ આત્માને પ્રફુલ્લ કરે તે પર્વ છે. સંવત્સરીનું પર્વ ક્ષમાપનાનું પર્વ છે. કોઈના વિશે ખરાબ વિચાર આવે તો પણ હિંસા છે. તેની સામે પગે ચાલીને ક્ષમા માંગો. જેનો તમે દોષ કર્યો છે તેની સામે ક્ષમા માંગો. આપણે માફી માંગવી અને આપવી જોઈએ. અહંકારની ચર્ચા ડગલે ને પગલે છે. અહંકાર દૂર કરીને નમ્ર બનો. ચિત્તને નિર્મળ કરો. ક્ષમાપના પર્વને આ રીતે સાર્થક કરી શકાશે. ગજશી રાજાએ પર્યુષણ પર્વની આરાધના કરીને તીર્થંકર પદ મેળવ્યું હતું.

જે રીતે ભોજન, અધ્યયન અને ઔષધની પુનરુક્તિ આવશ્યક છે છે તે જ રીતે પર્વની આરાધનામાં પુનરુક્તિ થવી જોઈએ. ધર્મ એ દીપક સમાન છે. તેનાથી અજ્ઞાનનો નાશ થાય છે અને જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશ મળે છે. આપણે આત્માને જાણવા માટે મન અને દેહમાંથી મુક્ત થવાનું છે. આપણે દેહ અને મનના ગઢ વીંધીને આત્માના દેવના દર્શન કરવાના છે. પર્યુષણમાં ઉપવાસનું મહત્ત્વ છે. ઉપવાસનો અર્થ આત્માની પાસે વસવું એવો થાય છે. આત્માની સમીપ જઈને હું કોણ છું? કેવું જીવ્યો છું? હવે પછીના જીવનનો નકશો કેવો હશે? તેનો વિચાર કરવાનો છે. જીવન ધસમસતા ઘોડાના વેગની જેમ પૂર્ણ થઈ જશે. બીજા પર્વમાં તનને પોષણ મળે છે. પર્યુષણ પર્વમાં આપણે આત્મરત, આત્મસંલગ્ન અને આત્મપ્રિય બનવાનું છે. બાહ્ય ભક્તિની સાથે આપણે હૃદયની ભક્તિ શું છે તે સમજવાની છે. દેખાવને છોડીને પોતાના આત્મદેવતાની સાધના કર. આપણા હૃદયમાં છે તે આપણને મુક્તિ આપી શકે છે. કસ એટલે સંસાર અને આય એટલે વૃદ્ધિ. પર્વાધિરાજ પર્યુષણના વૈભવને પામવા આપણે કામ, ક્રોધ, માન અને લોભનો વિચાર કરીને તેઓને વશમાં રાખવાના છે. તૃષ્ણા અને મોહ મરઘીના ઈંડા જેવાં છે. તેઓ એકમેકને જન્મ આપે છે.

જયભિખ્ખુ જીવનધારા : ૪૭

□ ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ

[માનવતાનાં મૂલ્યોની જિકર કરનારું સાહિત્ય-સર્જન કરનાર ઝિંદાદિલ, જયભિખ્ખુનો ભિન્ન ભિન્ન વ્યવસાયના માણસો સાથે ગાઢ અને આત્મીય સંબંધ રહ્યો. બાળકના જેવી સાફદિલી, અદ્ભુત યોજનાશક્તિ અને માત્ર બે આંખ મળ્યાનો સંબંધ હોય એને માટે કશુંક કરી છૂટવાની સદ્ભાવનાને પરિણામે એમના મિત્રવર્તુળની ક્ષિતિજ માત્ર સાહિત્યકારો સુધી સીમિત ન રહેતાં વ્યાપક જનસમુદાય સુધી ફેલાઈ હતી. સર્જક જયભિખ્ખુ અને કલાકાર કે. લાલ વચ્ચે એક અદ્વૈત સંબંધ બંધાયો હતો, જેની ઘટના જોઈએ આ સુડતાળીસમા પ્રકરણમાં.]

ઋણની અદાયગી

એને તમે ઋણાનુબંધ કહો કે પછી સમાનશીલ ધરાવતી વ્યક્તિઓનો મેળાપ કહો. કિંતુ જયભિખ્ખુનો વિશ્વપ્રસિદ્ધ જાદુગર શ્રી કે. લાલ સાથેનો સંબંધ હરણફાળ-વૃદ્ધિ પામતો રહ્યો. શ્રી કે. લાલ એમના મુરબ્બી જયભિખ્ખુની સતત સંભાળ લેતા હતા અને જયભિખ્ખુ કે. લાલની અહર્નિશ ચિંતા કરે. બંને વચ્ચેના નિર્વ્યાજ સ્નેહસંબંધને પરિણામે બંને એકબીજાના સુખમાં સાથી અને દુઃખમાં પરસ્પરના સધિયારારૂપ બની રહ્યા. જયભિખ્ખુની લેખિનીમાંથી ઉમદા માનવભાવો વહેતા હતા, તો કે. લાલ એમના જાદુપ્રયોગોમાંથી ઉમદા ભાવનાઓ પ્રગટ કરતા હતા.

કે. લાલ વ્યવસાય જાદુનો કરતા હતા, પરંતુ એમાં પણ પરિવારના ગાંધીસંસ્કારો અને માતા અને પત્નીના પરગજુપણાને કારણે તેઓ

સેવાને સદાય અગ્રસ્થાન આપતા હતા. બીજી બાજુ જયભિખ્ખુને પોતાની આસપાસના સમાજને મદદરૂપ થવાની જબરી ધૂન હતી. મૂંઝવણ કે આફતના સમયે સદાય મિત્રની પડખે ઊભા રહેતા, તો આર્થિક મુશ્કેલી અનુભવતી સંસ્થાને માટે ગાંઠનું ગોપીચંદન કરતા, એટલું જ નહીં, કિંતુ એમ કરવા કાજે અહર્નિશ તત્પર રહેતા.

એક વાર જયભિખ્ખુને ભાવનગર શહેરમાં આવેલા શ્રી કે. લાલને શ્રી યશોવિજય જૈન ગ્રંથમાળાની ગરિમામયી ગાથા કહી. એમણે કે. લાલને કહ્યું કે જૈનસમાજની યુગપ્રધાન વિભૂતિઓની પુણ્યસ્મૃતિ ધરાવતી આ વિશિષ્ટ વિદ્યાસંસ્થા છે. જૈન સમુદાયમાં શાસ્ત્રવિશારદ આચાર્ય

શ્રી વિજયધર્મસૂરીશ્વરજીનું સ્થાન મોખરે છે. જ્ઞાન અને કેળવણીના સર્વાંગી વિકાસ માટે વિદ્યાલયો, વિદ્યાગ્રંથો અને વિદ્યાર્થીઓ તૈયાર કરી, સમાજ અને દેશને ચરણે મૂકવાની એમની તમન્નાએ એમને નવયુગપ્રવર્તક તરીકે ઓળખ અપાવી હતી. આચાર્ય વિજયધર્મસૂરીશ્વરજી મહારાજ એમના જીવનમાં સદૈવ પ્રયત્ન કરતા રહ્યા કે જૈનોનાં બાળકો માત્ર લક્ષ્મીપુત્રો નહીં, પણ સરસ્વતીપુત્રો બને. સમર્થ મંત્રી, પ્રતાપી વીર, ધર્મસ્થાનો અને લોકકલ્યાણનાં કાર્યો કરનારા, જ્ઞાનભંડારોના સ્થાપક અને કવિઓના આશ્રયદાતા એવા ‘કવિકુંજર’ તરીકે જાણીતા અને ‘નરનારાયણનંદ’ જેવું મહાકાવ્ય, સ્તોત્ર અને સુભાષિતો રચનાર વસ્તુપાલ જેવા બને અથવા તો કુશળ યોદ્ધા તેજપાળ જેવા થાય.

કે. જે. સૌમૈયા સેન્ટર ફોર જૈનિઝમને મુંબઈ યુનિવર્સિટીની માન્યતા

સહર્ષ જણાવવાનું કે ‘કે. જે. સૌમૈયા સેન્ટર ફોર સ્ટડીઝ ઇન જૈનિઝમ’ વિદ્યાવિહાર, મુંબઈ-૪૦૦૦૭૭માં મુંબઈ યુનિવર્સિટી માન્ય એમ. એ. (સંશોધન સાથે) અને પીએચ.ડી. (તત્ત્વજ્ઞાન) ફેબ્રુઆરી, ૨૦૧૨ થી સ્વીકાર્ય છે. સાધુ-સાધ્વી યા શ્રાવક-શ્રાવિકા જેઓ એમ.એ. અથવા પીએચ.ડી. માટે જિજ્ઞાસા ધરાવતા હોય તેઓ મુંબઈ યુનિવર્સિટીના નિયમો માન્ય રાખી આ કેન્દ્રમાં નામ નોંધાવી શકે છે. ડૉ. ગીતા મહેતા અને ડૉ. કોકિલા શાહ યુનિવર્સિટી દ્વારા માન્ય માર્ગદર્શક તત્ત્વજ્ઞાન વિષયના નિષ્ણાતો આ કેન્દ્રમાં જોડાયેલાં છે. ડૉ. કલાબેન શાહ અને ડૉ. અભય દોશી પણ ગુજરાતી સાહિત્યમાં આ કેન્દ્રમાંથી Ph.D. કરાવવા સંમત છે.

જિજ્ઞાસુઓ સૌ આવકાર્ય છે. વધુ વિગત માટે નીચે દર્શાવેલ દૂરધ્વનિ પર સંપર્ક કરો.

ટેલિફોન : (૯૧-૨૨)૨૧૦૨૩૨૦૮

E-mail : jaincentre@somaiya.edu

—ડૉ. ગીતા મહેતા,

—ડૉ. કોકિલા શાહ

આચાર્ય શ્રી વિજયધર્મ-સૂરીશ્વરજીએ મિથિલા, બિહાર, બંગાળ અને ઉત્તરપ્રદેશને પોતાની કર્તવ્યભૂમિ બનાવ્યા હતા. એમણે કાશી-બનારસમાં ઘણાં વર્ષો ગાળ્યાં અને અહીં શ્રી યશોવિજય જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળાની સ્થાપના કરીને સમાજને અને દેશને વિદ્વત રત્નોની ભેટ આપી. એમના અંતરની તમન્ના તો જૈનદર્શન અને જૈન તત્ત્વજ્ઞાનનો ભારતભરમાં જ નહીં, બલકે ભારતના સીમાડા ઓળંગી પશ્ચિમના દેશોમાં પણ પ્રસાર થાય તેવી હતી. આ માટે જૈન વિદ્વાનો, ઉપદેશકો અન પ્રચારકો તૈયાર કરવાની એમણે હામ ભીડી અને એમના આ વિદ્યાપુરુષાર્થને પરિણામે મહાન પંડિતો, આગમના જ્ઞાતાઓ, છટાદાર વક્તાઓ,

ભાવનાશાળી લેખકો અને પ્રખર સંશોધકોની સમાજને ભેટ ધરી. એથીય વિશેષ તો પ્રો. હર્સલ, ડૉ. શુબ્રીંગ, ડૉ. વિન્ટરનિત્સ જેવા સમર્થ યુરોપીય વિદ્વાનોને પોતાના તરફ આકર્ષી ભારતમાં આવવા માટે પ્રેર્યા અને એમને જૈન ધર્મમાં ઊંડો રસ લેતા કર્યા.

આ કાર્ય માટે તેઓ એક વાર બનારસ તરફ જતા હતા, ત્યારે વિ. સં. ૧૯૭૮માં ભાદરવા સુદ ૧૪ના રોજ ગ્વાલિયરથી ૭૨ માઈલ દૂર આવેલા શિવપુરી ગામમાં અવસાન પામ્યા. એમના શિષ્યોએ વિદ્યાયજ્ઞ વણથંભ્યો ચાલુ રાખ્યો. અહીં અભ્યાસાર્થે આવેલા ડૉ. શાલોટે કાઉંતે નામના જર્મન વિદુષીએ જૈન ધર્મ અંગિકાર કર્યો અને પોતાનું નામ સુભદ્રાબહેન રાખ્યું. આચાર્યશ્રી વિજયધર્મસૂરીશ્વરજીને આગમ, ન્યાય, વ્યાકરણ, કાવ્યદર્શન અને તત્ત્વજ્ઞાનના મહાન પંડિત અને પ્રકાંડ સાધુ મહામહોપાધ્યાય યશોવિજયજી પ્રત્યે અનન્ય ભક્તિ હતી. તેઓ જે કોઈ વિદ્યા કે કેળવણીની સંસ્થાની સ્થાપના કરતા, તે સંસ્થા સાથે પોતાનું નામ જોડવાને બદલે અંતિમ શ્રુતપારગામી ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજીનું પુણ્યનામ રાખતા હતા.

વિ. સં. ૧૯૬૪ની અક્ષય તૃતીયાએ આચાર્યશ્રીની પ્રેરણાથી બનારસમાં શ્રી યશોવિજય જૈન ગ્રંથમાળાનો પ્રારંભ થયો અને પ્રાચીન જૈનગ્રંથોના પ્રકાશનક્ષેત્રે આ સંસ્થાએ બનારસમાં રહીને છ વર્ષ સુધી સુંદર કાર્ય કર્યું. એ પછી વિશેષ સુવિધા માટે એને સૌરાષ્ટ્રના સંસ્કારી શહેર ભાવનગરમાં લઈ જવામાં આવી. વળી ભાવનગર શ્રી વિજયધર્મસૂરીશ્વરજીના ગુરુ મહાન સંત શ્રી વૃદ્ધિચંદ્રજી મહારાજની દીક્ષાભૂમિ અને નિર્વાણભૂમિ પણ હતી. અહીં આવ્યા પછી આ સંસ્થાએ જૈન ગ્રંથોનાં પ્રકાશન તેમજ જૈનેતર વિદ્વાનો અને યુરોપીય વિદ્વાનોમાં જૈન ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનના પ્રચારમાં સારો એવો હિસ્સો આપ્યો.

શાંતમૂર્તિ અને ‘આબૂ’ ગ્રંથના લેખક પૂ. શ્રી જયંતવિજયજી મહારાજે અને એમના શિષ્ય શ્રી વિશાલવિજયજી મહારાજે ભાવનગરની આ સંસ્થાના વિકાસ માટે અવિરત પ્રયાસ કર્યો. અને શ્રી વિજયધર્મસૂરી સાહિત્યચંદ્રકની યોજના કરી. સંસ્થાનું સંચાલન ગૃહસ્થોની યોગ્ય સમિતિને સોંપ્યું. એ સમયે જાણીતા સાહિત્યકાર શ્રી ‘સુશીલ’ ઘણાં વર્ષો સુધી આ સંસ્થાના પ્રમુખ રહ્યા અને એમના અવસાન પછી આ સંસ્થાનું સુકાન શ્રી ગુલાબચંદ લલ્લુભાઈ શાહે સંભાળ્યું અને તેના મંત્રી તરીકે શ્રી અભેચંદ ભગવાનદાસ ગાંધી હતા.

ભાવનગરની આ શ્રી યશોવિજય જૈન ગ્રંથમાળા સંસ્થાનો આશય તો ગ્રંથપ્રકાશનનો હતો અને એણે ૧૧૬ જેટલાં મહત્ત્વપૂર્ણ ગ્રંથોનું પ્રકાશન કર્યું હતું. આ સંસ્થાના વિકાસનો વિચાર જયભિખ્ખુને આવ્યો. ભાવનગરમાં જયભિખ્ખુના સાળી મોંઘીબહેનના બે પુત્રો શ્રી ચંપકભાઈ દોશી અને શ્રી રસિકભાઈ દોશી સારી એવી ચાહના અને નામના ધરાવતા હતા અને જયભિખ્ખુનો પડ્યો બોલ ઉપાડતા હતા. આ સંસ્થા પ્રત્યે જયભિખ્ખુને એક ઋણભાવ પણ હતો, કારણ કે એમણે આચાર્ય વિજયધર્મસૂરીશ્વરજી મહારાજની પ્રેરણાથી સ્થપાયેલા શિવપુરીના

ગુરુકુળમાં એમના સમુદાયના સાધુજનો પાસે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ કરી હતી. જયભિખ્ખુએ કે. લાલ સમક્ષ આ સંસ્થાને મદદરૂપ થવાની ભાવના પ્રગટ કરી અને કે. લાલે એને ઉમળકાભેર ઝીલી લીધી. જયભિખ્ખુની સેવાભાવનાનો પ્રતિધ્વનિ સતત કે. લાલમાં પડઘાતો હતો. એનું કારણ એ કે શ્રી કે. લાલે ઈ. સ. ૧૯૬૧માં એના જાદુના પ્રયોગનો પ્રારંભ કર્યો, ત્યારથી આર્થિક દૃષ્ટિએ નહીં, કિન્તુ સેવાભાવી સંસ્થાઓને લાભ આપવાની દૃષ્ટિએ જાદુના પ્રયોગો કરીને પ્રારંભ કર્યો હતો. એ સમયે એમણે પોતાના જાદુપ્રયોગો દ્વારા નહેરુ ફંડમાં ૨૫,૦૦૦ રૂપિયા, દેશના સંરક્ષણ ફંડમાં એથી અધિક રકમ અને કેળવણીની સંસ્થાઓમાં પોતાના ચેરિટી શો દ્વારા આઠથી દસ લાખ અપાવ્યા હતા. શારદાગ્રામની સંસ્થાને એમના એક શો દ્વારા પચાસ હજાર રૂપિયા એકત્રિત કરી આપ્યા હતા. બગસરાની અન્ય સંસ્થાને એક લાખ અને સાવરકુંડલાની સંસ્થાને પોણા બે લાખ આપ્યા હતા. તેઓ કહેતા કે આ ચેરિટી શોઝ દ્વારા મારે એક પંથ ને દો કાજ જેવું થાય છે. એક તો એ કે કેળવણી અને સેવાભાવી સંસ્થાઓ પ્રત્યેની મારી ગાઢ રુચિ સંતૃપ્ત થાય છે અને બીજું એના દ્વારા દેશસેવાને માટે કંઈક કરી શકું છું. કે. લાલનો એ સ્પષ્ટ વિચાર હતો કે, ‘જ્ઞાન અને સેવા એ બે દ્વારા જ દરેક દેશ ઉન્નત થાય છે.’ (શ્રી કે. લાલ અને જાદુકળા, પૃ. ૨૭.) અત્રે નોંધવું જોઈએ કે સ્વ. શ્રી કે. લાલે જુદી જુદી સંસ્થાઓની સહાય અર્થે શો કરીને ભારતીય સંસ્થાઓને સાત કરોડ અને વિદેશની ભારતીય સંસ્થાઓને પાંચ કરોડ જેટલી રકમ ચેરિટી શો દ્વારા આપી હતી. તેઓ કલાકારની સમાજાભિમુખતા અને માનવકલ્યાણવૃત્તિનું દૃષ્ટાંત બની ગયા.

સર્જક જયભિખ્ખુ અને કલાકાર કે. લાલ વિચાર કરવા લાગ્યા કે સંસ્થાને માટે સારું એવું ફંડ મેળવવું હોય તો ભાવનગરમાં નહીં, બલ્કે મુંબઈમાં શો કરવો જોઈએ. એમાં વળી જયભિખ્ખુએ કહ્યું કે એક એવી સુંદર સ્મરણિકા બનાવવી જોઈએ કે જે ‘શુદ્ધ વિજ્ઞાપનોથી કઠોર નહીં, પરંતુ એમાં જાહેરખબર સાથે સાદી, સચોટ અને સંક્ષિપ્ત શૈલીમાં લખાયેલી ધર્મકથા અને બોધકથા મૂકવી જોઈએ.’ એક રીતે કહીએ તો એ જાહેરખબર વિભાગ માત્ર દુનિયાની વસ્તુઓની જાહેરાત કરતો નહીં, પરંતુ પારલૌકિક ગુણાનિધિ તરફ નિર્દેશ કરતો હોવો જોઈએ. અને એ રીતે વાર્તાઓ, પ્રસંગો અને જીવનપ્રેરક પ્રસંગોથી સભર આ સ્મરણિકા લોકો જાળવી રાખે અને એ સંસ્કારી વાચનનો લઘુગ્રંથ બની જાય.

પૌર્વાત્ય તત્ત્વજ્ઞાન તથા ધર્મ અને તીર્થોનું પ્રેરક સાહિત્ય પ્રગટ કરતી સંસ્થા શ્રી યશોવિજય જૈન ગ્રંથમાળાનો આ સમારંભ ૧૯૬૬ની પમી ફેબ્રુઆરીએ શનિવારે સાંજના પાંચ વાગે મુંબઈના ભારતીય વિદ્યાભવનમાં યોજાયો. વિશાળ જનસમુદાયથી આખું સભાગૃહ ભરાઈ ગયું હતું અને મધ્યાન્તરમાં પોણો કલાક સુધી આનંદ અને ઉત્સાહપૂર્વક સમારંભની ઉજવણી કરવામાં આવી હતી. સમારંભના પ્રમુખ શ્રી

ચંદુલાલ વર્ધમાન શાહ, અતિથિવિશેષ શ્રી જે. આર. શાહ તથા પ્રાણલાલ કે. દોશી, શ્રી કે. લાલ, જાણીતા ચિત્રકાર શ્રી કનુ દેસાઈ, શ્રી કાંતિલાલ કોરા, શ્રી રસિકભાઈ દોશી, શ્રી રૂપચંદજી ભણસાળી, શ્રી લાલભાઈ શાહ (જીવનમણિ સદ્વાચનમાળા ટ્રસ્ટ) અને બીજા અનેક અગ્રણીઓ આ પ્રસંગે ઉપસ્થિત રહ્યા.

શ્રી યશોવિજયજી જૈન ગ્રંથમાળાના મંત્રી જયભિખ્ખુએ ગ્રંથમાળાનો પરિચય આપતાં પોતાના પ્રવચનમાં કહ્યું, ‘શ્રી યશોવિજય જૈન ગ્રંથમાળા એ ભારતીય તથા યુરોપીય દેશોમાં જ્ઞાનપ્રસારના મંગલ ધ્યેયને વરેલી સંસ્થા છે. અને એને જેટલો વધુ આર્થિક સહકાર મળે તેટલા પ્રમાણમાં એ પોતાના ધ્યેયને વધુ સારી રીતે સિદ્ધ કરી શકે તેમ છે. જૈન સાહિત્યનો દેશ-વિદેશમાં પ્રચાર કરવા માટે અત્યારનો યુગ સોનેરી યુગ છે એટલે શ્રીયુત કે. લાલના શો તથા સોવેનિયર દ્વારા સરસ્વતી અને લક્ષ્મીનો સમન્વય સાધીને, ગ્રંથમાળાને વધુ શક્તિશાળી બનાવવાનો અમે આ નમ્ર પ્રયાસ કર્યો છે અને પૂ. શ્રી જયન્તવિજયજી મ.ના સુશિષ્ય ચારિત્ર-તપોનિષ્ઠ મુનિરાજ શ્રી વિશાલવિજયજી મહારાજના અમને આમાં આશીર્વાદ લાધ્યા છે, અને એ પણ જાહેર કરતાં અમને આનંદ થાય છે કે, પૂ. મુનિરાજો, મુરબ્બીઓ, મિત્રો અને શુભેચ્છકોના હાર્દિક અને સક્રિય સહકારથી, આ પ્રયાસનું પરિણામ સંતોષકારક અને ઉત્સાહપ્રેરક આવ્યું છે.’

જયભિખ્ખુના વડીલબંધુ શ્રી રતિલાલ દીપચંદ દેસાઈએ કહ્યું કે આ સમારંભનું પ્રથમ શ્રેય કે. લાલની ધર્મભાવના અને ઉદારતાને ઘટે છે. આ કાર્યક્રમ અનેક મિત્રોના સહયોગથી તેમજ પૂજ્ય મુનિશ્રી ચિત્રભાનુજીના પ્રોત્સાહનને કારણે અત્યંત સફળ કાર્યક્રમ બની રહ્યો. વિદ્યાસંસ્થાને માટે સર્જક અને કલાકારની બેલડી કેવું કાર્ય કરી શકે છે તેનો સહુને પ્રત્યેક્ષ અનુભવ થયો. સર્જક જયભિખ્ખુ જીવ્યા ત્યાં સુધી શ્રી યશોવિજય ગ્રંથમાળા સાથે જોડાયેલા રહ્યા.

જયભિખ્ખુ આ સંસ્થાના પુનરુદ્ધારક શાંતમૂર્તિ મુનિરાજ શ્રી જયંતવિજયના ગુરુભક્ત શિષ્ય મુનિ શ્રી વિશાળવિજયજી મહારાજ પ્રત્યે સતત આદર અને સન્માનની લાગણી અનુભવતા હતા. એથી શ્રી યશોવિજય જૈન ગ્રંથમાળાનાં પુસ્તકો નવાં રૂપ-રંગ અને સજાવટ સાથે પ્રકાશિત કરવા લાગ્યાં. એમાં વળી જયભિખ્ખુની કલમનો સાહિત્યિક રંગ પણ ભળતો. સંસ્થાની ચંદ્રકપ્રદાન અને પ્રકાશન પ્રવૃત્તિ ચાલવા લાગી. એ રીતે ઈ. સ. ૧૯૬૯માં શ્રી જયંતમુનિ મહારાજે લખેલા ‘શ્રી શંખેશ્વર મહાતીર્થ ગ્રંથ’ની ચતુર્થ આવૃત્તિ પ્રગટ કરવાનો સંકલ્પ કર્યો.

સૌપ્રથમ તો એ પુસ્તકની અગાઉની આવૃત્તિ પછી તીર્થમાં થયેલા ફેરફારોની નોંધ કરી. એ પછી આ તીર્થના મહિમા વિશે જયભિખ્ખુએ એમની આગવી શૈલીમાં લેખ લખ્યો. એમાં વળી ‘યાત્રાર્થીને’ શીર્ષક હેઠળ તીર્થયાત્રાનો મહિમા દર્શાવતા બાવીસ મુદ્દાઓ આલેખ્યા. એમાં એમણે નોંધ્યું, ‘તીર્થોનો ઉપયોગ આજકાલ પ્રાયઃ લૌકિક લાભો હાંસલ

કરવા માટે થાય છે. વીતરાગના મંદિરને તાંત્રિક, માંત્રિક ને યાંત્રિક બનાવી નાંખવું જોઈએ નહીં. કોઈના ભૂંડા માટે તો કદી એનો ઉપયોગ ન કરવો. શક્તિ માગવી તો સારા કામો માટે માગવી.’

આ ઉપરાંત તીર્થમાં પેઢી પાસેથી લીધેલી વસ્તુઓ જાળવીને પાછી આપવી કે પેઢીના કર્મચારીઓ સાથે કેવી રીતે વર્તન કરવું, ભોજનશાળામાં કઈ રીતે શાંતિ અને સંયમ જાળવવા, પૂજા-આરતી જેવી ક્રિયાઓ વખતે ક્રિયાના ફળનો આધાર મન પર છે, તેમ દર્શાવ્યું અને સાથોસાથ યાત્રા અને પ્રવાસનો તાત્ત્વિક ભેદ પણ દર્શાવ્યો. એથીયે વિશેષ તીર્થયાત્રા કરનારે તીર્થમાં કેવી રીતે વર્તવું એને વિશે જયભિખ્ખુએ લખ્યું, ‘સવી જીવ કરું શાસનરસી: એટલે જે તીર્થમાં જઈને ત્યાંના લોકોમાં પોતાની પ્રામાણિકતાની, ધાર્મિકતાની અને નીતિમત્તાની છાપ પાડવી. ત્યાંના સામુદાયિક શિક્ષણ ને સંસ્કારનાં ધામોની મુલાકાત લેવી ને યથાશક્તિ મદદ કરવી. આમજનતા વચ્ચે જઈને જૈન કે જૈનેતરના ભેદ પડે, તેમ વર્તવું નહીં, સર્વધર્મ વચ્ચે પોતાના ધર્મની પ્રભાવના થાય, તે રીતે તન, મન ને ધન ખર્ચવાં. આપણે કોઈ પણ ક્રિયા માટે બોલી બોલીને વિધિ કરવાનો અગ્ર હક્ક મેળવ્યો હોય, પણ આપણા કરતાં કોઈ યોગ્ય ભાવિક ને પવિત્ર વ્યક્તિ ત્યાં હાજર હોય, તો તેને તે ક્રિયા કરવા પ્રેમભર્યો આગ્રહ કરવો. વળી તીર્થ ભવતરણીનો ત્રાપો છે. ત્યાંના જે જે ખાતાં નબળાં હોય તેમાં મદદ કરવી.’

એથીયે વધુ યાત્રાળુને ઉદ્દેશીને જયભિખ્ખુ નોંધે છે, ‘ચોર ને લૂંટારાથી યાત્રાધામ અને યાત્રાળુનું રક્ષણ કરવા માટે જાતે યોગ્ય ક્ષમતા કેળવવી.’ આજે ચોપાસ મંદિરો રચાય છે, પણ સુરક્ષાનું કોણ વિચારે છે? અઠવાડિયે એક મંદિરમાં થયેલી ચોરીના સમાચાર મળે છે, ત્યારે જયભિખ્ખુની આ વાત વિચારણીય લાગે છે.

એ પછી સુવાચ્ય ટાઈપમાં, ઊંચી જાતના કાગળ સાથે દરેક પ્રકરણને પ્રારંભે આકૃતિ મૂકીને ‘શ્રી શંખેશ્વર મહાતીર્થ’ ગ્રંથ તૈયાર કર્યો. એમાં તસવીરોનો સોળ પાનાનો સુંદર સંપુટ મૂક્યો અને જાણીતા ચિત્રકારો પાસે આકર્ષક ફોર-કલર ટાઈટલ અને રેખાંકનો કરાવ્યાં. એની છેલ્લામાં છેલ્લી તસ્વીરો પુસ્તકમાં રજૂ થાય, તે માટે તસવીરકલાના કસબી યુવાન વ્રજ મિસ્ત્રીને સઘળી સગવડ સાથે શ્રી શંખેશ્વર મહાતીર્થમાં મોકલ્યા. આમ આ પુસ્તકને સર્વ પ્રકારે ઉત્કૃષ્ટ બનાવવા કોશિશ કરી.

એમના મૌલિક સર્જનમાં જયભિખ્ખુ જેટલી મહેનત કરતા હતા, એટલી જ મહેનત પોતે જે સંસ્થામાં અભ્યાસ કરીને ધર્મસંસ્કારો મેળવ્યા હતા તેની પરંપરાના શાંતમૂર્તિ મુનિરાજ લિખિત આ ગ્રંથના પ્રકાશન માટે કરી.

આ ગ્રંથમાં ભક્તિની સાથે આસ્થાનું પણ ઉમેરણ થયું. ઈ. સ. ૧૯૬૯ની દિવાળીમાં જયભિખ્ખુનું સ્વાસ્થ્ય ઘણું નાદુરસ્ત હતું. કેટલાય રોગો દેહવાસ કરીને બેઠા હતા. નાની વયથી જ આંખો નબળી હતી અને જાડા ચશ્માં હતાં. છેલ્લાં પંદર વર્ષથી એમને ઘણો ડાયાબિટીસ

હતો અને તેમ છતાં મોજથી મિઠાઈ ખાતા-ખવડાવતા હતા અને નિરાંતે ‘ડબલ’ ખાંડવાળી ચા પીતા હતા. ૧૯૬૪થી એમને બ્લડપ્રેશર રહેવા લાગ્યું હતું અને ૧૯૬૭થી કિડની પર અસર થતાં પગે સોજા રહેતા હતા. કફ અને અપચો ક્યારેક દેખાતા હતા. આટઆટલા રોગો હોવા છતાં મસ્તીથી જીવન વ્યતીત કરતા હતા.

રોજનીશીમાં પોતાના રોગોની લાંબી સૂચિ આપીને તેઓ લખે છે, ‘મનમાં ખૂબ મોજ છે. જિંદગી જીવવાની રીતે જીવાય છે.’

૧૯૬૮ની દિવાળી અગાઉ જયભિખ્ખુની તબિયત અત્યંત નાદુરસ્ત હોવા છતાં એમણે ભાઈબીજના દિવસે શ્રી શંખેશ્વર મહાતીર્થની યાત્રા કરવાનો વિચાર કર્યો. બેસતા વર્ષે પોતાની રોજનીશીમાં નોંધે છે:

‘આવતીકાલે શંખેશ્વર જવું છે, પણ મારી તબિયત બહુ જ ઢીલી છે. જવું કે ન જવું તેનો વિચાર ચાલે છે.’

બેસતા વર્ષની સાંજે નક્કી કરે છે કે પરિવાર સાથે શંખેશ્વર તીર્થની યાત્રાએ જવું. એમના નિકટના સ્નેહી અને શંખેશ્વર તીર્થના મેનેજિંગ ટ્રસ્ટી શ્રી અરવિંદભાઈ પનાલાલે એમને માટે ટ્રસ્ટીઓના બંગલામાં ઊતરવાની સગવડ કરી આપી. એમની કથળેલી તબિયતને જોઈને નિકટના આપ્તજનોએ થોડી આનાકાની પ્રગટ કરી, પરંતુ જયભિખ્ખુ એક વાર નક્કી કરે પછી એમાંથી કોઈ એમને પાછા વાળી શકે તે શક્ય નહોતું. અનેક રોગોથી ઘેરાયેલા આ સાક્ષરને આ તીર્થયાત્રામાં વિરલ અનુભવ થયો. જેમ જેમ તીર્થભૂમિની નજીક આવતા ગયા, તેમ તેમ એમને એમની તબિયતમાં સુધારો જણાયો. શરીરમાં નવો ઉત્સાહ અનુભવવા લાગ્યા. છેલ્લા ઘણાં સમયથી ભોજન કરે, ત્યારે ખૂબ ઊંઘાવા આવતા હતા, એ ફરિયાદ અહીં આવતાં જ ચાલી ગઈ.

જયભિખ્ખુ પોતાની સાથે પ્રવાહમાં હંમેશાં દવાની એક અલાયદી બેગ રાખતા હતા. અહીં આવ્યા પછી ખોલવી જ ન પડી! ડાયાબિટીસ અને બ્લડપ્રેશર જેવા રોગોની ગોળીઓ એમની એમ પડી રહી. કારતક સુદ ચોથના દિવસે પોતાની રોજનીશીમાં આ શારીરિક પરિવર્તન વિશે નોંધે છે,

‘મારા માટે એક અદ્ભુત ચમત્કાર બન્યો. અહીં આવ્યો ત્યારે જર્જરિત તબિયત લઈને આવ્યો હતો. શું થશે એની ચિંતા હતી. તેના બદલે અહીં આવતાં જ શરીરની તાસીર બદલાઈ ગઈ. એક ડગલું ચાલી શકતો નહીં, તેને બદલે માઈલ-દોઢ માઈલ ચાલવા લાગ્યો. બે રોટલી જમતાં અધધધ થતું. હવે સહુમાં હું વધુ જમતો થયો. તમામ દવાઓ પણ બંધ કરી હતી.’

આમ તીર્થસ્થાનના પ્રભાવક વાતાવરણનો નવીન અનુભવ થયો. જયભિખ્ખુની પ્રકૃતિ એવી હતી કે ધર્મ પ્રત્યે કોઈ અંધશ્રદ્ધા કે ધર્મઝનૂન નહોતું. ધર્મના અભ્યાસથી એમનામાં ભાવનાઓ આવી હતી, પણ અન્ય ધર્મોના અભ્યાસને પરિણામે ધર્મદૃષ્ટિમાં સમન્વય અને વ્યાપકતા હતા. બહુ વિશેષ ધાર્મિક ક્રિયાઓ પણ કરતા નહીં. રવિવારે

અમદાવાદમાં હોય ત્યારે સવારે હઠીસિંગના દેરાના દર્શને જવાનો નિયમ બરાબર પાળે. આથી એમના આ અનુભવ પાછળ કોઈ પૂર્વધારણાઓ નહોતી, કોઈ માન્યતાઓ નહોતી, જેવું અનુભવે તેવું કહેવાનો એમનો બાળસહજ સ્વભાવ હતો. શંખેશ્વર મહાતીર્થની યાત્રા સમયે એમણે શારીરિક અનુભવની સાથે આધ્યાત્મિક અનુભવ પણ કર્યો. યાત્રાએ એમના ચિત્તમાં નવો સંકલ્પ જગાવ્યો. પોતાના એ સંકલ્પને દર્શાવતા તેઓ મરોડદાર અક્ષરોએ રોજનીશીમાં લખે છે.

‘અનેક જાતના રોગોની સંભાવના સાથે અહીં આવ્યો હતો. આજે થનગનતો પાછો ફર્યો. શરીરમાં સાવ નવા ચેતનનો અનુભવ થયો. મન ‘અબ હમ અમર ભયે, ન મરેંગે’નું ગીત ગાવા લાગ્યું. મારા જીવન સંચારવાળો તબક્કો મારે સારાં કામોમાં પરિપૂર્ણ કરવો જોઈએ.

શ્રી શંખેશ્વર તીર્થની યાત્રાએથી પાછા આવ્યા બાદ જયભિખ્ખુએ પોતાના તમામ પુસ્તકોનાં પ્રકાશનને અટકાવી દીધાં. મનમાં એક જ વિચાર હતો કે ‘શ્રી શંખેશ્વર મહાતીર્થ’નું અનુપમ પુસ્તક તૈયાર કરવું અને તે કલ્યાણક પર્વના શુભ પ્રસંગે પ્રગટ કરવું. એમણે આ કાર્ય ખૂબ ઝડપથી આયોજન સાથે પૂર્ણ કર્યું અને એ સિદ્ધ થતાં જ એમણે જાણે ગુરુઋણ, વિદ્યાઋણ અને સંસ્થાઋણ અદા કરીને જગતની વિદાય લીધી!

(ક્રમશઃ)

૧૩/બી, ચંદ્રનગર સોસાયટી, જયભિખ્ખુ માર્ગ, પાલડી,

અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૭. ટેલિફોન : ૦૭૯-૨૬૬૦૨૬૭૫.

મોબાઈલ : ૦૯૮૨૪૦૧૯૮૨૫

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘને પ્રાપ્ત થયેલ અનુદાન

લોક સેવા સંઘ થોરડી : આર્થિક સહાય કરવા માટે નોંધાયેલી રકમની યાદી

૨૧૯૫૭૭૪ આગળનો સરવાળો

૪૫૦૦૦ શ્રી હરખચંદ અમુલખ સાર્વજનિક ટ્રસ્ટ

૨૨૪૦૭૭૪

સૌજન્યદાતા

૨૦૦૦૦ ડૉ. માણેકલાલ એ. સંગોઈ (ફેબ્રુઆરી ૨૦૧૩)

૨૦૦૦૦

કિશોર ટિમ્બડીયા કેળવણી ફંડ

૫૦૦૦ શ્રી ભાનુભાઈ પીપલીયા

૫૦૦૦ શ્રી પ્રફુલભાઈ પીપલીયા

૫૦૦૦ શ્રીમતી કાંતાબેન દોશી, પુષ્પાબેન ટિમ્બડીયા,

શ્રીમતી વસંતબેન ચિતલિયા, શ્રીમતી ઉષાબેન શાહ

૧૫૦૦૦

પુસ્તકનું નામ : સમાધિશતક (ભાગ ૧ થી ૪)
લેખક : આચાર્ય યશોવિજયજી

પ્રકાશક : આચાર્ય શ્રી ઝંકારસૂરિ ગ્રંથાવલિ
પ્રાપ્તિસ્થાન : સરસ્વતી પુસ્તક ભંડાર, હાથીખાના,
રતનપોળ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧.

મૂલ્ય : રૂ. ૮૦/- દરેક ભાગના. કુલ રૂ. ૩૨૦/-,
પાના ૭૨૫, આવૃત્તિ : ૧, જૂન, ૨૦૧૨.

મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યને બે મહાન આત્માઓ મળ્યા. આ બંને પ. પૂ. ઉપાધ્યાય યશોવિજયજી અને અવધૂ યોગી આનંદધનજી જેઓ પોતાના અતલ ઊંડાણમાં મસ્ત હતા. આ બંને મહાત્માઓનું મિલન અદ્ભુત હતું.

અવધૂ આનંદધનજીનું પ્રથમ દર્શન સામાને અભિભૂત કરી દે તેવું હતું. ભીતરનું ગાન ગુંજ્યા કરતું હતું. આનંદધનજીને ચાલતા આવતા જોઈને ઉપાધ્યાયજીને એક અદ્ભુત અનુભવદશા ચાલી રહી હોય તેવું લાગતું હતું અને એમનું પ્રથમ દર્શન અમૃતના છંટકાવ કરતું હોય એવો અનુભવ થતો હતો.

દ્વેષમાંથી અદ્વેષ તરફ સરકતા આ મિલનની ભાવાભિવ્યક્તિમાં યશોવિજયજી આનંદધનજી બની ગયા. અને એમના મિલન પછી પોતાના નિર્મળ ચિત્તમાં-અસ્તિત્વમાં યશોવિજયજીએ આનંદધનજીને એવી રીતે પ્રતિબિંબિત કર્યા છે કે કોઈને ખબરે ય ન પડે કે આમાં આનંદધન કોણ અને યશોવિજય કોણ? આ એકરૂપતા એમની અનુભવદશાની હતી. પૂ. આ. આનંદધનજી સાથેની આ ભીતરી યાત્રા મહોપાધ્યાય યશોવિજયજી મહારાજને સાધનાના શિખરાનુભૂતિ પર મૂકે છે. એ શિખરાનુભૂતિની ક્ષણોને માણ્યા પછી ‘સમાધિશતક’ ગ્રંથની રચના ઉપાધ્યાયજીએ કરી હોય એમ મનાય છે.

‘સમાધિશતક’ના ચાર ભાગ દ્વારા વાચકને પણ અવધૂ આનંદધનજી અને પૂ. ઉપાધ્યાય યશોવિજયજીની મનોદશાની મસ્તી ‘સમાધિશતક’ની ૧૦૪ કડીમાં માણવા મળશે.

X X X

પુસ્તકનું નામ : જ્ઞાનાંજનમ્
(જ્ઞાનસાર પરની વાચનાઓ)

વાચનાકાર : પૂ. પં. કલ્પતરૂ વિજયજી

પૂ. આ. વિજય કલ્પતરૂસૂરિજી

અવતરણ-સંપાદન : પૂ. પં. મુક્તિચંદ્ર વિજયજી

પૂ. પં. મુનિચંદ્ર વિજયજી

સર્જન-સ્વાગત

□ ડૉ. કલા શાહ

પ્રકાશન : શ્રી શાન્તિજિન આરાધક મંડળ,
મનફરા (કચ્છ-વાગડ)

મૂલ્ય : અમૂલ્ય, પાના ૩૬૮.

આવૃત્તિ : પ્રથમ વિ. સં. ૨૦૬૮.

પૂ. ઉપાધ્યાય યશોવિજયજી રચિત ‘જ્ઞાનસાર’ એ માત્ર ગ્રંથ નથી પણ ગ્રંથ શિરોમણી ગણાય છે. જેન શાસનના અનેક ગુરુભગવંતો-ભદ્રકરસૂરિ, ભદ્રગુપ્તસૂરિ, પ્રદ્યુમ્નસૂરિ, વગેરેએ આ ગ્રંથનું ગુજરાતી ભાષાંતર-વિવેચન કર્યું છે. અનેક મુનિભગવંતોએ ‘જ્ઞાનસાર’ ગ્રંથના આધારે વ્યાખ્યાનો તથા વાચનાઓ કરી છે. ‘તપાગચ્છ’માં અનેક સાધુ ભગવંતોએ આ ગ્રંથને કંઠસ્થ કર્યો છે.

આધ્યાત્મયોગી પૂ. આ. વિજય કલાપૂર્ણસૂરિને જે અનેક ગ્રંથો પ્રિય હતા તેમાં ‘જ્ઞાનસાર’ સૌથી વધારે પ્રિય ગ્રંથ હતો. તેઓએ ‘જ્ઞાનસાર’ પર વિવેચન પણ કરેલ જે હસ્તલિખિત અને અપ્રકાશિત છે. વિ. સં. ૨૦૬૭માં પૂ. આચાર્ય શ્રી કલાપ્રભસૂરિની નિશ્રામાં પાલીતાણામાં ૩૬ સાધુ અને ૩૩૫ સાધ્વીઓના પરિવાર સાથે ચાતુર્માસ થયું તે સમયે પૂ. પત્ન્યાસ શ્રી કલ્પતરૂ વિજયે ‘જ્ઞાનસાર’ ગ્રંથ પર સાધુ-સાધ્વી સમક્ષ વાચના કરી. તત્ત્વપૂર્ણ આ વાચના બધાને ખૂબ ગમી અને તે ૨૦૬૨માં પ્રકાશિત કરવાનું કચ્છ-વાગડના ચાતુર્માસ દરમિયાન નક્કી થયું.

પૂ. ઉપાધ્યાયજીની એક અદ્ભુત કૃતિ ‘જ્ઞાનસાર’ છે જેનું સર્જન ઊંડી અનુભૂતિથી થયું છે. તાર્કિક એવા ઉપાધ્યાયજીનું દૃઢ ભાવસભર હતું. ‘જ્ઞાનસાર’ એક જીવનગ્રંથ છે. ભૌતિક દુનિયામાં પૈસાનું મહત્વ હોય છે પણ જ્ઞાનનું મહત્વ તો ભૌતિક અને આધ્યાત્મિક બંને દુનિયામાં છે. જે રીતે ૩૨ દાંતથી ચવાયેલું ભોજન શક્તિ પેદા કરે છે તે રીતે ૩૨ અષ્ટકો દ્વારા જીવાયેલું જીવન પૂર્ણતા આપે છે. સાધક બનવાની ઇચ્છાવાળા મુમુક્ષુઓએ આ ગ્રંથનું ચિંતન કરવું આવશ્યક છે.

X X X

પુસ્તકનું નામ : આત્મકથાઓ-૨

મોતીશા શેઠ તથા વેણીચંદ

લેખક : પૂ. પં. મુક્તિચંદ્ર વિજયજી

પૂ. પં. મુનિચંદ્ર વિજયજી

પ્રકાશક ઉપર મુજબ

પાના ૧૮૮, આવૃત્તિ-૧. ૨૧-૮-૨૦૧૨.

મોતીશા શેઠ તથા વેણીચંદ બંને શ્રાવકરત્નો પોતપોતાના ક્ષેત્રમાં અજોડ હતા. તેઓ બંને જૈન સંઘમાં આદરભર્યું સ્થાન ધરાવતા હતા.

મોતીશા શેઠ વિક્રમની ઓગણીસમી સદીમાં થઈ ગયેલ મહાન દાનવીર હતા. આજે પણ ભારતના બધા જિનાલયોમાં અભિષેક કરતી વખતે ગવાય છે...

‘લાવે લાવે મોતીશા શેઠ

ન્વહણ જળ લાવે....’

આ પંક્તિઓ પરથી મોતીશા શેઠની લોકપ્રિયતાની પ્રતીતિ થાય છે. આ પુસ્તકમાં ૧ થી ૫૬ પાના અને ૧૧ પ્રકરણોમાં મહામાનવ મોતીશા શેઠનું જીવન અને તેમણે કરેલ અદ્વિતીય કાર્યોનો પરિચય લેખકે સરળ, સચોટ અને સંક્ષિપ્તમાં સરળ ભાષામાં આપ્યો છે. અને ૫૬ થી ૧૬૨ વેણીચંદભાઈના જીવનની કથા અને તેમણે કરેલ જીવદયાના, જ્ઞાનના અને શાસનના અન્ય કાર્યોનો પરિચય લેખકશ્રીએ આપ્યો છે. તે ઉપરાંત ૧૬૩ થી ૧૮૭ પાનામાં શ્રી મહાવીર સ્વામીની પાટ પરંપરા અને તે સમયની મુખ્ય ઘટનાઓ સંક્ષિપ્તમાં વર્ણવી છે.

આવા પુણ્યશાળી આત્માઓના જીવન વાંચીને અન્ય લોકોને પણ જૈન સંઘના કાર્યો કરવાની પ્રેરણા મળશે.

X X X

પુસ્તક સ્વીકાર નોંધ

કલા-સંસ્કૃતિના કિનારેથી : ડૉ. થોમસ પરમાર
પ્રકાશક : થોમસ પરમાર, ૨૩, મહાવીર નગર,
એલ. જે. કોમર્સ કૉલેજ પાસે, વસ્ત્રાપુર,
અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૧૫.

ટેલિફોન : ૦૭૯ ૨૬૭૫૦૬૬૮

મૂલ્ય રૂ. ૮૦/-, પાના ૧૩૬.

આવૃત્તિ પ્રથમ. ૨૦૦૬

બી-૪૨, દયાનંદ સોસાયટી, એ-૧૦૪,
ગોકુલધામ, ગોરેગામ (ઈસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦ ૦૬૩.
મોબાઈલ નં. : 9223190753.

પંથે પંથે પાથેય... અનુસંધાન પૃષ્ઠ છેલ્લાનું ચાલુ

એ વર્ગોમાં ભણાવનાર શિક્ષક ભાષાજીભાઈ સ્મૃતિને સતેજ કરીને કહે છે, ‘એક વખતે બે-ચાર બાળકો રડવા લાગ્યાં. સોનલબહેન તો ઘરે જમવા ગયેલાં. કોઈ તેમને તેડવા ગયું તો સોનલબહેન જમવાનું પડતું મૂકીને સ્કૂલમાં ગયાં, વહાલ કરીને તેમણે બાળકોને શાંત કર્યા અને જ્યાં સુધી શાળા ચાલી ત્યાં સુધી સોનલબહેન વર્ગમાં બાળકો સાથે બેસી રહ્યાં.

સમાજ માટેની સોનલબહેનની પ્રતિબદ્ધતા એટલી બધી મજબૂત હતી કે હરિજનવાસ કે વાઘરીવાસ જેવા વિસ્તારોમાં એ હિંમતથી જતાં. અહીં દારૂ ગળાતો હોય કે અશ્વિલ ભાષા પણ બોલાતી હોય. સોનલબહેન જોકે નીડરતાથી સ્થિતિને વશમાં રાખતાં. અલબત્ત, લોકોમાં તેમનું ખૂબ માન હતું.

સમાજસેવાની આ વૃત્તિએ જ જાણે કે તેમને માસ્ટર ઈન સોશિયલ વર્ક અભ્યાસક્રમ કરવા પ્રેર્યાં. વડોદરાની એમ.એસ. યુનિવર્સિટીમાંથી તેમણે માસ્ટર ડિગ્રી કરી. ભણ્યા પછી પણ તેઓ સમાજ માટે કામ કરતાં રહ્યાં. તેમનું લગ્ન કરવાનું મન નહોતું, પરંતુ પોતાની સાથે જ અભ્યાસ કરતા, મૂળ કેરળના શશીધરન સાથે પછીથી તેમણે લગ્ન કર્યું. શશીધરન પણ ફકીર જેવા. સાદાઈથી લગ્ન કરીને આ દંપતીએ અતિ પછાત ચોટીલા વિસ્તારમાં કામ શરૂ કર્યું. એ સમય ૧૯૮૭ના પ્રારંભનો.

ચોટીલા વિસ્તારમાં માંડ બે-ચાર ઈંચ વરસાદ પડે. રોજગારીનો અભાવ. આ વિસ્તારમાં સમાજકાર્ય કરવું એ પોતે જ એક મોટો પડકાર. એ પડકાર સોનલ-શશીધરને ઝીલ્યો. સાતમી ડિસેમ્બર, ૧૯૮૬ના રોજ લગ્ન કર્યાં અને પછી તરત જ અહીં ઘર રાખીને ધૂણી ધખાવી. દિવસ-રાત જોયા વગર કામ શરૂ કર્યું. ગામડે ગામડે ફરે. લોકોને ઘાસમાંથી ચટાઈ, ટોપલીઓ કે બાવળમાંથી કોલસા બનાવવાનું શીખવાડે. સોનલબહેન રાત્રે બહેનોને ભેગી કરીને અક્ષરજ્ઞાન આપે. માત્ર બે મહિનામાં આ દંપતી સમગ્ર પંથકમાં જાણીતું થઈ ગયું. આ વિસ્તારના ધારાસભ્ય કરમશીભાઈ મકવાણા તો સોનલબહેનને દીકરીથી પણ વિશેષ

વહાલ કરે. ચોટીલા પાસેના એક ગામડામાં તેમણે એક મંડળી કરી હતી. એ મંડળીનું ઉદ્ઘાટન કરમશીભાઈના હસ્તે થવાનું હતું. એમને લેવા માટે સોનલબહેન અને શશીધરન જીપમાં જતાં હતાં. ચોટીલાથી લીમડી બાજુ આઠ-દસ કિલોમીટર ગયાં હશે ત્યાં તેમની જીપ એક ટ્રક સાથે અથડાઈ અને સોનલનું સ્થળ પર જ મૃત્યુ થયું. એ દિવસ હતો ૨૭મી ફેબ્રુઆરી, ૧૯૮૭નો.

આ ફેબ્રુઆરી માસે આપણે સૌ સોનલને આ શબ્દોજલિ અર્પીએ.

x x x

ઈન્દિરાબહેન અને પ્રફુલ્લભાઈ માટે આ વજ્રઘાત હતો. પ્રફુલ્લભાઈ કહે છે, ‘દીકરી પર અમને બન્નેને અપાર વહાલ. મારા જીવનના અધૂરાં સ્વપ્ન તે પૂરાં કરશે તેમ મને હંમેશાં લાગ્યા કરતું. દીકરીએ ભેખ લીધો છે તો અમે પણ રક્તપિત્તના દર્દીઓની સારવાર શરૂ કરેલી...જોકે તેના મૃત્યુનો આઘાત જીરવવો મુશ્કેલ હતો. અમને બન્નેને એક જ રસ્તો સૂઝ્યો કે તેમના અધૂરાં રહેલાં કાર્યો આગળ ધપાવીએ. અમે એ વિચારને તરત અમલમાં મૂક્યો.

ઈન્દિરાબહેન અને પ્રફુલ્લભાઈએ સોનલની ઈચ્છા પ્રમાણે બહેનો પગભર થઈને સ્વમાનથી જીવે તેવી અનેક પ્રવૃત્તિઓ શરૂ કરી. સીવણવર્ગ, એમ્બ્રોઈડરી, ભરતગૂંથણ અને નીટિંગના કલાસ શરૂ કર્યા. ૧૧૦૦થી વધુ બહેનોને સિલાઈમશીન અપાવ્યાં. પાંચ હજારથી વધુ બહેનોને સિલાઈકામ શીખવાડવામાં આવ્યું. સોનલને વૃક્ષો ઉછેરવાનો શોખ હતો. બહેનો પાસે આ દંપતીએ એક લાખથી વધુ રોપાઓનું વિતરણ કર્યું. કુંડલામાં એક પણ ઘર એવું નહિ હોય, જ્યાં વૃક્ષ ન હોય. ગુલમોહરના અનેક વૃક્ષોથી કુંડલા હરિયાળું બન્યું. એ ખરેખર તો સોનલની સ્મૃતિ છે.

આ દંપતીએ રક્તપિત્ત અંગે રાષ્ટ્રીય ધોરણે કામ કર્યું. ગુજરાતીમાં ચાર પુસ્તકો લખ્યાં. આ પ્રવૃત્તિને પગલે તેમને સતત ત્રણ વર્ષ લાયન્સ ઈન્ટરનેશનલમાં પહેલું પારિતોષિક મળ્યું. અશોક ગોધિયા એવોર્ડ પણ તેમને પ્રાપ્ત થયો.

આ દંપતી કહે છે, ‘અમે જે કાર્ય કરી રહ્યા છીએ તે દરેક કાર્ય સોનલ અને પરમાત્માની પ્રેરણાથી જ થાય છે એવું અમે અનુભવીએ છીએ.

દરેક કાર્ય વિનાવિઘ્ને સરસ રીતે પાર પડે છે. અમને એવું થાય છે કે ઈશ્વર જ આ બધાં કાર્યો કરાવે છે અને કાર્યો કરતી વખતે અમને સતત સોનલની હાજરીનો અનુભવ થાય છે.

x x x

અનેકવિધ સમાજસેવામાં નોખી પડી આવતી પુસ્તકાલયની પ્રવૃત્તિનું પગેરું ક્યાં ?

બન્યું એવું કે પ્રફુલ્લભાઈના મોટાં બહેન સુરેન્દ્રનગર એજ્યુકેશન સોસાયટીનાં પ્રમુખ. ટેલિવિઝન સામે ચોંટી રહેતાં બાળકોને વિકલ્પ આપવા માટે તેમણે સુરેન્દ્રનગરમાં દસેક જગ્યાએ પુસ્તકાલયો શરૂ કરેલાં. બાળકોનો પ્રતિભાવ પણ ખૂબ સારો મળેલો. ઈન્દિરાબહેન અને પ્રફુલ્લભાઈ સુરેન્દ્રનગર જાય ત્યારે તેમના આ મોટાં બહેન બાળકોને પુસ્તકો આપવામાં રોકાયેલાં હોય. ઈન્દિરાબહેન કહે છે કે અમે ત્યાં એક દિવસ માટે ગયાં હોઈએ તો પણ તેઓ એ વાતને ભૂલી જાય અને બાળકો સાથે કિલ્લોલ કરે. તેમને વહાલ સાથે પુસ્તકો આપે. પ્રફુલ્લભાઈ કહે છે, ‘આ જોઈને અમને પણ થયું કે આ કાર્ય કરવા જેવું છે. હું રહ્યો ડૉક્ટર. મારાથી આ માટે સમય આપવાનું અઘરું. જોકે મારી તીવ્ર ઈચ્છા જોઈને ઈન્દિરાએ પુસ્તકાલયો શરૂ કરવાનું બીડું ઝડપ્યું.

અને ગુજરાતી પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિમાં ઇતિહાસ સર્જનારો એ યાદગાર દિવસ આવી ચઢ્યો. ૧૩મી એપ્રિલ, ૧૯૮૭ના રોજ આ દંપતીએ પહેલું પુસ્તકાલય શરૂ કર્યું. પહેલા દિવસે ૧૨૫ બાળકો પુસ્તકો લેવા માટે આવ્યા. પછી તો ધીરે ધીરે આ પ્રવૃત્તિ વિકસતી ગઈ.

બાળકો ઉત્તમ પુસ્તકો વાંચતા થાય તે માટે એક ખાસ વાતાવરણ તેમણે ઊભું કર્યું. તેઓ બાળકોને જન્મદિવસે પત્ર લખે. પુસ્તકાલય સાથે તેમણે અનેક પ્રવૃત્તિઓ પણ જોડી. રમતગમત, વાર્તાકથન, વક્તૃત્વ સ્પર્ધા, ઉદ્યોગ, સુલેખન અંતાક્ષરી. આવી પ્રવૃત્તિઓથી ખેંચાતું બાળક પુસ્તકો સુધી પહોંચતું થયું અને પછી તો પુસ્તકોએ જાણે કે બાળકોને પોતાની બાથમાં લઈ લીધા.

ઈન્દિરાબહેન અને પ્રફુલ્લભાઈએ વિવિધ તહેવારો બાળકો સાથે ઊજવવાના શરૂ કર્યા. દરેક તહેવારોની ઉજવણીમાં નાસ્તા-પાણી હોય અને પછી સ્પર્ધાના અંતે ઈનામમાં હોય પુસ્તક. જેમનું

કાર્ય સુંદર હોય તેમને સૌથી મોટું પુસ્તક મળે અને પછી ઊતરતા ક્રમમાં દરેક બાળકને ઈનામમાં પુસ્તકો મળે. દર વર્ષે યોજાતા વાલીસંમેલનમાં બાળકોને ઈનામ અપાય એટલે બાળક રાજી અને વાલી પણ ખુશ. પુસ્તકોનો પ્રસાર થાય એટલે ઈન્દિરાબહેન અને પ્રફુલ્લભાઈ પણ સંતોષ વ્યક્ત કરે. વર્ષ દરમિયાન જે બાળક સાથે સૌથી વધુ પુસ્તકો વાંચ્યા હોય તેમને સર્વોત્તમ ઈનામ મળે અને પછી. ઊતરતા ક્રમમાં દરેક બાળકને ઈનામ અપાય. એક વાત ખાસ નોંધવી જોઈએ કે કોઈ પણ બાળક ઈનામ વિના ન રહી જાય તેની ખાસ કાળજી રાખવામાં આવે.

પુસ્તકાલયની આ પ્રવૃત્તિને એક મોટો ઘક્કો એક પુસ્તકે જ માર્યો. પ્રફુલ્લભાઈ સુધા મૂર્તિનું પુસ્તક ‘સંભારણાની સફર’ વાંચી રહ્યા હતા. એ પુસ્તકમાંથી તેમને જાણવા મળ્યું કે સુધા મૂર્તિએ ઈન્ફોસીસ ફાઉન્ડેશનના ઉપક્રમે ૧૦,૦૦૦ પુસ્તકાલયો શરૂ કર્યા છે. આ વાંચીને તેમને થયું કે એમની પાસે તો મોટું ટ્રસ્ટ છે. એટલે તેઓ ૧૦,૦૦૦ પુસ્તકાલયો ખોલી શકે. આપણે ૧૦૦ તો ખોલી શકીએને ? બસ, પછી તો પુસ્તકાલયની યાત્રા શરૂ થઈ ગઈ. બીજા દિવસે તેમણે અખબારમાં વિગત આપી. પુસ્તકાલય માટે શિક્ષકમિત્રોના પત્રો આવવા લાગ્યા અને માત્ર ચાર મહિનામાં જ ૧૦૦ પુસ્તકાલયો શરૂ થઈ ગયા.

પ્રફુલ્લભાઈના ભાઈ હસમુખભાઈ શાહ આઈ.પી.સી.એલ.માં ચેરમેન હતા. (મોરારજી દેસાઈ જ્યારે વડા પ્રધાન હતા ત્યારે તેઓ તેમના સેક્રેટરી હતા.) તેમણે પ્રફુલ્લભાઈને પોરસ ચઢાવ્યું કે ૧૦૦થી સંતોષ નહિ રાખવાનો, આપણે ૧૦૦૦ પુસ્તકાલયો કરીશું. એક કાર્યક્રમમાં મોરારીબાપુ આવ્યા અને તેમણે આ પ્રવૃત્તિને પ્રોત્સાહન આપ્યું.

એવું કહેવાય છે કે તમે સાચી ભાવનાથી સમાજ માટે કોઈ સદ્પ્રવૃત્તિ કરો તો ચારેય દિશામાંથી આપોઆપ સહયોગ મળી જ રહેતો હોય છે. અહીં પણ એવું જ થયું. સમાજમાંથી વિવિધ જગ્યાએથી આ દંપતીને સહયોગ મળતો જ રહ્યો. પુસ્તકાલયની આ પ્રવૃત્તિએ લાખો બાળકોને વાચનની ટેવ પાડી. ઈન્દિરાબહેન અને પ્રફુલ્લભાઈ કહે છે, ‘પુસ્તકો તો જ્ઞાનનો ખજાનો છે. પુસ્તક ભલે નિર્જીવ વસ્તુ છે, પણ તેમાં આકાર

લેતો શબ્દ જીવંત છે. જો બાળકને નાનપણથી વાંચવાની ટેવ પડેલી હોય તો તેનું જ્ઞાન વિશાળ બને છે. અભ્યાસમાં ચાલતા વિષયો પણ તેને સહેલા થઈ પડે છે. તેનું ઉત્તમ માણસ તરીકેનું ઘડતર થતું રહે છે.

પુસ્તકાલયો શરૂ કરી દેવા સહેલાં છે, પરંતુ તેને ધબકતાં રાખવાનું કામ ઘણું કપરું છે. અલબત્ત, જે સંસ્થાના નેજા હેઠળ આ તમામ પ્રવૃત્તિ ચાલુ છે તે સોનલ ફાઉન્ડેશન માત્ર પુસ્તકાલય આપીને બેસી રહેતું નથી. બાળકોનો વાચનરસ કેળવાતો રહે, તેનો ઉત્સાહ ટકી રહે એ માટે દરેક શાળાના વિદ્યાર્થીઓને પ્રોત્સાહિત કરવા માટે આ સંસ્થા દ્વારા શાળામાં વર્ષ દરમિયાન વક્તૃત્વ, સુલેખન, વાર્તાવાચન, ચિત્રકામ, કવિતાસર્જન જેવી અનેક સ્પર્ધાઓનું આયોજન થાય છે. આ ઉપરાંત જે બાળકો સૌથી વધારે પુસ્તકો વાંચતાં હોય તેની યાદી તૈયાર કરવામાં આવે છે. આ તમામ બાળકોને પ્રોત્સાહિત કરવામાં આવે છે.

સોનલ ફાઉન્ડેશન દ્વારા જુનાગઢ જિલ્લામાં ૧૩૩૪, જામનગરમાં ૧૩૬૩, રાજકોટ જિલ્લામાં ૧૨૦૦, સુરેન્દ્રનગરમાં ૧૦૦૦, પોરબંદરમાં ૩૨૪, અમરેલીમાં ૮૦૦ અને ભાવનગરમાં ૮૪૨ એમ ૬૮૬૩ જેટલાં પુસ્તકાલયો સ્થપાયાં છે. આ બધાં પુસ્તકાલયો શાળાઓમાં શરૂ કરાયાં હોવાથી શિક્ષકો અને આચાર્યનો પણ અણમોલ સહયોગ મળે છે. આ પુસ્તકાલયોમાં પુસ્તકોની પસંદગી કાળજીપૂર્વક થાય છે. સંસ્થા દ્વારા સત્વશીલ અને ઉત્તમ પુસ્તકો અપાય છે.

કેવો છે બાળકોનો પ્રતિસાદ ? બાળકો ટીવીને ચોંટી રહે છે કે તેમને વાંચવામાં રસ નથી એવું માનતા લોકોની આંખો ઊઘડી જાય તેવો પ્રચંડ પ્રતિસાદ આ પુસ્તકાલયોને મળ્યો છે. **પ્રફુલ્લદાદા અને ઈન્દિરાદાદીને આ બાળકોએ ૨૫,૦૦૦ પત્રો લખીને પોતાનો આનંદ વ્યક્ત કર્યો છે.**

ભાંડેર ગામની એક બાળા ચેતના ખુંટ પત્રમાં લખે છે, આમ તો અમે નાના છીએ એટલે તમને શું કહેવાના ? પરંતુ તમે જે અમારી શાળામાં કસ્તુરીરૂપી પુસ્તકો આપ્યાં તેનો આભાર હું શબ્દોમાં વર્ણવી શકતી નથી, પરંતુ એટલું જરૂર કહીશ કે તમે અમારી શાળાને અવનવાં પુસ્તકો

આપીને વિદ્યાર્થીમાં હોંશ અને આનંદ પૂર્યા છે. શરૂઆતમાં અમને પુસ્તકો મળ્યાં હતાં તેમાં મને ‘રમતાં રામ હરક્યુલિસ’, ‘સૂરજ અને શશી’ અને ‘સમજુ બકરી’ તેવાં પુસ્તકો મળ્યાં હતાં તે વાંચવામાં મને ખૂબ જ મજા આવી અને તેમાંથી સારા વિચારો પણ મેં મારા વર્તનમાં અમલમાં મૂક્યાં હતાં.

તો અમરેલી જિલ્લાના બગસરા ગામના નવી હળિયાદમાંથી રાગેશ્વરી અને ભાનુબહેન લખે છે, તમારા પુસ્તકાલયે અમારું જીવન જ બદલી નાંખ્યું. અમને તેમાંથી હાસ્ય, હિંમત, તાકાત, લાગણી, પ્રેમ, ઢૂંફ આવા ઘણાં જ ઉમદા સંસ્કાર મળે છે. અમે જ્યારે નિરાશા અનુભવીએ છીએ ત્યારે તમારા પુસ્તકાલયમાંથી પુસ્તક લઈ વાંચીએ છીએ ત્યારે અમારી નિરાશા ક્યાં જતી રહે તે ખબરેય નથી પડતી. આવું સરસ પીરસી અમારું જીવન ધન્ય બનાવ્યું છે. તેથી અમે તમારા ઋણી છીએ. તમારું ઋણ અમારા પર છે, પરંતુ અમે ઈશ્વરને પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે તમોને ઈશ્વર નિરોગી જીવન અને આનંદ આપે એવી પ્રભુ પાસે હંમેશાં પ્રાર્થના કરતાં રહીશું.

કેવો પ્રેમ ? ખરેખર સોનલબહેનને ગૌરવ, આનંદ અને સંતોષ થાય તેવું કામ તેમના માતા-પિતાએ કર્યું છે અને ઍંશીનો આંકડો વટાવ્યા પછી હજી પણ બન્ને દિવસ-રાત જોયા વિના સમાજ માટે કામ કરી રહ્યાં છે. સરકાર તેમને પદ્મશ્રી કે એવો કોઈ પુરસ્કાર આપે કે ન આપે, લાખો બાળકોનો તેમને મળેલો પ્રેમ કદાચ કોઈ પણ એવોર્ડ કરતાં ચડિયાતો છે.

(બાળકોએ લખેલા ૨૫ હજાર પત્રોમાંથી પસંદ કરેલા પત્રો આધારિત અને ડૉ. દિનુ ચુડાસમા સંપાદિત પુસ્તક ‘વહાલનું સરનામું’નું ૩૦મી ડિસેમ્બરે સાવરકુંડલામાં લોકાર્પણ થયું છે. આ પુસ્તક ગુજરાતી ભાષા અને પ્રજા બન્નેમાં નોખી ભાત પાડનારું બન્યું છે.)

કોઈ વાચકને જો ઈન્દિરાબહેન અને પ્રફુલ્લભાઈ શાહનો સંપર્ક કરવો હોય તો તેઓ, સોનલ ફાઉન્ડેશન, ‘પ્રશાંત’, ગાંધી સોસાયટી, મુ. સાવરકુંડલા, જિલ્લો, અમરેલી-૩૬૪૫૧૫. ફોન નં. : ૦૨૮૪૫-૨૨૪૬૩૫ અને ૦૨૮૪૫-૨૪૨૬૮૩ પર સંપર્ક કરી શકાય.

EVENT

Report of the Annual Seminar JAIN ACEDEMY - Mumbai University

Jain Academy Educational Research Centre, Department of Philosophy, University of Mumbai, had organized, an Annual Seminar on 6th January 2013, at C.J. Convocation Hall, University of Mumbai, Fort Campus. More than 400 participants including Eminent Businessman, Industrialist, Political leaders, Faculty of Philosophy, and students of Jainology course and other students from the Department of Philosophy, participated in the seminar.

It was indeed for the first time in the history of the Department of Philosophy, that the Jain Academy organized a program, in the heritage structure of the University.

Dr. S. S. Antarkar, Retired Head, Department of Philosophy and Honorary Professor, the Shining Star, one who directed the Center right from its inception in 1995 till 2004, graced the occasion and blessed all.

Dr. Meenal Kartarnikar, Adjunct Reader, Jainology, Department of Philosophy, welcomed the guest. It was indeed a wonderful occasion to felicitate few supporters who always stood beside the Jain Academy. Dr. Bipin Doshi, Chief trustee was overwhelmed to announce the names of those who were being felicitated by Dr. Shubhada Joshi, Head, Department of Philosophy. They were, the youngest (19 years) and the oldest student (84 years) of the present batch, Dr. Nitin Shah, who recently received his Ph. D. and who is also one of the trustees of Jain Academy, The center was indeed privilege to honour the guests' speakers of the day, Shri Vallabh Bhansali, Industrialist, Dr. Herman Kuhn, German Scholar, who has extensively written on Jainism, Dr. Jitendra Shah, L. D. Institute of Indology, Ahmedabad and Shri Mangal Prabhat Lodha, Builder and MLA, Malbar Hill Constituency.

Three students gave their impressions about the course. The course on one hand has a Philosophical and religious base and on other hand the field trips and study tours to Heritage sites is a practical experience.

The seminar began with much awaited speech of Shri Vallabh Bhansali. He addressed the audience with his clear and simple oratory on the topic 'Business and Jain Ethics'. Out of his own experience and conviction

on Value based approach, he referred to Bhagvad Gita, drawing his comparison with Jainism, and their importance in Business.

Thereafter Dr. Herman Kuhn, an Academician from Germany, spoke on topic 'Indology and its huge untapped prospects' and mentioned in his speech the need of academic studies of unexplored aspect in Jain philosophy.

Shri Mangal Prabhat Lodha, a Politician, spoke on 'Non-violence and its impact on the Indian subcontinent'.

Dr. Jitendra Shah, a stalwart in Jain literary and philosophical study exposed the 'History of Jain Literature, and its importance and contribution to Indian Culture.

The program ended with speech of Dr. Shubhada Joshi. A Visionary, Dr. Joshi, has credit of setting up in department of Philosophy, 10 certificate courses - Jainism, Buddhism, Yoga, Indian Aesthetics, Communal Harmony and Social Peace and Vedanta. The aim of the courses is to induce a synergy between theory and praxis of philosophy. She also mentioned about the new initiative in exploring the relation between Management and Philosophy and Politics and Philosophy. The Department in this direction has initiated six months training program, in Kautilya's Arthashastra and its application. The participants are youth between age group 25-35 (selected on basis of interview from all over India) and are trained to become good leaders. The whole program is supported by the society as it is free for students. She also mentioned on lines of Kautilya, also known as Chanakya, to draw parallels with Jain works Nitivakyamrut of Somadevsuri (9th Century) and Laghuarhaniti by Hemchandracharya (12th century). She blessed all, wishing that this Jain Study Center would become a world Center. In this respect she will be visiting Greece in World Philosophy Congress in August 2013, where a round table has been organized on Jainism and Buddhism. The seminar ended with vote of thanks by Dr. Meenal Kartarnikar.

The seminar would not have been successful without support of Coordinators Dr. Kamini Gogri, - 9819164505, Ms. Shilpa Chheda, Ms. Shruti Sanghvi and Mr. Ashish Pimple.

Thus HE Was, Thus HE Spoke :

MUJI

Last night I was having dinner with a few friends and our conversation revolved around my favourite topic-Japan. We discussed the usual aesthetics, sensibility, sakura till we started discussing shopping in Japan, especially at Muji and it suddenly made me just so happy so I had to share Muji, the concept and the ah....simplicity and beauty of everything that is Muji.

Muji was founded in Japan in the year 1980 as an antithesis to the habits of consumer society at that time. In the eighties Japan saw the rise of two parallel realities – one of high quality European luxury brands and on the other low quality low priced products. Muji was born out of this dichotomy, with a purpose to restore a vision of products that are actually useful for the customer and yet maintain a fine aesthetics that Japan is so known for. Muji's philosophy was connected to the Japanese aesthetic of 'su' – meaning unadorned – The idea that simplicity is not merely about minimal or frugal but about the essential, which could sometimes be more appealing than luxury.

The founders of Muji started with a goal to combat extravagant consumerism and give the customer an understanding and happiness in moderation.

Jasper Morrison, one of the chief product designer for Muji shared-' Stripping things down, reducing form and colour, how can Muji be good for you? Generally speaking, things are not good for us. Too many or too valuable and we are corrupted. But we all need some things. (Even Gandhi, (the best example of a frugal existence had a pair of spectacles, sandals, a bowl, a dish and a pocket watch). The Muji concept is to make things as well and cleverly as possible at a reasonable price, for the thing to be 'enough' in the best sense of the word, and this kind of 'enough' is good for you precisely because it removes status from the product/ consumer equation and replaces it with satisfaction. The kind of satisfaction one can have when the money we exchange for a thing is proportional to the value which we receive from that thing, and the product itself is good at being itself without any pretension of being anything more special.'

Naota Fukasawa – another product designer sums it up by defining Design as a factor to induce excitement

into our daily lives.

MUJI is a design ideology that occurred naturally as a form of resistance to an age where everything is chaotic and overflowing with stimulation. MUJI carries a sense of comfort that can only be felt when we suppress a desire or a longing. It is the feeling you get when you are able to recover a little calm after being in the frenzied state drive by desire, and look around to find a collection of objects that are both reasonable and suitable to daily life, waiting quietly for you.

Kenya Hara, a man whom I immensely look upto and is my master when it comes to design, describes MUJI as an empty vessel. The products fit into the context of every lifestyle, regardless of whether a person is old, young, male, female. It's essence lies in acceptance, not assertion. There is a Japanese aesthetic that sees the utmost richness in what is extremely plain. It is an infinite flexibility that accepts each and every concept and adjusts to any purpose. (I am sure the Japanese tradition must have had some Anekantvad philosophers influence).

The originality of Muji comes from the fact that in their work, the logic of capitalism is surpassed slightly by that of humanity–

Coolly observing people among people, and life
Integrating optimal materials and technologies,
Investigating low cost while maintaining high quality,
Considering nature and the environment ,
This is what happens naturally.

I will end with two simple, yet profound quotes that have touched me –

As we simplify our life, the laws of the universe will become simpler; solitude will not be solitude, poverty will not be poverty, nor weakness weakness. –Thoreau and

'Simplicity is the final achievement. After one has played a vast quantity of notes and more notes, it is simplicity that emerges as the crowning reward of art.' – Chopin

□ RESHMA JAIN

The Narrators

Mobile: 9820427444

ART AND RESPECT

A Story From Aagam Katha

ACHARYA VATSALYADEEPJI • English Translation : PUSHPA PARIKH

Once there was a painter who was blessed by God. He could complete a picture of a thing or human being or anything even after looking at a part of that thing. His art was wonderful and typical of its own kind. His paintings were graphic. He became very popular in a short period and was praised and appreciated by everybody. People used to visit him and see his paintings from a far distance also. Everybody seemed to be surprised by his paintings. He became very famous and slowly he also used to feel himself to be proud of his art and that was a drawback of his nature. He then started visiting different countries also.

Once he visited Kaushambi the city which was ruled by the king Shatnik. He met the king also. The king also received him with pleasure and respect. The king wanted to open one art gallery in his capital so he requested the artist to draw some good paintings for his art gallery. He also requested him to see that the gallery becomes unique gallery. The artist also agreed and started working from the next day only. The king requested him to stay in the city only.

The artist was sincerely working on the project. He painted many pictures in few months. The king and the queen often used to visit the artist and were satisfied with his pictures. They used to appreciate him and were feeling very happy.

Usually when the queen was visiting she was always in the veil. (Burkha). She used to see the work through the curtain made of golden strings.

She used to follow the custom and maintain the decorum. The artist also had never seen the queen personally.

Sometime in life a person has to suffer because of some or the other unknown reason. It happened so in case of this artist also. Once the queen was standing in the balcony and the artist happened to see her toe. He did not even know that the lady standing was a queen. He incidentally drew the picture of that lady with a flower bouquet in her hand. There was one mole on the thigh of the lady's picture. It was a full size picture. The artist had dropped one drop of colour on the thigh. He tried to remove it also. But again a drop fell, so the artist thought that in reality it must be something there.

The mole on the thigh added to the beauty of the queen.

The next day when the king came to the gallery he saw the picture and was astonished to see the picture of the queen with a mole. The king thoroughly gazed at the picture. The king now had a doubt and was very angry at the artist. He doubted that the artist had seen the queen's mole and so he has painted it like that. Immediately he ordered for the imprisonment of the artist. He also ordered for the capital punishment.

The secretary of the king knew about the boon received by the artist. He had developed friendship with the artist. He went to the king and tried to convince him that queen was pious and the artist was not at fault, he was innocent. His art is very peculiar. Even if he sees a part of the subject he can draw the full picture thoroughly.

Naturally the king was very angry but he had some faith in the secretary also. So he said, 'If you believe so, can he be tested?'

'Yes', said the secretary.

The artist was called in the assembly the next day. The king showed him the face of an ugly lady and told the artist to draw her picture.

The artist closed his eyes, took the brush and created an exact picture of that lady on the opposite wall. It was a perfectly resembling picture of that lady. Every one was astonished and appreciated his art. Realising the truth the king told the artist, 'Oh artist ! Now I can believe that you and the queen both are pious. But you should remember one thing that there should be a limit to everything. Art is for enjoyment. It is an effort. It is like a religious rite. It should not be misused. Any art which disturbs the life has no value. Your art is best but you are lacking in the art of making it elegant. Therefore I order to cut your thumb so that the art is not misused. What is not for the benefit of the people has no value.'

The thumb of the artist was cut and he left the city for ever.

*'Live as if you were to die to-morrow.
Learn as if you were to live forever.'*

– Mahatma Gandhiji

FOURTH TIRTHANKAR BHAGVAN ABHINANDAN

King Samvar was the king of Ayodhya. The queen's name was Siddharya. On the second day of bright half of the month Maha according to Hindu Calander the queen gave birth to a beautiful son who was named Abhinandan by the parents.

After the birth of Abhinandan people of Ayodhya started loving each other and they realised

that there were less quarrels in practically all the families and the people of Ayodhya.

Abhinandan was a very good & loving person in his last birth also. He was crowned as a king. He did rule for some period but basically he was not happy with the worldly life so he thought of leaving the luxuries and become a saint. He did become a saint and was very

happy in his saintly life. With the grace of his guru he achieved his goal and ultimately became a Tirthankar. He was the fourth Tirthankar of Jain religion.

His motto in life was to receive everybody happily so that both the parties feel happy.

Kulin Vora
9819667754

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ દ્વારા નિર્મિત

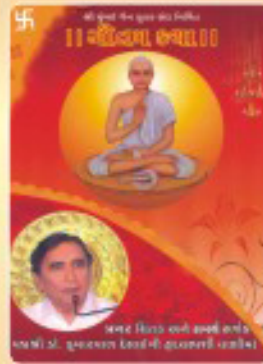
આંતર રાષ્ટ્રીય ખ્યાતિ પ્રાપ્ત, જૈન ધર્મ તત્ત્વના વિશ્વ પ્રચારક પદ્મશ્રી ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈની હૃદયસ્પર્શી પ્રભાવક વાણીમાં કથાત્રયી ડી.વી.ડી.

જઋષભ કથા

ત્રણ ડી.વી.ડી. સેટ મૂલ્ય રૂ. ૩૦૦/-

પ્રાચીન કાળના વાતાવરણ સાથે રાજા જઋષભના જીવનચરિત્ર અને ત્યાગી જઋષભનાં કથાનકોને આવરી લેતું જૈનધર્મના આદિ તીર્થંકર ભગવાન શ્રી જઋષભદેવનું ચરિત્ર અને ચકવર્તી ભરતદેવ અને બાહુબલિનું રોમાંચક કથાનક ધરાવતી અનોખી 'જઋષભ કથા'

ગૌતમ કથા

ત્રણ ડી.વી.ડી. સેટ મૂલ્ય રૂ. ૩૦૦/-

અનંત લબ્ધિનિધાન ગુરુ ગૌતમસ્વામીના પૂર્વ-જીવનનો ઇતિહાસ આપીને એમના ભવ્ય આધ્યાત્મિક પરિવર્તનનો ખ્યાલ આપતી, અજોડ ગુરુભક્તિ અને અનુપમ લઘુતા પ્રગટાવતી રસસભર 'ગૌતમકથા'

મહાવીર કથા

બે ડી.વી.ડી. સેટ મૂલ્ય રૂ. ૨૫૦/-

ભગવાન મહાવીરના જીવનનાં જીવનનાં રહસ્યોને પ્રગટ કરતી, ગદાધરવાદની મહાન ઘટનાઓને આલેખતી અને વર્તમાન યુગમાં ભગવાન મહાવીરના ઉપદેશોની મહત્તા દર્શાવતી સંગીતસભર 'મહાવીરકથા'

ઘરે બેઠા દિવાળખાનામાં ધર્મતત્ત્વ કથાશ્રવણનો દરશ લાભ

ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈની સંગીતને સઘવારે ભાવભરી પ્રભાવક વાણી દ્વારા વહેતી આ કથાઓ આપને દિવ્ય જ્ઞાનભૂમિનું આત્મસ્પર્શી દર્શન કરાવશે જ. સમૂહમાં સ્વાધ્યાય અને શ્રવણનો દિવ્ય આનંદ મેળવી સામાયિકનું પુણ્યકર્મ પ્રાપ્ત કરો + વસ્તુ કરતાં વિચારદાન શ્રેષ્ઠ છે.

- + બે સેટ સાથે લેનારને એક મહાવીર કથાની ડી.વી.ડી. વિના મૂલ્યે
- + કેળવણી સંસ્થા, દેરાસર અને ઉપાશ્રય માટે ૨૦% ડિસ્કાઉન્ટ
- + ધર્મ પ્રચાર અને પ્રભાવના માટે કુલ ૭૫ ડી.વી.ડી. - પ્રત્યેક કથાના ૨૫ સેટ - લેનારને ૫૦% ડિસ્કાઉન્ટ

- + બેંક ઓફ ઈન્ડિયાની ભારતની કોઈ પણ શાખામાં શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ પ્રાર્થના સમાજ બ્રાંચ, A/c. No. 0039201 000 20260 માં રકમ ભરી ઓર્ડરની વિગત સાથે અમને સ્વીપ મોકલો એટલે ડી.વી.ડી. આપને ઘરે દુરિયરથી રવાના કરાશે.

૧. શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ, ૩૩ મહમ્મદી મિનાર, ૧૪મી ખેતવાડી, એ.બી.સી. ટ્રાન્સપોર્ટની બાજુમાં, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪, ટેલિફોન : ૨૩૮૨૦૨૯૬.

૨. ઈન્સ્ટીટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજી, બી-૧૦૧, સમય એપાર્ટમેન્ટ, આઝાદ સોસાયટી પાસે, આંબાવાડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫. ફોન : (૦૭૯) ૨૬૭૬૨૦૮૨.

પુત્રી તર્પણ

□ રમેશ તક્ષા

હિન્દુ સંસ્કૃતિમાં માતા-પિતાનું તર્પણ કરવાની મહિમા છે.

સંતાનો માતા-પિતાના નિધન પછી વિવિધ જગ્યાએ જઈને પરંપરા પ્રમાણે વિધિ કરાવીને તર્પણ કરતાં હોય છે. તર્પણ માત્ર ધાર્મિક વિધિ અનુસાર થાય એવું નહિ. એ સિવાય સમાજો-પયોગી સદ્કાર્ય કરીને પણ તર્પણ થતું હોય છે. ધર્મ કરતાં આવા તર્પણ કદાચ ચડિયાતા હોય છે.

સાવરકુંડલામાં રહેતાં ઈન્દુબહેન અને ડૉ. પ્રફુલ્લભાઈ શાહ આવું જ એક તર્પણ કર્યું છે. અહીં ઘડિયાળના કાંટા ઊંધા કર્યા છે. માતા-પિતાએ પોતાની દીકરીની સ્મૃતિમાં તર્પણ કર્યું છે. વળી તર્પણ પણ સાવ નોખું.

વિકાસશીલ ગુજરાતમાં પુસ્તકાલયોની પરિસ્થિતિ દયાજનક છે. ઉદ્યોગોથી ધમધમતા ગુજરાત રાજ્યના ૧૮ હજારથી વધુ ગામોમાંથી ત્રીજા ભાગના ગામોમાં પણ પુસ્તકાલયો નથી. કોઈ એક કાળે સયાજીરાવ ગાયકવાડે વડોદરા રાજ્યમાં પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ નમૂનેદાર રીતે ચલાવી હતી. એ વખતે અમેરિકાથી અહીં આવેલા એક સંશોધકે અમેરિકા જઈને લખેલા પોતાના સંશોધિત અહેવાલમાં ઉલ્લેખ કર્યો હતો કે અમેરિકા કરતાં વડોદરા રાજ્યની પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ ચડિયાતી છે.

ગુજરાત રાજ્યના વિકાસમાં જે વ્યક્તિઓએ વિવિધ ક્ષેત્રે માતબર પ્રદાન કર્યું છે એ વ્યક્તિઓના ખીલા શોધવાનો પ્રયત્ન કરીએ તો એમાંથી મોટા ભાગના લોકો, જ્યાં પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ સરસ રીતે વિકસી છે ત્યાંથી આવ્યા છે.

ડૉ. પ્રફુલ્લભાઈ શાહ ને ઈન્દુબહેને વિચાર્યું કે પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિનો વ્યાપ જો વધારવામાં આવે તો સ્વસ્થ સમાજના નિર્માણ તરફ આગળ વધી

શકાય.

x x x

વ્યક્તિના જીવનમાં બનતી કોઈ અણધારી દુર્ઘટના ક્યારેક કોઈ નવી ઘટનાની પ્રેરક બનતી હોય છે.

અહીં પણ એવું જ થયું.

ડૉ. પ્રફુલ્લભાઈ શાહ સ્વામી વિવેકાનંદના જીવનદર્શન અને મહાત્મા ગાંધીની વિચારધારાથી પ્રભાવિત થયેલી વ્યક્તિ છે. વ્યવસાયે સાયુક્તલા તબીબ. માનવસેવા એ જ તેમનો જીવનમંત્ર. કઈ રીતે દીન-દુઃખિયાની સેવા કરવી એ રટણ ચાલ્યા

એક દંપતીને પચીસ હજાર પત્રો !

કરે. પોતાના વ્યવસાયને તેમણે યજ્ઞનો દરજ્જો આપ્યો.

કાવ્યપ્રેમી પ્રફુલ્લભાઈએ જાણે કે મરીઝના આ શેરને પોતાના જીવનમાં આત્મસાત્ કર્યો. *બસ એટલી સમજ મુઝને પરવરદિગાર દે, સુખ જ્યારે મળે, જ્યાં મળે બધાના વિચાર દે.*

તેમના જીવનસાથી એટલે કે ધર્મપત્ની ઈન્દિરાબહેન શાહ પણ જેટલાં પ્રફુલ્લભાઈને વરેલાં એટલાં જ સમાજને વરેલાં. ઉમાશંકર જોશીએ એક નવદંપતીને લગ્નપ્રસંગે પુસ્તક ભેટ આપતી વખતે, તેમાં લખ્યું હતું કે 'જેટલાં સમાજનાં થશો, તેટલા જ એકબીજાનાં થશો.' જાણે કે આ કવિવિચારને ઈન્દિરાબહેન અને પ્રફુલ્લભાઈએ જીવનમાં અમલી બનાવ્યો છે. ઈન્દિરાબહેન અનેક સેવાકીય પ્રવૃત્તિઓમાં

આવું અનોખું તર્પણ સર્વને સૂઝો !

ગૂંથાયેલાં રહે. નિરક્ષર મહિલાઓને અક્ષરજ્ઞાન આપે. પીડિત, શોષિત અને ત્યકતા બહેનોને સ્વાવલંબી બનાવવા માટે મથ્યા કરે. અનેક પ્રવૃત્તિઓથી સમાજને બેઠો અને ઊજળો કરવાનો પ્રયાસ કરે.

આ દંપતીના જીવનમાં એક એવી ઘટના બની કે જેણે એક ઇતિહાસ સર્જ્યો.

પંથે પંથે પાથેય...

સોનલ તેમની દીકરી. તે તેમનું ત્રીજું સંતાન. તે નાની હતી ત્યારથી જ દરેકને મદદરૂપ થવાની ભાવનાવાળી. તેજસ્વી અને બહિર્મુખી પ્રતિભા. કોલેજની કોઈ પણ પ્રવૃત્તિ હોય-નાટક, ગરબા, વક્તૃત્વ, સોનલ એમાં હોય જ અને વિજયી હોય. અંતાશરીમાં તો અવ્વલ. લગ્નગીતોમાં પ્રથમ નંબર. કોઈપણ માતા-પિતાને ગૌરવ થાય તેવી આ યુવતી સમાજ માટે પણ એટલી જ પ્રતિબદ્ધ અને સક્રિય. તેણે કોલેજ વડોદરામાં કરેલી રજાઓમાં કુંડલા આવે ત્યારે ગરીબ લાત્તાઓમાં કામ કરે.

સાવરકુંડલામાં એક બેઠિયાવાસ છે. દરિયામાં કામ કરતા લોકો જ્યારે મજૂરી ન મળે એટલે અહીં આવીને રહે. છૂટક મજૂરી કરતાં અને મચ્છીનો ધંધો કરતાં ૨૦૦-૨૫૦ કુટુંબની આ વસાહતમાં સોનલ કામ કરવા જાય.

પ્રફુલ્લભાઈ કહે છે, 'અમે જૈન એટલે આવા લાત્તામાં જ્યાં મચ્છીની વાસ આવતી હોય ત્યાં ઊભા રહેવાની પણ મુશ્કેલી પડે. સોનલ દરરોજ ત્યાં જતી. શરૂઆતમાં તો બાળકો તેનાથી દૂર ભાગે. તેમના મા-બાપનો પણ સહકાર નહિ. જોકે સોનલે પ્રયાસો છોડ્યા નહિ. એ નિયમિત જાય, બાળકોને વાર્તા કહે, તેમને નવડાવીને સ્વચ્છ કરે, વિવિધ રમતો રમાડે, ધરેથી દરરોજ તાજો નાસ્તો બનાવીને જાય. બાળકોને પ્રેમથી ખવડાવે.'

તેઓ આગળ કહે છે, 'આમ ધીમે ધીમે સોનલે બાળકો અને તેમના માતા-પિતાનો પ્રેમ જીતી લીધો. અરે, દરેકના ઘર સ્વચ્છ કરી આપે. બાળકોને ભણાવે. સોનલ વિના કોઈને ચાલે જ નહિ તેવી પરિસ્થિતિ તેણે ઊભી કરેલી. માતા-પિતાને સમજાવીને તેણે ૩૯ બાળકોને શાળામાં દાખલ કર્યાં હતાં. તે પોતે જ દરેક બાળકોને લઈને દરરોજ શાળામાં જાય. દરેક બાળકને પાટી-પેન અને દફતર તૈયાર કરી આપે.

(વધુ માટે જુઓ અનુસંધાન પાનું ૩૦મું)

Postal Authority Please Note: If Undelivered Return To Sender At 33, Mohamadi Minar, 14th Khetwadi, Mumbai-400004.

Printed & Published by Nirooben Subhodbhai Shah on behalf of Shri Mumbai Jain Yuvak Sangh and Printed at Fakhri Printing Works, 312/A, Byculla Service Industrial Estate, Dadaji Konddev Cross Rd, Byculla, Mumbai-400 027. And Published at 385, SVP Rd., Mumbai-400004. Temporary Add. : 33, Mohamadi Minar, 14th Khetwadi, Mumbai-400004. Tel.: 23820296. Editor: Dhanwant T. Shah.

પ્રભુદ્દ જીવન

વર્ષ-૬૧ • અંક-૩ • માર્ચ, ૨૦૧૩ • પાના ૩૬ • કીમત રૂ. ૨૦

જિન-વચન

કોધ, માન, માયા તે લોભથી આ લોક
અને પરલોકમાં ભય ઊભો થાય છે

अहे वयइ कोहेणं माणेणं अहमा गइ ।
माया गइपिग्घाओ लोहाओ दुहओ भयं ।।

(૩. ૧-૫૪)

કોધથી નીચેની ગતિ (નરકગતિ) મળે છે.
માનથી અધમ ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે. માયા શુભ
ગતિનો નાશ કરે છે. લોભથી આ લોકમાં અને
પરલોકમાં ભય ઊભો થાય છે.

Even if the whole rich world is
given to one man, he will not be
satisfied with that. It is extremely
difficult to get all the desires of
a man fulfilled.

(ડૉ. રમણલાલ ચી. શાહ ગ્રંથિત 'જિન વચન'માંથી)

'પ્રબુદ્ધ જીવન'ની ગંગોત્રી

૧. શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ પત્રિકા
૧૯૨૯ થી ૧૯૩૨
૨. પ્રબુદ્ધ જૈન
૧૯૩૨ થી ૧૯૩૩
બ્રિટિશ સરકાર સામે ન ઝૂકવું
એટલે નવા નામે
૩. તરૂણ જૈન
૧૯૩૪ થી ૧૯૩૭
૪. પુનઃ પ્રબુદ્ધ જૈનના નામથી પ્રકાશન
૧૯૩૯-૧૯૫૩
૫. પ્રબુદ્ધ જૈન નવા શીર્ષકે બન્યું 'પ્રબુદ્ધ જીવન'
૧૯૫૩ થી
- + શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘના મુખપત્રની ૧૯૨૯
થી, એટલે ૮૪ વર્ષથી અવિરત સફર, પહેલા
સાપ્તાહિક, પછી અર્ધમાસિક અને ત્યારબાદ
માસિક
- + ૨૦૧૩ માં 'પ્રબુદ્ધ જીવન'નો ૬૧મા વર્ષમાં
પ્રવેશ

પ્રબુદ્ધ વાચકોને પ્રણામ

પૂર્વ તંત્રી મહાશયો

જમનાદાસ અમરચંદ ગાંધી
ચંદ્રકાંત સુતરિયા
રતિલાલ સી. કોઠારી
મણિલાલ મોકમચંદ શાહ
જટુભાઈ મહેતા
પરમાણંદ કુંવરજી કાપડિયા
ચીમનલાલ ચકુભાઈ શાહ
ડૉ. રમણલાલ ચી. શાહ

માટી

સૌજન્ય : શ્રીમતિ નિરૂપકેન શાહ

રાખના રમકડાં મારા રામે રમતાં રાખ્યા રે,
મૃત્યુલોકની માટીમાંથી, માનવ કહીને ભાખ્યાં રે...
રાખના રમકડાં...

આ ગીત સાંભળીને અનેક લોકોના મનમાં
પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે કે ભગવાને ભગવાને મનુષ્યને
માટીમાંથી કેમ બનાવ્યો છે? શું માટી ખરેખર
મૂલ્યવાન છે કે પછી અન્ય કોઈ કારણસર
પ્રભુએ પોતાની પસંદગી તેના પર ઉતારી છે?
એકવાર દૂર દેશથી એક જ્ઞાની મહાત્મા આવ્યા
હતા. લોકોને ઉપદેશ આપવા તેઓએ અનેક
વાર્તાઓ ઘડી, પ્રવચનમાં કહેતા. લોકોને તેમની
વાણી, તેમની કહેવાની ઢબ સ્પર્શી જતી અને
માટે જ જ્યારે જ્યારે મહાત્માજી ગામમાં
પધારતા ત્યારે માનવમેદની ઉભરાતી. આવા
જ એક પ્રવચનમાં તેમને મનુષ્યને માટીમાંથી

આચમન

બનાવવાનું, પ્રભુએ કેમ વિચાર્યું એની સુંદર વાત
કહી હતી. તેમણે કહ્યું, ભગવાનને જ્યારે માનવીને
ઘડવાનું કામ સોંપવામાં આવ્યું, ત્યારે તેઓ
પહેલાંતો ખૂબ મુંઝાયા હતા. અંતે તેમણે મૃત્યુ
લોકના માનવીની રચના, માટીમાંથી કરવાનો
વિચાર કર્યો અને ખૂબ ચીવટથી, એમની કૃતિ
તૈયાર થઈ ગઈ. સહુને જાણ થઈ ચૂકી કે ભગવાને,
માનવીને ઓપ આપી દીધો છે. દેવલોકમાંથી દેવો,
આ અદ્ભુત રચનાને જોવા પધાર્યા. ભગવાનના
મુખ પર અપાર સંતોષની લાગણી હતી. દેવોનો
અસંતોષ તેઓ પામી ગયા. બધા દેવો,
અંદરોઅંદર વાતો કરવા લાગ્યા. તેમણે તો કોઈ
અન્ય પ્રકારની જ કલ્પના કરી હતી. તેઓ તો આ
માટીના માનવીને જોઈને વિમાસણમાં પડ્યા.
તેમનો ઉત્સાહ ભાંગી પડ્યો. તેઓ અંદરોઅંદર
(વધુ માટે જુઓ અનુસંધાન પાનું ૩૨)

સર્જન-સૂચિ

સર્જન-સૂચિ

ક્રમ	કૃતિ	કર્તા	પૃષ્ઠ
(૧)	અમાસમાં પૂનમનું અજવાળું	ડૉ. ધનવંત શાહ	૩
(૨)	ત્રિપદી	ડૉ. પાર્વતીબેન નેણશી ખીરાણી	૫
(૩)	તાળું અને ચાવી	હરજીવન થાનકી	૧૨
(૪)	સમેટવાની કળા	ડૉ. ગુલાબ દેઢિયા	૧૩
(૫)	ધર્મ એક સંવત્સરી એક	શ્રી જે. ધરમચંદ લૂંકડ	૧૪
		જયમલ ટાઈમ્સ પ્રકાશિત લેખ	
(૬)	ભાવ-પ્રતિભાવ	—	૨૦
(૭)	ઈશ્વર સાથે ઓનલાઈન ચેટિંગ	મિનાક્ષીબેન દોશી	૨૧
(૮)	લોક સેવા સંઘ-થોરડીને ચેક સમર્પણ	—	૨૩
(૯)	પરિગ્રહીને અપરિગ્રહની પ્રેરણા આપતું જાજવલ્યમાન નાટક : ભામાશા (નાટ્ય વિવેચન)	ધનવંત ટી. શાહ	૨૪
(૧૦)	સુખ તમારી પ્રતીક્ષા કરે છે	પ. પૂ. આ. વાત્સલ્યદીપ સુરીશ્વરજી	૨૫
(૧૧)	જયભિખુ જીવનધારા : ૪૮	ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ	૨૭
(૧૨)	સર્જન-સ્વાગત	ડૉ. કલા શાહ	૩૦
(૧૩)	Thus HE Was, Thus HE Spoke— EXISTENTIALIST	Reshma Jain	૩૩
(૧૪)	Pride As A Hindrance	Acharya Vatsalyadeepji Translation Pushpa Parikh	૩૪
(૧૫)	પંથે પંથે પાથેય : મેરા ભારત મહાન ? ? ! ! ? ?	બકુલ દવે	૩૬

મુખપૃષ્ઠ : ચંદનની પ્લેટ ઉપર બનાવેલું મા સરસ્વતીનું જયપુરી ચિત્ર

પ્રબુદ્ધ જીવન

● ● વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૨૦૦/- ● ●

● ● છૂટક નકલ રૂ. ૨૦/- ● ●

માનદ તંત્રી : ડૉ. ધનવંત શાહ

અમાસમાં પૂનમનું અજવાળું

તપ અને તીર્થને કઈ વ્યાખ્યામાં કેદ કરવા? બાહ્યતપથી ઈન્દ્રિયો સંયમિત બને છે અને શરીરના વિકારો શમી જતા તત્ત્વનું દર્શન થાય છે, એજ રીતે આંતરિક-અભ્યાંતર તપથી સ્વાધ્યાયની કેડી મળી જતાં મોક્ષના માર્ગનું દર્શન થાય છે. તીર્થની બાબતમાં પણ એવું જ છે, એના દર્શનથી ભક્તિ અને ભાવનો અંતરમાં જન્મ થાય છે, જે સંયમ, સમર્પણ અને ‘સમજ’ના જગત પાસે ભક્તને લઈ જાય છે. પરંતુ આ તો વ્યક્તિ લાભની વાત થઈ, એનાથી માત્ર વ્યક્તિ પોતાને જ લાભ થાય, અન્યને શું?

આ જાન્યુઆરી ૧૯, ૨૦ ના સેવાભાવી મિત્ર નવિનભાઈ મણિયારે સુરેન્દ્રનગરની શ્રી સી. યુ. શાહ પ્રજ્ઞાયક્ષુ મહિલા સેવાકુંજનું મને દર્શન કરાવી તપ અને તીર્થની નવી વ્યાખ્યા કરવા પ્રેર્યો.

આત્મરત થવું એ ઉત્તમ છે પણ આત્મરત થઈને સર્વરત થવું એ તો ઉત્તમોત્તમ છે.

અંધ, મંદબુદ્ધિ અને રોગિષ્ઠ બાળાઓની જે સમતા અને પ્રેમથી અહીં સેવા થઈ રહી છે એ જોઈને સાચું તપ તો આ છે એ વિચાર મનમાં દૃઢ થઈ જાય. અહીંના કણે કણમાં પ્રેમ, સેવા અને સમભાવની ભક્તિનો ગુંજારવ સંભળાતો હોય તો એને તીર્થ જ કહેવાય. શરીરથી વિકલાંગ દરેક આત્મા અહીં શુદ્ધ સ્વરૂપે છે. કરુણા, પ્રેમ અને ભાવથી એને નિરખશો તો એમાં પરમાત્માનું દર્શન થશે.

શરીરની વિકલાંગતાને અહીં લાચારીનો ચારો નથી મળતો, પણ

અહીંની દરેક બાળાએ એને પડકાર્યો છે પોતાની વિવિધ પ્રવૃત્તિથી.

એક સાથે પચાસથી વધુ અંધ બાળાઓનો કુકીંગ હરીફાઈમાં પૂરી રસોઈ રાંધતી ઉપરાંત આવી જ અન્ય પ્રવૃત્તિઓ કરતી એ બાળાને જુઓ ત્યારે આપણને વિચાર આવે કે ઈશ્વરને ચેલેન્જ આપવી એ આ.

અહીં ધર્મના ભેદભાવ નથી, નથી ઊંમરની મર્યાદા, કોઈપણ ધર્મી અને કોઈપણ વયની અંધ અથવા માનસિક-શારીરિક વિકલાંગ બાળાને પ્રવેશ મળે છે, અને સંગીત, કૉમ્પ્યુટર, સિવણ, ઈલેક્ટ્રીકલ વગેરે અનેક હુન્નર શીખવાથી જીવનમાં સ્વમાનભેર જીવવાનું શિક્ષણ મળે છે.-

(વધુ વિગત માટે સંપર્ક-શ્રી નવીનભાઈ મણિયાર-૦૯૩૨૩૩૯૮૬૧૦)

અહીંથી પરણેલી બાળાનું આ સંસ્થા પિયર બની જાય છે. અત્યાર સુધી ૧૩૫ અંધ બાળાઓ અહીંથી લગ્ન કરી પતિગૃહે પ્રવેશી છે ત્યારે આ સંસ્થા કરિયાવર તો આપે પણ પછીનું જીઆણું પણ કરે.

આ વખતે અમે અહીંનો ૧૯મો લગ્નોત્સવ માણ્યો. ચાર અંધ દંપતીએ પ્રભુતામાં પગલાં માંડ્યા. આ સાચા અર્થમાં આત્મ લગ્ન હતા, કારણકે આ પ્રજ્ઞાયક્ષુઓએ એક બીજાના દેહને ક્યાં જોયા છે? કન્યા વિદાય પ્રસંગ કરુણ મંગલ હતો. બધી કન્યાઓ જ્યારે નવીનભાઈનો અવાજ પારખી પપ્પાજી બોલે છે ત્યારે તો નવિનભાઈની ધન્યતાની ઈર્ષા આવી જાય.

કોઈ પણ સંસ્થા તો જ જીવે અને પ્રગતિ કરે જો કોઈ એક વ્યક્તિ

એનો પ્રાણ બને તો. અહીં આવા પ્રાણ સમું એક પ્રજ્ઞાયક્ષુ યુગલ છે. તે છે મુક્તાબહેન અને પંકજભાઈ ડગલી.

તપસ્વિની મુક્તાબહેનને તો હું ગુજરાતની મધર ટેરેસા જ કહીશ. એમના જીવન ઉપર લખાયેલું બકુલ દવે કૃત પુસ્તક ‘નેણમાં નવલ નૂર’ વાંચ્યો તો જીવનની કપરામાં કપરી કસોટી કે તકલીફ આપણને દુઃખદ તો ન જ લાગે, પણ એ દુઃખોનું સુખોમાં પરિવર્તન થઈ જાય. જેમણે કરુણાને ચાહવી હોય, સેવાની ભાવના હોય, અને સમાજ સેવા કરવી હોય, અંધારામાં અજવાળું શોધવું હોય, સાચા તપને જાણવું હોય અને બોલતા તીર્થોને જોવા હોય એમણે આ પુસ્તક વાંચવું જ રહ્યું-આ અંકના ‘પંથે પંથે પાથેય’માં આ વિગત છે-

આ સંસ્થા સાથે જોડાયેલા સર્વ દાતાઓને મારા નમન છે, જે દાન કરે છે એનું ધન વધે છે, જે ધન સંચય કરે છે એનું ધન સુગંધ ગુમાવે છે. દાન તો કલ્પવૃક્ષ છે અને કામધેનુ પણ છે. ઉત્તરાધ્યન સૂત્રમાં જણાવ્યું છે કે ‘સેવા જીવન છે, સેવા તપ છે.’

સુરેન્દ્રનગરમાં આવું જ એક બીજું તીર્થ જોયું, રામ રોટી, અહીં રોજ પાંચસો કિલો બાજરામાંથી રોટલા ઘડાય છે, રોટલા ઘડવાવાળી મહિલા અને અન્યોને રોજી તો મળે છે જ, ઉપરાંત આ બધાં રોટલાનું પશુ અને ગરીબોને વિતરણ થાય છે. એક દાદા ભરવાડ આ પુણ્ય કાર્ય

કરે છે.

આજ સુરેન્દ્રનગરમાં એક શિક્ષણ ઋષિના દર્શન થયા, શ્રી નાગજીભાઈ દેસાઈ, એમના શિક્ષણનું કબીરવડ અને એમનું શિક્ષણ પ્રત્યેનું જીવન સમર્પણ જોઈને અમને તો મહર્ષિ કર્વે યાદ આવી ગયા.

આ રામ રોટી દાદા અને શ્રી નાગજીભાઈ વિષે ક્યારેક વિગતે વાત કરીશું, આ બે મહાનુભાવો બે લીટીના નથી, સામયિકની ભાષામાં તેઓ એક કવર સ્ટોરીના હીરો છે.

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના ફેબ્રુઆરી અંકમાં પ્રગટ થયેલી ‘રે પંખીડા...’ લેખના અમને ઘણાં ચિંતનશીલ પ્રતિભાવો પત્ર અને ફોન દ્વારા મળ્યા છે, જે હવે પછીના અંકમાં પ્રકાશિત કરીશું.

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘની અન્ય પ્રવૃત્તિઓમાંની એક ‘અનાજ રાહત’ યોજનાની વિગત ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના એ જ અંકમાં વાંચીને આ સંસ્થા તરફ આ યોજના માટે દાનનો પ્રવાહ વહ્યો છે. એ સર્વેને અમારા નમન.

તપ અને તીર્થનું ફલક અનેક અર્થમાં વિશાળ બનો, જીવનમાં ક્યારેય અમાસ ન પ્રવેશે, અને કર્મોદયે અમાસ પ્રવેશે તો પૂર્વ શુભ કર્મના પુનમનો ઉજાશ પ્રગટે. એ જ શુભ ભાવના.

□ ડૉ. ધનવંત ટી. શાહ

drdtshah@hotmail.com

૩૧. એક હજારના પુસ્તકો ખરીદનારને ૩૧.૫૦૦નું ડિસ્કાઉન્ટ, એટલે ૩૧.૫૦૦માં ૩૧.૧૦૦૦ના પુસ્તકો

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘના પ્રકાશનો

ક્રમ	પુસ્તકના નામ	કિંમત રૂ.	ક્રમ	પુસ્તકના નામ	કિંમત રૂ.	ક્રમ	પુસ્તકના નામ	કિંમત રૂ.
ડૉ.રમણલાલ થી. શાહ લિખિત ને સંપાદિત ગ્રંથો			૧૫	વંદનિય હૃદયસ્પર્શ (ઓલીવ)	૨૫૦	૨૫	આર્ય વજ્રસ્વામી	૧૦
૧ જૈન ધર્મ દર્શન	૨૨૦		૧૬	શાશ્વત નવકાર મંત્ર	૧૫૦	૨૬	આપણા તીર્થકરો	૧૦૦
૨ જૈન આચાર દર્શન	૨૪૦		૧૭	પ્રભાવક સ્થવિરો ભાગ-૧ થી ૫	૧૫૦	૨૭	સંસ્કૃત નાટકોની કથા ભા. ૧	૧૦૦
૩ ચરિત્ર દર્શન	૨૨૦		૧૮	પ્રભાવક સ્થવિરો ભાગ-૧ થી ૬	૩૫૦	ડૉ. કલાબેન શાહ લિખિત		
૪ સાહિત્ય દર્શન	૩૨૦		૧૯	નમો તિથરસ	૧૪૦	૨૮	ચંદ્ર રાજાનો રાસ	૧૦૦
૫ પ્રવાસ દર્શન	૨૬૦		૨૦	જ્ઞાનસાર	૧૦૦	ડૉ. બિપિનચન્દ્ર હી. કાપડિયા લિખિત		
૬ સાંપ્રત સમાજ દર્શન	૨૭૦		૨૧	પાસપોર્ટની પાંખે ભાગ-૧ થી ૩	૫૦૦	૨૯	જૈન ધર્મના પુષ્પ ગુચ્છ	૧૦૦
૭ શ્રુત ઉપાસક ડૉ. રમણભાઈ શાહ	૩૨૦		૨૨	સાંપ્રત સહચિંતન ભાગ-૪ થી ૧૪	૩૮૦	૩૦	જૈન ધર્મના સ્વાધ્યાય સુમન	૧૦૦
૮ જૈન આચાર દર્શન	૩૦૦		પ્રો. તારાબેન ર. શાહ લિખિત			ડૉ. રશ્મિ ભેદા લિખિત		
૯ જૈન ધર્મ દર્શન	૩૦૦		૨૩	શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર (પુસ્તિકા)	૪	૩૧	અમૃત યોગનું, પ્રાપ્તિ મોક્ષની	૨૫૦
૧૦ ગુર્જર ફાગુ સાહિત્ય	૧૦૦		૨૪	પ્રબુદ્ધ ચરણે	૧૦૦	ડૉ. ફાલ્ગુની ઝવેરી લિખિત		
૧૧ જિન વચન	૨૫૦		નવું પ્રકાશન ડૉ. રમેશભાઈ લાલલ લિખિત મુંબઈ યુનિવર્સિટી માન્ય મહા નિબંધ જૈન દંડ નીતિ રૂ. ૨૫૦			૩૨	જૈન પૂજા સાહિત્ય	૧૬૦
૧૨ જિન તત્ત્વ ભાગ-૧ થી ૯	૫૪૦					ડૉ. રેખા વોરા લિખિત		
૧૩ વીર પ્રભુના વચનો ભા. ૧	૮૦					૩૩	આદિ તીર્થકર શ્રી ઋષભદેવ	૧૬૦
૧૪ વંદનિય હૃદયસ્પર્શ	૧૫							

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ, ૩૩ મહમ્મદી મિનાર, ૧૪મી ખેતવાડી, એ.બી.સી. ટ્રાન્સપોર્ટની બાજુમાં, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪. ટેલિફોન : ૨૩૮૨૦૨૯૬

- ૧ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૨૦૦/- (U.S. \$ 20)
- ૩ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૫૦૦/- (U.S. \$ 50)
- ૫ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૮૦૦/- (U.S. \$ 80)
- ૧૦ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૧૮૦૦/- (U.S. \$ 180)

ત્રિપદી

□ ડૉ. પાર્વતીબહેન નેણશી ખીરાણી

ત્રિપદી એટલે ત્રણ પદોનો સમૂહ. આ જગતમાં ન જાણે કેટલીયે બાબતોનો ત્રણ પદમાં સમાવેશ થાય છે. જેમ કે યોગની ત્રિપદી મનયોગ, વચનયોગ અને કાયયોગ. મોક્ષમાર્ગની ત્રિપદી સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્ર. વેદની ત્રિપદી સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ, નપુંસકવેદ. કર્મની ત્રિપદી અસિ, મસિ, કૃષિ. વચનની ત્રિપદી એકવચન, દ્વિવચન, બહુવચન. ગુપ્તિની ત્રિપદી મનગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ, કાયગુપ્તિ. કાળની ત્રિપદી ભૂતકાળ, ભવિષ્યકાળ, વર્તમાનકાળ. આરાધનાના, વિરાધનાની ત્રિપદી, પચ્ચક્ષ્ણાણી ત્રિપદી, બોધની ત્રિપદી, લોકની ત્રિપદી-આમ ત્રિપદીની યાદી નોંધવા બેસીએ તો લંબાતી જાય. શ્રી ઠાણાંગસૂત્રનું ત્રીજું પદ આખું ત્રિપદીનું ગણી શકાય, જેમાં ઋદ્ધિની ત્રિપદી, ગર્વની ત્રિપદી આદિ ૪૨૪ ત્રિપદીઓ આપેલ છે.

મારે જે ત્રિપદીની વાત કરવાની છે એ શ્રી ઠાણાંગસૂત્રમાં દશમે ઠાણે દ્રવ્યાનુયોગમાં બતાવેલી-માતૃકાનુયોગ તરીકે ઓળખાતી સત્ પદાર્થને ઓળખવાની ત્રિપદી છે.

માતૃકા પદ એટલે વર્ણમાળા-બારાખડી કે કક્કો કે જેના વગર લેખન-વાંચન શક્ય ન હોય. એક પ્રકારના ગૂઢ શક્તિવાળા અક્ષર, જેમાં ગૂઢાર્થ સમાયો હોય એવા પદ. એટલે કે જે પ્રકારે સમસ્ત શાસ્ત્રોની રચનાનો આધાર માતૃકાપદ અર્થાત્ ‘અ’કાર આદિ વર્ણાક્ષર છે એ રીતે સમસ્ત તત્ત્વમીમાંસોનો આધાર માતૃકાનુયોગથી ઓળખાતી ત્રિપદી છે. એ ત્રિપદી એટલે ‘ઉપનેઈ વા-વિગમેઈ વા-ધ્રુવેઈ વા’ આ ત્રિપદી સાંભળતાં જ નજર સામે એક દૃશ્ય તરવરવા માંડે છે જે આ પ્રમાણે છે-

મધ્ય પાવાપુરીના દર્શનીય, શોભનીય, રમણીય પરિસરમાં ધનાઢ્ય સૌમિલ નામે બ્રાહ્મણ વિરાટ યજ્ઞ કરાવી રહ્યા હતા. તે યજ્ઞમાં ભારતભરના પ્રકાંડ પંડિત, ચૌદ વિદ્યાના જાણકાર, ઉચ્ચ

કોટિના ક્રિયાકાંડી અને વેદ-ઉપનિષદ આદિ સર્વશાસ્ત્રોમાં પારંગત ઈન્દ્રભૂતિ આદિ અગિયાર વિદ્વાન આચાર્યો પોતાના શિષ્યો સાથે ઉપસ્થિત હતા ત્યારે ગગનમાંથી દેવોનું આગમન થયું. દેવોને આવતા જોઈને ઈન્દ્રભૂતિના રોમેરોમ હર્ષોલ્લાસ વ્યાપી ગયો. અને મનોમન વિચાર કરવા લાગ્યા કે ‘હું કેવો મહાન છું કે હજી મેં યજ્ઞની શરૂઆત જ કરી છે અને દેવો હાજર! ખરેખર હું ભાગ્યશાળી છું. મારા યજ્ઞની પ્રસિદ્ધિ દેવલોક સુધી પહોંચી ગઈ છે.’ અરે! આ શું? દેવો અહીં યજ્ઞમંડપમાં આવ્યા વિના જ આમ ક્યાં ફંટાયા? ચાલ જઈને જોઉં તો ખરો દેવો કોની પાસે ગયા? શું મારા કરતાં પણ વધારે જ્ઞાની કોઈ છે? એની પાસે દેવો ગયા છે? જઈને તેમની સાથે શાસ્ત્રાર્થ કરીને તેમને પરાજિત કરું. મારી સામે કેટલા ટકી શકે છે? તે જોઉં. એમ વિચારીને દેવો જ્યાં ગયા હતા ત્યાં પહોંચ્યા તો ભગવાન મહાવીરનું સ્વરૂપ જોઈને અવાક્ બની ગયા. ભગવાને એમના નામનું સંબોધન કર્યું ત્યાં વળી અંદર રહેલો અહંકાર જાગૃત થયો. જોયું હું કેટલો પ્રસિદ્ધ છું. પરંતુ ભગવાને એમની આત્માના અસ્તિત્વ સંબંધી શંકાનું સમાધાન કર્યું. જે શંકા પોતાના સિવાય કોઈને જ ખબર નહોતી એ સાંભળતાં જ અહંકારનું ચોસલું ઓગળી ગયું ને ભગવાનની સર્વજ્ઞતાની પ્રતીતિ થઈ જતાં ભગવાનને સમર્પિત થઈ ગયા. એ જ રીતે એમની સાથે જ એમના ૫૦૦ શિષ્યો પણ ભગવાનને સમર્પિત થઈ ગયા. એ જ રીતે બાકીના પ્રમુખ વિદ્વાન આચાર્યો પણ પોતપોતાની શંકાનું સમાધાન થતાં જ પોતાના શિષ્યો સહિત ભગવાન પાસે પ્રવર્જિત થયા.

ત્યારપછી આઘ ગણધર ઈન્દ્રભૂતિએ ભગવંતને પ્રદક્ષિણા સહ નમસ્કાર કરીને પૂછ્યું, હે ભગવંત ‘કિં તત્તમ્’ તત્ત્વ શું છે? ત્યારે ભગવંત કહે છે ઉપનૈઘ વા

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’નો એપ્રિલ

મહાવીર જન્મકલ્યાણક

વિશિષ્ટ અંક : મહાવીર સ્તવનો

એપ્રિલ-૨૦૧૩ના મહાવીર જન્મ કલ્યાણકના દિવસ નિમિત્તે ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’નો અંક ‘મહાવીર સ્તવનો’ શીર્ષકથી વિશિષ્ટ અંક તરીકે પ્રકાશિત થશે.

આ વિશિષ્ટ અંકનું સંપાદન પ્રસિદ્ધ જૈન વિદ્વૃષ્ઠી ડૉ. કલા શાહ કરશે.

આ અંકમાં મહાવીર ભગવાનના જીવન વિશે ૧૭મી સદીથી વર્તમાન સમય સુધી રચાયેલા ખાસ સ્તવનો વિવિધ વિદ્વાનોની કલમે એમની વિદ્વતાભરી વિવેચના અને અર્થ સાથે પ્રસ્તુત થશે.

આ અંકની કિંમત રૂ. ૪૦ રહેશે.

પ્રભાવના અથવા ભેટ માટે આ અંકો પ્રાપ્ત કરવા જિજ્ઞાસુઓએ પોતાનો ઓર્ડર સંઘમાં લખાવવો. ૦૨૨-૨૩૮૨૦૨૯૬.

૧૦૦ અંક કે એથી વધુ અંક લેનારને ભેટકર્તા તરફથી મૂકાતી અર્પણ પત્રિકા છાપી અપાશે. તેમજ એ મહાનુભાવના સૂચન મુજબ એમણે આપેલ સરનામા પ્રમાણે અમે પોસ્ટ પણ કરી આપીશું.

આપનો ઓર્ડર તુરંત જ લખાવવા વિનંતિ.

(ઉત્પન્ન થાય છે) વિગ્નેહ વા (નાશ પામે છે) ધ્રુવેહ વા (સ્થિર રહે છે) આ ત્રણ પદો આપ્યા એનું જ નામ ‘ત્રિપદી’.

આ ત્રિપદીની પ્રરૂપણા સર્વ તીર્થંકરો માટે સમાન જ હોય છે. જિનેશ્વર ભગવંતો ધનઘાતી કર્મોનો ક્ષય કરીને સર્વજ્ઞ-સર્વદર્શી બને છે ત્યારે જગતના સર્વ પદાર્થોને દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી સંપૂર્ણપણે જાણે દેખે છે. ત્યારબાદ ધર્મદેશના આપતી વખતે તેમના પ્રથમ શિષ્યોને (ગણધરોને) તેઓશ્રી તત્ત્વનું આ જ સ્વરૂપ સમજાવે છે. અને તેના દ્વારા એકાંત અનિત્યપણાની (ક્ષણિકપણાની) અને એકાંત નિત્યપણાની તેઓની બુદ્ધિને દૂર કરીને નિત્યાનિત્ય ઈત્યાદિ અનેકાંતમય પદાર્થોનું સ્વરૂપ તેઓની બુદ્ધિમાં સ્થિર કરવા માટે કહે છે. ઉપગ્રેહ વા-જગતના પદાર્થો પ્રતિ સમય નવા નવા પર્યાયો સ્વરૂપે ઉત્પન્ન થાય પણ છે. વિગમેહ વા-પ્રતિ સમયે જૂના જૂના પર્યાય રૂપે વ્યય (નાશ) પણ પામે છે અને ધ્રુવેહ વા-દ્રવ્ય સ્વરૂપે ધ્રુવ (સ્થિર) પણ રહે છે. અર્થાત્ તત્ત્વની પર્યાય ઉત્પન્ન-વ્યય (નાશ) થાય છતાં મૂળ તત્ત્વ એમનું એમ રહે. એ નાશ પણ ન પામે અને બીજા રૂપે પરિવર્તન પણ ન થાય.

આમ કહેવાનું કારણ એ છે કે જગતમાં મુખ્યત્વે ‘સત્’ના સ્વરૂપ વિષે ભિન્ન ભિન્ન દર્શનોના ભિન્ન ભિન્ન મત છે. કોઈ દર્શન સંપૂર્ણ સત્ પદાર્થને એકાંત અનિત્ય-નાશવંત ક્ષણિક માને છે. પ્રતિ સમયે પદાર્થ કે આત્મા નષ્ટ પામે છે ત્યારે પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે જો પદાર્થ માત્ર નાશ જ પામ્યા કરે છે તો સામે દેખાઈ રહેલું સ્વરૂપ શું છે? અથવા તો આત્માને નાશવંત અનિત્ય માનીએ તો તમે જે વ્યક્તિને પૈસા આપ્યા તે વ્યક્તિ નાશ પામી ગઈ પછી આવેલી બીજી વ્યક્તિ છે. તો એ વ્યક્તિ પૈસા આપવા બંધાયેલી નથી. પણ વ્યવહારમાં એવું જોવાતું નથી. તમે જેને પૈસા આપ્યા હતા એ જ તમને પૈસા પાછા આપે છે તો પછી એકાંત અનિત્ય કેવી રીતે સિદ્ધ થાય? માટે જરૂર કોઈક એવું તત્ત્વ છે જે ધ્રુવ છે, સ્થિર છે જેને કારણે વ્યવહાર ચાલે છે. જેને આપણે નિત્ય કહી શકીએ.

કોઈ દર્શન સંપૂર્ણ સત્ પદાર્થોને એકાંત નિત્ય કે કૂટસ્થ (જેમાં ફેરફારનો બિલકુલ અવકાશ ન હોય) નિત્ય માને છે. પદાર્થ કે આત્મા કૂટસ્થ નિત્ય હોય એમાં કોઈ જ ફેરફાર ન થાય તો જન્મ-મરણ કેવી રીતે થાય? જ્યારે વ્યવહારમાં તો જન્મ મરણ દેખાય છે. આત્મા એક ગતિમાંથી બીજી ગતિમાં ગમન કરતો અનુભવાય છે; માટે કોઈક એવું તત્ત્વ છે જેને અનિત્ય કહી શકાય.

વળી કોઈ દર્શન અનેક સત્ પદાર્થોમાંથી પરમાણુ, કાળ, આત્મા આદિ કેટલાંક ‘સત્’ તત્ત્વોને કૂટસ્થ નિત્ય અને ઘટ, વસ્ત્ર આદિ કેટલાક ‘સત્’ને માત્ર અનિત્ય (ઉત્પાદ-વ્યયશીલ) માને છે. ત્યાં પણ ઉપર પ્રમાણેના પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થાય છે.

જ્યારે જેન દર્શન (તત્ત્વને) ‘સત્’ને પરિણામી નિત્ય માને છે. અર્થાત્ પર્યાય અપેક્ષાથી ‘સત્’ તત્ત્વ અનિત્ય છે અને દ્રવ્યની અપેક્ષાથી

નિત્ય છે. અર્થાત્ પદાર્થ પરિવર્તન પામવા છતાં પણ નાશ પામતો નથી. આમ ‘સત્’નું સંપૂર્ણ રહસ્ય સમજાવવા માટે ભગવંતો ત્રિપદીની પ્રરૂપણા કરે છે.

ગૌતમસ્વામી આદિ ગણધરો માટે તો આ ત્રિપદી એક કમ્પ્યુટરના કમાન્ડ જેવી બની ગઈ. કમ્પ્યુટરમાં બધો ડેટા ભરેલો હોય છે તે અંગ્રેજીમાં હોય છે. તે એક કમાન્ડથી બીજી જે ભાષામાં જોઈએ તે ભાષામાં તરત જ બદલાઈ જાય તેમ આ ત્રિપદી મળતાં જ તેમનું સર્વ વેદ વેદાંગનું જ્ઞાન ચૌદ પૂર્વના જ્ઞાનમાં ફેરવાઈ ગયું. અથવા તો જેમ કોઈ બહારગામથી આવેલી વ્યક્તિને રેલ્વે-રૂટના નકશા દ્વારા સેન્ટ્રલ લાઈનના સી.એસ.ટી.થી થાણા સુધીના અને વેસ્ટર્ન લાઈનના ચર્ચગેટથી બોરીવલી સુધીના સ્ટેશનોની કમશ: માહિતી છે. બંને લાઈનમાં દાદર સ્ટેશન આવે છે તે પણ ખબર છે. એ વ્યક્તિ થાણાથી બોરીવલી જવા નીકળે છે. દાદર સ્ટેશન આવતા ઊતરી જાય છે. દાદર સ્ટેશનના સેન્ટ્રલ લાઈનના છ પ્લેટફોર્મ પર વારાફરતી જાય છે પણ બોરીવલીની ટ્રેન મળતી નથી ત્યારે કોઈને પૂછવાથી તેને માહિતી મળે છે કે આવા જ છ પ્લેટફોર્મ વેસ્ટર્ન લાઈનમાં છે ત્યાંથી તને બોરીવલીની ટ્રેન મળશે. આ માહિતી મળતાં જ એ નિર્ધારિત સ્થળે પહોંચે છે.

એવી જ રીતે ગણધરોને સત્ય સમજાતાં વેત જ ચૌદપૂર્વનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. ચૌદ પૂર્વનું જ્ઞાન એટલે કેટલું? ૫૦૦ ધનુષ્યની અવગાહના (ઊંચાઈ)વાળો અંબાડી સહિતનો હાથી સમાઈ જાય એટલો ઊંડો એટલે કે લગભગ ૩૦૦૦ ફૂટની ઊંડાઈવાળો ચોરસ ખાડો હોય તેને સૂકી શાહીથી પૂરેપૂરો ભરી દીધો હોય તેટલી શાહીથી જેટલું લખી શકાય તેટલું એક પૂર્વનું જ્ઞાન થાય. એક કિલો સૂકી શાહીમાંથી આશરે ૧૦૦ લીટર જેટલું શાહીનું પ્રવાહી બને. એક લીટરથી અંદાજિત ૨૦૦૦ પાના લખી શકાય તો આટલી ટનબંધ શાહીથી કેટલું લખી શકાય એ આપણી કલ્પના બહારની વાત છે.

આમ એક હસ્તિ પ્રમાણ શાહીથી લખાય એટલું પહેલાં પૂર્વનું જ્ઞાન થાય પછી બીજા પૂર્વનું જ્ઞાન બે હસ્તિ પ્રમાણ શાહીથી લખાય એટલું હોય, ત્રીજાનું ચાર હસ્તિ પ્રમાણ એમ કમશ: બમણું કરતાં કરતાં ચૌદમા પૂર્વનું જ્ઞાન ૮૧૮૨ હસ્તિ પ્રમાણ શાહીથી લખાય એટલું થાય. અને ચૌદ પૂર્વનું કુલ જ્ઞાન ૧૬૩૮૩ હસ્તિ પ્રમાણ શાહીથી લખાય એટલું થાય. તેમાં ૩૨ અક્ષર પ્રમાણે એક શ્લોક એવા કરોડો શ્લોકે એક પદ થાય એવા લાખો પદ ચૌદ પૂર્વમાં હોય છે. જો કે એટલું જ્ઞાન લખાયું નથી કે લખી શકાય નહિ. માત્ર ક્ષયોપશમનો વિષય છે. તેથી કહી શકાય કે ઈન્દ્રભૂતિ આદિ ગણધર ભગવંતોનો એવો ક્ષયોપશમ થઈ જાય છે કે પ્રભુ મહાવીરે ત્રિપદી આપી કે એમને ૧૪ પૂર્વનું જ્ઞાન થઈ જાય છે. જેમ કે કોઈ એક કાપડનો જાણકાર વેપારી હોય તેને સુતરાઉ કાપડનું સેમ્પલ આપવામાં આવે તો તેને જોતાં જ તેને ખ્યાલ આવે કે આ કાપડ અમદાવાદનું છે કે ઓરિસ્સાનું?

બનારસનું છે કે મદુરાઈનું. આ કાપડને ધોવાથી તે ચઢી જશે તે ઢીલું થશે, એનો રંગ કાચો છે કે પાકો છે. એને ઈસ્ત્રીની જરૂર પડશે કે નહિ, એને સ્ટાર્ચની જરૂર પડશે કે નહિ, એ ટકાઉ છે કે નહિ, એ હેન્ડવોશ છે કે ડ્રાયક્લિનિંગ. આ સમગ્ર પાસાંની સમજ કાપડને જોતાં જ પડી જાય છે એ એના ક્ષયોપશમને આભારી છે. એવી સમજ બીજા વેપારીને ન પણ પડે એ એના મંદ ક્ષયોપશમને આભારી છે.

એ જ રીતે ગૌતમ આદિ ગણધરોનો ક્ષયોપશમ એટલો તીવ્ર હોય છે કે જેને કારણે આ ત્રિપદી સાંભળતાં જ જગતમાં રહેલાં સમસ્ત દ્રવ્યોનું સ્વરૂપ સમજાઈ જાય છે. સમસ્ત તત્ત્વમીમાંસાનો આધાર આ ત્રિપદી છે. ઉત્પાદ અને નાશ પર્યાય પરિવર્તનના સૂચક છે, જ્યારે ધ્રુવ અપરિવર્તન અને સ્થિરતાનું સૂચક છે. ‘શ્રી ભગવતી સૂત્ર’માં ફરમાવ્યું છે કે-‘અથિરે પલોદ્વઙ્થિરે નો પલોદ્વઙ્થિરે’ અર્થાત્ વસ્તુના અસ્થિર અંશનું પરિવર્તન થાય છે અને સ્થિર અંશનું પરિવર્તન થતું નથી. અહીં એ જાણવું જોઈએ કે જડ અથવા ચેતન કોઈપણ દ્રવ્યનો સર્વથા ઉત્પાદ યા સર્વથા વિનાશ નથી થતો. માત્ર પરિવર્તન થાય છે. જેમ કે તળાવનું પાણી તીવ્ર ગરમીમાં સૂકાઈ જાય છે એનું તાત્પર્ય એ નથી કે તળાવનું પાણી સર્વથા નષ્ટ થઈ ગયું. પરંતુ પાણીના રૂપમાં પરિણત પુદ્ગલો બાષ્પરૂપે પરિવર્તન થઈ ગયા અને બીજા શબ્દોમાં એમ કહી શકાય કે પાણીનો નાશ ને બાષ્પનો ઉત્પાદ. એ જ બાષ્પ વાદળા રૂપે બંધાઈને પાછા વરસાદ રૂપે પાણીમાં પરવર્તિત થઈ જાય છે. આપણે જેને વસ્તુનો ઉત્પાદ અને નાશ કહીએ છીએ તે વસ્તુનું રૂપાંતરમાં પરિણમન માત્ર છે.

વિજ્ઞાનના નિયમ પ્રમાણે દરેક પદાર્થમાં પોટેન્શિયલ (Potential) અને કાર્કીનેટિક (Kinetic) Energy હોય છે તેમાં માત્ર રૂપાંતર થાય છે. આને ફિઝિક્સ (પદાર્થ વિજ્ઞાન) લો ઓફ કોન્ઝર્વેશન ઓફ એનર્જી કહે છે.

The Law of Conservation of Energy is that Energy which cannot be created or destroyed, but it can be transformed from

one form to another.

અર્થાત્ શક્તિ ધ્રુવ (અખંડ રહે છે) છે. શક્તિનો ઉત્પાદ થતો નથી કે શક્તિનો વ્યય (નાશ) થતો નથી પરંતુ તે એક રૂપમાંથી બીજા રૂપમાં પરિવર્તન પામ્યા કરે છે. આમ વિજ્ઞાન પણ શક્તિના સંદર્ભમાં ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રોવ્યને માને છે. જ્યારે જૈનદર્શન સમગ્ર દ્રવ્ય માટે આ પ્રમાણે જ માને છે. દ્રવ્ય નિત્ય છે માત્ર તેની અવસ્થા બદલાય છે.

જૈન દર્શનની પરિભાષામાં આ ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રોવ્યની સમન્વિત અવસ્થાને દ્રવ્ય કહેવાય છે.

જૈનદર્શન અનુસાર જગતમાં રહેલા જેટલા દ્રવ્યો છે એની સંખ્યામાં કોઈપણ પ્રકારની વધઘટ થતી નથી. માત્ર એના આકારમાં કે પર્યાયમાં પરિવર્તન થયા કરે છે. જેવી રીતે કેલ્સિડોસ્કોપની અંદર જેટલા કાંચના ટુકડા નાંખવામાં આવ્યા હોય એ ટુકડાની સંખ્યામાં વધઘટ ન થાય, પરંતુ એટલા જ ટુકડામાંથી આપણને ભિન્ન ભિન્ન આકારો કે આકૃતિઓ જોવા મળે છે એવી જ રીતે દ્રવ્યની સંખ્યામાં વધઘટ થતી નથી.

દ્રવ્યનું સ્વરૂપ-ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થાઓમાં પરિવર્તિત થવા છતાં પણ જેનું મૌલિક સ્વરૂપ તેમજ ક્ષમતા ક્ષીણ થતી નથી તે દ્રવ્ય છે.

દાર્શનિક પરિભાષામાં જેમાં ગુણ અને પર્યાય હોય તે દ્રવ્ય છે.

દ્રવ્યનો વ્યુત્પત્તિજન્ય અર્થ આ પ્રમાણે છે- અદ્રુવત્, દ્રવતિ, દ્રોષ્યતિ તાંસ્તાન્, પર્યાયાન્ ઇતિ દ્રવ્યમ્’-જે ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થાઓને પ્રાપ્ત થયું છે, થઈ રહ્યું છે અને થશે તે દ્રવ્ય છે. પ્રત્યેક દ્રવ્યમાં બે પ્રકારના ધર્મ હોય છે. એક સહભાવી ધર્મ એટલે ગુણ. જે દ્રવ્યમાં નિત્ય એટલે કે સદાય હોય જ છે. બીજો ક્રમભાવી ધર્મ એટલે પર્યાય જે પરિવર્તનશીલ હોય છે.

ગુણો દ્રવ્યમાં જ્યારે પૂછો ત્યારે હોય જ છે. દરેક દ્રવ્યમાં અનંત અનંત ગુણો હોય છે. ગુણોનો એકબીજા સાથે અવિનાભાવી સંબંધ છે એટલે કે જ્યાં એક ગુણ હોય ત્યાં તે દ્રવ્યના બીજા બધા ગુણો પણ હોય ને હોય જ. દા. ત. ગોળમાં મીઠાશ છે અને એનો વર્ણ લાલ છે એની વિશિષ્ટ ગંધ છે. એનો ખરબચડો

ભગવાન મહાવીરના જન્મકલ્યાણક દિવસ નિમિત્તે

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ

પ્રસ્તુત કરે છે

જૈન ધર્મના વિશ્વ પ્રચારક ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈની
પ્રભાવક વાણી દ્વારા

11 શ્રી નૈમ રાજુલ કથા 11

એપ્રિલ

તા. ૨૨ સોમ, ૨૩ મંગળ, ૨૪ બુધવાર ૨૦૧૩

સમય : સાંજે ૭ થી ૯

સ્થળ : ભારતીય વિદ્યા ભવન-ચોપાટી-મુંબઈ.

પ્રવેશ માટે અત્યારથી જ સંસ્થાના કાર્યાલયમાં

આપતું નામ નોંધાવો-૨૩૮૨૦૨૯૬

સૌજન્યદાતા માટે વિનંતિ

એક, બે, અથવા ત્રણે દિવસ માટે સૌજન્યદાતા આવકાર્ય

ધનનો સદ્ઉપયોગ કરી જ્ઞાન કર્મનું

પુણ્ય પ્રાપ્ત કરવા ગુણીજનોને વિનંતિ.

વિચારદાન શ્રેષ્ઠ દાન છે.

કે લીસો કે કોઈ પણ સ્પર્શ છે. આમ ગોળ એ પુદ્ગલનો એક ભાગ છે તો એમાં પુદ્ગલના વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ આદિ ગુણ હોવાના જ જે આપણને અનુભવાય પણ છે. જે દ્રવ્યના જે ગુણો છે તે એનાથી છૂટાં પણ નથી પડતા અને નવા ગુણો એમાં ઉમેરાતા પણ નથી. આ ગુણો એક પરમાણુમાં પણ એટલા જ હોય, બે પરમાણુ મળીને બનેલ દ્વિપ્રદેશી સ્કંધમાં પણ એટલા જ હોય. એ રીતે ત્રણ પ્રદેશી, ચાર પ્રદેશી...યાવત્ અનંદ પ્રદેશો મળીને બનેલા સ્કંધ (જથ્થો)માં પણ એટલાં જ હોય.

એ જ રીતે જીવમાં પણ જ્ઞાન-દર્શન આદિ અનંત ગુણો છે. સિદ્ધમાં જેટલા ગુણો છે એટલા જ ગુણો મારામાં-તમારામાં- એકેન્દ્રિયથી માંડીને પંચેન્દ્રિયમાં અર્થાત્ બધા જીવોમાં છે. એમ દરેક દ્રવ્યમાં પોતપોતાના ગુણો રહેલાં છે.

આ બે પ્રકારના છે. સાધારણ અને અસાધારણ. સાધારણ એટલે જે બધા દ્રવ્યોમાં જોવા મળે. અસાધારણ જે બીજા દ્રવ્યોમાં જોવા ન મળે. સાધારણ ગુણોથી સંપૂર્ણ દ્રવ્યોની સિદ્ધિ થાય છે જ્યારે અસાધારણ ગુણો જે દ્રવ્યના હોય તે દ્રવ્યની સિદ્ધિ કરે છે. સાધારણ ગુણો પણ અનંત છે. પણ નીચેના છ ગુણો મુખ્ય છે જેનાથી દ્રવ્યના સામાન્ય સ્વરૂપ સ્પષ્ટ થાય છે.

(૧) અસ્તિત્વ-સત્ તત્ત્વ જે શક્તિને કારણે દ્રવ્યનો કદી નાશ ન થાય, દ્રવ્યનું સદાય હોવાપણું. દા.ત. આત્મા ગઈકાલે હતો, આજે છે અને કાલે પણ હશે. આમ દ્રવ્ય અનાદિ અનંત છે. દ્રવ્યની સત્તા એટલે અસ્તિત્વ શાશ્વત છે. કાયમ છે. દ્રવ્યોની નવી ઉત્પત્તિ પણ નથી થતી કે દ્રવ્યોનો વિનાશ પણ નથી થતો. આ સત્ ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રોવ્ય યુક્ત છે.

(૨) વસ્તુત્વ-જે શક્તિના કારણે દ્રવ્યમાં અર્થ ક્રિયા હોય તે. દરેક દ્રવ્યમાં પોતાની ક્રિયા પોતાથી કરવાની શક્તિ હોય છે તેને વસ્તુત્વ ગુણ કહે છે. દ્રવ્ય પોતાના ગુણ પર્યાયમાં વસે છે માટે દ્રવ્ય ‘વસ્તુ’ તરીકે પણ ઓળખાય છે. દ્રવ્યમાં થતું પ્રતિસમય કાર્ય પરિણમન વસ્તુત્વને કારણે છે. દરેક દ્રવ્યમાં તેની ઉત્પાદ-વ્યયરૂપ પ્રયોજનભૂત ક્રિયા ચાલુ છે. દરેક પોતાની ક્રિયામાં સ્વતંત્ર છે.

(૩) પ્રમેયત્વ-જે શક્તિના કારણે દ્રવ્ય સદાય એકસરખા ન રહે અર્થાત્ એની અવસ્થા સતત બદલાયા કરે, જેનો પર્યાય હંમેશાં બદલાતો રહે તે. જેમ કે બાળક જન્મ પછી ક્રમશઃ વૃદ્ધિ પામે છે. રોગી નિરોગી બને છે. કાચું ટામેટું લીલામાંથી લાલ બને છે વગેરે. આમ દ્રવ્યત્વને કારણે દરેકમાં પરિણમન થાય છે.

(૪) પમેયત્વ-જે શક્તિના કારણે દ્રવ્ય કોઈ ને કોઈ જ્ઞાનનો વિષય બને. જગતની એક પણ વસ્તુ એવી નથી કે જ્ઞાનમાં જણાય નહિ. પાંચ પ્રકારના જ્ઞાનમાંથી કોઈ પણ એકાદ જ્ઞાનમાં જણાય.

(૫) અગુરુલઘુત્વ-જે શક્તિના કારણે એક દ્રવ્ય બીજા રૂપે ન પરિણમે તેમજ એક દ્રવ્યના અનંત ગુણ વિખરાઈને જુદા જુદા ન થઈ

જાય તે. અનાદિકાળથી અનંત દ્રવ્યો અસ્તિત્વમાં છે તેમાંથી પ્રત્યેક દ્રવ્યનું સ્વરૂપ જેવું છે તેવું આજ પર્યંત ટકી રહ્યું છે ને કાયમ ટકશે એ આ ગુણને કારણે.

(૬) પ્રદેશત્વ-જે શક્તિના કારણે દ્રવ્યનો અવશ્ય કોઈ ને કોઈ આકાર હોય. અર્થાત્ જે દ્રવ્ય જેટલા ક્ષેત્રમાં વ્યાપીને રહે છે તેટલા જ ક્ષેત્રમાં રહેવાપણું તે પ્રદેશત્વ ગુણ છે. સંસારાવસ્થામાં જીવનો આકાર એને પ્રાપ્ત થયેલ શરીરવત્ હોવા છતાં તે પ્રદેશત્વ ગુણને કારણે જ બને છે.

આમ આ છ ગુણ છ એ છ દ્રવ્યમાં હોય જ માટે સાધારણ ગુણ કહે છે. આ ઉપરાંત દરેક દ્રવ્યમાં એના વિશેષ ગુણો પણ અનેક હોય છે. જેમ કે (૧) જીવાસ્તિકાયમાં જ્ઞાન-દર્શન-સુખ-વીર્ય આદિ છે. (૨) પુદ્ગલાસ્તિકાયમાં વર્ણ-ગંધ-રસ-સ્પર્શ આદિ છે. (૩) ધર્માસ્તિકાયમાં ગતિ સહાયક ગુણ છે જે પદાર્થોને ચાલવામાં સહાય કરે છે. જેને આજનું વિજ્ઞાન ‘ઈથર’ કહે છે. (૪) અધર્માસ્તિકાયમાં સ્થિતિ સહાયક ગુણ છે જે પદાર્થોને સ્થિર રહેવું હોય તો સ્થિર રહેવામાં સહાય કરે છે. જેને ‘એન્ટી ઈથર’ કહેવાય. (૫) આકાશાસ્તિકાય જે પદાર્થોને જગ્યા આપવાનું-અવગાહનાદાન આપવાનું કાર્ય કરે છે જેને ‘સ્પેસ’ કહેવાય છે. કાળ-દ્રવ્ય-વર્તના લક્ષણ નવાને જૂના કરવાનું-નાના ને મોટા બતાવવાનું કાર્ય કરે છે જેને ‘ટાઈમ’ કહેવામાં આવે છે. આમ આ છ એ દ્રવ્યોના વિશેષ ગુણો રહેલા છે. આમ આ ગુણો દ્રવ્યોના સહભાવી ધર્મ છે તો પર્યાય ક્રમભાવી ધર્મ છે. ગણો ધ્રોવ્ય હોય છે જ્યારે પર્યાય ઉત્પાદ-વ્યય વાળો હોય છે. પરિણમન-પરિવર્તનશીલ હોય છે. બીજા શબ્દોમાં પર્યાયનો અર્થ છે પ્રત્યેક સમયમાં થવાવાળું પરિવર્તન.

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં પર્યાયનું સ્વરૂપ બતાવતાં કહ્યું છે કે- લક્ષણં પજ્જવાણં તુ ઉભઓ અસ્સિયા ભવે. પર્યાય-દ્રવ્ય અને ગુણ બંનેને આશ્રિત હોય છે. દ્રવ્યનું જગત સીમિત છે. પર્યાયનું જગત વિસ્તૃત છે. આપણને દ્રવ્યનો જે બોધ થાય છે તે પર્યાયથી જ થાય છે. આત્માનો બોધ મનુષ્ય-તિર્યંચ આદિ પર્યાયોને જાણવાથી જ થાય છે. આમ પર્યાયમાં વિવિધ ભેદ હોવા છતાં દ્રવ્ય અભેદ છે તેની પ્રતીતિ થાય છે.

પર્યાય શબ્દની વ્યુત્પત્તિ કરતાં ધવલાકાર વીરસેને લખ્યું છે કે - ‘પરિસમન્તાત્ આયઃ પર્યાયઃ’ જે બધી તરફથી ભેદને પ્રાપ્ત કરે તેને પર્યાય કહેવાય અથવા જે સ્વભાવ અને વિભાવ રૂપમાં પરિણમન થાય તેને પર્યાય કહે છે.

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં પર્યાયના છ લક્ષણ બતાવ્યા છે-

एगत्तं च पुहत्तं च संखा संठाणमेव च।

संजोगा य विभागा य पज्जवाणं च लक्खवणम् ।।’

એકત્વ, પૃથક્ત્વ, સંખ્યા, સંસ્થાન, સંયોગ અને વિભાગ એ પર્યાયના લક્ષણ છે.

(૧) એકત્વ-પર્યાયનું એક લક્ષણ છે. સ્કંધ (જથ્થા)માં અનેક પરમાણુઓ છે એ અલગ અલગ પરમાણુઓમાં એકત્વની અનુભૂતિ કરાવવી. દા. ત. ઘડો અનેક પરમાણુઓ એકત્ર થવાથી બનેલો છે છતાં આપણને એક જ પદાર્થ ઘડાની અનુભૂતિ થાય છે.

(૨) પૃથક્ત્વ-સંયુક્ત પદાર્થોમાં ભેદજ્ઞાન કરાવવાનું કામ પણ પર્યાયનું છે. બધાનો આત્મા એક જ સરખો છે. બધામાં ગુણો પણ સરખાં જ છે. છતાં આ મનુષ્ય-તિર્યંચ એમ અનુભૂતિ તો થાય જ છે. એક જ સરખા દેખાતા મનુષ્યોમાં પણ આ આનાથી પૃથક્ (ભિન્ન) છે એવી પણ અનુભૂતિ થાય છે. જે પૃથક્ત્વ પર્યાયને કારણે થાય છે.

(૩) સંખ્યા-દ્રવ્ય એક સરખું જ હોય છતાં એક-બેત્રણ-સંખ્યાત્-અસંખ્યાત્-અનંત આદિની અનુભૂતિ થાય છે. સિદ્ધોનું જીવદ્રવ્ય એક જ સરખું છે. છતાં અનંતની અનુભૂતિ થાય છે.

(૪) સંસ્થાન-દ્રવ્યોને પર્યાયને કારણે જ ગોળ, ચોરસ, ત્રિકોણ આદિ સંસ્થાન (આકાર)ની પ્રાપ્તિ થાય છે. પર્યાય ન હોત તો આકાર પણ ન હોત.

(૫) સંયોગ-બે અથવા બે થી વધુ વસ્તુના સંયોગની અનુભૂતિ પણ પર્યાયથી થાય છે.

(૬) વિભાગ-આ આનાથી વિભક્ત છે. મનુષ્યમાં આ મનુષ્ય છે અને આ મનુષ્યાણી છે એવા વિભાગ પર્યાય જ કરાવે છે.

આમ આ છ લક્ષણ દ્વારા પર્યાયનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ થાય છે. એ પર્યાયના મુખ્ય બે પ્રકાર છે. અર્થ પર્યાય અને વ્યંજન પર્યાય.

(૧) અર્થ પર્યાય-સૂક્ષ્મો વર્તમાનવર્ત્યર્થપરિણામઃ અર્થપર્યાયઃ’ દ્રવ્યમાં થવાવાળા સૂક્ષ્મ અને વર્તમાનકાલિક પરિણામનને અર્થપર્યાય કહે છે. તે દ્રવ્યનું અંતર્ભૂત પરિણામન છે. ભૂત-ભવિષ્યથી પર, માત્ર એક સમયનું સંજ્ઞા-સંજ્ઞીથી રહિત પરિણામન છે. આ દ્રવ્યનું માત્ર સ્વભાવ અવસ્થામાં થનારું પરિવર્તન છે. સ્વભાવ એટલે પોતાના ભાવમાં જ રહેવાવાળું બીજા કોઈ (પર દ્રવ્ય)ની અસરથી મુક્ત હોય તેવું. એવું કોઈપણ દ્રવ્ય નથી કે જેમાં અર્થપર્યાય ન હોય. અર્થપર્યાયમાં જે પરિવર્તન થાય છે તે વર્તમાનકાલિક એક સમયનું

હોવાને કારણે સૂક્ષ્મ છે તેથી તેની અભિવ્યક્તિ થતી નથી. જો દ્રવ્યમાં પ્રતિક્ષણ પરિવર્તન ન થાય તો પછી લાંબા સમય પછી પણ પરિવર્તન શક્ય નથી. ક્યારેક આપણને એમ લાગે કે આમાં લાંબા ગાળે પરિવર્તન થયું પણ એવું નથી. દા. ત. લીલા રંગનું ટામેટું અઠવાડિયા પછી લાલ રંગનું થયેલું દેખાય તો તે પરિવર્તન એકદમ થયું એમ નથી. પરંતુ લીલાવર્ણનો પર્યાય લાલ વર્ણમાં બદલવાનું કાર્ય પ્રતિક્ષણ, પ્રતિસેકંડ, પ્રતિ મિનિટ, પ્રતિ કલાક, પ્રતિદિન ચાલુ જ હતું તેથી તે લીલામાંથી લાલ થયું.

(૨) વ્યંજન-પર્યાય-‘સ્થૂલઃ કાલાન્તરસ્થાયી શબ્દાનાં સંકેતવિષયો વ્યંજનપર્યાયઃ.’ જે પર્યાય સ્થૂળ હોય, કાલાંતર સુધી સ્થિર રહે, શબ્દોના સંકેતનો વિષય બને તે વ્યંજન પર્યાય છે. દ્રવ્યનું જે પરિણામન વ્યક્ત-અભિવ્યક્ત થઈ શકે તેને વ્યંજન પર્યાય કહેવાય છે. આ અર્થ પર્યાયની અપેક્ષાએ સ્થૂળ અને દીર્ઘકાલિક હોય છે.

જૈનદર્શનની ભાષામાં વ્યંજન પર્યાયનો કાળ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કાળ છે. જેમકે દેવવિમાન-નરકાવાસ મેરૂપર્વત આદિમાં પરિણત પુદ્ગલ સમયે સમયે નાશ પામે છે અને એની જ જગ્યાએ નવા નવા પુદ્ગલો આવી જાય છે જેથી એના આકારમાં કોઈ ફેરફાર દેખાતો નથી એને કારણે દેવવિમાન-નરકાવાસ-મેરૂપર્વત શાશ્વત હોવાની અનુભૂતિ થાય છે. કદાચ એટલે જ મેરૂપર્વત આદિને આદિ અનંત કે શાશ્વત કહેવામાં આવે છે. પરંતુ હકિકતમાં એમાં પણ

પરિવર્તન તો થતું જ હોય છે. આપણા શરીરમાં પણ સમયે સમયે નવા પુદ્ગલો ગ્રહણ થાય છે અને જૂના જૂના પુદ્ગલો વ્યય થાય છે. છતાં તે પરિવર્તન આપણને લાંબા કાળે અનુભવાય છે. જેમકે કોઈ વ્યક્તિ જાડી કે પાતળી થાય તે તરત અનુભવાતું નથી, લાંબે ગાળે અનુભવાય છે; પણ પરિવર્તન તો ચાલુ જ હતું.

વ્યંજન પર્યાય એકાંત અમૂર્ત-અરૂપી એવા ધર્માસ્તિકાય આદિમાં થતો નથી. તે માત્ર મૂર્ત કે વિભાવ અવસ્થાવાળા એટલે કે સંસારી જીવોમાં થાય છે. પુદ્ગલનનો વિભાવ પર્યાય દ્વિપદેશી-ત્રિપદેશી યાવત અનંત પ્રદેશી સ્કંધો છે. એટલે કે ખુરશી, ટેબલ, ઘટ, પટ આદિ પદાર્થોમાં વિભાવ અવસ્થા

પ્રા. ડૉ. કાંતિભાઈ બી. શાહને આગમ પ્રભાવક મુનિરાજ શ્રી પુણ્યવિજયજી સુવર્ણચંદ્રક અર્પણ

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના ૨૦૧૧ના ઑગસ્ટ-સપ્ટેમ્બરના ‘જૈન સાહિત્ય કથા વિશ્વ’ વિશિષ્ટ અંકના માનદ સંપાદક, બહુશ્રુત, મિતભાષી, ‘સહજ સુંદરી કૃત ગુણરત્નાકર છંદ : એની સમીક્ષિત વાચના અને આલોચનાત્મક અભ્યાસ’ જેવો શોધનિબંધ લખી એ વિષયથી પીએચ.ડી.ની ઉપાધિ પ્રાપ્ત કરનાર ઉપરાંત ૨૬ જેટલા અભ્યાસી ગ્રંથોનું સર્જન કરનાર, પ્રાચીન હસ્તપ્રત વિદ્યાના જાણકાર અને આજીવન અધ્યાપક ડૉ. કાંતિભાઈ બી. શાહને તા. ૧૭ ફેબ્રુઆરી, ૨૦૧૩ના અમદાવાદ-વિશ્વકોશ સભાગૃહમાં પૂ. આચાર્ય શ્રી વિજયશીલ ચંદ્રસૂરિજીની પાવન નિશ્રામાં ડૉ. ધીરુભાઈ ઠાકરના વરદ્ હસ્તે ઉપરોક્ત સુવર્ણચંદ્રક અને રૂ. ૫૧ હજારનું પારિતોષિક અર્પણ થયું.

ડૉ. કાંતિભાઈ શાહને ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ અને શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ તરફથી હૃદયપૂર્વક અભિનંદન.

છે. પરંતુ પરમાણુ પુદ્ગલનો શુદ્ધ સ્વભાવ છે એમાં વ્યંજન પર્યાય ન હોય. સંસારી જીવોની મનુષ્ય-તિર્યચ-દેવ-નારકી વગેરે વિભાવસ્થા છે તેમાં વ્યંજન પર્યાય થાય છે તેમ જ મનુષ્યમાં પણ બાળપણ, યૌવન આદિ વ્યંજન પર્યાયનું પરિણામ છે.

હમણાં જ હું લખી રહી છું અને આપ વાંચો છો તે વ્યંજન પર્યાય છે. આ લખાણ પણ ઉત્પાદ છે અને પાનું નષ્ટ થતાં એનો વ્યય છે. આમાંથી તમને જે યાદ રહી ગયું તે ધ્રોવ્ય છે. એવી રીતે વિચારવું, બોલવું, ખાવું, પીવું આદિ ક્રિયાઓમાં ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રોવ્ય રહેલું છે. અને તે વિભાવ પર્યાય છે. પુદ્ગલોનો સંયોગ થાય છે ત્યારે વિચારી શકાય, બોલી શકાય, ખાઈ શકાય આદિ ક્રિયાઓ કરી શકાય. કોઈ પણ ક્ષણ એવી નથી જ્યારે સંસારી જીવો પુદ્ગલોની સહાયતા, પુદ્ગલોના પ્રયોગ વગર વિતાવી શકે. એક રીતે વિચારતા સંસારી આત્મા અને પુદ્ગલ ક્ષીર અને નીરની જેમ એકબીજાથી ઓતપ્રોત છે. આત્મા અને પુદ્ગલ પરસ્પર જોડાયેલા હોવાને કારણે આ શરીર છે, આ જીવ છે એવા પ્રકારના દેશકૃત વિભાગ કરવા સંભવ નથી. બાળપણ, યૌવન આદિ અવસ્થાઓ તથા વર્ષા, ગંધ, રસ આદિ ગુણ વસ્તુતઃ પુદ્ગલ અર્થાત્ શરીરના ધર્મ છે તેથી એ કેવળ પુદ્ગલના જ ધર્મ છે અથવા એમાં જીવની કોઈ અસર નથી એમ કહી ન શકાય. જેમ કે જ્ઞાન, સ્મરણ, સુખ, દુઃખ આદિ જીવગત પર્યાય છે. પણ એના પર પણ પુદ્ગલની અસર દેખાય છે. આમ સંસારી જીવમાં શરીરગત કે જીવગત જે પર્યાયોનો અનુભવ થાય છે તે વિભાવને કારણે છે. જીવ-પુદ્ગલ બંનેના સંયોગોનું પરિણામન છે. આમ સમગ્ર રીતે વિચારતા ખ્યાલ આવે છે કે ધ્રોવ્ય એ દ્રવ્યની નિત્ય અવસ્થા છે. ઉત્પાદ-વ્યય અનિત્ય અવસ્થા છે. બંનેનું સમન્વિત રૂપ નિત્યાનિત્ય (નિત્ય-અનિત્ય) છે અથવા પરિણામી નિત્ય છે. આ સ્વરૂપને બરાબર જાણીએ તો રાગદ્વેષથી મુક્ત થવાય છે.

જેમકે એક રાજા પાસે એક મુકુટ હતો તેને તોડાવીને રાજાએ કુંવરી માટે સરસ મજાનો હાર બનાવડાવ્યો. મુકુટનો વ્યય-નાશ-થવાથી કુંવરને દ્વેષ આવ્યો. દુઃખ થયું જ્યારે હારના ઉત્પાદથી કુંવરીને હાર મળવાથી હર્ષ થયો. પરંતુ રાજાને ખબર હતી કે સોનાનો વ્યય કે ઉત્પાદ નથી થયો પરંતુ દ્રવ્ય તરીકે ધ્રુવ જ માટે એમને રાગ-દ્વેષ ન થયો. તટસ્થ રહ્યા.

એ જ રીતે આપણો પરિવાર આદિ સ્વજનો સાથે સંજોગે ભેગા થયા છીએ. જેને ઉત્પાદ કહી શકાય જેનો સંયોગ છે તેનો વિયોગ પણ છે એ ન્યાયે આપણો વિયોગ પણ થાય છે જે વ્યય છે. આમ સંયોગ-વિયોગ થવા છતાં પણ આત્માનું અસ્તિત્વ કોઈ ને કોઈ સ્વરૂપ ક્યાંક હાજર પણ છે એ ધ્રોવ્ય છે. એ હકીકત સમજાઈ જાય તો રાગદ્વેષ ઓછા થઈ જાય.

આ પ્રમાણે આ વિશ્વમાં પર્યાયની ઘટમાળ ચાલુ જ છે એક પછી એક પર્યાય આવતા જ રહે છે. ક્યારેક સુખના તો ક્યારેક

દુઃખના, ક્યારેક મિત્રતાના તો ક્યારેક શત્રુતાના-એ દરેક અવસ્થામાં સમભાવ રાખીને, જ્ઞાતા-દૃષ્ટા બનીને પર્યાયોને જોયા કરીએ તો જગતમાં થતા કેટલાય ક્લેષો, વાદ-વિવાદો, દુશ્મનાવટ આદિ શમી જાય અને શાંતિનું સામ્રાજ્ય છવાઈ જાય. આ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયમાં થતા ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રોવ્ય રૂપ ત્રિપદીનો સાર છે.

આ ઉપરાંત જીવનના કેટલાય પાસામાં ત્રિપદીનું જ્ઞાન કામ આવે છે; જેમકે કોઈ વ્યક્તિએ ભણવા આદિનો ખૂબ પુરુષાર્થ કર્યો પણ સફળતા ન મળી ત્યારે તે નિરાશ થઈને વિચારે કે મેં આટલો બધો શ્રમ કર્યો પણ કાંઈ ફળ ન મળ્યું ને ક્યારે હતાશામાં આત્મહત્યા સુધી પણ પહોંચી જાય છે. પરંતુ જો તે દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય, ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રોવ્યનું સ્વરૂપ સમજતા હોત તો હતાશામાંથી બચી જાત અને સવળો વિચાર કરત કે પુરુષાર્થ વર્તમાનનો પર્યાય છે. જરૂર આમાં કોઈ બાધક તત્ત્વ છે, જેને કારણે મારું કાર્ય સફળ થતું નથી. અને તે તત્ત્વ અવ્યક્ત પર્યાય હોઈ શકે, સૂક્ષ્મ પર્યાય હોઈ શકે. અતીતનો પર્યાય હોઈ શકે. મારા જીવે જરૂર પૂર્વે આ ફળને અટકાવનાર પર્યાય કર્યા છે તે હવે ઉદયમાં આવ્યા છે. આપણા કર્મ અનુસાર ક્રમબદ્ધ પર્યાયો આવ્યા કરે છે. હમણાં પળને અટકાવનાર પર્યાય ઉદયમાં આવ્યા છે. અર્થાત્ ઉત્પાદ થયો છે. આ પર્યાયનો વ્યય થશે ત્યારે ચોક્કસ ફળ મળશે એવું વિચારતાં જ તે નિરાશાની ગર્તામાંથી બહાર આવી જાત. એવી જ રીતે કોઈને ઓછી મહેનતે મહાફળ મળતું જોઈને વિચાર આવે કે જરૂર એના અતીતનો કોઈ પર્યાય કામ કરી રહ્યો છે. પૂર્વે એણે જે પુરુષાર્થ કર્યો એનું એને ફળ મળી રહ્યું છે. આવી વિચારધારાથી ઈર્ષ્યા-દ્વેષ આદિ દૂર થઈને સમભાવની તેમ જ સમ્યક્જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ પણ થઈ જાય છે.

આમ સમગ્ર બ્રહ્માંડની અંદર ઉત્પાદ-વ્યયની ચક્રધારા ચોતરફ ફરી રહી છે. પરંતુ તેનું મધ્યબિંદુ એક જ જગ્યાએ સ્થિર છે તે જ ધ્રોવ્ય છે. ચક્રમાં બેઠેલાની દૃષ્ટિ બહાર જાય છે એટલે જગતનું સ્વરૂપ વિપરીત ભાસે છે અથવા ચક્કર આવે છે પણ દૃષ્ટિ નાભિ પર સ્થિર કરે તો-કેન્દ્રિત કરે તો ચક્કર પણ નહિ આવે અને જગતના સાચા સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરી શકશે.

ઉપસંહાર :-

‘ઉત્પાદવ્યયધ્રોવ્યયુક્તં સત્’ જે ઉત્પાદ વ્યય અને ધ્રોવ્ય એ ત્રણેથી યુક્ત હોય તે સત્ કહેવાય છે. એ ‘સત્’ (પદાર્થ)નું સ્વરૂપ ભગવંતે પ્રરૂપ્યું અને ગૌતમસ્વામી આદિ ગણધરોને આત્મસાત્ થઈ ગયું. તેમની એકાંત નિત્ય અને એકાંત અનિત્યપણાની જે બુદ્ધિ હતી તે પરિણામી નિત્ય (નિત્ય-અનિત્ય) આદિ અનેકાંત પદાર્થોમાં સ્થિર થઈ ગઈ. તેમ જ વિશિષ્ટ ક્ષયોપશમ થતાં ૧૪ પૂર્વનું જ્ઞાન પણ થઈ ગયું. સત્નું સ્વરૂપ સમજાઈ જતાં તેઓએ દ્વાદશાંગી (૧૨ અંગસૂત્ર)ની રચના કરી. એમાં સૌથી પહેલું અંગ ‘આચારાંગ સૂત્ર’ છે. જેમાં આત્માની પ્રરૂપણા સહ સાધક જીવે કેવા આચાર પાળવા જોઈએ તેનું વર્ણન છે. કોઈપણ ધર્મમાં આચાર અને વિચાર બંનેનું સ્થાન હોય છે. એ ધર્મરથના

પૈડા છે. એકલા આચાર કે એકલા વિચારથી રથ ન ચાલે. વિચાર વગરનો આચાર પાંગળો છે તો આચાર વગરનો વિચાર લાચાર છે. બંનેના સમન્વયથી જ ધર્મરથ આગળ સરકે છે.

સમ્યક્દર્શન અને સમ્યક્જ્ઞાન એ વિચાર છે તેમજ સમ્યક્ચારિત્ર અને સમ્યક્તપ તે આચાર છે. સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન વગરના સમ્યક્ચારિત્ર કે તપ શું કામના? જ્ઞાન તો થયું પણ આચરણમાં ન મૂકીએ તો શું કામનું? દા. ત. પોપટને જ્ઞાન મળી ગયું કે બિલ્લી આવે ત્યારે ઊડી જવું એ પ્રમાણે રટણ પણ કરતો રહ્યો પણ જ્યારે ખરેખર બિલાડી આવી ત્યારે ઊડ્યો નહિ. અર્થાત્ જ્ઞાનને આચરણમાં મૂક્યું નહિ તેથી જે પરિણામ આવવું જોઈએ તે જ આવ્યું. પોપટે જાનથી હાથ ધોવા પડ્યા.

વિચાર એ થિયરી છે અને આચાર એ પ્રેક્ટિકલ છે માટે બંને જરૂરી છે. આ વાત આચારાંગાદિ દ્વાદશાંગી સૂત્રોમાંથી પ્રાપ્ત થાય છે. ત્રિપદીમાંથી આ દ્વાદશાંગીની રચના કરવામાં આવી છે. તેથી ત્રિપદીને માતૃકાપદ કહેવામાં આવે છે. જેમ માહેશ્વરના ૧૪ સૂત્રોમાંથી પાણિની ઋષિએ આખા વ્યાકરણની અષ્ટાધ્યાયી રચી તેમ ત્રિપદીમાંથી દ્વાદશાંગી રચાણી. વ્યવહારિક દૃષ્ટિએ સમજવું હોય તો અંગ્રેજીના ૨૬ મૂળાક્ષર (આલ્ફાબેટ) છે તેમાંથી આખી અંગ્રેજી ભાષાની ઉત્પત્તિ થઈ તેથી તે ૨૬ અક્ષર માતૃકાપદ કહેવાય. એમ દ્વાદશાંગીની રચનાને કારણે ત્રિપદી પણ માતૃકા પદ છે.

આ દ્વાદશાંગીનો અભ્યાસ કરીને અનાદિકાળથી અશુદ્ધ પર્યાયમાં રહેલા આત્માને પુદ્ગલની ચુંગાલમાંથી છોડાવવાનો પ્રત્ન કરવો જરૂરી છે. વિભાવાવસ્થાને કારણે પુદ્ગલ અને જીવની જુગલબંધી બની ગઈ છે. બંનેએ પાર્ટનરશીપ કરી છે. આપણે એ બંનેની પાર્ટનરશીપ ડીડ રદ કરવાના પ્રયત્ન કરવાના છે. આપણે જાણીએ છીએ કે એક પાર્ટનર નુકશાન કરે તો બીજા પાર્ટનરે ભોગવવું જ પડે છે. એમાં આપણી સ્વતંત્રતા પણ

હણાય છે. આપણે સ્વતંત્ર થવું છે કે ગુલામી ભોગવવી છે? એ આપણે નક્કી કરવાનું છે. આપણને જાણ તો થઈ ગઈ છે કે એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યનું કાંઈ બગાડી શકતો નથી. પણ એ સ્વતંત્ર હોય તો અર્થાત્ સ્વભાવમાં હોય તો જ. પણ જ્યાં સુધી વિભાવરૂપ પાર્ટનરશીપ ચાલુ છે ત્યાં સુધી કાંઈ ચાલતું નથી. માત્ર વિચાર આવે કે મારે આની સાથે પાર્ટનરશીપ રાખવી નથી. એનાથી કંઈ ના વળે. માત્ર મોઢેથી કહી દઈએ કે તું મારો પાર્ટનર નથી એનાથી એ પાર્ટનર નહિ મટી જાય. પણ પાર્ટનરશીપ ડીડ રદ કરવાની વિધિ કરવી પડે, સહી સિક્કા કરવા પડે. વિધિ પત્યા પછી જ છૂટા પડી શકાય. એ જ રીતે પુદ્ગલથી છૂટા પડવાનો માત્ર વિચાર નહિ પણ આચરણરૂપ વિધિ કરવી પડશે જે દ્વાદશાંગીમાંથી જ પ્રાપ્ત થશે. પાર્ટનરશીપ રદ થતાં જ પોતાના મૂળ સ્વભાવમાં આવતાં જ જીવને કેવળજ્ઞાન-કેવળદર્શન પ્રાપ્ત થશે ને સિદ્ધગતિ પ્રાપ્ત કરીને જીવ પોતાનાના શુદ્ધ પર્યાયમાં રહી શકશે. તો ચાલો આપણે પણ ગુરુ ગૌતમસ્વામીની જેમ ત્રિપદીના ભાવને સમજીને

એમની જેમ આચરણ કરીને આપણો શુદ્ધ પર્યાય અર્થાત્ સિદ્ધ અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરવાનો સમ્યક્ પુરુષાર્થ કરીએ એ જ મંગળ ભાવના. કેશવલાલજી મ.સા.ના અંતિમ ઉદ્ગારો સાથે આ લેખ પૂરો કરું છું.

‘સત્ પ્ર રૂપી આત્મા ઉત્પાદ વ્યય ધ્રુવ યુક્ત

સમજે કોઈ વીરલા થઈ જાય તે ભવયુક્ત.’

અસ્તુ-જય જિનેન્દ્ર.

૨/૨૩, જેઠવા નિવાસ,
પ્લોટ નં. ૪૪૮,
કિંગ્સ સર્કલ, માટુંગા (સે. રે.),
મુંબઈ-૪૦૦ ૦૧૮.
ટેલિ. નં. : ૨૪૦૧ ૧૬૫૭,
મો. : ૯૮૨૧૦૫૦૫૨૭.
તા. ૧૭-૦૮-૨૦૧૨ના રોજ
૭૮મી પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળામાં
વંચાયેલું વક્તવ્ય.

પ્રબુદ્ધ જીવન

(ફોર્મ નં. ૪, રૂલ નં. ૮)

રજિસ્ટ્રેશન ઓફ ન્યૂઝપેપર રૂલ્સ ૧૯૫૬ અન્વયે ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ની માલિકી અને તે અંગેની માહિતી.

૧. પ્રકાશન સ્થાન : રસધારા કો. ઓ. હા. સોસાયટી,
૩૮૫, સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ રોડ,
મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪.
કામચલાઉ સરનામું : ૩૩, મહમ્મદી મીનાર,
૧૪મી ખેતવાડી, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪.

૨. પ્રસિદ્ધિનો ક્રમ : માસિક. દર મહિનાની ૧૬મી તારીખે
૩. મુદ્રકનું નામ : શ્રીમતી નિરુબહેન સુબોધભાઈ શાહ
૪. પ્રકાશકનું નામ : શ્રીમતી નિરુબહેન સુબોધભાઈ શાહ
રાષ્ટ્રીયતા : ભારતીય

સરનામું : રસધારા કો. ઓ. હા. સોસાયટી,
૩૮૫, સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ રોડ,
મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪.

૫. તંત્રી : શ્રી ધનવંત તિલકરાય શાહ
રાષ્ટ્રીયતા : ભારતીય
સરનામું : રસધારા કો. ઓ. હા. સોસાયટી,
૩૮૫, સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ રોડ,
મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪.

૬. માલિકનું નામ : શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ
અને સરનામું : ૩૮૫, સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ રોડ,
મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪.

હું ધનવંત તિલકરાય શાહ આથી જાહેર કરું છું કે ઉપર જણાવેલી વિગતો મારી વધુમાં વધુ જાણ અને માન્યતા મુજબ સાચી છે.

તા. ૧૬-૩-૨૦૧૩

□ ધનવંત તિલકરાય શાહ, તંત્રી

તાળું અને ચાવી

□ હરજીવન થાનકી

‘હમ-તુમ... એક કમરે મેં બંદ હો, ઓર ચાવી ખો જાયે’... બહુ સૂચક ફિલ્મી-ગીત છે. આપણે સૌ આ વિશ્વરૂપી રૂમમાં પૂરાઈ ગયા છીએ, તેને તાળું મરાઈ ગયું છે, અને તેની ચાવી ખોવાઈ ગઈ છે !

‘We are locked with lost key!’ ચાવી, શબ્દનું મૂળ ક્રિયાપદ ‘ચાવવું’, પચાવવા માટે ચાવીને ખાવું ! કંઈ પણ ખાતાં પહેલાં વિચારવું કે તે આપણને પચશે કે કેમ ? માફક આવશે કે કેમ ? આપણે જે કંઈ ખાઈએ છીએ, તેનું છ-કલાક પછી લોહી (Blood) બની જવાનું છે તો આ સંદર્ભે ખાવામાં ધ્યાન રાખવું રહ્યું.

રસ+અયન=રસાયણ. આપણાં શરીરમાં કેટલા બધા રસ વહી રહ્યા છે, જેની પરખ જીભ વડે થઈ રહી છે, તો ખાવા માટે જીવવું કે જીવવા માટે ખાવું ? એ વિષે વિચારવું રહ્યું. આપણને કેટલુંક ભાવે છે, તો કેટલુંક નથી ભાવતું કે ફાવતું તો જે ભાવે તે સમયસર અને પ્રમાણસર જ ખાવું. આરોગ્ય અને તંદુરસ્તી જાળવવી એ – જીવન જીવવાની પ્રથમ ચાવી થઈ કે જે ખોવાઈ ગઈ છે !

‘પહેલું સુખ તે જાતે નર્યા’ એમ કહેવાતું તે ભુલાયું. પરિણામે, કુદરતનું તાળું (Lock of Nature) ખુલતું નથી ! તેની વિરૂદ્ધ નવા નવા રોગના તાળાં, રોજે રોજ ખુલી રહ્યા છે. આજે શરીર કરતાં યે વધુ ઝડપથી મનના રોગ વિકસી રહ્યાં છે. અજ્ઞાનતા અને અંધશ્રદ્ધા તો હતાં જ. તેમાં, તાણ-સ્ટ્રેસ, ડીપ્રેશન આદિ ઉમેરાતાં ગયાં. ઝડપ વધતી ગઈ, અને શરીર અકુદરતી પરિસ્થિતિઓનો શિકાર બનતું ગયું. ‘No Time, Sorry!’ નામનું એક નવું Culture વિકસી રહ્યું. સમયનો અભાવ ! ઘણું કરવું છે, પણ સમય મળતો નથી ! એ ફરિયાદ ચીલાચાલુ થઈ ગઈ.

આપણે સૌ નિશ્ચિત સમય લઈને જ આ ધરતીને આંગણે પધાર્યા છીએ, તો તેનું આયોજન કરીએ, કે જેથી સમય ન મળવાનો કે સમય ન જવાનો પ્રશ્ન જ ઉપસ્થિત ના થાય ! સમય તો આપણાં શરીરમાંથી સતત વહેતો રહેતો હોય છે, તેનો સદુપયોગ કરવો રહ્યો. ‘કાવ્ય-શાસ્ત્ર-વિનોદન, કાલો ગચ્છતિ ધીમતામ્’ એમ કહેવાયું છે. આ ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ માસિકનો ઈશારો તે તરફનો રહ્યો છે, કે જેથી આપણાં જીવનનું તાળું ખોલવાની યોગ્ય ચાવી (Key) મળી રહે.

બાયબલ કહે છે : ‘Know theyself.’ ‘તું તારી જાતને ઓળખ અને પારખ. આ વિશ્વમાં જે કંઈ છે, તે તારી અંદર જ છુપાયેલું પડ્યું છે, જરૂર છે કેવળ તેને બહાર લાવવાની. કેટલા બધા રંગ, રસાયણ, ધાતુ, સ્વાદ અને ખનિજ ઉપરાંત વાયુ, આપણાં શરીરમાં વિદ્યમાન છે. જાણે કે તે Chemical Pharmacy કે Factory ના હોય ! Oxygen લેવાય અને Carbon-Di-oxide બહાર નીકળે, અનાજનો

મળ અને પાણીનું મૂત્ર બનતું રહે, કેટલા બધા ક્ષાર, Salt and Sugar આપણાં શરીર મારફત પરિવર્તન પામી રહ્યાં છે. તેમાંથી જન્મતી ચિકાસ અને સ્નિગ્ધતા. પ્રેમ-લાગણી અને ભાવના પણ. આંખ, નાક, કાન, જીભ અને ચામડી દ્વારા બહારનું વિશ્વ અંદર પ્રવેશતું રહે, તેમાંથી ખપ પૂરતું તે રાખે, અને બાકીનાંનો નિકાલ કરે ! આંખ સૌંદર્ય જૂએ, મન તેને અપનાવે, પચાવે અને તેને આત્મસાત્ પણ કરે. પોતે સુંદર બનવાનો પ્રયત્ન પણ કરી જૂએ. તેને કલાપી કહે, ‘સૌંદર્ય પામતાં પહેલાં સૌંદર્ય બનવું પડે !’ નાક દ્વારા સુગંધ કે દુર્ગંધ ગ્રહણ થાય, પરંતુ તે સાપેક્ષ જ ન રહે. તમે સુગંધ કોને કહો ? મરેલાં ઢોર કે માછલીનાં શરીરમાંથી છૂટતી ગંધ, ગીધ-સમડી કે તેને ખાનાર માટે તો તે સુગંધ ગણાય; અન્ય માટે ભલે દુર્ગંધ ગણાતી હોય ! કાન, જીભ અને ચામડી. કર્ણપ્રિય ગીત-સંગીત, સાંભળવા સૌને ગમે, પણ કર્કશ ધ્વનિ કોઈને ના રૂચે. અનિલ જોષી ગાય છે : ‘સમી સાંજનો ઢોલ ઢબુકતો, જાન ઉછળતી મહાલે, કેશરિયાળો સાફો ઘરનું ફળિયું લઈને ચાલે !’ ઘર માટે સારો પ્રસંગ જે ગણાય. તે કન્યાના માતા-પિતા માટે અત્યંત દુઃખદાયક પ્રસંગ ગણાય. ‘કન્યા-વિદાય’નો દૃઢ્યદ્રાવક પ્રસંગ, કોઈ માટે સારો તો કોઈ માટે નરસો. બધું જ સાપેક્ષ. જાણે આપણી સમક્ષ સાપેક્ષવાદ નામના તાળાંને ખોલવાની ચાવી રજૂ કરતો પ્રસંગ.

કુદરતે પ્રત્યેક તાળાંની ચાવી, શોધી આપી છે. પરંતુ ક્યા તાળાંને કઈ ચાવી લાગશે, તે આપણે શોધી કાઢવાનું છે ! તાળાંને ડાબે હાથે પકડીને જમણે હાથે ચાવીને ફેરવવાની છે કે જેથી તાળું ઝટ ખુલી જાય ! ગ્રામ્ય ભાષામાં, તાળાં (Lock)ને ‘સાયવણું’ કહ્યું છે, તે પણ વિચારવા જેવું છે. આ તાળું જ આપણને સૌને સાચવી રહ્યું છે. અન્યથા આપણે સૌ વેડફાઈ ગયા હોત ! તન, મન અને ધન તો સાચવવા જેવાં ખરાં જ. પણ તે ઉપરાંત આબરૂ, ચારિત્ર્ય, સંતોષ, શાંતિ અને ધીરજ જેવા સદ્ગુણો પણ સાચવવા જેવા ખરાં.

‘કિસલય’ જયેન્દ્ર ત્રિવેદી લખે છે :

કર્મના મેરુને સ્થાપી, આત્મા પુરુષાર્થ સાધતો,

મથીને સૃષ્ટિનાં સિંધુ, સુધા શા રત્ન પામતો.

પુરુષ+અર્થ=પુરુષાર્થ કરવો, એટલે આત્માનાં હેતુને જાણવો. તેનો હેતુ શો ? તો કહે, ‘નિરંતર વિકાસ !’ જીવન દરમ્યાન આત્માનો સતત વિકાસ થતો રહેવો જોઈએ કે જેથી આપણામાં વિશાળતા આવે. આપણે ઊંચે ચડીને, દૂર સુધી જોઈ શકીએ. મારા-તારાના ક્લુલક ભેદભાવ દૂર કરી શકીએ.

આપણી પૃથ્વી માતા એ તો રત્નોની ખાણ છે. તેની અંદર હીરા-

માણક-મોતી છુપાયેલાં છે. તો વળી સોનું, ચાંદી, તાંબુ અને જસત જેવી ધાતુઓ પણ ખરી. લોહ ધાતુ તો સતત આપણાં લોહી દ્વારા વહેતી રહે છે, ‘કેલ્શિયમ’ ચૂનો આપણાં હાડકાંને મજબૂત કરતો રહે છે, તો કાર્બન આપણાં વાળ દ્વારા વ્યક્ત થતો રહે છે. આહાર-વિહાર અને વ્યવહાર દ્વારા આ બધાં જ રંગ, રસાયણ, ધાતુઓ અને ખનિજોની આપ-લે થતી રહે છે.

સ્વ+અમી=સ્વામી. શી રીતે થવાય? તો કહે, ‘પોતાની જાતમાં

રહેલા અમૃતની પરખ દ્વારા. જે અમૃતને આપણે બહાર શોધી રહ્યા છીએ તે તો અંદર જ પડેલું છે. તેને ‘સહજ બનાવીએ’, ‘અખંડ’ રાખીએ, તો યે ઘણું! આનંદ આપવા અને લેવા માટે જ કુદરતે સૌને ધરતી પર મોકલ્યા છે. એટલું જ નહીં ખુદ આપણો જન્મ પણ આનંદમાંથી જ થયો છે તો તેને વફાદાર રહીએ.

સીતારામનગર, પોરબંદર. (ગુજરાત)

સમેટવાની કળા

□ ડૉ. ગુલાબ દેદિયા

‘હું બોલું છું. ઓળખ્યો?’ ફોનમાંથી આવતો અવાજ.

‘તમારે આ ન પૂછવાનું હોય, વર્ષો પછી પણ તમારો અવાજ પરિચિત જ છે.’ મેં સામે કહ્યું.

ઉત્સાહભરે વાતો કરતાં એ વડીલ મિત્રે કહ્યું, ‘તમારું ‘સુગંધપર્વ’ પુસ્તક હાથ લાગ્યું તેથી તમે યાદ આવ્યા અને ફોન કર્યો.’

પોતાનાં સંતાન અને પોતાનાં પુસ્તકોની વાત સાંભળવી કોને ન ગમે! મન એ ખબર ન પડી કે વર્ષો પહેલાં એમને ભેટ આપેલ મારી ચોપડીની યાદ કેમ આવી. અમે પરસ્પર ખુશી ખબરની વાતો કરી, હવે એમની તબિયત સારી થઈ હતી એ અવાજ પરથી લાગતું હતું.

ફોન કરવાની ભૂમિકા બાંધ્યા પછી હવે મૂળ વાત પર આવતાં મિત્ર કહે, ‘હવે બધી ચોપડીઓ, સામયિકો, લખાણો ભેગા કર્યા છે. એક મોટી પેટી ભરાઈ છે. બધું આપી દેવાનું છે. તમારું પુસ્તક તમને પાછું મોકલવું છે. ક્યાં મૂકું! હા, મારી પાસેના પુસ્તકોમાંથી તમને જે જોઈએ તે આવીને લઈ જજો.’

હવે સમજાયું કે એ મિત્ર બધું સમેટવામાં છે. પુસ્તકો, લખાણો, કટીંગ્સ, નોંધો વગેરેનો હવે એમને વિશેષ ખપ નથી. મને ગમ્યું એ કે, મને યાદ કરીને મારું પુસ્તક મને પાછું આપવાની એમની ખેવના, એમની કાળજી અને એમનો પ્રયત્ન.

જેને હવે એ કામનું નથી, તેને તો માણસ ગમે તેમ કાઢી શકે. પસ્તીમાં નાખી શકે. કોઈને પણ નિકાલ કરવા કહી શકે. છૂટકારો મેળવી શકે અથવા બધું માણિયા પર પડ્યું રહેવા દે. પણ એમ ન કરતાં પુસ્તક આપનારને ભાવથી યાદ કરીને પૂછ્યું તે સ્પર્શી ગયું.

મૂળભૂત રીતે એમનો સ્વભાવ ચીકણો. સિદ્ધાંતોમાં માને. બધાને ન ગમે. થોડા અપ્રિય થઈને પણ પોતાની રીતે જીવે છે.

ગમ્યું તો એ કે, હજી આપણી આસપાસ, આપણી વચ્ચે આટલી ઝીણી કાળજી લેનારા, ચૂપચાપ પોતાની પ્રિય ભાવનાથી જીવનારા

મનુષ્યો છે. મોટા પડઘમ વચ્ચે ઝીણો સ્વર સાંભળ્યો. સવાર સુધરી ગઈ.

હવે હું એમને મળવા અચૂક જઈશ. વાતો કરીશું. એમણે એકત્ર કરેલ અમૂલ્ય, અલભ્ય ગ્રંથોમાંથી બે ચાર કે વધુ હું લઈ આવીશ.

ભેગું કરવું બધાને ગમે છે. કંઈક ગમતું, કામનું, સંગ્રહ કરવા લાયક મળે છે ત્યારે રાજી થઈ જઈએ છીએ. પરિગ્રહ આપણો સ્વભાવ છે. એ જરૂરી પણ છે.

સમય આવતાં એ સમેટતાં આવડે, એમાંથી મુક્ત થતાં આવડે તે ખરો કળાનો માણસ છે. અંતરમાં કાળજી હોય, કોઈનો વિચાર હોય એ કેવી ઊંચી ચીજ છે! આજે ઉતાવળના જમાનામાં આવું કરનારા છે તે ગમી જાય છે. માણસો વિશે શ્રદ્ધા ગુમાવવા જેવી નથી. જમાનાને લાખ દોષ દઈએ તો પણ મૂઠી ઊંચેરા માનવીઓ મળી જ આવે છે.

નવું ઘર માંડીએ ત્યારે શણગારીએ, સજાવીએ તેમ જૂનું ઘર ખાલી કરતાં બધું ચોખ્ખું ચણક, વ્યવસ્થિત, યથાસ્થાન, સુચારુ કરી જઈએ તો મજા પડી જાય.

હળવે હળવે, ઓછપ લાવ્યા વગર સમેટવાની કળા કુદરત પાસે તો છે જ. નદી સાગરને મળે છે, સાગરમાં ભળી જાય છે ત્યારે કેવી શાંત હોય છે! ઝાડ પરથી પાંદડાનું ખરવું, પુષ્પની પાંખડીઓનું ખરવું હવાને પણ ઠેસ પહોંચાડ્યા વગર સહજ હોય છે.

કોઈ પણ વાહન આંચકા સાથે થોભે અને હળવે હળવે ઊભું રહે એમાં કેટલો બધો ફેર છે.

હું એ વડીલ મિત્ર પાસેથી ગમતા પુસ્તકો લાવીશ, મારા સંગ્રહમાં ઉમેરો કરીશ પણ સાથોસાથ એમની પાસેથી સમેટવાની કળા પણ શીખી આવીશ. જે ખપ લાગશે.

૧૮/૬૪, મનીષ કાવેરી, ચાર બંગલા, અંધેરી (વે.),
મુંબઈ-૪૦૦૦૫૩. મો. : ૯૮૨૦૬૧૯૮૫૨.

ધર્મ એક સંવત્સરી એક

(અમારા આ અભિયાનમાં પ્રસ્તુત છે ‘શાસન પ્રગતિ’ના તા. ૨૫-૧૦-૨૦૧૨માં પ્રકાશિત થયેલ હિંદી ભાષી લેખ, ગુજરાતી લિપિમાં. આ લેખમાં સંવત્સરી વિશે વિગતે શાસ્ત્રાનુસાર ચર્ચા છે. જિજ્ઞાસુઓને ધ્યાનથી વાંચવા વિનંતી. આ વિશેનો પત્ર વિચાર આવકાર્ય છે.-તંત્રી)

મહાપર્વ સંવત્સરી ક્યારે ? કેમ અને શા માટે ?

□ શ્રી જે. ધરમચન્દ લૂંકડ (જયમલ ટાઈમ્સ)

આધ્યાત્મિક પર્વો મેં સંવત્સરી (પર્યુષણ) મહાપર્વ સર્વાધિક મહત્વપૂર્ણ માના જાતા હૈ. યહ પર્વ કબ, ક્યો-કેસે મનાયા જાતા હૈ ઇસકે લિએ આગમિક ચિંતન ઇસ પ્રકાર મિલતા હૈ-

‘સમણો ભગવં મહાવીરે વાસાણં સીસરાઈએ માસે વઇક્કંતે સત્તરિએહિં રાઈદિએહિ સેસેહિ વાસાવાસં પજજોસવેઈ’

અગિયાર અંગ સૂત્રોં મેં સે તીસરે અંગ સૂત્ર ‘સમવાયાંગ’ કે ૭૦ વેં સમવાય મેં ઉપર્યુક્ત ઉલ્લેખ સંવત્સરી (પર્યુષણ) કે સમ્બન્ધ મેં મિલતા હૈ. ઇસમેં બતાયા હૈ કિ-‘શ્રમણ ભગવાન મહાવીર ચાતુર્માસ પ્રમાણ વર્ષાવાસ કે બીસ અધિક એક માસ (૪૮ યા ૫૦ દિન) વ્યતીત હો જાને પર ઔર ૭૦ દિન શેષ રહને પર પર્યુષણ કરતે અર્થાત્ સંવત્સરી કરતે.’

યહ કથન પ્રથમ વ અન્તિમ તીર્થંકર ભગવંત કે શાસનવર્તી સંયમી સાધકોં કી અપેક્ષા સે હૈ. મધ્ય કે બાવીસ (દ્વિતીય સે તેઈસવેં તક) તીર્થંકરોં ભગવંતોં કે શાસનકાલ મેં વર્ષાવાસ મેં એક નિયત સ્થાન પર નિયત કાલ તક રહને કા શ્રમણ-શ્રમણીવૃંદ કે લિએ કોઈ વિધાન નહીં થા. કિસી ભી એક ક્ષેત્ર મેં રહતે હુએ યદિ દોષ કી સંભાવના ન હો તો ઇન બાવીસ તીર્થંકરોં કે સાધક પૂર્વ કોટિવર્ષ તક ભી એક સ્થાન પર રહ સકતે થે. ઇસકે વિપરીત યદિ દોષ લગને કી સંભાવના પ્રતીત હોતી તો વર્ષાકાલ મેં ભી માસકલ્પ ભી નહીં ઠહરતે. વર્ષા ઋતુ કે દિનોં મેં ભી માસકલ્પ ભી નહીં ઠહરતે. વર્ષા ઋતુ કે દિનોં મેં વર્ષા હો રહી હોતી, તો વર્ષા હોને તક વે અપને સ્થાન પર રૂકે રહતે. ગમનાગમન નિર્દોષ પ્રતીત હોને ઔર વર્ષા કે રુક જાને પર વે વર્ષાકાલ મેં ભી વિહાર કર દેતે, કર કસતે થે. ઇસકા ઉલ્લેખ ‘બૃહત્કલ્પભાષ્ય’ મેં ઇસ પ્રકાર મિલતા હૈ-

‘દોસાડસતિ મજ્ઞિમગ્ગા, અચ્છંતી જાન પુવ્વકોડી વિ ।

વિચરંતિ ય વાસાસુ, ચિ અકદમે પાણરહિએ ય ।।’

-બૃહત્કલ્પભાષ્ય ગાથા-૬૪૩૫

‘નિશીથચૂર્ણિ’ મેં કહા ગયા હૈ-

‘સવીસતિરાતિ માસે-પુણ્ણે જતિ વાસંવતં શ લબ્ભતિ ।

તો રુકખવહેઠ્ઠા વિ પજજોસવેયવ્વં ।।’

-નિશીથ ચૂર્ણિ ગાથા-૩૧૫૩

પ્રથમ વ અન્તિમ તીર્થંકરોં કે શાસનવર્તી સંયમી સાધકોં કે લિએ યહ કલ્પ માન્ય નહીં ક્રિયા ગયા. ઉનકે લિએ તો જૈસા કિ નિશીથચૂર્ણિ

ગાથા કા ઉલ્લેખ ક્રિયા હૈ. યહ સ્પષ્ટ વિધાન હૈ કિ વે સાધક આષાઢી પૂર્ણિમા કો નિર્દોષ સ્થાન દેખકર વહાં સાધના-હેતુ સ્થિત હો જાવેં. નિર્દોષ સ્થાન કી પ્રાપ્તિ ન હો તો પાંચ-પાંચ દિન કે અન્તર સે અર્થાત્ શ્રાવણ કૃષ્ણા પંચમી, દશમી એવં આગે ભી ઇસી તરહ પાંચ પાંચ દિવસીય અન્તરાલ સે નિર્દોષ સ્થાન કી પ્રાપ્તિ હોને પર પર્યુષણ કે લિએ સ્થિત હો. યદિ એસા કરતે હુએ એક માસ ઔર બીસ રાત્રિયાં વ્યતીત હો જાવેં, પર નિર્દોષ સ્થાન ન મિલે તો આષાઢી પૂર્ણિમા કે ૫૦ વેં દિન તો નિશ્ચિત રૂપ સે પર્યુષણ અર્થાત્ સંવત્સરી કર લે. ઇસકે લિએ ભલે હી સાધક કો કિસી વૃક્ષ કી છાયા મે હી અવસ્થિત હોકર પર્યુષણ વર્ષાકલ્પ અવસ્થિત કરના પડે, કિન્તુ સાધક ઇસ પર્વતિથિ કા ઉલ્લંઘન નહીં કરે.

‘કલ્પલતા ટીકા’ મેં ભગવાન મહાવીર કે સંવત્સરી કરને સમ્બન્ધી ઉલ્લેખ ઇસ પ્રકાર હૈ -

‘-તસ્મિન્ કાલે તસ્મિન્ સમયે શ્રમણો ભગવાન્ મહાવીરે આષાઢ ચાતુર્માસિકદિનાત્ આરમ્ભમ્ સવિંશતિ રાત્રે માસે વ્યતિકાન્તે પંચાશદ્દિને ગતેષુ ઇત્યર્થ પજજોસતે ઇતિ પર્યુષણ પ્રકાર્ષીત ।’

તાત્પર્ય યહ હૈ કિ ભગવાન મહાવીર ને આષાઢી ચાતુર્માસિક પર્વ સે એક માસ બીસ દિન પશ્ચાત્ પર્યુષણ ક્રિયા અર્થાત્ સંવત્સરી કી.

પૂર્વધર આચાર્ય શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામી ને ‘કલ્પસૂત્ર એવં ઉસકી નિર્યુક્તિ’ મેં આષાઢી ચૌમાસી સે એક માસ બીસ દિન વ્યતીત હો જાને પર પર્યુષણ (સંવત્સરી)-અવશ્યમેવ કરને કો કહા હૈ-

પૂર્વધર આચાર્ય શ્રી જિનદાસગણિ ને ભી ‘નિશીથચૂર્ણિ’ કે દસવેં ઉદ્દેશક મેં એક માસ બીસ દિન વ્યતીત હોને પર સંવત્સરી કરને કા ઉલ્લેખ ક્રિયા હૈ. ‘દશાશ્રુતસ્કંધ કી ચૂર્ણિ’ મેં ભી યહીં ઉલ્લેખ મિલતા હૈ.

ઇસ સબસે યહ તો સ્પષ્ટ હૈ કિ વર્ષાવાસ કે એક માસ બીસ દિન બાદ સંવત્સરી કા આગમોં મેં સ્પષ્ટ કથન હૈ. ‘સમવાયાંગ’ મેં ૭૦ દિન શેષ રહને કી બાત ભી ઇસી તથ્ય કો ઉજાગર કરતી હૈ, ક્યોંકિ સાધારણતયા ચાતુર્માસ કે ૧૨૦ દિનોં મેં સે ૧ માસ ૨૦ દિન વ્યતીત હો જાયેંગે તો ૭૦ દિન હી તો શેષ રહેંગે.

ઉક્ત આગમિક પ્રમાણોં કે આધાર પર સભી પરમ્પરાએ, સભી સમ્પ્રદાયે એક સ્વર સે ઇસ બાત કો તો માન્ય કરને કે લિએ તો તૈયાર હૈ કિ આષાઢી પર્વ સે એક માસ બીસ દિન વ્યતીત હોને પર

સંવત્સરી મહાપર્વ (પર્યુષણ) કી આરાધના કી જાની ચાહિએ. ‘કલ્પસૂત્ર, નિશીથ સૂત્ર કી ચૂર્ણિ, દશાશ્રુતસ્કન્ધ કી નિર્યુક્તિ વ ચૂર્ણિ, સમાવાયાંગ કી ટીકા’ આદિ સભી મેં કિસી ભી હાલાત મેં સંવત્સરી સાધના કે લિએ યહી તથ્ય પ્રકાશ મેં આતા હે.

જૈન ધર્મ કે સભી પર્વ આધ્યાત્મિકતા કો હી પ્રાથમિકતા દેતે હેં. ઇન આધ્યાત્મિક પર્વો મેં દવસિય, રાઇય, પક્ષિય, ચઉમાસિય તથા સંવત્સરિય પર્વો કો પ્રમુખતા દેકર આગમોં મેં ઇનકા સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કિયા ગયા હે. ઇનકી આરાધના ચતુર્વિધ સંઘ કે લિએ આવશ્યક કર્મ બતાકર આગમાનુકૂલ આરાધના ન કરને પર પ્રાયશ્ચિત્ત ગ્રહણ કરને કા ઉલ્લેખ ‘છેદ સૂત્રો’ મેં મિલતા હે. ‘નિશીથ સૂત્ર’ મેં કહા ગયા હે-

જે ભિક્ષુ પજજોસવણાએ ણ પજજોસવેઇ,
ણ પજજોસવેતોં વા સાઇજ્જઇ //૩૬//
જે ભિક્ષુ અપજજોસવણાએ પજજોસવેઇ,
પજજોસરેતોં વા સાઇજ્જઇ //૩૭//

અર્થાત્ જે ભિક્ષુ પર્યુષણ (સંવત્સરી) કે દિન સંવત્સરી નહીં કરતા હે યા નહીં કરને વાલે કા અનુમોદન કરતા હે ઉસે ગુરુ ચૌમાસી પ્રાયશ્ચિત્ત આતા હે.

સંવત્સરી આવશ્યક હે. સંવત્સરી આષાઢી ચાતુર્માસી સે ૫૦ વેં દિન હોના ચાહિએ. અન્ય પરમ્પરા મેં ૭૦ દિન શેષ રહને પર હોની ચાહિએ. અબ પ્રશ્ન યહ હે કિ અભિવર્ધિત વર્ષ (અધિક માસ) મેં સંવત્સરી કબ હો. ૫૦વેં દિન વ ૭૦વેં દિન શેષ રહને પર ઇન દો માન્યતાઓં કે બનને કે પશ્ચાત્ ભી- ‘એક માસ બીસ દિન વ્યતીત હોને પર’ કથન તો સર્વમાન્ય હે. અભિવર્ધિત વર્ષ મેં અધિક માસ કે લિએ ઉનકા કથન યહ હે કિ જિસ સંવત્સર મેં અધિક માસ આતા હો તબ ઉસ અધિક માસ કો કાલચૂલા માનકર, ઉસે મલમાસ યા ફલગુ-માસ અથવા નપુંસક-માસ યા પુરુષોત્તમ-માસ માન લેના ચાહિએ ઔર ઉસે ગિનતી મેં નહીં લેના ચાહિએ. એસી માન્યતા વાલે લોગોં કા કહના હે કિ - ‘ઇસસે ૫૦વેં દિન કી સિદ્ધિ ભી હો જાયેગી ઔર પીછે ભી ૭૦ દિન શેષ રહ જાયેગે.’

ઉનકા યહ તર્ક સત્ય-તથ્ય કે કિતના નિકટ યા કિતના દૂર હે? ઇસે સમજને કે લિએ હમેં પૂર્વ કે આગમ-ટીકાકાર, ચૂર્ણીકાર વૃત્તિકાર, પૂર્વધર એવં શ્રુત-કેવલી વ અન્ય મનીષી આચાર્યોં કે ચિન્તન કો ભી ધ્યાન મેં લેના ચાહિએ.

શ્રી મલયાગિરીજી કૃત ‘ચન્દ્ર-પ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્ર’ કી વૃત્તિ કે પૃષ્ઠ ૮૯ વ ૧૦૦ કા પાઠ ઇસ પ્રકાર હે-

‘ચન્દા, ચન્દા, અભિવર્ધિતો ય, ચન્દો, અભિવર્ધિતો ચેવ, પંચસહિયં જુગમિણં ડિહંતે લોકદંસીહિ.’

ઇસ કથન મેં યુગ-સંવત્સર પાંચ પ્રકાર કા બતાયા હે-(૧) ચન્દ્ર-સંવત્સર (૨) ચન્દ્ર-સંવત્સર (૩) અભિવર્ધિત-સંવત્સર (૪) ચન્દ્ર-

સંવત્સર ઔર (૫) અભિવર્ધિત-સંવત્સર.

‘સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્ર’ મેં ભી યુગ-સંવત્સરી કે યહી પાંચ પ્રકાર બતલાએ હેં. ભગવાન મહાવીર કે પંચમ ગણધર આર્ય સુધર્મા સ્વામી કૃત ‘સમાવાયાંગ સૂત્ર’ કે દરવેં સમાવાય મેં ઇસકા ઉલ્લેખ ઇસ તરહ કિયા ગયા હે-

‘પંચ સંવચ્છરિએણં જુગે વાસઠિં પુન્નિમાઓ,
વાસઠિ અમાવસાઓ પાણંતાઓ.’

-સમાવાયાંગ કા દરવાં સમાવાય

તાત્પર્ય યહ હે કિ પંચસંવત્સરિક યુગ મેં દર પૂર્ણિમાએ ઔર બાસઠ અમાવસ્યાએ પ્રભુ ને બતલાયી હે. ચન્દ્રામાસ કે અનુસાર પાંચ વર્ષ કે કાલ કો યુગ કહતે હેં. ઇસ યુગ મેં દો અભિવર્ષિત માસ અર્થાત્ અધિક માસ આતે હેં. અતઃ પૂર્ણિમાએ વ દો અમાવસ્યાએ અધિક હો જાતી હે. ઇસ કથન સે આગમકાર ને અભિવર્ધિત વર્ષ કે અધિક માસ કો ગિનતી મેં લિયા હે.

‘નવાંગી’ ટીકાકાર શ્રી અભયદેવસૂરિ ને ભી અધિક માસ કો ગિનતી મેં લિયા હે.

શ્રી જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ કે શિષ્ય શીલોકાચાર્ય (શીલંકાચાર્ય)જી કી ‘આચારાંગ સૂત્ર’ ટીકા કે દૂસરે શ્રુતસ્કન્ધ કી ટીકા મેં ભી અધિક માસ કે દિનોં કો પ્રમાણ કરકે ગિનતી મેં સ્વીકાર કિયા ગયા હે. વે કહતે હેં- ‘યદિ અધિક માસ ગિનતી મેં નહીં લિયા જાતા હે તો વહ વર્ષ અભિવર્ધિત વર્ષ કેસે કહલાએગા? આગમ કી અભિવર્ધિત વર્ષ કે લિએ દર પૂર્ણિમા યા દર અમાવસ્યા ઇસ તરહ કુલ ૧૨૪ પક્ષ કી આગમ પ્રરૂપણા કેસે સિદ્ધ હોગી?’

પૂર્વધર આચાર્ય શ્રી જિનદાસગણિ ને અપની ‘નિશીથ ચૂર્ણિ’ કે દસવેં ઉદ્દેશક મેં ૫૦ વેં દિન સંવત્સરી (અષાઢી ચાતુર્માસી સે) કરને કા ઉલ્લેખ કરતે હુએ યહ ભી સ્પષ્ટ કર દિયા હે કિ- ‘જિસ વર્ષ મેં માસ અધિક આતા હે, ઉસ અભિવ્યક્તિ-સંવત્સર મેં આષાઢી ચૌમાસી સે ૫૦વેં દિન અર્થાત્ દ્વિતીય શ્રાવણ શુક્લા પંચમી કો એવં અધિક માસ ન આને કી સ્થિતિ મેં ચન્દ્ર-સંવત્સર મેં આષાઢી ચૌમાસી સે ૫૦વેં દિન અર્થાત્ ભાદ્રપદ શુક્લા પંચમી કો પર્યુષણ (સંવત્સરી) કરના ચાહિએ.’

શાસ્ત્રોં મેં જો ઉલ્લેખ મિલતે હેં ઉનકે અનુસાર ચન્દ્રગ્રહણ કમ સે કમ છઃ માસ કે અંતર સે હી હોતા હે. તાત્પર્ય યહ હે કિ એક ચન્દ્રગ્રહણ સે દૂસરે ચન્દ્રગ્રહણ મેં કમ સે કમ છઃ માસ કા અંતરાલ અનિવાર્ય રૂપ સે હોતા હે. અભિવર્ધિત વર્ષ મેં ભી ગ્રહણ કે લિએ યહી નિયમ હે. અભિવર્ધિત વર્ષ કે અધિક માસ કો નપુંસક માનકર ગિનતી મેં નહીં ગિના જાએ તો ગ્રહણ પાંચ માસ કે અંતરાલ સે હી આ જાએગા જો શાસ્ત્રીય-વિધાન-સમ્મત નહીં હે.

વિક્રમ સંવત્ ૨૦૪૨ મેં ચન્દ્રગ્રહણ વૈશાખ શુક્લા પુર્ણિમા કો

થા. ઇસકે પશ્ચાત્ આશ્વિન (આસો) શુક્લા પૂર્ણિમા કો ચન્દ્રગ્રહણ હુઆ. ક્યોં હુઆ એસા? ક્યોંકિ ઉસ અભિવર્ધિત વર્ષ મેં શ્રાવણ દો થે. અબ અધિક માસ શ્રાવણ કો નપુંસક માનકર ગિનતી મેં નહીં લિયા જાતા, તો ગ્રહણ કિતને માસ કે અંતરાલ મેં આયા હુઆ માના જાતા? સ્પષ્ટ હૈ - પાંચ માસ કે અંતરાલ સે માના જાતા, યહ તો શાસ્ત્રીય વિધાન કે વિપરીત બાત હૈ.

કોઈ સમય થા જબ જૈન-જ્યોતિષ કે અનુસાર હી જૈન પંચાંગ કી રચના હોતી થી. જૈનાગમોં મેં જ્યોતિષ કા જો સૂક્ષ્મ વર્ણન હૈ, ઉસમેં યહ સ્પષ્ટ માના ગયા હૈ કિ અભિવર્ધિત-સંવત્સર મેં કેવલ-‘પૌષ ઓર આષાઢ’ યે દો માસ હી અધિક માસ કે રૂપ મેં આતે હેં. અબ જૈન-પંચાંગ તો હૈ હી નહીં, ઉસકે અભાવ મેં અનેક વિવાદ ખડે હો ગયે હેં. પૂર્વાચાર્યોં ને ઉન વિવાદોં કો મિટાને કે લિએ સ્પષ્ટ વિધાન દિયા કિ ‘વર્ષાવાસ કે માસ મેં સારે આધ્યાત્મિક પર્વ લૌકિક પંચાંગોં કે આધાર પર ચન્દ્રમાસ સે મનાએ જાએ.’

આધ્યાત્મિક-પર્વોં કે લિએ ‘ચન્દ્રપ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્ર’ કો પ્રમુખતા દી ગઈ હૈ. દિગમ્બર પરમ્પરા મેં ભી સંવત્સરી સમ્બન્ધી માન્યતા કે લિએ ચન્દ્રમાસ ગ્રાહ્ય માના ગયા હૈ. સમસ્ત પ્રાચીન પરમ્પરાઓં કી માન્યતા ભી ચન્દ્રમાસ હી રહી હૈ એસે મેં (ચન્દ્રમાસ કી માન્યતા મેં) એક યુગ મેં દો અભિવર્ધિત વર્ષ નિશ્ચિત રૂપ સે આએંગે જિનમેં એક-એક માસ અધિક હોગા, જિન્હેં ગૌણ કરકે માનના ભારી ભૂલ હી હોગી.

ઇન આગમિક પ્રમાણોં સે યહ સ્પષ્ટ હો જાતા હૈ કિ અભિવર્ધિત માસ કે દિનોં કો નપુંસક, પુરુષોત્તમ યા ફલગુ આદિ માનકર ઉન્હેં નકારા નહીં જા સકતા, છોડા નહીં જા સકતા, ઉનકો તો ગિનતી મેં ગિનના હી પડેગા, અન્યથા આગમ-વર્ણિત વિધાન કે વિપરીત ધારણા બન જાએગી.

‘સમયં ગોયમ મા પમાયએ.’ સૂત્ર કી પદ-પદ પર ઉદ્ઘોષણા કરતે હુએ મહાવીર પ્રભુ ને ગણધર ગૌતમ કે માધ્યમ સે જન-જન તક અપના જો સંદેશ પહુંચાયા હૈ, ઉસકા એક હી નિષ્કર્ષ હૈ-‘પ્રમાદ મત કર, આજ કા કાર્ય કલ પર મત છોડ, જો કુછ કરના હૈ અભી કર લે, વર્તમાન કો જી, ભવિષ્ય પર ભરોસા મત રખ. કાલ કા ક્યા? કલ જો કરેંગે, ઉસે કરને સે પહલે કાલ આ ગયા તો કબ કરેંગે? અતઃ સમય માત્ર કા ભી પ્રમાદ મત કર.’

ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ કો કોઈ ભી સમઝદાર સાધક, સજ્ઞાન વ્યક્તિ કલ પર નહીં છોડ સકતા. શાતવાહનરાજા કે આગ્રહ કો ધ્યાન મેં રખકર કાલકાચાર્ય ને જો અપવાદમાર્ગ મેં સંવત્સરી ભાદ્રપદ શુક્લા ચતુર્થી કે દિન કરને કી સ્વીકૃતિ દી, ઉસકે પીછે યહી તથ્ય કામ કર રહા થા. ઉન્હોંને ઉસે ષષ્ઠી પર નહીં છોડા.

ચૌદહ પૂર્વધારી આચાર્ય ભદ્રબાહુ સ્વામી ને ભી ભગવાન મહાવીર કે ઇસી સૂત્ર કો ધ્યાન મેં રખકર ‘દશાશ્રુતસ્કંધ’ કી આઠવીં દશા કે દૂસરે સૂત્ર મેં કહા - ‘જિસ પ્રકાર ભગવાન મહાવીર ને પર્યુષણ

(સંવત્સરી) કી આરાધના વર્ષાવાસ કે એક માસ બીસ રાત્રિ વ્યતીત હોને પર કી, ઉસી પ્રકાર ઉનકે ગણધરોં ને કી, ઉનકે શિષ્યોં વ સ્થવિરોં ને કી ઓર વેસે હી સભી આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સાધુ-સાધ્વી કરતે હેં.’

અપને કથન કો ઓર સ્પષ્ટ કરતે હુએ ઉન્હોંને આગે યહ ભી કહા હૈ કિ - ‘અપવાદ કી સ્થિતિ મેં સાધક નિશ્ચિત અવધિ સે પૂર્વ તો સંવત્સરી કર સકતે હેં, કિન્તુ બાદ મેં નહીં કર સકતે.’

ઇન સારે તથ્યોં કો સમ્પૂર્ણ સ્થાનકવાસી પરમ્પરા કે ક્રિયાદ્વારકોં ને ધ્યાન મેં રખા ઓર કહા કિ - દો સંવત્સરી યા દો ભાદ્રપદ કી સ્થિતિ મેં ૫૦વેં દિન સંવત્સરી કરના ચાહિએ-અર્થાત્ દો શ્રાવણ હો તો દ્વિતીય શ્રાવણ મેં તથા દો ભાદ્રપદ હો તો પ્રથમ ભાદ્રપદ મેં સંવત્સરી કી જાએ. યહી આગમ કે સમ્મત હૈ.

આગમ કે અનુસાર એસા નહીં કરને અર્થાત્ ૫૦વેં દિન પર્યુષણ નહીં કરને પર પ્રાયશ્ચિત્ત આતા હૈ. યહાં પર યહ બતાના ભી સમીચીન રહેગા કિ ૭૦ દિન શેષ રહને પર પર્યુષણ કરને કી પરમ્પરા મેં પ્રાયશ્ચિત્ત કા વિધાન નહીં હૈ. માન લીજિએ દો આશ્વિન માસ આ ગએ તો ૭૦ દિન કી પરમ્પરા વાલે કબ કરેંગે પર્યુષણ? પ્રથમ આશ્વિન મેં (દો આશ્વિન કી સ્થિતિ મેં) નહીં કર સકતે. ભાદ્રપદ માહ મેં હી કરેંગે, એસે મેં ૭૦ કે સ્થાન પર સૌ દિન શેષ રહેંગે, પર ઉનકે લિએ ઇસમેં કોઈ બાધા નહીં હૈ. ઇસમેં યહી સિદ્ધ હોતા હૈ કિ ૭૦ દિન શેષ કી પરમ્પરા માત્ર પરમ્પરા હી હૈ, આગમ-સમ્મત વિધાન નહીં હૈ. કહાં સે શુરુ હુઈ ‘૭૦ દિન શેષ’ કી પરમ્પરા?

ઇસ પ્રશ્ન કા સમાધાન દેતે હુએ શ્રમણસંઘીય દ્વિતીય પટ્ટધર આચાર્ય સમ્રાટ શ્રી આનન્દઋષિજી મ.સા.ને અપને વિચાર- ‘સંવત્સરી કબ મનાએ?’ આલેખ મેં પ્રકટ કિએ હૈ. ઇસ આલેખ કા પ્રકાશન દિનાંક ૧૬ અગસ્ત, ૧૯૮૫ કો ‘જૈન પ્રકાશ મેં હુઆ થા. આલેખ મેં લિખા હૈ-

‘સ્થાનકવાસી સમાજ મેં મુખ્ય પાંચ ક્રિયોદ્વારક સંત હુએ-(૧) પૂજ્ય શ્રી જીવરાજજી મ.સા. (૨) પૂજ્ય શ્રી લવજીઋષિજી મ.સા. (૩) પૂજ્યશ્રી ધર્મસિંહજી મ.સા. (૪) પૂજ્યશ્રી હરજીઋષિજી મ.સા. તથા (૫) પૂજ્યશ્રી ધર્મદાસજી મ.સા. ઇનમેં સે પ્રથમ ચાર મહાપુરુષોં ને અપને સાધકજીવન મેં યાતુર્માસ પ્રારંભ કે ૪૮વેં-૫૦વેં દિન હી સંવત્સરી મનાઈ. પાંચવેં ક્રિયોદ્વારક પૂજ્યશ્રી ધર્મદાસજી મ.સા. વ ઉનકે દ્વાર સંસ્થાપિત સંમ્પ્રદાયોં ને ભી ૪૮વેં-૫૦વેં દિન હી સંવત્સરી મનાઈ, પર જીવન કી સંધ્યા-વેલા મેં પૂજ્ય શ્રી ધર્મદાસજી મ.સા. જબ માલવા પ્રદેશ મેં પધારે તો વહાં ઉસ સમય મૂર્તિપૂજક તપાગચ્છ સંમ્પ્રદાય કા પ્રબલ પ્રભાવ થા. ઉસી પ્રભાવ કે કારણ (ક્ષેત્રીય એકતા વ ઉસ ક્ષેત્ર કી માન્યતા કે લિએ) પૂજ્યશ્રી ને સત્તર દિન શેષ રહને પર સંવત્સરી (પર્યુષણ) કરના-ઇસ માન્યતા કો સ્વીકાર કર લિયા.’

આજ ભી પૂજ્ય ધર્મદાસજી મ.સા. કી માલવા શાખા કે સંમ્પ્રદાયોં કો છોડકર શેષ સભી સ્થાનકવાસી સંમ્પ્રદાયોં અભિવર્ધિત-સંવત્સરી

કે અધિક માસ કો ગિનતે હુએ ૪૯વેં-૫૦વેં દિન સંવત્સરી (પર્યુષણ) કરતે હૈં.

રત્નવંશ કે વર્તમાન આચાર્ય શ્રી હીરાચન્દ્રજી મ.સા. ભી ઇન વિચારોં સે સહમત હૈ. વરિષ્ઠ સ્વાધ્યાયી ઔર એકનિષ્ઠ શ્રદ્ધાલુ શ્રી કેવલમલજી લોઢા, જયપુર કે માધ્યમ સે પ્રાપ્ત રત્નવંશ કે અષ્ટમ્ પટ્ટાધીશ પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી હીરાચન્દ્રજી મ.સા. કે યે વિચાર ‘સ્વાધ્યાય-સંગમ’ (શ્રી જયમલ જૈન શ્રાવક-સંઘ કી પ્રમુખ માસિક પત્રિકા) કે સાંવત્સરિક વિશેષાંક (અગસ્ત-૧૯૮૨) મેં પ્રકાશિત હુએ હૈં.

‘સંવત્સરી ઔર અભિવર્ધિત વર્ષ’ નામક લેખ મેં ઉલ્લેખ હૈ કિ એક પ્રાચીન હસ્તલિખિત પત્રે કે અનુસાર પૂજ્ય શ્રી ધર્મદાસજી મ.સા. કી પરમ્પરા મેં વિક્રમ સંવત્ ૧૭૯૮ મેં દ્વિતીય શ્રાવણ શુકલા પંચમી કો સંવત્સરી કરને કા ઉલ્લેખ મિલતા હૈ. યહ પત્રા સ્વામીજી શ્રી સંતોષચન્દ્રજી મ.સા. કે હાથ કા લિખા હુઆ હૈ.

વિ. સં. ૧૨૮૪ મેં રચે ગએ ગ્રંથ ‘બૃહત્સાતપદી’ મેં અચલગચ્છ કે શ્રી મહેન્દ્રસૂરિ ને લિખા હૈ – ‘સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ આષાઢી પૂનમ પ્રતિક્રમણ કર્યા પછે ૫૦ વેં દહાડે જ કરવું. અધિકમાં બીજા પજુષણ એટલે શ્રાવણ સુદ પાંચમાની પર્યુષણ (સંવત્સરી) કરવી. લૌકિક પક્ષ થી ચૌમાસામાં અધિક માસ આવવાથી શ્રાવણ સુદ પાંચમમાં જ (વે શ્રાવણ હોય ત્યારે) પ્રતિક્રમણ લોચ વગેરે ક્રિયાઓ કરવી અર્થાત્ સંવત્સરી પચાસમા દિવસે કરની એમ કહેલ છે.’

શ્રી મેરુતુંગસૂરિ વિરચિત ‘લઘુશતપદીની’ ઉપયોગી બિના નો અભિપ્રાય (સં. ૧૪૫૦ની સાલમાં એ ગ્રંથ રચ્યો છે) વળી વિચારો કે પચાસ દહાડે ઉલંઘવુ તો સર્વથા નાહિજ કલ્પે. એથી જ કાલિકાચાર્ય ચૌથનો પર્યુષણ કરી, પણ છઠ્ઠી (સંવત્સરી) ન કરી, ત્યારે ૮૦ દહાડે પર્યુષણ કરવી કેમ ઘટે? અર્થાત્ કરવી ઘટે જ નહીં.

શ્રી જિન લલ્લભસૂરિ કૃત-‘સંઘ-પિટક’નો અભિપ્રાય એ છે કે- (૧) આષાઢ ચૌમાસી થી ૫૦ દિવસે પજોષણનો નિરણો છે. એટલે આષાઢ ચૌમાસીથી આરંભીને પચાસ દિવસનું પર્યુષણ-પર્વ શાસ્ત્ર ને લિએ પ્રતિપાદન કર્યું છે. (૨) જ્યારે લોકરીતિએ શ્રાવણ કે ભાદ્રપદ અધિક માસ આવે છે, ત્યારે શાસ્ત્રમાં કહેલું છે કે-‘આષાઢી ચતુર્માસી થી આરંભી ને પચાસ દિવસનું પર્યુષણ-પર્વ એટલે વાર્ષિક-પર્વ છે.’

દેવસિય, રાઘવ, પક્ષિય, ચઉમાસિય, સંવત્સરી, પર્યુષણ આદિ આધ્યાત્મિક ત્યૌહાર લૌકિક ત્યૌહાર કે રીતિ-રિવાજોં સે બિલકુલ અલગ-અલગ હૈં. લૌકિક ત્યૌહારોં મેં તો આરંભ-સમારંભ કી પ્રવૃત્તિ રહતી હૈ, પાપ કી અભિવૃદ્ધિ રહતી હૈ. અતઃ લૌકિક ત્યૌહાર તો કલ પર છોડે જા સકતે હૈં, છોડે ભી જાતે હૈં ઔર એસા કરના અચ્છા હૈ. લેકિન આધ્યાત્મિક પર્વ, આત્મોન્નતિ કે પર્વ કલ પર નહીં છોડે જા સકતે, નહીં છોડે જાવેં.

કિસી આગમ કે મૂલ પાઠોં મેં કહીં ભી નિજમાસ રૂપ ભાદ્રપદ કા

ઉલ્લેખ નહીં મિલતા ઔર ન પ્રાચીન ચૂર્ણિયોં, નિર્યુક્તિયોં, ટીકાઓં મેં ભી પર્યુષણ (સંવત્સરી) કે લિએ ભાદ્રપદ કા ઉલ્લેખ નિજમાસ રૂપ મેં મિલતા હૈ.

શ્રાવણ દો હોને પર શાસ્ત્ર કી દૃષ્ટિ સે દો આષાઢ માનકર કોઈ ભી દૂસરે શ્રાવણ મેં ચાતુર્માસ હેતુ પ્રવેશ નહીં કરતે ઔર ન હી પ્રથમ શ્રાવણ કો દ્વિતીય આષાઢ માનકર ચૌમાસી કા મિચ્છામિ દુક્કડં ભી નહીં દેતે હૈં.

સ્પષ્ટ હૈ કિ લૌકિક વ્યવહાર કી દૃષ્ટિ સે ભી આગમ-વર્ણિત એક માસ બીસ દિન કી માન્યતા સે પ્રથમ શ્રાવણ કા એક માસ ઔર દ્વિતીય શ્રાવણ કે બીસ દિન-રાત્રિ વ્યતીત હો જાને પર સંવત્સરી કરની ચાહિએ, યહી ઉપયુક્ત હૈ ઔર આગમ-સમ્મત ભી.

સ્થાનકવાસી સમાજ કે જિતને ભી મહાન્ ક્રિયોદ્ધારિક સંત-આચાર્ય હુએ હૈં, વે સભી તથા ઉનકે સંત-સતીવૃન્દ દો શ્રાવણ હોને પર દ્વિતીય શ્રાવણ મેં તથા દો ભાદ્રપદ હોને પર પ્રથમ ભાદ્રપદ મેં હી સંવત્સરી મહાપર્વ કી આરાધના કરતે થે. આજ ભી ઉનકી પરમ્પરા કે ઉત્તરવર્તી સંત-સતી હૈં, વે ઉસી પ્રકાર સંવત્સરી-આરાધના કર રહે હૈં.

જહાં તક મહાન્ ક્રિયોદ્ધારક સંત-આચાર્ય શ્રી ધર્મદાસજી મ.સા. કી માલવા શાખા કા પ્રશ્ન હૈ તો હમેં ઉસે અપવાદ રૂપ મેં હી માનના ચાહિએ, ક્યોંકિ આચાર્ય શ્રી ધર્મદાસજી મ.સા. કે ૮૮ શિષ્યોં મેં પટ્ટશિષ્ય પૂજ્ય શ્રી ધન્નાજી મ.સા. કે સભી સંત-સતી આગમ-સમ્મત ૫૦વેં દિન વાલી પરમ્પરા કે અનુસાર હી સંવત્સરી કરતે થે. પૂજ્ય શ્રી ધર્મદાસજી મ.સા. કે અન્ય સભી શિષ્યોં કી સમ્પ્રદાય મેં ભી આજ યહી પરમ્પરા માન્ય હૈ.

પૂજ્ય શ્રી ધન્નાજી મ.સા. કે લિએ ‘પટ્ટાવલી પ્રબંધ’ મેં ઉલ્લેખ મિલતા હૈ-

‘ગુજરાતી ધર્મદાસ, જાત છિપા જસુ જાણો ।

સરઘા પોતિયાબંધ, ‘કાલ-રિખ પે સમઝાણો ।।

લે દીક્ષા નિજ-મતે, શુદ્ધ મારગ સંભાયે ।

સેવટ કર સંથાર, સુરગ લોકે જુસિધાયે ।।

જસુ સિખ નિનાણુ ઉત્તમ જતી, ધન જા મેં દીપત ધનો ।

રિદ્ધ ત્યાગ ભયો મમતા-રહિત, સુત મુથા બાધા તણો ।।’

-પટ્ટાવલી પ્રબંધ સંગ્રહ પૃષ્ઠ-૧૪૮

યદિ ધર્મદાસજી મ.સા.કી સમ્પ્રદાય મેં ૭૦ દિન શેષ રહને પર સંવત્સરી કરને કી પરમ્પરા હોતી, તો પૂજ્ય શ્રી ધન્નાજી મ.સા. જો ઉનકે સબસે બડે અર્થાત્ પટ્ટશિષ્ય કે રૂપ મેં થે, ઉનકે સંત-સતી વ ઉનકી પરમ્પરા કે સંત-સતી ભી ૭૦ દિન શેષ રહને પર સંવત્સરી કરતે, પર એસા નહીં થા, ન એસા હૈ. સ્વયં પૂજ્ય શ્રી ધન્નાજી મ.સા. ઉનકે પટ્ટધર શ્રી ભૂધરજી મ.સા. ઉનકે શિષ્ય શ્રી રઘુનાથજી મ.સા., પૂજ્ય શ્રી જયમલજી મ.સા., પૂજ્ય શ્રી કુશલોજી મ.સા. આદિ સભીને

દો શ્રાવણ યા દો ભાદ્રપદ હોને પર આગમોક્ત ‘સમવાયાંગ સૂત્ર’ કી માન્યતા કે અનુસાર એક માસ બીસ દિન આષાઢી ચાતુર્માસ કે પશ્ચાત્ વ્યતીત હો જાને પર દૂસરે શ્રાવણ મેં (દો શ્રાવણ હુએ તબ) ઔર પ્રથમ ભાદ્રપદ મેં (દો ભાદ્રપદ હોને પર) હી સંવત્સરી કી. વર્તમાન મેં ભી મરુધરા કી મૂલ સભી સમ્પ્રદાયોં મેં ઇસી પ્રકાર આગમોક્ત સંવત્સરી કી આરાધના હોતી હૈ.

પૂજ્ય શ્રી ધર્મદાસજી મ.સા. કે હી શિષ્ય શ્રી મૂલચન્દજી મ.સા. જિનકા વિચરણ ક્ષેત્ર ગુજરાત રહા, ઉનકી પરમ્પરા સે નિકલી સભી ગુજરાતી પરમ્પરાઓં મેં આજ ભી વર્ષાવાસ પ્રારમ્ભ સે ૫૦વેં દિન સંવત્સરી કી આરાધના કરને કા ચલન વિદ્યમાન હૈ.

પૂજ્ય શ્રી ધર્મદાસજી મ.સા. કે ૮૯ શિષ્યોં કી ૨૨ સમ્પ્રદાયેં બની. ઇન બાઈસ મેં સે કેવલ માલવા મેં વિચરણ કરને વાલે પૂજ્ય શ્રી રામચન્દ્રજી મ.સા. આદિ કી પરમ્પરા મેં હી ૭૦ દિન શેષ રહને પર સંવત્સરી કરને કી માન્યતા હૈ અન્ય કિસી પરમ્પરા મેં યહ માન્યતા નહીં હૈ.

મહાન્ ક્રિયોદ્ધારક શ્રી જીવરાજજી મ.સા. કી પરમ્પરા એવં ઉનમેં સે વિકસિત હોને વાલી સભી પરમ્પરાઓં, સમ્પ્રદાયોં, યથા – પૂજ્ય શ્રી અમરસિંહજી મ.સા. કી સમ્પ્રદાય, પૂજ્ય શ્રી હુકમીચન્દજી મ.સા. વ ઉનકી સમ્પ્રદાય કે જૈન દિવાકર શ્રી ચૌથમલજી મ.સા., પૂજ્ય શ્રી જવાહિરલાલજી મ.સા. કે સંત-સતી વ શ્રાવક-શ્રાવિકાએં, ઇસી સમ્પ્રદાય સે પૃથક્ કિએ ગએ આગમજ્ઞાતા એવં સંસ્કૃત ભાષા વ સાહિત્ય કે મહાન્ વિદ્વાન સંત પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મ.સા. આદિ કે સંત-સતી વ ભક્તોં કી પરમ્પરા અપને-અપને ગુરુ કી માન્યતાનુસાર – ‘અભિવર્ધિત માસ મેં શ્રાવણ દો હોને પર દ્વિતીય શ્રાવણ મેં કરને કી તથા ભાદ્રપદ દો હોને પર પ્રથમ ભાદ્રપદ મેં સંવત્સરી કરને કી માન્યતા થી ઔર અભી ભી હૈ.’

ધ્યાન રહે, આગમ મેં ગુઢાર્થજ્ઞાતા પં. શ્રી ઘાસીલાલજી મ.સા. ને ‘નિશીથ’ કે ઉદ્દેશક ૧૦ કે સૂત્રક્રમાંક ૪૬ કી ટીકા મેં ભાદ્રપદ શુક્લા પંચમી કો સંવત્સરી કરને કા ઉલ્લેખ ક્રિયા હૈ, પર વહ અભિવર્ધિત સંવત્સરી કી અપેક્ષા સે નહીં હૈ. ઉન્હોંને બત્તીસ હી આગમોં કી વિદ્વત્તાપૂર્ણ ટીકાએં લિખી હૈં, પર કિસી ભી આગમ કી ટીકા મેં અભિવર્ધિત માસ મેં ભી ૭૦ દિન શેષ રહને પર સંવત્સરી કરને કી માન્યતા આગમ-સમ્મત નહીં બતલાઈ હૈ.

મહાન્ ક્રિયાદ્ધારક શ્રી લવજીઋષિજી એવં શ્રી હરજીઋષિજી કી પરમ્પરા મેં ભી ચંદ્રમાસ યા અભિવર્ધિત માસ મેં આગમોક્ત એક માસ ૨૦ દિન પશ્ચાત્ સંવત્સરી કી માન્યતા રહી હૈ.

વર્તમાન મેં ભી શ્રમણસંઘ કે દ્વિતીય પટ્ટધર આચાર્ય સમ્રાટ શ્રી પૂજ્ય આનન્દઋષિજી મ.સા. કે સંતોં એવં સમસ્ત ઋષિ સમ્પ્રદાયોં કી ભી યહી માન્યતા (વર્ષાવાસ કે ૫૦ દિન બાદ ૫૦વેં દિન સંવત્સરી કરના) હૈ.

ગુજરાત મેં કાન્તિ કા શંખનાદ કરને વાલે સ્થાનકવાસી સમ્પ્રદાય કે મહાન ક્રિયોદ્ધારક પૂજ્ય શ્રી ધર્મસિંહજી મ.સા. વે ઉનમેં સે નિકલી સભી સંપ્રદાયોં કી ભી વર્ષાવાસ કે એક માસ બીસ દિન બાજ સંવત્સરી કી માન્યતા હૈ. આજ ભી સમ્પૂર્ણ ગુજરાત કી સમસ્ત સમ્પ્રદાયોં મેં દો શ્રાવણ હોને પર દ્વિતીય મેં તથા દો ભાદ્રપદ હોને પર પ્રથમ ભાદ્રપદ મેં સંવત્સરી કરને કા વિધાન હૈ.

ઉપર્યુક્ત સમસ્ત આગમ-પ્રમાણ, પરમ્પરા-પ્રમાણ, પ્રાચીન પૂર્વધરોં, શ્રુત કેવલિયોં, વિદ્વાન આચાર્યોં કે કથન-પ્રમાણ સે વર્ષાવાસ કે એક માસ બીસ દિન વ્યતીત હોને અર્થાત્ ૪૯ વેં-૫૦વેં દિન સંવત્સરી કરને કી બાત આગમોક્ત સિદ્ધ હોતી હૈ.

માલવા પ્રાંત મેં વિચરણ કરને વાલી સમ્પ્રદાય કી ધારણા ૭૦ દિન શેષ રહને પર સંવત્સરી કરને કી હૈ. માલવા પ્રાંત મેં પ્રાચીન કાલ મેં તપાગચ્છ કા પ્રબલ પ્રભાવ થા. હો સકતા હૈ, કિસી વિશિષ્ટ કારણવશાત્ વહાં ૭૦ દિન શેષ રહને પર સંવત્સરી કરને કી ધારણા કી સ્વીકૃતિ દેની પડી હો. કઈ બાર એસા હોતા હૈ. સંઘ-સંગઠન વ સમાજ કી એકતા કે લિએ બડે-બડે દિગ્ગજોં, આચાર્યોં કો ભી અપની ધારણા બદલ કર અન્ય ધારણા કો સ્વીકૃત કરના પડતા હૈ, ઇસ બાત કા પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ હૈ-વિ. સં. ૨૦૦૧ મેં સાદડી મેં સમ્પન્ન બૃહદ્ સાધુ સમ્મેલન મેં પારિત પ્રસ્તાવ સંખ્યા-૧૧.

વિ. સં. ૨૦૦૧ મેં સાદડી-મારવાડ મેં બૃહદ્ સાધુ-સમ્મેલન કા વિશાલ આયોજન હુઆ. ઇસમેં ગુજરાતી પરમ્પરા કે અતિરિક્ત પ્રાય: સમ્પૂર્ણ સ્થાનકવાસી સમ્પ્રદાયોં કે પ્રતિનિધિ આચાર્યોં-ઉપાધ્યાયોં, પ્રમુખ સંતોં એવં સાધુ-સાધ્વીવૃંદ કા પધારના હુઆ. સંઘ એકતા કે લિએ પ્રબળ વાતાવરણ બના. એક હવા ચલી એકતા કી, સંગઠન કી, સંઘ કી ઔર ઉસી હવા મેં સભી પ્રતિનિધિયોં ને અપની-અપની સમ્પ્રદાયોં કો સંઘ-એકતા કે લિએ શ્રમણ-સંઘ મેં વિલીન કર દિયા.

સમ્મેલન કે પ્રતિનિધિ સંતોં ને અનેક વિષયોં ઉપર વિચાર-વિનિમય ક્રિયા, નિર્ણય લિએ. એક નિર્ણય કે અન્તર્ગત યહ પ્રસ્તાવ પારિત ક્રિયા ગયા કિ-‘પૂજ્ય શ્રી સમર્થનમલજી મ.સા. શ્રમણ સંઘ મેં સમ્મિલિત હોતે હૈં, તો દો શ્રાવણ હોને પર સંવત્સરી ભાદ્રપદ માહ મેં કરની ઔર દો ભાદ્રપદ હો તો દૂસરે ભાદ્રપદ મેં કરની. ‘સંઘ-એકતા કે લિએ અપવાદ રૂપ મેં આગમ-પ્રરૂપણા ન હોતે હુએ ભી એસા નિર્ણય લિયા ગયા. ઇસ પર પૂજ્ય શ્રી સમર્થનમલજી મ.સા. ને વ ઉનકી પરમ્પરા વાલોં ને માલવા કી સભી પરમ્પરાઓં ને ભી સંઘ-એકતા કે હિત મેં અપની પ્રતિક્રમણ કી તથા ૪૦ લોગસ્સ કે સાંવત્સરિક ધ્યાન કી પરમ્પરા કા ત્યાગકર એક પ્રતિક્રમણ એવં ૨૦ લોગસ્સ કે સાંવત્સરિક ધ્યાન કો માન્ય ક્રિયા.

જબ કિસી કારણવશ જ્ઞાનગચ્છ કે પૂજ્ય શ્રી સમર્થનમલજી મ.સા. શ્રમણસંઘ મેં સમ્મિલિત નહીં હુએ, કેવલ ઉનકી પરમ્પરા કે બાબાજી શ્રી પૂરણમલજી મ.સા. આદિ કુછ સંત હી સમ્મિલિત હુએ તબ વિ. સં.

૨૦૧૨-૧૩ કે ભીનાસર સમ્મેલન મેં સાદડી સમ્મેલન કે ઉક્ત પ્રસ્તાવ નં. ૧૧ પર પુનર્વિચાર કિયા ગયા. વસ્તુતઃ જિન્હે સંઘ મેં લાને કે લિએ આગમિક ધારણા કો છોડા ગયા, વે સંઘ મેં નહીં આએ ઔર ઇસ આગમિક ધારણા કો છોડને કે કારણ સભી ગુજરાતી સમ્પ્રદાયેં અલગ-અલગ પડને લગી, તો પુનર્વિચાર આવશ્યક હો ગયા. પુનર્વિચાર મેં મરુધર કેસરી શ્રી મિશ્રીમલજી મ.સા., ઉપાચાર્ય શ્રી ગણેશીલાલજી મ.સા., પ્રધાનમંત્રી શ્રી આનન્દજી મ.સા., સહમંત્રી (આચાર્ય) શ્રી હસ્તીમલજી મ.સા., ઉપાધ્યાય શ્રી અમરમુનિજી મ.સા., શ્રી પ્યારચન્દજી મ.સા., વ્યાખ્યાન વાચસ્પતિ શ્રી મદનલાલજી મ.સા., પંજાબ કેસરી શ્રી પ્રેમચન્દજી મ.સા. આદિ વરિષ્ઠ સંતોં ને સાદડી સમ્મેલન મેં પારિત પ્રસ્તાવ નં. ૧૧ કો પૂર્ણતઃ રદ કર દિયા. ઇસકે સ્થાન પર તુરંત પ્રભાવ સે આષાઢી ચાતુર્માસી સે ૫૦વેં દિન સંવત્સરી કરને કી પરમ્પરા કો સર્વમાન્ય કિયા.

ઇસકે પશ્ચાત્ સમય-સમય પર અભિવર્ધિત-સંવત્સર કે આને પર માલવા કી પરમ્પરાઓં કા શ્રમણ સંઘ પર દબાવ બઢતા ગયા, જિસકે કારણ શ્રમણ સંઘ કિસી સ્થાયી નિર્ણય પર નહીં પહુંચ સકા.

સમ્ભવતઃ એસા હી કુછ પૂજ્ય શ્રી ધર્મદાસજી મ.સા. કે પશ્ચાત્ માલવા મેં વિચરણ કરને વાલી ઉનકી શાખા-પ્રશાખા વાલી પરમ્પરાઓં કે સાથ ઘટિત હુઆ હો, એસી કોઈ એકતા કી બાત આયી હો ઔર ઉન્હોં ને ૭૦ દિન શેષ રહને પર સંવત્સરી કરને કે પક્ષ કો સ્વીકાર કર લિયા હો તો આશ્ચર્ય નહીં. ઇતિહાસ મેં રુચિ રખને વાલે શોધકર્તા અવશ્ય ઇસ વિષય મેં શોધ કર તથ્યોં કો પ્રકટ કરને કા કાર્ય કર સકતે હેં.

પૂજ્ય શ્રી ધર્મદાસજી મ.સા. કી ધારણા ૭૦ દિન શેષ રહને પર સંવત્સરી કરને કી રહી હોતી તો પૂજ્ય શ્રી કાનજીજી કે સાથ ઉનકી ચર્ચા ઔર પૂજ્ય શ્રી ધર્મસિંહજી મ.સા. કે સાથ હુઈ ઉનકી ચર્ચા મેં અવશ્ય ઇસકા ઉલ્લેખ મિલતા.

કિયોદ્ધાર સે પૂર્વ યતિ પરમ્પરા દીક્ષિત શ્રી ધર્મદાસજી મ.સા. ને વિ. સં. ૧૭૧૬ મેં અહમદાબાદ મે મહાન્ કિયોદ્ધારક શ્રીલવજીજી કે સમ્પ્રદાય કે પૂજ્ય શ્રી સોમજીજી ઔર પૂજ્યશ્રી કાનજીજી કે દર્શન વ પ્રવચનશ્રવણ કા લાભ લિયા. ઉનકે પાસ દીક્ષા લેને કી ભાવના ભી વ્યક્ત કી, પર ધારણા-વિચારણા મેં ૧૨ બોલોં કા અન્તર આને સે વે ઉનકે પાસ દીક્ષિત નહીં હુએ. (પૂજ્ય કાનજીજી કે સાથ ચર્ચા કે બોલ સે)

ઇસકે પશ્ચાત્ અહમદાબાદ મેં હી વિરાજિત મહાન્ કિયોદ્ધારક પૂજ્ય શ્રી ધર્મસિંહજી મ.સા. કે પાસ ગએ. ઉનસે ચર્ચા-વિચારણા આદિ મેં ૨૦ બોલોં કા અન્તર આયા, જિસમેં ૭ બોલ સામૂહિક પ્રતિક્રમણ કે સમય ‘મહાવ્રત ચિંતન કા કાયોત્સર્ગ’ કરને સે સમ્બન્ધિત થે, કાયોત્સર્ગ કરના આવશ્યક માના ગયા. ઇન ૨૦ બોલોં મેં સે કહીં ભી ૫૦ દિન પશ્ચાત્ સંવત્સરી કરને કી આગમોક્ત માન્યતા મેં ભેદ નહીં આયા.

પૂજ્ય શ્રી લવજીજી મ.સા. એવં પૂજ્ય શ્રી ધર્મસિંહજી મ.સા. કી વિચારણા ઉસ સમય અભિવર્ધિત માસ મેં ૭૦ દિન શેષ રહને પર સંવત્સરી કરને કી હોતી તો ઉસકા ઇન ૧૨ વ ૨૦ બોલોં મેં અવશ્ય ઉલ્લેખ મિલતા. (દેખે-પૂજ્ય શ્રી ધર્મસિંહજી મ.સા. કે સાથ ચર્ચા-બોલ સે)

યે સારે તથ્ય બતાતે હેં કિ-‘પૂજ્ય શ્રી ધર્મદાસજી મ.સા. કી ધારણા આગમોક્ત ૫૦ દિન બાદ સંવત્સરી કી થી. દો શ્રાવણ હો તો દ્વિતીય શ્રાવણ મેં તથા દો ભાદ્રપદ હો તો પ્રથમ ભાદ્રપદ મેં સંવત્સરી કરને કી પરમ્પરા ઉન્હેં માન્ય થી. વે અભિવર્ધિત માસ કો ગિનતી મેં ગિનને કી માન્યતા રખતે થે. ઇતને સારે આગમિક તથ્યોં ઔર મહાન્ કિયોદ્ધારકોં કે ઉદ્ધરણોં કો પઢને કે પશ્ચાત્ તો હર કિસી કો ચાહિએ કિ વે આષાઢી ચૌમાસી કે પશ્ચાત્ ૪૯વેં યા ૫૦વેં દિન હી સંવત્સરી કરના સહર્ષ સ્વીકાર કર લેં. અભિવર્ધિત-સંવત્સર કે અધિક માસ કો નપુંસક ન માનેં, ઉસે ગિનતી મેં સમ્મિલિત કરેં. જો ચાતુર્માસ કે ૭૦ દિન શેષ રહને પર સંવત્સરી કરને કી માન્યતા રખતે હેં, કયા વે કિસી ભી મૂલ આગમ મેં યહ ઉલ્લેખ બતા સકતે હેં કિ અભિવર્ધિત માસ શ્રાવણ હો તો ઉસે નિજ માસ માનકર સંવત્સરી ભાદ્રપદ મેં કરની? કહાં હે આગમ મેં યહ ઉલ્લેખ કિ અભિવર્ધિત માસ કો કાલચૂલા યા નપુંસક માનકર છોડ દેના?’

ઉપર્યુક્ત (અભિવર્ધિત માસ કો પર્વ આદિ કે લિએ ગિનતી મેં નહીં ગિનના) ધારણા જૈન આગમોં કી નહીં હે. યહ ધારણા હે વૈદિક ગણિત કી. જૈન આગમ ઇસ વૈદિક ગણિત કો માન્ય નહીં કરતે. વહાં તો સ્થાન-સ્થાન પર મૂલ આગમ-પાઠોં મેં અભિવર્ધિત માસ કો માન્યતા દેને કા ઉલ્લેખ હી મિલેગા.

ખૈર, મેરા કિસીસે કોઈ વિરોધ નહીં હે. નિશ્ચય મેં તો સર્વજ્ઞ-સર્વદર્શી કેવલીભગવંત હી જાનેં કિ કૌનસી માન્યતા સત્ય હે, આગમાનુકૂલ હે. બસ ઇતના જરૂર કહૂંગા કિ વર્તમાન મેં ઉપલબ્ધ આગમ, જૈન-ગણિત, આચાર્યોં કી ટીકાએં, ચૂર્ણિયાં, નિર્યુક્તિયાં તથા મહાન્ કિયોદ્ધારકોં કી વિચારણા કે આધાર સે તો યહી કહના ઉચિત રહેગા કિ – ‘૫૦ દિન વાલી માન્યતા આગમોક્ત હે, વ્યાવહારિક ભી હે ઔર ઉચિત ભી.’

મૂર્તિપૂજક ૮૪ ગચ્છ હે, ઉનમેં ખરતરગચ્છ કો સબસે પ્રાચીન માના જાતા હે. તપાગચ્છ આદિ અનેક ગચ્છ બાદ મેં બને હેં. ખરતરગચ્છ કી માન્યતા ભી ૫૦ વેં દિન સંવત્સરી પર્વ મનાને, આરાધના કરને કી હે.

ટીકા આદિ મેં જહાં કહી ભાદ્રપદ શુક્લા પંચમી કા ઉલ્લેખ હે, વહ વર્ષાકાલ મેં અભિવર્ધિત માસ ન હોને કી અપેક્ષા સે હે.

મૂલ આગમોં મેં સર્વત્ર યહી ઉલ્લેખ હે કિ વર્ષાવાસ કે એક માહ બીસ દિન-રાત્રિ વ્યતીત હોને પર સંવત્સરી કરના. કિસી ભી હાલત મેં ઇસકા ઉલ્લંઘન નહીં કરના. પીછે ૭૦ દિન શેષ રહને મેં આશ્વિન વ

કાર્તિક અધિક હો તો બાધા આતી હૈ. ઉસ હાલત મેં પીછે ૧૦૦ દિન શેષ રહ જાતે હેં.

અતઃ ઇસ વિવાદ કા અંત નજર નહીં આતા. એસે અન્તહીન વિવાદ મેં ઉલઝના બુદ્ધિમાની નહીં. મેરા તો સભી સે યહી વિનમ્ર અનુરોધ હૈ કિ સભી જૈન બંધુ સહર્ષ વર્ષાવાસ પ્રારમ્ભ સે ૫૦વેં દિન સંવત્સરી કરને કી આગમોક્ત માન્યતા કો સ્વીકાર કર સાનન્દ સંવત્સરી મહાપર્વ કી આરાધના તપ-ત્યાગપૂર્વક સમ્પન્ન કરેં. એસા કરને પર આપ સભી પ્રાયશ્ચિત્ત કે ભાગી ભી નહીં બનેંગે. ઇસમેં મહાવીર કે મૂલમંત્ર ‘સમયં ગોયમ મા પમાયએ’ કા પાલન ભી હો જાયેગા. ધર્માનુષ્ઠાન તો જિતના શીઘ્ર કરે ઉતના હી શ્રેષ્ઠ હૈ.

લિખને મેં મૈને ભાષા કે વિવેક કા પૂરા ધ્યાન રખા હૈ જિસસે કિન્દી ભી આચાર્યો, ઉપાધ્યાયો, સાધુ-સાધ્વિયો, શ્રાવક-શ્રાવિકાઓ, સાધર્મિકોં કી આસાતના ન હો, ઇસ પર ભી ઇસે પઢકર કિસી ભી આત્મા કો ઠેસ પહુંચી હો તો ક્ષમાયાચના કરતા હૂં.

(સંપૂર્ણ)

xxx

શ્રી સ્થાનકવાસી જૈન સંપ્રદાયમાં ગુજરાતના તમામ સંપ્રદાયોના ૧૫૦૦ તેમજ તેરાપંથ સંપ્રદાયના ૬૭૨, અચલગચ્છના ૩૦૩, ખરતરગચ્છના ૨૮૫, સ્થાનકવાસી શ્રમણસંઘના ૧૨૧૬, પૂ. ઉમેશમુનિજી મ.સા.નો પરિવાર વગેરેએ પ્રથમ ભાદરવા સુદ પંચમી

અર્થાત્ ચાતુર્માસ પ્રારંભથી ૫૦ મા દિવસે ‘સંવત્સરી મહાપર્વ’ની આરાધના કરેલ છે.

ગુજરાતના સમસ્ત સંપ્રદાયોના સંત-સતીજીઓ તેમજ શ્રાવક-શ્રાવિકાઓ મળીને જ્યાં સુધી નક્કી ન કરે ત્યાં સુધી પૂર્વાચાર્યોની આજ્ઞાનુસાર જ ‘સંવત્સરી મહાપર્વ’ની એક જ દિવસે ઉજવણી કરવી જોઈએ. ગુજરાતના ૧૫૦૦ જેટલા સંત-સતીજીઓ અને લાખો ઉપાસકોને પ્રથમ ભાદ્રપદમાં સંવત્સરી કરવાથી ‘પ્રાયશ્ચિત્ત’ આવે છે તેવી પ્રરૂપણા કરનારા જ પ્રાયશ્ચિત્તના ભાગીદાર બને છે.

ગુજરાતના તમામ સંપ્રદાયના સંત-સતીજીઓએ જાગૃત થવાની જરૂર છે. ૪૬ વર્ષ પૂર્વે સંવત્સરી સંબંધી ‘છેવટનો નિર્ણય’ તા. ૧૪-૬-૧૯૬૬ના ગોંડલ સંપ્રદાય શ્રાવક સમિતિના મંત્રી રતિલાલ ભાઈચંદ ગોડાએ ગુજરાતના તમામ સંપ્રદાયો વતી પરિપત્ર બહાર પાડ્યો હતો જેમાં આચાર્ય પૂ. શ્રી પુરુષોત્તમજી મ.સા., બોટાદના પૂ. શિવલાલજી મ.સા., લીંબડીના પૂ. ધનજી મ.સા., પૂ. નાનચંદ્રજી મ.સા. વગેરેએ ૫૦ મા દિવસે ‘સંવત્સરી’ આરાધનાનું નક્કી કરેલ છે.

જેઓ ૭૦ દિવસના આગ્રહી છે તેઓને પણ જ્યારે બે આસો મહિના આવે ત્યારે સંવત્સરી પછી ૭૦ ના બદલે ૧૦૦ દિવસ બાકી રહેશે. એટલે જ કહેવત છે કે-‘પહેલો ઘા પરમેશ્વર’નો ‘સમયં ગોયમ મા પમાયએ’ એ સૂત્રને યાદ રાખો.

—શાસન પ્રગતિ (૨૫-૧૦-૨૦૧૨)

ભાવ-પ્રતિભાવ

(૧)

તા. ૨૨-૧૧-૨૦૧૨

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ સામાયિક દિન પ્રતિદિન પ્રગતિ કરી રહ્યું છે. એમાં પ્રગટ થતાં લેખો ઉચ્ચ કક્ષાના હોય છે. આપના કાર્યકર્તાઓ સૌ નિષ્ઠાવાન છે. ઘણી જ મહેનતથી આવું સામયિક તૈયાર થાય છે. ઘણું બધું Research કરવું પડે છે. બધાને મારા અભિનંદન.

આ સાથે ૨૦,૦૦૦ રૂપિયાનો Cheque મોકલાવું છું. બીજું અહિંથી Direct અમારે રકમ જ્ઞાનદાન અને અનુકંપા માટે મોકલાવવી છે.

આપની પ્રગતિ કોઈપણ મુશ્કેલી સિવાય ચાલુ જ રહેશે એવી શુભેચ્છા.

□ સવિતાબેન શાહ - લંડન

(૨)

આ સાથે રૂ. ૫૦૦૦/- (રૂપિયા પાંચ હજાર પૂરા)નો ચેક ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ સામયિક (પત્ર) નિધિ ફંડમાં મોકલાવેલ છે. જે સ્વીકારી આભારી કરશો.

આપ સૌ, જાહેરખબર વિના સમસ્ત જૈન ફિરકાઓના કોઈ પણ ભેદભાવ વિના આ પત્ર ચલાવી રહ્યા છો, તે જૈન ધર્મની ઉત્તમ સેવા

છે. પુરોગામી તંત્રીનો તેમજ વર્તમાન તંત્રીની ઉત્તરોત્તર વિદ્વતા, જૈન ધર્મ વિશેનો અભ્યાસ અત્યંત પ્રશંસનીય છે.

પત્ર તેમ જ જૈન યુવક સંઘની પ્રવૃત્તિઓ ખૂબ જ ફળેફુલે એ જ અભ્યર્થના તેમજ આપ સૌનું સ્વાસ્થ્ય લાંબા સમય સુધી સુદીર્ઘ રહે અને સમાજની વધુ ને વધુ સેવા થાય.

૫૦૦૦/- રૂ. કિરીટભાઈ ગોહિલના પુત્ર ચિ. હાર્દિકના લગ્ન પ્રસંગે રતિલાલ ઓધવજી ગોહિલ પરિવાર તરફથી.

□ કિરીટ ગોહિલ ના જય જિનેન્દ્ર

(૩)

તા. ૧૯-૧૨-૧૨

આ સાથે ચેક એક રૂ. ૧૦,૦૦૦/-નો નીચેની વિગતે મોકલું છું. જે સ્વીકારી આભારી કરશો.

રૂ. ૫,૦૦૦/- મકાન ફંડ, રૂ. ૫,૦૦૦/- ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ માસિક સ્વ. અ. સૌ. જયવતિ પારેખના સ્મરણાર્થે હસ્તે રતનચંદ ભોગીલાલ પારેખ. આ ઉપરાંત એક ચેક રૂ. ૫,૦૦૦/- લોક સેવક સંઘ થોરડીનો મોકલું છું.

□ રતનચંદ ભોગીલાલ પારેખ ના જય જિનેન્દ્ર

(૪)

Date 20-12-2012

Lord Krupaludev's Bhaktajano,

On the Occasion of the 74th Birthday (27-12-2012) of our Spiritual Leader Pujya Saryuben Mehta we, the Bhaktajano of Lord Krupaludev Humbly Donate Rs. 37,000/- to 'Mumbai Jain Yuvak Sangh' for 'Prabuddh Jivan' Magazine as per your appeal for 'Prabuddh Jivan'

(૫)

Mumbai, Dated 20-12-2012.

I am a regular reader of the 'Prabuddh Jivan'. I have read with great satisfaction and I am thankful for the quality of the contents. I humbly send the cheque of Rs. 10,000/- . Please accept the said cheque towards 'Ajeevan Sabhya'.

□ Kalyanji Narsey

(૬)

ગાંધી જયંતિ સ્મૃતિ ચિંતન વિશેષાંક એક લાજવાબ અંક છે. પહેલાં તો એમ થયું કે ગાંધીજી વિશેષાંકમાં આપણે જે વાંચન કર્યું છે એ સિવાય કંઈ ન હશે. પરંતુ એક એક પાનું ઉથલાવતા ગયા અને દરેક લેખ એકબીજાથી ચડિયાતા જણાયા. આવા સુંદર લેખો વાંચી મન ખુશીથી ભરાઈ ગયું. જે ન જાણતા હતા એ જાણ્યું.

□ રવિલાલ કે. વોરા

(૭)

ઉત્તરોત્તર ઉત્કૃષ્ટ અંકો આપીને 'પ્રબુદ્ધ જીવન' અમારા જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ કરી રહ્યું છે. આભાર. ઉત્સાહપૂર્વક નવું નવું પીરસતા રહેશો.

□ કે. સી. શાહ

(૮)

તા. ૪-૨-૨૦૧૩

આપની સંસ્થાના ત્રિદિવસીય ગાંધી કથાના સુંદર આયોજન માટે અભિનંદન. શ્રી પુષ્પસેન ચીમનલાલ ઝવેરીના ત્રિદિવસીય સૌજન્યથી આ ઉત્તમ કથા થઈ માટે એ પરિવારનો હાર્દિક આભાર. આજના સમયમાં ગાંધી મૂલ્યો ભૂલાતા જાય છે એ સમયે વધુ પ્રેરણા અને

માર્ગદર્શન રૂપે આ પ્રવચન વધુ ઉપયોગી થશે.

□ મહેશકુમાર એફ. ઝવેરી, વલસાડ (૯)

આ સાથે રૂ. ૫૦૦૦/- નો ચેક 'પ્રબુદ્ધ જીવન' માટે મોકલું છું, જે સ્વીકારશો.

જાન્યુ.'૧૩નો અંક 'મહાત્મા ગાંધીજી' અંગે વિશેષાંક વાંચી આનંદ અનુભવ્યો. 'પ્રબુદ્ધ જીવન'નો આવો અભિગમ ગમ્યો.

આપણે અને ઘણા બધા કહેવાતા જૈનો છીએ. 'જૈન' અને 'જિન' શબ્દના જે સાચા અર્થ છે તે સંદર્ભમાં તો ગાંધીજીને જ જૈન કહી શકાય. સત્ય, અહિંસા, પરિગ્રહ વગેરે સિદ્ધાંતો પોતાના જીવનમાં આચરણમાં એમણે અપનાવ્યા. બાકી કેટલા જૈનો આચરણમાં આ સિદ્ધાંતો મુક્તા હશે? ગાંધીજી સાચા હિંદુ, સાચા જૈન, સાચા ખ્રિસ્તી કે કોઈપણ ધર્મના આદર્શ સિદ્ધાંતો અનુસાર જીવ્યા. આપણે જૈનો મોટા ભાગના વ્યાપારી અને ધર્મને પણ વ્યાપાર અનુસાર કરી નાખેલ છે. ધર્મ હવે શેમાં રહ્યો છે? ક્રિયાકાંડ, આડંબર, દંભ અને આવા જ મિથ્યાચારો ધર્મના નામે આજે સર્વત્ર વ્યાપક છે. ખેર! આ સંદર્ભે 'પ્રબુદ્ધ જીવન'માં તમે ગાંધીજીને પ્રાધાન્ય આપી તેમની વાતોને જૈનો સમક્ષ મૂકી તે બદલ અભિનંદન!

□ ખીમજી વીરા, નવી મુંબઈ

(૧૧)

તા. ૪-૨-૨૦૧૩

જૂન-૨૦૧૨માં 'એક કટોકટી' શીર્ષક હેઠળ તમારી વ્યથાથી વાકેફ થયા પછી વિચારને અમલમાં મૂકવામાં મોડું થયું છે તેની ક્ષમા માગું છું અને ખરેખર તો તમે સૌએ પ્લાસ્ટીકના કવરને ખર્ચ વધવા છતાં બંધ કર્યા છે તેના આભાર અર્થે પણ મારે તો ફૂલકણી મોકલવી જ જોઈએ. ઘણું સાત્ત્વિક વાંચન મળે છે તેથી બુંદ જેટલું જ ઋણ ચૂકવવાની તક આપવા બદલ આપનો આભાર!

'પ્રબુદ્ધ જીવન' નિધિ ફંડમાં રૂ. ૫,૦૦૦/- સામેલ કરવા વિનંતી.

□ મિનાક્ષી સુ. ઓઝા, રાજકોટ

* * *

ઈશ્વર સાથે ઑનલાઈન ચેટિંગ

□ મિનાક્ષીબેન દોશી, UK

એક વખત હું મારા લેપટોપ પર ચેટિંગ કરતો હતો ત્યાં મને ઈશ્વરનો ઑનલાઈન ભેટો થઈ ગયો...

ઈશ્વર : 'શું તું મારી સાથે ચેટિંગ કરવા માંગે છે?'

હું : 'ના, મેં તમને બોલાવ્યા નથી. તમે કોણ છો?'

ઈશ્વર : 'વત્સ, હું આ સમસ્ત બ્રહ્માંડનો અને આ સૃષ્ટિનો સર્જક

છું...ઈશ્વર છું.'

હું : 'હું કેવી રીતે માનું કે તમે ઈશ્વર છો? તમારા જેવા તો ઘણાં પોતાની જાતને અહીં 'ભગવાન' કહેવડાવે છે.'

ઈશ્વર : 'માનવું કે ન માનવું એ તારી મરજીની વાત છે. મને તેનાથી કોઈ ફરક નથી પડતો. તને જો તારી જાતમાં વિશ્વાસ ન હોય

તો પછી મારામાં ક્યાંથી હોય ?’

હું : ‘ઓ. કે. પરંતુ હું અત્યારે નવરો નથી. તમારી સાથે વાત કરવાનો મને સમય નથી. તમે જાણો છો કે હું કેટલો વ્યસ્ત છું ?’

ઈશ્વર : ‘વ્યસ્ત તો કીડી મંકોડા પણ આખો દિવસ હોય છે !’

હું : ‘તમને ખબર નથી કે અમારે કેટલું કામ હોય છે. જિંદગી કેટલી ઝડપી થઈ ગઈ છે. અત્યારે ‘પીક અવર્સ’ ચાલે છે.

ઈશ્વર : ‘ભાઈ, સવારના પહોરમાં તું છાપાઓમાં ભરેલો દુનિયાભરનો કચરો મગજમાં ઠાલવે છે. એટલું ઓછું હોય તેમ, અત્યારે તારા ‘પીક અવર્સ’માં ઈન્ટરનેટથી બીજા વધારે કચરાનો ઉમેરો કરે છે. આને તું વ્યસ્તતા કહે છે ? તને તારા માટે કુરસદ ન હોય તો મારા માટે તો ક્યાંથી હોય ? પણ મને થયું ચાલ, ઈન્ટરનેટ પર તો તું ચોક્કસ મળી જ જઈશ અને તને એ વધુ અનુકૂળ પડશે.’

હું : ‘અમે કાયમ ઉદાસ, નિસ્તેજ અને દુઃખી કેમ હોઈએ છીએ ?’

ઈશ્વર : ‘સતત ચિંતા કરવી અને અસલામતીનો ભય રાખવો એ જ હવે તારો સ્વભાવ થઈ ગયો છે. તો પછી ઉદાસ ને દુઃખી જ રહેવાય ને ?’

હું : ‘પણ તમને ખબર છે કે અમે સતત લટકતી તલવાર નીચે કામ કરતાં હોઈએ છીએ. અમારે અમારા ટારગેટ સમયસર પૂરા કરવાના હોય છે. કોઈક વાર તો ગાડીના હપ્તા ભરવાના પણ બાકી રહી જાય છે. તો પછી ચિંતા કેમ ન થાય ? ભાવિ બધું જ અનિશ્ચિત દેખાય છે.’

ઈશ્વર : ‘હાલા દીકરા ! મેં તારું સર્જન તને પીડા કે દુઃખી કરવા નથી કર્યું. જો એવું હોત તો મેં તારા જન્મ પહેલાં તારા દૂધની વ્યવસ્થા ન કરી હોત. જિંદગી દુઃખી થવા માટે નથી. આ બધી પીડા તો તે તારી જાતે જ ઊભી કરેલી છે. કાદવમાં ફસાયેલો માણસ કાદવમાં વધારે ઊંડો ઊતરતો જાય એવું છે ! તે વાઘ પર સવારી માંડી છે અને હવે તું ગભરાય છે કે વાઘ મને ફાડી ખાશે !’

હું : ‘પ્રભુ ! ખરું પૂછો તો આટલી બધી પીડાઓ, મુશ્કેલીઓ વચ્ચે અમે કઈ રીતે જીવીએ છીએ એ જ ખબર નથી પડતી.’

ઈશ્વર : ‘તું સતત બહાર ભટકીને ખરેખર થાકી ગયો છે. જરાક તારી અંદર ખોજ કર. થોડું આત્મદર્શન કર. એમ કરીશ તો તને ખબર પડશે કે તું ક્યાં જઈ રહ્યો છે.’

હું : ‘તમે તો ઈશ્વર છો, તો મને કપરા સંજોગો અને મુશ્કેલીના સમયમાં ટકવાની ચાવી બતાવો ને !’

ઈશ્વર : ‘તારામાં પણ અપાર શક્તિ છે. એને ઓળખવાની કોશિષ કર. મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવાનો એ જ ઉપાય છે. થોડી ધીરજ, હિંમત, વિશ્વાસ અને ઉત્સાહ રાખ. કપરાં સંજોગો પણ કાયમ કપરાં રહેતાં નથી, એ પણ વહી જવાના છે.’

હું : ‘ચલો, એ તો બરાબર. પણ મને એ પ્રશ્ન થાય છે કે દુનિયામાં લોકો આટલા બધા સ્વાર્થી કેમ થઈ ગયા છે ?’

ઈશ્વર : ‘લોકો જેવા છે તેવા સ્વીકારી લે. બીજાને બદલવાનો

મિથ્યા પ્રયાસ ન કરીશ. તારી જાતને ઓળખીને તેને બદલવા કોશિષ કર.’

હું : ‘એ તો હું સમજ્યો પણ મને એ નથી સમજાતું કે દુનિયામાં સારા માણસોને જ કેમ સહન કરવું પડે છે ?’

ઈશ્વર : ‘બેટા, સારા માણસોની જ કસોટી થાય છે. સોનું કસોટીમાંથી શુદ્ધ થઈને બહાર આવે છે. એ રીતે પ્રશ્નો, મુશ્કેલીઓ હકીકતે આંતરિક શક્તિ અને સહનશીલતા વધારે છે.’

હું : ‘તમે હાલની માનવજાત માટે શું માનો છો ?’

ઈશ્વર : ‘એ જ કે, પૈસા મેળવવા માટે સ્વાસ્થ્ય ગુમાવે છે અને પછી સ્વાસ્થ્ય મેળવવા પૈસા ગુમાવે છે ! અર્થાત્ પૈસાનું પાણી કરે છે ! બાળપણમાં કંટાળો અનુભવે છે અને ઘડપણમાં બાળપણ ખોળે છે. યુવાનીમાં તો એ રીતે જીવે છે જાણે કે કદી મૃત્યુ આવવાનું જ નથી ! જ્યારે કોઈ મુશ્કેલી આવે છે ત્યારે કહે છે મને એકલાને જ આવું કેમ ? બાકી ક્યારેય સુખમાં ‘હું એકલો કેમ ?’ એવો પ્રશ્ન એને નથી થતો.

હું : ‘પ્રભુ, તમે જિંદગીને ઉત્તમતાથી માણવાનું રહસ્ય મને કહો.’

ઈશ્વર : ‘તને હંમેશાં સામે કિનારે જ સુખ દેખાય છે. તારી પાસે જે કંઈ છે, જેટલું છે એને ભોગવ. જે નથી એની ચિંતા ના કરીશ. સતત ફરિયાદ અને સરખામણી ન કરીશ. સતત સરખામણી કરીને તે તારા ઘરમાં પણ આગ લગાડી છે. ભૂતકાળને ભૂલીને વર્તમાનને વિશ્વાસથી વધાવતાં ભવિષ્ય માટે તૈયાર રહે. નફરત અને નકારાત્મક વિચારો છોડી દે નહીં તો એ વધુ જોરથી તારી પાસે આવશે. બીજાને પ્રેમ કર તો આપોઆપ લોકો તને પ્રેમ કરશે. થોડું ક્ષમા આપવાનું પણ રાખ.’

હું : ‘મારો એક છેલ્લો સવાલ એ છે કે મારી પ્રાર્થનાઓ કોઈ દિવસ તમને સંભળાય છે ખરી ?’

ઈશ્વર : ‘બધી જ સંભળાય છે પરંતુ જવાબ આપવાની મારી રીત જુદી હોય છે. મારા જવાબો ભવ્ય પર્વતો, ઝરણાં, નદીઓ, સમુદ્રો અને વૃક્ષોની વનરાજીમાં છે. ભવ્ય સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્તમાં છે. દરરોજ એક સુંદર પ્રભાત થાય છે-આ બધા મારા જવાબો છે. પરંતુ તને તે જોવાની કુરસદ જ ક્યાં છે ?’ ચાંદની રાતે કોઈકવાર ખુલ્લા આકાશ સામે શાંતચિત્તે થોડો સમય બેસીને મંદ મંદ વહેતા પવનની લહેરો કે તમરાનું મધુર સંગીત માણ્યું છે ? એ માણતાં શીખીશ તો તને મારા જવાબો મળી જશે.’

હું : ‘આપને મળીને ખૂબ સારું લાગ્યું. આ વાર્તાલાપ માટે આપનો ખૂબ ખૂબ આભાર. મારા માટે કોઈ સંદેશ છે ?’

ઈશ્વર : ‘વત્સ ! મારામાં શ્રદ્ધા રાખ. હું તને આ સંસારના બધા ભયોમાંથી મુક્ત કરી દઈશ. જિંદગી એક રહસ્ય છે પણ કોયડો નથી. મને યાદ કરજે, મારામાં નિષ્ઠા રાખજે. કદીયે હતાશ થઈશ નહીં. તું હાક મારજે, હું અચૂક હાજર થઈ જઈશ; કારણકે તું મારું સર્વશ્રેષ્ઠ સર્જન છે. તું મને વહાલો છે.’

લોક સેવા સંઘ-થોરડીને ચેક સમર્પણ

૨૦૧૨ની ૭૮મી પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા દરમિયાન ઉપરોક્ત સંસ્થા માટે એકત્રિત થયેલ દાનની રકમ રૂ. ૨૨, ૪૦, ૦૦૦/- + રૂ. ૨, ૨૧, ૦૦૦/- તા. ૩-૩-૨૦૧૩ના દિવસે દાતા શ્રી બિપિનભાઈ જૈન રૂ. એક લાખ એકવીસ હજાર અને રૂ. એકલાખ શ્રી યાત્રિકભાઈ ઝવેરીએ જાહેર કરેલ, એટલે કુલ રૂ. ૨૪, ૬૧, ૦૦૦/- ચોવીસ લાખ એકસઠ હજારનો ચેક આ સંસ્થાને તા. ૩-૩-૨૦૧૩ના અર્પણ કરાવ્યો. એકત્રિત થયેલ દાનની રકમ એ સંસ્થાને માનપૂર્વક આપવા જવું એ આ સંસ્થા શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘનો નિયમ છે.

આ અનુદાન અર્પણ કરવા મુંબઈથી શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘના ઉપપ્રમુખ શ્રી નીતિનભાઈ સોનાવાલા, કારોબારી સભ્ય અને દાતા શ્રી બિપિનભાઈ જૈન, મંત્રી શ્રી ધનવંતભાઈ શાહ અને તેમના પત્ની શ્રીમતી સ્મિતાબેન શાહ તેમજ અન્ય સભ્યો અને શુભેચ્છકો શ્રી દિલીપભાઈ કાકાબળિયા, શ્રી પુષ્પસેન ઝવેરી, શ્રી માણેક સંગોઈ અને ઝવેરબેન સંગોઈ, શ્રીમતી ઈલા શાહ અને સંસ્થાના આસી. મેનેજર શ્રી પ્રવીણભાઈ દરજી તા. ૧-૩-૨૦૧૩ ભાવનગર એક્સપ્રેસ દ્વારા સર્વે સ્વખર્ચે રવાના થઈ તા. ૨-૨-૨૦૧૩ના રોજ સોનગઢ પહોંચ્યા. પ્રવાસ દરમિયાન અમદાવાદથી લોક સેવાસંઘના કાર્યકરો શ્રી પ્રલ્લાદભાઈ વગેરે મહેમાનોની સરભરા અને સગવડતા માટે જોડાયા.

સોનગઢ પહોંચતાં શ્રી મહાવીર જૈન ચારિત્ર કલ્યાણ રત્ન આશ્રમના વિદ્યાર્થીઓએ મહેમાનોનું બેન્ડની સલામીથી સ્વાગત કર્યું.

પાલિતાણાથી શ્રી વસંતભાઈ શેઠ અને એમના શ્રીમતી કુંદનબહેન તથા સુરેન્દ્રનગરથી શ્રી હિંમતભાઈ કોઠારી અને એમના શ્રીમતી સરોજબેન પણ સોનગઢ પધારી અમારી મંડળીમાં જોડાયા.

પાલિતાણા પાસેની વાળુકડની સંસ્થા લોકવિદ્યાલયના સર્વેસર્વા શ્રી ભાનુભાઈ સિરોયાએ-જે સંસ્થાને શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘે ૨૦૦૮માં રૂ. સાડા પચ્ચીસ લાખનું અનુદાન આપાવેલું એ સંસ્થાની પ્રગતિ અને નવી યોજના જોવાનું આમંત્રણ આપ્યું.

સોનગઢની સંસ્થાએ મહેમાનોના ઉતારા વગેરેની સુંદર વ્યવસ્થા કરી હતી. સ્નાન વગેરે ક્રમથી પરવારી સંસ્થાના વ્યવસ્થાપકો સાથે સંસ્થા દર્શન કરી મહેમાનો ખૂબ જ આનંદિત અને પ્રભાવિત થયા. આ સંસ્થામાં અત્યારે ૪૨૫ વિદ્યાર્થીઓ અંગ્રેજી, ગુજરાતીમાં ઉત્તમ શિક્ષણ મેળવી અન્ય પ્રવૃત્તિઓમાં પણ પારંગત થાય છે. અહીં આ વિદ્યાર્થીઓ પાસે એક પણ રૂપિયો લવાજમ તરીકે નથી લેવાતો. લગભગ ૮૦ વર્ષ પહેલાં શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક અને સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયના જૈન સાધુ પૂ. ચારિત્ર વિજયજી અને પૂ. કલ્યાણચંદ્રજીએ સ્થાપેલ આ સંસ્થાનો ઉજળો ઇતિહાસ જોઈ દાતાઓ આ સંસ્થા પ્રત્યે દાનનો પ્રવાહ વહાવે છે. આ સંસ્થાનું સંચાલન આ સંસ્થાના જ ભૂતપૂર્વ વિદ્યાર્થીઓ કરે છે એ પ્રેરક ઘટના છે.

પ્રેમાળ આતિથ્યપૂર્વક અહીં ભોજન લીધા બાદ સર્વે બસમાં વાળુકડ પહોંચ્યા. ત્યાં શ્રી નાનુભાઈએ સૌનું સ્વાગત કર્યું અને સંસ્થા દર્શન કરાવી ભવિષ્યની યોજના બતાવી. સર્વે સભ્યો ખૂબ જ સંતુષ્ટ થયા.

તે જ દિવસે, એટલે સાંજે પાંચ વાગે સર્વે થોરડી સંસ્થા પહોંચ્યા. ત્યાં શ્રી કાંતિભાઈ, વિદ્યાર્થીઓ અને ગ્રામજનોએ અમારા સૌનું ઉમળકાથી સ્વાગત કર્યું. અહીં મહેમાનો માટે રહેવાની ઉત્તમ વ્યવસ્થા કરાઈ હતી. સ્વયંસેવકો સગવડતા માટે ખડે પગે ઉપસ્થિત હતા.

સાંજે લાઠી, લેઝિમ, સિંગલબાર, ડબલબાર, મલખમ, સળગતી રીંગમાંથી પસાર થવું વગેરે વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા પ્રસ્તુત કસરત જોઈને સર્વે પ્રસન્ન થયા.

રાત્રે સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમ તો કાબીલે દાદ હતો. અંધ બાળકો અને બાળાઓએ પોતાના કાર્યક્રમ, સંગીત, નાટક, ગરબા વગેરેની પ્રસ્તુતિથી પ્રસંશા અને પારિતોષિકો પ્રાપ્ત કર્યા.

તા. ૩ માર્ચ સવારે આઠ વાગે આ સંસ્થામાં નિર્માણ થનારા નવા સંકુલો, (૧) અંધ વિદ્યાલય યુનિટનું શ્રી બિપિનભાઈ જૈન, (૨) કુમાર છાત્રાલયનું શ્રી માણેકચંદ અને શ્રીમતી ઝવેરબેન સંગોઈ અને (૩) કુમાર ભોજનાલયનું શ્રી નીતિનભાઈ સોનાવાલાએ વિધિસહ ભૂમિપૂજન કર્યું હતું.

ત્યાર બાદ પૂજ્ય સ્વામી શ્રી ધર્મબંધુજીના અધ્યક્ષ સ્થાને ચેક અર્પણ સમારોહ યોજાયો હતો. વિવિધ વક્તાઓએ સંસ્થાની પ્રગતિનો પરિચય કરાવ્યો હતો. આ સંસ્થાના સ્થાપક શ્રી કાંતિદાદાએ સંસ્થાનો વિશેષ પરિચય આપી પોતાની ભાવિ યોજનાની વિગત આપી હતી. શ્રી ધર્મબંધુજીએ સંસ્કાર અને સંસ્કૃતિ ઉપર મનનીય પ્રવચન ધારા વહાવી હતી. શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘના મંત્રી ડૉ. ધનવંત શાહે સર્વ મહેમાનો વતી રાજીપો વ્યક્ત કરી, આ સંસ્થાની પ્રગતિ જોઈ એ સમયે જ શ્રી બિપિનભાઈ જૈને રૂ. ૧, ૨૧, ૦૦૦ અને શ્રી યાત્રિકભાઈ ઝવેરીએ રૂ. એક લાખનું દાન જાહેર કર્યું છે, એમ જણાવી કુલ રૂ. ૨૪, ૬૧, ૦૦૦ના દાનની જાહેરાત કરી. શ્રી નીતિનભાઈ સોનાવાલાની વિનંતીથી પૂ. શ્રી ધર્મબંધુજીના શુભ હસ્તે આ સંસ્થા વતી શ્રી કાંતિદાદાને ચેક અર્પણ કરાયો હતો.

ડૉ. ધનવંત શાહે જણાવ્યું કે શ્રી કાંતિભાઈએ આ ઉંમરે આ સંસ્થાના નિર્માણની જવાબદારી ઉઠાવી છે એ વચસ્કો માટે પ્રેરણારૂપ છે. શ્રી કાંતિદાદાનો પરિવાર સુખી અને સાધન સંપન્ન છે, એટલે આ ઉંમરે તો કાંતિદાદાએ આરામ કરવાનો હોય, છતાં એમના સ્વપ્નાને પરિવારે સાથ આપ્યો એ ધન્યવાદને પાત્ર છે.

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘે ૧૯૮૪થી આ પ્રવૃત્તિ શરૂ કરી છે અને આ ૨૮મી સંસ્થાને દાન અર્પણ કરતાં આજ સુધી આ દાનની કુલ રકમ ચાર કરોડ પીસ્તાલીસ લાખ થઈ એ દાતાઓને આભારી છે.

સંસ્થાની વિદ્યા પ્રવૃત્તિ અને પૂ. કાંતિદાદા અને અન્ય સર્વેનો પ્રેમ મહાણી સર્વે ખૂબ પ્રભાવિત થયા અને પોતે યોગ્ય સંસ્થા માટે દાન એકત્ર કર્યું છે એનો સર્વેએ સંતોષ વ્યક્ત કર્યો.

ભોજન કરી બપોરે બે વાગે સર્વેએ મહેમાનોને ભાવભરી વિદાય આપી ત્યારે સર્વેએ અનુભવ્યું કે એક મીઠા અને પવિત્ર સંબંધનું ભાથું લઈને બધાં છૂટા પડી રહ્યા છે, જે પ્રસંગ દરેકના જીવનમાં ચિરસ્મરણીય બની રહેશે.

થોરડીથી ઉપડ્યા પછી કલાપી નગર રસ્તામાંજ આવતું હોઈ સર્વે લાઠીમાં કલાપી તીર્થ જોવા ગયા. લાઠી પહોંચતાં જ રાજવી કવિ કલાપીના પ્રપૌત્ર ઠાકોર સાહેબ કીર્તિસિંહજી અને એમના ધર્મપત્ની

શ્રીમતી ઉષાદેવીએ સર્વેનું સ્વાગત કરી પોતાના બંગલે સત્કારી ચાનું આયમન કરાવ્યું. ત્યાર બાદ સર્વેએ કલાપી તીર્થની મુલાકાત લઈ કવિ કલાપીના સંગ્રહાલયનું નિર્દેશન કરી આશ્ચર્ય અને આનંદ વ્યક્ત કર્યા. ત્યાર બાદ બાજુના સંન્યાસ આશ્રમ હોલમાં લાઠીના મંડળોના સર્વ અધિકારીઓએ સર્વ મહેમાનોનું સ્વાગત અને સન્માન કર્યું.

લાઠીથી સાત વાગે રવાના થઈ, સોનગઢથી રાતે નવ વાગે ભાવનગર એક્સપ્રેસ દ્વારા તા. ૪ માર્ચ સવારે દસ વાગે મુંબઈ પહોંચ્યા ને આ ચિરસ્મરણીય યાત્રાપ્રવાસ પૂરો થયો. આ સર્વ આયોજનમાં સંસ્થાના આસી. મેનેજર શ્રી પ્રવીણભાઈ દરજીએ ખૂબ ચીવટથી કામ કર્યું. ***

પરિગ્રહીને અપરિગ્રહની પ્રેરણા આપતું જજવલ્યમાન નાટક ભામાશા

વર્તમાન ગુજરાતી રંગભૂમિએ જેન ધર્મના ચરિત્ર નાયકોના જીવનને તેમજ જેન તત્ત્વ વિચારને કેન્દ્રમાં રાખીને ચરિત્રાત્મક તેમજ કાલ્પનિક કથા વસ્તુને કેન્દ્રમાં રાખી સુંદર-સરસ નાટકોનું સર્જન કર્યું છે. આ નાટ્ય સર્જકોમાં કલા મર્મજ્ઞ દિગ્દર્શક મનોજ શાહ યશસ્થાને છે.

મનોજ શાહ-દિગ્દર્શિત, મિહિર ભૂતા લિખિત અને જેન ધર્મ અભ્યાસી, ડૉ. બિપીન દોશી દ્વારા નિર્મિત અને કથાબીજ પ્રેરિત પ્રસ્તુત નાટક જેન શ્રેષ્ઠ ભામાશાના જીવન ઉપર આધારિત છે. આ નાટકનો કેન્દ્ર વિચાર દાન, અપરિગ્રહ અને દેશસેવા છે.

અપરિગ્રહ જેન ધર્મનો મુખ્ય સિદ્ધાંત છે. પોતાની જરૂરિયાતથી વિશેષ રાખવું એ પરિગ્રહ છે. અહીં રાજપૂત-મોગલ કાળના શ્રેષ્ઠ ભામાશાની જીવન કથા રંગમંચના માધ્યમે સ-રસ રીતે ઉપસે છે. પોતાના મહારાણા પ્રતાપને ઉપયોગી થવામાં મદદનો કોઈ ભાવ નથી પણ દેશ પ્રત્યે પોતાની ફરજ છે એવી પ્રતીતિ કરાવી પોતાના રાજામાં એ બળ અને ઉત્સાહનું ઉમેરણ કરે છે. અને પોતાનું ધન દેશના સ્વાતંત્ર્ય કારણે સમર્પિત કરે છે.

લેખકે અહીં અકબરને જે રીતે પ્રસ્તુત કર્યો છે એવા ઇતિહાસને આપણે ભણ્યા નથી, આપણે અકબરને અહોભાવથી જ જોયો છે, એમાંય જેન ઇતિહાસે તો અકબરને જીવદયા પ્રેમી બતાવ્યો છે. કારણ કે આચાર્ય હીરવિજય સૂરિજીના ઉપદેશથી અકબરે પ્રાણી હિંસાની મનાઈ ફરમાવી હતી, આ દસ્તાવેજ આપણા ભંડારોમાં મોજુદ છે. આ નાટકમાં રાણા પ્રતાપના અને ભામાશાના પાત્રને તેજસ્વી કરવા

અકબરના પાત્રને આપણી માન્યતાથી વિપરિત દર્શાવ્યો છે એવું લાગે, પણ એવું નથી. અકબરના આ પાસાને ઇતિહાસે કદાચ ગોપિત રાખ્યો હશે. જે અહીં લેખકે પ્રદર્શિત કર્યો છે.

જે સાચો જેન છે એ સર્વથા અહિંસાવાદી જ હોય, કોઈપણ સંજોગોમાં એ હિંસાવાદી બને નહિ. ક્યારેક કોઈ સંજોગોને કારણે એ હિંસાનું આચરણ કરે તો ત્યારે એ જેન મટી જાય છે.

નાટકના કથા તત્ત્વને ઉપસાવવા એમાં કલ્પનાનું તત્ત્વ આવકાર્ય છે. પરંતુ એ શાસ્ત્રવાંચન અને વચનને ભોગે ન હોઈ શકે. તીર્થંકરો બધાં ક્ષત્રિય હતા, પણ એઓ વિતરાગી થયા, પછી ક્ષત્રિય રહ્યા નથી. એ મહામાનવો શસ્ત્રને નહિ શાસ્ત્રને વફાદાર રહ્યા છે.

કલાની દૃષ્ટિએ ભામાશા માણવા લાયક નાટક છે. અભિનયની દૃષ્ટિએ દયાશંકર પાંડે અને ધર્મેન્દ્ર ગોહિલ મોખરે છે તો અન્ય કલાકારો પણ પાત્રને ન્યાય આપે છે. રાજસ્થાની ભાષા અને પાશ્ચાત્ય ભૂમાં રાજસ્થાની લોક ગીત-સંગીત તેમજ ઓમપુરીનો નેરેશન અવાજ નાટકને હૃદય સ્પર્શી બનાવે છે.

મનોજે આ પહેલાં જેન ધર્મના તત્ત્વને કેન્દ્રમાં રાખીને જીતે હે શાન સે, સિદ્ધ હેમ, વસ્તુપાળ તેજપાળ, અપૂર્વ અવસર, અને અપૂર્વ ખેલા આનંદધનજીનું નાટ્ય સર્જન કર્યું છે, એ કલા પંક્તિમાં આ નાટક પણ યશ સ્થાને બિરાજવા સમર્થ છે.

દેશ દાઝ અને અપરિગ્રહની પ્રેરણા આપતું આ નાટક જેનોએ તો અવશ્ય જોવું રહ્યું.

□ ધનવંત શાહ

- સદાચરણમાં જીવન વિતાવનાર દીર્ઘજીવી હોય છે. એનાં સંતાન પણ એને સુખ આપનારાં હોય છે. એ ધન સંપત્તિ પણ પ્રાપ્ત કરે છે. ખરાબ લોકો એની સંગતમાં આવે તો તેઓનું આચરણ પણ સુધરી જાય છે.

સુખ તમારી પ્રતીક્ષા કરે છે

□ પ.પૂ. આચાર્યશ્રી વાત્સલ્યદીપ સુરીશ્વરજી

(આગળના અંકથી આગળ)

(૪)

વિશ્વનું સત્ય

કર્મનું શાસ્ત્ર ખૂબ વિશાળ છે અને ખૂબ ગહન છે. તેનું જો તલસ્પર્શી જ્ઞાન હોય તો કેવા પ્રકારની કરેલી ભૂલોને કારણે આપણે કેવા કેવા પ્રકારના ફળો ભોગવીએ છીએ અને જીવનમાં કેવા કેવા પ્રકારના વિઘ્નો આવે છે તે સમજી શકાય અને ફરીથી તેવી ભૂલો ન થાય તે માટે જાગૃત પણ બની શકાય.

માનવીનું મન અટપટું છે. મનમાં કેવા કેવા પ્રકારના રંગો ઘેરાય છે અને વિખરાય છે તેની કલ્પના કરવી મુશ્કેલ છે. દુઃખમાંથી છૂટવા માટે માનવી કેવો કેવો ભટકે છે ! દેવ-દેવીઓની પ્રાર્થના ભક્તિ કરી, યજ્ઞ કરવા અને મંત્રજપ કરવા, ઈશ્વરને રીઝવવો વગેરે તે કરે છે. શું ઈશ્વર દુઃખ આપે છે ?

એક માન્યતા એવી છે કે સૃષ્ટિ ઈશ્વરે પેદા કરી છે. એ જ કર્તાહર્તા છે. એની ઈચ્છા વિના એક પાંદડું પણ હલતું નથી માટે એની કૃપા મેળવવા પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ. કેમ કે તેની કૃપાથી દુઃખનો અંત આવે છે.

શું આ ખરેખર સાચું છે ?

એક પ્રશ્ન એ ઉપસ્થિત થાય છે કે જો ઈશ્વરે સૃષ્ટિ સર્જી છે તો તે આવી વિષમ કેમ છે ? કોઈ બુદ્ધિશાળી છે, કોઈ મૂર્ખ છે, કોઈ જડ છે, કોઈ વૈભવશાળી, કોઈ નિર્ધન છે, એક સત્તા ભોગવે છે, બીજા કચડાય છે—એમ કેમ છે ? તિલકે ગીતામાં એમ કહ્યું છે કે,

येषां ये यानि कर्माणि पाक् सृष्ट्याम् प्रतिपेदिरे ।

तान्येव प्रतिपद्यन्ते, सृज्यमानाः पुनः पुनः ।।

વિશ્વના નવસર્જન વખતે પૂર્વના જન્મના કર્મો જીવને એ ઈચ્છે કે ન ઈચ્છે તો પણ વળગે છે અને ફરી સંસારનો ક્રમ ચાલુ રહે છે.

આ વાતનો મર્મ એ છે કે ઈશ્વર સૃષ્ટિના સ્થાપક નથી. માનવને મળતા સુખ અને દુઃખ તેના પોતાના કર્મનું ફળ છે. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે સર્વ કર્માધીન છે. તેમાં અંતર્યામીની કોઈ જરૂર નથી. કર્મ જ શત્રુ, મિત્ર છે. કર્મ શુભ અને અશુભ કરે છે.

(ભાગવત સ્કંધ ૧૦. અ. ૨૪, ૧૩ થી ૧૮)

જૈન ધર્મ કર્મનું જે સૂક્ષ્મ ચિંતન કરે છે તેનું અવલોકન પુનઃ પુનઃ કરીને આત્માને નિર્મળ કરવા માટે પુરુષાર્થ કરવા જેવો છે. કર્મ વિશ્વનું સત્ય છે.

સૌ માટે પ્રેમ

મન નિર્મળ હશે તો સૌને માટે પ્રેમ જાગશે. અહિંસા માનવ જીવનને સુંદર વહેવાર કરવા પ્રેરે છે. સૌ માટે પ્રેમ કેળવવાનું પગથિયું અહિંસા

છે.

જીવનનું ઉર્ધ્વારોહણ કરવા માટે પ્રયત્ન તો કરીએ છીએ કિન્તુ તે સમયે એ દૃષ્ટિ પણ કેળવવી પડે કે અન્યનું પણ શુભ ઈચ્છીએ. જે બીજાને માટે ઘસાઈ છૂટે છે તેના જીવનમાં અહિંસાનો જન્મ થાય છે.

એ કદી ભૂલવું ન જોઈએ કે જે જેવું કરે છે તેવું પામે છે અને જેવું વાવે છે તેવું લણે છે. કોઈ આપણને થપ્પડ મારે અને જેટલું વાગે તેટલું જ બીજાને આપણે થપ્પડ મારીએ તો તેને વાગે.

અહિંસા એક દિવ્ય મંત્ર છે. એ શીખવે છે કે જેવું જીવન આપણને પ્રિય છે તેવું જ અન્યને પણ પ્રિય છે. દુઃખ કોઈને ગમતું નથી. મૃત્યુ કોઈને ગમતું નથી. અભાવ કોઈને ગમતો નથી. સૌને સુખ જોઈએ છીએ. સૌના સુખના મૂળમાં અહિંસાનો દિવ્ય મંત્ર ગુંજવો જોઈએ. આપણને જે જોઈએ છીએ તે અન્યને પણ જોઈએ છીએ. તો અન્યને પણ તે મળે તે માટે સહાયક બનવાની ભાવના એટલે સુખનું આવિષ્કરણ.

ત્યાગનો પંથ

પ્રભુ મહાવીર સેંકડો વર્ષ પહેલાં અપરિગ્રહનો જે સિદ્ધાંત આપે છે તે સુખી થવાનો સન્માર્ગ.

આજના માનવીને અનેક ભયો પીડે છે. એને આવનારા દર્દનો, લૂંટાઈ જનારી સંપત્તિનો, દેહને સામે પાર લઈ જનારા મૃત્યુનો ભય સતત સતાવ્યા કરે છે. ભવિષ્યની ચિંતામાં નિરંતર એ આજને બરબાદ કરતો રહે છે. ગઈકાલની ચિંતામાં નિરંતર એ આજને બરબાદ કરતો રહે છે. ગઈકાલની આંગળી એણે પકડી રાખી છે, આવતી કાલ તરફ એની દૃષ્ટિ છે. અને આ બંનેના દ્વંદ્વોની વચમાં વર્તમાનને એ જીવી શકતો નથી. પરંતુ જીવવાનું તો વર્તમાનમાં જ હોય છે. વર્તમાનના આનંદ માટે આજ ઉપર ગઈ કાલના છાંટા પડવા દેવા ન જોઈએ. આવતી કાલની આશા ઉમેરવી ન જોઈએ.

મન અને વાસનાનો સંબંધ નજીકનો છે. ઈચ્છા એવી વસ્તુ છે કે નિરંતર વાસનાની ભઠ્ઠી સળગતી જ રાખે છે. મોહ કે આસક્તિ એક જ દીવાલની બે બાજુ છે. પદ, પ્રતિષ્ઠા, પૈસાનું આકર્ષણ સર્વને થાય, એમાં સંસારી કે સંતનો ભેદ ન હોય: એવું જરૂર બની શકે કે સંત પાસે ત્યાગનાં પ્રત્યક્ષ સાધનો ઉપલબ્ધ હોવાથી અનાસક્તિનો સંગાથ જળવાઈ રહે. એવું પણ જરૂર બની શકે કે સંસારીને મહેનત વધુ પડે ને પછી અનાસક્તિનો પંથ મળે-અથવા ઊલટું ય બને કે સંસારી પહેલાં મોહમુક્તિ પામે, સંત પછી. કિન્તુ ત્યાગ એટલે ત્યાગ. જેમાંથી ભવભ્રમણ સર્જાય તે ન જોઈએ, એવો સંકલ્પ અને એવી આત્મનિઠા જ સંસારમાંથી ઉગારી શકે તેનું સદાય સ્મરણ રાખવું જોઈએ. ભવભ્રમણથી તો ભગવાન પણ ધૂજે, તો આપણું શું ગજું ? અને

સર્વથા ત્યાગ વિના ભગવાનનેય ન ચાલે, તો આપણને કેમ ચાલે ? હવે તો સંકલ્પની ગાંઠ વાળીએ કે આત્માને પરમાત્મા બનાવ્યા વિના નહિ જ ચાલે !

વિટંબણા અને વ્યથાનો સાથી : ઉત્સવ

માનવી અંતે તો તે જ અને તિમિરનું પૂતળું છે. એ પુરુષ હોય કે સ્ત્રી: મહાન પણ હોઈ શકે અને સામાન્ય પણ, જગજનની જગદંબા પણ હોઈ શકે અને રાક્ષસ પણ. અંતે એ તેજ અને તિમિરનું પૂતળું છે.

પણ ધરતીના કોઠે સ્મરણ રહે તો તેજ સ્વરૂપ માનવીનું. સળગતાં સંસારની આગની વચમાં જેણે વિશુદ્ધ અંતરકાંચન નિખાર્યું હોય તેવો માનવી હંમેશાં આ ધરતી પોતાના હૈયે વસાવી રાખે છે. એવો એક માનવી મેં જોયેલો. નામ ઉત્સવ.

નામમાં શું છે-એવો સવાલ કરનારને ય બોલવું ગમે એવું એનું સરસ નામ અને મોં જોયું હોય તો દિવસ ઉત્સવમય બની રહે. સપ્રમાણ દેહ, મોટું મોં, નાની આંખો ને કાળા કાળા વાળ. એના અવાજની કાંતિનું સૌને આકર્ષણ ભારે.

માતા હયાત નહોતી અને પિતા પણ હયાત નહીં. ઘરમાં એક નાનીબહેન. ગોરી નિરોગી અને સ્માર્ટ. એ ઉત્સવની દુનિયા. પ્રશસ્તિ એનું નામ. પ્રશસ્તિ ઈચ્છે તે ઉત્સવ કરે જ. ઉત્સવ સ્વગત બોલતો હોય: અંતે મારું બીજું છે કોણ ?

અને ખરેખર ઉત્સવનું બીજું કોઈ નહોતું. વિટંબણા અને વ્યથા કાયમી સાથી બની ગયેલા. નોકરી અને ફરી નોકરી. ફરી ધંધો. બધું જ ચક્ર બનીને જીવનની સાથે જ ધૂમ્યું પણ છેવટે બેહાલી સિવાય કંઈ હાથમાં ન આવ્યું. ઘરમાં માત્ર બે જણ. ઉત્સવ અને પ્રશસ્તિ. પણ એટલું સાચવવું સહેલું નહોતું. એમાં વળી ભાડાનું ઘર. મહિનો પૂરો થાય ને માલિક તકાદો કરે. એક વિટંબણા પૂરી થાય કે બીજી હાજર. વ્યથા કેડો ન મૂકે.

એમાં એક સાથી મળ્યો. ઉંમરમાં મોટો પણ સખાતુલ્ય. નામ સુખલાલ. એણે કંઈક બિઝનેસ શીખવ્યો. નસીબે યારી આપી. ઉત્સવે પહેલી કમાણી લઈને નાની બહેન પાસે બેસી ગયો: ‘પ્રશ્ન.’-એ હંમેશાં આમ જ કહેતો: ‘બોલ તારા માટે શું લાવીશું ?’

‘એક પેન્ટ અને એક શર્ટ અને એક જોડી શૂઝ !’

‘એટલે ?’

પ્રશસ્તિની આંખોમાં ભાવના હતી:

‘મોટાભાઈ, તમે મને તો બધું જ લાવી આપો છો પણ તમારા માટે તો એક જોડી સુંદર કપડાં પણ નથી. આપણે તે લાવીશું.’

‘ના બેટા, ના.’ ઉત્સવની આંખ ભીની હતી: ‘મને ભોજન માટે જોઈએ ચત્કોર રોટલો, સુવા માટે સેતરંજ અને સાદા વસ્ત્રો: મને આવું બધું ન ફાવે. તારા માટે શું લાવીશું તે કહેને બહેન !’

‘એક પેન્ટ અને એક શર્ટ અને એક જોડી શૂઝ.’

અને પ્રશસ્તિ તે લાવીને જ રહી. ઉત્સવે તે પહેર્યું ત્યારે પ્રશસ્તિના

હરખને સીમા નહોતી.

બીજા મહિને તે કમાણીમાં ઉમેરો થયો હતો.

માંડ કળવળે એવા દિવસો હતા ત્યારે સાથી બનેલો સુખલાલ ફરી ગયો. તેણે ભાગની રકમ ન આપી. ઉત્સવે તે સહન કરી લીધું. તે બોલ્યો: આપણો સાથી વળી સુખલાલ ક્યાંથી હોય ? આપણા તો સાથી બે: વિટંબણા અને વ્યથા. ચાલો ફરી મહેનત કરીશું.

પ્રશસ્તિ હૈયું ખાળીને બેઠી હતી.

બિઝનેસની ફાવટ હવે આવી હતી. નસીબ સાથે આપતું હતું. ઘરમાં સુખ પ્રવેશ્યું છે તેવું લાગતું હતું ત્યાં એક દુર્ઘટના બની: પ્રશસ્તિ નાસી ગઈ !

ઉત્સવ આઘાતથી ગાંડો બની ગયો. ત્રણ દિવસ સુધી ઉત્સવ રઘવાયો રઘવાયો ધૂમતો રહ્યો. ચોથા દિવસે પ્રશસ્તિ એની જાતે પાછી ફરી. એના ચહેરા પર નૂર નહોતું. એની કથા આવી હતી:

એક જુવાન ગમેલો ને એની સાથે ચાલી ગયેલી. પણ એ નિસ્તેજ નીકળ્યો. પ્રશસ્તિ પાછી વળી તો ખરી પણ તે બોલી: યુવાન કન્યા ઘરમાં આખો દિવસ એકલી હોય ત્યારે આવું બનવું સહેલું છે. પણ હું માફી માંગું છું.

ઉત્સવ રડી પડ્યો: ‘તને આટલું વ્હાલ આપ્યા પછી ય ચાલી જવું ગમ્યું બહેન ?’ અને પછી સ્વગત બોલ્યો: આપણા તો સાથી બે: વિટંબણા અને વ્યથા.

ઘરમાં પ્રવેશેલું સુખ હવે સ્થિર થયું હતું. ઉત્સવે પ્રશસ્તિ ખાતર લગ્ન ન કર્યાં. એક છોકરાને દુકાનમાં રાખેલો એને પુત્ર જેવો માનીને પ્રેમ આપ્યો. એક દિવસ ઉત્સવની અનુપસ્થિતિમાં ઉંચાપત કરી ગયો.

ઉત્સવે પોતાની જાતને એ જ વાક્ય ફરી કહ્યું: આપણાં તો સાથી બે: વિટંબણા અને વ્યથા.

આઘાતના પ્રત્યાઘાત બે હોઈ શકે. એક, આપઘાત. બે, અધ્યાત્મ. ઉત્સવની ભીતરી દુનિયા પલટાતી જતી હતી. કોઈ સંતે ગાયેલી ઉપદેશી કડી એના હૃદયભોમમાં સરવળતી હતી:

સગું તારું કોણ સાચું રે, સાસરિયામાં ?

પાપનો તે પાયો નાંખ્યો, ધરમના નહિં તું ધાર્યો

ડાહ્યો થઈને તું દબાયો રે !

ઉત્સવે એક દિવસ હાથમાં કાગળ, પેન લીધા ને આટલું લખ્યું:

બહેન, અહીં જે છે તે તારું છે, તારા માટે છે. સુખપૂર્વક રહેજે. સંસારી થજે. કોઈને ઉપયોગમાં આવજે. જીવનનો મર્મ એ છે કે કોઈને સુખમાં સહાય કરવી. હું જાઉં છું મારી શોધ ન કરીશ. હું તો બહેન ચત્કોર રોટલાનો ઘણી !

—તારો ભાઈ

ઉત્સવને ત્યાર પછી જોયો નથી. કહે છે કે દેશભરની હોસ્પિટલોમાં છુપાઈને સેવા કરવાનું એણે વ્રત લીધું છે. ભીતરની શાંતિ એણે પ્રાપ્ત કરી લીધી છે.

(કમશ:)

જયભિખ્ખુ જીવનધારા : ૪૮

□ ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ

[જયભિખ્ખુના વિપુલ સાહિત્યમાં માનવજાત માટેનો અસીમ પ્રેમ અને જીવનમાં ગત્યની અખૂટ શ્રદ્ધા તુલસીક્યારામાં મૂકેલી ઘીના દીવડાની પેઠે પ્રગટે છે. એમનું સર્જન સાંપ્રદાયિકતાઓની સીમાઓને વીંધીને જીવનસ્પર્શી સાહિત્ય બની રહ્યું અને એનું રહસ્ય તેમની ચરમ જીવનસાધનામાં ગોપાયેલું છે. આવા ગુજરાતી સાહિત્યના પ્રસિદ્ધ સર્જક જયભિખ્ખુના જીવનની એક ઘટના જોઈએ આ અડતાલીસમાં પ્રકરણમાં.]

સિંહ કદી ખડ ખાય ખરો ?

જયભિખ્ખુનું જીવન એટલે ખુમારી અને મસ્તીનો પર્યાય. કોઈ અન્યના પાસે એમના જીવનનું સુકાન હોય અને એ પ્રમાણે જીવન ગાળવું, એ એમને સહેજે મંજૂર નહીં. આવી ખુમારી જાળવવા જતાં આવનારી આફતોની સહેજે ફિકર કરે નહીં. ‘પડશે એવી દેવાશે’ એમ માનીને અન્યાયના પ્રસંગોએ આખર સુધી લડી લેવામાં માને. આવે વખતે કોઈ પ્રકારનો ભય એમને સ્પર્શો નહીં. આર્થિક નુકશાન થતું હોય કે જાનનું જોખમ હોય, તોપણ સહેજે ડગે નહીં. ભલભલા ચમરબંધીને સાચું કહી દેતી વખતે તેઓ એના પરિણામોનો ભાગ્યે જ વિચાર કરતા. ગ્વાલિયર પાસે જંગલોથી ઘેરાયેલા શિવપુરીના ગુરુકુળમાં અભ્યાસ કર્યો, સાધુજનોની વચ્ચે સંસ્કાર પામ્યા, પરંતુ ક્યાંય કશું અનુચિત લાગે તો એની સામે બેફિકર બનીને અવાજ ઉઠાવતા હતા. આ સંસ્થાનો હેતુ વિદ્યાર્થીઓને જૈનદર્શનમાં પારંગત બનાવીને વિદેશમાં જૈન ધર્મના પ્રસાર માટે મોકલવાનો હતો. જયભિખ્ખુને એ રીતે વિદેશ મોકલવાની તૈયારી પણ થઈ ચૂકી, કિંતુ એ સમયે એક મતભેદ ઊભો થતાં એમણે આખી કારકીર્દિ હોડમાં મૂકી અને વિદેશ જવાનો ઈન્કાર કર્યો.

એમની મસ્તી પણ એવી કે વર્ષોથી ડાયાબિટીસનો વ્યાધિ હોવા છતાં એની ક્યારેય કશી પરવા કરી નહીં. ચા પીએ તો ‘ડબલ ખાંડ’વાળી પીએ અને પોતે નિરાંતે મીઠાઈ આરોગે અને મિત્રોને પણ પ્રેમથી ખવડાવે ! કિડનીની તકલીફને કારણે પગમાં સોજા રહેતા હતા અને આંખો તો બાળપણથી જ નબળી હતી. બ્લડપ્રેશર પણ રહેતું હતું. આટલા બધા રોગો દેહમાં વસતા હતા, છતાં એનો જરાય ભય નહીં. ડૉક્ટર તપાસ કરીને કહે કે તમારે જરા વિશેષ ધ્યાન રાખવાની જરૂર છે, ત્યારે કહેતા કે ‘ડૉક્ટર ! ચોથની પાંચમ થતી નથી. હું મોજથી મર્દની માફક જીવવામાં માનું છું. મારા પ્રારંભના પુસ્તકો હતાં ‘જવાંમર્દ’, ‘હિંમતે મર્દા’ અને ‘એક કદમ આગે.’ હું પણ મર્દની માફક હિંમતપૂર્વક જીવીને જિંદગીના આગેકદમ ભરવા ચાહું છું.’

કવચિત્ તો એવું બનતું કે એમની મોજ-મસ્તી જોઈને ડૉક્ટરો સ્વયં એમનું દર્દ કહેવા લાગતા. જયભિખ્ખુ એમને હતાશ થવાને બદલે હિંમતપૂર્વક જીવવાની કે પછી જીવનની જવાંમર્દીની કોઈ ઘટના વર્ણવતા. એને પરિણામે ક્યારેય કોઈને એમની આર્થિક મુશ્કેલીનો ખ્યાલ આવતો નહીં. એમનો આત્મીય સંબંધ શ્રી કે. લાલ સાથે બંધાયો.

એવો અતૂટ સંબંધ કે બંને કલાકોના કલાકો સુધી વાત કરે. પરસ્પરની ભાવનાઓનું આદાનપ્રદાન કરે. એકબીજા માટે રાતદિવસ ચિંતા સેવે.

એક દિવસ જાદુગર શ્રી કે. લાલને થયું કે મસ્તીમાં જીવતા જયભિખ્ખુને માટે મારે કશું કરવું જોઈએ. જેમણે સામે ચાલીને પિતાનો કોઈ વારસો લીધો નથી, એમને કઈ રીતે કશું લેવા સમજાવી શકાય ? એમણે ખૂબ વિચાર કર્યો. કે. લાલે એમના પત્ની પુષ્પાબહેન સમક્ષ પોતાની ભાવના વ્યક્ત કરી. એ બંને જયભિખ્ખુની બેફિકર મસ્તી અને અટંકી ખુમારીથી પૂરેપૂરા પરિચિત હતા. મનમાં એવી પૂરી દહેશત હતી કે આ મુરબ્બી કોઈ સહાય કે મદદનો સ્વીકાર કરશે ખરા ? બીજી બાજુ કે. લાલને થતું કે મને જાદુકલાની દુનિયામાં નામ રોશન કરવા માટે મદદરૂપ થયેલા હમદર્દ જયભિખ્ખુને આવી પરિસ્થિતિમાં હું મદદ ન કરું તો સાવ નગુણો કહેવાઉં ! આથી કે. લાલ અને પુષ્પાબહેને નક્કી કર્યું કે એક વાર પ્રયત્ન તો કરી લઈએ. જો તેઓ સ્વીકારે તો સારું. આમેય કે. લાલ જ્યારે ઘેર આવે, ત્યારે એમનાં પત્ની પુષ્પાબહેન અવારનવાર મિઠાઈનું કે કોઈ ચીજવસ્તુનું પેકેટ લઈને આવે. આથી કે. લાલે ઘેર આવીને જયભિખ્ખુના હાથમાં પેકેટ મૂક્યું. એમાં ઘણી મોટી રકમ હતી. જયભિખ્ખુએ એ કવર હાથમાં લીધું. એમને તાગ મળી ગયો કે આ કવરની અંદર ચલણી નોટો છે. જીવનભર ખુમારીથી જીવનાર જયભિખ્ખુ મૌન રહ્યા. આજ સુધી સહુને મદદ કરનારને કોઈ સ્વજન સાચા ભાવથી સહાય કરવા દોડી આવે, ત્યારે કેવી આનંદશોક-મિશ્રિત લાગણી થાય ! એમાંય કે. લાલ સાથે તો અભિન્ન હૃદય હતું. એમની વાતનો સ્પષ્ટ કે તત્કાળ અસ્વીકાર પણ કરી શકે નહીં.

હાથમાં કવર હતું અને જયભિખ્ખુ ઊંડા વિચારમાં ડૂબી ગયા. કે. લાલ એમના ચહેરા પરની અવઢવને પારખી ગયા એટલે તરત કહ્યું, ‘આ કવર તમારે માટે નથી. જયભાભીને માટે છે. એમને આટલું આપવાનો તો મારો હક્ક ખરો ને ! હું આવું ત્યારે મારું કેવું સરસ આતિથ્ય થાય છે અને એમની તલસાંકળીનો સ્વાદ તો મારી દાઢે વળગી ગયો છે.’

જયભિખ્ખુએ કહ્યું, ‘કે. લાલ ! તમને હું દિલથી ચાહું છું. એટલા ચાહું છું કે તમારે માટે મારો પ્રાણ પણ આપું; પરંતુ તમે આ કવર પાછું લઈ જાઓ.’

કે. લાલે કહ્યું, ‘જો તમે જાન આપવા તૈયાર છો, તો પછી મારું આટલું માન રાખો ને! એમાં શું?’

જયભિષ્મુના અવાજમાં લાગણીભીની કઠોરતા આવી ને બોલ્યા, ‘તમે મારો જાન માગી લો તો વાંધો નથી, પણ આ તો તમે મારી શાન માગો છો. આજ સુધી કોઈની પાસેથી કશું લીધું નથી. તમારી પાસેથી કંઈ રીતે લઈ શકાય?’

કે. લાલે કહ્યું, ‘તમારી બીમારીઓનો મને અંદાજ છે. તમારી આવકનો મને ખ્યાલ છે. મને થયું કે આ રકમ તમારા ઈલાજમાં ઉપયોગમાં આવશે.’

જયભિષ્મુએ કહ્યું, ‘તમે ધારો છો એવું કશું નથી. ભારે મસ્તી અને ખમીરથી જીવું છું અને એ જ મારી દોલત છે. તમે તો બધું જાણો છો.’

‘તમારા જેવા મોટા લેખકને હું શબ્દોમાં નહીં પહોંચી શકું. તમને સમજાવવું એ મારે માટે શક્ય નથી. પરંતુ એટલું કહું છું કે આ તમારે માટે નથી. જયાભાભીને માટે છે. કે. લાલે ઝડપથી વાતનું સમાધાન કરવા પ્રયત્ન કર્યો.

જયભિષ્મુએ કહ્યું, ‘કદાચ હું કંઈ રકમ લેવાનો વિચાર કરું, પરંતુ જ્યાં તો નહીં જ લે. જેણે મઝિયારામાંથી એક ચમચી સુધ્ધાં લેવાનો વિચાર કર્યો ન હોય એ કંઈ રીતે આ રકમ લેશે?’

આ વાત સાંભળીને કે. લાલ સ્તબ્ધ થઈ ગયા. એમને ખ્યાલ હતો કે આ લેખક અછતભરી આર્થિક સ્થિતિમાં જીવે છે. એમને મદદ કરવા માટે એમનો આત્મીય જન એવો જાદુકલાનો એક કીમિયાગર આવ્યો હતો. એકને ઘણી જરૂર હતી અને બીજાને આપવાની તાલાવેલી હતી, છતાં સાવ જુદી જ સ્થિતિ સર્જાઈ હતી.

કે. લાલની આંખોમાં ઝળઝળિયાં જોઈને જયભિષ્મુએ કહ્યું, ‘કોઈ અહમ્ નથી રાખતો, પણ જિંદગીના બે-ત્રણ સિદ્ધાંતોનું પાલન કરી રહ્યો છું. એક તો એ કે બાપદાદાની કમાયેલી મિલકતમાંથી એક પાઈ પણ મેં નથી લીધી. બીજું કે એવી રીતે દીકરાને એક પણ પાઈ આપીને પરાવલંબી ન બનાવવો અને ત્રીજું ક્યાંય નોકરી ન કરવી અને અણહકની એક પણ પાઈ ઘરમાં આવવા ન દેવી.’ (શ્રી રજનીકુમાર પંડ્યા, ગુજરાત સમાચાર ‘ગુલમહોર’, ૨૮-૧૨-૧૯૮૧).

આ સાંભળીને કે. લાલે પોતાનો દાવ બદલ્યો. એમણે કહ્યું, ‘બાલાભાઈ, આજે હું જે કંઈ છું તે તમારે કારણે છું. આથી મારી સંપત્તિ પર પણ તમારો હક્ક ગણાય. વળી હું તો તમારો જન્મોજન્મનો ભાઈ છું અને સગા ભાઈથી પણ આપણી વચ્ચે વિશેષ સંબંધ છે. તો તમે તમારા ભાઈનું માન રાખો.’

‘અરે, કે. લાલ, આવો આગ્રહ શા માટે? વિચારો તો ખરા કે જેણે બાપનું નથી લીધું, તે ભાઈનું કેવી રીતે લે? ચાલો, હવે નાસ્તો કરી લઈએ.’

આમ કહીને જયભિષ્મુએ હસતાં હસતાં એ પેકેટ પાછું આપી

દીધું. મહાન જાદુગર કે. લાલે પેકેટને ખિસ્સામાં પાછું તો મૂક્યું, પણ મનમાં વળી એક નવો સવાલ જાગ્યો. એ દિવસે સાંજે જયભિષ્મુ કે. લાલના શોમાં ગયા હતા. અને કે. લાલની જાદુકલા પર સતત પ્રસન્નતા પ્રગટ કરતા રહ્યા; પરંતુ એ રાત્રે કે. લાલને ઊંઘ ન આવી. સામાન્ય રીતે તો દિવસભરના શ્રમને કારણે કે. લાલ પથારીમાં પડતાંની સાથે જ નિદ્રાધીન થઈ જતા, પરંતુ એ દિવસે એમને દૃઢયમાં કંઈક બેચેની લાગતી હતી.

એમનાં પત્ની પુષ્પાબહેન જાણતાં હતાં કે આ જાદુગરને કોઈ નવી આઈટમનો વિચાર આવે એટલે એમને દિવસ કે રાતનો કોઈ ખ્યાલ ન રહેતો. મનમાં એ વિચાર સતત ઘોળાતો રહે. જ્યારે એ ‘આઈટમ’ તૈયાર થાય ત્યારે જ જંપ વળે. આથી પુષ્પાબહેને સાહજિકતાથી કહ્યું, ‘કેમ, કોઈ નવી આઈટમનો વિચાર કરતા લાગો છો?’

કે. લાલે કહ્યું, ‘ના, એવું નથી. આજ સુધીમાં મારી જાદુકલાથી કરોડો લોકોને હું મંત્રમુગ્ધ કરી શક્યો છું. મારા આત્મવિશ્વાસથી મેં ધાર્યા કામ સિદ્ધ કર્યા છે; પણ આજે જયભિષ્મુને સમજાવવામાં હું નિષ્ફળ ગયો. આવું બન્યું કેમ?’

પુષ્પાબહેને ઊભાં થઈને કે. લાલને પાણીનો ગ્લાસ આપ્યો અને એક ગૃહિણીની માફક સમજાવતાં કહ્યું, ‘મને તો એમ લાગે છે કે આપણે એ રકમ સ્વીકારશે એવું માનવામાં જ ભૂલ કરી, એને કારણે આપણને મનમાં વસવસો થાય છે; પરંતુ આપણે એમને ઓળખી ન શક્યા એનું એમનેય દુઃખ થતું હશે ને!’

પુષ્પાબહેનની સમજાવટથી કે. લાલ શાંત થયા અને એ પછી કે. લાલ જયભિષ્મુ સાથેના પોતાના સ્નેહસંબંધના વિચારમાં ડૂબી ગયા. કોઈ જ્ઞાતિનો સંબંધ નહીં, કોઈ સગાસ્નેહી નહીં. વ્યવસાયના સાથી નહીં, સમાન ક્ષેત્રનું કોઈ સપ્ત્ય નહીં; છતાં એવો સંબંધ કે જ્યાં સતત નર્ચો સ્નેહ જ વહેતો હોય. સંબંધોના ચોકઠામાં ન ગોઠવાય તેવો સંબંધ. બંને એકબીજાને મળવા માટે આતુર રહેતા અને મળે ત્યારે એકબીજા પર વરસી પડતા હતા.

સર્જક જયભિષ્મુ એમના વિચારમાં મક્કમ હતા અને જાદુગર કે. લાલ કોઈ પણ રીતે આ રકમ આપવા ચાહતા હતા. આવી દ્વિધાભરી સ્થિતિની કે. લાલે જયભિષ્મુના પરમ મિત્ર નાનુભાઈ શાસ્ત્રીને જાણ કરી અને કહ્યું, ‘મારે એમને આ અગિયાર હજારની રકમ આપવી છે. હજી વધારે કરી આપવી છે; પણ કોઈ કાળે જયભિષ્મુ એ સ્વીકારવા તૈયાર નથી.’

નાનુભાઈ શાસ્ત્રી જયભિષ્મુના અટંકી સ્વભાવથી પૂર્ણ પરિચિત હતા એટલે એમણે કહ્યું, ‘એક કામ કરીએ. મારા સ્વજન ચીનુભાઈ ભટ્ટનાં પુત્રી પલ્લવીબહેનના લગ્નના મંગલ પ્રસંગે હું, તમે, રાજકોટના પ્રસિદ્ધ પ્રકાશક શ્રી રસિકલાલ ફૂલચંદ મહેતા અને જામનગરના અણદાબાવા સંસ્થાના મહંતશ્રી શાંતિપ્રસાદજી મહારાજ અહીં મળવાના

છીએ. મહારાજશ્રીને વાત કરીને કોઈ માર્ગ ખોળીશું.’

લગ્નપ્રસંગ આવ્યો. એ રાત્રે લગ્નની ધમાલ-પ્રવૃત્તિથી થાકી ગયેલા જયભિખ્ખુ નિદ્રાધીન થયા હતા, ત્યારે અન્ય સહુ એકત્રિત થયા. કે. લાલે મિત્રો સમક્ષ સઘળી વાત કરી અને કહ્યું, ‘શ્રી જયભિખ્ખુભાઈ આ વર્ષમાં સાઠમા વર્ષમાં પ્રવેશ કરશે, તો એમના શુભેચ્છકો, સ્નેહીઓ, મિત્રો ને પરિચિત વર્ગે તેઓની સાહિત્યસેવાને લક્ષમાં લઈ આજીવન તપશ્ચર્યા ને ત્યાગને સન્માની એક થેલી અર્પણ કરવી જોઈએ. અને તે થેલી ઓછામાં ઓછી પચાસ હજાર અને બને તો એક લાખની ભેગી કરવી. તેમને અંગત રીતે આપવી, જેથી તેઓ પોતાનું શેષજીવન સાહિત્યસેવામાં નિશ્ચિતપણે ગાળી શકે અને જનતાને અપૂર્વ સાહિત્ય સાથે એમના અનુભવપૂર્ણ જીવનનો લાભ મળ્યા કરે. તેઓએ કોઈના ઉપર આજ સુધી અવલંબન રાખ્યું નથી, સ્વતંત્ર જીવન ગાળ્યું છે ને હવે ઉત્તરાવસ્થામાં કોઈના પર અવલંબનની આશા ન કરવી પડે તે હેતુથી આમ કરીએ તો કેવું?’ સહુએ એ વાતને હર્ષથી વધાવીને આનંદ પ્રગટ કર્યો. (મહંતશ્રી શાંતિપ્રસાદજી મ. વેદાંતાચાર્ય, ‘ગુજરાતનું એક અણમોલ રત્ન’, જયભિખ્ખુ સ્મૃતિગ્રંથ, પૃ. ૩૬)

બધાની સામે એક જ સવાલ હતો. જયભિખ્ખુની સ્વમાની પ્રકૃતિથી સહુ કોઈ પરિચિત હતા. એમને આ વાત કરવી કઈ રીતે? કે. લાલ જેવા કુશળ કલાકાર પણ નિષ્ફળ ગયા, તો કોણ એમને સમજાવી શકે? જામનગરની સેવાભાવી સંસ્થાના મહંત શ્રી શાંતિપ્રસાદજી મહારાજે ચિંતાની સ્થિતિ જોઈને સહુને કહ્યું, ‘એ વાત હું કરીશ. હું જયભિખ્ખુભાઈને બરાબર સમજાવીશ અને તેઓ અવશ્ય સ્વીકારશે.’

સહુ મિત્રો અતિ આનંદિત થયા. મનમાં વિચાર્યું કે આ જ શુભ સમય અને મંગલ દિવસ છે, તો અત્યારે જ જયભિખ્ખુને વાત કરીએ. આથી બધાએ ભરગીંધમાંથી જયભિખ્ખુને જગાડ્યા અને પૂજ્ય શાંતિપ્રસાદજી મહારાજે એમની મધુર ભાષામાં જયભિખ્ખુને સઘળી વાત કરી.

જયભિખ્ખુએ આવી કોઈ રકમ લેવાનો ઈન્કાર કરતાં કહ્યું, ‘મહારાજ, સિંહ કદી ખડ (ધાસ) ખાય ખરો? મેં કદી સરસ્વતી વેચી નથી અને લક્ષ્મીની ઉપાસના કરી નથી.’

શાંતિપ્રસાદજી મહારાજ અને કે. લાલે પુનઃ અતિ આગ્રહ સાથે રકમ આપવા પ્રયત્ન કર્યો, ત્યારે અંતે જયભિખ્ખુએ કહ્યું, ‘હું આનો સ્વીકાર કરું છું અને મારા તરફથી ૧૦૧ રૂપિયા ઉમેરીને પરત કરું છું.’

વળી એક નવી સમસ્યા ઊભી થઈ. હવે આ રકમનું કરવું શું? જયભિખ્ખુએ કહ્યું, ‘બસ, એમાંથી કોઈ સદકાર્ય થાય, સાહિત્ય અને માનવતાના મૂલ્યોને ઉત્તેજન આપે એવું કશુંક કરો.’

કે. લાલને થયું કે એમની વાતનો સ્વીકાર કર્યો નથી, પરંતુ જયભિખ્ખુ સાહિત્યપ્રચાર માટે સહયોગ આપવા તૈયાર થયા છે. હવામાંથી પક્ષી કાઢનારા આ જાદુગરે એ પક્ષીનું પીંછું બરાબર પકડી

લીધું અને કહ્યું, ‘તમારી વાત અમને કબૂલ. એના દ્વારા સાહિત્યની જુદી જુદી પ્રવૃત્તિ કરીશું. માત્ર શરત એટલી કે એનું નામ ‘જયભિખ્ખુ સાહિત્ય ટ્રસ્ટ’ રાખવું.’

શાંતિપ્રસાદજી મહારાજે પણ આગ્રહ કર્યો, ત્યારે જયભિખ્ખુએ કહ્યું, ‘ટ્રસ્ટમાં જે કંઈ આવક થાય તે રકમમાંથી એક પૈસો પણ મારા અંગત ઉપયોગમાં ન લેતાં સાહિત્યસેવાના પ્રચાર અર્થે એક ટ્રસ્ટ બનાવી તે રકમ તેને સુપરત કરવી અને તેમાંથી મારું સાહિત્ય અને મારું પ્રિય સાહિત્ય પ્રગટ થયા કરે.’ (મહંતશ્રી શાંતિપ્રસાદજી મ. વેદાંતાચાર્ય, ‘ગુજરાતનું એક અણમોલ રત્ન’, જયભિખ્ખુ સ્મૃતિગ્રંથ, પૃ. ૩૭)

છેવટે ‘જયભિખ્ખુ સાહિત્ય ટ્રસ્ટ’ની રચના થઈ. કોનો વિજય થયો? કે. લાલનો કે જયભિખ્ખુનો? હકીકતમાં બંનેના અદ્વિતિય મૈત્રીસંબંધનો વિજય થયો અને એ સમયે શરૂ થયેલી જયભિખ્ખુ સાહિત્ય ટ્રસ્ટની પ્રવૃત્તિ ધીરે ધીરે વિકાસ પામતી ગઈ. ગુજરાતી સાહિત્યના સર્જકની સ્મૃતિમાં આટલી બધી પ્રવૃત્તિ કરતું ટ્રસ્ટ વિરલ બની રહ્યું.

વિશ્વવિખ્યાત જાદુગર શ્રી કે. લાલે આ શ્રી જયભિખ્ખુ સાહિત્ય ટ્રસ્ટના એક કાર્યક્રમમાં કહ્યું હતું કે, ‘દુનિયામાં માનવીના મૈત્રીસંબંધથી અન્ય કોઈ મોટો જાદુ નથી!’

એ મૈત્રીસંબંધની મધુર સુવાસ સાહિત્ય દ્વારા આજેય ચોપાસ વહી રહી છે. (ક્રમશઃ)

૧૩/બી, ચંદ્રનગર સોસાયટી, જયભિખ્ખુ માર્ગ, પાલડી,
અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૭. ટેલિફોન : ૦૭૯-૨૬૬૦૨૬૭૫.
મોબાઈલ : ૦૮૮૨૪૦૧૯૮૨૫.

શ્રી મુંબઈ જેન યુવક સંઘને પ્રાપ્ત થયેલ અનુદાન

પ્રબુદ્ધ જીવન નિધિ ફંડ

૫૦૦૦	મિનાક્ષીબેન ઓઝા
૩૦૦૧	પ્રવિણા સી. ઘડિયાળી
૫૦૦૦	કેતકી દામજી વિસરીયા
	લોપા ભરતભાઈ મામણીયાના સ્મરણાર્થે
૫૦૦૦	ખીમજીભાઈ ડી. વીરા
૫૦૦૦	મંજુલા મણીલાલ વોરા
૨૦૦૦	એમ.બી. વોરા

૨૫૦૦૧

લોક સેવક સંઘ-થોરડી

૨૨,૪૦,૭૭૪	આગળનો સરવાળો
૧,૨૧,૦૦૦	શ્રી બિપિનચંદ્ર કાનજીભાઈ જેન
૧,૦૦,૦૦૦	શ્રીમતિ રસિલાબેન મહેન્દ્રભાઈ ઝવેરી
	હસ્તે:શ્રી યાત્રિકભાઈ ઝવેરી

૨૪,૬૧,૭૭૪

પુસ્તકનું નામ : સંજીવની

શ્રી ઉપદેશમાળા ગ્રંથોદ્રત ચૂંટેલો શ્લોક સંચય

મૂળ ગ્રંથકાર : પૂ. ધર્મદાસગણિ મહારાજ

સંપાદક : મુનિ ઉદયરત્ન વિજયજી મ.

પ્રકાશક : શ્રી રત્નોદય ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ

અજય આર. શાહ, C/o વિનય મેડિકલ,
ઉસ્માનપુરા ચાર રસ્તા પાસે, આશ્રમ રોડ,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૪.

ઓ : ૮૩૨૮૨૦૫૩૬૭.

પ્રાપ્તિસ્થાન : આ. વિ. રામસૂરીશ્વરજી તત્ત્વજ્ઞાન
સંસ્કૃત પાઠશાળા, શાહ ભુવન, ધર્મનાથ
દેરાસરની સામે, કાર્ટર રોડ નં. ૧, બોરીવલી
(પૂર્વ), મુંબઈ-૪૦૦ ૦૬૬.

ફોન : ૮૮૨૧૧૭૨૬૦૩ (ધીસુલાલજી છાજેડ)
મૂલ્ય : ૧૦૦, પાના : ૬૪, આવૃત્તિ : ૧, વિ.
સં. ૨૦૬૭.

પૂજ્ય સંયમી ભગવંતોના જીવનમાં ડગલે ને
પગલે સેંકડો મુશ્કેલીઓ આવે છે. પરંતુ એવી
પળોમાં તેમના કદમ ડગુમગુ ન થાય તેવી
સંજીવની પૂ. ધર્મદાસગણિ મહારાજએ
'ઉપદેશમાળા' ગ્રંથમાં ફરમાવી છે. તેમાંથી ચૂંટેલી
કેટલી ઔષધિઓ આ પુસ્તકમાં વર્ણવેલી છે.
તપાગચ્છના સમુદાયો વચ્ચેની નિર્વાજ પ્રીતિને
અહીં દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. સ્વ-
સ્વાધ્યાય અર્થે ચૂંટાયેલ આ ફૂલછાબ સૌ
મહાત્માઓના હૃદયનું આભૂષણ બને તેમ છે.

સંવરપ્રધાન મુનિજીવનમાં સંવરને બદલે
આશ્રવ જ અગત્યનો ભાગ ભજવતો રહે છે. અને
તેમાંય શુભ આશ્રવના સ્થાને ઘણીવાર અશુભ
આશ્રવ જ આવી જાય છે અને રાગદ્વેષની પકડ
બંધાઈ જવાને કારણે શુભને બદલે અશુભ કર્મો
જ બંધાતા જાય છે.

પરસ્પરનો દ્વેષભાવ દૂર થાય અને વિશુદ્ધ
સંયમયાત્રા આગળ વધતી રહે તે હેતુથી
'ઉપદેશમાળા'ની અમુક ચૂંટેલી ગાથાઓ,
ગાથાક્રમિક, ભાવાર્થ અને શીર્ષક સાથે અહીં રજૂ
કરવાનો ઉપક્રમ છે.

આ ગ્રંથ પૂ. મહાત્મા અને શ્રમણી ભગવંતોનું
જીવન આદર્શમય બને તેવો છે.

XXX

પુસ્તકનું નામ : 'વૃક્ષ મારા જાતભાઈ'

કોટિવૃક્ષ અભિયાનના પ્રણેતા શ્રી એલ.ડી. રાણા

લેખક : ડૉ. ગુલાબ દેદિયા

પ્રકાશક અને પ્રાપ્તિ સ્થળ : નિત્યાનંદ ઍપાર્ટમેન્ટ,

સર્જન-સ્વાગત

□ ડૉ. કલા શાહ

ડૉ. આર. પી. રોડ, મુલુંડ (વેસ્ટ), મુંબઈ-
૪૦૦૦૮૦. ફોન : ૨૫૬૭૩૫૮૭.

પાના : ૫૮, આવૃત્તિ : ૧ ઓક્ટો. ૨૦૧૧.

કચ્છની ધરતી એટલે સૂકી ધરતી એવી એક
માન્યતા રહી છે. પણ ના, આ ધરતી પર વૃક્ષને
ચાહનાર, વૃક્ષોને ઉછેરનાર, ધરતીની,
પર્યાવરણની, જીવનમાત્રની ચિંતા કરનાર એવા
ધરતી પ્રેમી વિરલાઓ વસે છે. એમાં એક છે એલ.
ડી. જેમણે ડૉ. ગુલાબ દેદિયાને આ પુસ્તક
લખવાની પ્રેરણા આપી. એલ. ડી. માત્ર વાતો
નથી કરતા, ઉપદેશ નથી આપતા પાયાનું માતબર
કાર્ય કરનાર વ્યક્તિ છે. અને તેઓ એવા તો
હઠીલા છે, એમનામાં એવી ધગશ છે કે પોતે
ગાંઠના ગોપીચંદન કરી કચ્છની ધરતી માટે
પાયાનું કંઈક કરવાની જીદ રાખે છે.

આ પુસ્તિકામાં કોટિ વૃક્ષ અભિયાનની
પ્રવૃત્તિને બિરદાવી છે. જાણીતા અને માનીતા
લેખક ડૉ. ગુલાબ દેદિયાએ સરળ ભાષામાં વૃક્ષ
અભિયાનની પ્રવૃત્તિની રજૂઆત કરી છે અને
'પ્રકૃતિ દેવો ભવ' કહીને પ્રકૃતિના ચાહક
બનવાની પ્રેરણા આપી છે.

વાંચવા વસાવવા અને અન્યનો વાંચવાની
પ્રેરણા આપે તેવું આ પુસ્તક પર્યાવરણનું રક્ષણ
કરવાની આપણી ફરજ માટે જાગ્રત કરે છે.

XXX

પુસ્તકનું નામ : સચિત્ર શ્રી જિનેન્દ્રભક્તિ

(યંત્ર, મંત્ર, અર્થ, ભાવાર્થ, બોધ સહિત)

લેખક : સાધ્વી શ્રી પવિત્રાકુમારી

(લીંબડી, અજરામર સંપ્રદાય)

પ્રકાશક : શ્રી વાગડ વીશા ઓસવાળ સ્થાનકવાસી
જૈન સંઘ (ચીરાબજાર)

પ્રાપ્તિસ્થાન : શ્રી વા. વિ. ઓ. સ્થા. જૈન સંઘ
ચીરાબજાર, ૧૩/૧૮, એન. એન. શાહ લેન,
વિજયવાડી, સ્વાગત હોટલની ગલીમાં,
ચીરાબજાર, મુંબઈ-૨. ફોન : ૨૨૦૮૨૪૮૪.

મૂલ્ય : જ્ઞાનાર્થે રૂ. ૩૦૦/-, પડતર કિંમત : રૂ.
૫૩૦/-, પાના : ૨૮૨, આવૃત્તિ : ૧, વિ. સં.
૨૦૬૮.

પૂ. સાધ્વી પવિત્રાકુમારી મહાસતીજીએ

લોકહૃદયમાં પ્રભુભક્તિને જાગૃત કરવા માટે કરેલ
આ પ્રયત્ન ધન્યવાદને પાત્ર છે.

'ભક્તામર સ્તોત્ર' એક એવું સ્તોત્ર છે જેના
પર અનેક ગ્રંથો રચાયા છે. 'નવસ્મરણ'માં સ્થાન
પામેલ એક અદ્વિતીય ભક્તિકાવ્ય છે.
મહાસતીજીએ રચેલ 'સચિત્ર શ્રી જિનેન્દ્રભક્તિ'
ગ્રંથની કેટલીક વિશેષતાઓ છે. જેમાં સૌ પ્રથમ
આ ગ્રંથ હાથમાં લેતાની સાથે જ એનું ઉડીને આંખે
વળગે તેવું રંગીન કવર પેજ અત્યંત આકર્ષક બન્યું
છે. પૂ. સાધ્વીજીએ 'ભક્તામર' વિષયક અન્ય
કૃતિઓનો પરિચય અને ભક્તામરના રચયિતાનો
કથાત્મક પરિચય આપ્યો છે. સૌથી અગત્યની
વિશેષતા તો એ છે કે પૂ. સાધ્વીજીએ દરેક શ્લોક,
તેના દરેક શબ્દનો અર્થ (ગુજરાતીમાં) ત્યારબાદ
તેનો ભાવાર્થ ગુજરાતીમાં, પછી સંસ્કૃત શ્લોકનું
લિપ્યાંતર-અંગ્રેજીમાં, તેની સમજૂતી, શ્લોકની
ઋદ્ધિ, મંત્ર, યંત્ર, તેનું વિસ્તૃત વિવેચન, જરૂર
પડે ત્યાં નાની નાની કથાઓ અને અંતમાં શ્લોકની
ફળશ્રુતિ આપવામાં આવી છે. ચિત્રથી પ્રભુ
ભક્તિમાં વિશેષ અભિવૃદ્ધિ થાય છે અને ઉપયોગ-
પૂર્વક તેનું પઠન થાય અને એકાગ્રતા કેળવાય તે
હેતુથી આ પુસ્તક તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે.

XXX

સાભાર સ્વીકાર

(૧) નમ્રનામા

લેખક : નાગનાથ મા. અસ્ફુલકર

પ્રકાશક : સૌ. મીના નાગનાથરાવ અસ્ફુલકર
૩૮/૩, વાસુદેવ બિલ્ડીંગ, ઠાકુરદ્વાર, મુંબઈ-
૪૦૦ ૦૦૨. મૂલ્ય : ૧૩૦, પાના : ૧૪૪,
આવૃત્તિ : પ્રથમ, ૨૦૧૨ ફેબ્રુઆરી.

(૨) મારી પ્રિય ટૂંકી વાર્તાઓ

સંપાદન : રમેશ ભોજક
પ્રકાશક : નવભારત સાહિત્ય મંદિર, ૧૩૪,
શામળદાસ ગાંધી માર્ગ, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૨.
મૂલ્ય : ૧૩૦, પાના : ૧૪૪, આવૃત્તિ : પ્રથમ,
૨૦૧૨ ફેબ્રુઆરી.

(૪) કોટિ વૃક્ષ અભિયાન-

લેખક : બુદ્ધિચંદભાઈ માડ
પ્રકાશક : કચ્છ ઈકોલોજ ફાઉન્ડેશન, બિદડા,
મૂલ્ય: રૂ. ૩૦/- પાના: ૮૦, આવૃત્તિ: પ્રથમ, ૨૦૦૫.

બી-૪૨, દયાનંદ સોસાયટી, એ-૧૦૪,
ગોકુલધામ, ગોરેગામ (ઈસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦ ૦૬૩.
મોબાઈલ નં. : 9223190753.

પંથે પંથે પાથેય...
અનુસંધાન પૃષ્ઠ છેલ્લાનું ચાલુ

બળદ ગજા ઉપરનો બોજ ખેંચી જતો હોય ત્યારે એના પગ ડગમગતા હોય છે ને મોંમાં ફીના ઝાગ આવી જાય છે. નથી ખેંચાતું તોપણ એ ગાડું ખેંચે જાય છે.

મુક્તાબહેનના વિચારોનો પડઘો પાડતા હોય તેમ પંકજભાઈ બોલ્યા; ‘મુક્તા, આ લોકોની વાત પણ સાચી છે. કાયમી બીમાર છોકરી પાસે, કામકાજ છોડીને બેસી રહેવાનું એમને ન જ પોસાય.’

મુક્તાબહેન હજીયે વિચારમાં ડૂબેલા છે. થોડીવાર કશું ચિંતન કરતાં ચૂપચાપ બેસી રહ્યાં પછી એમણે ધીમેથી પેલી સ્ત્રીને પૂછ્યું: ‘હું તમારી દીકરીને લઈ જાઉં?’

‘આં લઈ જાશો?’

‘મારી સંસ્થામાં. ત્યાં હું એને સાચવીશ. એની સારવાર કરાવીશ.’

‘આની સારવાર કરશો?’

‘કેમ?’

‘બે’ન આની સારવાર તમે નઈ કરી શકો. રસ્તામાં જ ઈ મરી જાશે તો અમારી હાર્યો તમનેય પાપ લાગશે ઠામુકનું.’

‘એવું કાંઈ નહીં થાય. તમે મને એને લઈ જવા દો.’

દીવાલના ટેકે બેઠેલા પશલાએ બીડીનો છેલ્લો દમ લઈ ટૂંટું ત્યાં જ ફેંક્યું ને બોલ્યો, ‘બહેન આ છોડીને લે જાવાનું કહે છે તે ઈમને લે જાવા દે ને.’

મુક્તાબહેને પકડ્યું કે પશલાના અવાજમાં ખુશી છે, કશાથી છૂટવાની. એણે મુક્તાબહેન સામે જોયું; ‘તમ તમારે લે જાવ આ સોડીને પણ...’

પણ શું? મુક્તાબહેનને સમજાયું નહીં. પંકજભાઈને પણ આશ્ચર્ય થયું. હજી આ માણસને શું કહેવાનું બાકી રહી જાય છે?

પશલાએ એની પત્ની સામે અર્થસભર દૃષ્ટિથી જોયું. મુક્તાબહેન અને પંકજભાઈ જોઈ શકતાં નથી એટલે એણે એની પત્નીને અંગૂઠો અને વચલી આંગળીથી પૈસા ગણતો હોય તેમ ઈશારો કર્યો.

પંકજભાઈએ પૂછ્યું: ‘તમારે કશું કહેવું છે?’

‘હા, ભૈ.’ બાઈ બોલી.

‘શું?’

‘હું તમને પેટ છૂટી વાત કરી દઉં. આ છોડીના લીધે અમે બઉ નકસાન વેઠ્યું છે. અમે કેટલાય દિ કામે નથી જઈ શક્યાં.’

પંકજભાઈને ક્ષણવાર માટે શું બોલવું તે ન સૂઝ્યું. મુક્તાબહેન પણ મોનમાં ગરક થઈ ગયાં. એમણે પંકજભાઈનો હાથ પકડી લીધો. પતિપત્ની વચ્ચે નીરવ સંવાદ થયો. પંકજભાઈને સમજાયું કે એમણે શું કરવાનું છે.

પંકજભાઈએ ખિસ્સામાંથી એક સો રૂપિયાની દસ નોટ કાઢી કહ્યું; ‘લ્યો, બહેન આ પૈસા તમે રાખો.’

બાઈ પૂતળીની જેમ બેસી રહી. એણે હાથ ન લંબાવ્યો. પંકજભાઈએ કહ્યું, ‘લઈ લો, હું તમને રાજી થઈને આપું છું...’

બાઈ હાથ લંબાવે તે પહેલાં પશલાએ સમડીની જેમ ઝપટ મારીને પંકજભાઈના હાથમાંથી પૈસા લઈ લીધા ને જીભથી ટેરવું ભીનું કરી, એક-એક નોટ અલગ કરી એના કાળા હોઠ ફફડાવતો ગણવા લાગ્યો.

બાઈથી રડી પડાયું.

એના ડૂસકાં સાંભળી મુક્તાબહેને પૂછ્યું, ‘તમે રડો છો કેમ?’

‘બે’ન તમારી વાત સાચી છે...’

‘કઈ વાત?’

‘આ છોડીને લીધે અમે દાડીએ ન જઈ શક્યા ઈ ખરું પણ..’

‘પણ શું?’

‘પણ મી ઈને મરી જાવાનું કીધું ઈ ઠીક ન કર્યું. એક તો જલમથી જ કરમની કઠણાઈ લેને આવી છે ને ઉપરથી હું જનેતા થૈને ઈને મરવાનું કઉં છું...’

મુક્તાબહેનને સારું લાગ્યું. છેવટે મા તે મા. માનો પ્રેમ જીતી ગયો. પોતાની અપંગ દીકરીથી ખૂબ કંટાળેલી એ બાઈનો માતૃપ્રેમ અનેક અવરોધોને અતિક્રમીને પ્રગટ થયો હતો, આંસુ દ્વારા પશ્ચાત્તાપ રૂપે.

બાઈએ રડતાં રડતાં કહ્યું; ‘બેન હું તમારી માફી માંગું છું. મને માફ કરો.’

‘તમે શા માટે માફી માગો છો?’

પંકજભાઈએ પૂછ્યું.

‘હું જનેતા થૈ મારી છોડીને નથી સાચવી

શક્તી, પણ તમે તો ઈને કશા સવારથ વગર તમારી હારે આશરમમાં લે જાવા તિયાર થ્યા છો ને હું પણ કેવી છું...’

‘તમે સારાં જ છો...’

‘પણ તમારે મારી એક વાત માનવી પડશે તો જ હું મારી છોડીને લે જાવા દઈશ.’

હવે આ બાઈની શું ઈચ્છા છે? મુક્તાબહેનને આશંકા જાગી. એ શું ઈચ્છે છે? એ કોઈ અશક્ય માગણી કરી પોતાની દીકરીને લઈ જવાની ના કહી દેશે તો? તો આ બાળકી કશી સારવાર વગર મૃત્યુના મુખમાં ધકેલાઈ જશે.

પંકજભાઈને અણગમો ઉપજ્યો. એમને થયું, દીકરી માટે રડીને આ બાઈ નાટક કરે છે, કશુંક મેળવવા માટેના ભાગરૂપે. એ જાણી ગઈ છે કે મુક્તા એને એ જો વધુ પૈસા ઈચ્છશે તો તે પણ આપશે. પંકજભાઈ પણ આ જાણે છે. અપંગ અને પીડિત બાળાઓ માટે મુક્તા પોતાનો જીવ આપવા તૈયાર થઈ જાય તેમ છે.

પણ બાઈ જુદી માટીની નીકળી. એણે કહ્યું; ‘બે’ન તમે મારી આ છોડી પર ને મારા પર ઉપકાર કર્યો છે એટલે હું તમારી પાંહેથી પૈસા નઈ લઉં...’

પશલો ત્રીજી વાર નોટો ગણી રહ્યો હતો. એણે થીંગડાંવાળી લુંગી વીંટી હતી ને શર્ટનું ખિસ્સું ઊતરડાઈ ગયું હતું. પૈસા મૂકવાની જગ્યા નહોતી એનાં વસ્ત્રોમાં. બાઈએ પૈસા નહીં લેવાની વાત કરી ત્યારે એણે પૈસા ગણવાનું અચાનક બંધ કરી ડોળા કકડાવ્યા : ‘સતની પૂંછડી થા મા. હાથમાં આવેલી લખમીને પાછી વાળું એવો મૂખો હું નથી.’

પશલાને દહેશત જાગી : આ સાહેબ અને બેન પૈસા રખેને પાછા લે લેશે તો? એ ઝડપથી બહાર નીકળી ગયો. એક સાથે હજાર રૂપિયા એણે છેલ્લા ક્યારે જોયા હતા તે પણ એને બરાબર યાદ ન હતું. એ હવામાં ઊડતો હતો. એને પોતાની દીકરીથી અલગ થવાનો સહેજ પણ વસવસો નહોતો. અને પૈસા મળ્યાની ખુશી હતી. આ હજાર રૂપિયા એ એની ઈચ્છા મુજબ-દાડૂ પીવામાં, જુગાર રમવામાં કે બીજી કોઈ પણ રીતે વાપરી શકે તેમ હતો. એને કોઈ પૂછે તેમ નહોતું.

‘અમે પાછા લેવા માટે પૈસા નથી આપ્યા...’ મુક્તાબહેને કહ્યું, ‘એ તું તારી પાસે રાખ.’

‘ઈ પૈસા તો ગ્યા...’

‘ક્યાં?’

‘મારો ઘરવાળો લે ગ્યો. ઈ મારી પાંહે એક

રૂપિયોય ક્યાં રે'વા દે છે. મને મારીને બધા પૈસા લઈ લે છે.'

'ઠીક છે...' મુક્તાબહેન ગણગણતાં હોય તેમ બોલ્યાં ને પર્સ ઉઘાડી પાંચસો રૂપિયાની બે નોટ બાઈના હાથમાં મૂકી, 'લે, આ તું રાખ.'

બાઈએ મુક્તાબહેનના હાથ પકડી લીધા; 'તમે મારા ભગવાન...'

'એવું ન કહો...' જામના સાંઠા જેવા બાઈના સુકાયેલા હાથમાંથી પોતાના હાથ છોડાવતાં મુક્તાબહેને કહ્યું; 'હું ભગવાન નથી, બહેન. આપણે સૌ ફક્ત માટીનાં પૂતળાં છીએ, કર્મોની દોરીથી બંધાયેલાં. ઉપરવાળો એ દોરી પોતાની આંગળીઓમાં રાખી આપણી પાસે જે કરાવે તે કરીએ છીએ. છતાંપણ આપણે 'આ હું કરું છું' એમ સમજી અહંકારને પંપાળતા રહીએ છીએ...'

બાઈના કાન પર મુક્તાબહેનના શબ્દો અને ફિલસૂફી સ્પર્શી શકે તેમ ન હતું. દારિદ્ર્યની કાળમીઠ દીવાલોએ એના ફરતે એક અભેદ દુર્ગ બનાવી દીધો હતો. રૂપિયો પાસે હોવા તેનાથી મોટી બીજી કોઈ ફિલસૂફી એના જીવનમાં મહત્વ ધરાવતી નહોતી. એણે મુક્તાબહેનને ભગવાન કહ્યાં પણ એના માટે તો રૂપિયા જ એનો અધિષ્ઠાતા દેવ હતો. એ એને જીવડતો હતો.

મુક્તાબહેને બાળકીને ઉપાડવા હાથ લંબાવ્યા. બાઈએ એમને રોક્યા, 'રે'વા દો.'

મુક્તાબહેન ઊભા રહી ગયાં. બાઈએ દીકરીને ઊંચકી લીધી. બાળકી સાથે સૂંડલો એક માખીઓનું ઝુંડ બણબણાટ કરતું ઊડ્યું. વિચિત્ર પ્રકારની વાસ વધુ તીવ્રતાથી ફેલાઈ ગઈ.

મુક્તાબહેન મોટરકામાં બેઠાં પછી બાઈએ પૂછ્યું; 'આ છોડીને આં મેકું?'

'અહીં મારા ખોળામાં...' મુક્તાબહેને કહ્યું.

મુક્તાબહેનની સ્વચ્છ સાડી જોઈ બાઈ અચકાઈ, 'તમારા ખોળામાં?'

'હા, લાવો...' કહી મુક્તાબહેને હાથ લંબાવ્યા ને બાળકીને પોતાના ખોળામાં લઈ લીધી.

બાળકીને મુક્તાબહેનને સોંપી બાઈએ તુરત જ પીઠ ફેરવી લીધી. રમેશો મોટરકારમાં ચાવી ફેરવી. મોટર સુરેન્દ્રનગર તરફ આગળ વધી.

પ્રજ્ઞા ચક્ષુ મુક્તાબહેને બાળકીને હૈયા સરસી ચાંપી. લીટ અને લાળથી એમની સાડી ખરડાઈ. એમણે બાળકીને ચૂમી લીધી. સ્નેહના અર્નગળ પ્રવાહમાં દુર્ગંધ, ગંદકી અને અણગમો બધું જ

તણાઈ ગયું. આત્માની શુદ્ધિને શરીરના રોગો સાથે શું નિસબત? એને ગંદકી અને દુર્ગંધ સાથે પણ શું લેવા દેવા? મુક્તાબહેને વિચાર્યું આ બાળકી અંધ છે, બહેરી, મૂંગી છે, માંડ જીવે છે અને કદાચ અનેક રોગોથી ગ્રસ્ત છે, પણ એનો આત્મા ચોખ્ખો ચણાક છે. મેલા ઠીકરાના બનેલા કોડિયામાં ચોખ્ખા ધીનો દીવો ન હોઈ શકે?

અને પ્રજ્ઞાચક્ષુ પંકજભાઈએ આ બાળકીનું નામ પાડ્યું ઉર્વશી...ઉરને વશ કરનારી... * * (સત્ય ઘટના પર આધારિત 'નેણમાં નવલ નૂર'માંથી) મુક્તાબન પી. ડગલી

સી. યુ. શાહ પ્રજ્ઞાચક્ષુ સેવાકુંજ,

સુરેન્દ્રનગર- (૦૨૭૫૨) ૨૮૩૧૦૦/૨૮૩૧૨૨

આયમન

અનુસંધાન પૃષ્ઠ બીજાથી ચાલુ

વાતો કરવા લાગ્યા. 'કાંઈ નહિ ને ભગવાનને એવું તે શું સૂઝ્યું કે કાચી માટીનો, માનવી બનાવ્યો. અને એમ જ કરીને, પોતે પોતાના સર્જન માટે કેવા આનંદવિભોર બનીને શાંતિથી બેઠા છે, કેવો સંતોષ તેમના મુખારવિંદ પર જણાય છે. એક દેવતાથી રહેવાયું નહિ. તેમણે પૂછી જ નાંખ્યું, 'પ્રભુ, તમારી પાસે ક્યાં ધનનો તોટો છે. તોટો તો, મનુષ્યલોકમાં હોવાની સંભાવના છે. અહીં સ્વર્ગલોક તો હીરા, મોતી, માણેક, જાતજાતના રત્નો, સોનાચાંદીથી ભરાયેલાં છે તો પછી આવો લોભ શાને ક્યાં પ્રભુ. માટીનો તે શો મોલ પ્રભુ?' પ્રભુ હસ્યા અને બોલ્યા, 'વત્સ માટીની કિંમત જાણવી મુશ્કેલ છે, તેનાથી મહામૂલ્ય વસ્તુ મને દેખાણી નહીં!' દેવો એકીસાથે બોલી ઉઠ્યા, 'પ્રભુ આ અલંકારયુક્ત ભંડાર, તમને યાદ ન આવ્યો! આ કિંમતી રત્નો ઝવેરાતની, તમને કોઈ કિંમત ન દેખાણી! આશ્ચર્ય પ્રભુ આશ્ચર્ય!' પ્રભુએ શાંતપણે જવાબ આપ્યો, 'સ્વર્ગલોકના અઢળક રત્નોથી માનવીને ઘડું તોય, તે એટલું ને એટલું જ રહેશે, એમાંથી વૃદ્ધિ થઈ શકશે ખરી? જ્યારે આ માટીની વાત જ કંઈક ઔર છે. તેમાં જે વસ્તુ જે પ્રમાણમાં નાંખો, જે રીતે સિંચન કરો, તે રીતે તેનામાં ઉગવાની અપાર શક્તિ છે. ઉત્તરોત્તર તે વિકાસ જ પામે તેવી છે. આંબો વાવવાથી આંબો ઉગે છે, બાવળ વાવીશું તો બાવળ ઉગશે. આમ મનુષ્ય પણ જે પ્રકારે તે તેની ઈચ્છાઓ, આંકાંક્ષાઓને

રૂપ આપશે તે પ્રમાણે તેવું જ ફળ તેને મળશે. આ માટીના માથાવાળા માનવી પાસે અદ્ભુત એવું વિકસિત મગજ છે. તે તેની સુષુપ્ત ઈચ્છાઓને આકાર આપવામાં મદદરૂપ થશે. તેના વિકસિત મનને તે સાચો ખોરાક આપશે. એને કાબૂમાં રાખી સત્કાર્યો કરશે તો તેની પ્રગતિ નક્કી જ છે. તેનું ધ્યેય લક્ષ્ય તે પામીને જ રહેશે. હા, એક વાત નક્કી છે કે ફળદ્રુપ માટીને પણ જો સાર સંભાળથી, ખેવનાથી સિંચશે નહીં, આળસુ બની બેસી રહેશે તો માટીના કોઈ મોલ નહીં રહે. પરંતુ તેના મૂળીયા જો ઊંડા જશે, યોગ્ય એવું, અને જરૂર જટલું જ તે ઉપયોગમાં લેશે તો તેને મીઠા ફળ મેળવતાં વાર નહીં લાગે.' પ્રભુની વાત દેવલોકના દેવને ગળે ઉતરી અને તેઓ પ્રભુને તથા તેમની બનાવેલી માટીની કૃતિને વંદન કરી નત મસ્તકે ત્યાંથી રવાના થયા.

ઘૃણાથી ઘૃણા જાગે છે અને પ્રેમથી પ્રેમ. જેવું આપીએ તેવું પાછું આપણા તરફ આવે છે. પ્રેમ એ જીવનનું અમૃત છે. અહિંયા ધર્મ અને પ્રેમ જુદા નથી. એકબીજાના પૂરક છે. પ્રેમ વગર અહિંસા સંભવી શકે નહિ અને અહિંસા વગર ધર્મ તરફ યાત્રા થઈ શકે નહિ. એટલે જ ભગવાન મહાવીરે પ્રાણી માત્ર પ્રત્યે પ્રેમનો સંદેશો આપેલો છે. પ્રેમ સમજ છે, સંવેદના છે, પ્રેમ પરમ આનંદ છે, અનંત છે. પ્રેમ દ્વારા પરમાત્મા સુધી પહોંચી શકાય છે.

* * *

શ્રી મુંબઈ જેન યુવક સંઘને પ્રાપ્ત થયેલ અનુદાન

કિશોર ટિમ્બડિયા કેળવણી ફંડ

૫૦૦૧ એલ. એમ. પટેલ

૩૦૦૦ નિરંજન આર. ધીલા

૮૦૦૧

જમનાદાસ હાથીભાઈ અનાજ રાહત ફંડ

૧૦૦૦ કુસુમબેન કુમારભાઈ શાહ

૧૦૦૦ ઈન્દુબેન સુમનભાઈ શાહ

૫૦૦૦ મંજુલાબેન રમેશભાઈ પારેખ

૨૦૦૦ પન્નાબેન કિશોરભાઈ

કામદાર

૮૦૦૦

(અનુદાનની વધુ વિગતો ૨૮મા પાના પર)

Thus HE Was, Thus HE Spoke :

EXISTENTIALIST

David Banache's synopsis on Existentialism

I. Absolute Individuality and Absolute Freedom.

The Existentialist conceptions of freedom and value arise from their view of the individual. Since we are all ultimately alone, isolated islands of subjectivity in an objective world, we have absolute freedom over our internal nature, and the source of our value can only be internal.

II. The Existentialist View of Human Nature.

Existentialism is defined by the slogan Existence precedes Essence. This means:

1. We have no predetermined nature or essence that controls what we are, what we do, or what is valuable for us.
2. We are radically free to act independently of determination by outside influences.
3. We create our own human nature through these free choices.
4. We also create our values through these choices.

The Existentialist View (We create our own nature.): We are thrown into existence first without a predetermined nature and only later do we construct our nature or essence through our actions.

EXISTENCE PRECEDES ESSENCE

This slogan is opposed to the traditional view that Essence precedes Existence, according to which we are seen as having a given nature that determines what we are and what our ultimate purpose or value is. We are understood by analogy to artifacts which are made with a pre-existing idea or concept of what they will be and what they will be good for.

The Traditional View (which Sartre argues against):

ESSENCE PRECEDES EXISTENCE

The human situation for the Existentialist is thus characterized by:

1. Facticity (thrownness): We find ourselves existing in a world not of our own making and indifferent to our concerns. We are not the source of our existence, but find ourselves thrown into a world we don't

control and didn't choose.

2. Anxiety: We are faced with the lack of any external source of value and determination. We are faced with the responsibility of choosing our own nature and values, and, in doing so, we are faced we must face the awesome responsibility of choosing human nature and values for all men in our free choices.
3. Despair: In seeing the contrast between the world we re thrown into and which we cannot control and the absolute freedom we have to create ourselves, we must despair of any hope of external value or determination and restrict ourselves to what is under our own control.

III. Objections and Replies:

A. What is Freedom?

1. The problem: How can we be free if our bodies, our abilities, and our environment are determined?

2. The solution:

- (a) Even though all these factors may be determined, we are more than simply these things. Our real self lies beyond the reach of external determination in virtue of its absolute individuality.
- (b) Our freedom is a freedom of synthesis: even though the many factors that go into making us and our experience are determined, we can arrange them as we like. We are free to make of them, and ourselves, whatever we will.

B. What is Happiness?

1. **The problem:** How can man be happy in a world devoid of external significance and meaning?
2. **The solution:** The loss of external value allows us to get value from within ourselves, a value that is greater because it cannot be taken away by external forces.

C. How ought we to act?

1. The problem:

If our only moral rule is to act authentically, to choose our own values instead of taking them from external sources, can't we really do anything we want, no matter

how evil or selfish

2. The solution:

- a. In choosing our own nature we must choose human nature for all humanity. In order to act freely, we must not let our action be determined by any of our particular desires or interests. We must act as any free agent would act, hence we must act as we would like other people to act.
- b. In order to be free ourselves, we must desire the freedom of other people. To treat another person merely as an object for my use is to make an object of myself. To be free I must respect the freedom of others.
- c. Even though my actions are free, they are not completely arbitrary. Just as the artist, while free to create, follows the constraints imposed by her medium, so our actions, while not governed by rules, are constrained by the choices we and others have made.

□ RESHMA JAIN

The Narrators

Mobile: 9820427444

PRIDE AS A HINDRANCE

A Story From Aagam Katha

ACHARYA VATSALYADEEPJI • English Translation : PUSHPA PARIKH

Chakravarti Bharat and Bahubali the two sons of Bhagwan Rishabhdev were very clever and best warriors of the kingdom. Once they were in a fighting mood. While they were fighting all of a sudden a great and good idea struck in Bahubali's mind and the hand that he raised to kill Bharat his brother—was used for keshloch (plucking the hairs). Then he started towards the jungle-forest.

Chakravarti Bharat watching him uttered with tears in his eyes, 'The true victory is achieved by Bahubali only. I salute him; I bow down to him.'

Bahubali became saint.

Bahubali while going to Ashtapada to greet Bhagwan Rishabhdev seemed to be puzzled. He knew that his younger brothers had become saints. He did not wish to bow down to his brothers who were also accompanying their father. He was proud of being elder than the two brothers. So he postponed going to Ashtapada and started meditation which will be helpful to him in achieving Keval Gyan (the divine knowledge). It is said and believed that one who achieves Keval Gyan does not have to bow down to anybody. With this idea in his mind he started his meditation. He was so much engrossed in his meditation that he was unaffected at all by all the movements around him in the forest.

Sadhviji Shreshtha and Brahmi asked Rishabhdev, 'May we know the reason why our elder brother Bahubali has not achieved Keval Gyan even after spending a long period in meditation? what could be

the reason?'

Rishabhdev told the two sadhvijis to go and tell Bahubali :

'Veera mora gaj thaki hetha utro !

gaj chadye Keval na hoy re!'

(`Borther please deride the elephant, while riding elephant you don't get Kevalgyan). Both the Sadhvijis followed what Rishabhdev wanted to convey Bahubali.

They immediately started for the forest. After reaching the forest they were astonished to see their brother Bahubali surrounded by the creepers, animals and ants but unperturbed.

Sadhvijis were happy also to see their brother so much deeply engrossed in the meditation. As the two sadhvijis could guess well the message sent by Rishabhdev immediately uttered the couplet told by Rishabhdev and within no time Bahubali came out of his meditation and recognised the voice of his sisters. He was thinking about the message conveyed by his sisters. What was the meaning of deriding the elephant? He immediately realised that he was still proud of being older than his brothers and was not ready to bow down to his brothers. The sisters were telling me to be humble and polite. They were right. Those who abandon everything are great and worth respecting. He also realised that he should not be proud of being older and immediately started for Ashtapad. On the way only he achieved Keval Gyan.

The gods also recited the heavenly music.

FIFTH TIRTHANKAR BHAGWAN SUMATINATH

Meghrath & Sumangala were the king and queen of the state Vinita. When the queen was pregnant once upon a time the king Meghrath had to face some very tricky & tough problem. Two ladies came to the royal court with one child. Both of them claimed that the child belonged to them. How can one child have two mothers? The king was very much puzzled. He could not solve their problem. He called them the next day.

At night he consulted the queen for solving the two ladies' problem. The queen was very intelligent and she told the king that next day she would attend the royal court and solve the problem.

On the next day two ladies came with the child. The queen told the ladies, 'How can there be two mothers of one child? You can't divide the child into two pieces and distribute the child. Instead it is better that I am pregnant and my child is going to be very intelligent. So after birth he will solve your

problem. Till then the child will be in the custody of the state. Is it O.K.? Do you both agree?

One of the ladies did not agree to the solution. She agreed to give the child to the other lady saying that a lady will take a better care of child than the State. Eventhough she is not the mother.

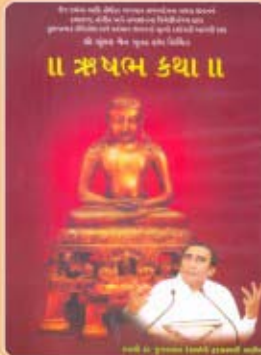
It was clear that the real mother only could allow the other lady to be the mother of a child.

After some period the queen delivered a son on the eighth day of the bright half of the month of Vaishakha. The king named the child Sumati because since he was in the womb, the queen could give the right decision. The word Sumati means good talent. Sumati was crowned as a king. He ruled for some years but ultimately became saint. After few years of spiritual practices he achieved Keval Gyan (divine knowledge) on the eleventh day of the bright half of the month Chaitra.

KULIN VORA. 9819667754

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ દ્વારા નિર્મિત

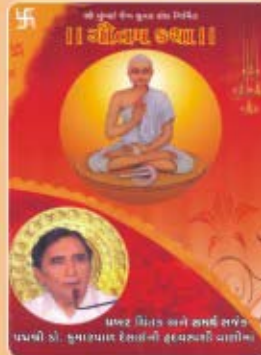
આંતર રાષ્ટ્રીય ખ્યાતિ પ્રાપ્ત, જૈન ધર્મ તત્ત્વના વિશ્વ પ્રચારક પદ્મશ્રી ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈની હૃદયસ્પર્શી પ્રભાવક વાણીમાં કથાત્રયી ડી.વી.ડી.

જયભમ કથા

ત્રણ ડી.વી.ડી. સેટ મૂલ્ય રૂ. ૩૦૦/-

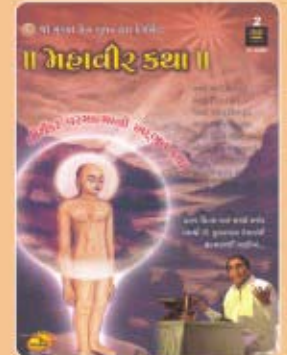
પ્રાચીન કાળના વાતાવરણ સાથે રાજા જયભમના જીવનચરિત્ર અને ત્યાગી જયભમનાં કથાનકોને આવરી લેતું જૈનધર્મના આદિ તીર્થંકર ભગવાન શ્રી જયભમદેવનું ચરિત્ર અને ચક્રવર્તી ભરતદેવ અને બાહુબલિનું રોમાંચક કથાનક ધરાવતી અનોખી 'જયભમ કથા'

ગૌતમ કથા

ત્રણ ડી.વી.ડી. સેટ મૂલ્ય રૂ. ૩૦૦/-

અનંત લબ્ધિનિધાન ગુરુ ગૌતમસ્વામીના પૂર્વ-જીવનનો ઇતિહાસ આપીને એમના ભવ્ય આધ્યાત્મિક પરિવર્તનનો ખ્યાલ આપતી, અજોડ ગુરુભક્તિ અને અનુપમ લઘુતા પ્રગટાવતી રસસભર 'ગૌતમકથા'

મહાવીર કથા

બે ડી.વી.ડી. સેટ મૂલ્ય રૂ. ૨૫૦/-

ભગવાન મહાવીરના જીવનનાં જીવનનાં રહસ્યોને પ્રગટ કરતી, ગણધરવાદની મહાન ઘટનાઓને આલેખતી અને વર્તમાન યુગમાં ભગવાન મહાવીરના ઉપદેશોની મહત્તા દર્શાવતી સંગીતસભર 'મહાવીરકથા'

ઘરે બેઠા દિવાળખાનામાં ધર્મતત્ત્વ કથાશ્રવણનો દરશ લાભ

ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈની સંગીતને સથવારે ભાવભરી પ્રભાવક વાણી દ્વારા વહેતી આ કથાઓ આપને દિવ્ય જ્ઞાનભૂમિનું આત્મસ્પર્શી દર્શન કરાવશે જ. સમૂહમાં સ્વાધ્યાય અને શ્રવણનો દિવ્ય આનંદ મેળવી સામાયિકનું પુણ્યકર્મ પ્રાપ્ત કરો + વસ્તુ કરતાં વિચારદાન શ્રેષ્ઠ છે.

- + બે સેટ સાથે લેનારને એક મહાવીર કથાની ડી.વી.ડી. વિના મૂલ્યે
- + કેળવણી સંસ્થા, દેરાસર અને ઉપાશ્રય માટે ૨૦% ડિસ્કાઉન્ટ
- + ધર્મ પ્રચાર અને પ્રભાવના માટે કુલ ૭૫ ડી.વી.ડી. - પ્રત્યેક કથાના ૨૫ સેટ - લેનારને ૫૦% ડિસ્કાઉન્ટ

- + બેંક ઓફ ઈન્ડિયાની ભારતની કોઈ પણ શાખામાં શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ પ્રાર્થના સમાજ બ્રાંચ, A/c. No. 0039201 000 20260 માં રકમ ભરી ઓર્ડરની વિગત સાથે અમને સ્લીપ મોકલો એટલે ડી.વી.ડી. આપને ઘરે કુરિયરથી રવાના કરાશે.

૧. શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ, ૩૩ મહમ્મદી મિનાર, ૧૪મી ખેતવાડી, એ.બી.સી. ટ્રાન્સપોર્ટની બાજુમાં, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪. ટેલિફોન : ૨૩૮૨૦૨૯૬.

૨. ઈ-સ્ટીટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજી, બી-૧૦૧, સમય એપાર્ટમેન્ટ, આઝાદ સોસાયટી પાસે, આંબાવાડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫. ફોન : (૦૭૯) ૨૬૭૬૨૦૮૨.

મેરા ભારત મહાન ? ? ! ! ? ?

□ બકુલ દવે

પંથે પંથે પાથેય...

‘તો ઊપડીએ.’ પંકજભાઈએ સસ્મિત કહ્યું. ‘એમને મુક્તાબહેન માટે ગર્વ થયો. આ સંવેદનશૂન્ય જગતમાં સાવ અજાણ્યાના દુઃખથી બેચેન થનારાં કેટલાં? જેની સંવેદના જાગૃત છે તેને જ અન્યમાં ઈશ્વરનો અંશ દેખાય છે ને તે જ સાચા અર્થમાં આસ્તિક છે, ઈશ્વરપરાયણ છે. ક્યારેક એ મુક્તાબહેનની કસોટી કરી લેતા ને મુક્તાબહેન હંમેશાં એમાં ખરા ઊતરતાં.’

રમેશે પૂછ્યું, ‘દીદી, આપણે હવે ક્યાં જવાનું છે?’

‘નીપ.’

‘એ ક્યાં આવ્યું?’

‘મહુવા તાલુકામાં.’

રમેશે રસ્તામાં જ એક જણને પૂછી લીધું ને નીપ જવાના માર્ગે મોટરકાર દોડવા લાગી. નીપ તરફ જતો રસ્તો પ્રકૃતિની સુંદરતાથી ભરચક છે. થોડા સમય પહેલાં જ વરસાદનું ઝાપટું પડી ગયું હતું તેને લઈને સદ્યસ્નાતા વૃક્ષોના રંગ ઘેરા અને સ્પષ્ટ બન્યા હતા. રસ્તો ભીનો હતો પણ ક્યાંય પાણી ભરાયું નહોતું. હવામાં ઠંડક હતી. આકાશ હજુયે વાદળોથી ઘેરાયેલું હતું.

ગાડી નીપમાં પ્રવેશી.

ધૂળિયું, છૂટાછવાયાં ખોરંડાથી બનેલું ખોબા જેવું ગામ શાંત જણાતું હતું.

રમેશે ગામના ચોરા પર બે વૃદ્ધોને પૂછ્યું; ‘અહીં કોઈ અંધ છોકરી છે?’

‘અંધ છોકરી?!’

‘હા, સાવ પથારીવશ...’

‘હા છે...’ એક વૃદ્ધ પોતાની પાસે બેઠેલાંની સામે જોયું; ‘ઓલા પશલાની છોડીની વાત કરે છે...’

‘હા, હા, ઈ સાચું, પશલાની છોડી મરવાના વાંકે જ જીવે છે.’ પછી એક છોકરીને બોલાવી કહ્યું; ‘આ ભાઈને પશલાના ઘેર લે જા.’

બારેક વર્ષનો છોકરો હરખાઈને બોલ્યો,

‘હાલો, બતાવું.’

છોકરો રમેશની પાસે બેસી ગયો. એના ચહેરા પર મોટરમાં સહેલ કરવાની ખુશી હતી.

પશલાના ઘર પાસે ગાડી ઊભી રાખવાનું કહી છોકરો બોલ્યો; ‘આવડું આ ઘર...’

મુક્તાબહેન અને પંકજભાઈ ઘરમાં પ્રવેશ્યાં એને ઘર કહેવાનું મન ન થાય. ગાર-માટીની બનેલી ચાર ભીંતો અને ઘાસના પૂળા, વાંસની વળીઓ પર ગોઠવીને છાયેલા હતા. પડુંપડું થતાં ખોરડામાં રાચરચીલાના નામે એક ઝોળો થઈ ગયેલો ખાટલો, ગંદા ગાભાંનો ડામરિયો અને ગોબો પડેલાં, બળીને કાળાં પડી ગયેલાં એલ્યુમિનિમનાં થોડાં ઠોબરાં. દરિદ્રતા એનું બિહામણું રૂપ ધરી અહીં સાક્ષાત્ હતી. રહેનારાં પણ કંગાળ, નિસ્તેજ અને અભાવોથી ગ્રસ્ત.

સૂર્યપ્રકાશ આવવા માટે ક્યાંય બારી નહોતી. ખૂણામાં ફાટીટૂટ, ચીથરા જેવી, ગંધાતી ગોદડી પર એક-એક હાડકું ગણી શકાય એવી બાળકી સૂતી હતી. હાંફતી હતી. હાથ-પગ દોરડી અને પેટ ગાગરડી. ચહેરા પર ઓઘરાળા હતા. નાકમાંથી લીંટ વહ્યા કરતું હતું તે હડપથી પાસે જામી ગયું હતું. અસંખ્ય માખીઓ ત્યાં બેઠી હતી-ઝૂમખાં થઈને. આટલું ઓછું હોય તેમ એ અંધ હતી ને બહેરી-મૂંગી પણ.

બાળકી પાસે એની મા બેઠી હતી-નૂર વગરની. ખપાટિયા જેવી દુર્બળ. અપોષણથી પીડાતી, એનિમિક, ને આ બધાંથી સાવ નિસ્પૃહ-પોતાને કોઈની સાથે કશું લાગતું-વળગતું ન હોય તેમ બેતમાંથી ભીંતને ટેકે, પગ લંબાવી બેઠેલો પશલો નિરાંતે બીડીનું ડૂંદું ચૂસી રહ્યો હતો. બીડીના ધુમાડાની ગંધ સાથે તીવ્ર અણગમો ઉપજાવે તેવી બીજી વાસ પણ ભળેલી હતી.

મુક્તાબહેન નીચે ભોંય પર જ બેસી ગયાં. એમણે બાળકીને સ્પર્શ કર્યો. બાળકીનાં લીંટ અને લાળથી એમનો હાથ ખરડાયો.

‘આની ઉંમર શું છે?’ મુક્તાબહેને બાળકીની માને પૂછ્યું.

‘પાંચ-છ વરહ હશે.’

‘જન્મ થયો ત્યારથી જ આમ છે?’

‘હા, બે’ન, અમે તો હવે આનાથી થાક્યાં છીએ.’

‘થાક્યાં છો?’ મુક્તાબહેનને નવાઈ લાગી.

‘હા. અમારે રોજ આની પાંહે જ ચોંટી રે’વું પડે છે. એક મિલિટ છોટા જવાતું નથી. પાકી ગળાબંધણી છે. થોડી વાર રેઢી મેલીએ તો ઈને કૂતરા તાણી જાય. ન કોઈ ઠેકાણો જવાય કે ન કોઈ કામ થાય નિરાંતે. મેં ક્યાં પાપ કર્યાં હશે કે ભગવાને આ પાણો મારા ગળે બાંધ્યો? ઈ નથી મરતી કે નથી કોઈને જીવવા દેતી.’

મુક્તાબહેન સ્તબ્ધ થઈ ગયાં. આ બાઈ સાચ્ચે જ આ બાળકીની મા છે? જનેતા છે? પોતાના પેટનાં જણ્યાં માટે એ મરી જાય એવું કોઈ મા કદીયે વિચારે?

‘તમે આ શું બોલો છો? આ તમારી દીકરી નથી?’ મુક્તાબહેનના સ્વરમાં આદ્રતા છે.

‘દીકરી છે ઈની ક્યાં ના છે? પણ અમારેય જીવવું છે ને, બે’ન. અમે ઉભડિયાં છીએ. આ છોડી પાહે બેહી રહીએ તો કામે ન જવાય. પછી ખાઈએ શું?’

મુક્તાબહેનની આંખો ભીંજાઈ ગઈ. દરિદ્રતા પણ કેવી ભયાનક હોય છે! લોહીના સંબંધોમાં પણ એ ઓટ લાવી દઈ શકે છે. માણસની સંવેદનાને બુઢી બનાવી દે છે, જડતા લાવી દે છે. ને આમ જુઓ તો આ સ્ત્રીનો પણ શું દોષ છે? એને બીજાં સંતાનોનાં પેટ પણ ભરવાનાં છે. એનો દારૂડિયો પતિ બેજવાબદાર અને નિષ્ક્રિય જણાય છે. એ ઘરમાં કશી મદદ નહીં કરતો હોય. ગમે તેમ કરીને આ સ્ત્રીએ ઘરનું ગાડું પોતાના ગળે ધૂંસરી નાંખી ચલાવવું પડતું હશે. ગળિયો, દુર્બળ

(વધુ માટે જુઓ અનુસંધાન પાનું ૩૧૬)

Postal Authority Please Note: If Undelivered Return To Sender At 33, Mohamadi Minar, 14th Khetwadi, Mumbai-400004.

Printed & Published by Nirooben Subhodbhai Shah on behalf of Shri Mumbai Jain Yuvak Sangh and Printed at Fakhri Printing Works, 312/A, Byculla Service Industrial Estate, Dadaji Konddev Cross Rd, Byculla, Mumbai-400 027. And Published at 385, SVP Rd., Mumbai-400004. Temporary Add. : 33, Mohamadi Minar, 14th Khetwadi. Mumbai-400004. Tel.: 23820296. Editor: Dhanwant T. Shah.

મહાવીર સ્તવન વિશેષાંક

પ્રભુદ્ધ જીવન

વર્ષ-૬૧ • અંક-૪ • એપ્રિલ ૨૦૧૩ • પાના ૮૪ • કીમત રૂ. ૨૦

વિશ્વના સમસ્ત જડ-ચેતન દ્રવ્યો અને ત્રૈકાલિક પર્યાયો-અવસ્થાઓનું
સંપૂર્ણ જ્ઞાન કરાવનાર કેવલજ્ઞાન (સર્વજ્ઞતા)ની પ્રાપ્તિ

Bhagwan Mahavira attains omniscience (kevala-jnana) while absorbed in the highest type of meditation

જિન-વચન

સમયં ગોયમ મા પમાયએ

દુમપત્તએ પંડુયએ જહા નિવડહ રાઝગણાણ અચ્ચએ ।
 एवं मणुयाण जीवियं समयं गोयम मा पमायए ।।
 (ઉ. ૧૦-૧)

જેમ વૃક્ષનું પીળું થઈ ગયેલું પાંદડું રાત્રિઓ
 વીતતાં ખરી પડે છે, તેમ મનુષ્યના જીવનનો
 પણ અંત આવે છે. માટે હે ગૌતમ ! ક્ષણ
 માત્રનો પ્રમાદ ન કર.

A withered leaf of a tree falls
 down after some nights go by.
 Similarly the life of a man comes
 to an end. Therefore, O Gautama!
 do not be careless even for a
 moment.

(ડૉ. રમણલાલ ચી. શાહ ગ્રંથિત 'જિન વચન'માંથી)

'પ્રબુદ્ધ જીવન'ની ગંગોત્રી

૧. શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ પત્રિકા
 ૧૯૨૮ થી ૧૯૩૨
૨. પ્રબુદ્ધ જૈન
 ૧૯૩૨ થી ૧૯૩૩
 બ્રિટિશ સરકાર સામે ન ઝૂક્યું
 એટલે નવા નામે
૩. તરૂણ જૈન
 ૧૯૩૪ થી ૧૯૩૭
૪. પુનઃ પ્રબુદ્ધ જૈનના નામથી પ્રકાશન
 ૧૯૩૮-૧૯૫૩
૫. પ્રબુદ્ધ જૈન નવા શીર્ષકે બન્યું 'પ્રબુદ્ધ જીવન'
 ૧૯૫૩ થી
- + શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘના મુખપત્રની ૧૯૨૮
 થી, એટલે ૮૪ વર્ષથી અવિરત સફર, પહેલા
 સાપ્તાહિક, પછી અર્ધમાસિક અને ત્યારબાદ
 માસિક
- + ૨૦૧૩ માં 'પ્રબુદ્ધ જીવન'નો ૬૧મા વર્ષમાં
 પ્રવેશ

પ્રબુદ્ધ વાચકોને પ્રણામ

પૂર્વ તંત્રી મહાશયો

જમનાદાસ અમરચંદ ગાંધી
 ચંદ્રકાંત સુતરિયા
 રતિલાલ સી. કોઠારી
 મણિલાલ મોકમચંદ શાહ
 જટુભાઈ મહેતા
 પરમાણંદ કુંવરજી કાપડિયા
 ચીમનલાલ ચકુભાઈ શાહ
 ડૉ. રમણલાલ ચી. શાહ

સર્જન-સૂચિ

ક્રમ	કૃતિ	કર્તા	પૃષ્ઠ
(૧)	તંત્રી સ્થાનેથી....	ડૉ. ધનવંત શાહ	૩
(૨)	આ વિશિષ્ટ અંકના માનદ સંપાદિકા : ડૉ. કલા શાહ	ધનવંત શાહ	૪
(૩)	જૈન સ્તવન સાહિત્ય-એક ઝલક	ડૉ. કલા શાહ	૫
(૪)	અણુતરે સર્વજગંસિ - સંપૂર્ણ જગતમાં અનુત્તર શ્રેષ્ઠ છે	ડૉ. જિતેન્દ્ર બી શાહ	૧૧
(૫)	શ્રી મહાવીર સ્વામીના સત્તાવીશ ભવનું સ્તવન	ડૉ. કવિન શાહ	૧૩
(૬)	વીર કુંવરની વાતલડી કોને કહીએ રે! (હાલરડું)	શ્રીમતી અનિલા હસમુખ શાહ	૧૭
(૭)	શ્રી મહાવીર પ્રભુનું હાલરડું (પારણું)	શ્રીમતી પારૂલબેન ભરતકુમાર ગાંધી	૨૧
(૮)	ઊભો મદ મોડી	ડૉ. પ્રફુલ્લા વોરા	૨૫
(૯)	શ્રી મહાવીર સ્વામીનું પંચ કલ્યાણક સ્તવન	પૂ. સાધ્વી વૃદ્ધિયશા	૨૮
(૧૦)	વીર સ્તુતિ - પુશ્ચિંસુણં	ડૉ. ધનવંતીબેન શાહ	૩૨
(૧૧)	'ગિરુઆ રે ગુણ તુમ તણા...'	ડૉ. કાન્તિભાઈ બી. શાહ	૩૬
(૧૨)	તાર હો તાર	યાત્રિકભાઈ ઝવેરી	૩૮
(૧૩)	તુમ દીઠે અતિહિ આનંદ !	ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ	૪૧
(૧૪)	સિદ્ધારથના હે નંદન વિનવું	ડૉ. માલતીબહેન શાહ	૪૪
(૧૫)	આજ મહારા પ્રભુજી સ્હામું જુઓ	ડૉ. અભય દોશી	૪૫
(૧૬)	વર્તમાન જીનવરને ધ્યાને	ડૉ. ફાલ્ગુની ઝવેરી	૪૮
(૧૭)	વિદાય	ડૉ. રેખા વોરા	૫૦
(૧૮)	દીન દુઃખીયાનો બેલી	ડૉ. આરતી વોરા	૫૨
(૧૯)	દુર્લભ ભવ લહી દોઢલો	ડૉ. પાર્વતી ખીરાણી	૫૬
(૨૦)	ભવદધિ પાર ઉતારણી	ડૉ. રતનબેન છાડવા	૫૯
(૨૧)	મહાવીર સ્તવના	ડૉ. પુષ્પાબેન નિસર	૬૨
(૨૨)	ભવિષ્યવાણી	ડૉ. રેણુકા પોરવાલ	૬૪
(૨૩)	મહાવીર સ્તવન	ડૉ. કેતકીબેન શાહ	૬૬
(૨૪)	સિદ્ધશિલા	સાધ્વી ચૈત્યયશા	૬૯
(૨૫)	મહાવીર ચાલીસા	ડૉ. હંસા એસ શાહ	૭૪
(૨૬)	મહાવીર સ્વામી જીવન દર્શન	પ.પૂ.આ. વાત્સલ્યદીપ સૂરીશ્વરજી	૭૮
(૨૭)	જૈન સાહિત્ય જ્ઞાનસત્ર-૯ દેવલાલીમાં સંપન્ન	—	૮૦
(૨૮)	Thus HE Was, Thus HE Spoke— Lord Mahavir	Reshma Jain	81
(૨૯)	Bhagwan Mahavir : Fearless Child	Pushpa Parikh	81
(૩૦)	Shantilal Shah's Mahavir Stavan	Pushpa Parikh	82
(૩૧)	A beginner's guide to Lord Mahavir	Reshma Jain	83

આ અંકના ચિત્રો કવર પેજ પહેલું, ત્રીજું અને ચોથુંના સૌજન્યદાતા
 મેંદરડાનિવાસી સ્વ. શિવુભાઈ વસનજીભાઈ લાઠિયાની પાંચમી પુણ્યતિથિ નિમિત્તે
 હસ્તે શ્રીમતિ હેમલતા શિવુભાઈ લાઠિયા પરિવાર-જુહુ-મુંબઈ

ચિત્રકાર :

ગોકુલદાસ કાપડિયા, આચાર્ય યશોવિજયજી સંપાદિત તીર્થંકર ભગવાન શ્રી મહાવીર

● ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ વર્ષ : ૬૧ ● અંક : ૪ ● એપ્રિલ ૨૦૧૩ ● વિક્રમ સંવત ૨૦૬૯ ● વીર સંવત ૨૫૩૯ ● ચૈત્ર સુદિ ● તિથિ-૬ ●

● ● ● શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ પત્રિકા ● ● ●

(૧૯૨૯ થી પ્રારંભ, ૮૪મા વર્ષમાં પ્રવેશ)

પ્રબુદ્ધ જીવન

● ● વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૨૦૦/- ● ●

● ● છૂટક નકલ રૂ. ૨૦/- ● ●

માનદ તંત્રી : ડૉ. ધનવંત શાહ

આ મહાવીર સ્તવન અંકના માનદ સંપાદિકા

ડૉ. કલા શાહ

તંત્રી સ્થાનેથી...

‘જૈન સાહિત્ય ગૌરવ ગ્રંથો’, ‘જૈન સાહિત્ય કથા વિશ્વ’, ‘ભગવાન મહાવીર જન્મ કલ્યાણક દિન વિશેષાંક’, ‘નવપદ’, ‘આગમસૂત્ર પરિચય’ અને ‘ગાંધી ચિંતન’, આ છ વિશિષ્ટ અંકો પછી આ સાતમો ‘મહાવીર સ્તવન’ અંક ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના વાંચકોના કરકમળમાં સમર્પિત કરતા અમે આનંદ અનુભવીએ છીએ. ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ને આર્થિક કટોકટી હોવા છતાં આવા સાહસો થઈ જાય છે એનું કારણ વાંચકોનો પ્રેમ અને પ્રોત્સાહન.

જૈન ભક્તિ સાહિત્ય સાગર જેટલું વિશાળ છે. એમાં કાવ્યત્વ છે, અર્થ છે, ભગવાનનો ગુણાનુરાગ છે અને સમર્પણ દ્વારા કર્મક્ષય અને અંતે મોક્ષ માર્ગનું પથદર્શન છે. જ્ઞાન અને તપ કદાચ સર્વ માટે શક્ય ન બને, પણ ભક્તિ તો સર્વ માટે સરળ માર્ગ છે, સૌ પ્રથમ એમાં ‘અહમ્’નું વિગલન છે અને પછી તીર્થંકરના ગુણોને પોતાનામાં પ્રવેશાવવાની વિનંતિ સાથે સર્વ સમર્પણ છે.

વર્તમાનમાં જૈન મંદિરોમાં જે ક્રિયા થઈ રહી છે એ હિંદુ ધર્મની ક્રિયાનું અનુસરણ હોય એમ લાગે છે. આરતી સમયે આરતીની દીપ શિખાઓ અને ઘંટ નગારાના નાદથી કેટલાં વાયુકાય જીવોની હિંસા

થાય છે એનો કોઈએ વિચાર કર્યો છે? ભાવનાના સમયે સંગીત ઘોંઘાટિયું એ હદે બની ગયું છે કે સ્તવનના શબ્દો સંભળાય જ નહિ, ઉપરાંત સ્તવનોમાં શબ્દોને ફિલ્મી ગીતોના ઢાળમાં તો એવી રીતે મારી મચીને ગોઠવાય છે કે હૃદયમાંથી ભક્તિભાવ ઉત્પન્ન જ ન થાય, ફિલ્મનું દૃશ્ય જ નજરે પડે, અને બધા સંગીત સંયોજકો કવિ બની જાય!! ભાવની આશાતના ક્યાં સુધી સહન કરીશું?

ભક્તિ અને ભગવાન પ્રત્યેના સમર્પણના શુદ્ધ ભાવો સ્તવન કવિત દ્વારા ધ્યાનની કક્ષાએ જન્મે તો નાનું સ્તવન પણ સમાધિ બની જાય.

જૈન સ્તવનો વિશેનો

કલાબેનનો આ અંકમાં પ્રસ્તુત લેખ અભ્યાસનિષ્ઠ છે.

ડૉ. કલાબેને ખૂબ જ ઓછા સમયમાં ખૂબ જ પરિશ્રમથી આ અંકનું સંપાદન કર્યું છે. વિદ્વાન-વિદ્યુષીઓને આમંત્રણ આપી વિવિધ વિષયો અને ભાવો ઉપરના સ્તવનો નિમંત્રી એ કૃતિનું સરળ ભાષામાં આસ્વાદ કરાવ્યું છે. આ આસ્વાદ આપણી ભક્તિ પ્રેરણાને ગુંજતું રાખશે એવી શ્રદ્ધા છે.

□ ધનવંત શાહ

drdtshah@hotmail.com

મહાવીર સ્તવનો

આ વિશિષ્ટ અંકના માનદ સંપાદિકા ડૉ. કલાબેન શાહ

મોટીબેન જેવું જેમનું વાત્સલ્ય અર્ધી સદીથી સતત અવિતરપણે આ લખનારે માણ્યું હોય એવી બા. બ્ર. વિદુષી શ્રાવિકા ડૉ. કલાબેન વિશે જેટલાં શબ્દો લખું એટલાં ઓછા પડે. સ્મરણો અને સિદ્ધિનો ખજાનો પડ્યો હોય સ્મૃતિમાં, એમાં કોને કોને શબ્દ આકાર આપવો !

ડૉ. કલાબેન, વિદ્વાન મિત્ર કિશોર પારેખ, જિજ્ઞાસુ, સાહિત્ય પ્રેમી અનિલા અને આ લખનાર, વયમાં આ ત્રણથી નાનો એટલે લાડકો પણ ખરો, અમારી ચારની મિત્ર ચોકડી-અમે એને સ્વસ્તિક કહેતા. ફોર્ટની સિદ્ધાર્થ કૉલેજ અમારા મૈત્રી સંબંધોનું જન્મ સ્થાન, અને અભ્યાસ અધ્યયન માટે આજ ફોર્ટમાં આવેલી પેટિટ લાયબ્રેરી, અને ખાદી ભંડાર અમારું મિલન સ્થાન અને સામેની ગલીની મદ્રાસી વેસ્ટ કોસ્ટ હૉટલ-જે અત્યારે બંધ થઈ ગઈ છે-એ અમારું ભોજન સ્થાન. પંદર પૈસાનો ઢોસો અને જલસો અને બધું.

અમે ચારેય ઈસમોએ ત્યારે ઘણાં ઘણાં સ્વપ્ના ઘડ્યાં, સાહિત્યના પ્રોજેક્ટો વિચાર્યાં, અને ઘણું બધું, પણ જીવનની વાસ્તવિકતામાં એ બધાનું થયું બાષ્પિભવન.

અમારો કિશોર વિદ્વાનો પર્યાય. પ્રત્યેક પ્રશ્નોના ઉત્તર અને સમસ્યાઓનો ઉકેલ અમને એની પાસેથી મળે. અભ્યાસ પૂરો કરી એ બેઠો બાપાની દુકાને સોપારીના ઘંધામાં, પણ સાહિત્ય સાથે પાર્ટ ટાઈમ સંબંધ રાખી પુસ્તકો અને ‘મુંબઈ સમાચાર’માં કોલમો લખે, અમારા કલાબેન એની ફિરકી ઉતારે. એ હસે અને એમાં પૂરતી કરી અમને બધાંને હસાવે. બે વરસ પહેલાં જ એ આ દુનિયામાંથી ફરાત થઈ ગયો ! અમારા સ્વસ્તિકની એક પાંખ ઓગળી ગઈ !! જીવનની જડીબુટ્ટી જેવો આવો વિદ્વાન અને નિખાલસ મિત્ર હોવો એ અમારું પરમ સદ્ભાગ્ય.

અનિલા નસીબદાર. એને તો સુખ માટે દોડવા ઢાળ મળ્યો, દોડી અને મોટા ઘરની વહુ બની, અને એણે શ્રાવિકા ધર્મ ઉજાળ્યો, સાહિત્યને જીવન જીવવા માટે અનિલાએ કામે લગાડ્યું.

હું પણ અડધો ઉદ્યોગ-વેપારમાં અને અડધો અધ્યાપન અને સાહિત્યમાં.

પણ અમારા કલાબેન પૂરેપૂરા સાહિત્ય અને જ્ઞાનના આજીવન આરાધક બન્યા.

ડૉ. રમણભાઈ મારા અને કલાબેનના ગુરુ. આજે અમે જ્ઞાન-સાહિત્ય ક્ષેત્રે કાંઈ પણ યત્કિંચિત કરી રહ્યા છીએ તો એ આ અમારા પૂ. ગુરુના કારણે.

મુંબઈની ગુલાલવાડીમાં ચિંતામણિ બિલ્ડિંગના પાંચમે માળે કલાબેનના ઘરે અમારી ચારની મહેફિલ જામે. કલાબેનના પૂ. બા. અમારી હેતે હેતે એવી સરભરા કરે કે અમને એમનામાં અમારી માતાનું

દર્શન થાય. પછી ઘણાં વરસે અમને ખબર પડી કે આ માતા કલાબેનના અપર માતા હતા !! બધી માતાઓથી પર તે આ અપર માતા. કલાબેન તો બાળપણમાં જ પોતાની માતા ગુમાવેલા. પણ આ માતાએ કલાબેનને એવો પ્રેમ આપ્યો કે કલાબેનને પોતાની માતાનું સ્મરણ પણ ન થાય, અને આ માતાની કલાબેને એવી સેવા કરી કે એમની સગી દીકરી પણ કદાચ આવી સેવા ન કરી શકે.

માતા-પિતાનો વિયોગ થતાં ત્રણ ભાઈઓ અને ત્રણ બહેનોની જવાબદારી કોઈ પણ ભેદભાવ વગર, કલાબેને સ્વીકારી, અને નીભાવી.

ડૉ. કલાબેને મુંબઈ યુનિ.માં લીંગ્વીસ્ટિક અને સાહિત્ય સાથે એમ.એમ. કર્યું, પછી પીએચ.ડી.ની ડીગ્રી પણ પ્રાપ્ત કરી.

મુંબઈની એમ.ડી. કૉલેજમાં ગુજરાતીના પ્રાધ્યાપક તરીકે દીર્ઘ સેવા આપી. તેત્રીસ વર્ષની ઉજ્જવળ શૈક્ષણિક કારકિર્દી ઘડી.

સાહિત્ય અને જૈન તત્ત્વજ્ઞાનનો ઊંડો અભ્યાસ કર્યો. પીએચ.ડી.ના ગાઈડ તરીકે મુંબઈ યુનિવર્સિટીએ એમની નિમણૂક કરી અને અત્યાર સુધી વીસ વિદ્યાર્થીઓએ એમના માર્ગદર્શન હેઠળ પીએચ.ડી.ની ડીગ્રી પ્રાપ્ત કરી છે. આ ઉમદા કાર્ય માટે જ્ઞાનીજગત કલાબેનનું ઋણી રહેશે.

આ સમય દરમિયાન એમણે વર્તમાનપત્રો અને સામયિકોમાં કોલમ લખી અને ‘પ્રથમ પુનિત પદાર્પણ’, ‘જૈન ધર્મની પ્રમુખ સાધ્વીઓ’, ‘સદ્ભાવના સેતુ’, ‘પરમ તત્ત્વને ધ્યાવા-શ્રીમદ્ દેવચંદ્રજીનું જીવન’, ‘રત્નવંશના ધર્માચાર્યો’, ‘જ્ઞાન સાગરના મોતી’-ભાગ ૧ થી ૩, ‘ચંદ્રરાજાનો રાસ’-મહા નિબંધ, ‘સમ્રાટ સંપ્રતિની યશોગાથા’ શીર્ષકથી દશેક ગ્રંથોનું સર્જન કર્યું.

વિદૂષી લેખિકા, પત્રકાર, પ્રખર વક્તા, સંશોધક, પ્રેમાળ શિક્ષિકા, જ્ઞાન માર્ગદર્શક, જૈન તત્ત્વના જ્ઞાતા એવા આ ડૉ. કલાબેનનું અનેક સંસ્થાઓએ જાહેર સન્માન કર્યું છે અને પારિતોષિકોથી નવાજ્યા છે.

આજે પંચોતેરની વયે પણ એઓ અવિરત જ્ઞાન સાધના કરી વિદ્યા તપની આરતી ઉતારી રહ્યાં છે, એ સર્વ માટે પ્રેરક છે.

આવા પ્રેરણા સ્થાનને પરમાત્મા દીર્ઘ અને સ્વસ્થ આયુષ્ય અર્પે અને મા સરસ્વતીની સેવા કરવાની સુવર્ણ તકો કલાબેનને મળતી રહે એવી પ્રાર્થના.

‘મહાવીર સ્તવન’ના આ વિશિષ્ટ અંકનું સંપાદન કરવા માટે ડૉ. કલાબેનને થોડો જ સમય મળ્યો, છતાં ખૂબ જ પરિશ્રમ કરી આ અંકને ભક્તિ અને તત્ત્વ તેમજ કવિતાથી સમૃદ્ધ કર્યો છે. વાંચકના મનમાં અવશ્ય દિવ્ય ભક્તિની ભાવનાના વલયોનું સર્જન થશે એવી અમને શ્રદ્ધા છે.

□ ધનવંત શાહ

- ૧ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૨૦૦/- (U.S. \$ 20)
- ૩ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૫૦૦/- (U.S. \$ 50)
- ૫ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૮૦૦/- (U.S. \$ 80)
- ૧૦ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૧૮૦૦/- (U.S. \$ 180)

જૈન સ્તવન સાહિત્ય-એક ઝલક

□ ડૉ. કલા શાહ

સ્તવનની વાત કરતાંની સાથે જ મારું મન બાળપણની સ્મૃતિઓમાં સરી પડે છે. નાની હતી ત્યારે દાદીમા સાથે (મારા મોસાળના ગામના) દેરાસર જવાનું નિયમિત થતું. નિયમ એવો હતો કે પ્રથમ બા સાથે ભગવાનના દર્શન કરી પછી બાની બાજુમાં ચૈત્યવંદનની મુદ્રામાં બેસી ચૈત્યવંદન કરવાનું...એકાગ્ર ચિત્તે સાંભળવાનું. પણ મારા બા જ્યારે પ્રભુની મૂર્તિ સામે જોઈ ચૈત્યવંદન કરતા ત્યારે મારું ધ્યાન ભગવાનની મૂર્તિને બદલે મારા દાદીમાના ચહેરા પર ચોંટી જતું. એમનો મધુર કંઠ, એમના મનોભાવ, અને એમના નયનોમાંથી વ્યક્ત થતી પ્રભુ પ્રત્યેની નિર્ભજ ભક્તિભાવના... એમના હૃદયની તૃષ્ણા, તડપ, તલબ અને મારા કાનમાં પેલો મધુર કંઠ આજે ય ગૂંજે છે.

માતા મરૂદેવીના નંદ, દેખી તાહરી મૂરતિ

મારું મન લોભાણું જી...

કે મારું દિલ લોભાણું જી...

અને સ્તવન પૂરું થાય ત્યારે તેમની આંખો ભીની થઈ ગઈ હોય. આવો એમનો નિર્ભજ ભક્તિભાવ.

બીજું એક સ્મરણ માનસપટ પર જીવંત થાય છે. મધુર ભાવભર્યા શાસ્ત્રીય રાગો સાથે માનનીય ચીમનભાઈ ભોજકનો વાજાંત્રો સાથે (શાસ્ત્રી રાગ-રાગિણીઓમાં) ગવાતો...ગૂંજતો કંઠ.

વર્તમાનમાં તો શેરીએ શેરીએ, પોળે પોળે જૈન શ્રાવિકોના ભક્તિ-મંડળોમાં વાર-તિથિએ અને પર્વો દરમિયાન ઉજવાતા ઉત્સવો-મહોત્સવો અને પૂજાઓમાં તેમના મધુર કંઠે ગવાતા સ્તવનોનો ગુંજારવ રણકે છે. આ સ્મરણો કદી ભુલાય નહીં એવા સંસ્મરણો છે.

સ્તવનની વાત કરવી હોય તો ભક્તિની વાત તો કરવી જ રહી. ભારત દેશ, ભારતની સંસ્કૃતિ એટલે ભગવાન, ભક્ત અને ભક્તિના દેશની સંસ્કૃતિ. આ દેશમાં રહેતી દરેક પ્રજા ધર્મને માને છે. ભગવાનને એક યા બીજા સ્વરૂપે પૂજે છે.

“ઈશ્વરમાં અનુરાગ એનું નામ જ ભક્તિ. તે ઈશ્વરમાં સર્વોત્કૃષ્ટ અનુરાગ જેને પ્રીતિ કહેવાય તેવો અનુરાગ, અતિ નિર્ભર, એટલે બીજા રાગોનું વિસ્મરણ કરાવનાર તેમજ તેમના મહાત્મ્યનો જ્ઞાનપૂર્વકનો સ્નેહ તે જ ભક્તિ. ગુણોના બહુમાનથી હૃદયમાં ઉત્પન્ન થતા પ્રીતિરસને ‘ભક્તિ’ શબ્દથી વર્ણવવામાં આવે છે.” (શાંડિલ્ય સૂત્ર ભાષ્ય)

ભક્તિનો પર્યાયવાચી શબ્દ શ્રદ્ધા પણ છે. જ્યાં સુધી શ્રદ્ધાભક્તિનો જન્મ ભક્તના મનમાં ન થાય ત્યાં સુધી આત્મસ્વરૂપના દર્શન થવા અશક્ય છે. તેથી ભક્તને ભગવાન પ્રત્યે શ્રદ્ધા પ્રકટ થાય ત્યારે જ તેના સ્વરૂપનું દર્શન થાય છે.

ભક્તિ એટલે આત્માનો પરમાત્મા પ્રત્યેનો પ્રેમ.

ભક્તિપથમાં હૃદય આધાર સ્વરૂપ છે. હૃદયમાં અનુભવાતો ભાવ એ ભક્તિયોગના પાયમાં છે. ભાવની વ્યાખ્યા આપવાનું શક્ય નથી. જે અનુભવગમ્ય છે. આ ભાવ હૃદયમાંથી વહેતી સંવેદના છે. સ્પંદન છે, જ્યારે હૃદયની આ ભાવધારા ભગવાન તરફ વહે છે ત્યારે તે ભગવદ્ પ્રેમ ભક્તિનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે.

પ્રેમ તત્ત્વ ભક્તિમાર્ગની આધાર શિલા છે. પ્રેમ એટલે જ ભક્તિ. પ્રેમ એટલે જ જીવનું પ્રભુ પ્રત્યે આકર્ષણ. પ્રભુ તરફનું આ ખેંચાણ એ જ ભક્તિનું આદિ સ્વરૂપ છે.

શ્રદ્ધા, પ્રેમ અને સમર્પણની ત્રિપુટી એ ભક્તિપથના ત્રણ દેવતા છે. ત્રણે અરસપરસ રીતે અનિવાર્ય રીતે જોડાયેલા છે.

શ્રદ્ધા એ ભક્તિનું ઉદ્દગમ સ્થાન છે.

ભગવાનમાં શ્રદ્ધા એ ભગવાન પ્રત્યેના પ્રેમનો પાયો છે. ભગવાનને સમર્પણ એ ભગવત પ્રેમનું પરિણામ છે. જ્યાં શ્રદ્ધા હોય ત્યાં સમર્પણ ભાવ આવે જ. શ્રદ્ધાની ગંગોત્રીમાંથી પ્રેમની ગંગા વહે છે અને સમર્પણના સાગરમાં સમાય છે. ભગવાનમાં શ્રદ્ધા એ ભક્તિનો ઉદ્દગમ છે. ભગવદ્ પ્રેમ એ ભક્તિની વિકાસયાત્રા છે અને ભગવાનને નિઃશેષ સમર્પણ એ ભક્તિની પરિણતી છે.

ભક્તિ પરમ પ્રેમ સ્વરૂપિણી છે. ભક્તના હૃદયમાં જે પ્રેમ અનુભવાય છે તે જ ભક્તિ છે. દરેક પ્રકારનો પ્રેમ એ ભક્તિ નથી. માતાનો સંતાન પ્રત્યેનો પ્રેમ કે પતિનો પત્ની પ્રત્યેનો પ્રેમ એ ભક્તિ નથી. એ તો મહદ્ અંશે આસક્તિ છે. જીવનો પ્રેમ ભગવાન તરફ વળે ત્યારે તે ભક્તિ ગણાય છે.

જૈન દર્શનના ષડાવશ્યકમાં સમતા પછી ભક્તિને બીજું આવશ્યક બતાવવામાં આવ્યું છે. દરેક સાધકની એ ફરજ છે કે એ જૈન તીર્થંકરોની સ્તુતિ કરે. આ સ્તુતિ ભક્તિમાર્ગની જપ સાધના અથવા નામસ્મરણની કક્ષાની વસ્તુ છે. જેના માધ્યમથી સાધક પોતાના અહંકારનો નાશ કરે છે.

જૈન પરંપરામાં તીર્થંકર ધર્મ સંસ્થાપક છે. પરંતુ દુષ્ટનો વિનાશ કરવો એ તેનું કામ નથી. એવું કરવાથી અહિંસાના સિદ્ધાંતનું ઉલ્લંઘન થાય છે. તેથી હિંદુ અવતારોની જેમ સજ્જનોની રક્ષા અને દુર્જનોને વિનાશ એનું કાર્ય નથી. આ તેમના નિવૃત્તિમાર્ગને અનુકૂળ નથી. તીર્થંકરો અવતારોની જેમ ઉપાસ્ય છે; પરંતુ ભક્ત તેઓ પાસે ઉપાસનાના બદલામાં કંઈ ઈચ્છતા નથી. તેઓ તેઓના ગુણોનું સ્મરણ કરીને પોતાના દુર્ગુણોથી મુક્ત થાય છે. ભક્ત આત્મા પ્રભુભક્તિ દ્વારા પોતાના આત્મસ્વરૂપને ઓળખી લે છે. જૈન તીર્થંકર સ્વયમ્ નિષ્ક્રિય રહીને પણ ભક્તને સત્કર્મ કરવા માટે સક્રિય કરે છે.

ભાષા અને સાહિત્યમાં પૂજા, પ્રાર્થના અને સમર્પણ આ ત્રણ શબ્દો

દ્વારા ભક્તિના સ્વરૂપને સ્પષ્ટ કરેલું છે. પ્રભુ સાથે પશ્ચાતાપ કરીને હૈયાને નિર્મળ બનાવવું, એમની પવિત્ર કથાનું શ્રવણ કરવું એ બધી જ ક્રિયાને ભક્તિ કહે છે.

મધ્યકાલીન સાહિત્યમાં ભક્તિ માર્ગના વિપુલ સાહિત્યનું સર્જન સાધુ કવિઓએ કર્યું છે. જેમાં રાસ, ફાગુ, પ્રબંધ જેવા દીર્ઘકાવ્ય પ્રકારોની સાથે પદ, સ્તવન, ચોવીશી, વીશી, દુહા, સજ્જાય, સ્તુતિ, સ્તોત્ર, સ્નાત્રપૂજા, ચૈત્યવંદન, વધાવા વગેરે લઘુકાવ્ય પ્રકારોનો આવિષ્કાર થયેલો જોવા મળે છે.

ભક્તિમાર્ગની પ્રચલિત રચનાઓમાં સ્તવન પ્રથમ કક્ષાનું સ્થાન ધરાવે છે. સ્તવન એટલે ઊર્મિભર્યું પ્રભુભક્તિનું કાવ્ય. એક એવું કાવ્ય જેમાં પ્રભુના વિરહનો વલોપાત હોય અને છેવટે પ્રભુ પ્રત્યે નિર્ભળ-નયો નીતર્યો ભક્તિભાવ હોય.

મધ્યકાલીન સાહિત્યમાં એક બાજુ નરસિંહ, મીરા, દયારામ અને અન્ય કવિઓએ ભક્તિ માર્ગનો ચીલો ચાતર્યો એમાં પ્રભાતિયાં, પદો, ગરબીઓ આદિ પ્રભુ સમક્ષ ગાઈ શકાય તેવા, પ્રભુને મનાવવા, રીઝવવા માટેના કાવ્યોની રચના કરી. તો બીજી બાજુ આપણાં જૈન સાધુ કવિઓએ એવી કમાલ કરી કે આકાશના તારાની જેમ ગણ્યા ગણાય નહિ અને વીણ્યા વીણાય નહિ એટલા સ્તવન-પદોની રચના કરી છે. આપણા માટે...આપણી પ્રભુ પ્રત્યેની પ્રીતિને, ભક્તિને વાચા આપવા માટે અગણિત નામોમાંથી કેટલાંક મહત્વના નામો વિચારીએ તો સોળમી સદીના શ્રાવક કવિ ઋષભદાસ, સત્તરમી-અઠારમી સદીના સુવર્ણકાળમાં સ્તવન સ્વરૂપને સમૃદ્ધ કરનાર અવધૂ કવિ આનંદધનજી, ન્યાયવિશારદ ઉપાધ્યાય યશોવિજયજી, દ્રવ્યાનુયોગી કવિ શ્રીમદ્ દેવચંદ્રજી, મહોપાધ્યાય ઉદયરત્ન અને ઓગણીસમી-વીસમી સદીના કવિઓમાં પૂ. આ. આત્મારામજી, પૂ. આ. વલ્લભવિજયજી, યોગનિષ્ઠ આચાર્ય શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગર, આ. લબ્ધિસૂરિજી તથા અન્ય ગુરુ ભગવંતોએ ભક્તિના સાગરમાં આપણને તરતા મૂક્યા છે.

સ્તવન સ્વરૂપ

‘સ્તવન’ શબ્દની વ્યુત્પત્તિનો વિચાર કરીએ તો ‘સ્તુ’ ધાતુ પરથી નામ તરીકે ઉપયોગમાં લેવાતો શબ્દ વિશેષ અર્થસૂચક છે. સામાન્ય રીતે સ્તુતિ કરવી કે ગુણગાન ગાવા એવો અર્થ આ ધાતુનો થાય છે. જૈન સ્તવન કાવ્ય પ્રકારમાં આને સામાન્ય સ્તુતિ કરતાં પણ વિશેષ એટલે કે પ્રભુની સ્તુતિ કરવી, પ્રભુના ગુણગાન ગાવા અને પ્રભુના અલૌકિક ગુણ સૌંદર્યનું વર્ણન કરવું તથા પ્રભુના ગહન સ્વરૂપને પ્રગટ કરવું એવો અર્થ થાય છે.

બીજો એક અર્થ એવો થાય છે ‘સંસ્તવનં સંસ્તવ’ એટલે કે સમ્યક્ રીતે સ્તવના કરવી તેને સંસ્તવ કહેવાય છે. ભક્તિના ક્ષેત્રમાં સંસ્તવનો પરિચિત અર્થ ભૌતિક પુરુષની સાથે નહીં પણ ફક્ત તીર્થંકરના અસાધારણ ગુણોની પ્રશંસા કરવી એવો થાય છે. ‘આવશ્યક સૂત્ર’માં પણ ચોવીસ તીર્થંકરોની પ્રશંસા કરવી અને ‘સ્તવ’ કહ્યું છે.

આ રીતે પરમાત્માની ભક્તિ માટે કે પરમાત્માના ગુણોના વર્ણન કરવા માટે થયેલી રચનાને ‘સ્તવન’ કહેવાય છે. પરમાત્માનું દ્રવ્ય, ગુણ પર્યાયથી કરાતું ધ્યાન સર્વ કર્મોનો છેદ કરી અરિહંત રૂપ અપાવનારું બને છે. તેથી પરમાત્માની ઉપાસનામાં, જૈન ધર્મની આરાધનામાં સ્તવન વિશેષ મહત્વનું સ્થાન ધરાવે છે.

સ્તવન વિશે પંડિત ધીરજીલાલ ટોકરશી લખે છે - ‘સ્તુતિ, સ્તવન અને સ્તોત્ર એ બધાં ય ગુણકીર્તનના જ પ્રકારો છે. તેમાં સ્તુતિ એક કે બે પદ્ય પ્રમાણ હોય છે, સ્તવન, પાંચ, કે સાત પદ્ય પ્રમાણ હોય છે અને સ્તોત્ર આઠ-દશ પદ્યોથી માંડીને સો કે તેથી પણ વધુ પદ્યોનું પણ હોય છે. આમ છતાં સ્તવન અને સ્તોત્ર ઘણીવાર એકબીજાના પર્યાય તરીકે વપરાય છે. દા. ત. ‘ઉવસગ્ગહરં’ શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું પાંચ કડીનું સ્તવન છે. છતાં તે સ્તોત્ર તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યું છે.

ડૉ. કવિન શાહ ‘સ્તવન’ સાહિત્ય પ્રકાર વિશે કહે છે-“ ‘સ્તવન’ શબ્દનો સામાન્ય અર્થ સ્તુતિ કરવી કે ગુણગાન ગાવા એવો થાય છે. પણ સ્તવનમાં સ્તુતિ કરતાં પણ વિશેષ રીતે પ્રભુની સ્તુતિ-એમના ગુણગાન, એમના ગુણોનું વર્ણન, જીવનનો મહિમા, ચમત્કાર, જીવનના દુઃખ દૂર કરવામાં પરોક્ષ રીતે સહાયક પ્રભુ સ્વરૂપનું વર્ણન વગેરેનો મિતાક્ષરી પરિચય થાય છે.

સ્તવન સાહિત્ય પ્રકાર તરીકે અત્યંત સમૃદ્ધ અને વિશેષ પ્રેરણારૂપ છે. જૈન સાહિત્યમાં અને જીવનમાં સ્તવનનો મહિમા અપરંપાર છે. રાગ-રાગિણીથી ભરપૂર અને વાજાંત્રોની સંગતથી સંગીતકારોના કંઠે ગવાતા સાંભળવાનો લ્હાવો કલા રસિકો માટે મહત્વની બાબત છે. સ્તવનનું સ્વરૂપ સાહિત્યમાં ગૌરવપ્રદ સ્થાન ભોગવે છે. ધર્મની દૃષ્ટિએ વિચારતાં એમ લાગે છે કે તેનાથી ભક્તિરસનો અનન્ય લ્હાવો પ્રાપ્ત થાય છે. આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચે અનુસંધાન થાય છે. વળી કર્મનિર્જરા અને ધર્મધ્યાનની વિશિષ્ટતાનો પરિચય થાય છે. ‘ભાવના જીવનાશિની’ એવું કહેવાય છે. એમાં સ્તવન એ ભાવધર્મનું દ્યોતક છે. એના આલંબનથી મનના પરિણામો સુધરે છે. શુભ ભાવમાં સ્થિર થવાય છે અને જેનાથી આત્મશક્તિનો અદ્ભુત ચમત્કાર, માનસિક શાંતિ અને સર્વોત્તમ સંતોષનો અનુભવ થાય છે. સ્તવન ગાઈ જુઓ ને નિજાનંદમાં મસ્ત બનો ત્યારે સત્ય સમજાય.

આમ સ્તવન કાવ્ય પ્રકાર તત્ત્વદર્શન, ભાવ, રસ, અલંકાર, છંદ, પ્રભુ ગુણ દર્શન તથા તીર્થ મહિમા, તીર્થયાત્રા એવા વૈવિધ્યપૂર્ણ અંગોના સમન્વયથી સાયુજ્ય સાધીને જૈન મુનિઓના હસ્તે અદ્ભુત રચનાઓ થયેલી છે.”

‘સ્તવન’ વિશે વિદ્વાન ડૉ. રમણભાઈ શાહ જણાવે છે-“ ‘સ્તવન’ એ સ્તુતિ પ્રકારની કૃતિ છે. જૈન કવિઓએ બહુધા પોતાના તીર્થંકરની સ્તુતિ ગેય રચનામાં કરી છે. તીર્થંકરના ગુણોની પ્રશંસા કરતા કરતા કેટલીકવાર તેઓ પોતાના આત્માના ઉદ્ધાર માટે પ્રભુને પ્રાર્થે છે. અને એમ કરતાં કરતાં કેટલીકવાર કવિ પોતાના મનના ભાવો વ્યક્ત

કરે છે. આથી સ્તવન એ ઉર્મિકાવ્યોનો પ્રકાર બને છે. બધા કાવ્યો શુદ્ધ ઉર્મિકાવ્યની કોટિમાં બેસી શકે એવા નથી. કેટલીક વાર કવિ તીર્થંકર ઉપરાંત વીશ વિહરમાન જિનેશ્વર, સુપ્રસિદ્ધ તીર્થો, મહાન પર્વોને ઉદ્દેશીને પણ સ્તવનની રચના કરે છે.

સ્તવન એ દેરાસરમાં ચૈત્યવંદન કરતી વખતે અથવા તો કોઈ ધાર્મિક ક્રિયા કરતી વખતે ગાવાની રચના છે. કેટલાંક કવિઓએ તીર્થંકર માટે એક સ્તવન એમ ચોવીશ સ્તવનના ગુચ્છની રચના કરી છે. અને આવી ચોવીશી પ્રકારની રચનાઓ ૧૭-૧૮માં સૈકામાં વધારે પ્રમાણમાં થઈ છે.

એ સમયમાં સ્તવનના પ્રકારની કૃતિઓમાં તત્ત્વ વિચારણાને પણ કેટલાંક કવિઓએ ગૂંથી લીધી છે. અને કેટલીક વાર સ્તવન એ લઘુરચના ન રહેતાં ૩૫૦ જેટલી કડીની સુદીર્ઘ રચના બને છે.”

આ રીતે ભક્તિ માટેની લોકપ્રિય કૃતિ સ્તવનમાં પ્રભુભક્તિ ઉપરાંત અલંકાર, દેશીઓ, ભક્ત હૃદયની આર્દ્ર ભાવનાનું નિરૂપણ મહત્ત્વનું બન્યું છે. ભક્તિ દ્વારા ભક્તજનો પૌદ્ગલિક સુખની માંગણી કરતાં નથી પણ ‘ભવોભવ તુમ ચરણોની સેવા’, ‘જન્મમરણ દુઃખ કાપો’, ‘ભવભ્રમણ દૂર કરો’, ‘મોક્ષસુખ આપો’, ‘કર્મબંધન કાપો’ – જેવી આત્મકલ્યાણની વિચારધારા સ્તવનોમાં નિહાળી શકાય છે.

સ્તવનના ભાવોમાં મોટે ભાગે ભક્ત પોતાની અલ્પતા, પોતાના દુર્ગુણો પ્રગટ કરીને સ્વનિંદા કરતો હોય છે. મોક્ષ સુખની માંગણી કરવામાં આવે તેવી અભિવ્યક્તિ કરતા સ્તવનો, પ્રભુના ગુણોનું વર્ણન કરતા સ્તવનોમાં ગુણકીર્તન ઉપરાંત પ્રભુના અતિશયોનો નિર્દેશ કરતાં કરતાં ભક્ત પ્રભુ સાથે એકરૂપ બની જાય છે. આવી અનુભૂતિ એ ભક્તિની ઉચ્ચ પ્રકારની સિદ્ધિ છે. આવી અનુભૂતિ વ્યક્ત કરતાં અનેક સ્તવનો મધ્યકાલીન સાહિત્યમાં રચાયા છે.

દીર્ઘસ્તવનો

ક્યારેક સ્તવન કાવ્ય પ્રકારની દીર્ઘ રચનાઓ કે ખંડકાવ્યની સાથે તુલના કરવામાં આવે છે. આ પ્રકારના સ્તવનો પરંપરાગત સ્તવનોથી જુદાં પડે છે. આવા સ્તવનોમાં સ્તવનનો આરંભ દુહાથી થાય છે. જેમાં ઈષ્ટ દેવ તથા ગુરુની સ્તુતિ, સરસ્વતીવંદના, વિષયવસ્તુનો સંકેત વગેરે દર્શાવવામાં આવેલાં હોય છે. એક કરતાં વધારે વિવિધ પ્રસંગોનું નિરૂપણ જુદા જુદા ઢાળોમાં કરવામાં આવ્યું હોય છે. આવા સ્તવનો દીર્ઘ હોવા છતાં એક સ્વતંત્ર રચના તરીકે આસ્વાદ્ય બને છે. સ્તવનને અંતે રચના સમય, કવિનું નામ, જેવી માહિતી પણ મળે છે. સમગ્ર સ્તવન દુહા, ઢાળ અને કળશમાં વહેંચાયેલ હોય છે. દા. ત. શ્રીમદ્ દેવચંદ્રજી કૃત ‘શ્રી વીરજિન નિર્વાણ સ્તવન’ બાર ઢાળો અને અંતે કળશમાં રચાયેલું છે. એ જ રીતે ઉપાધ્યાય યશોવિજયજી કૃત ‘શ્રી મૌન એકાદશીનું દોઢસો કલ્યાણક’નું સ્તવન બાર ઢાળ અને બે કડીના કળશની રચના છે.

સ્તવનનો હેતુ આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચે અનુસંધાન સાધવાનો

હોય છે. પરિણામે મન શુભ ભાવમાં સ્થિર થાય છે. જેનાથી માનસિક શાંતિ અને સર્વોત્તમ સંતોષનો અનુભવ થાય છે. સ્તવન સુંદર રીતે અને ભાવપૂર્વક ગાવાને કારણે નિજાનંદમાં મસ્ત થઈ શકાય છે. ચોવીશ તીર્થંકરોની સ્તુતિ સ્તવનોમાં આલંબન રૂપ બને છે અને તેનાથી સમ્યક્ વિશુદ્ધિ થાય છે અને આત્મભાવમાં લીન થવા માટે પ્રેરક બને છે.

પૂ. સિદ્ધસેન દિવાકરે પરમાત્માની સ્તુતિ-સ્તવનાનું ફળ વર્ણવતા કહ્યું છે,

‘શ્રી જિનગુણનું સ્તવન, જાપ કે પાઠ તથા શ્રવણ મનન કે નિદિધ્યાસન, અષ્ટમહાસિદ્ધિ દેનારું છે. સર્વ પાપને રોકનારું છે. સર્વ પુણ્યનું કારણ છે. સર્વ દોષને હણનારું છે. સર્વ ગુણોને કરનારું છે, મહા પ્રભાવયુક્ત છે. અનેક ભવોમાં કરેલ અસંખ્ય પુણ્યથી પ્રાપ્ત થાય છે. તેમજ અનેક દેવતાઓ વડે સેવિત છે. આ સમગ્ર વિશ્વમાં તેવી કોઈ ઉત્તમ વસ્તુ નથી કે શ્રી જિન ગુણ સ્તવન આદિના પ્રભાવે ભવ્ય જીવોના હાથમાં પ્રાપ્ત થાય.’

જૈન સ્તવન સાહિત્ય

સમગ્ર ભારત વર્ષમાં વ્યાપેલા ભક્તિ આંદોલનને ઝીલતાં નરસિંહ મહેતાથી દયારામ સુધીનો સમય (ઇ.સ. ૧૪૪૦ થી ૧૮૫૦) ભક્તિયુગના નામે ઓળખાય છે. આ સમયના કવિઓ નરસિંહ, મીરાં, દયારામે કૃષ્ણને કેન્દ્રમાં રાખીને અનેક પદો રચ્યા. ભાલણ, વિશ્વનાથ જાની, વલ્લભ મેવાડો (ગરબા) કૃષ્ણભક્ત રાજે (મુસ્લિમ) જ્ઞાનમાર્ગી કવિ અખો, ચાબખાનો કવિ ભોજો, અને સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાયના કવિએ પદોની રચના કરી. સમાંતરે જૈન સાધુ કવિઓએ સ્તવનોની રચના કરી. આ સ્તવનો એ પદ જ છે. જૈન કવિઓએ પરમાત્મ ભક્તિ માટે કે પરમાત્માના ગુણવર્ણન માટે રચેલા પદો એ સ્તવનો જ છે.

જૈન પરંપરામાં મોક્ષ એટલે કર્મની નિર્જરા છે. અને કર્મની નિર્જરા એ જીવ માત્રનું અંતિમ લક્ષ્ય છે. સ્તવનના વિષયમાં અરિહંત પરમાત્માએ સર્વ કર્મોનો ક્ષય કર્યો છે. અને તીર્થંકર રૂપે સંસાર સમુદ્રમાં ડુબેલ સંસારી જીવોને ઉપદેશ દ્વારા સાચો માર્ગ બતાવ્યો છે.

નમુત્યુણં (શકસ્તવ)માં તીર્થંકર પરમાત્મા માટે કહ્યું છે-

ધમ્મદયાણં, ધમ્મદેસયાણં, ધમ્મ નાયગાણં,

ધમ્મ સારહીણં

ધમ્મવર ચારુરંત ચાકવટ્ટીણં

ધર્મ દેનારા, ધર્મનો ઉપદેશ કરનારા, ધર્મના નાયક, ધર્મના સારથિ ધર્મરૂપી ચક્ર પ્રવર્તાવનારા ચક્રવર્તી.

ગુજરાતી ભાષામાં ચોવીશી કે વીશી રચનાઓ ચઉવીસત્યો અને શકસ્તવને અનુલક્ષીને થઈ તે પહેલાં સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ભાષામાં જૈન કવિઓએ ૨૪ તીર્થંકરોની સ્તવના કરી છે. ‘આવશ્યક સૂત્ર’ના બીજા અધ્યાયમાં ‘ચઉવીસત્યો’ છે. ચઉવીસત્યો એટલે ચતુર્વિંશતિ સ્તવ-ચોવીશ તીર્થંકરોની સ્તવના કરવી. આ ચઉવીસત્યો એટલે જિનેશ્વરોના અતિ અદ્ભુત ગુણોનું કીર્તન કરવું (લોગસસ સૂત્ર).

આવશ્યક સૂત્રોમાંનું અન્ય એક સૂત્ર નમોત્યુષાં અથવા શકસ્તવ પણ અરિહંત પરમાત્માના ગુણોનું વર્ણન કરે છે.

જે રીતે પદમાજાનું સ્વરૂપ વિકસ્યું એ જ રીતે સ્તવનમાંથી સ્તવન ચોવીશીનું સ્વરૂપ વિકાસ પામ્યું. સ્તવનમાં ચોવીશ તીર્થકરો કે વીસ વિહરમાન જિનના એક એક સ્વતંત્ર સ્તવનોની માળા જે ‘ચોવીશી’ કે ‘વીશી’ના નામે પ્રચલિત થઈ.

સોળમા શતકથી શરૂ થયેલી ચોવીશી સર્જનની આ પરંપરા વર્તમાનકાળે પણ જીવંત છે. અલબત્ત તેનો પ્રવાહ મંદ જરૂર થયેલ છે.

સત્તરમી અઠારમી સદીના સુવર્ણકાળમાં વિદ્યમાન આનંદધનજી, યશોવિજયજી, દેવચંદ્રજી, મોહનવિજયજી, માનવિજયજી, જિનવિજયજી, દેવચંદ્રવગેરેની ચોવીશીઓ સ્તવન સાહિત્યનો અણમોલ ખજાનો છે. આ કવિઓએ મધ્યકાલીન જૈન સાહિત્યને જ નહિ પણ સમગ્ર ગુજરાતી સાહિત્યને ધન્ય કર્યું છે.

અહીં કેટલાંક મહત્વના કવિઓના સ્તવન-પદોનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. અવધૂ કવિ આનંદધનજીએ રચેલા પદો અને ચોવીશીના સ્તવનોમાં માત્ર ભક્તિની જ અભિવ્યક્તિ નથી પણ હૃદયમાંથી સહજ ભાવે સરી પડતી વાણીની પ્રતીતિ થાય છે. તેઓ કવિ હતા અને અધ્યાત્મ યોગી પણ હતા તેથી તેમના સ્તવનોમાં ભક્તિનો અધ્યાત્મરસ છલોછલ ભરેલો છે. એમના સ્તવનોમાં-પદોમાં જ્ઞાન અને ભક્તિનું અનોખું મિલન થયું છે.

મધ્યકાલીન કવિઓની જેમ જૈન કવિઓએ પણ પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ દ્વારા પ્રભુ ભક્તિનું નિરૂપણ કર્યું છે. આનંદધનજીએ રચેલ ચોવીશીના પ્રથમ સ્તવનમાં આ વાતની પ્રતીતિ થાય છે.

ઋષભ જિજ્ઞાસર પ્રિતમ પ્યારો રે,

ઓર ન ચાહું કંત.

આ પંક્તિઓ મધ્યકાલીન કવિયિત્રી મીરાંની યાદ અપાવે છે.

મેરો તો ગિરિધર ગોપાલ, દુસરો ન કોઈ.

બીજા સ્તવનમાં આનંદધનજી પ્રભુની ભક્તિ કરતાં કરતાં ઉચ્ચ તત્ત્વજ્ઞાનમાં સરી પડે છે.

પંથડો નિહાળું રે બીજા જિનતણો

અજિત, અજિત ગુણધામ.

પ્રભુને પામવાની ઝંખના નીચેના પદમાં પ્રેમલક્ષણા દ્વારા વ્યક્ત થઈ છે.

નિશદિન જોઈ તારી વાટડી

ઘરે આવોને ઢોલા (પ્રિયતમ).

પ્રભુના વિરહની વેદનાને કવિએ વાચા આપી છે.

મીઠડો લાગે કંતડો અને ખારો લાગે લોક

કંત વિહોણી ગોઠડી, તે તો રણમાંહે પોક.

આનંદધનજી પોતાના સ્તવનમાં આત્માની અમરતાની વાત કરે છે.

‘અબ હમ અમર ભયે ન મરેંગે’

તો સાથે પરમાત્માનું બિન સાંપ્રદાયિક સ્વરૂપ પણ વર્ણવે છે.

રામ કહો, રહેમાન કહો, કોઈ કાન્હ કહો, મહાદેવરી,

પારસનાથ કહો કોઈ બ્રહ્મા, સકલ બ્રહ્મ સ્વયમેવરી.

ઉપાધ્યાય યશોવિજયજીએ પ્રભુ ભક્તિને લગતા સ્તવન કાવ્યોમાં પોતાની ભક્તિભાવના વિવિધ રીતે વ્યક્ત કરી છે.

પ્રભુ મોરી અઈસી આન પડી, મન કી વીથી કિનપે કહું
જાનોઆપ ધની.

કવિનું ભક્ત હૃદય પ્રભુનું શરણું ઝંખે છે.

પ્રભુ તારે ચરન સરન હું

હૃદય કમલ મેં ધરત હું, શિર તુજ આણ વરુ.

આવા ભક્તને જ્યારે પ્રભુના દર્શન થાય છે ત્યારે એના રોમ રોમ શીતલ થાય છે.

આજ આનંદ ભયો, પ્રભુ કો દર્શન લલ્લો,

મારો રોમ રોમ શીતલ ભયો.

ઉપાધ્યાય યશોવિજયજીએ પણ રાજુલની વ્યથા વર્ણવતા પદમાં મીરાંની યાદ તાજ કરી છે.

હું દુઃખ પામું વિરહ દિવાની, બિન પિઉ

જિમ મછલી બિન પાની.

ઉપાધ્યાયજી નીચેના વિશિષ્ટ સ્તવનમાં પ્રભુ વિરહમાં તડપતા ભક્ત હૃદયની કરૂણ વાણી પત્ર દ્વારા નિરુપે છે.

કાગળ લખિયા કારમાજી, અરજ કરે છે મોરી આંખ

એક વાર પ્રભુ અહીંયા સમોસરોજી, કરું મારા દિલ કેરી વાત.

ઉપાધ્યાય યશોવિજયજીની ચોવીશી મહત્વનું સ્થાન ધરાવે છે.

પ્રથમ તીર્થકરની સ્તુતિ-સ્તવના કવિ નીચેની પંક્તિઓમાં કરે છે.

જગ જીવન જગવાલ હો, મરૂદેવીનો નંદ હો લાલ

મુખ દીઠે સુખ ઉપજે, દરસણ અતિહિ રસાલ હો લાલ.

ઉપાધ્યાયજી ‘સુમતિનાથ પ્રભુના’ સ્તવનમાં કહે છે-

અંગુલિયે નથી મેરૂ ઢંકાય, છાબડિયે રવિ તેજ

અંજલિમાં જિમ મંત્ર ન માયે, મુજ મન તિમ પ્રભુ તેજ.’

શ્રીમદ્ દેવચંદ્રજી નિજમાં જિનને પામવાનો પુરુષાર્થ કરતા કહે છે.

ભલું થયું મેં પ્રભુ ગુણ ગાયા

રસનાનો ફલ લીધો રે

દેવચંદ્ર કહે મારા મનનો

સકલ મનોરથ સીધો રે.

માણેક મુનિ પરમાત્માને જ પોતાનું સર્વસ્વ સમજે છે.

તું હી બ્રહ્મા, તુ હી વિધાતા, તું હી જગ તારણહાર,

તુ જ સરીખો નહિ દેવ જગતમાં અડવડિયા આધાર.

કવિ સમયસુંદર પ્રભુના અનંત ગુણ ગાતા કહે છે.

પ્રભુ તેરો ગુણ અનંત અપાર,

સહસ રસનાધર સુરવર કહેતાં ના'વે પાર.
કવિ જ્ઞાન વિમલ લખયોરાશી ફેરામાંથી મુક્ત થવા વલખાં મારે
છે.

લખયોરાશી ભટકી પ્રભુજી આવ્યો તારે શરણે હો જી
દુર્ગતિ કાપો, શિવસુખ આપો, ભક્ત સેવકને જિનપદ સ્થાપો.
શ્રીમદ્ દેવચંદ્રના લોકપ્રિય સ્તવનમાં સમર્પણની ભાવના સાથે
પ્રભુને મીઠો ઉપાલંભ પણ ભક્ત આપી દે છે.

તાર હો તાર પ્રભુ મુજ સેવક ભણી, જગતમાં એટલું સુરજશ લીજે
દાસ અવગુણભર્યો ઘણી પોતા તણો, દયાનિધિ દીન પર દયા કીજે
તારજો બાપજી બિરૂદ નિજ રાખવા, દાસની સેવા રખે જોશો.
વીસમી સદીમાં શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજીએ અઢારે આલમના લોકો
માટે રચેલા ભજન-રૂપી સ્તવનોમાં પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ દ્વારા સર્વસ્વ
ભૂલી પ્રભુમય બને છે.

જ્યાં જ્યાં વિભૂતિ આપની ત્યાં પ્રાણ મારા પાથરું,
તવ નામ પીયૂષ પી ઘણું આનંદથી હસતો ફરું.
વળી કવિ આત્માને હંસનું રૂપક આપીને કહે છે-
હંસા અલખ પ્રદેશે મહાલવું જી, હંસા ઘટમાં ધરીને ધ્યાન જી,
હંસા નિર્મળ જ્યોતિ ઝળહળેજી, હંસા કીજે અમૃત પાન જી.
આ ઉપરાંત અઢળક અસંખ્ય સ્તવનોનું મધ્યકાલીન ગુજરાતી
સાહિત્યમાં સાધુ કવિઓએ સર્જન કર્યું છે.

જૈન શાસનમાં તીર્થોનો-તીર્થયાત્રાનો અપાર મહિમા છે. અનેક
તીર્થોમાં શ્રી શત્રુંજય તીર્થ, ગિરનાર તીર્થ, શ્રી સમેતશિખરજી તીર્થ,
અષ્ટાપદ તીર્થ અને શ્રી શંખેશ્વર તીર્થ પ્રત્યેનો ભક્તિભાવ વ્યક્ત કરતા
સ્તવનો અનેક કવિઓએ રચ્યા છે.

કવિ ઉદયરત્ન આદિ જિનેશ્વરને અરજ કરે છે-
શત્રુંજય ગઢના વાસી રે મુજરો માનજો રે,
સેવકની સુણી વાત રે, દિલમાં ધારજો રે.
અને સિદ્ધાયલની યાત્રાએ જવાના મનોરથની ઝંખના વ્યક્ત
કરે છે.

તે દિન ક્યારે આવશે, શ્રી સિદ્ધાયલ જાશું,
ઋષભ જિણંદ જુહારીને સૂરજ કુંડમાં ન્હાશું.
કવિ શુભવીર શત્રુંજયની શોભા દર્શાવતાં કહે છે-
શોભા શી કરું રે શેત્રુંય તણી, જિહાં બિરાજે પ્રથમ તીર્થકર દેવ જો
રૂડી રાયણ તળે ઋષભ સમોસર્યા
ચોસઠ સુરપતિ સારે પ્રભુની સેવજો.
આદિશ્વર દાદાના ગુણ સુંદર રીતે ગાતાં કવિ કહે છે-
સિદ્ધાયલ શિખરે દીવો રે, આદીશ્વર અલબેલો છે.
જાણે દર્શન અમૃત પીવો રે, આદીશ્વર અલબેલો છે.
કવિ તિલક વિજય શત્રુંજયની છાયામાં પોતાનું મરણ ઈચ્છે છે.
ઐસી દશા હો ભગવાન, જબ પ્રાણ તન સે નીકલે

ગિરિ રાજ કી હો છાયા, મન મેં ન હોવે માયા,
તપ સે હો શુદ્ધ કાયા, જબ પ્રાણ તન સે નીકલે.
અનેક તીર્થોમાં શ્રી શંખેશ્વર તીર્થનો મહિમા અપાર છે. કવિ જિનહર્ષ
રચિત પ્રખ્યાત લોકપ્રિય સ્તવન આજે પણ ભક્તોના કંઠે ગવાય છે.
અંતરયામી સુણ અલવેસર મહિમા, ત્રિજગ તુમ્હારો રે
સાંભળીને આવ્યો હું તીરે, જન્મમરણ દુઃખ ટાળો
સેવક અરજ કરે છે આજ અમને શીવસુખ આપો.
ઉપાધ્યાય યશોવિજયજી શ્રી શંખેશ્વર પ્રભુ પ્રત્યેનો ઉત્કટ ભાવ
વ્યક્ત કરતાં કહે છે-

અબ મોહે ઐસી આન બની
શ્રી શંખેશ્વર પાસ જિનેસર મેરે તો તું એક ધની.
કવિ ઉદયરત્નનો આર્જવભર્યો ભક્તિભાવ અને શ્રદ્ધા તેમના પ્રખ્યાત
સ્તવનમાં વ્યક્ત થયો છે.

પાર્થ શંખેશ્વર સાર કર સેવકા, દેવ કા એવડી વાર લાગે.
કોડી કર જોડી દરબાર આગે ખડા, ઠાકુરા ચાકુરા માન માંગે.
આ ઉપરાંત અનેક તીર્થનો મહિમા પ્રકટ કરતાં સ્તવનો અનેક
કવિઓએ રચ્યાં છે.

પર્વોના સ્તવનોમાં પર્યુષણ, દિવાળી, મૌન એકાદશી વગેરે પર્વોના
સ્તવનોની રચના પણ સારા પ્રમાણમાં થયેલી છે. શ્રી બુદ્ધિવિજયજી
રચિત પર્યુષણ પર્વનું સ્તવન લોકપ્રિય છે.

સુણજો સાજન સંત પજુસણ આવ્યા રે.
તમે પુણ્ય કરો પુણ્યવંત ભાવિક મન આવ્યા રે.
કવિ દાનવિજય પર્યુષણ પર્વની શ્રેષ્ઠતા વ્યક્ત કરે છે-
પ્રભુ વીરજિણંદ વિચારી ભાખ્યા પર્વ પજુસણ ભારી
આખા વર્ષમાં તે દિન મોટા, આઠે નહીં તેમાં છોટા રે,
એ ઉત્તમ ને ઉપકારી ભાખ્યા
વૃક્ષમાંહે કલ્પતરૂ સારો તેમ પર્વ પજુસણ ધારો રે.
દિવાળીના પર્વ વિષે કવિ શ્રી લબ્ધિવિજયે ૧૦ ઢાળનું કલ્પ રચ્યું છે
તેમાં દિવાળીનું પર્વ વિધિવત્ ઉજવવાનો મહિમા વ્યક્ત કર્યો છે.

નિર્વાણ સ્તવન મહિમા ભવન, વીર જિનનો જે ભણો.
તે લહે લીલા લબ્ધિ લચ્છી, શ્રી ગુરુ હર્ષ વધામણો.
કવિ જ્ઞાનવિમલે દીપાલિકા પર્વનો મહિમા ભક્તિભાવપૂર્વક ગાયો છે.
દુઃખ હરિણી દિપાલિકા રે લાલ, પરવ થયું જગ માંહી ભવિ પ્રાણી રે,
વીર નિર્વાણ થાયતા રે આજ લગે ઉચ્છાહિ રે.

કવિ કવિયણે પ્રભુ મહાવીર મોક્ષે ગયા અને ગૌતમસ્વામી કેવળજ્ઞાન
પામ્યા એ પ્રસંગો ભક્તિભાવપૂર્વક સ્તવનમાં ગૂંથી લીધા છે.

મારે દિવાળી થઈ આજ પ્રભુ મુખ જોવાને
સર્યા રે સર્યા સેવકના કાજ, ભવદુઃખ ખોવાને
મહાવીર સ્વામી મુક્તે પહોંતા, ગૌતમ કેવળ જ્ઞાન રે
ધન્ય અમાવસ્યા ધન દીવાળી, મહાવીર પ્રભુ નિર્વાણ રે.

જૈન ભક્તિ સાહિત્યમાં તિથિનો મહિમા વિશેષ છે અને તેની આરાધના કરવા માટે સુંદર સ્તવનોની રચના કવિએ કરી છે. બીજ, પાંચમ, આઠમ, એકાદશી અને ચૌદસ જેવી તિથિઓ મહત્વની ગણાય છે. આવા સ્તવનોનો બાહ્યાકાર તિથિઓનો હોય છે પણ આંતર દેહ જ્ઞાન, ભક્તિ અને ઉપદેશથી સમૃદ્ધ હોય છે.

સમયસુંદરની પાંચમનો મહિમા વર્ણવતી રચના—

પંચમી તપ તમે કરો રે, પ્રાણી જો પામો નિર્મલ જ્ઞાન રે,

પહેલું જ્ઞાન ને પછી ક્રિયા, નહીં કોઈ જ્ઞાન સમાન રે.

શ્રી જ્ઞાનાધમલસૂરિએ પાંચ ઢાળનું મૌન એકાદશીનું સ્તવન રચ્યું છે. આ સ્તવન આજે પણ ગવાય છે. એકવાર શ્રી નેમનાથ પ્રભુ દ્વારિકા નગરીમાં સમોસર્યા ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ મહારાજા પ્રભુને એકાદશીનું ફળ પૂછે છે. પ્રભુ સુવ્રત મુનિને જીવન ચરિત્ર દ્વારા મૌન એકાદશીનો મહિમા અને આરાધના વિધિ કહે છે. અંતમાં કૃષ્ણ વાસુદેવે મૌન અગિયારસની શ્રદ્ધાપૂર્વક આરાધના કરી તીર્થંકર નામકર્મ બાંધ્યું અને કવિએ ૧૫૦ કલ્યાણકોની યાદી આપી છે.

માગશર શુદ્ધિ અગિયારસ, તે સર્વ કર્મના મેલ ખપાવે,

જાવજીવ કીજે શુભ ભાવે, ભવભવના તેમ સંકટ જાવે.

આમ, બારમી સદીથી શરૂ થયેલ સ્તવનનું સ્વરૂપ સત્તરમી અઢારમી સદીમાં વિપુલ પ્રમાણમાં સમૃદ્ધ થયું અને પરાકાષ્ટાએ પહોંચ્યું તે

સાથે સાથે ઓગણીસમી અને વીસમી સદીમાં કેટલાંક કવિઓએ પોતાની સુંદર રચનાઓ દ્વારા નવો ઓપ આપ્યો. સ્તવનની આ પરંપરા આજદિન સુધી વિવિધ રીતે ચાલુ રહી છે. તેમાં લોકઢાળો અને ફિલ્મી ધૂનો પરથી રચાયેલ સ્તવનોએ મહત્વનો ફાળો આપ્યો છે. ફિલ્મી ઢાળોનો ઉપયોગ ટાળવો હિતાવહ છે. આવા ઢાળના ઉપયોગથી સ્તવનમાં કવિતા રહેતી નથી, અને પૂર્વની કૃતિઓની અવહેલના થઈ જાય છે. આજે તો પ્રત્યેક સંગીતકાર કવિ બની જાય છે.

પંખીડા, તું ઉડી જજે પાલીતાણા રે...

(લોક ઢાળ)

આમ સ્તવન ગેય પ્રકાર હોવાથી વર્તમાનકાળમાં પણ ભક્તિના અન્ય પ્રકારોની તુલનામાં સૌથી વધુ ઉપાશ્રયોમાં, દેરાસરોમાં અને મહિલા મંડળો દ્વારા ગવાય છે. સ્તવનોને જીવંત અને લોકપ્રિય બનાવવામાં અનેક જૈન મંડળોએ મહત્વનો ફાળો આપ્યો છે.

જૈન સ્તવનોની રચનાઓ જોતાં જણાય છે કે આ સ્તવનો એક સમયમાં એના ઢાળો અને રાગ-રાગિણીઓને લીધે લોકકંઠે ગવાતા અને આજે પણ ગવાય છે, સમગ્ર ભક્તિ સાહિત્યમાં જૈન સ્તવનો શ્રેષ્ઠ સ્થાન પામી શકે તેવા સમૃદ્ધ છે. * * *

બી-૪૨, દયાનંદ સોસાયટી, એ-૧૦૪, ગોકુલધામ, ગોરેગામ (ઈસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦ ૦૬૩.

આ અંકનું મુખપૃષ્ઠ : ભગવાન મહાવીરના ગોદોહિકા આસન વિશે સમજૂતી

આ પ્રકારના શરીરની વિશિષ્ટ આકૃતિ બંધને યોગની પરિભાષામાં ‘ગોદોહાસન’ કહે છે. ગોદોહિકા આસન.

જેવી રીતે ગોવાળ ગાયને દોહતી વખતે પગના પંજા પર બેસી ઘૂંટણ વચ્ચે બોઘરણાં (વાસણાનું નામ)ને ફસાવી આંચળમાંથી દૂધ એકઠું કરે છે એવી જ રીતે જ્ઞાની પુરુષો આ વિશિષ્ટ આસન ગ્રહણ કરી, ચિત્ત એકાગ્ર કરી, શરીર સંતુલિત કરી બ્રહ્માંડમાં રહેલું જ્ઞાન ખોંચી ને શહસ્ત્રાર ચક્રમાં એકઠું કરે છે. અને અંતે કેવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરે છે.

આ આસનની મુદ્રામાં શરીરનો ઘણો જ ઓછો ભાગ જમીનને અડકે છે. નિંદ્રા પર વિજય મેળવવા, જાગૃકતા, સજાગતા કેળવવા તેમ જ ચૈતન્ય જાગરણ માટે આ આસન અત્યંત ઉપયોગી છે.

ગાયને બધા દોહી શકતા નથી. આ પાત્રતા દર્શાવે છે. શ્રમણ ભગવાન મહાવીર ઉચ્ચ કક્ષાની પાત્રતા ધરાવનાર વિરલ મહાપુરુષ હતા જેમણે પોતાની સાધનાની અંતિમ ક્ષણોમાં આ આસનસ્થિત થઈ બ્રહ્માંડથી અમૂલ્ય જ્ઞાન સંપદા પ્રાપ્ત કરી સમગ્ર માનવજાત માટે આ વિચાર રત્નો આપ્યા : લોકોને આચારમાં અહિંસા આપી, વિચારમાં

અનેકાન્ત આપ્યો, વાણીમાં સ્યાદ્વાદ અને સમાજમાં અપરિગ્રહનો અમૂલ્ય સિદ્ધાંત આપ્યો.

એવી જ રીતે સાધનાકાળ દરમિયાન એમણે નિદ્રારહિત એવાં કેટલાંય દિવસરાત સતત જાગ્રત અવસ્થામાં પસાર કર્યાં. શરીર ઉપર એમણે એટલો બધો સંયમ મેળવી લીધો હતો કે કોઈ પણ એક આસનમાં ઘણાં લાંબા સમય સુધી તેઓ સ્થિર રહી શકતા. એમણે છેવટે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું તે પણ, ગોવાળ પગમાં તાંબડી ભરાવી ગાય દોહવા બેસે એવા કઠિન ગોદોહિકા નામના આસનમાં.

ભગવાન મહાવીરે, આમ, આહાર, વિહાર, નિદ્રા અને આસન એ ત્રણ ઉપર અપૂર્વ વિજય મેળવ્યો હતો અને એમાંથી જ એમની બીજી અનેક શક્તિઓ પ્રગટી હતી. આ ત્રિવિજયની શક્તિ તેમણે ધ્યાનની પ્રક્રિયામાંથી મેળવી હતી એમ કહેવાય છે. ત્રિવિજય દ્વારા જ તમણે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું.

ત્રિવિજયયુક્ત આવી ધોર તપશ્ચર્યાને કારણે વર્ધમાનકુમાર તે મહાવીર બન્યા. એમની સાધનાનો ઇતિહાસ સાધકોને માટે પ્રેરણાસ્તોત સમાન છે.

અણુત્તરે સવ્વજગંસિ – સંપૂર્ણ જગતમાં અણુત્તર શ્રેષ્ઠ છે

□ જિતેન્દ્ર બી. શાહ

[ડૉ. જિતેન્દ્ર બી. શાહ વર્તમાનમાં અમદાવાદની સાહિત્ય-કલા સંશોધન સંસ્થા એલ. ડી. ઈન્સ્ટીટ્યુટના ડિરેક્ટર છે. આ વિદ્વાન પંડિતે જેન તત્ત્વો ઉપર ગ્રંથોનું સર્જન કર્યું છે. પ્રભાવક વક્તા એવા આ પંડિતના જ્ઞાનનો લાભ દેશ-પરદેશના જિજ્ઞાસુ તેમ જ પૂ. સાધુ-સાધ્વીજીને પણ મળે છે.]

પરમાત્મા પ્રત્યેની અનન્ય શ્રદ્ધા અને સંપૂર્ણ સમર્પણ ભાવથી ભક્તિની પાવન ગંગા પ્રસ્ફુરિત થાય છે. તે તન-મન અને આત્માને પાવન કરી શાશ્વત સાગરમાં લીન કરે છે. આ ભક્તિનું ઝરણું તે કાવ્ય બની સ્તુતિ, સ્તોત્ર કે સ્તવન રૂપે જગતમાં અમર બની જાય છે. પરમાત્માના ગુણોનું પદ્યગાન તે જ સ્તુતિ કે સ્તવન છે. આવા સ્તુતિ સ્તવનોની રચના પ્રાચીનકાળથી જ થતી આવી છે. ચરમ તીર્થંકર મહાવીર સ્વામી ભગવાનના સ્તવનો, સ્તુતિઓ આગમિક-કાળથી રચાવાના શરૂ થઈ ગયા હતા. તે કાળે રચાયેલા સ્તુતિ-સ્તવનો મોટા ભાગે પ્રાકૃત ભાષામાં રચાયા છે. પણ તેના શબ્દો અને ભાવો અનન્ય છે. નંદીસૂત્રના પ્રારંભમાં પરમાત્માની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે તેમાં વપરાયેલા શબ્દો પરમાત્મા પ્રત્યે અપૂર્વ ભક્તિભાવ ઉત્પન્ન કરવામાં નિમિત્ત બને છે. યથા:

જયહ જગજીવજોળી વિયાણઓ, જયગુરુ જગાણંદો ।

જગનાહો જગબંધુ, જયહ જગપિયામહો ભયવં ।।૧।।

સંસાર તથા જીવોની ઉત્પત્તિના જ્ઞાતા, જગદ્ગુરુ, ભવ્યજીવોને આનંદ આપનારા, સ્થાવર અને જંગમ પ્રાણીઓના નાથ, જગબંધુ, જગતના પિતામહ સમાન ભગવાન જય પામો !

જયહ સુયાણં પંથવો, તિથ્યરણં અપચ્છિમો જયહ ।

જયહ ગુરુલોગાણં, જયહ મહાપ્પા મહાવીરો ।।૨।।

અર્થાત્ સમગ્ર શ્રુતજ્ઞાનના ઉદ્દગમરૂપ, વર્તમાન ચોવીસીના અંતિમ તીર્થંકર, જગદ્ગુરુ પરમાત્મા મહાવીર સ્વામી જય પામો, જયવંત હો !

આ બન્ને ગાથામાં પરમાત્માની સ્તુતિ રૂપે વપરાયેલ શબ્દો વિશેષ ધ્યાનાકર્ષક છે. જગતના તમામ જીવોનું કલ્યાણ પરમાત્માના આત્મામાં વસેલું છે. તેથી તેમને જગદ્ગુરુ અને જગતના નાથ જેવા વિશેષણોથી ભક્તનું હૃદય સહજ જ પરમાત્મા પ્રત્યે આકર્ષાય છે. ભક્ત માર્ગની શોધ કરી રહ્યો છે. ભક્તને પણ આનંદના સાગરમાં વિલીન થવું છે ત્યારે આવા વિશેષણો આલંબન રૂપ બને છે.

ભગવાન મહાવીરના ઉત્તમ ગુણોનું વર્ણન, સાધના કાળના ઉપસર્ગો, પરિષદોનું વર્ણન અને તેના ઉપર અદ્ભૂત વિજય તથા આત્માની નિષ્પ્રકંપ અવસ્થાનું સર્વપ્રથમ વર્ણન

આચારંગ સૂત્રના પ્રથમ શ્રુતસ્કંધમાં પ્રાપ્ત થાય છે. તે વર્ણન સ્તુતિ રૂપે નહીં પરંતુ વર્ણનાત્મ રૂપે કરવામાં આવ્યું છે. પરમાત્મા મહાવીરની સર્વપ્રથમ સ્તુતિ તો સૂત્રકૃત્રાંગ

સૂત્રમાં પુચ્છિસુણં નામે સુપ્રસિદ્ધ અધ્યયનમાં પ્રાપ્ત થાય છે. સૂત્રકૃત્રાંગ સૂત્ર ગણધર રચિત પ્રાચીન આગમ છે. તેમાં અન્ય દર્શનોની ચર્ચા કરવામાં આવી છે. સાથે સાથે અધ્યાય છ માં, વીરત્યુહ નામક અધ્યાયમાં ચરમ તીર્થંકર શાસન નાયક પરમાત્માની અદ્ભૂત સ્તુતિ કરવામાં આવી છે. આ સ્તુતિનું ગાન કરતા શરીરને રોમાંચ અને મનને અપૂર્વ આનંદનો અનુભવ થાય છે. પરમાત્મા મહાવીરના ગુણોનું આવું અદ્ભૂત વર્ણન અન્યત્ર દુર્લભ છે. પરમાત્માનું આદર્શ જીવન સાધકના જીવનમાં અનેરું આત્મબળ ઉત્પન્ન કરે છે અને સાધક સમક્ષ પૂર્ણતાનો આદર્શ મૂકે છે.

સૂત્રકૃત્રાંગના વીરસ્તુતિ નામક અધ્યાયનો પ્રારંભ પ્રશ્નોથી થાય છે. જંબૂસ્વામી સુધર્મ સ્વામીને પ્રશ્ન પૂછે છે કે ‘જ્ઞાતપુત્ર ભગવાન મહાવીરનું જ્ઞાન કેવું હતું? તેઓનું દર્શન કેવું હતું? તથા તેઓનું શીલ કેવા પ્રકારનું હતું? હે મુનિ પુંગવ! આપ તેને યથાર્થરૂપે જાણો છો જેવું આપે સાંભળ્યું છે જેવો આપે નિર્ણય કર્યો છે તેવું આપ અમને કહો!’ સુધર્મ સ્વામી ગણધર છે. ભગવાન મહાવીરના સાક્ષાત્ શિષ્ય છે તેથી તેમના દ્વારા પરમાત્માના સ્વરૂપનો બોધ પણ સ્પષ્ટ અને નિર્દોષ થઈ શકે તેમ છે. તેમના દ્વારા પરમાત્માની સાચી ઓળખ પ્રાપ્ત થાય તે માટે જ જંબૂસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો છે. તેના જવાબરૂપે પરમાત્માના ગુણોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. પરમાત્મા મહાવીર સ્વામીને ક્ષેત્રજ કહ્યા છે. ક્ષેત્ર અર્થાત્ સમગ્ર લોકાલોકના જ એટલે જ્ઞાતા. પરમાત્મા મહાવીર સચરાચર સૃષ્ટિ, લોકાલોકના જ્ઞાતા છે. કર્મોના છેદન કરવામાં અત્યંત કુશળ અને ઉગ્ર તપ કરવાથી મહર્ષિ હતા. આમ અહીં પરમાત્માના જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર ગુણોની સ્તુતિ કરી છે. આ ઉપરાંત પરમાત્મા અનંતજ્ઞાની અને અનંતદર્શી છે. પરમાત્માનું જ્ઞાન અને દર્શન અનંત હતું. જ્ઞાન અને દર્શન આત્માના ગુણો છે. પરંતુ છન્નસ્થ જીવોમાં તે કર્મો દ્વારા ઢંકાયેલા હોય છે જ્યારે પરમાત્મામાં આવરક કર્મોનો સર્વથા ક્ષય થય હોવાથી અનંતજ્ઞાની અને અનંતદર્શી છે. પરમાત્મા યશસ્વી અને જગતના જીવોના નયનપથમાં સ્થિત હતા. ભગવાન દીપક જેવા પ્રકાશ પાડનારા છે.

પરમાત્મા મહાવીરની સર્વપ્રથમ સ્તુતિ તો સૂત્રકૃત્રાંગ સૂત્રમાં પુચ્છિસુણં નામે સુપ્રસિદ્ધ અધ્યયનમાં પ્રાપ્ત થાય છે.

પરમાત્મા પરિષદ અને ઉપસર્ગોના સમયે નિષ્કંપ રહેવાના કારણે ધૃતિમાન હતા. તેઓ હંમેશાં આત્મરૂપમાં જ સ્થિર રહેતા હતા, સર્વ જગતમાં સર્વોત્તમ હતા, ઉત્તમ વિદ્વાન હતા.

બાહ્ય અને આભ્યંતર ગ્રંથિથી રહિત હતા. સાત પ્રકારના ભયથી રહિત હતા, ચારેય ગતિના આયુષ્યના બંધથી રહિત હતા. સર્વમંગલમયી, વિશ્વરક્ષામયી પ્રજ્ઞાથી સંપન્ન, અપ્રતિબદ્ધ વિહારી, સંસાર સાગરથી પાર કરનાર, ધીર અને કેવળજ્ઞાનરૂપ નેત્રથી સંપન્ન હતા. જેવી રીતે સૂર્ય સર્વથી અધિક તપે છે તેવી જ રીતે ભગવાન સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ તપ કરતા હતા. સર્વાધિક દેદિધ્યમાન હતા. જેવી રીતે પ્રજ્વલિત અગ્નિ અંધકારને દૂર કરી પ્રકાશ કરે છે તેવી જ રીતે ભગવાન અજ્ઞાન રૂપી અંધકાર દૂર કરી પદાર્થોનું યથાર્થ સ્વરૂપ પ્રકાશિત કરતા હતા. પરમાત્મા અનુત્તર ધર્મના નાયક, સર્વથી અધિક પ્રભાવશાળી અને સર્વથી વિશિષ્ટ હતા. ભગવાનની પ્રજ્ઞા સમુદ્રની સમાન અક્ષય છે. તેમ જ સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર જેમ પરમાત્માનું જ્ઞાન અપાર અને નિર્મળ છે. તેઓ સર્વ કષાયોથી

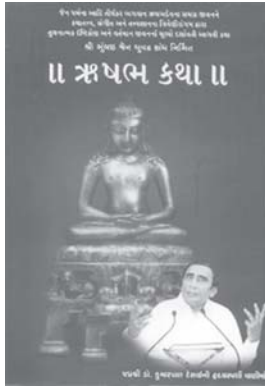
રહિત અને ઘાતિ કર્મોથી મુક્ત, શક જેવા તેજસ્વી છે. પર્વતોમાં સુમેરૂ પર્વત શ્રેષ્ઠ છે તેમ ભગવાન સર્વ પ્રાણીઓમાં શ્રેષ્ઠ છે. આવા ઉત્તમ ગુણોનું વર્ણન આ સ્તુતિમાં પ્રાપ્ત થાય છે.

જગતમાં ભિન્ન ભિન્ન ક્ષેત્રમાં શ્રેષ્ઠ ગણાતા મેરૂ પર્વત, ચંદ્ર, સૂર્ય, સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર, દેવેન્દ્ર, શંખ આદિ ઉપમા દ્વારા ભગવાન મહાવીરની શ્રેષ્ઠતા બતાવવામાં આવી છે. ભગવાનને વિભિન્ન મતવાદીઓમાં, મુનિઓ, તપસ્વીઓ, ધર્મોપદેશકોમાં સર્વશ્રેષ્ઠ માનવામાં આવ્યા છે. આમ આ સ્તુતિમાં પરમાત્માના અદ્ભુત ગુણોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. જેનું ગાન કરતા મનમાં અપૂર્વ આનંદનો અનુભવ થાય છે.

૨૦, સુદર્શન સોસાટી-૨, નારણપુરા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૩.

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ દ્વારા નિર્મિત

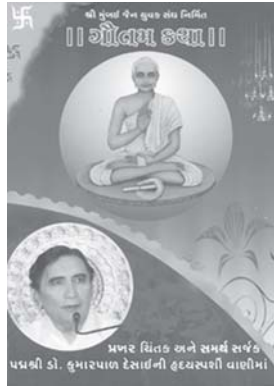
આંતર રાષ્ટ્રીય ખ્યાતિ પ્રાપ્ત, જૈન ધર્મ તત્ત્વના વિશ્વ પ્રચારક પદ્મશ્રી ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈની દૃઢયસ્પર્શી પ્રભાવક વાણીમાં કથાત્રયી ડી.વી.ડી.

॥ ઋષભ કથા ॥

ત્રણ ડી.વી.ડી. સેટ મૂલ્ય રૂ. ૩૦૦/-

પ્રાચીન કાળના વાતાવરણ સાથે રાજા ઋષભના જીવનચરિત્ર અને ત્યાગી ઋષભનાં કથાનકોને આવરી લેતું જૈનધર્મના આદિ તીર્થંકર ભગવાન શ્રી ઋષભદેવનું ચરિત્ર અને ચકવર્તી ભરતદેવ અને બાહુબલિનું રોમાંચક કથાનક ધરાવતી અનોખી 'ઋષભ કથા'

॥ ગૌતમ કથા ॥

ત્રણ ડી.વી.ડી. સેટ મૂલ્ય રૂ. ૩૦૦/-

અનંત લબ્ધિનિધાન ગુરુ ગૌતમસ્વામીના પૂર્વ-જીવનનો ઇતિહાસ આપીને એમના ભવ્ય આધ્યાત્મિક પરિવર્તનનો ખ્યાલ આપતી, અજોડ ગુરુભક્તિ અને અનુપમ લઘુતા પ્રગટાવતી રસસભર 'ગૌતમકથા'

॥ મહાવીર કથા ॥

બે ડી.વી.ડી. સેટ મૂલ્ય રૂ. ૨૫૦/-

ભગવાન મહાવીરના જીવનનાં જીવનનાં રહસ્યોને પ્રગટ કરતી, ગણધરવાદની મહાન ઘટનાઓને આલેખતી અને વર્તમાન યુગમાં ભગવાન મહાવીરના ઉપદેશોની મહત્તા દર્શાવતી સંગીતસભર 'મહાવીરકથા'

ઘરે બેઠા દિવાળખાનામાં ધર્મતત્ત્વ કથાશ્રવણનો દૃશ્ય લાભ

ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈની સંગીતને સથવારે ભાવભરી પ્રભાવક વાણી દ્વારા વહેતી આ કથાઓ આપને દિવ્ય જ્ઞાનભૂમિનું આત્મસ્પર્શી દર્શન કરાવશે જ. સમૂહમાં સ્વાધ્યાય અને શ્રવણનો દિવ્ય આનંદ મેળવી સામાયિકનું પુણ્યકર્મ પ્રાપ્ત કરો ● વસ્તુ કરતાં વિચારદાન શ્રેષ્ઠ છે.

- બે સેટ સાથે લેનારને એક મહાવીર કથાની ડી.વી.ડી. વિના મૂલ્યે
- કેળવણી સંસ્થા, દેરાસર અને ઉપાશ્રય માટે ૨૦% ડિસ્કાઉન્ટ
- ધર્મ પ્રચાર અને પ્રભાવના માટે કુલ ૭૫ ડી.વી.ડી. -પ્રત્યેક કથાના ૨૫ સેટ - લેનારને ૫૦% ડિસ્કાઉન્ટ

- બૅંક ઑફ ઈન્ડિયાની ભારતની કોઈ પણ શાખામાં શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ પ્રાર્થના સમાજ બ્રાંચ, A/c. No. 0039201 000 20260 માં રકમ ભરી ઑર્ડરની વિગત સાથે અમને સ્લીપ મોકલો એટલે ડી.વી.ડી. આપને ઘરે કુરિયરથી રવાના કરાશે.

૧. શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ, ૩૩ મહમ્મદી મિનાર, ૧૪મી ખેતવાડી, એ.બી.સી. ટ્રાન્સપોર્ટની બાજુમાં, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪. ટેલિફોન : ૨૩૮૨૦૨૯૬.

૨. ઈન્સ્ટીટ્યૂટ ઑફ જૈનોલોજી, બી-૧૦૧, સમય એપાર્ટમેન્ટ, આઝાદ સોસાયટી પાસે, આંબાવાડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫. ફોન : (૦૭૯) ૨૬૭૬૨૦૮૨.

શ્રી મહાવીરસ્વામીના સત્તાવીશ ભવનું સ્તવન

□ ડૉ. કવિન શાહ

[જૈન સાહિત્યમાં પીએચ.ડી.ની પદવી પ્રાપ્ત કરી છે. ગુજરાતમાં બીલીમોરામાં વર્ષો સુધી કૉલેજમાં અધ્યાપન કાર્ય કરી હવે નિવૃત્ત છે. મધ્યકાલીન સાહિત્યમાં અનેક ગ્રંથોનું ૭૭ વર્ષની વયે પણ સંશોધન સંપાદન કર્યું છે. સાહિત્ય, સંસ્કૃતિ, શિક્ષણ અને સમાજ સેવાના કાર્યોમાં તેમની વિશેષ અભિરુચિ છે. તેઓશ્રીના બાર પુસ્તકો પ્રકટ થયા છે. તેઓ કાવ્યો, વાર્તા, ધર્મ અને સંસ્કૃતિ વિષયપર લેખો લખે છે.]

શ્રી શુભવિજયજી સુગુરુનમી, નમી પદ્માવતિ માય; ભવ સત્તાવિશ વર્ણવું, સુણતાં સમકિત થાય. ૧.

સમકિત પામે જીવને, ભવ ગણતીએ ગણાય; જો વળી સંસારે ભમે, તો પણ મુગતે જાય. ૨.

વીર જિનેશ્વર સાહેબો, ભમીયો કાળ અનંત; પણ સમકિત પામ્યા પછી, અંતે થયા અરિહંત. ૩.

ઢાળ પહેલી (કપુર હોય અતિ ઉજળો રે-એ દેશી)

પહેલે ભવે એક ગામનોરે, રાય નામે નયસાર; કાષ્ટ લેવા અટવી ગયો રે, ભોજન વેળાં થાયરે પ્રાણી! ધરીયે સમકિત રંગ, જિમ પામીયે સુખ અભંગરે. પ્રાણી. ૧.

મન ચિંતે મહિમા નીલોરે, આવે તપસી કોય; દાન દેઈ ભોજન કરુંરે, તો વંછિત ફળ હોયરે. પ્રાણી. ૨.

મારગ દેખી મુનિવરોરે, વંદે દેઈ ઉપયોગ; પૂછે કેમ ભટકો ઈહારે, મુનિ કહે સાથ વિજોગરે. પ્રાણી. ૩.

હર્ષભરે તેડી ગયોરે, પડિલાભ્યા મુનિરાજ; ભોજન કરી કહે ચાલીયે રે, સાથ ભેળા કરું આજરે. પ્રાણી. ૪.

પગવટીએ ભેળા કર્યા રે, કહે મુનિ દ્રવ્ય એ માર્ગ; સંસારે ભુલા ભમો રે, ભાવ મારગ અપવર્ગરે. પ્રાણી. ૫.

દેવ ગુરુ ઓળખાવીયા રે, દીધો વિધિ નવકાર; પશ્ચિમ મહાવિદેહમાં રે, પામ્યા સમકિત સારરે. પ્રાણી. ૬.

શુભ ધ્યાને મરી સુર હુઆ રે. પહેલા સ્વર્ગ મઝાર; પલ્યોપમ આયુ ચવી રે, ભરત ઘરે અવતારરે. પ્રાણી. ૭.

નામે મરિચી ચૌવને રે, સંયમ લીએ પ્રભુ પાસ; દુષ્કર ચરણ લહી ગયો રે, ત્રિદંડીક શુભ વાસરે. પ્રાણી. ૮.

ઢાળ બીજી (વિવાહલાની દેશી)

નવો વેશ રચે તેણી વેળા, વિચરે આદીશ્વર ભેળા; જળ થોડે સ્થાન વિશેષે, પગે પાવડી ભગવે વેશે. ૧.

ઘરે ત્રિદંડ લાકડી મોટી શિર મુંડણ ને ઘરે ચોટી, વળી છત્ર વિલેપન અંગે, થૂલથી વ્રત ધરતો રંગે. ૨.

સોનાની જનોઈ રાખે, સહુને મુનિ મારગ ભાખે; સમોસરણો પૂછે નરેશ; કોઈ આગે હોંશે જિનેશ. ૩.

જિન જંપે ભરતને તામ, તુજ પુત્ર મરિચી નામ; વીર નામે થશે જિન છેલ્લા, આ ભરતે વાસુદેવ પહેલા. ૪.

ચકવર્તી વિદેહે થાશે, સુણી આવ્યા ભરત ઉલ્લાસે; મરિચીને પ્રદક્ષિણા દેતા, નમી વંદીને એમ કહેતા. ૫.

તમે પુન્યાઈવંત ગવાશો, હરિ ચકી ચરમ જિન થાશો; નવિ વંદુ ત્રિદંડીક વેશ, નમું ભક્તિયે વીર જિનેશ. ૬.

એમ સ્તવના કરી ઘેર જાવે, મરિચી મન હર્ષ ન માવે; મારે ત્રણ પ્રદવીની છાપ; દાદા જિન ચકી બાપ. ૭.

અમે વાસુદેવ ધુર થઈશું, કુળ ઉત્તમ મહારું કહીશું; નાચે કુળ મદશું ભરાણો; નીચ ગોત્ર તિહાં બંધાણો. ૮.

એક દિન તનુ રોગે વ્યાપે, કોઈ સાધુ પાણી ન આપે; ત્યારે વ છે ચેલો એક, તવ મળીયો કપિલ અવિવેક. ૯.

દેશના સુણી દીક્ષા વાસે, કહે મરિચી લીયો પ્રભુ પાસે; રાજપુત્ર કહે તુમ પાસે, લેશું અમે દીક્ષા ઉલ્લાસે. ૧૦.

તુમ દરશનને ધરમનો વેમ, સુણી ચિંતે મરિચી એમ; મુજ યોગ્ય મળ્યો એ ચેલો, મૂળ કડવે કડવો વેલો. ૧૧.

મરિચી કહે ધર્મ ઉભયમાં, લીએ દીક્ષા જોબન વયમાં; એણે વચને વધ્યો સંસાર, એ ત્રીજો કહ્યો અવતાર. ૧૨.

લાખ ચોરાશી પૂરવ આય, પાળી પંચમે સ્વર્ગ સધાય, દશ સાગર જીવિત ત્યાંહી, શુભ વીર સદા સુખ માંહી. ૧૩.

ઢાળ ત્રીજી (ચોપાઈની દેશી)

પાંચમે ભવ, કૌલ્લાગ સન્નિવેશ કૌસિક નામે બ્રાહ્મણ વેશ; ઍંશી લાખ પૂરવ અનુસરી, ત્રિદંડીયાને વેષે મરી. ૧.

કાળ બહુ ભમિયો સંસાર, થુણાપુરી છઠો અવતાર; બહોંતેર લાખ પૂરવને આય, વિપ્ર ત્રિકંડીક વેશ ધરાય. ૨.

સૌધર્મે મધ્ય સ્થિતિયે થયો; આઠમે ચૈત્ય સન્નિવેશે ગયો; અગ્નિઘોત દ્વિજ ત્રિદંડીયો, પૂર્વ આયુ લખ સાઠે મૂઓ. ૩.

મધ્ય સ્થિતિયે સુર સ્વર્ગ ઈશાન, દશમે મંદિરપુર દ્વિજ ઠાણ; લાખ છપત્ર પુરવાયુપુરી, અગ્નિભૂતિ ત્રિદંડીક મરી. ૪.

ત્રીજે સ્વર્ગે મધ્યાયુ ધરી, બારમે ભવે શ્વેતાંબી પૂરી; પુરવલાખ ચુમાલીસ આય, ભારદ્વાજ ત્રિદંડીક થાય. ૫.

તેરમે ચોથે સ્વર્ગે રમી, કાળ ઘણો સંસારે ભમી; ચૌદમે ભવરાજગૃહી જાય, ચૌત્રીસ લાખ પૂરવને આય. ૬.

થાવર વિપ્ર ત્રિદંડી થયો, પાંચમે સ્વર્ગે મરીને ગયો; સોળમે ભવ કોડ વરસ સમાય, રાજકુમાર વિશ્વભૂતિ થાય. ૭.

સંભૂતિમુનિ પાસે અણગાર, દુષ્કર તપ કરી વરસ હજાર; માસખમણ પારણે ધરી દયા, મથુરામાં ગૌચરીએ ગયા. ૮.

ગાયે હણ્યા મુનિ પડિયા ધસ્યા, વૈશાકનંદી પિતરીયા હસ્યા; ગોશુંગે મુનિ ગર્વે કરી, ગયણ ઉછાળી ધરતી ધરી. ૯.

તપ બળથી હોજો બળ ધણી, કરી નીઆણું મુનિ અણસણી; સત્તરમે મહાશુકે શુરા, શ્રી શુભવીર સત્તર સાગરા. ૧૦.

ઢાળ ચોથી (નદી યમુના કે તીર ઉડે દોય પંખીડા-એ દેશી)

અઢારમે ભવે સાત, સુપન સુચિત સતી; પોતાનપુરીયે પ્રજાપતિ, રાણી મૃગાવતી; તસ સુત નામે ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ નિપના; પાપ ઘણું કરી સાતમી નરકે ઉપન્યા. ૧.

વીશમે ભવ થઈ સિંહ ચોથી નરકે ગયા; તિહાંથી ચવી સંસારે ભવ બહુળા થયા; બાવીશમે નરભવ લહી પુણ્યદશા વર્યા; ત્રેવીશમે રાજ્યધાની મુકામે સંચર્યા. ૨.

રાય ધનંજય ધારણી રાણીએ જનમિયા; લાખ ચોરાસી પુરવ આયુ જીવિયાં, પ્રિય મિત્ર નામે ચક્રવર્તી દીક્ષા લહી; કોડી વરસ ચારિત્રદશા પાળી સહી. ૩.

મહાશુકે થઈ દેવ ઈણે ભરતે ચવી; છત્રિકા નગરીયે જિતશત્રુ રાજવી, ભદ્રા માય લખ પચવીશ વરસ સ્થિતિ ધરી, નંદન નામે પુત્રે દીક્ષા આચરી. ૪.

અગિયાર લાખ ને એંશી હજાર છસે વળી, ઉપર પિસ્તાલીશ અધિક પણ દિન રૂળી; વીશસ્થાનક માસખમણે, જાવજીવ સાધતાં; તીર્થંકર નામ કર્મ તિહાં નિકાયતા. ૫.

લાખ વરસ દીક્ષા પર્યાય તે પાલતા; છવીસમે ભવ પ્રાણત કલ્પે દેવતા; સાગર વીશનું જીવિત સુખભર ભોગવે; શ્રી શુભ વીર જિનેશ્વર, ભવ સુણજો હવે. ૬.

ઢાળ પાંચમી (ગજરા મારુજી ચાલ્યા ચાકરી રે-એ દેશી)

નયર માહણકુંડમાં વસે રે, મહાઋદ્ધિ ઋષભદત્ત નામ, દેવાનંદા દ્વિજ શ્રાવિકારે, પેટ લીધો પ્રભુ વિસરામ રે, પેટ લીધો પ્રભુ વિસરામ. ૧.

બ્યાસી દિવસને અંતરે રે, સુર હરિણાગમેષી આય; સિદ્ધારથ રાજા ઘરે રે, ત્રિશલા કૂખે છટકાય રે. ત્રિશલા. ૨.

નવ માસાંતરે જનમિયા રે, દેવ દેવીએ ઓચ્છવ કીધ; પરણી યશોદા યૌવને રે, નામે મહાવીર પ્રસિદ્ધ રે. નામે. ૩.

મહાવીર સ્વામીના સત્તાવીશ ભવનું સ્તવન

જૈન સાહિત્યમાં લોકપ્રિય કાવ્ય પ્રકાર તરીકે સ્તવનનું સ્થાન પ્રથમ કક્ષાનું છે. ભક્તિમાર્ગની આરાધનામાં ચૈત્યવંદન, પૌષ્ઠ, ઉપધાન તથા અન્ય વ્રતની આરાધનામાં સ્તવનનું સ્થાન મહત્ત્વનું ગણાય છે.

જૈન દર્શનમાં કર્મવાદ મુખ્ય છે. જીવો કર્માનુસાર ૮૪ જીવ-યોનિમાં પરિભ્રમણ કરે છે અને અનંતા ભવોની આરાધનાને અંતે

સંસાર લીલા ભોગવી રે, ત્રીસ વર્ષે દીક્ષા લીધ; બાર વરસે હુઆ કેવળી રે, શિવવહુનું તિલક શીર દીધ રે. શિવ. ૪.

સંઘ ચતુર્વિધ થાપીયો રે, દેવાનંદા ઋષભ દત્ત પ્યાર; સંયમ દેઈ શીવ મોકલ્યા રે, ભગવતીસૂત્રે અધિકાર રે. ભગવતિ. ૫.

ચોત્રીશ અતિશય શોભતા રે, સાથે ચૌદ સહસ્ર અણગાર; છત્રીશ સહસ્ર તે સાધવી રે, બીજો દેવ દેવી પરિવાર રે. બીજો. ૬.

ત્રીશ વરસ પ્રભુ કેવળી રે, ગામ નગર તે પાવન કીધ; બહોંતેર વરસનું આવખું રે, દીવાળીયે શીવપદ લીધ રે. દીવાળી. ૭.

અગુરુ લઘુ અવગાહને રે, કીયો સાદી અનંત નિવાસ; મોહરાય મલ્લ મૂળશું રે, તન મન સુખનો હોય નાશ રે. તન. ૮.

તુમ સુખ એક પ્રદેશનું રે, નહિ માવે લોકાકાશ; તો અમને સુખીયા કરો કે, અમે ધરીયે તુમારી આશ રે. અમે. ૯.

અખય ખજાનો નાથનો રે, મેં દીઠો ગુરુ ઉપદેશ, લાલચ લાગી સાહેબા રે, નવિ ભજીએ કુમતિનો લેશ રે. નવિ. ૧૦.

મોહટાનો છે આશરો રે, તેથી પામીયે લીલ વિલાસ; દ્રવ્ય ભાવ શત્રુ હણી રે, શુભ વીર સદા સુખવાસ. શુભ. ૧૧.

કળશ-ઓગણીસ એકે વરસ છે કે પૂર્ણિમા શ્રાવણ વરો, મેં થુણ્યો લાયક વિશ્વનાયક વર્ધમાન જિનેશ્વરો; સંવેગ રંગ તરંગ ઝીલે જસવિજય સમતા ધરો, શુભ વિજય ચરણ સેવક વીર વિજયો જય કરો.

અઘરા શબ્દોના અર્થ :

ઢાળ-૧ : માય-માતા, અટવી-જગત, સુણતાં-સાંભળતા, અભંગ-અક્ષય, પગવટી-કેડી, રસ્તો મઝાર-મા, મુગતે-મોક્ષે, કોય-કોઈ.

ઢાળ-૨ : થૂલથી-સ્થૂળ જાડું, ભાખે-કહે, જાવે-જાય, ધુર-શ્રેષ્ઠ.

ઢાળ-૩ : આય-ઉમર, વય. **ઢાળ-૪ :** સુત-પુત્ર, લહી-લઈ.

ઢાળ-૫ : છટકાય-મૂકે, ઓચ્છવ-ઉત્સવ, અખય-અક્ષય.

કવિનો પરિચય :

તપાગચ્છમાં શ્રી શુભવિજયજીની પરંપરામાં થયેલ પંડિત વીર-વિજયજીનું સાહિત્યસર્જન વિશાળ છે. નાની મોટી અનેક પૂજાઓ તથા ઊર્મિસભર ભાવવાહી સ્તવનોની રચનાઓ તેમણે કરી છે. તે ઉપરાંત સજ્જાયોની રચનાઓ પણ કરી છે. તેમની ભક્તિ અને જ્ઞાનના સમન્વયવાળી રચનાઓ અતિલોકપ્રિય છે. તેમની રચનાઓમાં પ્રાસાદ, માધુર્ય અને ગેયતા છે તો સાથે સાથે ભક્તિતત્ત્વનું ભાથું છે. તેઓ પોતાની રચનાઓ શુભવીરને નામે કરતા હતા.

મોક્ષ પામે છે.

ભગવાન મહાવીર સ્વામીના મુખ્ય સત્તાવીશ ભવ છે. તેની માહિતી નીચે પ્રમાણે છે.

કવિ પંડિત વીરવિજયજીએ સંવત ૧૯૦૭માં શ્રાવણ સુદિ પૂર્ણિમાને દિવસે આ સ્તવનની રચના કરી છે. મધ્યકાલીન કાવ્ય પરંપરાનુસાર કવિ દુહા, ઢાળ અને કળશનું અનુસરણ કરીને

ભગવાનના ૨૭ ભવની માહિતી દર્શાવી છે.

૨૭ ભવનો આધાર ભદ્રબાહુ સ્વામીએ કલ્પસૂત્રની રચના કરી છે, તેમાંથી પ્રાપ્ત થાય છે. પૂર્વાચાર્યોએ આ અંગે વિવેચન કરીને કલ્પસૂત્રની ટીકા પ્રગટ કરી છે.

આરંભના દુહામાં ગુરુ ભગવંતે પદ્માવતી દેવીની સ્તુતિ કરીને વસ્તુ નિરૂપણનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

શ્રી શુભવિજય સુગુરુ નમી, નમી પદ્માવતી માય

ભવ સત્તાવીશ વર્ષાવું સુણતાં સમકિત થાય.(૧)

આત્મા સમકિત પામે ત્યાર પછી ભવની ગણતરી થાય અને રત્નત્રયીની આરધનાથી અંતે આત્મા સિદ્ધિ પદને પામે છે.

મહાવીર સ્વામીના ૨૭ ભવ

પહેલો ભવ: ભવમાં નયસારનો ભવ સર્વપ્રથમ છે. આ ભવમાં ભોજનના સમયે સાધુ ભગવંતને આહાર વહોરાવવાનો શુભ વિચાર આવ્યો અને માર્ગ ભૂલેલા સાધુ ભગવંતના દર્શન-વંદન કરીને આહાર વહોરાવ્યો. કઠિયારાઓનો વ્યવસાય કરતો નયસાર ગુરુ ભગવંતની વાણીથી દેવ, ગુરુ અને ધર્મનું સ્વરૂપ સમજ્યો. ત્યાર પછી વિધિપૂર્વક ૧૪ પૂર્વના સારરૂપ નમસ્કાર મહામંત્રનું સ્મરણ કરીને આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં બીજા ભવમાં સ્વર્ગ દેવલોકમાં ગમન કર્યું. નયસારનો ભવ મહત્વનો ગણાય છે; કારણકે એમને પશ્ચિમ મહાવિદેહમાં સમકિત પામ્યા ત્યાર પછી ભવભ્રમણની સંખ્યા ઓછી થઈ જાય અને સિદ્ધિપદને પામે છે. કવિએ આ વાત સ્તવનના દુહામાં જણાવી છે.

વીર જિનેશ્વર સાહિબો ભમિયો કાળ અનંત

પણ સમકિત પામ્યા પછી અંતે થયા અરિહંત.

મહાવીર સ્વામી ભગવાન સમકિત પામ્યા પછી અરિહંત એટલે કે તીર્થંકર પદ પામ્યા હતા.

આત્મસિદ્ધિ કે તીર્થંકર પદ પ્રાપ્ત કરવા માટે સમકિત એ મૂળભૂત પાયાનો વિચાર છે. મહાવીર સ્વામી ભગવાન સમકિત પામ્યા પછીના ભવોની માહિતી સ્તવનમાંથી પ્રાપ્ત થાય છે.

બીજો ભવ: મહાવીર સ્વામી ભગવાન સમકિત પામ્યા છે. નમસ્કાર મહામંત્રની શુભ ભાવથી આરાધના કરીને સૌ ધર્મેન્દ્ર દેવલોકમાં એક પલ્લોપમના આયુષ્યવાળા દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયા.

ત્રીજો ભવ: ભગવાનનો આત્મા દેવલોકનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને ભરતક્ષેત્રમાં ઋષભદેવ ભગવાન વિચરતા હતા એમના પુત્ર ચક્રવર્તીના પુત્ર તરીકે જન્મ થયો. એનું નામ મરિચી રાખવામાં આવ્યું.

મરિચીએ ઋષભદેવ ભગવાન પાસે દીક્ષા સ્વીકારી પણ તલવારની ધાર પર ચાલવા જેવું, લોઠાના ચણા ચાવવા પડે એવા પાંચ મહાવ્રત પાળવાની શક્તિ નહીં હોવાથી મરિચીએ ત્રિદંડી નામનો નવો વેશ ધારણ કર્યો. કવિએ ચિત્રાત્મક શૈલીમાં મરિચીનું આલેખન કર્યું છે.

નવો વેષ રચે તેણી વેળા વિચરે આદીસર ભેળા

જળ થોડે સ્નાન વિશેષ પગ પાવડી ભગવે વેષ...૧.

ધરે ત્રિદંડ લાકડી મોટી શિર મુંડણ ને ધરે ચોટી

વળી છત્ર વિલેપન અંગે થુલથી વ્રત ધરતો રંગો...૨.

સોનાની જનોઈ રાખે સહુને મુનિ મારગ ભાખે

સમોવસરણે પૂછે નરેશ, કોઈ આગે હોંશે જિનેશ...૩.

નયસાર પછી મરિચીનો ભવ એમના જીવનમાં મહત્વનો ગણાય છે.

ઋષભદેવ ભગવાનની દેશના સાંભળીને ભરત ચક્રવર્તીએ વિનયપૂર્વક ભગવંતને પ્રશ્ન પૂછ્યો કે હે પ્રભુ આ પર્ષદામાં એવો કોઈ આત્મા છે જે તીર્થંકર થશે. ભગવાને જવાબ આપ્યો.

મરિચી પુત્ર ત્રિદંડી તેરો હોશે ચોવીસમો જનંદા.

આ સાંભળીને ભરત મહારાજા ત્રિદંડી વેશધારી મરિચીને ભાવિ તીર્થંકર તરીકે વંદન કરવા માટે જાય છે. ભરત મહારાજાએ મરિચીને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરીને ભાવપૂર્વક વંદન કરીને કહ્યું.

તુમે પુણ્યાઈવંત ગવાણો હરિચકી ચરમ જિન થાણો.

નવિ વંદુ ત્રિદંડિક વેષ, નમું ભક્તિ યે વીર જિનેશ.

મરિચીની પ્રદક્ષિણા ભગવંતની ભવિષ્યવાણી ભરતમુખે સાંભળીને ત્રિદંડી વેશધારી મરિચી અભિમાનમાં આવી ગયો નાચતો કૂદતો એમ બોલ્યો કે-

અમે વાસુદેવ ધૂર થઈશું કુળ ઉત્તમ મહારૂં કહીશું

નાચે કુળ મદશું ભરાણો નીચ ગોત્ર તિહાં બંધાણો.

ભરત ચક્રવર્તી મરિચીને વંદન કરીને વિદાય થયા ત્યાર પછી મરિચીએ કુળનો મદ કર્યો અને નીચ ગોત્રકર્મ નિકાચિત કર્યું.

આ કર્મના ઉદયથી ભગવાનનો આત્મા ૨૭મા ભવમાં દેવાનંદાની કૂક્ષીમાં ઉત્પન્ન થઈને ૮૨ દિવસ સુધી રહ્યો. તીર્થંકરનો આત્મા ઉચ્ચકુળમાં ઉત્પન્ન થાય. માહણ કુંડમાં કદી જન્મ લેતા નથી. આ રીતે ત્રીજો ભવ પૂર્ણ થયો. મરિચીની તબિયત સારી ન હતી. એટલે શિષ્યની ઈચ્છા કરી ત્યારે મરિચીના ઉપદેશથી પ્રતિબોધ પામીને કપિલ રાજકુમાર દીક્ષા લેવા તૈયાર થયો. મરિચીએ ઋષભદેવ પાસે દીક્ષા લેવા માટે કપિલને કહ્યું ત્યારે ચેલાની જરૂર હોવાથી મરિચીએ કહ્યું કે ઋષભદેવ અને મારો ધર્મ એક જ છે. આ મિશ્ર વાક્ય ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપણાથી સંસારનું ભ્રમણ વધી ગયું.

આ રીતે ત્રીજા ભવનું ૮૪ લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય પૂર્ણ પાપ કર્મની આલોચના કર્યા વગર મરીને ૪ થા ભવમાં બ્રહ્મ નામે દેવલોકમાં ૧૦ સાગરોપમવાળા દેવ થયા. દેવલોકમાં આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને ૫મા ભવમાં કૌશિક નામના બ્રાહ્મણ પુત્ર તરીકે જન્મ થયો.

છઠ્ઠો ભવ: કૌશિકનો જીવ આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં સ્થૂણા નગરીમાં ૭૨ લાખ પૂર્વના આયુષ્યવાળો પુરુષ નામે બ્રાહ્મણ થયો તે ભવમાં પણ ત્રિદંડીપણે શુભ ભાવમાં રહ્યો.

૭ ભવ: પહેલાં સૌધર્મ દેવલોકમાં મધ્ય આયુષ્યવાળો દેવ થયો.

૮ ભવ: ચૈત્ય સન્નિવેશમાં ૬૦ લાખ પૂર્વના આયુષ્યવાળો અગ્નિધોત નામે બ્રાહ્મણને ત્યાં પણ ત્રિદંડીપણાનો સ્વીકાર.

૯ ભવ: બીજા ઈશાન દેવલોકમાં મધ્યમ આયુષ્યવાળો દેવ.

૧૦ ભવ: મંદર નામના સન્નિવેશમાં ૫૦ લાખ પૂર્વના આયુષ્યવાળો અગ્નિભૂતિ નામે બ્રાહ્મણ ત્રિદંડીપણાનો સ્વીકાર.

૧૧ ભવ: ત્રીજા સનતકુમારે દેવલોકમાં મધ્યમ આયુષ્યવાળો દેવ

૧૨ ભવ : શ્વેતાંબી નગરીમાં ૪૪ લાખ પૂર્વના આયુષ્યવાળો ભારદ્વાજ નામે બ્રાહ્મણ, ત્રિદંડીપણાનો સ્વીકાર..

૧૩ ભવ : એવા માહેન્દ્ર દેવલોકમાં મધ્યમ આયુષ્યવાળો દેવ થયો.

૧૪ ભવ : રાજગૃહી નગરીમાં ૫૪ લાખ પૂર્વના આયુષ્યવાળો સ્થાવર નામે બ્રાહ્મણ. ત્રિદંડીપણાનો સ્વીકાર.

૧૫ ભવ : પાંચમા બ્રહ્મલોક દેવલોકમાં મધ્ય આયુષ્યવાળા દેવ.

૧૬ ભવ : વિશ્વભૂતિ મુનિ તરીકે ઉગ્ર તપસ્યા કરી, શરીર દુર્બળ થઈ ગયું અને માર્ગમાં પસાર થતાં ગાયનો ધક્કો લાગતા જમીન પર પડી ગયા. તે જોઈને વિશાખાનંદી પિતરાઈ હસ્યા. પોતાની શક્તિનો પરિચય કરાવતા ગાયનું શિંગડું પકડીને આકાશમાં ઉછાળી. ગાયનું મૃત્યુ થયું. આ ભવમાં ૧ હજાર વર્ષના તપ કર્યા હતા. અંતે નિયાણું કર્યું તેની માહિતી કવિના શબ્દોમાં નીચે પ્રમાણે છે.

ગાયે હણ્યા મુનિ પરિયા વશા વિશાખાનંદી પિતરાઈ હસ્યા.

ગોશુંગ મુનિ ગર્વે કરી ગયણ ઉછાળી ધરતી ધરી.

૧૭ ભવ : વિશ્વભૂતિ મુનિ આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં કાળધર્મ પામ્યા. પરંતુ શૈલ્ય કર્મને સાથે લેતા ગયા. ત્યાંથી અવિને ઉગ્ર તપસ્યાને કારણે મહાશુક દેવલોકમાં ૧૭ સાગરોપમના આયુષ્યવાળા દેવ થયા.

ત્રીજી ઢાળમાં ભગવાનના ૫મા ભવથી ૧૭ ભવ સુધીની માહિતી છે. તેમાં વિશ્વભૂતિના ભવની માહિતી લઘુકથાનો રસાસ્વાદ કરાવે છે.

૧૮ ભવ : આ ભરતક્ષેત્રમાં પોતનપુરમાં પ્રજાપતિ નામે રાજાને ભદ્રા નામે રાણી હતી. તેમના પુત્ર ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયા. વાસુદેવે શય્યા પાલકને કહ્યું કે હું નિદ્રાધીન થાઉં એટલે સંગીતકારો સંગીત બંધ કરે, પણ શય્યાપાલકને સંગીતમાં રસ પડ્યો એટલે સંગીત બંધ ન કરાવ્યું. થોડા સમય પછી વાસુદેવ જાગ્યા અને સંગીત ચાલતું જોઈને ગુસ્સે થઈ શય્યાપાલકના કાનમાં ગરમ સીસું નાંખ્યું. આ કર્મથી તેમને કાનમાં ખીલા ઠોકવાનો ઉપસર્ગ થયો.

૧૯ ભવ : સોળમા વિશ્વભૂતિના ભવમાં કરેલા નિયાણા પ્રમાણે વાસુદેવ તરીકે જન્મ મળ્યો. પરંતુ દુષ્ટ બળના ગર્વથી ઘોર પાપો આચરીને પ્રભુનો જીવ સાતમી નરકમાં ૩૩ સાગરોપમ આયુષ્યવાળો નારક થયો.

૨૦ ભવ : આ ભવમાં સિંહ તરીકે ઉત્પન્ન થયા.

૨૧ ભવ : ત્યાંથી અવિને ૨૧મા ભવમાં પ્રભુ ચોથી નરકમાં ગયા.

૨૨ ભવ : પ્રિય મિત્ર રાજાની વિમલા નામની રાણીની કુક્ષીએ વિમલ નામે રાજપુત્ર થયા અને દીક્ષા લીધી.

૨૩ ભવ : અનંત પુણ્યના પ્રતાપે ભગવાનનો આત્મા ૨૩મા ભવમાં મૂકા નામની રાજધાનીમાં ધનંજય રાજાની ધારિણી નામની પટ્ટરાણીને કુખે ૮૪ લાખ પૂર્વના આયુષ્યવાળો પ્રિય મિત્ર નામે રાજપુત્ર થયો. અંતે દીક્ષા લીધી. એક કરોડ વર્ષ સુધી ચારિત્ર પાળ્યું.

૨૪ ભવ : ત્યાંથી અવિને ૨૪ ભવમાં મહાશુક દેવલોકમાં ૧૭ સાગરોપમવાળો દેવ થયો.

૨૫ ભવ : ૨૭મા ભવના સ્તવનમાં સૌથી મહત્વનો ૨૫મો ભવ છે. ભરતક્ષેત્રમાં છત્રિકા નગરમાં જિતશત્રુ રાજાની ભદ્રા નામે પટ્ટરાણીની કુખે ૨૫ લાખ પૂર્વના આયુષ્યવાળો નંદન નામે પુત્ર થયો. આ ભવમાં

પોહિલાચાર્ય ગુરુ પાસે દીક્ષા અંગીકાર કરી અને ઉગ્ર તપસ્યા કરી તીર્થંકર નામ કર્મ નિકાચિત કર્યું.

અગિયાર લાખ એંસી હજાર છસો વળી

ઉપર પિસ્તાળીસ અધિક પણ દિન રૂડી

વીસસ્થાનક માસખમણે જાવજીવ સાધતા

તીર્થંકર નામ કર્મ તિહાં નિકાચતા.

૨૬ ભવ : ૨૬મા ભવે પ્રાણી નામના દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયા. ચોથી ઢાળમાં ૨૪મા ભવથી ૨૬મા ભવ સુધીની માહિતી છે. તેમાં નંદન ઋષિનો ભવ સર્વોત્તમ છે.

૨૭ ભવ : આ ભવમાં ભગવાન મહાવીરનો આત્મા સ્વર્ગમાંથી અવિને પૂર્વકર્મના ઉદયથી મહાનકુંડનગરના ઋષભદત્ત બ્રાહ્મણની પત્ની દેવાનંદાની કુખે આવ્યા. મરિચીના ભવમાં રાચીમાચીને ગર્વ કર્યો હતો એટલે આ નીચ કુળમાં ઉત્પન્ન થવું પડ્યું. ત્યારપછી હરિણગમૈષી દેવે દેવાનંદાની કુક્ષિમાંથી ગર્ભનું હરણ કરીને ત્રિશલામાતાની કુક્ષિમાંથી ગર્ભમાં સ્થાપન કર્યું.

ત્રિશલા માતાના પુત્રીના ગર્ભને દેવાનંદાની કુક્ષીમાં સ્થાપના કરવામાં આવી. આ રીતે ૮૨ દિવસ દેવાનંદાની કુક્ષીમાં રહ્યા પછી ચૈત્ર સુદ ૧૩ની મધ્યરાત્રિએ ભગવાનનો જન્મ થયો.

પાંચમી ઢાળમાં ભગવાનનો જન્મ, ગૃહસ્થવાસ, દીક્ષા અને કેવળજ્ઞાનની માહિતી આપવામાં આવી છે. કવિએ મિતાક્ષરી પરિચય આપીને ભગવાનના જીવનનો લાક્ષણિક પરિચય કરાવ્યો છે.

નવમાસાંતરે જનમિયા રે દેવદેવીયે ઓચ્છવ કીધ

પરણી યશોદા જોબને રે નામે મહાવીર પ્રસિદ્ધ રે.

સંસાર લીલા ભોગવી રે, ત્રીસ વર્ષે દીક્ષા લીધ

બાર વર્ષે દુઆ કેવળી રે, શિવવહુનું તિલક શિર દીધ રે

ત્રીસ પ્રભુ કેવળી રે, ગામ નગર તે પાવન કીધ

બહોંતેર વર્ષનું આઉખું રે, દિવાળીએ શિવપદ લીધ રે

અગુરુ લઘુ અવગાહને રે કીધો સાદિ અનંત નિવાસ

મોહરાય મલ્લ મૂળશું રે તનમન સુખનો હોય નાશ રે.

અંતે કવિ જણાવે છે કે પ્રભુનો આશ્રય લેવાથી સેવા-ભક્તિથી આત્મા પ્રભુ સમાન બને છે.

ગરિમા કળશમાં સ્તવન રચના સમય, ભગવાનના સ્તવનની રચના દ્વારા ગુણગાન ગાવાની સાથે સંયમનો મહિમા ગાયો છે. અંતે શુભ વિજય પંડિત ચરણ સેવક વીરવિજય જય જય કરો.

દેવીઓનો પ્રયોગ, ચિત્રાત્મક શૈલી, ૨૭ ભવની વિવિધ પ્રકારની વિગતો, ગેય પદાવલીઓના સમન્વયથી મહાવીર સ્વામીનો મિતાક્ષરી છતાં માહિતીપૂર્ણ પરિચય પ્રાપ્ત થાય છે. સત્તાવીશ ભવનું સ્તવન એટલે જ્ઞાન અને ભક્તિનો સમન્વય કરીને પ્રભુના ચરિત્રની વિશિષ્ટ કોટિની ઝાંખી કરાવે છે અને પ્રેરક બનીને પ્રભુના જીવનનો વિસ્તારથી પરિચય કરાવે છે.

કમલ એપાર્ટમેન્ટ, ૧૦૨, અરવિંદ બિલ્ડિંગ, બિલીમોરા (ગુજરાત).
મોબાઈલ : 09833729269.

વીર કુંવરની વાતલડી કોને કહીએ રે! (હાલરડું)

□ શ્રીમતી અનિલા હસમુખ શાહ

[અનિલાબહેન બી.એ.માં ગુજરાતી વિષય લીધીને સ્નાતક થયા પછી ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવૃત્ત રહ્યા અને હવે તેમનો મુખ્ય શોખ લેખનનો હતો તે શરૂ કર્યો છે. વાર્તાઓ, નિબંધો અને કાવ્યોમાં એમની કલમ પ્રવૃત્ત છે. તે ઉપરાંત જૈન ધર્મ, દર્શન અને તત્ત્વજ્ઞાનનો ઊંડો અભ્યાસ કર્યો છે.]

શ્રી શુભવીર વિજયજીએ રચેલું ભાવવાહી સ્તવન

(નંદકુંવર કુમાર કેડે પડ્યો, કેમ ભરિયે - એ દેશી)

વીર કુંવરની વાતડી કેને કહીએ, હારે કેને કહીએ રે કેને કહીએ,
નવ મંદિર બેસી રહીએ, હારે સુકુમાળ શરીર. વીર. ૧.

બાળપણથી લાડકો નૃપ ભાવ્યો, મળી ચોસઠ ઈંદ્રે મહાવ્યો;

ઈંદ્રાણી મળી હલરાવ્યો, ગયો રમવા કાજ વીર. ૨.

છોડું ઉછાંછળા લોકના કેમ રહીએ, એની માવડીને શું કહીએ ?

કહીએ તો અદેખાં થઈએ, નાસી આવ્યા બાળ. વીર. ૩.

આમલકી કીડા વિષે વીંટાણો, મોટો ભોરિંગ રોષે ભરાણો;

હાથે ઝાલી વીરે તાણ્યો, કાઢી નાખ્યો દૂર. વીર. ૪.

રૂપ પિશાયનું દેવતા કરી ચલિયો, મુજ પુત્રને લેઈ

ઉછળીયો; વીરે મુષ્ટિપ્રહારે વળીઓ, સાંભળીએ એમ. વીર. ૫.

ત્રિશલા માતા મોજમાં એમ કહેતાં, સખીને ઓળંભા દેતા;

ક્ષણ-ક્ષણ પ્રભુ નામ જ લેતા, તેડાવે બાળ. વીર. ૬.

વાટ જોવંતા વીરજી ઘેર આવ્યા, માતા ત્રિશલાએ નવરાવ્યા,

ખોળે બેસી હલરાવ્યા, આલિંગન દેત. વીર. ૭.

યૌવનવય પ્રભુ પામતાં પરણાવે, પછી સંજમશુ દીલ લાવે;

ઉપસર્ગની ફોજ હડાવે, લીધું કેવળ નાણ. વીર. ૮.

કર્મસૂદન તપ ભાખીયું જિનરાજે, ત્રણ લોકની ઠકુરાઈ છાજે;

ફલ-પૂજા કરી શિવ કાજે, ભવિને ઉપગાર. વીર...૯.

શાતા-અશાતા વેદની ક્ષય કીધું, આપે અક્ષય પદ લીધું;

શુભવીરનું સિધું, ભાંગે સાદિ અનંત. વીર...૧૦.

અધરા શબ્દોના અર્થ :

કેને=કોણો. મંદિર=ઘર. મલાવ્યો=લાડ લડાવ્યા, સારું લાગે તેમ કરવું.

હલરાવ્યો=બાળકને ઉછાળીને રમાડવું, ઉછાળવું. ભોરિંગ=કાળો નાગ.

ઓલંભા=ઠપકો, ફરિયાદ, ઠહા-મશ્કરી. સંજમ=સંયમ.

કર્મસૂદન તપ=આઠ કર્મોના ક્ષય માટે કરાતું તપ. ઠકુરાઈ=ઠાકોરપણું, મોટાઈ.

સ્તવનનો સારાંશ

નંદકુંવરની વાતડી કેને કહીએ, હારે કેને કહીએ રે...

શ્રી વીરવિજયજીકૃત આ રચનાને ભાવવાહી ગીત કહો, સ્તવન કહો, કાવ્ય કે હાલરડું...આપણાં હૃદયને એટલું સ્પર્શી જાય છે કે સતત દિલદિમાગમાં ગુંજ્યા જ કરે!

શ્રી શુભવીર વિજયજીએ આ કાવ્ય-ગીતમાં વિશ્વની દરેક માતાઓનાં મનમાં બાળકની, બાળસહજ રમતો, મસ્તી-તોફાનો જોઈને ઉભરી આવતી મમતાનો ઉછાળો દર્શાવી માતાનાં હૃદયની લાગણીઓને

શાતા-અશાતા=શાંત-અશાંતિ. વેદની=દુઃખ. અક્ષય=જેનો નાશ નથી થતો. સાદિ=પ્રથમ અનંત=જેનો અંત નથી, અપાર.

ભાષા=તળપદી-હૃદયસ્પર્શી

પંડિત શ્રી વીરવિજયજી (શુભવીર) કર્તાપરિચય :

તપગચ્છના મહાન આચાર્ય શ્રી સિંહસૂરીશ્વરજીની શિષ્ય પરંપરામાં થયેલ શ્રી શુભવિજયજીના શિષ્યરત્ન પંડિત શ્રી વીરવિજયજી થયા.

પંડિત શ્રી વીરવિજયજી શુભવીરના ઉપનામે સાહિત્ય સર્જન કરતા હતા. આ રીતે પોતાના નામની આગળ ગુરુનું બહુમાન કરી રચના કરતાં...

પંડિત વીરવિજયજીનું મૂળનામ કેશવરામ હતું. તેમનો જન્મ સંવત ૧૮૨૯માં અમદાવાદમાં ઔદિચ્ય બ્રાહ્મણ જસેશ્વરના ઘરે થયો હતો. તેઓ શ્રી શુભવિજયજીના સમાગમમાં આવ્યા અને જૈન ધર્મનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી, જૈન ધર્મની દીક્ષા અંગીકાર કરી, તેમનું નામ વીરવિજય રાખવામાં આવ્યું. બાર વર્ષમાં ષડ્દર્શન, જૈન મૂળ ગ્રંથ, છંદશાસ્ત્ર અને સંસ્કૃત ભાષાનો અભ્યાસ કર્યો.

શ્રી વીરવિજયજીનું સાહિત્ય સર્જન વિશાળ છે. વિવિધ પ્રકારની નાની-મોટી પૂજાઓ રચી જેમાં તીર્થકરોના પાંચે કલ્યાણકોનું ઊર્મિ સભર વર્ણન કરી ભાવવાહી બનાવી છે. તે ઉપરાંત સો જેટલા સ્તવનોની રચનાઓ કરી. આ ઊર્મીકાવ્યો લોકોના હૃદયને ભાવવિભોર બનાવી સ્પર્શી જાય છે. તે ઉપરાંત સજ્જાયોની પણ રચનાઓ કરી છે. ભક્તિ અને જ્ઞાનના સમન્વયવાળી આ રચનાઓ ખૂબ જ લોકપ્રિય છે. તેમની રચનાઓમાં પ્રાસાદ, માધુર્ય અને ગેયતા છે. ભક્તિત્વનું ભાતું છે. એમનાં સ્તવનો, સજ્જાયોના મર્મ, આત્માને કલ્યાણકારી એવા મોક્ષગામી બનાવવા સમર્થ છે.

આ સ્તવકના છેલ્લા અગ્રણી કવિ છે. તે ઉપરાંત ઊર્મિસભર કવિતાને જાળવી રાખનારા સમર્થ કવિઓમાંના છેલ્લા સમર્થ કવિ છે.

તેઓ પોતાની રચનાઓ ‘શુભવીર’ના નામે કરતા હતા.

વહેવડાવી દીધી છે...

ચિંતિત ત્રિશલામાતા પોતાની સખીઓને કહે છે કે - સુકોમળ એવો એમનો બાળ-પુત્ર ઉછાંછળા બાળકો સાથે રમવા દોડી જાય છે, નથી ઘરમાં બેસતો...પિતાનો-રાજાનો લાડકો તો છે જ, પણ ઈન્દ્રાણીઓએ ખૂબ મલાવી-હુલાવી એના લાડને પોષ્યા છે. અન્ય બાળકોની માતાને ફરિયાદ પણ ના કરી શકાય કે તમારા બાળકોને રમવા ના મોકલો. કહીને પણ શું કરવાનું?...નાહકનાં ઈર્ષાળુમાં ગણાઈએ.

પ્રભુ મહાવીરનું નામ ‘વર્ધમાન’ હતું... કારણ કે માતાની કુક્ષિમાં આવ્યા પછી રાજ્યમાં ધન-ધાન્ય અને દરેક ક્ષેત્રમાં વૃદ્ધિ જ થતી ગઈ... એટલે એમનું નામ ‘વર્ધમાન’ રાખવામાં આવ્યું... પણ ‘મહાવીર’ નામ દેવોએ રાખ્યું એ કેવી રીતે? એમની વીરતાની પરીક્ષા કરીને...

ભગવાન મહાવીર જન્મથી જ તેજસ્વી, બળવાન, નીડર-નિર્ભય, સાહસિક હતા... આઠેક વર્ષની ઉંમરે બાળકો-મિત્રો સાથે રમતા-રમતા ‘આમલકી’ નામની રમત રમવા નગર બહાર ગયા... દેવસભામાં ઈન્દ્ર શકેન્દ્રએ બાળ વર્ધમાનની પ્રશંસા કરતાં કહ્યું કે વર્ધમાનને કોઈ દેવ પણ હરાવી શકવાનો નથી. ત્યાં બેઠેલા એક ઈર્ષાળુ દેવે વર્ધમાનને હરાવવાનો પડકાર કર્યો ને મનમાં વિચાર્યું કે આ પૃથ્વીલોકનો બાળક-માનવ મને શું હરાવવાનો? એની શક્તિની પરીક્ષા તો કરવી જ પડશે. અને ભયંકર કુંકાડા મારતાં સર્પનું રૂપ ધારણ કરી, વર્ધમાનને હરાવવા પૃથ્વી પર આવ્યો ને એક મોટા ઝાડને કુંકાડા મારતો વીંટળાઈ ગયો... બાળકોમાં નાસભાગ થઈ ગઈ. પણ બાળ વર્ધમાન તો અચળ જ રહ્યા. ને એ ભોરિંગ સર્પને એક જ ઝટકાથી – પોતાના હાથેથી ખેંચી દૂર ફેંકી દીધો. આ હતી વર્ધમાનની વીરતાની પ્રથમ પરીક્ષા.

હારેલો દેવ, કોષિત દેવ ફરીવાર વર્ધમાનને હરાવવાનું નક્કી કરી, બાળકોની રમતમાં બાળસ્વરૂપ લઈને ઘૂસી ગયો. ને નવી રમત રમવાનું નક્કી કરી શરત પણ મૂકી કે જે હારે એ વિજેતાને ખભે બેસાડી ફેરવે. એ દેવ હાથે કરીને હારી ગયો ને વર્ધમાન જીતી ગયા. શર્ત પ્રમાણે એ દેવે વર્ધમાનને પોતાના ખભા પર બેસવાનું કહ્યું... વર્ધમાન ખભા પર બેસી ગયા... ને એ કપટી દેવે પોતાની દૈવિક શક્તિથી શરીરનું કદ વધારી-વધારીને ડુંગર જેવડું કરી દીધું. એ જ વખતે વર્ધમાને પોતાના અવધિજ્ઞાનનો ઉપયોગ કરીને જાણ્યું કે આ તો એ જ દેવ છે જે મને હરાવવા આવેલો અને આજે ભયંકર રાક્ષસી રૂપ ધારણ કરી મને હરાવવા આવ્યો છે. એટલે નિર્ભય એવા વર્ધમાને જરાપણ ડર્યા વિના પોતાની વજ્ર જેવી મુઠ્ઠીથી એ રાક્ષસી દેવના ખભા પર સખત પ્રહાર કર્યો અને અસહ્ય વેદના થતા એ દેવ પોતાના મૂળ સ્વરૂપમાં આવીને વર્ધમાનની માફી માંગી વંદન કર્યું... દેવોની સભામાં વર્ધમાનનો જય જયકાર થયો ને દેવોએ વર્ધમાનનું નામ ‘મહાવીર’-એવું નામ પાડ્યું... ત્યારથી વર્ધમાન મહાવીર કહેવાયા. બીજી પરીક્ષા.

ત્રિશલા માતા ખૂબ આનંદમાં આવીને સખીઓને ઠપકો આપી કહે છે કે તમે મારા પુત્રની સંભાળ નથી લેતા... માતા વાટ જોતાં જોતાં મહાવીરને બોલાવીને નવરાવી ખૂબ વહાલ કરે છે... જોતજોતામાં મહાવીરનું બાળપણ વીત્યું ને યૌવનમાં પ્રવેશ કર્યો... હોંશથી પરણાવ્યા... સંસારમાં રહીને પણ સંયમની ઉત્કૃષ્ટ ભાવનાને વીરપ્રભુ ઝંખતા રહ્યા ને સંયમ પણ લીધો. દીક્ષા અંગીકાર કરી...

દીક્ષા લઈ પ્રભુ વિહાર કરતાં કરતાં ઘણાં ઉપસર્ગો પરિષદો સહન કરે છે... જેવા કે, શૂલપાણિ યક્ષનો જે પ્રભુને-ધ્યાનસ્થ અવસ્થામાં-શરીરનાં મર્મસ્થાનો પર સખત વેદનાઓ આપે છે-પ્રહાર કરે છે... ચંડકૌશિક સર્પનો-જે ભગવાનને ડસે છે... છતાં પ્રભુ અડગ રહી

તેને બોધ આપે છે, ગોવાળનો, જે પોતાનાં બળદો ના મળતાં પ્રભુને મારવા બળદની રાશ ઉગામે છે, ગોશાળાનો કે જે પ્રભુની ઉપર તે જોલેશ્યા ફેંકે છે... જે પાછી ફરીને એનાં જ શરીરમાં જાય છે... ગોવાળિયાના પ્રભુના કાનમાં ખીલા ઠોકવાનો, કે સંગમદેવના ૨૦ નાના-મોટા ઉપસર્ગો, વિગેરે અનુકુળ-પ્રતિકુળ ઉપસર્ગો... પરિષદો પ્રભુ સહન કરી, સર્વને બોધ આપી સંસાર પાર કરાવી દે છે... કેવો પ્રભુ મહાવીરનો સમતાભાવ! કરૂણાભાવ!... આ રીતે પ્રભુ ઉપસર્ગોને દૂર કરી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે.

પ્રભુની વીરપ્રભુની ઠકુરાઈ ત્રણે લોકના સ્વામી તરીકે શોભી રહી અને ભવ્ય જીવોનાં ઉદ્ધાર કરવા અને ઉપકાર કરવા કર્મસૂદન તપની આરાધના કરી-આઠે કર્મોનો ક્ષય કરી મોક્ષ-માર્ગ બતાવે છે.

પ્રભુ મહાવીરે ચાર ઘાતી કર્મ-(૧) જ્ઞાનાવરણીય કર્મ, (૨) દર્શનાવરણીય કર્મ, (૩) મોહનીય કર્મ અને (૪) અંતરાય કર્મ, અને ચાર અઘાતી કર્મો-(૧) વેદનીય કર્મ, (૨) આયુષ્ય કર્મ, (૩) નામકર્મ, (૪) ગોત્ર કર્મ. એમ આઠે પ્રકારનાં ઘાતી-અઘાતી કર્મોનો ક્ષય કરી મોક્ષે ગયા... અક્ષય પદ પ્રાપ્ત કર્યું.

શ્રી શુભવીર વિજયજીએ ભગવાન શ્રી મહાવીરની બાળ સહજ કીડાઓ ખૂબ જ સુંદર રીતે રજૂ કરી આપણી આંખો સમક્ષ ભગવાનનું બાળ-સ્વરૂપ તાદૃશ્ય ખડું કર્યું છે.

વૈચારિક વિવેચન :

ભગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામી આ અવસર્પિણીના અંતિમ-૨૪મા તીર્થંકર થયા.

આપણું એટલું અહોભાગ્ય છે કે આ અવસર્પિણી કાળમાં મનુષ્ય ભવ, જૈન ધર્મ અને ભગવાન મહાવીરનું શરણું મળ્યું છે. આપણા આત્માનો ઉદ્ધાર કરવા માટે જ આ અંતિમ તીર્થંકર આપણને મળ્યાં છે. એમના જીવનમાં બનેલા અનેક પ્રસંગો વાંચતાં શરીરનાં રોમેરોમમાં જાણે કે એમનું જીવન-કવન ભરી દઈએ એવી ઉત્કટ લાગણી થાય છે... પ્રભુ મહાવીર આપણને ઉપદેશી રહ્યા છે કે સુખ-દુઃખ કર્માધિન છે. સુખમાં ઉભરાઓ નહીં ને દુઃખમાં દુભાઓ નહીં... સમભાવે રહીને કર્મનો છેદ ઉડાડતાં જાવ, તો જ આ આત્મા હળવો ફૂલ બનીને ઉર્ધ્વગામી થઈ મુક્તિ-મોક્ષ પ્રાપ્ત કરશે. પ્રભુનાં આત્મા સાથે મિલન કરી એમનાં આત્મામાં સમાઈ જશે... અંતમાં, પ્રભુ મહાવીરનાં ગુણો, દાન, શીલ, તપ, દયા, ઉદારતા સર્વ જીવોમાં આવે! એ જ પ્રાર્થના....

ત્રિશલા માતાને આવેલ ચૌદ સ્વપ્ન

સિદ્ધારથ રાજાને ઘેર પટરાણી, ત્રિશલા નામે સોહામણી એ;
રાજભુવન માંહે પલંગે પોઢંતા, ચૌદ સુપન રાણીએ લલ્યા એ... ૧.
પહેલે સુપને ગયવર દીઠો, બીજે વૃષભ સોહામણો એ;
ત્રીજે કેસરી સિંહ સુલક્ષણો દીઠો, ચોથે લક્ષ્મી દેવતા એ... ૨.
પાંચમે પંચ વરણી માળા, છઠ્ઠે ચંદ્ર અમીઝરો એ,
સાતમે સૂરજ, આઠમે ધ્વજ, નવમે કલશ રૂપાતણો એ... ૩.
પદ્મસરોવર દશમે દીઠો, ક્ષીર સમુદ્ર અગ્યારમે એ;

દેવ વિમાન એ બારમે દીકું, રણઝણ ઘંટા વાજતાં એ...૪.
રત્નનો રાશિ તે તેરમે દીકો, અગ્નિ શિખા દીકી ચૌદમે...૫;
ચૌદ સુપન લઈ રાણીજી આવ્યા, રાણીએ રાયને જગાડિયા એ...૫.
ઉઠો-ઉઠો સ્વામી મને સોણલાં લાઘાં, એરે સુપન ફળ શાહશે;
રાય સિદ્ધારથે પંડિત તેડ્યા, કહો રે પંડિત ફળ એહનું એ...૬.
અમ કુળમંડળ, તુમ કુળ દીવો, ધન રે મહાવીર પ્રભુ અવતર્યા એ,
જે નર ગાવે તે સુખ પાવે, આનંદ રંગ વધામણાં એ...૭.

ત્રિશલા માતાને આવેલ ચૌદ સ્વપ્ન

સાત કડીના આ કાવ્યમાં અજ્ઞાત કવિએ પ્રભુ મહાવીર જ્યારે ત્રિશલા માતાની કુક્ષિમાં આવ્યા તે સમયે ત્રિશલા માતાએ ચૌદ સ્વપ્નના દર્શન કર્યા તેનું નિરૂપણ કર્યું છે.

પ્રથમ પાંચે કડીમાં કવિએ ચૌદ સ્વપ્નના નામોની યાદી વર્ણવી છે-છઠ્ઠી કડીમાં રાણી ત્રિશલા સિદ્ધાર્થ રાજાને નિદ્રામાંથી જગાડી પોતાને સ્વપ્ન આવ્યા તેનું ફળ જાણવાની ઈચ્છા દર્શાવે છે. સિદ્ધાર્થ રાજાએ પંડિત બોલાવ્યા અને પંડિતે સ્વપ્નનાં ફળ કહ્યું, સાતમી કડીમાં પંડિતે કહ્યું, 'હે રાજા, તમારા કુળને અજવાળનાર પનોતા પુત્રનો જન્મ થશે. કવિ અંતની પંક્તિમાં કહે છે-પુત્રના જન્મથી સમગ્ર વિશ્વમાં આનંદ પ્રવર્તશે અને પ્રભુ મહાવીરના નામથી દરેક વ્યક્તિ સુખનો અનુભવ કરશે. તાત્વિક દૃષ્ટિએ ચૌદ સ્વપ્નનો અર્થ ચૌદ ગુણસ્થાનક સાથે સંકળાયેલ છે. તેની સમજ નીચે પ્રમાણે આપી છે.

X X X

૧૪ સ્વપ્ન અને ૧૪ ગુણસ્થાનક :

આપણાં શાસ્ત્રોમાં ૧૪ના આંકની ખૂબ મહત્તા છે. જેમકે, ૧૪ રાજલોક, ૧૪ જીવસ્થાનક, ૧૪ માર્ગણા, ૧૪ પૂર્વ, ૧૪ ગુણસ્થાનક, ૧૪ સ્વપ્ન.

તીર્થંકરની માતાને પ્રભુ ગર્ભમાં આવે ત્યારે ૧૪ સ્વપ્નો દેખાય છે. આ ૧૪ સ્વપ્નો ૧૪ ગુણસ્થાનકો સાથે ક્રમિક રીતે સંકળાયેલા છે. અર્થાત્ એ ૧૪ સ્વપ્નો જીવનાં ૧૪ ગુણસ્થાનકોનાં પ્રતીકરૂપ છે.

૧૪ સ્વપ્નોમાં પહેલાં ૩ સ્વપ્નો પશુના છે, ચોથા સ્વપ્નથી દેવ વગેરેની શરૂઆત થાય છે.

આવું કેમ? કારણ કે, પહેલાં ત્રણ ગુણસ્થાનકે સમ્યક્જ્ઞાન નથી. મિથ્યાત્વ છે તેથી ત્યાં સુધી જીવ અજ્ઞાની કહેવાય. ચોથે ગુણસ્થાનકે સમ્યક્જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે જીવ જ્ઞાની કહેવાય. અજ્ઞાની કે જ્ઞાન વિનાના જીવો પશુ સમાન છે. માટે પહેલાં ૩ સ્વપ્નોમાં હાથી, વૃષભ, સિંહ એમ ત્રણે પશુના સ્વપ્નો છે.

૧૪ સ્વપ્ન અને ૧૪ ગુણસ્થાનક

૧ લું સ્વપ્ન-હાથી ૧ લું ગુણસ્થાનક-મિથ્યાત્વગુ.સ્થા.
સત્ય-અસત્ય...અસત્યને સત્ય માને. વિપર્યાસ ભાવ.

હાથીનો રંગ કાળો છે. શરીર ભારે-કઠાવર છે. એ જ પ્રમાણે ૧લા ગુણસ્થાનકે રહેલો જીવ મિથ્યાત્વી કાળાકર્મી છે, ભારે કર્મી છે.

૨ લું સ્વપ્ન કેસરી સિંહ ૩ લું ગુણસ્થાન-મિશ્ર ગુણસ્થાનક
ક્યારે મારે, ક્યારે ના મારે-વિચલિત ભાવ.

સિંહ મિશ્ર મનોવૃત્તિ ધરાવે છે. જ્યારે એ ભૂખ્યો હોય ત્યારે શિકારે નીકળે અને જે જીવ સામે આવે એનું ભક્ષણ કરી લે, પરંતુ જ્યારે એ ભૂખ્યો ન હોય ત્યારે કોઈ પણ જીવને મારતો નથી. આમ ક્યારેક 'મારવાની' અને ક્યારેક 'ન મારવાની' મિશ્ર મનોસ્થિતિ હોય છે. એ પ્રમાણે ૩જા ગુણસ્થાનકે જીવની મિશ્ર ભાવવાળી સ્થિતિ છે. અહીં શ્રદ્ધા પણ નથી અને અશ્રદ્ધા પણ નથી. અર્ધ મિથ્યાત્વી અને અર્ધ સમ્યક્ત્વ સહિત જીવ હોય છે.

૪ થું સ્વપ્ન : લક્ષ્મી (શ્રીદેવી)
વિદ્યા

૪ થું ગુણસ્થાનક અવિરત
સમ્યક્-દૃષ્ટિ ગુણસ્થાનક

૪થા ગુણસ્થાનક-વિશેષતા...અવિદ્યાનો અભાવ.

જ્યાં સુધી જીવ ૪થા ગુણસ્થાનકે નથી આવતો ત્યાંસુધી એનું અજ્ઞાન હોય છે. ૪થા ગુણસ્થાનકમાં સમ્યક્ આવે છે. સંસાર અત્યાર સુધી સમુદ્ર લાગતો, પણ હવે સરળ બની ગયો છે. ભેદજ્ઞાનની શરૂઆત ૪થા ગુણસ્થાનકેથી થાય છે. સત્યને સત્ય માને, અસત્યને અસત્ય માને. અહીં આત્મા સ્વમાં આવશે.

વ્યવહારમાં લક્ષ્મી એટલે ધન-સંપત્તિ મળે એટલે મનુષ્ય લોકમાં પૂજાય છે...ગુણ વિનાનો પણ ગુણવાન લાગે છે...સંપત્તિ આવ્યા પછી કોઈ મર્યાદા કે બંધનો નડતાં નથી. એ જ પ્રમાણે ચોથા ગુણસ્થાનકે જીવને સમ્યક્જ્ઞાન રૂપી લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ થાય છે. અહીંથી જ સમકિત રૂપી દીવો પ્રગટે છે બધા દોષો ગુણરૂપે પ્રગટ થાય છે. હજુ જીવ અવિરતિમાં છે, એટલે પચ્ચક્ષાણ ન કરી શકે... ૪ થા ગુણસ્થાનકે જીવને દેવગતિ પ્રાયોગ્ય બંધ થાય છે. રંગરાગવૃત્તિ વધારે-ત્યાગવૃત્તિ ઓછી હોય.

૫ મું સ્વપ્ન : ફૂલની માળા ૫ મું ગુ.સ્થા. દેશવિરતિ ગુણસ્થાનક
વિવેકભાવ-ફૂલોની બે માળા.

૫માં ગુણસ્થાનકે આવેલો, જીવ પચ્ચક્ષાણમાં આવે...વિવેક આવે...સ્વમાં વિચારે કે હું ક્યાં છું. ૧૨ પ્રકારની વિરતિમાંથી ૧લી વિરતિમાં આવ્યો છે. ૧૧ બાકી છે. દ્રવ્યહિંસા પણ ના થાય. ત્રસ જીવની હિંસા પોતાનાથી ના થાય અને ભાવ હિંસા પણ ના થાય. એવું વિચારે. ૫ મે ગુણસ્થાનકે શ્રાવક ૧૨ વ્રતો ઉચ્ચારીને દેશવિરત બને છે.

આ ૧૨ વ્રતોમાં મૂળ ગુણ અને ઉત્તરગુણ હોય એમ બે ફૂલોની માળા સુવાસ ફેલાવે છે અને મનને શાંતિ આપે છે.

૬ લું સ્વપ્ન : ચંદ્ર

વિનય-નમ્રતા
ગુણ...ભાવ.

૬ લું ગુ.સ્થા. પ્રમત્ત સંયત્
(સર્વ વિરતિગુ.સ્થા.)

સંયત-સાધુ ભગવંત

ભાવથી ચારિત્ર ઉદયમાં આવી ગયું છે. જીવનમાંથી માન-કષાય નીકળી જાય ત્યારે વિનય આવે.

અહીં ૬લું સ્વપ્ન ચંદ્ર છે, અને સાતમું સ્વપ્ન સૂર્ય છે. ચંદ્ર અને સૂર્ય

સતત રહેતા નથી. સતત ચંદ્ર પણ ના રહે ને સતત સૂર્ય પણ ના રહે. એ જ પ્રમાણે, દહે ગુણસ્થાનકે જીવ ક્યારેય સળંગ ના રહે અને ૭ મે ગુણસ્થાનકે પણ જીવ સતત ન રહે. પરંતુ અંતર્મુદ્ધત-અંતરમુદ્ધત દહે, ૭ મે ફરતા રહે છે. વળી, ચંદ્રમાં કલંક છે, એ જ પ્રમાણે દહે ગુણસ્થાનકે પ્રમાદ રૂપી કલંક છે. (૫ પ્રકારનાં પ્રમાદ-મદ, વિષય, કષાય, નિદ્રા, વિકથા). કાળ-જઘન્ય અંતર્મુદ્ધત.

૭મું સ્વપ્ન સૂર્ય ૭ મું ગુણસ્થાનક અપ્રમત્ત સંયત ગુણસ્થાનક

વિરતિ ગુણ...હિંચકા જેવું દહે ગુણસ્થાનકેથી ૭ મે ગુણસ્થાનકે જાય અને ફરી ૭ મે ગુણસ્થાનકેથી દહે આવે, એમ હિંચકાની જેમ ઝોલાં ખાય. ૭મે ગુણસ્થાનકે જીવ અપ્રમત્ત બને છે. એના બધા જ ગુણો તેજ પામે છે. પ્રકાશિત બને છે. પ્રમાદ જરા પણ રહેતો નથી. પૂર્ણકક્ષાએ વિરતિ ગુણ આવે છે અને પાપો નિકળી ગયા છે. નિર્મળ છે. વિશુદ્ધિ ભાવ રહે છે. આ કાળમાં ૭ મા ગુણસ્થાનકથી આગળ વધાતું નથી.

બન્ને દેહાનો અને ૭ માંનો કાળ:જઘન્યથી અંતર્મુદ્ધત ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુદ્ધત.

દેહું અને સાતમું ગુણસ્થાનક મળીને દેશોન પૂર્વ કોડ વર્ષ.

૮મું સ્વપ્ન : ધજા ૮ મું ગુ.સ્થા. અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનક
વિરાગી દશા. વિશિષ્ટ વિતરાગ દશા.

ઉપશમ ભાવ.

યોદ્ધો જ્યારે યુદ્ધ કરવા નીકળે ત્યારે એના રથ ઉપર સૌ પ્રથમ પોતાની ધજા (પતાકા) ફરકાવે છે. એ જ પ્રમાણે ૮ મે ગુણસ્થાનકે યુદ્ધની શરૂઆત થાય છે. મોહનીય કર્મને સંપૂર્ણ દબાવી દેવાનું-ઉપશમ કરી શકે છે. કર્મોનો સંપૂર્ણ ક્ષય કરી શકે એવી ઉત્તરોત્તર ધારા એ ક્ષયોપશમ. અહીંથી શ્રેણી શરૂ થાય છે. અપૂર્વકરણ એટલે પૂર્વ ક્યારેય નથી કર્યું એવું કામ જીવ હવે આરંભે છે. મોહનીય કર્મ કાઢવાનાં પાંચ શસ્ત્રો જીવ ઉગામે છે તે સ્થિતિઘાત, રસઘાત, ગુણશ્રેણિ, ગુણસંક્રમ, સ્થિતિબંધ. આ પાંચ પદાર્થરૂપ શસ્ત્રોથી અપૂર્વકરણ કરી જીવ પોતાની ધર્મધજા ફરકાવે છે.

૯મું સ્વપ્ન : પૂર્ણ કળશ ૯ મું ગણસ્થાનકઅનિવૃત્તિ
વિશિષ્ટ અનિવૃત્તિ,
એકસરખા ભાવ.

૯ મું સ્વપ્ન પૂર્ણ-કળશ...પૂર્ણતયા ભરેલો કલશ કદી છલકાતો નથી. અધૂરો ભર્યો હોય તો છલકાય. પૂર્ણ કળશમાં પાણી શાંત અને સ્થિર રહે છે. ૯મે ગુણસ્થાનકે આવેલાં જીવના ભાવો એક સરખા જ હોય, જરા પણ તરતમતા ના હોય. જીવનાં ભાવો અને પરિણામો સ્થિર બને છે. જીવ શાંત બને છે. વિશિષ્ટ અનિવૃત્તિકરણ છે. ૯ મે ગુણસ્થાનકે ઉગામેલા શસ્ત્ર અહીં મોહનીય કર્મ ઉપર ઘા પાડી દે છે.

૧૦મું સ્વપ્ન : પદ્મ સરોવર ૧૦ મું ગુણસ્થાનક સૂક્ષ્મ
બાદર કષાય નષ્ટ. વિજયગુણ...
સંપરાય ગુણસ્થાનક

લક્ષ્મીજીને રહેવાનું સ્થાન પદ્મસરોવર છે...ને ૪થું સ્વપ્ન લક્ષ્મીજીનું

સ્વપ્ન છે. એ જ પ્રમાણે, અહીં ચોથા અને દશમા ગુણ-સ્થાનકનો સમન્વય થાય છે. ચોથે ગુણસ્થાનકે કષાય સમાવવાની જીવે શરૂઆત કરી, હવે ૧૦મે ગુણસ્થાનકે કષાયને ખપાવશે. અહીં ક્ષપક શ્રેણિ અને ઉપશમ શ્રેણિ એ બેમાંથી એક પર જીવ ચડે છે. પદ્મ સરોવરમાં ૧૨૦, ૫૦, ૧૨૦ કમળો છે. આટલા બધા શ્વેત કમળોથી પદ્મ સરોવર સુંદર લાગે છે. તેમ જીવ ૧૦મા ગુણ સ્થાનકે સુંદર આત્મગુણોથી શોભે છે.

૧૧મું સ્વપ્ન: રત્નાકર

ગુણ-વિગત-વિપરીત ગમનવાળો...

૧૧ મું ગુણસ્થાન ઉપશાંત

મોહ વીતરાગ છદ્મસ્થ

સમુદ્રમાંથી રત્નો મળે તો મોટો લાભ થાય, પરંતુ સમુદ્રના તોફાનમાં અટવાઈ જાય અને જો બચવા માટે પાટીયું કે બીજો કોઈ આધાર ના મળે તો મનુષ્ય પડતો-પડતો સમુદ્રનાં તળિયે પહોંચી જાય. એ જ પ્રમાણે. ૧૧ મે ગુણસ્થાનકે જીવને વીતરાગતા લાભ થાય, પરંતુ અહીં ઉપશમ પામેલા-દબાવેલા મોહનીય કર્મનું તોફાન આવે તો જીવ પડતો-પડતો છેક ૧લે ગુણસ્થાનકે પહોંચી જાય...કારણ કે મોહનીય કર્મનો ક્ષય નથી કર્યો. તેથી જીવમાં આ ગુણસ્થાનકે આસક્તિ આવી જતાં તે પડે છે. અહીં જીવ વીતરાગ ન થયો હોવાથી 'છદ્મસ્થ' શબ્દ વપરાય છે.

૧૨મું સ્વપ્ન : દેવ વિમાન

વિરામ...ગુણ...

૧૨ મું ગુણસ્થાનક ક્ષીણ

મોહ વીતરાગ ગુણસ્થાનક

દેવ વિમાન હંમેશાં ઊંચે ઊંચે જ ઊડે છે. તેમ ૧૨ મે ગુણસ્થાનકે રહેલા જીવને હવે ઊંચે ઊંચે જ ઊડવાનું છે. મોહનીય કર્મનો સંપૂર્ણ ક્ષય કરી દીધો છે. આત્મભાવ લાવી સ્વરૂપમાં જ રમણતા કરતો જીવ અંતર્મુદ્ધતમાં કેવળજ્ઞાન પામવાનો છે.

૧૩મું સ્વપ્ન : રત્નનો ઢગલો

વિતરાગ-સર્વજ્ઞતા

૧૩ મું ગુણસ્થાનક સંયોગી

કેવળી ગુણ સ્થાનક

દેવ વિમાનમાં જે જીવ આરૂઢ થાય તે નિશ્ચે અમૂલ્ય રત્નોની પ્રાપ્તિ કરે. એ જ પ્રમાણે, ૧૩ મે ગુણસ્થાનકે જીવને કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતાં જ અનંત ગુણોરૂપી રત્નો મળે છે. મન-વચન અને કાયાના યોગ હોવાથી આ ગુણસ્થાનક સંયોગી કેવળી કહેવાય છે. ચાર ઘાતી કર્મોનો ક્ષય થાય છે.

૧૪મું સ્વપ્ન : નિર્ધૂમ અગ્નિ

વિમુક્તિ-મોક્ષ :

૧૪ મું ગુણસ્થાનક

અયોગી કેવળી

ધુમાડા વગરનો અગ્નિ

અગ્નિમાં લાકડાં બળી રહ્યાં છે. પરંતુ ધુમાડો નથી. એ જ પ્રમાણે ૧૪ મે ગુણસ્થાનકે પાંચ હ્રસ્વ સ્વરના કાળમાં ભાવનો અગ્નિ પેટાવી ચાર અઘાતી કર્મોરૂપી લાકડાંને એમાં બાળી નાંખ્યા છે. અહીં ધુમાડો નથી. જેમ ધુમાડો ઉપર જાય તેમ આત્મા ઉપર જાય છે. મોક્ષે પહોંચે છે.

આ રીતે ત્રિશલા માતાને આવેલ અર્થ સભર ૧૪ સ્વપ્નો જીવને-આપણને ૧૪ ગુણસ્થાનક સુધી લઈ જવા સમર્થ બને છે. મોક્ષ અપાવી શકે છે. * * * ૧૫, ઓમ દરિયા મહલ, બીજે માળે. ૮૦, નેપીયન્સી રોડ, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૬. ફોન : ૦૨૨ ૨૩૬૨ ૧૮૭૬.

શ્રી મહાવીર પ્રભુનું હાલરડું (પારણું)

□ શ્રીમતી પારૂલબેન ભરતકુમાર ગાંધી

[પારૂલબેન ગ્રેજ્યુએટ પ્રથમ શ્રેણીમાં થયા છે. અનેક પુસ્તકોનું લેખન-સંપાદન કરેલ છે. શાંતિસૂરિજી મહારાજનું જીવન (સંપાદન) ‘સંયમદર્શી શાંતિદૂત’, ‘મનમાં ખીલ્યો મોગરો’, ‘આઈ ખોડીયાર’ વગેરે સંપાદનો કર્યા છે. જેન પત્રકાર સંઘનો ૨૦૦૮-૦૯માં પ્રથમ એવોર્ડ તથા અન્ય એવોર્ડ પ્રાપ્ત કરેલ છે. આકાશવાણીના રત્નકણિકા કાર્યક્રમમાં વિવિધ વિષયો પર ચિંતનાત્મક વક્તવ્યો આપ્યા છે. ‘આગમ બત્રીસી’ તથા ભગવદ્ ગોમંડળ ગ્રંથો દ્વારા તેમને સન્માનીત કરાયા છે.]

માતા ત્રિશલા ઝુલાવે પુત્ર પારણો, ગાવે હાલો હાલો હાલ રૂવાના ગીત; સોના રૂપા ને વળી રત્નેજડિયું પારણું, રેશમ દોરી ધૂધરી વાગે છુમ છુમ રીત, હાલો હાલો મારા નંદને. ૧.

જિનજી પાસ પ્રભુથી વરસ અઢીશે અંતરે, હોશે ચોવીસમો તીર્થંકર જિન પરિમાણ, કેશી સ્વામી મુખથી એવી વાણી સાંભળી, સાચી સાચી હુઈ તે મારે અમૃતવાણ. હાલો. ૨.

ચૌદે સ્વપ્ને હોવે ચક્રી કે જિનરાજ, વીત્યા ત્યારે ચક્રી નહીં હવે ચક્રીરાજ; જિનજી પાસ પ્રભુના શ્રી કેશી ગણધાર, તેહને વચને મણ્યા ચોવીશમા જિનરાજ, મારી કૂખે આવ્યા ત્રણ ભુવન શિરતાજ, મારી કૂખે આવ્યા તરણ તારણ જહાજ, હું તો પુણ્ય પનોતી ઈંદ્રાણી થઈ આજ. હાલો. ૩.

મુજને દોહલો ઉપન્યો બેસું ગજ અંબાડીએ, સિંહાસન પર બેસું ચામર છાત્ર ધરાય; એ સહુ લક્ષણ મુજને નંદન તાહરા તેજના, તે દિન સંભારું ને આનંદ અંગ ન માય. હાલો. ૪.

કરતલ પગતલ લક્ષણ એક હજાર ને આઠ છે, તેહથી નિશ્ચય જાણ્યા જિનવર શ્રી જગદીશ; નંદન જમણી જંઘે લંછન સિંહ બિરાજતો, મેં તો પહેલે સુખને દીઠો વીશવાવીશ. હાલો. ૫.

નંદન નવલા બંધન નંદીવર્ધનના તમે, નંદન ભોજાઈઓના દેયર છો સુકુમાલ, હસશે ભોજાઈઓ કહી દિયર મહારા લાડકા; હસશે રમશે ને વલી ચૂંટી ખણસે ગાલ, હસશે રમશે ને વળી હુંસા દેશે ગાલ. હાલો. ૬.

નંદન નવલા ચેડા રાણાના ભાણેજ છો, નંદન નવલા પાંચશે મામીના ભાણેજ છો, નંદન મામલીયાના ભાણેજ સુકુમાલ, હસશે હાથે ઉચ્છાલી કહીને ન્હાના ભાણેજ, આંખ્યો આંજ ને વલી ટપકું કરશે ગાલ. હાલો. ૭.

નંદન મામા મામી લાવશે ટોપી આંગણા રત્ને જડિયા ઝાલર મોતી કસબી કોર; નીલા પીળા ને વળી રાતા સર્વે જાતિનાં, પહેરાવશે મામી માહરાં નંદકિશોર. હાલો. ૮.

નંદન મામા-મામી સુખલડી બહુ લાવશે, નંદન ગજુવે ભરશે લાડુ મોતીચૂર; નંદન મુખડાં જોઈને લેશે મામી ભામણાં, નંદન મામી કહેશે જીવો સુખ ભરપૂર. હાલો. ૯.

નંદન નવલી ચેડા મામાની સાતે સતી, મારી ભત્રીજી ને બેન તમારી નંદ; તે પણ ગૂંજે ભરવા લાખણસાઈ લાવશે, તુમને જોઈ જોઈ હોંશે હોંશે અધિકો પરમાનંદ, હાલો. ૧૦.

રમવા કાજે લાવશે લાખ ટકાનો ધૂધરો, વળી સૂડા મેના પોપટ ને ગજરાજ; સાહસ હંસ કોયલ તીતર ને વલી મોરજી, મામી લાવશે રમવા નંદ તમારે કાજ. હાલો. ૧૧.

છપ્પન કુમરી અમરી જલકલશે નવરાવિયા, નંદન તમને અમને કેલીધરની માંહિ; ફૂલની વૃષ્ટિ કીધી યોજન એકને માંડલે, બહુ ચિરંજીવો આશિષ દીધી તુમને ત્યાંહિ. હાલો. ૧૨.

તમને મેરુ ગિરિ પર સુરપતિએ નવરાવિયા, નિરખી નિરખી હરખી સુકૃત લાભ કમાય; મુખડા ઉપર વારુ કોટિ કોટિ ચંદ્રમા, વલી તન પર વારુ ગ્રહગણનો સમુદાય. હાલો. ૧૩.

નંદન નવલા ભણવા નિશાળે પણ મૂકશું ગજ પર અંબાડી બેસાડી મોહટે સાજ; પસલી ભરશું શ્રીફળ ફોફળ નાગરવેલ શું, સુખડલી લેશું નિશાળીયાને કાજ. ૧૪.

નંદન નવલા મોટા થાશો ને પરણાવશું, વરવહુ સરખી જોડી લાવશું રાજકુમાર; સરખા વેવાઈ વેવાણોને પધરાવશું, વરવહુ પોંખી લેશું જોઈ જોઈને દેદાર. હાલો. ૧૫.

પીયર સાસરા માહરા બેહુ પખ નંદન ઉજળા, મારી કૂખે આવ્યા તાત પનોતા નંદ; મહારે આંગણ ગૂઠા અમૃત દૂધે મેહુલા, મહારે આંગણે ફળિયા સુરતરુ સુખના કંદ. હાલો. ૧૬.

ઈણિ પેરે ગાયું માતા ત્રિશલાસુતનું પારણુ જે કોઈ ગાશે લેશે પુત્ર તણા સામ્રાજ; બીલીમોરા નગરે વર્ણવ્યું વીરનું હાલરું. જય જય મંગલ હોજો દીપવિજય કવિરાજ. હાલો. ૧૭.

અઘરા શબ્દોના અર્થ :

૧. કાલ રૂપા-હાલરડું, બાળકને સૂવડાવતી વખતે ગવાતું ગીત. ૨. લંછન-ચિહ્ન, તીર્થંકરને ઓળખવા માટેનું તેમના શરીર પર રોમરાયથી અંકિત એક ચિહ્ન. ૩. હંસા-પ્રેમથી ગાલ પર, હાથ પર નાની એવી ચૂંટી ખણવી, ઠોંસો મારવો. ૪. મામલીયા-મામા. ૫. ઉચ્છાલી-બાળકને બે હાથ વડે ઉપર ઊછાળીને રમાડવું. ૬. ટોપી આંગણા-બાળકને પહેરાવાનું ટોપી

સાથેનું ઝબલું (વસ્ત્ર). ૭. સુખલડી-સુખડી (ઘી, ગોળ અને ઘઉંના લોટથી બનાવાતી મિઠાઈ) ૮. ભામણાં-દુઃખણા લેવા, ઓવારણા લેવા. ૯. કેલીઘર-કીડાગૃહ જ્યાં અમુક પ્રકારની કીડા કરવામાં આવે છે. ૧૦. મોહટે સાજ-મોટાઈ, અમીરાઈ દેખાય તેવો સાજ-શણગાર. ૧૧. બેહુ-બંને (સાસરા અને પિયર), ૧૨. પખ- (પક્ષ) કુળ, ૧૩. ત્રૂઠા-પ્રસન્ન થવું. ૧૪. કલ્પવૃક્ષ-સુરતરુ.

રચયિતાનો ટૂંકો પરિચય :

શ્રી મહાવીરસ્વામીનું પારણું એ ૧૯ મી સદીમાં થયેલી અત્યંત લોકપ્રિય રચના છે જે આજે પણ જૈનોના ઘેર ઘેર ગવાય છે. આના રચયિતા કવિરાજ શ્રી દીપવિજયજી વિક્રમની ૧૮મી સદીના અંત ભાગ અને ૧૯મી સદીના પૂર્વાર્ધમાં થઈ ગયા. તેમના માતા-પિતા, જ્ઞાતિ, દીક્ષાવર્ષ કે પદવી વિષે માહિતી ક્યાંય પ્રાપ્ત નથી.

કવિરાજ દીપવિજયજી આણસુર ગચ્છના શ્રી પં. પ્રેમવિજય-ગણિના શિષ્ય પં. શ્રી રત્નવિજયજીગણિના શિષ્ય હતા. સોહમકુલ પટ્ટાવલી રાસની પ્રસ્તાવનામાં એવો ઉલ્લેખ મળે છે કે તેઓ આણસુર ગચ્છના સમુદ્રસૂરિના આજ્ઞાવર્તી યતિ હતાં. તેમના દ્વારા રચાયેલી ૩૨ જેટલી

કૃતિઓ મળી આવે છે. આ ઉપરાંત સ્તુતિ, ચૈત્યવંદન, સ્તવન, સજ્ઞાય, ગહુલીઓની રચના પણ તેમણે કરેલી છે. કવિની પ્રાપ્ત કૃતિઓની સાલવારીના આધારે એમનો સાહિત્ય સર્જનકાળ સં. ૧૮૫૨ થી ૧૮૯૨ સુધીનો ગણાય. તેમની વિદ્વતા, કવિત્વશક્તિ અને કર્તૃત્વને અનેક રાજા-મહારાજાઓએ જુદા જુદા ઈલ્કાબો આપીને નવાજ્યા છે. ઉદયપુરના રાણા ભીમસિંહ તથા શ્રીમંત રાજા ગાયકવાડે તેમને કવિરાજનું અને ગાયકવાડ નરેશ તથા વડોદરાના રાજા ખંડેરાવે તેમને કવિ બહાદુરનું બિરુદ આપ્યું છે. ૧૯મી સદીના ખ્યાતનામ કવિઓમાં ઉત્તમવિજય, પદ્મવિજય, લક્ષ્મીસૂરિ, જિનલાભસૂરિ, શ્રમાકલ્યાણગણિ, જ્ઞાનસાગરજી, પંડિત વીરવિજયજીની સાથે કવિશ્રી દીપવિજયજીનું નામ પણ સુવર્ણાક્ષરે લખાયેલું છે.

તેઓશ્રી સાહિત્ય જગતનાં તેજસ્વી તારલા હતા. તેમણે અનેક કૃતિઓના સર્જન દ્વારા સાહિત્ય જગતને અલંકૃત કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. જૈન શાસનને તેમણે પોતાના કર્તૃત્વ દ્વારા જ્ઞાન, ભક્તિ અને સંયમ પ્રત્યેની અનન્ય પ્રેરણા પ્રદાન કરી છે તે અમૂલ્ય અને અજોડ છે.

પ્રસ્તુત કૃતિ વિષે થોડું જાણવા જેવું :

આ અવસર્પિણી કાળના ચરમ તીર્થંકર શ્રી મહાવીરસ્વામીનું આ લોકપ્રિય હાલરડું કહો કે પારણું તેની રચના કવિશ્રીએ ૧૯મી સદીના પૂર્વાર્ધમાં બિલીમોરા નગરમાં કરી છે એવું ફલિત થાય છે. જૈન ધર્મમાં અમુક કૃતિઓ પોતાની સુગમતા, મધુરતા અને પ્રેરકતાને કારણે લોકોના હૃદયમાં વસી ગઈ છે, જેના દ્વારા વર્ષો સુધી ધર્મભાવનાના અમૃતનું પાન થતું રહે છે. એવી અમર કૃતિઓમાં આ પારણાને પણ ગણાવી શકાય. દેવાધિદેવ, ત્રિલોકીનાથ, કૃષ્ણાસાગર મહાવીરદેવ જ્યારે માતાના ગર્ભમાં આવે છે ત્યારથી માંડી તેની યુવાવસ્થા સુધી માતા કેવા કેવા સ્વપ્નાઓ જુએ છે, કલ્પનાઓ કરે છે અને બાલુડા માટે શું શું કરશે તેની એક બ્લ્યુ પ્રિન્ટ જાણે અહીંયા મૂકી દેવામાં આવી છે. એક માતાના હૃદયની ઊર્મિઓને તેમણે શબ્દાલંકારો દ્વારા શણગારી, ભાષાના આભૂષણ પહેરાવી, જે રીતે લોકો સમક્ષ મૂકી છે તેના ઉપરથી જ કવિની કર્તૃત્વશક્તિના સામર્થ્યનો ખ્યાલ આવે છે.

ષ્ટેતાંબર જૈનોમાં વર્ષોથી એવી પરંપરા છે કે ચૈત્ર સુદ તેરસ-મહાવીર જયંતિના દિવસે ત્રિશલામાતાએ જે ચૌદ સ્વપ્ન જોયા હતાં તે ઊતરે છે. આ ચૌદ સ્વપ્ન એ તીર્થંકર ગર્ભમાં આવવાની નિશાનીરૂપ છે. ચક્રવર્તી અથવા તીર્થંકર જ્યારે માતાના ગર્ભમાં આવે ત્યારે તેમની માતાને આ ચૌદ સ્વપ્નો દેખાય છે. તીર્થંકરની માતાને જે સ્વપ્ન આવે તે તેજસ્વી અને સ્પષ્ટ હોય છે. જ્યારે ચક્રવર્તીની માતા આ જ સ્વપ્નો ઝાંખા જુએ છે. આ સ્વપ્નોની સાથે વીરનું પારણું ભાવિકજનો પોતાને ઘેર પધરાવે છે અને પોતાને ત્યાં વીર પ્રભુનો જનમોત્સવ ઉજવે છે.

રાત્રે ભાવના વગેરે હોય છે. આ પારણાને ઘેર પધરાવવું એ શુકનવંતુ ગણાય છે. સૌભાગ્યની નિશાનીરૂપ ગણાય છે. એ પારણું ઘેર પધરાવનાર ઠાઠ-માઠથી, ધામ-ધૂમથી પ્રભુ વીરનો જન્મોત્સવ ઊજવે છે અને ત્યારે આ પારણું ગાવાની પ્રથા આજે વર્ષો પછી પણ જીવંત છે તે જ તેની લોકપ્રિયતાની, શ્રદ્ધા ભક્તિની, પ્રભુ મહાવીરમાં રહેલી આસ્થાની ચરમસીમારૂપ છે. ઉપરાંત વળી આ હાલરડાની રચના ૧૭ કડીમાં કરવામાં આવી છે પરંતુ આમ છતાં તેમાં પ્રભુ વીરની ગર્ભાવસ્થા, બાલ્યાવસ્થા અને યુવાવસ્થા ત્રણેનું ખૂબ સુંદર રીતે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. અરિહંતનો વૈભવ કેવો હોય છે તેની પણ આમાં ગર્ભિતપણે છણાવટ કરવામાં આવી છે તે ઘણી માણવાલાયક છે. ટૂંકમાં ઓછા શબ્દો દ્વારા કવિએ ઘણું બધું કહ્યું છે અને એ જ એમની વિદ્વતાનું ઘોતક છે.

કૃતિનો સરળ ભાષામાં રસાસ્વાદ :

પ્રથમ કડીમાં તીર્થંકરનું પારણું કેવું છે તેનું સુંદર વર્ણન કરેલું છે. સોના-રૂપા અને રત્નોથી મઢેલ આ પારણામાં ત્રિલોકના નાથ પ્રભુ બિરાજ્યા છે. જેને હીચોળવાની દોરી રેશમની છે. પારણું હીચોળતા જ ધૂધરીઓનો છમ-છમ અવાજ આવે છે જે સાંભળનારાના મનને મોહી લે છે. (૧)

આવા આ જીનેશ્વર ભગવાન પાર્શ્વનાથ પછી ૨૫૦ વર્ષે થશે. તેઓ ૨૪મા તીર્થંકર થશે એમ શ્રી કેશીસ્વામીના મુખકમળથી સાંભળેલું છે. આ વાણી મારા માટે (ત્રિશલામાતા માટે) અમૃતવાણી સાબિત થઈ. (૨)

જેની માતાને ૧૪ સ્વપ્ન આવે તેની કુક્ષીએ કાં તો ચક્રવર્તી અથવા

તીર્થંકર હોય. ૧૨ ચક્રવર્તી તો થઈ ગયા છે. તેમાં એક પણ બાકી નથી. આથી ૨૪મા તીર્થંકર મારી કુક્ષીએ પધાર્યા અને હું તો પુણ્યપનોતી ઈંદ્રાણી થઈ. (૩)

ગર્ભ ધારણ કરનારી માતાને દોહદ ઉત્પન્ન થયો કે તેણી હાથીની અંબાડીએ સિંહાસન પર બેસે, તેને ચામર વિંઝાતા હોય, માથે છત્ર ધરેલું હોય. આ બધા લક્ષણ ગર્ભમાં રહેલા જીવની તેજસ્વિતા દર્શાવે છે. આ વાત માતાને યાદ આવે છે ને તેનું રોમ-રોમ આનંદથી પુલકિત થઈ જાય છે. (૪)

હાથમાં તલ, પગમાં તલ એવા શુભ લક્ષણો ૧૦૦૮ છે જે બાળકના શરીર પર જોવા મળે છે. જેનાથી ખ્યાલ આવે છે કે આ તીર્થંકર જ છે. વળી બાળકની જમણી જાંઘ પર સિંહનું લાંછન છે જે માતાને પ્રથમ સ્વપ્ને દેખાયેલ. (૫)

વળી નંદીવર્ધનના તમે નાના ભાઈ છો, ભોજાઈઓના સુકુમાર દિયર છો. ભોજાઈઓ જ્યારે લાડકા દિયરને રમાડશે અને ગાલમાં મીઠા ચીંટિયા ભરશે ત્યારે દિયર પણ આનંદથી હસશે અને રમશે. (૬)

ત્રિશલાનંદ ચેડા રાજાના ભાણેજ છે. જેમને ૫૦૦ રાણી છે. આ બધા સુકુમાર ભાણેજને હાથેથી ઊછાળી રમત રમાડશે. વળી કોઈની નજર ન લાગે તે માટે આંખમાં મેસ આંજી અને તેના ગાલે ટપકું કરશે. (૭)

વહાલા ભાણેજ માટે મામા-મામી ટોપી-આંગણા લાવશે, જે રત્નોથી જડેલા, મોતીની ઝાલરવાળા, કસબની કોરવાળા, લીલા-પીળા-લાલ વગેરે જુદા જુદા રંગના હશે જે ભાણેજને પહેરાવશે. (૮)

ત્રિશલાનંદન માટે મામા-મામી સુખડી લાવશે. ખિસ્સામાં મોતીચૂરના લાડુ ભરી આપશે. બાળપ્રભુનું મુખ જોઈ મામા-મામી દુઃખણા લેશે અને આશીર્વાદ આપશે કે ઘણું લાભું જીવન સુખરૂપ જીવો. (૯)

વીરના ચેડામામાને સાત પુત્રીઓ છે જે સાતે સતી છે. તે નંદની બહેનો અને મારી (ત્રિશલાની) ભત્રીજાઓ છે તે પણ ભાઈના ખિસ્સામાં ભરવા લાખણસાઈ લાડુ લાવશે. ભાઈને જોઈ તેને હૈયે પરમાનંદ થશે. (૧૦)

નંદને રમવા માટે ઘૂઘરો, સૂડા, પોપટ, મેના, હાથી, હંસ, કોયલ, તેતર ને મોર મામા-મામી લાવશે. (૧૧)

છપ્પન દિશાકુમારીઓએ કેલીઘરમાં જળકળશાઓથી સ્નાન કરાવ્યું, એક યોજનમાં અચેત ફૂલોની વૃષ્ટિ કરી અને ચિરંજીવી બનો તેવા આશીર્વાદ આપ્યા. મેરુપર્વત પર સુરપતિએ (ઈન્દ્રોએ) નવરાવ્યા. પ્રભુના મુખને જોઈ-જોઈને તેમનું હૈયું ભાવથી હરખાય છે જે સુકૃતની કમાણી કરાવી આપે છે. પ્રભુને જોઈને તેમના મનમાં એવા ભાવ જાગે છે કે તમારા પર તો કોટિ-કોટિ ચંદ્રમા અને ગ્રહ ગણનો સમુદાય પણ વારી જાઉં. (૧૨-૧૩)

નંદ જ્યારે નિશાળે ભણવા જશે ત્યારે હાથીની અંબાડીએ બેસીને જશે. વળી તે પહેલાં તેનો શ્રીફળ, નાગરવેલના પાન આદિથી પસ ભરીશું. નિશાળમાં ભણતાં વીરના સહાધ્યાયીઓને સુખડી ખવરાવીશું. (૧૪)

નંદન જ્યારે યોગ્ય વયના થશે ત્યારે તેમના સમોવડી કન્યા જોઈ તેમને પરણાવશું. ઘેર વરકન્યા આવશે ત્યારે તેમના સુંદર મુખનું દર્શન કરી તેમને પોંખશું. (૧૫)

નંદનના માતાનું પિયર અને શ્વસુર પક્ષ એમ બંને પક્ષ ઊજળા છે. માતાની કુક્ષીએ પનોતા નંદ પધાર્યા, જાણે આંગણામાં અમૃતરૂપી દૂધનો વરસાદ વરસ્યો અને આંગણામાં કલ્પવૃક્ષ ફળ્યું. (૧૬)

આમ માતા ત્રિશલાના પુત્રનું પારણું ગાયું. જે કોઈ ગાશે તેઓના ઘરમાં પણ પનોતા પુત્રના સામ્રાજ્ય હશે. એવી મંગળ ભાવના શ્રી દીપવિજય કવિરાજે ભાવી અને બિલીમોરા નગરમાં તેની રચના કરી. (૧૭)

કૃતિનો ભાષાવૈભવ :

કવિશ્રી દીપવિજયજીની મોટા ભાગની કૃતિઓની ભાષા ગુજરાતી છે. ગુજરાતી હોવા છતાં તેમાં જે તે સ્થળની ભાષા-બોલીનો ઉપયોગ કરીને તેમણે કૃતિને લોકભોગ્ય બનાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. કોઈપણ કૃતિ ત્યારે જ લોકપ્રિય, મનોરંજક અને ઉદ્દેશપૂર્તિ કરનારી નીવડે જ્યારે તેની ભાષા સરળ હોય, તેના અર્થો સહેલાઈથી સમજાય તેવા હોય, ગર્ભિત તત્ત્વજ્ઞાનની સાથે ભારેખમ શબ્દપ્રયોગ ન હોય. આ કૃતિ પણ એ રીતે જોઈએ તો સરળ ભાષામાં પરંતુ અલંકારો-ઉપમા વગેરેનો ઉપયોગ કરીને રચાઈ છે. થોડા શબ્દોમાં ઘણું કહેવાની કર્તાએ કોશિષ કરી છે અને તેમાં તેઓ સફળ પણ થયા છે. આ કૃતિની રચના જોતાં તેમાં કવિની વિદ્વત્તા, અનુભવદૃષ્ટિ, ધર્મનું તલસ્પર્શી જ્ઞાન દેખાઈ આવે છે જે કૃતિને એક ગૌરવપ્રદ ઊંચાઈ બક્ષે છે. એક માતાના હૃદયમાં ઊઠતી ભાવોર્મિનું વર્ણન કરવામાં કવિએ જે ચાતુર્ય દાખવ્યું છે તે જ કૃતિને અમર બનાવવામાં નિમિત્તરૂપ બન્યું છે. નાની નાની બાબતોનું વર્ણન કરવામાં તેમની સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિ કામ કરી જાય છે અને તેને વર્ણવવામાં કવિએ જે શબ્દવૈભવ સ્વીકાર્યો છે તે આ કૃતિની આગવી લાક્ષણિકતા છે. આમ આ કૃતિ ઉલ્લેખનીય ગણાવી શકાય.

કૃતિ વિશે વિવેચન :

ત્રણ ભુવનના નાથ, શિરતાજ પ્રભુ જગતના જીવોને મોક્ષમાર્ગ બતાવનાર, તત્ત્વનું આચમન કરાવનાર, લોકના ભવ્ય જીવોને મિથ્યાત્વના અંધકારમાંથી સમ્યગ્દર્શન રૂપી પ્રકાશમાં લઈ જનાર તીર્થંકર દેવનું પારણું કેવું સુંદર છે? સોના-રૂપાના પારણામાં અનેક રત્નો તો જડ્યા છે પણ રત્નો દુન્યવી જ નથી. જ્ઞાન-દર્શન, ચારિત્રરૂપ રત્નો છે. આવા રત્નોને આપણે ગ્રહણ કરવાના છે તે તરફ કવિ ઇશારો કરે છે. વળી આગળ તેઓ વર્ણવે છે કે ચૌદ સ્વપ્ન ત્રિશલા માતાને

આવ્યા છે. દરેક તીર્થંકરની માતા આ ચૌદ સ્વપ્ન જુએ, પરંતુ જો તીર્થંકર દેવલોકમાંથી અવીને આવેલા હોય તો ૧૨ મા સ્વપ્ન દેવવિમાન જુએ અને જો તીર્થંકર નરકમાંથી અવીને આવેલા હોય તો ૧૨ મા સ્વપ્નમાં ભવન જુએ છે. સ્વપ્ન શાસ્ત્રમાં કુળ ૭૨ સ્વપ્નો બનાવ્યા છે. તેમાંથી ૪૨ સ્વપ્ન સામાન્ય ફળવાળા અને ૩૦ સ્વપ્નો વિશેષ ફળવાળા છે. જેમાંના આ ૧૪ સ્વપ્ન મહાસ્વપ્ન છે. વાસુદેવની માતા ૭ અને બળદેવની માતા ૪ તથા માંડલિક રાજાની માતા એક સ્વપ્ન જુએ છે.

તીર્થંકર જે માતાની કુક્ષીમાં પધારે તે માતા પણ કેવી સૌભાગ્યશાલિની છે કે જેની રત્નકુક્ષીએ ત્રણ ભુવનના નાથ પધાર્યા છે. તીર્થંકરના આગમનથી ઊર્ધ્વલોક (દેવવિમાનો વગેરે), અધો લોક (સાત નરક વગેરે) અને તિર્થો લોક (આ પૃથ્વી) ઉપર હર્ષ છવાઈ જાય છે. તીર્થંકરના અવન, જન્મ આદિ પાંચ કલ્યાણક હોય છે. આ પાંચ કલ્યાણક વખતે બધે હર્ષ છવાઈ જાય છે. અરે! નરકના નારકીઓ જે પ્રતિક્ષણ વેદનાઓ જ ભોગવતા હોય છે તેમને પણ તે દરમિયાન શાતાનો અનુભવ થાય છે. જે કુક્ષીમાં તીર્થંકર પધાર્યા તે માતાને દોહદ પણ કેવા થાય છે કે પોતે હાથીની અંબાડી પર બેસે, માથે છત્ર હોય, ચામર વીંઝાતા હોય. આ બધા લક્ષણ કોઈ જેવા તેવા નથી. જગતને દૈદીપ્યમાન બનાવનાર જગદીશનું અવતરણ આ પૃથ્વી પર થવાનું હોય તે શિશુ કેવું ભાગ્યશાળી છે તે દર્શાવનારા જ હોય. વળી તીર્થંકર દેવની સેવામાં સદૈવ ૧ કોડ દેવતાઓ હાજર રહે છે. આવા તીર્થંકરનો વૈભવ કેવો ?

પ્રભુની દેશના માટે સમવસરણ રચાય. જે દેવો દ્વારા રચિત હોય, દૈવી વૈભવોથી વિભૂષિત હોય, જ્યાં દેવ, તિર્થંકર અને મનુષ્યો એ ત્રણેય ગતિના જીવો એક સાથે બેસી દેશના સાંભળે છે. આ સમવસરણમાં ત્રણ ગઢ હોય જે ચાંદી, સોના અને રત્નના હોય. તીર્થંકરની દેશના સૌ પોતપોતાની ભાષામાં સમજી જાય. જાતિવૈર ઉલ્લસે નહિ. ચાર દિશાભિમુખ ચાર સિંહાસન હોય. બાર પ્રકારની પર્ષદા વ્યાખ્યાનવાણી સાંભળે. પ્રભુ જ્યાં બિરાજે ત્યાં ચાર ચાર યોજનમાં કોઈ જાતનો ભય ન હોય. રોગ, શોક ન હોય. આવા ભગવંતની દેશના સાંભળી અનેક ભવ્ય જીવો તરી જાય. આ ભવસાગર પાર કરી મોક્ષે પહોંચી જાય.

તીર્થંકરના દેહ પર ૧૦૦૮ શુભ લક્ષણો રહેતા હોય છે. વળી કુલ ૩૪ અતિશય હોય છે જેમાં ૪ અતિશય જન્મથી હોય છે. ૧૧ અતિશય ઘાતીકર્મના ક્ષયથી પ્રગટે છે. જ્યારે ૧૯ અતિશય દેવકૃત હોય છે. વળી દરેક તીર્થંકરને તેના જમણા પગની જાંઘ પર અથવા છાતી પર રોમરાય અમુક પ્રકારે ગોઠવાયેલ હોય છે તે તેઓનું લાંછન કહેવાય છે. જેમ કે સિંહના આકારે રોમરાય હોય તો સિંહનું લાંછન કહેવાય.

આવા તીર્થંકરનો જ્યાં જન્મ થાય ત્યાં તેના સગા-વહાલાઓ તેમને અસીમ પ્રેમ કરતાં હોય, લાડ લડાવતાં હોય. પ્રભુ વીરને નંદીવર્ધન

જેવા ભાઈ અને ભાભી હતાં. તેઓ પણ વીરને ખૂબ જ પ્રેમ કરે છે. બાલસહજ લાડ લડાવી હસાવે છે, રમાડે છે, ઊછાળે છે અને પ્રેમથી ચૂંટીઓ પણ ખણે છે. વળી ચેડા રાજા જેવા સમર્થ રાજવી પ્રભુ વીરના મામા હતાં. તેઓ બાર વ્રતધારી યુસ્ત શ્રાવક હતાં. તેમને સાત પુત્રીઓ હતી. જે સાતે સતી હતી. આ બેનોને પણ ભાઈને જોઈ હૈયે પરમાનંદ અનુભવાતો હતો.

આ તીર્થંકરનો જન્મ મહોત્સવ પદ્મ દિશાકુમારીઓ અને ૬૪ ઈન્દ્રો દ્વારા ઉજવાય છે. તે પણ મેરૂપર્વત ઉપર. માતાની ગોદમાંથી-માતાને નિદ્રાધીન કરી, પ્રભુના જેવું પ્રતિબિંબ માતા પાસે મૂકી ઈંદ્ર પોતે પોતાના પાંચરૂપ કરી પ્રભુને હાથમાં ગ્રહે. બીજા રૂપથી છત્ર ધારણ કરે, બીજા બે રૂપથી ચામર વીંઝે અને એક રૂપ પ્રભુની આગળ રહી વજ્રને ધારણ કરી, પ્રભુને નીરખતા ચાલે. મેરૂપર્વત પર શિખરે આવેલ પાંડુક વનમાં પ્રભુને લાવે ત્યાં ચારમાંની એક શિલા પર સિંહાસન પર બાળપ્રભુને ગોદમાં લઈ બેસે. અત્યંત વૈભવ, ગાન-નૃત્ય સહિત જન્માભિષેક કરી જન્મોત્સવ ઊજવે. આવા તીર્થંકર જે ઘરે જન્મ લે ત્યાં અમૃતનો વરસાદ, કલ્પવૃક્ષ ફળ્યું હોય તેવી લાગણી કુટુંબીજનોને જ નહિ જીવ માત્રને થાય.

શ્રી વીરપ્રભુના માતાની કુક્ષીએ અવનથી માંડી, જન્માભિષેક, બાળપણ, કિશોરાવસ્થા અને યુવાની સુધીના પ્રત્યેક કાર્યોને આ પારણામાં એકદમ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિ રાખીને ગૂંથી લેવામાં આવ્યા છે. ઓછા શબ્દોમાં પણ ગર્ભિતાર્થ સમાયેલા છે અને ઘણું ઘણું કહી જાય છે. માતાના હૃદયમાં ઊછળતી ભાવની ઊર્મિઓ, માતાના સ્વપ્નો, માતાની કલ્પનાઓ વગેરેને જે રીતે કવિએ અહીં મૂક્યા છે તે કાબિલે દાદ છે. આમ બધી રીતે જોતાં આ કૃતિને સાહિત્ય જગતના શિખરે બેસાડી શકાય તેવી છે. વળી અંતમાં પારણાનું મહત્ત્વ દર્શાવી જેઓ આ પારણું લેશે, તેઓને દુન્યવી લાભ તો થાય જ પરંતુ આધ્યાત્મિક લાભ પણ ઘણો બધો છે તે દર્શાવી-છેલ્લે કૃતિની રચનાનું શહેર તથા પોતાનું નામ મૂકી કવિ આ કૃતિને પૂર્ણ કરે છે.

અંતમાં એટલું જ કહીશ કે કવિરાજ દીપવિજયજીનું આ પારણું ખૂબ જ રોચક, રસાળ અને મનને મોહી લે તેવું છે. આવી કૃતિઓને કારણે જ ભારતીય જૈન સાહિત્યનો વારસો ભવ્યતાને પામ્યો છે અને જગતમાં મુઢી ઊંચેરો બન્યો છે તેમ કહેશું તે અતિશયોક્તિ નહીં ગણાય.

આવી આ દીપવિજય કવિરાજની સ્તુતિનું જે કોઈ ભાવથી સ્મરણ કરશે તે દુન્યવી સુખો પામી આ ભવ તો સુધારશે પરંતુ ઊંડા ભાવો દ્વારા હૃદયને પરિવર્તન કરી રત્નત્રય અને તત્ત્વત્રય ગ્રહણ કરશે તે મોક્ષનું સામ્રાજ્ય મેળવી શકશે.

‘ઉષા સ્મૃતિ’ ૧ ભક્તિનગર સોસાયટી, જૈન ઉપાશ્રય પાસે,

રાજકોટ. ૩૬૦૦૦૨. ફોન : (૦૨૮૧) ૨૨૨૨૭૮૫

મો. : ૯૮૨૪૪૮૫૪૧૦, ૯૭૨૫૬૮૦૮૮૫..

ઊભો મદ મોડી

□ ડૉ. પ્રફુલ્લા વોરા

[ડૉ. પ્રફુલ્લાબહેન વોરા એમ.એ., પીએચ.ડી. થયા પછી ભાવનગરની બીએડ. કૉલેજમાં ૨૮ વર્ષથી પ્રાધ્યાપિકા તરીકે કામગીરી બજાવી રહ્યા છે. તેઓ જૈન પાઠશાળામાં ૨૪ વર્ષથી માનદ્ સેવાઓ આપે છે. તેમણે પાંચ પુસ્તકો પ્રકટ કર્યા છે. (૧) ગોડીજી પાર્શ્વ પરિમલ (૨) તીર્થંકર ચરિત્ર (૩) નવકાર છત્રીસી (૪) શ્વાસનો પર્યાય-સ્વરચિત ગઝલ-કાવ્યોનો સંગ્રહ (૫) ઉડ્યન નિધિ (નિબંધ-સંગ્રહ), તેઓ પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળામાં મુંબઈ અને વિવિધ સ્થળોએ વ્યાખ્યાન આપે છે. રાજકોટ રેડિયો અને અમદાવાદ દૂરદર્શન પર કાવ્યો અને શૈક્ષણિક વાર્તાલાપો રજૂ કરે છે. ‘જીવનકલા’ ધોરણ ૪ના પાઠ્ય પુસ્તકનો અનુવાદ કર્યો છે.]

શ્રી કાંતિવિજયજી કૃત (૧૧૧૬)

વીરજી ઊભો મદ મોડી, બે કરજોડી અરજ કરું રે લો;
મ્હારા વીર પીઆરા રે લો, વીરજી રાજેસર રાણા.
આણા તાહરી શીર ધરું રે લો...મારા. ૧
વીરજી મીઠલડે વયણે નયણે, ઇણ રાચી રહું રે લો; મા.
વીરજી વાતો મનરૂપની સુખની, તુજ આગે કહું રે લો. મા. ૨
વીરજી પિત્ર પરલોકે ગયા, તિણ શોકે દીહા^૧ ગમું રે લો; મા.
વીરજી ચિંતાતુર નિજ મો ચિત્તમાં, જિમ શૂનો ભમું રે લો. ૩
વીરજી તુજ વિરહે મોટિકાં, વળી છેડ દેઈ રે લો; મા.
વીરજી સંજમ જો લેશો દેશ્યો, ગુંબડ ખાર તેઈ રે લો. મા. ૪
વીરજી ભોજન નવિ ભાવે થાવે, અતિ આસંગળોરે લો; મા.
વીરજી નિંદરડી નાવે ધ્યાવે, મન ઉધાંધલો રે લો. મા. ૫
વીરજી છાતિમાં ઘાતી કાતી; જેણે સારની રે લો; મા.
વીરજી પીડા વિણ વાગે લાગે, મોટી મારની રે લો. મા. ૬
વીરજી વેદન નવિ જાણે ટાણે, આણે કઠિન હીયો રે લો; મા.
વીરજી થાવો કરૂણાળા વાહ્યા, વ્રત ના મૂકિ દિયો રે લો. મા. ૭
વીરજી વિનવ્યા ઈમ આઈ ભાઈ, ભાઈ નંદીવરધને રે લો; મા.
વીરજી ભીના નહિ મન શું ધન શું, પોષે જગતને રે લો. ૮

વીરજી ચારિત્ર્ય લેશ્યું મેં પાંમી, અવસર આપણો રે લો; મા.
વીરજી કેવળ લહી સીધો લીધો, સાસ્વત સુખ ઘણો રે લો. ૯
પ્રેમે જે ધ્યાવે ગાવે, જિનગુણ આદરી રે લો; મા.
કાંતિવિજય જય બાળા, માળાને વરી રે લો. મારા. ૧૦

XXX

અઘરા શબ્દોના અર્થ :

મદ-અભિમાન, મોડી-મરડી, પીઆરાં-પ્યારા, આણા-આજ્ઞા, વયણે-વચને, જિમ-જેમ, દીહા-ડુંબેલા, આસંગળો-હૃદયમાં થતી વેદના, ઉધાંધલો-આકુળ-વ્યાકુળ.

કવિ પરિચય :

આ કૃતિના રચયિતા કવિ કાંતિવિજયજી છે. તેમના વિષે વિશેષ માહિતી ઉપલબ્ધ નથી. વિવિધ સંદર્ભોને આધારે એટલું જણાય છે કે તેઓ વિજયપ્રભસૂરિજીના શિષ્ય પ્રેમવિજયના શિષ્ય હતા. તેથી તેઓ ‘પ્રેમ વિબુદ્ધ શિષ્ય’ના નામે ઓળખાય છે. તેમના જન્મસ્થળ, સમય કે પરિવાર વિશે જાણવામાં આવ્યું નથી. પરંતુ તેમની રચનાઓ વિશે જે ઉલ્લેખો મળે છે તેના આધારે તેમનો પરિચય પ્રાપ્ત થાય છે. એ સમયના સાહિત્યના વિવિધ સ્વરૂપોમાં ખેડાણ થયું હતું આવું ખેડાણ શ્રી કાંતિવિજયજીએ પણ કર્યું હતું. સં. ૧૭૭૮ પહેલાં તેઓએ ચોવીશીની રચના કરી હતી. તેના આધારે થોડીક માહિતી પ્રાપ્ત થઈ છે.

રચના વર્ષ :

અહીં જે સ્તવન પ્રસ્તુત કરવામાં આવ્યું છે, તે સ્તવનનો રચનાકાળ ઉપલબ્ધ બન્યો નથી. પરંતુ શ્રી કાંતિવિજયજીએ ચોવીશીની રચના સં. ૧૭૭૮ પહેલાં કરી છે, એમાંથી આ સ્તવન લેવામાં આવ્યું છે.

સ્તવનનું વિષયવસ્તુ :

સાંસારિક સંબંધોમાં જ્યારે પાંચ દ્વેષ જન્મે છે, ત્યારે મન બેચેન બની જાય છે. એમાં પણ જ્યારે સ્નેહી-સ્વજનનો સાથ છૂટે ત્યારે થતી વ્યથા હૃદયને હચમચાવી દે છે. જો તે સમયે મુખમાંથી શબ્દો સરી પડે કે એ ભાવોનું નિરૂપણ કોઈ રચનામાં થાય તો તે રચના ભાવકને સ્પર્શી જાય છે. જો માત્ર સાંસારિક સંબંધો કે જે ખરેખર તો ભ્રામક અને નાશવંત છે, તે સંબંધી વિરહવેદના આટલી દુઃખદ હોય તો જે

પરમ ઉપકારી છે; જેઓ જગતના જીવો પર કરુણાની જલધારા વહાવી રહ્યા છે તે, એટલે કે પરમકૃપાળુ પરમાત્માનો સાથ છૂટી જાય તો ભક્તહૃદય કેવું દુઃખ અનુભવે એ વ્યક્ત કરવું અઘરું છે. પરમાત્મા પ્રત્યે અવિરત, અવિનાશી અને અનન્ય પ્રેમ હોય, તેમના ગુણો પ્રત્યે અનુરાગ હોય, એવા પરમ ભક્તને પ્રભુ સાથેથી જરા પણ અલગ થવાનું થાય ત્યારે ભક્ત હૃદયની વેદના અપાર હોય છે. હૃદયના શુદ્ધ ભાવોમાં તે પરિણમે છે અને આંસુઓના ધોધ બનીને ઉભરાવા લાગે છે, ત્યારે જે ભાવો બાની બનીને શબ્દદેહ ધારણ કરે, ત્યારે આ રચના ભાવકને પણ એ સ્થિતિમાં મૂકી દે છે.

શ્રી કાંતિવિજયજી કૃત પ્રસ્તુત શ્રી મહાવીર જિન સ્તવનમાં આવી પ્રભુ વિરહની વેદના વ્યક્ત થઈ છે. એથી પ્રસ્તુત સ્તવનનું આ વિષયવસ્તુ

છે. સ્તવનનો ઉપાડ જ કેવો ભાવસ્પર્શી છે ?

‘વીરજી ઊભો મદ મોડિ, બે કર જોડી અરજ કરું રે લો;

મ્હારા વીર પીઆરા રે લો, વીરજી રાજેસર રાણા.

આણા ત્હારી શીર ધરું રે લો. ... મારા. ૧.

શ્રી વીર પ્રભુનું મન સંસારમાંથી વિરક્ત થઈ ગયું છે. ભલે પૂર્વજન્મના કર્મ પૂરા કરવા તેઓને સંસારમાં રહેવું પડ્યું. પરંતુ પછી માતાપિતાની ગેરહાજરીમાં ભાઈ નંદીવર્ધન પાસે દીક્ષા માટેની સંમતિ માગે છે. આ સમયે તેઓને થોડો સમય રોકાઈ જવાનું કહે છે. એક ભાઈ બીજા ભાઈની સાથે કેવો વ્યવહાર કરે છે તેનું ઉત્તમ ઉદાહરણ રચયિતાએ નીચેની પંક્તિમાં આપ્યું છે:

‘મ્હારા વીર પીઆરા રે....’

બે હાથ જોડીને વિનંતી કરતા આગળ ‘રાજેસર રાણા’ કહીને શ્રી વીરપ્રભુનું પ્યારસભર ગૌરવ ભાઈ શ્રી નંદીવર્ધન કરે છે.

આગળ વધતા રચયિતા જણાવે છે કે જેઓ જગતના જીવોની ઉપર હંમેશા કૃપાદૃષ્ટિ રાખે છે તેમની આંખમાં કરુણા છલકતી હોય છે. શ્રી વીરપ્રભુનું મનોહર વદન અને તેમના કૃપાદૃષ્ટિસભર નયનો જોઈને મન પ્રસન્ન થાય છે. સ્તવનના આ ભાવને વાગોળતી વખતે એક કવિના નીચેના શબ્દો યાદ આવી જાય છે:

‘હે પ્રભુ ! મને કોઈ માગવાનું કહે

તો હું મહાવીરના ચહેરા પરનું સ્મિત

અને

બુદ્ધની આંખોમાંથી નીતરતી કરુણા જ

માગી લઉં !’

સ્તવનનું ભાવવિશ્વ ઉઘડતું જાય છે. પિતા પરલોકે સીધાવ્યાં છે, તેનું દુઃખ તો મનને પીડી રહ્યું છે, ત્યાં તમારો વિરહ કઈ રીતે સહન થશે ? આવા વિરહની વેદના માટે તેઓ ફરિયાદ કરે છે કે સંયમ લેશો તો મારા મનને જે ભાર લાગશે તેનું વર્ણન થઈ શકે તેમ નથી. તમારા વગર આ ભોજન સ્વાદવિહીન લાગશે.

શ્રી કાંતિવિજયજીએ ચોવીશીમાં શ્રી નેમનાથ જિન સ્તવનમાં જે કથાતત્ત્વ પ્રચલિત છે તે જણાવ્યું છે. રાજુલને પરણવા આવેલ શ્રી નેમજી છેક તોરણથી પાછા જાય છે, આ સમયે રાજુલના ભાવને કંઈક અલગ જ રીતે રચયિતાએ આલેખ્યા છે. રાજુલરાણી મુક્તિરૂપી સુંદરીને ફરિયાદ કરતાં કહે છે:

‘નાહ સલૂણો ભોલવ્યો રાજિંદ, મુગતિ ધૂતારી નાર;

ફીરી પાછો જોવે નહિ રાજિંદ, મૂકી મુજને વિસાર...(૬)

આ શબ્દો દર્શાવે છે કે રાજુલ જે ફરિયાદ કરે છે તેની માટે આથી વિશેષ અસરકારક બીજા કયા શબ્દો હોય ? તે જણાવે છે કે મારા ભોળા નાથને ભોળવીને મુક્તિરૂપી ધૂતારી સ્ત્રીએ મારાથી તેમને અલગ પાડી દીધા. તે તો પાછા વળીને મને જોતાં પણ નથી. મને ભૂલી ગયા છે.

આવી જ ફરિયાદ પ્રસ્તુત સ્તવનમાં શ્રી વીર પ્રભુ પ્રત્યે છે. આગળ રચયિતા જણાવે છે કે-શ્રી વિરપ્રભુના વિરહમાં મન ચિંતાતુર છે; ચિત્ત પણ સૂનું થઈ ગયું છે; ભોજન ભાવશે નહીં; ઊંઘ નહીં આવે અને ઉધામા થકી આકુળવ્યાકુળ દશા થઈ જશે. વિરહની ઉચ્ચતમ ભાવાભિવ્યક્તિ નીચેની પંક્તિઓમાં જોવા મળે છે:

‘વીરજી છાતીમાં ઘાતી કાતી જેણે સારની રે લો મ્હારા.

વીરજી પીડા વિણ વાગે લાગે મોટી મારની રે લો. મ્હારા.(૬)

અને ફરિયાદ કરે છે કે શું વીર પ્રભુ મારી આ વેદના નથી જાણતા કે પછી તે જાણી જોઈને આવી રીતે વ્યવહાર કરી મને દુઃખ પહોંચાડે છે ? આમ તો કરુણાના સાગર છો તો આ ભાવ અત્યારે ક્યાં ગયાં છે ?

આ રીતે અનેક વિનંતી પછી પણ શ્રી વીરપ્રભુ સંયમ માર્ગે જવા માટે તૈયાર થઈ જાય છે ત્યારે અંતે કહે છે કે જ્યારે અવસર આવશે ત્યારે હું પણ ચારિત્ર લઈને તમારી જેમ શાશ્વત સુખને પામીશ. ખરેખર તો મોક્ષનું સુખ જ શાશ્વત છે. બાકીના તમામ સાંસારિક સુખો અર્થહીન-મૃગજળ સમાન છે. આપણે જાણીએ છીએ કે જેમનું નામ પ્રેમલક્ષણભક્તિ માટે ઇતિહાસમાં અંકિત છે, તે મીરાબાઈ શ્રીકૃષ્ણના ચરણોમાં સમર્પિત થઈને કહે છે:

‘સંસારીનું સુખ એવું, ઝાંઝવાના નીર જેવું.’

રચયિતા પૂ. કાંતિવિજયજી આગળ જણાવે છે કે - જેઓ શ્રી વીરપ્રભુની પ્રેમથી સાધના કરે છે; તેઓનો ગુણાનુવાદ કરે છે તે મોક્ષરૂપી માળાને વરે છે. માત્ર પ્રભુનું જ આલંબન ઉપકારી છે. આ જ વાત મહોપાધ્યાય શ્રી સમયસુંદરગણિ શ્રી ઋષભદેવ જિન સ્તવનમાં કહે છે :-

ઋષભદેવ હો મારા હો, ...

ચરન ન છોડું તાહરા સ્વામી, અબકી બેરા હો;

સમયસુંદર કહે સ્વામી, તુમથી કોન ભલેરા હો. // ૩ //

આવી જ પ્રભુપ્રીતિ વિષે શ્રી ઋષભજિન સ્તવનમાં રચયિતા પોતે કહે છે કે શ્રી ભગવાનનો સંગ તો ઘણો મીઠો છે. અતિ શીતળ પણ છે. તેમના શબ્દોમાં જોઈએ-

‘ચંદન ચંદનથી અતિશીયલો હો જી,

જગમેં ઉત્તમ સંગ સુગુણ. (૪)

આ રીતે જોતાં શ્રી વીરપ્રભુના પ્રસ્તુત સ્તવનમાં શ્રી વીરપ્રભુ પ્રત્યેના વિરહભાવને ઘૂંટી ઘૂંટીને છેક શાશ્વતસુખના માર્ગ સુધીની સાચી યાત્રા રચયિતાએ કરાવી છે.

સ્તવનની રસનિર્ઝરતા :

એવું કહેવાય છે કે જે સાહિત્યકૃતિ ભાવકના આત્માને સમ્યગ્ દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રના ગુણોથી પ્રભાવિત કરે; શુભ ભાવાચારની પ્રવૃત્તિનું પોષક બને; પ્રભુ ભક્તિનો મહિમા સમજાવે અને આત્માને પરમાત્માપદના અનુસંધાનવાળો બનાવે, તેમાં રસ તરબોળ કરે એ

સાહિત્ય કલ્યાણકારી છે.

આ સંદર્ભે જોતાં પ્રસ્તુત સ્તવનમાં રચયિતા શ્રી કાંતિવિજયજીએ ભાવકને આ લક્ષ્ય સુધી પહોંચાડવાનો પ્રબળ પુરુષાર્થ કર્યો છે. સ્તવનમાં રહેલું ભાવ પ્રાધાન્ય આપણને તેના તરફ ખેંચી જાય છે.

પ્રથમ પંક્તિઓમાં ‘મહારા વીર પીઆરા’-‘વીરજી રાજેસર રાણા’ કહીને પ્રભુનું જે ઉચ્ચતમ છે તેનું દર્શન કરાવ્યું છે. જ્યારે આ સ્તવન વાંચીએ, સાંભળીએ કે ગાઈએ ત્યારે આપણી સમક્ષ શ્રી વીર પ્રભુના શાહી દર્શનની અનુભૂતિ થાય છે. અને આ વાત પણ યોગ્ય જ છે. જેઓએ રાગ-દ્વેષ આદિ આંતરશત્રુઓ પર વિજય મેળવ્યો હોય એનું દર્શન તો રાજવી તરીકે શાહી જ હોય ને !

ભાવ નિર્ઝરતાનું વહેણ આપણને ભીંજવી દે છે જ્યારે પ્રભુ સંયમમાર્ગે પ્રયાણ કરવાનું નક્કી કરે છે અને ભાઈ નંદીવર્ધન વિરહની વ્યથા અનુભવે છે. આ સંવેદના દર્શાવતી પંક્તિઓ જોઈએ:

‘વીરજી ચિંતાતુર નિજ મો ચિત્તમાં, જિમ સૂનો ભમુરે લો. (૩)

વીરજી ભોજન નવિ ભાવે, થાવે અતિ આસંગળો રે લો. (૪)

અને

વીરજી છાતીમાં ઘાતિ કાતી, જેણે સારની રે લો. મહારા.

વીરજી પીડા વિણ વાગે લાગે, મોટી મારની રે લો. મહારા... (૬)’

આ પ્રમાણે સમગ્ર સ્તવન જોતાં ભાવક તરીકે આપણે વિવિધ ભાવથી જાણે છલકાતા હોઈએ એવો અનુભવ થાય છે. ભક્તિરસ, વીરરસ અને કરુણરસથી સભર આ રચના દૃઢ્યસ્પર્શી બની છે. રચનાકારનું ભાવજગત રચવાનું ભાષાકૌશલ અહીં પ્રગટ થાય છે.

ભાષા શૈલી અને કાવ્યતત્ત્વ :

ગદ્ય અને પદ્ય લેખનમાં જે એક મોટો તફાવત જોવા મળે છે એ તેની ભાષા-શૈલી અને કવિતાતત્ત્વ છે. પ્રસ્તુત સ્તવનને આ દૃષ્ટિએ જોતાં પદ્યરચનાની આવી લાક્ષણિકતાઓ પ્રગટ થાય છે. મધ્યકાળમાં કેટલાંક વિશિષ્ટ સાહિત્યિક કૌશલો કૃતિઓમાં પ્રગટ થયેલાં જોવા મળે છે. એમાં સમસ્યાચાતુરી, અલંકારચાતુરી કે પદ્યબંધચાતુરી વગેરે દ્વારા ચમત્કૃતિ પ્રગટ થાય છે. હીરાણંદની ‘વિદ્યાવિલાસ પવાડુ’માં આવી ચમત્કૃતિ જોવા મળે છે.

‘શ્રી કાંતિવિજયજીની ‘હીરાવેધ બત્રીસી’ સળંગ શ્લેષરચનાની લાક્ષણિક કૃતિ છે. આમ તો કથાવસ્તુ રાવણને મંદોદરીએ આપેલા ઉપદેશની છે. પરંતુ એમાં એક અંતરામાં ગામનાં નામો, બીજી કડીમાં રાશિના નામો, ત્રીજી કડીમાં ફળનાં નામો, એ રીતે બત્રીસે કડીમાં જુદા જુદા નામો મેળવી શકાય છે. જેમ કે—

‘રાજન ગર સમ એહ નારી, કાં આદરી જાણો.’

સામાન્ય અર્થમાં આ પંક્તિનો અર્થ છે—હે રાજા ! નારી તો વિષ (ગર) સમાન છે, એને તમે કેમ લાવ્યા છો ?

પરંતુ અહીં રાજનગર અને નારિ તથા આદરિઆણું એ ગામનાં નામો છે. આ રીતે સાહિત્યિક સમૃદ્ધિ લાવવા માટે રચયિતા પાસે કૌશલ તો જોઈએ જ, પરંતુ ખૂબ જ સમૃદ્ધ શબ્દભંડોળ પણ આવશ્યક છે.

પ્રસ્તુત સ્તવનમાં આ પ્રકારની વિશિષ્ટતા ભલે નથી, પરંતુ શબ્દલાલિત્ય અને અલંકારોનો ઉપયોગ જરૂર જોવા મળે છે. દા. ત. સર્વ પ્રથમ ધ્યાનાકર્ષક છે

દરેક પંક્તિમાં જોવા મળતા આંતરપ્રાસ: ‘વયણે નયણે’, ‘લેશો દેશ્યો’, ‘ઘાતી કાતી’, ‘જાણે ટાણે’, ‘આઈ ભાઈ’, ‘સીધો લીધો’ વગેરે.

આ ઉપરાંત દરેક કડી (અંતરા)ની પંક્તિના અંત્યાનુપ્રાસ: ‘રહુ-કહુ’, ‘ગમું-ભમું’ વગેરે. ક્યાંક રૂપકો પણ પ્રયોજાયાં છે પરંતુ પ્રમાણ ઘણું ઓછું છે. એ જ રીતે વર્ણાનુપ્રાસનો પ્રયોગ ક્યારેક ક્યારેક જોવા મળે છે.

ગુજરાતી સાહિત્યમાં એવા રૂચિકર પ્રયોગો થયા છે. જેમાં શબ્દોને નજાકત આપીને જાણે લાડકા બનાવ્યા હોય એવું લાગે. દા. ત. દાડમની બદલે દાડમડી, ચકલીની બદલે ચરકલડી, વાદળીની બદલે વાદલડી. આ પ્રયોગથી અર્થનું અલગ જગત જન્મે છે. પ્રસ્તુત સ્તવનમાં પણ આવા પ્રયોગો રચયિતાએ કર્યા છે, જેથી શબ્દ-લાલિત્ય ઊભું થયું છે. દા. ત. **મીઠલડે વયણે, નિંદરડી નાવે**, વગેરે.

આવી બાબતોથી આ સ્તવનની ગેયતા વધારે રસિક બની છે. હા, અમુક શબ્દો એવા છે જેના અર્થ સંદર્ભમાં પણ બેસતા નથી. છતાં ભાવની સમજ સ્પષ્ટ થાય છે.

આ સ્તવનના ઢાળ વિષે એટલે કે રાગની લાક્ષણિકતા વિષે વિચારીએ તો ફરી આપણને મધ્યયુગમાં છંદમાં થયેલા પ્રયોગો વિષે વિચારવું જોઈએ. તે સમયે જે કૃતિઓ માત્રામેળ છંદોમાં રચાઈ, તે કૃતિઓના છંદો ‘દેશીઓ’ તરીકે પ્રયોજાયા છે. ઉપરાંત અન્ય દેશી ઢાળો પણ પ્રયોજાયા છે. ઘણી મોટી સંખ્યામાં પંક્તિ (પ્રથમ) કે એક જ શબ્દથી જ દેશીનો ઉલ્લેખ થયો છે. દેશીમાં ઘણું જ વૈવિધ્ય છે. પ્રસ્તુત સ્તવનની દેશીનું નામ છે: ‘સાલુડાની’-એ દેશી એવો ઉલ્લેખ થયો છે.

સમગ્ર રીતે જોતાં શ્રી કાંતિવિજયજી રચિત આ સ્તવન ભલે શ્રી મહાવીર સ્વામી માટે રચાયેલાં અન્ય સ્તવનો જેમ લોકજીભે ચડેલું લાગતું નથી. છતાં, ભાવની દૃષ્ટિએ આ સ્તવન સરળતાથી વિરહભાવનાને પ્રગટ કરી શકે છે. સામાન્યતઃ શ્રી મહાવીર સ્વામીના જીવનમાં બનેલા પ્રસંગો (ચંડકૌશિક, ચંદનબાળા વગેરે) સ્તવનમાં કથાતત્ત્વો પૂરા પાડે છે. અહીં એવા પ્રસંગ સીધા જ મૂકાયા નથી. પરિણામે વિરહવેદના વધારે વ્યાપક બની છે. * * *

પી-૧, વલ્લભ એપાર્ટમેન્ટ, રબર ફેક્ટરીની સામે, ભાવનગર-૩૬૪૦૦૧.

ફોન : ૦૨૭૮૨ ૫૨૩૮૪૮

શ્રી મહાવીર સ્વામીનું પંચ કલ્યાણક સ્તવન

□ પૂ. સાધ્વી વૃષ્ટિચશા

[તપાગચ્છના સાગર સમ્રાટ નેમિસૂરિશ્વર સમુદાયના પ. પૂ. આ. દેવેશ હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજના આજ્ઞાનુવર્તી પ્રતિબોધ કુશલા પ્રવિણાશ્રીજી મહારાજ સાહેબના પ્રશિષ્યા છે. તેમણે જૈન વિશ્વભારતી વિદ્યાપીઠ (લાડનૂ)માં એમ.એ.ની પદવી પ્રાપ્ત કરી અને વર્તમાનમાં તેઓ ડૉ. કલાબહેન શાહના માર્ગદર્શનમાં ‘જૈન કથા સાહિત્ય’ વિષય પર પીએચ.ડી.ની પદવી માટે સંશોધન કાર્ય કરી રહેલ છે.]

(દ્રુહા)

શાસન નાયક શિવકરણ, વંદુ વીર જિણંદ; પંચ કલ્યાણક જેહના,
ગાશું ધરી આણંદ. ૧.

સુણતાં થુણતાં પ્રભુ તણાં, ગુણ ગીરૂઆ એકતાર, ઋદ્ધિ વૃદ્ધિ સુખ
સંપદા, સફલ હુએ અવતાર. ૨

ઢાળ પહેલી

(બાપડી સુણ જીભલડી-એ-દેશી)

સાંભળજો સસનેહિ સયણાં, પ્રભુનું ચરિત્ર ઉલ્લાસે, જે સાંભળશે પ્રભુ
ગુણ તેહના, સમકિત નિર્મળ થાશે રે સાં. ૧.

જંબુદ્વીપે દક્ષિણ ભરતે, માહણકુંડ ગામે; ઋષભદત્ત બ્રાહ્મણ તસ નારી,
દેવાનંદા નામે રે. સાં. ૨.

(૧) અષાઢ સુદ છઠે પ્રભુજી, પુણ્યોત્તરથી ચવિયા રે.

(૨) ઉત્તરા ફાલ્ગુની યોગે આવી, તસ કુખે અવતરિયા રે.

(૩) તિણ રચણી સા દેવાનંદા, સુપન ગજાદિક નિરખે; પ્રભાતે સુણી
કંથ ઋષભદત્ત, હિયડા માંહી હરખે રે. સાં. ૪

ભાખે ભોગ અર્થ સુખ હોસ્યે, હોસ્યે પુત્ર સુજાણ; તે નિસુણી સા
દેવાનંદા, કીધું વચન પ્રમાણ રે; સાં. ૫.

ભોગ ભલા ભોગવતા વિચરે, એહવે અચરિજ હોવે, સતકતુ જીવ
સુરેસર હરખ્યો, અવધિ પ્રભુને જોવે રે. સૌ. ૬.

કરી ચંદનને ઈન્દ્ર સન્મુખ સાત આઠ પગ આવે; શક્તવ વિધિ સહિત
ભણીને સિંહાસન સોહાવે રે. સાં. ૭.

સંશય પડિયો એમ વિમાસે જિન ચક્રી હરિ રામ; તુચ્છ દરિદ્ર માહણકુલ
નાવે, ઉગ્ર ભોગ વિણ ધામે રે. સાં. ૮.

અંતિમ જિન માહણકુંડ આવ્યા, એહ અછેરૂ કહીએ; ઉત્સર્પિણી
અવસર્પિણી અનંતી જાતા હવું લહી રે. ૯.

ઈણ અવસર્પિણી દશ અછેરાં, થયાં તે કહીએ તેહ; ગર્ભહરણ ગોસાણા
ઉપસર્ગ, નિષ્ફળ દેશના જેહ રે. સાં. ૧૦.

મૂલ વિમાને રવિ શશી આવ્યા, ચમરાનો ઉત્પાત; એ શ્રી વીરજિણેસર
વારે, ઉપના પંચ વિખ્યાત રે. સાં. ૧૧.

સ્ત્રી તીર્થ મલ્લિજિન વારે, શીતલને હરિવંશ; રૂષભને અઠોત્તરસો સીધા;
સુવિધિ અસંજતિ શંસ રે, સાં. ૧૨.

શંખ શબ્દ મીલીયા હરિહરચ્યું, નેમીસરને વારે; તીમ પ્રભુ નીચ કુલે

અવતરીયા, સુરપતિ એમ વિચારે. સાં. ૧૩.

ઢાળ બીજી

(નદી યમુનાકે તીર-એ દેશી)

ભવ સત્તાવીશ સ્થૂલમાંહિ ત્રીજે ભવે, મરીચી કીયો કુલનો મદ ભરત
યદા સ્તવે; નીચ ગોત્ર કરમ બાંધ્યું તિહાં તે થકી, અવતરીયા માહણ
કુલ અંતિમ જિનપતિ. ૧.

અતિ અઘટતું એહ થયું થાશે નહીં, જે પ્રસવે જિન ચક્રી નીચ કુલે નહીં,
ઇહાં મારો આચાર ધરું ઉત્તમ કુલે, હરિણ ગમેષી દેવ તેડાવે એટલે.
૨.

કહે માહણ કુંડ નયરે જાઈ ઉચિત કરો, દેવાનંદા કુખેથી પ્રભુને સંહરો,
નયર ક્ષત્રિયકુંડ રાય સિદ્ધારથ ગેહિની, ત્રિશલા નામે ધરો પ્રભુ કુખે
તેહની. ૩.

ત્રિશલા ગર્ભ લઈને ધરો માહણી ઉરે, બ્યાસી રાત વસીને કલ્પું તીમ
સુર કરે; માહણી દેખે સુપન જાણે ત્રિશલા હર્યા, ત્રિશલા સુપન કહે
તવ ચૌદ અલંકર્યા. ૪.

હાથી વૃષભસિંહ લક્ષ્મી માલા સુંદરૂ, શશી રવિ ધ્વજ કુંભ પદ્મ સરોવર
સાગરું; દેવ વિમાન સ્પણ પુંજ અગ્નિ વિમલ હવે, દેખે ત્રિશલા એહ
કે પિયુને વિનવે. ૫.

હરખ્યો રાય સુપન પાઠક તેડાવીયા, રાજભોગ સુત ફલ સુણી તે
વધાવિયા; ત્રિશલારાણી વિધિસ્થું ગર્ભ સુખે વહે, માય તણે હિત હેત
કે પ્રભુ નિશ્ચલ રહે. ૬.

માય ધરે દુઃખ જોર વિલાપ ઘણું કરે, કહે મેં કીધાં પાપ અધોર
ભવાંતરે, ગર્ભ હર્યાં મુજ કોણ હવે કેમ પામીએ; દુઃખનો કારણ જાણી
વિચાર્યું સ્વામીએ. ૭.

અહો અહો મોહ વિટંબણ જાલમ જગત મેં, અણદીઠે દુઃખ એવડો
ઉપાયો પલકમેં; તામ અભિગ્રહ ધારે પ્રભુ તે કહું, માતપિતા જીવતાં
સંયમ નવિ ગ્રહુ ૮.

કરૂણા આણી અંગ હલાવ્યું જિનપતિ, બોલી ત્રિશલા માતા હૈયે ઘણું
હિસતી; અહો મુજ જાગ્યા ભાગ્ય ગર્ભ મુજ સલવલ્યો, સેવ્યો શ્રી
જૈનધર્મ કે સુરતરૂ ફલ્યો. ૯

સખીય કહે શીખામણ સ્વામિની સાંભલો, હળવે હળવે બોલો હસો
રંગે ચલો; ઈમ આનંદે વિચરતા દોહલા પુરતે નવ મહિના ને સાડા

સાત દિવસ થતે. ૧૦.

ચૈત્ર સુદ તેરસ નક્ષત્ર ઉત્તરા, જોગે જન્મ્યા વીર કે તવ વિકસી ધરા,
ત્રિભુવન થયો ઉદ્યોત કે રંગ વધામણાં, સોના રૂપાની વૃષ્ટિ કરે ઘેર
સુર ઘણા. ૧૧.

આવી છપ્પન કુમારી કે ઓચ્છવ પ્રભુ તણે, ચલ્યું રે સિંહાસન ઇંદ્ર કે
ઘંટા રણઝણે; મળી સુરની કોડ કે સુરવર આવીયો, પંચ રૂપ કરી
પ્રભુને સુરગિરિ લાવીયો. ૧૨.

એક કોડ સાઠ લાખ કલશ જલશું ભર્યા, કિમ સેહેસ્યે લઘુ વીર કે ઈન્દ્ર
સંશય ધર્યા, પ્રભુ અંગુઠે મેરૂ ચાંપ્યો અતિ ગડગડે, ગડગડે પૃથ્વી
લોકજગતના લડથડે. ૧૩.

અનંત બળી પ્રભુ જાણી ઈન્દ્ર ખમાવિઓ, ચાર વૃષભનાં રૂપ કરી જલ
નામીઓ; પૂંજ અરથી પ્રભુને માય પાસ ધરે, ધરી અંગુઠે અમૃત ગયા
નંદીશ્વરે ૧૪.

ઢાળ ત્રીજી

(હમચડીની-દેશી)

કરી મહોત્સવ સિદ્ધારથ ભૂપ, નામ ધરે વર્દમાન, દિન દિનવાધે પ્રભુ
સુરતરૂ જિમ, રૂપકલા અસમાન રે, હમચડી. ૧

એક દિન પ્રભુજી રમવા કારણ, પુર બાહિર જાવે, ઈન્દ્ર મુખે પ્રશંસા
સુણી તિહાં મિથ્યાત્વીસુર આવે રે, હમચડી. ૨.

અહિરૂપે વિંટાણો તરૂસ્યું, પ્રભુ નાંખ્યો ઉછાલી; સાત તાડનું રૂપ કર્યું
તબ, મૂઠે નાખ્યો વાલી રે, હમચડી ૩.

પાયે લાગીને તેસુર ખામે, નામ ધરે મહાવીર, જેવો ઈન્દ્રે વખાણ્યો
સ્વામી, તેવો સાહસ ધીર રે. હમચડી. ૫.

અનુક્રમે યૌવન પામ્યા પ્રભુજી, વર્યા યશોદા રાણી, અઠાવીસ વરસે
પ્રભુના, માતાપિતા નિર્વાણી રે, હમચડી. ૬.

દોય વરસ ભાઈને આગ્રહ, પ્રભુ ધરવાસે વસીયા; ધર્મ પંથ દેખાડો
ઈમ કહે, લોકાંતિક ઉલ્લસીયાં રે, હમચડી ૭.

એક કોડ આઠ લાખ સોનઈયા, દિન દિન પ્રભુજી આપે, સંવચ્છરી
દાન દઈને, જગના દારિદ્ર કાપે રે. હમચડી ૮.

ઈમ છાંડ્યાં રાજ અંતે ઉર પ્રભુજી, ભાઈએ અનુમતિ દીધી, મૃગશીર
વદ દસમી ઉતરાયે, વીરે દીક્ષા લીધી રે. હમચડી. ૯.

ચઉનાણી તિણ દિનથી પ્રભુજી, વરસ દિવસ ઝાઝેરો. ચિવર અર્ધ
બ્રાહ્મણને દીધું, ખંડ ખંડ બે ફેરીરે. હમચડી. ૧૦.

ઘોર પરિષદ સાડા બારે, વરસ જે જે સહીયા, ઘોર અભિગ્રહ જે જે
ધરીયા, તે નવિ જાયે કહીયા રે. હમચડી. ૧૧.

શુલપાણિ ને સંગમ દેવે, ચંડકોશી ગોસાલે; દીધું દુઃખને પાયસરાંધી
પગ ઉપર ગોવાલે રે. હમચડી. ૧૨.

કાને ગોપે ખીલા માર્યા, કાઢતાં મૂકી રાઢી, જે સાંભલતાં ત્રિભુવન
કંપ્યા, પર્વત શીલા ફાટી રે, હમચડી. ૧૩.

તે તે દુષ્ટ સહુ ઉદ્ધરીયા, પ્રભુજી પર ઉપગારી, અડદ તણા બાકુલા
લઈને, ચંદનબાલા તારી રે. હમચડી. ૧૪.

દોય છ માસી, નવ ચઉમાસી, અઢીમાસી, ત્રણ માસી, દોઢ માસી બે
બે કીધાં, છ કીધાં બે માસી રે. હમચડી ૧૫.

બાર માસને પખ બહોંતેર, બસે ઓગણત્રીસ વખાણું; બાર અઠમ
ભદ્રાદિ પ્રતિમા, દિનદોઈ ચાર દશ જાણું રે, હમચડી. ૧૬.

ઈમ તપ કીધા બાર વરસે, વીણ પાણી ઉલ્લાસ, તેમાં પારણાં પ્રભુજીએ
કીધાં, ત્રણસે ઓગણપચાસ રે. હમચડી. ૧૭.

કર્મ ખપાવી વૈશાખ માસે, સુદ દશમી શુભ જાણ, ઉત્તરાયોગ
શાલિવૃક્ષતલે, પામ્યા કેવલનાણ રે. હમચડી ૧૮.

ઈન્દ્રભૂતિ આદિ પ્રતિબોધ્યા, ગણધર પદવી દીધી, સાધુ સાધ્વી શ્રાવક
શ્રાવિકા, સંઘ સ્થાપના કીધી રે. હમચડી. ૧૯.

ચઉદ સહસ અણગાર સાધવી સહસ છત્રીસ કહીજે, એક લાખને સહસ
ગૃણસદ્ગી શ્રાવક શુદ્ધ કહીજે રે. હમચડી ૨૦.

ત્રીન લાખ અઢાર સહસ વલી, શ્રાવિકા સંખ્યા જાણી, ત્રણસે ચઉદ
પૂર્વધારી, તેરસે ઓહી નાણી રે. હમચડી. ૨૧.

સાત સયાં તે કેવલ નાણી, લબ્ધિધારી પણ તેતા વિપુલમતિયાં પાંચસે
કહીયા, ચારસે વાદી જીત્યા રે. હમચડી ૨૨.

સાતસે અંતેવાસી સિધ્યા, સાધ્વી ચઉદસે ચાર, દિન દિન તેજ સવાયે
દીપે એ, પ્રભુજીનો પરિવાર રે. હમચડી. ૨૩.

ત્રીસ વરસ ધરવાસે વસીયા, બાર વરસ છન્નસ્થે, ત્રીસ વરસ કેવલ
બેંતાલીસ, વરસ સમણા મધ્યે રે. હમચડી.. ૨૪.

વરસ બહોતેર કેરું આયુ, વીર જિણંદનું જાણો; દીવાલી દિન સ્વાતી
નક્ષત્રે પ્રભુજીનો નિરવાણ રે. હમચડી. ૨૫.

પંચ કલ્યાણક એમ વખાણ્યા પ્રભુજીના ઉલ્લાશે સંઘ તણે આગ્રહ હરખ
ભરીને, સુરત રહી ચોમાસું રે. હમચડી. ૨૬.

કલશ

ઈમ ચમર જિનવર સયલ સુખકર, થુણ્યો અતિઉલટ ધરી, અષાઢ
ઉજ્જવલ પંચમી દિન, સંવત શત ત્રિહોંતેર ભાદરવા શુદ્ધ પડવાતણે
દિન, રવિવારે ઉલટ ભરી. વિમલ વિજય ઉવજ્જાય પદંકજ, ભ્રમ સમ શુભ
શિષ્ય એ, રામ વિજય જિનવર નામે, લહે અધિક જગીશ એ. ૨૭.

અઘરા શબ્દોના અર્થ :

ઢાળ-૧: જેહના-જેના, આણંદ-આનંદ, સુણતાં થુણતાં-સાંભળતા
સાંભળતા, તેહના-તેના, ચવિયા-ચવન કર્યું, માતાના ગર્ભમાં આવ્યા,
સુપન-સ્વપન, હિયડામાંહી-હૈયામાં; હૃદયમાં, હોસ્યે-થશે, એહવે-એથી,
અચરિજ-આશ્ચર્ય.

ઢાળ-૨: ગેહેની-ગ્રહિણી, પત્ની; તીમ-તેમ, હીસતી-આનંદ પામતી.

ઢાળ-૩: જિમ-જેમ, ચિવર-વસ્ત્ર.

કવિ પરિચય: કવિશ્રી રામવિજયજીએ આ સ્તવનનના કળશમાં પોતાનો પરિચય આપ્યો છે તે પ્રમાણે તેઓ શ્રી વિમલવિજયજીના શિષ્ય હતા. તેમનો સમય લગભગ વિક્રમની અઢારમી સદીનો ઉત્તરાર્ધ છે. તેમણે ‘રત્નસૂરિ રાસ ચોવીશી’ અને ‘વીરજિન પંચકલ્યાણક સ્તવન’ આદિ કૃતિઓની રચના કરી છે. તેમના વિશે બીજી વિગતો ઉપલબ્ધ નથી.

પંચકલ્યાણક સ્તવન : વિવેચન

જૈન દર્શનમાં તીર્થંકર નામકર્મના યોગે પાંચ વિશિષ્ટ પ્રસંગોનો દેવો-માનવો દ્વારા ઉજવાતો મહોત્સવ તે જગતના જીવો માટે કલ્યાણકારી છે. તીર્થંકર નામકર્મની પુણ્યાતિશય હોવાથી કલ્યાણકો તીર્થંકરના જ હોય.

ઉત્સર્પિણીના ચોથા આરાના ૮૯ પખવાડિયા ગયા બાદ ચોવીશમા તીર્થંકરનો જન્મ થાય.

અવસર્પિણીની ચોથા આરાના ૭૨ વર્ષ ૮૯ પખવાડિયા બાકી રહે ત્યારે ચોવીશમા તીર્થંકરનો જન્મ થાય.

દરેક તીર્થંકરની અવન રાશિ નક્ષત્ર હોય તે જ જન્મ, દીક્ષા ને કેવળજ્ઞાન રાશિ નક્ષત્ર હોય છે.

આ પંચકલ્યાણક ઢાળમાં રામવિજયજી પ્રથમ વીર પ્રભુને નમસ્કાર કરે છે. ત્યાર બાદ વીર પ્રભુના જીવન ચરિત્રનું વર્ણન કરે છે. ત્રણે ઢાળ દેશી રાગમાં છે. ઢાળનો રચના કાળ ૧૭૭૩ ને ભાદરવા માસમાં થયેલ છે.

પ્રથમ ઢાળમાં પ્રભુના અવનનું તેમજ દશઅંછેરાના વર્ણન છે.

બીજી ઢાળમાં નીચ ગોત્રકર્મ ત્રીજા ભવમાં બાંધ્યું, તેનું ફળ ભોગવ્યું એ તેમ જ ત્રિશલા માતાએ જોયેલ ચૌદ સ્વપ્નનું વર્ણન છે. ત્રિશલા માતા ગર્ભકાળ દરમ્યાન પ્રભુ નિશ્ચય થવાથી જે વિલાપ કરે છે તેનું વર્ણન છે તેમજ પ્રભુ જે નિશ્ચય કરે છે તે, તેઓશ્રીના જન્મ તેમ જ ઈન્દ્રો દ્વારા થયેલ જન્મોત્સવનું વર્ણન છે.

ત્રીજી ઢાળમાં પ્રભુ બાલ્યકાળથી નિર્વાણ સુધીમાં જે જે અવસ્થાઓમાંથી પાર ઉતરે છે તેમજ તેમને થયેલ ઉપસર્ગો આદિનું વર્ણન છે. તેમનો શિષ્ય પરિવાર, તેમનું આયુષ્ય આદિ સર્વનું વર્ણન તેમાં છે.

આમ કવિ રામવિજયજીએ સુંદર રીતે પ્રભુના પાંચ કલ્યાણકોનું વર્ણન કરતાં સમગ્ર જીવન ચરિત્રને વર્ણવ્યું છે.

અંતે હે તીર્થનાથ, અમારા કલ્યાણ માટે આપના પાંચે કલ્યાણકો પૂજનિક હોવાથી પંચકલ્યાણક સ્તવન પૂજા ભક્તિ રૂપ પદ્યમાં ભક્તિરૂપે આલેખ્યું છે. ઈન્દ્રાદિ, દેવ-દેવીઓ, ગણધરાદિ મુનિઓ અને આર્યાઓ રાજા-રાણી આદિ નર-નારીઓ અનેક પશુ-પક્ષી આપના ચારિત્ર સાથે સંકળાયેલ છે.

હે તીર્થપતિ, આપનું જીવન ચરિત્ર, અમારે મોક્ષમાર્ગ આરાધના માટે આપના વિયોગમાં અંધકારમાં પ્રકાશરૂપ હોવાથી અમે સ્તવના કરીએ છીએ.

હે દિનાનાથ ! અમે પામર શું કરી શકીએ ? આપનું યોગબળ અમારું કલ્યાણ કરો.

અવન કલ્યાણક :

ભરતક્ષેત્રમાં માહણ કુંડ ગામમાં ઋષભદત્ત બ્રાહ્મણ અને દેવાનંદા નામે તેની નારી છે. અષાઢ સુદી છઠ્ઠે પ્રભુ પુષ્પોત્તર વિમાનથી ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રમાં અવયા. અવધિજ્ઞાનથી ઈન્દ્રે જાણ્યું કે પ્રભુ નીચ ગોત્રમાં અવન પામ્યા. તીર્થંકર હંમેશાં ઉચ્ચ ગોત્રમાં જન્મ લે આથી ઈન્દ્ર હરિણગમેષી દેવને આદેશ કરે છે અને ગર્ભને દેવાનંદાની કુક્ષીમાંથી ત્રિશલા માતાની કુક્ષીમાં સ્થાપન કરે છે.

હવે ગર્ભકાળ દરમ્યાન પ્રભુ એકવાર હલનચલન બંધ કરે છે ત્યારે ત્રિશલામાતા ગભરાઈ જાય છે અને અનેક પ્રશ્નો એમને સતાવે છે કે મારો ગર્ભ ગળી ગયો કે શું ? ત્યારે પ્રભુ હલન કરે છે અને માતા ખુશીને પામે છે ત્યારે પ્રભુ નિશ્ચય કરે છે કે માતા-પિતા જ્યાં સુધી હયાત હશે ત્યાં સુધી દીક્ષા ગ્રહણ નહીં કરું. પ્રભુ ગર્ભમાં જ ત્રણ જ્ઞાનના ધણી હતા.

પ્રભુના અવન પછી તેના પ્રભાવથી ધર્મભાવ આદિની વૃદ્ધિ થવાથી તેમનું નામ વર્ધમાન રાખવામાં આવ્યું.

જન્મ કલ્યાણક :

પ્રભુ વીરનો જન્મ ચૈત્ર સુદ ૧૩ ના શુભ દિને થાય છે. મતિ, શ્રુત અને અવધિજ્ઞાન સહિત પ્રભુ જન્મ લે છે. ઈન્દ્રો ક્ષીર સમુદ્રના પાણીથી એક કોડ સાઠ લાખ કળશ ભરી પ્રભુનો અભિષેક કરે છે. ઈન્દ્રને શંકા થાય છે કે પ્રભુ કેમ સહન કરશે ? ત્યારે પ્રભુ અંગૂઠાથી મેરુ પર્વત ડોલાવે છે. આમ, પ્રભુના અનંતબળને જાણી ઈન્દ્ર ખમાવે છે અને ચાર વૃષભના રૂપ કરી જળથી અભિષેક કરે છે.

આ જન્મકલ્યાણક મહોત્સવ ઉજવતા કેટલાક દેવો સમકિતને પામ્યા. આપણે પણ પ્રભુના આ કલ્યાણક ઉજવીએ તો સમકિત નિર્મળ કરી શકીશું. અને મળેલ મનુષ્યભવને સફળ કરીએ.

જ્યારે તીર્થંકરનો જન્મ થાય ત્યારે તેમના પ્રભાવને કારણે માતાને પ્રસવ પીડા થતી નથી.

તીર્થંકરના જન્મ વખતે ત્રણ ભુવનમાં પ્રકાશ ઉત્પન્ન થાય અને ક્ષણવાર નારકીના જીવોને સુખ ઉત્પન્ન થાય.

તીર્થંકરો સ્તનપાન કરતા નથી.

પ્રભુવીરનો ગર્ભકાળ : નવ મહિના અને સાડા સાત દિવસ

દીક્ષા કલ્યાણક :

પ્રભુ જ્યારે ગર્ભમાં હતા ત્યારે જ તેમણે નિશ્ચય લીધો હતો કે માતા-પિતા હયાત હશે ત્યાં સુધી સંયમ નહીં લઉં. પ્રભુ જ્યારે અઢાવીસ વર્ષના થયા ત્યારે તેમના માતા-પિતા નિર્વાણ પામ્યા. બે વરસ ભાઈના આગ્રહથી ઘરવાસે રહ્યા. એકવાર લોકાંતિક દેવો આવી પ્રભુને ધર્મ પંથ દેખાડવાનું કહે છે અને દીક્ષા લેવાના એક વર્ષ અગાઉથી પ્રભુ

દુઃખી દરિદ્ર જીવોના દુઃખ નિવારવા પ્રતિદિન દાન આપે છે.

ઘણાં રાજારાણી, નરનારી દીક્ષા જોવાને આવે છે. પ્રભુનો અભિષેક કરી ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકારો પહેરાવી, પાલખીમાં બેસાડ્યા. પ્રભુના મસ્તક ઉપર છત્ર, બંને બાજુ ચામર તથા બીજી મંગળ વસ્તુઓ ધારણ કરી ઈન્દ્ર આદિ પાલખી ઊંચકીને ચાલે છે. પ્રભુની દીક્ષા યાત્રા સૌને વૈરાગ્ય ભાવની વૃદ્ધિ કરાવે છે. અનેક પ્રકારના વાજિંત્રો સહિત વૈરાગી મંગળ ગીતો ગાતા સર્વ નગર બહાર આવે છે; તથા પાલખીમાંથી ઉતરી પ્રભુ શરીર ઉપરના વસ્ત્રાભૂષણ તજી પંચમુષ્ટિલોચ કરી સિદ્ધ ભગવાનને વંદન કરી ચારિત્ર ધારણ કરે છે. ત્યારે પ્રભુને ચોથું મનઃપર્યવ ઉત્પન્ન થાય છે. પ્રભુ વીર મૃગસર વદ દસમીએ ઉત્તરા નક્ષત્રમાં દીક્ષા લે છે.

તીર્થંકરનું પ્રથમ પારણું થતાં એક લાખ, ત્રીસ હજાર, બસો મણ, તેર શેર ચોવીશ ટાંક સૌનૈયાની વૃષ્ટિ થાય છે.

કેવળ કલ્યાણક :

ઓછામાં ઓછા બે ઉપવાસથી લઈને છ છ મહિના સુધીના ઉપવાસ આદિની અનેકવિધ મહાતપશ્ચર્યાપૂર્વક, ઉદ્યાનો વનો, નિર્જન સ્થાનો વગેરે સ્થળોમાં ધ્યાનસ્થ રહી દેવ મનુષ્યાદિ દ્વારા થયેલા ઉપસર્ગને સ્વેચ્છાએ સહન કરી સાડા બાર વર્ષની સાધનાને અંતે ભગવાન ધર્મ ધ્યાનની પરાકાષ્ઠાએ પહોંચ્યા. પ્રારંભેલી સાધનાની અંતિમ સિદ્ધિનો (કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્તિ) સમય નજીક આવી રહ્યો હતો ત્યારે ભગવાન જૈનમ્મિક ગામે, ઋજુવાલિકા નદીના કિનારે ખેતરમાં દાખલ થયા. ત્યારે તેમને બીજો ઉપવાસ હતો. શાલવૃક્ષની નીચે સૂર્યના આ તપમાં ગોદોહિકા આસનમાં બેસીને શુકલધ્યાનમાં પ્રવેશ કર્યો. તેઓશ્રીએ મોહનીય, જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય અને અંતરાય આ ચાર ઘાતી કર્મોને સંપૂર્ણ ક્ષય કર્યો અને (પાંચમું) કેવળજ્ઞાન તથા કેવળદર્શન પ્રગટ થયા. તે દિવસ હતો વૈશાખ સુદ દશમનો, ચોથો પ્રહર. તેઓ સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી થવાથી લોકાલોક વિશ્વના, ત્રણેય કાળના મૂર્તમૂર્ત, સૂક્ષ્મ-સ્થૂલ, ગુપ્ત કે પ્રગટ એવા સમસ્ત જડ પદાર્થો અને તેમના પર્યાયોને પ્રત્યક્ષ રીતે જોવા જાણવાવાળા થયા. તે વંદનીય અને પૂજનીય બન્યા. અઢાર દોષ રહિત ‘અરિહંત’ બન્યા.

નિર્વાણ કલ્યાણક :

વિચરતા પ્રભુ પોતાનું નિર્વાણ કલ્યાણક જાણીને પાવાપુરી તીર્થે આવ્યા. મોક્ષમાં પધારવાના દિવસ અગાઉ અંતિમ દેશના આપી. અંતે અયોગી દશા ધારણ કરી, ૭૨ વર્ષનું આયુષ્ય પાળી, દિવાળી દિને સ્વાતિ નક્ષત્રે પ્રભુજીનું નિર્વાણ થયું.

પ્રભુ ત્રીસ વર્ષ ઘરવાસે, ૧૨ વર્ષ છત્રસ્થ, ૩૦ વર્ષ કેવળજ્ઞાન પામ્યા પછી આમ ૭૨ વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ કર્યું.

ઉત્તમ શિલિકાની રચના કરી ઈન્દ્રાદિ દેવે અપાર શોભા કરી. ઠાઠમાઠથી વધાવાતી પ્રભુની નિર્વાણ યાત્રા સંચરે છે. સાધુ-સાધ્વી, દેવ-મુષ્યને જાણ થતાં તેઓ પ્રભુની ભક્તિ કરવા લાગ્યા. પ્રભુનો અપાર વિરહ વેદાય છે. વિવિધ વાજિંત્રો સાથે શોકગીતો ગવાય છે.

સવારે નિયત સ્થળે આવી, અશ્રુભરી આંખે, પ્રભુના સ્થૂળ દેહને ચંદનકાષ્ઠની ચિતામાં પધરાવાય છે. પ્રભુનું શરીર બળતા શેષ જે અસ્થિ, રક્ષા રહેલ તે પ્રભુ વિયોગે ઉદાસ એવા દેવો અને મનુષ્યો ભક્તિ રૂપે લઈ ગયા.

જ્ઞાન અને પ્રકાશ રૂપ પ્રભુના વિયોગથી સ્મૃતિ રૂપે દીપક પ્રગટાવી સર્વેએ પ્રભુનો ઉત્સવ કર્યો ત્યારથી દિવાળી પર્વ થયું.

આમ પ્રભુનું જીવન કલ્યાણને કારણ રૂપ છે આથી તેમના અવન, જન્મ, દીક્ષા, કેવળ અને નિર્વાણ કલ્યાણકને ઉજવવામાં આવે છે. આપણે પણ આ પંચ કલ્યાણકની યથાશક્તિ ઉજવણી કરી સમકિતને નિર્મળ કરી મનુષ્ય ભવને સુધારીએ. સફળ કરીએ.

કવિ રામવિજયે પંચકલ્યાણક સ્તવનમાં પ્રભુ મહાવીરના અવનથી લઈને નિર્વાણ સુધીના પ્રસંગોને ત્રણ ઢાળની ૫૩ કડીમાં સુરેખ રીતે વણી લીધા છે. ત્રિશલા માતાને પોતાના ગર્ભ વિશે શંકા જાય છે અને તેઓ વિલાપ કરે છે તે પ્રસંગ કવિએ સચોટ અને હૃદયસ્પર્શી બાનીમાં નિરૂપ્યો છે.

‘માય ઘરે દુઃખ જોર વિલાપ ઘણું કરે.

કહે મેં કીધાં પાપ અધોર ભવાંતરે,

ગર્ભ હર્યો મુજ કોણ હવે કેમ પામીએ.

દુઃખનો કારણ જાણી વિચાર્યું સ્વામીએ.

માતાની વ્યથા જાણીને પ્રભુએ અંગ હલાવ્યું તે સમયે માતાના હૃદયનો હરખ વ્યક્ત કરતાં કવિ કહે છે-

‘કરૂણા આણી અંગ હલાવ્યું જિનપતિ

બોલી, ત્રિશલા માતા હૈયે ઘણું હીસતી.’

પ્રભુને થયેલ ઘોર પરિષદનું વર્ણન નીચેની પંક્તિઓમાં સંક્ષિપ્ત રીતે કરે છે.

‘શૂણ-પાણિને સંગમ દેવે, ચંડકોશિ ગોશાળે,

દીધું દુઃખને પાયસ રાંધી, પગ ઉપર ગોવાળે

કાને ગોપે ખીલ્લા માર્યા, કાઢતાં મૂકી રાઢી.

જે સાંભળતા ત્રિભુવન કંધ્યા, પર્વત શિલા ફાટી.

સમગ્ર કાવ્યમાં જૂની ગુજરાતી ભાષાની છાંટ વર્તાય છે. અને કવિ રામવિજયે કાવ્યનો પ્રારંભ દુહાની બે કડીથી કર્યો છે. પ્રથમ ઢાળમાં ‘બાપડી સુણ જીભલડી’, બીજી ઢાળમાં ‘નદી યમુના કે તીર’ અને ત્રીજી ઢાળમાં ‘હમચડીની દેશી’ઓનો ઉપયોગ કરી સ્તવનને ગેયતા અર્પી છે.

કાવ્યના કળશમાં પરંપરાગત રીતે કવિ કાવ્ય રચના સંવત-૧૭૭૩ ભાદરવા સુદ એકમના રવિવારના દિવસે વિમલવિજય ઉપાધ્યાયના શિષ્ય રામવિજયે કરી છે એવો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

કવિ રામવિજય કૃત મહાવીર ભગવાનનું પંચકલ્યાણકનું આ સ્તવન પૂજાઓમાં ગવાય છે.

મો. નં. ૦૮૩૨૦૮૦૬૧૧૧.

વીર સ્તુતિ - પુચ્છિંસુણં

□ ડૉ. ધનવંતીબેન શાહ

[ડૉ. ધનવંતીબેન શાહ (વિષય-હીસ્ટ્રી-ઇતિહાસ સાથે) એમ.એ. કરી ગોલ્ડ મેડલ પ્રાપ્ત કર્યા છે. 'જૈન ફિલોસોફી'માં પીએચ.ડી.ની પદવી પ્રાપ્ત કરી છે. સ્કૂલ, કૉલેજ વગેરેમાં ૪૨ વર્ષનો બહોળો અનુભવ છે અને તેઓ પ્રિન્સિપાલ તરીકે નિવૃત્ત થયેલ છે. 'મુંબઈ સમાચાર'માં સાહિત્યના લેખો તથા ધાર્મિક મેગેઝીન દિવ્યધ્વનિ અને અન્યમાં તેઓ લખે છે. નાટકો લખવાનો ઘણો શોખ છે. ૭૮ વર્ષની વયે પણ તેઓ કાર્યરત છે.]

જૈન આગમો એટલે અણમોલ જ્ઞાનનો અક્ષયનિધિ. સૂયગડાંગ સૂત્ર એટલે બીજું અંગસૂત્ર. તેનું સૌથી મહત્વપૂર્ણ અધ્યયન એટલે તેના પ્રથમ શ્રુતસ્કંધનું છઠ્ઠું અધ્યયન-તે વીરસ્તુતિ છે. વ્યવહારમાં તે પુચ્છિંસુણં નામથી પ્રસિદ્ધ છે. જેમ કોઈ સોનાના ઘરેણામાં હીરો જડેલો હોય એમ સૂયગડાંગ સૂત્રમાં આ માણેકરત્ન જડેલું છે, તેથી આ સૂત્રનું મહત્વ અત્યંત વધી જાય છે. પદ્યના માધ્યમથી થતાં મહાપુરુષના ગુણગ્રામને સ્તુતિ-સ્તવ કહેવાય છે. આ અધ્યયનની ૨૯ ગાથા છે. ગાથાએ ગાથામાં ચરમ તીર્થંકર મહાવીર પ્રભુના ગુણોનું વર્ણન છે. પારિજાતના વૃક્ષને સ્હેજ હલાવો અને સુગંધી ફૂલોથી ઘરતી પટ ભરાઈ જાય એમ એક એક ગાથાને હલાવો અને ગુણપુષ્પોની વૃષ્ટિ આંતરપટને તરબતર કરી દે છે.

રચનાકાર અને સમય : વીર પ્રભુને કેવળજ્ઞાન થયું. વીર સંવતના ૩૦ વર્ષ પૂર્વે-બીજે દિવસે ગણધરોએ દ્વાદશાંગીની રચના કરી. હાલનું આ સૂત્ર પાંચમા ગણધર સુધર્મા સ્વામીની છેલ્લી આવૃત્તિ-કારણ આમાં જંબૂસ્વામીના પ્રશ્નો છે, જેઓએ મહાવીરની હાજરીમાં દીક્ષા નથી લીધી, એટલે લગભગ વીર સંવત ૧ - આ સૂત્રનો રચનાકાળ ગણાય. આ સ્તુતિમાં ૧-૨ ગાથામાં જંબૂસ્વામીના પ્રશ્નો છે. ૩ થી ૨૮ ગાથામાં સુધર્મા સ્વામીના ઉત્તરો છે. જૂઓ, જૂઓ, વણિક જંબૂસ્વામી બ્રાહ્મણ સુધર્માને પ્રશ્ન પૂછે, જેના વિશે જાણવું છે તે છે ક્ષત્રિય મહાવીર! ત્રણેય ચરમ શરીરી! ભાષા : બિહારની પ્રાચીન ભાષા એટલે કે મગધની અર્ધમાગધી ભાષાથી આ સૂત્ર મધ્યમધી ઊદ્યું છે. તો માણીએ એ સુવાસને !

ગાથા-૧ :

પુચ્છિંસુણં સમણા માહણાય, અગારિણો યા પરતિત્થિઆ ય ।

સે કેઈ ઇગંત હિય ધમ્મ માહુ, અણોલિસં સાહુ સમિકિખયાએ ।।

ગાથા-૨ :

કહં ચ નાણં કહં દંસણં સે, સીલં કહં નાયસુયસ્સ આસિ ।

જાણાસિ ણં ભિકખુ જહા તહેણં, અહાસુયં બૃહિ જહા ણિસંત ।।

અહીં ૧-૨ ગાથામાં જંબૂસ્વામી કહે છે, શ્રમણો, બ્રાહ્મણો, અન્યતીર્થિક ફકીર-સાધુ સંન્યાસી વગેરે મને પૂછે છે, એકાંત હિતકારી અનુપમ ધર્મ સમ્યક્ રીતે કોણે કહ્યો છે? તે જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરના જ્ઞાન, દર્શન અને શીલ કેવાં હતાં? આમ વાર્તાલાપના પ્રારંભમાં જ ભારતમાં

વિસ્તરેલી બ્રાહ્મણ અને શ્રમણ સંસ્કૃતિનો ઉલ્લેખ કરાયો છે. એક છે લૌકિક અને બીજી છે લોકોત્તર સંસ્કૃતિ ! ૩ થી ૯ ગાથામાં ભગવાનના ૩૯ આતમગુણોનો વૈભવ વર્ણવ્યો છે.

ગાથા-૩ :

ખેયન્ને સે કુસલે મહેસી, અણંતનાણી ય અણંતદંસી ।

જસંસિણો ચકખુપહે ઠિયસ્સ, જાણાહિ ધમ્મં ચ ધિઈં ચે પેહિ ।।

ગાથા-૪ :

ઉઠ્ઠં ચહે યં તિરિયં દિસાસુ, તસા ય જે થાવર જે ય પાણો ।

સે ણિચ્ચણિચ્ચેહિ સમિક્ખપણ્ણો, દીવે વ ધમ્મં સમિયં ઉદાહુ ।।

ગાથા-૫ :

સે સવ્વદંસી અભિભૂયનાણી, નિરામગંધે ધિઈમં ઠિયપ્પા ।

અણુત્તરે સવ્વજંગસિ વિજજં ગંથા અતીતે અભએ અણાઉ ।।

ગાથા-૬ :

સે ભૂઈં પમ્મો અણિએ અચારી, ઓહંતરે ધીરે અણંત ચકખૂ ।

અણુત્તરે તય્થઈ સૂરીએ વા, વહરોયણિંદે વ તમં પગાસે ।।

ગાથા-૭ :

અણુત્તરં ધમ્મમિણં જિણાણં, ઇયા મુણી કાસવ આસુપણ્ણો ।

ઈંદે વ દેવાણ મહાણુભાવે, સહસ્સણોયા દિવિણં વિસિક્કે ।।

ગાથા-૮ :

સે પણ્ણયા અક્ખય સાગરે વા, મહોદહી વા વિ અણંત પારે ।

અણાહલે વા અકસાઈ મુકકે (ભિકખૂ), સક્કે વ દેવાહિવઈ જુઈમં ।।

ગાથા-૯ :

સે વીરિએણં પડિપુન્ન વીરિએ, સુદંસણો વા ણાગસવ્વસેકે ।

સુશલએ વાસિ મુદાગરે સે વિરાયસે ઇગગુણો વવેએ ।।

૩જી ગાથામાં ભગવાનના ૯ ગુણો : (૧) ખેદજ-સંસારના સર્વ પ્રાણીના દુઃખ અને તેના કારણના જ્ઞાતા અથવા લોકલોક સર્વ ક્ષેત્રના જ્ઞાતા (૨) કુશળ-કર્મ કાપવામાં કુશળ (૪) અનંતજ્ઞાની (૫) અનંતદર્શી (૬) મહાયશસ્વી (૭) સૌના ચક્ષુપક્ષમાં સ્થિત-જેમ છગ્ગો મારનાર બેટસમેન પર દર્શકોની નજર તેમ સંસાર કાપનાર મહાવીર પર સૌની આંખો સ્થિત (૮) પ્રશંસનીય ધર્મના પાલક (૯) ધૈર્યવાન-સમયથી ધીરજ ધરનાર- સંગમ દ્વારા છ મહિના ઉપસર્ગ છતાં ધૈર્ય રાખ્યું.

૪ થી ગાથામાં ૧ ગુણ : મહાવીર દીપક/દ્વીપ સમાન પ્રકાશિત, શરણ આપનાર ધર્મના આપનારા છે. આ ગાથામાં જૈન ધર્મની વ્યાપકતાનું દર્શન છે. વીર પ્રભુની હિંસા ત્રિલોક વ્યાપી છે. સર્વ ત્રસ-સ્થાવર જીવો, નિત્ય-અનિત્ય સર્વ પદાર્થોનું દર્શન કરી તેમણે સમ્યક્ ધર્મની પ્રરૂપણા કરી છે. પાંચમી ગાથામાં ૮ ગુણો છે. (૧) સર્વદર્શી (૨) અભિભૂય-સંપૂર્ણ જ્ઞાની (૩) નિરામગંધે-આમ-મૂળ ગુણો, ગંધે-ઉત્તરગુણોમાં દોષ ન લગાડે એટલે કે વિશુદ્ધ ચારિત્ર્યના પાલક (૪) ધૃતિવાન-અપાર ધીરજ એટલે કે ભાવથી અનેક પરિષદ-ઉપસર્ગો સહન કર્યા. (૫) આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિત (૬) સંપૂર્ણ જગતમાં સર્વશ્રેષ્ઠ વિદ્વાન (૭) બાહ્ય-આત્મ્યંતર ગ્રંથિથી રહિત (૮) નિર્ભય (૯) આયુષ્ય બંધથી રહિત છઠ્ઠી ગાથામાં ૭ ગુણો : (૧) ભૂતિપ્રજ્ઞ-ભૂતિ એટલે વૃદ્ધિ-જેમનું જ્ઞાન નિરંતર વધે છે. જન્મથી ૩ જ્ઞાન, દીક્ષા લેતાં મનઃપર્યાવજ્ઞાન, પાછી સાડા બાર વર્ષે કેવળજ્ઞાન-(૨) અપ્રતિબંધવિહારી એટલે પવનની જેમ મુક્ત-મમત્વ રહિત સાધુ કોઈ એક સ્થાને રોકાય નહિ. (૩) સંસાર સાગર તરનારા (૪) ધીર (૫) કેવળજ્ઞાન નેત્ર સંપન્ન (૬) પ્રજ્વલિત અગ્નિવ્રત-અજ્ઞાન તિમિર નિવારક (૭) સૂર્યવત્ અધિક તપનશીલ.

ગાથા-૭ : ૩ ગુણ (૧) આસુપ્રજ્ઞ-તીવ્ર પ્રજ્ઞાવાળા-હજારો બિરબલ ભેગા થાય તો પણ એમની પ્રજ્ઞાની તોલે નહીં (૨) અનુત્તર ધર્મના નાયક (૩) સર્વાધિક પ્રભાવશાળી હજારો દેવના નાયક ઈંદ્રની જેમ કાશ્યપગોત્રી વીર વિશિષ્ટ તેજસ્વી છે.

ગાથા-૮ : ૬ ગુણ : (૧) ભગવાનની પ્રજ્ઞા અક્ષય-પેલો ન્યુરોલોજિસ્ટ, બ્રેઈનનું ઓપરેશન કરે એટલું જ્ઞાન પણ પાછલી અવસ્થામાં પક્ષઘાત થતા, એનું જ બ્રેઈન ખાલી થઈ જાય પણ ભગવાનની પ્રજ્ઞાનો ક્યારેય ક્ષય નહિ (૨) સ્વયંભૂરમણ-સમુદ્રની જેમ અપાર (૩) નિર્મળ-કર્મભળથી રહિત (૪) કષાયથી રહિત (૫) ઘાતીકર્મથી મુક્ત (૬) ઈંદ્રની જેમ દેવાધિપતિ તેજસ્વી છે.

ગાથા-૯ : ૩ ગુણ : (૧) પરિપૂર્ણ વીર્યવાન (૨) મેરુ પર્વતની જેમ સર્વોત્તમ (૩) પ્રશસ્ત ગુણોથી યુક્ત હોવાથી સર્વ માટે સ્વર્ગવત્ પ્રમોદજનક છે.

૧૦ થી ૧૪ ગાથામાં મેરુપર્વતની ઉપમા

ગાથા-૧૦ :

સયં ચહસ્સાણ ઉ જોયણાણં, તિકંડગે પંડગ વેજયંતે ।

સે જોયણં ણવણવઈ સહુસે, ઉડ્ડુસિતો હેદ્દઠ સહસ્સ મેગં ।।

ગાથા-૧૧ :

પુટ્ઠે ણભે ચિટ્ઠઈ ભૂમિવટ્ઠિએ, જં સૂરિયા અણુપરિવટ્ઠયંતિ ।

સે હેમવણો બહુણંદણો ય, જંસી રતિં (રઈ) વેદયંતી મહિંદા ।।

ગાથા-૧૨ :

સે પવ્વએ સદ્મહાપ્પગાસે, વિરાયઈ કંચણ મટ્ઠવણો ।

અણુતરે ગિરિસુ ય પવ્વદુગ્ગે, ગિરીવરે સે જલિએ વ ભોમે ।।

ગાથા-૧૩ :

મહિએ મજ્ઞંમિ ઠિએ ણાગિંદે, પણ્ણાયને સૂરિએ સુદ્ધ લેસે ।
એવં સિરિએ ઉસ ભૂરિવણ્ણો, મણ્ણોરણો જોયઈ અચ્ચિમાલી ।।

ગાથા-૧૪ :

સુદંસણસેવ જસો ગિરિસ્સ, પવયુચ્ચઈ મહતો પવ્વયસ્સ ।

એતોવમે સમણે નાયપુત્તે, જઈ જસો, દંસણ નાણ સીલે ।।

દસમી ગાથામાં-મેરુપર્વત ધરતીથી ૮૮ હજાર યોજન ઊંચો અને ૧ હજાર યોજન નીચે પાયો - ઊંડાઈ મજબુત તો ઊંચાઈ મજબુત એમ ભગવાનની સહનશીલતાની ઊંડાઈ પર સાધનાની ઊંચાઈ-મેરુના ૩ કાંડની જેમ પ્રભુના સમ્યક્જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર- મેરુ ઉપર પંડકવન ધજા સમાન, ભગવાનનું જિનનામ કર્મ ધજા સમાને-મેરુ ત્રણ લોકને સ્પર્શે, ભગવાનનો પ્રભાવ ત્રણે લોકમાં.

૧૧મી ગાથા : મેરુ આકાશને સ્પર્શે, પ્રભુ મુક્તિગગનને સ્પર્શે, મેરુની આસપાસ સૂર્યગણ પ્રદક્ષિણા કરે, ભગવાનની આસપાસ દેવો, ચક્રવર્તી આદિ પ્રદક્ષિણા કરે. મેરુની જેમ ભગવાન સુવર્ણ રંગની કાંતિવાળા, મેરુ ઉર્ધ્વમુખી એમ પ્રભુના પાંચ મહાવ્રત મુક્તિમુખી. મેરુમાં ચાર વનરાજિ તેમ ભગવાનના ક્ષમા, નિર્લોભતા, સરળતા, મૃદુતા આદિ ગુણરાજિ-મેરુના નંદનવનમાં ઈન્દ્રો આનંદ કરે એમ પ્રભુના સમવસરણમાં આવનાર ત્રણે ગતિના જીવ આનંદ અને શાંતિનો અનુભવ કરે.

૧૨મી ગાથામાં-મેરુ પર્વત સુદર્શન આદિ ૧૬ નામોથી પ્રસિદ્ધ એમ મહાવીર પણ જ્ઞાતપુત્ર, તીર્થંકર, વીતરાગી આદિ અનેક નામોથી સુપ્રસિદ્ધ. દુર્ગમ મેરુ પર્વતની જેમ ભગવાનનું જ્ઞાન, નય, નિષ્કેપ, સ્યાદવાદ આદિની ગહનતાને કારણે વાદીઓ માટે દુર્જય છે. મેરુ રત્નોથી પ્રકાશિત તેમ ભગવાન અનંતગુણોથી દેદિધ્યમાન છે.

૧૩મી ગાથા - પૃથ્વીની મધ્યમાં મેરુ, ભવી જીવોની મધ્યમાં મહાવીર. મેરુ નગેન્દ્ર, મહાવીર જિનેન્દ્ર. મેરુના પ્રકાશિત કિરણો, વીરનાં તેજસ્વી જ્ઞાનકિરણો. મેરુના વિવિધ વર્ણ, ભગવાનની વિવિધ હિતશિક્ષા.

૧૪મી ગાથા-ગિરિરાજ મેરુ લોકમાં યશસ્વી, દેવાધિરાજ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીર જાતિ, યશ, જ્ઞાન, શીલ આદિ ગુણોથી સર્વશ્રેષ્ઠ હતા.

ગાથા-૧૫, ૧૬ અને ૧૮ થી ૨૪માં જગતના સર્વશ્રેષ્ઠ ૨૫ પદાર્થોની ઉપમા આપીને ભગવાનની શ્રેષ્ઠતાનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. ૧૭મી ગાથામાં સિદ્ધિ બતાવી છે.

ગાથા-૧૫ :

ગિરિવરે વા નિસહાયયાણં, રુયએ વ સેદ્દઠે વલયાયતાણં ।

તઓવમે સે જગભૂઈપણ્ણો, મુણ્ણીણ મજ્ઞે તમુદાહુ પણ્ણો ।।

ગાથા-૧૬ :

અણુતરં ધમ્મમુઈરઈતા, અણુતરં ઝાણ વરંઝિયાઈ ।

સુ સુક્કંસુક્કં અપ્પગંડસુક્કં, સંખિદુ એગતવદાત સુક્કં ।।

ગાથા-૧૭ :

અણુતરંગાં પરમં મહેસી, અસેસકમ્મં સ સવિસો હયિતા ।
સિદ્ધિં ગઈ સાઈમણંતપત્તે, નાણેણ સીલેણ ય દંસણેણ ॥

ગાથા-૧૮ :

રુકખેસુ ણાએ જહ સામલી વા, જંસિ રઈ વેદયંતી સુવણણા ।
વણેસુવા ણંદણામાહુ સેદ્દં નાણેણ સીલેણ ય ભૂઈપણેણ ॥

ગાથા-૧૯ :

થભિયં વ સદાણં અણુતરે ઉ, ચંદો વ તારાણ મહાણુભાવે ।
ગંધેસુ વા ચંદણામાહુ સેદ્દં, એવં મુણિણં અપડિણણામાહુ ॥

ગાથા-૨૦ :

જહા સયંભૂ ઉદ્દહીણ સેદ્દે, નાગેસુ વા ધરણિંદમાહુ સેદ્દે ।
ખોઓદએ વા રસ વેજયંતે, તવોવહાણે મુણિવેજયંતે ॥

ગાથા-૨૧ :

હત્થી સુ એરાવણામાહુણાએ, સીહો મિયાણં સલિલાણ ગંગા ।
પક્ખીસુ વા ગરુલે વેણુદેવે, નિવ્વાણવાદિણિહ, ણાયપુત્તે ॥

ગાથા-૨૨ :

જોહેસુણાએ જહ વીસસણે, પુખ્કેસુ વા જહ અરવિંદમાહુ ।
ખતીણ સેદ્દે જહ દંતવક્કે, ઈસીણ સેદ્દે તહ વધ્ધમાણે ॥

ગાથા-૨૩ :

દાણાણ સેદ્દં અભયપ્પયાણં સચ્ચેસુવા અણવજજં વયંતિ ।
તવેસુ વા ઉત્તમ બંભચેરં, લોગત્તમે સમણે ણાયપુત્તે ॥

ગાથા-૨૪ :

ઠિઈણ સેદ્દં લવસત્તમા વા, સભા સુહમ્મા વ સભાણે સેદ્દં ।
ણિવ્વાણસેદ્દા જહ સવ્વધમ્મા, ણ ણાયપુત્તા પરમત્થિ ણાણી ॥

૧૫મી ગાથામાં ૨ ઉપમા-ભગવાનનું ભરતક્ષેત્ર મેરુપર્વતની દક્ષિણે એટલે દક્ષિણના લાંબા પર્વત, નિષધ પર્વતની અને વલયાકારમાં શ્રેષ્ઠ રુચક પર્વતની ઉપમા એવી રીતે પ્રજ્ઞાવંત મહાવીર મુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ હતા.

૧૬મી ગાથામાં ભગવાનના શુકલધ્યાનને અત્યંત સફેદ શંખ અને ચંદ્રની બે ઉપમા આપી એકાંત શુદ્ધ બતાવ્યું છે. સંગમ અને ચંડકૌશિક આવ્યા. ભગવાન ધર્મધ્યાનમાંથી શુકલધ્યાનમાં ગયા, પરિષદોમાં શ્રેણિ માંડી-પણ આપણે તો નિમિત્ત મળતાં જ આર્તધ્યાનમાંથી રૌદ્રધ્યાનમાં ચાલ્યા જઈએ.

૧૭મી ગાથામાં : મહાવીર જ્ઞાન, દર્શન, શીલે કરી આઠે કર્મ ખપાવી દિપાવલીની રાત્રે સાદિ અનંત સિદ્ધિને પામ્યા. ધન, ધંધા, ધમાલ, ધડાકા, ભડાકા, ફટાકડાથી આપણે દિવાળી ગજવીએ તો 'દિ કેમ વળે ? મોક્ષે કેમ જવાય ?

૧૮મી ગાથામાં બે ઉપમા : દક્ષિણના દેવકુરુના પૃથ્વીકાયથી બનેલ વિશાળ શાલ્મલિ વૃક્ષ પર આવી સુવર્ણકુમાર દેવો રતિસુખ માણે છે, નંદનવનમાં કીડા કરે છે એમ ભગવાન ચારિત્રનું શાલ્મલિવૃક્ષ અને જ્ઞાનનું નંદનવન બન્ને અત્યંત વિશાળ-આવા દેવાધિદેવના ચરણે

સર્વ જીવો શાતા અને આનંદ અનુભવે-આજે પણ નંદનવન સમા આગમો છે. જરા લટાર મારી જુઓ.

૧૯મી ગાથામાં ૩ ઉપમા-જેમ શબ્દમાં મેઘગર્જના, તારામાં ચંદ્ર અને સુગંધમાં ચંદન શ્રેષ્ઠ એમ કામના-આકાંક્ષા રહિત ભગવાનને વાણીનો અતિશય. યોજન સુધી વાણી સંભળાય- પૂનમના ચંદ્રની જેમ જ્ઞાન હંમેશા સોળે કળાએ ખીલેલું. ચંદન કરતાં પણ દીર્ઘકાળ ૨૧ હજાર વર્ષ સુધી પ્રભુના ચારિત્ર ચંદનની સુવાસ રહે છે.

૨૦મી ગાથા-૩ ઉપમા-ભગવાનનું નામ સ્વયંભૂમરણ સમુદ્ર જેટલું વિશાળ, છન્નસ્થનું ગોપદ જેટલું મર્યાદિત-નાગકુમારોમાં ધરણેન્દ્ર શ્રેષ્ઠ, રસોમાં ઈશ્વરસ શ્રેષ્ઠ એમ સર્વ તપસ્વીઓમાં ભગવાન શ્રેષ્ઠ હતા.

૨૧મી ગાથા-૪ ઉપમા-હાથીમાં એરાવત, સ્થળચરમાં સિંહ, નદીઓમાં ગંગા, પક્ષીઓમાં વેણુદેવ ગરુડ પક્ષી એમ નિર્વાણ-મોક્ષમાર્ગીઓમાં મહાવીર શ્રેષ્ઠ છે.

૨૨મી ગાથા-૩ ઉપમા-યોદ્ધાઓમાં વિશ્વસેન વાસુદેવ, કૂલોમાં અરવિંદ કમળ, ક્ષત્રિયોમાં દંતવક્કે (બોલેલું પાળનાર) શ્રેષ્ઠ છે તેમ ઋષિઓમાં શ્રી વર્ધમાન શ્રેષ્ઠ છે.

૨૩મી ગાથા : ૩ ઉપમા-દાનમાં અભયદાન શ્રેષ્ઠ, સત્યભાષામાં અનવદ્ય ભાષા (કોઈને પીડાકારી નહીં) શ્રેષ્ઠ, તપમાં બ્રહ્મચર્ય શ્રેષ્ઠ-તેમાં ૫ ઈન્દ્રિય અને દૃઢ મન જીતવા પડે તેમ લોકમાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર શ્રેષ્ઠ છે.

૨૪મી ગાથા : ૩ ઉપમા : લાંબી અને શુભ સ્થિતિવાળા દેવોમાં લવસત્તમ દેવો શ્રેષ્ઠ, (૩૩ સાગરોપમના આયુષ્યવાળા એકાવતારી દેવો), દેવલોકની સભાઓમાં સુધર્મા સભા શ્રેષ્ઠ, સર્વ ધર્મોમાં નિર્વાણ-મોક્ષમાર્ગી ધર્મ શ્રેષ્ઠ એમ બધા જ્ઞાનીઓમાં જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરથી પરમ શ્રેષ્ઠ જ્ઞાની કોઈ નથી. ૨૫ થી ૨૮-આ જ ગાથામાં ભગવાનના જીવનની વિશિષ્ટ ૨૭ ઉપલબ્ધિઓનું વર્ણન છે.

ગાથા-૨૫ :

પુઠોવમે ધુણાઈ વિગયગેહી, ન સણિણિં કુલ્લઈ આસુપણે ।
તરિઉં સમુદ્રં ચ મહાભવોધં, અભયંકરે વીર અણંતચકખૂ ॥

ગાથા-૨૬ :

કોહં ચ માણં ચ તદેવ માયં, લોભં ચઉત્થં અજઝત્થદોસ ।।
એયાણિ વંતા અરહા મહેસી, ન કુલ્લઈ પાવ ન કારવેઈ ।।

ગાથા-૨૭ :

કિરિયાકિરિયં વેણાઈયાણુવાયં, અણણાણિયાણં પડિયચ્ચ ઠાણં ।
સે સવ્વવાયં ઈ ઈ વેયઈત્તા, ઉપદિઠએ સંજમ દીહરાયં ॥

ગાથા-૨૮ :

સે વારિયા ઈત્થિ સરાઈભત્તં, ઉવહાણવં, દુક્ખ ખયદ્દઠાએ ।
લોગં વિદિતા આરં પારં ચ, સવ્વં યભૂ વારિય સવ્વવારં ॥

૨૫મી ગાથામાં-(૧) ભગવાન પૃથ્વી જેવા સહનશીલ તથા સૌને

આધારભૂત છે. (૨) કર્મમળને દૂર કરનાર (૩) આસક્તિ છોડનાર (૪) મમત્વ અને બાહ્ય-આત્મ્યંતર પરિગ્રહ છોડનાર (૫) ધનધાન્ય પદાર્થોના તેમજ આંતરિક વિકારોના ત્યાગી (૬) સંસાર સમુદ્ર તરનાર (૭) અભય દાતા (૮) વીર (૯) અનંત ચક્ષુવાળા.

ગાથા-૨૬માં (૧) ક્રોધ (૨) માન (૩) માયા (૪) લોભ- આ ચાર અધ્યાત્મ દોષોના ત્યાગી-કાળી ચૌદસે કષાયના ચાર વડાંનો કક્ષાટ કાઢો (૫) અરહા-એટલે કે કોઈ રહસ્ય તેમનાથી છાનું નથી (૬) તેઓ પાપ કરતાં નથી (૭) બીજા પાસે પાપ કરાવતા નથી.

૨૭મી ગાથામાં — (૧) ક્રિયાવાદી (૨) અક્રિયાવાદી (૩) વિનયવાદી (૪) અજ્ઞાનવાદી-આ ચારના ૩૬૩ પાખંડી ભેદને જાણનારા (૫) સર્વ વાદને (દુર્ગતિમાં જવાના કારણો) જાણનારા (૬) અને આ બધું જાણી જીવનભર સંયમમાં સ્થિત રહ્યા છે.

૨૮મી ગાથામાં-ભગવાન (૧) સ્ત્રી અને (૨) રાત્રીભોજનના ત્યાગી (૩) દુઃખનો ક્ષય કરવા ઉગ્ર તપસ્યા કરનાર (૪) આલોક અને (૫) પરલોકના સ્વરૂપને જાણવાવાળા (૬) સર્વ પાપક્રિયાના ત્યાગી છે.

ગાથા-૨૯ :

સોચ્યા ય ધમ્મં અરિહંતભાસિયં, સમાહિયં અદ્દપઓવસુદ્ધં.

તં સદ્દહણા ય જણા અણાઉ, ઇંદેવ દેવાહિ વ આગમિસ્સંતિ.

આ છેલ્લી ૨૯મી ગાથામાં સુધર્મા સ્વામી જંબૂસ્વામીના પ્રશ્નોના ઉત્તરને અંતે ઉપસંહાર રૂપે કહે છે કે અર્થ અને પદ વડે-બન્ને રીતે શુદ્ધ એવો અરિહંતે કહેલો આ સમ્યક્ ધર્મ સાંભળી પૂર્ણ શ્રદ્ધા કરનાર અનેક સાધક આત્મા સિદ્ધ થયા, જેમનાં કર્મો બાકી હોય તેઓ પણ દેવલોકમાં ઈંદ્ર આદિ ઉચ્ચ પદવી પામી આગામી કાળે સિદ્ધ થશે.

આમ આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે આ રચના ખૂબ ઉત્કૃષ્ટ કોટિની છે. એની ભાષા, એની શૈલી, એના શબ્દો, એની ઉપમા, ભાવ બધું જ અનન્ય છે. વળી નમસ્કાર મંત્રની જેમ જૈનના બધા જ ફિરકાઓ અને પંથો દ્વારા આ સ્તુતિ થાય છે. ભરત ક્ષેત્રમાં બીજી કોઈ સ્તુતિ કરતાં દીર્ઘકાળ પર્યંત ટકનારી છે. પાંચમા આરાની સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રાર્થના-સ્તુતિ એટલે પુચ્છિંસુણં. હજારો મંત્રો, છંદો અને સ્તુતિઓને એક બાજુ મૂકો-આની તોલે કોઈ ન આવે. ઝવેરીના ઝવેરી સુધર્મા

સ્વામીએ, મહાવીર રાજાના ભંડારમાંથી રત્નો વીણી વીણીને સુંદર રત્નાહાર સમી સ્તુતિ ૧ વર્ષના દીક્ષા પર્યાયી જંબૂને સંભળાવી. આપણે કેટલા ભાગ્યશાળી છે કે એ સ્તુતિ, અકબંધ, અક્ષરશઃ આપણને મળી છે. મહાવીર પ્રભુ, ગણધર સુધર્માજી અને શ્રુતકેવળી જંબૂસ્વામી-એ હેટ્ટીક જુઓ-જાણો તો સંસારમાં બીજી કોઈ ટૂંક કરવાની જરૂર નહીં રહે !

આ સ્તુતિ આપે છે પુરુષાર્થનો પયગામ ! આ સ્તુતિ એટલે સાધનાની પરિપૂર્ણતાનો પમરાટ, સાધ્ય સુધી પહોંચવાનો રાજમાર્ગ, એના પર ચાલી પામરમાંથી પવિત્ર પરમાત્મા બનવાની પાવનયાત્રા શરૂ કરીએ.

આવી સર્વોત્કૃષ્ટ સ્તુતિનું વિવેચન કરવું અને એ પણ મર્યાદિત ખોબાના શબ્દો વડે અલ્પશ્રુત એવી હું કઈ રીતે કરું ? વીર પ્રભુ, સુધર્માસ્વામી અને જંબૂસ્વામીની ઊંચાઈને આંબવા મારા કદમ અને વચન બંને નાના પડે; છતાં પગલું ભરવાનો પુરુષાર્થ કર્યો છે. હું નિવૃત્ત થઈ ત્યારથી આ સ્તુતિ મારે માટે દીવાદાંડી બની છે. આજે પણ આસો વદ ૧૧ થી દિવાળીની રાત્રિ સુધી આ સ્તુતિનો ૧૦૮ વાર પાઠ કરવાની પ્રથા જૈન પરંપરામાં છે. વીરના અનંતગુણોમાંથી અલ્પગુણો ગ્રહણ કરી આપણે કંઈક અંશે ભવકટ્ટી કરીએ એ જ આ વીરસ્તુતિની ફળશ્રુતિ !

અઘરા શબ્દના અર્થ :

પુચ્છિંસુણં=પૂછ્યું, ષોગંત=એકાંત, અણોલિસં=ઉત્તમ, હિસંત=નિશ્ચય કર્યો હોય, વિજજં=વિદ્વાન, દિવિણં=દેવલોકમાં અણાઇલે=નિર્મળ, ષોગગુણોવવેએ=અનેક ગુણો વડે, સદ્મહપ્પગાસે= અનેક નામે પ્રસિદ્ધ, જ હિ એ = દે દી ૫૨ ૫ ૧ ૧ ૧ ૧, અચ્ચિમાલી=સૂર્ય, તઓવમે=તેવી ઉપમા, ઝાણાંર=શ્રેષ્ઠ ધ્યાન, વિસોહિઈના= વિશોધન ક્ષય કરીને, રુક્ખેસુ=વૃક્ષોમાં, થોણયં=મેઘગર્જના, ખાો અો દ એ = ઈ ૧ ૫ ૨ ૨ ૧, અપડિણમાહુ=આકાંક્ષા રહિત, મિયાણં= મૃગોમાં-પશુમાં, હિહ=શ્રેષ્ઠ, પરમત્થિ=પરમ શ્રેષ્ઠ, વિગયગેહી= વસ્તુ પરની આસક્તિ છોડી છે, એયાણીવંતા=એનો ત્યાગ કરીને, વારિયાં=ત્યાગીને, ગોપદ= ગાયના પગથી ખાડો પડે તે. ***

ફોન : ૦૨૨ ૨૫૧૭૬૬૩૩.

ભગવાન મહાવીરના જન્મકલ્યાણક દિવસ નિમિત્તે

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ

પ્રસ્તુત કરે છે

જૈન ધર્મતા વિશ્વ પ્રચારક ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈની
પ્રભાવક વાણીમાં

11 શ્રી નૈમ રાજુલ કુચા 11

સંગીતકાર : મહાવીર શાહ

એપ્રિલ ૨૦૧૩

તા. ૨૨ સોમ, ૨૩ મંગળ, ૨૪ બુધવાર ૨૦૧૩

સમય : સાંજે ૭ થી ૯

સ્થળ : ભારતીય વિદ્યા ભવન-ચોપાટી-મુંબઈ.

પ્રવેશ માટે અત્યારથી જ સંસ્થાના કાર્યાલયમાં

આપનું નામ નોંધાવો-૨૩૮૨૦૨૯૬

સૌજન્યદાતા

ડૉ. ભદ્રાબેન દીક્ષિપભાઈ શાહ પરિવાર
જૈન સોશયલ ગ્રુપ્સ ઈન્ટરનેશનલ ફેડરેશન (JSGIF)
JSGIF - મુંબઈ રિજીયન
જૈન જાગૃતિ સેન્ટર સેન્ટ્રલ બોર્ડ

‘ગિરુઆ રે ગુણ તુમ તણા...’

□ ડૉ. કાન્તિભાઈ બી. શાહ

[ડૉ. કાન્તિભાઈ શાહ બી. ડી. આર્ટ્સ કૉલેજ (અમદાવાદ)માં ગુજરાતીના પ્રાધ્યાપક તરીકે સેવા આપી નિવૃત્ત થયા છે. તેઓએ સંશોધન સંપાદન કરી ત્રણ ગ્રંથો પ્રકટ કર્યા છે. (૧) સોમસુંદરસૂરિ કૃત ગુણરત્નાકર છંદ (૨) ઉપદેશમાલા બાલાવબોધ (૩) હરજીમુનિ કૃત વિનોદ ચોત્રીસી...ડૉ. કાન્તિભાઈને ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું પ્રથમ પારિતોષિક ‘ગુણરત્નાકર’ ગ્રંથ માટે, તેમજ ગુજરાતી-સાહિત્ય અકાદમી પ્રથમ પારિતોષિક પ્રાપ્ત થયેલ છે. જયભિખ્ખુ સાહિત્ય ટ્રસ્ટ સુવર્ણચંદ્રક પ્રાપ્ત તથેલ છે. ડૉ. ભોગીલાલ સાંડેસરા ચેર અન્વયે તેમની નિમણૂક થઈ હતી. ઈન્ડોલોજી અને ઈન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ જૈનોલોજી દ્વારા યોજાતી વર્કશોપમાં વ્યાખ્યાનો આપ્યા છે.]

વિવેચન :

જૈનોના ‘આવશ્યક સૂત્ર’ નામક આગમ ગ્રંથમાં નિત્ય કરવા માટેનાં છ આવશ્યકો દર્શાવાયાં છે. જેને ‘ષડાવશ્યક’ કહે છે. જે બહિરાત્મા હજી અંતરાત્મા સુધી પહોંચ્યો નથી એ તરફની એની શુભગતિ માટેનાં આ છ આવશ્યકો પૈકીનું એક આવશ્યક છે ‘ચતુર્વિંશતિસ્તવ’ એમાં તીર્થંકરોની ગુણસ્તવના કરવામાં આવે છે. ભક્ત ભાવપૂર્ણ રીતે પ્રભુની ગુણસ્તવના કરે એમાંથી સ્તુતિ-સ્તવન જેવી કાવ્યરચનાઓ ઉદ્ભવી છે અને ચોવીસે તીર્થંકરોનો જે સ્તવન-સંપુટ એ ‘ચોવીશી’ કહેવાય છે.

ઉપા. યશોવિજયજીએ રચેલી ત્રણ ચોવીશીમાંથી એક ચોવીશીમાં ચોવીસે તીર્થંકરોનાં ૨૪ સ્તવનોમાં તીર્થંકરોનો ચરિત્રાત્મક પરિચય અપાયો છે, જ્યારે અન્ય બે ચોવીશીમાં આ ભક્તકવિનો પ્રબળ ભક્તિભાવ નિરૂપાયો છે. એમાં ભક્તિનો ઉલ્લાસ, ઉત્કટતા, ધન્યતા છે. પ્રભુ સાથેનાં ભક્તનાં લાડભર્યા ટીબળ, મસ્તી, મહેણાં ને ઉપાલંભ પણ છે.

ચોવીસમા તીર્થંકર શ્રી મહાવીર પ્રભુનું સ્તવન ‘ગિરુઆ રે ગુણ તુમ તણા’ અહીં પ્રસ્તુત છે. પાંચ કડીના આ સ્તવનમાં નિરૂપાયેલો કવિનો પ્રબળ ભક્તિભાવ આલંકારિક વાણીમાં કાવ્યસૌંદર્ય મંડિત થઈને અભિવ્યક્તિ પામ્યો છે.

કાવ્ય :

ગિરુઆ રે ગુણ તુમ તણા, શ્રી વર્ધમાન જિનરાયા રે,
સુણતાં શ્રવણે અમી ઝરે, માહરી નિર્મળ થાએ કાયા રે. ગિરુઆ. ૧.
તુમ ગુણ ગણ ગંગાજળે, હું ઝીલી નિરમળ થાઉં રે,
અવર ન ધંધો આદરું, નિશદિન તોરા ગુણ ગાઉં રે. ગિરુઆ.. ૨.
ઝીલ્યા જે ગંગાજળે, તે છિલ્લર-જળ નવિ પેસે રે,
જે માલતી ફૂલે મોહિયા, તે બાવળ જઈ નવિ બેસે રે. ગિરુઆ. ૩.
એમ અમે તુમ ગુણ ગોઠશું, રંગે રાચ્યા ને વળી માચ્યા રે,
તે કેમ પરસુર આદરે જે પરનારીવશ રાચ્યા રે. ગિરુઆ. ૪.
તું ગતિ તું મતિ આશરો તું, આલંબન મુજ પ્યારો રે,
વાચક યશ કહે માહરે, તું જીવ-જીવન આધારો રે. ગિરુઆ. ૫.

□ ઉપા. યશોવિજયજી

અઘરા શબ્દના અર્થ:

ગિરુઆ=ગૌરવવંતા; મહાન, શ્રવણે=કર્ણપટે, ઝીલી=સ્નાન કરી, ઝાલ્યા=સ્નાન કર્યું, છિલ્લર=ખાબોચિયું; નાનું જળાશય, ગોઠ=ગોઝી, વાતચીત; મિજલસ, રાચ્યા=રચ્યાપચ્યા, માર્યા=મત્ત બન્યા, પરસુર=અન્ય દેવો.

કવિ પરિચય :

ઉપા. યશોવિજયજી એમની પ્રખર વિદ્વત્તા અને શાસ્ત્રવિશારદતાને લઈને ‘હરિભદ્રસૂરિના લઘુ બાંધવ’ અને ‘કૂચાલશારદા’ કહેવાયા. ન્યાયાચાર્ય, ન્યાય વિશારદ, તર્ક શિરોમણિ તરીકે ઓળખાયા. ન્યાય, અધ્યાત્મ, કાવ્યમીમાંસા, તત્ત્વદર્શનના શતાધિક ગ્રંથો એમણે આપ્યા. ‘જ્ઞાનસાર’, ‘અધ્યાત્મસાર’, ‘પ્રતિમાશતક’, ‘અધ્યાત્મોપનિષદ’, ‘ન્યાયાલોક’ વગેરે એમના મહત્વના ગ્રંથો છે. આ ગ્રંથોમાંનાં એમના વિધાનો શાસ્ત્રપ્રમાણ તરીકે સ્વીકારાયાં છે.

એમણે જંબૂસ્વામીરાસ, શ્રીપાળરાસ, દ્રવ્યગુણ પર્યાયનો રાસ, સમુદ્રવહાણ સંવાદ, સમ્યક્ત્વ ષટ્સ્થાન ચઉપઈ, સવાસો-દોઢસો-સાડા ત્રણસો ગાથાનાં સ્તવનો જેવી લાંબી રચનાઓની સાથે ત્રણ ચોવીશી, વીશી, સ્તવનો, સજઝાયો, પદો, સ્તુતિ, હરિયાળી જેવી લઘુ રચનાઓ દ્વારા મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં પોતાની સર્જક-પ્રતિભા પણ પ્રગટાવી છે.

સ્તવનની પ્રથમ કડીમાં કવિ કહે છે કે, હે પ્રભુ! તમારા ગુણો ગૌરવવંતા-મહાન છે. એ ગુણો સાંભળતાં જ જાણે કર્ણપટે અમૃત ઝરતું હોય એવી અનુભૂતિ થાય છે અને આ દિવ્ય અનુભવમાં ભીંજાઈને મારી કાયા નિર્મળ બને છે. અહીં જોઈ શકાશે કે કવિએ જે ગૌરવ કર્યું છે તે વ્યક્તિનું નહિ, વ્યક્તિના ગુણોનું. કોઈપણ મનુષ્ય એના ગુણોને લઈને મહાન બને છે, પૂજાય છે. અહીં પણ ભક્તને જે સ્પર્શે છે, ભીંજવે છે તે વર્ધમાન જિનરાયના ગુણો છે. આ ગુણામૃતમાં ભીંજાતાં ભક્તના જીવનમાં રહેલી કર્મમલિનતા દૂર થઈ જઈને જીવન નિર્મળું બનશે એવી ભક્તને શ્રદ્ધા છે.

બીજી કડીમાં શ્રી મહાવીર પ્રભુના ગુણસંપુટને ગંગાજળનું રૂપક આપીને કવિ પોતાના હૃદયભાવનો દોર આગળ વધારે છે. કવિ કહે છે કે, હે પ્રભુ! તમારી ગુણગંગાના જળમાં સ્નાન કરીને હું નિર્મળ બનવા ઝંખતો હોઈને હવે અન્ય કોઈ ઉદ્દમ મારે આદરવો નથી. બસ, એક તમારી જ ગુણસ્તવના અહોનિશ કર્યા કરું એ સિવાય મને અન્ય કશું જ ખપતું નથી. આ કડીમાં ભક્તની એકાગ્રતા, લયલીનતા અને પ્રતિબદ્ધતાનાં દર્શન થાય છે.

ત્રીજી કડીમાં ભક્તનાં હૃદયભાવ સુંદર મજાનાં બે

કલ્પનાચિત્રો દ્વારા મૂર્ત કર્યો છે. કવિ કહે છે કે જે મનુષ્યે એક વખત પુનિત ગંગાજળમાં સ્નાન કર્યું હોય તે ક્યારેય ખાબોચિયાના જળમાં પ્રવેશના ન જ ઈચ્છે. બીજું કલ્પનાચિત્ર રજૂ કરતાં કહે છે કે જે મનુષ્ય માલતીપુષ્પમાં મુગ્ધ થયો હોય એ કદી બાવળિયાના શુષ્ક કાંટાળા વૃક્ષની પાસે જઈને બેસવાનું ન જ વિચારે. આ દ્વારા અભિપ્રેત એ છે કે આ વીતરાગ પ્રભુની ગુણગરિમા પ્રત્યે જેનું હૃદય ખેંચાયું તે હવે અન્ય કોઈ દેવનું શરણું સ્વીકારવા ઈચ્છે નહીં.

ચોથી કડીમાં કવિ કહે છે કે અમે તમારા ગુણોની ગોઠડીમાં, ગુણોની મિજલસમાં રચ્યાપચ્યા અને મત્ત બની ગયા, તન્મય થયા. હવે અન્ય દેવોને આરાધી શકાય જ કેવી રીતે ? કવિ એનું કારણ આપતાં વીતરાગ પ્રભુ અને અન્ય દેવો વચ્ચેનો ભેદ બતાવે છે. અન્ય દેવોનું નામસ્મરણ કે મૂર્તિસ્થાપન યુગ્મસ્વરૂપે પણ થયેલું હોય છે જેમકે રાધા-કૃષ્ણ, વિષ્ણુ-લક્ષ્મી, શિવ-પાર્વતી. જ્યારે વીતરાગદેવની વાત તદ્દન નિરાળી છે. તેઓ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની રત્નત્રયી દ્વારા નિર્ગ્રંથ સ્વરૂપે મોક્ષપદને પામેલા છે.

છેલ્લી પાંચમી કડીમાં ભક્તકવિની મહાવીર પ્રભુ પ્રત્યેની અતૂટ શ્રદ્ધા વ્યક્ત થઈ છે. કવિ કહે છે કે, હે પ્રભુ ! તું જ મારી ગતિ છે, તું જ મારી મતિ છે, તું જ મારું અવલંબન છે અને તું જ મારો જીવનાધાર છે. ભક્તનો આ સંપૂર્ણ સમર્પણભાવ મારા જીવનની સઘળીયે ગતિવિધિ, જિંદગીની સફરમાં હવે તારો જ આશરો છે, તું જ મારો પથદર્શક છે. અંતિમ પંક્તિમાં ‘વાચક યશ કહે’ એ દ્વારા આ રચનાના સર્જક તરીકે ઉપાધ્યાય યશોવિજયજીની કર્તા-ઓળખ મળી રહે છે. યશોવિજયજીને વાચકપદ સં. ૧૭૧૮માં પ્રાપ્ત થયેલું હોઈ, આ રચના

સં. ૧૭૧૮ પછીની છે એટલું નિશ્ચિત થાય છે.

પાંચ કડીના આ સમગ્ર સ્તવનના કેન્દ્રમાં મહાવીર પ્રભુની ગુણસ્તવના છે. એમના સંયમજીવનકાળમાં જોવા મળતાં તપ, સંયમ, ચારિત્ર, પરિષદો, સહન કરેલા ઉપસર્ગો, ચંડકૌશિક જેવા પ્રત્યે એમની કડુણા, એમનો પ્રતિબોધ, એમની દેશના, એમની વીતરાગતા-આ બધાનો સમાવેશ એમના ગુણ ગણમાં કરવાનો છે. ગુણસ્તવનાની સાથે સાથે અહીં ભક્તની શ્રદ્ધા, સમર્પણ અને પ્રતિબદ્ધતા પણ છે.

કવિના આ ભક્તિભાવની કાવ્યાત્મક અભિવ્યક્તિ અહીં જોઈ શકાય છે. પ્રત્યેક કડીમાં અંત્યાનુપ્રાસ તો છે જ; જેમકે રાયા-કાયા, થાઉં-ગાઉં, પેસે-બેસે, માચ્યા-રાચ્યા, પ્યારો-આધારો. સાથે પંક્તિ-અંતર્ગત વર્ણસગાઈ અને શબ્દાનુપ્રાસ પણ કવિ પ્રયોજે છે. ‘ગિરુઆ રે ગુણ’, ‘તુમ ગુણ ગણ’, ‘ગંગાજળે’, ‘સુણંતા શ્રવણે’, ‘માલતી ફૂલે મોહિયા’, ‘બાવળ જઈ નેવિ બેસે’ જેવામાં બહુ સાહજિકપણે વર્ણસગાઈ પ્રયોજાઈ છે. ‘રાચ્યા ને વળી માચ્યા રે’, ‘તું ગતિ તું મતિ’માં આંતર-શબ્દાનુપ્રાસ છે. વળી, ગંગાજળ અને છિલ્લરજળ તેમજ માલતી અને બાવળનાં વિરોધાત્મક કલ્પનાચિત્રો આલેખતી પંક્તિઓ પણ કાવ્યસૌંદર્ય વિભૂષિત થઈ છે. ‘સુણંતાં શ્રવણે અમી ઝરે...’ એ પંક્તિમાં ભક્તકવિ શ્રવણની અનુભૂતિ સ્પર્શથી કરે છે. ગુણશ્રવણ એ ભક્ત માટે અમૃત સ્તવન બની જાય છે.

ભાવની ઉત્કટતા અને કાવ્યસૌંદર્યે ઓપતું ઉપા. યશોવિજયજીનું આ સ્તવન જૈન શાસનના ચતુર્વિધ સંઘમાં અનેકોને કંઠે ગવાતું રહ્યું છે. ✱ ✱ એ/૪૦૨, સત્ત્વ ફલેદ્સ, શાંતિવન પાસે, જયભિખ્ખુ માર્ગ, પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭.. ફોન : (૦૭૯) ૨૯૨૯૭૭૯

૩૧. એક હજારના પુસ્તકો ખરીદનારને રૂ. ૫૦૦નું ડિસ્કાઉન્ટ, એટલે રૂ. ૫૦૦માં રૂ. ૧૦૦૦ના પુસ્તકો

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘના પ્રકાશનો

ક્રમ	પુસ્તકના નામ	કિંમત રૂ.	ક્રમ	પુસ્તકના નામ	કિંમત રૂ.	ક્રમ	પુસ્તકના નામ	કિંમત રૂ.
ડૉ.રમણલાલ થી. શાહ લિખિત ને સંપાદિત ગ્રંથો			૧૫	વંદનિય હૃદયસ્પર્શ (ઓલીવ)	૨૫૦	૨૫	આર્ય વજ્રસ્વામી	૧૦
૧ જૈન ધર્મ દર્શન	૨૨૦		૧૬	શાશ્વત નવકાર મંત્ર	૧૫૦	૨૬	આપણા તીર્થંકરો	૧૦૦
૨ જૈન આચાર દર્શન	૨૪૦		૧૭	પ્રભાવક સ્થવિરો ભાગ-૧ થી ૫	૧૫૦	૨૭	સંસ્કૃત નાટકોની કથા ભા. ૧	૧૦૦
૩ ચરિત્ર દર્શન	૨૨૦		૧૮	પ્રભાવક સ્થવિરો ભાગ-૧ થી ૬	૩૫૦	ડૉ. કલાબેન શાહ લિખિત		
૪ સાહિત્ય દર્શન	૩૨૦		૧૯	નમો તિત્થરસ	૧૪૦	૨૮	ચંદ્ર રાજાનો રાસ	૧૦૦
૫ પ્રવાસ દર્શન	૨૬૦		૨૦	જ્ઞાનસાર	૧૦૦	ડૉ. બિપિનચંદ્ર હી. કાપડિયા લિખિત		
૬ સાંપ્રત સમાજ દર્શન	૨૭૦		૨૧	પાસપોર્ટની પાંખે ભાગ-૧થી૩	૫૦૦	૨૯	જૈન ધર્મના પુષ્પ ગુચ્છ	૧૦૦
૭ શ્રુત ઉપાસક ડૉ. રમણભાઈ શાહ	૩૨૦		૨૨	સાંપ્રત સહચિંતન ભાગ-૪થી૧૪	૩૯૦	૩૦	જૈન ધર્મના સ્વાધ્યાય સુમન	૧૦૦
૮ જૈન આચાર દર્શન	૩૦૦		પ્રો. તારાબેન ર. શાહ લિખિત			ડૉ. રશ્મિ ભેદા લિખિત		
૯ જૈન ધર્મ દર્શન	૩૦૦		૨૩	શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર (પુસ્તિકા)	૪	૩૧	અમૃત યોગનું, પ્રાપ્તિ મોક્ષની	૨૫૦
૧૦ ગુર્જર ફાગુ સાહિત્ય	૧૦૦		૨૪	પ્રબુદ્ધ ચરણે	૧૦૦	ડૉ. ફાલ્ગુની ઝવેરી લિખિત		
૧૧ જિન વચન	૨૫૦		નવું પ્રકાશન ડૉ. રમેશભાઈ લાલન લિખિત મુંબઈ યુનિવર્સિટી માન્ય મહા નિબંધ જૈન દંડ નીતિ રૂ. ૨૫૦			૩૨	જૈન પૂજા સાહિત્ય	૧૬૦
૧૨ જિન તત્ત્વ ભાગ-૧ થી ૯	૫૪૦					ડૉ. રેખા વોરા લિખિત		
૧૩ વીર પ્રભુના વચનો ભા. ૧	૮૦					૩૩	આદિ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ	૧૬૦
૧૪ વંદનિય હૃદયસ્પર્શ	૧૫							

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ, ૩૩ મહમ્મદી મિનાર, ૧૪મી ખેતવાડી, એ.બી.સી. ટ્રાન્સપોર્ટની બાજુમાં, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪. ટેલિફોન : ૨૩૮૨૦૨૯૬

તાર હો તાર

□ યાત્રિકભાઈ ઝવેરી

[યાત્રિકભાઈ ઝવેરી મુંબઈમાં હીરાના વેપારી છે. અત્યંત ધાર્મિક સ્વભાવના અને જૈન તત્ત્વજ્ઞાનના ગહન અને ઊંડા અભ્યાસી છે. તેઓ સાહિત્યના શોખીન છે. વાંચન તેમનો પ્રિય શોખ છે. નિજાનંદ માટે પોતે કાવ્ય સર્જન પણ કરે છે.]

શ્રી મહાવીર સ્વામી

(કડખાની દેશી)

તાર હો તાર પ્રભુ, મુજ સેવક ભણી,
જગતામાં એટલું સુજસ લીજે;
દાસ અવગુણ ભર્યો, જાણી પોતા તણો,
દયાનિધિ દીન પર દયા કીજે. તા. ૧
રાગદ્વેષે ભર્યો, મોહ વૈરી નડ્યો,
લોકની રીતિમાં ઘણુંયે રાતો;
ક્રોધવશ ધમધમ્યો, શુદ્ધ ગુણ નવિ રમ્યો,
ભમ્યો ભવમાંહી હું વિષયમાતો. તા. ૨
આદર્યું આચરણ, લોક ઉપચારથી,
શાસ્ત્ર અભ્યાસ પણ કાંઈ કીધો;
શુદ્ધ શ્રદ્ધાન વલી, આત્મ અવલંબનવિનુ,
તેહવો કાર્ય તિણે કો ન સીધો. તા. ૩
સ્વામી દરિશણ સમો, નિમિત્ત લહી નિર્મલો,
જો ઉપાદાન એ શુચિ ન થાશે;
દોષ કો વસ્તુનો, અહવા ઉદમ તણો,
સ્વામી સેવા સહી નિકટ લાશે. તા. ૪
સ્વામી ગુણ ઓળખી, સ્વામીને જે ભજે,
દરિશણ શુદ્ધતા તેહ પામે;
જ્ઞાન ચારિત્ર તપ વીર્ય ઉલ્લાસથી,
કર્મ જીપી વસે મુક્તિ ધામે. તા. ૫

જગત વત્સલ મહાવીર જિનવર સુણી,
ચિત્ત પ્રભુ ચરણને શરણ વાસ્યો;
તારજો બાપજી બિરુદ નિજ રાખવા,
દાસની સેવના રખે જાશો. તા. ૬
વિનિતિ માનજો શક્તિ એ આપજો,
ભાવ સ્યાદાદતા શુદ્ધ ભાસે;
સાધી સાધક દશા, સિદ્ધતા અનુભવી,
દેવચંદ્ર વિમલ પ્રભુતા પ્રકાશે. તા. ૭

□ શ્રીમદ્ દેવચંદ્રજી

કવિ પરિચય :

શાસ્ત્રાનિપુણ, શાસન પ્રભાવક, દ્રવ્યાનુયોગી અધ્યાત્મયોગી કવિવર શ્રીમદ્ દેવચંદ્રજીએ પોતાના ૬૬ વર્ષના જીવનકાળ દરમ્યાન સાહિત્યની અનુપમ સેવા બજાવી છે. તેઓશ્રીનો જન્મ સં. ૧૭૪૬માં થયો હતો. તેઓ ઉચ્ચ કોટિના ભક્ત અને દાર્શનિક હતા. પોતાની કલમ દ્વારા જૈન ધર્મના તત્ત્વોનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. જૈન દર્શનના ગહન સિદ્ધાંતોને પોતાની વિશિષ્ટ શક્તિ દ્વારા ગદ્ય અને પદ્ય બંનેમાં ઉતાર્યા છે. લગભગ ચૌદ ગદ્ય કૃતિઓ, અઠાર જેટલી પદ્ય કૃતિઓ, સજ્જાઓ, પૂજાઓ, પદો, વગેરેની રચના કરી છે. તેમણે નિશ્ચયને પ્રાધાન્ય આપ્યું છે. પણ વ્યવહાર માર્ગનો વિરોધ નથી કર્યો. તેમનું વિપુલ સાહિત્ય શાંતરસનો અનુભવ કરાવે છે. તેમનું દાર્શનિક સાહિત્ય એ જૈન સાહિત્યનું ગૌરવ છે.

વિવેચન :

જેમના ઉપર અવશ્ય શ્રુતદેવતાની અદ્ભૂત કૃપા ઉતરી છે અને જેઓના અનુભવગમ્ય તત્ત્વચિંતન કરાવનાર ગ્રંથો, સ્તવનો, પદો દ્વારા સ્પષ્ટ અનુભવ થાય કે તેઓ વિશુદ્ધ સમકિતને ધારણ કરનારા હશે એવા શ્રીમદ્ દેવચંદ્રજી મ.સા. (વિ. સં. ૧૭૪૬ થી ૧૮૧૨)ના આ શ્રી વીરપ્રભુના સ્તવનમાં સાધકે પરમલક્ષ્ય પામવા કઈ સાધના કેવી રીતે કરવી એનું સરળ છતાં જ્ઞાનગર્ભિત ભક્તિ દ્વારા વર્ણન કર્યું છે.

તાર હો તાર પ્રભુ સેવક ભણી, જગતમાં એટલું સુયશ લીજે
દાસ અવગુણ ભર્યો, જાણી પોતાતણો, દયાનિધિ દીન પર દયા કીજે...(૧)

ભાવના : હે વીર પ્રભુ! આપ જેમ દૃષ્ટિવિષ સર્પ ચંડકૌશિકને તારવા કનકખલ ઉદ્યાનમાં પધાર્યા, એમ હે અનંત કરુણાના સાગર! આ સેવક ઉપર મહેર કરો, અને આપના મુખમાંથી ‘બુઝ્ઝ, બુઝ્ઝ કિં

ન સંબુઝ્ઝ’ એ અમૃતવાણી મારા ઉદ્ધાર માટે વહાવો! હે પ્રભુ! જેમ ચંડકૌશિક, ચંડ એટલે ક્રોધિત હતો તથા કૌશિક એટલે ધુવડ-સૂર્યને ન જોઈ શકનાર, અંધકારમાં જ રમણતા, કરનાર એવો હતું; એવા મને તારવા આપ પધારો! આપ સિવાય મારું કલ્યાણ કોણ કરશે? હે પ્રભુ! મારામાં તો માત્ર પામવાની શક્યતાઓ જ છે પરંતુ એ સાધ્ય પામવાનું બળ-વીર્ય આપ જ પ્રદાન કરો! હે સ્વામી, હું આપનો દાસ છું. આપના ભક્તો અગણિત છે પરંતુ મારે મનનો તું એક જ નાથ છે. માટે હે દયાનિધી! આ દાસ દીન ઉપર દયાદૃષ્ટિ કરો અને આ બાળને આપના અચિંત્ય ઐશ્વર્યમાં દાખલ થવાનું બળ આપો! આપ મને તારો!

વિવેચન : આ ભવની સાર્થકતા તો જ છે, જો આ મનુષ્યભવમાં ગ્રંથીભેદ-સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય. સમ્યક્દર્શન પ્રાપ્ત કરવાના ઉત્તમ

લક્ષ્યને ધારણ કરનારો સાધક સૌ પ્રથમ, પોતાનામાં રહેલા શલ્યો-ભૂલો-અવગુણોનું સાચું અવલોકન કરે છે. અને એ ભૂલો દૂર કરવા સામર્થ્યવંત એવા પરમાત્માનું દિવ્ય શરણ લે છે. આ સમર્પણ દ્વારા જ પ્રભુ સાથે સંપર્ક સધાય છે. જેવું સમર્પણ તેવું પ્રભુની કૃપાનું અવતરણ ! શરણાગતિ દ્વારા જ દિવ્ય શક્તિની ઊર્જા સાધકમાં વહે છે. શ્રદ્ધા વગર આ દિવ્ય ઊર્જા જોઈએ એટલો લાભ ઉપજાવી શકતી નથી. માટે પ્રાથમિક ભૂમિકામાં સાધક અનુભવે છે કે- ૧. પોતે અધૂરો છે-ભૂલભરેલો છે. ૨. ભૂલમાંથી મુક્ત થવાનો ઉપાય છે. ૩. આ શલ્યમાંથી મુક્ત થવા માટે પરમાત્માની દિવ્ય શક્તિઓ સર્વોત્તમ સાધન છે. ૪. શ્રદ્ધા રાખવી અનિવાર્ય છે. તથા ૫. જેટલી અધિક શ્રદ્ધા-સમર્પણ એટલો અધિક દિવ્ય સંચાર વહન થાય છે !

રાગ દ્વેષે ભર્યો મોહ વૈરી નડ્યો, લોકની રીતીમેં ઘણું રાતો ક્રોધ વશ ધમધમ્યો, શુદ્ધિ ગુણ નવિ રમ્યો, ભમ્યો ભવમાંહી હું વિષયમાં તો...(૨)

ભાવના : હે પ્રભુ ! તું તો સામર્થ્યવંત છે જ, તને સર્વ જ્ઞાન છે, છતાં હું કેવો છું એ સાચો એકરાર કરવો આવશ્યક છે. ‘મુક્તિ પામવા માટે ભૂલનો એકરાર એ ચાવી છે !’ હે પ્રભુ ! રાગદ્વેષથી ભરેલો, જેનામાં ગમો-અણગમો, સારું-નરસું, યોગ્ય-અયોગ્ય, આ હોવું જઈએ, આ ન હોવું જોઈએ, અભાવ-વિભાવ અને દુર્ભાવ જેનામાં સતત વદ્યા કરે છે તથા સર્વ સમયે પોતાનો સ્વ-બચાવ કરવા રૂપી અત્યંત ક્લિષ્ટ મોહ જેનામાં સતત વિદ્યમાન છે તેવો હું પાંચેય ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાં આસક્ત અને લુબ્ધ અને પોતાને ઈચ્છિત પ્રાપ્ત થતું નથી ત્યારે કોષિત થઈ, યેનકેન પ્રકારેણ એટલે માયાચાર કરીને પણ પ્રાપ્ત કરવાની પ્રવૃત્તિવાળો; તથા પોતાને ઈચ્છિત પ્રાપ્ત થાય ત્યારે માન સેવનારો અને આ વિષયો વધુ પ્રાપ્ત થાય અને છોડીને ન ચાલ્યા જાય એવો લોભ કરનારો હું... એવા મને હે પ્રભુ તું તાર, તું તાર...
વિવેચન :

સાધક, પોતાનામાં રહેલી મલિનતા સ્પષ્ટ જોઈ શકે છે, પરંતુ એ હજુ એટલું બળ-વીર્ય ફોરવી શકતો નથી કે એ આ અનાદિકાળથી પોષેલા વિષયો તથા કષાયોની જંજાળમાંથી સ્વયં છૂટો થઈ શકે, માટે એ સાધક, તીવ્ર વેદના અનુભવતો થશે, સાચા અંતઃકરણના એકરાર કરતો થશે. પ્રભુને નિવેદન કરે છે કે તમે મને ઉગારો. અહિંયાં પોતાનામાં રહેલા અસામર્થ્યનો સ્વીકાર છે તથા શરણાગતિમાં વધુ સચ્ચાઈનો પ્રવેશ છે.

આદ્યુ આચરણ લોક ઉપચારથી, શાસ્ત્ર અભ્યાસ પણ કાંઈ કીધો શુદ્ધ શ્રદ્ધા ન વિણ આત્મ અવલંબીનું, તિહાં લગી કર્મને કોણે સિધ્યો...(૩)

ભાવના : હે પ્રભુ ! આ સંસાર મને દુઃખકર લાગે છે, કારણ કે મને સ્વાનુભવથી સમજાય છે કે આ સર્વ પદાર્થો નાશવંત છે, પરિવર્તનશીલ છે. સ્વરૂપ બદલનારા છે. ક્ષણિક સુખ અને અપાર દુઃખ આપનારા છે. છતાં અનંતકાળથી પડેલા આ વિષયોને ભોગવવાના સંસ્કારો છૂટતા નથી. મને આત્માનો, આત્માના સામર્થ્યનો,

આત્મસ્પંદના સુખનો લેશમાત્ર પરિચય નથી. માટે હું આ સંસારસુખોનો સહજતાથી ત્યાગ કરી શકતો નથી. જ્યારે સંસારસુખો સાનુકૂળ થાય છે ત્યારે હું એમાં આસક્ત, રમમાણ થાઉં છું. લોભાઈ જાઉં છું. હે પ્રભુ ! જ્યાં સુધી મારામાં શુદ્ધ જાગૃતિ નહીં આવે કે આ સંસારી સુખો અહિતકર છે, અયોગ્ય છે, છોડવા યોગ્ય છે, ત્યાં સુધી હું એનાથી મુક્ત કઈ રીતે થઈ શકીશ ? આ શુદ્ધ સમક્ષિત મારામાં પ્રગટ થાય એ માટે સહાય કરો હે પ્રભુ !...

વિવેચન : મોહગર્ભિત અને દુઃખગર્ભિત વૈરાગ્ય દ્વારા મુક્તિ શક્ય નથી. જ્યારે પોતાની ઈચ્છા મુજબ બનાવ ઘટિત થતો નથી ત્યારે સંસાર દુઃખમય લાગે છે. જ્યાં સુધી આ દુઃખગર્ભિતપણું છે ત્યાં સુધી આ ‘ભારેલ અગ્નિ’ છે; ક્યારેય પણ ઉથલો મારી અને પ્રજ્વલિત થઈ શકે એમ સ્પષ્ટ માનવું. જ્યારે પોતાની મરજી પ્રમાણે બનાવ ઉત્પન્ન થાય છતાં એ પદાર્થમાં આસક્તિ, લોભ, માન ના પ્રગટે ત્યારે સમજવું કે જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય પ્રગટ થઈ રહે છે. આ જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય દ્વારા જ મુક્તિ શક્ય છે. હજુ મલિનતામાં રહેલો સાધક, આ શોક, ઉદાસીનતા, ખેદ, ગ્લાનિ, નારાજગી વાળા વૈરાગ્યને જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યમાં પલોટવા માટે પ્રભુને વિનંતી કરે છે કે આપ મને સહાય કરો, તારો.

સ્વામિ દરિશન સમો, નિમિત્ત લહી નિર્મળો, જો ઉપાદાન એ શુચિ થાશે. દોષ કો વસ્તુનો અથવા ઉદમ તણો, સ્વામી સેવા સહી નિકટ લાશે...(૪)

ભાવના : હે પ્રભુ ! આપના દર્શન એ જ સર્વોત્તમ નિમિત્ત છે. સૂર્ય જેમ રાત્રીનો નાશ કરે, એમ સૂર્યથી અનંતતણા તેજસ્વી એવા આપને પામીને પણ જો મારી શિથિલતા, અંધશ્રદ્ધા, મૂઢતા, મોહ, પ્રમાદ અભાવ દૂર ન થાય તો એ પામી આપની નહી પરંતુ મારી જ છે, મારા અવળા પુરુષાર્થની જ છે. અનાદિકાળથી મોહને વશ થયેલો હું, આપ જેવા નિર્મળ સાધનની અવહેલના કરું છું, હું મારી પર પદાર્થની આસક્તિ અને વળગણને છોડવા તૈયાર જ નથી. સ્વયં પ્રભુ દ્વાર ઉપર આવીને ઊભા હોય અને હું એમને અવગણું તરછોડું. આવી મારી દીન, દયનીય, જુગુપ્સાપ્રેરક દશા છે. પરિણતિ છે. હે પ્રભુ ! મારું શું થશે ? આપ જ મને ઉગારો...આવી તીવ્ર વેદનાના પ્રતાપે પ્રભુનું અમોઘ માર્ગદર્શન પ્રાપ્ત થાય છે. અને દિવ્ય સંદેશો પ્રગટે છે, ‘હે પુત્ર ! જ્ઞાનાત્મભક્તિથી થનાર સેવન, પૂજન, વંદન, કીર્તન દ્વારા તારામાં પરમશક્તિ જાગૃત થશે અને તારા આત્માને પરમાત્માતુલ્ય બનાવશે !’

વિવેચન : શુદ્ધ લક્ષ્ય સાધવા માટે શુદ્ધ સાધનની અનિવાર્યતા છે. અશુદ્ધ સાધન દ્વારા શુદ્ધ સાધ્યની પ્રાપ્તિ અશક્ય છે. પરમાત્મા જેવું વિશુદ્ધ, નિર્મળ નિકલંક સાધન પામીને જ સાધક પોતાના શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને પામે છે. આવું પરમકલ્યાણકારી સાધન પામીને પણ જો સાધક માર્ગાનુસારી ન બને તો એમાં, એની અશ્રદ્ધા તથા એનો વિપરીત પુરુષાર્થ એજ કારણ હોય ! સાચી ક્ષદ્ધા પ્રગટે તો સાચો ઉદ્યમ પ્રગટે જ એ નિસંદેહ છે. માટે સૌ પ્રથમ સ્વામીની સેવા એટલે સ્વામી પરત્વે અપ્રતિમ, અચલ, નિષ્પ્રકંપ શ્રદ્ધા હોવી એ જ છે. હવે સાધક

પરમાત્મા પરત્વે અવિચલ શ્રદ્ધા રાખતો થકો કેવો ઉર્ધ્વગામી પુરુષાર્થ જ કરે, એનું વર્ણન કરતાં કહે છે....

સ્વામી ગુણ ઓળખી સ્વામીને જે ભજે, દરિશન શુદ્ધતા તેહ પામે
જ્ઞાન ચારિત્ર તપ વીર્ય ઉલ્લાસથી, કર્મને જીવી વસે મુક્તિ ધામે...(૫)

ભાવના : હે પ્રભુ ! આપના પરત્વેની શ્રદ્ધા તથા સંપૂર્ણ શરણાગતિના પ્રતાપે ઉત્પન્ન થતી દિવ્ય ઊર્જાના કારણે આપના અગાધ ગુણોનો સાક્ષાત્કાર થવા લાગ્યો છે. હે પરમાત્મા ! મને સ્પષ્ટ અનુભવાય છે કે સર્વ અનંત જીવો મારા તુલ્ય છે, એમનામાં પણ મારા જેવી અચિંત્ય શક્તિઓ સમાયેલી છે. અને આ દર્શન થતાં સહજપણે સર્વ જીવો પરત્વે અહિંસકપણું પ્રગટ થઈ રહ્યું છે ! પ્રભુ ! એ પણ આત્મા છે, સમતુલ્ય છે, એ પણ સત્તાએ (Potentially) સિદ્ધ બુદ્ધ મુક્ત છે. આ દિવ્યજ્ઞાન એ જ તો પરમસત્ય છે ! મારાથી જાણતા કે અજાણતાં, મન-વચન કે કાયાથી, કરવાથી, કરાવવાથી કે અનુમોદન કરવાથી કોઈ જીવને દુઃખ, ખેદ, ભય, નારાજગી ન થાય આ જ તો ભાવ અચૈર્ય રૂપી પરમ શુદ્ધ ચારિત્ર-આચરણ છે ! જે બની રહ્યું છે તે જૂના કર્મો ખપાવવા માટેનું સંવર, નિર્જરા દ્વાર છે, અને એ બનાવ ઉત્પન્ન કરનાર નિમિત્ત મારો પરમ ઉપકારી છે; આવું દિવ્ય જ્ઞાન એ જ તો અન્યમાં રહેલાં ‘બ્રહ્મ’ની ઓળખ કરતાં પરમ તપનું પાલન છે ! પોતાના અહંકાર, મમત્વ, આસક્તિનો સર્વથા નાશ થવો એ જ સર્વોત્તમ અપરિગ્રહ રૂપી પરમવીર્યનું પ્રસ્ફુરણ છે ! આ પાંચેય મહાવ્રતોનું પાલન કરતાં થકી સહજ સ્વરૂપે ‘રાત્રી ભોજન ત્યાગ’ રૂપી અંધકાર કર્મક્ષય નિપજે છે ! અહો પ્રભુ ! આપ સમર્થ છો !

વિવેચન : પ્રભુ શ્રદ્ધા તથા સંપૂર્ણ શરણાગતિના પ્રતાપે સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર તપ અને વીર્ય રૂપી ધર્મ પ્રગટે છે, અશુભ્રતો અને મહાવ્રતોનું પાલન કરાવનાર નીવડે છે. ધર્મના પાલનના ફળ-સ્વરૂપે આવરણો-બંધનો-કર્મથી મુક્તિ થાય છે. મૂઢતા, પ્રમાદ, મિથ્યાત્વ, રાગ, દ્વેષ, મોહ એ સર્વે અંધકારના પ્રકારો છે. આ અંધકારનું સેવન એ જ અપેક્ષાએ રાત્રી ભોજન છે. સમ્યક્ શ્રદ્ધાજન્ય ધર્મના પ્રતાપે આ અંધકારનો નાશ થાય છે. માટે સાધક પ્રભુને સેવક બનીને શ્રદ્ધાના પ્રાગટ્ય માટે વિનમ્ર ભાવે વિનંતિ કરે છે.

જગત વત્સલ મહાવીર જિનવર સુણો, ચિત્ત પ્રભુ ચરણને શરણ વાસ્યો
તારજો બાપજી નિજ બિરૂદ રાખવા દાસની સેવના રખે જોશો...(૬)

ભાવના : હે મહાવીર પ્રભુ ! ભલે આપ સિદ્ધશિલામાં બિરાજમાન છો, ભલે આપ વીતરાગી, પરમ સમત્વના ધારક છો છતાં આપ વગર મારી કથની કોને કહીશ ? આપ તો પરમ વાત્સલ્યવંત લોકોત્તર માતા છો, આપ મારી અરજ સ્વીકારો ! હે નાથ, મારે સ્વસ્વરૂપ પામવું છે, મારે સિદ્ધ બુદ્ધ મુક્ત થવું છે પરંતુ મારું વર્તન એથી સાવ વિપરીત છે. હું પુદ્ગલમાં-પદાર્થમાં-બાહ્યમાં ભૂલો પડ્યો છું. આસક્ત થયો છું. છતાં હે સ્વામી ! આપ મારું આ અયોગ્ય વર્તન ન જોતાં, મારી આજીજી સાંભળશો અને મને આપના ગુરૂત્વાકર્ષણ દ્વારા આકર્ષિત કરશો ! હે

નાથ ! સમગ્રપણે અક્રિયમાણ હોવા છતાં આપ નામ-સ્થાપના-દ્રવ્ય-ભાવ નિષ્કેપાઓ દ્વારા સક્રિય છો, મને ઉગારનાર, તારનાર છો એ નિસંદેહ છે.

વિવેચન : ચાતક આકાશ તરફ મીંટ માંડી અવિરત રાહ જુએ છે અને વરસાદે વરસવું પડે છે; એમ ભક્તની સાચા હૃદયની અરજી ભગવાન અવશ્ય સાંભળે છે. નિર્મળ શ્રદ્ધા એવું શસ્ત્ર છે જેના દ્વારા અશુભકર્મો સંક્રમણ પામી શુભમાં પરિવર્તન પામે છે. સાધક પ્રભુને જીવંત અનુભવે છે, પ્રત્યક્ષ-હાજરાહજુર અનુભવે છે. આ શ્રદ્ધાના પ્રતાપે જ લોકોત્તર ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. આ લોકોત્તર ગણિત સામાન્ય તર્ક, બુદ્ધિ દ્વારા સમજાતું નથી.

વિનંતિ એ માનજો શક્તિ એ આપજો, ભાવ સ્યાદ્વાદતા શુદ્ધ ભાસે
સાધી સાધક દશા, સિદ્ધતા અનુભવી, દેવચંદ્ર વિમળ પ્રભુતા પ્રકાશે...(૭)

ભાવના : હે પ્રભુ ! મારી વિનંતી સ્વીકારજો અને મને એ શક્તિ આપજો કે હું ભેદવિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરું, હું આત્મા અને જડ પદાર્થનો ભેદ સ્પષ્ટ અનુભવી શકું અને અનાદિકાળથી હું પર ને મારું સમજતો આવ્યો છું; આ પરપદાર્થના આકર્ષણના ચુંગલમાંથી મુક્ત થઈ, પોતાના સાચા સ્વરૂપને ઓળખીને આ મનુષ્યભવ સાર્થક કરતો થકો, સિદ્ધત્વ પ્રકાશ મારા જીવનમાં પથરાય-ફેલાય-પ્રસારણ પામે ! હે પ્રભુ ! આ સર્વ કાર્ય હું આપની જ દિવ્ય ઊર્જા લઈને કરીશ માટે હે વર્ધમાન સ્વામી ! આપ મને તારો, પોતાનો બનાવો, પોતાની પાસે બોલાવો !

વિવેચન : તત્ત્વજ્ઞાનથી ભરપૂર એવી ભક્તિ, પરમ પૂજ્ય દેવચંદ્રજી મ.સા.ના આ સ્તવનમાં છલકાય છે. બાળ બનીને વિનંતી કરતાં, જાણે આ શ્રદ્ધા-સમર્પણ પણ આપના પ્રતાપે જ પ્રાપ્ત થશે એવી હૃદયસ્પર્શી ભાવના સાધકમાં રહેલા સહજમાત્રને ડ્રાસ કરાવનાર નીવડે છે ! પ્રભુ જીવંત છે. મારી આસપાસ સર્વત્ર છે. એમની સાથે સંપર્ક સાધી શકાય એમ છે. એવા અતૂટ વિશ્વાસ સાથે; તથા પ્રભુ વીતરાગી હોવા છતાં મારા અંતઃકરણની અરજી સાંભળશે એવી અનુભૂતિ દ્વારા સ્તવના કરવા થકી જાણે ‘કિત્રિય વંદીય મહિઆ, જેએ લોગસ ઉત્તમા સિધ્ધા, આરૂંગ બોહિલાભં, સમાહિવર મુત્તમં દિંતુ’...આવી સમર્પણયુક્ત કિર્તન વંદન અને મહિમાનું ગાન દ્વારા અચિંત્ય શક્તિ સામર્થ્યવંત પ્રભુની ભક્તિ કરવા થકી, ભાવ આરોગ્ય, બોધિલાભ અને સમાધિની પ્રાપ્તિ અવશ્ય થાય છે. એ ખાત્રી છલકાય છે ! શ્રદ્ધાયુક્ત સમર્પણ એવી શરૂઆત છે જે મોક્ષપદ અપાવવા માટે સક્ષમ છે. અને આ શ્રદ્ધા-સમર્પણ આ કળિકાળમાં પણ શક્ય છે. આરાધ્ય છે. પામી શકાય એમ છે. એ પ્રચંડ વિશ્વાસ આ ભક્તિપૂર્ણ જ્ઞાન સ્તવનમાં છલકાય છે !

દ્રવ્યાનુયોગી કવિ શ્રીમદ્ દેવચંદ્રજી રચિત આ સ્તવન તેમણે રચેલ ચોવીશીનું અંતિમ સ્તવન છે. જે ‘કડખાની દેશી’ રાગમાં લખાયું છે તેથી ગેય બન્યું છે. કવિ દેવચંદ્રના આ સ્તવનમાં ગહન ભાવો કવિએ સરળ બાનીમાં અભિવ્યક્ત કરીને તેમની કાવ્ય પ્રતિભાની પ્રતીતિ કરાવી છે.

અમૂલ્ય, વાલકેશ્વર રોડ, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૬. ફોન : ૦૨૨ ૨૩૬૪ ૧૨૩૬.

તુમ દીઠે અતિહિ આનંદ !

□ પદ્મશ્રી ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ

[પદ્મશ્રી ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ જૈન ધર્મના વિશ્વ પ્રચારક છે. પ્રસિદ્ધ લેખક, પ્રભાવક વક્તા અને નિષ્ઠાવાન પત્રકાર છે. તેઓશ્રી લગભગ ૧૦૧ ગ્રંથોના સર્જક છે. તેમણે ગુજરાત વિશ્વવિદ્યાલયમાં ગુજરાતીના પ્રાધ્યાપક તરીકે લગભગ ચાલીસ વર્ષની દીર્ઘ સેવા આપી છે.]

ભાવ જ્યારે ઘૂંટાઈ ઘૂંટાઈને ભીતરમાંથી એકાએક પ્રગટ થાય, ત્યારે પ્રારંભે જ કાવ્ય એની પરાકાષ્ઠાને સ્પર્શે છે. એમાં તળેટીથી શિખર સુધીની ક્રમિક યાત્રા હોતી નથી, પરંતુ શિખરથી આરંભીને તળેટી સુધીની યાત્રા હોય છે. કવિના ભીતરમાં તીવ્રરૂપે ભક્તિનું ભાવવલોણું ચાલતું હોય અને એમાંથી સીધેસીધું દર્શનનું નવનીત મળે, એ રીતે આ સ્તવનમાં કવિ પહેલાં પરિણામની વાત કરે અને એ પછી એની પશ્ચાદ્ભૂમિકા રૂપે કારણોની વાત કરે છે.

સ્તવનનો ઉપાડ તો જુઓ !
કવિ કહે છે,

‘નારે પ્રભુ નહીં માનું, નહિ માનું રે, અવરની આણ.’

આ પંક્તિમાં કેવી દૃઢ સંકલ્પબદ્ધ શ્રદ્ધા ઝળકે છે, પણ એ પછી તાર્કિક અને તુલનાત્મક બુદ્ધિથી પોતાના વિચારો દર્શાવે છે. કોઈ સ્તવનનો ‘નારે’થી પ્રારંભ થાય તે કેવું લાગે ? એમ કહીને કવિ આપણી સમક્ષ એક શબ્દચિત્ર ખડું કરી દે છે !

સ્તવનમાં અન્ય દેવોની એ ભક્તિના અસ્વીકારની વાત છે અને એ અસ્વીકાર પછી જે સ્વીકારની ભૂમિકા સર્જાઈ છે, તેનાથી એનો પ્રારંભ થાય છે.

કાવ્યસમૃદ્ધિની દૃષ્ટિએ ગુજરાતના આદિકવિ ગણાતા કવિ, નરસિંહ મહેતા એના પદનો પ્રારંભ ‘જાગીને જોઉં તો જગત દીસે નહીં’ એમ ‘જાગીને જોઉં’ જેવી ભાવકનું તત્કાળ ભાવાકર્ષણ કરતાં શબ્દોથી કરે છે. આમ અહીં સ્તવનના પ્રારંભે જ કવિ ભક્તના આંતરચૈતન્યને જગાડે છે અને જાણે માથું હલાવીને મક્કમતાથી ઈન્કાર કરતાં હોય

નારે પ્રભુ નહીં માનું, નહિ માનું રે, અવરની આણ
॥ નારે પ્રભુ. ॥

માહરે તાહરું વચન પ્રમાણ રે ॥ નારે પ્રભુ. ॥ (એ આંકણી)
હરિ હરાદિક દેવ અનેરા, તે દીઠાં જગમાંય રે;
ભામિની ભ્રમર ભ્રુકુટીએ ભૂલ્યા, તે મુજને ન સુહાય.

॥ નારે પ્રભુ. ॥ ૧ ॥

કેઈક રાગી ને કેઈક દ્વેષી, કેઈક લોભી દેવ રે;
કેઈક મદ માયામાં ભરિયા; કેમ કરીએ તસ સેવ.

॥ નારે પ્રભુ. ॥ ૨ ॥

મુદ્રા પણ તેહમાં નવિ દીસે પ્રભુ, તુજ માંહેલી તિલ માત્ર રે;
તે દેખી દિલડું નહિ રીઝે, શી કરવી તસ વાત.

॥ નારે પ્રભુ. ॥ ૩ ॥

તું ગતિ તું મતિ તું મુજ પ્રીતમ, જીવ જીવન આધાર રે;
રાત દિવસ રવનપ્રાંતરમાંહી, તું મહારે નિરધાર.

॥ નારે પ્રભુ. ॥ ૪ ॥

અવગુણ સહુ ઉવેખીને પ્રભુ, સેવક કરીને નિહાળ રે;
જગ-બંધવ એ વિનંતિ મારી, મહારાં સવિ દુઃખ દૂરે ટાળ.

॥ નારે પ્રભુ. ॥ ૫ ॥

ચોવીસમા પ્રભુ ત્રિભુવન-સ્વામી, સિદ્ધારથનાં નંદ રે;
ત્રિશલાજીના ન્હાનડીયા પ્રભુ, તુમ દીઠે અતિહિઆનંદ.

॥ નારે પ્રભુ. ॥ ૬ ॥

સુમતિવિજય કવિરાયનો રે, રામવિજય કર જોડ રે;
ઉપગારી અરિહંતજી માહરા ભવોભવના બંધ છોડ.

॥ નારે પ્રભુ. ॥ ૭ ॥

□ શ્રી રામવિજયજી

તે રીતે ‘અવરની આણ’નો અસ્વીકાર કરે છે. એ અન્ય કોઈ ઈશ્વરને માનવાને બદલે તીર્થંકર પ્રભુ મહાવીરનો સ્વીકાર કરે છે અને એનાં વચનને પ્રમાણ માનીને સાધના માર્ગ ચાલે છે. કવિ કહે છે કે હરિ, હર આદિ દેવોને ખૂબ જોયા, પરંતુ એ બધા તો ‘ભામિનીની ભ્રમર ભ્રુકુટિ’ને કારણે જીવનમાં ભૂલ્યા પડ્યા છે. અહીં ‘ભામિની ભ્રમર ભ્રુકુટિ’એ ભૂલ્યા’ એવો સરસ ‘ભ’ અક્ષરનો પ્રાસ મૂકીને રચનાકારે ભવભ્રમણ સર્જતી વિકારસ્થિતિને ઉજાગર કરી દીધી છે.

પ્રથમ પંક્તિમાં ‘નાહીં માનું રે અવરની આણ’ કહીને કવિએ અવરના પ્રભુની અને પોતાના પ્રભુની વાત કરી છે. પ્રભુ મહાવીર પાસેની આસ્થાની સાથોસાથ તુલનાત્મક બુદ્ધિથી તેઓ અન્ય દેવો સાથે સરખામણી કરે છે. આમાં કોઈ ધર્મ પ્રત્યે કવિને દુર્ભાવ નથી, પરંતુ પોતાના દેવ પ્રત્યેનો દૃઢ ભાવ છે. એ કહે છે કે આ જગમાં હરિ, હર જેવા અનેરા દેવ જોવા મળે છે. પરંતુ એ દેવો નારીસંગથી રહિત

નાહીં, બલ્કે સહિત છે. ‘ભામિની ભ્રમર ભ્રુકુટિ’એ ભૂલ્યા’ એ શબ્દો દ્વારા રચનાકારે ભાવની ગતિશીલતા આણી છે. સ્તવનમાં આવા ગતિશીલ શબ્દચિત્રો સર્જીને કવિ એના ભાવને દૃઢાવે છે અને કહે છે કે જે દેવ નારી સંગથી યુક્ત હોય, એ એમને નાપસંદ છે.

એવી જ રીતે રાગી, દ્વેષી, લોભી કે મદ અને માયાથી ભરેલા દેવોની સેવા કઈ રીતે થઈ શકે ? સ્તવનનાં આ ચરણોમાં અન્ય દેવો અને વીતરાગદેવ વચ્ચેની તુલનાઓ છે. સ્ત્રી સંગને કારણે વ્યક્તિ સંસારમાં ડૂબેલી રહે છે. એની આસના-વાસના વચ્ચે જીવે છે. ભૌતિક

વૃત્તિઓ અને લાલસાઓ એને પજવે છે, જ્યારે તીર્થંકર મહાવીર તો સ્ત્રી, સંપત્તિ કે શસ્ત્ર પ્રત્યે કોઈ પણ પ્રકારની લેશમાત્ર મમતા રાખતા નથી કે એની પ્રાપ્તિની કોઈ ઇચ્છા, અપેક્ષા, એષણા કે ખેવના ધરાવતા નથી.

આવી બાબતોમાં મૂર્છારહિત હોવાથી જ તેઓ વીતરાગ કહેવાયા. ખુશામત કરનાર કે ખુન્નસ દાખવનાર તરફ કોઈ રાગ કે દ્વેષ નથી, બલ્કે મિત્ર અને શત્રુ પ્રત્યે સમાનભાવ છે. ‘યોગશાસ્ત્ર’ (૧-૨)માં શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે આ ભાવનું કેવું માર્મિક વર્ણન કર્યું છે-

પન્નગે ચ સુરેન્દ્રે ચ, કૌશિકે પાદસંસ્પૃશિ ।

નિર્વિશેષમનસ્કાય, શ્રી વીરસ્વામિને નમઃ ॥

(ઈન્દ્ર ચરણોમાં નમસ્કાર કરતા હતા, ચંડકૌશિક નાગ પગ પર ડંખ દેતો હતો, આ બંને પ્રત્યે જેમનું મન સમાન હતું એવા મહાવીરને હું નમસ્કાર કરું છું.)

આ સ્તવનમાં રચનાકારે શ્રી સુમતિવિજયના શિષ્ય શ્રી રામવિજયએ પ્રભુ મહાવીરની વીતરાગતાને અન્ય દેવોની તુલના દ્વારા પ્રગટ કરી છે, તો બીજી બાજુ દેવો તો લોભ, રાગ, દ્વેષ, મદ કે માયા જેવી કોઈ ને કોઈ વૃત્તિઓથી ઘેરાયેલા હોય છે, જ્યારે મહાવીર વીતરાગ પરમાત્મા તો એવા છે કે જેમના જીવનમાંથી રાગ ચાલ્યો ગયો છે. એમને સંસાર સાથે કોઈ પ્રેમસંબંધ હોતો નથી અને તેથી કોઈનાય તરફ દ્વેષ એટલે કે વેરઝેર હોતા નથી. એમણે મોહ અને કષાય પર વિજય મેળવ્યો છે. આ મોહ અજ્ઞાન જગાવે છે, તો કષાય જગાડે છે આવેશ. આ રીતે જેમના જીવનમાંથી રાગ, દ્વેષ મોહ, કષાય જેવા આંતરિક શત્રુઓ ચાલ્યા ગયા છે તે વીતરાગ પ્રભુ કહેવાય છે. ‘જિન’ એટલે જિતનારા. અને એમણે જીત્યા છે પોતાના આંતરશત્રુઓને.

સ્તવનની ત્રીજી પંક્તિમાં કવિ અન્ય દેવોની મુદ્રા સાથે પ્રભુ મહાવીરની મુદ્રાની તુલના કરે છે અને કહે છે કે તારી મુદ્રામાં અમને જે જોવા મળે છે, તે અન્ય દેવોની મુદ્રામાં લેશમાત્ર નજરે પડતું નથી. આ ભાવને રચનાકાર આ રીતે પ્રગટ કરે છે.

‘મુદ્રા પણ તેહમાં નવિ દીસે પ્રભુ, તુજ માંહેલી તિલ માત્ર રે;
તે દેખી દિલડું નહિ રીઝે, શી કરવી તસ વાત.’

પ્રથમ બે કડીમાં કવિએ વીતરાગ પ્રભુની વિશેષતા દર્શાવ્યા પછી આ ત્રીજી કડીમાં વીતરાગ પરમાત્માની મુદ્રાની વાત કરી. વીતરાગતાને કારણે પ્રભુ મહાવીરની મુદ્રા અતિ પ્રભાવિત કરે છે. પ્રભુ મહાવીરની આંખો નમણી એટલે કે ઢળેલી છે. એમના ચહેરા પર ગુસ્સાની એકે રેખા નથી. એમને જોતાં માત્ર એમના પરમ વાત્સલ્યનો અનુભવ થાય છે. એમના હાથમાં, ખભે કે એમના દેહ પર કોઈ શસ્ત્ર નથી. એમની બાજુમાં કોઈ નારીમૂર્તિ નથી, પરિણામે તેઓ સાચે જ વીતરાગ એટલે કે નિર્મોહી પ્રભુ લાગે છે.

સ્તવનના રચનાકારને રાગી દેવ નહીં, પણ વીતરાગી પ્રભુ મહાવીર જોઈએ છીએ. આવા વીતરાગ પ્રભુ મહાવીર ત્રણેય કાળના સર્વ

પદાર્થોને જાણનારા છે. તેમનાથી કોઈ પદાર્થ અજાણ્યો નથી. સર્વ પદાર્થોને જોઈ શકે તેવું જ્ઞાન તેમને પ્રાપ્ત થયેલું છે, જે કેવળજ્ઞાન કહેવાય છે.

આવા વીતરાગ અને સર્વજ્ઞ મહાવીર પર કવિ વારી જાય છે અને એમને પોતાનું સર્વસ્વ સમર્પિત કરે છે. જીવ અને જીવનના આધારરૂપ એવા પ્રભુ મહાવીરને કવિ પોતાના પ્રીતમ તરીકે ઓળખાવે છે અને એમની ભક્તિ-ઉપાસનામાં જ પોતાની ગતિ, મતિ, શ્વાસ, સમર્પિત કરવાનો નિર્ધાર કરે છે.

અહીં કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચંદ્રાચાર્યએ ‘વીતરાગસ્તવ’ (૧૦-૮)માં કરેલી પ્રભુ મહાવીરની સ્તુતિનું સ્મરણ થાય છે-

શમોદ્ભુતોદ્ ભુતં રૂપં, સર્વાત્મસુ કૃપાદ્ ભુતા ।

સર્વાદ્ભુતનિધીશાય, તુભ્યં ભગવતે નમઃ ।

(પ્રભુ ! તમારી શાંતિ અદ્ભુત છે, અદ્ભુત છે તમારું રૂપ, સર્વ જીવો પ્રત્યેની તમારી કૃપા અદ્ભુત છે, તમે બધા અદ્ભુતોના ભંડારના સ્વામી છો, તમને મારા નમસ્કાર.)

સ્તવનના સ્વરૂપનો વિચાર કરીએ તો રચનાકાર પ્રભુગુણકીર્તનની સાથોસાથ ક્યારેક સ્વનિંદા પણ કરતા હોય છે. એ પોતાના અવગુણો બતાવે છે અને પોતાની ત્રુટિઓ અને નબળાઈઓ દર્શાવીને એમાંથી ઊગરવા માટે તીર્થંકરને વિનંતી કરે છે.

એથી જ અહીં રચનાકાર તીર્થંકર મહાવીરને પોતાના અવગુણની ઉપેક્ષા કરીને સેવક પ્રત્યે દૃષ્ટિ કરવાનું કહે છે અને ‘જગબંધવ’ને વિનંતી કરે છે કે તમે તો જગત સાથે મૈત્રી ધરાવનારા છો. તમે મારા પ્રત્યે નજર કરો અને મારાં સઘળા દુઃખ દૂર કરો.

અહીં કવિ ખુશાલમુનિના ‘નિમિજિન સ્તવન’નું સ્મરણ થાય છે. એમાં પણ ભગવાન પાસે પ્રાપ્તિની આશા છે અને ‘જગબંધવ’ ભગવાન એ આપશે એવી શ્રદ્ધા છે. કવિ અક્ષય ખજાનો ધરાવતા ‘સાહિબા’ને સેવકને કશુંક આપવાની વિનંતી કરે છે. એના દરબારમાં રાત-દિવસ ઊભો રહીને સહેજે ખામી ન આવે તે રીતે પોતે સેવા કરે છે અને છેલ્લે તેઓ જિનવરને વિનંતી કરે છે:

મુજને આપો વહાલા વંછિતદાન જો,
જેહવો રે તેહવો છું તો પણ તાહરો રે;
વહાલો વહેલો રૂડો સેવક વાન જો,
દોષ ન કોઈ રે ગણજો માહરો રે.
જગબંધવ જાણીને તાહ રે પાસ જો,
આવ્યો રે ઉમાહ ધરકીને નેહશું રે,
શ્રી અખયચંદ્રસૂરીશ પસાયે આશ જો,
સફળી ફળી છે ખુશાલ મુનિને જેહશું રે.

આ સ્તવનમાં પ્રભુને પ્રીતમ કહેવામાં આવ્યા છે અને મહાયોગી આનંદધનજીએ પણ ઋષભજિનના પ્રથમ સ્તવનમાં એમને ‘પ્રીતમ’ કહ્યા છે.

આ સ્તવનની છેલ્લી બે કડીમાં કવિ અતિ આનંદમાં આવીને ત્રિભુવનસ્વામી ચોવીસમા તીર્થંકર ભગવાન મહાવીરની વાત કરે છે. રાજા સિદ્ધાર્થના પુત્ર અને રાણી ત્રિશલાના બાલસોયા સંતાનની વાત કરી, પોતાના ઉપકારી અરિહંતને ભવોભવના બંધનમાંથી મુક્ત કરવાની વિનંતી કરે છે.

અગાઉ સ્તવનની પાંચમી પંક્તિમાં ‘સર્વ દુઃખો દૂર કરવાની વાત’ હતી અને એ સર્વ દુઃખો દૂર કરવા પાછળનો હેતુ એ હતો કે તીર્થંકર પ્રભુ મહાવીર સ્વામી એમને ભવભ્રમણમાંથી મુક્ત કરીને મોક્ષમાર્ગે લઈ જાય.

આ રીતે આ સ્તવનમાં પ્રારંભે તીર્થંકર પ્રભુ મહાવીરના વિશિષ્ટ ગુણોનું ચિંતન કરવામાં આવ્યું છે. પછી પ્રભુસમર્પણ અને પછી પ્રભુના જીવનમહિમાનું ગાન કરવામાં આવ્યું છે.

જૈન પરંપરામાં પ્રભુપૂજન માટે સ્તવનનો કાવ્યપ્રકાર પ્રચલિત છે. આ સ્તવનને માટે સ્તોત્ર, સ્તવ અને સંસ્તવ જેવા સંસ્કૃત શબ્દો મળે છે, જે સ્તવનના પર્યાયવાચી શબ્દો ગણાય. આ સ્તવનનો હેતુ અવસર્પિણી કાળમાં ભરતક્ષેત્રમાં થઈ ગયેલી ચોવીસ તીર્થંકરોની સ્તવના કરવાનો છે. આ તીર્થંકરો સમાન શક્તિ અને પ્રભાવ ધરાવનારા છે. તેઓ યોગીસ અતિશયોથી યુક્ત છે. ચોવીસ તીર્થંકરો દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી ભિન્ન હોવા છતાં ગુણમાં સમાન છે. તેઓ અઢાર દૂષણથી રહિત, ઉપશમરસથી ભરપૂર અને પૂર્ણાનંદમય છે. આવા તીર્થંકરનાં સ્તવનો વિશુદ્ધ અંતઃકરણથી, ભાવપૂર્વક ગાવાથી સમ્યક્ત્વની શુદ્ધિનું તાત્કાલિક ફળ અને મોક્ષનું પરંપરા ફળ મળે છે. જીવ દર્શનબોધિ, જ્ઞાનબોધિ અને ચરિત્ર્યબોધિનો લાભ મેળવીને સ્તવનરૂપ ‘ભાવમંગલ’થી મુક્તિનું મહાસુખ પામે છે.

સ્તવનના સાહિત્યકારમાં જિનેશ્વરદેવના વિશિષ્ટ સદ્ગુણોનું કીર્તન કરવામાં આવ્યું હોય છે. બે પ્રકારની સ્તવન કે સ્તોત્રરચના મળે છે. એક પ્રકાર તે નમસ્કારરૂપ સ્તોત્ર અને બીજો પ્રકાર તે તીર્થંકરના ગુણકીર્તનરૂપ સ્તોત્ર. આ સ્તોત્રના જુદા જુદા પ્રકાર જોવા મળે છે. નામસ્તોત્ર, રૂપસ્તોત્ર, કર્મસ્તોત્ર,

ગુણસ્તોત્ર અને આશીર્વાદાત્મક સ્તોત્ર – એમ પાંચ પ્રકાર પાડવામાં આવ્યા છે. જ્યારે કેટલાક ત્રણ જ પ્રકાર આપે છે અને તે આરાધનાસ્તોત્ર, અર્ચનાસ્તોત્ર અને પ્રાર્થનાસ્તોત્ર. આવી જ રીતે દ્રવ્ય, કર્મ, વિધિ અને અભિજન એ રીતે સ્તોત્રના ચાર વિભાગ પણ પાડવામાં આવે છે. વિષય અને રજૂઆતની દૃષ્ટિએ પણ સ્તવનના જુદા જુદા વિભાગો પાડવામાં આવ્યા છે.

સ્તોત્રરચનાની આ જૈન પરંપરાનો પ્રારંભ સંસ્કૃતમાં સિદ્ધસેન દિવાકરથી થયેલો જોવા મળે છે. પંડિતશ્રી સુખલાલજી સિદ્ધસેન દિવાકરને ‘આદ્ય જૈન તાર્કિક, આદ્ય જૈન કવિ, આદ્ય જૈન સ્તુતિકાર, આદ્ય જૈનવાદી, આદ્ય જૈન દાર્શનિક અને આદ્ય સર્વ દર્શન સંગ્રાહક’ માને છે. આ સ્તોત્રસાહિત્યમાંથી પ્રાદેશિક ભાષામાં સ્તવનની પરંપરાનો ઉદ્ભવ થયો છે. પ્રારંભે આ સ્તવનોમાં સરળ, સંક્ષિપ્ત અને ગુણપ્રેરક સ્તુતિ જ કરવામાં આવતી, પણ ધીરે ધીરે એનો વિકાસ થતાં એમાં અન્ય વિષયોનો સમાવેશ થવા લાગ્યો.

પ્રસ્તુત શ્રી મહાવીર જિન સ્તવનમાં મુનિરાજની શ્રદ્ધા, ભક્તિ અને ભાવનાનો ત્રિવેણીસંગમ સધાયો છે. ભવભ્રમણના ફેરામાંથી મુક્તિમાર્ગ તરફ લઈ જવાની વિનંતી છે. સમગ્ર દૃષ્ટિએ પ્રાસાદિક ભાષામાં અને પરિભાષાના બોજ વિના લખાયેલું આ સ્તવન કવિની પ્રગાઢ પ્રભુભક્તિનો સ્પર્શ કરાવી જાય છે. * * *

૧૩/બી, ચંદ્રનગર સોસાયટી, જયભિખુ માર્ગ, પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૭.
ટેલિફોન : ૦૭૯-૨૬૬૦૨૬૭૫.
મોબાઈલ : ૦૯૮૨૪૦૧૯૮૨૫.

પ્રબુદ્ધ જીવન સૌજન્યદાતા

રૂપિયા	નામ
૬૦૦૦૦	ડૉ. જશવંત એમ. શાહ (એપ્રિલ, મે, જૂન-૨૦૧૩)
૨૦૦૦૦	વિનોદ જે. વસા (માર્ચ-૨૦૧૩)
૨૧૦૦૦	શ્રીમતી હેમલતા શિવુભાઈ લાઠિયા પરિવાર એપ્રિલ-ચિત્રો સૌજન્ય
૧૦૧૦૦૦	

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘને પ્રાપ્ત થયેલ અનુદાન

દીપચંદ ટી. શાહ પુસ્તક પ્રકાશન

રૂપિયા	નામ
૩૦૦૦૦	કામધેનુ એગ્રો-કેમ ઈન્ડસ્ટ્રીઝ
૩૦૦૦૦	
જમનાદાસ હાથીભાઈ મહેતા અનાજ રાહત	
રૂપિયા	નામ
૨૫૦૦૦	ઈલાબેન આનંદલાલ સંઘવી
૨૦૦૦૦	આશા હસમુખરાય સંઘવી
૧૫૦૦૦	ઈન્નરવ્હીલ ક્લબ ઑફ બોમ્બે ચેરિટી ટ્રસ્ટ
૧૧૦૦૦	જયશ્રી એસ. પારેખ
૧૦૦૦૦	કંચનબેન શાહ
૨૫૦૦	પરીની શાહ
૧૦૦૦	ભૂપેન્દ્રભાઈ શાહ
૧૦૦૦	જયંત ટિંબડિયા
૧૦૦૦	એક ભાઈ તરફથી
૮૭૫૦૦	

કિશોર ટિંબડિયા કેળવણી ફંડ

રૂપિયા	નામ
૧૦૦૦	હસમુખ ટિંબડિયા
૧૦૦૦	જયંત ટિંબડિયા
૧૦૦૦	એક ભાઈ તરફથી
૩૦૦૦	

પ્રબુદ્ધ જીવન નીધિ ફંડ

રૂપિયા	નામ
૧૦૦૦૦૧	પંકજ આર. શાહ
૨૦૦૦૦	આશા હસમુખરાય
૧૦૦૦૦	એમ. કે. શેઠ
૧૦૦૦૦	કંચનબેન શાહ
૫૦૦૦	સી. કે. પરીખ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ
૫૦૦૦	કલ્પના મનોજ શાહ
૧૫૦૦૦૧	

જનરલ ફંડ

રૂપિયા	નામ
૧૦૦૦૦	સી. કે. પરીખ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ, પુના
૧૦૦૦૦	

સંઘ આજીવન સભ્ય

રૂપિયા	નામ
૫૦૦૦	નીલા પરીખ
૫૦૦૦	

અનુદાનની વધુ વિગત ડાબી બાજુની કોલમમાં

સિદ્ધારથના હે નંદન વિનવું

□ ડૉ. માલતીબહેન શાહ

[ડૉ. માલતીબહેન શાહ એમ.એ. કર્યા બાદ ઉપાધ્યાય યશોવિજયજી કૃત ‘જ્ઞાનસાર’ ગ્રંથ પર સંશોધન કરી પીએચ.ડી.ની પદવી પ્રાપ્ત કરી. અમદાવાદની અંધશાળામાં ચાર વર્ષ અને ભાવનગરની શામળદાસ કોલેજમાં અધ્યાપન કાર્ય કર્યું. માલતીબહેન રચિત ‘નગરશેઠ શાંતિદાસ શેઠ’ ગ્રંથની બીજી આવૃત્તિ તૈયાર થઈ રહી છે. આ. પ્રદ્યુમ્નસૂરિ સાથે તેમણે ‘જ્ઞાનસાર’ ગ્રંથનું સંપાદન કર્યું છે. ‘જ્ઞાનસારનું તત્ત્વદર્શન’ નામે તેમની થિસિસ પ્રકટ કરી છે.]

ઉપર આપેલ ચોવીસમા સ્તવનમાં ભગવાન મહાવીરના જીવનની રેખાઓને સંક્ષેપમાં આલેખીને પોતાને સંસારથી પાર ઉતારવા માટે વિનંતી કરી છે. આ સ્તવનની સરળતા અને માધુર્યને કારણે તેને ગાતા ગાતા ભક્તનું દીલ ડોલી ઊઠે છે. પ્રભુ પ્રત્યે ભક્તને એટલો અંતરંગ પ્રેમ છે કે તે પોતાને સંસાર સાગરથી પાર ઉતારવા માટે જાતજાતની દલીલો કરે છે.

સ્તવનની પહેલી કડીમાં ‘સિદ્ધારથના રે નંદન’ શબ્દોથી તેઓ ભગવાન મહાવીરને ઉદ્બોધન કરે છે. તેમાં જ આત્મીયતાનો ભરપૂર ભાવ દેખાય છે. સિદ્ધાર્થ રાજાના પુત્ર એવા હે મહાવીર, મારી વિનંતી આપ ધારણ કરો. અર્થાત્ આ વિનંતી પ્રત્યે આપ જરાપણ દુર્લક્ષ ન સેવશો. વિનંતી શું છે? તો જણાવે છે કે આપનો ભક્ત એવો હું ભવમંડપમાં ઘણાં નાટકોમાં નાચ્યો છું. પણ હવે થાકી ગયો છું. તો હવે દાન દઈને મને પાર ઉતારો. અથવા બીજો અર્થ લઈએ

તો મારા હાથે હવે દાન દેવારો જેથી મારી મુક્તિ થાય. અનેક ભવો સુધી હું ભવભ્રમણમાં ભટક્યો છું, સંસારના રંગમંચ ઉપર અનેક પાત્રો ભજવ્યા છે, ભવચક્રમાં ફસાયો છું તો હવે મને મોક્ષનું દાન આપો.

બીજી કડીમાં ભગવાનને ‘તાતજી’ સંબોધન કરીને તાત એટલે

સિદ્ધારથના રે નંદન વીનવું (કાવ્ય)

સિદ્ધારથના રે નંદન વીનવું, વીનતડી અવધાર;
ભવમંડપમાં રે નાટક નાચીયો, હવે મુજ દાના દેવાર. સિદ્ધારથન (૧)
ત્રણ રતન મુજ આપો તાતજી, જિમ ન આવે રે સંતાપ;
દાન દેય’તા રે વળી કોશર કિશી, આપો પદવી રે આપ. સિદ્ધા (૨)
ચરણ અંગુઠે રે મેરૂ કંપાવીયો, મોડયું સુરનું રે માન;
કર્મ તણાં તે રે ઝગડા જિતીયા, દીધું વરસી રે દાન. સિદ્ધા. (૩)
શાસન નાયક શિવસુખદાયક, છો ત્રિશલા કુખે રતન;
સિદ્ધારથનો રે વંશ દીપાવીઓ, સાહિબનું ધન ધન. સિદ્ધા. (૪)
વાચક શેખર કીર્તિવિજય, ગુરૂ પામી તાસ પસાય;
ધર્મતણે રસે નિજ ચૌવીશના, વિનયવિજય ગુણ ગાય. સિદ્ધા. (૫)

□ ઉપાધ્યાય વિનયવિજયજી

કવિ પરિચય :

ઉપાધ્યાય વિનયવિજયજી મહારાજ આગમ વિષયના પ્રકાંડ વિદ્વાન હતા. તેઓએ આ. હીરસૂરિની પાટ પરંપરાના વાચક કીર્તિવિજયજી પાસે દીક્ષા લીધી હતી. વિનયવિજયજીએ રચેલ ‘શ્રીપાલમયણારાસ’ ઉપા. યશોવિજયજીએ પૂર્ણ કર્યો. આ ઉપરાંત વિનયવિજયજીએ વિશાળ સાહિત્ય સર્જન કર્યું છે. ‘શાંત સુધારસ’ ગ્રંથમાં તેઓશ્રીએ બાર ભાવનાઓને વિદ્વત્પૂર્ણ રીતે સમજાવી છે. તેમણે રચેલ સંસ્કૃત ‘લોક પ્રકાશ’ ગ્રંથ પણ નોંધપાત્ર છે. તે ઉપરાંત ‘પુણ્ય પ્રકાશનું સ્તવન’ કવિશ્રીના ભક્તદ્વેદની પ્રતીતિ કરાવે છે. તેમણે રચેલ ચોવીશીના સ્તવનોમાં તેમની કલ્પનાશક્તિ અને કાવ્યશક્તિની પ્રતીતિ થાય છે.

શબ્દોના અર્થ :

અવધાર-વિચારો;સાંભળો, જિમ-જેમ, કોસર-કંજૂસાઈ, કીશી-શા માટે, મોડયું-તોડી નાંખ્યું, સુરનું-દેવોનું, કુખે-કુશિએ.

પિતા પાસે તો પુત્ર હક્કથી માંગે તે રીતે પોતાને ત્રણ રતન આપવાનું જણાવે છે. આ ત્રણ રતન (રત્ન) તે સમ્યગ્ દર્શન, સમ્યગ્ જ્ઞાન અને સમ્યગ્ ચારિત્ર. આ ત્રણ રત્નની પ્રાપ્તિ જો થઈ જાય તો જીવનમાં પછી કોઈ સંતાપ આવતો નથી. હે પ્રભુ! આ ત્રણ રત્નોનું દાન આપતાં આપ કંજુસાઈ (કોસર) શા માટે કરો છો? આપ મને એવી પદવી (ત્રણ રત્નો દ્વારા) આપો કે જેથી મારી દશા અને દિશા સુધરી જાય. પ્રભુ તો દયાળુ અને ભક્તવત્સલ હોય અને આપે અવિરત દાનની ગંગા વહાવી છે તો મને દાન દેવામાં આપ શાને લોભ કરો છો? આપ મારો સ્વીકાર કરી, ત્રણ રત્નનું દાન આપી મને ભવભ્રમણમાંથી મુક્ત કરો.

ત્રીજી કડીમાં મહાવીરજન્મની વિગતને વણી લઈને કવિ જણાવે છે કે આપે તો આપના જન્મ-અભિષેક સમયે માત્ર પગના (ચરણના) અંગુઠાને સહેજ હલાવીને આખા મેરૂપર્વતને કંપાવી દીધો અને દેવો (સુર)ના

અભિમાનને તોડી નાંખ્યું (મોડ્યું). આપના અતુલ્ય બલના સામર્થ્યનું ભાન કરાવીને આપે ઇંદ્રનું અભિમાન ઉતારી દીધેલ છે. વળી આપે તો જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠ કર્મોનો ક્ષય કરીને અક્ષયપદ પ્રાપ્ત કર્યું છે. આપે તો વરસીદાન કર્યું છે તો મને આઠ કર્મોને હું જીતી શકું એવી (વધુ માટે જુઓ અનુસંધાન પાનું ૪૭)

આજ મહારા પ્રભુજી સ્હામું જુઓ

□ ડૉ. અભય દોશી

[ડૉ. અભય દોશીએ ગુજરાતી વિષયમાં એમ.એ. પ્રથમ વર્ગમાં પાસ કરી ‘જૈન ચોવીશી સાહિત્ય’ વિષય પર સંશોધન કરી મુંબઈ યુનિવર્સિટીમાંથી પીએચ.ડી.ની પદવી પ્રાપ્ત કરી. મુંબઈની મીઠીબાઈ કોલેજ (વિલેપારલા)માં ઘણાં વર્ષો પ્રાધ્યાપક તરીકે કામગીરી બજાવી, વર્તમાનમાં મુંબઈ યુનિવર્સિટીના ગુજરાતી વિભાગમાં ‘રીડર’ તરીકે કાર્યરત છે. તેઓ જ્ઞાનસત્ર, જૈન સાહિત્ય સમારોહ તથા વિવિધ પરિસંવાદોમાં અભ્યાસપૂર્ણ નિબંધો રજૂ કરે છે. તેઓ પીએચ.ડી.ના માર્ગદર્શક છે.]

શ્રી મહાવીરસ્વામી સ્તવન

આજ મહારા પ્રભુજી! સાહમું રે જુવો
સેવક કહીને બોલાવો
આજ મહારા પ્રભુજી! મહિર કરીરે
સેવક સાહમું નિહાળો
કરુણાસાયર મહિર કરીને,
અતિશય સુખ ભૂપાળો. આજ...૧.
ભગતવછલ શરણગતપંજર
ત્રિભુવનનાથ દયાળો,
મૈત્રીભાવ અનંત વહે અહનિશ,
જીવ સયલ પ્રતિપાળો. આજ...૨
ત્રિભુવન દીપક જીપક અરિગણ,
અવિઘટ જ્યોતિ-પ્રકાશી,
મહાગોપ નિર્ધામક કહીયે,
અનુભવ રસ સુવિલાસી. આજ...૩
મહામાહણ મહાસારથી અવિતથ
અપનો બિરુદ સંભાળો
બાહ્ય અભ્યંતર અરિગણ જોરે
વ્યસન વિઘન ભય ટાળો. આજ...૪
વાદી તમહર તરણિ સરિખા
અનેક બિરુદના ધારી
જીત્યા પ્રતિવાદી નિજ મતથી,
સકલ જ્ઞાયક યશકારી. આજ...૫
યજ્ઞકારક ચઉ વેદના ધારક,
જીવાદિ સત્તા ન ધારે,
તે તુજ દિનકર નિરખણથી,
મિથ્યા-તિમિર પરજાલે. આજ...૬
ઈલિકા ભમરી ન્યાયે જિનેસર,
આપ સમાન તે કીધા,

ઇમ અનેક યશ ત્રિશલાનંદન,
ત્રિભુવન માંહે પ્રસિદ્ધા. આજ...૭
મુજ મન ગિરિકંદરમાં વસિયો,
વીર પરમ જિન સિંહ,
હવે કુમત-માતંગના ગણથી,
ત્રિવિધ યોગે મિટી બીહ. આજ...૮
અતિમન રાગે શુભ ઉપયોગે,
ગાતાં જિન જગદીશ,
સૌભાગ્યસૂરિ શિષ્ય લક્ષ્મીસૂરિ લહે,
પ્રતિદિન સયલ જગીસ. આજ...૯

□ વિજય લક્ષ્મીસૂરિ

પ્રભુના ઉપકારદર્શનના આનંદની અનુભૂતિ ગાતું સ્તવન છે.
અધરા શબ્દોના અર્થ:
સહામું=સામું, મહિર=કૃપા, કરુણાસાયર=દયાના સાગર, અરિગણ=
દુશ્મન, મહામાહણ=મોટો માણસ, તમહર=તમારા, તરણિ=
તણખલા, ચઉ=ચાર, પરજાલે=દૂર રહે, ઈલિકા=ઇયળ.

કવિ પરિચય

આબુ પાસેના પાલડી ગામમાં પોરવાડ વણિક કુટુંબના હેમરાજ અને આણંદબાઈના ઘરે સં. ૧૭૮૭માં એક તેજસ્વી પુત્રનો જન્મ થયો. તેમણે આ બાળકનું નામ સુરચંદ રાખ્યું. ૧૭ વર્ષની વયે તપાગચ્છની આણસુર શાખાના આચાર્ય વિજયસૌભાગ્યસૂરિ પાસે તેમણે દીક્ષા ધારણ કરી. આ યુવાન સાધુની વિદ્વતા અને યોગ્યતા જોઈ એ જ વર્ષે તેમને આચાર્ય પદવી અપાઈ અને આચાર્યપદ બાદ ‘વિજયલક્ષ્મીસૂરિ’ નામથી ઓળખાયા. વિજયલક્ષ્મીસૂરિએ ‘ઉપદેશપ્રસાદ’ નામક સંસ્કૃતમાં વિશાળ ગ્રંથ રચ્યો. ગુજરાતીમાં ‘છ અઠ્ઠાઈનું સ્તવન’ અને ‘જ્ઞાનપંચમી દેવવંદન’, ‘ચોવીશી’ આદિ કૃતિઓ રચી. આ સર્વ રચનાઓમાં કવિની તત્ત્વની ઊંડી સમજણ અને પરમાત્મભક્તિની અવિરત ધારા વહે છે.

વિવેચન

કવિએ રચેલ ચોવીશીનું આ અંતિમ-સ્તવન છે. ચોવીશીની એક અખંડ કૃતિરૂપે રચના જોતાં અનેક કવિઓએ સ્તવનની ફૂલમાળાની

પૂર્ણાહુતિનો આનંદ અંતિમ સ્તવનમાં ગૂંથ્યો છે, તો ક્યાંક પ્રાર્થનાનો સૂર ગૂંથાયો છે, તો ક્યાંક પરમાત્માની સાથે સંવાદ આલેખાય છે. મોટે ભાગે કવિઓ છેલ્લાં સ્તવનમાં પૂર્ણાહુતિના આનંદની અભિવ્યક્તિ

માટે ધન્યાશ્રી રાગને પ્રયોજતા હોય છે. વિજય લક્ષ્મીસૂરિએ પણ ધન્યાશ્રી રાગમાં આ સ્તવનની રચના કરી છે.

સ્તવનનો પ્રારંભ એક કોમળ યાયનાથી થાય છે;

‘આજ મ્હારા પ્રભુજી સાહમુ જુઓને

સેવક કહીને બોલાવો રે.’

હે મારા પ્રભુ! મારી સામે કૃપાદૃષ્ટિ કરો અને મારો ‘સેવક’ તરીકે સ્વીકાર કરો. પ્રભુના સેવક બનવાનું, સેવક તરીકે માન્યતા પામવાનું સૌભાગ્ય ભક્ત ઝંખી રહ્યો છે. ભક્તના અંતરતમની આ કામના છે કે, પ્રભુ, મારી સેવાનો સ્વીકાર કરે. ‘જય વીયરાયસૂત્ર’ની પણ પ્રાર્થના એ જ છે કે ‘તહવિ મમ હુજજ સેવા, ભવે ભવે તુમ્હ ચલણાણી’ તમારા ચરણોની સેવા મને ભવોભવ પ્રાપ્ત થાઓ. ભક્તિ હૃદય પ્રભુ-ચરણની સેવાને કેમ ઝંખે છે? મોહનવિજયજી મહારાજ (લટકાળા) આનો ઉત્તર બહુ સુંદર રીતે આપે છે;

કોડી ટકાની હો ચાકરી,

પ્રાપતિ વિણ ન લહાય રે.

પરમાત્માની સેવા કોડ ટકાના મૂલ્યવાળી છે, પ્રાપ્તિ એટલે કે સદ્ભાગ્ય વિના લઈ શકાતી નથી. પ્રભુ કૃપાદૃષ્ટિ કરે અને સેવા કરવા ઈચ્છનારનો સેવક તરીકે સ્વીકાર કરે, એટલે પરમાત્માના અંતરંગ વર્તુળમાં સ્થાન મળ્યું કહેવાય. પ્રભુએ ભક્તની લાયકાતનો સ્વીકાર કર્યો કહેવાય. ગુણસ્થાનકની પરિભાષામાં કહીએ તો, ચોથા ગુણઠાણાનો નિશ્ચય કરી આપ્યો કહેવાય.

આથી જ ભક્ત ફરી માર્દવતાપૂર્વક વિનંતીનો તાર આગળ સાંધે છે;

આજ મ્હારા પ્રભુજી! મહિર કરીને

સેવક સાહમું નિહાળો.

આજે મારા પ્રભુજી, કૃપા કરીને આ સેવકની સામે જુઓ. તમારું આ જોવું એ સેવકને માટે

‘કરુણાસાયર મહિર કરીને,

અતિશય સુખ ભૂપાળો.’

તમારી આ કૃપાદૃષ્ટિ ભક્તને માટે અતિશય સુખદાયી બની રહે છે.

પ્રભુ! દુનિયાના લોકો તમને ‘વીતરાગ’ કહે છે. તમે ‘વીતરાગ’ છો, એ નિશ્ચયનયથી સાચું છે, પરંતુ મારા જેવા ભક્ત માટે તો તમે કરુણાસાગર છો. આગલા ત્રીજા ભવથી જે અખંડ કરુણાની ધારા વિશ્વના જીવ માટે હૃદયમાં ઘૂંટી છે, એને પરિણામે તમે કોઈ પણ ઈચ્છાથી (રાગથી) કરુણા કરતા નથી, પરંતુ કરુણા કરવાનો તમારો સ્વભાવ જ બન્યો છે. જેમ સૂર્ય સ્વભાવથી જ પ્રકાશ વરસાવે છે, ચંદ્ર શીતલતા વરસાવે છે, નદીઓ જળ દે છે, એ જ રીતે કરુણાના સ્વભાવથી જીવમાત્ર પ્રત્યે કરુણા ધારણ કરો છો.

આવા ભક્ત પ્રાર્થનાનો દોર આગળ વધારતા કહે છે;

ભગતવછલ શરણાગતપંજર, ત્રિભુવનનાથ દયાળો;

મૈત્રીભાવ અનંત વહે અહનિશ, જીવ સયલ પ્રતિપાળો.

હે પ્રભુ, તમે ભક્તવત્સલ છો, શરણાગતને આશરો આપનારા છો, ત્રિભુવનના ભવ્ય જીવોને માર્ગ દેખાડનાર આશ્રયરૂપ હોવાથી ત્રિભુવનનાથ છો, દયાના ભંડાર છો, વળી, આપ અન્યના આત્મામાં રહેલા સિદ્ધસ્વરૂપને જુઓ છો, જાણો છો અને અનુભવો છો. આ સિદ્ધસ્વરૂપ સાથેના પરમ સાદૃશ્યને લીધે સર્વજીવો પ્રત્યે આપના આત્મામાંથી અનંત મૈત્રીભાવ વહે છે. આ અનંત મૈત્રીભાવને લીધે જ કીડીથી માંડી કુંજર અને તમને પીડા આપનારથી માંડી તમારી સેવા કરનાર સર્વને તારવા તત્પર છો. એ ભલે ચરણમાં ડંખનાર ચંડકૌશિક સર્પ હોય કે ચરણમાં ચંદનનો લેપ કરનાર ઈન્દ્ર મહારાજ હોય, એ ભલે ગાળો આપનાર ગોશાલક હોય કે પરમસેવક ગૌતમસ્વામી હોય, સર્વ પ્રત્યે સમાન કરુણાદૃષ્ટિ જ પ્રભુની અનન્ય વિશેષતા છે. આથી જ વિજય લક્ષ્મીસૂરિ પરમાત્માને જીવમાત્રના પ્રતિપાલક તરીકે ઓળખાવે છે.

પરમાત્મા ત્રિભુવનના દીપક છે અને રાગદ્વેષાદિ-અભ્યંતર શત્રુ પર વિજય સંપદા પ્રાપ્ત કરનારા છે. પરમાત્માને માટે શાસ્ત્રમાં ચાર ઉપમાઓ દર્શાવી છે; જેમાં સર્વપ્રથમ પરમાત્માને ‘મહાગોપ’ કહ્યા છે. ગોવાળ ગાયોને સમ્યગ્ માર્ગે લઈ જાય, તેમનું રક્ષણ કરે એ રીતે પરમાત્મા જીવમાત્રને સમ્યગ્ માર્ગે દર્શાવે છે અને તેમનું રક્ષણ કરે છે, માટે પરમાત્માને મહાગોપ કહ્યા છે. એ જ રીતે સંસારરૂપી ભિષણ સાગરમાં મહાતોફાનોની વચ્ચે ભવ્યજીવોનું યોગ્ય રીતે રક્ષણ કરી સંસારસાગર પાર ઊતારનાર હોવાથી મહાનિર્યામક કહ્યા છે. આવા મહાગોપ અને મહાનિર્યામક પ્રભુ આત્મસ્વરૂપના દર્શનથી આત્માનુભવમાં નિરંતર રમણતા કરી રહ્યા છે. તેઓ મહામાહુશ-મોટા બ્રાહ્મણ-મહાન અહિંસામાર્ગ પ્રરૂપક છે.

મહાસારથી-મહાસાર્થકવાહ કહેવાયા છે. સંસારરૂપી અટવીમાં અનેક પ્રકારના કષ્ટો વચ્ચેથી પાર ઊતારનાર હોવાથી ‘મહાસાર્થવાહ’ આદિ પદો પરમાત્મા માટે યથાર્થ છે. આ બિરુદોને સાચવવા માટે ભક્તની નમ્રતાભરી વિનંતી છે કે, હે પ્રભુ, આપ મારા બાહ્ય-અભ્યંતર શત્રુઓ પોતાનું પરાક્રમ બતાવી રહ્યા છે, ત્યારે મારી સહાયમાં રહી તેમનો ભય ટાળો.

હે પ્રભુ! આપને માટે કહેવાયું છે કે, તમે અન્ય દર્શનના અંધારાઓને નિજ જ્ઞાનના પ્રકાશ વડે જીતી લીધા છે, તમે આ જગતમાં સર્વ વસ્તુના જાણનારા એવા યશને ધરાવો છો.

હવે કવિ પરમાત્માના જીવનમાંથી પરમાત્માની તારકશક્તિને ઓળખાવતો પ્રસંગ આલેખે છે. ઇન્દ્રભૂતિ ગૌતમ ચાર વેદના ધારક અને યજ્ઞકાર્યમાં રચ્યા-પચ્યા રહેનારા, એને જ જીવનનું સર્વસ્વ માનનારા હતા. આવા ઇન્દ્રભૂતિ પોતે આ જગતમાં ‘જીવે છે કે નહિ’ એવો સંશય ધારણ કરનારા હતા, અથવા જીવતત્ત્વની અનુભૂતિથી રહિત હતા. એવા તેઓ હે પ્રભુ! આપના દર્શન માત્રથી અજ્ઞાનનું અંધારું ટાળી સમ્યગ્ જ્ઞાનને માર્ગે આવ્યા.

આવું આશ્ચર્યકારક પરિવર્તન કેવી રીતે બન્યું? પ્રભુદર્શનના નિમિત્તમાત્રથી આત્મતત્ત્વની અનુભૂતિ કેમ થઈ? એ અંગે વિચારતાં જણાય છે કે, પરમાત્માએ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને જાણ્યું છે, અનુભવ્યું છે અને શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં રમમાણ રહે છે તેથી તેઓ આત્મસ્વરૂપની દશાને પામેલા છે. તેને પરિણામે, દેહના પ્રત્યેક પરમાણુઓમાં પણ આત્મસ્વરૂપની રમણીય પ્રભા વિલસે છે. દેહ હોવા છતાં દેહની પડછે રહેલા આત્માના અનુપમ સ્વરૂપની ઓળખાણ શોધક આંખોને તત્કાળ થાય છે. ગૌતમ સ્વામી આત્મ-સ્વરૂપને શોધતા હતા, તેઓ માત્ર દાર્શનિક રીતે નહિ, પણ અનુભવના પંથે આત્મસ્વરૂપને શોધતા હતા.

પરમાત્માના દર્શને આત્મતત્ત્વની અનુભૂતિ થઈ. એટલું જ નહિ, આત્મમય, પરમાત્મમય બની ગયા.

આ વાતની અભિવ્યક્તિ કરતા વિજયલક્ષ્મીસૂરિ કહે છે;

ઈલિકાભમરી ન્યાયે જિનેસર,

આપ સમાન તે કીધાં.

ઈમ અનેકયશ ત્રિશલાનંદન,

ત્રિભુવનમાંહે પ્રસિદ્ધા.

હે પ્રભુ! જે રીતે ભમરી ઈયળને ચટકો લગાડી, પોતાનું રૂપ દેખાડી ભમરી બનવા પ્રેરે છે, અને ઈયળ ભમરીનું ધ્યાન ધરતાં ધરતાં ભમરી બની જાય છે, એ જ રીતે હે પ્રભુ! આપના પ્રતાપે અનેક જીવોને આપે સમાન બનાવ્યા. ગૌતમસ્વામી, શ્રેણિકરાજા, સુલસા, રેવતી આદિ પ્રસિદ્ધ દૃષ્ટાંતો છે.

આવા પરમશક્તિશાળી પ્રભુ! તમે મારા હૃદયરૂપી ગુફામાં વસ્યા છો. હે વીરજિન, સિંહલાંછનધારી, સિંહ સમાન, તમે હૃદયમાં વસ્યા પછી કુમતિરૂપ હાથીઓ અથવા અન્ય કુમતહાથીથી હું સંપૂર્ણપણે નિર્ભય થયો છું.

આવા મહાવીરસ્વામી પ્રભુની અતિશય મનના રાગપૂર્વક (સ્નેહપૂર્વક) પ્રબળ પ્રીતિ અને ભક્તિપૂર્વક ઉત્તમ એવા શુભ-ઉપયોગપૂર્વક સૌભાગ્યસૂરિના શિષ્ય લક્ષ્મીસૂરિએ પરમાત્માના ગુણો ગાતાં પ્રત્યેક દિને સર્વ મનવાંછિત પ્રાપ્ત કર્યા છે, સર્વ પ્રકારે આનંદની પ્રાપ્તિ કરી છે.

કવિની આ ભાવભરી સ્તવના નવ કડીમાં વિસ્તરી છે. કવિનો પરમાત્મદર્શનનો, પરમાત્મપ્રીતિનો આનંદ પ્રત્યેક કડીમાં છલકાય છે. કવિ પરમાત્માના મૈત્રીમય અને કરુણામય સ્વરૂપ પર પ્રથમ ચાર કડીમાં પ્રકાશ પાડે છે, અને ચોથી કડીને અંતે પોતાની પર કરુણા કરવા વિનંતી કરે છે.

પોતાની વિનંતી સંદર્ભે ૫ થી ૭ કડીમાં દૃષ્ટાંતપૂર્વક રજૂઆત કરે છે અને છેલ્લે, પરમાત્માની તારકશક્તિમાં દૃઢ વિશ્વાસના અનુભવને આઠમી કડીમાં જાહેર કરે છે અને નવમી કડીમાં આ વિશ્વાસના આનંદની મધુરી સુવાસ અનુભવાય છે. શરૂઆતની યાચના, અંતે પરમાત્માના ઉપકારના દર્શનના આનંદની અભિવ્યક્તિમાં પરિણમે છે.

કવિએ દીપક-જીવક, અતિમનરાગે, શુભ ઉપયોગે જેવા યમક અલંકારોની મનોહર ગૂંથણી કરી છે. સાથે જ શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ મહામાહણ-મહાનિર્યામક આદિ ઉપમાઓને આલેખી છે, તો પરમાત્માના સિંહસ્વરૂપની ઉપમા આઠમી કડીમાં ભાવસભર રીતે આલેખી સ્તવનને અનોખી ઊંચાઈ પર પહોંચાડ્યું છે.

કવિની ભાવની ભીનાશ અને અભિવ્યક્તિની સુકુમારતાને લીધે આ સ્તવન મધ્યકાલીન જૈન સાહિત્યમાં એક વિશિષ્ટ ઊર્મિકાવ્ય તરીકે નોંધપાત્ર છે. * * *

એ/૩૧, ગ્લેડહર્સ્ટ, ફિરોઝશાહ રોડ, સાંતાક્રુઝ (પશ્ચિમ)

મુંબઈ- ૪૦૦૦૫૪. ફોન : ૮૮૮૨૬૭૮૨૭૮.

સિદ્ધારથના હે નંદન વિનવું

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૪૪થી ચાલુ)

શક્તિનું દાન કરો.

ચોથી કડીમાં ભગવાનની માતાનું નામ વણી લઈને તેઓ જણાવે છે કે આપ તો માતા ત્રિશલાના કૂખે ઉત્પન્ન થયેલ રત્ન છો. વળી આપ શાસનનાયક છો. કારણ કે આપે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા પછી તરત જ શાસનની સ્થાપના કરીને શાસનની ધુરા સંભાળી છે. આપ શિવ એટલે કલ્યાણકારી છો અને આ શિવત્વના સુખને આપનાર છો. આપે જન્મ ધારણ કરીને સિદ્ધાર્થ રાજાનો વંશ દીપાવ્યો છે અને આપ તો ધન્ય થઈ ગયા છો.

પાંચમી કડીમાં ગુરુના ઉપકારને સ્વીકારતા કવિ જણાવે છે કે વાયક (ઉપાધ્યાય)માં શેખર એટલે મુગટ સમાન એવા પોતાના ગુરુ કીર્તિવિજયજીની કૃપાને પામીને અને ધર્મના રસના કારણે પોતે આ ચોવીશેય જિનના ગુણ ગાઈ શક્યા છે. ગુરુની કૃપાને આગળ કરીને, પોતાની નમ્રતા વ્યક્ત કરીને અને ધર્મના રસને મૂળભૂત માનીને ભગવાન સાથેનો અતૂટ નાતો બાંધવાનો પ્રયત્ન આ સ્તવનમાં અનુભવાય છે.

કવિવર પોતાના હૃદયની આરજીને કાવ્યમય વાણીમાં રજૂ કરીને સરળ છતાં હૃદયંગમ ભાષા દ્વારા લાઘવપૂર્ણ રીતે પ્રભુને વિનંતી કરી શક્યા છે. તેથી આ સ્તવન ખૂબ પ્રચલિત બન્યું છે.

સંદર્ભ અને ઋણસ્વીકાર

૧. ‘ચોવીશી : સ્વરૂપ અને સાહિત્ય’- લે. ડૉ. અભય દોશી

૨. શ્રીમતી મનહરબહેન ફિરીટભાઈ શાહ - ભાવનગર

૩. શ્રીમતી પ્રવીણાબહેન મુકેશભાઈ શાહ - ભાવનગર

* * *

યશોવિજયજી જૈન ગુરુકુળ,

રેલવે સ્ટેશન પાસે,

પાલિતાણા-૩૬૪ ૨૭૦.

મોબાઈલ : ૦૮૪૨૮૧૮૨૪૦૬.

વર્તમાન જીવનવરને ધ્યાને

□ ડૉ. ફાલ્ગુની ઝવેરી

[ડૉ. ફાલ્ગુની ઝવેરી ઉત્સાહી યુવતી, જેન ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનની અભ્યાસી છે. તેણે ‘જૈન પૂજા સાહિત્ય’ વિષયમાં સંશોધન કરી પીએચડીની પદવી પ્રાપ્ત કરી છે. તે જ્ઞાન સત્ર અને સાહિત્ય-સમારોહમાં અભ્યાસપૂર્ણ નિબંધો રજૂ કરે છે. તે ઉપરાંત ફાલ્ગુની વક્તૃત્વકળામાં પણ નિષ્ણાત છે. તેણે વક્તૃત્વમાં અનેક પારિતોષિકો પ્રાપ્ત કર્યા છે. જૈન ધર્મના પ્રચાર કાર્ય માટે તે પરદેશ પણ અવારનવાર જાય છે.]

કવિ જ્ઞાનવિમલસૂરિકૃત ભગવાન મહાવીરનું સ્તવન

વર્ધમાન જિનવરને ધ્યાને, વર્ધમાન સમ થાવેજ,
વર્ધમાન વિદ્યા સુપસાયે, વર્ધમાન સુખ પાવેજ. (૧)
તું ગતિ મતિ થિતિ છે માહરો, જીવન પ્રાણ આધારજ,
જયવંતુ જગમાં જસ શાસન, કરતું બહુ ઉપગારજ. (૨)
જે અજ્ઞાની તુમ મત સરીખો, પરમતને કરી જાણેજ,
કહો કુણ અમૃતને વિષ સરીખું, મંદ ગતિ વિણ જાણેજ. (૩)
જે તુમ આગમરસ સુધારસે, સીંચો શીતલ થાયેજ,
તાસ જનમ સુકૃતારથ જાણો, શુર નર તસ ગુણ ગાયજ (૪)
સાહિબ તુમ પદ પંકજ સેવા, નિતુ નિતુ એહિ જ યાયુંજ,
શ્રી જ્ઞાનવિમલસૂરિસર ભાખે, પ્રભુને ધ્યાને માંચુજ. (૫)

(૩) કવિનો પરિચય

જ્ઞાનવિમલસૂરિનો જન્મ વિક્રમ સંવત ૧૬૮૪માં મારવાડના ભિન્નમાલ નગરમાં થયો. તેઓ વીશા-ઓસવાળ જ્ઞાતિના હતા. માતાપિતા-કનકાવતી અને વાસવશેઠ. બાળપણમાં તેમનું નામ નાથુમલ પડ્યું. ૮ વર્ષની ઉંમરમાં વિ.સં. ૧૭૦૨માં તપગચ્છની વિમલશાખામાં ધીરવિમલગણિ પાસે દીક્ષા લીધી. દીક્ષા સમયનું નામ નયવિમલ, વિ.સં. ૧૭૪૮ ફાગણ સુદ પાંચમને ગુરુવારે તેમની આચાર્યપદવી થઈ. તેમના વિશાળ જ્ઞાનને લીધે તેમનું નામ જ્ઞાનવિમલસૂરી પાડવામાં આવ્યું. સંસ્કૃતભાષામાં શ્રીપાલચરિત્ર પ્રશ્નવ્યાકરણ સૂત્રવૃત્તિ, સંસારહાનલસ્તુતિવૃત્તિ: જેવા ગ્રંથોની રચના કરી છે. આનંદધન અને યશોવિજયજીની કૃતિઓ પર ટબા લખતા પહેલા સુરતના સૂરજમંડન પાર્શ્વનાથ પ્રભુનું ધ્યાન એ જ દેરાસરમાં છ મહિના ધર્યું પછી સ્તબક રચ્યો. વૈવિધ્યની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો એમની કૃતિઓ કથાત્મક, તત્ત્વવિચારાત્મક, બોધાત્મક અને સ્તુત્યાત્મક છે. આથી એમના પાંડિત્ય ઉપરાંત છંદ, અલંકાર આદિ કવિ કૌશલની પ્રોઢિનો પણ પરિચય થાય છે. તેમનું સાહિત્ય બહુધા સાંપ્રદાયિક પરિપાટીનું છે. પરંતુ એ મર્યાદા જાળવીને પણ એમણે અલંકારરચના, પદ્યબંધ, દૃષ્ટાંતબોધની જે શક્તિ બતાવી તે પ્રશસ્ય છે. વિ.સં. ૧૭૮૨ આસો વદ ચોથના કાળધર્મ. આજે પણ સુરતના સૈયદપરા શ્રાવકશરીના ચંદ્રપ્રભુ સ્વામી જિનાલયમાં જ્ઞાનવિમલસૂરિજીનો ઓટલો છે અને

તેના પર કોઈ બેસી શકતું નથી.

પારિભાષિક શબ્દોના અર્થ

અ(૧) ગતિ Motion (૧) અવકાશમાં આવેલ પદાર્થનું સ્થાન બદલાય ત્યારે ઉદ્ભવતી રાશિ. બ ગતિ. (ગમ્+ત્યક્તેન) સ્ત્રી તિ: (૧) જવું (૨) હાલવું ચાલવું (૩) માર્ગ, રસ્તો (૪) આયુષ્યની મર્યાદા, (૫) ચાહેલું સિદ્ધ કરવાનો ઉપાય (૬) જ્ઞાન (૭) સમ, જાણવું (૮) અદૃષ્ટા (૯) પ્રારબ્ધ, નસીબ (૧૦) દશા, અવસ્થા, હાલત (૧૧) સૂર્ય વગેરે ગ્રહથી રાશિચક્રમાં જે ઉલ્લંઘન થાય તે, (૧૨) પાપનું આચરણ, (૧૩) આશ્રય, (૧૪) અનાચરણ (૧૫) શરણે જવાનું ઠેકાણું, (૧૬) ક્ષેમ (૧૭) રણ કૌશલ્ય.

(૨) મતિ (મન+ત્યક્તેન) સ્ત્રી. તિ: (૧) જ્ઞાન, (૨) બુદ્ધિ, (૩) માનવું તે (૪) ઈચ્છા (૫) સ્મૃતિ (૬) સત્કાર (૭) અર્થ

(૩) સ્થિતિ- ઠિઠ. સ્ત્રી (સ્થિતિ) આયુષ્યમાન, જીવનકાલ ઠિઠ ત્રિ ((સ્થિતિ) ચિત્તમાં સ્થિર રહેલું, ચિત્ત મેં સ્થિર રહ્યા હુઆ. Steadily remaining in the mind. ઠિતિ. પુ. (સ્થિતિ) ગતિનો અભાવ Absence of motion existence, Duration of life સ્થિતિ; આયુષ્યકાળ.

(૪) સુધારસ-સુધા=અમૃત, રસ=સ્વાદ.

(૧) (અ) ગુજરાતી વિશ્વકોશ ખંડ-૬- પ્રમુખ સંપાદક ડૉ. ધીરુભાઈ ઠાકર. પૃષ્ઠ ૪૮.

(બ) શબ્દ ચિંતામણી-સંસ્કૃત ગુજરાતી શબ્દકોષ. પૃષ્ઠ ૩૮૮. યોજક સવાઈલાલ છોટાલાલ વોરા.

(૨) “એજન” પૃ. ૮૮૬ પૃ. ૮૮૮, ૮૮૨, ૮૮૧

(૩) An Illustrated Ardha-Magadhi Dictionary By Shatavdhani, Jain Muni Shree Ratnachandji, Vol-2, Published by Sardarmal Bhandari. 1927

(૪) નાનો કોશ: ભટ્ટ અને નાયક, સંપાદક-ઉપેન્દ્ર ભટ્ટ, રતિલાલ નાયક, પ્રકાશક-ભરતભાઈ અનડા, પૃષ્ઠ ૨૨૩.

વર્ધમાન જિનવરને ધ્યાને, વર્ધમાન સમ થાવેજ;

વર્ધમાન વિદ્યા સુપસાયે, વર્ધમાન સુખ પાવેજ. વ.

વર્ધમાન નામ ચોવીસમાં તીર્થંકર ચરમતીર્થપતિ પ્રભુ મહાવીરનું છે. પ્રભુ દેવલોકથી અવન પામી માતા ત્રિશલાના ગર્ભમાં આવ્યા ત્યારે ક્ષત્રિય કુંડ સિધ્ધાર્થ રાજાને સર્વ પ્રકારે વૃદ્ધિ થવા લાગી. ધનધાન્યાદિક ભંડારો વધવા લાગ્યા. દેશનગરાદિકમાં પણ વૃદ્ધિ થઈ. સર્વે રાજા આજ્ઞામાં વર્તવા લાગ્યા. આને ગર્ભનો પ્રભાવ સમજી જ્યારે પ્રભુનો જન્મ થયો ત્યારે તેમનું નામ વર્ધમાન રાખવામાં આવ્યું. અહીંયાં જ્ઞાનવિલમસૂરિજી કહે છે. વર્ધમાન જિનવરને ધ્યાને, વર્ધમાન સમ થાવેજ. પ્રથમ દૃષ્ટિએ વાંચતા તો એમ જ લાગે કે, વર્ધમાન એટલે કે પ્રભુ મહાવીરનું ધ્યાન ધરતા વર્ધમાન એટલે કે મહાવીર જેવા થવાય. આ વાત થઈ સામાન્યથી પદાર્થિક અને વાક્યાર્થિક અર્થની. હવે રચયિતા કોઈ સાધારણ વ્યક્તિ નથી. જ્ઞાન+વિમલ+સૂરિ છે એટલે અંદર છૂપાયેલો મહાવાક્યાર્થ સામે પ્રભુ વર્ધમાન દેવનું પ્રતિમારૂપે આલંબન. એ આલંબન લઈ અભ્યંતર તપ એવા ધ્યાનમાં પદાર્પણ સાકારથી સાલંબન ધ્યાન અને આગળ તેની વર્ધમાન=વૃદ્ધિ, મન અને બુદ્ધિની શાંતતા અને ચિત્ત સ્તર પર અંતરયાત્રાનો પ્રારંભ.

દ્વિતીય પાદમાં વર્ધમાન વિદ્યાની વાત છે. ગણિપદવી પામેલા સાધુભગવંતો વર્ધમાન વિદ્યાની સાધના-આરાધના સૂરિમંત્ર માફક કરતા હોય છે જેમાં વર્ધમાન વિદ્યાનો પદ્મ/યંત્ર મૂકવામાં આવે અને વિધિ-વિધાનપૂર્વક તેનું પૂજન કરવામાં આવે. હવે સહજ પ્રશ્ન એ ઉઠે જે સંસારત્યાગી શ્રમણો છે. એમણે વળી આ વર્ધમાનવિદ્યાની સાધનાનું શું કામ? તો કે વર્ધમાનતીર્થપતિની સાધનાનું, આજ સુધી આ વિદ્યાનું અસ્ખલિતપણે ચાલવું જેના કારણે શ્રમણોને માનસશુદ્ધિ, અંતઃકરણશુદ્ધિ, કર્મશુદ્ધિનો લાભ થાય. આ અભ્યંતર તપની આરાધના કરતા જિનશાસનની પ્રભાવના કરવાનું વિશિષ્ટ કૌશલ્ય પ્રભુ વર્ધમાન શાસન યાવત્ શ્રમણ પરંપરા દ્વારા પાંચમા આરાના અંતિમ છેડા સુધી ચાલવાનું અને કડીના અંતમાં ‘વર્ધમાન સુખ પાવેજ’ વધતું સુખ એકમાત્ર આંતરિક હોય છે. આ એકંપર્યાયાર્થ છે. બાહ્યસુખ, ઐશ્વર્ય, સંપત્તિ, શુભકર્મને આધિન છે. જ્યારે અભ્યંતર વર્ધમાન સુખ શુદ્ધતાને પોતાના આભદ્રવ્યના લક્ષને આધીન છે. જ્યાં હીયમાનને સ્થાન નથી. ફક્ત વર્ધમાનને જ સ્થાન છે.

તું ગતિ મતિ થિતિ છે માહરો, જીવન પ્રાણ આધરજ;

જયવંતું જગમાં જસ શાસન, કરતું બહુ ઉપગારજ.વ.૨.

પ્રભુને ઓલંભરો દઈ તુંકારો કરે છે, પાછા રચયિતા કવિદ્વયી શ્રમણ છે એટલે પ્રાસાનુપ્રાસ યોજે છે. ગતિ, મતિ, થિતિ આ શબ્દો ગુજરાતી સંસ્કૃત અને અર્ધમાગધિ એમ ત્રણે ભાષામાં આવે છે. આમ, કવિની ભાષાસમૃદ્ધિનો પણ પરિચય થાય છે. ગતિ શબ્દના વિવિધ અર્થો ગુજરાતી વિશ્વ કોશમાં દર્શાવ્યા છે. જે પાદનોંધમાં વાંચી શકાશે.

હવે પહેલો ગતિ શબ્દ અને માહરો આ બે શબ્દ લેતા અહીં અદૃષ્ટ, નસીબ, આશ્રય, જ્ઞાન, ક્ષેમ, શરણે જવાનું ઠેકાણું એ ઉચિત જણાય છે.

મતિ શબ્દનો અર્થ શબ્દ ચિંતામણી - સંસ્કૃત ગુજરાતી શબ્દકોષ પ્રમાણે (૧) જ્ઞાન, (૨) બુદ્ધિ, (૩) માનવું, (૪) ઈચ્છા, (૫) સ્મૃતિ, (૬) સત્કાર, (૭) અર્થા વગેરે અર્થો અહીં પ્રયોજનભૂત જણાય છે.

થિતિ શબ્દનો અર્થ ‘એન ઇલસ્ટ્રેટેડ અર્ધમાગધિ ડિક્શનરી’ પ્રમાણે જીવનકાળ, ગતિનો અભાવ, ચિત્તમાં સ્થિર રહેલું એમ થાય છે. આ ત્રણે અર્થો અહીં ઉચિત જણાય છે. હવે શબ્દાર્થ પછી આપણે આખી કડીના અર્થ તરફ પદાર્પણ કરીશું અને સમર્પણ શું હોય એનો રસાસ્વાદ માણીશું. ગતિ મતિ થિતિ છે માહરો, જીવન પ્રાણ આધારજ; પ્રભુ તું અદૃષ્ટ છે છતાં તારા શાસનના આશ્રયે મારું યોગક્ષેમ થઈ રહ્યું છે. પ્રભુ તારી સ્મૃતિ, સત્કાર, અર્થાની ઈચ્છા મારી બુદ્ધિને મનોવીય જ્ઞાન તરફ લઈ જાય છે. હવે ચિત્તમાં રહેતા ગતિનો અભાવ થશે અને મારા પ્રાણ આયુષ્ય જીવનકાળ જાણે તારામય બની ગયું. અત્યાર સુધી તું અને હુંનો જે દ્વેત ચાલતો હતો તે અદ્વેતમાં પરિણમી ગયો. કેટલું લયબદ્ધ ગતિ પછી મતિ અને અંતિમ પડાવ તબક્કો સ્થિતિનો. તરત જ જીવન પ્રાણ આધાર પછી અર્ધવિરામનું ચિન્હ મૂક્યું અને દ્વિતીય પાદમાં કહી દીધું કે જયવંતું જસ શાસન, કરતું બહુ ઉપગારજ. પોતે અહંકાર માનકષાયમાં ન સરી પડે એટલે પ્રભુના શાસનનો ઉપકાર માને છે.

જે અજ્ઞાની તુમ, મત સરીખો, પરમતને કરી જાણેજ;

કહો કુણ અમૃતને વિષ સરીખું, મંદમતિ વિણ જાણેજ. વ.૩

જિનમતનો મુખ્ય આધાર અનેકાન્ત અને તેને પ્રરૂપવાની સ્યાદ્વાદ શૈલી છે. અન્ય દર્શનો પોતાના મતની રજૂઆત કંઈક અંશે અને સામાન્ય પક્ષે નયથી કરે છે. એકાંતમાં રાચે છે. જ્યારે જૈન દર્શન પ્રમાણ નૈયરધિગમઃ (છ) ગાથા, એ રીતથી બધાય દર્શનો સમાવેશ કરે છે. અસત્ કલ્પના છે અથવા આકાશકુસુમ કહી અપલાપ નથી કરતું. પરંતુ આ અપેક્ષાથી આમ એમ પ્રરૂપે છે. આ ગહન પદાર્થને પૂર્વોક્ત કવિ આનંદધનજીએ મુનિસુવ્રતસ્વામીના સ્તવનમાં સુંદર રીતે દર્શાવ્યું છે. આમ પરમતવાળા, આંશિક સત્યને પકડતા એકાંતમાં સરી પડે છે. જ્યારે જૈન મત વિવિધ આયામો અને પડખાથી વસ્તુ સ્વરૂપનું નિરીક્ષણ કરતા સહજપણે અમૃત સમાન અનેકાન્તમાં સરી પડે છે અને ધરાતલ અનેકાન્ત અમૃતથી સિંચાયેલું હોવાથી ફળ રૂપે અમૃત એવું જિનશાસન મળે છે. વળી, જ્ઞાનવિમલસૂરિજીની રચના બહુધા સાંપ્રદાયિક પરિપાટીમાં જ વહે છે. એટલે, અન્ય મતવાળા જૈન મતની સમકક્ષ કરતા તેને અજ્ઞાની, મંદમતિ, વિષસરીખું કહી પોતે જૈન શ્રમણની મર્યાદાનો અહોભાવ પ્રગટ કરે છે.

(વધુ માટે જુઓ અનુસંધાન પૃષ્ઠ પરમું)

વિદાય

□ ડૉ. રેખા વોરા

[(૧) એમ.એ. વીથ ઇકોનોમીક્સ (૨) એમ.એ. વીથ સોશ્યોલોજી (૩) પીએચ.ડી. વિષય: જૈન સ્તોત્ર સાહિત્ય અને ભક્તામર સ્તોત્ર. પ્રગટ થયેલાં પુસ્તકો: (૧) ભક્તામર તુલ્ય નમ: (૨) આદિ તીર્થકર શ્રી ઋષભદેવ 'જીવન-તુલના-સંશોધન-સાહિત્ય']

રચનાકારનો પરિચય

શ્રી શાંતિલાલભાઈનો જન્મ સવંત ૧૯૭૧માં ખંભાતમાં થયો હતો. સ્વતંત્રતાની ચળવળ સમયે તેમણે ગુજરાતી ભાષાના રાષ્ટ્રગીતોના ગાયક તરીકે અદ્ભૂત લોકપ્રિયતા પ્રાપ્ત કરી હતી. 'નોઆખલીનો યાત્રી' તથા 'જમુનાના પાણી' એવા બે રાષ્ટ્રગીતોના પુસ્તકો પણ પ્રગટ થયા હતા.

નવા યુગ સાથે નવા 'ક્રાંતિકારી વિચારો, સ્પષ્ટ અને નિર્ણયાત્મક વિચારશૈલી, સંતોષ તથા સમાધાન ભરેલું જીવન' એ એમના જીવનના અને વ્યક્તિત્વનાં મહત્વનાં પાસા રહ્યા. સાદા અને સૌ કોઈને સમજાય એવા શબ્દોમાં જે પ્રગટ થતાં રહ્યા.

શ્રી શાંતિલાલ શાહનું સમગ્ર જીવન સંગીત ક્ષેત્રે વ્યતીત થયું છે. તેઓએ સ્વરચિત હજારો સ્તવનો રચીને તથા જૈન કથાગીતોની ભેટ ધરીને જૈન-જૈનેતરોના હૃદયમાં સ્નેહ અને આદરભર્યું સ્થાન મેળવ્યું છે.

જૈન ધર્મ તથા શ્રી મહાવીરસ્વામીના સિદ્ધાંતોનો પ્રચાર અને પ્રસાર એ એમની રચનાઓનો મુખ્ય ઉદ્દેશ રહ્યો છે. 'મહાવીર દર્શન' નામની એમની કથાગીતની રચનામાં તેમણે પ્રભુના જીવનના પ્રસંગોને સુંદર-સરળ ભાષામાં ક્રમવાર વર્ણવ્યાં છે.

શ્રી શાંતિલાલ શાહે આ 'વિદાય' કથાગીતમાં પ્રભુ શ્રી મહાવીર-સ્વામીને સંયમ ગ્રહણ કરતી વખતે 'વિદાય' આપતી તેમની સહધર્મચારિણી વીર ક્ષત્રિયાણી યશોદાનું સુંદર આલેખન કર્યું છે.

શ્રી શાંતિલાલ શાહ રચિત કથાગીત

'વિદાય'

રચના વર્ષ : સંવત ૨૦૧૮

રાજપાટ સહુ તજી મહાવીર દીક્ષા લેવા જાય.
ભક્તિભાવથી દેવી યશોદા આપી રહી વિદાય.
કર જોડીને બોલ્યા યશોદા, કરજો સુખે પ્રયાણ
આનંદ-મંગલ ગાઈ રહ્યાં સૌ લોક બની ગુલતાન
સ્વામી, કરજો સુખે પ્રયાણ...

વાટ જુએ છે દુનિયા સારી એના તારણહારની
જીવ જગતના કરે ઝંખના જીવનના ઉદ્ધારની
પ્રાણી માત્રના મંગલ કાજે પ્રેમે કરો પ્રસ્થાન
સ્વામી, કરજો સુખે પ્રયાણ...

આજ સુખી છું કે સ્વામી મારો સ્વામી ત્રિલોકનો થાશે
દુઃખ એટલું કે હું અભાગી આવી શકું નહીં સાથે !
આંસુ નથી આ અપશુકનનુલકિત છે મુજ પ્રાણ
સ્વામી, કરજો સુખે પ્રયાણ...

પામર છું એમ છતાં પણ વીર પુરુષની નારી
હું તો નહિ પણ પગલે તમારે, આવશે પુત્રી તમારી
આશિષ દો પ્રિયદર્શનાને પામે ઉત્તમ સ્થાન
સ્વામી, કરજો સુખે પ્રયાણ...

દીક્ષા મહોત્સવ કાજે હજારો, નાચી રહ્યાં નરનારી,
યાચું છું કે મને રંકને દેશો નહિ વિસારી
જાઓ સિધાવો અંતર્યામી
કરવા જગત-કલ્યાણ

સ્વામી, કરજો સુખે પ્રયાણ...

શાંતિલાલ શાહ (૨૦-૨-૧૯૧૫ + ૧-૨-૧૯૮૭)

'વિદાય' કથા ગીતનું વિવેચન

શ્રી મહાવીરસ્વામીની અર્ધાંગીની દેવી યશોદા વસંતપુરના મહાસામંત સમરવીર રાજાની અત્યંત સુંદર અને ગુણીયલ પુત્રી હતા. માતા ત્રિશલા અને સિધ્ધાર્થ રાયા પોતાના અનુજ પુત્ર વર્ધમાનકુમારને આવી જીવન સંગિની મળ્યાથી અત્યંત ખુશ હતા. પુરૂષોત્તમ વર્ધમાનની સહધર્મચારિણી હોવાથી યશોદા પોતાને પરમ ભાગ્યશાલિની સમજતી હતી. પોતાના વિરાગી પતિની ત્યાગમયી મહત્વાકાંક્ષાઓને સમજીને પતિપરાયણ યશોદાએ પોતાની મનોવૃત્તિઓને પતિને અનુરૂપ વળાંક આપ્યો. કાલાન્તરે સફળ દાંપત્યજીવનના ફલસ્વરૂપે તેઓને એક કન્યારત્નની માતા બનવાનું સદ્ભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું.

યશોદાએ પતિ વર્ધમાન સાથે જીવનના ત્રણેક વર્ષનો જ સમય વિતાવ્યો હતો. વર્ધમાન તો આ જ જન્મમાં ઘાતી-અઘાતી કર્મોનો સંપૂર્ણ ક્ષય કરી તીર્થકર બનવાના-અજન્મા થઈ જવાના હતા; અને આદિશ્વર પ્રભુથી શરૂ

થયેલી તીર્થ પ્રવર્તનાને આગળ વધારવાના હતા. એવા આ મહાપુરુષ વર્ધમાન મહાવીરનું આત્મમંથન- મનોમંથન આ સંવેદનશીલ નારી યશોદાએ પોતાના હૃદયમાં અનુભવ્યું જ હશે. વિશ્વના કલ્યાણ કાજે મોક્ષમાર્ગે વિહરવા માટે આ નારીએ પ્રભુને હસતે મુખે વિદાય આપી! દુનિયા એમ માને છે કે, વિદાય હંમેશા દુઃખદાયી હોય છે. પોતાના

અંગત સ્વજનથી વ્યક્તિ જ્યારે વિખુટી પડે ત્યારે એની આંખોમાં આંસુ, ચહેરા ઉપર વેદના અને મનમાં વિષાદ પ્રગટતાં હોય ! પરંતુ વિશ્વમાં એક વિદાય એવી હતી કે જેમાં વિદાય લેનાર રાજકુમારમાં ઉત્સાહ અને વિદાય આપનાર એમની પત્નીમાં કોઈ વીર નારીને છાજે એવો જુસ્સો છે. વિદાય સાથે જોડાયેલી વેદનાની લિપિ ભુંસાઈને જાણે આનંદના અક્ષરો ન રચતી હોય ?

વિશ્વમાં રાજકુમાર સિદ્ધાર્થનું મહાભિનિષ્ક્રમણ પ્રસિદ્ધ છે. મહાભિનિષ્ક્રમણ એટલે મહાનની પ્રાપ્તિ માટે નિષ્ક્રમણ-નીકળવું તે ! રાજકુમાર સિદ્ધાર્થે જગતમાં વૃદ્ધત્વ અને મૃત્યુ જોયા અને તેથી જ એમણે સંસારનો ત્યાગ કર્યો હતો. જ્યારે પ્રભુ મહાવીર- વર્ધમાનનું અભિનિષ્ક્રમણ અત્યંત વીરલ છે. વીરલ એટલા માટે કે તેમાં એક વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિ, ભાવ અને પ્રાપ્તિ રહ્યા છે. પરિસ્થિતિ એ છે કે પોતાના વડીલબંધુ નંદીવર્ધનની અનુમતિ લઈને રાજકુમાર વર્ધમાને સંસારનો ત્યાગ કરવાનો વિચાર કર્યો છે. પરંતુ ગૃહત્યાગની આ મંગલ ઘડીએ કોઈની પણ ઉપેક્ષા કે અવગણના ન હતી; કોઈની પણ અવહેલના કે અનાદર ન હતાં ! સંસારનો ત્યાગ હતો છતાં અત્યંત વિરલ પરિસ્થિતિ હતી. ભાવ પણ કેવાં ? ક્યાંય રૂદન કે નિઃસાસા ન હતા. ક્યાંય વેદના, ચીસ કે વિખુટા પડવાનો વિલાપ ન હતો. રાજકુમાર વર્ધમાનના હૃદયમાં ત્યાગના આનંદનો સાગર ઉછળતો હતો, અને એમની પત્ની યશોદાના હૃદયમાં ભવ્ય હેતુ માટે થતો પ્રભુના સંસારત્યાગને અંતરના ઉમંગથી વધાવવાનો ઉત્કૃષ્ટ ભાવ હતો. આમ વિદાય હોવા છતાંય પરિસ્થિતિ સાવ અલગ, ભાવ તદ્દન ભિન્ન અને પ્રાપ્તિનો આદર્શ કેટલો ઊંચો ! રાજકુમાર વર્ધમાન મહેલ-નગરની સીમા પાર કરીને માત્ર અખંડ વિશ્વને જ નહીં પરંતુ સમગ્ર બ્રહ્માંડને પોતાનું નિવાસસ્થાન બનાવી રહ્યાં હતાં. પોતીકા પરિવારના પ્રેમભર્યા સંબંધોના સીમાડા ઓળંગીને ચેતન-અચેતન એવી સમગ્ર સૃષ્ટિને પોતાનો પરિવાર બનાવતા હતા.

આમ, ભગવાન મહાવીરનું આ અભિનિષ્ક્રમણ એ સંસારની સઘળી સીમા અને સર્વ બંધનોથી પર થઈને માનવ આત્માની સ્વતંત્રતાનું દર્શન કરાવતું વિરાટ પગલું હતું. આવા સમયે વિખુટા પડવાની વેદનાને બદલે મહાન પ્રાપ્તિ માટેનું તેજ પ્રવર્તતું હતું.

સંગીતને જીવન સમર્પણ કરનારા અને જૈન તેમ જ અજૈનો સૌના હૃદયમાં પોતાની પ્રાસાદિક રચનાઓથી ચિરંજીવ સ્થાન મેળવનાર સ્વ. શ્રી શાંતિલાલ શાહની પ્રભુ મહાવીર વિષેની ૪૯/૫૦ જેટલી રચનાઓ મળે છે. પરંતુ એમની આ તમામ રચનાઓમાં ‘વિદાય’ શીર્ષક હેઠળની આ રચના-કથાગીત, એ એના ભાવ, એની ભાષા, એની તાજગી અને એની વિશિષ્ટતા મારા હૃદયને સ્પર્શી ગઈ છે. શ્રી શાંતિલાલ શાહની રચનાના શબ્દો એમના હૃદયમાંથી નીકળતાં હતાં, અને તે સીધેસીધા શ્રોતાજનોના હૃદયમાં ઓગળી જતાં હતાં. ઉત્તમ

કવિતાની એક વિશિષ્ટતા એ એની પ્રાસાદિકતા હોય છે. નરસિંહ મહેતા કે મીરાબાઈની કવિતા વાંચીએ તો એ આપણને તરત જ સ્પર્શી જશે. શેસીલ-ડે-લુઈ Sheshil-de-Lui નામના વિવેચકે આવા કાવ્યનું એક લક્ષણ Direct from the Heart આપ્યું છે. આ વિદાય નામનું કથાગીત વાંચીએ ત્યારે એનો આપણે અનુભવ પામીએ છીએ.

શ્રી શાંતિલાલ શાહે આ કથાગીતમાં એક વિરલ ઘટનાને શબ્દબદ્ધ કરી છે. આવા કાવ્યોમાં ઉપાડ સૌથી મહત્વનો હોય છે અને એવો ઉપાડ અહીં જોવા મળે છે. જાણે તેઓ આપણને દીક્ષા લેવા જતાં મહાવીરપ્રભુ અને ભક્તિભાવથી ‘વિદાય’ આપતી યશોદાનું શબ્દચિત્ર દોરી આપતા ન હોય ? શ્રી શાંતિલાલ શાહના આ કાવ્યનો ઉપાય ચમત્કૃતિ-પૂર્ણ છે. તેઓ કહે છે:-

રાજપાટ સહુ તજી મહાવીર દીક્ષા લેવા જાય,
ભક્તિભાવથી દેવી યશોદા આપી રહ્યાં વિદાય !

સંસારત્યાગ કરતાં મહાવીરનું ચિત્ર આપ્યા પછી આ કવિનું ફોકસ યશોદા પર પડે છે. આમ ફોકસ બદલતાં રહીને તેઓ શ્રી પ્રસંગ આલેખનની સાથોસાથ નાટ્યાત્મકતા સાધે છે. સમગ્ર પરિસ્થિતિ ભાવકની દૃષ્ટિ સમક્ષ કોઈ ઘટના બનતી હોય તે રીતે ઉપસી આવે છે.

કર જોડીને બોલ્યા યશોદા, કરજો સુખે પ્રયાણ !
આનંદમંગલ ગાઈ રહ્યાં, સૌ લોક બની ગુલતાન !
સ્વામી ! સુખે કરજો પ્રયાણ !
વાટ જુએ છે દુનિયા સારી, એના તારણહારની,
જીવ જગતના કરે ઝંખના, જીવનના ઉધારની,
પ્રાણી માત્રના મંગલ કાજે, પ્રેમે કરજો પ્રસ્થાન,
સ્વામી ! કરજો સુખે પ્રયાણ.

શા માટે યશોદા પોતાના પતિના પ્રયાણ પરત્વે ઉત્સાહીત છે ? એનું કારણ એક જ છે કે આકાશમાં લાખો તારાઓ છે પણ પૃથ્વી પર તો ચંદ્રમાનો જ પ્રકાશ પથરાય છે. વિશ્વ પુરુષોથી ભરેલું છે પણ આરાધ્યદેવ તો એક જ છે. સમગ્ર સૃષ્ટિ એના તારણહારની રાહ જુએ છે ત્યારે પ્રાણી માત્રના મંગલને માટે રાજકુમાર વર્ધમાનને સ્વામી ! કરજો સુખે પ્રયાણ ! એમ યશોદા કહે છે.

ભગવાન બુદ્ધની માફક સંસારની વેદના જોઈને રાજકુમાર વર્ધમાને સંસારનો ત્યાગ નથી કર્યો પરંતુ એમણે સંસારના શુભ ભાવો જોયા છે. માતા ત્રિશલા અને રાય સિદ્ધાર્થના અખૂટ પ્રેમને પામ્યા છે. વડીલબંધુ નંદીવર્ધનનો અનુપમ બંધુપ્રેમ એમણે માણ્યો છે. પત્ની યશોદા અને પુત્રી પ્રિયદર્શના પાસેથી જીવનની પ્રસન્નતાને પામ્યા છે. પણ તેઓ હવે સમગ્ર સૃષ્ટિના શાશ્વત સુખને માટે સંસાર છોડીને નીકળ્યા છે ત્યારે યશોદા એના આનંદને પ્રગટ કરવાની સાથે તેમની સાથે સંસાર ત્યાગ કરી શક્તી નથી એનો વસવસો પ્રગટ કરે છે.

કવિએ યશોદાનો ભાવ દર્શાવતાં કહ્યું છે કે, ‘મારા સ્વામી તો ત્રિલોકના સ્વામી થશે.’ અને યશોદા એનો આનંદ અનુભવે છે અને પોતે એમની સાથે સંયમ જીવનમાં સહયોગી થઈ શકશે નહીં તેનું દુઃખ પણ અનુભવે છે. યશોદા આગળ કહે છે કે-

આંસુ નથી આ અપશુકનના પુલકિત છે મુજ પ્રાણ,
સ્વામી! કરજો સુખે પ્રયાણ!

પામર છું હું તેમ છતાં પણ વીરપુરુષની નારી,
હું તો નહીં પણ પગલે પગલે આવશે પુત્રી તમારી

આશિષ દો પ્રિયદર્શનાને પામે ઉત્તમ સ્થાન!

સ્વામી! કરજો સુખે પ્રયાણ.

આ પંક્તિઓમાં યશોદાનું વીર ક્ષત્રિયાણી તરીકેનું રૂપ પ્રગટ થાય છે. શૂરવીર ક્ષત્રિય પુરુષ સંગ્રામ ખેલવા જાય ત્યારે વીર ક્ષત્રિયાણી કુમ્-કુમ્ કેસરનું તિલક કરીને પતિને વિદાય આપે છે. જાણે કે યશોદા એમ કહેતી હોય કે, ‘આપ તો જગત વિજેતા છો! જગત કલ્યાણ અર્થે આપનું આ મહાભિનિષ્ક્રમણ છે! આપ પધારો સ્વામી! આપની ભાવનાઓ, વિચારો, કાર્યો અને પુણ્યસ્મૃતિ અમને સદાકાળ પ્રેરણા આપશે.’ ‘પુલકિત છે મુજ પ્રાણ’ એ પંક્તિથી વાતાવરણની પ્રસન્નતાનો ભાવકને અનુભવ થાય છે. ‘વિદાય’ હોવા છતાં ક્યાંય પણ કલ્પાંત કે કાગારોળ કે કકળાટ નથી. વસંતના ખીલેલાં ગુલમોહર જેવી આનંદભરી પ્રસન્નતા છે.

ત્યાર પછી યશોદા કહે છે તમારા પગલે તો હું આવી શકતી નથી પરંતુ આપની પુત્રી પ્રિયદર્શના જરૂર આપના પગલે પગલે આવશે અને આપ તેને એવા શુભ આશીર્વાદ આપો!

કવિ, યશોદાની સ્ત્રીસહજ મનોવ્યથા દર્શાવતાં કહે છે કે-

દીક્ષા મહોત્સવ કાજ હજારો નાચી રહ્યાં નરનારી,

યાચું છું કે મને રાંકને દેશો નહીં વીસારી,

જાઓ! સીધાવો! અંતર્યામી કરવા જગત કલ્યાણ!

સ્વામી! કરજો સુખે પ્રયાણ....!

કાર્તિક માસની કૃષ્ણ પક્ષની દશમીનો એ શુભ દિવસ હતો કે જ્યારે રાજા નંદીવર્ધને પોતાના પ્રિય અનુજ વર્ધમાનના દીક્ષા મહોત્સવ માટે ક્ષત્રિયકુંડ નગરને શણગાર્યું હતું. હજારો નર-નારી નાચી રહ્યાં હતાં ત્યારે યશોદા વિદાય લેતાં પતિને એટલું જ કહે છે કે, તમે ભલે સુખે પ્રયાણ કરો પણ આ રાંકને વિસરી જતા નહીં.

અહીં કવિએ નારી સહજ મનોભાવ રજૂ કર્યો છે. જે હસતે મુખે પતિને ‘વિદાય’ આપતી વીર ક્ષત્રિયાણી જેવી યશોદાના દૃઢચની ફૂલ જેવી કોમળતાનો આપણને પરિચય કરાવે છે.

આ રીતે આ કથા ગીતમાં આદરણીય કવિશ્રી શાંતિલાલ શાહની વિશિષ્ટ દૃષ્ટિ પ્રગટ થાય છે. પ્રભુ મહાવીરના જીવનનો અનન્ય અને

વીરલ પ્રસંગ આ કથાગીતમાં પ્રવાહી શૈલીમાં પ્રગટ કર્યો છે. પહાડ પરથી ઝરણું રૂમરૂમ કરતું કલકલ નાદે વહેતું હોય તેવો અહીં અનુભવ થાય છે. પ્રસંગને શબ્દોની પીંછીના થોડાં લસરકાથી તેઓ સર્જે છે એક સુંદર, ભાવમોહક કથા! આથી જ આ કથાગીતમાં એક પ્રકારના વેગનો અનુભવ આપણને થાય છે. માત્ર થોડી સીધી સાદી પંક્તિઓમાં કોઈપણ જાતના શબ્દાલંકાર વિનાની રચના દ્વારા તેઓ પ્રભુ મહાવીરના સંસારત્યાગની અને યશોદાની તેજસ્વિતાની અભૂતપૂર્વ ઘટનાનો આપણને સાક્ષાત્કાર કરાવે છે. * * *

C 1/5, મહાવીર કો.ઓ.પ. સોસાયટી, શંકર લેન,

કાંદિવલી (વેસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦ ૦૬૭.

ફોન : ૦૨૨ ૨૮૦૭ ૮૭૮૪. મો. ૦૮૮૨૦૨૮૪૨૮૧.

વર્તમાન જીવનવરત્ને ધ્યાને

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૪૮થી ચાલુ)

જે તુમ આગમરસ સુધારસે, સીંચ્યો શીતલ થાયજી;

તાસ જનમ સુકૃતારથ જાણો, સુર નર તસ ગુણ ગાયજી વ. ૪

આગમ=આપ્તવાક્યમર્થજ્ઞાન નિબંધનમ્ આગમ:। વિશ્વના કોઈપણ આસ્તિક ધર્મમાં તેમના ધર્મગ્રંથોનું આગવું અને બહુમાનભર્યું સ્થાન હોય છે. જૈન ધર્મમાં પિસ્તાળીસ (૪૫) આગમો માનવામાં આવે છે. એ પિસ્તાળીસ આગમોનો સમાવેશ ચૌદપૂર્વ, પચન્નાસૂત્ર, અંગ, ઉપાંગ, છેદસૂત્ર, મૂલસૂત્ર, ભાષ્ય, ચૂર્ણિઓ અને ટીકાઓમાં કરવામાં આવ્યો છે. જેણે આ આગમરૂપી સુધારસનું રસપાન કર્યું તે સમતા સમ્યક્ત્વરૂપી શીતળતાને પ્રાપ્ત કરે છે. એનો જન્મારો સફળ થયો. આ સુકૃત્યના કારણે જેના ગુણો દેવતાઓ અને મનુષ્યો ગાય છે.

સાહિબ તુમ પદ પંકજ સેવા નિતુ નિતુ એહિ જ યાચુંજી,

શ્રી જ્ઞાનવિમલસૂરિસર ભાખે, પ્રભુને ધ્યાને માંચુંજી. વ. ૫

પ્રભુ મહાવીરને સાહિબાનું સંબોધન કરે છે અને સમર્પિતતાની પરાકાષ્ટા પદ પંકજ પદ=ચરણ, પંકજ=કમળ ચરણકમળોની સેવા નિત્ય હર સમયે સમયે યાંચું છું યાને માંગું છું. નિતુ નિતુ શબ્દ પર વજન મૂક્યું છે. પ્રભુ તારાથી દૂર નથી થવું. જ્ઞાન=આત્મા, વિમલ=નિર્મળ. સ્વચ્છ, શુદ્ધ, નિર્મલ થયેલા આત્મારૂપી આચાર્ય એમ કહે છે, પ્રભુના ધ્યાનમાં લીન થયો. બહારથી અંદરમાં આવ્યો. બહાર પ્રભુ ભક્તિ કરી અને અંદરમાં પોતાના પ્રભુ સાથે મેળાપ થતાં પોતાનો ચૈતન્ય એવો આત્મા ઉજાગર થઈ ગયો. કવિ જ્ઞાનવિમલસૂરિના આ નાનકડા સ્તવનમાં કવિની કાવ્યશક્તિ અને તત્ત્વજ્ઞાનનો સુભગ સંગમ પ્રતીત થાય છે. * * *

૩૦૧, રમણ પન્ના, સુભાષ રોડ, વિલેપાર્લે (ઈસ્ટ).

મુંબઈ-૪૦૦ ૦૫૭. મોબાઈલ : ૦૮૮૩૦૪૮૫૭૪૫.

દીન દુઃખીયાનો બેલી

□ ડૉ. આરતી વોરા

[ધાર્મિક સ્વભાવના આરતીબહેને લાડનૂ વિશ્વભારતી વિદ્યાપીઠમાં જૈન તત્ત્વજ્ઞાન અને સાહિત્યમાં એમ.એ. કર્યું. ત્યાર બાદ તેમણે ‘જૈન ચૈત્યવંદન સાહિત્ય’ વિષય પર ડૉ. કલાબેન શાહના માર્ગદર્શનમાં પીએચ.ડી. પદવી મુંબઈ યુનિવર્સિટીમાંથી પ્રાપ્ત કરી. તેઓ અનેક પત્રોમાં પોતાના અભ્યાસ લેખો તથા જ્ઞાનસત્રમાં પણ અભ્યાસપૂર્ણ લેખો લખે છે.]

શ્રી મહાવીરસ્વામી જિન સ્તવન

દીન-દુઃખીયાનો તું છે બેલી, તું છે તારણહાર,
તારા મહિમાનો નહિ પાર;
રાજપાટ ને વૈભવ છોડી, છોડી દીધો સંસાર. તારા. (૧)
ચંડકોશિઓ ડંસીઓ જ્યારે, દૂધની ધારા પગથી નીકળે,
વિષને બદલે દૂધ જોઈને, ચંડકોશિઓ આવ્યો શરણે;
ચંડકોશિઆને તે તારીને, ઘણો કીધો ઉપકાર. તારા. (૨)
કાનમાં ખીલા ઠોક્યા જ્યારે, થઈ વેદના પ્રભુને ભારે,
તોય પ્રભુજી શાંત વિચારે, ગોવાલનો નહિ વાંક લગારે;
ક્ષમા આપીને તે જીવોને, તારી દીધો સંસાર. તારા. (૩)
મહાવીર મહાવીર ગૌતમ પુકારે, આંખોથી અશ્રુધારા વહાવે,
ક્યાં ગયા એકલા છોડી મુજને, હવે નથી કોઈ શરણું મારે;
પશ્ચાતાપને કરતાં કરતાં, ઊપજ્યું કેવળજ્ઞાન. તારા. (૪)
જ્ઞાનવિમલ ગુરુવચણે આજે, ગુણ તમારા ગાઇએ થઈને,
થઈ સુકાની પ્રભુજી આવે, ભવજળ નૈયા પાર તરાવે;
અરજ સ્વીકારી દિલમાં ધારી, કરજે વંદન વારી. તારા. (૫)

કવિ શ્રી જ્ઞાનવિમલસૂરિ

કવિ પરિચય

મધ્યકાલીન સાહિત્યમાં વિપુલ, વૈવિધ્યમય અને કવિત્વપૂર્ણ સર્જન માટે વિક્રમના ૧૮મા સૈકામાં થયેલા તપગચ્છની વિમલ શાખાના જૈન સાધુ કવિ જ્ઞાનવિમલસૂરિનું પ્રદાન નોંધપાત્ર ગણાય. તેમણે સેંકડો

ભાવવાહી-દ્વંદ્વયસ્પર્શી-જ્ઞાનસભર-કવિકૌશલ્યથી મંડિત સ્તવનો-પૂજા-સ્તુતિ-ચૈત્યવંદન આદિની રચના કરી મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યને સમૃદ્ધિ બક્ષવામાં સિંહફાળો અર્પણ કર્યો છે. જેમ સંસ્કૃતમાં હેમચંદ્રાચાર્ય તેમ પ્રાકૃત-દેશી ભાષામાં જ્ઞાનવિમલસૂરિની નામના છે. તે આગમ ગ્રંથોના જ્ઞાતા, વિદ્વાન અને શીઘ્ર કવિ હતા. વૈવિધ્યની દૃષ્ટિએ તેમની કૃતિઓ કથાત્મક, તત્ત્વવિચારાત્મક, બોધાત્મક, સ્તુત્યાત્મક એમ બધા જ પ્રકારની જણાય છે.

કવિશ્રી ગૃહસ્થાવસ્થામાં ભિન્નમાલ શહેરના વતની હતા. વીશા ઓસવાલ વંશના વાસવ ગોત્રમાં વાસવશેઠ અને કનકાવતી માતાના પુત્ર હતા. તેમનું નામ નથુમલ્લ હતું. તેમનો જન્મ વિ.સં. ૧૬૮૪માં થયો હતો. સં. ૧૭૦૨માં તપગચ્છના પંડિત વિનયવિમલગણિના શિષ્ય ધીરવિમલગણિ પાસે ૮ વર્ષની ઉંમરે દીક્ષા લીધી. તે સમયે ‘નયવિમલ’ નામ રાખ્યું. સં. ૧૭૪૮ના ફાગણ સુદ પાંચમે સંડેસરમાં આચાર્યની પદવી મળી અને નામ ‘જ્ઞાનવિમલસૂરિ’ સ્થાપ્યું. તેમના ૮૮ વર્ષના આયુષ્યમાં ૮૦ વર્ષનો સુદીર્ઘ ચારિત્ર પર્યાય હતો. તેમનો સ્વર્ગવાસ વિ. સં. ૧૮૭૨માં ખંભાત મુકામે આસો વદિ ૪ના દિને પ્રભાતકાળે અનશનપૂર્વક થયો હતો.

અઘરા શબ્દોના અર્થ :

દીન-ગરીબ, તારણહાર-તારક; તારનાર, વૈભવ-ઐશ્વર્ય; સમૃદ્ધિ, લગારે-જરાપણ; સહેજપણ, પશ્ચાતાપ-પસ્તાવો, ઊપન્યું-ઉત્પન્ન થયું, સુકાની-નાવિક, વંદન-ઉત્કૃષ્ટ નમસ્કાર, ભવજળ-સંસાર રૂપી સમુદ્ર.

વિવેચન

તેમની કવિત્વશક્તિ અવર્ણનીય છે. તેઓ સંસ્કૃત અને ગુજરાતીમાં રચના કરતા. તેમની ગુજરાતીમાં કરેલી વિપુલ રચનાઓમાં તેમાં પાંડિત્ય-ભક્તિ ઉપરાંત છંદ-અલંકાર આદિમાં કવિ કૌશલ્યનો પરિચય થાય છે. કવિનો કવનકાળ ઇ.સ. ૧૬૮૨થી ઇ.સ. ૧૭૧૮ સુધીનો જાણવા મળે છે.

શ્રી મહાવીર સ્વામીના આ સ્તવનમાં પ્રભુના જીવનની કેટલીક ઘટનાઓ સાદી-સરળ-ભાવવાહી ભાષામાં વર્ણવી છે. શબ્દો સરળ હોવાથી ભક્તો સહજ રીતે સ્મરણમાં રાખી કંઠસ્થ કરે છે અને આત્માને આનંદની અનુભૂતિ કરાવે છે. સ્તવનના ઉપાસ્યદેવ શ્રી વીતરાગ પરમાત્મા તીર્થંકર છે. સ્તવન એ ભક્તની લઘુતા-વિશ્વાસ- શ્રદ્ધા-

પ્રાર્થનાનું પ્રતીક છે જે આરાધના માટે અત્યંત પ્રેરક- પ્રભાવક-પ્રબળ માધ્યમ રૂપે સ્થાન ધરાવે છે.

કવિની આ રચના પાંચ કડીની છે. તેમાં પ્રથમ કડીમાં પ્રભુ વિશે, બીજી-ત્રીજી કડીમાં ચંડકોશિઓ સર્પ અને ગોવાળના પ્રસંગ વર્ણવ્યા છે. ચોથી કડીમાં ગૌતમ સ્વામીના વિલાપ અને કેવળજ્ઞાનનો પ્રસંગ દર્શાવ્યો છે. જ્યારે અંતિમ કડીમાં કવિ પોતાનું નામ લખી પ્રભુને સુકાની થઈ ભવજળ પાર કરાવવાની વિનંતી કરે છે. આ વિશે હવે આપણે વિસ્તારપૂર્વક જોઈએ.

અર્થ : પ્રથમ કડીમાં કવિ જણાવે છે કે દીન-દુઃખી માટે પ્રભુ જ એક સહારો છે. પ્રભુ જ તારક-તારણહાર છે અને તેનો અપરંપાર મહિમા ગાયો છે. પ્રભુ રાજ પરિવાર ધરાવનાર વૈભવી જીવનના સ્વામી

હોવા છતાં સંસારના ભૌતિક સુખોનો ત્યાગ કરી દીક્ષા ધારણ કરી અને મોક્ષમાર્ગની ખોજમાં ચાલી નીકળ્યા.

ગૂઢાર્થ : દીન અર્થાત ગરીબ અને લાચાર, દુઃખી અર્થાત સુખનો અભાવ હોય તેવા લોકોને કોઈનું રક્ષણ હોતું નથી. સમાજમાં માન-મરતબો કે આવકાર હોતો નથી, તેવા લોકોને તો ફક્ત એક પ્રભુનો આધાર-સહારો હોય છે ‘હે પ્રભુ ! તું જ અમારો બેડો પાર કરનાર બેલી છે ને તું જ તારણહાર છે. તારા આધારે અમે ભવસમુદ્ર પાર કરી શકીએ તેવી અરજ છે.’ આવી વિનંતી કરતા ભક્તિ કહે છે કે, ‘આવા અપરંપાર મહિમાવંત તારા ગુણ ગાવા હું તો અસમર્થ છું. તારો મહિમા જેટલો કરીએ તેટલો ઓછો જ છે. તારી તોલે આવે તેવો કોઈ આ જગતમાં છે જ નહિ. તારો જોટો જડવો મુશ્કેલ છે.’

પ્રભુનો જન્મ રાજવી કુળમાં થયો હતો. અઢળક સુખના સ્વામી થઈને ભરપૂર ઐશ્વર્યમાં મહાલી શકે તેમ હતાં. ભોગોપભોગની વિપુલ સામગ્રી હોવા છતાં પ્રભુએ વૈભવ અને રાજપાટ છોડી ચારિત્ર્ય ગ્રહણ કર્યું. કારણકે ભૌતિક સુખોની ભીતરમાં મહાન શોકરૂપી અગ્નિ પ્રચંડ જ્વાલારૂપે રહેલો છે. અત્યંત વૈભવ અને આસક્તિભર્યા જીવન પછી અસંખ્યાતા વર્ષો સુધી તેની કારમી શિક્ષા ભોગવવી પડે છે તે તીર્થંકરના જીવને સમજાઈ જાય છે. સંયોગોથી સુખનો આભાસ-ભ્રમ-મિથ્યાકલ્પના થાય છે. બાકી સાચું સુખ તો આત્માના ઊંડાણમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. ભૌતિક સુખ ક્ષણભંગુર અને આત્માનું અધઃપતન કરનાર છે. જ્યારે આત્મિક સુખ અવિનાશી અને આત્માનો ઉત્કર્ષ કરનાર છે. સંસાર કૂડ-કપટથી ખદબદે છે. તેથી તેની મોહમાયા છોડીને આત્મકલ્યાણના પવિત્રપંથે પ્રયાણ કરવું જ હિતકારી છે. આમ પ્રભુએ ભૌતિક અને આત્મિક અવસ્થા વચ્ચેનો ભેદ જણાવી સારો માર્ગ ચિંધ્યો.

અર્થ : બીજી કડીમાં કવિએ ચંડકોશિયા સર્પનું દૃષ્ટાંત આપી સમજાવ્યું છે કે પૂર્વભવના કોધાદિ કષાયો બીજા ભવમાં પણ સાથે જ આવે છે અને ઉત્તરોત્તર વધતા જાય છે. જ્યારે દૃષ્ટિવિષ સર્પે પ્રભુને ડંખ દીધો ત્યારે તેમાંથી દૂધની ધારા વહેવા લાગી. તે જોઈ સર્પ વિસ્મય પામી ગયો. પ્રભુએ તેને પ્રતિબોધ આપી તેના પર ઉપકાર કરી તેનો ઉદ્ધાર કર્યો.

ગૂઢાર્થ : ચંડકોશિયો સર્પ રૂપે ઉત્પન્ન થયો. પૂર્વભવમાં તે તાપસ હતો. પૂર્વ ભવની આસક્તિ અને કોધના સંસ્કાર લઈને જ આવેલો. કોધ એક ભયંકર કષાય છે. જેને અનલની ઉપમા આપવામાં આવી છે. તે જેના અંતરમાં પ્રગટે તેના આત્મિક ગુણો બળીને ભસ્મ થઈ જાય છે. કોધની આંધીમાં વિવેકદીપક બુઝાઈ જાય છે. સર્પે પૂર્વભવમાં સાધુ રૂપે ઉગ્ર તપસ્યા કરેલી જેના ફળસ્વરૂપે, તેને લબ્ધિ મળેલી પણ કોધના કારણે વિપરીત પરિણામી હતી. કવિ ઉદયરત્ને કહ્યું છે કે ‘કોધે કોડ પૂરવતણું, સંજમ ફલ જાય.’ સર્પના કોધથી તે પ્રદેશ વેરાન થઈ ગયેલો. પણ પ્રભુને ભય કેવો ? તે તો તેના કષાયાત્માને સુધારવા-ઉદ્ધારવા તેના દર પાસે જ કાઉસગ્ગ કરવા ઊભા રહ્યા. પ્રભુને જોતાં જ સર્પે પોતાનો બધો કોધ ભેગો કરી પ્રભુના ચરણે ઉપરાઉપરી ડંસ

દીધા. પ્રભુ તો અડોલ અવસ્થામાં જ ઊભા રહ્યા. તીવ્ર ડંખના કારણે પ્રભુના પગમાંથી વાત્સલ્ય અને કરૂણા સમી દૂધની ધારા વહેવા લાગી. તે જોઈ સર્પ હતપ્રભ થઈ પ્રભુના સૌમ્ય સ્વરૂપને જોવા લાગ્યો. ત્યારે ‘હે ચંડકોશિક બોધ પામ, બોધ પામ.’ એવા શબ્દો સાંભળી સર્પને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું. કોધના કારણે પોતાની અવદશા જોઈ તેને પશ્ચાતાપ થયો અને પ્રભુના શરણે થઈ આજીવન અનશન આદર્યું. કોઈના પર પણ પોતાની દૃષ્ટિ ન પડે તે માટે અંતર્મુખી બની, મુખ દરમાં રાખી, શાંત ભાવે સ્થિર થયો. પ્રભુની ક્ષમાના અમૃત સામે કોધના ઝેરની હાર થઈ. પ્રભુના અનુપમ સમતાયોગથી પ્રભાવિત થઈ સર્પ શરણે આવ્યો. સર્પે સમતાભાવ રાખી ધોર વેદના સહન કરી અને સમાધિભાવે મૃત્યુ પામી દેવલોકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયો.

પ્રભુને સર્પે ડંખ દીધો ત્યારે દૂધની ધારા છૂટી તે વિશે વિદ્વાનોની કલ્પના છે કે પ્રભુનો વાત્સલ્યભાવ-માતાનો સંતાન પ્રત્યેનો હોય તેવો-હોવાથી શરીરમાંથી દૂધ નીકળતું હતું. તીર્થંકર ભગવંતોના અતિશયના કારણે તેમનું લોહી સફેદ રંગનું હોય છે. પ્રભુ એવા વીતરાગી હોય છે કે તેમના રક્તમાં પણ રાગનો રતુમડો રંગ હોતો નથી.

અર્થ : ત્રીજી કડીમાં કવિએ ગોવાળે પ્રભુના કાનમાં ખીલા ઠોક્યા તે પ્રસંગ વર્ણવ્યો છે. જ્યારે ગોવાળે કોધના આવેશમાં પોતાના બળદો ન જડ્યા ત્યારે પ્રભુના કાનમાં ખીલા ઠોક્યા. પ્રભુને અસહ્ય વેદના થવા છતાં પ્રભુ ગોવાળને દોષિત ન ગણતાં પોતાના કર્મના પ્રભાવે જ આ બન્યું છે તેમ માની ગોવાળને ક્ષમા આપી. ક્ષમા એ કોધનું મારણ છે એમ દર્શાવી પ્રભુએ અનેક જીવોને ક્ષમા આપી સંસારમાંથી તેઓનો ઉદ્ધાર કર્યો.

ગૂઢાર્થ : પ્રભુનો આત્મા પૂર્વનાં ૧૮મા ભવે ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવના રૂપે હતો ત્યારે એક અવસરે શય્યાપાલકને પોતે નિદ્રાધીન થાય ત્યારે સંગીત બંધ કરવા જણાવેલું; પણ તેને માલિકની આજ્ઞાની વિસ્મૃતિ થઈ ગઈ ત્યારે જાગૃત થતાં જ તેમને તીવ્ર રોષ પ્રગટ થયો. તેના કાનમાં ગરમ કરેલું કથિર રેડવાનો હુકમ કર્યો જે પ્રસંગે શય્યાપાલક મરણને શરણ થયો. આ પ્રસંગ ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવની તીવ્ર વિષયલોલુપતા અને તીવ્ર કષાય જેવા આત્મદોષ દર્શાવે છે. આવું કૂર કૃત્ય કરતાં તેના દિલમાં અરેરાટી કે કંપારી પણ ન હતી. પોતાની સત્તાનો મદ-ગર્વ હતો. આ બધા પાપનું કારણ ઇન્દ્રિય સુખ જ હતું. હિંદિય કસાય અવ્વય અર્થાત ઇન્દ્રિયોના અસંયમથી કષાયભાવ-હિંસકભાવ-યોગના વિપરીત વ્યાપારો ચાલે છે અને નવા કર્મબંધનની શૃંખલા ચાલુ જ રહે છે. આવા ઉગ્ર પાપના પરિણામે ગોવાળે કાનમાં ખીલા ઠોક્યા ત્યારે પ્રભુને અસહ્ય પીડા થઈ. પ્રભુના ઉપસર્ગો પૈકી આ સૌથી ભયંકર ઉપસર્ગ હતો. છતાં પ્રભુ મૌન સાધનામાં લીન રહ્યા. આટલું થયા છતાં પ્રભુએ ગોવાળનો વાંક ન કાઢતા પોતાના નિકાચિત કર્મો ખપાવવાના જ છે એમ જાણી સ્હેજ પણ પ્રતિકાર ન કર્યો. પ્રભુનો ક્ષમાભાવ ઉત્તમ હતો. ક્ષમા વીરસ્ય ભૂષણમ્ - ક્ષમા વીરનું ભૂષણ છે.

કર્મની મજબૂત જંજીરો તોડવાનો આ ઉત્તમ ઉપાય છે. આવી પીડાદાયક ઘટના પછી પણ પ્રભુ નિર્વિકલ્પ દશામાં મસ્ત બની કપરી પરિસ્થિતિને પાર કરી ગયા. આ જ તાત્વિક નિર્જરાનો માર્ગ છે. પ્રભુએ બાહ્ય દુઃખની ચરમસીમાને વટાવીને મોહને માત આપી. ગમે તેવા ધુરંધર હોય પણ કર્મની સત્તા પાસે સહુને પામર બનવું પડે છે. કર્મ કોઈને છોડતું નથી. કર્મનો કાયદો બધે જ નિષ્પક્ષ-અટલ-સુવ્યવસ્થિત ચાલે છે. ત્યાં કોઈની લાગવગ ચાલતી નથી. આવા પ્રસંગ પરથી બોધ મળે છે કે તીવ્ર કર્મબંધન ન કરવા. પૂર્વકર્મના પ્રતાપે પ્રભુ જેવાએ પણ વેરનો બદલો ચૂકવવો જ પડે છે. પ્રભુએ આત્મદર્શનમાં પોતાનો દોષ જોયો અને આજ્ઞાને બાંધેલું કર્મ જ્ઞાને કરી ખપાવી દીધું.

અર્થ : કવિએ ચોથી કડીમાં ગૌતમનો વિલાપ-પશ્ચાતાપ અને કેવળજ્ઞાન વિશે જણાવ્યું છે. શ્રી ગૌતમ સ્વામી પ્રભુના પ્રથમ ગણધર હતા. પ્રભુ મહાવીરના નિર્વાણ સમયે તે બાજુના ગામમાં દેવશર્માને બોધ આપવા ગયેલા. પ્રભુના નિર્વાણ વિશે જાણીને ગૌતમ વિલાપ કરે છે કે, ‘હે પ્રભુ! તમે મને એકલો છોડી કેમ ચાલી નીકળ્યા? હું હવે કોના આધારે રહીશ? મિથ્યાત્વીનું જોર વધશે તો કોણ સંભાળશે? પાંચમા આરામાં દુઃખ આવશે ત્યારે કોણ બધાનો ઉધ્ધાર કરશે?’ પ્રભુ પરનો ગૌતમનો રાગ તેમને વિલાપ કરાવે છે ત્યારે એકાએક ગૌતમને ખ્યાલ આવે છે કે પ્રભુ તો વીતરાગી હતા અને હું જ રાગી હતો એ વાત સમજાવવા માટે જ પ્રભુએ મને દૂર મોકલ્યો હતો. પછી તેઓ ખૂબ પશ્ચાતાપ કરે છે. જેવો રાગનો પાતળો તંતુ તૂટે છે કે ગૌતમને કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે.

ગૂઢાર્થ : શ્રી ગૌતમસ્વામીને દ્વાદશાંગીનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન થતાં ગણધરની પદવી મળે છે. પ્રભુ મહાવીર યોગીમાંથી અયોગી બન્યા- ચાર અઘાતી કર્મોનો નાશ કરી પ્રભુ નિર્વાણ પામ્યા તેવા સમાચાર સાંભળી ગૌતમસ્વામી વિહ્વળ થઈ વિલાપ કરવા લાગ્યા. ત્યારે તેના મનમાં ઝબકારો થયો કે હું રાગી હતો તેથી જ આ રાગ મારા કેવળજ્ઞાનમાં બાધા સ્વરૂપ છે. તેઓ પ્રભુ પર ખૂબ જ મોહાસક્ત હતા. તે રાગ-મોહ જ કેવળજ્ઞાનમાં અડચણરૂપ છે. હવે તેમને પ્રભુની વાત સમજાઈ. પ્રભુ કહેતા હતા કે સમયં ગોયમ મા પમાયણ. અર્થાત્ એક ક્ષણ માત્રનો પણ પ્રમાદ ન કરવો. મારા પ્રત્યેનો રાગ તમને મુક્ત થવા દેતો નથી. બાકી તમારી સિધ્ધિગતિ તો નક્કી જ છે. જેવો ગૌતમસ્વામીને પ્રભુની વાતનો અર્થ સમજાયો કે તરત જ તેમને કેવળજ્ઞાન થયું. રાગ પણ એક પ્રકારનો મોહ જ છે. જરા જેટલો કષાય પણ આત્માને સંસારમાં જકડી રાખે છે. તેથી જ કષાયને સંસારનો વધારનાર કહ્યો છે. મોહનો ક્ષય એ જ મોક્ષ છે. કેવળી પરમાત્માઓએ મોહનીય કર્મનો સર્વથા ક્ષય કરેલો હોવાથી તેઓ સંસારના કોઈપણ ભાવમાં લેપાતા નથી. શ્રી ગૌતમસ્વામીને પારાવાર પશ્ચાતાપ થયો કે પ્રભુએ કહેલી નાનીશી વાત પણ તેઓ પ્રભુ પ્રત્યેના મોહના કારણે સમજી શકતા ન હતા. જેવો રાગનો તંતુ તૂટ્યો કે કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ ગઈ. રાગ ઉપરથી મીઠો અને અંદરથી આત્માને ફોલી ખાનાર મહાન શત્રુ છે. કેવળજ્ઞાન

એ પાંચમું પરમજ્ઞાન છે. તે થતાંની સાથે જ કેવળદર્શન પણ થાય છે. કેવળી ત્રણે લોકનું-ત્રણે કાળનું-સૂક્ષ્મ-બાદર-દરેક પર્યાય- બધું જ જોઈ-જાણી શકે છે. ત્યાર બાદ ભવભ્રમણ-સંસારચક્ર- ભવાટવિમાં ભટકવાનું બંધ થઈ જાય છે અને મુક્તિની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે. કેવળીને તે જ ભવે મોક્ષ થાય છે. આત્મા આત્માનંદમાં રમણ કરતો સિધ્ધ-બુદ્ધ-મુક્ત થઈને સિદ્ધશીલા પર સદાને માટે સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરે છે.

અર્થ : અંતિમ કડીમાં કવિશ્રી જ્ઞાનવિમલ પ્રભુના ગુણલા ગાતાં પ્રભુને વિનંતી કરે છે કે ‘હે પ્રભુ! અમે તમારા ગુણો ગાઈને તમારા જેવા બની શકીએ, પ્રભુ તમે સુકાની થઈને આવો અને અમારી જીવન-રૂપી નૈયાને આ ભવસાગરથી પાર કરાવી આપો. મારી આટલી અરજ ઉરે ધરજો તો જ મારો ઉધ્ધાર થશે. હું તમને વારંવાર વંદન કરું છું.’

ગૂઢાર્થ : પરમાત્મા જગતના સર્વ જીવોમાં ઉત્તમ છે. તેમનામાં દશ વિશિષ્ટ કોટિના ગુણો રહેલા હોય છે. તેઓ પરોપકાર કરે છે. તેમનામાં સ્વાર્થની પ્રધાનતા ક્યારે પણ હોતી નથી. તેમને હીનપણાનો અભાવ હોય છે. તેઓ ઔચિત્યપૂર્ણ ક્રિયા કરી શકે છે, તેમાં હંમેશા ફળપ્રાપ્તિને પામે છે. તેઓ અપરાધીના અપરાધને ક્ષણમાત્રમાં ભૂલી શકે છે. કૃતજ્ઞ હોય છે, કોઈના નાના એવા ઉપકારને પણ ભૂલતા નથી. તેઓમાં દેવ-ગુરુનું બહુમાન હોય છે. તેઓમાં સ્વના ગુણ અને પરના દોષો પચાવવાની શક્તિ હોય છે. આવા ગુણવાન પરમાત્મા ગુણગાન કરતાં કવિ સહુને એવા ગુણની પ્રાપ્તિ થાય તેમ કહે છે. સાથોસાથ પ્રભુને સુકાની થઈ સંસારરૂપી સમુદ્રથી તારી દેવાની વિનંતી કરે છે. સંસાર અને સમુદ્રમાં ઘણે અંશે સામ્યતા હોવાથી શાસ્ત્રકારોએ સંસારને સમુદ્રતુલ્ય કહ્યો છે. સંસાર જન્મ-જરા રૂપી ખારા પાણીથી ભરેલો છે. સંસારમાં ડગલે ને પગલે આવતી આપત્તિઓ સુપેરે જીવનનિર્વાહમાં અડચણરૂપ છે. સંસારમાં રોગ-શોક-સંતાપ જીવને પીડા આપે છે અને કોધાદિ કષાયો જીવની શાંતિ અને સમાધિને નષ્ટ કરે છે. આવા સંસારને પાર કરવો કઠિન છે; પણ જો પ્રભુ આપ સુકાની બનીને આવો તો મારી જીવનનાવડી ભવજળથી પાર તરી જાય. તેથી હે પ્રભુ આપ મારી અરજને દિલમાં ધરી લેશો તો મારો બેડો પાર થઈ શકશે. હે પ્રભુ! આપને વારંવાર વંદન કરી વિનંતી કરું છું કે મારી અરજ ઉરમાં ધારણ કરશો. આપ જેવા સંપૂર્ણ ગુણોના ધારક પરમાત્માની સ્તવના ભક્તિથી મારું પરમ કલ્યાણ થાઓ.

શ્રી જ્ઞાનવિમલસૂરિની આ એક લઘુ અને સરળ કૃતિ છે. બોધપ્રદ સ્તવન છે જેમાં શ્રી મહાવીરના જીવનના અમુક પ્રસંગો વણાયેલા છે. ચંડકોશિયો પૂર્વભવના કોધકષાય સાથે લઈને આવે છે. પ્રભુની અવર્ણનીય ક્ષમા તેનો ઉધ્ધાર કરે છે. અંતઃકરણમાં જ્યાં સુધી કષાયભાવ પડ્યો હોય ત્યાં સુધી ચૈતન્ય પ્રગટ થઈ શકતું નથી. વર્તમાન સમયે કોઈ ખાસ કારણ ન હોય છતાં પૂર્વ ભવના કોઈ ઉત્કૃષ્ટ નિમિત્તો મળી જતાં ઘટના આકાર લે છે. પ્રભુના કાનમાં ખીલા ઠોકવાનું મુખ્ય કારણ ગોવાળનું પૂર્વભવનું વેર જ હતું. ત્યારે મહાવીરે પોતાના કર્મનું (વધુ માટે જુઓ અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૫૮મું)

દુર્લભ ભવ લહી દોહલો

□ ડૉ. પાર્વતી ખીરાણી

[ડૉ. પાર્વતીબહેન ખીરાણીએ શ્રાવક કવિ ઋષભદાસ કૃત ‘જીવવિચાર રાસ’ પર સંશોધન કરી પીએચ.ડી.ની પદવી પ્રાપ્ત કરી છે અને સંસ્કૃત વિષય સાથે એમ.એ. કરેલ છે. તેઓ જૂની હસ્તપ્રત લિપિવાંચનના કાર્યમાં રત છે. બૃહદ્ મુંબઈ વર્ધમાન જૈન મહાસંઘ સંચાલિત ‘માતૃશ્રી મણીબેન માણસી ભીમશી છાડવા ધાર્મિક શિક્ષણ બોર્ડ’ના પ્રમુખ છે.]

દુર્લભ ભવ લહી દોહલો રે, કહો તરીયે કેણ ઉપાય રે; પ્રભુજીને વીનવું રે. સમકિત સાચો સાચવું રે, તે કરણી કિમ થાય રે, પ્રભુ. ૧.
અશુભ મોહ જે મેટીયે રે, કાંઈ શુભ પ્રભુને જાય રે; પ્રભુ.
નિરાગે પ્રભુને ધ્યાઈએ રે, કાંઈ તો વિણ રાગે કહેવાય રે. પ્રભુ ૨.
નામ ધ્યાતા જો ધ્યાઈએ રે, કાંઈ પ્રેમ વિના નવિ તાન રે; પ્રભુ.
મોહ વિકાર જિંહા તિહાં રે, કાંઈ કિમ તરીયે ગુણ ધામ રે. પ્રભુ ૩.
મોહ બંધ જ બંધીઓ રે, કાંઈ બંધ જિહાં નહિ સોય રે; પ્રભુ.
કર્મબંધ ન કીજીયે રે, કર્મબંધ ગયે જોય રે. પ્રભુ ૪.
તેહમાં શો પાડ ચઢાવીયો રે, કાંઈ તુમે શ્રી મહારાજ રે; પ્રભુ.
વિણ કરણી જો તારશો રે, કાંઈ સાચા શ્રી જિનરાજ રે. પ્રભુ ૫.
પ્રેમ મગનની ભાવના રે, કાંઈ ભાવ તિહાં ભવનાશ રે; પ્રભુ.
ભાવ તિહાં ભગવંત છે રે, કાંઈ ઉદ્દેશ્યે આતમસાર રે. પ્રભુ ૬.
પુરણઘટાભ્યંતર ભર્યો રે, કાંઈ અનુભવ અનુહાર રે; પ્રભુ.
આતમધ્યાને ઓલખ રે, કાંઈ તરસ્યું ભવનો પાર રે. પ્રભુ. ૭.
વર્ધમાન મુજ વીનતી રે, કાંઈ માન જો નિશદિન રે, પ્રભુ.
મોહન કહે મનમંદિરે રે, કાંઈ વસીયો તું વિસવાવીશ રે. પ્રભુ ૮.

અઘરા શબ્દના અર્થ :

૧. સમકિત-સુદેવ, સુગુરુ અને તેમના દ્વારા પ્રરૂપિત નવ તત્ત્વ આદિ સુધર્મ પ્રત્યે યથાર્થ શ્રદ્ધા કરવી તે. વીતરાગી એવા કેવળી ભગવંતે જે વસ્તુનું જેવું સ્વરૂપ કહ્યું છે તે યથાર્થ જાણીને તેના પર શ્રદ્ધા રાખવી.

૨. પુરણઘટાભ્યંતર-આત્મારૂપી ઘડો પૂર્ણ ભરેલો છે.

૩. અનુહાર-એમની જેમ, અનુકરણ.

કવિનો પરિચય :

પ્રસ્તુત સ્તવનના રચયિતા મોહનવિજયજી મહારાજ સાહેબ છે. પૂજ્ય શ્રી તપગચ્છના વિજયસેનસૂરિ પરંપરામાં થયેલા રૂપવિજયજીના શિષ્ય છે, જે વક્રોક્તિ કે ઉપાલંબ સભર વક્તવ્ય માટે પ્રખ્યાત હતા. વિશિષ્ટ

શૈલીવાળી લાલિત્યસભર કાવ્યરચનાઓને કારણે ‘લટકાળા’ ઉપનામથી પ્રસિદ્ધ હતા. સં. ૧૭૫૪ થી ૧૭૮૩ સુધીના ગાળામાં એમની રચાયેલી રચનાઓ પ્રાપ્ત થાય છે. એ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે કવિ વિક્રમની ૧૮મી શતાબ્દીમાં થઈ ગયા છે.

એમની રચનાઓમાં મુખ્યત્વે ‘નર્મદાસુંદરી રાસ’, ‘હરિવાહન રાજાનો રાસ’, ‘પુણ્યપાલ રાસ’, ‘રત્નપાલ રાજાનો રાસ’, ‘માનતુંગ-માનવતી રાસ’, ‘ગુણસુંદરી રાસ’, આદિ કૃતિઓ મળે છે. એમની ચોવીશીના કાવ્યો એટલે પરમાત્મા જોડેની અનાદિકાળ મૈત્રીનું સ્મરણ અને પ્રમાણ છે.

કવિ કટાક્ષ, વક્રોક્તિ (નિંદા સ્તુતિ કરવાવાળો અલંકાર) અને વ્યાજસ્તુતિ અલંકાર માટે પ્રખ્યાત છે. વ્યાજ સ્તુતિ એટલે જ્યાં નિંદા દ્વારા સ્તુતિ અથવા સ્તુતિ દ્વારા નિંદા હોય તેવો અલંકાર.

જે ચોવીશીની નીચેની પંક્તિઓ વાંચતા ખ્યાલ આવે છે-
‘સુનિજર કરશો તો વરશો વડાઈ, સુકહીશે પ્રભુને લડાઈ,
તુમ અમને કરશ્યો મોટા, કુણ કહેશે પ્રભુ તુમને ખોટા રે.’

સેવક પર કૃપાદૃષ્ટિ કરવાથી સ્વામીનો યશ જ ગવાશે, પ્રભુની કોઈ નિંદા નહિ કરે એમને ખોટા નહિ માને એની ખાતરી આપવા ઉપરોક્ત પંક્તિ લખી છે.

પ્રસ્તુત સ્તવનમાં પણ પાંચમી કડીમાં વ્યાજસ્તુતિ કે વક્રોક્તિનું દર્શન થાય છે.

‘તેહમાં શો પાડ ચઢાવીયો રે, કાંઈ તુમે શ્રી મહારાજ રે; પ્રભુ.
વિણ કરણી જો તારશો રે, કાંઈ સાચા શ્રી જિનરાજ રે. પ્રભુ ૫.
અહીં પણ પ્રભુને જાણે ઉપાલંબ ન આપતા હોય કે કર્મબંધ તોડવા માટે અમારે જ મહેનત કરવાની હોય તો તેમાં તમે શું ઉપકાર કર્યો ?
અમે કાંઈ જ પ્રયત્ન ન કરીએ ને તમે મને તારી દો તો જ તમે સાચા ભગવાન છો.

આમ કવિની આગવી છટા પ્રસ્તુત સ્તવનમાં પણ ચરિતાર્થ થાય છે.

રચના વર્ષ : અઢારમી સદીમાં રચાયેલ આ સ્તવનની ચોક્કસ સં. પ્રાપ્ત નથી થઈ.

ભાષાશૈલી : મધ્યકાલીન ઉત્તરવર્તી ગુજરાતી ભાષાની છાંટ છે. અપભ્રંશ, દેશ જ આદિ શબ્દોનો પ્રયોગ થયો છે. શબ્દાનુપ્રાસ, અલંકાર તથા પ્રભુ સાથે વાર્તાલાપ કરતા હોય એ પ્રકારની શૈલી છે.

સ્તવન કાવ્યસાર : દુર્લભ એવો માનવભવ ખૂબ મુશ્કેલીથી મળે

છે, એ ભવ એળે ન જાય એ માટે કવિ પ્રભુ પાસે વિનંતી કરે છે કે કોઈપણ રીતે આ ભવ તરવો જોઈએ એનો ઉપાય બતાવો. જો તરવા માટે સમકિત એ સાચો ઉપાય છે તો એને મેળવવા અને મેળવીને સાચવવા શું કાર્ય કરવું જોઈએ. આગળ વધતાં કવિ કહે છે કે અશુભ (અપ્રશસ્ત) મોહને દૂર કરીને પ્રભુ પ્રત્યેનો શુભ ભાવ કરવો જોઈએ. રાગ એક મોહનો જ પ્રકાર છે, પણ રાગ વગર પ્રભુનું ધ્યાન થઈ

શકે ? અર્થાત્ પ્રભુ પ્રત્યે રાગ હોય તો જ પ્રભુનું ધ્યાન ધરી શકાય છે. નામમાત્રથી ધ્યાન કેવી રીતે ધરાય ? પ્રભુ પ્રત્યે પ્રેમ હોય તો જ મસ્તીમાં ડૂબી શકાય. જ્યાં ત્યાં ચોતરફ મોહનો વિકાર છવાયેલો છે. તો એવા મોહમાંથી તરીને ગુણધામ (સિદ્ધ સ્થાન)માં પહોંચી શકીએ એના માટે કર્મ બાંધવાનું અટકાવી દો. કર્મબંધ અટકી જાય તો તરી જવાય. આપણે જ કર્મબંધન તોડવાના છે તો ભગવાને એમાં શું ઉપકાર કર્યો ? આપણે કાંઈ જ ન કરીએ અને ભગવાન આપણને તારી દે તો જ તે સાચા ભગવાન કહેવાય. છતાંય પ્રેમમાં મગ્ન થવાની ભાવના જ ભવનાશ કરનારી બને છે. ભાવથી જ ભગવાન પ્રાપ્ત થાય છે. અર્થાત્ ભાવ છે ત્યાં ભગવાન છે. આત્માનો સાર પ્રાપ્ત કરવાનો ઉદ્દેશ્ય હોય તો ભાવથી જ ભગવાન બની જવાય. આપણો આભ્યંતર આત્મરૂપી ઘડો ગુણથી ભરેલો છે પણ એનો અનુભવ કરવો હોય તો ભગવાનની ક્રિયાનું અનુસરણ કરવું જોઈએ. આત્મધ્યાનને ઓળખીને ધ્યાન કરશું તો ભવપાર થઈ જવાશે. હે વર્ધમાન, ભગવાન મહાવીર મારી આ વિનંતીને રાતદિન માનપૂર્વક સ્વીકારજે તો હું તું મારા મનમંદિરમાં આવીને વિશ્વાસપૂર્વક સ્થાન લઈ શકીશ. એમ મોહનવિજયજી મહારાજ સાહેબ એટલે કે કવિ આ પ્રમાણે કહે છે-

વિવેચન : દુર્લભ એવા મનુષ્યભવની સાર્થકતા કેવી રીતે કરવી એના ઉપાય બતાવ્યા છે. આ સ્તવનની શરૂઆતમાં જ માનવભવને દુર્ભલ બતાવ્યો છે. ભગવાન મહાવીરે શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ત્રીજા અધ્યયનમાં ચાર અંગની દુર્લભતા બતાવી છે.

ચત્તારિ પરમંગાણિ દુલ્લહાણિહિ જંતુણો ।

માણુસત્ત સૂરૂં સદ્ધા સંજમમ્મિય વીરિયં ।।

શ્રી ઉત્તરા. અ. ૩, ગાથા-૧.

અર્થાત્ આ સંસારમાં પ્રાણીઓ માટે ચાર પરમ અંગ દુર્લભ છે. ૧. મનુષ્યભવ, ૨. ધર્મશ્રુતિ, ૩. ધર્મશ્રદ્ધા અને ૪. સંયમમાં પરાક્રમ.

અહીં સૌથી પહેલા મનુષ્યપણાની દુર્લભતા બતાવી છે તેથી સૂત્રની ટીકામાં માનવભવની દુર્લભતા સ્પષ્ટ કરવા માટે ૧૦ દૃષ્ટાંત બતાવ્યા છે. મહાદુર્લભ મનુષ્યભવના દૃષ્ટાંત આ પ્રમાણે છે-૧. ચોલ્લક, ૨. પાશક, ૩. ધાન્ય, ૪. ઘૃત, ૫. રતન, ૬. સ્વપ્ન, ૭. ચક્ર, ૮. કર્મ, ૯. યુગ અને ૧૦. પરમાણું.

આ દશે દૃષ્ટાંતની છણાવટ ખૂબ જ સુંદર રીતે શ્રી ઉત્તરાધ્યયનની ટીકામાં કરવામાં આવી છે. અહીં વિસ્તારભયને કારણે માત્ર સાર પ્રસ્તુત છે..

૧. **ચોલ્લક**-ચૂલાનું દૃષ્ટાંત. ચક્રવર્તી છ ખંડના ઘણી હોય છે. જેમાં ૩૨ હજાર દેશના ૮૬ કોડ ગામ હોય છે. તો તેના ગામમાં કેટલા ચૂલા (રસોડા) હોય ? હવે કોઈને પ્રથમ ચક્રવર્તીના ચૂલે જમવાનું હોય અને પછી એની પ્રજાના દરેક ચૂલે જમવાનું હોય તો ફરી ચક્રવર્તીના ચૂલે જમવાનું ક્યારે મળે ? આખા ભવ દરમિયાન એકાદ રાજ્યના ઘર પતે અથવા ન પણ પતે તો ૩૨ હજાર દેશ કેવી રીતે પતે ? કદાચ

કોઈ દેવની સહાયથી કે વૈક્રિય રૂપો દ્વારા આખા ભરત ક્ષેત્રના ઘરોમાં જમી આવે એવું બને પણ મનુષ્ય જન્મ પુનઃ પ્રાપ્ત કરવો મુશ્કેલ છે.

૨. **પાસક**-પાસાનું દૃષ્ટાંત. કોઈએ રમતમાં કળવાળા પાસાનો ઉપયોગ કરીને એક માણસનું બધું ધન પડાવી લીધું હોય અને તે ધન પાસાની રમતથી પાછું મેળવવું જેમ મુશ્કેલ છે એમ માનવ ભવ દુર્લભ છે.

૩. **ધાન્ય**-લાખો મણ ધાન્યના ઢગલામાં થોડા રાઈના દાણા ભેળ્યા હોય એ પાછા મેળવવા કોઈ ઘરડી ડોશીને બેસાડી હોય તો તે દાણા ક્યારે મેળવી શકે ? એમ મનુષ્યભવ મેળવવો મુશ્કેલ છે.

૪. **ઘૃત**-જુગાર એક રાજ્યના રાજમહેલમાં ૧૦૦૮ સ્તંભ હોય અને તે દરેક સ્તંભને ૧૦૮ હાંસો હોય તે દરેક હાંસને જુગારમાં જીતવાથી રાજ્ય મળે તેમ હોય તો એ રાજ્ય ક્યારે મળે ? એમ માનવભવ દુર્લભ છે.

૫. **રત્ન**-મૂઠીભર રત્નો સાગરમાં પડી જાય એને પાછા મેળવવા જેમ મુશ્કેલ છે એમ માનવભવ દુર્લભ છે.

૬. **સ્વપ્ન**-કોઈને રાજ્યની પ્રાપ્તિ થાય એવું સ્વપ્ન આવ્યું હોય ને ફળ રૂપે રાજ્યની પ્રાપ્તિ થાય એવું સ્વપ્ન લાવવાનો બીજો માણસ પ્રયત્ન કરે તો શું એવું સ્વપ્ન આવી શકે ? એમ માનવભવ દુર્લભ છે.

૭. **ચક્ર**-સ્તંભને મથાળે ૮ ચક્ર ને ૮ પ્રતિચક્ર ફરતાં હોય તેના પર એક પૂતળી ચક્કર ફરતી હોય, સ્તંભની મધ્યમાં ત્રાજવું હોય તેની નીચે તેલની કડાઈ ઊકળતી હોય ત્યાં ત્રાજવામાં ઊભા રહીને નીચે પડતા પ્રતિબિંબને આધારે બાણ મારીને પૂતળીની ડાબી આંખ વિંધવાનું કામ કોઈ એકાદ જ કરી શકે. એમ માનવભવ મેળવવા કોઈક જ સફળ થઈ શકે.

૮. **કૂર્મ-કાયબો**-એક ગીયોગીય સેવાળથી ભરેલા તળાવમાં પવનથી બાકોરું પડ્યું ત્યાં નીચે રહેતા કાયબાએ નિરભ્ર આકાશમાં રહેલો પૂનમનો ચાંદ ને ટમટમતા તારાનું દૃશ્ય જોયું. આ અદ્ભુત દૃશ્ય પોતાના પરિવારજનોને બતાવવાનું મન થયું. તે પરિવાર-જનોને બોલાવવા ગયો એટલી વારમાં તો પેલું બાકોરું પૂરાઈ ગયું. પાછું ક્યારે ત્યાં બાકોરું પડે સાથે પૂનમનો યોગ, નિરભ્ર આકાશ જોવા મળે ? એ જ રીતે મનખાદેહ, મળવો મુશ્કેલ છે.

૯. **યુગ**-ધારો કે અસંખ્યાતા યોજનવાળા સમુદ્રના એક છેડેથી ધોંસરી (બળદગાડીના બળદ પર રખાતું ગાડાના આગળના ભાગનું લાકડું) રાખવામાં આવે ને બીજા છેડેથી એની ખીલી નાંખવામાં આવે અને એ બંને વહેતા વહેતા એકબીજામાં મળી જાય એ વાત જેમ દુર્લભ છે એમ માનવભવ મળવો દુર્લભ છે.

૧૦. **પરમાણુ**-એક સ્તંભનું બારીક ચૂર્ણ એક બારીક ભૂંગળીમાં ભરીને એક પર્વત પરથી કોઈ દેવ તેને ફૂંક વડે ચોતરફ ફેલાવી દે પછી એ ચૂર્ણના બધા પરમાણુ ભેગા કરી ફરી સ્તંભનું નિર્માણ કરવું જેમ દુષ્કર છે એમ આ માનવ ભવ મળવો મહાદુષ્કર છે.

આ બધા દૃષ્ટાંતનો સાર એ જ છે કે ખૂબ મુશ્કેલીથી મળેલો માનવભવ વેડફાઈ ન જાય એનું ધ્યાન રાખવાનું છે. જે વાત કવિએ ‘દુર્લભ ભવ લહી દોહલો રે’ ચરણ દ્વારા કરી છે.

આવો દુર્લભ મનુષ્યભવ ભવસાગરમાં તરવા માટે નૌકા જેવો છે. પરંતુ એનો સુકાની બરાબર હોય તો જ કિનારે પહોંચાય, નહિ તો મનુષ્યભવ વેડફાઈ જાય. એ સુકાની એટલે સમકિત કે સમ્યગ્ દૃષ્ટિ જેનાથી સાચું દર્શન થાય, આત્માની સાચી ઓળખ થાય ને ભવસાગર તરાવી દે. સમકિતને રત્ન પણ કહેવાય છે. માટે એ રત્નને સાચવવા શું કરવું એમ પણ પ્રભુને પૂછ્યું છે. એના ઉપાય રૂપે કહે છે મોહને દૂર કરવો જોઈએ. અહીં પાછું કવિને એમ થાય છે કે મોહ એકદમ દૂર કેમ થઈ શકે? એટલે કહે છે કે અશુભ મોહ દૂર કરીએ પણ પ્રભુ પ્રત્યેનો મોહ શુભ છે માટે રહેવા દેવાનો. રાગ એ મોહને કારણે થાય છે. પણ રાગ વિના પ્રભુભક્તિ કેવી રીતે થઈ શકે? પ્રભુ પ્રત્યે રાગ હોવો એ કવિના મતે યોગ્ય છે. (હકીકતમાં પ્રભુ પ્રત્યે રાગ નહિ પ્રમોદભાવ હોય છે.) નામમાત્રથી ધ્યાન ન ધરી શકાય. પ્રભુ પ્રત્યે પ્રેમ હોય તો જ એના પ્રત્યે લાગણી જન્મે છે એમ કવિનું કહેવું છે. મોહનો વિકાર તો ચારે તરફ છવાયેલો છે. પ્રભુ પ્રત્યેનો પ્રેમ વિકાર નથી. તેથી ગુણોના ધામ એવા પ્રભુને પ્રાપ્ત કરવા અથવા સિદ્ધોમાં સ્થાન પ્રાપ્ત કરવા મોહનો બંધ થતો અટકાવવાનો છે. મોહનીયકર્મ બંધાવવાનું અટકી જાય તો તરી જવાય.

પાછા વક્રોક્તિ રૂપ કટાક્ષ કરતા કવિ પ્રભુને કહે છે—અમે જ કર્મ તોડવાનો પુરુષાર્થ કરીએ એમાં તમે શું મોટી ધાડ મારી? અમે કાંઈ ન કરીએ ને એમ જ બેઠા રહીએ, પુરુષાર્થ વગર જ અમારો ઉદ્ધાર કરો તો તમે સાચા જિનરાજ ગણાવ.

છતાંય અમે તો પ્રેમમાં મગ્ન થઈને ભાવથી તમારી ભક્તિ કરીશું. કહ્યું પણ છે ને કે ‘ભાવે ભાવના ભાવીએ ભાવે દીજે દાન, ભાવે ધર્મ આરાધીએ, ભાવે કેવળજ્ઞાન.’ અર્થાત્ ભાવથી જ અમે ભગવાનના પદને પ્રાપ્ત કરી લઈશું. પણ એ માટે એ લક્ષ કે ઉદ્દેશ્ય રાખવો જરૂરી છે.

આપણો અંતરાત્મારૂપી ઘટ સિદ્ધ ભગવાનની જેમ જ ગુણોથી પૂર્ણ ભરેલો છે પણ એના પર આવરણ હોવાથી ઓળખી શકાતો નથી. એ અનુભવથી જ જાણી શકાય છે. એ માટે તમે જેમ આરાધના કરી છે એમ અમારે પણ આરાધના કરવી જોઈએ તો જ એ ગુણોનો અનુભવ થાય. અનુભવ થયા પછી ધ્યાન દ્વારા આત્માને ઓળખીને તપ આદિ કરીને ભવનો પાર પામી જશું.

અંતે કવિ પોતાનું નામ અંદર સાંકળીને કહે છે કે હે વર્ધમાન—ભગવાન મહાવીર! આપ જો મારી વિનંતી રાતદિવસ માનો તો મારા મનમંદિરમાં વિશ્વાસપૂર્વક આપનો વાસ થશે એવું મોહનવિજયજી મહારાજ સાહેબ કહે છે—

આમ આ કાવ્યમાં વિરોધાભાસી ભાવોને સુંદર રીતે ઉજાગર કર્યા છે. ભગવાન મહાવીર સ્વામીને નમ્રતાપૂર્વક જ્ઞાનપ્રાપ્તિ માટે, સમકિત મેળવવા માટે, સાચવવા માટે, મનુષ્યભવને સાર્થક બનાવવા માટે

અને ગુણસભર બનાવવા માટે સુંદર વિનંતી કરી છે. આજીજી કરી છે. નમ્ર અનુરોધ કર્યો છે.

જેઠવા નિવાસ, પલોટ નં. ૪૪૮, કિંગ્સ સર્કલ, માટુંગા (સેન્ટ્રલ રેલવે). મુંબઈ-૪૦૦ ૦૧૮. ટેલિફોન : ૦૨૨ ૨૪૦૧ ૧૬૫૭.

દીન દુઃખીયાનો બેલી

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૫૫થી ચાલુ)

ફળ ભોગવવાનું સમજી શાંતભાવે સ્વીકાર્યું અને ગોવાળ કર્મોની ઉદ્દીરણા-ક્ષય કરવામાં નિમિત્ત બન્યો. તીવ્ર પશ્ચાતાપથી પાપીમાં પાપી જીવ પણ પાવન બની શકે છે. જૈનશાસન તો દરેક ભવ્ય જીવને પરમાત્મા બનવાનો અધિકારી માને જ છે. તે માટેનો પ્રયત્ન પુરુષાર્થ આત્માનો હોવો જરૂરી છે. બદલો લેવો કે ન લેવો તેના કરતાં પણ બદલો ચૂકવવો મહત્વપૂર્ણ બની જાય છે. કારણકે તેના નિમિત્તે પૂર્વ કર્મ વિપાકોનું વેદન થાય છે અને નવા બંધાતા કર્મોની શૃંખલા તૂટે છે અને આત્માની ઉન્નતિ થાય છે. આ બંને પ્રસંગો રોષ ઉપર તોષ, ક્રોધ ઉપર ક્ષમા, દાનવતા ઉપર માનવતાનો જયઘોષ ગુંજતો કરે છે. ગૌતમસ્વામી રાગી મટી વિરાગી બન્યા. રાગ પણ મોક્ષમાર્ગમાં બાધક છે. તેવો બોધ પણ સ્તવનમાં પ્રાપ્ત થાય છે. પોતાના દોષોનું દર્શન કરવું અને બીજાના ગુણોનું દર્શન કરવાથી જીવ દરેક પરિસ્થિતિમાં સમતા ધારણ કરી શકે છે. જેના વડે તે અવગુણો દૂર કરનારી પરમ ઔષધિ બની કર્મના ભુક્કા બોલાવી શકે છે. પ્રભુએ પૂર્વકર્મના ઢેરના ઢેર ક્ષણવારમાં નાશ કર્યા તેવો પરોક્ષ બોધ આ સ્તવનમાં પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

આ સ્તવનને ગુણોત્કીર્તન સ્તવન કહી શકાય. આ સ્તવન એકદમ સરળ ભાષામાં તેમ જ મધુર શબ્દો, ગંભીર આશય અને અર્થપૂર્ણ હોવાથી લોકપ્રિય બન્યું છે. તેમાં ભાવની અને ભાષાની સચોટતા-સરળતા-મધુરતા-પ્રાસાદિકતા-લય-ઢાળ-સંવેદનાની ઉત્કટતા કવિની કવિત્વ શક્તિનો પરિચય કરાવે છે. આ રચનામાં ગેય તત્ત્વ-ઓજસગુણ વર્તાય છે. અલંકાર આયોજન અને પ્રાસ કવિની પ્રતિભા દર્શાવે છે. તેમાં રહેલો ઉત્તમ બોધ અંતઃકરણમાં અદ્ભૂત આનંદ પ્રગટાવે છે. પ્રભુ મહાવીરના ચારિત્રનું સ્મરણ ગાયકના મનમાં ઉન્નત ભાવ જાગૃત કરે છે. ક્યારેક તો ભક્તની આંખો ઊભરાઈ આવે છે. પરમાત્માના ગુણોનું કીર્તન-સ્તવના-ભક્તિભાવે નમન કરવાથી પૂર્વના પાપોનું નિકંદન નીકળે છે. જડમૂળથી નાશ થાય છે કારણ કે તેમના એક એક ગુણ સાગર જેવા ગંભીર, વ્યોમ જેવા વિશાળ અને મેરૂ સમાન ઉન્નત હોય છે. વીતરાગનો રાગ સરવાળે તારક નીવડે છે. ચિત્રને રાગદ્વેષરહિત બનાવવાનું સામર્થ્ય સ્તવનમાં રહેલું છે. તીર્થંકર પરમાત્મા સદૈવ સ્તવનીય-મોક્ષ પ્રાપ્તિના આધાર સ્વરૂપ છે. સમ્યક્ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર રૂપી રત્નત્રયી આપી પ્રભુ અમને કૃતાર્થ કરો એજ અભ્યર્થનાસહ. * શિવ સાગર હેરિટેજ, બિલ્ડિંગ-૩૦, બી-૭૦૨, તિલક નગર, ચેમ્બુર, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૮૮. ટેલિફોન : ૦૨૨ ૨૫૨૭ ૬૫૧૨.

ભવદધિ પાર ઉતારણી

□ ડૉ. રતનબેન છાડવા

[ડૉ. રતનબેન છાડવાએ કવિ ઋષભદાસ કૃત 'વ્રત વિચાર રાસ' વિષય પર પીએચ.ડી. કર્યું છે. ત્યાર બાદ તેમણે સંસ્કૃત વિષય સાથે એમ.એ.ની ડીગ્રી મેળવી. તેઓ જૂની હસ્તપ્રત લિપિ વાંચનના કાર્યમાં રત છે. બૃહદ્ મુંબઈ વર્ધમાન સ્થાનકવાસી જેન મહાસંઘ સંચાલિત 'માતૃશ્રી મણીબેન મણાસી ભીમશી છાડવા ધાર્મિક શિક્ષણ બોર્ડના કારોબારી સભ્ય છે. 'જૈન પ્રકાશ' વગેરે પત્રોમાં તેઓ લેખ લખે છે. જ્ઞાનસત્ર અને જૈન સાહિત્ય સમારોહમાં અભ્યાસપૂર્ણ નિબંધો રજૂ કરે છે.]

મહાવીર સ્તવન (શ્રી આત્મારામજીકૃત)

ભવદધિ પાર ઉતારણી, જિનવરની વાણી;
ધ્યારી હે અમૃત રસ રેલ, જિનવરની વાણી;
ભરમ મિથ્યાત નિવારીયો, જિન. સીધો એ અનુભવ રસ મેલ. ધ્યારી. ૧.
અમ સરીખા અતિ દીનને, જિ. દૂષમ હે અતિ ઘોર અંધાર;
ગ્યાન પ્રદીપ જગાવીયો, જિ. પામ્યો હે અતિ મારગ સાર...૨.
અંગ ઉપાંગ સરૂપશું, જિ. પઈન્ને હે છેદ ગ્રંથ; ધ્યા.
ચુણી ભાષ્ય નિર્યુક્તિ શું જિ. વૃત્તિ હે નીકી મોક્ષનો પંથ...૩.
સદ્ગુરુની એ તલિકા, જિ. જસુ હે ખુલે ગ્યાન ભંડાર; ધ્યા.
ઈમ બિન સુત્ર વખાનીયો, જિ. તસ્કર હે તિણ લોપી કાર...૪.
સોહમ ગણધર ગુણનિલો, જિ. કીધો હે જિન ગ્યાન પરકાસ;
તુજ પાટોધર દીપતા, જિ. ટાયો હે જિન દુરનય પાસ...૫.
અમ સરીખા અનાથને, જિ. ફિરતાં હે વીત્યો કાળ અનંત;
ઈન ભવ વીતક જે થયા, જિ. તું જાણે હે તેસું મેં ન કહંત...૬.
જિન બાની બિન કૌન થા, જિ. મુજને હે દેતા મારગ સાર;
જ્યો જિન બાની ભારતી, જિ. જાર્યા હે મિથ્યામત ભાર...૭.
હું અપરાધી દેવનો, જિ. કરી હે મુજને બગસીસ; ધ્યા.
નિંદક પાર ઉતારના, જિ. તુંહી હે જગ નિર્મલ ઈશ. ધ્યા...૮.
બાળક મૂરખ આકરો, જિ. ધીઠો હે વળી અવિનીત; ધ્યા.
તો પિણ જનકે પાળીયો, જિ. ઉત્તમ હે જનની રીત ધ્યા...૯.

રચના વર્ષ : વિ. સં. ૧૯૨૧ અથવા ૧૯૩૧માં રચ્યું હશે એવું લાગે છે.
ભાષા શૈલી : રચનાકારની ભાષા અને શૈલી મધ્યકાલીન કવિઓના અનુકરણ રૂપ વિશેષ જણાય છે. સાથે સાથે પૂ. શ્રી આત્મારામજી મૂળ પંજાબના હોવાથી તેમની કૃતિઓમાં હિંદીભાષાની છાંટ વિશેષતઃ જોવા મળે છે. જેમ કે,

૧. જનમ જનમ પ્રભુ પાસ જિનેસર.
વસો મન મેરે ભગત તીહારી. (ચોવીશી)
૨. જિન બાની બિન કૌન થા, જિ. મુજને દેતા મારગ સાર,
જ્યો જિન બાની ભારતી, જિ. જાર્યા હે મિથ્યામત ભાર.
(મહાવીર સ્તવન)

સ્તવનની પંક્તિઓનો ભાવાર્થ :

૧. ભવદધિ પાર ઉતારણી, જિનવરની વાણી,

ગ્યાનહીન અવિવેકીયા, જિ. હઠીલો હે નિંદક ગુણચોર; ધ્યા.
તો પિણ મુજને નારીયે, જિ. મેરી હે તોરો મોહની દોર...૧૦.
ત્રિશલાનંદન વીરજી, જિ. તું તો હે આશા વિસરામ; ધ્યા.
અજર અમર પદ દીજયે, જિ. થાવું હે જિમ આતમરામ. ધ્યા. ૧૧.
કલશ
ચઉવીશ જિનવર સયલ સુખકર ગાવતાં મન ગહ ગહે,
સંઘ રંગ ઉમંગ નિજ મન ધ્યાવતાં શિવપદ લહે,
નામે અંબાલા નગર જિનવર વૈનરસ ભવિજન પીયે,
સંવત રોષ અગની નિધિ વિધુ રૂપ આતમ જસ કીયે.

કવિનો પરિચય :

ઉપરોક્ત સ્તવનના રચયિતા પૂ. શ્રી આત્મારામજી છે. જેમનું બીજું નામ વિજય આનંદસૂરિ છે. તેમનો જન્મ વિ. સં. ૧૮૮૨ (કે ૧૮૮૩) ચૈત્ર સુદ એકમ મંગળવાર, પંજાબમાં જીરાનગર પાસે આવેલા લહેરા ગામે થયો હતો. શ્રી આત્મારામજી તપાગચ્છની નવી સાધુ પરંપરાના આદિ પુરુષોમાંના એક છે. અર્વાચીકાળની ચોવીશી સર્જકોમાં શ્રી આત્મારામજી પ્રથમ સર્જક છે. (રચનાકાળ-સં. ૧૯૩૦) સંગીતના જાણકાર, આગમોની ટીકાઓના સર્જક વિદ્વાન એવા આત્મારામજીએ અનેક પૂજાઓ અને વિપુલ સાહિત્યનું સર્જન કર્યું છે. તેમનો સ્વર્ગવાસ વિ. સં. ૧૯૫૨માં થયો હતો.

સત્વનના અઘરા શબ્દોના અર્થ વિવેચનના અંતે આપેલ છે.

ધ્યારી હે અમૃત રસ રેલ, જિનવરની વાણી,
ભરમ મિથ્યાત નિવારીયો, જિન. સીધો રે અનુભવ રસ મેલ, ધ્યારી.
ભાવાર્થ : ઉપરોક્ત કડીમાં શ્રી આત્મારામજી જિનવરની વાણીનું અર્થાત્ તીર્થંકરની વાણીનું મહત્વ બતાવતાં કહે છે કે, સંસારરૂપી સાગર પાર કરાવે એવી જિનવરની વાણી છે. આ વાણી અમૃતના રસ રેલાવે એવી મીઠી અને મધુરી છે કે, જેનાથી મિથ્યાત્વરૂપી ભ્રમ દૂર થાય છે. એનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ છે. (ઉદા. તરીકે ઈન્દ્રભૂતિ આદિ ગણધરોનો મિથ્યાત્વરૂપી ભ્રમ પ્રભુ મહાવીરની વાણીથી દૂર થયો હતો.) આવી અમીરસથી યુક્ત મધુર, આનંદ પ્રદાયિની જિનવરની વાણી છે.

૨. અમ સરીખા અતિ દીનને, જિ. દૂષમ હે અતિ ઘોર અંધાર,
ગ્યાન પ્રદીપ જગાવીયો, જિ. પામ્યો હે અતિ મારગ સાર.
ભાવાર્થ : આ કડીમાં રચનાકાર પોતાને લાચાર દીન બતાવતાં

કહે છે કે, આ અવસર્પિણીકાળના દુષ્ક્રમ નામે પાંચમા આરામાં મારા જેવા દીન દુઃખિયા જીવોની ચારે બાજુ અજ્ઞાનરૂપી ઘેરો અંધકાર વ્યાપેલો છે. છતાં પણ આ અંધકારરૂપી અજ્ઞાનને દૂર કરવા શ્રુતજ્ઞાનરૂપી દીપક પ્રગટેલો છે, કે જેનાથી સંસાર પાર કરવાનો માર્ગ મેળવી શકાય છે.

૩. અંગ ઉપાંગ સરૂપશું, જિ. પઈન્ને હે છેદ ગ્રંથ; પ્યા.

ચુર્ણી ભાષ્ય નિર્ચુક્તિ શું; જિ. વૃત્તિ હે નીકી મોક્ષનો પંથ.

ભાવાર્થ : ત્રીજી કડીમાં જિનવરની વાણી રૂપે આગમના ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપોની વાત કરી છે. જિનવરની વાણી બાર અંગ, બાર ઉપાંગ, દસ પચન્ના, છ છેદ, ચાર મૂળ સૂત્રો આદિ ગ્રંથરૂપે છે. તેમ જ વ્યાખ્યા સાહિત્ય તરીકે નિર્ચુક્તિ, ભાષ્ય, ચૂર્ણી, વૃત્તિ વગેરે લખાયું છે. આ જ્ઞાનની ગંગોત્રી નિશ્ચયથી મોક્ષનો માર્ગ બતાવે છે એમાં કોઈ શંકા નથી.

૪. સદ્ગુરુની એ તલિકા, જિ. જસુ હે ખુલે ગ્યાન ભંડાર; પ્યા.

ઈમ બિન સુત્ર વખાનીયો, જિ. તસ્કર હે તિણ લોપી કાર.

ભાવાર્થ : ચોથી કડીમાં રચનાકાર, આગમ નિધિનો ઉલ્લેખ કરતાં કહે છે કે, સદ્ગુરુની બુદ્ધિનો તાલમેલ હોય (અર્થાત્ સદ્ગુરુની વિદ્વતાથી) તો આ જ્ઞાનરૂપી ભંડાર ખૂલી શકે છે. જો સદ્ગુરુની કૃપા વગર સૂત્રનું પઠન-પાઠન (વાંચન) કર્યું હોય તો ચોર કહેવાય; કારણ કે તેણે મર્યાદાનો ભંગ કર્યો કહેવાય.

૫. સોહમ ગણધર ગુણાનિલો, જિ. કીધો હે જિન ગ્યાન પરકાસ;

તુજ પાટોધર દીપતા, જિ. ટાયો હે જિન દુરનય પાસ.

ભાવાર્થ : પાંચમી કડીમાં સુધર્મા ગણધરની વાત કરી છે. સુધર્મા ગણધર ગુણવાન છે. વળી જ્ઞાની છે કે જેમણે જિનજ્ઞાનને (વાણીને) પ્રકાશિત કર્યું છે. આર્ય સુધર્માસ્વામીએ પ્રભુ મહાવીરના પ્રથમ પટ્ટધર બની અજ્ઞાનનું પડળ (આવરણ) દૂર કરી જિન શાસનને દીપાવ્યું છે.

૬. અમ સરીખા અનાથને, જિ. ફિરતાં હે વીત્યો કાળ અનંત,

ઈન ભવ વીતક જે થયા, જિ. તું જાણે હે તેસું મેં ન કહંત.

ભાવાર્થ : છઠી કડીમાં પૂ. શ્રી આત્મારામજી પોતાની વીતક કથા કહે છે. અમારા જેવા અનાથનો ચોર્યાશી લાખ જીવાયોનિમાં પરિભ્રમણ કરતાં કરતાં અનંતોકાળ પસાર થઈ ગયો છે અને એમાં જે જે ભવ વીત્યાં છે, એ બધાં તો તું જાણે છે માટે હું કહેતો નથી.

૭. જિન બાની કૌન થા, જિ. મુજને હે દેતા મારગ સાર,

જ્યો જિનબાની ભારતી, જિ. જાર્યા હે મિથ્યામત ભાર.

ભાવાર્થ : સાતમી કડીમાં રચનાકારે જિનવાણીની અણમોલતા, અનુપમતાનું દર્શન કરાવ્યું છે. જિનવાણી વગર બીજું કોણ હોઈ શકે ? જે મને સાચો માર્ગ બતાવી શકત. મોક્ષ માર્ગનો સાર બતાવત. જ્યાં સરસ્વતીદેવી રૂપે જિનવાણી હોય ત્યાં મિથ્યાત્વી મતનો સમૂહ જીર્ણ થઈ જાય છે. અર્થાત્ ઝાંખો પડી જાય છે.

૮. હું અપરાધી દેવનો, જિ. કરી હે મુજને બગસીસ; પ્યા.

નિંદક પાર ઉતારના, જિ. તું હી હે જગ નિર્મલ ઈશ. પ્યા.

ભાવાર્થ : આઠમી કડીમાં શ્રી આત્મારામજી પોતાના દોષોનો, અવગુણોનો નિખાલસપણે એકરાર કરે છે. હે દેવાધિદેવ ! હું આપનો અપરાધી છું, છતાં પણ મને આશિષ આપજો. નિંદક છું પણ મને, ભવ-પાર ઉતારજો. કારણકે આ જગતમાં તું એક જ સાચો, શુદ્ધ ઈશ્વર છો.

૯. બાળક મૂરખ આકરો, જિ. ધીઠો હે વળી અવિનીત; પ્યા.

તો પણ જનકે પાળીયો, જિ. ઉત્તમ હે જનની રીત. પ્યા.

ભાવાર્થ : નવમી કડીમાં રચનાકાર પરમાત્માને પોતાના મનની વાત રજૂઆત કરતાં કહે છે કે, બાળક હોય, વળી મૂર્ખ અને ઉતાવળિયો હોય, લુચ્છો વળી અવિનીત પણ હોય છતાં પણ પિતા તેને પાળે છે, પોષે છે. આ ઉત્તમ જનની રીત છે, ઉત્તમ જનનો વ્યવહાર છે.

૧૦. ગ્યાનહીન અવિવેકીયા, જિ. હઠીલો હે નિંદક ગુણચોર, પ્યા.

તો પિણ મુજન તારીયે, જિ. મેરી હે તોરો મોહની દોર.

ભાવાર્થ : દસમી કડીમાં રચનાકાર પરમાત્માના ચરણકમળમાં પોતાના દોષોનો એકરાર કરી પ્રાયશ્ચિત વડે નિર્મળ થયેલા આત્માને સમર્પિત કરતાં કહે છે કે, હું જ્ઞાન વગરનો અજ્ઞાની છું, અવિવેકી છું, હઠીલો અને વળી નિંદક તેમજ ગુણચોર પણ છું. છતાં પણ મને ભવ પાર કરાવજે, ભવ સાગરથી તારજે; કારણકે મારી અને તારી વચ્ચે અતૂટ મોહરૂપ દોર ગુંથાયેલી છે.

૧૧. ત્રિશલાનંદન વીરજી, જિ. તું તો હે આશા વિસરામ, પ્યા.

અજર અમર પદ દીજીએ, જિ. થાવું હે જિમ આતમરામ. પ્યા.

ભાવાર્થ : અગિયારમી કડીમાં રચનાકાર પરમ શરણાગતિના ભાવથી કહે છે કે, હે ત્રિશલાનંદન મહાવીર ! તું એક જ મારી આશાનો વિશ્રામ છે, સહારો છે. અજર-અમર એવું પદ આપજે. કારણકે મારે આત્મારામથી આતમરામ બનવું છે. પરમાત્મા બનવું છે.

કલશ

ચઉવીસ જિનવર સયલ સુખકર ગાવતાં મન ગહ ગહે,

સંઘ રંગ ઉમંગ નિજ મન ધ્યાવતાં શિવપદ લહે,

નામે અંબાલા નગર જિનવર વૈનરસ ભવિજન પીયે,

સંવત રોષ અગની નિધિ વિધુ રૂપ આતમ જસ કીયે.

ભાવાર્થ : ઉપરોક્ત કલશ સમાન પંક્તિઓમાં રચનાકાર કહે છે કે ચોવીસે ચોવીસ જિનવરો કલ્યાણરૂપે-મંગળ રૂપે છે, તેમની સ્તુતિ કરતાં મનમાં આનંદ આનંજ ઉપજે છે. ચતુર્વિધ સંઘને પણ આનંદ અને ઉમંગ થાય છે. પોતાના મનમાં તેમનું ધ્યાન ધરવાથી શિવપદ, અજર-અમર એવું પદ મળે છે. અંબાલા નગરમાં જિનવરની વાણીનો શાંત રસ ભવિજનો માણે છે. સંવત ૧૯૨૧ કે ૧૯૩૧માં પૂ. શ્રી આત્મારામજીએ આ સ્તવન રચ્યું હશે.

વિવેચન : જિનવરની વાણીની મહત્તા

આ સ્તવનમાં પૂ. શ્રી આત્મારામજીએ ખૂબ જ ગહન આધ્યાત્મિક ભાવોનું નિરૂપણ કર્યું છે. એક બાજુ જિનવરની વાણીની મહત્તા દર્શાવી

છે તો બીજી બાજુ મનુષ્ય ભવની દુર્લભતાની ચર્ચા કરી છે. તો સાથે સાથે પોતાના અવગુણોનો નિર્મળ ભાવે એકરાર કરી પોતાને અનાથ ગણાવી અનાથના સનાથ એવા પ્રભુ મહાવીરની કૃપા યાચી અજર-અમર એવું પદ માંગ્યું છે. આમ કર્મયોગ, જ્ઞાનયોગ અને ભક્તિયોગ ત્રણેનો ત્રિવેણી સંગમ આ સ્તવનમાં તાદૃશ્ય થાય છે.

જૈન પરંપરા અનુસાર આ સંસાર અનાદિ કાળથી સતત ગતિશીલ ચાલતો આવ્યો છે. એનો ન તો ક્યારેય આદિ છે કે ન તો ક્યારેય અંત. પ્રત્યેક જડ-ચેતનનું પરિવર્તન નૈસર્ગિક, ધ્રુવ અને સહજ સ્વભાવ છે. સમસ્ત દૃશ્યમાન જગત મૂળ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ નિત્ય છે પણ પરિવર્તનશીલ હોવાને લીધે પર્યાયની દૃષ્ટિથી અનિત્ય છે. આગમન-ગમન-પુનરાગમન અને પ્રતિગમનનું ચક્ર અનાદિકાળથી અવિરત ચાલતું આવી રહ્યું છે. સંસારના અપકર્ષ-ઉત્કર્ષમય (સારા-ખરાબ) કાળચક્રને અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણીકાળની સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે. આ સમયે દ્વાસોન્મુખ અવસર્પિણીકાળ ચાલી રહ્યો છે. આ કાળચક્રના છ વિભાગ આરાના નામે ઓળખાય છે. જેમકે ૧. સુષમા-સુષમા, ૨. સુષમ, ૩. સુષમા-દુષમ, ૪. દુષમા-સુષમ, ૫. દુષમ અને ૬. દુષમા-દુષમ. આ સમયે પંચમ આરો ચાલી રહ્યો છે. ત્રીજા, ચોથા આરામાં તીર્થંકરોની હાજરી હોય ત્યારે દેશ બધી રીતે સુખી અને જ્ઞાનની જ્યોતથી પ્રકાશમાન હોય. પરંતુ પાંચમા આરામાં તીર્થંકરની ગેરહાજરી હોવાથી ચારેબાજુ અજ્ઞાનરૂપી અંધકાર હોય, લોકોમાં ધર્મભાવનાનો અભાવ હોય ત્યારે આવી વિષમ પરિસ્થિતિમાં શ્રુતરૂપી દીપક જ્ઞાનનો પ્રકાશ ફેલાવી શકે છે. જિનવરની વાણી જ ચંદન જેવી શીતળતા અર્પે છે.

દેવાધિદેવની અત્યાગમ રૂપે નીકળેલી દેશનાને સહારે દ્વાદશાંગી સૂત્રની રચના કરનાર ગણધર ભગવંતો અને ત્યાર પછી કમશઃ આગમભાવોને વ્યક્ત કરનાર પૂર્વધરો, નિર્યુક્તિકારો, ભાષ્યકારો, ટીકાકારો, વિવેચનકારો યુગની સાથે સમયાનુસાર તાલ મિલાવતા ભાષાવિદો, જન જનતાની પોષકવૃત્તિ, જ્ઞાનામૃત સંસ્કારનું સંવર્ધન કરવા કાળ પ્રમાણે અર્ધમાગધીમાંથી પ્રાકૃત, સંસ્કૃત, હિંદી, ગુજરાતીમાં અનુવાદ કરનારા સમયજ્ઞો, જ્ઞાની આચાર્યોદિ દ્વારા અંગ, ઉપાંગ, પઈન્ના, છેદ, મૂળ, નિર્યુક્તિ, ભાષ્ય આદિ વિવિધ સ્વરૂપે અમૂલ્ય વારસો મળ્યો છે જે આગમ તરીકે ઓળખાય છે.

આમ પૂર્વાચાર્યોએ શ્રમણ સંકૃતિની જ્ઞાનધારા, ગતિમાન રાખવા માટે સમયે સમયે આગમોનું સંપાદન, સંશોધન, સંવર્ધન અને સંકલન કરી અદ્ભુત યોગદાન આપ્યું છે. આગમનું ચિંતન, સ્વાધ્યાય અને પરિશીલન અજ્ઞાનના અંધારા દૂર કરી જ્ઞાનનો દીપક પ્રગટાવે છે. એવી જિનવીરની વાણી છે.

અહીં હરિભદ્રસૂરિ મહારાજના કથન યાદ આવે છે, ‘દુષમકાળના દોષથી દૂષિત અમારા જેવા અનાથ-દુર્ભાગી આત્માઓનું શું થાત? જો અમને જિનેશ્વર દેવોના આગમો ન મળ્યા હોત તો?’ જિનવાણી

પ્રત્યે આવો જ અહોભાવ પૂ.શ્રી આત્મારામજીએ વ્યક્ત કર્યો છે કે, ‘જિન બાની બિન કૌન થા, મુજને હે દેતા મારગ સાર.’

આમ તેમણે જિનવરની વાણીની મહત્તાનું સુંદર પ્રતિપાદન કર્યું છે.

મનુષ્યભવની દુર્લભતા: આ દુનિયામાં દુર્લભમાં દુર્લભ કોઈ વસ્તુ હોય તો તે માનવભવ છે. શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં ૧૦/૪ પણ કહ્યું છે, ‘દુલ્લહે સ્વલુ માણસે ભવે, ચિરકાલેણ વ સર્વપાણિણં |

ગાઢાય વિવાગ કમ્મુણો, સમયં ગોયમા મા પમાયણ |’

મનુષ્યભવના વિઘાતક કર્મોનો ક્ષય કર્યા વિના ચિરકાલ સુધી મનુષ્ય જીવન મળવું દુર્લભ છે. પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુના જીવોમાં તે જ પર્યાયમાં ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કાળ સુધી વારંવાર જન્મ-મરણ થાય. દ્વિન્દ્રિય, ત્રિન્દ્રિય, ચતુર્વિન્દ્રિય જીવોમાં ઉત્કૃષ્ટતઃ સંખ્યાતકાળ સુધી રહેવું પડે. પંચેન્દ્રિય અવસ્થામાં ૭-૮ ભવો સુધી નિરંતર જન્મ-મરણ થાય. દેવગતિ અને નરકગતિના જીવો એક ભવ કરે, પરંતુ તેમાં પણ અસંખ્ય વર્ષો સુધી રહે. આમ શુભાશુભ કર્મોના કારણે અનંતકાળ સુધી ભવભ્રમણ કરે પછી જ મનુષ્યભવ મળવાનો સંજોગ પ્રાપ્ત થાય છે.

મનુષ્યદેહની પ્રાપ્તિ થવા છતાં પણ મનુષ્યત્વની પ્રાપ્તિ માટે શ્રી સ્થાનાંગ સૂત્રમાં છ બોલની દુર્લભતા દર્શાવી છે. જેમ કે, ૧. મનુષ્યભવ, ૨. આર્યક્ષેત્રમાં જન્મ, ૩. સુકુળમાં ઉત્પત્તિ, ૪. કેવળી પ્રજાપ્ત ધર્મનું રક્ષણ, ૫. સાંભળેલા ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા અને ૬. ધર્મનું કાયાથી સમ્યક્ આચરણ. આમ મનુષ્યભવ, જૈન કુળમાં જન્મ તો મળે પરંતુ જિનવાણીનું શ્રવણ, સમ્યક્ શ્રદ્ધા અને સમ્યક્ આચરણ થવું અતિ દુર્ભલ છે, અતિ કઠિન છે.

આ સ્તવનના રચનાકારના ઉપાસ્ય દેવ પ્રભુ મહાવીર છે. તેમને સખ્ય ભાવે સ્વીકારી પોતાની જાતને સમર્પિત કરે છે. આમ શ્રી આત્મારામજીએ અહીં ભક્તિના પ્રસિદ્ધ નવ પ્રકારોમાંથી સખ્યભાવનું સુંદર નિરૂપણ કર્યું છે. જેમ કે, ‘મેરી હે તોરો મોહની દોર’ જેવી આત્મિયતા વ્યક્ત કરી પરમાત્માના ચરણોમાં પોતાના દોષો, અવગુણો વગેરેનો શુદ્ધભાવે એકરાર કરી, નિર્મળ બની પોતાના આત્માને સમર્પિત કરે છે. અને પરમ શરણાગતિના ભાવ સાથે કહે છે કે, ‘તું તો હે આશા-વિશરામ, તું જ મારો વિશ્રામ છે, આશરો છે.’ આમ પૂ. શ્રી આત્મારામજીએ પોતાના હૃદયનો ભક્તિભાવ આ સ્તવન દ્વારા અભિવ્યક્ત કર્યો છે.

ઉપરોક્ત સ્તવનમાં ભાવપક્ષની દૃષ્ટિએ તાત્ત્વિક બોધનું સુંદર સરળ ભાષામાં નિરૂપણ થયું છે. તેવી જ રીતે આ સ્તવન કલાપક્ષની દૃષ્ટિએ પણ સાહિત્યિક ગુણોથી સભર છે. વિ. ૧૮મી સદીમાં રચાયેલી આ રચના અનુપમ છે. આ રચનામાં દિહી ભાષાની છાંટ જોવા મળે છે. અભિધા, લક્ષણા, અને વ્યંજના શબ્દ શક્તિઓના સમુચિત પ્રયોગથી સજીવતા લાગે છે. રચનાકારની ભાષાનું આકર્ષણ, ભાવાભિવ્યક્તિની (વધુ માટે જુઓ અનુસંધાન પાનું ૭૩મું)

મહાવીર સ્તવન

□ ડૉ. પુષ્પાબેન નિસર

[ડૉ પુષ્પાબેન નિસરે એમ.એ. ગુજરાતી વિષય સાથે કરી 'જૈન વિશ્વભારતી વિદ્યાપીઠ'માંથી જૈનોલોજી સાથે એમ.એ. કરેલ છે. ત્યાર બાદ 'પ.પૂ. પાર્શ્વચંદ્રસૂરીશ્વરજીનું લક્ષિત સાહિત્ય' વિષય પર સંશોધન કરી પીએચડીની પદવી પ્રાપ્ત કરી છે. વર્તમાનમાં તેઓ 'જૈન પ્રકાશ' તથા 'પગદંડી' પત્રમાં લેખો લખે છે.]

શ્રી મહાવીરસ્વામીનું શુદ્ધ આણાગર્ભિત સ્તવન (ક્ષેત્રવિદેહ સોહામણો - દેશીમાં)

વીર જિણેસર વંદીએ, હરખ ધરી નિસદેસો રે;
જેહનું શાસન જગમગે, વરસ સહસ એકવીસો રે. (૧)
શ્રી જિન આણ આરાધીએ, દોષ પ્રવાહ ન દીજે રે;
ધરમ સોવન જેમ શોભતો, સૂત્ર કસવટિ કસ લીજે રે. (૨)
પડિકમણામાંહિ દેવી થુઈ, બીતી ચઉ કોઈ બોલે રે;
લાભ ઘણો કહે તેહમાં, ડાહ્યાશા ભણી ડોલે રે. (૩)
સમકિત ધારી જે દેવતા, તિણ કારણ કાઉસગ કીજે રે;
તે જિન પાસને કાઉસગે, કાંઈ મિથ્યાત કહી જે રે. (૪)
અવગ્રહ માણવા કારણે, સુર થુઈ કેમ ભણીજે રે;
હરિ હર યજ્ઞને દેહ રે, રહેતા સાધુ સુણી જે-રે. (૫)
ક્ષેત્રહ દેવી જે ચંડિકા, તેહ તણી થુઈ બોલે રે;
પડિકમણો અવિધે કરે, નિર્લજ થયાની ટોલે રે. (૬)
પંચમી પર્વ સંવત્સરી, કહી શ્રી જગન્નાથો રે;
તિણ દિન આરંભ સેવતાં, ઇણ હઠે શું આવે હાથો રે. (૭)
સ્વામિ! તુમે સિદ્ધ પધારિયા, મુક્તિ મારગ કોણ દાખે રે;
મુનિવર દીસે છે જે જગે, તે સૌ જુઓ જુઓ ભાખે રે. (૮)
કોઈ કહે પાખી પુનમે, કોઈ કહે ચૌદશ કીજે રે;
મુનિવર બે જિનશાસને, કેહનો કલ્હો કરીજે રે. (૯)
પાખી ચૌદશ દિન કહી, પુનમ ભણ્યો ચોમાસો રે;
એક દિન બે ન હુવે સહી, સૂયગડ અંગ વિસામો રે. (૧૦)
તિણ દિન દેવસી પડિકમે, પડિયા લોક પ્રવાહે રે;
ચતુર ચૂક્યા કેમ સૂત્રથી, એમ ફલસે ભવમાં હે રે. (૧૧)
પ્રભુ! તુમ આગમ છાંડીને, લાગ્યા છે છઉમત્ય લારો રે;
સુખ કેમ પામશે? પ્રાણિયા, ફલશે અનંત સંસારો રે. (૧૨)
જિણ તિથે આદિત ઉગમે, તેહ અહોરાત્રી તસુ સંગે રે;
શ્રી જિને ભગવતીમાં ભણ્યો, ચંદ પન્નતી ઉવંગે રે. (૧૩)
પંચમી સંવત્સરી મૂક્તાં, મુનિવર મૂલથી ચૂક્યા રે;
વસ ધોવે જયણા કરી, મસ્તકે ઘાલે રે ભૂકા રે. (૧૪)
કોઈ કહે અમે શું કરીએ? પૂરવ આચારજ કીધો રે;
એમ કહી લોકને ભોળવે, ચારિત્ર જલાંજલિ દીધો રે. (૧૫)

શ્રાવક-શ્રાવિકા શિર ઠવે, તંદુલ વાસવ મેલી રે;
છલ કરી છેતર્યા જીવડા, ભલી ભલી વાનિય ભેલી રે. (૧૬)
જેહની કરીએ પરંપરા, તેહને પાસત્યા જાણે રે;
એહ વે પાંખડે જે ગયા, તે ગયા પહેલે ઠાણે રે. (૧૭)
રે જીવ! કુમતિ ન રાચીએ, તત્ત્વ વિગત મન આણો રે;
શ્રીજિન વીરને તીરથે, દેવ-ગુરુ-ધર્મ પિછાણો રે. (૧૮)
અરિહંત દેવ જ આદરો, ગુરુ શ્રી સાધુ વખાણો રે;
ધરમ કેવલીનો ભાખિયો, મુક્તિ મારગ એમ જાણો રે. (૧૯)
સ્વામી! હું સેવક તાહરો, જખ દેવ્યા નવિ ધ્યાવું રે;
હિત કરી પાર ઉતારજો, સિદ્ધ તણા સુખ પાવું રે (૨૦)
પ્રવચન મળતો જે જગે, કરે ક્રિયા ગુણવંતો રે;
પાર્શ્વચંદ્રસૂરિ એમ કહે, પામે તે સુખ સંતો રે. (૨૧)

અઘરા શબ્દોના અર્થ :

સોવન- સુવર્ણ, છઉમત્ય- છન્નસ્થ, આણ- આજ્ઞા, થૂઈ-સ્તુતિ, આદિત-સૂર્ય.

કવિ પરિચય :

નાગપુરીય (નાગોરી) બૃહત્ તપાગચ્છના પ્રખર પંડિત આચાર્ય શ્રી સાધુરત્નસૂરિ પાસે. વિ. સં. ૧૫૪૬માં અક્ષયતૃતીયાના શુભ દિને હમીરપુરના પાર્શ્વચંદ્રકુમાર (ફક્ત ૯ વર્ષની ઉંમરે) દીક્ષા અંગીકાર કરી મુનિ પાર્શ્વચંદ્ર બન્યા. તીવ્ર મેઘાવી અને અદ્ભુત પ્રતિભાશાળી મુનિ પાર્શ્વચંદ્રજી સ્વ-પર શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ પૂર્ણ કરી જૈન-અજૈન શાસ્ત્રોમાં પારંગત બની ગયા. વિનય, વિદ્વતા અને વૈરાગ્ય દ્વારા પાર્શ્વચંદ્રજીએ ગુરુદેવની પૂર્ણ કૃપા પ્રાપ્ત કરી, ઉપાધ્યાય પદ માટે યોગ્યતા મેળવી લીધી અને નાગોરી તપાગચ્છાધિપતિ આચાર્યશ્રી સોમરત્નસૂરિજીના હાથે, ૧૭ વર્ષની ઉંમરે, ઉપાધ્યાય પદથી વિભૂષિત થયા. ઉપાધ્યાય બન્યા પછી આત્મસાધના કરવા સાથે ઉપદેશાર્થે જુદા જુદા સ્થળોએ વિચરતા જોયું ને જાણ્યું કે આગમવિહિન આચરણ અને વર્તમાન આચરણ તેમ જ જિનાજ્ઞા પાલનમાં અને સાધુ સંસ્થા દ્વારા ધર્મના પાલનમાં ઘણું જ અંતર રહ્યું હતું. છિન્નમિન્ન અને અસ્તવ્યસ્ત કહી શકાય એવી સ્થિતિમાં જૈન સંઘ મૂકાઈ ગયો હતો. પાર્શ્વચંદ્રજીના અંતરમાં મંથન જાગ્યું અને ગુરુશ્રી સાધુરત્નસૂરિ પાસે ક્રિયોદ્ધારની આજ્ઞા

માગી જે ગુરુએ એમને સહર્ષ આપી. વિષમકાળમાં પણ ધર્મના માર્ગની રક્ષા અને શુદ્ધિ એ એમનું જીવનકાર્ય (Mission) થઈ ગયું. ધીમે ધીમે જેન સમાજના જાણસુ અને મુમુક્ષુ આત્માઓ તેમના પ્રત્યે અને તેમના કથન પ્રત્યે શ્રદ્ધાન્વિત થયા અને એના ફળસ્વરૂપે ક્રિયોધારના બીજા વર્ષે, જોધપુરનગરમાં એમને આચાર્યપદ પર બિરાજમાન કરવામાં આવ્યા. દરમ્યાન સાહિત્ય ક્ષેત્રે પણ એમનું આગવું પ્રદાન રહ્યું. આમ આચાર્યશ્રી પાર્શ્વચંદ્રસૂરિની બહુમુખી પ્રતિભા, આધ્યાત્મિક ઉચ્ચતા, દિવ્ય શક્તિઓ, સત્ય અને શુદ્ધિના સંરક્ષણ માટે કરેલો ભગીરથ પુરુષાર્થ - આ બધું તેમની અસામાન્યતાને પ્રગટ કરતું હતું.

વિવેચન

સ્તવનની શરૂઆત વીર જિનેશ્વર પ્રભુ મહાવીર કે જેમનું શાસન ૨૧૦૦૦ વરસ સુધી ચાલવાનું છે તેમને મનમાં હરખ ધરી, વંદન કરતાં કહે છે કે શ્રી જિન પ્રભુની આણ (આજ્ઞા) સ્વીકારીએ, સુવર્ણ જેમ શોભતો ધર્મ અને ધર્મના સૂત્રો બરાબર કસીને, ધ્યાનથી સમજીએ જેથી દોષ પ્રવેશી ન જાય.

ત્યાર બાદ પ્રતિક્રમણમાં પ્રવેશેલા દોષો વિષે (ગાથા ૩ થી ૬) વ્યથા વ્યક્ત કરતાં કહે છે કે-

પ્રતિક્રમણમાં દેવીની સ્તુતિ કરે છે તે એટલા માટે કે એનાથી લાભ થાય છે. અને ડાહ્યાઓ મૂંગા મૂંગા હામી ભરે છે. સમકિત ધારી દેવો માટે કાઉસગ્ગ કરે. ખરેખર તો કાઉસગ્ગ જિનેશ્વરની સ્તુતિ છે. અન્ય માટે કાઉસગ્ગ એ મિથ્યાત્વ છે.

પ્રતિક્રમણ એટલે પાપથી પાછા ફરી પરમાત્મા તરફ ગતિ કરવી તે. પાપથી પાછા ફરવું, દૂર જવું એ નકારાત્મક ભાવ છે. જ્યારે પરમાત્મા તરફ જવા માટે હકારાત્મક ભાવ આવી જાય તો નકારાત્મક ભાવ આવી જ ન શકે. આમ પરમાત્માનો ધર્મ એ નીરસ ધર્મ નથી પણ સ-રસ ધર્મ છે. આપણે વાસ્તવિકતામાં એને ની-રસ બનાવી દીધો છે. પછી રસ લાવવા કે જીવંતતા લાવવા માટે ભૌતિક લાભ તરફ મન દોડી જાય છે અને એ માટે દેવીની સ્તુતિ કરાય છે.

એવું જ કાઉસગ્ગનું છે. કાઉસગ્ગ પણ અમુક તમુક દેવો માટે કરે જેથી એમને ભૌતિક લાભ મળી શકે. કાઉસગ્ગ એટલે કાયાનો ઉત્સર્ગ. આત્મા જે કાયાને છોડી દે, બહાર આવી કાયાનું નિરીક્ષણ કરે તો તરત જ ખ્યાલ આવી જાય કે કાયાએ શું ખોટું કર્યું અથવા કયું પાપ કર્યું. જેથી એ પાપને દૂર કરી, ક્ષમાવી, હળવા ફૂલ થઈ પરમાત્મા તરફ જઈ શકાય. ધ્યાન મુદ્રામાં બેસી લોગસ બોલી કાઉસગ્ગ કરીએ પણ મન બહાર હોય તો આખી પ્રક્રિયા યાંત્રિક બની જવાની.

પ્રતિક્રમણ જ્યારે અવિધિથી થાય છે, ભાવ તો ક્યાંય રહેતો નથી ત્યારે એ કેવળ યાંત્રિક પ્રક્રિયા બની જાય છે.

તિથિ વિષે પણ જે મતભેદ પ્રવર્તે છે તે બદલ વ્યથા વ્યક્ત કરતાં

એમના એ વ્યક્તિત્વને પારખીને વિ. સં. ૧૫૮૮માં સલક્ષણપુર સ્થાને શ્રી સોમરત્નસૂરિજીના હસ્તે ‘યુગપ્રધાન’ પદ અર્પિત થયું. તેમના નામે તેમનો પંથ ‘પાર્શ્વચંદ્ર-ગચ્છ’ ઓળખાય છે.

તેમના સમયકાળ દરમ્યાન સાધ્વાચારમાં શિથિલતા પ્રવર્તતી જોઈ સદા એમનું મન ખિન્ન રહેતું હતું. પ્રભુ મહાવીર રચિત આગમમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે આચારમાં શુદ્ધતા લાવવા સાધુજનોને સમજાવવાનો જબ્બર પ્રયત્ન કર્યો. તે સમયે ચાલતી શિથિલતાની અસર સામાજિક, ધાર્મિક પરિસ્થિતિ પર તેમ જ શ્રાવકોના આચાર પર પણ પડી. જેનું વર્ણન ખિન્ન મને આ સ્તવનમાં કર્યું છે.

(ગાથા ૭ થી ૧૧) કહે છે કે-

સંવત્સરી ચોથની કે પાંચમની? કોઈ પૂનમે પાંખી પાળે તો કોઈ ચૌદશે પાળે. આમ જિનશાસનમાં જ અલગ અલગ મુનિવરોનો મત. આમાં કોનું માનવું? અગર પાંખી ચૌદશે કરીએ તો ચોમાસી પૂનમના દેવશી પ્રતિક્રમણ. આવું કેમ ચાલે? સૂચગાડઅંગમાં આજ વિમાસણ છે કે એક દિન બે વખત ન થઈ શકે.

એ જ પ્રમાણે ૧૨ અને ૧૩મી ગાથામાં વ્યથા વ્યક્ત કરતાં કવિશ્રી કહે છે, હે પ્રભુ! તમારો આગમ છોડીને સહુ કોઈ છન્નસ્થનો લારો કરે છે. પછી તે સુખ કેમ પામશે? આ બધા જીવો અનંત સંસારમાં ભટકતા રહેશે.

વળી, જે તિથિએ સૂર્ય ઉગ્યો તે જ તિથિ રાત્રે ગણાય. આ શ્રી જિનેશ્વરે ભગવતી સૂત્રમાં કહ્યું છે.

ચોથની સંવત્સરી કરી પાંચમને દિવસે વસ્રો વગેરે ધોઈ પાપારંભ કરે તે યોગ્ય તો નથી જ.

અંતે મનનું સમાધાન કરતાં કહે છે (૧૭-૧૮)

આપણે જેવી પરંપરા પાળીએ છીએ તે પ્રભુ જાણે છે. માટે કુમતિમાં જ ન વ્યસ્ત રહીએ, એને જ ન વળગીએ. શુદ્ધ તત્ત્વને જાણીને પ્રભુ વીરને તીરથ ગણી દેવ-ગુરુ-ધર્મને ઓળખીએ.

ગુણવંતો તો પ્રવચનમાં જે સાર ગ્રહણ કરે છે તે પ્રમાણે જ ક્રિયા કરે છે. શ્રી પાર્શ્વચંદ્રસૂરિ કહે છે કે એ જ જનો સુખને પામે છે.

શ્રી પાર્શ્વચંદ્રસૂરિના આ સ્તવનમાં સરળતા ને સહજતા છે. છતાં પણ ધાર્મિક વિધિઓમાં રહેલી કુઆચાર કે દ્વિઆચાર પ્રથા પર ખેદ વ્યક્ત કરે છે. પ્રભુ મહાવીરે પ્રરૂપેલા સિદ્ધાંતોને આજે મારી મચડીને અનુશાસનમાં જે રીતે પ્રવર્તાવી રહ્યા છે તે બદલ કવિશ્રીને નથી કોઈ રોષ કે નથી આકોશ છતાં મનમાં જે ભિન્નતાનો ભાવ છે તે સહજપણે અને એકદમ સરળતાથી આલેખાયો છે.

ટેલિફોન : ૦૨૨ ૨૪૧૧ ૪૧૧૮.

ભવિષ્યવાણી

□ ડૉ. રેણુકા પોરવાલ

[ડૉ. રેણુકાબહેને ‘શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજી’ વિષય પર પીએચ.ડી. કર્યું છે. મુંબઈ યુનિવર્સિટી જેન એકેડેમીમાંથી ‘ડિપ્લોમા ઇન જૈનિઝમ’ તથા ડિપ્લોમા ‘ઇન ઇન્ડિયન એસ્ટેટિક્સ’ કરેલ છે. તેઓ વિઝિટિંગ લેક્ચરર તરીકે સેવા આપે છે અને જ્ઞાનસત્ર તથા જૈનસાહિત્ય સમારોહમાં અભ્યાસપૂર્ણ નિબંધો રજૂ કરે છે.]

ભવિષ્યવાણી

એક દિન એવો આવશે એક દિન એવો આવશે,
મહાવીરના શબ્દો વડે સ્વાતંત્ર્ય જગમાં થાવશે,
સ્વાતંત્ર્ય જગમાં થાવશે.
સહુ દેશમાં સ્વાતંત્ર્યનાં શુભ દિવ્ય વાદ્યો વાગશે,
બહુ જ્ઞાનવીરો, કર્મવીરો જાગી અન્ય જગાવશે... (૧)
અવતારી વીરો અવતરી કર્તવ્ય નિજ બજાવશે.
અશ્રુ લુહી સૌ જીવનાં શાંતિ ભલી પ્રસરાવશે... (૨)
સહુ દેશમાં, સહુ વર્ણમાં, જ્ઞાનીજનો બહુ ફાવશે,
ઉદ્ધાર કરશે દુખીનો કરુણા ઘણી મન લાવશે... (૩)
સાયન્સની વિદ્યા વડે શોધો ઘણી જ ચલાવશે,
જે ગુપ્ત તે જાહેરમાં અદ્ભુત વાત જણાવશે... (૪)
રાજા સકલ માનવ થશે, રાજા ન અન્ય કહાવશે,
હુન્નર કલા સામ્રાજ્યનું બહુ જોર લોક ધરાવશે... (૫)
એક ખંડ બીજા ખંડની ખબરો ઘડીમાં આવશે,
ઘરમાં રહ્યા વાતો થશે, પરખંડ ઘર સમ થાવશે... (૬)
એક ન્યાય સર્વે ખંડમાં સ્વાતંત્ર્ય ન્યાયો થાવશે,
બુદ્ધિબ્ધિ પ્રભુ મહાવીરનાં તત્ત્વો જગતમાં વ્યાપશે... (૭)
(ભાગ-૮, પૃષ્ઠ-૪૨૦-૪૨૧, સંવત ૧૯૭૦, આસો સુદ-૧, રવિવાર)

□ આ. બુદ્ધિસાગરસૂરિ

કવિ પરિચય

યોગનિષ્ઠ આચાર્ય બુદ્ધિસાગરજીનો જન્મ વિજાપુરના શીવા પટેલના ઘરે વિ.સં. ૧૯૩૦માં શિવરાત્રીના દિને- મહા વદ ચૌદશે થયો હતો. સંસારી નામ બહેચરદાસ. કિશોર વયે એકવાર

રવિસાગરજી મહારાજ સાહેબને ભેંસની અડફટે આવતા બચાવ્યા ત્યારથી તેઓ જૈન સાધુઓના સંપર્કમાં રહેવા લાગ્યા. મહેસાણાની ‘યશોવિજય સંસ્કૃત પાઠાશાળા’માં જૈન ધર્મ અને અન્ય ધર્મોના ગ્રંથોનું અધ્યયન કર્યું. ૨૫ વર્ષની ભરયુવાનીમાં દીક્ષા લઈ બુદ્ધિસાગરજી બન્યા. તેમનું આયુષ્ય ફક્ત ૫૧ વર્ષનું હતું. દીક્ષા પર્યાયના ૨૫ વર્ષમાં તેમણે સાહિત્યના દરેક પ્રકારો પર માતબાર કૃતિઓની રચના કરી.

આચાર્યશ્રીએ ધાર્મિક રંગે રંગાયેલા આત્મલક્ષી અધ્યાત્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનથી ભરપુર અઢળક સ્તવનો, ગઝલો, ચોવીસીઓ, પદો ઉપરાંત નવીન પરિબળો ઝીલતાં કાવ્યોની રચના કરી. તેઓ પોતે સુધારક વિચારના હતા માટે ગુજરાતી સાહિત્યમાં પ્રસાર પામતી નવી લહેરમાં પોતાની લેખિનીને પણ દાખલ કરી. તેમની પદ્યસૃષ્ટિમાં બે ખંડ કાવ્યો ‘સાબરમતી ગુણ શિક્ષણ કાવ્ય’ અને ‘ભારત સહકાર શિક્ષણ કાવ્ય’માં નદી અને વૃક્ષના સૌંદર્ય પરથી બોધ ગ્રહણ કર્યો છે તો ‘કક્કાવલી સુબોધ’માં બારાખડીના અક્ષરો પરથી અઢળક પદોની રચના કરી છે. તેમના બાર ભજનાસંગ્રહોમાં દેશપ્રેમ, શ્રદ્ધાંજલિ, નગર વર્ણન, તીર્થદર્શન, અલખ ફકીરીની મસ્ત ગઝલો વગેરે ગીતો અઢારે આલમના લોકો માણી શકે એવા બિનસંપ્રદાયી છે.

ગુરુદેવે અધ્યાત્મ અને યોગ સાધનાના બળે જીવનમાં અપ્રતિમ સિદ્ધિ મેળવી હતી. અહર્નિશ “ૐ અર્હ મહાવીર”ના જાપમાં રમમાણ રહેતા. તેમને પ્રભુ મહાવીરના સિદ્ધાંતોને વિશ્વમાં ફેલાવવા હતા.

વિવેચન

ગુરુદેવ બુદ્ધિસાગરજીએ આઠમા ભજન સંગ્રહમાં અગણિત કાવ્યોનું સર્જન તો કર્યું છે પરંતુ એ સર્વને જાતે જ સરળ શૈલીમાં ભાવ અને વિષયવસ્તુને સ્પષ્ટ કર્યો છે. એમાં ૮૦૦ પૃષ્ઠો છે. એની પ્રસ્તાવના ૬૫ પૃષ્ઠોમાં આલેખી છે જેમાં એમણે પોતાના હૃદયમાં સ્ફુરણા પામતી

ભાવ સૃષ્ટિને શબ્દદેહ આપ્યો છે.

પ્રભુ મહાવીરના તેઓ અનુયાયી હતા. તેમણે પોતાના યોગબળથી ભવિષ્ય દર્શન કર્યું હતું. તે સમયે વિશ્વયુદ્ધમાં લાખો માણસોનો સંહાર થયો હતો. આવા સમયે તેમણે પોતાના યોગબળથી ભવિષ્યમાં લોકો કેવી રીતે રહેશે, કોને પ્રાધાન્ય આપશે તથા જ્ઞાનીજનોની શી સ્થિતિ

રહેશે, તેનું અવલોકન કર્યું. વિષય ઘણો ગંભીર અને ગૂઢ હતો છતાં જે યોગબળે સ્પષ્ટ થયું, તેનું સુરેખ આલેખન કાવ્યમાં કર્યું. આજથી સો વર્ષ પહેલાં જેની કલ્પના માત્ર પણ ન હોય એનું વર્ણન કરવું ઘણી હિંમત માંગે છે. આજે એ સર્વ બાબતો સહજ છે.

‘ભવિષ્યવાણી’ કાવ્યની રચના વર્ષ વિ. સં. ૧૯૭૦ આસો સુદ-એકમને દિવસે થઈ હતી અર્થાત આજથી આઠ મહિના પછી એને સો વર્ષ પૂરા થશે.

કાવ્યની ભાષા સરળ સાદી ગુજરાતી છે. એમાં બે ધ્રુવ પંક્તિઓ છોડીને ૭ પદોમાં ૧૪ પંક્તિઓ છે. દરેક પંક્તિને અંતે પ્રાસ-અનુપ્રાસ યુક્ત શબ્દો આવશે... થાવશે... ફાવશે... ધરાવશે... વ્યાપશે... વગેરેની બાંધણી કરી છે. જેથી ગેયમાં સ્વરબદ્ધતા અને લય જળવાઈ રહે.

“એક દિન એવો આવશે... મહાવીરના શબ્દો વડે સ્વાતંત્ર્ય જ્ઞાનવીરો... જગમાં થાવશે....” (૧)

કવિ કદિ પણ આસપાસના વાતાવરણથી અલિપ્ત રહી શકતો નથી. તે સમયે ગાંધીજી દેશને સ્વતંત્ર કરવા અહિંસક આંદોલન ચલાવતા હતા. તેઓ પ્રભુ મહાવીરના સિદ્ધાંતો અહિંસા, સત્ય, અયૌર્ય, અપરિગ્રહ અને બ્રહ્મચર્યના પ્રખર હિમાયતી હતા. તથા એનો ઉપયોગ ભારત અને બીજા દેશોમાં પણ કર્યો હતો. જ્યારે લોકો સ્વતંત્ર થશે ત્યારે કેટલા ખુશ થશે એ દર્શાવવા કવિએ “સ્વાતંત્ર્યના શુભ દિવ્ય વાદ્યો વાગશે” એમ લખીને સંપૂર્ણ વાતાવરણને સંગીતમય બનાવી દીધું. વિશ્વમાં ઘણા જ્ઞાનીજનો અને કર્તવ્યનિષ્ઠ મહાપુરુષો પાકશે જે દીનદુઃખીઓની સેવા સાચા અર્થમાં કરશે.

અવતારી વીરો અવતરી..... શાંતિ.....પ્રસરાવશે (૨)

સંપૂર્ણ વિશ્વમાં મહાપુરુષો-વીર પુરુષો સેવાની પ્રવૃત્તિને જ પોતાના જીવનનું ધ્યેય બનાવી ગરીબોના દુઃખદર્દ મિટાડશે. તેઓ દુઃખીજનોને એમના જીવન જરૂરિયાતની વસ્તુઓની વહેંચણી કરશે જેથી તેઓનું જીવન શાંતિમય રહે.

સહુ દેશમાં સહુ વર્ષામાં... કરૂણા ઘણી મન લાવશે.... (૩)

સર્વત્ર વિદ્યા સંસ્થાઓની સ્થાપના થશે જે વિદ્યાર્થીઓ માટે શિષ્યવૃત્તિ, પુસ્તકો, વિદ્યાર્થીગૃહો વગેરેની સગવડ કરશે. અહીં તૈયાર થયેલ વિદ્યાર્થી જવાબદાર નાગરિક હોવાથી લોકોની સંપૂર્ણ જરૂરિયાતો જેવી કે શિક્ષણ બીમારીમાં સેવા, રોજગાર વગેરેનું ધ્યાન રાખશે.

સાયન્સની વિદ્યા વડે.... અદ્ભૂત વાત જણાવશે.... (૪)

અહીં ગુરુદેવને તેમની ધ્યાનની પ્રક્રિયા દરમ્યાન વિજ્ઞાનની અવનવી શોધોનો અણસાર પ્રાપ્ત થયો. આ સત્યને તેમણે અહીં ગેમ પ્રકારની શૈલીમાં રજૂ કરી એક ઉદાહરણ પૂરું પાડ્યું કે- જૈન કવિ ફક્ત અગમ-નિગમ, મોક્ષ, તત્ત્વજ્ઞાનની જ વાતો નથી કરતો પરંતુ તેને વિજ્ઞાનમાં

થનારી નવી શોધોને પણ ભવિષ્યકથન થકી કહી શકે છે. આજે એવા અદ્યતન મશીનો ઉપલબ્ધ છે જેના વડે શરીરનાં અવયવો કેવી રીતે કાર્ય કરે છે તે જોઈ શકાય છે. મોટા મોટા ‘સ્કેનરો’ દ્વારા શૂટકેસમાં શું છે તે પણ જોઈ શકાય છે. ‘નેટ કેમેરા’ દ્વારા ઝવેરી પોતાની દુકાનનું ચિત્ર હર ક્ષણે નિરખી શકે છે. ગુરુદેવના સમયમાં વિજ્ઞાને પોતાની હરણફાળ ભરવાનું ચાલુ કર્યું હતું અને આજે એની પ્રગતિ પુરજોશ પર છે.

રાજા સકળ માનવ... જોર લોક ધરાવશે... (૫)

આ કડીની રચના ગુરુદેવની હિંમત દર્શાવે છે. ગુરુદેવને વડોદરાના રાજા સયાજીરાવ, મહેસાણાના સુબા, માણસાના ઠાકોર બધા સાથે ઘણા સારા સંબંધો હતા. રાજાઓને તેમના રાજપાટ છિનવાઈ જશે અને પ્રજા પોતે જ રાજ કરશે એમ જાહેરમાં વર્ણન કરવું એ નાનીસુની વાત નથી. જૈન સાધુની આ વાત સાંભળીને તે સમયના રજવાડાઓને ખોટું લાગ્યું પણ તેમની કલમ તેજ હતી સત્યથી વેગળી ન થઈ. ભારત દેશમાં તે સમયે પદ્મ રજવાડા હતા. એમાં પણ ૨૨૨ જેટલા રજવાડા તો ફક્ત સૌરાષ્ટ્રમાં જ હતા. આજે પ્રજાતંત્ર છે. ગુરુદેવે તે સમયે હુન્નર-કલા વિશે જે લખ્યું તે નવાઈ પમાડે તેવું છે કારણ કે આજે વિશ્વમાં હાથ-વણાટની વસ્તુઓ કમાણીનું સાધન બની છે.

એક ખંડ બીજા ખંડની... પરખંડ ઘર સમ થાવશે... (૬)

પ્રતિ ક્ષણ બનતા બનાવો અને મનુષ્યની દિનચર્યા સકળ વિશ્વમાં વેબકેમેરા, ઇન્ટરનેટ વડે જોઈ શકાય છે. હવે તો રેડિયો અને ટેલિવિઝન કરતાં પણ ઝડપથી કાર્ય કરતાં સાધનોનો વિકાસ થઈ ગયો છે. આપણા દિવાનખંડમાં બેઠા બેઠા અમેરિકામાં બિરાજતી વ્યક્તિઓ સાથે ઘરની જેમ જ વાતચીત કરી શકાય છે. આ કડીમાં ગુરુદેવે ઘણી સહજતાથી આ વાતો આજથી સો વર્ષ પહેલાં નોંધી છે.

એક ન્યાય સર્વે ખંડમાં સ્વાતંત્ર્ય ન્યાયો થાવશે

બુદ્ધબ્ધિ પ્રભુ મહાવીરનાં તત્ત્વો જગતમાં વ્યાપરે... (૭)

પ્રભુ મહાવીર સર્વજ્ઞ હતા. ગુરુદેવને તેમના પ્રત્યે અનેરો ભક્તિભાવ અને શ્રદ્ધા હતા. તેમને પ્રભુના સિદ્ધાંતોના અમલ દ્વારા વિશ્વમાં શાંતિ ફેલાય તેવી આકાંક્ષા હતી. આ કાવ્યની અંતિમ કડી હજી સંપૂર્ણ રીતે અમલમાં આવી નથી. આજે વિશ્વમાં એક ન્યાય વ્યવસ્થા આકાર પામી નથી. જોકે બધા દેશો એકબીજાને ન્યાય જાળવવા માટે સહકાર આપે છે. વિશ્વમાં વૈશ્વિક સમસ્યાઓના નિરાકરણ માટે ઘણી સંસ્થાઓ સ્થપાઈ ચુકી છે. છતાં હજી પ્રભુ મહાવીરના તત્ત્વો-સિદ્ધાંતોના અમલીકરણથી શાંતિ જરૂર સ્થપાશે. આ કાવ્યમાં જૈન કવિની નિર્ભિક કલમનો પરિચય થાય છે.

મોબાઈલ : ૯૮૨ ૧૮૭૭૩૨૭

શ્રી મહાવીર સ્તવન

□ ડૉ. કેતકીબહેન શાહ

[ડૉ. કેતકીબહેન શાહ ઘાટકો પર નિવાસીએ મુંબઈ યુનિવર્સિટીમાંથી પીએચ.ડી. પદવી પ્રાપ્ત કરેલ છે. તેઓ સ્વયં કવિચિત્રી તથા સંગીતજ્ઞ છે અને તેઓ અનેક કાર્યક્રમમાં સ્વરચિત કાવ્યો સંગીતમય રીતે રજૂ કરે છે. તેઓ છંદોનું જ્ઞાન ધરાવે છે. ‘મહાવીર સ્તવના’ કાવ્ય તેમણે સ્વરચિત હરિગીત છંદમાં રચીને તેનો આસ્વાદ કરાવ્યો છે.]

મહાવીર સ્તવના

(હરિગીત છંદ)

(શ્રી આચારાંગ સૂત્રના નવમા અધ્યયનના આધારિત)

રચયિતા : ડૉ. કેતકી શાહ

* ત્રિશલાનંદન સિદ્ધારથના વર્ધમાન છે વીરજી,
ગોયમાના પ્રિય ભંતે, વહાલા છે ગુરુરાયજી;
જિનશાસનમાં સૌથી વધુ કષ્ટો સહ્યા તે જિનજી,
પંચાંગભાવે દરેક જૈની નમતા પ્રભુ મહાવીરજી. (૧)

માતા ત્રિશલા અને પિતા સિદ્ધાર્થ રાજાના પનોતા પુત્ર એટલે વર્ધમાન. ગૌતમસ્વામીના ગુરુ એટલે મહાવીર. જેમને ગૌતમસ્વામી ‘ભંતે ! ભંતે !’ કહી સંબોધતા. તો ભગવાન મહાવીર તેમને ‘ગોયમા !’ કહી લાડ લડાવતા. જૈનદર્શનના દરેક સંપ્રદાય, પંથ, ફિરકાના લોકો ચરમ તીર્થંકર શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને પંચાંગ-ભાવે વંદન કરે છે. અવસર્પિણીકાળના ૨૪ તીર્થંકરોમાં ૨૩ તીર્થંકરનાં કર્મ એકબાજુ રાખીએ ને એકલાં મહાવીરનાં કર્મ એક બાજુ રાખીએ તો મહાવીરનાં કર્મનો જથ્થો વધારે હતો. માટે સૌથી વધુ કષ્ટ એમને સહન કરવા પડ્યાં. સાચે જ ! કષ્ટ પડે છે ફિરતાર થાવા, મુશ્કેલી પડે છે મહાવીર થાવા....

* જિનપ્રરૂપિત ગણધર ગૂંથિત, અંગસૂત્રમાં સ્થાન છે,
પ્રથમ અંગ આચારાંગ સૂત્રનું, ગણેશ જેવું માન છે;
નવમા અધ્યયન પરમપિતા કેટું શ્રુત ઉપધાન છે,
સંકટ પરીષદ ઉપસર્ગો, પ્રભુને મળ્યા વરદાન છે... (૨)

અર્થરૂપે ભગવાનની દેશનાને ગણધર સૂત્રબદ્ધ કરી અંગસૂત્રની ભેટ ધરે છે. તેમાં પ્રથમ અંગસૂત્ર શ્રી આચારાંગસૂત્રના નવમા અધ્યયનમાં ભગવાનના ઉપધાન શ્રુતનું કથન છે. જેમાં પ્રભુની દીક્ષાથી લઈને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્તિ પહેલાંના જીવનની મુખ્ય ઘટનાઓનો ઉલ્લેખ છે. જેમાં પ્રાયઃ કરીને પ્રતિકૂળ સંયોગોની ભયંકરતાનું ચિત્રણ છે. પ્રભુએ એને વરદાન માન્યા માટે જ એ મુક્તિની વરમાળ બન્યા !....

* સુખે સૂવા તકિયો જે, દ્રવ્ય ઉપધાન થાય છે,
જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર તપ જે, ભાવ ઉપધાન ગણાય છે;
મલિન વસ્ત્રો પાણી આદિ, દ્રવ્યથી શુદ્ધ થાય છે,
કર્મ મલિનતા આત્માની તપ વડે દૂર થાય છે... (૩)

ઉપધાનનો સામાન્ય અર્થ તકિયો થાય છે-આ દ્રવ્ય ઉપધાન છે. ભાવ ઉપધાન જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ છે. ઉપધાનનો અર્થ ઉપધૂનન પણ કરાય છે. જેમ મેલાં વસ્ત્રો પાણી આદિ દ્રવ્યોથી શુદ્ધ થાય છે, ત્યાં પાણી આદિ દ્રવ્ય ઉપધાન છે. તેમ આત્મા પર લાગેલો કર્મમેલ બાહ્ય અને આભ્યંતર તપથી દૂર થાય છે ને આત્મા શુદ્ધ બની જાય છે. અહીં ઉપધાનનો અર્થ ‘તપ’ છે. (ઉપધાન શ્રુત એટલે પ્રભુના શ્રીમુખેથી સાંભળેલું વર્ણન)

* માતાપિતાની વિદાય પછી બે વર્ષ ગૃહસ્થી રહ્યા,
સચેત ત્યાગ બ્રહ્મચર્ય ને સ્નાનાદિ ત્યાગ નિયમો ગ્રહ્યાં;
અવધિ જ્ઞાન દર્શનયુક્ત, વૈરાગ્ય જીવનને લહ્યા,
નિર્લેપ ભાવે રહેતા વીરે, સંસારી સુખો તજ્યા.... (૪)

માતાપિતાના સ્વર્ગવાસ પછી બે વર્ષથી વધારે સમય ભગવાને ગૃહસ્થાશ્રમમાં અનાસક્તભાવે રહીને વૈરાગ્યપૂર્ણ અવસ્થાથી પસાર કર્યો હતો અને એકત્વભાવમાં ઓતપ્રોત રહ્યા હતા.

* હેમંતઋતુમાં દીક્ષા લઈને, શીઘ્ર વિહાર કરતાં,
પરંપરાએ દેવદ્રવ્ય વસ્ત્રને, તેરમાસ સુધી ધરતા;
દિવ્ય સુગંધિત દ્રવ્ય શરીર વસ્ત્ર ઉપર લાગતાં,
સાધિક ચાર માસ ભમરાદિના ડંખ પ્રભુને વાગતા (૫)

હેમંત ઋતુમાં માગસર વદ ૧૦ના (ગુજરાતી તિથિ અનુસાર કારતક વદ ૧૦) પ્રવ્રજિત થયા. તરત જ ત્યાંથી ક્ષત્રિયકુંડ નગરથી વિહાર કરી ગયા. નહીં તો પૂર્વ પરિચિત સગા-સંબંધીઓ પ્રતિ અનુરાગ અને મોહ પતનના માર્ગે લઈ જવાની સંભાવનાવાળો બને છે. દીક્ષા સમયે ખભા પર નાંખેલા દેવદ્રવ્ય વસ્ત્રને પરંપરાએ ધારણ કર્યું હતું. તેમ છતાં તે વસ્ત્રના ઉપભોગની કોઈ ઈચ્છા ન હતી. તેથી તેઓએ પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે આ વસ્ત્રથી શરીરને ઢાંકીશ નહીં. તેર માસ સુધી તે વસ્ત્રને ધારણ કર્યું. ત્યાર પછી તેનો ત્યાગ કરીને અચેલક બની ગયા.

દીક્ષા સમયે શરીર અને વસ્ત્ર ઉપર લાગેલા દિવ્ય સુગંધિત દ્રવ્યથી ખેંચાઈને ભમરાદિ આદિ ઘણા પ્રાણીઓએ ડંખ દઈને ચાર માસથી અધિક પ્રભુને હેરાન કર્યા હતા.

* નગન વીર જોઈ બાળકો, મારો મારો કહી દોડતા,
વળી કામાસક્ત સ્ત્રીઓ, ભોગ માટે હાથ જોડતાં;
કર્મબંધનાં કારણો જાણી, ક્યાંયે ના એ ભળતા,
મૌન રહી સંયમ ભણી, ધર્મધ્યાનમાં એ વળતા... (૬)

ભગવાન મહાવીરના ધ્યાનમય જીવનનું અને વિચરણ સમયે બાળકો તથા સ્ત્રીઓના વ્યવહારનું નિરૂપણ છે. તો સામે પક્ષે ભગવાન તેને કર્મબંધનું કારણ ગણી, મૌન રહી, ધ્યાનમાં લીન રહેતા હતા.

* અનાર્ય દેશમાં પુણ્યહીન જન કોધાદિ કારણો કરી,
કેશ ખંચે દંડા મારે, દુષ્ટ ભાવ મનમાં ધરી;
ધ્યાનસ્થ મુનિને જોઈ વળી, લોકો કરે વંદન લળી,
શરણ કોઈનું ના ઈચ્છે, ગયા મધ્યસ્થ ભાવે ભળી... (૭)

અનાર્ય પુરુષો દ્વારા અપાયેલાં અત્યંત દુઃસહ્ય કષ્ટોની પરવા કર્યા વિના મુનીન્દ્ર ભગવાન સહન કરવાનું પરાક્રમ કરતા હતા, હર્ષ-શોકથી રહિત બની વિચરતા હતા, તો દુઃખથી દીન બની કોઈનું શરણ ઈચ્છતા નહીં. પરંતુ અદીન અને અશરણ ભાવે પોતાના લક્ષ્યની દિશામાં આગેકૂચ કરતા હતા.

* સર્વ જીવ કર્મે કરી જન્મ મરણ કરતા રહે,
પરિગ્રહના કારણે અજ્ઞાની સદા ભ્રમતા ફરે;
હિંસા અને સ્ત્રી સંસર્ગ એ કર્મના સ્રોત જાણી રે,
કર્મના ઉપાદાનરૂપ પાપોને સઘળા પરિહરે... (૮)

ભગવાને એ સારી રીતે જાણી લીધું હતું કે સંસારમાં અજ્ઞાની પ્રાણી પરિગ્રહના કારણે કર્મથી લેપાઈને કલેશ પામે છે. હિંસા અને સ્ત્રી સંસર્ગથી આવતા કર્માશ્રવને જાણીને તેનાથી સર્વથા નિવૃત્તિના પ્રત્યાખ્યાન કરે છે.

* આહાર વસ્ત્ર શરીર વિષયક દોષ ના રાખ્યો કોઈ,
સાધુ જિનકલ્પી બની, બોલે નહીં ચાલે જોઈ;
બે ભુજાઓ ફેલાવીને, શિશિરમાં ઠંડી સહે,
આગમકાર પ્રભુના જેવું, અનુકરણ કરવા કહે... (૯)

પ્રભુએ ઈર્ષ્યા^૧, ભાષા અને એષણા^૨ સમિતિનું પૂરેપૂરું પાલન કરી કર્મમુક્તિની સાધના કરી હતી. આંખમાં રજકણાદિ પડે તો, તેનું પ્રમાર્જન ન કરવું, શરીરને ક્યારેય ન ખંજવાળવું એવા આકરા નિયમોને પાળ્યા હતા. આગમકાર આવા અપ્રતિજ્ઞ^૩, મહર્ષિ ભગવાન મહાવીરનું અનુકરણ કરવા માટે મુમુક્ષુજન (મોક્ષના અભિલાષી)ને કહે છે.

* ક્યારેક શૂન્ય ખંડેરોમાં ક્યારેક સભા ભવનમાં,
ક્યારેક દુકાન ઝૂંપડીમાં તો, સ્મશાન હોય કે વનમાં;
વરસ સાડા બાર કર્યો, અત્યધિક નિદ્રાનો ત્યાગ,
ધર્મજાગરણ ચિંતન કરી છોડ્યો મોહ મમતાનો રાગ... (૧૦)

ભગવાને વિહાર કરતાં જે જે સ્થાનોમાં નિવાસ કર્યો તેનું વર્ણન છે. તે ઉપરાંત ભગવાને સાડાબાર વરસ પ્રકામ એટલે અત્યધિક નિદ્રાનો ત્યાગ કર્યો હતો અને આત્મચિંતન વડે શરીરનો રાગ છોડ્યો હતો.

* મનુષ્ય દેવ તિર્યંચ ઉપસર્ગ આપી કરતા પજવણી,
સમતાભાવે સહન કરી સંયમની કરી ઉજવણી;

શીતઋતુમાં હિમ પડે, સંન્યાસી શોધે એક ખૂણો,
મહામાહણ^૪ મહાવીરે શું શું સહ્યું તે તો સુણો. (૧૧)

સર્પ, નોળિયા, ગીધ આદિ તિર્યંચ તો ક્યારેક ચોર કે કોટવાળ, કુશીલ પુરુષો હાથમાં ભાલા આદિ શસ્ત્રે કરી પ્રભુને પજવતા હતા. તો પણ સંયમ અનુષ્ઠાનમાં મસ્ત મુનિ મધ્યસ્થ ભાવે મોજ કરતા હતા.

* લાઠ દેશના અનાર્ય લોકો પ્રભુને દંડા મારતા,
છુ છુ કરી કૂતરાઓને પ્રભુની પાછળ દોડાવતા;
આહાર પણ મળે લુખા સુખા, તીક્ષ્ણ વચનો સુણાવતા,
તો યે ક્ષમાવીર નિર્જરાનું કારણ એને ગણાવતા... (૧૨)

* ગામ બહાર રોકે પ્રભુને, ન આવવા દે ગામમાં,
ઢેફાં ઠીકરાં દંડા ભાલા, મારવાના લે કામમાં;
શરીરમાંથી માંસ કાપે, ચામડી ઉતરડતા,
આસન પરથી દૂર કરી કે ઊંચા ઉઠાવી પછાડતા.... (૧૩)

ભગવાને સાધના કાળમાં વિશેષ કર્મક્ષય કરવા માટે લાઠ દેશમાં વિચરણ કર્યું હતું. ત્યાં અનાર્ય લોકોના વિવિધ પ્રકારનાં કષ્ટ, ઉપસર્ગો સહન કર્યા હતાં. ભગવાન એવું ચિંતન કરતા હતા કે કર્મનિર્જરાનાં કારણો લાઠ દેશમાં વધારે ઉપલબ્ધ થશે. માટે કઢિન ક્ષેત્રના કઠોર લોકોના રૂક્ષ વ્યવહાર સામે સમતાની સાધનાને અખંડ રાખી હતી.

* હાથી કે યોદ્ધો વીંધાયે, યુદ્ધના મોરચે અગર,
પાછો ફરે ના તે કદી, શત્રુઓને જીત્યા વગર;
એમ સંયમ કવચધારી, ઘવાયા પરીપ્રલ સેનાથી,
મેરુ સમ ડગ્યા નહીં, ન હાર્યા કદી એ કો'નાથી.... (૧૪)

સંગ્રામના મોરચે ઊભેલો યોદ્ધો કે હાથી ભાલાદિથી વીંધાઈ જવા છતાં પણ પાછો ફરતો નથી અને યુદ્ધમાં વિજય પ્રાપ્ત કરે છે તેમ ભગવાને વિકટ પરિસ્થિતિમાં વિજય પ્રાપ્ત કર્યો હતો.

* ઉગ્ર તપસ્વી પ્રભુ મહાવીર કરતા તપ ઉણોદરી,
વેદનામાં પણ કદી ઈચ્છા ના ઔષધની કરી;
વમન વિરેચન માલિશ ચંપી દંતધોવન ન કરે,
વિષયોથી વિરક્ત થઈ ધર્મ-શુકલ ધ્યાને ઠરે... (૧૫)

* ભરઉનાળે આતાપના, સૂર્યાભિમુખે થઈ વીર લેતા,
ભાત, બોરકૂટ અડદ આદિ રૂક્ષ આહાર વાપરતા;
પંદર દિન તો છયે માસના, ચૌવિહારા ઉપવાસ રાખતા,
મનોજ આહાર છોડીને, ઠંડા વાસીને વાપરતા (૧૬)

ભગવાને તપોનિષ્ઠ જીવનમાં શરીર પરિચર્યાના ત્યાગનો સંકલ્પ કર્યો હતો. તેમની તપ સાધના આહાર પાણીના સ્વૈચ્છિક નિયંત્રણપૂર્વકની હતી. સામાન્ય લોકો પણ ગ્રહણ કરવા ઈચ્છે નહીં તેવો ઉજ્જિતધર્મા આહાર અર્થાત્ ફેંકવા યોગ્ય ખાદ્યપદાર્થનું સેવન કર્યું હતું. ભગવાને બે ઉપવાસથી લઈને છ માસ સુધીની તપશ્ચર્યાઓ

ચારે આહારના ત્યાગ સાથે કરી હતી અને ક્યારેય એક ઉપવાસ કે લગાતાર આહાર કર્યો નથી.

* કરે કરાવે પાપ નહીં ને, ના કદી અનુમોદતા,
ગૃહસ્થોના ભોજનમાંથી નિર્દોષ આહાર શોધતા;
ભૂખ્યા કાગડા પક્ષીઓને ચણતાં જોઈને પ્રભુ,
વિઘ્ન ના પડે તેમને એમ ભિક્ષાએ જાતા લીધું... (૧૭)

* શ્રમણ બ્રાહ્મણ ભિખારી કે ચાંડાલ કૂતરા બિલાડી,
ગવેષણા^૧ કરી આહારની, ના કોઈના ભોજનમાં છેદ પાડી;
શુદ્ધ અને વાસી મળે, ક્યારેક મળે વ્યંજન રસાળ,
તન્મય બન્યા સંયમમાં, પ્રભુએ રાખ્યું છે મન વિશાળ... (૧૮)

અહીં ભગવાનની એષણા સમિતિ અંગે વિશિષ્ટ સાવધાની અને અહિંસક વૃત્તિનું આબેહૂબ વર્ણન છે. તીર્થંકરે પણ સાધક અવસ્થામાં સમિતિ અને ગુપ્તિનાં વિધિ નિયમોની આરાધના કરવાની હોય છે.

* વિવિધ આસનોમાં બેસી, સ્થિર ચિત્તને કરતા,
જીવ અજીવ આદિ ત્રણ લોક વિશે, સ્થિત ધ્યાનને ધરતા;
વિષયોમાં અનાસક્ત ભાવે, આત્માની શુદ્ધિ કરી,
પ્રમાદ દોષ સેવન છોડી, સમ્યક્ સંયમ આચરી.... (૧૯)

ધ્યાન માટે ઉક્કુડુ, ગોદુહાસન, વીરાસન આદિ આસનોમાં સ્થિત થઈને, ત્રણ લોકના જીવ અજીવાદિ પદાર્થોના દ્રવ્ય-પર્યાય, નિત્યાનિત્યને ધ્યાનનો વિષય બનાવતા હતા અને સંકલ્પ-વિકલ્પોથી દૂર રહીને આત્મસમાધિને સાધતા હતા. ભગવાને ઇન્દ્રિયાદિના વિષયોમાં અમૂર્ચિત બની, કષાયોની ઉપશાંતતા કરી, કર્મ સામે સંયમનો યજ્ઞ માંડ્યો હતો.

* સ્વયં તત્ત્વો જાણી લઈને, ત્રિયોગે રાખી જાગૃતિ,
જાવજીવ પાંચ સમિતિ પાળી, ત્રણ ગુપ્તિમાં નિવૃત્તિ;
ધર્મધુરંધર વીર પ્રભુની, ના છે કેવળ કલ્પના,
અનંતશક્તિનો સ્વામી કરે છે સ્વામી ઉપાસના... (૨૦)

પ્રભુએ સ્વતઃ તત્ત્વોને સારી રીતે જાણી લીધા હતા કારણ કે તીર્થંકર પરમાત્મા સ્વયંબુદ્ધ હોય છે, તેમને કોઈ ગુરુ હોતા નથી. એવા જૈન ધર્મના શાસનપતિ ભગવાન મહાવીરે, જીવનપર્યંત અપ્રમત્તપણે તપધ્યાનની સાધના સંયમવિધિપૂર્વક કરી. આ કેવળ કલ્પના માત્ર નથી પરંતુ આત્માની અનંતશક્તિનો ઉપયોગ કરી યોગીમાંથી અયોગી બન્યા હતા.

* ‘બોલેમિ ભંતે’ નહીં પરંતુ ‘કરેમિ ભંતે’ કરી કહ્યું,
સાધકને સાવધાન કરે કહી પોતે જે છે અનુભવ્યું;
ગૃહસ્થ કે ગૃહના ત્યાગમાં, ધ્યેયને ના છોડ્યું,
દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ ભાવનું કારણ ના એમને નડ્યું... (૨૧)

ભગવાન મહાવીરે પોતાના જીવનમાં અનુભવેલી અવસ્થાને સામે

રાખી સાધકને સાવચેત કર્યા છે. કોઈ પણ સંયોગોમાં કોઈ બહાનાં કાઢ્યાં ન હતાં. ક્ષમા, અહિંસા, સહનશીલતા, સહિષ્ણુતાના અમોઘ શસ્ત્રો શૂરવીરતાથી લડ્યા અને વર્ધમાનમાંથી વીર અને વીરમાંથી મહાવીર બન્યા.

* દીર્ઘ તપસ્યા એકાંત ધ્યાને સંયમમાં લાગી લગન,
કષ્ટ પરીષદ ઉપસર્ગોની, જરી ન અડી એમને અગન;
અષ્ટ કર્મને નષ્ટ કર્યા, વીરરસમાં થયા મગન,
ગૌરવવંતા જિનશાસનની, ધજા ફરકે ઊંચે ગગન.... (૨૨)

* અનાદિકાળના પૂર્વ સંસ્કારોને હવે છેદવા,
ભવભ્રમણ ચોરાશી ચક્કરોને હવે ભેદવા;
ચાર ગતિ ચોવીશ દંડકનાં દુઃખો નથી વેદવા,
ગરવા ગુણો દેવાધિદેવના ગાઇએ એ છે દવા... (૨૩)

* શૂરવીરતાનું પાન કરીએ આપના ગુણગ્રામથી,
મુક્તિનો નશો ચડે છે, ભાવભક્તિના જામથી;
દોષમય છે મમજીવન ને ક્યાં તારું ઉજ્જવળ કવન ?
શ્રદ્ધા છે કે મહાવીર માર્ગો, ટળશે સહુ આવાગમન.... (૨૪)

ક્યાં મારા વીરપ્રભુનું નિર્મળ જીવન ચરિત્ર ? ને ક્યાં મારા જીવનની કરમ કહાણી ? ક્યાં મારા વીરપ્રભુની પળે પળની જાગૃત્તિ ? ને ક્યાં મારી ક્ષણેક્ષણની પ્રમત્તતા ? તોયે... તોયે... સમ્યક્ શ્રદ્ધા છે કે પરમ સખા પ્રભુ મહાવીર દયા, કરુણાની સખાવત કરી મારી કહાણીનો સુખદ અંત લાવશે.... !

ચોવીશમા ચરમ તીર્થંકર ધર્મચક્રવર્તી એવા શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની સ્તવના ચોવીશ ગાથા વડે કરીને, ચાર ગતિ, ચોવીશ દંડક અને ચોરાશીના ચક્કરને ચીરવા એક નવો ચીલો ચાતરી, શ્રી આચારાંગ સૂત્રના નવમા અધ્યયનને મારા ક્ષયોપશમ પ્રમાણે હરિગીત છંદમાં ઢાળવાનો પ્રયાસ કર્યો છે. તેમાં જિનાજ્ઞા વિરુદ્ધ કાંઈપણ લખાયું હોય તો ત્રિવિધે મિચ્છામિ દુક્કડં.... * * *

પાદટીપ :

(૧) ઇર્થા સમિતિ : જયણા રાખી, ઉપયોગ સહિત, ચાર હાથ જેટલું પ્રમાણ જમીન, નજરે જોઈ ચાલવું તે.

(૨) એષણા સમિતિ : સમ્યક્ પ્રકારે નિર્દોષ આહાર, આદિની ગવિષણા કરવી.

(૩) અપ્રતિજ્ઞ : આહાર, નિવાસસ્થાન આદિ અંગે કોઈ અપેક્ષા, સંકલ્પ ન હોવો.

(૪) મહામાહણ : અહિંસક.

(૫) ગવિષણા : શુદ્ધિ-અશુદ્ધિની સાવધાની રાખવી તે.

પ/પ, સ્વામી લીલા શાહ સોસાયટી, ગાર્ડન લેન, સાંગાણી એસ્ટેટ, ઘાટકોપર (વેસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦ ૦૮૬.

ફોન : ૨૫૦૦૪૦૧૦; મોબાઈલ : ૯૩૨ ૩૫૫૬૯૯૯

સિદ્ધશિલા

□ સાધ્વી ચૈત્યચર્યા

[તપાગચ્છના સાગર સમ્રાટ નેમિસૂરિ સમુદાયના પ.પૂ. આ. વિજય દેવેશ હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજના આજ્ઞાનુવર્તી પ્રતિબોધકુશલા પ્રવિણાશ્રીજી મહારાજ સાહેબના પ્રશિષ્યા છે. તેમણે જેન વિશ્વભારતી વિદ્યાપીઠ (લાડનૂ)માંથી એમ.એ.ની પદવી પ્રાપ્ત કરી અને વર્તમાનમાં તેઓ ડૉ. કલાબહેનના માર્ગદર્શનમાં ઉપાધ્યાય યશોવિજયજીકૃત ‘સડસઠ બોલતી સજ્જાય’ વિષય પર પીએચ.ડી.ની પદવી માટે સંશોધન કાર્ય કરી રહેલ છે.]

શ્રી સિદ્ધ શિલાનું સ્તવન (૨)

શ્રી ગૌતમ પૃચ્છા કરે. વિનય કરી શીશ નમાય હો પ્રભુજી; અવિચળ સ્થાનક મેં સુણ્યું, કૃપા કરી મુજને બતાવો હો પ્રભુજી, શિવપુર નગર સોહામણું. ૧.

આઠ કરમ અળગાં કરી, સાર્યા આતમકાજ હો પ્રભુજી; છૂટ્યાં સંસારના દુઃખ થકી, તેને રહેવાનું કોણ ઠામ હો પ્રભુજી. શિવપુર. ૨.

વીર કહે ઉર્ધ્વ લોકમાં, સિદ્ધ શિલા તસ ઠામ હો ગૌતમ; છવીસા ઉપરે, તેના બાર છે નામ હો ગૌતમ. શિવપુર. ૩.

લાખ પીસ્તાલીશ જોજને, લાંબી પહોળી જો જાણ હો ગૌતમ; આઠ જોજન જાડી વચ્ચે, છેડે પાતળી અત્યંત વખાણી હો ગૌતમ. શિવપુર. ૪.

અર્જુન સોના માંહે દીપતી, ગઢારી મઢારી જો જાણ હો ગૌતમ; ફટક તણી પરે નિર્મલી, સુંવાળી અત્યંત વખાણી હો ગૌતમ. શિવપુર. ૫.

શિલા ઓળંગી આઘે ગયા, અધર રહ્યા છે બિરાજ હો ગૌતમ; અલોકથી જાઈ અડ્યાં, સાર્યા આતમકાજ હો ગૌતમ. શિવપુર. ૬.

જીહાં જનમ નહિ મરણ નહિ, નહિ જરા નહિ રોગ હો ગૌતમ; વૈરિ નહિ મિત્ર નહિ, નહિ સંજોગ નહિ વિજોગ હો ગૌતમ. શિવપુર. ૭.

ભૂખ નહિ તૃષ્ણા નહિ, નહિ હર્ષ નહિ શોક હો ગૌતમ; કર્મ નહિ કાયા નહિ, નહિ વિષય રસ ભોગ હો ગૌતમ. શિવપુર. ૮.

શબ્દ રૂપ રસ ગંધ નહિ, નહિ ફરસ નહિ વેદ હો ગૌતમ; બોલે નહિ ચાલે નહિ, મૌન જીહાં નહિ ખેદ હો ગૌતમ. શિવપુર. ૯.

ગામ નગર એકે નહિ, નહિ વસ્તી નહિ ઉજ્જડ હો ગૌતમ; કાળ સુકાળ વર્તે નહિ, નહિ રાતદિન તિથિવાર હો ગૌતમ. શિવપુર. ૧૦.

રાજા નહિ પ્રજા નહિ, નહિ ઠાકોર નહિ દાસ હો ગૌતમ; મુક્તિમેં ગુરુ ચેલા નહિ, નહિ લઘુ વડાઈ તાસ હો ગૌતમ. શિવપુર. ૧૧.

અનોપમ સુખ ઝીલી રહ્યાં, અરૂપી જ્યોતિ પ્રકાશ હો ગૌતમ; સઘળાને સુખ સારીખા, સઘળાનો અવિચળ વાસ હો ગૌતમ. શિવપુર. ૧૨.

અનંતા વ મુક્તે ગયા, ફરી અનંતા જાય હો ગૌતમ; તોયે જગ્યા રૂંધે નહિ, જ્યોતિમેં જ્યોત સમાય હો ગૌતમ. શિવપુર. ૧૩.

કેવલજ્ઞાન સહિત છે, કેવલ દર્શન પાસ હો ગૌતમ; ક્ષાયિક સમકિત દીપતાં, કદીય ન હોય ઉદાસ હો ગૌતમ. શિવપુર. ૧૪.

એ સિદ્ધ સ્વરૂપ કોઈ ઓળખે, પામે અવિચળ ઠામ હો ગૌતમ; શિવ રમણી વેગે વરે, પામે સુખ અથાગ હો ગૌતમ. શિવપુર. ૧૫.

અઘરા શબ્દોના અર્થ :

પૃચ્છા-પૂછવું, અવિચળ-સ્થિર, ચલયમાન ન થાય તેવું, સાર્યા- પૂર્ણ કર્યા, ઠામ-સ્થાન, જોજને-યોજન, ગઢારી-શિખર, મઢારી- મઢેલા, ફટક-સ્ફટિક, આઘે-દૂર, અધર-અદ્ધર, જાઈ-જઈ (જવાના અર્થમાં), વિજોગ-વિયોગ, ફરસ-સ્પર્શ, કાળ-સુકાળ-અતિવૃષ્ટિ- અનાવૃષ્ટિ, રૂંધે-રૂંધાય, અથાગ-ઘણું બધું, શિવરમણી-મોક્ષસુખ.

કાવ્યની સમજૂતી કરી પ્રમાણે

શ્રી ગૌતમ વિનયપૂર્વક મસ્તક નમાવી પ્રશ્ન કરે છે કે હે પ્રભુજી મેં જે અવિચળ સ્થાનક વિષે સાંભળ્યું છે. તે કૃપા કરીને મને બતાવો. હે પ્રભુજી શિવપુર સોહામણું છે. (૧)

આઠ કર્મોને તોડીને આત્માનું કામ કર્યું છે અને સંસારના દુઃખોથી છુટવા અને તેવા જીવોને રહેવાનું સ્થાન કહો પ્રભુજી. (૨)

વીરપ્રભુ કહે છે કે ઉર્ધ્વલોકમાં સિદ્ધશિલા સ્થાન છે. છવીસ સ્વર્ગ છે જેના બાર પ્રકારના નામ છે. શિવપુર નગર સોહામણું છે. (૩)

સિદ્ધશિલા ૪૫ લાખ યોજન લાંબી, પહોળી જાણો અને આઠ જોજન

જાડી અને છેડેથી પાતળી અત્યંત વખાણવા લાયક છે. સિદ્ધશિલાના શિખર સોનેથી મઢેલા હોય એવા દીપ્તિવંત છે. (૪)

સ્ફટિક જેવી નિર્મળી, સુંવાળી અત્યંત તેને વખાણી છે. (૫)

શિલા ઓળંગીને ઉપર અડ્યા રહ્યા છે, અલોકથી જઈ અલોક જઈ રહ્યા છે અને આતમકાજ જેમણે સાર્યા છે. (૬)

જ્યાં જન્મ નહીં મરણ નહીં, નથી ઘડપણ નથી રોગ

વૈરી પણ નથી અને મિત્ર પણ નથી, સંયોગ કે વિયોગ પણ નથી (૭)

ભૂખ નથી તરસ નથી, હર્ષ નથી અને શોકપણ નથી

કર્મ નથી શરીર નથી, વિષય રસ ભોગ પણ નથી. (૮)

શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ નથી, સ્પર્શ નથી વેદ નથી
બોલવાનું કે ચાલવાનું નથી, ખેદ નથી મૌન નથી. (૮)
ગામ, નગર કંઈ નથી, વસ્તી પણ નથી ઉજ્જડ પણ નથી
કાળ, સુકાળ પણ નથી, ત્યાં રાત દિવસ કે તિથિ પણ નથી. (૧૦)
રાજા નથી પ્રજા પણ નથી, ઠાકોર પણ નથી, દાસ પણ નથી. મુક્તિમાં
ગુરુ-ચેલા પણ નથી, ત્યાં નાનું મોટું એવું કંઈ નથી. (૧૧)
અનુપમ સુખ લઈ રહ્યા છે, અરૂપી જ્યોતિ પ્રકાશ
બધાં જીવોને સુખ સરખું છે, બધાનો અવિચળ વાસ છે. (૧૨)
અનંતજીવો મુક્તે ગયા હજી અનંતા જાય છે.

તોય ત્યાં જગ્યા ઓછી નથી, જ્યોતિની અંદર જ્યોતી સમાય છે. (૧૩)
કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન વાળા છે.

શ્વાયિક સમક્રિતથી શોભી રહ્યા છે અને ક્યારે પણ ઉદાસ હોતા નથી. (૧૪)
એવા એ સિદ્ધ સ્વરૂપને કોઈ ઓળખે અને અવિચળ સ્થાનને પામે
શિવરમણી વહેલા વળે અને અથાગ સુખને પામે. (૧૫)

વિવેચન

પ્રભુ મહાવીર વર્તમાન સમયમાં અત્યંત ઉપકારી તેમના વિનીત
શિષ્ય ગૌતમ બંને વચ્ચે પ્રશ્નોત્તરી દ્વારા ધર્મ પ્રરૂપાય છે. પ્રભુવીર તો
ત્રિકાળજ્ઞાની છે. પણ સાથે ગૌતમ પણ જ્ઞાની તો છે જ. પરંતુ અબુધ
જીવોને જ્ઞાન થાય, સરળ રીતે સમજી શકે માટે સર્વજીવોના ઉપકારના
હેતુથી પ્રશ્ન પૂછે છે.

એક સમય હતો. ઈન્દ્રભૂતિ ગૌતમ ગર્વ સાથે પ્રભુને હરાવવા આવ્યા
હતા. પરંતુ પ્રભુની કરૂણા એટલી ઉત્કૃષ્ટ હતી કે ગૌતમનો અહં ઓગળી
ગયો અને સંપૂર્ણપણે પ્રભુને સમર્પિત થઈ ગયા. એવા આ ગૌતમ
સ્વામી પ્રભુને પ્રશ્ન કરે છે કે હે પ્રભુ, મેં જે અવિચળ સ્થાન સાંભળ્યું છે
તે ક્યું? આઠ કર્મોને તોડીને આત્માનું કામ ક્યું છે અને સંસારના દુઃખોથી
છૂટેલા જીવોને રહેવાનું સ્થાન ક્યું છે?

અહીંયા આઠ કર્મો એટલે (૧) જ્ઞાનાવરણીય (૨) દર્શનાવરણીય
(૩) વેદનીય (૪) મોહનીય (૫) આયુષ્ય (૬) નામ (૭) ગોત્ર (૮)
અંતરાય.

અહીંયા ઘાતી તથા અઘાતી સર્વ કર્મનો નાશ કરીને અવિચળ સ્થાને
જીવ પહોંચે છે.

ઘાતી = જ્ઞાનાવરણીય, મોહનીય, દર્શનાવરણીય, અંતરાય.

અઘાતી = વેદનીય, નામ, આયુષ્ય, ગોત્ર.

પ્રભુ વીર જણાવે છે કે ઉર્ધ્વલોકમાં સિદ્ધશિલા છે. તે સ્થાને તે જીવો રહે
છે. અત્રે કવિ ઉર્ધ્વલોકનું વર્ણન કરતાં ૧૨ દેવલોકનું વર્ણન કરે છે. જેના
છવ્વીસ પ્રકારના સ્વર્ગ રહેલા છે. જે આ પ્રમાણે છે.

ઉર્ધ્વલોકનું વર્ણન :

મેરુપર્વતની સમભૂતલા પૃથ્વીથી ૮૦૦ યોજન ઉપર તિર્થલોક

પૂર્ણ થાય છે. તેની ઉપર ઉર્ધ્વલોક છે. જ્યાં વૈમાનિક દેવો વસે છે.
દેવો ચાર પ્રકારના છે. (૧) ભવનપતિ, (૨) વાણવ્યંતર, (૩)
જ્યોતિષ્ક (૪) વૈમાનિક. ભવનપતિ દેવો તિર્થલોકમાં રહે છે. વ્યંતર
અને જ્યોતિષ્ક દેવો મધ્યલોકમાં અને વૈમાનિક દેવો ઉર્ધ્વલોકમાં રહે
છે. (૧) સૌધર્મ, (૨) ઇશાન, (૩) સનત્કુમાર, (૪) મહેન્દ્ર, (૫)
બ્રહ્મ, (૬) લાંતક, (૭) મહા શુક (૮) સહસ્રાર, (૯) આણત (૧૦)
પ્રાણત, (૧૧) આટણ, (૧૨) અચ્યુત. તેની ઉપર ૮ ગ્રૈવેયક, તેની
ઉપર ચારે દિશામાં વિજય, વિજયંત, જયંત, અપરાજિત વિમાન, તેની
મધ્યમાં સર્વાર્થ સિદ્ધ એમ કુલ ૨૬ પ્રકારના છે.

૧૨ દેવલોક + ૮ ગ્રૈવેયક + ૪ + ૧ = ૨૬ ભેદો.

આ દ્વારા કવિએ સિદ્ધશિલાની નીચે શું છે તેનું વિસ્તૃત વર્ણન કર્યું
છે. અહીંયા સર્વાર્થ સિદ્ધ વિમાનની ઉપર બાર યોજન ઉપર સિદ્ધશિલા
છે.

સિદ્ધશિલા મનુષ્યક્ષેત્ર પ્રમાણ ૪૫ લાખ જોજન વિસ્તારવાળી છે.
યોજનની ઉપરના ગાઉના છઠ્ઠા ભાગમાં (૫૩૩ પૂર્ણાંક એકતૃતીયાંશ)
લોકગ્રને અડીને સિદ્ધ ભગવાન છે. તેમની સ્થિતિ સાદિ અનંત છે.
આઠ યોજન જાડી વચ્ચે અને છેડેથી અત્યંત પાતળી છે. સ્ફટિકના જેવી
નિર્મળી છે. સિદ્ધશિલાને ઓળંગીને ઉપર સિદ્ધો અદ્ધર રહ્યા છે. અલોકને
જઈ અડે છે.

સિદ્ધશિલાની ઉપર બિરાજમાન સિદ્ધ ભગવંત, જેઓ પોતાના
આત્માને નિર્મળ કરી ચૂક્યા છે અને ત્યાંની અવસ્થા પણ કેવી છે.
સિદ્ધશિલા ઉપર જન્મ-મરણ નથી, જરા-રોગ નથી. વૈરી-મિત્ર નથી.
સંજોગ-વિજોગ નથી. ભૂખ નથી, તૃષ્ણા નથી. હર્ષ-શોક નથી, કર્મ-
કાયા નથી, વિષયરસ-ભોગ નથી. શબ્દ રૂપ, રસ, ગંધ નથી. સ્પર્શ
નથી, વેદ નથી, બોલે-ચાલે નહીં, મૌન-ખેદ નથી. ગામ-નગર નથી,
વસ્તી-ઉજ્જડ નથી. કાળ-સુકાળ ત્યાં વર્તતો નથી. રાત-દિવસ-તિથિ
નથી. રાજા-પ્રજા નથી, ઠાકોર-દાસ નથી, ગુરુ-શિષ્ય નથી, લઘુ-
વડાઈ નથી. આવી સિદ્ધશિલા છે અને ત્યાં બિરાજમાન સિદ્ધો અનુપમ
સુખ માણી રહ્યા છે. અરૂપી જ્યોતિ રૂપ છે. બધા જ સિદ્ધોને એકસરખું
સુખ છે. બધાને અવિચલ સ્થાન છે. અનંતા મુક્તે ગયા અને હજી
અનંતા મુક્તે જશે. પરંતુ ત્યાં જગ્યા ઓછી પડતી નથી. જ્યોતિમાં
જ્યોતિ તેમ સિદ્ધો એકબીજામાં સમાઈ જાય છે. કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન
સહિત શ્વાયિક સમક્રિતથી દીપના કદી પણ ઉદાસ નથી હોતી. અહીંયા
શ્વાયિક સમક્રિત એટલે સર્વ કર્મનો ક્ષય કરીને શુદ્ધ જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કર્યું
છે. જે આવ્યા પછી કદી જતું નથી એટલે સંપૂર્ણ કેવળજ્ઞાન અવસ્થા.

આગમમાં સિદ્ધોના સ્વરૂપનું વર્ણન કરતાં જણાવે છે કે જેવી રીતે
અગ્નિથી બળેલા બીજ ફરી અંકુરિત થતા નથી. તેવી રીતે કર્મરૂપી બીજ
ક્ષય થવાથી સિદ્ધોની પણ ફરીથી જન્મોત્પત્તિ થતી નથી. સિદ્ધોની સાદિ
અનંત સ્થિતિ છે.

સિદ્ધ થનારા જીવોની યોગ્યતા

(૧) સંઘયણ : મોક્ષ પ્રાપ્તિની સાધના માટે શરીરની મજબૂતાઈ જરૂરી છે. તે જ એક વજ્રજ્ઞપ્તનારાય સંઘયણવાળા જીવો જ મોક્ષે જઈ શકે છે. શેષ સંઘયણવાળા સાધક આરાધક દેવગતિમાં જાય છે.

(૨) સંસ્થાન : મોક્ષ પ્રાપ્તિની સાધનામાં દેહાકૃતિનું કોઈ મહત્ત્વ નથી તેથી છ સંસ્થાનમાંથી કોઈપણ સંસ્થાનવાળા જીવો મોક્ષે જઈ શકે છે.

(૩) અવગાહના : જઘન્ય સાત હાથ અને ઉત્કૃષ્ટ ૫૦૦ ધનુષ્યની અવગાહનાના જીવો મોક્ષે જઈ શકે છે. તેનાથી અધિક અવગાહના યુગલિક મનુષ્યોમાં જ હોય છે. અને યુગલિકો રત્નત્રયની આરાધના કરી મોક્ષે જઈ શકતા નથી.

(૪) આયુષ્ય : જઘન્ય સાધક આઠ વર્ષની ઉંમરવાળા સિદ્ધ થાય છે. આ સ્થિતિ જન્મની અપેક્ષાએ કહી છે. ગર્ભકાળ સહિત ગણતા નવ વર્ષની ઉંમરે સિદ્ધ થાય છે, તેમ કહી શકાય છે. ઉત્કૃષ્ટ કોડ પૂર્વ વર્ષના આયુષ્યવાળા જીવો મોક્ષે જઈ શકે છે. તે પણ ગર્ભકાળ સહિત પૂર્ણ ઉંમર સમજવી. કોડ પૂર્વથી આદિ આયુષ્યવાળા યુગલિકો મોક્ષે જતા નથી.

સિદ્ધશિલા-સિદ્ધક્ષેત્ર :

આલોકમાં આઠ પૃથ્વી છે. સાત નારક અધલોકમાં અને આઠમી ઈષ્ટ પ્રાગભારા પૃથ્વી ઉર્ધ્વલોકમાં છે. સર્વાર્ધસિદ્ધ મહાવિમાનના સર્વોચ્ચ શિખરના અગ્રભાગથી બારયોજનના અંતરે ઈષ્ટ પ્રાગભારા પૃથ્વી છે જે સિદ્ધશિલા નામે પ્રસિદ્ધ છે. તે પૃથ્વી પીસ્તાલીસ લાખ યોજના લાંબી અને પહોળી, તેની પરિધિ એક કરોડ, બેતાલીસ લાખ, ત્રીસ હજાર બસો ઓગણપચાસ (૧,૪૨,૩૦,૨૪૮) યોજનથી પણ થોડી વધારે છે. પૃથ્વી પોતાના બરાબર મધ્યભાગમાં આઠ યોજન ક્ષેત્રમાં આઠ યોજન જાડી છે. જાડાઈમાં કમથી થોડી થોડી ઓછી થતાં અંતિમ કિનારા પર માખીની પાંખથી પણ પાતળી એટલે અંગુલના અસંખ્યાતા ભાગની છે.

તે પૃથ્વી અરીસા જેવી નિર્મળ તથા શ્વેત પુષ્પ, કમળરાલ, જલકણ, બરફ, ગાયનું દૂધ અને મોતીના હારની સમાન શ્વેત સુવર્ણથી અત્યંત અધિક કાંતિમાન છે. સ્ફટિક જેવી સ્વચ્છ, લક્ષણ-કોમળ પરમાણુ સ્કંધોથી બનેલી હોવાથી મુલાયમ સુંદર, લાલિત્ય-યુક્ત, ઘૃષ્ટ સરાણ ઉપર ઘસેલા પથ્થરની જેમ સજાયેલી, ઘસીને લીસી સુંદર બનાવેલી, રજરહિત, મલરહિત, કીચડરહિત, આવરણરહિત, શોભાયુક્ત સુંદર કિરણો અને પ્રભાયુક્ત, ચિત્તને પ્રસન્ન કરનારી, મનમાં વસી જાય તેવી મનમોહક છે.

સિદ્ધશીલા એ શાશ્વત પૃથ્વી છે. તેના બાર નામો છે. (૧) ઈષ્ટ (૨) ઈષ્ટપ્રાગભારા, (૩) તનુ, (૪) તનુ તનુ, (૫) સિદ્ધિ, (૬) સિધ્ધાલય, (૭) મુક્તિ, (૮) મુક્તાલય, (૯) લોકાગૃ, (૧૦)

લોકાગૃસ્તૂપિકા, (૧૧) લોકાગ્રપ્રતિબોધના, (૧૨) સર્વ પ્રાણ. ભૂત, જીવ, સત્વસુખાવદા.

સિદ્ધક્ષેત્ર

ઈષ્ટપ્રાગભારા પૃથ્વીથી ઉપર દેશોનના એક યોજનના આંતરે લોકાન્ત છે. ચાર ગાઉનો એક યોજન થાય છે. તેથી ઈષ્ટપ્રાગભારા પૃથ્વીથી ઉપરના એક યોજનના અંતિમ છેલ્લા ગાઉના છઠ્ઠાભાગમાં સિદ્ધ ભગવંતો સ્થિત થાય છે.

સિદ્ધશિલાના ઉપર તલથી એક યોજન દૂર લોકાન્ત છે. બધી શાશ્વત વસ્તુઓનું પરિમાણ પ્રમાણાંગુલથી મપાય છે. પરંતુ અહીં ઈષ્ટપ્રાગભારા પૃથ્વીથી ઉપરના એક યોજનનું પરિમાણ ઉત્સેઘાંગુલથી છે. ચાર ગતિના જીવોની અવગાહના ઉત્સેઘાંગુલથી મપાય છે. ઉત્સેઘાંગુલની અપેક્ષાએ ૫૦૦ ધનુષ્યની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાવાળા મનુષ્યો સિદ્ધ થાય છે. તે ૫૦૦ ધનુષ્યવાળા મનુષ્યોની સિદ્ધ અવસ્થામાં અવગાહના બે તૃતીયાંશ અર્થાત્ ૩૩૩ ધનુષ્ય અને ૩૨ અંગુલ હોય છે. સિદ્ધક્ષેત્ર એક ગાઉના છઠ્ઠા ભાગ પ્રમાણ છે. તેથી તે ગાઉ અને યોજન પણ ઉત્સેઘાંગુલથી છે તેમ સ્પષ્ટ થાય છે. તે ગાઉ અને છઠ્ઠા ભાગનું ગણિત આ પ્રમાણે છે. ૨૪ અંગુલ એક હાથ, ચાર હાથ એટલે ૯૬ અંગુલ = એક ધનુષ અને બે હજાર ધનુષનો એક ગાઉ થાય છે. એક ગાઉનો છઠ્ઠો ભાગ અર્થાત્ ૨૦૦૦ ધનુષનો છઠ્ઠો ભાગ કરતાં ૨૦૦૦ ભાગ્યા ૬ = ૩૩૩ ધનુષ અને ૩૨ અંગુલ થાય છે. આ રીતે સિદ્ધક્ષેત્રનું અને સિદ્ધ આત્માની અવગાહનાનું માપ ઉત્સેઘાંગુલથી થાય છે. તે સ્પષ્ટ થાય છે.

સિદ્ધોની ગતિ

(૧) સિદ્ધ જીવોની ગતિ ક્યાં સુધી થાય છે? (૨) સિદ્ધના જીવો ક્યાં સ્થિર થાય છે? (૩) ક્યાં શરીરને છોડે છે? (૪) ક્યાં જઈને સિદ્ધ થાય છે?

(૧) સિદ્ધ જીવોની ગતિ ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યની સહાયતાથી જ થાય છે અને અલોકમાં ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યનો અભાવ હોવાથી ત્યાં જીવની ગતિ થતી નથી. લોકાંતે જ અટકી જાય છે.

(૨) લોકના અગ્રભાગ પર સિદ્ધક્ષેત્રમાં જ સિદ્ધજીવો શાશ્વત-કાળ પર્યંત સ્થિત થઈ જાય છે. અને તેમના સર્વ કર્મનો આત્યંતિક નાશ થયા પછી કર્મજન્ય કોઈ પ્રકારની ગતિની સંભાવના નથી.

(૩) જીવ જ્યારે સિદ્ધ થાય ત્યારે સર્વ કર્મો અને કર્મજન્ય સર્વભાવોને અહીં જ છોડી દે છે. તેથી આ મનુષ્યલોકમાં જ સ્થૂલ ઔદારિક શરીર અને સૂક્ષ્મ તૈજસ-કાર્મણ શરીરનો ત્યાગ કરીને અશરીરી બનીને સિદ્ધ જીવની ગતિ થાય છે.

(૪) જે સમયે કર્મ અને કર્મજન્ય ભાવો છૂટે છે તે સમયે તે જીવ સિદ્ધક્ષેત્રમાં જાય છે, ત્યાં જ તે સિદ્ધ થાય છે. તે જ અશરીરી કે કર્મરહિત અવસ્થાનો પ્રથમ સમય છે. અહીં કર્મ સહિત અને શરીર સહિત

અવસ્થાનો અંતિમ સમય હોય છે.

સિદ્ધોનું સંસ્થાન અને અવગાહના :

સિદ્ધ ભગવાન અશરીરી છે. તેથી તે વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શથી રહિત અરૂપી હોય છે. પરંતુ તેના આત્મપ્રદેશો અસંખ્યાત આકાશ પ્રદેશમાં સ્થિત થાય છે. તે અપેક્ષાએ તેઓની અવગાહનાનું કથન છે કે જીવ જે અંતિમ શરીર છોડીને સિદ્ધ થાય, તે શરીરનો ત્રીજો ભાગ ન્યૂન તેઓની અવગાહના રહે છે અને શરીરનો પોલાણનો ભાગ ઘટી જાય છે. સિદ્ધોની જઘન્ય અવગાહના એક હાથ આઠ અંગુલ અને ઉત્કૃષ્ટ ૩૩૩ ધનુષ ૩૨ અંગુલ હોય છે. તે બન્નેની વચ્ચે મધ્યમ અવગાહના છે.

સિદ્ધોનું સંસ્થાન :

સમયતુરસ્ત્ર આદિ છ અને સંસ્થાન, જીવને સંસ્થાન નામકર્મના ઉદયથી પ્રાપ્ત થાય છે. સિદ્ધ ભગવાન સર્વ કર્મોથી મુક્ત છે. તેથી તેમના આત્મપ્રદેશોનું કોઈ ચોક્કસ સંસ્થાન હોતું નથી. પ્રાસંગિક સંસ્થાનોમાંથી એક પણ સંસ્થાન ન હોય તેના માટે સૂત્રકારે અનિત્યંસ્થ સંસ્થાનનું કથન કર્યું છે. જીવ જે શરીરમાંથી સિદ્ધ થાય છે તે અંતિમ શરીરમાંથી ત્રીજો ભાગ ન્યૂન થઈને તે જ આકારમાં આત્મપ્રદેશો અનંતકાલ પર્યંત સ્થિત રહે છે.

સિદ્ધોની સ્પર્શના :

જે ક્ષેત્રમાં સિદ્ધ બિરાજમાન છે ત્યાં જન્મ-મરણ રૂપ ભવભ્રમણથી મુક્ત થયેલા અનંત સિદ્ધો છે. તે પરસ્પર અવગાહ છે. તેઓ લોકના અગ્રભાગને સ્પર્શ કરે છે. અર્થાત્ લોકાગ્રે રહે છે. પ્રત્યેક સિદ્ધ પોતાના સમસ્ત આત્મપ્રદેશો દ્વારા અનંત સિદ્ધોને પૂર્ણ રૂપે સ્પર્શ કરીને રહ્યા છે. અર્થાત્ સિદ્ધની અવગાહનામાં અનંતસિદ્ધોની અવગાહના છે. એકમાં અનંત અવગાહ થઈ જાય છે અને તેનાથી પણ અસંખ્યાતગુણા સિદ્ધો એવા હોય છે કે જે દેશ અને પ્રદેશથી એકબીજામાં અવગાહ હોય છે.

સિદ્ધાવસ્થા : લક્ષણ અને ગુણ

સિદ્ધ ભગવાન કર્મજન્ય સ્થૂલ ઔદારિક શરીર અને સૂક્ષ્મ તૈજસ-કાર્મણ શરીરથી સર્વથા મુક્ત હોવાથી અશરીરી હોય છે. સિદ્ધ થતાં પહેલાં જ શૈલેશીકરણ સમયે આત્મપ્રદેશો ધનીભૂત-નક્કર થઈ જાય છે. તેથી સિદ્ધોને જીવધન કહ્યા છે. સિદ્ધાત્મા કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન રૂપ ક્રમશઃ સાકાર અને અનાકારોપયોગ યુક્ત હોય છે. જીવ જ્યારે મુક્ત થાય છે ત્યારે કર્મોનો, મિથ્યાજ્ઞાનનો, સમસ્ત વૈભાવિક ભાવોનો નાશ થાય અને અનંત આત્મગુણો પ્રગટ થાય છે. તેમ છતાં સિદ્ધોમાં જ્ઞાન અને દર્શન આ બે ગુણની મુખ્યતા છે. અપેક્ષાએ તેઓ જ્ઞાન દર્શન સહિત તેમ જ સાકાર-અનાકાર ઉપયોગ સહિત છે તે પ્રમાણે કથન કર્યું છે.

કેવળજ્ઞાન દ્વારા ત્રણે કાળના સર્વ પદાર્થોને સંપૂર્ણ રીતે જાણે છે અને કેવળ દર્શન દ્વારા તે પદાર્થોને સંપૂર્ણ રીતે દેખે છે.

સિદ્ધસુખ

સિદ્ધોનું સુખ તુલના કે ઉપમા રહિત અતુલ અને અનુપમ છે. સંસારી જીવોનું સુખ વેદનીય કર્મજન્ય છે. તેથી તે નાશવંત છે. તરતમતાવાળું છે. બધા પીડા રહિત છે. પૌદ્ગલિક અને પદાર્થ સાપેક્ષ છે. પરંતુ સિદ્ધોનું સુખ આત્મિક છે. સ્વાભાવિક છે. હંમેશા એક સમાન રહે છે. સર્વ પદાર્થોથી નિરપેક્ષ છે અને અનંત કાળ પર્યંત રહેવાનું છે.

સિદ્ધ થવાની પ્રક્રિયાનું નિરૂપણ :

યોગનિરોધ : આયુષ્યના અંતિમ અસંખ્યાત સમયના અંતર્મુહૂર્ત કાલ દરમ્યાન કેવળી ભગવાન યોગનિરોધ કરે છે. સૂક્ષ્મ ક્રિયા અપ્રતિપાતિ નામના શુક્લધ્યાનમાં ત્રીજા ચરણમાં પ્રવર્તમાન સાધક સર્વપ્રથમ સ્થૂલ કાયયોગનો આશ્રય લઈને સ્થૂલ વચન યોગ અને મનોયોગને સૂક્ષ્મ બનાવે છે. પછી સૂક્ષ્મ મનોયોગનું આલંબન લઈને સ્થૂળ કાયયોગને સૂક્ષ્મ બનાવે છે. ત્યાર પછી સૂક્ષ્મ કાયયોગના આલંબનથી સૂક્ષ્મ મનોયોગ અને વચનયોગનો નિરોધ કરે છે અને ત્યાર પછી સૂક્ષ્મ કાય યોગનો નિરોધ કરે છે. અંતે અસંખ્યાત સમયમાં શ્વાસોચ્છવાસનો નિરોધ થઈ જાય છે.

શૈલેશી અવસ્થા : યોગનો નિરોધ થતાં જ કેવળી ભગવાન અયોગી તેમ જ શૈલેશી અવસ્થા પ્રાપ્ત કરે છે. તેમાં આત્મપ્રદેશો સંપૂર્ણતઃ નિષ્કંપ થઈ જાય છે. તેની સ્થિતિ ‘અ, ઈ, ઉ, ઋ, લૃ’ પાંચ દ્રવ્ય અક્ષરના ઉચ્ચારણ કાલપ્રમાણ છે. તે કાલ દરમ્યાન પૂર્વ રચિત ગુણ શ્રેણી પ્રમાણે અનંત કર્મોનો નાશ કરે છે. આ રીતે ચારે અઘાતી કર્મો નાશ પામે છે. ઔદારિક, તૈજસ, કાર્મણ શરીર છૂટી જાય છે. દેહમુક્ત થયેલો તે આત્મા સિદ્ધ થાય છે. સાકારોપયોગે સિદ્ધ થાય છે. મુક્ત થયેલા જીવને કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન તે બે ઉપયોગ હોય છે. તેમાં સિદ્ધ થવાના સમયે અવશ્ય સાકારોપયોગ – કેવળજ્ઞાનનો ઉપયોગ હોય છે; કારણકે કોઈપણ લબ્ધિ કે ઉપલબ્ધિ સાકારોપયોગમાં જ પ્રાપ્ત થાય છે.

સિદ્ધોના ભેદ :

સિદ્ધા પનરસ જોયા તિત્થા ડતિત્થા- ડડઈ ડસિદ્ધ જોણાં એ સંઘેવેણં જીવ વિગપ્પા સમવ્ખાયા ।।

સંપૂર્ણ કર્મનો ક્ષય કરીને સિદ્ધપણું પ્રાપ્ત કરનારા મુક્ત આત્મા, જેને હવે ફરીથી સંસારમાં આવવાનું નથી તેવા સિદ્ધ ભગવંતોનો વિનય કરવો. તેના પંદર પ્રકાર છે.

(૧) જિનસિદ્ધ, (૨) અજિન સિદ્ધ, (૩) તીર્થ સિદ્ધ, (૪) અતીર્થ સિદ્ધ, (૫) ગૃહસ્થલિંગ સિદ્ધ, (૬) અન્યલિંગ સિદ્ધ, (૭) સ્વલિંગ

સિદ્ધ, (૮) સ્ત્રીલિંગ સિદ્ધ, (૯) પુરુષલિંગ સિદ્ધ, (૧૦) નપુંસકલિંગ સિદ્ધ, (૧૧) પ્રત્યેક બુદ્ધ સિદ્ધ, (૧૨) સ્વયંબુદ્ધ સિદ્ધ, (૧૩) બુદ્ધ બોધિત સિદ્ધ, (૧૪) એક સિદ્ધ, (૧૫) અનેક સિદ્ધ.

અહીંયા આ રચનામાં કવિએ પોતાનું નામ અજ્ઞાત રાખ્યું છે. પણ અંદર જે વિષય ગુંથ્યો છે તેમાં ખરેખર રચનાકારની ઉચ્ચપ્રકારની ભૂમિકા ઉપસી આવે છે. શાસ્ત્રનો આ ગહન વિષય કાવ્યાત્મક રીતે, સરળ ભાષામાં, અબુદ્ધ જીવો સરળતાથી સમજી શકે તેવું વિશિષ્ટ શૈલીથી રચ્યું છે.

સિદ્ધશિલાનું વર્ણન પણ જે કર્યું છે તેમાં વીર અને ગૌતમની પ્રશ્ન-ઉત્તરની શૈલી દ્વારા કર્યું છે. પ્રશ્નોત્તરીએ જિજ્ઞાસુ જીવોનો ઉત્સાહ વધે તથા સાથે સંતોષનો અનુભવ થાય.

જૈન શાસનમાં મહાવીર-ગૌતમ ગુરુ-શિષ્ય તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. આવા વિનયિ ગૌતમનું પાત્ર લઈને જ્ઞાની હોવા છતાં લઘુતા સરળતા બતાવી છે. સર્વે જાણતાં હોવા છતાં વિનય-વિવેક સમર્પણ ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનું છે. આ રચના દ્વારા ભાવોની વૃદ્ધિ થાય અને પરંપરાએ સિદ્ધશિલામાં સિદ્ધ સ્વરૂપે સ્થાન મેળવે એ જ શુભ ભાવના.

આ રચના વિશે લખતાં - લખતાં આત્માના ભાવો પ્રકૃષ્ટ અને શુદ્ધનાત્મક વળે છે. તો વાંચનાર પણ અવશ્ય વાંચન કરવા સાથે મનન કરતાં કરતાં વિશિષ્ટ સ્પર્શના દ્વારા પરમાત્માના પરમસ્વરૂપને પામે.

જગતના જીવ માત્ર શુભવૃત્તિ દ્વારા પરમ પ્રવૃત્તિથી કર્મોથી નિવૃત્તિ મેળવીને પંચમ ગતિ એટલે કે સિદ્ધગતિને પ્રાપ્ત કરો.

મોબાઈલ : ૦૯૩૨૦૮૦૬૧૧૧

ભવદધિ પાર ઉતારણી

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૬૧ થી ચાલુ)

સ્વાભાવિકતા અને પ્રભાવોત્પાદકતા છે. અલંકાર, રસયોજના, સમાસ, શબ્દવૈભવ આદિ રચનાનું સૌન્દર્ય વધારે છે. આ કૃતિ અંત્યાનુપ્રાસમયમાં રચી છે જે એક આગવી વિશેષતા છે. મણિ કાંચનની જેમ ભાવ અને કલાનો વિનિયોગ આ રચનામાં જોવા મળે છે.

અઘરા શબ્દોના અર્થ:

ભવદધિ=સંસાર રૂપી સાગર, ભરમ=ભ્રમ, મિથ્યાત=અજ્ઞાન, ગયાન=જ્ઞાન, પ્રદીપ=દીપક, તલિકા=લય, તાલ, તસ્કર=ચોર, આકરો=ઉતાવળિયો, ધીઠો=લુચ્ચો, નિંદક=નિંદા કરવાવાળો, વૈનરસ=શાંતરસ, અગની=ઉનાળો, અગ્નિ, નિધિ=નવ નિધિ, કાર=મર્યાદા, સોહમ=સુધર્માસ્વામી, દુરનયપાસ=અજ્ઞાનના પડળ, જિનબાની=જિનવાણી, ભારતી=સરસ્વતીદેવીનું નામ, જાર્યા=ઝાંખા પડવું, બગાસીસ=આશિષ, ઈશ=ઈશ્વર, ગ્યાનહીન=અજ્ઞાની, ગહ ગહે=આનંદ, આનંદ, રોષ=ક્રોધ (ચાર કષાયમાંથી પ્રથમ), વિધુ=ચંદ્ર

પારિભાષિક શબ્દોના અર્થ :

૧. દૂષમ=જૈન પરંપરા પ્રમાણે આ અવસર્પિણી કાળના પાંચમા આરાનું નામ દૂષમ આરો છે.

૨. અંગ=તીર્થંકરોની અર્થરૂપ દેશનાને ગણધરો સૂત્રબદ્ધ કરે તે અંગ સૂત્ર અથવા મૂળ સૂત્ર. તે દ્વાદશાંગી કહેવાય છે. અંગસૂત્રો બાર છે. આચારાંગ, સૂત્રકૃતાંગ આદિ.

૩. ઉપાંગ=અંગ સૂત્રો (મૂળ સૂત્રો)ને આધારે પૂર્વધર સ્થવિરો રચે તે ઉપાંગ સૂત્ર કહેવાય, ઉપાંગ સૂત્રો પણ બાર છે. ઔપપાતિક, રાજપ્રશ્નીય, જીવાભિગમ આદિ.

૪. પયન્ના : પયન્ના અર્થાત્ પ્રકીર્ણ. જેનો અર્થ છૂટા છૂટા વિષયો અંગેનું લખાણ, પૂર્તિરૂપ લખાણ. પ્રાચીન મત અનુસાર અંગ સિવાયનું સમગ્ર સાહિત્ય પ્રકીર્ણ ગણાતું. શ્વેતાંબર પરંપરામાં ૧૦ પયન્નાઓનો ઉલ્લેખ છે. તેમાં ચઉસરમ આદિ દસ સૂત્રો મુખ્ય છે.

૫. છેદ સૂત્રો : જેમાં ચારિત્રાદિ-મૂલગુણાદિમાં લાગેલા અતિક્રમાદિ દોષોને શુદ્ધ કરીને ચારિત્રાદિ ટકાવવાના ઉપાયો વર્ણવવામાં આવ્યા છે. નિશીથ સૂત્ર, દશાશ્રુતસ્કંધ સૂત્ર આદિ છ છેદસૂત્રો છે.

૬. મૂળ સૂત્રો=જે આગમોમાં આચાર સંબંધી મૂળગુણોનું નિરૂપણ છે અને શ્રમણની જીવનચર્યામાં જે મૂળરૂપે સહાયક બને છે તે મૂળસૂત્ર છે. દશ વૈકાલિક, આવશ્યક સૂત્ર આદિ ચાર સૂત્રો છે.

૭. નિર્યુક્તિ : જેમાં સૂત્રોના શબ્દોને છૂટા પાડી, સૂત્રના અર્થને યથાર્થ રીતે વિસ્તારથી યુક્તિપૂર્વક યોજવામાં આવે તેવી રચનાને નિર્યુક્તિ કહે છે.

૮. ભાષ્ય=નિર્યુક્તિના આધારે નિર્યુક્તિમાં કહેલ તત્ત્વોને વિસ્તૃત રૂપે સમજાવાય તેવી રચનાને ભાષ્ય કહે છે.

૯. ચૂર્ણિ=ભાષ્યના અર્થ પણ સરળ કરીને સમજાવે તેવી રચના.

૧૦. વૃત્તિ=જેમાં સૂત્રોના રહસ્યોને સરળતાપૂર્વક અને સહેલાઈથી સમજાવાય તેવી રચનાને વૃત્તિ કહે છે.

૧૧. ગણધર=તીર્થંકર ભગવંતો પોતાની દેશનામાં અર્થરૂપે ત્રિપદીનો ઉપદેશ આપે છે ત્યારે દીક્ષિત થનાર શિષ્યોમાંથી કેટલાક વિશિષ્ટ બુદ્ધિના ધારક સુયોગ્ય જીવોને દ્વાદશાંગીના બાર સૂત્રોનું જ્ઞાન થઈ જાય છે. જેને ગણધર પદે સ્થાપિત કરાય છે.

રચનાકારે રચનાની સાલ ઉખાણા રૂપે મૂકી છે. તેનો ઉકેલ શોધવા પ્રયાસ કર્યો છે. વિધુ=ચંદ્ર=૧, નિધિ=નવનિધિનો ૯, અગની=અગ્નિ, ઉનાળો. મુખ્ય ત્રણ અગ્નિ, ક્રોધાગ્નિ, જઠરાગ્નિ અને અગ્નિ, એટલે ૩ અને રોષ=ક્રોધ (ચાર કષાયનો પ્રથમ કષાય)=૧. આમ સં. ૧૮૩૧ બને અથવા ૧૮૨૧ (ઉનાળો અર્થ લઈએ તો બીજી ઋતુ=૨) થાય.

F/૩૦૨, ગુંડેચા ગાર્ડન, લાલબાગ, મુંબઈ-૪૦૦૦૧૨.

મોબાઈલ : ૯૮૮૨૮૨૮૧૮૬.

મહાવીર ચાલીસા

□ ડૉ. હંસા એસ. શાહ

[ડૉ. હંસાબેન એસ. શાહે તત્ત્વજ્ઞાન-ફિલોસોફીના વિષયમાં પીએચ.ડી.ની પદવી પ્રાપ્ત કરી છે. તેઓ જ્ઞાનસત્ર-સાહિત્ય સમારોહમાં અભ્યાસપૂર્ણ નિબંધો રજૂ કરે છે. જૈન તત્ત્વજ્ઞાન તથા સાહિત્યના ક્ષેત્રે તેઓ સંશોધનકાર્ય કરે છે.]

શ્રી મહાવીર ચાલીસા

શીશ નવાં અરિહન્ત કો, સિદ્ધાન કરું પ્રણામ ।
 ઉપાધ્યાય આચાર્ય કા લે સુખકારી નામ ।।
 સર્વ સાધુ ઔર સરસ્વતી, જિન મન્દિર સુખકાર ।
 મહાવીર ભગવાન કો, મન મન્દિર મેં ધાર ।।
 જય મહાવીર દયાલુ સ્વામી, વીર પ્રભુ તુમ જગ મેં નામી ।
 વર્ધમાન હૈ નામ તુમ્હારા, લગે હૃદય કો પ્યારા, પ્યારા ।।
 શાંત છવિ ઔર મોહની મૂરત, શાન હસીલી સોની સૂરત ।
 તુમને વેષ દિગમ્બર ધારા, કર્મ શત્રુ થી તુમ સે હારા ।।
 ક્રોધ, માન ઔર લોભ ભગાયા, માયા મોહ ને તુમ સે ડર ખાયા ।
 તૂ સર્વજ્ઞ, સર્વ કા જ્ઞાતા, તુજ્ઞ કો દુનિયા સે ક્યા નાતા ।।
 તુજ્ઞ મેં નહીં રાગ ઔર દ્વેષ, વીતરાગ તૂ હિતોપદેશ ।
 તેરા નામ જગત મેં સચ્ચા, દિસકો જાને બચ્ચા બચ્ચા ।।
 ભૂત પ્રેત તુમ સે ડર ખાવેં, વ્યન્તર, રાક્ષસ સબ ભગ જાવેં ।
 મહા વ્યાધ મારી ન સતાવે, મહા વિકરાલ કાલ ડર ખાવે ।।
 કાલા નાગ હો યા ફેન ધારી, યા હો શેર ભયંકર ભારી ।
 ના હો કોઈ બચાનેવાલા, સ્વામી તુમ્હી કરો પ્રતિપાલા ।।
 અગ્નિ દાવાનલ સુલગ રહી હો, તેજ હવા સે ભડક રહી હો ।
 નામ તુમ્હારા સબ દુઃખ ખોવે, આગ એકદમ ઠण्डी હોવે ।।
 હિંસામય થા ભારત સારા, તબ તુમને કિયા નિસ્તારા ।
 જન્મ લિયા કુણ્ડલપુર નગરી, હુઈ સુખી સબ પ્રજા સગરી ।।
 સિદ્ધાર્થજી પિતા તુમ્હારે, ત્રિશલા કે આંચ્રોં કે તારે ।।
 છોડ સખી ઝંઝટ સંસારી, સ્વામી હુએ બાલ બ્રહ્મચારી ।।
 પંચમકાલ મહા દુઃખ દાર્દ, ચૌદનપુર મહિમા દિખલાઈ ।

ટીલે મેં અતિશય દિખલાયા, એક ગાય કા દૂધ ગિરાયા ।।
 સોચ હુઆ મન મેં ગ્વાલ કે, પહુંચા એક પાવડા લેકે ।
 સારા ટીલા ખોદ બગાયા, તબ તુમને દર્શન દિખલાયા ।।
 જોધરાજ કો દુઃખ ને ઘેરા, ઉસને નામ જપા જબ તેરા ।
 ઠંડા હુઆ તોપ કા ગોલા, તબ સબને જયકારા બોલા ।।
 મંત્રી ને મંદિર બનવાયા, રાજા ને ભી દુપ લગાયા ।
 બડી ધર્મશાલા બનવાઈ, તુમ કો લાને કો ઠહરાઈ ।।
 તુમને તોડી બીસોં ગાડી, પહિયા મસલા નહીં અગાડી ।
 ગ્વાલે ને જો હાથ લગાયા, ફિર તો રથ ચલતા હી પાયા ।।
 પહેલે દિન વૈશાખ વદી કે, રથ જાતા હૈ તીર નદી કે ।
 મીના ગૂજર સબ હી આતે, નાચ કૂદ સબ ચિત્ત ઉમગાતે ।।
 સ્વામી તુમને પ્રેમ નિભાયા, ગ્વાલે કા તુમ નામ બઢાયા ।
 હાથ લગ ગ્વાલે કા જબ હી, સ્વામી રથ ચલતા હૈ તબ હી ।।
 મેરી હૈ ટૂટી સી નૈયા, તુમ બિન કોઈ નહીં ખિવૈયા ।
 મુજ્ઞ પર સ્વામી જરા કૃપા કર, મૈં હૂં પ્રભુ તુમ્હારા ચાકર ।।
 તુમસે મૈં અબ કુછ નહીં ચાહૂં, જન્મ જન્મ તેરે દર્શન પાઠું ।
 ચાલીસે કો 'ચન્દ્ર' બનાવે, વીર પ્રભુ કો શીશ નમાવે ।।

।। સોરઠા ।।

નિત ચાલીસાહિં બાર, પાઠ કરે ચાલીસ દિન ।
 સ્વેચ્છ સુગન્ધ અપાર, વર્ધમાન કે સામને ।।
 હોય કુબેર સમાન, જન્મ દરિદ્રી હોય જો ।
 જિસકે નહિં સન્તાન, નામ વંશ જગ મેં ચલે ।।
 જાપ ઁં હૈં અર્હ શ્રી મહાવીરાય નમ :

‘મહાવીર ચાલીસા’

‘ચાલીસા’ એ ભક્તિ ગીતોનો એક પ્રકાર છે. બે લાઈનની એક ગાથા, એમ ૨૦ ગાથામાં કાવ્ય બન્યું છે. વીસ ગાથા એટલે ચાલીસ લાઈન થઈ. તેથી તેનું નામ ‘ચાલીસા’ રાખવામાં આવ્યું. શરૂઆતના ચાર લાઈનના દોહામાં પ્રભુને પ્રણામ કરી, કાવ્યની શરૂઆત થાય છે.

‘ચાલીસા’નો ઇતિહાસ તપાસીએ તો સોળમી સદીમાં (કેટલાક અઢારમી કે ઓગણીસમી સદી કહે છે) થઈ ગયેલા સંત-કવિ ગોસ્વામી તુલસીદાસજીએ લખેલા ‘હનુમાન ચાલીસા’નો ઉલ્લેખ નજર સમક્ષ આવે છે. તેમણે લખેલા આ ચાલીસાના ઇતિહાસમાંથી બે જુદી વાત

મળી આવે છે.

એક માન્યતા અનુસાર તુલસીદાસજી રોજ સવારના લોટામાં પાણી લઈ વારાણસીના જંગલમાં જતાં. જંગલમાંથી બહાર નીકળતાં છેલ્લે જે પાણી લોટામાં વધ્યું હોય તે ઝાડને પાઈ દેતા. એ ઝાડમાં પ્રેત રહેતો હતો. કહેવાય છે કે પ્રેત હંમેશાં તરસ્યા હોય છે. તેથી આ ઝાડને જ્યારે પાણી મળતું ત્યારે આ પ્રેત ધરાઈને પાણી પીતો અને સંતોષ અનુભવતો.

એક દિવસ પાણી પીધાં પછી પ્રેત ઝાડમાંથી બહાર તુલસીદાસજી પાસે પ્રકટ થયો. કહેવા લાગ્યો તમારું પાણી પી હું સંતોષ અનુભવું

છું, તમે કોઈ વરદાન માંગો. તુલસીદાસજીએ વરદાન માંગવાની પહેલાં તો ના પાડી. પછી પ્રેતની સતત આજીજીથી તેમણે ઈચ્છા વ્યક્ત કરી કે મારે રામને મળવું છે. આ વાત સાંભળી પ્રેત ખુશ થયો અને કહ્યું કે, હું તમને રામના દર્શન નહીં કરાવી શકું. પણ તમારી કથામાં જે ફાટેલાં તૂટેલાં કપડામાં કુષ્ઠરોગી પહેલો આવે છે અને છેલ્લો જાય છે તે તમને રામના દર્શન કરાવી શકશે. તે જ હનુમાન છે.

આ સાંભળી બીજા દિવસે પહેલો આવનાર કુષ્ઠરોગીને જોઈ તુલસીદાસજીએ તેમને નમન કરી કહ્યું કે હું આપને ઓળખું છું. મારી તમને વિનંતિ છે કે તમે તમારું અસલી રૂપ પ્રકટ કરો. બહુ કહ્યા પછી કહેવાય છે કે હનુમાનજીએ તેમને પ્રત્યક્ષ દર્શન આપ્યા. એ પછી તેમણે હનુમાન ચાલીસા લખ્યા. આજે પણ વારાણસીમાં જે જગ્યાએ હનુમાન મંદિર છે તે તુલસીદાસજીને હનુમાન દર્શન થયેલા તે જ જગ્યા પર તેમણે બંધાવેલું છે.

બીજી વાત પ્રમાણે હરિદ્વારના કુંભમેળામાં તુલસીદાસજીએ સમાધિ અવસ્થામાં હનુમાન ચાલીસા લખ્યા છે એમ કેટલાક વિદ્વાનોનું માનવું છે.

કેટલાક વિદ્વાનોનું એવું પણ માનવું છે કે હનુમાન ચાલીસા તેમની રચના નથી. આમ ચાલીસા લખવાની શરૂઆત કોણે કરી અને ક્યાંથી થઈ તેનો ઇતિહાસ મેળવવો જરૂરી છે.

જૈનોમાં ‘ચાલીસા’ લખવાની શરૂઆત ક્યારથી થઈ તેનો પણ ઇતિહાસ મેળવવો જરૂરી છે. કહેવાય છે કે ઉત્તર હિન્દુસ્તાનમાં ‘હનુમાન ચાલીસા’ના પાઠ મંગળવારે ને શનિવારે લાખો હિંદુઓ કરે છે. તેમની અસરથી જૈનોમાં ‘ચાલીસા’ લખવા શરૂ થયા હોય, તે પણ છેલ્લા દસથી પંદર વર્ષની અંદર, એ ન માનવાને કોઈ કારણ નથી.

આ ‘મહાવીર ચાલીસા’ લખનાર કવિએ છેલ્લે ટૂંકમાં ‘ચન્દ્ર’ એવું નામ આપ્યું છે. હિન્દીમાં લખનાર આ ચાલીસાના કવિ દિગંબર જૈન હશે, એમ તેમણે જ્યારે આ કાવ્યમાં કહ્યું કે મહાવીર બાળ બ્રહ્મચારી છે. શ્વેતાંબર જૈનની માન્યતા અનુસાર મહાવીર બ્રહ્મચારી નહોતા. બીજું આ ચાલીસાના કવિ ‘ચન્દ્ર’ કોણ છે, ક્યારે અને ક્યાં તેમણે આ કાવ્ય લખ્યું તેનો ઇતિહાસ મેળવવો જરૂરી છે. આ બાબતમાં જેને પણ માહિતી હોય તેઓને અમને મોકલવા વિનંતી.

આગળ કહ્યું તેમ ચાલીસ લીટીમાં લખેલા કાવ્યને ચાલીસા નામ આપ્યું છે. પહેલી ચાર લાઈનની ગાથા કવિ ‘નમોકાર મંત્ર’થી શરૂ કરે છે. ‘અરિહંત, સિદ્ધ, ઉપાધ્યાય, આચાર્ય અને સર્વ સાધુ’ને વંદન કરી, સરસ્વતી દેવીને પ્રણામ કરી, જિન મંદિર જ સુખકારી છે એ કહે છે.

આપણે જાણીએ છીએ કે જૈન પરંપરામાં ‘નમોકાર મંત્ર’ને મહામંત્ર કહ્યો છે. કહેવાય છે કે મંત્રની આસપાસ જ ધર્મનું આખું ભવન નિર્મિત થાય છે. આજનું ધ્વનિ-વિજ્ઞાન (Sound-Electronics) પણ આ વાત

કબૂલે છે કે મંત્રોનો ઉચ્ચારરૂપી ધ્વનિ અનંત આકાશમાં સંગ્રહિત થઈ, ક્યારેય નષ્ટ નથી થતો.

‘નમોકાર મંત્ર’નો વિચાર વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિથી કરીએ. કારણ આજના યુવાન વર્ગને ધર્માભિમુખ કરવા હોય તો ધર્મને તર્ક અને વિજ્ઞાનની કસોટીમાંથી પાર કરી તેનું મહત્ત્વ સમજાવવું રહ્યું. વાત એમ છે કે:

રશિયન વૈજ્ઞાનિક કિરિલિયાને તેની ત્રીસ વર્ષની જહેમત પછી હાઈ ફ્રીક્વન્સી ફોટોગ્રાફીનો વિકાસ કર્યો. એક બહુ જ સંવેદનશીલ પ્લેટ પર આ કેમેરાથી ચિત્ર લેવાય છે. આ કેમેરાથી જે માનવીનો ફોટો લેવાય, તેમાં તેના એકલાનું જ ચિત્ર નથી ઉપસતું, પરંતુ તેની આસપાસ જે વિદ્યુત કિરણો બહાર નીકળી રહ્યા છે તેનું પણ ચિત્ર સાથે આવે છે. એથી એ વાત પુરવાર થાય છે કે આપણે એકલા નથી ચાલતા, આપણી સાથે આપણી આસપાસ આપણું વિદ્યુત ક્ષેત્ર (Electro-dynamic Field) આપણે એને ‘આત્મા મંડળ’ કહીએ છીએ, તે પણ આપણી સાથે જ રહે છે. આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે ફોટો લેતી વખતે જો તે માણસ મંગળ ભાવનાથી, શુભ વિચારોથી અને આનંદિત હોય, તો કિરણોની પ્રતિકૃતિ લયબદ્ધ, સુંદર, સાનુપાતિક અને વ્યવસ્થિત દેખાય છે. પણ જો તે નિષેધાત્મક વિચારોથી ભરેલો હોય તો તેની આસપાસની વિદ્યુત કિરણોની પ્રતિકૃતિ અત્યંત રુઝા, અસ્વસ્થ, વેરવિખેર, અરાજક અને વિક્ષિપ્ત આવે છે.

આવા અરિહંતોની પાછળ લયબદ્ધ, સુંદર, સાનુપાતિક અને વ્યવસ્થિત આત્મામંડળ-વિદ્યુતક્ષેત્ર-(electro-dynamic field) હોય જ એ આ કિરિલિયાનનો કેમેરો સાબિત કરી આપે છે.

‘નમોકાર’ એ વિરાટ નમસ્કાર છે. નમસ્કાર દુનિયાના બધા જ અરિહંતોને છે. વિશ્વના કોઈ બીજા ધર્મમાં આવો સર્વાંગીણ સર્વસ્પર્શી, મહામંત્ર વિકસિત નથી થયો. એનું એક કારણ એ છે કે આ મંત્ર વ્યક્તિ કેન્દ્રિત નથી, એટલે કે મહાવીર, પાર્શ્વનાથ કે જૈન પરંપરાનું પણ નામ નથી. આ પરંપરા સ્વીકારે છે કે બધા જ અરિહંત થઈ શકે છે. એ વ્યક્તિ નહીં પણ શક્તિ તરફ ધ્યાન આપે છે. આ મંત્રના રૂપ પર ધ્યાન નથી, જે અરૂપ સત્તા છે તેના તરફ ધ્યાન છે. તે બધાને જ નમસ્કાર છે જેઓ આ મંજિલ પર પહોંચી ગયા છે. ખરેખર તો આ મંજિલને નમસ્કાર છે.

તેથી જ તો કવિ ચોથી લાઈનમાં કહે છે કે આ મંજિલ પર પહોંચેલા ‘મહાવીર ભગવાન કો મન મંદિર મેં ધાર.’

મહાવીર એક ખૂબ લાંબી સંસ્કૃતિના અંતિમ વ્યક્તિ-વ્યક્તિત્વ હતા. જેણે જૈન પરંપરાની આખરી ઊંચાઈ (ચોવીસમા તીર્થંકરની) સર કરી.

મહાવીરના ગુણગાન ગાતાં કવિ પાંચમી લાઈનમાં કહે છે કે, ‘જય મહાવીર દયાળુ સ્વામી, વીર પ્રભુ તમે જગમાં નામી.’

મહાવીરને દયાળુ એટલા માટે કહ્યા છે કે તેમણે જે કંઈ મેળવ્યું છે

તે દરેકે દરેક જીવ મેળવી શકે છે. તેમણે રસ્તો બતાવતાં કહ્યું કે તમારે જે મેળવવું છે તે આજથી જ જોવાનું શરૂ કરી દો. આપણે અરિહંતપણું મેળવવું છે તો એને જોવાની, એની ભાવના કરવાની, એની આકાંક્ષા અને અભીપ્સા તરફ આપણે ડગલાં ભરવાનું શરૂ કરવું જોઈએ. એટલે કે ‘અરિહંતા મંગલ’ એમ કહેવાનું શરૂ કરશો કે તરત જ અરિહંત બનવાની તમારી યાત્રા શરૂ થઈ જશે. મોટામાં મોટી યાત્રા પણ નાના નાના પગલાંથી જ શરૂ થાય છે. પહેલું પગલું તે મંગળની ધારણા.

મંગળની ભાવના હૃદયને જન્મ આપવાનું કામ કરે છે. મહાવીર સારી રીતે જાણે છે કે જે શ્રેષ્ઠતમ છે તે જ મંગળ છે. અરિહંત, સિદ્ધ, સાધુ અને જેઓએ જાણ્યું છે, તેમના દ્વારા સમજાવાયેલો, પ્રરૂપિત ધર્મ જ મંગલ છે. આવી રીતે તેઓ દયાળુ હતા. તેથી જ જગમાં તેઓ નામી છે.

આમ જોવા જાવ તો મહાવીરનો માર્ગ સાહસ અને આક્રમણનો છે. આ માર્ગ પુરુષને પ્રસ્થાપિત કરી સાહસ, અસુરક્ષા અને અભયમાં લઈ જવાનો છે. તેઓ બીજા પર નિર્ભર રહેવાનું નથી કહેતા. વૃક્ષ જેવા છે. એટલે જ શીખ મેળવવા જેવી છે કે ‘મા’ની આંગળી છોડી ભયાનક અને નિર્જન માર્ગ પર એકલા જ જાવ. બધી આપત્તિઓ અને બાધા સાથે ઝઝૂમી અંતે તમારા ગંતવ્ય સ્થળ પર તમારે જ પહોંચવાનું છે. કોઈ તમને મદદ કરનાર નથી. ભગવાન પણ નહીં.

કવિ મહાવીરના બાહ્ય શરીરના ગુણગાન ગાતાં કહે છે કે, ‘શાંત છવિ ઔર મોહની મૂરત, શાન હસીલી સોની મૂરત.’ મહાવીરનું મુખ શાંત અને પ્રફુલ્લિત છે. સુદૃઢ દેહ સોના જેવો ચમકતો છે.

મુખ પર શાંતતા અને પ્રફુલ્લિતપણું ત્યારે જ આવે જ્યારે માનવ સંયમી અને તપસ્વી હોય. મહાવીર સંયમી અને તપસ્વી હતા. સંયમ અને તપસ્યા દ્વારા તેમણે કર્મશત્રુઓનો નાશ કર્યો. અહીંયા આપણે વિચાર એ કરવાનો છે કે સંયમ અને તપસ્યા એટલે શું ?

પહેલાં આપણે સંયમ વિશે વિચારીએ. આપણી ભાષામાં સંયમ એટલે પોતાની જાત સાથે લડતો માણસ. એટલે કે આપણે કોઈને દબાવવો પડે છે, જેને માટે તાકાત વાપરવી પડે છે. માનસ-શાસ્ત્રીઓના કહેવા પ્રમાણે જે મનથી ક્રોધ અને એવા ભાવો દબાવવા પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે તે કમજોર બે રીતે બની જાય છે. શારીરિક અને માનસિક રીતે. વખત પૂરતું માનસિક ભાવને દબાવવા પ્રયત્ન કરીએ એ સ્વાભાવિક છે. પણ તે હંમેશ માટે દબાયેલા નથી રહેતા. આપણી તાકાત અને એવા સંજોગો ઊભા થશે તો ભૂતકાળને યાદ કરી ફરીથી એ ઊભરો આવશે અને તે આપોઆપ વહેવા લાગશે.

પણ ના, મહાવીરના સંયમનો અર્થ થાય છે પોતાની જાત સાથે લડતો નહીં, પણ જાત સાથે મૈત્રીપૂર્ણ વ્યવહાર કરતો માણસ, તેને જ સંયમી કહી શકાય. તેમની દૃષ્ટિએ દરેક માનવી આત્મવાન છે. જ્યારે

તેની શક્તિ સ્વયંમાં જ હોય ત્યારે વૃત્તિઓ સાથે તેને લડવું નથી પડતું. તેનાથી વિરુદ્ધ, આત્મવાન વ્યક્તિઓ સામે નીચું માથું રાખી ઊભી રહે છે. એટલે અહીંયા સંયમનો અર્થ ‘દમન’ નથી કરવાનો, પણ સંયમનો અર્થ ‘tranquility’ એટલે એટલી શાંતિ કે જેનાથી અવિચલિતપણું, નિર્જપપણું અને સ્થિતપ્રજ્ઞતા આવે. તેને જ સંયમી કહેવાય.

હવે, મહાવીર તપસ્વી હતા, તેનો વિચાર કરીએ. તપસ્યાનો સામાન્ય અર્થ થાય છે અન્ન ત્યાગ. જૈનોમાં તેને ઉપવાસ કહે છે.

જૈન સમાજ માટે એમ કહેવાય છે કે જૈનો ભરપેટ ભોજન કરી શકે તેટલી તેઓમાં ક્ષમતા છે, એટલે કે સમાજમાં બહુ થોડા જ અથવા નગણ્ય કદી શકાય તેટલા દરિદ્રી છે. તેથી જ જૈનોમાં ઉપવાસ કે અનશનનો મહિમા છે. આપણે જોઈએ છીએ કે કેટલાક સમાજમાં ધાર્મિક તહેવારોમાં સારું સારું ભોજન કરવાનો શીરસ્તો છે. જ્યારે તેનાથી ઊલટું જૈન સમાજના ધાર્મિક તહેવારોમાં ઉપવાસ કરવાનું કહ્યું છે. આ ઉપરથી સમજાય છે કે મહાવીરની દૃષ્ટિએ ઉપવાસ એટલે રસમુક્તિ થવી જોઈએ. અને જો રસમુક્તિ થાય તો જ મન શાંત અને સુદૃઢ બની શકે. પણ આજના જૈન સમાજમાં ઉપવાસ પછીની વિરુદ્ધ જ પ્રણાલી પ્રદર્શિત થતી દેખાય છે.

તેથી જ કવિ આગળ વધતાં કહે છે કે મહાવીર ! તમારાથી તો કર્મશત્રુ હાર્યા, માન, લોભને તમે ભગાડ્યા, માયા અને મોહ તમારાથી ડર્યા. તમે જ સર્વજ્ઞ છો અને સર્વના જ્ઞાતા છો. તમારે દુનિયાથી શું નિસ્ખત ? તમે જ વીતરાગતાનો હિતોપદેશ બધાને આપ્યો.

આગળ જતાં કવિ મહાવીરને થયેલાં ઉપસર્ગોનું ટૂંકમાં અને સરળ શબ્દોમાં વર્ણન કરતાં કહે છે કે ભૂત, પ્રેત તમારાથી ડર્યા, વ્યન્તર, રાક્ષસ બધા જ ભાગી ગયા. કાળો નાગ હોય કે ફેણધારી, કે ભયંકર સિંહ હોય, કોઈ બચાવવાવાળું ન હોય, પણ સ્વામી તમે જ પ્રતિપાલક છો. દાવાનળ અગ્નિ સળગી રહ્યો હોય, તેજ હવાથી અગ્નિ ચારે બાજુ ફેલાતો હોય, તમારું નામ દેવા માત્રથી જ બધાના દુઃખ દૂર થાય છે અને આગ એકદમ ઠરી જાય છે.

કવિએ કહ્યું કે-‘તેરા નામ જગમેં સચ્યા, જિસકો જાણે બચ્યા બચ્યા.’

મહાવીરે ધર્મની પરિભાષા આપી છે. ધર્મ એટલે સ્વભાવ. સ્વભાવને જાણવો એ જ સાધ્ય. તે જ ધર્મ છે. સ્વભાવ જાણવાનું સાધન મહાવીરે અહિંસા, સંયમ ને તપનું આપ્યું. કદાચ આખા જગતમાં મહાવીર સિવાય ત્રણ શબ્દોનું નાનું સૂત્ર કોઈ બીજી વ્યક્તિએ આપ્યું નથી. ધર્મ પ્રાપ્તિનું સાધન મહાવીરે એ ક જ બતાવ્યું અને તે ‘અહિંસા’.

કન્ડ્યુશિયસ લાઓત્સેને મળવા ગયા ત્યારે એમણે પૂછ્યું, ‘ધર્મને પ્રાપ્ત થવાનો ઉપાય બતાવો.’ લાઓત્સેએ કહ્યું, ‘ધર્મને લાવવાનો ઉપાય ત્યારે જ કરવો પડે જ્યારે અધર્મ આવી ચૂક્યો હોય. તમે અધર્મને

છોડવાનો ઉપાય કરશો તો ધર્મ એની મેળે આવી જશે. સ્વાસ્થ્ય લાવવાનો કોઈ ઉપાય થઈ શકતો નથી. બિમારીને છોડવાનો, ઉપાય થઈ શકે છે. બિમારીથી છૂટી જાવ ને જે બચે છે તે સ્વાસ્થ્ય છે.’

મહાવીરની ગૌરવગાથા કરતાં કવિએ કહ્યું કે ભારત જ્યારે હિંસામય હતું, ત્યારે તમે જ તેનો નિસ્તાર કર્યો.

મહાવીર માટે પ્રાણમાત્રનું મૂલ્ય હતું. તરત જ પ્રશ્ન એ ઊઠશે કે મહાવીર જ્યારે રસ્તા પરથી પસાર થયા હોય અને કોઈની હત્યા થઈ રહી હોય, ત્યારે તેમણે એ હત્યા રોકવા શું કર્યું હશે? અહીંયા જ મહાવીરની અને આપણી થઈ રહી ક્રિયા જોવાની દૃષ્ટિ અલગ છે. એનો ભેદ સમજવાની કોશિશ કરીએ.

આપણી વાત કરીએ તો આપણે કોઈને મરાતું જોઈએ છીએ ત્યારે આપણે મારનાર વ્યક્તિને જ જવાબદાર ગણીએ છીએ. માર ખાનાર નિર્દોષ છે, કારણ આપણી દયા અને કરુણા મારા ખાનાર પ્રત્યે છે.

મહાવીરની બાબતમાં આ પ્રસંગમાં બે રીતે વિચાર કરી શકાય. એક તો ફિલસૂફીની ને બીજી કર્મની દૃષ્ટિથી.

ફિલસૂફીની દૃષ્ટિથી વિચારીએ તો તેમણે કહ્યું છે કે જીવનનું તત્ત્વ છે તેને કોઈ મારી શકતું નથી. તેથી મરાઈ રહ્યો છે તે તેના કોઈ ભવના ફળ ભોગવી રહ્યો છે. અથવા મારનાર જ પોતાના કોઈ કર્મનું ફળ ભોગવતો હોય અથવા તે કદાચ નવા કર્મ બાંધતો હોય!

બીજી રીતે વિચાર કરીએ તો, તેમણે કદાચ મારતાં રોક્યો હશે તો પણ તેઓ કોઈને કહેશે નહીં કે મેં મારનારને રોક્યો હતો. તેઓ કદાચ એમ કહેશે કે મેં જોયું કે હત્યા થવાની છે અને મેં એ પણ જોયું કે મારા શરીરે એ કાર્યને રોક્યું; અને હું માત્ર એનો સાક્ષી રહ્યો. આમ તેઓ માત્ર સાક્ષી બની રહેશે. એટલે કે કર્મ (હત્યા કરતાં રોક્યો)ની બહાર રહે. જે કાંઈ એ કરે છે તે બધું પ્રયોજન રહિત, ધ્યેય રહિત, ફળ રહિત, વિચાર રહિત, શૂન્યમાંથી ઉદ્ભવેલું કર્મ છે. તેમણે જે કંઈ કર્યું એ તેમનું કૃત્ય ન હતું, એ માત્ર ઘટના—happening હતી. જે કંઈ બની રહ્યું હતું તેને તેઓ સાક્ષી ભાવે જોઈ રહ્યા હતા.

ઇતિહાસમાં મહાવીર વિશે એવો એક પણ દાખલો નથી મળતો કે મહાવીરે જાતે જઈ વિરોધ પ્રદર્શિત કર્યો હોય. દા. ત. યજ્ઞમાં થતી હિંસાને રોકવા મહાવીર યજ્ઞવેદી પાસે જઈ, વિરોધ કરી, યજ્ઞ બંધ કરાવ્યો હોત.

આ જ વાત પુરવાર કરે છે કે હિંસામય ભારતને અહિંસામય બનાવવા મહાવીરે એ રીતે સમજાવ્યું હોય કે માનવીએ વાસનાગ્રસ્ત નહીં પણ વાસનામુક્ત બનવું જોઈએ. ત્યાં સુધી સમજાવ્યું કે મોક્ષ મેળવવાની તમારી વાસના હશે તો તમારી અહિંસા પણ હિંસક બની જશે.

એક માન્યતા એવી છે કે કોઈ સંતનો જન્મ થયા તો તેની આસપાસ અને જે નગરીમાં જન્મ થવાનો હોય તે નગરીના લોકો સુખી થાય.

આ જ વાત કવિ કહે છે કે કુણ્ડલપુરમાં તમારો જન્મ થયો ને નગરી સુખી થઈ, પિતા સિદ્ધાર્થ અને માતા ત્રિશલાના આંખોના તારા થયા. તમે સંસારની ઝંઝટ છોડી બાળ બ્રહ્મચારી બન્યા. પાંચમો આરો બહુ જ દુઃખદાયી છે. મહાવીરના ચમત્કારોની વાત કરતાં કવિ દાખલાઓ આપે છે કે ચાંદણપુરમાં તમે તમારો મહિમા બતાવ્યો. પર્વતની એક જગ્યા પર (ટેકરી પર) એક ગાયે દૂધની ધારા કરી. ગાયોને ચરાવતા ગોવાળે આ જોયું. વિચાર કરી પાવડો લાવી આખી ટેકરી ખોદી નાંખી પણ કાંઈ ન મળ્યું. ત્યારે તમે તેને દર્શન આપ્યા.

બીજા ચમત્કારની વાત કરતાં કવિ વર્ણવે છે કે જોધરાજ (રાજા કે મંત્રી?)ના રાજ્ય પર બીજા રાજ્યે તોપના ગોળા છોડવા માંડ્યા. આ જોઈ (મંત્રી કે રાજાને) બહુ દુઃખ થયું. (મંત્રી કે રાજાએ) શ્રદ્ધાપૂર્વક તમારો જાપ કર્યો. પરિણામે તોપના ગોળા શાંત થયા. યુદ્ધ શમી ગયું. પછી મંત્રીએ મંદિર બંધાવ્યું ને મંદિરને રાજાએ કાચથી શણગાર્યું. મોટી ધર્મશાળા બંધાવી. આ બધાનું કારણ તમને (પ્રભુને) ત્યાં પ્રસ્થાપિત કરવા.

ત્રીજા ચમત્કારનું વર્ણન કવિએ એ રીતે કર્યું છે કે પ્રભુએ વીસ ગાડીના પૈડાંને તોડી નાંખ્યા. તેથી તે ગાડીઓએ આગળ ચાલવા મચક ન આપી. પણ જેવો ગોવાળે રથને હાથ લગાડ્યો કે રથ ચાલતો થયો.

મેળાનું વર્ણન કરતાં કવિ કહે છે કે વૈશાખ વદી એકમને દિવસે તમારી રથયાત્રા નદીને કિનારે જાય છે. એ રથયાત્રામાં મીના, ગુર્જર બધા જ આવે છે. નાચી, ગાઈ તમારી ગુણગાથા ગાય છે. સ્વામી તમે તો તમારો પ્રેમ નિભાવ્યો અને ગોવાળોનું નામ કીર્તિમાન કર્યું. કહેવાય છે કે જ્યારે પણ આ દિવસે રથયાત્રા નીકળે છે ત્યારે ગોવાળ હાથ લગાવે ત્યારે જ તમારો રથ ચાલવા માંડે છે.

સમર્પણ ભાવ બતાવતાં કવિ છેલ્લે કહે છે કે હે પ્રભુ! મારી તમને વિનંતી છે કે તમારા વગર મારી તૂટતી નૈયાને પાર કરનાર કોઈ નથી. હે સ્વામી! મારા પર દયા કરો. હું તમારો ચાકર છું. મારે તમારી પાસેથી કંઈ જ નથી જોઈતું. ફક્ત એટલું જ કે હું જન્મોજન્મ તમારા દર્શન કરું. આમ આ ચાલીસાના અંતની લીટીમાં કવિ પોતાનું નામ ‘ચન્દ્ર’ બતાવે છે અને વીર પ્રભુને નમન કરે છે.

અંતના ‘સોરઠા’ દુહાના પ્રકારમાં કવિ અંગૂલી નિર્દેશ કરી કહે છે કે, જે કોઈ દિવસના ચાલીસ વાર, એમ ચાલીસ દિવસ સુધી આ પાઠ કરશે તો તેને લાભ થશે. જો દરિદ્રી હશે, તો કુબેર સમાન બનશે, જે સંતાનહિન હશે તો તેને સંતાનની પ્રાપ્તિ થશે ને દુનિયામાં તેનો વંશ આગળ વધશે.’

જાપનો મંત્ર છે—‘ઑઝ્ઑઝ્ઑ ઓઝ્ઑ શ્રી મહાવીરાય નમઃ.’ * * * ૨૦૨, સોમા ટાવર, ગુલમહોર સોસાયટી, ચીકુવાડી, બોરીવલી (વેસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦ ૦૮૨. મો. ૯૮૧૯૭૨૦૩૮૮.

મહાવીર સ્વામી જીવન દર્શન

□ પ. પૂ. આચાર્યશ્રી વાત્સલ્યદીપ સૂરીશ્વરજી

પચ્ચીસો વરસો પૂર્વે એક પૂંજ પ્રકાશ તણો પ્રગટ્યો
જુગ જૂનો અંધકાર વિદારતો ભારત-ભાગ્ય રવિ ચમક્યો,
કોયલ-મોર કરે કલશોર ને વાયુ વસંતનો વાઈ રહ્યો
ક્ષત્રિયકુંડની કુંજમહી ત્રિશલા-કૂખે પુત્રનો જન્મ થયો.

બાળને લાડ લડાવતી માવડી ઘોડિયાની દોરી ખેંચતી'તી
સૂર મધુર મધુર સુણાવીને ઉરના અમૃત સિંચતી'તી,
'વીર થજે, ગંભીર થજે તું' આશિષ એવી આપતી'તી
લળી લળી નિજ લાલના લોચન વ્હાલ ભરીને નિહાળતી'તી.

પુત્રના લક્ષણ પારણેથી પળવાર મહીં પરખાઈ ગયાં
બાળવયે વર્ધમાનકુમાર તો મહાવીર નામે પંકાઈ ગયા,
એક દી' સાપને દેખીને સાથીઓ બાપ રે બાપ પોકાર કરે
કાળ ભયંકર ભાળ્યો છતાં ભયભીત થયા વિણ હાથ ધરે !

રૂપ પિશાચનું ધારીને દેવતા વીરને ઊંચકી પીઠ ધરે
નાનડો બહાદુર બાળકુમાર આ દેવને મુષ્ઠિ-પ્રહાર કરે !
આમ અનેક પરાક્રમ કરતાં કિશોરમાંથી યુવાન બને
માત-પિતાના માનને ખાતર દેવી યશોદાનો હાથ ગ્રહે.

વૈભવમાં એનો વાસ છતાં યે જળ-કમળની જેમ રહે
ભોગી છતાં યે જોગીની જેમ જ રાગી થતાં ય વિરાગી રહે !
સર્પની કાંચળી માફક એક દી' આ સંસારનો ત્યાગ કરે
મ્હેલ-મ્હેલાતોમાં વસનારો હવે જંગલ જંગલ વાસ કરે !

ઘોર અરણ્યે ધૂમતો જાતો જોગી આ પગપાળો
માન મળે અપમાન મળે કે આપે ભલે કોઈ ગાળો !
મારગ એનો જંગલ-ઝાડી ને કંટક ઝાંખરાવાળો
કંઈ કંઈ વેળા સાથમાં રે'તો મંખલીપુત્ર ગોશાળા !

આફત ને ઉપસર્ગની ફોજની ફોજ તેને પડકારતી'તી
આંધી-તોફાનને વીજ કડાકે કુદરત પણ લલકારતી'તી !
દેવ ને દાનવ, ને વળી માનવ, પશુપંખી કંઈ ડંખી રહ્યાં
હસતે મુખડે તો ય મહાવીર સહુનું મંગલ ઝંખી રહ્યાં.

દુઃખથી લેશ નહિ ડરનાર એ સામેથી દુઃખને ડારતો'તો
સુખની શીતળ છાંય તજીને દાવાનળે ડગ માંડતો'તો
ખાડનાં ખાડ તૂટ્યાં પણ એ પડછંદ બની ધીર ધારતો'તો
સહાય કરવા ઈંદ્ર આવ્યા ત્યારે ઈંદ્રને પણ વારતો'તો

ઘોર અંધકાર સંકટ વચ્ચે આતમ-સાધના ચાલતી'તી
ઝેર હળાહળ ઘૂંટ ગળી જઈ આંખ અમી વરસાવતી'તી !
પ્રેમની પાવનધાર નિરંતર પાપીના પાપ પખાળતી'તી
સ્નેહ-કરુણાની ભાવના એની રૂબતાં વ્હાણ ઉગારતી'તી !

ચંડકોશી જેવા ભીષણ નાગને નાથવા વીર વિહાર કરે
ઝેર ભર્યાં કંઈ ડંખ દીધાં તો યે એને ઉપરથી પ્યાર કરે !
ભાન ભૂલી ભરવાડ ભલેને કાનમાં ખીલા પ્રહાર કરે
આતમ-ભાવને ઓળખનારો દેહની ના દરકાર કરે.

એક દી' શિષ્ય બનેલ ગોશાળો ગુરુને ભાંડતો ગાળો
સર્વજ્ઞ છું હું મહાવીર જેવો એવો કયો એણે ચાળો !
તોજોલેશ્યા છોડી ને પ્રગટાવી ભીષણ ઝાળો
વીરને બદલે ભીષણ આગમાં બળી રહ્યો ગોશાળો !

ક્ષમા તણા ભંડાર પ્રભુજી મારે એને પણ તારે
ચંદ્ર સરિખા શીતળ વેણ કહીને બળતાંને ઠારે
કંઈ કંઈ દિવસ-માસ તણા ઉપવાસ કરી વ્રત ધારે
ચંદનબાળાની જેમ પીડાતી અબળા કંઈક ઉગારે.

ગૌતમ જેવા પંડિતોને સત્યનો પંથ બતાવ્યો
ક્ષેણિક જેવા રાજવીઓને ધર્મનો મર્મ સુણાવ્યો.
રોહિણી જેવા ચોર-કુટિલોને મુક્તિનો માર્ગ દેખાડ્યો !
મેઘકુમાર સમાન જુવાનોને જીવન-મંત્ર સુઝાડ્યો.

તે સમે ધર્મને નામે ખરેખર પાખંડીઓનું રાજ હતું
યજ્ઞ મહીં નિર્દોષ બિચારાં પશુઓનું બલિદાન થતું !
કંચન-કામીની કાજ કંઈ કેટલાઓનું લોહી રેડાઈ જતું
દંભ ને દાનવતા દેખીને દિલ એનું વલોવાઈ જતું !

ગંગાના નિર્મળ નીર સરિખી પાવનકારી વાણી
હિંસાની બળતી આગમાં જાણે છાંટે શીતળ પાણી
એને ચરણે આવીને ઝૂકે કંઈ રાજા કંઈ રાણી
સિંહ ને બકરી, વેર વિસારી સ્નેહ રત્નાં છે માણી !

સાડા બાર વરસ સુધી એણે ઘોર તપસ્યા સાધી
આતમ-ધ્યાનમાં લાગી રે'તી શાંત અને સ્થિત સમાધિ
સંસારનાં રોગ પારખ્યાં એણે કેવળજ્ઞાનને સાધી
ઔષધિ દીધી કે દૂર ટળે સૌ આધિ-વ્યાધિ-ઉપાધિ !

જાણી લીધું કે જીવનયાત્રા થવા આવી હવે પૂરી
વિહારનો કરી અંત પ્રભુજી આવી વસ્યા પાવાપુરી
અંતિમ શ્વાસ સુધી તો એમણે અખંડ દેશના દીધી
આસો અમાસની રાતને ટાણે નિર્વાણની ગતિ લીધી !

ધરતી પરનો સૂરજ આથમ્યો રાત થઈ ગઈ કાળી
અંતરને અજવાળવા કાજે ઉજવે લોક દિવાળી !
પાવનકારી પ્રેમળ-જ્યોતિ દેતી પાપ પખાળી
અંધકારે અટવાઈ રહેલાંની વાટ દીધે અજવાળી !

□ કવિ શાંતિલાલ શાહ (મહાવીર દર્શન)

એ કાળ કેવો મહાન હશે જેણે આપણને ભગવાન મહાવીર જેવા તીર્થંકર પરમાત્માના દર્શન કરાવ્યા !

ભગવાન મહાવીર આ જગતને સંપૂર્ણ કલ્યાણના માર્ગે દોરી ગયા તે સમયની વાત કરવાની સરળ નથી. જ્યારે મંદિરે મંદિરે માનવી આસૂરી ઉપાસનામાં મસ્ત હતો, શૂદ્ર અને નારી મરણના અભિશાપ જેવું જીવન જીવતા હતા, નગરો અને જંગલમાંથી નિર્દોષ પ્રાણીઓની હત્યાની આહ સંભળાતી હતી તેવા સમયે ભગવાન મહાવીર જેવા જગદીપક પૃથ્વી પર પધાર્યા અને તેમણે જગતને અહિંસા તથા કરુણાના સંપૂર્ણ કલ્યાણના માર્ગે દોર્યું.

ભગવાન મહાવીરના સંપૂર્ણ જીવનને પ્રગટ કરતાં સ્તવનો આપણે ત્યાં બહુ ઓછા મળે છે. કવિ અને ગાયક શાંતિલાલ શાહનું આ સ્તવન સંપૂર્ણ મહાવીર જીવન દર્શન કરાવે છે. પ્રાતઃકાળે, શાંત સમયે આ સ્તવનને ગણગણીએ તો હૃદય ભાવવિભોર બની જાય છે.

પ્રત્યેક પંક્તિઓમાં ભગવાન મહાવીર કેવા દિવ્ય પુરુષ છે તેનું આપણને અહીં દર્શન થાય છે. ક્ષત્રિયકુંડમાં ભગવાનનો જન્મ થયો, માતા ત્રિશલા પોતાના બાળકને લાડ લડાવે છે એ પ્રારંભની ગાથાઓ કેટલી સુંદર છે ! માતા ત્રિશલાનું નામ અહીં મુકાયું ન હોવા છતાંયે એ દેદીપ્યમાન દેવી આપણા સૌના ચક્ષુઓ સમક્ષ પ્રગટ થઈ જાય છે.

વર્ધમાનકુમાર નાનપણથી પોતાની મહાનતા પ્રગટ કરી રહ્યા છે. કવિ શાંતિલાલ કહે છે,

**‘પુત્રના લક્ષણ પારણેથી પળવાર મહીં પરખાઈ ગયાં
બાળવયે વર્ધમાનકુમાર તો મહાવીર નામે પંકાઈ ગયા !’**

ભગવાન મહાવીરનું જીવન એટલે જળકમળનું જીવન. જે સ્વયં આત્મસાધના કરવાના છે અને અંનત જીવોને આત્મકલ્યાણનું માર્ગદર્શન આપવાના છે તેનું જીવન કેટલું નિર્લેપ અને નિર્મળ હોઈ શકે તે નિહાળવું હોય તો ભગવાન મહાવીરનું જીવનદર્શન કરવું પડે. ભગવાન મહાવીર સંસારના તમામ વૈભવો છોડીને એકદા જંગલના માર્ગે ચાલી નીકળે છે. તેમને પગલે પગલે કષ્ટ અને ઉપદ્રવ આવ્યા જ કરે છે. પણ તે મહાપુરુષ છે. આફતને અવસરમાં પલટાવવાનું તે જાણે છે. પ્રત્યેક આફતને તેઓ અધ્યાત્મનો પંથ બનાવે છે. કંટક કે કંકર, કોઈની ગાળ કે કોઈનો ડંખ એમને વિચલિત કરી શકતા નથી. તેમનું મન દૃઢ છે. તેમનો આત્મા મજબૂત છે. તેમનું ધ્યાન અપલક છે. પ્રત્યેક પગલે પોતાના લક્ષ્ય ભણી તેઓ આગળ વધ્યા જ કરે છે. ઇંદ્ર મહારાજા વિનંતી કરવા આવે કે હું તમારી સાથે રહું અને તમારા ઉપસર્ગોમાં તમારી રક્ષા કરું ત્યારે ભગવાન તેની વિનંતી નકારી દે છે. વાંચો :

**દુઃખથી લેશ નહિ ડરનાર એ સામેથી દુઃખને ડારતો’તો
સુખની શીતળ છાંય તજીને દાવાનળે ડગ માંડતો’તો
ખડાડનાં ખડાડ તૂટ્યાં પણ એ પડછંદ બની ધીર ધારતો’તો
સહાય કરવા ઈંદ્ર આવ્યા ત્યારે ઈંદ્રને પણ વારતો’તો**

ભગવાન મહાવીર સાધકનું આદર્શ જીવન જીવે છે. કોઈને પણ એમ કહેવું હોય કે સાધકનું જીવન કેવું હોય તો ભગવાન મહાવીરનું જીવન નિહાળે. સાડા બાર વર્ષના દીર્ઘકાળમાં તેમણે ઘોર કષ્ટ સહન કર્યા છે અને ઘોર તપશ્ચર્યા કરી છે. વિચારો કે એમણે સાડા બાર વર્ષ દરમિયાન માત્ર ત્રણસો ઓગણપચાસ વખત દિવસમાં એકવાર ભોજન લીધું છે ! એનો અર્થ એ થયો કે તેમણે સાડા અગિયાર વર્ષના ઉપવાસ કર્યા છે ! ક્યારેક આંખ મીંચીને, શાંતિપૂર્વક બેસીને વિચારશો તો સમજાશે કે સાડા અગિયાર વર્ષના ઉપવાસ શું વસ્તુ છે ! આટલી ઘોર તપશ્ચર્યા પછી પણ એમના મનની શાંતિ ડગતી નથી, એમનું ધ્યાન ડગતું નથી, એમની પ્રસન્નતા ડગતી નથી. આ એક સંપૂર્ણ ઇતિહાસની વિરલ ઘટના છે. આટલી વિરાટ તપશ્ચર્યા અને આટલી વિશિષ્ટ પ્રસન્નતા જગતમાં અન્યત્ર ક્યાંય જોવા મળતી નથી.

આજથી પચ્ચીસો વર્ષ પહેલાં ધર્મ સ્થાપવો, ધર્મ સમજાવવો સરળ નહોતું. વાંચો :

**તે સમે ધર્મને નામે ખરેખર પાખંડીઓનું રાજ હતું
યજ્ઞ મહીં નિર્દોષ બિચારાં પશુઓનું બલિદાન થતું !
કંચન-કામીની કાજ કંઈ કેટલાઓનું લોહી રેડાઈ જતું
દંભ ને દાનવતા દેખીને દિલ એનું વલોવાઈ જતું !**

ભગવાન મહાવીરના જમાનાનું આ વર્ણન છે. એવા સમયમાં લોકોને ધર્મ માર્ગે દોરવા તે સરળ નહોતું. પરંતુ આ તો ભગવાન મહાવીર હતા. તેમણે તે કાળના લોકોને ધર્મનું તત્ત્વ સમજાવ્યું અને સૌને ધર્મ માર્ગે દોર્યા. વાંચો :

**ગંગાના નિર્મળ નીર સરિખી પાવનકારી વાણી
હિંસાની બળતી આગમાં જાણે છાંટે શીતળ પાણી
એને ચરણે આવીને ઝૂકે કંઈ રાજા કંઈ રાણી
સિંહ ને બકરી, વેર વિસારી સ્નેહ રક્ષ્યાં છે માણી !**

ભગવાન મહાવીરની વાણી સાંભળવા દેશ-વિદેશના અસંખ્ય લોકો આવ્યા અને ધર્મ માર્ગે વળ્યા. ભગવાનની વાણી એટલે પશુમાંથી માણસ બનાવી દેવાની કળા ! અસંખ્ય લોકોનું જીવન પરિવર્તન થઈ ગયું. કેટલાયે વ્યસનો છોડ્યા હતા, કેટલાયે ઘરબાર છોડ્યા હતા, કેટલાયે સુખ અને વૈભવ છોડ્યા હતા. આ ભગવાન મહાવીરની વાણીનો ચમત્કાર હતો. ભગવાન મહાવીરે તે સમયે જે તત્ત્વ સમજાવ્યું તે આજે પણ અદ્ભુત લાગે છે. ભગવાન મહાવીરે કહેલી ભૂગોળ તથા ખગોળ એટલું સ્પષ્ટ છે કે દુનિયાનો નકશો સમજવામાં વિજ્ઞાનનો આટલો વિકાસ થયા પછી આશ્ચર્યજનક લાગે છે. ભગવાન મહાવીરે કરેલી કર્મની સૂક્ષ્મ છણાવટ નિહાળીએ છીએ ત્યારે આશ્ચર્યમાં ડૂબી જવાય છે. ભગવાન મહાવીરે સમજાવેલું તત્ત્વજ્ઞાન એટલું સ્પષ્ટ છે કે જગતના કોઈ પણ ધર્મની ચેલેન્જ તેને પડકારી શકતી નથી.

ભગવાન મહાવીર પોતાના જીવનના અંતિમ સમયને પણ દિવ્ય બનાવી દે છે. વાંચો :

જાણી લીધું કે જીવનયાત્રા થવા આવી હવે પૂરી
વિહારનો કરી અંત પ્રભુજી આવી વસ્યા પાવાપુરી
અંતિમ શ્વાસ સુધી તો એમણે અખંડ દેશના દીધી
આસો અમાસની રાતને ટાણે નિર્વાણની ગતિ લીધી !

ધરતી પરનો સૂરજ આથમ્યો રાત થઈ ગઈ કાળી
અંતરને અજવાળવા કાજે ઉજવે લોક દિવાળી !
પાવનકારી પ્રેમળ-જ્યોતિ દેતી પાપ પખાળી
અંધકારે અટવાઈ રહેલાંની વાટ દીધે અજવાળી !

કવિ શાંતિલાલ શાહનું આ સ્તવન આપણા હૃદયમાં અનેક દિવ્ય ભાવ પ્રગટ કરે છે અને ભગવાન મહાવીર પ્રત્યે વિશેષ આકર્ષણ પ્રગટાવે છે. *

જૈન સાહિત્ય જ્ઞાનસત્ર-૯ દેવલાલીમાં સંપન્ન

અર્હમ સ્પીરીચ્યુઅલ સેન્ટર સંચાલિત સૌરાષ્ટ્ર કેસરી પ્રાણગુરુ જૈન ફિલોસોફિકલ એન્ડ લીટરરી રીસર્ચ સેન્ટર દ્વારા ડૉ. રતનબેન ખીમજીભાઈ છાડવા પ્રેરિત દેવલાલી કલાપૂર્ણમ તીર્થ મધ્યે જૈન સાહિત્ય જ્ઞાનસત્ર-૯ સાનંદ સંપન્ન થયું.

પૂજ્ય સુમિત્રાભાઈ મ. સ.ના મંગલાચરણથી શરૂઆત થઈ. જ્ઞાનસત્રનું ઉદ્ઘાટન મહાવીર સેવા કેન્દ્રના પ્રવિણભાઈ મહેતાએ કર્યું હતું. ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈએ પ્રમુખસ્થાનેથી જૈન ધર્મના વ્યાપ અને પ્રવૃત્તિની દેશ-વિદેશના સંદર્ભ સાથે છણાવટ કરી હતી.

ગુણવંત બરવાળિયા સંપાદિત ‘ડેવલપમેન્ટ એન્ડ ઈમ્પેક્ટ ઓફ જૈનીઝમ ઇન ઇન્ડિયા એન્ડ અબ્રોડ’ ગ્રંથનું વિમોચન ચમનભાઈ વોરાના હાથે થયેલ. તેમણે ગ્રંથની છણાવટ કરતું મનનીય પ્રવચન ઇંગ્લિશમાં પ્રસ્તુત કર્યું હતું.

આ પ્રસંગે ડૉ. રતનબેન છાડવાનું ‘જીવનશુદ્ધિનું અજવાળું’ અને ડૉ. પાર્વતીબેન ખીરાણીનું ‘જીવ વિચાર રાસ’ ગ્રંથનું વિમોચન કરવામાં આવેલ.

ગુણવંત બરવાળિયાએ સ્વાગત પ્રવચનમાં સેન્ટરની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ અને જૈન સાહિત્ય જ્ઞાનસત્રની વિગતો કહી હતી.

રાષ્ટ્રસંત, યુગદિવાકર પૂ. નમ્રમુનિ મ. સા.નો આશીર્વાચન સંદેશ વાંચી સંભળાવવામાં આવેલ.

પ્રથમ બેઠક ‘આપણે સૌ મહાવીરના સંતાન’ એ વિષયના સત્રપ્રમુખ ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના વિદ્વાન તંત્રી ડૉ. ધનવંતભાઈ શાહે જિન શાસનના અલગ અલગ ફિરકા વચ્ચે સામંજસ્ય અને સંગઠનની વાત પર ભાર મૂકતાં વિષયની પૂર્વભૂમિકા કહી હતી.

આ બેઠકમાં ડૉ. કલાબેન શાહ, નવનીતભાઈ મહેતા, ડૉ. ફાલ્ગુનીબેન ઝવેરી, ઈલાબેન શાહ, ખીમજીભાઈ છાડવા, કાનજીભાઈ મહેશ્વરી અને જશવંતભાઈ શાહે પોતાના પેપર રજૂ કર્યા હતાં. ડૉ. ધનવંતભાઈએ દરેક પેપરની છણાવટ કરી સમાપન કરેલ.

બીજી બેઠકમાં જૈન આગમ સાહિત્યના વૈશ્વિક પ્રચારની આવશ્યકતા અને પદ્ધતિ વિષયની બેઠકના મુંબઈ યુનિવર્સિટીના વિદ્વાન ડૉ. અભય દોશી સત્રપ્રમુખ હતા.

વિષયની પૂર્વભૂમિકામાં તેમણે આગમ સાહિત્યમાં રહેલું તત્ત્વજ્ઞાન અને તેની વિશિષ્ટતાની વાત કરી હતી.

આ બેઠકમાં ડૉ. રશ્મિભાઈ ઝવેરી, ડૉ. રસિકભાઈ મહેતા, બીના ગાંધી, ડૉ. પ્રવીણભાઈ શાહ (અમદાવાદ), ડૉ. ઉત્પલાબેન મોદી, ધનલક્ષ્મીબેન બદાણી (નાગપુર) એ પોતાના નિબંધો રજૂ કર્યા હતા.

‘ડેવલપમેન્ટ એન્ડ ઈમ્પેક્ટ ઓફ જૈનીઝમ ઇન ઇન્ડિયા એન્ડ અબ્રોડ’ એ વિષયના સત્રપ્રમુખ ડૉ. મહેન્દ્રકુમાર જૈન (ચંદીગઢ) હતા. તેમણે વિષયની પૂર્વભૂમિકામાં જૈન ધર્મના વિવિધ પ્રાંતોની ઐતિહાસિક ઘટનાઓની વાત કરી હતી.

આ બેઠકમાં ડૉ. બિનોદકુમાર તિવારી (બિહાર), ડૉ. કશ્યપ ત્રિવેદી (ભૂજ), ડૉ. જી. જવાહરલાલ ઘંટા (તિરુપુર), ડૉ. રેણુકા પોરવાલ (મુંબઈ), પંકજ હિંગાર (મુંબઈ) અને ડૉ. કોકિલા શાહે પેપર રજૂ કરેલ.

રાત્રે સ્તવન અને લોકગીતોનો કાર્યક્રમ રાખેલ.

ધર્મ અને અધ્યાત્મને વર્તમાન જીવનમાં સક્રિય કરવાવાળા પરિબળો – એ વિષયની બેઠકના સત્રપ્રમુખ ડૉ. પાર્વતીબેન ખીરાણી હતા.

બીજા દિવસની આ અંતિમ બેઠકમાં પાર્વતીબહેને વિવિધ પરિબળોનું જૈન તત્ત્વજ્ઞાનના સંદર્ભે સુંદર વિશ્લેષણ કર્યું.

આ બેઠકમાં ડૉ. રતનબેન છાડવા, રમેશભાઈ ગાંધી, જશવંતભાઈ શાહ (વાપી), જ્યોત્સના ધ્રુવ, વસંત વીરા, ગુણવંત ઉપાધ્યાય (ભાવનગર), પ્રદીપ શાહ, શ્રીકાંત ધ્રુવ, પ્રા. દીક્ષા સાવલા (આણંદ) વિગેરેએ પોતાના પેપર રજૂ કર્યા.

ડૉ. પાર્વતીબહેને દરેક પેપરનું વિશ્લેષણ કર્યું હતું.

ગુણવંત બરવાળિયાએ દરેક વિદ્વાનો અને સહયોગીઓનો આભાર માન્યો હતો. યોગેશભાઈ બરવાળિયાએ સંચાલન કરેલ. મધુબેન બરવાળિયાએ માંગલિક પઠન કર્યા પછી જ્ઞાનસત્રની પૂર્ણાહૂતિ થઈ હતી.

જ્ઞાનસત્રને સફળ બનાવવા માટે ખીમજીભાઈ છાડવા, પ્રકાશભાઈ શાહ, પ્રદીપભાઈ શાહ તથા સુરેશભાઈ પંચમીયાએ ખૂબ જહેમત ઉઠાવી હતી. મેમેન્ટો અને ગ્રંથ દ્વારા વિદ્વાનોનું સન્માન કરવામાં આવ્યું હતું. જ્ઞાનસત્રની પૂર્ણાહૂતિ પછી વિદ્વાનોએ દેવલાલી/નાસિકના તીર્થોના દર્શન તથા ત્યાં બિરાજતા સાધુ-સંતોના દર્શનનો લાભ લીધો હતો.

Thus HE Was, Thus HE Spoke :

LORD MAHAVIR

Lord Mahavir in Uttar Udhyayan Sutra tells his disciple Gautam these famous words (deshna)- 'Samayam goyam ma pamaye'

Shrimad Rajchandra, my Guru and Lord Mahavir's last Gandhar describes a human life as a a dewdrop , fleeting and quick.

He further explains that there are two deeper meanings to the above said deshna. One which is apparant that 'Oh Gautam, Do not waste this time that you have so preciously got.' and second that unblinkingly this moment that swiftly glides by, even a fraction of that moment, one should not waste, one should not be unaware, one should not be lazy. The reason being this body is momentary- the hunter of time is constantly standing on us with his bow and arrow ready to strike. He could strike now or he could strike later but strike he will for sure, soon and since that moment is unknown , if we be unaware even for a moment, we could miss the bus... miss the fruits of a spiritual aware existence.

The liberated souls warn us to the extent that one moment gone is equal to one entire life failed.

Acharya Rajyasuriji Maharaj help us by defining what

should we do with the time we have. The first step towards the discipline of 'samayam goyam..' is to wake up in Brahma Muhurat. Brahma Mahurat is a time of 48 minutes before sunrise which is considered the most auspicious time for meditation- Professor John. S. Hoyland has described it as the moment when "the veil between the things that are seen and the things that are unseen becomes so thin as to interpose scarcely any barrier at all between the eternal beauty and truth and the soul which would comprehend them."

This time of the morning the entire atmosphere is in charged with powerful electro-magnetic-intelligent carriers generally called spiritual vibrations that travel in a north-south direction. This time is also ideal for study, to obtain knowledge .

'O traveler get up; it is dawn-it is not right that you continue sleeping.

One who awakes, he finds, One who is asleep, he loses. Get up and open your eyes from slumber and meditate on your Master'. – **Kabir**

RESHMA JAIN

The Narrators

Tel: 9820427444

Twenty Fourth Tirthankar Bhagwan Mahavir : As a Fearless Child

He was fearless since his childhood. He was born on the thirteenth day of the bright half of the month of Chaitra before Two thousand six hundred years ago. His mother's name was Trishladevi and father's name was Siddharth.

Once upon a time few children were playing a game of catching cook around a tree. All were busy playing. Suddenly a child was shocked to see a serpent on one of the trunks of the tree. Listening his loud screeching, the other children also ran here and there. One of the child – our Mahavir swiftly went near the tree and lifted the serpent and threw him for away. All the children were surprised. How could he catch the serpent and threw him away!

On another game he was taken away by a demon to kill him but instead Vardhman killed th demon.

When he grew up he was not inclined to get married. He loved and respected his parents a lot and

therefore he agreed to get married at the proper age with Yashoda. He had one daughter named Priya Darshana. At the age of twenty eight he lost both of this parents. He wanted to leave the palace and worldly life but at the request of his elder brother Nandivardhan he left the idea of leaving everything and delayed for two years.

After a year he started giving away everything belonging to him. He gave away clothes and valuables, gold mohars also. he started discarding everything day by day. On the tenth day of the dark half of the month of Margashirsha he relinquished everything. He left the palace, the family and the worldly life. He became a monk and did penance for twelve and a half year. Ultimately he achieved Keval Gyan on the tenth day of Vaishakha. He was then known as Tirthankara who preached the Jain religion.

By : Pushpa Parikh

SHANTILAL SHAH'S MAHAVIR STAVAN

By PUSHPA PARIKH

લડતી ઝઘડતી આ દુનિયાને એક દિન
મહાવીર ચીંધ્યા રાહે જાવું પડશે
પ્રભુ મહાવીર ચીંધ્યા રાહે જાવું પડશે
હિંસાના તાંડવમાં રાચનારા લોકોને
એક 'દિ જરૂર પસતાવું પડશે.

પ્રભુ મહાવીર ચીંધ્યા...

(૧)

કોટિ કોટિ માનવીને માથે નિરંતર, ગાજે છે યુદ્ધના નગારા
પડીકે બંધાયેલ જીવને પળેપળ, ભડકાવતા ભણકારા
લાખો નોંધારાના આંસુના શ્વાસની આગમાં એક દિ હોમાવું પડશે...

પ્રભુ મહાવીર ચીંધ્યા...

(૨)

વેરથી વેર શમે ન કદાપી, આગથી આગ બુઝાય ના
હિંસાથી હિંસા હણાય નહિ કોઈ દિ, શસ્ત્રોથી શાંતિ સ્થપાયના
બોમ્બના બનાવનાર વૈજ્ઞાનિકોને, એક 'દિ જરૂર પસતાવું પડશે

પ્રભુ મહાવીર ચીંધ્યા...

(૩)

લાખ લાખ પ્રશ્નોના સાચા ઉકેલો, શસ્ત્રો થકી નહીં આવે,
ભીતિ બતાવે માનવીના હૈયામાં, પ્રીતિ કદિ નહીં જાગે.
સત્ય અહિંસાને શાંતિનું સંગીત, બુલંદ કંઠે ગાવું પડશે.

પ્રભુ મહાવીર ચીંધ્યા...

Ladati Zagadti Aa Duniyane Ek din

Mahavir Chindhya Rahe jaavu padashe

Prabhu Mahavir Chindhya Rahe jaavun padashe

Hinsana Tandavma rachnara lokne

Ek Di jarur pasatavun padashe

Prabhu Mahavir...

Koti Koti Manvine Mathe Nirantar gajechhe yudhhana nagara

Padike bandhayel jeevne palepal bhadakvta Bhankara

Lakho nodharana Aansuna shvasni aagma Ek di Homavu Padashe...

Prabhu Mahavir...

Verthi Ver shame na kadapi, Aagthi Aag Buzay na

Hinsathi Hinsa Hanay nahi koidi, Shastrothi Shanti Sthapay na.

Bombna Banavnar vaigyanikone, Ek di Jarur pastavun padashe

Prabhu Mahavir...

Lakh Lakh Prashnona Sacha Ukelo Shastro thaki nahi Aave.

Bhiti Batave Manavina Haiyama, Preeti Kadi Nahi Jaage.

Satya Ahinsane Shsantinu Sangeet Buland Kanthe gavu Padashe

Prabhu Mahavir...

This is a Stavan (Bhajan) by Shri Shantilal Shah a very famous poet. He was a famous composer as well as a singer. He has written very welknown stavans which are sung by our people at many places and at various functions and during our festivals.

Now I will try to explain the meaning of his stavan-- Stanza by stanza.

In the beginnig he has clearly mentioned that the people of the world today who are occupied in fighting wil have to follow one day the path showed by Mahavir Bhagwan. The people who are busy in Hinsa like the terrorists will definately have to repent one day.

In the first stanza he tries to mention the mental agony that people are facing these days. He feels that the people busy in Hinsa will definately have to repent and will be punished by god in such a way that they will be unhappy by experiencing the the fire of the tears of unprotected people

In the second stanza he mentions about the Jain religion which says that you can never abolish ven-

geance by vangeance and you can never extinguish fire by fire; violence can't be demolished by violence; peace can't be achieved by weapons, He further says that the inventors of bomb will definately have to repent one day. This is the basic knowledge or the lesson preached by our gurus or sadhus & saints.

In the last stanza he mentions the same idea in a different way. Here he clearly says that you cannot solve any problem with the help of the weapens. Here I am reminded of a sentence from a very recent famous book, 'The secret of the Nagas' by Amish Tripathi. There he has mentioned (p.g. 190) 'Vengeance is a luxury I cannot afford.' It is quite true that in war you need lots of money to produce weapons. You can never produce love in a human being by showing fear. We will hve to spread the message of peace, Ahimsa and Truth by an effective music and songs.

Though this stavan is written before many years, it is very appropriate in these days of the daily fear from the terrorists.

□ PUSHPA PARIKH

A beginner's guide to Lord Mahavir

Bhagwan Mahavira

A contemporary of Gautam Buddha, Bhagwan Mahavira's teachings and life form the perfect and limitless source of inspiration for Jains. Indeed, he is the rejuvenator, propagator and teacher of Jainism.

Queen Trishala saw 14 auspicious dreams when she conceived him. Asked by King Siddhartha to explain the meaning, the dream interpreters announced that the queen would give birth to a Tirthankara. Mahavira was born in 543 before the Vikram era (599 B.C) on the 13th day of the bright half of the Chaitra month at Kshatriya Kundh. This region is today part of the state of Bihar in India.

His parents named him 'Vardhamana', because from the time he was conceived, the power, wealth and glory of not only the royal family but also the people multiplied.

From early childhood, Vardhamana had great physical strength. His fearlessness soon earned him the title of 'Mahavira'. His parents found him a bride in princess Yashoda and they had a daughter, Priyadarshana. Though he spent the first 30 years of his life as a householder, living in the royal palace, his mind continued to dwell on renunciation and spiritual practice.

Finally, when he was 30 years old, he took the vow of asceticism, renouncing the world. The next twelve and half years were spent in deep silence and meditation and practice of severe austerities. With the greatest equanimity and serenity, he faced the insults and ill-treatment of the rude and ignorant. He bore ungrudgingly the attacks of beasts and insects and other calamities of nature.

Once, he went through a forest where a venomous cobra called Chandkaushik lived. When the enraged snake bit his toe, a substance that was as pure as milk flowed from the wound. In fact, Mahavira's gentle words calmed Chandkaushik who recalled its past births and that it had suffered immensely due to its angry nature. He paid reverence to the Lord, took the vow of fast-unto-death and later died while meditating.

At another time, a heavenly figure known as Sangamdev visited 20 different and dreadful calamities on Bhagwan Mahavir in just one night. This entity assumed the forms of mosquitoes, beasts, sandstorms, scorpions and other poisonous creatures at different times and hurled itself at him or bit him. Nothing succeeded in shaking Mahavira's composure. So Sangamdev went to the opposite extreme and

began sending charming 'Apsaras' (beautiful women) to seduce him. This did not succeed either. After six months of harassing the Lord in this manner, Sangamdev himself fell in exhaustion at Mahavira's feet.

Jainism believes that time is infinite and has neither beginning nor end. It is divided into infinite and equal time cycles with each cycle being further divided into two equal halves. These halves have a distinct and characteristic feature. One half is the progressive phase known as Utsarpini while the other, the regressive part is known as Avsarpini. Each of these are further divided into six unequal parts called Aras.

The present period is the fifth Ara of the Avsarpini part.

Jains hold that in the previous Ara (i.e the fourth one), 24 souls became Tirthankaras.

A Tirthankar is one who has conquered all the enemies within himself (like anger, desire, falsehood, pride) and has thus created a "ford" across the "river of human misery" that is life.

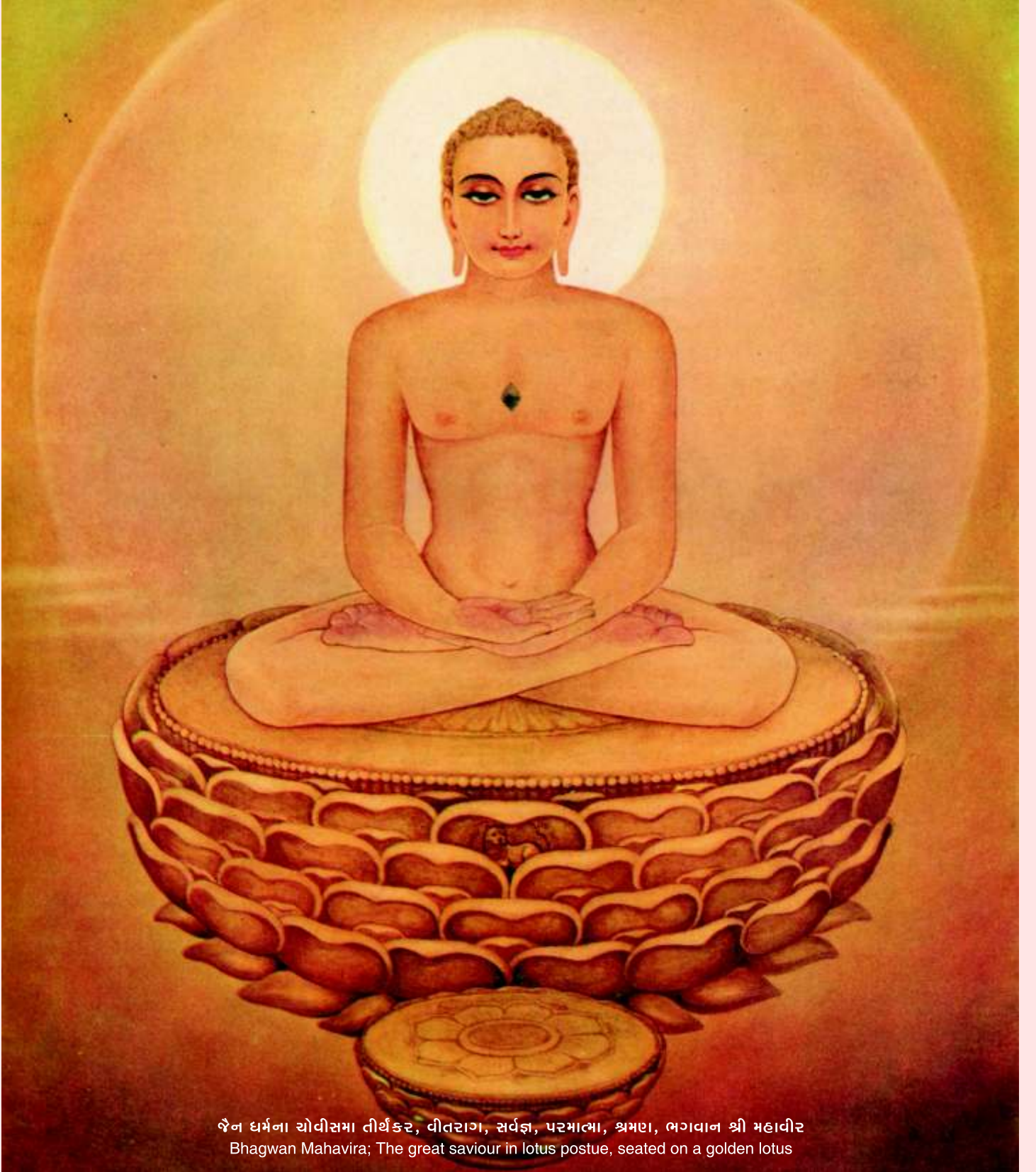
In the present Avsarpini, Bhagwan Rishabhadev was the first Tirthankara and Bhawan Mahavira, the last and twenty-fourth Tirthankara.

Reshma Jain

The Narrators

Tel: 9820427444

જેન ધર્મના ચોવીસમા તીર્થંકર, વીતરાગ, સર્વજ્ઞ, પરમાત્મા, શ્રમણ, ભગવાન શ્રી મહાવીર
Bhagwan Mahavira; The great saviour in lotus postue, seated on a golden lotus

Postal Authority Please Note: If Undelivered Return To Sender At 33, Mohamadi Minar, 14th Khetwadi, Mumbai-400004.

Printed & Published by Nirooben Subhodbhai Shah on behalf of Shri Mumbai Jain Yuvak Sangh and Printed at Fakhri Printing Works, 312/A, Byculla Service Industrial Estate, Dadaji Konddev Cross Rd, Byculla, Mumbai-400 027. And Published at 385, SVP Rd., Mumbai-400004. Temporary Add. : 33, Mohamadi Minar, 14th Khetwadi. Mumbai-400004. Tel.: 23820296. Editor: Dhanwant T. Shah.

પ્રભુદ્ જીવન

વર્ષ-૬૧ • અંક-૫ • મે, ૨૦૧૩ • પાના ૩૬ • કીમત રૂ. ૨૦

જિન-વચન

અજ્ઞાતી માણસ સદાચાર છોડીને

દુરાચારમાં આતંદ માણે છે

કળકુંડગં જહિત્તાળં વિદતં મુંજઈ સૂયરે ।

एवं सीलं जहित्ताणं दुस्सीलं रमई मिए ।।

(ઉ. ૧-૫)

ભુંડ અનાજના ડુંડાને છોડીને વિષ્ટા ખાવાનું પસંદ કરે છે. એવી રીતે અજ્ઞાતી માણસ સદાચાર છોડીને દુરાચારમાં આતંદ માણે છે.

A pig prefers to eat dirty things, leaving good food-grains aside. Similarly an ignorant person indulges in evil matters, leaving virtuous matters aside.

(ડૉ. રમણલાલ ચી. શાહ રચિત 'જિન વચન'માંથી)

'પ્રબુદ્ધ જીવન'ની ગંગોત્રી

૧. શ્રી મુબઈ જેન પુવક સંઘ પત્રિકા
૧૯૨૯ થી ૧૯૩૨
૨. પ્રબુદ્ધ જેન
૧૯૩૨ થી ૧૯૩૩
બ્રિટિશ સરકાર સામે ન જૂકવું
એટલે નવા નામે
૩. તરૂણ જેન
૧૯૩૪ થી ૧૯૩૭
૪. પુનઃ પ્રબુદ્ધ જેનના નામથી પ્રકાશન
૧૯૩૯-૧૯૫૩
૫. પ્રબુદ્ધ જેન નવા શીર્ષકે બન્યું 'પ્રબુદ્ધ જીવન'
૧૯૫૩ થી
- + શ્રી મુબઈ જેન પુવક સંઘના મુખપત્રની ૧૯૨૯ થી, એટલે ૮૪ વર્ષથી અવિરત સફર, પહેલા સાપ્તાહિક, પછી અર્ધમાસિક અને ત્યારબાદ માસિક
- + ૨૦૧૩ માં 'પ્રબુદ્ધ જીવન'નો ૬૧મા વર્ષમાં પ્રવેશ

પ્રબુદ્ધ વાચકોને પ્રજ્ઞામ

પૂર્વ તંત્રી મહાશયો

જમનાદાસ અમરચંદ ગાંધી
ચંદ્રકાંત સુતરિયા
રતિલાલ સી. કોઠારી
મણિલાલ મોકમચંદ શાહ
જટુભાઈ મહેતા
પરમાણંદ કુંવરજી કાપડિયા
ચીમનલાલ ચકુભાઈ શાહ
ડૉ. રમણલાલ ચી. શાહ

આયમન

'ગ્રીન રિવોલ્યુશન', પેતી, 'ક્ષાઈટ રિવોલ્યુશન', દૂધ ઉત્પાદન અને હવે હુંડિયામણના ભૂખ્યા આપણા રાજકારણીઓ, 'પિન્ક રિવોલ્યુશન' લાવી રહ્યા છે. પ્રાણીઓની કતલ, માંસની જંગી નિકાસ, વધુ ઉત્પાદન માટે કતલખાનાનું આધુનિકરણ. ગાય-ભેંસના માંસની નિકાસ માટે વિશ્વમાં ભારતનું સ્થાન પ્રથમ નંબરે છે. ૨૦૧૨માં ૧૫.૨૫ લાખ ટન માંસની નિકાસ. આમાં ઉત્તર પ્રદેશમાંથી ૭૦ ટકા, દક્ષિણના રાજ્યોના ૧૭ ટકા અને અન્ય. ગાયનું માંસ ભેંસના નામે નિકાસ કરાય છે. ભેંસના પાડાઓની કતલ કરોડોની સંખ્યામાં થાય છે. ભારતમાં દશ કતલખાના ધમધોકાર કતલ કરે છે. બીજા આઠ તૈયાર થઈ રહ્યાં છે. ભારતની ગાયોની બંગલા દેશમાં દાણાચોરી થાય છે અને ત્યાંથી કતલ. કૃષિ પ્રધાન શરદ પવારનો જય હો!!

અહિંસાવાદી જેનો અને પૂ. સાધુ ભગવંતો શું વિચારે છે? અહિંસક ક્રાંતિ તો થઈ શકે ને?

-વિગત સૌજન્ય

દિવ્ય ભાસ્કર. તા.૩-૫-૨૦૧૨

સર્જન-સૂચિ

ક્રમ	કૃતિ	કર્તા	પૃષ્ઠ
(૧)	ગુજરાતની વર્તમાન સંસ્કૃતિના પાયાનો સંભ :		
	ગુજરાત વિદ્યાસભા	ડૉ. ધનવંત શાહ	૩
(૨)	પ્રબુદ્ધ વીરોનો આચાર્ય : મહાવીર-બુદ્ધ :		
	જૈન-બૌદ્ધોના પરપેશમાં	પ્રા. દીક્ષા એચ. સાવલા	૬
(૩)	જૈન પદ્ધતિમાં ભક્તિનું સ્થાન	ડૉ. કામીની ગોગરી	૯
		અનુવાદ : પુષ્પા પરીખ	
(૪)	અનુપ્રેશાનું આયમન	પ્રવર્તક મુનિશ્રી મૃગેન્દ્ર વિજયજી મ.	૧૧
(૫)	શ્રી નેમ-રાજુલ કથા	—	૧૪
(૬)	ધર્મ એક સંવત્સરી એક	ડૉ. સાગરમલજી જૈન	૧૮
(૭)	ભાવ-પ્રતિભાવ	—	૨૧
(૮)	શ્રી મું. જૈ. યુ. સંઘ-વર્તમાન કાર્યવાહક સમિતિ	—	૨૪
	શ્રી મું. જૈ. યુ. સંઘ-પેટા સમિતિ		
(૯)	સુખ તમારી પ્રતીક્ષા કરે છે	પૂ. આ. વાત્સલ્યદીપ સુરીયરજી	૨૫
(૧૦)	જયભિખ્ખુ જીવનધારા : ૪૯	ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ	૨૭
(૧૧)	સર્જન-સ્વાગત	ડૉ. કલા શાહ	૩૦
(12)	Thus Spake Death	Reshma Jain	31
(13)	The story of Bhagwan Neminath	Acharya Vatsalyadeepji	32
		Translation: Pushpa Parikh	
(14)	સતવન - Stavan	Pushpa Parikh	34
(૧૫)	પંથે પંથે પાથેય :		
	બ્રાહ્મણ હોવાથી જ શું બ્રાહ્મણ થવાય ?	મીનાક્ષી ઓઝા	૩૬
	માતૃભાષા અને પરભાષાનું સંખ્ય	શાંતિલાલ ગઢિયા	૩૬

આ અંકનું મુખપૃષ્ઠ :

સરસ્વતી-સાધના માટે વિશેષ રૂપે બનાવેલી દક્ષિણ ભારતીય શૈલીની કલાત્મક મૂર્તિ

● ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ વર્ષ : ૬૧ ● અંક : ૫ ● મે ૨૦૧૩ ● વિક્રમ સંવત ૨૦૬૯ ● વીર સંવત ૨૫૩૯ ● વૈશાખ સુદિ ● તિથિ-૬ ●

● ● ● શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ પત્રિકા ● ● ●

(૧૯૨૯ થી પ્રારંભ, ૮૪મા વર્ષમાં પ્રવેશ)

પ્રબુદ્ધ જીવન

● ● વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૨૦૦/- ● ●

● ● છૂટક નકલ રૂ. ૨૦/- ● ●

માનદ તંત્રી : ડૉ. ધનવંત શાહ

ગુજરાતની વર્તમાન સંસ્કૃતિના પાયાનો સ્તંભ

ગુજરાત વિદ્યાસભા

(મનહર છંદ)

ઈસ્વિસો અઢારે અડતાળીસની સાલે શુભ,
તારિખ તો છવીશમી ડીસેંબર માસની;
મંગળ વાસરે મહા મંગળીક ક્રિયા કીધી,
કિન્લાક સાહેબ તણી કીર્તિના પ્રકાશની;
સ્થાપી વર્નાક્યુલર સોસાયટી તે,
અધિક વધારનારી વિદ્યાના અભ્યાસની,
દ્વિજ દલપતરામે દિલથી આશીષ દીધી,
આજથી સોસાયટી તું થજે અવિનાશની.

—કવિ દલપતરામ

(૧)

આ કવિતાનો અર્થ સમજાવતાં પહેલાં એક મંગલ-વિષાદ દૃશ્ય પાસે આપને લઈ જાઉં છું.

ગુજરાતી ભાષા સાહિત્યના ઉત્કર્ષ અને ગુજરાતની કેળવણીની

વૃદ્ધિ કરવા ૧૬૫ વરસ પહેલાં ગુજરાત અને ગુજરાતી ભાષા ભક્ત એક અંગ્રેજ અમલદાર ફોર્બસે અમદાવાદમાં સ્થાપેલી ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી જેનું ૧૯૪૬માં ‘ગુજરાત વિદ્યાસભા’ નામમાં પરિવર્તિત થયું એ ભવ્ય સંસ્થાના પ્રાંગણની એચ. કે. આર્ટ્સ કૉલેજના શેઠ ભોળાભાઈ જેશીંગભાઈ અધ્યયન-સંશોધન વિદ્યા ભવનના એક

આ અંકના સૌજન્યદાતા

જશવંતભાઈ મણિલાલ શાહ પરિવાર

સુરેખાબેન ● રાજેશ ● હિતેશ ● જિતેશ

ખંડમાં આ વિભાગના કાર્યકારી નિયામક ડૉ. રામજીભાઈ સાવલિયા, આ સંસ્થાના ઉપપ્રમુખ અને મારા પરમ મિત્ર ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈની ઉપસ્થિતિમાં આ ખંડમાં સંગ્રહાયેલી ૧૫૦૦ થી

વધુ પ્રાચીન જૈન હસ્તપ્રતો, સિક્કા, ચિત્રો, શિલ્પો, નાની પુસ્તિકાઓ અને એ સમયના ચોપાનિયાઓનું હરખ હરખથી મને દર્શન કરાવે છે ત્યારે, મન અતિ પ્રસન્ન થયું, પણ જ્યારે મેં એમને જોઈ થયેલી આ પ્રાચીન અમૂલ્ય જૈન હસ્તપ્રતો અને દિશા સૂચક એ ચોપાનિયા વગેરેના સંવર્ધન માટે, એની જાળવણી માટે, એના રક્ષણ માટે, આ સર્વેને

- શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ, ૩૩ મહમદી મિનાર, ૧૪મી ખેતવાડી, એ.બી.સી. ટ્રાન્સપોર્ટની બાજુમાં, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪. ટેલિફોન: ૨૩૮૨૦૨૯૬
- ઑફિસ સ્થળ સૌજન્ય : શ્રી મનીષભાઈ ઝવેરી
- Website : www.mumbai_jainyuvaksangh.com ● email : shrimjys@gmail.com Web Editor: Hitesh Mayani-9820347990

આધુનિક ટેકનોલોજીમાં ઢાળવા માટે પ્રશ્ન પૂછ્યો ત્યારે આ સંનિષ્ઠ અને વિવેકી વિદ્વાને શબ્દોથી નહિ પણ પોતાના હાથની મુઠ્ઠીવાળી (બાંધી મુઠ્ઠી લાખની) લાચાર મુદ્રાથી મને ઉત્તર આપ્યો ત્યારે મારું મન વિષાદથી ઘેરાઈ ગયું.

ધનના અભાવે આ અમૂલ્ય ખજાનાનો દિન પ્રતિદિન ક્ષય થતો જાય છે !

જૈનો શ્રુતજ્ઞાનને શ્રુત દેવ માને છે, કદાચ અન્ય ધર્મમાં જ્ઞાન માટે કોઈ ખાસ દિવસ છે કે નહિ એની મને ખબર નથી, પણ જૈનોમાં કારતક સુદ પાંચમ એ જ્ઞાન પંચમીનો જ્ઞાન ઉત્સવ દિન છે. તે દિવસે ભંડારોમાં સંગ્રહિત થયેલા જ્ઞાન ગ્રંથોને સૂર્ય પ્રકાશમાં લાવી એને શુદ્ધ કરી એનું પૂજન થાય છે.

હસ્તપ્રતો અને સાહિત્યના સંવર્ધન માટે જૈનો જાગૃત છે, એ દિશામાં છેલ્લા સાત દાયકામાં સંનિષ્ઠ કામો થઈ પણ રહ્યા છે, જે વંદન પાત્ર છે. પણ કોઈક ખૂણો આવો કોરો પણ, રહી ગયો !!

આ ભો. જ. અધ્યયન ખંડમાં બિરાજેલ આ ૧૫૦૦ થી વધુ જૈન હસ્તપ્રતો અને પુસ્તકો-ચોપાનિયા, કોઈ દાતાના શ્વાસ, હૂંફ અને ધન સહકારની રાહ જૂએ છે. કોઈ સાધુ ભગવંતના પુણ્ય કરના સ્પર્શ માટે ઉત્સુક છે. આ જ્ઞાન સેવા કરી જ્ઞાન કર્મનું પુણ્ય પ્રાપ્ત કરવું એ જીવન સાર્થકતાનો લ્હાવો છે. મને શ્રદ્ધા છે, કોઈ વાયક અવશ્ય આ જ્ઞાન-પૂણ્યનો લાભ લેશે.

ડૉ. રામજીભાઈનો મો. નં. ૦૮૮૨૫૧૧૪૪૧૭.

(૨)

હવે થોડી વાત, આ ભવ્ય સંસ્થા, ગુજરાત વિદ્યાસભા અને ઉપરની કવિતા વિશે.

અંગ્રેજોએ આપણા દેશ ઉપર રાજ કર્યું, અને સોને કિ ચીડિયા જેવા આ દેશને લૂંટી લીધો, એ બધું ખરું, પણ આ અંગ્રેજોએ આપણને આપ્યું પણ ઘણું છે. લઈ લીધું એ માટે ઘણા ન કરીએ, પણ આપ્યું એની કદર તો જરૂર કરીએ. આ જ ભારતીય સંસ્કૃતિ છે.

આ ‘આપ્યું’ એ યાદીમાં ગુજરાત અને ગુજરાતી ભાષા પ્રેમી એક અંગ્રેજને આપણે માત્ર યાદ જ નથી કરવાના પણ એ ઉત્તમ ચરિત્ર વ્યક્તિનું આપણા ઉપર ન ચૂકવી શકાય એવું ઋણ પણ છે એ સ્મરણમાં રાખવાનું છે જ.

એ અંગ્રેજ છે એલેક્ઝાંડર કિન્લોક ફોર્બસ, અને બીજાને પણ યાદ કરીએ એ કર્નલ ટોડ, જેણે રાજસ્થાનનો ઇતિહાસ લખ્યો. આપણા કવિવર દલપતરામે આ બંને માટે ગાયું:

કરનલ ટોડ કુલીન વિણ, ક્ષત્રિય યશ ક્ષય થાત,

ફોર્બસ સમ સાધન વિના, ન ઉદ્ધરત ગૂજરાત.

એ કર્નલ ટોડ જેમણે રાજસ્થાનનો ભવ્ય ઇતિહાસ લખ્યો, એ ન હોત તો આપણા શૂરવીર ક્ષત્રિયના યશનો ક્ષય થાત, એટલે એ યશને

કોઈ યાદ જ ન કરત, અને આ ફોર્બસ ન હોત તો ખરેખર ગુજરાતનો અને ગુજરાતી ભાષાનો વર્તમાનમાં છે એવો ઉદ્ધાર થયો હોત કે નહિ એ પ્રશ્ન રહી જાત.

પોતાના દેશ ઈંગ્લેન્ડથી આવી આ ફોર્બસ ગુજરાતમાં રહ્યા, અમલદાર અને છેલ્લે ન્યાયાધીશના સ્થાને પણ પહોંચ્યા. ગુજરાતમાં રહ્યાં એટલે ગુજરાત અને ગુજરાતીનું હિત હૈયે વસ્યું. એ ગુજરાતી શીખ્યા. કવિ દલપતરામ એમના પરમ મિત્ર. ગુજરાતી ભાષા પ્રેમી આ ફોર્બસે ગુજરાતના ઇતિહાસનો ગ્રંથ ‘રાસમાળા’ નામથી લખ્યો. એ ફોર્બસ જ્યારે મુંબઈ હાઈકોર્ટના જજ તરીકે આવ્યા ત્યારે આ મહાશયે ગુજરાતી ભાષાના વિકાસ માટે મુંબઈમાં ૧૮૬૫માં ‘ફોર્બસ ગુજરાતી સભા’ની સ્થાપના કરી, જે અત્યારે પ્રવૃત્તિથી ધબકે છે, અને ગુજરાતી સાહિત્યની સેવા કરી રહી છે. આ ફોર્બસ સાહેબનું લગભગ ૫૦ની ઉંમરે પ્લેગના રોગથી અવસાન થયું. દલપતે ‘ફોર્બસ વિરહ’ નામનું દૈન્યસ્પર્શી કરુણ કાવ્ય લખી મિત્રને અંજલિ આપી અને આપણા સાક્ષરવર્ધ્ય મનસુખરામ ત્રિપાઠીએ એમનું ગ્રંથાકારે જીવન ચરિત્ર પણ લખ્યું છે. જજાસુએ આ પ્રેરક જીવન ચરિત્ર અવશ્ય વાંચવું.

આ ફોર્બસ જ્યારે અમદાવાદમાં હતા ત્યારે એમણે ગુજરાત અને ગુજરાતી ભાષાના વિકાસ માટે તા. ૨૬-૧૨-૧૮૪૮માં આ સંસ્થા ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીની સ્થાપના કરી.

પ્રારંભમાં આ સંસ્થામાં યુરોપિયનો જ હતા, પછી ગુજરાતીઓ જોડાયા.

આ સંસ્થાએ ગુજરાતમાં ઐતિહાસિક કાર્યો કર્યા. એમાં ગુજરાતમાં પ્રથમ કન્યાશાળા (૧૮૫૦), પ્રકાશન, પુસ્તકાલય, ગુજરાતી કોશ, ‘વર્તમાન’ના નામે દર બુધવારે પ્રગટ થયું પ્રથમ અઠવારિક (૨, મે ૧૮૪૮), હસ્તપ્રતોને મેળવી એનો સંગ્રહ કરવો, ૧૮૫૪માં પખવારિક ‘બુદ્ધિ પ્રકાશ’નું પ્રકાશન, એક સમયે જેના તંત્રી કવિ દલપતરામ હતા. આ સામયિક આજે પણ પ્રગટ થાય છે અને તંત્રીસ્થાને બિરાજમાન છે શ્રી મધુસુદન હીરાલાલ પારેખ અને શ્રી રમેશ બી. શાહ.

સન અઢાર ચોપન તણો, મનહર મારય માસ,

પ્રથમ થકી ચોપાનિયું, પ્રગટ્યું બુદ્ધિ પ્રકાશ.

શશી સૂરજ તારા તડિત, આપે ભલે ઉજાશ,

જડતા તિમિર ટળે નહિ, જ્યાં નહિ બુદ્ધિ પ્રકાશ.

વહેમ અને અજ્ઞાનનો, નિશ્ચય કરવા નાશ,

વિદ્યા વૃદ્ધિ થવા, પ્રગટે બુદ્ધિ પ્રકાશ

—કવિ દલપતરામ

૧૬૫ વર્ષથી કાર્યરત આ સંસ્થા આજે તો એક વટવૃક્ષથી પણ મોટી બની ગઈ છે. એચ. કે. આર્ટસ-કોમર્સ કૉલેજ, ભો. જ. અધ્યયન વિભાગ, પુસ્તક પ્રકાશન, અત્યાર સુધી ૧૦૦૦ થી વધુ પુસ્તક-ગ્રંથોનું

- ૧ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૨૦૦/-(U.S. \$ 20) ● ૩ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૫૦૦/-(U.S. \$ 50) ● ૫ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૮૦૦/-(U.S. \$ 80)
- ૧૦ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૧૮૦૦/-(U.S. \$180)

પ્રકાશન, પ્રેમાભાઈ હોલ, વિવિધ વ્યાખ્યાનમાળા, ઉચ્ચ માધ્યમિક શાળા, મ્યુઝિયમ, સંસ્કૃત પાઠશાળા, વગેરે વગેરે અનેક શાખા-પ્રશાખામાં આ સંસ્થા ખીલી રહી છે. સુગંધ ફેલાવી રહી છે.

૧૬૫ વર્ષથી ચાલતી આ અવિરત વિકાસ યાત્રામાં ગુજરાતના અનેક મહાનુભાવો રાહબર બન્યા છે, કોના કોના નામ લખું? લખું તો પાના ઓછાં પડે, પરંતુ એક નામ યાદ કર્યા વગર કલમ નહિ અટકે. એ આ સંસ્થાના સતત ૫૬ વર્ષ, હા, છપ્પન વર્ષ સુધી, સમજો પોતાના અંતિમ શ્વાસ સુધી મંત્રી રહેલા અને ‘બુધ્ધિપ્રકાશ’ના વર્તમાન તંત્રી શ્રી મધુસુદનભાઈ પારેખના પિતાશ્રી હીરાલાલ ત્રિભુવનદાસ પારેખ. એક વ્યક્તિ જ્યારે એક સંસ્થાનો ‘પ્રાણ’ બની જાય છે ત્યારે સંસ્થા કેવી વિહંગગામી બને છે એની આ પ્રતીતિ. આ મહાનુભાવે, ‘ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીનો ઇતિહાસ’ શીર્ષકથી ત્રણ ગ્રંથો લખ્યા છે, ૧૮૪૯ થી ૧૮૭૮, ૧૮૭૯ થી ૧૯૦૮, ૧૯૦૯ થી ૧૯૩૩ અને ચોથો ગ્રંથ ૧૯૩૪ થી ૧૯૪૭ ડૉ. જયકુમાર શુક્લે લખ્યો છે, અને પાંચમો પણ શુક્લ સાહેબે લખેલો, પ્રેસમાં છે.

અહીં જે લખી રહ્યો છું એ તો સાગરના ગાગરનું એક સૂક્ષ્મ બિંદુ માત્ર છે. જિજ્ઞાસુઓ આ ગ્રંથ વાંચશે તો બદલાતા ઇતિહાસના દૃશ્યો જોવાની મઝા પડી જશે.

આ ચાર ગ્રંથો વાંચતા આપણા રોમેરોમ પુલકિત થઈ જાય. આજનું ગુજરાત, ગુજરાતની કેળવણી અને આજની ગુજરાતી ભાષા ક્યાં હતી, અને અત્યારે આ બધું જ્યાં છે, ત્યાં, આ સર્વ માટે પર્વતશ્રેય આ સંસ્થાને આપીએ તો એ અતિશયોક્તિ નહિ ગણાય જ. કાલની તો કોને ખબર, પણ ફોર્બસ સાહેબ અને પૂર્વ મહાનુભાવોના પુણ્ય એટલા બળવાન છે કે ભવિષ્ય ઊજળું ઘડાશે જ. નિષ્ઠાવાન માર્ગદર્શકો મળતા રહેશે જ. વર્તમાનમાં બાલકૃષ્ણ દોશી-પ્રમુખ, ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ-ઉપપ્રમુખ,

શ્રી અંબાલાલ પટેલ-માનાઈ મંત્રી, ડૉ. રામજીભાઈ સાવલિયા-કાર્યકારી નિયામક, અને અન્ય નિષ્ઠાવાન મહાનુભાવો આ સંસ્થાની પ્રાણદોરી છે, સંસ્થાનું આ સદ્ભાગ્ય છે.

આટલી ફૂલી-ફાલેલી સુગંધથી ભરી ભરી સંસ્થાનું દર્શન કરતા મેં તો ધન્યતા અનુભવી છે જ. સર્વને આ અનુભવ થાઓ.

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી થકી ગુજરાતમાં,
ગુણ બહુ થયો સાહિત્ય વિદ્યા વૃદ્ધિની શુભ વાતમાં,
તે પેખજો ફોર્બસ તમે પરલોકમાં રહી પ્રીતથી,
દેખજો દલપતરામ! શ્રમ સાર્થકસુ રુડી રીતથી,
હીરક મહોત્સવ આ થયો જે રીતથી શત ગણો,
શત વર્ષનો થાજો મહામણિ રૂપ સોસાયટી તણો,
ઊભરો ચઢેલો ગણપતે દાખ્યો અહીં નિજ હર્ષનો,
ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી તણા ઉત્કર્ષનો

ગા. રા. ભટ્ટ

૯ માર્ચ, ૧૯૦૯

આજે ૧૬૫ વર્ષ પછી પણ આ કવિતામાં કાંઈ ફેરફાર કરવાની જરૂર જણાય છે? કવિએ ત્યારે શત વર્ષના આશીર્વાદ આપ્યા હતા, આજે તો આ સંસ્થા શતથી કંઈ આગળ નીકળી ગઈ છે. ગુજરાતના તપસ્વીઓના આશીર્વાદ આ સંસ્થા ઉપર સતત વરસી રહ્યા છે એટલે એ દીર્ઘ આયુ નહિ, શાશ્વતી પામશે એવી શ્રદ્ધા છે કારણકે પ્રારંભમાં જ દ્વિજ કવિ દલપતરામે આશીર્વાદ શબ્દો વરસાવ્યા હતા, ‘આજથી સોસાયટી તું થાજે અવિનાશીની.’ ‘અવિનાશીની’ તો ખરી જ, એટલે જ એ અવિનાશી થવા સર્જાયેલી છે.

□ ધનવંત શાહ

drdtshah@hotmail.com

ફોર્બસ સાહેબ

કુલીન કુટુંબના એટલે ખાનદાનીના ગુણો તો એમને વારસમાં મળેલા; તેમાં એમનો દયાળુ સ્વભાવ અને ધર્મનિષ્ઠા ભળતાં, તેમની લોકપ્રિયતા ખૂબ વધી પડી હતી. ફોર્બસ સાહેબ તો એમનાં લોક કલ્યાણનાં અને પરોપકારી કાર્યોથી, જ્યાં ગયા ત્યાં યશ, પ્રીતિ અને માન આબરૂ પામ્યા હતા. પ્રવાસ કરવાની એમની રીતિ પણ વિચિત્ર હતી. પોતે પગે ચાલતા અને પાસે નકશો, નાણાંની કોથળી રાખતા; અને માર્ગમાં ભાતભાતના વિવિધ વટેમાર્ગ મળે તેની સાથે, એક સાધારણ મનુષ્યની પેઠે વાર્તા કરતા, અને તેઓને સર્વ સમાચાર પૂછી લેતા. એમના વિનોદી સ્વભાવનો પરિચય થવા સારુ એક પ્રસંગ જાણવા જેવો છે:

“એક સમયે પંચાસરા પાર્શ્વનાથમાં વનરાજની મૂર્તિ જોવા પોતે ગયા હતા. ત્યાં એક હીરજી નામે ઘરડો ભાટ સાહેબની કીર્તિ સાંભળી એક પુસ્તક લઈ ભેટ કરવા આવ્યો, અને બોલ્યો કે, ‘એક વાર ગાયકવાડને અમારા વૃદ્ધે એક જૂનું સરસ પુસ્તક દેખાડ્યું હતું, તેથી સરકારે ખુશી થઈ એક ગામ બખરીશ આપ્યું છે. તો અંગ્રેજ તો મહોટો રાજા છે, માટે એમને એથી કંઈ વધારે આશા છે.’ સાહેબને આ વાત સાંભળી બહુ હસવું આવ્યું.

પછી ક. દલતરામને કહ્યું કે ‘હનુમાન નાટક’ની પેલી વાર્તા એ બારોટને સંભળાવો. તે આ હતી : એક સમયે નાટકમાં હનુમાનનો વેશ આવ્યો. તેને એક માણસે કહ્યું કે ‘ઓ હનુમાન બાપજી! તમે મને બાયડી મેલવી આપો તો હું તમને તૈલ સિંદુર ચડાવું.’ હનુમાને ઉત્તર આપ્યું કે – ‘તને પરણાવવા મારી પાસે સ્ત્રી હોય તો હું કુંવારો રહું!’ સાહેબે પેલા બારોટને કહ્યું કે, ભાઈ ! તમને ગામ આપવાની માર શક્તિ હોત તો હું જ આ ચાકરી શા વાસ્તે કરત!’”

એક બીજો પ્રસંગ આપીશું, જેમાં એઓ આપણા ધર્મની લાગણીને કેવું માન આપતા તે માલૂમ પડે છે. કોઈ ધર્મસ્થાને જવાનું થાય તો પોતાના “બૂટ” કાઢી જ્યાં સુધી જવાનો બાધ ન હોય ત્યાં સુધી જ જતા; અને દેવસ્થાનમાં ઊંચે સ્થાને બેસતા નહિ. પાટણનો પુસ્તક ભંડાર જોવાનું પ્રાપ્ત થતાં, ત્યાં એમને એમના ઊંચા દરજ્જા પ્રમાણે ખુરશી આપવા માંડી પણ એક ચાકળા પર લાંબા પગે બેઠા એટલું જ નહિ પણ પૂજ્ય મુનિ મહારાજોનો માનવસ્ત્રો આપીને સત્કાર કર્યો હતો. એ બધું બતાવે છે કે તેઓ આપણી રીતભાત અને જીવનથી બહુ જ માહિતગાર હતા.

પ્રબુદ્ધ વીરોનો આવિર્ભાવ : મહાવીર-બુદ્ધ : જૈન-બૌદ્ધના પરિપ્રેક્ષ્યમાં

□ પ્રા. દીક્ષા એચ. સાવલા

પ્રા. કુ. દીક્ષા સાવલા આણંદની કોલેજમાં સંસ્કૃતની પ્રાધ્યાપિકા છે. સંસ્કૃતના વિષયમાં એમના પ્રદાન માટે એઓને ત્રણ સુવર્ણ-ચંદ્રક અને અન્ય પારિતોષિકો પ્રાપ્ત થયા છે.

મનુષ્ય જીવનમાં ધર્મ એના પાયામાં રહેલ છે. સમગ્ર વિશ્વમાં કોઈ પણ સભ્યતા કે સંસ્કૃતિમાં તેના આધારરૂપે એક યા બીજા પ્રકારે ધર્મ અથવા એક પ્રકારની શ્રદ્ધાનો સ્વીકાર થયેલો છે. આમ એક તરફ ધર્મ એ સંસ્કૃતિનું હાર્દ છે, જ્યારે બીજી તરફ ઘણા બધાં યુદ્ધો અને તકરારો ધર્મના નામે જ થયેલા છે. આતંકવાદનો વૈશ્વિક મુદ્દો પણ સાચા ધર્મના ખોટા અર્થઘટનનું જ પરિણામ છે. જીવનમાં સાચા ધર્મની સમજ હોવી જરૂરી છે. જેને કારણે માણસ પોતાનો ધર્મ નિષ્ઠાપૂર્વક પાળી શકે અને સાથે-સાથે અન્ય ધર્મો પ્રત્યે સાચો અભિગમ કેળવી શકે. આજની વ્યક્તિ નિરાશા-હતાશાનો ભોગ બની છે. એને ઉગારવા માટે સાચા ધર્મની દિશા જાણવી ખૂબ જરૂરી છે. તો જ જીવમાંથી શિવ અને માટીમાંથી મહાત્મા બની શકીશું. બિનસાંપ્રદાયિકતાના નામે નાસ્તિક બનવું પડે એ પરવડે તેમ નથી. ધર્મ પાસે આ બધી સમસ્યાઓમાંથી ઉગારવાની શક્તિ છે. ૨૧મી સદીના વૈજ્ઞાનિક યુગમાં માણસને માટે ધર્માધતા કે મતાગ્રહ રાખવા પણ યોગ્ય નથી. શાંતિપૂર્ણ સહઅસ્તિત્વ માટે માણસ પાસે અન્ય ધર્મોનું જ્ઞાન અને આદર તેમ જ પોતાના ધર્મના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો પ્રત્યે નિષ્ઠા હોવી જરૂરી છે.

કોઈપણ સંપ્રદાય કે પંથ હોય એના નિયોડને કહેવું હોય તો કહી શકાય:

કબીર કુંઆ એક હૈ પનિહારી અનેક । બર્તન સબકે ન્યારે ભલે પાની સબમેં એક ।।

ધર્મ શબ્દ ધૃ-ધરિયતિ શબ્દ પરથી ઉતર્યો છે. જગતમાં ઘણા બધા ધર્મો છે, જેમકે જૈન ધર્મ, બૌદ્ધ ધર્મ, હિંદુ ધર્મ, શીખ ધર્મ, જરથોસ્તી ધર્મ, યહૂદી ધર્મ, ખ્રિસ્તી ધર્મ, ઈસ્લામ ધર્મ, કન્ફ્યુશિયસ ધર્મ, તાઓ ધર્મ, શિન્તો ધર્મ ઇત્યાદિ જેવા છે. પણ એટલું ચોક્કસ છે કે જો બધાં જ ધર્મના અનુયાયીઓ પોતપોતાના ધર્મના નૈતિક સિદ્ધાંતોને અનુસરવા ઉપરાંત વિવિધ ધર્મોના વિશિષ્ટ નૈતિક સિદ્ધાંતોને પણ પોતાના જીવનમાં ઉતારવાનો પ્રયત્ન કરશે તો સમગ્ર માનવજાતનું નૈતિક સ્તર ઊંચું આવે અને ધર્મમાત્રનું ગૌરવ વધે.

જગતમાં અનેક પંથો, અનુગમો કે ધર્મો છે. પણ ધર્મ એક જ છે. જુદાં જુદાં ધર્મો અને તેમના આરાધ્ય દેવો તાત્વિક દૃષ્ટિએ એક જ છે. અને સત્યની સમજૂતિ આપવા માટે વિનોબા ભાવેએ નીચેની સર્વધર્મ પ્રાર્થનાનો પ્રસાર કર્યો છે:

ૐ તત્સત્ શ્રી નારાયણ તું, પુરુષોત્તમ ગુરુ તું, સિદ્ધ બુદ્ધ તું, સ્કંદ વિનાયક સવિતા પાવક તું-
બ્રહ્મા મજૂદ તું, યસ્વ શક્તિ તું, ઇશુ પિતા પ્રભુ તું. રુદ્ર-વિષ્ણુ તું, રામકૃષ્ણ તું, રહીમ-તાઓ તું
વાસુદેવ-ગો-વિશ્વરૂપ તું-ચિદાનંદ હરિ તું, અદ્વિતીય તું, અકાલ નિર્ભય, આત્મલિંગ શિવ તું.

આમ આપણે જૈનધર્મ-જૈનદર્શન-મહાવીર સ્વામી અને બૌદ્ધધર્મ, બૌદ્ધદર્શન, ગૌતમ બુદ્ધમાં રહેલી કેટલીક સામ્યતા એવમ્ વૈષમ્યતા જોઈએ. બંને દર્શનોમાં તાત્વિક વિચારણાઓ તથા એના પાયા વિશેની રજૂઆત જોઈએ.

જૈનધર્મ-જૈનદર્શન-મહાવીરસ્વામી

૧. જૈન ધર્મના પ્રણેતા મહાવીરસ્વામી છે.
૨. મહાવીરસ્વામીનો જન્મ બિહારનાવૈશાલીનગરની નજીકના કુંડગ્રામમાં આજથી ઈ. સ. પૂર્વે ૫૯૯માં ક્ષત્રિય પરિવારમાં થયો હતો.
૩. મહાવીર સ્વામીનો પરિવાર બચપણનું નામ-વર્ધમાન માતા-ત્રિશલામાતા. પિતા-સિદ્ધાર્થ. પત્ની-યશોદા. પુત્રી-પ્રિયદર્શના
૪. ત્રિશલા માતાને ૧૪ સ્વપ્ન પછી મહાવીર સ્વામીનો જન્મ થયો હતો.
૫. મહાવીર સ્વામીએ ૩૦ વર્ષની ઉંમરમાં દીક્ષા લીધી.
૬. ભગવાન મહાવીરના ઉપદેશોનો સાર જૈન આગમમાં સંગ્રહિત

બૌદ્ધધર્મ-બૌદ્ધદર્શન-ગૌતમબુદ્ધ

૧. બૌદ્ધ ધર્મના પ્રણેતા ગૌતમ બુદ્ધ કહેવાય છે.
૨. ગૌતમ બુદ્ધનો જન્મ કપિલવસ્તુ નગરીમાં લુમ્બિની નામના ઉદ્યાનમાં ઈ. સ. ૬મી શતાબ્દિની આસપાસ એટલે કે ઈ. સ. ૫૬૩માં વૈશાખી પૂર્ણિમાના દિવસે આદિત્ય ગોત્રમાં થયો હતો.
૩. ગૌતમબુદ્ધનો પરિવાર બચપણનું નામ-સિદ્ધાર્થ-ગૌતમ માતા-માયાદેવી. પિતા-શુદ્ધોદન. પત્ની-યશોધરા. પુત્ર-રાહુલ
૪. અસિતમુનિએ ગૌતમ માટે ભવિષ્ય ભાષ્યું હતું કે તે જીવનમાં એક ઘટનાથી સંસારનો ત્યાગ કરશે.
૫. ગૌતમબુદ્ધે જીવનમાં જોયેલાં ત્રણ દૃશ્યો (રોગી, વૃદ્ધ, મૃત્યુ પામેલ) ને જોઈ સંવેદ ઉત્પન્ન થયા પછી સંસારનો ત્યાગ કર્યો.
૬. ભગવાન બુદ્ધના ઉપદેશોનો સાર ત્રિપિટકમાં સંઘરવામાં આવ્યો.

કરવામાં આવ્યો.

૭. શ્રી મહાવીર સ્વામી વિશેની માહિતી વર્ધમાનચરિત-આગમગ્રંથો ઇત્યાદિમાંથી મળી આવે છે.

૮. આચારાંગમાં મહાવીરની કઠોર તપસ્યાનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. સોનું જેમ વધારે તપાવવામાં આવે તેમ તેની વિશુદ્ધિ આવે છે. તે જ પ્રમાણે ભગવાન મહાવીરે સાધનાકાળમાં પોતાના આત્માને તાવ્યો છે. અને વિશુદ્ધ બન્યા છે.

૯. મહાવીરજીએ નવ તત્ત્વોનું વિવેચન એટલે કે જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આસ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષનું નિરૂપણ કર્યું.

૧૦. મહાવીરજીએ પાંચવ્રત (અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય, અપરિગ્રહ) આપ્યા છે.

જૈનદર્શનમાં નયમીમાંસા-જીવ-અજીવ-સપ્તભંગીનય-લેશ્યાનો સિદ્ધાંત-કર્મ સિદ્ધાંત વગેરેનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

૧૧. જૈનધર્મ એ આત્મધર્મ છે. પંચ-પરમેષ્ઠિનો નમસ્કારમંત્ર (નવકારમંત્ર) તથા જૈન ધર્મના પાયામાં અનેકાંતવાદ છે.

૧૨. મહાવીર સ્વામીના મૂળમાં ક્ષમા-અહિંસા છે. જેમ ચંડકૌશિકનું ઉદાહરણ લઈએ કે પછી રોહિણી જેવા ચોર-લૂંટારાના દૃષ્ટાન્ત જોઈએ. તેમનો પણ ક્ષમાના બળે ઉદ્ધાર કર્યો છે.

આપણામાં રહેલાં આંતરિક શત્રુઓ એટલે કે (રાગ, દ્વેષ, ઈર્ષ્યા, અસૂયા) પર વિજય મેળવ્યો તેથી મહાવીર કહેવાયા.

૧૩. નવતત્ત્વો, અહિંસા, અનેકાંતવાદ, મૈત્રી, કરુણા, સહઅસ્તિત્વની ભાવનાને પુષ્ટિ જૈનધર્મ આપે છે.

૧૪. શ્વેતામ્બર-દ્વિગંબર પંથ છે.

૧૫. અહિંસા પરમો ધર્મ: । -ઉપદેશ મંત્ર છે.

૧૬. જૈન દર્શન વેદના પ્રામાણ્યને સ્વીકારતું ન હોવાથી તેને અવૈદિક-નાસ્તિક દર્શન કહેવાયું.

૧૭. મહાવીરજીએ ‘હિંસાની અનુમોદના પણ ક્યારે કરવી નહીં’ એના પર ભાર મુક્યો. ભિન્ન-ભિન્ન પ્રદેશોમાં અહિંસા-ક્ષમા વિશેનાં ઉપદેશો આપ્યા.

૧૮. મહાવીરજી વીતરાગ બન્યા પછી લોકોના કલ્યાણ અર્થે જે ઉપદેશ આપ્યો તે તેમના પ્રમુખ શિષ્ય ગણધર સુધર્માએ પોતાના શિષ્ય જંબુને કહી સંભળાવ્યો.

મહાવીરજીએ પ્રકટ કરેલું જ્ઞાન ૧૪ પૂર્વોને નામે ઓળખાય છે.

આમ ઉત્તરોત્તર શિષ્ય-પરંપરામાં ઉપદેશ ઉતરી આવ્યો.

વિનય પિટક-સુતપિટક-અભિધમ્મપિટક.

૭. ગૌતમ બુદ્ધની માહિતી જાતકકથા-લલિતવિસ્તર-મહાવસ્તુ-અશ્વઘોષ રચિત બુદ્ધચરિતમાંથી મળે છે.

૮. ગૌતમ બુદ્ધે કઠોર તપસ્યા પછી મધ્યમ માર્ગ અપનાવ્યો. એમણે એ માટે એક ઉદાહરણમાંથી પ્રેરણા મેળવી :

‘તારી વીણાના તાર એટલા ખેંચીશ નહીં કે તૂટી જાય અને એટલા ઢીલા પણ ન રાખીશ કે એમાંથી સ્વર ના નીકળે.’

-આમ તેણે મધ્યમ માર્ગ અપનાવ્યો હતો.

૯. ગૌતમબુદ્ધજીએ ચાર આર્ય સત્યોનો ઉપદેશ આપ્યો.

૧. દુઃખ છે. ૨. દુખનું મૂળ છે. ૩. દુઃખનો નિરોધ શક્ય છે.

૪. દુઃખ નિરોધનો ઉપાય પણ છે. આ ચાર આર્યસત્યો મૂળમાં છે.

૧૦. ગૌતમબુદ્ધે આર્ય અષ્ટાંગ માર્ગનો ઉપદેશ આપ્યો.

સમ્યક્ દષ્ટિ-સમ્યક્ સંકલ્પ. સમ્યક્ વાણી-સમ્યક્ કર્મ

સમ્યક્ આજીવ-સમ્યક્ વ્યાયામ. સમ્યક્ સ્મૃતિ-સમ્યક્ સમાધિ

બૌદ્ધદર્શનમાં પ્રતીત્ય સમુત્પવાદ (કાર્યકારણનો સિદ્ધાંત) અનાત્મવાદ, અનીશ્વરવાદ, કર્મસિદ્ધાંત, પુનર્જન્મ, દ્વાદશાંગ-નિદાનમાળા વગેરેનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

૧૧. આઠ પ્રકારની પૂજાનું વર્ણન, પુણ્યાનુમોદન, બુદ્ધાધ્યેષણ, બૌદ્ધિ પરિણામ ઇત્યાદિનું વર્ણન બૌદ્ધદર્શનમાં છે.

૧૨. પૂર્ણજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ પછી શરીર પડે નહિ ત્યાં સુધી લોકોને દુઃખમુક્તિના માર્ગનો જ ઉપદેશ આપે તે બુદ્ધ.

પૂર્ણજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી ઉપદેશ કર્યા વિના જે નિર્વાણ પામે તે અર્હત્-આમ બૌદ્ધ સત્ત્વનો આદર્શમૂળમાં છે. બૌદ્ધિતત્ત્વના આવિર્ભાવથી બૌદ્ધ પામ્યા.

૧૩. બુદ્ધિવાદ, સમાનતા, વિચાર સ્વાતંત્ર્ય, સદાચારની મહત્તા, સમાધિની પ્રતિષ્ઠા, મૈત્રી, કરુણાની વ્યાપકતા આ બધા લક્ષણો બૌદ્ધધર્મની વિશેષતા સૂચક છે. જેનાથી બૌદ્ધધર્મે પુષ્ટિ મળે છે.

૧૪. મહાયાન અને હીનયાન પંથ છે.

૧૫. આત્મ દોષા ભવ: । એવમ્ બુદ્ધં શરણમ્ ગચ્છામિ । -મંત્ર ધ્વનિ છે.

૧૬. બૌદ્ધ દર્શન વેદના પ્રામાણ્યને સ્વીકારતું ન હોવાથી તે અવૈદિક-નાસ્તિક તરીકે ઓળખાયું.

૧૭. ગૌતમબુદ્ધે ભિન્ન-ભિન્ન પ્રદેશોમાં ઉપદેશ આપ્યો. ધર્મચક્ર પરિવર્તન-પાંચ બ્રાહ્મણોને દીક્ષા આપી પછી સારનાથમાં મહાભિનિષ્ક્રમણ કર્યું હતું.

૧૮. ગૌતમ બુદ્ધજીએ ભિન્ન-ભિન્ન પ્રદેશોમાં ઉપદેશ આપ્યો. તે ધર્મચક્રપરિવર્તન સમયે મગધનો રાજા અજાતશત્રુ એમનો ભક્ત બન્યો. ભગવાન બુદ્ધનો નિર્વાણ નજીક જોઈ તેમના પ્રિય શિષ્ય આનંદની આંખમાં આંસુ આવે છે. ત્યારે ભગવાન તેને આશ્વાસન આપે છે અને ઉપદેશ આપે છે કે-‘આ પૃથ્વી પર આવનાર હું પહેલો બુદ્ધ નથી. તેમ હું છેલ્લો બુદ્ધ પણ નથી. ગૌતમ સિદ્ધાર્થ મરણ પામશે પણ બુદ્ધ તો

૧૯. સામાન્ય સંસારી જીવ જ પોતાનો આધ્યાત્મિક વિકાસ ઉત્તરોત્તર વધુ ને વધુ સાધતો ક્યારેક તીર્થંકર પદને પામે છે. અનાદિ કાળથી સિદ્ધ નહિ પણ સાધક જ સાધના કરીને તીર્થંકર પદ પામે છે. અને પછી જ સિદ્ધ મુક્ત બને છે. આમ, અવતાર અને તીર્થંકર એ બંને કલ્પનાનો મૌલિક ભેદ છે.

મહાવીર સ્વામીજી એ ઈશ્વરનો અવતાર નથી પણ સંસારમાં ભટકતા જીવે પોતાનો આધ્યાત્મિક વિકાસ કરીને એ પદને પામ્યા છે.

જીવમાંથી શિવ બનવાની તથા જૈન ધર્મ આત્મામાંથી પરમાત્મા બનવાનો માર્ગ બતાવે છે.

૨૦. મહાવીર સ્વામી ૭૨ વર્ષની વયે ઈ. સ. પૂર્વે ૫૨૭માં સિદ્ધપદને પામ્યા. પાવાપુરીમાં નિર્વાણ પામ્યા.

૨૧. જૈનદર્શન જિ- ધાતુ જાયતે પરથી બન્યો છે. રાગાદિમાંથી વિજય મેળવવો તે જિન કહેવાય. અને જૈન શબ્દ જે જિનને અનુસરે તે ‘જૈન’ કહેવાય.

૨૨. ૧૨ વર્ષની ઉગ્ર તપશ્ચર્યા બાદ ૪૩ વર્ષની વયે જામ્ભક (હાલના બિહારનું ઝરિયા) ગામથી બહાર ઋજુવાલિકા નદીના કિનારે શ્યામાક ગૃહસ્થના ખેતરમાં આવેલા શાલવૃક્ષ નીચે મહાવીર સ્વામી ધ્યાનસ્થ હતા. ત્યારે વૈશાખ સુદ ૧૦ના દિવસે કેવળજ્ઞાન થયું. જૈન ધર્મ ગ્રંથ-આગમ

૨૩. મહાવીર સ્વામીનો ઉપદેશ મનુષ્યને વીતરાગ બનાવવા માટે છે. એમણે કહ્યું: ‘યુદ્ધમાં હજારો લાખોને જીતવા એ ખરો જય નથી. પરંતુ એક પોતાના આત્માને જીતવો એ જ પરમ જય છે. આત્માની સાથે યુદ્ધ કરો. સ્વયં આત્મજય કરવામાં જ સાચું સુખ પ્રાપ્ત કરશો.

જૈન ધર્મ એ આંતરિક ધર્મ છે. આત્માને વિશુદ્ધ કરનાર ધર્મ છે. આત્મામાંથી રાગ-દ્વેષને ઓછા કરવા એ જ જૈનધર્મ છે.

૨૪. જૈન ધર્મનો સાર : ‘સુખમાં કે દુઃખમાં, આનંદમાં અને વ્યથામાં આપણે જેવી સંભાળ આપણી જાતની લઈએ છીએ તેવી સર્વ જીવોની સંભાળ લેવી જોઈએ. કોઈપણ જીવને ઈજા ન કરવી.

આમ અંતે દેશ અને રાષ્ટ્રના હિતમાં ધર્મ છે, કારણ સમાજમાં જે કંઈ દોષો આવે છે તે પરિગ્રહમાંથી, મમત્વમાંથી, ભાવનામાંથી જન્મે છે અને જૈનધર્મ-બૌદ્ધધર્મ એવમ્ બધાં ધર્મોનો સાર તો નિર્મળતાને પ્રાપ્ત કરવું એ જ છે. આપણામાં રહેલાં મલિન તત્ત્વોનો નાશ કરી શુદ્ધ-બદ્ધ-મુક્ત-મહાવીર બનવું અને રાગમાંથી ત્યાગ તરફ આસક્તિમાંથી વિરક્તિ પાઅમવી એ જ આપણા જીવન યાત્રાની ફળશ્રુતિ છે.

સંદર્ભ ગ્રંથો : • જગતના ધર્મો (ભાગ-૧/૨), ગુજરાત રાજ્યશાળા પાઠ્યપુસ્તક મંડળ, ગાંધીનગર.

- જગતના વિદ્યમાન ધર્મો, યાજ્ઞિક ઉમેશ આ., અશોક બુક ડિપો, અમદાવાદ.
- ત્રિપિટક, (નાલન્દ દેવનાગિરી પાલિ ગ્રંથમાલા), પ્ર. સં. ભિક્ષુ જગદીશ કશ્યપ બિહાર રાજકિય પાલિ પ્રકાશન મંડલ.
- ભારતીય સંસ્કૃતિની ભીતર, હીરજીભાઈ નાકરાણી, ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી, પ્ર. આ. ૨૦૦૫, ગાંધીનગર.
- જૈનદર્શન, લે-પ્રા. ઝવેરીલાલ વિઠ્ઠલદાસ કોઠારી, યુનિ. ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ, અમદાવાદ.
- બૌદ્ધ સંગ્રહ, સાહિત્ય અકાદમી (ત્રીસરા ભાગ) સં.-નલિનાક્ષ દત્ત, અનુ.-રામમૂર્તિ ત્રિપાઠી. પ્ર. સં.-૧૯૯૩. નई दिल्ली.

અધ્યક્ષ, અનુસ્નાતક સંસ્કૃત વિભાગ, શ્રી જે. એમ પટેલ આર્ટ્સ કૉલેજ, આણંદ.

૧૦, ચૈત્ય વિહાર, દેના પરિવાર પાછળ, આણંદ-વિદ્યાનગર રોડ, આણંદ-૩૮૮૧૨૦. મોબાઈલ:૦૯૩૨૭૯૧૪૪૮૪.

જીવતા રહેશે. કારણ કે બુદ્ધ એ સત્ય છે અને સત્ય કદાપિ મરતું નથી. તું ‘આત્મ દીપો ભવ’- એ ઉપદેશ આપ્યો.

૧૯. પ્રથમ બુદ્ધે બુદ્ધિની પ્રતિષ્ઠા કરી. તેમણે કોઈ વ્યક્તિને શરણે નહિ પણ યુક્તિને (તર્ક)ને કારણે, ધર્મને કારણે, પોતાની જાતને કારણે શરણે જવાનું લોકોને કહ્યું. તેમણે ધર્મ અને ગુરુની બરાબર પરીક્ષા કરવાનો લોકોને ઉપદેશ આપ્યો. આને કારણે બુદ્ધ પ્રધાન અને નાસ્તિક લોકોને પણ બૌદ્ધ ધર્મમાં આશ્વાસન અને શાંતિ મળ્યા. તેમણે વિવાદોમાં પડવા કરતાં મૌનને વધારે સેવ્યું. ચિત્તને શાંત કરવા ધ્યાનમાર્ગની સાધના કરવાથી જ ચિત્ત શાંત થાય છે અને તે ધ્યાનમાર્ગ-સમાધિમાર્ગ એ જ ચિત્ત શાંતિનો ઉપાય છે. તેમણે સમાધિના ઉપદેશોની-સંસારની વ્યાધિમાંથી પરમપદની ઉપાધિ મેળવવાનો માર્ગ બતાવ્યો છે.

૨૦. ગૌતમબુદ્ધ ૮૦ વર્ષે રક્તાતિસારના રોગથી કુશીનગરમાં નિર્વાણ પામ્યા. વૈશાખ સુદ પૂર્ણિમા ઈ. સ. પૂર્વે ૪૮૩માં નિર્વાણ પામ્યા.

૨૧. બૌદ્ધ દર્શનમાં બુદ્ધ ધાતુ પરથી બન્યો છે. બોધિત્વ એના મૂળમાં રહેલાં છે. બુદ્ધ એટલે બોધિ પામેલા-જાગેલા-જ્ઞાની એવો અર્થ થાય છે.

૨૨. જ્યાં ભગવાન બુદ્ધને દીર્ઘ તપશ્ચર્યાના અંતે જે પીપળાના વૃક્ષ નીચે જ્ઞાન મેળવ્યું, જ્યાં એમના પવિત્ર ચરણોનું પૂજન નિત્ય થયા કરે છે તે બોધિવૃક્ષ કહેવાયું બૌદ્ધ ધર્મગ્રંથ-ત્રિપિટક.

૨૩. ભગવાન બુદ્ધને બોધગયામાં જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી જ્યારે તેમણે બૌદ્ધ ધર્મના પ્રચાર માટે સૌ પ્રથમ સંદેશો સારનાથમાં આપ્યો તે ૬૦ શિષ્યોએ મળીને સંઘની સ્થાપના કરી ત્યારે આ તમામ ભિક્ષુઓને સંબોધીને કહ્યું હતું કે, ભિક્ષુઓ, દેવ-મનુષ્યના હિત માટે જનતાના હિત અને સુખ માટે ધર્મોપદેશ કરો અને એક માર્ગ બે જણાએ જવું નહીં.’ આમ એમણે પણ સમાધિ-અહિંસા વગેરેનો ઉપદેશ આપ્યો.

૨૪. બૌદ્ધ ધર્મનો સાર : ‘જેનાથી તમને દુઃખ થાય છે તેના વડે બીજાને આઘાત પહોંચાડશો નહિ.’

જૈન પદ્ધતિમાં ભક્તિનું સ્થાન

□ હિંદી : ડૉ. કામિની ગોગરી □ અનુ. : પુષ્પા પરીખ

શ્રમણો દ્વારા ઓળખાતો હોવાથી જૈન સિદ્ધાંત મુક્તિ માટે સ્વપ્રયત્નના માર્ગને જ પ્રોત્સાહન આપે છે. સ્વપ્રયત્નનો માર્ગ એટલે વ્યક્તિએ અમલમાં મૂકવાના નિર્જરાના બાર નિયમો, જેમાં સમ્યક્ જ્ઞાન, સમ્યક્ દર્શન અને સમ્યક્ ચારિત્ર પ્રથમ આવે. આ માર્ગ મોક્ષે જનારના દાખલા પણ છે. જેઓ તીર્થંકર કહેવાય છે તેઓએ આ જ માર્ગ સમાજને સૂચવેલો છે. સમય જતાં આ તીર્થંકરોને લોકો અને શ્રમણો પૂજવા લાગ્યા.

મનુષ્યના જીવનના જુદા જુદા તબક્કાઓ હોય છે - દૈહિક, માનસિક, બૌદ્ધિક અને આધ્યાત્મિક. દૈહિક તબક્કામાં તે પોતાનું રક્ષણ ખાદ્ય પદાર્થો, પાણી વગેરેથી કરે છે. માનસિક તબક્કામાં મનુષ્યના વર્તનમાં લાગણીઓ પ્રધાન ભાગ ભજવે છે. બૌદ્ધિક તબક્કામાં વ્યક્તિ તેના વિચારોને ઉત્તેજન આપે છે અને આધ્યાત્મિક તબક્કામાં બધું ક્ષીણ થઈ જાય છે અને વ્યક્તિ સંપૂર્ણ બદલાઈ જાય છે.

જૈન દર્શનમાં ભક્તિ તીર્થંકરો સાથે જોડાયેલી છે કારણકે એક તબક્કે તેઓ લોકોને ગાઢ સુરક્ષાનો અનુભવ કરાવે છે. આને લીધે તેઓ પ્રેમ અને આભારની લાગણી દર્શાવવા ભક્તિ તરફ દોરાય છે. સમય જતાં ધીરે ધીરે આ ભક્તિમાં સંગીત, નૃત્ય અને જુદી જુદી પૂજાઓ ઉમેરાય છે.

આ રીતે જૈન દર્શનમાં સ્વાભાવિક વિરોધ જણાય છે. એક બાજુ સ્વપ્રયત્ને મુક્તિ મેળવવાનો માર્ગ બતાવાય છે અને સૃષ્ટિનો કોઈ કર્તા કે ભગવાન નથી જેની પૂજા કરી શકાય. બીજી બાજુ મધ્ય યુગમાં ભક્તિનો મહિમા જૈન દર્શનમાં ઘણો અગત્યનો ગણાયો.

શ્રમણ પરંપરાની બંને અગત્યની પરંપરાઓ-બુદ્ધ અને જૈનમાં તીર્થંકરો અને અર્હતો જેઓએ અનિશ્ચરવાદી ધર્મનો પ્રચાર કર્યો તેઓ જ ભગવાન તરીકે પૂજાવા લાગ્યા. ધીમે ધીમે તેમના મંદિરો પણ બનાવ્યા અને ચોખા, ફૂલ, કેસર વગેરે દ્રવ્યોથી પૂજા થવા લાગી. આ જાતની બાહ્ય પૂજા જ ધીરે ધીરે વધુ અગત્યની ગણાવા લાગી અને આવી ક્રિયા કરવાવાળા એની તરફેણમાં રજૂઆત કરતાં એમ કહેવા લાગ્યા કે આ ક્રિયા દ્વારા જ આપણને તીર્થંકરોના ગુણોની ગણના કરવાનું સૂઝે છે. ધીમે ધીમે ફક્ત પૂજા જ અગત્યની ગણાવા લાગી અને મુક્તિ માટે કિંમતી પૂજા, ક્રિયા વગેરેનું મહત્ત્વ વધી ગયું.

પૌરાણિક આખ્યાયિકા મુજબ મૂર્તિ પૂજાની પદ્ધતિ જૈન પરંપરામાં જૈન ધર્મ જેટલી જ પુરાણી છે. જૈનો અને બુદ્ધો તીર્થંકરોની મૂર્તિ બનાવી મંદિરમાં પ્રતિષ્ઠા કરી તેની પૂજા કરે છે. પુરાતત્ત્વવિદો મારફતે જૈન મૂર્તિઓવાળા મંદિરો મથુરામાં શોધવામાં આવ્યા હતા. એ મંદિરો ઈ. સ. પૂર્વે ૬૦૦ની આસપાસના જણાયા છે.'

'ભલે જૈન સિદ્ધાંત પ્રમાણે વિશ્વનો કોઈ કર્તા કે ભગવાન નથી તે

છતાં મહાવીરના સમકાલીન બૌદ્ધોના મહાયાન-(જેઓ બૌદ્ધોના હિસાબે ભગવાન બરોબર ગણાય)ને નકારી નથી શક્યો. આ જાતની હરીફાઈ મૂર્તિપૂજાના વધારામાં પરિણમી.'

ભગવાન મહાવીરના સમય પહેલાં પણ મૂર્તિ પૂજા તો હતી જ. પુરાતત્ત્વવિદોએ આરસના પથ્થર અને પીત્તળની મૂર્તિઓ Indus Valley Civilizationના સમયની શોધેલી છે.

યક્ષપૂજા સાથે મૂર્તિ પૂજા શરૂ થઈ. યક્ષો એટલે વેદોની બહારના સામાન્ય દેવતાઓ. સમાજના અમુક વર્ગના લોકોના સંતોષને માટે તીર્થંકરોની આસપાસ યક્ષોની પણ રચના કરી. જૈન દર્શન કોઈ ફેરફાર ન કરી શકાય એવો અડગ થાંભલા જેવો ન હતો. ઈ. સ. પૂર્વે ૨૦૦ અને ઈ. સ. બાદ ૩૦૦ વર્ષની વચ્ચેના ગાળામાં ઘણાં ફેરફારો થયા. સૌ પ્રથમ જૈન સાધુઓ અને મઠમાં સુધારાઓ જણાયા.

જૈન દેરાસરોનો ભારતભરમાં વધારો થયો અને તેની સાથે ધર્મ સ્થળો અને યાત્રાળુઓનો પણ વધારો થયો. જાત્રાના ધામોની અગત્યતા વધી. અઢાઈ દ્વીપમાં એક પણ સ્થાન એવું નથી જ્યાંથી કોઈ મુક્તિ ન પામ્યું હોય, માટે આખો અઢાઈ દ્વીપ એ જ તીર્થ ગણાય. મહાવીરે જૈનોના ચાર ભાગ પાડ્યા છે-સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા, જેઓ તીર્થ સમાન છે અને નહીં કે ધાર્મિક સ્થાનો. સાચી જાત્રા તો સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્દર્શન અને સમ્યક્ચારિત્રના પંથે છે. ચૈત્ય એટલે મંદિર કે મૂર્તિ નહીં પરંતુ 'જ્ઞાન'. એટલા માટે 'ચૈત્યાર્થ'નો અર્થ થાય-સમ્યક્જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર્યના આધ્યાત્મિક જ્ઞાનાર્થ, એટલે કે નિર્જરાયે (કર્મોના ક્ષય માટે).

મૂર્તિપૂજકોમાં કોઈ એકતા નથી. બધી મૂર્તિઓના શણગાર, પૂજાની સામગ્રી, સમય, વગેરે બાબતમાં ફરક છે. તીર્થંકરોનો જન્મ ભગવાન દ્વારા ઉજવાય છે. તેમાં લૌકિક વહેવાર છે, મોક્ષે જવાનો માર્ગ નથી.

મૂર્તિપૂજા અને મંદિરો બાંધવા એ ફક્ત જૈનોની રીત નથી. હિંદુઓ અને બૌદ્ધો પૌરાણિક યુગમાં અને મહાયાનના સમયમાં પણ આ રીત હતી. જૈન દર્શન જે આ બે દર્શન સાથે અમલમાં આવ્યું તે કુદરતી રીતે પૂજાને અપનાવવા લાગ્યું, માટે મધ્યયુગથી મૂર્તિપૂજા ચાલી.

મૂર્તિપૂજા તથા મંદિરોના બાંધકામના વિરોધ વિષે નીચેના મુદ્દાઓ:

૧. આ ક્રિયાઓ જે પાછળથી ઉમેરાઈ છે તે મોક્ષમાર્ગમાં સીધી રીતે મદદગાર નથી.

૨. તે બધી અહિંસાના ધ્યેયની વિરૂદ્ધ જાય છે કારણકે ઘણી બધી ક્રિયામાં પૃથ્વીકાય, અપકાય, વનસ્પતિકાય અને બીજા જીવોની હિંસા સીધી યા આડકતરી રીતે થાય છે.

ભક્તિ-શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના ઉપદેશો ભક્તિ સભર છે, એનો અર્થ એ કે જે શિષ્ય ગુરુનો સાચો શિષ્ય છે તે તેનો પૂરેપૂરો ભક્ત હોય છે;

અને ગુરુભક્તિ એટલે પ્રભુભક્તિ કારણકે ફક્ત સાચા પવિત્ર ગુરુ જ તીર્થંકર અને શાસ્ત્ર વિષેનું સાચું જ્ઞાન આપી શકે. આ ભક્તિ જે શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે દર્શાવેલ છે તે જીવંત વ્યક્તિની ભક્તિ છે. ડૉ. જે. સી. જૈન તેમના પુસ્તક 'Studies in early Jainism' માં જણાવે છે, 'ઈ. સ. ૧૩મી અને ૧૪મીથી ૧૭ અને ૧૮ એ સમય ભારતના ધાર્મિક ઇતિહાસનો ઘણો અગત્યનો સમય ગણાય છે. તે જમાનામાં સાધુ-સંતોનું એક વિશ્વ હતું, જેમાં પ્રખ્યાત સાધુ- સંતો જેવા કે, દાદુ, સુરદાસ, તુલસી, મીરા તથા ઉત્તરમાં ગુરુ નાનક, મહારાષ્ટ્રમાં સંત જ્ઞાનેશ્વર, તુકારામ અને એકનાથ, ગુજરાતમાં નરસિંહ મહેતા, અખો ભગત અને બીજા હતા. આ સર્વેની ધર્મો પર ઘણી અસર એ જમાનામાં હતી. ધર્મ ફક્ત જ્ઞાનને લગતો જ નહોતો ગણાતો પરંતુ ભક્તિ, લાગણીઓ, પૂજ્યભાવ, પ્રભુની મહત્તા વધારવી તથા પ્રભુમાં શ્રદ્ધા વ્યક્ત કરવી વગેરે પણ ધર્મમાં આવી જતું હતું.

ભક્તિમાર્ગનો પ્રભાવ જૈનો અને બૌદ્ધો પર ઘણો હતો. બંનેની માન્યતા એક હતી. તેઓ એમ નહોતા માનતા કે વિશ્વનો કોઈ રચયિતા, રક્ષણકાર કે સંહારક ભગવાન છે. જૈનોના હિસાબે ભગવાન કોઈ પણ જાતની મોહમાયા તથા અણગમાથી પર છે. (ભગવાન એટલે કર્તા નહીં પણ જે કોઈ તપશ્ચર્યા આદરી પોતાના કર્મો ખપાવીને ભગવદ્વપણું મેળવી શકે તે). તે શાશ્વત પણ નથી અને સર્વવ્યાપી પણ નથી, પોતાની મરજીથી ઉત્પન્ન કે વિનાશ પણ ન કરી શકે એવા છે, માટે તેના પ્રત્યેની ભક્તિ મોક્ષ ન અપાવી શકે. વત્તકેરા નામે દક્ષિણના એક જૈન આચાર્યે આ વિચારને તેમના 'મૂળાચાર' ગ્રંથમાં ટેકો આપેલો છે. તેઓ જણાવે છે કે જે સાધુ તેમની ભક્તિ દ્વારા જિનપ્રભુ પાસે મુક્તિ માંગે છે, બોધિલાભ ઈચ્છે છે અને સમાધિમરણ વખતે ઉચ્ચ વિચારો ધરાવવાની માંગણી કરે છે; તે તેની કોઈ તપશ્ચર્યાના પરિણામ રૂપે નથી ઈચ્છતો પરંતુ તેની આ ભક્તિભાવ ભરેલી ભાષાને અસમૃષા (False Speech) ગણાવી. આ જ પ્રમાણેનું મંતવ્ય સમંતભદ્ર નામના દિગંબર જૈન લેખકે ઈ. સ. પાંચમાં તેમના 'આત્મમિમાંસા' નામના ગ્રંથમાં જણાવ્યું છે.

ભક્તિ અને પૂજાને જૈન ધર્મમાં ખરેખર કોઈ સ્થાન નથી, પરંતુ ભક્તિમાર્ગની અસર એટલી ગાઢ પડી છે કે તે આજે પૂજ્યભાવ, મંત્રોચ્ચાર, શ્લોકગાન, વગેરે વડે તીર્થંકરોને તથા બીજી હસ્તીઓને નમસ્કાર કર્યા વગર રહી શકે નહીં. જૈન સિદ્ધાંત પ્રમાણે અર્હંત, સિદ્ધ, સાધુ અને ધર્મનો જે સર્વવ્યાપી દ્વારા ઉપદેશ અપાયો છે તેને ચાર મંગલો અને ચાર લોકોત્તમ ગણાવ્યા છે, ત્યાર બાદ 'ચતુર્વિંશતિ સ્તવન' (Eulogy to 24 Tirthankaras) અને વંદના (Salutation to God Jina-Arhantha અને સિદ્ધ તથા જેઓએ પવિત્રતા, શાસ્ત્રો અને ગુણો પચાવ્યા છે તેઓ)ને છ આવશ્યક ફરજો (ષડ્-આવશ્યક) ગણાવી છે. બાકી બીજા એવા પુસ્તકો છે જેમાં તીર્થંકરો, સિદ્ધો, શ્રુતો, ચરિત્રો, યોગીઓ, આચાર્યો, અનગારા, નિર્વાણ, પંચગુરુ, નંદિશ્વર દ્વીપ તથા

શાંતિ વગેરે પર સમાલોચના કરી છે. કુંદકુંદ આચાર્યના 'પંચાસ્તિકાય'માં અર્હંત, સિદ્ધ, ચૈત્ય અને પ્રવચન પ્રત્યે ભક્તિ દર્શાવી છે, તથા પ્રવચનસારમાં જિનપ્રભુ, યતિ, અને ગુરુની ભક્તિ વિષે જણાવ્યું છે.

ખરેખર તો ઈ. સ. ૮ થી ૧૨મીમાં ઘણાં ફેરફારો થઈ ગયા જેની અસર સાધારણ મનુષ્ય પર ઘણી પડી. તે સમયે મુખ્ય ધર્મમાં વિધિઓને વધુ પ્રાધાન્ય આપવાની શરૂઆત થઈ. લોકોને જાતજાતની વિધિઓ પ્રત્યે આકર્ષણ વધ્યું. જેને પરિણામે જુદી જુદી વિધિઓનું મહત્વ વધ્યું. મૂળ જૈન ધર્મમાં ભક્તિ એટલે રાજચંદ્રએ સૂચવેલી સમર્પણની ભક્તિ કરતાં જુદી જેમાં વિધિના રૂપમાં ભગવાનની આરાધના જ આવે.

આજના યુગમાં આધ્યાત્મિકતા આચરણમાં મૂકવી ઘણી અઘરી છે. આજે સત્પુરુષો અને સદ્ગુરુ પણ મળવા મુશ્કેલ છે. શ્રીમદે ઘણી વાર લખ્યું છે કે જો યોગ્ય સદ્ગુરુ ન મળે તો વ્યક્તિએ એવી ભક્તિ કરવી જોઈએ અને એવું શાસ્ત્ર વાંચન કરવું જોઈએ જેનાથી વૈરાગ્ય ભાવ ઉત્પન્ન થાય અને કષાયો ક્ષીણ થાય.

ભક્તિ શબ્દ મૂળ 'ભજ' શબ્દ પરથી આવ્યો છે, જેનો અર્થ થાય વિભાજન, વહેંચો, આનંદ માણો તથા ભાગ લો અને ત્યારબાદ પૂજો, માન આપો અને પૂજ્યભાવ ધરાવો. ભક્તિમાં માન આપવા લાયક હસ્તિનો સમાવેશ થાય છે. તેમાં એ હસ્તિની દિવ્યતા સાથે મેળ પડવાનો આભાસ પણ થાય છે. જૈન ભક્તિના પોતાના અમુક લક્ષણો છે, જેમાં વખાણ, નિષ્ઠા અને અચંબો-જે પણ તેના બાહ્ય હાવભાવ હોય તે, આધ્યાત્મિક સિદ્ધિ મેળવેલ હોય તે, તીર્થંકરો તથા પરમેષ્ઠિઓ જેઓ અનુસરવા યોગ્ય છે, જેથી શુદ્ધતા આવે અને મુક્તિ મળે.

અત્રે ભાગ લેવાનો અર્થ આધ્યાત્મિક વિદ્યા દ્વારા એકબીજા પ્રત્યે પ્રેમ ઉપજાવી વૈરાગ્યભાવ ઉત્પન્ન કરવાનો એવો નથી. આ ભાગ લેવો એટલે આ વ્યક્તિઓ અને તેમના ગુણો પ્રત્યે અટલ શ્રદ્ધાભાવ રાખી તેઓનું એવી રીતે અનુકરણ કરવું કે જાણે તેમની પવિત્રતાના એક ભાગ રૂપ હોય. આને માટે પોતે પણ અતિ ગહન પવિત્રતાની શક્તિ પોતે જાતે અંતરમાંથી મેળવેલી હોય અને તે કોઈ તીર્થંકર દ્વારા સીધી રીતે મેળવેલી ન હોય તેવી હોવી જરૂરી છે. આવી શક્તિ જ તમને ઉચ્ચ સ્થાને લઈ જાય છે અને જાણે ઉચ્ચ ભાવ ધરાવનારને પુરા બદલી નાંખે છે.

આવો ભક્તિભાવ પરમેષ્ઠિઓ-ભૂતકાળના અને વર્તમાનના- પ્રત્યે બતાવવામાં આવે છે, એટલે કે મુક્તિ પામેલ સર્વે પ્રત્યે દાખવવામાં આવે છે, ભૂતકાળના તથા આજના સાધુઓ પ્રત્યે પણ. ફક્ત પરમેષ્ઠિઓ પ્રત્યે જ ભક્તિભાવ નથી દર્શાવાતો પરંતુ ધર્મ પ્રત્યે પણ અહોભાવ દર્શાવાય છે. ત્રણ માંગલિક સૂત્રો જે આવશ્યક વિધિ ગણાય છે તે કેવળીઓ દ્વારા શીખવવામાં આવેલ છે. જેમ અન્ય પ્રસંગે અર્હંત, સિદ્ધ અને સાધુઓ પ્રત્યે માંગલિક સૂત્રોનું ઉચ્ચારણ થાય છે તેવી જ રીતે.

દુ-બી, ૧ લે માળે, કેનવે હાઉસ, વી.એ.પટેલ માર્ગ, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪. ટે. નં. : ૨૩૮૭૩૬૧૧.

અનુપ્રેક્ષાનું આયમન

□ પ્રવર્તક મુનિશ્રી મૃગેન્દ્ર વિજયજી મ.

અમૃતનો રસાસ્વાદ સૌને ગમે છે એટલે અહિં $૧૨+૪=૧૬$ ભાવનાઓને અમૃત-સુધાની ઉપમા આપીને તેનું આયમન કરવાથી મુમુક્ષુ જીવોની આધ્યાત્મિક પ્રગતિ ઝડપી-વેગવંતી બને છે. એટલા માટે પૂર્વાચાર્યોએ આપણી ઉપર અત્યંત કરૂણા કરીને ૧૬ ભાવનાઓનો રસથાળ આપણા સુધી સુલભ કર્યો છે.

આ ભાવનાઓના વર્ગીકરણમાં ૧૨ ભાવનાઓ-અનિત્ય, અશરણ, સંસાર, એકત્વ, અન્યત્વ, અશુચિ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા, લોકસ્વરૂપ, ધર્મસ્વાખ્યાત, બોધિ દુર્લભ, કુલે ૧૨ અને મૈત્રી, પ્રમોદ, કરૂણા, માધ્યસ્થ કુલ ૪ આમ ૧૬ થાય છે.

(સંદર્ભ ગ્રંથ. તત્ત્વાર્થ સૂત્ર, અધ્યાય ૮/૭ તથા અધ્યાય ૭/૬ તથા યોગ શાસ્ત્ર. પ્રકાશ-૪. શ્લોક-૧૧૭.)

ભાવનાઓનું મૂળ ઉદ્ભવ સ્થાન તો સર્વજ્ઞ-વીતરાગ પ્રભુની વાણી જ છે. તેને જૈનાચાર્યોએ ગ્રંથોમાં પ્રતિષ્ઠિત કરી છે. ભાવના જૈન દર્શનનું વિશિષ્ટ પ્રદાન છે. ભાવનાના ચિંતનથી આપણો વિચાર, ભાવ, પરિણામ નિર્મળ બને છે માટે જ ચિત્તની શુદ્ધિ માટે આ ભાવનાઓની ઉપયોગિતા છે.

શ્રી શુભચંદ્રાચાર્ય જ્ઞાનાર્ણવમાં કહે છે-

ચિનુ ચિત્તે ભૃશં ભવ્ય, ભાવના ભાવવિશુદ્ધયે ।

યા સિદ્ધાન્તમહાતન્ત્રે, દેવ દેવૈઃ પ્રતિષ્ઠિતાઃ ।।

તીર્થેશૈઃ પ્રથિતાઃ સુધારસકિરોઃ રમ્યા ગિરઃ પાન્તુ વઃ ।।

(સંદર્ભ-શાંતસુધારસ-શ્લોક-૧)

સારાંશમાં ૧૨ ભાવનાઓનું ચિંતન મુખ્યત્વે વૈરાગ્યને સુદૃઢ કરે છે. અને મૈત્રી આદિ ચાર ભાવના જીવ પ્રતિ પ્રેમને પરિપુષ્ટ કરે છે.

જૈન પરિભાષામાં ભાવના માટે અનુપ્રેક્ષા શબ્દ પ્રયુક્ત છે. બંને શબ્દો ભિન્ન છતાં બંનેના ભાવાર્થ-વાચ્યાર્થમાં ભેદ નથી. જે અનુપ્રેક્ષાની વ્યુત્પત્તિથી જાણી શકાય છે. પ્રેક્ષા એટલે જોવું. અનુપ્રેક્ષા એટલે આંતર નિરીક્ષણ. જેનું વારંવાર ચિંતન કરવાનું છે તે ભાવના શબ્દ પ્રયોગથી સમજી શકાય છે. તેથી ભાવના શબ્દ અનુપ્રેક્ષાના અર્થમાં રૂઢ થઈને પ્રચલિત થયો. ભાવના અને અનુપ્રેક્ષા બંનેને એકબીજાના પર્યાયવાચી પણ કહી શકાય છે.

વાચક ઉમાસ્વાતિજીએ તત્ત્વાર્થ સૂત્ર (અધ્યાય ૮/૭)માં ૧૨ અનુપ્રેક્ષા કહી છે જ્યારે સ્વરચિત પ્રશમરતિ ગ્રંથમાં ‘ભાવના દ્વાદશ વિશુદ્ધાઃ’ શ્લોક ૧૪૮/૧૫૦) કહી ભાવના શબ્દનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

તત્ત્વાર્થ સૂત્ર (અધ્યાય ૮/૨૫)માં સ્વાધ્યાયના પાંચ પ્રકાર બતાવ્યા છે. તે આ મુજબ છે. વાચના, પૃચ્છના, અનુપ્રેક્ષા, પરાવર્તના (આમ્નાય) અને ધર્મોપદેશ, એટલે તે પૈકી અનુપ્રેક્ષા એક સ્વાધ્યાયનો જ પ્રકાર છે.

સંખ્યાના સંદર્ભે વાત કરીએ તો ૧૬ નો અંક પણ અર્થપૂર્ણ છે. ૧૬ કળાથી પરિપૂર્ણ પૂર્ણિમાનો ચંદ્ર જેમ સાગરમાં ભરતી લાવે છે તેમ આત્માના શુભભાવો-અધ્યવસાયોની ભરતી પણ આ ભાવનાઓના નિરંતર ચિંતનથી ઉલ્લસે છે. ચંદ્રની જ્યોત્સના જેમ શીતળતા-આલ્હાદકતા આપે છે તેમ આ ભાવના પણ આત્મિક શાંતરસનો અનુભવ કરાવે છે. (સંદર્ભ-શાંતસુધારસ ગ્રંથ, પ્રશસ્તિ. શ્લોક-૬)

ભાવના કિંવા અનુપ્રેક્ષાના અધ્યયનમાં પૂર્વાચાર્યો રચિત કેટલાંક સંદર્ભ ગ્રંથોનો પરિચય અત્રે પ્રસ્તુત છે:-

(૧) ભગવાન કુંદકુંદાચાર્ય રચિત ‘બારસ અણુવેક્રવા’- (દ્વાદશ અનુપ્રેક્ષા) ૮૧ ગાથા પ્રમાણ, પ્રાકૃત-અપભ્રંશ ભાષામાં નિબધ્ધ છે. તેમાં ૧ લી ગાથામાં અણુપેહળં અને ગાથા ૮૭માં અણુવેક્રવાઓ શબ્દ પ્રયોગ થયો છે. અને ૧૨ ભાવનાના નામોમાં અનિત્ય ભાવનાની જગાએ ‘અધુવ’ (અધ્રુવ) નામનો ઉલ્લેખ છે.

(૨) ભગવાન ઉમાસ્વાતિ વાચક રચિત ‘પ્રશમરતિ’ ગ્રંથમાં શ્લોક ૧૪૮ થી ૧૬૨ સુધી ૧૨ ભાવનાઓનું નિરૂપણ છે. બધાં જ શ્લોકો અનષ્ટુપ છંદમાં છે. શ્લોક ૧૫૦માં ભાવના શબ્દપ્રયોગ છે. જ્યારે સ્વરચિત તત્ત્વાર્થ સૂત્ર (અધ્યાય-૮/૭)માં અનુપ્રેક્ષા કહી છે.

(૩) મલધારી શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ રચિત ‘ભવ ભાવના’ ગ્રંથમાં ૧૨ ભાવનાઓનું વિવેચન પ્રાકૃત ગાથાઓમાં છે.

(૪) ૧૬ ભાવનાની વિચારણામાં ‘શાંત સુધારસ’ મૂર્ધન્ય ગ્રંથ છે. આ ગ્રંથની રચના ઉપાધ્યાય શ્રી વિનય વિજયજી મ.એ ગંધાર ગામમાં વિ.સં. ૧૭૨૩ માં કરી છે. આ ગ્રંથ સંસ્કૃત સાહિત્યનું ગેયકાવ્ય છે. વિવિધ છંદોમાં નિબધ્ધ આ ગ્રંથમાં કુલ ૨૩૪ શ્લોકો છે. (જેમાં શ્લોક ૧૦૬ + ગેયકાવ્ય - ૧૨૮ = ૨૩૪).

પંડિતશ્રી ગંભીર વિજયજી ગણિએ તેની ઉપર સંસ્કૃતમાં ટીકા રચી છે. જે પ્રકાશિત છે.

કવિ જયદેવના ‘ગીત ગોવિંદ’માં શૃંગાર રસની પ્રધાનતા છે. જ્યારે ‘શાંત સુધારસ’માં શાંતરસની અભિવ્યક્તિ છે.

(૫) યશસ્તિલકચમ્પૂ

વિ. સં. ૧૦૧૬ માં આચાર્યશ્રી સોમદેવ સૂરિએ યશસ્તિલક ચમ્પૂ કાવ્યની રચના કરી છે. અને આચાર્યશ્રી શ્રુતસાગર સૂરિએ તેની ઉપર ટીકા-વ્યાખ્યા રચી છે. તેમાં દ્વાદશાનુપ્રેક્ષાનું વર્ણન ૧૫૨ શ્લોકપ્રમાણ છે. (આશ્વાસ-૨, શ્લોક ક્રમાંક ૧૦૫ થી ૧૫૭).

તે પૈકી ઉદાહરણ રૂપે અત્રે ૧૨ ભાવનાના શ્લોકોની કાવ્યાત્મક શૈલી જોઈએ-

૧. અનિત્ય ભાવના-

ઉત્સૃજ્ય જીવિતજલં બહિરન્તરેતે રિક્તા વિશન્તિ મરુતોજલયન્ત્રકલ્પાઃ ।

एकोद्यमं जरति यूनि महत्यणौ च सर्वकषः पुनरयं यतते कृतान्तः । (૧૧૦)

જીવનની ક્ષણભંગુરતા બતાવવા માટે અહિં બે ઉપમા આપવામાં આવી છે. જેમ કૂવા-(અરઘટ્ટ, રેંટ)માં રહેલા માટીના કોડિયા જેમ પાણી ભરીને તેને બહાર ઉલેચે છે તેમ શ્વાસોશ્વાસ રૂપ વાયુ આયુષ્ય રૂપ પાણીને ઓછું-ઘટાડે છે.

અને મૃત્યુ (યમરાજ) દાવાનળ જેવો છે-જે બધું જ બાળીને રાખ કરે છે. જેમાં કાંઈ જ બચતું નથી-મૃત્યુ યુવાન, વૃદ્ધ કે અમીર કે ગરીબ કોઈની શરમ રાખતું નથી. (મૃત્યુ પછી બધાંની રાખ-ભસ્મ થાય છે.)

૨. અશરણ ભાવના

दत्तोदये ऽर्थनिचये हृदये स्वकार्ये सर्वः समाहितमतिः पुरतः समास्ते ।

जाते त्वपायसमये ऽम्बुपतौ पत्रेः पोतादिव द्रुतवतः शरणं न तेऽस्ति ।। (૧૧૨)

જેમ ભરદરિયે વહાણમાંથી ડૂબતાં પક્ષીને કોઈ બચાવી શકતું નથી અર્થાત્ તે દરિયામાં જ ડૂબીને મરી જાય છે તેમ મૃત્યુ સમયે પણ તેને કોઈ શરણ-આશ્રય આપનાર નથી.

ભલે તારી પાસે ભરપૂર ધન સંપત્તિ હોય કે પછી ધનની આશાથી તારા સ્વજન તારી આગળ હાજી-હા કરીને ખડે પગે તારી સેવા બજાવતાં હોય તો પણ તું અશરણ જ છે.

૩. સંસાર ભાવના.

कर्मापितं क्रमगतिः पुरुषः शरीर-मेकं त्यजत्यपर माभजते भवाब्धौ ।

शैलूषयोषिदिव संसृतिरेवमेषા નાના વિઙ્મ્બયતિ ચિત્રકરૈઃ પ્રપઞ્ચૈઃ । (૧૧૫)

આ સંસારના રંગમંચ ઉપર જીવાત્મા નામ કર્મના ઉદય પ્રમાણે જુદા જુદા શરીર ધારણ કરે છે અને એક ગતિમાંથી બીજી ગતિમાં પ્રયાણ કરે છે. આમ જીવને સંસાર, ચતુર્ગતિ રૂપ પરિભ્રમણ કરાવીને નટભાર્યાની જેમ વિવિધ રૂપે નચાવે છે.

૪. એકત્વ ભાવના.

एष स्वयं तमचलैर्ननु कर्मजालैः लूतेव वेष्टयति नष्टमतिः स्वमेकः ।

पुण्यात पुनः प्रशमतन्तु कृततावलम्ब-स्तेद्धाम धावति विधूत समस्तबाधम् ।। (૧૨૨)

હે આત્મન્ ! તું સ્વયં એકલો જ પ્રગાઢ કર્મોથી તારા આત્માને કરોળિયાના જાળાની જેમ બાંધે છે અને પછી પુણ્યના પરિપાકથી પ્રશાંત થઈને તું જ સ્વયં એકમાત્ર સુખ રૂપ સિદ્ધગતિને પ્રાપ્ત કરે છે.

૫. અન્યત્વ ભાવના

आसायति त्वयि सति प्रतनोति कायः क्रान्ते तिरोभवति भूपवनादिरूपैः । भूतात्मकस्य मृतवन्न सुखादिभाव-स्तस्मात् कृती करणतः पृथगेव जीवः ।। (૧૨૪)

(ગ્રંથકારે અન્યત્વ ભાવનાને પૃથક્ત્વાનુપ્રેક્ષા કહી છે. કારણ અન્યત્વ અને પૃથક્ત્વ એ બંનેની વિવક્ષા તો સરખી જ છે).

હે આત્મન્ ! તારી ઉપસ્થિતિથી જ તારું શરીર વૃદ્ધિ પામે છે. અને તારા જવાથી શરીર પંચ મહાભૂતમાં વિલીન થઈ જાય છે તે પછી શબની જેમ તેમાં કોઈ સુખ દુઃખની લાગણી જન્મતી નથી. આથી જ શરીરથી આત્મા તદ્દન સ્વતંત્ર છે-જુદો છે.

૬. અશુચિ ભાવના

योषिद्धिः आदृतकरं कृतमण्डनश्री-र्यः कामचामररुचिस्तव केशपाशः ।

सोऽयं त्वयि श्रवणगोचरतां प्रयाते प्रेतावनीषु बनवायस वासगो ऽ भूत् ।। (૧૨૮)

જે તારા કાળા કેશ કલાપને સુગંધી તેલ વગેરેથી અલંકૃત કરવાથી કામદેવની શોભા ધારણ કરતો હતો-તે તારા મૃત્યુ પછી સ્મશાનમાં કાગડાના કંઠે દેખાય છે.

૭. આશ્રવ ભાવના

अन्तः कृषायकलुषो ऽ शुभयोगसङ्गात कर्माण्युपार्जयसि बन्ध निबन्धनानि । रज्जूः करेणुवशागः करटी यथैताः त्वं जीव मुञ्च तदिमानि दुरीहितानि ।। (૧૩૧)

હે આત્મન્ ! તું અશુભયોગના સેવનથી મનમાં કષાયો કરીને કર્મબંધના કારણભૂત કર્મોનું ઉપાર્જન કરી રહ્યો છે. જેમ હાથીણી (સ્ત્રીલિંગ) પાછળ પાગલ થયેલ હાથી દુઃખી થાય છે. તેમ તું પણ તારા દુષ્કર્મોનો ત્યાગ કરીને બંધનમુક્ત થા.

૮. સંવર ભાવના

नीरन्ध्र संधिरवधोरितनीरपूरः पोतः सरित्पतिमपैति यथानपायः ।

जीवस्तथा क्षपितपूर्वतमःप्रतानः क्षीणाश्रवश्च परमं पदमाश्रयेत ।। (૧૩૭)

જેમ છિદ્ર-કાણાં વગરની નૌકા (વહાણ, પ્રવહણ, સ્ટીમર) તેની અંદર પાણી ન પ્રવેશવાના કારણે કોઈપણ વિઘ્ન વગર સાગર તરી જાય છે. તેમ જીવ પણ પૂર્વના સંચિત કર્મોનો ક્ષય કરવાપૂર્વક નવા કર્મોના આશ્રવથી અટકી જઈને મોક્ષપદને પ્રાપ્ત કરે છે.

૯. નિર્જરા ભાવના

आतङ्क पावक शिखाः सरसा वलेखाः स्वस्थे मनाग्मनसि ते लघु विस्मरन्ति ।

तत्कालजातमति विस्फुरितानि पश्चाद् जीवाव्यथा यदि भवन्ति कुतौ ऽ प्रियं ते ।। (૧૪૪)

જે આત્મન્ ! તારી સ્હેજ શાતાવસ્થામાં રોગાગ્નિની જ્વાળાનો અનુભવ જલ્દી ભૂલાઈ જાય છે. જો તે વખતે તારી બુદ્ધિમાં ચમકેલું હડાપણ (Wisdom) ત્યારપછી પણ યાદ રહ્યું હોત તો નવું પાપ તને લાગત નહિ. (અર્થાત્ તું તારા પૂર્વ કર્મોની નિર્જરા કરી શક્યો હોત.)

૧૦. ધર્મપ્રભાવ ભાવના

इच्छाः फलैः कलयति प्ररुणद्धि बाधाः सृष्टेरसाम्यविभुरभ्युदयादिभि र्यः ।

ज्योतीषि दूतयति चात्मसमीहितेषु धर्मः स शर्मीनिधिरस्तु सतां हिताय ।। (૧૪૭)

(સર્વજ્ઞ કથિત) ધર્મ સર્વ સુખોનો ભંડાર છે. તે ધર્મ ભવ્યજીવોના મોક્ષ માટે થાઓ. જે ધર્મ ભૌતિક સુખોને આપવાથી કામપ્રદ છે. પીડા-સંતાપ-વ્યાધિને દૂર કરે છે. પદ-પ્રતિષ્ઠા આપવા પણ સમર્થ છે અને આત્મિક-ગુણોની પ્રાપ્તિ માટે તેવું સામર્થ્ય પણ મેળવી આપે છે.

૧૧. લોક સ્વરૂપ ભાવના

त्वं कल्मषा वृतमति निरये तिरश्चि पुण्योचितो दिवि नृषु द्वयकर्मयोगात् ।

इत्थं निषेदसि जगत्त्रय मन्दिरे ऽ स्मिन् स्वैरं प्रचारविधये तव लोक एषः ।। (૧૪૦)

હે આત્મન્ ! આ ચૌદ રાજલોક સ્વરૂપ ત્રિભુવનમાં તુ યથેચ્છ ભ્રમણ કરી રહ્યો છે. તું ક્યારેક પાપો આચરીને નરક અને તિર્યંચ યોનીમાં જન્મ લે છે, તો ક્યારેક પુણ્યથી દેવલોકમાં જાય છે, તો ક્યારેક પુણ્ય

અને પાપને વશ થઈ મનુષ્ય ગતિમાં જાય છે.

૧૨. બોધિ દુર્લભ ભાવના

સંસારસાગરમિમં ભ્રમતાં નિતાન્તં જીવેન માનવભવઃ સમવાપિ દૈવાત્ ।

તત્રાપિ યદ્ભુવનમાન્યકુલે પ્રસૂતિઃ સત્સંગતિશ્ચ તદિદ્ધાઽન્ધકર્તૃકીયમ્ ॥ (૧૫૩)

હે જીવ ! આ ચતુર્ગતિરૂપ સંસાર સાગરમાં પરિભ્રમણ કરતાં કરતાં પુણ્યોદયથી તને મનુષ્યજન્મ મળ્યો છે. વિશેષમાં તને ઉચ્ચ કુલ અને મહાપુરુષોનો સમાગમ પણ મળ્યો છે. તેની દુર્લભતા અહિં વિશેષ દૃષ્ટાંતથી સમજાવે છે-

જેમ જન્માંધના હાથમાં વટેર નામનું પક્ષી ઉડીને આવવું મુશ્કેલ છે-એ ન્યાયે દશ દૃષ્ટાંતે દુર્લભ આ મનુષ્યજન્મ છે.

(૬) શ્રીમદ્ રાજયંદ્રજીએ દ્વાદશાનુપ્રેક્ષા સ્વરૂપ દર્શન રૂપ ‘ભાવના બોધ’ ગ્રંથ વિવિધ પદ્યોમાં ગુજરાતી ભાષામાં રચીને મુમુક્ષુ જીવો ઉપર અથાગ ઉપકાર કર્યો છે.

ટૂંકમાં ઉક્ત સંદર્ભ ગ્રંથોનો પરિચય મેળવ્યા પછી મૈત્રી આદિ ચાર ભાવના અંગે વિચારીશું. આ ભાવનાઓ જૈન, બૌદ્ધ અને વૈદિક એમ ત્રણે પરંપરામાં મળે છે. એ તેની વ્યાપકતા અને ઉપયોગિતા સૂચવે છે.

બૌદ્ધ પરંપરામાં તેને ‘બ્રહ્મ વિહાર’ તરીકે ઓળખાવી છે.

‘મેતા કરુણા મુદિતા ઉપેક્ષા ઇમે ચતારો બ્રહ્મવિહારા’ (વિશુદ્ધિ મગ્ગા).

‘બ્રહ્મમેતં વિહારમિધ માહુ’ (સુત્ત નિપાત.)

જ્યારે જૈન પરંપરામાં તેને ‘ધર્મ બીજ’ તરીકે જણાવી છે. અજ્ઞાત કર્તૃક ‘યોગસાર’માં કહ્યું છે-

ધર્મકલ્પદ્રુમસ્યૈતા, મૂલં મૈત્ર્યાદિભાવનાઃ ।

યૈઃ ન જ્ઞાતા ન ચાભ્યસ્તા, સ તેષા મતિ દુર્લભઃ ॥

(યોગસાર. પ્રસ્તાવ-૨/૭)

ધર્મરૂપ કલ્પવૃક્ષના મૂળ (બીજ) રૂપ, આ ભાવનાઓના અભ્યાસથી ચિત્તના સંકલેશ નષ્ટ થાય છે. અને ગુણોનો પ્રાદુઃભાવ થાય છે.

વૈદિક પરંપરા અનુસાર મહર્ષિ પતંજલિ પાતંજલ યોગ-દર્શનમાં મૈત્રી ચતુષ્કની પરિભાષા આ મુજબ આપે છે.

મૈત્રી-કરુણા-મુદિતોપેક્ષાણાં સુખ-દુઃખ-પુણ્યાપુણ્ય-વિષયાણાં ભાવનાતશ્ચિત્તપ્રસાદનમ્ ॥

(સમાધિપાઠ ૧/૩૩)

મહર્ષિ પતંજલિ કહે છે કે-સુખી જીવો પ્રતિ સૌહાર્દપણું એ મૈત્રી છે-પરંતુ મૈત્રીની આ વ્યાખ્યા જૈનાચાર્યોને માન્ય નથી. કારણ કે-તેના કરતાં પણ વિશદ-વિસ્તૃત અને હૃદયંગમ વ્યાખ્યા તત્ત્વાર્થસૂત્ર (અધ્યાય ૭/૬), યોગશાસ્ત્ર અને શાંત સુધારસમાં તેમણે આપી છે. તે ઉપરાંત પાતંજલ યોગસૂત્ર પર મહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજી ગણિએ ટીકા-વૃત્તિ રચીને સ્પષ્ટતા કરી છે. અહિં કેટલાંક અવતરણો જોઈએ:- મૈત્રી પ્રમોદકારુણ્યમાધ્યસ્થ્યાનિ સત્ત્વ-ગુણાધિક ક્લિશ્યમાના ઽ વિનેયેષુ ॥

(તત્ત્વાર્થ-૭/૬)

મૈત્રીનું ક્ષેત્રફળ પ્રાણિમાત્ર છે. એટલે કે-અમર્યાદિત છે.

‘સમસ્તસત્ત્વ વિષયક સ્નેહ પરિણામો મૈત્રી’ (યોગશાસ્ત્ર-ટીકા.) (૪/૧૧૮) કહીને શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે પણ મૈત્રી ભાવનાને સ્પષ્ટ કરી છે. -એટલે કે તેનો વિસ્તૃત વ્યાપ બતાવ્યો છે.

પરહિતચિન્તા મૈત્રી, પરદુઃખ વિનાશિની તથા કરુણા ।

પરસુખતુષ્ટિ મુદિતા, પરદોષોપેક્ષણમુપેક્ષા ॥

અને તેના પણ ઉપકારી, અપકારી, સ્વજન, પરકીય (આશ્રિત વર્ગ) એમ ચતુર્ધા મૈત્રી બતાવીને તેનું વ્યવહારિક સ્વરૂપ પણ જણાવ્યું છે.

(શાંત સુધારસ)

મા કાર્ષીત્ કોઽપિ પાપાનિ, મા ચ ભૂત્ કોપિ દુઃખિતઃ ।

મુચ્યતાં જગદપ્યેષા, મતિ મૈત્રી નિગદ્યતે ॥

(યોગશાસ્ત્ર-પ્રકાશ-૪/૧૧૮)

અપ્પણા સત્ત્વમેસેજ્જા, મિત્તિં ભૂહિં કપ્પણ ॥

(આગમ.)

શિવમસ્તુ સર્વજગતઃ, પરહિતનિરતા ભવન્તુ ભૂતગણાઃ ।

દોષાઃ પ્રયાન્તુ નાશં, સર્વત્ર સુખી ભવતું લોકઃ ॥

(બૃહદ્ શાંતિ.)

સર્વેપિ સન્તુ સુખિનઃ, સર્વે સન્તુ નિરામયાઃ ।

સર્વે ભદ્રાણિ પશ્યન્તુ, મા કશ્ચિદ્ દુઃખભાગ્ ભવેત્ ॥

પરસ્પરોપગ્રહો જીવાનામ્ ॥ (તત્ત્વાર્થ અ. ૫/૨૧.)

મિત્રેણ ઈક્ષસ્વ ચક્ષુષા ॥ (ઉપનિષદ) વગેરે.

મૈત્રી આદિ ચાર ભાવનાનો ઉપયોગ સ્તુતિ-પ્રશસ્તિ અને આત્મ નિવેદન રૂપે પણ થયો છે-તે જોઈએ.

મૈત્રી પવિત્ર પાત્રાય, મુદિતા ઽઽ મોદ શાલિને ।

કૃપોપેક્ષાપ્રતીક્ષાય, તુભ્યં યોગાત્મને નમઃ ॥

(વીતરાગસ્તવ. પ્રકાશ-૩/૧૫.)

મૈત્રીના પવિત્ર ભાજન, મુદિતાથી પરમાનંદથી શોભતા, કરૂણા અને માધ્યસ્થતાથી ત્રિભુવનમાં પૂજ્ય એવા યોગસ્વરૂપ વીતરાગ ! તમને નમસ્કાર થાઓ.

તે જ રીતે પોતાના આરાધ્ય દેવ સમક્ષ આત્મનિવેદન કરતાં આચાર્યશ્રી અમિતગતિજી કહે છે કે-

સત્ત્વેષુ મૈત્રી, ગુણિષુ પ્રમોદં, ક્લિષ્ટેષુ જીવેષુ કૃપા પરત્વં ।

મધ્યસ્થભાવં વિપરીતવૃત્તૌ સદા મમાત્મા વિદધાતુ દેવ ? ॥

હે દેવાધિદેવ ! આપની કૃપાથી મને મૈત્રી આદિ ચાર ભાવનાઓ પ્રાપ્ત થાઓ.

ભાવના યોગનું આ વિહંગાવલોકન માત્ર છે. મુમુક્ષુ વર્ગને અભ્યાસ અને પરિશીલન માટે ઉપયોગી થશે એ ઉદ્દેશથી આ ઉપક્રમ છે * * C/O. જૈન યોગ ફાઉન્ડેશન, એન.એચ. ઝવેરી, જિતેન્દ્ર હર્ષદકુમાર એન્ડ કું. ૬૮૫, ગોવિંદ ચોક, એમ. જે. મારકેટ, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૨.

મો. ૦૮૯૨૦૩૭૨૧૫૬, ૦૮૯૦૪૫૮૮૦૫૨.

શ્રી નેમ-રાજુલ કથા

એક વિરલ અને પ્રસન્ન અનુભૂતિ-મારી-તમારી, આપણી

[શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘે એપ્રિલ ૨૨, ૨૩, ૨૪ના ભારતીય વિદ્યા ભવન ચોપાટી-મુંબઈ-નેમ-રાજુલ કથાનું આયોજન કર્યું. ત્રણે દિવસ પદ્મશ્રી ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈની તત્ત્વજ્ઞ અને પ્રભાવક વાણીથી શ્રોતાઓ રસ તરબોળ થયા. અત્રે પ્રસ્તુત છે આ કથાની ઝલકનો પ્રથમ ભાગ.]

ભારતીય વિદ્યા ભવનમાં યોજાયેલી ‘નેમ-રાજુલ કથા’નો હજી ચિત્તમાં ગુંજારવ ચાલુ છે. ૨૨, ૨૩ અને ૨૪મી એપ્રિલે મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ દ્વારા ‘નેમ-રાજુલ કથા’નું આયોજન થયું. જૈન ધર્મનાં તીર્થંકરો અને વિભૂતિઓના જીવનની કથા દ્વારા પ્રસ્તુતિ કરવાની મારા મનમાં કલ્પના જાગી અને એ મારી પરિકલ્પનાને જાણીતા સાહિત્યકાર, મૂલ્યનિષ્ઠ પત્રકાર અને જૈનદર્શનના આંતરરાષ્ટ્રીય ચિંતક ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈએ સાકાર કરી આપી.

આને પરિણામે વ્યાપક જનસમૂહમાં અને સવિશેષે જૈન સમાજમાં વિશિષ્ટ પ્રકારના કથાયુગનો પ્રારંભ થયો એમ કહી શકાય. આનું કારણ એ છે કે આવી કથાને એટલી બધી ચાહના મળી કે એનું ગુજરાતના ધરમપુરમાં, કચ્છના ગાંધીધામમાં, બ્રિટનના લંડનમાં અને અમેરિકાના લૉસ એન્જલિસ શહેરમાં આયોજન થયું અને સહુ શ્રોતાઓએ એ કથાને હૉશે હૉશે વધાવી લીધી. ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈનું ગહન ચિંતન, વ્યાપક અનુભવ, પ્રખર વક્તૃત્વ અને આગવી દૃષ્ટિનો સહુને આનંદસ્પર્શ થયો.

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ દ્વારા આ પૂર્વે ‘મહાવીર કથા’, ‘ગૌતમકથા’ અને ‘ઋષભકથા’નું આયોજન થયું હતું અને આ વર્ષે ‘નેમ-રાજુલ કથા’ સમયે તો શ્રોતાજનોએ અગાઉથી બહોળી સંખ્યામાં આગોતરી જાણ કરીને અત્યંત સુંદર પ્રતિસાદ આપ્યો હતો.

જૈન ધર્મના તીર્થંકરો, એની વિભૂતિઓ અને મહાપુરુષોના જીવનચરિત્રમાં ઊંડું અવગાહન કરીએ તો તેમાં કથાનો રસ, જ્ઞાનનું તેજ, વિચારની દીપ્તિ, ભાવનાની ભવ્યતા, તત્ત્વજ્ઞાનની ગરિમા અને માનવજીવનની ઉચ્ચતા દૃષ્ટિગોચર થાય છે. એ ચરિત્રોનાં જીવનની પ્રત્યેક

રેખાઓમાં એમના જુદા જુદા રંગો પ્રગટ થાય છે અને એ સઘળા રંગો મળીને ચરિત્રની આગવી પ્રભા પ્રગટતી હોય છે. આ વિવિધ રંગોનાં મેઘધનુષનું ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈએ એમની પ્રભાવક અને રસવાહી શૈલીમાં દૃઢ્યસ્પર્શી દર્શન કરાવ્યું.

આપણી જ્ઞાન-પરંપરામાં કથાઓનું ઘણું મોટું યોગદાન છે. આ કથાઓએ યુગોથી ભારતીય સમાજનું ઘડતર કર્યું છે અને સંસ્કૃતિનું રક્ષણ કર્યું છે. એ કથા તીર્થંકરના જીવનની હોય કે પછી વિભૂતિના પ્રસંગોની હોય, એ કથા કોઈ કાલ્પનિક હોય કે પછી આ ધરતી પર બનેલી સત્યઘટનાની પણ હોય. આ કથા દ્વારા જીવનઘડતરથી માંડીને ધર્મ-સંસ્કૃતિની જાળવણી સુધીનાં કાર્યો થયાં છે.

જનસામાન્યનો ચીલાચાલુ ખ્યાલ એવો છે કે કથામાં ભક્તિભાવ

પ્રગટ થાય, ક્યારેક આંખોમાં આનંદના તોરણ બંધાય તો ક્યારેક આંખોમાંથી આંસુની ધારા વહે! ક્યાંક ઘટનાની ભવ્યતાનું વર્ણન હોય, તો ક્યાંક અહોભાવભર્યું આલેખન હોય. હકીકતમાં એ ઘટના આધ્યાત્મિક હોય કે દુન્યવી હોય, પરંતુ એની સાથે અનેક તંતુઓ જોડાયેલા હોય છે. ક્યારેક તો એ ઘટનાને સમજવા માટે એ સઘળા તંતુઓને એકસૂત્રે બાંધવા પડે. એકલું વાદળું જોઈએ, તે પુરતું નથી. આખું આકાશ જોવું પડે. આ ત્રણ દિવસ દરમિયાન એ આકાશ-દર્શનનો શ્રોતાઓને અનુભવ થયો.

વળી પ્રત્યેક ઘટનાની પશ્ચાદ્ભૂમાં એક વિશિષ્ટ વાતાવરણ હોય છે. ઘટનાની સપાટી ભેદીને ભીતરમાં જઈએ તો જ એ વિભૂતિના પ્રાગટ્યને અને એમના જીવન તથા વિચારને પામી શકીએ. એ માત્ર ભૂતકાળની

‘કથા’ ચાલુ રહેવી જ જોઈએ

આપણા શાસ્ત્રોમાં ઘણાં એવા પાત્રો છે જેમના જીવનચરિત્રો વણખેડાયેલા છે અથવા અલ્પ ખેડાયેલા છે. એમનું જીવન પ્રેરણાદાયી, કાળની અસરથી પરે એવું સનાતન અને સજીવ અસર ઉપજાવી શકે એવું છે. ચોથી કથા સાથે આજે આપણી કથાની પ્રવૃત્તિ કુમાર અવસ્થામાં છે. કુમાર અવસ્થા સર્જનશીલ અવસ્થા છે. આપ એની આગળ પાળ બાંધી એને કાયમ માટે એવી જ રાખો. સાંપ્રત સમાજ માટે અત્યંત ફળદાયી, પ્રેરણાદાયી, રાહબર બની રહેશે.

અપેક્ષિત કથાઓ:

૧. શ્રી શાંતિનાથ ભગવાનની કથા, ૨. શ્રી સ્થુલિભદ્ર સ્વામીની કથા, ૩. શ્રી કુમારપાળ મહારાજાની કથા, ૪. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યની કથા, ૫. શ્રી વસ્તુપાળ-તેજપાળની કથા, ૬. ચંદનબાળાની કથા, ૭. પ્રથમ ચકવર્તી ભરતેશ્વર બાહુબલીની કથા, ૮. શ્રી આનંદઘન મહારાજની કથા, ૯. શ્રી યશોવિજયજી મહારાજની કથા, ૧૦. માંડવગઢના પેથડશા/જગડુશાની કથા, ૧૧. શ્રી સંપ્રતિ મહારાજની કથા, ૧૨. શ્રી વિમલમંત્રીની કથા, ૧૩. શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર મહારાજની કથા, ૧૪. શ્રી સૂરિ પુરંદર હરિભદ્રસૂરિ મહારાજની કથા, ૧૫. શ્રી નંદિશેષણ મુનિની કથા અને ૧૫. પંડિત શ્રી સુખલાલજી બાબત પુરુષાર્થ પ્રેરિત કથા.

‘તત્ત્વ અનંત તત્ત્વ કથા અનંત’

આપનો આજ્ઞાંકિત,

લી. કિશોર ગડા-9821164474

ઘટના હોતી નથી, પરંતુ એનો વારસો કે એની પરંપરા છેક વર્તમાન સમય સુધી લંબાઈ હોય છે. એ ઘટનાનો આધ્યાત્મિક અને વૈજ્ઞાનિક સંદર્ભ હોય છે. એ ઘટનાના શબ્દોના મર્મ માત્ર એ ઘટના સાથે જ નહીં, પરંતુ સમગ્ર સંસ્કૃતિ સાથે જોડાયેલા હોય છે. જે સ્થળોએ એ ઘટના બની હોય છે, એ સ્થળોનું પણ આગવું મહત્વ અને પ્રભાવ હોય છે. આ રીતે કથા એટલે માત્ર ઘટનાની રસાળ જમાવટ નહીં, પરંતુ સમગ્ર સાંસ્કૃતિક સંદર્ભનું પ્રાગટ્ય.

આ વર્ષે ‘નેમ-રાજુલ કથા’નો પ્રારંભ નેમિનાથ વંદનાથી કર્યા બાદ ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈએ કથાના પાવનત્વની વાત કરી હતી. એમણે કહ્યું કે વિકથા, વિવાદ અને વ્યર્થતા છોડીએ તો જ તીર્થંકરની કથાનું પાવનત્વ આત્મસાત્ કરી શકીએ. પુત્રીના લગ્નની વાત હોય, કોઈ હત્યાની ઘટના હોય કે પછી ચૂંટણીના કોઈ સમાચાર હોય, તો આપણે એકધ્યાને સાંભળીએ છીએ, તો પછી આ પરમાત્માની પાવન કથા તો પૂર્ણ એકાગ્રતાથી સાંભળવાની હોય. એમાં સ્નાન કરીને આત્માને શુદ્ધ, બુદ્ધ અને સાત્વિક કરવાનો છે.

એ પછી કથાના મર્મને પ્રગટ કરતાં ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈએ કહ્યું કે યુગને જોડે તે કથા, સંસારને ઉજાળે તે કથા, ધર્મને જગાડે તે કથા, સંવાદને સર્જે તે કથા. કથામાં વક્તા અને શ્રોતા નહીં, વક્તા અને શ્રોતા એક બની જાય અને કોઈ ત્રીજું જ બોલતું હોય. જ્યાં ધ્યાન અને ધ્યેય એક બની જાય.

કથાનો પ્રારંભ કરતા ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈએ કહ્યું કે આ કથા એ વિરલ પ્રેમની કથા છે. આ કથા એ પ્રાણી-મૈત્રીની કથા છે. આ કથા એ જીવનની ઊર્ધ્વચાત્રાની કથા છે અને કષાયમુક્તિથી માંડીને મોક્ષપ્રાપ્તિ સુધીની કથા છે. નેમના સંતાન નિર્બળ ન હોય, એમ કહીને એમણે કહ્યું કે અહીં આલેખાયેલો પ્રેમ એવો છે-

જ્યાં સ્પર્શ નથી ને પ્રેમ છે,

જ્યાં મિલન નથી ને મેળ છે

જ્યાં દેહ નથી ને આત્માનો અનુભવ છે

અને જ્યાં પાણિગ્રહણ નથી ને પરમ પ્રસન્નતા છે.

આ એક પ્રેમકથા નથી પરંતુ દુન્યવી પ્રેમથી પરમાત્મા પ્રીતિ સુધીની પાવન યાત્રા છે. આંતરિક પ્રેમથી ઉત્કૃષ્ટ યોગ સુધીનો અનુભવ છે. ભારતીય સંસ્કૃતિના પ્રણયના સર્વોચ્ચ આદર્શનું અહીં આલેખન છે. જ્યાં આવેગશીલ મોહનો

મહિમા નથી, પણ સ્નેહનું ભવોભવનું સાતત્ય છે. જ્યાં વિવાદ પાછળ ભોગ નહીં, પણ અધ્યાત્મ અનુભવ રહેલો છે. પ્રેમની અનેક વ્યાખ્યા મળે છે અને છતાં પ્રેમ અવ્યાખ્યાઈ રહ્યો છે એમ કહીને એમણે ‘નારદભક્તિસૂત્ર’માં આલેખાયેલી પ્રણયવિભાવના આલેખી છે.

અનિર્વચનીયં પ્રેમસ્વરૂપમ્ મૂકાસ્વાદનવત્ । પ્રકાશતે ક્વાપિ પાત્રે ।

ગુણરહિતં કામનારહિતં પ્રતિક્ષણં વર્ધમાનમવિચ્છન્નં સૂક્ષ્મતરમનું ભવરૂપમ્ ।। (પ્રેમનું સ્વરૂપ અવર્ણનીય છે. મૂંગાના સ્વાદ સમાન છે, એ કોઈ અધિકારીમાં જ પ્રકાશિત હાય છે. એ ગુણરહિત, કામનારહિત, પ્રતિક્ષણ વર્ધમાન, અવિચ્છિન્ન, અધિક સૂક્ષ્મ તથા અનુભવસ્વરૂપ છે.) (૫૧-૫૨)

આવા દિવ્ય સ્નેહનું અહીં વર્ણન છે અને તે પણ તીર્થંકરના જીવનનું. એ પછી શ્રોતાઓને સવાલ કર્યો કે ખરેખર આપણે તીર્થંકરને પામ્યા છીએ ખરા? એમના વંદન, પૂજન અને અર્ચન કરીએ છીએ પણ સાથોસાથ એમના જીવનનો ગહનતાથી વિચાર કર્યો છે ખરો? પછી એક નવો વિચાર આપતાં કહ્યું કે તીર્થંકર માત્ર શાંતિ નથી આપતા, એ તો પ્રસન્નતા આપે છે. વ્યક્તિ શાંતિ ઘણી બાબતમાંથી મેળવી શકે છે. પ્રકૃતિના ખોળે જાય, ટ્રાંકિવલાઈઝરની ગોળી લે કે પછી દોડધામભર્યા જીવનમાંથી બહાર નીકળીને થોડો આરામ કરે. તીર્થંકર ચિત્ત-શાંતિ નહીં, બલ્કે પરમ પ્રસન્નતા આપે છે અને તે પણ અનેક સંકટ વચ્ચેની પ્રસન્નતા. શાંતિ આજે હોય અને કાલે ન પણ હોય, જ્યારે પ્રસન્નતાનો પરમ સ્પર્શ પામેલી વ્યક્તિના હૃદયમાં સદાય એનો વાસ હોય છે. શાંતિના સરોવરમાં કોઈ કાંકરો નાંખે તો અનેક વમળ

ઊભાં થાય, જ્યારે પ્રસન્નતાના સાગરમાં કોઈ કાંકરો નાંખે તો કશું ન થાય. સાગર એને સહજ રીતે પોતાનામાં સમાવી લે.

એમણે કહ્યું કે જો તીર્થંકરને ભૂલી જઈશું તો ધર્મનો પાયો ગુમાવી બેસીશું અને પાયા વિનાની ઈમારત કેવી હોય? ધર્મને સંપ્રદાયમાં વહેંચી નાંખ્યો, સંપ્રદાયમાંથી ગચ્છ, ગચ્છમાંથી સંઘાડો અને સંઘાડામાં પણ અમુક કૃપાવંત પ્રિય મહાત્મા - આમ તીર્થંકર સુધી પહોંચી શક્યા નહીં. વર્તુળ એટલું નાનું કરતા ગયા કે એક નાનકડા બિંદુ પર આવીને અટકી ગયા!

તારે તે તીર્થ અને તીર્થને સ્થાપે તે તીર્થંકર. જગતમાં ત્રણ પ્રકારના સાગર મળે છે. (૧) મોહસાગર,

અભિનંદન - ભૂરિ ભૂરિ વંદના - અનુમોદના

સૌ પ્રથમ તો લેકચર-વ્યાખ્યાન કરતાં તદ્દન જુદી જ પરિકલ્પના-તીર્થંકર ભગવંતો-ગણધરોના જીવન તથા આચરણ દ્વારા ઉપદેશને કથા સ્વરૂપે રજૂ કરવાની, તે અંગે જરૂરી વાતાવરણ ઉભું કરવાનું સુંદર આયોજન, વિષયને તાદૃષ્ય કરતી કથાનો લાભ આપવા બદલ આપને અભિવંદન.

આ સુંદર અતિ ઉપયોગી પ્રવૃત્તિનું ભગીરથ કાર્ય ઉપાડી લેવા માટે અને આયોજન કરવા માટે સંઘના હોદ્દાદારો તથા સર્વે કાર્યકરોના કથા શ્રવણના સર્વ લાભાર્થી હંમેશાં ઋણી રહેશે. આપ સર્વનો આભાર માનવા માટે શબ્દો નથી.

પદ્મશ્રી ડૉ. કુમારપાળભાઈએ કથામાં તરબોળ કરવા વિષે તથા શ્રોતાઓ તેમના કેટલા ઋણી રહેશે તે રજૂ કરવા મારી પાસે શબ્દો નથી. તેમનો જે લાભ મળે છે તે પરમ કૃપાળુ પરમાત્માની અસીમ કૃપા જ ગણી શકાય.

આપ સર્વના આભાર સાથે
લી. આપનો હિંમત ગાંધીના
જય જિનેન્દ્ર.

(૨) દુઃખસાગર અને (૩) ભવસાગર. મોહથી દુઃખ થાય, દુઃખોથી ભવભ્રમણ ચાલુ રહે. આમાંથી મુક્તિ કોણ અપાવે ? જન્મ-મૃત્યુના ચક્રમાંથી ઊગારીને મુક્તિ આપે તે તીર્થંકર. એને પાર કરવાનું સાધન તે તીર્થ અને ભવસાગરમાં સંજોગોની નાવમાં બેઠેલા માનવઆત્માને ભવપાર ઉતારે તે તીર્થંકર.

આ તીર્થંકર પ્રાચીનતાને આધારે સત્યનું પ્રતિપાદન કરતા નથી, પરંતુ સ્વયં સત્યને પ્રતિપાદન કરીને તેનો સાક્ષાત્કાર કરે છે અને એથી જ જૈન ધર્મમાં અનાગત, વર્તમાન અને આવતી ચોવીશી એમ તીર્થંકરોની ત્રણ ચોવીશી મળે છે. તીર્થંકરની જગતમાં જોડ જડે તેમ નથી. એ પુત્ર, પત્ની, પૈસો કે પ્રમોશન આપનારા નથી, છતાં એવું આપે છે કે જેનાથી સાધક બેડો પાર થઈ જાય.

તીર્થંકરો મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન એ ત્રણેય લઈને જન્મે છે અને એ સંયમ ધારણ કરે, ત્યારે એમને ચોથું મન:પર્યવજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. અનંતબળ હોવા છતાં ત્રણેય ભુવનના આત્માઓને દુઃખમુક્ત કરવાની ભાવના ધરાવે છે અને એમનો વૈરાગ્ય સર્વત્ર અસ્ખલિત અને પ્રભાવક હોય છે.

વૈરાગ્યમાં સર્વનું સમર્પણ હોય છે, જ્યારે ત્યાગમાં સ્વ પાસે હોય તેનું સમર્પણ હોય છે. વૈરાગ્યની પરાકોટિ તીર્થંકર ભગવાનમાં જોવા મળે અને ત્યાગનું શિખર સાધુજનોમાં નજરે પડે.

આજે આપણે શ્રી નેમિનાથ પ્રભુના ભવ્યજીવનના પ્રવેશદ્વારે આવીને ઊભા છીએ, ત્યારે આપણે જુદી આંખો જોવાનું છે. નવી દૃષ્ટિએ વિચારવાનું છે. માનવી બે આંખે જુએ છે, પણ તીર્થંકરને નમે ત્યારે એ ત્રીજી આંખે નમે છે. તીર્થંકરને નમન એ ત્રીજા નેત્રની પ્રસાદી છે.

એ પછી પોતાની આગવી છટા સાથે શ્રી કુમારપાળ દેસાઈએ બાવીસમા તીર્થંકર શ્રી નેમિનાથના નવ ભવોની વાત કરી હતી અને તીર્થંકરના પૂર્વભવો અંગે ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈએ એક નવો જ વિચાર રજૂ કર્યો. એમણે કહ્યું, ‘તીર્થંકરના પૂર્વભવો એ માત્ર ભવ-કથાનકો નથી, કિંતુ સંચિત સાધનાનો પ્રબળ

આવિષ્કાર છે. આ ભવનાં વર્ણનો વાંચતી વખતે વાચક ક્યારેક ભૂલો પડી જાય, પરંતુ એ વર્ણનોની હરિયાળી ધરતી પર ઊગતાં પુષ્પની મહેક પામવી જોઈએ. તીર્થંકરના પૂર્વભવો ખીલતા કમળની આનંદદાયક પાંખડીઓ છે.’

એ પછી ભગવાન નેમિનાથના પૂર્વભવોનું વર્ણન કર્યું અને ધનકુમાર અને ધનવતીના એમના પ્રથમ ભવથી નેમકુમાર અને રાજમતિના એમના છેલ્લા ભવ સુધીની કથા આલેખી. ધનકુમાર અને ધનવતીના યુગલનું

વર્ણન કરતાં એમણે કહ્યું કે એક જ ભવમાં આ યુગલ ધર્મમાર્ગે ચાલીને પરમ શ્રાવક અને પરમ શ્રાવિકા બને અને પ્રથમ વખત સમ્યક્દર્શનની સ્પર્શના કરે. વ્યક્તિમાંથી સમષ્ટિ સુધી પહોંચે. સ્નેહમાંથી સમ્યક્દર્શનના સીમાડાને સ્પર્શે. પ્રણય માત્ર બે વ્યક્તિ વચ્ચે રહે છે, ત્યારે એ સરોવરના જળ જેમ બંધિયાર હોય છે, જ્યારે સમષ્ટિ તરફ વળે છે ત્યારે એ સરિતાના જળની જેમ રૂમરૂમતો હોય છે.

સ્નેહની આવી દૃઢતા કઈ રીતે સર્જાય ? ભવોભવ ચાલનારા સ્નેહનું નિર્માણ કઈ રીતે થયું ? સ્નેહમાં જ્યારે સેવા ભળે છે ત્યારે એ સદાકાળને માટે સુવાસિત થઈ જાય છે.

ધનકુમાર અને ધનવતીએ અશોકવૃક્ષની નીચે સૌમ્ય આકૃતિવાળા ભૂલા પડેલા એક મુનિભગવંતને મુચ્છિત અવસ્થામાં જોયા. દોડી જઈને એમનો ત્વરિત ઉપચાર કર્યો.

સાધુ સેવા તો ક્યાંથી લે ? પરંતુ મુચ્છિત અવસ્થામાં ઉપચાર કરનારને મુનિભગવંતે ગૃહસ્થ ધર્મનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું અને એમણે ઉત્કૃષ્ટ ધર્મને ગ્રહણ કર્યો. પ્રથમ ભવમાં રોપાયેલા સ્નેહ, સમર્પણ અને સાધનાના બીજ નવમા ભવે મહોરી ઊઠે છે. આ ભવોમાં દેવોના ભવમાં જન્મ લીધો, બીજા, ચોથા, છઠ્ઠા અને આઠમા ભવમાં દેવલોકમાં જન્મ્યા, દેવલોકનું સુખ ભોગવ્યું અને આયુષ્ય પૂર્ણ કર્યું.

દેવથી પણ ચડિયાતો છે માનવ. પણ કયા કારણે ? માનવીની પાસે સાધનાની માટી અને મુનિનું જીવન છે. મનુષ્ય ભવમાં પ્રથમ ભવમાં ધનકુમાર અને ધનવતીએ, ત્રીજા ભવમાં ચિત્રગતિ અને રત્નવતીએ, પાંચમા ભવમાં અપરાજિત રાજા અને ચેતીમતિ રાણીએ, સાતમા ભવમાં શંખ અને યશોમતિ રાણીએ દીક્ષા લીધી અને સમાધિપૂર્વકનું મૃત્યુ પામ્યા.

આમ પ્રત્યેક માનવ ભવમાં એમની અધ્યાત્મયાત્રા ચાલુ રહી. ધનકુમાર અને ધનવતીના ભવમાં સમ્યક્દર્શનની સંસ્પર્શના કરી, તો પછીના ભવોમાં પુણ્યાનુબંધી પુણ્યકર્મ બાંધ્યું અને સાતમા ભવમાં

તો આકરી તપશ્ચર્યા અને અર્હત્ ભક્તિ વીસ સ્થાનકોના આરાધનથી તીર્થંકર નામ કર્મ ઉપાર્જન કર્યું. આ રીતે જોઈએ તો પ્રત્યેક માનવભવમાં અતૂટ પ્રણય સાંપડ્યો, પણ સાથે આધ્યાત્મિક પ્રગતિ કરી અમૂલ્ય માનવદેહને સાર્થક કર્યો. પૂર્વભવોની આ યાત્રાનું શિખર એટલે નવમા ભવમાં શંખલાંછનવાળા કૃષ્ણાવર્ણના (શામળા) નેમકુમાર અને રાજમતીનો જન્મ.

રાજા સમુદ્રવિજયની રાણી શિવાદેવીએ સ્વપ્નમાં રિષ્ટરત્નની

નેમ-રાજુલ કથા

આપના તરફથી મુંબઈ સ્થળે આયોજિત ‘નેમ-રાજુલ કથા’ કાર્યક્રમ બાબતે નિમંત્રણ મળ્યું. ખૂબ ખૂબ આભાર.

અત્રે આપનું ધ્યાન દોરવાનું કે અગાઉ આપને ત્યાંથી મહાવીર કથા, ગૌતમ કથા અને ઋષભ કથા-ત્રણેયની કેસેટસના ત્રણ સેટ મેં મંગાવેલા. આ પૈકી બે સેટ હું ગયા વર્ષે અમેરિકા ગયેલો ત્યારે ત્યાં એક સેટ હ્યુસ્ટન જૈન સમાજને અને બીજો સેટ સીઆટલ જૈન સમાજને ભેટ આપેલ છે. હમણાં જ હ્યુસ્ટનથી ત્યાંના જૈન સમાજના મુખ્ય કાર્યકર્તાભાઈ, મારા મિત્ર એવા શ્રી રમેશભાઈ શાહ અત્રે અમદાવાદ આવેલા-તેઓએ આ કેસેટસનો પ્રોગ્રામ ત્યાં કર્યો હશે-તેના ખૂબ વખાણ કરતા હતા.

□ નવનીત ઠાકરશી (અમદાવાદ)

ચક્રધારા જોઈ હતી તેથી બાળકનું નામ અરિષ્ટનેમિ રાખ્યું.

તીર્થંકર જમાનાની આહમાંથી જન્મે છે. જમાનાની ચાહથી જીવે છે, જમાનાની રાહને બદલે છે. પ્રત્યેક તીર્થંકરના કાર્ય અને દેશનાને પામવા માટે એમના જન્મ સમયની પરિસ્થિતિ જોવી જોઈએ.

અરિષ્ટનેમિના જન્મસમયે ભારત વર્ષનો ઇતિહાસ ભયંકર પતન અને ઉત્થાન વચ્ચે ઝૂલતો હતો. સંસારમાં રાગ અને દ્વેષનું સતત સમરાંગણ ચાલતું હતું. બંધન અને મુક્તિ વચ્ચે ઝૂલતો જમાનો હતો. આવા સમયે થયા શ્રીકૃષ્ણ, બલરામ અને નેમનાથ (અરિષ્ટનેમિ).

જૈનગ્રંથોમાં તો નેમિનાથ ભગવાનનું ચરિત્ર મળે છે, એની સાથોસાથ ‘ઋગ્વેદ’, ‘શુકલ યજુર્વેદ’, ‘સ્કંધ પુરાણ’ જેવા હિંદુ ધર્મના ગ્રંથોમાં તેમજ બૌદ્ધ ધર્મના ગ્રંથ ‘લંકાવતાર’માં પણ અરિષ્ટનેમિનો ઉલ્લેખ મળે છે. આ રીતે અન્ય ધર્મના ગ્રંથોમાં મળતા શ્રી નેમિનાથ ભગવાનના ઉલ્લેખો અંગે વક્તાએ સંશોધનાત્મક છણાવટ કરી હતી.

એ સમયની ઐતિહાસિક પરિસ્થિતિનો તાદૃશ ખ્યાલ આપતા ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈએ કહ્યું કે જરાસંઘ, શિશુપાલ અને કંસની ત્રિપુટીએ સમગ્ર આર્યાવર્તને ધૂજાવી નાંખ્યું હતું. મૃગયા (શિકાર). માનુની (સ્ત્રી) અને મદિરા એ મોટાઈના અનિવાર્ય શોખ બન્યા હતા. પ્રજાને રાજકાજમાં કોઈ સ્થાન નહોતું. શ્રીકૃષ્ણએ આતતાથી કંસને હણ્યો, પરંતુ એને પરિણામે એમને મથુરા-ગોકુળનો પ્રદેશ છોડીને દ્વારિકા વસવું પડ્યું. આતતાથીઓના અંધકારની લાંબી રાત પૃથ્વીને નષ્ટભ્રષ્ટ કરતી હતી, ત્યારે પ્રભાતના સૂર્ય જેવા શ્રીકૃષ્ણ, બળરામ અને નેમિનાથનો ઉદય થયો.

એ પછી નેમિનાથના બાળપણ વિશે કુમારપાળ દેસાઈએ રસપ્રદ આલેખન કર્યું અને કહ્યું, ‘બાલ્યાવસ્થાથી જ નેમકુમારના ચિત્તમાં અનેક પ્રશ્નો જાગતા હતા. એ એમના પિતા સમુદ્રવિજયને પૂછતાં કે આપણે મહેલમાં રહીએ છીએ અને આપણા ભાઈ એવા શ્રીકૃષ્ણ અને બલરામ ઝૂંપડીમાં કેમ રહે છે ?’

અને પિતા સમુદ્રવિજય ઉત્તર આપતા, ‘બેટા સંસારના સંબંધ અને રાજકાજના સંબંધમાં ઘણો ભેદ હોય છે. રાજકાજમાં સત્તાનો મહિમા હોય છે, સગાનો નહીં. એમાંય અહંકારી સત્તાવાનને તો ક્યાંય સગા દેખાતા નથી. સઘળે દુશ્મન જ નજરે પડે. મથુરાનો રાજવી કંસ કૃષ્ણ-બલરામની હત્યા કરવા માગે છે. એમના પિતા વસુદેવ મારા નાનેરા ભાઈ થાય. એ વસુદેવ પર કંસને વહેમ આવ્યો. સત્તાશોખીન માનવીઓના દિલનો ભરોસો હોતો નથી. બીજાને મૃત્યુની ભેટ આપનાર બળવાન કે સત્તાવાન માનવી પોતાના મૃત્યુના ડરથી સદા ભયભીત હોય છે.

એક વાર બહેનના લગ્નના રથનો સારથિ બનનાર જુલમી કંસે જ પોતાના બહેન-બનેવીને કારાગારમાં પૂર્યા. એણે ભયને તો કેદ કર્યો,

પણ વહેમને કેદ કરવો મુશ્કેલ છે. વહેમના જાળા એના મન પર એટલા બધા બાઝી ગયા હતા કે એ બીજું કશું જોઈ શકતો નથી.

પિતા સમુદ્રવિજય પાસેથી આ ઘટના સાંભળી નેમકુમારે કહ્યું, ધિક્કાર છે આવા રાજપાટને. સગાની સગાઈ ભૂલાવે, વહાલાના વ્હાલ સુકવે, માણસની માણસાઈ ભુલાવે એવા રાજથી શું સર્ચું ?’

શ્રી કૃષ્ણે મથુરાના રાજા કંસને હણ્યો. ભાણેજે આતતાથી મામાનો સંહાર કર્યો. પૃથ્વી પરથી પાપ ઓછું થયું અને કંસના પિતા રાજા ઉગ્રસેનને ફરી સિંહાસન પર બેસાડ્યા.

નેમકુમાર મહેલમાં જીવે છે, પણ વૈભવનો કોઈ સ્પર્શ નથી. ચોતરફ યુદ્ધનો માહોલ હતો, ત્યારે નેમકુમાર વિચારે છે, કે માણસ જેટલું પારકાનું બુરું કરવામાં રસ ધરાવે છે, એટલું પારકાનું ભલું કરવામાં રસ કેમ નહીં ધરાવતો હોય ? આ પૃથ્વી પર એવું રાજ્ય રચીએ કે જ્યાં આત્માનું રાજ પ્રવર્તે, દસ ઈંદ્રિયો એની દાસ હોય, સંતાપને સતત સજા મળતી હોય અને જડત્વને જેલ મળી હોય. એ વિચારે છે કે સંસારની સૌથી મોટી શક્તિ ક્ષમા છે અને તેને પરિણામે એ પાંચ પ્રકારના ઔદાર્યની વાત કરે છે અને તે છે મતનું ઔદાર્ય, મનનું ઔદાર્ય, ભાવનાનું ઔદાર્ય, ક્ષમાનું ઔદાર્ય અને વિચારનું ઔદાર્ય.

માતા શિવાદેવી નેમકુમારના આ નૂતન વિચારો સમજી શકતી નથી અને કહે છે, ‘નેમ, પૃથ્વી ભૂકંપને માથે બેઠી છે. કૂર રાજવીઓ પ્રજાને ધૂજાવે છે. કાલે કોનું રાજ રહેશે અને કોનું રગદોળાશે એની કંઈ ખબર નથી. તું ક્ષત્રિય થઈને સદા યુદ્ધતત્પર રહે.’

નેમકુમાર ઉત્તર આપે છે, ‘ઝેરના મહાસાગરમાં મારે પ્રેમનો અંશ ફરી જીવંત કરવો છે. માણસમાંથી માણસાઈનો દીપક બૂઝાઈ ગયો છે, મારે એને વિવેકની જ્યોતથી પ્રજ્વલિત કરવો છે.’ આમ કહીને નેમકુમાર નાગકુળ અને ગોપકુળ વચ્ચેના વર્ષોથી ચાલ્યા આવતા વૈમનસ્યને દૂર કરવા માટે પ્રયત્ન કરે છે અને જગત નેમકુમારની ઊર્ધ્વ, નવીન અને માનવતાપૂર્ણ ભાવનાઓ પ્રત્યે મુગ્ધ નજરે જુએ છે. (ક્રમશઃ)

● ડૉ. ભદ્રાબેન દિલીપભાઈ પરિવાર તેમ જ સંસ્થાના હોદ્દેદારો શ્રી ચંદ્રકાંતભાઈ શાહ, નિતીનભાઈ સોનાવાલા, નિરુબેન શાહ અને ભૂપેન્દ્રભાઈ જવેરી દીપ-પ્રાગટ્ય કર્યું હતું.

● કથાના પ્રથમ દિવસે શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ દ્વારા પ્રકાશિત, અને શ્રી સુરેશ ગાલા લિખિત પુસ્તક ‘મરમનો મલક’નું અને બીજા દિવસે ડૉ. ઉષાબેન ભૂપેન્દ્રભાઈ શાહ લિખિત પીએચ.ડી. માન્ય શોધ પ્રબંધ ‘નેમ-રાજુલ વિષયક સ્તવન સાહિત્ય’નું ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈના શુભ હસ્તે લોકાર્પણ થયું હતું, તેમજ અત્યાર સુધી ર ૧ વિદ્યાર્થીને પીએચ.ડી. માટે માર્ગદર્શન આપનાર વિદૂષી પ્રા. ડૉ. કલાબેન શાહ તેમ જ શ્રીમતી પ્રતિમાબહેન કુમારપાળ દેસાઈનું અભિવાદન થયું હતું. □ ધનવંત

ત્રણ દિવસની કથાના સૌજન્યદાતા હતા
ડૉ. ભદ્રાબેન દિલીપભાઈ શાહ પરિવાર

ત્રણ દિવસની ડી.વી.ડી.ના સૌજન્યદાતા
શ્રી કીર્તિલાલ દોશી, શ્રેણુજ ડાયમંડ ટ્રેડિંગ કું.-મુંબઈ

ધર્મ એક સંવત્સરી એક

[આ અભિયાનના અનુસંધાનમાં જૈન ધર્મના પ્રકાંડ પંડિત સન્માનનિય ડૉ. સાગરમલજીની પુસ્તિકા ‘જૈન એકતા કા પ્રશ્ન’માંથી આ વિષય ઉપરનાં પૂજ્યશ્રીના વિદ્વતાથી સભર વિચારો અત્રે હિંદી ભાષામાં ગુજરાતી લિપિમાં પ્રસતુત છે. આ વિષયની ચર્ચા માટે વિચારક વાચકોના વિચારો આવકાર્ય છે.]

પર્યુષણ પર્વ એવં સંવત્સરી કી એકરૂપતા કા પ્રશ્ન

જૈન પરંપરા મેં પર્વો કો દો ભાગોં મેં વિભાજિત કિયા ગયા હૈ- એક લૌકિક પર્વ ઓર દૂસરે આધ્યાત્મિક પર્વ. પર્યુષણ પર્વ કી ગણના આધ્યાત્મિક પર્વ કે રૂપ મેં કી ગઈ હૈ. ઇસે પર્વાધિરાજ કહા જાતા હૈ. આગમિક સાહિત્ય મેં ઉપલબ્ધ સૂચનાઓં કે આધાર પર પર્યુષણ પર્વ અતિ પ્રાચીન પ્રતીત હોતા હૈ. પ્રાચીન આગમ સાહિત્ય મેં ઇસકી નિશ્ચિત તિથિ એવં પર્વ દિનોં કી સંખ્યા કા ઉલ્લેખ નહીં મિલતા હૈ. માત્ર ઇતના હી સંકેત મિલતા હૈ કિ ભાદ્ર શુક્લા પંચમી કા અતિક્રમણ નહીં કરના ચાહિયે. વર્તમાન મેં શ્વેતામ્બર પરમ્પરા કા મૂર્તિપૂજક સમ્પ્રદાય ઇસે ભાદ્રકૃષ્ણા દ્વાદશી સે ભાદ્ર શુક્લા ચતુર્થી તક તથા સ્થાનકવાસી ઓર તેરાપંથી સમ્પ્રદાય ઇસે ભાદ્ર કૃષ્ણા ત્રયોદશી સે ભાદ્ર શુક્લા પંચમી તક મનાતા હૈ. દિગમ્બર પરમ્પરા મેં યહ પર્વ ભાદ્ર શુક્લા ચતુર્દશી તક મનાયા જાતા હૈ. ઇસમે ઇસે દસ લક્ષણ પર્વ કે નામ સે ભી જાના જાતા હૈ. શ્વેતામ્બર પરમ્પરા કે બૃહદ્-કલ્પ ભાષ્ય મેં ઓર દિગમ્બર પરમ્પરા કે મૂલાચાર મેં ઓર યાપનીય પરમ્પરા કે ગ્રન્થ ભગવતી આરાધના મેં દસ કલ્પોં કે પ્રસંગ મેં પજ્જોસવણ કલ્પ કા ભી ઉલ્લેખ હૈ, કિન્તુ ઇન ગ્રન્થોં કે સાથ હી શ્વેતામ્બર છેદસૂત્ર-આચારદસા (દશાશ્રુતસ્કન્ધ) તથા નિશીથ મેં ‘પજ્જોસવણ’ કા ઉલ્લેખ હૈ.

આચારદસા એવં નિશીથ આદિ આગમ ગ્રન્થોં મેં પર્યુષણ (પજ્જોસવણ) કા પ્રયોગ ભી અનેક અર્થોં મેં હુઆ હૈ. નિમ્ન પંક્તિયોં મેં હમ ઇસકે ઇન વિભિન્ન અર્થોં પર વિચાર કરેંગે.

(૧) શ્રમણ કે દસ કલ્પોં મેં એક કલ્પ ‘પજ્જોસવણ કલ્પ’ હૈ. ઇસકા અર્થ હૈ-વર્ષાવાસ મેં પાલન કરને યોગ્ય આચાર કે વિશેષ નિયમ.

(૨) નિશીથ (૧૦/૪૫) મેં ઉલ્લેખ હૈ કિ જો ભિક્ષુ ‘પજ્જોસવણ’ મેં કિંચિતમાત્ર ભી આહાર કરતા હૈ ઇસે ચાતુર્માસિક પ્રાયશ્ચિત આતા હૈ. ઇસ સન્દર્ભ મેં ‘પજ્જોસવણ’ મેં આહાર કરતા હૈ ઇસે ચાતુર્માસિક પ્રાયશ્ચિત આતા હૈ. ઇસ સન્દર્ભ મેં ‘પજ્જોસવણ’ શબ્દ સમગ્ર વર્ષાવાસ કા સૂચક નહીં હો કિસી દિન વિશેષ કા સૂચક હો સકતા હૈ, સમગ્ર વર્ષાકાલ કા નહીં. ક્યોંકિ સમ્પૂર્ણ વર્ષાવાસ મેં આહાર કા નિષેધ સમ્ભવ નહીં હૈ.

પુનઃ ભી કહા ગયા હૈ કિ જો ભિક્ષુ અપર્યુષણ કાલ મેં પર્યુષણ કરતા હૈ ઓર પર્યુષણ કાલ મેં પર્યુષણ નહીં કરતા હૈ, વહ દોષી હૈ (નિશીથ ૧૦/૪૮). ઇસ પ્રસંગ મેં ભી ઇસકા અર્થ એક દિન વિશેષ

કરના હી અધિક ઉચિત પ્રતીત હોતા હૈ.

(૩) નિશીથ મેં પજ્જોસવણ કા એક અર્થ વર્ષાવાસ કે લિએ સ્થિત હોના ભી હૈ. ઇસમેં કહા હૈ કિ જો ભિક્ષુ વર્ષાવાસ કે લિએ સ્થિત (વાસાવાસં પજ્જોસવિથીસ) હોકર ફિર ગ્રામાનુગ્રામ વિચરણ કરતા હૈ વહ દોષ કા સેવન કરતા હૈ. એસા લગતા હૈ કિ પર્યુષણ વર્ષાવાસ કે લિએ એક સ્થાન પર સ્થિત હો જાને કા એક દિન વિશેષ થા જિસ દિન શ્રમણ સંઘ કો ઉપવાસપૂર્વક કેશલોચ, વાર્ષિક પ્રતિક્રમણ (સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ) ઓર પજ્જોસવણાકલ્પ (વર્ષાવાસ કે નિયમોં) કા પાઠ કરના હોતા થા.

પર્યુષણ (સંવત્સરી) પર્વ કબ ઓર ક્યોં ?

પ્રાચીન ગ્રંથોં વિશેષ રૂપ સે કલ્પસૂત્ર એવં નિશીથ કે દેખને સે યહ સ્પષ્ટ હોતા હૈ કિ પર્યુષણ મૂલતઃ વર્ષાવાસ કી સ્થાપના કા પર્વ થા. યહ વર્ષાવાસ કી સ્થાપના કે દિન મનાયા જાતા થા. ઉપવાસ, કેશલોચ, સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ એવં પ્રાયશ્ચિત, ક્ષમાયાચના (કષાયોપશમન) ઓર પજ્જોસવણાકલ્પ (પર્યુષણ-કલ્પ=કલ્પસૂત્ર) કા પારાયણ ઇસ દિન કે આવશ્યક કર્તવ્ય થે. ઇસ પ્રકાર પર્યુષણ એક દિવસીય પર્વ થા. યદ્યપિ નિશીથયૂર્ણિ કે અનુસાર પર્યુષણ કે અવસર પર તેલા (અષ્ટમ ભક્ત) કરના આવશ્યક થા. ઇસમેં સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ હૈ કિ ‘પજ્જોસવણાએ અક્રમ ન કરેઈ તો ચઉગુરુ’ અર્થાત્ જો સાધુ પર્યુષણ કે અવસર પર તેલા નહીં કરતા હૈ તો ઇસે ગુરુ ચાતુર્માસિક પ્રાયશ્ચિત આતા હૈ. ઇસકા અર્થ હૈ કિ પર્યુષણ કી આરાધના કા પ્રારમ્ભ ઇસ દિન કે પૂર્વ ભી હો જાતા થા. ઇસમેં ઉલ્લેખ હૈ કિ ચાતુર્માસિક પૂર્ણિમાઓં એવં પર્યુષણ કે અવસર પર દેવતાગણ નન્દીશ્વર દ્વીપ મેં જાકર અષ્ટાન્ધિક મહોત્સવ મનાયા કરતે હૈ.^૨ દિગમ્બર પરમ્પરા મેં આજ ભી આષાઢ, કાર્તિક ઓર ફાલ્ગુન કી પૂર્ણિમાઓં (ચાતુર્માસિક પૂર્ણિમાઓં) કે પૂર્વ અષ્ટાન્ધિક પર્વ મનાને કી પ્રથા હૈ. લગભગ આઠવીં શતાબ્દી સે દિગમ્બર સાહિત્ય મેં ઇસકે ઉલ્લેખ મિલતે હૈ. પ્રાચીનકાલ મેં પર્યુષણ આષાઢ પૂર્ણિમા કો મનાયા જાતા થા ઓર ઇસકે સાથ હી અષ્ટાન્ધિક મહોત્સવ ભી હોતા થા. હો સકતા હૈ કિ બાદ મેં જબ પર્યુષણ ભાદ્ર શુક્લ ચતુર્થી/પંચમી કો મનાયા જાને લગા તો ઇસકે સાથ ભી અષ્ટ-દિવસ જુડે રહે ઓર ઇસ પ્રકાર વહ અષ્ટ-દિવસીય પર્વ બન ગયા.

વર્તમાન મેં પર્યુષણ પર્વ કા સબસે મહત્વપૂર્ણ દિન સંવત્સરી પર્વ માના જાતા હૈ. સમવાયાંગ કે અનુસાર આષાઢ પૂર્ણિમા સે એક માસ

ઔર બીસ રાત્રિ પશ્ચાત્ અર્થાત્ ભાદ્રપદ શુક્લ પંચમી કો પર્યુષણ-સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ કર લેના ચાહિએ. નિશીથ કે અનુસાર પચાસવી રાત્રિકા ઉલ્લંઘન નહીં કરના ચાહિયે. ઉપવાસપૂર્વક સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ કરના યહ શ્રમણ કા આવશ્યક કર્તવ્ય તો થા હી, લેકિન નિશીથયૂર્ણિ મેં ઉદયન ઔર ચણ્ડપ્રદોત કે આખ્યાન સે એસા લગતા હે કિ યહ ગૃહસ્થ કે લિએ ભી અપરિહાર્ય થા. લેકિન મૂલ પ્રશ્ન યહ હે કિ યહ સાંવત્સરિક પર્વ કબ ક્રિયા જાય? સાંવત્સરિક પર્વ કે દિન સમગ્ર વર્ષ કે અપરાધો ઔર ભૂલો કા પ્રતિક્રમણ કરના હોતા હે, અતઃ ઇસકા સમય વર્ષાન્ત હી હોના ચાહિયે. પ્રાચીન પરમ્પરા કે અનુસાર આષાઢ પૂર્ણિમા કો વર્ષ કા અન્તિમ દિન માના જાતા થા. શ્રાવણ વદી પ્રતિપદા સે નવ વર્ષ કા આરમ્ભ હોતા થા. ભાદ્ર શુક્લ ચતુર્થી યા પંચમી કો કિસી ભી પરમ્પરા (શાસ્ત્ર) કે અનુસાર પર્વ કા અન્ત નહીં હોતા. અતઃ ભાદ્ર શુક્લ પંચમી કો સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ કી વર્તમાન પરમ્પરા સમુચિત પ્રતીત નહીં હોતી. પ્રાચીન આગમોં મેં જો દૈવસિક, રાત્રિક, પાક્ષિક, ચાતુર્માસિક ઔર સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ કા ઉલ્લેખ હે ઉનકો દેખને સે એસા લગતા હે કિ ઉસ અવધિ કે પૂર્ણ હોને પર હી તત્ સમ્બન્ધી પ્રતિક્રમણ (આલોચના) ક્રિયા જાતા થા. જિસ પ્રકાર આજ ભી દિન કી સમાપ્તિ પર દૈવસિક, પક્ષ કી સમાપ્તિ પર પાક્ષિક, ચાતુર્માસિક કી સમાપ્તિ પર ચાતુર્માસિક પ્રતિક્રમણ ક્રિયા જાતા હે, ઉસી પ્રકાર વર્ષ કી સમાપ્તિ પર સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ ક્રિયા જાના ચાહિયે. પ્રશ્ન હોતા હે કિ સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ કી યહ તિથિ ભિન્ન કેસે હો ગઈ? નિશીથ ભાષ્ય કી ચૂર્ણિ મેં જિનદાસગણિ ને સ્પષ્ટ લિખા હે કિ પર્યુષણ પર્વ પર વાર્ષિક આલોચના કરની ચાહિયે (પજજોસવાસુ પરિસિયા આલોચણા દાયિવા). ચૂંકિ વર્ષ કી સમાપ્તિ આષાઢ પૂર્ણિમા કો હો જાતી હે ઇસલિએ આષાઢ પૂર્ણિમા કો પર્યુષણ અર્થાત્ સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ કરના ચાહિએ. નિશીથ ભાષ્ય મેં સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ હે—આષાઢ પૂર્ણિમા કો હી પર્યુષણ કરના સિદ્ધાન્ત હે.

સમ્ભવતઃ ઇસ પક્ષ કે વિરોધ મેં સમવાયાંગ ઔર આચારદશા (દશાશ્રુત સ્કંધ) કે ઉસ પાઠ કો પ્રસ્તુત ક્રિયા જા સકતા હે જિસકે અનુસાર આષાઢ પૂર્ણિમા કે એક માસ ઔર બીસ રાત્રિ કે વ્યતીત હો જાને પર પર્યુષણ કરના ચાહિએ. ચૂંકિ કલ્પસૂત્ર કે મૂલ પાઠ મેં યહ ભી લિખા હુઆ હે કિ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર ને આષાઢ પૂર્ણિમા સે એક માસ ઔર બીસ રાત્રિ કે વ્યતીત હો જાને પર વર્ષાવાસ (પર્યુષણ) ક્રિયા થા ઉસી પ્રકાર ગણધરોં ને ક્રિયા, સ્થવિરોં ને ક્રિયા ઔર ઉસી પ્રકાર વર્તમાન શ્રમણ નિર્ગથ ભી કરતે હે. **નિશ્ચિત રૂપ સે યહ કથન ભાદ્ર શુક્લ પંચમી કો પર્યુષણ કરને કે પક્ષ મેં સબ સે બડા પ્રમાણ હે.** લેકિન હમેં યહ વિચાર કરના હોગા કિ ક્યા યહ અપવાદ માર્ગ થા યા ઉત્સર્ગ માર્ગ થા. યદિ હમ કલ્પસૂત્ર કે ઉસી પાઠ કો દેખેં તો ઉસમેં યહ સ્પષ્ટ લિખા હુઆ હે કિ ઇસકે પૂર્વ તો પર્યુષણ એવમ્ સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ કરના કલ્પતા હે, કિંતુ વર્ષા ઋતુ કે એક માસ ઔર બીસ

રાત્રિ કા અતિક્રમણ કરના નહીં કલ્પતા હે — ‘અંતરા વિ ય કપ્પડ (પજજોસવિત્તએ) નો સે કપ્પડ તં રચણિં ઉવાછણાવિત્તએ.’ નિશીથ ભાષ્ય ૩૧૫૩ કી ચૂર્ણિ મેં ઔર કલ્પસૂત્ર કી ટીકાઓ મેં જો ભાદ્રશુક્લ ચતુર્થી કો પર્યુષણ યા સંવત્સરી કરને કા કાલક આચાર્ય કી કથા કે સાથ જો ઉલ્લેખ હે વહ ભી ઇસી બાત કી પુષ્ટિ કરતા હે કિ ભાદ્ર શુક્લ પંચમી કે પૂર્વ તો પર્યુષણ ક્રિયા જા સકતા હે કિંતુ ઉસ તિથિ કા અતિક્રમણ નહીં ક્રિયા જા સકતા હે. નિશીથ ચૂર્ણિ મેં સ્પષ્ટ લિખા હે કિ — “આસાઢ પૂર્ણિમાએ પજજોસેવન્તિ એસ ઉસગ્ગો સેસકાલં પજજોસેવન્તાણં અવવાતો. અવવાતે વિ સવીસસતિરાતમાસાતો પરેણ અતિક્રમ્મેઉણ વટ્ટતિ સવીસસતિરાતે માસે પુણ્ણે જતિ વાસખેત્તં ણ લબ્ભતિ તો રુકખ હેટ્ટાવિ પજજોસવેયવ્વ. તં પુણ્ણિમાએ પંચમીએ, દસમીએ, એવમાદિ પવ્વેસુ પજજુસવેયવ્વં નો અપવેસુ” અર્થાત્ આષાઢ પૂર્ણિમા કો પર્યુષણ કરના યહ ઉત્સર્ગ માર્ગ હે ઔર અન્ય સમય મેં પર્યુષણ કરના યહ અપવાદ માર્ગ હે. અપવાદ માર્ગ મેં ભી એક માસ ઔર બીસ દિન અર્થાત્ **ભાદ્ર શુક્લ પંચમી કા અતિક્રમણ નહીં કરના ચાહિયે.** યદિ ભાદ્ર શુક્લ પંચમી તક ભી નિવાસ કે યોગ્ય સ્થાન ઉપલબ્ધ ન હો તો વૃક્ષ કે નીચે પર્યુષણ કર લેના ચાહિયે. અપવાદ માર્ગ મેં ભી પંચમી, દશમી, અમાવસ્યા એવં પૂર્ણિમા કરના ચાહિયે, અન્ય તિથિઓ મેં નહીં. ઇસ બાત કો લેકર નિશીથ ભાષ્ય એવં ચૂર્ણિ મેં યહ પ્રશ્ન ભી ઉઠાયા ગયા હે કિ ભાદ્ર શુક્લ ચતુર્થી કો અપર્વ તિથિ મેં પર્યુષણ ક્યોં નહીં ક્રિયા જાતા હે. ઇસ સંદર્ભ મેં કાલક આચાર્ય કી કથા દી ગઈ હે. કથા ઇસ પ્રકાર હે — કાલક આચાર્ય વિચરણ કરતે હુએ વર્ષાવાસ હેતુ ઉજ્જયિની પહુંચે, કિન્તુ કિન્હીં કારણોં સે રાજા રુષ્ટ હો ગયા, અતઃ કાલક આચાર્ય ને વહાં સે વિહાર કરકે પ્રતિષ્ઠાનપુર કી ઔર પ્રસ્થાન ક્રિયા ઔર વહાં કે શ્રમણ સંઘ કો આદેશ ભિજવાયા કિ જબ તક હમ નહીં પહુંચતે તબ તક આપ લોગ પર્યુષણ ન કરે. વહાં કા સાતવાહન રાજા શ્રાવક થા, ઉસને કાલક આચાર્ય કો સમ્માન કે સાથ નગર મેં પ્રવેશ કરાયા. પ્રતિષ્ઠાનપુર પહુંચકર આચાર્ય ને ઘોષણા કી કિ ભાદ્ર શુક્લ પંચમી કો પર્યુષણ કરેંગે. યહ સુન કર રાજાને નિવેદન ક્રિયા કિ ઉસ દિન નગર મેં ઇન્દ્રમહોત્સવ હોગા. અતઃ આપ ભાદ્ર શુક્લ ષષ્ઠિ કો પર્યુષણ કર લે, કિન્તુ આચાર્ય ને કહા કિ **શાસ્ત્ર કે અનુસાર પંચમી કા અતિક્રમણ કરના કલ્પ નહીં હે.** ઇસ પર રાજા ને કહા કિ ફિર આપ ભાદ્ર શુક્લ ચતુર્થી કો પર્યુષણ કરે. આચાર્ય ને ઇસ બાત કો સ્વીકૃતિ દે દી ઔર શ્રમણ સંઘ ને ભાદ્ર શુક્લ ચતુર્થી કા પર્યુષણ ક્રિયા.

યહાં એસા લગતા હે કિ આચાર્ય લગભગ ભાદ્ર કૃષ્ણ પક્ષ કે અન્તિમ દિનો મેં હી પ્રતિષ્ઠાનપુર પહુંચે થે ઔર ભાદ્ર કૃષ્ણ અમાવસ્યા કો પર્યુષણ કરના સમ્ભવ નહીં થા. યદ્યપિ વે અમાવસ્યા કે પૂર્વ અવશ્ય હી પ્રતિષ્ઠાનપુર પહુંચે ચૂકે થે ક્યોંકિ નિશીથ ચૂર્ણિ મેં યહ ભી લિખા ગયા હે કિ રાજા ને શ્રાવકોં કો આદેશ દિયા કિ તુમ ભાદ્ર કૃષ્ણ અમાવસ્યા કો પાક્ષિક ઉપવાસ કરના ઔર ભાદ્ર શુક્લ પ્રતિપદા કો વિવિધ પકવાનોં

કે સાથ પારણે કે લિએ મુનિસંઘ કો આહાર પ્રદાન કરના. ચૂંકિ શાસ્ત્ર-આજ્ઞા કે અનુસાર સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ કે પૂર્વ તેલા કરના હોતા થા, અતઃ ભાદ્ર શુક્લ દ્વિતીય સે ચતુર્થી તક શ્રમણ સંઘ ને તેલા ક્રિયા. ભાદ્ર શુક્લ પંચમી કો પારણા ક્રિયા. જનતા ને આહાર-દાન કર શ્રમણ સંઘ કી ઉપાસના કી. ઇસી કારણ મહારાષ્ટ્ર દેશ મેં ભાદ્ર શુક્લ પંચમી શ્રમણ પૂજા કે નામ સે ભી પ્રચલિત હૈ. યહ ભી સમ્ભવ હૈ કિ ઇસી આધાર પર હિન્દૂ પરંપરા મેં ઋષિ પંચમી કા વિકાસ હુઆ હૈ.

પર્યુષણ / દશલક્ષણ ઓર દિગમ્બર પરમ્પરા

જૈસા કિ હમને પૂર્વ મેં નિર્દેશ ક્રિયા કિ દિગમ્બર ગ્રન્થ મૂલાચાર કે સમયસારાધિકાર કી ૧૧૮વીં ગાથા મેં ઓર યાપનીય સંઘ કે ગ્રન્થ ભગવતી આરાધના કી ૪૨૩વીં ગાથા મેં દસ કલ્પોં કે પ્રસંગ મેં પર્યુષણ-કલ્પ કા ઉલ્લેખ હૈ^૩. અપરાજિતસૂરિ ને ભગવતી આરાધના કી ટીકા મેં પજ્જોસવણ કપ્પ કા અર્થ વર્ષાવાસ કે લિએ એક સ્થાન પર સ્થિત રહના હી ક્રિયા જો શ્વેતાંબર પરમ્પરા કે મૂલ અર્થ કે અધિક નિકટ હૈ. ઉન્હોંને ચાતુર્માસ કા ઉત્સર્ગ કાલ ૧૨૦ દિન ઓર અપવાદ કાલ ૧૦૦ દિન બતાયા હૈ. યહોં શ્વેતાંબર પરમ્પરા સે ઉનકા ભેદ સ્પષ્ટ હોતા હૈ ક્યોંકિ શ્વેતાંબર પરમ્પરા મેં યહ અપવાદ કાલ ભદ્ર શુક્લા ૫ સે કાર્તિક પૂર્ણિમા તક ૭૦ દિન કા હી હૈ. ઇસ પ્રકાર વે યહ માનતે હૈં કિ ઉત્સર્ગ રૂપ મેં તો આષાઢ શુક્લા પૂર્ણિમા કો ઓર અપવાદ રૂપ મેં ઉનકે ૫૦ દિન પશ્યાત્ તક કભી ભી પર્યુષણ અર્થાત્ વર્ષાવાસ કી સ્થાપના કર લેની ચાહિએ^૪. ઇસ પ્રકાર દિગમ્બર પરમ્પરા મેં વર્ષાયોગ કી સ્થાપના કે સાથ અષ્ટાસ્તિક પર્વ માનને કી જો પ્રથા હૈ વહી પર્યુષણ કે મૂલહાર્દ્ર કે સાથ ઉપયુક્ત લગતી હૈ, મૂલતઃ યહ આષાઢ પૂર્ણિમા કે આઠ દિન પૂર્વ સે મનાયા જાતા હૈ.

જહોં તક દશલક્ષણ પર્વ કે ઇતિહાસ કા પ્રશ્ન હૈ વહ અધિક પુરાના નહીં હૈ. મુઝે અબ તક કિસી પ્રાચીન ગ્રન્થ મેં ઇસકા ઉલ્લેખ દેખને કો નહીં મિલા હૈ. યદ્યપિ ૧૭વીં શતાબ્દી કી એક કૃતિ વ્રતતિથિનિર્ણય મેં યહ ઉલ્લેખ અવશ્ય હૈ કિ દશલક્ષણક વ્રત મેં ભાદ્રપદ કી શુક્લા પંચમી કો પૌષધ કરના ચાહિએ^૫. ઇસસે પર્વકા ભી મુખ્ય દિન યહી પ્રતીત હોતા હૈ. ‘ક્ષમાધર્મ’ આરાધના કા દિન હોને સે ભી યહ શ્વેતામ્બર પરમ્પરા કી સંવત્સરી-પર્વકી મૂલભાવના કે અધિક નિકટ બૈઠતા હૈ. આશા હૈ દિગમ્બર પરમ્પરા કે વિદ્વાન ઇસ પર અધિક પ્રકાશ ડાલેંગે.

ઇસ પ્રકાર દિગમ્બર પરમ્પરા મેં પર્યુષણ કે પ્રારંભ કા ઉત્સર્ગ કાલ આષાઢ પૂર્ણિમા ઓર અપવાદ કાલ ભાદ્ર શુક્લા પંચમી માના જા સકતા હૈ.

સમન્વય કેસે કરે

ઉપર્યુક્ત વિવેચન સે સ્પષ્ટ હૈ કિ આષાઢ પૂર્ણિમા પર્યુષણ (સંવત્સરી) પર્વ કી પૂર્વ સીમા હૈ ઓર ભાદ્ર શુક્લા ૫ અન્તિમ સીમા હૈ. ઇસ પ્રકાર પર્યુષણ ઇન દોનોં તિથિયોં કે મધ્ય કભી ભી પર્વ તિથિ મેં ક્રિયા જા સકતા હૈ. શ્વેતામ્બર એવં દિગમ્બર દોનોં પરમ્પરાઓં કે

અનુસાર આષાઢ પૂર્ણિમા કો કેશલોચ, ઉપવાસ, એવં સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ કર વર્ષાવાસ કી સ્થાપના કર લેના ચાહિયે યહ ઉત્સર્ગ માર્ગ હૈ. યહ ભી સ્પષ્ટ હૈ કિ બિના કિસી વિશેષ કારણ કે અપવાદ માર્ગ કા સેવન કરના ભી ઉચિત નહીં હૈ. પ્રાચીન યુગ મેં જબ ઉપાશ્રય નહીં થે તથા સાધુ અપને નિમિત્ત સે બને ઉપાશ્રયોં મેં નહીં ઠહરતે થે, તબ યોગ્ય સ્થાન કી પ્રાપ્તિ કે અભાવ મેં પર્યુષણ (વર્ષાવાસ કી સ્થાપના) કર લેના સમ્ભવ નહીં થા. પુનઃ સાધુ-સાધ્વીયોં કી સંખ્યા અધિક હોને સે આવાસ-પ્રાપ્તિ-સમ્બન્ધી કઠિનાઈ બરાબર બની રહતી થી. અતઃ અપવાદ કે સેવન કી સમ્ભાવના અધિક બની રહતી થી. સ્વયં ભગવાન મહાવીર કો ભી સ્થાન-સમ્બન્ધી સમસ્યા કે કારણ વર્ષાકાલ મેં વિહાર કરના પડા થા. નિશિથયૂર્ણિ કી રચના તક અર્થાત્ સાતવીં-આઠવીં શતાબ્દી તક સાધુ-સાધ્વી સ્થાન કી ઉપલબ્ધિ હોને પર અપની એવં સ્થાનીય સંઘ કી સુવિધા કે અનુરૂપ આષાઢ શુક્લા પૂર્ણિમા સે ભાદ્ર શુક્લા પંચમી તક કભી ભી પર્યુષણ કર લેતે થે. યદ્યપિ ઇસ યુગ તક ચૈત્યવાસી સાધુઓં ને મહોત્સવ કે રૂપમેં પર્વ મનાના તથા ગૃહસ્થોં કે સમક્ષ કલ્પસૂત્ર કા વાચન કરના એવં સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ કરના આદિ પ્રારંભ કર દિયા થા, કિન્તુ તબ ભી કુછ કઠોર આચારવાન સાધુ થે જો ઇસે આગમાનુકૂલ નહીં માનતે થે. ઉન્હોં કો લક્ષ્ય મેં રખ કર ચૂર્ણિકાર ને કહા થા, યદ્યપિ સાધુ કો ગૃહસ્થોં કે સમ્મુખ પર્યુષણ કલ્પ કા વાચન નહીં કરના ચાહિએ કિન્તુ યદિ પાસથા (ચૈત્યવાસી-શિથિલાચારી સાધુ) પઢતા હૈ તો સુનને મેં કોઈ દોષ નહીં હૈ. લગતા હૈ કિ આઠવીં શતાબ્દી કે પશ્ચાત્ કભી સંઘ કી એકરૂપતા કો લક્ષ્ય મેં રખ કર કિસી પ્રભાવશાલી આચાર્ય ને અપવાદ કાલ કી અન્તિમ તિથિ ભાદ્ર શુક્લા ચતુર્થી/પંચમી કો પર્યુષણ (સંવત્સરી) માનને કા આદેશ દિયા હો.

યદિ સંપૂર્ણ જૈન સમાજ કી એકતા કી દૃષ્ટિ સે વિચાર કરે તો આજ સાધુ-સાધ્વી વર્ગ કો સ્થાન ઉપલબ્ધ હોને મેં સામાન્યતયા કોઈ કઠિનાઈ નહીં હોતી હૈ. આજ સભી પરમ્પરા કે સાધુ-સાધ્વી આષાઢ પૂર્ણિમા કો વર્ષાવાસ કી સ્થાપના કર લેતે હૈં ઓર જબ અપવાદ કા કોઈ કારણ નહીં હૈ તો ફિર અપવાદ કા સેવન ક્યોં ક્રિયા જાય ? દુસરે ભાદ્રપદ શુક્લપક્ષ મેં પર્યુષણ/સંવત્સરી કરને સે, જો અપકાય ઓર ત્રસ કી વિરાધના સે બચને કે લિએ સંવત્સરી કે પૂર્વ કેશલોચ કા વિધાન થા, ઉસકા કોઈ મૂલ ઉદ્દેશ્ય હલ નહીં હોતા હૈ. વર્ષા મેં બાલોં કે ભીગને સે અપકાય કી વિરાધના ઓર ત્રસ જીવોં કી ઉત્પત્તિ કી સમ્ભાવના હોતી હૈ. અતઃ ઉત્સર્ગ માર્ગ કે રૂપ મેં આષાઢ પૂર્ણિમા કો પર્યુષણ/સંવત્સરી કરના હી ઉપયુક્ત હૈ ઇસમેં આગમ સે કોઈ વિરોધ ભી નહીં હૈ ઓર સમગ્ર જૈન સમાજ કી એકતા ભી બન સકતી હૈ. સાથ હી દો શ્રાવણ યા દો ભાદ્રપદ કા વિવાદ ભી સ્વાભાવિક રૂપ સે હલ હો જાતા હૈ.

યદિ અપવાદ માર્ગ કો હી સ્વીકાર કરના હૈ તો ફિર અપવાદ માર્ગ

કે અન્તિમ દિન ભાદ્ર શુક્લા પંચમી કો સ્વીકાર કિયા જા સકતા હે. ઇસ દિન સ્થાનકવાસી, તેરાપંથી એવં મૂર્તિપૂજક સમ્રદાય કે કુછ ગચ્છ તો મનાતે હી હૈં, શેષ મૂર્તિપૂજક સમાજ કો ભી ઇસમં આગમિક દૃષ્ટિ સે કોઈ બાધા નહીં આતી હૈ. ક્યોંકિ કાલકાચાર્ય કી ભાદ્રપદ શુક્લા ચતુર્થી કી વ્યવસ્થા અપવાદિક વ્યવસ્થા થી ઓર એક નગર-વિશેષ કી પરિસ્થિતિ વિશેષ પર આધારિત થી. સમ્ભવતઃ યદિ કાલકાચાર્ય ભી દુસરે વર્ષ જીવિત રહતે તો સ્વયં ભી ચતુર્થી કો પર્યુષણ નહીં કરતે. ઉનકે શિષ્ય વર્ગ ને ઇસે ગુરુ કા અન્તિમ આદેશ માન કર ચતુર્થી કી પરમ્પરા કી હો પરંતુ ઇસમં પરિવર્તન કરના આગમ વિરુદ્ધ નહીં હૈ. યહ તર્ક કિ એસા કરને મં એક દિન કી આલોચના નહીં હોગી ઉચિત નહીં હૈ ક્યોંકિ હમ આલોચના ૩૬૦ દિન કરતે હૈં જબકિ વર્ષ મં ૩૫૪ દિન હી હોતે હૈં. પુનઃ અધિક માસ વાલે વર્ષ મં ૩૮૪ દિન હોતે હૈં ક્યા ઇસમં ૨૪ દિન કી આલોચના શેષ રહ જાતી હૈ? યહ સબ વિચાર યુક્તિસંગત નહીં હૈ. ઇસી પ્રકાર આગમ ગ્રન્થોં કો છોડ કર ૧ પવી-૧૬વીં શતાબ્દી કે આચાર્યોં કે ગ્રન્થોં કો આધાર માન કર વિવાદ કરના ભી ઉચિત નહીં હૈ. પુનઃ નિશીથયૂર્ણિ કે અનુસાર ચતુર્થી

અપર્વ તિથિ હૈ; અતઃ ભાદ્ર શુક્લા પંચમી કો ક્ષમા પર્વ કા મૂલ દિન ચુન લિયા જાવે. શેષ દિન ઉસકે આગે હોં યા પીછે, યહ અધિક મહત્વ નહીં રખતા હૈ- સુવિધા કી દૃષ્ટિ સે ઉન પર એક આમ સહમતિ બનાઈ જા સકતી હૈ. ભાદ્ર શુક્લા પંચમી કો દિગમ્બર પરમ્પરા કે અનુસાર ભી ક્ષમા-દિવસ હૈ હી અતઃ ઇસ દિન પર સમ્પૂર્ણ જૈન સમાજ એક હો સકતા હૈ. જહાં તક ક્ષય યા વૃદ્ધિ તિથિ કા પ્રશ્ન હૈ ‘ક્ષયે પૂર્વા વૃદ્ધે ઉત્તરા’ કે ઉમાસ્વાતિ કે સિદ્ધાંત કો માન્ય કર લિયા જાવે. અધિક માસ કે પ્રસંગ પર યા તો લૌકિક પંચાંગ કે અનુસાર અધિક માસ ગૌણ માના જાયે અથવા ફિર આગમિક આધાર પર આષાઢ યા પૌષ માસ કી હી વૃદ્ધિ માની જાયે. યહી કુછ સૂત્ર હૈં જિનકે આધાર પર એકતા કો સાધા જા સકતા હૈ. * * *

સંદર્ભ સૂચિ : (૧) નિશીથયૂર્ણિ, ૩૨૧૭, (૨) જીવાભિગમ-નન્દીશ્વર દ્વીપ વર્ણન, (૩) ભગવતી આરાધના, ગાથા ૪૨૩, (૪) વહી ગાથા ૪૨૩ કી ટીકા; પૃ. ૩૩૪, (૫) દશલાક્ષણિક વ્રતે ભાદ્રપદ માસે શુક્લે શ્રી પંચમી દિને પૌષધઃ કાર્યઃ - વ્રતતિથિનિર્ણય, પૃ. ૨૪. ડૉ. સાગરમલજી, ફોન: ૦૭૩૬૪-૨૨૨૨૧૮. મો. : ૦૮૪૨૪૮૭૬૫૪૫

ભાવ-પ્રતિભાવ - રે પંખીડા

(‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના ફેબ્રુઆરી અંકના તંત્રી લેખ ‘રે પંખીડા...’ ઉપર પ્રાપ્ત થયેલા પાંચ પ્રતિભાવો અત્રે પ્રસ્તુત છે.)

(૧)

ફેબ્રુઆરી ’૧૩ના અંકમાં ‘રે પંખીડા...’ લેખ વાંચ્યો. સૂર્યકાંતભાઈ એ સામાજિક વિચાર રજૂ કર્યો છે. અને તમે વાંચકોના વિચાર મોકલવા નિમંત્રણ મોકલ્યું છે.

હું ૬૫ વર્ષનો અને મારા પત્ની ૬૧ વર્ષના. અમારું મિત્ર વર્તુળ પણ અમારાથી ૨-૪ વર્ષ આગળ પાછળનું. મિત્રો સમક્ષ લેખ વાંચ્યો અને વિચાર મુક્યો કે વૃદ્ધાવસ્થામાં જ્યારે આપણે (ફક્ત પુરુષો) એકલા પડીએ ત્યારે પુનર્વિવાહ કરવા જોઈએ કે નહીં? આ સર્વે (Survey) નું તારણ નીચે મુજબ છે.

૧. પુનર્લગ્ન કરવા કે નહીં તે પ્રશ્ન ઘણી વસ્તુઓ પર અવલંબે છે. ખાસ કરીને વ્યક્તિના Mind-Set, આર્થિક સ્થિતિ, કૌટુંબિક પરિસ્થિતિ, કૌટુંબિક વારસાગત ભાવનાઓ વગેરે. આમ છતાં આ સામાજિક પ્રશ્ન છે.

૨. આયુષ્ય ૮૦-૮૬ વર્ષ સુધી પહોંચી ગયું છે અને તે વખતે પુનર્લગ્નનો વિચાર કરવો નહીં કારણ કે આવેલી પરિસ્થિતિ સ્વીકારવી રહી. પુત્ર-પુત્રવધૂ વગેરે પાસેથી કોઈપણ અપેક્ષા ન રાખવી. આ ઉંમરે ખાવાપીવાના રસ સ્વાભાવિક રીતે ઓછા થાય છે અને પોતાની મનગમતી પ્રવૃત્તિઓ જેવી કે કેરમ રમવું, પાના રમવા અથવા ધર્મ આધારિત પ્રવૃત્તિ સ્વીકારવી.

૩. તમારા લેખમાં તમે ઉલ્લેખ કર્યો છે કે વૃદ્ધોએ પોતાને ગમતી બે પ્રવૃત્તિ શોધી લેવી જોઈએ. એક ધર્મ આધારિત અથવા સામાજિક સેવા આધારિત. આ અંગે હું અનેક સંસ્થાઓના પરિચયમાં છું. તે સંસ્થાઓનો વહિવટ યુવાનો કરતા હોય છે અને તેમને ‘કાકાઓ’ સ્વીકાર્ય નથી હોતા.

૪. ૬૦ થી અંદર પુરુષ એકલો પડે તો બેશક એણે બીજા લગ્ન કરી લેવા જોઈએ, તે મંતવ્ય સાથે અમે સૌ મિત્રો એક છીએ.

૫. પુનર્વિવાહ અંગે બાળકો ભલે હા પાડે પણ સામાન્યતઃ પિતાની મિલકત અંગે તેઓને સંપૂર્ણ ભાગ જોઈતો હોય છે. તેઓની દલીલ અને માન્યતા એવી હોય છે કે પિતાએ જે ભેગું કર્યું છે તેના હક્કદાર તેઓ છે નહીં કે નવી આવનાર સ્ત્રી. આ અંગે વિખવાદ થવાની શક્યતા ઘણી હોય છે. આવા સંજોગોમાં પુરુષ જો સલાહ લઈને મિલકતની વહેંચણીનું યોગ્ય આયોજન કરે તો વિખવાદ ટળી જાય. મારું એક સૂચન છે કે પુરુષે કોઈપણ સંજોગોમાં તેની હાજરીમાં મિલકત વહેંચવી જોઈએ નહીં. જો મિલકત વહેંચી દીધી તો છતે મિલકતે પુરુષ ઓશિયાળો બની જાય. (આ સ્ત્રીઓને પણ ખાસ લાગુ પડે છે) આ અગત્યનો વિચાર પુનર્વિવાહ માટે બ્રેક મારે છે.

૬. એક મિત્રે હળવાશથી કહ્યું કે જિંદગીના છેલ્લા વર્ષોમાં મરનાર પત્નીના આરોગ્યની ફરિયાદ રોજ સાંભળી હતી, હવે નવી આવનાર

સ્ત્રી પણ મોટી ઉંમરની હોય અને ઉંમર પ્રમાણેની માંદગીની ફરિયાદ ફરી સાંભળવી ?

૭. પુનર્લગ્ન શક્ય ન હોય તો વિજાતીય પાત્ર સાથે મૈત્રી સંબંધ રાખવા-બીજા શબ્દોમા Live-in-relationship રાખવાના વિચાર સાથે અમે સૌ મિત્રો સહમત છીએ.

● મૈત્રી સંબંધ કરાર અથવા પુનર્વિવાહ વખતે એક દસ્તાવેજ કરવો જેમાં સ્ત્રી અને પુરુષ બંને પોતપોતાની મિલકત-સ્ત્રી તેના બાળકો માટે રાખે અને પુરુષ તેના બાળકો માટે જેથી વિખવાદ ટળે.

—કિરણ શેઠ, માટુંગા-મુંબઈ

મો. ૯૮૨૧૧૦૭૭૫૦

(૨)

મનતાં મોજાં

‘રે પંખીડાં’નો તમારો સૂર્યકાંતભાઈના ગીતા વગરના એકલવાયા જીવનનો લેખ વાંચ્યો. આ પ્રશ્ન બહુ ચર્ચાસ્પદ છે. મન બહુ વિચિત્ર છે. દરિયાના મોજાં જેમ સ્થિર નથી હોતા તેમ મનનાં મોજાં પણ ઉછળફૂદ કર્યા કરે છે. સંયુક્ત કુટુંબની પ્રથા હવે નામશેષ થઈ છે, એટલે વિભક્ત કુટુંબમાં એકલવાયું જીવન ગાળવું મુશ્કેલ તો છે જ. મન ઉપરનો કંટ્રોલ રાખવો બહુ અઘરો છે. મોટી ઉંમરે મન હળવું કરવા સાથે સંગાથ તો જોઈએ. નિર્દોષ જીવન જીવી શકતા હોય તો પોતાના વિચાર સાથે સંમત હોય એવી વ્યક્તિ મળી જાય તો ભાગ્યશાળી ગણાય. હજી આપણો સમાજ આ વસ્તુ પચાવી શકે તેમ નથી અને શંકાની નજરે જોયા કરશે; એટલે આ પ્રશ્ન વ્યક્તિ વ્યક્તિએ અને સંજોગે સંજોગે જોવો પડે. ઘણીવાર સામસામે બે વ્યક્તિને વિચાર આવે પણ બોલી ન શકે કોઈ. આ માટે હિંમત પણ જોઈએ. નહીં તો શેષ જીવન વાંચન, શ્રવણ અને ધર્મધ્યાનમાં આત્માના નિજ ગુણો પ્રગટ કરવાની તીવ્રતર ભાવના રાખીને આત્મધ્યાનમાં લાગી જવું ઉત્તમ છે. કોઈપણ પ્રકારની કીર્તિની કામના કે ભૌતિક સુખની ભાવના ન હોવી જોઈએ. સર્વ જીવો સાથે ખમત ખામણા કરીને મોક્ષી ભાવના રાખીને જીવવું ઉત્તમ છે. જીવનની સંધ્યા આવી ઉત્તમ રીતે વિતાવી શકીએ તો એવું જીવન ધન્યભાગી ગણાય. જેમ એક સિક્કાની બે બાજુ હોય છે તેમ દરેક પ્રશ્નની બે બાજુ હોય. આપણે કઈ બાજુ જીવનને વાળવું તે આપણે પોતે જ વિચારવાનું હોય. બાકી તો આખરે નિયતિ કરે એ જ સાચું. આપણું કંઈ તેમાં ચાલે નહીં.

—લક્ષ્મીકાંત જે. શાહ, કાંદિવલી-મુંબઈ

(૩)

જણાવવાનું કે, ફેબ્રુઆરી ૨૦૧૩ નો ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ અંક વાંચ્યો. જેમાં આપે ‘રે પંખીડાં’ માનદંત્રી તરીકેનો લેખ લખ્યો છે, વાંચ્યો. મને તેમાંથી વૃદ્ધજનો માટે એક વિચાર સ્ફૂર્યો હતો જે માટે થોડું લખાણ હતું તે આપને મોકલાવું છું. શીર્ષક છે-‘વૃદ્ધજનો વિચારે’.

વૃદ્ધોની ઉપેક્ષા થતી આજે આપણે જોઈ રહ્યા છીએ, તો તે માટે

થોડા સલાહ-સૂચન કરું છું. યોગ્ય લાગે વાંચશો-વિચારશો. આ અંતરમાંથી સ્ફૂરણ થઈ છે અને આ અવસ્થામાંથી પસાર થઈ રહ્યો છું. પ્રશ્નો આવે છે અને પરિસ્થિતિ પણ આવે છે એટલે લખાઈ ગયું છે તો વાંચીને યોગ્ય કરશો.

વૃદ્ધજનો વિચારે...

મા-બાપને ભૂલશો નહિ. તે આપણા અનંત ઉપકારી છે. જેમણે જીવન આપેલ છે. એ અંગે ક્યારે લખવું પડે જ્યારે તેમના પ્રત્યે કંઈક ઉપેક્ષા થતી હોય ત્યારે જ ને ! આવી ઉપેક્ષા (અપ્રીતિ) લગભગ ઘણાં જ કુટુંબમાં થોડા ઘણા અંશે થતી હોય છે. અને આ માટે મારા જેવા, મારી ઉંમરના વૃદ્ધજનોને સારી રીતે શેષ જીવન ગાળવા માટે સલાહ છે કે ગમે તેવી પરિસ્થિતિ ઊભી થાય તે સમયે તમો નિરાશ, ગળગળા થઈ જતા હશો, અને અસહ્ય વાતાવરણમાં રહેતા હશો. એટલા માટે મારી નીચે મુજબની ઉપયોગી સલાહ છે જે ધ્યાનમાં લેશો તો ઘણી ઉપયોગી થઈ પડશે અને જીવન જીવવામાં તમને સરળતા રહેશે.

(૧) કોઈપણ જાતની અપેક્ષા રાખવી નહિ. (કુટુંબમાં તેમજ અન્ય ક્ષેત્રે).

(૨) મુનિજનોની માફક મૌનવૃત્તિ ધારણ કરવી.

(૩) સલાહ તો આપવી જ નહિ અને આપવી પડે તો નમ્રપણે જણાવવી.

(૪) તમારા જીવન સંચાલન માટેની મુડી તમારા સમયમાં ગોઠવી રાખવી જેથી હાથ લાંબો કરવો ન પડે.

(૫) ભૂલેચૂકે ઘરમાંથી ચાલ્યા જવું નહિ. તેમજ આપઘાતનો વિચાર કરવો નહિ.

તમો તમારા કુટુંબમાં એક સમયે મોભારૂપ વડીલ હતા. પણ હવે સમય બદલાઈ ગયો છે. સંસ્કાર અને સંસ્કૃતિ ટકી રહી નથી. ઘણાં જ ફેરફારો થઈ ગયા છે. પૌત્રો પણ તમને માનતા નથી.

હસ્તપ્રત શાસ્ત્ર અભ્યાસક્રમ

ગુજરાત વિદ્યા સભાની એક શાખા ભો. જ. સ્વાધ્યાય કેન્દ્ર અને ઈન્સ્ટીટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજીના સંયુક્ત ઉપક્રમે ગુજરાત યુનિવર્સિટી માન્ય છ માસનો અભ્યાસ ક્રમ આ વર્ષના જૂન માસથી શરૂ થઈ રહ્યો છે.

ઈન્સ્ટીટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજી, અમદાવાદે આ પહેલાં ત્રણ દિવસ અને પછી ૧૫ દિવસ માટે આ અભ્યાસ ક્રમ શરૂ કર્યો હતો અને ખૂબ જ સારો પ્રતિસાદ મળ્યો હતો.

ભંડારકર ઈન્સ્ટીટ્યૂટ, પૂના તેમ જ અન્ય વિદ્યા સંસ્થા અને સામાજિક સંસ્થાનો આ કાર્ય માટે સહયોગ મળી રહ્યો છે.

જૈનોના ભંડારમાં લગભગ ૨૦ લાખ હસ્તપ્રતો છે. આ બધી પ્રતોને ઉકેલવા નિષ્ણાતો જોઈશે, જે આવા અભ્યાસ ક્રમ દ્વારા પ્રાપ્ત થશે. શ્રુતસેવા માટે આ બન્ને સંસ્થાને અભિનંદન.

એટલા માટે વૈમનસ્ય ઊભું ન થાય તે માટે શાંતચિત્તે ઉપરોક્ત વાતો અપનાવી યોગ્ય કરવું. ક્યારેક તેમને પણ ખબર પડશે કે આપણે પણ એ અવસ્થાએ પહોંચવાનું છે.

આ લખાણ કોઈ વૃદ્ધજનને ઉપયોગી નીવડે તદર્થે લખાયેલ છે.

લી. ડૉ. હિંમતલાલ એ. શાહ, મુંબઈ

મો. ૯૩૨૪૫૩૦૨૯૨

(૪)

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’નો ફેબ્રુઆરી-૨૦૧૩નો અંક જોયો, વાંચ્યો. તંત્રી લેખમાં સૂર્યકાંતભાઈની વ્યથા વિષે લખાયું છે.

આવા કિસ્સા તો ઠેર ઠેર છે. હું ૨૦૧૦માં વિધુર થયો છું. ૮૮ વર્ષ થયા ત્યાં સુધી સાથ મળ્યો. સાવ ગ્રામીણ, અભણ પત્નીની સુંદર સેવા, કાળજી, સતત સંભાળ સાંભર્યા કરે છે. અભણપણું ક્યાંય નડ્યું નથી. પુત્રો, પુત્રવધૂઓ ખૂબ સારી રીતે સેવા આપે છે. કદાચ પહેલાં કરતાં પરિવાર વધુ ધ્યાન આપે છે. ૯૧ ઉંમર થવાથી તેમને કાળજી રહ્યા કરે છે તેનો સંતોષ રહે છે. તેમ છતાં કંઈક ખૂટે છે, કંઈક ખોવાયું છે એમ દિલમાં ધડકો રહે છે તેથી માનસિક વ્યગ્રતા આવી જાય છે. તો પછી સૂર્યકાંતભાઈને તો વિશેષ અહેસાસ થાય. ગીતાબેનને હું

મળેલો છું. તેમની ઋજુતા તથા માનવીય ગુણોથી પ્રભાવિત થયો છું. અંતરના કોઈ ઊંડા ખૂણોથી કાવ્ય પ્રગટતાં રહે છે.

—શંભુભાઈ યોગી, નવજીવન આશ્રમ શાળા-પાટણ (૫)

‘રે પંખીડાં’, લખાણ ખૂબ ગમ્યું, આભાર અને અભિનંદન. હું પણ અંગ્રેજી સાહિત્યનો ડબલ ગ્રેજ્યુએટ છું જ. ‘લોર્ડ બાયરન’નું કાવ્ય ગમ્યું. શેલી, પ્રેમનાં તો વર્ડઝવર્થ, પ્રકૃતિનાં કવિ, જ્યારે બાયરન, સૌંદર્યના, મર્મજ.

પુરુષ કે સ્ત્રી પણ મોટી ઉંમરે, મૈત્રી-સંબંધ કેળવે, Love in Relationship થી રહે, એકમેકની જરૂરિયાતો સંતોષે, તો તેમાં સમાજે, વાંધો લેવો ના જોઈએ. વિધૂરોને વિધવાનો સાથ-સહકાર મેળવવા પાછળ પોષણની ભાવના જળવાય અને શોષણ ના થાય ! તો તેથી રુડું બીજું શું ?

મોટી ઉંમરે જ હુંફ-પ્રેમ-ભાવના આદિની વિશેષ જરૂર રહેતી હોય છે કે જેથી એકલતા (Loneliness) ના આવે !

લી. હરજીવન થાનકીના વંદન

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ સંચાલિત અભ્ય પ્રવૃત્તિઓ

પ્રેમજ જ્યોતિ

સંચાલકો :

શ્રીમતી નિરુબહેન સુબોધભાઈ શાહ ટે. નં. ૨૩૬૩૧૨૮૫

શ્રીમતી પુષ્પાબહેન ચંદ્રકાંત પરીખ ટે. નં. ૨૩૮૭૩૬૧૧

કિશોર ટીબીડિયા કેળવણી યોજના ફંડ

સંચાલકો :

શ્રીમતી રમાબહેન વિનોદભાઈ મહેતા મો. ૯૬૧૯૧૯૫૯૩૮

શ્રીમતી ઉષાબહેન પ્રવીણભાઈ શાહ મો. ૯૮૧૯૭૮૨૧૯૭

કુ. વસુબહેન ચંદુલાલ ભણશાલી મો. ૯૮૨૧૧૬૮૩૧૯

જમનાદાસ હાથીભાઈ મહેતા અનાજ રાહત ફંડ

સંચાલકો :

શ્રીમતી રમાબહેન વિનોદભાઈ મહેતા મો. ૯૬૧૯૧૯૫૯૩૮

શ્રીમતી ઉષાબહેન પ્રવીણભાઈ શાહ મો. ૯૮૧૯૭૮૨૧૯૭

શ્રીમતી પુષ્પાબહેન ચંદ્રકાંત પરીખ ટે. નં. ૨૩૮૭૩૬૧૧

ભાનુ ચેરિટી ટ્રસ્ટ : અનાજ રાહત ફંડ

સંચાલકો :

શ્રીમતી ઉષાબહેન પ્રવીણભાઈ શાહ મો. ૯૮૧૯૭૮૨૧૯૭

શ્રીમતી રમાબહેન વિનોદભાઈ મહેતા મો. ૯૬૧૯૧૯૫૯૩૮

શ્રીમતી પુષ્પાબહેન ચંદ્રકાંત પરીખ ટે. નં. ૨૩૮૭૩૬૧૧

ભક્તિ સંગીત

સંચાલક :

શ્રીમતી પુષ્પાબહેન ચંદ્રકાંત પરીખ ટે. નં. ૨૩૮૭૩૬૧૧

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘને પ્રાપ્ત થયેલ અનુદાન

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ નિધી ફંડ

૧૦૦૦ એક સદ્ગૃહસ્થ તરફથી

૧૦૦૦

કિશોર ટિમ્બડિયા કેળવણી ફંડ

૧૦૦૦ પુષ્પા ટિમ્બડિયા

૧૦૦૦ વસુબેન ચીતલીયા

૧૦૦૦ ઉષાબેન શાહ

૩૦૦૦

દીપચંદ ટી. શાહ-પુસ્તક પ્રકાશન

૨૦૦૦૦ કામધેનુ એગ્રોકેમ ઈન્ડસ્ટ્રીઝ

૨૦૦૦૦

જનરલ ફંડ

૫૦૦ પારૂલબેન દિનેશભાઈ શેઠ

૫૦૦

જમનાદાસ હાથીભાઈ અનાજ રાહત ફંડ

૭૫૦૦ નરોત્તમદાસ કપાસી

૭૫૦૦ મુલચંદ લાલજી શાહ

૫૦૦૦ શશિકાંતભાઈ

૨૫૦૦ પરીની શાહ

૧૦૦૦ ભૂપેન્દ્ર શાહ

૧૦૦૦ જયંત ટિમ્બડિયા

૧૦૦૦ એક સદ્ગૃહસ્થ

૨૫૫૦૦

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ-વર્તમાન કાર્યવાહક સમિતિ

હોદ્દાદારો:	કુ. વસુબહેન ચંદુભાઈ ભણશાલી	નિમંત્રિત સભ્યો
પ્રમુખ:	કુ. મીનાબહેન શાહ	શ્રીમતી જયાબહેન ટોકરશી વીરા
શ્રી ચંદ્રકાંત દીપચંદ શાહ	શ્રીમતી પુષ્પાબહેન ચંદ્રકાન્ત પરીખ	શ્રીમતી શૈલજાબહેન ચેતનભાઈ શાહ
ઉપપ્રમુખ:	શ્રીમતી રમાબહેન વિનોદભાઈ મહેતા	કુ. યશોમતીબહેન શાહ
શ્રી નિતીનભાઈ કાંતિલાલ સોનાવાલા	શ્રીમતી રમાબહેન જયસુખલાલ વોરા	શ્રી કાકુલાલ છગનલાલ મહેતા
મંત્રીઓ:	શ્રી કિરણભાઈ હીરાલાલ શાહ	શ્રી મહેન્દ્રભાઈ શામજીભાઈ ગોસર
શ્રીમતી નિરુબહેન સુબોધભાઈ શાહ	શ્રી પીયૂષભાઈ શાંતિલાલ કોઠારી	શ્રી શાંતિભાઈ કરમશીભાઈ ગોસર
ડૉ. શ્રી ધનવંત તિલકરાય શાહ	શ્રી પ્રેમજીભાઈ એન. કાપડિયા	ડૉ. માણેકલાલ એમ. સંગોઈ
સહમંત્રી:	શ્રી પ્રવીણભાઈ કે. શાહ	શ્રી પ્રકાશભાઈ જીવનચંદ ઝવેરી
શ્રીમતી વર્ષાબહેન રજજીભાઈ શાહ	શ્રી જગદીપ ભૂપેન્દ્ર જવેરી	ડૉ. રેણુકા જિનેન્દ્ર પોરવાલ
કોષાધ્યક્ષ:	કો-ઓપ્ટ સભ્યો	શ્રી ભરતભાઈ મેઘજીભાઈ મામણિયા
શ્રી ભૂપેન્દ્ર ડાહ્યાભાઈ જવેરી	શ્રીમતી કુસુમબહેન નરેન્દ્રભાઈ ભાઉ	શ્રી મનીષ મોદી
સમિતી સભ્યો	શ્રી શૈલેષભાઈ હિંમતલાલ કોઠારી	કુ. રેશ્માબેન બિપિનભાઈ જૈન
શ્રી લલિતભાઈ પોપટલાલ શાહ	શ્રી દિલીપભાઈ વીરેન્દ્રભાઈ કાકાબળીયા	શ્રી હસમુખભાઈ એચ. શાહ
શ્રી દિલીપભાઈ મહેન્દ્રભાઈ શાહ	શ્રી શાંતિલાલ મંગળજી મહેતા	ડૉ. સ્નેહલ સંઘવી
શ્રી વલ્લભદાસ આર. ઘેલાણી	શ્રીમતી ભારતીબેન ભગુભાઈ શાહ	શ્રી ચંદુલાલ જી. ફેમવાલા
શ્રી બિપિનભાઈ કાનજીભાઈ જૈન	શ્રી પુષ્પસેન સી. ઝવેરી	શ્રી વિનોદભાઈ વસા
શ્રીમતી ઉષાબહેન પ્રવીણભાઈ શાહ	શ્રી પન્નાલાલ કે. છોડા	ડૉ. કામિની ગોગરી

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ-વર્તમાન પેટા સમિતિ

રસધારા સોસાયટી કમિટી	બંધારણ સુધારણા કમિટી
શ્રી ચંદુલાલ જી. ફેમવાલા-કન્વીનર-૯૮૭૦૦૦૦૪૨૨	શ્રી વલ્લભદાસ આર. ઘેલાણી.-કન્વીનર-૯૮૧૯૦૮૩૭૧૭
શ્રી ચંદ્રકાંત દીપચંદ શાહ...૯૮૨૦૬૪૬૪૬૪	શ્રી નિતીનભાઈ એમ. સોનાવાલા...૯૮૨૦૦૬૧૨૫૯
શ્રી નિતીનભાઈ એમ. સોનાવાલા...૯૮૨૦૦૬૧૨૫૯	શ્રી ધનવંતભાઈ ટી. શાહ...૯૮૨૦૦૦૨૩૪૧
શ્રી ભૂપેન્દ્ર ડાહ્યાભાઈ જવેરી...૯૮૨૦૦૩૧૪૮૦	શ્રી લલિતભાઈ પી. શાહ...૯૮૨૧૦૫૩૧૩૩
શ્રી લલિતભાઈ પી. શાહ...૯૮૨૧૦૫૩૧૩૩	શ્રી દિલીપભાઈ એમ. શાહ...૯૮૨૧૦૮૫૯૬૮
શ્રી વલ્લભદાસ આર. ઘેલાણી...૯૮૧૯૦૮૩૭૧૭	શ્રી પ્રવીણભાઈ કે. શાહ...૯૮૩૩૧૨૬૩૨૯
શ્રી દિલીપભાઈ વી. કાકાબળીયા...૯૩૨૨૮૮૩૬૬૬	ફંડ રેઈઝીંગ કમિટી
પર્યુષણ સમયે અનુદાન માટે સંસ્થા પસંદ કરવાની કમિટી	શ્રી લલિતભાઈ પી. શાહ-કન્વીનર-૯૮૨૧૦૫૩૧૩૩
શ્રી નિતીનભાઈ એમ. સોનાવાલા-કન્વીનર-૯૮૨૦૦૬૧૨૫૯	શ્રી ચંદ્રકાંત દીપચંદ શાહ...૯૮૨૦૬૪૬૪૬૪
શ્રી ચંદ્રકાંત દીપચંદ શાહ...૯૮૨૦૬૪૬૪૬૪	શ્રી નિતીનભાઈ એમ. સોનાવાલા...૯૮૨૦૦૬૧૨૫૯
શ્રી ભૂપેન્દ્ર ડાહ્યાભાઈ જવેરી...૯૮૨૦૦૩૧૪૮૦	શ્રીમતી નિરુબહેન એસ શાહ...૨૩૬૩૧૨૮૫
શ્રી દિલીપભાઈ કાકાબળીયા...૯૩૨૨૮૮૩૬૬૬	શ્રી ધનવંતભાઈ ટી. શાહ...૯૮૨૦૦૦૨૩૪૧
શ્રીમતી ઉષાબહેન પ્રવીણભાઈ શાહ...૯૮૧૯૭૮૨૧૯૭	શ્રી ભૂપેન્દ્ર ડાહ્યાભાઈ જવેરી...૯૮૨૦૦૩૧૪૮૦
કુ. મીનાબહેન શાહ...૯૮૨૦૧૫૮૪૮૪	શ્રી દિલીપભાઈ એમ. શાહ...૯૮૨૧૦૮૫૯૬૮
શ્રી પ્રકાશભાઈ ઝવેરી...૯૮૨૩૮૮૦૩૪૦	શ્રી પીયૂષભાઈ કોઠારી...૯૮૨૧૦૩૫૪૬૫
શ્રી કાકુભાઈ મહેતા...૦૨૨-૨૮૮૮૮૮૭૮	શ્રીમતી ઉષાબહેન પી. શાહ...૯૮૧૯૭૮૨૧૯૭
	શ્રી કિરણભાઈ શાહ...૯૮૨૦૦૨૪૪૯૧

સુખ તમારી પ્રતીક્ષા કરે છે

□ પ.પૂ. આચાર્યશ્રી વાત્સલ્યદીપ સુરીશ્વરજી

(માર્ચ ૨૦૧૩ના અંકથી આગળ)

(૫)

સંસ્કારાઈની ભેટ

સંસ્કાર અંતરના આંગણેથી આવે છે. એક પ્રસંગ જોઈએ:

શેઠ મોતીશાના સુપુત્ર શેઠ ખીમચંદભાઈ મુંબઈ રહેતા ધંધામાં ખોટ ગઈ. મુંબઈની અંગ્રેજ સરકાર ખીમચંદ શેઠને માન આપે ને શેરબજારમાં એમનો ડંકો વાગે. પણ આ તો લક્ષ્મી! એ ક્યાં કોઈ ઠેકાણે કાયમ રહે છે? ખીમચંદ શેઠે લેણિયાતોને તમામ માલ-મિલકત આપી દેવા માટે કોર્ટમાં નોંધાવી દીધી. પાસે કંઈ જ ન રાખ્યું. શેઠ કોર્ટમાંથી બહાર નીકળતા હતા. એમાં એમના હાથ કાન તરફ ગયો. સોનાની વાળી એ પહેરતા. એ તરત કોર્ટમાં પાછા વળ્યા ને નામદાર કોર્ટમાં ફરી નોંધણી કરાવતા કહ્યું: ‘આ વાળી નોંધાવાની રહી ગઈ છે, એ સોનાની છે. નોંધી લો ને લેણદારોને ચૂકવવામાં ઉમેરો.’

પ્રામાણિકતા પણ તલવારની ધાર જેવી છે. મા ચાલવામાં સમતુલ જોઈએ. એ માટે નીતિમત્તાના સંસ્કારની સહાય જોઈએ.

એક બીજો પ્રસંગ જોઈએ:

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી વેપારમાં મસ્ત હતા, ત્યારે એક વેપારી પાસે ધંધામાં ખત લખાવી લીધેલું અને ભાવ ગગડ્યા. પરિસ્થિતિ એવી થઈ કે વેપારી માલ મોકલાવે તો મોટું આર્થિક નુકસાન ભોગવે. રાયચંદભાઈ આ સમજ્યા. એમણે પેલા વેપારીને બોલાવ્યો ને પેલો કાગળ ફાડી નાંખો.

એ વેપારી ગળગળો થઈ ગયો. એણે પૂછ્યું: ‘તમે આમ શા માટે કરો છો?’

શ્રીમદ્ ગંભીર હતાં: ‘ભાઈ, રાયચંદ દૂધ પીએ છે. કોઈનું લોહી નહીં!’

સમજણપૂર્વકની એ ઉદારતા હતા

મનનો બોજ

એક લૂંટારો, નામચીન ઘાડપાડુ. આસપાસના પ્રદેશમાં એની ઘાક લાગે. પોતાના બળ પર એ મુસ્તાક રહે. પોતાને જગતનો અજેય યોદ્ધો માને. પણ આજે એ કશોક ઉચાટ અનુભવતો હતો. ભીતરમાં એને કશોક ભય પીડા રહ્યો હતો. ઓચિંતા એનાં કદમ નદી કાંઠે વસતાં ક મુનિની તરફ વળ્યાં. કુટિરમાં પ્રવેશતાં તાડૂક્યો:

‘એ મુનિ, મારી વ્યથા દૂર કર.’ મુનિ જરાય થડક્યા નહિ. એમણે સ્વસ્થતાપૂર્વક પૂછ્યું: ‘ભાઈ, રી શી વ્યથા છે?’ એમના શબ્દોમાંથી ટપકતા વાત્સલ્યે લૂંટારાને ભીજવ્યો. ક્ષણભર મૌન રહ્યો અને થોથવાતા સ્વરે બોલ્યો: ‘ભગવાન! હું બળવાન છું છતાં મને અજાણ્યો ભય સતાવે છે. શાનો હશે આ ભય? ભયમુક્ત થવાનો કોઈ માર્ગ ન બતાવો?’

મુનિએ ઉત્તર વાળતાં કહ્યું:

‘તું કાલે આવજે ભાઈ, તને જરૂર માર્ગ મળી જશે.’

બીજે દિવસે એ લૂંટારો મુનિ પાસે આવ્યો. મુનિ એને નદી કાંઠે લઈ ગયા. તેમણે પૂછ્યું, ‘તને તરતાં આવડે છે?’

‘હા.’ પ્રત્યુત્તર મળ્યો.

‘તો નદીને કાંઠે પેલા ત્રણ મોટા પથ્થર પડ્યા છે, એ તું લઈ આવી શકીશ?’

‘જરૂર આજ્ઞા કરો તો ત્રણથી વધારે પણ ઉપાડી લાવું.’ એના શબ્દોમાં બળના મદનો ટંકાર હતો. મુનિ એ જોઈ રહ્યા. હસ્યા, બોલ્યા: ‘જા, એ ત્રણ જ પથ્થર લાવજે.’

લૂંટારો પાણીમાં ઊતર્યો. એની ચાલમાં તરવરાટ હતો. એ ઝડપથી સામે કાંઠે પહોંચી ગયો. સાધુએ બતાવેલા ત્રણ પથ્થરો એણે ઊંચક્યા પણ એને ખૂબ ભાર લાગ્યો. એને લાગ્યું કે પોતે પડી જશે. ભાર વધુ હતો ને નદી પાર કરવાની હતી. એણે બૂમ પાડી: ‘ઓ મુનિજન, આ નથી ઊંચકાતા.’

મુનિ મલકાયા અને બોલ્યા: ‘તો ત્રણમાંથી એક મૂકી દે, એ લાવ.’ લૂંટારાએ તેમ કર્યું. બે પથ્થર સાથે તે તરવા લાગ્યો. કિન્તુ અડધે સુધી આવતાં જ એ હાંફી ગયો. એનો જીવ ગૂંગળાવા લાગ્યો: ‘ઓ મુનિ, આ વજન તો હજી ભારે છે.’

‘તો એ બેમાંથી એકને ત્યાં મૂકી દે.’ કહેતાં મુનિ ફરી મર્મમાં મલકાયા. લૂંટારો એક પથ્થર સાથે નદીમાં આગળ વધ્યો પણ તેને હવે લાગ્યું કે જો પોતે આગળ વધશે તો પ્રાણ નીકળી જશે. એનું તમામ બળ હણાઈ ગયું હતું. એના દેહમાં થકાન હતી. એણે ફરી બૂમ પાડી.

‘ઓહ! આ વજન...’

નદીને તીરે ઊભેલા મુનિ હસતાં બોલ્યા, ‘એનેય છોડી દે. બોજરહિત બનીને ચાલ્યો આવ.’

લૂંટારો તીરે પહોંચ્યો ત્યારે ઢગલો થઈ ગયો હતો. મુનિએ તરત જ કહ્યું: ‘માર્ગ મળી ગયો ને?’ લૂંટારો ચોંક્યો. એને કશું સમજાયું નહિ ત્યારે મુનિ એના માથા પર વાત્સલ્યથી હાથ પસરાવતાં કહ્યું.

‘ભાઈ, પથ્થરનો બોજ જેમ નદી તરવામાં વિઘ્નરૂપ નીવડ્યો, તેમ મનનો બોજ પણ જીવનસરિતા તરવામાં વિઘ્નરૂપ બને છે. તું વિચારતો ખરો! એક પથ્થર લઈને તરતાંય તું હાંફી ગયો, થાકી ગયો. ત્યારે બળને ગર્વ કરતો તું જ્યાં ત્યાં ફર્યા કરે તો એનો તને થાક ન લાગે? તારા મનની વ્યથા આ અહમ્નો બોજ છે. એ બોજ હઠાવ, તું વ્યથામુક્ત બનીને ભવસાગર પાર કરી જઈશ.’

સૌના સુખનો વિચાર

વર્તન જ માનવીના જીવનમા સર્વિફિકેટનું કામ કરે છે. સારો વહેવાર

જગત સાથે મૈત્રી કેળવવાનો મુખ્ય આધાર છે. સુખની પાછળ ગાંડા થઈને પડવા જેવું નથી. સુખની પાછળ પડવા કરતાં છોડીને ત્યાગ કરને આનંદ પામવાનો અખતરો કરીએ તો ?

અહિંસાનો જે વ્યાપક અર્થ છે તેને વિધાયક બનાવીએ તો ? હુ માનુ છું કે અહિંસા એટલે અન્ય ખાતર ઘસાઈ જવાની ભાવના. જે બીજા ખાતર ઘસાઈ ન છૂટે તેને આ વિશ્વ પાસેથી સુખ મેળવવાનો કોઈ હક્ક નથી.

અહિંસા શીખવે છે નિર્મળ પ્રેમ.

કરે તેવું પામે અથવા વાવે તેવું લણે એ શબ્દ માત્ર બોલવા માટે નથી. તેમાં પડેલું સત્ય હૃદયમાં ઉતારવા માટે છે. જેવું વર્તન અન્ય માટે કરીએ છીએ તેવું જ આપણને પ્રાપ્ત થશે. અન્યનું સુખ ઈચ્છીએ તો કોઈ આપણું પણ સુખ ઈચ્છે. સૌના સુખમાં રાજી થનારો માનવી અહિંસક જ હોય છે. વિશ્વનો એક પણ ધર્મ એવો નથી કે જે આવી અહિંસા ન શીખવાડે. વ્યાપક અને દૂરગામી અહિંસા ભગવાન મહાવીરે શીખવાડી પણ તે માત્ર જૈન ધર્મની ન રહી, બલકે, સમગ્ર વિશ્વની બની ગઈ. કેમ કે સર્વ શાંતિનું મૂળ અહિંસા જ છે.

અહિંસાનો વિચાર આપણને શીખવે છે કે જેવું જીવ આપણને પ્રિય છે તેવું સૌને છે. મૃત્યુ કોઈને ગમતું નથી. એટલે હિંસા એ જ અધર્મ છે. જે હિંસાથી દૂર રહે તે જ અન્યનું સુખ ઈચ્છી શકે. હૃદયના ઊંડાણમાંથી પ્રગટતી ઉદારતા વિના કોઈના શુભનો વિચાર નહીં આવે. અન્યના શુભનો વિચાર એટલે સુખનો સૂર્યોદય.

જેમ જેમ સાધનો વધ્યા તેમ સૌએ પોતાના ઘર અને જીવનમાં સગવડો વધારી. આનંદ મેળવવાની તડપનમાં પર્યટન વધ્યા. મોબાઈલ અને ઈન્ટરનેટના સાધનોએ વિશ્વને સાવ નાનું બનાવી દીધું. શૈક્ષણિક વિકાસે પૈસા કમાવાની તકો વધારી. ભયંકર રોગોમાં રાહત આપનારી દવાઓએ ઘણી મોટી કામગીરી બજાવી. કિન્તુ આ બધું જ હોવા છતાં ક્યારેક એક નાનકડો પ્રયોગ કર્યો હોત તો આનંદનો ચમત્કાર જોવા મળત. રસ્તા પરથી પસાર થતાં કોઈ નાનકડાં બાળકને એકાદ બ્લૂકીટનું પેકેટ આપીએ અને તેના ચહેરા પર જે સ્મિત લહેરાય તે પળે સાંપડતો આનંદ એ જ સાચું સુખ નથી ?

લાલસા એક બંધન છે. દુનિયાના સુખોની ઈચ્છા મનને જંપ લેવા નહીં દે. હૃદયમાં સતત મુંઝવ રહેશે. વિશ્વ ક્ષણ ભંગુર છે. વિશ્વની પ્રત્યેક વ્યવસ્થા પવિર્વર્તનશીલ છે. કશું જ શાશ્વત નથી. જે કંઈ છે તે કશું જ એકધારું ટકતું નથી. શરીરની ભીતર ઝળહળતું ચેતન્ય અથવા આત્મા એકમાત્ર શાશ્વત છે અને તેની તો આપણે કોઈ ચિંતા જ કરતાં નથી. મનુષ્યભવ એવી મૂડી છે જે એકવાર ગુમાવ્યા પછી ફરીથી મળવી મુશ્કેલ છે. ચૌર્યાસી લાખ જીવયોનિમાં પરિભ્રમણ કેટલું બધું દુઃખદાયક છે તે સમજવા માટે શાસ્ત્રણ સાધુ ભગવંતોના શરણમાં બેસવું પડે. સેંકડો વર્ષોથી અપાતો વૈરાગ્યનો ઉપદેશ શાશ્વત સુખ પ્રાપ્તિ માટેની કેડી છે.

ત્યાગ કરતાં શીખવું જ પડે. ત્યાગ કરવાથી જે આનંદ મળે છે તે સમગ્ર સુખનું મૂળ છે. વૈરાગ્યની સ્થિરતા માટે જે સતત ચિંતન અને

મનન કરવામાં આવે તે પણ તપશ્ચર્યા જ છે. આંતરિક તપશ્ચર્યા. તપશ્ચર્યા કેવળ ઉપવાસ કરવાથી નહીં થાય પણ જગતની ક્ષણિકતાનો વિચાર કરવાથી થશે ઉપવાસ કરવાથી ઈન્દ્રિયો શિથિલ બને છે. ભૂખનું દુઃખ સહન કરવાની શક્તિ મળે છે. મૌનની સાધનાને બળ મળે છે. આ બધું વૈરાગ્યની વૃદ્ધિ માટે મદદગાર છે. કિન્તુ એ કદીયે ન ભુલીએ કે આ સંપૂર્ણ વૈરાગ્યના પાયામાં અહિંસા છે. અહિંસાથી ત્યાગભાવના વધે છે. ત્યાગ ભાવનાથી વૈરાગ્ય વધે છે. વૈરાગ્યથી સૌના સુખનો વિચાર દૃઢ બને છે.

અનેકાંત વાદ

આ વિશ્વમાં અનેક ધર્મો અને સંપ્રદાયોએ શું આપ્યું ? ક્યારેક એવું લાગે છે કે આ વિશ્વના અનેક ધર્મ અને સંપ્રદાયોએ દુનિયને સંકુચિતતા શીખવી.

પ્રભુ મહાવીર એક એવા સંત પુરુ હતા કે જેમને હંમેશા સત્યનો પક્ષપાત રહેતો. એમને થયું કે આ બધા જુદા જુદા વાદો કેમ ? એમણે વિચાર્યું કે જેમણે જુદા જુદા વાદો આપ્યા તે સંતોની પવિત્રતા માટે કે બૌદ્ધિકતા માટે કોઈ પ્રશ્ન નથી: પ્રશ્ન એ છે કે તમામ સંતોમાં વિચારની નદીના વહેણ ભિન્ન ભિન્ન કેમ થયા ? કેવળ જ્ઞાન પામેલા પ્રભુ મહાવીરે ઊંડા મનોમંથન પછી જગતને એક અદ્ભુત સિદ્ધાંત આપ્યો—‘અનેકાંત વાદ’.

અનેકાંતવાદ વિરાટ વિચારધારા આપે છે.

સંકુચિત મનોવૃત્તિને તોડી નાંખે છે.

અનેકાંતવાદી કહે છે કે સત્ય અનંત છે એની બધી બાજુઓનું કદાચ દર્શન ન થઈ શકે પણ ભિન્ન ભિન્ન પાસાની જેમ સત્યના પણ અનેક પાસા હોઈ શકે. એક જ પાસાથી સત્યનું દર્શન કરવું એટલે અપૂર્ણ દર્શન. આમ છતાં એટલું દર્શન પણ ખોટું ન હોઈ શકે.

કોઈ નદી અને સાગરને જુદા માને કોઈ પાણી સ્વરૂપે એક માને. આ તમામનો સ્વીકાર કરવો એટલે અનેકાંતવાદ. ભગવાન મહાવીરની ઉત્કૃષ્ટ ઉદારતા તો જુઓ. તેઓ કહે છે કે સૌ પોતપોતાની રીતે સાચા હોવાથી કોઈ જ ખોટા નથી. દરેકનું દૃષ્ટિ બિંદુ એકાંગી હોવાથી ઝઘડા શમી જાય. મહાવીરને મન એકાંગી વિચાર એ વિચાર જ નથી. સર્વાંગીણ દૃષ્ટિથી વિચાર કરવામાં આવે તો જ સાચો વિચાર બને છે. ભિન્ન ભિન્ન વાદોની વચમાં શક્ય એટલું સમન્વય સાધવું અને જે સત્ય જણાય તેને અપનાવવાની દૃષ્ટિ રાખવી.

અનેકાંતવાદની અમાપ શક્તિ છે. અનેક કલહ અને ઝઘડાના કારણરૂપ જગતમાં પ્રવર્તતા ભિન્ન ભિન્ન વાદો વચ્ચે પ્રભુ મહાવીરની અનેકાંત દૃષ્ટિ કલહ શાંત કરવાની ક્ષમતા ધરાવે છે.

પોતાના સંપ્રદાયની જેમ અન્ય સંપ્રદાયમાં પણ સત્ય હોવાની શક્ય છે એવી જો ઉદારતા પ્રગટે તો તમામ લોકેષણા સહેજે નિર્મૂળ થઈ જાય. કારણ કે પછીની દૃષ્ટિ સ્વસંપ્રદાયમાં સત્ય છે તેવી સંકિર્ણ નહીં રહેતા ધર્મ માત્રનું સત્ય સ્વીકારવા માટે તત્પર બની જશે. અને ભગવાન મહાવીર કહે છે કે હર કોઈ વર્ણ, જ્ઞાતિ, સમાજ, સંપ્રદાય કે દેશની વ્યક્તિ મોક્ષ પામી શકે છે તે તત્ત્વ ગમવા માંડશે. (કમશ:)

જયભિખ્ખુ જીવનધારા : ૪૯

□ ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ

[ગુજરાતી સાહિત્યના મૂલ્યનિષ્ઠ સર્જક, જિંદાદિલીને જીવન માનનાર અને માનવતાનો સંદેશ આપતા સાહિત્યનું સર્જન કરનાર બાલાભાઈ દેસાઈ ‘જયભિખ્ખુ’ના જીવનની છબી એમના સર્જનમાં જોવા મળે છે. એમણે જે મૂલ્યોનું આલેખન કર્યું, એ મૂલ્યોનું જીવનમાં જતન પણ કર્યું હતું. એવા સર્જક જયભિખ્ખુના ચરિત્રની એક આગવી વિશેષતા જોઈએ આ ઓગણપચાસમાં પ્રકરણમાં.]

પ્રિય મગનને અર્પણ

લેખનના પ્રારંભકાળે જયભિખ્ખુએ વિશાળ કથાપટ પર આલેખાતી નવલકથાઓનું સર્જન કર્યું; ધાર્મિક, સામાજિક અને ઐતિહાસિક માર્મિક ઘટનાઓ દર્શાવતી વાર્તાઓની રચના કરી. એમને મન નવલકથા કે નવલિકા જેટલો જ બાળકો અને કિશોરોના સાહિત્યનો મહિમા હતો. કિશોરો માટે ‘વિદ્યાર્થી’ નામના સાપ્તાહિકનું સંપાદન કર્યું હતું. વળી જયભિખ્ખુ ક્યારેય પોતાના સર્જનની કે સાહિત્યસ્વરૂપની પરસ્પર તુલના કરતા નહીં અને એમ કહેતા નહીં કે મારી નવલકથા ‘પ્રેમભક્તિ કવિ જયદેવ’ ક્યાં અને ‘દિલના દીવા’ નામની બાળસાહિત્યની નાની પુસ્તિકા ક્યાં? એમને માટે નવલકથાલેખન એ લાંબી યાત્રાનો માર્ગ હતો તો બાળ-કિશોર સાહિત્યનું સર્જન એ આનંદભર્યો ઉત્સવ હતો. બાળકિશોર સાહિત્યસર્જન માટેની એમની તત્પરતાનું કારણ એ હતું કે તેઓ દૃઢપણે માનતા કે આઝાદીના ઉષ્કાળે સ્વતંત્ર ભારતદેશને નવયુવાનોની જરૂર છે, આથી એવા નવયુવાનોનું ઘડતર કરે એવું કિશોર-સાહિત્ય સર્જવું એ એમની નેમ હતી અને ‘આવતીકાલના નાગરિકો નીડર અને સાહસકર્મવાળા બને’-એ એમના કિશોર-સાહિત્યનો પ્રધાન સૂર હતો.

તેઓ લખે છે કે એમના આ પ્રકારના સાહિત્યે કિશોર-કિશોરીઓમાં મૂલ્યનિષ્ઠ વાચન અને તાકાતભર્યા જીવનની સમજ જ નહીં, બલ્કે પ્રેરણા આપી છે અને એમને જીવનમાં પડકારો ઝીલીને કંઈ ને કંઈ કરવાની ઝંખના જગાવી છે.

કિશોરો માટેના સાહિત્યની રચનામાં એમનો સ્વાનુભવ ઉમેરાય છે. કિશોર અવસ્થામાં શિવપુરીના જંગલોમાં કરેલું ભ્રમણ એમના લેખનના પ્રારંભકાળમાં એમના ચિત્તમાં ઘણું લીલુંછમ હતું. એમણે ઘરઘોર જંગલોનાં માત્ર પ્રાણીઓને જ જોયાં નહોતાં, બલ્કે ક્યાંક એમનો સામનો કરવાની પરિસ્થિતિ પણ આવી હતી. જૈન સાધુઓ સાથેના હજારો કિલોમીટરના દીર્ઘ વિહારમાં પ્રકૃતિની સાથોસાથ પશુપક્ષીઓની સૃષ્ટિ સાથે પણ ઘરોબો બંધાઈ ગયો. કિશોરોને પ્રેરણા આપતી ‘જવાંમર્દ શ્રેણી’ના સર્જન માટેનો ઉદ્દેશ પ્રગટ કરતાં તેઓ લખે છે:

“આજનાં બાળકો પર આવતી કાલનો આધાર છે. આજના રમતિયાળ, છોકરવાદી, કિશોર-કિશોરીઓના હાથમાં આવતી કાલનું ભાવિ છે. એ આવતી કાલ કેમ સુધરે-ભાવિ ઊજળું કેમ બને-એ

આજનો પ્રયત્ન છે. એ પ્રયત્નમાં શિક્ષણનો અને સાહિત્યનો મોટો હિસ્સો છે.

શિક્ષણ દેશના નાગરિકોને ઘડે છે. સાહિત્ય દેશના યુવક-યુવતીઓને પ્રેરણા આપે છે; કલ્પના, કૌવત અને કર્તવ્યનિષ્ઠા આપે છે. સાચું સાહિત્ય એવું છે કે એ ગરીબની ગરીબાઈ હણે. અને અમીર બનાવે. સંસ્કાર એનું સાચું ઘરેણું બને. સદ્ગુણ એનું ધન બને.

સાચું સાહિત્ય એવું છે કે એ પડેલાને ઊભો કરે, થાકેલાને તાજો કરે, નિરાશને આશાવાન બનાવે. ટૂંકામાં, રાઈને પર્વત કરે.

સાહિત્ય એક જીવન-શક્તિ છે, ચેતનાનો ફુવારો છે.”

(‘માઈનો લાલ’ પુસ્તકના પ્રારંભના ‘બે બોલ’)

‘જવાંમર્દ’, ‘એક કદમ આગે’, ‘ગઈ ગુજરી’, ‘માઈનો લાલ’, ‘હિંમતે મર્દી’, ‘યજ્ઞ અને ઈંધણ’ જેવા જવાંમર્દ શ્રેણીના પુસ્તકો દ્વારા કિશોરોમાં સ્વદેશપ્રેમ, નારીસન્માન, હિંદુ-મુસ્લિમ મૈત્રી, જવાંમર્દી અને સાહસિકતા જગાડવાનો પ્રયાસ કર્યો.

જયભિખ્ખુએ ૧૯૫૮ના ઑગસ્ટમાં ‘માઈનો લાલ’ નામની ૨૦૨ પૃષ્ઠની કિશોરકથાનું આલેખન કર્યું. આ કિશોરકથામાં માનવી અને પશુ વચ્ચેના સંબંધની હૃદયસ્પર્શી કથાઓ આલેખાઈ છે. આમાં પ્રતાપ નામનો એક કિશોર પશુઓના પ્રેમને કારણે નગરનું આરામદાયી વૈભવશાળી જીવન, કુટુંબનું હુંફાળું વાતાવરણ-એ સઘળું છોડીને જંગલમાં વસે છે. પશુઓની વચ્ચે જીવતા પ્રતાપને જંગલજીવનના અનેક અનુભવો થાય છે. પરિણામે એની જવાંમર્દી જાગી ઊઠે છે. વનભોજન આરોગતો, વંટોળિયાઓને વીંધતો અને જંગલી પાડાઓની પાછળ પડતો પ્રતાપ યુવાનીમાં આવે છે, ત્યારે જુએ છે કે જે સુંદર દેશમાં જન્મ્યો છે તે દેશ ઉપર તો અંગ્રેજોની હકૂમત છે. અંગ્રેજોના પારાવાર અન્યાયો અને શ્વેત-અશ્વેતનો ભેદ મિટાવવા માટે એ પોતાની જાતનું બલિદાન આપે છે. આમ સરકસના ખેલથી આરંભાતી આ કથા પ્રતાપ જેવા ‘માઈનો લાલ’ના દેશની સ્વાતંત્ર્ય માટેની મથામણમાં સમાપ્ત થાય છે. લેખકે આ સાહસકથામાં પોતાની પ્રાણી પ્રત્યેની સદ્ભાવના અને સ્વાતંત્ર્યપ્રેમને એક કિશોર પ્રતાપના જીવન દ્વારા પ્રગટ કર્યા છે.

જયભિખ્ખુનો એ પ્રાણીપ્રેમ એમની કલમમાંથી જુદી રીતે પણ પ્રગટ થાય છે. એમણે બ્રાહ્મણ, જૈન અને બૌદ્ધ સંસ્કૃતિના ધર્મગ્રંથોનો

અભ્યાસ કર્યો હતો અને એ પ્રત્યેક ધર્મની કેન્દ્રવર્તી ભાવના માર્મિક રીતે દર્શાવવા માટે દૃષ્ટાંત-કથાઓ મળતી હતી. પશુ અને પ્રાણીઓના દૃષ્ટાંતો સાથે આ કથા રજૂ થતી હતી. જયભિખ્ખુની ‘હિંદુ ધર્મની પ્રાણીકથાઓ’માં ‘મહાભારત’ સમયની ટિટોડીનાં બચ્ચાંની કથા પણ મળે છે, જેમાં કુરુક્ષેત્રના યુદ્ધ દરમિયાન શ્રીકૃષ્ણ ટિટોડીના બચ્ચાંને બચાવે છે તો સીતાના મુખેથી મેના અને પોપટની કથા કહેવાય છે.

એ જ રીતે ‘બૌદ્ધ ધર્મની પ્રાણીકથાઓ’માં બૌદ્ધધર્મગ્રંથોમાંથી ચૂંટેલી પ્રાણીકથાઓ રજૂ થઈ છે. ‘જૈન ધર્મની પ્રાણીકથાઓમાં’ ભગવાન મહાવીરના સ્વમુખે કહેવાયેલી ‘જ્ઞાતાધર્મકથા’ નામક ગ્રંથમાંથી હાથી, દેડકો, કાચબો અને જંગલના ઘોડાની કથાઓ રજૂ કરી છે. આ કથાઓમાં તેમણે પ્રાણીઓ દ્વારા પ્રગટતી ઉમદા ભાવનાઓનું આલેખન કર્યું છે.

જયભિખ્ખુનો આ પ્રાણીપ્રેમ જેમ એમના અક્ષરજીવનમાં ઝિલાયો એમ જ એમના વ્યવહારજીવનમાં પણ પ્રતિધ્વનિત થયો. ૧૯૬૦ના ગાળામાં અમદાવાદમાં સહુ કોઈને ફરવા જવા માટે કે ઉજાણી માટે અમદાવાદના કાંકરિયા તળાવ અને એની આસપાસના બાળવાટિકા, પ્રાણીસંગ્રહાલય અને નૌકાવિહારનો ઘણો મહિમા હતો. બે-ત્રણ મહિને એકાદવાર જયભિખ્ખુ કુટુંબનાં બાળકોને કાંકરિયા ઉજાણી માટે લઈ જતા. એ સમયે એ કાંકરિયાના પ્રાણીસંગ્રહાલયમાં આવેલાં પશુપક્ષીઓની ઓળખ આપતા. વળી આ રસ એમને પ્રાણીસંગ્રહાલયના મુખ્ય અધિકારી રુબિન ડેવિડને મળવા સુધી દોરી ગયો. એમની સાથે નાતો બંધાયો અને પછી તો અમને સહુને પશુપક્ષીવિદની નજરે પ્રાણીસંગ્રહાલયના પશુ-પક્ષીઓની વિશેષતા અને જીવનશૈલીનો રસપ્રદ પરિચય સાંપડ્યો.

પશુપંખી પ્રત્યે જયભિખ્ખુના હૃદયમાં આગવી મમતા સદાય વહેતી હતી. એ સમયે ચંદ્રનગરના નિવાસસ્થાનમાં એક બિલાડી વારંવાર ચડી આવતી. એના આતંકથી અમે સહુ પરેશાન હતા. બારી ખુલ્લી હોય અને અંદર આવી જાય. તપેલી પરનું છીબું હઠાવીને એમાંથી દૂધ પી જાય, બીજી તપેલીમાં શાક કે અન્ય કશું હોય તો તેનો સ્વાદ માણી લે ! ધીરે ધીરે એ નિયમિતપણે આવો આતંકી હુમલો કર્યા કરતી. ઘરમાં સહુ કોઈ આ બિલાડીની હિલચાલ પર નજર રાખે. બારીઓ બંધ રાખે અને દેખાય તો દૂર સુધી હાંકી આવે.

એક વાર જયભિખ્ખુ ભોજન માટે બેઠા હતા અને આ બિલાડીએ ચૂપકીદીથી પ્રવેશ કર્યો. એમના પગ પાસે આવીને બેસી ગઈ એટલે જયભિખ્ખુએ કહ્યું,

“બિલાડી આવી છે. દૂધ લાવો.”

નાનકડી વાટકીમાં બિલાડીને દૂધ આપ્યું અને બિલાડીએ પછી દૂધ પી નિરાંતે વિદાય લીધી. પણ પછી તો એવું થયું કે રોજ બપોરે જયભિખ્ખુ ભોજન માટે ડાઈનિંગ ટેબલ પર બેસે એટલે બિલાડીનું અચૂક આગમન થાય. એમના પગ પાસે આવીને બેસે, ક્યારેક બિલાડી એનું મુલાયમ શરીર એમના પગ સાથે ઘસે અને જયભિખ્ખુ એમના

પત્ની જયાબહેનને કહે,

‘મગન આવ્યો છે, એને માટે દૂધ લાવજો, પણ સાથે એમાં ભાત પણ નાંખજો.’

સમય જતાં બિલાડીનું ‘મગન’ નામાભિધાન સહુએ સ્વીકારી લીધું અને પછી તો આ બિલાડી પરિવારની એક સભ્ય બની ગઈ.

બિલાડી સમજદાર હતી. એક વાર એવું બન્યું કે પડોશમાં રહેતા પ્રસિદ્ધ તસવીરકાર જગન મહેતા આવ્યા. જયભિખ્ખુ બહાર ઓસરીમાં બેઠા હતા. ભોજનનો સમય નજીક આવી ગયો હતો. બિલાડી પણ સમયસર હાજર થઈ ગઈ હતી એટલે જયભિખ્ખુએ એને પાસે બોલાવીને હાથમાં રાખીને બિલાડી સાથે તસવીર લેવા કહ્યું. જગન મહેતાએ એમની આબાદ છબીકલાથી સરસ તસવીર લીધી.

થોડો સમય તો સઘળું સુખરૂપ ચાલ્યું, લેખકના પ્રાણીપ્રેમને કારણે બિલાડીને મધુર આસ્વાદ અને ઘરમાં સર્વત્ર આદર મળતો હતો. ધીરે ધીરે બિલાડીનું ક્ષેત્ર અને સત્તા વિસ્તરતા ગયા. સોફા ઉપર કે પથારીમાં પણ એ સ્થાન જમાવવા માંડી.

એવામાં એક દિવસ અતિ દુઃખદ ઘટના બની. ઘરમાં ભોજન સમારંભ રાખ્યો હતો. ડાયરના શોખીન એવા જયભિખ્ખુએ ઘણાં મિત્રોને નિમંત્રણ આપ્યું. એમાં સર્જક ‘ધૂમકેતુ’ પણ હતા અને મનુભાઈ જોધાણી પણ હતા. એ સમયે ઓરડાની દીવાલની ચારેય બાજુ આસન પાથરી થાળી મૂકવામાં આવી અને વાનગી પીરસવાની શરૂઆત થતી હતી. એવામાં ક્યાંકથી બિલાડી ધસી આવી. એના મુખમાં કોઈ પ્રાણીના શરીરનો નાનો ટુકડો હતો. આ જોઈને એકાએક ચોપાસ અકળામણભરી પરિસ્થિતિ છવાઈ ગઈ. બધા અવાક બની ગયા. ભોજન સમયે આવું ? બિલાડીને ભગાડી મૂકી અને અંતે ભોજનસમારંભ સંપન્ન થયો.

અમે સહુએ મનોમન નક્કી કર્યું કે હવે કોઈ પણ રીતે આ બિલાડીનો ઘરનિકાલ કરવો પડશે. આવું કરે તે તો કેમ ચાલે ? આખી મજા બગાડી નાંખી. ભોજનના રંગમાં કેવો ભંગ પડ્યો ! ચંદ્રનગરના નિવાસસ્થાનની પાછળ સાબરમતી નદી વહેતી હતી. વિચાર કર્યો કે આ સાબરમતી નદીના પટમાં આવેલાં ખેતરોમાં આ બિલાડીને મૂકી આવીએ. દૂરનાં ખેતરોમાં મૂકીશું એટલે એ પાછી નહીં આવે.

આથી રામના હનુમાન જેવા જયભિખ્ખુના પરમ સેવક તુલસીદાસ બિલાડીને લઈને ચંદ્રનગર સોસાયટીની પાછળ સાબરમતી નદીના પટમાં આવેલાં ખેતરોમાં ગયા. દૂર આવેલા ખેતરમાં ઝાડ નીચે મગનને મૂકીને પાછા આવ્યા. ઘરના સહુ સભ્યોએ મગનના આતંકમાંથી થોડી રાહત મેળવી. હવે સહુ કોઈ થોડા ‘નિર્ભય’ પણ બન્યા. બપોરનો સમય થયો. જયભિખ્ખુ ડાયનિંગ ટેબલ પર જમવા બેઠા, પણ આગમનની છડી પોકારતો બિલાડીનો મ્યાઉ મ્યાઉ અવાજ ક્યાંય ન સંભળાયો.

એમણે કહ્યું, ‘થોડી વાર પછી જમીશ. જરા ‘મગન’ને આવવા દો.’

એમણે થોડી વાર રાહ જોઈ, પણ બિલાડી આવે ક્યાંથી ? આથી

એમણે તુલસીદાસને પૂછ્યું, ‘આજે કેમ બિલાડી દેખાતી નથી? તમે ક્યાંય જોઈ છે ખરી?’

તુલસીદાસ થોડીવાર ચૂપ રહ્યા. મનમાં વિચારતા હતા કે સાહેબને વાત કઈ રીતે કરવી? એવામાં જયભિખ્ખુએ કહ્યું, ‘વાટકામાં દૂધ-ભાત લઈ આવો. ક્યાંક આમતેમ ગઈ હશે તો હમણાં આવી ચડશે.’

‘ભાઈ, બિલાડી આવવાની નથી; આપ જમી લો.’

જયભિખ્ખુએ કહ્યું, ‘કેમ નથી આવવાની? શું કોઈ કૂતરાએ એનો શિકાર કર્યો છે?’

તુલસીદાસે અચકાતા અવાજે કહ્યું, ‘ના એવું તો નથી, પ...ણ, આવવાની નથી.’

‘ખેર, એ આવે એની થોડી રાહ જોઈ લઉં, પછી જમીશ.’

તુલસીદાસને થયું કે હવે રહસ્ય ખોલવું પડશે. એમણે કહ્યું, ‘ભાઈ, આ બિલાડી ગઈ કાલે મોંમાં કોઈ મૃત પ્રાણીનો ટુકડો લઈને આવી હતી, તેથી અમને સહુને ઘણી અરેરાટી ઊપજી હતી. આથી હું બિલાડીને પાછળ આવેલા દૂરના ખેતરમાં મૂકી આવ્યો છું. જેથી ફરી આવું ન થાય!’

‘એટલે બિલાડીને આજે દૂધ-ભાત નહીં મળે ખરું ને!’

સહુ કોઈ નિરુત્તર રહ્યા. બિલાડી જ ન હોય, ત્યાં દૂધ-ભાતની વાત શી? જયભિખ્ખુની થાળીમાં ભોજન પીરસવામાં આવ્યું, પરંતુ પેલી બિલાડીનો મ્યાઉ મ્યાઉ અવાજ ક્યાં? પગને થતો એની સુંવાળી ચામડીનો સ્પર્શ ક્યાં? એ જમી શક્યા નહીં અને કહ્યું, ‘તમે મોટી

ભૂલ કરી; જાવ, પહેલાં ‘મગન’ને લઈ આવો, પછી હું જમી શકીશ.’

મગનની શોધ માટે તુલસીદાસ, સોસાયટીના પગી બચુભાઈ અને હું એમ અમારા ત્રણેયનો કાફલો સાબરમતી નદીના પટમાં કરેલા વાવેતર તરફ ચાલ્યો. બિલાડીને જે જગ્યાએ મૂકી હતી ત્યાં તપાસ કરી. ત્યાં તો ન મળી પણ અમારા સદ્ભાગ્યે, બાજુના ખેતરમાંથી એ મળી. જેને તરછોડી હતી, એને માનપૂર્વક ઘેર લાવ્યા. જેનો ઘરનિકાલ કર્યો હતો એનું સ્વાગત કર્યું. દૂધ-ભાતનું ભોજન કરાવ્યું. એ પછી સાંજે જયભિખ્ખુએ ભોજન લીધું; પણ સર્જક જયભિખ્ખુના ચિત્તમાં આ ઘટના એવી તો અંકિત થઈ ગઈ કે ‘ફૂલ નવરંગ’ (પ્રથમ આવૃત્તિ, ૧૯૬૦) નામનું ચરિત્રાત્મક પુસ્તક આ બિલાડીને અર્પણ કરતાં લખ્યું,

‘જે હતી ત્યારે ગમતી નહોતી

જેના ગયા પછી ગમતું નહોતું

એ પ્રિય મગનને!

(બિલાડી)ને’

બિલાડીને કોઈ ગુજરાતી લેખકે પોતાનું પુસ્તક અર્પણ કર્યું હોય તેવી કદાચ આ સર્વપ્રથમ ઘટના હશે. જયભિખ્ખુ માત્ર પ્રાણીપ્રેમની કથાઓના રચયિતા જ નહોતા, પણ એથીયે વિશેષ એ કથાને જીવી જાણનારા પ્રાણીચાહક માનવી પણ હતા. (કમશ:)

૧૩/બી, ચંદ્રનગર સોસાયટી, જયભિખ્ખુ માર્ગ, પાલડી,

અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૭. ટેલિફોન : ૦૭૯-૨૬૬૦૨૬૭૫.

મોબાઈલ : ૦૯૮૨૪૦૧૯૮૨૫.

૩૧. એક હજારના પુસ્તકો ખરીદનારને રૂ. ૫૦૦નું ડિસ્કાઉન્ટ, એટલે રૂ. ૫૦૦માં રૂ. ૧૦૦૦ના પુસ્તકો

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘના પ્રકાશનો

ક્રમ	પુસ્તકના નામ	કિંમત રૂ.	ક્રમ	પુસ્તકના નામ	કિંમત રૂ.	ક્રમ	પુસ્તકના નામ	કિંમત રૂ.
ડૉ.રમણલાલ ચી. શાહ લિખિત ને સંપાદિત ગ્રંથો			૧૫	વંદનિય હૃદયસ્પર્શ (ઓલીવ)	૨૫૦	૨૫	આર્ય વજ્રસ્વામી	૧૦
૧ જૈન ધર્મ દર્શન	૨૨૦		૧૬	શાશ્વત નવકાર મંત્ર	૧૫૦	૨૬	આપણા તીર્થંકરો	૧૦૦
૨ જૈન આચાર દર્શન	૨૪૦		૧૭	પ્રભાવક સ્થવિરો ભાગ-૧ થી ૫	૧૫૦	૨૭	સંસ્કૃત નાટકોની કથા ભા. ૧	૧૦૦
૩ ચરિત્ર દર્શન	૨૨૦		૧૮	પ્રભાવક સ્થવિરો ભાગ-૧ થી ૬	૩૫૦		ડૉ. કલાબેન શાહ લિખિત	
૪ સાહિત્ય દર્શન	૩૨૦		૧૯	નમો તિથરસ	૧૪૦	૨૮	ચંદ્ર રાજાનો રાસ	૧૦૦
૫ પ્રવાસ દર્શન	૨૬૦		૨૦	જ્ઞાનસાર	૧૦૦		ડૉ. રશ્મિ ભેદા લિખિત	
૬ સાંપ્રત સમાજ દર્શન	૨૭૦		૨૧	પાસપોર્ટની પાંખે ભાગ-૧ થી ૩	૫૦૦	૨૯	અમૃત યોગનું, પ્રાપ્તિ મોક્ષની	૨૫૦
૭ શ્રુત ઉપાસક ડૉ. રમણભાઈ શાહ	૩૨૦		૨૨	સાંપ્રત સહચિંતન ભાગ-૪ થી ૧૪	૩૯૦		ડૉ. ફાણુની ઝવેરી લિખિત	
૮ જૈન આચાર દર્શન	૩૦૦			પ્રો. તારાબેન ર. શાહ લિખિત		૩૦	જૈન પૂજા સાહિત્ય	૧૬૦
૯ જૈન ધર્મ દર્શન	૩૦૦		૨૩	શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર (પુસ્તિકા)	૪		ડૉ. રેખા વોરા લિખિત	
૧૦ ગુર્જર ફાગુ સાહિત્ય	૧૦૦		૨૪	પ્રબુદ્ધ ચરણે	૧૦૦	૩૧	આદિ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ	૨૮૦
૧૧ જિન વચન	૨૫૦		નવું પ્રકાશન ડૉ. સુરેશ ગાલા લિખિત મરમતો મલક રૂ. ૨૫૦				ડૉ. રમેશભાઈ લાલન લિખિત	
૧૨ જિન તત્ત્વ ભાગ-૧ થી ૯	૫૪૦					૩૧	જૈન દંડ નીતિ	૨૮૦
૧૩ વીર પ્રભુના વચનો ભા. ૧	૮૦							
૧૪ વંદનિય હૃદયસ્પર્શ ભા. ૩	૫૦							

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ, ૩૩ મહમ્મદી મિનાર, ૧૪મી ખેતવાડી, એ.બી.સી. ટ્રાન્સપોર્ટની બાજુમાં, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪. ટેલિફોન : ૨૩૮૨૦૨૯૬

પુસ્તકનું નામ : જ્ઞાનતીર્થની યાત્રા

જૈન સાહિત્યના વિવિધ લેખોનો સંગ્રહ

લેખક-પ્રકાશક : ડૉ. કવિન શાહ

પ્રાપ્તિસ્થાન : ૧૦૩-સી, જીવન જ્યોત એપાર્ટમેન્ટ, વખારીયા બંદર રોડ, પો. બિલીમોરા-૩૮૬૩૨૧.

મૂલ્ય : ૨૦૦/-; પાના : ૨૮૨; આવૃત્તિ : ૧, સં. ૨૦૬૮.

જ્ઞાન તીર્થ, ધર્મ તીર્થ, સાધુ તીર્થ અને માતા-પિતા તીર્થસમાન છે. જ્ઞાનતીર્થનો મહિમા ગાવા માટે લેખકે વિવિધ લેખોનો સંચય કરીને આ પુસ્તક પ્રગટ કરવામાં આવ્યું છે. જખડી, ચૂનડી, ગરબી, કડવો, નવરસો, જૈન ધર્મની દૃષ્ટિએ સ્ત્રીનો રૂપક દ્વારા અને ધૂવઉં, ચંદ્રાયણિ, ચોક, વિજ્ઞાપ્તિ પત્ર, ટબો બાલાવરસ જેવા અલ્પ પરિચિત કાવ્યોની માહિતી દ્વારા જ્ઞાનમાર્ગની વિસ્તાર પામેલી ક્ષિતિજનું દર્શન આ પુસ્તકમાં થાય છે. તે ઉપરાંત સ્થૂલિભદ્ર, નેમનાથના જીવનના પ્રસંગોનું રસિક વાણીમાં નિરૂપણ થયેલી ‘નવરસો’ અને ‘બારમાસા’ પ્રકારની સમીક્ષાત્મક નોંધ પ્રગટ કરીને જ્ઞાન, સાહિત્ય અને ધર્મ એમ ત્રણેનો સુભગ સમન્વય સધાયો છે.

સાધુ કવિઓની જ્ઞાનોપાસનાની સાથે એમની કવિ પ્રતિભાની વિશિષ્ટતાનું પણ દર્શન થાય છે. જ્ઞાનતીર્થની યાત્રા એ જ્ઞાન અને ભક્તિમાર્ગની દ્રવ્યભાવથી યાત્રા કરવા માટે આત્માર્થીજનોએ સ્વીકારવા જેવું છે. આ પુસ્તકમાં ધર્મતીર્થ, સાધુતીર્થ, જ્ઞાનતીર્થ અને માતાપિતા તીર્થસ્વરૂપ છે તે માહિતી મળે છે.

x x x

પુસ્તકનું નામ : રાત્રિભોજન મીમાંસા

સંપાદક : ડૉ. કવિન શાહ (બિલિમોરા)

પ્રકાશક : રૂપાબેન અસ્તિકુમાર શાહ

૧૦૩-સી, જીવનજ્યોત એપાર્ટમેન્ટ, વખારીયા બંદર રોડ, બિલિમોરા-૩૮૬૩૨૧. ફોન : ૦૨૬૩૪-૨૮૮૭૮૨.

રાત્રિ ભોજન નરકનું દ્વાર છે, રાત્રિભોજન પાપ નહિ પણ મહાપાપ છે. તેના સેવનથી આત્મા તિર્યચ કે નરક ગતિના આયુષ્યનો બંધ કરે છે. તેના સંદર્ભમાં નરકની વેદનાનો પરિચય આ પુસ્તકમાં કરાવ્યો છે. આ પુસ્તકની વિશેષતા એ છે કે રાત્રિભોજન વિશે પ્રગટ સજ્ઞાય સ્વરૂપની સાત કૃતિઓની માહિતી પણ આપી છે. સજ્ઞાય દ્વારા રાત્રિભોજન ત્યાગની માહિતી ભવ્યાત્માઓને પ્રેરણારૂપ બને છે. રાત્રિભોજન ત્યાગનો પુરુષાર્થ જીવનમાં આધ્યાત્મિક વિકાસ માટે પાયારૂપ બને તેમ છે. રાત્રિભોજન

સર્જન-સ્વાગત

□ ડૉ. કલા શાહ

મીમાંસાનું આ પુસ્તક જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશપુંજ પ્રસાર કરાવીને આહાર-સંજ્ઞાના નિયંત્રણ દ્વારા જીવનમાં સાત્ત્વિકતાની વૃદ્ધિ દ્વારા આત્માને નિર્મળ કરે તેમ છે.

પ. પૂ. આચાર્યદેવ શ્રી લલ્લિસૂરીશ્વરજી મ.સા.ની ૫૦મી પુણ્યતિથિના વર્ષમાં ‘રાત્રિભોજન મીમાંસા’ પુસ્તકના પ્રકાશન દ્વારા એમનું પુણ્યસ્મરણ ચિરંજીવ બન્યું છે.

x x x

પુસ્તકનું નામ : કાલાપાની

લેખક : સ્વામી સચ્ચિદાનંદ

પ્રકાશક : ઉલ્લાસ મનુભાઈ શાહ

ગૂર્જર પ્રકાશન, ૨૦૨ તિલકરાજ, પંચવટી પહેલી લેન, આંબાવાડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૬.

ફોન : ૦૭૯-૨૨૧૪૪૬૬૩. મૂલ્ય : ૫૦/-,

પાના : ૮૮, આવૃત્તિ : ઓક્ટોબર-૨૦૧૨

સજા પાંચ પ્રકારની હોય છે. કુદરતી સજા, ધર્મસજા, સમાજ સજા, પરિવાર સજા અને સરકારી સજા. અંગ્રેજોના સમયમાં એક નવી સજાનો ઉમેરો થયો. તે સજા હતી ‘કાલાપાની’ની સજા. અંગ્રેજોએ આંદામાન, નિકોબાર જેવા નિર્જન ટાપુઓ કબજે કર્યા. ત્યાં કાલાપાનીની વ્યવસ્થા કરી. કેદીઓએ ત્યાં કાળી કોટડીમાં પૂરું

ભૂલસુધાર

એપ્રિલમહિનાના ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના અંકમાં નીચેની ભૂલ થયેલ છે, જે સુધારી લેવા વિનંતિ.

સરતચૂકથી અનિલાબેન શાહના સ્વપ્ન વિષયક લેખમાં ત્રિશલા માતાના બીજા સ્વપ્નની વિગત છાપવાની રહી જવા પામી હતી, જે નીચે પ્રમાણે છે. (પાનું ૧૯)

૨જું સ્વપ્ન - વૃષભ

૨જું ગુણસ્થાન. સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક વાગોળે - વિપરીત ચાલ. વૃષભ એટલે કે બળદનો સ્વભાવ. ૨જા ગુણસ્થાનકે રહેલો જીવ એકવાર સમકિત ચાખ્યા પછી એના સ્વાદને વાગોળવાનું કામ કરે છે.

૩જું સ્વપ્ન - કેસરી સિંહ

□ ડૉ. કલા શાહ

જીવન પસાર કરવાનું. આપણા રોમેરોમ કંપી ઉઠે તેવી યાતનાભર્યું જીવન સ્વતંત્રતાના ક્રાંતિવીરોએ અહીં ભોગવ્યું હતું. આઝાદી પછી આ બધા ભુલાઈ ગયા. કોઈ તેમને યાદ કરતું નથી. જે લોકો અહિંસક કાર્યકર્તાઓ હતા તે પણ જેલ ગયા હતા. પણ તેમને કાલાપાની કે ફાંસીની સજા થઈ ન હતી. તેઓનું બહુમાન થયું. પેન્શન બંધાયું. બીજું ઘણું મળ્યું. પણ ‘કાલાપાની’ની સજા ભોગવનારા સ્વાતંત્ર્યવીરોને આવું કાંઈ મળ્યું નહિ. તેમની હડહડતી ઉપેક્ષા અને તિરસ્કાર થયા. આવા થોડા ક્રાંતિવીરોનું ચિત્રણ આ પુસ્તકમાં કરવામાં આવ્યું છે.

આવા ક્રાંતિવીરોનો પ્રેરણાદાયી શહીદ પાર્ક બને એવી લેખકની ઈચ્છાને આપણે સહુ વધાવીએ.

x x x

પુસ્તકનું નામ : ફાંસીના વરરાજાઓ

લેખક : સ્વામી સચ્ચિદાનંદ

પ્રકાશક : ઉલ્લાસ મનુભાઈ શાહ

ગૂર્જર પ્રકાશન, ૨૦૨ તિલકરાજ, પંચવટી પહેલી લેન, આંબાવાડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૬.

ફોન : ૦૭૯-૨૨૧૪૪૬૬૩. મૂલ્ય : ૧૧૦/-

પાના : ૨૩૬, આવૃત્તિ : ઓક્ટોબર-૨૦૧૨

ગાંધીજી આફ્રિકાથી ભારતમાં આવ્યા અને આ લડતમાં એક નવી પદ્ધતિ ઉમેરાઈ. તે હતી અહિંસક લડત. આગળ જતાં તે અસહયોગ સુધી વિસ્તરી ગઈ. પણ આ લડતની બાજુમાં સમાનાંતર ક્રાંતિકારીઓની લડત પણ ચાલતી હતી. જે અહિંસક નહિ પણ હિંસક હતી. ભારતના હજારો સપૂતો આ ક્રાંતિમાર્ગમાં જોડાયા અને તેમણે બ્રિટિશ સત્તનતને નાકે દમ લાવી દીધો. આમાંથી સેંકડો ક્રાંતિકારીઓ પકડાયા અને ફાંસીએ ચઢ્યા.

આ ફાંસીએ ચઢેલા આઝાદીના સાચા યોદ્ધાઓ હતા. તેમણે અને એમના પરિવારે જે સહન કર્યું તેટલું બીજા કોઈએ પણ સહન કર્યું નથી. અહિંસાવાદી આંદોલનકારીઓમાંથી કોઈને ફાંસી થઈ હોય તેવું સાંભળ્યું નથી. તેમને થોડા સમયની જેલ થઈ છે. પણ તેથી તેમની મહત્તા ઓથી થતી નથી. તે બધા મહાન છે પણ ફાંસીએ લટકનારા આ ક્રાંતિવીરોને ભૂલી ન શકાય.

લેખકે થોડાંક શહીદોને આ પુસ્તકમાં સ્થાન આપ્યું છે. જેના વાંચનથી સ્વાર્થી દૃષ્ટિ સમાપ્ત થશે અને રાષ્ટ્રવાદની પ્રેરણા મળશે. * * * બી-૪૨, દયાનંદ સોસાયટી, એ-૧૦૪, ગોકુલધામ, ગોરેગામ (ઈસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦૦૬૩. મોબાઈલ નં. : 9223190753.

Thus Spake Death :

All of last week, death seemed to be the central theme as I attended a series of 'baithaks' following the deaths of people I knew well. I found myself preoccupied with thoughts of and on death.

What is Death? We Jains have it slightly easy since the very fundamental of birth and death does not exist. *Je shaashvat chey ae martu nathi, ane je mareluj chey ae mareluj rahe chey.* So there is nothing to think of death because one, it does not exist and two, if it does (intellectually), then It is as is.

But this piece is for all those who perhaps cannot fully grasp it (like me). this piece is for them. So I am going to quote some of the brilliant thinkers who have analysed death threadbare and who might offer us some relief simply by putting our thoughts and fears into their crystal clear words.

Let us take a look:

"When we are young we are often puzzled by the fact that each person we admire seems to have a different version of what life ought to be, what a good man is, how to live, and so on. If we are especially sensitive it seems more than puzzling, it is disheartening. What most people usually do is to follow one person's ideas and then another's depending on who looms largest on one's horizon at the time. The one with the deepest voice, the strongest appearance, the most authority and success, is usually the one who gets our momentary allegiance; and we try to pattern our ideals after him. But as life goes on we get a perspective on this and all these different versions of truth become a little pathetic. Each person thinks that he has the formula for triumphing over life's limitations and knows with authority what it means to be a man, and he usually tries to win a following for his particular patent. Today we know that people try so hard to win converts for their point of view because it is more than merely an outlook on life: **it is an immortality formula.**"

Ernest Becker, *The Denial of Death*

Going about life, trying to not be insignificant, to become popular, just to find meaning- it is our way of forgetting about death for a time.

"Every man must do two things alone; he must do his own believing and his own dying."

Martin Luther *German priest and scholar.*

Potani shradha and maran is our own journey only. No matter how much love, attachment we might have for another person, our faith and our death cannot be helped by anyone else.

"At my age I do what Mark Twain did. I get my daily paper, look at the obituaries page and if I'm not there I carry on as usual."

Patrick Moore.

Humour is always the best thing that works, through life and through death.

My favourite is also Raja Bharathari, who questions our obsession with breath.

Morn after morn dispels the dark,

Bearing our lives away;

Absorbed in cares we fail to mark

How swift our years decay;

Some maddening draught hath drugged our souls,

In love with vital breath,

Which still the same sad chart unrolls,

Birth, old age, disease, and death.

Bharathari in his "Against the desire of worldly things"

Now that we have read and thought about death, let us try and embrace it and really live our life with a constant awareness of its transience and live and act as if it was our last day.

□ RESHMA JAIN

The Narrators

Mobile: 9820427444

- *Death is not the enemy of life, but it's a friend, for it is the knowledge that our years are limited which makes them so precious. It is the truth that time is lent to us which makes us, at our best, look upon our years as a trust handed into our temporary keeping.*

□ Joshua Loth Liebman

Story of Bhagwan Neminath

A Story From Aagam Katha

ACHARYA VATSALYADEEPJI • English Translation : PUSHPA PARIKH

Nemnath an incarnation of holiness as standing all alone on the top of the mountain Girnar. He was gazing towards the sky which was busy in creating different scenes by the clouds which were reminding him of his past.

He was dressed in a royal dress and was loaded with ornaments, but he was not comfortable with it because he was in a totally different mood. The thought going in his mind was, 'when my own body also does not belong to me, and I the Atman is different from body, why all these ornaments for?' When I have left Rajul the most beautiful lady also, what is the value of these ornaments? He was reminded of his past incident when and how he left Rajul.

The king Ugrasen had arranged for a marriage. Even the nature had joined the occasion. It was a special occasion for the citizens also.

Rajul the beloved daughter of the king Ugrsen was getting married. Nemkumar the prince, a very handsome man, the son of the king Samudravijayi was the bridegroom. Nemkumar's mother was the queen Shivadevi. Maharaja Krishna was the younger brother of the king Samudravijayi.

Nemkumar though on a darker side was very handsome and humble. He resembled the dark clouds. He was very attractive too.

Rajul was a perfect match for Nemnath. The day of marriage was approaching closer and closer. Everybody was very enthusiastic about the marriage. Rajul standing in the balcony, gazing at the clouds waiting for the bridegroom with the thought in her mind that the bridegroom will arrive here riding on the black clouds. She is very anxious for staying in with Nemkumar in his palace.

The news about the procession being started for Shauripuri was received. Rajul heard and she was waiting for the precious moment but at the same time she was feeling shy also.

The precious day of marriage-the fifth day of the month of Shravana arrived.

The people of the city gathered and were very happy, waiting for the auspicious occasion. The people were constantly watching the bridegroom. The people with Nemkumar were also very handsome and were worth watching.

Rajul seeing Nemkumar approaching the palace was very happy and delighted. The trumpets & bugles were heard. The joy was seen everywhere.

But all of a sudden the procession stopped.

Nemkumar refused to proceed. Rajul was also worried. 'Why it was stopped?' some kind of bad thoughts occurred to her mind. Her right eye was also flickering which is considered as a bad sign.

One of the friend came running saying 'Rajul'.

'Yes'

'Listen, Nem is going back'.

'What?' for a moment Rajul was stunned. 'Why?' She could not speak further. She was trembling.

'Rajul, Nemkumar heard the screaming of the animals, while entering the city. He asked the charioteer. He replied, 'these animals have been brought here for the guests on the occasion of the marriage.' Then Nemkumar ordered the procession to return because of the slaughter of the animals. Now he was not in favour of the marriage. He did not like this worldly life where for our happiness the others are slaughtered. He has developed renunciation and

The friend uttered in trembling voice, 'In each word of Nemkumar some typical effective flow of force is seen.'

Rajul was also upset. She was puzzled. She reached the limit of surprise and automatically tears started flowing from her eyes. She was stunned and silent. She was in a thinking process 'What? Nem is going back?' She was trembling. She started uttering 'Nem, Nem', and she started in the direction of Nem's chariot. Neither could anybody stop her or tell her anything.

Rajul arriving near the chariot, gazed towards everybody. Nemkumar was absolutely calm & composed. He said,

'Rajul, I was waiting for you only, I am going back. Please allow me & forgive me.'

Silence

'Rajul!'

Silence.

'Rajul!' There was a captivating luster in the words of Nemkumar.

'I can understand you Rajul, but this worldly life in which for our happiness poor animals are slaughtered gives me an utter pain. I hope you will understand me

Rajul!

Rajul looked at him. She was also very much upset and unhappy. Her eyes were full of sorrow. There was a change in the atmosphere when she uttered.

'Nem, when you are feeling sorry for the animals. How could you not realize my feelings.'

Nemkumar as if waiting for the same question laughed.

'Rajul, I am not forgetting you and that is the reason why I am asking your premission. What is the pleasure in creating happiness in life at the cost of other's miseries?' I would like to create happiness in the kingdom with the help of the weapons of kindness and the rule of restraint, where you also will be in my company. We would try to get such happiness where we will be together forever. That heavenly accompaniment will give us permanent happiness. Do you think that I am crav-

ing for your beautiful body? Rajul I take a path of restraint & create a path of unimaginable happiness. Would you not be happy?'

'Yes, I would like it. She followed everything in a minute. The worldly life after which the whole world, is blind, that you can leave within no time. Please, you can go ahead. When you reach your goal I will be your first follower.'

She bowed to him. Nemkumar started.

Nemkumar standing on the top of Girnar looked towards the sky. It was the path even above the sky. That was his abode. He saw great Rajul also following that path.

He renounced the richness regarding the worldly life and accepted the path of peace and renunciation. The world worshipped him as Bhagwan Nemnath.

મું, જૈ. યુ. સં. : અનાજ રાહત ફંડ-પ્રવૃત્તિ

(‘પ્રબુદ્ધ જીવન’માં આ પ્રવૃત્તિ માટે દાનની વિનંતિ થતા, દાતાઓ તરફથી દાનનો પ્રવાહ અમારા તરફ વહ્યો છે એટલે એ પ્રવૃત્તિની વિગત અત્રે પ્રસ્તુત છે.)

દર મહિને બસો પચીસ રૂપિયાનું અનાજ જેમાં તુવેર દાળ, ચોખા, ઘઉં, મગ, મગની દાળ અને સાકરના ફીક્સડ પડીકા દરેક મેમ્બરને આપવામાં આવે છે. ન્યાતજાતના ભેદભાવ વગર જરૂરિયાતવાળી વ્યક્તિ (ભાઈ અથવા બેન) ને તેનું રેશનીંગ કાર્ડ જોઈ, વાતચીત કરી અનાજનું કાર્ડ આપીએ છીએ. એક વ્યક્તિને બે વર્ષ માટે અનાજ આપીએ. બે વર્ષ પછી બહુ ઉંમરવાળી અને એકલ બેન હોય તો તેનું કાર્ડ બંધ નથી કરતા. અનાજની સાથે સાથે જે દિવસે અનાજ લેવા આવે તે જ દિવસે તે વ્યક્તિને રૂ. ૮૦/- સુધીની દવા પણ આપીએ છીએ. દવા માટે અમને કોઈ ને કોઈ વ્યક્તિ તરફથી મદદ મળી રહે છે. ઘણી વાર યોગ્ય વ્યક્તિને ટેસ્ટ માટે પણ મદદ કરીએ છીએ. આ સાથે દરેક વ્યક્તિને દર દિવાળીએ એક નવી વસ્તુ જેવી કે ટુવાલ, સાડી, ચાદર, ચણીયો-એવું પણ આપીએ છીએ. આખું વર્ષ વપરાયેલા કપડાં (પંજાબી-સાડી-વગેરે) તો આપતા જ હોઈએ છીએ. આજની તારીખમાં અનાજના ૮૦ કાર્ડ છે. અમે દર બુધવારે (બેંક હોલીડે સિવાય) ૩ થી ૪ વાગે બપોરે કાંદાવાડી-મુંબઈ જૈન ક્લિનિકના O.P.D. વિભાગ પાસે બેસીએ છીએ. અમારી રસીદ લઈને કાર્ડમાં એન્ટ્રી કરાવી દાણાવાળાને ત્યાંથી રસીદ આપી અનાજ લઈ જાય એવી વ્યવસ્થા છે.

રમા મહેતા • ઉષા શાહ • પુષ્પા પરીખ

પંથે પંથે પાથેય...અનુસંધાન પૃષ્ઠ છેલ્લાનું ચાલુ

સાથે એમ.એ. કર્યું. ભાષા તજજ્ઞ પ્રો. ગણેશ દેવી સાથે એન.જી.ઓ.માં કામ કર્યું. દરમિયાન નીમાને વિદ્યુષી સન્નારી સુશ્રી શિરીનબેન રત્નાગર તથા સુશ્રી મહાશ્વેતા દેવીનો પણ સંપર્ક થયો. તેમની સાથે પણ અંગ્રેજીમાં વ્યવહાર થતો.

દેશની આઝાદીની સુવર્ણ જયંતી પ્રસંગે વડોદરાની કલાકાર બહેનોને વિદેશોમાં સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમ આપવા જવાની તક મળી હતી, જેમાં નીમાનો પણ સમાવેશ થયો હતો. એક જગ્યાએ લોક-નૃત્યોનો કાર્યક્રમ પૂરો થયા બાદ બહેનોને પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો કે ‘ગરબો’ શું છે? એનો ઉદ્ભવ ક્યાં, કેવી રીતે થયો? સૌ એકબીજાની સામે કોભથી જોવા લાગ્યા. પુત્રીએ હિંમતપૂર્વક અંગ્રેજીમાં સંક્ષેપમાં ગરબાનું મહત્વ સમજાવ્યું. વડોદરા પરત આવીને કાર્યક્રમોનો રિપોર્ટ વર્તમાનપત્રોને મોકલવા માટે અંગ્રેજીમાં મુસદ્દો તૈયાર કરવાનો હતો. સંસ્થાના અધ્યક્ષશ્રીએ આ કામ નીમાને સોંપ્યું હતું.

માતાને આપણે મધુર વાણીથી બોલાવીએ છીએ. તેમ ગુજરાતી ભાષા બોલવામાં પણ ચોકસાઈ રાખવી જોઈએ. ક્યારેક શિક્ષકો પોતે ઉચ્ચારની બાબતમાં નિષ્કાળજી દાખવે છે. દીકરી શાળામાં ભણતી હતી ત્યારે એક શિક્ષકે ‘સેંકડો’ શબ્દનો ઉચ્ચાર ‘સેકડો’ કર્યો. નીમાએ કહ્યું, ‘સર ચોપડીમાં ‘સેંકડો’ છે. ‘સેકડો’ નહિ. શિક્ષકે ગુસ્સે થઈને દીકરીને ચૂપ કરી દીધી.

એક આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થાના આમંત્રણથી વ્યક્તિગત પાત્રતાની રૂએ દીકરી રશિયા ગઈ હતી. ત્યાં એક ઇન્સ્ટિટ્યૂટમાં એને અંગ્રેજી શીખવવાનું કામ મળ્યું હતું. હાલ નીમાની મોટી દીકરી કાત્યાયની ગુજરાતી માધ્યમની શાળામાં અભ્યાસ કરે છે. નાની દીકરી વિશ્વરૂપા જૂન ’૧૩ થી પ્રવેશ મેળવશે. એ પણ ગુજરાતી માધ્યમમાં જ ભણશે. ત્રણ ત્રણ પેઢી શાળા સ્તરે ગુજરાતી માધ્યમમાં શિક્ષણ મેળવે એનો અમને ગર્વ છે. ભારપૂર્વક કહેવા માંગું છું કે ગુજરાતી ભાષામાં રસ હોય તો એના વ્યાકરણમાં પણ રસ પડે છે અને એ પાયા પર અંગ્રેજી ભાષાજ્ઞાનનું ચણતર પણ મજબૂત બને છે. પ્રચ્છન્ન રૂપે આ વિકાસ પ્રક્રિયા ચાલતી રહે છે.

શિશુ માટે માતાના દૂધનો વિકલ્પ નથી. શાળાશિક્ષણના માધ્યમ તરીકે માતૃભાષાનો વિકલ્પ નથી.

એ-દ, ગુરુકૃપા સોસાયટી, શ્રી મુક્તજીવન સ્વામી બાપા માર્ગ, હરણી રોડ, વડોદરા-૩૦૦ ૦૦૬. ફોન : ૦૨૬૫ ૨૪૮૧૬૮૦.

સ્તાવન – STAVAN

સૂર્ય, ચંદ્ર, આકાશ, પવન ને વર્ષા જેમ બધાના છે
મહાવીર કેવળ જૈનોના નહીં પણ આખી દુનિયાના છે.

જન્મ ભલેને અહીં લીધો પણ જ્યોત બધે ફેલાવી
સૂર્ય ભલેને અહીં ઉગ્યો પણ પ્રકાશ છે જગવ્યાપી
પ્રાણી માત્રના પ્યારા એ પયગંબર માનવતાના છે.

મહાવીર....

સત્ય અહિંસા પ્રેમ કરુણા ભાવ છે મંગળકારી
અનેકાંતની વિચારધારા સર્વ સમન્વયકારી
પતિતને પાવન કરનારા પાણી જેમ ગંગાના છે

મહાવીર....

વિરાટ એવા વિશ્વ પુરુષને વામન અમે કર્યા છે
વિશાળ એવા વિશ્વ ધર્મને વાડા માંડી પૂર્યો છે
જીવનના જ્યોતિર્ધર એ તો જગના જ્ઞાન ખજાના છે.

મહાવીર....

Surya Chandra Akash Pavan ne Varsha jem badhana chhe
Mahavir keval Jainona nahin pan sari duniyana chhe.

Janma bhalene ahin lidho pan jyot badhe felavi chhe,
Surya bhalane ahin ugyo pan prakash chhe jugvyapi,
Prani matrana pyara a paygamber manavtana chhe.

Mahavir keval...

Satya Ahimsa Prem Karuna bhav chhe mangalkari,
Anekanthni vichardhara sarva samanvaykari,
Patitne pavan karnara pani jem Gangana chhe.

-Mahavir keval...

Virat eva vishva purushne vaman ame karya chhe,
Vishal eva vishwa dharmne vada mahi puryo chhe,
Jivanna jyotirdharne eto jagna gyan khajana chhe.

-Mahavir keval...

EXPLANATION :

Just as sun, moon, sky, wind and rain belong to everybody on the earth, wheather rich or poor, good or bad, Mahavir is also equally prayed by everybody because he belongs to every humanbeing; he is not only a God of the Jain community, he had compassion for everybody. Every body means when he had given the first lessons, even birds, animals and gods came to listen him. This scene is very beautifully shown in the samavosaran at Ajmer Temple constructed by Shri Bhagchandji Soni.

Further in the first stanza the poet has compared him with the sun. Though he was been born in India he has spread the knowledge even out of India. Just as the sun spreads its light all over the world.

He is a prophet spreading humanity and is loved by each and everybody.

In the second stanza there is a description of the good qualities. Truth, non-violence, love and mercy are considered as beneficiary and worth putting in practice. Anekant – i.e. thinking of some problem or some idea from all the angles. It helps us to keep good relation with everybody. Just as the Ganges' water purifies everybody Mahavir also changes your nature and treats everybody equally.

In the third and last stanza the poet describes how

we are looking at Mahavir. To-day we are considering him only as a God of the Jains, we have degraded him and we are trying to divide the Jains in different sects. e.g. Shwetamber, Digamber, Sthanakwasi, Dasha, Visa, etc. Actually the Jain religion is a religion for the whole world. He is the torch bearer, a forerunner of life and is the treasure of the knowledge.

□ PUSHPA PARIKH

RELIGION / PRAYER

- Ritual is the way we carry the presence of the sacred. Ritual is the spark that must not go out.

□ Christina Baldwin

- Worship is the highest act of which man is capable. It not only stretches him beyond all the limits of his finite self to affirm the divine depth of mystery and holiness in the living and eternal God, but it opens him at the deepest level of his being to an act which unites him most realistically with his fellow man.

□ Samuel H. Miller

- Religion is a flower and not thorn. Develop love for all.
- The most powerful channel of communication – Prayer
- Prayer is the mightiest and the most unused power in the world.

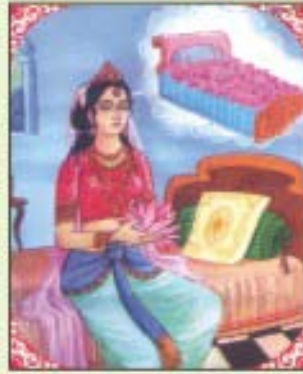
□ John Bunyan

SIXTH TIRTHANKAR BHAGWAN PADMAPRABHU

Bhagwan Padmaprabhu was a son of the king Dhar and queen Susimadevi of Kaushambi.

When the queen was pregnant her bed used to be full of glow of the flower lotus. There used to spread fragrance of the flowers also. There was all happiness in the palace. He was named Padmanabh. His body was also little different from other children. His skin was red like lotus. He was very delicate and had a nice fragrance also. This was the reason why he was named padmanabh.

Like other princes he also was crowned when he reached the proper age. He got married and had a nice companion too. With all the responsibilities of the kingdom he always used to think about his nation. He loved to do something for the welfare of the people. Even in

his previous birth it is said he was a very helpful & humane. So in this life also he used to behave very kindly & was always thoughtful about the benefit of the people.

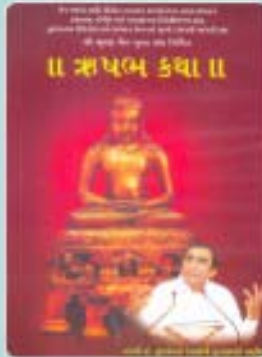
After some years of his rule he became saint and it left all the worldly pleasures. He spent six months in penance, miditation etc. and then attained ultimate knowledge on the fifteenth day of the bright half of the month chaitra.

He was named Padmaprabhu. He helped in bringing to light many pilgrim places and constructing temples. After a long period he achieved Nirvan at Sammetshikhar.

His life tells us, 'If you keep others happy, you will blossom like a lotus.' **KULIN VORA. 9819667754**

શ્રી મુંબઈ જેન યુવક સંઘ દ્વારા નિર્મિત

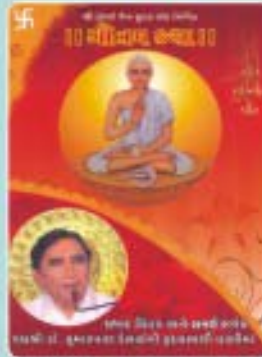
આંતર રાષ્ટ્રીય ખ્યાતિ પ્રાપ્ત, જેન ધર્મ તત્ત્વના વિશ્વ પ્રચારક પદ્મશ્રી ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈની કદમસ્પર્શી પ્રભાવક વાણીમાં કથાત્રયી ડી.વી.ડી.

II ઋષભ કથા II

ત્રણ ડી.વી.ડી. સેટ મૂલ્ય રૂ. ૩૦૦/-

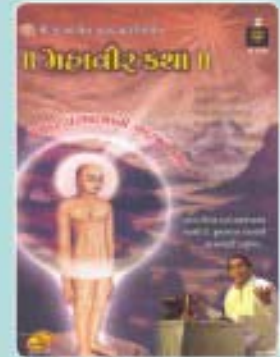
પ્રાચીન કાળના વાતાવરણ સાથે રાજા ઋષભના જીવનચરિત્ર અને ત્યાગી ઋષભનાં કથાનકોને આવરી લેતું જેનધર્મના આદિ તીર્થંકર ભગવાન શ્રી ઋષભદેવનું ચરિત્ર અને ચક્રવર્તી ભરતદેવ અને બાહુબલિનું રોમાંચક કથાનક ધરાવતી અનોખી 'ઋષભ કથા'

II ગૌતમ કથા II

ત્રણ ડી.વી.ડી. સેટ મૂલ્ય રૂ. ૩૦૦/-

અનંત લલ્લિનિધાન ગુરુ ગૌતમસ્વામીના પૂર્વ-જીવનનો ઇતિહાસ આપીને એમના ભવ્ય આધ્યાત્મિક પરિવર્તનનો ખ્યાલ આપતી, અજોડ ગુરુભક્તિ અને અનુપમ લઘુતા પ્રગટાવતી રસસભર 'ગૌતમકથા'

II મહાવીર કથા II

બે ડી.વી.ડી. સેટ મૂલ્ય રૂ. ૨૫૦/-

ભગવાન મહાવીરના જીવનનાં જીવનનાં રહસ્યોને પ્રગટ કરતી, ગણધરવાદની મહાન ઘટનાઓને આલેખતી અને વર્તમાન યુગમાં ભગવાન મહાવીરના ઉપદેશોની મહત્તા દર્શાવતી સંગીતસભર 'મહાવીરકથા'

'નેમ-રાજુલ કથા'ની ડી.વી.ડી જુન માસમાં પ્રકાશિત થશે

ઘરે બેઠા દિવાળખાનામાં ધર્મતત્ત્વ કથાશ્રવણનો દરશ લાભ

ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈની સંગીતને સચવારે ભાવભરી પ્રભાવક વાણી દ્વારા વહેતી આ કથાઓ આપને દિવ્ય જ્ઞાનભૂમિનું આત્મસ્પર્શી દર્શન કરાવશે જ. સમૂહમાં સ્વાધ્યાય અને શ્રવણનો દિવ્ય આનંદ મેળવી સામાયિકનું પુણ્યકર્મ પ્રાપ્ત કરો + વસ્તુ કરતાં વિચારદાન શ્રેષ્ઠ છે.

- + બે સેટ સાથે લેનારને એક મહાવીર કથાની ડી.વી.ડી. વિના મૂલ્યે
- + કેબલશી સંસ્થા, દેરાસર અને ઉપાશ્રય માટે ૨૦% ડિસ્કાઉન્ટ
- + ધર્મ પ્રચાર અને પ્રભાવના માટે કુલ ૭૫ ડી.વી.ડી. - પ્રત્યેક કથાના ૨૫ સેટ - લેનારને ૫૦% ડિસ્કાઉન્ટ

- + બેક ઓફ ઈન્ડિયાની ભારતની કોઈ પણ શાખામાં શ્રી મુંબઈ જેન યુવક સંઘ પ્રાર્થના સમાજ બ્રાંચ, A/c. No. 0039201 000 20260 માં રકમ ભરી ઓર્ડરની વિગત સાથે અમને સ્વીપ મોકલો એટલે ડી.વી.ડી. આપને ઘરે દુરિયરથી રવાના કરાશે.

૧. શ્રી મુંબઈ જેન યુવક સંઘ, ૩૩ મહમ્મદી મિનાર, ૧૪મી ખેતવાડી, એ.બી.સી. ટ્રાન્સપોર્ટની બાજુમાં, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪, ટેલિફોન : ૨૩૮૨૦૨૯૬.

૨. ઈન્સ્ટીટ્યૂટ ઓફ જેનોલોજી, બી-૧૦૧, સમય એપાર્ટમેન્ટ, આઝાદ સોસાયટી પાસે, આંબાવાડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫. ફોન : (૦૭૯) ૨૬૭૬૨૦૮૨.

પ્રાભણ હોવાથી જ શું પ્રાભણ થવાય?

હમણાં લગ્નની સીઝન હોવાથી અનેકવાર લગ્નમાં જવાનું, અને સુરૂચિ ભોજનનો લ્હાવો લેવા મળે. મોટા ભાગે હવે બુકે-ડિનર હોય અને અનેક જગ્યાએ ખૂબ જુદી જુદી વાનગીઓ હોય. આપણી લલ્લુભાને કાબુમાં રાખવી અઘરી છે. દરેક વાનગી ચાખવાનું મન થાય જ, પણ પેટ તો એક જ હોય, તેથી અનેકવાર ખૂબ જ બગાડ થતો જોવામાં આવે, જે જરાય ન ગમે. બહેનોને સાથે નાના છોકરાને જમાડવાના હોય તેથી ડીશમાં દોહું કે બમણું લે, અનેકવાર બેસવાની જગ્યા જતી રહેશે એ બીકે, ફરી ફરી કોણ જિભું થાય તે વિચારે, ક્યારેક યજમાન જોડે લાગણી દુભાઈ હોય તો 'ભલે બગાડ થાય' તેવી દ્વેષવૃત્તિથી, આપણા કેટલા ટકા તેવી છીછરી મનોવૃત્તિથી અને તેથી જ્યાં એકી ડીશોના ઢગલા થતા હોય ત્યાં એકવાડના પણ ઢગલા થતા હોય, તે જોઈને મન બહુ જ વ્યથિત થઈ જાય છે. કારણ સ્વ. બાને તો કાયમ ચાળી ધોઈને પીતા જોયા છે, પિતા કાયમ કહેતા કે હજારો લોકોને ભોજન નથી મળતું, ત્યારે આપણે બગાડ કરાય જ નહીં. સસરા કહેતા 'ભગવાનને થાળી ધરી છે, તે છાંડીએ તે ભગવાનને ન ગમે,' આવા સંસ્કારોથી મોટા થયા છીએ તેથી મન ખૂબ જ દુભાય. આજે કેટલી ગરીબી છે, દુનિયામાં અનેક દેશોમાં અને આપણા ભારતમાં જ કુપોષણને કારણે કેટલા મૃત્યુ પામે છે, અથવા અનેક રોગોથી પીડાય છે અને યાદ આવી જાય છે 'દેવી'.

૧૯૭૩માં અમે 'ગુલબાઈ ટેકરી' અમદાવામાં રહેતા હતા. એ વિસ્તારમાં જ અમારા ઘરથી પાંચેક મિનિટના રસ્તે 'વાઘરી-વાસ' હતો, તેને મજાકમાં ત્યાંના લોકો 'ગુલબાઈ ટેકરી'નું બોલીવુડ પણ કહેતા. તે વિસ્તારમાં અનેકવાર ઝપડા થતા, ગાળાગાળી થતી, અડધા નાગાપૂગા બાળકો રખડતા જોવા મળે, દારૂ પીધેલી હાલતમાં લથડિયા લેતા મદદો જોવા મળે, મ્યુનિસિપાલિટીનો નળ આવતો હોય ત્યાં બહેનો બહુ જ ઓછા વસ્ત્રો

□ મીનાક્ષી ઓઝા

પહેરી ન્હાતી પણ જોવા મળે. તે વિસ્તારમાંથી અનેક બહેનો આજુબાજુના બંગલાઓમાં કામ કરવા જતી. અમારે ત્યાં પણ 'દેવી' નામની દૂબળી, પાતળી સ્ત્રી કામ કરવા આવતી હતી. ભીનેવાન પણ એક ગરવાઈ હતી, નમણાશ હતી. તે વખતે અમારા લગ્ન થયાને એકાદ વર્ષ જ થયું હતું, અને મને નારણપુરા બાજુ નોકરી મળી હતી, તેથી વાસણ-કપડાં આ 'દેવી' કરી દેતી. મારે શાળાએ જવાનો સમય થાય તે પહેલાં 'દેવી' આવી જાય, તે આવે ત્યારે હજી અમે ભોજન કરતા હોઈએ, તે તરત જ તેની પછેડી આંખ મોઢા પર લઈ લે, કારણ કપડાં ધોવા માટે બાથરૂમમાં રસોડામાં થઈને જ જવાતું. મને ત્યારે એમ થતું કે મારા પતિ તથા દિયર હોય તેથી તે લાજ કાઢે છે. પણ થોડી વારમાં તેઓ બન્ને તો જતા રહે, પછી વાસણ રસોડામાં ચોકડી હતી ત્યાં કરવા આવે. હું જમીને બધું ઊંચું-નીચું મૂકતી હોઉં તે દરમિયાન તે વાસણો સાફ કરવા માંડે, ભાગ્યે જ કંઈ બોલે. મારે પણ ઉતાવળ હોય. પણ એક દિવસ મેં તેને કહ્યું, 'દેવી, હવે તો હું ને તું જ છીએ, તો શા માટે છેડો ઢાંકી રાખ્યો છે?' તેના જવાબથી તો હું દંગ થઈ ગઈ, 'ના બુન તમે બનાવ્યું હોય તેના પર મારી નજર ના લાગી જાય તેથી પછેડી નાંખું છું.' 'વાઘરા' કહી નાકનું ટીચકું ચડાવીએ છીએ તે બાઈના આ કેવા ઉમદા સંસ્કાર! મારા પિતા બુદ્ધની વાત કહેતા ત્યારે અનેકવાર કહેતા માણસ કંઈ પ્રાભણ જન્મથી નથી થતો. આ 'વાઘરા' મારા ઘરમાંથી કદી કોઈ વસ્તુ આથીપાછી નહોતી કરી, કે કદી જ કંઈ માંગ્યું પણ નહોતું, તે મને આજે પણ યાદ છે. કારણ આજેય મને ક્યારેક પસ્તાવો થાય છે કે અરેરે! મને તે વખતે અમૂક વાત કેમ નહીં સૂઝી હોય. પણ ચાર મહિના પછી એકાદવાર મેં પૂછ્યું હતું કે તારે કેટલા બાળકો છે? તેણે કહ્યું,

પંચે પંચે પાચેય...

'સાત છે અને હવે આઠમું આવશે.' એટલી દુબળી-પાતળી અને એકવડિયા બાંધાની હતી કે તે સગર્ભા છે તેવો ખ્યાલ નહોતો આવ્યો. જમતાં વધ્યું હોય તે દેતી, પણ કહે છોકરાં ખાશે, તેથી આજે અઠસોસ એ થાય છે કે થોડું વધુ આપી જ શકત. ઉઘું તે વખતે મેં હાપણ ડોળ્યું, 'બહેન ઓપરેશન કરાવી નંખાવને? ના બૂન દેવીમા રૂઠે, પાપ લાગે.' આઠમી ડીલીવરી પછી થોડા વખતમાં તે 'દેવ' થઈ ગઈ...એ 'કમળ' અકાળે કુપોષણ અને આટલી બધી ડીલીવરીનું કષ્ટ વેઠી કરમાઈ ગયું, તેથી આવો બગાડ દેદ્યને વધુ વલોવે છે. આપણે ઓછો બગાડ કરવા પ્રયત્ન કરીશું?

અમે એક ભાવગીત ગાઈએ છીએ.

'તવ પાસથી વધુ હું કંઈ ન માગતો (તી)

તવ ચરણકમળથી મને દૂર ન રાખતો' ત્યારે 'દેવી' અચૂક સાંભરે છે. * * *
૬, શાંતિવન સોસાયટી, યુનિવર્સિટી રોડ, રાજકોટ-૩૬૦૦૦૫.

માતૃભાષા અને પરભાષાનું સખ્ય

□ શાંતિલાલ ગઢિયા

યાદ આવે છે સાડા ત્રણ દાયકા પહેલાંનો સમય, જ્યારે મિત્રો અને પરિજનોએ આશ્ચર્ય પ્રગટ કર્યું હતું કે તમે કોલેજ-અધ્યાપક થઈને પુત્રીને ગુજરાતી માધ્યમની શાળામાં મૂકો છો! મારી દલીલો એમને ગળે ઊતરી નહોતી, પરંતુ આજે વાસ્તવિકતા જોઈને એમની માન્યતા બદલાઈ છે.

માતૃભાષામાં શાળા શિક્ષણ લેનારનું અંગ્રેજી કાયું હોય, એ માન્યતા સદંતર ખોટી છે... Articulation તેમજ Expression બંનેની દૃષ્ટિએ ચિ. નીમાનો અંગ્રેજી પરનો કાબૂ અમને સૌને ગર્વ થાય તેવો રહ્યો છે. ગુજરાતી માધ્યમમાં શાળા શિક્ષણ લીધા પછી એણે એમ.એસ. યુનિવર્સિટી, વડોદરામાં લિંગ્વિસ્ટિક્સ (ભાષા-વિજ્ઞાન) વિષય (વધુ માટે જુઓ અનુસંધાન પાનું ૩૩ મું)

Postal Authority Please Note: If Undelivered Return To Sender At 33, Mohamadi Minar, 14th Khetwadi, Mumbai-400004.

Printed & Published by Nirooben Subhodbhai Shah on behalf of Shri Mumbai Jain Yuvak Sangh and Printed at Fakhri Printing Works, 312/A, Byculla Service Industrial Estate, Dadaji Konddev Cross Rd, Byculla, Mumbai-400 027. And Published at 385, SVP Rd., Mumbai-400004. Temporary Add. : 33, Mohamadi Minar, 14th Khetwadi. Mumbai-400004. Tel.: 23820296. Editor: Dhanwant T. Shah.

પ્રભુદ્ જીવન

વર્ષ-૬૧ • અંક-૬, જૂન, ૨૦૧૩ • પાના ૩૬ • કીમત રૂ. ૨૦

જિન-વચન

ઇન્દ્રિયોત્તા કામભોગતા વિષયોતો
મુનિએ ત્યાગ કરવો જોઈએ

સદે રુવે ય ગંધે ય રસે ફાસે તહેવ ય ।
પંચવિદે કામગુણે નિચ્ચસો પરિવજ્જણ ॥
(૩. ૧૬-૧૨)

શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શ એ પાંચ પ્રકારની ઇન્દ્રિયોના કામભોગના વિષયોનો મુનિએ સદા ત્યાગ કરવો જોઈએ.

A monk should always abstain from the pleasure of the objects of the five senses i.e. sound, form, smell, taste and touch.

(ડૉ. રમણલાલ ચી. શાહ શ્રંખિત 'જિન વચન' માંથી)

‘પ્રભુદ જીવન’ની ગંગોત્રી

૧. શ્રી મુંબઈ જેન યુવક સંઘ પત્રિકા
૧૯૨૯ થી ૧૯૩૨
૨. પ્રભુદ જેન
૧૯૩૨ થી ૧૯૩૩
બ્રિટિશ સરકાર સામે ન ઝૂક્યું
એટલે નવા નામે
૩. તરૂણ જેન
૧૯૩૪ થી ૧૯૩૭
૪. પુનઃ પ્રભુદ જેનના નામથી પ્રકાશન
૧૯૩૯-૧૯૫૩
૫. પ્રભુદ જેન નવા શીર્ષકે બન્યું ‘પ્રભુદ જીવન’
૧૯૫૩ થી
- + શ્રી મુંબઈ જેન યુવક સંઘના મુખપત્રની ૧૯૨૯ થી, એટલે ૮૪ વર્ષથી અવિરત સફર, પહેલા સાપ્તાહિક, પછી અર્ધમાસિક અને ત્યારબાદ માસિક
- + ૨૦૧૩ માં ‘પ્રભુદ જીવન’નો ૬૧મા વર્ષમાં પ્રવેશ

પ્રભુદ વાચકોને પ્રણામ

પૂર્વ તંત્રી મહાશયો

જમનાદાસ અમરચંદ ગાંધી
ચંદ્રકાંત સુતરિયા
રતિલાલ સી. કોઠારી
મણિલાલ મોકમચંદ શાહ
જટુભાઈ મહેતા
પરમાણંદ કુંવરજી કાપડિયા
ચીમનલાલ ચકુભાઈ શાહ
ડૉ. રમણલાલ ચી. શાહ

આચમન

‘આશરે સો વર્ષ પહેલાંનો એક પ્રસંગ છે. એક વાર ગાંધીજી અને કાકાસાહેબ કાલેલકર બેઠા હતા. ગાંધીજી કંઈક લખતા હતા. કાકાસાહેબ ઉમર ખપ્યામની રુબાયતનો ફિટ્ઝ જેરાલ્ડ કરેલો અંગ્રેજી અનુવાદ વાંચતા હતા. ચોપડી પૂરી વંચાઈ રહેવા આવી હતી. ત્યાં બાપુનું ધ્યાન તેમના તરફ ગયું. તેમણે પૂછ્યું: ‘શું વાંચો છો?’ કાકાસાહેબે ચોપડી બતાવી. તેમને બાપુ સાથે નવોસવો સંબંધ બંધાયેલો એટલે બાપુએ સીધો ઉપદેશ આપવાને બદલે ઊંડો નિઃસાસો નાંખીને કહ્યું, ‘મને પણ અંગ્રેજી

કવિતાનો બહુ શોખ હતો; પણ મેં વિચાર કર્યો કે મને અંગ્રેજી કવિતા વાંચવાનો શો અધિકાર?’ મારી પાસે વખત ફાજલ રહેતો હોય તો હું મારી ગુજરાતી લખવાની શક્તિ કાં ન વધારું?’ પછી થોડી વાર અટકીને બોલ્યા: ‘દેશસેવાને કાજે મેં ત્યાગ કર્યો હોય તો તે અંગ્રેજી સાહિત્યના શોખનો. પૈસા અને ‘કરિયર’ (કારકિર્દી)ના ત્યાગને તો હું ત્યાગ ગણતો જ નથી. એ તરફ મને કદી ખંચાણ જ નહોતું; પણ અંગ્રેજી સાહિત્યનો શોખ પાર વગરનો હતો. મેં નિશ્ચય કર્યો છે કે એ શોખ મારે છોડવો જોઈએ.’

બાપુને માટે એ મોટો ત્યાગ હતો. કાકાસાહેબે સમજીને ચોપડી બાજુએ મુકી દીધી.

□ સૌજન્ય ‘વિશ્વ વિહાર’

સર્જન-સૂચિ

ક્રમ	કૃતિ	કર્તા	પૃષ્ઠ
(૧)	જૈન એકતા:	ડૉ. ધનવંત શાહ	૩
(૨)	ઉપનિષદો : અમર ભોમના આંબા	ડૉ. નરેશ વેદ	૭
(૩)	શ્રી નેમ-રાજુલ કથા	—	૧૦
(૪)	‘શતાયુ ભવ’ - મત કહેના	ડૉ. રણજિત પટેલ (અનામી)	૧૪
(૫)	ભકારક પરંપરા	પુષ્પા પરીખ	૧૬
(૭)	જૈન આચાર્ય મહાપ્રજ્ઞનું ‘ગીતા’ પરનું મૌલિક મૂલ્યાંકન	શશિકાંત લ. વૈદ્ય	૧૭
(૮)	સુજોક ઘેરેપી	નિમિષા સંદિપ શાહ	૧૮
(૯)	ધર્મ એક સંવત્સરી એક	વસંતરાય શાહ, શાંતિલાલ સંઘવી	૨૦
(૧૦)	સુખ તમારી પ્રતીક્ષા કરે છે	પૂ. આ. વાત્સલ્યદીપ સુરીશ્વરજી	૨૧
(૧૧)	ભાવ-પ્રતિભાવ	—	૨૨
(૧૨)	જયભિખ્યુ જીવનધારા : ૫૦	ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ	૨૫
(૧૧)	સર્જન-સ્વાગત	ડૉ. કલા શાહ	૨૯
(12)	Thus Spake Choice	Reshma Jain	31
(13)	Rajul and Rahanemi	Acharya Vatsalyadeepji	32
		Translation: Pushpa Parikh	
(14)	Are there any nice people in this world?	Swami Nathanand	33
(15)	સતવન - Stavan	Pushpa Parikh	34
(૧૫)	પંચે પંચે પાથેય : ઋષિ સંસ્કૃતિના વાહક	ગીતા જેન	૩૬

આ અંકનું મુખપૃષ્ઠ : મા સરસ્વતી + ચિત્રકાર : કાકડિયા મનમુખ + સૌજન્ય : કુમાર સામયિક સમગ્ર જ્ઞાનમાં સંપૂર્ણપણે નાદનો પ્રવાહ સંગીતના સાત સ્વર જ છે. નાદજ્ઞાની જનની થેત વસ્તુધારિણી મા સરસ્વતીદેવી છે. જીવને શિવ સાથે મિલન કરાવનાર મા વાગીશ્વરી દેવી છે. એની કૃપા વગર યોગ, સંગીત, નાટ્ય, નૃત્ય, શિલ્પ, ચિત્ર વગેરે કલા ફળતી નથી. પંચતત્ત્વમાં શક્તિ રૂપે વ્યાપક છે એવું ભાવવાહિક ચિત્ર ચિત્રકારે સર્જ્યું છે.

● ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ વર્ષ : ૬૧ ● અંક : ૬ ● જૂન ૨૦૧૩ ● વિક્રમ સંવત ૨૦૬૯ ● વીર સંવત ૨૫૩૯ ● જેઠ સુદિ ● તિથિ-૮ ●

● ● ● શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ પત્રિકા ● ● ●

(૧૯૨૯ થી પ્રારંભ, ૮૪મા વર્ષમાં પ્રવેશ)

પ્રબુદ્ધ જીવન

● ● વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૨૦૦/- ● ●

● ● છૂટક નકલ રૂ. ૨૦/- ● ●

માનદ તંત્રી : ડૉ. ધનવંત શાહ

જૈન એકતા

“ગચ્છના બહુ ભેદ નયને નિહાલતાં

તત્ત્વની વાત કરતાં ન લાજે.

ઉદર ભરણાદિ નિજ કાજ કરતા થકાં,

મોહ નડિઆ કલિકાલ રાજે.” (૧૪ : ૩)

□ આનંદધનજી

વિશ્વની ત્રણ અબજની માનવ વસ્તીમાં લગભગ પચાસ લાખ જ જૈનો હશે. કોઈ એક કરોડની સંખ્યા પણ કહે છે, પણ જે હોય તે, જૈન અતિ અલ્પ સંખ્યામાં તો છે જ. આ ધર્મ અતિ પ્રાચીન છે. એના શ્રુત ભંડારોમાં અમૂલ્ય અને અસંખ્ય જ્ઞાન ભર્યું છે. જગતને વિશ્વશાંતિ અને સુખનો રાહ દર્શાવી શકે એવા સિદ્ધાંતો એની પાસે છે. નજીકના ભૂતકાળમાં જ ગાંધીજીએ ‘અહિંસા’ના શસ્ત્રથી ભારતને આઝાદી અપાવી. આ શસ્ત્ર જૈનોના શાસ્ત્રમાં છે. અહિંસા એ જૈન ધર્મનો આત્મા છે. ગીતા તો યુદ્ધ ભૂમિમાં સર્જાઈ.

ગીતા મહાન છે. આ ગીતામાં જીવન માટે ઊંડાણભર્યું તત્ત્વજ્ઞાન છે. પણ, અહીં અર્જુનને યુદ્ધ કરવાનો આદેશ ભગવાન કૃષ્ણ આપે છે. ભગવાન મહાવીરે યુદ્ધ કરવાનું ક્યારેય કોઈને કહ્યું નથી.

મહાવીરે તો માનવની ભીતરમાં રહેલા રાગ-દ્વેષ, માન, લોભ, મોહ જેવા અરિ-દુશ્મન સામે લડવાનું કહ્યું છે. પણ દુઃખની ઘટના એ છે કે આ જૈનો સંપ્રદાયના નામે અંદરો અંદર જ લડે છે. રાગ-દ્વેષ વધારે છે. મતભેદોની દિવાલ મોટી થતી જાય છે. ભગવાન મહાવીરે જે ‘મોહ’ને

નષ્ટ કરવા કહ્યું, એ મોહ જ સંપ્રદાયમાં ફૂલ્યો ફાલ્યો છે. સંપ્રદાયના મોહને કારણે જ મંદિરની માલિકી માટે આ વર્ગ કોર્ટમાં ભેગો થાય છે, આમને-સામને, અને મતભેદ, મનભેદ અને મનદુઃખ પાસે પહોંચી ગયા છે. જે પ્રતિમા આપણને બહાલી છે એના ઉપર કેટલા દુષ્કર્મો થાય છે ! એક પક્ષ પોતાના હકના દિવસે ચક્ષુ કાઢે, બીજો પક્ષ પોતાના હકના દિવસે ચક્ષુ ચોંટાડે. આ પ્રતિમાઓ ક્યારેક ‘બોલે’ તો, એ આ બધાંને શું કહે ? કલ્પના તો કરો.

આ અંકના સૌજન્યદાતા

જશવંતભાઈ મણિલાલ શાહ પરિવાર

સુરેખાબેન ● રાજેશ ● હિતેશ ● જિતેશ

હમણાં જ થોડાં સમય પહેલાં મુંબઈમાં એક મંદિરના પટાંગણમાં એક સરસ, ઉત્તમ જૈન પુસ્તક મેળો યોજાયો હતો. જૈનોએ ઉત્સાહભરે ભાગ લીધો, અને મોટી સંખ્યામાં જૈન ધર્મના એક પંથની જાણકારી મેળવી પુસ્તકો પણ ખરીદ્યા. પરંતુ

આ પુસ્તક મેળામાં જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક સંપ્રદાયના જ પુસ્તકોને સ્થાન હતું. મેં આયોજકોને પૂછ્યું, “તો અન્ય સંપ્રદાયના મુલાકાતીને તમે પ્રવેશ આપશો ?” એમણે ‘હા’ પાડી. અન્ય સંપ્રદાયના જ્ઞાનને આવકાર નહિ ! પણ વ્યક્તિને આવકાર ? !! કારણકે પોતાના

સંપ્રદાયના પુસ્તકો વેચાય!! અને પ્રચાર પણ થાય!!

ધર્મ એક, પણ દરેક સંપ્રદાયની સંવત્સરી જુદી. સન ૨૦૧૨માં પાંચ સંવત્સરી? જેનેતર વર્ગ પૂછે, ‘તમે કઈ સંવત્સરીવાળા?’ કારણકે આપણું ‘મિચ્છા મિ દુક્કડમ્’ પ્રસિદ્ધ છે. જેન મિત્રોને આ ‘મિચ્છા મિ દુક્કડમ્’ શબ્દ સંવત્સરીમાં પહોંચાડવો એવો શિષ્ટાચાર અજૈનો સમજે છે. સરકાર કહે, ‘તમારે કોની સંવત્સરીની રજા જોઈએ છે? કઈ સંવત્સરીએ કતલખાના બંધ રાખવા? એક મત થઈને આવો, ત્યાં સુધી બધાંની બધી સંવત્સરીએ ભલે હિંસા થતી?’ ઈસ્લામધર્મી ભાઈઓ કહે છે, ‘અમારા ધર્મમાં ચાર પત્નીની મંજૂરી છે, પણ અમારી ઈદ તો એક જ છે.’ શીખભાઈઓ કહેશે, ‘ભલે અમે કટાર રાખીએ પણ અમારી ગુરુનાનક જયંતિ એક છે.’ આવું જ રામનવમી, જન્માષ્ટમી, મહાશિવરાત્રી, બુદ્ધ જયંતિ, આ બધાં શુભ દિવસો એક જ દિવસે. અને અતિ શુભમાં માનનારા જેનોની સંવત્સરી પાંચ? જેન યુવા વર્ગને શું ઉત્તર આપવો? આવા મતમતતાંતરો છે એટલે જ તો આ વર્ગ પોતાના જેન ધર્મથી વિમુખ થતો જાય છે. જેનેતર સમાજ પાસે આપણે હાંસીપાત્ર થઈ રહ્યા છીએ, છતાં આ દિશામાં કોઈ પ્રતિષ્ઠિત જેન શ્રાવક-શ્રાવિકા કે સાધુ-સાધ્વી નેતૃત્વ લેવા તૈયાર નથી? ! પચાસેક વર્ષ પહેલાં આવો પ્રયત્ન થયેલો, પરિણામ ન આવ્યું એટલે વર્તમાનમાં ચૂપ બેસવાનું?

માણસની પ્રજ્ઞા વધે એટલે બુદ્ધિ મંથનમાંથી નિજ મત જન્મે, આ મત આગળ જતાં ‘આગ્રહ’માં દૃઢ બને, આ આગ્રહમાંથી ‘અહં’નું સર્જન થાય, આ અહં વિસ્તરે એટલે નવા સંપ્રદાયનો જન્મ થાય. એમાંથી ગુણપૂજા ગૌણ બને અને વ્યક્તિપૂજા પ્રધાન બની જાય, અને અનુયાયીઓ તો અતિ ભક્તિભાવે ‘સ્વ’ બુદ્ધિ છોડી એ ‘પર’ બુદ્ધિથી જ દોરવાતા જાય. આમ વર્તુળો મોટા થતા જાય.

ઇતિહાસ અને શાસ્ત્ર તરફ દૃષ્ટિ કરીએ તો ભગવાન ઋષભદેવની ઉપસ્થિતિમાં મરિચીએ નવો પંથ સ્થાપ્યો હતો. ભગવાન મહાવીરની ઉપસ્થિતિમાં ગણધરોએ સમજાવ્યા છતાં ભગવાન મહાવીરના જમાઈ જમાલીએ નવો પંથ સ્થાપ્યો હતો.

મહાવીર પ્રભુની પાટે પાંચમા ગણધર સુધર્મા સ્વામી બિરાજ્યા, એટલે વર્તમાનમાં જે જેન સાધુઓનો પરિવાર છે તે સઘળો સુધર્મા સ્વામીનો પરિવાર છે.

ભદ્રબાહુ સ્વામીના સ્વર્ગવાસ પછી શ્વેતાંબર દિગંબર બે ભાગ પડ્યા. એટલે મહાવીરના નિર્વાણના ૬૦૮ વર્ષ પછી એટલે વિક્રમ સંવત ૧૩૮માં રથવીપુરમાં દિગંબર મતનો પ્રારંભ થયો. આ પંથના સ્થાપક શિવભૂતિ વિશે એક કથા લગભગ આ પ્રમાણે છે:

શિવભૂતિ સંસાર ક્ષેત્રે એક મોટા-મહાન યોદ્ધા હતા. રાજાના માનીતા હતા. એક વખત રાત્રે ઘરે મોડા આવ્યા, અને પત્નીને ગુસ્સો આવ્યો, અને એણે પોતાની સાસુને એટલે શિવભૂતિની માતાને દરવાજો ખોલવાની ના પાડી. દરવાજો ન ખોલ્યો એટલે બહારથી શિવભૂતિએ પૂછ્યું, ‘હવે આ મોડી રાત્રે હું ક્યાં જાઉં?’ ત્યારે માતાએ અંદરથી જ ગુસ્સામાં કહ્યું કે, ‘જા જે ઘરનો દરવાજો ખુલ્લો હોય ત્યાં જા.’ શિવભૂતિ ગામમાં નીકળ્યા. બધાં ઘરના દરવાજા

કૂપમંડૂક માનવીને તત્ત્વની વાત કરવાનો કોઈ અધિકાર નથી

“આનંદધનના સમયે તપાગચ્છના “દેવસુર” અને “અણસુર” એ બે મોટા પક્ષભેદ ચાલતા હતા. સાગરગચ્છનું પણ એ વખતમાં ખૂબ જોર હતું. વળી શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજકમાંથી જુદા પડીને લુંકામત અને અન્ય મત નીકળ્યા હતા. એમની સાથે પણ વિરોધ ચાલતો હતો. વિ. સં. ૧૬૧૭માં ધર્મસાગરે તપાગચ્છ જ સાચો અને બીજા બધા ગચ્છ ખોટા એમ જણાવી ઉગ્ર પ્રહાર કરતા ગ્રંથો રચ્યા; જેને કારણે જેન સમાજમાં ગચ્છ વચ્ચે અશાંતિ જાગી. ‘મિરાતે અહમદી’માં પણ જેન સમાજમાં ૮૪ ગચ્છ અસ્તિત્વમાં હતા, એવી નોંધ મળે છે. અસવા ગચ્છ, જરાવલ ગચ્છ, કંકેરા, છેરંટીઆ, ભરૂયા, આનપૂજા, અઢાવૈયા, કોડવીઆ, વેકોદીઆ, રહમ સાલીયા, મોડાસીઆ, વાસીઆ, કચ્છપાલીઆ, ઘોઘાવાલ, વડોદરીઆ, ખંભાતીઆ, બ્રહ્મના, ઝાલોરા, ભૂખડીઆ, ચિતોડા, બાપરવાલ, મોઢાહદીઆ, સાખોદ્રા, કુજડીઆ, કનીસા વગેરે જેન સમાજના ગચ્છની નોંધ એમાં છે. આવા ગચ્છમાં રચ્યાપચ્યા રહેતા અને વાડાબંધીના યુદ્ધમાં પોતાની વીરતા દાખવનારાઓ ભણી આનંદધન સ્પષ્ટ શબ્દોમાં પ્રહાર કરે છે. તેઓ કહે છે કે સંકુચિત વાડાબંધીમાં ખૂંપેલા એમના મુખમાં અનેકાંતવાદની વાત કેવી વરવી લાગે છે! ગચ્છના પેટાભેદને જાળવી રાખીને પોતાનું માન, મહત્ત્વ અને ગૌરવ વધારવાની તરકીબો કરનારાઓ અને બીજાઓને હીણા બતાવનારાઓ સામે આનંદધનજીનો પ્રકોપ ફાટી નીકળે છે. આવા કૂપમંડૂક માનવીને તત્ત્વની વાત કરવાનો કોઈ અધિકાર નથી, એમ તેઓ કહે છે.”

ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ લિખિત ‘મહાયોગી આનંદધન’માંથી

બંધ હતા, માત્ર એક ઉપાશ્રયનો દરવાજો ખૂલ્લો હતો. શિવભૂતિ ત્યાં ગયા અને જેન સાધુઓની રાત્રિચર્યા અને દિનચર્યા જોઈને પ્રભાવિત થયા અને ત્યાં જ આચાર્ય આર્યકૃષ્ણથી દીક્ષિત થયા. બધું તજ્યું, પણ રાજાએ વીરતાના ઈનામ તરીકે શિવભૂતિને એક રત્નજડિત કાંબળો આપ્યો હતો, તેના તરફનો એમનો મોહ છૂટતો ન હતો. એક વખત શિવભૂતિ ગોચરી વહોરવા બહાર ગયા હતા ત્યારે એમની ગેરહાજરીમાં ગુરુએ એ રત્નકંબલના ટુકડે ટુકડા કરી નાખ્યા. શિવભૂતિ ગોચરી

- ૧ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૨૦૦/- (U.S. \$ 20)
- ૩ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૫૦૦/- (U.S. \$ 50)
- ૫ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૮૦૦/- (U.S. \$ 80)
- ૧૦ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૧૮૦૦/- (U.S. \$ 180)

લઈને આવ્યા અને કંબલના ટુકડા જોઈને દુઃખી થયા. થોડો ઊંડો વિચાર કરતા એમને સમજાયું કે આ પરિગ્રહ અને મોહ જ દુઃખનું કારણ છે, એટલે હવે આ વસ્ત્ર પણ શા માટે પહેરવા? આમ વિચારી એમણે વસ્ત્રનો ત્યાગ કર્યો અને દિગંબર (દિગ્ = દિશા, અંબર = વસ્ત્ર) માત્ર દિશા જ જેનું વસ્ત્ર છે એવા દિગંબર બન્યા, અને એમના પંથને દિગંબર પંથ નામ અપાયું.

આ પંથમાં અનેક સાધુ ભગવંતો જોડાયા. સ્ત્રીઓને પણ ઇચ્છા થઈ, પરંતુ સાધ્વીઓએ તો વસ્ત્ર પહેરવા જ જોઈએ એવો નિર્ણય લેવાયો, પરિણામે દિગંબર પંથમાં સાધ્વીઓ પણ જોડાઈ. સ્ત્રી સાધ્વી વસ્ત્ર પહેરે એટલે એને મોક્ષ પ્રાપ્તિ ન મળે એવો વિચાર વહેતો થયો. અહીં આપણને પ્રશ્ન થાય કે મોક્ષ તો આત્માને મળે છે, શરીરને નહિ, તો સ્ત્રી આત્મા મોક્ષનો અધિકારી કેમ નહિ?

આ દિગંબર પંથમાં એની જ એક શાખા યાપનિય પંથ સ્થપાયો, જે સ્ત્રીઓને પણ મોક્ષનો અધિકાર છે એમ માનતો. આ પંથે ખૂબ પ્રગતિ કરી અને એ પ્રસિદ્ધ પણ થયો. અને ઘણો સમય જીવંત રહ્યો. પરંતુ એ સમયના પ્રવાહમાં કે અન્ય સંપ્રદાયના ઉત્થાનને કારણે વિલિન થઈ ગયો. વર્તમાનમાં ભાગ્યે જ આ પંથ વિશે કોઈ જાણતું હશે એવો એ માત્ર આ જૈન ઇતિહાસનું એક પૃષ્ઠ બની રહ્યો.

ભગવાન મહાવીરની પહેલાં ભગવાન પાર્શ્વનાથના સમયમાં સાધુઓ વિવિધ રંગના વસ્ત્રો પહેરતા, પરંતુ ભગવાન મહાવીરે શ્વેત રંગની આજ્ઞા કરી એટલે ત્યાર

આગામી પર્યુષણ પર્વ નિમિત્તે

ઑગસ્ટ-સપ્ટેમ્બરનો સંયુક્ત અંક

ગણધરવાદ

શીર્ષકથી સપ્ટેમ્બરમાં પ્રગટ થશે
આ વિશિષ્ટ અંકનું સંપાદન આગમ ગ્રંથોના અભ્યાસી
ડૉ. રશ્મિકુમાર જે. ઝવેરી કરશે

ભગવાન મહાવીર સ્વામીના ઈન્દ્રભૂતિ ગૌતમ આદિ અગિયાર ગણધરો હતા. તેઓ સૌ વેદોના પ્રકાર પંડિત હતા પણ આ દરેકના મનમાં એક સંદેહ-શંકા હતી. ભગવાન પોતાના પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનથી-કેવળજ્ઞાનથી આ બધાંની શંકા દૂર કરે છે. એટલે ઈન્દ્રભૂતિ ગૌતમ અને આ અગિયાર પંડિતો પોતપોતાના શિષ્યો સાથે ભગવાનના શિષ્યો બની જાય છે. આજ પાછળથી ગણધર બને છે અને ગણધરવાદની સ્થાપના થાય છે.

ભગવાન મહાવીર ગણાંત્રના વાતાવરણમાં ઊછર્યા હતા. સત્તા અને સંપત્તિના વિકેન્દ્રીકરણનો સિદ્ધાંત એ ગળથૂથી જ શીખ્યા હતા. એમણે સાધુસંઘને નવ ગણોમાં વિભક્ત કરી તેની વ્યવસ્થાનું વિકેન્દ્રીકરણ કરી દીધું. ઈન્દ્રભૂતિ આદિ અગિયાર શિષ્યોની ‘ગણધર’ રૂપે નિમણૂક કરી. (ઈન્દ્રભૂતિ ગૌતમ કૂળના હતા એટલે એ ‘ગૌતમસ્વામી’ તરીકે ઓળખાયા.) પ્રથમ સાત ગણોનું નેતૃત્વ પ્રથમ સાત ગણધરોને સોંપ્યું. આઠમા ગણનું નેતૃત્વ અકંપિત અને અચલ તથા નવમા ગણનું નેતૃત્વ મેતાર્ય અને પ્રભાસને સોંપીને સંયુક્ત નેતૃત્વની જે વ્યવસ્થા કરી એનું જ નામ છે ગણધરવાદ.

આ અગિયાર પંડિતોના અગિયાર પ્રશ્નોના ભગવાન ઉત્તર આપે છે એનું પ્રશ્નોત્તર શૈલીમાં આચાર્ય જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણો વિશેષાવશ્યક ભાષ્યમાં ‘ગણધરવાદ’ના નામથી વર્ણન કર્યું છે. આ અગિયાર પ્રશ્નોત્તરમાં સમસ્ત જૈનદર્શનનો સાર આવી જાય છે. આત્મા, નવ તત્ત્વ, પંચાસ્તિકાય, કર્મવાદ, પુણ્ય-પાપ-બંધન-મુક્તિ, દેવ અને નારકોની ચર્ચા આદિ દ્વારા જૈનદર્શનનું હાર્દ એટલે ગણધરવાદ.

આ અંક એક અલભ્ય આધ્યાત્મિક સંભારણું બની રહેશે

જેમને આ અંકની નકલો પ્રભાવનાર્થે જોઈતી હોય તેઓ
શ્રી મુંબઈ જેન યુવક સંઘના કાર્યાલયનો સત્વરે સંપર્ક કરે.

પછીના શ્રમણ-શ્રમણીઓ શ્વેત વસ્ત્રો પહેરતા એ શ્વેતાંબરી કહેવાયા.

જૈન મૂર્તિપૂજા અત્યંત પ્રાચીન છે. પાંચ હજાર વર્ષ પહેલાં મૂર્તિપૂજા હતી એની પ્રતીતિ મોહન-જો ડેરોના અવશેષોમાંથી મળે છે.

આમ પ્રારંભમાં શ્વેતાંબર અને દિગંબર બે પંથો થયા.

આ દિગંબર પંથમાં આજે લગભગ ૨૦ પેટા પંથ છે. આ પંથ નવકારના પાંચ પદમાં માને છે, નમો નહિ ‘ણમો’ ઉચ્ચાર આ પંથને માન્ય છે. એમણે ૪૫ આગમોનો નિષેધ કર્યો અને એમણે પોતાના આગમો ‘સમયસાર’ વગેરેની કાળક્રમે રચના કરી.

વિક્રમ સંવત પહેલાં ૪૭૦ વર્ષે ભગવાન મહાવીર ૭૨ વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી નિર્વાણ પામ્યા પછી એક હજાર વરસ સુધી નવા નવા સંપ્રદાયોનો ઉગમ થયો. કેટલાંક સ્થિર થયા કેટલાંક વિલીન થયા એની વિગતમાં વિશેષ ન ઊતરતા છેલ્લાં હજાર વરસમાં કેટલાં સંપ્રદાયોનો ઉગમ થયો એનું વિહંગાદર્શન કરીએ તો આપણને આશ્ચર્ય થયા વગર નહિ રહે. સંપ્રદાય-ગચ્છનો ઉગમ વિશેષતઃ વ્યક્તિના નામથી થયો, એટલે ગુણપૂજા કરતા વ્યક્તિપૂજા કેટલી વિશેષ હતી એની પ્રતીતિ થશે. એ સમયની જેટલી માહિતી પ્રાપ્ત છે એટલી અહીં પ્રસ્તુત છે. સંવત વિક્રમ સંવત સમજવી.

ચંદ્રસૂરિએ ચંદ્રગચ્છ, સામંતભદ્રસૂરિએ વનવાસી ગચ્છ, ૧૧૫૮માં પુનમિયાગચ્છ,

૧૧૬૦માં જિનવલ્લભસૂરિએ ખરતરગચ્છ સ્થાપી મહાવીરના પાંચ નહિ છ કલ્યાણકોની પ્રરૂપણા કરી. ૧૧૬૮માં આર્યરક્ષિતજી દ્વારા અંજલગચ્છ, ૧૧૭૧માં ધનેશ્વરસૂરિ દ્વારા વિશાવળગચ્છ, ૧૨૩૬માં સાર્ધપૂર્ણમિયક ગચ્છ, ૧૨૫૦ આગમિક અથવા ત્રણ ધૂઈ વાળો ગચ્છ, ૧૨૮૫માં વડગચ્છનું તપાગચ્છમાં પરિવર્તન, ૧૫૦૮માં લુકા નામના વણિકે લોકાગચ્છ, અહીં મૂર્તિપૂજાનો નિષેધ, ૧૫૭૨માં બીજ મત, ૧૫૭૫માં પાર્થયંદ્ર મત, ૧૭૧૨ હુંદિયાગચ્છ, ૧૮૧૮માં સ્થાનકવાસીનો એક નવો ફાંટો તેરાપંથ.

અવધૂત આનંદધનજીના સમયમાં ૮૪ ગચ્છો હતા !

અને આજે પણ કેટલા ગચ્છ છે ? જૂઓ, મૂર્તિપૂજકમાં ૨૫ ગચ્છ, જે મૂર્તિપૂજા, ૪૫ આગમો અને ભક્તામરની ૪૪ ગાથા તેમ જ નવકારના નવ પદ માને. સ્થાનકવાસીના ૨૩ ગચ્છ, જે નવકારના પાંચ પદ માને, ૩૨ આગમો જ માને, મૂર્તિપૂજાનો નિષેધ, ભક્તામરની ૪૮ ગાથા માને. દિગંબરના ૨૦ પંથ, જે પોતાના આગમો અને નવકારના પાંચ પદ માને. કવિ પથ એટલે શ્રીમદ્ રાજયંદ્ર પથમાં ત્રણ પંથ અને હમણાં એક દાદા ભગવાનનો અકમ વિજ્ઞાન.

કેટલા થયાં ? લગભગ બહોંતેર. ઉપરના ત્રણ પેરેગ્રાફમાં કાંઈ ભૂલ હોય તો ક્ષમા કરી ભૂલ દેખાડવા વિનંતિ. કદાચ સંવતની ભૂલ હોવાની શક્યતા છે પણ મૂળ વાત તો જૈન ધર્મમાં અનેક સંપ્રદાયોની છે, જે છે જ.

પણ આપણે ક્યાં હતા ? ક્યાં છીએ ? ત્યાંના ત્યાં જ ?

જૈન ધર્મ એક જિવીત ધર્મ છે. એમાં સ્વસ્થ જીવન જીવવાની કલા છે. આ ધર્મમાં વર્ગભેદ નથી, વર્ણભેદ નથી. શ્રેણિક રાજા અને સામાન્ય માનવ, તેમજ ચારે વર્ણ એક સાથે બેસી શકે છે એટલો એ ઉદાર છે. કર્મના મહાન સિદ્ધાંત દ્વારા એ મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. અપરિગ્રહ અને સાપેક્ષવાદ જેવા મહાન સિદ્ધાંતો જગતને જૈન ધર્મ આપ્યા, જે વિશ્વને શાંતિના શિખરે બિરાજાવવા સમર્થ છે.

વિવિધ સંપ્રદાયોમાં અટવાયેલા આ અતિ પ્રાચીન અને મહાન ધર્મમાં શું એકતા શક્ય નથી ?

ના, શક્ય નથી. પ્રત્યેક સંપ્રદાયના મૂળ એટલાં ઊંડા ઉતરી ગયા છે કે હવે આ એકતા શક્ય નથી, છતાં અન્ય દૃષ્ટિકોણથી એકતા શક્ય છે. મુખ્ય સંપ્રદાયો, ચેતાંબર મૂર્તિપૂજક, દિગંબર, સ્થાનકવાસી અને તેરા પંથ, આ સંપ્રદાયના વિવિધ પેટા સંપ્રદાયોનું એના મુખ્ય સંપ્રદાયમાં વિલીનકરણ થાય તો આજે જે મતભેદો, મનભેદો સુધી પહોંચ્યા છે ત્યાંથી પાછા વળી મતભેદો સુધી જ રહે, કેમકે, આખરે તો સાપેક્ષવાદ અને અનેકાંતવાદ જૈન ધર્મનો આત્મા છે !

ભારત જૈન મહામંડળ અને જૈન યુપો આ દિશામાં ઉત્તમ પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે, એ સંસ્થાના સમારંભ-સમારોહમાં જૈન ધર્મના બધાં જ ફિરકાના સભ્યો સાથે બેસે છે, સાથે આરોગે છે અને અન્ય વ્યવહારો માટે સંમત થાય છે. બસ, પ્રત્યેક ગચ્છ સંપ્રદાયના સભ્ય પ્રતિજ્ઞા લે કે અમારા મતભેદો માટે અમે કોર્ટ કચેરીનો આશરો નહિ લઈને અન્ય સમાજ-ધર્મમાં હાંસીપાત્ર નહિ થઈએ. આટલું થાય તો પણ ઘણું છે. એક મત ભલે ન બને, પણ એક મંચ તો બને જ બને.

અને એથીયે વિશેષ એ કે પ્રત્યેક જૈન પ્રતિજ્ઞા લે કે પોતાના સંસારમાં બાળક જન્મ લે ત્યારે એ બાળકને એ યુવાન થાય ત્યાં સુધી આગળ પાછળ કોઈ પણ ‘લેબલ’ લગાડ્યા વગર એવું શીખવાડે કે એ પોતાની જાતને જૈન, ‘માત્ર જૈન’ તરીકે જ ઓળખાવે. આમ થાય તો સો વરસ પછીનો જૈન ધર્મનો ઇતિહાસ કંઈ જૂદો અને ઊજળો હશે જ.

સમ્યગ્ દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રથી મોક્ષપ્રાપ્તિ શક્ય છે, એ ઉપરાંત અન્ય સિદ્ધાંતો તો બધાં જ જૈન સંપ્રદાયમાં સ્વીકાર્ય છે, જ્યાં છે ત્યાં વિચારભેદ લગભગ નથી, આચારભેદ જ છે.

જે જૈન ધર્મમાં જ્ઞાન અને તપ કેન્દ્ર સ્થાને છે, એ જૈન ધર્મ આજે વિવિધ બાહ્ય ક્રિયાકાંડો અને ઉત્સવ-મહોત્સવમાં અટવાઈ ગયો છે.

કોઈ સત્ય અંતિમ સત્ય નથી અને કોઈ પરિસ્થિતિ અંતિમ નથી, પણ આ ‘વિચાર’ જ અંતિમ સત્ય છે, એટલે નિરાશ થવાની જરૂર નથી. જરૂર છે પુરુષાર્થની, નેતૃત્વની.

પૂજ્ય શ્રીમદ્ રાજયંદ્રના પત્રાંક ૧૨૭ :

“સમુદાયના કલ્યાણ અર્થે જોતાં બે પર્યુષણ દુઃખદાયક છે. પ્રત્યેક મતમતાંતર સમુદાયમાં વધવા ના જોઈએ, ઘટવા જોઈએ.”

—સંવત ૧૯૪૬.

ગચ્છ મતની જે કલ્પના, તે નહિ સદ્ વ્યવહાર,

ભાન નહિ નિજ રૂપનું, તે નિશ્ચય નહિ સાર,

આગળ જ્ઞાની થઈ ગયા, વર્તમાનમાં હોય,

થાશે કાળ ભવિષ્યમાં, માર્ગ ભેદ નહિ હોય.

‘આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર’, ગાથા-૧૩૩, ૧૩૪.

સંપ્રદાય સરિતા છે, જૈન ધર્મ મહાસાગર છે. આ મહાસાગરમાં સર્વ સરિતા સમર્પિત થાઓ.

અહુંનું વિગલન થાવ. પછી એકતા અને મોક્ષ ક્યાં દૂર છે ?

મિચ્છામિ દુક્કડમ્

□ ધનવંત શાહ

drdtshah@hotmail.com

- સદાચરણમાં જીવન વિતાવનાર દીર્ઘજીવી હોય છે. એનાં સંતાન પણ એને સુખ આપનારાં હોય છે. એ ધન-સંપત્તિ પણ પ્રાપ્ત કરે છે. ખરાબ લોકો એની સંગતમાં આવે તો તેઓનું આચરણ પણ સુદરી જાય છે.

□ મનુસ્મૃતિ

ઉપનિષદો : અમર ભોમના આંખા

□ ડૉ.નરેશ વેદ

વેદ અને હિંદુ શાસ્ત્રોના અભ્યાસી, પ્રખર ચિંતક, પ્રભાવક વક્તા ડૉ. નરેશ વેદે ગુજરાત યુનિવર્સિટી તેમ જ ભાવનગર યુનિવર્સિટીનું કુલપતિપદ શોભાવ્યું છે. પોતાની પીસ્તાલીશ વર્ષની શૈક્ષણિક કારકીર્દિમાં ગુજરાતની કૉલેજોમાં પ્રધ્યાપક તરીકે, સરદાર પટેલ યુનિવર્સિટીના અનુસ્નાતક ગુજરાતી વિભાગના અધ્યક્ષ તરીકે અને ગુજરાતની એકેડેમિક સ્ટાફ કૉલેજના ડાયરેક્ટર તરીકે સેવા આપી છે. ડૉ. નરેશ વેદના વેદ-ઉપનિષદના વિવિધ વિષયો ઉપર ચિંતનભર્યા લેખો આપણને નિયમિત પ્રાપ્ત થતાં રહેશે, આ ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના વાચકોનું સદ્ભાગ્ય છે. આ સંસ્થા શ્રી મુંબઈ જેન યુવક સંઘ અને ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ ડૉ. નરેશ વેદનું હૃદયથી સ્વાગત કરે છે.

વિશ્વની પ્રજાને ભારતીય પ્રજા પાસેથી મળેલી અણમોલ ધરોહર એટલે ષડ્દર્શનો. આ છ દર્શનો એટલે સાંખ્ય, ન્યાય, વૈશેષિક મીમાંસા, યોગ અને વેદાંતદર્શન. આમાંથી છેલ્લો નિર્દેશ છે એ વેદાંતદર્શન સંહિતામાંથી ઊતરી આવેલું છે. આ સંહિતા એટલે વેદસંહિતા, ઋક્, યજૂર, સામ અને અથર્વ એવા એના ચાર ભાગો છે. આ ચારેય સંહિતાઓને એના ત્રણ ઉપવિભાગો છે. એ છે: બ્રાહ્મણ, આરણ્યક અને ઉપનિષદ. આ ઉપનિષદો આ વેદસંહિતાઓને અંતે આવે છે એટલે એને વેદાંતદર્શન એવું નામ મળ્યું છે.

આ ઉપનિષદોની કુલ સંખ્યા વિશે વિદ્વાનોમાં મતમતાંતરો છે પણ લાંબી ચર્ચા-વિચારણાને અંત એની સંખ્યા ૧૦૮ છે એવું બહુમતિથી નક્કી થયું છે. જો એ બધા ઉપનિષદોનું એમાં નિરૂપાયેલા વિષયોને અનુલક્ષીને વર્ગીકરણ કરીએ તો સામાન્ય વેદાંત ઉપનિષદોની સંખ્યા ૨૪ છે, સન્યાસ ઉપનિષદોની સંખ્યા ૧૭ છે, શાક્ત ઉપનિષદોની સંખ્યા ૦૮ છે, શૈવ ઉપનિષદોની સંખ્યા ૧૫ છે, વૈષ્ણવ ઉપનિષદોની સંખ્યા ૧૪ છે અને યોગ ઉપનિષદોની સંખ્યા ૨૦ છે. એ ઉપરાંત ઈશ, કેન, કઠ, મુંકડ, માંડૂક્ય, પ્રશ્ન, ઐતરેય, તૈત્તિરીય, બૃહદારણ્યક અને છાંદોગ્ય એ ૧૦ ઉપનિષદો બધાં ઉપનિષદોમાં મુખ્ય ગણાયાં છે. એ બધાં મળીને ૧૦૮ ઉપનિષદો છે. આ બધામાં આત્મા, પરમાત્મા, જીવન, જગત વગેરે વિશે જ્ઞાનમીમાંસા રજૂ થઈ છે. આ જ્ઞાનમીમાંસા ધારણામૂલક (Speculative) ઓછી અને અનુભવમૂલક (Emperical) વધારે છે.

આવી જ્ઞાનમીમાંસાનું પ્રવર્તન કરનારા કોણ હતા એવો પ્રશ્ન સહેજે કોઈને મનમાં ઊઠે તો એનો ઉત્તર એ છે કે એ હતા આપણા પૂર્વજ ઋષિમુનિઓ. આ ઉપનિષદોમાં જેમણે બ્રહ્મવિદ્યાની વિચારણા કરી તે કાલક્રમાનુસાર ક્રમશઃ નીચે મુજબ દર્શાવી શકાય. શ્રુતર્ષિ મહીદાસ ઐતરેય, શ્રુતર્ષિ ઉદાલક આરુણિ, દેવર્ષિ વરુણ, યોગીશ્વર યાજ્ઞવલ્ક્ય, મુનિ માંડૂક્ય, મુનિ પિપ્પલાદ, રાજર્ષિ જનક, રાજર્ષિ પ્રવાહણ જેબલિ, સત્યર્ષિ સત્યકામ જાબાલ, બ્રહ્મર્ષિ સુયુગ્વા રૈક્ય, રાજર્ષિ ગાગ્યાયન, રાજર્ષિ પ્રતર્દન દેવોદાસિ. આમ તો એ કાળે અનેક ઋષિ મુનિઓએ આવી ચર્ચા-વિચારણા કરી હશે, પરંતુ તત્કાળે જે કાંઈ આવી ચર્ચા-વિચારણા થઈ હશે તેને પોતાના અનુભવ અને અધ્યયન વડે એકવાક્યતા આપી અભિવ્યક્ત કરનારા આ બાર વિચારકોએ સૌ

વિદ્વાનોનું ખાસ ધ્યાન આકર્ષિત કર્યું છે.

આ ઉપનિષદોની ઉત્પત્તિ મનુષ્યની બે મૂળભૂત જિજ્ઞાસામાંથી થયાનું અનુમાન કરી શકાય છે: (૧) અજ્ઞેય તત્ત્વની ઓળખની જિજ્ઞાસા અને (૨) સાચું જ્ઞાનસુખ પામવાની જિજ્ઞાસા. મનુષ્યે જ્યારે અનુભવ્યું કે આ જીવન નિત્ય પરિવર્તનશીલ છે અને આ જગત નશ્વર છે તો પછી આ બધાંનું સર્જન, પાલન અને વિનાશ કરનારું કોણ હશે, શું આ જગતમાં કોઈ અવિકારી, અવ્યય (ન બદલાય તેવું) અને અવિનાશી (કાયમી) એવું કોઈ તત્ત્વ હશે; તો એ શું છે એવી એક જિજ્ઞાસા અને બીજું આ જીવનમાં તો પ્રપંચ, નશ્વરતા અને સુખદુઃખાદિનો અનુભવ થયા કરે છે પણ એનાથી ઉફરા જઈને જીવનમાં પરમાનંદની દશાએ પહોંચી શકાય કે કેમ, મતલબ કે આ જીવનને સફળ અને સાર્થક શાના વડે કરી શકાય તેને સમજવાની જિજ્ઞાસા. જીવનના જુદા જુદા આશ્રમો (બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યસ્ત) જેવા તબક્કાઓમાંથી પસાર થતાં પોતાને જે અનુભવો થયા, એમના વિશે ચિંતન, મનન, વમર્શણ અને નિદિધ્યાસન કરતાં કરતાં જે સત્યો, રહસ્યો કે ગૃહિતો હસ્તગત થયાં એ સર્વને ઋષિમુનિઓએ ઉપનિષદોમાં રજૂ કર્યા છે.

આ કારણે ઉપનિષદોનો વિષયનો વર્ણપટ ઘણો વિશાળ છે. એમાં બ્રહ્માંડ અને સચરાચર સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ, એ ઉત્પત્તિનો કર્તા, એ ઉત્પત્તિનાં કારણો અને એની પ્રક્રિયા, એનો લય, ઉપરાંત, જે એકત્વમાંથી આ બધાંની ઉત્પત્તિ થઈ છે અને એ જ તત્ત્વમાં આ બધાંનો લય થવાનો છે-એ એકતત્ત્વ એટલે બ્રહ્મતત્ત્વ. આ બ્રહ્મતત્ત્વ અને જીવતત્ત્વ એ બંનેની એકતા, વ્યષ્ટિ (પિંડ) અને સમષ્ટિ (બ્રહ્માંડ)માં એકસમાન રહેલાં તત્ત્વો, એમના સાવયવ (Organic) અને સજીવ (alive) સંબંધો, એ પંચમહાભૂતનાં કાર્યો, મનુષ્યનું શરીર, તેમાં સાક્ષીરૂપે અને સર્વથા અલપ્તિ રહેતો આત્મા, મનુષ્યને મળેલી પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને પાંચ કર્મેન્દ્રિયો, એ શરીર અને ઈન્દ્રિયોનું સંચાલન કરનારું મન, તેની ગતિવિધિને દોરનાર-પ્રેરનાર અને અંકુશમાં રાખનાર બુદ્ધિ. બુદ્ધિ અને મનની લગામ ધારણ કરનાર ચિત્ત, એ ચિત્તને દ્રૂતિ, દીપ્તિ અને ગતિ આપતું અહં, પંચાગ્નિથી થતું જીવનું સ્ફુરણ, જીવના ત્રણ જન્મો, ગર્ભાવસ્થામાં અને સાંસારિક અવસ્થામાં અનેક બંધનોમાં રહેતો જીવ, એ જીવને અનેક વિદ્યા-સંસ્કારોથી મળતી

મુક્તિ, માયા અને અવિદ્યાના આવરણોને લઈને કર્મ અને જન્મના વારાફેરામાં અટવાતો જીવ, મલ વિક્ષેપ અને આવરણ દૂર થતાં પ્રાપ્ત થતી શુદ્ધ ચૈતન્યાવસ્થા એ રસાનંદનની અલૌકિકતા, મૃત્યુ બાદ જીવની એનાં કર્મો અનુસાર થતી વિભિન્ન લોકમાં ગતિ, અને પુનર્જન્મ કે મોક્ષની પ્રાપ્તિ, આ સચરાચર સૃષ્ટિ અને આ અખિલ બ્રહ્માંડમાં સર્વવ્યાપી છતાં અલક્ષ્ય રહેનાર નિરંજન, નિરાકાર, નિષ્કામ, નિરામય, નિર્ગુણ, કૂટસ્થ, અનાદિ, અવર્ણનીય પરમાત્મા ઉર્ફે પરબ્રહ્મ-એવા ગૂઢ અને ગહન વિષયો ઉપનિષદોમાં છણાયા છે.

બીજી રીતે કહીએ તો તેમાં મનુષ્યાવતાર, તેનાં હેતુઓ અને પ્રયોજનો ક્યાં છે, તેની સફળતા અને સાર્થકતા શામાં રહેલી છે એ બધી બાબતોની એમાં છણાવટ થયેલી છે. મનુષ્ય શરીરનાં (સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ, કારણ અને મહાકારણ જેવાં) વિવિધ રૂપો, (અન્નમય, પ્રાણમય, મનોમય, વિજ્ઞાનમય અને આનંદમય જેવાં) વિવિધ કોશો, માટી (મૂળયય)માંથી માધવ (ચિન્મય)ની અવસ્થા સુધી પહોંચી શકવાની તેની ક્ષમતા, પોતાના ઊર્ધ્વીકરણ માટે એને મળેલ શરીર અને ઈન્દ્રિયો જેવા બાહ્ય અને મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહં જેવાં અંતઃકરણો, પોતાની જ્ઞાનેન્દ્રિયો (નેત્ર, કર્ણ, ઘ્રાણ, જિહ્વા અને ત્વચા) દ્વારા પમાતું વિશ્વવાસ્તવ, આ સચરાચર સૃષ્ટિરૂપી બ્રહ્માંડમાં વ્યાપ્ત ચૈતન્ય, એની ગતિરમણા-એ બધાને સમજવા-પામવા માટે આવશ્યક વિદ્યાજ્ઞાન, એ માટે જરૂરી સાધના-ઉપાસના, એ સમજાવે-શીખવે એવા જ્ઞાની ગુરુની આવશ્યકતા, ઉપદેશક અને ઉપદેશ્યનાં કર્તવ્યો અને એની ફરજો, જીવ-બ્રહ્મની એકતા, એના મર્મદર્શનથી પ્રાપ્ત થતો આનંદ, એ આનંદની વિલક્ષણતા અને અનન્યતા, -એમ એટલા બધા બુનિયાદી વિષયો એમાં એટલી ગહનતા અને સૂક્ષ્મતા છતાં એટલી સ્પષ્ટતા, વિશદતા અને સમર્થતાથી રજૂ થયા છે કે એ સંબંધમાં મનુષ્યના મનમાં ઊઠતો ભાગ્યે જ કોઈ સવાલ અનુત્તર રહે. આ કારણે, શું આપણે ત્યાં કે શું વિદેશોમાં, આ બધાં ઉપનિષદોનું મહત્ત્વ નિર્વિવાદ રૂપે સ્વીકારાયું છે.

આજની દૃષ્ટિએ જોઈએ અને આજની ભાષામાં વાત કરીએ તો આત્મજ્ઞાન એટલે કે બ્રહ્મવિદ્યાનું નિરૂપણ કરતાં આ ગ્રંથો વાસ્તવમાં જીવનવિજ્ઞાનના (life science)ના ગ્રંથો છે. જીવન કેવી રીતે અસ્તિત્વમાં આવે છે, એની જુદી જુદી અવસ્થાઓ કઈ હોય છે, એ અવસ્થાની વૃદ્ધિ, વિકાસ, અપક્ષય કેવી રીતે થાય છે, એને કેવી રીતે નિર્મળ અને નિરોગી રાખી શકાય, એમાં કેવી રીતે સુખ, શાંતિ અને પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત કરી શકાય, એ જીવનને કેવી રીતે લક્ષ્યગામી બનાવી શકાય, એમાં લક્ષ્યપ્રાપ્તિ કેવી રીતે કરી શકાય, જીવનમાં પૂર્ણતા અને ધન્યતાનો અનુભવ કેવી રીતે મેળવી શકાય, જેમાંથી વિખૂટા પડીને આ જીવન પ્રાપ્ત થયું છે એ મૂળ તત્ત્વ સાથે ફરી કેવી રીતે અનુસંધાન અને યોગ સાધી શકાય-એવી ઘણી બધી બાબતોનું નિરૂપણ કરતાં આ ગ્રંથો તત્ત્વતઃ પ્રત્યેક મનુષ્યે વાચવા, વિચારવા, સમજવા જોઈએ એવા છે.

છતાં અફસોની વાત એ છે કે આપણે આપણી જ્ઞાનની આ અણમોલ

વિરાસતથી અનભિજ્ઞ છીએ. વિશ્વની ખ્યાતનામ યુનિવર્સિટીઓએ પોતાના શૈક્ષણિક અભ્યાસક્રમોમાં ઉપનિષદોનો સમાવેશ કર્યો છે, પણ આઝાદી પૂર્વે અને આઝાદી બાદ આપણે ત્યાં કેટકેટલા શૈક્ષણિક પંચો (Educational Commissions) બેઠા અને નવી શિક્ષણનીતિઓ ઘડીને દેશમાં એનો અમલ કરાવતા રહ્યા, પરંતુ એમાં ક્યાંય ઉપનિષદો કે એમના અંશોનો સમાવેશ કરવામાં નથી આવ્યો ! જીવન અને જગત વિશેની મૂળગામી વિદ્યાઓ શીખવતા આ જ્ઞાનભંડારો તરફ આપણે એક નજર સુદ્ધાં નાખી નથી. આપણી પ્રજાની કેટલી પેઢીઓને આ જ્ઞાનના વૈભવ અને વારસાથી આપણે વંચિત રાખી દીધી છે ! જાગ્યા ત્યાંથી સવાર એમ સમજીને હવે મોડું કર્યા વિના આપણા માધ્યમિક, ઉચ્ચ અને ઉચ્ચતર શિક્ષણમાં આપણે એનો યથાશક્ય સમાવેશ કરી લેવો જોઈએ.

હિમાલય જેવડી આવી આપણી ભૂલ થવાનું કારણ એ કે આપણે આ ગ્રંથોને અધ્યાત્મના શાસ્ત્રગ્રંથો માની લીધા. હકીકતે આપણે આગળ કહ્યું તેમ આ શરીરવિજ્ઞાનના ગ્રંથો છે. બીજું, આ બધા ઉપનિષદો સંસ્કૃત ભાષામાં છે અને એ ભાષા આજે ન તો આપણા રોજિંદા વ્યવહારની કે ન તો અધ્યયનના માધ્યમરૂપ ભાષા રહી. તેથી આપણે આ બધાથી વિમુખ રહ્યા. વાસ્તવમાં મૂળ આર્ષ સંસ્કૃતમાં રહેલા આ બધા ઉપનિષદો હાલ ગુજરાતી, હિંદી, મરાઠી, બંગાળી એવી અર્વાચીન ભારતીય ભાષાઓમાં તેમજ તમિળ, તેલગુ, મલયાલમ, કન્નડ જેવી દક્ષિણ ભારતીય ભાષાઓમાં તેમજ અંગ્રેજી, ઉર્દૂ જેવી ભાષાઓમાં પણ ઉપલબ્ધ છે. અરે, દેશના જાણીતા ગાયક યેસુદાસને કંઠે ગવાતી સી.ડી. અને કેસેટ રૂપે તેમજ ટી.વી. સિરિયલો રૂપે પણ ઉપલબ્ધ છે. હવે જો આપણે એ બધાથી અનભિજ્ઞ રહીએ તો એ આપણી મોટી ભૂલ અને મોટા અપરાધરૂપ ગણાય. ભલે આ ઉપનિષદો જુદા જુદા સમયે જુદા જુદા ઋષિમુનિઓ દ્વારા સર્જાયા હોય, ભલે એમાં એમની વિષય વિચારણામાં દૃષ્ટિભેદો હોય, ભલે એ બધામાં જીવન વિશેનું તત્ત્વજ્ઞાન સાંગોપાંગ શાસ્ત્રીય ઢબે અને અશેષરૂપે રજૂ થયું ન હોય, તેમ છતાં એમાં નિરૂપાયેલા વિષયોમાં એકવાક્યતા છે, એમાં પાછળથી તત્ત્વચિંતકોએ વિકસાવેલાં અનેક સંપ્રત્યયો (Concept)નાં બીજ પડેલા છે. આત્મા શું છે, પરમાત્મા શું છે, શરીર શું છે, પ્રાણ શું છે, ઈન્દ્રિયો શું છે, મન શું છે, બુદ્ધિ શું છે, ચિત્ત શું છે, અહં શું છે, પૃથ્વી શું છે, જલ શું છે, અગ્નિ શું છે, વાયુ શું છે, આકાશ શું છે, બ્રહ્મ શું છે, બ્રહ્માંડ શું છે, દેવો શું છે, કર્મ શું છે, પ્રારબ્ધ શું છે, મુક્તિ શું છે, માયા શું છે, અવિદ્યા શું છે, ઝંકાર શું છે, સાયું સુખ શું છે-એવા એવા વિષયો ચર્ચાયા છે. એમાં શ્રીવિદ્યા, પ્રાણવિદ્યા, સંવર્ગવિદ્યા, પંચાગ્નિવિદ્યા, દહરવિદ્યા, શ્રીમંથવિદ્યા, વારુણીવિદ્યા, પ્રણવવિદ્યા, પ્રજ્ઞાનવિદ્યા, મધુવિદ્યા, યોગવિદ્યા, વગેરે જેવી અનેક વિદ્યાઓ શીખવતી બુનિયાદી વાતો એમાં છે. મનુષ્ય જીવનમાં અજ્ઞાનથી ઊભા થતાં બંધનો અને જ્ઞાનથી પ્રાપ્ત થતી મુક્તિ, ઈન્દ્રિયો દ્વારા પ્રાપ્ત થતા ક્ષણિક આનંદ કરતાં આત્મજ્ઞાન, આત્મસાક્ષાત્કાર અને આત્મસિદ્ધિ

દ્વારા પ્રાપ્ત થતા અલૌકિક આનંદની સ્પષ્ટ અને વિશદરૂપમાં સમજૂતી એમાં આપવામાં આવી છે. ઉપનિષદોમાં આનુમાનિક તરંગલીલા (Speculative Thinking) નથી, નથી એમાં શુષ્ક તત્ત્વચર્ચા, એમાં ડાહ્યોડાહ્યો બોધક ધર્મોપદેશ પણ નથી. એમાં છે જીવન અને જગતનાં, આત્મા અને પરમાત્માનાં બાહ્ય અને બ્રહ્માંડનાં ગૂઢ અને ગહન રહસ્યો અને સત્યોનું નિરૂપણ.

માણસ અન્ય યોનિના જીવો જેવું દૃષ્ટિહીન અને ધ્યેયહીન પ્રાણી નથી, પરંતુ શક્તિ અને સામર્થ્ય (Power અને Strength)નો સ્વામી છે. ઇશ્વર પાસેથી એને ત્રણ દેવતાઈ શક્તિ-ઇચ્છાશક્તિ (Willpower), જ્ઞાનશક્તિ (Knowledge Power) અને ક્રિયાશક્તિ (Action Power) મળેલ છે. એની પાસે સંવેદનાની, વિચારવાની, સર્જવાની,

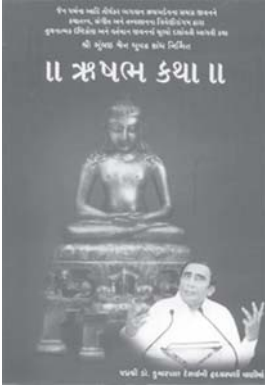
સમાયોજનની, વિશ્લેષણની, વિમર્શણની એમ અનેકવિધ સમર્થતાઓ છે. મનુષ્ય શક્તિ અને ઊર્જાનો પૂંજ છે. એની પાસે જીવનમાં એણે મુખ્ય ક્યું ધ્યેય હાંસલ કરવાનું છે એનું સ્પષ્ટ દર્શન (Vision) છે, જીવનને જ્ઞાન વડે સફળ અને સાર્થક કરવાની ધગશ અને સંકલ્પ (Mission) છે અને એ માટે જરૂરી એવી સજ્જતા, ક્ષમતા, કુશળતાયુક્ત ખુમારી અને જુસ્સો (Passion) છે. ઉપનિષદોનો જયઘોષ છે કે મનનું સુખ, ચિત્તની પ્રસન્નતા અને આત્માની પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત કરવી એ મનુષ્યનો જન્મસિદ્ધ અધિકાર છે. * * *

‘કદમ્બ’ બંગલો, ૩૫, પ્રોફેસર્સ સોસાયટી, સૌરાષ્ટ્ર કોલોની પાસે, મોટાબજાર, વલ્લભવિદ્યાનગર-૩૮૮૧૨૦.

ફોન નં.(૦૨૬૯) ૨૨૩૩૭૫૦. મો. નં. ૦૯૭૨૭૩૩૩૦૦૦.

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ દ્વારા નિર્મિત

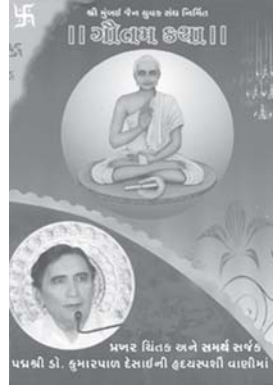
આંતર રાષ્ટ્રીય ખ્યાતિ પ્રાપ્ત, જૈન ધર્મ તત્ત્વના વિશ્વ પ્રચારક પદ્મશ્રી ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈની હૃદયસ્પર્શી પ્રભાવક વાણીમાં કથાત્રયી ડી.વી.ડી.

॥ ઋષભ કથા ॥

ત્રણ ડી.વી.ડી. સેટ મૂલ્ય રૂ. ૩૦૦/-

પ્રાચીન કાળના વાતાવરણ સાથે રાજા ઋષભના જીવનચરિત્ર અને ત્યાગી ઋષભનાં કથાનકોને આવરી લેતું જૈનધર્મના આદિ તીર્થંકર ભગવાન શ્રી ઋષભદેવનું ચરિત્ર અને ચકવર્તી ભરતદેવ અને બાહુબલિનું રોમાંચક કથાનક ધરાવતી અનોખી ‘ઋષભ કથા’

॥ ગૌતમ કથા ॥

ત્રણ ડી.વી.ડી. સેટ મૂલ્ય રૂ. ૩૦૦/-

અનંત લબ્ધિનિધાન ગુરુ ગૌતમસ્વામીના પૂર્વ-જીવનનો ઇતિહાસ આપીને એમના ભવ્ય આધ્યાત્મિક પરિવર્તનનો ખ્યાલ આપતી, અજોડ ગુરુભક્તિ અને અનુપમ લઘુતા પ્રગટાવતી રસસભર ‘ગૌતમકથા’

‘નેમ-રાજુલ કથા’ની ડી.વી.ડી જૂન માસમાં પ્રકાશિત થશે

॥ મહાવીર કથા ॥

બે ડી.વી.ડી. સેટ મૂલ્ય રૂ. ૨૫૦/-

ભગવાન મહાવીરના જીવનનાં જીવનનાં રહસ્યોને પ્રગટ કરતી, ગણધરવાદની મહાન ઘટનાઓને આલેખતી અને વર્તમાન યુગમાં ભગવાન મહાવીરના ઉપદેશોની મહત્તા દર્શાવતી સંગીતસભર ‘મહાવીરકથા’

ઘરે બેઠા દિવાનખાનામાં ધર્મતત્ત્વ કથાશ્રવણો દરશ્ય લાભ

ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈની સંગીતને સથવારે ભાવભરી પ્રભાવક વાણી દ્વારા વહેતી આ કથાઓ આપને દિવ્ય જ્ઞાનભૂમિનું આત્મસ્પર્શી દર્શન કરાવશે જ. સમૂહમાં સ્વાધ્યાય અને શ્રવણનો દિવ્ય આનંદ મેળવી સામાયિકનું પુણ્યકર્મ પ્રાપ્ત કરો ● વસ્તુ કરતાં વિચારદાન શ્રેષ્ઠ છે.

- બે સેટ સાથે લેનારને એક મહાવીર કથાની ડી.વી.ડી. વિના મૂલ્યે
- કેળવણી સંસ્થા, દેરાસર અને ઉપાશ્રય માટે ૨૦% ડિસ્કાઉન્ટ
- ધર્મ પ્રચાર અને પ્રભાવના માટે કુલ ૭૫ ડી.વી.ડી. - પ્રત્યેક કથાના ૨૫ સેટ - લેનારને ૫૦% ડિસ્કાઉન્ટ

- બેંક ઓફ ઇન્ડિયાની ભારતની કોઈ પણ શાખામાં શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ પ્રાર્થના સમાજ બ્રાંચ, A/c. No. 0039201 000 20260 માં રકમ ભરી ઑર્ડરની વિગત સાથે અમને સ્લીપ મોકલો એટલે ડી.વી.ડી. આપને ઘરે કુરિયરથી રવાના કરાશે.

૧. શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ, ૩૩ મહમ્મદી મિનાર, ૧૪મી ખેતવાડી, એ.બી.સી. ટ્રાન્સપોર્ટની બાજુમાં, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪. ટેલિફોન : ૨૩૮૨૦૨૯૬.

૨. ઈન્સ્ટીટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજી, બી-૧૦૧, સમય એપાર્ટમેન્ટ, આઝાદ સોસાયટી પાસે, આંબાવાડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫. ફોન : (૦૭૯) ૨૬૭૬૨૦૮૨.

શ્રી નૈમ-રાજુલ કથા-૨

એક વિરલ અને પ્રસન્ન અનુભૂતિ-મારી-તમારી, આપણી

[શ્રી મુબઈ જૈન યુવક સંઘે એપ્રિલ ૨૨, ૨૩, ૨૪ના ભારતીય વિદ્યાભવન ચોપાટી-મુંબઈ - ‘નેમ-રાજુલ’ કથાનું આયોજન કર્યું. ત્રણે દિવસ પદ્મશ્રી ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈની તત્ત્વજ્ઞ અને પ્રભાવક વાણીથી શ્રોતાઓ રસતરબોળ થયા. આ બીજા દિવસે ડૉ. કુમારપાળે કથાતત્ત્વની અદ્ભુત જમાવટ કરી. ઉપરાંત વર્તમાનમાં જે માનવ ભેદ-ભાવ અને સંબંધોની સમસ્યા છે, એ પ્રાચીનકાળમાં પણ હતી એ તંતુને વિસ્તારી ને એ સમસ્યાનો ઉકેલ પણ આ કથામાં ગુંથાયો છે. અત્રે પ્રસ્તુત છે આ કથાની ઝલકનો બીજો ભાગ.]

ભારતીય વિદ્યાભવનમાં યોજાયેલી ‘નેમ-રાજુલ કથા’માં ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈના અસ્ખલિત, પ્રવાહી અને હૃદયસ્પર્શી વાણીપ્રવાહે સહુના હૃદયને ભીંજવી નાખ્યાં હતા. માત્ર કથારસના આલેખન પર ઝોક આપવાને બદલે એમાં સંશોધનનું નવનીત, વ્યાપક દૃષ્ટિકોણ અને વર્તમાન યુગ સાથેનો એનો સંબંધ જોડી આપતા હતા, આથી કથા ઘણાં ‘ડાયમેન્શન્સ’માં ચાલતી હતી. ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈની આવી બહુઆયામી દૃષ્ટિને કારણે શ્રોતાજનોને કેટલીય નવી ઘટનાઓ જાણવા મળી.

એ સમયના ઇતિહાસમાં ચાલી રહેલા આર્ય અને અનાર્ય વચ્ચેના વેરઝેરને પરિણામે ગોપકુળ અને નાગકુળ વચ્ચે હિંસક વૈમનસ્ય હતું. શ્રીકૃષ્ણએ કરેલા કાલિનાગના દમનની પીઠીકા પાછળ ગોપકુળના નાગકુળ પરના વિજયની ઘટના રહેલી છે. પુરાકલ્પનોના પેટાળમાં છુપાયેલી ઐતિહાસિક ઘટનાની ઝાંખી આપી હતી. એ સમયે ગુજરાતમાં સમુદ્રકિનારા પર નાગજાતિનું વર્ચસ્વ હતું. એ વહાણો બાંધવામાં નિપુણ હતી અને દરિયાઈ માર્ગ પર એનું પ્રભુત્વ હતું. યાદવકુળના નેતા શ્રીકૃષ્ણએ અનાર્ય જાતિની નાગ પ્રજાને પરાજિત કરી, એ ઘટના નરસિંહ મહેતાના ‘નાગદમન’ કાવ્યમાં પ્રગટ થઈ છે એનો અણસાર આપ્યો હતો.

આવા ભયાવહ વૈમનસ્યને પરિણામે ચોતરફ હિંસા, હત્યા અને યુદ્ધ ચાલતા હતા. આર્યકુળના અગ્રણીઓ નાગજાતિના લોકો પર હુમલો કરતા હતા અને નાગજાતિ તક મળે વેર વાળતી હતી. આવા યુદ્ધકાળમાં નેમકુમાર કહે છે કે ‘મારે વેરના ઝેરના મહાસાગરમાં હૃદયના પ્રેમના અંશને પુનર્જીવિત કરવો છે. માણસમાંથી બૂઝાઈ ગયેલા માનવતાના દીપકને વિવેકની જ્યોતથી પ્રજ્વલિત કરવો છે અને એ રીતે આતતાયીઓની જુલમી પરિસ્થિતિ વચ્ચે નેમકુમાર પ્રેમની વાંસળી વગાડે છે અને એ સહુને અનોખા લાગે છે. એમના આગવા વિચારોથી સહુ આશ્ચર્યચકિત થાય છે. એ માનવજીવનને મૂલ્યવાન બનાવીને એનો મહિમા દર્શાવે છે, પ્રાણીના જીવનનું મૂલ્ય સમજાવે છે અને કોઈ એમને પૂછે કે, ‘માણસ મૃગયા કરે નહીં તો એને મજા ક્યાંથી આવે? મૃગનું માંસ ખાય નહીં, તો એ જીવશે કઈ રીતે?’ ત્યારે નેમકુમાર એમને વળતો સવાલ કરતા, ‘જેવો જીવ માણસમાં છે, એવો પશુ અને વનસ્પતિમાં પણ છે. એક પ્રાણધારીને અન્યનો પ્રાણ લેવાનો હક્ક નથી.

જીવનો ખોરાક જીવ નહીં, પણ જીવ જીવના આશરે ઉછરે છે.’

નેમકુમારની આ વાત એ યુગને અશક્ય અને અચરજભરી લાગે છે. નેમકુમારની ભાવનાને પ્રતિધ્વનિત કરતાં પ્રખર સાહિત્યકાર અને જૈનદર્શનના ચિંતક ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈએ દર્શાવ્યું કે નેમકુમાર કહે છે, ‘સત્ય પોતાને માટે, સ્નેહ બીજાને માટે, પ્રેમ પરસ્પરને માટે, મૈત્રી માનવતાને માટે અને કરુણા સમસ્ત વિશ્વને માટે હોવી જોઈએ.’

આવી રીતે નેમકુમારના વિરલ વ્યક્તિત્વને કુશળતાથી પ્રગટ કરીને યુવાનીમાં આવેલા નેમકુમારનું હૃદયસ્પર્શી ચિત્ર શ્રોતાઓ સમક્ષ ઉપસ્થિત કરતાં અને કથાની જમાવટ કરતાં ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈએ કહ્યું કે બીજા ક્ષત્રિયકુમારો એમની યુવાની શિકાર, શૌર્ય કે સુંદરીની ચર્ચામાં કે પ્રાપ્તિ કાજે ગાળતા હતા, ત્યારે નેમકુમારે શાંતિ, અહિંસા, સંયમ અને સત્યની વાત કરી. એ સમયે મિથ્યાત્વી દેવોએ રૈવતાચલ નીચેની ભૂમિ પર સૂરધાર નામે નગર વસાવીને દ્વારિકા સુધી પહોંચી દ્વારિકાજનો પર જાતજાતના જુલમ કરતા હતા. ભયથી નગર આખું કાંપી ઊઠ્યું હતું. શ્રીકૃષ્ણ અને બલરામ યુદ્ધને માટે ગયા, પણ તેઓ પણ મિથ્યાત્વી દેવોની માયાથી જિતાઈ ગયા.

આ સમયે નેમકુમારે યુદ્ધે ચડીને મિથ્યાત્વી દેવોને પરાજય આપ્યો. એક અર્થમાં કહીએ તો એમણે માયાનો પરાજય કર્યો. એ પછી માયાના સ્વરૂપને કથામાં વણી લેતાં ચિંતક-વિચારક ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈએ કહ્યું કે માયા તૃણાવાન કંજૂસની આગળ ભાગે છે અને નિઃસ્પૃહી સંતની પાછળ ચાલે છે. એટલે કે તૃણાવાન એને પકડી શકતો નથી અને તેથી એના જીવનમાં કદી તૃપ્તિ અનુભવતો નથી. જે વ્યક્તિ સંતોષી, સંતૃપ્ત, નિઃસ્પૃહી કે સંત હોય, તેની પાછળ માયા ચાલતી હોય છે. માયા એ શોક, દુઃખ અને સંતાપની ત્રણ ડાળીઓવાળું વૃક્ષ છે અને પછી માયાનું સ્વરૂપ આલેખતાં સંત કબીરની વાત કરતાં કહ્યું.

‘માયા માથે સીંગડાં, લખ્ખે નૌ નૌ હાથ !

આગે મારે સીંગડાં, પાછે મારે લાત.’

અર્થાત્ ‘માયાના મસ્તક પર અહંકારના નવ-નવ હાથ લાંબા શિંગડાં છે. આવતી વખતે એ (માયા) શિંગડાઓ મારે છે અને મનુષ્યની છાતી અભિમાનમાં ફૂલી જાય છે, અને વિદાય લેતી વખતે

એ પસ્તાવા રૂપી પગથી મારીને મનુષ્યને શોકગ્રસ્ત કરી દે છે.’

આમ આ ઘટનાનું નવીન અર્થઘટન આપતાં ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈએ જણાવ્યું કે નેમિકુમારનો વિજય એ મિથ્યાત્વ પર મહાનત્વનો વિજય હતો. માયા પર સાત્વિકતાનો વિજય હતો.

નેમિકુમાર એમના વિજયને કઈ રીતે ઊજવશે ? રાવણ વિજય વેળાએ અક્રિયાસ્થ કરે, ઇન્દ્રજિત મેઘગર્જના કરે, દુર્યોધન અહંકાર કરે, ત્યારે નેમિકુમાર વિજયને ભક્તિમાં રૂપાંતરિત કરી દે છે ! કાર્યસિદ્ધિ સાથે સમર્પણનું અનુસંધાન સાધે છે અને તેથી આ વિજય પછી નેમિકુમાર શ્રી શત્રુંજય તીર્થ અને શ્રી ગિરનાર તીર્થની યાત્રાએ જઈને એ તીર્થોની ભક્તિ કરે છે.

એ પછી ઇતિહાસનો એક નવો પ્રસંગ આલેખતા એ સમયના આતતાયી જરાસંઘ વધની ઘટનામાં બલરામની સહાય માટે દોડી જતા શ્રીકૃષ્ણ અને નેમિકુમારની કથાનું આલેખન કર્યું.

મહારાજ જરાસંઘ અપૂર્વ નરમેઘ યજ્ઞ કરવાનો હતો અને એણે યજ્ઞમાં સામાન્ય માનવીઓને નહીં, પણ સમર્થ રાજવીઓને હોમવાનો વિચાર રાખ્યો હતો. ચોર્યાસી રાજાઓ એની કેદમાં હતા. શ્રીકૃષ્ણ, બલરામ અને નેમિકુમાર જરાસંઘ સામે લડવા જાય છે અને પછી નેમિકુમારની વિશેષતાનું વર્ણન કરતાં ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈએ કહ્યું કે,

‘એ જમાનામાં સામાન્ય પ્રસંગે પણ ક્ષત્રિયપુત્ર ખભે ધનુષબાણ, કમર પર કટારી કે હાથમાં પરશુ જેવું શસ્ત્ર ધારણ કરીને નીકળતા હતા. શસ્ત્ર એ સહુનું સદાનું સંગાથી બની ગયું હતું. કિંમતી પોશાક જેટલું જ પ્રાણહારક શસ્ત્રોનું આકર્ષણ હતું. જ્યારે ક્ષત્રિય રાજકુમાર નેમ તો પોતાની પાસે કોઈ શસ્ત્ર રાખતા નહોતા. સહુને આશ્ચર્ય થયું કે ક્ષત્રિય કદી નિઃશસ્ત્ર હોઈ શકે ખરો ? ત્યારે વળી નેમિકુમાર કહેતાં કે શસ્ત્રની તાકાત કરતાં આત્માની તાકાત વિશેષ છે. શસ્ત્ર શત્રુના ભયનું પ્રતીક છે, જ્યારે આત્માનું શસ્ત્ર એ અભયનું પ્રતીક છે. એને કોઈ સુરક્ષાની ક્યારેય જરૂર હોતી નથી.

નેમિકુમારને કોઈ આગ્રહપૂર્વક શસ્ત્ર રાખવાનું કહે, તો એની સામે પ્રશ્ન કરતાં કે જેની પાસે ભય હોય, એને શસ્ત્રની જરૂર પડે. જ્યાં સુધી હૃદયમાં કોઈના ય પ્રત્યે દ્વેષભાવ ન હોય, તો કોઈ દુશ્મન ક્યાંથી બને ? બહારના શત્રુને જીતવાના નથી, કારણ કે બહારના શત્રુઓને ગમે તેટલા જીતીએ, તો પણ અંતરના શત્રુને જીત્યા વિના યુદ્ધનો અંત આવવાનો નથી. મારે તો રાજાની સત્તાનું સામ્રાજ્ય નહીં, પણ પ્રજાના પ્રેમનું સામ્રાજ્ય સ્થાપવું છે.

સહુને નેમિકુમારની વાત અજાયબ લાગતી. ક્ષત્રિય થઈને શસ્ત્રનો વિરોધ કરે તો કેવું ? પણ નેમિકુમારના સામર્થ્યને સહુ જાણતા હતા, તેથી એમના શૌર્યનું સન્માન

કરતા હતા. યુદ્ધનું રણશિંગુ ફૂંકાઈ ગયું. વાસુદેવ, શ્રીકૃષ્ણ, બલરામ અને નેમિકુમાર જરાસંઘ સામે યુદ્ધ કરવા નીકળ્યા.

જરાસંઘે જરાવિદ્યાનો ઉપયોગ કરીને વિરોધી સેનાના સૈન્યને વૃદ્ધ અને રોગીષ્ટ બનાવી દીધું, ત્યારે નેમિકુમારે કહ્યું, ‘જરાસંઘે પ્રપંચ રચીને વિજય મેળવવા માટે આપણા સૈન્ય પર જરાવિદ્યા અજમાવી છે. આ મહાન આફતનો એક જ ઉગારો છે. નાગરાજ ધરણેન્દ્રના આવાસના જિનાલયમાં રહેલી ભાવિ તીર્થંકર શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની પ્રાચીન અને મહાપ્રભાવી મૂર્તિ છે. એ મૂર્તિનું સ્નાનજળ આપા સૈન્ય પર છાંટો. એને પરિણામે જરાવિદ્યા પરાસ્ત થઈને નાસી જશે. આને માટે અહમ કરવો પડે.’

યુદ્ધના મેદાનમાં તે વળી કોણ અહમ કરે ? જીવન-મરણના જંગ સમયે સતત ત્રણ ઉપવાસ કોણ કરે ? પરંતુ અહીં દાનવી બળના નાશ માટે દૈવીબળની જરૂર હતી. શરીરના બળ સાથે આત્માના બળનું અનુસંધાન આવશ્યક હતું. ઉપવાસથી દેહને તપાવીને દેહનું વિશેષ કૌવત પ્રગટાવવાનું હતું. આ અહમ એ દેહદમન નહીં, પણ શત્રુદમન હતો.

શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું, ‘હું અહમ કરું ખરો, પણ સામે દુશ્મન ઊભો છે ત્યારે ત્રણ દિવસમાં આપણા સૈન્યની શી દશા થાય ? એનું કોણ રક્ષણ કરી શકે ?’

નેમિકુમારે કહ્યું, ‘ત્રણ દિવસ સુધી આપણા સૈન્યની હું રક્ષા કરીશ.’ કૃષ્ણે અહમની આરાધના કરી, ત્યારે નેમિકુમારે કરેલા શંખનાદ માત્રથી શત્રુ રાજાઓ અને દુશ્મનોનું સઘળું સૈન્ય ખળભળી ઊઠ્યું. યુદ્ધનો દોર નેમિકુમાર સંભાળતા હતા. એમના જ આદેશથી માતવીએ રથ ભીષણ વર્તુળમાં વારિ તરફ ફેરવ્યો. કુમાર પુરંદરે શંખનો ઘોષ કર્યો. શંખધ્વનિથી શત્રુઓ ધ્રુજી ઊઠ્યા. નેમનાથના શંખનાદથી આખું સૈન્ય ખળભળી ઊઠ્યું. એમની લઘુલાઘવી કળાથી હજારો બાણોનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો. કેટલાકનાં મુગટ, કુંડળ, ચામર, તો કેટલાકના રથના પૈડા, કળશ, ધજા વગેરે છેદી નાખ્યા, પરંતુ દયાળુ નેમિકુમારે કોઈ મનુષ્ય કે પશુને હાનિ કરી નહીં. આમ ત્રણ દિવસ સુધી શ્રીકૃષ્ણની અનુપસ્થિતિમાં નેમિનાથે સૈન્યને સાચવ્યું અને શ્રીકૃષ્ણ પુનઃ યુદ્ધ માટે આવ્યા, ત્યારે એમની સેના પૂરેપૂરી સજ્જ હતી. એ પછી ભારતના ઇતિહાસના એક મહાભયંકર યુદ્ધનો પ્રારંભ થયો.

સહુને શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુના પ્રભાવનો પરિચય થયો. એ પછી આ યુદ્ધભૂમિ વિશે સાહિત્ય અને ઇતિહાસના સંશોધનોમાંથી વાત કરતાં

સાહિત્યકાર શ્રી કુમારપાળ દેસાઈએ કહ્યું કે,

શ્રી દીપવિજયજીકૃત, ‘શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ શલોકા’ (સ્તોત્ર ૪૨)ની કડી ૨૫, ૨૬, ૨૭માં લખ્યું છે કે શ્રીકૃષ્ણના લશ્કરનો

ત્રણે દિવસની કથાના સૌજન્યદાતા

ડૉ. ભદ્રાબેન દિલીપભાઈ શાહ પરિવાર

જૈન સોશલ ગ્રુપ્સ ઈન્ટરનેશનલ ફેડરેશન (JSGIF) મુંબઈ રિજિયન

જૈન જાગૃતિ સેન્ટર

પડાવ ઊડુ (ઓડુ), પંચાસર, જિંજયર (જિંજુવાડા), મેમાણુ (મેમાણા), લોલાણુ (લોલાડા), આવરિયાણા (આદરિયાણા), જાડિયાણા, મહુઆ, રાણી વગેરે ગામોની પાસે હતો. આ સ્તોત્રમાં આજના વાઘેલ ગામની પાસે જરાસંઘના લશ્કરનો પડાવ હોવાનું લખ્યું છે. મુંજપર, સખી, લુંટાના (લોટી) વગેરે ગામ પાસે બંને સૈન્યોએ સામસામા યુદ્ધ ખેલ્યાનું લખ્યું છે. આ બધાં ગામોમાંથી મહુઆ અને રાણી આ બે ગામો સિવાયના બધા ગામો અત્યારે વિદ્યમાન છે.

આ ઉપરથી જણાય છે કે તે સ્થાનની પશ્ચિમ અને દક્ષિણ દિશામાં શ્રીકૃષ્ણના લશ્કરનો પડાવ અને પૂર્વ ઉત્તરમાં જરાસંઘના લશ્કરનો પડાવ હતો.

નાગરાજ ધરણેન્દ્રની આરાધના અને મહાપ્રભાવિક પાર્શ્વનાથ ભગવાનની મૂર્તિના માહાત્મ્યને કારણે જરાવિદ્યાનો પ્રભાવ નષ્ટ થયો.

આમાં બળવાન જરાસંઘના કેટલાક ખંડિયા રાજાઓ અને કેટલાક પુત્રો મરાયા. શ્રીકૃષ્ણનો વિજય થયો. શ્રીકૃષ્ણે ઉદારતા રાખી, જરાસંઘના પુત્રો કુમુદ, સહદેવ વગેરેને રાજગૃહીનું રાજ્ય પાછું આપ્યું. જરાસંઘ સાથેના યુદ્ધની ભૂમિ સેનપલ્લીના ગામમાં થયેલો જય અને જીતની ખુશાલીના પ્રસંગે વગાડેલા શંખના નિમિત્તે આ નગરનું નામ શંખપુર રાખવામા આવ્યું અને ધરણેન્દ્ર નાગરાજે આપેલી મહાપ્રભાવક પાર્શ્વનાથ પ્રભુની મૂર્તિથી શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ નામ જાણીતું બન્યું. ઘણા લાંબા સમય સુધી ખૂનખાર લડાઈ ચાલ્યા પછી શ્રીકૃષ્ણના સૈન્યે જરાસંઘના લશ્કરને પરાસ્ત કરી નાખ્યું.

જૈન ગ્રંથો કહે છે કે શ્રીકૃષ્ણે સુદર્શન ચક્ર વડે જરાસંઘને હણીને ઐતિહાસિક વિજય પ્રાપ્ત કર્યો અને ત્યારથી તેઓ નવમા વાસુદેવ તથા બલરામ-બલદેવ બન્યા.

શ્રી શંખેશ્વર સ્તોત્ર કહે છે કે શ્રીકૃષ્ણે શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથનું જિનાલય ઘણાં પરિશ્રમ સાથે બનાવ્યું. દ્વારિકા પોતાના મહેલમાં બેઠા બેઠા મંદિરના શિખર પર ફરકતી ધજા શ્રીકૃષ્ણ જોઈ શકે તે રીતની એની બાંધણી કરાવી. સ્તોત્ર તો કહે છે કે શ્રી પાર્શ્વપ્રભુની પૂજા વગેરેના ખર્ચ માટે શંખપુર નગર શ્રી પાર્શ્વપ્રભુને અર્પણ કર્યું હતું. આ નગરમાં વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણે મઠ, મંદિર, ધર્મશાળા અને તોરણોથી યુક્ત દરવાજા અને વિશ્રામસ્થાનો બનાવ્યા.

દિન-પ્રતિદિન શંખેશ્વરની જાહોજલાલી વધતી ગઈ અને શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ પ્રભુની વિવિધ પ્રકારે પૂજા થવા લાગી. આમ શંખેશ્વર તીર્થ એ અતિ પ્રાચીન અર્થાત્ શ્રીકૃષ્ણના સમયનું તીર્થ બન્યું.

એ પછી નેમકુમાર શસ્ત્ર, અસ્ત્રના સંગ્રામથી નિવૃત્ત થયા. અગાઉ પોતાનું કર્તવ્ય પૂર્ણ કરવા અને અધર્મનો નાશ કરવા માટે યુદ્ધમાં ભાગ લીધો હતો, પરંતુ એમનું હૃદય તો સતત પોકાર પાડતું હતું કે શા માટે આ પૃથ્વી વૈરાગ્યિની

ભડભડતું અરણ્ય બની રહી છે? વેરના અંગારામાંથી જ્યારે દેવતા બુઝાઈ જાય છે પછી રહે છે શું? માત્ર કાળા કોલસા અને રાખનો ઢગલો જ શેષ રહે છે! જો આવાં યુદ્ધો ચાલુ જ રહેશે, તો આ હરીભરી દુનિયા ઉજ્જડ ને નિર્જન સ્મશાન બની જશે.

બીજી બાજુ અનોખા નેમકુમારના મનમાં તો સંસારને સ્વર્ગથી પણ અધિક બનાવવાનું અનેરું સ્વપ્ન વસતું હતું. માણસનું બળ સંસારને કુરૂપ બનાવવામાં વપરાય, તે બળનો દુરુપયોગ ગણાય. જે શક્તિ અન્યની હસ્તી મિટાવવા પ્રયત્ન કરે, તે આસુરી શક્તિ કહેવાય અને નેમકુમાર વિચારે છે,

‘માણસ માણસનો સખા છે.

માણસ કોઈનો શત્રુ નથી.

જ્યાં માણસ બીજાનું લેવા માગે છે, ત્યાં યુદ્ધ છે.

જ્યાં માણસ પોતાનું આપવા માગે છે, ત્યાં પ્રેમ છે.

જે બીજાનું લેવા માગે છે તે સ્વાર્થ છે. જે પોતે આપવા માગે છે તે પરમાર્થ છે.’

એ પછી એકલસંગી નેમકુમાર દ્વારિકાના મહેલમાં ધૂમતાં ધૂમતાં વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણના શસ્ત્રાગારમાં ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનાં પ્રહારક શસ્ત્રો જોઈને આશ્ચર્ય પામે છે. શ્રીકૃષ્ણનો પાંચજન્ય શંખ વગાડે છે, જેનો ગંભીર ઘોષ સાંભળીને દ્વારિકા નગરી ખળભળી ઊઠી. માત્ર કૃષ્ણ જ જેને વગાડી શકતા હતા, એવા પાંચજન્ય શંખને નેમકુમારે વગાડતા એમના બળનો પરિચય સાંપડે છે. શ્રીકૃષ્ણને એમ થાય છે કે નેમકુમારનું લોકોત્તર બળ મેં જોયું. શા કારણે એ આમ શુષ્ક બનીને બેસી રહે છે, તે સમજાતું નથી.

અહીં નેમકુમારના ચરિત્રના અનુસંધાનમાં ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈએ તુલનાત્મક સંશોધન દ્વારા નેમચરિત્રમાં આલેખાયેલા શ્રીકૃષ્ણ અને બલરામના પાત્ર સાથે મહાભારતનાં શ્રીકૃષ્ણ અને બલરામનાં પાત્રનો ભેદ બતાવીને મહર્ષિ વ્યાસે રચેલા મહાભારતની અને મલધારીશ્રી દેવપ્રભસૂરિજીએ રચેલા ‘પાંડવ ચરિત્ર’ની વિશેષતા દર્શાવી હતી. નવાંગી ટીકાકાર શ્રી અભયદેવસૂરીશ્વરજી મહારાજની પાટપરંપરામાં જૈનાચાર્ય શ્રી દેવપ્રભસૂરીશ્વરજી મહારાજે આચાર્ય શ્રી નરચંદ્રસૂરિજી નામના ગુરુદેવની પ્રેરણા પામીને નિ. સં. ૧૨૭૦માં ‘પાંડવ ચરિત્ર’નું સર્જન કર્યું હતું.

આ બંને ધારાઓનો તાત્વિક અને માર્મિક પરિચય આપ્યા પછી નેમનાથ ચરિત્રની ધારા આગળ ધપાવી. લોકોત્તર બળ ધરાવતા નેમનાથ વિશે સ્વયં બલરામ કહે છે, ‘એકલસંગી નેમ તો અનેરો છે.

એને રાજની વાત કરો તો કહે કે મારે દ્વારિકાના રાજવી થવું નથી. મારે તો લોકોના દિલના રાજવી થવું છે. શસ્ત્રોને કારણે અત્યાચારીઓથી પીડાતી દુનિયાને એક નવો માર્ગ

પ્રણ દિવસની ડી.વી.ડી.ના સૌજન્યદાતા

શ્રી કીર્તિલાલ દોશી, શ્રેણુજ ડાયમંડ ટ્રેડિંગ કું. - મુંબઈ
દિવાળીબેન અને કાળીદાસ સાંકળચંદ દોશી ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ

સૂચવવો છે. મારું બળ હિંસા કરવા માટે નથી. રાજ મારે જોઈતું નથી, ને સિંહાસન ખપતું નથી. રાજસત્તાને માટે કેટલા યુદ્ધો, પારાવાર પ્રપંચો, દુષ્ટ અદેખાઈઓ અને પાર વગરનાં ખૂનખરાબા થાય છે. મારો તો ધર્મ અહિંસાનો, બળસત્યનું, રાજ પ્રેમનું અને આખા વિશ્વમાં એના સીમાડા પથરાશે અને એ વિશ્વમાં રાજની સત્તાની હોય, પણ એમાં કુટુંબનું હૂંફાળું, ટાઢક આપનારું વાત્સલ્ય હશે. વસુધૈવ કુટુંબકમ્.’

વાસુદેવ કૃષ્ણએ નેમકુમારના બળની પ્રશંસા કરી, ત્યારે નેમકુમારે કહ્યું, ‘મારે મન દેહબળની કશી કિંમત નથી. એ દેહબળ ગુલામનું ય ગુલામ છે. એમાં શક્તિ છે, પણ સન્માર્ગ નથી, સાચું બળ તો આત્મબળ છે. જે કોઈનું ગુલામ નથી અને જે કોઈને ગુલામ કરતું નથી. સ્વાર્થ જ્યાં છે, ત્યાં દુષ્ટ કોણ નથી? પ્રત્યેક વ્યક્તિ બીજાનો દુશ્મન છે. મારે તો મારી શક્તિ કે શૌર્ય સર્જનમાં વાપરવા છે, સર્વનાશમાં નહીં.’

નેમકુમારની અનોખી વિચારધારા સાંભળીને વાસુદેવ કૃષ્ણ અને બલભદ્ર જ્યારે વિચારમાં ડૂબી જાય છે, ત્યારે એકાએક ભવિષ્યવાણી થાય છે અને એ ભવિષ્યવાણી કહે છે, ‘હે હરિ! તમારે ચિંતા કરવાનું કંઈ જ કારણ નથી! પૂર્વે શ્રી નેમિનાથ તીર્થકરે કહ્યું હતું તેમ શ્રી નેમિનાથ નામના બાવીસમા તીર્થકર કુમાર અવસ્થામાં જ દીક્ષા લેશે.’ આ વાણી સાંભળી કૃષ્ણ કંઈક અંશે નિશ્ચિંત થયા.

એ પછી નિર્વિકાર નેમકુમારને ભોગમાર્ગ તરફ આકર્ષિત કરવાનું કામ રુક્મિણી અને સત્યભામાએ માથે લીધું અને જલકીડાનું આયોજન કર્યું. જલકીડામાં શ્રીકૃષ્ણની જુદી જુદી રાણીઓએ નેમિનાથ પર છોડેલા વ્યંગનું અને નેમિનાથે આપેલા એના જવાબનું હૃદયસ્પર્શી નિરૂપણ ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈએ કર્યું. જેમાં સંસારને જ સારરૂપ માનતી રાણીઓ અને સંસારને નિઃસાર ગણતા નેમકુમાર

વચ્ચેના સંવાદની સામસામી પટ્ટબાજી રજૂ કરી. નેમિનાથે વિવાહ કરવાની ચોખ્ખી ના ન પાડી એટલે ‘એ કબૂલ છે’ એમ માનીને એમના વિવાહ માટે કન્યાની શોધ શરૂ થઈ. જ્યારે નેમકુમાર વિચારવા લાગ્યા, ઓહ! આ કેવી વાત છે? સહુ એમ માને છે કે લગ્ન એ સંસારનો સાર છે અને તેઓ મને એમની માન્યતા પ્રમાણે લગ્ન કરવાનો આગ્રહ કરે છે. પણ પૂર્વના ઋણાનુબંધને લીધે અવધિજ્ઞાની નેમિકુમારે જોઈ લીધું કે વિવાહની તૈયારી એ જ એમની દીક્ષાનું નિમિત્ત બનશે.

આ પ્રસંગના મર્મની સચોટ રજૂઆત કરતાં ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈએ જણાવ્યું કે ગણિતની રકમ કદાચ જુદી હોય, પણ ક્યારેક સરવાળો

સરખો થતો હોય છે. સંસાર એ સંન્યાસનો વિરોધી ગણાતો હોય, પણ ક્યારેક સંસાર એ સંન્યાસનું કારણ બનતો હોય. નેમિકુમારના જીવનમાં પ્રેમ અને યોગની જુગલબંધી છે. પ્રેમનું અતૂટ બંધન અને યોગનું અદમ્ય આકર્ષણ અધ્યાત્મ જીવનના ટોચે એક બની જાય છે. એમનું પ્રેમમંદિર મોક્ષમંદિર બની જાય છે.

વાસુદેવ કૃષ્ણ અને ક રાજકન્યાઓ વિશે વિચારવા લાગ્યા. મહારાણી સત્યભામાએ કહ્યું, ‘મારી નાની બહેન રાજમતી નેમકુમાર માટે દરેક રીતે યોગ્ય છે.’

શ્રીકૃષ્ણને આ પ્રસ્તાવ ઉચિત લાગ્યો. તત્કાલ ઉગ્રસેન રાજા પાસે જઈ તેમની પુત્ર રાજમતીનું માગુ કર્યું.

આ દિવસની નેમ-રાજુલ કથામાં શ્રોતાઓને એક જુદો જ અનુભવ થયો. કથારસનું આકંઠ પાન કરતાં કરતાં ઇતિહાસ, સંશોધન અને ધર્મગ્રંથોનાં મર્મ જાણવા મળ્યાં. કથાનું આકાશ એટલું વિરાટ લાગ્યું કે સહુને એની અમૃતવર્ષાથી ભીંજાવાનું વધુ ને વધુ મન થવા લાગ્યું.

(કમશ:)

□ ધનવંત

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પ્રસાદ

વચનામૃત

૧. આ તો અખંડ સિદ્ધાંત માનજો કે સંયોગ, વિયોગ, સુખ, દુઃખ, ખેદ, આનંદ, અણરાગ, અનુરાગ ઇત્યાદિ યોગ કોઈ વ્યવસ્થિત કારણને લઈને રહ્યા છે.
૨. એકાંત ભાવી કે એકાંત ન્યાયદોષને સન્માન ન આપજો.
૩. કોઈનો પણ સમાગમ કરવા યોગ્ય નથી છતાં જ્યાં સુધી તેવી દશા ન થાય ત્યાં સુધી સત્યુરુષનો સમાગમ અવશ્ય સેવવો ઘટે છે.
૪. જે કૃત્યમાં પરિણામે દુઃખ છે તેને સન્માન આપતાં પ્રથમ વિચાર કરો.
૫. કોઈને અંતઃકરણ આપશો નહીં, આપો તેનાથી ભિન્નતા રાખશો નહીં; ભિન્નતા રાખો ત્યાં અંતઃકરણ આપ્યું તે ન આપ્યા સમાન છે.
૬. એક ભોગ ભોગવે છે છતાં કર્મની સિદ્ધિ વૃદ્ધિ નથી કરતો, અને એક ભોગ નથી ભોગવતો છતાં કર્મની વૃદ્ધિ કરે છે; એ આશ્ચર્યકારક પણ સમજવા યોગ્ય કથન છે.
૭. યોગાનુયોગે બનેલું કૃત્ય બહુ સિદ્ધિને આપે છે.
૮. આપણે જેનાથી પટંતર પામ્યા તેને સર્વસ્વ અર્પણ કરતાં અટકશો નહીં.
૯. તો જ લોકાપવાદ સહન કરવા કે જેથી તે જ લોકો પોતે કરેલા અપવાદનો પુનઃ પશ્ચાત્તાપ કરે.
૧૦. હજારો ઉપદેશવચનો, કથન સાંભળવા કરતાં તેમાંનાં થોડાં વચનો પણ વિચારવાં તે વિશેષ કલ્યાણકારી છે.
૧૧. નિયમથી કરેલું કામ ત્વરાથી થાય છે, ધારેલી સિદ્ધિ આપે છે, આનંદના કારણરૂપ થઈ પડે છે.
૧૨. જ્ઞાનીઓએ એકત્ર કરેલા અદ્ભુત નિધિના ઉપભોગી થાઓ.
૧૩. સ્ત્રીજાતિમાં જેટલું માયાકપટ છે તેટલું ભોળપણું પણ છે.
૧૪. પઠન કરવા કરતાં મનન કરવા ભણી બહુ લક્ષ આપજો.
૧૫. મહાપુરુષના આચરણ જોવા કરતાં તેનું અંતઃકરણ જોવું એ વધારે પરીક્ષા છે.
૧૬. વચનસપ્તશતી પુનઃ પુનઃ સ્મરણમાં રાખો.

(કમશ: આગળ આવતા અંકે)

‘શતાયુ ભવ’-મત કહેના

□ ડૉ. રણજિત પટેલ (અનામી)

આપણા ચાર આશ્રમો-‘બ્રહ્મચર્યાશ્રમ, ગૃહસ્થાશ્રમ, વાન-પ્રસ્થાશ્રમ ને સંન્યસ્ત-આશ્રમની વ્યવસ્થા સો વર્ષ પર નિર્ભર છે. પ્રત્યેક આશ્રમને પચ્ચીસ વર્ષ ફાળવ્યાં છે. આમાં આદિ શંકરાચાર્ય કે ગર્ભજોગી શુકદેવજી જેવા અપવાદો હોઈ શકે, જેમને આશ્રમકાલની મર્યાદા કે ચાર પુરુષાર્થોની સિદ્ધિ માટેની સમય- મર્યાદા નડતરરૂપ ન બને. કેટલાકને પૂર્વભવના સંસ્કારનું પાથેય, બેન્ક બેલેન્સની જેમ લેખે લાગે; પણ આપણે ત્યાં આશીર્વાદ આપવામાં પણ ‘શતાયુ ભવ’ની કાળ-મર્યાદા લોકવ્યવહારમાં પ્રચલિત છે. માનવસેવાના આજીવન ભેખધારી મહાત્મા ગાંધી, લોકસેવાના શ્રેયસ્કર કાર્યો માટે સો નહીં પણ સવાસો વર્ષ જીવવાની વાસના નહીં પણ મહેચ્છા સેવે. ‘મહાભારત’નું યુદ્ધ થયું ત્યારે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ, ભીષ્મ, દ્રોણ, પાંડવોનું આયુષ્ય કેટલું હતું તેનું અનુમાન કેટલાક ગ્રંથોમાં કરેલું છે. એવરેજ ગણીએ તો ૭૫ કે ૮૦ વર્ષનું આવે. છેલ્લા સૈકાનું રાષ્ટ્રીય-આયુષ્ય-આંકનું સરવૈયું કાઢીએ તો એમાં દાયકે દાયકે ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ થતાં ૨૬નું આજે ૬૦-૬૨નું થઈ ગયું છે. સાઈઠ વર્ષે આપણે ત્યાં વૃદ્ધાવસ્થા ગણાતી, જો કે અદ્યતન સંશોધનના આંકડા પ્રમાણે સાઈઠ વર્ષે નહીં પણ એંશી વર્ષે વૃદ્ધાવસ્થાની શરૂઆત થતી હોય છે. સાઈઠે બુદ્ધિ નાસવાને બદલે નૃતનવૃદ્ધિ સાથે પાછી આવે છે. એકવાર, ‘જ્યોતિ લિમિટેડ’ના જનરલ મેનેજર, જે મારા વડીલ-મિત્ર જેવા હતા, મારે ઘરે આવ્યા. બહાર મારો બીજો દીકરો જે બાવીસ સાલનો હતો-ક્રિકેટ રમતો હતો તેને જનરલ મેનેજર સાહેબે સહજભાવે પૂછ્યું: ‘અલ્યા! તારો ડોહો ઘરે છે?’ પ્રથમ તો મારો દીકરો ‘ડોહો’ શબ્દ સાંભળીને જ ડઘાઈ ગયો કારણ કે તે વખતે મારી ઉંમર પચાસની પણ નહોતી...પણ ઉત્તર ગુજરાતમાં માથે ફાળિયું બાંધનાર ૪૦-૫૦ ના હોય પણ ‘ડોહા’ ગણાય?

આહાર અને પોષણની આપણી વધેલી સૂઝસમજ અને રોગોની વૃદ્ધિ સાથે ઔષધ-ઉપચારની સુવિધાઓએ આયુષ્યનો આપણો રાષ્ટ્રીય-આંક વધાર્યો છે ને સંભવ છે કે ભવિષ્યમાં એ પંચોતેર-એંશીનો પણ થાય પણ એક વાત નિશ્ચિત છે કે વધેલા આયુષ્ય-આંક સાથે આપણી રાષ્ટ્રીય કાર્યક્ષમતામાં અભિવૃદ્ધિ થતી નથી. વર્ષે-બે વર્ષે શરીરનું ‘કમ્પલીટ ચેકિંગ’ કરાવવાનું આપણા ફેમિલી ડૉક્ટરો સલાહ આપતા હોય છે પણ જેને નામ અપાયાં છે એવા વીસેક હજાર રોગોમાંથી કોઈને કોઈ રોગ નીકળવાનો! થોડાંક વર્ષો ઉપર, બી.બી.સી.એ. ‘ડાયાબિટીસ’ ઉપર બે વર્તાલાપ ગોઠવેલા. મેં એ ધ્યાનપૂર્વક સાંભળેલા. એમાં એક વ્યાખ્યાતાએ જણાવેલું કે ડાયાબિટીસ સાથે સંકળાયેલા, મામા-માસી-ફોઈ જેવા બીજા ૧૧૦ રોગો છે!

તમે કેટલા મોરચા સાચવવાના? અરે! એકલા પેટ-હોજરીના સેંકડો રોગો છે! આપણે ગમે તેટલી કાળજી રાખીને ૭૦, ૭૫, ૮૦ સુધી ખેંચીએ પણ એ વર્ષો દરમિયાન બે-ત્રણ રોગ તો વળગેલા જ હોય છે! કેટલાક શારીરિક-માનસિક રોગો વંશ વારસામાં મળેલા હોય છે. (Law of Heridity) કુળ અને જનક જનનીના જીવન-ઈતિહાસ ઉપરથી કૌટુંબિક વારસો કળી શકાય. સંપૂર્ણ સત્ય માટે તો માનવ જાતીય વારસો, પ્રજાકીય વારસો અને કૌટુંબિક વારસાનો અભ્યાસ પણ અનિવાર્ય ગણાય.

ઈતિહાસની આરસીમાં કયું સત્ય દેખાય છે? ૯૨ વર્ષના આયુષ્યમાં હું અર્ધો ડઝન શતાયુ મુરબ્બીઓને મળી ચૂક્યો છું ને કેટલાક સંબંધે વાંચ્યું છે, સાંભળ્યું છે. કાલિદાસ કહે છે તેમ ‘વૃદ્ધતમ્ જરસા વિના’ના શતાયુઓ તો માંડ આંગળીને વેઢે ગણાય તેટલા! મારા એક સ્નેહી સો સાલના થયા ખરા પણ ૮૫મે વર્ષે જમણા પગનું ફેકચર થયેલું એટલે પૂરાં પંદર વર્ષ પથારીવશ રહ્યા. બીજા એક શતાયુ સ્નેહીએ છેલ્લાં વર્ષો પ્રજ્ઞાયક્ષુની સ્થિતિમાં ગાળ્યાં. ૮૦ થી ૮૫ સાલના મારા ડઝનેક મિત્રોએ સંપૂર્ણ સ્મૃતિ ગુમાવેલી; જો કે સ્વામી આનંદ, વૃદ્ધાવસ્થામાં તેજ સ્મૃતિને શાપરૂપ ગણે છે. ‘ધનીમા’ નામના લેખમાં સ્વામી આનંદે આવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો છે. મારા એક વિદ્યાર્થી-અધ્યાપકને ૮૦ થયાં. પિતાની જાણ બહાર પુત્રે ઘર વેચ્યું...જેવી એમને જાણ થઈ ને તે જ ક્ષણે સ્મૃતિ-ભ્રંશના તે દર્દી બની ગયાં. ૯૨ સાલના મારા એક સ્નેહી ઘરમાંથી બહાર નીકળે ને એમની જ સોસાયટીમાં પાંચેક મિનિટ આંટો મારી ઘરે આવે પણ એમને એમનું ઘર જ ન જડે! ત્રણ-ચાર સાલના ન્હાનાં ભૂલકાંને કવચિત્ આવું થતું હોય છે વા માનસિક ક્ષતિવાળા પ્રૌઢોને પણ આવો અનુભવ થતો હોય છે. આવી ભાત ભાતની ન્હાની મોટી શારીરિક, માનસિક, બૌદ્ધિક ક્ષતિઓ સાથે શતાયુ થવાનો શો લ્હાવો? ૮૦-૮૧ના મારા કેટલાક સ્નેહી-મિત્રોના પરિવારના સભ્યો એમનો જન્મદિન ઉજવે પણ કેંક ને કેંક તકલીફથી વ્યથિત એ વૃદ્ધોને એમની એ ઉજવણીમાં ઝાઝો રસ હોય એવું મને જોવા મળ્યું નથી. કવચિત્ આવી ઉજવણી એમને ત્રાસરૂપ જણાતી હોય તો નવાઈ નહીં! ૮૩ સાલના એક વૃદ્ધને પૌત્રના લગ્નમાં નંખાઈ ગયેલી સ્થિતમાં મેં જોયેલા! ૮૦મા વર્ષે મારા એક બેરિસ્ટર મિત્ર જાતે ખાઈ શકે નહીં કે વસ્ત્ર-પરિધાન કરી શકે નહીં. આપણી સાથે માંડ પાંચ મિનિટ વાત કરતાં થાકી જાય ને આપણને ઘરે જવાનું કહે. ‘ડૉ. જે. ડી. પાઠક સાહેબે સંશોધન કરીને ‘અવર એડલ્ટ્સ’ નામે અંગ્રેજીમાં એક દળદાર ગ્રંથ લખ્યો છે જેમાં વાર્ધક્યની અનેક સમસ્યાઓ ચર્ચી છે. મારે જો કવિતામાં જરઠ-જર્જરિત દેહની વાત કરવાની હોય

તો આ રીતે કહું:-

‘મુખેથી લાળ, જીભથી લવરીની વેળ!
વિચાર ને કરણની કરણી ન મેળ.
બે કૂપમાં જલ ઊંડા, પ્રતિબિંબ મ્હાન,
ને બત્રીસીની ભઈ કેવળ શૂન્ય ખાણ!
શું કર્ણપુર મહીં કો તમરાંનું ગાન!
ને પેટલાદ મહીં શી ગટરોની હાણ!
રાંટી પડે ચરણ-ચાલ, પીધેલ જાણો!
જે કો ચતુર, જરસાની લીલા પ્રમાણો.
નિર્દોષતા શિશુની કો’ક પરી લઈ ગઈ!
ને મસ્તી ને મદ ગયાં પૂરમાં તણાઈ!
પ્રૌઢત્વ પ્રૌઢી ગઈ પોઢી જરા શું અંકે?
ઉભરાતું આયુ ગળી ગ્યું શું અદૃષ્ટ પંકે?
આયુષ્યનો ઈતિ-હ-આસ શું કબ્ર-કીટ?
કાલોડસ્મિલોકક્ષયકૃત લીલા અદીઠ.

જો વાર્ધક્યની આવી જ નિયતિ હોય તો ‘શતાયુ ભવ’ કહેવાનો કોઈ અર્થ ખરો? એના કરતાં તો કવિ કાલિદાસના આશીર્વાદ વધુ ઈષ્ટ ગણાય: ‘વૃદ્ધત્વમ્ જરસા વિના’ ખખડી ગયેલા ગયા વિનાનું વાર્ધક્ય માણો...પછી એ સો સાલનું હોય કે એથી અધિક.

આ શરીરના યંત્રને હજી ભલભલા વૈજ્ઞાનિકો પણ પૂરું સમજી શક્યા નથી. એની ચાલ ના લયબદ્ધ છે. એ લય તૂટ્યો એટલે ખલાસ! માનવી પોતાની મૂર્ખામીને કારણે માંદો પડે છે. એના પ્રજ્ઞાપરાધો ગણ્યા ગણાય નહીં એટલા બધા છે. યુધિષ્ઠિરને યક્ષ પ્રશ્ન પૂછે છે: ‘આ જગતનું મોટામાં મોટું આશ્ચર્ય કયું? યુધિષ્ઠિરનો જવાબ છે ‘માણસ અનેકને મૃત્યુના મુખમાં પડતો જુએ છે ને છતાં પોતાની જાતને અમર સમજે છે.’ મેન ઈઝ મોરટલ, સોક્રેટીસ ઈઝ એ મેન, સો સોક્રેટીસ ઈઝ મોરટલ.’ સોક્રેટીસને બદલે એ પોતાની જાતને મોરટલ સમજતો નથી! એને મૃત્યુનો ભય સતાવે છે. મેડીકલ સાયન્સની એક ચોપડીમાં લખ્યું છે: હાય એ પર્સન ડાઈઝ ઈઝ નોટ એ વન્ડર બટ હાઈ હી સરવાઈઝ વીથ સો મચ ડીસીઝીઝ ઈઝ એ વન્ડર! માનવીની જિજિવિષા અતિ પ્રબળ છે...ને પોતાનો વંશવેલો ટકાવી રાખવાની વૃત્તિ વનસ્પતિ ને માનવસૃષ્ટિમાં જોરદાર છે એટલે તો એકાદ સૈકામાં પાંચસો-છસો કરોડ યમદ્વારે જાય છે ને એથી અધિક આ ધરતીમૈયાનો ખોળો ખૂંદવા નવજન્મ ધારણ કરે છે! મૃત્યુ કરતાં જીવન વધુ બળવાન છે, વધુ ઉપયોગી પણ છે. ધર્મ ને સેવાનું સાધન પણ છે. આપણે એનું પૂરું જતન કરવું જોઈએ. ‘શતાયુ ભવ’નો સ્પીરીટ જળવાવો જોઈએ

રસિકભાઈ રણજિતભાઈ પટેલ, સી-૧૨, નવદીપ એપાર્ટમેન્ટ, મેમ નગર, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૫૨. મો.: ૦૯૮૮૮૯૧૬૮૦૬૮

૩૧. એક હજારના પુસ્તકો ખરીદનારને ૩૧.૫૦૦નું ડિસ્કાઉન્ટ, એટલે ૩૧.૫૦૦માં ૩૧.૧૦૦૦ના પુસ્તકો

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘના પ્રકાશનો

ક્રમ	પુસ્તકના નામ	કિંમત રૂ.	ક્રમ	પુસ્તકના નામ	કિંમત રૂ.	ક્રમ	પુસ્તકના નામ	કિંમત રૂ.
	ડૉ. રમણલાલ ચી. શાહ લિખિત ને સંપાદિત ગ્રંથો		૧૪	વંદનિય હૃદયસ્પર્શ ભા. ૩	૫૦	૨૪	પ્રબુદ્ધ ચરણો	૧૦૦
૧	જૈન ધર્મ દર્શન	૨૨૦	૧૫	વંદનિય હૃદયસ્પર્શ (ઓલીવ)	૨૫૦	૨૫	આર્ય વજ્રસ્વામી	૧૦
૨	જૈન આચાર દર્શન	૨૪૦	૧૬	શાશ્વત નવકાર મંત્ર	૧૫૦	૨૬	આપણા તીર્થંકરો	૧૦૦
૩	ચરિત્ર દર્શન	૨૨૦	૧૭	પ્રભાવક સ્થવિરો ભાગ-૧ થી ૫	૧૫૦	૨૭	સંસ્કૃત નાટકોની કથા ભાગ ૧	૧૦૦
૪	સાહિત્ય દર્શન	૩૨૦	૧૮	પ્રભાવક સ્થવિરો ભાગ-૧ થી ૬	૩૫૦		ડૉ. કલાબેન શાહ લિખિત	
૫	પ્રવાસ દર્શન	૨૬૦	૧૯	નમો તિત્થરસ	૧૪૦	૨૮	ચંદ્ર રાજાનો રાસ	૧૦૦
૬	સાંપ્રત સમાજ દર્શન	૨૭૦	૨૦	જ્ઞાનસાર	૧૦૦		ડૉ. રશ્મિ ભેદા લિખિત	
૭	શ્રુત ઉપાસક ડૉ. રમણભાઈ શાહ	૩૨૦	૨૧	પાસપોર્ટની પાંખે ભાગ-૧ થી ૩	૫૦૦	૨૯	અમૃત યોગનું, પ્રાપ્તિ મોક્ષની	૨૫૦
૮	જૈન આચાર દર્શન	૩૦૦	૨૨	સાંપ્રત સહચિંતન ભાગ-૪ થી ૧૪	૩૮૦		ડૉ. ફાલ્ગુની ઝવેરી લિખિત	
૯	જૈન ધર્મ દર્શન	૩૦૦		પ્રો. તારાબેન ર. શાહ લિખિત		૩૦	જૈન પૂજા સાહિત્ય	૧૬૦
૧૦	ગુર્જર ફાગુ સાહિત્ય	૧૦૦	૨૩	શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર (પુસ્તિકા)	૪		ડૉ. રેખા વોરા લિખિત	
૧૧	જિન વચન	૨૫૦		નવું પ્રકાશન ડૉ. સુરેશ ગાલા લિખિત મરમતો મલક રૂ. ૨૫૦		૩૧	આદિ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ	૨૮૦
૧૨	જિન તત્ત્વ ભાગ-૧ થી ૮	૫૪૦					ડૉ. રમેશભાઈ લાલન લિખિત	
૧૩	વીર પ્રભુના વચનો ભા. ૧	૮૦				૩૨	જૈન દંડ નીતિ	૨૮૦

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ, ૩૩ મહમ્મદી મિનાર, ૧૪મી ખેતવાડી, એ.બી.સી. ટ્રાન્સપોર્ટની બાજુમાં, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪. ટેલિફોન : ૨૩૮૨૦૨૯૬

ભટ્ટારક પરંપરા

□ પુષ્પા પરીખ

[ભટ્ટ શબ્દ પરથી આવેલો ભટ્ટારક શબ્દ જ્ઞાન અને વીરત્વનું સંબોધન કરે છે. રત્નત્રયની સાધના માટે પર્યાપ્ત પ્રેરકબળ-આત્મબળ અને જ્ઞાનબળની યુતિથી ભટ્ટારક મોક્ષમાર્ગના સાહસી પથિક બને છે. સમાજને પ્રેરક નેતૃત્વ પ્રદાન કરે છે.]

દસમી શતાબ્દી ઉપરાંત દેશની અવનતિની શરૂઆતની સાથે સાથે જૈન ધર્મનું ગૌરવ પણ ધીરે ધીરે ક્ષીણ થવા લાગ્યું. મોગલોના આગમન બાદ ઉત્તર ભારતમાં પ્રાયઃ સર્વત્ર ધર્મની હાનિ થવા લાગી અને પોતાના ધર્મનો નિર્વાહ કરતા કરતા ધાર્મિક લોકોનું જીવન ઉત્તરોત્તર કઠિન થવા લાગ્યું. મુનિઓને માટે શાસ્ત્ર-વિહિત ચર્યાનું નિર્દોષ પાલન દુષ્કર થતાં થતાં અસંભવ જ થઈ ગયું. તેરમી, ચૌદમી શતાબ્દી આવતાં ઉત્તર ભારતમાં દિગંબર મુનિઓનો વિહાર કેવળ પુરાણ-કથાઓમાં જ બાકી રહી ગયો હતો. દક્ષિણમાં જોકે વિરલ રૂપે યત્ર-તત્ર દિગંબર મુનિઓનું અસ્તિત્વ સાંભળવા મળતું હતું.

દેશ-કાળના એ પ્રદૂષિત વાતાવરણમાં, અનેક શતાબ્દો સુધી આગમ-નિષ્ઠ, વિતરાગી દેવ અને સર્વથા અપરિગ્રહી ગુરુના મૂળ સ્વરૂપ પ્રત્યે સમર્પિત ભક્ત પરંપરાએ સમયની માંગને અનુકૂળ નવોદિત ભટ્ટારક પરંપરાનો સહારો લઈ પોતાના આરાધ્ય સ્વરૂપને વિકૃત થતું બચાવી લીધું. ભટ્ટારકોએ કદી પોતાને ‘દેવ શાસ્ત્ર ગુરુ’ની માન્યતાના ‘ગુરુ’ના રૂપમાં સ્થાપિત કરવાની કલ્પના પણ નથી કરી. ભટ્ટારક પદને દેવ કે ગુરુની માફક પૂજ્ય ગણાવાય એવી મહત્વાકાંક્ષાનું કોઈ ઉદાહરણ ઇતિહાસમાં જણાયું નથી.

ભટ્ટારકોએ સદા પોતાને આર્ષમાર્ગી, દેવગુરુ-શાસ્ત્રના આરાધક અને દાસાનુદાસ સ્વીકાર કરતા કરતા જૈન શાસનની સેવા, પ્રભાવના, સંરક્ષણ અને પ્રચાર-પ્રસારને જ પોતાનો પરમ-ધર્મ માન્યો. આજ ઉદ્દેશને સામે રાખી ભટ્ટારકોએ પોતાના દેશ-કાલાનુરૂપ જીવન-પદ્ધતિનો વિકાસ કર્યો. ઇતિહાસ સાક્ષી છે કે આ લક્ષ્યની પ્રાપ્તિ માટે એમનો પ્રયત્ન સાર્થક અને સફળ થયો છે. જૈન ઇતિહાસના મર્મજ્ઞ વિદ્વાન પં. કૈલાશચંદ્ર શાસ્ત્રીએ ભટ્ટારકોની બાબતમાં લખ્યું છે-

‘ભટ્ટારક પંથનો ઉદય સમયનો પોકાર હતો. ભટ્ટારકોએ જિન શાસનની ઘણી સેવા કરી પરંતુ પરિગ્રહની વચ્ચે રહેવાનું પરિણામ એમને ભોગવવું પડ્યું, ફળ સ્વરૂપે ઉત્તર ભારતમાં એમની ગાદી સમાપ્ત થઈ ગઈ. ભટ્ટારક પંથનો ઉદય એક પ્રકારના ચૈત્યવાસથી જ વિકસિત થયો. શરૂઆતમાં આ ભટ્ટારક પણ દિગંબર (નગ્ન) રહેતા હતા; એમનામાં પણ વસ્ત્ર ધારણની પ્રવૃત્તિ પાછળથી આવી છે. ભટ્ટારક કાળમાં પણ મુનિમાર્ગ બહુ ઓછો પ્રચલિત હતો. ઉત્તર ભારતમાં મુનિઓનો અભાવ થઈ ગયો હતો પરંતુ દક્ષિણમાં નહોતો થયો. દક્ષિણમાંથી જ ઉત્તર ભારતમાં મુનિમાર્ગ પાછો

પ્રવર્તિત થયો.’

(પં. કૈલાશચંદ્ર શાસ્ત્રી, ‘જૈન સંદેશ’ અંક ૧૬ મે ૧૯૬૮ના સંપાદકીયમાંથી)

ભટ્ટારકોનું સર્વાધિક સરાહનીય યોગદાન એ રહ્યું છે કે તેઓએ મુનિઓના અભાવમાં પણ જૈન જનતાને જિનધર્મ સાથે જોડી રાખ્યો અને તેમની ધાર્મિક આસ્થાને એ વિષમકાળમાં પણ ડગવા ન દીધી.

ભટ્ટારક પદ પર આવતાંની સાથે જ તેઓએ પોતાના પારિવારિક નામનો પરિત્યાગ કરવો આવશ્યક હોય છે. પછી એમને જીવન પર્યંત પોતાના ગુરુના પદના નામથી જ ઓળખાવું પડે છે. આ કારણોને લીધે ભટ્ટારક સંપ્રદાય વિષે ઇતિહાસમાં પંડિતોનું ખાસ માનવું રહ્યું છે કે ભટ્ટારકોનો અભિપ્રાય નિઃસ્વાર્થ અને નિર્મળ હતો તથા જૈન સંસ્કૃતિને માટે એમનો સમર્પણભાવ આદર્શથી ભરપૂર હતો. આજે કોને જાણવાની ઇંતેજારી છે કે કેવા ભયંકર વાતાવરણમાંથી જૈન ધર્મની નૌકાને વર્તમાન ઘાટ સુધી પહોંચાડવામાં ભટ્ટારક વર્ગની નિસ્વાર્થ પદ્ધતિએ કેટલી મુશ્કેલી વેઠવી પડી હતી ?

ભટ્ટારક પરંપરા સર્વમાન્ય અને શ્રદ્ધાને પાત્ર હોય છે. આગમ ગ્રંથોની પ્રતો બનાવી અને પુરાણોનું પ્રણયન કરાવી એ સંપદાને સુરક્ષિત રાખવાનું કૌશલ ભટ્ટારકો પાસેજ હતું. હજાર વર્ષો સુધી ધવલ સિદ્ધાંતની તાડપત્રીય પ્રતોને સુરક્ષિત રાખવાનું કામ ભટ્ટારકોએ જ કર્યું છે. આપણો આ અણમોલ નિધિ ભટ્ટારકોની જાગરૂકતાથી જ બચવા પામ્યો છે અને તેઓની ઉદારતાથી જ તેનું પ્રકાશન સંભવ થયું છે.

ભટ્ટારકોએ મૂર્તિઓની પ્રતિષ્ઠા કરાવવામાં પણ ઘણો મોટો ભાગ ભજવ્યો છે. રાજસ્થાનમાં મેવાડ ઈલાકામાં ઘણાં મંદિરોમાં મૂર્તિઓની પ્રતિષ્ઠા ભટ્ટારકોએ કરાવી છે. ઘણાં સ્થળોએ મૂર્તિઓ પર ભટ્ટારકોના નામો પણ આલેખાયેલા છે. આ પ્રમાણે દેશમાં ચારે તરફ દૃઢ સંકલ્પી અને સમર્પિત ભટ્ટારકોની યશોગાથાઓ વિદ્યમાન છે.

ભટ્ટારક પદ એ બહુ સમ્માનિત પદ છે માટે ભટ્ટારકની દીક્ષા બાદ અમુક પ્રશિક્ષણ પછી એમની યોગ્યતા પર વિચાર કરીને જાત જાતની પરીક્ષા કરી મઠના ટ્રસ્ટીઓ અને સમાજની સંમતિ સાથે મઠ મંદિરની જવાબદારી આપવામાં આવે છે. આજે પણ ભટ્ટારક પરંપરા પ્રાચીન નિયમો-પરંપરાઓનો આદર કરે છે.

આજના યુગમાં પણ દિગંબર પરંપરામાં ભટ્ટારકોની સંખ્યા ઘણી મોટી છે જેમાં થોડા ભટ્ટારકો પરદેશમાં પણ જૈન ધર્મના પ્રચાર માટે પ્રવાસે જઈ આવેલા છે. દા. ત. પ. પૂ. સ્વસ્તિ શ્રી ચારૂ કીર્તિ ભટ્ટારક,

પટ્ટાચાર્યવર્ય મહાસ્વામીજી મૂડબીદ્રી, પ. પૂ. જગત ગૂરુ કર્મયોગી સ્વસ્તિ શ્રી ચારુકીર્તિ ભટ્ટારક પટ્ટાચાર્ય મહાસ્વામીજી શ્રવણબેલગોલા-આ ઉપરાંત લગભગ બધા જ મહાન તીર્થોમાં ભટ્ટારકોના મઠ છે અને ભટ્ટારકો ધર્મ પ્રચાર કરી રહ્યા છે.

છેલ્લે સ્વ. ડૉ. નેમિચંદ્ર શાસ્ત્રીના પુસ્તક ‘તીર્થંકર મહાવીર અને તેમની આચાર્ય પરંપરા’ના એક ફકરાથી મારો લેખ પૂર્ણ કરું છું.

‘પરંપરા પોષક આચાર્યો અંતર્ગત ભટ્ટારકોની ગણના કરવામાં આવે છે. તેઓએ મૂર્તિ-મંદિર, પ્રતિષ્ઠા, પુરાણકથા, પૂજાપાઠ, સ્તોત્ર

આદિની રચના તથા મંત્ર-તંત્રના ચમત્કાર બતાવી જૈન સંસ્કૃતિની રક્ષા કરી છે. ભટ્ટારકોએ પોતાના કલાકૌશલ્ય, કાવ્યપ્રતિભા, આધ્યાત્મિકતા આદિને કારણે તત્કાલીન શાસકોને પ્રભાવિત કર્યા છે. તેઓ સંવત ૮મી ૧૦મી શતાબ્દિથી જૈન સાહિત્ય અને સંસ્કૃતિનો પ્રચાર કરતા રહ્યા છે. તેઓ દ્વારા તીર્થંકર મહાવીરની પરંપરા સુરક્ષિત રહી શકી છે.’

પુષ્પા પરીખ, ૬-બી, ૧લે માળે, કેનવે હાઉસ, વી. એ. પટેલ માર્ગ, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪. ટે. નં. ૨૩૮૭૩૬૧૧.

જૈન આચાર્ય મહાપ્રજ્ઞનું ‘ગીતા’ પરનું મૌલિક મૂલ્યાંકન

□ શશીકાંત લ. વૈદ્ય

‘શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા’ હિન્દુ ધર્મનો સર્વગ્રાહી અને અદ્વિતિય ગ્રંથ છે. જૈન ધર્મના પ્રજ્ઞાપુરુષ આદરણીય પૂજ્ય આચાર્યશ્રી મહાપ્રજ્ઞએ ‘ગીતા’-સંદેશ અને પ્રયોગ પુસ્તકમાં આ ધર્મગ્રંથની સમીક્ષા ખૂબ તટસ્થ રીતે કરી છે. પ્રજ્ઞા પુરુષ જૈન આચાર્ય દ્વારા જે મૂલ્યાંકન થયું છે તે ખરે જ મૌલિક અને મનનીય છે. આવું ક્યારે બને? જે વ્યક્તિ ધર્મને સાચા અર્થમાં સમજે તે જ તેનું મૂલ્યાંકન યોગ્ય રીતે કરી શકે. જે વ્યક્તિ સંકીર્ણ મનોભાવ ધરાવે, તે મુક્ત રીતે બીજા ધર્મનું મૂલ્યાંકન તટસ્થ રીતે ન કરી શકે. આવા તટસ્થ મૂલ્યાંકન માટે આચાર્ય મહાપ્રજ્ઞને કોટિ કોટિ વંદન કરું છું. ‘અહીં તો સત્યની મીમાંસા છે’ એમ શ્રદ્ધાપૂર્વક આચાર્યશ્રી માને છે. યાદ રહે, દરેક ધર્મનો આત્મા તો સત્ય જ છે. સમગ્ર ધર્મ સત્યની ધરી પર ઊભો છે. આચાર્યશ્રી કહે છે, ‘કોઈ એમ માની લે કે મારા ઘરમાં આકાશ છે તે બીજાના ઘરમાં નથી-અથવા આકાશ જુદું છે, તો તે મિથ્યા દૃષ્ટિકોણ બની જશે. આચાર્યશ્રીએ આસક્તિને કેન્દ્રમાં રાખીને ખૂબ મુક્ત રીતે ચર્ચા કરી છે. મહારાજ સાહેબ કહે છે-કે ગીતાકારે (શ્રીકૃષ્ણ) આ સમસ્યાનું સુંદર રીતે સમાધાન કર્યું છે.

ભારતીય પરંપરામાં બે પરંપરા છે-વૈદિક પરંપરા અને શ્રમણ પરંપરા. મૂલ્યાંકન માટે આ પરંપરાઓનો અભ્યાસ ખૂબ મહત્વનો બને છે. ‘ગીતા’ વૈદિક પરંપરાનો ગ્રંથ છે. ‘ઉત્તરાધ્યયન’ જૈન પરંપરાનો ગ્રંથ છે. અને ‘ધમ્મપદ’ બૌદ્ધ પરંપરાનો ગ્રંથ છે. આચાર્યશ્રી માને છે કે આ ત્રણેનો તુલનાત્મક અભ્યાસ કરીએ તો એકત્વ જોવા મળે છે. એમાંથી સાંપ્રદાયિક ઘેલછા કે ઉન્માદ જન્મતા નથી. વાત ખૂબ સાચી છે. હિન્દુ ધર્મ, જૈન ધર્મ અને બૌદ્ધ ધર્મ ભારત ભૂમિમાં જ અસ્તિત્વ આવ્યા અને વિકાસ પામ્યા. અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય વગેરેનો મહિમા ત્રણેમાં સ્પષ્ટ જોવા મળે છે. ‘ગીતા’ કહે છે કે કાર્ય કરો, પણ તેમાં ગળાબૂડ ન બનશો. તેમાં જો આસક્ત થશો તો તમારું જીવન વ્યર્થ થશે. મહારાજશ્રી કહે છે કે ગીતાનું આ યોગ્ય સમાધાન છે. મહારાજશ્રી ગીતાના બીજા

અધ્યાયનો ૫૮મા શ્લોકનો આધાર લે છે. આ રહ્યો તે શ્લોક...

બિષયા બિનિવર્તન્તે નિરાહારસ્ય દેહિનઃ ।

રસવર્જં રસોપ્યસ્ય પરં દૃષ્ટા નિવર્તતે ॥

અર્થ : ‘નિરાહારી પ્રાણીના વિષય (તો) નિવૃત્ત થાય છે, (પણ) એ વિષયો તરફનો રસ (વાસના) દૂર થતો નથી; એ રસ (તો સર્વ રસોના પરમ રસ એવા) પરમાત્માના દર્શનથી નિવૃત્ત થાય છે.’ વિષયોમાંથી નિવૃત્ત થવાય, પણ તેમાં રહેલી આસક્તિનું શું? વસ્તુનો ત્યાગ થાય પણ તેમાં રહેલો રસ મનમાંથી જાય નહિ ત્યાં સુધી આસક્તિનો ત્યાગ પણ થતો નથી. આસક્તિનો ત્યાગ કરવા આપણે પરમને નિહાળવું જોઈએ. જ્યારે તમે પરમને નિહાળો છો ત્યારે તમને બધે આત્મા કે પરમાત્મા દેખાય છે. આ પછી વસ્તુ પ્રત્યેની નિમ્ન કોટિની આસક્તિ ઘટી જશે. સમજાશે કે વસ્તુમાં આસક્તિ રાખવી તે બરાબર નથી જ. સંતોને અને આધ્યાત્મ વીરપુરુષોને સોના અને માટીના ઢગલામાં ફેર જણાતો નથી. આમ જોઈએ તો સોનું અને માટી બન્ને જુદાં છે, પણ આધ્યાત્મ દૃષ્ટિએ-સંતોની દૃષ્ટિએ બન્નેમાં કંઈ પણ ફેર નથી. સામાન્ય માણસ સોનાને કિંમતી ગણે છે અને માટીને ખૂબ તુચ્છ ગણે છે. (દુનિયાની દૃષ્ટિએ) સંતોની દૃષ્ટિ આધ્યાત્મિક છે, તેથી એમનો દૃષ્ટિકોણ પણ સૌથી જુદો છે.

જૈન ધર્મ પણ અનાસક્તિ પર ખૂબ ભાર મૂકે છે. તે માને છે કે જે ક્ષણે વ્યક્તિ માને છે કે ‘આ વસ્તુ મારી છે તે ક્ષણે જ મમત્વભાવ બંધાય છે. પણ ચેતનાની દુનિયા જુદી છે-તે સમજવા સૂઝ સમજ આધ્યાત્મ દૃષ્ટિ કેળવવાની છે. જૈન ધર્મ કહે છે: સ્વ-આત્માએ જ સ્વગૃહ. શું આપણે આપણા સ્વગૃહને જાણીએ છીએ? બસ, તેને જાણીએ એટલે મૂળ સુધી પહોંચી જવાય. જ્યાં પરમનો પ્રકાશ છે, ત્યાં જ સ્પર્શની-પરમની અનુભૂતિ છે. આ સમજાવવા આચાર્ય મહાપ્રજ્ઞ સુંદર કથા કહે છે...

એક અલગારી સંન્યાસી રાજમહેલમાં પ્રવેશે છે. ચોકીદાર એમને કહે

છે-‘ક્યાં જાવ છો, તમે?’ સંન્યાસીએ કહ્યું, ‘હું ધર્મશાળામાં જાઉં છું.’

‘શું આ ધર્મશાળા છે? આ તો રાજમહેલ છે!’ ચોકીદારે કહ્યું.

સંન્યાસી કહે છે, ‘ના, આ ધર્મશાળા છે.’ આખરે ચોકીદારે રાજા પાસે જઈને કહ્યું કે, ‘એક સંન્યાસી આવ્યા છે અને કહે છે કે આ રાજમહેલ નથી, પણ ધર્મશાળા છે.’ રાજાને ખૂબ આશ્ચર્ય થયું અને કહ્યું, ‘મહારાજ તમે આ રાજમહેલ જુઓ અને પછી કહો કે શું આ ધર્મશાળા છે કે રાજમહેલ?’

સમગ્ર મહેલ જોયા પછી સંન્યાસીએ કહ્યું : ‘રાજા, તમે ધર્મશાળામાં જ રહો છો.’ ચર્ચા આગળ ચાલી. સંન્યાસી રાજાને પૂછે કે ‘તમારી પહેલાં અહીં કોણ રહેતું હતું?’ ‘મારા પિતાજી’, રાજા જવાબ આપે છે. ‘એ પહેલા કોણ રહેતા હતા.’ ‘મારા દાદાજી.’

‘એમના પહેલાં કોણ?’ રાજાએ કહ્યું, ‘મારા વડદાદા.’

‘તેઓ બધા ક્યાં ગયા?’

‘તે બધાનો સ્વર્ગવાસ થઈ ગયો.’ રાજાએ કહ્યું

પછી સંન્યાસીએ કહ્યું, ‘રાજા, ધર્મશાળામાં યાત્રી આવે અને રાત્રિ રહીને બીજે દિવસે વિદાય થાય છે. આપણે સૌ યાત્રીઓ છીએ. મુસાફર છીએ. શું આ મહેલ ધર્મશાળા ન કહેવાય?’

રાજાની આંખ ખુલી ગઈ. આ શરીર એ ખરેખર આપણું ઘર નથી જ...તેમાં રહેલું ચૈતન્ય...આત્મા જ સર્વસ્વ છે. તેને ઓળખો. જ્યાં સુધી આસક્તિ નહિ છૂટે ત્યાં સુધી સાચા અર્થમાં મુક્તિ નથી...આપણી આસક્તિ જ આપણા દુઃખનું મૂળ છે. આસક્તિ કે વ્યક્તિ પ્રત્યેનો મોહ સમગ્ર દુઃખનું કારણ બને છે. ધૃતરાષ્ટ્રના વધુ પડતા મોહને લીધે મહાભારત રચાયું. તે મોહાંધ બન્યો પુત્રમાં. આ આસક્તિનું જ પરિણામ છે. ભરત રાજા રાજપાટ છોડી તપ કરવા જંગલમાં ગયા,

પણ હરણીના બાળ પર આસક્તિ રહી, જે એમના બીજા જન્મનું કારણ બન્યું. અરે, તીર્થંકર મહાવીર પ્રભુના પટ્ટશિષ્ય ગૌતમ સ્વામીને પણ ગુરુ પ્રત્યે ખૂબ આસક્તિ હતી... એમનું ઉડી ગયેલું (મહવીરનું) કપડું લેવા ગયા...શાસ્ત્ર કહે છે કે એમને કેવલ્યજ્ઞાન ન થયું. બાકી, ગૌતમ સ્વામી તપસ્વી હતા, છતાં આસક્તિને કારણે જ એમનો મોક્ષ અટક્યો. જૈન ધર્મ અને બૌદ્ધ ધર્મ આની પર ખૂબ ભાર મૂકે છે. ‘ગીતા’ તો આસક્તિ છોડવાનું જ કહે છે. ગાંધીજી ગીતા માટે એક જ શબ્દ વાપરે છે-‘ગીતા એટલે અનાસક્તિ યોગ’. આચાર્ય મહાપ્રજ્ઞ સ્પષ્ટ કહે છે, ‘જે ઘર ઈંટ, પથ્થર અને સિમેન્ટનું બનેલું છે, તે ઘર તમારું નથી. તે પારકું છે. તેનો મોહ છોડો.’ અર્જુનને આ મોહમાંથી કૃષ્ણે છોડાવ્યો...સમગ્ર ગીતાના જ્ઞાન દ્વારા. જૈન મુનિ મહાપ્રજ્ઞ કહે છે- ‘આસક્તિ ભાવમાંથી મુક્ત થઈને જ પરમનો સ્પર્શ થઈ શકે છે.’ ગીતાનો ધ્વનિ પણ ‘અનાસક્તિ ભાવ’ પર કેન્દ્રિત થાય છે. ગીતામાં બે મૂળભૂત શબ્દો છે, જેને તાત્ત્વિક રીતે સમજવા રહ્યા...એક છે અનાસક્તિ ભાવ અને બીજો છે સમત્વ ભાવ...સમભાવ કેળવવાનો. આ ક્યારે બને? ઈન્દ્રિયો પર સંપૂર્ણ કાબૂ આવે ત્યારે. આ ત્યાગ અને વૈરાગ્ય દ્વારા જ આવે. આ માટે સતત અભ્યાસ જોઈએ. જૈન ધર્મ, બૌદ્ધ ધર્મ અને હિન્દુ સનાતન ધર્મ વાસનાની મુક્તિની બાબતમાં એક છે. સાચો વીર આજ છે, જેણે ઈન્દ્રિયો પર વિજય મેળવ્યો છે. આદરણીય મહાપ્રજ્ઞ એ ગીતાનું મૂલ્યાંકન ખૂબ મૌલિક અને તટસ્થ રીતે કર્યું છે. યાદ રહે, ધર્મ જોડે, તોડે નહિ. મહાપ્રજ્ઞ મહારાજને મારા કોટિ કોટિ વંદન.

૫૧, ‘શિલાલેખ’ ડુપ્લેક્ષ, અરુણદય સર્કલ પાસે, ‘નંદનવન’ સોસાયટીની બાજુમાં, અલકાપુરી, વડોદરા-૩૯૦ ૦૮૭. ટે. : (૦૨૬૫) ૨૩૨૬૦૩૫

સુજેક થેરેપી

□ નિમિષા સંદીપ શાહ

લગભગ બે હજાર વર્ષ ઉપર દસપૂર્વધર પાંચસો ગ્રંથોના રચયિતા, સૂત્રકાર, વ્યાખ્યાકાર, ભાષ્યકાર અને મહાવાચનાચાર્ય, યુગાચાર્ય પૂ. ઉમાસ્વાતીજી થઈ ગયા. ઉમાસ્વાતીજીને નિર્ગર્ગના વાસ્તવિક સ્વરૂપનું દર્શન થતા એમણે ‘તત્ત્વાર્થાધિગમ’ સૂત્રમાં એક સૂત્ર આપ્યું છે. તત્ત્વજ્ઞાન પણ માણસનું કર્તવ્ય શું છે, તે જ દર્શાવે છે ‘પરસ્પરોપગ્રહો જીવાનામ્’ અર્થાત્ સર્વ જીવો એકબીજાને પરસ્પર કાર્યમાં (સુખ દુઃખાદિ કાર્યમાં) નિમિત્ત રૂપે મદદ કરનારા છે. માટે તે એકમેકને ઉપકારક છે. અંગ્રેજીમાં એક કહેવત છે-Nessecity is the mother of Invention. અર્થાત્ જરૂરિયાત એ શોધની જનની છે. કહેવત એટલે શું? એ જાણવા જેવું છે. એક માણસની બુદ્ધિ (અનુભવોની અનુભૂતિમાંથી મળેલી સિદ્ધિ) જ્યારે બધાં માણસનું હડાપણ બને છે ત્યારે કહેવતનો જન્મ થાય છે. અને કહેવત એટલે સૈકાઓનું સંગ્રહાયેલું

હડાપણ. એને કહેવત કહેવાય છે.

જીવની અત્યંત પ્રાથમિક અવસ્થા એટલે નિગોદ અને અત્યંત વિકસિત અવસ્થા એટલે મનુષ્ય. મનુષ્યનું શરીર (દેહ) પાર્થિવ છે. અને દેહાલયમાં વસતો આત્મા સજીવ છે. એટલે પાર્થિવ અને સજીવનો અદ્ભુત સંગમ એ દેવની દેન છે. અને મનની પ્રાપ્તિ થવી એક મનુષ્યને મળતું વરદાન છે. મનના લીધે જ મનુષ્ય નામ પડ્યું. માનવ શરીરની રચના અદ્ભુત રીતે પાંચ તત્ત્વો (પંચ મહાભૂતો)થી બનેલી છે. તે પાંચ તત્ત્વો એટલે વાયુ, અગ્નિ, પૃથ્વી આકાશ, જલ. તે તત્ત્વોમાં ઘણી બધી શક્તિઓ રહેલી છે. પરંતુ શરીરમાં તત્ત્વોની વધઘટ થવાથી, બેલેન્સ ઓછુંવતું થવાથી રોગો ઉત્પન્ન થાય છે. અને ધીરે ધીરે રોગો પણ વધતા ગયા.

‘શરીર ખલુ રોગ મંદિર’ અર્થાત્ આ શરીર રોગનું ઘર છે. રોગ

શરીરમાં નહીં તો બીજે ક્યાં થાય? શરીર વગરનો એકપણ જીવ (આત્મા) આ સંસારમાં ચારેય ગતિમાં જોવા મળશે નહીં. કર્મની સજા કાયા વડે જ ભોગવાય છે. કર્મથી બચવા માટે જેમ મનુષ્ય ઉપાયો શોધતો આવ્યો તેમ રોગોના નિવારણ માટે પણ ઉપાયો શોધતો આવ્યો છે. આ ઉપાધિના નિરાકરણ માટે વૈજ્ઞાનિકો એની પણ શોધ કરતા થયા. એમાં નૈસર્ગિક ઉપચારોની પણ શોધ થઈ. જેમ કે રેકી, એક્યુપ્રેશર, હીલીંગ, મેગ્નેટ થેરેપી, કલર થેરેપી, મડ (માટી) થેરેપી, મસાજ થેરેપી, અને સુજોક થેરેપી પણ શોધાઈ. એમાં સુજોક થેરેપી ખૂબ સરળ અને અસરકારક છે. આડ અસર વગરની છે.

આ થિયરીની શોધ કરનાર વૈજ્ઞાનિક દક્ષિણ કોરિયાના ‘ડૉ. પાર્કજેવુ’ એ પોતાની જીંદગીના ૩૦ વર્ષોની સતત જહેમતથી આ થેરેપીનું સંશોધન કર્યું. આ પ્રયોગો દ્વારા અલગ અલગ રોગીઓના દર્દો ઉપર ઉપચાર કરીને રોગીઓને રોગોમાંથી મુક્ત કર્યા. એમાં યશસ્વી થયા. છેવટે ઑક્ટોબર, ૧૯૮૭માં જાહેરમાં થેરેપી જગત સામે મૂકી. બધા દેશોમાં આ થિયરીનો પ્રચાર થયો. અને લોકો આ ફાયદાકારક થેરેપીનો ઉપચાર કરતા થયા.

આ સુજોક થેરેપી શું છે? સુ એટલે હાથ અને જોક એટલે પગ. હાથ અને પગમાં સુજોક થેરેપીની સારવાર આપી સમસ્ત પ્રકારના રોગોમાંથી મુક્તિ મેળવી શકાય છે. આ સારવારમાં સાધનો તરીકે ઘઉં, મગ, મેથી, વટાણા, કલર, મેગ્નેટ, રીંગ, સોય વગેરે વાપરી રોગોમાંથી ઉપચાર દ્વારા મુક્તિ મેળવી શકાય છે. શરીરની બિમારીના સંવેદી બિંદુ પર પરિણામકારક સારવાર આપી શકાય છે. રોગશાસ્ત્ર પ્રમાણે મનુષ્યના શરીરમાં સાત ચક્રો આવેલા છે. આ શરીરના જુદા જુદા અવયવો સાથે સંબંધ ધરાવે છે. આ સાત ચક્રોની અંતઃસાવી ગ્રંથિઓ હોય છે. આ સાત ચક્રોનું બેલેન્સ કરી, પાંચ તત્ત્વોનું બેલેન્સ કરી સારવાર આપી શકાય છે. આ થેરેપી શીખીને પણ આપણે જાતે આપણા રોગને મટાડી શકીએ છીએ.

સુજોક થેરેપીથી શરીરમાં સ્ફુર્તિ તથા કાર્યશક્તિમાં વધારો થાય છે. આ સારવારથી શરીરની રક્તવાહિનીમાં લોહીનું પ્રમાણ અને સરક્યુલેશન વધે છે. આ ચિકિત્સામાં કોઈપણ દવાનો ઉપયોગ થતો નથી. આ થેરેપીથી રોગ પ્રતિકારક શક્તિમાં વધારો થાય છે. આ સારવાર ગમે ત્યાં લઈ શકાય છે. રોગની પીડા ઝડપથી ઓછી થાય છે. દાખલા તરીકે ઘુંટણના દુઃખાવાની તકલીફ હોય તો તમે તે પગની તથા હાથની વચલી આંગળીના બીજા વેઢા પર દબાણ આપવાથી કે મેથીના દાણાની પટ્ટી લગાડવાથી ઘુંટણમાં દુખાવો મટી જાય છે.

ડાયાબિટીસમાં પણ વચલી મોટી આંગળીના ટેરવા પર મકાઈના દાણા તથા પીળો કલર કરવાથી રોગને કંટ્રોલમાં લાવી શકાય છે. લીવરના પ્રોબ્લેમમાં વચલી મોટી આંગળીના ટેરવા પર પહેલી આંગળી તરફ મગના દાણા તથા લીલો કલર કરી ટ્રીટમેન્ટ આપવાથી પિત્તના કારણે વાળ ઉતરવા, ચશ્માના નંબર વધવા, માથું દુઃખવું વગેરેમાં રાહત મળે છે. આમ સુજોક થેરેપી ખૂબ સરળ છે.

મને પોતાને ઉંમરના ૪૨મા વર્ષે ઘુંટણના દુઃખાવાની શરૂઆત થઈ. ધીમે ધીમે નીચે વધારે બેસવાથી વધારે દુઃખાવો થયો પછી ખુરશી ઉપર બેસતી થઈ. ત્યારે મનમાં વિચાર્યું કે આ ઉંમરમા આટલો દુઃખાવો છે તો ધીરે ધીરે મારું ચાલવાનું જ બંધ થઈ જશે. અને હું ક્યાંય બહાર જઈ શકીશ નહીં. ઘણી દવાઓ કરી, ફોટાઓ પડાવ્યા, તેલમાલિશ કર્યું, કસરતો કરી. કંઈ ફરક ન પડ્યો. આખરે મેં સુજોક થેરેપીની ટ્રીટમેન્ટ લીધી. અને સારી થઈ. પછી મેં નિર્ણય કર્યો કે મારા પગના દુઃખાવા સારા થશે કે હું ૮૮ની પાલિતાણાની જાત્રા કરીશ. અને એ નિશ્ચય ૮૮ જાત્રા કરી પૂર્ણ કર્યો. ચોઉવિહાર છઠ્ઠ કરીને સાત જાત્રા પણ કરી. અને એ દિવસ પછી મને ક્યારે પણ પગનો દુઃખાવો થયો નથી. અને ખૂબ સારી રીતે ચાલી શકું છું. તે પછી મેં પોતે પણ આ સુજોક થેરેપી શીખી લીધી.

બુદ્ધિબળ સંસારના વ્યવહારને જોઈને ચાલે છે જ્યારે આત્મબળ પોતાના અવાજને સાંભળીને ચાલે છે. શ્રદ્ધા અને આત્મવિશ્વાસ એમાં અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. સુજોક થેરેપી શિખ્યા બાદ બીજા દરદીઓને સારવાર આપી સાજા કરવાનું વિચાર્યું અને આજે પણ મારી સારવાર આપવાની પદ્ધતિ ચાલુ છે. આ થેરેપીથી બધા જ રોગોમાં પ્રાથમિક ઉપચાર લઈ શકાય છે ને સારું થાય છે. છેલ્લા સાત વર્ષથી હું બીજા રોગીઓને સારવાર આપું છું. લગભગ ૪૦૦ જેટલા દરદીઓએ મારી પાસે સારવાર લીધી છે અને સારા થયા છે એનો મને આત્મસંતોષ થયો. સાધ્વીજી મહારાજની સેવાનો લાભ પણ આ સારવાર દ્વારા મળ્યો. અને મેં સંકલ્પ કર્યો કે આ પ્રવૃત્તિ હું ચાલુ રાખું અને બધાને દર્દોમાંથી મુક્ત કરું અને દરદીઓની દુઃખા, આશીર્વાદ મેળવું. જેને પણ કોઈપણ શારીરિક તકલીફ હોય, રોગ હોય, હાડકાના દુઃખાવા, કમરના દુખાવા, શરીરના સોજા તથા કોઈપણ જાતની બિમારીમાં મારો સંપર્ક કરો.

૩૧૬-એ, પુરુષોત્તમ નિવાસ, ૩જે માળે, રૂમ નં. ૮, વી. પી. રોડ, પ્રાર્થના સમાજ, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪.

મોબાઈલ નં. : ૯૮૩૩૭૦૭૭૫૯. ટેલિ. : ૨૩૮૨૨૫૭૪

- પૂરતા થાક પછીની ઊંઘ સ્વાદિષ્ટ હોય છે. ખરી ભૂખ પછીનું ભોજન મિષ્ટ હોય છે. પ્રતિક્ષા પછીનું મિલન અભીષ્ટ હોય છે. મફતનો રોટલો, નવરાશનો ઓટલો, અને રોગનો પાટલો એ ત્રણે સગા ભાઈઓ છે. આ ત્રણેની એકની એક બહેનનું નામ ગરીબી છે. આ ચારે સંતાનની માતાનું નામ આળસ છે. સંયુક્ત પરિવાર તે આનું નામ.

ધર્મ એક સંવત્સરી એક

[આ અભિયાનના અનુસંધાનમાં પ્રસતુત છે. બે પત્રો. આ વિષયની ચર્ચા માટે વિચારક વાચકોના વિચારો આવકાર્ય છે.]

(૧)

તમને ખૂબ ખૂબ ધન્યવાદ આપવા પત્ર લખી રહ્યો છું. ‘પિસ્તાલીસ આગમો’ વિષેનો વિશેષ અંક જે તમો ખૂબ જ મહેનત કરી વિદ્વાન લેખકો પાસેથી લેખો લઈ ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’માં આપેલ છે અને મુલ્યવાન દસ્તાવેજ અંક કહી શકાય તેવો બનાવેલ છે તે માટે.

‘ધર્મ એક-સંવત્સરી એક’ સંવત્સરી પર્વ વિષે જે મહેનત અને જે ભગીરથ કાર્ય શરૂ કરેલ છે તે માટે.

એક જ દિવસ સૌ ફિરકાઓ સંવત્સરી મનાવે તે માટે હું સહમત થાઉં છું. તે માટે દરેક જૈન સંસ્થાઓ, જૈન ટ્રસ્ટો, જૈન મહાજનો, સાધુ-સાધ્વીઓ માટે સંપૂર્ણ દિલપૂર્વક, ફિરકાઓ ભૂલી જઈ, અહમ્ ભૂલી જઈ, વિશાળ દિલે સૌ સ્વીકાર કરે તો ચોક્કસ એક જ દિવસે સંવત્સરી થઈ શકે. તે માટે બેમત નથી. સંઘ-મહાજન મહાન છે. મહાજન-સંઘ છે તો સાધુ-સાધ્વીએ આ વાત ભૂલવી ન જોઈએ. સાધુ-સાધ્વી કરતાં સંઘ મહાન છે તેના દાખલાઓ ઇતિહાસમાં મોજુદ છે તે ભૂલવા ન જોઈએ. આ માટે તટસ્થતાથી જૈન મુખપત્રો એક જ દિવસે સંવત્સરી થાય તેવા પ્રયત્નો ભારપૂર્વક કરે તો ચોક્કસ પરિણામ આવે. જૈન ધર્મ આવા વિવાદોમાં હંમેશાં અટવાઈ ગયો છે તેથી સંકુચીત થઈ ગયો છે. તેને માટે સાધુ-સાધ્વી-શ્રાવક-શ્રાવિકા જ જવાબદાર છે. બીજા ધર્મો જેના કરતાં આપણે આગળ હતાં તેના બદલે આપણે પાછળ થતા જઈએ છીએ. આ બાબતમાં આપણે સૌ ગંભીર થઈ વિચારતા થઈએ તેવા પ્રયત્ન કરવામાં ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ પહેલ કરી તે માટે.

નવેમ્બર ’૧૨ ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના અંકમાં આપે નૂતન વર્ષની પ્રાર્થના જે કરી તે હૃદયસ્પર્શી હતી તે માટે.

ડિસેમ્બર ’૧૨ ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના અંકમાં અમેરિકાનો દાખલો આપી ભારતમાં અત્યારના વાતાવરણમાં ‘પ્રમુખ’ શાસન પદ્ધતિ હોવી જોઈએ તે વાંચતા મને પણ ‘પ્રમુખ’ શાસન પદ્ધતિ વિષે જણવા મળ્યું. તેથી આ અપીલને હું યોગ્ય માનું છું.

—વસંતરાય શાહ (પાલીતાણા)

(૨)

‘ધર્મ એક સંવત્સરી એક’ એ વિચાર ઘણાં લોકોને ગમ્યો હોય એમ લાગે છે અને જો એ વિચાર સતત લોકો સમક્ષ આવતો રહે અને ચર્ચાતો રહે તો આશા જાગે છે કે આવતા ૫-૧૦ કે ૨૦ વર્ષે એ અમલમાં મૂકાઈ ચૂક્યો હોય.

એક બીજી વાત પણ જરા વિચારવા જેવી મને લાગે છે. દેરાવાસીઓમાં,

સ્થાનકવાસીઓમાં તેમજ દિગંબર સંપ્રદાયમાં અનેક પેટા સંપ્રદાયો છે. દેરાવાસીઓમાં ઘણાં ‘ગચ્છ’ છે અને સ્થાનકવાસીઓમાં છ કોટી, આઠ કોટી, ગોંડલ, લીંબડી, બોટાદ વિ. વિ. ઘણાં મોટાં સંપ્રદાયો છે અને દિગંબરોમાં પણ પેટા સંપ્રદાયો છે.

એવું બની શકે કે દેરાવાસીઓ ભલે પોતાનું ‘દેરાવાસી’પણું જાળવી રાખે પણ અંદરોઅંદરના બધા પેટા સંપ્રદાયો એકબીજામાં વિલીન થઈને માત્ર ‘દેરાવાસી’ જ રહે.

એ જ રીતે સ્થાનકવાસીઓ પણ પોતાનામાં રહેલા તમામ પેટા સંપ્રદાયોને એક કરીને પોતાની અલગ અલગ ઓળખ મિટાવીને માત્ર ‘સ્થાનકવાસી’ જ રહે.

અને જો દિગંબર સંપ્રદાયના સાધુઓ અને શ્રાવકો સુધી આપણો સમાજ પહોંચી શકતો હોય તો તેમનાં સુધી પણ આ રજૂઆત પહોંચાડી શકાય.

બધા જૈન ફિરકાઓ એક થઈને માત્ર ‘જૈન’ રહે એ તો અતિ દૂરનું સ્વપ્ન છે પરંતુ પેટા સંપ્રદાયો એકબીજામાં ભળી જઈને માત્ર ‘દેરાવાસી’ માત્ર ‘સ્થાનકવાસી’ અને માત્ર ‘દિગંબર’ થઈને રહે તો પણ ઘણું મોટું કામ થયું ગણાય.

વાત વ્યાજબી લાગે તો એને વહેતી મૂકવી જોઈએ. પરિણામ આવતાં વર્ષો વિતી જાય એમ બને; પણ લોકોના મનમાં એક બીજ રોપાઈ જાય તો ભલે સો વર્ષે પણ જૈન સમાજમાં જાગૃતિ આવે અને એ દિશામાં કશીક પ્રગતિ થાય એવી આશા રાખી શકાય.

વિવિધ પેટા સંપ્રદાયો વચ્ચે કોઈ દાર્શનિક મૂળભૂત મતભેદ નથી. સંમત ન જ થઈ શકાય એવા કોઈ આચારભેદ પણ નથી. અહમ્ છોડીને નિષ્ઠાપૂર્વક આચાર્યો પ્રયત્ન કરે તો અશક્ય પણ નથી.

શ્રાવક-શ્રાવિકોના મત પણ ધીરે ધીરે આ દિશામાં વાળી શકાય, સમય લાગે.

જિન આજ્ઞાથી વિરુદ્ધ કશું લખાયું હોય તો ‘મિચ્છામિ દુક્કડમ્’ લખવાની એક પરંપરા છે પણ મને લાગે છે કે માત્ર જિનાજ્ઞા કે બુદ્ધ આજ્ઞા કે ઇશુ આજ્ઞા કે મહંમદ આજ્ઞાથી અલગ મત ધરાવવાનો - શંકા કરવાનો - પ્રશ્ન પૂછવાનો સૌને મૂળભૂત અધિકાર છે. એમાં કોઈ દોષ નથી. ઈરાદો શુભ હોવો જોઈએ. અને તો ગમે તેની - ગાંધી આજ્ઞા - થી પણ અલગ પણ મત પ્રદર્શિત કરી શકાય.

—શાંતિલાલ સંઘવી, અમદાવાદ

● ઇચ્છા હંમેશાં અતૃપ્ત જ હોય છે. જો કોઈ વ્યક્તિ એનો ત્યાગ કરી દે તો ક્ષણે સંપૂર્ણતા પામી લે છે. : તિરુવલ્લુવર

સુખ તમારી પ્રતીક્ષા કરે છે

□ પ. પૂ. આચાર્યશ્રી વાત્સલ્યદીપ સૂરીશ્વરજી

(આગળના અંકથી ચાલુ)

(૬)

ધર્મનું વહેવારુ રૂપ

સુખ શું છે? જેમાંથી ખુશી મળે તે સુખ.

ખુશી શેમાંથી મળશે? વસંતની લીલીછમ હરિયાળીમાંથી સુખ શોધનારને પાનખરનો પમરાટ પારખતા પણ આવડવું જોઈએ. સુખનો માર્ગ અહિંસાનું પાલન, ત્યાગભાવની તૈયારી, વૈરાગ્ય ભાવની દૃઢતા માટે જીવન ઘડતર કરવાથી પમાય છે. આ એક તપ છે. અનેકાંત દૃષ્ટિ આ પળે સહાયક બને છે.

આજનું જગત જ્યારે હિંસાનો ચરુ બનીને ઉકળી રહ્યું છે, પરિગ્રહની લાલસાને કારણે દુઃખી થઈ રહ્યું છે, વૈભવની સમૃદ્ધિની છોળો વચ્ચે સૌ પીડાઈ રહ્યા છે ત્યારે જો સુખ અને શાંતિ અને સમૃદ્ધિ જોઈતા હોય તો વહેલા કે મોડા આ જગતે શ્રી મહાવીરના સિદ્ધાંતો અપનાવ્યા વિના છૂટકો નથી; ભલે પછી તે વ્યક્તિ ગમે તે દેશની, ગમે તે ધર્મની હોય.

કર્મ ને અહિંસાની તાત્વિક બાજુઓ આપણે જોઈ. અહિંસાનું વહેવારુ રૂપ સમજી લેવું જોઈએ.

ઝઘડા ટાળીએ

ધાર્મિક પરિવારોમાં ઝઘડા ચમકતા દેખાય ત્યારે તેની ભયાનકતા વ્યાપક અસર છોડતી હોય છે.

સુખને સાચો પ્રારંભ ઘરથી થવો જોઈએ.

ઘરમાં સાસુ-વહુના, પિતા-પુત્રના, નણંદ-ભોજાઈના, ભાઈ-ભાભીના કે દેરાણી-જેઠાણીના ઝઘડાઓ ઠેર ઠેર દેખાય છે. એક બાજુ ધાર્મિક જીવન અને બીજી બાજુ આ કલેશ? સુખ ઘરના દરવાજાની અંદર પ્રવેશે ક્યાંથી?

એક શેઠ હતા. સુખી હતા. ખાનદાન કુટુંબ હતું. ગામમાં પ્રતિષ્ઠા પણ ઘણી હતી. ઘરનો મોભો એવો હતો કે લોકો શેઠની સલાહ પૂછવા આવતા. ઘર ભર્યું ભર્યું રહેતું. ઘરમાં શેઠાણી હતા. બે વહુઓ હતી. બંને વહુઓ ખાનદાન ઘરની દીકરીઓ હતી. ભણેલી હતી. વહેરવારમાં કુશળ હતી અને બુદ્ધિશાળી હતી. પણ કોણ જાણે કેમ સાસુ અને વહુઓની વચમાં નાની નાની વાતોમાં ઝઘડો જામતો અને ઘરનું વાતાવરણ તંગ થઈ જતું. નાના બાળકો ઉપર પણ આની માઠી અસર પડતી.

શેઠની તબિયત પણ બગડતી. બીજાઓની ગૂંચમાંથી માર્ગ કેમ કાઢવો તેની સલાહ આપનારા શેઠ પોતાના ઘરનો કલેશ મટાડી શકતા નહીં. મુલાકાતીઓ સામે પણ શેઠ ઝંખવાણા પડી જતા. શેઠની

મૂંઝવણનો પાર નહોતો. શેઠને ગામમાં પણ નીચું જોવું પડતું. શેઠ શેઠાણીને અને વહુઓને ઘણું સમજાવતા, મનાવતા પરંતુ એ લોકોનું હલદીઘાટનું યુદ્ધ ચાલ્યા જ કરતું. શેઠ આ બધું જોઈને શરમીદા બની જતા.

પણ ક્યારેક સારી પળ આવી જતી હોય છે. એક દિવસ શેઠાણી ઘરમાં વહુઓ સાથે ખૂબ ઝઘડ્યા. ન કહેવાના શબ્દો કહ્યા. પછી ધર્મ ક્રિયા કરવા માટે ઉપાશ્રયે ચાલ્યા ગયા. વહુ પણ આજે ખૂબ કંટાળી હતી. એને જીવન સંકેલી લેવાના વિચાર આવતા હતા. આ રોજના ઝઘડા કરતાં મોત સારું એવું થતું હતું. પણ મરવાની હિંમત નહોતી. એ કંટાળીને પથારીમાં પડીને સૂઈ ગઈ.

સાસુ ઉપાશ્રયમાં સાધ્વીજી મહારાજ પાસે પહોંચ્યા. તેમની નિશ્રામાં બેસીને પ્રતિક્રમણ કર્યું. આજે સાસુને ઘરે જવાનો કંટાળો આવતો હતો. મનમાં ડર લાગતો હતો, ઘરે જશે એટલે વહુઓ ભારોભાર સંભળાવશે એવું થતું હતું. સાસુ બીજી બહેનોની સાથે સાધ્વીજી મહારાજ પાસે બેઠા.

સાધ્વીજી મહારાજે એ દિવસે સૌને ઉપદેશ આપ્યો, ધર્મકથાઓ કહી. કોઈએ ઝઘડા કરવા ન જોઈએ, વેર બાંધવું ન જોઈએ, હલકા શબ્દો બોલવા ન જોઈએ તેવો ઉપદેશ આપ્યો. તેમણે ધર્મકથાઓમાં કહ્યું કે વેરને કારણે કેવા કેવા ભયંકર ભવ કરવા પડે છે અને દુઃખો ભોગવવા પડે છે.

સાસુ આ સાંભળતા ગયા અને તેમનો આત્મા જાગી ગયો. તેમને થયું કે પોતે તો રોજ આવું જ કરે છે. તેમને થયું કે અરે રે, મેં કેવા પાપ બાંધ્યા હશે! મેં મારી વહુઓને કડવા શબ્દો કહેવામાં, દુઃખ આપવામાં, મેણા મારવામાં કાંઈ બાકી રાખ્યું નથી. ખાનદાન ઘરની એ છોકરીઓ મારે ત્યાં આવી પણ શું સુખ પામી? મેં સદાયે એ છોકરીઓને ત્રાસ જ આપ્યો છે. મેં એ પણ ન વિચાર્યું કે હું પણ એક સ્ત્રી છું. મારે આ છોકરીઓને દીકરીની જેમ સાચવવી જોઈએ. સ્ત્રીનું જીવન ખરેખર તો એક મહાયોગીની સાધના કરતાં પણ ચડિયાતું હોય છે. મેં એના પર કેવો ત્રાસ વર્તાવ્યો. મેં સૌના અરમાન તોડ્યા. હે ભગવાન, મેં બહુ મોટી ભૂલ કરી છે. મને માફ કરજો. હે ભગવાન, મને એવી શક્તિ આપો કે આ મારી પુત્રી સમાન વહુઓનું હું દિલ જીતી શકું.

સાસુ આવા વિચારો કરતાં કરતાં ઘરે આવ્યા ત્યારે વહુ તો થાકીને રડી રડીને સૂઈ ગઈ હતી, પણ સૂતેલી એ યુવાન સ્ત્રીના ચહેરા પર પ્રાતઃકાળની સુરખી જેવી નિર્દોષતા છવાઈ હતી. સાસુ તે જોઈ રહ્યા. એમણે પોતાનો સ્નેહભર્યો હાથ વહુના મુખ પર ફેરવ્યો.

વહુ ઝબકીને જાગી ગઈ.

વહુ સાસુના હાથમાં રહેલું વાત્સલ્ય નીતરતું પ્રેમજળ પારખી ગઈ. પૂર્વે કદી ન અનુભવેલો સાસુનો વહેવાર ઘડીભર એ માની શકી નહીં કે આ સાસુનો હાથ છે ! એ સમયે સાસુમાએ કહ્યું કે બેટા, આજ સુધી મેં તને ખૂબ ત્રાસ આપ્યો છે તે માટે મને માફ કર. સાસુની આંખમાં પાણીની ધાર વહેવા માંડી. આ જોઈને વહુનું હૈયું પણ પીગળી ગયું. પણ એ ખાનદાન મા-બાપની પુત્રી હતી. તે સાસુની છાતીમાં માથું ભરાવીને ધૂસકે ને ધૂસકે રડી પડી. બંને રડતા જાય અને એક બીજાની માફી માંગતા જાય.

આ દૃશ્ય નિહાળીને ઘરનું વાતાવરણ પલટાઈ ગયું. ઘરમાં પ્રેમની હવા ફેલાઈ ગઈ. ઘર નંદનવન બની ગયું.

સાસુ હવે સાસુ નહોતા રહ્યા. મા બની ગયા હતા. વહુઓ હવે વહુઓ નહોતી રહી. દીકરીઓ બની ગઈ હતી.

આ ધર્મનું વહેવારુ સ્વરૂપ છે. ધર્મ માત્ર વાત કરવાથી નથી થતો. વર્તનમાં ઉતારવાથી થાય છે.

ધર્મનું પાલન સુખ આપે છે. અહિંસા ધર્મ છે. સાચી અહિંસા શીખવે છે કે અન્યને સુખી કરવાથી સુખી થવાશે. અન્યને આનંદ આપવાથી આનંદ મળશે. અન્યને શાંતિ આપવાથી શાંતિ મળશે.

અહિંસાની મોટી મોટી વાતો કરવાને બદલે અહિંસાનું આવું નાનકડું પાલન શરૂ કરવાથી પોતાના ઘરમાં, પોતાના જીવનમાં જે સુખની સુગંધ ફેલાય છે તેનું વર્ણન તો અનુભવી જ કરી શકે.

(કમશ:)

ભાવ-પ્રતિભાવ

(૧)

હમણાં જ ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ મહાવીર સ્તવન વિશેષાંક મળ્યો. અમારી વિહારયાત્રામાં ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ સારું એવું પાથેય પૂરું પાડે છે. ક્યારેક તો સામૂહિક ગાનની જેમ સામૂહિક વાંચન થાય છે. સહવર્તીઓ સાથે સતત આદાન-પ્રદાન થતું રહે છે.

પ્રાય: બધી જ વાતો ગમતી હોય છે. પણ આ વખતે એક વાત જરા અજુગતી લાગી છે એટલે દિશાસૂચન કરું છું.

તંત્રી સ્થાનેથીમાં તમે લખો છો: ‘આરતીની દીપશિખાઓ અને ઘંટનગારાના નાદથી કેટલા વાયુકાયના જીવોની હિંસા થાય છે એનો કોઈએ વિચાર કર્યો છે?’ તમારી આ માન્યતા વિષે જણાવું છું. આરતી સમયે-પૂજા સમયે કે કોઈપણ ધાર્મિક અનુષ્ઠાન સમયે ઘંટનાદ કે શંખનાદ કે વાજિંત્રનાદ એ ભાવિકોના ઉલ્લાસમાં વધારો કરનારો છે. ત્યાં વાયુકાય જીવોની હિંસા ગોણા બને છે. ભક્તિમાં તલ્લીન થવાથી ભાવોની વૃદ્ધિ થતી રહે છે ત્યારે શુભકર્મનો બંધ એ મુખ્ય બની જાય છે. ક્યારેક એવું બનતું હોય છે કે ભક્તિમાં તરબોળ થઈ જવાથી આપોઆપ તાળીઓ પડી જાય છે. નહિતર તો જિનાલયમાં દરેક અનુષ્ઠાન વખતે ષટ્કાયની જીવહિંસા જ નજર સામે આવશે માટે ભક્તિ એ મુખ્ય છે અન્ય ગોણા છે.

મને જે લાગ્યું તે આદર્ભાવે તમને જણાવ્યું છે બાકી તો તમે સ્વયં પણ પ્રબુદ્ધ લેખક-વક્તા છો જ.

-રાજદર્શન વિજય

એટલે હિંસા તો છે જ. આ સૂક્ષ્મ હિંસાથી અન્ય લાભો મળતા હોય તો હિંસાને ભોગે એ આવકાર્ય ખરા? અહિંસા જૈન ધર્મનો પ્રાણ છે.

પરસ્પરોપગ્રહો જીવાનામ્-તંત્રી

(૨)

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના એપ્રિલના ‘મહાવીર સ્તવન’ના અંક માટે એક

જ શબ્દ મારા દિમાગમાં આવે છે: ‘અફલાતુન.’

-પ્રવીણ ખોના, મુંબઈ

(૩)

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’નો એપ્રિલ માસનો ‘મહાવીર સ્તવન’નો અતિ સુંદર અંક મળતાં ખૂબ આનંદ થયો. બધા વિવેચકોએ ભક્તિભાવપૂર્ણ એની માવજત કરી છે, અને વિશેષતા તો એ જોવા મળી કે તેમાં વિશેષપણે લેખિકાઓ છે. ધર્મને કોઈએ સાચવ્યો હોય તો એ માતાઓ અને બહેનોએ-આટલાં બધાં વિદૂષી બહેનોએ જૈન તત્ત્વજ્ઞાન સાથે ડૉક્ટરેટ કર્યું એ પણ વિશેષમાં જાણવા મળ્યું.

સજાવટ અને લેખન-સામગ્રી મહાવીર પ્રેમીઓથી પ્રસન્ન, પ્રસન્ન, કરી મૂકે છે.

-મનુ પંડિત-અમદાવાદ

(૪)

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’નો ભગવાન મહાવીર સ્તવન અંક તરીકે મળ્યો. ડૉ. કલા શાહે તેના સંપાદનમાં સ્તવન વિશેનું તાદાત્મ્ય અને ઊંડાણ આપ્યાં છે. અમારા જેવા અજૈનને સમજવા માટે પ્રયત્નો કરવા પડે. જાણે કંઈક નવીન-ઉત્તમ જાણવાનો અહેસાસ જરૂર થાય જ છે.

હિંદુ ધર્મ કરતાં જૈન ધર્મમાં કેટલીક વિશિષ્ટતાઓ જોવા મળી. રામ, કૃષ્ણ દુષ્ટોનો સંહાર કરીને સત્માર્ગીઓને શાતા આપતા જ્યારે તીર્થંકરો અહિંસાને વરેલા છે. તે જ્ઞાન-ગુણથી શાતા આપે છે.

હિંદુ ધર્મમાં દેવતા લોકોના ગુણગાન ગવાય છે જ્યારે જૈન ધર્મમાં વ્યક્તિનું નામ નથી લેવાતું. સંતત્વ પૂજાય છે. મહાવીર જયંતી પ્રસંગે આ અંક મહામૂલો બન્યો છે.

વાંચું છું, વંચાવું છું. અંતરમાં ઊંડા ઉતારવાની કોશિશ કરવી પડે છે.

-શંભુભાઈ યોગી-મણુદ-પાટણ

(૫)

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’નો મહાવીર સ્તવન વિશેષાંક, વિચારી રહ્યો છે. કવિ શાંતિલાલ શાહે સુંદર, ભાવવાહી, હૃદયસ્પર્શી સ્તવન રચ્યું છે. આચાર્યશ્રી વાત્સલ્યદીપે તેની સુંદર સમજણ વાચકને આપી છે.

૨૫૦૦ વર્ષ પહેલાંનો કાળ, હિંસાનો ઉપદ્રવ, તેમાં માતા ત્રિશલાની કૂખે, મહાવીરનું જન્મવું, દંભના દાનવો વચ્ચે તપ-ત્યાગ વિકસાવવા જેવા અદ્ભુત કાર્યો ભગવાન મહાવીરે કર્યા. જૈન ધર્મ-કર્મ અને મર્મનો જય જયકાર કર્યો. સમગ્ર માનવ જાતને પશુતામાંથી મુક્ત કરી, તેમાં દિવ્યભાવ પ્રગટાવવાનું કાર્ય કર્યું. દેહાંત નજીક આવતાં, આસો વદ અમાસની રાતની પસંદગી પણ સૂચક રહી છે !

બીજે દિવસે, લોકોના અંતરમાં અજવાળું થવાનું જ છે ! એવી સંયમપૂર્વકની આત્મશ્રદ્ધા, તેમાં ફળીભૂત થઈ રહી છે. જે સમયે, પુસ્તકો નહોતાં ત્યારે મોઢામોઢ જ્ઞાનની આપ-લે અર્થે પદ્યની પસંદગી થતી, જેને પ્રજા સ્મૃતિબદ્ધ કરી લેતી. તેમાં સંગીત ઉમેરાતું તે સાંભળી પ્રજા ભાવવિભોર થઈ જતી. ‘ગીતાગાન’ પણ એ જ રીતે થતું. ડૉ. કલાબેન શાહે, ખૂબ જ હેમતપૂર્વક તૈયાર કરેલું સંપાદન વાંચવું, વિચારવું, આચરવું ગમે તેવું છે. ‘પારણું’, ‘હાલરું’ દ્વારા બાળપણ, ત્યારબાદની યુવાની, શારીરિક કષ્ટો વચ્ચે આત્માની પ્રસન્નતા અને સમાજને સદ્માર્ગે વાળવાની ભાવનાનું સુંદર આયોજન, નિરૂપણ આદિ થયાં છે. ‘મહાવીર ચાલીસા’ ડૉ. હંસા શાહના સ્મૃતિને ઢંઢોળતા રહે તેવા સુંદર છે. રેશ્મા જૈનના અંગ્રેજીમાં વ્યક્ત થયેલા વિચારો પણ પ્રભાવક રહ્યા. તમે સૌએ સાથે મળીને મહાવીર સ્વામીની સ્મૃતિ તાજી કરવાનો પુરુષાર્થ કર્યો, નવી પેઢીને, આપણાં ભવ્ય વારસાનું જ્ઞાન અને ભાન કરાવ્યું, તે બદલ અભિનંદનના અધિકારી છો જ. ડૉ. કલાબેન શાહ, પ્રત્યે નવી પેઢી ઋણી રહેશે.

દિગંબર મહાવીર સ્વામીનું, ગોદોહિકા-આસન સુજ વાચકને ઘણું સૂચવી ગયું. પગના પંજા પર સ્થિર રહી ગાયનું દોહન કરતી મુદ્રા ખૂબ ગમી, નિમ્ન નયન, ચહેરા પરના મૃદુભાવ, સ્થિરતા અને તેજસ્વિતા, આબેહૂબ રહ્યા.

ડૉ. કલા શાહે, એકથી એક ચડિયાતા લેખનું સંપાદન કર્યું છે તે તેમની કલા સૂઝને આભારી ગણાય. જેમ જેમ વાંચું છું, તેમ તેમ બ્રાહ્મણમાંથી જૈન થતો જાઉં છું. તપ-ત્યાગ અને સંયમનો પરિચય મેળવતો રહું છું. ‘જીવન જાગૃતિ’ પણ અદ્ભુત જ ગણાય. ‘એકાગ્રતા’ દ્વારા ઘણું બધું સિદ્ધ થઈ શકે છે, તે જાત અનુભવ છે. ‘ધ્યાન ધરવું’, કોણે કોનું ? આપણે આપણી જાતનું જ ધ્યાન રાખવાનું છે, ખાસ કરીને આજના યુગમાં, જ્યારે અકસ્માતોમાં કિંમતી જિંદગીઓ હોમાઈ રહી હોય ! વારંવાર ઈશ્વરને Disturb કરવા કરતાં, જે તે વ્યક્તિએ પોતે જ પોતાનું ધ્યાન રાખવું રહ્યું. લોકો, ઈશ્વર પાસે સતત માગણીઓ કરતાં જ રહે છે ! એમ કેમ ? કુદરત તો આપણી લાયકાત મુજબનું બધું જ વગર માંગ્યે આપતી રહેતી હોય છે. પરિગ્રહને ખાળ્યા વિના,

અનાસક્તિ શી રીતે આવે ?

ભાગેડુવૃત્તિથી કશું ન વળે. સંસારમાં મુસીબતનો સામનો કરતાં કરતાં યે મુક્તિ કે મોક્ષ મેળવી શકાય. આખરે તો આપણે સમાજને-ભવિષ્યની પેઢીને જ આગળ વધારવાની રહે છે. આમ, સાધના, સિદ્ધિ વગેરે સંસારમાં થતાં રહેવાં જોઈએ કે જેથી હવા-સુગંધી થતી રહે, સુવાસ રહે.

-હરજીવન થાનકી-પોરબંદર

(૬)

સમેટવાની કળા

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના માર્ચ, ૨૦૧૩ના અંકમાં ડૉ. ગુલાબભાઈ દેઢિયાનો અડધા પાનાનો નાનકડો લેખ ‘સમેટવાની કળા’ થોડાકમાં જ ઘણો મોટો સંદેશ આપી જાય છે.

મનુષ્ય માત્રને વિસ્તરવાની કળા તો સંભવતઃ નાનપણથી જ ગળથુથીમાં મળી ગયેલી હોય છે. બાળકની પોતાની પાસે એક રમકડું હોય, છતાં પણ બીજા બાળક પાસેનું રમકડું મેળવવા માટે તે જીદ કરતો હોય છે. પોતાની પાસેનું રમકડું બીજા કોઈને આપવા માટે તેની અનિચ્છા જ હોય છે. પોતાની પાસેની વસ્તુઓ બીજાઓ સાથે વહેંચીને આનંદ માણવા માટે આપણે તેને સમજાવવો પડતો હોય છે. પોતાના ખપ કરતાં ય વધારે હોવા છતાં આપણે પણ જો કે વધારે ને વધારે ભેગું કરવાની વૃત્તિ ધરાવતાં હોઈએ છીએ. અનાદિ કાળના સંસ્કારોને કારણે પરિગ્રહ એ વિકૃતિ હોવા છતાં પણ જાણે કે આપણો સ્વભાવ બની ગયેલ છે.

શ્રાવક જીવનના ત્રણ મનોરથોમાંનો ત્રીજો મનોરથ ‘હું ક્યારે સંલેખણ સંથારો કરીશ.’ એ સમેટવાની કળાનો જ સૂચક છે. પહેલાં મનમાં વાગોળવાનું છે, નિશ્ચય કરવાનો છે. પછી તે વાણીથી વ્યક્ત કરવાનું છે. અને અંતે મન દૃઢ કરીને ધીમે ધીમે કાયાથી બધી જ વળગણો-જરૂરતોની મર્યાદાઓ કરતા જઈને જીવનના અંત સમયે સંથારો કરવાનો છે. સમેટવાની કળા એ સંથારાની જ શરૂઆત છે. ભવોભવના ફેરાઓમાંથી મુક્તિ મેળવવા માટે અંતે તો બધું જ છોડવાની વાત છે.

થોડા જ શબ્દોમાં જીવનનું પરમ સત્ય સમજાવી દેવા બદલ ડૉ. ગુલાબભાઈ દેઢિયાને હાર્દિક અભિનંદન.

-જાદવજી કાનજી વોરા-મુંબઈ

(૭)

તમારી લાગણીભીની ટપાલ મળી, મેં તો એક વિચાર રજૂ કરેલ, તે વખતે પણ તમારી ટપાલ મળી હતી, અને એક બે મહિનામાં જ પ્લાસ્ટીકના કવરો બંધ થઈ ગયા હતા, તેથી આભાર તો મારે પણ માનવો જોઈએ, આટલો ઝડપથી અમલ મેં ધાર્યો નહોતો. પણ તમારા સૌના ઉમદા, માનવીય વલણને કારણે, કરુણા, દીર્ઘ-દૃષ્ટિ, દયા-ભાવના વિગેરે ગુણોને કારણે, અર્થ વધ્યો હોવા છતાં તમે પ્લાસ્ટીકના

કવર બંધ કર્યા તે વાતથી ગદ્ગદ થઈ જવાય છે. તમે મને આટલું માન આપો છો તે માટે ખરેખર અધિકારી છું કે નહીં તેવો પ્રશ્ન થાય છે.

લગભગ કાયમ ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ વાંચું છું. મારી સમજને વિસ્તારવા પ્રયત્ન કરું છું. જૈનની પુત્રી છું, પણ પછી નાગરમાં પરણી. એક પણ ધર્મ વિશે ઊંડું જ્ઞાન નથી. પણ અનેક સદ્ગુણો વિશે વાંચી ખૂબ આનંદ અનુભવાય છે તેવું ઉમદા હૃદય-મન કેળવવા પ્રયત્નો થાય છે, હાર મળે છે, છતાં પ્રયત્ન રહ્યા કરે છે. કરૂણા, દયા, ક્ષમાભાવ, પ્રેમ વિગેરે ગુણો દર્શાવે તેવી વાત હૃદયને સ્પર્શે છે. તેવું કંઈપણ વાંચવું ખૂબ ગમે છે. વર્ષો પહેલાં સ્વ. તારાબહેનનો લેખ ‘માધ્યસ્થ-ભાવ’ ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’માં જ છપાયો હતો તે વાંચીને જાતને સુધારવા ખૂબ પ્રયત્ન કર્યો છે. આમ તો હાર જ મળી છે, પણ જાતની ઓળખ થોડી થોડી મળી શકે છે.

પદ્મશ્રી ડૉ. કુમારપાળભાઈની જયભિષ્મુનું જીવનધારા વાંચવાનું ખૂબ ગમે છે. ગયા ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’માં જાદુગર સ્વ. કે. લાલ વિશે વાંચતા ખરેખર જ આનંદ-આશ્ચર્ય થયું. ‘પંથે-પંથે પાથેય’, ‘આચમન’ વિગેરે અનેક લેખો હૃદયના તાર ઝણઝણાવી જાય. અંગ્રેજીમાં અમુક લેખો આપવાની વાત સારી છે, પણ તે માટે બહોળો વર્ગ મળે તો; બહુ ગહન ફિલસૂફી તો કેટલાને સ્પર્શે તે ખબર નથી, પણ હૃદયને સ્પર્શે તેવી કથાઓ કે પ્રસંગો જરૂર સ્પર્શે.

તમો તથા કુટુંબીજનોને વંદન. તમારા સૌની સુખાકારી માટે પ્રાર્થના.

મીનાક્ષી ઓઝા-રાજકોટ

(૮)

આપના પવિત્ર ગ્રંથ ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’માંથી આપના લેખ વાંચીને સારા માર્ગો, સેવાના માર્ગો જઈ રહ્યા છીએ અને બીજાઓને લઈ જઈએ છીએ.

સાહેબ, અમે ઉત્તર ગુજરાતના અતિ પછાત વિસ્તારમાં સંસ્થા ચલાવીએ છીએ. આજુબાજુ જંગલ વિસ્તાર છે. અહિંયા બધાં આદિવાસી કુટુંબો તથા ખેત મજૂરો રહે છે. અહિંયા સંસ્થા ચલાવવી બહુ જ કઠિન હોય છે. પણ આપના જેવા મહાપુરુષોની કૃપાથી જેમ તેમ કરીને ચલાવીએ છીએ. અહિંયા માણસોને બે ટાઈમ ખાવાનું નથી મળતું. અમારે જાતે બધું જ કરવાનું હોય છે તેથી અમે પત્ર લખવામાં લેટ પડીએ છીએ તો માફ કરશો. સંસ્થાનું કામ તથા આજુબાજુના વિસ્તારનું કામ ગૌમાતાઓને સાચવવાનું તેથી અમને આપના પવિત્ર ગ્રંથ ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’માં પ્રતિભાવો લખવામાં ટાઈમ ઓછો મળે છે.

અમને નિયમિત ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ મળે છે એ પણ એકપણ પૈસા વગર તો અમે આપનો તથા ટ્રસ્ટી મંડળનો, દાતાઓનો ગરીબ બાળકો તથા ગૌમાતાઓ વતીથી પળ પળ આભાર માનીએ છીએ.

-જય મા ખોડિયાર સેવા કેન્દ્ર

રાયગઢ, તા. હિંમતનગર-ગુજરાત

(૯)

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ નિયમિત મળે છે. જીવનને સજીવ બનાવે છે. સંઘરવા જેવું ઘણું મળી શકે છે. તંત્રી લેખ વાંચવાનો એક લહાવો છે. તેમાં જે તે વિષય પરત્વે તારતમ્યનું ઊંડાણ જોવા મળે છે. જે હૃદયને સ્પર્શે છે.

આશ્રમ ચાલે છે મારી ઉંમર પણ ચાલતી રહે છે.

૨૦૦૧ના ભુકંપમાં મકાનોને જે અસર થઈ તેમાં ભોજનશાળા હયમચી ગઈ. થાગડ-થીગડથી ચાલ્યા કરે છે. હાલ ભયપ્રદ છે. ચોમાસા પહેલાં રસોઈઘર તો બનાવવું જ પડશે. ભોજનખંડ પછી કરી શકાય. મોટા ખર્ચા પાલવે નહિ. ઠીક ઠીક કરીએ તો પણ ૬ થી ૭ લાખ થઈ જાય. તેથી દાન માટે પ્રયત્નો છે. જેટલું દાન મળે તે પ્રમાણે કાર્ય થઈ શકે. પાંચ લાખ અનિવાર્ય છે. જોઈએ શું થાય છે. હાલ તો નવકાર મંત્રથી મનને રીઝવી રહ્યા છીએ. થોરડી, વાળુકડ સંસ્થા દર્શને જવું છે. શીખતાં જઈએ. જીવીએ ત્યાં સુધી શીખીએ.

ખાદ્ય સામગ્રીમાં ખાંડ, તેલ, ચોખા મોંઘાં પડે છે.

૯૧મું ચાલે છે. રઝળતાં બાળકોને, દીકરીઓને સારી સગવડ આપીને આકર્ષવા છે. ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’માંથી સધિયારી હૂંફ મેળવવું ભાગ્ય બને છે.

-શંભુભાઈ યોગી-મણુંદ-પાટણ

(૧૦)

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના માધ્યમ દ્વારા જિનવાણીની જ્ઞાનની પરબ ખોલીને અનેક વાચકોને સદ્વિચારની વહેંચણી કરો છો અને પુણ્ય વહેંચવા દ્વારા પુણ્ય કમાવાની જે અદ્ભુત પ્રવૃત્તિ કરો છો તે બદલ ખૂબ ખૂબ ધન્યવાદ.

ફેબ્રુઆરી-૨૦૧૩ના અંકમાં મારો લેખ (મનુષ્યભવની કિંમત) છાપવા દ્વારા ગુણવંતભાઈ બરવાળિયા તથા તમારા લેવલના વાચકોનો પ્રસન્ન ચિત્ત ફોન દ્વારા જે પ્રતિભાવ જોવા મળે છે તે લેખકને જિનવાણીના વધુ પુણ્યો ધરવા માટે પ્રોત્સાહિત થવામાં ખૂબ ખૂબ પ્રબળ નિમિત્તો મળ્યા કરે છે.

-પ્રવીણ સી. શાહ-અમદાવાદ

(૧૧)

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ માર્ચ માસનો અંક વાંચીને હર્ષની લાગણી થઈ છે. આપને અભિનંદન.

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’માંની રચનાઓ પ્રેરણાદાયી અને ઉત્કૃષ્ટ છે. ‘શ્રી જયભિષ્મુનું જીવનચરિત્ર’ વાંચીને ખુશ થયો છું. ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના પ્રકાશન માટે ખૂબ ખૂબ ધન્યવાદ.

-ઈશ્વરલાલ પરમાર-અમદાવાદ

● સુંદર વિચારો એ તો આંતર સૌંદર્યની નિશાની છે.

-સ્વામી રામતીર્થ

જયભિખ્ખુ જીવનધારા : ૫૦

□ ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ

[ગુજરાતી સાહિત્યમાં નવલકથાઓ અને નવલિકાઓના સર્જક જયભિખ્ખુએ પ્રવાહી શૈલી, ભાવનાની પૃષ્ઠભૂમિ અને ઉન્નત કલ્પનાશક્તિથી આગવી ભાત ઉપસાવી હતી. પ્રત્યેક સર્જકના જીવનમાં અપાર મનોમંથનો સર્જાતાં હોય છે અને આંતર-બાહ્ય સંઘર્ષોની ભીંસ અનુભવાતી હોય છે. એ સંઘર્ષોના વલોણામાંથી મળેલું નવનીત એમની જીવનરીતિમાં અને કવનમાં પ્રગટ થતું હોય છે. જયભિખ્ખુના જીવનમાં આવેલા મનઃસંઘર્ષની વાત જોઈએ આ પચાસમાં પ્રકરણમાં.]

કેવો સુંદર ભવ્ય ધર્મ !

જિંદગીની રફતારમાં હું તો ક્યાંનો ક્યાં પહોંચી ગયો ! પોતાની જીવનકિતાબના પાછલાં પૃષ્ઠો જોતાં યુવાન જયભિખ્ખુ પરમ આશ્ચર્યમાં ડૂબી જાય છે.

જિંદગીના પ્રારંભે તો ચિત્તમાં કોઈ ખૂણેય લેખક બનવાનો વિચાર નહોતો. નજર સામે નહોતું કોઈ સાહિત્ય કે નહોતા કોઈ સાહિત્યકાર. કૌટુંબિક વાતાવરણ પણ એવું કે વિદ્યાની ઉપાસનાને જીવનના સૌથી ઊંચા આસને આરૂઢ કરી હતી, પણ અક્ષરની ઉપાસના કરીને આજીવિકા રણવાની કે સર્જક થવાની કોઈ કલ્પના કરતું નહીં.

ચૌદ ચૌદ વર્ષ સુધી જયભિખ્ખુએ સંસ્કૃત સાહિત્યનું અને ધર્મશાસ્ત્રોનું ગાઢ અધ્યયન કર્યું. એ સમયના મધ્ય હિંદમાં આવેલા ગ્વાલિયર પાસેના શિવપુરીની પાઠશાળામાં ધાર્મિક જ્ઞાનનો મહિમા હતો, પણ એ માત્ર સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ગ્રંથો સુધી જ સીમિત હતો. વળી ગુજરાતથી આટલે દૂર ઘનઘોર જંગલની વચ્ચે સર્જેલા શિવપુરીમાં ગુજરાતી ગ્રંથો તો ક્યાંથી જોવા મળે ?

જૈન ગુરુકુળમાં સાધુઓ અધ્યયન કરાવતા હોવાથી દાર્શનિક નૈપુણ્યની આબોહવા ચોતરફ પ્રવર્તતી હતી. વળી શિવપુરીના ગુરુકુળમાં જયભિખ્ખુના જીવનનો ઘાટ ધાર્મિક શિક્ષક કે ધર્મપ્રચાર કરતા પંડિતજીના જેવો ઘડાઈ રહ્યો હતો. સમગ્ર જીવનશિલ્પ અમુક ઢાળામાં અમુક ટાંકણાથી ઘડાતું હતું. જયભિખ્ખુએ ધર્મશાસ્ત્રોનો ગહન અભ્યાસ કર્યો, ‘ન્યાયતીર્થ’ અને ‘તર્કભૂષણ’ની પદવી પણ મેળવી, પરંતુ અહીં ગુજરાતી ભાષાય ગુજરાતથી અભ્યાસાર્થે આવેલા થોડાક વિદ્યાર્થીઓમાં માંડ સાંભળવા મળે, ત્યાં તેના સાહિત્યની તો વાત જ શી ?

આવી પરિસ્થિતિમાં અણધાર્યો ચમત્કાર થયો. અશક્ય શક્ય બન્યું. જયભિખ્ખુ લખે છે, ‘એકાએક ન જાણે કયા પ્રેરકબળે ગુજરાતીમાં લખવાની ઉત્કંઠા જાગી અને ‘ઉપવન’ વાર્તાસંગ્રહની વાર્તાઓ સર્જાઈ. આમાં એકેય કથા કાલ્પનિક નથી.’ વળી લેખક લખે છે: ‘પુરાણ કાળથી લઈને આજના કાળના અર્થાત્ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશથી લઈ ગાંધીજી, ગોખલે કે ગજાનન સુધીના પુરુષોના જીવન-ઇતિહાસના કોઈ બહુ અપ્રગટ ભાગને આમાં સ્પર્શ કરવામાં આવ્યો છે એટલે આ સંગ્રહને ઇતિહાસની વાર્તાનો સંગ્રહ પણ કહી શકાય. (‘ઉપવન’ વાર્તાસંગ્રહની પ્રસ્તાવના)

જયભિખ્ખુની ઉત્કંઠાની ભૂમિ પર સાક્ષર શ્રી ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠીની ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ મહાનવલે આદર્શનો અમૃતરસ સીંચ્યો. સાવ નવીન, વણવિચારેલો ને વણખેડેલો રસ્તો જડી ગયો અને એની સાથે માર્ગભોમિયો પણ મળી ગયો. અંતઃસ્ફુરણના બળે સંસ્કૃત-પ્રાકૃતનો અભ્યાસ કરનારા યુવાને ગુજરાતી ભાષામાં લેખન-પ્રારંભ કર્યો. આ માટે કોઈ તાલીમ લીધી નહીં કે કોઈની પાસે શીખ્યા નહીં, બસ, ભીતરમાંથી ‘કશુંક’ આવવા લાગ્યું અને ખડિયાની શાહીમાં કલમ ઝબકોળીને કાગળ પર પ્રગટ થવા માંડ્યું.

આસપાસના સમાજનાં વેપાર અને ઉદ્યોગમાં ગળાડૂબ રહેનારા સ્વજનોને આવા લેખન પર નિર્ભર જીવનનો વિચાર મનમાં વસ્યો નહોતો. પત્નીના પિયરપક્ષના પરિવારજનો વેપારમાં સુખી હતા, પણ આ યુવાન લેખકને સંપત્તિ કે સુવિધાની કોઈ તમા નહોતી. એક વાર જે રસ્તે સંકલ્પપૂર્વક આગળ ડગ માંડ્યા, ત્યાંથી પાછા હઠવાનું જયભિખ્ખુના સ્વભાવમાં નહોતું. સંપત્તિ કે સમૃદ્ધિને બદલે મિજાજે-મસ્ત રહેવાનું વધુ પસંદ હતું. આ સમયે એક વાતની તો મનમાં પાકી ગાંઠ વાળી હતી કે ગમે તે થાય, પણ ‘પંડિત’ કે ‘પંતુજી’ તો થવું જ નથી. ભૂતકાળના અનુભવો પણ આવી અરુચિ કે અણગમાનું કારણ બન્યા હતા. આમ જે સહજ પ્રાપ્ય હતું. એ ત્યજીને તેમણે કષ્ટસાધ્યને અપનાવ્યું.

લેખકને પૂર્વ સાહિત્યિક વાતાવરણનો કોઈ સ્પર્શ નહોતો. દિગ્ગજ સાહિત્યકારનું ઉષ્માભર્યું પડખું નહોતું. સાહિત્યિક સંસ્થાઓના આરંભે જ એવા રંગ-ઢંગ જોયા કે એને તો નવ ગજના નમસ્કાર કર્યા. જીવ પણ એવો અલગારી કે કોઈ હેતુસર કોઈને મળવા જાય નહીં. મસ્તી અને ખુમારી એવા કે પોતાના સંકલ્પ પ્રમાણે ચાલવું, પછી ભલે એ માર્ગ ચાલતાં પથ્થર ખાવા પડે કે પુષ્પમાળા મળે ! સામાજિક અને ધાર્મિક સાપ્તાહિકોના લેખન અને કવચિત્ સંપાદનથી લેખનકાર્યના શ્રીગણેશ મંડાયા, પરંતુ જયભિખ્ખુ આવા ‘ઘસડબોળા’માં પણ સ્વાધ્યાય માટેનો સતત અને નિયમિત અવકાશ શોધી લેતા.

કોઈ પણ હિસાબે અમદાવાદમાં એકલે હાથે ઘર ચલાવવાનું હતું. જીવનની આવશ્યકતાઓ મર્યાદિત હતી, પણ સંસાર માંડ્યો હોવાથી પૂર્ણ તો કરવી જ પડે. વળી આજીવિકાનો એક માત્ર આધાર લેખન

હતું. બીજું કશું નહીં. શૌરબજારની એ સમયે બોલબાલા હતી. શૌરબજારના ધનિક વેપારીઓ ગાઢ મિત્ર પણ હતા. એમની સાથે દોસ્તી ખરી, પણ ધંધો નહીં. સંસ્કૃત ગુરુકુળના સંસ્કારોએ પહેલેથી જ સ્વાધ્યાયવૃત્તિનાં મૂળ ખૂબ ઊંડા રોપ્યાં હતાં. એને કારણે અઠવાડિક ‘રવિવાર’નો હપ્તો સમાપ્ત થતાં ચિત્ત સ્વાધ્યાય ભણી વળી જતું. પોતાના પ્રિય એવા ઇતિહાસગ્રંથોનું વાચન કરે. નોટબુકમાં કલમથી ઇસવી સનોની નોંધ કરે. પાત્ર વિશે લખે, વાંચતાં આવતા વિચાર લખે. નવા મુદ્દા નોંધી લે. આમ ભવિષ્યમાં વાર્તા કે નવલકથા રૂપે પ્રગટનારી કૃતિનાં બીજ રોપાતાં. પ્રાચીન કે અર્વાચીન ઇતિહાસના ગ્રંથોનું વાચન ચાલતું હતું. એ પ્રસિદ્ધ ઇતિહાસ-કથાઓના પ્રમાણમાં અપ્રગટ અને જીવનપ્રેરક અંશને પ્રગટ કરવાનો એમના મનમાં વિચાર જાગ્યો. આ કથાઓની રજૂઆત વાચકવર્ગને આકર્ષવા લાગી.

એમાંથી ‘ઉપવન’ વાર્તાસંગ્રહ તૈયાર થયો. એમાં જયભિખ્ખુની વેગીલી શૈલી વાચકોને માટે રસનો વિષય બની, તો એ ઇતિહાસકથાનો બોધ લેખકની દૃષ્ટિનો પરિચાયક બન્યો. ગુજરાતના પ્રવાસ સમયે સ્વામી વિવેકાનંદને થયેલા વામમાર્ગના અનુભવની રોમાંચક વાત હોય કે પછી વતનને ખાતર વીર બજાજને જગાડનાર શિવાજી મહારાજની ભવ્ય પ્રતિભા હોય. પોતાનું જીવન પરોપકારને કાજે ખર્ચનાર ઝંડુ ભટ્ટજી જેવા વૈદ્યજીનો અંગત માનવતાભર્યો પ્રસંગ હોય કે રાજાની પ્રશસ્તિ લખવાને બદલે મોતને વહાલું કરનાર રામચંદ્ર જેવા હેમચંદ્રાચાર્યના શિષ્ય હોય. એમાં રાજુલના ઊર્ધ્વગામી પ્રયણની કથા પણ હોય અને કામદેવની કુરબાનીની વાત પણ હોય. નાનાસાહેબ પેશ્વાની વીરતા કે સોમનાથના કમાડને નામે અંગ્રેજોએ દાખવેલી કુટિલતા પણ આલેખતા હોય. પ્રારંભની આ વાર્તાઓના આલેખનનાં કેટલાંક માર્મિક વાક્યો વાચકને સ્પર્શી જતાં હતાં. શિવાજી મહારાજના વફાદાર સાથી બજાજ નિંબાલકરને બાદશાહ આદિલશાહ વિજાપુરની શાહજાદીની મોહજાળમાં ફસાવવા માગે છે, ત્યારે એ બજાજના મનોમંથનને દર્શાવતાં લેખક લખે છે:

‘બજાજ ફરી વિચારમાં ડૂબી ગયો. અહા, કેવું માધુર્યભર્યું એ મુખરું? ને કેવું સુંદર નાક! જાણે કોઈ શિલ્પીએ અત્યુત્તમ મંદિર કલ્પી ઉપર ભવ્ય કળશ ચડાવ્યો! ને પેલા કાળા અંચળામાંથી દેખાતા હે નાજુક હાથ! જાણે વાદળના ટુકડા પાછળથી મેઘધનુષ પ્રગટ્યું. સુંદરી! કયા ભાગ્યને બળે તુ બજાજને નિરખી ગઈ? ગાઉના ગાઉ દોડતા પથ્થરને ઓશીકે વિરામ લેનારને તારા મખમલી કુમાશવાળા પર્યકમાં શયન! શું એ સૌભાગ્યની ઘડી નથી?

સુંદરી! તને અપનાવું તો જગત મને નિંદશે, હા, હા, બિચારું જગત આ સંયોગના મૂલ કેમ મૂલવી શકે? એને કેમ ખબર પડે કે જગતનો કોઈ આદમ બચ્યો આ સુંદરીના શર પાસે ન જ બચી શકે! એમણે તો પેલા મરાઠા ને યવનના ભેદ બનાવી દીધા; સંયમ ને શીલની ખોટી વાડો રચી દીધી : પણ એ ભેદ મારા જેવો વીર કેમ ગણકારે?

શું મરાઠા પરમાત્માના માનીતા પુત્ર છે અને યવનો અળખામણા છે? અરે! બાપને મન ગમે તેવો પુત્ર તો પુત્ર જ છે.

ને સમજો કે હું શાહજાદીને તિરસ્કારું - ઘેર આવેલી લક્ષ્મીને લાત મારું - પણ પછી? વીરપુરનો આદિલશાહ શું કરવાનો? મારો ચારસો સાલનો ગિરાસ લઈ લેવાનો, મારા કુટુંબને કેદ કરવાનો. પ્રજા ઉપર ત્રાસ વર્તાવવાનો ને મને શિકારી કૂતરાઓ પાસે ફાડી નંખાવવાનો! આ બધી રામાયણ શાહજાદીને તજ કરેલી મૂર્ખાઈ ઉપર મંડાવાની! બસ, વિચારનો સરવાળો આવી ગયો. શાહજાદીની સૌંદર્યમૂર્તિનો બજાજ ભોકતા થશે. જગતે નહીં માણેલ રૂપનો એ અધિદેવ બનશે, ભલે જગત ઈર્ષ્યા કરે, ઈર્ષ્યા તો જગતનો જૂનો સ્વભાવ છે.’

સંસ્કૃત ભાષાનો ગાઢ અભ્યાસ હોવા છતાં જયભિખ્ખુની શૈલી પર સંસ્કૃત શબ્દો કે ભાષાલઢણ પ્રભાવી બન્યા નથી. કથાઓમાં ક્યાંય સંસ્કૃત શબ્દોનો અતિરેક નથી, બલકે એમાં ગુજરાતી ભાષાની છટા જોવા મળે છે; જેમ કે-

‘સત્કર્મોનો દીપક સદા શાશ્વત છે.’ (પૃ. ૮૫)

‘શિવાજી મુસલમાન સામે નથી લડતો પણ અન્યાય સામે લડે છે. બાપ પાસે બેટાઓ રહે, ઓરતો પાસે શીલ રહે, ઈન્સાન પાસે એનો ધર્મ રહે એ ખાતર એ લડે છે.’ (પૃ. ૬૮).

‘શકુંતલા આદર્શ પત્ની હતી. દુષ્યંત આદર્શ રજા હતો. આદર્શ પતિ નહીં. બેજવાબદાર જગતમાં જન્મેલી શકુંતલા આદર્શ પત્ની ને આદર્શ જનેતા બની. એણે ભારતવર્ષના વિધાયક રાજર્ષિ ભરતરાજનું સર્જન કર્યું. આજે શકુંતલા અમર છે. એનાં કાવ્યો અમર હોય એમાં શી નવાઈ!’ (પૃ. ૫૧)

ઇતિહાસની ઘટનાઓમાંથી કોઈક હૃદયસ્પર્શી અંશને કેન્દ્રમાં રાખીને લખેલી વાર્તાઓનો સંગ્રહ ‘ઉપવન’ નામે પ્રસિદ્ધ થયો. ૧૯૮૨ માં ગુજરાતી ભાષામાં લેખનકાર્યના જયભિખ્ખુએ શ્રીગણેશ કર્યા, ત્યારથી ૧૯૪૪ સુધી લખાયેલી જયભિખ્ખુની ચોવીસ જેટલી પૌરાણિક અને ઐતિહાસિક વાર્તાઓ આમાંથી મળે છે; પરંતુ આ ઇતિહાસની સાથે એમણે ‘આજ’ને સાંકળી છે. કથાનક ભલે પ્રાચીન હોય, પરંતુ એમાં પાત્રોનો કે વિચારોનાં મળતાં નવીન અર્થઘટનો વાચકોને ચમત્કૃતિનો અનુભવ આપે છે. લેખકની પ્રારંભિક વાર્તાઓ હોવાથી એમાંથી ભવિષ્યમાં પ્રગટનારી આગવી ગદ્યશૈલી અને વિશિષ્ટ જીવનદૃષ્ટિનો અણસાર ઓછો મળે છે.

૧૯૪૪માં ‘ઉપવન’ વાર્તાસંગ્રહ પ્રકાશિત થયા પછી લેખકની ઘડાતી કલમને જુદાં જુદાં કથાનકોમાં વિહરવાનું મન થાય છે. મનમાં એક બાજુ પ્રાચીન, મધ્યકાલીન કે અર્વાચીન ઇતિહાસની ઘટનાઓ હતી તો બીજી બાજુ છેક બાળપણથી જે કથાઓ સાંભળી હતી અને જેના સંસ્કારો ચિત્તમાં દૃઢ થઈ ગયા હતા એવા જૈન ધર્મના ચરિત્રો અને એની કથાઓ અને એ પછી એમની નજર જૈન ધર્મકથાઓના ધૂધવતા સાગર પર ઠરે છે. ‘ઉપવન’ની ઇતિહાસ-કથાઓએ રસપ્રદ

અંશને કેન્દ્રમાં રાખીને વાર્તાની ઇમારત રચવાની ફાવટ એમને આપી હતી, એટલે પછી જયભિખ્ખુએ કથાસાગરમાંથી મનગમતાં મોટી શોધવાની ખોજ શરૂ કરી.

એમણે જોયું કે આ કથાઓ પાછળ સહુથી પ્રભાવક બાબત એ જૈન ધર્મની ભાવનાશીલ કિંતુ વૈરાગ્યલક્ષી વિચારધારા છે. એ કથાઓ સાથે જૈન તત્ત્વજ્ઞાન ગાઢ રીતે જોડાયેલું છે, પરંતુ અત્યાર સુધી એવું બનતું કે તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતો કે ધર્મની કોઈ ભાવનાને ઉજાગર કરવા માટે કથાનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો. આથી કથા જેટલો કે ક્યારેક એથીયે વિશેષ ઉપદેશ ભારોભાર અપાતો હતો. લેખક વાર્તાની અધવચ્ચે પ્રવેશીને ધર્મબોધ આપતા હતા. આથી સંસાર-ત્યાગ અને દીક્ષાના અંગીકારને લક્ષમાં રાખીને કથાની ઇમારત રચાતી. તેથી એના ઘણાં આસ્વાદસ્થાનો વણસ્પર્શી રહેતાં હતાં. એમાં વળી ત્યાગ, ઉપવાસ, વૈરાગ્ય, પાપ, ભય પર પણ એટલો ઝોક અપાતો હતો કે તેના પરિણામે જીવનનો ઉલ્લાસ ઉપેક્ષા પામતો હતો. ક્યાંક એવી પણ માન્યતા હતી કે આ કથાનકો એટલાં બધાં ‘પવિત્ર’ છે કે એમાં સહજ પણ કલ્પનાનો રંગ ભરી શકાય નહીં!

જૈન કથાઓની બંધિયાર શૈલીમાં બંધાઈ જવાનું આ મનમોજી સર્જકને કેમ ફાવે? એમની દૃષ્ટિમાં જીવાતા જીવનનો મહિમા હતો. માનવીના ચિત્તનાં સંવેદનોમાં ઊંડો રસ હતો. ત્યાગ અને વૈરાગ્યના મહિમાને તેઓ જાણતા હતા, પણ કથાનકને શુષ્ક કે ચીલાચાલુ બનાવવાને બદલે એમાં જીવનના ઉલ્લાસનો અને તપની વસંતનો રંગ પૂરતા હતા. સિદ્ધાંતોનું મહિમાગાન ઓછું કરીને પાત્રોની જીવનરીતિથી એ સિદ્ધાંતોના રહસ્યમર્મનું પ્રાગટ્ય કરતા. આ કથાનકોમાં ઘણી વાર તો સિદ્ધાંત કથાનક પર સવાર થઈ જતો. કર્મનો સિદ્ધાંત સમજાવવા માટે કથાનકને ક્યાંનું ક્યાં લઈ જવામાં આવે! વળી એ કથાઓમાં ધર્મના યશોગાનની વાત હતી, ત્યારે જયભિખ્ખુએ માનવમૂલ્યોને કેન્દ્રમાં રાખી આ કથાઓ સર્વજન-સ્પર્શી બને તેવો પ્રયત્ન કર્યો. આથી જ પૂજ્ય શ્રી ચિત્રભાનુએ નોંધ્યું છે કે ‘એમના સર્જન પાછળ તેઓની આગવી દૃષ્ટિ છે. જૈનત્વના આત્માના એ ઉપાસક છે અને એ આત્માને પ્રગટ કરવા યથાશક્તિ સાહિત્ય સર્જી રહ્યા છે.’ અને તેથી જ વિ. સં. ૨૦૧૧ના મંગલ પ્રભાતે અમદાવાદની નાગજી ભુદરની પોળમાં ‘વીરધર્મની વાતો’ ભાગ-૧ના આરંભનો ‘આવકાર’ લખતાં એમણે લખ્યું:

‘આવી અર્પણ, શૌર્ય અને સંયમની વાતો એ જૈનોનું સાંપ્રદાયિક ધન નથી, પણ પ્રજામાત્રનું પરમ ધન છે. આ પરમ ધન જ આવતી કાલના ભારતનો વારસો છે. આવા સાહિત્યની ઉપેક્ષા એ આપણા વારસાની ઉપેક્ષા છે.’

જયભિખ્ખુ જૈન ધર્મની કથાઓ અને ચરિત્રો પર નજર દોડાવે છે, તો એમને અત્યંત હર્ષની અનુભૂતિ થાય છે. જૈન ધર્મની વિશ્વમૈત્રી અને એની વિશ્વબંધુત્વની ભાવના એમને સ્પર્શી જાય છે. આ ચરિત્રોમાં

પદે પદે એમને પ્રેમ, ત્યાગ અને શૌર્યના તેજ દૃષ્ટિગોચર થાય છે અને વિચારે છે કે આ ધર્મના અમૃત-પ્રસાદમાં તો ઊંચ કે નીચ, દેવ કે રાક્ષસ, મનુષ્ય કે પશુ વિશ્વ સમસ્તને માટે પ્રેમ-પ્રસાદી રહેલી છે, રાષ્ટ્ર, પ્રજા અને ધર્મ એ બધાની સાથે એ એકચિત્ત અને એકપ્રાણ છે.

જૈન ધર્મના ભવ્ય અને વિશાળ આકાશને જોઈને આ યુવાન સર્જકનું હૈયું ડોલી ઊઠે છે. એની વ્યાપકતા જોઈને એમના રૂંવે રૂંવે આનંદ ઊછળે છે. ધર્મની ભાવનાઓ એમના યુવાન ચિત્તમાં ઉમંગ પ્રેરે છે. અહિંસા, પ્રેમ અને ત્યાગથી માનવજીવનને સફળ કરવાની વાત સ્પર્શી જાય છે. જાતે ભૂખ્યા રહીને જગતને જમાડવાનું એનું વ્રત ગમી જાય છે. કીડી પ્રત્યે એને પારાવાર દયા છે, તો કટક સામે કાયાની કુરબાની કરવાની એની તમન્ના પણ છે. અન્યાય, અધર્મ અને જીવનને વિરૂપ બનાવતા અરિઓ - શત્રુઓને એ હણે છે અને એવા અરિના હંતાઓને રોજેરોજ નમે છે. નિષ્કર્મણ્યતાને બદલે પુરુષાર્થ અને નિરાશાને બદલે આશાનો દુદ્ધુભિનાદ કરે છે. સમર્પણશીલ વીરત્વની એક સંવેદના આ યુવાન સર્જકને સદા સ્પર્શી રહે છે અને તેથી જ સર્વક્ષેત્રોમાં એ વિજય સાધે છે.

યુવાન સર્જકના ચિત્તને ભગવાન મહાવીરના આત્મધર્મનું ઊંડાણ જેટલું ગહન તેટલું પ્રેરક લાગે છે. એ વિચારે છે કે આ ધર્મ કહે છે કે આત્મા વિના બીજું દેવત નથી. મનોવિજય વિના મુક્તિ નથી. માનવતાથી મોટો ધર્મ નથી. નિર્ભયતા વિના સિદ્ધિ નથી. અહીં યુદ્ધમાં લોહી લેવાના સોદા નથી, લોહી આપીને પ્રતિસ્પર્ધીને તૃપ્ત કરવાનો પ્રયાસ છે. આમાં જે હારે છે તે જીતે છે!

એમનું દૃઢ્ય આનંદના અવિરત ધોધમાં પાવન સ્નાન કરી રહે છે. જૈન ધર્મના સિદ્ધાંતને સત્યની એરણે ચડાવીને આલેખે છે. એની ઉચ્ચ ભાવનાઓમાં સૂક્ષ્મ સંવેદના રેડે છે. એના માનવચરિત્રોમાંની સુષુપ્ત માનવતાને પુનઃ પ્રફુલ્લિત કરે છે અને એની વિચારસૃષ્ટિથી વિશ્વ સમસ્તને આવરી લે છે.

‘કેટલો સુંદર ભવ્ય ધર્મ!’ એવો ઉદ્ગાર એમના દૃઢ્યમાંથી નીકળે છે, પણ જેવી દૃષ્ટિ અતીતમાંથી વર્તમાન તરફ જાય છે કે આ લેખકનું હૈયું અકથ્ય વેદનાદાયી પીડા અનુભવે છે. ક્યાં ભૂતકાળનું એ યશસ્વી ગૌરવ અને ક્યાં વર્તમાનની ધોર દુર્દશા!

અતિહર્ષથી સર્જન કરવા ઉદ્યુક્ત થયેલા આ સર્જકનું ચિત્ત વર્તમાનને જોતાં વિષાદની ઊંડી ગર્તામાં ફંગોળાઈ જાય છે. જૈન સમાજનાં એ પ્રતાપી પાત્રો મનની ભૂમિ પર સદા ધૂમતાં હોય અને સામે જૈન સમાજની પામરતા અને ક્ષુદ્રતાના દર્શન થતાં હોય! ચિત્તમાં અતીતનું ઊજળું ચિત્ર ધૂમતું હોય અને આંખ સામે માત્ર અંધારાંજ દેખાતાં હોય! જગતનાં બજારોમાં જૈનોનું સ્થાન હલકું અને શોભાહીન દેખાતું હતું. એમને વ્યાજખાઉ, કાળાબજારિયા, સ્વાર્થસાધુ, કૂપમંડૂક, ભાવનાહીન, અંધશ્રદ્ધાળુ, અજ્ઞાની એવા અનેક બિરુદોથી નવાજવામાં આવતા જોયા. આવો શતમુખ વિનિપાત કેમ થયો તે લેખક સમજી શક્યા નહીં.

જે ચિત્તમાં રાત-દિવસ પ્રભુ મહાવીરનું ચરિત્ર ધૂમતું હતું, એના એક એક પ્રસંગની સ્મૃતિ અંતરમાં ઉલ્લાસની ભરતી લાવતી હતી એ મહાવીરના સંતાનો આવા? યુવાન જયભિખ્ખુ વિચારે છે કે આ તે કેવો તાલ રચાયો છે! મહાવીરને તેમના અનુયાયીઓ નામમાત્રથી આરાધે છે. ઇતિહાસકારો મહાવીરને પૂરા પિછાણી શક્યા નથી અને તત્ત્વચિંતકો એમના જ્ઞાનને ઉપેક્ષાની નજરે જુએ છે. આવું બન્યું કેમ?

યુવાન લેખક વિચારે છે કે અનેકાંતનું અજવાળું આપનાર સહુના મહાવીરને જૈનોએ પોતાને તો કર્યા છે પરંતુ એમને રથમાં બેસાડીને પોતાની ઇચ્છાઓ, લાલસાઓ અને એષણાઓના દોરથી ખેંચી રહ્યા છે! વિશ્વબંધુત્વની વાતો કરનારા અને ‘ખામેમિ સવ્વ જીવે’ એવું પ્રાણીમાત્ર પ્રત્યેનું વાત્સલ્ય ધરાવનારા ઘર ઘરમાં જ, અંદરોઅંદર લડનારા બન્યા છે. ધર્મની બાબતમાં જિદ્દી અને સંકુચિત બનીને વિરાટ ધર્મના ફિરકા રૂપે અનેક ટુકડાઓ પડ્યા છે. એમાં પણ ભેદ પડ્યા છે. ભેદમાં પણ ભેદ ઊભા કરીને જૈનોએ વિશ્વબંધુત્વસમા ધર્મનું અંગઅંગ નોખું પાડી દીધું છે. આના કારણ રૂપે આ લેખક કહે છે: ‘થોડાક નિષ્કર્મણ્ય, સંકુચિત ને વેપારી માનસ ધરાવનારાઓના હાથમાં આજ જૈન ધર્મ આવી પડ્યો છે. જ્ઞાનહીન ક્રિયાકાંડોએ અને ક્રિયાહીન જ્ઞાને સમાજ પર ચૂડ ભેરવી. વીરધર્મનો પૂજારી વેવલો બન્યો. એના શુદ્ધ સ્વરૂપ પર કાલિમા લાગી.’

આવી પરિસ્થિતિ જોઈને લેખકની કલમ થંભી જાય છે. મનમાં અનેક વિચારો જાગે છે. ભગવાન મહાવીરના અધ્યાત્મપુરુષાર્થનું સ્મરણ થાય છે અને પછી નિયતિવાદના ઉપાસક સદાલપુત્રને ઉપદેશ આપનારા ભગવાન મહાવીરના એ પ્રસંગને અનુલક્ષીને સર્જનનો પ્રારંભ કરે છે. મનમાં એક જ ભાવના છે અને તે એ કે જૈનો પોતાના ભવ્ય ભૂતકાળને નીરખે અને ભવિષ્યકાળને ઉજ્જવળ કરે. (વીર ધર્મની વાતો ભાગ-૧, પ્રથમ આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના)

અને પછી તો લેખક જયભિખ્ખુ જૈન કથાસાહિત્યના વિશાળ મહાસાગરમાં ડૂબકી મારીને જનસામાન્યના હૃદયને પ્રકાશિત કરે એવાં કથાનકોનું આલેખન કરે છે. ભાવસભર ભાષા, ઉન્નત કલ્પના અને ભાવનાદ્રવ્યથી રસાયેલી કથાઓ એના મૂલ ઉદ્દેશને - આત્માને લક્ષમાં રાખીને સચોટ રીતે આલેખે છે અને આ વીરધર્મની વાતો એ પછી એમની કલમમાંથી સતત પ્રવાહિત થતી રહી. ‘વીરધર્મની વાતો’ના પ્રથમ ભાગમાં આચાર્ય હરિભદ્રસૂરિની જ્ઞાનસાધના કે પછી વનરાજને ઉછેરનાર શીલગુણસૂરિજીની ભવ્યતાની ઘટના મળે છે. આર્ય કાલકના

શૌર્યની કે અમદાવાદના શેઠ પ્રેમાભાઈની સાચી શેઠાઈની વાત કરે છે. આમ જયભિખ્ખુની દૃષ્ટિ તીર્થંકરોનાં જીવન સુધી જ સીમિત રહેતી નથી. તેઓ જૈનધર્મના આચાર્યો, સાધુઓ, શ્રેઠીઓ અને સામાન્ય નર-નારીઓમાં રહેલી પ્રભાવકતા પણ જુએ છે.

ઈ. સ. ૧૯૪૭, ઈ. સ. ૧૯૪૯, ઈ. સ. ૧૯૫૧ અને ઈ. સ. ૧૯૫૩માં ‘વીરધર્મની વાતો’ના એકથી ચાર ભાગ પ્રસિદ્ધ થયા. કુલ ૪૩ કથાઓ દ્વારા એમણે સમગ્ર સાહિત્ય જગતનું આ પ્રત્યે ધ્યાન ખેંચ્યું; એટલું જ નહીં, પણ સાહિત્યરસિકોમાં જૈન કથાનકો પ્રત્યે અભિરુચિ જગાવી. આમ આવું કરવા પાછળનો એમનો આશય આ ધર્મમાં રહેલા અહિંસા, સત્ય, ત્યાગ, તપ, મૈત્રી, પ્રમાદ, પ્રાણીપ્રેમ અને વિશ્વમૈત્રીના સિદ્ધાંતો પ્રગટ કરીને પ્રત્યેક હૃદયમાં માણસાઈનો દીપક જલતો રાખવાનો રહ્યો હતો. (ક્રમશઃ)

(૧૩/બી, ચંદ્રનગર સોસાયટી, જયભિખ્ખુ માર્ગ, પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૭) મોબાઈલ નં. ૦૯૮૨૪૦૧૯૮૨૫.

જૈન ધર્મ તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ મુંબઈ યુનિવર્સિટી ફિલોસોફી ડિપાર્ટમેન્ટ

૧૯૯૬ થી ચાલતા આ કોર્સમાં ૨૦૦૦થી વધારે વિદ્યાર્થીઓએ લાભ લીધેલ છે.

પાર્ટ ટાઈમ સર્ટિફિકેટ કોર્સ:

અઠવાડિયામાં એક દિવસ, ૪ કલાક, એક વર્ષનો કોર્સ. હાલમાં આ કોર્સ શકુંતલા સ્કૂલ (મરિન લાઈન્સ), કાલીના કેમ્પસમાં (સાંતાક્રુઝ ઈસ્ટ) અને એમ. કે. હાઈસ્કૂલ (બોરીવલી, વેસ્ટ) સેન્ટરમાં ચાલે છે. આ વર્ષે ઘાટકોપરમાં પણ નવું સેન્ટર શરૂ થશે.

લઘુતમ લાયકાત : ૧૨મી પાસ અથવા જૂની એસ.એસ.સી. પાસ.

કોર્સની ફી : રૂ. ૨૮૦૦ (એક વર્ષની)

વિશેષતા : સરળ ભાષામાં પરીક્ષા (અંગ્રેજી, ગુજરાતી, હિન્દી કે મરાઠી)

- વિદ્વાન શિક્ષકો દ્વારા અભ્યાસ
- સમૃદ્ધ લાયબ્રેરી
- જૈન વિષયક-પિકનિક
- સેમિનાર, વર્કશોપ, પ્રોજેક્ટ

આ ઉપરાંત જૈન તત્ત્વ દર્શનમાં પાર્ટ ટાઈમ ડિપ્લોમા, MA, M.Phil. અને Ph.D.ના અભ્યાસક્રમ ઉપરોક્ત ડિપાર્ટમેન્ટ દ્વારા ચાલી રહ્યાં છે.

જૈન ધર્મના તત્ત્વના હાર્દને સરળ ભાષામાં જાણવાની અમુલ્ય તક

તા. ૨૪ જૂન ૨૦૧૩ થી નવા એડમિશન શરૂ થશે. સંપર્ક :

ડૉ. બિપીન દોશી-98210 52413 (બોરીવલી)

Email : drbipindoshi@yahoo.com

ડૉ. નિતીન શાહ-93221 03231 (સાંતાક્રુઝ)

શીલ્પા છેડા-93239 80615 (સાંતાક્રુઝ)

શ્રી વીરેન્દ્ર શાહ-98192 94964 (મરિન લાઈન્સ)

શ્રી યોગેશ બાવીશી-98212 41840 (ઘાટકોપર)

માનવીય ગુણ અને અવગુણની સરખી શોધખોળ હંમેશાં તેના સંત્કાર્યોથી જ થતી નથી. પણ એક નાનકડું કાર્ય, એક નાની વાત અથવા એક નાનકડાં પરિહાસથી પણ માનવના સાચા ચરિત્ર પર ઘણો પ્રકાશ પડે છે.

ધ્યૂટાર્ક

પુસ્તકનું નામ : સંયમદર્શી શાંતિદૂત

શાંતિસૂરીશ્વરજી મહારાજ

સંપાદક : પારૂલબહેન બી. ગાંધી

પ્રકાશક : શ્રી નિશીથભાઈ શાંતિલાલભાઈ શાહ

પ્રાપ્તિસ્થાન : એ/૫૦૧, શ્રી મંગલ સોસાયટી, રામનગર, જૈન દેરાસરની સામે, દેરાસર લેન, બોરીવલી (વેસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦ ૦૮૨.

ફોન : ૦૨૨-૨૮૦૬૧૭૮૪.

મો. : ૯૮૨૦૧૬૦૨૨૫.

મૂલ્ય-સદુપયોગ, પાના-૨૧૬, આવૃત્તિ-પ્રથમ

યુગપ્રધાન ગુરુદેવ શાંતિસૂરિજી એક મહાપુરુષ જ નહીં પરંતુ અલૌકિક યોગી પણ હતાં. આજે જ્યારે આ જગતમાં ચારે બાજુ અશાંતિ, હિંસા અને દુઃખનો દાવાનળ સળગી રહ્યો છે ત્યારે શ્રી શાંતિસૂરીશ્વરજી દ્વારા આપવામાં આવેલો ઉપદેશ એક જ્ઞાનદીપક બનીને સમાજ અને દુનિયાને પ્રકાશિત કરી રહ્યો છે. આવા મહાન સંતના તેજસ્વી ચરિત્રનું નિરૂપણ સદીઓ સુધી આધ્યાત્મિક ભાવનાની અભિવૃદ્ધિ કરે છે.

આ ગ્રંથમાં મુખ્યત્વે પૂ. ગુરુદેવનો જન્મ, દીક્ષા, સાધના, આરાધના, મહત્વના પ્રસંગો, તેમને અર્પણ થયેલ પદવીઓ, તેમના ભક્તો, તેમના હાથે થયેલ અંજનશલાકા પ્રતિષ્ઠા, દીક્ષા, ચાતુર્માસ, અન્ય સંતો સાથે મિલન, અંતિમ વર્ષ, નિર્વાણ, શ્રદ્ધાંજલિ વગેરેનું નિરૂપણ છે. આ ઉપરાંત અધ્યાત્મ જ્ઞાનનો ખજાનો, એટલે વ્યાખ્યાનો અને વચનામૃતોનો સંગ્રહ તથા સમજૂતી સાથે ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.

આવા ગુરુદેવના ચારિત્રને ઉજાગર કરતું આ પુસ્તક વાંચકના જીવનને સફળ બનાવશે.

X X X

પુસ્તકનું નામ : સમુંદ સમાના બુંદ મેં

લેખક : આચાર્ય યશોવિજય સૂરિ

પ્રકાશન : આચાર્ય શ્રીઝંકારસૂરિ, આરાધના ભવન, સુભાષ થોક, ગોપીપુરા, સુરત.

પ્રાપ્તિસ્થાન : (૧) સેવંતીલાલ મહેતા, ૪-ડી, સિદ્ધગિરિ એપાર્ટમેન્ટ, અઠવા લાઈન્સ, સુરત. ફોન : ૨૬૬૭૫૧૧. (મો.) : ૯૮૨૪૧૫૨૭૨૭.

(૨) સરસ્વતી પુસ્તક ભંડાર, રતનપોળ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧. મૂલ્ય-રૂ. ૮૦/-, પાના-૧૮૦, આવૃત્તિ-પ્રથમ-ઈ. સ. ૨૦૧૩.

પૂર્વ-મહાપુરુષોની પરાવાણીને ઝીલીને, પોતાના સમયના ભાવકો માટે, તેની સરસ,

સર્જન-સ્વાગત

□ ડૉ. કલા શાહ

સરળ આવૃત્તિ આપનાર મહાપુરુષો યુગે યુગે થતા આપ્યા છે. આ યુગમાં પૂજ્યપાદ સાધના મનિષિ પંન્યાસ પ્રવર શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી મહારાજ હતા. તેઓની શૃંખલામાં પૂજ્યપાદ અધ્યાત્મયોગી આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્ વિજય કલાપૂર્ણ સૂરિશ્વરજી મહારાજ. આ ગ્રંથ ‘સમુંદ સમાના બુંદ મેં’માં તેઓશ્રીની અર્થ ગંભીર શબ્દપ્રસાદી પર પૂજ્ય આચાર્ય યશોવિજયસૂરિનો સ્વાધ્યાય છે.

પૂજ્યપાદશ્રીનો નાનાં નાનાં વાક્યોરૂપી ભિન્દુમાં અર્થગંભીરતાનો સમુદ્ર અનુભવાય છે. અહીં પૂજ્યપાદશ્રીજીની શબ્દપ્રસાદીનું સટીક વર્ણન તો છે જ પણ સાથે સાથે તેમના વ્યક્તિત્વની આંશિક અનુભૂતિને પણ ભાવક અનુભવે છે. પૂજ્યપાદશ્રીજીએ પોતાના જીવનના બુંદને પરમાત્માના સમંદરમાં પરમાત્માની આજ્ઞાના સમંદરમાં સમાવી દીધું. અહીં પ્રસ્તુત છે પૂજ્યપાદશ્રીજીના શબ્દોના બુંદમાં વિલસતો જિનાજ્ઞાનો સમંદર.

X X X

પુસ્તકનું નામ : પ્રસંગ પંચામૃત

લેખક-સંપાદક : મુનિશ્રી મૃગેન્દ્ર મહારાજ

પ્રકાશક : જૈન યોગ ફાઉન્ડેશન

પ્રાપ્તિસ્થાન : પ્રાણલાલ જમનાદાસ શાહ, બી/૮, ગરીબદાસ કો. સોસાયટી, નોર્થ-સાઉથ રોડ નં. ૫, જુહુ સ્કીમ, મુંબઈ-૪૦૦૦૪૮.

મૂલ્ય-રૂ. ૪૦/-, આવૃત્તિ-પ્રથમ-નવેમ્બર-૧૯૮૫.

‘પ્રસંગ-પંચામૃત’ પૂ. મુનિશ્રી મૃગેન્દ્ર મુનિજી મહારાજની સાહિત્ય સર્જનની દિશામાં એક રસપ્રદ ભેટ છે. પૂજ્યશ્રી લેખિત ‘ભગવાન મહાવીર જીવન દર્શન’ અને ‘Stories from Jainism’ પુસ્તકોને દેશ-વિદેશમાં સારો પ્રતિભાવ મળ્યો છે.

આ પુસ્તક ‘પ્રસંગ-પંચામૃત’માં આપેલા લઘુ દૃષ્ટાંતો, પ્રેરક પ્રસંગો અને ઘટનાઓ ટૂંકામાં ઘણું કહી જવાની ક્ષમતા ધરાવે છે. પૂજ્યશ્રીએ જીવન અને જગતમાંથી પૂર્વ કે પશ્ચિમની આભડછેટ રાખ્યા વિના જૈન કે જૈનેતરની મર્યાદા રાખ્યા વિના જે પ્રસંગો હૈયામાંથી સોંસરા નીકળી ગયા

તે પ્રસંગોને કલાત્મક રીતે અહીં કંડાર્યા છે. વિવિધ પાવન પ્રસંગોમાંથી પંચામૃત એકત્ર કરીને આપ્યું છે, જે વેધક, માર્મિક, દૈન્યસ્પર્શી અને સચોટ તો છે જ પણ સાથે સાથે વાંચનારના અંતઃકરણમાં એક ચિરસ્થાયી છાપ છોડી જાય છે.

X X X

પુસ્તકનું નામ : રાસ પદ્માકર

સંપાદક : ડૉ. હેમંતકુમાર, ડૉ. ઉત્તમસિંહ

ડૉ. મિલિન્દ જોશી, હિરેન દોશી

પ્રકાશક : શ્રી મહાવીર જૈન આરાધના કેન્દ્ર

કોબા, ગાંધીનગર-૩૮૨ ૦૦૭.

મૂલ્ય-રૂ. ૧૦૦, પાના-૧૮૫.

આવૃત્તિ : ૧. તા. ૩૦-૮-૨૦૧૨.

જ્ઞાનતીર્થ સ્વરૂપ આચાર્યશ્રી કેલાસસાગરસૂરિ જ્ઞાન-મંદિરના શ્રી દેવર્ધિગણ ક્ષમાશ્રમણના હસ્તપ્રત ભંડારમાં બે લાખથી વધુ હસ્તપ્રતોનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. આ હસ્તપ્રત સંગ્રહમાંથી કેટલીક અપ્રકાશિત કૃતિઓનું પ્રકાશન આ પુસ્તકમાં કરવામાં આવ્યું છે.

પ્રસ્તુત સંપૂટમાં છ કૃતિઓનું સંકલન-સંપાદન કરવામાં આવ્યું છે. (૧) નવકાર રાસ, (૨) પંચ પરમેષ્ઠિ રાસ, (૩) જિન આગમ બહુમાન સ્તવન, (૪) સાર શિખામણ રાસ, (૫) શ્રાવક સજ્જાય, (૬) શાંખ પ્રદ્યુમ્ન રાસ.

આ કૃતિઓ પ્રાચીન લિપિમાંથી અર્વાચીન લિપિમાં પ્રકાશિત કરવામાં આવી છે જેથી સંશોધકો તેને સરળતાથી વાંચી શકે. ‘દશ શ્રાવક સજ્જાય’ અને ‘શાંખ-પ્રદ્યુમ્ન રાસ’ના મૂળ પાઠનું પાઠાંતર સાથે સંપાદન કરવામાં આવ્યું છે. ‘જિન આગમ બહુમાન સ્તવન’નો ભાવાર્થ પણ ગુજરાતીમાં આપવામાં આવ્યો છે. દરેક કૃતિનો સાર સંક્ષિપ્તમાં કૃતિના પ્રારંભે આપવામાં આવ્યો છે.

હસ્ત પ્રતોમાં રહેલી વિવિધ વિષયોની અમૂલ્ય માહિતીનો આ કૃતિના પ્રકાશનથી પ્રચાર પ્રસાર વેગવંત બનશે અને સમાજના વિવિધ વર્ગને ઉપયોગી થશે.

બી-૪૨, દયાનંદ સોસાયટી,

એ-૧૦૪, ગોકુલધામ, ગોરેગામ (ઈસ્ટ),

મુંબઈ-૪૦૦ ૦૬૩.

મોબાઈલ નં. : 9223190753.

પંચે પંચે પાથેય : ઋષિ સંસ્કૃતિના વાહક : પૃષ્ઠ છેલ્લાથી ચાલુ

હરીફાઈ, નંબર, ક્રમ કે ગ્રેડ; પણ છે-ગુપ્ત લર્નીંગ-સેલ્ફ લર્નીંગ. આ પ્રોજેક્ટના ચાર પાયા-(૧) વિદ્યાર્થીઓના પ્રશ્નો (૨) એમના પરિવારના પ્રશ્નો (૩) એમની જરૂરિયાત અને (૪) સંતોષ અને આનંદ. આ ચાર પાયાના ટેબલ પર અભ્યાસક્રમ વિદ્યાર્થીઓ જ નક્કી કરે-તૈયાર કરે અને એને આગળ ધપાવવા મદદકર્તા બને છે ચૈતન્યભાઈ, સોનલબેન, અજયભાઈ, ભાવનાબેન અને ‘લોકમિત્રા’ના સર્વે કાર્યકર્તાઓ.

કોઠિયામાં રંગોળી વર્ગમાં બાળકોની વચ્ચે ઘેરાયેલા ચૈતન્યભાઈ સાથે સંવાદ સાધતા જાણવા મળ્યું કે અહીં શિક્ષણનો મુખ્ય આધાર પરિસ્થિતિ, સામાજિક અને કુદરતી તત્વો પર છે. ગામના અનુભવી લોકો, કારીગરો પાસેથી જુદી જુદી સ્કીલ- હુન્નર શીખવા મળે. દા. ત. બાંબુ પ્રોજેક્ટ. બાળકોએ જ આ પ્રોજેક્ટ નક્કી કર્યો. સામાન્ય રીતે આ ઢેઢુકી વિસ્તારમાં બાંબુ થતા નથી. બાળકોએ શોધ આરંભી. ૨૩ વર્ષ પૂર્વે એમના જ ગામના એક વ્યક્તિએ બાંબુ વાવવાની શરૂઆત કરેલ. બાળકોએ એમને શોધી કાઢ્યા-એમની પાસે શીખવા ગયા. લાંબી પ્રશ્નોત્તરી બાળકોએ કરી. જાતજાતની જાણકારી મેળવી. સામાન્ય ગ્રામ્યજનથી લઈને વિશ્વ સાથે સાંકળતા ઈન્ટરનેટનો આધાર લઈને બાળકો જ અવનવું શીખે. પ્રોજેક્ટ આધારિત શિક્ષણ લેવું અને એમાંથી શક્ય હોય તો આર્થિક ઉપાર્જન તરફ પણ વળવું. આવક થાય તો બાળકો જ નક્કી કરે કે ક્યાં ઉપયોગ કરવો છે પણ શરત માત્ર એટલી જ કે શૈક્ષણિક કાર્યમાં જ ઉપયોગ કરવો. રસોડાની સર્વે કાર્યવાહી સીધુ-સામાન, મેનુ અને રસોઈ, સાફ-સફાઈ, વાસણ-માંજવા સર્વે બાળકોએ સંપીને જ કરવાનું.

થોડાં સમય પહેલાં કચ્છના નાના રણનો પ્રોજેક્ટ પૂરો કર્યો. જેમાં પ્રવાસ, રણમાં રાત્રિ મુકામ, માહિતી-સંશોધન આદિ કરવામાં આવેલ.

હમણાં બાળકોએ નદી પ્રોજેક્ટ હાથ ધર્યો છે માટે નર્મદાને આધાર બનાવી પહેલાં ભરૂચ જિલ્લામાં કાંદિદ્રામાં ૧૦ દિવસ રહ્યા. અહીં વાંસમાંથી ટોપલા, સૂપડા, છાબડી, આસન, ટેબલ-ખુરશી-ટિપોય વગેરે બનાવતા શીખ્યા.

હાલમાં કરજણ તાલુકાના ૭૦૦ થી ૮૦૦ ની વસ્તી ધરાવતા ગામ કોઠિયામાં સજીવપેતી કરતા સ્મિતાબેન અને હરિશભાઈના મહેમાન બન્યા છે. બાળકોને હસતા-રમતા વાતો કરતા સાથે સાથે કામમાં ઓતપ્રોત જોઈને અમને ખૂબ આનંદ થયો. બાળકો સાથેની વાતચીતથી જાણવા મળ્યું કે પરંપરાગત સ્કૂલના અભ્યાસ કરતાં આ જીવંત અભ્યાસથી એમનો સ્વ-વિકાસ થઈ રહ્યો છે.

ઢેઢુકીમાં એક રીસર્ચ પ્રોજેક્ટ પર બાળકો કામ કરી રહ્યા છે જે છે-ફીડલા શરબત. થોર પર આવતા લાલફળ-ફીડલામાંથી શરબત બનાવે છે. ફીડલાનું ભૌતિક પૃથ્થકરણ, એનો ઉપયોગ, શરીરને મળતા ફાયદાનું જ્ઞાન મેળવી,

- સારા વિચારોને અમલમાં મૂકવામાં રાહ ન જોવી, ખરાબ વિચારોને અમલમાં મૂકવામાં ઉતાવળ ન કરવી.
- વિચાર પણ પ્રેમ અને મૃત્યુ જેવી ચીજ છે, જેનો દરેક જણ માત્ર પોતે જ અનુભવ કરી શકે છે.

શરબતમાં વપરાતી સામગ્રી, એનું માપતોલ, એની પડતર કિંમત અને વેચાણ કિંમત સર્વે બાળકોએ નક્કી કર્યું છે. ગામની બહાર યોજાતા પ્રદર્શન-ફર્ન-ફેર આદિમાં વેચાણ માટે પણ બાળકો જાય છે. ગામની એકાવન બેનોને એક વર્ષ શરબત પાચું, એના બધા આંકડાની નોંધણી કરી. શરબત પીવાની શરૂઆતમાં લોહીની તપાસણી, વચ્ચે અને વર્ષાન્તે તપાસણી એમ હિમોગ્લોબિનના ફરક અને સુધારા નોંધવાની પણ કામગીરી કરી. આમ રીસર્ચ આધારિત કાર્ય કરવાની ઢબ પણ તેઓ શીખ્યા છે.

આધુનિક સમાજમાં લોકો ફરિયાદ કરતા હોય છે કે સ્વાર્થ વિનાના સગપણ નથી. એમની ફરિયાદ અહીં ખોટી ઠરે છે. આ બધા બાળકો નબળા પરિવારના છે. એમની કોઈ ફી લેવામાં આવતી નથી. ભોજન, પ્રવાસ, શિક્ષણનો ખર્ચ ‘લોકમિત્રા’ ઉપાડે. એમની વ્યક્તિગત જરૂરિયાત કપડાં-લત્તા વ. એમના માતા-પિતા ઉઠાવે છે.

૧૮૦૦ની વસ્તી ધરાવતા આ ઢેઢુકીમાં ‘લોકમિત્રા’નો યજ્ઞ ચલાવનાર આ ‘ઋષિ દંપતી’ તેન ત્યકતેન ભુજિયા:’ને અનુસરી રહ્યા છે. મંત્ર ઉચ્ચારણ સહેલું છે પણ ત્યાગીને આનંદ મેળવવો અઘરું છે. ગામમાં ક્યાંય એમના નામની જમીન કે ઘર નથી, સઘળું ગામ લોકોનું જ! કોઈ કંઠી પહેર્યા વગર એઓ ખરેખર ‘વૈષ્ણવજન’ કૃત્ય કરી રહ્યાં છે.

ઢોલ-નગારા વગાડ્યા વગર, પ્રચારના પડધમ વગર ચૂપચાપ કામ કરતાં ‘લોકમિત્રા’ના કાર્યકરો ગીતાબેન પરીખની પંક્તિને સાચી ઠેરવે છે.

‘સૂકાં પર્ણો વન ગજવતાં શાંત લીલા સદાય...

‘લોકમિત્રા’, મુકામ : ઢેઢુકી, પોસ્ટ : અજમેર વાયા : વિંછીયા-૩૬૦૦૫૫. જિ. રાજકોટ-ગુજરાત. ફોન : ૦૨૮૨૧-૨૮૨૧૮૩/૨૨૬.

મોબાઈલ : ૦૮૪૨૭૨૭૦૮૬૬ * * *

૧૨, હીરા ભુવન, કુણાલ જૈન ચોક, વી. પી. રોડ, મુલુંડ (પ.),

મુંબઈ-૪૦૦ ૦૮૦. મો. : ૯૯૬૯૧૧૦૮૫૮

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘને પ્રાપ્ત થયેલ અનુદાન

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ નિધી ફંડ

૫૦૦૦ ગીતા જી. શાહ

૫૦૦૦

નેમ-રાજુલ કથા D.V.D. સૌજન્ય

૧૦૦૦૦૦ દિવાળીબેન અને કાલિદાસ સાંકળચંદ દોષી ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ

૧૦૦૦૦૦

સંઘના નવા આજીવન સભ્ય બન્યા

૫૦૦૦ શ્રીમતી ઉષાબેન બી. શાહ

૫૦૦૦

ડૉ. આરતી એન. વોરા

૨૦૦૦૦

જમનાદાસ હાથીભાઈ અનાજ રાહત ફંડ

૧૦૦૦૦ અનિલ શાહ U.S.A.

૧૦૦૦૦

Thus Spake Choice :

How many of us face the same dilemma when faced with the uphill task to choose? When you are just so unsure. Its not that one is always greedy and we need the best of both; often we just simply are not able to or not willing to take sides.

When I look back at my life, my toughest moments have not been the roads I have finally taken, the decisions that I have finally made, the paths that I have tread but the time before that- The crossroads.

To do or not to do; To go or not to go; To do this or that, To choose this or to choose that' To be or not to be.

People around me I feel are gifted with 'clarity' which has always been elusive to me. It is not simple for me since, I cannot find enough good to do something or enough bad to not to do something.

I never chose a profession, I never rejected a profession- whatever came my way, I took it.

Essentially, all the places where I could , I shunned choice. Choice to me represented regret, a responsibility too big to take.

It reflected on me. It made me indecisive, always on the periphery - never completely into anything or anyone and it allowed me to remain free of the consequences of making a choice.

Let us find out by examining what the more sorted ones have to say about Choice.

Acclaimed author Paulo Coelho's 'Brida ' lived a life bereft of love because she could not choose to trust herself to love completely-

"Choosing a path meant having to miss out on others. She had a whole life to live, and she was always thinking

that, in the future, she might regret the choices she made now. She wanted to follow all possible paths and so ended up following none. She feared pain, loss, and separation. These things were inevitable on the path to love, and the only way of avoiding them was by deciding not to take that path at all. In order not to suffer, you had to renounce love. It was like putting out your own eyes not to see the bad things in life."

Philosopher Aristotle emphasizes on choice. He says- "Excellence is never an accident. It is always the result of high intention, sincere effort, and intelligent execution; it represents the wise choice of many alternatives - choice, not chance, determines your destiny."

Writer Scott Peck talks about choices in love- 'Love is the will to extend one's self for the purpose of nurturing one's own or another's spiritual growth... Love is as love does. Love is an act of will – namely, both an intention and an action. Will also implies choice. We do not have to love. We choose to love.'

And thus, even though a little late in the day, I call to people like me to make choices. Choice determines character, dont worry if the choices are good or bad because if you choose, you will have the strength to change , but if you dont choose – you miss out on the completeness of your own being.

Today; I am choosing not to shun choice anymore, to see a choice right in the eye and to fight the permanent battle of the if and or.

□ RESHMA JAIN

The Narrators

Mobile: 9820427444

CONTRADICTION

Do not believe what you have heard. Do not believe in tradition because it is handed down many generations. Do not believe in anything that has been spoken many times. Do not believe because the written statements come from old sages. Do not believe in cojecture. Do not believe in authority or teachers or elders. But after careful observation and analysis, when it agrees with reason and will benefit one and all, then accept it and live by it.

□ Lord Buddha

Man and his deed are two distinct things. It is quite proper to resist and attack a system but to resist and attack its author is tantamount to resisting and attacking oneself. For we are all tarred with the same brush and are children of one and the same Creator, and as such the divine powers within us are infinite. To slight a single human being is to slight those divine powers and thus to harm not only that being but with him the whole world.

□ Mahatma Gandhi

RAJUL AND RAHANEMI

A Story From Aagam Katha

Gujarati : ACHARYA VATSALYADEEPJI • English Translation : PUSHPA PARIKH

Just as rain adds to the beauty of the earth, Bhagwan Neminath started pouring words of religion for the benefit of the people on earth. Beautiful Rajul once prayed from the top of the mountain Girnar in presence of the sun and the moon.

Oh ! God, please include me also in your troop.

Bhagwan Neminath agreed and gave her Diksha. (converted her in to a lady saint).

The younger brother of Bhagwan Neminath Rahanemi also requested and became a saint.

When Bhagwan Neminath arrived on the mountain Girnar the sun was covered with the black mountains. The clouds full of water started pouring.

Many people had arrived there for the darshan of Bhagwan Neminath.

It was raining.

When Sadhvi Rajul was getting wet she herself was feeling shy. Her personality was just awesome. She was separated from the group of other saintly ladies.

She was very cautious while elluring the mountain. It started pouring here. Moreover lightning & thunder storm also started. Sadhvi Rajul gave up the idea of going ahead. She saw one cave and entered swiftly into it.

She felt better but she was trembling. She thought of drying her clothes as it was a lonely place. She had some fear in her mind but she was continuously praying God for her safety.

As the time was passing the rain started pouring more and more, but she was feeling that the cave was a very safe place for her.

At that moment she felt some movement near the entrance.

She was surprised, 'who can be there ?' Though it was all dark inside as well as outside she could feel somebody's presence at the entrance. Before she realised she saw somebody because the light of the lightning.

She saw – He was trembling.

'Sadhu, How come you are here?'

'Oh! It is you?' Even the voice of Rahanemi was trembling. 'I was thinking, who can be in th cave? Because of the heavy rain I came here. Even you?'

'Yes!' said Rajul, 'but please be away from me. I will quickly put on the clothes.'

Rahanemi was watching Rajul continuously.

'What a beauty ?'

He was trembling because of the heavy rain and knew even his heart was shaken up a bit. He forgot for a moment that he was a saint.

Sadhvi Rajul put on the clothes very quickly. 'Please look away from me. I will be ready in no time.'

Saint Rahanemi was thinking, 'How could my brother Neminath abandoned such a beautiful lady? He is mistaken.

He went closer to Rajul and said 'what a beautiful time?'

Sadhvi Rajul said, 'What did you say ?'

Rahanemi was moving closer & closer saying 'Beautiful atmosphere & loneliness, come Rajul come.' He wanted to embrace her.

Rajul went back. 'Oh! Muni why do you think like this?'

Rahanemi laughed but there was no light on his face.

'Rajul there is no time to think. This is a moment for love. I was waiting for you since years. Since Nemi accepted Diksha, I thought you will accept me. but you also abandoned the worldly life. So I also abandoned the home. But the true love is seen today. The rainfall has been the cause of our meeting, Rajul, my love, Please come and don't waste even a minute.

Sadhvi Rajul was upset and saw the earth moving. She could see the past. Neminath standing in front of her, beauty like the clouds & eyes like rainfall. He was abandoning her. She felt obliged from heart. The beauty after which the public is mad can be abandoned by you only, Nem ! And today this Rahanemi, is lamenting on this love.

'Muni, please dont utter such words.'

'Why?'

'We are saints. Austerity & restriction are the riches of the Sadhus. You cannot spread a carpet of lust on the road of restriction.'

Rahanemi was still dozing with charm.

'Rajul, I love you.'

'Oh!' Rajul could understand the situation. She said,

`Bhagvan has preached us in nice words. `Do not be fascinated by any good thing or any beauty. Love and vengeance are the causes of misery in the next life. Be calm & steady, Rahanemi our path is enlightened by purity.'

Rahanemi was affected by these words & realised his mistake.

Sadhvi Rajul continued,

`Muniver we are sadhus and we have been given Diksha by Prabhu Neminath. How nice? One who accepts Diksha from the God are really lucky & always ready for the benefit of the self. Come, we will try

our level best for the benefit of our next life. That utter attempt only will be helpfull.'

`Yes, come on. we will try our level best.' Rahanemi was changed from his heart of heart.

`Sadhvi Rajul, please excuse me for my attitude.' He was nervous.

`Who am I to pardon you? Prabhu will pardon & he only protects us.'

Both of them came out of the cave.

The rain also had stopped, Rajul looked up. The mountain Girnar was looking happy & as if welcoming the austerity of both. * * *

ARE THERE ANY NICE PEOPLE IN THIS WORLD?

By : SWAMI NATHANANDA

Here's a small story that'll answer....

Once upon a time there was King who ruled small kingdom. He wanted to be an emperor and was always on the lookout for expanding his kingdom by invading other countries. He heard that there was some unrest and riots in the neighboring kingdom. Immediately his wise Minister suggested that it was the right time to invade and take over that country. The King agreed instantly and ordered his General to prepare the army for departure on the next morning.

The King, along with his wise Minister, General, Priest, Counsels, helpers, and an army of over thousand soldiers departed the next morning for a surprise attack on the neighboring kingdom. The entourage had to pass through a dense forest to reach the neighboring kingdom. As the evening approached, the sky was getting darker with thick black clouds and heavy thunder storm was imminent. Again, the wise minister suggested that the King and army should rest in the forest bungalow for the night and continue their journey the next day as the thunder storm could weaken their army. The King agreed.

As they were resting for the night in the forest bungalow, the thunder storm was getting fierce, with many lightning strikes. Everyone got scared that a lightning might strike the bungalow and they all may perish. The King asked the Priest for advice. The Priest said, "There is one bad and evil person among our army and that's why Mother Nature is trying to attack

us. If we find that one person and remove him, the thunder storm will stop and we will be saved." The King looked up to the wise Minister for a solution. The minister came through, again, with a solution. He suggested that everyone in the bungalow, one by one, should run outside in the thunder storm to a tree that was hundred yards away, touch it, and run back. When the bad and evil person runs out, the lightning will strike him dead and we will all be saved." The King was very satisfied with the plan.

One by one, starting from the lowest rank, the soldiers ran out in the storm, with fear on their face, touched the tree hundred yards away ran back. Soon, all of the soldiers are done with their turns, and it the helpers turn to run outside now. The King, Ministers, and the Counsels were starting to get worried, "Is the evil person one of the Counsels? The Minister?"

But suddenly, when one of the helpers ran out to touch the tree the lightning struck the bungalow and killed the King, the Minister, and all of the army. The helper stood in the rain storm, as the lone survivor, amazed looking the burning bungalow.

He was the ONLY nice person. The lightning did not strike the bungalow before because he was inside.

Moral: It just takes one good hearted person to save a whole town. I am sure that there are plenty of nice people in this world, as we are all still surviving!!

* * *

સ્તાવન - STAVAN

રૂપ-અરૂપ

રામ કહો રહેમાન કહો કોઉ, કાન્હ કહો મહાદેવ રી
પારસનાથ કહો કોઉ બ્રહ્મા, સકલ બ્રહ્મ સ્વયમવરી.
ભાજન ભેદ કહાવત નાના, એક મૃત્તિકા રૂપરી
તૈસે ખંડ કલ્પનારોપિત, આપ અખંડ સરૂપ રી...(૧)

પારસનાથ કહો કોઉ...

નિજપદ રમે રામ સો કહિયે, રહિમ કહે રહેમાન રી
કરશે કરમ કહાન સો કહિયે, મહાદેવ નિર્વાણ રી...(૨)

પારસનાથ કહો કોઉ...

પરસે રૂપ પારસ સો કહિયે, બ્રહ્મ ચિન્હે સો બ્રહ્મ રી
છહ વિધિ સાધો આપ આનંદઘન, ચેતનમય નિકર્મરી...(૩)

પારસનાથ કહો કોઉ...

□ આનંદઘનજી

Explanation-

Anandghanji was basically a Jain Sadhu before many many years. He was totally different from to-day's so called saints. He believed in totality of God. He has written many bhajans plus bhajans (stavans) on all Jain 24 Tirthankars. He clearly mentions in this stavan that there is only one & one whole entity which is known by different names given by different people. There are so many different religions & different sects in India and the ultimate entity is known by different names amongst them.

In the first stanza he clearly mentions that whatever name you give, like-Ram, Rehman, Kahaan, Mahadev, Parasnath or Brahma, the whole universe is one and there is only one whole Entity.

Everything is inclusive in the universe and the ultimate thing or the root is one and only one.

In the second stanza there is a comparison with the potter. Just as a potter gives different shapes and different names to the mud according to its shape and use our origin is the same. Everything belongs to the

ROOP-AROOP

Ram kaho, Rehman kaho kou Kaanh kaho Mahadevri...
Parasnath kaho kou Brahma, sakal Brahma Swayamveri
Bhajan bhed kahavat nana, Ek Mruttika Rupri
Taise khand kalpana ropit, Aap Akhand sarupri (1)

Parasnath kaho...

Nijpada Rame Ram so kahiye, Rahim kahe Rehman Ri
Karase karam kahaan so kahiye, Mahadev Nirvaan Ri (2)

Parasnath Kaho...

Parase Roop Paras so kahiye, Brahma chinhe so Brahmari
Ihavidhi Sadho Aap Anandghan chetanmay Nikarmari (3)

Parasnath Kaho...

□ ANANDGHANJI

same root. People imagine and give different names to the original one but you are a part of the whole entity.

In the third stanza he narrates the different names given by different sects of cults of people. e.g. those involved in one's own self call 'Ram', Mohamedans call him Rehamaan, those believing in the theory of karma give him the name of Kahaan and some people call him Mahadev which ultimately means Nirvan.

Even the Jains believe in Nirvan i.e. Moksha which means there is no rebirth.

In the last stanza he says, you may call him Paras as he is above you; different from you. This way Anandghanji describes the ultimate as a consciousness without any particular work or name.

The ultimate idea is that the atman or the consciousness is the same in everything and we call it Atma. Try to see yourself in the other person. The whole universe is ultimately **ONE**. * * *

Pushpa Parikh, 6-B, Kennaway House,
V.A. Patel Marg, Mumbai-400 004. Tel. No : 23873611

- To live content with small means; to seek elegance rather than luxury and refinement rather than fashion; to be worthy, not respectable and wealthy, not rich; to study hard, think quietly, talk gently, act frankly; to listen to stars and birds to babes and sages with open heart, to bear all cheerfully, do all bravely, await occasion, hurry never, in a word, to let the spiritual unbidden and unconscious come up through the common - this is to be my SYMPHONY.

□ William Henry Channing

SEVENTH TIRTHANKAR BHAGWAN SUPARSHWANATH

Ruler of Varanasi King Pratishtasen and queen Prithvi were living happily in the kingdom. The king was very understanding and loving by nature. He loved his people and the people also loved him very much.

When the queen was pregnant both of them once were sitting & enjoying the nature. The queen gave birth to a son who was named Suparshwanath. The prince was also nature loving. When he grew up he started assisting the king. Suparshwanath was very intelligent and clever enough to rule the kingdom.

Once upon a time while he was sitting on the terrace he was impressed by the beautiful nature. He also admired the greenery and different flowers which were very beautiful. Even the crops were blooming and dancing in the fields. He noticed some of the trees losing their leaves and some flow-

ers losing their beauty glow. In summer he noticed the worsening of the nature.

He was feeling unhappy. It made him think about the life also. He asked himself, 'Does this apply to life also? Will my life also lose its charm one day? It seems that nothing is for ever.

When he became the king, he ruled for very few years and gave responsibility to his son. His son was crowned as a king and he started doing spiritual practices. Then he attained omniscient. He attained Nirvan on the sixth day of the dark half of the month of Falgun. He also attained Nirvan at Sammedshikhar.

Moral: Every thing every time may not be the same. When the change occurs it may not be of your liking. Do not be depressed.

KULIN VORA. 9819667754

MESSAGE FROM : VATICAN CITY

CHRISTIANS AND JAINS : JOINING HANDS TO PROMOTE FAMILIES AS SEEDBEDS OF PEACE MESSAGE FOR THE FEAST OF MAHAVIR JAYANTI -2013

Dear Jain Friends,

1. The Pontical Council for Interreligious Dialogue extends warm greetings and felicitations as you devoutly commemorate, on 23rd April this year, the Birth Anniversary of 'Tirthankar' Vardhman Mahavir. May this feast fill your hearts and homes and that of your friends and well-wishes with serenity, peace and joy, strengthening a sense of belonging in your families and communities!
2. In an age characterized by increasing instances of intolerance and violence in different parts of the world, affecting the harmonious co-existence of people, occasions such as this, besides offering us, adherents of diverse religions a momentous opportunity for spiritual advancement, also remind us to practice *karuna* (compassion) and *ahimsa* (non-violence) and to reflect upon our shared responsibility in promoting peace. As members of one larger human family, we are called upon to contribute generously towards making our own families as seedbeds of peace.
3. A healthy family, as we know, is one that is built on sound spiritual and ethical values where the innate dignity of each member is affirmed and protected in an atmosphere of respect, equality, openness and love. There the members, led by the exemplary lives of parents and elders, learn how to care for and share with others, patiently bearing with one another and submitting themselves, in a spirit of solidarity, to a common code, to ensure harmonious and peaceful coexistence and the good of the family. The family is, therefore, 'one of the indispen-

able social subjects for the achievement of a culture of peace' as it is there the 'peacemakers, tomorrow's promoters of a culture of life and love are born and nurtured' (Pope Benedict XVI, *Message for the World Day of Peace, 2008*).

4. As the primary school and agency of peace, it is the family that sets the tone for peace in the greater human family i.e., the world community. If humanity is to live in peace, needless to say, it ought to draw inspiration from values that form the bedrock of families: learning to respect the 'other' in his/her 'otherness' and working together in honesty and solidarity for the common good.
5. Unfortunately, due to the rise in the materialistic and competitive individualistic tendencies in today's globalized world, adherence to these values and principles that bind the family members into one single unit has been adversely affected threatening cohesion, cooperation and co-existence in the families and this naturally finds its echo at the macro level as well.
6. Grounded in our shared conviction that we are all brothers and sisters called to form one great human family and conscious of our moral responsibility as part of that call, may we, Christians and Jains, nurture, first of all, thoughts, words and gestures of peace in our own respective homes and secondly, joining hands with others, so as to promote families as the seedbeds of peace to build a humanity at peace. Wishing you all A HAPPY MAHAVIR JAYANTI !

Jean-Louis Cardinal Tauran
President

જાષિ સંસ્કૃતિના વાહક

□ ગીતા જેન

ચાર વર્ષ પૂર્વે રાયણ-કચ્છથી મુંબઈના બાપ રોડ પ્રવાસ વખતે રાયણ ગામના શિબિર આયોજક શ્રી વિજયભાઈ શાહના સૂચનથી અત્રે 'આધુનિક જાષિદંપતી'ની મુલાકાતની લાલચ રોકી ન શક્યા અને રાત્રિએ પહોંચ્યા દેહુકી ને થયો 'લોકમિત્રા'નો પરિચય...

શાળા-કોલેજનું શિક્ષણ એટલે...

વતનના ગામ-ગામડાંને અલવિદા!!!

આ સમીકરણને અલવિદા કરવાના આશયથી સન ૧૯૮૮માં સૌરાષ્ટ્રના રાજકોટ જિલ્લાના પાંચાળ પ્રદેશના ખોબા જેવડા ગામ દેહુકીમાં સોનલબેન અને ચૈતન્યભાઈએ ધુણી ધખાવી 'લોકમિત્રા'ના નામે!

કોલેજનો અભ્યાસ પૂર્ણ કરીને તાજા જ નીકળેલા આ યુવાઓએ યુવાનીની મોજ છોડીને સ્વપ્ન સેવ્યું: 'ભારતનો ગ્રામસમાજ સ્થાનિક જ્ઞાન, કૌશલ્યો તથા સહભાગી પ્રયત્નો વડે પોતાની જીવન-જરૂરિયાતોની ખેંચ વગરનું, મૂલ્યનિષ્ઠ, શાંત, આરોગ્યમય તેમજ સંપીલું જીવન જીવતો થાય.' આ સ્વપ્ન પૂરું કરવા ધરતી ખોળવા સાયકલ પ્રવાસ આદર્યો અને દેહુકી પર પસંદગી ઊતારી. ઉડવું હોય તેને આકાશ મળી જ રહે છે. પરજન હિતાય પરજન સુખાયના ધ્યેયથી શરૂઆત કરી બાલ કેળવણીથી, ક્રમશઃ આગળ વધતા કુદરતી સંસાધન-વિકાસ, આરોગ્ય સુધારણા અને સંકટ-રાહત નિવારણ તેમજ ગ્રામ સંગઠન સુધી વિસ્તાર કર્યો.

કેળવણી : ગામડાના બાળકો પાસે કુદરતનો ખોળો ઘડતર માટે એક વિશાળ સ્રોત છે. આ ખોળાને કેળવણી માટે પ્રયોજવો તે કેળવણીની કળા. આ કળાને આત્મસાત્ કરવાની 'લોકમિત્રા'ની મધ્યમણ તે જ કેળવણી વિષયક કામો અને પ્રયોગો. હજારો માર્છલો ચાલવા પ્રથમ ડગલું તો ભરવું જ પડે ને! શાળાથી વંચિત ગામમાં

૧૯૮૦માં અઢીથી પાંચ વરસના બાળકો માટે બાળમંદિરની શરૂઆત કરી. ૧૯૮૭માં છ થી તેર વરસના બાળકો માટે કિલ્લોલ શરૂ કર્યું.

કુદરતી સંસાધન વિકાસ : ગામડાના લોકોના જીવનને નભાવવા તથા વિકસાવવા સમૃદ્ધ કુદરતી સ્રોતો એક પાયાની જરૂરિયાત છે. પૂરતું અને ગુણવત્તાસભર પાણી, કસદાર પોતવાળી જમીન અને 'ભગીરથ' કર્તૃત્વ અદા કરતી વનસ્પતિ. આ ત્રણેયનું સંચયન, સંરક્ષણ, સંવર્ધન તથા વ્યવસ્થાપન કરવાના પ્રયત્નો દેહુકીના ગ્રામવનમાં થયા. જસદણ-ચોટીલાના છ ગામોમાં પાણીસંગ્રહના ૮૬ સ્ટ્રક્ચર્સ, એમાંના પાંચમાં ૧૦ થી ૧૧ હજાર ટ્રેન્ચીઝ, ૬૦ હેક્ટર પડતર

કલ્યાણ ગ્રામની કલ્પનાને મૂર્તિમંત કરનાર આદર્શ દંપતી માત્ર નવલકથામાં જ હોય એવું નથી, વાસ્તવિક જીવનમાં પણ હોય છે.

જમીનમાં ઘાસ તેમજ વગડાઉ વૃક્ષોના બી વાવવા, તથા ત્રણ ગામોનાં ૨૪૮ પરિવારોમાં પીવાના પાણી માટે મટકા-ટાંકાનું નિર્માણ.

આરોગ્ય-સુધારણા : સામાન્ય દર્દોમાં પ્રાથમિક દવાઓ પૂરી પાડવી, પાટાપિંડી કરવા, મોટાં દર્દો માટે બહાર જવામાં માર્ગદર્શન-મદદ, મહિલા અને બાળરોગ નિદાન કેમ્પ, સ્થાનિક ઔષધીય વનસ્પતિઓમાંથી ઔષધ બનાવવા તથા તેની તાલીમ આપવી. વંચિત પરિવારોને અસાધ્ય રોગોમાં ચોક્કસ મર્યાદા સુધી આર્થિક સહાય કરવાનું પણ ગોઠવાયું છે.

સંકટ-રાહત નિવારણ : દુષ્કાળ હોય કે ભૂકંપ, આ વિસ્તારમાં હોય કે અન્ય ક્યાંય 'લોકમિત્રા'ના કાર્યકરો ખિસકોલી-કર્મ કરતાં રહે છે. ઢોરવાડા ચલાવી ચાર મહિના ગામનાં ૬૦૦-૭૦૦ પશુ સાચવવા, પીવાના પાણીની કારમી તંગી વખતે તેની કારમીધત ઘટાડવાના પ્રયાસ પણ થતા રહે છે.

ગ્રામ સંગઠન : તમે સાચું બોલો ને સત્યાચરણ

પંથે પંથે પાથેય...

કરો તે જરૂરી હોવા છતાં તેટલું જ માત્ર પૂરતું નથી, તમે સંગઠિત પણ હોવા જોઈએ. 'લોકમિત્રા'એ અગિયાર ગામોમાં થઈને ગ્રામકક્ષાનાં ૪૮ સંગઠનો રચ્યાં છે. ૩૬ ભાઈઓનાં અને ૬ બહેનોનાં મળીને ૪૨ બચતમંડળો ચાલે છે. તેઓ બચત કરવા ઉપરાંત ગ્રામઉત્કર્ષના નાના મોટા કામો પણ કરે છે. ગ્રામકોષનું સંચાલન કરે છે. પોતાના ગામમાં 'લોકમિત્રા' મારફતે ચાલતા પ્રોજેક્ટનું ગ્રામસ્તરે અમલીકરણ કરે છે.

૧૧ ગ્રામોનાં ૩૯૧૬ પરિવારો માટે ચાલતી આ પ્રવૃત્તિઓમાં વંચિત વર્ગના ૪૩૯ પરિવારોની વંચિતતાને ચાર પ્રકારમાં વર્ગીકૃત કરવામાં આવ્યા છે. (૧) રોટલે દુઃખી, (૨) રોટલે સુખી (૩) રોટલે તથા ઓટલે સુખી, (૪) રોટલે, ઓટલે તથા ખાટલે સુખી.

કોણે કીધું ગરીબ છીએ ?

કોણે કીધું રોક ?

કાં ભૂલી જા મન રે ભોળા !

આપણા જુદા આંક.

-મકરંદ દવે

મને પૂરો વિશ્વાસ છે. આ 'લોકમિત્રા'નો પરિચય પામતાં પામતાં આપ પણ સોનલબેન અને ચૈતન્યભાઈને મળવાનું પસંદ કરવા લાગશો જ.

અમને ફરીવાર આ તક અચાનક મે-૨૦૧૩ માં અમે વેકેશન ગાળવા ચાણોદ મુકામે રોકાયા ત્યારે મળી ગઈ. જાણવા મળ્યું કે પાસેના કોઠિયા ગામમાં ચૈતન્યભાઈ દેહુકી આસપાસના નથી ભણી શક્યા એ ૧૭ બાળકોને માટે અસરકારક રીતે અભ્યાસ કરાવવાનો કાર્યક્રમ લઈને આવ્યા છે.

૧૧ થી ૧૭ વર્ષની વયના આ ૧૭ બાળકો દેહુકીમાં છાત્રાવાસી છે. જેમાં ૧૦ ભાઈઓ વૃક્ષ-ઘરમાં અને ૭ બહેનો ખેડૂતના ઘરે રહે છે. બંનેનું રસોડું-ભોજનશાળા સાથે જ છે. આ અભ્યાસક્રમ પ્રાયોગિક ધોરણે જૂન-૨૦૧૨ થી શરૂ થયો છે. આમાં નથી પાઠ્યપુસ્તકો, ધોરણ, કક્ષા, પરીક્ષા,

(વધુ માટે જુઓ અનુસંધાન પાનું ૩૦મું)

પ્રભુદે જીવન

વર્ષ-૬૧ • અંક-૭, જુલાઈ, ૨૦૧૩ • પાના ૩૬ • કીમત રૂ. ૨૦

જિન-વચન

દુરાચારથી દૂર રહો

ન તં અરી કંઠછેતા કરેડ
જં સે કરે અપ્પણિયા દુરપ્પા ।
સે ગાહિઈ મચ્ચુમુહં તુ પતે
પચ્છાણુતાવેણ દયાવિહુણે ॥

(૩. ૨૦-૪૮)

દુરાચાર કરનાર જીવ પોતે પોતાનું જેટલું અનિષ્ટ કરે છે, એટલું અનિષ્ટ તો એનું ગળું કાપનારો દુરમન પણ નથી કરતો. આવા દયાવિહીન જીવને જ્યારે મૃત્યુના મુખમાં જવાનું થાય છે, તે વખતે તે પોતાના દુરાચારને સમજે છે અને પછી પશ્ચાત્તાપ કરે છે.

The harm that an evil person does to himself is much more than the harm that his enemy may do to him by cutting off his throat. Such a person, devoid of compassion, realises, his folly on his deathbed and repents for his evil deeds.

(ડૉ. રમણલાલ ચી. શાહ અંશિત 'જિન વચન'માંથી)

'પ્રભુદ્દ જીવન'ની ગંગોત્રી

૧. શ્રી મુબઈ જૈન યુવક સંઘ પત્રિકા
૧૯૨૯ થી ૧૯૩૨
૨. પ્રભુદ્દ જૈન
૧૯૩૨ થી ૧૯૩૩
બ્રિટિશ સરકાર સામે ન ગૂઝતું
એટલે નવા નામે
૩. તરૂણ જૈન
૧૯૩૪ થી ૧૯૩૭
૪. પુનઃ પ્રભુદ્દ જૈનના નામથી પ્રકાશન
૧૯૩૯-૧૯૫૩
૫. પ્રભુદ્દ જૈન નવા શીર્ષકે બન્યું 'પ્રભુદ્દ જીવન'
૧૯૫૩ થી
- + શ્રી મુબઈ જૈન યુવક સંઘના મુખપત્રની ૧૯૨૯ થી, એટલે ૮૪ વર્ષથી અવિરત સફર, પહેલા સાપ્તાહિક, પછી અર્ધમાસિક અને ત્યારબાદ માસિક
- + ૨૦૧૩ માં 'પ્રભુદ્દ જીવન'નો ૬૧મા વર્ષમાં પ્રવેશ

પ્રભુદ્દ વાચકોને પ્રણામ

પૂર્વ તંત્રી મહારાયો

જમનાદાસ અમરચંદ ગાંધી
ચંદ્રકાંત સુતરિયા
રતિલાલ સી. કોઠારી
મણિલાલ મોકમચંદ શાહ
જટુભાઈ મહેતા
પરમાણંદ હુંવરજી કાપડિયા
ચીમનલાલ ચકુભાઈ શાહ
ડૉ. રમણલાલ ચી. શાહ

આચમન

WISDOM is the Daughter of Experience

TRUTH is the Daughter of Time

□ Leonardo

એમણે એક મહાત્માને પૂછ્યું:

'ઈશ્વરને પામવાના માર્ગ કેટલા?'

મહાત્માએ જવાબ આપ્યો:

'દુનિયામાં જેટલાં અણુઓ છે તેટલા માર્ગ છે. પણ સારામાં સારો અને ટૂંકો રસ્તો એક સેવા છે.'

□ મુનિ ન્યાયવિજયજી

સર્જન-સૂચિ

ક્રમ	કૃતિ	કર્તા	પૃષ્ઠ
(૧)	જૈન એકતા - ૨	ડૉ. ધનવંત શાહ	૩
(૨)	શ્રીમદ્ રાજચંદ્રાને ભક્તિ	મહેન્દ્ર પુ. શાહ	૬
(૩)	ઉપનિષદો : અમર ભોમના આંખા - ૨	ડૉ. નરેશ વેદ	૧૨
(૪)	ભાવ-પ્રતિભાવ	—	૧૫
(૫)	સુખ તમારી પ્રતીક્ષા કરે છે	પૂ. આ. વાત્સલ્યદીપ સુરીશ્વરજી	૧૮
(૬)	અવસર :	—	૨૦
	ઉપમિતિભવપ્રપંચકથા અધ્યયન શિબિર	—	૨૦
(૭)	શ્રી નેમ-રાજુલ કથા-૩	—	૨૧
(૮)	જયભિખુ જીવનધારા : ૫૧	ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ	૨૫
(૯)	સર્જન-સ્વાગત	ડૉ. કલા શાહ	૨૮
(10)	Thus Spake Gratitude, Compassion & Awareness	Reshma Jain	31
(11)	Rup-Arup (Beautiful-Ugly)	Acharya Vatsalyadeepji Translation: Pushpa Parikh	32
(12)	Difficulties only forge our life	Shashikent L. Vaidya	33
(13)	ભજન - Bhajan	Pushpa Parikh	34
(૧૪)	પંથે પંથે પાથેય : એકવીસમી સદીની જશોદા કેમ છે ?	મનસુખલાલ ઉપાધ્યાય સુરેશ ચૌધરી	૩૬ ૩૫

આ અંકનું મુખપૃષ્ઠ : ચિત્ર સૌજન્ય : ડૉ. હિમતલાલ એ. શાહ

● 'પ્રબુદ્ધ જીવન' વર્ષ : ૬૧ ● અંક : ૭ ● જુલાઈ ૨૦૧૩ ● વિક્રમ સંવત ૨૦૬૯ ● વીર સંવત ૨૫૩૯ ● અષાઢ સુદિ ● તિથિ-૮ ●

● ● ● શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ પત્રિકા ● ● ●

(૧૯૨૯ થી પ્રારંભ, ૮૪મા વર્ષમાં પ્રવેશ)

પ્રબુદ્ધ જીવન

● ● વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૨૦૦/- ● ●

● ● છૂટક નકલ રૂ. ૨૦/- ● ●

માનદ તંત્રી : ડૉ. ધનવંત શાહ

જૈન એકતા-૨

જૂનના 'પ્રબુદ્ધ જીવન'માં ઉપરના વિષય ઉપર લખેલા લેખનો બહોળો પ્રતિભાવ અને પ્રતિસાદ મળ્યો, એનો આનંદ તો છે જ, પરંતુ એ આનંદ તો જ પરમાનંદમાં પરિવર્તિત થાય જો એ પરિણામ લક્ષી બને. હવે માત્ર ચર્ચા નહિ, પરિણામ લક્ષી નક્કર કાર્ય શરૂ થાય. શાસન દેવને આપણે સૌ એવા સંપ અને એકતા માટે પ્રાર્થના કરીએ.

એ લેખને આ અંકમાં આગળ વધારવાનું એક કારણ એ છે કે મારી જાણ પ્રમાણે જૈન એકતા માટે જે બે અ-જૈનોએ પોતાના કાર્યથી પ્રયત્નો કર્યા છે એનો ઉલ્લેખ કરવાનું એ લેખમાં રહી ગયું હતું. એક વાચક મિત્ર નેણાસીભાઈએ આ હકીકત પ્રત્યે મારું ધ્યાન દોર્યું. એમનો આભાર માની એ અ-જૈનો પ્રત્યે ઋણ સ્વીકાર કરી દૃઢ્યનો ભાર હળવો કરું છું.

રાષ્ટ્રીય સંત પૂ. વિનાબોજીને સર્વ ધર્મનાં ગ્રંથોનો ઊંડો અભ્યાસ કરતાં જાણવા મળ્યું કે અન્ય ધર્મો પાસે પોતાનો એક પ્રતિનિધિ ગ્રંથ છે. જેમકે, ભગવદ્ ગીતા (વૈદિક સાહિત્યનો સો ગ્રંથોનો સાર),

બાયબલ, કુરાન, ધમ્મપદ (૧૪ ગ્રંથોનો સાર), જપજી, પરંતુ જૈનો પાસે વિશાળ અને ઊંડાણભર્યું પોતાનું સાગર જેટલું શ્રુત સાહિત્ય હોવા છતાં એમની પાસે પોતાનો આવો કોઈ ખાસ પ્રતિનિધિ ગ્રંથ નથી.

સર્વ ધર્મના અધ્યયનના પરિણામે વિનોબાજીએ આપણને કુરાન સાર, ખ્રિસ્તી ધર્મ સાર, ગીતા પ્રવચનો, જપુજી, ધમ્મપદ, ભગવત ધર્મસાર અને તાઓ ઉપનિષદ જેવા પુસ્તકો આપ્યા, પણ જૈન ધર્મના

સાર માટે એમણે પોતે લખવાનું નહિ, પણ એ ધર્મના વિદ્વાનો પાસે લખાવવાનું એમણે વિચાર્યું, કારણકે જૈન ધર્મ અનેક સંપ્રદાયોમાં વિસ્તરાયેલો છે અને પ્રત્યેક સંપ્રદાય પાસે પોતાના વિશાળ ગ્રંથો પણ છે.

વિનોબાજી લખે છે, 'હું કબૂલ કરું છું કે ગીતાની મારા ઉપર ઊંડી અસર છે. ગીતા પછીથી મહાવીર ભગવાનથી વધુ બીજી કોઈ પણ વાતની અસર મારા ચિત્ત ઉપર નથી. એનું કારણ એ છે કે મહાવીર ભગવાને જે આજ્ઞા આપી છે તે બાબાને પૂરેપૂરી કબૂલ છે. એ આજ્ઞા છે-સત્યગ્રાહી બનો. આજે તો જે આવ્યો એ સત્યાગ્રાહી બની નીકળે

છે. બાપુએ બાબાને પણ સત્યાગ્રાહી તરીકે આગળ ક્યો હતો, પણ બાબા જાણતો હતો કે એ સત્યાગ્રાહી નથી. સત્યગ્રાહી છે. દરેક માનવ પાસે એનું સત્ય હોય છે અને તેથી માનવ-જન્મ સાર્થક થતો હોય છે. આમ તમામ ધર્મોમાં, તમામ પંથોમાં અને તમામ માનવોમાં જે સત્યનો અંશ છે તેને ગ્રહણ કરવો

જોઈએ. ભગવાન મહાવીરનો આ ઉપદેશ છે. ગીતા પછી બાબા પર એની જ અસર છે. ગીતા પછીથી એમ કહું છું ખરો, પણ જોઉં છું તો મને એ બન્નેમાં કશોય ફરક દેખાતો નથી.' (બાબા એટલે વિનોબાજી પોતે).

મહાવીર વાણીથી વિનોબાજી આટલા બધાં પ્રભાવિત હતા. ઉપરાંત એમણે એ પણ નોંધ્યું છે કે જૈન ધર્મ આચાર પ્રધાન વિશેષ છે, પ્રચાર

આ અંકના સૌજન્યદાતા

શ્રી નાગરદાસ ગુલાબચંદ શાહ
અને
શ્રીમતી સવિતાબેન નાગરદાસ શાહ
'જીવી ગયાનો આનંદ' મહોત્સવ નિમિત્તે

- શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ, ૩૩ મહમદી મિનાર, ૧૪મી ખેતવાડી, એ.બી.સી. ટ્રાન્સપોર્ટની બાજુમાં, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪. ટેલિફોન: ૨૩૮૨૦૨૯૬
- ઑફિસ સ્થળ સૌજન્ય : શ્રી મનીષભાઈ ઝવેરી
- Website : www.mumbai_jainyuvaksangh.com ● email : shrimjys@gmail.com Web Editor: Hitesh Mayani-9820347990

પ્રધાન નથી. અંતે તો આચાર જ મુખ્ય છે. સમ્યગ્ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર-આ ચાર જ મોક્ષના દ્વારનું દર્શન કરાવી શકે છે.

જૈન ધર્મના સર્વ સંપ્રદાયોના તત્ત્વને સમાવે એવા ગ્રંથનું સર્જન કરવાનું વિનોબાજીએ વિચારી એક વિશાળ યોજના બનાવી. આખરે વિનોબાજી સત્યગ્રાહી અને સમન્વયકારી તો હતા જ. અને પોતે રચેલા અન્ય ધર્મના સારના પુસ્તકોમાં આ જૈન ધર્મ સારનો ખૂટતો મણકો પણ એમને પૂરવો હતો જ.

અને આ ભગીરથ કમ માટે જૈન ધર્મ તત્ત્વના વિદ્વાન બ્રહ્મચારી તપસ્વી જિનેન્દ્ર વર્ણીજી એમને મળી ગયા. વર્ણીજીએ જૈન સંપ્રદાયના બધાં ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરી એક પુસ્તક તૈયાર કરી અને ‘જૈન ધર્મસાર’ શીર્ષક આપ્યું. પહેલાં એક હજાર નકલો તૈયાર કરી જૈન સાધુઓ અને વિદ્વાનોને મોકલાવી. સૂચનો માટે નિમંત્રણ આપ્યું. વિદ્વાનોના સૂચનો આવ્યાં, ગાથાઓ સૂચવાઈ, અને એ ધ્યાનમાં રાખી બીજું સંકલન શ્રી દલસુખભાઈ માલવણિયાએ કર્યું, ફરી સૂચનો નિમંત્ર્યા, સૂચનો આવ્યા અને વર્ણીજીએ ત્રીજું સંકલન કર્યું અને નામ આપ્યું ‘જિણધમ્મ’. દિલ્હીમાં જૈન ધર્મના સર્વ સંપ્રદાયના લગભગ ૩૫૦ વિદ્વાનોની બેઠકમાં આ સંકલન પ્રસ્તુત થયું, તા. ૨૯, ૩૦ નવેમ્બર-૧૯૭૪. બે દિવસમાં ચાર બેઠકો થઈ. ચારે બેઠકોનું અધ્યક્ષસ્થાન સ્વીકાર્યું મુનિશ્રી સુશીલકુમારજી, મુનિશ્રી નથમલજી, મુનિશ્રી જનક વિજયજી તથા ઉપાધ્યાય મુનિશ્રી વિદ્યાનંદજી. આ ચારે બેઠકોને આશીર્વાદ મળ્યા આચાર્ય તુલસીજી, આચાર્ય ધર્મસાગરજી, આચાર્ય શ્રી વિજય સમુદ્રસુરિજી તથા આચાર્ય શ્રી દેશભૂષણજીના. આ ચારે અધ્યક્ષોની સહાયતાથી આત્મ-પ્રકાશી વર્ણીજીએ ગ્રંથને અંતિમ સ્વરૂપ આપ્યું, જે સર્વમાન્ય થયું.

આ સર્વ પ્રક્રિયા પૂ. વિનોબાજીના પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ માર્ગદર્શનથી થઈ. પણ વિનોબાજીએ ક્યાંય પોતાનો કોઈ આગ્રહ પ્રદર્શિત ન કર્યો. એઓ માત્ર નિષ્પક્ષ દૃષ્ટા જ રહ્યાં કારણ કે એ જાણતા હતા કે એ પોતે અ-જૈન છે. એમનો આંતરભાવ તો સમન્વયનો જ હતો.

પૂ. વિનોબાજીની પ્રેરણા, તપસ્વી વર્ણીજીનો પ્રંચડ પુરુષાર્થ, સર્વ સંપ્રદાયના અનેક વિદ્વાન પંડિતો અને મુનિજનોનું સંશોધન, સર્જન, સંવર્ધન, સંયોજન અને સમર્થને પરિણામે જે જૈન તત્ત્વજ્ઞાનનો પ્રતિનિધિ ગ્રંથ સર્જાયો તે ‘સમણસુત્તં’ ગ્રંથ, જેનું પ્રકાશન તા. ૨૪-૪-૧૯૭૫ના મહાવીર જયંતીને દિવસે થયું અને પહેલે જ દિવસે બધી નકલો વેચાઈ ગઈ. આ મહાન કાર્યના સર્જનનો ઇતિહાસ દીર્ઘ છે, અહિં તો માત્ર પરિચયાત્મક લાઘવ-

‘સમણસુત્તં’નું સર્જન એ જૈન ઇતિહાસની ૨૧મી સદીની આ મહાન ઘટના છે.

વિનોબાજીએ સંતોષ વ્યક્ત કરતાં લખ્યું કે ‘હવે આગળ ઉપર જ્યાં સુધી જૈન ધર્મ ટકશે અને બીજા વૈદિક તથા બૌદ્ધ ધર્મો પણ હશે ત્યાં

સુધી આ ‘જૈન-ધર્મ-સાર’ ‘સમણસુત્તં’નું અધ્યયન થતું રહેશે. છેલ્લાં દોઢ હજાર વર્ષમાં નહોતું થઈ શક્યું તેવું એક બહુ મોટું કાર્ય સંપન્ન થયું. એમાં બાબા માત્ર નિમિત્ત બન્યા, પણ મને પાકી ખાત્રી છે કે એ ભગવાન મહાવીરની કૃપા છે.’ ૨૫-૧૨-૭૪.

ચાર પંડ-૧. જ્યોતિષુખ, ૨. મોક્ષ માર્ગ, ૩. તત્ત્વદર્શન, ૪. સ્યાદ્વાદ, ચુમાલીસ પ્રકરણો ૭૫૬ (૧૦૮x૭) ગાથાઓ, જેમાં જૈનધર્મ, તત્ત્વદર્શન તથા આચાર માર્ગનો સર્વાંગીણ સંક્ષિપ્ત પરિચય આવી જાય છે. મૂળ પ્રાકૃત ભાષાના આ સમણ સુત્તને શ્રમણ સૂત્રમ્ પણ કહેવાયું, એમાં સમાંતરે સંસ્કૃત ગાથા અને ગુજરાતી, હિંદી, અંગ્રેજી અને મરાઠી ભાષામાં એનું ભાષાંતર પણ થયું છે. આ બધી ગાથાઓ જૈનોના આગમો અને પ્રાચીન ગ્રંથોમાંથી લેવાયેલી છે. કઈ ગાથા કયા ગ્રંથમાંથી છે એ વિનોબાજીના સૂચનથી નથી દર્શાવાયું. કારણકે જો કઈ ગાથા કયા ગ્રંથમાંથી લેવાઈ છે એ જો જણાવાય તો પાછા સંપ્રદાયોમાં ચર્ચા-કલહ થાય કે અમારા આ ગ્રંથમાંથી આ ગાથા કેમ નહિ, અથવા ‘આ’ ગ્રંથને કેમ સ્થાન નહિ ? વિનોબાજી જૈનોની નસેનસના જાણકાર હશે ?

પરંતુ આપણા વિદ્વાન પંડિતોમાંના એક પ્રકાંડ વિદ્વાન અને આગમોના અભ્યાસી પૂ. ડૉ. સાગરમલજી જૈને ખૂબ જ પરિશ્રમ બાદ શોધી આપ્યું કે કઈ ગાથા કયા ગ્રંથમાંથી છે. પૂજ્યશ્રીને આપણા વંદન. આ શોધ હમણાં બે વરસ પહેલાં જ થઈ.

આ ગ્રંથો છે: ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર, પ્રવચનસાર, સમયસાર, નિયમસાર, દ્રવ્ય સંગ્રહ, ગોમ્મટસાર, પંચાસ્તિકાય, દશ વૈકાલિક સૂત્ર, ભગવતી સૂત્ર, પંચ પ્રતિક્રમણ, વગેરે લગભગ ૬૧ ગ્રંથો.

આ ‘સમણસુત્તં’ના સર્જન પહેલાં સંકલન પુસ્તકો તૈયાર થયા હતા, જેમાં શ્વેતાંબર મુનિ ચૌથમલજી દ્વારા, ભગવત ગીતા જેવો ૧૮ પ્રકરણનો ‘નિર્ગ્રંથ પ્રવચન’, આચાર્ય બુદ્ધિસાગર દ્વારા ‘મહાવીર ગીતા’ અને ‘પંડિત બેચરદાસ’ દ્વારા ‘મહાવીર વાણી’, પરંતુ આ પુસ્તકોમાં લગભગ એક જ સંપ્રદાયનું પ્રતિનિધિત્વ હતું એટલે એ સર્વમાન્ય ન થયા. અને એનો વિશેષ પ્રચાર પણ ન થયો.

પરંતુ અ-જૈન વિનોબાજીએ ‘સમણસુત્તં’ દ્વારા સર્વ ફિરકા માન્ય જે વિરાટ કાર્ય કર્યું તેવું જૈન ધર્મના છેલ્લા ૨૫૦૦ વર્ષમાં નથી થયું, એટલે આ મહાન કાર્ય માટે જૈન શાસન એમનું ઋણી રહેશે.

પરંતુ અતિ પરિશ્રમથી અને સમન્વય દૃષ્ટિથી સર્જાયેલા, સર્વ જૈન સંપ્રદાય સમન્વય જેવા આ ‘સમણસુત્તં’ જેવા ગ્રંથને જૈનોએ કેટલો આવકાર્યો ? ૧૯૭૫માં પ્રકાશિત થયેલા આ ગ્રંથની માંડ દશેક આવૃત્તિ થઈ હશે. એનો અનુવાદ સંસ્કૃત, ગુજરાતી, હિંદી, મરાઠી અને અંગ્રેજી ભાષામાં થયો. અન્ય ભાષામાં થયો હોય તો એની માહિતી મારી પાસે નથી, એટલો આ ગ્રંથનો શાંતપ્રચાર છે. આવા ગ્રંથને તો હાથીની અંબાડી ઉપર બિરાજાવી ગામેગામે દર્શનીય કરવો જોઈએ. ચતુર્વિધ

- ૧ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૨૦૦/- (U.S. \$ 20) ● ૩ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૫૦૦/- (U.S. \$ 50) ● ૫ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૮૦૦/- (U.S. \$ 80)
- ૧૦ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૧૮૦૦/- (U.S. \$ 180)

સંઘમાંથી કોઈ વર્ગો એની ખાસ નોંધ નથી લીધી, લીધી હોય તો આ ગ્રંથ પ્રત્યેક સંપ્રદાયના પ્રત્યેક જૈનના ઘરે, હિંદુઓ જેમ ભગવદ્ ગીતા કે અન્ય ધર્મી પોતાના ધર્મના પ્રતિનિધિ ગ્રંથને રાખે છે એમ રાખ્યો હોત.

લગભગ બે-ત્રણ વર્ષ પહેલાં મુંબઈમાં મારે આ ‘સમણ સુત્ત’ ઉપર વક્તવ્ય આપવાનો પ્રસંગ ઊભો થયો હતો, ત્યારે મારું વક્તવ્ય પૂરું થયા પછી પ્રમુખ મહાશયે કહ્યું કે, આ ‘સમણ સુત્ત’માં અમારા સંપ્રદાયના વચનો નથી એટલે અમને માન્ય નથી.’ મેં કહ્યું કે, ‘સમણ સુત્ત’ આપણાં પ્રાચીન ગ્રંથોનું દોહન છે, જ્યારે તમે કહો છો એ સંપ્રદાયનો જન્મ જ હમણાં ૧૫૦-૨૦૦ વર્ષ પહેલાં થયો છે. પણ તમારા જે વચનો જેમાંથી અવતર્યા એ મૂળ તત્ત્વો તો એમાં છે જ.’ જે મોહને છોડવાનું અને અનેકાંત દૃષ્ટિને અપનાવવાનું તીર્થંકરે કહ્યું છે એ જ ‘મોહ’ને આપણે વળગીએ છીએ.

તો જૈન એકતા માટે અ-જૈન વિનોબાજીનું આ ‘સમણ સુત્ત’ મહા યોગદાન.

બીજા અ-જૈનના યોગદાનને જોઈએ. મુંબઈ-ઘાટકોપરની કે. જે. સોમૈયા સેન્ટર ફોર સ્ટીઝ ઈન જૈનિઝમે આ ‘સમણ સુત્ત’ ઉપર ત્રણ દિવસનો સેમિનાર રાખ્યો, અને ભારતના વિવિધ પ્રાંતોમાંથી વિદ્વાનોને નિમંત્રી આ સમણ સુત્તના વિવિધ વિષયો ઉપર બે દિવસનો સેમિનાર યોજ્યો અને Various Facets of ‘SAMANSUTRA’ શીર્ષકથી

આગામી પર્યુષણ પર્વ નિમિત્તે ઓગસ્ટ-સપ્ટેમ્બરનો સંયુક્ત અંક

ગણધરવાદ

શીર્ષકથી સપ્ટેમ્બર બીજીના પ્રગટ થશે આ વિશિષ્ટ અંકનું સંપાદન આગમ ગ્રંથોના અભ્યાસી ડૉ. રશ્મિકુમાર જે. ઝવેરી કરશે

ભગવાન મહાવીર સ્વામીના ઈન્દ્રભૂતિ ગૌતમ આદિ અગિયાર ગણધરો હતા. તેઓ સૌ વેદોના પ્રકાર પંડિત હતા પણ આ દરેકના મનમાં એક સંદેહ-શંકા હતી. ભગવાન પોતાના પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનથી-કેવળજ્ઞાનથી આ બધાંની શંકા દૂર કરે છે. એટલે ઈન્દ્રભૂતિ ગૌતમ અને આ અગિયાર પંડિતો પોતપોતાના શિષ્યો સાથે ભગવાનના શિષ્યો બની જાય છે. આજ પાછળથી ગણધર બને છે અને ગણધરવાદની સ્થાપના થાય છે.

ભગવાન મહાવીર ગણતંત્રના વાતાવરણમાં ઊછર્યા હતા. સત્તા અને સંપત્તિના વિકેન્દ્રીકરણનો સિદ્ધાંત એ ગળથૂથી જ શીખ્યા હતા. એમણે સાધુસંઘને નવ ગણોમાં વિભક્ત કરી તેની વ્યવસ્થાનું વિકેન્દ્રીકરણ કરી દીધું. ઈન્દ્રભૂતિ આદિ અગિયાર શિષ્યોની ‘ગણધર’ રૂપે નિમણૂક કરી. (ઈન્દ્રભૂતિ ગૌતમ કૂળના હતા એટલે એ ‘ગૌતમસ્વામી’ તરીકે ઓળખાયા.) પ્રથમ સાત ગણોનું નેતૃત્વ પ્રથમ સાત ગણધરોને સોંપ્યું. આઠમા ગણનું નેતૃત્વ અર્કપિત અને અચલ તથા નવમા ગણનું નેતૃત્વ મેતાર્ય અને પ્રભાસને સોંપીને સંયુક્ત નેતૃત્વની જે વ્યવસ્થા કરી એનું જ નામ છે ગણધરવાદ.

આ અગિયાર પંડિતોના અગિયાર પ્રશ્નોના ભગવાન ઉત્તર આપે છે એનું પ્રશ્નોત્તર શૈલીમાં આચાર્ય જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણો વિશેષાવશ્યક ભાષ્યમાં ‘ગણધરવાદ’ના નામથી વર્ણન કર્યું છે. આ અગિયાર પ્રશ્નોત્તરમાં સમસ્ત જૈનદર્શનનો સાર આવી જાય છે. આત્મા, નવ તત્ત્વ, પંચાસ્તિકાય, કર્મવાદ, પુણ્ય-પાપ-બંધન-મુક્તિ, દેવ અને નારકોની ચર્ચા આદિ દ્વારા જૈનદર્શનનું હાર્દ એટલે ગણધરવાદ.

આ અંક એક અલભ્ય આધ્યાત્મિક સંભારણું બની રહેશે

જેમને આ અંકની નકલો પ્રભાવનાર્થે જોઈતી હોય તેઓ શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘના કાર્યાલયનો સત્વરે સંપર્ક કરે.

અઢીસો પાનાના અંગ્રેજી પુસ્તકનું પ્રકાશન પણ કર્યું.

આ ઈન્સ્ટિટ્યૂટના સ્થાપક સોમૈયા પરિવાર અ-જૈન અને પુસ્તકના એક સંપાદક ડૉ. ગીતા મહેતા અ-જૈન અને બીજા કોકિલા શાહ જૈન.

મને ખબર નથી કે ‘સમણ સુત્ત’ ઉપર આવો સેમિનાર કોઈ જૈન સંસ્થાએ કર્યો હોય કે કોઈ ઉપાશ્રયમાં કોઈ એક સંપ્રદાયના મુનિ ભગવંતોએ ‘સમણ સુત્તમ્’ ઉપર દીર્ઘ વ્યાખ્યાન આપ્યું હોય. આવું અગર જ્યાં જ્યાં થયું હોય એ સર્વેને મારા કોટિ કોટિ વંદન.

આ ‘સમણ સુત્ત’ સર્વ જૈન સંપ્રદાયના જ્ઞાનનો ખજાનો છે, બધાં જૈન સંપ્રદાયના જ્ઞાનનું એમાં પ્રતિનિધિત્વ છે. એ અત્તરના પુમડાં જેવો છે. પ્રત્યેક ઘરમાં આ ‘સમણ સુત્ત’ ગ્રંથનું હોવું એટલે તમારું ‘જૈન એકતા’ માટેનું મહા પ્રદાન અને સાબિતી. એ હશે તો એના વાંચનથી ભવિષ્યની પેઢી સંપ્રદાયના વાડાથી મુક્ત થશે, ત્યારે, ક્યારેક જૈન એકતાનો સૂરજ નક્કી ઊગશે જ.

જૈન એકતા માટે આ અ-જૈન મહાનુભાવ અને આ સંસ્થાને આપણે વંદન કરીએ. જૈન એકતાના અભિયાનમાં આ અ-જૈનોએ ઉગતા સૂરજના પ્રથમ કિરણોને પ્રગટાવવાનું પુણ્ય કર્મ કર્યું છે.

□ ધનવંત શાહ

drdtshah2hotmail.com

(‘સમણ સુત્તમ્’-યજ્ઞ પ્રકાશન, ભૂમિપુત્ર, હુજરાતપાગા, વડોદરા-૩૯૦૦૦૧.)

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર અને ભક્તિ

□ મહેન્દ્ર યુ. શાહ

પરમપુરુષ કરુણાસાગર પરમકૃપાળુદેવ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીએ પોતાના જન્મજન્માંતરના અનુભવના આધારે, તેમ જ લગભગ ૨૬૦૦ વર્ષ પહેલાં પોતે તીર્થંકર પ્રભુ શ્રી મહાવીર સ્વામીના અંતેવાસી શિષ્ય હતા, તેમના ચરણોમાં રહીને, તેમની આજ્ઞાનું પાલન કરીને, તેમનો બોધ ગ્રહણ કરીને, તેમના જેવી જ દશા પ્રાપ્ત કરી તે પરમ પુરુષે જીવોને આત્માના કલ્યાણ અર્થે, સુગમમાં સુગમ માર્ગની જે ભેટ આપી છે, તે છે ભક્તિમાર્ગ.

તે તેમનાં જ વચનામૃતજીના આધારે દર્શન કરવા આ બાળકનો અલ્પ પ્રયાસ છે. તે પ્રયાસમાં આપ સહુ પ્રેમપૂર્વક, પ્રસન્નતાપૂર્વક, આનંદપૂર્વક, ભક્તિપૂર્વક જોડાશો તેવી નમ્ર પ્રાર્થના સહ વિનંતી છે. અને આ પ્રયાસમાં કંઈપણ ભૂલચૂક, ક્ષતિ જણાય તો ઉદારદિલથી જરૂર ક્ષમા કરશોજી.

તે પરમપુરુષ પરમકૃપાળુદેવની એક જ ભાવના છે કે આ રત્નચિંતામણિ સમાન મનુષ્યદેહ મળ્યો છે તો તેને સાચા અર્થમાં સાર્થક કરીને સત્વરે જન્મ-મરણના ફેરામાંથી મુક્ત થઈએ.

તો હવે આપણે તેમનાં જ વચનોથી ભક્તિમાર્ગનાં દર્શન કરીએ. પ્રથમ તો પોતે જ પોતાની વાત જણાવતા કહે છે-

વચન ૧૫૭ અ : ‘તે શ્રીમાન પુરુષોત્તમ, સત્-ચિત્-આનંદ રૂપે સર્વત્ર ભરપૂર છે. મૂર્તિમાન! (ગુરુગમ) સ્વરૂપ અક્ષરધામમાં બિરાજે છે. અમે તે મૂર્તિમાન સ્વરૂપને શું વર્ણવીએ? એ સ્વરૂપ વિચારતાં, સંભારતાં અમને તો પરમ સમાધિ આવે છે, અહો તે સ્વરૂપ! અહો તે સ્વરૂપ! અહો અમારું મહાભાગ્ય કે આ જન્મને વિષે અમને તેની ભક્તિની દૃઢ રુચિ થઈ!’

પરમકૃપાળુદેવ પોતે તીર્થંકર પ્રભુના યોગમાં રહીને, તેમની સાથે વિચરીને આવ્યા છે તેની જાણ સ્મૃતિ કરી રહ્યાં છે અને તેમની પરમ કૃપાથી પોતાને પોતાના આત્મ સ્વરૂપની જે પ્રાપ્તિ થઈ છે તેની અદ્ભુત વાત કરી રહ્યાં છે.

વચન ૧૫૮ માં આગળ જણાવે છે કે...

‘તે અચિંત્યમૂર્તિ હરિને નમસ્કાર.’

‘પરમ પ્રેમસ્વરૂપ આનંદમૂર્તિ આનંદ જ જેનું સ્વરૂપ છે એવા શ્રીમાન હરિના ચરણકમળની અનન્ય ભક્તિ અમો ઈચ્છીએ છીએ. વારંવાર અને અસંખ્ય પ્રકારે અમોએ વિચાર કર્યો કે શી રીતે અમે સમાધિરૂપ હોઈએ? તો તે વિચારનો છેવટે નિર્ણય થયો કે સર્વરૂપે એક શ્રી હરિ જ છે એમ તારે નિશ્ચય કરવો જ.’

‘સર્વત્ર આનંદરૂપ સત્ છે. વ્યાપક એવા શ્રી હરિ નિરાકાર માનીએ છીએ અને કેવળ તે સર્વના બીજભૂત એવા અશ્રરધામને વિષે શ્રી પુરુષોત્તમ સાકાર સુશોભિત છે.’

‘કેવળ તે આનંદની જ મૂર્તિ છે. સર્વ સત્તાની બીજભૂત તે શાશ્વત મૂર્તિને ફરી ફરીને અમે જોવા તલસીએ છીએ.’

આમ પરમકૃપાળુદેવ પોતે જ પોતાના અંતર ચરિત્રની વાત ઉપરનાં વચનોથી દર્શાવીને આપણને પ્રેરણા આપી રહ્યાં છે કે એવા પરમ પુરુષનો કે તીર્થંકર પ્રભુનો યોગ થયા પછી આપણી તેમના પ્રત્યેની ભક્તિ ને તલસાટ કેવાં હોવા જોઈએ?

વચન ૨૦૮ માં પરમકૃપાળુદેવ જણાવે છે કે-

‘મહાત્માઓએ ગમે તે નામે અને ગમે તે આકારે એક ‘સત્’ને જ પ્રકાશ્યું છે. તેનું જ જ્ઞાન કરવા યોગ્ય છે. તે જ પ્રતીત કરવા યોગ્ય છે, તે જ અનુભવરૂપ છે. અને તે જ પરમ પ્રેમે ભજવા યોગ્ય છે.

તે ‘પરમ સત્’ની જ અમો અનન્ય પ્રેમે અવિચ્છિન્ન ભક્તિ ઈચ્છીએ છીએ.’

આમાં પરમકૃપાળુદેવ પોતાની વાત જણાવી આપણને ખૂબ જ ભારપૂર્વક ‘જ’ કારપૂર્વક પ્રેરણા કે આજ્ઞા કરી રહ્યાં છે કે જીવનમાં આ કાર્ય કરી લેવા જેવું છે. આગળ તેઓ જણાવે છે કે-

‘તે ‘પરમ સત્’ને ‘પરમ જ્ઞાન’ કહો, ગમે તો ‘પરમ પ્રેમ’ કહો, અને ગમે તો ‘સત-ચિત્-આનંદ સ્વરૂપ’ કહો, ગમે તો ‘આત્મા’ કહો, ગમે તો ‘સર્વાત્મા’ કહો, પણ સત્ તે સત્ જ છે. અને તે જ એ બધા પ્રકારે કહેવા યોગ્ય છે, કહેવાય છે. સર્વ એ જ છે અન્ય નહીં.

એવું તે પરમતત્ત્વ, પુરુષોત્તમ, હરિ, સિદ્ધ, ઈશ્વર, નિરંજન, અલખ, પરબ્રહ્મ, પરમાત્મા, પરમેશ્વર અને ભગવત આદિ અનંત નામોએ કહેવાયું છે.

અમે જ્યારે પરમતત્ત્વ કહેવા ઈચ્છી તેવા કોઈ પણ શબ્દોમાં બોલીએ તો તે એજ છે, બીજું નહીં.’

આ રીતે પરમકૃપાળુ દેવે બહુ જ સુંદર ખુલાસો કર્યો.

વચન ૨૧૭માં પરમકૃપાળુદેવ ખૂબ જ ભારપૂર્વક જણાવે છે કે-

‘પરમાત્મામાં પરમ સ્નેહ ગમે તેવી વિકટ વાટેથી થતો હોય તો પણ કરવો યોગ્ય જ છે.’

‘સરળ વાટ મળ્યા છતાં ઉપાધિના કારણથી તન્મયભક્તિ રહેતી નથી, અને એકતાર સ્નેહ ઊભરાતો નથી. આથી ખેદ રહ્યા કરે છે અને વારંવાર વનવાસની ઈચ્છા થયા કરે છે. જોકે વૈરાગ્ય તો એવો રહે છે કે ઘર અને વનમાં ઘણું કરીને આત્માને ભેદ રહ્યો નથી, પરંતુ ઉપાધિના પ્રસંગને લીધે તેમાં ઉપયોગ રાખવાની વારંવાર જરૂર રહ્યા કરે છે, કે જેથી પરમ સ્નેહ પર તે વેળા આવરણ આણવું પડે.’ અને હવે પરમકૃપાળુદેવનો શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીના અડગ સંકલ્પ, નિર્ધારના દર્શન કરીએ તો...તેઓ... જણાવે છે કે-

...‘અને એવી પરમ સ્નેહતા અને અનન્ય પ્રેમભક્તિ આવ્યા વિના દેહત્યાગ કરવાની ઈચ્છા થતી નથી. કદાપિ સર્વાત્માની એવી જ ઈચ્છા હશે તો ગમે તેવી દીનતાથી પણ તે ઈચ્છા ફેરવશું પણ પ્રેમભક્તિની પૂર્ણ લય આવ્યા વિના દેહત્યાગ નહીં કરી શકાય એમ રહે છે, અને વારંવાર એ જ રટના રહેવાથી ‘વનમાં જઈએ’ ‘વનમાં જઈએ’ એમ

થઈ આવે છે.’

ઉપરનાં વચનમાં પરમકૃપાળુદેવનો પ્રચંડ સંકલ્પ-નિર્ધાર-લય-કેવાં અદ્ભુત હતાં તેનાં સાથોસાથ દર્શન થાય છે. અને હવે સાથોસાથ નીચેના વચનથી તેઓ બળ આપે છે કે-

‘ગોપાંગનાની જેવી શ્રીમદ્ ભાગવતમાં પ્રેમભક્તિ વર્ણવી છે, એવી પ્રેમભક્તિ આ કળિકાળમાં પ્રાપ્ત થવી દુર્લભ છે, એમ જો કે સામાન્ય લક્ષ છે, તથાપિ કળિકાળમાં નિશ્ચળ મતિથી એ જ લય લાગે તો પરમાત્મા અનુગ્રહ કરી શીઘ્ર એ ભક્તિ આપે છે.’

પરમકૃપાળુદેવ પોતાના જન્મ જન્માંતરના અનુભવથી એક સચોટ વાત જણાવે છે કે-

વચન ૨૦૧:

‘ઘણાં ઘણાં પ્રકારથી મનન કરતાં અમારો દૃઢ નિશ્ચય છે કે ભક્તિ એ સર્વોપરી માર્ગ છે. અને તે સત્પુરુષના ચરણ સમીપ રહીને થાય તો ક્ષણ વારમાં મોક્ષ કરી દે તેવો પદાર્થ છે.’

આપણે કેટલું મનન કરી શકવાના હતા? તેની પણ એક સીમા છે-જ્યારે આ પુરુષનું મનન-પોતાના નવસો ભવના જાતિસ્મરણ જ્ઞાન પછીનું કહી રહ્યા છે તેને આપણે કેવી દાદ આપવી જોઈએ? કેવું સ્વીકારવું જોઈએ?

તેમ જ આ તબક્કે એક સ્પષ્ટતા કરવાનું જરૂરી બને છે કે શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીની દૃષ્ટિએ સત્પુરુષ એટલે તીર્થંકર કે તીર્થંકર કોટિના પુરુષ, વીતરાગ પુરુષ, દેહ છતાં જેની દશા વર્તે દેહાતીત એવા પરમ પુરુષ. તે માટે વડવા તીર્થ-આશ્રમના સ્થાપક પૂ. ભાઈશ્રી પોપટભાઈ કહેતાં કે,

‘લાખોમાં લાધે નહીં, કરોડોમાં કોક,

અબજ, ખર્વે દેખીએ એક કે દો.’

જે અંગે પરમકૃપાળુદેવ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીએ ખૂબ ખૂબ સ્પષ્ટતા કરી છે તે આપણે આગળ ઉપર જોઈશું.

વચન ૭૬માં પરમકૃપાળુ દેવે જણાવ્યું છે કે-

‘સત્પુરુષ એ જ કે નિશદિન જેને આત્માનો ઉપયોગ છે. શાસ્ત્રમાં નથી અને સાંભળ્યામાં નથી, છતાં અનુભવમાં આવે તેવું જેનું કથન છે; અંતરંગ સ્પૃહા નથી એવી જેની ગુપ્ત આચરણ છે....’

આજે તો ગુરુ બનવાની કામનાએ જોઈએ તો સત્પુરુષની લાઈન લાગી ગઈ છે; આમ થવાથી સાચા પુરુષ-નિર્ગ્રંથ પુરુષ-પરમ પુરુષ-વીતરાગ પુરુષની આશાતના થાય છે.

પરમકૃપાળુદેવની પોતાની અંતરંગ અદ્ભુત દશાના અનેક વચનામૃતો જોઈશું તો જરૂર વિવેક થશે કે એકદમ દૃષ્ટિરાગથી ગમે તેને સત્પુરુષ કહી દેવા કે માની લેવામાં કેટલું બધું જોખમ રહેલું છે.

વચન ૬૯૩માં પરમકૃપાળુદેવે ત્રણ માર્ગની વાત કરી છે કે-

‘જ્ઞાનમાર્ગ દુરારાધ્ય છે; પરમાવગાઢ દશા પામ્યા પહેલાં તે માર્ગ પડવાનાં ઘણા સ્થાનક છે. સંદેહ, વિકલ્પ, સ્વચ્છંદતા, અતિપરિણામીપણું એ આદિ કારણો વારંવાર જીવને તે માર્ગ પડવાના હેતુઓ થાય છે, અથવા ઊર્ધ્વભૂમિકા પ્રાપ્ત થવા દેતા નથી.

ક્રિયામાર્ગે અસદ્ અભિમાન, વ્યવહાર આગ્રહ, સિદ્ધિમોહ, પૂજા સત્કારાદિ યોગ, અને દૈહિક ક્રિયામાં આત્મનિષ્ઠાદિ દોષોનો સંભવ રહ્યો છે.

કોઈક મહાત્માને બાદ કરતાં ઘણા વિચારવાન જીવોએ ભક્તિમાર્ગનો તે જ કારણોથી આશ્રય લીધો છે; અને આજ્ઞાશ્રિતપણું અથવા પરમ પુરુષ સદ્ગુરુને વિષે સર્વાર્પણ સ્વાધીનપણું શિરસાવંધ દીઠું છે, અને તેમ જ વર્ત્યા છે, તથાપિ તેવો ત્યાગ પ્રાપ્ત થવો જોઈએ. નહીં તો ચિંતામણિ જેવો જેનો એક સમય છે એવો મનુષ્યદેહ ઊલટો પરિભ્રમણ વૃદ્ધિનો હેતુ થાય.’

વચન ૬૬૭ માં પરમકૃપાળુદેવ મહાત્મા બુદ્ધ અને શ્રી ઋષભદેવ આદિનું દૃષ્ટાંત આપી ભક્તિમાર્ગની વાત જણાવે છે કે-

‘મહાત્મા બુદ્ધ (ગૌતમ) જરા, દારિદ્ર્ય, રોગ અને મૃત્યુ એ ચારને એક આત્મજ્ઞાન વિના અન્ય સર્વ ઉપાયે અજિત દેખી, જેને વિષે તેની ઊત્પત્તિનો હેતુ છે, એવા સંસારને છોડીને ચાલ્યા જતા હતા. શ્રી ઋષભાદિ અનંત જ્ઞાની પુરુષોએ એ જ ઉપાય ઉપાસ્યો છે, અને સર્વ જીવોને તે ઉપાય ઉપદેશ્યો છે. તે આત્મજ્ઞાન દુર્ગમ્ય પ્રાયે દેખીને નિષ્કારણ કઠ્ઠણાશીલ એવા તે સત્પુરુષોએ ભક્તિમાર્ગ પ્રકાશ્યો છે, જે સર્વ અશરણને નિશ્ચળ શરણરૂપ છે અને સુગમ છે.’

વર્તમાનકાળમાં જેને આત્મકલ્યાણ ખરેખર કરવું છે, માનવજીવન સાર્થક કરવું છે તેને માટે આત્મજ્ઞાનનો માર્ગ દુર્ગમ્ય જણાવી પરમકૃપાળુદેવે ભક્તિમાર્ગની વાત જણાવી છે, અને પાછું કહ્યું કે જે કોઈ પોતાની જાતને અશરણ માની સાચા પુરુષનું શરણું સ્વીકારે તો નિશ્ચળ શરણરૂપ અને સુગમ છે તે જણાવી તે પ્રત્યે લક્ષ દોર્યું છે.

એવી જ રીતે વચન ૩૮૦માં પરમ કૃપાળુ દેવ જણાવે છે-

‘પ્રભુ ભક્તિમાં જેમ બને તેમ તત્પર રહેવું. મોક્ષનો એ ધુરંધર માર્ગ મને લાગ્યો છે. ગમે તો મનથી પણ સ્થિર થઈને બેસી પ્રભુ ભક્તિ અવશ્ય કરવી યોગ્ય છે.

મનની સ્થિરતા થવાનો મુખ્ય ઉપાય હમણાં તો પ્રભુક્તિ સમજો. આગળ પણ તે, અને તેવું જ છે. તથાપિ સ્થૂળપણે એને લખી જણાવવી વધારે યોગ્ય લાગે છે.’

પરમકૃપાળુદેવ અહીં પોતાના અનુભવનો નિયોડ જણાવતાં કહે છે કે- મોક્ષનો ધુરંધર માર્ગ મને લાગ્યો છે. આવા પરમ પુરુષે જે કહ્યું તે આપણે અંતરથી સ્વીકાર કરીએ, અને તે માર્ગે ગમન કરીએ.

તેવી જ રીતે વચન ૩૭૯માં પરમકૃપાળુદેવ જણાવે છે કે-

‘જેની પ્રાપ્તિ પછી અનંતકાળનું યાચકપણું મટી, સર્વ કાળને માટે અયાચકપણું પ્રાપ્ત હોય છે, એવો જો કોઈ હોય તો તે તરણતારણ જાણીએ છીએ, તેને ભજો.’

‘મોક્ષ તો આ કાળને વિષે પણ પ્રાપ્ત હોય, અથવા પ્રાપ્ત થાય છે. પણ મુક્તપણાનું દાન આપનાર એવા પુરુષની પ્રાપ્તિ પરમ દુર્લભ છે, અર્થાત્ મોક્ષ દુર્લભ નથી, દાતા દુર્લભ છે.

આવા સુંદર વચન દ્વારા આપણને પ્રેરણા કરીને અનંતકાળનું આપણું યાચકપણું-બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો જોઈએ, જોઈએ ને જોઈએ.

ઈચ્છાથી જીવ ધરાતો જ નથી તેવું આપણું માંગપણું- ત્રિખારીપણું જ્ઞાનીપુરુષ મટાડી દેવા માંગે છે.

સવારથી આપણે ઉઠ્યા-આવું બ્રશ જોઈએ, આવો પાવડર (દંતમંજન) જોઈએ, સ્નાન કરવા બેઠા આવો ટુવાલ જોઈએ, આવો સાબુ જોઈએ, ચાપાણી પીવા બેઠા મારે તો કડક ચા જોઈએ, મારે તો ગરમ નાસ્તો જોઈએ, મારે દૂધ ગળ્યું જોઈએ, એકલા ખાખરામાં પેટ શું ભરાય ? જમવા બેઠા ગરમ રોટલી જોઈએ, અથાણું જોઈએ, મરચાં જોઈએ, સંભાર જોઈએ-બપોરે ચા-કોફી કે ઠંડું; આમ આખા દિવસનું લીસ્ટ કરીએ તો ખબર પડે કે જીવને જોઈએ જ જોઈએ તે આજની ટેવ નથી, અનંતકાળથી ટેવ પડી ગઈ છે અને તે ઈચ્છાઓ આપણાં માતૃશ્રી કે પત્ની પૂરી કરે તેથી આપણને લાગતું નથી કે આપણે યાચક છીએ. પરંતુ જ્ઞાની પુરુષને આ આપણું અનંતકાળનું યાચકપણું સત્વરે મટાડી દેવું છે અને તે માટેનો ઉપાય તેઓ બતાવે છે કે આવા પરમપુરુષ, તરણાતારણને તમે ફક્ત જોયા ન કરો, ખાલી દર્શન કરીને સંતોષ ન માની લ્યો પણ પરમ પ્રેમથી તેમને ભજો-ભજો-ભજો. ભજવાથી-ભક્તિથી તમે જરૂર ભવસમુદ્ર તરી જશો અને તમારું અનંતકાળનું યાચકપણું મટી જશે.

મહારાષ્ટ્રના સંત જનાબાઈ, વિઠ્ઠલને છાણા થાપતાં થાપતાં, પ્રેમથી ભજતાં હતાં. એકવાર તેમના છાણા ને પાડોશીના છાણા ભેગા થઈ ગયા. કોઈએ જનાબાઈને પુછ્યું તો કહે, આ મારા છાણા છે. તો પુછ્યું તેની ખાત્રી શું ? મારા છાણા કાને ધરશો તો અંદરથી વિઠ્ઠલ વિઠ્ઠલ અવાજ આવશે. તો આ ભજ્યાં કહેવાય. અર્જુનના વાળમાંથી કૃષ્ણ-કૃષ્ણ સૂર સંભળાતો હતો તો તેને શ્રીકૃષ્ણને ભજ્યા કહેવાય. શ્રેણિકની ચિતામાંથી વીર વીર અવાજ આવતો હતો તો તેને વીરને ભજ્યા કહેવાય. સુલસા શ્રાવિકાને ભગવાન મહાવીરે અંવડ પરિવ્રાજક દ્વારા ધર્મલાભ કહેવડાવ્યા તો તેને ભજ્યા કહેવાય. ગૌતમ સ્વામીની પ્રભુ મહાવીર પ્રત્યેની તીવ્ર પ્રેમભક્તિ, તો તેને ભજ્યા કહેવાય. હનુમાનજીને, સીતાને, ભરતને રામ પ્રભુ પ્રત્યેનો અપૂર્વ પ્રેમ તો તેને ભજ્યા કહેવાય. સંત રજજબે ગુરુની વિદાય પછી આંખે પાટા બાંધી દીધા કે જગતમાં હવે કાંઈ જોવા જેવું નથી, દર્શન કરવા જેવા એક ગુરુ જ હતા તો તેને ભજ્યા કહેવાય. મીરાબાઈ તથા નરસિંહ મહેતાનો પ્રભુ પ્રત્યેનો અદ્ભુત પ્રેમ તો તેને ભજ્યા કહેવાય. શબરીમાનું રામનું રટણ-ભજ્યા કહેવાય.

શ્રી જુઠાભાઈ, શ્રી સૌભાગ્યભાઈ, શ્રી પ્રભુશ્રી, શ્રી અંબાલાલભાઈ પ્રભુ વગર રહી શકતા ન હતા તો પ્રેમથી ભજ્યા કહેવાય.

પરમકૃપાળુદેવ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીએ વચન ૨૫૪માં જણાવ્યું છે કે-

‘અનંતકાળે એ જ માર્ગ છે, મહાત્માને વિષે પરમ પ્રેમાર્પણતા.’

વચન ૩૯૪માં પરમકૃપાળુદેવ જણાવે છે કે-

‘ભક્તિપ્રધાન દશાએ વર્તવાથી જીવનાં સ્વચ્છંદાદિ દોષ સુગમપણે વિલય થાય છે, એવો પ્રધાન આશય જ્ઞાન પુરુષોનો છે.’

‘તે ભક્તિને વિષે નિષ્કામ એવી અલ્પ પણ ભક્તિ જો જીવને ઉત્પન્ન થઈ હોય છે તો તે ઘણાં દોષથી નિવૃત્ત કરવાને યોગ્ય એવી હોય છે.

અલ્પ એવું જ્ઞાન, અથવા જ્ઞાનપ્રધાન દશા તે અસુગમ એવા માર્ગ પ્રત્યે, સ્વચ્છંદાદિ દોષ પ્રત્યે, અથવા પદાર્થ સંબંધી ભ્રાંતિ પ્રત્યે પ્રાપ્ત કરે છે. ઘણું કરીને એમ હોય છે, તેમાં પણ આ કાળને વિષે તો ઘણાં કાળ સુધી જીવનપર્યંત પણ જીવે ભક્તિપ્રધાન દશા આરાધવા યોગ્ય છે, એવો નિશ્ચય જ્ઞાનીઓએ કર્યો જણાય છે. (અમને એમ લાગે છે, અને એમ જ છે.)’

પરમકૃપાળુદેવ જ્ઞાની પુરુષોની સાક્ષી આપીને આપણને ભક્તિપ્રધાન દશા જીવનપર્યંત આરાધવાનું જણાવે છે.

મોક્ષમાળાના શિક્ષાપાઠ ૧૩મા પરમકૃપાળુદેવ ઘણી જ સચોટતાથી પ્રશ્ન દ્વારા આ વાત દૃઢ કરાવે છે કે-

‘જિજ્ઞાસુ-ભાઈ, ત્યારે પૂજ્ય કોણ અને ભક્તિ કોની કરવી કે જે વડે આત્મા સ્વશક્તિનો પ્રકાશ કરે ?

સત્ય-શુદ્ધ સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ અનંત સિદ્ધની ભક્તિથી, તેમજ સર્વ દૂષણરહિત, કર્મમલહીન, મુક્ત, નિરાગી, સકળ ભયરહિત, સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી જિનેશ્વર ભગવાનની ભક્તિથી આત્મશક્તિ પ્રકાશ પામે છે.

જિજ્ઞાસુ-એઓની ભક્તિ કરવાથી આપણને તેઓ મોક્ષ આપે છે એમ માનવું ખરું ?

તો હવે પરમકૃપાળુદેવ આ વાતનો પ્રત્યુત્તર ખૂબ જ સુંદર અદ્ભુત રીતે સમજાવી પ્રકાશ પાડે છે કે-

સત્ય-ભાઈ જિજ્ઞાસુ, તે અનંતજ્ઞાની ભગવાન તો નિરાગી અને નિર્વિકાર છે. એને સ્તુતિ, નિંદાનું આપણને કંઈ ફળ આપવાનું પ્રયોજન નથી. આપણો આત્મા, જે કર્મદળથી ઘેરાયેલો છે, તેમજ અજ્ઞાની અને મોહાંધ થયેલો છે, તે ટાળવા અનુપમ પુરુષાર્થની આવશ્યકતા છે.’

હવે તે પુરુષાર્થ કયો કરવાનો તે પરમકૃપાળુદેવ પ્રેમથી આપણને જણાવે છે.

‘સર્વ કર્મદળ ક્ષય કરી અનંત જીવન, અનંત વીર્ય, અનંત જ્ઞાન અને અનંત દર્શનથી સ્વસ્વરૂપમય થયા એવા જિનેશ્વરોનું સ્વરૂપ આત્માની નિશ્ચય નયે રિદ્ધિ હોવાથી એ પુરુષાર્થતા આપે છે.’

‘તે ભગવાનનું સ્મરણ, ચિંતવન, ધ્યાન અને ભક્તિ એ પુરુષાર્થતા આપે છે, વિકારથી વિરક્ત કરે છે, શાંતિ અને નિર્જરા આપે છે.’

એ કેવી રીતે બને ? તેનો પરમકૃપાળુદેવ સચોટ દાખલો આપે છે કે-

‘તલવાર હાથમાં લેવાથી જેમ શૌર્ય અને ભાંગથી નશો ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ એ ગુણચિંતવનથી આત્મા સ્વસ્વરૂપાનંદની શ્રેણિએ ચઢતો જાય છે. દર્પણ હાથમાં લેતાં જેમ મુખાકૃતિનું ભાન થાય છે તેમ સિદ્ધ કે જિનેશ્વર સ્વરૂપના ચિંતવનરૂપ દર્પણથી આત્મ સ્વરૂપનું ભાન થાય છે.’

આગળ પરમકૃપાળુદેવ શિક્ષાપાઠ ૧૪મા જણાવે છે કે-

‘સર્પ જેમ મોરલીના નાદથી જાગૃત થાય છે તેમ આત્મા પોતાની સત્ય રિદ્ધિ સાંભળતા મોહનિદ્રાથી જાગૃત થાય છે.’

‘જિજ્ઞાસુ-મને તમે જિનેશ્વરની ભક્તિ સંબંધી બહુ ઉત્તમ કારણ

કહ્યું. આધુનિક કેળવણીથી જિનેશ્વરની ભક્તિ કંઈ ફળદાયક નથી એમ મને આસ્થા થઈ હતી તે નાશ પામી છે. જિનેશ્વર ભગવાનની અવશ્ય ભક્તિ કરવી જોઈએ. એમ હું માન્ય રાખું છું.’

‘સત્ય-જિનેશ્વર ભગવાનની ભક્તિથી અનુપમ લાભ છે. એના કારણ મહાન છે, એના ઉપકારથી એની ભક્તિ અવશ્ય કરવી જોઈએ. એઓના પુરુષાર્થનું સ્મરણ થાય એથી કલ્યાણ થાય છે.’

આમ ભક્તિ સંબંધી પરમકૃપાળુદેવે ખૂબ સુંદર રીતે સમજણ આપીને ભક્તિનું મહાત્મ્ય દર્શાવ્યું છે.

આગળ તેઓ શિક્ષાપાઠ ૧૫માં ભક્તિનો ઉપદેશ કાવ્યમાં જણાવે છે કે-

ભક્તિનો ઉપદેશ (તોટક છંદ)

૧. શુભ શીતળતામય છાંય રહી,
મનવાંછિત જ્યાં ફળપંક્તિ કહી,
જિનભક્તિ ગ્રહો તરુ કલ્પ અહો,
ભજીને ભગવંત ભવંત લહો.
૨. નિજ આત્મ સ્વરૂપ મુદા પ્રગટે,
મનતાપ ઉતાપ તમામ મટે,
અતિ નિર્જરતા વણદામ ગ્રહો,
ભજીને ભગવંત ભવંત લહો.
૩. સમભાવી સદા પરિણામ થશે,
જડ મંદ અધોગતિ જન્મ જશે,
શુભ મંગળ આ પરિપૂર્ણ ચહો,
ભજીને ભગવંત ભવંત લહો.
૪. શુભ ભાવ વડે મન શુદ્ધ કરો,
નવકાર મહાપદને સમરો,
નહિ એહ સમાન સુમંત્ર કહો,
ભજીને ભગવંત ભવંત લહો.
૫. કરશો ક્ષય કેવળ રાગ કથા,
ધરશો શુભ તત્ત્વસ્વરૂપ યથા,
નૃપચંદ્ર પ્રપંચ અનંત દહો,
ભજીને ભગવંત ભવંત લહો.

આમ પરમકૃપાળુદેવે મોક્ષમાળામાં જિનેશ્વરની ભક્તિના અદ્ભુત પદમાં ઘણી પાયાની વાત કરી દીધી છે. જેના ભાવ જોઈએ તો-

આપણે ખરેખર મનુષ્યજીવન સાર્થક કરવું હોય, જીવન જીતીને જવું હોય, ભવના ફેરા ટાળી દેવા હોય તો હજી પણ સમય છે. જાગૃત થઈને કામ કરી લઈએ. તો શું કરવાનું છે? સુગમમાં સુગમ ઉપાય પરમ કૃપાળુદેવ બતાવે છે, અનુભવની એરણ ઉપરથી બતાવે છે કે-

આપણા આયુષ્યની હવેની ક્ષણો, હવેના દિવસો, હવેના વર્ષો અનંત ઉપકારી જિનેશ્વર ભગવાનની, પરમકૃપાળુ ભગવાનની ગુણકથામાં, ગુણચિંતનમાં, ગુણસ્મરણમાં ગુણસ્તુતિમાં સઉલ્લાસ ચિત્તે દ્રવ્ય અને ભાવથી જોડાયેલાં રહીએ. તો તેનું પરિણામ શું આવે? આપણાં અનંતા

કર્મોની નિર્જરા થાય.

જિનભક્તિના અનુપમ લાભની પ્રાપ્તિ થાઓ. અનુપમ લાભ કયો? તે હવે ઉપરનાં કાવ્ય-પદમાં ભક્તિના કાવ્યમાં જણાવે છે કે-

પ્રભુની ભક્તિથી

- આત્મ સ્વરૂપનો અતિન્દ્રિય આનંદ પ્રગટશે.
- મનના તાપ ઉતાપ બધાં મટી જશે.
- અનંત કાળથી સંચિત કરેલા કર્મોની અતિ થોકબંધ નિર્જરા થશે.
- સ્થાવર અને ત્રસ ગતિઓમાં જવાના નિગોદ, નરક, તિર્યચ ગતિઓમાં જવાના દ્વાર બારણા બંધ થઈ જશે.
- જીવો પ્રત્યેનો વિષમભાવ વિરોધભાવ-વૈમનસ્ય ટળી જઈને આપણા પરિણામ સમભાવી થશે. અને તે સમભાવ કેવો? કે આપણા આત્મા માટે ઈચ્છીએ તેવું જ સર્વ જીવને માટે ઈચ્છવાની ભાવના થશે. જે આપણા આત્મા માટે સુખ અને આનંદ ઈચ્છીએ છીએ તેવું જ સર્વ જીવ માટે ઈચ્છવાની ભાવના થશે.
- વળી રાગકથાનો (જે નિર્થક વાતો ને વિચારોમાં સમય ગાળીએ છીએ તેનો) કેવળ ક્ષય થઈ જશે.
- પછી તો મુખમાં, લેખમાં, વાતમાં બસ એક જ ભગવત્ કથા, ભગવત ચરિત્ર, ભગવત્ ગુણગ્રામ જ કહેવું, લખવું, સાંભળવાનું રહેશે.
- તે રીતે આપણી કાયા, વાચા, જિહ્વા, આંખ, મન બધું જ ધન્ય થઈ જશે.

આ રીતે પરમકૃપાળુદેવ વર્તમાનકાળમાં ભવભ્રમણથી છુટવા માટેનો બહુ જ સુગમ અને શ્રેષ્ઠ માર્ગ ભક્તિમાર્ગનો બળવાન ઉપદેશ આપીને અનુપમ લાભ દર્શાવે છે કે-હે ભવ્ય જીવો! અનંત પ્રપંચરૂપ સંસારને ભગવાનની ભક્તિ વડે દહો અર્થાત્ બાળી નાંખો, સંસારનો ક્ષય કરી દો, અને સિદ્ધ ભગવાનના અર્હત્ ભગવાનના, અવિનાશી અવ્યાબાધ સમાધિસુખવાળા સ્થાનમાં ભવનો અંત લાવી સત્વરે બિરાજમાન થાઓ! થાઓ!

શુભ મંગલ આ-જિનેશ્વર પરમાત્મા, પરમકૃપાળુદેવ મળ્યા છે તેને સામાન્ય પ્રેમથી નહીં, ઉપર ઉપરથી નહીં પણ પરિપૂર્ણ પ્રેમે ચહો-

આપણામાં સરળતા, નિખાલસતા, શ્રદ્ધા, ભક્તિ, નિષ્ઠા, ગુણો ગ્રહણ કરીને પરમ પુરુષની આ સુગમ વાત-સુગમ માર્ગમાં ખૂબ જ ભાવથી શ્રદ્ધા કરવી. એવું ન વિચારવું કે આમ તે કેમ થાય? કહેનાર પુરુષ પોતાનો જન્મોજન્મનો અનુભવનો નિયોડ-માખણ બતાવે છે તો સંપૂર્ણ શ્રદ્ધાથી તેનો સ્વીકાર કરવો.

આ પરમપુરુષ પોતાની દશ વર્ષની ઉંમરે ખૂબ ભાવથી પ્રેરણા કરે છે કે-

પુષ્પમાળા-વચન પાનું ૪ વાક્ય ૧૫-‘તું ગમે તે ધર્મ માનતો હોય તેનો મને પક્ષપાત નથી, માત્ર કહેવાનું તાત્પર્ય કે જે રાહથી સંસારમળ નાશ થાય તે ભક્તિ, તે ધર્મ અને તે સદાચારને તું સેવજે.’

પુષ્પમાળા-વાક્ય-૯૧-‘શુદ્ધ સચ્ચિદાનંદ કુરુણામય પરમેશ્વરની ભક્તિ એ આજના તારા સત્કૃત્ય નું જીવન છે.’

પુષ્પમાળા-વાક્ય-૧૦૫ : ‘બહુ માન, નમ્રભાવ, વિશુદ્ધ

અંતઃકરણથી પરમાત્માના ગુણ સંબંધી ચિંતન, શ્રવણ, મનન, કીર્તન, પૂજા, અર્ચના એ જ્ઞાનીપુરુષોએ વખાણ્યાં છે, માટે આજનો દિવસ શોભાવજો.'

પાનું-૧૪ વચન-૮ : સહજપ્રકૃતિમાં પરમકૃપાળુદેવ જણાવે છે કે-
'પરમાત્માની ભક્તિમાં ગુંથાવું.'

વચન-૮૫માં જણાવે છે કે-

'પ્રશસ્ત પુરુષની ભક્તિ કરો, તેનું સ્મરણ કરો, ગુણચિંતન કરો.'

વચન-૪૦૦માં જણાવે છે કે-

'તે પુરુષ નમન કરવા યોગ્ય છે, કીર્તન કરવા યોગ્ય છે, ફરી ફરી વિશિષ્ટ આત્મ પરિણામે ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે- કે જે પુરુષને દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી અને ભાવથી કોઈપણ પ્રકારનું પ્રતિબદ્ધપણું વર્તતું નથી.'

ઉપદેશ છાયા ૪; પાના નં. ૬૮૭ માં પરમકૃપાળુ દેવ જણાવે છે કે-

'ભક્તિ એ સર્વોત્કૃષ્ટ માર્ગ છે. ભક્તિથી અહંકાર મટે, સ્વચ્છંદતા ટળે, અને સીધા માર્ગે ચાલ્યું જવાય, અન્ય વિકલ્પો મટે. આવો એ ભક્તિમાર્ગ શ્રેષ્ઠ છે.

આપણે એમ કહીએ કે આમનામાં ખૂબ ભક્તિ છે. પરંતુ પરમકૃપાળુદેવે તેનું થર્મોમિટર બતાવ્યું કે-સાચી ભક્તિ ક્યારે પ્રાપ્ત થાય-

ઉપદેશ છાયા-૮, પા. ૭૦૯ :

જ્ઞાની પ્રત્યે બરાબર પ્રતીતિ થાય ને રાતદિવસ તે અપૂર્વજોગ સાંભર્યા કરે તો સાચી ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય.

શ્રી આનંદધનજી, શ્રી યશોવિજયજી, શ્રી દેવચંદ્રજી, શ્રી મોહનવિજયજી, શ્રી માનવિજયજી, શ્રી જ્ઞાનવિમલસુરિ વગેરે ભક્ત પુરુષોએ-આચાર્ય ભગવંતોએ ફરી ફરી એકાંતમાં જિનેશ્વર ભગવાનની સ્તવના કરી, ભક્તિથી એકધારો સંબંધ જોડ્યા જ કર્યો છે. તેમને ગાયા જ કર્યા છે, તે રીતે તેમનું ગુણ ચિંતન કર્યા જ કર્યું છે. ભક્તિથી અનંત કર્મોની નિર્જરા કરી ભવના બંધનો કાપી નાંખ્યા છે.

તો એક સરસ પ્રશ્ન કર્યો કે ભક્તિ પૂર્ણતા ક્યારે પામે ?

તો વચન ૨૫૦માં તેઓએ જણાવ્યું કે-

ભક્તિ પૂર્ણતા પામવાને યોગ્ય ત્યારે થાય છે કે એક તૃણમાત્ર પણ હરિ પ્રત્યે યાયવું નહીં, સર્વ દશામાં ભક્તિમય જ રહેવું.

પરમાર્થમાર્ગમાં તેવા પરમપુરુષો પ્રત્યેની ભક્તિનું પરિણામ એ છે કે તે તેના જેવા જ બનાવે. વ્યવહાર માર્ગમાં કોઈ તાતા, બિરલા કે અંબાણીની ગમે તેટલી સેવા કરો તો પણ બહુ બહુ તો ખુશ થઈને એકાદ એજન્સી કે થોડી સંપત્તિ આપશે પણ ભક્તિમાર્ગમાં તો જેની ભક્તિ કરી, સાચા પુરુષની તો તે તેના જેવા જ બનાવે તેવી અદ્ભુત વાત છે. જે અંગે પરમકૃપાળુદેવનાં વચનો જોઈએ તો-

વચન ૫૫ : 'આત્મા વિનયી થઈ, સરળ અને લઘુત્વભાવ પામી સદેવ સત્પુરુષના ચરણકમળ પ્રતિ રહ્યો, તો જે મહાત્માઓને નમસ્કાર કર્યો છે તે મહાત્માઓની જે જાતિની રિદ્ધિ છે, તે જાતિની રિદ્ધિ સંપ્રાપ્ય કહી શકાય.

વચન૩૩૫ : 'જે વાસ્તવ્ય જ્ઞાનીને ઓળખે છે, તે ધ્યાનાદિને ઈચ્છે નહીં, એવો અમારો અંતરંગ અભિપ્રાય વર્તે છે.

માત્ર જ્ઞાનીને ઈચ્છે છે, ઓળખે છે અને ભજે છે, તે જ તેવો થાય છે, અને તે ઉત્તમ મુમુક્ષુ જાણવો યોગ્ય છે.'

વચન૧૯૪ : 'ભાવ અપ્રતિબદ્ધતાથી નિરંતર વિચરે છે એવા જ્ઞાનીપુરુષનાં ચરણારવિંદ, તે પ્રત્યે અચળ પ્રેમ થયા વિના અને સમ્યક્ પ્રતીતિ આવ્યા વિના સત્સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થતી નથી, અને આવ્યેથી અવશ્ય તે મુમુક્ષુ જેનાં ચરણારવિંદ તેણે સેવ્યાં છે, તેની દશાને પામે છે.'

'આ માર્ગ સર્વ જ્ઞાનીઓએ સેવ્યો છે, સેવે છે, અને સેવશે. જ્ઞાન પ્રાપ્તિ એથી અમને થઈ હતી, વર્તમાને એ જ માર્ગથી થાય છે અને અનાગત કાળે પણ જ્ઞાન પ્રાપ્તિનો એ જ માર્ગ છે. સર્વ શાસ્ત્રોનો બોધ લક્ષ જોવા જતાં એ જ છે. અને જે કોઈ પણ પ્રાણી છૂટવા ઈચ્છે છે તેણે અખંડ વૃત્તિથી એ જ માર્ગને આરાધવો.'

આ વચનોમાં પરમકૃપાળુદેવે ઘણી અદ્ભુત વાત કહી દીધી. પોતાના સત્સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરવી હોય તો શું કરવું ? સર્વ જ્ઞાનીઓએ એ જ માર્ગ સેવ્યો હતો, અને પરમકૃપાળુદેવને પોતાને જ્ઞાનપ્રાપ્તિ કેવી રીતે થઈ હતી, તે પણ જણાવ્યું.

વચન ૩૮૭ : 'જીવને સ્વસ્વરૂપ જાણ્યા સિવાય છૂટકો નથી, ત્યાંસુધી યથાયોગ્ય સમાધિ નથી. તે જાણવા માટે ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય મુમુક્ષુતા અને જ્ઞાનીનું ઓળખાણ કરે એ છે. જ્ઞાનીને જે યથાયોગ્યપણે ઓળખે છે તે જ્ઞાની થાય છે-કમે કરી જ્ઞાની થાય છે.

આનંદધનજીએ એક સ્થળે એમ કહ્યું છે કે-

'જિન થઈ' 'જિનને' જે આરાધે, તે સહી જિનવર હોવે રે, ભૂંગી ઈલિકાને ચટકાવે, તે ભૂંગી જગ જોવે રે.

જિન થઈને એટલે સાંસારિક ભાવને વિષેથી આત્મભાવ ત્યાગીને, જે કોઈ જિનને એટલે કે વલ્યજ્ઞાનીને-વીતરાગને આરાધે છે, તે નિશ્ચયે જિનવર એટલે કે વલ્યપદે યુક્ત હોય છે, તેને ભમરી અને ઇયળનું પ્રત્યક્ષ સમજાય એવું દૃષ્ટાંત આપ્યું છે.'

આમ ઉપરના ચાર વચનામૃતો વચન ૫૫, વચન ૧૯૪, વચન ૩૩૫, વચન ૩૮૭ માં પરમકૃપાળુદેવે જ્ઞાનીપુરુષ-વીતરાગ જેવી જ દશા પ્રાપ્ત કરવા માટેનો સુગમ માર્ગ પ્રેમ ભક્તિનો માર્ગ બતાવ્યો છે.

પરમકૃપાળુદેવ વચન૭૫૩ માં શ્રી આનંદધનજીના પદ ઋષભ જિનેશ્વર પ્રીતમ માહરો રે-ના વિવેચનમાં જણાવે છે કે-'જે સ્વરૂપ જિજ્ઞાસુ પુરુષો છે, તે પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપને પામ્યા છે એવા ભગવાનના સ્વરૂપમાં પોતાની વૃત્તિ તન્મય કરે છે, જેથી પોતાની સ્વરૂપદશા જાગ્રત થતી જાય છે અને સર્વોત્કૃષ્ટ યથાપ્યાત ચારિત્રને પ્રાપ્ત થાય છે.'

'ભગવાનના સ્વરૂપના ધ્યાનાવલંબનથી ભક્તિપ્રધાન દૃષ્ટિ થાય છે, અને અધ્યાત્મદૃષ્ટિ ગૌણ થાય છે. જેથી શુષ્કતા, સ્વેચ્છાચારીપણું

અને ઉન્મત્તપ્રલાપતા થતાં નથી. આત્મદશા બળવાન થવાથી સ્વાભાવિક અધ્યાત્મપ્રધાનતા થાય છે.’

ભક્તિમાર્ગ કોણે નિરૂપણ કર્યો છે ? તેના અનુસંધાનમાં પરમકૃપાળુદેવ વચન પૃથરમાં જણાવે છે કે-

‘અનાદિથી અત્યંત અજ્ઞાન દશાએ આ જીવે પ્રવૃત્તિ કરી છે. તે પ્રવૃત્તિ એકદમ અસત્ય, અસાર સમજાઈ, તેની નિવૃત્તિ સુઝે એમ બનવું બહુ કઠણ છે, માટે જ્ઞાનીપુરુષનો આશ્રય કરવારૂપ ભક્તિમાર્ગ જિને નિરૂપણ કર્યો છે કે જે માર્ગ આરાધવાથી સુલભપણે જ્ઞાનદશા ઉત્પન્ન થાય છે.

પરમકૃપાળુદેવે તેમના પરિચયમાં રહેતા એક મુમુક્ષુભાઈને વચન ૨૬૩માં ઠપકો આપતાં જણાવ્યું કે- ‘તમને જેવી જ્ઞાનની જિજ્ઞાસા છે તેવી ભક્તિની નથી. ભક્તિ, પ્રેમરૂપ વિના જ્ઞાન શૂન્ય જ છે; તો પછી તેને પ્રાપ્ત કરીને શું કરવું છે ? જે અટક્યું છે તે યોગ્યતાની કયાશને લીધે, અને જ્ઞાની કરતાં જ્ઞાનમાં વધારે પ્રેમ રાખો છો તેને લીધે. જ્ઞાની પાસે જ્ઞાન ઈચ્છવું તે કરતાં બોધસ્વરૂપ સમજી ભક્તિ ઈચ્છવી એ પરમ ફળ છે, વધારે શું કહીએ ?’

વચન ૩૪માં પરમકૃપાળુદેવ જણાવે છે કે - ‘પૂર્ણ વીતરાગની ચરણરજ નિરંતર મસ્તકે હો એમ રક્ષા કરે છે.’

આમ શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર ગ્રંથ વચનામૃતજીમાં દર્શન કરતાં સહેજે ખ્યાલ આવે છે કે ૨૬૦૦ વર્ષ પહેલાં સાક્ષાત્ પ્રભુ મહાવીરના યોગમાં રહીને આવ્યા છે, તેથી તે પરમાત્માના અદ્ભુત-અપૂર્વ ગુણાનું સ્મરણ-ચિંતન-સ્તવન-વંદન-સેવન-કીર્તન પરમ પ્રેમે ગુણગ્રામ કર્યા કરી તેને જ ભાવ્યા છે. પ્રભુ મહાવીરને જ તેઓ અનુસર્યા છે. તેમજ વિશિષ્ટ આત્મપરિણામે તે નિરાગી ભગવંતના સ્વરૂપનું જ ધ્યાવન કર્યું છે. નમસ્કારાદિ ભક્તિથી માંડીને પરાભક્તિના અંત સુધી એક લયે તે દિવ્ય મૂર્તિને દેહધારી પરમાત્માને આરાધ્યા છે.

પૂર્વકાળમાં થયેલ પ્રભુ મહાવીરના સત્સંગ પ્રસંગો, તેમના પ્રત્યેની પ્રેમભક્તિ, પ્રભુ મહાવીરના આત્મ ચરિત્ર પ્રત્યે મોહ, એ તેમને હજુ આકર્ષ્યા કરે છે અને જણાવે છે કે તે હજી અમને ભજવાની અત્યંત આતુરતા રહ્યા કરે છે; કારણકે તેઓ (પરમકૃપાળુદેવ) પ્રભુ માહવીર અને તેમનો બોધ, તેમના વચનો, તેમનું ચારિત્ર્ય, તે પ્રત્યે ચોળમજીઠનો રંગ, અવિહડ રંગ કરીને આવ્યા છે તેથી ભુલી શકતા નથી.

પરમકૃપાળુદેવ વચન ૧૭૮માં ખંભાતના મુમુક્ષુ ભાઈઓને જણાવે છે કે- ‘અમારી પૂર્ણ કસોટી કરજો, અને કસોટી કર્યા પછી નિઃશંક શ્રદ્ધા જ રહેશે તો તેમ રાખવામાં જ કલ્યાણ છે,’ અને આગળ કહ્યું કે- ‘જો તમારી યોગ્યતા હશે તો માર્ગને માટે બીજો પુરુષ તમારે શોધવો નહીં પડે...’

આમ સાચા પુરુષ, સાચા સદ્ગુરુ, સાચા જ્ઞાની પુરુષ જ - સો ટચનું સોનું હોય તે પોતાની કસોટી કરવાનું કહી શકે, જ્યારે કહેવાતા ગુરુઓ, કહેવાતા જ્ઞાનીઓ, પડકાર કરીને પોતાની કસોટી કરવાનું

કહી નહીં શકે.

આપણા જીવનને ઉજજવળ બનાવવા માટે, માનવ જીવનને સાચા અર્થમાં સાર્થક કરવા માટે, નવા કર્મના બંધનો કરતા અટકીએ, અને પૂર્વ કર્મની બળવાન નિર્જરા કરવાના અનેક ઉપાયો, કષાય ભાવની મંદતા અને સમતાભાવ માટેના અદ્ભુત વચનો જણાવ્યા છે.

છેલ્લે પરમકૃપાળુ દેવના જ પદથી વિરમીએ...

‘અહો ! અહો ! શ્રી સદ્ગુરુ, કરૂણાસિંધુ અપાર,
આ પામર પર પ્રભુ કર્યો, અહો ! અહો ! ઉપકાર.
શું પ્રભુચરણ કને ધરું, આત્માથી સૌ હીન,
તે તો પ્રભુજીએ આપિયો, વર્તુ ચરણાધીન.
આ દેહાદિ આજથી, વર્તો પ્રભુ આધીન,
દાસ, દાસ હું દાસ છું, આપ પ્રભુનો દીન.
ષટ્ સ્થાનક સમજાવીને, ભિન્ન બતાવ્યો આપ,
મ્યાનથકી તરવારવત્, એ ઉપકાર અમાપ.
જે સ્વરૂપ સમજાવ્યા વિના પામ્યો, દુઃખ અનંત,
સમજાવ્યું તે પદ નમું, શ્રી સદ્ગુરુ ભગવંત.
પરમ પુરુષ પ્રભુ સદ્ગુરુ, પરમ જ્ઞાન સુખધામ,
જેણે આપ્યું ભાન નિજ, તેને સદા પ્રણામ.
દેહ છતાં જેની દશા, વર્તે દેહાતીત,
તે જ્ઞાનીના ચરણમાં, હો વંદન અગણિત.’

‘હે પરમકૃપાળુદેવ !

જન્મ, જરા, મરણાદિ સર્વ દુઃખોનો અત્યંત ક્ષય કરનારો એવો વીતરાગ પુરુષનો મૂળમાર્ગ આપ શ્રીમદે અનંત કૃપા કરી મને આપ્યો. તે અનંત ઉપકારનો પ્રતિ ઉપકાર વાળવા હું સર્વથા અસમર્થ છું. વળી આપ શ્રીમત્ કંઈ પણ લેવાને સર્વથા નિસ્પૃહ છો, જેથી હું મન, વચન, કાયાની એકાગ્રતાથી આપવા ચરણારવિંદમાં નમસ્કાર કરું છું.

આપની પરમભક્તિ અને વીતરાગ પુરુષના મૂળધર્મની ઉપાસના મારા હૃદયને વિષે ભવપર્યંત અખંડ જાગૃત રહો એટલું માગું છું તે સફળ થાઓ. ઔં શાંતિઃ ઔં શાંતિઃ ઔં શાંતિઃ

પરમકૃપાળુદેવ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીના વચનામૃતમાંથી ભક્તિમાર્ગના વચનોની સંકલના રજૂ કરતાં આ બાળકથી કંઈપણ અવિનય, દોષ, અપરાધ થયો હોય તો તે બદલ વીતરાગ ભગવંતની અને પરમકૃપાળુદેવની અંતઃકરણપૂર્વક ક્ષમા માંગું છું.

તા. ક. વચનામૃતજીના નંબર આપેલા છે તે શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર ગ્રંથ જે અગાસ આશ્રમથી પ્રકાશન થયેલ છે તેના નંબરો આપ્યા છે, તેની નોંધ લેશોજી. ***

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર જન્મ ભુવન, વવાણીયા (વાયા મોરવી, દહીંસરા)

પીન : ૩૬૩૬૬૦ મો. : ૦૮૪૨૮૮૫૫૩૩૨.

ઉપનિષદો : અમર ભોમના આંખા-૨

□ ડૉ. નરેશ વેદ

લેખ ક્રમાંક બીજો

આગલા હપ્તામાં આપણે ઉપનિષદો વિશે પરિચાયક વિગતો જોઈ. એમાં આપણે દર્શાવ્યું હતું કે ઉપનિષદોની સંખ્યા તો ઘણી છે પરંતુ આદિ શંકરાચાર્ય એમાંથી દસ ઉપનિષદો પસંદ કરીને એમની ઉપર ભાષ્યો રચ્યાં હતાં, તેથી એ દસ ઉપનિષદો મુખ્ય ઉપનિષદો ગણાય છે. આ લેખમાળાના બીજા હપ્તામાં આ દસ ઉપનિષદોના વિષયવસ્તુનો સંક્ષિપ્ત પરિચય કરીશું. ત્યારબાદ આ ઉપનિષદોને અનુલક્ષીને એમાં રજૂ થયેલાં બ્રહ્મતત્ત્વ, આત્મતત્ત્વ, પ્રાણતત્ત્વ, માયાતત્ત્વ, વિદ્યાતત્ત્વ વગેરે મુદ્દાઓની તેમજ એમાં રજૂ થયેલી પ્રાણવિદ્યા, પ્રજ્ઞાવિદ્યા, પ્રણવવિદ્યા, સર્ગવિદ્યા, સંવર્ગવિદ્યા, પંચાગ્નિવિદ્યા, મધુવિદ્યા વગેરે વિષેની સંશોધનમૂલક વિચારણા ક્રમશઃ રજૂ કરીશું.

આ દસ ઉપનિષદોમાં ‘ઈશાવાસ્ય ઉપનિષદ’ ક્રમમાં અગ્રસ્થાને છે. આ ઉપનિષદ યજુર્વેદની શુક્લ શાખાનું છે. એ વેદનો ચાલીસમો અધ્યાય તે જ આ ઉપનિષદ છે. અઢાર શ્લોકના આ ઉપનિષદમાં ઘણી મહત્ત્વની વાત રજૂ થઈ છે. આ જગતમાં કોનો આવાસ છે. એમાં રહેલા સંસારમાં મૂળગત સત્તા કોની છે, આ જગત શું છે, એમાં મનુષ્ય કોણ છે, એના જીવન અને કાર્યનું સ્વરૂપ કેવું છે, એના જીવનનું લક્ષ્ય શું હોવું જોઈએ, એ સિદ્ધ કરવા તેણે કેવું જીવન જીવવું જોઈએ, એ માટે જ્ઞાનની આવશ્યકતા કેમ છે, એવું યથાર્થ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મનુષ્ય પોતાના જીવનને કેવી રીતે સફળ અને સાર્થક બનાવી શકે એવી પાયાની કેટલીય બાબતો લાઘવથી આ ઉપનિષદમાં મંત્રાત્મક સ્વરૂપે નિરૂપાયેલી છે.

ચાર ખંડ અને ચોત્રીસ શ્લોકમાં રચાયેલ ‘કેન ઉપનિષદ’ સામવેદની ‘તલવકાર’ નામની શાખાના ‘તલવકાર’ બ્રાહ્મણનું છે. આ ઉપનિષદના આરંભમાં પ્રશ્નાર્થક ‘કેન’ (કોના વડે?) શબ્દ આવવાથી આ ઉપનિષદનું નામ ‘કેન ઉપનિષદ’ પડ્યું છે. તેમાં મનુષ્યની જીવનશક્તિ કઈ છે, તેને પ્રાણશક્તિ શા માટે કહે છે, મનુષ્ય પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો વડે જે કઈ કામ કરે છે તે કોની પ્રેરણાથી કે હુકમથી કરે છે, આ પાંચ ઈન્દ્રિયો વડે મનુષ્યનો બાહ્ય જગત સાથે કેવી રીતે સંબંધ જોડાય છે, તેના વડે કઈ રીતે જીવનની સત્તા સિદ્ધ થાય છે, શરીરમાં રહેલા આ પાંચ પ્રાણરૂપી દેવતાઓને પ્રેરણા આપી એને ચલાવનારો એનાથી અલગ અને ઉંચરો કયો દેવ છે, એને કેવી રીતે જાણી શકાય, એ બ્રહ્મરૂપી દેવને મનુષ્યો યજ્ઞ રૂપે પૂજે છે તે યથાયોગ્ય છે કે નહિ, આ બ્રહ્મ વિશ્વચર (વિશ્વમાં રહેલું) અને વિશ્વાતીત (વિશ્વથી પર) એમ બંને રૂપોમાં સર્વોપરી શા માટે છે, આ બ્રહ્મની અનેકવિધ શક્તિઓ રૂપ અનેક દેવો હોવા છતાં આ ત્રિતાત્મક (ત્રણ લોકી) જગતમાં ત્રણ મુખ્ય દેવો ક્યા છે, એમાં ભૌતિક જગતના, પ્રાણાત્મક જગતના અને માનસ જગતના દેવ કોણ કોણ છે, એ દેવ વિશે માહિતગાર થવાનાં સાધનો ક્યાં છે—એ બધી

વાતોનું નિરૂપણ આ ઉપનિષદમાં છે.

બે અધ્યાયો અને પ્રત્યેક અધ્યાયની ત્રણ ત્રણ વલ્લીઓ એટલે છ નાના વિભાગોમાં રચાયેલું ‘કઠ ઉપનિષદ’ કૃષ્ણ યજુર્વેદની કઠ શાખાના બ્રાહ્મણનો એક ભાગ છે. એમાં એક રોચક કથાના માધ્યમથી મૃત્યુ પછી મનુષ્યના જીવનની ગતિ શી થાય છે એ વાત રજૂ થઈ છે. જેનાથી વ્યષ્ટિ અને સમષ્ટિનું ત્રિકાત્મક રૂપ તૈયાર થાય છે એ અગ્નિરૂપ ચૈતન્ય તત્ત્વ શું છે, એનો સંબંધ મૃત્યુદેવ સાથે કેમ છે, એ યમદેવ કોણ છે, મનુષ્યે આ મૃત્યુ ઉપર વિજય મેળવવા ક્યું અને કોનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું પડે, એ જ્ઞાનપ્રાપ્તિ માટેના માર્ગો ક્યા છે, મનુષ્યના જન્મ-મરણનાં ચક્રનું નિયમન કરનાર શક્તિ કઈ છે, વૈશ્વાનર પુરુષ કેવી રીતે આવિર્ભૂત થાય છે, એ પુરુષના છ આત્માઓ એટલે ક્યા ક્યા, એ આત્માઓનું દર્શન કેવી રીતે થાય, જીવનની ચાર અવસ્થાઓનો ઉદય અને અસ્ત શામાં થાય છે, મરણ બાદ જીવનની ગતિ ક્યાં થાય છે, મનુષ્ય કઈ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરે તો વિશુદ્ધ ચૈતન્યાવસ્થા પામી શકે—એ બધા મુદ્દાઓ આ ઉપનિષદોમાં વિચારાયા છે.

૬૬ શ્લોકમાં પથરાયેલું ‘પ્રશ્ન ઉપનિષદ’ અથર્વવેદનું છે. એમાં બ્રહ્મતત્ત્વની જિજ્ઞાસાવાળા છ તેજસ્વી શિષ્યો અને બ્રહ્મવિદ્યાના જાણકાર પરમ જ્ઞાની એવા ગુરુ વચ્ચે થતાં પ્રશ્નોત્તરરૂપ સંવાદમાં જીવન વિશેના પાયાના પ્રશ્નો ચર્ચાયા છે, જેમ કે, આ વિશ્વમાં જન્મતા જીવો ક્યાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, કેટલા દેવતાઓ આ પ્રજાને ધારણ અને પ્રકાશિત કરે છે અને તે સર્વ દેવોમાં સૌથી મુખ્ય દેવ કોણ, પ્રાણનું ઉત્પત્તિ સ્થાન ક્યું છે, એ પ્રાણ મનુષ્યશરીરમાં કેવી રીતે દાખલ થાય છે, એ પ્રાણ વિભક્ત થઈ મનુષ્યશરીરમાં ક્યાં રહે છે અને ક્યું કાર્ય કરે છે, આ પ્રાણ શરીરમાંથી ચાલ્યો જાય ત્યારે ક્યાંથી નીકળીને જાય છે, આ પ્રાણનો બાહ્ય જગત સાથે શો સંબંધ છે, આ પ્રાણનું અધ્યાત્મ સ્વરૂપ કેવું છે, મનુષ્યની જાગૃત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ એ ત્રણ અવસ્થાઓમાં કઈ કઈ શક્તિઓ જાગૃત કે સુષુપ્ત રહે છે, સ્વપ્નાવસ્થામાં સ્વપ્ન જોનારી શક્તિ કઈ છે, સુષુપ્તિ અવસ્થામાં સુષુ અને આનંદના અનુભવ કરનાર કોણ હોય છે, આ બધી અવસ્થાઓનો અંતિમ આધાર શો છે, ઊંઠકાર અને સંસારમાં પરસ્પર સામ્યસંબંધ શાનો છે, સોળ કળાયુક્ત ષોડશી પુરુષ એટલે કોણ—આવા બધા પ્રશ્નો અને એના અત્યંત મુદ્દાસર ઉત્તરોથી આ ઉપનિષદ પ્રાણ અને બ્રહ્મનાં સ્વરૂપ અને કાર્યનો ખ્યાલ આપણને આપે છે.

ત્રણ મુંડક, પાંચ ખંડો અને ૬૪ શ્લોકોમાં રચાયેલ ‘મુંડક ઉપનિષદ’ અથર્વવેદની પરંપરાનું છે. આ ઉપનિષદમાં જગતની સર્વ વિદ્યાઓના મૂળરૂપ બ્રહ્મવિદ્યાનું પ્રતિપાદન થયેલું છે. અપરા વિદ્યા અને પરા વિદ્યા એટલે શું, સૃષ્ટિકર્મ કેવો છે, ઉપાસનારહિત અને

ઉપાસનાસહિત કર્મ એટલે શું, બ્રહ્માંડનાં સર્વ તત્ત્વો-સત્ત્વોની ઉત્પત્તિ કરનાર બ્રહ્મનું સ્વરૂપ કેવું છે, એમાં ચિત્તને એકાગ્ર કેવી રીતે કરી શકાય, જીવ તથા ઈશ્વરનું સ્વરૂપ કેવું છે, ઈશ્વરના સ્વરૂપજ્ઞાનથી જીવને શું મળે, પાપ-પુણ્ય વગેરેમાંથી નિવૃત્તિમાં સાધનોની ઉપયોગિતા કેવી, બ્રહ્મસ્વરૂપ અને બ્રહ્મજ્ઞાનનાં સાધનો ક્યાં હોઈ શકે, બ્રહ્મજ્ઞાનનું ફળ શું હોઈ શકે-વગેરે વિષયોનું એમાં સંક્ષિપ્તરૂપમાં નિરૂપણ થયેલું છે.

બાર શ્લોક અને ચાર નાના પ્રકરણોવાળા ‘માંડૂક્ય ઉપનિષદ’નો સંબંધ પણ અથર્વવેદ સાથે છે. આ ઉપનિષદમાં બે વિદ્યાઓનું નિરૂપણ છે. એ છે: પ્રજ્ઞાન (મન) અને પ્રણવ (ઔંકાર) વિદ્યા. મન બ્રહ્મનું એક રૂપ કેમ છે, એ મનના બે ભેદો છે, તે ક્યા ક્યા, આ મનની ત્રણ અવસ્થાઓ કઈ કઈ છે, આ મનની મુખ્ય શક્તિઓ કઈ કઈ છે, મનુષ્યના ભોગાત્મક વ્યાપારોમાં મનની ભૂમિકા શી છે, આ મનની ગહનતા કેટલી છે, મનનો મહિમા કેવો છે, આ મનને ‘દ્વદયકમળ’ અને ‘બ્રહ્મનો વિશ્વરૂપકોશ’ શા માટે કહે છે, ચેતનાની ચાર અવસ્થાઓમાં આત્માના ચાર પાદ ક્યા છે, આત્માના એ પાદ અને ઔંકારની યાત્રાઓ વચ્ચે શું સામ્ય છે, ઔંકારની ઉપાસનાથી મનુષ્યને શાની પ્રાપ્તિ થઈ શકે, લૌકિક, પ્રાતિભાષિક અને પારમાર્થિક વાસ્તવ વચ્ચે શો તફાવત છે, પ્રજ્ઞાનાત્મક મનુષ્યનું સ્વરૂપ કેવી રીતે બને છે, વિશ્વચેતન્ય અખંડ અને ખંડભાવમાં કેવી અવસ્થાઓ ધારણ કરે છે, ‘માનસ-સ્વસ્તિક’ અને ‘પ્રજ્ઞાની દિશાઓ’ની કલ્પનાઓ શી છે-એ બધા મુદ્દાઓ આ ઉપનિષદમાં નિરૂપાયા છે. આ ઉપનિષદમાં મળતું મનના સ્વરૂપ, કાર્ય અને મહિમાનું આટલું સૂક્ષ્મ અને સક્ષમ વિશ્લેષણ આધુનિક મનોવિજ્ઞાન પણ આપી શક્યું નથી. મનને સમજવા માટે આ અત્યંત ઉપયોગી ઉપનિષદ છે.

યજુર્વેદની બે શાખાઓ છે: (૧) તૈત્તિરીય અને (૨) વાજસનેયી. એમાંથી તૈત્તિરીય શાખાના આરણ્યકમાં કુલ દસ પ્રપાઠક ઉર્ફે અધ્યાયો છે. એમાંના સાતમા, આઠમા, અને નવમા અધ્યાયોમાં જે તાત્ત્વિક ચર્ચાઓ છે, તેને અલગ તારવીને ‘તૈત્તિરીય ઉપનિષદ’ એવું અભિધાન આપવામાં આવ્યું છે. એમાં નિરૂપ્યમાણ વિષયને વ્યવસ્થિત રજૂ કરી શકાય એ માટે ઉક્ત ત્રણ અધ્યાયોને અનુક્રમે શિક્ષાવલ્લી, આનંદવલ્લી અને ભૃગુવલ્લી-એમ ત્રણ વલ્લીઓમાં વહેંચી પછી એ વલ્લીઓને જુદા જુદા અનુવાકો (પાઠો)માં વિભાજિત કરવામાં આવી છે. પ્રથમ શિક્ષાવલ્લીમાં વર્ણો, સ્વરો યાત્રાઓના ઉચ્ચારણની પદ્ધતિ સમજાવવામાં આવી છે. આ સૌને પોતપોતાની આગવી શક્તિ હોય છે. જો એમનું ધ્વનિગત અને અર્થગત ઉચ્ચારણ થાય તો જ એમનું રહસ્ય ખૂલે અને એમનો પ્રભાવ પડે. તેથી જીવન ઘડતરની શિક્ષા-દીક્ષાની પ્રક્રિયામાં પ્રવેશ કરતાં જ અધ્યેતાને એનું વિજ્ઞાન અને પદ્ધતિ સમજાવ્યા છે. બ્રહ્માનંદવલ્લીના નવ અનુવાકમાં બ્રહ્મવિદ્યા પ્રાપ્ત કરવાને માટે સંકલ્પબદ્ધ થયેલો અધ્યેતા કેવી રીતે બ્રહ્મવિદ થાય અને થતાંની સાથે જ એ બ્રહ્માનંદના અક્ષય રસસ્રોતની પરમાનુભૂતિ પામે

એ વાત રજૂ કરી છે. ભૃગુવલ્લીમાં મૃણ્મયથી ચિન્મય સુધીની જીવનયાત્રા કરવા ઈચ્છતો મનુષ્ય સંકલ્પપૂર્વક અન્નમય કોશથી ઉપર ઉઠીને આનંદમય કોષ સુધી કેવી રીતે પહોંચી શકે, આવી આંતરિક અધ્યાત્મયાત્રામાં સદ્ગુરુ કેવી રીતે સહાયક બને એ વાત અનેક ઉદાહરણો સાથે નિરૂપી છે. ટૂંકમાં, મનુષ્ય અવતારનું સ્વરૂપ, એનાં કર્મો-ધર્મો અને સફળતા-સાર્થકતા માટેનાં સોપાનોની શાસ્ત્રીય ઢબે આ ઉપનિષદમાં છણાવટ થઈ છે. નિરૂપ્યપ્રાણ વિષયને સાંગોપાંગ અને અશેષરૂપે છણી નાખતો આ એક વૈજ્ઞાનિક પ્રબંધ (Treatise) છે.

ત્રણ અધ્યાય અને ત્રણ ખંડોમાં રચાયેલ ‘ઐતરેય ઉપનિષદ’ ઋગ્વેદની પરંપરામાં છે-અને ઐતરેય આરણ્યકનો જ આંશિક ભાગ છે. એમાં પરમાત્માએ પોતાના મનસંકલ્પથી પ્રથમ ચાર જળ, એમાંથી ત્રણ લોક, વિરાટ વિશ્વ અને મનુષ્ય શરીરની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે કરી, એ મનુષ્યની ઈન્દ્રિયોમાં કઈ જુદી જુદી શક્તિઓ મૂકી, મનુષ્યોના ત્રણ જન્મ કેવી રીતે થાય છે, એ મનુષ્યો અને એની શક્તિઓ રૂપ દેવતાઓની ક્ષુધા અને તૃષ્ણા કેવી રીતે સંતોષવાની વ્યવસ્થા કરી, જેમાંથી આ બધું ઉત્પન્ન થયું એ ઉત્પન્ન કરનાર મૂળ શક્તિ (બ્રહ્મ) કઈ, બ્રહ્મ એ જ આત્મા અને આત્મા એટલે પ્રજ્ઞાન (મન), એની અમોઘ શક્તિથી એ કરી કે પામી શકે છે-એ બધા મુદ્દાઓની રૂપકાત્મક ભાષામાં રજૂઆત કરવામાં આવી છે. ટૂંકમાં, જીવ અને બ્રહ્મ, આત્મા અને પરમાત્મા અલગ નથી, મનુષ્યશરીરમાં પ્રાણશક્તિ ઉપરાંત જે ચેતન્ય તત્ત્વ છે એ જ વ્યષ્ટિ અને સમષ્ટિનું સંચાલક, નિયામક તત્ત્વ છે એ સમજાવ્યું છે.

આઠ અધ્યાયો અને ૧૫૪ ખંડોમાં વિભક્ત થયેલું ‘છાંદોગ્ય ઉપનિષદ’ સામવેદનું છે. આ ઉપનિષદ રચનાકાળની દૃષ્ટિએ અતિ પ્રાચીન છે અને દશ ઉપનિષદોમાંનું એક મુખ્ય ઉપનિષદ છે. એમાં જીવનને સફળ, સાર્થક કરવા ઈચ્છતા મનુષ્યના મુખ્ય કર્મો અને જ્ઞાન-ઉપાસનાઓનું તર્કપુરસ્સર અને ક્રમબદ્ધ નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. મનુષ્ય ચિત્તને વળગેલા મુખ્ય દોષો ક્યા છે, એ દશામાંથી એની મુક્તિ ક્યા ઉપચારો વડે થઈ શકે, એ ઉપચારોથી સકામ, નિષ્કામ અને અકામ (તત્ત્વજ્ઞાની)ના જીવની ગતિ ક્યા માર્ગો થાય, મનુષ્યજીવને મુક્તિ કે મોક્ષ અપાવનાર મુખ્ય સાધન જો જ્ઞાન હોય તો એ ક્યું અને શાનું જ્ઞાન, એ જ્ઞાનપ્રાપ્તિનો અધિકાર આપનારા મુખ્ય સાધનો ક્યાં છે-વગેરે મુદ્દાઓ છણવામાં આવ્યા છે. ઉદ્દગીય, સામ, અમૃત, પ્રાણ, યજ્ઞ, અગ્નિ વગેરે ઉપાસનાઓનું સ્વરૂપ પહેલાં પાંચ અધ્યાયોમાં સમજાવવામાં આવ્યા છે. પછીના ત્રણ અધ્યાયોમાં સત્, રજ્જત, બ્રહ્મ, આત્મા, બ્રહ્મચર્યા, કર્મ વગેરે વિશે વિશેષરૂપે જ્ઞાન આપવાનો પ્રયત્ન છે. આત્મજ્ઞાન, આત્મદર્શન અને આત્મસિદ્ધિ જેવો ગહન ગંભીર વિષય પ્રમાતા (જિજ્ઞાસુ)ને સહેલાઈથી સમજાય એ માટે એમાં કેટલીક આખ્યાયિકાઓ ઉદાહરણરૂપે આપવામાં આવી છે. જેમને અનેક

જીવનવિદ્યાઓ જાણવા-સમજવામાં અભિરૂચિ હોય એમને માટે આ ઉપનિષદ એક મોટા ખજાના જેવું છે.

છ અધ્યાયો અને ૪૭ બ્રાહ્મણો (નાના વિભાગો)માં રચાયેલું ‘બૃહદારણ્યક ઉપનિષદ’ શુક્લ યજુર્વેદના શતપથ બ્રાહ્મણનો એક ભાગ છે. એમાં પહેલાં બે અધ્યાયોમાં સર્ગવિદ્યાનું નિરૂપણ છે. પરમાત્માએ પોતાના મનઃસંકલ્પ વડે કેવી રીતે આ વિશ્વનું સર્જન કર્યું તેનો ખ્યાલ આપ્યો છે. તેમાં પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ અને આકાશ જેવાં પાંચ ભૂતો, ભૂર, ભુવર્, સ્વર્ એવાં સ્થળો, યુગ, વર્ષ માસ દિવસ રાત્રિ જેવાં કાળ, સ્ત્રી-પુરુષ અને નર-માદા જેવી જાતિઓ, જડ ભૌતિક પદાર્થો અને વસ્તુઓ તેમ જ અવનવા દ્રવ્યો-રસાયણો, ઘન પ્રવાહી વાયુ અને તરલ જેવાં તેનાં સ્વરૂપો, જન્મ-મૃત્યુ, ઉત્પત્તિ-લય, સર્જન-વિનાશ જેવી ઘટનાઓ, ભૂખ, તરસ, કામ, ક્રોધ, ભય જેવી લાગણીઓ, આકર્ષણ-અપાકર્ષણ જેવી શક્તિઓ, કાર્યકારણ અને સમયાનુક્રમ જેવું વ્યવસ્થાતંત્ર ઊભું કરી કેવી રીતે આ વિશ્વને સ્વયંસંચાલિત કર્યું તેની વાત રજૂ કરી છે. બીજા અધ્યાયમાં સૌમાં રહેલો આત્મા શું છે અને તેના પ્રકારો ક્યા છે તે સમજાવ્યું છે. ત્રીજા અધ્યાયમાં તૈત્રીસ દેવતાઓ એટલે કોણ, તેની તૈત્રીસ કરોડ વિભૂતિઓ (શક્તિઓ) કઈ છે, એમાં મુખ્ય એક દેવ કોણ, અક્ષરબ્રહ્મરૂપ એ પરમતત્ત્વનો પરિચય આપ્યો છે. ચોથા અધ્યાયમાં વાક્ પ્રાણ ચક્ષુ શ્રોત મન અને હૃદય

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પ્રસાદ

વચનામૃત

(જૂન અંકથી આગળ)

૧૭. મહાત્મા થવું હોય તો ઉપકારબુદ્ધિ રાખો; સત્પુરુષના સમાગમમાં રહો; આહાર, વિહારાદિમાં અલુબ્ધ અને નિયમિત રહો; સત્શાસ્ત્રનું મનન કરો; ઊંચી શ્રેણીમાં લક્ષ રાખો.
૧૮. એ એકે ન હોય તો સમજીને આનંદ રાખતા શીખો.
૧૯. વર્તનમાં બાળક થાઓ, સત્યમાં યુવાન થાઓ, જ્ઞાનમાં વૃદ્ધ થાઓ.
૨૦. રાગ કરવો નહીં, કરવો તો સત્પુરુષ પર કરવો; દ્વેષ કરવો નહીં, કરવો તો કુશીલ પર કરવો.
૨૧. અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતચારિત્ર અને અનંતવીર્યથી અભેદ એવા આત્માનો એક પળ પણ વિચાર કરો.
૨૨. મનને વશ કર્યું તેણે જગતને વશ કર્યું.
૨૩. આ સંસારને શું કરવો? અનંત વાર થયેલી માને આજે સ્ત્રીરૂપે ભોગવીએ છીએ.
૨૪. નિર્ગ્રંથતા ધારણ કરતાં પહેલાં પૂર્ણ વિચાર કરજો; એ લઈને ખામી આણવા કરતાં અલ્પારંભી થજો.
૨૫. સમર્થ પુરુષો કલ્યાણનું સ્વરૂપ પોકારી પોકારીને કહી ગયા; પણ કોઈ વીરલાને જ તે યથાર્થ સમજાયું.
૨૬. સ્ત્રીના સ્વરૂપ પર મોહ થતો અટકાવવાને વગર ત્વયાનું તેનું રૂપ વારંવાર ચિંતવવા યોગ્ય છે.
૨૭. કુપાત્ર પણ સત્પુરુષના મૂકેલા હસ્તથી પાત્ર થાય છે, જેમ છાશથી શુદ્ધ થયેલો સોમલ શરીરને નિરોગી કરે છે.
૨૮. આત્માનું સત્યસ્વરૂપ એક શુદ્ધ સચ્ચિદાનંદમય છે, છતાં ભ્રાંતિથી ભિન્ન ભાસે છે, જેમ ત્રાંસી આંખ કરવાથી ચંદ્ર બે દેખાય છે.
૨૯. યથાર્થ વચન ગ્રહવામાં દંભ રાખશો નહીં કે આપનારનો ઉપકાર ઓળવશો નહીં.
૩૦. અમે બહુ વિચાર કરીને આ મૂળતત્ત્વ શોધ્યું છે કે, -ગુપ્ત ચમત્કાર જ સૃષ્ટિના લક્ષમાં નથી.
૩૧. રડાવીને પણ બચ્ચાંના હાથમાં રહેલો સોમલ લઈ લેવો.
૩૨. નિર્મળ અંતઃકરણથી આત્માનો વિચાર કરવો યોગ્ય છે.
૩૩. જ્યાં ‘હું’ માને છે ત્યાં ‘તું’ નથી; જ્યાં ‘તું’ માને છે ત્યાં ‘હું’ નથી.
૩૪. હે જીવ! હવે ભોગથી શાંત થા, શાંત. વિચાર તો ખરો કે એમાં ક્યું સુખ છે?
૩૫. બહુ કંટાળીને સંસારમાં રહીશ નહીં.
૩૬. સત્જ્ઞાન અને સત્સીલને સાથે દોરજે.
૩૭. એકથી મૈત્રી કરીશ નહીં, કર તો આખા જગતથી કરજે.
૩૮. મહા સૌદર્યથી ભરેલી દેવાંગનાના કીડાવિલાસ નિરીક્ષણ કરતાં છતાં જેના અંતઃકરણમાં કામથી વિશેષ વિરાગ છૂટે છે તેને ધન્ય છે, તેને ત્રિકાળ નમસ્કાર છે.

(ક્રમશઃ આગળ આવતા અંકે)

એ જ બ્રહ્મ છે એ સ્પષ્ટ કરી, આત્મા જ પાંચ પ્રાણ અને ઇન્દ્રિયોનો શક્તિદાતા છે એ સમજાવ્યું છે. જે નિરંજન, નિરાકાર, નિર્ગુણ છે એ આત્માની ઓળખ નેતિ નેતિ એવા નકારાત્મક વિધાનોથી જ આપી શકાય એ સમજાવ્યું છે. પાંચમા અધ્યાયમાં ત્રિપદા ગાયત્રીરૂપ ત્રયીવિદ્યા અને અષ્ટાક્ષરા વસુવિદ્યાનું પ્રતીકાત્મક વર્ણન છે. છઠ્ઠા અધ્યાયમાં આ બ્રહ્માંડમાં પાંચ અગ્નિઓ ક્યા છે, તેમાં પ્રકૃતિ દ્વારા આહુતિ અપાતાં કેવી રીતે નવ્યજીવનું સર્જન થાય છે અને એ રીતે જીવતત્ત્વ કેવી રીતે અખંડ રહે છે એ સમજાવ્યું છે.

આ દસ મુખ્ય ઉપનિષદો ઉપરાંત ‘શ્વેતાશ્વતર’, ‘મૈત્રાયણી’, ‘અધ્યાત્મ’, ‘બ્રહ્મ’, ‘બ્રહ્મવિદ્યા’, ‘કૃષ્ણ’, ‘નારાયણ’, ‘કૈવલ્ય’, ‘ગણપતિ’, ‘દેવી’, ‘રામરહસ્ય’, ‘વાસુદેવ’-વગેરે ઉપનિષદો પણ ધ્યાનાર્હ છે. વેદસંહિતાઓમાં રહેલું અધ્યાત્મજ્ઞાન આ ઉપનિષદોમાં તારવી લેવામાં આવ્યું છે. ચારેય વેદના સારભૂત જ્ઞાનને એક એક અધ્યાત્મજ્ઞાન આ ઉપનિષદોમાં તારવી લેવામાં આવ્યું છે. ચારેય વેદના સારભૂત જ્ઞાનને એક એક મહાવાક્યમાં આ ઉપનિષદોએ ઘોષિત કર્યું છે. એ ચાર મહાવાક્યો છે: (૧) પ્રજ્ઞાનં બ્રહ્મ (ઋગ્વેદ), (૨) ‘અહં બ્રહ્માસ્મિ’ (યજુર્વેદ), (૩) તત્ત્વમસિ (સામવેદ) અને (૪) અયમાત્મા બ્રહ્મ (અથર્વવેદ). આ ચાર મહામંત્રોનો વિચારવિસ્તાર એટલે આ ઉપનિષદો.

(ક્રમશઃ)

ભાવ-પ્રતિભાવ

(૧)

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ મે ‘૧૩ અંકમાંનો તમારો ફાર્બસ વિશેનો સંપાદકીય લેખ તમારા ઉપરોક્ત લેખ માટે તમને મારા દૃઢ્યપૂર્વકના અભિનંદન. રાજા ભોજ તો પંડિતોના એક એક નવા રચેલ શ્લોક ઉપર મુઠ્ઠી ભરીને સોનામહોરો આપતો. પરંતુ આપણા આનંદઘનજીએ એક સ્તવનમાં કંચન અને પાષાણને એક સમાન ગણનારની વાત કરી છે !

મારી એક ખાસ અરજ; દર બે મહિને આવો એકાદ લેખ જરૂર આપો. હવે પછી દા. ત. મેક્સમૂલર, મેકોલે, હર્મન જેકોબી (જૈન દર્શનના જર્મન વિદ્વાન) વિશે તો લખો જ. એવા તો ઘણાં નામ મળશે. (દા. ત. જ્હોન વુડરોફ જેમણે ‘આર્થર એવલોન’ના તખલ્લુસથી આપણાં યોગશાસ્ત્ર-કુંડલિની યોગ ઉપર બે અમર ગ્રંથો આપ્યા.

□માવજી સાવલા (ગાંધીધામ-કચ્છ)

(૨)

મેના ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’માં અને ‘મનના મોજા’, ‘રે પંખીડા’ તમારા લેખ ઉપરનો પ્રતિભાવ વાંચ્યો. પ્રતિભાવોનો વિચાર કરનારા હોવા છતાં એટલું જણાવું કે, એકલા થયા પછી કઈ પ્રવૃત્તિઓ કરવી કે, જેથી મન એમાં પરોવાયેલું રહે એ અંગે પણ લોકોના કેટલાય સૂચનો હશે, પણ હું મારો પોતાનો અનુભવ જણાવું કે, છેલ્લાં ૨૭ વર્ષથી હું જાહેર સેનિટેશનનું જે કામ મારી સંસ્થા નાસા ફાઉન્ડેશન મારફતે કરું છું, તે કામ અટકે એવું છે જ નહીં, કારણ કે આપણા સમાજમાં એ અંગેની માગ હંમેશાં વધતી જ રહેવાની છે. એટલે મોટી ઉંમરના લોકો ભેગા થઈને એક મંડળ બનાવે અને એટલું નક્કી કરે કે, લોકોને સંડાસ અને પેશાબખાનું એવા એક યુનિટનો કુલ ખર્ચ દશ-બાર હજાર થશે. એવા યુનિટો કેટલીક અગત્યની જગ્યાઓ ઉપર ઊભા કરવા જોઈએ. એવો વિચાર કરીને એક પ્લાન કરે અને એની જાહેરાત આપે તો લોકો ૧૦૦% દાન આપશે. સંસ્થાની મારફતે આવા દાનનો ઉપયોગ કરવો અને લોકોને રોજ જરૂરત છે એવી આ વ્યવસ્થા ઊભી કરવી, અને તેને ચલાવવી તે એવું રચનાત્મક કામ છે કે, જેમાં નિવૃત્તિનો સમય બધો જ ખરચાઈ જાય છે. મુંબઈ શહેરમાં તો કેટલાક ૬૫-૭૦ વર્ષની આસપાસના નિવૃત્ત લોકો એક લત્તામાં ભેગા થાય તો શરૂઆત તરીકે આ પ્રવૃત્તિ કરે એમાં ઘણો સમય જશે. અને લોકોને બહુ જ ઉપયોગી એવું સાધન મળશે. લોકોએ પ્રતિભાવો આપવા માંડ્યા છે એટલે પ્રોત્સાહન થયું છે અને આપણે એ પ્રોત્સાહનને આગળ કરવું છે.

□સૂર્યકાન્ત પરીખ-સ્વાતંત્ર્ય સેનાની-અમદાવાદ

(૩)

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’નો એપ્રિલ ૨૦૧૩નો મહાવીર સ્તવન વિશેષાંક

મળ્યો છે. જણાવતાં હર્ષ ઉપજે છે કે મારા પીએચ.ડી.ના ગાઈડ ડૉ. કલાબેને આ વિશેષાંક સુંદર રીતે રજૂ કરેલ છે. એમને જેટલા અભિનંદન આપીએ તેટલા ઓછા છે. જે શાસનમાં આપણે રહીએ છીએ તે વીર પ્રભુના જીવનની વાતો સ્તવન રૂપે તેમ જ તેના ભાવાર્થથી વિશિષ્ટ રીતે જાણવા મળી. આ સ્તવન અંકમાં તેના વિવેચનો સુંદર રીતે લેખકોએ રજૂ કરેલા છે તે સ્તુત્ય છે અને કહેવાનું મન થાય કે-‘વીરનું શાસન વિશાળ છે.’

આ પૃથ્વી પર પ્રાણી માત્રને પ્રેમ શીખવતી નિશાળ છે.

અને અંતમાં શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘની આ પત્રિકા ખરેખર દર મહિને કંઈક નવું નવું આપતી રહે છે.

□ડૉ. હિંમતલાલ શાહ, મુંબઈ

(૪)

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’માં હંમેશાં પાછલા પાને જે સાચી ઘટનાઓ આપવામાં આવે છે તે બહુ પ્રેરણાદાયી હોય છે. ફેબ્રુઆરીના અંકમાં ‘પુત્રીતર્પણા’ શ્રી રમેશભાઈ તન્નાએ લખેલી સાચી વાત તમે છાપી છે. મેં ભૂતકાળમાં આપને વિનંતી કરેલી અને ફરીથી પણ કરું કે, આવી સત્ય ઘટનાઓ પર્યુષણ વખતે એક નાના પુસ્તકના રૂપમાં પ્રગટ કરવી જોઈએ. નાના પુસ્તકના રૂપમાં કે જે હાથમાં રાખીને વાંચી શકાય એવું હોવું જોઈએ. પર્યુષણ વખતે એટલા માટે કહું છું કે, ધાર્મિક વાતાવરણમાં આવા પુસ્તકોની ૫-૧૦ હજાર નકલો હોય તો પણ લોકો ૨૦-૨૫-૩૦ રૂપિયા આપીને લઈ જાય, અને તે એક પુણ્યનું કામ પણ ગણાય. તમે ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’માં આવી સાચી ઘટનાઓ પ્રગટ કરો જ છો. એટલે આ કામ મુશ્કેલ નથી. સાચી કથાઓમાં જે માનવતા, ઉદારતા અને બીજાનું કરી છૂટવાની ઈચ્છા દેખાય તેવા લેખ હોય, તેવા લેખોમાંથી વાંચનારને ઘણી પ્રેરણા મળતી હોય છે. આપણને ખબર નથી પડતી કે, એવી પ્રેરણા કોનામાં, ક્યારે કામ કરે છે. જેમ એક સદ્ગુરુષને મળીએ અને તેની અસર આપણા મન ઉપર થાય અને તેની ખબર આપણે કયું કર્મ આગળ એવું કરીએ કે સમાજને ઉપયોગી હોય ત્યારે જ ખબર પડે. વિષમતા જ્યાં વધતી જાય છે એવા સમાજમાં અને જ્યાં ફક્ત પૈસાની જ બોલબાલા છે એવા સમાજમાં આવી સાચી ઘટનાઓ તેના વાંચનારને જરૂર પ્રેરક બનશે. આ પુસ્તક આકારે પ્રગટ કરવા માટે જે રકમની જરૂર હોય તે મુંબઈમાં ૧૦૦% મળી શકશે, અને ન મળે તો મને કહેશો તો ૧૦ (દસ) હજારનું ભંડોળ હું પણ ઊભું કરી આપીશ.

□સૂર્યકાન્ત પરીખ (સ્વાતંત્ર્ય સેનાની) અમદાવાદ

(૫)

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના મે અંકનું મુખપૃષ્ઠ કલાત્મક, અતિ સુંદર રહ્યું.

વીણા-વાદિની સરસ્વતીની દક્ષિણ ભારતીય સાધના Backgroundના Purple Colourને કારણે ઉપસી આવી! આજુબાજુની Framenની કોતરણી પણ અદ્ભુત રહી. કપાળનો લાલ ચાંદલો, ચારે હાથમાં વિવિધ અલંકારો, પાંચની ભંગિમા, શ્વેત હંસ સાથે દેવીના ચહેરાના ભાવ અદ્ભુત રહ્યા. જાંબલી કલરની પીછવાઈની Design પણ અછતી ના રહી! અદ્ભુત મુખપૃષ્ઠ બદલ, સૌને અભિનંદન.

કલા, કવિતા અને કલ્પના, જીવનના રસને છલકાવતાં રહે છે. વાચકની બુદ્ધિ-પ્રભુતામાં ઉમેરો કરતાં રહે છે. ગુજરાતી ભાષાના પાયાનાં દલપતરામને બિરદાવતો તંત્રી લેખ પણ ગમ્યો. ‘સત્ય, અહિંસા અને ત્યાગ’ એ ત્રણ મનુષ્ય જીવનના પાયાના પરિબળો ગણાય છે. જે મનુષ્યને આજીવન ટકાવી રાખવામાં ઉપયોગી થતાં રહે. ‘જે છે તે’, સત્ય, કોઈનું પણ મન, વચન કે કર્મથી બુદ્ધિ ના ઈચ્છવું તે અહિંસા અને અપરિગ્રહયુક્ત અનાસક્તિનો ભાવ, તે ત્યાગ, જે જીવનનો સ્થાયી ભાવ બની રહેવો જોઈએ. શરીર ક્યાં આપણું છે? તે પણ ‘સરતું’ ‘તરતું’ રહે છે. તે દરમ્યાન, તેમાં રહેલા આત્માનું ઊર્ધ્વીકરણ થતું રહેવું જોઈએ. ‘Sublimation of Soul’ કે જેથી ભાવિ પેઢીને તેનો સૂક્ષ્મ લાભ મળતો રહે. ઈશ્વર, ખૂબ સૂક્ષ્મ એવો હૃદયાત્માનો ભાવ છે. એક હવા છે કે જેને આપણે સૌ શરીરમાં સંઘરીને બેઠાં છીએ! યથાકાળે, તે હવા, આત્મા, મુક્ત થયા વગર રહેવાનો નથી. તો તેને સમૃદ્ધ કરવામાં જીવનને ખર્ચવું રહ્યું કે જેથી પુનઃ જન્મ બહેતર બને.

□ હરજીવન થાનકી, પોરબંદર

(૬)

રેશ્મા જૈનના મૃત્યુ વિષયક વિચારના અનુસંધાનમાં જણાવવાનું કે ‘જન્મ અને મૃત્યુ’ એ તો સતત ચાલતી પ્રક્રિયા છે. Actual-Death is an End. પુરુષ-આત્મા-હવાનું, પ્રકૃતિ સાથેનું, સમયબદ્ધ જોડાણ!

મૃત્યુ (Death) જેવું કંઈ છે જ નહીં! જે કંઈ છે તે પરિવર્તન છે. ‘Form changes, but substance remains.’ આપણું ધ્યેય કેવળ સમૃદ્ધ-આત્માઓનું સર્જન કરવાનું હોવું કે રહેવું જોઈએ. ‘દિવ્યાત્માઓ’નો આવિર્ભાવ યત્ર, તત્ર, સર્વત્ર પ્રકાશ અને અંધકારનો નાશ.

□ હરજીવન થાનકી, પોરબંદર

(૭)

વિષય અંક-૫, મે માસ ૨૦૧૩, ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’

લેખ: જૈન પદ્ધતિમાં ભક્તિનું સ્થાન.

લેખક : શ્રી કામિની ગોગરી. અનુવાદ : પુષ્પા પરીખ

આપના માર્ગદર્શન હેઠળ ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’માં ઉત્તમ સાહિત્ય સંપત્ર થાય છે. વિચાર વહનનું સ્વાતંત્ર્ય, વર્તમાનમાં વહેણ સાથે સુસંગત, અર્વાચીન, પ્રાચીન શૈલીનું ઘણું સાહિત્ય દર્શન મળે છે.

આપ ખૂબ જ વિચારવંત, ઉમદા દિલ અને અભ્યાસી છો તેથી કેટલુંક ટૂંકમાં જણાવીશ. યદ્યપિ મારી અલ્પતાથી સમજફેર હોય તો

પ્રથમથી જ ક્ષમા યાચના. જોકે કોઈ વાર વ્યક્તિગત પરિચયથી પ્રભાવિત મન ગુણ પ્રમોદથી ભાવનાશીલ થઈ વ્યક્તિના પરિચયનો લેખનમાં અતિરેક થાય તેવો સંભવ છે. જો કે આ લેખમાં મારે તટસ્થ ભાવે હકીકત જણાવવી છે જે વ્યક્તિગત નથી.

આ લેખમાં શાસ્ત્ર પ્રણાલી હોવા છતાં કંઈક ઉણપ કે અધૂરાશ લાગે છે તે જણાવું છું. આવા લેખમાં વિચાર સ્વાતંત્ર્ય અને શાસ્ત્ર સંગતનું પ્રમાણ જળવાવું જોઈએ. આમાં કોઈ ટીકાનો આશય નથી.

પ્રથમ કોલમ, પ્રથમ પેરો. પૂરો પેરો જોવો. **છેલ્લી લીટી સમય જતાં આ તીર્થંકરોને લોકો અને શ્રમણો પૂજવા લાગ્યા! તીર્થંકર પૂજન તો જૈન દર્શનની મૂલ પ્રણાલી છે. તે સમય સાથે સંગત લાગતું નથી. પેરો ૪, આ રીતે જૈન દર્શનમાં સ્વાભાવિક વિરોધ જણાય છે. અનુસંધાન વિરોધ લાગવો તે એકાંત છે. જ્ઞાન-તત્ત્વ અને ભક્તિનો સુમેળ સમજવો જરૂરી છે.**

પેરા પાંચમાં અનિશ્ચરવાદી શબ્દથી જે વિગત આપી તે પણ અપૂર્ણ છે. બંને પરંપરામાં ઈશ્વર કર્તાપણો નથી મનાયો. અસ્તિત્વથી, ઘણી વિશિષ્ટતાથી બંને દર્શન ઈશ્વર-ભગવાનની માન્યતા ધરાવે છે. તેમાં પૂજા વગેરે સાધના પદ્ધતિ છે.

બીજી કોલમ ત્રીજો પેરો. જૈન દહેરાસરોનો ભારતભરમાં વધારો થયો. આ પેરામાં આગળનું જોવું. **મહાવીરે જૈનોના ચાર ભાગ પાડ્યા. સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક. શ્રાવિકા.** જેઓ તીર્થ સમાન છે નહીં કે ધાર્મિક સ્થાનો. વિગેરે. આ ચાર ભાગ નથી પણ ચારનું એકમ સંઘ છે. તે મહાવીરના સમયમાં થયા તેમ નથી પણ પરંપરાથી તીર્થંકરો તીર્થની સ્થાપના કરતા રહ્યા છે. સ્થાવર અને જંગમ બંને તીર્થોનું સમન્વયકારી માહાત્મ્ય સમજાવવું જોઈએ.

મૂર્તિપૂજા અનંતર મોક્ષનો માર્ગ નથી, પાત્રતા માટેનું સાધન છે. આ કાળના શ્રેષ્ઠ અવલંબન જૈન મૂર્તિ અને જૈન આગમ છે. બંને માર્ગના પૂરક સાધન છે, સાધ્ય તો અધ્યાત્મ - ભાવ શુદ્ધિ. રત્નત્રયીનું અભેદ પરિણામન છે તે સાચું છે. જેમ ગંતવ્ય સ્થાને જવા માર્ગનું જ્ઞાન અને ચાલવાનો ઉદ્યમ બંને આવશ્યક છે.

પેરો ૬, મૂર્તિ પૂજા અને મંદિરોમાં...લખ્યું છે કે જૈન દર્શન આ બે દર્શન સાથે અમલમાં આવ્યું વિગેરે જૈન આગમ કે ઇતિહાસ સાથે સંગત થતું નથી. તીર્થંકરોના જન્મ ભગવાન દ્વારા ઉજવાય છે તે બરાબર નથી, ઈન્દ્રિયાદિ દ્વારા ઉજવાય છે. (કદાચ પ્રિન્ટની ક્ષતિ હોઈ શકે.)

આ જ માસિકમાં શ્રી કુમારપાળ દેસાઈનો ‘નેમ-રાજુલ’ કથાના લેખમાં પણ જૈન દર્શનની પ્રણાલીના કંઈક સમયોચિત ઉલ્લેખ છે. તે શાસ્ત્રીય અને સપ્રમાણ છે. જૈન હોવાને કારણે નહિ પણ અભ્યાસપૂર્ણ જણાય છે. કોલમ-૨, વિરોધના મુદ્દાઓમાં પેરા નં. ૨ હિંસા-અહિંસા આ બે વિગત તો સંપ્રદાય ભેદથી છે. જીવ માત્રનું જીવન પૃથ્વીકાયાદિના ભોગ સાથે જોડાયેલું છે. પૂર્ણ અહિંસા તો ચૌદ ગુણસ્થાનક પછી પ્રાપ્ત થાય છે. ત્યાં સુધી સાંસારિક અને ધાર્મિક જીવનમાં વિવેકની

આવશ્યકતા છે. જેમ સાંસારિક જીવનમાં ડગલે પગલે પૃથ્વીકાયાદિની હિંસા અનિવાર્ય છતાં ત્યાગ સંયમ દ્વારા તેમાં વિવેક આવે. મૂર્તિપૂજા મંદિરો સ્થાનકો બધામાં આરંભ છે. પૃથ્વીકાયાદિની હિંસા રહી છે. તેમાં શ્રાવક અને સાધુની પૂજામાં ભેદ દર્શાવ્યો છે તે પ્રમાણે જેમ જેમ સાધકની દશા ગુણસ્થાનક પ્રમાણે વિકસે તેમ તેમ તે અહિંસા ધર્મમાં પૂર્ણતા પામે. આ ઘણી ચર્ચાનો વિષય, મત પંથનો વિષય છે તેથી વધુ લખતી નથી. વિવેકની જરૂર ખરી. મંદિરો, ઉપાશ્રયો, સ્થાનકો બધાનો તેમાં સમાવેશ થાય છે. બધે જ અતિરેક જણાય છે તે વિચારણીય છે.

શ્રીમદ્-રાજચંદ્રના મંતવ્યો વિષે આ લખાણ તેમના શબ્દોમાં હોય તો જ વિશેષ સ્પષ્ટતા થાય. તેમના લખાણમાં જો લેખક સ્વ અભિપ્રાયથી લખે તો મૂળ આશય બદલાઈ જાય; જેમકે **જીવંત વ્યક્તિની ભક્તિ** તે વાત સાચી પણ તેનો અર્થ તેમણે મૂર્તિપૂજાની ગૌણતા નથી કર્યો. કેટલા વચનો તીર્થંકરો પ્રત્યેના અહોભાવના તેમણે લખ્યા છે. ‘ભજીને ભગવંત ભવંત લહો.’ એટલે શ્રીમદ્ રાજચંદ્રનું લખાણ સમન્વયકારી છે તે રીતે જણાવવું જોઈએ જેથી સાચી પ્રણાલીની સમજ થાય.

કોલમ-૩, કલમ-૩: ‘**ભક્તિ અને પૂજાને જૈન ધર્મમાં ખરેખર કોઈ સ્થાન નથી** અને પછીના લખાણમાં કોઈ મેળ નથી. આ જ માસિકમાં શ્રી કુમારપાળના લેખથી મને લાગે છે ઉપરના લેખના વિધાનોની અસંતગતતા દૂર થાય તેવું જણાય છે. તેમણે જણાવ્યું કે વિક્રથા, વિવાદ, વ્યર્થતા છોડીએ તો જ તીર્થંકરની કથાનું પાવનત્વ આત્મસાત્ કરી શકીએ. તીર્થંકરને ભૂલી જઈશું તો ધર્મનો પાયો ગુમાવી દઈશું. (તીર્થંકરને ભક્તિ વડે જ આત્મસાત્ કરી શકાય) તીર્થંકર સુધી ન પહોંચ્યા તો નાના બિંદુ પર આવીને અટકી ગયા. વિગેરે.

આ તીર્થંકરની જગમાં જોડ મળે તેમ નથી. જૈન દર્શનમાં અતીત, અનાગત અને વર્તમાન ત્રણ ચોવીસી મળે છે. (વાત્સવમાં અનંતની સંખ્યા છે.) સહેજ જાણ સારું આ નોંધ મૂકી છે.

આવું ઘણું બધું અસંગત મંતવ્યોયુક્ત લાગ્યું છે. જો કે મારી શાસ્ત્રીય જ્ઞાનની અલ્પતા હોય તો પણ ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’માં આવા અસંગત મંતવ્યોવાળા લેખ આવે, તેનો બરાબર અભ્યાસ કરી પ્રસિદ્ધ કરાય તો સાચું માર્ગદર્શન મળે તે આશયથી જણાવ્યું છે. તેના પર વિચાર વિનિમય કરશો તેવી અપેક્ષા છે. પુનઃ કંઈ પણ ક્ષતિ હોય તો ક્ષમાયાચના. વાદ-વિવાદનો હેતુ નથી તેની ખાસ નોંધ લેવા વિનંતિ. વળી નવા લેખકોમાં પણ આવું બને ખરું..

□ **સુનંદાબહેન વોહોરા, અમદાવાદ-૭**
(૮)

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના લેખ બાબત મારા પત્રનો જવાબ આપે સત્વરે અને ઉદાર ચિત્તે આપ્યો તે મળ્યો, આનંદ થયો. વિગત જાણી, માસિકના લેખોમાં આવું બનતું હોય છે. તમે તેને અપરાધ ગણી ક્ષમા માંગી તે તમારી નમ્રતા અને ઉદારતા છે.

આપની એ વાત તદ્દન સાચી છે કે ‘જ્ઞાન આગળ વધે કે ન વધે પણ અજ્ઞાન આગળ વધવું ન જ જોઈએ.’

કદાચ આમાં અજ્ઞાનનો સવાલ ન ગણીએ તો અભ્યાસની અલ્પતા માની શકાય; એટલે જણાવ્યું હતું કે આપણે વાદવિવાદનું રૂપ નથી આપવું. કારણકે દરેકને પોતાના અભિપ્રાય અને વિચારનું સ્વાતંત્ર્ય છે. છતાં તેમાં સૈદ્ધાંતિક સપ્રમાણતા જાળવવી જરૂરી છે. તેથી તે લેખ માટે સંકેત હોય ત્યાં સાપેક્ષતા હોવી જરૂરી છે, જેથી વસ્તુની સત્યતા સચવાય.

આપના માસિકમાં આ વિગત છાપી શકો છો, છતાં એટલું જણાવું કે આમાં વાદવિવાદનો હેતુ નથી. મધ્યસ્થ ભાવે મારી શાસ્ત્રોક્ત અલ્પ જાણકારી પ્રમાણે લખ્યું છે એટલે આપને યોગ્ય લાગે તો માસિકમાં છપાવી શકો છો.

ખાસ તમારે ક્ષમા માગવાની પણ ન હોય. માસિક ચલાવવું તે મોટી જવાબદારી છે. કોઈ માસિકમાં લખતા હોય છે: આ બધા લેખો સાથે અમે સહમત છીએ તે માનવું નહિ. વિગેરે, સહેજ.

આપનું સ્વાસ્થ્ય કુશળ હો. અત્રે કુશળતા છે.

□ **સુનંદાબહેન વોહોરા, અમદાવાદ-૭**
(૯)

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’નો ‘મે ૨૦૧૩’નો અંક ગઈકાલે મળ્યો. પાના નં. ૬ પર ‘સામ્યતા’ અને ‘વૈમનસ્યતા’ એવા શબ્દો વપરાયા છે. બન્ને શબ્દો વ્યાકરણની દૃષ્ટિએ ખોટા છે. ‘સમાનતા’ અથવા ‘સામ્ય’ શબ્દ વાપરવો જોઈએ. તેજ પ્રમાણે ‘વિષમતા’ અથવા ‘વૈષમ્ય’ શબ્દ વાપરવો જોઈએ. એ જ લેખમાં ‘બોધિત્વ’ શબ્દ છે એ પણ ખોટો ગણાય ‘બોધિત્વ’ શબ્દ સાચો ગણાય. મહારાજશ્રીના લેખમાં ‘કરુણા’ શબ્દ છે તે ‘કરુણા’ હોવો જોઈએ. ‘પામવી’ની જગાએ ‘પાઅઅમવી’ શબ્દ છપાયો છે ! બીજી જગાએ ચાલે-બધું જ ચાલે. ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’માં ચાલે ?

□ **શાંતિલાલ સંઘવી, અમદાવાદ**

STORY TELLING

અંગ્રેજી માધ્યમમાં ભણેલા આજના કિશોર અને યુવાનોને અંગ્રેજીમાં જૈન ધર્મની કથા કહેશું તો આ પેઢીને આ દ્વારા જૈન ધર્મના તત્ત્વ અને આચારની ખબર પડશે. જે એમના સંસ્કારને ઉજળા કરશે.

આ માટે આ સંસ્થા શ્રી મું. જૈ. યુ. સંઘ-મુંબઈના પ્રતિનિધિઓ મુંબઈના ઉપાશ્રયમાં જઈ ૫ થી ૨૦ વર્ષના બાળકોને અંગ્રેજીમાં કથા કહેવાનું અભિયાન શરૂ કરશે.

જૈન ધર્મના પ્રચાર માટે આ અભિયાનમાં સાથ આપવા માંગતા હોય એવા અંગ્રેજી જાણનાર બહેનોને અમે નિમંત્રણ પાઠવીએ છીએ.

સંપર્ક : ડૉ. રેણુકા પોરવાલ-૯૮૨૧૮૭૭૩૨૭

ડૉ. કામિની ગોગરી-૯૮૧૯૧૬૪૫૦૫

સુખ તમારી પ્રતીક્ષા કરે છે

□ પ. પૂ. આચાર્યશ્રી વાત્સલ્યદીપ સૂરીશ્વરજી

(આગળના અંકથી આગળ)

(૭)

વાણીનો સંયમ

પુણ્યસાર સાવ સીધો માણસ હતો. એ ભોળો પણ હતો, ધનિક પણ હતો. પત્ની, પુત્ર અને પ્રતિજ્ઞાથી ભર્યું ભર્યું જીવન હતું.

સાંજ નમતી ત્યારે પુણ્યસાર હિંચકા પર બેસીને જૂલતો. એ રોજનો કાર્યક્રમ. આજે પણ એ જૂલતો હતો ને એકલો એકલો મરકી રહ્યો હતો. એવામાં યુવાન પુત્ર આવ્યો. તેણે પિતાને એકાકી હસતા જોયા ને બાજુમાં બેસી ગયો. પુણ્યસાર કેમ હસે છે તે જાણવા ઈચ્છ્યું, ન કહ્યું ત્યારે જીદ પકડી.

છેવટ પુણ્યસારે કહ્યું, ‘બેટા, વખત વખતની વાત છે. આજે તારી મા ખૂબ જ પ્રેમથી મારી જમવાની થાળીમાં માખી ન આવે તે માટે સાડલાથી પવન ઢોળે છે તે સ્ત્રી સાચી કે એક વખત બીજાના પ્રેમમાં ગળાડૂબ થઈને મને કૂવામાં ગબડાવી દેનાર સ્ત્રી સાચી તેનો વિચાર કરતો હતો ને મનમાં આ રહસ્ય વિચારીને મરકતો હતો.’

વાત પૂરી થઈને વાત ભૂલાઈ પણ ગઈ. કેટલોક વખત પણ વીત્યો.

પુણ્યસારનો યુવાન પુત્ર પરણ્યો. આ તો દુનિયાનો દસ્તુર છે કે લોચો-પોચો માડીનો, છેલછબીલો લાડીનો ! પુત્ર પત્નીનો થયો. એકવાર એણે માની ખાનગી વાત પત્નીને માંડીને કરી.

આ તો ઘરેલું જીવન છે. એકદા સાસુ-વહુને તકરાર થઈ. બેઉ ઝઘડ્યા ને ઉગ્ર બોલાચાલી થઈ. વહુએ તક જોઈને સણસણાતી સુણાવી : ‘રહેવા દો હવે ! તમારા અપલક્ષણ પણ ક્યાં ઓછાં છે ? તમેય તે સગા ભાવડાને કૂવામાં નાખીને બીજાની સાથે લીલા નહોતા કરતા ? તમે એ જ કે બીજા કોઈ ?’

સાસુના ચૌદ ભવન ફરી ગયાં. આખું બ્રહ્માંડ ડોલી ગયું. ‘અરેરે ! પુણ્યસારે આવી કોઈને ન કહેવાય તેવી વાત કોઈને નહિ ને આવી નાદાન પુત્રવહુને કહી ? હવે ક્યા મોંએ જીવવું ને ક્યા મોંએ રહેવું ?’

તેણે ગળે ફાંસો ખાધો !

પુણ્યસાર કંપી ઉઠ્યો. તેનાથી આ આઘાત જીરવાયો નહીં. તેનું મૃત્યુ થયું.

પુણ્યસારનો પુત્ર પણ બહાવરો બની ગયો : ‘રે ! પત્નીને ન કહેવા જેવી વાત મેં જ કહી, ને મારી નાદાનિયતના લીધે જ માતા-પિતાએ મોતનો માર્ગ પકડ્યો !

મારી જ ભૂલનું આ તો કેવું કરુણ પરિણામ !

કોઈની અંગત વાત કોઈને કહેવી નહિ એવો જીવનસાર તે સમજ્યો. તેણે વનનો પંથ પકડ્યો ને દીક્ષા લીધી.

સત્કર્મનો પંથ

દુનિયાનો એક વિશાળ વર્ગ એવું માને છે કે પૈસાથી સુખ મળે છે. પૈસા બહુત કુછ હૈ લેકિન સબ કુછ નહીં. પૈસા કમાવાના ઉત્સાહમાં લોકો શોર્ટકટ પસંદ કરે છે. ઉદાહરણ તરીકે શેરબજારનું નામ આપી શકાય. પરંતુ શોર્ટકટથી પૈસા મળશે જ એ માનવું વધારે પડતું છે.

પૈસા કમાવા માટે કઠોર પરિશ્રમ, સાચી પ્રામાણિકતા અને દીર્ઘદૃષ્ટિ જોઈએ. થોડુંક ધીરજથી ચાલવામાં ઘણો ફાયદો છે. પૈસાથી સામગ્રી મળશે, શાંતિ નહીં મળે. પૈસાથી સગવડ મળશે, સુખ નહીં મળે.

ધીરજ કદી ગુમાવવી જોઈએ નહીં. પ્રામાણિકતા કદી છોડવી જોઈએ નહીં. બીજાને મળી ગયું અને હું રહી ગયો તે વાત મનમાંથી કાઢી નાખવી જોઈએ. શાંતિથી વિચારશો તો સમજાશે કે આપણી મહેનતમાં ખામી હતી માટે આપણે રહી ગયા.

સુખ મનમાં છે. પૈસા મહેનતથી આવે છે. સદ્ભાગ્યની મદદ જોઈએ. સદ્ભાગ્ય પ્રગટ કરવા માટે સત્કર્મ પણ કરવા પડે. સારું કાર્ય કરવાની વેળાએ આપણી આગસ આપણને છોડતી નથી. આપણો લોભ આપણને છોડતો નથી. મહેનતથી કમાઈએ તો પેટ ભરાય, પુણ્યથી કમાઈએ તો પટારો ભરાય. પુણ્યની મદદ માટે સન્માર્ગ ચાલવું જ પડે. સત્કર્મ કરવા પડે. સારું કામ કરનારને પુણ્ય હંમેશાં સહયોગ આપે છે. એ મહાન પુરુષોની કથાઓ પણ કેવી મહાન છે જેમાંથી આપણને હંમેશાં એ પંથે જવાની પ્રેરણા મળે છે. રાજા કુમારપાળે જીવનભર કષ્ટ ભોગવીને રાજવીપદ પ્રાપ્ત કર્યું હતું. કિન્તુ એ કષ્ટના સમયમાં પોતાનાથી કોઈ ખોટું કામ ન થઈ જાય તેની ચીવટ રાખી હતી. મંત્રી વસ્તુપાળ અને તેજપાળ વિકટ ગરીબી વેઠીને અખૂટ ધનના સ્વામી થયા હતા. કિન્તુ એ ગરીબીના સમયમાં પોતાનાથી કોઈ પણ ખોટું કામ ન થઈ જાય તેની ચીવટ રાખી હતી. આ અને આવી અનેક

મહાનકથાઓ જાણ્યા પછી તેમાંનું એકાદું મુખ્ય બિંદુ પણ દૈવ્યને સ્પર્શે તો મહાન બનવામાં કોણ રોકી શકે છે ? આજના ધીરુભાઈ અંબાણી, યુ. એન. મહેતા કે અન્ય શ્રીમંતોની જિંદગી તરફ દૃષ્ટિપાત કરીએ તો ખ્યાલ આવશે કે તે સૌ કેવા કઠોર પરિશ્રમમાંથી આ ઊંચાઈ સુધી

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ સૌજન્ય દાતા

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના કોઈ પણ એક અંક માટે રૂ. ૨૦,૦૦૦/- નું અનુદાન આપી આપ એ અંકના સૌજન્યદાતા બની શકો છો. વસ્તુદાન અલ્પજીવી છે, જ્ઞાનદાન ચિરંજીવ છે અને એના જેવું ઉત્તમ દાન એક પણ નથી.

પુણ્યતિથિ અને પુણ્યસ્મૃતિ માટે ચિરંજીવ સ્મૃતિ

સંસ્થાનો સંપર્ક કરવા વિનંતિ-૦૨૨-૨૩૮૮૦૨૮૬.

પહોંચ્યા છે !

ડૉ. સર્વપલ્લી રાધાકૃષ્ણન, શ્રી લાલબહાદુર શાસ્ત્રી, ડૉ. મનમોહનસિંહ - આ સૌ એમ કહે છે કે અમે સ્ટ્રીટ લાઈટના અજવાળામાં ભણ્યા છીએ. સાચી નિષ્ઠા માનવીને ક્યાંથી ક્યાં પહોંચાડે છે !

પૈસાથી સુખ મળે છે પણ આપણને એવું સુખ જોઈએ છે કે જેમાંથી શાંતિ પણ મળે, સમૃદ્ધિનો આનંદ પણ મળે. એ મેળવવા માટે સત્કર્મ કરીએ અને કઠોર પરિશ્રમ ન છોડીએ તો જ એ શક્ય બને.

દુઃખમાં ભાગીદાર

મોબાઈલ અને ટેલિફોનનું વર્ચસ્વ શરૂ થયું તેની પહેલાંના સમયની આપણે વાત કરીએ છીએ.

એક શેઠને ચાર દુકાનો હતી. ધમધોકાર ચાલતી હતી. શેઠ તનતોડ મહેનત કરતા હતા. દુકાન સંભાળવા માટે થોડાક નોકરોની ફોજ પણ હતી.

એક દિવસ એક નોકરની માતા ગામડે બીમાર થઈ. નોકરે ગામડે જવા માટેની રજા માગી. શેઠે કચવાતે મને રજા આપી. કહ્યું કે ત્રણ દિવસમાં હાજર થઈ જજે.

નોકર ગામડે ગયો. ત્રીજા દિવસે તો શેઠનો તાર આવી ગયો કે જલ્દી પાછા આવો. નોકરની માતાની તબિયત વધારે બગડેલી. બચવાની આશા નહોતી. નોકરને ઘરે રોકાવું પડે તે જરૂરી હતું છતાં નોકરનીનો પણ સવાલ હતો. નોકર પાછો વળ્યો. વળતે દિવસે માતા મૃત્યુ પામી અને તેનો પત્ર પાછળ ને પાછળ આવ્યો. નોકરના આઘાતનો પાર ન રહ્યો. તે ધૂસકે ને ધૂસકે રડી પડ્યો.

એ વાતને સમય વીત્યો.

શેઠને વિદેશ જવાનું થયું. શેઠ એ માટે તૈયાર થઈને મુંબઈ પહોંચ્યા. સ્ટીમર ઉપડવાને હજુ પાંચ દિવસની વાર હતી. ત્યાં સમાચાર આવ્યા કે શેઠની માતા બીમાર થયા છે.

શેઠનું વિદેશ જવામાંથી મન ઊઠી ગયું. એ માતા પ્રત્યે ખૂબ પ્રેમ રાખતા હતા. તેમણે વિચાર્યું કે મારે ઘરે પાછા જવું જોઈએ. દોસ્તોએ સલાહ આપી કે આવો અવસર વારંવાર આવતો નથી. માતા તો બીમાર જ છે એ કંઈ સાજી થવાની નથી. તું વિદેશ જઈ આવ. શેઠ કહે, એમ

ન બને. વિદેશ તો ભવિષ્યમાં જવાશે, માના આશીર્વાદ ક્યાં મળશે ?

શેઠ પાછા વળી ગયા. એ જ દિવસે એક પુસ્તકમાં વાંચ્યું કે ગ્રીસનો ગવર્નર રોજ સિકંદરને પત્ર લખતો કે તમારી માતા મને વહીવટમાં રોજ દખલ કરે છે માટે મને પૂર્ણ સત્તા આપો. સિકંદરે લખ્યું કે મારા માટે ગવર્નર કરતાં માતા મહાન છે. હું તને જ હટાવી દઉં છું.

શેઠે માતાના આશીર્વાદ લીધા પણ માની બીમારી એકદમ વધી ગઈ હતી. શેઠને તે સમયે પોતાનો નોકર યાદ આવ્યો જેને પોતે માતાના અંતિમ સમયે હાજર રહેવા દીધો નહોતો.

શેઠે તેને બોલાવીને ક્ષમા માગી. શેઠે સૌની સાથેનો વહેવાર જ બદલી નાખ્યો. સૌના દુઃખમાં ભાગીદાર બનીને સુખ પ્રાપ્ત કરવાની જીવનશૈલીનું સર્જન કર્યું.

સુખ તમારી પ્રતીક્ષા કરે છે

સુખ અને દુઃખની ઘટમાળ એટલે જીવન. જીવનના હર કોઈ પ્રદેશમાં પ્રત્યેક સમયે અહિંસાને અને ધર્મને પ્રેમમાં ઢાળીને તેનો પ્રયોગ કરવો જોઈએ. એમાંથી મળતી સફળતા સુખ અને શાંતિ સહજે આપશે. જિંદગીમાં થોડુંક ખમી ખાતા, કેટલુંક પેટમાં ઉતારી લેતા શીખી લેવું પડે. સહનશીલ થવું પડે. ભોગ આપ્યા વિના કે તપસ્યા કર્યા વિના કોઈને કાંઈ મળતું નથી. સુખ તો કેમ મળે ?

મૂળ વાત એ છે કે આપણે અહિંસાને વહેવારૂ રૂપ આપીએ તો જગતનું અડધું દુઃખ તો આપોઆપ સમી જાય. અહિંસાના વિચારની કળા એવી છે, અન્ય માનવીને આપણી દૃષ્ટિએ નહીં તેની દૃષ્ટિએ જોવો જોઈએ. આ શુભ વિચારમાંથી જે જન્મે છે તે સુખભર્યું વાતાવરણ હોય છે.

સુખ પ્રાપ્તિનો એ જ છે સન્માર્ગ.

આકાશમાં સૂર્ય ઊગે છે, મંદિરમાં ઝાલર રણકે છે, સવારમાં કોયલ ટહૂકે છે: આ બધું શું સૂચવે છે ? એટલું જ કે સુખ આપણી ચોતરફ અઢળક વેરાયલું પડ્યું છે. સુખ આપણી પ્રતીક્ષા કરે છે. એક કદમ એ તરફ માંડીએ તો ?

સુખ તમારી પ્રતીક્ષા કરે છે.

(સંપૂર્ણ)

દયા

- હે, પ્રભુ ! તું દુષ્ટ લોકો પર કૃપા કર, ભલા માણસો ઉપર તો તે કૃપા કરેલી જ છે, કારણ કે તે તેઓને ભલા બનાવ્યા છે.
- દરેક માટે દયાળુ અને કોમળ બનો, પરંતુ પોતાના માટે કઠોર રહો.
- કોઈના દયાપાત્ર બનવા કરતાં ઈર્ષ્યાપાત્ર બનવું વધુ સારું !
- તમે જમીનવાળાઓ ઉપર રહેમ કરો, આસમાનવાળો તમારા પર રહેમ કરશે.
- દયા એવી સોનાની જંજીર છે, જેના વડે સમાજ પરસ્પર બંધાયેલો

છે.

- એક માણસ દયાનો દરિયો બની શકે છે, બાકી ટોળામાં તો દયાનો છાંટો ય નથી હોતો.
- જે માણસ ગરીબ ઉપર દયા કરે છે તે પોતાના કૃત્યોથી ઈશ્વરને ઋણી બનાવે છે.
- દયા એવી ભાષા છે, જે બહેરા સાંભળી શકે છે અને મૂંગા પણ સમજી શકે છે.
- દયા એ ઈશ્વરનો ગુણ છે.

અવસર

એલ. ડી. ઈન્ડોલોજી-અમદાવાદ : ઉપમિતિભવપ્રપંચકથા અધ્યયન શિબિર

ઉપમિતિવપ્રપંચકથા એક અદ્ભુત રૂપક કથા છે. આજથી લગભગ ૧૨૦૦ વર્ષ પૂર્વે જેન ધર્મના મહાન સાહિત્યકાર અને સિદ્ધાન્તવેત્તા સિદ્ધર્ષિગણિએ સંસ્કૃતભાષામાં આ ગ્રંથની રચના કરી હતી. આઠ પ્રસ્તાવ (પ્રકરણ)માં વિભક્ત આ કથા ૧૬૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ છે. સંસારીજીવ અનાદિકાળથી આ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરી રહ્યો છે. નિગોદનો અનંતકાળ અને ત્યારબાદ એકેન્દ્રિયથી લઈને પંચેન્દ્રિય સુધીની ભિન્ન ભિન્ન ગતિઓમાં નિરંતર ગમનાગમનની પ્રક્રિયા ચાલી રહી છે. પરિભ્રમણનું કારણ ત્રિપ્ર અજ્ઞાન અને મહામોહ છે. ઈન્દ્રિયો, અત્રત અને કષાયો દ્વારા જીવ જન્મમરણના દુઃખો અનુભવે છે. પતન અને ઉત્થાન પામતો રહે છે. ક્યારેક નરકના દુઃખો ભોગવે છે ક્યારેક તિર્યંચ ગતિમાં ભટકે છે તો ક્યારેક મનુષ્યભવ પામે છે અને કાંઈક પુણ્યોદય થતાં સ્વર્ગ જાય છે પણ પાછો ઈન્દ્રિયો, અત્રત, કષાયમાં આસક્ત જીવ પતન પામે છે. સંસારી જીવની આ કથા એટલે જ ઉપમિતિભવપ્રપંચકથા. એક અર્થમાં આ કથા કોઈ એક સંસારી જીવની કથા નથી પરંતુ આપણા સહુની કથા છે. તેથી આ કથા વાંચતા-શ્રવણ કરતા આપણો અંતર આત્મા જાગૃત થઈ જાય છે. દોષોથી થતી હાનિ અને ગુણોથી થતા ઉત્કર્ષનો સ્પષ્ટ બોધ થાય છે.

આ રામાયણ કે મહાભારત જેવી કથા નથી, આ કોઈ એક વ્યક્તિની પરાક્રમની કથા નથી કે આ કોઈના સંસારની કથા નથી. પરંતુ પ્રત્યેક જીવના પતન અને ઉત્થાનની કથા છે. આ કથામાં પરાક્રમની વાત છે, યુદ્ધની વાત છે, પ્રણયની વાત છે, વ્યવસાય અને વિદેશગમનની વાત છે. સંયોગ અને વિયોગની વાત છે. સામુદ્રિકશાસ્ત્ર જ્યોતિષશાસ્ત્ર અને શુકનશાસ્ત્ર પણ આ કથામાં વણાયું છે. આ ગ્રંથમાં સાહિત્યિક વૈભવ છે. દર્શનશાસ્ત્રના ગહન તત્ત્વો સમાયેલા છે. સિદ્ધાન્તનું રહસ્ય વર્ણવ્યું છે. આ કથા રાજકથા, યુદ્ધકથા, પરાક્રમકથા, સિદ્ધાન્તકથા, દર્શનકથા અને ધર્મકથા છે. આ એક અત્યંત રોચક સંકીર્ણ કથા છે. તપ-ત્યાગ, સાધના, સમાધિની પણ કથા છે. આથી જ આ કથાનું શ્રવણ જીવનને ધન્ય બનાવે છે.

દર વર્ષની જેમ આ વર્ષે પણ ૨૬ મે થી ૨ જૂન સુધી આઠ દિવસ દરમિયાન આ કથાના અધ્યયનની શિબિર આયોજિત કરવામાં આવી હતી. રોજ સવારે ૧૦ થી સાંજના ૫ વાગ્યા સુધી આ કથાનું સઘન અધ્યયન કરવામાં આવ્યું. આઠ પ્રકરણમાં વિભાજિત અને

કુલ ૨૫૦૦ જેટલા પાત્રોમાં વહેંચાયેલી આ કથાનું અધ્યયન કરવા માટે ૧૩ પૂ. સાધ્વીજી ભગવંતો તથા ૨૩૮ જિજ્ઞાસુ ભાઈ-બહેનો ઉપસ્થિત રહ્યા હતા. આઠ દિવસમાં સંપૂર્ણ ગ્રંથનો અભ્યાસ પૂર્ણ કરવામાં આવ્યો હતો.

તા. ૨૬-૫-૨૦૧૩ના રોજ ઉદ્ઘાટન સમારોહમાં પૂ. પં. શ્રી અક્ષયચંદ્ર સાગરજી મ.સા.શ્રીએ નિશ્રા પ્રદાન કરી હતી. તેઓ શ્રીએ ઉપમિતિકથા ઉપર મનનીય પ્રવચન આપતા જણાવ્યું હતું કે સામાન્ય રીતે તો આ કથા અત્યંત ક્લિષ્ટ કથા છે પરંતુ ખૂબ જ ઉપયોગી કથા છે. તેના શ્રવણથી અનેક આત્માઓ વૈરાગ્ય પામી આત્મકલ્યાણ પામ્યા છે. ૨૫૦ થી વધુ જિજ્ઞાસુઓ આઠ દિવસ સુધી આ કથાનું અધ્યયન કરશે તે જાણી અને જોઈને મને આશ્ચર્ય થાય છે. આ કથા દ્વારા તમે સહુ તત્ત્વના રહસ્યને પ્રાપ્ત કરશો અને આનંદ અનુભવશો. આજના યુગમાં જેનધર્મમાં અન્ય અનુષ્ઠાનો થતા રહે છે. પરંતુ આવા કાર્યક્રમ ખૂબ જ દુર્લભ છે. ઉપમિતિનો આ અષ્ટાસ્તિકા મહોત્સવ નિર્વિઘ્ને સફળતાપૂર્વક પરિપૂર્ણ થાય તેવા આશીર્વાદ આપું છું અને આ કાર્યક્રમ અવારનવાર થતો રહે તેવી ભાવના ભાવું છું.

આ શિબિર ત્રીજીવાર યોજાઈ રહી છે. ત્રણેય વખતના શિબિરાર્થીઓની સંખ્યાનો કુલ સરવાળો ૭૫૦ થી વધુ થાય છે.

આઠ દિવસ દરમિયાન બધા જ શિબિરાર્થીઓએ ખૂબ જ તન્મયતાથી, ધ્યાનપૂર્વક, અલ્પ પણ પ્રમાદ સેવ્યા વગર આ શિબિરમાં અધ્યયન કર્યું.

આઠેય દિવસ શ્રી જિતેન્દ્રભાઈએ સરળ ભાષામાં, સુગમ શૈલીમાં અનેક દૃષ્ટાંતો આપી અત્યંત જટીલ કથાને ખૂબ જ સરળ અને રસાળ બનાવી દીધી હતી. સાથે સાથે પાવર પોઈન્ટ પ્રેઝન્ટેશન દ્વારા પણ તત્ત્વ સમજાવવામાં આવ્યું હતું તેના કારણે સહુએ આ કથાને ભાવપૂર્વક માણી હતી.

અનેક શિબિરાર્થીઓએ પોતાના પ્રતિભાવો દર્શાવતાં જણાવ્યું હતું કે આ શિબિરથી તેમના જીવનમાં પરિવર્તન આવ્યું છે. નવો પ્રકાશ પ્રાપ્ત થયો છે. અજ્ઞાનતા અને મોહની માયાજાળ સમજાઈ છે. ઈન્દ્રિયો કેવી રીતે પરેશાન કરે છે અને કષાયો કેટલો બધો વિનાશ વેરી શકે છે તેનો ખ્યાલ આવ્યો છે. સ્વભાવમાં પરિવર્તન આવ્યું છે. તેથી આ પ્રકારની શિબિર અવારનવાર થવી જોઈએ અને પ્રત્યેક જેને આ કથા એકવાર અવશ્ય સાંભળવી જોઈએ. આમ જાતજાતના પ્રતિભાવ દર્શાવવામાં આવ્યા હતા.

મનની આંતરિક શાંતિ-ખુશી માટે વર્કશોપ

આજે જ્યારે દરેક પ્રકારના લોકો, માનસિક, સામાજિક પ્રકારની વિવિધ સમસ્યાઓથી પીડાતા હોય છે, ત્યારે આઠમી સદીમાં લખાયેલ વિશ્વની પ્રથમ સંસ્કૃત રૂપકકથા ઉપમિતિભવપ્રપંચકથામાં આ સમસ્યાઓના કારણો અને તેના નિવારણ આપેલા છે.

આજથી ૮૨ વર્ષ પહેલાં મોતીચંદ ગિરધરલાલ દ્વારા આ રૂપકકથાનો ગુજરાતીમાં અનુવાદ કરવામાં આવ્યો છે. મૂળ રૂપકકથામાં આઠ પ્રકરણ છે, જેમાં કુલ ૨૫૦૦૦ પાત્રો છે. આ કથા અને પાત્રો દ્વારા એવું સમજાવવામાં આવ્યું છે કે, મનુષ્યજીવનની કોઈ પણ સમસ્યાનું કારણ તેના આંતરિક વિચારો અને તેની જીવન પર પડતી અસરો છે. જો દરેક બાળકને આ ગ્રંથકથાઓ વિશે માહિતગાર કરવામાં આવે તો તે સમાજ સુધારણા માટેનું અગત્યનું પાસું બની રહે.

આ કથા દ્વારા આજના પરિપ્રેક્ષ્યમાં વાત કરતા ડૉ. જિતેન્દ્ર શાહે કહ્યું હતું કે, દરેક વ્યક્તિના બાહ્ય અને આંતરિક પરિવાર જુદા જુદા હોય છે. દરેક વ્યક્તિની અંદર પણ એક બીજી વ્યક્તિ જીવતી હોય છે. બહારથી વ્યક્તિ દયા, ક્ષમા અને પ્રેમ જેવા ભાવો દર્શાવે છે પરંતુ અંદર ક્રોધ, મોહ અને લોભ જેવા ભાવો રહેલાં હોય છે. જ્યારે વ્યક્તિ પર આવા અંદરના ભાવો હાવી થાય છે ત્યારે તેના બાહ્ય ભાવો ભૂલાઈ જતા હોય છે. વિવિધ સમસ્યાઓના નિવારણ અંગે વાત કરતાં જણાવ્યું હતું કે, કોઈને મિત્ર બનાવવા પહેલાં એ મિત્રતાને થોડો સમય આપો.

શ્રી નેમ-રાજુલ કથા-૩

એક વિરલ અને પ્રસન્ન અનુભૂતિ-મારી-તમારી, આપણી

[શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘે એપ્રિલ ૨૨, ૨૩, ૨૪ના ભારતીય વિદ્યાભવન ચોપાટી-મુંબઈ, 'નેમ-રાજુલ-કથા'નું આયોજન કર્યું. ત્રણે દિવસ પદ્મશ્રી ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈની તત્ત્વજ્ઞ અને પ્રભાવક વાણીથી શ્રોતાઓ રસતરબોળ થયા. અત્રે પ્રસ્તુત છે આ કથાની ઝલકનો ત્રીજો અને અંતિમ ભાગ.]

‘નેમરાજુલ કથા’ના રસતરબોળ શ્રોતાઓને અસ્ખલિત કથાપ્રવાહની સાથોસાથ વિરલ ચિંતન, વ્યાપક સંશોધન અને એક જુદા જ પ્રકારની વિચારધારાનો અનુભવ થતો હોય છે.

પોતાની કથાના તંતુને આગળ વધારતા શ્રી કુમારપાળ દેસાઈએ કહ્યું કે એક જ માતાની કૂખે જન્મેલા બે સંતાન સદાના સાથી બનતા નથી, ક્વચિત્ સદાના વેરી પણ બને છે. કોઈકના સંબંધમાં સાત-સાત ભવનો સ્નેહ દૃષ્ટિગોચર થાય છે અને આશ્ચર્ય અને આઘાત પમાડે તેમ ક્યાંક લોહીની સગાઈ હોય, તો પણ સાત-સાત ભવનું વેર પણ જોવા મળે છે. આ વિચાર દર્શાવતાં ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈએ કહ્યું કે સત્યભામા અને રાજમતી બંને રાજા ઉગ્રસેન અને રાણી ધારિણીની પુત્રીઓ હતી, છતાં બંને વચ્ચે આકાશ અને ધરતી નહીં, બલ્કે આકાશ-પાતાળ જેટલો પ્રકૃતિભેદ હતો. સત્યભામા અત્યંત વાચાળ અને વર્યસ્વપ્રિય હતી, તો રાજમતી સર્વગુણથી અલંકૃત પણ અનોખી સ્ત્રી હતી. સત્યભામા જગતમોહિની હતી, જ્યારે રાજમતી સ્વપ્નમોહિની હતી. એવી જ રીતે નેમકુમાર અને એમના લઘુબંધુ રહનેમિ વચ્ચે સ્વભાવગત ઘણો મોટો ભેદ હતો. નેમકુમાર ભૌતિક જગતથી સર્વથા નિસ્પૃહ હતા, જ્યારે એમના લઘુબંધુ રહનેમિ મનથી માનેલી જીવનસંગિની રાજમતી સાથે વિહરવાના કોડ રાખતા હતા.

એ પછી ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈએ એક વિશિષ્ટ પ્રસંગનું આલેખન કર્યું. મહાભારતના યુદ્ધ પૂર્વે દ્વારિકાના મહેલમાં મળવા આવેલા દુર્યોધન સાથે નેમકુમારનો મેળાપ થાય છે અને આ બે અંતિમ છોડે રહેલી વ્યક્તિઓના મેળાપને માર્મિક શૈલીમાં પ્રગટ કર્યો છે. એક તરફ નેમકુમારની રાજસત્તા પ્રત્યેની સંપૂર્ણ અનાસક્તિ છે અને બીજી બાજુ પાંડવોને એક તસુ જમીન પણ નહીં આપવા ચાહતો દુર્યોધન છે. આ બંને વચ્ચેના સંવાદમાં એમનો પ્રકૃતિભેદ ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈએ પોતાની છટાદાર શૈલીથી ઉપસાવી આપ્યો છે.

દુર્યોધન વાસુદેવ કૃષ્ણની વિદાય લે છે અને રથમાં આરૂઢ થવા જાય છે, ત્યાં રૈવતાચળ પરથી આવતા

નેમકુમાર મળે છે. ઉતાવળો, ધૂંધવાયેલો દુર્યોધન નેમકુમારને એકીટસે જોઈ રહે છે. યુદ્ધનાં નગારાં વાગે છે, પણ નેમકુમારના ચહેરા પરની શાંતિની એક રેખા ય બદલાયેલી નથી. એમને જોઈને દુર્યોધનથી બોલાઈ ગયું, ‘નેમકુમાર, તમે કેવા નિશ્ચિંત છો. તમારા ચહેરા પર કેવી શાંતિ છે. ન કોઈ ચિંતા, ન કોઈ પળોજણ. ન કોઈના પ્રત્યે રાગ કે ન કોઈના પ્રત્યે દ્વેષ. સહુના મિત્ર અને સહુ કોઈ તમને ચાહે. પણ હા, આ રીતે શિખર પર બેસીને સાધના થાય, પણ સિંહાસન પર બેસીને રાજ ન ચલાવાય. આ રાજ ચલાવવું એ ભારે કપરું કામ છે.’

નેમકુમારે હસીને કહ્યું, ‘તો છોડી દો ને.’

દુર્યોધન કહે છે, ‘છૂટે એવું નથી’. જાનામિ ધર્મમ્, ન ચ મે પ્રવૃત્તિ, જાનામિ અધર્મમ્, ન ચ મે નિવૃત્તિ.’

નેમકુમારે કહ્યું, ‘એવું તે શું છે કે તમારે છોડવું હોય અને તમે છોડી શકતા ન હો. કોઈ થાંભલાને વળગીને એમ કહે કે થાંભલો મને છોડતો નથી, તે કેવું?’

દુર્યોધને કહ્યું, ‘તમને ભારતવર્ષની ગતિવિધિનો ખ્યાલ છે ખરો? હસ્તિનાપુરના રાજની ગતિવિધિ તમે જાણો છો ખરા? જુઓ, થોડા જ સમયમાં કુરુક્ષેત્ર પર કૌરવ અને પાંડવ વચ્ચે યુદ્ધ ખેલાવાનું છે અને એમાં વિજય અમારે પક્ષે છે.’

નેમકુમારે કહ્યું, ‘પાંડવો પણ કૌરવો તો ખરા જ ને. કુરુ કુળના જ સંતાનને! એટલે વિજય કોને પક્ષે છે એ હું સમજી શકતો નથી.’

‘હા, અમે બંને કુરુકુળના જ કહેવાઈએ.’

‘તો શું ભાઈએ ભાગ વહેંચાય છે?’

‘ના ના, ભાગ વહેંચવાની કોઈ વાત નથી. અહીં તો રણમેદાન પર ભાઈ-ભાઈના મસ્તક-છેદન થશે. પાંડવો અને કૌરવોનું યુદ્ધ ખેલાવાનું છે. અમે પાંડવોને પાંચ ગામ તો શું, પણ પાંચ તસુ જમીન આપવા માગતા નથી.’

‘એનો અર્થ તો એ થયો કે હસ્તિનાપુરના યુવરાજ દુર્યોધનને ભૂમિની ખૂબ તંગી પડે છે. ચાલો મારી સાથે, આ રૈવતગિરિ પર.

૭૯મી પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા

સેવંતીલાલ કાંતિલાલ ટ્રસ્ટના સહયોગથી શ્રી મુંબઈ જૈન સંઘ દ્વારા યોજાતી આ વ્યાખ્યાનમાળા તા. ૨ સપ્ટેમ્બર, સોમવારથી તા. ૮ સપ્ટેમ્બર, સોમવાર સુધી યોજાશે.

વિવિધ વક્તાઓ દ્વારા પ્રતિદિન બે વ્યાખ્યાનો-

(૧) સવારે ૮.૩૦ થી ૯.૧૫

(૨) સવારે ૯.૧૫ થી ૧૦.૦૦

ભક્તિ સંગીત સવારે ૭.૩૦ વાગે.

સ્થળ : પાટકર હોલ, મુંબઈ.

શક્ય હશે તો આ વ્યાખ્યાનો સંસ્થાની વેબસાઈટ :

www.mumbai_jainyuvaksangh.com

ઉપર આપ એ જ સમયે જોઈ સાંભળી શકશો.

દેશ-પરદેશના જિજ્ઞાસુઓએ આ લાભ લેવા વિનંતી.

વેબસાઈટ સંપાદક: શ્રી હિતેષ માયાણી - 09820347990

એના હરિયાળા ડુંગરો જોઈને તમારી જિંદગીના થાકને ઉતારો, એના રૂમઝૂમ ગાતાં ઝરણાનું મીઠું પાણી પીને ચિત્તને ઠંડક આપો. એનાં વૃક્ષોની ઘટાઓ જોઈને આંખોમાં આનંદનું અંજન આંજો. એમાં ઊડતા પંખીઓનો કલરવ સાંભળીને મધુર ગીતનું આસ્વાદન કરો. આ ભૂમિ તમારી જ છે ને. જે પોતાની ભૂમિને ચાહે, એને ભૂમિ ચાહે છે. તમને ભાઈ કરતાં ભૂમિ વધારે વહાલી લાગે છે અને બીજાને આપવાના આનંદની તમને ઓળખ નથી.’

આ રીતે બે અંતિમ ધ્રુવો ધરાવતા નેમિકુમાર અને દુર્યોધનના સંવાદને વિચારક ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈએ હૃદયસ્પર્શી બનાવી દીધો. એની એક વધુ ઝલક મેળવીએ.

સત્તાના તોરમાં દુર્યોધન કહે છે, ‘યુદ્ધ એ જ અમારે માટે કલ્યાણ છે.’

ત્યારે નેમિકુમાર સવાલ કરે છે કે, ‘જ્યાં માનવી માનવીનો લોહીતરસ્યો બને, ત્યાં કલ્યાણ ક્યાંથી હોય? ખરું યુદ્ધ તો રણમેદાન પર નહીં, હૃદયમેદાન પર ખેલવાનું છે.’

અહીં દુર્યોધન અને નેમિકુમારની વિચારધારા સંદર્ભે યુદ્ધ અને શાંતિનો સંદેશ લાક્ષણિક રીતે પ્રગટ કર્યો. એ પછી નેમિકુમાર જાન જોડીને લગ્ન માટે ચાલ્યા તેનું આલેખન કર્યું.

યાદવકુળ શિરોમણિ નેમિકુમારનું રૂપ અદ્ભુત હતું. એમના શ્યામસુંદર દેહમાં એવી સુશ્રી હતી કે જોતાં નયનો ન ધરાય, માથે મુગટ, બાંહે બાજુબંધ, કાને કુંડળ! આજાનબાહુમાં સુંદર એવું ચાપ! કામદેવનો બીજો અવતાર આજે અહીં આવ્યો હતો.

જાનના માર્ગે વિશાળ પશુવાડો આવતાં નેમિકુમારે સારથિને આ અંગે પૂછ્યું. એમને થયું કે જીભના પળભરના સ્વાદ માટે આટલા બધા નિર્દોષ પશુઓનો સંહાર! એ પશુઓ કેવા બંદીવાન બની ગયા છે. મુક્તિ મેળવવા માટે કેવું આકંદ કરે છે. એમના ચહેરા પર દીનતા ટપકે છે અને વનવગડામાં કે નગરમાં સ્વતંત્રપણે વિચરતા અને વિહરતા એ કશાય વાંકગુના વિના કેવા બંધનમાં પડ્યાં છે.

નેમિકુમારનો કરુણાર્દ્ર આત્મા મૂક પશુપંખીઓના અંતરની વેદના વાંચી રહ્યો. એમને થયું કે જાન મારી જોડાઈ છે અને હજારો નિર્દોષ પશુપંખીઓના જાન સાથે રમત શા માટે આદરી હશે? આવા અબોલ પ્રાણીઓની વેદનાનો નેમિકુમાર અનુભવ કરે છે અને વિચારે છે કે જે લગ્નને માટે આટલા બધા દીન-હીન પ્રાણીઓને પ્રાણ ગુમાવવા પડે, તે લગ્ન નથી, પણ ચિંતા છે.

અહીં કથાનકમાં એક નવીન વિચારનું તલસ્પર્શી નિરૂપણ થયું અને તે શાકાહાર વિશેના વર્તમાન વિશ્વને સ્પર્શતા વિચારોનું. શારીરિક આરોગ્ય, માનસિક સ્વસ્થતા, પ્રકૃતિની જાળવણી જેવા વિષયોના સંદર્ભમાં શાકાહાર વિશે પ્રમાણભૂત વૈજ્ઞાનિક આલેખન કર્યું.

નેમિકુમારે વિચાર્યું, જ્યાં આવી પશુહત્યા હોય, તે વિવાહનો અર્થ શો? સારથિને રથ પાછો વાળવાનું કહે છે. પરિણામે રાજમતીના હૃદય પર વજ્રધાત થાય છે. એ કહે છે કે પશુઓની કરુણા જાણનાર નાથ તમે શું મારા પર કરુણા નહીં વરસાવો? રાજમતીની માતા ધારિણી અને સખીઓ એને આશ્વાસન આપે છે, પણ રાજમતી તો જન્મોજન્મની પ્રીતને કારણે નેમને વરી ચૂકી છે. એ પણ જીવનને અધ્યાત્મના માર્ગે

વાળે છે.

બીજી બાજુ નેમિકુમારે મહાભિનિષ્ક્રમણ કર્યું. એક વર્ષ સુધી યાચકોને વર્ષાદાન આપ્યું. એક વર્ષ પૂરું થતાં ઉત્તમકુરુ નામની શિબિકા રચી. નેમિનાથ એમાં આરુઢ થયા અને દ્વારિકા નગરીમાં દીક્ષા મહોત્સવ યોજાવો. શ્રાવણ સુદ છઠના દિવસે પાલખીમાં બેસીને દ્વારિકાના રાજમાર્ગેથી પસાર થઈ ગિરનાર પર્વતના સહસ્રઆમ્ર વનમાં પધાર્યા. ત્યાં શિબિકા નીચે મૂકી આભૂષણ ત્યજ્યાં અને પછી પંચમુષ્ટિ લોચ કરીને એક હજાર પુરુષોની સાથે દીક્ષા લીધી.

નેમિકુમારની નિષ્ક્રમણ યાત્રામાં અપાર માનવ મેદની અને ચોસઠ ઈન્દ્રો સહિત અગણિત દેવગણ શામેલ હતા. વાસુદેવ કૃષ્ણ વયમાં નેમનાથથી જ્યેષ્ઠ હતા. એમણે નેમનાથને આશીર્વાદ આપતાં કહ્યું, ‘આપ શીઘ્રાતિશીઘ્ર આપના લક્ષ્યને પ્રાપ્ત કરો. ધર્મનો આલોક વિશ્વભરમાં ફેલાવો.’ એક હજાર વ્યક્તિઓ સાથે નેમિકુમારે પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરી. વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણ સહિત સહુએ વંદના કરી ને પોતાના મહેલોમાં પાછા ફર્યા.

પુનઃ એકવાર નેમિકુમાર રૈવતગિરિ પર પધાર્યા અને એમણે ઉજ્જયંત (રૈવતગિરી) પર્વત પર કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું અને ધર્મપ્રભાવના કરી. ચતુર્વિધ સંઘની સ્થાપના કરી પીઠ પ્રવર્તાવી.

એ પછી રાજમતી અને રહનેમિના પ્રસંગનું ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈએ ઘટનાને તાદૃશ કરતું માર્મિક વર્ણન કર્યું. રૈવતાચલની ગુફામાં મૂશળધાર વરસાદમાં આવેલી રાજમતીને રહનેમિ જુએ છે અને એ રહનેમિ રાજમતી પ્રત્યે મોહ અનુભવે છે. એ સમયે રાજમતી કહે છે, ‘રહનેમિ! ચામડીનો આટલો મોહ? મોહ કાજે તું તારી ઉન્નતિને રોકવા ચાહે છે? રાજમતીમાં એવું તે તું શું ભાળી ગયો કે એને માટે અમૃતના કૂપા જેવી સાધુતાને છોડ દેવા તૈયાર થયો છે? જો તને મારા મુખનો મોહ હોય તો મુખ ઉતારીને આપી દઉં. હાથમાં તારી આસક્તિ હોય તો તને કાપીને આપી દઉં. પણ ભલો થઈને તારી સિંહસમી સાધુતાને શિયાળની સાધુતા ન બનાવ! દેવરિયા મુનિવર ધ્યાનમાં રહેજો.’ રાજમતીએ આમ કહ્યું. એના શબ્દોમાં અપૂર્વ વેગ હતો.

કથાપ્રવાહ આગળ વધે છે અને અંતે રાજમતી રહનેમિને યોગ્ય માર્ગે વાળે છે. એનું અંતર જાગી ઊઠે છે અને એ રાજમતીને કહે છે, ‘તમે મારા ભાભી નથી, માતા નથી, પણ મારા ગુરુ છો.’

એ પછી યાદવકુળના વીર સાત્યકિ અને નેમનાથનો સંવાદ આવે છે જેમાં મદાંધ યાદવ શ્રીકૃષ્ણની ઉપેક્ષા કરીને અહંકારી બન્યા હોય છે ત્યારે નેમિનાથ કહે છે, ‘યાદવોને તો એમનો ગર્વ જ ગાળી નાંખશે. એ માટે એમને બહારના દુશ્મનની જરૂર નહીં. સોનાની દ્વારિકા દ્વારિકાવાસીઓની નજર સામે નષ્ટ થશે, યાદવ યાદવથી હણાશે. મહાન યાદવરાજ, યાદવપ્રાણ શ્રીકૃષ્ણ પણ યાદવોને અને તે ય પોતાના ભાઈને હાથે મરાશે.’

નેમિનાથની ભવિષ્યવાણી યાદવોએ સાંભળી ખરી, પરંતુ કોઈ સ્વપ્ન જાગ્રત થતાં ભૂલાઈ જાય તેમ યાદવો એને વિસરી ગયા અને વળી વનિતા અને વારુણિના વિલાસમાં ડૂબી ગયા. દીક્ષિત બનેલી

રાજમતી રેવતાચલ પર્વત પર નિર્વાણ પામે છે. નેમિનાથ પ્રભુએ મધ્યપ્રદેશમાં વિહાર કર્યો અને ઉત્તર દિશામાં રાજપુર વગેરે શહેરોમાં વિહાર કર્યો. અનેક શ્લેષ્ઠ દેશોમાં પણ વિહાર કર્યો. કેવળજ્ઞાનથી માંડીને વિહાર કરતાં અઢાર હજાર મહાત્મા સાધુઓ, ચાલીસ હજાર બુદ્ધિમંત સાધ્વીઓ, ચારસો ચૌદ પૂર્વધારી, પંદરસો અવધિજ્ઞાની, તેટલા જ વૈક્રિય લઘ્વિવાળા, તેટલા જ કેવળજ્ઞાની, એક હજાર મનઃપર્યવજ્ઞાની, આઠસો વાદલઘ્વિવાળા, એક લાખ ને ઓગણોત્તેર હજાર શ્રાવકો અને ત્રણ લાખ ને ઓગણચાલીસ હજાર શ્રાવિકાઓ-એટલો પરિવાર થયો. એટલા પરિવારથી ય વિશેષ, અનેક સુર, અસુર અને રાજાઓએ યુક્ત પ્રભુ પોતાનો નિર્વાણ સમય નજીક જાણીને રૈવતગિરિ ઉપર પધાર્યા. ત્યાં ઇંદ્રોએ રચેલા સમવસરણમાં બેસીને પ્રભુએ સર્વ જીવોના અનુગ્રહની ઈચ્છાથી છેલ્લી દેશના આપી. તે દેશનાથી પ્રતિબોધ પામીને કેટલાકે દીક્ષા લીધી, કેટલાક શ્રાવક થયા અને કેટલાક ભદ્રિકભાવી થયા. પછી પાંચસો ને છત્રીસ મુનિઓની સાથે પ્રભુએ એક મહિનાનું પાદપોષગમ અનશન કર્યું. અને અષાઢ માસની શુકલ અષ્ટમીએ ચિત્રા નક્ષત્રમાં સાયંકાળે શૈલેશી ધ્યાનને પ્રાપ્ત થયેલા પ્રભુ તે મુનિઓની સાથે નિર્વાણપદને પ્રાપ્ત થયા.

નેમકુમારે વર્ષોની પ્રીત જાળવીને રાજમતીના અધ્યાત્મની ઓળખ આપી. માયા, મોહ, મમત્વના જૂઠા લગ્ન છોડાવી ત્યાગ, તપ અને સંયમના સ્નેહ સધાવ્યા.

સંસારના ઋણાનુબંધો તો પોતાના ભાવ-અભાવથી નિર્વાણ થાય છે. એ રીતે માનવજન્મ મહામૂલો છે કે એમાં પૂર્વના વાસનાજન્ય સંસ્કારને સુધારવાનો અવસર સાંપડે છે. સંસારના સંબંધોમાં નિર્દોષ અને ધર્મવત્ જીવન જીવવાથી એની અંતિમ ફલશ્રુતિ સુખદ બને છે. આ જન્મમાં જ આત્મવિશુદ્ધિ સાધ્ય છે અને એવી આત્મવિશુદ્ધિના દર્શન આપતો ગરવો ગિરનાર આજ પણ એ પરણેતરનું સાક્ષી આપતો ઊભો છે. ગિરનારની ગરિમા અનેરી છે.

બાળબ્રહ્મચારી નેમિનાથ પ્રભુના દર્શન-પૂજનથી અનેક આરાધકોએ વાસનાનો ક્ષય અનુભવ્યો છે. દીક્ષા પૂર્વે મુમુક્ષુઓ નેમિનાથ પ્રભુની આ ભૂમિના દર્શન, પૂજન, સ્પર્શન દ્વારા સંયમ અંગીકાર કરવામાં આવતા અંતરાય તોડવા સમર્થ બને છે. કેટલાય સાધક આત્માઓ ગિરનારની ભક્તિ કરી બ્રહ્મચર્યવ્રત ધારણ કરીને આત્મઆરાધનામાં લીન બને છે.

ગિરનાર મહાતીર્થ એ પુણ્યનો પુંજ: (ઢગલો) છે. ગિરનારની ભક્તિ કરનારને આ ભવમાં કે પરભવમાં દારિદ્ર્ય આવતું નથી. ગિરનાર મહાતીર્થ એ પૃથ્વીના તિલક સમાન છે.

એ સર્વકોઈ દ્વારા પૂજિત છે. સ્વર્ગલોક, પાતાળલોક અને મૃત્યુલોકના ચૈત્યોમાં સૂર, અસુર અને રાજાઓ ગિરનારના આકારને હંમેશાં પૂજે છે. રૈવતગિરિ એટલે કે ગિરનાર એ શત્રુંજય ગિરિનું પાંચમું જ્ઞાન અર્થાત્ કેવળજ્ઞાન અપાવનારું છે. અહીં અનંતા તીર્થકરો આવેલા છે અને મહાસિદ્ધિ

અર્થાત્ મોક્ષપદને પામેલા છે. ગિરનાર સમવસરણની શોભા ધારણ કરે છે. ચૈત્યવૃક્ષ જેવું એનું મધ્યમાં આવેલું મુખ્ય શિખર અને સમવસરણના ગઢ જેવા આજુબાજુમાં અન્ય નાના પર્વતો છે. ચાર દિશામાં ઝરણા વહેતા હોય તેવા ચાર દ્વારરૂપ પર્વતો શોભી રહ્યા છે.

ગઈ ચોવીસીમાં આઠ તીર્થકરો ભગવંતોના દીક્ષા, કેવળજ્ઞાન અને મોક્ષ કલ્યાણક અને અન્ય બે તીર્થકર ભગવંતના મોક્ષ કલ્યાણક ગિરનાર ગિરિવર પર થયા છે. વર્તમાન ચોવીસીમાં બાવીસમા તીર્થકર શ્રી નેમિનાથ ભગવાનના દીક્ષા, કેવળજ્ઞાન અને મોક્ષ કલ્યાણક આ પર્વત પર થયા છે, અને આવતી ચોવીસીમાં થનારા બાવીસ તીર્થકરોના મોક્ષ કલ્યાણક તથા બે તીર્થકર પરમાત્માના દીક્ષા, કેવળજ્ઞાન અને મોક્ષકલ્યાણક આ મહાતીર્થ પર થશે. પ્રત્યેક ચોવીસીમાં પ્રભુનું કલ્યાણક પામનાર આ વડેરું તીર્થ છે.

આ ગિરનાર તીર્થ પર અતિ અતિ પ્રાચીન મૂળનાયક તરીકે બિરાજમાન શ્રી નેમિનાથ ભગવાનની મૂર્તિ છે. અને એમ કહેવાય છે કે જેમ મલયગિરિ પર બીજાં વૃક્ષો ચંદનમય બની જાય છે, એ જ રીતે ગિરનાર પર આવનાર પાપયુક્ત વ્યક્તિ પુણ્યવાન થઈ જાય છે. એની ભક્તિ કરનારને આ ભવમાં કે પરભવમાં દારિદ્ર્ય આવતું નથી અને ત્યાં વસતાં તિર્થયો (જનાવરો) આઠ ભવની અંદર સિદ્ધિપદને પામે છે.

આવી તો ગિરનાર મહાતીર્થની ઘણી ગૌરવભરી ગાથા છે. તીર્થકર ન હોય એવા સામાન્ય કેવળી સિદ્ધાત્મા શ્રી રહનેમિનું એકમાત્ર જિનાલય ગિરનાર ગિરિવર પર છે. ગ્રંથો ગિરનારને પૃથ્વીના તિલક સમાન, પુણ્યના ઢગલા સમાન, પરમપદ દાયી, સર્વકર્મનાશક, સર્વરોગનિવારક, સર્વ ઈચ્છિત ફળ આપનાર, દુર્ગતિ નાશક તથા સંસારભ્રમણમાંથી મુક્તિ આપનાર કહે છે.

આ પર્વતની ચોપાસ અનેક કથાઓ ગૂંજે છે. ભરતમહારાજ, રત્નાશા શ્રાવક, સજ્જન મંત્રી, મહારાજા કુમારપાળ, વસ્તુપાળ-તેજપાળ, પેથડશાહ, દુર્ગધારાણી જેવાના જીવનમાં ગિરનાર પર્વતનું પાવનત્વ પ્રગટ કરતાં પ્રસંગો બન્યા છે. આચાર્ય બપ્પભટ્ટસૂરિ, અશોકચંદ્ર, રાજર્ષિ ભીમસેન, સૌભાગ્યમંડલી, વસિષ્ઠ મુનિને ક્યાંથી ભૂલી શકીએ ?

અહીં પ્રથમ ટૂંકના જિનાલયનો જિણોદ્ધાર કરનાર આચાર્યશ્રી નીતિસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ, આ તીર્થ પ્રત્યે અગાધ આસ્થા ધરાવનાર આચાર્ય હિમાંશુસૂરીશ્વરજીનું પુણ્યસ્મરણ થાય. પરમ વંદનીય પં. ચંદ્રશેખરમહારાજના શિષ્ય, પૂજ્ય ધર્મરક્ષિત વિજયજી મહારાજ અને તેમના શિષ્ય પૂ. હેમવલ્લભવિજયજી મહારાજનું વંદન કરવાનું મન થાય.

તીર્થો તો વર્ષોથી રચાયેલાં છે, પરંતુ એનું બહારી રક્ષણ અને આંતરિક સ્થાપન જરૂરી છે. આવા ગિરનાર તીર્થ પર દૃષ્ટિપાત કરીએ તો એ માનવજીવનની એક મહાન પ્રણયગાથા લઈને ઊભો છે, તો બીજી બાજુ માનવજીવનની ચરમસિદ્ધિ સમા

‘નેમ રાજુલ કથા’ની ત્રણ ડીવીડીનો સેટ
રૂ. ૨૦૦/- માં કાર્યાલયમાં ઉપલબ્ધ છે.

મોક્ષપદની પ્રેરણા આપે છે.

આમ નેમરાજુલ કથામાં અનેક કથાનકો દ્વારા ભાવના પલટાઓ આવ્યા. શ્રીકૃષ્ણ અને નેમકુમારનો માનવીય બળને અનુલક્ષીને સંવાદ હોય. રહનેમિ અને રાજમતીના સંવાદમાં રાગ અને વિરાગ વચ્ચે કથા ઝૂલતી હોય. દુર્યોધન અને નેમકુમારના કથાનકમાં યુદ્ધ અને અહિંસાનો પરસ્પરનો સંઘર્ષ હોય. આવી રીતે અનેક કથાનકો દ્વારા એક જુદી જ ભાવભૂમિકાએ ભાવકો પહોંચી ગયા. અત્યાર સુધી ગ્રંથોમાં રહેલી ઘટનાઓ ડૉ.કુમારપાળ દેસાઈની પ્રતિભાના સ્પર્શથી જાણે નવચેતના અનુભવીને જાગી ઊઠી હોય તેવો સહુને અનુભવ થયો.

‘મહાવીર કથા’, ‘ગૌતમકથા’, ‘ઋષભકથા’ અને ‘નેમ-રાજુલ કથા’ને માણનારા સહુ કોઈને એક બાજુ જૈનદર્શનની વ્યાપકતાનો ખ્યાલ આવ્યો, એના કથાનકોની માર્મિકતા અને રસવાહિતાનો પરિચય મળ્યો. આજના યુગને પણ નવો સંદેશ આપે એવી એમની શાશ્વતતાની ઓળખ મળી. આ કથાનું પોતાની લાક્ષણિક ઢબે સમાપન કરતાં ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈએ કહ્યું,
કથા વ્યથા દૂર કરે, કથા યુગ સાથે જોડે
કથા પ્રેમનું ઊર્ધ્વીકરણ કરે, કથા જીવમત સંવાદ રચે
કથા સ્નેહના સીમાડા વિસ્તારે
કથા સામર્થ્ય, સંગઠન અને સદ્ગુણની ગરિમા કરે
કથા મનની ચંચળતાને ઓગાળે
કથા ચિત્તની દ્વિધાને શમાવે
કથા અશુદ્ધિની મલિનતા દૂર કરે
કથા આપણામાં શુભનું પ્રવર્તન કરે

કથા ભીતરતામાં સત્યનું સ્મરણ કરે

કથા ગિરનારની ગરિમાનું દર્શન કરાવે

કથા રહનેમિના પ્રાયશ્ચિત્તનું પાવનત્વ સમજાવે

કથા રાજુલના ભવભવના સ્નેહનું પરિવર્તન પ્રગટાવે

કથા નેમિનાથ પ્રભુના ચરણે સદા વાસ કરવાના ભાવ જગાડે એ ભાવના.

કથાના રસપ્રવાહમાં તરબોળ બની ગયેલા ભાવકોની ભાવનાને અભિવ્યક્ત કરતાં શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘના મંત્રી શ્રી ધનવંતભાઈ શાહે કહ્યું કે આ સભાગૃહની એવી ભાવના છે કે આવતી મહાવીર જયંતીએ ત્રણ દિવસની રસપ્રવાહી, અસ્ખલિત અને વિચારપ્રેરક શ્રી પાર્શ્વનાથ કથા શ્રી કુમારપાળ દેસાઈ પાસેથી સાંભળવા મળે તેવો ઉલ્લેખ થયો, જે એમણે સહર્ષ સ્વીકાર્યો.

કથાના પ્રારંભે કથાના સૌજન્યદાતા, સંસ્થાની કાર્યવાહક સમિતિના સભ્યો તેમજ અન્ય મહાનુભાવોએ દીપ પ્રાગટ્ય કર્યું હતું તેમજ કથાના સૌજન્યદાતા ડૉ. ભદ્રાબેન દિલીપભાઈ શાહ તેમજ જૈન સોશ્યલ ગ્રુપના પદાધિકારીઓ પંકજભાઈ સાપરિયા અને વનિતાબેન અમૃતલાલ શાહ તેમજ અન્ય મહાનુભાવોએ ડૉ. કુમારપાળ શાહને શાલ અર્પણ કરી એમનું બહુમાન કર્યું હતું.

જૈન તત્ત્વના ચિંતનને કથા રસમાં ઢાળી ડૉ. કુમારપાળ શાહે ત્રણ દિવસ અદ્ભુત વાતાવરણ સર્જ્યું અને શ્રોતાઓને ધર્મતત્ત્વ રસથી રસ તરબોળ કરી દીધાં.

મહાવીર શાહ અને એમના સાથીઓ આ કથામાં સ્વર અને સંગીતનો સાથ આપી કથાને શ્રવણિય પરિમાણ આપ્યું હતું.

□ ધનવંત

૩૧. એક હજારના પુસ્તકો ખરીદનારને ૩૧.૫૦૦નું ડિસ્કાઉન્ટ, એટલે ૩૧.૫૦૦માં ૩૧.૧૦૦૦ના પુસ્તકો

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘના પ્રકાશનો

ક્રમ	પુસ્તકના નામ	કિંમત રૂ.	ક્રમ	પુસ્તકના નામ	કિંમત રૂ.	ક્રમ	પુસ્તકના નામ	કિંમત રૂ.
ડૉ. રમણલાલ થી. શાહ લિખિત ને સંપાદિત ગ્રંથો			૧૪	વંદનીય હૃદયસ્પર્શ ભા. ૩	૫૦	૨૪	પ્રબુદ્ધ ચરણે	૧૦૦
૧	જૈન ધર્મ દર્શન	૨૨૦	૧૫	વંદનીય હૃદયસ્પર્શ (ઓલીવ)	૨૫૦	૨૫	આર્ય વજ્રસ્વામી	૧૦
૨	જૈન આચાર દર્શન	૨૪૦	૧૬	શાશ્વત નવકાર મંત્ર	૧૫૦	૨૬	આપણા તીર્થંકરો	૧૦૦
૩	ચરિત્ર દર્શન	૨૨૦	૧૭	પ્રભાવક સ્થવિરો ભાગ-૧ થી ૫	૧૫૦	૨૭	સંસ્કૃત નાટકોની કથા ભાગ ૧	૧૦૦
૪	સાહિત્ય દર્શન	૩૨૦	૧૮	પ્રભાવક સ્થવિરો ભાગ-૧ થી ૬	૩૫૦	ડૉ. કલાબેન શાહ લિખિત		
૫	પ્રવાસ દર્શન	૨૬૦	૧૯	નમો તિત્થરસ	૧૪૦	૨૮	ચંદ્ર રાજાનો રાસ	૧૦૦
૬	સાંપ્રત સમાજ દર્શન	૨૭૦	૨૦	જ્ઞાનસાર	૧૦૦	ડૉ. રશ્મિ ભેદા લિખિત		
૭	શ્રુત ઉપાસક ડૉ. રમણભાઈ શાહ	૩૨૦	૨૧	પાસપોર્ટની પાંખે ભાગ-૧ થી ૩	૫૦૦	૨૯	અમૃત યોગનું, પ્રાપ્તિ મોક્ષની	૨૫૦
૮	જૈન આચાર દર્શન	૩૦૦	૨૨	સાંપ્રત સહચિંતન ભાગ-૪ થી ૧૪	૩૯૦	ડૉ. ફાલ્ગુની ઝવેરી લિખિત		
૯	જૈન ધર્મ દર્શન	૩૦૦	પ્રો. તારાબેન ર. શાહ લિખિત			૩૦	જૈન પૂજા સાહિત્ય	૧૬૦
૧૦	ગુર્જર ફાગુ સાહિત્ય	૧૦૦	૨૩	શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર (પુસ્તિકા)	૪	ડૉ. રેખા વોરા લિખિત		
૧૧	જિન વચન	૨૫૦	નવું પ્રકાશન ડૉ. સુરેશ ગાલા લિખિત મરમતો મલક રૂ. ૨૫૦			૩૧	આદિ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ	૨૮૦
૧૨	જિન તત્ત્વ ભાગ-૧ થી ૯	૫૪૦				ડૉ. રમેશભાઈ લાલન લિખિત		
૧૩	વીર પ્રભુના વચનો ભા. ૧	૮૦				૩૨	જૈન દંડ નીતિ	૨૮૦

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ, ૩૩ મહમ્મદી મિનાર, ૧૪મી ખેતવાડી, એ.બી.સી. ટ્રાન્સપોર્ટની બાજુમાં, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪. ટેલિફોન : ૨૩૮૨૦૨૯૬

જયભિખ્ખુ જીવનધારા : ૫૧

□ ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ

[ઈ. સ. ૧૯૨૯ થી ૧૯૬૯ સુધીના ચાર દાયકા પર્યંતની શારદા-ઉપાસનાના પરિપાક રૂપે શ્રી જયભિખ્ખુએ ૨૦ નવલકથાઓ, ૨૪ વાર્તાસંગ્રહો, ૨૪ ચરિત્રો, ૪૩ બાળસાહિત્યના પુસ્તકો, ૬ નાટકો અને એમ બધા મળીને ૩૦૦ જેટલાં પુસ્તકોનું સર્જન કર્યું. જીવનના કપરા સંઘર્ષો વેઠવાની સાથોસાથ પોતાની સાહિત્યોપાસના અવિતરપણે ચાલુ રાખી. એમની એ સાહિત્યોપાસનાની વાત જોઈએ આ એકાવનમા પ્રકરણમાં.]

ત્રિમૂર્તિને અક્ષરદેહ

દરિયામાં ખૂબ ઊંડે સુધી ડૂબકી મારીને છેક એના તળિયે જળસૃષ્ટિ જોનારને ચોપાસ એક વિસ્મયકારી જગત દૃષ્ટિગોચર થાય છે. એમાં નાના નાના છોડ અને આડેઘડ ઊગેલું ઘાસ નજરે પડે છે. એમાં મોતી, શંખ, છીપ, નાનાં નાનાં જંતુઓ, હરતી ફરતી માછલીઓ વસેલાં નજરે પડે છે. એ જ રીતે સર્જકચિત્તના ઊંડાણને પામવા જઈએ, તો એમાંય કેટલાંય મોતી મળે; કેટલાંય શંખ, છીપ અને પરવાળાં સાંપડે. એવા ચિત્તમાંથી શબ્દ રૂપે એની કૃતિ પ્રગટ થાય ત્યારે કોઈ નૂતન નિરાળું રૂપ એ ધારણ કરે છે. લેખકના ચિત્તમાં રહેલા એ સંસ્કારો કઈ રીતે જાગી ઊઠશે, કઈ દિશામાં વહેશે અને એમાંથી કેવું પુષ્પ ખીલશે, એની ક્યાં કોઈનેય ખબર હોય છે? સ્વયં સર્જક પણ એનાથી અજ્ઞાત હોય છે. સઘળું એની જાણ બહાર આપમેળે-આપોઆપ બનતું હોય છે. માત્ર એ અક્ષર રૂપે આકાર ધારણ કરે ત્યારે એને એના મૂળનો ખરો તાગ કે આછો અણસાર હાથ લાગે છે.

જયભિખ્ખુના સર્જનકાળના પ્રારંભે એમના માનસમાં કેટલાંક પાત્રોની મુદ્રા જડાઈ ગઈ હતી. જૈનદર્શનના શાસ્ત્રીય અભ્યાસને કારણે એમના ચિત્તને ભગવાન મહાવીરનું ઔદાર્યપૂર્ણ, વ્યાપક અને માનવતાપ્રેરિત જીવન સતત આકર્ષતું રહ્યું. સ્યાદ્વાદના પરમ પ્રચારક ભગવાન મહાવીરના ઉપદેશમાં એમને જૈન ધર્મની વિશાળતા અને વિશ્વવ્યાપી માનવતા જોવા મળી. કામવિજેતા સ્થૂલભદ્રના સર્જન પછી એ જૈન કથાનક પ્રત્યે ભાવકો અને સુન્દરમ્ જેવા કવિ-વિવેચકોએ આનંદ પ્રગટ કર્યો. ભાવકોના સ્નેહને કારણે એમણે જૈનકથાનકના વિષયવસ્તુ આધારિત સર્જન કરવાનું ચાલુ રાખ્યું. ડાયરાના માણસ જયભિખ્ખુનો જેમ ચાહકવર્ગ વિશાળ હતો એમ મિત્રવર્ગ પણ વિશાળ હતો અને કેટલાક સજ્જન મિત્રોએ એમને આગ્રહ કર્યો કે તમે ‘સાંપ્રદાયિક વાતાવરણ’ની વધુ વાર્તાઓ લખશો નહીં. એને બદલે અન્ય વિષયની કથાઓ લખો; પરંતુ જયભિખ્ખુએ જૈન ધર્મને કદી સંપ્રદાય માન્યો જ નહોતો અને એના તત્ત્વોમાં એમને ક્યારેય સંકુચિત સંપ્રદાયવાદની ગંધ આવી નહોતી.

જૈન કથાનકો પરની રચનાનો બીજો અવરોધ વિવેચકોનો હતો, જેઓ સંપ્રદાયને નામે સારા પુસ્તકની અવગણના કરતા હતા. આમ છતાં જયભિખ્ખુ પોતાના વિચારમાં મક્કમ રહ્યા. પોતે જે માનતા

હતા, તેમાં કશી બાંધછોડ કરી નહીં. પ્રારંભમાં સામાજિક વાર્તાઓ લખનાર જયભિખ્ખુએ ધાર્યું હોત તો તેઓ સામાજિક નવલકથાઓ લખી શક્યા હોત. શરદબાબુ એમના પ્રિય સર્જક હતા; પરંતુ એમનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ હતો કે, ‘અનેકાન્ત દૃષ્ટિ જૈનોની આગવી દૃષ્ટિ છે અને એ દૃષ્ટિવાળો કોઈ પણ સર્જક સંપ્રદાયના ખાબોચિયામાં રાચી ન શકે. એ વિશ્વધર્મનો નહીં, તો સર્વધર્મનો સમન્વયકારી તો હોવો જોઈએ.’ (પ્રસ્તાવના, ‘સંસારસેતુ’) સજ્જન મિત્રોના આગ્રહ છતાં અને વિવેચકોની ઉપેક્ષા હોવા છતાં જયભિખ્ખુએ જૈન ધર્મ આધારિત કથારસવાણી અસ્ખલિત વહેતી રાખી.

વિદ્યાર્થીકાળથી જયભિખ્ખુના ચિત્ત પર વિક્રમાદિત્ય હેમુના પાત્રનો પ્રભાવ પથરાયેલો હતો. ૧૩મી સદીમાં થયેલા અને બાવીસ યુદ્ધોના વિજેતા એવા વિક્રમાદિત્ય હેમુના હિંદી નાટકમાં શિવપુરી ગુરુકુળના વિદ્યાર્થી જયભિખ્ખુએ હેમુની ભૂમિકા ભજવી હતી. એ ભૂમિકા એમને એટલી બધી આત્મસાત્ થઈ ગઈ કે જીવનભર તેઓ હેમુના પાત્રના ચાહક રહ્યા.

એક ત્રીજું પાત્ર એમના મનમાં ધૂમતું હતું તે અંત્યજ મહર્ષિ મેતારજનું. મહર્ષિ મેતારજ વિશે જૈનગ્રંથોમાં થોડી ઝાંખી-પાંખી વિગત મળી. એકાદ-બે અધૂરી સજ્જાઓ મળી, પરંતુ આ અંત્યજ મુનિનું જીવન લેખકચિત્તને આકર્ષી ગયું. એ મુનિએ પોતાના તેજસ્વી જીવનથી ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ-ચારેય પુરુષાર્થને ચરિતાર્થ કરી જાણ્યા હતા. સંસારની અનુદારતા મિટાવવા; બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્યની જન્મજાત દંભી મોટાઈ મિટાવવા અને ‘હરિકો ભજે, સો હરિકા હોઈ’ એ પંથ-પક્ષ-જાતિ વગરની યોગ્યતા દર્શાવવા માટે મહર્ષિ મેતારજનો જન્મ થયો છે’ એમ તેઓ માનતા હતા.

વિક્રમાદિત્ય હેમુના પાત્રને અનુલક્ષીને ‘વિક્રમાદિત્ય હેમુ’, ‘ભાગ્યનિર્માણ’, ‘દિલ્હીશ્વર’ જેવી નવલત્રયી પ્રગટ થઈ. ‘વિક્રમાદિત્ય હેમુ’ પછી એમણે ‘ભાગ્યનિર્માણ’ લખી અને એ પછી મહર્ષિ મેતારજના પાત્રને આકાર કરવા માટે ‘મહર્ષિ મેતારજ’ (૧૯૪૧, એની ત્રીજી આવૃત્તિ, ‘સંસારસેતુ’ (૧૯૬૦)ના નામે) પ્રગટ થઈ. ‘વિક્રમાદિત્ય હેમુ’ પછી ‘ભાગ્યનિર્માણ’માં હેમુના પાત્રની કથા વધુ વિકસતી આગળ વધે છે અને હેમુના રાજ્યોરોહણથી અકબર સામેની લડાઈમાં વીર-

મૃત્યુ પામનાર હેમુની કથાને શબ્દરૂપ આપ્યું છે. આ કથાસર્જનનો પ્રારંભ ચિંતામણિ અને સૂરદાસની સુંદર, રમણીય ચિત્રમાલાના દૃશ્યથી થાય છે. આ નવલકથામાં લેખકે હેમુની દિલ્હીમાં પથરાયેલી સેનાનું સુંદર વર્ણન આપ્યું છે, જ્યારે હેમુની જિંદગી બચાવનાર જતિજનું પાત્ર અદ્ભુતરસપ્રધાન અને આત્મસમર્પણ કરનારું વિશિષ્ટ પાત્ર છે.

અહીં જતિ પદ્મસુંદર દ્વારા અપાતા બોધનાં પ્રકરણોમાં જૈન ધર્મની ભાવનાનું નિરૂપણ છે અને એક સ્થળે તો એક આખું પ્રકરણ એ ભાવનાઓના પ્રાગટ્યમાં જોવા મળે છે. જેમ કે જૈનસ્તોત્ર ‘બૃહદ્ શાંતિ’ની સમગ્ર ક્રિયા અને તેનો અર્થ ‘રાજાધિપાનાં શાંતિર્ભવતુ’ પ્રકરણમાં મળે છે.

અતિ આત્મવિશ્વાસ અને અફધાનોમાં પડેલા ભાગલાને પરિણામે રણભૂમિના જાદુગર હેમુનો પરાજય થાય છે. આમાં લેખકે પાણીપતના યુદ્ધનું ચિત્રાત્મક નિરૂપણ કર્યું છે. જયભિખ્ખુ ઐતિહાસિક ઘટનાઓમાં કલ્પનાના રંગો પૂરે છે, ઐતિહાસિકતાને વફાદાર રહીને એમણે હેમુના પાત્રની ભવ્યતા આલેખી છે, પરંતુ સાથોસાથ યુવાન અકબરના સાહસ અને શૌર્યને પણ બિરદાવ્યું છે. કોઈ એક પાત્રને ઊજળું બતાવવા જતાં એના વિરોધી પાત્રને અન્યાય ન થાય એ વિશે તેઓ પૂર્ણ જાગૃતિ સેવે છે.

જયભિખ્ખુ પોતાના મિજાજથી, પોતીકી રીતે અને પોતાની ભાવનાઓના ગાન સાથે કથા લખનારા લેખક હતા, આથી ઘણીવાર સાહિત્યિક સિદ્ધાંતોની દૃષ્ટિએ ક્યાંક એમના આલેખનમાં ઉપદેશાત્મકતા આવી જતી લાગે છે. વળી ઐતિહાસિક નવલકથાના લેખનનો એમનો હેતુ સાવ ભિન્ન હોય છે. એ ઇતિહાસના સમયને પ્રગટ કરવાની સાથોસાથ એમાં પોતાની ભાવનાઓનું ગુંજન પણ ઇચ્છે છે અથવા તો એવો કાળખંડ પસંદ કરે છે કે જેમાં એ પોતાની ઉમદા ભાવનાને જીવંત કરી શકે. આથી જ બહેરામખાન હેમુની વિશાળ સેનાને જોઈને નિરાશ કિશોર અકબરને કહે છે, ‘પૃથ્વી કંઈ કુંભારના ચાકડા પરનો માટીનો પિંડો નથી કે ઉતારી લઈએ. લીલાં માથાની કલમ વાવીને, લોહીનાં પાણી પાઈને, હાડમજજાનાં ખાતર પૂરીને એને ઉગાડવી પડે છે.’

આની સામે અહિંસાના અવાજ સાથે યુદ્ધની નિરર્થકતા દર્શાવતા અને જૈનસમાજને જગડતા હોય તેમ લેખક લખે છે,

‘આપણે પશુને બચાવીએ, પાંજરાપોળો બંધાવીએ; પક્ષીઓને બચાવી, પરબડીઓ બંધાવીએ; મત્સ્ય બચાવીએ, અરે, પાણીના પોરાંને પણ અભયદાન આપીએ, પાણી ગળાવીએ, પણ શું આ દીપકની જ્યોતિમાં બેળે બેળે બળી મરતાં ફૂદાં જેવાં માણસોને ન બચાવી શકીએ? માણસની સમૃદ્ધિનું અંતિમ, એના પુરુષાર્થની પરાકાષ્ઠા, એની મહત્તાની છેલ્લી ટોચ કેવળ યુદ્ધ જ? યુદ્ધ એ જ એનો વિકાસ? વધુ માનવસંહાર એ એની પ્રગતિ? શું યુદ્ધ વિનાનો સંસાર ન નિપજાવી શકાય?’

ઉર્દૂના અભ્યાસને કારણે લેખક નવલકથાનું મુસ્લિમ વાતાવરણ જમાવે છે. ક્યાંક કાવ્યાત્મક કે દૃશ્યાત્મક સંવાદો પ્રયોજીને જુદા પ્રકારની તાજગીનો અનુભવ કરાવે છે. આ નવલત્રયી એ કોઈ કાલ્પનિક ઘટનાઓ પર આધારિત કથાનક ધરાવતી નથી; પરંતુ ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ હકીકતો આપે છે અને લેખકે તે મનોહર કલાકસબથી નવલકથામાં સરસ રીતે મઠીને આપી છે. એમાં પણ હેમુ જેવા અલ્પ પરિચિત અને ઉપેક્ષિત રહેલા પાત્રની ભવ્યતા દર્શાવી છે અને એની સાથોસાથ શેરશાહ અને અકબરના ચરિત્રોને પણ લેખકે યોગ્ય રીતે ઉપસાવ્યાં છે.

‘વિક્રમાદિત્ય હેમુ’, ‘ભાગ્યનિર્માણ’ અને ‘દિલ્હીશ્વર’-એ નવલશ્રેણી દ્વારા જયભિખ્ખુનો હેતુ તો ભારતના ભાઈચારાના ભવ્ય વારસાને પ્રગટ કરવાનો હતો. વળી એમણે આ નવલકથાઓ એ સમયે લખી કે જ્યારે આપણા દેશમાં હિંદુ અને મુસ્લિમ વચ્ચેના ભેદભાવોનું વિષ સર્વત્ર પ્રસરતું જતું હતું અને હિંદુ અને મુસ્લિમ કદીય સાથે રહી શકે નહીં એવું વાતાવરણ થતું જતું હતું. ચોપાસ કોમી રમખાણો પણ થતાં હતાં.

આમ ઉપર્યુક્ત નવલશ્રેણીમાં એક બાજુ જૈન ધર્મની સ્પષ્ટતાની ભાવનાનું વિરાટ આકાશ છે, બીજી બાજુ પોતાના મનમાં કંડારાયેલા વીર હેમુની મૂર્તિનું પ્રાગટ્ય છે, તો ત્રીજી બાજુ દેશને એની રાષ્ટ્રીય અસ્મિતાની ઓળખ આપીને લેખક શહેનશાહ અકબરના મુખેથી ‘સુલહ કુન બા ખાસ ઓ આમ’-સહુની સાથે મળીને રહો’નો સંદેશો આપવા માગે છે. આની પાછળ જયભિખ્ખુનો ઇતિહાસનો સ્વાધ્યાય દેખાઈ આવે છે.

વળી ઉપર્યુક્ત નવલત્રયીમાં હેમરાજનો સેનાપતિ સાદીખાન મુસ્લિમ હોય, વસ્તુપાલ જેવા પ્રચંડ વીરો મસ્જિદ બંધાવે, જૈનુલ આદિદીન જેવા સુલતાનો હિંદુ મંદિરોનો પુનરુદ્ધાર કરાવે, યુસ્ત મુસ્લિમ બાદશાહ ગઝનીના સિક્કા પર સંસ્કૃતમાં નાગરી ભાષામાં લેખ હોય અને મુસ્લિમ શેરશાહના સિક્કા પર સ્વસ્તિકની છાપ હોય-તેમજ ઈદ અને દિવાળી એ બંને હિંદુ-મુસ્લિમ સાથે ઊજવતા હોય - એ બધું દર્શાવીને લેખક હેમુની કથા દ્વારા પોતાના સમયને કોમી ભાઈચારાનું સ્મરણ કરાવી રહે છે.

લેખકની એક વિશેષ વિચારધારા ‘મહર્ષિ મેતારજ’માં જોવા મળે છે. આ નવલકથામાં એમણે ઊંચનીચના જન્મજાત ભેદભાવો મિટાવવાની વાત કરી છે. માણસ જન્મથી નહીં, પણ કર્મથી મહાન છે, એ જૈન ધર્મના સુત્ર પર સમગ્ર કથાવસ્તુ આધારિત છે. વિક્રમાદિત્ય હેમુની માફક મહર્ષિ મેતારજનું ચરિત્ર પણ ઇતિહાસમાં ક્યાંક જ મળે છે. જૈનસમાજમાં પણ સમતાગુણના દૃષ્ટાંત સિવાય મહર્ષિ મેતારજ વિશે વિશેષ કશું મળતું નથી, પરંતુ વિક્રમાદિત્ય હેમુના જેવું જ આકર્ષણ જયભિખ્ખુના સર્જકચિત્તને મહર્ષિ મેતારજનું હતું. મહર્ષિ મેતારજની નવલકથામાં આર્ય મેતારજ અને વીર રોહિણેયના જીવનપ્રસંગો

આલેખાયેલા છે.

આર્ય મેતારજની જેમ શૂદ્ર જાતિમાં જન્મેલા રોહિણેય પણ અપ્રતિમ શારીરિક શક્તિ, તીવ્ર બુદ્ધિપ્રતિભા અને અપૂર્વ પરાક્રમ ધરાવે છે; પરંતુ જન્મજાત શૂદ્રતાની વાતને એ સ્વીકારી શકતા નથી. મગધના રાજવી જેવા જ એ શૂરવીર છે, તેમ છતાંય એમને જન્મને કારણે હીન માનવામાં આવ્યા છે. આ રોહિણેયના મનમાં શૂદ્રનું કલ્યાણરાજ્ય સ્થાપવાની કલ્પના હતી. ભગવાન મહાવીર સ્વામીના સમયની ઘટનાઓને વણી લેતી આ કથામાં આજના યુગ માટેના પણ ક્રાંતિસર્જક વિચારો મળે છે. જન્મજાત ઊંચ-નીચના ભેદમાં રચ્યાપચ્યા રહેતા ભારતીય સમાજને ‘માનવમાત્ર સમાન’નો સંદેશ લેખક કલાત્મક રીતે આપે છે. હકીકતે આ નવલકથાની પાત્રસૃષ્ટિમાં ભગવાન મહાવીર અને રોહિણેયના પાત્રોનું ખૂબ આકર્ષક નિરૂપણ લેખકે કર્યું છે અને ગુજરાતી સાહિત્યના વિવેચક શ્રી અનંતરાય રાવળે નોંધ્યું છે કે, ‘ગુજરાતી સાહિત્યમાં મહાવીરનું આવું સજીવ ચિત્ર બીજું ભાગ્યે જ હશે.’

આ કથામાં મહર્ષિ મેતારજની સાથોસાથ રોહિણેયનું કથાનક હોવાથી લેખકે એની ત્રીજી આવૃત્તિ સમયે એનું નામ બદલીને ‘સંસારસેતુ’ રાખ્યું. આ રીતે ‘ભાગ્યનિર્માણ’ અને ‘સંસારસેતુ’માં

લેખકે એ સમયની એમની ચિત્તસૃષ્ટિમાં સતત રમતાં ત્રણ પાત્રોને-ત્રિમૂર્તિને-અક્ષરદેહ આપ્યો છે. ‘વિક્રમાદિત્ય હેમુ’ના સર્જન પછી એની બે આવૃત્તિઓ પ્રકાશિત થયા પછી લાંબા ગાળા બાદ ‘ભાગ્યનિર્માણ’ના લેખનમાં વિલંબ થયો. લેખકે ઘણો પ્રયત્ન કર્યો, પણ એનો પ્રારંભ થાય જ નહીં. જયભિખ્ખુને લાગ્યું કે માણસ સાથે જેમ ભાગ્ય જોડાયેલું છે, એમ પુસ્તકને પણ પોતાનું ભાગ્ય હોય છે, પણ પછી એવું બન્યું કે અણધારી ઝડપે એ કૃતિ લખાઈ ગઈ. લેખક નોંધે છે, “શેરને માથે સવાશેર છે, એમ ‘ભાગ્યનિર્માણ’ને માથે પણ ભાગ્યનું નિર્માણ છે જ ને!” (પ્રસ્તાવના, ‘ભાગ્યનિર્માણ’) આનું કારણ ૧૯૪૮નો એ કોમી રમખાણનો સમય હતો. કોમી એકતામાં દૃઢ શ્રદ્ધા ધરાવનાર લેખકને દેશની પરિસ્થિતિ જોઈને દારુણ વેદના થઈ. ચોતરફ ચાલતી હત્યા, દ્વેષ અને ત્રાસની ઘટનાઓએ લેખકના હૈયામાં આગ નહીં, પણ ‘મહાદેવ’ જગાવ્યો, આથી એમણે ‘બિનસાંપ્રદાયિક’ શાસનના ભૂતકાળમાં થયેલા એક તવારીખી પ્રયોગની વાત કરીને રાષ્ટ્રના એ પ્રકારના ભાગ્યનિર્માણનો સંકેત કર્યો.

(ક્રમશઃ)

૧૩/બી, ચંદ્રનગર સોસાયટી, જયભિખ્ખુ માર્ગ, પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૭. ફોન : ૦૭૯-૨૬૬૦૨૬૭૫. મોબાઈલ : ૦૯૮ ૨૪૦૧૯૮૨૫

શુભ આરંભ

પ્રતિષ્ઠિત સંશોધન સંસ્થાઓ દ્વારા સર્વપ્રથમવાર યોજનારો છ મહિનાનો હસ્તપ્રતવિદ્યાનો સર્ટિફિકેટ કોર્સ

હસ્તપ્રતવિદ્યા અંગે ગુજરાત યુનિવર્સિટીની માન્યતા ધરાવતા છ મહિનાના સર્ટિફિકેટ કોર્સનું બે સંશોધન-સંસ્થાઓના ઉપક્રમે આયોજન કરવામાં આવ્યું છે. ગુજરાતમાં સર્વ પ્રથમવાર હસ્તપ્રતવિદ્યા વિશે છ મહિનાનો સઘન અભ્યાસક્રમ શરૂ થશે.

જૈન ધર્મના પ્રસારનું આંતરરાષ્ટ્રીય ક્ષેત્રે કાર્ય કરતી ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજી અને ઈ. સ. ૧૯૪૦ના રોજ પૂર્વ રાષ્ટ્રપતિ શ્રી સર્વપલ્લી રાધાકૃષ્ણનને હાથે ઉદ્ઘાટન પામેલ ધર્મ, તત્ત્વજ્ઞાન અને સંશોધનના પ્રતિષ્ઠિત કેન્દ્ર સમા ભો. જે. અધ્યયન સંશોધન વિદ્યાભવનના સંયુક્ત ઉપક્રમે આગામી ૬ઠ્ઠી જુલાઈ, ૨૦૧૩ને શનિવારથી આ કોર્સનો પ્રારંભ થશે.

આ કોર્સમાં અનેકવિધ વિષયો પર ૨૦ થી વધુ તજજ્ઞો વક્તવ્ય આપશે તેમજ હસ્તપ્રતોનું એક વિશિષ્ટ પ્રદર્શન યોજવામાં આવશે તેમજ વિદ્યાર્થીઓને અન્ય સંશોધન સંસ્થાઓની મુલાકાતનું આયોજન કરવામાં આવશે. હસ્તપ્રતના વાચન અને સંપાદન અંગે પ્રૌક્તિકલ કામ કરાવવામાં આવશે અને વિદ્યાર્થીઓ પાસે એક અગ્રગટ હસ્તપ્રતનું સંપાદનકાર્ય પણ કરાવવામાં આવશે.

આ અભ્યાસનો હેતુ ગુજરાતના તેમ જ દેશના ગ્રંથભંડારોમાં અભ્યાસુઓની રાહ જોતી હસ્તપ્રતોને પ્રકાશિત કરવાનું છે. ભો. જે. અધ્યયન-સંશોધન વિદ્યાભવનના ૧૪ હજારથી વધુ હસ્તપ્રતો વિદ્યાર્થીઓને અભ્યાસ માટે સુલભ બનશે.

આ પૂર્વ ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજીએ ૨૦૦ વિદ્યાર્થીઓ અને અધ્યાપકો માટે ત્રણ દિવસનો હસ્તપ્રતવિદ્યા વિશેનો રાષ્ટ્રીય સેમિનાર યોજ્યો હતો અને એ પછી ૫૦ વિદ્યાર્થીઓની પંદર દિવસની કાર્યશિબિર કરી હતી.

હસ્તપ્રતવિદ્યાના આ સર્વાંગી અભ્યાસક્રમમાં ભારતીય લિપિઓની ઉત્પત્તિ, ભારતીય લિપિની વિશિષ્ટતા, ભારતીય અંકવિજ્ઞાન, હસ્તપ્રત લેખનસામગ્રી, વર્તમાન સમયમાં લહિયાઓ દ્વારા ચાલતી સંસ્થાઓ, લહિયાઓ દ્વારા ચાલતું શાસ્ત્રગ્રંથનું લેખન, સંશોધન અને સંપાદનની વિવિધ પદ્ધતિઓ, હસ્તપ્રતમાં લેખનનું સ્વરૂપ, હસ્તપ્રતના પ્રકારો, હસ્તપ્રતમાં સંક્ષેપ, હસ્તપ્રતના સંકેતો, ચિહ્નો, જ્ઞાનભંડારોમાં થતી હસ્તપ્રતની સંરક્ષણ પદ્ધતિ, હસ્તપ્રત બગડવાના કારણો, હસ્તપ્રતના કેટલોગિંગની વિવિધ પદ્ધતિ જેવા વિષયો ઉપર વક્તવ્યો આપવામાં આવશે.

આ કોર્સ અંગે વિશેષ માહિતી માટે નીચેની સંસ્થાઓનો સંપર્ક સાધશો. (૧) ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજી (બી-૧૦૧, સમય એપાર્ટમેન્ટ, આઝાદ સોસાયટી પાસે, આંબાવાડી, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૧૫. ફોન : ૨૬૭૬ ૨૦૮૨-સમય : બપોરે ૧૨-૦૦ થી ૫-૦૦).

(૨) ભો. જે. અધ્યયન સંશોધન વિદ્યાભવન, (એચ. કે. કોલેજ કેમ્પસ, આશ્રમ રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯. ફોન નં. ૦૭૯-૨૬૫૮ ૮૮૬૨. સમય : ૧૫ જૂન સુધી સવારે ૮ થી ૧૨, ૧૬ જૂનથી બપોરના ૧૨ થી ૫-૦૦).

પુસ્તકનું નામ : **Development & Impact of Jainism in India & abroad**

સંપાદક : ગુણવંત બરવાણિયા

પ્રકાશન : અર્હમ્ સ્પીરિચ્યુઅલ સેન્ટર્સ

સૌરાષ્ટ્ર કેસરી પ્રાણગુરુ જૈન ફિલોસોફિકલ એન્ડ લિટરરી રિસર્ચ સેન્ટર

ઓફિસ નં. ૨, મેવાડ પાટણવાળા એસ્ટેટ, એલ.બી.એસ. રોડ, ઘાટકોપર (ઈસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦ ૦૭૭. ફોન : ૦૨૨-૪૨૧૫૩૫૪૫

gunvantbasrvalia@gmail.com

મૂલ્ય : રૂ. ૩૦૦/-, પાના-૨૨૦, આવૃત્તિ-૧, માર્ચ-૨૦૧૩.

અર્હમ્ સ્પીરિચ્યુઅલ સેન્ટર-સૌરાષ્ટ્ર કેસરી પ્રાણગુરુ જૈન ફિલોસોફિકલ એન્ડ લિટરરી રિસર્ચ સેન્ટરના ઉપક્રમે યોજાયેલ જ્ઞાનસત્ર-૯માં આ પુસ્તકનું વિમોચન થયું. ૨૨૦ પાનાના ૩૧ લેખોમાં સંપાદકે સમગ્ર જૈન ધર્મ, દર્શન વગેરેનો દેશ-વિદેશમાં થયેલ પ્રચાર-પ્રસાર અને વિસ્તારની સરસ રૂપરેખા આપી છે. પરદેશના વિદ્વાનો, હસ્તપ્રતો, પરદેશમાં જૈન મૂર્તિપૂજાની અસર, પરદેશમાં વસતી પ્રજાનું જૈન શાસનમાં પ્રદાન, જૈનધર્મની એશિયાના દેશોમાં અસર, વીરચંદ્ર રાઘવજી અને પશ્ચિમના દેશોમાં જૈન ધર્મની સાચી સમજ, બંગાળ, ઓરિસ્સા અને ઝારખંડમાં શરાક જાતિના મૂળ, ભારતના વિવિધ રાજ્યો જેવા કે ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્ર, કર્ણાટક, મહારાષ્ટ્ર, જમ્મુ કાશ્મીર, કેરલા, આંધ્ર પ્રદેશ, કચ્છ, ઓરિસ્સા, તામિલનાડુ, પંજાબ, રાજસ્થાન, મધ્યપ્રદેશ અને હરિયાણામાં જૈન ધર્મનો વિકાસ. વિષયક વિવિધ લેખો દ્વારા જૈન ધર્મના થયેલ પ્રચાર, અસર વગેરેની વિગતો આપી છે. જે વાચકના દિલો-દિમાગને માહિતીસભર બનાવી દે છે.

x x x

પુસ્તકનું નામ : **મરમનો મલક**

(જૈન ધર્મના કેટલાક વિષયોની આત્મ સાધનાની દૃષ્ટિએ છણાવટ)

પ્રકાશક : શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ

૩૩, મહંમદી મિનાર, ૧૪મી ખેતવાડી, એ.બી.સી. ટ્રાન્સપોર્ટની બાજુમાં, મુંબઈ-૪૦૦૦૦૪. ફોન : ૦૨૨-૨૩૮૨૦૨૯૬.

email : shrimjys@gmail.com

વેબસાઈટ :

www.mumbaijainyuvaksangh.com

સર્જન-સ્વાગત

□ ડૉ. કલા શાહ

મૂલ્ય-રૂ. ૨૫૦/-, પાના-૨૫૦, આવૃત્તિ-૧, -માર્ચ-૨૦૧૩.

વ્યવહારે શ્રાવક, વેપાર વ્યવસાયી પણ અંતરથી સાધક, ચિંતક, સુધારક એવા સુરેસભાઈ ગાલાએ સરળ એવા આ પુસ્તકમાં તેમના મૌલિક વિચારો વ્યક્ત કર્યા છે જે આપણાં ઘણાં ભરમોને તોડે છે. જૈન ધર્મ બાહ્ય ક્રિયાકાંડમાં અટવાઈ ગયો છે. અને ‘ધ્યાન’ની સાધના પદ્ધતિને વિસરી ગયો છે. એનું દુઃખ લેખક વ્યક્ત કરે છે. તેમના મતે તપ એટલે ‘અનુષ્ઠાન દ્વારા આત્મભાવમાં લીન થવું.’ ચૌદ ગુણસ્થાન વિશેના લેખમાં તેઓ સાધકને આત્મવિકાસની દિશા બતાવે છે. છ આવશ્યકોનું મૌલિક અર્થઘટન સુરેસભાઈ કરે છે. ગણધરવાદની વિશદ ચર્ચા કરે છે. અને એની ઐતિહાસિકતા પણ તપાસે છે. જૈન ભૂગોળની આધુનિક વિજ્ઞાન સાથે સરખામણી કરે છે. તેઓ માને છે કે જૈન ધર્મને બાવીસમી સદી સુધી લઈ જવો હશે તો જૈન આચારમાં કેટલાક વૈજ્ઞાનિક સુધારા કરવા પડશે.

આમ લેખક આ પુસ્તકના છ નિષેધોમાં એવા મલકમાં લઈ જાય છે જ્યાં ગહન પરમ સ્થાપિત છે. લેખક મરમને આપણી બુદ્ધિ અને હૃદય પાસે મૂકી દે છે. યથાર્થ શિર્ષક, ભાષા સરળ, અઢળક કાવ્યપંક્તિઓ અને દૃષ્ટાંતોનો ઉપયોગ લેખકની બહુશ્રુતનાની પ્રતીતિ કરાવે છે. વાંચવા અને વિચારવા તથા ધ્યાનસ્થ થવા જેવું પુસ્તક છે.

x x x

પુસ્તકનું નામ : **મૃત્યુનું સ્મરણ**

લેખક : ગુણવંત બરવાણિયા

પ્રકાશક : અશોક ધનજીભાઈ શાહ

નવભારત સાહિત્ય મંદિર

૧૩૪, શામળદાસ ગાંધી માર્ગ, મુંબઈ-૪૦૦૦૦૨.

પ્રાપ્તિ સ્થાન : કસ્તુરબા ખાદી ભંડારની ઉપર, રતનપોળની સામે, ગાંધી રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧. ફોન : ૦૭૯-૨૨૧૪૭૭૦.

મૂલ્ય-રૂ. ૮૦/-, પાના : ૧૧૬, આવૃત્તિ-ચોથી, એપ્રિલ-૨૦૦૮.

ગુણવંત બરવાણિયા લિખિત આ પુસ્તકમાં મૃત્યુ વિષય ગહન પણ સરળ ચિંતનનું આલેખન છે. જે હૃદયસ્પર્શી તો છે જ અને વાચકને વિચારતા કરી મૂકે તેવું છે. મોટે ભાગે આપણે મૃત્યુ વિશે વિચાર કરતા નથી. કદાચ આપણા મનમાં કોઈ છૂપો ડર હોવાને કારણે મૃત્યુ અણગમતો વિષય હોય છે. પરંતુ જ્ઞાનીઓ મૃત્યુનો સહજ સ્વીકાર કરવાની શીખ આપે છે. પણ તે આપણી સમજમાં આવતી નથી. જ્ઞાનીઓ કહે છે કે મૃત્યુનું સ્મરણ પ્રત્યેક પળે જીવ માટે કલ્યાણકારક છે.

અંતિમ અવસરને જો આપણે અન્ય મહોત્સવોની જેમ મૃત્યુ મહોત્સવ રૂપે જોઈશું તો સ્વજનની વિદાય પછી આર્તધ્યાનમાંથી બચી શકાશે. લેખક જ્ઞાનીઓના વચનની મહત્તા સમજાવે છે કે જ્ઞાનીઓના વચનોને આચરણમાં લઈશું તો આપણું જીવન અનાસક્તિના માર્ગે જશે અને આ નિર્લેપી દશા જીવને સમાધિમરણના રાજમાર્ગે લઈ જશે. મૃત્યુનું ચિંતન જ્ઞાન અને વૈરાગ્યની મૈત્રી રચે છે અને આ મૈત્રી સદ્ગતિ પ્રેરે છે.

x x x

પુસ્તકનું નામ : **‘આત્માનો વિકાસક્રમ’**

નિગોદથી મોક્ષ સુધીની યાત્રા

લેખક-સંપાદક : પૂ. મુ. સંયમકિર્તી મ.સા.

પ્રકાશક-પ્રાપ્તિસ્થાન : શ્રી સમ્યક્ જ્ઞાન પ્રચારક સમિતિ

સેવંતીલાલ જૈન, અજયભાઈ, ડી-૫૨, સર્વોદયનગર, ગ્રાઉન્ડ ફ્લોર, ૧લી પાંજરાપોળ, મુંબઈ-૪૦૦૦૦૪. ફોન : ૨૨૪૦૪૭૧૭.

મૂલ્ય-રૂ. સદુપયોગ/-, પાના : ૨૮+૫૮૦, આવૃત્તિ-પ્રથમ, વિ. સં. ૨૦૦૮.

પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં ભવ્યાત્માની નિગોદથી મોક્ષ સુધીની વિકાસયાત્રાના વિવિધ પડાવોની વિસ્તારથી વિચારણા કરવામાં આવી છે.

આ પુસ્તકમાં ૫ વિભાગ, ૨૩ પ્રકરણ અને ૪ પરિશિષ્ટો છે. અહીં ગુણસ્થાનકના ક્રમે મોક્ષમાર્ગનું નિરૂપણ કર્યું છે. તેમાં યોગની દૃષ્ટિઓને ગૂંથી લીધી છે.

સાર રૂપે લેખક કહે છે-પ્રભુની આજ્ઞા મુજબ જીવીશું તો આગલો મુકામ સુરક્ષિત અને ઉજ્જવળ બનશે અને પ્રભુની આજ્ઞાની ઉપેક્ષા કરીશું તો અસુરક્ષિત અને ભયંકર-અંધકારમય બનશે. પ્રભુએ આપણો સાચો મુકામ મોક્ષ બતાવ્યો છે,

મોક્ષ માર્ગ પર ચાલવું એ આપણું કર્તવ્ય છે. સંસાર માર્ગ પર ચાલવું એ અકર્તવ્ય છે. કર્તવ્યની કેડી પર ધીમે પણ મક્કમ પગલે પ્રગતિ સાધવી હોય તો કેડીના તમામ મુકામો (ભૂમિકાઓ)નો બોધ પ્રાપ્ત કરવો અત્યંત જરૂરી છે. પ્રભુએ આ પુસ્તકમાં ચૌદ મુકામો બતાવ્યા છે. અને તેના દ્વારા આત્માનો વિકાસક્રમ આલેખ્યો છે. મોક્ષમાર્ગના મુમુક્ષુઓને માટે આ ગ્રંથ ઉપયોગી છે.

x x x

પુસ્તકનું નામ : મારગ મુક્તિનો

(પૂ. શ્રી ભદ્રંકર વિજયગણિની દિવ્ય પ્રેરક સરવાણીઓ)

સંકલન : વેણીભાઈ દોશી

પ્રકાશક : ભરત, અમીતા અને હીના

શ્રી સિદ્ધક્ષેત્ર જૈન બાલાશ્રમ,
તળેટી રોડ, પાલીતાણા, જિ. ભાવનગર.

ફોન : ૦૮૯૨૪૦૩૯૭૩૩.

મૂલ્ય-અધ્યાત્મરુચિ, પાના : ૧૬૩, આવૃત્તિ-૧, વિ. સં. ૨૦૬૯.

આ પુસ્તકમાં મુરબ્બી શ્રી વેણીભાઈ દોશીએ શ્રી ભદ્રંકરવિજય ગણિ મહારાજની દિવ્ય અને પ્રેરક સરવાણીઓનું વિશિષ્ટ સંકલન કર્યું છે. જેમાં વેણીભાઈની સાહિત્ય પ્રીતિ અને અધ્યાત્મ પ્રીતિની પ્રતિતિ થાય છે. આ પુસ્તકમાં ૨૨૧૦ એવા મનનીય વિચારોનું (વાક્યોનું) સંકલન કરવામાં આવેલ છે.

પૂ. શ્રી ભદ્રંકરવિજય ગણિ મહારાજની પ્રતિભામાં સરળતા અને સાત્ત્વિકતાનો સુંદર સંગમ હતો. એમનું ચિંતન પારદર્શક અને મોક્ષલક્ષી હતું, એમની વાણી હૃદયને ભીંજવી દેનારી અને ભાવકને ભાવવિભોર કરનારી હતી. આજે ભૌતિકવાદી જીવન શૈલીમાં માણસ મોક્ષને ભૂલ્યો છે. અને અધ્યાત્મથી દૂર થઈ રહ્યો છે. એવા સમયે પોતાની જાતને ઓળખવામાં-સમજવામાં આ વિચારો સહાયક બનશે એવી શ્રદ્ધાથી એમના અનેક પુસ્તકોમાંથી ખાસ પસંદ કરેલા વાક્યોનું અહીં સંકલન કરીને મૂક્યું છે.

આ પુસ્તક વાચકને આત્મ સંયમના શિખર તરફ પ્રયાણ કરાવે તેવું છે.

x x x

પુસ્તકનું નામ : વહાલી દીકરીને

લેખક-જયવતી કાજી

પ્રકાશક-પ્રાપ્તિસ્થાન : અશોક ધનજીભાઈ શાહ

નવભારત સાહિત્ય મંદિર, ૧૩૪, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, શામળદાસ ગાંધી માર્ગ, મુંબઈ-૪૦૦૦૦૨.

email : nsmnum@yahoo.co.in.

મૂલ્ય-૨૦૦/-, પાના : ૧૧૮, આવૃત્તિ-૧, ૨૦૧૨.

આ પુસ્તકમાં જયવતી કાજીએ યુવાન કિશોરીઓને સંબોધીને પત્રો દ્વારા એક નવી જ દિશાનું દર્શન કરાવ્યું છે. આ પત્રો લખાયા છે ‘વહાલી દીકરી શુચિ’ ને પણ એ માત્ર જયવતીબેનની પુત્રી માટે જ નથી લખાયા પણ તેમના સંપર્કમાં અનેક યુવતીઓ આવી હતી જેમણે પોતાની અંતરંગ વાતો, અંગત સુખો દુઃખોમાં સહભાગી બનાવ્યા હતા. તેમને માતા સમાન માનતી હતી તેમને સંબોધીને લખાયા છે. આવી કન્યાઓ કંઈક સુંદર સ્વપ્નાંઓ, આકાંક્ષાઓ હોય છે અને સાથે સાથે તેમની સમસ્યાઓ પણ હોય છે. લેખિકાએ યુવતીઓને પ્રેરણાના પીયૂષ પાયા છે. તેઓ માને છે કે સ્ત્રીએ, પુરુષે અને સમાજે ભેગા મળીને સ્ત્રીની ઝાંખી-વ્યથિત પ્રતિમાને બદલીને એક નવી જ ઉજ્જવળ, તેજસ્વી નારીની પ્રતિમા નિર્માણ કરવાની છે. તે માટે જરૂર છે સ્ત્રીઓના શિક્ષણની, સમાન ઉછેરની, સમાજમાં અને કુટુંબમાં સમકક્ષ સ્થાનની અને આર્થિક સ્વાવલંબનની. જેથી તે પોતાનો વિકાસ સાધી શકે. સમાજના વિકાસમાં પોતાનું યોગદાન આપી શકે. ભારતીય મહિલાઓએ એક નવી કેડી કંડારવાની છે તેની પ્રેરણા આ પુસ્તકમાંથી મળે છે.

x x x

પુસ્તકનું નામ : કચ્છનો ઇતિહાસ-ભાગ-૧-૨

પ્રયોજક : કચ્છ ડેવલપમેન્ટ કાઉન્સિલ

પ્રકાશક : ગુર્જર ગ્રંથ રત્ન કાર્યાલય

રતન પોળ નાકા સામે, ગાંધી માર્ગ,

અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧. ફોન : ૨૨૧૪૪૬૬૩.

મૂલ્ય-ભાગ-૧. રૂ. ૩૫૦/-, પાના-૧૨+૨૫૬, આવૃત્તિ-૧ ઑગસ્ટ-૨૦૧૨.

ભાગ-૨. રૂ. ૩૫૦/-, પાના-૬+૨૭૪, આવૃત્તિ-૧ ઑગસ્ટ-૨૦૧૨.

કચ્છના વીસથી વધુ બૌદ્ધિકો દ્વારા કચ્છના આદિકાળથી લઈને ઈ. સ. ૨૦૧૧ના ભૂકંપ બાદના પુનર્વસન સુધીના સમયગાળા દરમ્યાન કચ્છની ભૌતિક, ઇતિહાસમૂલક, રાજકીય, સામાજિક, આર્થિક અને સાંસ્કૃતિક ઘટનાઓના

સંદર્ભે આ ગ્રંથો તૈયાર કરવામાં આવ્યા છે.

પ્રથમ ભાગમાં કચ્છની ભૌગોલિક સ્થિતિ, અહીંની ભૂમિ પર છેક પ્રાગ ઐતિહાસિક કાળથી માનવ અસ્તિત્વ હોવાના મળેલા પ્રમાણો તથા ઈ. સ. પૂર્વે ૨૫૦૦ના પુરાવશોષોનું વર્ણન છે. ઈ. સ. પૂર્વે. ૩૨૫ થી ઈ. સ ની ૧૧મી સદી સુધીના સમયમાં થઈ ગયેલા સામ્રાજ્યોનું આધિપત્ય અને તે પછીના શાસનના ઇતિહાસ મૂલ્ય પ્રમાણો અને ઘટનાઓનું વિતરણ છે. બારમી સદીથી છેક વીસમી સદીના મધ્યાવધી સુધીના પ્રશાસન, વહીવટ અને ન્યાય વ્યવસ્થા આદિની વિગત આલેખિત છે. સ્વાતંત્ર્યોત્તર કચ્છના રાજકીય ઇતિહાસની વિગતો પણ આ ભાગમાં સમાવી છે. તે ઉપરાંત કચ્છનું આગવું ચલણ, પ્રાચીન શિલ્પ, સ્થાપત્યો, મૃત્યુ સ્મારકો અને ઐતિહાસિક યુદ્ધોની વિગતો પણ પ્રસ્તુત છે.

બીજા ભાગમાં કચ્છની પ્રાકૃતિક સ્થિતિ, સમયાંતરે બદલાયેલી પ્રશાસનિક વ્યવસ્થા, કચ્છનું આમજીવન અને તેને સ્પર્શતા સામાજિક, આર્થિક, સાંસ્કૃતિક વિકાસની ક્રમિક આધારભૂત વિગતો આપવામાં આવી છે. જેમાં કચ્છની લોક સંસ્કૃતિ, ધર્મ પરંપરા, કચ્છી ભાષાનો વિકાસ અને એ ભાષામાં સાહિત્ય સર્જન તેમજ કચ્છના લેખકોનું ગુજરાતી અને સંસ્કૃત સાહિત્ય ક્ષેત્રે યોગદાન, સિંધિ ભાષાનો કચ્છ સંબંધ અને સાહિત્ય સર્જન, કચ્છનો સાગરકાંઠો અને બંદરો, ખેતી, ઉદ્યોગો, જન સંપર્ક માધ્યમો, કચ્છમાં શિક્ષણ, સેવાભાવી સંસ્થાઓ વગેરેનો સમાવેશ થયો છે. સાથે સાથે કચ્છ પ્રદેશ-વિશિષ્ટ ભુજની વ્રજભાષા પાઠશાળા, કચ્છના મ્યુઝિયમો અને ‘કચ્છની અસ્મિતાના આરાધકો’નો પરિચય સંક્ષેપમાં આ ગ્રંથમાં સમાવ્યો છે.

કચ્છના સર્વાંગી ઇતિહાસની તથા કચ્છના સમાજ જીવન અને સભ્યતાના સર્વગ્રાહી વિકાસની વિગત આપતા આ ગ્રંથો વાચકો માટે રસપ્રદ માહિતી પૂરી પાડે છે.

બી-૪૨, દયાનંદ સોસાયટી,
એ-૧૦૪, ગોકુલધામ, ગોરેગામ (ઈસ્ટ),
મુંબઈ-૪૦૦ ૦૬૩.

મોબાઈલ નં. : 9223190753.

પંથે પંથે પાથેય : એકવીસમી સદીની જશોદા (અનુસંધાન પૃષ્ઠ છેલ્લાથી ચાલુ)

સી. થયો. નરેશના પિતા તરીકેનું નામ કાનજીભાઈએ આપ્યું અને માતા તરીકે રાધાબહેને.

આના ઊછેરમાં ન ગરીબાઈ આડી આવી. ના પૈસાની તંગી નહી. વાત્સલ્યનો વહેવાર અને આધુનિક જશોદા બની રાધાબહેને નરેશને મોટો કર્યો. રમેશે આમ તો હવે કારભાર ઉપાડી લીધો હતો. એટલે ઘરમાં હવે નરેશને કોઈ પીડા કે નડતર હતાં નહિ. રમેશે એને પોતાના ધંધામાં બાથમાં લીધો, સાથમાં સંગોપ્યો અને વાપીના કારખાનાનો ભાર સોંપ્યો.

નરેશ હવે આજે એક મોટા પુત્રનો બાપ છે. એનો પુત્ર ભણતરમાં આગળ વધી રહ્યો છે. એણે પરિવારના સૌ સભ્યોને પોતાને ત્યાં રાખી એમને પણ ધંધાની રીત રસમ સમજાવી દીધી છે. રાધાબહેન (હવે સ્વર્ગસ્થ) શ્રાવણ માસના પહેલાં સોમવારે દેહ ત્યાગ્યો તથા નરેશ-રમેશ-વગેરેને ત્રણ ફ્લેટના માલિક બનતા જોયા અને રમેશે અને નરેશે રાધાબહેનને માટે-માતાના જીવન કવનમાં ઉખાભર્યો ભાગ ભજવ્યો છે. અને હજી ભજવે છે.

એકવીસમી સદીમાં પોતાના ચાર સંતાનો હોવા છતાં જશોદા બની રાધાબહેન મૃત્યુ નથી પામ્યા. એના સંતાનો દ્વારા અજર-અમર છે ! * ૧૩-એ, આશીર્વાદ, વલ્લભભાગ રોડ, ઘાટકોપર-મુંબઈ-૪૦૦ ૦૭૭.
મો. : ૯૮૨૦૫૫૧૦૧૯.

કેમ છો ?

□ સુરેશ ચૌધરી

એક દિવસમાં ત્રણ ઋતુ દેખાડતા લંડન શહેરમાં બપોરના ઠંડા વાતાવરણમાં હું અને મારા પત્ની બેગ લઈ જૂની બે માળની બસમાં ચઢવા ગયા ત્યારે કંટકટરે મારા હાથમાં રહેલી બેગ ઉચકવામાં મદદ કરી. હું 'Thank you very much' કહું તે પહેલાં જ એકદમ બોલી ઉઠ્યો, 'Oh it is a heavy? what is in? (ઓહ ઈટ ઇસ હેવી, શું છે?)' 'Only clothes & some books. If you want I can show you' (ફક્ત કપડાં અને થોડીક ચોપડીઓ છે. કહો તો ખોલી બતાવું.) No-No OK. (નો. નો. બરોબર).

અમો નવા નવા હોવાથી અમારું બસ સ્ટોપ જતું ન રહે અને ઉતરવામાં તકલીફ ન પડે તેથી અમો દરવાજા પાસેની સીટ ઉપર બેઠા. અને અમો ગુજરાતીમાં વાત કરતા હતા. તે સાંભળી કંટકટર એકદમ પાસે આવી જૂઈના ફૂલ જેવું સ્મિત કરતા મખમલી અવાજમાં કહ્યું, 'કેમ છો ? મઝામાં !' વર્ષો જૂનો પરિચય હોય તેમ મારી સાથે વાતો શરૂ કરી. 'નવા નવા લંડન આવ્યા છો ? ક્યાંથી આવો છો ?'

'ના અમો ઘણી વખત આવ્યા છીએ. પણ આ રસ્તાથી એકદમ નવા છીએ. અને અમો ભારતથી આવીએ છીએ. તમો પણ ભારતના લાગો છો ?'

'હા. મારો જન્મ ભારતના જામનગર ગામમાં થયો હતો. (સાત) ૭ ધોરણ સુધી ત્યાં જ ભણ્યો પછી અમો બધા જ કેન્યા ગયા. અને ત્યાંથી અમો અહીં આવી કાયમ માટે વસ્યા. અને ત્યાર પછી હું ક્યારે પણ ભારત ગયો નથી. પણ મને જવું બહુ જ ગમે છે પણ હવે મને ત્યાંનો કોઈનો પણ પરિચય નથી રહ્યો. પણ ભારતના નિયમિત સમાચાર સાંભળું છું, વાંચું છું...' કહેતાંની સાથે તેમનો અવાજ ગદ્ગદ અને ભારે થઈ ગયો.'

મેં કહ્યું. 'તમો ભારત જરૂરથી આવો. તમારી માતૃભૂમિ અને જન્મભૂમિ છે. હું તમને ત્યાં માટેની મારાથી બને તેટલી બધી જ ગારંટી, વ્યવસ્થા અને મદદ કરીશ. વર્ષો પહેલાંનું ભારત હવે નથી રહ્યું. અઢળક સુધારા થઈ ગયા છે. પણ ભારતની માનવતા અને માણસાઈ જરાપણ બદલાયા નથી. તમો જરાપણ મુંઝાયા વગર જરૂરથી ભારત આવો જ.'

'સારું વિચારીશ.' પછી લાગણીના ગુલ મહોર પાથરી અને કહ્યું, 'આ કવર તમો ઘરે જઈને ખોલજો. તેમાં મારું સરનામું-ફોન અને મોબાઈલ નંબર છે. પણ તમો જરૂર મારા ઘરે આવજો. આપણે સાથે જમીશું અને પેટ ભરીને તીખી તમતમતી સેવ અને ગળ્યા ગુલાબ-જાંબુ જેવી ગપસપ કરીશું. તમોને ફાવે ત્યારે મને ફોન કરશો અથવા તમો કહો ત્યારે હું તમોને ફોન કરીશ. તમોને એકલા આવવું ફાવે તેમ ન હોય તો મને કહેજો. હું તમારા આવવા અને જવાની બધી વ્યવસ્થા કરીશ. પણ આવજો જરૂર. અને તમારે કંઈ કામ હોય તો મને ફોન કરજો. I will be happy to help my Bharatwasl. (મારા ભારતવાસીને મદદ કરવામાં મને આનંદ થશે.)'

સ્ટોપ આવતાં ફરી હાથમાં હાથ મેળવી મારી પાસેથી તેમના ઘરે આવવાનું વચન લીધું. ત્યારે

મેં કહ્યું, 'V.I.P. માણસો ઘણાં મળે છે, પણ તમારા જેવા V.N.P. (વેરી નાઈસ પરસન) બહુ જ ઓછા મળે છે. God Bless You. કહી અમો છુટા પડ્યા.'

ઘરે જઈ મેં કવર ખોલ્યું, તો તેમાંથી ૧૦ પાઉન્ડ સાથે નોંધ તમો મારા મહેમાન મિત્ર છો અને તેમનું સરનામું અને ફોન નંબર હતા.

હું મનોમન બોલી ઉઠ્યો: કેટલાંક સંબંધો જૂજ હોય છે. પરંતુ સુખડની સુગંધ જેવા હોય છે. આ સંબંધોની યાદ આવતા અંગેઅંગમાં મહેકની ફૂલવારી મ્હોરી ઉઠે છે અને આજે અમો નિયમિત એકબીજાના કોન્ટેકમાં રહેતા થઈ ગયા છીએ. * * * સુરેશ ટ્રેડર્સ, રૂમ નં. ૮, બીજે માળે, કલા ભવન, ૩, મેથ્યુ રોડ, ઓપેરા હાઉસ, મુંબઈ-૪.

શ્રી મુંબઈ જેન યુવક સંઘને જૂન ૨૦૧૩માં મળેલું અનુદાન

જમનાદાસ હાથીભાઈ મહેતા અનાજ રાહત ફંડ	૫૦૦૦
ડૉ. મૃદુલાબેન તંબોલી (U.S.A.) (સૌ. કુંજબાળા રાવની પુણ્ય સ્મૃતિમાં)	
૧૧૦૦૦ નલિની પ્રસન્ન ટોલિયા	
૧૧૦૦૦ પ્રસન્ન નાનાલાલ ટોલિયા	
૧૧૦૦૦ સ્વ. મનસુખલાલ ટી. ટોલિયા હસ્તે જિજ્ઞા જે. ટોલિયા	
૫૦૦ સુંદરજી એમ. પોપટ	
૫૦૦ એક સદ્ગૃહસ્થ તરફથી	
૩૮૦૦૦	

પ્રબુદ્ધ જીવન નિધિ ફંડ

૫૦૦૦ લલિતાબેન જશવંતલાલ મહેતા	
૫૦૦૦	
દિપચંદ ટી. શાહ પુસ્તક પ્રકાશન	
૧૭૫૦૦ અતુલ ભાયાણી	
૨૦૦૦૦ કામધેનુ એગ્રો કેમ. ઈન્ડસ્ટ્રી	
૩૭૫૦૦	

પ્રબુદ્ધ જીવન સૌજન્ય દાતા

૨૦૦૦૦ સવિતાબેન નાગરદાસ ટ્રસ્ટ	
જુલાઈ-'૧૩ હસ્તે પ્રકાશભાઈ શાહ	
૨૦૦૦૦	

સંઘના આજીવન સભ્ય

૫૦૦૦ મૌનીકાંત એમ. દસાડિયા	
૫૦૦૧ રેણુકા એમ. મહેતા	
૫૦૦૦ ડૉ. કામિની ગોગરી	
૧૫૦૦૧	

Thus Spake Gratitude, Compassion & Awareness :

The first thing one went through if one had to be initiated into being a disciple to George Gurdjeiff is for 24 hours watch and report the people who come and go from the window. It seemed like a fairly easy task but even for a moment if your eyelids became heavy and you felt sleepy, you were shown the stick by the master.

So what does this mean?

One is that the first thing the Guru seeks and wants to develop in you is 'Satat jagruti'- total alertness and awareness.

and second and the most incredible is his compassion. While he wants that from you, he also stays awake for you to slap u if you even for a moment loose that alertness.

YES, a Master is always awake but here he is putting his energies in you and that is his compassion.

These are the two elements of experience I was gifted in my 20 days journey to Singapore and Australia , a few days Gurudev/ Bapa/ Saheb/ Rakesh Jhaveri was a part of and the rest of the days with fellow followers in differant stages of their own journey but with one common factor of Him as their guiding light.

I am still a novice, still in a dream world of desires , expectations and a state where I still think of me and mine before I think of HIM and His.

So what did it teach me? People keep asking me How was it with Bapa?

and the first thing i do realise is yes, truly Bapa was with me / us 24 / 7 in this trip not because he was physically present but all our actions , the food we ate, the sights we saw, the rollercoasters we took, the skies we dived were because he , his eye, his presence was all encompassing.

62 people from our group skydived and that is no easy feat. To face one's fear head on; as a fellow traveller Snehal Prabhu said- If you are so afraid to sit in a roller coaster where you know for sure it is just a thrilling ride, and there is an end, how will you be able to let go of your body during the time of death when you wont be given any time pr pre warning.'

A journey filled with learnings at every given step. Anand prabhu, yet another soul who has been chiselled with Bapa distributed the few neccessaties he was carrying

to anyone who had a little space and kept his 30 kgs luggage check in slot empty for 'sanstha nu saaman'. as seva was far more natural and effortless to him then shopping that extra kg which would take away from giving that to the spiritual books and cds that needed to be sent.

Knowing the whole day would probably go in reaching a place and the lunch would be served only after four, still a few people would not touch their breakfast because they had not completed their 'kram'.

And all the children- from five to 25.. Ah their 'nirdosh sukh, nirdosh anand' - their play , their ability to naturally stay within their boundaries and yet soar high;

Perth was when we were just 40 of us and we got more intimate time with Bapa.

The anticipation,the longing and the preparation that at eleven a clock Bapa was going to see us, at two we were going to the lakes with HIm and then the final flight where I was blessed to get a seat where i was under his vibrations, just a seat away.

The thing I learnt the most besides Jagruti and compassion was Gratitude. After being with him, around him, to come back to one's own lower dimension is not easy;feel aimless and insipid.

Then the thought comes how must he feel to be and deal with all of us,who are still trotting, struggling, some in baby steps, some leaping but still in the journey , mortals with warped beliefs, short tempers, massive egos, insatiable greed, How does he deal so compassionately with all of us . And it is only because of his endless gratitude to his Guru who showed him the way.

Gratitude is such a glowing fat happy emotion. I just want to cultivate the habit of being grateful for every good thing that comes to me, and to give thanks continuously. And because all things have contributed to my advancement, to include all things in my gratitude. "Let gratitude be the pillow upon which you kneel to say your nightly prayer. And let faith be the bridge you build to overcome evil and welcome good." - Maya Angelou

□ RESHMA JAIN

The Narrators

Mobile: 9820427444

Rup-Arup [Beautiful-Ugly]

A Story From Aagam Katha

Gujarati : ACHARYA VATSALYADEEPJI • English Translation : PUSHPA PARIKH

Shankh a king of Mathura was a staunch Jain. He became a Jain Saint also. He studied a lot of philosophy and practised meditation and there by he achieved certain peculiar qualities also.

Once while travelling during his Vihar—he visited Hastinapur city. One particular road in that city used to be hot throughout a year. No body could walk on that road. The saint (Muni) was unknown about the city roads. There was one Brahmin who was against other religions except Hindu. Muni asked him whether he could go by that hot road. Brahmin being jealous said, 'yes, you can very easily go by that road.' So muni went by that road without any expressions on his face and very easily also. Brahmin was surprised. He also felt that the muni seems to be very powerful and he also ran after him. While running he also experienced that the road was not hot so he was more impressed by the muni.

Somdev being repented asked the muni to forgive him. Muni also forgave him and gave him some good advice which touched the Brahmin's heart and he also told the muni to give him the diksha. (Converting a man in to saint) Somdev also tried his level best to achieve good qualities.

Somdev was born in a lower class family after rebirth and the muni became God after death but he was born on earth as a very good man and in a very good family.

There was a group known as chandals on the bank of the river Ganges. Their leader's name was Harikesh who had two wives—Gori and Gandhari. Gori's son was Harikeshbal who was ugly but very brave.

While playing he quarreled with the boys and hit them. His father punished Harikeshibal and drove him out of the group. So Harikeshibal went on a hill as he was very much disappointed. While he was sitting there a poisonous serpent was seen. The people around him killed the serpent.

After some time another serpent with two mouths was seen. People did not kill the serpent as it was non-poisonous. He heard somebody saying 'you are not

supposed to kill a non-poisonous serpent. Harikeshibal heard these words and was astonished. He started thinking about his own nature. He also realised that people will hit a person who possesses a revengeful nature. They will be good with good people. How is it that nobody likes me? I think it is because of my nature only. Definitely it is my bad nature and my mistake only. I should improve. Henceforth he decided to live such a life that people would honour him and love him.

During his thought process he happened to see one muni passing by. He approached him and conveyed his wish for improvement. Muni advised him in a right manner. Harikeshibal expressed his wish to become a sanyasi—a muni—but he was hesitating as he was born in a lower class family. The muni told him 'Religion has nothing to do with caste or community. Anybody can become great by his own good deeds. Path of restraint is open for everybody.'

Harikeshibal also became a muni. He also started travelling (Vihar). While travelling he once happened to visit the Tinduk Garden of Varanasi. Tinduk was demi-God of the garden. He had become a follower because of muni's penance. He tried to spread muni's name in the world.

That time Bhadraa, the daughter of the king Koshalik visited the garden. She saw muni in dirty clothes, an ugly face, therefore she spat on him.

This sight made Tinduk very angry and changed the face of Bhadraa into an ugly one. Everybody was upset. The king tried all the possible treatments but of no use.

At that time Yaksh Tinduk because of his special powers entered the body of the muni and said, 'oh! king, if you give your daughter to me in marriage I will change her face in a beautiful one. The king agreed. In no time the princess also became beautiful.

The king was happy and was ready for his daughter's marriage and started working on that line. The king came with his party for the marriage. Tinduk Yaksh again came out of the muni's body. Muni coming out of the meditation saw everything and was surprised. He

told the king, 'Oh! king, I am a saint who is not interested in any such worldly affairs. I am a Brahmchari (life time celibacy observer). I have vowed for non-stealing, ahimsa, truth etc. Whatever has happened with your daughter is the work of Yaksh Tinduk. I have nothing to do with it.'

Muni was again in his meditation pose. The king was puzzled so he asked for an advice to the Brahmin who was supposed to perform the marriage ceremony. The Brahmin said, 'what has been abandoned should be given to Brahmin only, 'The king then thought of getting her daughter married with that Brahmin only. The Brahmin advised the king to perform a big sacrifice (Yagna) to make his daughter great. The king agreed. everything was prepared.

During that occasion muni Harikeshibal was passing from there after one month's fasting. The crowd seeing him started driving him out and hitting him. The muni was absolutely quiet. The princess Bhadraa also arrived there and requested everybody to behave well. She said, 'He is a great saint, what are you doing? He is a very pious man. He has never looked at me also. Please ask him to forgive you otherwise the Demi-God Yaksh will burn all of you.'

Everybody was astonished and frightened. The muni said, 'I am above love and hatred. I forgive all of you. May God bless you.

He started leaving that place after whatever was given to him as prasad (Eatables).

DIFFICULTIES ONLY FORGE OUR LIFE

□ Gujarati : **Shashikant L. Vaidya** Translation : **Pushpa Parikh**

Once upon a time a young learned man was in search of a job. He was wandering from one office to another after applying for a job but it was in futile. He could not get any job for many days. He was very nervous. One night he was in a dual mind, whether to try again and again or commit suicide. He had already decided to commit suicide. In the morning when he was out of his house while roaming on the road he met a saint who was very pious and powerful. He could read from difficulty so he asked him if he can be of some help to him. The man told his difficulties and narrated his story and told him about his idea of committing suicide. The saint silently listened him and then said, 'see, you are a learned man. your idea about suicide is not proper. You please think about the human life. Our life has a meaning. I know you are facing difficulties in life but a person is tested by these difficulties only. Son, please don't leave the hope and better try again & again. I am sure you will definately get a job and you will be very happy in the life.

The young man was at first sight only impressed by the saint so he left the idea of suicide and again decided to try for the job. Next day again he started searching about the job. The next day when he went to one of the offices a manager called him and asked about his bio-data. The young man gave the file containing his papers about his bio data. He confessed that he was new in the city and no body knew him. The manager was kind enough and was impresses by the

true story and confession of the young man, so he was allotted the job After two days the man went and told the saint about his job and thanked him. 'It is because of you only that I am alive and got the job also' he said. He bowed down and asked for the blessings. The saint advised him to stick to the job and work very hard and also told him to be very faithful to the boss.

The above incident is true story. when Swami Sachchidanandji was on a tour in India he had experienced such incident and had stopped a young from committing suicide. Such incidents happen many a time in many people's lives. When a person is tired of confilietis and difficulties, thinks of committing suicide but if that particular moment passes away and happens to meet some good personality he is saved.

The saint told him 'In life you will still come across many difficulties, but these difficulties only make the man perfect. Never loose courage. Pray to God with full faith and tell him to show the way out of these difficulties. The god is very kind and will definitely show you the way out. When Ravishankar Maharaj completed hundred years of his life one person asked him, 'Dont you feel disgusted of life now? you are quite old now. Are you not tired of this life?' Ravishankar Maharaj said, 'Brother, thinking like this is insulting the god, showing malice towards god. The life that is given by god should be ilved nicely and for the happiness of others. If you help others god will help you.'

51, 'Shikalekh' Duplex, Alkapuri, Vadodara-390007.

ભજન - BHAJAN

- ઘરમાં કાશી, ઘરમાં મથુરા, ઘરમાં ગોકુળીયું ગામ રે
મારે નથી જાવું તીરથ ધામ રે
૧. નિત્ય સહવારે પગે લાગીને, પછી રે કરવાં બીજા કામ
પહેલાં માતા પછી રે પિતા, પછી લેવું પ્રભુ કેરું નામ રે
મારે નથી જાવું તીરથ ધામ.
૨. માતાપિતાની સેવા કરતાં, મરાણા શ્રવણ કુમાર
ઇતિહાસ એનો અમર થઈ ગયો, અમર થઈ ગયું નામ રે.
મારે નથી જાવું તીરથ ધામ.
૩. ભવસાગરમાં ભટકો નહીં ભાઈ, સાચો છે આતમરામ
માતાપિતાનું જેણે દિલ્લું દુભાવ્યું તેને, તીરથ નહીં આવે કામ રે
મારે નથી જાવું તીરથ ધામ.
૪. ભક્તિ કરતાં પ્રભુ મળે ને, દેવ દેવી મળે રે તમામ
કોઈ પણ કિમતે હોય તો ધરમથી, માવતર મળે ન કોઈ ગામ રે
મારે નથી જાવું તીરથ ધામ.

Gharma Kashi, gharma Mathura, Gharma Ghokuliu Gam Re
Mare nathi javu Tirath Dham re

1. Nitya sahware page lagine pachhi re karva bija kam
Pahela Mata, pachhi re pita, pachhi levu prabhu keru naam re
Mare nathi javu Tirath Dham re...
2. Mat pitani seva karata marana Shravanakumar
Itihas eno amar thai gayo, Amar thai gayu naam re...
Mare nathi javu Tirath Dham re...
3. Bhavsagar ma bhatko nahi bhai sachu chhe Atamram
Matpitanu jene dildu dubhavyu tene tirath nahi ave kam re
Mare nathi javu Tirath Dham re...
4. Bhakti karata Prabhu male re male re Dev Devi tamam
Koi pan kimate hoi to Dharamthi Mavtar male na koi gam re
Mare nathi javu Tirath Dham re...

EXPLANATION

In this Stavan the poet narrates about the importance of our parents. Parents are given more importance in our Indian culture than all the holy places also. In the beginning poet says, there is Kashi, Mathura and Gokul in my house only. I am not interested in visiting any pilgrimage.

In the first stanza the poet advises, 'first of all in the early morning after getting up before starting your routine work say your prayer. Then first bow down to your mother, then to your father and then visit a temple or say your prayer. According to our Indian culture mother is given more importance.

In the second stanza the poet has narrated the example of Shrivankumar who died while giving service to his parents. Since then he has become famous and known for his service in the Indian history.

Third stanza says, do not try for rebirth, instead think of your own Atma and act according to your inner voice. Those who misbehave with parents or trouble their parents will not be happy inspite of visiting all holy places.

In the last stanza the poet describes the value of parents. You may please some or the other God or goddess by devotion but you can't get parents at any cost any where. In short you should never displease your parents.

"What you wish for yourself wish for others also"

(Once upon a time a person who was very unhappy in life and wanted some relief or some advice went to Bhagwan Mahavir and he got the above advice.)

One man went to Mahavir Bhagwan and said, 'I am very miserable. There are many unhappy incidents in my life. Now please show me a way out of this. I am unhappy for ever.

Mahavir Swami asked him, 'is your neighbour happy?'

The man said 'he is even more unhappy than me.'

Mahavir Swami said, 'You please pray to God and tell to give some relief atleast to your neighbour. If possible please make him happy.'

That man said, 'Why should I tell God to give relief to my neighbour?'

Bhagwan said, 'God listens faster if you tell him to do

good to somebody elsethan if you tell him to help you. Therefore while asking from God you should ask something for others; or you should tell God to do good for everybody. By this way God helps you also while helping others.'

Rajnishi while giving a lecture once upon on the book 'Saman Suttam' had narrated this story. Rajnishi also said one Sutra by MahavirSwami which says, 'what you wish for yourself wish for others also' and if you implement this Sutra in life many problems in life will be solved automatically. Also it says that 'do not wish for others what you do not wish for yourself.'

This is one of the main Sutras of Mahavir Swami. If you implement this Sutra in life, it will be like following the religion in toto and you will find a great change in the world.

Guj. : Ashu Patel ● Eng. : Pushpa Parikh

8TH TIRTHANKAR BHAGWAN CHANDRAPRABH

Once upon a time a queen Laxmanaa who was pregrant was sitting at night on the terrace enjoying a beautiful moon-light. She loved the moonlight and felt like drinking it. King Mahasen also arrived there. The queen told him about her wish. The king loved her very much.

The king fulfilled her wish by hook or crook – no body knows how ?

During her pregnancy the queen saw 14 bright dreams. After 9 months she gave birth to a very bright son on the fourteenth day of the dark half of the month

posh. (according to Hindu Calender). The child was like a bright moon and had a calm face. He was named 'Chandraprabh'.

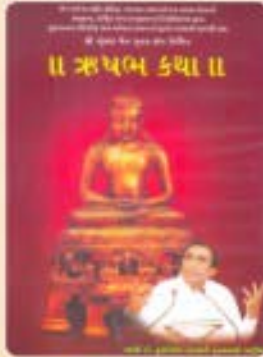
He also ruled over the kingdom for some period in his youth period. Then he also reliquishing everything like other Tirthankars and became a saint and accepted Diksha. After preaching many people he attained Nirvan at Samet Shikhar.

Moral : If you help others, there may be a glow on your face.

KULIN VORA : 9819667754

શ્રી મુંબઈ જેન યુવક સંઘ દ્વારા નિર્મિત

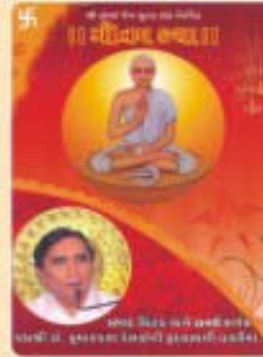
આંતર રાષ્ટ્રીય ખ્યાતિ પ્રાપ્ત, જેન ધર્મ તત્ત્વના વિશ્વ પ્રચારક પદ્મશ્રી ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈની હૃદયસ્પર્શી પ્રભાવક વાણીમાં **ડી.વી.ડી.**

II ઋષભ કથા II

ત્રણ ડી.વી.ડી. સેટ મૂલ્ય રૂ. ૩૦૦/-

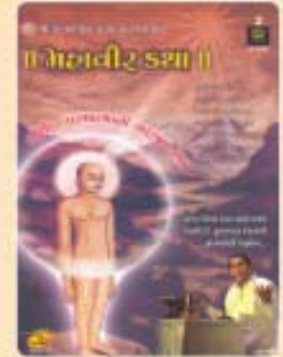
પ્રાચીન કાળના વાતાવરણ સાથે રાજા ઋષભના જીવનચરિત્ર અને ત્યાગી ઋષભનાં કથાનકોને આવરી લેતું જેનધર્મના આદિ તીર્થંકર ભગવાન શ્રી ઋષભ-દેવનું ચરિત્ર અને ચક્રવર્તી ભરતદેવ અને બાહુબલિનું રોમાંચક કથાનક ધરાવતી અનોખી 'ઋષભ કથા'

II ગૌતમ કથા II

ત્રણ ડી.વી.ડી. સેટ મૂલ્ય રૂ. ૩૦૦/-

અનંત લબ્ધિનિધાન ગુરુ ગૌતમસ્વામીના પૂર્વ-જીવનનો ઇતિહાસ આપીને એમના ભવ્ય આધ્યાત્મિક પરિવર્તનનો ખ્યાલ આપતી, અજોડ ગુરુભક્તિ અને અનુપમ લઘુતા પ્રગટાવતી રસસભર 'ગૌતમકથા'

II મહાવીર કથા II

બે ડી.વી.ડી. સેટ મૂલ્ય રૂ. ૨૫૦/-

ભગવાન મહાવીરના જીવનનાં જીવનનાં રહસ્યોને પ્રગટ કરતી, ગણધરવાદની મહાન ઘટનાઓને આલેખતી અને વર્તમાન યુગમાં ભગવાન મહાવીરના ઉપદેશોની મહત્તા દર્શાવતી સંગીતસભર 'મહાવીરકથા'

'નેમ-રાજુલ કથા'ની ડી.વી.ડી પ્રકાશિત થઈ ગઈ છે. ત્રણ ડી.વી.ડી.નો સેટ રૂ. ૨૦૦/-

ઘરે બેઠા દિવાનખાનામાં ધર્મતત્ત્વ કથાશ્રવણનો હરથ લાભ

ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈની સંગીતને સઘવારે ભાવભરી પ્રભાવક વાણી દ્વારા વહેતી આ કથાઓ આપને દિવ્ય જ્ઞાનભૂમિનું આત્મસ્પર્શી દર્શન કરાવશે જ. સમૂહમાં સ્વાધ્યાય અને શ્રવણનો દિવ્ય આનંદ મેળવી સામાયિકનું પુણ્યકર્મ પ્રાપ્ત કરો + વસ્તુ કરતાં વિચારદાન શ્રેષ્ઠ છે.

- + કેળવણી સંસ્થા, દેરાસર અને ઉપાશ્રય માટે ૨૦% ડિસ્કાઉન્ટ
- + ધર્મ પ્રચાર અને પ્રભાવના માટે કુલ ૭૫ ડી.વી.ડી. - પ્રત્યેક કથાના ૨૫ સેટ - લેનારને ૫૦% ડિસ્કાઉન્ટ

- + બેંક ઓફ ઇન્ડિયાની ભારતની કોઈ પણ શાખામાં શ્રી મુંબઈ જેન યુવક સંઘ પ્રાર્થના સમાજ બ્રાંચ, A/c. No. 0039201 000 20260 માં રકમ ભરી ઓર્ડરની વિગત સાથે અમને સ્વીપ મોકલો એટલે ડી.વી.ડી. આપને ઘરે કુરિયરથી રવાના કરાશે.

૧. શ્રી મુંબઈ જેન યુવક સંઘ, ૩૩ મહમ્મદી મિનાર, ૧૪મી ખેતવાડી, એ.બી.સી. ટ્રાન્સપોર્ટની બાજુમાં, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪. ટેલિફોન : ૨૩૮૨૦૨૯૬.

૨. ઈ-સ્ટીટવૂટ ઓફ જેનોલોજી,બી-૧૦૧, સમય એપાર્ટમેન્ટ, આઝાદ સોસાયટી પાસે, આંબાવાડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫. ફોન : (૦૭૯) ૨૬૭૬૨૦૮૨.

સત્ય ઘટના

એકવીસમી સદીની જશોદા

□ મનસુખલાલ ઉપાધ્યાય

ચાંગબાઈ કાનજીભાઈ દામા-હીરાણી. આમ તો ભાનુશાળી કુટુંબ. ચાંગબાઈ તરીકે એમને બહુ ન ઓળખે પરંતુ રાધાબહેન તરીકે સમાજમાં એનું સ્થાન ઊંચુ-ગૌરવવંતુ.

રાધાબહેનના પરિવારમાં ત્રણ દીયરો, પોતાને મોટો દીકરો તથા ત્રણ દીકરીઓ. કાનજીભાઈએ પોતાના અપરમાના દીકરાઓને સગાભાઈ કરતાં વિશેષ પ્રેમ વાત્સલ્ય આપ્યું અને એનો ઊછેર પણ માનવતા મંડિત કર્યો.

મોટો દીકરો રમેશ એટલે રાધાબહેનના હૈયાનું હાડકું. દીકરીઓ પણ એમને વધારે વહાલી. પરંતુ સંજોગોની કરવત જ્યારે વહેરે છે ત્યારે ઋણ ચૂકવવા બેઠેલા સૌને લોહીના ટશિયાં ફૂટે છે.

કાનજીભાઈના લગ્ન થયા (ચાંગબાઈ) રાધાબહેન સાથે. રાધાબહેને કાનજીભાઈના જીવનમાં શ્રમનું ઇંધણ પૂર્યું. મુશ્કેલીઓના વંટોળ વસમા ઝીલ્યા. કાનજીભાઈનો દીકરો નાનો. ઘરમાં ત્રણ દીયર પોતાની ત્રણ દીકરીઓ અને વ્યવહાર તો ચલાવવો પડે ને?

એવા સમયે કાનજીભાઈ દરજીનું કામ કરતા. રાત-દિવસ દોરાના બખિયાં લેતાં અને એમાં એ જીવનની મધુરતા માણતા. કરકસર કરે ક્યાંથી? મૂડીની અછત અને ઘર મોટું નામના વાળું એટલે મહેમાનનો આવરો-જાવરો. વળી દિયરોને પરણાવવાના હતા પણ કોને ખબર કાનજીભાઈની વહારે ઈશ્વર આવી જિભા રહ્યાં જોઈ લો. એમને રાધાબહેને મદદ કરી. કાનજીભાઈની પડખે એક અડીખમ સહાયક તરીકે જિભા રહ્યા.

રાધાબહેનને હૈયે ભગવાનનો અજબ વાસ. એમની શ્રદ્ધા મેરુ ડગાવી ન શકે તેવી. ચોપાસ

ધનની કમી, ક્યારેક મન ડગમગી જાય પણ રાધાબહેને ભગવાનને જાણે બાંધી લીધા ન હોય? કારણ એમણે પોતાના સંતાનોને તથા દિયરોને પરણાવી દીધા. કોઈને કશીય ખબર ન પડે તેવી રીતે ઘરનો વ્યવહાર ચલાવ્યો. એમની કૂળદેવી હીંગળાજ માતા બલુચિસ્તાનની; પણ મા આવીને એની સાખ પુરી રહ્યાં હતાં. મોટા વ્યવહારો કરકસર વગર સુખમય પસાર કર્યાં. રાધાબહેનને તો મહેમાન આવે એટલે મધ કરતાં ગળ્યું લાગે. મહેમાનને ભગવાનની જેમ સાચવે. કોઈ જાતની મજા નહિ. આમ કપરાં દિવસો કાઢ્યાં. રમેશ ભણતો ગયો. એમ.એસસી. થયો. ફાર્માસ્યુટિકલનું જ્ઞાન મેળવ્યું અને પ્રભુની કૃપાથી અમેરિકા જઈ આવ્યો ને બસ, રાધાબહેન અને કાનજીભાઈના કપરા દિવસો કપાતા ગયા અને પછી કાનજીભાઈ ચાર પાંદડે થયો. લોકોમાં એની અને રાધાબહેનની સદ્વ્યવસ્થા કોઈ ભૂલી કેમ શકે? દુખિયાની વહારે આવવું, પરોપકારમાં કયાસ નહિ, આંગણે આવેલા અતિથિની માવજત-સેવા-સરભરા ઘરના કુટુંબીઓ કરતાંય વિશેષ.

પણ આ રાધાબહેનની એક વાત અંતરે અમી છાંટે તેવી છે. ઘરમાં હાંલ્યાં કુસ્તી કરતાં હતાં. ભૂખનો દાવાનળ સળગતો હતો. પોતાના સંતાનોનું માંડ માંડ પૂરું થતું એમાં એમની નણંદ જુવાન અવસ્થામાં એક શિશુને જન્મ આપી અવસાન પામી. રાધાબહેનને સમાચાર મળ્યા અને એ અને પતિ કાનજીભાઈ નણદોયને ઘેર પહોંચ્યા. ઘરમાં નણંદનો પતિ અને સગાંવહાલાં કોઈ પડખે જિભા ન હતા. ત્રણ દિવસનો બાળક ગોદડી પર સૂતો હતો.

રાધાબહેન ઘડી ભર સમસમી ગયા. કોઈએ બાળકની સેવા કરવા-સાચવવા-ઊછેરવા તૈયાર નહિ. નણદોય બસ નીચું માં ઘાલી રહ્યો હતો; નણદોયના સગાંવહાલાં પાંચદસ જણ બેઠા હતા. રાધાબહેનની ચકોર નજર પારખી ગઈ કે ત્રણ વાસાના શિશુને પાળવા કોઈએ હિંમત ન બતાવી.

એટલે રાધાબહેને તાજા જન્મેલા શિશુને

પંથે પંથે પાથેય

પોતાના ખોળામાં લઈ શાંત કર્યો. અને રાધાબહેને નણદોયના સાસરિયાના સગાંઓને સ્પષ્ટ કહી દીધું: 'હું આ બાળકને લઈ જઈશ. એને ઊછેરીને મોટો કરીશ. એની તબિયત બરોબર નથી તો પણ તમે સૌ હાથ જોડી બેઠા રહ્યા? હવે હું એની મા બનીશ. એની સારવાર કરાવીશ. એક વાત જાણી લો, 'આ શિશુ ત્રણ દિવસનું હોઈ મા ગુમાવી-એને દવાખાને લઈ જવો પડશે. હા, એની સારવાર સરકારી હોસ્પિટલમાં કરાવીશ. જીવન-મરણ પરમાત્માને હાથ છે. એ જીવે એવી મારી પ્રાર્થના છે અને શિશુ ન જીવે તો મારા પર આજ ચઢાવતા નહિ.'

એટલું કહી રાધાબહેને એ શિશુને પોતાના ઘેર પોતાના સંતાનો સાથે ઊછેરવા લાગ્યા. પૈસાની ખામી હોવા છતાંય એ શિશુને લઈને તરત જ રાધાબહેન સરકારી હોસ્પિટલમાં પહોંચ્યા અને શિશુ વિભાગ સંભાળતા દાકતરના પગમાં બાળકને મૂકી દીધો. અને તે બોલ્યા:- 'દાકતર સાહેબ, તમારા ચરણે આ શિશુને મૂકું છું. આપ એને માટે યોગ્ય સારવાર કરશો. બચશે તો અમારો, મૃત્યુ પામશે તો તમે મૂંઝાશો નહિ, કારણ પરમાત્માની ઈચ્છા વગર પાંદડું પણ ફરકી શકતું નથી.'

દાકતરે તો એ શિશુને તેડી પાસે ઊભેલી નર્સને સોંપી દીધું. તાત્કાલિક સારવાર શરૂ થઈ. શિશુ જીવતું રહ્યું. સંપૂર્ણ સ્વસ્થ બન્યું એટલે એમણે રાધાબહેનને બોલાવીને સોંપી દીધું.

એ શિશુ ઘેર આવ્યું. નામકરણ વિધિ કરી. નામ રાખ્યું નરેશ. નરેશ દિવસે ન વધે તેટલો રાતે વધે. આર્થિક તંગીનો ઓછાપો હોવા છતાં કાનજીભાઈએ તથા રાધાબહેને તથા ઘરમાં રહેલાં પરિવારજનોએ એના ઉછેરમાં ચાર ચાંદ લગાવી દીધાં.

એ શિશુ છ વરસનો થયો તેને ભણાવ્યો. ઘાટકોપરની ગુરુકુળમાં એને ભણાવ્યો. એસ.એસ.

(વધુ માટે જુઓ અનુસંધાન પાનું ૩૭મું)

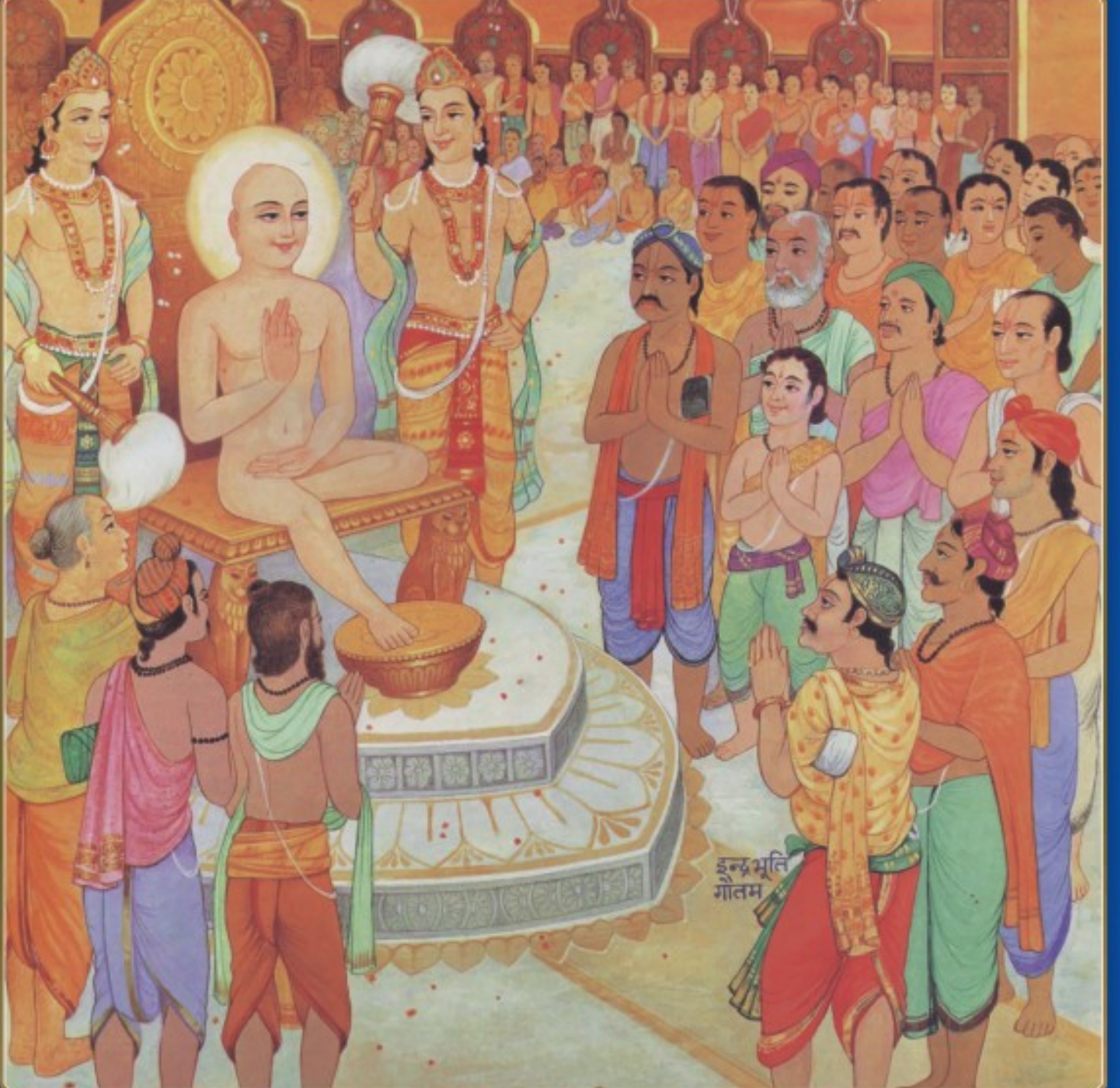
Postal Authority Please Note: If Undelivered Return To Sender At 33, Mohamadi Minar, 14th Khetwadi, Mumbai-400004.

Printed & Published by Nirooben Subhodbhai Shah on behalf of Shri Mumbai Jain Yuvak Sangh and Printed at Fakhri Printing Works, 312/A, Byculla Service Industrial Estate, Dadaji Konddev Cross Rd, Byculla, Mumbai-400 027. And Published at 385, SVP Rd., Mumbai-400004. Temporary Add. : 33, Mohamadi Minar, 14th Khetwadi. Mumbai-400004. Tel.: 23820296. Editor: Dhanwant T. Shah.

ગણધરવાદ વિશેષાંક

પ્રપુલ્ક જીવન

વર્ષ-૬૧ • અંક-૮-૯, ઓગસ્ટ-સપ્ટેમ્બર, ૨૦૧૩ • પાના ૮૪ • કીમત રૂ. ૨૦

આત્મા, પરલોક, સ્વર્ગ, નરક વગેરે છે કે નહિ તે અંગે ચર્ચા કરવા, સમાધાન મેળવવા આવેલા ૧૧ વિદ્વાન બ્રાહ્મણો
Eleven learned Brahmins, arrive to discuss about soul, the other world, heaven, hell with Bhagwan

જિન-વચન

દુરાચારી ને વાચાળ મનુષ્યનો અંજામ

જહા સુણી પૂઠકણી જિવકસિજ્જઈ સવ્વસો । ર
 एवं दुस्सीलपाणीए मुहरी निक्कसिज्जई ।।

(ઉ. ૧-૪)

જેમ સડેલા કાનવાળી કૂતરીને સર્વ સ્થળેથી હાંકી કાઢવામાં આવે છે, તેમ દુરાચારી, પ્રતિકૂળ વર્તન કરનાર અને વાચાળ મનુષ્યને સર્વ સ્થળેથી કાઢી મૂકવામાં આવે છે.

A bitch with rotten ears is driven away from everywhere. Similarly a person of bad conduct, of an insubordinate attitude and of talkative nature is turned out from everywhere.

(ડૉ. રમણલાલ ચી. શાહ એકિત 'જિન વચન'માંથી)

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ની ગંગોત્રી

૧. શ્રી મુંબઈ જેન યુવક સંઘ પત્રિકા
૧૯૨૯ થી ૧૯૩૨
૨. પ્રબુદ્ધ જેન
૧૯૩૨ થી ૧૯૩૩
બ્રિટિશ સરકાર સામે ન ઝૂકવું
એટલે નવા નામે
૩. તરૂણ જેન
૧૯૩૪ થી ૧૯૩૭
૪. પુનઃ પ્રબુદ્ધ જેનના નામથી પ્રકાશન
૧૯૩૯-૧૯૫૩
૫. પ્રબુદ્ધ જેન નવા શીર્ષકે બન્યું ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’
૧૯૫૩ થી
+ શ્રી મુંબઈ જેન યુવક સંઘના મુખપત્રની ૧૯૨૯
થી, એટલે ૮૪ વર્ષથી અવિરત સકર, પહેલા
સાપ્તાહિક, પછી અર્ધમાસિક અને ત્યારબાદ
માસિક
- + ૨૦૧૩ માં ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’નો ૬૧મા વર્ષમાં
પ્રવેશ

પ્રબુદ્ધ વાચકોને પ્રણામ

પૂર્વ તંત્રી મહાશયો

જમનાદાસ અમરચંદ ગાંધી
ચંદ્રકાંત સુતરિયા
રતિલાલ સી. કોઠારી
મણિલાલ મોકમચંદ શાહ
જટુભાઈ મહેતા
પરમાણંદ કુંવરજી કાપડિયા
ચીમનલાલ ચકુભાઈ શાહ
ડૉ. રમણલાલ ચી. શાહ

સર્જન-સૂચિ

ક્રમ	કૃતિ	કર્તા	પૃષ્ઠ
(૧)	તંત્રીની કલમે...	ડૉ. ધનવંત શાહ	૩
(૨)	આ વિશિષ્ટ અંકના માનદ સંપાદક શ્રુત ઉપાસક ડૉ. રશ્મિકુમાર જે. જવેરી	ધનવંત શાહ	૫
(૩)	ઋણ સ્વીકાર	ડૉ. રશ્મિકુમાર જે. જવેરી	૬
(૪)	૨૪ તીર્થંકર ભગવંતોના ગણધરો	—	૬
(૫)	ગણધરવાદ	ડૉ. રશ્મિકુમાર જે. જવેરી	૧૭
(૬)	સમન્વયાત્મક દૃષ્ટિકોણનું સમૃદ્ધ આકાશદર્શન	પદ્મશ્રી ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ	૧૮
(૭)	પ્રથમ ગણધર શ્રી ઈન્દ્રભૂતિ ગૌતમ	છાયા પ્રવર કોટિયા	૨૨
(૮)	બીજા ગણધર શ્રી અગ્નિભૂતિ ગૌતમ	ડૉ. રતનબેન ખીમજી છાડવા	૨૫
(૯)	ત્રીજા ગણધર શ્રી વાયુભૂતિ ગૌતમ	ડૉ. પ્રવીણભાઈ સી. શાહ	૨૯
(૧૦)	ચોથા ગણધર શ્રી વ્યક્તજી	બીના ગાંધી	૩૪
(૧૧)	પાંચમા ગણધર શ્રી સુધર્મા સ્વામી	ડૉ. રશ્મિબેન ભેદા	૩૮
(૧૨)	છઠ્ઠા ગણધર શ્રી મંડિક	ડૉ. અભય દોશી	૪૧
(૧૩)	સાતમા ગણધર શ્રી મૌર્યપુત્ર	પ્રા. ડૉ. કોકિલા હેમચંદ શાહ	૪૪
(૧૪)	આઠમા ગણધર શ્રી અકંપિત	ડૉ. પાર્વતી નેણશી ખીરાણી	૪૬
(૧૫)	નવમા ગણધર શ્રી અચલભ્રાતાજી	ભારતી બી. શાહ	૪૯
(૧૬)	દસમા ગણધર શ્રી મેતાર્ય પંડિત	ડૉ. કલા શાહ	૫૨
(૧૭)	અગિયારમા ગણધર શ્રી પ્રભાસ	વર્ષા શાહ	૫૬
(૧૮)	ગણધરોં કી શંકાઓ કે વૈદિક વાક્ય (હિન્દી)	—	૫૯
(૧૯)	ગ્યારહ સ્થાપનાએ	આચાર્ય તુલસી	૬૧
(૨૦)	મનની મૂંઝવણના જ્ઞાતા સર્વજ્ઞ કઈ રીતે ?	પૂ. આ. વિજય પૂર્ણચંદ્ર સુરીશ્વરજી	૬૩
(૨૧)	જીવને જ્ઞાનાવરણાદિ દ્રવ્યકર્મોના નિમિત્તોથી ઉદ્ભવતું ભાવકર્મ	સુમનભાઈ શાહ	૬૫
(૨૨)	વ્યાખ્યાનકાર સાધુ ભગવંતોના ચરણમાં વિનંતી	ડૉ. છાયા પી. શાહ	૬૬
(૨૩)	જીવદયા, સંપૂર્ણ શાકાહારી જીવન સાચા જેન યવા તરફ પ્રયાણ	અતુલ દોશી	૬૭
(૨૪)	જયભિખુ જીવનધારા : ૫૨	ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ	૬૯
(૨૫)	આર્થિક સહાય માટે માલવી એજ્યુકેશન એન્ડ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ, ગામ કુકેરી, શાંતા બા વિદ્યાલયની પસંદગી	—	૭૩
(૨૬)	શ્રી મું. જેન યુવક સંઘ સંચાલિત કિશોર ટિબેટિયા કેળવણી ફંડ	—	૭૫
(૨૭)	સર્જન-સ્વાગત	ડૉ. કલા શાહ	૭૬
(28)	Ganadharvad in Jain philosophy	Dr. Anil V. Desai	78
(29)	Thus HE Was, Thus HE Spoke Swami Vivekanand	Reshma Jain	81
(30)	Ocean of Politeness	AcharyashriVatsalyadeepji Translation: Pushpa Parikh	82
(૩૧)	૨૦૧૩-૭૯મી પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા	—	૮૪

આ અંકના ચિત્રો કવર પેજ પહેલું અને ત્રીજું

સૌજન્ય : આચાર્ય યશોવિજયજી સંપાદિત તીર્થંકર ભગવાન શ્રી મહાવીર ચિત્ર સંપુટ

ચિત્રકાર : ગોકુલદાસ કાપડિયા

● 'પ્રબુદ્ધ જીવન' વર્ષ : ૬૧ ● અંક : ૮-૯ ● ઓગષ્ટ-સપ્ટેમ્બર ૨૦૧૩ ● વિક્રમ સંવત ૨૦૬૯ ● વીર સંવત ૨૫૩૯ ● શ્રાવણ વદિ ● તિથિ ૧૨

● ● ● શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ પત્રિકા ● ● ●

(૧૯૨૯ થી પ્રારંભ, ૮૪મા વર્ષમાં પ્રવેશ)

પ્રબુદ્ધ જીવન

● ● વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૨૦૦/- ● ●

● ● છૂટક નકલ રૂ. ૨૦/- ● ●

માનદ તંત્રી : ડૉ. ધનવંત શાહ

આ ગણધરવાદ વિશિષ્ટ અંકના માનદ સંપાદક

ડૉ. રશ્મિકુમાર જે. ઝવેરી

તંત્રીની કલમે...

ગણધરવાદ એટલે વાદ વિવાદ નહિ, પણ ભગવાન મહાવીરનો એમના થનારા અગિયાર મહાપંડિત શિષ્યો સાથેનો સંવાદ, અને આ સંવાદમાંથી પ્રગટતું જૈન તત્ત્વજ્ઞાનનું તર્કબદ્ધ સત્ય.

આ મહાપંડિતો વેદોના પ્રકાંડ અભ્યાસી હતા, અને વેદોના ભિન્ન ભિન્ન અધ્યયનથી તથા તેમાં પ્રસ્તુત થયેલા પરસ્પર વિરુદ્ધ વેદવાક્યોથી એમના મનમાં શંકાઓ જન્મી હતી, પણ એ શંકા અન્ય પાસે પ્રગટ કરતા એમને સંકોચ અને માનહાની થતી જણાતી હતી, જ્યાં અહમ્ ઊભો હોય ત્યાં સમ્યગ્ જ્ઞાન ન પ્રવેશે. એઓ એક પછી એક

ભગવાન મહાવીર પાસે ઉપસ્થિત થયા, ભગવાન મહાવીર તો સર્વજ્ઞ હતા, એટલે મહાપંડિતોને એમણે સામેથી પ્રશ્ન પૂછ્યો કે તમારી આ શંકા છે, આ શંકાનું નિવારણ તમારા વેદોના સાચા અર્થઘટનથી આ છે. પોતાની શંકાને પ્રશ્ન પૂછ્યા વગર જ ભગવાને જાણી એથી, તેમજ સત્યના પ્રગટીકરણથી પ્રભાવિત

થઈ આ અગિયાર મહાપંડિતો ભગવાનના શિષ્ય બન્યા અને ભગવાને એમની ગણધર તરીકે સ્થાપના કરી.

આ વિશિષ્ટ અંકમાં આ ચર્ચા-વિગતે આપી છે એટલે અહીં પુનરુક્તિ કરી પ્રબુદ્ધ વાચકની જિજ્ઞાસાવૃત્તિનો રસ વિચ્છેદ કરતો નથી.

આ સંયુક્ત અંકના સૌજન્યદાતા
શ્રીમતિ કલ્યા હસમુખ દી. શાહ પરિવાર
સ્મૃતિ - શ્રદ્ધાંજલિ
સ્વ. સંપતબેન દી. શાહ - માતૃશ્રી
સ્વ. દીપચંદ કેશરીમલ શાહ - પિતાશ્રીની
૧૯મી પુણ્યતિથિ પર

જૈન શ્રાવકો તેમજ જૈનેતર જિજ્ઞાસુને આ ગણધરવાદની આછેરી રૂપરેખા મળે અને એમાંથી નિપજતા જૈન ધર્મના તત્ત્વને આ જિજ્ઞાસુ ભવ્યાત્મા સમજે અને પામે એ જ આશય આ અંકનો છે.

આ અંક માત્ર વાચનનો જ નથી.

આ અધ્યયન સ્વાધ્યાય અને પરિશલન માટેનો તત્ત્વ વિચાર અંક છે. એના વાચનથી જેમ ગણધરોની શંકાનું ભગવાને સમાધાન કર્યું એ રીતે જ પ્રબુદ્ધ વાચકની શંકાઓનું સમાધાન થશે જ એમ નમ્ર ભાવે હું આપને પાત્રીપૂર્વક કહું છું.

'પ્રબુદ્ધ જીવન'ના પ્રબુદ્ધ વાચકોના કરકમળમાં આ આઠમો

● શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ, ૩૩ મહમદી મિનાર, ૧૪મી ખેતવાડી, એ.બી.સી. ટ્રાન્સપોર્ટની બાજુમાં, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪. ટેલિફોન: ૨૩૮૨૦૨૯૬
● ઓફિસ સ્થળ સૌજન્ય : શ્રી મનીષભાઈ ઝવેરી
● Website : www.mumbai_jainyuvaksangh.com ● email : shrinjys@gmail.com Web Editor: Hitesh Mayani-9820347990

વિશિષ્ટ અંક અર્પણ કરતાં ખરેખર અમે શબ્દ ધન્યતાનો ચિર ભાવ અનુભવીએ છીએ.

આ સર્વે અંકોએ વાચકવર્ગનો યશ પ્રાપ્ત કર્યો છે, એના વિશેષ અધિકારી છે એ અંકોના વિદ્વાન સંપાદકો. અમે અહીં આ સર્વે મહાનુભાવ પ્રત્યે ઋણભાવ વ્યક્ત કરીએ છીએ. આમાંનો 'જૈન સાહિત્ય કથા વિશ્વ' અંક તો ગ્રંથાકારે પ્રગટ પણ થઈ ચૂક્યો છે.

આ ગણધરવાદના અંકની પ્રેરણા અમને પ. પૂ. આચાર્યશ્રી વાત્સલ્યદીપ સૂરીશ્વરજી પાસેથી મળી છે. એ પૂજ્યશ્રીનો આભાર કયા શબ્દોમાં માનીએ? પૂજ્યશ્રીના નાદુરસ્ત સ્વાસ્થ્યને કારણે આ અંકને પૂજ્યશ્રીની કલમનો લાભ પ્રાપ્ત નથી થયો અને એ ઉણપ અમને, આપને, સર્વને લાગે એ સ્વાભાવિક છે.

ગણધરવાદ જેવા તાત્ત્વિક અંકનું સંપાદન કરવા માટે આ વિષય તેમજ જૈન આગમના જ્ઞાતા હોય એ જ આવા વિશિષ્ટ અંકને ન્યાય આપી એને ચિંતનીય સાથોસાથ દર્શનીય પણ બનાવી શકે. આ શુભ અને ઉત્તમ કાર્ય માટે અમને અમારા મિત્રવર્તુળમાંથી ડૉ. રશ્મિકુમાર ઝવેરી જ સમર્થ લાગ્યા.

પરંતુ એઓશ્રીની નાદુરસ્ત તબિયત, કેન્સર જેવા મહાવ્યાધિ સાથે એક દાયકાથી એમની લડત, આવી પરિસ્થિતિમાં હૃદય મિત્ર હોય છતાં આ શુભ કાર્યનો સ્વીકાર કરો એવું એઓશ્રીને કહેવાની હિંમત કેમ આવે? પણ અમે તો શ્રુતદેવતાને પ્રાર્થના કરી, હિંમતોનો સરવાળો કરી એમની પાસે પહોંચ્યા. યશમાંથી સહેજ આંખ ઊંચી કરી પ્રેમમિશ્રિત ભાવે એમણે

મીઠા ઠપકા સાથે અમારી સામે જોયું. અમારી પાસે તો શાસ્ત્ર, સંબોધન અને સ્મિત સિવાય કોઈ શસ્ત્રો ન હતા. પ્રથમ અમને તો રોકડી 'ના' મળી. પણ એમના ધર્મપત્ની અંજનાબેન અમારા પક્ષે આવી ગયા, અમે વિનંતિઓનો ગુણાકાર કર્યો અને અમે જીતી ગયા. શ્રુતદેવતાએ અમારા ઉપર કૃપા કરી.

માત્ર બે મહિનાના ટૂંકા સમયમાં અતિ પરિશ્રમ કરી પૂ. ડૉ. રશ્મિભાઈએ આ અંક તૈયાર કર્યો. એમના ઉપકારને કઈ રીતે મૂલવવો? અમારા કર્મચારી, મથુરભાઈ, પ્રવીણભાઈ, હરિચરણ અને અશોકનો સાથ મળ્યો. પૂ. પુષ્પાબેનના પરિશ્રમને કેમ ભૂલાય? અને આ અંકના દેહને આકાર આપનાર એંસી વરસના અમારા જવાહરભાઈ તો ચેન્નાઈ એક્સપ્રેસ જેવા, ઝડપી, થાક્યા વગર દોડે અને બધાંને દોડાવે.

આ અંકમાં અલગ રીતે પ્રસારાયેલ કેટલીક વિચાર કણિકા અને દૃષ્ટાંતો અમારા પરમ મિત્ર સુરેશ ગાલાના પુસ્તક 'મરમનો મલક'માંથી લીધી છે, આભાર માનીશ તો ઠપકો મળશે.

આ સર્વ પરિશ્રમ અને પ્રજ્ઞાનો સરવાળો એટલે આ ગણધરવાદ અંક.

આશા છે કે 'પ્રબુદ્ધ જીવન'ના વાચકો અંતરથી આ અંકને સ્વીકારી પોતાના જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ કરશે.

જો કોઈ પણ ક્ષતિ રહી ગઈ હોય તો હું ક્ષમાપ્રાર્થી છું. મિચ્છામિ દુક્કડમ્-શ્રુતદેવને વંદન.

□ ધનવંત શાહ

drdtshah@hotmail.com

આપણે તો આત્મા છીએ, જે નિરાકાર છે, અનંત છે. શક્તિનો પૂંજ છે, ચૈતન્યમય છે.

ક્રિશ્ચિયન પરંપરા જે પુનર્જન્મ, આત્મા અને કર્મની થિયરીનો સ્વીકાર કરતી નથી એ પરંપરામાં જન્મેલ ડૉ. વાઝ ઉપસંહારમાં કહે છે:

'આપણે માત્ર સ્થૂળ શરીર નથી. એ તો નાશવંત છે. આપણે તો આત્મા છીએ, જે નિરાકાર છે, અનંત છે. અનાદિ છે, અમર છે, શક્તિનો પૂંજ છે, ચૈતન્યમય છે. પૂર્વે આપણા અનેક જન્મો થયા છે અને આ ભવમાં આપણે જે પણ છીએ અને જેવા સંજોગો આપણને પ્રાપ્ત થાય છે એનું કારણ આપણા પૂર્વજન્મમાં કરેલાં કર્મો છે. આપણું ચિત્ત સ્ટોરહાઉસ જેવું છે જેને ફોઈડ unconscious mind કહે છે. એ ચિત્તમાં કર્મના, વાસનાના સંસ્કારો પડેલ હોય છે. જ્યારે પણ વ્યક્તિ મૃત્યુ પામે છે ત્યારે સ્થૂળ દેહ અહીં પડેલો હોય છે. આત્મા ચિત્તની સાથે અનંતની સફરે ઉપડી જાય છે. આ જન્મમાં જે પણ તમારા મિત્રો છે, કુટુંબીજનો છે, સગાં છે એ બધાં પૂર્વજન્મમાં કોઈક ને કોઈક રીતે તમારી સાથે સંકળાયેલાં જ હોય છે. સંબંધો બદલાઈ જતા હોય છે. કો'ક જન્મની દીકરી આ જન્મમાં તમારી બહેન પણ બની શકે છે.'

- ૧ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૨૦૦/-(U.S. \$ 20) ● ૩ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૫૦૦/-(U.S. \$ 50) ● ૫ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૮૦૦/-(U.S. \$ 80)
● ૧૦ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૧૮૦૦/-(U.S. \$180)

આ વિશિષ્ટ અંકના માનદ સંપાદક શ્રુત ઉપાસક

ડૉ. રશ્મિકુમાર જે. ઝવેરી

મેંતિ ભૂણસુ કપ્પણ।

મૈત્રી મારો ધર્મ છે-ભગવાન મહાવીર.

મૈત્રીભાવનું પવિત્ર ઝરણું જેમના જીવનમાં સતત વહેતું રહે છે એવા આ ડૉ. રશ્મિભાઈ ઝવેરીને તમે એક વાર સહજ મળો તો વધુ વખત મળ્યાનો આનંદ અનેક વારમાં પલટાઈ જાય. એમને મળવું એટલે જાણે આપણી એક જ્ઞાન ભંડારની મુલાકાત. હૂંફ તો એવી આપે કે જાણે શિયાળાની કડકડતી ઠંડીમાં ઉષ્માભર્યા તાપણા પાસે આપણું આસન, જે જ્ઞાનનું તેજ પણ અપાવે. એમના ઘરની અગાસીમાં ફૂલોના કુંડા વચ્ચે આકાશની છત નીચે આ દંપતીનું સાન્નિધ્ય મ્હાણીએ ત્યારે શોધવું પડે કે આ સુગંધ એ કુંડાના ફૂલોની છે કે આ દંપતીના જ્ઞાન અને સ્નેહની છે! ચંદ્ર તારાના તેજમાં આપણે બાગબાગ થઈ જઈએ.

રશ્મિભાઈએ જીવનની કારકીર્દિ તો ઘડી આંકડા સાથે. મુંબઈ યુનિવર્સિટીમાંથી વાણિજ્ય શાખામાં માસ્ટર ડિગ્રી મેળવી સી.એ. થયા અને ધન પ્રાપ્તિ કરવા સી.એ.ની સફળ પ્રેક્ટિસ કરી, આયુષ્યના સાંઠ વરસની ઉંમર સુધી.

૧-૧૦-૧૯૩૫માં કચ્છ અંજારમાં ઉદ્યોગપતિ અને ધર્મ ચિંતક પિતા જેઠાભાઈ ઝવેરીને ત્યાં માતા સૂરજબેનની કુખે અવતરનાર આ રશ્મિભાઈને સી.એ.ની આંકડા લીલાથી સંતોષ ન થયો એટલે આત્મવિકાસ માટે એમણે ઝાલ્યો શબ્દનો હાથ. પાંસઠ વર્ષની ઉંમરે જૈનોલોજીમાં એમ.એ. કર્યું અને ‘પ્રેક્ષાધ્યાન’ ઉપર શોધ પ્રબંધ લખી પીએચ.ડી.ની ઉપાધિ પણ ગ્રહણ કરી. આમ ‘આંક’ અને ‘શબ્દ’ના બે ગજરાજો ઉપર સવારી. શુભ કર્મોદયની આ પરિણામિ.

ઉપરાંત આ રશ્મિભાઈ એવા સદ્ભાગી કે આ યુગના મહાન જૈન ચિંતક આચાર્ય મહાપ્રજ્ઞજીનું એમને સાન્નિધ્ય સાંપડ્યું.

ઉદ્યોગપતિ પિતા જેઠાભાઈને ધનની સાથોસાથ ધર્મની લગની લાગી અને એ વિષયક પુસ્તકોનું સર્જન કરી જીવનની સંઘ્યાએ ‘સંચારો’ ગ્રહણ કરી પોતાના દેહને અરિહંતને શરણે ધરી જીવન અને મૃત્યુને ધન્ય કરી દીધું.

લઘુ બંધુએ પણ સંસારનો ત્યાગ કરી મુનિ જીવન સ્વીકારી આચાર્ય મહાપ્રજ્ઞજીના શિષ્ય બન્યા અને શતાવધાની મહેન્દ્રકુમારજી નામાભિધાનથી વર્તમાનમાં તેરાપંથ સમુદાયમાં સ્થિર થઈ જ્ઞાન તપની આરાધના કરી રહ્યાં છે.

ડૉ. રશ્મિભાઈને જે સાધના, સિદ્ધિ અને પ્રસિદ્ધિ મળી એનો ધબકાર તો પત્ની સુશ્રાવિકા અંજનાબેન. રશ્મિભાઈ અને અંજનાબેનનું દામ્પત્ય એટલે એક સમૃદ્ધ અને મંગળ કલ્યાણમયી દામ્પત્ય. નરસિંહ-માણેકબા, ન્હાનાલાલ-માણેકબા અને શિવ-પાર્વતી જેવું. અંજનાબેનની પતિભક્તિ છે એટલે જ તો રશ્મિભાઈને ધન-ધર્મના યશનો ઓડકાર આવે.

જૈન ધર્મના આગમો અને અનેક ગ્રંથોના અભ્યાસી તેમજ ૨૫ થી વધુ પુસ્તકો અને અનેક લેખોના કર્તા અને પ્રભાવક વક્તા ડૉ. રશ્મિભાઈની જીવન છાબમાં અનેક ઉપલબ્ધિઓ અને સાફામાં પણ એક કરતાં વધુ યશકલગીઓ છે. આપણે એની તરફ વિહંગ નજર કરીએ. વધુ વિગતમાં જઈએ તો પાનાં ભરાય.

વ્યવસાય ક્ષેત્રે જૈન સી.એ. ફાઉન્ડેશન તેમજ ફોરમ ઓફ જૈન ઈન્ટેલેકચ્યુઅલના સ્થાપક પ્રમુખ, ઈન્કમ ટેક્સ ટ્રીબ્યુનલ બોર્ડના ખજાનચી, સામાજિક ક્ષેત્રે, વેજીટેરિયન કોંગ્રેસના પ્રમુખ, લાયન કલબના સેક્રેટરી, પત્રકાર ક્ષેત્રે, ‘જૈન જગત’, ‘મંગલયાત્રા’ અને ‘શ્રી જીવદયા’ના એક સમયે તંત્રી, સાહિત્ય ક્ષેત્રે આચાર્ય મહાપ્રજ્ઞના સૂત્રકૃતાંગના ગુજરાતી અનુવાદક, જૈન પ્રચાર ક્ષેત્રે વિદેશોમાં જૈન ધર્મના આરાધક, પ્રેક્ષાધ્યાનના સંચાલક અને પ્રચારક, તેમજ જૈન ધર્મના વિવિધ વિષયો ઉપરના પ્રભાવક વક્તા.

ડૉ. રશ્મિભાઈને મહારાષ્ટ્ર સરકારે ગિરનાર એવોર્ડથી નવાજ્યા છે, અને અનેક સંસ્થાએ એમને જૈનરત્નથી સંબોધ્યા છે.

એમના રણકતા પરિવારના ત્રણ સંતાનો, પુત્રવધૂ અને જમાઈ બધાં જ સી.એ. છે. સી. એ. પરિવાર.

મૌન, મંત્ર અને ધ્યાનના આરાધક આ વિદ્વદ્ શ્રાવકે કેન્સરના મહારોગને હંફાવી વર્તમાનમાં ધર્મધ્યાન અને સર્જનાત્મક સાહિત્યની આરાધના કરતા કરતા સ્વસ્થ કલ્યાણમય જીવન જીવી રહ્યાં છે.

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના આ ગણધરવાદ વિશિષ્ટ અંકના યશસ્વી માનદ સંપાદક અને આવા શ્રુત ઉપાસક ડૉ. રશ્મિકુમારના સ્વસ્થ અને દીર્ઘ તેમજ મંગલમય જીવન માટે શાસન દેવને આપણે સૌ વાચકો પ્રાર્થના કરીએ, અને એમના મૈત્રી ઝરણામાં આપણે સર્વને ભીના ભીના થવાનું સદ્ભાગ્ય સાંપડો.

□ ધનવંત શાહ

ઋણ-સ્વીકાર

ગણધરવાદ જેવા ગહન વિષય પર આવા અમૂલ્ય વિશેષાંકના માનદ સંપાદક માટે મારા જેવા અલ્પજ્ઞાની પર વિશ્વાસ મૂકવા માટે ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના માનદ તંત્રી ડૉ. ધનવંતભાઈનો આભાર માનવા માટે મારી પાસે પૂરતાં શબ્દો નથી. શરુઆતની મારી અનિચ્છાને આ જાદૂગરે અતિ ઉત્સાહમાં રૂપાંતર કરી નાખી. એમની પ્રેમાળ પ્રેરણાનું સતત સિંચન અને અમૂલ્ય માર્ગદર્શને જ મને આ ભગીરથ કાર્ય સંપન્ન કરવા સમર્થ બનાવ્યો.

સંપાદનના આ કાર્યમાં પદ્મશ્રી ડૉ. કુમારપાળભાઈએ અત્યંત સ્નેહ અને વાત્સલ્યથી મને તો જાણે નવડાવી નાખ્યો. ગણધરવાદ ઉપર લેખ માગ્યો તો બીજે દિવસે મારા હાથમાં છાપેલો લેખ હાજર! વિષય ઉપરનું સાહિત્ય માગ્યું તો બીજે જ દિવસે પંન્યાસ શ્રી અરુણવિજયજી મ. સા. રચિત સચિત્ર ગણધરવાદ (બેભાગ) પુસ્તકો અને આ ઉપરાંત સલાહ-સૂચન આદિથી મારો ઉત્સાહ વધારનાર આ મહાન વિભૂતિનો હૃદયપૂર્વક આભાર. જેન સોશલ ગ્રુપ-સાયનના ગોડફાધર જેવા શ્રી અશોકભાઈ શાહે તો પં. દલસુખ માલવણિયાના ‘ગણધરવાદ’ની ગુજરાતી C.D. શ્રી હિતેશ સવાણી સાથે મારે ઘેર મોકલી આપી! આ C.D.માંથી Soft Copy બનાવીને બધા લેખકોને મોકલી આપવાથી એ બધાને પં. દલસુખ માલવણિયાના અમૂલ્ય ગ્રંથનો લાભ મળ્યો

અને લેખન માટે આધારભૂત સામગ્રી મળી. પરમ મિત્ર અશોકભાઈનો આભાર.

થાણા સ્થિત શ્રી જે. કે. સંઘવીએ ગણધરવાદ ઉપર આચાર્ય વિજય જયંતસેન સૂરિજી રચિત ‘મિલા પ્રકાશ : ખિલા બસંત’ આદિ ઉત્તમ સાહિત્ય મોકલી આપ્યું તે માટે હું એમનો ઋણી છું.

ડૉ. કલાબેન શાહ પાસેથી પંડિત દલસુખ માલવણિયાનું દળદાર પુસ્તક મળ્યું તે માટે આભાર.

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘની ઑફિસના કર્મચારી શ્રી પ્રવીણભાઈ અને એમના મિત્ર શ્રી સેવંતીલાલ પટ્ટણીએ પણ પ્રસ્તુત વિષય પર ઘણું સાહિત્ય મોકલી આપ્યું હતું. તેમનો આભાર. કલ્યાણ મિત્ર શ્રી ગુણવંતભાઈ બરવણિયા, શ્રી યોગેશ બાવીસી આદિ મિત્રોએ અગત્યના સલાહ-સૂચનો આપી મારો ઉત્સાહ વધાર્યો-તે માટે આભાર.

અંતમાં મને આ કાર્યમાં આદિથી અંત સુધી પ્રોત્સાહિત કરવા બદલ મારા ધર્મપત્ની અંજનાને હું કેમ ભૂલી શકું? આ ઉપરાંત રૂપલ પ્રેમલ ઝવેરી આદિ પ્રત્યક્ષ-પરોક્ષ રૂપમાં જેમણે મને આ કાર્યમાં સાથ-સહકાર આપ્યો તે બધાનો હું ઋણ સ્વીકાર કરું છું.

□ રશ્મિકુમાર ઝવેરી

૧૦-૦૮-૨૦૧૩

૨૪ તીર્થંકર ભગવંતોના ગણધરો

તીર્થંકરનામ	પ્રથમ ગણધર	સંખ્યા
૧. શ્રી ઋષભદેવ	ઋષભસેનાદિ	૮૪ ગણધર
૨. શ્રી અજિતનાથ	સિંહસેનાદિ	૮૫ ગણધર
૩. શ્રી સંભવનાથ	ચાણૂઆદિ	૧૦૨ ગણધર
૪. શ્રી અભિનંદનસ્વામી	વજ્રાનાભાદિ	૧૧૬ ગણધર
૫. શ્રી સુમતિનાથ	ચમરાદિ	૧૦૦ ગણધર
૬. શ્રી પદ્મપ્રભુ	સુવ્રતાદિ	૧૦૭ ગણધર
૭. શ્રી સુપાર્શ્વનાથ	વિદર્ભાદિ	૮૫ ગણધર
૮. શ્રી ચંદ્રપ્રભુ	દિનાદિ	૮૩ ગણધર
૯. શ્રી સુવિધિનાથ	વરાહાદિ	૮૮ ગણધર
૧૦. શ્રી શીતલનાથ	આનન્દાદિ	૮૧ ગણધર
૧૧. શ્રી શ્રેયાંસનાથ	ગોસ્તુભાદિ	૭૨ ગણધર
૧૨. શ્રી વાસુપૂજ્યસ્વામી	સુધર્માદિ	૬૬ ગણધર
૧૩. શ્રી વીમળનાથ	મન્દરાદિ	૫૭ ગણધર
૧૪. શ્રી અનંતનાથ	યશાદિ	૫૦ ગણધર
૧૫. શ્રી ધર્મનાથ	અરિષ્ટાદિ	૪૩ ગણધર
૧૬. શ્રી શાંતિનાથ	ચક્રાધાદિ	૩૬ ગણધર
૧૭. શ્રી કુન્થુનાથ	સ્વયંભુઆદિ	૩૫ ગણધર
૧૮. શ્રી અરનાથ	કુંભાદિ	૩૩ ગણધર
૧૯. શ્રી મલ્લિનાથ	ઈન્દ્રાદિ	૨૮ ગણધર
૨૦. શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામી	કુંભાદિ	૧૮ ગણધર
૨૧. શ્રી નમિનાથ	શુભાદિ	૧૭ ગણધર
૨૨. શ્રી અરિષ્ટનેમિ	નરદત્તાદિ	૧૧ ગણધર
૨૩. શ્રી પાર્શ્વનાથ	દિનાદિ	૧૦ ગણધર
૨૪. શ્રી મહાવીરસ્વામી	ઈન્દ્રભૂતિગૌતમાદિ	૧૧ ગણધર

૨૪ તીર્થંકરોના કુલ ગણધરો ૧૪૪૮

ગણધરવાદ

□ ડૉ. રશ્મિભાઈ જે. ઝવેરી

(૧) ગણધરવાદ એટલે શું ?

ભગવાન મહાવીરસ્વામીના ઈન્દ્રભૂતિ ગૌતમ આદિ અગિયાર ગણધરો હતા. તેઓ સહુ વેદોના પ્રકાંડ પંડિત હતા. પણ આ દરેકના મનમાં એક સંદેહ-શંકા હતી. ભગવાન પોતાના પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનથી-કેવળજ્ઞાનથી આ બધાની શંકા દૂર કરે છે. એટલે ઈન્દ્રભૂતિ ગૌતમ આદિ અગિયાર પંડિતો પોતપોતાના શિષ્યો સાથે ભગવાનના શિષ્યો બની જાય છે. આજ પાછળથી ગણધર બને છે અને ગણધરવાદની સ્થાપના થાય છે.

આચાર્ય મહાપ્રજ્ઞ ‘શ્રમણ મહાવીર’માં લખે છે કે ભગવાન મહાવીર ગણતંત્રના વાતાવરણમાં ઉછર્યા હતા. સત્તા અને સંપત્તિના વિકેન્દ્રીકરણનો સિદ્ધાંત એ ગળથૂથીથીજ શીખ્યા હતા. એમણે સાધુસંઘને નવ ગણોમાં વિભક્ત કરી તેની વ્યવસ્થાનું વિકેન્દ્રીકરણ કરી દીધું. ઈન્દ્રભૂતિ આદિ અગિયાર શિષ્યોની ‘ગણધર’ રૂપે નિમણૂક કરી. (ઈન્દ્રભૂતિ ગૌતમ કૂળના હતા એટલે એ ‘ગૌતમસ્વામી’ તરીકે ઓળખાયા.) પ્રથમ સાત ગણોનું નેતૃત્વ પ્રથમ સાત ગણધરોને સોંપ્યું. આઠમા ગણનું નેતૃત્વ અકંપિત અને અચલબ્રાતા તથા નવમા ગણનું નેતૃત્વ મેતાર્ય અને પ્રભાસને સોંપીને સંયુક્ત નેતૃત્વની જે વ્યવસ્થા કરી એનું જ નામ છે ગણધરવાદ.

(૨) ગણધરવાદનો ઉદ્દગમ

જિજ્ઞાસાની જાગૃતિ માટે ભગવાને કહ્યું છે :

‘જે સંશયને જાણે છે તે સંસારને જાણે છે

જે સંશયને નથી જાણતો તે સંસારને નથી જાણતો.’

(આચારો-૫/૮)

અગિયાર પ્રકાંડ પંડિતોને સંશય થયો, સંદેહ થયો, શંકા થઈ તો જ એ બધાનું સમાધાન ભગવાને આપ્યું. અને આ સમાધાનરૂપી ઉત્તરો રૂપે ગણધરવાદ જૈન દર્શનનો પાયો બની ગયો. આ અગિયાર પંડિતોના અગિયાર પ્રશ્નોના ભગવાન ઉત્તર આપે છે એનું પ્રશ્નોત્તર શૈલીમાં આચાર્ય જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણો વિશેષાવશ્યકભાષ્યમાં ‘ગણધરવાદ’ના નામથી વર્ણન કર્યું છે. આ અગિયાર પ્રશ્નોત્તરમાં સમસ્ત જૈન દર્શનનો સાર આવી જાય છે. આત્મા, નવ તત્ત્વ, પંચાસ્તિકાય, કર્મવાદ, પુણ્ય-પાપ-બંધ-મુક્તિ, દેવ અને નારકીની ચર્ચા આદિ દ્વારા જૈન દર્શનનું હાર્દ એટલે ગણધરવાદ.

આ અગિયાર પંડિતો કટ્ટર કર્મકાંડી બ્રાહ્મણો હતા, પણ એમનામાં સત્યનિષ્ઠા અને સરળતા હતી માટે જ જ્યારે ભગવાને એમની સમક્ષ સત્યનો સાક્ષાત્કાર કર્યો ત્યારે પોતાની પંડિતાઈનું અભિમાન અને જન્મજાત ઉચ્ચ કૂળના મદનો ત્યાગ કરી સત્યનો સ્વીકાર કરે છે. અને એ સત્યના ઉદ્ઘાટકના શિષ્ય બની જાય છે. એટલે સત્યનિષ્ઠા અને સરળતા એ જ ગણધરવાદનો પાયો છે.

ભગવાન મહાવીર કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્તિ પછી બીજા દિવસે વૈશાખ સુદી અગિયારસે મધ્યમ પાવા પહોંચ્યા ને ત્યાં મહસેન ઉદ્યાનમાં રહ્યા. અંતરમાં એકલા અને બહાર પણ એકલા. કોઈ શિષ્ય નહીં, કોઈ સહાયક નહીં. એમની પ્રથમ દેશનામાં માત્ર દેવો જ શ્રોતા તરીકે આવ્યા હતા. તેઓ સહુ જન્મજાત વિલાસી હોવાથી ભગવાન પાસે કોઈ દીક્ષા ન લઈ શક્યા.

પણ ભગવાનના અંતરમાં નિષ્કારણ કરૂણાનો અખૂટ સ્રોત વહેતો હતો એટલે જગતના પ્રાણીઓના કલ્યાણની એમને સહજ સ્ફૂરણ થઈ. અહિંસા અને સંયમ રૂપી ધર્મનો પ્રચાર કરવા એમને કેટલાક સહાયકોની-શિષ્યોની આવશ્યકતા લાગી અને આ કાર્ય માટે એમને બ્રાહ્મણ વર્ગના લોકો યોગ્ય લાગ્યા. બ્રાહ્મણ હોય તો અધિકતર ઉપકાર થશે એમ એમને લાગ્યું. ભગવાને પોતાના પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનથી જોયું કે મધ્યમ પાવામાં સોમિલ બ્રાહ્મણો એક વિશાળ યજ્ઞનું આયોજન કર્યું છે. એને સંપન્ન કરવા માટે અગિયાર યજ્ઞવિદ્ વિદ્વાનો આવ્યા છે. આજ અગિયાર વિદ્વાનો ભગવાન પાસે આવી પોતાના સંદેહનું સમાધાન કરી ભગવાનના શિષ્યો-ગણધરો બની ગયા.

(૩) આધાર ગ્રંથ

ગણધરવાદનો ઉલ્લેખ મૂળ અગિયાર અંગ અથવા ૩૨/૪૫ આગમોમાં ક્યાંય નથી મળતો. આનો ઉલ્લેખ સૌ પ્રથમ શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી કૃત આવશ્યકચૂર્ણિમાં થયેલો છે. આ ગ્રંથની ૪૨ ગાથાઓમાં (૬૦૦-૬૪૧) ઈન્દ્રભૂતિ આદિ અગિયાર ગણધરોના મનમાં રહેલા સંશય કથનથી માંડીને અંતિમ અગિયારમાં ગણધર પ્રભાસની દીક્ષાવિધિ સુધીના પ્રસંગનું કથન છે. આ ગાથાઓ ઉપરથી આચાર્ય જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણો વિશેષાવશ્યકભાષ્યની રચના કરી પ્રથમવાર ‘ગણધરવાદ’નો ઉલ્લેખ કર્યો છે. આ ગ્રંથની મલધારી હેમચંદ્રાચાર્યની

બૃહદ્વૃત્તિમાં કરેલા વિવરણના આધારે આજે ‘ગણધરવાદ’ પ્રચલિત છે.

વિશેષાવશ્યકભાષ્યને ‘જૈનજ્ઞાન મહોદધિ’ની ઉપમા આપવામાં આવી છે. આની ૩૬૦૬ ગાથાઓમાંથી ૧૫૪૯ થી ૨૦૨૪ સુધીની ૪૭૬ ગાથાઓ ગણધરવાદ પર છે.

ગણધરવાદનો સૌથી વધારે વિસ્તાર આ વિશેષાવશ્યકભાષ્યમાં જ છે. તેના ઉપરથી કલ્પસૂત્રની વિનયવિજયજી રચિત ટીકામાં ઘણો સંક્ષિપ્ત ગણધરવાદ છે, જે ભાદરવા સુદ બીજના દિવસે બપોરના વ્યાખ્યાનમાં વંચાય છે.

શ્રી વિશેષાવશ્યકભાષ્ય ઉપર ગ્રંથકર્તા શ્રી જિનભદ્રગણિજીની પોતાની જ રચેલી સ્વોપજ્ઞ ટીકા, કોટ્યાચાર્યજીની ટીકા અને શ્રી મલધારી હેમચંદ્રાચાર્યજીની રચેલી ટીકા, વગેરે ઘણું સાહિત્ય રચાયેલું છે. પ્રથમની બન્ને ટીકા સંક્ષિપ્ત અને કંઈક કઠીન છે.

જ્યારે મલધારીજીની ટીકા વિસ્તૃત, સરળ અને સુખબોધ છે. આ ટીકાની રચના થતાં પ્રથમની બે ટીકાઓ પઠન-પાઠનનો અવિષય બની ગઈ. મલધારીજીની ટીકા ૨૮૦૦૦ શ્લોક

વિશેષાવશ્યકભાષ્યને ‘જૈનજ્ઞાન મહોદધિ’ની ઉપમા આપવામાં આવી છે. આની ૩૬૦૬ ગાથાઓમાંથી ૧૫૪૯ થી ૨૦૨૪ સુધીની ૪૭૬ ગાથાઓ ગણધરવાદ પર છે.

પ્રમાણ છે. વિશેષાવશ્યકભાષ્યના સર્વ વિષયોને સરળ રીતે ન્યાયયુક્ત ભાષામાં વિસ્તૃતપણે રજૂ કરનારી આ ટીકા છે. તેમાં જ આ ગણધરવાદ સારી રીતે ચર્ચેલો છે. આ રીતે આ ગણધરવાદના વિષયને નીચેના ચાર ગ્રંથો સાથે પૂર્વાપર સંબંધ છે.

- (૧) શ્રી ગણધરભગવંત રચિત-આવશ્યક સૂત્ર
- (૨) શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીજી રચિત-આવશ્યક નિર્યુક્તિ
- (૩) શ્રી જિનભદ્રગણિજી રચિત-વિશેષાવશ્યકભાષ્ય
- (૪) મલધારી શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય રચિત-સંસ્કૃત ટીકા

ગ્રંથકર્તાઓનો પરિચય

આચાર્ય ભદ્રબાહુગણિ (દ્વિતીય)

ભદ્રબાહુ નામના એકાધિક પ્રભાવક આચાર્યો થઈ ગયા. ભદ્રબાહુ પ્રથમ (વી.નિ. ૮૪ થી વી. નિ. ૧૭૦) પાંચમા અને અંતિમ શ્રુતધર હતા. આચાર્ય ભદ્રબાહુ (દ્વિતીય) (વી. નિ. દસમી-અગિયારમી શતાબ્દિ) જૈનાગમના નિર્યુક્તિકાર તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. એમણે આચારાંગ, સૂત્રકૃત્રાંગ, આવશ્યક આદિ દસ આગમોની નિર્યુક્તિઓની રચના કરી હતી, જેનો લાભ આજે પણ મળી રહ્યો છે. સુપ્રસિદ્ધ પાર્શ્વનાથ સ્તોત્ર ‘ઉવસગ્ગહરં’ની રચના પણ એમણે કરી હતી. તેઓ સુપ્રસિદ્ધ જ્યોતિર્વિદ વરાહમિહિરના વડીલબંધુ હતા. પ્રસ્તુત વિષય ‘ગણધરવાદ’નું મૂળ એમણે રચેલી આવશ્યક નિર્યુક્તિમાં મળે છે.

(૨) આગમવાદી આચાર્ય જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ

આગમોના અદ્વિતીય વ્યાખ્યાકાર આચાર્ય જિનભદ્રગણિ (વિ. સં. ૫૪૫-૬૫૦) ને આગમવાણી માટે અગાધ શ્રદ્ધા હતી. એમણે રચેલા ‘વિશેષાવશ્યકભાષ્ય’ આદિ દસ ભાષ્યો આગમ અને નિર્યુક્તિઓના ઉદ્દેશ્યને સ્પષ્ટ કરે છે. ચૂર્ણિકાર સિદ્ધસેનગણિ, મુનિ ચંદ્રસૂરિ, ટીકાકાર મલયગિરિ, આચાર્ય હેમચંદ્ર, આદિ આચાર્યોએ એમને યુગપ્રધાન, શ્રુતજ્ઞાનમાં દક્ષ, જિનમુદ્રા સમાન અને જ્ઞાનના સમુદ્ર વિશેષણોથી નવાજ્યા છે. એમની ચિંતન-વિદ્યા મૌલિક હતી. એ જિનાગમ સિંધુ હતા.

વિશેષાવશ્યકભાષ્યમાં નય, નિષ્કેપ, પ્રમાણ, સ્યાદ્વાદ આદિ દાર્શનિક વિષયો પર ગૂઢ પરિચર્યા, કર્મશાસ્ત્રનું સૂક્ષ્મ પ્રતિપાદન, જ્ઞાન-પંચકના ભેદ-પ્રભેદો સાથે વ્યાખ્યા, શબ્દશાસ્ત્રના વિસ્તારથી વિવેચન અને ઔદારિક આદિ સાત પ્રકારની વર્ગણાઓ સંબંધમાં નવા તથ્ય મળે છે. આ સામાયિક ભાષ્યના શ્રવણ, અધ્યયન મનનથી બુદ્ધિ પરિમાર્જિત થાય છે. એથી ભાષ્ય સાહિત્યમાં વિશેષાવશ્યકભાષ્યનું મહત્વપૂર્ણ સ્થાન છે.

જૈન આગમોના વિવિધ વિષયોનો આ પ્રતિનિધિ ગ્રંથ છે.

ગણધરવાદ માટેનો આ આધાર ગ્રંથ છે કારણ એમાં ગણધરવાદનું સર્વાંગપૂર્ણ વિવેચન છે.

(૩) મલધારી આચાર્ય હેમચંદ્ર

મલધારી હેમચંદ્ર (વિક્રમની બારમી શતાબ્દિ) તત્કાલીન યુગના વિશિષ્ટ વ્યાખ્યાતા હતા અને કલિકાલ સર્વજ્ઞ આચાર્ય હેમચંદ્રના પૂર્વવર્તી હતા. તેઓ સંસ્કૃતના પંડિત હતા. સ્વાધ્યાય, યોગ તથા ધ્યાનમાં એમની સહજ રુચિ હતી. તેઓ પ્રવચનકાર પણ હતા અને સાહિત્યકાર પણ. વિશેષાવશ્યકભાષ્યની વૃત્તિના અંતમાં એમણે સ્વ-રચિત દસ ગ્રંથોની સૂચના આપી છે જેમાં આવશ્યક ટિપ્પણથી વિશેષાવશ્યકભાષ્યની વૃત્તિનો સમાવેશ થાય છે.

ચૌલુક્ય ચૂડામણિ સિદ્ધરાજ જયસિંહ એમના વ્યક્તિત્વથી અધિક પ્રભાવિત હતા. એમના કહેવાથી સિદ્ધરાજે એક વર્ષમાં ૮૦ દિવસ ‘અમારિ’ની ઘોષણા કરાવી હતી.

(૪) મૂળ આધારગ્રંથ-વિશેષાવશ્યકભાષ્યની શૈલી

પ્રાચીન ઉપનિષદોમાં ભગવદ્ગીતામાં જે પ્રકારની સંવાદાત્મક શૈલી જોવામાં આવે છે અથવા તો જૈન આગમો અને બૌદ્ધ ત્રિપિટકમાં જે વિવિધ સંવાદોની રચના કરવામાં આવી છે તે પ્રકારના સંવાદોની રચના કરીને આચાર્ય જિનભદ્રે ‘ગણધરવાદ’ નામના પ્રકરણની રચના કરી નથી, પણ તત્કાળમાં પ્રસિદ્ધ

દાર્શનિક ગ્રંથોમાં દર્શનના વિવિધ વિષયોની ચર્ચા જે શૈલીએ કરવામાં આવતી હતી તે જ શૈલીનો આશ્રય પ્રસ્તુત 'ગણધરવાદ'ની રચનામાં લીધો છે. એ શૈલીની વિશેષતા એ છે કે ગ્રંથકર્તા સ્વયં પોતાના મંતવ્યને રજૂ તો કરે છે, પણ સાથે જ પ્રતિસ્પર્ધીના મનમાં તેથી વિરુદ્ધ જે પ્રકારની દલીલો ઊઠવાનો સંભવ હોય તેનો પણ પોતે જ પ્રતિવાદીની વતી ઉલ્લેખ કરીને રદિયો આપતા જાય છે. સંવાદશૈલીનો આશ્રય લેવામાં આવે છે ત્યાં બન્ને વ્યક્તિઓ પોતપોતાનું મંતવ્ય સ્વયં રજૂ કરે છે. પણ આ શૈલીમાં એક જ વ્યક્તિ વક્તા હોય છે અને તે જ પોતાની અને વિરોધીની વાતને સ્વયં કહે છે. પ્રસ્તુતમાં આચાર્ય જિનભદ્રે ભગવાન મહાવીરને મુખ્ય વક્તા બતાવ્યા છે એટલે તેઓ જ ગણધરોનાં મનમાં જે જે દલીલ ઊઠી શકે તેનો ઉલ્લેખ કરે છે અને તેનો રદિયો આપતા જાય છે. અગિયારે ગણધરો સાથેના વાદમાં આ શૈલી જ અપનાવવામાં આવી છે.

આખા વાદની ભૂમિકા ભગવાન મહાવીર સર્વજ્ઞ હતા અને તેઓ સૌના સંશયોનું જ્ઞાન કરવા અને તે બધાનું નિવારણ કરવા સમર્થ હતા એ છે; એટલે ગણધરોના મોઢે પોતાની શંકાઓ કહેવરાવવાને બદલે સ્વયં ભગવાન મહાવીર ગણધરોના મનમાં રહેલી શંકાઓનો અનુવાદ કરીને તેને નિવારે તે વધારે સંગત બને. એટલે જ પ્રત્યેક વાદના પ્રારંભમાં જ્યારે ઈન્દ્રભૂતિ વગેરે ભગવાનની સામે ઉપસ્થિત થાય છે ત્યારે તેઓ કાંઈ બોલવાનું શરૂ કરે તે પહેલાં જ ભગવાન મહાવીર તેમને નામ-ગોત્રથી બોલાવીને તેમના મનમાં રહેલી માત્ર શંકાનો જ નહિ, પણ તે શંકાની આધારભૂત દલીલોનો પણ ઉલ્લેખ કરી દે છે.

જો કે પં. માલવણિયા અને પં. શ્રી ધીરજલાલ મહેતાએ કરેલા ગુજરાતી અનુવાદમાં પ્રશ્નોત્તર શૈલી દ્વારા વિષયને અધિક સરળતાથી સમજાવવામાં આવ્યો છે. એજ પ્રમાણે આચાર્ય વિજય જયંતસેન સૂરિજીએ પણ હિંદીમાં (મિલા પ્રકાશ : ખિલા બસંત) પ્રશ્નોત્તર શૈલી જ અપનાવી છે.

(૫) આગમ સાહિત્યમાં ગણધરવાદ

ગણધરોના પ્રશ્નો અને ભગવાન મહાવીર સ્વામીના ઉત્તરોમાં વણાયેલા વિવિધ વિષયોનું જૈનાગમોમાં વિસ્તૃત વર્ણન મળે છે.

શ્રી આચારંગ સૂત્ર

જૈન ધર્મ એક આસ્તિક ધર્મ છે. આત્માના અસ્તિત્વમાં, એના પૂર્વજન્મ અને પુનર્જન્મમાં તથા કર્મ-બંધન અને એમાંથી મુક્તિ મળી શકે છે, એમાં વિશ્વાસ ધરાવે છે. આત્મા અરુપી છે, જ્ઞાનમય છે, માત્ર અનુભવ-ગોચર છે, એ સત્ય આ આગમમાં ઉદ્ઘાટિત થાય છે. આમાં આત્મવાદ, લોકવાદ, કર્મવાદ અને ક્રિયાવાદની ચર્ચા છે. પૃથ્વીકાય આદિ છ કાયના જીવોનું અસ્તિત્વ

તથા એમની હિંસા-વિવેકની ચર્ચા પણ છે. આગમના અંતિમ અધ્યયન 'ઉપધાન શ્રુત'માં ભગવાન મહાવીરની દીક્ષા, સાધના, પરિષદ આદિનું વર્ણન છે.

શ્રી સૂયગડાંગ સૂત્ર

સૂયગડાંગ સૂત્રના પ્રથમ શ્રુતસ્કંધના પ્રથમ તથા બારમા અધ્યયનમાં અને દ્વિતીય શ્રુતસ્કંધના છઠ્ઠા અધ્યયનમાં નીચેના વાદોની ચર્ચા કરવામાં આવી છે. પંચમહાભૂતવાદ, એકાત્મવાદ, તજજીવતચ્છરીવાદ, સાંખ્યનો અકારવાદ, આત્મષષ્ઠવાદ, બૌદ્ધોનો શૂન્યવાદ, જ્ઞાનવાદ, જગતકર્તૃત્વવાદ, વિનયવાદ, અવતારવાદ, આદિ. પછી જૈનદર્શનના આત્મપ્રવાહની પ્રશંસા અને સિદ્ધવાદ તથા લોક સ્વરૂપની ચર્ચા પણ આમાં છે. પ્રસ્તુત આગમની ચૂર્ણિ તથા વૃત્તિમાં આ અધ્યયન પર વિસ્તૃત વિવરણ કરવામાં આવ્યું છે. જેમાં ઋગ્વેદ, છાન્દોગ્ય ઉપનિષદ, 'બ્રહ્મબિંદુ' ઉપનિષદ, કઠોપનિષદ, આદિ વેદો અને ઉપનિષદોના અવતરણો પણ આપવામાં આવ્યા છે. બધાં જ વાદોના પૂર્વપક્ષ અને ઉત્તરપક્ષનું સુંદર નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. આજ સૂત્રમાં નરકનું દૃઢ્યદ્રાવક વર્ણન પણ કરવામાં આવ્યું છે.

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર

વાસ્તવિક યજ્ઞનું સ્વરૂપ, 'જન્મના જાતિવાદ'નું વિધ્વંસન, બ્રાહ્મણ અને શ્રમણ સંસ્કૃતિનું ભેદ-દર્શન, શ્રમણકેશિ અને ગૌતમસ્વામીનો સંવાદ, બ્રાહ્મણના સ્વરૂપનું વર્ણન, મોક્ષમાર્ગ, કર્મ-પ્રકૃતિ આદિ વિષયોનું વિસ્તૃત વિવેચન ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં મળે છે.

દશ વૈકાલિક સૂત્ર

આ આગમના ચોથા અધ્યયન 'ષડ્જીવનિકા'માં છકાયનું વિસ્તૃત વિવરણ, એની હિંસાના વિવિધ સાધનો, કર્મ-મુક્તિની પ્રક્રિયા આદિ વિષયો છે.

શ્રી રાયપસેણીય સૂત્ર

જેમ ગણધરવાદમાં ભગવાન મહાવીર ગૌતમસ્વામીની શંકા દૂર કરી આત્માનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરે છે એમ પ્રસ્તુત સૂત્રમાં પાર્શ્વપ્રભુની પરંપરાના શ્રમણ કેશીકુમાર રાજા પ્રદેશીની આત્મા વિષેની શંકા દસ પ્રશ્નોત્તરો દ્વારા દૂર કરી એને નાસ્તિકમાંથી આસ્તિક બનાવે છે. આ પ્રશ્નોત્તરોમાં દૃષ્ટાંતો, દલીલો અને તર્કોનો સંવાદ મનનીય છે.

ભગવાન મહાવીરના ઉપદેશનું આદિ બિંદુ, મધ્યબિંદુ અને અંતિમ બિંદુ પણ માત્ર આત્મા જ છે. આત્માને કર્મબંધનથી મુક્ત કરી એનો સાક્ષાત્કાર કરવો એ જ એમની દેશનાનો સાર છે. પણ આ પ્રથમ ઉદ્દેશ્યને સમજવા માટે છ દ્રવ્યો અને નવ તત્ત્વોને જાણવા જરૂરી છે. ગણધરવાદમાં આનો જ

* ઉલ્લેખ છે.
* જીવ-અજીવ-પુણ્ય-પાપ-બંધ-આશ્રવ-સંવર-નિર્જરા અને
* મોક્ષ આ નવ તત્ત્વો પર અનેક ગ્રંથોમાં વિવેચન મળે છે. શ્રી
* કુંદકુંદાચાર્ય રચિત સમયસાર, પંચાકિસ્તાય આદિ ગ્રંથો, શ્રી
* ઉમાસ્વાતિ રચિત તત્ત્વાર્થસૂત્ર, આચાર્ય તુલસી રચિત શ્રી જૈન
* સિદ્ધાંત દીપિકા આદિમાં આ મૂળભૂત તત્ત્વોની વિસ્તૃત ચર્ચા
* છે. જેનું મૂળ જૈનાગમોમાં અને ગણધરવાદમાં છે.

* અનિત્યાદિ બાર ભાવનાઓ અને ગણધરવાદ

* અનિત્ય, અશરણ આદિ બાર ભાવનાઓ જૈન દર્શનમાં
* વૈરાગ્યની ભાવનાઓ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. સાથે સાથે પ્રત્યેક ભાવના
* એક એક શાશ્વત સત્ય પ્રકાશિત કરે છે. ગણધરવાદના અગિયાર
* પ્રશ્નોત્તરોમાં આ ભાવનાઓ પ્રત્યક્ષ અથવા પરોક્ષરૂપે વર્ણી
* લેવામાં આવી છે. જેમ કે અનિત્યભાવના કહે છે કે જગતમાં
* બધું જ અનિત્ય છે, માત્ર આત્મા જ (દ્રવ્ય રૂપે) નિત્ય છે. સંસાર
* અને લોકસ્વરૂપ ભાવનાઓમાં નરક, દેવ, મોક્ષ આદિ વિષે
* જાણવા મળે છે. આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા અને બોધિદુર્લભ
* ભાવનાઓ પુણ્ય-પાપ-બંધ-મોક્ષના સ્વરૂપનું વર્ણન કરે છે.

* (૬) ગણધરોના નામ તથા સંદેહ

* ભગવાન શ્રી મહાવીર પ્રભુના ૧૧ ગણધર થયા, તે પ્રત્યેકના
* મનમાં એક એક વિષયનો સંદેહ હતો. સર્વજ્ઞપણાના માનને
* કારણે તેઓ કોઈ કોઈને પુછતા જ નહીં. ભગવાનને જીતવાની
* બુદ્ધિથી આવ્યા પરંતુ પરમાત્માની અમૃત તુલ્ય વાણીના કારણે
* તથા પોતાની કલ્યાણ પ્રાપ્તિની નિયતિ પાકી ગઈ હોવાથી તત્ત્વ
* સમજ્યા, પરમાત્મા પાસે દીક્ષા લીધી, ગણધરપદે તેઓની
* સ્થાપના થઈ અને પ્રત્યેક ગણધરે દ્વાદશાંગીની રચના કરી,
* જેમાંના ૧૧ અંગો આજે પણ ઉપલબ્ધ છે. ગણધરોના નામો
* અને શંકાઓ આ પ્રમાણે છે-

- * (૧) પહેલા ગણધર ઈન્દ્રભૂતિ, જીવ છે કે નહીં? તે સંદેહ.
- * (૨) બીજા અગ્નિભૂતિ, કર્મ છે કે નહીં? તે સંદેહ.
- * (૩) ત્રીજા વાયુભૂતિ, શરીર અને જીવ એક જ છે કે ભિન્ન છે?
- * તે સંદેહ.
- * (૪) ચોથા વ્યક્ત, ભૂતોના અસ્તિત્વનો સંદેહ.
- * (૫) પાંચમા સુધર્મા, આ ભવ અને પરભવનું સાદૃશ્ય.
- * (૬) છઠ્ઠા મંડિક, બંધ-મોક્ષની શંકા
- * (૭) સાતમા મૌર્યપુત્ર, દેવોના અસ્તિત્વની શંકા
- * (૮) આઠમા અકંપિત-નરકના અસ્તિત્વની શંકા
- * (૯) નવમા અચલભ્રાતા-પુણ્ય-પાપના અસ્તિત્વની શંકા
- * (૧૦) દસમા મેતાર્ય-પરલોકના અસ્તિત્વની શંકા
- * (૧૧) અગિયારમા પ્રભાસ-નિર્વાણના અસ્તિત્વની શંકા

(૭) ગણધરોનો પરિચય

* આગમોમાં ગણધરો વિશેની બહુ જ થોડી હકીકતો મળે છે.
* સમવાયાંગસૂત્રમાં ગણધરોના નામો અને આયુ વિશેની છૂટી
* છવાઈ હકીકતો ઉપલબ્ધ થાય છે. કલ્પસૂત્રમાં ભગવાન મહાવીરનું
* જીવન ચરિત્ર વર્ણિત છે પણ તેમાંય ગણધરવાદની ગંધ સરખી
* નથી. કલ્પસૂત્રની ટીકાઓમાં જો કે ગણધરવાદનો પ્રસંગ
* વર્ણવવામાં આવ્યો છે. કલ્પસૂત્રમાં સ્થવિરાવલી પ્રસંગે કહ્યું છે
* કે ભગવાન મહાવીરને નવ ગણ અને અગિયાર ગણધરો હતા.
* તેના સ્પષ્ટીકરણમાં કલ્પસૂત્રમાં અગિયારે ગણધરોના નામો,
* ગોત્રો અને પ્રત્યેકના શિષ્યોની સંખ્યા નોંધવામાં આવી છે. વળી
* એ ગણધરોની યોગ્યતા વિષે જણાવવામાં આવ્યું છે કે બધા
* ગણધરો દ્વાદશાંગી અને ચતુર્દશ પૂર્વના ધારક હતા. વળી એમ
* પણ જણાવ્યું છે કે બધા ગણધરો રાજગૃહમાં મુક્ત થયા છે. તે
* બધામાંથી સ્થવિર ઈન્દ્રભૂતિ અને સુધર્મા સિવાયના નવ ગણધરો
* ભગવાન મહાવીરની હયાતીમાં નિર્વાણ પામ્યા હતા. અત્યારે
* જે શ્રમણસંઘ છે તે આર્ય સુધર્માની પરંપરામાં છે. શેષ
* ગણધરોનો પરિવાર વ્યુચ્છિન્ન છે. સ્થવિર સુધર્માના શિષ્ય
* આર્ય જંબૂ થયા અને તેમના શિષ્ય આર્ય પ્રભવ - એમ આગળ
* સ્થવિરાવલીનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. બધા ગણધરો વિશે
* આટલી સામાન્ય હકીકતો ઉક્ત આગમમાં વર્ણવાયેલી મળે
* છે.

* ગણધર ભગવંતોની એક વિશેષતા આંખે ઊડીને વળગે છે.
* પૂર્વ કાળનું તેમનું અભિમાન એવું અબાધ્યકક્ષાનું નથી, કે તેમને
* તત્ત્વપ્રતિપાદનમાં બાધક બને. ઉલ્લું ‘અહંકાર અપિ’ એ ઉક્તિથી
* સાધક બને છે. જો અબાધ્ય અભિમાન હોત તો (૧) કાં તો સૌ
* પ્રથમ જ મને આવી કોઈ શંકા જ નથી, એમ કહી દેત. (૨)
* અથવા તો તે શંકાના સમાધાનમાં પ્રભુએ રજૂ કરેલા તર્કોનો
* અસ્વીકાર કરત. (૩) અથવા તો નિરુત્તર થયા બાદ પણ જમાલિની
* જેમ પોતાની જ માન્યતા-પોતાનું જ દર્શન પકડી રાખત.
* ગણધરવાદ એક દિવ્ય સંકેત આપે છે કે તમે ગમે તે ભૂમિકાએ
* ઊભા હો, પણ જો કદાગ્રહમુક્ત છો, તો તમને ઉચ્ચ કક્ષાએ
* પહોંચતાં વાર નહીં લાગે.

* એમના શિષ્યો પણ કેવા સમર્પિત! જે અમારા અધ્યાપક-
* ગુરુનો માર્ગ એ અમારો માર્ગ. દરેક ગણધર ભગવંતોની દીક્ષા
* પોતપોતાના શિષ્યગણ સાથે જ થાય છે. ‘સો સમણો પવ્વઠઓ
* પંચહિં સહ ખંડિયસએહિ’ અર્થાત્ (સંશય છેદાવાથી) તે શ્રમણ
* પોતાના ૫૦૦ શિષ્યો સાથે (પ્રભુ પાસે) દીક્ષા લે છે. આ
* ગાથાર્થ પ્રત્યેક ગણધરવાદના અંતમાં આવે છે.

* ગણધરોના પરિચાયત્મક કોષ્ટક આ પ્રમાણે છે:-

અગિયાર ગણધરોનું પરિચાયત્મક વિવરણ

નામ	પિતા	માતા	ગોત્ર	ધંધો	જન્મ-નગર	ગૃહવાસ પર્યાય	છંદસ્થ પર્યાય	કેવલ પર્યાય	સર્વાયુ	શિષ્ય
ઈન્દ્રભૂતિ	વસુભૂતિ	પૃથ્વી	ગૌતમ	અધ્યાપક	મગધ દેશ ગોબ્બર	૫૦	૩૦	૧૨	૮૨	૫૦૦
અગ્નિભૂતિ	વસુભૂતિ	પૃથ્વી	ગૌતમ	અધ્યાપક	મગધ દેશ ગોબ્બર	૪૬	૧૨	૧૬	૭૪	૫૦૦
વાયુભૂતિ	વસુભૂતિ	પૃથ્વી	ગૌતમ	અધ્યાપક	મગધ દેશ ગોબ્બર	૪૨	૧૦	૧૮	૭૦	૫૦૦
વ્યક્ત	ધનમિત્ર	વારુણિ	ભારદ્વાજ	અધ્યાપક	કોલ્લાગસંનિવેશ	૫૦	૧૨	૧૮	૮૦	૫૦૦
સુધર્મા	ધમ્મિલ	ભદ્રિલા	અગ્નિ-વૈશ્યાયન	અધ્યાપક	કોલ્લાગસંનિવેશ	૫૦	૪૨	૦૮	૧૦૦	૫૦૦
મંડિક(ત)	ધનદેવ	વિજયદેવા	વાશિષ્ઠ	અધ્યાપક	મોરિય સંનિવેશ	૫૩	૧૪	૧૬	૮૩	૩૫૦
મૌર્યપુત્ર	મૌર્ય	વિજયદેવા	કાશ્યપ	અધ્યાપક	મોરિય સંનિવેશ	૬૫	૧૪	૧૬	૮૫	૩૫૦
અકંપિત	દેવ	જયંતી	ગૌતમ	અધ્યાપક	મિથિલા	૪૮	૦૮	૨૧	૭૮	૩૦૦
અચલભ્રાતા	વસુ	નંદા	હરિત	અધ્યાપક	કોસલ્લા	૪૬	૧૨	૧૪	૭૨	૩૦૦
મેતાર્ય	દત્ત	વરુણદેવા	કૌણિડન્ય	અધ્યાપક	વત્સભૂમિતુંગિય સંનિવેશ	૩૬	૧૦	૧૬	૬૨	૩૦૦
પ્રભાસ	બલ	અતિભદ્ર	કૌણિડન્ય	અધ્યાપક	રાજગૃહ	૧૬	૦૮	૧૬	૪૦	૩૦૦

● ઈન્દ્રભૂતિ, અગ્નિભૂતિ અને વાયુભૂતિ સગા ભાઈઓ હતા.

આ કોષ્ટક ઉપરથી જણાય છે કે પ્રભાસ માત્ર ૧૬ વર્ષની ઉંમરે દીક્ષા લે છે જ્યારે મૌર્યપુત્ર સૌથી વધુ-૬૫ વર્ષની ઉંમરે સંયમ અંગીકાર કરે છે. આના ઉપરથી એક બીજી વાત પણ ફલિત થાય છે કે ગણધરો જ્યારે ભગવાન પાસે વાદ કરવા આવે છે ત્યારે ભગવાનની ઉંમર માત્ર ૫૦ વર્ષની હતી. અર્થાત્ મૌર્યપુત્ર ઉંમરમાં ૧૫ વર્ષ મોટા હોવા છતાં સત્યનિષ્ઠ અને સરળ હોવાથી ભગવાનના શિષ્ય બની જાય છે!

બધાં ગણધરોમાં સુધર્માસ્વામીનું આયુષ્ય સૌથી લાંબું-૧૦૦ વર્ષનું હતું અને પ્રભાસનું સૌથી ઓછું-માત્ર ૪૦ વર્ષનું હતું.

બધાં ગણધરોને ભગવાને પ્રથમ અર્થતઃ ઉપદેશ સામાયિકનો આપ્યો હતો અને ગણધરોએ પણ વાદ-વિવાદ-શંકા નિવારણ પછી સામાયિકનો ઉપદેશ ગ્રહણ કરી આજીવન સામાયિક વ્રત અંગીકાર કર્યું હતું.

ગણધરો રચિત આગમ સાહિત્ય આજથી લગભગ અઢી હજાર

વર્ષ પહેલાનો યુગ શ્રુતિ અને સ્મૃતિયુગ હતો. લિપિનું પ્રચલન નહીંવત્ હોવાથી સ્મૃતિની વિશિષ્ટ પદ્ધતિઓ વિકસીત હતી. ગ્રંથ (આગમ) રચના માટે સૂત્ર-શૈલીના ગ્રંથોનો વિકાસ થયો.

ઈન્દ્રભૂતિ આદિ ગણધરો પર ભગવાનની દેશનાનો પ્રચાર-પ્રસાર કરવાની જવાબદારી હતી. ભગવાનના આધારભૂત તત્વોને સમજવા ઈન્દ્રભૂતિએ વિનમ્રતાથી પૂછ્યું-‘ભંતે! તત્વ શું છે?’ આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રોવ્યની

ત્રિપદીનો ઉપદેશ આપ્યો જેનો આધાર લઈ પ્રત્યેક ગણધરે દ્વાદશાંગીની સૂત્રાત્મક શૈલીમાં રચના કરી જેમાં મહાવીરના દર્શન અને તત્વોનો સાર આવી જાય છે.

આજે જે આગમો વિદ્યમાન છે તે બધાં આર્ય સુધર્મા રચિત છે, બાકીના ગણધરોના આગમો કાળનાં પ્રવાહમાં વિલીન થઈ ગયા છે.

‘સુયં મે આસં તેણં ભગવયા એવમક્ષાયં’ એવા વાક્યથી જે આગમો શરૂ થાય છે, તેની વ્યાખ્યામાં ટીકાકારોનો સ્પષ્ટ

અગિયાર ગણધરો અને એમની શંકાઓ

- (૧) પહેલા ગણધર ઈન્દ્રભૂતિ, જીવ છે કે નહીં? તે સંદેહ.
- (૨) બીજા અગ્નિભૂતિ, કર્મ છે કે નહીં? તે સંદેહ.
- (૩) ત્રીજા વાયુભૂતિ, શરીર અને જીવ એક જ છે કે ભિન્ન છે? તે સંદેહ.
- (૪) ચોથા વ્યક્ત, ભૂતોના અસ્તિત્વનો સંદેહ.
- (૫) પાંચમા સુધર્મા, આ ભવ અને પરભવનું સાદૃશ્ય.
- (૬) છઠ્ઠા મંડિક, બંધ-મોક્ષની શંકા
- (૭) સાતમા મૌર્યપુત્ર, દેવોના અસ્તિત્વની શંકા
- (૮) આઠમા અકંપિત-નરકના અસ્તિત્વની શંકા
- (૯) નવમા અચલભ્રાતા-પુણ્ય-પાપના અસ્તિત્વની શંકા
- (૧૦) દસમા મેતાર્ય-પરલોકના અસ્તિત્વની શંકા
- (૧૧) અગિયારમા પ્રભાસ-નિર્વાણના અસ્તિત્વની શંકા

અભિપ્રાય છે કે, તેમાં ભગવાન પાસેથી શ્રવણ કરનાર આર્ય સુધર્મા અભિપ્રેત છે. અને તેઓ પોતાના શિષ્ય જંબૂને એ શ્રુતનો અર્થ તે તે આગમમાં બતાવે છે. ઉક્ત વાક્યથી શરૂ થતાં આગમોમાં આચારાંગ, સ્થાનાંગ, સમવાયાંગ જેવા આગમો મૂકી શકાય. કેટલાક આગમો એવા છે કે, જેના અર્થની પ્રરૂપણા જંબૂના પ્રશ્નોના આધારે સુધર્માએ કરી છે, પણ તે વિશેનું જ્ઞાન ભગવાન મહાવીર પાસેથી મેળવીને જ. એ આગમોમાં જ્ઞાતાધર્મકથા, અનુત્તરોપાતિક, વિપાક, નિરયાવલિકા જેવા આગમો મૂકી શકાય છે.

સૂત્રકૃતાંગ સૂત્રની શરુઆત જ આ પ્રમાણે થાય છે—

“બુજ્જેજજ તિઉકેજ, બંધણં પરિણજણિયા।।

કિમાહ બંધણં વીરે? કિંવા જાણં તિઉકેઈ.”

અર્થાત્ (સુધર્માસ્વામી જંબૂને કહે છે કે હે જંબૂ!) પહેલાં બોધી પામ અને પછી બંધનોને જાણ અને પછી એને તોડી નાખ.

ત્યારે જંબૂસ્વામી પૂછે છે કે (હે સુધર્માસ્વામી!) ભગવાન મહાવીરે બંધન કોને કહ્યાં છે અને એને જાણીને તે તોડી કેમ શકાય?

આર્ય સુધર્માનું ગુણવર્ણન પણ ઈન્દ્રભૂતિ ગૌતમ જેવું જ છે. ભેદ માત્ર એટલો જ છે કે તેમને જ્યેષ્ઠ નથી કહ્યા.

ગણધરો વિશે આટલી હકીકતો મૂળ આગમોમાં મળે છે. તેમાં ધ્યાન આપવા જેવી એક વાત એ છે કે ગણધરવાદમાં પ્રત્યેક ગણધરના મનની જે શંકાઓ કલ્પવામાં આવી છે, તે શંકાઓ તેમણે ભગવાન સામે પ્રથમ વ્યક્ત કરી હોય અથવા ભગવાને તેમની તે શંકાઓ કહી આપી હોય એમાંનું કશું જ ઉલ્લિખિત મળતું નથી. કલ્પસૂત્રમાં એ વસ્તુની અપેક્ષા રાખી શકાય, પણ તેમાંય એ બાબતનો નિર્દેશ નથી. સર્વપ્રથમ ગણધરવાદનું મૂળ આવશ્યકનિર્ધુક્તિની એક ગાથામાં જ મળે છે. એ ગાથામાં અગિયાર ગણધરોના સંશયોને ક્રમશઃ આ પ્રમાણે ગણવામાં આવ્યા છે.

જીવે કમ્મે તજ્જીવ ભૂય તારિસય બંદમોક્ષે ચ ।

દેવા ણેરહ્ય યા પુણે પરલોય ગેવ્વાણે ।।

અર્થાત્ જીવ, કર્મ, તજ્જીવતચ્છરીર, ભૂત, મૃત્યુ પછી એ જ યોનિ, બંધ-મોક્ષ, દેવ, નારકી, પુણ્ય-પાપ, પરલોક અને નિર્વાણ (સંબંધી શંકાઓ).

(૮) અગિયાર ગણધરોમાં સૌથી વધુ પ્રસિદ્ધ હતા :

પ્રથમ ગણધર : ભગવાન ગૌતમસ્વામી

‘મંગલમ્ ભગવાન વીરો, મંગલમ્ ગૌતમોગણિ।।’

‘અંગુઠે અમૃત વસે, લબ્ધિ તણા ભંડાર

શ્રી ગુરુ ગૌતમ સમરતા, વાંછિત ફલ દાતાર ।।’

પ્રત્યેક જૈન માટે આ પદો શાશ્વત મંગલ છે. આમાં ભગવાન મહાવીરસ્વામી અને એમના પટ્ટશિષ્ય ગૌતમસ્વામીને મંગલ કહ્યા છે. ગણધરવાદમાં જેમનું સ્થાન અદ્વિતીય છે એવા શ્રી ગૌતમસ્વામી વિષે લખવાનું અસ્થાને નહીં ગણાય.

ગૌતમસ્વામી ભગવાનના પ્રથમ ગણધર અને જેષ્ઠ શિષ્ય હતા. ભગવાને એમને શ્રદ્ધાનું સંબલ અને તર્કનું બળ-બંને આપ્યા હતા. અન્ય ધર્મોમાં તેમના ઈષ્ટદેવો સાથે તેમની પત્નીઓના નામ જોડવામાં આવે છે જેમકે રામ-સીતા, રાધે-શ્યામ, શકર-પાર્વતી આદિ, પણ જૈન ધર્મમાં તો ‘વીર-ગૌતમ’ની જોડી જ મશહૂર છે.

વિદ્યમાન આગમો જોતાં જણાય છે કે તેમાંના કેટલાકનું નિર્માણ ઈન્દ્રભૂતિ ગૌતમના પ્રશ્નોને જ આભારી છે. આવા

ગણધરો જ્યારે ભગવાન પાસે વાદ કરવા આવે છે ત્યારે ભગવાનની ઉંમર માત્ર ૫૦ વર્ષની હતી.

આગમોમાં ઉવવાઈ સૂત્ર, રાયપસેણઇય, જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ, સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિને મૂકી શકાય અને ભગવતીસૂત્રનો મોટો ભાગ ગૌતમ ઈન્દ્રભૂતિના પ્રશ્નોને આભારી છે એમ કહી શકાય. બાકીના આગમોમાં પણ ગૌતમના પ્રશ્નોને આભારી હોય એવું છૂટું છવાયું મળે છે.

આગમ સાહિત્યમાં શ્રી ગૌતમસ્વામી

શ્રી વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિ: શ્રી ભગવતી સૂત્ર

આમાં ગૌતમસ્વામી, રોહા, આદિએ પૂછેલા છત્રીસ હજાર પ્રશ્નો અને ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ આપેલાં ઉત્તરોનો સમાવેશ છે. આ પ્રશ્નોત્તરો દ્વારા જૈન દર્શનના વિવિધ વિષયો પર બહુ સૂક્ષ્મતાથી વિવરણ કરવામાં આવ્યું છે. પ્રશ્નની અને ઉત્તરની ભાષા સંક્ષિપ્ત છે. ગણધર ગૌતમસ્વામીએ પૂછેલા પ્રશ્નો ‘સે નૂણં ભંતે’ અને ઉત્તર ‘હંતા ગોયમા’ આ રીતે આરંભ થયેલો છે. સર્વજ્ઞ ભગવાનના શ્રીમુખેથી ઉત્તર સાંભળી સમધાન પામેલા ગૌતમસ્વામી અત્યંત વિનયની ભાષામાં તેનો સ્વીકાર કરી કહે છે ‘સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે !’ ભગવં ગોયમે સંમણં ભગવં મહાવીરં વંદતિ નમંસતિ, વંદિત્તા નમંસિત્તા સંજમેણ તવસા અપ્પાણં ભાવમાહે વિહરતિ.’ અર્થાત્ ગૌતમસ્વામી કહે છે- ‘ભગવાન એ આમ જ છે !’ એ આમ જ છે ! એમ કહી ભગવાન ગૌતમ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદન-નમસ્કાર કરે છે અને સંયમ તથા તપથી પોતાને ભાવિત કરતા વિચરણ કરે છે !

શ્રી ચંદ્રપ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રમાં આવે છે કે ‘ભગવાન મહાવીરના અગિયાર ગણધરોમાં પ્રથમ ઈન્દ્રભૂતિ યતિ હતા.’ ‘વયોવૃદ્ધ, સંયમવૃદ્ધ

*** અને જ્ઞાનવૃદ્ધ શ્રી ઈન્દ્રભૂતિ ગૌતમે બાણું વર્ષનું પૂરું આયુષ્ય
ભોગવી સિદ્ધત્વ અને બુદ્ધત્વને પ્રાપ્ત કર્યું.'

* શ્રી કલ્પસૂત્રમાં અને શ્રી વિપાકસૂત્રમાં કહ્યું છે કે, 'શ્રી ઈન્દ્રભૂતિ
ગણધર ભગવાન મહાવીરના જ્યેષ્ઠ અંતેવાસી હતા અને તેઓ
ગૌતમ ગોત્રીય હતા.'

* સમવાયાંગસૂત્ર તથા પ્રવચનસારોદ્ધારમાં એમની આ વિશેષતા
બતાવવામાં આવી છે- 'શ્રી ઈન્દ્રભૂતિ ગૌતમ સ્વનામખ્યાત તેઓ
ભગવાન મહાવીરના પ્રથમ ગણધર, પ્રથમ ગણનાયક અને
એમના સર્વપ્રથમ શિષ્ય હતા.'

* આ ઉપરાંત ઉત્તરાધ્યન સૂત્રના
દસમા અધ્યયનમાં ભગવાનનો
'અપ્રમાદ'નો અમૂલ્ય ઉપદેશ
ગૌતમસ્વામીને ઉદ્દેશીને જ
આપવામાં આવ્યો છે. 'સમયં
ગોયમ! મા પમાયએ.'

* હે ગૌતમ! તું ક્ષણ માત્રનો
પણ પ્રમાદ ન કર.

* ગૌતમસ્વામીની વિશેષતા એ હતી કે અનંતજ્ઞાનધારક,
અનંત લબ્ધિનિધાન હોવા છતાં અત્યંત વિનયી, શાંત સ્વભાવી,
બાળક જેવા સરળ અને ક્ષમાવતાર હતા. એમને ભગવાનના
વચનોમાં અપાર શ્રદ્ધા હતી. ઘોર તપશ્ચર્યાથી એમનામાં
આત્માની વિશિષ્ટ શક્તિઓ-લબ્ધિઓ ઉત્પન્ન થઈ હતી.

* ગૌતમને ભગવાન પ્રત્યે જે દૃઢ રાગ હતો. તે જ તેના કેવલજ્ઞાનમાં
બાધક હતો. જે ક્ષણે તે દૂર થયો તે જ ક્ષણે તેને કેવલજ્ઞાન થયું
અને તે ક્ષણે તે ભગવાનના નિર્વાણ પછીની હતી. તે પ્રસંગનું વર્ણન
કરતાં આચાર્ય હેમચંદ્ર કહે છે કે તે રાત્રે જ પોતાનો મોક્ષ
જાણીને પ્રભુએ વિચાર્યું કે ગૌતમના મારા પ્રત્યેના દૃઢ રાગને
કારણે જ તેને કેવલજ્ઞાન થતું નથી, માટે એ રાગને છેદી
નાંખવાનો ઉપાય કરવો જોઈએ. આમ વિચારી તેમણે ગૌતમને
નજીકના ગામમાં દેવશર્માને પ્રતિબોધ આપવા મોકલ્યા. તે
પાછા આવે એટલામાં તો ભગવાન નિર્વાણ પામી ગયા. એ
સાંભળીને પ્રથમ તો તેમને દુઃખ થયું કે છેલ્લી ઘડીએ પ્રભુએ
શા માટે મને અળગો કર્યો. પણ છેવટે તેમણે વિચાર્યું કે હું જ
અત્યાર સુધી ભ્રાંતિમાં હતો, નિર્મમ અને વીતરાગ પ્રભુમાં મેં
રાગ અને મમતા રાખ્યાં, મારા રાગ અને મમતા જ બાધક છે.
આમ વિચારે ચડતાં તે કેવલજ્ઞાન પામ્યા.

* આવા જ્ઞાની અને અનેક લબ્ધિધારી ગૌતમસ્વામીને પણ
એક વખત વિચિકિત્સા (ધર્મની કરણીમાં સંદેહ)નો અતિચાર

લાગ્યો હતો. એમણે પ્રતિબોધેલા ગાગલી રાજા, તાપસો,
આદિને કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું તો પણ પોતાને ન થયું એ વાત
પર તેઓ ભગવાનને ફરિયાદ કરે છે કે મને કોઈ દિવસ કેવલજ્ઞાન
થશે કે નહીં? ત્યારે ભગવાન એમને અત્યંત વાત્સલ્યપૂર્વક
સમજાવે છે કે, 'હે ગૌતમ! તારો અને મારો સ્નેહ-સંબંધ તો
બહુ જૂનો છે, અનેક ભવોનો છે. તે લાંબા કાળથી મારી સેવા
કરી છે, મને અનુસર્યો છે. મારી સાથે અનુકૂળપણે વર્ત્યો છે.
વધારે શું? પણ આ ભવ પછી શરીરનો નાશ થયા બાદ અહીંથી
અવી આપણે બન્ને સરખા, એક જ સિદ્ધક્ષેત્રમાં રહેવાવાળા,

વિશેષતા અને ભેદરહિત થઈશું'
(ભગવતી સૂત્ર).

મુનિશ્રી નિરંજન વિજયજી મ.
સા. લિખિત 'શ્રી ગૌતમ પૃચ્છા'
(શ્રી નેમિઅમૃત ખાન્તિ નિરંજન
ગ્રંથમાળા વિ. સં. ૨૦૧૫)
અમદાવાદ) ગ્રંથમાં ગણધર
ગૌતમસ્વામીએ પૂછેલાં ૪૮

આ આત્મા સર્વજગદ્વ્યાપી છે કે શરીરમાત્રવ્યાપી છે ?
સર્વ આત્માઓનો એક જ આત્મા છે કે દરેક આત્મા
સ્વતંત્ર અને અનંત છે. બ્રહ્માત્મા જ જગત્ રૂપે બનેલા
છે કે સર્વ આત્માઓ ભિન્ન છે. જીવ પરલોકગામી છે કે
દીપક બુઝાઈ જાય તેમ આ આત્મા મૃત્યુ પામે ત્યારે
સમાપ્ત જ થઈ જાય છે. આમ આત્મા સંબંધી વિવિધ
ચર્ચાઓ આ પ્રથમ ગણધરવાદમાં છે.

પ્રશ્નો અને ભગવાને આપેલાં ઉત્તરો અને એટલી જ કથાઓ
સાથે આપ્યાં છે. આ દરેકમાં નાયકના પૂર્વજન્મની કથા છે જે
પૂર્વજન્મ-પુનર્જન્મના સિદ્ધાંતની દ્યોતક છે.

(૮) ગણધર ભગવંતોના પ્રશ્નોની ચર્ચા :

પ્રત્યેક ગણધરોના મનમાં જે એક એક પ્રશ્ન હતો તેની ઘણી
લંબાણપૂર્વકની ચર્ચા આ ગ્રંથમાં કરવામાં આવી છે. પ્રત્યક્ષાદિ
પ્રમાણોથી પૂર્વપક્ષ-ઉત્તરપક્ષ ઘણો જ સારી રીતે ચર્ચવામાં
આવ્યો છે.

(૧) જીવદ્રવ્ય ચક્ષુ આદિ ઈન્દ્રિયોથી પ્રત્યક્ષ જણાતું નથી.
ઉત્પત્તિસ્થાનમાં આવતું અને મૃત્યુ બાદ પરલોકમાં જતું જીવદ્રવ્ય
નજરે નીહાળાતું નથી. જીવતા શરીરને અને મૃતશરીરને તોળતાં
વજન વધતું-ઘટતું નથી. કાયની પેક પેટીમાં જીવતા જીવને
રાખવામાં આવે અને ત્યાં તે મૃત્યુ પામે તો કાય તૂટી-ફૂટી
જતો નથી ઇત્યાદિ રીતે જીવ નથી એવી માન્યતા પૂર્વપક્ષવાળાની
છે. તેથી દેહ એ જ આત્મા એટલે કે દેહાત્મવાદ, પાંચ ભૂતોનો
જ બનેલો આ આત્મા છે તે ભૂતાત્મવાદ, ઈન્દ્રિયો એ જ આત્મા
છે તે ઈન્દ્રિયાત્મવાદ આવા પૂર્વપક્ષો આ ચર્ચામાં છે અને તેના
ઉત્તર રૂપે ચેતનાગુણવાળો આત્મા સ્વતંત્ર હોવાથી શરીર, ભૂતો
અને ઈન્દ્રિયોથી આત્મા નામનું દ્રવ્ય ભિન્ન અને સ્વતંત્ર છે આવી
ચર્ચા ઉત્તરપક્ષમાં છે.

તથા આ આત્મા સર્વજગદ્વ્યાપી છે કે શરીરમાત્રવ્યાપી છે ?

સર્વ આત્માઓનો એક જ આત્મા છે કે દરેક આત્મા સ્વતંત્ર અને અનંત છે. બ્રહ્માત્મા જ જગત્ રૂપે બનેલા છે કે સર્વ આત્માઓ ભિન્ન છે. જીવ પરલોકગામી છે કે દીપક બુઝાઈ જાય તેમ આ આત્મા મૃત્યુ પામે ત્યારે સમાપ્ત જ થઈ જાય છે. આમ આત્મા સંબંધી વિવિધ ચર્ચાઓ આ પ્રથમ ગણધરવાદમાં છે. વિશ્વવ્યાપિત્વ, દેહમાત્રવ્યાપિત્વ, અદ્વૈતવાદ, અનંતાત્મવાદ, બ્રહ્મવાદ, સ્વતંત્ર આત્મવાદ વગેરે વિષયોનું નિરૂપણ અહીં કરવામાં આવ્યું છે. ચાર્વાકદર્શનની દૃષ્ટિએ ભૂતો એ જ આત્મા, સાંખ્ય-નૈયાયિક-વૈશેષિકદર્શનની દૃષ્ટિએ નિત્ય આત્મા, બૌદ્ધદર્શનની દૃષ્ટિએ ક્ષણિક આત્મા, મીમાંસક અને વેદાન્તદર્શનની દૃષ્ટિએ એકાત્મવાદ અર્થાત્ અદ્વૈતાત્મવાદની વાત રજૂ કરીને તે સર્વે માન્યતાઓનું ખંડન કરવાપૂર્વક તેની સામે આત્માસંબંધી યથાર્થ વાત રજૂ કરવામાં આવી છે. આત્મા એક સ્વતંત્ર દ્રવ્ય છે. ચૈતન્યગુણવાળું છે. અનંત આત્માઓ છે. તે સર્વે નિત્યાનિત્ય છે. દેહમાત્ર વ્યાપી છે. પરલોકગામી છે. વર્ણાદિ પૌદ્ગલિક ગુણોથી રહિત છે. અર્થાત્ અરૂપી છે માટે જતું-આવતું તે દ્રવ્ય દેખાતું નથી. ન દેખાતું એવું પણ તે દ્રવ્ય નથી એમ નહીં, પણ છે જ. આવી વાતો તર્ક અને ઉદાહરણપૂર્વક આ વાદમાં સમજાવવામાં આવી છે. વેદના પાઠોના સાચા અર્થ કરીને પણ આત્મતત્ત્વની સ્વતંત્રરૂપે સિદ્ધિ કરેલી છે.

(૨) બીજા ગણધરવાદમાં ‘કર્મતત્ત્વ’ની ચર્ચા કરવામાં આવી છે. જગતમાં પ્રત્યક્ષ દેખાતી ચિત્ર-વિચિત્રતાનું કોઈક કારણ હોવું જોઈએ. તે કારણને જ ‘કર્મ’ કહેવાય છે. આ વિષયમાં ન્યાય-વૈશેષિક દર્શનકારો ‘ધર્મ-અધર્મ’ નામના આત્મગુણોને લીધે આ વિચિત્રતા છે એમ સમજે-સમજાવે છે. વેદાન્તદર્શન અને ઉપનિષદો અદૃષ્ટ નામનું કારણ જણાવે છે. કોઈક દર્શનકારો ભાગ્ય-નસીબ-અવિદ્યા વગેરે નામો આપીને વિચિત્રતાનું તેને કારણ માને છે. જૈનદર્શનમાં ‘કાર્મણ વર્ગણા’ નામના સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ દ્રવ્યોનું જ જીવ વડે કર્મરૂપે રૂપાંતર કરીને જીવની સાથે લોહાગ્નિની જેમ એકમેકરૂપે સંબંધિત (બદ્ધ) કરવામાં આવે છે. જેમ જીવ વડે જ લોટની બનાવેલી મિઠાઈ સુખનું કારણ બને છે. વિષરૂપે બનાવેલી દવા મૃત્યુનું કારણ બને છે. એમ જીવ વડે જ કાષાયિક પરિણામથી તીવ્ર-મંદ ભાવે બંધાયેલું પુણ્ય-પાપાત્મક કર્મ જ જીવના સુખ-દુઃખનું નિમિત્તકારણ બને છે. તે કર્મવાદ ઉપર જૂના-નવા કર્મગ્રંથો,

કમ્પયડિ અને પંચસંગ્રહાદિ અનેક ગ્રંથો છે. દિગંબરામ્નાયમાં પણ જીવકાણડ અને કર્મકાણડ રૂપે ગોમ્મટસારાદિ અનેક ગ્રંથો છે.

ઘણા દર્શનકારો બાહ્ય પૂજા-પાઠાદિ પુણ્યાનુષ્ઠાનોને અને હિંસા-જૂઠ આદિ પાપ અનુષ્ઠાનોને જ સુખ-દુઃખનું કારણ માની લે છે. અંતરંગ કારણ સુધી ઊંડા જતા નથી અને તેથી જ હોમ-હવન આદિ પૂજાનુષ્ઠાનોને જ સ્વર્ગાદિનો હેતુ માની લે છે. જીવસૃષ્ટિના વૈવિધ્યના અભ્યાસમાં કર્મને કારણ માનવાને બદલે કોઈ કોઈ દર્શનકારો કાળને જ, સ્વભાવને જ, નિયતિને જ અને ઈશ્વરાત્મક પુરુષને જ કારણ માનવા તરફ પ્રેરાઈ જાય છે. તેમાંથી જે તરફનો એકાન્ત પક્ષ મનમાં બેસી જાય છે તેમાંથી જ કાળવાદ, સ્વભાવવાદ, નિયતિવાદ અને પુરુષવાદના એકાન્તવાદનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે. જૈનદર્શન આ બધા જ એકાન્તવાદનું ખંડન કરીને સાપેક્ષપણે બધાંની કારણતા સમજાવે છે. હાથમાં રહેલી

પાંચે આંગળીઓ સાથે મળે તો જ કોઈ વસ્તુ ઉચ્ચકવાનું કામ જેમ થાય છે તેમ આ પાંચેની કારણતા સાપેક્ષતાપૂર્વકની છે આમ સમજાવે છે.

છઠ્ઠા ગણધરવાદથી અગિયારમા

ગણધરવાદમાં જે કોઈ ચર્ચા છે તે લગભગ આ કર્મવાદની ચર્ચાને જ આભારી છે.

છઠ્ઠામાં ‘બંધ’ અને ‘મોક્ષ’ની ચર્ચા છે. હવે જો કર્મવાદ સ્વીકારીએ તો જ આત્મા કર્મ બાંધે છે. આત્માની સાથે કર્મનો બંધ સંભવે છે તેમ થતાં બંધતત્ત્વની સિદ્ધિ થાય છે. અન્યથા બંધતત્ત્વ સંભવતું નથી. જો આ સંસારી આત્મા મુક્તિગત જીવના જેવો શુદ્ધ-બુદ્ધ-નિરંજન જ હોય તો તેવા શુદ્ધ જીવને કર્મબંધ ઘટે નહીં અને કર્મોના બંધ વિના બંધનમાંથી છુટવા રૂપ મોક્ષ પણ ઘટે નહીં. જે બંધાયો હોય તે જ મુક્ત થાય. જો આત્મા કર્મોથી બંધાયો જ નથી તો મુક્ત થવાનો પ્રશ્ન જ આવતો નથી. તેથી કર્મવાદ જો માનવામાં આવે તો જ બંધ-મોક્ષની સિદ્ધિ સંભવે છે. તે વાત છઠ્ઠા ગણધરવાદની ચર્ચામાં સમજાવી છે.

સાતમા ગણધરવાદમાં દેવ છે કે નહીં? આઠમા ગણધરવાદમાં નારકી છે કે નહીં? નવમા ગણધરવાદમાં ‘પુણ્ય-પાપ’ છે કે નહીં? દસમા ગણધરવાદમાં ‘પરલોક’ છે કે નહીં? અને અગિયારમા ગણધરવાદમાં ‘નિર્વાણ-મોક્ષ’ છે કે નહીં? આ વિષયની ચર્ચાઓ યુક્તિ-પ્રયુક્તિથી કરવામાં આવી છે. જો કર્મવાદ સ્વીકારવામાં આવે તો ઉપરના તમામ વિવાદો શાંત

❖ (૫) પાંચમા ગણધરવાદમાં ‘જે જીવ આ ભવમાં જેવો હોય

ત્યાર પછી દસેક વર્ષ બાદ આચાર્ય ન્યાયવિશારદ પૂ. આ.
ભ. શ્રી ભૂવનભાનુસુરિજીએ વિવેચન લખ્યું હતું જેનો કે.

રામપ્પાએ અંગ્રેજીમાં અનુવાદ કરેલો છે.

(૨) મિલા પ્રકાશ : બિલા વસંત

આચાર્ય વિજય જયંતસેન સૂરિજીકૃત ‘મિલા પ્રકાશ : બિલા વસંત’માં (શ્રી રાજ રાજેન્દ્ર પ્રકાશન ટ્રસ્ટ, અમદાવાદ) વિદ્વાન લેખકે હિંદી ભાષામાં ગણધરવાદ ઉપર અભ્યાસપૂર્ણ પુસ્તકની રચના વિ. સં. ૨૦૫૬માં કરી છે. એમણે વૈદિક, શ્રમણ અને બૌદ્ધ ધારાઓનો બહુશ્રુતતાપૂર્વક સમન્વય કર્યો છે. એમનો આ ગ્રંથ એક અનુસંધાત્મક, સમન્વયાત્મક, શ્લાઘનીય, શાસ્ત્રીય અધ્યયન છે.

આમાં ગણધરવાદનો પરિચય, તથા સંશયોની પૃષ્ઠભૂમિને વૈદિક પરંપરાની દૃષ્ટિથી પ્રકટ કરવામાં આવી છે. પ્રત્યેક ગણધરોનો પરિચય તથા એમના સંશય-સમાધાન આપવામાં આવ્યા છે.

પરિશિષ્ટમાં ગણધરોની શંકાઓના વૈદિક વાક્યો તથા અન્ય સંબંધિત સંદર્ભો આપવામાં આવ્યા છે. અંતમાં વિશેષાવશ્યકભાષ્યના મૂળ પદો અને એનો હિંદી અનુવાદ આપવામાં આવ્યો છે.

(૩) ‘ગણધરવાદ’ : લેખક : પં. ધીરજલાલ ડાહ્યાલાલ મહેતા
શ્રી વિશેષાવશ્યકભાષ્યની શ્રી મલધારી હેમચંદ્રાચાર્ય કરેલી ટીકાનો ગુજરાતી અનુવાદ પંડિત ધીરજલાલ ડાહ્યાલાલ મહેતાએ કર્યો છે જે શ્રી જૈનધર્મ પ્રકાશન ટ્રસ્ટ સુરતે ‘શ્રી ગણધરવાદ’ નામથી ૨૦૦૯માં પ્રકાશિત કર્યો છે.

વિદ્વાન લેખકે આજની પેઢીને વિશેષ ઉપયોગી બને એવા અનુવાદ દ્વારા ગણધરવાદ જેવા ગહન વિષયને સરળ ભાષામાં સમજાવ્યો છે. ૬૨૪ પૃષ્ઠના આ ગ્રંથમાં વિશેષાવશ્યકભાષ્યની ગણધરવાદ ઉપરની ૪૭૬ મૂળ પ્રાકૃત ગાથાઓ, એની સંસ્કૃત છાયા, ગાથાર્થ અને પછી વિસ્તૃત વિવેચન દ્વારા પ્રત્યેક ગણધરના પ્રશ્નો, શંકાઓ તથા ભગવાન મહાવીરના ઉત્તરો સરળ ભાષામાં સમજાવ્યા છે.

ગ્રંથની પ્રસ્તાવનામાં ગણધરવાદનો ઉગમ, એના આધારસ્થંભ

ગ્રંથો તથા ગ્રંથકારોનો ટૂંક પરિચય પણ આપવામાં આવ્યો છે.

ગણધરવાદને સમજવા માટે આ ગ્રંથ બહુ ઉપયોગી છે. કારણ કે એમાં જ મૂળ ગાથા, અર્થ અને વિસ્તૃત ભાવાર્થ એક સાથે છે. મોટા અક્ષરોમાં સ્વચ્છ મુદ્રણ અને ઉચ્ચ પ્રકારના કાગળ આદિથી આ ગ્રંથ અદ્વિતીય બની ગયો છે.

(૪) ‘સચિત્ર ગણધરવાદ’

લેખક : પંન્યાસ ડૉ. અરુણાવિજયજી ગણિવર્યજી મ. સા.

(રાષ્ટ્રભાષા રત્ન, સાહિત્ય રત્ન, M.A. - જૈન ન્યાય, M.A. દર્શનાચાર્ય)

સચિત્ર ગણધરવાદ ભાગ-૧-૨, પ્રકાશક શ્રી મહાવીર વિદ્યાર્થી કલ્યાણ કેન્દ્ર-મુંબઈ. ૧૯૯૭માં પ્રકાશિત. આમાં વિશેષાવશ્યકભાષ્યની ગાથાઓના આધારે પ્રત્યેક ગણધરનો ટૂંકમાં પરિચય આપવામાં આવ્યો છે અને બધાંના જીવન ચરિત્રની સંક્ષિપ્ત તાલિકામાં ૩૭ વિગતો સાથે અત્યંત ઉપયોગી માહિતી આપવામાં આવી છે. પછી ગણધરવાદની સાદી સમજણ અને પ્રત્યેક ગણધરની શંકાઓ આપવામાં આવી છે. પછીના પ્રકરણોમાં પ્રત્યેક ગણધરની શંકાનું સમાધાન ભગવાન દ્વારા કેમ થાય છે એનું વિસ્તૃત વર્ણન છે. સાથે પ્રસંગોપાત ચિત્ર, ગ્રાફ, ચાર્ટ આદિથી ગહન વિષયોને સાદી ભાષામાં સમજાવવાનો પ્રયત્ન થયો છે. ચાર ગતિના તથા નારકીના ચિત્રો દૃદ્યદ્રાવક છે.

જૈન દર્શન અને વિજ્ઞાનના વિદ્વાન લેખકે બહુ પરિશ્રમથી આ ગ્રંથોને બે ભાગોમાં વહેંચી વિસ્તૃત માહિતી આપી છે.

(૫) શ્રી વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય-ગુજરાતી ભાષાંતર

મૂળ ગ્રંથ અને મલધારી આચાર્ય હેમચંદ્રકૃત વૃત્તિ સહિતનું ગુજરાતી ભાષાંતર સ્વ. શાહ ચુનીલાલ હકમચંદે કર્યું છે. જે ભદ્રંકર પ્રકાશન અમદાવાદે વિ. સં. ૧૯૮૮માં પ્રકાશિત કર્યું છે. આમાં મૂળ ગ્રંથની પ્રાકૃત ગાથાઓનું સરળ ગુજરાતી ભાષામાં

આત્માના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર

જ્યોર્જિયા વિજ્ઞાન અકાદમીના અગ્રણી શરીરશાસ્ત્રી ડૉ. આઈ.એસ. બેકેનાશ્વિલીએ વિવિધ જીવધારીઓના જીવન વિશે ઊંડું સંશોધન કર્યા પછી એક તારણ આપ્યું છે કે જીવધારીઓમાં એક એવી ચેતનાસત્તા સક્રિય હોય છે જે શરીરના નિયમોમાં બંધાયેલી વગર અને ઈન્દ્રિયોનો પ્રત્યક્ષ ટેકો લીધા વગર પણ કામ કરી શકે છે. જે કામ આંખ અને કાનની મદદ વગર જ શક્ય હોય તેવું કામ આ ચેતનાસત્તા આપોઆપ કરી શકે.

આનો અર્થ શું? ચેતનાસત્તા એટલે જ આત્મા. આપણે ત્યાં કહ્યું છે ને કે ઈન્દ્રિયોની મદદથી મેળવેલું જ્ઞાન પરોક્ષ જ્ઞાન છે અને ઈન્દ્રિયોના ઉપયોગ વિના માત્ર આત્મા દ્વારા મેળવાયેલું જ્ઞાન જ પ્રત્યક્ષ છે. શ્રુતિજ્ઞાન કે મતિજ્ઞાન પરોક્ષ છે. અવધિજ્ઞાન મનઃપર્યવજ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાન પ્રત્યક્ષ છે, જે ઈન્દ્રિયોની મદદ વિના માત્ર આત્મા દ્વારા જ મેળવાય છે. આધુનિક વિજ્ઞાને પણ આત્માનું અસ્તિત્વ સ્વીકારવાની શરૂઆત કરી દીધી છે. પાસ નોંધવાની વાત તો એ છે કે પશ્ચિમના વૈજ્ઞાનિકો મોટે ભાગે ક્રિશ્ચિયન છે અને તેઓ પુનર્જન્મ અને આત્માને સ્વીકારતા નથી.

માત્ર ભાષાંતર કરેલું છે, કોઈ વિવેચન નથી.

(૬) પ્રકીર્ણ

શ્રી કલ્પસૂત્રની સ્થવિરાવલીમાં ગાથા ૨૦૧ થી ૨૦૪ સુધી ‘ગણધર ચરિત્ર’નું સંક્ષિપ્ત વર્ણન છે જેનું વાંચન પર્યુષણના છઠ્ઠા દિવસે કરવામાં આવે છે.

આ સિવાય શ્રી અજીતશેખર વિજયજી મ.સા., પં. શ્રી ચિદાનંદજી મ.સા. આદિના પણ ગણધરવાદ પર અભ્યાસપૂર્ણ લેખો-પ્રવચનો પ્રકાશિત થયા છે.

‘ગણધરવાદ’ ઉપર સ્વતંત્ર લેખો આદિ પણ છે. એમાં શ્રી સુરેશ ગાલાએ ‘મરમનો મલક’ (શ્રી મું. જૈન યુવક સંઘનું પ્રકાશન-૨૦૧૩) પુસ્તકમાં ગણધરવાદ ઉપર ચિંતનાત્મક પ્રકરણ લખ્યું છે. શ્રી સુમનભાઈ શાહે ‘શ્રી જિનેશ્વર સ્તુતિ’ (વડોદરા-૨૦૦૧)માં ગણધરવાદ ઉપર સંક્ષિપ્તમાં મનનીય પ્રકરણ લખ્યું છે.

અત્રે એક વાતનો ઉલ્લેખ કરવો જોઈએ. ગણધરવાદ વિષય બહુધા શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજકોમાં જ વધુ પ્રચલિત છે. દિગંબર, સ્થાનકવાસી કે તેરાપંથી સંપ્રદાયોમાં એની વિશેષ ચર્ચા નથી.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે ગણધરવાદ પર કશું લખ્યું નથી, પણ એમના દ્વારા રચિત ‘શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર’માં છ પદો દ્વારા આત્મા તથા મોક્ષના અસ્તિત્વને સિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે: આત્મા છે, તે નિત્ય છે, તે નિજકર્મનો કર્તા અને ભોક્તા છે, મોક્ષ છે અને એનો ઉપાય છે.

(૧૦) ઉપસંહાર

ભગવાન મહાવીર વીતરાગ થઈને સર્વજ્ઞ બની ગયા હતા. એ તો પ્રત્યક્ષ નિરાવરણ જ્ઞાનસાગરના તરવેયા હતા. કોઈ ચમત્કાર કે ખંડન-મંડનના ખાબોચિયામાં છબછબિયાં કરવાનું કે વાદ-વિવાદમાં કોઈને હરાવવાનું એમને અભિપ્રેત ન હતું. એ તો સ્વયં ‘જિન’ હતા. કષાય-કર્મરૂપી શત્રુઓને જીતનારા હતા, એટલે જ એમની સ્તુતિમાં ઇન્દ્ર કહે છે કે, “હે પ્રભુ! આપ તો ‘જિણાણ જાવયાણ’ છો.” અર્થાત્ આપે સ્વયં તો

રાગ-દ્વેષ રૂપી શત્રુઓને જીતી જ લધા છે, સાથે સાથે બીજાને પણ જીતાડનારા છો. આવા જિનેશ્વર ભગવાનને કોઈને પણ વાદ-વિવાદમાં હરાવવાનું અભિપ્રેત ન હતું. એ તો અરિહંત બની ગયા હતા. પોતે સર્વજ્ઞ હતા અને સત્યને પ્રત્યક્ષ જાણતા હોવા છતાં એમણે કોઈને અજ્ઞાની નથી કહ્યા. ભગવાને તો બધા જ પંડિતોને અત્યંત વાત્સલ્યથી આવકાર્યા હતા અને સહજતા તથા સરળતાથી પંડિતો સમજે એ જ ભાષામાં બધાની શંકાઓ દૂર કરી સત્ય પ્રગટ કર્યું હતું. ભગવાને કદી પણ એવો આગ્રહ નહોતો રાખ્યો કે પ્રશ્નકર્તા ભગવાનની જ વાતનો સ્વીકાર કરે. પ્રત્યેક પંડિતને વેદવાક્યોમાં એક એક શંકા હતી એનું નિવારણ ભગવાને વેદવાક્યનું જ સમીચીન અર્થઘટન કરીને જ કર્યું હતું. એમનું વલણ હંમેશા સમન્વયાત્મક જ રહ્યું હતું. આમ ગણધરવાદની શરૂઆત વેદવાક્ય અને અંત પણ વેદવાક્ય તથા વીરવચન સાથે થાય છે.

શ્રી જિનેશ્વરદેવ પાંત્રીસ વચનાતિશય સંપન્ન હોય છે. એમની વાણી વિષે શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે સુંદર લખ્યું છે -

‘અનંત અનંત ભાવ ભેદથી ભરેલી ભલી,

અનંત અનંત નય નિષ્કેપે વ્યાખ્યાની છે...’

ભગવાન મહાવીરે પોતાના નિરાવરણ અતિન્દ્રિય જ્ઞાનથી, વાણીની વિશેષતાથી, વાત્સલ્ય અને સદ્દેયતાથી, પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઉપમાન, આગમ અને અર્થાપત્તિ આદિ અનેક પ્રમાણો દ્વારા પ્રત્યેક ગણધરની શંકા દૂર કરી હતી.

અંતમાં એટલું જ લખવાનું કે ગણધરવાદ દ્વારા ભગવાન મહાવીરે માત્ર ગણધરોની જ શંકા દૂર કરી ન હતી, પણ જૈન ધર્મનું હાર્દ અને જૈન દર્શનના પાયાના સિદ્ધાંતો સમજાવ્યા હતા.

‘અર્હમ’, પ્લોટ નં. ૨૬૬, રોડ નં. ૩૧/A, સીકાભાઈ પ્રેમજી હોસ્પિટલ સામે, સાયન (ઈસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦ ૦૨૨.

ટેલિફોન : ૨૪૦૪૨૦૩૨/૩૩. મોબાઈલ : ૯૮૨૧૬૮૧૦૪૬.

આ અંકના સંપાદક અને આ વિદ્વતાપૂર્ણ લેખના લેખક માનનીય ડૉ. રશ્મિભાઈ ઝવેરી લખે છે...

‘જૈન ધર્મના પ્રખર વિદ્વાન અને વક્તા પદ્મશ્રી ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈએ બે વર્ષ પહેલાં શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ દ્વારા આયોજિત ત્રિ-દિવસીય ‘ગૌતમકથા’માં ભગવાન ગૌતમસ્વામીની અદ્ભુત જીવનગાથા પોતાની આગવી શૈલીમાં રજૂ કરી હતી. એમાં એમણે ‘ગણધરવાદ’નું પણ મનનીય વર્ણન કર્યું હતું. આ પ્રસંગની ત્રણ ડી.વી.ડી. ‘ગૌતમકથા’ શીર્ષકથી ઉપલબ્ધ છે.

‘આ વિશેષાંકમાં એમના અત્યંત મનનીય એવા ગણધરવાદ વિષેના લેખમાં ગણધરવાદની શરૂઆત કેમ થઈ એનું સચોટ વર્ણન એમના વિદ્વતાભર્યા વિવેચન સાથે આપેલું છે, એટલે એ વિગતોની ચર્ચાઓ મારા લેખમાં નથી કરી.’

સમન્વયાત્મક દષ્ટિકોણનું સમૃદ્ધ આકાશદર્શન

□ પદ્મશ્રી ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ

ભગવાન મહાવીર અપાપા-નગરી તરફ ચાલ્યા. અહીં સોમિલ આર્ય નામના ધનાઢ્ય બ્રાહ્મણે વિરાટ યજ્ઞનું આયોજન કર્યું હતું. આ યજ્ઞમાં ભારતવર્ષના અનેક પંડિતોને એણે બોલાવ્યા હતા. એ સમયના નામાંકિત એવા જ્ઞાનના સાગર ગણાતા તથા મંત્રો અને ક્રિયાકાંડમાં મહાનિપુણ અગિયાર પંડિતો આવ્યા હતા. આ અગિયાર મહાપંડિતો યજ્ઞ સમયે મંત્રોચ્ચાર કરતા, ત્યારે ખુદ દેવતાઓને પણ હાજર થઈ જવું પડતું. આમાં પણ ઇન્દ્રભૂતિ, અગ્નિભૂતિ અને વાયુભૂતિ એ ત્રણ વિદ્વાનો ચૌદ વિદ્યાના પારંગત હતા. આ પ્રત્યેક મહાવિદ્વાનની સાથે એમના પાંચસો-પાંચસો શિષ્યો હતા. આ ઉપરાંત વ્યક્ત, સુધર્મા, મંડિત, મૌર્યપુત્ર, અકંપિત, અચલભ્રાતા, મેતાર્ય, પ્રભાસ જેવા અન્ય પંડિતો પણ એમના શિષ્યગણ સાથે ઉપસ્થિત હતા. આમ વેદવિદ્યા વિશારદ, સકલ શાસ્ત્રપારંગત અને વાદકલાનિપુણ અગિયાર મહાપંડિતોની હાજરીમાં મહાયજ્ઞનો પ્રારંભ થયો.

સોમિલ બ્રાહ્મણના હૃદયમાં હર્ષનો સાગર લહેરાતો હતો, પરંતુ જ્યારે એણે આકાશમાં દેવવિમાનમાં બેસીને આવતા દેવોને જોયા, ત્યારે તો એના આનંદનો મહાસાગર છલકાઈ ઊઠ્યો. દેવો દિવ્ય વિમાનમાં બેસીને આ દિશા તરફ આવતા હતા. એ વિમાનો જ્યારે યજ્ઞમંડપની બાજુમાં ઊતરવાને બદલે એને વટાવીને આગળ નીકળી ગયાં, ત્યારે સોમિલ વિપ્ર અને મહાપંડિત ઇન્દ્રભૂતિ વિચારમાં ડૂબી ગયા. સૂર્યના તાપથી ક્ષણવારમાં ઝાકળબિંદુ ઊડી જાય તેમ સોમિલનો આનંદ કરમાઈ ગયો. ઇન્દ્રભૂતિ ગૌતમે આચાર્ય સોમિલને પૂછ્યું:

‘આર્ય! આ શું? છેક યજ્ઞમંડપમાં આવીને દેવવિમાન ક્યાં ચાલ્યા ગયા? શું આજે આ નગરીમાં બીજું કોઈ આવ્યું છે?’

આર્ય સોમિલે કહ્યું, ‘ક્ષત્રિય-કુમાર વર્ધમાન આવ્યા છે. તેર વર્ષ પૂર્વે ગૃહત્યાગ કરીને દીક્ષા લેનાર તેમણે કઠોર તપ દ્વારા સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી છે. ખુદ દેવતાઓ પણ એમની

‘આવો! ઇન્દ્રભૂતિ ગૌતમ! કુશળ છો ને? તમારું સ્વાગત હો.’

ભાવપૂર્વક ભક્તિ કરે છે.’

મહાપંડિત ઇન્દ્રભૂતિને માથે વજ્રપાત થયો હોત તો પણ આટલો આઘાત થાત નહીં. એમને થયું કે મારા જેવો સકલશાસ્ત્રનો મહાપંડિત બેઠો હોય, ત્યાં વળી આ મહાવીર કોણ? કોઈ તપશ્ચર્યા કરીને એણે કદાચ ઐદ્રજાલિક સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરી હોય, પણ તેથી શું? એની માયાજાળનો અંધકાર ત્યાં સુધી જ ટકશે, જ્યાં સુધી મારા ઝળહળતા જ્ઞાનનો સૂર્યપ્રકાશ ત્યાં પહોંચ્યો નથી.

સોમિલ વિપ્રએ કહ્યું કે ઊગતો શત્રુ અને ઊગતો રોગ ડામી દેવો જોઈએ. મહાવીરની શક્તિને એના આરંભે જ મહાત કરવી જોઈએ. મગધ, વૈશાલી અને કપિલવસ્તુ જેવાં જનપદોમાં એમના વિચારો પહોંચે તે પહેલાં જ એમને વાદ-ચર્ચાથી પરાજિત કરવા જોઈએ.

સોમિલ વિપ્રની યજ્ઞભૂમિમાં સોપો પડી ગયો હતો. મહાપંડિત ઇન્દ્રભૂતિએ મનોમન વિચાર્યું કે આજે મહાવીરનો પરાભવ કરવાની ખરી તક સાંપડી છે, કારણ કે આ શ્રમણ મહાવીરે દેવોની વાણી સંસ્કૃતને બદલે લોકભાષામાં ધર્મ કહેવા માંડ્યો. હજી આમાં કંઈ બાકી હોય તેમ એમણે ધર્મશાસ્ત્રો સહુને માટે ખુલ્લાં મૂક્યાં. હજી એ ય ઓછું હોય તેમ એમણે સ્ત્રી અને શુદ્રને શાસ્ત્ર સાંભળવાના અધિકારી ગણાવ્યા. આવા શ્રમણ મહાવીરનો કોઈપણ ભોગે વિરોધ કરવો જોઈએ. હમણાં જ શ્રમણ મહાવીરને પરાજિત કરી દઉં એમ વિચારતા પચાસ વર્ષની વયના સાક્ષાત્ સરસ્વતીના અવતાર સમા ઇન્દ્રભૂતિ

ગૌતમ પોતાના પાંચસો શિષ્યો સહિત શ્રમણ મહાવીરના સમવસરણ તરફ ગયા.

બે મહાન શક્તિઓ સામસામે ટક્કર લેવાની હતી. પળવારમાં ચક્રમક થઈ જ સમજો. મહાસેન વનમાં આવેલા ઇન્દ્રભૂતિ ગૌતમે જોયું તો મહાયોગી મહાવીરની આસપાસ શાંતિ અને સમતાનું

અગિયાર ગણધરોએ પ્રગટ કરેલા સંશયો ક્રમસર દર્શાવવામાં આવ્યા છે. ૧. જીવ છે કે નહીં?, ૨. કર્મ છે કે નહીં?, ૩. શરીર એ જ જીવ છે કે નહીં?, ૪. પંચભૂત છે કે નહીં?, ૫. આ ભવમાં જીવ જેવો હોય, પરભવમાં પણ તેવો જ હોય કે નહીં?, ૬. બંધ-મોક્ષ છે કે નહીં?, ૭. દેવ છે કે નહીં?, ૮. નારક છે કે નહીં?, ૯. પુણ્ય-પાપ છે કે નહીં?, ૧૦. પરલોક છે કે નહીં?, ૧૧. નિર્વાણ છે કે નહીં?

સામ્રાજ્ય છવાયેલું હતું. સમવસરણની અનુપમ છટા જોઈને ઇન્દ્રભૂતિ ગૌતમ આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા. આસપાસના વાતાવરણમાં અહિંસા, કરુણા અને વિશ્વવાત્સલ્યની ભાવના વ્યાપેલી હતી. હજારો દેવતાઓ ભક્તિભાવપૂર્વક એમને વંદન કરતા હતા. ઇન્દ્રભૂતિ ગૌતમે દિવ્યધ્વનિ સાંભળ્યો અને વિચારવા લાગ્યા કે શ્રમણ મહાવીરના ચહેરા પર કેવું દિવ્ય તેજ છે ! આત્મવૈભવનું કેવું ઓજસ છે ! પરંતુ ઇન્દ્રભૂતિ તરત જ સાવધાન થયા. એવામાં વેરાન વગડામાં વાંસળી વાગે તેમ મહાસેન વનમાં મધુર વાણી ઇન્દ્રભૂતિના કાને સંભળાઈ, ‘આવો ! ઇન્દ્રભૂતિ ગૌતમ ! કુશળ છો ને ? તમારું સ્વાગત હો.’ ઇન્દ્રભૂતિને પહેલાં તો આશ્ચર્ય થયું, પણ પછી થયું કે એમની લોકવ્યાપક ખ્યાતિને કારણે એમનું નામ જાણતા હોય તે સ્વાભાવિક છે. દીવાની આસપાસ પ્રકાશ હોય પણ તેની નીચે અંધારું હોય, તેમ મહાજ્ઞાની ગૌતમના ચિત્તમાં આત્માના અસ્તિત્વ વિશે સંશય હતો. ભગવાન મહાવીરે નિર્મળ જ્ઞાનના બળે એમની વર્ષો જૂની શંકા દૂર કરી આપતાં ઇન્દ્રભૂતિ ગૌતમના હાથ આપોઆપ જોડાઈ ગયા.

મહાપંડિત ઇન્દ્રભૂતિ ગૌતમ સત્યના સાધક અને અનેકાન્તના શોધક હતા. એમનો ઋજુ સ્વભાવી આત્મા વિનમ્ર બની ગયો. જાણે અંતરમાંથી કોઈ એમને સાદ કરી રહ્યું.

‘ઇન્દ્રભૂતિ ગૌતમ ! પાંડિત્યનાં જાળાં દૂર કર. સત્યની ખોજ કર. સત્ય તો અંતરમાં બેઠેલું છે. એમાં ખોવાઈ જા.’

ભગવાન મહાવીરે પંડિત ઇન્દ્રભૂતિને ત્રણ પ્રમાણોથી અને એ જ રીતે પ્રત્યક્ષ, અનુભવ અને સ્વઅવલોકનથી આત્મતત્ત્વના અસ્તિત્વના પ્રતીતિકર પુરાવા આપ્યા. ઇન્દ્રભૂતિનો જીવ અંગેનો સંશય ધીરે ધીરે દૂર થયો.

ભારતપ્રસિદ્ધ મહાપંડિત પ્રભુ મહાવીરની સમીપ આવ્યા. બે હાથ જોડી ઇન્દ્રભૂતિ ગૌતમ બોલ્યા,

‘આપનું કહેવું યથાર્થ છે. આપ સાચા જ્ઞાની, મહાજ્ઞાની અને સર્વજ્ઞ છો. મારો વર્ષોનો સંદેહ દૂર થયો. આપ આપના શિષ્યો તરીકે મારો અને મારા પાંચસો શિષ્યોનો સ્વીકાર કરશો.’

ભગવાન મહાવીરે ક્ષમાભાવ ધારણ કરીને પ્રસન્નતાથી કહ્યું, ‘હે ઇન્દ્રભૂતિ ગૌતમ ! આ બધામાં હું ભાવિ શુભ યોગનું અને ધર્મશાસનના પ્રભાવનું દર્શન કરું છું. તમારી ઋજુતાને કારણે એ તમારા જ્ઞાનનો વિશેષ ઉપયોગ થશે. આપણે સાથે રહીને ધર્મતીર્થની પ્રભાવના કરીશું.’

ઇન્દ્રભૂતિ ગૌતમ અંતરના આનંદે ડોલી ઊઠ્યા. એમણે કહ્યું,

‘આપ સાચે જ સર્વજ્ઞ છો. મારે આપના ઉપદેશવચનો સાંભળવા છે. કૃપા કરી મને એનો લાભ આપો.’

ભગવાન મહાવીરે અહિંસા, સંયમ અને તપ વડે આત્મકલ્યાણ અને વિશ્વકલ્યાણનો માર્ગ બતાવ્યો. ભગવાનની વાણી ઇન્દ્રભૂતિ ગૌતમના હૃદયમાં પ્રકાશ પાથરવા લાગી. ઇન્દ્રભૂતિ ગૌતમનું સમગ્ર હૃદય મહાવીરમય બની ગયું.

બીજી બાજુ અપાપાનગરીમાં સોમિલ બ્રાહ્મણ અને અન્ય દિગ્ગજ પંડિતો મહાપંડિત ઇન્દ્રભૂતિ ગૌતમ વાદ-ચર્ચામાં વિજયી બનીને ક્યારે આવે એની રાહ જોતા હતા, ત્યાં તો વિજયના આનંદને બદલે નિરાશાના આઘાતજનક સમાચાર મળ્યા. એમણે જાણ્યું કે શ્રમણ મહાવીરને પરાજિત કરવા ગયેલા મહાપંડિત ઇન્દ્રભૂતિ ગૌતમ એના સમર્પિત શિષ્ય બની ગયા. ધૂંવાપૂંવા થઈ ગયેલા સોમિલે મહાયજ્ઞ મુલત્વી રાખ્યો. યજ્ઞમાં બલિ માટે લાવવામાં આવેલાં અનેક પશુઓને અભયદાન મળ્યું. નગરજનો ધીરે ધીરે યજ્ઞસ્થળેથી વીખરાવા લાગ્યા.

ઇન્દ્રભૂતિ ગૌતમ પાછા નહિ આવતાં એમના નાના ભાઈ અગ્નિભૂતિ મહાવીરને જીતવા

ચાલ્યા. અગ્નિભૂતિ ગૌતમના ચિત્તમાં પડેલી વર્ષો જૂની કર્મ વિશેની શંકાનું મહાવીરે નિવારણ કર્યું. અગ્નિભૂતિ ખુદ જિતાઈ ગયા. બંને મોટા ભાઈઓ એમના પાંચસો શિષ્યો સહિત ભગવાન મહાવીર પાસે દીક્ષિત થયાનું સાંભળીને સૌથી નાનો ભાઈ વાયુભૂતિ મહાવીરને મહાત કરવા નીકળ્યો. વાયુભૂતિ ભગવાન મહાવીરની સમીપ પહોંચ્યા કે ભગવાને જીવ અને શરીર એક છે કે જુદા એવા એના મનના સંશયનો ઉત્તર આપ્યો. આ સમાચાર સાંભળીને પંડિત વ્યક્ત આવ્યા અને એને પંચભૂત અંગે સંશય હતો. જગતમાં પૃથ્વી, જલ, અગ્નિ, વાયુ અને આકાશ સાચાં છે કે સ્વપ્નવત્ છે, એવી એની શંકાનું નિવારણ કર્યું. ત્યારબાદ પંડિત સુધર્માના ઇહલોક અને પરલોક વચ્ચેના સંશયને દૂર કર્યો. મંડિક બ્રાહ્મણના બંધ અને મોક્ષ વિશેના સંશયનું નિવારણ કર્યું અને એ પછી આવેલા મૌર્યપુત્રનો દેવ છે કે નહિ તે સંશય દૂર કર્યો. અકંપિતનો નરકના અસ્તિત્વ વિશેનો સંશય અને અચલભ્રાતાની પાપ-પુણ્યના અસ્તિત્વ વિશેની શંકા દૂર કર્યા. દસમા પંડિત મેતાર્યને પરલોક વિશે અને અગિયારમા પંડિત પ્રભાસને મોક્ષ વિશે સંશય હતો. ભગવાન મહાવીરે એ બધા પંડિતોના સંશયનું હૃદયસ્પર્શી રીતે અને અનુભવને આધારે નિરાકરણ કર્યું. ભગવાનની અહિંસા, સમતા, અનેકાન્ત પદ્ધતિ અને નયવાદની પરિપૂત દૃષ્ટિનો સહુને અનુભવ થયો. પ્રથમ પાંચ પંડિતો ૫૦૦-૫૦૦

પ્રત્યેક પંડિત ભગવાન મહાવીર પાસે આવે છે, ત્યારે ભગવાન મહાવીર એને એના નામ અને ગોત્રથી સંબોધે છે અને પછી તેમના મનની રહેલી શંકા કહે છે.

શિષ્યો, છઠ્ઠા અને સાતમા પંડિતોના ૩૫૦-૩૫૦ શિષ્યો અને છેલ્લાં ચાર પંડિતોના દરેકના ૩૦૦ શિષ્યોએ મહાવીરના ચરણો પોતાની જાત સમર્પિત કરી. આમ એકસાથે ૪૪૧૧ પુણ્યાત્માઓએ મહાવીરનો ઉપદેશ સ્વીકારતાં ધર્મક્ષેત્રે ચમત્કારરૂપ ઘટના બની. એ અવિસ્મરણીય દિવસ હતો વિક્રમ સંવત પૂર્વે ૫૦૦ વર્ષ વૈશાખ સુદ અગિયારનો ! ભગવાન મહાવીરનો અગિયાર મહાપંડિતો સાથેનો આ વાર્તાલાપ ‘ગણધરવાદ’ને નામે જાણીતો બન્યો.

ગણધરવાદ વિશે સામાન્ય રીતે આ પ્રસંગની ગરિમાનું વર્ણન થાય છે. એથી ય વિશેષ કવચિત્ પંડિતોના ચિત્તની સમસ્યાનો ભગવાન મહાવીરે આપેલો ઉકેલ દર્શાવાય છે, કિંતુ અન્ય દર્શનોના સંદર્ભમાં ગણધરવાદની વિશિષ્ટતા અને તેમાં પ્રગટ થતી જૈનદૃષ્ટિ જોવાનો પ્રયત્ન ભાગ્યે જ થયો છે. અહીં આ મહાન ઘટનાનું જૈનદર્શનના પરિપ્રેક્ષ્યમાં અવગાહન કરીએ. જૈન આગમગ્રંથો પર દૃષ્ટિપાત કરીએ તો ભગવાન મહાવીર સ્વામીના ગણધરો વિશે પ્રમાણમાં બહુ થોડી વિગતો પ્રાપ્ત થયા છે. ‘સમવાયાંગ સૂત્ર’માં ગણધરોના નામ અને આયુષ્ય વિશે થોડી હકીકતો ઉપલબ્ધ થાય છે. સમગ્ર જૈન આગમ-સાહિત્યમાં સૌથી વધુ વ્યાપક પ્રસાર પામેલા ‘આવશ્યક સૂત્ર’માં ગણધરોએ વાદ થયા પછી પ્રથમ સામાયિકનો ઉદ્દેશ લીધો હતો અને એ ઉદ્દેશને પરિણામે તેઓ મોક્ષસુખ પામ્યા તેવી નોંધ મળે છે.

સૌપ્રથમ આ પ્રસંગનો ઉલ્લેખ ‘આવશ્યક સૂત્ર’ નિર્યુક્તિમાં મળે છે. આવશ્યક નિર્યુક્તિની ૫૯૬મી ગાથા આ પ્રમાણે છે :
‘જીવે કમ્મે તજ્જીવ ભૂય તારિસય બંધમોક્ષેય ।
દેવા જેરદ્ધય યા પુણ્ણે પરલ્લોય જેવ્વાણે ।।’
આ ગાથામાં અગિયાર ગણધરોએ પ્રગટ કરેલા સંશયો ક્રમસર દર્શાવવામાં આવ્યા છે. ૧. જીવ છે કે નહીં?, ૨. કર્મ છે કે નહીં?, ૩. શરીર એ જ જીવ છે કે નહીં?, ૪. પંચભૂત છે કે નહીં?, ૫. આ ભવમાં જીવ જેવો હોય, પરભવમાં પણ તેવો જ હોય કે નહીં?, ૬. બંધ-મોક્ષ છે કે નહીં?, ૭. દેવ છે કે નહીં?, ૮. નારક છે કે નહીં?, ૯. પુણ્ય-પાપ છે કે નહીં?, ૧૦. પરલોક છે કે નહીં?, ૧૧. નિર્વાણ છે કે નહીં?

આચાર્ય ભદ્રબાહુ કૃત ‘કલ્પસૂત્ર’માં બધા તીર્થંકરોમાં ભગવાન મહાવીર સ્વામીનું ચરિત્ર સૌથી વધુ વિસ્તૃત રીતે આલેખાયું છે, પરંતુ આ ‘કલ્પસૂત્ર’માં ગણધરવાદની ઘટના મળતી નથી, પરંતુ ‘કલ્પસૂત્ર’ પર લખાયેલી ટીકાઓમાં ગણધરવાદની સમગ્ર ઘટના અને તેની દાર્શનિકતાનું રસપ્રદ નિરૂપણ મળે છે. ‘શ્રી વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય’ નામના શાસ્ત્રમાં શ્રુત મહોદધિ આચાર્ય શ્રી જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ મહારાજે આનું આલેખન કર્યું છે. ગણધરવાદની આલેખનશૈલી વિશિષ્ટ પ્રકારની છે. વિશ્વમાં ગુરુ સન્મુખ પ્રગટ કરેલી જિજ્ઞાસા અને તેના ઉત્તર રૂપે ગુરુ પાસેથી મળેલા જ્ઞાનનાં ઘણાં દૃષ્ટાંતો મળે છે.

ગ્રીક તત્ત્વજ્ઞાની સોક્રેટિસને એના શિષ્ય પ્લેટોએ પ્રશ્ન પૂછ્યા અને સોક્રેટિસે એના ઉત્તર આપ્યા. ભગવાન બુદ્ધ સમક્ષ પ્રશ્નરૂપે ભિખ્ખુ આનંદ જિજ્ઞાસા પ્રગટ કરતા હતા અને ભગવાન બુદ્ધ એનું સમાધાન કરતા હતા. શ્રીકૃષ્ણ સમક્ષ અર્જુન પોતાનો સંશય પ્રગટ કરે છે અને શ્રીકૃષ્ણ સંશયાત્મા અર્જુનના સંશયને દૂર કરે છે. સ્વયં ભગવાન મહાવીર સ્વામીને ગૌતમ સ્વામીથી માંડીને જયંતી શ્રાવિકા સુધી

આમાં વિરોધી મતની ક્યાંય ટીકા નથી. વિરોધી શાસ્ત્રોને ક્યાંય હીણાં કે ખોટાં ચીતરવામાં આવ્યાં નથી. કોઈપણ શાસ્ત્રનું સર્વથા ખંડન કરવું એ અનેકાંત દર્શનને અનુસરતી તત્ત્વદષ્ટિને શોભારૂપ ન ગણાય. એ શાસ્ત્રનો પણ યથાર્થ અર્થ પ્રગટ કરી આપવો, તે સમાદર કે વ્યાપકતા હોવી જોઈએ. આવી વિશિષ્ટ સમન્વયાત્મક દષ્ટિ ગણધરવાદમાં જોવા મળે છે.

સહુએ જિજ્ઞાસાથી પ્રશ્નો પૂછ્યા છે. આમાં પ્રશ્નકર્તા જિજ્ઞાસુ હોય અને ઉત્તરદાતા જ્ઞાની હોય તેવું જોવા મળે છે. જ્યારે ગણધરવાદમાં શંકા અને સમાધાન બંને ભગવાન મહાવીર દર્શાવે છે.

તેઓ બ્રાહ્મણ પંડિતોના ચિત્તમાં રહેલા સંશયોને પ્રથમ સ્વયં પ્રગટ કરે છે અને પછી તેનો ઉત્તર આપે છે. આમ વિરોધી મતને શિષ્ય કે સંશયાત્માની દલીલથી રજૂ કરવાને બદલે તેને તેઓ સ્વયં કહે છે અને પછી તેઓ જ તેનો ઉત્તર આપે છે. આ ઉત્તરમાં સૂક્ષ્મ અને અતીન્દ્રિય તત્ત્વોની ગહન વિચારણા મળે છે. વિરોધીના મનની શંકાઓ પ્રથમ દર્શાવીને એનો પ્રતિવાદ કરવાની શૈલી આચાર્ય જિનભદ્રસૂરિના સમયના ગ્રંથોમાં વિવિધ દાર્શનિક પાસાની છણાવટ પ્રયોજાતી હતી અને એ જ શૈલી મુજબ તત્ત્વજ્ઞાન રજૂ થયું છે.

આ પ્રકારની આલેખન પદ્ધતિનું એક કારણ પ્રભુ મહાવીરની સર્વજ્ઞતા દર્શાવવાનું છે. સર્વજ્ઞને વળી શંકા કહેવાની શી જરૂર? સામી વ્યક્તિના મનને ઘેરી વળેલી શંકા તેઓને જ્ઞાત જ હોય.

વિશેષઆવશ્યકભાષ્યનું મહત્ત્વ

બૌદ્ધ ત્રિપિટકનો સાર જેમ વિશુદ્ધિમાર્ગ ગ્રંથમાં મળે છે તેમ જૈન આગમનો સાર વિશેષઆવશ્યકભાષ્ય ગ્રંથમાં મળે છે. જૈનતત્ત્વનું નિરુપણ તેઓ માત્ર જૈનદૃષ્ટિથી કરે છે એવું નથી પણ ઈતર દર્શનની તુલનામાં જૈનતત્ત્વને મૂકીને સમન્વયગામી માર્ગે તેમણે પ્રત્યેક વિષયની ચર્ચા કરી છે. જેમ વેદ-વાક્યોના તાત્પર્યને શોધવા મીમાંસાદર્શન રચાયું છે તેમ જૈન આગમોના તાત્પર્યને ઉજાગર કરવા જૈન મીમાંસાના રૂપમાં આચાર્ય જિનભદ્રે વિશેષઆવશ્યકભાષ્યની રચના કરી છે. આ ગ્રંથમાં અનેક પ્રકરણો સ્વતંત્ર ગ્રંથ જેવા છે, જેમ કે પાંચજ્ઞાન ચર્ચા, ગણધરવાદ. આ છે વિશેષઆવશ્યકભાષ્યનું મહત્ત્વ.'

પછી એમાંથી પોતાની તત્ત્વદૃષ્ટિ પ્રગટ કરે છે.

આ અગિયારે પંડિતો બાર અંગ અને ચતુર્દશપૂર્વ શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન ધરાવતા હતા. આ અગિયારે પંડિતો પોતાને સર્વજ્ઞ માનતા હતા. એમણે પરિશ્રમપૂર્વક શાસ્ત્રાભ્યાસ કરીને અને શાસ્ત્રાર્થોમાં વિજય મેળવીને મહાપંડિતો તરીકે ખ્યાતિ પ્રાપ્ત કરી હતી. માત્ર વેદમાં વિરુદ્ધ જણાતાં વચનોને કારણે પ્રત્યેક પંડિતના ચિત્તમાં

ભિન્ન ભિન્ન તત્ત્વો અંગે સંદેહ હતો. તેમને અનુસરનારો વિશાળ શિષ્યસમૂહ હતો. એમાં ૬૫ વર્ષના મૌર્યપુત્ર, ૫૩ વર્ષના મંડિક, ૫૦ વર્ષના ગૌતમ, વ્યક્ત અને સુધર્મા જેવા પંડિતથી માંડીને ૩૬ વર્ષના મેતાર્ય અને સોળ વર્ષના પ્રભારુ જેવા પંડિતો હતા. આ વેદશાસ્ત્ર પારંગત પંડિતોને વેદમાં વર્ણવાયેલી બાબતોનો અર્થ કરીને સમજાવવાથી પોતાની તત્ત્વદૃષ્ટિએ સાહજિકતાથી સમજી શકે. માત્ર એક જ વેદવાક્ય નહીં, પણ બીજાં વેદવાક્યોનો અર્થ તારવીને પણ પોતાની તત્ત્વધારા સમજાવે છે.

આ રીતે પ્રાચીન ઉપનિષદો કે ગીતા, બૌદ્ધ ત્રિપિટક કે જૈન આગમોમાં પ્રયોજાયેલી સંવાદરચના કરતા ગણધરવાદની વિશિષ્ટ સંવાદરચના, આગવી નિરૂપણશૈલી, તર્ક અને શ્રદ્ધાનું સમતોલન, વિરોધી મતનો સમાદર, સમન્વયાત્મક દૃષ્ટિકોણ પ્રગટ થાય છે. આ સમગ્ર તત્ત્વચર્ચામાં જૈનદર્શનની સ્યાદ્વાદ-શૈલી અને અનેકાંતદૃષ્ટિનું કેવું ચિત્તસમૃદ્ધ કરે તેવું વિરલ, મનોહર પ્રતિબિંબ ઝિલાયું છે!

૧૩/બી, ચંદ્રનગર સોસાયટી, જયભિખુ માર્ગ, પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭. ફોન : ૦૭૯-૨૬૬૦૨૬૭૫. મો. : ૦૯૮ ૨૪૦૧૯૮૨૫

ગણધરવાદમાં પ્રતિપક્ષીને સાચી સમજ આપવાની ભાવના મુખ્ય કામ હરે છે

ગણધરવાદમાં જૈન ધર્મની સર્વસમન્વયની ભાવના અને અનેકાંતદૃષ્ટિ જોવા મળે છે. પ્રતિપક્ષી ઉપર વિજય મેળવવાની ભાવનાને બદલે પ્રતિપક્ષીને સાચી સમજ આપવાની ભાવના જ મુખ્ય કામ કરે છે, એટલે ભગવાન વેદવાક્યને મિથ્યા નથી કહેતા પણ વેદવાક્યનો સમ્યક અર્થ, યથાર્થ અર્થ બતાવે છે અને તેના સમર્થનમાં પણ બીજા વેદવાક્યો ઉપસ્થિત કરે છે. આ પ્રકારે ગણધરવાદનું આલેખન કરવાનો એક હેતુ ગણધરો પણ પોતાની વેદભક્તિને કારણે ભગવાનની વાત માની લે એવી વ્યવહારકુશળતા પણ દાખવવાનો છે. કોઈપણ શાસ્ત્રનો સર્વથા તિરસ્કાર કરવાને બદલે તે શાસ્ત્રનો યુક્તિયુક્ત અર્થ તારવીને તેનો ઉપયોગ કરવો એવા વલણને જ જૈનદૃષ્ટિ કહે છે.

પ્રથમ ગણધર શ્રી ઈન્દ્રભૂતિ-ગૌતમ

□ છાયા પ્રવર કોટિયા

[વિદુષી લેખિકા, જેન ધર્મની અને અન્ય શિબિરોના સફળ સંચાલક, પ્રભાવક વક્તા, ચિંતનશીલ લેખોના લેખિકા અને સમાજ સેવિકા છે.]

મગધમાં ગોબર નામનું ગામ હતું. આ નાના સરખા ગામમાં યજ્ઞ, ક્રિયાકાંડી, વેદ વેદાંતના પારંગત ગૌતમ ગોત્રીય વિપ્રવર્ય વસુભૂતિ તેમની પૃથ્વીદેવી નામની સહધર્મચારિણી પત્ની સાથે વસતા હતા. તેમને ત્યાં ત્રણ રત્નો ઈન્દ્રભૂતિ, અગ્નિભૂતિ અને વાયુભૂતિનો જન્મ થયો. ઈન્દ્રભૂતિનો જન્મ ભગવાન મહાવીરના જન્મથી ૮ વર્ષ પૂર્વે થયો હતો. ઈન્દ્રભૂતિનો અર્થ છે કે જેની આંતરિક ભૂતિ, આબાદી, ઐશ્વર્ય ઈંદ્ર કરતાં પણ ચઢિયાતા છે. પિતાનો વિદ્યાવારસો મેઘાવી પુત્રોમાં આવ્યો હતો અને યુવાનપુત્રો શાસ્ત્રોમાં જ્ઞાનવૃદ્ધ બન્યાં. મગધના મહત્વપૂર્ણ યજ્ઞાદિ કાર્યોમાં તેમનું સ્થાન અગ્ર હતું. તેઓ આજીવન બાળબ્રહ્મચારી હતા. તેમનો આશ્રમ સદા વિદ્યાર્થીઓથી ઝળહળતો રહેતો હતો. પૂરાં પચાસ વર્ષ શાસ્ત્રજ્ઞ ઈન્દ્રભૂતિએ યજ્ઞાદિમાં પસાર કર્યા હતા અને લોકો તેમને ‘સર્વજ્ઞ’ માનતા હતા. ‘અપાપાનગરી’માં સોમિલ બ્રાહ્મણો ધર્મના પ્રચાર માટે મહાભવ્ય યજ્ઞનું આયોજન કર્યું હતું. તેમાં ઈન્દ્રભૂતિ ગૌતમ જેવા ૧૧ વિદ્વાન પંડિતોને ખાસ નિમંત્રણ આપ્યું હતું. તે કાળમાં બ્રાહ્મણોની મંત્રસાધના ઉત્કૃષ્ટ મનાતી અને તેમાં દેવોને આહ્વાન થતાં તેઓ આવા યજ્ઞોમાં આવતા, પરંતુ આજે કંઈ અવનવું બન્યું. દેવો યજ્ઞના સ્થાને ન આવતા સમવસરણ પ્રત્યે જતા હતા. આથી બધાને આશ્ચર્ય થયું અને તપાસ કરી તો કોઈ પ્રજાજને જવાબ આપ્યો કે મહસેન ઉદ્યાનમાં ‘સર્વજ્ઞ’ ભગવાન માહવીર પધાર્યા છે અને દેવો ત્યાં જઈ રહ્યાં છે. ‘સર્વજ્ઞ’ શબ્દ સાંભળતાં જ ઈન્દ્રભૂતિ છંછેડાઈ ગયા અને કહેવા લાગ્યા કે ‘એક આકાશમાં બે સૂર્ય હોઈ શકે?’ ‘ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ’ તો પછી એક નગરીમાં બે સર્વજ્ઞો હોઈ શકે? નક્કી આ કાર્ય ઈન્દ્રમલિકનું લાગે છે, પરંતુ મારી પાસે તે ટકી શકશે નહિ. માટે હું તેની સાથે વાદવિવાદ કરીને તેને હરાવીને ક્ષણમાત્રમાં પાછો આવું છું. અને તે પોતાના ૫૦૦ શિષ્યની સાથે પ્રભુને હરાવવા માટે નીકળી પડ્યા.

ઈન્દ્રભૂતિ મહાન પંડિત હતા. એક માત્ર દૃષ્ટિ પરિવર્તનની જ આવશ્યકતા હતી અને તેમનો

જાણો સમય પાકી ગયો હોય તેમ પ્રભુ મહાવીરે તેમને આવકાર્યા: ‘ઈન્દ્રભૂતિ ગૌતમ પધારો!’ આ સાંભળીને ગૌતમ સ્વામીને આશ્ચર્ય થયું કે આ તો મારું નામ પણ જાણે છે. અને વળી ગૌતમસ્વામી વિચારવા લાગ્યા કે ‘હું કોણ? મને તો પૂરી દુનિયા જાણે એટલો હું પ્રસિદ્ધ છું.’

મનમાં ભારે ઉથલપાથલ ચાલી રહી હતી. ત્યાં તો ભગવાને પુનઃ મધુરવાણીથી કહ્યું, ‘હે ઈન્દ્રભૂતિ ગૌતમ! પધારો! તમારા મનમાં એક શંકા છે કે જગતમાં દૃશ્યમાન અને અદૃશ્યમાન પદાર્થો છે તેમ આત્મા છે કે નહીં?’

‘હે ઈન્દ્રભૂતિ, ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્માને વિજ્ઞાન, સંજ્ઞા, યુક્તિ અને લક્ષણોથી જાણી શકાય છે.’

ઈન્દ્રભૂતિ પ્રખર પંડિત હતા. વિજયી હતા. છતાં પોતે એક શંકામાં ગળકાં ખાતા હતા. જેનું સમાધાન પોતાને પ્રાપ્ત ન હતું છતાં તેનું નિરૂપણ આજ સુધી કરતા આવ્યા હતા.

આખરે ભગવાનના વચનથી તેઓનું મન સંતુષ્ટ થયું. કંઈ નિઃશંકતા અનુભવવા લાગ્યા અને સહસા તેમના મુખમાંથી ઉદ્ગાર નીકળી પડ્યા. ‘હા પ્રભુ! આપની વાત સત્ય છે.’ ભગવાને કહ્યું, ‘તને એવી શંકા વેદના પરસ્પર વિરુદ્ધ લાગતાં વાક્યોથી ઉદ્ભવી છે.’

ભગવાને કહ્યું, ‘હે ઈન્દ્રભૂતિ ગૌતમ! વિજ્ઞાનધન એવૈતેભ્યો ભૂતેભ્ય સમુત્થાય, તાન્યેવાનું વિનશ્યતિ ન ચ પ્રેત્યઃસંજ્ઞાહસ્તિ!’

‘આ વેદવાક્યથી તું એમ માને છે કે આત્મા નામનો પદાર્થ નથી. પણ પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને આકાશ જેવા પાંચ ભૂતોમાંથી આ વિજ્ઞાનનો સમુદાય ઉત્પન્ન થાય છે અને નાશ પામે છે. તેથી પરલોક પણ નથી. આ પાંચ ભૂતો શરીરરૂપે પરિણમે છે ત્યારે આ ઘડો, આ ઘર કે આ મનુષ્ય જોય છે, તેમ વિવિધ પ્રકારે એ સર્વ જ્ઞાનનો કે જોયનો સમુદાય ઉત્પન્ન થાય છે. પણ તે સર્વ પદાર્થનું જ્ઞાન ધરાવનાર આત્મા નામનો પદાર્થ છે. તેમ તું માનતો નથી કેમ કે, તું માને છે કે તે પાંચ ભૂતોમાંથી

વિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી જ્ઞાનનો આધાર પાંચ ભૂતો છે. આવી રીતે પરિણામેલાં પાંચ

‘હે ઈન્દ્રભૂતિ ગૌતમ! પધારો! તમારા મનમાં એક શંકા છે કે જગતમાં દૃશ્યમાન અને અદૃશ્યમાન પદાર્થો છે તેમ આત્મા છે કે નહીં?’

ભૂતોમાંથી વિજ્ઞાનનો સમુદાય ઉત્પન્ન થાય છે. અને જળના પરપોટાની જેમ લય પામે છે. આત્મા નામનો કોઈ સ્વતંત્ર પદાર્થ નથી એટલે પરલોક પણ નથી, અને પરલોકથી અહીં કોઈ આવતું નથી, તેમ તું માને છે. આત્મા જ ના હોય તો આ લોક-પરલોક કોના થાય? હે ઈન્દ્રભૂતિ, વળી તને યુક્તિથી પણ તે વાત સંગત લાગે છે કે આત્મા સ્પર્શાદિ અનુભવથી પ્રત્યક્ષ જણાતો નથી. જો આત્મા હોય તો ઘટપટ આદિની જેમ જણાતો હોવો જોઈએ. પરમાણુ અપ્રત્યક્ષ હોવા છતાં સમૂહમાં ઘટપટાદિના કાર્યરૂપે જણાય છે. પરંતુ આત્મા તેવી રીતે પરિણમેલો પ્રત્યક્ષ જણાતો નથી. વળી કોઈ અનુમાનથી પણ આત્મા જણાતો નથી. જેમકે કોઈએ રસોડામાં અગ્નિનો ધૂમાડો જોયો હોય તો વ્યક્તિ જ્યારે અન્યત્ર ધુમાડો જુએ ત્યારે અગ્નિનું અનુમાન કરી શકે છે. પણ આત્મા એમ અનુમાનથી પણ પ્રત્યક્ષ જણાતો નથી.’

‘વળી શાસ્ત્રોમાં પણ નિશ્ચિતાર્થ નથી. કોઈ કહે છે કે આત્મા છે અને કોઈ કહે છે કે નથી. વળી જગતમાં આત્માને સરખાવી શકાય તેવા પદાર્થ નથી. તો પછી હવે આત્મા કોના જેવો માનવો? વળી, ઘી, દૂધ જેવા પૌષ્ટિક પદાર્થ ખાવાથી બુદ્ધિ સતેજ થતી અનુભવીએ છીએ. તેથી પણ એમ લાગે છે કે પંચભૂતોમાંથી જ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. જ્ઞાન એ ભૂતોનો ધર્મ છે. પણ આત્માનો ધર્મ જણાતો નથી.’

‘હે ઈન્દ્રભૂતિ ગૌતમ! તું આત્મા છે કે નથી તેવા મહાસંશયમાં પડ્યો છે. તું એ વેદ-વાક્યનો અર્થ બરાબર સમજ્યો નથી.’

ઈન્દ્રભૂતિએ બાળસહજ સરળતાથી પૂછ્યું, ‘ભગવાન એ વાક્યનો તાત્વિક અર્થ શો થાય! મને એ સમજાવો.’

ભગવાને કહ્યું: એ વાક્યનો તાત્વિક અર્થ આ પ્રમાણે છે: ‘વિજ્ઞાનધન-દર્શનજ્ઞાનનો ઉપયોગ તે વિજ્ઞાન વિશિષ્ટજ્ઞાન. તે જ્ઞાનના સમુદાયરૂપ આત્મા છે. આત્મા ચેતનામય છે. તેની શક્તિ જ્ઞાન-દર્શનમય છે. તેના વડે તે પોતાને અને પરને જાણે છે. આત્મા અન્ય પદાર્થની જેમ ઈન્દ્રિય ગોચર નથી. જ્ઞાન વડે આત્મા જણાય છે.’ એતેલ્યો ભૂતેલ્ય: પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, આકાશ આ ભૂતો સમુદાય – આ ભૂતોના વિકારોથી ઘટ-પટ ઇત્યાદિ ઉત્પન્ન થાય છે. તે જ્ઞેયો-જાણવા યોગ્ય પદાર્થો છે તે ભૂતોના મિશ્રણથી ઉત્પન્ન થાય છે. ‘તાન્યેવાનુ વિનશ્યતિ’ તે ઘટપટ આદિ પદાર્થોનો જ્ઞેયપણે અભાવ થતાં આત્મા પણ તેના વિયોગરૂપે નાશ પામે છે. તે પદાર્થોનું જણાવાપણું લય પામે છે. અને વળી બીજા પદાર્થને જાણે છે તેવા ઉપયોગરૂપે ઉત્પન્ન થાય

છે.’ ‘ને પ્રેત્યસંજ્ઞાસ્તિ-ઉપયોગપૂર્વક પૂર્વનો આત્મા રહેતો ન હોવાથી પૂર્વની સંજ્ઞા રહેતી નથી.’ ‘આત્માના દરેક પ્રદેશે જ્ઞાનદર્શનના ઉપયોગરૂપ અનંતી પર્યાયો-અવસ્થા રહેલી છે તે વિજ્ઞાનના સમુદાયથી કથંચિત્ અભિન્ન છે. દરેક સમયે અવસ્થા બદલાય છે. પણ તેથી મૂળ દ્રવ્ય આત્મા નાશ પામતો નથી. જગતના પદાર્થો માત્ર જ્ઞેયરૂપ છે. જ્ઞાનગુણ દર્પણની જેમ સ્વચ્છ હોવાથી તેમાં તે જ્ઞેયો-જાણવાલાયક પદાર્થો પ્રતિબિંબિત થાય છે તેથી જ્ઞાન જ્ઞેયકર થતું જણાય છે અને જ્ઞેયના બદલવાથી જ્ઞાન બદલાય છે. પણ જ્ઞાતા નાશ પામતો નથી.’

પંડિત ઈન્દ્રભૂતિનું ચિત્ત સત્યની ઝાંખી થવાનો આહ્વાદ અનુભવી રહ્યું હતું. તેઓ મનના બધા પૂર્વગ્રહોને છોડીને પોતાની જાણસાને તૃપ્ત કરવા તલસી રહ્યા હોય તેમ તેનું મુખારવિદ્ કહેતું હતું.

ભગવાને કહ્યું: ‘ઈન્દ્રભૂતિ ગૌતમ! ભૂતોના નાશ સાથે આત્મા નાશ પામતો નથી. જો નાશ પામે તો કર્મબંધ કે મોક્ષ પણ ઘટતા નથી. આત્મા કોઈ સંયોગો વડે ઉત્પન્ન થતો નથી કે કોઈના વિયોગથી નાશ પામે. જડ એવા ભૂતોથી આત્માની ઉત્પત્તિ થવી સંભવતી નથી, કારણ કે જડ પદાર્થોના લક્ષણો અને ચેતનાનું લક્ષણ ભિન્ન છે. જગતના સર્વ પદાર્થોથી આત્મા-ચેતના ગુણલક્ષણો ભિન્ન જણાઈ આવે છે. વળી પાંચ ભૂતોથી આત્મા ભિન્ન ન હોય તો દૃશ્ય જગતનું જ્ઞાન કોને થાય ?

ઘટ-પટ આદિ એ પુદ્ગલોનો સમૂહ-ભૂતોનો સમૂહ છે. તેને આત્મા જ્ઞાન ઉપયોગ વડે જાણે છે. ઘટપટાદિ આત્માથી ભિન્ન છે તેમ દેહ પણ આત્માથી ભિન્ન છે. પરંતુ એક જ ક્ષેત્રમાં વ્યાપીને રહ્યા હોવાથી અભિન્ન જણાય છે. પણ તે બંને પોતાના લક્ષણોથી ભિન્ન છે. ઘટપટાદિ સ્પર્શ, રસ, ગંધ અને વર્ણવાળા અને જડ છે. આત્મા ચૈતન્ય લક્ષણો યુક્ત છે. ઘટપટાદિને જે જાણે છે તેનો તું સ્વીકાર કરે કે તે જાણનાર તે આત્મા છે.

‘આત્માનો ગુણ અવિનાશી છે. બહારની અવસ્થાઓ બદલાય છે. જેમ કે જ્ઞેયો-પદાર્થોને જોઈને જ્ઞાન પરિણમતું જણાય છે. એક દેહનો વિયોગ થતાં આત્માનો વિયોગ જણાય છે પણ તેનો નાશ થતો નથી. કર્મયોગે તે બીજું શરીર ધારણ કરે છે. જગતમાં મૂળ વસ્તુનો અર્થાત્ પદાર્થનો નાશ સંભવતો નથી. પુદ્ગલ શરીર બળી જતાં, રાખ થઈને પરમાણુ કે રજકણ રૂપે પરિણમી વળી તે માટીમાં ભળે છે અને પરમાણુના સમૂહરૂપે થઈને અન્ય શરીરોમાં પોતાનું સ્થાન લે છે. પણ પરમાણુપણે ક્યારેય મૂળ વસ્તુનો નાશ થતો નથી.’

‘કેટલીક યુક્તિ-પ્રયુક્તિથી પણ એ શંકાનું નિવારણ થઈ

શકવા સંભવ છે. અજ્ઞાન કે અલ્પજ્ઞતાને કારણે આત્મા દેખાતો ન હોય પણ તે જ્ઞાનીના અનુભવમાં અને સર્વજ્ઞના જ્ઞાનમાં જણાયો છે તેથી તેનું અસ્તિત્વ સ્વીકાર્ય છે. જેમ કોઈ એક રણવિસ્તારમાં રહેતા માનવે કમળનું ફૂલ જોયું નથી પણ અન્ય વિસ્તારના માનવે તે જોયું છે, તેથી કોઈએ કમળના ફૂલનું અસ્તિત્વ ન જોયું હોય તો પણ સ્વીકાર્ય બને છે.’

‘કોઈ કહેશે કે અમને જેનો અનુભવ ન થાય તે અમે માનતા નથી. અને કોઈનું કહેલું પણ અમને સ્વીકાર્ય નથી. એક માણસ લાડવો ખાઈને બીજી વ્યક્તિને કહે કે, ‘તું મને પેટમાં ગયેલો લાડવો દેખાડ તો માનું કે તે લાડવો ખાધો છે. તે કેવી રીતે બને! અરે શરીરમાં પગ કે માથું દુઃખે તે દર્દી અનુભવે છે ખરો, પણ તે કેવી રીતે બતાવી શકાય? તેવી રીતે તમને પુત્રાદિના સ્મરણથી ખુશી થાય તો તે કેવી રીતે બતાવી શકો?

શબ્દોથી કહી શકાય, પણ અમર્યાદ વસ્તુને મર્યાદિત વસ્તુથી કેવી રીતે બતાવી શકાય? તેમજ અમૂર્ત આત્મા ઈન્દ્રિયોથી જણાતો નથી.’ કોઈ કહે છે કે ‘અમે આત્મા જેવું કંઈ માનતા નથી.’ ‘આત્મા’ શબ્દ જ

આત્મા નામના પદાર્થને જણાવે છે. જે વસ્તુનો ભ્રમ થાય તે વસ્તુનું અસ્તિત્વ હોય છે. નહિ તો તે શબ્દકારમાં આવતું નથી. જેમ છીપમાં ચાંદી હોવાનો ભ્રમ થાય છે તે દર્શાવે છે કે ચાંદી જેવી કોઈ વસ્તુ છે ખરી? શરીરમાં રહેલી દરેક ઈન્દ્રિય પોતાના વિષયને જાણે છે. કેવી રીતે? દરેક ઈન્દ્રિયને ભિન્ન ભિન્ન વિષય હોય છે પણ એ દરેકનું ભાન આત્માના ઉપયોગ દ્વારા જણાય છે. જો ઈન્દ્રિયોને ભાન હોય તો શબ્દમાં ઈન્દ્રિયો કાર્યકારી રહી શકે. ચેતનના સંચાર વગરના શબ્દમાં ઈન્દ્રિયો કંઈ કરી શકતી નથી. શરીરમાંથી એવું શું નીકળી જાય છે કે તેની બધી જ ક્રિયા બંધ થઈ જાય છે. કોઈ કહેશે વાયુ, કોઈ કહેશે વીજળી, કોઈ કહે છે શક્તિ. અરે! કથંચિત્ એને જ અમે આત્મા કહીએ છીએ. જે તત્વ ગયું તે આત્મા છે. જેના દ્વારા તું શંકા કરે છે તે તું સ્વયં છે.

એકાગ્ર બનીને સાંભળી રહેલાં ગૌતમનો મનનો મોર નાચી ઉઠ્યો. તેમણે કૃતજ્ઞતાનો ભાવ દર્શાવતાં કહ્યું: ‘ભગવાન આપનું કહેવું યથાર્થ છે. આપ સાચા જ્ઞાની, મહાજ્ઞાની, સર્વજ્ઞ છો. આપની કૃપાથી મારો સંદેહ દૂર થયો છે. હું આપની

વાણીને અભિવંદુ છું.’

ગૌતમ પોતે શાસ્ત્રજ્ઞ હતાં તેથી વસ્તુનું સ્વરૂપ સમજતાં વાર ન લાગી. સર્વજ્ઞ ભગવાનના યુક્તિ, અનુમાન અને આગમ પ્રમાણયુક્ત વચનોથી ઈન્દ્રિભૂતિ અતિશય સંતોષ પામ્યા અને તેમના સર્વ સંશયો નષ્ટ થતાં તેમને નિર્ણય થયો કે આત્મા છે; અને એટલે ગૌતમનું રોમ રોમ પુલકિત થઈ ગયું. પોતે સેવેલ જ્ઞાનના ગુમાન માટે એમનું અંતર કંઈક ભોંઠપ પણ અનુભવી રહ્યું. ભગવાને ક્ષમાભાવ ધારણ કરી પ્રસન્નતાપૂર્વક કહ્યું, ‘ગૌતમ જે બન્યું એ માટે તમારે શોય કરવાની જરૂર નથી. આ બધામાં હું શુભયોગનું અને ધર્મશાસનના ઉદ્યોતનું દર્શન કરું છું.’ પછી પ્રભુએ ગૌતમને ધર્મપ્રવચન આપ્યું. જે સાંભળી ગૌતમનું હૃદય મહાવીરમય બની ગયું. તેના અંતરમાં અજવાળાં થયાં અને ગૌતમ પોતાના ૫૦૦ શિષ્યો સાથે પ્રભુ પાસે

દિક્ષીત થયાં. પ્રભુનું શિષ્યત્વ સ્વીકારવાની સાથે જ તેમનું શાસ્ત્રજ્ઞપણું અને સર્વજ્ઞપણું નિરોહિત થઈ ગયું. પ્રભુના મુખે ‘ઉપન્ને વા, વિગમે વા, ધુવ્વે વા’ ત્રિપદી સાંભળતાં જ ૧૪ પૂર્વ સહિત ૧૨ અંગનું જ્ઞાન થઈ ગયું.

‘ગણધર નામ કર્મ’નો ઉદય થયો. દીક્ષા લીધી ત્યારથી છઠ્ઠા પારણે છઠ્ઠ કરવાથી, નિર્મળ અને ઉચ્ચ કોટિનું ચારિત્ર પાળવાથી ગૌતમસ્વામી અનેક લબ્ધિના ધારક બન્યા હતાં. તેમના હાથે દીક્ષીત થયેલાં તેમના ૫૦,૦૦૦ શિષ્યોને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હતું. તેમનો ગૃહસ્થ પર્યાય ૫૦ વર્ષ રહ્યો. તેમનો કેવલી પર્યાય ૧૨ વર્ષ, તેમનો છન્નસ્થ પર્યાય ૩૦ વર્ષ અને કુલ ચારિત્ર પર્યાય ૪૨ વર્ષ અને તેમનું કુલ આયુષ્ય ૯૨ વર્ષનું હતું.

ગૌતમ સ્વામી વ્યક્તિ નહીં વિભૂતિ હતાં, સાધક નહીં મહાસાધક હતા. આવા આ ગૌતમસ્વામીના નામની રટણા આપણાં પણ મોહ અને અંતરાયોનું છેદન કરશે અને આપણામાં પણ લબ્ધિ પ્રગટવશે, મોક્ષ અપાવશે.

૧૭/૧૮, પ્રભુ પ્રેરણા, વલ્લભભાગ લેન, ઘાટકોપર (ઈસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦૦૭૭.

મોબાઇલ નં. : ૯૩૨૪૯૨૬૬૬૮

Email : chhayappravarkoticha@yahoo.in

બીજા ગણધર શ્રી અગ્નિભૂતિ ગૌતમ

□ ડૉ. રતનબેન ખીમજી છાડવા

[ડૉ. રતનબેન ખીમજી છાડવા જૈન વિદ્યા તથા સંસ્કૃતમાં M.A. છે. ૨૦૦૯માં Ph.D.ની ઉપાધિ મળેલી છે. ૨૦૦૩થી જૈન સાહિત્ય પર વિવિધ સામયિકોમાં લેખો લખે છે.]

શ્રી અગ્નિભૂતિ ગણધરની જીવન-ચરિત્રની ઝલક :

જન્મસમય : ઈ. સ. થી ૬૦૩ વર્ષ પૂર્વે

જન્મ સ્થળ : મગધદેશમાં આવેલ ગોબ્બર ગ્રામ

ગોત્ર અને જાતિ : ગૌતમ ગોત્રીય-બ્રાહ્મણ

જન્મ નક્ષત્ર : કૃતિકા

પિતાનું નામ : વસુભૂતિ ગૌતમ. માતાનું નામ : પૃથ્વી

ભાઈઓના નામ : મોટાભાઈ-ઈન્દ્રભૂતિ, નાનાભાઈ-

વાયુભૂતિ

શિક્ષા : સંપૂર્ણ ચૌદ વિદ્યાઓનું અધ્યયન. ચાર વેદ (ઋગ્વેદ,

યજુર્વેદ, સામવેદ અને અથર્વવેદ) ચાર ઉપાંગ (મીમાંસા, ન્યાય, ધર્મશાસ્ત્ર અને પુરાણ) છ વેદાંગ (શિક્ષા, કલ્પ, વ્યાકરણ, નિરુક્ત, છંદ અને જ્યોતિષ)

ઉપરોક્ત ચૌદ વિદ્યાઓમાં પારંગત હતા.

શંકા : પુરુષાદ્વૈત (કર્મ છે કે નહિ?)

દીક્ષાગ્રહણ : ૪૭ મા વર્ષે, છદ્મસ્થ અવસ્થા-૧૨ વર્ષ, કેવળી પર્યાય-૨૬ વર્ષ

નિર્વાણ : ૭૪ વર્ષે રાજગૃહીમાં ૧ માસની સંલેષણા કરી સિદ્ધ-બુદ્ધ-મુક્ત થયા.

અઢી હજાર વર્ષ પહેલાંનો ચોથા આરાનો પવિત્ર દિવસ એટલે વૈશાખ માસની એકાદશી. અપાપાનગરીમાં મહસેન ઉદ્યાનના સમવસરણમાં ભગવાન મહાવીર દેશના આપી રહ્યા છે. આ બાજુ અગ્નિભૂતિને સમાચાર મળ્યા કે મોટાભાઈ ઈન્દ્રભૂતિએ ભગવાન પાસે દીક્ષા લીધી. ત્યારે આ અશક્ય અને અસંભવ બીના સાંભળી અગ્નિભૂતિને થયું કે ચોક્કસ એ

કહેવાતા સર્વજ્ઞએ મારા ભાઈને ઠગ્યો હશે. હવે હું ત્યાં જઈને એ સર્વજ્ઞનો પરાભવ કરીને, વાદમાં હરાવી મારા મોટાભાઈને પાછા લઈ આવું. આમ વિચારી અગ્નિભૂતિ પોતાના ૫૦૦ શિષ્યો સાથે

ભગવાન પાસે આવ્યા. ભગવાને અગ્નિભૂતિને પણ નામપૂર્વક બોલાવી એમની શંકા બતાવી કે તમને ‘પુરુષ એવ ઇદં....જે કાંઈ હતું...છે, થશે તે બધું પુરુષ થકી જ છે. એવા માત્ર પુરુષાર્થને જ આગળ કરતાં વેદવચનથી શંકા થઈ છે કે જગતમાં કર્મ જેવું તત્ત્વ છે કે નહિ.

ભગવાન મહાવીરે અગ્નિભૂતિની આ શંકાનું સમાધાન વેદપદોના આધારે ખૂબ સરળતાથી સમજાવતાં કહ્યું કે, આ પદ પુરુષની મહત્તા બતાવતું પુરુષાર્થની પ્રધાનતા દર્શાવવા સ્તુતિ રૂપે બોલાયેલું છે. વેદ પદો મુખ્ય રૂપે ત્રણ પ્રકારના છે. (૧) વિધિદર્શક

વેદ પદો- જેમ ‘સ્વર્ગકામો અગ્નિહોત્રં જુહુયાત્’ અર્થાત્ જેને સ્વર્ગ મેળવવાની ઈચ્છા હોય છે તે અગ્નિહોત્ર યજ્ઞ કરે છે, (૨) અનુવાદક દર્શક વેદ પદો-‘દ્વાદશમાસા સંવત્સરઃ’ અર્થાત્ બાર મહિનાનું એક વર્ષ થાય છે, (૩) સ્તુતિ દર્શક વેદ પદો- ‘જલે વિષ્ણુઃ સ્થલે વિષ્ણુઃ વિષ્ણુ પર્વતમસ્તકે। સર્વ ભૂતમયો વિષ્ણુસ્તસ્માદ્ વિષ્ણુમયં જગત્।’ અર્થાત્ જળમાં વિષ્ણુ છે, ભૂમિમાં વિષ્ણુ છે, પર્વતના

શિખર પર વિષ્ણુ છે. સર્વ ભૂતમય વિષ્ણુ છે. એટલે સમગ્ર વિશ્વ વિષ્ણુમય છે. આ વેદપદોમાં વિષ્ણુનો મહિમા બતાવી વિષ્ણુની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે. એનો અર્થ એવો નથી કે વિષ્ણુ સિવાયની

કોઈ વસ્તુ આ જગતમાં છે જ નહિ? તેવી જ રીતે ઉપરના પદમાં પણ આત્માની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે. પરંતુ એનાથી કર્મની સત્તા નથી એવો કોઈ નિર્દેશ થતો નથી. લોકો ભાગ્ય પર બધી વાતો છોડી દઈ ધર્મ પુરુષાર્થમાં પાછા ન પડે એ માટે પુરુષાર્થની પ્રધાનતા દર્શાવવા ઉપરોક્ત વચન છે. બાકી તો કર્મને માન્યા વિના ચાલે એમ નથી.

જ્યારે શ્રી અગ્નિભૂતિ ગૌતમે કર્મ શું છે? તેની સત્તા કેવી રીતે? કર્મ કેવા હોય? વગેરે કર્મના વિષયનું વાસ્તવિક યથાર્થ જ્ઞાન જાણવાની જિજ્ઞાસા બતાવી ત્યારે ભગવાન મહાવીરે કર્મની

આ સંસારને જોતાં એમાં અનેક પ્રકારની વિચિત્રતા આપણને નજરે પડે છે. જડ-ચેતન બન્ને ભિન્ન ભિન્ન સ્વતંત્ર દ્રવ્યો હોવા છતાં આ સંસારમાં સાથે રહે છે. જડ દ્રવ્યને ઘર બનાવીને ચેતન આત્માઓ રહ્યાં છે. આ સંસાર ઉપર દષ્ટિપાત કરીને જોવાથી મુખ્યપણે ત્રણ જાતના ભેદ નજરે પડે છે.

સિદ્ધિના અનેક ઉદાહરણો દ્વારા એ પ્રતિપાદન કર્યું. ચરાચર વિશ્વરૂપે આ સંસારને જોતાં એમાં અનેક પ્રકારની વિચિત્રતા આપણને નજરે પડે છે. જડ-ચેતન બન્ને ભિન્ન ભિન્ન સ્વતંત્ર દ્રવ્યો હોવા છતાં આ સંસારમાં સાથે રહે છે. જડ દ્રવ્યને ઘર બનાવીને ચેતન આત્માઓ રહ્યાં છે. આ સંસાર ઉપર દૃષ્ટિપાત કરીને જોવાથી મુખ્યપણે ત્રણ જાતના ભેદ નજરે પડે છે.

(૧) વિષમતા-આ સંસારમાં ક્યાંય સમાનતા દેખાતી નથી. અર્થાત્ એક જ મા-બાપના બે પુત્રોમાં રૂપથી કે બુદ્ધિથી દેખાતો તફાવત, (૨) વિવિધતા-એ જ પ્રમાણે વિવિધતા પણ ઘણી છે અર્થાત્ જગતમાં જન્મથી જ એક શેઠ છે તો બીજો નોકર. એક સુખી છે તો બીજો દુઃખી છે. એકને ખાવાનું મળતું નથી તો બીજો ખાઈ શકતો નથી, (૩) વિચિત્રતા-એક કામ કરીને અપજશ પામે છે ને બીજો વગર કામ કર્યે જશ મેળવે છે. એક ગમે તે ખાઈને પણ તંદુરસ્ત રહે, ને બીજો સાચવી સાચવીને ખાય તો પણ માંદો જ રહે... ઇત્યાદિ ઢગલાબંધ વાતો સંસારમાં જોવા મળે છે. આ બધાંનું કારણ શું છે? નિષ્કારણ તો કોઈ કાર્ય થતું નથી. તેનું કોઈ ને કોઈ કારણ અવશ્ય હોય છે. કોઈ આ વિચિત્રતાનું કારણ ઈશ્વરને માને છે. પરંતુ જો ઈશ્વરને માનવામાં આવે તો પાછી ઘણી વિટંબણા ઊભી થાય. વળી ઈશ્વરને તો પાછા દયાળુ માન્યો છે. તો આવા સુખ-દુઃખમય સંસારની રચના શા માટે કરે? માટે આ વિચિત્રતાનું કારણ ઈશ્વરને નહિ પણ કર્મને જ માનવો પડે.

કર્મવાદની ચર્ચામાં અગ્નિભૂતિએ પ્રશ્ન કર્યો કે હે ભગવંત! આત્મા તો ચેતન છે અને કર્મ જડ છે તો શું જડ કર્મો ચેતન આત્મા ઉપર ચોંટી શકે? અને ચોંટે તો શું રહી શકે? શું જડ ચેતનને અસર કરી શકે?

આ બધી જ શંકાનું સમાધાન કરતાં પ્રભુએ કહ્યું કે આ સંસારમાં મૂળભૂત બે જ દ્રવ્યો છે, ચેતન (આત્મા) અને જડ (અજીવ). કર્મ કાર્મણ વર્ગણાના પુદ્ગલ પરમાણુઓમાંથી બન્યા છે. જેમ માટીમાંથી ઘડો બને તેમ. માટે કર્મ જડ જ ગણાય. અજીવ તત્ત્વના પેટા ભેદ પુદ્ગલાસ્તિકાયમાં તેની ગણતરી થાય છે. આ બંને દ્રવ્યોનો સંસારમાં સંયોગ-વિયોગ થતો હોય છે. જેમ મુંબઈ સ્ટેશન તો જડ છે. ત્યાં જ સ્થિર છે. બસતું નથી. પરંતુ આપણે ક્રિયા કરીને મુંબઈ ગયા છીએ અને છતાં કહીએ છીએ કે મુંબઈ આવ્યું. દેખીતી રીતે આ ભાષા વ્યવહાર અર્થથી

અશુદ્ધ જ છે. પણ એનો પ્રયોગ વ્યવહારથી પ્રચલિત છે. એજ પ્રમાણે ક્રિયા કરનાર સક્રિય તત્ત્વ ચેતન (આત્મા) છે. આત્મા પોતે રાગદ્વેષાદિની ક્રિયા કરે છે. તેથી તેને કાર્મણ વર્ગણા ચોંટે છે. તે જ કર્મરૂપે પરિણામ પામે છે. અને તે કર્મ કહેવાય છે.

વળી જડ એવા કર્મની અસર પણ ચેતન આત્મા ઉપર થાય છે. જેમ કે પ્રત્યક્ષ જોઈએ છીએ કે આ માણસે દારૂ પીધો છે. તે આપણે જોઈને જ કહી દઈએ છીએ. દારૂ પીએ એટલે કેટલીક અસર થાય જેમકે બકવાસ કરે, ચાલવા-બોલવાનું ભાન ન રહે વગેરે વગેરે. અહીં જ દારૂ જડ છે અને પીનાર આત્મા ચેતન છે. જડ એવા દારૂની અસર પણ પીનાર આત્મા ઉપર પણ સ્પષ્ટ દેખાય છે. તે જ પ્રમાણે કર્મો જડ હોવા છતાં આત્મા ઉપર ચોંટીને પોતાનો ભાગ ભજવે છે. આત્માને સંસારના સ્ટેજ ઉપર ગાંડો કરે છે.

કર્મો અદૃષ્ટ કે દૃષ્ટ? વળી જો અદૃષ્ટ હોય તો કર્મની સત્તા કયા પ્રમાણથી માનવી? ભગવાન મહાવીર આની સ્પષ્ટતા કરતાં

આ કાર્મણ વર્ગણાનું પિંડ તે જ કાર્મણ શરીર જે આત્માની સાથે ઉત્કૃષ્ટ પણે ૭૦ કોડાકોડી વર્ષ સાથે રહેનાર છે. અને તેના જ કારણે આત્માને ભવભ્રમણમાં સુખદુઃખ અનુભવવું પડે છે. જોવાથી મુખ્યપણે ત્રણ જાતના ભેદ નજરે પડે છે.

કહે છે કે, કર્મો અદૃષ્ટ છે. તે અત્યંત સૂક્ષ્મ પરમાણુ સ્વરૂપે હોવાથી દૃષ્ટિગોચર નથી. તેમજ કોઈપણ ઈન્દ્રિયથી ગમ્ય નથી. પરંતુ જે જે અદૃશ્ય વસ્તુ નથી દેખાતી, ઈન્દ્રિય-પ્રત્યક્ષજન્ય નથી તેથી તે

શું ન માનવી? એવો જો નિયમ હોય તો સ્વર્ગ, નરક, મોક્ષ, આત્મા, મન, કાળ વગેરે આ બધા હોવા છતાં નથી દેખાતાં. એટલે શું ન માનવાં? માટે એવો કોઈ નિયમ નથી. તેને માનવા માટે અનુમાન આદિ ઘણાં કારણો છે. વળી સર્વજ્ઞને તો પ્રત્યક્ષ હોય તે પરંપરાના સંબંધથી સ્વીકારી શકાય છે.

શ્રી અગ્નિભૂતિને છતાં શંકા થાય છે કે કર્મ જો રૂપી હોય તો પછી તે દેખાતા કેમ નથી? વળી તે મૂર્ત છે કે અમૂર્ત? જો મૂર્ત હોય તો અમૂર્ત એવા આત્મા સાથે જોડાઈ શકે? ત્યારે ભગવાન મહાવીર ખૂબ જ સરળતાથી સમજાવે છે કે કર્મ રૂપી છે. કારણ કે તે જડ પુદ્ગલદ્રવ્ય રૂપે છે. અને પુદ્ગલદ્રવ્ય રૂપી છે. પરંતુ એવો પણ કોઈ નિયમ નથી કે જે જે રૂપી હોય તે દૃષ્ટ હોય. હવા પણ રૂપી જ છે છતાં દૃષ્ટ નથી. કર્મ જે કાર્મણ વર્ગણામાંથી બનેલા છે તે સૂક્ષ્મ હોવાને કારણે દેખાતા નથી. વળી કર્મ મૂર્ત છે. જેમ કે કાર્ય મૂર્તિમાન હોવાથી કારણ પણ મૂર્તિમાન હોય છે. મૂર્ત એટલે મૂર્તિમાન રૂપે હોવું. જેમ ઘડો મૂર્તિમાન હોવાથી તેના પરમાણુઓ પણ મૂર્તિમાન હોય છે. ઘટની જેમ શરીર પણ મૂર્ત છે. તો તે શરીર કાર્ય છે. અને કાર્ય જ્યારે મૂર્ત છે તો તેના

કારણ પણ મૂર્ત જ હોવા જોઈએ. અર્થાત્ શરીર રચનાના કારણ રૂપે જે કર્મ છે તે મૂર્ત છે. જેમ આકાશ અમૂર્ત છે અને ઘડો મૂર્ત છે. તો એ ઘડો જ્યાં પડ્યો છે ત્યાં આકાશ તો છે જ. માટે અમૂર્ત એવા આકાશનો મૂર્ત એવા ઘડાની સાથે સંબંધ થાય છે. તેવી જ રીતે શરીર મૂર્ત છે અને આત્મા અમૂર્ત છે. આત્મા જ્યારે શરીરમાં રહે છે ત્યારે અમૂર્ત એવો આત્માનો મૂર્ત એવા શરીર સાથે જોડાય છે.

શ્રી અગ્નિભૂતિ ભગવાનને પૂછે છે કે તો શું મૂર્ત અને અમૂર્તનો સંબંધ અનાદિકાળનો છે? આત્મા અને કર્મ આ બેમાંથી પહેલું કોણ? તેના સમાધાનમાં ભગવાન મહાવીરે સ્પષ્ટતા કરી કે જેમ પહેલેથી જ સોનું માટીની સાથે મિશ્રિત જ હતું. માટીથી છૂટું પાડીને જ સોનું જૂદું મેળવવામાં આવ્યું છે. એ જ પ્રમાણે આ સંસારમાં આત્મા અને કર્મનો સંબંધ અનાદિનો છે. જેનો પણ પરસ્પર કાર્યકારણભાવ સંબંધ હોય છે તેની પરંપરા હંમેશાં અનાદિની હોય છે. દા. ત. જેમ ઇંડું અને મરઘી, બીજ અને વૃક્ષનો કાર્યકારણભાવ, જન્ય-જનકભાવ સંબંધ પરસ્પર છે. ઈંડામાંથી મરઘી કે મરઘીમાંથી ઈંડું એનો નિર્ણય થઈ શકે નહિ. આમ ઈંડા-મરઘીના ન્યાયે અથવા બીજ-વૃક્ષના ન્યાયે બન્નેને સમકાલીન તથા સંયોગ સંબંધથી જ સંયુક્ત માનવા પડે.

જેનો પ્રત્યક્ષથી અનુભવ થાય, પ્રતીતિ થાય તે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે. અને આ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ વડે પણ કર્મની સિદ્ધિ થાય છે. નાના મોટા દરેક જીવને સુખ-દુઃખનો અનુભવ થાય છે. સુખ-દુઃખ કાર્ય છે. (પરિણામ-ફળ છે.) કાર્ય હોય તો તેનું કારણ પણ હોય. કારણ વિના કાર્ય સંભવે નહિ. જો સુખ-દુઃખનું કારણ ઈશ્વરને માનીએ તો આગળ કહ્યું તેમ કેટલાક દોષો ઊભા થાય. તો શું કાળ કારણ છે? ના કાળ પણ જડ છે. અને કાળ તો સર્વત્ર એક સરખો હોય તો પછી એક સુખી અને બીજો દુઃખી શા માટે? તો શું જ્યોતિષ ચક્રના સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્રાદિ કારણ છે? ના એવું પણ નથી કારણ કે એક રાશિવાળા પણ એક સુખી હોય અને બીજો દુઃખી હોય છે. તો શું સ્વભાવના કારણે મોરના પીછાં કે ગુલાબ આદિ ફૂલોમાં વિવિધ વર્ણો છે? પરંતુ સ્વભાવ તો મૂર્ત વસ્તુનો ધર્મ છે. માટે મોરના પીછાના વિવિધ વર્ણો છે? પરંતુ સ્વભાવ તો મૂર્ત વસ્તુનો ધર્મ છે. માટે મોરના પીછાના વિવિધ રંગો આદિ તો તે જીવના કર્મના કારણે છે. એટલે સર્વ દોષ રહિત એવું પ્રબળ કારણ જો સિદ્ધ થયું હોય તો તે માત્ર કર્મ છે. શુભ-અશુભ કર્મોને કારણે જીવો સુખી દુઃખી છે. એટલે કાર્યરૂપ દેખાતા સુખ-દુઃખના કારણરૂપે શુભાશુભ કર્મને માનવા પડે. અને જ્યાં જ્યાં સુખ દુઃખ હશે ત્યાં ત્યાં કર્મ

અવશ્ય કારણરૂપ હશે. આ રીતે કર્મ સિદ્ધ થાય છે.

વળી સાક્ષાત્ કર્મની સત્તા પ્રતિપાદન કરનારા વેદ વાક્યો પણ છે. જેમ કે ‘પુણ્યઃ પુણ્યેન કર્મણા, પાપઃ પાપેન કર્મણા’ એટલે પવિત્ર કાર્યથી પુણ્ય અને અપવિત્ર કાર્યથી પાપ થાય છે. આ પ્રમાણે આગમથી (વેદ) કર્મની સિદ્ધિ થાય છે. આમ અગ્નિભૂતિ ગૌતમને અત્યાર સુધી જેના પર શ્રદ્ધા હતી એ વેદના આધારે પણ સમાધાન આપ્યું.

જીવમાત્ર સંસારના વ્યવહારમાં ક્રિયા કરે છે. એક પણ જીવ એવો નથી કે જે સાવ નિષ્ક્રિય હોય. તે સંસારમાં સંભવ જ નથી. આ ક્રિયા કરવા માટે સંસારી જીવોને મુખ્ય ત્રણ સાધનો મળ્યા છે. ૧. મન, ૨. વચન અને ૩. કાયા (શરીર). ઈન્દ્રિય સાથે આ ત્રણે સાધનો વડે જીવ જે ક્રિયા કરે છે તેનો કર્તા માલિક કે સ્વામી તો આત્મા જ છે. માટે મન, વચન અને કાયા કરે છે એમ નથી. મન જેના વડે વિચાર કરાય છે, વચન વડે વ્યવહાર કરાય છે અને શરીર વડે અન્ય પ્રવૃત્તિ કરાય. માટે આ કારણ કહેવાય છે. એના દ્વારા કરાયેલી ક્રિયાનું ફળ તો જીવને જ ભોગવવું પડે છે. કારણ કે ભવાંતરમાં શરીર સાથે જતું નથી. આત્મા એકલો જ જાય છે. આત્મા તે તે ગતિ કે જાતિમાં જઈને પછી ત્યાં નવું શરીર ઉત્પન્ન કરે છે, બનાવે છે. અને પછી તેના દ્વારા શુભાશુભ ફળ પણ ભોગવે છે. જેમ કે એક જીવે આજે એક અશુભ કે શુભ-હિંસા કે જીવરક્ષા આદિની ક્રિયા કરી (અને જો કર્મ ન માનીએ તો) અને પછીના ભવોમાં માનો કે તેણે તે કરેલી હિંસાનું કે જીવરક્ષા આદિનું ફળ મળવું જોઈએ. પણ થયેલી ક્રિયામાંથી કર્મ જેવું જો કાંઈ પણ બંધાઈને આત્મા સાથે રહ્યું જ નહીં હોય તો ફળ કેવી રીતે મળશે? ફળ આપનાર ઈશ્વર આદિ તો છે જ નહિ. અને વળી કરાતી ક્રિયા વખતે જીવે ગ્રહણ કરેલી કાર્મણ વર્ગણા તો ક્રિયાનું ફળ આપ્યા વિના તો એમ ને એમ ક્યાંથી ખરી જાય? આ કાર્મણ વર્ગણાનું પિંડ તે જ કાર્મણ શરીર જે આત્માની સાથે ઉત્કૃષ્ટ પણે ૭૦ કોડાકોડી વર્ષ સાથે રહેનાર છે. અને તેના જ કારણે આત્માને ભવભ્રમણમાં સુખદુઃખ અનુભવવું પડે છે.

બીજા ગણધર વિપ્રવર્ય શ્રી અગ્નિભૂતિ ગૌતમે સર્વજ્ઞ શ્રી વીરપ્રભુની સાથે કર્મ વિષયક પોતાની શંકાને ટાળવાના હેતુથી વચ્ચે આવતા સ્વભાવવાદ, પરિણામવાદ, ઈશ્વરકર્તૃત્વવાદ, નિયતિવાદ આદિ વાદોની પણ ચર્ચા કરી. તે સર્વ વાદોનો સમાધાનકારક પ્રભુએ ઉત્તર આપતાં કહ્યું કે એક બીજને ફલિત થઈને અંકુર ફૂટવા માટે જેમ હવા, પાણી, માટી, પ્રકાશ આદિ વિવિધ કારણોની સામુદાયિક આવશ્યકતા છે. તેમ આત્માના

સુખદુઃખ આદિ ભાવોમાં પણ મુખ્ય તો કર્મ જ છે. પરંતુ તેની સાથે સાથે કાળ, સ્વભાવ, નિયતિ, પૂર્વકૃતકર્મ અને પુરુષાર્થ આદિ પાંચ સમવાયી કારણો માનવામાં આવ્યા છે. આ સર્વ નિમિત્ત કારણોમાં પણ પ્રધાન ગૌણભાવ તો રહે છે. બીજા તો સહયોગી નિમિત્ત છે. આમ સર્વ સંસારી જીવોના સુખદુઃખ આદિની સ્થિતિ તેમ જ સંસારની વિષમતા, વિચિત્રતા આદિના કારણોમાં કર્મ સત્તા પ્રબળ કારણ છે. અન્ય કારણો એના સહકારી કારણો છે.

આમ શ્રી અગ્નિભૂતિ ગૌતમે પરમાત્મા શ્રી વીરપ્રભુની સાથે કર્મ વિષય ઉપર ઘણી વિસ્તૃત ચર્ચા કરી અને વેદના પદોનો

અર્થ પણ ખરા અર્થોમાં (વાસ્તવિકરૂપે) સમજ્યા. પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, આગમોદિ પ્રમાણોથી કર્મસત્તા છે, એવું એ તર્ક દલીલોથી સારી રીતે જાણી શક્યા અને પોતાની શંકાનું સમાધાન થતાં પોતાના ૫૦૦ શિષ્યો સાથે પ્રભુના ચરણોમાં સંયમ સ્વીકાર કર્યો. શ્રી અગ્નિભૂતિ ગૌતમે કર્મનો સંશય તો છેદ્યો સાથે સાથે બધા કર્મોને પણ છેદ્યા અને સદાને માટે અકર્મી બની સિદ્ધબુદ્ધ થઈ મુક્તિને વર્યા. * * *

ડૉ. રતનબેન છાડવા, ૧-૩૦૨, ગુંદેચા ગાર્ડન, લાલબાગ, મુંબઈ-૪૦૦૦૧૨. મોબાઈલ : ૯૧૨૧૨૮૬૮૭૯

‘એ ભવમાં જે જે વ્યક્તિઓ પ્રત્યે ક્રૂરતા દાખવી છે તે બધાને યાદ કરી તેમની માફી માગ ! કદાચ દુઃખાવામાં રાહત મળશે !’

ડૉ. બ્રયાન વાઝ સાયકિયાટ્રિસ્ટ છે. હાલમાં અમેરિકામાં ફ્લોરિડા સ્ટેટના મીયામી શહેરમાં પ્રેક્ટિસ કરે છે. જન્મે ક્રિશ્ચિયન છે. ક્રિશ્ચિયન પરંપરા પુનર્જન્મમાં માનતી નથી. છતાં એમણે વિચાર્યું કે ઘણાં લોકોની એવી સમસ્યા છે કે જેનું આ જીવનમાં તર્કબદ્ધ કારણ મળતું નથી. કદાચ જો પુનર્જન્મ જેવું હોય તો ભૂતકાળના જન્મોમાં કદાચ એનું કારણ મળી જાય અને એમણે રીગ્રેશનની ટેકનિક ડેવલપ કરી. જેના દ્વારા ડૉ. વાઝ પેશન્ટને હિપ્નોટાઈઝ કરી ટ્રાન્સમાં લઈ જાય, એને પોતાના પૂર્વજન્મો દેખાડવા માંડે અને પેશન્ટ એ અંગે જે દેખાય એ કહેવા માંડે. આવા ઘણાં બધા પેશન્ટોના અનુભવો એમણે પોતાના પુસ્તક Many Bodiesમાં લખ્યાં છે. એ પુસ્તકમાંથી એક કિસ્સાનો ઉલ્લેખ કરીશ જેના દ્વારા સાબિત થાય છે કે આત્મા છે, કર્મ છે, પુનર્જન્મ છે જે અંગે ગણધરોને સંશય હતો.

એક સ્ત્રી ડૉક્ટરના ક્લિનિકમાં આવી. એને ડાબા પગના ઘૂંટણમાં સખત દુઃખાવો થતો હતો. એ સ્ત્રીએ બધા ટેસ્ટ કરાવ્યા હતા જે નોર્મલ હતા. Orthopedic Surgeonના અભિપ્રાય પ્રમાણે બધું નોર્મલ હતું. પરંતુ દુઃખાવો અસહ્ય હતો ને બધા ઉપચાર નિષ્ફળ ગયા હતા. દુઃખાવાનું કારણ મળતું ન હતું. ડૉ. વાઝ Regression ટેકનિક દ્વારા એ સ્ત્રીને પૂર્વજન્મમાં લઈ ગયા.

સ્ત્રીએ જોયું કે પૂર્વજન્મમાં એ અમેરિકામાં Midwestના એક ગામમાં સ્ત્રી તરીકે જન્મી હતી. એ જ્યારે ૩૦ વર્ષની હતી ત્યારે એક ઘોડાએ એને ડાબા પગના ઘૂંટણમાં ટક્કર મારી જેને કારણે એના ડાબા પગના ઘૂંટણમાં ઈજા પહોંચી હતી. પછીથી ઈન્ફેક્શન થવાને કારણે ડાબા પગનો ઘૂંટણ નકામો બની ગયો હતો. એ જન્મમાં પણ એ સ્ત્રીને ડાબા પગના ઘૂંટણમાં દુઃખાવો થતો હતો. ડૉ. વાઝને કારણ મળ્યું નહીં કે શા માટે ઘોડાએ એ

સ્ત્રીના ડાબા પગના ઘૂંટણમાં ટક્કર મારી અને ઈજા થઈ ?

તેઓ તેને Regression દ્વારા વધુ ઊંડાણમાં લઈ ગયા. એ સ્ત્રીને પોતાનો બીજો એક ભવ દેખાયો. એ ભવમાં એ જાપાનમાં પુરુષ સૈનિક હતી. લડાઈમાં એક તીર એને ડાબા પગના ઘૂંટણમાં લાગ્યું હતું જેને કારણે ડાબા પગના ઘૂંટણમાં સખત દર્દ થતું હતું. ડૉ. વાઝને ઘૂંટણના દર્દની શૃંખલા સમજાઈ ગઈ પણ એનું મૂળ કારણ હજી સમજાણું ન હતું કે કયા ભવમાં કરેલા કર્મને કારણે આ ડાબા પગના ઘૂંટણનો દુઃખાવો સતત પીછો પકડી રહ્યો છે.

ડૉ. વાઝ Regression દ્વારા એ સ્ત્રીને વધુ ઊંડાણમાં લઈ ગયા. એ સ્ત્રીને બીજો એક પોતાનો ભવ દેખાયો. એ ભવમાં એ પુરુષ હતી. નોર્થ આફ્રિકામાં એક જેલનો જેલર હતી. કેદીઓ ભાગી ન જાય એટલે જેલર જેલમાં ખૂંખાર કેદીઓના ઘૂંટણ પથ્થરથી કે લાકડીથી ભાંગી નાંખતો હતો. ક્યારેક ચાકુ અને તલવારનો પણ ઉપયોગ કરતો હતો. ઘણાં કેદીઓ ચેપ લાગવાને કારણે મરી પણ જતા હતા. જેલરને આવું કામ કરવા માટે સારું ઈનામ મળતું હતું.

સ્ત્રીને અને ડૉ. વાઝને ડાબા પગના ઘૂંટણના દુઃખાવાનું કારણ મળી ગયું. ડૉ. વાઝે એને સમજાવ્યું કે તે જે ભવમાં કર્મ કર્યાં છે એનું ફળ તું ભોગવી રહી છે. તને દુઃખાવામાં રાહત મળે એ માટે તારે કર્મશૃંખલા તોડવી જ પડશે. તને ઘૂંટણના દુઃખાવામાં રાહત મળે એનો અને આ કર્મશૃંખલા તૂટે એનો એક ઉપાય છે. તું ખરા દિલથી તે કરેલા કર્મો માટે માફી માંગ. તે એ ભવમાં જે જે વ્યક્તિઓ પ્રત્યે ક્રૂરતા દાખવી છે એ બધાને યાદ કરી એમની માફી માંગ. કદાચ તને દુઃખાવામાં રાહત મળશે.

જૈન પરંપરાની જ વાત લાગે છે ને ! ખમાવવાની જ વાત છે ને !

ત્રીજા ગણધર શ્રી વાયુભૂતિ ગૌતમ

□ ડૉ. પ્રવીણભાઈ સી. શાહ

[વિદ્વાન લેખકે અમેરિકામાં એમ.બી.એ. અને ગણિતશાસ્ત્રની માસ્ટર ડિગ્રી પ્રાપ્ત કરી, જૈન ધર્મના અભ્યાસ અને પ્રચાર માટે ભારત અમદાવાદમાં સ્થાયી થયા છે. જૈનદર્શનમાં પીએચ.ડી.ની ડિગ્રી પ્રાપ્ત કરી છે. લેખક પ્રભાવક વક્તા અને જૈનદર્શન ઉપરના પુસ્તકોના કર્તા છે.]

ઈન્દ્રભૂતિ અને અગ્નિભૂતિ એ બંનેને દીક્ષિત થયેલા સાંભળી ત્રીજા વાયુભૂતિ ઉપાધ્યાયે મનમાં એમ વિચાર્યું કે હું જાઉં, વંદન કરી પર્યુપાસના કરું, એમ વિચારી તે ભગવાન ભણી જવા નીકળે છે.

વળી તેને એ પણ વિચાર આવ્યો કે ઈન્દ્રભૂતિ અને અગ્નિભૂતિ હમણાં જ જેના શિષ્ય થયા છે તે ત્રણ લોકોથી વંદિત એવા મહાભાગ ભગવાન તો ચાલીને સામે જવા જ યોગ્ય છે.

તેથી તેમની સન્મુખ જઈ, તેમની વંદના, ઉપાસના આદિ દ્વારા હું નિષ્પાપ થાઉં અને તેમને મારો સંશય કહી હું નિઃસંશય થાઉં, આ પ્રમાણે વિચારતો તે વાયુભૂતિ ભગવાનની સમીપ જઈ પહોંચ્યો.

તેને આવેલો જોઈને ભગવાને પોતે સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી હોવાથી તેને વાયુભૂતિ ગૌતમ! એ પ્રકારે નામ અને ગોત્રથી આવકાર આપ્યો.

મારા બે ભાઈ મહાવિદ્વાન, ગજરાજ જેવા, કોઈના ગાંજ્યા ન જાય, ક્યાંય હાર ન ખાય, કોઈને પણ એમને એમ નમે નહીં, તે મારા ભાઈઓ જ્યાં હારી ગયા, દીક્ષિત બન્યા, પરમાત્માના શિષ્ય બન્યા, તો જરૂર આ સાચા સર્વજ્ઞ જ છે. સર્વદર્શી જ છે. જૈનોના ભગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામી નામના ચોવીસમા તીર્થંકરપ્રભુ જ છે.

ભગવાન: જે જીવ છે તે જ શરીર છે (અર્થાત્ ભિન્ન એવો જીવ નથી) આવો સંશય તમને છે. જે આ જીવ નામની વસ્તુ જગતમાં લોકો કહે છે તે શરીર જ છે અર્થાત્ જે શરીર છે તે જ જીવ છે. પરંતુ શરીરથી ભિન્ન એવો જીવ નામનો કોઈ સ્વતંત્ર પદાર્થ નથી. આવો સંશય તમારા હૃદયમાં વર્તે છે. લોકમાં જે જીવદ્રવ્ય નામનો એક પદાર્થ વસ્તુ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે તે શરીર જ છે આવો સંશય તમને પરસ્પર વિરુદ્ધ એવા વેદોનાં પદોને સાંભળવાના કારણે થયેલો છે. તે વેદપદોનો સાચો અર્થ તમે જાણતા નથી તેથી સંશય કરો છો. તે વેદપદોનો સાચો ધર્મ આ પ્રમાણે છે. તે તમે સાવધાન થઈને સાંભળો.

ઈન્દ્રભૂતિને જીવ છે કે જીવ નથી આવા પ્રકારનો સંશય હતો અને આ વાયુભૂતિને જીવ છે કે જીવ નથી આવો સંશય નથી,

જીવ છે જ એમ નિર્ણય છે. પરંતુ શરીરથી ભિન્ન એવો જીવ નથી. અર્થાત્ જે શરીર છે તે જ જીવ છે. આવો સંશય છે. આ પ્રમાણે બન્નેના સંશયનો ભેદ જાણવો.

ભગવાન : જેમ મધના અંગોમાં એક-એક અંગમાં મદશક્તિ ન દેખાવા છતાં તે મદશક્તિ સમુદાયમાં દેખાય છે તેમ એક-એક ભૂતમાં ન જોવાયેલી એવી પણ ચેતનાશક્તિ પૃથ્વી આદિ ભૂતોના સમુદાયમાં ઉત્પન્ન થયેલી છે આવી તમારા મનમાં શંકા છે. જેમ મદિરાના એક-એક અંગમાં મદશક્તિ ન દેખાતી હોવા છતાં પણ સમુદાયમાં ઉત્પન્ન થઈને કાલાન્તરે તે નાશ પામે છે તેમ ભૂતોના સમુદાયમાં ચેતના પણ ઉત્પન્ન થઈને નાશ પામનારી જાણવી.

વાયુભૂતિ : આ ચેતનાશક્તિ પૃથ્વી આદિ એક-એક ભૂતમાં હોતી નથી, તો પણ સમુદાયમાં આવે છે. જેમ કે મદિરા જેમાંથી બનાવાય છે તેને મદિરાના અંગો એટલે કે મધાંગ કહેવાય છે. ધાવડી (નામનું એક વૃક્ષ-વનસ્પતિવિશેષ છે)ના પુષ્પો, જૂનો ગોળ અને પાણી વગેરે કેટલાક આવા પદાર્થોને સાથે ઉકાળવાથી તેમાં મદિરાની મદશક્તિ ઉત્પન્ન થતી પ્રત્યક્ષ નજરે દેખાય છે. એટલે કે ધાવડીના પુષ્પો, જૂનો ગોળ અને પાણી છૂટાં છૂટાં હોય ત્યારે તેમાં મદશક્તિ નથી. પરંતુ સાથે મેળવીને ઉકાળવામાં આવે છે, એકરસ કરવામાં આવે છે ત્યારે તે સમુદાયમાં મદશક્તિ પ્રગટપણે સાક્ષાત્ દેખાય છે. તેમ પૃથ્વી-જળ-તેજ અને વાયુ એકલા-એકલા હોય ત્યારે તેમાં ચેતનાશક્તિ હોતી નથી. પરંતુ તે ચારેનો સમુદાય સાથે મળે છે ત્યારે તેમાં ચેતનાશક્તિ પ્રગટ થાય છે. આ રીતે આ ચેતના એ ભૂતસમુદાયનો ધર્મ એટલે કે જ્યાં જ્યાં મધના અંગોનો સમુદાય હોય છે ત્યાં જ મદશક્તિ દેખાય છે. તેવી રીતે જ્યાં જ્યાં ભૂતોનો સમુદાય હોય છે ત્યાં જ ચેતનાશક્તિ દેખાય છે. માટે ચેતના એ ભૂતસમુદાયનો જ ધર્મ છે.

આ પ્રમાણે ચેતનાશક્તિ પણ ભૂતસમુદાય માત્રમાં જ દેખાય છે. એક-એક ભૂતમાં જણાતી નથી. એથી તે ચેતનાશક્તિ એક-

એક ભૂતનો ધર્મ નથી. પણ ભૂતસમુદાય માત્રનો જ ધર્મ છે. ધર્મ અને ધર્મીનો તાદાત્મ્ય હોવાથી અભેદ જ છે કારણ કે જો અભેદ જ છે એમ ન માનીએ અને ભેદ છે એમ માનીએ તો ઘટ અને પટ ભિન્ન હોવાથી તે બન્નેની વચ્ચે જેમ ધર્મ-ધર્મીભાવ નથી તેમ અહીં ચેતનાશક્તિ અને ભૂતસમુદાયમાં પણ ધર્મ-ધર્મીભાવનો અભાવ જ થવાનો પ્રસંગ આવે. માટે આ બન્નેનો અભેદ જ માનવો જોઈએ. તેથી નક્કી થાય છે કે જે આ ચારભૂતોના સમુદાયાત્મક બનેલું શરીર છે તે ધર્મી છે અને તેમાં પ્રગટ થયેલી ચેતનાશક્તિ (જીવ) એ ધર્મ છે. આ બન્નેનો અભેદ હોવાથી જે શરીર છે તે જ જીવ છે. શરીરથી જુદો જીવ નથી. આ રીતે શરીર એ જ જીવ છે. આમ આ એકબાજુની વાત થઈ.

બીજી બાજુ વેદપાઠોનાં જ બીજાં કેટલાંક વાક્યોમાં શરીરથી ભિન્ન જીવદ્રવ્ય છે, આવું આવું સાંભળવા મળે છે. તે વેદપાઠ આ પ્રમાણે છે, ‘ન હિવૈ સશરીરસ્ય પ્રિયાપ્રિયોરપહતિરસ્તિ, અશરીરં વા વસન્તં પ્રિયાપ્રિયે ન સ્પૃશતઃ’. = શરીરવાળા જીવને રાગ અને દ્વેષનો નાશ હોતો નથી. અર્થાત્ શરીરવાળા જીવને રાગ અને દ્વેષ હોય છે. પરંતુ અશરીરીપણે વસતા જીવને એટલે કે આ જીવ જ્યારે શરીર ત્યજીને મુક્તિમાં જઈને અશરીરીપણે વસે છે ત્યારે તેને રાગ અને દ્વેષ સ્પર્શતા પણ નથી. આ વેદવાક્ય શરીરથી જીવ જુદો છે એમ સૂચવે છે. તેથી હે વાયુભૂતિ! તમને સંશય થયો છે.

તમને ચાર ભૂતોના બનેલા શરીરમાં જે ચેતના દેખાય છે, તે ચાર ભૂતોના સમુદાયમાત્રથી ઉત્પન્ન થયેલી છે એમ તમને થાય છે. પણ વાસ્તવિક સ્થિતિ તેમ નથી. (પરંતુ ચાર ભૂતસમુદાયમાંથી અતિરિક્ત એવા જીવદ્રવ્યથી ઉત્પન્ન થયેલી તે ચેતના છે.) કારણ કે જે ચાર ભૂતોનો સમુદાયતમે માનો છો તે ચારે ભૂતોમાંના કોઈપણ એક – એક ભૂતમાં તે ચેતના જણાતી નથી. જે ધર્મ એક – એક અંગમાં હોતો નથી તે ધર્મ તેના સમુદાયમાં પણ ક્યારેય આવતો નથી. રેતીના સમુદાયમાં તેલની જેમ, અર્થાત્ જેમ રેતીના એક-એક કણમાં તેલનું બિંદુ પણ નથી તેથી તે રેતીના કણોનો ગમે તેટલો સમુદાય કરવામાં આવે તો પણ તે રેતીના કણના સમુદાયમાંથી તેલ પ્રગટ થતું જ નથી.

વાયુભૂતિ પરમાત્માને પૂછે છે કે તમારો આ હેતુ અનૈકાન્તિક હેત્વાભાસ છે. તમે એમ કહો છો કે પ્રત્યેક અવસ્થામાં જે ન હોય તે સમુદાયમાં પણ ન હોય. પરંતુ તમારી આ વાત ખોટી છે કારણ કે મદિરાના એક એક અંગ જેમકે

ધાવડીનાં પુષ્પ, જૂનો ગોળ, અને પાણી વગેરે છે. તેમાં એક-એકમાં મદશક્તિ દેખાતી નથી તો પણ તે અંગોનો જ્યારે સમુદાય થાય છે ત્યારે તે સમુદાયમાં અવશ્ય મદશક્તિ ઉત્પન્ન થતી પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. તેથી એક-એક અંગમાં ન હોય તે સમુદાયમાં પણ ન જ હોય આવી તમારી કહેલી વાત વ્યભિચાર વાળી બને છે. અર્થાત્ એક એક અંગમાં ન હોય છતાં પણ સમુદાયમાં હોય છે.

હે વાયુભૂતિ! ધાવડીનાં પુષ્પાદિ જે મદનાં અંગો છે તેમાંના એક એક અંગમાં મદશક્તિ સર્વથા નથી એમ નહીં, પરંતુ પ્રત્યેક અવયવમાં કંઈક કંઈક અંશ જેટલા પ્રમાણવાળી મદશક્તિની માત્રા છે અર્થાત્ તે માત્રા જેટલી મદશક્તિ ત્યાં પણ અવશ્ય છે જ. જો પ્રત્યેક અવયવમાં સર્વથા મદશક્તિ ન જ હોય તો તે જ અવયવો ભેગા કરવાથી મદશક્તિ કેમ પ્રગટ થાય? ગમે તે પદાર્થોનો સમુદાય કરીએ તો પણ મદશક્તિ પ્રગટ થવી જોઈએ. ધાવડીનાં જ પુષ્પો લેવાય છે. ગોળ જ લેવાય છે તેનો અર્થ જ એ છે કે તે તે પદાર્થમાં આંશિક મદશક્તિ છે જ, કે જે સમુદાય મળવાથી સંપૂર્ણ બને છે. માટે મદાંગમાં પણ પ્રત્યેક મદશક્તિ આંશિકપણે છે જ, તો જ સમુદાયમાં તે મદશક્તિ થાય છે. જ્યારે આ ચાર ભૂતોમાં તો આંશિક ચેતના પણ નથી કે જેથી સમુદાયમાં તે ચેતના પૂર્ણપણે પ્રગટ થાય. તેથી અમારો આ હેતુ પ્રત્યેકાવસ્થાયામનુપલભ્યાત્ અનૈકાન્તિક હેત્વાભાસ નથી પણ સંપૂર્ણપણે શુદ્ધ હેતુ છે.

ધાવડીનાં પુષ્પોમાં ભ્રમિ (ચિત્તને ભ્રમિત કરવાની શક્તિ) છે, ગોળમાં દ્રાણી (અતૃપ્તિ=અસંતોષ ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ) અને ઉદકમાં વિતૃષ્ણતા (વિશેષ વિશેષ પાન કરવાની તાલાવેલીની શક્તિ) છે. તેથી સમુદાયમાં મદશક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. તેવી રીતે વ્યસ્ત એવાં પૃથ્વી-જળ-તેજ અને વાયુમાં કંઈક આંશિક માત્રાએ પણ જો ચેતનાશક્તિ હોત તો તે ચારે ભૂતોના સમુદાયમાં પણ અવશ્ય સંપૂર્ણ એવી સ્પષ્ટ ચેતના હોત. પરંતુ ન ચૈતદસ્તિ. આ પ્રત્યેક અંગોમાં આંશિક પણ ચૈતન્ય નથી. તેથી ચાર ભૂતોના સમુદાય માત્રથી ઉત્પન્ન થયેલું આ ચૈતન્ય નથી. પરંતુ ચાર ભૂતોના બનેલા શરીરમાં રહેલું અને ચાર ભૂતોના બનેલા શરીરથી ભિન્ન એવું સ્વતંત્રપણે રહેલું આત્મા નામનું જે દ્રવ્ય છે તે દ્રવ્યનો જ ધર્મ આ ચેતના છે.

જે ભૂતસમુદાયમાં તમને ચેતના દેખાય છે, તે ભૂતસમુદાયની અંદર રહેલા આત્માની ચેતના દેખાય છે; પણ ભૂતોની નહીં. કારણ કે ચેતના એ આત્માનો ધર્મ છે. ભૂતોનો ધર્મ નથી. જ્યારે ભૂતોના સમુદાયાત્મક એવા તે શરીરમાંથી

આત્મા મૃત્યુ પામે છે અને ચાલ્યો જાય છે ત્યારે આત્માના અભાવમાં ભૂતનો સમુદાય હોવા છતાં પણ તે ચેતનાની અસિદ્ધિ છે. તે ચેતના અલ્પમાત્રાએ પણ ત્યાં હોતી નથી અને જણાતી પણ નથી. તેથી ચેતના એ ભૂતોનો ધર્મ નથી. કારણ કે એ ચેતના ભૂતોમાં જણાતી નથી પણ ભૂતથી અતિરિક્ત આત્મામાં જ જણાય છે.

વાયુભૂતિ પરમાત્મા શ્રી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે હે પ્રભુ ! ચારે ભૂતોના સમુદાયાત્મક બનેલા એવા શરીરમાં પ્રત્યક્ષ (સાક્ષાત્) ચેતના દેખાય છે. સાક્ષાત્ ભૂતસમુદાયમાં ચેતના દેખાતી હોવા છતાં આ ચેતના તે ભૂતસમુદાયની નથી. આમ કહેવું તે પ્રત્યક્ષથી વિરુદ્ધ છે. જેમ ઘટ, પટ વગેરે પદાર્થોમાં સાક્ષાત્ દેખાતા રૂપાદિ ચારે ગુણોને આ ગુણો ઘટતા નથી. આ ગુણો પટના નથી આમ કહેવું તે જેમ સાક્ષાત્ વિરુદ્ધ છે તેમ ભૂતસમુદાયમાં ચેતના દેખાતી હોવા છતાં આ ચેતના ભૂતસમુદાયની નથી આમ કહેવું તે પણ અતિશય વિરુદ્ધ છે.

પૃથ્વી (એટલે કે માટી), પાણી-ખાતર અને પવન વગેરે નિમિત્તભૂત પદાર્થોના સમુદાયમાત્રથી ઉત્પન્ન થતી વનસ્પતિ પ્રત્યક્ષ-સાક્ષાત્ દેખાય છે. તો પણ તે વનસ્પતિની ઉત્પત્તિ પૃથ્વી-પાણી-ખાતર અને પવન વગેરે નિમિત્તકારણ માત્રથી જ થતી નથી, તે વનસ્પતિ નિમિત્તભૂત એવા બાહ્ય પૃથ્વી આદિ ચાર પદાર્થો વિના મૂળભૂત ઉત્પાદકતત્વ બીજ નામનો જુદો જ પદાર્થ છે. ભલે તે બીજ દૃષ્ટિગોચર થતું ન હોય તો પણ વનસ્પતિ અને અંકુરા આદિની ઉત્પત્તિનું મૂળભૂત કારણ તત્વ સ્વરૂપે બીજ છે. આ વાત બીજસાધક અનુમાનથી સિદ્ધ થાય છે.

જો ભૂમિમાં બીજ વાવવામાં આવ્યું ન હોય તો પૃથ્વી આદિ સામગ્રી હોવા છતાં પણ વનસ્પતિની ઉત્પત્તિ થતી નથી. આ અનુમાન વડે પૃથ્વી આદિ બાહ્ય નિમિત્તો વડે જ વનસ્પતિ ઉત્પન્ન કરાય છે આવો પ્રત્યક્ષ જણાતો અનુભવ બાધિત થાય છે. તે જ રીતે ભૂતગત- ચેતનામાં પણ આ વાત સમાન છે. જે તમે એમ કહો છો કે ભૂતોના સમુદાયમાં માત્ર ચેતના જ દેખાય છે માટે ચેતના એ ભૂતોનો ધર્મ છે. આ તમારો પ્રત્યક્ષ દેખાતો અનુભવ પણ આત્મ તત્વસાધક અનુમાન વડે બાધિત થાય છે. માટે તમારો આ અનુભવ ખોટો છે તે આ પ્રમાણે—

જેમ ભૂમિમાં બીજ વાવવામાં ન આવ્યું હોય તો પૃથ્વી-પાણી વગેરે હોવા છતાં વિવક્ષિત વનસ્પતિ ઉત્પન્ન થતી નથી. તે જ રીતે ચારે ભૂતોના બનેલા શરીરમાં જો આત્મતત્ત્વ ન હોય તો એટલે કે મૃત શરીરમાં ચેતના જણાતી નથી. માટે ચેતના આત્માની સાથે અન્વય વ્યતિરેક સંબંધવાળી છે. પરંતુ ભૂતોની

સાથે અન્વય વ્યતિરેક સંબંધવાળી નથી, માટે ચેતના એ આત્માનો ધર્મ છે પરંતુ ભૂતોનો ધર્મ નથી. જો તમે અમારી સમજાવેલી વાત નહીં સ્વીકારો અને ચેતના એ પ્રત્યેક ભૂતોનો જ ધર્મ છે—આમ માનશો તો તમને જ પ્રત્યક્ષ વિરોધ દોષ આવશે. આ પ્રમાણે—

નૈયાયિક-વૈશેષિક આદિ દર્શનકારોના મત પ્રમાણે પાંચે ઈન્દ્રિયો જુદા જુદા એક એક ભૂતની બનેલી છે. (જૈનદર્શન પ્રમાણે તો પાંચે ઈન્દ્રિયો ઔદારિક વર્ગણના પુદ્ગલોની બનેલી છે. અને તે પાંચે ઈન્દ્રિયોમાં વર્ણ-ગંધ-રસ અને સ્પર્શ ગુણો છે જ. આ વાત જૈનદર્શનને અનુસારે જાણવી.) નૈયાયિક-વૈશેષિક આદિ દર્શનકારોનું માનવું છે કે સ્પર્શનેન્દ્રિય વાયુની બનેલી છે. રસનેન્દ્રિય જલની બનેલી છે. દ્રાણેન્દ્રિય પૃથ્વીની બનેલી છે. ચક્ષુરિન્દ્રિય તેજની બનેલી છે અને શ્રોત્રેન્દ્રિય આકાશની બનેલી છે. તેથી જ તે તે ઈન્દ્રિયો પોતપોતાના દ્રવ્યના અસાધારણ એક એક ગુણો જાણનારી છે. આ પ્રમાણે તે દર્શનકારોની માન્યતા છે.

ચેતના એ ભૂતોની બનેલી આ પાંચે ઈન્દ્રિયોથી ભિન્ન સ્વરૂપવાળા એવા કોઈક તત્ત્વનો (આત્મતત્ત્વનો) ધર્મ છે. પણ ભૂતોનો ધર્મ ચેતના નથી. કારણ કે ભૂતોની બનેલી ઈન્દ્રિયો દ્વારા જાણેલો વિષય ઈન્દ્રિયો ચાલી જાય તો પણ અથવા ઈન્દ્રિયોનો વ્યવહાર ન હોય તો પણ પાછલા કાલમાં અનુસ્મરણમાં આવે છે માટે ભૂતોની બનેલી ઈન્દ્રિયો પોતે તે વિષયને જાણનારી નથી. પરંતુ ઈન્દ્રિયો દ્વારા અંદર રહેલો કોઈક તે ઈન્દ્રિયોનો માલિક જાણનારો છે. જેમ જુદી જુદી પાંચ બારીઓથી જોયેલા જુદા જુદા વિષયો તે તે બારીઓ બંધ થયા પછી પણ જોનારા એવા દેવદત્તને સ્મરણમાં આવે જ છે અને સ્મરણમાં રહે જ છે. માટે બારીઓ જોનારી નથી, પણ બારીઓ દ્વારા બારીઓથી ભિન્ન એવો દેવદત્ત જોનારો છે. તેમ અહીં પણ સમજવું.

વાયુભૂતિ : ભૂતોની બનેલી ઈન્દ્રિયો જાણે છે એમ માનીએ પણ તે ઈન્દ્રિયો દ્વારા ઈન્દ્રિયોથી ભિન્ન એવો આત્મા જાણે છે એમ ન માનીએ તો શું દોષ ?

જો ઈન્દ્રિયો જ જાણનારી હોય, તો ઈન્દ્રિયો દ્વારા વિષય જાણ્યા પછી ઈન્દ્રિયો ચાલી જાય અથવા ઈન્દ્રિયોનો વ્યવહાર ન હોય તો પણ તે જાણેલા વિષયનું જે અનુસ્મરણ થાય છે તે ઘટે નહીં. કારણ કે જે ઈન્દ્રિય જાણનારી હતી તે તો ચાલી જ ગઈ. હવે તેનું સ્મરણ કોને થાય ? આંખે જોયેલું રૂપ આંખ બંધ કર્યા પછી કોને સ્મરણમાં આવે ? અને સ્મરણ તો થાય છે. માટે આંખ જોનારી નથી. પરંતુ આંખ દ્વારા દેવદત્ત જોનારો છે તથા

 ઈન્દ્રિયોનો વ્યવહાર ચાલુ હોય, છતાં પણ ક્યારેક વિષય જણાતો નથી. જેમ કે આંખ ખુલ્લી હોય, વિષય સામે જ હોય છતાં જીવનો ઉપયોગ બીજે હોય તો વિષય જણાતો નથી. ત્યાં જો ઈન્દ્રિય જ જાણનારી છે આમ માનીએ તો વિષય જણાવો જોઈએ. પણ જણાતો નથી. માટે ઈન્દ્રિય પોતે જાણનારી નથી. પરંતુ ઈન્દ્રિયો દ્વારા આત્મા જ જાણનારો છે. તેથી ભૂતાત્મક જે શરીર કે ઈન્દ્રિયો છે તે આત્મા નથી. પરંતુ સ્વતંત્ર અને તેનાથી ભિન્ન એવો આત્મા છે.

જેમ એક એક વિષયના વિજ્ઞાનવાળા પાંચ પુરુષો કરતાં પાંચે વિષયના વિજ્ઞાનવાળો છઠ્ઠો પુરુષ ભિન્ન છે. તેવી રીતે પાંચે ઈન્દ્રિયો માત્ર એક એક વિષયની જ ઉપલબ્ધિવાળી છે જ્યારે અંદર રહેલો આત્મા પાંચે વિષયોનું જ્ઞાન ધરાવે છે. જાણેલા પાંચે વિષયોનું અનુસ્મરણ પણ કરે છે તેથી પાંચ ઈન્દ્રિયો કરતાં આત્મા એ ભિન્ન દ્રવ્ય છે.

હવે બાહ્યાવસ્થાનું આ વિજ્ઞાન, જે અન્ય વિજ્ઞાનાન્તરપૂર્વક છે તે અન્ય વિજ્ઞાનાન્તર પૂર્વભવીય વિજ્ઞાન છે અને તે પૂર્વભવીય વિજ્ઞાન તથા વિજ્ઞાનવાળો પદાર્થ વર્તમાન ભવના શરીરથી અન્ય જ છે. કારણ કે તે પૂર્વભવીય વિજ્ઞાને પૂર્વભવના શરીરનો ત્યાગ કર્યો હોવા છતાં આ ભવસંબંધી વિજ્ઞાનનું કારણ બને છે, માટે શરીરથી ભિન્ન છે. અહીં પૂર્વભવીય એવું વિજ્ઞાન આ આત્માનો ગુણ હોવાથી ગુણી એવા આત્મા વિના અસંભવિત છે. આ રીતે પૂર્વભવના શરીરનો ત્યાગ થવા છતાં તેમાં રહેલું વિજ્ઞાન અને વિજ્ઞાનવાળો આત્મા આ ભવમાં આવીને નવા ભવસંબંધી સુંદર એવી શરીરરચના કરે છે અને તેવા પ્રકારની શરીરરચનાનું વિજ્ઞાન તેમાં વર્તે છે. તેથી તે પૂર્વભવના શરીરનો ત્યાગ કરીને વિજ્ઞાનપૂર્વક આવનારો જે પદાર્થ તે જ પદાર્થ શરીરથી ભિન્ન એવો આત્મા છે.

જેમકે વર્તમાનકાલીન આહારનો અભિલાષ પૂર્વકાલમાં વારંવાર ગ્રહણ કરેલા આહારના અભિલાષપૂર્વક છે તેવી જ રીતે પ્રથમ ક્ષણે બાળકને થતો જે સ્તનપાનાભિલાષ છે તે પૂર્વભવીય વારંવાર ગ્રહણ કરાયેલા આહારના અભિલાષપૂર્વકનો છે અને તે અભિલાષવાળો પદાર્થ શરીરથી અન્ય છે અર્થાત્ આત્મા છે.

ગતભવના શરીરનો તો ત્યાં જ અગ્નિસંસ્કાર થયેલો હોવાથી તેનો તો ત્યાં નાશ જ થયો છે અને ગર્ભમાં નવા શરીરની રચના કરવામાં કોઈક ઉપાદાનકારણભૂત તત્વ હોવું જોઈએ. જો ઉપાદાન કારણભૂત તત્વ વિના જ શરીરરચના થતી હોય તો મોક્ષે જતા જીવો પણ મોક્ષે ન જતાં નવા ભવમાં

જઈને શરીરરચના કરનારા બનવા જોઈએ, પણ આમ બનતું નથી. તેથી નવા ભવમાં બનતા નવા બાહ્યશરીરની રચનામાં કારણભૂત, ગયા ભવથી સાથે લઈને અહીં આવેલું સૂક્ષ્મ અને અદૃશ્ય એવું શરીર હોવું જોઈએ. આવા પ્રકારનું ઉપાદાનકારણભૂત જે સૂક્ષ્મ અને અદૃશ્ય શરીર છે તે જ તેજસ-કાર્મણશરીર છે. આવા પ્રકારના બે શરીરોના બંધન ચાલુ હોવાથી ગયા ભવથી મૃત્યુ પામીને છૂટેલો જીવ મોક્ષમાં જતો નથી પણ તેજસ-કાર્મણશરીર પ્રમાણે ભવાંતરમાં જાય છે.

આવા પ્રકારનું સૂક્ષ્મ અને અદૃશ્ય તેજસ-કાર્મણ શરીર જેનું છે તે સ્થૂલશરીરથી ભિન્ન અને ભવાન્તરમાં ગમન કરનારો એવો શરીરધારી આત્મા છે; પરંતુ જે શરીર છે તે જ આત્મા નથી.

આનંદ અને સુખનો અનુભવ એ એક પ્રકારના ગુણો છે. આ ગુણો શરીરના નથી. કારણ કે મૃત શરીરમાં ઈષ્ટ વિષયો પ્રાપ્ત થવા છતાં આનંદ અને સુખની લાગણીઓ થતી નથી. તેથી આ આનંદ અને સુખગુણ જેના છે તે ગુણોનો ગુણી એવો જીવ છે. ગુણી વિના કેવલ એકલા ગુણો રહેતા નથી. તેથી આનંદ અને સુખગુણના આશ્રયભૂત (આધારભૂત) જે ગુણી દ્રવ્ય છે તે જ આત્મા છે. આત્મા જ આનંદ અને સુખમય છે.

જેમ ભોજન ભોગ્ય હોવાથી તેનો કોઈક પુરુષ ભોક્તા છે. તેવી જ રીતે દેહાદિ ભોગ્ય હોવાથી તેનો પણ કોઈક (જીવ નામનો પદાર્થ) ભોક્તા છે. તથા જેમ ઘર એ વ્યવસ્થિત તેના અવયવોના સમૂહસ્વરૂપ છે તેથી તેનો કોઈક બાંધનાર માલિક છે. તેમ શરીર પણ વ્યવસ્થિતપણે અવયવોના સંઘાતાત્મક છે. તેથી તે શરીરનો પણ કોઈક રચયિતા છે. શરીરાદિ ભાવોનો જે કર્તા છે તે જ જીવ છે. આમ જીવદ્રવ્યની સિદ્ધિ થાય છે.

કર્મરહિત અને અશરીરી કેવળ એકલો જે આત્મા છે તે જ અમૂર્ત-અરુપી-ચક્ષુ-અગોચર-વર્ણાદિથી રહિત વગેરે ભાવોવાળો છે. જ્યારે આ ચર્ચા કર્મવાળા જીવની, શરીરધારી જીવની ચાલે છે અને તે જીવ શરીર અને કર્મની સાથે જોડાયેલો હોવાથી કથંચિદ્ મૂર્ત પણ છે, રુપી પણ છે, ચક્ષુર્ગોચર પણ છે અને વર્ણાદિ ભાવોવાળો પણ છે તથા ઔદાયિક-ક્ષાયોપશમિક અને પારિણામિક ભાવોને આશ્રયી પરિણામી હોવાથી અનિત્ય પણ છે. તેથી સંસારી જીવમાં ઉપરોક્ત ઉદાહરણોથી મૂર્તત્વાદિ સિદ્ધ થાય તો પણ તેમાં કોઈ દોષ આવતો નથી.

જાતિસ્મરણ જ્ઞાન કોઈ કોઈ જીવોને થાય છે. તેનું ઉદાહરણ લઈને પૂર્વભવમાં અનુભવેલા વિષયનું અનુસ્મરણ આ વર્તમાન ભવમાં થાય છે. તેનો આશ્રય લઈને અવિનષ્ટ સ્મરણપણું જણાવ્યું. તેવા પ્રકારનું જ્ઞાન પૂર્વાપર ભવમાં વર્તતું હોવાથી

તેવા જ્ઞાનવાળો આત્મા પણ અવિસ્થિત છે.

કોઈપણ એક જ્ઞાન એક વિષયને જ જાણનારું હોય અને ક્ષણમાત્ર સ્થાયી હોય તે જ્ઞાન સર્વકાલના સર્વ પદાર્થોની ક્ષણિકતાને કેવી રીતે જાણે? તેથી પ્રમાતા એવા આત્મામાં થતું આ જ્ઞાન અક્ષણિક (ચિરકાલસ્થાયી) માનવું જોઈએ અને જ્ઞાન એ ગુણ હોવાથી તેને અનુરૂપ ગુણી એવા આત્મદ્રવ્ય વિના આ જ્ઞાન થઈ શકે નહીં. તેથી તે જ્ઞાનગુણવાળો જ્ઞાની એવો આત્મા પણ ચિરકાલસ્થાયી = નિત્ય માનવો પડશે, તથા શરીરમાં જ રહેલો છે અને શરીરથી જુદો છે એમ સ્વીકારવું જોઈએ.

અમે જૈનોએ આત્મદ્રવ્ય આવા પ્રકારનું માન્યું છે. સ્થિતિ, સંભૂતિ અને ચ્યૂતિ ધર્મયુક્ત એવો વિજ્ઞાનમય આ આત્મા છે. સ્થિતિ એટલે ધ્રુવતા, સંભૂતિ એટલે ઉત્પત્તિ અને ચ્યૂતિ એટલે વિનાશ. આ ત્રણ ધર્મવાળું જે વિજ્ઞાન છે તેવા વિજ્ઞાનમય આત્મદ્રવ્ય છે. દ્રવ્યરૂપે સદા હોવાથી કથંચિદ્ ધ્રુવ છે. ઉત્તર પર્યાયસ્વરૂપે ઉત્પત્તિ પામતું હોવાથી કથંચિદ્ ઉત્પાદવાળું છે અને પૂર્વ પર્યાયસ્વરૂપે વિનાશ પામતું હોવાથી કથંચિદ્ વ્યયધર્મવાળું પણ તે વિજ્ઞાન છે. આ રીતે ત્રિપદીમય જે વિજ્ઞાન છે તે સ્વરૂપવાળો આ આત્મા છે. આમ માનવામાં અન્વય પણ છે જેથી સ્મરણાદિના વ્યવહારો સારી રીતે સંભવે છે અને ઉત્પાદ-વ્યય પણ છે. જેથી વિજ્ઞાન ભિન્ન ભિન્ન વિષયવાળું પણ બને છે. તેથી ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવ આ ત્રણ ધર્મોથી યુક્ત, શરીરથી ભિન્ન અને શરીરની અંદર જ રહેલો એવો અમારો માનેલો આ આત્મા છે. આવું અમારું કહેવું છે. આ વાત સમસ્ત વ્યવહારોની સિદ્ધિ માટે નિર્દોષ છે. આમ તમે સ્વીકારો. ત્રિપદીમય વિજ્ઞાન અને ત્રિપદીમય આત્મા સ્વીકારવામાં કોઈ દોષ આવતો નથી.

જો આત્મા દેહથી ભિન્ન છે તો તે આત્મા શરીરમાં પ્રવેશ કરતો કે નીકળતો દેખાતો કેમ નથી? હે ગૌતમગોત્રીય વાયભૂતિ! તે અનુપલબ્ધિ બે પ્રકારની હોય છે. એક ખરશ્રૃંગની જેમ અસત્ વસ્તુની અને બીજી દૂરાદિભાવથી સત્ વસ્તુની પણ અનુપલબ્ધિ હોય છે. કર્મથી વ્યાપ્ત એવો જીવ સૂક્ષ્મ અને અમૂર્ત હોવાથી પ્રવેશ અને નિર્ગમન કરતો હોવા છતાં દૃષ્ટિગોચર થતો નથી.

આ સંસારમાં જે વસ્તુ વિદ્યમાન હોય છતાં ચક્ષુથી ન દેખાય, તેના એકવીસ કારણો છે. તેમાંથી શરીરમાં પ્રવેશ કરતો અને નીકળતો આત્મા સત્ છે અને તે પણ તેજસ-કાર્મણ શરીર સાથે છે. અર્થાત્ સૂક્ષ્મ શરીરોથી અશરીરી છે. છતાં જે નથી દેખાતો તેનું કારણ એ છે તે આત્મા અમૂર્ત છે. માટે એકવીસમા કારણથી દેખાતો નથી. અને તેની સાથેનું તેજસ-કાર્મણ જે શરીર છે તે અતિશય સૂક્ષ્મ છે. માટે અતિસૂક્ષ્મ નામના ત્રીજા કારણથી દેખાતું નથી. આ રીતે આત્મા અમૂર્ત હોવાથી અને તેજસ-કાર્મણ શરીર અતિશય સૂક્ષ્મ હોવાથી - હોવા છતાં પણ તે જણાતા નથી. પરંતુ તે આત્મા અને તેજસ કાર્મણ શરીર ખરશ્રૃંગ અને આકાશપુષ્પાદિની જેમ અસત્ છે માટે નથી દેખાતાં એમ નથી. સત્ છે પણ અમૂર્ત અને સૂક્ષ્મ હોવાથી દેખાતાં નથી.

વેદમાં કહેલાં કેટલાક પદોથી પણ શરીરથી ભિન્ન એવા આત્માની સિદ્ધિ થાય છે. તે જણાવતાં પરમાત્મા શ્રી મહાવીરપ્રભુ કહે છે કે જો આ જીવદ્રવ્ય દેહથી ભિન્ન ન જ હોય અને દેહ એ જ જીવ હોય તો સ્વર્ગની કામનાવાળાએ અગ્નિહોત્રાદિ યજ્ઞ કરવા જોઈએ. આવું જે વેદશાસ્ત્રમાં વિધાન છે તે ઘટશે નહીં. કારણ કે દેહ એ જ જો જીવ હોય તો દેહનો તો અહીં જ અગ્નિસંસ્કાર કરવામાં આવે છે. એટલે દેહ તો બળીને રાખ થઈ જાય છે અને દેહથી ભિન્ન જીવ જો ન હોય તો અગ્નિહોત્રાદિ યજ્ઞ કરવા દ્વારા સ્વર્ગમાં જશે કોણ? સ્વર્ગના ફળ ભોગવશે કોણ? સ્વર્ગમાં જનાર કોઈ રહ્યું જ નહીં. તેથી વેદપદોનું વિધાન વ્યર્થ થશે.

તથા આ લોકમાં દાન-પરોપકાર, લોકસેવા આદિ વ્યાવહારિક એવાં ધર્મનાં જે જે કાર્યો કરવા-કરાવવામાં આવે છે તેના ફળને ભોગવનારો કોઈ જ નહીં હોવાથી તે અનુષ્ઠાનો પણ નિષ્ફળ જશે. દાનાદિ ધર્મક્રિયાનું ફળ કોને પ્રાપ્ત થશે? દાનાદિ કરો કે હિંસાદિ પાપકાર્યો કરો, તેનું કંઈ ફળ રહેશે નહીં અને જો આમ જ હોય તો આ જગતમાં પાપ-પુણ્યની વ્યવસ્થા જ રહેશે નહીં. દાનાદિ કરો કે હિંસાદિ કરો પાછળ કંઈ ફળ છે જ નહીં. આમ માનવાથી આ સંસારમાં ઘણી જ અવ્યવસ્થા થાય. માટે પણ હે વાયુભૂતિ! તમારે સમજવું જોઈએ કે શરીરથી ભિન્ન એવો આત્મા છે.

નિત્ય જ્ઞાનમય અને વિશુદ્ધ એવો આત્મા સત્ય વડે, તપ વડે અને બ્રહ્મચર્ય વડે પ્રાપ્ત કરવા હાયક છે. સંયમી છે આત્મા જેનો એવા ધીર સંયમી પુરુષો જે આત્માને જોઈ શકે છે. આ પાઠ ભૂતોથી ભિન્ન આત્મા છે. આમ સ્પષ્ટ સિદ્ધ કરે છે.

પરમાત્મા શ્રી મહાવીરપ્રભુની તર્કયુક્ત અમૃતવાણી સાંભળીને વાયુભૂતિનો સંશય છેદાયો. તથા ભગવાનની વાણી સાંભળીને શ્રમણ એવા વાયુભૂતિ દીક્ષિત થયા.

૮૪, લાવણ્ય સોસાયટી, વાસણા, પાલડી,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭.
મો. નં. ૦૯૯૮૮૩૩૬૯૯૨.

યોથા ગણધર વ્યક્તિ

□ બીના ગાંધી

બીના ગાંધી સીડનહેમ કૉલેજમાંથી B.Com. અને અમેરિકામાં મીસૂરીથી કૉમ્પ્યુટર સાયન્સમાં સ્નાતક થયેલા છે. તે ઉપરાંત યોગ શિક્ષણ અને સંસ્કૃતિનો તથા પ્રાકૃતિક ચિકિત્સા અને વ્યક્તિગત ચિત્ત સમાધિનો ઉચ્ચ અભ્યાસ કરેલો છે. ગત પાંચ વર્ષથી મુંબઈ સમાચારમાં ‘યુથ ફોરમ’ કૉલમમાં નિત્ય લખે છે. હાલમાં ‘જન્મભૂમિ’માં ‘યોગ અને સ્વવિકાસ’ પર લેખમાળા શરૂ કરેલી છે. ‘જૈન પ્રકાશ’માં ‘યોગશાસ્ત્ર’ પર નિયમિત લેખો લખે છે. કેથીરૂલ શાળા (ફોર્ટ)માં યોગ શિક્ષિકા તરીકે સેવા આપી રહ્યા છે.

આજથી આશરે ૨૬૦૦ વર્ષ પૂર્વે આર્યાવર્ત ભારતભૂમિના મગધ દેશની સમીપમાં કોલ્લાગસત્રિવેશ ગામ વિદ્યાનું ધામ ગણાતું હતું. મોટાં મોટાં વિદ્વાનો આ ગામમાં વસતા હતા. બ્રાહ્મણોનું વર્ચસ્વ હતું. ભારદ્વાજ ગોત્રના એક વિદ્વાન બ્રાહ્મણ ધનમિત્રના ધર્મપત્ની વારુણીદેવીની કુક્ષીએ એક બાળકનો જન્મ થયો. માતાએ ગર્ભમાંથી જ વિદ્યાના ઉત્તમ સંસ્કાર મળે તેની કાળજી રાખી હતી. બાળકનો જન્મ શ્રવણ નક્ષત્રમાં થયો. વ્યક્તકુમાર એનું નામ રાખવામાં આવ્યું. એમનું પૂરું નામ-શ્રી વ્યક્ત ધનમિત્ર ભારદ્વાજ હતું. સોળે કળાએ ખીલતાં ચંદ્રમાની જેમ બાળક મોટો થયો. વિદ્વાનો પાસે ભણાવી વિદ્વાન બનાવ્યો. વ્યક્ત એક વિદ્વાન અધ્યાપક તરીકે પ્રસિદ્ધ થયાં. વેદ-વેદાંતના પારગામી અને કર્મકાંડી પંડિત તરીકેની તેમની પ્રસિદ્ધિ થઈ. અધ્યાપનના વ્યવસાયમાં તેમના ૫૦૦ શિષ્યો તૈયાર થયા હતા. દ્વિજ સમાજમાં એમની યશકીર્તિ ઘણી સારી પ્રસરી હતી.

વેદ-વેદાંતોનું અધ્યયન કરતાં આ પંડિત શ્રી વ્યક્તને એવું લાગ્યું કે ‘બ્રહ્મચર્ય જગત્ મિથ્યા’, ‘સ્વપ્નોપમ્ વૈજગત્’ અર્થાત્ જગત તો મિથ્યા છે. સ્વપ્નનાં જેવો આ સંસાર છે. ઈન્દ્રજાળ જેવું બધું રૂપ છે. તો પછી પૃથ્વી, જલ, તેજ, વાયુ, આકાશ આ જે પંચભૂતથી આ સંસાર બન્યો છે, શું આ વાત ખોટી છે? પરસ્પર વિરોધી આ વાતોમાંથી વ્યક્ત પંડિતના મનમાં એવી શંકા ઘર કરી ગઈ કે પંચભૂત છે કે નહિ? અને એમણે એમના મનમાં એવો નિર્ધાર કરી લીધો કે સ્વપ્ન જેવા આ સંસારમાં, ઈન્દ્રજાળ જેવા માયાવી સંસારમાં પંચભૂત જેવું કંઈ છે જ નહિ.

યોગાનુયોગ શ્રી વ્યક્ત પંડિત પણ પોતાનાં ૫૦૦ શિષ્ય પરિવાર સાથે અપાપા પુરીમાં સોમિલ બ્રાહ્મણે યોજેલાં યજ્ઞમાં પધાર્યા હતાં. યજ્ઞાવસરે પોતાની આગળના પંડિતોને (ઈન્દ્રભૂતિ, અગ્નિભૂતિ,

વાયુભૂતિ, ગૌતમ) સમવસરણે ગયેલાં જાણીને તેઓ પણ ત્યાં પહોંચ્યા. ત્યાં પહોંચીને જાણ્યું કે ઈન્દ્રભૂતિ, અગ્નિભૂતિ તેમજ વાયુભૂતિએ દીક્ષા લીધી છે, ત્યારે તેમનું પણ અભિમાન ગળી ગયું અને વિચારવા લાગ્યા કે ‘હવે હું પણ તે ભગવંતની પાસે જાઉં, તેમને વંદણા તથા સેવના કરીને મારો સંશય દૂર કરું.’ આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તે સમવસરણમાં આવ્યા, એટલે ભગવંતે તેમનાં નામ અને ગોત્રપૂર્વક બોલાવીને કહ્યું, ‘વ્યક્ત ભારદ્વાજ, તમને એવો સંશય છે કે પૃથ્વી-અપ-તેજ-વાયુ અને આકાશ આ પાંચ ભૂતો છે કે નથી? આવા પ્રકારનો સંશય તમને પરસ્પર વિરુદ્ધ વેદપદો સાંભળવાથી થયો છે તે વેદપદો આ પ્રમાણે છે.

‘સ્વપ્નોપમ્ વૈ સકલમિત્યેષ બ્રહ્મવિધિરજ્જસા વિજ્ઞેયઃ.’ એટલે આ સર્વ જગત સ્વપ્ન સમાન છે, માત્ર આ બ્રહ્મવિધિ-પરમાર્થ પ્રકાર તે જ જાણવા યોગ્ય છે. આ પદ ભૂતનો અપલાપ કરે છે અને ઘાવા પૃથિવી પૃથિવી દેવતા આપો દેવતા-આ પદ ભૂતોની સત્તા પ્રતિપાદન કરે છે. આ રીતે પરસ્પર વિપરીત અર્થ પ્રતિપાદન કરનારા વેદવાક્યો સાંભળીને તમને સંશય થયો છે પરંતુ આ પદોનો ખરો અર્થ તો હું કહું છું તે પ્રમાણે છે, તે લક્ષપૂર્વક સાંભળો.

એકમાત્ર બ્રહ્મ જ સત્ય છે, એ સિવાયનું જગત મિથ્યા છે. જેમ સ્વપ્નમાં દેખાતી વસ્તુ સવારે ઉઠ્યા પછી નથી દેખાતી, તે જ પ્રમાણે આ સંસાર પણ માયિક છે. સ્વપ્ના જેવો મિથ્યા છે. સંસારને સ્વપ્ના જેવી ઉપમા આપવામાં આવી છે. બ્રહ્મને જ એકમાત્ર સત્યની, વાસ્તવિકતાની ઉપમા આપવામાં આવી છે.

એટલે બ્રહ્મ સિવાયના સંસારને સ્વપ્નવત્ મિથ્યા કહ્યો છે. એ જ પ્રમાણે હે વ્યક્ત ! સ્વપ્નોમ વગેરે વેદના વાક્યો જે સંસારને સ્વપ્નાની ઉપમા આપે

‘વ્યક્ત ભારદ્વાજ, તમને એવો સંશય છે કે પૃથ્વી-અપ-તેજ-વાયુ અને આકાશ આ પાંચ ભૂતો છે કે નથી? આવા પ્રકારનો સંશય તમને પરસ્પર વિરુદ્ધ વેદપદો સાંભળવાથી થયો છે.’

 * છે તે વાંચતા અને તેનો અર્થ કરતાં તમને એમ લાગ્યું કે આ
 * પૃથ્વી-પાણી-અગ્નિ-વાયુ-આકાશ વગેરે પણ સ્વપ્ન જેવા છે.
 * સ્વપ્નમાં જેમ વસ્તુનો ભાસ થાય છે, તે જ પ્રમાણે આ સંસારમાં
 * પણ પૃથ્વી આદિ પદાર્થોનો આભાસ માત્ર જ થાય છે. વાસ્તવમાં
 * કંઈ જ એવું હોતું નથી. માટે તમને એમ લાગ્યું કે સર્વ જગત
 * શૂન્યમય છે. શૂન્ય અર્થાત્ કંઈ જ નથી. હવે સર્વજ્ઞ શ્રી મહાવીર
 * સ્વામી વ્યક્તને પ્રત્યુત્તર આપતાં જણાવે છે કે, વેદપદમાં
 * સંસારનાં સર્વ પદાર્થોને સ્વપ્ન જેવાં છે કહી ઉપમા આપેલ
 * છે. આ ઉપમાથી સંસારના પદાર્થોની ક્ષણિકતા-નાશવંતતા
 * સમજવાની છે નહીં કે પદાર્થોનો અભાવ. સંસારી એવા ભવ્ય
 * જીવોને મોક્ષનું લક્ષ કેન્દ્રિત કરવા માટે અને સંસારના
 * દાવાનળમાંથી છોડાવવા માટે, વૈરાગ્યભાવ કેળવવાનો ઉપદેશ
 * એમાં આપ્યો છે, જેથી સંસારનો રાગ ઓછો થાય. સંસારના
 * પદાર્થો પ્રત્યેનો મોહ-મમત્વ-રાગ-સ્નેહ ઓછો થાય તે માટે આ
 * સંસારનાં પદાર્થોને સ્વપ્ન જેવાં કે ક્ષણિક કહ્યાં છે. સંસારમાં મૂળભૂત
 * બે જ દ્રવ્યો છે, જડ અને ચેતન. અત્યારે ચેતન એવો આત્મા
 * જડના સંબંધમાં છે. જડ એટલે વિનાશી, અશાશ્વત,
 * પરિવર્તનશીલ, ક્ષણિક, નાશવંત કે અનિત્ય. આત્માને જો આ
 * નાશવંત ક્ષણિક પદાર્થોનો
 * મોહ-રાગ વધતો જશે તો આ
 * જીવ (ચેતન) આ પદાર્થોની
 * પાછળ જ પોતાનો કાળ
 * વિતાવશે. કર્મ બંધાતા જશે.

સંસારના પદાર્થો પ્રત્યેનો મોહ-મમત્વ-રાગ-સ્નેહ
 ઓછો થાય તે માટે આ સંસારનાં પદાર્થોને સ્વપ્ન
 જેવાં કે ક્ષણિક કહ્યાં છે. સંસારમાં મૂળભૂત બે જ
 દ્રવ્યો છે, જડ અને ચેતન.

 * આત્મા ભારે થતો જશે અને સંસારના ટંકનાં ચક્કરમાં
 * પરિભ્રમણ કરતો જ જશે. તો ઘાંચીના બળદની જેમ ગોળ-ગોળ
 * ફરતાં આ જીવનાં સંસારનો ક્યારેય અંત જ નહીં આવે, માટે
 * આત્માને સંસારના પદાર્થોના રાગ તરફથી ખેંચીને મોક્ષ તરફ
 * વાળવા માટે, સાચો મુમુક્ષુ બનાવવા માટે વૈરાગ્યનો ઉપદેશ
 * આપવો જરૂરી છે. જેનાં પર રાગ છે, તેની જ ઉપર વૈરાગ્યભાવ
 * કેળવવા માટે તે પદાર્થોની ક્ષણિકતા-નાશવંતતા સમજાવવી
 * જરૂરી છે. સંસારના જીવો આ પદાર્થોના મોહમાં ફસાયેલાં છે.
 * તેની આસક્તિના કારણે આત્માનું સાચું સ્વરૂપ પણ ભૂલીને,
 * મોક્ષનું લક્ષ છોડીને આ ક્ષણિક એવા પદાર્થોના ભોગવટામાં
 * જ સુખ માની બેઠા છે તે હકીકતમાં ખોટું છે, અજ્ઞાન છે,
 * વિપરીત જ્ઞાન છે. આ સાચું તત્ત્વજ્ઞાન નથી. પદાર્થોના ત્યાગમાં
 * આનંદ છે. એના બદલામાં જીવ પદાર્થોના રાગમાં, મોહમાં,
 * ભોગવટામાં આનંદ માની બેઠો છે, આ મિથ્યાજ્ઞાન છે. આ
 * જીવાત્માને વાસ્તવિકતાનું સાચું જ્ઞાન કરાવવાના હેતુથી

સંસારને વિવિધ ઉપમાઓ આપવામાં આવી છે. જેમ સ્વપ્ન
 ક્ષણિક છે, ક્ષણજીવી છે, થોડીવાર આવ્યું અને મજા પડી પરંતુ
 સ્વપ્ન પૂરું થતાં જે ખેદ થાય છે તેવું જ આ સંસારનું છે. સંસાર
 ઊભો થતાં, શરૂ થતાં, સંસાર મંડાતા શરૂઆતમાં મજા પડે
 છે, સારું લાગે છે પરંતુ પછીથી ખેદ-શોક-દુઃખ બધું ઊભું
 થતું જાય છે, એમાં કોઈ આનંદ નથી રહેતો. માટે સંસારને
 એક સ્વપ્નની ઉપમા આપવામાં આવી છે. ઉપમા વસ્તુના
 અભાવને સાબિત નથી કરતી માટે હે વ્યક્ત! વેદમાં સંસારને
 સ્વપ્નની ઉપમા આપવામાં આવી એમાંથી તમે પૃથ્વી પાણી-
 અગ્નિ-વાયુ-આકાશાદિ ભૂત પદાર્થો છે જ નહીં, એનો અભાવ
 સિદ્ધ થાય છે એવો અર્થ કેવી રીતે કર્યો! એક આત્માથી જીવ,
 આધ્યાત્મિક જીવ સંસારથી ઉદ્વેગ પામે, વૈરાગ્ય પામે અને
 મોક્ષાનુલક્ષી જીવન જીવે અને આત્મકલ્યાણ સાધી મોક્ષ પામે
 માટે સંસારને સ્વપ્નની ઉપમા આપી છે. વેદવાક્યો પૃથ્વી આદિ
 ભૂતોની સત્તાનો નિષેધ નથી કરતાં. પંચભૂતમય તો જગત
 છે. આ સંસારમાં તેની તો પ્રાધાન્યતા છે. માટે હે વ્યક્ત! તમે
 જે વેદપદોનો અર્થ કરો છો, તે યોગ્ય નથી તેના વાસ્તવિક
 આશયને સમજવાથી શંકા ટળી જશે.

 * શ્રી મહાવીર પ્રભુ એ
 * વ્યક્તજીને કહ્યું કે, વ્યક્ત! આ
 * પ્રમાણે સ્વપ્નના અનેક નિમિત્તો
 * છે અને સ્વપ્નથી વસ્તુની સત્તા
 * સિધ્ધ થાય છે. તો પછી વેદમાં
 * સંસારને ‘સ્વપ્ન જેવો’ કહ્યો અર્થાત્ અભાવાત્મક છે કે શૂન્ય
 * છે તેથી પૃથ્વી આદિ ભૂતો કંઈ જ નથી. આ અર્થ યોગ્ય નથી.
 * જો આ પ્રમાણે બધું જ શૂન્ય માનશો તો ઘણાં દોષો આવશે
 * અર્થાત્ આ પુત્ર, પત્ની, શરીર, ઘર, આ કાર્ય, આ કારણ છે,
 * આ ઠંડી-ગરમીનો અનુભવ થવો-આમાં કોનો સ્વીકાર કરવો?
 * જો બધું જ શૂન્ય માનશો તો આ સ્વ-પર-ઉભયનો વ્યવહાર
 * કેવી રીતે થશે? જો આ જ્ઞાન છે તો સમ્યક્ કે મિથ્યાજ્ઞાન વગેરે
 * સંકડો પ્રશ્નો ઊભા થશે અને તેનો કોઈ ઉત્તર નહીં જડે તેમાં
 * ઘણાં દોષોની સંભાવના રહેશે. માટે સર્વશૂન્ય માનવું એ પ્રશ્ન
 * હિતકારી નથી. આનાથી તો બધો વ્યવહાર અટકી પડશે. જેમ કે
 * પાણી પીને તૃષ્ણા શાંત કરવી છે એ વ્યવહારને શું કહેશો?
 * સત્ય કે સ્વપ્ન? કારણ તમારી માન્યતા પ્રમાણે તો પાણી જ
 * નથી આમ બધું અસત્ય ઠરશે. એજ પ્રમાણે સર્વ શૂન્યતા
 * માનવાથી મૂળ દ્રવ્ય અને તેના ગુણોનો લોપ થશે. દા. ત.
 * પાણીની દ્રવ્યતા, પૃથ્વીની કઠોરતા, અગ્નિની ઉષ્ણતા, વાયુની

 યપળતા, આકાશની આધારતા વગેરે ગુણોનું શું શરો? પાણી પીવાથી તૃષ્ણા નિવારણનો અનુભવ, વાયુના સ્પર્શનો અનુભવ, પૃથ્વીનાં ઘટાદિ પદાર્થોનો અનુભવ તથા અગ્નિથી દાઝવા વગેરેનો અનુભવ, શું આ બધો જ વ્યવહાર મિથ્યા છે? જો એને મિથ્યા ગણાશે તો સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણ, શબ્દનો અનુભવ કોને થાય છે? કોના વડે થાય છે? જો ઈંદ્રિયો વડે થાય છે તો તેને મિથ્યા તેવી રીતે ગણવી? તો પછી આ શૂન્ય છે એવી ભાષા બોલવી એ પણ મિથ્યા સિદ્ધ થશે. આ પ્રમાણે સર્વ મિથ્યા-શૂન્ય માનવાથી સર્વ વ્યવહાર વિપરીત થશે, જેમ કે સત્યને અસત્ય, અસત્યને સત્ય કહી શકાશે. મનુષ્યને પશુ અને પશુને મનુષ્ય કહી શકાશે જે યોગ્ય નહીં ગણાય. એ જ પ્રમાણે દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયની દૃષ્ટિએ થતાં વ્યવહારમાં, આભૂષણની બદલાતાં પર્યાયોમાં પણ સુવર્ણ દ્રવ્યને તો સર્વ સ્વીકારે જ છે. એ જ પ્રમાણે પદાર્થોમાં કાર્ય-કારણ ભાવનો સંબંધ અને વ્યવહાર પણ સર્વ શૂન્યતાને કારણે નહીં રહે જે યોગ્ય નથી. દા. ત. અગ્નિથી ધુમાડો નીકળે છે, અને માટીમાંથી ઘડો બને છે વગેરે કારણમાંથી કાર્યની ઉત્પત્તિનો વ્યવહાર જ ખોટો ઠરશે. પિતા-પુત્રની વચ્ચે જે જન્ય-જનકભાવનો સંબંધ છે તે પણ લોપ થઈ જશે. પરંતુ એમ થતું નથી. આ પિતા છે, અને તેમનાથી ઉત્પન્ન થયેલો આ પુત્ર છે. આ વ્યવહાર તો રહેવાનો છે, તેનો નિષેધ યોગ્ય નહીં ગણાય; માટે સર્વ શૂન્યવાદ પક્ષ સેંકડો દોષગ્રસ્ત ગણાશે. વળી સર્વ કાર્ય કારણજન્ય છે તો તે યોગ્ય સામગ્રી હોવી જોઈએ. યોગ્યતાના અભાવે તો વંધાને પણ પુત્ર થશે, રેતીમાંથી તેલ નીકળશે. પરંતુ શૂન્ય માનનારને પણ આવો અનુભવ કોઈ કાળે થતો નથી. તલના સમૂહને પીલવાથી જ તેલ નીકળે એટલે સામગ્રી વિશેષ તથા યોગ્યતા વિશેષ આ સંસારના વ્યવહારમાં સ્પષ્ટ છે એટલે જગત શૂન્ય છે એમ સિદ્ધ નથી થતું. તેવી જ રીતે કોઈ પદાર્થના આગળના ભાગને જોવાથી પાછળના ભાગનું અનુમાન ઘટી શકે છે પણ પાછળનો ભાગ ન દેખાવાથી આગળનો ભાગ પણ નથી એમ કહીને આગળના ભાગને શૂન્ય માનવો એ સર્વથા અસંબદ્ધ છે. વસ્તુતઃ આગળનો ભાગ જણાય છે. માટે પાછળનો ભાગ પણ છે એ અનુમાન જ યોગ્ય છે. એ પ્રમાણે અનેક યુક્તિઓથી શૂન્યતા દૂર કરીને હવે પૃથ્વી આદિ ભૂતોની સિદ્ધિ માટે ભગવાન મહાવીર કહે છે કે, ‘હે વ્યક્ત! તારે તારા સ્વસ્વરૂપની જેમ, પ્રત્યક્ષ એવાં પૃથ્વી-જલ અને

અગ્નિમાં સંશય કરવા યોગ્ય નથી. વાયુ અને આકાશ અપ્રત્યક્ષ છે પણ એમાં પણ સંશય કરવો યોગ્ય નથી કેમકે અનુમાનથી એની સિદ્ધિ થાય છે.

વાયુ : તે દેખાતો નથી. પણ સ્પર્શ દ્વારા જણાય છે. શિખર ઉપરની ધજા ફરકે છે અથવા ઝાડનાં પાંદડાં હલે છે, આપણાં કપડાં પણ હલે છે તે કાર્ય વાયુનું છે એ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. નિયમિત રૂપે શ્વાસ લઈએ છીએ, છોડીએ છીએ તે વખતે નાકને સ્પર્શ થાય છે તે છે વાયુ. તેમજ ક્યારેક પેટમાં ગેસ થઈ ગયો હોય ત્યારે પણ વાયુની સિદ્ધિ અનુમાન પ્રમાણથી સિદ્ધ થાય છે. વાયુનો નિષેધ કોઈ ન કરી શકે.

જળ : રોજ આપણે પાણી પીને તૃષ્ણા શાંત કરીએ છીએ. તળાવ, સરોવર, સમુદ્ર, નદી, ઝરણાં, કૂવા વગેરે પાણીના સ્થાનો છે. ભૂમિનું પાણી, વરસાદનું પાણી, ઝાકળ, બરફ, વગેરે તેનાં ભેદો છે. આ રીતે જળસિદ્ધિ બતાવી.

અગ્નિ : અગ્નિ આપણાં શરીરમાં છે, એનો સ્પષ્ટ પુરાવો

છે કે આપણું શરીર ગરમ રહે છે અને આપણાં શરીરનું તાપમાન નિશ્ચિત પ્રમાણમાં રહે છે. મડદામાં બિલકુલ નથી

હોતું. ક્યારેક આકાશમાં વીજળી ચમકે છે, ઘરમાં ચૂલામાં અગ્નિ દેખાય છે. બે ચક્રમક ઘસતાં અગ્નિ દેખાય છે. અંગારા, દીપકની જ્યોત, સળગતાં લાકડાં, આકાશમાંથી વરસતાં અગ્નિના કણ, વીજળી વગેરે અગ્નિકાયનાં ભેદો છે.

પૃથ્વી : પૃથ્વી તો આપણાં પગ નીચે છે. જ્યાં જ્યાં પગ મૂકીએ છીએ, ત્યાં પૃથ્વી છે. વૃક્ષ પૃથ્વી પર ઉગે છે. ડુંગર, ખાડા, ટેકરા તે સર્વ પૃથ્વી જ છે. આપણે શરીરને આહાર આપીએ છીએ, અનાજ, ફળ, શાકભાજી તે પૃથ્વી પર નિર્માણ થાય છે; એટલે પૃથ્વી તત્ત્વ આપણે ધારણ કરીએ છીએ. એ સિવાય પથ્થર, હીરો, સોનું, માટી સર્વ પૃથ્વી તત્ત્વ જ છે. મીઠું પણ પૃથ્વી તત્ત્વ જ છે.

આકાશ : જેમ પાણીનો આધાર ઘડો છે. તેમ પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ સર્વ ભૂતોને રહેવાનું આધાર સ્થાન હોય તો તે એકમાત્ર આકાશ છે. આકાશ એટલે અવકાશ એટલે જગ્યા, રહેવાનું સ્થાન. આકાશ એ છે જે આપણને જગ્યા આપે છે. પૃથ્વી-જળ-અગ્નિ-વાયુ એ બધાં મૂર્ત (રૂપી) છે. જે મૂર્ત હોય, તેનો આધાર હોય છે. આ પ્રમાણે આકાશ સિદ્ધ થાય છે, હવે સંદેહને કોઈ સ્થાન નથી.

હે વ્યક્ત! આ પ્રકારે પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણોથી સિદ્ધ એવા પાંચ

અને જો અહિંસા ન પાળી શકે તો શુદ્ધ ચારિત્ર કેવી રીતે ગણાશે? અને જો શુદ્ધ ચારિત્ર ન હોય તો સાધુ કેમ કહેવાય?

ભૂતોની સત્તા સ્વીકારવી જોઈએ. વળી જ્યાં સુધી શસ્ત્રથી ઉપઘાત ન થયો હોય ત્યાં સુધી પૃથ્વી-અપ (જળ) તેજ અને વાયુ એ ચાર ભૂતો સચેતન છે, સજીવ છે. કારણ કે તેમાં જીવનાં લક્ષણો દેખાય છે. પણ આકાશ એ અમૂર્ત છે અને તે જીવનો આધાર માત્ર બને છે તેથી તે સજીવ નથી.

પાંચભૂતો પ્રત્યે હિંસા-અહિંસાદિ :

વ્યક્તજી અહીં પ્રશ્ન પૂછે છે કે પ્રભુ, જો આપનાં કહ્યા પ્રમાણે અનંત જીવો માનીએ અને તે સૂક્ષ્મરૂપે ૧૪ રાજલોકમાં વ્યાપ્ત હોય તો સાધુઓ આ જીવો પ્રત્યે અહિંસા કેવી રીતે પાળી શકશે ? અને જો અહિંસા ન પાળી શકે તો શુદ્ધ ચારિત્ર કેવી રીતે ગણાશે ? અને જો શુદ્ધ ચારિત્ર ન હોય તો સાધુ કેમ કહેવાય ? વગેરે એક પછી એક તેનો નિષેધ થતો જશે અને કદાચ પાછા શૂન્યવાદમાં પહોંચી જઈશું !! પ્રભુ આ શંકાનો ઉત્તર આપતાં કહે છે, અહીં નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ જે અશુભ પરિણામ તે જ હિંસા કહેવાય છે. એટલે કે કોઈ વ્યક્તિ હિંસા ન કરે પણ મનમાં દુષ્ટ અધ્યવસાય (ભાવો) હોય તે હિંસક છે અને શુદ્ધ ભાવ, શુદ્ધ અધ્યવસાયથી વેદની જેમ બીજાને પીડા પહોંચે છતાં પણ અહિંસક છે. કારણ ત્યાં પરિણામ શુભ છે. એટલે એમ સમજવાનું કે હિંસા કર્યા છતાં અહિંસક અને હિંસા નહીં કરવા છતાં હિંસક છે. કારણ કે પાંચ સમિતી અને ત્રણ ગુપ્તિવાળાં જ્ઞાની પુરુષથી કદાચ હિંસા થઈ જાય તો પણ તે અહિંસક છે અને આથી વિપરીત પરિણામવાળો હોય તો હિંસક જ છે, માટે જીવઘાત કરવાના હેતુરૂપ અશુભ પરિણામ તે હિંસા કહેવાય છે અને શુદ્ધ પરિણામવાળાને જીવઘાત થવા છતાં પણ તે હિંસાનું નિમિત્ત નથી થતું. આમ, બધો આધાર આત્માના અધ્યવસાય ઉપર જ છે. સારાંશ એ છે કે અશુભ પરિણામ એ જ હિંસા છે. બાહ્ય જીવનો ઘાત થયો હોય કે ન થયો હોય છતાં અશુભ પરિણામવાળો જીવ હિંસક કહેવાય છે. જેમ વિતરાગી પુરુષને ઈન્દ્રિયોના વિષય-રૂપ વગેરે પ્રીતિજનક નથી બનતા, કારણ કે તેમના ભાવો શુદ્ધ છે; તેમ સંયમીનો જીવ પણ હિંસા નથી. કારણ કે તેનું મન શુદ્ધ છે.

માટે હે વ્યક્ત ! લોક જીવસંકુલ છે તેથી સંયમીને પણ હિંસાદોષ લાગશે અને અહિંસાનો અભાવ થઈ જશે, એ કહેવું બરાબર નથી.

આ પ્રકારે એ વસ્તુ સિદ્ધ થઈ કે સંસારમાં પાંચ ભૂત છે. તેમાંનાં પ્રથમ ચાર પૃથ્વી-જળ-તેજ-વાયુ એ સજીવ પણ છે અને પાંચમું આકાશ તત્ત્વ એ અચેતન જ છે.

વેદમાં સંસારનાં બધાં પદાર્થોને સ્વપ્ન જેવા કહ્યા છે તેનો અર્થ એ નથી કે તેનો સર્વથા અભાવ છે પણ ભવ્ય જીવો એ પદાર્થોમાં અનુરક્ત થઈ મૂઢ ન બની જાય, આસક્ત ન બની જાય, માટે સ્વપ્ન જેવા અટલે કે અસાર બતાવ્યા છે તથા સંસારનાં પરિગ્રહથી મુક્ત થઈને નિર્મોહી બની મનુષ્ય વીતરાગ અને સર્વજ્ઞ બને અને અંતે મોક્ષલાભ કરે. આ પ્રકારે ઉક્ત વેદવચનનું તાત્પર્ય સર્વશૂન્યતામાં નથી પણ પદાર્થોમાં આસક્તિયોગ્ય કશું જ નથી

એ બતાવવાનું છે.

આ પ્રકારે જરા-મરણથી મુક્ત એવા જિનેશ્વર ભગવાન મહાવીરે વ્યક્તજીનો સંશય દૂર કર્યો ત્યારે વ્યક્ત સ્વામીએ પોતાના પાંચસો શિષ્યો સહિત દીક્ષા અંગીકાર કરી. સાચા સાધુ-અણગાર બન્યા. સદાને માટે સંસારનો ત્યાગ કરી વીરના શાસનમાં ચોથા ગણધર પદે બિરાજમાન થયા. ચોથા ગણધર વ્યક્ત સ્વામી રાજગૃહી તીર્થે ૮૦ વર્ષની ઉંમરે પધાર્યા. (૫૦ વર્ષ ગૃહસ્થાશ્રમ પછી ૩૦ વર્ષનો દીક્ષાકાળ) અને પોતાનું આયુષ્ય સમાપ્ત થતું

સંવાદની ધારા કે નિરુપણની ધારા દ્વારા ઉપદેશનું વહેણ

ખાસ કરીને ભારતમાં ધર્મના પ્રવર્તક હોય, પરમતત્ત્વને અનુભવનાર ઋષિ હોય કે પછી સંતો હોય, એમણે એમનો ઉપદેશ સંવાદની ધારા કે નિરુપણની ધારા દ્વારા વહેતો કર્યો છે.

ભગવાન કૃષ્ણ અને અર્જુન વચ્ચેનો સંવાદ : ભગવદ્ ગીતા
ભગવાન બુદ્ધ અને આનંદ વચ્ચેનો સંવાદ : ત્રિપિટક
ભગવાન મહાવીર અને ગૌતમ (દીક્ષા લીધા પછી) વચ્ચેનો સંવાદ : આગમસૂત્રો
યાજ્ઞવલ્કય અને મૈત્રેયી વચ્ચેનો સંવાદ : બૃહદારણ્યક ઉપનિષદ
અષ્ટાવક મુનિ અને જનકરાજા વચ્ચેનો સંવાદ : મહાગીતા (અષ્ટાવક ગીતા)

યમરાજા અને નયીકેતા વચ્ચેનો સંવાદ : કઠ ઉપનિષદ
શિવ અને પાર્વતી વચ્ચેનો સંવાદ : વિજ્ઞાનભૈરવ તંત્ર
વશિષ્ઠ અને રામ વચ્ચેનો સંવાદ : યોગવસિષ્ઠ

જાણી અંતિમ ૧ માસની સંલેષણા કરીને સમાધિપૂર્વક અણસણ કરીને પ્રભુની હયાતિમાં જ નિર્વાણપદ એવા મોક્ષને પામ્યા. તેમની પછી કોઈ શિષ્ય પરંપરા ચાલી નથી.

આપણે પણ તેમના પગલે ચાલીને શંકાઓ ટાળી સારું તત્ત્વજ્ઞાન મેળવી, કર્મક્ષય કરી મોક્ષપદ પામીએ એ જ શુભ અભિલાષા.

૨-બી/૭૪, રુસ્તમજી રીજન્સી, આઈ ડિયલ ફાર્મા,
દહીસર (વેસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦ ૦૬૮.

ફોન : ૦૨૨-૨૮૯૧૮૮૯૯, ૯૯૨૦૪૯૯૯૨૭.

પાંચમા ગણધર શ્રી સુધર્માસ્વામી

□ ડૉ. રશ્મિબેન ભેદા

[શ્રાવિકા ગૃહિણી ડૉ. રશ્મિ ભેદા જૈન તત્ત્વજ્ઞાનના અભ્યાસી છે. ‘અમૃત યોગનું પ્રાપ્તિ મોક્ષની’ એ વિષય પર શોધ પ્રબંધ લખી લેખિકાએ મુંબઈ યુનિવર્સિટીમાંથી પીએચ. ડી. પદવી પણ પ્રાપ્ત કરી છે. આ શોધ પ્રબંધ પુસ્તક આકારે પ્રગટ થયો છે જેની ટૂંક સમયમાં જ બે આવૃત્તિ થઈ એટલો જૈન જગતમાં એ આવકારાયેલો છે.]

સર્વજ્ઞ પરમાત્મા શ્રી મહાવીર સ્વામીના ૧૧ ગણધરોમાં પંચમ ગણધર શ્રી સુધર્માસ્વામી હતા. ગણધર-ગણ-સાધુઓનો સમુદાય. ‘ધર’ પ્રત્યય સ્વામી અર્થમાં વપરાયેલો છે. અધ્યયન, અધ્યાપન કરાવવાના હેતુથી અમુક સાધુઓના સમુદાયને ધારણ કરનારા સ્વામી તે ગણધર, અથવા દ્વાદશાંગીને રચનારા તીર્થંકર પરમાત્માના આદ્ય શિષ્યો તે ગણધર. તીર્થંકર પરમાત્મા સમવસરણમાં અર્થથી દેશના આપે છે, ત્યારે તેમના (પ્રધાન શિષ્યો) ગણધર ભગવંતો તે દેશનાને સંક્ષિપ્ત રૂપે સૂત્રબદ્ધ બનાવીને ગુંથે છે. જે આગમ કહેવાય છે. મહાવીર પ્રભુની કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્તિ પછી સમવસરણમાં ઈંદ્રભૂતિ આદિ ૧૧ દિગ્ગજ, વેદવેદાંગ, ન્યાય, શ્રુતિ, પુરાણ આદિમાં

વિદ્વાન એવા બ્રાહ્મણ પંડિતો સાથે આત્માદિ વિષય પર ચર્ચા થઈ. સર્વજ્ઞ શ્રી વીર પ્રભુએ આ અગિયાર પંડિતોની શંકાનું સમાધાન કરીને તેમને ગણધરપદે સ્થાપ્યા. ત્રિપદીનું જ્ઞાન આપ્યું. એમણે દ્વાદશાંગીની રચના કરી. આ અગિયાર પંડિતોમાંના જ એક પંડિત સુધર્માસ્વામી જે મહાવીર સ્વામીના પંચમ ગણધર બન્યા. આ ૧૧ પંડિતોના વેદ વિષયક શંકાઓનું મહાવીર સ્વામી દ્વારા કરાયેલું સમાધાન એ જ ‘ગણધરવાદ’ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. આચાર્ય શ્રી જિનભદ્રગણી ક્ષમાશ્રમણ દ્વારા રચિત ગ્રંથ ‘શ્રી વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય’ તેમાં ગણધરવાદ પ્રકરણ રચાયેલું છે. આચાર્ય વીર નિર્વાણ પછી ૧૧૦૦ વર્ષે ‘શ્રી વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય ગ્રંથ રચ્યો. આ મહાગ્રંથ જૈનાગમોને સમજવાની ચાવીરૂપ છે. મહત્વના બધા વિષયોની ચર્ચા આ ગ્રંથમાં કરેલી છે. આ ગ્રંથમાં આચાર્ય ભદ્રબાહુ રચિત આવશ્યક નિર્યુક્તિની ગણધરો અંગેની ૪૨ ગાથાઓનો આધાર લઈને ૪૩૫ ગાથાઓમાં ગણધરવાદ આ પ્રકરણ રચેલું છે.

તીર્થંકર મહાવીર સ્વામીના આ અગિયાર ગણધરોમાં ૯ ગણધરો ભગવાન મહાવીરની હયાતી દરમિયાનમાં જ

રાજગૃહીમાં નિર્વાણ પામ્યા. મહાવીર સ્વામીના નિર્વાણ પછી માત્ર બે જ ગણધરો ઈન્દ્રભૂતિ ગૌતમ અને સુધર્માસ્વામી હયાત હતા. ગણધરોમાંથી સૌથી વધુ આયુષ્ય ધરાવતા સુધર્માસ્વામીને સમસ્ત મુનિગણોની ધૂરા સોંપાઈ હતી. માટે વર્તમાન સમસ્ત સાધુ-સાધ્વીરૂપ શ્રમણસંઘની પરંપરાના આદ્યગુરુ શ્રી સુધર્માસ્વામી છે.

શ્રી સુધર્માસ્વામીનો જન્મ મગધદેશના કોલ્લાગસન્નિવેશ ગામમાં અગ્નિવેશયાયન ગોત્રવાળા બ્રાહ્મણ શ્રી ધમ્મિલની ભાર્યા ભદ્રિલા બ્રાહ્મણીની કુક્ષીથી ઉત્તરા ફાલ્ગુની નક્ષત્રમાં થયો હતો.

આગળ જતાં વિદ્યાધ્યયન કરી તેઓ મહાન વિદ્વાન બન્યા. કર્મકાંડી, શાસ્ત્રના જ્ઞાતા અને ચૌદ વેદ વિદ્યાના પારંગત પંડિત શ્રેષ્ઠ તરીકે એમની કીર્તિ ચારે બાજુ પ્રસરી હતી. ૫૦૦ બ્રાહ્મણો એમના શિષ્ય હતા. આટલી વિદ્વતા હોવા છતાં એમના મનમાં એક શંકા હતી કે જીવ જીવ જેવો આ ભવે હોય તેવો જ પરભવે થાય છે કે નહિ. મૃત્યુ પછી જન્મ ભલે બદલાય પરંતુ ગતિ બદલાતી નથી. માણસ મરીને માણસ જ થાય. ઘોડો મરીને ઘોડો જ થાય. દેવ મરીને દેવ અને નારકી મરીને પાછો નારકી થાય તેમ તેઓ જન્માંતર સાદૃશ્યમાં માનતા હતા.

યોગાનુયોગ સોમિલ બ્રાહ્મણના યજ્ઞ સમારંભમાં ભાગ લેવા તેઓ પોતાના ૬૦૦ શિષ્યો સાથે અપાપાપુરીમાં પધાર્યા. જ્યારે એમણે જોયું કે ઈન્દ્રભૂતિ ગૌતમ વગેરે ચાર ધુરંધર પંડિતોની શંકાનું સમાધાન સર્વજ્ઞ શ્રી મહાવીર પ્રભુએ વેદવાક્યોના વાસ્તવિક અર્થો સમજાવીને કર્યું ત્યારે એ પણ સમવસરણમાં જવા તૈયાર થયા. સર્વજ્ઞ શ્રી મહાવીર ભગવંતે અત્યંત કઠુણાથી તેમને નામ અને ગોત્રથી બોલાવ્યા અને કહ્યું કે, ‘તને એવો સંશય છે કે આ ભવમાં જેવો મનુષ્યાદિ જન્મે છે, તેવો જ જન્મ પરભવમાં થતો હશે કે કેમ?’ તને આવો સંશય થવામાં પરસ્પર વિરુદ્ધ અર્થ પ્રતિપાદન કરનારા વેદના પદો કારણભૂત છે તે પદો આ પ્રમાણે છે-

પુરુષો વૈ પુરુષત્વ મશ્નુતે, પ્રશવઃ પશુત્વં
 અર્થ : પુરુષ મરીને પુરુષ થાય છે અને પશુઓ મરીને પશુ થાય છે. તથા ‘શૃણાલો વૈ ણ્ણઃ જાયતે યઃ સુપુરીષો દહ્યતે।’
 અર્થ : જેને વિષ્ટા સહિત બાળવામાં આવે છે તે શિયાળ થાય છે. આમાંનું પહેલું વાક્ય ભવાંતરમાં જનારો જીવ પુનઃ તેવો જ ભવ પામે છે, એમ પ્રતિપાદન કરે છે અને બીજું વાક્ય પહેલાં જન્મથી વિલક્ષણ જન્મ મળવાનું કહે છે. આ રીતે પરસ્પર વિરુદ્ધ અર્થ પ્રતિપાદન કરનારા વેદવાક્યો સાંભળીને તને એવો સંશય થયો છે. પરંતુ તારો સંશય અયોગ્ય છે. કારણ તે પદોનો અર્થ તું સમજે તેવો નથી. તું એમ માને છે કે જેનું કારણ હોય તેવું કાર્ય હોય છે. કેમકે જેવું બીજ હોય તેવું અંકુર થાય છે. તેવી જ રીતે પૂર્વજન્મ આગળના ભવનું કારણ છે. તેથી જેવો આ જન્મ છે તેવી જ ગતિ પરભવમાં પણ હોવી જોઈએ. અર્થાત્ મનુષ્ય હોય તે ફરી મનુષ્ય હોય તે ફરી મનુષ્યપણાને પામે અને પશુઓ પશુપણાને પામે પણ તે યોગ્ય નથી. ‘પુરુષો વૈ પુરુષત્વમશ્નુતે’ આ વાક્યથી એમ સમજવાનું છે કે જો કોઈ પુરુષ આ જન્મમાં સ્વભાવથી જ ભદ્ર પરિણામી અર્થાત્ સરળ સ્વભાવી હોય, નમ્ર વિનિત હોય, ઈર્ષ્યા, દ્વેષભાવ રહિત હોય તે આત્મા (પુરુષ) મનુષ્યનામ, મનુષ્યગોત્ર, મનુષ્યગતિ કર્મ ઉપાર્જન કરીને મૃત્યુ પામીને ફરીથી મનુષ્ય (પુરુષ) થઈ શકે છે. પરંતુ બધા જ મનુષ્યો એક સરખા સ્વભાવવાળા નથી હોતા. વ્યવહારમાં આપણે પ્રત્યક્ષ જોઈએ છીએ કે કોઈ અભિમાની, કોઈ કપટી કે કોઈ વધુ કષાય વૃત્તિવાળા છે. અનેક ભિન્ન ભિન્ન સ્વભાવવાળા હોય છે. તો તે બધા મનુષ્ય મરીને મનુષ્ય જ થાય છે એમ નથી. એ જ પ્રમાણે પશવઃ પશુત્વઃ’ એટલે કે પશુ પક્ષી પણ માયા, છળ, ઈર્ષ્યા, દ્વેષ આદિ દોષના કારણે પશુ નામ તથા તિર્યચ ગતિ કર્મ ઉપાર્જન કરી મરીને ફરી પશુ પણ થાય છે. પરંતુ સર્વ પશુઓ માટે પરભવમાં પશુ જ થશે એવો નિયમ નથી. સર્વ પશુઓ પણ સમાન વૃત્તિવાળા, સમાન કૃતિવાળા હોતા નથી. તિર્યચ દેહધારી એ આત્માઓ પણ શુભ ભાવથી ધર્મ પામી પોતાના કર્મની નિર્જરા કરી શુભ ગતિ ઉપાર્જન કરી પરભવમાં દેવ, મનુષ્ય થઈ શકે છે. એટલે કે આ જન્મથી વિલક્ષણ જન્મ પણ પરભવમાં થઈ શકે છે. જેવું કારણ હોય તેવું જ કાર્ય હોય એવો નિયમ નથી. કાર્ય અને કારણની વચ્ચે સમાનતા પણ હોઈ શકે ને અસમાનતા પણ હોઈ શકે છે. કારણ કે શૃંગથી શર નામની વનસ્પતિ થાય છે અને તેને જ જો સરસવનો લેપ કરવામાં આવે તો તેનાથી જુદા પ્રકારનું ઘાસ થાય છે. ગાય

જીવ જેવો આ ભવે હોય તેવો જ પરભવે થાય છે કે નહિ ?

અને બકરીના વાળથી દુર્વા-ધ્રો થાય છે. વિષ્ટામાંથી કીડા પેદા થાય છે. છાણમાંથી વીંછી થાય છે, વળી જૂદા જૂદા દ્રવ્યોના સંમિશ્રણથી સર્પ, સિંહ, મત્સ્ય આદિ પ્રાણીઓ અને રત્નો, મણિ વગેરે પણ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. આમ કારણથી વિલક્ષણ કાર્ય પણ થાય છે. એટલે વસ્તુ સદૃશ પણ થાય છે અને વિદૃશ પણ થાય છે. દરેક કાર્યની પાછળ કારણ તો છે. વૃક્ષનું કારણ બીજ છે, ધુમાડાનું કારણ અગ્નિ છે અને કારણને અનુરૂપ જ કાર્ય થાય છે. માટીના કારણે ઘડો માટીનો જ થવાનો. સોનાનો નહીં, બીજને અનુરૂપ એવા કાર્યની ઉત્પત્તિ થશે. તે જ પ્રમાણે ભવથી ભવાન્તરમાં જીવોની ગતિ, જાતિ આદિની વિચિત્રતાના કારણ રૂપે પણ કર્મને માન. વૃક્ષનું કારણ જેમ બીજ છે તેમ સંસારનું કારણ અથવા જીવોની ગતિ-જાતિ આદિનું વિચિત્રતાનું કારણ પણ કર્મને જ માનવું પડે. કારણ કે કર્મ એ સંસાર રૂપી અંકુરનું બીજ છે. આ સંસાર અનેક વિચિત્રતાઓનો ભરેલો છે. કારણ કે તેના મૂળભૂત બીજરૂપ કર્મમાં જ ઘણી વિચિત્રતાઓ છે. કર્મબંધનના હેતુઓ મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય, પ્રમાદ અને યોગની વિચિત્રતા છે માટે કર્મ વિચિત્ર છે. માટે તેનું કાર્ય જે આ સંસાર છે તે પણ વિભિન્ન છે.
 આ વિચિત્રતાના કારણે જીવોને મનુષ્ય, નરક આદિ ગતિની વિચિત્રતા કર્મના ફળરૂપે મળે છે, માટે ભવના અંકુરનું બીજ કર્મને જ માનવું પડે. જીવની ગતિ કર્મને જ આધીન છે. જીવ જેવા કર્મ કરે છે તેને તેવા ફળ મળે છે. આવતા ભવના જન્મ માટે, એની ગતિ માટે એના પૂર્વ જન્મોના કર્મો જ તેનું યોગ્ય કારણ છે. જીવ માત્ર સ્વ કર્માનુસાર બાંધેલ, ઉપાર્જન કરેલા તે ગતિ, જાતિ-આયુષ્ય કર્મના અનુસારે મૃત્યુ પછી જ જન્માંતરમાં આ જન્મની સાદૃશ્ય-સમાન અથવા વિસદૃશ પણ થાય છે. વળી સર્વથા સદૃશપણું માનવાથી વેદના પદો પણ અપ્રમાણ થશે. વેદ પદોમાં જન્માંતર વૈસાદૃશ્ય બતાવતાં સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે, ‘વિષ્ટાસહિત જેને બળાય છે તે મરીને શિયાળ થાય છે’ તથા ‘અગ્નિહોત્ર યજ્ઞ કરવાથી સ્વર્ગ મળે છે, સ્વર્ગ મેળવવાની ઈચ્છાથી અગ્નિહોત્ર યજ્ઞ કરવો.’ અર્થાત્ મનુષ્ય મરીને દેવ થશે. એટલે સ્વર્ગીય ફળ જે વેદમાં કહ્યું છે તે સર્વથા સદૃશપણું માનવાથી અસંબદ્ધ થશે.

આ પ્રમાણે સર્વજ્ઞ શ્રી મહાવીર પ્રભુએ અનેક તર્ક યુક્તિઓથી પંડિત સુધર્માની શંકાનું સમાધાન કર્યું. અભિમાન વૃત્તિના ત્યાગવાળા એવા દ્વિજોત્તમ પંડિત સુધર્મા પણ વેદ પદોનો સાચો અર્થ જાણી પોતાને સંતોષકારક સમાધાન થવાથી પોતાના ૫૦૦ શિષ્યો

સાથે પ્રભુ પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી અને ભગવાન મહાવીરના શાસનમાં પાંચમા ગણધર બન્યા. વીરપ્રભુ પાસેથી ત્રિપટી પ્રાપ્ત કરી. દ્વાદશાંગિની રચના કરી. ૧૪ પૂર્વના જ્ઞાતા થયા. તેઓશ્રી યોથા આરામાં જન્મેલા અને વ્રજ ઋષભનારાય નામનું સર્વશ્રેષ્ઠ સંઘયણ અને સર્વોત્તમ સમયતુરસ્ત્ર સંસ્થાનવાળું શરીર તેમણે પ્રાપ્ત કર્યું હતું. તેમનું કુલ આયુષ્ય ૧૦૦ વર્ષનું હતું. નિરૂપકમ આયુષ્યવાળા તેઓશ્રીએ ૫૦ વર્ષ સંસારમાં વીતાવ્યા અને ૫૦ વર્ષ ચારિત્ર પાળ્યું. આ ૫૦ વર્ષના ચારિત્રમાં ૮ વર્ષનો કેવળી પર્યાય હતો. ૪૨ વર્ષના દીર્ઘકાળ સુધી તેઓ છન્દસ્થ રહ્યા. ભગવાન મહાવીરના નિર્વાણ પછી ૯૨ મા વર્ષે કેવલજ્ઞાન, કેવળદર્શન પ્રાપ્ત કર્યું. આઠ વર્ષ સુધી કેવળજ્ઞાની તરીકે વિચરી ૧૦૦ વર્ષની અંતિમ ઉંમરે તેઓ રાજગૃહી પધાર્યા અને છેલ્લે ૧ માસના સંલેષણ સાથે પાદોપગમન કરી દેહ છોડી નિર્વાણ ને અર્થાત્ સિદ્ધત્વને પામ્યા. અગિયાર ગણધરોમાં ઉંમરમાં સૌથી મોટા હોવાના કારણ બીજા બધા જ ગણધરો પોતાનો શિષ્ય પરિવાર એમને સોંપતા ગયા. પરંતુ સુધર્મા સ્વામીની પરંપરા

ઘણી લાંબી ચાલી. વર્તમાન દ્વાદશાંગી પણ સુધર્માસ્વામીની જ છે. તેમના શિષ્ય જંબુસ્વામી કેવળજ્ઞાન પામી મોક્ષે ગયા. જંબુસ્વામીના શિષ્ય પ્રભસ્વામી, તેમના શિષ્ય શયંભવસ્વામી...આદિ શિષ્યના શિષ્ય પરંપરા ચાલી અને વર્તમાનકાળના સમસ્ત સાધુ સમાજની પદપરંપરાના આદ્ય ગુરુ સુધર્માસ્વામી છે. આજે પણ આપણે સુધર્માસ્વામીની પાટ તરીકે ઓળખીએ છીએ.

સંદર્ભ ગ્રંથો:

- (૧) શ્રી જિનભદ્રગણી ક્ષમાશ્રમણકૃત વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય.ભાષાંતરકર્તા સ્વ. શાહ યુનીલાલ હકમચંદ
 - (૨) શ્રી જિનભદ્રગણીકૃત ગણધરવાદ.લેખક : પં. દલસુખભાઈ માલવણિયા
 - (૩) ગણધરવાદ : પૂ. આ. વિજયભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી
 - (૪) સચિત્ર ગણધરવાદ : પૂ. શ્રી અરુણ વિજયજી
 - (૫) શ્રી ગણધરવાદ : પૂ. પંન્યાસ શ્રી ચિદાનંદ મુનિજી
- ૨૩, કાંતિ, વૈકુંઠલાલ મહોતા રોડ, સનફલાવર હોસ્પિટલ સામે JVPD, વિલેપારલે (વેસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦ ૫૬.
મોબાઈલ : ૯૮૬૭૧૮૬૪૪૦.

આ સૂચવે છે – આત્મા છે, કર્મ છે, પુનર્જન્મ છે, પરલોક છે.

શ્રી મોટાના નામથી પણ ઘણાં પરિચિત હશે. આત્મજ્ઞાની સંત હતા. એમણે એમનાં માતૃશ્રીને વચન આપ્યું હતું કે તમારા અંત સમયે, તમે દેહ છોડશો ત્યારે હું હાજર રહીશ. સંજોગવશાત્ મોટાને હિમાલય જવું પડ્યું અને એમનાં માતૃશ્રી સખત બિમાર પડ્યાં. શ્રી મોટાના મોટાભાઈને થયું, હવે માતા બચશે નહીં અને મોટા તો હિમાલયમાં હતા.

એ વખતમાં આજના સમય જેવી વાહનવ્યવહારની કે ટેલિફોનની સગવડ ન હતી. મોટાભાઈએ શ્રી મોટાને તાર કચો અને જણાવ્યું કે ‘માતા બચી શકે એમ નથી અને યુનીલાલ આવ્યો, યુનીલાલ આવ્યો એમ પૂછે છે.’ શ્રી મોટાનું પૂર્વાશ્રમનું નામ યુનીલાલ હતું. મોટાને તાર મળ્યો. એઓ ગુજરાત પહોંચી શકે એમ ન હતા. મોટા તરજ ધ્યાનમાં બેસી ગયા.

થોડાક દિવસો પછી મોટા ગુજરાત પહોંચ્યા અને ભાઈને મળવા ગયા. ભાઈએ કહ્યું, માતાએ દેહ છોડ્યો એની થોડી વાર પહેલાં બોલ્યાં: ‘યુનિયો આવ્યો ખરો. મને મળી ગયો.’ એમના ચહેરા પર હર્ષ હતો અને શાંતિથી એમણે દેહ છોડ્યો.

હકીકતમાં શું બન્યું હતું? મોટાએ પોતાના સૂક્ષ્મશરીરને

દેહથી અલગ કર્યું અને ક્ષણમાં માતાજીની પાસે પહોંચી ગયા. માતાજીને દર્શન આપ્યાં અને એમના માતાજીને સંતોષ થયો. શ્રી મોટાને એમના માતા માટે બહુ જ લાગણી હતી.

થોડાંક વર્ષો પછી એમને થયું કે મારી માતાએ બીજો જન્મ ક્યાં લીધો છે એ તો હું જોઉં. ધ્યાનમાં લીન થઈ ગયા. એમને ખ્યાલ આવી ગયો કે અલ્હાબાદમાં ફલાણા ઘરમાં અઠવાડિયા પહેલાં જ માતાએ જન્મ લીધો છે. શ્રી મોટા અલ્હાબાદ પહોંચી ગયા અને એ સરનામા પર ગયા. સંન્યાસીને જોઈને ઘરના લોકો આગતાસ્વાગતા કરવા માંડ્યા.

મોટાએ પૂછ્યું, ‘તમારે ત્યાં બાળકીએ જન્મ લીધો છે?’ એમણે કહ્યું, ‘હા, અઠવાડિયા પહેલાં જ જન્મ લીધો છે.’ મોટાએ એ નવજાત બાળકીને જોવાની ઈચ્છા પ્રદર્શિત કરી. યજમાન બાળકીને લઈ આવ્યા. મોટાએ એ બાળકીને ખોળામાં લીધી. બે મિનિટ રમાડી. સંતોષપૂર્વક બાળકીના માથા પર હાથ મૂકી આશીર્વાદ આપી બાળકી પાછી આપી દીધી.

આ શું સૂચવે છે? આત્મા છે, કર્મ છે, પુનર્જન્મ છે, પરલોક છે.

છઠ્ઠા ગણધર શ્રી મંડિક

□ ડૉ. અભય દોશી

[વિદ્વાન લેખક મુંબઈ યુનિવર્સિટીના ગુજરાતી વિભાગના સહયોગી અધ્યાપક, પીએચ.ડી.ની ઉપાધિ માટે માર્ગદર્શક, જૈન ધર્મ વિષયક પુસ્તકોના કર્તા, અને શોધ-નિબંધ ‘ચોવીશી-સ્વરૂપ અને સાહિત્ય’ના લેખક, તેમજ પ્રભાવક વક્તા છે.]

પાવાપુરી નગરીની બહાર પરમાત્મા મહાવીરસ્વામી દેશના આપી રહ્યા હતા. આ જ સમયે પાવાપુરીના મધ્યભાગમાં બ્રાહ્મણો યજ્ઞ કરી રહ્યા હતા. આ યજ્ઞ માટે યજમાને ૧૧ વિદ્વાન બ્રાહ્મણ પંડિતોને શિષ્યપરિવાર સાથે આમંત્ર્ય હતા. બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ, વિદ્યાના ભંડાર, ઈન્દ્રભૂતિ આ યજ્ઞમાં સર્વથી અગ્રગણ્ય બ્રાહ્મણ હતા. અયાનક આકાશમાં દેવવિમાનોનો અવાજ સંભળાયો. ઈન્દ્રભૂતિ માનતા હતા, દેવવિમાનો મારા યજ્ઞમાં આવી રહ્યા છે. પરંતુ, તેમના અહંને ઠેસ પહોંચી. દેવવિમાનો નગરબહાર જવા લાગ્યા. નગરબહાર આવેલા વાદી પર વિજય કરવા અહંથી ભરેલા ઈન્દ્રભૂતિએ નગરબહાર મહાસેનવન તરફ પ્રસ્થાન કર્યું. તેઓ ક્રોધથી ધમધમતા પ્રભુ સાથે વાદ કરવા ગયા હતા, પણ પ્રભુના દૂરથી જ દર્શન થતાં ક્રોધ શમી ગયો અને પરમાત્માના શિષ્ય બની ગયા.

આ ઘટનાની અન્ય બ્રાહ્મણ પંડિતોને ખબર પડી, એટલે એક પછી એક બ્રાહ્મણ પંડિતો ગૌતમ ઈન્દ્રભૂતિના પંથે ચાલવા લાગ્યા. આ વિદ્વાન, વિદ્યાવંત બ્રાહ્મણોના દ્વેદ્યમાં એક-એક શંકા પડી હતી, તે શંકાનું સમાધાન મેળવી પ્રભુના પાસે દીક્ષિત થયાના સમાચાર સાંભળી મંડિક (મંડિત) ગણધરે પણ પ્રભુ પાસે જવાનું નક્કી કર્યું.

આ મંડિક (મંડિત) ગણધર કોણ હતા, તે આપણે સંક્ષેપમાં જાણીએ.

મંડિક (મંડિત) ગણધર મગધદેશના મોરિય સન્નિવેશના રહેવાસી હતા. તેમનો જન્મ વાશિષ્ઠ ગોત્રના ધનદેવ બ્રાહ્મણની વિજયાદેવી નામની પત્નીની કુક્ષીથી થયો હતો. તેઓએ વેદ અને ૧૪ વિદ્યાઓનો અભ્યાસ કર્યો હતો. તેમના ૩૫૦ શિષ્યો હતા. તેઓ શિષ્યને અધ્યાપન કરાવતા હતા. તેઓ ૫૩ વર્ષના થયા, ત્યારે પાવાપુરી સમીપે પ્રભુ મહાવીરને મળ્યા હતા. વયદૃષ્ટિએ

૭મા મૌર્યપુત્ર પછી બીજા ક્રમે આ અગિયાર પંડિતોમાં આવતા હતા.

આવા તેજસ્વી, વિદ્યાવાન મંડિક બ્રાહ્મણ પ્રભુ પાસે ગયા, એટલે પ્રભુએ કહ્યું; ‘હે મંડિક વાશિષ્ઠ! તારા મનમાં એવો સંશય છે કે બંધ અને મોક્ષ છે કે નહિ? બે વિરૂદ્ધ અર્થવાળી વેદના પદોની શ્રુતિઓ સાંભળવાથી તને આ અયોગ્ય સંશય થયો છે. તે શ્રુતિઓ આ પ્રમાણે છે:-

‘સ એવ વિગુણો વિભુર્ન બદ્ધયતે સંસરતિ વા, ન મુચ્યતે મોચયતિ વા ન વા એષ બાહ્યમભ્યન્તરં વા ભેદા’

‘સિદ્ધક્ષેત્ર અનંત સિદ્ધોના સમાવેશની દૃષ્ટિએ નાનું છે, તેની અંદર અનંત સિદ્ધોનો સમાવેશ કેવી રીતે થઈ શકે? આ જો તારો પ્રશ્ન હોય તો કહું છું કે સિદ્ધો અમૂર્ત હોવાથી અનંત હોવા છતાં પણ સિદ્ધશીલામાં સમાય છે. અથવા, એક નાના ઓરડામાં પણ અનેક દીવાઓનો પ્રકાશ સમાય છે. જો અનેક દીવાઓનો પ્રકાશ, નાના ઓરડામાં સમાય, તો અમૂર્ત એવા સિદ્ધો સિદ્ધશીલામાં કેમ ન સમાય?’

આ શ્રુતિઓનો અર્થ તું એવો સમજે છે કે, સત્વ-રજો-તમો ગુણ રહિત, વિભુ સર્વગત એવો આ આત્મા પુણ્ય-પાપ વડે બંધાતો નથી, એ જ રીતે કર્મથી મુક્ત થતો નથી. જો બંધ જ નથી, તો બંધથી મોક્ષ પણ સ્વાભાવિકરૂપે ન જ હોય. વળી અન્ય સ્થળે કહેવાયું છે;

ન હ વૈ સશરીરસ્ય પ્રિયાપ્રિયયોરપહતિરિત અશરીરં વા વસન્ત પ્રિયા-ઽપ્રિયે ન સ્પૃશતઃ । (છાંદોગ્યોપનિષદ્)

શરીરવાળા કોઈને પ્રિય-અપ્રિયનો અભાવ નથી, તો અશરીરીને પ્રિય-અપ્રિય કદી સ્પર્શતા નથી. એટલે, દેહધારીને કર્મ હોવાથી પ્રિય (સુખકારી) અને અપ્રિય (દુઃખકારી)નો અભાવ નથી. અશરીરીને કર્મરહિતપણાથી બંનેનો અભાવ હોય છે. આમ, એક વેદપદ કર્મબંધન છે, એમ જણાવે છે, ત્યારે અન્ય એક વેદપદ કર્મબંધનનો અભાવ જણાવે છે, આથી હે મંડિક! તું વિચારમાં પડ્યો છે કે કયા વેદપદને સાચું માનવું?

હવે આપણે મંડિક બ્રાહ્મણના સંશયને રજૂ કરતી વિશેષાવશ્યકભાષ્યની મૂળ ગાથાઓ જોઈએ; તં ભ્રસિ જઈ બંધો જોગો જીવસ્સ કમ્મુણા સમયં પુવ્વં પચ્છા જીવો કમ્મં વ સમં તે હિજ્જા ।। ૧૮૦૫ ।।

ન હિ પુવ્વમહેઊઓ ય્વસિંગં વાડયસંભવોજુતો
નિક્કારણજાયસ્સ ય નિક્કારણઠ ચ્ચિય વિણાસો ॥ ૧૮૦૬ ॥
અહ્ણાડ્ણાઈ ચ્ચિય સો નિક્કારણઓ ન કમ્મજોગો સે
અહ નિક્કારણઓ સો, મુક્કય મુક્કસવિ હોહિહિ સો ભુજ્જો ॥ ૧૮૦૬ ॥
હોજ્જ વ સ નિચ્ચ મુક્કો બંધાભાવમ્મિ કો વ સે મોક્કો ?
ન હિ મુક્કવ્વણ્ણો બંધાભાવે મઓ નભસો ॥ ૧૮૦૮ ॥

આ ચાર ગાથાઓમાં દાર્શનિક ભૂમિકાપૂર્વક મંડિત (મંડિક) બ્રાહ્મણનો મત રજૂ કરાયો છે. મંડિક પૂછે છે; જીવને કર્મ સાથે સંબંધ હોય તો આદિ છે કે અનાદિ? જો સંબંધનો પ્રારંભ થતો હોય તો જીવ પહેલાં ઉત્પન્ન થાય કે પછી? કર્મ પહેલાં ઉત્પન્ન થાય કે બન્ને સાથે ઉત્પન્ન થાય? જો પહેલાં જીવ ઉત્પન્ન થાય તો જીવને કર્મ ક્યા કારણથી બંધાય? (કારણ વગર તો જીવને કર્મ બંધાય નહિ.) જો કર્મ કારણ વગર ઉત્પન્ન થાય તો કારણ વિના તેનો નાશ પણ થવો જોઈએ. કારણ સિવાય પણ કર્મનો બંધ થાય તો મુક્ત જીવને પણ પુનઃ કર્મબંધ થશે, મુક્ત થયેલ જીવને પણ ફરી બંધ થતો હોવાથી તેઓ પણ મોક્ષે ગયેલા નહિ કહેવાય.

મંડિકની આ હૃદયગંત શંકા અને અન્ય તે સંબંધિત શંકાઓનું સમાધાન પરમાત્મા વેદપદોના સમ્યક્ અર્થઘટનને આધારે કરે છે.

ભગવાન કહે છે; ‘હે મંડિક! બીજ અને અંકુરની જેમ શરીર અને કર્મનો પરસ્પર હેતુ-હેતુમદ્-ભાવ હોવાથી, તેઓ અનાદિકાળથી એક-બીજા સાથે સંકળાયેલા છે.’

આ વાતને ઉદાહરણથી સમજાવતાં કહે છે; આપણને મળેલું શરીર પૂર્વભવના કર્મનું પરિણામ છે અને આવતા ભવના કર્મનું સાધન છે. જેમ દંડ વગેરે સાધનની સાથેનો કુંભાર જેમ કુંભનો કર્તા છે, એ જ રીતે કર્મરૂપી સાધનની સાથેનો જીવ કર્મનો કર્તા છે. વળી, શરીરથી ખેતી કરાય, તો જેમ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે, એ જ રીતે આત્મા દ્વારા કરાતા દાનાદિક કર્મનું ફળ પણ ભોગવાય છે. આમ, કર્મનું ફળ પણ જોવા મળે છે, માટે તું કર્મબંધનો સ્વીકાર કર.’

મંડિક માને છે કે, જે સંયોગ અનાદિ હોય તે અનંત પણ હોય. આ વાતનો પ્રભુ યોગ્ય રીકે ખુલાસો કરતા કહે છે; સોનું અને પથ્થર જેમ મેરુપર્વતની તળેટીમાં અનાદિકાળથી એકરૂપ થઈને પડ્યા હોય, પણ ભટ્ટીમાં

તપાવવામાં આવે તો છૂટાં થાય, એમ જીવ અને કર્મનો સંબંધ સમજવો. જીવની સાથે અનાદિકાળના સંયોગથી

સંકળાયેલા કર્મને પણ જ્ઞાન-ધ્યાન-તપશ્ચર્યા આદિ દ્વારા નષ્ટ કરી જીવને મુક્ત કરી શકાય છે.

પરમાત્માએ મંડિક ગણધરની વિવિધ શંકાઓનો ખૂબ વિસ્તારથી ખુલાસો આપ્યો. છેલ્લો, લોકાગ્રમાં રહેલી સિદ્ધશીલા-મોક્ષનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું. પરમાત્મા કહે છે;

‘સિદ્ધક્ષેત્ર અનંત સિદ્ધોના સમાવેશની દૃષ્ટિએ નાનું છે, તેની અંદર અનંત સિદ્ધોનો સમાવેશ કેવી રીતે થઈ શકે? આ જો તારો પ્રશ્ન હોય તો કહું છું કે સિદ્ધો અમૂર્ત હોવાથી અનંત હોવા છતાં પણ સિદ્ધશીલામાં સમાય છે. અથવા, એક નાના ઓરડામાં પણ અનેક દીવાઓનો પ્રકાશ સમાય છે. જો અનેક દીવાઓનો પ્રકાશ, નાના ઓરડામાં સમાય, તો અમૂર્ત એવા સિદ્ધો સિદ્ધશીલામાં કેમ ન સમાય?’

પરમાત્માએ મંડિક ગણધરના પ્રશ્નોના ઉત્તર આપ્યા. શ્રદ્ધાવંત બનેલા મંડિક ગણધરે પ્રભુ પાસે વૈશાખ શુક્લ એકાદશીના દિને ૩૫૦ શિષ્યો સાથે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. તેઓ ૧૪ વર્ષ છદ્મસ્થ પર્યાયમાં રહ્યા અને ત્યાર બાદ ૧૬ વર્ષ કેવલીપણે વિચરી આ ધરાતલને પાવન કર્યું. તેઓ ૮૩ વર્ષની વયે રાજગૃહીના વૈભારગિરિ પર્વત પર અનશન કરી મોક્ષે ગયા. તેઓ પ્રભુ મહાવીર પહેલાં મોક્ષે ગયા હતા. (તેમની દીક્ષા પછી ૩૦ મા વર્ષે મોક્ષે ગયા, અને પ્રભુ પણ કેવળજ્ઞાન પછી (એટલે ગણધરોની દીક્ષા પછી) ૩૦મા વર્ષે મોક્ષે ગયા, એટલે તેઓ, તેમના બંધુ મૌર્યપુત્ર ગણધર અને ચોથા વ્યક્ત ગણધર ત્રણે પ્રભુ નિર્વાણના વર્ષે પ્રભુ પહેલાં મોક્ષે ગયા.)

મંડિક ગણધરના પ્રશ્નોત્તરમાં અનાદિકાળ, મોક્ષનું સ્વરૂપ આદિ સંબંધે ઘણી વિગતો છે. જેને વધુ જાણવાની જિજ્ઞાસા છે, તેઓ ‘વિશેષાવશ્યકભાષ્ય’ને આધારે જાણી શકશે.

ઉપાધ્યાય યશોવિજયજીએ ‘સમકિત સડસઠ બોલની સજ્ઞાય’માં સમકિતના છ સ્થાનકોની ચર્ચા કરતાં આ મતની ચર્ચા ત્રીજા અને પાંચમા સ્થાનકમાં કરી છે. શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીએ પણ ‘આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર’માં આ બે સ્થાનકોની વિસ્તૃત ચર્ચા કરી છે.

હોય ન ચેતન પ્રેરણા, કોણ ગ્રહે તે કર્મ?

જડસ્વભાવ નહિ પ્રેરણા, જુઓ વિચારી ધર્મ.

(જો ચેતનની પ્રેરણા ન હોય તો કર્મ કોણ ગ્રહણ કરે? પ્રેરણા

કરાવી ગ્રહણ કરાવવાનો સ્વભાવ જડનો છે જ નહિ. જો પ્રેરક સ્વભાવ જડનો હોય તો માટલું કે વસ્ત્રો પણ કોઈ વગેરે ભાવમાં પરિણમવા જોઈએ. પણ

આમ, એક વેદપદ કર્મબંધન છે, એમ જણાવે છે, ત્યારે
અન્ય એક વેદપદ કર્મબંધનનો અભાવ જણાવે છે,
આથી હે મંડિક! તું વિચારમાં પડ્યો છે કે ક્યા વેદપદને
સાચું માનવું?

 જડ પદાર્થ માટે આવો અનુભવ થતો નથી. ચેતન એટલે જીવ કર્મ ગ્રહણ કરે છે, માટે જીવને કર્મનો કર્તા કહ્યો છે.)

આ કર્મબંધનથી મોક્ષ છે, એ દર્શાવતાં પાંચમા સ્થાનકમાં કહે છે:

વીત્યો કાળ અનંત તે, કર્મ શુભાશુભ ભાવ;
 તેહ શુભાશુભ છેદતાં, ઊપજે મોક્ષ સ્વભાવ.
 કર્મસંહિત અનંતકાળ વીત્યો, તે તે શુભ-અશુભ કર્મ પ્રત્યેની જીવની આસક્તિને લીધે વીત્યો, પણ તેનાથી ઉદાસીન થવાથી તે કર્મફળ છેદાય, અને તેથી મોક્ષસ્વભાવ પ્રગટ થાય, એટલે કે શુદ્ધ સ્વભાવમાં સ્થિર થતાં, કર્મનો ક્ષય થાય.

આ મોક્ષના સ્વરૂપને વર્ણવતાં કહે છે;
 દેહાદિક સંયોગનો, આત્મિક વિયોગ;
 સિદ્ધ મોક્ષ શાશ્વત પદે, નિજ અનંત સુખભોગ.
 દેહાદિક સંયોગનો અનુક્રમે વિયોગ તો થયા કરે છે, પણ તે પાછો ગ્રહણ ન થાય તે રીતે વિયોગ કરવામાં આવે તો સિદ્ધ સ્વરૂપ સ્વભાવ પ્રગટે, અને શાશ્વતપદે પોતાની સ્વભાવ

‘હે મંડિક ! બીજ અને અંકુરની જેમ શરીર અને કર્મનો પરસ્પર હેતુ-હેતુમદ્-ભાવ હોવાથી, તેઓ અનાદિ-કાળથી એક-બીજ સાથે સંકળાયેલા છે.’

રમણાતારૂપ અનંતસુખને ભોગવનાર થાય.

શ્રી મંડિત ગણધરના આ વાદમાં આત્માનું કર્મકર્તૃત્વ

તેમજ મોક્ષ જેવા સમ્યક્ત્વના શુદ્ધ સ્વરૂપને સમજવામાં સહાયક બને એવી મહત્વપૂર્ણ ચર્ચા સમાઈ છે. આ ચર્ચાનું ચિંતન કરતા આપણે પણ આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપને જાણી મોક્ષપુરુષાર્થ માટે પ્રયત્નશીલ બનીએ એવી શુભેચ્છા. ***

A/૩૧, ગ્લેડહર્સ્ટ, ફિરોઝશાહ રોડ, સાંતાક્રુઝ (પ.) મુંબઈ-૪૦૦૦૫૪.
 ફોન : ૨૬૧૦૦૨૩૫, મોબાઈલ : ૯૮૯૨૬ ૭૮૨૭૮.
 abhaydoshi9@gmail.com.

સંદર્ભ ગ્રંથો :

ગણધરવાદ : અનુવાદક સંપાદક-દલસુખભાઈ માલવણિયા
 શેઠ ભો. જે. અધ્યયન સંશોધન વિદ્યાભવન, ગુજરાત વિદ્યાસભા, અમદાવાદ.
 શ્રી વિશેષાવશ્યકભાષ્ય-ભાષાંતર, ભાગ-૨.

ભાષાંતર-સ્વ. શાહ યુનીલાલ હુકમચંદ, સં.પ.પૂ.પં.ન્યાસશ્રી વજ્રસેન વિજયજી મ.સા., ભદ્રંકર પ્રકાશન.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર (શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર-સમગ્ર સાહિત્ય),

પ્રકાશક : શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર આશ્રમ, અગાસ, અગિયારમી આવૃત્તિ.

‘ઠાકુર કો માઈ લોગ ભૂખા રહે વહ બિલકુલ પસંદ નહીં હૈ !’

વિમલાતાઈ નામથી તો ઘણાં પરિચિત હશે. એમના જીવનનો એક પ્રસંગ છે. આબુસ્થિત શિવકુટીમાં સાધનાકાળ દરમિયાન એમણે ઘણાં સંતોના સૂક્ષ્મસ્તર પર દર્શન થતાં હતાં, એવા મહાન સંતો કે જેમણે દાયકાઓ પહેલાં દેહ છોડી દીધો હતો. એક વખત વિમલાતાઈને રાત્રે ધ્યાનાવસ્થામાં સૂક્ષ્મસ્તર પર રામકૃષ્ણ પરમહંસના દર્શન થયાં. વિમલાતાઈ તો અતિબૌદ્ધિક અને જલદી કોઈ વાતને સ્વીકારે નહીં. એમને વિચાર આવ્યો કે આ મારો ભ્રમ પણ હોઈ શકે છે. એમણે મનોમન નક્કી કર્યું કે રામકૃષ્ણ પરમહંસના મને સૂક્ષ્મ સ્તરે દર્શન થયાં છે એ જો હકીકત હોય અને મારો ભ્રમ ન હોય તો જ્યાં સુધી રામકૃષ્ણ પરમહંસ મને પ્રતીતિ નહીં કરાવે ત્યાં સુધી હું કાંઈ પણ નહીં ખાઉં અને કાંઈ પણ નહીં પીઉં.

બીજે દિવસ સવારના ૧૦ વાગ્યા સુધી વિમલાતાઈ ખાધા-પીધા વિના શિવકુટીરમાં બેઠાં હતાં. ત્યાં ઓચિંતા એક સંન્યાસી આવી પહોંચ્યા. ગોરો વાન, ચહેરા પર તેજ, ભગવાં

વસ્ત્રો, હાથમાં પાનનો એક પરિયો હતો જેમાં તાજાં સંદેશ (કલકત્તાની મિઠાઈ) હતાં. એ પરિયો વિમલાતાઈના હાથમાં આપ્યો અને બોલ્યા, ‘ઠાકુર કો (એટલે કે રામકૃષ્ણ પરમહંસ કો) માઈ લોગ ભૂખા રહે વહ બિલકુલ પસંદ નહીં હૈ !’ એમ કહી હસતા હસતા અદૃશ્ય થઈ ગયા. વિમલાતાઈની આંખોમાંથી ચોધાર આંસુ વહેવા માંડ્યા કે ઠાકુરે પ્રતીતિ કરાવી આપી. કારણ કે આખા આબુમાં આવા સંદેશ મળે જ નહીં. જે પરિયામાં સંદેશ આપી ગયા, એ પ્રકારનો પરિયો કલકત્તામાં જ મળે. વિમલાતાઈએ સંદેશ ખાધાં.

સાંજના વિમલાતાઈ વોક લેવા નખી લેક પર ગયા ત્યારે એમને આબુ રામકૃષ્ણ મિશનના મુખ્ય સંન્યાસી નખી લેક પર મળી ગયા. ઉંમરમાં વૃદ્ધ હતા. એમણે વિમલાતાઈને હસીને કહ્યું, ‘વિમલા, ક્યા બાત હૈ, આજકલ તો તું ને ઠાકુર કી પરીક્ષા લેની શરૂ કરી દી, ક્યા ?’

વિમલાતાઈ અવાક થઈ ગયાં. આ શું સૂચવે છે ? આત્મા છે, કર્મ છે, પરલોક છે. ***

સાતમા ગણધર શ્રી મૌર્યપુત્ર

□ પ્રા. ડૉ. કોકિલા હેમચંદ શાહ

વિદુષી લેખિકા જેન ધર્મના અભ્યાસી, પીએચ.ડી. વિદ્યાર્થીઓના માર્ગદર્શક પ્રાધ્યાપિકા અને પ્રભાવક વક્તા છે.

જેન દર્શન અતિ સૂક્ષ્મ અને ગહન છે. સર્વજ્ઞ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે ગણધરવાદના માધ્યમથી અધ્યાત્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનના અનેક પ્રશ્નોનું સમાધાન કર્યું છે. જેન ધર્મના અંતિમ તીર્થંકર સર્વજ્ઞ ભગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામીએ પોતાના પ્રમુખ શિષ્યોને એમની તત્ત્વોની શંકાઓનું નિવારણ કરીને પ્રતિબુદ્ધ કરેલા તથા એમને ચારિત્ર દીક્ષા આપીને તત્ત્વદર્શન કરાવી ગણધર બનાવેલા, તે ગણધર શિષ્યોની શંકા અને ભગવંતે આપેલ તેના સમાધાનનું શાસ્ત્ર રચાયું તે ગણધરવાદ.

શ્રી વિશેષાવશ્યકભાષ્યમાં શ્રી જિનભદ્રગણી ક્ષમાશ્રમણ મહારાજે વિસ્તારથી આ ગણધરવાદનું આલેખન કર્યું છે. અંતિમ તીર્થંકર ભગવાન મહાવીરના અગિયાર ગણધર થઈ ગયા. જેનો ઉલ્લેખ સમવાયાંગ સૂત્રમાં છે. ગણધરવાદમાં ૧૧ ગણધરના જીવ, કર્મ વગેરે અંગોના સંશયોનું મહાવીર ભગવાને તર્ક-યુક્તિ-પ્રમાણથી કરેલ નિવારણનું આલેખન છે. પરસ્પર વિરુદ્ધ અર્થ પ્રતિપાદન કરનારા વેદપદો સાંભળવાથી પોતાના મતની પુષ્ટિ માટે શાસ્ત્રાર્થ કરવા ઈન્દ્રભૂતિ આદિ ૧૧ ગણધર ભગવંત પાસે આવ્યા હતા જે પોતાના સંશયનું સંતોષજનક નિવારણ થયા બાદ તેમના શિષ્ય બની ગયા.

સાતમા ગણધર મૌર્યપુત્ર નામના પંડિતને સર્વદર્શી ભગવંત નામ અને ગોત્રથી બોલાવી તેનો સંશય કહે છે જ્યારે તેઓ પણ ભગવંત પાસે આવે છે. તેમનો સંશય હતો-‘દેવો છે કે નહીં?’ અર્થાત્ દેવલોક છે કે નહીં? દેવ હોવા ન હોવા સંબંધી શંકા-સર્વજ્ઞ શ્રી મહાવીર ભગવંત પદોનો ખરો અર્થ સમજાવીને મૌર્યપુત્રનો સંશય અયોગ્ય છે તે પૂરવાર કરે છે. ‘દેવ છે’ એની સાબિતીની દલીલો સંક્ષેપમાં નીચે મુજબ છે. ભગવંત મહાવીર કહે છે-

‘હે મૌર્ય! તું એમ માને છે કે નારકીઓ અત્યંત દુઃખી અને પરાધિન હોવાથી અહીં આવી શક્તા નથી એટલા માટે પ્રત્યક્ષ થવાનો ઉપાય ન હોવાથી તેઓનું વર્ણન સાંભળીને જ શ્રદ્ધા

કરવા લાયક છે. આ કારણથી તેઓ ‘શાસ્ત્રાનુસારે વિદ્યમાન છે’ એમ માનવું જોઈએ. પરંતુ દેવો તો સ્વચ્છંદાચારી અને દિવ્યપ્રભાવયુક્ત હોવા છતાં પણ કદાપિ પ્રત્યક્ષ જણાતા નથી અને શ્રુતિ-સ્મૃતિ આદિ ગ્રંથોમાં ‘તેઓ છે’ એમ સંભળાય છે આથી તને તેઓના વિષયમાં સંશય છે, પણ મૌર્ય! એવો સંશય ન કર.’ એમ કહી એના સમર્થનમાં કહે છે. ‘જો અહીં-અર્થાત્ સમવસરણમાં જ મનુષ્યાદિથી ભિન્ન જાતિવાળા અને દિવ્ય આભરણાદિયુક્ત વૈમાનિક આદિ ચારે નિકાયના દેવો મને અહીં વંદન કરવા આવેલા છે, તેઓને તું પ્રત્યક્ષ જો. (૧૮૬૯).

મા કુરુ સંસયમેણ સુદૂરમણ્યાઈભિન્નજાઈણ.

પેચ્છસુ પ્વચ્ચક્ખં ચઝવ્વિહે દેવ સંધાણ.

આમ, સમવસરણમાં દેવ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે એ દેવજ્ઞતાનું પ્રમાણ છે.

વળી ભગવંત એમ પણ કહે છે-‘અહીં સમવસરણમાં દેવોને જોયા પહેલાં પણ તે દેવોનો સંશય યોગ્ય નથી. કારણ કે ચંદ્ર-સૂર્ય વગેરે આ જ્યોતિષી

દેવો સર્વને પ્રત્યક્ષ જણાય જ છે એટલે સર્વ દેવો-ચારે પ્રકારના-સંબંધી તેમની વિદ્યમાનતામાં સંશય કરવો અયોગ્ય છે. અને લોકને દેવકૃત અનુગ્રહ અને ઉપધાત પણ પ્રત્યક્ષ જણાય છે. કેટલાક દેવો કોઈને વૈભવ આદિ આપીને અનુગ્રહ કરે છે. જ્યારે કેટલાક ઉપધાત કરે છે. આથી એ નિશ્ચય થાય છે કે દેવો વિદ્યમાન છે. અમુક પ્રકારના વૈમાનિક દેવો વિલક્ષણ પ્રકારના હોવાથી પ્રત્યક્ષ જણાતા નથી, પણ નિવાસસ્થાનોથી તેઓ વિદ્યમાન છે એમ સિદ્ધ થાય છે. અર્થાત્ ચંદ્રાદિના વિમાનો પણ માત્ર નિવાસસ્થાન નથી પણ તે વિમાનરૂપ નિવાસસ્થાનમાં તે ચંદ્રાદિ દેવો નિવાસ કરનારા હોય છે જ. ચંદ્રાદિ વિમાનો વિષે પણ શંકા કરવી યોગ્ય નથી. તે વિદ્યાધરોના વિમાનોની જેમ નિઃસંશય વિમાનો જ છે. તે રત્નમય અને આકાશગામી છે.

વળી ઉત્કૃષ્ટ પાપનું ફળ ભોગવનારા નારકીઓ છે, તેમ ઉત્કૃષ્ટ પુણ્યનું ફળ ભોગવનારા દેવો છે. એમ અંગીકાર કરવું

જોઈએ. ઉત્કૃષ્ટ પુણ્યનું ફળ ભોગવનાર અત્યંત સુખી હોય છે અને દેવોને જ અત્યંત સુખી કહેવાય.

તે દેવો દિવ્ય પ્રેમવાળા છે. જિનકલ્યાણકાદિ જે જે શુભ હેતુથી દેવો મનુષ્યલોકમાં આવે છે તે કારણોથી દેવોની સિદ્ધિ સાબિત થાય છે. યથા - શ્રી જિનેશ્વર દેવોના ચ્યવન-જન્મ-દીક્ષા-કેવળજ્ઞાન અને નિર્વાણ કલ્યાણક સમયે સ્વકર્તવ્ય હોવાથી કેટલાક દેવો અહીં મનુષ્યલોકમાં આવે છે.

કેટલાક દેવો ભક્તિથી અને કેટલાક દેવો પોતાના સંશયનો છેદ કરવા માટે અહીં આવે છે. કેટલાક દેવો બીજા અન્ય કારણો જેવા કે પૂર્વના અનુરાગથી, પૂર્વકૃત સંકેતથી, તપના પ્રભાવથી, કેટલાક પૂર્વના વૈરથી મનુષ્યને પીડા કરવા અથવા મૈત્રી ભાવનાથી અનુગ્રહ કરવા, તેમ જ કેટલાક કામાનુરાગથી અહીં આવે છે.

કેટલાક દેવો

જાતિસ્મરણજ્ઞાનવાળા પુરુષના

કથનથી અને કેટલાક મનુષ્યોને પ્રત્યક્ષ જણાયાથી તથા કેટલાક વિદ્યામંત્રની ઉપાસના વડે કાર્યની સિદ્ધિ થવાથી તેમજ ઉત્કૃષ્ટ પુણ્ય સંચયના ફળના સદ્ભાવથી આ મનુષ્યલોકમાં આવે છે. દેવ મંદિરાદિમાં ચમત્કાર, માણસને વિશિષ્ટ સ્વપ્ન, વિશિષ્ટ દર્શન આદિ પણ દેવની વિદ્યમાનતા સિદ્ધ કરે છે. દેવ સત્તા ન હોય તો ઉચ્ચ તપ, દાનાદિ ક્રિયાઓ નિષ્ફળ જાય.

તેથી ‘દેવ’ નામ સાર્થક છે. દેવ પદ એ વ્યુત્પત્તિમત્ શુદ્ધપદ છે. સર્વ આગમ શાસ્ત્રોના પ્રમાણથી ‘દેવો છે’ એમ સિદ્ધ થાય છે. એ સ્વતંત્ર પર્યાય છે.

જો સ્વર્ગવાસી દેવો જ ન હોય તો સ્વર્ગ મેળવવાનું વિધાન પણ ન હોય. વેદવાક્યો પણ દેવોની વિદ્યમાનતા પ્રતિપાદન કરે છે-દેવોનો અભાવ નહીં. આમ દેવોના અસ્તિત્વનું પ્રતિપાદન થયું.

આ પ્રમાણે ઉપરોક્ત યુક્તિઓથી ‘દેવો છે’ એમ સિદ્ધ થાય છે. સાતમા ગણધર પંડિત મૌર્યપુત્રનો સંશય ‘દેવો છે કે નહીં’ તે સર્વજ્ઞ ભગવાંત મહાવીરે દૂર કર્યો. મૌર્યપુત્ર સંશયના છેદથી શંકારહિત બને છે. અને આ સમજૂતિથી શંકારહિત બનેલ મૌર્ય પુત્રે ૩૫૦ના પરિવાર સાથે પ્રભુ પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી.

આમ ગણધરવાદ દ્વારા ૧૧ ગણધરોના સંશય દૂર થતા તત્ત્વમાં શ્રદ્ધા થાય છે. હકીકતમાં, ગણધરવાદમાં સમસ્યાઓના સમાધાનથી, સર્વજ્ઞ ભગવાન મહાવીરના અર્થઘટનથી સૂક્ષ્મ તાત્ત્વિક વિચારણા જોવા મળે છે. જેનું આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ મહત્ત્વ છે.

સાતમા ગણધર મૌર્યપુત્રની શંકાના સમાધાનથી ભગવાન મહાવીરે ગણધરવાદના માધ્યમથી દેવલોકનું અસ્તિત્વ, મહત્તા, વિશેષતાનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. તે ઉપર વિચારણા કરતાં અન્ય સિદ્ધાંતો પણ દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

જૈન દર્શનમાં વિશ્વનું સ્વરૂપ વર્ણવતાં કહ્યું છે-વિશ્વ ત્રણ વિભાગમાં વિભક્ત છે. અદ્યઃ, મધ્ય અને ઉર્ધ્વ. ઉર્ધ્વલોકમાં દેવ રહે છે. જૈન પરંપરા પ્રમાણે દેવોના ચાર ભેદ છે-ભવનવાસી, વ્યંતર, જ્યોતિષી અને વૈમાનિક. (ઉત્તરાધ્યાન-૬ ૨૦૩, ૨૦૪).

આ ગણધરવાદમાં માત્ર સમસ્યાઓનું સમાધાન નહીં પણ તત્ત્વની સૂક્ષ્મ વિચારણા જોવા મળે છે.

દાન, પુણ્ય, પાપ-તેનું ફળ અર્થાત્ કર્મ સિદ્ધાંત વગેરેમાં શ્રદ્ધા કરવાથી મિથ્યાત્વ દૂર થાય છે, સમ્યક્દર્શન નિર્મળ થાય છે.

તેથી ગણધરવાદની મહત્તા સમજવી જરૂરી છે. આત્માના વિકાસપથમાં આ વિચારણા તત્ત્વદર્શન કરાવી મોક્ષમાર્ગે લઈ જવામાં સહાય કરી શકે. ભૌતિકવાદના આ યુગમાં ગણધરવાદનું શ્રવણ-ચિંતન અનેક રીતે ઉપયોગી છે. અને છેલ્લે ‘સકળજગત હિતકારિણી’ અને ‘ભવાબ્ધિ તારિણી’ એવી જિનેશ્વરની વાણી જેણે જાણી છે તેનું જીવન સફળ છે. ભગવાન શ્રી મહાવીર અનંતજ્ઞાની હતા, સર્વજ્ઞના વચન પર શંકા કે અશ્રદ્ધા ન કરતાં તેના પર શ્રદ્ધા કરવાથી આત્મવિશુદ્ધિ અને કષાયમુક્તિ થાય છે એ જ ગણધરવાદની મહત્તા છે.

આચાર્ય જતભદ્રગણિક્ષમાશ્રમણ રચિત ‘વિશેષઆવશ્યકભાષ્ય’

દાર્શનિક જગતના અખાડામાં સર્વપ્રથમ જૈન દર્શનનો જો કોઈ ગ્રંથ મૂકી શકાય તો એ છે આચાર્ય જિનભદ્રગણિક્ષમાશ્રમણ રચિત ‘વિશેષઆવશ્યકભાષ્ય’. એમાં એમણે જૈનદર્શનના પ્રમાણ અને પ્રમેય સંબંધી નાની-મોટી મહત્ત્વની બધી બાબતોમાં તર્કવાદનો પ્રયોગ કરીને દાર્શનિક જગતના અખાડામાં જૈનદર્શનને સર્વતંત્રસ્વતંત્રરૂપે જ નહીં પણ સર્વતંત્રસમન્વયરૂપે ઉપસ્થિત કર્યું, પ્રસ્થાપિત કર્યું.

આજે ભગવાન મહાવીરનું ધર્મશાસન પ્રવર્તી રહ્યું છે ત્યારે તેમનો ઉપદેશ સાધકને જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રના સમન્વય દ્વારા જીવનવિકાસની અપૂર્વ ભૂમિકા પૂરી પાડે છે.

‘જૈનં જયતિ શાસનમ્’

મોબાઈલ : ૯૩૨૩૦૭૯૮૨૨.

ભગવાન સૌ પ્રથમ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી સાબિત કરતાં કહે છે ❀
કે પ્રત્યક્ષ બે પ્રકારના છે. સ્વ પ્રત્યક્ષ અને પર પ્રત્યક્ષ. જે પોતાને ❀
પ્રત્યક્ષ હોય એ સિવાયના પ્રત્યક્ષ પણ જગતમાં છે. જેમ કે સિંહ, ❀
વાઘ આદિનું દર્શન સર્વને પ્રત્યક્ષ ન હોય તેથી તેનું અસ્તિત્વ ❀
નથી એમ ન મનાય. એમ તો દેશ-કાલ-ગામ-નગર સમુદ્રાદિક ❀
પદાર્થો પણ તને પ્રત્યક્ષ થતા નથી પણ બીજાઓને પ્રત્યક્ષ હોય ❀
તો માનીએ છીએ. એમ નારકી માટે તને એમ સંશય થયો છે કે ❀
જેમ ચંદ્રાદિ દેવો-મનુષ્ય-તિર્થંચાદિ પ્રત્યક્ષ છે એમ એનાથી ભિન્ન ❀

જાતિવાળા નારકીઓ તો પ્રત્યક્ષથી જણાતા નથી તો એને કેમ મનાય ? પરંતુ અન્ય જીવાદિ પદાર્થની જેમ નારકીઓ મને પ્રત્યક્ષ છે. મારા જેવા સર્વ કેવળીઓને પ્રત્યક્ષ છે માટે પર પ્રત્યક્ષ માનીને એનો તું સ્વીકાર કર. મારું પ્રત્યક્ષ અતીન્દ્રિય છે માટે તને માનવામાં ખચકાટ થતો હોય તો તે અયોગ્ય છે. તું માત્ર ઈન્દ્રિય પ્રત્યક્ષને જ પ્રત્યક્ષ માને છે ? તો તે યોગ્ય નથી. કારણ કે ઈન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ તો ઉપચાર માત્રથી જ પ્રત્યક્ષ કહેવાય છે. કુંભની જેમ ઈન્દ્રિયો મૂર્તિમાન હોવાથી પોતે વસ્તુને જાણી શક્તી નથી પણ તે ઉપલબ્ધિના દ્વારો છે. વસ્તુને ઉપલબ્ધ કરનાર-જાણનાર તો જીવ છે કારણ કે ઈન્દ્રિયોનો વ્યાપાર (સંનિકર્ષ) ન થાય તો પણ તે દ્વારા જાણેલ વસ્તુનું સ્મરણ થાય છે. અને ઈન્દ્રિયોનો વ્યાપાર થવા છતાં પણ કોઈ વખત અનુપયોગ હોય તો વસ્તુનો બોધ થતો નથી. એથી પાંચ બારીએથી જાણનાર તેથી ભિન્ન વ્યક્તિની જેમ ઈન્દ્રિયથી ભિન્ન કોઈ જ્ઞાતા છે. ખુલ્લા આકાશમાં જોનારની જેમ સર્વ આવરણ રહિત જે જીવ છે તે અતીન્દ્રિય હોવાથી સેન્દ્રિય જીવ કરતાં વધારે જાણે છે માટે અતીન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ શ્રેષ્ઠ છે. ઈન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનથી અતીન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ કરતાં વધારે જોઈ શકાય છે એવી તારી માન્યતા ભૂલભરેલી છે. પાંચ બારીવાળા ઘરમાં રહીને વસ્તુ જોનાર વ્યક્તિ કરતાં ખુલ્લા મેદાનમાં રહીને વસ્તુ જોનાર વ્યક્તિ વધુ સારી રીતે જોઈ શકે છે. તેમ ઈન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાનવાળા જીવ કરતાં અતીન્દ્રિય કેવળજ્ઞાન યુક્ત-શુદ્ધ સ્વરૂપવાળો જીવ વધારે સારું જુએ છે. તેથી કેવળજ્ઞાનાદિ અતીન્દ્રિય જ્ઞાનથી નારકીનું પ્રત્યક્ષ અન્યને થઈ શકે છે. એ પરપ્રત્યક્ષથી નારકીના જીવો સિદ્ધ છે. મને નારકીના જીવો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. નારકીના જીવો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે માટે નારકીના જીવો છે એ વાત સિદ્ધ થાય છે જેનો તું સ્વીકાર કર.

અનુમાન પ્રમાણથી પણ નારકી વિદ્યમાન છે. જેમ જઘન્ય મધ્યમ પાપનું ફળ ભોગવનાર તિર્યચ અને મનુષ્યો છે તેમ ઉત્કૃષ્ટ પાપનું ફળ ભોગવનાર પણ કોઈક છે અને તે નારકીઓ છે. કદાચ તને એમ થાય કે જે અત્યંત દુઃખી તિર્યચ-મનુષ્યો છે તે જ ઉત્કૃષ્ટ પાપનું ફળ ભોગવનાર હોવાથી તેમને જ નારકી કહેવામાં શું વાંધો છે ? તારી આ માન્યતા બરાબર નથી. કારણ કે જે એવા ઉત્કૃષ્ટ પાપનું ફળ ભોગવનારા હોય તે સર્વ પ્રકારે દુઃખી જ હોવા જોઈએ એવું સર્વ પ્રકારનું દુઃખ તે તિર્યચ વગેરેને નથી હોતું. કારણ કે પ્રકાશ-વૃક્ષની છાયા-શીતળ પવન-નદી-દ્રવ વગેરે સુખના સાધનો તેઓને હોય છે પણ ભોંકાવું, રૂંધાવું, બળવું, કંટકમાં ચાલવું, શીલાઓ પર પછડાવું વગેરે નરક પ્રસિદ્ધ ભયાનક દુઃખો તેઓને નથી હોતાં. તેવા દુઃખો તો નારકીઓને

જ હોય છે. તિર્યચોમાં ગરમી, ભય, ક્ષુધા, તૃષ્ણા વગેરે બહુ દુઃખ અને અલ્પ સુખ હોય છે. મનુષ્યોને શરીર અને મન સંબંધી અનેક પ્રકારના સુખ-દુઃખ હોય છે અને દેવોને તો કેવળ સુખ જ હોય છે. દુઃખ તો તેઓને બહુ અલ્પ હોય છે. આ પ્રમાણે હોવાથી હે ભદ્ર નારકીઓ છે એમ માનવું યોગ્ય જ છે.

શબ્દ પ્રમાણથી પણ નારકી સિદ્ધ છે. તમને ઈષ્ટ એવા જૈમિનીય આદિ સર્વજ્ઞના વચનની જેમ હું પણ સર્વજ્ઞ હોવાથી મારું વચન સત્ય છે. તેમજ ભય, રાગ, દ્વેષ અને મોહના અભાવે જ્ઞાયક મધ્યસ્થ પુરુષના વચનની જેમ મારું વચન સર્વ દોષ રહિત હોવાથી સત્ય છે. કદાચ તને થશે તમે સર્વજ્ઞ છો એની શી પ્રતીતિ છે ? એના જવાબમાં એ જ કહેવાનું કે પ્રત્યક્ષપણે તારા સર્વ સંશયનો છેદ કરું છું. બીજો પણ જે કોઈ સંશય હોય તે પૂછી શકે છે. માટે મારું વચન શબ્દ પ્રમાણ છે. એનાથી પણ નારકી સિદ્ધ છે.

તને જે શંકા થઈ તે ‘નહિ વૈ પ્રેત્ય નારકાઃ સન્તિ’ પદનો અર્થ યોગ્ય રીતે ન કર્યો માટે થઈ છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. પરલોકમાં કોઈપણ નારકીઓ મેરૂ આદિની જેમ શાશ્વતા નથી. પણ જે આ લોકમાં ઉત્કૃષ્ટ પાપ કરે છે તે અહીંથી મરીને નારકી થાય છે. (માટે કોઈએ પણ એવું પાપ ન કરવું કે જેથી પરભવમાં નારકી થવું પડે.) આ પ્રમાણેનો અર્થ ધારણ કરવાથી તારી શંકાનું નિર્મૂલન થઈ જશે.

પ્રભુનો તર્ક સહિત પ્રમાણ સહિત જવાબ સાંભળીને તે અકંપિત આચાર્યની શંકા દૂર થઈ અને પોતાના ૩૦૦ શિષ્યો સાથે પોતાની ૪૮ વર્ષની ઉંમરે ભગવાનને સમર્પિત થઈ ગયા. ત્યાર પછી નવ વર્ષે તેમને કેવળજ્ઞાન થયું અને ગણધરોમાં સૌથી વધારે કેવળી પર્યાય ૨૧ વર્ષનો પાળીને ૭૮ વર્ષની ઉંમરે નિર્વાણ પામ્યા.

ગણધર અકંપિત મહાપંડિત હતા છતાં પણ પરસ્પર વેદ વિધાનને કારણે એમને સંશય થયો અને નારકી પ્રત્યક્ષ ન હોવાને કારણે તર્ક દ્વારા એમની માન્યતાને પુષ્ટિ પણ મળી. પરંતુ ભગવાન મહાવીરને દુનિયાનું સ્વરૂપ સર્વજ્ઞ હોવાને કારણે હાથમાં રહેલા આંબળાની જેમ સ્પષ્ટ દેખાય છે. જેમાં અધોલોકમાં નારકીના સ્થાન છે એ પ્રત્યક્ષથી જાણે છે માટે એમણે પ્રમાણ સહિત જવાબ આપીને એના સંશયને છેદી નાખ્યો.

અહીં આપણને પણ તર્ક થાય કે શું નરક હશે ખરું ? નરક ન માનીએ તો શું વાંધો આવે ? ત્યારે અંદરથી તર્કસંગત જવાબ મળે છે કે જેમ અહીં કોઈ ચોરી, લૂંટ, ખૂન, બળાત્કાર વગેરે અપરાધ કરે તો એને સજા થાય છે, જો સજાની વ્યવસ્થા ન હોય

તો કેટલા બધા અપરાધો થઈ જાય? એમ આપણે જે પાપ કરીએ છીએ એ ભોગવવાની વ્યવસ્થા ન હોય તો પાપનો ભાર કેટલો વધી જાય અને અંધાધૂંધી ફેલાઈ જાય માટે નરક જેવું સ્થાન હોવું જોઈએ. એ સ્થાન એટલે અહીં જેમ આર્થર રોડ જેલ, તિહાર જેલ, યરવડા જેલ આદિ છે એમ સાત પ્રકારની નરકરૂપી જેલ ભગવાને બતાવી છે જેના નામ ગોત્ર નીચે મુજબ છે.

નામ	ગોત્ર
૧. ધમા	રત્નપ્રભા-જેમાં રત્નના કુંડ છે.
૨. વંશા	શર્કરાપ્રભા-જેમાં ભાલા અને બરછીથી પણ તીક્ષ્ણ કાંકરાનું બાહુલ્ય છે.
૩. શિલા	વાલુપ્રભા-જેમાં ભાંડભૂજાની રેતી કરતાં પણ વધારે ઉષ્ણરેતી છે.
૪. અંજણા	પંક્રપ્રભા-લોહી માંસના કાદવ જેવા પુદ્ગલો જેમાં છે.
૫. રિક્કા	ધૂમપ્રભા-ધૂમાડાવાળું વાતાવરણ-રાઈ-મરચાંના ધૂમાડાથી પણ તીખો ધૂમાડો છે.
૬. મઘા	તમસૂપ્રભા-જ્યાં અંધકાર છે.
૭. માઘવઈ	તમસ્તમપ્રભા-જ્યાં અંધકાર મહિ અંધકાર અર્થાત્ ગાઢ અંધકાર છે.

આ સાત સ્થાનમાં કેવા પાપ કરવાવાળા જઈ શકે એનું વર્ણન શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર-૭મું અધ્યયન ગાથા ૫-૬-૭ હિંસા બાલે...એલએ એ ત્રણે શ્લોકમાં વર્ણવ્યું છે. જેનો ભાવાર્થ નીચે મુજબ છે.

હિંસા, મૃષાવાદ, અદત્તાદાન, વિષયાસક્તિ, મહાન આરંભ, મહાન પરિગ્રહ, માંસમદિરાનું સેવન, શોષણ વગેરે. એ સિવાય બીજા હેતુ પણ હોઈ શકે. અધ્યવસાયોની ક્લિષ્ટતા અને એનાથી સંચાલિત કોઈપણ પ્રવૃત્તિ નરકનું કારણ બની શકે છે. આ કારણોનો સમાવેશ નરકાયુના બંધના ચાર કારણોમાં થઈ જાય છે. આ ચાર કારણો આ પ્રમાણે છે.

(૧) મહા આરંભ (૨) મહા પરિગ્રહ (૩) કુણિમ આહાર (મઘ માંસનું સેવન) (૪) પંચેન્દ્રિય જીવોનો વધ. આ રીતનું પાપ કર્યા પછી એ પાપની તીવ્રતા-મંદતા પ્રમાણે સજા ભોગવવાની આવે. જેમ કે અહીં કોઈનું પૂન થયું એ પૂન અજાણતા થયું છે કે જાણી જોઈને, પોતાના સ્વભાવમાં થયું છે કે શૃણિક, કોધાદિકના આવેશમાં થયું છે કે પછી યોજનાબદ્ધ થયું છે એ પ્રમાણે એની પાછળના કારણો પ્રમાણે વરસ-બે વરસ યાવત્ આજીવન કેદ થાય છે એમ અહીં નરકમાં પણ કેવા આસક્તિ ભાવથી પાપ કરીને આવ્યો છે એ પ્રમાણે એના નરકનું સ્થાન અને સ્થિતિ

નક્કી થાય છે. સાતે નરકની જઘન્ય-ઓછામાં ઓછી અને ઉત્કૃષ્ટ-વધારેમાં વધારે સ્થિતિ કેટલી છે તે નીચે બતાવ્યું છે. તેમજ અહીં એ કેદીઓને કેવી સજા કરવામાં આવે છે જેમકે હંટરથી મારવું, કોરડા મારવા, વિવિધ પ્રકારનો ત્રાસ ગુજારવો, સખત મહેનત કરાવવી એમ ત્યાં પણ ત્રણ પ્રકારની વેદના હોય છે.

(૧) પરમાધામીકૃત વેદના-જેનું વર્ણન સૂયગડાંગ સૂત્રના પાંચમા અધ્યયન નરક વિભક્તિમાં જોવા મળે છે. જેમાં નારકીને મારે, બાળે, તળે, એનું જ માંસ તળીને ખવડાવે, ઘગધગતા થાંભલા સાથે ભેટાવે, ગરમ સીસું પીવડાવે, ભાલા-બરછી વગેરેથી અંગ છૂટા પાડે વગેરે.

(૨) પરસ્પર-અન્યોન્યકૃત વેદના-અંદરોઅંદર એકબીજાને વાઢકાપ કરીને દુઃખ પહોંચાડે, વિવિધ શસ્ત્રો (ગદા, મુશલ, તીર આદિ)ની વિકુર્વણ કરી પરસ્પર મારે, વિવિધ જંતુઓના આકાર કરી એકબીજાના શરીરમાં ઘુસીને હેરાન કરે.

(૩) ક્ષેત્ર વેદના-નારકીનું ક્ષેત્ર જ એવું છે જેને કારણે ત્યાં ૧૦ પ્રકારની વેદના સતત ચાલુ હોય. અનંત ક્ષુધા, અનંત તૃષ્ણા, અનંત શીત, અનંત તાપ, અનંત મહાજ્વર, અનંત ખુજલી, અનંત રોગ, અનંત અનાશ્રય, અનંત શોક અને અનંત ભય. આ ૧૦ પ્રકારની વેદનાને સાતે નરકના જીવો પ્રતિક્ષણ અનુભવે છે. આંખનું મટકું મારીએ એટલી વાર પણ આરામ ન હોય.

સાતે નરકની સ્થિતિ અને વેદના

નર્ક	જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ
૧. ૧૦૦૦૦ વર્ષ	૧ સાગરોપમ	ત્રણે પ્રકારની વેદના
૨. ૧ સાગરોપમ	૩ સાગરોપમ	ત્રણે પ્રકારની વેદના
૩. ૩ સાગરોપમ	૭ સાગરોપમ	ત્રણે પ્રકારની વેદના
૪. ૭ સાગરોપમ	૧૦ સાગરોપમ	બે પ્રકારની પરસ્પર અને ક્ષેત્ર વેદના
૫. ૧૦ સાગરોપમ	૧૭ સાગરોપમ	બે પ્રકારની પરસ્પર અને ક્ષેત્ર વેદના
૬. ૧૭ સાગરોપમ	૨૨ સાગરોપમ	માત્ર ક્ષેત્ર વેદના
૭. ૨૨ સાગરોપમ	૩૩ સાગરોપમ	માત્ર ક્ષેત્ર વેદના

સાગરોપમ=સાગરની ઉપમા દ્વારા જે કાળને જાણી શકાય તે. અસંખ્યાતા વર્ષે ૧ પલ્યોપમ થાય એવા દશ કોડાકોડી પલ્યોપમ=૧ સાગરોપમ.

આમ આટલા વર્ષ સુધી સજા ભોગવ્યા પછી નરકમાંથી છૂટાય છે. આમ સંક્ષિપ્ત વર્ણન જાણીને આપણે પણ આપણું જીવન કેવું બનાવવું એ નક્કી કરીને સંયમપૂર્વક જીવન જીવવાનો પ્રયત્ન કરીએ.

૪૨૩, જેઠવા નિવાસ, ૪૪૮, ડૉ. બી. આર. આંબેડકર રોડ, માટુંગા, ક્રિંગ્સ સર્કલ, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૧૯. મોબાઈલ : ૯૮૬૯૭૮૭૬૯૨.

નવમા ગણધર - શ્રી અચલભ્રાતાજી

□ ભારતી બી. શાહ

[શ્રાવિકા લેખિકા જૈન ધર્મના અભ્યાસી, પ્રભાવક વક્તા, 'મંગલયાત્રા' અને 'આત્મધારા'ના માનદ તંત્રી તેમજ જૈન સોશયલ ગ્રુપો દ્વારા યોજાતી સામાજિક ને ધાર્મિક સેવાક્ષેત્રે સક્રિય છે. તેમજ આ સંસ્થા મું. જૈન યુવક સંઘ તેમજ અન્ય સંસ્થાના સક્રિય કાર્યકર છે.]

બંગદેશની કોસલાનગરીના જાણીતા પ્રસિદ્ધ વિપ્રશ્રેષ્ઠ હારીત ગોત્રના વસુદેવ બ્રાહ્મણના પુત્ર અચલભ્રાતા પ્રભુ મહાવીર સ્વામીના નવમા ગણધર હતા.

જ્યારે પ્રભુના આઠમા ગણધર શ્રી અકંપિત પંડિત આદિ પોતાના શિષ્ય પરિવાર સાથે સર્વજ્ઞ મહાવીર પાસે જઈને પોતાની શંકાનું સમાધાન મેળવી લે છે ત્યારે પોતાના ૩૦૦ શિષ્યો સાથે સંયમ અંગીકાર કરીને પ્રભુના શિષ્યો બને છે અને સમવસરણમાં નવમા પંડિત પ્રવર અચલભ્રાતા પણ પોતાના

૩૦૦ શિષ્યો સાથે પ્રભુ પાસે જવાનો વિચાર કરે છે અને સમવસરણમાં પ્રભુ મહાવીર પાસે આવી ઊભા રહે છે.

સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી સમતાના સાગર કરુણાના ભંડાર એવા ભગવંતે તેમને નામ અને ગોત્રપૂર્વક સંબોધન કરી બોલાવતાં કહ્યું: 'હે હરિત

ગોત્રીય અચલભ્રાતા પધારો...ખુશીથી પધારો...' આવો મીઠો-મધુરો આવકાર મળતાં પંડિત અચલભ્રાતા સ્તબ્ધ બની ગયા.

પ્રભુએ અચલભ્રાતાના મનોભાવ અને શંકાને પ્રગટ કરતાં કહ્યું: હે સોમ્ય! તારા મનમાં એવી શંકા છે કે પુણ્ય-પાપ જેવું કંઈ છે કે નહીં? અદૃષ્ટ દેખાતા એવા પુણ્ય-પાપ હોઈ શકે ખરા? આ પ્રમાણે તારા મનમાં પુણ્ય-પાપ વિશે શંકા છે. હે અચલભ્રાતા! તને આ સંશય થવામાં કારણભૂત પરસ્પર વિરુદ્ધાર્થ વેદનાં પદો છે. તે વેદનાં પદોનો અર્થ બરાબર ન સમજાતાં આ શંકા થઈ છે અને જે વેદ વાક્યો પરસ્પર વિરુદ્ધ અર્થવાળા તારી સામે આવ્યા તેનો આશય તું ન સમજી શક્યો એટલે તને સંશય ઊભો થયો. તં વેદવાક્યથી એમ નક્કી કરી લીધું છે કે આત્મા સિવાય પુણ્ય પાપાદિ જેવું કંઈ જ આ જગતમાં નથી.

બીજી બાજુ વેદના એવા પણ વાક્યો આવ્યા, જેવા કે પુણ્ય: પુણ્યેન કર્મણા, પાપ: પાપેન કર્મણા અર્થાત્ પુણ્ય એટલે શુભ કર્મ વડે પ્રાણી પુણ્યશાળી થાય છે અને પાપ એટલે અશુભ કર્મ વડે જીવ પાપી બને છે. આ વેદ વાક્યોથી તો પુણ્ય-પાપની સત્તા જણાય છે. આમ બે અલગ વેદ વાક્યોના અર્થે તું દ્વિધામાં પડી ગયો. મનમાં શંકા જાગી, હવે શું કરવું? પુણ્ય-પાપ માનવું કે ન માનવું. એજ પુણ્ય-પાપનું અસ્તિત્વ ન માનવામાં આવે તો દાનનું ફળ પુણ્ય અને હિંસાનું ફળ પાપ જે મનાય છે તે સર્વ

પુણ્ય અને પાપ બંને કર્મજન્ય હોવાથી જીવ કર્મ સાથે જોડાય છે વ્યવહારથી, વિચારથી અને શરીરથી. આ ચારગતિના ચક્કરમાં પુણ્ય અને પાપ બાંધતો જ રહે છે. જેમ એક નર્તકી મંચ ઉપર આવીને નાચીને બધાં દર્શકોને ખુશ કરી જાય છે તે જ રીતે કાલ અવધિના નિયમ પ્રમાણે ઉદયમાં આવતાં પુણ્ય કર્મો અને પાપ કર્મો જીવોને સુખ અને દુઃખ આપીને ચાલ્યા જાય છે. નવ પ્રકારે પુણ્ય બંધાય છે અને ૧૮ પ્રકારે પાપ બંધાય છે.

નિષ્ફળ અસંગત સિદ્ધ થઈ જશે અને જો પુણ્ય-પાપનો નિષેધ થશે તો દાન-હિંસાદિ પ્રવૃત્તિઓ તો એકધારી-એકસરખી ચાલુ જ છે અને બીજું પણ આ સંસારમાં સ્પષ્ટ દેખાય છે કે દરેક પ્રાણી સુખ-દુઃખ અનુભવે છે, કોઈ માણસ સુખી છે તો કોઈ માણસ દુઃખી

છે તો પછી તેનું કારણ શું? માટે આ સંસારમાં જો સુખ-દુઃખ છે તો તેનું કારણ પણ પુણ્ય-પાપ છે એ સ્પષ્ટ થાય છે માટે પુણ્ય પાપનો નિષેધ કરવાનો નથી. પુણ્ય-પાપ અવશ્ય છે. હે અચલભ્રાતા! તારી સમક્ષ પુણ્ય-પાપ વિશેના જુદા જુદા મતો ઉપસ્થિત છે તેમાંથી પણ તું નિર્ણય નથી કરી શકતો કે ખરો પક્ષ કયો હશે? પુણ્ય-પાપ વિશેના તારી સામે ઉપસ્થિત મતો આ પ્રમાણે છે.

૧. પુણ્ય હશે?

૨. પાપ હશે? અથવા

૩. ઉભય મિશ્ર હશે!

૪. બંને ભિન્ન હશે!

૫. શું આ જીવનો પ્રપંચ માત્ર સ્વભાવથી જ ચાલતો હશે. તો આ માટે હું તને વિશેષ પ્રકારે સમજાવું છું જેનાથી તને

બરાબર સ્પષ્ટતા થશે.

૧. માત્ર પુણ્ય જ છે અને પાપ નથી.

૨. માત્ર પાપ જ છે પુણ્ય નથી.

૩. પુણ્ય અને પાપ શું મેયકમણિની જેમ બંને મિશ્ર છે અર્થાત્ મેયકમણિમાં વિવિધ રંગો હોવા છતાં તે એક સાધારણ વસ્તુ છે તેમ સુખ અને દુઃખરૂપ ફળ આપનાર કોઈ એક જ સાધારણ રૂપ છે.

૪. સુખનું ફળ આપનાર પુણ્ય અને દુઃખનું ફળ આપનાર પાપ શું બંને જુદા જુદા સ્વતંત્ર છે.

૫. શુભાશુભ કર્મરૂપ પુણ્ય-પાપ જેવી કોઈ વસ્તુ જ નથી અને આ સંસારનો ભવપ્રપંચ માત્ર સ્વભાવથી જ ચાલે છે. એકલા પુણ્યને જ માનવાથી સુખ-દુઃખ ઘટી શકે છે તો પછી પાપને માનવાની કોઈ જરૂર જ નથી રહેતી પણ જ્યારે માત્ર એકલા દુઃખનો જ અનુભવ પાપ છે ત્યારે પુણ્ય ઓછું થયું ને પાપનો ઉદય વધારે થયો તેમ માનવામાં આવે છે. હે અચલભ્રાતા ! જો પુણ્યની વૃદ્ધિના આધારે મસ્ત મોટું સુખી શરીર માનવામાં આવે અને પુણ્યના ઘટવાથી નાનું દુઃખી શરીર એમ જો માનવામાં આવે તો શું આ બરાબર છે ? વધારે પુણ્યથી વધારે મોટું શરીર આમ જો માનીએ તો ચક્રવર્તી કરતાં પણ હાથીનું શરીર મોટું છે. એટલે શું ચક્રવર્તી કરતાં હાથીનું વધારે પુણ્ય માનવું અને ચક્રવર્તીનું ઓછું પુણ્ય માનવું ? આમ માનવું પણ યોગ્ય નથી. દુઃખની પાછળ સ્વતંત્ર પાપને જ કારણભૂત માનવું જોઈએ અને સુખની પાછળ સ્વતંત્ર પુણ્યને જ કારણ માનવું જોઈએ.

હે અચલભ્રાતા ! થોડું પણ હોય તો સોનું સોનું જ કહેવાય અને વધારે પણ હોય તો સોનું સોનું જ કહેવાય. એ જ પ્રમાણે વધારે પુણ્યથી વધારે સુખ અને ઓછા પુણ્યથી ઓછું સુખ મળશે આમ સ્વતંત્રપણે પુણ્ય-પાપની સિદ્ધિ થાય છે.

પાપ-પુણ્ય એક જ સિક્કાની બે બાજુની જેમ છે. આપણને મન, વચન અને કાયાના ત્રણ સાધનો મળ્યા છે. આ સાધનો દ્વારા ખરાબ કે સારાં, શુભ કે અશુભ કાર્યો કરીએ છીએ તે મુજબ પુણ્ય-પાપ નક્કી થાય છે. જગતનો શાશ્વત નિયમ છે કે જ્યારે દુઃખ ઉદયમાં આવે છે તે પાપોદયના કારણે જ આવે છે. અને જ્યારે સુખ મળે છે તે પુણ્યોદયના કારણે જ મળે છે. આ સર્વ શાસ્ત્રોમાં કંડારાયેલું સત્ય વચન છે માટે કોઈએ પણ પાપ ન કરતા

પુણ્ય-ધર્મ કરવા જોઈએ. પાપ કરવાથી સુખ કોઈ પણ કાળે મળતું નથી.

અચલભ્રાતા પ્રભુ મહાવીરને પુછે છે : એક પક્ષ એવો પણ છે કે જે પુણ્ય-પાપ જેવી કોઈ વસ્તુ માનવા જ તૈયાર નથી. કર્મ ને પણ માનવા તૈયાર નથી. તેઓ એમ જ માને છે કે આખો સંસાર સ્વભાવથી ચાલે છે અને સ્વભાવથી જ આ સંસારની વિચિત્રતા સિદ્ધ થાય છે. જીવોનો સુખ-દુઃખ પણ કોઈ હેતુ નથી માત્ર સ્વભાવથી જ સુખી-દુઃખી થાય છે. આમ કેમ ?

પ્રભુ મહાવીર કહે છે : હે અચલભ્રાતા ! આ વાત પણ બિલકુલ યોગ્ય નથી. જો પુણ્ય, પાપ, કર્મ વગેરે કાંઈ જ નથી અને સુખ-દુઃખની પાછળ જો કોઈ કારણ જ નથી એમ માનીશ તો સંસારમાં કાં તો બધા સુખી જ હોવા જોઈએ અને કાં તો બધા દુઃખી જ હોવા જોઈએ. પરંતુ હે અચલભ્રાતા ! આ ક્યારેય શક્ય નથી. પ્રત્યક્ષ વિરૂદ્ધ છે. જીવ અને કર્મના સંયોગનો જે પુણ્ય અને પાપરૂપ પરિણામ વિશેષ છે, તે કાર્ય કારણના બે અનુમાન છે - કારણાનુમાન અને કાર્યાનુમાન.

દાન આપવું તે ક્રિયા છે પણ તે પુણ્યનું કારણ બને છે જ્યારે હિંસા કરવી તે પણ ક્રિયા તો છે જ પરંતુ પાપનું કારણ બને છે. આ પ્રમાણે પુણ્ય-પાપને કારણાનુમાનથી સ્વીકારવા જોઈએ. કાર્ય હોય તો તેની પાછળ કારણ અવશ્ય હોવું જોઈએ. જેમ કે શરીર એક કાર્ય છે. માતા-પિતા તો એક કારણ છે. એક માત્ર નિમિત્ત છે પણ તેમના સંયોગે કોઈ જીવ અપંગ, આંધળો, મૂંગો અને બહેરો બને તો એ જીવના પાપ કર્મના પ્રમાણે જ તેને શરીર મળે. આ રીતે કાર્યાનુમાન અને કારણાનુમાનથી બંને રીતે અદૃષ્ટ પુણ્ય-પાપની સિદ્ધિ થાય છે.

પ્રશ્ન : હે ભગવંત ! સુખ અને દુઃખમાં કારણને અદૃષ્ટ પુણ્ય-પાપરૂપે જ શા માટે માનવા ? જો તે કારણને દૃષ્ટ માની લઈએ તો પુણ્ય-પાપની સત્તાનો કોઈ પ્રશ્ન જ ના રહે. જેમ પગમાં કાંટો વાગ્યો અને માણસ દુઃખી થયો. અત્તર-સુખડ વગેરે લગાડવાથી સુખ અનુભવાય છે વગેરે ઘણાં કારણો દૃષ્ટ છે તો પછી અદૃષ્ટ એવા પુણ્ય-પાપને શા માટે માનવા પડે ?

જવાબ : હે અચલભ્રાતા, ના ! એ પણ માની ન શકાય કારણ કે એકસરખા દૃષ્ટ કારણો હોવા છતાં પણ વિચિત્રતા દેખાય છે. દા. ત. અત્તર સુખડ લગાડેલા માણસને શું રડતો નથી જોયો ? શું સુખી-સાધન સંપન્ન માણસને રોગગ્રસ્ત નથી જોયો ? જો

‘અનુત્તરયોગી મહાવીર’

ભગવાન મહાવીરની ચેતનાની કૃત્યશ્રુતિ

હિન્દી ભાષાના જાણીતા લેખક શ્રી વિરેન્દ્રકુમાર જેને એમના પુસ્તક ‘અનુત્તરયોગી મહાવીર’ જે ચાર ભાગમાં વહેંચાયેલું છે અને હિન્દી ભાષામાં લખાયેલું છે, એમાં ગણધરો અને ભગવાન મહાવીરનો સંવાદ રજૂ કર્યો છે. એ સંવાદનો ભાષાવૈભવ, વિચારવૈભવ, અનેકાંત દૃષ્ટિકોણ અને સમન્વયાત્મકતા માણવા જેવા છે.

આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાં શ્રી વિરેન્દ્રકુમાર જેને લખ્યું છે કે,

‘ભગવાન મહાવીરની ચેતનાએ છ વર્ષ સુધી મારી ચેતનાનો કબ્જો લઈ લીધો હતો અને ભગવાન મહાવીરની ચેતનાએ જ આત્મકથાના રૂપમાં આ પુસ્તક મારી પાસે લખાવ્યું છે. છ વર્ષ સુધી હું કાંઈ પણ કામ-બંધો કરી શક્યો ન હતો. ક્યારેક રાત્રે ૧૨ વાગ્યે પણ ભગવાન મહાવીરની ચેતના મને ઉઠાડતી અને મારી પાસે લખાવતી.’

ભોજન કરવું? કેવી રીતે બોલવું? જેથી પાપકર્મ ન બંધાય. કારણ કે ડગલે ને પગલે સર્વ ક્રિયાઓ દ્વારા કર્મ બંધાય છે તો શું કરવું?

ભગવાને ઉત્તર આપતાં કહ્યું: હે શિષ્ય! જયણાપૂર્વક ચાલ, જયણાપૂર્વક ઊભો રહે, જયણાપૂર્વક બેસ, જયણાપૂર્વક સુવાનું અને બોલવાનું, જેથી પાપકર્મ ન બંધાય અર્થાત્ સર્વક્રિયામાં જયણા રાખ, ચેતના રાખ, જીવરક્ષાનો ઉપયોગ રાખ એજ મહત્વનું છે. જેના દ્વારા પાપ બંધાશે નહિ.

આમ પુણ્ય અને પાપના વિષયની શ્રી વીરપ્રભુ સાથે ચર્ચા કરીને નવમા દ્વિજોત્તમ વિદ્વાન પંડિત શ્રી અચલભ્રાતા મનની

એના ઉત્તરમાં હા, પાડતા હો તો સુખનો આધાર દૃષ્ટ કારણો ઉપર એક સરખો જ છે માટે અદૃષ્ટ પુણ્ય-પાપને જ કારણ માનીશું તો જ સમાધાન થશે. બીજું હે અચલભ્રાતા! નારકીના જીવો ૧ મિનિટનું સુખ પણ પામતાં નથી. માત્ર તીર્થંકરોના પાંચ કલ્યાણક પ્રસંગોએ બેઘડી માત્ર નારકીના જીવો સુખ પામે છે તો પણ પુણ્ય તીર્થંકરનું છે માટે પુણ્ય-પાપ બંનેને સંકીર્ણ મિશ્ર માનીએ તો એકની વૃદ્ધિ થવાથી બીજાની પણ વૃદ્ધિ માનવી જોઈએ; પણ એમ બનતું નથી. પુણ્ય-પાપ શું છે? પુણ્ય અને પાપ બંને કર્મજન્ય હોવાથી જીવ કર્મ સાથે જોડાય છે વ્યવહારથી, વિચારથી અને શરીરથી. આ ચારગતિના ચક્કરમાં એ પુણ્ય અને પાપ બાંધતો જ રહે છે. જેમ એક નર્તકી મંચ ઉપર આવીને નાચીને બધાં દર્શકોને ખુશ કરી જાય છે તે જ રીતે કાલ અવધિના નિયમ પ્રમાણે ઉદયમાં આવતાં પુણ્ય કર્મો અને પાપ કર્મો જીવોને સુખ અને દુઃખ આપીને ચાલ્યા જાય છે. નવ પ્રકારે પુણ્ય બંધાય છે અને ૧૮ પ્રકારે પાપ બંધાય છે. એક પણ આત્મા માટે પાપો કરવા, પાપોનું સેવન કરવું અથવા બીજા પાસે પાપ કરાવવા એ હિતકર્તા નથી. હે અચલભ્રાતા! જીવો પાપના રસ્તા છોડી, પાપ ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા (પચ્ચક્ખાણા) કરશે તેટલા અંશે ધર્મી બનશે અને શુભકર્મો બંધાશે. પુણ્ય અને પાપનું લક્ષણ શું? આત્માનું પુનાતીતી પુણ્યમ્. આત્માને જે પવિત્ર કરે તે પુણ્ય, અને જે આત્માને મલિન કરે છે તે પાપ. અંતમાં છેલ્લો પ્રશ્ન અચલભ્રાતા પૂછે છે: હે ભગવંત! પાપ કર્મ ન બંધાય તે માટે શું કરવું? કેવી રીતે ચાલવું? કેવી રીતે ઊભા રહેવું? કેવી રીતે બેસવું? કેવી રીતે સૂવું? કેવી રીતે

શંકાનું સમાધાન થયું. પુણ્ય-પાપનું સાચું સ્વરૂપ સમજી ગયા. અને સર્વ સમર્પિત ભાવથી બ્રાહ્મણત્વનો ત્યાગ કરીને આર્હત પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારી સ્વપક્ષનો ત્યાગ કરી સત્યપ્રત્યક્ષ સ્વીકાર્યો અને શ્રી અચલભ્રાતા સ્વામી બન્યા. ભગવાન પાસેથી ત્રિપટ્ટી પામી દ્વાદશાંગીની રચના કરી. એ સમયે તેઓ ૪૯ વર્ષનો ગૃહસ્થાશ્રમ પૂરો કરી ચૂક્યા હતા. ૨૬ વર્ષ સુધી ચરિત્રધર્મ પાળ્યું અને તેમાં પણ ૧૨ વર્ષ સુધી વૃદ્ધાવસ્થામાં રહી ઉંમરના ૫૮મા વર્ષે ક્ષપક શ્રેણી માંડી ચાર ઘનઘાતી કર્મો ખપાવી સાચા વીતરાગ અને સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી કેવળજ્ઞાની બન્યા. ૧ માસના નિર્જળ ઉપવાસ કર્યા અને ૭૨ વર્ષની અંતિમ ઉંમરે ભગવાનની હયાતિમાં જ રાજગૃહી નગરીમાં મોક્ષ પામ્યા.

આ પ્રમાણે પુણ્ય-પાપના તત્વનું રહસ્ય સમજી આપણે પણ સર્વત્ર પાપ તત્વોનો ત્યાગ કરી પરમપદ પામીએ એ જ શુભકામના.

A-ગૌતમધન, દાદાભાઈ રોડ, વિલેપારલે (વેસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦ ૦૫૬. મોબાઈલ : ૦૮૩૨૪૧૧૫૫૭૫

દસમા ગણધર - શ્રી મેતાર્ય પંડિત

□ ડૉ. કલા શાહ

[વિદુષી શ્રાવિકા ડૉ. કલાબેન જૈનતત્ત્વના અભ્યાસી, ચિંતક અને લગભગ દશક ગ્રંથોના કર્તા છે. મુંબઈની મહર્ષિ દયાનંદ કૉલેજમાં ગુજરાતીના પ્રાધ્યાપિકા તરીકે એઓશ્રીએ દીર્ઘ સેવા આપી છે. મુંબઈ યુનિવર્સિટીના માન્ય પીએચ.ડી. માર્ગદર્શક છે અને અત્યાર સુધી લગભગ ૨૦ અભ્યાસીઓએ એમના માર્ગદર્શન હેઠળ પીએચ.ડી.ની પદવી પ્રાપ્ત કરી છે.]

દશમા ગણધરનું નામ હતું મેતાર્ય પંડિત. પરલોક છે કે નહીં એવા સંશયથી હતા વ્યથિત.

અને બાસઠ વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી તેઓ પરમપદને પામ્યા. પરલોક ચર્ચા

‘ગણ’ એટલે ‘સમાન વાચના ગ્રહણ કરતા શિષ્યોનો સમૂહ’ આવા ગણને ધારણ કરનારાને મહાત્મા ગણધર કહેવામાં આવે છે. ગણધર નામકર્મના ઉદયથી તેઓ આ પદને પામે છે. પ્રત્યેક તીર્થંકરોના મુખ્ય શિષ્યો ગણધરો હોય છે. આ ભરત ક્ષેત્રની વર્તમાન ચોવીસીમાં ૧૪૪૮ ગણધરો થયાની વાત પ્રસિદ્ધ છે. તેમાં અંતિમ તીર્થપતિ ભગવાન મહાવીરના અગિયાર ગણધરો હતા. પ્રથમ ગણધર શ્રી ગૌતમ સ્વામી હતા. આવશ્યક સૂત્ર, વિવિધ તીર્થંકલ્પ વગેરે ગ્રંથોને આધારે અગિયાર ગણધરોનો પરિચય અને લબ્ધિઓનું રસમય વર્ણન પ્રાપ્ત થાય છે. અગિયાર ગણધરોના નામ નીચે પ્રમાણે છે.

(૧) શ્રી ગુરુ ગૌતમ (૨) શ્રી અગ્નિભૂતિ (૩) શ્રી વાયુભૂતિ (૪) શ્રી વ્યક્ત (૫) શ્રી સુધર્મા સ્વામી (૬) શ્રી મંડિત પુત્ર (૭) શ્રી મૌર્યપુત્ર (૮) શ્રી ઝકંપિત (૯) શ્રી અચલભ્રાતા (૧૦) શ્રી મેતાર્ય (૧૧) બાલસંયમી પ્રભાસ ગણધર.

મેતાર્ય ગણધર : જીવનની સંક્ષિપ્ત રૂપરેખા

દશમા શ્રી મેતાર્ય ગણધર-વચ્છદેશાન્તર્ગત તુંગિક નામના ગામના હતા. તેઓ કૌડિન્ય ગોત્રના, પિતાશ્રી દત્તપ્રાભાણ અને વરુણદેવીના પુત્ર હતા. તેમની જન્મ રાશિ મેષ હતી, જન્મ-નક્ષત્ર અશ્વિની હતું. તેઓ સમર્થ પંડિત હતા.

તેઓ ૩૦૦ શિષ્યોના અધ્યાપક-ગુરુ હતા. તેમને ‘પરલોક છે કે નહિ?’ તે વિશે સંશય હતો. પ્રભુ મહાવીરે તેમના સંશયને દૂર કર્યો. તેમણે ૩૭ વર્ષની વયે દીક્ષા લીધી અને ગણધર પદ પામ્યા.

તેઓ દસ વર્ષ છન્નસ્થપણામાં રહ્યા. સુડતાલીસમા વર્ષની શરૂઆતમાં કેવળી થયા. તેઓ સોળ વર્ષ કેવળીપણે વિચર્યા

આત્મા નિષ્ક્રિય નથી કારણ કે તે દેવદત્તની જેમ ભોક્તા છે. માટે તું પણ ઇન્દ્રભૂતિની જેમ આત્માને અનંત અસર્વગત માની લે. આ રીતે આત્મા એક નથી પણ અનંત છે. સર્વવ્યાપી નથી પણ શરીર માત્ર વ્યાપી છે. નિષ્ક્રિય નથી પણ સક્રિય છે.

પ્રભુએ મેતાર્યને કહ્યું,

કિં મન્ને પરલોગો, અત્થિ નત્થિત્તિ સંસઓ તુજ્ઞ ।

વેયપયાણ ય અત્થં, ન યાણસિ તેસિમો અત્થો ।। (૧૧૫૧)

હે મેતાર્યજી ! ‘તમે મનમાં એમ માનો છો કે શું પરભવ છે કે નથી? આવો સંશય તમને છે પણ વેદપદોના અર્થને તમે જાણતા નથી.

મન્નસિ જહ્ ચેયણ્ણં, મજ્જંગમઝ વ્વ ભૂયધમ્મોત્તિ ।

તો નત્થિ પરલોગો, તન્નાસે જેણ તન્નાસો ।। (૧૧૫૨)

તમે માનો છો કે ચૈતન્ય એ ભૂતોનો ધર્મ હોય તો પરલોક નથી જ. કારણ કે ભૂતોના નાશની સાથે જ ચૈતન્યનો નાશ થઈ જાય છે. જો ચૈતન્ય એ પૃથ્વી-જલ-વાયુ-તેજ અને આકાશ એ પાંચ ભૂતોનો ધર્મ હોય તો ભૂતોના નાશની સાથે તે ચૈતન્યનો પણ નાશ થાય છે એટલે પરલોક નથી. દા. ત. મદિરાના અંગોનો નાશ થયે તેની ધર્મભૂત એવી મદિરા શક્તિનો નાશ થાય છે. અને ચૈતન્ય એ ભૂતોથી ભિન્ન છે તેથી પરલોક નથી.

અહ વિ તદત્થંરયા, ન ય નિચ્ચત્તણમઓ વિ તદવત્થં ।

અનલસસ વાઝરણીઓ, ભિન્નસસ વિનાસધમ્મસસ ।। (૧૧૫૩)

આમ ચૈતન્ય એ ભૂત ધર્મ નથી પણ ભૂતોમાંથી ઉત્પન્ન થનારો ભિન્ન પદાર્થ છે તેથી ઉત્પત્તિ ધર્મવાળું છે માટે વિનાશ ધર્મવાળું છે. આ રીતે પાંચ ભૂતોથી ભિન્ન માનેલું એવું ચૈતન્ય અનિત્ય

છે. નાશ પામનારું છે.
 શ્રી મેતાર્યજી તમે માનો છો કે ભૂતોમાં રહેલો એક જ આત્મા
 છે તે સર્વ ભૂતોમાં રહેલો છે. જલમાં પ્રતિબિંબ રૂપે દેખાતા
 ચંદ્રની જેમ એક હોવા છતાં તે બહુરૂપે દેખાય છે. એ જ રીતે
 જીવ સર્વવ્યાપી છે અને ગમનાગમન વિનાનો છે. એક હોવા
 છતાં બહુરૂપે દેખાય છે. તેથી પરલોક નથી.
 અહિં એ સર્વગઓ, નિર્વિકરઓ તહિં નિર્વિકર પરલોઓ ।
 સંસરણાભાવો વોમસ્સ વ સર્વપિંડેસુ ॥ (૧૯૫૪)
 સર્વ શરીરોમાં એક જ આત્મા છે, તે નિષ્ક્રિય છે અને
 સર્વવ્યાપી છે. સંચરણ ક્રિયા નથી. જેમ આકાશ સર્વવ્યાપી છે
 અને નિષ્ક્રિય છે તેથી તેમાં ગમનાગમન ક્રિયા થતી નથી. અને
 સર્વવ્યાપી આત્મા એક છે એમ માનીએ તો પણ પરલોકગમન
 સિદ્ધિ થતી નથી.
 પરલોકની શંકા આગળ વધે છે.
 ઇહલોગાઓ વ પરો સુરાઇલોગો ન સો વિ પચ્ચક્ષો ।
 એવં પિ ન પરલોગો, સર્વહિં ય સુરિંસુ તો સંકા ॥ ૧૯૫૫
 આ લોકથી પર એવો લોક તે પરલોક. દેવ-નરક વગેરે જે
 ભવ તે પરલોક. પણ તે પ્રત્યક્ષ
 દેખાતો નથી તેથી પરલોક સિદ્ધ
 થતો નથી પણ શ્રુતિશાસ્ત્રોમાં
 પરલોકની વાતો છે. તેથી
 પરલોકની શંકા તમને થઈ છે.
 મેતાર્ય પ્રભુજીને પોતાની
 આ બધી શંકાઓનું નિવારણ કરવાનું કહે છે ત્યારે પ્રભુજી એક
 પછી એક શંકાઓનું સમાધાન કરતા જાય છે. ચૈતન્ય એ ભૂતોનો
 ધર્મ છે. તેનું પ્રતિવિધાન નીચે પ્રમાણે છે
 ભૂંદિયાઈરિત્તસ્સ ચેયણા સો ય દવ્વઓ નિચ્વો ।
 જાહ્સસરણાઈહિં પઢિવજ્જસુ વાઠભૂહ્વ ॥ ૧૯૫૬
 ભૂત-ઈન્દ્રિય વગેરેથી ભિન્ન એવા આત્માનો ચૈતન્ય ધર્મ છે.
 અને તે આત્મા જાતિસ્મરણ આદિ હેતુઓ વડે દ્રવ્યથી નિત્ય અને
 પર્યાયથી અનિત્ય સિદ્ધ થાય છે એટલે વાયુભૂતિની જેમ તારે
 પણ આત્માને માનવો જોઈએ.
 અનેક આત્માને બદલે એક જ સર્વગત અને નિષ્ક્રિય આત્મા
 શા માટે ન માનવો એવા મેતાર્યના પ્રશ્નમાં કહે છે-
 ‘ન ય એગો સર્વગઓ, નિર્વિકરઓ લક્ષણાઈભેયાઓ ।
 કુંભાદઠ્ઠવ્વં બહવો, પઢિવજ્જ તમિંદભૂહ્વ ॥ ૧૯૫૭
 આ આત્મા એક સર્વવ્યાપી અને નિષ્ક્રિય નથી કારણ કે
 ઘટાદિની જેમ તેમાં લક્ષણભેદ છે તેથી અનેક ઘટાદિની જેમ
 આત્માને પણ અનેક માનવા જોઈએ. તેથી ઈન્દ્રભૂતિની જેમ તું
 પણ આત્માને અનેક માની લે.
 આત્માના લક્ષણભેદ વિશે મેતાર્યને પ્રભુ સમજાવે છે.
 આત્માનું લક્ષણ ઉપયોગ છે અને રાગદ્વેષ-કષાય અને વિષયાદિ
 ભેદોને કારણે અનંત અધ્યવસાય હોવાથી તે ઉપયોગ અનન્ત
 પ્રકારના દેખાય છે તે રીતે આત્મા પણ અનન્ત હોવા જોઈએ.
 આત્મા અનંત છતાં સર્વવ્યાપી કેમ ન હોય એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં
 પ્રભુ કહે છે, ‘આત્મા શરીરમાં જ વ્યાપ્ત છે તે સર્વવ્યાપક નથી
 કારણ કે તેના ગુણો શરીરમાં જ ઉપલબ્ધ થાય છે. જેમ સ્પર્શનો
 અનુભવ આખા શરીરમાં જ થતો હોવાથી અને અન્યત્ર ન હોવાથી
 સ્પર્શોન્દ્રિય માત્ર શરીર વ્યાપી છે તે પ્રમાણે આત્માને પણ
 શરીરવ્યાપ્ત જ માનવો જોઈએ.’
 આત્મા નિષ્ક્રિય શા માટે નથી માનતા એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં
 પ્રભુ કહે છે-આત્મા નિષ્ક્રિય નથી કારણ કે તે દેવદત્તની જેમ
 ભોક્તા છે. માટે તું પણ ઈન્દ્રભૂતિની જેમ આત્માને અનંત
 અસર્વગત માની લે. આ રીતે આત્મા એક નથી પણ અનંત છે.
 સર્વવ્યાપી નથી પણ શરીર માત્ર વ્યાપી છે. નિષ્ક્રિય નથી પણ
 સક્રિય છે.
 આત્મા અનેક છે એવું
 પ્રમાણથી સિદ્ધ થતું હોવાથી
 માની શકાય પણ તેનો દેવ-
 નારકરૂપ પરલોક દેખાતો નથી
 તો શા માટે માનવો ? એ પ્રશ્નના
 ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે.
 ઇહલોગાઓ ય પરો સોમ્મ ! સુરા નારગા ય પરલોઓ ।
 પઢિવજ્જ મોરિઆકંપિઠ વ્વ વિહિયપ્પમાણાઓ ॥ ૧૯૫૮
 આ લોકથી ભિન્ન એવો દેવ-નરકાદિ પરલોક પણ તારે
 સ્વીકારવો જ જોઈએ. કારણ કે મૌર્ય અને અકંપિત સાથેની
 ચર્ચામાં દેવલોક અને નારકલોકને પ્રમાણથી સિદ્ધ કર્યા જ છે.
 તેથી તારે પણ તેમની જેમ દેવ-નારકનું અસ્તિત્વ માનવું જોઈએ.
 માત્ર શ્રુતિ સ્મૃતિના આધારે જ નહિ પણ મારા આ સમવસરણમાં
 મનુષ્ય ભિન્ન એવા ભવનપતિ, વ્યન્તર, જ્યોતિષક અને વૈમાનિક
 એ ચારે પ્રકારના દેવો ઉપસ્થિત છે. સૂર્ય, ચન્દ્ર અને જ્યોતિષક
 દેવો તો પ્રત્યક્ષ જ છે. અને શાસ્ત્રોમાં દેવોનું અસ્તિત્વ
 સ્વીકારવામાં આવ્યું છે. નારકો વિશેની શંકા માટે પ્રભુ કહે
 છે-બીજા જીવાદિ પદાર્થોની જેમ હું નારકોને પણ સાક્ષાત્
 કેવળજ્ઞાન વડે જોઉં છું. ઈન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ ન હોવા છતાં ઈન્દ્રિયાતીત
 જ્ઞાન વસ્તુતઃ પ્રત્યક્ષ છે માટે નારકરૂપ પરલોક સ્વીકારવો જોઈએ.

મેતાર્ય પ્રશ્ન કરે છે કે જીવ વિજ્ઞાનમય છે અને તે વિજ્ઞાન અનિત્ય છે તેથી પરલોક નથી.

પ્રભુ આ શંકાનો ઉત્તર આપતાં કહે છે-મેતાર્ય તમારો આ અભિપ્રાય યોગ્ય નથી. કારણ કે વિજ્ઞાન અનિત્ય જરૂર છે પરંતુ એકાન્તે અનિત્ય નથી. કથંચિદ્ અનિત્ય અને કથંચિદ્ નિત્ય છે. વિજ્ઞાન અવિનાશી છે, નિત્ય છે.

સમસ્ત વસ્તુઓ ઉત્પાદ વ્યય અને ધ્રોવ્યત્વથી યુક્ત છે એટલે કે સર્વ વસ્તુઓ ત્રિપટી વાળી છે. દ્રવ્ય દૃષ્ટિએ નિત્ય છે અને પર્યાય દૃષ્ટિએ અનિત્ય છે તેથી ઉત્પત્તિમત્વથી જેમ વિનાશીપણું સિદ્ધ થાય છે એ જ રીતે વસ્તુની ધ્રુવતા પણ સિદ્ધ થાય છે. તેથી કહી શકાય કે વિજ્ઞાનનિત્યમ્, ઉત્પત્તિમત્વાત્ ઘટવત્. આ રીતે વિજ્ઞાન નિત્ય સિદ્ધ થવાથી અભિન્ન એવો આત્મા પણ દ્રવ્યદૃષ્ટિથી નિત્ય અવશ્ય છે જ, તેથી પરલોક છે.

વિજ્ઞાન એ સર્વથા વિનાશી હોઈ શકે નહિ, કારણ કે તે વસ્તુ છે. જે વસ્તુ હોય તે ઘડાની જેમ એકાન્ત વિનાશી હોય નહિ, કારણ કે વસ્તુ પર્યાયની અપેક્ષાએ વિનાશી છતાં દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અવિનાશી છે.

મેતાર્ય દલીલ કરે છે કે આપનું દૃષ્ટાંત ઘડો તો ઉત્પત્તિવાળો હોવાથી તે વિનાશી જ છે, તો આપ અવિનાશી કેમ કહો છો ?

પ્રભુ આ દલીલનો ઉત્તર આપતાં કહે છે કે એ સમજવું જરૂરી છે કે ‘ઘડો એ શું છે ?’ ઘડો એટલે રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ એ ગુણો, સંખ્યા, આકૃતિ, માટી રૂપ દ્રવ્ય અને જલહરણાદિ રૂપ શક્તિ-આ બધું મળીને ઘડો કહેવાય છે અને તે રૂપાદિ સ્વયં ઉત્પાદ-વિનાશ-ધ્રોવ્યાત્મક હોવાથી ઘડાને અવિનાશી પણ કહી શકાય છે. એ જ રીતે વિજ્ઞાનને પણ અવિનાશી સિદ્ધ કરી શકાય છે.

રુવ-ઇસ-ગંધ-ફાસા, સંઘા-સંઠાળ-દવ્વ-સત્તીઓ ।
કુમ્ભોત્તિ જઓ તાઓ પસૂદ-વિચ્છિતિ-ધ્રુવધમ્મા ।। ૧૯૬૩
આ વાતને પ્રભુ વિસ્તારથી સમજાવતાં કહે છે-
ઇહ પિણ્હો પિણ્હાગાર-સત્તિ-પજ્જાયવિલયસમકાલં ।
ઉપજ્જહ-કુંભાગાર-સત્તિ-પજ્જાયરૂવેણ ।। ૧૯૬૪
રૂવાહિ દવ્વયાએ ન જાહિ વય વેહિ તેણ સો નિચ્છો ।
એવં ઉપ્પાય-વ્વય-ધ્રુવસ્સહાવં મયં સવ્વં ।। ૧૯૬૫

માટીના પિંડનો ગોળ આકાર અને તેની શક્તિ એ ઉભયરૂપ પર્યાય જે વખતે નષ્ટ થતો હોય તે જ વખતે તે માટીનો પિંડ ઘટાકાર અને ઘટ શક્તિએ ઉભયરૂપ પર્યાય સ્વરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રકારે ઉત્પાદ અને વિનાશ અનુભવસિદ્ધ છે. તેથી તે અનિત્ય છે. પણ પિંડમાં રહેલા રૂપ-રસ-ગંધ-સ્પર્શ અને

માટીરૂપી દ્રવ્યનો તો તે વખતે પણ ઉત્પાદ કે વિનાશ કશું જ નથી. તે તો સદા અવસ્થિત છે. તેથી તેમની અપેક્ષાએ ઘડો નિત્ય પણ છે.

સાર એ છે કે માટી દ્રવ્યનો એક વિશેષ આકાર અને તેની જે શક્તિ હતી તે જ અનવસ્થિત છે. એટલે કે માટી દ્રવ્ય કે પિંડ રૂપે હતી તે હવે ઘટાકાર રૂપ બની ગઈ. પિંડમાં જે જલહરણાદિ શક્તિ ન હતી તે હવે ઘટાકારમાં આવી. આ રીતે પૂર્વાવસ્થાનો વ્યય અને અપૂર્વ અવસ્થાની ઉત્પત્તિ ઘડામાં હોવાથી તે વિનાશી કહેવાય છે. પણ રૂપ-રસાદિ અને માટી તો તેની જ છે. તેથી તેને અવિનાશી પણ કહેવો જોઈએ.

એ જ પ્રકારે સંસારની સમસ્ત વસ્તુઓ ઉત્પાદ-વિનાશ-ધ્રુવસ્વભાવવાળી સમજવી. આમ સમસ્ત વસ્તુઓ નિત્ય પણ છે અને અનિત્ય પણ છે. એટલે ‘ઉત્પત્તિ હોવાથી’ એ વસ્તુને જેમ વિનાશી સિદ્ધ કરી શકાય છે તેમ અવિનાશી પણ સિદ્ધ કરી શકાય છે. એથી વિજ્ઞાન પણ ઉત્પત્તિવાળું હોવાથી અવિનાશી પણ છે અને વિજ્ઞાનથી અભિન્ન એવો આત્મા પણ અવિનાશી સિદ્ધ થાય છે. એથી પરલોક છે એમ મેતાર્ય તમે સ્વીકારો.

વિજ્ઞાનમાં ઉત્પાદાદિ ત્રણને કેવી રીતે ઘટાવ્યા એ વાતને પ્રભુ સ્પષ્ટ કરે છે.

ઘડચેયણયા નાસો, પડચેયણયા સમુભ્ભવો સમયં ।

સંતાણેનાવત્થા, તહેહ-પરલોઅ-જીવાણં ।। ૧૯૬૬

મણુએહલોગનાસો સુરાહપરલોગસંભવો સમયં ।

જીવતયાડવત્થાણં, નેહભવો નેય પરલોઓ ।। ૧૯૬૭

ઘટ વિષયક જ્ઞાન તે ઘટવિજ્ઞાન કે ઘટ ચેતના કહેવાય છે અને પટવિષયક જ્ઞાન તે પટવિજ્ઞાન કે પટચેતના કહેવાય છે. આ પ્રમાણે તે તે ચેતનાને સમજવી. આપણે અનુભવીએ છીએ કે ઘટચેતનાનો જે સમયે નાશ થાય છે તે જ સમયે પટ ચેતના ઉત્પન્ન થાય છે. પણ જીવરૂપ સામાન્ય ચેતના તો બન્ને અવસ્થામાં વિદ્યમાન જ છે. આ પ્રકારે આ લોકના પ્રત્યક્ષ ચેતન-જીવોમાં ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રોવ્ય સિદ્ધ છે. તે જ પ્રકારે પરલોકગત જીવ વિશે પણ કહી શકાય છે કે કોઈ જીવ જ્યારે આ લોકમાંથી મનુષ્યરૂપે મરીને દેવ થાય છે ત્યારે તે જીવનો મનુષ્યરૂપ ઈલલોક નષ્ટ થયો અને દેવરૂપ પરલોક ઉત્પન્ન થયો. પણ જીવ સામાન્ય તો અવસ્થિત જ છે. તે જીવ શુદ્ધ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ઈલલોક કે પરલોક નથી કહેવાતો પણ તેને જીવમાત્ર કહેવાય છે તે તો અવિનાશી જ છે. આ પ્રકારે એ જીવ ઉત્પાદ, વિનાશ અને ધ્રુવ સ્વભાવવાળો હોવાથી પરલોકનો અભાવ સિદ્ધ થતો નથી.

સર્વે વસ્તુઓમાં ઉત્પાદ-વિનાશ-ધ્રુવતા એમ ત્રિસ્વભાવત

કેમ ઘટે એ પ્રશ્નનો ઉત્તર પ્રભુ આપે છે-
 અસઓ નત્થિ પસૂઈ, હોજ્જ વ જહ, હોઝ ખરવિસાણસ્સ ।
 ન ય સવ્વહા વિણાસો, સવ્વુચ્છેયપ્પસંગાઓ ॥ ૧૯૬૮
 તોડવત્થિયસ્સ કેણવિ વિલઓ ધમ્મેણ ભવણમન્નેણ ।
 સવ્વુચ્છેઓ ન મઓ સંવવહારોવરોહાઓ ॥ ૧૯૬૯
 જો ઘટાદિ સર્વથા અસત્ હોય, દ્રવ્યરૂપે વિદ્યમાન ન હોય,
 તો તેની ઉત્પત્તિ સંભવે જ નહિ. સર્વથા અસત્ની પણ ઉત્પત્તિ
 હોય તો ખરવિષાણ પણ ઉત્પન્ન થવું જોઈએ. ખરવિષાણ કદી
 ઉત્પન્ન થતું નથી અને ઘટાદિ પદાર્થો કદાચિત્ ઉત્પન્ન થાય છે,
 માટે સર્વથા અસત્ નહિ પણ કથંચિત્ સત્ની ઉત્પત્તિ થાય છે
 એમ માનવું જોઈએ. એ જ પ્રમાણે જે સત્ છે તેનો સર્વથા
 વિનાશ પણ થતો નથી. જો સત્નો સર્વથા વિનાશ થતો જ
 હોય તો કમશ: બધી વસ્તુઓનો નાશ થઈ જવાથી સર્વનાશનો
 પ્રસંગ આવશે.
 એટલે અવસ્થિત - વિદ્યમાનનો જ કોઈ એક રૂપે વિનાશ
 અને અન્ય રૂપે ઉત્પાદ માનવો જોઈએ. જેમ કે સત્ એવા જીવનો
 મનુષ્ય રૂપે વિનાશ અને દેવરૂપે ઉત્પાદ થાય છે, તે જ પ્રમાણે
 સમસ્ત દ્રવ્યોમાં ઉત્પાદન અને વિનાશ છે. પણ વસ્તુનો સર્વથા
 વિનાશ-ઉચ્છેદ તો માની શકાતો નથી. કારણ કે તેમ માનવામાં
 સમસ્ત લોકવ્યવહારનો ઉચ્છેદ થઈ જાય.
 મેતાર્યનો છેલ્લો પ્રશ્ન એ હતો કે આ પ્રકારે યુક્તિથી પરલોક
 સિદ્ધ થાય છે તો પછી વેદવાક્યને સંગત કેવી રીતે કરવું? એ
 સમજાવતાં પ્રભુ કહે છે.
 અસહ વ પરમ્મિ લોએ, જમગ્ગિહોત્તાહ સગ્ગકામસ્સ ।
 તદસંબદ્ધં સવ્વં, દાણાફલં ચ લોઅમ્મિ ॥ ૧૯૭૦
 વેદનું તાત્પર્ય પરલોકનો અભાવ સિદ્ધ કરવાનું હોઈ શકે
 જ નહિ, કારણ કે જો પરલોક જેવું કંઈ હોય જ નહિ તો સ્વર્ગની
 ઈચ્છાવાળાએ ‘અગ્નિહોત્રાદિ યજ્ઞ’ કરવો જોઈએ એવું વિધાન
 જે વેદમાં આવે છે તે અસંગત થઈ જાય અને લોકમાં દાનાદિનું
 ફળ સ્વર્ગ મનાય છે તે પણ અસંગત થઈ જાય, એટલે પરલોકનો
 અભાવ વેદને અભિપ્રેત નથી.
 પ્રભુની વાણી સાંભળી દશમા મેતાર્ય પંડિતના મનનો સંશય
 દૂર થયો. ભગવાનની વાણીથી પ્રતિબોધ પામ્યા.
 છિન્નમ્મિ સંસયમ્મિ જિણેણ જરમરણવિપ્પમુક્કેણ ।
 સા સમણો પવ્વહ્સઓ, તિહિઓ સહ ખણ્ડિયસર્ણહિં ॥ ૧૯૭૧
 આ રીતે જ્યારે જરા-મરણથી રહિત એવા ભગવાને મેતાર્યની
 શંકાનું નિવારણ કર્યું ત્યારે મેતાર્ય પંડિતે પોતાના ત્રણસો

શિષ્યો સાથે પરમાત્મા પાસે પ્રવજ્યા ગ્રહણ કરી.

આમ મેતાર્ય પંડિતના સંશયો અને પ્રભુએ કરેલ નિવારણ
 જોતાં એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે સંવાદશૈલી દ્વારા ગણધરવાદમાં
 જેન ધર્મની સર્વસમન્વયની ભાવના અને અનેકાન્તદૃષ્ટિ જોવા
 મળે છે. પ્રતિપક્ષી ઉપર વિજય મેળવવાની ભાવનાને બદલે
 પ્રતિપક્ષીને સાચી સમજ આપવાની મુખ્ય ભાવના કામ કરે છે.
 ભગવાન વેદ વાક્યને મિથ્યા નથી કહેતા પણ વેદવાક્યનો સમ્યક્
 અર્થ, યથાર્થ અર્થ બતાવે છે. આ રીતે ગણધરો પણ પોતાની
 વેદભક્તિનો કારણો ભગવાનની વાત માની લે એવી
 વ્યવહારકુશળતાનું દર્શન થાય છે.

બી/૪૨, દયાનંદ સોસાયટી, એ-૧૦૪, ગોકુલધામ, ગોરેગામ (ઈસ્ટ),
 મુંબઈ-૪૦૦ ૦૬૩. મોબાઈલ નં. 9223190753.

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘને મળેલું અનુદાન

જમનાદાસ હાથીભાઈ મહેતા અનાજ રાહત ફંડ

૧૦૦૦૦ એક સદ્ગૃહસ્થ તરફથી

૬૦૦૦ અશિતા એન્ડ કાંતિલાલ કેશવલાલ શેઠ ચેરિટેબલ
 ટ્રસ્ટ

૫૦૦૦ મોહનલાલ બેચરદાસ મહેતા

૧૦૦૦ એક સદ્ગૃહસ્થ તરફથી

૫૦૦ સુંદરજી એમ. પોપટ, પુના

૨૩૫૦૦

પ્રબુદ્ધ જીવન નિધી ફંડ

૧૧૦૦૦ શ્રી કલ્યાણજી નર્સરી

૧૧૦૦૦

પ્રબુદ્ધ જીવન સૌજન્ય દાતા

૪૦૦૦૦ સ્વ. સંપતબેન દી. શાહ- માતુશ્રી

સ્વ. દીપચંદ કેશરીમલ શાહ પિતાશ્રીની ૧૮મી

પુણ્યતિથિ પર હસ્તે-શ્રીમતી કલ્યા હસમુખ ડી. શાહ

૪૦૦૦૦

પુસ્તક વેચાણ

૧૦૦૦૦ એક સદ્ગૃહસ્થ તરફથી

૧૦૦૦૦

કિશોર ટિમ્બડીયા કેળવણી ફંડ

૧૦૦૦૦ શ્રી વિનોદભાઈ જમનાદાસ મહેતા

૨૦૦૦૦ એક ભાઈ તરફથી

૩૦૦૦૦

અગિયારમા ગણધર – પ્રભાસ

□ વર્ષા શાહ

[વિદુષી લેખિકા કે. જે. સોમૈયા સેન્ટર ફોર સ્ટડીઝ ઇન જૈનિઝમ-મુંબઈમાં રીસર્ચ આસિસ્ટન્ટ અને જૈનોલોજી કોર્સના પ્રાધ્યાપિકા છે.]

‘નમોત્યુષાં-શકસ્તવ’ સૂત્રમાં તીર્થંકર ભગવંતના વિશેષણોમાં એક વિશેષણ છે. ‘જિણાણં-જવયાણં’ જેનો અર્થ થાય છે ભગવાને પોતે જીત મેળવી છે અને બીજાને જીત મેળવવામાં મદદ કરે છે. સામાન્ય રીતે જે જીતે છે તે બીજાને હરાવીને જીતે પરંતુ ભગવાને પોતે બીજાને હરાવ્યા વિના જીત મેળવી છે.

ભગવાન મહાવીરને જીતવા આવેલા સોળ વર્ષના કૌડીન્ય ગોત્રીય પ્રભાસ પોતે જીતાઈ ગયા. તેમણે ભગવાનનું શરણ સ્વીકાર્યું, ત્રણસો શિષ્યો સાથે ભગવાન પાસે દીક્ષા લીધી અને ૧૧મા ગણધર થવાનું માન પામ્યા.

તેઓ ઉંમરમાં સૌથી નાના હતા. ચોવીસ વર્ષની ઉંમરે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને ચાલીસ વર્ષની ઉંમરે નિર્વાણ પામ્યા હતા.

માણસને પ્રશ્ન ઉઠે તે એની જિજ્ઞાસાની ચિંતનશીલતાની જાગૃતિની નિશાની છે.

ચારિત્ર્યશીલ વિદ્વાન વ્યક્તિને પ્રશ્નો થાય અને તેનાથી વધુ સમર્થ અને અધિકારી વ્યક્તિ દ્વારા એનું નિરાકરણ થાય તો એ પ્રશ્નોત્તરીમાંથી માનવજાતના કલ્યાણ માટેનું સાહિત્ય જન્મે છે. દા. ત. કેશી-ગૌતમ સંવાદ, રાજા પરદેસી અને કેસીમુનિનો સંવાદ, નમી રાજર્ષિ અને દેવનો સંવાદ, આદ્રકુમાર અને ગૌશાલકનો સંવાદ, ભગવાન સમક્ષ જયંતીબાઈ શ્રાવિકાની પ્રશ્નોત્તરી. આમ ભગવતી, ઉત્તરાધ્યયન, રાયપસેણીય, સૂત્રકૃતાંગ આદિ આગમોમાં સવાલ-જવાબ સચવાયા છે.

૧૧મા ગણધર પ્રભાસ અત્યંત બુદ્ધિશાળી વાકપટુ અને પ્રકાંડ પંડિત હતા. પરંતુ વેદોમાં પરસ્પર વિરોધી વિધાનો હોવાને કારણે સ્પષ્ટતા ન થવાથી કેવળદર્શી ભગવંત પાસે સંદેહ નિવારણ માટે આવ્યા. દા. ત. –

‘દ્વૈ બ્રાહ્મણી, પરમપરં ચ’।
આ પદથી નિર્વાણનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ થાય છે.
આ પદ અનુસાર બે બ્રહ્મનો ઉલ્લેખ છે.
પરબ્રહ્મ એટલે શુદ્ધાત્મા-મુક્તાત્મા.

ભગવાન પ્રભાસને કહે છે - ‘હે સૌમ્ય! વિરોધાત્માસી વેદ-વાક્યોના કારણે તને મોક્ષના અસ્તિત્વ વિષે સંશય ઉત્પન્ન થાય એ સ્વાભાવિક છે.’
પ્રભાસનો સંશય અને ભગવંત પાસે તેનું નિરાકરણ.

જીવની જેમ મોક્ષ પણ અવિનાશી છે.

પ્રભાસ : (૧) કર્મનો નાશ થવાથી જીવનો પણ નાશ થાય ?

(૨) પર્યાય રૂપ સંસારનો નાશ થવાથી જીવ પણ નાશ પામે તો મોક્ષ કોનો ?

ભગવંત :

(૧) ચાર ગતિરૂપ સંસાર કર્મજન્ય છે. કારણના અભાવે કર્મનો અભાવ થાય છે એટલે કર્મનો નાશ થવાથી સંસારનો નાશ થઈ શકે છે. પરંતુ જીવત્વ કર્મજન્ય નથી તેથી કર્મનો નાશ થવાથી જીવનો નાશ ન થાય. જેમ સૂર્યનો પ્રકાશ વાદળથી ઢંકાઈ જાય છે, વાદળાં હટી જવાથી પ્રકાશિત થાય છે, તેમ કાર્મણ વર્ગણના પુદ્ગલો આત્માને ટિરોભૂત કરે છે અને કર્મના પડળ હટી જવાથી જીવ પોતાના નિજ સ્વરૂપમાં સ્થિત થાય છે. કર્મ પુદ્ગલનું આત્મપ્રદેશથી સર્વથા ખરી જવું એ જ જીવનો મોક્ષ છે.

(૨) નારકાદિરૂપ જે જીવનો પર્યાય છે, તે પર્યાય માત્રનો જ નાશ થવાથી પર્યાયવાન જીવદ્રવ્યનો સર્વથા નાશ નથી થતો, પણ

કથંચિત્ થાય છે. શરીરધારી આત્મા સંસરણ કરે છે. એક શરીર છોડીને બીજું શરીર ધારણ કરવાથી આત્મ સ્વરૂપમાં પરિવર્તન નથી આવતું. જો શરીર સાથે આત્માનો વિનાશ માનવામાં આવે તો તેનું ચૈતન્ય સ્વરૂપ ટકી શકતું નથી. દા. ત. જેમ સુવર્ણમાં મુદ્રારૂપ પર્યાયનો નાશ થયે કુંડળરૂપ અન્ય પર્યાય ઉત્પન્ન થાય છે, પણ સુવર્ણનો સર્વથા નાશ નથી થતો; તેમ નારકાદિરૂપ સંસારના પર્યાયો નાશ પામવાથી જીવનો સંસારીપણારૂપે નાશ થાય છે, પણ તે સંસારીપણાનો પર્યાય નાશ પામતાં બીજા મુક્તિરૂપ પર્યાયનો ઉત્પાદ થાય છે.

આત્મા આકાશની જેમ અમૂર્ત અને નિત્ય છે, અને આત્મા નિત્ય હોવાથી મોક્ષ પણ નિત્ય છે. આત્માનો વિનાશ માનવામાં આવે તો તેનું ચૈતન્ય સ્વરૂપ ટકી શકતું નથી.

મુક્તાત્માના નિત્યાનિત્યપણાનું કથન :

પ્રભાસ :

(૧) આકાશના દૃષ્ટાંત જેમ જીવની નિત્યતા સિદ્ધ થઈ છે તેમ જીવદ્રવ્ય પણ અમૂર્ત હોવાથી સર્વવ્યાપક-વિભુ સિદ્ધ થઈ શકે ?

(૨) આકાશની જેમ મુક્તાત્મા અજીવ છે ?

(૩) આકાશની જેમ મુક્તાત્મા અજ્ઞાની છે ?

ભગવંત :

(૧) આત્મ-પ્રદેશ શરીર અનુસાર સંકુચન-વિસ્તૃત પામે છે. જ્ઞાન, સુખ-દુઃખ વગેરે અનુભૂતિઓ શરીરના માધ્યમ થકી વેદવામાં આવે છે. એટલા માટે આત્મા શરીર વ્યાપક છે; વળી જીવ આકાશ સમાન અબાધિત અને મુક્ત નથી કારણ જીવ દાન આદિ પુણ્યના કાર્ય અને ખેતી (વ્યવસાય) આદિ પાપના કાર્યથી બાધિત છે. જો આકાશની જેમ જીવ સ્વતંત્ર હોત તો એને દયા-દાન આદિ અનુષ્ઠાન કરવાનું શું પ્રયોજન! સુવર્ણ અને માટીની જેમ જીવ-કર્મનો અનાદિ સંયોગ હોવા છતાં સમ્યક્ જ્ઞાન અને ક્રિયાથી બન્નેનો વિયોગ થાય છે.

(૨) આકાશના દૃષ્ટાંતથી જીવનું વિભુપણું, અજ્ઞાન, અજીવપણું સિદ્ધ કરવામાં આવે તો તે અયોગ્ય છે. મુક્તાવસ્થામાં જીવનું અજીવપણું નથી થતું. આ પ્રમાણે જેમ મુક્ત જીવ અદ્રવ્ય અને મૂર્ત નથી થતો, તેમ તે પોતાના જીવસ્વભાવથી અજીવપણે પરિવર્તિત નથી થતો, અન્યથા જો તે સ્વભાવનો ત્યાગ કરે તો આકાશ અને પરમાણુ આદિ પણ પોતાના સ્વભાવનો ત્યાગ કરીને વિપરીત થઈ જાય.

(૩) જ્ઞાનેન્દ્રિય (ઈન્દ્રિય અને મન) વિના જ્ઞાન પ્રાપ્તિ સંભવ જ નથી એ માન્યતા ખોટી છે. ઈન્દ્રિયો ઘટની જેમ મૂર્તાદિ સ્વભાવવાળી હોવાથી તે જાણી શકાતી નથી. તે માત્ર જાણવાનાં દ્વારો છે, જાણનાર તો આત્મા છે. પ્રત્યક્ષ અનુભવથી પોતાના અને પરના તથાવિધ પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિ આદિ લક્ષણોથી જીવ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે. જેમ સમસ્ત મેઘાદિ આવરણનો અપશમ થવાથી સૂર્ય સંપૂર્ણ પ્રકાશમય થાય છે તેવી જ રીતે જ્ઞાનસ્વરૂપ મુક્તાત્મા, ઈન્દ્રિયોના અભાવે સર્વ આવરણ દૂર થવાથી સંપૂર્ણ જ્ઞાનરૂપ, સંપૂર્ણ પ્રકાશવાન થાય છે.

પરમાણુ જેમ મૂર્તભાવ વિના નથી હોતા, તેમ જીવ પણ જ્ઞાન વિના નથી હોતો; કેમકે જ્ઞાન એ જીવનો સ્વભાવ છે તેથી ‘મુક્તજીવ જ્ઞાનરહિત છે.’ એ કથન સર્વથા વિરુદ્ધ છે, કારણ કે સ્વરૂપ વિના સ્વરૂપવાન કદિ પણ હોઈ શકે નહિ.

પ્રભાસ : જેમ જ્ઞાન આત્માનો નિજ ગુણ છે તેમ રાગ-દ્વેષ પણ આત્મા સાથે અનાદિ સંબંધ ધરાવે છે, તો પછી રાગ-દ્વેષ કેમ નિત્ય નથી ?

ભગવંત : જેમ પ્રકાશ સૂર્ય-ચંદ્રનો નિજ ગુણ છે તેમ જ્ઞાન

આત્માનો નિજ ગુણ છે. રાગ-દ્વેષ કર્મજનિત પૌદ્ગલિક છે જે આત્મા સાથે નૈમેત્તિક સંયોગજનક સંબંધ ધરાવે છે. જેમ સ્ફટિક, રંગ વગરના પારદર્શક ગુણવાળા હોવા છતાં રંગવાળી વસ્તુના સંયોગથી વસ્તુના અનુરૂપ રંગ ધારણ કરે છે અને એ જ રંગવાળી વસ્તુને (સંયોગ) દૂર કરવામાં આવે તો ફરી સ્ફટિક મૂળ સ્વરૂપમાં આવી જાય છે તેમ સંવેગ અને નિર્વેગ ભાવથી જો રાગ-દ્વેષ જનિત કષાયોને મંદ-મંદતર-મંદતમ કરી શકાય તો પછી રાગ-દ્વેષનો ક્ષય કેમ ન કરી શકાય !

પ્રભાસ : ક્ષય પામેલા રાગ-દ્વેષ ફરીથી ઉત્પન્ન થાય ?

ભગવંત : વસ્તુમાં બે પ્રકારના વિકારો જણાય છે.

નિર્વર્તત્ય વિકાર અને અનિર્વર્તત્ય વિકાર. નિર્વર્તત્ય વિકાર એટલે કે જેમ સોનું અગ્નિના સંયોગથી પ્રવાહી બને છે અને અગ્નિના વિયોગથી સોનું ફરી ઘનત્વ ધારણ કરે છે તેમ આત્મા અને કર્મના સંયોગથી રાગ-દ્વેષ ઉત્પન્ન થાય છે. અનિર્વર્તત્ય વિકાર એટલે અગ્નિના સંપર્કથી ભસ્મિભૂત

થયેલી રાખ ફરી લાકડાનું રૂપ ધારણ નથી કરતી તેમ મોક્ષાવસ્થામાં મિથ્યાત્વ આદિ અભાવના કારણે રાગ-દ્વેષનો અભાવ હોય છે.

મુક્તાવસ્થામાં પરમસુખના સદ્ભાવની સિદ્ધિ અને ઉપસંહાર

પ્રભાસ : ‘અશરીરમ્ વા વસન્તં પ્રિયાપ્રિયે ન સ્પૃશતઃ’ આ વેદ પદ અનુસાર મુક્તાત્માને સુખનો અભાવ સિદ્ધ થાય છે.

ભગવંત : ‘અશરીર’ એટલે મુક્તાત્મા અને ‘વસન્તં’ એટલે વિહરમાન અરિહંતો.

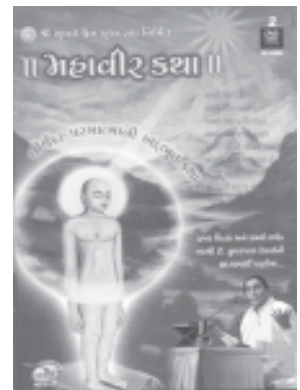
અરિહંત તથા સિદ્ધને સુખ-દુઃખ (પ્રિયાપ્રિય) સ્પર્શતા નથી. પ્રિયાપ્રિય એટલે સંસારિક સુખ-દુઃખ છે. સંસારિક સુખ-દુઃખનો આધાર શરીર છે. દેહ અને ઈન્દ્રિયો છે ત્યાં સુધી દુઃખ જ છે. ખરું સુખ દેહ અને ઈન્દ્રિયના અભાવે થાય છે.

જેમ અનંત જ્ઞાનમય આત્મા છે, મતિજ્ઞાનાવરણાદિ તે જ્ઞાનના ઉપઘાતક છે અને ઈન્દ્રિયો સૂર્યના પ્રકાશને ઢાંકનાર મેઘના સમૂહમાં પડેલાં છિદ્રની જેમ જ્ઞાનમાં ઉપકારી છે અને સર્વ આવરણનો ક્ષય થવાથી આત્માની અત્યંત જ્ઞાનશુદ્ધિ થાય છે; તેવી જ રીતે આત્મા અનંત સુખમય છે, પાપ તેનું ઉપઘાત છે અને પુન્ય અનુત્તર વિમાન પર્યંત (ઉત્કૃષ્ટ) સુખરૂપ ફળ દ્વારા અનુગ્રહ કરે છે, તે સર્વ પુન્ય-પાપનો ક્ષય થવાથી આત્માને સંપૂર્ણ નિરૂપમ, અવ્યાબાધ અનંત સુખ પ્રાપ્ત થાય છે.

બૌદ્ધ દર્શન સાથે સમન્વય
 બૌદ્ધ દર્શન નિર્વાણની પ્રક્રિયાને માને છે પણ મોક્ષ પછીની સ્થિતિને
 અનાત્મક અથવા ઓલવાયેલા દીપકની જેમ અભાવાત્મક માને છે.
 ભગવાન પ્રત્તાસને સમજાવે છે કે ઓલવાઈ જવાથી દીપક
 સર્વથા વિનાશ નથી પામતો, પણ તેનું પરિણામાન્તર થવાથી
 શુદ્ધ શાશ્વત વિદ્યમાન અવસ્થા તે જ મોક્ષ કહેવાય છે.
 આ પ્રમાણે ભગવંતે વેદોક્ત શ્રુતિથી અને યુક્તિઓ વડે મોક્ષનું
 અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરીને પ્રત્તાસના સંશયનો છેદ કર્યો છે. * * *
 બી/૩/૧૬, પેરેઠરા સદન, એમ.વી.રોડ, અંધેરી (પૂર્વ),
 મુંબઈ-૪૦૦૦૬૯. મો. : ૯૭૫૭૧૨૪૨૮૨

આંતર રાષ્ટ્રીય ખ્યાતિ પ્રાપ્ત, જૈન ધર્મ તત્ત્વના વિશ્વ પ્રચારક પદ્મશ્રી ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈની હૃદયસ્પર્શી પ્રભાવક વાણીમાં

ડી.વી.ડી.

॥ મહાવીર કથા ॥

બે ડી.વી.ડી. સેટ મૂલ્ય રૂ. ૨૫૦/-
ભગવાન મહાવીરના જીવનનાં જીવનનાં
રહસ્યોને પ્રગટ કરતી, ગણધરવાદની મહાન
ઘટનાઓને આલેખતી અને વર્તમાન યુગમાં
ભગવાન મહાવીરના ઉપદેશોની મહત્તા
દર્શાવતી સંગીતસભર ‘મહાવીરકથા’

૧. શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ, ૩૩ મહામદી મિનાર, ૧૪મી ખેતવાડી, એ.બી.સી. ટ્રાન્સપોર્ટની બાજુમાં, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪. ટેલિફોન : ૨૩૮૨૦૨૯૬.
૨. ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજી, બી-૧૦૧, સમય એપાર્ટમેન્ટ, આઝાદ સોસાયટી પાસે, આંબાવાડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫. ફોન : (૦૭૯) ૨૬૭૬૨૦૮૨.

गणधरों की शंकाओं के वैदिक वाक्य

१. इन्द्रभूति

एतावानेव लोकोयं, यावानिन्द्रिय गोचरः ।

भद्रे ! वृकपदं पश्य, यद् वदन्ति विपश्चितः ॥

विज्ञानघन एतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय तान्येवानु विनश्यति ।

न च प्रेत्यसंज्ञाऽस्ति ।

बृहदारण्यक उपनिषद् २/४/१२

न ह वै सशरीरस्य प्रियाप्रिययोरपहतरिस्ति ।

अशरीरं वा वसन्तं प्रियाप्रिये न स्पृशतः ।

—छान्दोग्य उपनिषद् ८/१२/१

अग्निहोत्रं जुहुयात् स्वर्गकामः ।

—मैत्रायणी उपनिषद् ३/६/३६

अस्ति पुरुषोऽकर्ता निर्गुणो भोक्ता विद्रूपः ।

—सांख्यदर्शन

देह एवाऽयमनुप्रयुज्यमानो दृष्टः यथैष जीवः एनं न हिनस्ति ।

एक एव हि भूतात्मा, भूते भूते प्रतिष्ठितः ।

एकधा बहुधा चैव, दृश्यते जलचन्द्रवत् ॥

ब्रह्म बिन्दु उपनिषद् ११

यथा विशुद्धमाकाशं, तिमिरोपप्लुतो जनः ।

संकीर्णमिव मात्राभिर्भिन्ना भिरभिमन्यते ॥

तथेदं ममलं ब्रह्म, निर्विकल्पमविद्यया ।

कलुषत्वमिवापन्नं, भेद रूपं प्रकाशते ॥

बृहदारण्यक भाष्य वार्तिक ३-४-४३, ४४

उर्ध्वमूलमधः शाखमश्वत्थं प्राहूरव्ययम् ।

छन्दांसि यस्य पर्णानि यस्तं वेद स वेदवित् ॥

—योग शिखोपनिषद् ६/१४

पुरुष एवेदं गिनं सर्वं यद् यच्च भाव्यम् ।

उतामृत त्वस्येशानो यदन्ने नाति रोहति ॥

—ऋग्वेद १०/९/२ आदि चारों वेदों में

यदेजति यन्नैजति यद् दूरे यदु अन्तिके ।

यदन्तरस्य सर्वस्व यत् सर्वस्यास्य बाह्यतः ॥

ईशवास्य-५

अस्तमिते आदित्ये याज्ञवल्क्यः । चन्द्रमस्यस्तमिते शान्तेऽग्नौ शान्तायां
वाचि किं ज्योतिरेवायं पुरुषः ? आत्मज्योतिरेवायं समाहितो हो वाच ।

बृहदारण्यक ४/३/६

(समाध्यानार्थं भगवान् महावीर द्वारा प्रस्तुत)

२. अग्निभूति

भगवान् महावीर द्वारा प्रयुक्त—

स सर्वविद् यस्यैष महिमा भुवि दिव्ये ब्रह्मपुरे ह्येष व्योम्नि आत्मा
सुप्रतिष्ठितस्तमक्षरं वेदयते यस्तु सर्वज्ञः सर्ववित् सर्वमेवाविवेशेति ।

एकया पूर्णया हूत्या सर्वान् कामानवाप्नोति ।

तैत्तिरीय ब्राह्मण ३/८/१०/५

एष वः प्रथमो यज्ञो योऽग्निष्टोमः योऽग्नेनाष्टिवाऽन्येन यजते सगर्तभ्यपतत् ।

तैत्तिरीय महाब्राह्मण १६/१/१२

द्वादशः मासः संवत्सरः ।

तैत्तिरीय ब्राह्मण १/१/४

अग्निरूष्णः ।

—वही

अग्निर्हिमस्य भेषजम् ।

—वही

३. वायुभूति

भगवान् महावीर द्वारा समाधानार्थं प्रयुक्त—

आगमश्चोपपत्तिश्च, सम्पूर्णं दृष्टि कारणम् ।

अतीन्द्रियाणामर्थानां, सद्भाव प्रतिपत्तये ॥

सत्येन लभ्यस्तपसा ह्येष ब्रह्मचर्येण नित्यं ज्योतिर्मयो विशुद्धो यं पश्यन्ति
धीरा यतयः संयतात्मानः ।

मुण्डकोपनिषद् ३/१५

४. व्यक्त

स्वप्नोपमं वै सकलमित्येष ब्रह्मविधि रज्जसा विज्ञेयः ।

—तैत्तिरीय ब्राह्मण १/१/३

द्यावा पृथिवी

पृथिवी देवता

आपो देवता

—एतरेय ब्राह्मण २/१६

काम स्वप्न भयोन्मादैर विद्योपप्लवात्तथा ।

पश्यन्त्यसन्तमप्यर्थं जनः केशोण्डुकादिवत् ॥

भगवान महावीर द्वारा समाधानार्थ प्रयुक्त— मूर्तरणुप्रदेशः कारणमन्त्यं भवेत् तथा नित्यः । एक रस-वर्ण-गंधो द्विस्पर्शः कार्यं लिङ्गिश्च ॥ ५. सुधर्मा पुरुषोः मृतः सन् पुरुषत्वमेवाश्रुते पशवः पशुत्वम् । शृगालो वै एष जायते यः स पुरीषो दह्यते । ६. मंडिक स एष विगुणो विभर्न बध्यते संसरति वा, न मुच्यति मोचयति वा, न वा एष ब्रह्मभ्यन्तरं वा वेद । न हि वै सशरीरस्य प्रियप्रिययोरपहतिरस्ति, अशरीरं वा वसन्तं प्रियाप्रिये न स्पृशतः । —छान्दोग्य ८/१२/१ भगवान महावीर द्वारा समाधानार्थ प्रयुक्त— लाउ य एरंडफले अग्गी धूमो य इसु धणुविमुक्को । गइ पुव्व पओगेण एवं सिद्धाण वि गइ उ ॥ —आवश्यक निर्युक्ति ९५७ नित्यं सत्त्वमसत्त्वं वा हेतोरन्यानपेक्षणात् । नञ युक्तमिक्त्युक्तं वा यद्वि कार्यं विधीयते ॥ तुल्याधिकरणेऽन्यस्मिँल्लोकेऽप्यर्थ गतिस्तथा । —परिभाषेन्दुशेखर ७४ नज इव युक्त मन्य सदृशाधिकरणे तथा ह्यर्थ गतिः । ७. मौर्यपुत्र स एष यज्ञायुधी यजमानोऽज्जसा स्वर्गलोकं गच्छति । अपाम सोममृता अभूम अग्न्य ज्योतिर विदाम् । देवान् किं नूनमस्मान् कणवदरातिः किमु धूर्तिरमृतमर्त्यस्य । —ऋग्वेद ६/४/११ को जानाति मायोपमान् गीर्वाणानिन्द्र-यम-वरुण-कुबेरादीन् । भगवान महावीर द्वारा समाधानार्थ प्रयुक्त— यम-सोम-सूर्य-सुरगुरु-स्वाराज्यानी जयति । ८. अकंपित नारको वै एष जायते यः शूद्रान्न मश्नाति । न ह वै प्रेत्य नारकाः । भगवान महावीर द्वारा समाधानार्थ प्रयुक्त— सततमनुबद्धमुक्तं दुखं नरकेषु तीव्र परिणामम् । तिर्यक्षूष्ण-भय-क्षुत्-तृषादि दुखं सुखं चाल्पम् । सुख दुःखे मनुजानां मना शरीराश्रये बहु विकल्पे । सुखमेव तु देवानामल्पं दुखं तु मनसि भवम् । —आचारांग टीका पृष्ठ २५	९. अचलभ्राता पुरुष एवेदं ग्नि सर्वम् । —श्वेता ३/१५ भगवान महावीर द्वारा समाधानार्थ प्रयुक्त— समासु तुल्यं विषमासु तुल्यं, सतीष्व सच्चाप्य सतीशु सच्च । फलं क्रियास्वित्यथ यन्निमित्तं, तद् देहिनां सोऽस्ति न कोऽपि धर्मः ॥ १०. मेतार्थ विद्वानघन एवैतेभ्यो भूतेभ्यः..... । बृहदारण्यक २/४/१२ एक एव हि भूतात्मा, भूते भूते व्यवस्थितः । एकधा बहुधा चैव, दृश्यते जलचन्द्रवत् ॥ ब्रह्मबिन्दु उपनिषद-११ ११. प्रभास जरामर्यं वैतत् सर्वं यदग्नि होत्रम् । शतपथ ब्राह्मण १२/४/१/१ से उद्धृत सैषा गुहा दुखगाहा । द्वे ब्रह्मणी परमपरं च, तत्र परं सत्यं ज्ञानमनन्त ब्रह्म । दीपो यथा निवृत्तिमभ्युपेतो, नैवावनिं गच्छति नान्तरिक्षम् ॥ दिशं न काञ्चिद्, विदिशं न काञ्चिद् । स्नेहक्षयात् केवलमेति शान्तिम् ॥ जीवस्तथा निवृत्ति मभ्युपेतो नैवावनिं गच्छति नान्तरिक्षम् ॥ दिशं न काञ्चिद्, विदिशं न काञ्चिद् । क्लेशक्षयात् केवलमेति शान्तिन् ॥ —सोन्दरनन्द १६/२८/२९ केवल संविद् दर्शन रूपाः, सर्वार्ति-दुःख परिमुक्ताः । मोदन्ते मुक्तिगता जीवाः क्षीणान्तरारिगणा ॥ भगवान महावीर द्वारा समाधानार्थ प्रयुक्त— स्थितः शीतांशुवज्जीवः, प्रकृत्या शुद्धया । चन्द्रिकावच्च विज्ञानं, तदावरणमभ्रवत् ॥ —योगदृष्टि समुच्चय १८१ स व्याबाधाभावात्, सर्वज्ञत्वाच्च भवति परम सुखी । व्याबाधा भावोऽत्र, स्वच्छस्य ज्ञस्य परम सुखम् । —तत्त्वार्थ भाष्य टीका पृष्ठ ३१८

ગચારહ સ્થાપનાએ

□ આચાર્ય શ્રી તુલસી ગણિ

[શ્રી જૈન તેરાપંથ સંઘના નવમાચાર્ય શ્રી તુલસીજી એક મહાન ક્રાંતિકારી જૈનાચાર્ય હતા. એમની પ્રેરણાથી વિશ્વની એક માત્ર જૈન યુનિવર્સિટી-જૈન વિશ્વભારતી વિશ્વ વિદ્યાલયની સ્થાપના લાડનૂમાં થઈ હતી. રૂઢ સામાજિક કુરૂઢિઓના પરિવર્તન અને નશામુક્તિ માટે એમણે અલખ જગાવેલો. નૈતિક ક્રાંતિ માટે અને જૈન ધર્મને જનધર્મ બનાવવા એમણે ‘અણુવ્રત’ આંદોલન શરૂ કરેલું. જૈન આગમોના સંપાદનું ભગીરથ કાર્ય એમણે પોતાના ઉત્તરાધિકારી આચાર્ય મહાપ્રજ્ઞજી સાથે કર્યું હતું. એમણે હિંદી, પ્રાકૃત અને સંસ્કૃતમાં શતાધિક પુસ્તકોનું સર્જન કર્યું હતું. સાધુ અને શ્રાવક વચ્ચેની કડી સમાન ‘સમણ શ્રેણી’ની સ્થાપના કરી હતી. આજે શતાધિક સમણીજીઓ દેશમાં અને ખાસ કરીને વિદેશમાં જૈન ધર્મના પ્રાયર-પ્રસારનું અદ્ભૂત કામ કરી રહી છે. આવા સ્વપ્નદૃષ્ટાની જન્મ શતાબ્દિ આ વર્ષે ઉજવાય રહી છે ત્યારે એમના પુસ્તક ‘ભગવાન મહાવીર’માંથી આ લેખ વિશેષાંકમાં લેવા પ્રાસંગિક ગણાશે. – સંપાદક]

વૈશાખ શુકલા એકાદશી કે દિન મધ્યમ પાવાપુરી કે મહાસેન ઉદ્યાન મેં ભગવાન ને દૂસરા પ્રવચન કિયા. ઉસમેં ભગવાન ને આત્મા કે અસ્તિત્વ કા પ્રતિપાદન કિયા. ઉસ સમય વહાં વિશાલ યજ્ઞ કા આયોજન હો રહા થા. સોમિલ બ્રાહ્મણ ને ઉસે આયોજિત કયા થા. ઉસમેં ભાગ લેને કે લિએ અનેક વિદ્વાન આએ. ઉનમેં ઇન્દ્રભૂતિ ગૌતમ મુખ્ય વિદ્વાન થે. ઉન્હોંને ભગવાન કી ગાથા સુની. વે ભગવાન કો પરાજિત કરને મહાસેન ઉદ્યાન મેં પહુંચે। ભગવાન ને ઉન્હેં દેખકર કહા-‘ઇન્દ્રભૂતિ! તુમહેં આત્મા કે અસ્તિત્વ મેં સંદેહ હૈ. ક્યોં, યહ સચ હૈ ન?’ ભગવાન કી બાત સુન ઇન્દ્રભૂતિ સ્તબ્ધ રહ ગએ. ઉનકે મન મેં છિપે હુએ સન્દેહ કા ઉદ્ઘાટન કર ભગવાન ને ઉન્હેં આકર્ષિત કર લિયા.

ઇન્દ્રભૂતિ ગૌતમ બોલે-‘ભંતે! કયા આત્મા હૈ? આપ કિસ આધાર પર અસ્તિત્વ બતલા રહે હૈ?’

ભગવાન ને કહા-‘ગૌતમ! મૈંને આત્મા કા પ્રત્યક્ષ કિયા હૈ. મૈં પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન કે આધાર પર હી આત્મા કા અસ્તિત્વ બતલા રહા હૂં.’

‘ભંતે! મૈં તર્કશાસ્ત્ર કા અધ્યેતા હૂં. કયા આપ તર્ક કે આધાર પર આત્મા કા અસ્તિત્વ કા પ્રતિપાદન નહીં કરતે?’

‘ગૌતમ! આત્મા અમૂર્ત હોને કે કારણ ઇન્દ્રિય ગમ્ય નહીં હૈ. તર્ક દ્વારા ઇન્દ્રિયગમ્ય વિષયોં કો હી સિદ્ધ કિયા જા સકતા હૈ.’

તર્ક પ્રત્યક્ષ કે સામને નત હો ગયા. ઇન્દ્રભૂતિ અપને પાંચ સૌ શિષ્યોં કે સાથ ભગવાન કી શરણ મેં આ ગએ.

અગ્નિભૂતિ ને ઇન્દ્રભૂતિ કી દીક્ષા કા સંવાદ સુના. વે આશ્ચર્ય-

ચકિત રહ ગએ. ઉનકે મન મેં કુતૂહલ પૈદા હુઆ. વે અપને શિષ્ય-પરિવાર કે સાથ ભગવાન કે પાસ આએ. ‘અગ્નિભૂતિ! તુમહેં કર્મ કે વિષય મેં સંદેહ હૈ?’ યહ કહકર ભગવાન ને ઉન્હેં ચિન્તન કી ગહરાઈ મેં ઉતાર દિયા. મેરે સર્વથા અજ્ઞાત પ્રશ્ન કો ઇન્હોંને કેસે જાન લિયા? કયા યે પ્રત્યક્ષજ્ઞાની હૈ? યે પ્રશ્ન ઉનકે મન મેં ઉભરે. લોહ ચુંબક જેસે લોહ કો ખીંચતા હૈ વૈસે હી ભગવાન ને ઇન્દ્રભૂતિ કો અપની ઓર ખીંચ લિયા. ઉસ સમય ભગવાન ને કર્મ કી વ્યાખ્યા કી. જીવ અપને પુરુષાર્થ સે સૂક્ષ્મ પરમાણુઓં કો ખીંચતા હૈ. વે પરમાણુ કિયા કી પ્રતિક્રિયા કે રૂપ મેં જીવ કે સાથ રહ જાતે હૈ. ઈસ પ્રકાર વર્તમાન કા પુરુષાર્થ ઓર અતીત કા પુરુષાર્થ કર્મ બન જાતા હૈ. ભગવાન કી પ્રત્યક્ષાનુભૂતિ મેં અગ્નિભૂતિ કા મન એકરસ હો ગયા. વે અપને પરિવાર કે સાથ ભગવાન કે શિષ્ય બન ગએ. ઈસ પ્રકાર વાયુભૂતિ આદિ વિદ્વાન એક-એક કર આતે ગએ ઓર અપને-અપને શિષ્ય-પરિવાર કે સાથ ભગવાન કે શિષ્ય બનતે ગએ.

વાયુભૂતિ કે આને પર ભગવાન ને જીવ ઓર શરીર કી ભિન્નતા કા પ્રતિપાદન કિયા.

ભગવાન ને કહા-‘સ્થૂલ દૃષ્ટિ સે સૂક્ષ્મ કા નિર્ણય નહીં કિયા જા સકતા. શરીર સ્થૂલ હૈ, મૂર્ત હૈ. જીવ સૂક્ષ્મ હૈ, અમૂર્ત હૈ. યદિ દોનોં એક હો તો ઇન્હેં દો માનને કા કોઈ પ્રયોજન નહીં રહતા. ઇન્દ્રિયોં કી સહાયતા કે બિના મૈં દેખ રહા હૂં કિ જીવ શરીર સે ભિન્ન હૈ. યદિ જીવ શરીર સે ભિન્ન નહીં હોતા તો ઇન્દ્રિયોં કી સહાયતા લિએ બિના મૈં જ્ઞાન નહીં કર પાતા.’

વ્યક્ત કે આગમન પર ભગવાન ને પાંચ ભૂતોં કે અસ્તિત્વ

* કા પ્રતિપાદન ક્રિયા.

* સુધર્મા કે ઉપસ્થિત હોને પર ભગવાન ને જન્મ-વૈચિત્ર્ય
* કા નિરૂપણ ક્રિયા.

* ‘સુધર્મા ! તુમ જાનતે હો કિ જીવ વર્તમાન જન્મ મેં જૈસા
* હોતા હે વૈસા હી અગલે જન્મ મેં હો જાતા હે. મનુષ્ય મરને કે
* બાદ મનુષ્ય હોતા હે, પશુ મરને કે બાદ પશુ. કિન્તુ યહ મત
* સહી નહીં હે. મનુષ્ય યા પશુ હોને કા હેતુ મનુષ્ય યા પશુ કા
* જન્મ નહીં હે, કિન્તુ કર્મ હે. માયા, પ્રવંચના ઓર અસત્ય વચન
* કા પ્રયોગ કરને વાલા મનુષ્ય પશુ બનતા હે. મનુષ્ય મૃત્યુ કે
* બાદ ફિર મનુષ્ય બન સકતા હે, જો પ્રકૃતિ સે ભદ્ર, વિનમ્ર,
* દયાલુ ઓર ઈષ્ટારહિત હોતા હે.’

* મંડિત કે સામને ભગવાન ને બન્ધ ઓર મોક્ષ કી વ્યાખ્યા
* કી. ઉન્હોને કહા-‘મંડિત ! જીવ કે કર્મ કા બંધ હોતા હે. વહ સાદિ હે
* યા અનાદિ-યહ પ્રશ્ન તુમ્હે આંદોલિત કર રહા હે. તુમ્હારા તર્ક હે કિ
* યદિ વહ સાદિ હે તો વિકલ્પત્રયી કે વ્યૂહ કો તાડા નહીં જા સકતા.’

* પહલા વિકલ્પ-‘ક્યા પહલે જીવ ઉત્પન્ન હોતા હે ઓર પીછે કર્મ ?’

* દૂસરા વિકલ્પ-‘ક્યા પહલે કર્મ ઉત્પન્ન હોતા હે ઓર પીછે જીવ ?’

* તીસરા વિકલ્પ-‘ક્યા જીવ ઓર કર્મ દોનો એક સાથ ઉત્પન્ન
* હોતે હે ?’

* ‘યદિ બન્ધ અનાદિ હે તો ઉસસે મુક્તિ નહીં પાઈ જા સકતી,
* જીવ કા મોક્ષ નહીં હો સકતા. આર્ય મંડિત ! તુમ એકાંગી દૃષ્ટિ
* સે દેખતે હો ઇસ લિએ યે ઉલઝને તુમ્હે આંદોલિત કર રહી હે.
* તુમ અનેકાન્ત દૃષ્ટિ સે દેખો. કોઈ ઉલઝન નહીં હે. જીવ ઓર
* કર્મ કા સંબંધ આદિ ભી હે ઓર અનાદિ ભી હે. એસા કોઈ
* સમય નહીં જબ જીવ કો કર્મ કા બન્ધન નહીં થા. કિન્તુ પુરાને
* કર્મ ફલ દેકર ચલે જાતે હે ઓર નએ-નએ કર્મ-પરમાણુઓ કા
* સંબંધ હોતા રહતા હે, અતઃ પ્રવાહ રૂપ સે કર્મ-સમ્બન્ધ અનાદિ
* હે ઓર વ્યક્તિશઃ વહ સાદિ હે.’

* ભગવાન ને મૌર્ય ઓર
* અકંપિત કે સામને ક્રમશઃ દેવ
* ઓર નારક કે અસ્તિત્વ કી
* વ્યાખ્યા કી.

* અચલભ્રાતા કે ઉપસ્થિત હોને
* પર ભગવાન ને પુણ્ય ઓર પાપ
* કા નિરૂપણ ક્રિયા.

* ભગવાન ને બતાયા-‘પુણ્ય
* ઓર પાપ કાલ્પનિક નહીં હે. યે

મનુષ્ય દ્વારા વિહિત વિધાન સે નિયંત્રિત નહીં હે. યે મનુષ્ય કી
સહજ વૃત્તિયો સે હોને વાલે તથ્ય હે. સત્ પ્રવૃત્તિ સે પુણ્ય કે
ઓર અસત્ પ્રવૃત્તિ સે પાપ કે પરમાણુ જીવ કે સાથ સમ્બન્ધ
કરતે હે.

મેતાર્ય કો સંબુદ્ધ કરને કે લિએ ભગવાન ને પરલોક કી
વ્યાખ્યા કી.

ભગવાન ને કહા-‘જિસકા પૂર્વ ઓર પશ્ચાત્ નહીં હે, ઉસકા
મધ્ય નહીં હો સકતા. મેતાર્ય ! યદિ તુમ પૂર્વજન્મ મેં નહીં થે
ઓર અગલે જન્મ મેં નહીં હોઓગે તો વર્તમાન જન્મ મેં કેસે
હો સકતે હો ? જિસકા વર્તમાન મેં અસ્તિત્વ હે, ઉસકા અસ્તિત્વ
અતીત મેં ભી હોગા ઓર ભવિષ્ય મેં ભી હોગા. અસ્તિત્વ
ત્રૈકાલિક હોતા હે. વહ કભી લુપ્ત નહીં હોતા. ઇસ વિશ્વ મેં
જિતને તત્ત્વ થે, ઉતને હી હે ઓર ઉતને હી હોંગે. ઉનમેં સે એક
અણુ ભી ન કમ હોગા ઓર ન અધિક. ફિર તુમ્હારા અસ્તિત્વ
કેસે સમાપ્ત હો જાએગા ? અસ્તિત્વ કે પ્રવાહ મેં પરલોક સ્વતઃ
પ્રાપ્ત હે.’

પ્રભાસ કો નિમિત્ત બનાકર ભગવાન ને નિર્વાણ કી ચર્ચા
કી. ભગવાન ને કહા-‘પ્રભાસ ! નિર્વાણ કા અર્થ સમાપ્ત હોના
નહીં હે. દીપ કા નિર્વાણ હોતા હે તબ વહ મિટ નહીં જાતા,
કિન્તુ બદલ જાતા હે. તેજસ પરમાણુ તમસ કે રૂપ મેં બદલ
જાતે હે. જીવન કે નિર્વાણ કા અર્થ ઉસકે ભવ-પર્યાય કા બદલ
જાના હે. જો જીવ દેહ ઓર કર્મ કે કારણ વિભિન્ન ભવોં મેં વિભિન્ન
રૂપ ધારણ કરતા. વહ અપને મૌલિક સ્વભાવ મેં સ્થિત હો
જાતા હે. અનાત્મા કા આત્મા સે પૃથક્ હો જાના ઓર આત્મા
કા અપને રૂપ મેં સ્થિત હો જાના હી નિર્વાણ હે.’

ભગવાન ને જીવ આદિ તત્ત્વોં કી અનેકાન્ત દૃષ્ટિ સે સ્થાપના
કી. એકાંગી દૃષ્ટિકોણ કે કારણ યે તત્ત્વ વિવાદાસ્પદ બને હુએ
થે. ઉનકે ખંડન-મંડન કી પરમ્પરા ચલ રહી થી.

જિનેશ્વરોની આજ્ઞા : જીવનમાં નિર્દેભ બનો, સરળ બનો
ઉપાધ્યાય યશોવિજયજીએ અનેકાંતવાદને જિનાજ્ઞા ગણી
છે. એઓ લખે છે:

જિનૈઃ નાનુમતં કિંચિત નિષિદ્ધં વા ન સર્વથા
કાર્યે ભાવ્યં અદંભન ઇતિ આજ્ઞા પારમેશ્વરી - અધ્યાત્મસાર
જિનેશ્વરોએ એકાંતે કોઈપણ બાબતનો નિષેધ નથી કર્યો
કે કોઈ પણ બાબતની અનુમતી નથી આપી. જિનેશ્વરોની
આજ્ઞા તો એટલી છે કે તમે જીવનમાં નિર્દેભ બનો, સરળ
બનો. (મન, વચન અને વાણીમાં સરળતા હોય.)

ઇન્દ્રભૂતિ ગૌતમ જૈસે
વિદ્વાન્ ઉસ ખંડન-મંડન કે
માયાજાલ મેં ઉલઝ રહે થે.
ભગવાન ને ખંડન-મંડન કે
જાલ સે પરે લે જાકર ઉન્હે
સમન્વય કા દૃષ્ટિકોણ દિયા.
ઉન્હોને ઉસ દૃષ્ટિકોણ સે દેખા
ઓર વે યથાર્થ-દૃષ્ટા બન ગએ.

ગણધરવાદના વાંચન-શ્રવણ સમયે જાણવા જેવો પ્રશ્ન મનની મૂંઝવણના જ્ઞાતા સર્વજ્ઞ કઈ રીતે ?

□ પૂજ્ય આચાર્ય વિજય પૂર્ણચંદ્રસુરીશ્વરજી

ગણધરવાદનું શ્રવણ, મહાપર્વ પર્યુષણનું એક મહત્વનું અંગ છે. શ્રી ઈન્દ્રભૂતિ આદિ અગિઆર વેદપાઠી બ્રાહ્મણોના દિલપરિવર્તનની એમાં તાત્વિક ચર્ચા છે.

ઈન્દ્રભૂતિજી યજ્ઞ કરી રહ્યા હતા. દેવોના આગમનથી આકાશ ભરાઈ ગયું હતું. એથી એમણે માન્યું કે, દેવો યજ્ઞના મહિમાથી મોહાઈને આવ્યા છે, પણ બન્યું બીજું જ કંઈ! દેવો યજ્ઞમંડપની સામે જોયા વિના જ આગળ વધી ગયા! ઈન્દ્રભૂતિને સખત આઘાત લાગ્યો! એ બહાર આવ્યા, જોયું તો માનવ મહેરામણ જુદી જ દિશાએ જતો હતો. એમને થયું: આ શું! યજ્ઞ અહીં ચાલી રહ્યો છે અને દોડધામ બીજે કેમ! એમણે આનું કારણ પૂછ્યું ત્યારે જનસમૂહનો જવાબ મળ્યો:

‘ઈન્દ્રભૂતિજી! શું આપને ખબર નથી કે, સર્વજ્ઞ ભગવાન મહાવીરદેવ ઉદ્યાનમાં પધાર્યા છે! દેવ એમના દાસ બન્યા છે. રાજા-પ્રજા સહુ એમના દર્શને ઊમટ્યા છે!’

એક મ્યાનમાં બે તલવાર! ગુફા એક અને સિંહ બે! ઈન્દ્રભૂતિજીને સર્વજ્ઞતાનો ગર્વ હતો. એઓ તો ઊપડ્યા, ભગવાન મહાવીરને મહાત કરવા! પણ જ્યાં સમવસરણ જોયું, પોતાને મધુરી વાણીથી આવકારતા પ્રભુના બોલ જ્યાં સંભળાયા અને જ્યાં ચોમેર વ્યાપેલી દોડધામ જોઈ, ત્યાં જ

એમનો ગર્વ ગળી ગયો. તોય સર્વજ્ઞતામાં તો એમને શંકા રહી જ! એમણે વિચાર્યું: આ તો માયાજાળ પણ હોઈ શકે, સામાનું નામ તો મંત્રસિદ્ધ માણસ પણ જાણી શકે, આટલા માત્રથી ભગવાનશ્રી મહાવીરદેવને સર્વજ્ઞ ન મનાય! પરંતુ ‘પ્રકાશયસિ ગુપ્તં ચેત્’ મારાં મનમાં રહેલી ગુપ્ત શંકાને આ મહાવીર જો કહી આપે, તો હું એમને સર્વજ્ઞ માનું!

પ્રભુએ ઈન્દ્રભૂતિજીની શંકાનું સમાધાન વેદના પદોથી જ કરી આપ્યું ને એઓ પ્રભુના પહેલા ગણધર બન્યા!

આ કથા-વસ્તુ તો પ્રસિદ્ધ છે, પણ આમાંથી એક એ પ્રશ્ન ખડો થાય છે કે, પોતાના મનની શંકાને, પ્રભુ કહી આપે, એટલા માત્રથી જ એમને ‘સર્વજ્ઞ’ તરીકે સ્વીકારવાની

ઈન્દ્રભૂતિજીએ માનસિક તૈયારી કેમ દાખવી? શું સર્વજ્ઞતાની સિદ્ધિ માટે આટલી જ શરત જરૂરી છે? મનની મથામણોને કહી દેતા યોગીઓ ને સંન્યાસીઓ તો આજેય અસ્તિત્વ ધરાવે છે, તો શું એઓને સર્વજ્ઞ માની શકાય?

આ પ્રશ્ન દાદ માંગી લે એવો છે, પણ હજી જરા ઊંડા ઊતરીશું, તો જણાશે કે, ઈન્દ્રભૂતિજી જેવા વિદ્વાન આમ ભૂલે નહિ! એમની શરતના ઊંડાણમાં ઊતરીશું, તો જણાશે કે, એકલી મનની વાતોના જ્ઞાતાને સર્વજ્ઞ માનવાની એમની તૈયારી નહતી, પણ વેદોની સંપૂર્ણ જાણકારી પણ આ કસોટીમાં અપેક્ષિત હતી. એમને વિશ્વાસ હતો કે, વેદો તો ઉચ્ચ વર્ણના બ્રાહ્મણોની જ અંગત જ્ઞાન-મૂડી! એને મહાવીર ક્યાંથી જાણી શક્યા હોય! છતાં જો એઓ પોતાનું સમાધાન કરી આપે, તો માનવું જ રહ્યું કે, એઓ સર્વજ્ઞ છે, કારણ વેદના જ્ઞાન વિના પોતાનું સમાધાન થાય એમ નહોતું. પોતાની માનસિક શંકાનું સમાધાન વેદોનું અધ્યયન માંગી લે, એવુંજ હતું.

આ વાત જરા વધુ વિગતથી વિચારીએ: ઈન્દ્રભૂતિજીને વેદ વિષયક શંકા હતી અને વેદ તો ત્યારે ગુપ્ત હતા. સાર્વજનિક ન હતા. ઉચ્ચવર્ણના બ્રાહ્મણો જ એનું દર્શન કરી શકે, એવું કડક નિયમન હતું. ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવ તો ક્ષત્રિય હતા, એટલે એમના માટે વેદના અધ્યયનની કલ્પનાને પણ સ્થાન નહોતું.

ઈન્દ્રભૂતિજીને પોતાના ધર્મગ્રંથની ગુપ્તતા માટે આટલો બધો વિશ્વાસ હતો. એથી જ એમણે એ જાતની માનસિક તૈયારીનું ખતપત્ર લખી આપ્યું કે, મારી શંકાનું સમાધાન થાય, તો તમે સર્વજ્ઞ, તો તમે મારા સ્વામી ને હું તમારો શિષ્ય!

-ને ભગવાને વેદના પદો દ્વારા જ ઈન્દ્રભૂતિના મનમાં શલ્યની જેમ સતત ખૂંચ્યા જ કરતી શંકાની શૂળને જ્યારે ખેંચી કાઢી, ત્યારે તેઓએ ભગવાનની સર્વજ્ઞતાને વિશ્વના ચોક વચ્ચે સ્વીકારી લીધી.

આ ઘટના-આ વિચારણામાંથી એ હકીકત પર પ્રકાશ પડે છે કે, બ્રાહ્મણોને માટે અત્યાદરણીય સ્થાન-માન ધરાવતા ધર્મશાસ્ત્રો-વેદો ત્યારે કેટલા બધા ગુપ્ત અને સુરક્ષિત હતા,

મનની મથામણોને કહી દેતા યોગીઓ ને સંન્યાસીઓ તો આજેય અસ્તિત્વ ધરાવે છે, તો શું એઓને સર્વજ્ઞ માની શકાય ?

તથા એની ગુપ્તતા માટેનું નિયમન કેટલું બધું કડક હતું.

જૈન શાસન અને એમાંય જૈનાચાર્યોની અંગત મૂડી ગણાતા આપણા આગમ શાસ્ત્રોને યોગ્યાયોગ્યતાનો વિચાર કર્યા વિના જ્યારે જગતના ચોકમાં ખુલ્લુંખુલ્લા મૂકી દેવાનો પ્રચાર આજે જોરશોરથી ચાલી રહ્યો છે, ત્યારે આ વાત વિચારવા જેવી છે. આગમો માટે બીજો એક શબ્દપ્રયોગ ગ્રંથોમાં જોવા મળે છે : ગણિ-પિટક. આનો સ્પષ્ટ અર્થ એવો થાય કે, આચાર્યો માટે જાનના જોખમેય સાચવવા જેવી પેટી! આગમગ્રંથો તો જિનશાસનની અણમૂલી મૂડી છે. બધા જ જૈન સાધુઓ પણ જો આગમનો અભ્યાસ કરવાના અધિકારી નથી, જેમનામાં યોગ્યતા વિકસી હોય અને અમુક પ્રકારના તપ, જપ જેમણે કર્યા હોય, એવા સાધુઓને જ આગમના અધ્યયનના અધિકારી ગણાવાયા છે, તો પછી જગતના ચોક વચ્ચે મિડીયાના માધ્યમે એને ખુલ્લા કેમ મૂકી દેવાય?

આપણા આગમો જનહિત માટે છે, એનો અર્થ એવો તો ન જ થાય કે, આગમોને જગતના ચોકમાં ખુલ્લાં મૂકી દેવા! દવાઓ આરોગ્ય માટે હોય છે, પણ એથી કંઈ કોઈ જાતના નિયંત્રણો વિના એને બજારમાં ખુલ્લી મૂકી ન દેવાય, જો આ રીતે એને ખુલ્લી મૂકી દેવાય અને ડૉક્ટરની સલાહ સૂચના વિના દર્દીઓ જો એનો ઉપયોગ કરવા માંડે તો તારક દવાઓ મારક નીવડે કે નહિ? જો દવાઓ યોગ્યના હાથે ને યોગ્ય સૂચના મુજબ લેવાય, તો જ દવાથી આરોગ્ય પ્રાપ્ત થઈ શકે. એથી આપણા આગમસૂત્રો-બધાના ઉપકાર માટે રચાયા હોવા છતાં જો એને ગુરુ મુખે સાંભળવામાં આવે તો જ એ ઉપકારક અને જીવનદાતા બની શકે. આ બધી વાતનો સાર એટલો જ છે કે, યોગ્યના હાથમાં યોગ્ય રીતે આગમો પહોંચી શકે, એ માટેના પ્રયત્નો કરવામાં જરાય ક્યાશ ન રાખવી જોઈએ, સાથે એની પણ એટલી જ તકેદારી રાખવી જોઈએ કે, અયોગ્ય-અપાત્રનો હાથ આ જ્ઞાન-મૂડીની લૂંટ ન કરી શકે.

ગણધરવાદના શ્રવણ-વાંચન સમયે મનમાં એક એવો પ્રશ્ન જાગવો જોઈએ કે, મનની મૂંઝવણના જ્ઞાતાને સર્વજ્ઞ કઈ રીતે માની શકાય? અને એનું નિરાકરણ ઉપર મુજબનું જાણ્યા બાદ આગમ શાસ્ત્રો તરફનો આપણો અહોભાવ કંઈક ગણો વધી જવો જોઈએ.

પ્રેષક : પ્રવચન શ્રુતતીર્થ

શંખેશ્વર-વિરમગામ હાઈવે, મુ. પો. શંખેશ્વરતીર્થ-૩૮૪૨૪૬

તા. સમી., જિ. પાટણ, ઉ. ગુજરાત. સંપર્ક : ૦૮૦૧૬૭૪૮૮૮૬

જીવદયા, સંપૂર્ણ શાકાહારી જીવન સાચા જૈન થવા તરફ પ્રયાણ (અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૬૮થી ચાલુ)

વસ્તુઓનો ઉપયોગ થયો હોય તે વસ્તુ કેવી રીતે ખાઈ શકીએ?

(૪) આપણે કોઈપણ શોખને અટકાવવાની જરૂર નથી. જરૂરત છે ફક્ત રસ્તો બદલવાની. એક બ્રાન્ડના બદલે બીજો ૧૦૦% વેજિટેરિયન બ્રાન્ડ વાપરવાની.

(૫) આપણામાંથી જે લોકો શેરબજારમાં રોકાણ કરતાં હોય તેમણે ચામડાં બનાવતી કંપનીઓ, પગરખાં કંપનીઓ, દારૂ, સિગારેટ, હોટેલ, પોલ્ટ્રી ફાર્મ કે દવા બનાવતી કંપનીઓમાં રોકાણ ન કરવું જોઈએ. બીજા હજારો કંપનીઓમાં રોકાણ કરીને પણ સારા પૈસા કમાઈ શકાય તેમ છે. આપણાં પૈસાથી કોઈપણ કંપની ખોટા ધંધા તો ન જ કરી શકે.

(૬) છેલ્લા થોડા સમયમાં કેન્સરનું પ્રમાણ ખૂબ જ વધ્યું છે. આપણાં ઘણાં સ્નેહીઓ આ રોગના શિકાર બન્યા છે. કેન્સરનું એક કારણ છે માંસાહારી ખોરાક. તો પછી આપણે કેમ તેના ભોગ બનીએ છીએ? આનું એક જ કારણ એ હોઈ શકે કે આપણાં વપરાશમાં આવતી પ્રાણીજન્ય વસ્તુઓ જે ઘણી બધી કંપનીઓ બનાવે છે. આ બાબતમાં પૂરતી કાળજી લેવાની જરૂર છે.

બસ. આટલી જ વસ્તુઓ કરવાની જરૂર છે. આમ કરવાથી જીવદયાનું ખૂબ જ મોટું કાર્ય શાંતિથી થાય તેમ છે. આ પછી આપણને કોઈ પૂછે તો આપણે ખૂબ જ ખાતરીથી અને સંતોષપૂર્વક જવાબ આપી શકીએ કે-

હા...અમે ૧૦૦% શાકાહારી છીએ. ભગવાન મહાવીરના સાચા અનુયાયીઓ છીએ ને અમે પણ કહીએ છીએ કે-

‘જીવો અને જીવવા દો.’

૪૦૩, સ્કાય-હાઈ ટાવર, ચોથે માળે, શંકર લેન, મલાડ (વેસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦ ૦૬૪. મો. ૯૮૨૧૧ ૨૭૪૭૫.

ભગવાન મહાવીર અને ગણધરો વચ્ચે વાર્તાલાપ

ચેતાંબર પરંપરા પ્રમાણે ભગવાન મહાવીર અને ગણધરો વચ્ચે વાર્તાલાપ અપાપાનગરીમાં મહાસેન વનમાં વૈશાખ સુદ અગિયારને દિવસે થયો હતો. દિગંબર પરંપરા પ્રમાણે આ વાર્તાલાપ રાજગૃહી નજીક આવેલ વિપુલાચલ પર્વત પર શ્રાવણ વદ એકમને (પ્રતિપદા) દિવસે થયો હતો.

(દિગંબર ગ્રંથ ષટખંડાગમ ધવલપૃષ્ઠ ૬૩).

જીવને જ્ઞાનાવરણાદિ દ્રવ્યકર્મોના નિમિત્તોથી ઉદ્ભવવું ભાવકર્મ

□ સુમનભાઈ શાહ

છત્રસ્થ અવસ્થામાં સ્થિત જીવને પૂર્વકૃત કર્મો સંજોગો રૂપે યથાસમયે પ્રાપ્ત થયા કરે છે, જેને જ્ઞાનાવરણાદિ દ્રવ્યકર્મોનું પરિણામન કહી શકાય. આવા પરિણામોનું નિમિત્ત પામી જીવને રાગાદિ ભાવોથી નવીન કર્મો કે ભાવકર્મોનું સર્જન થયા કરે છે એવું જ્ઞાનીઓનું કથન છે. આવા રાગાદિ ભાવો જીવમાં થાય છે, નહિ કે જડ રૂપી પુદ્ગલદ્રવ્યમાં. આમ છતાંય જીવ અને પુદ્ગલદ્રવ્યો એક બીજાનું નિમિત્ત પામી વિભાવ પામી શકે છે. કારણ કે બન્નેમાં વૈભાવિક શક્તિ રહેલી છે. આ બાબતમાં અમુક ત્રિકાલિક સિદ્ધાંતો જ્ઞાનીઓએ પ્રકાશિત કરેલા છે, જે નીચેના આગમ વચનાનુસાર જોઈએ.

ભાવેણ જેણ જીવો, પેચ્છાદિ જાણાદિ આગદ વિસયે;
રજજદિ તેવેણ પુણો, બજજદિ કમ્મ તિ ઉવદે સો.

ગાથા ૬૫૬-સમણસુતં

ગુજરાતીમાં ભાવાનુવાદ -

જીવ પોતાના રાગ અથવા દ્વેષરૂપી જે ભાવથી સંપૂર્ણ બની ઈન્દ્રિયોના વિષયોના રૂપમાં આવેલા પદાર્થોને જોઈ-જાણે છે, તેનાથી ઉપરુક્ત બને છે અને આવા ઉપરાગને કારણે નવીન કર્મો બાંધે છે.

હવે ઉપરના જ્ઞાનવાક્યનો વિગતવાર ભાવાર્થ જોઈએ.

૧. ઈન્દ્રિયોના વિષયોરૂપમાં આવેલા પદાર્થો :

પંચેન્દ્રિયના બે વિભાગો છે, એક દ્રવ્યેન્દ્રિય અને બીજો વિભાગ ભાવેન્દ્રિય.

સાંસારિક જીવના શરીરની વિશિષ્ટ રચનાઓરૂપ આકૃતિઓ અને તેને કાર્યાન્વિત કરનારી પૌદ્ગલિક શક્તિઓને દ્રવ્યેન્દ્રિયો કહેવામાં આવે છે. આવી ઈન્દ્રિયો અને તેના વિષયો નીચે મુજબ છે-
(૧) આંખ-રૂપ કે વર્ણ (૨) કાન-શબ્દ (૩) નાક-ગંધ (૪) જીભ-રસ (૫) ત્વચા-સ્પર્શ.

ઉપરની દરેક ઈન્દ્રિયને ભાવ ઈન્દ્રિય પણ હોય છે જેનું નિયામક 'મન' ગણાયું છે. અમુક અપેક્ષાએ આ ભાવેન્દ્રિયો આત્મિક પરિણામો છે, જે લબ્ધિ અને ઉપયોગરૂપ હોય છે. (મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનના ક્ષયોપશમ મુજબ)

ઈન્દ્રિયોના વિષયોરૂપમાં આવેલા પદાર્થો એ જીવને પૂર્વકૃત

કર્મના સંચયમાંથી યથા સમયે સંજોગો પ્રાપ્ત થયા કરે છે તે છે. આવા સંજોગો કુદરતી નિયમાનુસાર આવ્યા કરે છે.

૨. પદાર્થોને જોઈ-જાણવાદિની જીવથી થતી પ્રક્રિયા :

સાંસારિક જીવને સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને વાણીના સંજોગોની પ્રાપ્તિ કર્માનુસાર થયા કરે છે. સંજોગોની સાપેક્ષતામાં જીવથી મન, વચન, કાયાદિનો પ્રયોગ થાય છે, જેને 'ઉપયોગ' કહેવામાં આવે છે. આવા ઉપયોગમાં જીવની ચેતનાશક્તિ કાર્યાન્વિત થાય છે અને તેનાથી આત્મિક દર્શન અને જ્ઞાન ગુણનો પ્રયોગ થાય છે. એટલે જોવા-જાણવાદિનું કાર્ય જેટલા પ્રમાણમાં આ બન્ને ગુણો નિરાવરણ થયા હોય તેટલા પ્રમાણમાં જ આવું કાર્ય થાય છે. આવું કાર્ય અમુક અપેક્ષાએ અપૂર્ણ છે કારણ કે આ બન્ને ગુણોનું પૂરેપૂરું પ્રગટીકરણ થયું નથી. અથવા આ ગુણોના આવરણ સહિત વિભાગમાં અજ્ઞાનતા કર્મોથી રહેલી હોય છે. આમ દ્રવ્યકર્મોના આવરણથી જીવને રાગાદિ ભાવો થાય છે કારણ કે તે દૃશ્ય અને જ્ઞેય પદાર્થોના વિષયોમાં ઓતપ્રોત કે અનુરક્ત થાય છે. અથવા જીવને 'પર' પદાર્થો કે વિષયોમાં 'સ્વ'પણાનું આરોપણ થાય છે. આ ઉપરાંત જીવને મિથ્યાત્વ, કષાય, યોગ, અવિરતિ અને પ્રમાદ એ પાંચ પ્રકારના આશ્રવદ્વારો ખુલ્લા હોય છે કારણ કે સંજોગોનો સામનો કરતી વખતે તેને આત્મજાગૃતિ વર્તતી નથી.

ચૈતન્યમય જીવની ચેતનાશક્તિમાં (જે આત્મ પરિણામરૂપ છે) કર્તૃત્વ અને ભોક્તૃત્વ મૂળભૂત નિમિત્તભૂત શક્તિ છે અને તેના નિમિત્તે દ્રવ્યકર્મો પ્રભાવિત થાય છે (વૈભાવિક શક્તિ બન્ને દ્રવ્યોમાં હોવાના કારણે) અને જે ભાવકર્મોના નિર્માણમાં કારણભૂત થાય છે. આમ અમુક અપેક્ષાએ કહી શકાય કે દ્રવ્યકર્મોનું નિમિત્ત પામી જીવને રાગાદિ ભાવોથી ભાવકર્મોનું નિર્માણ થાય છે અને જેમાં આત્મપરિણામરૂપ ચેતનાશક્તિમાં રહેલ કર્તૃત્વ પારિણામિક સ્વભાવ નિમિત્ત થાય છે. * * *

સ્વાધ્યાય સંચયન : સુમનભાઈ શાહ

૫૬૩, આનંદવન સોસાયટી, ન્યુ સામા ચોક,
વડોદરા-૩૯૩૦૦૮.

ફોન : ૦૨૬૫-૨૭૯૫૪૩૯

વ્યાખ્યાનકાર સાધુ ભગવંતોના ચરણમાં વિનંતી

□ ડૉ. છાયા પી. શાહ

ભવ્યલોકના આત્મોત્થાન માટે જીનપ્રભુની વાણીને પોતાના વ્યાખ્યાનો દ્વારા લોક સુધી પહોંચાડનાર પરમ ઉપકારી વ્યાખ્યાતા એવા વ્યાખ્યાનપાન કરાવનાર ગુરુભગવંતોના ચરણમાં મારા મનની કેટલીક મૂંઝવણો આ લેખ દ્વારા રજૂ કરવાનો પ્રયત્ન કરું છું. સર્વ ગુરુભગવંતોને વિનંતી છે કે મારા આ લેખને અવિવેક ન સમજતા, વિનંતી સમજી તેના પર વિચારણા કરશો.

મારા ૪૦ વર્ષના, જુદી જુદી જગ્યાએ સાધુ ભગવંતોના વ્યાખ્યાનો સાંભળવાના અનુભવ પરથી એવું તારણ મળ્યું છે કે ૨૫% ટકા વ્યાખ્યાનો પરિપક્વ હોય છે, વિષયને પૂરેપૂરો ન્યાય આપનારા હોય છે, જ્ઞાનવર્ધક હોય છે, પરંતુ ૭૫% વ્યાખ્યાનોનો નિયોડ નીચે પ્રમાણે હોય છે. પહેલાં ૫% વ્યાખ્યાનના વિષયનું નામ સામાન્ય ચર્ચા પછીના ૩૦% વર્તમાન સમયના સંજોગો-વિજ્ઞાનની શોધોએ વેરેલો વિનાશ, પશ્ચિમના દેશોના અનુરૂપ દૃષ્ટાંતો, પછીના ૩૦% શ્રોતાઓની નબળાઈ-ભૂલો-ધર્મ પ્રત્યેની ઉદાસીનતા, એની સામે ઐતિહાસિક દૃષ્ટાંતો-કહેવતો વગેરે પછીના ૩૦% શ્રી સંઘે અથવા વ્યાખ્યાનકારે પોતે શરૂ કરેલા કોઈ પ્રોજેક્ટ વિષે માહિતી વિગતવાર વાતો, છેલ્લા ૧૦% માં મૂળ વિષય પર આગળ એટલું વધાય કે કાલે શું વાંચીશું એની વાત થાય. બીજે દિવસે પણ આજ સ્થિતિ થાય. સાંભળવા આવનાર શ્રોતાને એક કલાકના વ્યાખ્યાનમાં ૧૦ મિનિટનો પદાર્થ મળે નહીં, પદાર્થોના રસમાં ડૂબી જવાનો આનંદ મળે નહીં, જ્ઞાન વૃદ્ધિ થવાનો અનુભવ થાય નહીં, વિદ્વજનોને તો એવું મન થાય કે વ્યાખ્યાનમાં આવી ગુરુભગવંતોને વંદન કરી માંગલિક સાંભળી ઘરે જતા રહેવું ને ઘરે જઈ કોઈ ગંભીર ગ્રંથ વાંચવાથી વધુ લાભ થાય.

ચોમાસા દરમ્યાન જે ગ્રંથવાંચન શરૂ થાય તે સમગ્ર ચોમાસા દરમ્યાન અલ્પ પ્રકરણો જ પૂરા થાય. કેટલાંક સાધુ-સાધ્વી ભગવંતો પાસે આ વિષયમાં ચર્ચા કરતાં એવો જવાબ મને મળ્યો કે અમારી વાણી લોક ભોગ્ય હોવી જોઈએ. ઊંચી વાતો લોકોની સમજમાં આવે નહીં. પરમાત્મા મહાવીર પ્રભુ વાણીને લોકભોગ્ય બનાવવા અર્ધમાગધી ભાષા વાપરતા હતા પરંતુ તેમના દરેક શબ્દમાં પદાર્થ પીરસાતો હતો. લોકભોગ્યનો અર્થ છે સરળ રીતથી જ્ઞાનવર્ધક પદાર્થો પીરસવા. આ રીતે સંખ્યા ઓછી થઈ જવાનો સંજોગ ઊભો થાય, પરંતુ એવું આરંભમાં જ થાય છે. સાંભળવા આવનારો વર્તમાનનો મોટા ભાગનો શ્રોતા વર્ગ ઊંચુ વ્યવહારિક શિક્ષણ મેળવેલ હોય છે તેથી ધીમે ધીમે તે ઊંચી-અઘરી વાતોને પચાવવાનું શીખવા માંડે છે, સંખ્યા પણ વધવા માંડે છે. આમ થશે તો વ્યાખ્યાન શ્રવણનું પરિણામ પ્રાપ્ત થશે. બીજી બાજુ શ્રોતાવર્ગ સમગ્ર જીવન

બાળમંદિરમાં ન રહેતા આગળ ધપશે-જ્ઞાની બનશે-ધર્મનું મહત્વ સમજશે. એક વાતનું ઓછું એ આવે કે સમગ્ર વ્યાખ્યાન દરમ્યાન શ્રોતાજનોને સાતથી આઠ વાર ટકોરવામાં આવે જેમ કે ‘લગ્ન અને દીક્ષા બે પ્રસંગો હોય ત્યારે તમે તો લગ્નમાં જ જવાનાને !’ બહુ વરસાદ પડતો હોય ત્યારે તમને સાધુભગવંતે શું વાપર્યું હશે તે યાદ આવે ખરું ? ‘તમે બધા પૈસાના જ લાલચી છો ને ?’ એક વ્યાખ્યાનમાં તો એવું પણ સાંભળ્યું, ‘પેલા નાના ભીખારી ને તમે બધા મોટા ભીખારી’. આ બધા વાક્યો સાંભળી શ્રોતાવર્ગ સતત અપરાધ ભાવ અનુભવે છે. દીનતા અનુભવે છે. પરમાત્મા મહાવીર પણ શ્રોતાજનોને ‘હે દેવાનુપ્રિયો’ એવા સંબોધનથી સંબોધતા હતા. શ્રોતાવર્ગ અજ્ઞાની છે જ. પરંતુ તેને સુધારવા માટે આ રીત બરોબર નથી ગુરુદેવો ? આ શ્રોતાઓની સામે વ્યાખ્યાનમાં શાસ્ત્રોમાં વર્ણવેલા શરીરના અશુચીપણાની સૂક્ષ્મ વાતો પીરસો, એનામાં એવી શક્તિ છે કે શ્રોતાનો શરીર પ્રત્યેનો મોહ આપો આપ છૂટી જશે. શાસ્ત્રોના દ્વંદ્વમાં રહેલી વાણી જ પીરસો’ (બીજી વાતો ગૌણ કરીને) તો શ્રોતાવર્ગ પામી જશે, સુધરી જશે. આપને અમને ટકોર કરવાનો પૂરો અધિકાર છે પણ મીઠાશથી કરેલી ટકોર સુપરિણામ પ્રગટાવે છે.

અમારો એક સમૂહ છે જે સર્વેએ જૈનધર્મના વિષયો લઈ પીએચ.ડી. કર્યું છે. અમે એક વિષય પર સંશોધન કરવા આકરી મહેનત કરી છે. ધાર્મિક વિષય પર વ્યાખ્યાન આપવા જઈએ ત્યારે કેટલાય શાસ્ત્રો વાંચીએ છીએ. એ વિષય પર સમગ્ર માહિતી એકત્ર કરી બે મહિનાની મહેનત એક કલાકમાં ઠાલવીએ છીએ. અમારો એવો અભ્યાસ છે કે કોઈપણ ધાર્મિક વિષયને સમગ્ર રીતે ન્યાય આપી વક્તવ્ય આપી શકીએ છીએ, પરંતુ અમારી પાસે આપના જેવું ૬ કાયાના જીવોની સતત રક્ષા કરતું જીવન ક્યાં છે ? આપના જેવું આચરણ ક્યાં છે ? જૈન સાધુ આ કલિયુગનું કલ્પવૃક્ષ છે, પૃથ્વી પરની અજાયબી છે. આપ સર્વે મહાન છો, વળી સુધર્માસ્વામીજીની પાટે બેસીને બોલો છો. આપ જો સ્વસ્થ અને સમૃદ્ધ દેશના આપશો તો સોનામાં સુગંધ પણ ભળશે અને અમને તળાવે આવીને તરસ્યા જવાનો અહેસાસ નહીં થાય.

એક બાળક માતા પાસે દિલની વાત રજૂ કરે તેમ આપ ગુરુ ભગવંતો સમક્ષ દિલ ઠાલવ્યું છે. મારો ઉદ્દેશ જરા પણ ટીકાત્મક નથી છતાંય કોઈ અવિવેક થયો હોય તો મન-વચન-કાયાથી ક્ષમા માંગું છું.

૯૪, લાવણ્ય સોસાયટી, પાલડી વાસણા,

અમદાવાદ-૭.

ટેલિફોન : ૦૭૯-૨૬૬૧૨૮૬૦.

જીવદયા, સંપૂર્ણ શાકાહારી જીવન સાચા જૈન થવા તરફ પ્રયાણ

□ અનુલ દોશી

આપણે દરેકે પોતાની જાતને એક સવાલ પૂછવો જોઈએ કે-‘શું સાચે જ આપણે ૧૦૦% શાકાહારી છીએ?

થોડું વિચારવાથી ખ્યાલ આવશે કે આપણે પૂર્ણ રીતે શાકાહારી નથી. જાણતાં અજાણતાં આપણે ઘણીબધી વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરીએ છીએ તેમાં પ્રાણીજન્ય (Animal by Products) વસ્તુઓનો વપરાશ થાય છે.

કસાઈઓ અને કતલખાનાઓને જે આવક પશુઓના માંસમાંથી થાય છે લગભગ તેટલી જ આવક તેમને પશુઓના ચામડાં, ચરબી, હાડકાં, વિગેરેમાંથી થાય છે. જે લોકો માંસાહાર કરે છે તે જો ૫૦% પાપના ભાગીદાર હોય તો બાકીના ૫૦% પાપ માટે આપણે જવાબદાર છીએ. કેવી રીતે?

થોડી નીચેની હકિકતો તરફ ધ્યાન આપીએ:

(૧) કરોડો પ્રાણીઓની હત્યા ફક્ત ચામડાં માટે થાય છે. પહેલાંના સમયમાં કુદરતી રીતે મૃત્યુ પામેલ પ્રાણીઓના ચામડાંમાંથી આપણાં ચપ્પલ કે શુઝ બનાવવામાં આવતાં હતાં. હવે વપરાશ વધ્યો છે. હવે લોકોને ધંધા માટે જીવતાં પ્રાણીની ચામડી લેવામાં કોઈ શરમ આવતી નથી. આપણે દરેકે ચામડાંની વસ્તુઓના બદલે કૃત્રિમ ચામડાં (Synthetic Leather) કે કેનવાસમાંથી બનતાં ચપ્પલ, શુઝ, પર્સ, બેલ્ટ કે જેકેટનો વપરાશ કરવો જોઈએ.

(૨) લાખો પ્રાણીઓની હત્યા આપણી રોજિંદી વપરાશની વસ્તુઓ (જે જીવન જરૂરિયાત નથી) માટે કરવામાં આવે છે. સૌંદર્ય પ્રસાધનો (Cosmetics), સાબુ, ટુથપેસ્ટ, સાબુ, બેકરી પ્રોડક્ટસ, ચોકલેટ, બિસ્કિટ વિગેરેમાં પ્રાણીઓની ચરબી, જીલેટિન કે પ્રાણીઓના હાડકાંઓનો વપરાશ કરવામાં આવે છે.

(૩) હજારો પ્રાણીઓની હત્યા દવાઓ અને સૌંદર્ય પ્રસાધનો બનાવતી કંપનીઓ દ્વારા તેમના પ્રોડક્ટની ચકાસણી (Testing) માટે થાય છે. પશુ અને પક્ષીઓને ખૂબ જ કુર રીતે રાખવામાં આવે છે. વિવિધ જાતના પરીક્ષણો કરાય છે અને ઘણા બધા જીવો ખૂબ જ રીબાઈને અંતે મરણ પામે છે. કેમ આયુર્વેદની દવાની ચકાસણી કોઈ પશુ ઉપર કરવાની જરૂર નથી? શું આપણને સાચે તેવું લાગી રહ્યું છે? આ રીતે કરવાથી આપણાં રોગો ઘટ્યા છે? હકિકત તો એ છે કે રોગોનું પ્રમાણ વધ્યું છે

અને નવા ઘાતક રોગોનો જન્મ થયો છે આપણાં મૃત્યુ માટે. બીજા કોઈપણ જીવને દુઃખ આપીને આપણને સુખ નહિ મળે. આ શાશ્વત સત્ય છે.

(૪) ૧૫૦૦ રેશમના કીડાને જીવતા ઉકાળીને મારવામાં આવે છે. ફક્ત ૧૦૦ ગ્રામ સિલ્ક માટે. વિચાર તો કરો કે એક સિલ્કની સાડી માટે કેટલાં રેશમના કીડાનો ભોગ લેવાયો છે.

(૫) આપણને ખ્યાલ પણ નથી આવતો કે કેટલાં પ્રાણીઓની હત્યા દેરાસરમાં વપરાતાં વરખ માટે કે મીઠાઈ માટે ઉપયોગમાં લેવાતાં વરખને બનાવવાની પ્રક્રિયામાં થાય છે. શું તમને લાગે છે કે વરખની આંગીથી પરમાત્મા પ્રસન્ન થશે? મીઠાઈ ખાતી વખતે વરખનો કોઈ સ્વાદ નથી આવતો.

(૬) કરોડો પશુઓનો જન્મ અકુદરતી પદ્ધતિઓ (Force Breeding)નો ઉપયોગ કરીને થાય છે. તેમને ખૂબ જ ગીચ જગ્યામાં અને ખરાબ રીતે ઉછેરવામાં આવે છે. રસાયણો (Toxic Chemical)ના ઈજેકશનો આપીને તેમની ચરબી વધારવામાં આવે છે અને પછી તેની કતલ કરવામાં આવે છે. માંસ, ચામડાં, હાડકાં વિગેરે વસ્તુઓ માટે આ પદ્ધતિને Factort Farming કહે છે.

(૭) છેલ્લે, આપણા પ્લાસ્ટિકના વપરાશ પ્રત્યેનો લગાવ આખા કુદરતી વાતાવરણનો નાશ કરી શકે તેમ છે. ગાય અને બીજા પ્રાણીઓ પ્લાસ્ટિક ખાય છે અને ખૂબ જ પીડા ભોગવે છે. આપ સૌ થોડો સમય ફાળવીને Plasticcow.com વેબસાઈટ ઉપર વિડીયો જોશો ત્યારે પરિસ્થિતિની ગંભીરતા અને પ્રાણીઓની વેદના સમજાશે.

આ માંસાહાર અટકાવવા માટે શું થઈ શકે?

આપણે શું કરી શકીએ?

થોડી ખૂબ જ સરળ અને સાદી રીતો છે:

(૧) આ સાથે એક કોષ્ટક (Table) આપવામાં આવ્યું છે. તેમાં કઈ કઈ વસ્તુઓમાં કયા પ્રાણીજન્ય પદાર્થોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે તેની માહિતી છે. તેની સામે કઈ કંપનીઓ આવા પદાર્થો બનાવે છે અને કઈ કંપનીઓ આ જ વસ્તુ ૧૦૦% વેજેટેરિયન રીતે બનાવે છે. વેજેટેરિયન વસ્તુઓ ક્યાંથી મળે છે તેની પણ માહિતી છે.

ખાસ યાદ રાખજો કે આ લિસ્ટ સંપૂર્ણ નથી. તમારી માહિતી માટે થોડી કંપનીઓના નામ આપ્યા છે. કોઈપણ કંપનીની જાહેરાતનો હેતુ નથી. થોડી મહેનત કરશો તો બીજી ઘણી બધી કંપનીઓ જે ૧૦૦% વેજિટેરિયન વસ્તુઓ બનાવે છે તેની જાણ થશે.

સૌથી અગત્યની બાબત એ છે કે ઘણા બધા ભાઈઓ-બહેનો આ જ વસ્તુઓ ગૃહ ઉદ્યોગ તરીકે બનાવે છે. તે પણ સાચી અને શુદ્ધ રીતે. આપણી ફરજ છે કે આપણે તેમની પાસેથી આ વસ્તુઓની ખરીદી કરીએ અને તેમને સહકાર આપીએ. આપણને સારી વસ્તુ મળશે અને તેમને રોજગારી મળશે.

(૨) કોઈપણ સ્ટોર્સ કે શોપીંગ મોલમાં જઈએ ત્યારે ‘વેજિટેરિયન’ શબ્દ વારે વારે સંભળાવો જોઈએ. જરૂર છે જાગૃતિ લાવવાની.

(૩) કોઈપણ વસ્તુ ખરીદતાં કે વાપરતાં પહેલાં થોડું વિચારીએ.

એક પાંજરાપોળમાં લગભગ ૨૦૦૦ પશુઓ હોય છે. આપણે પાંજરાપોળ બંધાવી કે નિભાવી ન શકીએ પરંતુ યોગ્ય પદ્ધતિથી જીવીએ તો આપણાં દરેકના ઘરમાં જે એક મિની દેવનાર કતલખાનું છે તે જરૂરથી બંધ કરી શકાય.

આપણે કંદમૂળ પણ ખાતાં નથી તો જેમાં પ્રાણીજન્ય (વધુ માટે જુઓ અનુસંધાન પાનું ૬૪મું)

વેજિટેરિયન વસ્તુઓ વાપરવા માટેની માર્ગદર્શિકા			
વસ્તુઓ	શેમાંથી બનાવવામાં આવે છે	વેજિટેરિયન વસ્તુઓ	ક્યાંથી મળે છે
(૧) ચામડાંની વસ્તુઓ ચપ્પલ, શુઝ, બેલ્ટ, પર્સ, જેકેટ વિ.	પ્રાણીઓના ચામડાં	કેનવાસ, કપડાં અને કૃત્રિમ ચામડું (Synthetic Leather)	કોઈપણ શુ સ્ટોર્સમાં Non-Leather શુઝ-ચપ્પલ મળે છે. મુલુંડમાં સેન્સો સ્ટોર્સ છે જે ફક્ત કૃત્રિમ ચામડાંની વસ્તુઓ રાખે છે.
(૨) રોજિંદી વપરાશની વસ્તુઓ: ટુથપેસ્ટ-ટુથ પાવડર નહાવાના સાબુ, ડીટરજન્ટ પાવડર, સૌંદર્ય પ્રસાધનો-શેમ્પુ, કીમ, લોશન, નેઈલપોલીશ, લીપસ્ટીક	જીલેટીન પ્રાણીજન્ય પ્રાણીઓની ચરબી પ્રાણીઓની ચરબી પ્રાણીજન્ય પદાર્થો: પશુ-પક્ષી પર ચકાસણી	અમર ટુથપેસ્ટ, વીકો, ગૃહ ઉદ્યોગ મેડીમીક્સ, લશ, રૂબીસ હર્બલ, પ્રીતી સોપ, જ્યોતિ જ્યોતિ, ક્યા, ગૃહ ઉદ્યોગ લશ, કલર બ્રાન્ડ, વીરો, રૂબીસ હર્બલ	કોઈપણ સ્ટોર્સ કોઈપણ સ્ટોર્સ વર્ધમાન સંસ્કાર ધામ બાબા રામદેવ પતંજલી સ્ટોર્સ કોઈપણ સ્ટોર્સ પેન્ટાલુન, બોડીશોપ, ફેબ ઈન્ડિયા, વિ.
(૩) ખાવા-પીવાની વસ્તુઓ બેકરી, પ્રોડક્ટ, બ્રેડ, કેક વિ. ચોકલેટ તૈયાર નાસ્તા આઈસ્ક્રીમ	મટન ટેલો પ્રાણીની ચરબી મટન ટેલો પ્રાણીજન્ય વસ્તુ	ગ્રીન સ્ટોવ વેગન બેકરી નેચરલ આઈસ્ક્રીમ દિપ્તી આઈસ્ક્રીમ	{ આ દરેક વસ્તુઓ બની શકે તો ગૃહ ઉદ્યોગોમાંથી મેળવવી અથવા ઘર બનાવટની વાપરવી.
(૪) કપડાં સીલ્ક-આર્ટ સીલ્ક-કાંજીવરમ્ વુલન	રેશમના કીડાને મારીને મેળવાય છે ઘેટાને રીબાવીને મેળવાય છે.	કોટન સીલ્ક, પોલીસ્ટર કૃત્રિમ વુલન	કોઈપણ સ્ટોર્સ કોઈપણ સ્ટોર્સ
(૫) કૃત્રિમ દાગીના (Jewellery)	પ્રાણીઓના હાડકાં, કોરલ, હાથીદાંત, વિ.	બીજી કોઈપણ વસ્તુ વાપરવી જોઈએ	—
(૬) દવા-એલોપથી, હોમિયોપેથિક	પ્રાણીજન્ય વસ્તુઓ	આયુર્વેદિક	—
(૭) મધ	મધમાખીઓને રીબાવવામાં આવે છે	વપરાશ ન કરવો જોઈએ.	

જયભિખ્ખુ જીવનધારા-૫૨

□ પદ્મશ્રી ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ

[માનવતાના મૂલ્યોની જિકર કરનાર સાહિત્યસર્જક જયભિખ્ખુએ તંદુરસ્ત જીવનદૃષ્ટિ ધરી શકાય એવું પ્રેરક સાહિત્ય આપ્યું. એમની અક્ષરયાત્રાની સાથોસાથ એમના જીવનની આનંદયાત્રા પણ ચાલતી હતી. એમના જીવનમાં બનેલા એક દૃઢચર્યા પ્રસંગને જોઈએ આ બાવનમા પ્રકરણમાં.]

ચોધાર આંસુએ રડી પડ્યા !

૧૯૪૫ની એક વહેલી સવારે જયભિખ્ખુના અમદાવાદના માદલપુર વિસ્તારમાં આવેલા ગારની લીપણવાળા ઘરમાં રબારી કોમનો એક વિવેકી અને નમ્ર છોકરો પ્રવેશ્યો. એનું નામ હતું તુલસીદાસ. એની આંખોમાં સહજ શરમાળપણું હતું. વાતચીતમાં સૌજન્ય ટપકતું હતું. એ છોકરો પાટણ પાસેના દેત્રોજ ગામનો વતની હતો અને ત્યાંથી થોડા સમય પહેલાં અમદાવાદ નોકરી માટે આવ્યો હતો. જયભિખ્ખુ અવારનવાર જૈન સોસાયટીમાં રહેતા એમના સ્વજન ભગવાનદાસ પંડિતને ત્યાં જતા હતા. અહીં એમણે આ છોકરાને જોયો. એ છોકરો દેત્રોજથી આવ્યાને બે મહિના થયા તે પછી પોતાની માતા અને નાના ભાઈ જીવણલાલને પણ અમદાવાદ બોલાવી લીધાં હતાં. એ જયભિખ્ખુને મળવા આવ્યો એ સમયે જયભિખ્ખુ શારદા મુદ્રણાલયમાં જતા હતા અને ત્યાં પુસ્તકનું કમ્પોઝ અને પ્રિન્ટિંગ ચાલતું હતું. વળી ત્યાં બપોર પછી લેખકોનો ડાયરો પણ જામતો હતો. જયભિખ્ખુને આ છોકરાનો સુશીલ સ્વભાવ પસંદ પડ્યો. એટલે એને શારદા મુદ્રણાલયમાં નોકરીએ રાખી લીધો. તુલસીદાસે કંઈ ઝાઝો અભ્યાસ કર્યો નહોતો. એ જમાનામાં પ્રેસમાં હાથેથી ટાઈપ કમ્પોઝ થતાં. એ પછી પાના મુજબ એનો જાડી દોરીથી ફરમો બંધાતો. એ બાંધેલા ફરમાનું ગૌલી-પ્રૂફ કાઢવાનું હોય. એ ફરમા પર કાગળ મુકાય અને પછી રોલર ફેરવાયો એટલે ગૌલી-પ્રૂફ નીકળે અને એ પ્રૂફ પહેલાં પ્રૂફરીડરો વાંચે અને છેલ્લે લેખકને વાંચવા આપવાનું હોય.

તુલસીદાસને ગૌલી કાઢવાનું અને પ્રૂફ લાવવા-લઈ જવાનું કામ સોંપવામાં આવ્યું; પરંતુ ધીરે ધીરે તુલસીદાસ એમની સૌમ્ય પ્રકૃતિથી અને કર્મનિષ્ઠાથી જયભિખ્ખુના પ્રિય બની ગયા. કોઈ પણ કામ હોય તો જયભિખ્ખુ પહેલાં તુલસીદાસને યાદ કરે અને તુલસીદાસ તુરત હાજર! એકેય વખત એવું બન્યું નથી કે જયભિખ્ખુએ સોંપેલા કોઈ કામમાં એમણે આનાકાની કરી હોય.

તુલસીદાસ પાસે દુનિયાદારીની ઊંડી સૂઝ. નિરીક્ષણ-શક્તિ પણ સારી. આથી જયભિખ્ખુ એમને ક્યાંય પણ મોકલે તો એમને એ વ્યક્તિની પ્રકૃતિનો અને એમના ઘરની સ્થિતિનો ‘આંખે દેખ્યો અહેવાલ’ જાણવા મળી જતો! ક્યારેક જયભિખ્ખુ એમની મસ્તીમાં કે એકાએક કોઈ એક બાજુ ઢળી પડવાની પ્રકૃતિને કારણે માણસોને પારખવાની ભૂલ કરતા, ત્યારે તુલસીદાસ એમને સૌમ્ય વાણીથી જે તે વ્યક્તિની સાચી ઓળખ આપતા અને જયભિખ્ખુ પણ એમની વાત કાને ધરતા.

જયભિખ્ખુ એક કાગળમાં દિવસભરના કામની કમિક સૂચિ બનાવતા. વહેલી સવારે તુલસીદાસ આવે એટલે એમને આ કાગળ આપે. કોઈને કોઈ પુસ્તક આપવાનું હોય, તો સમજાવે, પત્ર આપે, સાથે જરૂરી સૂચના પણ આપે. તુલસીદાસ એમના વિવેકી વર્તનથી જ્યાં જાય, ત્યાં સહુનો સ્નેહ સંપાદિત કરી લેતા. કોઈ પણ વ્યક્તિને ઘેર જાય એટલે તે વ્યક્તિ માનતી કે જયભિખ્ખુના સંદેશવાહક હનુમાન આવ્યા! એ પછી તુલસીદાસ પોતાની મીઠી વાણીમાં થોડી અલકમલકની વાત કરે, પણ વાત કરવાની સાથોસાથ એ ઘરની સમગ્ર પરિસ્થિતિનો તાગ પણ મેળવી લે. આને પરિણામે બનતું એવું કે તુલસીદાસ પાસે દરેક સર્જકની ખાસિયતથી માંડીને, એના ગમા-અણગમા અને આતિથ્યની સઘળી વિગતો જાણવા મળતી.

એ વહેલી સવારે ઘેર આવે એટલે પહેલાં મને નજીકમાં આવેલી માદલપુરની મ્યુનિસિપલ શાળા નં. ૪માં મૂકવા આવતા. આ સિલસિલો એક યા બીજા પ્રકારે એવો ચાલુ રહ્યો કે જ્યારે હું નવગુજરાત કૉલેજમાં અધ્યાપક તરીકે જોડાયો, ત્યારે પણ રોજ વહેલી સવારે સ્કૂટર પર મને કૉલેજ સુધી મૂકી જતા. તુલસીદાસ સમયની બાબતમાં ભારે ચીવટવાળા. એમને જયભિખ્ખુએ કહ્યું હોય કે સવારે પાંચ વાગ્યે ઉઠાડજો એટલે બરાબર પાંચ વાગ્યે બારણો ટકોરા પડ્યા જ હોય. સવારે સાડા નવે આવવાનો એમનો

સમય. એમાં ક્યારેક ચૂક ન થાય. એ સમયે માદલપુરની નજીકમાં આવેલી ગુજરાત સોસાયટીમાં એ રહેતા હતા અને રોજ ચાલીને ગાંધી માર્ગ પર આવેલા શારદા મુદ્રણાલયમાં જતા હતા.

શારદા મુદ્રણાલયના માલિક શંભુભાઈ જગશીભાઈ શાહ અને ગોવિંદભાઈ જગશીભાઈ શાહ સાથે પણ એમને સંબંધ. એમને ઘેર એ દૂધ પહોંચાડવા જતા હતા. પંદર રૂપિયાના પગારે તુલસીદાસ શારદા મુદ્રણાલયમાં નોકરીના સંબંધે જોડાયા, પરંતુ એથીય વિશેષ તો સર્જક જયભિષ્મ સાથે હૃદયસંબંધે જોડાયા. પછી તો જયભિષ્મ અમદાવાદની બહાર ક્યાંય પણ જાય તો તુલસીદાસ એમની સેવામાં હાજર હોય! વહેલી સવારે દસ વાગે પ્રેસ શરૂ થતું અને રાત્રે આઠ વાગ્યે ચાવી લઈને તુલસીદાસ પાછા આવતા.

તુલસીદાસનો સ્વભાવ એવો કે સહુની સાથે હળીભળી જાય! લેખકોની વાતોનો તો એમની પાસે ભંડાર. ક્યારેક ગુણવંતરાય આચાર્યનું વર્ણન કરવા બેસે એટલે કહે, ગુણવંતરાય આચાર્ય શારદા મુદ્રણાલયમાં આવે અને એકસાથે ત્રીસચાલીસ પાનાં લખીને કમ્પોઝીટરને ધડાધડ આપતા જાય. બાજુમાં બીડીનો ઢગલો પડ્યો હોય અને સાથે તુલસીદાસને કહે, ‘રસવંતી લઈ આવો.’ ‘રસવંતી’ એટલે ‘ચંદ્રવિલાસ’ના જલેબી-ફાફડા અને પછી આરામથી ચંદ્રવિલાસના જલેબી-ફાફડા આરોગતાં-આરોગતાં ગુણવંતરાય આચાર્ય કોઈ વિરલ કમ્પોઝીટર વાંચી શકે એવું લખાણ લખતા હોય!

રાષ્ટ્રીય શાયર ઝવેરચંદ મેઘાણી તૈયાર ચા પીએ નહીં. એ આવે એટલે ટ્રેમાં ચા મંગાવતા અને તેઓ જાતે જ ચા તૈયાર કરતા. ‘ધૂમકેતુ’ને ત્યાં તુલસીદાસને વારંવાર જવાનું બનતું, કારણ કે બીજા લેખકો માત્ર છેલ્લું પ્રૂફ જોવા મંગાવતા, જ્યારે ‘ધૂમકેતુ’ જાતે જ બધાં પ્રૂફ તપાસતા. આવી આવી અનેક લેખકોની કેટલીયે ખાસિયતો તેઓ જાણે અને એમની સાથેના પ્રસંગોનું રસભર્યું, ઠાવકાઈથી વર્ણન પણ કરે.

ધીરે ધીરે તુલસીદાસ સાથે જયભિષ્મને એટલો સ્નેહ બંધાયો કે પછી કંઈ પણ કામ હોય એટલે પહેલાં તુલસીદાસનું સ્મરણ થાય. રામને જેમ સતત હનુમાનનું સ્મરણ થતું હતું તેમ! એક વાર જયભિષ્મને વિચાર્યું કે આજુબાજુ સાવ જંગલ કે ખેતરો હોય, એવી કોઈ નિર્જન જગાએ ઘર બાંધીને રહેવું. આ વિચારના અમલ માટે એમણે કુટુંબીજનોના વિરોધ વચ્ચે એ સમયે અમદાવાદના છેવાડાના ભેંકાર ગણાતા વિસ્તારમાં ચંદ્રનગર સોસાયટીમાં જમીન લીધી અને એના પર મકાન બનાવ્યું. જયભિષ્મ ચંદ્રનગરમાં વસવા માટે કૃતસંકલ્પ હતા, પણ

કુટુંબીજનો અને પરિચિતોના મનમાં પારાવાર ચિંતા હતી. કોઈ કહેતું કે આવા નિર્જન વિસ્તારમાં કશીય સગવડ વિના કઈ રીતે રહી શકાય? ત્યાં ન કોઈ બસ આવે છે કે એવું અન્ય કોઈ વાહન. ત્યાં ગટર પણ નહીં. વળી સાપનો ઉપદ્રવ પણ ઘણો અને મચ્છરોનો તો કોઈ પાર નહીં. નરકનો એકલવાયો ટાપુ હોય, તેવી હાલત ત્યારે એ વિસ્તારની!

જયભિષ્મ હોય ત્યાં તુલસીદાસ હોય જ. અને જયભિષ્મને પોતાનું મકાન બની ગયું એટલે તરત જ પાછળના ભાગમાં તુલસીદાસના પરિવાર માટે નાની ઓરડી બનાવી આપી. એ સમયે ઓરડી બનાવવાનો ખર્ચ ૩૦ રૂપિયા થયો હતો. જયભિષ્મ ચંદ્રનગરના બંગલામાં વસવા આવે તેના છ મહિના પૂર્વે તુલસીદાસ એમના પરિવાર સાથે ઓરડીમાં રહેવા આવી ગયા. એમણે મુશ્કેલ પરિસ્થિતિનો પ્રથમ અનુભવ કર્યો, પણ સાથોસાથ જયભિષ્મ આવે તે પહેલાં મુશ્કેલીઓના નિવારણ માટે પ્રયત્ન કર્યો. ચંદ્રનગરના બંગલાનું વાસ્તુ થયું અને જયભિષ્મ રહેવા આવ્યા ત્યારે તુલસીદાસ પાસેથી એમને આ વિસ્તારની પૂરેપૂરી ઓળખ મળી ગઈ હતી.

ઘરમાં એ સમયે ગરમ પાણી માટે બંબો વપરાતો હતો. તુલસીદાસ બાજુમાં આવેલા નારાયણનગરમાં જઈને પથ્થરિયા કોલસા લઈ આવે અને બંબામાં ભરે. પછી સવારે જયભિષ્મ ફરીને પાછા આવે એટલે એમને નાસ્તો આપવાનું કામ તુલસીદાસનું. જયભિષ્મના સાહસમાં પણ તુલસીદાસ મોખરે હોય. એમના ઘરની બાજુમાં રહેતા નાથાનિયલ પર હુમલો કરવા આવેલા બે હુમલાખોરોની પાછળ જ્યારે જયભિષ્મ દોડ્યા હતા ત્યારે એમની આગળ ખુલ્લા પગે નદીની રેતમાં છેક સુએઝ ફાર્મ સુધી તુલસીદાસ પણ દોડ્યા હતા.

એક વાર પુનિત મહારાજે ‘જનકલ્યાણ’ સામયિકના ઉપક્રમે લેખક-સંમેલન યોજ્યું ત્યારે જયભિષ્મને લેખકોની સરભરાનું કામ તુલસીદાસને સોંપ્યું હતું. તુલસીદાસના મુખેથી જયભિષ્મની ઘણી વાતો સાંભળવા મળે. રાજકોટના પ્રકાશક રસિકલાલ ફૂલચંદને ખૂબ ટૂંકી મુદતે એકસાથે ચૌદ પુસ્તકો તૈયાર કરવાના હતા. આ કામ અશક્ય લાગતું હતું, ત્યારે જયભિષ્મ એમની મદદમાં આખો દિવસ જુદા જુદા પ્રેસમાં જતા અને એમને આ કામ પાર પાડી આપ્યું હતું. ચિત્રકાર ‘અત્રિ’ (શ્રી ત્રિગુણાતીત પંચોલી), ‘ચંદ્ર’ ત્રિવેદી, રજની વ્યાસ અને સી. નરેનનો ચિત્રો પહેલી વાર પ્રગટ થયાં એની પાછળ જયભિષ્મનું પ્રેરણાબળ હતું. કોઈ પણ નવો ચિત્રકાર હોય એટલે જયભિષ્મ એને ચિત્ર દોરવા આપે અને પછી એ ચિત્રને પુસ્તકમાં

પ્રગટ કરે. નાનુભાઈ ઉસરે અને દલસુખ શાહ જેવા ચિત્રકારોની ચિત્રકલાના પ્રારંભકાળે જયભિખ્ખુએ એમને સલાહ-સુચન આપ્યાં હતાં અને વિશેષ પ્રગતિનો માર્ગ બતાવ્યો હતો.

જયભિખ્ખુએ એમના ઘરની બહાર એક રૂંપડી બનાવી અને એને ચારે બાજુ વેલથી ઢાંકી દીધી. એ લતામંડપ તરીકે ઓળખાતી. એક વાર પુનિત મહારાજ આવ્યા, ત્યારે પુનિત મહારાજ સાથે ‘પુનિત પદરેણુ’ના નામથી જાણીતા શ્રી ચંદુભાઈ ત્રિવેદી – સૌ લતામંડપમાં બેઠા હતા, ત્યારે જયભિખ્ખુએ એમનાં પત્ની જયાબહેનને ચા બનાવવાનું કહ્યું. પુનિત મહારાજે કહ્યું, ‘મને ડાયાબિટીસ પરેશાન કરે છે માટે ઓછી ખાંડવાળી ચા બનાવજો.’ ત્યારે જયભિખ્ખુએ કહ્યું કે ‘હું બમણી ખાંડવાળી ચા પીને ડાયાબિટીસને પરેશાન કરું છું.’ તુલસીદાસ કહે છે કે જયભિખ્ખુના આ જવાબથી પુનિત મહારાજ થોડા ચિંતામુક્ત લાગ્યા.

આવી તો જયભિખ્ખુની અનેક કથાઓ તુલસીદાસના મુખેથી સાંભળવા મળે. જયભિખ્ખુને હિસાબ લખવાનો કંટાળો. ત્યારે જયાબહેન જયભિખ્ખુ પાસે હિસાબ લખાવે અને ડાયરી તુલસીદાસ રાખે! જયભિખ્ખુના ગુસ્સાનો પણ સામનો કરવો પડે. જયભિખ્ખુની પ્રકૃતિ એવી કે રીઝે ત્યારે રીઝે અને ખીજે ત્યારે ખીજે. એ જ્યારે ગુસ્સો કરે ત્યારે સામે પક્ષે સહુએ મૌન જ ધારણ કરવું પડે.

એક વાર માદલપુરના ધોબી પાસેથી ટોપીઓ ઈસ્ત્રી થઈને આવી. બન્યું એવું કે એમાં બે-ત્રણ ટોપીની બરાબર ઈસ્ત્રી થઈ નહોતી. જયભિખ્ખુએ આ ટોપીઓ જોઈ અને સામે ફેંકી. તુલસીદાસે ઠાવકાઈથી કહ્યું, ‘ભાઈ, આ ધોબીએ ઉતાવળમાં ભૂલ કરી લાગે છે’ અને ચૂપચાપ એ ટોપીઓ લઈને ઈસ્ત્રી કરાવી અડધા કલાકમાં તો પાછા હાજર થઈ ગયા.

તુલસીદાસ ઘરની પાછળ રહે અને ક્યારેક એવું થતું કે એમના પરિવારની સ્ત્રીઓમાં કોઈ સામાજિક કારણસર સામસામી બોલાચાવી થાય, ત્યારે તુલસીદાસનું હૈયું ખૂબ દુભાતું હતું. એમનો સંસ્કારી આત્મા કકળી ઊઠતો. એમને મનમાં એમ થતું કે ‘આવા લેખકની પાસે રહેવાનું સદ્ભાગ્ય સાંપડ્યું છે અને એમને મારા ઘરનો આ કંકાસ સાંભળીને શું થતું હશે?’

એક દિવસ તુલસીદાસનું હૈયું ભરાઈ આવ્યું. એણે વિચાર્યું કે ‘જો હું આ ઘરમાંથી ચાલ્યો જાઉં, તો આ સઘળો કંકાસ અટકી જશે. એકબીજા સાથે બોલાચાલી કરતા સ્ત્રીવર્ગની સાન ઠેકાણો આવશે.’

ધૂંધવાયેલા મને એ આવેશ સાથે ઘેરથી નીકળી ગયા અને

સીધા ડાકોર જઈને રણછોડજીના દર્શન કરીને વડોદરા ગયા. વડોદરાના ન્યાયમંદિર પાસેની ધર્મશાળામાં રાત રહ્યા. પંચોતેર પૈસામાં સૂવા માટેની પથારી મળતી હતી. એ પથારીમાં સૂતા અને વહેલી ગાડીમાં નીકળીને ચાણોદ-કરનાલીમાં ગયા અને પછી એમણે નર્મદામાં જળસમાધી લેવા માટે ડૂબકી લગાવી. પણ જેવી ત્રણેક ડૂબકી લગાવી કે તરત જ મનમાં વિત્વળતા જાગી. ‘અરે, ભાઈ (જયભિખ્ખુ)ને કહ્યા વગર આમ નીકળી ગયો. એમને કેટલી બધી ચિંતા થતી હશે. મારાથી ઉતાવળે મોટી ભૂલ થઈ ગઈ.’ દરમિયાન નર્મદાના જળનો મસ્તક પર અભિષેક થતાં થોડી ચિત્તશાંતિનો અનુભવ પણ થયો.

બીજી બાજુ બન્યું એવું કે પોતાનો ભાઈ ચાલ્યો જતાં તુલસીદાસની નાની બહેન બબુને ઊંડો આઘાત લાગ્યો. આવા કંકાસનું કારણ પોતે પણ ખરી જ ને! આવા વિચારે એ ઘરની પાછળ આવેલા ખેતરમાં ગઈ અને ત્યાં રહેલા કૂવામાં ઝંપલાવ્યું. બધાંએ એની શોધ કરી, આખરે જાણ થઈ. દુઃખી બબુને સાસરામાં ત્રાસ હોવાથી ઘણા સમયથી માતા અને ભાઈઓ સાથે રહેતી હતી. બબુનો મૃતદેહ ચંદ્રનગર લાવવામાં આવ્યો. પોસ્ટમોર્ટમ માટે લઈ ગયા. જયભિખ્ખુ સતત એમના પરિવારજનો સાથે રહ્યા. આ સમયે સિવિલ હોસ્પિટલમાં તુલસીદાસના અનેક સગાંઓ આવ્યાં હતાં. હૃદયમાં વ્યથાનું મંથન ચાલતું હતું, પણ જિંદગીને ખમીરથી જીવનાર જયભિખ્ખુના ચહેરા પરથી કોઈ એમની વેદનાને કળી શકતું નહોતું. એક તો અકાળ મૃત્યુ અને બીજું, આવી રીતે તુલસીદાસ એમને છોડીને ચાલ્યો જાય-એ એમના માન્યામાં આવતું નહોતું.

એવામાં કોઈએ આવીને જયભિખ્ખુને કહ્યું કે ‘આ સામે માતાજીનું મંદિર છે. તમે બાધા રાખો તો તમારો તુલસી પાછો આવશે.’

એમણે કહ્યું, અરે! એ પાછો આવે તો હું સહુને લઈને અહીં આવીશ.’

કેટલીક ઘટનાઓનો તાગ મેળવવો મુશ્કેલ છે! તર્કથી એને ઉકેલી શકાતી નથી. શ્રદ્ધાથી માપવી પડે છે. બન્યું એવું કે જે સમયે જયભિખ્ખુએ આવો વિચાર પ્રગટ કર્યો, બરાબર એજ સમયે નર્મદામાં જળસમાધિ લેવા ગયેલા તુલસીદાસે એક વાર ડૂબકી મારી અને પાછા બહાર આવ્યા. ફરી બીજી વાર જલસમાધિ માટે ડૂબકી મારી અને બહાર આવ્યા અને ત્રીજી વાર ડૂબકી મારીને બહાર આવ્યા, ત્યારે એમને સર્વપ્રથમ જયભિખ્ખુનું સ્મરણ થયું. તરત જ પોતાની ગંભીર ભૂલ સમજાઈ. બાજુમાં જ સંન્યસ્ત આશ્રમ હતો, ત્યાં વેદમંત્રોનું પારાયણ ચાલતું હતું. તુલસીદાસ

સૂફી સંત રૂમી અને અનેકાંતવાદ

સૂફી સંત રૂમીને એ વખતના ધર્માધિ મુલ્લાઓએ પ્રશ્ન કર્યો કે અત્યારે ધર્મ સંબંધી જુદી જુદી ૭૨ માન્યતાઓ પ્રચલિત છે. તમે કંઈ માન્યતાનો સ્વીકાર કરો છો અને શા માટે? ધર્માધિ મુલ્લાઓને રૂમી પ્રત્યે ખૂબ જ અણગમો હતો. તેઓ આ પ્રશ્ન દ્વારા રૂમીને સાણસામાં લેવા માગતા હતા.

રૂમીએ કહ્યું, ‘હું બધી જ માન્યતાઓનો સ્વીકાર કરું છું, કારણ કે દરેક માન્યતામાં સત્યનો અંશ છે.’

મુલ્લાઓ મૂંઝાયા. ચિડાયા અને રૂમીને કહ્યું કે ‘તમે દંભી છો. પાખંડી છો.’

રૂમીએ કહ્યું, ‘તમારી વાતમાં સત્યનો અંશ છે, કારણ કે હજુ સુધી હું પૂર્ણ થયો નથી એટલે મારામાં દંભ અને પાખંડ તો હોવાના જ ને!’

આ અનેકાંતવાદ નથી તો શું છે?

તુલસીદાસ આખી રાત મુસાફરી કરીને ‘ભાઈ’ પાસે પાછા આવ્યા હતા. જ્યારે જયભિખ્ખુએ બારણું ખોલ્યું, ત્યારે ‘તુલસીદાસ તેમના પગની આગળ ઢગલો થઈને પડ્યા. જયભિખ્ખુએ એમને ઊભા કર્યા, બાથમાં લીધા અને બાજુના રૂમમાં બેસાડ્યા. દૂધ અને નાસ્તો કરાવ્યા પછી તુલસીદાસ સ્વસ્થ થયા, ત્યારે એમને એમના બહેનના અકાળ અવસાનની વાત કરી. સાથોસાથ તુલસીદાસનાં કુટુંબીજનોને બીજા ખંડમાં બોલાવીને તાકીદ કરી કે જો હવે તમે શાંતિથી રહેવા માંગતા હો તો જ મારા તુલસીને હું પાછો

બોલાવીશ.’ ઘરના તમામ સભ્યો જયભિખ્ખુની વાત સાથે સંમત થયા.

ધીરે ધીરે સઘળી પરિસ્થિતિ શાંત થઈ. જયભિખ્ખુ ખાસ બસ કરીને તુલસીદાસના અને સોસાયટીના પરિવારજનોને લઈને બાધા પૂર્ણ કરવા માટે માતાજીનાં દર્શને ગયા.

એ પછી જયભિખ્ખુના અવસાન બાદ શ્રી જયભિખ્ખુ સાહિત્ય ટ્રસ્ટ દ્વારા યોજાયેલા એક વ્યાખ્યાનમાં જયભિખ્ખુની તસવીર સમક્ષ તુલસીદાસે દીપપ્રાકટ્ય કર્યું, ત્યારે લેખક-સેવકના સંબંધને જાણતા પરિચિતોનો કંઠ ભીંજાઈ ગયો હતો!

પરિવારની વૃદ્ધિ થતાં તુલસીદાસ બોપલ વસવા ગયા, પણ હજી પૂર્વ પરિચિતોને મળે, ત્યારે જયભિખ્ખુનાં સ્મરણોની વણજાર આજે ૮૫ વર્ષે ય એમના મુખેથી અસ્ખલિત વહેવા લાગે.

રામ પ્રત્યેની હનુમાનની ભક્તિ વિશે મેં એક કથા લખી છે. એનું શીર્ષક છે: ‘સ્વામીથી સવાયો સેવક.’ એ શીર્ષક રચતી વખતે સ્મરણમાં તુલસીદાસ હતા.

(ક્રમશઃ)

૧૩/બી, ચંદ્રનગર સોસાયટી,

જયભિખ્ખુ માર્ગ, પાલડી,

અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭.

ફોન : ૦૭૯ ૨૬૬૦૨૬૭૫.

મોબાઈલ : ૦૯૮૨૪૦૧૯૮૨૫.

ગણધરવાદનું મહત્વ

જિનભદ્રગણિકમાશ્રમણે ગણધરવાદની રચના દ્વારા ભગવાન મહાવીરની અનેકાંતદૃષ્ટિ, સર્વજ્ઞતા, ગમે એવા સંશયોનું સમાધાન કરવાની ક્ષમતા, બીજાના મનને વાંચી લેવાની શક્તિ અને વાણીની મધુરતા ઉપસાવી છે. આ ગણધરવાદનું મહત્વ છે.

આણોદ-કરનાલીના મહારાજ પાસે ગયા અને હૈયું ઠાલવ્યું. કેવી મોટી ભૂલ કરી? આવેશમાં આવીને ભાઈને પૂછ્યા વિના ઘર છોડીને નીકળી આવ્યો! એમને કેટલું દુખ થતું હશે?

બીજી બાજુ સહુએ ભારે હૈયે બબુના અંતિમ સંસ્કાર કર્યા. તુલસીદાસની કોઈ ભાળ મળતી નહોતી. જયભિખ્ખુ અત્યંત વ્યથિત બની ગયા અને એમણે ‘ગુજરાત સમાચાર’ના પ્રથમ પૃષ્ઠ પર ટૂંકી પણ? માર્મિક જાહેરખબર પ્રગટ કરાવી. એમાં લખ્યું,

‘પ્રિય તુલસી,
તું જ્યાં હોય ત્યાંથી પાછો આવ. મારી આવી મોટી ઉંમરે તું ક્યાં ચાલ્યો ગયો? બધી વાતનું સમાધાન થઈ જશે.
-બાલાભાઈ’

‘ગુજરાત સમાચાર’ના પ્રથમ પૃષ્ઠ પર આ સમાચાર પ્રગટ થતાં જ પરિચિતો જયભિખ્ખુને મળવા માટે દોડી આવ્યા. જયભિખ્ખુ (બાલાભાઈ) અને તુલસીદાસનો રામ-હનુમાનનો સંબંધ સહુ જાણતા હતા. સહુએ જયભિખ્ખુને આશ્વાસન આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો. એ દિવસે રાત્રે બારેક વાગ્યાના સુમારે જયભિખ્ખુ પથારીમાં બેઠા હતા અને એમની આંખોમાંથી ચોધાર આંસુ ચાલ્યા જતા હતા! વાણી મૌન બની ગઈ હતી. ચહેરો ઝાંખો પડી ગયો. માથું વેદનાના ભારથી નમેલું લાગતું હતું.

જીવનમાં મેં પહેલી વાર (અને છેલ્લી વાર પણ) જયભિખ્ખુની આંખમાં આંસુ જોયાં. જેમણે જિંદગીભર અનેક સંઘર્ષોનો હસતે મુખે સામનો કર્યો હતો અને અનેક આઘાતોને સ્વસ્થતાથી સહન કર્યા હતા, એ લેખક પોતાના આ સેવકને કારણે ભાંગી પડ્યા હોય એમ લાગતું હતું.

રાત બેચેનીમાં પસાર થઈ. જ્યાંબહેનને ચિંતા હતી કે આ કડકડતી ઠંડીમાં તુલસીનું શું થતું હશે? પછીના દિવસે વહેલી સવારે પાંચ વાગ્યે ઘરનાં બારણાં પર કોઈ ટકોરા મારતું સંભળાયું. આણોદ-કરનાલીના આશ્રમમાંથી

પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા સમયે આર્થિક સહાય માટે સંસ્થાઓની મુલાકાત
માલવી એજ્યુકેશન એન્ડ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ-ગામ કુકેરી (ગુજરાત)
શાંતા બા વિદ્યાલયની પસંદગી

□ મથુરાદાસ ટાંક

સંઘની પેટા સમિતિના સભ્યો સર્વશ્રી નિતિનભાઈ સોનાવાલા, પ્રકાશભાઈ ઝવેરી, દિલીપભાઈ કાકાબળીયા, ભરતભાઈ મામડીયા અને મથુરાદાસ ટાંક સોમવાર તા. ૨૮મી મે ૨૦૧૩ના રોજ સવારના ૬-૦૦ કલાકે મોટર કરી ગુજરાત તરફ સંસ્થા જોવા ગયા હતા. ગુજરાતના ચીખલી અને નવસારીના આદિવાસી વિસ્તારમાં ચાર સંસ્થા જોવાનો પ્લાન હતો.

અમે સવારે ૧૦-૩૦ કલાકે હાઈવે ઉપર ચીખલી પહોંચ્યાં. ત્યાં શ્રી પરિમલ પરમાર અમારી સાથે જોડાયા અને ત્યાંથી સંસ્થા જોવાની શરૂઆત કરી. હંમેશ મુજબ આપણે ઊંડાણમાં અને આદિવાસી પ્રજા વધારે હોય તેવા અંતરિયાળવાળા વિસ્તારમાં જ સંસ્થા જોવા જઈએ છીએ.

૧. ચિખલીથી ૧૫ કી.મી.ના અંતરે ગાંધીધર કછોલી, સ્ટેશન અમલસાડ, તા. ગણદેવી નામની સંસ્થાની મુલાકાત લીધી. આ સંસ્થા ૧૯૫૪માં સ્થપાઈ છે. તેના સ્થાપક સ્વ કીકુભાઈ નાયક હતા. જેઓ ૨૦૦૫માં ગુજરી ગયા. હાલમાં સંસ્થાનું સંચાલન બળવંતભાઈ નાયક સંભાળે છે. શરૂઆતમાં બહુ ઓછા બાળકો ભણવા આવતા પણ આજે આ સંસ્થામાં આશરે ૫૦૦ બાળકો શિક્ષણ લે છે. આ સંસ્થામાં આદિવાસી બાળકો ભણે છે. હાલમાં સ્કૂલમાં વેકેશન હોવાથી બાળકો પોતાના ગામ ગયા હતા. સ્કૂલના એક કાર્યકર દિપેશ ટેઈલરે અમને સ્કૂલના સંકુલના બધા વિભાગો બતાવી માહિતી આપી. સ્કૂલના સંકુલમાં બાળકો એક પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ પણ ચલાવે છે. જેમાં સ્કૂલને લગતી પ્રિન્ટિંગ સામગ્રી છાપવામાં આવે છે. અહીં બહેરા-મૂંગાની શાળા પણ છે જેમાં આશરે ૧૭૫ બાળકો શિક્ષણ લે છે. સંસ્થા નિસર્ગોપચાર કેન્દ્ર ચલાવે છે. આ સંસ્થાને રાષ્ટ્રકક્ષાએ ઘણાં પારિતોષિક મળેલા છે.

૨. ત્યાંથી અમે ૩૦ કી.મી.ના અંતરે માલવી એજ્યુકેશન એન્ડ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ, ગામ કુકેરી, તા. ચીખલી, જિ. નવસારીની મુલાકાતે ગયા. તેના સંચાલક-પ્રિન્સીપાલ શ્રી પરિમલ પરમાર છે. M.Sc. ભણેલા તેઓ સોફ્ટવેર એન્જિનિયર છે. તેમણે

આદિવાસી અને પછાત વિસ્તારમાં આવેલી આ સંસ્થા ૨૦૦૬માં સ્થાપી. તેઓ ખૂબ જ દીર્ઘદૃષ્ટિવાળા અને ખંતીલા છે. ૧૦ વર્ષ પછીનો વિચાર તેઓ નજર સામે રાખી કામ કરે છે. તેમના પત્ની પણ બીજા ગામડે શિક્ષિકા તરીકે સેવા આપે છે.

તેમની સ્કૂલમાં હાલમાં ૨૭૦ બાળકો છે. આ વર્ષે ૩૦૦ થવાની સંભાવના છે. ૨૭૦ માંથી ૧૨૦ બાળકો સાવ અનાથ છે. તેમના માબાપ કે વાલી નથી. તેમનું ભણાવવાનું, રહેવાનું, ખાવાનું બધું જ સ્કૂલ ઉપાડે છે. ગવર્નમેન્ટ ગ્રાંટ મળતી નથી. દાનવીરો પાસેથી રકમ આવે તેમાં સ્કૂલ ચાલે છે. વાત્સલ્યધામ (છાત્રાલય)નું બાંધકામ ચાલુ છે. તેમાં છોકરા-છોકરીઓ માટે રહેવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે. હાલમાં ફંડની ખેંચને લીધે વધારાના બાળકોને સ્કૂલમાં દાખલ કરી શકાતા નથી. આ સંસ્થા બાબત આ વર્ષે વિચાર કરવા જેવો છે.

૩. ત્યાંથી ૫૫ કી. મી.ના અંતરે માનવ કલ્યાણ ટ્રસ્ટ ગામ, શિવારીમાળ, તા. સાપુતારા, જિ. ડાંગની મુલાકાતે ગયા. આ સંસ્થા અંધ બાળકો માટેની છે. તેના ડાયરેક્ટર સંચાલક શ્રી અરવિંદભાઈ શાહને અમે મળ્યાં. હાલમાં વેકેશન હોવાથી બાળકો પોતાના માબાપ પાસે ગયા છે. હાલમાં આશરે ૧૩૫ અંધ બાળકો આ સંકુલમાં ભણે છે અને રહે છે. બધાંને અહીં ભણવા-રહેવાનું વિના મૂલ્યે મળે છે. ગયા વર્ષે આ સંસ્થાને માન્ચેસ્ટર-લંડનના દાનવીર પાસેથી ૨.૫૦ કરોડનું દાન મળ્યું છે, જેમાંથી તેઓએ નવી સ્કૂલનું બાંધકામ શરૂ કર્યું છે. તેમને પણ રોજના ખર્ચ માટે ભંડોળની જરૂર છે. આ સંસ્થા પણ આદિવાસી વિસ્તારમાં છે અને આદિવાસી અંધ બાળકો જ અહીં ભણે છે. ગવર્નમેન્ટ ગ્રાંટ મળતી નથી.

૪. ત્યાંથી ૪૫ કી.મી.ના અંતરે અમે શ્રી સત્ય સાંઈ લક્ષ્મીમોહન વિદ્યાલય, પોસ્ટ મહુવા, તા. વાંસદા જિ. નવસારીની મુલાકાતે ગયા. આ પણ ખૂબ ઊંડાણવાળા વિસ્તારમાં આવેલી આદિવાસી પ્રજા માટે કામ કરતી સ્કૂલ છે. તેના મેનેજિંગ ટ્રસ્ટી-પ્રિન્સીપાલ ડૉ. કમલેશ એમ. ઠક્કર છે. તેઓ ડૉક્ટરેટનું ભણેલા

છે. ખૂબ જ મહેનતું, દીર્ઘદૃષ્ટિવાળા અને બાળકો માટે કંઈ કરી છૂટવાની ધગશવાળા છે.

પરદેશના કોઈ દાનવીરના આશ્વાસનથી એમણે સ્કૂલની બિલ્ડિંગનું કામ શરૂ કર્યું. આજસુધી એ દાનવીર પાસેથી એક પણ રૂપિયો આવ્યો નથી. જ્યારે તેમણે લાખો રૂપિયાનું કામ શરૂ કર્યું છે. માલ સામાનની ચૂકવણી માટે એમણે પોતાનું સર્વસ્વ વેચી નાખ્યું. છેલ્લે છેલ્લે તેમણે પોતાની પત્નીના દાગીના વેચીને માલવાળાને રૂપિયા ચૂકાવ્યા. હાલમાં અહીં ૨૨૦ બાળકો ભણે છે. આ વર્ષે વધારે બાળકોને દાખલ કરવાના છે જેનો નવા મકાનમાં સમાવેશ કરાશે. એમની પાસે કેવા બાળકો આવે છે તેનો એક દાખલો અમને આપ્યો. ગુજરાતી આદિવાસી સ્ત્રી UPના ભાઈને પરણી. તેમને બાળકો થયાં. તેમની અટક તિવારી. આવા બાળકો સ્કૂલમાં દાખલ થાય. ૪-૫ વર્ષ પછી ખબર પડી કે તિવારીભાઈ પોતાના ગામ ચાલ્યા ગયા છે અને પાછા નથી આવ્યા. બાઈ એકલી થઈ ગઈ અને બીજાને પરણી ગઈ. તેના બાળકો અનાથ માબાપ વગરના કહેવામાં આવે. સંઘે આ સંસ્થા બાબત પણ વિચાર કરવા જેવો છે.

ચાર સંસ્થાની મુલાકાત લેતાં સાંજ પડી ગઈ. અમે પછી ધરમપુર વિસ્તારમાં આવેલા શ્રી રાકેશભાઈના આશ્રમની મુલાકાતે ગયાં, પણ પૂ. રાકેશભાઈ આશ્રમમાં મળ્યાં નહીં. અમે આશ્રમમાં સ્થાપેલી શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની મૂર્તિના દર્શન કરી ત્યાંથી રવાના થયા.

આખા દિવસની મુસાફરી પછી અમે રાતના મુંબઈ તરફ રવાના થયા નહીં કારણ કે રાતની મુસાફરી ખૂબ જોખમી હોય છે.

ત્યાંથી ૭૫ કિ.મી.ના અંતરે અમે શ્રી નિતિનભાઈ સોનાવાલાના આગ્રહથી તેમના શબરીધામ આશ્રમ કપરાડામાં રાતવાસો કરવાનો વિચાર કર્યો. રાતના એમના આશ્રમમાં જમ્યા અને ખૂબ જ સુંદર ગેસ્ટ હાઉસમાં રાત રહ્યાં. સવારના તાજામાજા થઈ ચા-નાસ્તાને ન્યાય આપી. અમે કપરાડાથી નીકળી પારડી પાસે આવેલા આધાર ટ્રસ્ટ નામની સંસ્થામાં ગયા. ભોજનની વ્યવસ્થા ત્યાં જ રાખવામાં આવી હતી. આધાર ટ્રસ્ટ એ આધુનિક પ્રકારનું વૃદ્ધાશ્રમ છે. આશ્રમ મોટા વિસ્તારમાં હરિયાળી વનરાજી વચ્ચે છે. અમને અહીં એક ભાઈ ૯૮ વર્ષના મળ્યાં. વાતચીત કરી. તેઓ ખૂબ જ આનંદમાં દેખાયા. આધાર ટ્રસ્ટના વખાણ કરતા હતા. અહીંના ટ્રસ્ટીઓ સાથે વાત કરી. અહીં રહેવાની, જમવાની સાર-સંભાળ લેવાની ઉત્તમ વ્યવસ્થા છે. અહીં બધા રહે છે પણ વૃદ્ધાશ્રમ જેવું લાગતું નથી એમ

એમની વાતચીત ઉપરથી ખબર પડી. આશ્રમમાં દરેક ધર્મની ઈશ્વરની મૂર્તિ છે તેમજ શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની મૂર્તિ પણ રાખવામાં આવી છે.

ઉપરોક્ત ચારે સંસ્થાઓ સહ્યાદ્રી પર્વતમાળાના ઊંડાણના અંતરિયાળ જંગલ વિસ્તારમાં વસેલી આદિવાસી પ્રજાને ભણતર, જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા Secondary શાળા તેમજ શિક્ષિત ન હોવાથી ભણતરથી વંચિત રહેલા છોકરા-છોકરીઓને તેમનું ભવિષ્ય ઊજળું સ્વેચ્છાએ પુરુષાર્થ કરતી અનેક સંસ્થાઓ NGO નિસ્વાર્થપણે ચાલે છે.

આપણે દર વર્ષે આવી જ એક સંસ્થા લઈએ છીએ.

ઉપરની ચાર સંસ્થા બાબત મુલાકાતે ગયેલા સભ્યોએ ચર્ચા કર્યા પછી બધાનો એક મત આવ્યો કે આ વર્ષે પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા માટે આર્થિક સહાય કરવા માટે શ્રી પરિમલ પરમારની સંસ્થા માલવી એજ્યુકેશન એન્ડ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ, ગામ કુકેરી તા. ચીખલી, જિ. નવસારીને આર્થિક મદદ કરવી.

સંસ્થાની કાર્યવાહક સમિતિની એક સભા શુક્રવાર તા. ૨૭ જૂન ૨૦૧૩ના મળી તેમાં શ્રી નિતિનભાઈ સોનાવાલાએ દરેક સંસ્થા બાબત માહિતી આપી હતી. મિટીંગમાં માલવી એજ્યુકેશન એન્ડ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટની સર્વાનુમતે પસંદગી કરવામાં આવી. આ વર્ષે આ સંસ્થાને આર્થિક સહાય કરવી એમ ઠરાવવામાં આવ્યું.

આધાર ટ્રસ્ટથી નીકળી, રસ્તામાં ચા-નાસ્તાને ન્યાય આપી અમે સાંજના ૭-૦૦ કલાકે ઘરે પહોંચ્યાં. અમે કુલ ૭૧૬ કી.મીટરનો પ્રવાસ કર્યો.

STORY TELLING

અંગ્રેજી માધ્યમમાં ભણેલા આજના કિશોર અને યુવાનોને અંગ્રેજીમાં જૈન ધર્મની કથા કહેશું તો આ પેઢીને આ દ્વારા જૈન ધર્મના તત્ત્વ અને આચારની ખબર પડશે. જે એમના સંસ્કારને ઊજળા કરશે.

આ માટે આ સંસ્થા શ્રી મું. જૈ. યુ. સંઘ-મુંબઈના પ્રતિનિધિઓ મુંબઈના ઉપાશ્રયમાં જઈ ૫ થી ૨૦ વર્ષના બાળકોને અંગ્રેજીમાં કથા કહેવાનું અભિયાન શરૂ કરશે.

જૈન ધર્મના પ્રચાર માટે આ અભિયાનમાં સાથ આપવા માંગતા હોય એવા અંગ્રેજી જાણનાર બહેનો-ભાઈઓને અમે નિમંત્રણ પાઠવીએ છીએ.

સંપર્ક : ડૉ. રેણુકા પોરવાલ-૯૮૨૧૮૭૭૩૨૭

ડૉ. કામિની ગોગરી-૯૮૧૯૧૬૪૫૦૫

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ સંચાલિત કિશોર ટિબડીયા કેળવણી ફંડ

ફેબ્રુઆરી મહિનાના 'પ્રબુદ્ધ જીવન'માં 'અનાજ રાહત' માટે અપીલ કરી હતી. 'પ્રબુદ્ધ જીવન'ના સુજ્ઞ લાગણીશીલ વાચકોએ તેનો પ્રતિસાદ સારો આપ્યો. અને થોડીઘણી, જો કે સાધારણ સારી એવી રકમ ભેગી થઈ. પણ 'આભ ફાટે ત્યાં થીંગડું શું કામ કરે' એ ન્યાયે એમાં પણ હજુ ઘણી જ જરૂર છે.

જો કે આજે તમારા બધાનાં ઉદાર દિલ જોઈને એક બીજી અપીલ 'કેળવણી ફંડ' માટે કરવાની ઈચ્છાને રોકી નથી શકતા. પેટની ભૂખ સંતોષાય પણ માનસિક ભૂખ તો કેળવણીથી જ સંતોષાય.

આપ સૌ જાણો છો કે આજે બાળકોને 'કેળવણી' આપવાનું આપણને પણ મોંઘું પડે છે, તો નીચલા સ્તરના લોકોને માટે કેમ પહોંચવું એ જ મહાપ્રશ્ન છે ! અમારે ત્યાં અનાજ લેવા માટે જે બહેનો આવે છે તેઓ કહે છે કે અમે તો નથી ભણ્યા પણ અમારે અમારા બાળકોને તો ભણાવવા જ છે કે જેથી અમે જે કામ કરીએ છીએ તેવા તેઓને ન કરવા પડે. કોઈના બાળકો એમ.એ. કરે છે. કોઈ એમ.બી.એ., કોઈ સી.એ., કોઈ સી.એફ.એ. કરે છે. કૉલેજમાં તો બધા જ જાય છે. એસ.એસ.સી. સુધી તો પહોંચે જ છે. આજે સ્કૂલની ફી દર વર્ષે વધતી જાય છે. કલાસની ફી પણ ઘણી જ હોય છે.

સ્કૂલ અને કૉલેજમાં ભણવા છતાં બધાને કલાસ કરવા જ પડે છે.

આપણે ભણેલા હોવા છતાં પણ આપણે પણ આપણા બાળકોને કલાસ કરાવવા પડે છે. જ્યારે તેઓ તો નિરક્ષર છે. તેઓને વધારે જરૂર છે. કલાસવાળા પણ ડિસ્કાઉન્ટ આપે છે. છતાં પણ ઠેકાણો ઠેકાણો ફરીને તેઓ ફી ભેગી કરે છે. બહેનોની આવી પરિસ્થિતિ જોતાં ફરીવાર અમે તમારી આગળ તેઓની વ્યથા રજૂ કરીને તેઓના બાળકો આગળ સારી રીતે ભણી શકે એ માટે ઉદાર દિલે આપ સૌ આ ફંડમાં રકમ લખાવો એવી વિનંતી કરીએ છીએ.

આ ફંડમાં રકમ ઘણી ઓછી છે એટલે ફક્ત પોસ્ટ ગ્રેજ્યુએટ અને એમાં પણ ૭૦% માર્ક્સ ઉપરવાળાને જ મદદ આપી શકાય છે. તે પણ ફક્ત રૂ. ૨૦૦૦ થી ૨૫૦૦ સુધી જ. આને માટે પણ ફોર્મ તૈયાર કર્યા છે. એમાં તેઓએ પૂરી વિગત લખવી પડે છે. ફોર્મ તપાસીને યોગ્ય લાગે એ પ્રમાણે રકમ મંજૂર કરીએ છીએ. અમે ત્રણ બહેનો-રમા મહેતા, ઉષા શાહ અને વસુભેન ભણશાળી આ કામ સંભાળીએ છીએ.

આપને ફોર્મ જોવા હોય અને વધારે વિગત જાણવી હોય તો મુંબઈ જૈન યુવક સંઘની ઑફિસમાં આવી શકો છો.

ફીની રકમ અમે ચેકથી કૉલેજને નામે આપીએ છીએ.

મુંબઈ જૈન યુવક સંઘને આપ આગળ ખૂબ જ આશા છે.

કન્વીનર : • રમા મહેતા • ઉષા શાહ • વસુભેન ભણશાળી

રૂ. એક હજારના પુસ્તકો ખરીદનારને રૂ. ૫૦૦નું ડિસ્કાઉન્ટ, એટલે રૂ. ૫૦૦માં રૂ. ૧૦૦૦ના પુસ્તકો

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘના પ્રકાશનો

ક્રમ	પુસ્તકના નામ	કિંમત રૂ.	ક્રમ	પુસ્તકના નામ	કિંમત રૂ.	ક્રમ	પુસ્તકના નામ	કિંમત રૂ.
	ડૉ. રમણલાલ થી. શાહ લિખિત ને સંપાદિત ગ્રંથો		૧૫	વંદનીય હૃદયસ્પર્શ (ઓલીવ)	૨૫૦	૨૫.	આર્ય વજ્રસ્વામી	૧૦
૧	જૈન ધર્મ દર્શન	૨૨૦	૧૬	શાશ્વત નવકાર મંત્ર	૧૫૦	૨૬.	આપણા તીર્થંકરો	૧૦૦
૨	જૈન આચાર દર્શન	૨૪૦	૧૭	પ્રભાવક સ્થવિરો ભાગ-૧ થી ૫	૧૫૦	૨૭.	સંસ્કૃત નાટકોની કથા ભાગ ૧	૧૦૦
૩	ચરિત્ર દર્શન	૨૨૦	૧૮	પ્રભાવક સ્થવિરો ભાગ-૧ થી ૬	૩૫૦		ડૉ. કલાભેન શાહ લિખિત	
૪	સાહિત્ય દર્શન	૩૨૦	૧૯	નમો તિત્થરસ	૧૪૦	૨૮.	ચંદ્ર રાજાનો રાસ	૧૦૦
૫	પ્રવાસ દર્શન	૨૬૦	૨૦	જ્ઞાનસાર	૧૦૦		ડૉ. રશ્મિ ભેદા લિખિત	
૬	સાંપ્રત સમાજ દર્શન	૨૭૦	૨૧	પાસપોર્ટની પાંખે ભાગ-૧ થી ૩	૫૦૦	૨૯.	અમૃત યોગનું, પ્રાપ્તિ મોક્ષની	૨૫૦
૭	શ્રુત ઉપાસક ડૉ. રમણભાઈ શાહ	૩૨૦	૨૨	સાંપ્રત સહચિંતન ભાગ-૪ થી ૧૫	૩૮૦		ડૉ. ફાલ્ગુની ઝવેરી લિખિત	
૮	જૈન આચાર દર્શન	૩૦૦		પ્રો. તારાભેન ર. શાહ લિખિત		૩૦.	જૈન પૂજા સાહિત્ય	૧૬૦
૯	જૈન ધર્મ દર્શન	૩૦૦	૨૩	શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર (પુસ્તિકા)	૪		ડૉ. રેખા વોરા લિખિત	
૧૦	ગુર્જર ફાગુ સાહિત્ય	૧૦૦	૨૪	પ્રબુદ્ધ ચરણો	૧૦૦	૩૧.	આદિ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ	૨૮૦
૧૧	જિન વચન	૨૫૦		નવા પ્રકાશનો			ડૉ. રમેશભાઈ લાલન લિખિત	
૧૨	જિન તત્ત્વ ભાગ-૧ થી ૮	૫૪૦		આચાર્ય વાત્સલ્યદીપ સૂરિજીકૃત		૩૨.	જૈન દંડ નીતિ	૨૮૦
૧૩	વીર પ્રભુના વચનો ભા. ૧	૮૦		જૈન ધર્મ - રૂ. ૭૦/-			સુરેશ ગાલા લિખિત	
૧૪	વંદનીય હૃદયસ્પર્શ ભા. ૩	૫૦		ડૉ. કે.બી. શાહ સંપાદિત		૩૩.	મરમનો મલક	૨૫૦
				જૈન કથા વિશ્વ- રૂ. ૨૦૦/-				

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ, ૩૩ મહમ્મદી મિનાર, ૧૪મી ખેતવાડી, એ.બી.સી. ટ્રાન્સપોર્ટની બાજુમાં, મુંબઈ-૪૦૦૦૦૪. ટેલિફોન: ૨૩૮૨૦૨૯૬

સર્જન-સ્વાગત

ડૉ. કલા શાહ

નં. ૪, ૩૩-પાઠક વાડી, લુહાર ચાલ, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૨. મો.: ૯૮૬૭૫૮૦૨૨૭.

મૂલ્ય-રૂ. ૫૦/-, પાના-૧૨૮, આવૃત્તિ તૃતીય. વિ. સ. ૨૦૬૯.

પ. પૂ. આચાર્યદેવ રચિત 'કર્મનો શતરંજ' પુસ્તકમાં પૂજ્યશ્રીએ સંસારમાં રહેલ કલહ-કંકાસ અશાંતિ વગેરે ઘટનાઓ-કેટલીક સત્ય ઘટનાઓ અને કેટલીક કાલ્પનિક ઘટનાઓ કથારૂપે વણી લીધી છે. પૂજ્યશ્રી કહે છે: આ પ્રસંગોને જો કર્મથિયરી અને ઋણાનુબંધના દૃષ્ટિકોણથી જોવામાં આવશે તો કોઈને અન્યાય નહીં થાય અને અન્યાય સહન કરનારને પણ અકળામણ નહીં થાય.

આ ઘટનાઓનો બીજ મુદ્દો વાંચેલા પ્રસંગો પર આધારિત હોવા છતાં સમગ્ર ઘટનાને કલ્પના કરી વર્ણવી છે. તેથી બધી ઘટનાઓ કાલ્પનિક છે અને એ દ્વારા પૂજ્યશ્રીનો હેતુ સર્વત્ર પૂર્વનું કર્મ અને ઋણાનુબંધ સમજાવવાનો છે. કોઈનેય અન્યાય કરવો નહિ, કારણ કે વાવેલા દ્વેષના બીજ ભવિષ્યમાં બહુ ભારે પડી જાય છે.

કર્મથિયરી અને ઋણાનુબંધને સમજાવતું આ પુસ્તક સ્વસ્થ જીવનની દિશા અને સદ્ગતિની સફર કરાવે તેવું છે.

X X X

પુસ્તકનું નામ : શ્રાવક કવિ ઋષભદાસકૃત

જીવવિચાર રાસ - એક અધ્યયન

લેખક : ડૉ. પાર્વતી નેણશી ખીરાણી

પ્રકાશક : ગુણવંત બરવાળિયા

અર્હમ્ સ્પીરીચ્યુઅલ સેન્ટર સંચાલિત

શ્રી સૌરાષ્ટ્ર કેસરી પ્રાણગુરુ, જૈન ફિલોસોફિકલ એન્ડ લીટરરી રીસર્ચ સેન્ટર, ૨-મેવાડ, પાટણવાલા એસ્ટેટ, એલ.બી.એસ. રોડ, ઘાટકોપર (વેસ્ટ).

મૂલ્ય-રૂ. ૫૦૦/-, પાના-૫૪૨, પ્રથમ આવૃત્તિ-૨૩-૩-૨૦૧૩.

ડૉ. પાર્વતીબહેને પીએચ.ડી.ની પદવી માટે શ્રાવક કવિ ઋષભદાસ કૃત 'જીવવિચાર રાસ'ની હસ્ત પ્રતનું સંશોધન કરી આ ગ્રંથ તૈયાર કરેલ છે. આ વિશાળ શોધ પ્રબંધની જ્ઞાન યાત્રા કરતાં

જેમ જેમ વાચક ગતિ કરે છે તેમ તેમ વાચકની પ્રજ્ઞા અને દૃઢ્યની પ્રગતિ થતી રહે છે અને એમાંનું જ્ઞાનબીજ કબીરવડ બનતું જણાય છે.

જીવ તત્વના વિશાળ આકાશનું અહીં વિગતે વર્ણન છે. આ વિષયમાં લેખિકા પ્રાચીનથી અર્વાચીન સુધી તે છેક વર્તમાનમાં વિજ્ઞાન સુધી પોતાની લીટી દોરે છે. લેખિકાનું જીવ વિશેનું વૈજ્ઞાનિક સંશોધન પ્રશંસાપાત્ર છે.

આ અધ્યયન ગ્રંથમાં જીવતત્વનો મહાસાગર ભર્યો છે. આત્માના ઉર્ધ્વગમનની દિશા દર્શાવી છે. આ ગ્રંથમાં જીવવિષયક ઊંડું અને તલસ્પર્શી દર્શન લેખિકાએ કરાવ્યું છે. સાથે સાથે સાહિત્યની દૃષ્ટિએ આ રાસાનું મૂલ્યાંકન પાર્વતીબહેનની સાહિત્યિક સૂઝબૂઝની પ્રતીતિ કરાવે છે.

X X X

પુસ્તકનું નામ : જીવન શુદ્ધિનું અજવાળું (વ્રત વિચાર રાસ - સંશોધન અને સમીક્ષા)

લેખક : ડૉ. રતનબેન ખીમજી છાડવા-M. A. Ph.D.

પ્રકાશક : ગુણવંત બરવાળિયા

અર્હમ્ સ્પીરીચ્યુઅલ સેન્ટર સંચાલિત

શ્રી સૌરાષ્ટ્ર કેસરી પ્રાણગુરુ, જૈન ફિલોસોફિકલ એન્ડ લીટરરી રીસર્ચ સેન્ટર, ૨-મેવાડ, પાટણવાલા એસ્ટેટ, એલ.બી.એસ. રોડ, ઘાટકોપર (વેસ્ટ).

મૂલ્ય-રૂ. ૬૫૦/-, પાના-૪૭૫, પ્રથમ આવૃત્તિ ૩૧-૩-૨૦૧૩.

ડૉ. રતનબેન ખીમજી છાડવાએ શ્રાવક કવિ ઋષભદાસકૃત 'વ્રતવિચાર રાસ' કૃતિની હસ્તપ્રતનું લીખ્યાંતર કરી, સંશોધન સંપાદન આ કૃતિમાં કર્યું છે. વ્રત એ ભારતભરના ધર્મોના પાયામાં રહેલ તત્વ છે. ધર્મના સિદ્ધાંતોના પાયા પર રચાયેલ કૃતિમાં તત્વના આલેખન દ્વારા સાધુ કવિઓ ઉપદેશ આપવાનું કાર્ય કરે છે. આ રાસમાં દૃષ્ટાંત કથાઓ દ્વારા કવિએ તત્વજ્ઞાન પીરસ્યું છે.

ડૉ. રતનબહેને આ ગ્રંથમાં કવિની કાવ્ય શક્તિનું સુંદર અને ગહન વિવરણ કર્યું છે. તે ઉપરાંત જૈન ધર્મના વ્રતોનું સ્વરૂપ, તેની પરિભાષા, ભેદો-પ્રભેદો, અન્ય ધર્મોમાં વ્રતનું

પુસ્તકનું નામ : પ્રજ્ઞા પ્રતિભાનો કીર્તિકળશ સંપાદક : નંદલાલ દેવલુક

પ્રકાશક : શ્રી અરિહંત પ્રકાશન, 'પદ્માલય', ૨૨૩૭/બી/૧, હીલ ડ્રાઈવ, પોર્ટ કોલોની પાછળ, વાઘાવાડી રોડ, ભાવનગર-૨.

ફોન : ૨૫૬૨૬૯૦. મૂલ્ય-રૂ. ૫૦૦/-,

પાના-૭૭૦, આવૃત્તિ-૧. ૨૬-૧-૨૦૧૩.

ભારતીય સંસ્કૃતિ ધર્મની સાથે સમગ્ર જૈન ઇતિહાસના વૈભવનું લેખન કરનાર પ્રજ્ઞાપુરુષ, વિદ્વાન લેખક નંદલાલભાઈનો આ સત્તાવીસમો ગ્રંથ છે.

પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં એમણે ચોવીસ તીર્થંકરોની માહિતી આપી છે. પર્યુષણના આઠેય દિવસનો આલેખ, પ્રાચીન રાજવીઓ, શ્રેષ્ઠીઓ કે શ્રાવકોના પરિચયની સાથોસાથ સંસ્કાર વારસાની આરાધના કરનારી વિરલ પ્રતિભાઓ દર્શાવી છે.

આ મહાન ગ્રંથમાં મહાન લબ્ધિવર ગૌતમ સ્વામીની પૂર્વભવના રહસ્યોની સુંદર છણાવટ મળે છે, તો જુદા જુદા ક્ષેત્રોની પ્રજ્ઞાવાન પ્રતિભાઓનું આ ગ્રંથમાં આલેખન છે. છેક પ્રાચીન કાળના મહાન આચાર્યોથી આરંભીને અત્યાર સુધીના આચાર્યોની વાત કરી છે અને સાથે સાથે જૈન મહાભારત અને રામાયણની લાક્ષણિક ઘટનાઓનું આલેખન કર્યું છે.

આ ગ્રંથ એટલે નંદલાલભાઈની વર્ષોની અથાક મહેનત. આ ગ્રંથમાં જૈન સમાજની પરંપરા, ઇતિહાસ અને ભવ્યતા શબ્દસ્થ થઈ છે. આવા ગ્રંથોમાં આલેખાયેલી માહિતીનું મૂલ્ય ઘણું છે. એના દ્વારા આપણો ઇતિહાસ જળવાયો છે અને આપણી ભાવનાઓને સાચા પરિપ્રેક્ષ્યમાં મૂલવી શકીએ છીએ. આવો આ આકારગ્રંથ જનસમૂહને અત્યંત ઉપયોગી છે.

X X X

પુસ્તકનું નામ : કર્મનો શતરંજ

લેખકનું નામ : આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય અજિતશેખર સૂરીશ્વરજી મહારાજ

પ્રકાશક : અર્હમ્ આરાધક ટ્રસ્ટ

એ-૫, ૧લે માળે, હરીભુવન, જૈન ટેરાસરની બાજુમાં, ઝવેર રોડ, મુલુન્ડ (વેસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦ ૦૮૦

પ્રાપ્તિસ્થાન : દીપકભાઈ કુરીયા, C/O. પાવર કંટ્રોલ, ઈસ્માઈલ બિલ્ડીંગ, બીજે માળે, રૂમ

સ્વરૂપ અને વર્તમાન સમયમાં વ્રતની ઉપયોગિતા બતાવીને મધ્યકાલીન કૃતિને વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિકોણથી મૂલવી છે.

લેખિકાએ વ્રત જેવા તાત્વિક વિષયને રાસના ઢાંચામાં ઢાળી સાહિત્ય કૃતિ બનાવી શકાય છે તેની પ્રતીતિ કરાવી છે.

X X X

પુસ્તકનું નામ : ઓસરીમાં તડકો (લઘુ નિબંધો)

લેખક : ડૉ. ગુલાબ દેઢિયા

પ્રકાશક : ગોરધન પટેલ 'કવિ'

વિવેકગ્રામ પ્રકાશન, વિવેકાનંદ રિસર્ચ એન્ડ ટ્રેઈનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, નાગલપુર રોડ, માંડવી (કચ્છ) ૩૭૦૪૬૫.

ફોન : (૦૨૮૪૫) ૨૨૩૨૫૩, ૨૨૩૮૩૪.

મૂલ્ય-રૂ. ૧૨૦/-, પાના-૧૭૬,

આવૃત્તિ-માર્ચ-૨૦૧૨.

'ઓસરીમાં તડકો' વિશે માનનીય જયંત કોઠારી લખે છે- 'તમે આસપાસના જગતને બારીક દૃષ્ટિથી અને પોતીકી સંવેદનશીલતાથી ઝીલ્યું છે ને તમારી પાસે સ-રસ અભિવ્યક્તિ છે એની પ્રતીતિ થાય છે.

આ લઘુનિબંધોમાં ગુલાબભાઈએ સૌંદર્યની કવિતા રચી છે. આ પુસ્તક વાંચતા વાંચતા માણવાનું છે. અનેક હાથવગા શબ્દોના બંડાર સાથે વર્ણનશક્તિની કાબેલિયત હોવા છતાં વાંચનારને ક્યાંય કંટાળો ન આવે કે ભારેખમ ન લાગે તેવી સરળ પ્રવાહી શૈલીમાં સર્જન કરવું એ જ તેમનું તપ છે અને એ તેમની સાચી આગવી ઓળખ છે.

આ પુસ્તકની વિશેષતા એ છે કે દરેક પ્રકરણ કોઈ ને કોઈ વિષયની માંડણી કરીને અલગ અલગ રીતે આલેખાયું હોવા છતાં નવલકથાની માફક એકી બેઠકે વાંચી જવાનું મન થાય તેવું છે.

આ લઘુનિબંધોની કાવ્યાત્મક ક્ષણો માણવા જેવી છે.

X X X

પુસ્તકનું નામ : અપ્રતિહતા (નાટ્ય કવિતા)

લેખક : ડૉ. હસમુખ દોશી

પ્રકાશક : સૌ. નિરંજના દોશી

'સંદીપ', સેતુબંધ, કાલાવડ રોડ, રાજકોટ-

૩૬૦૦૦૭. ફોન : ૦૨૮૧-૨૪૫૩૪૮૨.

પ્રાપ્તિ સ્થાન : ગુર્જર એજન્સીઝ, રતનપોળ

નાકા સામે, ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ-

૩૮૦૦૦૧.

મૂલ્ય-રૂ. ૧૮૦/-, પાના-૧૨૮, આવૃત્તિ-પ્રથમ. મે-૨૦૧૩.

ડૉ. હસમુખ દેશીએ આ નાટ્યકવિતાની રચના કેવળ આઠ જ દિવસમાં કરી જેનું વસ્તુ લેખકના મનમાં વર્ષોથી ઘોળાયેલું હતું. લેખક પોતે જ કહે છે તેમ આ નાટ્ય કવિતાનું વસ્તુ તદ્દન કાલ્પનિક નથી. આ નાટ્ય કવિતાની ઘટનાઓના મૂળ મૈથિલી ભાષાના એક શ્રેષ્ઠ કવિ વિદ્યાપતિના જીવનમાં રહેલા છે. એ ઘટનાઓમાં દંતકથાનો આધાર વધારે છે.

ઈ. સ. ૧૯૮૮માં કાશ્મીરમાં આતંકવાદનો ભડકો થયો અને તેની અસર લેખકની સંવેદના પર પડી અને એ સંવેદનામાંથી આ નાટ્યકૃતિની સર્જન સૃષ્ટિનું નિર્માણ થયું. લેખકે આ કાવ્ય નાટકનો સમય વિ. સં. ૧૩૫૭ના ગાળાનો મૂક્યો છે જેને કાશ્મીરના મૂળ ઇતિહાસ સાથે કોઈ સંબંધ નથી. બધા પાત્રો કાલ્પનિક છે પણ પરિચયાના શાહ ઝીયા-ઉલ-આબાદીનનું આક્રમણ ઐતિહાસિક છે.

અપ્રતિહતા કાવ્ય નાટક શેક્સપિયર અને કવિ ન્હાનાલાલનું તથા ઉમાશંકર જોષીનું સ્મરણ કરાવે છે.

X X X

પુસ્તકનું નામ : ગુજરાતના સંગીતકાર રત્નો

લેખક : હસુ યાજ્ઞિક

પ્રકાશક : ગુર્જર ગ્રન્થ રત્ન કાર્યાલય

રતનપોળ નાકા સામે, ગાંધી માર્ગ,

અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧. ફોન : ૨૨૧૪૪૬૬૩.

મૂલ્ય-રૂ. ૧૦૦/-, પાના-૮+૧૨૦, આવૃત્તિ-પ્રથમ, ૨૦૧૨.

આ પુસ્તકના લેખક શ્રી હસુ યાજ્ઞિકે આ પુસ્તકમાં છેક પૌરાણિક સમયથી માંડીને આધુનિક કાળ સુધીના ગુજરાતના સૈંકડો સંગીતકારોના જીવન કાર્યની શ્રદ્ધેય, સરળ અને રસપ્રદ માહિતી આપી છે. અહીં પુરાણ દંતકથાના શ્રીકૃષ્ણ, અસાઈત, બૈજુ બાવરા, તાનારીરીથી માંડીને સ્વતંત્રતા પહેલાંના અને પછીના આદિત્યરામ, પ્રો. મૌલાબક્ષ, પં. ડાહ્યાલાલ શિવરામ, ઉ. ફૈયાઝખાં, ઉ. ઇનાયતખાં, ઑકારનાથ, ઉ.

મહમ્મદખાં ફરીદી, નાગરદાસ, ઉ. સુલ્તાનખાં, વગેરે અન્ય સંગીતકારોના જીવનકાર્ય આલેખાયાં છે. આ પુસ્તકમાં પ્રથમ વખત ગુજરાતી રંગભૂમિના સંગીતના ઇતિહાસ સાથે ૬૬ જેટલાં સંગીતકારોની માહિતી મળે છે. સંગીતકારોના જીવન કાર્યોની સાથે જ અહીં સંગીતના વિવિધ પ્રકારો, પ્રવાહો, પરિબળો અને તેનો ઇતિહાસ વણી લેવામાં આવ્યો છે. સંગીતપ્રેમીઓએ વસાવવા જેવું આ પુસ્તક છે.

X X X

પુસ્તકનું નામ : ઈક્ષા (અભ્યાસ લેખ સંચય)

લેખક : પ્રા. દીક્ષા એચ. સાવલા

પ્રકાશક : ગુરુ ડિઝાઈન શોપ

વલ્લભ વિદ્યાનગર-૩૮૮૧૨૦.

મૂલ્ય-રૂ. ૮૦/-, પાના-૧૭૫, આવૃત્તિ-પ્રથમ -૨૦૧૨.

પ્રા. દીક્ષા સાવલાના અધ્યયનનું આ પ્રથમ પગલું એટલે ઈક્ષા-અભ્યાસલેખોનો સંચય. આ પુસ્તકમાં સાત અભ્યાસ લેખો પસંદ કરવામાં આવ્યા છે. એમાંના ચાર સંસ્કૃત કાવ્યો છે, બે મધ્યકાલીન ગુજરાતી કાવ્યો છે, અને એક જૈન દર્શનમાં અહિંસા વિશેનું કાવ્ય છે. અહીં ઋગ્વેદના અક્ષસૂક્તથી મધ્યકાલીન ગુજરાતીના મૂળાવતી ચરિત્ર ચોપાઈ સુધીના વિષયોનું આલેખન-આચમન થયું છે. સંસ્કૃત કાવ્યપરંપરામાં માનવજાતિના આદિકાવ્ય ઋગ્વેદ (અક્ષસૂક્ત) થી શરૂ કરીને આધુનિક સંસ્કૃત કવિ રસિકલાલ પટેલની 'માતૃલહરી' સુધીની યાત્રા થઈ છે. અહીં મૃચ્છકટિકામાં દલિત ચેતના જેવા લેખમાં પ્રશિષ્ટ સંસ્કૃત સાહિત્યને અત્યારના દલિત સામાજિક સંદર્ભમાં જોવાનો પ્રયાસ પણ કર્યો છે તો અજ્ઞાત કવિ ત્રિભુવનસિંહ ચરિત જેવી અપ્રસિદ્ધ સંસ્કૃત જૈન કથાકૃતિના કથા સૂત્રને સંસ્કૃત પાઠને ઉકેલતા જઈ એના વિશે અવલોકનો આપવાનો પ્રયત્ન થયો છે. એ જ રીતે રસિક કવિની માતૃવંદનાનો પરિચય આપતો માતૃલહરી લેખ આધુનિક સંસ્કૃત કવિતાનો અભ્યાસ કરવાનો ઉત્સાહ બતાવે છે.

સાહિત્યના અભ્યાસીઓને પ્રેરણા આપે તેવું આ પુસ્તક છે. * * *

બી-૪૨, દયાનંદ સોસાયટી,

એ-૧૦૪, ગોકુલધામ, ગોરેગામ (ઈસ્ટ),

મુંબઈ-૪૦૦૦૬૩. મો. નં. : 9223190753.

આ અંકની

છૂટક નકલની કિંમત

રૂપિયા ૪૦/-

GANDHARVAD IN JAIN PHILOSOPHY

□ DR. ANIL V. DESAI

[*Learned writer is professor of philosophy and Vice Principal of Acharya Marathe College, Chembur, Mumbai. He wrote Ph.D. thesis on 'Concepts of Soul, Karma, and liberation in Jainism'. He is a graceful speaker and wrote many articles on various subjects of Jainism.*]

Its meaning, Historical Sources, Importance and Relevance in Modern Times.

O Vardhamana ! You are one who has become the very embodiment of imperishable pure consciousness, omniscience and one who is knower of the transformations of all existents characterized by origination, destruction and permanence. You are indeed knowledge endowed with the splendours. What is this light of yours? It is truly mavelous to us.

This is how AMRATCHANDRA Suri has described Lord Mahavira, about nine hundred years ago.

Lord Mahavira, the 24th and last of Jaina Tirthanakrs in this era enlightened and inspired minds and spirits of all life forms about six centuries before Christ.

GANDHARVAD is the name assigned to debates, doubts, questions and points of imperfections raised by eleven Learned Vedic Scholars (Brahmins by birth) to Lord Mahavira. Lord Mahavira who being omniscient had pre-knowledge of the same. Lord Mahavira answered and resolved all points of imperfections to the total satisfaction of all of them.

All eleven of them were no ordinary mortals, they were scholars of highest rank in Vedic philosophy. Their names were (1) INDRABHUTI, (2) AGNIBHUTI, (3) VAYUBHUTI, (all three of them were brothers with family name 'GAUTAM') (4) ARYA VYAKTA, (5) ARYA SUDHARMA SWAMY, (6) MANDITPUTRA, (7) MAURYA PUTRA, (6th & 7th Brothers again) (8) AKAMPITA SWAMI (9) ACHALAPUTRA SWAMI, (10) METRAYA SWAMI AND (11) PRABHASA SWAMI.

It can be safely inferred from their age groups that they were very matured thinkers and intellectually honest.

Barring 11th GANDHARA PRABHASWAMI all of them were over thirty six years of age when they met Lord Mahavira for the first time. Inspite of being

exceptionally gifted scholars, each of them had conflicting understanding of vedic texts and thereby had doubts or uncertainty on those points. These doubts were crucial links in their overall understanding of Vedic philosophy. These were the reasons for their imperfections. They had almost all the knowledge except these doubts. As they commanded great respect and reverence from the laity, they were reluctant to seek clarifications or they might have believed no one knew better or could give them satisfactory answer.

These doubts were in following order.

1. The first Gandhar Indrabhuti had doubts about existence of soul independent of body. Even if it exists is it one or many? Or whether it continues after the death of body.
2. The second Gandhar Agnibhuti had doubts about KARMATATVA. Is there a cause which affects every thought, word and action thereby influencing the destiny of its doer?
3. The third Gandhar Vayubhuti doubted whether soul and body are one or different from each other ? This is a question very close to what his eldest brother Indrabhuti had asked.
4. The fourth Arya Vyakta Gandhar's doubt was concerned with the nature of existence of basic elements like ether, water, air, light, sky etc.
5. The fifth Gandhar Shri Sudharma Swami had question or doubts whether soul that exists in body at present time assumes the same body in rebirth or not.
6. 6th, 7th, 8th, 9th, 10th and 11th Gandhars named respectively as Manditaputra, Mauryaputra, Akampita Swami, Achalbrata Swami, Metraya Swami and Prabhasa Swami had doubts concerned mainly with causes, consequences and implications of karma theory. Sixth Gandhar doubted Karma Bandh and Liberation, seventh and

eight had doubts about existence of DEVAGATI and NARKI, 9th, and 10th had issues regarding merit and sin or PUNYA or PAPA and the existence of the world other than existing one and finally 11th Gandhar had doubts about complete cessation of karmic activities and liberation or nirvana of worldly soul.

Sources of Gandharvad in Jainism

The origin of Gandharvad can be traced from AVASHYAK Sutra composed by Gandhar themselves. It entails six essentials or AVASHYAK. Srutkevi ACHARYA BHADRABAHU had composed Ten `NIRYUKTIS, one of which is SAMYAK AVASHIYAK NIRYUKTI from which Shree JINBHADRA GANI had composed Shree VISHESHAVASYAK BHASYA in PRAKRUT LANGUAGE.

This great work is composed of about 4000 verses. This epic work contains names of Gandhars, roots of their family trees, number of disciples and the doubts that each one had. This work includes 476 verses detailing misinterpretations of vedic texts and their possible right interpretations. This has been the basic source of heart and soul of GANDHARVAD. There have been numerous commentaries on this legendary text by Shri Jinbhadra Gani. Shri Jinbhadra Gani appear to have composed this great work in 666 AD. He was considered as AGAMVADI in JAINA DARSANA.

Visheshavshyakabhashya was translated in Sanskrit by Maldhari Hemchandra.

The other commentary is by Upadhyaya VINAY VIJAYJI who while commenting on KALPSUTRA, made a brief but now popular note on GANDHARVAD. Other commentary is of Pandit Dalsukh Malavania. For further readings there are books in two parts by Dr. ARUN VIJAYJI Maharaj, GANDHARVAD by Shrimad VIJAY BHUVANBHANU MAHARAJ and translation of Maldhari Hemchandracharya's work by Shri DHIRAJLAL D. MEHTA. All the above mentioned works are in lucid but simple GUJARATI language. The English translation of GANDHARVAD of Shri BHUVANBHANUSURI by Shri K. RAMAPPA IS PUBLISHED by Motilal Banarsidas from DELHI.

Lord Mahavir in the state of omniscience, having knowledge of all elements, all forms at one time an-

swered each of the doubts leaving no scope for disagreement or dissent and to the total satisfaction of all Gandhars. This eventually led to surrender and acceptance of Lord Mahavir as an all knowing Master.

Lord Mahavir having inexhaustible compassion for all proceeded to clarify doubts of each Gandhara.

First Gandhara's Indrabhuti's uncertainty about existence or soul surviving death of body was explained by various convincing methods like direct and indirect perceptions, inferences, analogies, sacred texts of all sects including vedic text and finally the fact that if there is no soul why conduct rites and rituals to attend which he had come with ten other scholars.

The second Gandhar's doubt about karmatvatva and its grip over worldly soul is explained by recourse to various conditions and transformations that a soul undergoes. Karmatvatva is logical and reasonable explanation for apparently causeless incidents. Lord Mahavir reminds him that there is no Creator, Controller or Merciful God. Man is responsible for his past, present and future conditions. How he conducts himself determines what he gets at every stage in life. This does not imply fatalistic attitude of oneself and for others as is commonly misunderstood. It calls for greater efforts and restraints for right path as laid out by master himself. For the resolution of VAYUBHUTI'S doubt whether soul and body are same or different, Lord quotes from MANDUKYA Upanishad that soul is different from body, it can be only realized by truth, penance and celibacy. Soul is pure-consciousness and knowledge. VYAKTA'S doubt regarding reality of soul was cleared by reference to dream and awakened state of consciousness. The fifth Gandhar's doubt was cleared by explaining that soul does not always assume same body in next birth. It is Karmic materials which determine how he is born in any of the four Gatis. For sixth Gandhara's doubt, Lord explained him that he did not understand all of soul's qualities. There is no bondage or liberation for omniscient but for worldly soul both are realities until it is free from all karmic connections. The 7th Gandhar's doubt was cleared by direct showing of celestial bodies and inferences of happiest man. But at the same time Lord showed it is not of eternal existence, it comes to an end hence

not desirable. The 8th Gandhar's doubt about NARKI or Hellish life was cleared by stating that soul can be born in NARKI but does not always stay there, it can move to other GATI. A soul's upward movement should not be interpreted as non-existence of Narki. 9th, 10th and 11th Gandhar's doubts respectively about sin PAPA and merit PUNYA, existence of the other world and Liberation of worldly soul were cleared in follownig ways. Karma or action determines merit or sin which in turn serves as basis for happiness and the misery in the world. The importance of assumed other world is exalted and encouraged for avoidance of papa karma and remaining steady on right path. Finally doubts over liberation are cleared by subtle explanation of this concept which means complete absence of actions and acquisition of total knowledge.

In this way omniscient Lord Mahavira answered all questions, provided all missing links to all of them. All eleven learned men in full humility and modesty understood the right path of Mahavira.

Although they were proud of their knowledge and intelligence, they were neck deep in rituals and ceremonies, however they had great respect for truth and simplicity which Lord had in totality. They all immediately became Lord's first disciples. They were appointed as leaders of various categories. This in fact is famed Gandharvada in Jaina Darshan.

The first discourse of Lord was heard by souls of devgati but no one was ordained due to various reasons. Lord Mahavir, having sheer compassion and welfare of all souls and to promote and propagate non-violence, restraints, needed few able disciples. In the state of omniscience he could foresee arrival of learned Brahmins for a great religious rite, whom He thought to be great promoters and propagators of ideas which were to benefit the entire mankind.

Importance and Relevance of Gandharvad in modern times

The greatest discovery of man is, Discovery of himself. Human life is compared by poets and philosophers as a grand journey and holy pilgrimage where we not only discover the world outside but also the world inside, for the treacherous unexplored

areas of the world are not in continents or seas but they are in minds and hearts of men. A man is never fully satisfied with physiological activiteis, certain metaphysical problems bother him. He continously strives to seek answers to these problems. Answers to these problems make him think about origin of and order in universe, secrets and true nature of physical world and finally existence and the aims of human life. As Socrates has said for every thinking being unexamined life is not worth living. The questions raised by Gandharas were of immense importance, not only to themselves but also to entire mankind.

These questions originate in every meritorious soul at some point of time in its worldly journey. The moot question is `can interest in it be sustained and strengthened until they are resolved by right sources.

Issues discussed in Gandharvad remain relevant as long as human mind exist in all ages. These issues are our keys to steadying, awakening and purifying consciousness. Social and material circumstances change periodically but the purpose of human birth will not change. With Lord's answers we all have golden opportunity to explore uncharted and immense power of our consciousness.

Even today's leaders of sub-atomic physics in the world talk of immense and unexplored power of human conciousness. The study of Gandharvad helped each soul to refocus, reorient and rethink that human birth will not be wasted if we follow the path prescribed by Lord Mahavira. The relevance of this message of Lord is lauded by Upadhyaya Shri YASHOVIJAYJI in GNANSAAR in following way.

“Human existence is as unstable as wind, our wealth, possessions are like waves in stormy sea and our body as fragile as passing cloud.”

I sincerely seek forgiveness of readers for any error either of language or contents. This write up is humble and an honest attempt to project Lord Mahavira's message for all of us.

I am thankful to Dr. Rashmibhai Zaveri for converting my intial reluctance into readiness and for providing vital inputs for this brief write up. ***

Acharya Marathe College Chambur

Mo. : 9819724556. email: anilvdesai@gmail.com

Thus HE Was, Thus HE Spoke

SWAMI VIVEKANANDA

"I am a spirit living in a body. I am not the body. The body will die, but I shall not die. Here am I in this body; it will fall, but I shall go on living."

— Swami Vivekananda

Swami Vivekananda is best known for his speech in Chicago, in 1893, in which he introduced the world to Hinduism. But his speeches did not centre on the practice of the religion. In fact, they were principles of life and living and Hinduism within the context of other world religions like Christianity and Judaism. After the Chicago Parliament of World Religions meet, he was celebrated as a messenger of Indian wisdom to the world. But Vivekananda, born as Narendra Nath Datta to an affluent Kolkata family, was not one who glorified in this status. His mission was to better the life of his fellow Indians by preaching the Vedanta philosophy to them, just as he had done to himself.

"Infinite power and existence and blessedness are ours, and we have not to acquire them; they are our own, and we have only to manifest them."

His road to a spiritual awakening was not easy. He had had a yogic temperament as a boy and practiced meditation even then. But he was filled with doubts about the existence of God. It was when he asked Ramakrishna Paramhansa whether he had seen God that his restless soul found the answer it was seeking. Paramhansa is famously quoted as saying: "Yes, I have. I see Him as clearly as I see you, only in a much intenser sense."

Vivekananda became a disciple of Paramhansa, who instilled in his followers the spirit of renunciation and brotherly love for one another. He even gave them ochre robes to wear and sent them to beg for food. This was actually the seed of the monastic order later founded by Vivekananda. Paramhansa gave Vivekananda clear directions for this. Vivekananda was still Narendranath at this point. It was only after Paramhansa passed away in August of 1886 that the disciples formed a new brotherhood,

took vows of sanyasa and assumed new names. Vivekananda took a bigger leadership role from this point onwards.

He travelled to Chicago where he made his famous speech and toured the world for three and a half years preaching the teachings of Vedanta. When he returned to India, he travelled all over the country to experience the conditions of Indians first hand. What he saw shook him to his core. He was the first to realise that India's failure and downfall would be in its neglect of the masses and that centuries of oppression by invaders had robbed India's poor of their will power and their belief in themselves, that they could improve their living and life conditions.

"Religion is not in books, nor in theories, nor in dogmas, nor in talking, not even in reasoning. It is being and becoming."

Vivekananda realised that while people held on to the beliefs and rituals of their religion, they did not know or practice its life-giving and empowering principles. He realised that the need of the hour was to make people mentally, emotionally and spiritually strong. This could only be done by a life-changing message. So he started preaching the potential of the soul as taught by Vedanta or the Upanishads, an ancient Hindu text.

"Change is always subjective. To talk of evil and misery is nonsense, because they do not exist outside. If I am immune from all anger, I never feel angry. If I am immune from all hatred, I never feel hatred."

Vivekananda would go on to focus not just on the religious message but his preaching had a two-fold intention: 1) impart knowledge that would empower people to improve their economic condition, and 2) spiritual knowledge to make them believe in themselves and strengthen their sense of morality. It was education that would improve the lot of his fellow Indians, Vivekananda realised. And an effective organization was needed to effect this...

"to set in motion a machinery which will bring noblest ideas to the doorstep of even the poorest and the meanest." So, the **Ramakrishna Mission** was founded a few years later.

He continued his travels within India and also abroad. He passed away in July, 1902. His last message to a follower was this: "It may be that I

shall find it good to get outside my body, to cast it off like a worn out garment. But I shall not cease to work. I shall inspire men everywhere until the whole world shall know that it is one with God."

RESHMA JAIN

The Narrators

Mob.: 9820427444

OCEAN OF POLITENESS

A Story From Agam Katha

Gujarati: ACHARYASHRI VATSALYADEEPJI • English Translation : SMT. PUSHPA PARIKH

Indrabhuti Gautam a very learned personality once went to see Mahavir with the purpose of discussion. He carried along with him his group of pupils. He was proud of his knowledge about scriptures. He thought he would defeat Mahavir very easily.

Shraman Bhagwan Mahavir was sitting on the dias known as Samavasharan, giving deshna (lectures). He was very kind to every one. Even animals like cow and Tiger also used to sit side by side and listen quietly the deshna (lecture). Rich and poor all used to sit together. Seeing Gautam coming towards him Mahavir received him saying,

"Welcome, Indrabhuti Gautam. I hope you had no trouble on the way."

Gautam was astonished. "How could he know my name?" But being proud he thought, "who does not know my name? Everybody knows me. I would believe him to be very knowledgeable (Sarvagnya) if he clears out my doubt without my telling him about it."

Gautam was surprised to hear the deep voice saying, "Gautam, you have a doubt about soul. Isn't it?" Bhagwan Mahavir further said, "Because there is soul in this universe, there is the cycle of birth and rebirth, happiness and misery; birth and death. Atma is born and it dies often. To be free from this cycle of birth and rebirth you have to try and diminish your karmas. Try to go on the path of liberation. Brother Gautam, you please try and go on that path."

Learned Gautam bowed down at the feet of Mahavir Bhagwan and said, "You are sarvagnya (one who knows everything) in the real sense. Please

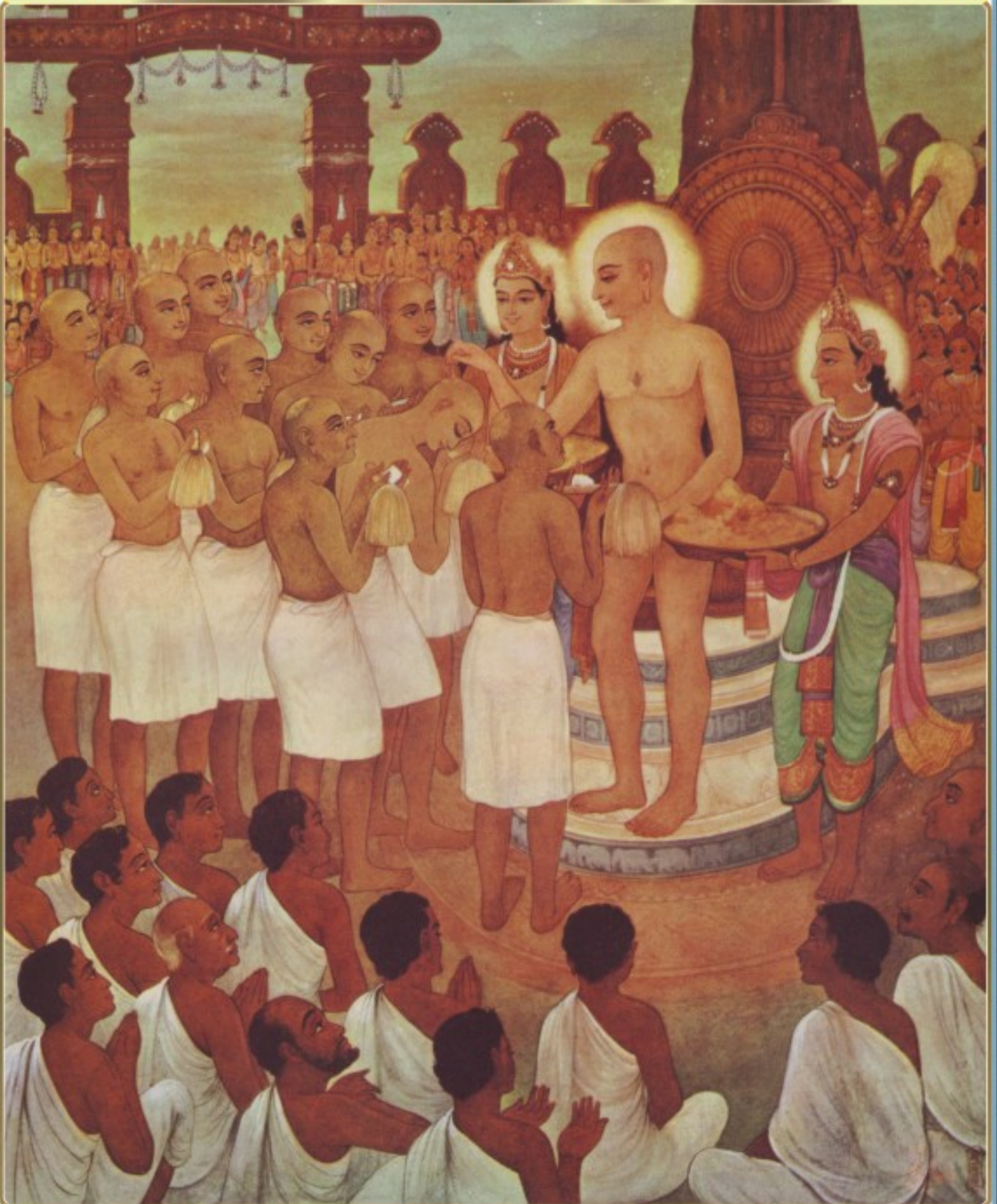
show me the path of liberation."

Bhagwan Mahavir accepted him as his follower and agreed to give him Diksha. Now onwards Gautam became a saint.

once in a very pleasant season Guru Gautam was passing through a village. People used to respect him a lot. He was busy thinking about Mahavir constantly. Somebody on the way stopped him and asked him, "Do you know? Maha Shravak Anand has achieved ultimate knowledge." Gautam Swami was pleased to hear the news and decided to see Anand. When he went to his house he saw that he was a person living worldly life. So he could not believe that he could achieve ultimate knowledge and told him that he would not believe about his achievement.

Shravak Anand told, "Prabhu, "I think you are wrong" repent for being wrong. Please excuse me for saying this. You should repent for uttering wrong thing." Anand was very polite. Gautam decided to ask Mahavir Bhagwan about the answer and went to him. He asked, "Who is right amongst we two? Do you think I should repent?"

Bhagwan Mahavir said laughingly, "Dear Gautam, a normal person can also achieve the ultimate knowledge. You should go and say 'Michchami Dukkadam' (I wish to be forgiven), to that shravak." Gautam Swami who was himself very polite immediately agreed and went to Anand and asked for his forgiveness. After this incident people were more impressed by Gautam Swami and considered themselves lucky because of his darshan.

ભગવાનના ઉપદેશથી બોધ પામેલા ૧૧ જ્ઞાત્યુષ્ઠ મંડિતોને દીક્ષાપ્રદાન, વાલકેય દ્વારા આશીર્વાદ, ગયાધરપદે સ્થાપના અને શાસ્ત્ર રચના
Eleven learned Brahmins, being satisfied for their questions, accept Initiation at hands of Mahavira

પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા - ૨૦૧૩

આર્થિક સહયોગ : સેવંતીલાલ કાન્તિલાલ ટ્રસ્ટ

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ તરફથી પ્રત્યેક વર્ષે યોજાતી વ્યાખ્યાનમાળા આ વર્ષે ૭૯મા વર્ષમાં પ્રવેશે છે.

સોમવાર, તા. ૨-૯-૨૦૧૩ થી સોમવાર તા. ૯-૯-૨૦૧૩ સુધી રોજ બે વ્યાખ્યાનો.

સ્થળ : પાટકર હોલ, ન્યુ મરીન લાઈન્સ, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૨૦.

પ્રથમ વ્યાખ્યાન : સવારે ૮-૩૦ થી ૯-૧૫. દ્વિતીય વ્યાખ્યાન : સવારે ૯-૩૦ થી ૧૦-૧૫

પ્રમુખસ્થાન : ડૉ. ધનવંત શાહ

દિવસ	તારીખ	સમય	વ્યાખ્યાતાનું નામ	વિષય
સોમવાર	૨-૯-૨૦૧૩	૮-૩૦ થી ૯-૧૫ ૯-૩૦ થી ૧૦-૧૫	ડૉ. રમજાન હસણિયા ડૉ. રશ્મિકુમાર ઝવેરી	લોગસ્સ, એક વિશિષ્ટ સ્તોત્ર ગણધરવાદ
મંગળવાર	૩-૯-૨૦૧૩	૮-૩૦ થી ૯-૧૫ ૯-૩૦ થી ૧૦-૧૫	શ્રી મનુભાઈ દોશી શ્રી વલ્લભભાઈ ભંશાલી	ધર્મનો મર્મ, મનનો ધર્મ સદાચાર તપ કે આગે ક્યા ?
બુધવાર	૪-૯-૨૦૧૩	૮-૩૦ થી ૯-૧૫ ૯-૩૦ થી ૧૦-૧૫	ડૉ. અશ્વિનકુમાર દેસાઈ ડૉ. ગુલાબ દેહિયા	'સાવિત્રી'માં મહર્ષિ અરવિંદનું આંતર દર્શન અનર્થદંડ વિરમણ વ્રત
ગુરુવાર	૫-૯-૨૦૧૩	૮-૩૦ થી ૯-૧૫ ૯-૩૦ થી ૧૦-૧૫	ડૉ. સુધીરભાબુ દેસાઈ શ્રી ભાણદેવજી	પુનર્જન્મ, આજની દૃષ્ટિએ ગંગાસતીનું અધ્યાત્મ દર્શન
શુક્રવાર	૬-૯-૨૦૧૩	૮-૩૦ થી ૯-૧૫ ૯-૩૦ થી ૧૦-૧૫	વિદ્વાન સંગીતકાર શ્રી કુમાર ચેટરજી વિદ્વાન સંગીતકાર શ્રી કુમાર ચેટરજી	સ્તોત્ર, શબ્દ, સંગીત સે ભક્તિ સ્તોત્ર, શબ્દ, સંગીત સે ભક્તિ
શનિવાર	૭-૯-૨૦૧૩	૮-૩૦ થી ૯-૧૫ ૯-૩૦ થી ૧૦-૧૫	ડૉ. ભદ્રાચુ વચ્છરાજાની ડૉ. નરેશ વેદ	આજના યુવાનોનો ધર્મ કયો ? મહર્ષિ રમણ ગીતા
રવિવાર	૮-૯-૨૦૧૩	૮-૩૦ થી ૯-૧૫ ૯-૩૦ થી ૧૦-૧૫	શ્રીતી કાજલ ઓઝા-વેંદ ડૉ. ગુણવંત શાહ	ગીતા : કર્મ અને નિયતિ ઈકોલોજી પરમો ધર્મ:
સોમવાર	૯-૯-૨૦૧૩	૮-૩૦ થી ૯-૧૫ ૯-૩૦ થી ૧૦-૧૫	શ્રી યાત્રિકભાઈ ઝવેરી ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ	મહાવીરનો ઉપદેશ, વર્તમાન સંદર્ભમાં ૭ કોધની સમજ, ૮ ક્ષમાની ઓળખ

+ ભજનો સવારે ૭-૩૦ થી ૮-૨૫. સંચાલન : શ્રીમતી નીરૂબેન એસ. શાહ અને ડૉ. કામીનીબેન ગોગરી

+ ભજનો રજૂ કરશે અનુક્રમે (૧) શ્રી ભાવેશ મહેતા (૨) શ્રીમતિ અલકા શાહ (૩) કુ. ગોપી શાહ (૪) કુ. વૈશાલી કેરકર (૫) કુ. ધ્વનિ પંડ્યા (૬) શ્રીમતિ ગાયત્રી કામત (૭) શ્રીમતિ ઝરણા વ્યાસ (૮) શ્રી ગૌતમ કામત.

+ તા. ૬ સપ્ટે. ના મહાવીર જન્મ વાંચન નિમિત્તે સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન સંગીતકાર કુમાર ચેટરજી દ્વારા દરબ-આવ્યનો બે કલાકનો ખાસ કાર્યક્રમ : સમયસર પોતાની બેઠક લેવા વિનંતી.

+ પ્રત્યેક દિવસના બન્ને વ્યાખ્યાનો તેમ જ ભક્તિ સંગીતની સી. ડી. મે. જ્યેવેશ કાઉન્સેલર તરફથી બીજે દિવસે પધારનાર સર્વ શ્રોતાઓને પ્રભાવના સ્વરૂપે અર્પણ કરવામાં આવશે.

+ ડૉ. રમણભાઈ શાહ વિખિત 'સાંપ્રત સહચિંતન' ભાગ-૧૬ અને ડૉ. ધનવંત શાહ વિખિત 'વિચારધારા' ભાગ-૧ અને ૨ - ત્રણોના સંપાદિકા ડૉ. કલા શાહ, આ ત્રણે સંચોનું લોકાર્પણ.

+ ઉપરોક્ત સર્વ વ્યાખ્યાનો અને ભજનો સંસ્થાની વેબસાઈટ www.mumbai.jainyuvaksangh.com પર જોઈ-સાંભળી શકશો. સંપર્ક: હિતેશભાઈ મો. 09820347990

આ વ્યાખ્યાનોનો લાભ લેવા સંઘના સર્વ ગુનેચકો અને મિત્રોને ભાવભર્યું દિનંત્રણ છે.

ભૂપેન્દ્ર ડાહ્યાભાઈ જવેરી
કોષાધ્યક્ષ

નીતિન સોનાવાલા
ઉપપ્રમુખ

ચંદ્રકાંત દીપચંદ શાહ
પ્રમુખ

નિરુબેન એસ. શાહ
ધનવંત ટી. શાહ
મંત્રીઓ

વર્ષાબહેન રજુભાઈ શાહ
સહમંત્રી

+ પર્યુષણ પર્વ દરમ્યાન દર વર્ષે સંઘની કાર્યવાહક સમિતિએ નક્કી કરેલી સંસ્થા માટે અનુદાન કરવાની વિનંતિ કરવામાં આવે છે.

+ આ વર્ષે સંઘે માજીવી એજ્યુકેશનલ એન્ડ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ. કુકેરી સંચાલિત સાંતા બા વિદ્યાલયને આર્થિક સહાય કરવી એમ ઠરાવ્યું છે તેના માટે ટહેલ નાખવામાં આવે છે.

+ સંઘ તરફથી ૧૯૮૫ થી આ પ્રથા શરૂ કરી, ૨૮ સંસ્થાઓને આજ સુધી આશરે રૂ. ૪.૧૫ કરોડ જેવી માતબર રકમ સહાય તરીકે મેળવી આપી છે.

+ દાન આપનારને આવકવેરાની કલમ 80 G અન્વયે કરમુક્તિનું પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવે છે.

Postal Authority Please Note: If Undelivered Return To Sender At 33, Mohamadi Minar, 14th Khetwadi, Mumbai-400004.

Printed & Published by Nirooben Subhodhbhai Shah on behalf of Shri Mumbai Jain Yuvak Sangh and Printed at Fakhri Printing Works, 312/A, Byculla Service Industrial Estate, Dadaji Konddev Cross Rd, Byculla, Mumbai-400 027. And Published at 385, SVP Rd., Mumbai-400004. Temporary Add. : 33, Mohamadi Minar, 14th Khetwadi. Mumbai-400004. Tel.: 23820296. Editor: Dhanwant T. Shah.

પ્રભુદ્દ જીવન

વર્ષ-૧ • અંક-૭, ઓક્ટોબર, ૨૦૧૩ • પાના ૪૪ • કીમત રૂ. ૨૦

નેપાલી શૈલીની દેવી સરસ્વતીની તામ્ર-પ્રતિમા

જિન-વચન

પુરિસો ! રમ પાવકમ્મુણા
પલિયંતં મણુયાણ જીવિયં ।
સન્ના ઇહ કામમુચ્છિયા
મોહં જંતિ નરા અસંવુડા ॥

(સૂ. ૨-૧-૧૦)

હે પુરુષ ! મનુષ્યજીવન ચાલ્યું જનારું છે, એમ સમજીને પાપકર્મો કરતો અટકી જા. જે મનુષ્યો અસંયમી છે અને કામભોગમાં મૂર્છિત બન્યા છે, તે મોહ પામે છે.

O Man ! Refrain from sinful acts because human life goes by quickly. Those who are addicted to material pleasures or have no self-control are overpowered by delusion.

(ડૉ. રમણલાલ ચી. શાહ પ્રચિત 'જિન વચન'માંથી)

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ની ગંગોત્રી

૧. શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ પત્રિકા
૧૯૨૮ થી ૧૯૩૨
૨. પ્રબુદ્ધ જૈન
૧૯૩૨ થી ૧૯૩૭
બ્રિટિશ સરકાર સામે ન જૂકણું
એટલે નવા નામે
૩. તરૂણ જૈન
૧૯૩૪ થી ૧૯૩૭
૪. પુનઃ પ્રબુદ્ધ જૈનના નામથી પ્રકાશન
૧૯૩૮-૧૯૫૩
૫. પ્રબુદ્ધ જૈન નવા શીર્ષકે બન્યું ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’
૧૯૫૩ થી
- શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘના મુખપત્રની ૧૯૨૮ થી, એટલે ૮૪ વર્ષથી અવિરત સફર, પહેલા સાપ્તાહિક, પછી અર્ધમાસિક અને ત્યારબાદ માસિક
- ૨૦૧૩ માં ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’નો ૬૧મા વર્ષમાં પ્રવેશ

પ્રબુદ્ધ વાચકોને પ્રણામ

પૂર્વ તંત્રી મહાશયો

જમનાદાસ અમરચંદ ગાંધી
ચંદ્રકાંત સુતરિયા
રતિલાલ સી. કોઠારી
મણિલાલ મોકમચંદ શાહ
જટુભાઈ મહેતા
પરમાણંદ કુંવરજી કાપડિયા
ચીમનલાલ ચકુભાઈ શાહ
ડૉ. રમણલાલ ચી. શાહ

આચમન

આજ રોટી રામ નહીં બોલતી હૈ !

ભારતીય આર્ય પરંપરાને શોભાવનાર અનેક સંતો થયા તેમાં નજીકના સમયમાં એક સંત થયા - રણછોડદાસજી મહારાજ.

એક જ ટંક ભોજન લે; અને તે પણ એક જ દ્રવ્ય ખીચડી. તેઓ જાતે જ રાંધે. એમાં પણ ચોખા અને દાળ, ત્રીજું પાણી બસ! આજ બપોરે તે આવતી કાલ બપોરે!

એ ખીચડી જેમાં રાંધી હોય તે તપેલીમાં ચોંટેલા અનાજના કણ ખાનારા કહેતા કે અમૃત કેવું હોય તે ચાખ્યું નથી પણ અમૃત હોય તો તે આવું જ હોય એમ લાગે છે!

વર્ષો વીતતાં એમની વય વધી ત્યારે ભક્તોનો આગ્રહ થયો એટલે રોટી અને શાક લેતા.

છેલ્લાં વર્ષોમાં તો માત્ર રોટી જ લેતા અને તે પણ રોજ રોજ એક જ વ્યક્તિએ તૈયાર કરી હોય તે જ! એકવાર બીજા એક બહેન આવ્યા. રોજ સત્સંગમાં આવતાં. ભાવિક હતાં. તેમને મન થયું. જે બહેન હંમેશાં રોટી કરતાં હતા તેમને કાલાવાલા કરીને તે દિવસ પૂરતી માંગણી કરી

અને તેમને રોટી બનાવી દીધી. પીરસવાનું કામ તો પેલાં રોજ તૈયાર કરનાર બહેને જ કર્યું.

રોટી પીરસાઈ. સાથે પાણી પણ મુકાયું.

રણછોડદાસજી મહારાજે જમવાનું શરૂ કર્યું.

એક કોળિયો ખાધો. બીજે કોળિયે મહારાજ બોલી ઊઠ્યા:

આજ રોટી રામ નહીં બોલતી હૈ !

પીરસનાર બહેન બાજુમાં જ હતાં. શરમાઈ ગયાં. મોં પડી ગયું. શ્વમા માંગી.

અંતરંગની નિર્મળતા શી હશે! એ બહેન રોજ રોટી કરતાં એમના ચિત્તમાં માત્ર રામનું જ રટણ સ્મરણ કરતાં! રોજ પોતાને હાથે લોટ દળવાનું શરૂ કરે ત્યારથી લઈને કણક બાંધતાં, રોટલી વણતાં, એને ચોડવતાં; રણછોડદાસજીને પીરસતાં...તે છેક મહારાજ જમીને ઊભા થાય ત્યાં સુધી એ બહેનના હૃદયમાં સતત રામના જાપ ચાલે!

એ મંત્ર એવો જપે કે, જમતાં જમતાં જમનારને પણ એ જ મંત્રનો હૃદયમાં પડવો પડે!

ત્યારથી મેં આ પ્રસંગ સાંભળ્યો ત્યારથી મારું મન, ‘આજ રોટી રામ નહીં બોલતી!’ તે વાક્ય બોલ્યા જ કરે છે.

—સૌજન્ય ‘પાઠશાળા’

સર્જન-સૂચિ

ક્રમ	કૃતિ	કર્તા	પૃષ્ઠ
(૧)	જૈન સાધુ-સાધ્વી અને પાદ વિહાર	ડૉ. ધનવંત શાહ	૩
(૨)	લોગસ-એક વિશિષ્ટ સ્તોત્ર	ડૉ. રમજાન હસનિયા	૭
(૩)	ઉપનિષદોમાં આત્મા અને બ્રહ્મવિચાર	ડૉ. નરેશ વેદ	૧૧
(૪)	શ્રી મું. જૈ. પુ. સંઘ યોજિત પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા	—	૧૫
(૫)	ભજન-ધન-૧	ડૉ. નિરંજન રાજ્યગુરુ	૧૭
(૬)	ભાવ-પ્રતિભાવ	—	૧૮
(૭)	સમય	હરજીવન ધાનકી	૨૪
(૮)	જયભિખ્ખુ જીવનધારા : ૫૩	ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ	૨૫
(૯)	મૃત્યુ પરેનું અસ્તિત્વ	ડૉ. હસમુખ શાહ	૨૮
(૧૦)	ઓપરેશન	આચાર્ય શ્રી વાત્સલ્યદીપજી	૩૧
(૧૧)	માર્ગાનુસારી કે ગુણ	શ્રી દુલીચંદ જૈન ‘સાહિત્યરત્ન’	૩૩
(૧૧)	માલવી એજ્યુ. એન્ડ ચેરિ. ટ્રસ્ટ : અનુદાનની યાદી	—	૩૪
(૧૨)	શ્રી મું. જૈ. યુવક સંઘ માટે નોંધાયેલ અનુદાનની યાદી	—	૩૬
(૧૩)	સર્જન-સ્વાગત	ડૉ. કલા શાહ	૩૭
(14)	Thus Spake Raman Maharshi	Reshma Jain	39
(15)	Line To The Study of Jainology	Dr. Kamini Gogri	40
(16)	Rishabhdatt and Devananda	Acharya Vatsalyadeepji	41
		Translation: Pushpa Parikh	
(17)	Jain Stavan	Compilation : Pushpa Parikh	42
(18)	9th Tirthankar Bhagwan Suvidhinath	Kulin Vora	43
(૧૮)	પંથે પંથે પાથેય : શિનૃસિન-યોકુ	ગીતા જૈન	૪૭

પ્રબુદ્ધ જીવન

● ● વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૨૦૦/- ● ●

● ● છૂટક નકલ રૂ. ૨૦/- ● ●

માનદ તંત્રી : ડૉ. ધનવંત શાહ

જૈન સાધુ-સાધ્વી અને પાદવિહાર

પહેલે પ્રાણાતિપાત વિરમણ વ્રત - અહિંસા

બીજે મૃષાવાદ વિરમણ વ્રત - સત્ય

ત્રીજે અદત્તાદાન વિરમણ વ્રત - અચોર્ય

ચોથે મૈથુન વિરમણ વ્રત - બ્રહ્મચર્ય

પાંચમે પરિગ્રહ વિરમણ વ્રત - અપરિગ્રહ

આ પાંચ મહાવ્રત ઉપરાંત પાંચ સમિતિ : ૧. ઈર્ષ્યા સમિતિ, ૨. ભાષા સમિતિ, ૩. એષણા સમિતિ, ૪. આદાનનિશ્લેષણા સમિતિ, ૫. પારિજાપાનિકા સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ ૧. મનોગુપ્તિ ૨. વચનગુપ્તિ અને ૩. કાયગુપ્તિ.

સર્વ પ્રથમ ઉપરના સર્વ નિયમ વચનો અને પ્રતિજ્ઞાઓનું પાલન કરનાર સર્વ પ. પૂ. જૈન સાધુ-સાધ્વીજીને મારા કોટિ કોટિ વંદન.

તા. ૨૧ જૂન ૨૦૧૩ના દિલ્હીથી એક જાગૃત વિદ્વાન શ્રાવક શ્રી લલિતકુમાર નાહટાનો જૈન સાધુ-સાધ્વીના વિહાર વિશે 'અનાવશ્યક વ અનુપયોગી પાદ-વિહાર' શીર્ષકથી એક પત્ર મળ્યો.

એ પત્રમાં એઓશ્રીએ લખ્યું કે વર્તમાનમાં વિહાર કરતા સાધુ-સાધ્વીના અકસ્માતોની સંખ્યા વધતી જાય છે.

આ વિહાર કરી રહેલા સાધુ સમૂહના રક્ષણ અને એઓ સર્વેની સગવડતા મારે એક મોટો કાફલો, જેમાં ગાડી, ટેમ્પો અને ઓછામાં ઓછી પંદર વીસ ભાવિક વ્યક્તિઓ અને સેવકો સાથે હોય છે.

ઉદાહરણ આપતા એઓશ્રી લખે છે કે, જયપુરથી દિલ્હીનું અંતર

આ અંકના સૌજન્યદાતા

સ્વ. ચંદ્રાબેન-રસિકભાઈ ગાંધી

કલકત્તાનિવાસી

હસ્તે : સુખાબેન-શૈલેશભાઈ મહેતા

૨૫૦ કિલોમીટરનું છે. આ અંતર કાપતા વાહનથી પાંચ કલાક લાગે, અને સાધુગણ પાદવિહાર કરે તો એમને ૨૦ દિવસ લાગે. રસ્તામાં ગોચરી વગેરે સુવિધા અને રક્ષણ માટે આ વીસ દિવસ સેવકો અને ભાવિકો આ નિમિત્તે વાહનો સાથે

આ મહાત્માઓ સાથે રહે, થોડોક સમય પગપાળા ચાલે, થોડોક વાહનનો ઉપયોગ કરે. ઉપરાંત આગળની વ્યવસ્થા વગેરે કરવા માટે આ બે ભાગમાં વાહનો ચક્કર લગાવતા રહે, એટલે આ વાહનો આમ ૭૫૦ કિલોમીટરનો કુલ પ્રવાસ કરે. એટલે આ નિમિત્તે પેટ્રોલ બળે, રસ્તાના જીવોની અજાણે હિંસા થાય, માનવ કલાક અને ધનનો ખર્ચ થાય. આ રીતે પાપ બંધાય.

આ વિષયમાં થોડા થોડા ઊંડા ઉતરતા જણાયું કે હવે આવા 'કાફલા' વિહારો જ થવા માંડ્યા છે અને એક એક વિહાર પાછળ લાખો રૂપિયા

ખર્ચાય છે.

આ પ્રકારનો ધન વ્યય ઉચિત છે ? નાહટાજીએ એમના પત્રમાં જણાવ્યું છે કે હવે વિહાર પૂર્વ યોજિત અને રાષ્ટ્રીય માર્ગો ઉપર થાય છે એટલે રાષ્ટ્રીય માર્ગોમાં વચ્ચે આવતા નાના ગામો જે ચાર-છ કિલોમીટર એ રસ્તાથી દૂર હોય ત્યાં જવાનું અને એ ગામવાસીઓને ધર્મનો ઉપદેશ આપવા જવાનું વિચારાતું જ નથી કારણ કે ગોચરી વગેરેની વ્યવસ્થા તો ‘કાફલા’ સાથે જ હોય, પછી એ ગામમાં જવાનું શા માટે ? પૂર્વ યોજના પ્રમાણે નિયત સ્થળે પહોંચવાની ઉતાવળ પણ હોય.

પૂ. સાધુ-સાધ્વીના માર્ગ અકસ્માતના મુદ્દા સાથે હવે આવા ‘કાફલા’ની આ નવી સમસ્યા ઊભી થઈ !

આ સમસ્યાના નિવારણ માટે એક વર્ગ તરત જ કહેશે કે હવે યુગ બદલાયો છે. જ્યારે આ નિયમ યોજાયો ત્યારે વાહનમાં પશુનો ઉપયોગ થતો હતો એટલે આ પાદવિહારનો નિયમ ઘડાયો. આ વિચાર સત્ય નથી. **મૂળ વાત પાંચ મહાવ્રતની છે**, જેમાં પહેલું મહાવ્રત અહિંસાનું છે, ઉપરાંત ઈર્ષ્યા સમિતિની પ્રતિજ્ઞા પણ છે જેમાં સ્પષ્ટ છે કે સાધુ-સાધ્વીએ કાળજીપૂર્વક ચાલવું જોઈએ જેથી ચાલતાં ચાલતાં પગ તળે કોઈ જીવ-જંતુ કચડાઈ ન જાય.

હવે વિચારો કે વાહન અને વિમાનના ચલનથી કેટલા જીવોની હિંસા થાય ?

જ્યારે દીક્ષા ગ્રહણ કરી ત્યારે ઉપર જણાવેલ પાંચ મહાવ્રત, પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિના આચરણની પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી એ પ્રતિજ્ઞાભંગની આ વાત છે.

આ આગ્રહને કોઈ ‘રૂઢિવાદ’નું લેબલ લગાડે તો એ વર્ગની ગેરસમજ છે. શાસ્ત્ર વચનને ‘રૂઢિ’ કહેવાય જ કેમ ? એવું કહેવાય તો એ જિન વચનની આશતાના છે.

જૈન ધર્મ આચારપ્રધાન છે, એટલે જ જગતજન એને આદરથી જૂએ છે અને એને મહાન અને અજોડ માને છે.

એક સમયે અશક્ત સાધુ-સાધ્વી માટે ડોળીનો ઉપયોગ થતો હતો.

વર્તમાનમાં બીલ ચેરનો ઉપયોગ થાય છે, એ ઊચિત છે. જોકે હવે બીલ ચેર પણ ઘણી બધી સગવડતા વાળી તૈયાર થવા લાગી છે. ભવિષ્યમાં ક્યારેક એમાં સ્વ સંચાલિત મોટર મૂકાય તો આશ્ચર્ય ન પામવું.

જો કે હવે કેટલાંક વિતરાગી દેહે ઉપાશ્રયની સાથોસાથ સગવડતાભર્યા ફ્લેટમાં, ક્યાંક અલ્પ સમય તો ક્યાંક હંમેશ માટે નિવાસ કરવાનો પ્રારંભ કરી દીધો છે. ત્યારે એમને નિહાર-મળ ત્યાગ-માટે એ ફ્લેટ અથવા શહેરમાં ઉપાશ્રયમાં આધુનિક સગવડનો ઉપયોગ કરવો પડે છે જે જનહિત માટે સર્વથા ઉચિત છે. પણ આ છૂટને વિહાર માટે યાંત્રિક સાધન વાપરવાની છૂટ સાથે સરખાવી ન શકાય.

પાદ વિહારનો બીજો ઉદ્દેશ ધર્મ પ્રચાર અને સાધર્મિક વ્યક્તિની જિજ્ઞાસા સંતોષનો પણ છે. પાદ વિહારથી નાના ગામોમાં ધર્મ તત્ત્વનો પ્રચાર થાય છે. કોઈ કહેશે કે ધર્મ પ્રચાર માટે હવે વ્યક્તિની શી જરૂર છે ? ટી.વી., સી.ડી., ડી.વી.ડી., કોમ્પ્યુટર વગેરે સાધનો દ્વારા ગામેગામ અને ઘરે ઘરે ધર્મ પ્રચાર થઈ શકે છે. પરંતુ આ પ્રચાર એકપક્ષી છે.

વ્યક્તિના મનમાં અનેક શંકાઓ અને જિજ્ઞાસા હોય છે. એનું નિવારણ તો વ્યક્તિ સામસામે બેસે તો જ થાય. ઉપરાંત સાધુ-સાધ્વીના જીવંત ચરિત્રની પણ અસર થાય તેમજ શ્રાવક-શ્રાવિકાને સાધુ-સાધ્વીની વૈયાવચ્ચનો, સેવાનો પણ લાભ મળે. સાધુજન જો પાદ વિહાર છોડી વાહનનો ઉપયોગ કરી ઝટપટ નિયત સ્થળે પહોંચે કે ઊડાઊડ કરે તો આ વર્ગને આ ધર્મ જિજ્ઞાસા સંતોષનો લાભ ન મળે.

ભગવાન મહાવીરે નદી પાર માટે નૌકાનો ઉપયોગ કર્યો હતો એ ઘટનાનો આધાર લઈને વાહન કે વિમાનનો ઉપયોગ આધુનિક યુગમાં યથાર્થ છે એ દલીલ પણ ઉચિત નથી. નૌકા ઉપયોગમાં જળ જીવોની સ્થૂળ હિંસા નથી થતી, જ્યારે મોટર આદિ વાહન અને વિમાનમાં જીવોની કેટલી હિંસા ?

સ્થલ-માર્ગ મેં ઈર્ષ્યાસમિતિ કા પાલન કૈસે કરતા ચાહિએ ? ઇસકે ઉત્તર મેં આગમ કહતે હૈં-

“સે ભિક્ષુ વા ભિક્ષુણી વા ગામાણુગામં દુઘજ્જમાણે પુરઓ જુગમાયાએ પેહમાણે દટ્ટુણ તસે પાણં ઉદ્ધદ્ધુ પાદં રીએજ્જા, વિતિરિચ્છ વા કટ્ઠ પાદં રીએજ્જા, સઘ પરક્કમે સંજયામેવ પરિક્કમેજ્જા, નો ઉજ્જયં ગચ્છિજ્જા, તઓ સંજયામેવ ગામાણુગામં દુઘજ્જિજ્જા.”

આચારાણં સૂત્ર શ્લુ. ૨. અ. ૨. ઉ. ૧

અર્થાત્ સાધુ યા સાધ્વી ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરતે હુએ ચલેં, માર્ગ મેં યદિ ત્રસપ્રાણી હોં તો ઉન્હે દેખ કર રક્ષા કે ઉદ્દેશ્ય સે પૈર કે અગ્રભાગ કો ઉઠા કર ચલેં, યદિ દોનોં ઓર જીવ હોં, તો પૈરોં કો સંકોચ કર યા ટેઢા પૈર રખ કર ચલેં. યહ વિધિ અન્ય માર્ગ ન હોને પર હી કહી ગઈ હૈ. યદિ અન્ય માર્ગ જીવ-જંતુઓં સે આકીર્ણ ન હોં, તો ઉસ માર્ગ સે ચલને કા પ્રયત્ન કરે. વિહાર કરતે સમય યદિ માર્ગ મેં દ્વિન્દ્રિય આદિ પ્રાણી રેંગતે હોં, બીજ બીખરે હુએ હોં, હરિયાલી ફૈલી હોં, જો વ્યવહાર-પક્ષ મેં અચિત પ્રતીત ન હો, ઐસા જલ યા મિટ્ટી હો, તબ સાધુ અન્ય માર્ગ સે ગમન કરને કા પ્રયાસ કરે. અન્ય માર્ગ ન હોને પર હી ઉસે ઐસે માર્ગ સે યતનાપૂર્વક ગમન કરને કા આદેશ દિયા ગયા હે.

- ૧ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૨૦૦/- (U.S. \$ 20)
- ૩ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૫૦૦/- (U.S. \$ 50)
- ૫ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૮૦૦/- (U.S. \$ 80)
- ૧૦ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૧૮૦૦/- (U.S. \$ 180)

પાદ વિહારી વીતરાગી સાધુ-સાધ્વીના માર્ગ અકસ્માતના નિવારણ માટે આ મહાત્માઓ દ્વારા વાહનનો ઉપયોગ અથવા એઓશ્રીઓ સાથે રક્ષણ માટે ખૂબ જ ખર્ચાળ આવા 'કાફલા'નો ઉપયોગ એ આ સમસ્યાનો ઉકેલ નથી જ.

વાહનના ઉપયોગની સંમતિ અપાશે તો વિચારો કે સંઘ ઉપર કેટલો ધનભાર થશે ? પછી તે પદવી પ્રમાણે મોટર રખાશે, મર્સિડીસથી મારુતી સુધી, અને ઉપાશ્રય મંદિર પાસે પાર્કિંગની અલગ વ્યવસ્થા કરવી પડશે. જ્યાં આજે સામાન્ય શ્રાવક વર્ગ માટે જીવનની મૂળભૂત જરૂરિયાતો પણ નથી ત્યાં આવા ધનવ્યયનો વિચાર ?

સાધુ-સાધ્વીએ પોતે લીધેલી પ્રતિજ્ઞા, મહાવ્રત અને દશયતિ ધર્મ પ્રાણને ભોગે પણ પાળવાના હોય છે. વાત પ્રતિજ્ઞાની છે. દીક્ષા સમયે સંઘને આપેલા વચનની છે. વીતરાગ જીવન દરમિયાન ભૌતિક કષ્ટ આવે એ કષ્ટ નથી, એ ધીરજની પરીક્ષા છે. સાધનાનો એક અંશ છે અને વિશેષ તો કર્મ નિર્જરાનું નિમિત્ત છે.

આ સમસ્યાના ઉકેલ માટે નીચે મુજબના નિયમો વિચારી શકાય.

૧. વિહાર ઉજાસ સમયે જ કરવો.
૨. સમૂહમાં વિહાર કરવો.
૩. પ્રત્યેક સાધુ-સાધ્વીશ્રીએ તેમજ સાથેની વ્યક્તિઓએ રેડિયમ બેલ્ટ પહેરવો તેમજ આ બેલ્ટ જો બ્લીલચેર સાથે હોય તો પાછળ એ પહેરાવવો.
૪. વિહાર સમૂહની આગળ પાછળ લગભગ ૭ ફૂટ ઊંચો જૈન ધ્વજ રેડિયમ સાથે હોવો જરૂરી.
૫. રસ્તાની જમણી તરફ ચાલવું.
૬. બ્લીલ ચેર હોય તો ડાબી બાજુ.
૭. જે સ્થાનથી વિહાર થયો હોય એ સ્થાનની ઓછામાં ઓછી ૧૧ વ્યક્તિએ સાધુ સમૂહ સાથે બીજા સ્થાન સુધી જવું. પ્રત્યેક સંઘ માટે આ ફરજ બનાવવી જોઈએ. આ વ્યવસ્થા સ્વીકારે એવા ગામના સંઘમાં જ સાધુ સમૂહ જવું જોઈએ.
૮. જો વિહાર જંગલ રસ્તે હોય, રસ્તો ભયજનક હોય તો એટલા માર્ગ માટે જ વાહનનો ઉપયોગ કરવો. આ અપવાદ છે. અપવાદ માર્ગ હંમેશાં આપદકાળમાં સ્વીકાર્ય હોય છે.
૯. સાધુ સમૂહ ઝડપી વિહારનો આગ્રહ છોડી દેવો જોઈએ અને માર્ગમાં આવતા નાના ગામોને લાભ આપવો જોઈએ. ભલે એ મુખ્ય માર્ગથી ૨-૩ કિલોમીટર

અંદર હોય.

સંઘની ફરજો :

સાધુ વર્ગ જૈન ધર્મનો અણમોલ ખજાનો છે. જૈન ધર્મને આ મહાત્માઓએ જીવંત રાખ્યો છે. આ વર્ગના જૈન શાસન ઉપર અગણિત ઉપકારો છે. આમ માર્ગ અકસ્માતોથી જૈન શાસનની આ અમૂલ્ય મૂડી ઓછી થાય એ આપણને ન જ પોષાય. છેલ્લા દાયકામાં આવા માર્ગ અકસ્માતથી આપણે અનેક મહાત્માને ગુમાવ્યા, જેમાં પૂ. જંબુ વિજયજી જેવા જંગમ વિદ્યાલય જેવા મહાન વિદ્યા પુરુષનો પણ સમાવેશ થાય છે.

ભારતના વિહાર માર્ગો ઉપર દર ૧૫-૨૦ કિલો ઉપર પ્રારંભિક સગવડતા સાથે જો વિશ્રામ સ્થાનોનું નિર્માણ થાય તો આપણા આ મહાત્મા સુરક્ષિત રહે. જૈનોના ચાર ફિરકા એકત્રિત થઈ આ મહાન કાર્ય માટે ધન રાશિ એકત્રિત કરે તો આવા વિશ્રામ સ્થાનના નિર્માણનું પુણ્ય ભવ્યાતિભવ્ય મંદિર કે ઉપાશ્રય સ્થાનકના નિર્માણથી ઓછું નહિ જ હોય. આ કાર્ય અતિ મુશ્કેલ લાગે, પણ જે જૈનોએ ગિરિ શિખરો ઉપર અમૂલ્ય અને અપ્રતિમ જિન મંદિરોનું કોઈ પણ આધુનિક સાધનો વગર નિર્માણ કર્યું હતું એમના માટે આ કાર્ય અશક્ય તો નથી જ.

દિવ્યપળ

જે સંસારી જીવને જે પળે દીક્ષાના ભાવ જાગે છે ત્યારે એ પળ દિવ્ય પળ છે. એ જીવને ત્યારે સંસારની અને સંબંધોની અનિત્યતા અને મોક્ષની નિત્યતાની સમજ આવે છે. આ પળે એ દીક્ષાનો નિર્ણય સ્વ-કલ્યાણ માટે લે છે અને આ સ્વ કલ્યાણ માટે જ એ જીવ અનેક તપ અને સાધના કરે છે.

દીક્ષાધર્મ સ્વીકાર્યા પછી સ્વ કલ્યાણની સાથોસાથ પર કલ્યાણનો ભાવ જાગે એ ઉત્તમ છે કારણ કે શાસન અને સમાજનું ઋણ એ જીવે ચૂકવવાનું છે. એ માટે એ દીક્ષાર્થી ભલે વિવિધ પ્રવૃત્તિમાં રત થાય પણ સ્વ કલ્યાણનો માર્ગ અને એ સમયે લીધેલી પ્રતિજ્ઞાઓનું ઉલ્લંઘન ન થાય એ માટે એ જીવે સતત જાગ્રત રહેવાનું છે જ.

ભલે આશય શુભ અને શુદ્ધ હોય, પરંતુ ઉપરની એક પણ

પ્રતિજ્ઞાનો ભોગ લઈને એ શુભ કાર્યો થતા હોય તો એ જીવને જૈન સાધુ કહેવાય ? દીક્ષા સમયે જે નામ અર્પાયું હતું એ નામનો વર્તમાનમાં ઉપયોગ કરી શકાય ?

જૈન શાસન પાસે એવા અનેક દૃષ્ટાંતો છે કે ધર્મ પ્રચાર અને કેળવણીની સંસ્થાઓનું સ્થાપન કર્યા પછી આ મહાત્માઓએ

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ સૌજન્ય દાતા

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના કોઈ પણ એક અંક માટે રૂ. ૨૦,૦૦૦/- નું અનુદાન આપી આપ એ અંકના સૌજન્યદાતા બની શકો છો. વસ્તુદાન અલ્પજીવી છે, જ્ઞાનદાન ચિરંજીવ છે અને એના જેવું ઉત્તમ દાન એક પણ નથી.

પુણ્યતિથિ અને પુણ્યસ્મૃતિ માટે ચિરંજીવ સ્મૃતિ

સંસ્થાનો સંપર્ક કરવા વિનંતિ-૦૨૨-૨૩૮૨૦૨૯૬.

પ્રતિજ્ઞાઓને પૂરા વફાદાર રહી પર કલ્યાણ સાથે સ્વ કલ્યાણ પણ સાધ્યું હતું. ઉપરાંત પોતાને માટે પોતાના કોઈ સ્થાયી મઠની સ્થાપના પણ કરી ન હતી.

-વિદેશમાં વસતા જૈનોને જૈન ધર્મનું જ્ઞાન મળે અને અન્ય ધર્મી સમક્ષ જૈન ધર્મનું ચિંતન પ્રગટ થાય એ માટે વિદેશમાં આપણાં જૈન પંડિતો જાય જ છે. ઉપરાંત આ કાર્ય માટે તેરાપંથી સમાજે શ્રમણ અને શ્રમણીનો એક વર્ગ તૈયાર કર્યો જ છે જેમને પાંચ મહાવ્રતોમાંથી વાહન ઉપયોગની પરવાનગી અપાઈ છે, એ સિવાય અન્ય વ્રતોનું એ ચૂસ્તપણે પાલન કરે છે.

એટલે જૈનધર્મ પ્રચાર માટે સાધુ વર્ગે વાહનનો ઉપયોગ કરી એ કાર્ય માટે ત્યાં જવાની જરૂર ખરી? બીજો પ્રશ્ન એ કે જો વિદેશમાં કોઈને દીક્ષાનો ભાવ જાગે તો? તો શું આચાર્ય ભગવંતે વાહનનો

ઉપયોગ કરી ત્યાં જવું? ઉપાય? ચારે ફિરકાનો ચતુર્વિધ સંઘ સાથે બેસીને વિચારે.

સિકંદર જ્યારે ભારત જવા નીકળ્યો ત્યારે એના ગુરુએ કહ્યું હતું કે ભારતથી તું ધન સંપત્તિ જે લાવે તે, પણ મારા અને આપણા દેશ માટે ભારતથી તું એક જૈન સાધુ લેતો આવજે.

સિકંદર ભારતથી ઘણું લઈ જઈ શક્યો પણ અનેક વિનવણી કર્યા છતાં એક જૈન સાધુને પોતાની સાથે લઈ જઈ ન શક્યો.

જૈન સાધુ આચાર્યપ્રધાન આવા મહાન છે.

નમો લોએ સવ્વસાહુણં.

મિચ્છા મિ દુક્કડમ્.

□ ધનવંત શાહ

drdtshah2hotmail.com

સાધુ અને નૌકા વિહાર

પાદવિહાર કરતે સમય માર્ગ મેં યદિ નદી પડ જાયે તો સાધુ કો કયા કરના ચાહિએ?

ઇસકે ઉત્તર મેં આગમ કી ભાષા કહતી હૈ-

‘સે ભિક્ષુ વા ભિક્ષુણી વા ગામાણુગામં દુઇજજમાણે અંતરા સે નાવા સંતારિમે ઉદએ સિયા, સે જં પુણ નાવં જાણેજજા, અસંજએ ય ભિક્ષુ-પડિયાએ કિણિજજ વા પામિચ્ચેજજ વા નાવાએ વા નાવં પરિણામં કટ્ટુ થલાઓ નાવ જલંસિઓ ગહિજજા, જલાઓ વા થલસિ ઉક્કસિજજા, પુણ્ણં વા નાવં ઉસ્સિંચિજજા, સમં વા નાવ ઉપ્પીલાવિજજા તહપ્પગારં નાવં ઉક્કગામિણિ વા ઉહેગામિણિં વા તિરિગામિણિં વા પરં જોયણ મેરાએ અદ્ધજોયરુણમેરાએ અપ્પતરે વા ભુજજતરે વા નો દુરુહજજા ગમાણાએ.

અર્થાત્ સાધુ યા સાધ્વી ગ્રામ-અનુગ્રામ વિચરતે હુએ માર્ગ મેં યદિ નાવ દ્વારા તૈરને યોગ્ય જલ હો તો નાવ કે દ્વારા નદી પાર કરે. વહાં ઇસ બાત કા ધ્યાન રખના નિયેમન હોગા - યદિ કોઈ ગૃહસ્થ સાધુ કે નિમિત્ત કર્ણધાર કો ઉત્તરાઈ કે પૈસે દેતા હો, અથવા નૌકા ઉધાર લેકર, યા પરસ્પર પરિવર્તન કરકે યા નૌકા કો સ્થલ સે જલ મેં યા જલ સે સ્થલ કી ઔર ખીંચ કર લાતા હો, યા જલ પૂર્ણ નૌકા કો જલ સે ખાલી કરકે યા કીચડ મેં ફંસી હુઈ કો બાહર નિકાલ કર સાધુ સે પ્રાર્થના કરે કે- ‘ઇસ નૌકા પર પધાર જાઇએ,’ ઉસ સમય સાધુ કા કર્તવ્ય હૈ વહ નૌકા ભલે કી ઊર્ધ્વ-ગામિની (જિધર સે પાની આ રહા હૈ ઉધર જાનેવાલી), અધઃગામિની (જિધર પાની બહ રહા હૈ ઉધર જાનેવાલી) તિર્યગ્ગામિની (દૂસરે કિનારે પર લગને વાલી) હો યા વહ નૌકા અધિક સે અધિક ચાર કોસ - પ્રમાણ ચલને વાલી હૈ, યા દો કોસ - પ્રમાણ ચલને વાલી હૈ, તો એસી નૌકા પર થોડે

સમય કે લિએ યા બહુત સમય કે લિએ બૈઠ કર નદી કો પાર ન કરે. યદિ સબ તરહ ઠીક હો તો વિધિપૂર્વક સંચારા કરકે ઉસ પર બૈઠે.

ઇસ સૂત્રપાઠ સે અનેક બાર્તે સ્પષ્ટ હો જાતી હૈ-

(૧) ઊર્ધ્વગામિની ઔર અધોગામિની નૌકાઓં પર બૈઠને કા નિષેધ કિયા ગયા હૈ. ‘નિશીથ સૂત્ર’ મેં ભી ઉક્ત દોનોં તરહ કી નૌકાઓ પર સવાર હોને વાલે સાધુ કો પ્રાયશ્ચિત્ત કા અધિકારી માના ગયા હૈ. જૈસે કિ - જે ભિક્ષુ ઉક્કગામિણિં વા નાવં, અહોગામિણિં વા નાવં દુરુહઇ દુરુહન્તં વા સાઇજજઇ.

ઇસસે યહ ભી સંકેત મિલતા હૈ કિ પહલે આકાશ મેં ઉડને વાલી ઔર પાની કે ભીતર ચલને વાલી નૌકાએ ભી હોતી થીં. ઊર્ધ્વગામિની નૌકા સે - તાત્પર્ય હવાઈ જહાજ સે હૈ ઔર અધોગામિની નૌકા સે પનડુબ્બી કા હોના ભી પ્રમાણિત હોતા હૈ, અતઃ સાધુ કે લિએ હવાઈ જહાજ ઔર પનડુબ્બી નૌકા પર સવાર હોને કા નિષેધ હૈ. વહ કેવલ પાની કે ઊપર ગતિ કરને વાલી નૌકા પર સવાર હો સકતા હૈ. વહ ભી તબ જબ કિ કિસી નદી કા દૂસરા કિનારા દ્રષ્ટિગોચર હો રહા હો. મહીને મેં અધિક સે અધિક દો બાર ઔર વર્ષ ભર મેં નૌ બાર નૌકા કા પ્રયોગ સાધુ કર સકતા હૈ, અધિક નહીં.

(૨) જિસ નૌકા કે લિએ ગૃહસ્થ કો કિરાયા દેના પડે, ઉસકા ઉપયોગ ભી સાધુ કો નહીં કરના ચાહિએ. કિરાયે-ભાડે કે બિના કોઈ ભી વ્યક્તિ હવાઈ જહાજ મેં નહીં બૈઠ સકતા હૈ, કિશ્તી મેં તો દો-ચાર આને હી ભાડા પ્રત્યેક વ્યક્તિ કા હુઆ કરતા હૈ, હવાઈ જહાજ કી યાત્રા કે લિએ તો સૈંકડો - હજારોં રૂપયે કા કિરાયા-ભાડા ચુકાના પડતા હૈ. અતઃ ઉસકા નિષેધ સ્વતઃ હો જાતા હૈ.

લોગસ્સ-એક વિશિષ્ટ સ્તોત્ર

□ ડૉ. રમજન હસનિયા

[કચ્છ-મોટી ખાખર સ્થિત જન્મે ઈસ્લામધર્મી આ વિદ્વાન યુવા લેખકે પ. પૂ. આચાર્ય વિજયશીલચંદ્રસૂરિ અને મહામહોપાધ્યાય પ. પૂ. ભુવનચંદ્રજી મ.સા. પાસે જૈન ધર્મના તત્ત્વનો અભ્યાસ કર્યો છે અને ‘અર્વાચીન ગુજરાતી કવિતામાં આધ્યાત્મભાવનું નિરૂપણ’ વિષય ઉપર શોધ-પ્રબંધ લખી પીએચ.ડી.ની પદવી પ્રાપ્ત કરી કચ્છ-મુંદ્રાની કૉલેજમાં ગુજરાતી વિષયના પ્રાધ્યાપક છે.]

જૈન ધર્મ એટલે શ્રમણ ધર્મ. શ્રમણ ભગવંતોએ પ્રસ્થાપિત કરેલો ધર્મ. જેમાં શ્રમનું વિશેષ મહત્વ દર્શાવાયું છે તેવો ધર્મ. શ્રમણનો એક અર્થ સાધુ તો બીજો અર્થ શ્રમ કરનાર એવો પણ થાય છે. પુરુષાર્થ કરીને જે કશુંક મેળવે છે તેનું વિશેષ મૂલ્ય હોય છે. ધનિકના ઘરે જન્મ લઈ મોટો ધનિક બનનારનું મૂલ્ય આપણે મન એટલું નથી થતું જેટલું કોઈ સાવ સામાન્ય ગરીબ વ્યક્તિ ધીરેધીરે શ્રમ કરી શ્રીમંતાઈને વરે છે તેનું થાય છે. રાજાનો દીકરો રાજા થાય તેમાં નવાઈ નહીં પણ કોઈ સામાન્યજન જ્યારે એ અવસ્થાએ પહોંચે ત્યારે તે ઘટના વિશેષ પ્રભાવકર બની રહે છે. એવી રીતે અરિહંત ભગવંતો એ અવતરિત થયેલા ભગવાન નથી પરંતુ સાધના દ્વારા ક્રમિક વિકાસ સાધતાં સાધતાં ભગવંતતાને જેમણે હાંસલ કરી છે એવા-જાત બળે આગળ વધેલા ભગવંતો છે. તેમને એશ્વર્ય વારસામાં નથી મળ્યું. તેમણે તેને અર્જિત કર્યું છે-આ બાબત વિશેષ આકર્ષિત કરનાર છે.

આપણે વિજેતાઓને અભિનંદીએ છીએ, સન્માનિત કરીએ છીએ, તેની સ્તુતિ કરીએ છીએ, જેથી અન્ય પણ તેમનાથી પ્રેરિત થઈ એ દિશામાં અગ્રેસર થાય. જિનેશ્વરોએ મેળવેલી જીત એ કોઈ નાની-સૂની જીત નથી. વિશ્વવિજેતા કરતાં પણ મોટો વિજય છે જાતને જીતવાનો. જાતને જીતનારની સ્મૃતિ અને વંદના કરવી એ જ અધ્યાત્મની દિશામાં આપણું પ્રથમ કદમ હોય. પરંતુ સામાન્યતઃ આપણને પરિણામ દેખાય છે, પ્રક્રિયા દેખાતી નથી. જો પ્રક્રિયા દેખાય તો પરિણામધારી વ્યક્તિ પ્રત્યેનું બહુમાન ઓર વધી જાય. કેવી રીતે તેણે આ સિદ્ધિ હાંસલ કરી એ સમજાતાં તેણે કરેલા શ્રમ માટે તો અહોભાવ થાય છે પણ સાથોસાથ હું પણ એ દિશામાં ચાલીને આગળ વધી શકું એવો આત્મવિશ્વાસ પણ બંધાય છે.

કોઈ વ્યક્તિ ગમે એટલે તેના ગુણ ગમે, તે ગુણને મેળવવા-તેના જેવા થવા આપણે પ્રયત્નશીલ થઈએ અને એ નાના-નાના પ્રયત્નો એક દિવસ આપણને તેના જેવો જ બનાવી દે છે. સારા માણસની સ્તુતિ પણ જો આપણને એના માર્ગે દોરી જાય તો અરિહંત પરમાત્માની સ્તુતિ તો પરમ પદે પહોંચાડે જ એમાં શંકાને સ્થાન નથી. આમ, સામાન્યજનથી જિનેશ્વર સુધીની યાત્રાને આડકતરી રીતે વર્ણવતું, એ કક્ષાએ પહોંચેલના ગુણોનું આલેખન કરતું અને એ ગુણો તેમજ ગુણધારીની સ્તુતિ દ્વારા સામાન્યજનમાંથી જિનેશ્વર સુધીની કક્ષાએ લઈ જવા નમિત્તરૂપ બનતું એક સ્તોત્ર એટલે લોગસ્સ સ્તોત્ર.

આગમકાલીન પ્રાચીન સ્તોત્રો જેવા કે ‘નમોઽથૂષામ્’,

‘પુચ્છીસુણામ્’, ‘નવકારમંત્ર સ્તોત્ર’ આદિમાં લોગસ્સ સ્તોત્ર કેટલાંક કારણોસર અલગ તરી આવતું એક વિશિષ્ટ સ્તોત્ર છે. લોગસ્સ સૂત્રની રચના શ્રુતકેવલી ભગવંતોએ કરી છે એવું મનાય છે. આ સૂત્ર અર્ધમાગધી અથવા આર્ષ પ્રાકૃત ભાષામાં રચાયેલું છે. સાત ગાથાઓમાં રચાયેલા આ સ્તોત્રની પ્રથમ ગાથા પ્રાકૃતના અતિ પ્રાચીન સિલોગ છંદમાં તેમજ બાકીની છ ગાથાઓ ‘ગાહા છંદ’ (સંસ્કૃત સાહિત્યમાં જેને ‘આર્યા’ છંદ તરીકે ઓળખાવાય છે તે)માં રચાયેલી છે. આ સૂત્રની પ્રથમ ગાથામાં તીર્થંકરોની સ્તુતિ છે, પછીની ત્રણ ગાથાઓમાં વર્તમાન ચોવીસીના ચોવીસ તીર્થંકરોને નામગ્રહણપૂર્વક ત્રિકરણ યોગે વંદન છે. આ ત્રણ ગાથાઓમાં એવી રીતે ગુંથણી કરાઈ છે કે એક-એક ગાથામાં આઠ-આઠ ભગવાનોના નામ આવી જાય. છેલ્લી ત્રણ ગાથામાં પરમપદની પ્રાપ્તિ માટેની પ્રાર્થના છે.

જૈન આરાધનામાં નમસ્કાર મહામંત્રની જેમ લોગસ્સસૂત્રનું આરાધન પણ વ્યાપક રીતે વણાયેલું છે. લોગસ્સસૂત્ર ‘નામસ્તવ’, ‘ચતુર્વિંશતિસ્તવ’, ‘ચતુર્વિંશતિજિનસ્તવ’ જેવા સંસ્કૃત નામોથી તો ‘ચઉવીસત્થય’, ‘ચઉવીસજિણત્થય’ ‘ઉજજોયગર’ કે ‘નામથય’ જેવા પ્રાકૃત નામોથી પણ ઓળખાય છે. જૈન ધર્મના ચાર મૂળ સૂત્રો શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્ર, શ્રી આવશ્યક સૂત્ર, શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અને શ્રી ઓધનિર્યુક્તિમાંના બીજા મૂળ સૂત્ર શ્રી આવશ્યક સૂત્રનું બીજું અધ્યયન એટલે લોગસ્સસૂત્ર. સાધુ અને શ્રાવકને કરવા યોગ્ય જે છ આવશ્યક છે : સામાયિક, ચઉવીસત્થો, વાંદણા, પડિકમણું, કાઉસ્સગ અને પચ્ચખાણ. આ છ પૈકી લોગસ્સનું બીજું સ્થાન પણ ઉચિત રીતે જ ગોઠવાયેલું છે. પ્રથમ આવશ્યક સામાયિક ધર્મનું લક્ષ્ય આત્મા અને તેના ગુણો છે, એ જાણ્યા પછી એની સિદ્ધિ માટેનાં સાધનોમાં પ્રધાન સાધન-સામાયિક ધર્મને ઉપદેશનારા તીર્થંકરોની સ્તુતિ છે, તેથી તેને બીજું આવશ્યક કહ્યું છે.

લોગસ્સની પ્રથમ ગાથામાં અરિહંતોની સ્તુતિ છે:

‘લોગસ્સ ઉજ્જોઅગરે ધમ્મતિથ્યરે જિણે ।

અરિહંતે કિત્તહસમ્, ચઠવીસંપિ કેવલી ।’

‘લોકને ઉજાગર કરનારા, ધર્મતીર્થની સ્થાપના કરનાર, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ જેવા કષાયોને જેમણે જીતી લીધા છે, ઈન્દ્રિયો, વિષયો, કષાયો, પરીષદો, વેદના અને ઉપસર્ગો આ અરિઓને- ભીતરના શત્રુઓને હણનારા એવા ચોવીસ અર્હંતોને તેમજ અન્ય, કેવળજ્ઞાનીઓને હું નામોચ્ચારણપૂર્વક સ્તવીશ, તેમનું કીર્તન કરીશ.’

અરિહંતોનો સૌથી મોટો ઉપકાર હોય તો તે છે લોકને ઉદ્યોત કરવાનો એટલે કે પ્રકાશ કરવાનો. અંધકારમાં સામે રહેલી વસ્તુ પણ જોઈ શકાતી નથી અને તે કારણે જોઈતી વસ્તુ મળતી નથી, અને નહિ જોઈતી વસ્તુ અથડાયા કરે છે. અંધકારના કારણે ઘણીવાર સાપમાં દોરડાનો અને દોરડામાં સાપનો ભ્રમ થાય છે. ભગવાને પોતાના જ્ઞાનથી જે વસ્તુ જેવી હતી તેવી જોઈ. જડ-ચેતનનો ભેદ પોતે જાણ્યો અને આપણને જણાવ્યો. પ્રકાશ કરવાનું કામ તો સૂર્ય-ચંદ્ર પણ કરે છે, પરંતુ તેઓ માત્ર બાહ્ય જગત પર પ્રકાશ પાડે છે. ભીતર પ્રકાશ પાથરવાનું કાર્ય તો કેવળ ભગવાન જ કરી શકે. સંસારનું યથાતથ સ્વરૂપ જાણીને પરમાત્માએ તેના વાસ્તવિકરૂપનું આપણને જ્ઞાન કરાવ્યું છે. પરમાત્માએ જો પોતાના જ્ઞાનથી સંસારની વાસ્તવિકતા જણાવી ન હોત તો અનંતા આત્માઓ ક્યારેય પોતાનું હિત સાધી શક્યા ન હોત અને અનંતકાળ સુધી સંસારમાં રજાળ્યા કરત. પ્રથમ પદ બોલતાં પરમાત્માનો આ મહાન ઉપકાર યાદ કરવાનો છે.

જગતના રહસ્યોને ઉઘાડનાર અરિહંત પરમાત્માએ બીજો મોટો ઉપકાર કર્યો છે ધર્મતીર્થનું સ્થાપન કરીને. ‘ધર્મતિથ્યયરે’ એટલે ધર્મતીર્થની સ્થાપના કરનાર, ધર્મ વ્યવસ્થાની શુદ્ધિ, પૂર્તિ, જાગૃતિ આદિ સમજાવનાર, ધર્મનો માર્ગ કંડારી આપનાર. તીર્થ એટલે ઘાટ. નદી કે દરિયામાં ઉતરવા માટે કે વહાણમાં બેસવા માટે જે આરો-ઘાટ બનાવવામાં આવે તેને તીર્થ કહે છે. ધર્મ એક વહાણ છે જે સંસાર સાગરથી પાર લઈ જશે, પણ એ વહાણ સુધી પહોંચવા જે એક સંઘીય વ્યવસ્થાની જરૂર પડશે તે સંઘીય વ્યવસ્થા જેને આપણે શાસન કહીએ છીએ તે તીર્થ. આ સંદર્ભમાં ‘તારે તે તીર્થ’ કહેવાયું છે. કોઈપણ વ્યવસ્થા માટે એક ઢાંચો આવશ્યક છે. સમયાંતરે એ ઢાંચો નબળો પણ પડે. તીર્થકરો એક પછી એક આવે છે તેનું આ રહસ્ય છે. જૂની વ્યવસ્થા નબળી પડી, પડી ભાંગી, માટે નવેસરથી ધર્મતીર્થને પ્રસ્થાપિત કરનારની આવશ્યકતા ઊભી થઈ. જે કાર્ય તીર્થકરો જ કરી શકે. આમ તીર્થકરો ધર્મની વ્યવસ્થાને ટકાવી રાખવા, તેનું પુનઃસ્થાપન કરવા ધર્મતીર્થની સ્થાપના કરે છે. રાષ્ટ્રપતિ સો આવે ને જાય પણ તેનું કાર્ય શું તે આપણે જોવાનું છે. આમ, તીર્થકરોના આવા મોટા કામને લક્ષમાં લેવાના છે. લોગસસ આ બાબતની પુણ્ય સ્મૃતિ કરાવે છે એ સંદર્ભમાં તેનું વિશેષ મૂલ્ય છે.

પ્રશ્ન એ છે કે આવા મહાન કાર્યો તેઓ કરી ક્યારે શક્યા? એ માટે કઈ યોગ્યતા તેમણે કેળવી? તો તેનો જવાબ મળે છે ‘જિણે’, ‘અરિહંત’ પદમાં. જિણે એટલે જિન, જીતનાર, વિજેતા. વિજયપ્રાપ્તિનું આ કામ પહેલાં થયું છે. આપણા તીર્થકરોની ઓળખ જ આ છે કે તેમણે પોતાના અંતરંગ શત્રુઓ પર વિજય મેળવ્યો છે. આ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવા જન્મો લાગે પણ તેની પરાકાષ્ટા અંતિમ જન્મે આવે. વ્યક્તિ જ્યારે પ્રાપ્તિની પરાકાષ્ટાએ પહોંચે છે ત્યારે જ જગતને તેના તરફથી મળવાનું શરૂ થાય છે. જિનેશ્વરોનું પૂર્ણતાની પ્રાપ્તિ પછીનું જે કામ શેષ રહે છે તે છે પરોપકાર-અનુગ્રહ. જેઓ પણ મુક્ત થયા તે બધા જ જિન એટલે

કે સિદ્ધ ગણાય છે. પરંતુ આપણે તીર્થકરોને જિન તરીકે વિશેષ કરીને ઉલ્લેખિત કરીએ છીએ, તેનું કારણ એ છે કે તેઓ પોતે મુક્ત થયા પછી મુક્તિનો માર્ગ સ્થાપિત કરવાનો કે સમજાવવાનો બોજો ઉપાડે છે. જગતના છેવાડાના જીવ સુધી તેમની કરુણતાનો વ્યાપ ફેલાતો હોય છે. આમ, પોતે એક ઊંચાઈએ પહોંચ્યા પછી સામાન્યજન સુધી ધર્મની વાતને પહોંચાડવા જે નીચે આવે છે, તેને જૈન પરિભાષામાં અરિહંતકૃત્ય કૃત્યું કહેવાય. સિદ્ધ ભગવંતો સૌથી ઉચ્ચતમ કક્ષાએ હોવા છતાં નવકારમંત્રમાં આપણે અરિહંતોને પ્રથમ સ્મરીએ છીએ તેનું કારણ તેમના અનંત ઉપકારો છે. તીર્થકરોએ જગદ્ગુરુનું કર્તવ્ય નિભાવ્યું છે, માટે ‘ગુરુ ગોવિંદ દોનો ખડે’ના ન્યાયે પ્રથમ વંદન ગુરુને એટલે કે અરિહંત પરમાત્માને થાય છે.

અરિહંત એ વ્યક્તિવાચક નહિ પણ ગુણવાચક સંજ્ઞા છે. જોકે આમ તો પંચપરમેષ્ઠિના બધા જ નામ સમૂહવાચક છે, જે તેમના ગુણો અથવા કાર્યોના આધારે તેમને આપવામાં આવ્યા છે. આમ, લોગસસૂત્ર એ વ્યક્તિ વિશેષનું નહિ પરંતુ ગુણવિશેષનું સ્તોત્ર છે. આ સંદર્ભમાં અહીં વ્યક્તિપૂજાને બદલે થતી ગુણપૂજા ગુણગ્રહણનું કારણ બને છે. વ્યક્તિ પૂજા દાસત્વ સુધી લઈ જાય છે જ્યારે ગુણોપાસના આપણને ગુણધારકની અવસ્થા ભણી વાળે છે.

સ્થૂળ ભૂમિકાએ દુષ્ટોનો નાશ કરવા કોઈ ને કોઈ અવતાર પેદા થાય છે, તે પ્રકૃતિનું સ્વયં સંચાલિત તંત્ર છે, જે તેની જગ્યાએ યોગ્ય છે, પરંતુ અરિહંતોની લડાઈ તો સૂક્ષ્મ સ્તરના-ભીતરના રાગ-દ્વેષરૂપી રિપુઓ સામે છે. અરિહંતો દુનિયાના આવા મહાન, સમર્થ, સર્વોત્કૃષ્ટ પરાક્રમી પુરુષો છે, જેમણે જાત પર વિજય મેળવ્યો છે. મનુષ્ય એની પ્રકૃતિથી વીરપૂજક છે, આમ લોગસસૂત્ર એ Hero Worshipનું અધ્યાત્મિક સ્વરૂપ છે.

વળી, લોગસસની ગણના શાશ્વત સૂત્રોમાં થાય છે, તેમાં જે-તે કાળના ચોવીસ તીર્થકરોના નામ સ્મરણ કરી તેમની વંદના કરવામાં આવે છે. એક વિશેષ ઉલ્લેખનીય બાબત એ પણ છે કે અન્ય દર્શનોમાં બધા જ ભગવાનની એક સાથે સ્તુતિ કરવામાં આવી હોય, એક સરખી સ્તુતિ કરવામાં આવી હોય તેવું કોઈ સ્તોત્ર, સૂત્ર કે મંત્ર પ્રાપ્ત થતું નથી, તેનું કારણ તેમનામાં રહેલ ઉચ્ચાવચ્ચતાનો ક્રમ છે. સૌની આગવી ખાસિયતો છે જેની વિશેષપણે સ્તુતિ કરાય છે, જ્યારે જૈનદર્શનમાં આવો ઉચ્ચાવચ્ચતાનો કોઈ ક્રમ નથી. જે એક નિયત કક્ષાએ પહોંચ્યા તે સહુ એક સમાન છે, માટે તેઓ એક સરખી સ્તુતિના અધિકારી બને છે. લોગસસમાં આવા એક સમાન ગુણોના ધારક વર્તમાન ચોવીસીના તીર્થકરોને નામગ્રહણપૂર્વક વંદન કરાયા છે. ઋષભભદ્રેવથી લઈને ભગવાન મહાવીર સુધીના અરિહંતોને વંદન કરતાં પહેલાં સમષ્ટિના સકલ અરિહંતોને-એટલે કે અર્હંત પદને વંદના કરી છે. આ પ્રકારની કોઈ પદની સમષ્ટિવાદની પ્રધાનતાવાળી આરાધના બીજે ક્યાંય જોવા મળતી નથી. લોગસસના ‘ચૌવીસંપિ’ પદમાં ‘અપિ’ દ્વારા અન્ય કેવલી ભગવંતોની થયેલ વંદના સૂચવાઈ જાય છે. ત્યારપછીની ત્રણ

ગાથાઓમાં ચોવીસ તીર્થંકરોનો નામોલ્લેખ કરી તેમની વંદના કરાઈ છે.

કોઈને એવો પ્રશ્ન થાય કે નામ તો માત્ર શબ્દપુદ્ગલનો સમૂહ હોવાથી તેનું સ્મરણ આત્માને કઈ રીતે ઉપકારી થાય ? તેનું સમાધાન એ છે કે નામ એ નામધારીના ગુણોને યાદ કરાવનાર છે, તેના ગુણો પ્રત્યે બહુમાન કરાવનાર છે, તેથી તેનું સ્મરણ ફળદાયક નીવડે છે. શ્રી ‘રાયપસેણીસુત’ના દસમા સૂત્રમાં જણાવ્યું છે કે, ‘દેવાનુપ્રિય તેવા પ્રકારના (જ્ઞાન-દર્શનને ધરનારા, જિન કેવલી) અહંત ભગવંતોના નામગોત્રનું સ્મરણ પણ મહાફળદાયી છે. ‘જિનસહસ્ત્રનામ’ની ૧૪૩મી ગાથામાં તો એટલી હદે કહેવાયું છે કે શ્રી તીર્થંકર ભગવંતના નામના એક જ પદને સંપૂર્ણ રીતે જાણવામાં આવે તો આત્મા સ્વયં તીર્થંકર બને છે.’ પરંતુ આ નામસ્મરણ ગુણાનુરાગવાળું હોવું જોઈએ. ઉપયોગ અને ભાવવગરના નામસ્મરણને શાસ્ત્રોએ રાજાની વેઠની ઉપમા આપી છે.

વળી, કોઈપણ અરિહંત પરમાત્માનું નામ ઉચ્ચારતાં વેંત તેમણે જીવમાંથી જિન બનવા જે પુરુષાર્થ કરેલ છે તેનું પણ સ્મરણ થાય છે. તેમની સાથે તાદાત્મ્ય સધાય છે. ભગવાન મહાવીરસ્વામી એક ભવમાં નયસાર રાજાના રથી હતા. જંગલમાં લાકડાં કપાવવા ગયેલ ત્યારે ત્યાંથી પસાર થનાર સાધુ ભગવંતો પ્રત્યેના અહોભાવથી અને તેમના સંસર્ગથી આરંભાયેલી તેમની યાત્રા, ક્રમિક વિકાસ સાધતી તેમને મહાવીરના પદ સુધી પહોંચાડે છે. એવી જ રીતે ચોવીસે ભગવંતોની વિકાસગાથાનું આપણને સ્મરણ થાય છે. માટે જો કોઈ એક જીવ આ રીતે વિકાસ સાધીને જિન બની શક્યો તો હું પણ જિન બની શકું એવી શ્રદ્ધા લોગસ્સસૂત્ર દ્વારા દૃઢ થાય છે. સ્વામી વિવેકાનંદજીએ કહ્યું છે કે ‘આજનું અમીબા એ આવતી કાલનો બુદ્ધ છે.’ તેથી આવું નામસ્મરણ આપણને મનુષ્યત્વમાંથી બુદ્ધત્વ ભણી દોરી જાય છે. વિવેકાનંદજીએ અન્યત્ર એવું પણ વિધાન કર્યું છે કે, ‘હું મહાવીર, બુદ્ધ, જિસસ કે પયગંબર સાહેબને માત્ર એટલા માટે પગે નથી લાગતો કેમકે તેઓ ભગવાન થઈ ગયા, પરંતુ એટલા માટે પગે લાગું છું કેમકે તેમણે આ માર્ગ પર ચાલીને આ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરી એ સિદ્ધ કરી આપ્યું છે કે કોઈપણ આ માર્ગ પર ચાલીને અહીં સુધી પહોંચી શકે છે. આમ, અરિહંતોનું નામસ્મરણ તેમની આ પદ સુધી પહોંચવાની યાત્રાને પણ આડકતરી રીતે વર્ણવી દઈ તે માર્ગ ચાલવાથી થનાર પ્રાપ્તિની પ્રતીતિ પણ કરાવે છે.

આમ, જૈન દર્શનમાં અરિહંત બનવાની વાત આવે છે. પરમપદ એ કોઈ વ્યક્તિવિશેષનો ઈજારો નથી. કોઈપણ વ્યક્તિ આ માર્ગના સર્વ મુકામો સર કરી સિદ્ધ કે અરિહંત પદે પહોંચી શકે છે. તો જે પદે પહોંચવું છે તેની સતત રટણ કરવાથી તેવું થવાય તે તો સર્વવિદિત બાબત છે. લોગસ્સસૂત્રમાં કરાયેલું ભગવાનનું ગુણોત્કીર્તન એ ગુણાનુરાગ હોવાથી ગુણપ્રાપ્તિનું કારણ બને છે. જૈનેતર ગ્રંથોમાં પણ કહેવાયું છે કે ‘વન્દે તદ્ગુણલક્ષ્યે’—એટલે કે ભગવંતના ગુણો

મને પ્રાપ્ત થાઓ તે માટે વંદન કરું છું. વળી, જો તીર્થંકરો લોકમાં મંગલ, ઉત્તમ અને શરણાભૂત છે તો તેમનું નામ પણ લોકમાં મંગળ, ઉત્તમ અને શરણાભૂત છે. તીર્થંકરોના નામના મંગળજાપ દ્વારા તેમનાં ગુણોનું ઉત્કીર્તન થાય છે. તેમનાં ગુણોનું આપણામાં સંક્રમણ થાય છે. મહાપુરુષોએ તો કહ્યું છે કે નામજપ એ તો પરમાત્માનું માનસિક સાન્નિધ્ય ઊભું કરવાની એક યુક્તિ છે. અને વળી, જે દિશામાં જવું છે તે દિશામાં ચાલીને પરમપદે પહોંચેલા પૂર્વપથિકોનું નામસ્મરણ તેમણે દર્શાવેલા માર્ગની સ્મૃતિ કરાવે છે, જે માર્ગ આપણને પણ તે અવસ્થા સુધી લઈ જાય છે. આમ, નામજપ અનેક અર્થમાં શ્રેયકર બની રહે છે.

લોગસ્સની પ્રથમ ગાથામાં ભગવાન કેવા છે તેની વાત આવી. પછીની ત્રણ ગાથાઓમાં એવા ભગવંતોને નામસ્મરણપૂર્વક વંદન કર્યાં, તો ત્યારપછીની ત્રણ ગાથાઓમાં આવા ભગવંતો પાસે ભાવ આરોગ્ય, બોધિલાભ, સમાધિ, મોક્ષમાર્ગની—સિદ્ધપદની યાચના કરવામાં આવી છે. ભાવક કહે છે કે ‘એવી રીતે સ્તવાયેલા, જેમના રજ અને મળ દૂર થઈ ગયા છે તેવા, જેમના જન્મ-મરણ-વૃદ્ધાવસ્થા આદિ ટળી ગયા છે તેવા, ચોવીસ તેમજ અન્ય જિનવરો-તીર્થંકરો મુજ પર પ્રસન્ન થાઓ. લોકોત્તમ એવા સિદ્ધોને મેં સ્તવ્યા, વંદ્યા, પૂજ્યા તો તેઓ મને આરોગ્ય, બોધિલાભ અને સમાધિ આપો. ચંદ્રથી પણ વધુ નિર્મળ, આદિત્યથી પણ વધુ પ્રકાશકર અને સાગરથી પણ વધુ ગંભીર એવા હે સિદ્ધ પદે પહોંચનાર અમને તે સિદ્ધ પદ આપો.’ અહીં કોઈ સ્થૂળ કે દુન્યવી માંગણી નથી.

માત્ર ભગવાનને પ્રસન્ન થવાની વિનંતી અહીં કરવામાં આવી છે. સંસારમાં એવું જોવા મળે છે કે જે અપ્રસન્ન હોય તેને પ્રસન્ન કરવામાં આવે પણ જે પ્રસન્ન જ હોય તેને પ્રસન્ન કરવાની શી જરૂર ? ભગવાન તો રાગ-દ્વેષથી પર છે, તે નથી તો કોઈના પર કોષિત થતા કે નથી કોઈના પર પ્રસન્ન થતા. જૈન ધર્મમાં કર્તાભાવની વાત તો મૂળથી જ ઉડાવી દેવામાં આવી છે. ચોવીસ તીર્થંકરોને પ્રાર્થના કરતી વખતે ભક્ત જાણે છે કે ભગવાન કશું કરવાના નથી, તો પણ પ્રાર્થના થઈ જાય છે. આ ભક્તિયોગની ભાષા છે. ભક્ત જે કંઈ શ્રેષ્ઠ છે તે પરમાત્મા પાસેથી જ મળેલું છે એમ માને છે, સમજે છે અને બોલે છે. ભક્તિયોગ કેવી રીતે કામ કરે છે તે સમજવાની જરૂર છે. જેને પ્રાર્થના કરો છો એ કશું નહિ કરે પણ પરમ શ્રદ્ધાથી કરાયેલી પ્રાર્થના ચોક્કસથી કામ કરશે. ઉપાધ્યાય ભુવનચંદ્રજી મ.સા. પ્રાર્થના વિશેના તેમના એક લેખમાં નોંધે છે કે, ‘પ્રાર્થનાથી પરિસ્થિતિ નથી બદલાતી, પ્રાર્થનાથી માણસ પોતે બદલાય છે અને બદલાયેલો માણસ પછી પરિસ્થિતિને બદલી કાઢે છે. જૈન શાસ્ત્રકાર પરમર્ષિ શ્રી હરિભદ્રસૂરિ ‘પંચસૂત્ર’માં પ્રાર્થના અને શરણાગતિ સફળ કેમ થાય છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર કંઈક આવા શબ્દોમાં આપે છે :

‘અચિંતસત્તિબુક્તા હિ તે ભગવંતો પરમકલ્યાણા પરમકલ્લાણહેડં સત્તાણં ।’

(અચિંત્ય શક્તિથી યુક્ત એવા એ અરિહંત ભગવાન પોતે પરમ કલ્યાણને ઉપલબ્ધ છે અને અન્યોના પરમકલ્યાણના હેતુ બને છે.)

આમ, અરિહંતો પોતે કશું ન કરતા હોવા છતાં તેમનું સેવન કરનારને આ પ્રકારનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. ઉદાહરણ સ્વરૂપ-અગ્નિને કોઈ પ્રત્યે રાગ-દ્વેષ ન હોવા છતાં તેનું યોગ્ય રીતે સેવન કરનારની ઠંડી આપોઆપ દૂર થઈ જાય છે. પાણીને કોઈની તરસ છીપાવવાની ઈચ્છા ન હોવા છતાં જે પાણીનું સેવન કરે તેની તૃષ્ણા છીપાય તો છે જ. તેવી જ રીતે તીર્થંકરોની વંદના ફળદાયી તો નીવડે જ છે.

બીજી વાત એ પણ છે કે ભક્તિ ત્યારે થશે જ્યારે ‘હું પશું’ નહિ હોય. ‘હું કરું, હું કરું એ જ અજ્ઞાનતા, સકટનો ભાર જેમ શ્વાન તાણે’ જેવી નરસિંહ કથિત સ્થિતિ હશે ત્યાં સુધી કલ્યાણના માર્ગે ચાલી નહીં શકાય. આ માટે તો અહમ્મને ઓગાળવો પડશે. ગંગાસતીએ કહ્યું છે તેમ,

‘ભક્તિ રે કરવી એણે રાંક થઈને રે’વું રે,

મેલવું અંતરનું અભિમાન રે.’

આમ ભક્તિ માટે અહંકારશૂન્યતા એ પ્રાથમિક શરત છે. એક બાબત એ પણ નોંધપાત્ર છે કે જૈન ફિલસૂફીને જેણે આત્મસાત્ કરી હોય તે જાણે છે કે અહીં તો ભગવાન પણ કશું નથી કરતા તો મારી તો શી વિસાત? આ મનોભાવ વ્યક્તિમાં અહંકારને ઊગવા કે વૃદ્ધિ પામવા જ નથી આપતો. આ બહુ જ મોટી વાત છે. એટલે જૈન પરંપરાને વ્યવસ્થિત રીતે અનુસરનાર સાધકની યાત્રાના કેટલાંક પગથિયાં આપોઆપ સર થઈ જાય છે. આ સમજણ વચ્ચે પણ ક્યાંક હું પશું ન આવી જાય તેની તકેદારીરૂપે લોગસમાં ભગવાનને આ પ્રાર્થના કરાઈ છે. કારણ કે જ્યાં સુધી હું કેન્દ્રમાં હશે ત્યાં સુધી પ્રભુ કે પ્રભુતાનો પ્રવેશ શક્ય જ નથી. સંત કબીરે કહ્યું છે તેમ,

‘પહલે હમ થે પ્રભુ નહિ, અબ પ્રભુ હૈ હમ નાહિ

પ્રેમ ગલી અતિ સાંકરી, તાર્મે દો ન સમાહિ.’

પ્રભુતાને પ્રાપ્ત કરવા લોગસના અંતે કરાયેલી આ પ્રાર્થના અન્ય પ્રાર્થનાઓ કરતાં વિશિષ્ટ બની રહે છે. સામાન્ય રીતે અન્યત્ર કૃપા પ્રાપ્ત કરવાનો આશય હોય જ્યારે અહીં પરમાત્માનું સ્મરણ કરી સ્વયંમાં પ્રેરણા, પ્રસન્નતા અને પુરુષાર્થ જગાવવાની વાત છે. જિનેશ્વરોની પરંપરામાં-શ્રમણ પરંપરામાં ભક્તિયોગ હોય તો કેવો હોય તેનો આ ઉત્કૃષ્ટ નમૂનો છે. અન્યત્ર સકામભક્તિ અને પછી નિષ્કામભક્તિની વાત આવે છે, અહીં તો મૂળથી નિષ્કામભક્તિના સંસ્કારો પાડવામાં આવે છે. અહીં કોઈ અપેક્ષાએ ભક્તિ નથી કરાઈ માટે જ તેનું વિશેષ મૂલ્ય અંકાય છે. આ ભક્તિ તો ગુણઆધારિત ભક્તિ છે, અહોભાવમૂલક ભક્તિ છે, અહીં દીનભાવને સ્થાન નથી. ગુણાનુરાગી બનાવી ગુણધારીની અવસ્થા સુધી લઈ જનાર ભક્તિ છે. આમ, લોગસ એ ભક્તિની અભિવ્યક્તિનું એક વિશિષ્ટ સ્તોત્ર છે.

ભગવાન પાસે ભક્તની શી અપેક્ષા છે? શી માંગણી છે? તો કે જેના પાસે જે હોય તે મંગાય. ભગવાને જે અર્જિત કર્યું છે તેની જ ખેવના ભક્ત ધરાવે છે. ભક્ત ભાવ-આરોગ્ય એટલે કે મનની નિર્મળતા અને રાગ-દ્વેષ ઓછા થાય તેની માંગણી કરે છે. મનની નિર્મળતા વિના આ યાત્રા સંભવ નહીં થાય. કબીરે કહ્યું છે તેમ,

‘જબ મન એસો નિર્મલ ભયો, જેસો ગંગાનીર,
તબ હરિ પાછત લાગત ફિરઈ, કહત કબીર કબીર.’

આ અવસ્થા માટે રાગ-દ્વેષથી મુક્ત થવા તેને ઘટાડવાની સાધના કરવી પડશે. સાથોસાથ બોધિ એટલે કે સમ્યક્દર્શન-સાયું દર્શન પ્રથમ પ્રાપ્ત કરવું પડશે અને સમાધિમાં સ્થિર થઈ અંતે સિદ્ધપદ પ્રાપ્ત થશે. આડકતરી રીતે પરમપદની પ્રાપ્તિનો માર્ગ પણ અહીં વર્ણવી દીધો છે. ભક્તને આ માર્ગ તો દેખાઈ ગયો છે, પરંતુ પોતાના પૂર્વપથિકો કે જેઓ આ માર્ગે ચાલીને મંઝિલે પહોંચી ગયા છે, તેમને વંદન કરી, તેમને પોતાના આદર્શ બનાવી આગળ વધે છે ત્યારે ભાવદશામાં તેમની પાસે આવી પ્રાર્થના રહેજે થઈ જાય છે. આમ, લોગસસૂત્ર એ ભક્તની વિશિષ્ટ મનોદશાને અભિવ્યક્ત કરતું સ્તોત્ર બની રહે છે.

આત્માર્થી જીવોએ તીર્થંકરોની સ્તુતિ અને પ્રાર્થના વારંવાર કરવા યોગ્ય છે, માટે જ શાસ્ત્રકારોએ તેને આવશ્યક સૂત્રમાં સ્થાન આપ્યું છે. સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, નવકારવાળી, સ્વાધ્યાય, કાઉસગ્ગમાં લોગસનો જાપ થાય છે. કાઉસગ્ગમાં વિશેષપણે લોગસને મહત્ત્વ અપાયું છે. સાધુ અને શ્રાવકને કર્મક્ષય માટે પ્રતિદિન કાયોત્સર્ગ કરવાનું પણ શાસ્ત્રીય વિધાન છે. અર્થને સમજીને કરેલ લોગસના રટણનો એક-એક શબ્દ વિશેષ ઉપયોગવાળો બની રહે છે. વળી, લોગસના જાપ પછી પ્રગટ લોગસ (મોટા અવાજે) લોગસ બોલાય છે તેનું કારણ પણ એ છે કે લોગસના રટણથી ભીતર આનંદ થયો, તેને પ્રગટ કરવા અન્ય કોઈ સમર્થ સાધન ન હોતાં લોગસનું જ પુનઃઉચ્ચારણ કરાય છે. વળી, જેવો આનંદ મને થયો તેવો અન્યને પમાડવા-ગમતાનો ગુલાલ કરવા પણ પ્રગટ લોગસ બોલાય છે.

આમ, લોગસ સૂત્રમાં તીર્થંકરોના ગુણોની સ્તુતિ છે. ગુણો ગમ્યા ત્યારે એની સ્તુતિ કરી અને જે ગમ્યું તે મળ્યું સમજો. પ્રભુ ગમી ગયા, તેમના ગુણો ગમી ગયા અને હવે એને પ્રાપ્ત કરવા જો આ બેચેની મળી જાય-તલપ મળી જાય તો કલ્યાણ થઈ જાય. વસ્તુ ગમે અને તે સહજ સાધ્ય હોય તેથી મેળવી લઈએ, અહીં તો લાભો પંથ છે, એટલે પહેલેથી જ થાકી પડીએ છીએ. પણ કહેવાયું છે ને કે અડગ મનના મુસાફરને હિમાલય પણ નડતો નથી. ‘મેરુ રે ડગે પણ જેના મન નો ડગે’ જેવી સ્થિતિ થાય ત્યારે પ્રભુગુણ અર્જિત થાય. લોગસ દ્વારા પ્રભુના નામ તેમજ ગુણસ્મરણથી આરંભાતી યાત્રામાં પ્રભુગુણસ્થાને પહોંચીને પૂર્ણત્વને-સિદ્ધત્વને વરીએ એ જ મંગળ પ્રાર્થના. ઉપલબ્ધિની ટોચ પર પહોંચેલા જિનેશ્વર પરમાત્મા પાસે આપણી પણ આ જ પ્રાર્થના બની રહો. * * *

ડૉ. રમજાન હસણિયા, મદિના નગર, મોટી ખાખર, તા. મુન્દ્રા, કચ્છ.
પીન-૭૭૦૪૩૫. મો. ૦૮૪૨૬૮૩૭૦૩૧.

તા. ૨.૮.૨૦૧૩ના ૭૮મી પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળામાં આપેલું વક્તવ્ય. આ વ્યાખ્યાનની સી. ડી. આપ વિના મૂલ્યે આ સંસ્થામાંથી પ્રાપ્ત કરી શકો છો. ઉપરાંત સંસ્થાની વેબ સાઈટ ઉપર પણ સાંભળી શકશો.

વેબસાઈટ સંપાદક : હિતેશ માયાણી-૦૮૮૨૦૩૪૭૮૮૦.

ઉપનિષદોમાં આત્મા અને બ્રહ્મવિચાર

□ ડૉ. નરેશ વેદ

(લેખાંક ત્રીજો)

આ પિંડ અને બ્રહ્માંડ, વ્યષ્ટિ અને સમષ્ટિ એટલે કે વ્યક્તિ અને સૃષ્ટિ બંનેમાં ઘણી વિવિધતા દેખાતી હોવા છતાં એમાં સમાનતા અને એકતા કઈ રીતે છે એના રહસ્યની શોધમાં ઉપનિષદકાલીન ઋષિઓએ ઘણું ચિંતન, મનન અને વિમર્શણ કર્યું હતું. પરિણામે ઉપનિષદોની સમગ્ર તત્ત્વવિચારણા બે વિષયોની છાનબીન કરે છે. એ બે વિષયો છે: આત્મા અને બ્રહ્મ. વર્ષો સુધી કરેલ વિચારણા અને વિશ્લેષણ બાદ તેઓ એ સમજ ઉપર આવ્યા હતા કે જે પિંડમાં છે તે બ્રહ્માંડમાં છે. મતલબ કે જે વ્યક્તિ (વ્યષ્ટિ)માં છે તે જ સૃષ્ટિ (સમષ્ટિ)માં છે. વ્યક્તિપિંડમાં આત્મા (જિવાત્મા) છે તો બ્રહ્માંડમાં પરમાત્મા (બ્રહ્મ) છે. એ બંને વચ્ચે કોઈ જુદાપણું નથી; સમાનતા અને એકતા જ છે.

આ વિશ્વમાં અંડજ, સ્વેદજ, ઉદ્ભિજજ અને જરાયુજ એવી ચોનીઓમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી ચેતનસૃષ્ટિ ઉપરાંત અનેક જાતના ભૌતિક પદાર્થોથી બનેલી અચેતન સૃષ્ટિ પણ છે. એ બંને વચ્ચે ઘણું જુદાપણું લાગે છે; પણ ખરેખર એવું નથી. એ બધામાં એક જ તત્ત્વ વિલસી રહ્યું છે, કેવળ એના અજ્ઞાનથી ઉપજેલી ભ્રમણાને કારણે એ જુદાપણું ભાસે છે. વાસ્તવમાં જડ અને ચેતન એ બધાંમાં એક જ તત્ત્વ રહેલું છે અને તે તત્ત્વ તે આત્મા છે. આ આત્મા તે જ જીવ છે અને તે જ બ્રહ્મ છે. વ્યક્તિમાં વૈયક્તિક સ્વત્ત્વ હોય (Individual Self) હોય તેને આત્મા કહે છે અને સૃષ્ટિમાં સમષ્ટિગત સત્ત્વ (Universal Self) હોય તેને બ્રહ્મ કહે છે. આ આત્મતત્ત્વ મહાન અને વિભુ (સર્વવ્યાપક) છે અને આ બ્રહ્મતત્ત્વ આતપ અથવા તેજ છે અને વિશ્વ એની છાયા છે.

આ આત્માના બીજાં અનેક નામો (પર્યાયો) અને વિશેષણો છે. જેમ કે અચ્યુત, અવિપાશ (બંધન વિનાનો), અવિચિકિત્સ (સંશય વિનાનો), ઇશાન, પ્રાણ, પ્રજાપતિ, પુરુષ, ભવ, ભૂતાધિપતિ, ભૂતપાલ, વિજર, વિમૃત્યુ, વિશોક, વિધરણ (સર્વને ધારણ કરનાર), વિશ્વસૃક્, વિષ્ણુ, સત્યકામ, સત્યસંકલ્પ, સેતુ (પાર ઊતારવાનું સાધન), સત્ય, શંભુ, શાસ્તા (શાસક), હંસ, હિરણ્યગર્ભ વગેરે. તો અમૃત, ભર્ગ, સત્યધર્મા વગેરે બ્રહ્મના બીજા નામો અને વિશેષણો છે.

આ આત્મા શું છે એ સમજાવવા માટે ઋષિઓએ બહુ મથામણ કરી છે. પહેલાં એને ત્રણ રૂપોથી, પછી પાંચ રૂપોથી અને બાદમાં અનેક નામરૂપોથી ઓળખાવવાની ચેષ્ટા કરી છે. આગળ કહ્યું તેમ આત્મા એટલે મનુષ્યનું સ્વ; આપોપું; પોતાપણું (Self) અથવા આત્મા એટલે સ્વત્ત્વ (Selfsameness). આવા આ આત્માના ત્રણ રૂપો છે : (૧) પાર્થિવ સ્વ (the corporeal self), વ્યક્તિગત આત્મા (the indi-

vidual soul) અને સર્વોચ્ચ આત્મા (the supreme soul). વળી એને પાંચ રૂપોમાં ગોઠવીને સમજાવવાનો પ્રયત્ન પણ કર્યો છે. આત્માનાં એ પાંચ રૂપો છે : અન્નમય, પ્રાણમય, મનોમય, વિજ્ઞાનમય અને આનંદમય. અન્નમય એટલે પાર્થિવ શરીર, પ્રાણમય એટલે પાંચ પ્રાણો, મનોમય એટલે સંકલ્પ વિકલ્પાત્મક મનોસૃષ્ટિ, વિજ્ઞાનમય એટલે આંતરપ્રજ્ઞા અને આનંદમય એટલે સ્વ-રૂપ સાથેનું રસાનુભવવાળું મિલન. એમાંના પહેલા ચારને આત્માના બાહ્ય આવરણ સમાન અને પાંચમાને તેના અસલ સ્વરૂપ સમાન ગણાવ્યું છે. આ જ વાત જુદા સ્વરૂપમાં પણ એમણે સમજાવી છે. આ સંસારમાં પ્રત્યેક મનુષ્ય પાંચ આત્માઓના મિલનથી બનેલો છે. પહેલો આત્મા ઈન્દ્રિયાત્મા અથવા પ્રાણાત્મા છે, જેનાથી વિષયોનો ભોગ કરવામાં આવે છે. બીજો આત્મા પ્રજ્ઞાત્મા એટલે કે મન છે, જે ઈન્દ્રિયોને દોરે-પ્રેરે છે. ત્રીજો વિજ્ઞાનાત્મા એટલે બુદ્ધિ છે, તે વ્યક્તિની વિવેકશક્તિ છે એના વડે મનુષ્ય ઔચિત્યપૂર્ણ નિર્ણય લે છે. તેનાથી ઉપર મહાન આત્મા છે, એટલે કે સમષ્ટિગત વિશ્વચેતન્ય છે; જેમાં સમસ્ત બુદ્ધિઓ લીન થઈ જાય છે. તેનાથી પણ સૂક્ષ્મ આત્મા તે અવ્યક્તાત્મા છે, જેમાં આ વિશ્વ અવસ્થિત રહે છે. આ બધા ભૌતિક અને પ્રાકૃત આત્માઓથી ઉપર જે આત્મા છે; જે આ બધા આત્માઓનું ઉદ્ગમ સ્થાન છે તે ગૂઢાત્મા છે.

આપણી અવિદ્યાએ દર્શાવેલું જગત મિથ્યા છે પણ એનો જ મુખ્ય આધાર તો આત્મા છે. એ તો સત્ય અને નિત્ય છે. એ જ્ઞાતા અને પ્રમાતા પણ છે. શરીર અને ઈન્દ્રિયોની બધી પ્રવૃત્તિઓના મૂળમાં ચેતનસ્વરૂપ આ આત્મા છે. આ આત્મા જ આપણી જ્ઞાનેન્દ્રિયો દ્વારા મળતી માહિતીનું જ્ઞાનમાં રૂપાંતર કરી આપે છે. આપણી ઈન્દ્રિયો અને જગતના વિષયોના સંપર્કથી આપણે જે રૂપ, રસ, ગંધ, સ્વાદ, સ્પર્શ અને શબ્દનો અનુભવ કરીએ છીએ તે લેનાર આ આત્મા છે. આ આત્મા જ મનુષ્ય માટે જાણનારો, કર્મ કરનારો, વિચાર કરનારો પુરુષ છે. આ ભૌતિક જગતમાં જે કંઈ સત્ય ભાસે છે એની મૂળગામી સત્યતા આ આત્માને લીધે છે. કારણ કે આત્મા સત્યનું સત્ય છે. મનુષ્ય પ્રાણ વડે જીવે છે એ સત્ય છે. પણ આત્મા વિના એ પ્રાણ મનુષ્યને સંવેદનશીલ, કલ્પનાશીલ અને બુદ્ધિશાળી ન બનાવી શકે.

મનુષ્ય ચાર અવસ્થાઓમાં જીવે છે. એ છે : (૧) જાગ્રતાવસ્થા, (૨) સ્વપ્નાવસ્થા, (૩) સુષુપ્તાવસ્થા અને (૪) તુરિયાવસ્થા. જાગ્રતાવસ્થામાં રહેલો આ આત્મા બહિર્મુખી વૈશ્વાનર છે. સ્વપ્નાવસ્થામાં અંતર્મુખી બનેલો આ આત્મા તૈજસ સ્વરૂપ છે. સુષુપ્તાવસ્થામાં ચેતોમુખી બનેલો પ્રાજ્ઞ છે. તુરિયાવસ્થામાં શિવમુખી બનેલો તે અદ્વૈત આત્મા છે. આ અમૂર્ત આત્માનું પ્રતીકાત્મક મૂર્તરૂપ

ઊંકાર છે. જાગ્રતાવસ્થાનો વૈશ્વાનર આત્મા ઊંકારમાંની ‘અ’કારરૂપ પહેલી માત્રા છે. સ્વપ્નાવસ્થાનો તેજસ આત્મા ‘ઉ’કારરૂપ બીજી માત્રા છે. સુષુપ્તાવસ્થાનો પ્રાજ્ઞ આત્મા ‘મ’કારરૂપ ત્રીજી માત્રા છે અને માત્રા વિનાનો ચોથો તુરીયાવસ્થાનો અદ્વૈત આત્મા વાણીના વ્યવહારથી પર છે.

આ આત્માનાં મનુષ્યશરીરમાં ત્રણ રહેઠાણો છે. જાગ્રતાવસ્થામાં એ મનુષ્યની જમણી આંખમાં રહે છે. સ્વપ્નાવસ્થામાં એ મનુષ્યના કંઠમાં રહે છે. સુષુપ્તાવસ્થામાં એ મનુષ્ય હૃદયમાં નિવાસ કરે છે. જગતના પ્રથમ બીજ જેવા આ આત્માને જ્ઞાની પરુષો હૃદયમાં રહેલો જુએ છે. હૃદયની અંદર જે અવકાશ છે અથવા જે પ્રકાશ છે તે જ આત્મા છે. અંગૂઠા જેવડા રૂપમાં એ હૃદયમાં અર્ચાભિમતી જ્યોતરૂપે રહેલો છે. આ આત્માનો કેવળ ચોથો ભાગ જ આ વિશ્વરૂપે પ્રગટ થાય છે. બાકીના તેના ત્રણ ભાગ ઘુલોકમાં અમૃતરૂપે રહેલા છે. આત્મા હૃદયમાં છે એટલા માટે જ એને ‘હૃદયમ્’ કહે છે.

આવો આ આત્મા અવ્યક્ત, અદૃશ્ય, અગ્રાહ્ય, અકર્તા, અચલ, અવ્યગ્ર, અવસ્થા રહિત, શુદ્ધ, સ્થિર, નિર્લેપ, નિર્ભમ, નિઃસ્પૃહ, સ્વસ્થ, દૃષ્ટા અને ઋભુક્ એટલે કે સત્યના નિયમોને સ્વીકારનાર અને એથી જ પ્રકાશિત થનાર છે. આ આત્મા શુદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત અને નિત્ય છે. જ્ઞાનરૂપ આ આત્મા જન્મતો નથી તેમ મરતો પણ નથી. એ સનાનત અને પુરાણો છે. શરીરનો નાશ થતાં એ નાશ પામતો નથી. એ કોઈને હણાતો નથી તેમ કોઈનાથી હણાતોય નથી. સૂક્ષ્મથી પણ સૂક્ષ્મ અને મહાનથી પણ મહાન એવો આ આત્મા સર્વ ભૂતોમાં ઘુપાયેલો હોવા છતાં કોઈનાથી નરી નજરે જોઈ શકાતો નથી.

આવો આ આત્મા નથી શાસ્ત્રોના અધ્યયન વડે મળતો, નથી બુદ્ધિ વડે કે વિદ્વતા વડે મળતો. જે મનુષ્ય આ આત્માને પસંદ કરે છે, તેને જ આ આત્મા પસંદ કરે છે અને મળે છે. આ આત્મા ગમે તેમ કરેલી સાધના કે તપશ્ચર્યા વડે પણ મળતો નથી. એ કેવળ સત્ય વડે, તપ વડે, સાચા જ્ઞાન અને એકનિષ્ઠ બ્રહ્મચર્ય વડે, મતલબ કે સાધકની શ્રદ્ધાયુક્ત સત્યનિષ્ઠ ઉપાસના, તીવ્ર તપશ્ચર્યા, અક્ષુણ્ણ બ્રહ્મચર્ય સાધના અને યથાર્થ જ્ઞાન વડે મેળવી શકાય છે.

મનુષ્ય શરીર એ આ આત્માનું

માત્ર રહેઠાણ છે અથવા કહો કે આત્મા એ આ સંસારરૂપી નદીનો કિનારો છે. એને રાતદિવસ કોઈ અસર કરી શકતાં નથી, એને ઘડપણ અને મરણ આવતાં નથી, એને પાપપુણ્ય અડતાં નથી. સાચાં સુખ આત્મામાં જ હોવા છતાં એ સુખો આ જગતની તૃષ્ણાથી ઢંકાયેલાં છે. એ સાચા હોવા છતાં એના ઉપર અસત્યનું ઢાંકણ છે. પરંતુ શુદ્ધ બનેલો આત્મા શરીરની મમતા છોડીને પરમ જ્યોતિરૂપ બ્રહ્મમાં મળી જઈ પોતાના જ મૂળ સ્વરૂપે રહે છે. આવો આ આત્મા એ જ બ્રહ્મ છે, એનું જ બીજું નામ સત્ય છે. આ સત્યનું જ્ઞાન તર્ક, બુદ્ધિ કે કલ્પના વડે થઈ શકતું નથી. પરંતુ કોઈ અનુભવી અને જ્ઞાની એ સમજાવે તો જ એને સારી પેઠે જાણી શકાય છે.

આ સચરાચર સૃષ્ટિ બ્રહ્મ જ છે. કારણ કે આ સૃષ્ટિ બ્રહ્મમાંથી ઊપજી છે, બ્રહ્મમાં રહેલી છે અને બ્રહ્મમાં જ સમાઈ જનારી છે. જેમાંથી તમામ પ્રકારના જીવો જન્મે છે, જેના વડે એ જન્મેલા જીવે છે અને જેની તરફ તેઓ જાય છે અને જેમાં લય પામે છે તે બ્રહ્મ છે. જે તત્ત્વ જ્ઞાનેન્દ્રિયથી સમજી શકાતું નથી, કર્મેન્દ્રિયથી ગ્રહણ થઈ શકતું નથી, જે ઉત્પત્તિરહિત, રંગરૂપરહિત, આંખકાન, હાથપગ વિનાનું નિત્ય, વ્યાપક અને સર્વમાં રહેલું અત્યંત સૂક્ષ્મ તત્ત્વ છે તે બ્રહ્મ છે.

આ બ્રહ્મ તત્ત્વ મહાન છે, દિવ્ય છે અને વિચારી ન શકાય એવા રૂપવાળું છે. તે સૂક્ષ્મ કરતાં સૂક્ષ્મ છે, તે દૂરથી પણ દૂર છે અને છતાં સમીપમાં જ છે. તે વાણી, ઈન્દ્રિયો, તપ કે કર્મ વડે ગ્રહણ થઈ શકતું નથી. આ બ્રહ્મ આકાશરૂપ શરીરવાળું છે, સત્યરૂપ આત્માવાળું છે, પ્રાણરૂપ આરામવાળું છે, મનરૂપ આનંદવાળું છે, તેમ જ શાંતિથી

ભરપૂર અને અમર છે.

ઉપનિષદોમાં આ બ્રહ્મ અથવા પુરુષના ત્રણ રૂપે વર્ણનો આવે છે : ક્ષર, અક્ષર અને અવ્યય. તેમાં ક્ષર પુરુષ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરનારો છે. બધા વિકારો એમાં ઉત્પન્ન થાય છે. એ પરિણામી અને અવ્યક્ત છે. બીજો અક્ષર પુરુષકુંભારની જેમ નિર્માણ કરવાવાળો, અંતર્યામી, નિર્માતા, નિર્વિકાર, અપરિણામી અને અવ્યક્ત છે. ત્રીજો પુરુષ કાર્યકારણાથી પર, અસંગ, અવ્યક્ત છે. ક્ષર પુરુષ આ સૃષ્ટિરૂપે અહીં રહ્યો છે ત્યારે અક્ષર અને અવ્યય પુરુષો તેનાથી પર એવા કોઈ સ્થાનમાં (પરમ પરાધર્મ) ઘુપાઈને રહ્યો છે. અવ્યય પુરુષ તેજ (પ્રકાશ) સમાન

કુમાર ચેટરજી દ્વારા
અદ્ભુત દશ્ય-શ્રાવ્ય કાર્યક્રમ
શાસ્ત્રીય રાગ આધારિત
જૈન સ્તવનોનો શરીરના રોગ ઉપર પ્રભાવ
તા. ૨૨ નવેમ્બર, સાંજે ૭-૩૦
સ્થળ : નહેરુ સેન્ટર-મુંબઈ

સંગીત અને શબ્દના ઊંડા અભ્યાસી કુમાર ચેટરજીએ જૈન સ્તોત્રો ઉપર ઊંડાણપૂર્વક સંશોધન કર્યું છે.

આનંદધનજી, યશોવિજયજી, ઉદયરત્નજી, ચિદાનંજી, દેવચંદ્રજી અને ન્યાયવિજયજીના પદોનું કુમાર ચેટરજી શાસ્ત્રીય રાગોથી ગાન કરી, આ પદો અને સ્વરની શરીરના રોગો ઉપર કેવી અને કેટલી અસર થાય છે એની માહિતી દૃશ્ય-શ્રાવ્ય દ્વારા આપણને સમજાવશે.

જિજ્ઞાસુઓ લાભ લે અને જૈન સમાજના આ શુભ કામમાં અનુમોદના કરે.

કુમાર ચેટરજી-09821112489

છે અને અક્ષર પુરુષ સદાય તેની સાથે જ જોડાઈને રહેલ છાયા સમાન છે.

મતલબ કે ઉપનિષદોમાં બ્રહ્મની ત્રણ પ્રકારની કલ્પના કરવામાં આવી છે. એક, સૃષ્ટિના ઉપાદાન કારણરૂપે, બે, તેના નિમિત્ત કારણરૂપે અને ત્રણ, આ સૃષ્ટિથી પર રહેલ અસંગ તત્ત્વરૂપે. સૃષ્ટિના ઉપાદાન (સાધન-સામગ્રીરૂપે) કારણરૂપે રહેલું ‘ક્ષર’ બ્રહ્મ છે. સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરનાર નિમિત્ત કારણરૂપ રહેલું બ્રહ્મ ‘અક્ષર’ બ્રહ્મ છે. અને સૃષ્ટિથી પર રહેલું અસંગ એવું બ્રહ્મ ‘અવ્યય’ અથવા ‘પરબ્રહ્મ’ છે. ક્ષર એટલે જે પલટાયા કરે છે તેવું, અક્ષર એટલે અવિનાશી અને અવ્યય એટલે જે બધી અવસ્થાઓમાં એવું ને એવું જ રહે છે અને જે કદી પણ બદલાતું નથી તે. આ ત્રણેથી પર એવું તત્ત્વ ‘પરાત્પર’ (પરથી પણ પર) નામથી વર્ણવ્યું છે.

આ ક્ષર, અક્ષર અને અવ્યય એ દરેકની પાંચ પાંચ કલાઓ છે. પ્રાણ, આપ, વાક્, અન્ન અને અન્નાદ એ ક્ષર કલાઓ છે. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, ઈન્દ્ર, અગ્નિ અને સોમ એ અક્ષર કલાઓ છે. આનંદ, વિજ્ઞાન, મન, પ્રાણ અને વાક્ એ અવ્યય કલાઓ છે. જ્યારે પરાત્પર તત્ત્વ અકલ, નિષ્કલ અથવા કલા વિનાનું છે.

જેવી રીતે મનુષ્યના શરીર પર વાળ અને રુંવાંટાં આપોઆપ ઊગે છે તેવી જ રીતે અક્ષર બ્રહ્મમાંથી આ વિશ્વ ઉત્પન્ન થાય છે. સંકલ્પ દ્વારા બ્રહ્મ સૃષ્ટિસ્વરૂપમાં વિકાસ પામે છે. તેમાંથી અન્ન અર્થાત્ મૂળ પૃથ્વી તત્ત્વ, ઉત્પન્ન થાય છે. અન્નમાંથી પ્રાણ, તેમાંથી મન, તેમાંથી પાંચ મહાભૂતો, તેમાંથી ચૌદ લોક તેમ જ કર્મોનાં ફળ ઉત્પન્ન થાય છે. જે અક્ષર પુરુષ સર્વનો જાણનાર, સમજનાર છે તે પુરુષમાંથી આ સૃષ્ટિરૂપ ક્ષર બ્રહ્મ, નામરૂપ અને અન્ન ઉત્પન્ન થાય છે. એટલે કે અક્ષર બ્રહ્મમાંથી વિવિધ પ્રકારના જડચેતન વગેરે પદાર્થો ઉત્પન્ન થાય છે અને છેવટે તે તેમાં જ લય પામે છે. એ અક્ષર પુરુષથી પણ ઉપર રહેલો પરમ પુરુષ, દિવ્ય, નિરાકાર, બહાર-અંદર બધે રહેલો, અજન્મા, પ્રાણ અને મનરહિત તેમ શુદ્ધ છે.

એ પુરુષ જ ક્ષર દૃષ્ટિએ સર્વ કર્મરૂપ છે, અક્ષર દૃષ્ટિએ તપરૂપ છે અને અવ્યય દૃષ્ટિએ પર નામનું અમૃત બ્રહ્મ છે. જે આ તત્ત્વને જાણે છે તે અજ્ઞાનરૂપી બંધનને તોડીને મુક્ત થાય છે.

આ બ્રહ્મને સમજવા માટે એ કાળના ઋષિઓએ ઘણી મથામણ કરી જોઈ જણાય છે. આકાશ બ્રહ્મ છે કે પછી સૂર્ય, વાયુ, પ્રાણ, મન, બુદ્ધિ, હૃદય, ચિત્ત, સંકલ્પ, વિજ્ઞાન, અન્ન, સ્મૃતિ, આત્મા— એમાંથી ખરેખર બ્રહ્મ કોણ છે એમ વિચારતાં વિચારતાં તેઓ એ સમજ સુધી પહોંચ્યા હતા કે શરીર પ્રાણ, આંખ, કાન, મન, વાણી એ સ્વયં બ્રહ્મ નથી, બલકે એ તો બ્રહ્મને જાણવાનાં સાધનો માત્ર છે. આ બ્રહ્મ એટલે તો વિશ્વાત્મા. એ જ સર્વોચ્ચ આત્મા છે. વ્યક્તિમાં આત્મારૂપે ઓળખાય છે અને સમષ્ટિમાં એ બ્રહ્મરૂપે ઓળખાય છે. આ બ્રહ્મ એટલે વૈશ્વિક ચૈતન્ય (cosmic spirit). એ જ સત્ય છે.

આ બ્રહ્મ ચતુષ્પાદ છે. પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર અને દક્ષિણ એ ચાર દિશાઓ આ બ્રહ્મનો એક પાદ છે. ત્યારે તેનું નામ ‘પ્રકાશવાન’ છે. પૃથ્વી, અંતરિક્ષ, સ્વર્ગ અને સમુદ્ર (આપ ઉર્ફે જળ) એ ચાર મળીને બ્રહ્મનો બીજો પાદ છે. ત્યારે એનું નામ ‘અનંતવાન’ છે. અગ્નિ, સૂર્ય, ચંદ્ર અને વીજળી મળીને બ્રહ્મનો ત્રીજો પાદ છે. એનું નામ ‘જ્યોતિષમાન’ છે. પ્રાણ, આંખ, કાન અને મન એ ચાર ઈન્દ્રિયો મળીને બ્રહ્મનો ચોથો પાદ છે. એનું નામ ‘આયાતનવાન’ છે. મતલબ કે બ્રહ્મ બધી દિશાઓમાં, બધાં સ્થળજળમાં, બધા અગ્નિઓમાં અને બધી ઈન્દ્રિયોમાં વિલસતું અને રમણા કરતું તત્ત્વ છે.

આ બધી અલિંગ, અનંત, અચિંત્ય, અમૂર્ત, અનવદ્ય, અપરિચ્છિન્ન, નિર્ગુણ, ભાસ્વર, પવિત્ર, વિશોક, વિમૃત્યુ, સ્થિર, શુદ્ધ, શૂદ્ર શૂન્ય અને શાંત છે. આ બ્રહ્મનાં બે રૂપો છે : મૂર્ત અને અમૂર્ત. મૂર્ત એટલે આ જગત અને અમૂર્ત એટલે આત્મચૈતન્ય. મૂર્ત અસત્ય છે અને અમૂર્ત સત્ય છે. આ બ્રહ્મનાં અન્ય બે રૂપો પણ વર્ણવી શકાય : એક છે શબ્દબ્રહ્મ અને બીજું છે પરબ્રહ્મ. શબ્દબ્રહ્મ ઉપર જ અક્ષરબ્રહ્મ પ્રતિષ્ઠિત છે. આ બ્રહ્મને અન્ય રીતે બીજાં બે રૂપોમાં ઓળખાવી શકાય છે. એ છે : સગુણ બ્રહ્મ અને નિર્ગુણ બ્રહ્મ. જેને આપણે સર્વેશ્વર સર્વજ્ઞ અંતર્યામી કહીએ છીએ, જેમાંથી જગત ઉત્પન્ન થયું છે અને જેમાં જગત લય પામે છે, તે સગુણ બ્રહ્મ છે. આ સગુણ બ્રહ્મ એટલે જેને આપણે ઈશ્વર કહીને ઓળખીએ છીએ તે. જ્યારે તુરિયાવસ્થામાં રહેલ નિષ્કલ્પ, શાંત, શિવ અને અદ્વૈત એવા જે બ્રહ્મ વિશે જાણ્યું તે નિર્ગુણ બ્રહ્મ છે. અદૃષ્ટ છે, અગ્રાહ્ય છે, અચિંત્ય છે, એનો કોઈ વ્યવાહર નથી. આ નિર્ગુણ બ્રહ્મ દેશકાળ અને નિમિત્ત વગેરે ઉપાધિઓથી પર હોવાને કારણે નિરૂપાધિક છે. જ્યારે સગુણ બ્રહ્મ (ઈશ્વર) એટલે માયા ઉપહિત બ્રહ્મ.

આ બ્રહ્મ સત્યરૂપ, જ્ઞાનરૂપ અને અનંત છે. એનું અસલ સ્વરૂપ સત, ચિત્ત અને આનંદનું છે. આ બ્રહ્મને પૂર્ણરૂપે સમજવા ઋષિઓએ એનો સત અને અસત, સત્ય અને અસત્ય—એમ બેઉરૂપે વિચાર કરી જોયો છે. એટલું જ નહિ તેનો વિચાર અને ચેતના (thought and consciousness)રૂપે પણ વિચાર કરી જોયો છે. તેમ આનંદ અને રસરૂપે પણ વિચાર કરી જોયો છે. અને છેવટનો અભિપ્રાય આપતાં સ્પષ્ટ કર્યું છે કે આ બ્રહ્મ તે સત્યનું સત્ય, પ્રકાશનો પ્રકાશ અને આનંદનો મૂળગામી રસ છે. રસો વૈશ્વહઃ છે. એટલું જ નહિ એમનું કહેવું એ પણ છે કે આ વિરાટ બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર આ મનુષ્ય શરીરમાં થઈ શકે છે. કારણ કે જેમ તલમાં તેલ, દૂધમાં ધી, સ્રોતોમાં જળ અને કાષ્ઠમાં અગ્નિ રહે છે, તેમ બ્રહ્મ પણ આત્માની અંદર જ છે. આ આત્મા એ જ એક સત્ તત્ત્વ છે. આ જગત મિથ્યા છે એમ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જે એકમેવ અને અબાધિત એવું સત્ય છે એની સરખામણીમાં આ નશ્વર (નાશવંત) જગત અને એના પદાર્થો અસત્ છે. આત્માનું જ્ઞાન થતાં જગતની સત્યતાનું જ્ઞાન ખોટું ઠરે છે.

આ બ્રહ્માંડનું ભૌતિક અને તાત્વિક સ્વરૂપ શું છે, આ બ્રહ્માંડમાં ચેતન-અચેતન પ્રાણીઓ અને પદાર્થોની જે વિવિધતા છે, તેના મૂળમાં કોઈ એક તત્ત્વ છે કે કેમ, અને એ રીતે આ અપાર વિવિધતાવાળા બ્રહ્માંડમાં એ સૌને જોડતી કોઈ એકતા છે કે કેમ એની શોધખોળ હજુ વિજ્ઞાનીઓ કરી રહ્યા છે. એમાં એને હજી પૂર્ણ સફળતા મળી નથી. પરંતુ આજના આ વિજ્ઞાનીઓથી સહસ્રો વર્ષો પૂર્વે આ ઋષિ ચિંતકોએ આ બાબતની શોધખોળ કરી એની સફળ શોધખોળના નિષ્કર્ષો આપણી સામે મૂક્યા છે.

આ મનુષ્ય શરીરમાં અને સમસ્ત બ્રહ્માંડમાં સમાનતા અને એકતા છે. એમાં જે ભિન્નતા દેખાય છે તે આત્માસ અથવા ભ્રાન્તિ છે. હકીકત તો એ છે કે એ નાનાત્વની પછવાડે એકત્વ છે. આ વ્યષ્ટિ અને સમષ્ટિનો એ પ્રથમ સિદ્ધાંત છે આત્મા. એમાં જ બ્રહ્મ તત્ત્વ સમાયેલું છે. વ્યષ્ટિ અને સમષ્ટિના સંબંધો અને વ્યવહારોમાં જે અંતિમ સત્ય છે તે ચૈતન્ય તત્ત્વ છે. એ ઊર્જા (Energy) છે. એનાથી જ આ જગતનો કારોબાર ચાલે છે. મનુષ્ય પાસે શરીર અને ઈન્દ્રિય જેવાં બાહ્ય સાધનો અને મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહં જેવા આંતરિક સાધનો તેમ જ પ્રાણ હોવા છતાં જ્યાં સુધી એના શરીરમાં ચૈતન્યરૂપ આત્માનો અનુપ્રવેશ ન હોય ત્યાં સુધી એના આંતરબાહ્ય કોઈ સાધનો કામના નથી. તેવું જ બ્રહ્માંડ વિશે છે. સમસ્ત બ્રહ્માંડમાં જે ગ્રહો-ઉપગ્રહોનો ગતિવ્યવહાર

ચાલે છે, જે કાળચક્ર અને ઋતુચક્ર નિયમિત પણે ચાલે છે, જે રીતે એમાં ધરતી, આકાશ, જળ, અગ્નિ અને વાયુના અમોઘ આકર્ષણ કામ કરે છે, જે રીતે પદાર્થો અને શક્તિઓના એક સ્વરૂપમાંથી બીજા સ્વરૂપમાં રૂપાંતરો થાય છે, જે રીતે ધનધાન્ય, પશુપંખીવનસ્પતિ ખીલે-વિકસે છે, જે રીતે સર્જન, પોષણ અને વિનાશ થાય છે. એ પેલા ચૈતન્યરૂપ બ્રહ્મ (આત્મા) તત્ત્વને આભારી છે.

જેમ ઈલેક્ટ્રીકનાં લાઈટ, માર્ઈક, ફેન, એરકન્ડિશન, ટી.વી., કમ્પ્યુટર જેવા ઉપકરણો વિદ્યુત નામક ઊર્જાશક્તિથી જ કામ કરે છે, જ્યાં સુધી આ બધાં સાધનોને વિદ્યુતશક્તિનું જોડાણ ન આપ્યું હોય ત્યાં સુધી એ બધાં પોતપોતાનું કાર્ય કરવા સક્ષમ હોવા છતાં કાર્ય કરી શકતાં નથી તેમ મનુષ્યશરીર અને આ અનંત બ્રહ્માંડમાં આ આત્મરૂપી ચૈતન્યશક્તિ કાર્યરત ન હોય તો એ પણ કાર્ય કરી શકે નહીં. મનુષ્યશરીરમાં એ ચિત્તરૂપે અને બ્રહ્માંડમાં એ ઋતુરૂપે રહેલું છે. એ ચિત્ત કે ઋતુ દ્રૂતિ, દીપ્તિ અને વિકાસ પામતાં ચૈતન્યશક્તિ પેદા થાય છે. એનું નામ ચૈતન્ય (spirit) છે. એને ઓળખાવવા માટે જે શબ્દ અસ્તિત્વમાં આવ્યો તે છે. ચૈતન્યમયતા (spirituality).

Tele. : 0269-2233750. Mobile : 09825100033, 09727333000

૩૧. એક હજારના પુસ્તકો ખરીદનારને ૩૧.૫૦૦નું ડિસ્કાઉન્ટ, એટલે ૩૧.૫૦૦માં ૩૧.૧૦૦૦ના પુસ્તકો

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘના પ્રકાશનો

ક્રમ	પુસ્તકના નામ	કિંમત રૂ.	ક્રમ	પુસ્તકના નામ	કિંમત રૂ.	ક્રમ	પુસ્તકના નામ	કિંમત રૂ.
૧	જૈન ધર્મ દર્શન	૨૨૦	૧૭	પ્રભાવક સ્થવિરો ભાગ-૧ થી ૫	૧૫૦	૨૮	કલાબેન શાહ લિખિત	
૨	જૈન આચાર દર્શન	૨૪૦	૧૮	પ્રભાવક સ્થવિરો ભાગ-૧ થી ૬	૩૫૦	૨૯	ચંદ્ર રાજાનો રાસ	૧૦૦
૩	ચરિત્ર દર્શન	૨૨૦	૧૯	નમો તિત્થરસ	૧૪૦		ડૉ. રશ્મિ ભેદા લિખિત	
૪	સાહિત્ય દર્શન	૩૨૦	૨૦	જ્ઞાનસાર	૧૦૦	૨૯	અમૃત યોગનું, પ્રાપ્તિ મોક્ષની	૨૫૦
૫	પ્રવાસ દર્શન	૨૬૦	૨૧	પાસપોર્ટની પાંખે ભાગ-૧ થી ૩	૫૦૦		ડૉ. ફાલ્ગુની ઝવેરી લિખિત	
૬	સાંપ્રત સમાજ દર્શન	૨૭૦	૨૨	સાંપ્રત સહચિંતન ભાગ-૪ થી ૧૪	૩૮૦	૩૦	જૈન પૂજા સાહિત્ય	૧૬૦
૭	શ્રુત ઉપાસક ડૉ. રમણભાઈ શાહ	૩૨૦		પ્રો. તારાબેન ર. શાહ લિખિત			ડૉ. રેખા વોરા લિખિત	
૮	જૈન આચાર દર્શન	૩૦૦	૨૩	શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર (પુસ્તિકા)	૪	૩૧	આદિ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ	૨૮૦
૯	જૈન ધર્મ દર્શન	૩૦૦	૨૪	પ્રબુદ્ધ ચરણો	૧૦૦		ડૉ. રમેશભાઈ લાલન લિખિત	
૧૦	ગુર્જર ફાગુ સાહિત્ય	૧૦૦	૨૫	આર્ય વજ્રસ્વામી	૧૦	૩૨	જૈન દંડ નીતિ	૨૮૦
૧૧	જિન વચન	૨૫૦	૨૬	આપણા તીર્થંકરો	૧૦૦		ડૉ. સુરેશ ગાલા લિખિત	
૧૨	જિન તત્ત્વ ભાગ-૧ થી ૮	૫૪૦	૨૭	સંસ્કૃત નાટકોની કથા ભા. ૧	૧૦૦	૩૩	મરમનો મલક	૨૫૦
૧૩	વીર પ્રભુના વચનો ભા. ૧	૮૦		નવા પ્રકાશનો			આચાર્ય વાત્સલ્યદીપ સૂરિજીકૃત	
૧૪	વંદનીય હૃદયસ્પર્શ ભા. ૩	૫૦		ડૉ. રમણભાઈ શાહ		૩૪	જૈનધર્મ	૭૦
૧૫	વંદનીય હૃદયસ્પર્શ (ઓલીવ)	૨૫૦		સાંપ્રત સહચિંતન ભાગ-૧ ૬ રૂ. ૧૮૦			ડૉ. કે. બી. શાહ લિખિત	
૧૬	શાશ્વત નવકાર મંત્ર	૧૫૦		ડૉ. ધનવંત શાહ		૩૫	જૈન કથા વિશ્વ	૨૮૦
				વિચાર મંથન રૂ. ૧૮૦				

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ, ૩૩ મહમ્મદી મિનાર, ૧૪મી ખેતવાડી, એ.બી.સી. ટ્રાન્સપોર્ટની બાજુમાં, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪. ટેલિફોન : ૨૩૮૨૦૨૯૬

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ યોજિત ૭૯મી પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા સંપન્ન

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ તરફથી ૭૯મી પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા સેવંતીલાલ કાંતીલાલ ટ્રસ્ટના આર્થિક સહયોગ વડે જૈન ધર્મના અભ્યાસુ-સાહિત્યકાર ડૉ. ધનવંતભાઈ શાહના અધ્યક્ષપદ હેઠળ ન્યુ મરીન લાઈન્સ સ્થિત પાટકર સભાગૃહ ખાતે યોજાઈ હતી. બીજીથી નવમી સપ્ટેમ્બર સુધી યોજાયેલી આ વ્યાખ્યાનમાળા શ્રાવકો માટે જ્ઞાન, આરાધના અને ભક્તિરસની પરબ બની હતી.

પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળાના પ્રથમ દિવસે ડૉ. ધનવંતભાઈ શાહે જણાવ્યું હતું કે મોહમાં પ્રવેશીએ એટલે કર્મ બંધ સર્જાય છે. તેમાંથી તપ દ્વારા કર્મ નિર્જરા કરવી જોઈએ. તપ આંતરિક અને બાહ્ય એમ બે પ્રકારના છે. દૂધ એ જાણે આત્મા છે. પાણી એ કર્મ છે. દૂધમાંથી પાણી છૂટું પાડવા તેને તપાવવું પડે છે. તપાવવાથી દૂધમાંથી પાણી ઉડી જાય છે તે રીતે આત્મા અને કર્મને છૂટા પાડવા તપ આવશ્યક છે. તપ વડે કર્મનિર્જરા થાય છે. કર્મનિર્જરા થાય એ જ મોક્ષનો માર્ગ છે. વ્રત કે અઘ્રાઈ આત્મકલ્યાણ માટે છે. તેની ઉજવણી માટે રાત્રિ ભોજન કે તેના જેવા ઉત્સવોથી દૂર રહેવું જોઈએ. તપને પ્રતિષ્ઠાનું રૂપ આપવું જોઈએ નહીં એમ ડૉ. ધનવંતભાઈ શાહે ઉમેર્યું હતું.

સંઘના પ્રમુખ શ્રી ચંદ્રકાંતભાઈ શાહે જણાવ્યું હતું કે તપ, જ્ઞાન અને સંયમના પર્વાધિરાજ પર્યુષણ દરમિયાન તીર્થંકરોની ઉપાસનાની સાથે અંતરિયાળ અને પછાત વિસ્તારોમાં ચાલતી સેવાપ્રવૃત્તિને બળ આપવા નાણાં ભંડોળ એકઠું કરવાનો અનોખો સેવાયજ્ઞ ‘સંઘે’ ઈ. સ. ૧૯૮૫થી આદર્યો છે. તેના ભાગરૂપે અત્યાર સુધીમાં ૨૮ સંસ્થાઓને ૪.૧૫ કરોડ રૂપિયા જેટલી રકમ એકઠી કરી આપવામાં આવી છે એમ શ્રી ચંદ્રકાંતભાઈ શાહે ઉમેર્યું હતું.

આ વર્ષે દક્ષિણ ગુજરાતમાં ચીખલી પાસે કુકેરીમાં આવેલી માલવી એજ્યુકેશન એન્ડ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ સંચાલિત શાંતાબા વિદ્યાલયને આર્થિક સહાય માટે ટહેલ નાંખવામાં આવી હતી. તેના માટે ૩૧ લાખ રૂપિયા એકઠા કરી શકાયા હતા.

વ્યાખ્યાનમાળાના પ્રથમ દિવસે ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના ગણધર વિશેષાંકનું લોકાર્પણ હસમુખભાઈ અને કલ્યાબેનના હસ્તે કરવામાં આવ્યું હતું. આ અંક તૈયાર કરવામાં રશ્મિભાઈ ઝવેરીએ વિશેષ જહેમત ઉઠાવી છે. આ વ્યાખ્યાનમાળામાં ભૂતપૂર્વ પ્રમુખ અને જૈન ધર્મના વિદ્વાન ડૉ. રમણભાઈ શાહ લિખિત ‘સાંપ્રત સહચિંતન’ ભાગ-૧૬નું વિમોચન મુંબઈ હાઈકોર્ટના મુખ્ય ન્યાયાધીશ મોહિત શાહના હસ્તે કરવામાં આવ્યું હતું. આ પ્રસંગે ડૉ. રમણભાઈ શાહના પુત્રી શૈલજાબહેન શાહ ઉપસ્થિત રહ્યા હતા. ન્યાયાધીશ શાહે પ્રાસંગિક

વક્તવ્ય આપ્યું હતું. વ્યાખ્યાનમાળાના પ્રમુખ અને જૈન ધર્મના વિદ્વાન ડૉ. ધનવંતભાઈ શાહ લિખિત પુસ્તક ‘વિચારમંથન’નું વિમોચન પીયૂષભાઈ કોઠારીના હસ્તે કરવામાં આવ્યું હતું. આ પુસ્તકનું સંપાદન ડૉ. કલાબહેન શાહે કર્યું છે.

આ પ્રસંગે નિતિનભાઈ સોનાવાલા અને કુમુદબહેન પટવાએ ડૉ. ધનવંતભાઈ શાહની સેવા, લેખનકાર્ય અને જૈનોમાં નવી દૃષ્ટિ પૂરવાની અસામાન્ય કુનેહને બીરદાવી હતી. કુમુદબેન પટવાએ જૈનોમાં એક સંવત્સરી માટે ડૉ. ધનવંતભાઈ શાહે કરેલી અપીલને પણ બીરદાવી હતી.

આ વ્યાખ્યાનમાળામાં દરરોજ વ્યાખ્યાતાઓનો પરિચય નિતિનભાઈ સોનાવાલાએ આપ્યો હતો. આ વ્યાખ્યાનમાળામાં ભાવેશ મહેતા, અલકાબેન શાહ, ગોપી શાહ, વૈશાલી કેરકર, ધ્વનિ પંડ્યા, ગાયત્રી કામત, ઝરણા વ્યાસ અને ગૌતમ કામતે ભક્તિ સંગીત રજૂ કર્યું હતું. વ્યાખ્યાનમાળા અને ભક્તિ સંગીતની સીડી મે. જવેલેક્ષ ફાઉન્ડેશન તરફથી શ્રોતાઓને પ્રભાવના રૂપે આપવામાં આવી હતી. આ વ્યાખ્યાનો હિતેષભાઈ માયાણીના સહકારથી વેબસાઈટ ઉપર પણ મૂકી શકાયા છે. વ્યાખ્યાનોની સીડીનું રેકોર્ડીંગ ત્રિશલા ઇલેક્ટ્રોનિક્સ તરફથી કરવામાં આવ્યું હતું. કાર્યક્રમના અંતે આભારવિધિ ‘સંઘ’ના મંત્રી નીરુબહેન સુબોધભાઈ શાહે કરી હતી. વ્યાખ્યાનમાળાના અંતિમ દિવસે પ્રફુલાબહેને શાંતિ સ્તોત્રનું ગાન કર્યું હતું.

વ્યાખ્યાનમાળાના અંતિમ દિવસે શ્રી લક્ષ્મીચંદ મહેતા તરફથી સર્વ શ્રોતાઓને શ્રીફળની પ્રભાવના થઈ હતી.

(૧)

જાતને જીતનારાઓ અને ગુણોપાસનાનું સ્તોત્ર એટલે લોગસ્સ સ્તોત્ર

કચ્છ મોટી ખાખરથી આ પધારેલ પ્રથમ વ્યાખ્યાતા ડૉ. રમજાન હસણિયાનો પરિચય સંઘના ઉપપ્રમુખ શ્રી નિતિન સોનાવાલાએ આપ્યા બાદ વ્યાખ્યાનમાળાના પ્રમુખ ડૉ. ધનવંત શાહે કહ્યું હતું કે આ વ્યાખ્યાનમાળાનો, કદાચ સમગ્ર જૈન જગત માટેનો આ ઐતિહાસિક દિવસ એ રીતે છે કે પર્વાધિરાજ પર્યુષણના પ્રથમ દિવસે એક ઈસ્લામ ધર્મી વક્તા જૈન ધર્મના અમૂલ્ય સ્તોત્ર ‘લોગસ્સ’ વિશે પોતાનું અભ્યાસપૂર્ણ વક્તવ્ય પ્રસ્તુત કરે છે.

ડૉ. રમજાન હસણિયાનો વિશેષ પરિચય અને એ વક્તવ્ય ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના આ અંકમાં પ્રસ્તુત છે.

(૨)

ગણધરવાદ

[છેલ્લા ૫૫ વર્ષથી ચાર્ટર્ડ એકાઉન્ટન્ટ તરીકે પ્રેક્ટીસ કરતાં ડૉ. રશ્મિભાઈ ઝવેરીએ ૬૫ વર્ષની વયે એમ.એ.ની ડીગ્રી મેળવી હતી. કેન્સરની ગંભીર બિમારીમાંથી સાજા થયા પછી ૭૩મા વર્ષે 'વેલ્યુ એડેડ મેડીસીન'ના વિષય ઉપર પીએચ.ડી.ની ડીગ્રી મેળવી છે. તેઓ ઈન્ડિયન વેજિટેરિયન સોસાયટીના મુંબઈ એકમના અધ્યક્ષ છે.]

ડૉ. રશ્મિભાઈ ઝવેરીએ 'ગણધરવાદ' વિષે જણાવ્યું હતું કે ભગવાન મહાવીરે ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં જણાવ્યું હતું કે આત્માના ચાર ગુણો, જ્ઞાન, દર્શન, આનંદ અને શક્તિ છે. આત્માના આ ચાર ગુણો મારામાં છે એવા તારામાં પણ છે.

લગભગ ૨૫૦૦ વર્ષ પહેલાં વૈશાખ સુદ ૧૧ના દિવસે ઉત્તરપૂર્વમાં બિહારમાં અપાપા નગરીમાં મહસેન ઉદ્યાનમાં ૧૧ મહાન કર્મકાંડી બ્રાહ્મણોને નિર્મળ અને વાત્સલ્યભરી વાણીમાં ગણધરોની શંકાનું સમાધાન ભગવાન મહાવીરે કર્યું હતું તે સાંભળીને તેઓ તેમના શિષ્ય અને ગણધર થઈ જાય છે. આ જ છે ગણધરવાદ. આ ૧૧માંથી એક પંડિતને શંકા હતી કે દેવ છે કે નહીં? ભગવાન પુરવાર કરે છે કે મારી પરિષદમાં દેવો જ બેઠેલા છે. દેવ કરતાં મનુષ્ય જન્મ વધારે મહત્ત્વનો છે. મનુષ્ય જન્મમાં જ તીર્થંકર બની શકાય છે. ભગવાન કહે છે કે દેવની કામના કરવી એ પાપ છે. તેથી કામના માત્ર મુક્તિની અથવા મોક્ષની કરવી જોઈએ. ભગવાન તો નિષ્કારણ કરુણાના સ્રોત હતા. મહાવીરને થયેલું મારે આ બધું લોકોને સમજાવવું છે તેથી શિષ્યોની જરૂર છે. સોમદેવ સહિત ૧૧ બ્રાહ્મણો યજ્ઞ કરતા હતા ત્યારે આકાશમાં દેવો તેમની તરફ આવતા હોવાનું જોયું. પરંતુ થોડા સમય પછી જણાયું કે તેઓ આગળ નીકળીને ભગવાન મહાવીર તરફ જતા જોયા એટલે ૧૧ પંડિતો ઈર્ષ્યાથી સળગી ઉઠ્યા અને તેઓ વાદવિવાદમાં ભગવાન મહાવીરને હરાવવા નીકળ્યા. તેઓ સમવસરણમાં પ્રવેશ્યા એટલે મહાવીરે કરુણાસભર વાણીમાં કહ્યું કે ઈન્દ્રભૂતિ ગૌતમ તમે આવી ગયા. તમારા મનમાં પ્રશ્ન છે કે આત્મા છે કે નહીં? મહાવીરે કહ્યું છે કે જન્મથી કોઈ જૈન નથી. કર્મણ થકી જૈન હોય તે સાચો જૈન છે. જેના વ્યવહાર અને વર્તણૂકમાં જૈનત્વ ટપકે તે જૈન. મહાવીરે આત્માના શુદ્ધિકરણનો ઉપદેશ આપ્યો છે.

જૈનધર્મમાં આદિબિંદુ, મધ્યબિંદુ અને અંતિમબિંદુ આત્મા જ છે. ૧૧ પંડિતો વિદ્વાન હતા. વિદ્વાતાનું અભિમાન હતું પણ સાથે સરળતા પણ હતી. તેઓ વેદોના જ્ઞાતા હતા. તેમની શંકાનું નિરાકરણ થયા પછી તેઓ મહાવીરના શિષ્યો કે ગણધર થયા. ગૌતમને આત્મા વિશે, અગ્નિભૂતિને કર્મ વિશે, વાયુભૂતિને શરીર છે તે જીવ છે, વ્યક્તજીને પંચમહાભૂતો વિશે, સુધર્મા સ્વામીને મનુષ્ય મૃત્યુ પછી મનુષ્ય થાય અને પશુ મર્યા પછી પશુ જ થાય તે વિશે, મંડીત સ્વામીને બંધ અને મોક્ષ અંગે, મૌર્યપુત્રને દેવો છે કે નહીં તે વિશે, અકંપીતને નર્ક વિશે, અચલભ્રાતાને પાપપુણ્ય વિશે, મેતાર્યને પરલોક વિશે તેમજ ૧૬ વર્ષના સહુથી નાની વયના પ્રભાસને નિર્વાણ વિશે શંકા હતી. મૌર્યપુત્ર ૬૫ વર્ષના અને મહાવીર ૫૦ વર્ષના હતા. મહાવીર ઉંમર નાના હોવા છતાં સત્યનિઠાને કારણે પોતાનાથી નાની ઉંમરના મહાવીરના તેઓ શરણે થયા.

આ ગણધરવાદનો પાયો છે. આ બધા વિદ્વાન બ્રાહ્મણોની શંકાનું સમાધાન કર્યું તેના લીધે આપણને જૈન ધર્મની ઘણી વાતો જાણવા મળી. જૈન ધર્મનો આખોયે સાર તેમાં આવી જાય છે. ભગવાન મહાવીરે ક્યારેય વેદવાક્યને ખોટા કહ્યા નથી. જે ધાર્મિક છે અને ધાર્મિકતા ઠાંસી ઠાંસીને ભરેલી છે તે મનુષ્યને દેવો પણ નમન કરે છે. નવ તત્ત્વ અને છ દ્રવ્યોને સમજવા જરૂરી છે. તે જૈન ધર્મનું મૂળ છે. નવ તત્ત્વોમાં જીવ, અજીવ, બંધ, પાપ, પુણ્ય, નિર્જરા, મોક્ષ, સંવર અને આસ્રવનો સમાવેશ થાય છે. પર્યુષણમાં આગમનું વાંચન કરવું જોઈએ. જ્ઞાન અને શ્રુતની આરાધના કરવી જોઈએ. પર્યુષણ પર્વ સંદેશ આપે છે કે તમે ધર્મનું કામ કરો. કર્મબંધ વિષયક છે. પાપના ચક્રથી બચવા સામાયિક મહત્ત્વનો ઉપાય છે. મહાવીરે ગણધરોને પ્રથમ ઉપદેશ સામાયિક કરવાનો આપ્યો હતો. હું પાપ કારી પ્રવૃત્તિ કરીશ નહીં એ સામાયિક છે. ૧૧ પંડિતો સરળ હતા. તેઓ સાથે તેમના એક હજાર શિષ્યોએ પણ દીક્ષા લીધી. મહાવીરે સાધુસંઘને નવ ગણમાં વહેંચી નાંખ્યા. જે શિષ્યો સાથે વાંચના લે તે ગણ કહેવાય. તેના નાયકને ગણધર કહેવાય. જૈન ધર્મમાં ભગવાન ઈચ્છે છે કે દરેક ભક્ત ભગવાન બને. ભગવાને ૧૧માંથી એક પણ બ્રાહ્મણને હરાવ્યા નથી. તેમણે વાદવિવાદ કર્યા વિના તેમને ભગવાન બનાવવાનું ઈચ્છ્યું છે. **

(વધુ વક્તવ્યો નવેમ્બરના અંકમાં)

ગાંધીજી માત્ર આઝાદીના લડવૈયા જ નહોતા, પણ સાથોસાથ એક મહાન તત્ત્વચિંતક પણ હતા. પ્રસ્તુત છે તેમના કેટલાક ચિંતન-વાક્યો:

- પુસ્તકો મન માટે સાબુનું કામ કરે છે.
- આપીને કંઈક મેળવવાની ઈચ્છા રાખીએ તેને દાન ન કહેવાય.
- સાચી હિંમત ગમે તે જોખમ સામે ધસી જવામાં નહિ, પરંતુ વાજબી કારણને વળગી રહેવામાં છે.
- કામની અધિકતા જ નહિ, પણ અનિયમિતતા જ માણસને મારી

નાંખે છે.

- પુરુષાર્થ પરિસ્થિતિઓને અનુકૂળ બનાવી દે છે.
- પ્રાર્થના યાચના નથી, આત્માની ઝંખના છે.
- પ્રાર્થનામાં દિલ વગરના શબ્દો હોય એ કરતાં શબ્દો વગરનું દિલ હોય એ વધારે સારું.

ભજન-ધન : ૧ વિસરાતી વાણી - અનંદની ઓળખાણી

□ ડૉ. નિરંજન રાજયગુરુ

[ડૉ. નિરંજન રાજયગુરુ ભજન અને યોગની ધૂણી ધખાવીને સૌરાષ્ટ્રના એક ખૂણે, ગોંડલ પાસે ઘોઘાવદરમાં ‘આનંદ આશ્રમ’માં અલગારી સંત તરીકે બિરાજમાન છે. સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટીમાંથી ‘ભજન સાહિત્ય’ ઉપર મહાનિબંધ લખી પીએચ.ડી.ની પદવી પ્રાપ્ત કરી પ્રધ્યાપક પણ બન્યા, પણ બધું છોડી આ આશ્રમમાં ગાય માતાની સેવા કરતા કરતા ભજનની અને તત્ત્વ-યોગની ધૂણી ધખાવી દીધી. એમની પાસે દશ હજારથી વધુ ભજનોનો ખજાનો છે જે એમણે સૌરાષ્ટ્રમાં ગામેગામ ફરીને એકત્રિત કર્યો છે, એ ધૂનોને પોતાના ધ્વનિયંત્રમાં સ્થાપિત કરી દીધી છે. ‘વૈષ્ણવ જન’ની સાચી ધૂન આપણને આ ફકીર વિદ્વાન પાસેથી મળે.

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’માં પ્રતિ માસે ‘ભજન-ધન’ કોલમ લખવાની મેં એઓશ્રીને વિનંતિ કરી અને પોતાના મનની ચાંપ દાબીને ૧૩ ભજનો આસ્વાદ્ય ભાષા સાથે મને મોકલી આપ્યા. ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના વાચકોને આ પ્રાચીન-અર્વાચીન ભજનના મર્મને પ્રત્યેક મહિને મહાશ્વા મળશે. આપણે સૌ ડૉ. નિરંજનભાઈના આભારી છીએ.

જિજ્ઞાસુને www.anand_ashram.com આ વેબસાઈટ ઉપર મુલાકાત લેવા વિનંતિ. એ જોઈને આપણે તત્ત્વ અને આનંદથી ભર્યા ભર્યા થઈ જઈશું એ ખાત્રીપૂર્વક કહું છું. -ધ.]

ઝાણાણ ઝાણાણ ઝાલરી વાગે...

દેખંદા રે કોઈ, નિરખંદા રે કોઈ,

પરખંદા રે કોઈ આ દિલ માંય...

ઝાણાણ ઝાણાણાણ ઝાલરી વાગે...

બોલે બોલાવે સબ ઘટ બોલે,

સબ ઘટ મેં ઈ રિયો સમાઈ;

જિયાં રે જેવો તિયાં રે તેવો,

થિર કરી થાણા દિયા રે ઠેરાઈ...

ઝાણાણ ઝાણાણાણ ઝાલરી વાગે...

નવ દરવાજા નવી રમત કા,

દશમે મોલે ઓ દેખાય;

આ રે મહેલમાં મેરમ બોલે,

આપું ત્યાગે સો ઘર જાય...

ઝાણાણ ઝાણાણાણ ઝાલરી વાગે...

વિના રે તાર ને વિના રે તૂંબડે,

વિના મુખે ઈ મોરલી બજાય;

વિના રે દાંડીયે નોબતું વાગે,

વિના રે દીપકે જ્યોતિ રે જલાય...

ઝાણાણ ઝાણાણાણ ઝાલરી વાગે...

આ રે દુકાને દડદડ વાગે,

કર વિણ વાજાં અહોનિશ વાય;

વિના આરિસે આપાં સૂઝે,

એસા હે કોઈ વા ઘર જાય...

ઝાણાણ ઝાણાણાણ ઝાલરી વાગે...

જાપ અજપા સો ઘર નાંહી,

ચન્દ્ર સૂરજ ન્યાં પોંચત નાંહી;

સૂસમ ટેકથી ઓ ઘર જાવે પછી,

આપે આપને દીયે ઓળખાઈ...

ઝાણાણ ઝાણાણાણ ઝાલરી વાગે...

અખર અજિતા મારી અરજૂં સૂણજો,

અરજી સૂણજો એક અવાજ;

દાસી જીવણ સત ભીમનાં શરણાં,

મજરો માની લેજો ગરીબનિવાજ...

ઝાણાણ ઝાણાણાણ ઝાલરી વાગે...

□ દાસી જીવણ

દાસી જીવણ / જીવણસાહેબ / જીવણદાસજી (ઈ. સ. ૧૭૫૦-૧૮૨૫)

રવિ ભાણ સંપ્રદાયના તેજસ્વી સંત કવિ ભીમસાહેબના શિષ્ય. જન્મ વિ. સં. ૧૮૦૬ ઈ. સ. ૧૭૫૦માં ઘોઘાવદર (તા. ગોંડલ, જિ. રાજકોટ) ગામે હરિજન ચમાર કુટુંબમાં દાફડા શાખના જગાભગત-સામબાઈને ત્યાં. દાસી ભાવે પરમાત્માની ઉપાસના કરનારા આ સંત કવિ લોકોમાં ‘રાધાનો અવતાર’ તરીકે ઓળખાય છે. નિર્ગુણ-નિરાકારની સાથે સગુણ-સાકારની ઉપાસનાનો સમન્વય કરી પ્રેમલક્ષણા-દાસીભાવ, જ્ઞાન, યોગ, વૈરાગ્ય, ચેતવણી, બોધ-ઉપદેશ ગુરુમહિમા એમ વિવિધ ભાવસૃષ્ટિ ધરાવતાં ભજનોના રચયિતા સંત-કવિ તરીકે સૌરાષ્ટ્રના ભજનસાહિત્યમાં દાસીજીવણે મોખરાનું સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે. એમનાં પ્યાલો, કટારી, બંસરી, બંગલો, મોરલો, હાટડી, ઝાલરી વગેરે રૂપકાત્મક ભજનો ઉચ્ચ પ્રકારની સાહિત્યિક ગુણવત્તા ધરાવે છે. દાસી જીવણે સં. ૧૮૮૧ આસો વદી અમાસ-દિવાળીને દિવસે (ઈ. સ. ૧૮૨૫) ઘોઘાવદરમાં જ જીવતા સમાધિ લીધેલી. પત્ની : જાલુમા. પુત્ર : દેશભગત. શિષ્યો : પ્રેમસાહેબ (કોટડા સાંગાણી), અરજણ (ભાદરા).

અલખની ઓળખાણનો પોતાનો અનુભવ લગભગ તમામ સંત-કવિઓએ પોતાની વાણીમાં વર્ણવ્યો છે. અષ્ટાંગ યોગ દ્વારા મૂલાધાર, સ્વાધિષ્ઠાન, મહિપુર, અનાહત, વિશુદ્ધ અને આજ્ઞાયક સુધીના ષટચક્રો ભેદીને કુંડલિની શક્તિ સહસ્રારમાં આવે અને પરમાત્મસાક્ષાત્કાર

થાય ત્યાં સુધીમાં સાધકને જુદા જુદા અનેક અલૌકિક અનુભવો થતા હોય છે. આ સ્વાનુભવ શબ્દ દ્વારા વ્યક્ત કરવો હોય તો પરંપરિત રૂઢ પરિભાષા દ્વારા જ થઈ શકે. અને એનો અર્થ સંતવાણીની પરંપરા કે પદાવલિના જાણકાર-મરમી પાસેથી જ સાંપડે. દાસી જીવણના ઉપર્યુક્ત

ભજનમાં પ્રથમ પંક્તિમાં જ ચમત્કૃતિ છે. ત્રણ ભૂમિકા આલેખાઈ છે સાધનાની... દેખંદા, નિરખંદા અને પરખંદા...

આપણા ચર્મચક્ષુ દ્વારા આપણને બધું દેખાય છે. પણ કોઈ ચોક્કસ વસ્તુ તરફ આપણું ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવું હોય તો પરીક્ષણ કરવું પડે, જરા સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી જોવું પડે તો જ એની પરખ-કસોટી થાય. વનમાં ફરતા હોઈએ તો જાતજાતનાં-પાર વિનાનાં વૃક્ષો જોવા મળે પરંતુ એમાં કોઈ ચોક્કસ વૃક્ષ તરફ દૃષ્ટિ માંડીએ અને પછી મનન શરૂ થાય કે આ વૃક્ષ કયું? એનું નામ શું? એના થડ, મૂળ, ડાળીઓ, પાન, ફળનો આકાર, રંગ સ્વાદ કેવો છે? એના રસનું પૃથક્કરણ કરતાં કયાં કયાં તત્ત્વો મળે છે? આ થઈ કસોટી....પરખ.

દાસી જીવણ પોતાના અંતરની-દિલની પરખ કરવાનું સૂચવે છે. ઉત્તરોત્તર સૂક્ષ્મ થતી જતી આ આંતરસાધનાની ત્રણ ભૂમિકાઓ પ્રથમ પંક્તિમાં માત્ર ત્રણ જ શબ્દો દ્વારા આપણી સમક્ષ રજૂ થાય છે. જ્યાં સદૈવ ઝણઝણા ઝણઝણા ઝાલરીનો ઝણકાર સંભળાઈ રહ્યો છે એવા અંતરમાં ઊંડા ઊતરીને ખોજ કરનારા જ પછી ‘આપે આપને દીયે ઓળખાઈ...’ મુજબ પોતાની જાતને ઓળખી શકે છે. ઓળખાવી શકે છે.

નાદના બે પ્રકાર છે: આહત નાદ અને અનાહત નાદ. બે વસ્તુઓ ટકરાય અને આઘાત દ્વારા જે ધ્વનિ ઉત્પન્ન થાય તે આહત નાદ. બે વાદળો ટકરાય ને મેઘગર્જના થાય કે પછી આપણી સ્વરચંત્રીઓ ઉચ્છ્વાસને કારણે કંપે અને ધ્વનિ ઉત્પન્ન થાય એ અવાજને આહત નાદના નામથી ઓળખવામાં આવે છે. પરંતુ અનાહત નાદ કે સંતો જેને અનહદ નાદ કહે છે એ ધ્વનિ તો આ સૃષ્ટિના પ્રારંભથી જ સદૈવ લયાત્મક રીતે બજી રહ્યો છે. એને કોઈ હદ-સીમા નથી, જેનો આરંભ કે અંત નથી એવો શરીર અને બ્રહ્માંડથી પાર બજી રહેલો નાદ સાંભળવામાં જરૂર પડે છે સાધનાની.

સાધનાની અમુક કક્ષાએ પહોંચ્યા પછી સાધકને ઝાલરી, બંસરી, ખંજરી, શંખ, શીંગી, ડમરું કે નોબતનો ધ્વનિ સંભળાય, એ ધ્વનિની માત્રામાં પણ સાધનાની અને સાધકની કક્ષા મુજબ વધ-ઘટ થતી રહે... પણ આ બધી વાત છે અંદર ઊતરીને જોવાની-ચકાસવાની- અનુભવની એરણ પર ચડાવવાની...

પરમતત્ત્વ તો બોલે છે ને સૌને બોલાવે છે. દરેક શરીરમાં વસે છે, છતાં પ્રકૃતિ જુદી જુદી એનું કારણ શું? શરીર માટે અહીં ‘ઘટ’ શબ્દ પ્રયોજાયો છે. ઘડાની રચનામાં પણ સૃષ્ટિના પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, આકાશ ને વાયુ એ પાંચે તત્ત્વોનો સમન્વય થયો છે. માટી અને પાણી મેળવીને કુંભકાર ઘડો બનાવે પછી વાયુ એને સૂકવે, સૂકાયા પછી અગ્નિ એને પકાવે એ પછી અંદરના અવકાશમાં જે ભરવું હોય તે ભરી શકાય. પાંચ ઘટકોનું એકત્રીકરણ તે ઘટ અને ઘટનું સર્જન તે ઘટના.

દાસી જીવણ કહે છે, જેવું પાત્ર એવી પ્રકૃતિ, તમામ શરીરમાં

આત્મા ભલે સરખો હોય પણ પાત્રો જુદાં જુદાં છે ને! પાણીને રકાબીમાં, થાળીમાં, વાટકામાં કે લોટામાં ભરીએ ત્યારે જેવો પાત્રનો આકાર કે રંગ હોય એવું દેખાય. પાણીમાં જે રંગ, સ્વાદ કે ગંધ ઉમેરો તેવું લાગે, પણ પાણીને કોઈ આકાર, રંગ, સ્વાદ કે ગંધ નથી. જે થાણે સ્થાનકમાં આત્માને ઠેરવ્યો હોય-સ્થિર કર્યો હોય ત્યાં એવી લીલા કરે; કોઈ લોભી કે કોઈ લાલચુ, કોઈ દાની તો કોઈ ભિખારી... એટલે પ્રથમ ઓળખાણ કરો આ શરીરની, એના પાંચ તત્ત્વની, એની પચ્ચીસ પ્રકૃતિની અને પછી નવદ્વારને ધારણ કરનારી શરીર નગરીમાં દશમે મોલે-દશમે દ્વારે, દશમી બારીએ-બ્રહ્મરંધ્રની પાર બેઠેલા પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરવો હોય તો ‘આપું ત્યાગે સો ઘર જાય.’ પોતાનો અહમ્ છોડનાર નિરહંકારી બને.

આ અવસ્થાએ પહોંચ્યા પછી જે અનુભવ થશે એ અલૌકિક હશે. તાર, તુંબડા, મોરલી, નોબત, દાંડી, મુખ કે હાથ વિના અહર્નિશ વાજાં વાગવા માંડે, દીપક વિના જ્યોતિ પ્રકાશે અને પોતાની સન્મુખ પોતાના દર્શન થાય. શરીર અને આત્મા વચ્ચેની ગાંઠ છૂટી જાય. એ સ્થિતિમાં પછી અજપા-જપ પણ (જે આંતર સાધનાની ઉચ્ચ અવસ્થા છે) છૂટી જાય. ચંદ્ર-સૂર્ય, ઈંડા-પિંગલા નાડીનું સ્મરણ ન રહે. સૂક્ષ્મ સમજ પ્રગટે અને આત્મસાક્ષાત્કારની ક્ષણો ચિરંજીવ બની જાય.

અત્યંત નમ્રતાથી ગુરુશરણમાં રહીને દાસી જીવણ અક્ષર-અજિતા એવા ગરીબનિવાજ પ્રભુ સામે પોતાનો આ મુજરો સ્વીકારી લેવાની યાચના કરે છે ત્યારે સાચે જ પ્રતીતિ થઈ જાય છે કે દાસી જીવણને પોતાની જાતની અને અનહદની ‘ઓળખાણ’ થઈ ગઈ હશે... * * *

આનંદ આશ્રમ, ઘોઘાવદર, તા. ગોંડલ, જિલ્લો રાજકોટ. પીન ૩૬૦૧૧૧. ફોન : ૦૨૮૨૫-૨૭૧૫૮૨. મોબાઈલ : ૦૮૮૨૪૩ ૭૧૮૦૪.

ગાંધી-વિચાર

- ઈશ્વરની સાથે જેઓ સોદો કરવા માગે છે, તેમની પ્રાર્થના ઈશ્વર સાંભળતો નથી.
- ઓછામાં ઓછું કામ કરીને વધુમાં વધુ વળતર મેળવવાની વૃત્તિ સમાજને પતનના માર્ગે લઈ જશે. જરૂર પૂરતું જ લઈને વધુમાં વધુ મહેનત કરવાની વૃત્તિ જ સમાજને આગળ વધારશે.
- સાચી લોકશાહી તો ઈશ્વરની જ. પોતાની પ્રજા (મનુષ્ય)ને એણે પોતાનો ઈન્કાર કરવાની પણ છૂટ આપી છે.
- હું પાપના પરિણામથી મુક્તિ નથી ઝંખતો, હું તો પાપના વિચારમાંથી જ મુક્તિ ઝંખું છું.
- હું બીજાના ગુણોને જ જોઉં છું, હું પોતે ક્યાં દોષરહિત છું કે કોઈના દોષ જોવા જાઉં.
- હું સામા પક્ષને ન્યાય કરવાથી આપણને ન્યાય વહેલો મળે છે.

ભાવ-પ્રતિભાવ

(૧)

આપ ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના મુખપૃષ્ઠની સજાવટ વિવિધ મુદ્રાના સરસ્વતી દેવીના ચિત્રોથી કરો છો.

આપ જાણતા હશો કે સરસ્વતીના ત્રણ આસન (૧) મોર, (૨) હંસ અને (૩) કમળ છે. ત્રણ આસન સ્થિત સરસ્વતીના અનુક્રમે ત્રણ કાર્યો-(૧) કષાયનાશ (૨) વિદ્યા-વિવેક દાન (૩) સ્વરૂપ દાન છે. તેથી તેની ત્રણ વંદના આ પ્રકારે છે.

(૧) ઓમ્ હ્રીં મયૂરાસની કષાયનાશિની સરસ્વતિ દેવ્યૈ નમઃ

(૨) ઓમ્ હ્રીં હંસાસની વિદ્યાવિવેકદાયિની સરસ્વતિ દેવ્યૈ નમઃ

(૩) ઓમ્ હ્રીં કમલાસની સ્વરૂપદાયિની સરસ્વતિ માતૈયૈ નમઃ

ઓમ્ મા પ્રણવા ભગવતિ સિદ્ધકૃપા કૃપાસિંધુ

કષાયનાશો વિદ્યાવિવેક સંપન્ન, હંસની જેમ ક્ષીર-નીરનો ભેદ કરી (જુદા પાડી) ક્ષીરગ્રાહી થાય છે, તેમ સ્વનો પરથી ભેદ કરી સ્વરૂપમાં રહી કમલાસને સ્વરૂપસ્થ થાય છે.

□ સૂર્યવદન ઝવેરી, મુંબઈ

(૨)

મારું ખાસ સૂચન છે કે, આપ જેઓના પત્રો છાપો તેઓનું સરનામું પણ તેમના નામની નીચે મૂકો, કારણ કે ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ વાંચનારા મોટા ભાગના લોકો ઘણાં શિક્ષિત છે અને સમજુ હોય છે. તેઓ જે વાંચે તે અંગે તે લેખ લખનારને ક્યારેક લખવા માંગતા હોય છે તો સીધું લખી શકે. ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના વાંચકોની વચ્ચે અંદરો અંદર એક મૈત્રીભાવ ઊભો થશે. અને મૈત્રીભાવ એ જૈન ધર્મનો એક અગત્યનું સ્તંભ છે.

□ સૂર્યકાન્ત પરીખ-સ્વાતંત્ર્ય સેનાની, અમદાવાદ

Mob. : 09898003996

(૩)

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના માર્ચના અંકમાં લોકસેવા સંઘ, થોરડી (ભાવનગર જિલ્લો) એક દાતાનો ચેક અર્પણ કરવાનો લેખ છે, તે લેખમાં તમે દાનની વિગત આપી છે. તે માટે તમને અને તમારા સાથીઓને હાર્દિક અભિનંદન ઘટે છે. આપણા સમાજમાં જે સંસ્થાઓ સામાજિક ઉત્થાન માટે અથવા તો કેળવણી ક્ષેત્રે અથવા બીજા સામાજિક સેવાના કામોમાં લાગેલી છે તેવી સંસ્થાઓને મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ બહુ સારી મદદ કરે છે. એ વાત નમ્રતાથી હું તમને કહું છું. તેમાં પણ એક અતિ મહત્વની બાબત એ છે કે જૈન યુવક સંઘ સાથે સંકળાયેલા કાર્યકર્તાઓ જાતે જઈને સંસ્થાઓની મુલાકાત લઈને દાન આપે છે. તે પ્રથા ભારતીય પરંપરાને અનુરૂપ તો છે જ, પણ દાન આપનાર અને દાન લેનાર સંસ્થા વચ્ચે એક અતૂટ સંબંધ ઊભો કરે છે. ઉપરાંત તમે એ પ્રવાસનું જે વર્ણન કરો છો, તે વર્ણન જે કોઈ સંસ્થાના સંચાલકો વાંચે તેને

એમ થાય કે તેમની સંસ્થાના કામને સ્પષ્ટ રીતે રજૂ કરવા માટે ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ એક સારું વાહક છે.

ઉપરાંત એ વાંચતા ખૂબ જ આનંદ થયો કે, ૧૯૮૪ થી શરૂ કરેલી આ પ્રવૃત્તિને કાજે મુંબઈ જૈન યુવક સંઘની મારફતે ૪ કરોડ ૪૫ લાખ રૂપિયા દાતાઓએ આપ્યા અને તે સંસ્થાઓને પહોંચાડ્યા તે ઘણી જ મહત્વની બાબત છે, અને દાનનો પ્રવાહ મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ મારફતે વહે છે. તે વાત વાંચકોના ધ્યાનમાં આવી છે.

□ સૂર્યકાન્ત પરીખ-સ્વાતંત્ર્ય સેનાની, અમદાવાદ

(૪)

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’-જૂન-૨૦૧૩ અંકના ભાવ-પ્રતિભાવ સ્તંભ (૧) માં પૂ. મુનિશ્રી રાજદર્શન વિજયજીના આદ્રભાવે અને દિશાસૂચનરૂપ પ્રતિભાવ સામે એક ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના તંત્રી તરીકેની આપની નોંધ અરૂચિકર, અપ્રસ્તુત અને અનપેક્ષિત છે.

અનેકાંત દર્શન આધારિત જૈન માર્ગમાં મૂર્તિપૂજા અને ભક્તિ સર્વમાન્ય અને સ્વીકૃત છે. પ્રકારોમાં ભેદ હોઈ શકે. હિંસા-અહિંસાનું તાત્વિક સ્વરૂપ પણ અનેકાંતિક છે. દ્રવ્ય-ભાવ, તેમજ નિશ્ચય-વ્યવહાર વિ.થી તેમજ તપ-નિષ્કેપ-સપ્તભંગી વિ.ની સ્યાદ્વાદ શૈલીથી પદાર્થનું સ્વરૂપ શાસ્ત્રોમાં દર્શાવ્યું છે જે ગીતાર્થ ગુરુભગવંતથી સમજી શકાશે. વીતરાગ દર્શનમાં બંધ-મોક્ષની વ્યવસ્થા આત્માના અંતર્યાપાર કે આંતર પરિણતિ આધારથી બાહ્ય ચેષ્ટાથી નહીં દ્રવ્ય-હિંસા, હેતુ-હિંસા, સ્વરૂપ-હિંસા વિ. અનેકવિધ દૃષ્ટિકોણથી અહિંસા-તત્ત્વ પદાર્થની વિવક્ષા કરવામાં આવેલ છે. વિવેક દૃષ્ટિ જોઈએ.

એકાંતિક-આગ્રહયુક્ત આપની નોંધ looks simply unwarranted. ક્ષમા યાચના સહ

□ વસંતભાઈ ખોખાણી,

૩, ગુલાબ નગર, રાજકોટ-૩૬૦૦૦૭

ઉત્તર : પૂજ્યશ્રી,

આપનું શાસ્ત્ર પ્રમાણ સત્ય છે, અને આપની સાથે સંમત છું. આપ અને પૂ. મુનિશ્રી રાજદર્શન વિજયજી મને ક્ષમા કરે. મિચ્છામિ દુક્કડમ્ - તંત્રી.

(૫)

જૂન, જુલાઈના અંકમાં ‘જૈન એકતા’ વિષે વાંચ્યું. વાંચી ખૂબ પ્રભાવિત થયો. ‘ગચ્છના બહુભેદ...’ આનંદઘનજીની પંક્તિનો ઉલ્લેખ કરી જે ખેદ રજૂ કર્યો એ અર્થસભર છે. ખરેખર બુદ્ધિ ચાતુર્યનું સંગઠન થાય અને ખરેખર કાળાંતરે એકતા સધાય તો મનુષ્ય જીવનની સાર્યકતાનો ઉદય થઈ શકે તેમ છે એ વાત બહુ સ્પર્શી ગઈ. જે જે સમયે નવા નવા ગચ્છનું નિર્માણ થયું અને તે પંથે જોડાયા તેમાં જૈન ધર્મને ખૂબ હાનિ પહોંચી છે. મૂળ વાતને તે વિસારી દઈ પોતાના

મતનો પ્રચાર કરવા બદલ જે ખોટ ગઈ છે તે ક્યારે ભરપાઈ થશે ? એ બહુ વિકટ પ્રશ્ન છે. ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ ખૂબ જ સાર્થક લેખકો અને સુંદર વિષયોનું આલેખન છે.

□ જયંત ઝવેરી, સુરત

(૬)

સવિનય જૂન ’૧૩ના ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’માં આપનો ‘જૈન એકતા’ અંગેનો તટસ્થ, મનનીય વિચારપ્રેરક લેખ વાંચી અત્યંત આનંદ થયો. ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ હું છેલ્લાં ૬૦ વર્ષથી વાંચું છું અને જે તે સમયના તંત્રી કાર્યવાહકોએ, જૈન એકતા માટે જ હંમેશાં લખી, ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ એક જ પંથનું વાજંત્ર ન બને, તેના હિમાયતી રહ્યા છે.

આપના ઉપરોક્ત લેખમાં આપે જૈન એકતા અંગે વિગતો અને ઐતિહાસિક હકીકત જણાવી સમર્થન કર્યું છે તે આવકાર્ય છે. પરંતુ પાંચ, અલગ સંવત્સરી ઉજવનાર આપણો સમાજ હાલ એક થાય તેવી સહેજ પણ ઝાંખી થતી નથી. પરંતુ ઝીણવટથી જોઈએ તો હાલના પાંચ પંથોમાં પણ, પ્રત્યેક ગ્રુપમાં અલગ અલગ પેટા તડ, વિભાગ હોય છે જે આપણા જે તે સમાજના સાધુ મહારાજના અહમ્મની નીપજ છે, અને આપે લેખમાં સાચે જ જણાવ્યું છે કે માણસની પ્રજ્ઞા વધે એટલે બુદ્ધિ મંથનમાંથી મત જન્મે જે આગ્રહી બનતા, અહમ્મનું સર્જન થયે નવા સંપ્રદાયને જન્મ આપે છે.

સુરતમાં દલીયંદ શ્રોફ જૈન છાત્રાલયની છેલ્લા ૪૫ વર્ષથી માનદ્ સેવા કરું છું અને ધાર્મિક અભ્યાસ પંચ પ્રતિક્રમણ, નવ તત્ત્વ જીવવિચાર સુધી કરવાની તક મળતા, જૈન ધર્મ અંગે ખુલ્લો ગહન વિચાર કરતાં, અને આપણા સમાજના કહેવાતા ધાર્મિક આચારો માટે જ આગ્રહ રાખતાં, રંગ ઢંગ જોતાં એકતા થવાની શક્યતા નજદીકમાં પણ જણાતી નથી તેમ લાગે છે તો માફ કરશોજી. આપણા તીર્થધામના મંદિરોની માલિકી અંગે જુદા જુદા પંથો, કેવા અસહિષ્ણુ ભાવો દર્શાવી ધર્મની હાંસી થાય તેવું વર્તન કરે છે, તે પણ આપણને રમૂજ અને શરમ ઉપજાવે તેવા છે. આમ છતાં એકમત ભલે ન બને પણ પ્રસંગોપાત એક મંચ ઉપર ભેગા થાય છે તે આવકાર્ય છે. અને વિચારભેદ ખાસ અલગ નથી, પરંતુ આચારભેદ, કર્મકાંડ ક્રિયામાં ભલે અલગ રહે. અહમ્મ ઓગળે એકતા નજદીક આવવાની અપેક્ષા રાખીએ. એક આડ વાત જણાવું કે આપણી આગેવાન સંસ્થા મહાવીર જૈન વિદ્યાલય મુંબઈ, ફક્ત શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈનને જ વિદ્યાભ્યાસ માટે પ્રવેશ આપે છે જ્યારે અત્રેનું વિદ્યાલય ૮૩ વર્ષથી શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક સ્થાપિત હોવા છતાં ફિરકાના તમામ જૈનને પ્રવેશ આપે છે. આભાર.

□ સોભાગચંદ ચોકસી, સુરત.

Tele : 0261-2476500

(૭)

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’માં ‘ઋષિ સંસ્કૃતિના વાહક’ લેખ ગીતાબેન જૈને

લખ્યો છે. ઢેઢુકીના સંચાલક શ્રી ચૈતન્યભાઈ ભટ્ટ મારા મિત્ર છે. તેમનું કાર્ય અતિ સુંદર છે. તેઓ પ્રચાર કરતાં કાર્યને વધુ મહત્વ આપે છે. છતાં ત્યાં કોઈ વ્યક્તિ કે મિડિયા સંસ્થાની પ્રવૃત્તિની વાત સાંભળી આવે અને પછી પ્રચાર કરે તે અલગ વાત છે. ગીતા બહેને લખ્યું છે ને ? તે રીતે.

□ મનુભાઈ શાહ, ભાવનગર

(૮)

જૈન ધર્મના પાયાના સિદ્ધાંતોમાં આવા ફાંટા, સંઘેડા, સંપ્રદાયનો કોઈ જગ્યાએ ઉલ્લેખ છે જ નહિ. ભગવાન મહાનવીરના ઉપદેશમાં પણ આવો ક્યારેય વિચાર થયો નથી. તો પછી આ બધું આવ્યું ક્યાંથી ? વિચારોમાં ભેદ હોય પણ આવા ભાગલા, અલગતાવાદ, સંકુચિતતા ન હોવા જોઈએ. આખરે ધર્મ એક, ભગવાન મહાવીર એક, ધજા એક, મંદિર એક તો આમ કેમ ? ભાગલાવાદી માનસ કેમ ?

મેં એ પણ સાંભળ્યું છે કે એક શહેરમાં એક સંઘેડાના મુનિ ભગવંતોનું સારું માન, સન્માન બધી રીતે સરભરા કરાય ત્યારે તે શહેરમાં બીજા સંઘેડાના મુનિ ભગવંતો આવે તો પહેલાંના જેટલું માન-સન્માન જાળવતા નથી. ઘણી વખત તો મહાજન કે પેઢીતરફથી ના પણ કહેવામાં આવતી હોય છે. આવી સ્થિતિ જૈન ધર્મની થતી રહી છે. ભવિષ્યમાં આવી સ્થિતિનું વટવૃક્ષ ન બને તેની કોઈ શ્રાવક-શ્રાવિકા, મુનિ ભગવંતો કે સાધ્વી ભગવંતો બાંહેધરી આપશે ખરા ? આ વિચાર જૈન ધર્મને લાંછન રૂપ છે.

અત્યારનો જૈન ધર્મમાં સળગતો પ્રશ્ન બે સંવત્સરીનો છે. જૈન ધર્મનો મોટામાં મોટો ઉત્સવ તે પર્યુષણ છે. તેમાં તે દિવસો આરાધનાના, તપશ્ચર્યાના, કલ્પસૂત્ર વાચન, મહાવીર જન્મની ઉજવણી, વ્યાખ્યાનો, પ્રતિક્રમણ વગેરે આ દિવસોમાં થતાં હોય છે. પર્યુષણનો છેલ્લો સંવત્સરીનો દિવસ ગણાય છે. સવાલ એ છે કે જુદા જુદા ફાંટા, જુદા જુદા દિવસે (ચોથ-પાંચમ) સંવત્સરી મનાવે છે. જૈન ધર્મનો વિચાર વિશાળ ભાવનાનો બનેલો છે. આ ધર્મના પાયાના સિદ્ધાંતો માનવ જીવનને ઉચ્ચ સ્થાને પહોંચાડનાર હોવા છતાં આ દિવસે જુદા પણ કેમ ?

કેન્દ્ર અને રાજ્ય સરકાર જૈન ધર્મના સિદ્ધાંતોને સ્વીકારી પર્યુષણના છેલ્લા સંવત્સરીના દિવસે કતલખાના બંધ રખાવે છે. સવાલ એ ઊભો થાય છે કે જુદા જુદા ફાંટા જુદા જુદા દિવસે સંવત્સરીનો દિવસ ઉજવે તો સરકાર કયા દિવસે કતલખાના બંધ રખાવે તેની મુંઝવણના કારણે હવે સરકાર સંવત્સરીના પવિત્ર દિવસે કતલખાના ચાલુ રખાવે છે.

અહિંસામાં માનનારો જૈન ધર્મ એક મામુલી વાદ-વિવાદને કારણે કેટલી મોટી હિંસાનો ભાગીદાર બને છે. કદી આ વિચાર કર્યો છે ખરો ?

□ મનુભાઈ શાહ, ભાવનગર

શાંતિવન સોસાયટી, રીંગ રોડ, ભાવનગર.

(૯)

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’નો અંક મળતાંની સાથે જ હું ખૂબ જ રસપૂર્વક વાંચું છું. મને વાંચનનો શોખ છે તેમજ જૈન ધર્મ વિશે જાણવાનું ખૂબ ગમે છે. આપની ઋષભકથાની લેખમાળા ઉપરથી અક્ષય તૃતીયાના પારણા પ્રસંગે મંડળના બહેનોની સાંજમાં ભગવાન ઋષભદેવના જન્મથી લઈને ઈશ્વરસના પારણા સુધીનો પ્રસંગ નૃત્ય નાટિકા-રૂપક ગીત, ડાયલોગ વિગેરે ઉમેરીને ખૂબ સુંદર રજૂ કર્યો. જોનારા બધાએ ખૂબ વખાણ્યો. પૂ. ધુરંધરવિજયજી મ.સા.ની આદિજીન પંચ કલ્યાણક પૂજા-ઋષભની શોભા વિગેરેનો આધાર લીધેલ. છતાં મૂળ આઈડિયા તો મને ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’માંથી મળેલ. આ સિવાય ૪૫ આગમો, ચૈત્ર-૧ ૩ના મહાવીર સ્વામીના સ્તવનો, અષ્ટમંગળ, નવપદ અંક વગેરે ખૂબ ગમ્યા છે.

મહાવીર સ્તવન ‘સિદ્ધારથના રે નંદન વિનવું’માં પ. વિનયવિજયજી મ.નો પરિચય મેં માલતીબેનને આપેલ. ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના અંકોમાંથી ખૂબ જ ઊંચું સાહિત્ય, લેખો વગેરે વાંચવા મળે છે જે બદલ આપ સર્વેની ખૂબ આભારી છું.

□ મનહરબેન કિરીટભાઈ, ભાવનગર
(૧૦)

આગામી પર્યુષણ પર્વ નિમિત્તે પ્રકાશિત ઑગષ્ટ-સપ્ટેમ્બરનો સંયુક્ત અંક ‘ગણધરવાદ’ની ૧૦ નકલો મારા સરનામે પહોંચાડશો તેવી વિનંતિ.

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ જુલાઈ ૨૦૧૩નો અંક વાંચીને પ્રભાવિત મેઘાવી બન્યો છું. શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પ્રસાદના ‘વચનામૃત’, ‘સત્યઘટના’ અને ‘જૈન એકતા-૨’, ‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર અને ભક્તિ’ વિશે ઉત્તમ જ્ઞાન મળ્યું છે. ‘ઉપનિષદો : અમર ભોમના આંબા-૨’, નરેશ વેદ સાહેબનો લેખ ઉત્તમ હતો, ‘સુખ તમારી પ્રતિક્ષા કરે છે’, ‘જયભિખુ જીવનધારા : ૫૧ ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈનો લેખ ઉત્તમ હતો.

□ મહેશકુમાર પંચાલ, પ્રાંતિજ, સાબરકાંઠા
(૧૧)

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’નો જૂન ’૧૩, અંક મળ્યો. ‘જૈન એકતા’ વિષેનો તંત્રી-લેખ વાંચ્યા બાદ જે વિચારો આવ્યા તે પ્રસ્તુત છે:

સંસ્કૃત ભાષા શિક્ષક શીખવતા, ‘ગમ્-ગચ્છતિ-to go, એટલે ‘જવું તે’. ક્યારે, ક્યાં અને શા માટે જવું છે, તેની ‘જનાર’ને પૂરેપૂરી ખબર હોવી જોઈએ કે જેથી ‘જવું’ સાર્થક થાય !

જૈનોએ, જૈનેતર પાસે જઈને, પોતાની વાત સમજાવવી હોય તો ‘એકતા’, ‘નેકતા’, અનિવાર્ય ગણાય. આપણો જૈન ધર્મ અતિ પ્રાચીન હોઈ, તેને અર્વાચીન પ્રજા પાસે સ્વીકૃતિ અપાવવી હોય તો તેમાં જરૂરી પરિવર્તન આવકાર્ય ગણાય.

કામ, ક્રોધ અને લોભ પછી આવતાં, ‘મોહ’ને નષ્ટ કરવાનું ભગવાન મહાવીરે કહ્યું છે, તે યોગ્ય જ છે. નહીં તો મદ અને મત્સરમાં સરી

પડાશે !

આનંદઘનજીની વાતમાં ભારોભાર સત્ય સમાયેલું છે:

‘ઉદર ભરણાદિ નિજ કાજ કરતાં થકાં,
મોહ નડિયા કલિકાલ રાજે.’

આ પાપી પેટ માણસ પાસે શું નથી કરાવતું ? તે ‘ભાગલાં પાડો ને રાજ કરો’ કહે છે, ‘Divide and Rule’. મને લાગે છે કે આપણાં જૈન ધર્મના, ‘અસંખ્ય ગચ્છો’માં આ ઉદર જ ઉદરનું કામ કરી રહ્યું છે ! જૈનેતરો તો શ્વેતાંબર, દિગંબર, સ્થાનકવાસી અને દહેરાવાસી-આ ચારને જ ઓળખે છે, તેના પેટા-વિભાગમાં, અન્યોને ખાસ ગતાગમ નથી હોતી !

ભગવાન મહાવીર પછી મહાત્મા ગાંધીએ જે ‘અહિંસા’ની વાત કરી તે પણ અતિ સૂક્ષ્મ હતી. કોઈ વિષે નબળો કે ખરાબ વિચાર કરવો, એ પણ હિંસા થઈ. આમ હિંસાનો પ્રસવ સૌ પ્રથમ માનવીના મનમાંથી થતો રહે છે.

તમે લખ્યું છે તેમ, ‘સાપેક્ષવાદ અને અનેકાંતવાદ જો જૈન ધર્મનો આત્મા હોય, તો કમ-સે-કમ, જૈનોમાં તો એકતા સ્થપાવી જ જોઈએ. આજે સ્થળ અને કાળ જ્યારે જીતાઈ રહ્યાં છે ત્યારે, જે-તે-ધર્મમાંથી જરીપુરાણા ખ્યાલોને બાદ કરી, નવા વિચારોને, અપનાવવાથી જ આપણાં જૈન ધર્મનો ફેલાવો કરી શકાશે, તેનાં સારા અને સાચાં તત્ત્વોને, નવી પેઢી સમક્ષ રજૂ કરી શકાશે.

આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રનું સૂચન પણ એ જ કહે છે:

‘આગળ જ્ઞાની થઈ ગયા, વર્તમાનમાં હોય,
થાશે કાળ ભવિષ્યમાં, માર્ગ ભેદ નહિ હોય.’

આજે વિશ્વ નાનું થઈ ગયું છે, યાતાયાતની સગવડ, સંદેશા, વ્યવહાર પુસ્તકો દ્વારા જ્ઞાનનો ફેલાવો વધી રહ્યો છે, ત્યારે આપણાં જૈન ધર્મ તેની સંકુચિતતાનો ત્યાગ કરી એકતા સ્થાપી, તેને વિશ્વફલક ઉપર વિસ્તારવાની જરૂર જણાય છે. જૈનેતરો પણ જૈન ધર્મના પાયાના સિદ્ધાંતોમાં રસ લેતા થાય, તેને આવકારે અને અપનાવે તે જોવું જરૂરી બની રહે છે.

તે માટેની પૂર્વ શરત છે. લોભ, મોહ અને મદમાંથી મુક્ત થવું તે. ‘માલિકી’નો ભાવ ત્યજવો જરૂરી ગણાય. જો આપણો ખુદ આપણાં શરીરનાં માલિક ના હોઈએ તો એકાદ મંદિર, મસ્જિદ કે ગીરિજાધરના માલિક શી રીતે થઈ શકવાના ? એ વિષે વિચારવું રહ્યું. ભગવાન મહાવીરને ‘અહિંસા’ દ્વારા અનેકના બનાવવાનો સમય આવી પહોંચ્યો છે. ‘અનેકાંતવાદ’ ખુદ તેનો પુરાવો છે. બંદો એટલે ભક્ત, બંદગી એટલે ભક્તિ. આજના બંદા, ગંદા બની જાય, તે પહેલાં તેને ગંદકીમાંથી મુક્ત કરવાની જરૂર છે.

□ હરજીવનદાસ થાનકી, સીતારામ નગર, પોરબંદર
(૧૨)

ડૉ. નરેશભાઈ વેદના ઉપનિષદ વિષેના ગહન, ચિંતનાત્મક વિચારો

વાંચીને પ્રસન્નતા થઈ. કેટલું સુંદર, સચોટ અને વિષદ્ નિરૂપણ, ખૂબ સાદી, સીધી, સરળ ભાષામાં તેમણે કર્યું છે.

આત્મા, પૂર્વ અને પુનઃજન્મ, જગતમાં તેની શારીરિક હયાતી દરમ્યાન, તેણે કરવાના કર્મો, તેને પ્રેરનાર શક્તિ વગેરે વિષે ગહનતાપૂર્વક સુંદર નિરૂપણ થયું છે. આવું સુંદર લખાણ ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના વાચકને પૂરું પાડવા બદલ તેમનો હાર્દિક આભાર માની અભિનંદન આપવા રહ્યાં.

શિક્ષણમાં કૉલેજ કક્ષાએ તેનો સમાવેશ કરવાનો વિચાર બહુ સુંદર છે. જો કે આવા ગહન વિષયમાં, રસ લઈ શકે, એવો જિજ્ઞાસુ વિદ્યાર્થી-વર્ગ ઓછો હોવાનો, પણ જે હોય તેને તેનો લાભ મળવો જોઈએ. ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’માં વિચારો વ્યક્ત થતા રહે તો તે વાચકોને જરૂર ગમશે એટલું જ નહીં, પણ તેઓ તે વિષે વિચારતા-આચરતા પણ થઈ શકે. મૂળ વાત તેમાં રસ પેદા કરવાની કેંદ્ર સ્થાને છે. આપણાં પૂર્વજો જે કે કંઈ વિચારી ગયા તેનો લાભ, અનુજો, ભવિષ્યની પેઢીને મળતો રહે એ વિચાર પોતે જ કેટલો મહાન છે.

વળી આપણા બહુ બહુ તો સો વર્ષનાં આયુમાં, તેનો જેટલો અમલ થાય, તેટલો કરવો રહ્યો. મને લાગે છે કે પૂર્વ અને પુનઃજન્મ જેવું કંઈક અવશ્ય હોવું જોઈએ. કેટલાંક પૂર્વ જન્મનું ભાથું પોતાની સાથે બાંધી લાવ્યા હોય તેમ જણાયા વગર રહેતું નથી. આ સંદર્ભે જ સાંસ્કૃતિક વારસાનું ય મૂલ્ય અકબંધ જ છે.

□ હરજીવનદાસ થાનકી, સીતારામ નગર, પોરબંદર (૧૩)

ડૉ. રણજિત પટેલ (અનામી)નો ‘શતાયુ મત કહેના’ લેખ વિચાર્યો. માનવીનું સરેરાશ આયુ વધી ગયું છે! કે. કા. શાસ્ત્રીજી ૧૦૨ વર્ષ જીવ્યા. ક્ષત્રિય રીતે મૂળમાં બેઠી દડીનું એકવડિયા બાંધાનું નિરોગી શરીર, વિદ્વતા આદિ ગણાય. મારા વડીલ મિત્ર શ્રી દિનકરરાય ધીરુભાઈ વૈષ્ણવે, ૮૮ વર્ષ પૂરા કર્યા, આજે પણ તેઓશ્રી વિવેકાનંદ ગ્રંથાલયમાં વાંચતા જોવા મળે. ઘરેથી ચાલતા આવે અને પાછા જાય!

શરીર કરતાં વધુ રોગ, મનમાં પ્રવેશતાં રહે છે. ખોટી મહત્વાકાંક્ષાઓ, સંપત્તિ પાછળની આંધળી દોટ, માન મેળવવાનો આગ્રહ અને પાંચમા પૂછાવાની આદત માણસનું આયુ ટુંકાવતી રહે છે. મને, ૭૮ વર્ષ પૂરાં થયાં. કોઈ રોગ નહીં, તલકીફ નથી, સાદું જીવન છે, ઉચ્ચ વિચારો છે, જરૂરિયાત કરતાં વધુ પૈસા નથી, તેથી તન, મનથી દુરસ્ત રહી શક્યો છું. ઝાઝા મિત્રો ય નથી. ‘મને કોઈ બોલાવતું નથી કે નથી કોઈ મારો ભાવ પૂછતું.’ તે ગમે છે. સમાજમાં જરૂરિયાત કરતાં વધુ હળતો-મળતો નથી, માન-પાન જોઈતાં નથી. છતાં કોઈ અપમાન ના કરી જાય, તેથી સાવધ રહેવું પડે. પત્ની છે, પરિવાર છે, છતાં વધુ મેળવવાની ઝંખના નથી. ‘જે છે તે’ પૂરતું છે. નિયમિત જીવન, મર્યાદિત ખોરાક, પૂરતી ઊંઘ અને મનની શાંતિથી આયુને લંબાવી શકાય. કોઈને રૂબરૂ મળવું ના ગમે! લેખનના માધ્યમ

દ્વારા અનેક મિત્રોનાં પત્રો આવે તેને ઉત્તર આપું, પણ રૂબરૂ મળવાની સખત મનાઈ! ન કોઈ ઈર્ષ્યા કે અદેખાઈ, બિનજરૂરી ચીજ વસ્તુઓ વસાવવા ઉપર સંચય. મારા અંગત વિચારોમાં જ મક્કમ રહું છું. મારું જીવન જ પ્રાર્થનામય તેથી કોઈ વિશેષ પ્રાર્થના-પૂજા પણ નહીં!

□ હરજીવનદાસ થાનકી, સીતારામ નગર, પોરબંદર (૧૪)

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’નો જૂન અંક તા. ૨-૭-૧૩ના મળી ગયો. તંત્રી લેખ ખૂબ જ સરસ. આખો લેખ અત્રેના ‘મંગલ મંદિર’ના તંત્રીશ્રીને મોકલી આપીશ. કદાચ તે ઑગસ્ટના અંકમાં છપાશે.

તંત્રીલેખની પ્રથમ લાઈનમાં વિશ્વની વસતી ત્રણ અબજ લખી છે તે સાત અબજ છે. પાના નંબર ૧૮ પર ‘રોગશાસ્ત્ર પ્રમાણે-સાત ચક્રો આવેલ છે’ ત્યાં ‘યોગશાસ્ત્ર’ જોઈએ. બાકી બધું સરસ. મજામાં હશે.

□ શાંતિલાલ સંઘવી, અમદાવાદ

Tele. : 079-26301729

(૧૫)

લેખ એટલે એક પ્રકારની જાણકારી. જમણવારમાં દાળ, ભાત, શાક, પૂરી બધું જ હોય એને પણ જમણવાર કહેવાય. પરંતુ જો એમાં કોઈ મિઠાઈ ભળે તો જમણવાર વધુ સ્વાદિષ્ટ બને. બસ એમ જ લેખમાં કોઈ દાખલા સાથેનું લખાણ હોય તો વાંચવાની ખૂબ જ મજા આવે છે.

‘સુખ તમારી પ્રતીક્ષા કરે છે’ લેખમાં પ. પૂ. આચાર્ય વાત્સલ્યદીપ સૂરિશ્ચરજી મહારાજે ખૂબ જ સુંદર રીતે દરેક વસ્તુ સમજાવી છે એમાંય ‘ઝઘડા ટાળીએ’ હેડીંગ નીચે ઘરઘરમાં સામાન્ય થતાં ઝઘડાને શેઠનો દાખલો દઈ ખૂબ જ સુંદર રીતે સાસુજીને કઈ રીતે પ્રેરણા થઈ સમજાવ્યું છે. સાથે સાથે જે હકીકત છે એ કે વ્યાખ્યાનમાં જવાથી મનને શાંતિ થાય છે. મન પ્રફુલ્લિત થાય છે. જીવનમાં આપણે ક્યાં ભૂલ કરીએ છીએ એનો અહેસાસ થાય છે. આ દાખલો વાંચી જરૂર એમ થાય કે જ્યાં જ્યાં પૂ. ગુરુભગવંતનું વ્યાખ્યાન હોય પા-અર્ધો કલાક પણ જવું. પૂ. ગુરુદેવો જીવનમાં ખૂબ જ ઉત્તમ રાહ બતાવશે.

□ જયસુખલાલ ચંપકલાલ વોરા, મુંબઈ

Mob. : 9819550011

(૧૬)

ચાર વર્ષ પહેલાં ‘પ્રબુદ્ધ’ વિશેષાંક પ્રગટ થયો હતો. તેમાં ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના અંતિમ પાનવાળા ‘પંથે પંથે પાથેય’ લેખો પણ સમાવવામાં આવ્યા હતા, અલગ વિભાગમાં. રસપ્રદ વાચન-સામગ્રી હતી.

સામયિકના પહેલા પાને રજૂ થતો તંત્રીલેખ પણ વિચારપ્રેરક અને મનનીય હોય છે. પ્રત્યેક લેખનો વિષય નવતર હોય છે, વ્યક્તિ અને સમાજને સ્પર્શતો. તેમનું ચયન-સંકલન કરી Exclusive પુસ્તક રૂપે પ્રગટ થાય એવું મારું નમ્ર સૂચન છે.

□ શાંતિલાલ ગઢિયા, વડોદરા

Tele. : (0265) 26301729

(૧૭)

તમો દિગંબર સમાજથી પરિચિત હોઈ આ કરી શકશો એ જ.

શ્રીમતી પુષ્પાબેન પરીખ,
જોગ ધર્મલાભ,

તમારા લેખો ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’માં વાંચવા મળે છે, અગાઉ એકવાર ફોન પર વાત થઈ હતી.

ખાસ લખવાનું તો એ કે મહારાષ્ટ્રમાં આકોલા પાસે કારંજમાં દિગંબર જૈનો છે ત્યાં પ્રાચીન હસ્ત લિખિત ભંડાર છે, જે સુરક્ષિત પણ છે. તેના વિશે માહિતી મેળવીને લેખ આપશો. મને પણ જણાવશો.

ભંડારમાં એક સચિત્ર હસ્તપ્રત છે, જેમાં ઋષભદેવ ભગવાનના પંચ કલ્યાણકોનું સચિત્ર આલેખન છે. બુંદીકોટા-ચિત્રની શૈલી છે. અને પ્રશસ્તિ પત્રની જેમ ૫-૧૦ ફૂટ લાંબું છે. મને આશા છે કે તમો આ વિશે સંપર્ક કરીને જાણકારી આપશો.

□ મૃગેન્દ્ર વિજય, ઉમરગામ

Mob. : 09904589052

(૧૮)

સવિનય આજે શ્રી પ્રવીણભાઈ સાથે આપની ઑફિસમાં વાત કર્યા મુજબ બૅંક ઑફ ઇન્ડિયા-ભાવનગર ખાતે રૂ. ૧૦૦૦ ‘પ્રબુદ્ધ જીવન નિધિ’ માટે ડિપોઝીટ કરાવેલ છે.

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ વર્ષોથી અમારા જેવા અનેકના જીવનને હકારાત્મક રીતે સમૃદ્ધ બનાવી રહ્યું છે. આ પ્રયાસ કરનાર દરેક ટીમ મેમ્બરને અમારી સલામ અને શુભેચ્છા પાઠવશો.

□ વિરત મહેન્દ્રભાઈ શાહ, ભાવનગર

Mob. : 09327932728

છ મહિનાનો હસ્તપ્રત વિદ્યાનો સર્ટિફિકેટ કોર્સ

ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઑફ જૈનોલોજી અને ભો. જે. અધ્યયન સંશોધન વિદ્યાભવનના સંયુક્ત ઉપક્રમે ગુજરાત યુનિવર્સિટી માન્ય છ મહિનાના હસ્તપ્રતવિદ્યાના સર્ટિફિકેટ કોર્સનો ૨૭ જુલાઈ ૨૦૧૩ ને શનિવારે શુભપ્રારંભ કરવામાં આવ્યો. આ કાર્યક્રમના ઉદ્ઘાટક શ્રી મધુસૂદન ઢાંકીએ કહ્યું કે હસ્તપ્રતમાં લિપિ વિશેષજ્ઞોનું વિશેષ મહત્ત્વ છે. એક સમયે આપણી પાસે અમૃતલાલ ભોજક અને લક્ષ્મણભાઈ ભોજક જેવા હસ્તપ્રતમાં લિપિ-વિશેષજ્ઞો હતા. આ કોર્સ દ્વારા હસ્તપ્રત સંપાદકો ઉપરાંત લિપિ વિશેષજ્ઞો તૈયાર થાય તેવી ભાવના વ્યક્ત કરી હતી અને આ કોર્સના શુભારંભને શુભેચ્છા પાઠવી હતી.

પદ્મશ્રી ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈએ હસ્તપ્રતવિદ્યાના આ કોર્સ વિશે વાત કરતાં કહ્યું કે આ સંસ્થાઓ અન્ય સંસ્થાઓના સહયોગથી હસ્તપ્રતમાં નિપુણતા ધરાવતા લોકોને તૈયાર કરે છે. પ્રથમ ત્રણ દિવસનો, પછી પંદર દિવસનો અને હવે છ મહિનાના ગુજરાત યુનિવર્સિટીના માન્ય કોર્સનું આયોજન કરવામાં આવ્યું છે. શ્રી આર. ટી. સાવલિયાએ જણાવ્યું હતું કે આ કોર્સમાં વિશેષ ઝોક વિદ્યાર્થીઓને હસ્તપ્રત આપીને ગ્રંથભંડારમાં રહેલી કૃતિઓ પ્રકાશિત કરવાનો છે. મુખ્ય મહેમાન તરીકે ઉપસ્થિત રહેલા રાધિકાબેન લાલભાઈએ આ કોર્સનું મહત્ત્વ સમજાવ્યું.

શ્રી ધનવંતભાઈ શાહે આ કોર્સમાં વિદ્યાર્થીઓને હસ્તપ્રત આપીને તૈયાર કરવાના ઉપક્રમની વિશેષ નોંધ લીધી અને હસ્તપ્રત ઉકેલનારી પેઢી તૈયાર કરવાની જરૂર છે તેના પર ભાર મૂક્યો. શ્રી શ્રીનંદ બાપટે સચિત્ર હસ્તપ્રત વિશે વાત કરતાં જણાવ્યું કે આપણો અમૂલ્ય વારસો હસ્તપ્રતમાં જળવાયેલો છે. શ્રી કાંતિભાઈ શાહ સંપાદિત ‘જૈન કથાવિશ્વ’નું વિમોચન શ્રી મુકેશ શાહ અને શ્રી મહેશભાઈ ગાંધીએ કર્યું. પુસ્તકના સંપાદક શ્રી કાંતિભાઈ શાહે મધ્યકાલીન કથાવાર્તાઓ અંગે રસપ્રદ ઉદાહરણો આપ્યાં.

આ પ્રસંગે શ્રુતભવન પૂણેથી વૈરાગ્યરતિ મહારાજ સાહેબે આશીર્વાદનો સંદેશો પાઠવ્યો હતો. આ કાર્યમાં એમની સંસ્થાએ સક્રિય સહયોગ આપ્યો છે. ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઑફ જૈનોલોજીના ચેરમેનશ્રી

હસ્તપ્રત વિદ્યા – જિન પૂજા

હસ્તપ્રત વિદ્યા શિખવાના આવા સર્ટિફિકેટ કોર્સ પ્રત્યેક યુનિવર્સિટીમાં શરૂ થવા જોઈએ એવો પ્રયત્ન જૈન સાધુ ભગવંતો અને જૈન અગ્રણીઓએ કરવો જોઈએ.

આવા લિપિ જાણનાર વિદ્વાનો જૈન ભંડારમાં સુષુપ્ત પડેલા આ જ્ઞાન સાગરનું આપણને દર્શન કરાવશે. પ્રત્યેક ઉપાશ્રયમાં જૈન પુસ્તકાલય અને જૈન પંડિત હોવા જ જોઈએ.

આ શ્રુતભક્તિ છે. શ્રુતભક્તિ એ જિન ભક્તિ છે.

□ તંત્રી

રતિભાઈ ચંદરયા અને વાઈસ ચેરમેનશ્રી નેમુભાઈ ચંદરયાનો શુભેચ્છા સંદેશ વાંચવામાં આવ્યો.

સંસ્કૃત પાઠશાળાના પ્રધાનાચાર્ય શ્રી શ્રીધર વ્યાસે પ્રાર્થના કરી હતી અને સમગ્ર કાર્યક્રમનું સંચાલન શ્રી નલિની દેસાઈએ કર્યું. વિદ્યાર્થીઓ અને સાહિત્યરસિકો મોટી સંખ્યામાં ઉપસ્થિત રહ્યા હતા.

સરનામું: ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઑફ જૈનોલોજી, બી-૧૦૧, સમય એપાર્ટમેન્ટ, આઝાદ સોસાયટી પાસે, આંબાવાડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫.

ફોન: ૦૭૯-૨૬૭૬૨૦૮૨.

સમય

□ દરજીવન યાનકી

ત્રણ અક્ષરનો સાદો શબ્દ સમય, આપણે જન્મ્યાં, ત્યારે જ સાથે લઈ આવ્યાં. તેને કઈ રીતે પસાર કરીએ છીએ, તેમાં જીવનનો નિયોડ સમાયેલો હોય એમ લાગે. બુદ્ધિશાળી માણસોનો સમય કાવ્યની રચના, શાસ્ત્રની ચર્ચા અને આનંદમાં વીતતો હોય તેમ પણ જણાય. જ્યારે સામાન્ય માણસનો સમય, કલહ, કંકાસ અને વાદ-વિવાદમાં પસાર થતો પણ દેખાય !

કેટલાક લોકો સતત ફરિયાદ કરતા રહે છે કે ‘મને સમય મળતો નથી’ તો વળી કેટલાક કહે છે, ‘મારો સમય જ જતો નથી!’ હવે વિચારવાનું એ છે કે, સમય, ક્યાંથી મળવાનો અને ક્યાં જવાનો? મૂળમાં, તેમના જીવનમાં આયોજન (Planning)ની ગેરહાજરી હોય છે. નિયમિતતાનો અભાવ પણ ખરો.

સુખનો સમય ઝડપથી પસાર થતો, અને દુઃખનો સમય મંદગતિએ પસાર થતો જોવા મળે છે, કેમકે સમયમાં આપણી માનસિકતા ઉમેરાતી રહે છે. તેમાંય આપણે કેંદ્રમાં રહીને વીતી ગયેલા સમયને ભૂત સાથે તો વીતનારા સમયને ભવિષ્ય કહીને સંબોધીએ છીએ. જ્યારે નજીકનું અસ્તિત્વ કેવળ વર્તમાનનું હોય છે.

અત્યારનું, આજનું હમણાંનું વર્તન (Behaviour) કેવું છે, એ વિષે વિચારાવું જોઈએ, અને ભૂતને આધારે ભવિષ્યનું ચિંતન થતું રહેવું જોઈએ. કેમકે આપણા વર્તમાનમાં જ ભવિષ્યના બીજ ધરબાયેલાં હોય છે. આજે જેવું વાવશું તેવું આવતીકાલે લણી શકીશું. એ જ રીતે ભૂતકાળમાં વવાયેલાં બીજનો પાક, વર્તમાનમાં લણાતો રહે છે. આપણે જન્મ્યાં તે પહેલાંનો સમય આપણે માટે ભૂતકાળ અને આપણી વિદાય પછી જે સમય વીતશે, જેને ભવિષ્યકાળ ગણાવો રહ્યો. આ સમયને માપવા ઘડિયાળો શોધાઈ, તેનું નાનામાં નાનું અને મોટામાં મોટું એકમ પણ શોધાયું. કાળની ગણતરી દિવસ, માસ, વર્ષ, દાયકો અને સૈકામાં મંડાતી રહી.

જ્ઞાની-વિદ્વાનોએ તો સમયને અનાદિ અને અનંત પણ કહ્યો. તેની શરૂઆત ક્યાંથી અને ક્યારથી થઈ હશે, તે કેમ કહી શકાય, તો બીજી બાજુ તેનો અંત ક્યારે આવશે? એ વિષે પણ કેમ કલ્પી શકાય. પરંતુ આપણું શરીર નાશવંત-કાળાધીન છે, એવું જરૂર કલ્પી શકાય.

જે શરીર સાથે આપણો આત્મા ઉદ્ભવ્યો, તે તો પ્રકૃતિ-સ્થૂળતાને આધીન છે. જ્યારે આત્મા તો અતિ સૂક્ષ્મ છે. જેનો વિકાસ અને વિસ્તાર, જીવન દરમ્યાન કરવાનો રહે છે. તેને ઊંડે ઊતારતાં જઈને ઊંચે ચડાવવાની અતિ કપરી જવાબદારી જીવન દરમ્યાનજ આપણે સૌએ નિભાવવાની રહે છે.

તે સાથે જાતને ઓળખવી અને પારખવી કે જેથી જગતને

ઓળખવામાં મદદ મળતી રહે. જગત કંઈ આપણાંથી જૂદું કે પર (above) નથી, પરંતુ ખુદ આપણું જ પ્રતિબિંબ તેમાં પડતું રહે છે. કુદરતે તો બધા માનવીને સમજ-વિચારીને સરખા જ બનાવ્યા છે, સૌનું લોહી લાલ !

આ સમય અને પર સમય, આપણો પોતાનો અને અન્યના સમય ઉપર પ્રકાશ પાડતાં શ્રીમદ્ કુંદકુંદાચાર્ય લખે છે:

‘સમય એટલે જીવાત્મા. તે સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન અને ચરિત્રમાં પરિણમે ત્યારે સ્વસમય અને પુદ્ગલ કર્મોદયમાં તન્મય થઈ જાય, અને તે પરસમય તરીકે ઓળખાય. ‘પરદાદા, દાદા, પિતા, પુત્ર, પૌત્ર અને પ્રપૌત્ર દ્વારા સમયનો દોર (Thread) લંબાતો રહે, એટલું જ. આ સમય વિષે પાશ્ચાત્ય વિચારક હેન્રી વાન ડાઈકના વિચારો પણ રસ પડે તેવા છે. ‘રાહ જોનાર માટે તે ખૂબ ધીમો, ડરપોક માટે ખૂબ ઝડપી, શોકમગ્ન માટે ખૂબ લાંબો, અને મોજીલા માનવી માટે ખૂબ ટૂંકો હોય છે. પણ જે લોકો પ્રેમી છે, તેને માટે તો તે અનંત છે !’

સાચા અર્થમાં આ પ્રેમીઓ તો અનંતના યાત્રીઓ છે. બદલાતાં જતાં ખોળિયા દ્વારા જે પ્રેમ પાંગરતો રહે છે, તે અનાદિ અને અનંત જ રહેવાનો. બે પ્રેમી વ્યક્તિઓના ભીતરમાં રહેલાં તત્ત્વો જ્યારે ‘એક’ થવાની મથામણ કરે છે ત્યારે બહારની સામાજિકતા વૃક્ષનાં સુકાયેલાં પાંદડાની માફક ખરી પડે છે.

‘ઉત્તરરામ ચરિત’માં ભવભૂતિએ આ આંતરિક પ્રેમનું સુંદર વર્ણન કર્યું છે. સીતાએ લવ-કુશને જન્મ આપ્યા બાદ, તેમને જંગલોમાં મોટા કર્યા. એકવાર શ્રી રામ અનાયાસ જ ત્યાં આવી પહોંચે છે. અને બન્ને બાળકોને પ્રથમ વાર જુએ છે ત્યારે અદ્ભુત ગણી શકાય તેવું આંતરિક ખેંચાણ અનુભવે છે ! આપણે તેને લોહીના સંસ્કાર કહીશું ? શ્રી રામને ખબર નથી કે આ તેમનાં જ પુત્રો છે, તો બીજી બાજુ લવ-કુશ નામનાં બાળકોને ખબર નથી કે આ તેમનાં પિતા છે. છતાં ત્યાં જે આંતરિક તત્ત્વોને કાર્યરત થતાં ભવભૂતિએ બતાવ્યાં છે, તે અદ્ભુત કક્ષાનાં છે.

વ્યર્તિ સજતિ પદાર્થાત્ આંતરઃ કોપિ હેતુઃ

ન ખલુ પ્રિતઃ બર્હિરુપાધીન સશ્રયન્તે.

ભવભૂતિ લખે છે, એવું જ યુવક-યુવતિનાં પ્રથમ દૃષ્ટિએ થતાં પ્રેમમાં પણ થતું હોવું જોઈએ. યુવક-યુવતીના આંતરિક તત્ત્વોનો મેળાપ કરનાર પણ જે તત્ત્વ છે, તે તો ‘સમય’ જ, યૌવન, લાવણ્ય અને આકર્ષણ દ્વારા નિરૂપાતો આંતરિક પ્રેમ.

સીતારામ નગર, પોરબંદર.

જયભિખ્ખુ જીવનધારા : ૫૩

□ ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ

[‘ઝિંદાદિલીને જીવન માનનાર અને માનવતાનો મધુર સંદેશ આપતું સાહિત્ય સર્જનાર કલમજીવી સાક્ષર જયભિખ્ખુએ મૂલ્યનિષ્ઠ સાહિત્ય અને પત્રકારત્વ દ્વારા આગવું યોગદાન કર્યું, તેમ પોતાના જીવનકાર્યથી માનવકલ્યાણના સમાજોપયોગી કાર્યો કર્યા. પરિણામે એમના સાહિત્યની જેમ જ એમનું જીવન પણ પ્રેરણાદાયી બની રહ્યું. અહીં આ ત્રેપનમાં પ્રકરણમાં એ જીવનનો એક પ્રેરણાદાયી પ્રસંગ જોઈએ.]

સીતાપુરમાં ગુજરાત !

‘આંખ એ તો મારો દીવો છે’ એમ પોતાની વાસરિકાના એક પૃષ્ઠ પર નોંધ લખનારા ‘જયભિખ્ખુ’ને જીવનભર આંખના ઓછા તેજે પરેશાન કર્યા હતા. નબળી આંખોને કારણે બાળપણથી જ યશ્મા પહેરવા પડ્યાં. બાળપણમાં ગોઠિયાઓની ‘ચશ્મિશ’ મજાક સહેલી પડી હતી. વળી જેમ જેમ ઉંમર વધતી ગઈ, તેમ તેમ યશ્માના નંબર વધતા ગયા. જાડા કાચવાળાં એમનાં યશ્માં એમની આંખના વધુ નંબરોની ચાડી ખાતાં હતાં.

૧૯૬૭ના ગાળામાં એમની આંખમાં કાળા મોતિયાએ ઘેરો ઘાલ્યો. બીજા મોતિયાઓ પાકે, જ્યારે કાળો મોતિયો પાકે નહીં, તેથી એ મોતિયાનું ઑપરેશન એ સમયે જોખમી અને મુશ્કેલ ગણાતું હતું. અમદાવાદના નિકટના સ્નેહી ડૉક્ટરોને બતાવ્યું, પરંતુ એમાંથી કેટલાક આવી જાણીતી વ્યક્તિની આંખના ઑપરેશનમાં કોઈ મુશ્કેલી આવે, જોખમ ઊભું થાય, તેથી તૈયાર ન હતા અને કેટલાકનો મત એવો પણ હતો કે આવું ઑપરેશન કરવા જતાં આંખનું રહ્યુંસહ્યું અજવાળું પણ કદાચ ચાલ્યું જાય !

એ સમયે જયભિખ્ખુને એમની આંખોની દુનિયામાં અંધારાના વાદળો ઊમટી રહ્યાં હોય એવો અનુભવ થતો હતો. પ્રકાશના કિરણો રૂંધાતા જાય છે અને રોશની સતત ઓછી-ઓછી થતી જાય છે. આંખની ચિંતા પજવતી હતી. ક્યારેક કોઈ વૈદ્યરાજ કોઈ ચૂર્ણ આપે તો એને પાણીમાં નાંખીને આંખે છાંટતા. એ સમયે ફાંસથી આવતી ‘પેપિન’ નામની દવાના ટીપાં તેઓ રોજ નિયમિતપણે નાંખતા. વળી વાચન અને લેખનની પ્રવૃત્તિ જ તેમનું જીવન-સર્વસ્વ હતી, તેથી સ્વાભાવિક રીતે આંખની ચિંતા તેમને વળગેલી રહેતી.

હવે કરવું શું ? દિવસો ચિંતામાં અને રાત્રીઓ મૂંઝવણમાં પસાર થતી હતી. ક્યારેક આંખમાં એકાએક કોઈ તણખો દેખાતો અને એ આંખમાં થતો તણખાનો ચમકારો જયભિખ્ખુના મનને વિક્ષુબ્ધ કરી દેતો. એમ થતું કે કદાચ આંખનું રહ્યુંસહ્યું અજવાળું પણ એકાએક લુપ્ત થઈ જશે તો શું થશે ? નૃત્યાંગનાને પગે લકવો લાગે, વક્તાની જીભે પક્ષાઘાત થાય કે ગાયકનો કંઠ બેસી જાય એવી સ્થિતિ પોતાની થશે એની ફિકર આ કલમજીવી લેખકને થવા લાગી. એક બાજુ આંખનું ઝાંખું પડતું તેજ હતું અને ક્યારેક એમાં થતા ‘સ્પાર્ક’ની ચિંતા હતી

અને તેથી કાળા મોતિયાનું ઑપરેશન કરાવવાનું મન વિચારતું હતું; પણ બીજું બાજુ આવું કોઈ ઑપરેશન થાય અને આંખોનાં તેજ સદાને માટે ચાલ્યા જાય, તે કલ્પના પોતીકી મસ્તી અને નિજાનંદે જીવનારા આ લેખકને ભયાવહ દુઃસ્વપ્ન જેવી લાગતી હતી.

ગુજરાતના એક આંખના પ્રસિદ્ધ તબીબે આને માટે સીતાપુરનો રાહ ચીંધ્યો. કહ્યું કે, ‘સીતાપુર એ નેત્રપીડિતો માટે મુક્તિનું દ્વાર છે. ત્યાં પહોંચી જાવ.’ તેમણે જિજ્ઞાસા અને ઉત્સાહ સાથે સીતાપુરની તપાસ શરૂ કરી. પહેલાં તો જાણ થઈ કે દેશમાં ત્રણ સીતાપુર આવેલાં છે. એક સીતાપુર સૌરાષ્ટ્રના ધ્રાંગધ્રા શહેરની નજીક હતું, બીજું સીતાપુર સેન્ટ્રલ પ્રોવિન્સમાં હતું અને ત્રીજું સીતાપુર ઉત્તર પ્રદેશમાં હતું. પછી ખબર પડી કે ઉત્તર પ્રદેશના લખનઉ જિલ્લામાં આવેલા સીતાપુરમાં જ નેત્રપીડિતો માટેનું વિખ્યાત ચિકિત્સાલય છે.

એ પછી જયભિખ્ખુએ એમની રીત પ્રમાણે સીતાપુરની તપાસ કરવા માંડી. ઉત્તર પ્રદેશની ભૂગોળની પુસ્તિકાઓ મંગાવી, પણ ક્યાંય સીતાપુરની આંખની હોસ્પિટલની કોઈ જરૂરી કે ઉપયોગી માહિતી જડે નહીં. પણ એક કામ લીધું એટલે એમાં પૂરેપૂરા ઊંડા ખૂંપી જવું, એ ટેવને કારણે એમણે વધુ શોધ ચલાવી, તો જાણ થઈ કે અનેક નદીઓના પ્રવાહોથી આબાદ અને બરબાદ થતું આ સીતાપુર ગામ છે. લખનઉ શહેરથી ૮૩ કિલોમીટર દૂર આવેલા સીતાપુરમાં પહોંચવા માટે બે રેલવે માર્ગ છે. એકમાં પહેલાં શાહજહાંપુર જવું પડે અને બીજામાં લખનઉ જવું પડે. બંને સ્થળોએથી એક નાની રેલગાડી સીતાપુર માટે આવ-જા કરે. દિલ્હીના દર્દીઓને શાહજહાંપુરથી જવું વધુ સુગમ પડતું હતું. અને સીતાપુરથી પાછા ફરતા દર્દીઓને રિઝર્વેશનની દૃષ્ટિએ લખનઉ શહેર સગવડવાળું બનતું હતું.

ગુજરાતમાં આ સીતાપુરની ખ્યાતિ તે એના તૈયાર બારી-બારણાંઓ અને ગોળનાં ચકરાંથી હતી. અહીંની મંડીમાં અનાજ, ગોળ, મગફળી અને શેતરંજીઓના મોટા સોદા થતા હતા. અહીં દર અમાસે શામનાથ મહાદેવનો મેળો ભરાતો હતો.

વધુ તપાસ કરતાં જયભિખ્ખુને જાણ થઈ કે સીતાપુરથી થોડે દૂર નીમસાર, અર્થાત્ નૈમિષારણ્ય નામનું પ્રાચીન તીર્થક્ષેત્ર આવેલું છે

અને ભારતભરના યાત્રાળુઓ અહીં પાવન સ્નાન કરવા આવે છે. સોમવતી અમાસના સ્નાનનું અહીં વિશેષ મહત્ત્વ છે. ‘શહેનશાહ અકબરશાહ’ નવલકથાના સર્જક જયભિખ્ખુને સવિશેષ આનંદ તો એ જાણકારીથી થયો કે અહીં નજીકમાં આવેલું લુહારપુર શહેનશાહ અકબરના નવરત્નોમાંના એક રત્ન રાજા ટોડરમલનું જન્મસ્થાન છે.

સીતાપુર શહેરનો આખો ઇતિહાસ આ સર્જક ફેંદી વળ્યા. સીતાપુરની નજીક આવેલા મીસીચેપી નામના સ્થળે દધીચિ ઋષિએ તપ કર્યું હતું. ફાગણ મહિનામાં એની પરિક્રમાનું અનોખું મહત્ત્વ હોય છે. સીતાપુરની આસપાસ આવેલાં ગામોની વિગતો પણ તેમણે મેળવી અને જાણ્યું કે સરાઈ નદીના બે કાંઠે વસેલું સીતાપુર શિક્ષણનું પણ કેન્દ્ર છે.

જયભિખ્ખુને સૌથી વધુ રસ તો સીતાપુરની ઋતુઓમાં પડ્યો. સીતાપુરમાં બધી જ ઋતુઓ વીફરેલી હોય છે. આસો મહિનામાં શરૂ થયેલી ઠંડી કારતક અને માગશરમાં ખૂબ વધે છે. વૈશાખ અને જેઠમાં અહીં ગરમી માઝા મૂકે છે. તાલ અને પોખર સુકાઈ જાય છે અને જેઠ મહિનામાં તો પછુઆના નામે ઓળખાતી હવાની બળબળતી લૂથી માણસોના મોત પણ થાય છે. અહીંનો સૌથી મોટો તહેવાર હોળીનો છે અને એ પછી દિવાળી અને દશેરાનો ક્રમ આવે છે. ફાગણ વદ એકમ એ નવા વર્ષનો અહીં પહેલો દિવસ ગણાય.

જયભિખ્ખુએ પંચાવન હજારની આબાદી ધરાવતા સીતાપુરના ઇતિહાસ અને ભૂગોળની માહિતી મેળવી, પરંતુ સીતાપુરની આઈ-હૉસ્પિટલ વિશે કોઈ માહિતી ક્યાંયથી જડે નહીં. મનમાં વિચાર પણ થયો કે અદ્યતન વૈજ્ઞાનિક સાધનોથી સુસજ્જ એવા અને આંખના કાબેલ સર્જનો ધરાવતી તથા નિઃસ્વાર્થ સેવાભાવનાથી સંચાલિત આ ચક્ષુમંદિરનો કેમ ક્યાંય ઉલ્લેખ નથી? ડૉ. મહેરા નામના વિખ્યાત સર્જને એની સ્થાપના કરી હતી. એમની કોઈ વિગત કેમ ક્યાંય મળતી નથી?

જયભિખ્ખુના મનમાં અનેક તરંગાવલીઓ રચાતી હતી, પણ જરૂરિયાત તો સીતાપુરની ભાળ મેળવવા માટેની હતી. એક દિવસ જયભિખ્ખુને સીતાપુરની ભાળ મળી ગઈ! અમદાવાદથી દિલ્હી પહોંચવું, દિલ્હીથી લખનઉ એક્સપ્રેમાં બેસીને સીતાપુરના સિટી સ્ટેશને ઊતરવું. નિયત ભાડાની રિક્ષામાં સીતાપુરના ચક્ષુમંદિરે પહોંચવું. એ રીતે સીતાપુર પહોંચવાનો આખોય નકશો એમની નજર સમક્ષ તૈયાર થઈ ગયો. હવે કરીએ કૂચકદમ!

સાવ અજાણ્યા શહેરમાં પહોંચવાના માર્ગની જાણકારી તો મળી ગઈ, પણ પહોંચ્યા પછીની પરિસ્થિતિની ચિંતાઓ સતાવવા લાગી. પહેલાં રેલવે-રિઝર્વેશન થયું, પછી સાથે આવનારાઓની યાદી તૈયાર થઈ. જયભિખ્ખુની સાથે એમના પત્ની જયાબહેન અને હું જોડાયાં, જયભિખ્ખુના નાનાભાઈ જયંતિભાઈ દેસાઈએ કહ્યું કે હું તો તમારી સાથે આવવાનો જ. બોટાદના વિખ્યાત અને લોકપ્રિય ડૉક્ટર સી. કે.

શેઠે સામે ચાલીને કહ્યું કે મેં તો તંમારી સાથે આવવાની મનમાં ગાંઠ મારી છે. ધીકતી પ્રેક્ટિસ છોડીને એક મહિનાની રજા લઈને આ કાફલામાં સામેલ થયા. સાથે અમરસિંહ નામનો ઘરનો ચાકર પણ ખરો. આટલો મોટો રસાલો જવાનો હોય અને એ શહેરથી કે સગવડથી સર્વથા અજ્ઞાત હોઈએ, ત્યારે કરવું શું? રસોઈ માટેના તમામ વાસણો સાથે લીધાં, નાસ્તાઓથી ખીચોખીચ ભરેલા ડબ્બાઓ તૈયાર થયા. ખાખરા અને અથાણાં તો ભુલાય કેમ? કદાચ ગુજરાત જેવી રસોઈ ન મળે, તેથી આખું રસોડું લીધું!

આમ કુલ છ વ્યક્તિઓનો કાફલો, સામાનના પિસ્તાળીસ મુદ્દાઓ સાથે સીતાપુર જવા નીકળ્યો. કોઈ નવી ભૂમિમાં જતા હોઈએ એ રીતે આંખો સઘળાં દૃશ્ય જોતી હતી. સીતાપુર સ્ટેશનેથી આઈ-હૉસ્પિટલ સુધીનો માર્ગ સાવ બિસ્માર અને ફૂટપાથને બદલે કચરાઓથી ભરેલો હતો. મનમાં એમ થયું પણ ખરું કે પંચાવન હજારની વસ્તીવાળું જિલ્લાનું મુખ્ય શહેર આવું કંગાળ અને વેરાન! ગામ હોય કે નગર હોય, આપણે ત્યાં ક્યારેય કોઈ પ્રવાસીના પ્રવેશની ચિંતા કરે છે ખરું? નગર-પ્રવેશ એ જ નગર વિશેની પહેલી મહત્ત્વની છાપ પાડે છે, પણ એની કોઈને ફિકર છે ખરી? સીતાપુરના આવા પ્રાવેશિક દૃશ્યથી પ્રવાસીઓમાં ઘણા ભ્રમો ઊભા થઈ જાય, પરંતુ સીતાપુરના ભર્યા ભર્યા બજારને જુએ અને વસ્તીથી ઊભરાતાં એના હાટો જુએ, ત્યારે આ શહેર વિશે બાંધેલી ધારણા માટે વ્યક્તિને સ્વયં હસવું આવે!

એ દિવસોમાં દશેરા અને દિવાળીના ઉત્સવો સમીપમાં હતા. તુલસીકૃત ‘રામચરિતમાનસ’ના પઠન-પાઠનમાં અહીંની પ્રજાને ‘શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા’ જેટલી શ્રદ્ધા. રામલીલા અને રાવણવધની ઉજવણીની તૈયારીઓ થતી હતી. ચોતરફ પર્વો અને તહેવારોનો માહોલ હતો, પણ જયભિખ્ખુના ચહેરા પર એ સમયે આંખોના ઉપચાર વિશેની ચિંતાની રેખાઓ ઉપસેલી હતી. સીતાપુરના પ્રખ્યાત સર્જનોમાંના એક સર્જન ‘પદ્મશ્રી’ ડૉ. જગદીશચંદ્ર પાહવાને આ જવાબદારી સોંપાઈ. સીતાપુરની હૉસ્પિટલની પાસે આવેલા દર્દીઓને રહેવાના મકાનોમાં અમે ઉતારો કર્યો. સામાનના પિસ્તાળીસ મુદ્દાઓનો માંડ માંડ સમાવેશ થયો. પછી બાજુની બીજી રૂમ પણ લીધી.

આ સમયે એક સુખદ અનુભવ થયો. એકાદ રૂમ પછી ભાવનગરના કાંતિભાઈ લલ્લુભાઈ શાહ (ડેરીવાળા) એમની આંખની ચિકિત્સા માટે અહીં આવ્યા હતા. અમારો કાફલો આવ્યો કે તરત જ એમના પત્ની પ્રભાબહેન આવ્યાં અને એમણે કહ્યું કે તમારે રસોઈ કરવાની નથી. થોડો આરામ કરો. એકાદ કલાકમાં રસોઈ આપી જાઉં છું. ગુજરાતીનો પ્રેમ કેવો હોય એનો અનુભવ ગુજરાતની બહાર હોઈએ ત્યારે થાય. પ્રભાબહેનના ઉષ્માભર્યા આગ્રહ આગળ અમારે નમતું જોખવું પડ્યું. પછી તો બીજા બે દિવસ એમણે જ અમને ભાવપૂર્વક જમાડ્યા.

મધ્યપ્રદેશમાં પોતાની યુવાની વિતાવનાર જયભિખ્ખુને ઉત્તરપ્રદેશ આવતાં પેઠાં અને દાલમૂઠનું સ્મરણ થયું!

એમણે એમના લઘુબંધુ જયંતિભાઈને કહ્યું, ‘જાવ, જરા બજારમાં જઈને સરસ મજાના પેઠાં લઈ આવો.’

લઘુબંધુ ખચકાયા. નિષ્ણાત ડૉક્ટર સી. કે. શેઠે કહ્યું, ‘તમને ડાયાબિટીસ છે, માટે પેઠાં ખાવ તે બરાબર નથી. વળી તમારી આંખોનું નજીકના સમયમાં ઓપરેશન પણ કરવાનું છે ત્યારે ડાયાબિટીસ અંકુશમાં હોય તે જરૂરી છે.’

જયભિખ્ખુએ એમની વાતનો દેખીતો સ્વીકાર કર્યો, પણ એમના ગયા પછી ફરી લઘુબંધુને કહ્યું, ‘કેમ વિચાર કરો છો? જાવ, પેઠાં લઈ આવો.’

કુટુંબની રીતરસમ એવી કે મોટાભાઈની આજ્ઞા સહેજે ઉથાપાય નહીં, જયંતિભાઈ સીતાપુરની બજારમાં ગયા અને પેઠાં લઈ આવ્યા. જયભિખ્ખુએ એને પ્રેમથી ન્યાય આપ્યો !

એ દિવસોમાં જુદાં જુદાં બ્લડ-ટેસ્ટ કરવામાં આવ્યા અને એમાં ડાયાબિટીસ વધુ માલૂમ પડતાં ત્રણેક દિવસ ઓપરેશન મુલતવી રાખવાનો ડૉ. પાહવાએ વિચાર કર્યો. ચોથા દિવસે ફરી ડાયાબિટીસનો રિપોર્ટ આવ્યો. ડૉ. પાહવાએ રિપોર્ટ વાંચીને જયભિખ્ખુને હસતાં-હસતાં કહ્યું, ‘મુઝે એસા લગતા હૈ કિ સીતાપુર કે પાનીમૈં સક્કર કુછ જ્યાદા હૈ; આપકા ડાયાબિટીસ કમ નહીં હોતા હૈ.’

જયભિખ્ખુએ કહ્યું, ‘ડૉક્ટર સાહબ, આપ ઇસકી ચિંતા મત કીજીયે. યે ડાયાબિટીસ તો મેરા પાલતુ કૂત્તા હૈ, વો ભોંકતા હૈ, મગર કાટતા નહીં!’

જયભિખ્ખુની ખુમારી જોઈને આ વિખ્યાત ડૉક્ટર ક્ષણભર તો આશ્ચર્ય પામ્યા. આજ સુધી એમણે ઘણા દર્દીઓને જોયા હતા. ઘણાં શહેરોમાં ‘ઓપરેશન કેમ્પ’ કર્યા હતા, પણ આવો ઉત્તર એમને ક્યાંય મળ્યો નહોતો !

ડૉ. પાહવાએ હસીને વિદાય લીધી અને સાથોસાથ કહ્યું પણ ખરું કે હવે બે-ત્રણ દિવસમાં ઓપરેશન કરવાનો વિચાર છે, માટે જરા પરેજી પાળજો. ત્રણેક દિવસ બાદ ઓપરેશન કરવામાં આવ્યું.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પ્રસાદ

વચનામૃત

(જુલાઈ અંકથી આગળ)

૩૯. ભોગના વખતમાં યોગ સાંભરે એ હળુકર્મીનું લક્ષણ છે.

૪૦. આટલું હોય તો હું મોક્ષની ઈચ્છા કરતો નથી : આખી સૃષ્ટિ સત્તીલને સેવે, નિયમિત આયુષ્ય, નિરોગી શરીર, અચળ પ્રેમી પ્રેમદા, આજ્ઞાકિત અનુચર, કુળદીપક પુત્ર, જીવનપર્યંત બાલ્યાવસ્થા, આત્મતત્ત્વનું ચિંતન.

૪૧. એમ કોઈ કાળે થવાનું નથી, માટે હું તો મોક્ષને જ ઈચ્છું છું.

૪૨. સૃષ્ટિ સર્વ અપેક્ષાએ અમર થશે ?

૪૩. કોઈ અપેક્ષાએ હું એમ કહું છું કે સૃષ્ટિ મારા હાથથી ચાલતી હોત તો બહુ વિવેકી ધોરણથી પરમાનંદમાં વિરાજમાન હોત.

૪૪. શુક્લ નિર્જનાવસ્થાને હું બહુ માન્ય કરું છું.

૪૫. સૃષ્ટિલીલામાં શાંતભાવથી તપશ્ચર્યા કરવી એ પણ ઉત્તમ છે.

૪૬. એકાંતિક કથન કરનાર જ્ઞાની ન કહી શકાય.

૪૭. શુક્લ અંતઃકરણ વિના મારા કથનને કોણ દાદ આપશે ?

૪૮. જ્ઞાતપુત્ર ભગવાનના કથનની જ બલિહારી છે.

૪૯. હું તમારી મૂર્ખતા પર હસું છું કે-નથી જાણતા ગુપ્ત ચમત્કારને છતાં ગુરુપદ પ્રાપ્ત કરવા મારી પાસે કાં પધારો ?

૫૦. અહો ! મને તો કૃત્ત્વની જ મળતા જણાય છે, આ કેવી વિચિત્રતા છે !

(ક્રમશઃ આગળ આવતા અંકે)

જયભિખ્ખુને એમ લાગ્યું કે જે કામ હિમાલયના પહાડ જેવું અત્યંત કપરું લાગતું હતું અને જેને માટે અનેક લાલ સિગ્નલોની ચેતવણી મળી હતી, એ કાળો મોતિયો કાઢવાનું કામ પગમાંથી કાંટો કાઢવા જેવું સરળ બની રહ્યું. જયભિખ્ખુની સાથે આવેલા એમના ડૉક્ટર મિત્ર સી. કે. શેઠ તો વીજળીના ઝબકારાની જેમ શરૂ થઈને પૂરી થયેલી શસ્ત્રક્રિયા જોઈને એકાએક બેલી ઊઠ્યા, ‘વંડરફૂલ, વંડરફૂલ !’

હવે જયભિખ્ખુને થોડો સમય આરામ કરવાનો હતો. આંખે પાટા હતા, પરંતુ બાજુમાં ડાયરી રાખતા હતા અને દિવસે કોઈ વિચાર આવે તો એ લખતા હતા. ક્યારેક રાત્રે અમને ઉઠાડીને અમારા દ્વારા પણ એમનો વિચાર ડાયરીમાં લખાવતા હતા. ઓપરેશન બાદ બાંધેલો પાટો છોડવાનો હતો, ત્યારે એમણે આગ્રહ રાખ્યો કે મારે સૌપ્રથમ મારા અઢી મહિનાના પૌત્ર કૌશલની તસવીર જોવી છે. પોતાની સાથે એ

તસવીર લઈને આવ્યા હતા. પલંગની બાજુના ટેબલ પર એ તસવીર રાખી હતી અને એ જોયા પછી આસપાસની હરિયાળી જોવા માટે એમણે આંખો ફેરવી.

સીતાપુરમાં દીર્ઘ સમય આરામ કરવાનો હતો. એવામાં દિવાળીનો અવસર આવ્યો. ઉત્તરપ્રદેશમાં તો નવું વર્ષ ફાગણ વદ એકમનું શરૂ થતું હતું, પણ હૉસ્પિટલમાં સારવાર માટે આવેલા ગુજરાતી દર્દીઓ અને એમનાં સ્વજનોએ કારતક સુદ એકમનું વિક્રમનું નવું વર્ષ ઉજવવાનો નિર્ણય કર્યો અને એ ખુશનુમા સવાર ગુજરાતી ભાઈબહેનોના સાલમુબારકના અવાજોથી કિલકિલાટ હસવા લાગી. બગીચામાં ઊગેલાં ગુલાબ ચૂંટવાની મનાઈ હતી, પણ ખાસ અનુમતિ મેળવીને ગુજરાતી સન્નારીઓએ અંબોડામાં રાખેલાં ગુલાબ રંગ અને સુગંધની વર્ષા કરી રહ્યાં.

અહીં મુંબઈના એક શ્રીમંત મણિભાઈ કિલાચંદ પણ હતા. પોતાની આંખના નૂર લગભગ ગુમાવીને સીતાપુર આવ્યા હતા અને અહીં તદ્દન નવી દૃષ્ટિ પામ્યા હતા. એમણે સહુને કહ્યું, ‘આ નવા વર્ષે કંઈક

દાન કરવા હું ચાહું છું.’

જયતિષ્ણુએ પ્રત્યુત્તર આપતાં કહ્યું, ‘હું પણ એવા જ વિચારમાં છું. દયા અને દાન એ ગુજરાતી સંસ્કારિતાનું સર્વપ્રથમ લક્ષણ છે.’

મણિભાઈએ પાંચસો રૂપિયાનું દાન આપવાની જાહેરાત કરી. જયતિષ્ણુ અને અન્ય ચાર વ્યક્તિઓએ બીજા પાંચસો રૂપિયાનું દાન આપ્યું. પણ સાથોસાથ જેમણે દાન આપ્યું નહીં એમને વિશે પણ જયતિષ્ણુએ કહ્યું, ‘માણસ શ્રીમંત હોય, દાન કરવાની શક્તિ હોય, પણ સાથે રૂપિયા લાવ્યો ન હોય અને દાન કરવા જતાં લાંબી વાટનું રેલભાડું પાસે રહે નહીં એવું પણ બને, માટે આ કોઈ એકનું દાન નથી, સહુનું દાન છે.’ અને આમ દાનગંગા વહેતી થઈ. દોઢેક હજાર રૂપિયાનો ફાળો થયો. પછી એ ફાળો ત્યાં જ સ્થગિત કર્યો.

ગુજરાતી દર્દીઓએ પોતાના નવા વર્ષની ઉજવણી માટે આ હોસ્પિટલના આઘસ્થાપક, સેવાના ભેખધારી ડૉ. મહેરા, અન્ય ડૉક્ટરમંડળી અને હોસ્પિટલના કર્મચારીઓને નિમંત્રણ આપ્યું. દર્દીઓના આવાસની વચ્ચે જ ગુજરાતી અને બિનગુજરાતી ભાઈબહેનોની નૂતન વર્ષ નવલી સભા યોજાઈ. સભાના પ્રારંભે સહુએ સાક્ષર જયતિષ્ણુને વક્તવ્ય આપવા આગ્રહ કર્યો. એમણે કહ્યું,

‘ગુજરાતીઓનું આજે નૂતન વર્ષ છે. આપ સહુને નૂતન વર્ષના અભિનંદન અમે-ગુજરાતની દરેક વ્યક્તિ, પછી તે રંક હોય કે રાય, -આ શુભ દિવસે પોતાના ઈષ્ટદેવના મંદિર જઈએ છીએ. અને મંદિરના દેવતાને પુષ્પ-પાંખડી અર્પિત કરીએ છીએ. આજે પોતાના વતનથી હજાર-બારસો માઈલ દૂર રહેલા ગુજરાતી ભાઈ-બહેનો આ ચક્ષુમંદિરના દેવતાને પોતાના પ્રેમ અને આદરના પુષ્પો અર્પણ કરે છે. માનનીય ડૉ. મહેરા સાહેબને અમે સાડાબારસો રૂપિયા આ સંસ્થાને ભેટ આપવા અને એના પ્રેમાળ કર્મચારીઓને મિજબાની આપવા માટે અઢીસો રૂપિયા અર્પણ કરીએ છીએ. આવી સેવાભાવી સંસ્થાને લાખો રૂપિયાની જરૂર હોય એ અમે જાણીએ છીએ, પણ આ રૂપિયા નથી, કોઈ રકમ નથી, આ તો અમારા હૃદયની કૃતજ્ઞતાની ભાવનાઓનું એક પ્રતીક છે. આપ એ રકમ સ્વીકારશો અને આભારી કરશો.’

એ રકમનાં બંને કવરો લઈને હું ઊભો થયો અને ડૉ. મહેરાસાહેબને અર્પણ કર્યાં. એ પછી મુંબઈના શેઠ શ્રી મણિભાઈ કિલાચંદે પોતાના અંતરની ભાવનાઓ વ્યક્ત કરી. કેવી કફોડી સ્થિતિમાં તેઓ અહીં આવ્યા અને કેવી રીતે નવા જીવન સમાન નવી રોશની પ્રાપ્ત કરી, એનું બયાન કર્યું. કૉલકાતાના શ્રી છોટાભાઈ ઠક્કરે આ સંસ્થાની કેટલીક અપૂર્વ ખૂબીઓ અને ઘઉંમાંના કાંકરા જેવી કેટલીક ક્ષતિઓ બતાવી. અંતે આ મુલ્કમશહૂર હોસ્પિટલ માટે જે કંઈ થઈ શકે, તે કરી છૂટવાની તૈયારી બતાવી.

મધુર, હસમુખા સ્વભાવવાળા અને બુલંદ અવાજ ધરાવતા સર્જન

ડૉ. જગદીશચંદ્ર પાહવાએ સભાને સંબોધતાં કહ્યું કે,

‘અમે અમારી ફરજથી કંઈ વધુ કરતા નથી, છતાં આપ સહુ ગુજરાતીઓ અમારા કાર્યને આટલું વધાવો છો, એ ખરેખર આપ સહુની મહાનુભાવતા છે. અમારામાં પણ કંઈ ખામી હશે. માનવમાત્રમાં પણ ખામી હોય છે, છતાં આપે અમારી ખામીઓ નહીં જોતાં અમારા તરફ જે સ્નેહભાવ દાખવ્યો છે, તે માટે અમે અને અહીંનાં સર્વ કર્મચારીઓ તમારા ઋણી છીએ. ગુજરાતી મીઠી પ્રજા છે અને તેમના હૈયા સંસ્કારી અને ભાવભીના હોય છે તેવું મેં મારા થોડાક અનુભવોમાં જોયું છે.’

સીતાપુરમાં યોજાયેલા આ કાર્યક્રમના અંતે ચક્ષુમંદિરના વિશ્વકર્મા ડૉ. મહેરાએ પોતાની અસરકારક જબાનમાં આ ભેટ માટે આભાર માનવાની સાથોસાથ બીજે દિવસે સર્વ ગુજરાતીઓને સવારના નાસ્તા માટે ઈજન આપ્યું. સીતાપુરના ઇતિહાસમાં આ એક અનેરી ઘટના હતી. સતત કાર્યમાં રચ્યા-પચ્યા રહેનારા અને શિસ્તના ચુસ્ત આગ્રહી ડૉ. મહેરાના નિકટમાં જવાનું સદ્ભાગ્ય બહુ ઓછાને મળ્યું હતું.

ભાઈબીજના દિવસનું ખુશનુમા પ્રભાત થયું. સહુ ગુજરાતીઓ સુંદર વસ્ત્રો ધારણ કરીને યથાસમય આવી પહોંચ્યા. ડૉ. મહેરા આવતાં પ્રત્યેક ભાઈબહેનની ઓળખવિધિ થઈ અને તે પછી સીતાપુરના મશહૂર સર્જનોના હાથે રસગુલ્લાં, જલેબી અને સમોસાની પ્લેટો સહુ ગુજરાતીઓને આપવામાં આવી. મુલ્કમશહૂર સર્જનોની નમ્રતા અને નિખાલસતા જોઈ સહુ કોઈ દિગ્મૂઢ થઈ ગયા.

આ પ્રસંગે આભાર વ્યક્ત કરવા માટે સહુએ જયતિષ્ણુને વિનંતી કરતાં એમણે કહ્યું,

‘ડૉ. મહેરાસાહેબે આજે ચા પાઈ નથી, પણ દિલનો ચાહ આપ્યો છે. આજે ગુજરાત અને સીતાપુર ભાવનાના સીમાડા પર એક બન્યા છે. અમે ડૉ. મહેરાસાહેબને ગુજરાતની ધરતીને પાવન કરવા માટે વિનંતી કરીએ છીએ અને ગુજરાત ગુણાહીણું નહીં થાય તેની ખાતરી આપીએ છીએ’

મહેરાસાહેબે આ નિમંત્રણનો સ્વીકાર કર્યો અને સાથે કહ્યું,

‘હું તમને ગુજરાતના ભાઈબહેનોને વિનંતી કરું છું કે ગુજરાતના બે યુવાનો મને આપો. હું તેઓને બરાબર તૈયાર કરીને ગુજરાતને ભેટ ધરીશ. મારી શરત ફક્ત એક જ હોય છે કે એ જુવાનોનાં હૃદય સેવાભાવથી અંકિત હોવાં જોઈએ.’

એ દિવસે સીતાપુરમાં ગુજરાતની હૃદયવાદીના પદ્મ સોળે કળાએ ખીલ્યાં અને એની મીઠી મહેક લઈને સહુ વિખરાયાં હતાં.

સીતાપુરની સફરનો અહીં અંત આવતો નથી, પરંતુ ગુજરાતમાં એનો એક નવો અધ્યાય રચાય છે, જે વિશે હવે પછી. (ક્રમશઃ)

૧૩/બી, ચંદ્રનગર સોસાયટી, જયતિષ્ણુ માર્ગ, પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૭. ફોન : ૦૭૯-૨૬૬૦૨૬૭૫. મોબાઈલ : ૦૯૮ ૨૪૦૧૯૮૨૫

મૃત્યુ પરેનું અસ્તિત્વ

□ ડૉ. હસમુખ શાહ

જન્મ અને મૃત્યુ એ માણસના જીવનનાં બે અંતિમો છે. મૃત્યુ તરીકે ઓળખાતી જીવનની આ અંતિમ કરુણ ઘટનાના આઘાતજનક સૌંદર્યથી ઘણા ચિંતકો ભાન ભૂલ્યા છે. આજે પણ પ્રત્યેક વાતાવરણ અને પરિસ્થિતિઓમાં તમામ લેખકો, વિચારકો અને તત્ત્વજ્ઞાનીઓ માટે મૃત્યુ એ એક અચંબો પમાડે તેવો ખ્યાલ છે. આ ઘેરી સમસ્યાનો ઉકેલ શોધી શકે તેવા માણસો આપણા જોવામાં ભાગ્યે જ આવે છે. માત્ર પુરાતન કાળના ઋષિઓએ જ પોતાના મન-બુદ્ધિનાં આંતરિક ઉપકરણોને યથાર્થપણે સજ્જ કરીને મૃત્યુ પરેનાં સર્વોત્કૃષ્ટ ક્ષેત્રોમાં વિહરવાની શક્તિ સ્વસ્થતાથી કેળવેલી. એમ કરીને મૃત્યુના સિદ્ધાંત પાછળ છુપાયેલા રહસ્યનું શાંત નિરીક્ષણ અને વૈજ્ઞાનિક પૃથક્કરણ કરીને યથાર્થ નિર્ણય લેવામાં માત્ર તેઓને જ સફળતા પ્રાપ્ત થઈ છે.

ભારતના ચિંતકોમાં પણ આપણને મૃત્યુની આ સર્વસામાન્ય પણ આશ્ચર્યકારક ઘટના સંબંધમાં ઘણી વિરોધાભાસી દલીલો કે વિપરીત નિર્ણયો જોવા મળે છે. કેટલાક વિચારકો એવા નિર્ણય પર આવ્યા છે કે મૃત્યુ એ સર્વ કંઈનો અંત છે અને તે પછી ‘શૂન્ય’ સિવાય કંઈ જ શેષ રહેતું નથી. અન્ય કેટલાક એવા છે જેઓ મૃત્યુની પરે પણ અસ્તિત્વ છે તેમ સ્વીકારી તેના ટેકામાં દલીલો કરી તે હકીકતને સિદ્ધ કરે છે.

મૃત્યુ પછી અસ્તિત્વ છે કે નહીં તે પ્રશ્ન મન અને બુદ્ધિના ક્ષેત્રમાં પડતો નથી. સામાન્ય માણસ ગમે તેટલો બુદ્ધિશાળી અને સંવેદનશાલ હોય તો પણ તેની પાસે વિશુદ્ધ જ્ઞાનનીયાત્રાનો આરંભ કરવા માટે આવશ્યક માધ્યમ નથી. સર્વોત્કૃષ્ટ સંન્યાસી અને જ્ઞાનીએ જ મૃત્યુ પરેના ક્ષેત્રમાં વિહરી શકાય તેવી અંતરજ્ઞાનની શક્તિ કેળવી અને વિકસાવી હોય છે. એટલે આવા ભાવાતીત પ્રશ્નોની સમજણ શબ્દોમાં આપી શકાય નહીં. પ્રત્યક્ષ, અનુમાન કે ઉપમા જેવાં સમજણનાં સામાન્ય માધ્યમો દ્વારા તેને સિદ્ધ પણ કરી શકાય નહીં. સંતો અને મહાત્મા જેવા અનુભૂત જ્ઞાનીઓની વાણી સમાન આયામો અર્થાત્ શાસ્ત્રો દ્વારા જ તેનો ઉકેલ શક્ય છે.

મૃત્યુ પછીના અસ્તિત્વને આપણે ‘પરલોક’ તરીકે જાણીએ છીએ. ‘જૈન શાસનની દીક્ષા’ નામના પુસ્તકમાં પ. પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય યોગ તિલકસૂરીશ્વરજી મહારાજા ‘પરલોક’ માનવો પડે તેનાં પણ કારણો છે એમ કહે છે. બાળક જન્મે છે ત્યારે તેને દૂધ પીવાનું કોણે શીખવાડ્યું? તકલીફ આવે તો રડવું અને તેનાથી બચવા માતાના ખોળામાં જ રહેવું-આવું એને કોણે શીખવાડ્યું? ચળકતી વસ્તુ કે રમકડાં નજર સામે આવે ત્યારે દૃષ્ટિ ત્યાં સ્થિર કરવી-એવું એને કોણે શીખવાડ્યું? એક જ મા-બાપનાં બે સંતાનો હોય તેમાં પણ સ્વભાવ, બુદ્ધિ, રુચિ-અરુચિના વિષયો, વિચાર, માન્યતા, લાગણીમાં ભેદ કયા કારણોસર છે? માનવું જ પડે કે ‘આત્મા’ નામનું તત્ત્વ છે જે નાશ

પામતું નથી અને તેણે દરેક ભવમાં જેવું વર્તન કરીને જેવા સંસ્કાર ઊભા કર્યા હોય તે બીજા ભવમાં સાથે આવે અને જન્મતાંની સાથે જ એ સંસ્કારો સામાન્ય રીતે દેખાય. ‘આત્મા’ મુખ્યત્વે ચાર વિષયમાં પ્રવૃત્તતો હોય છે. આહાર, પ્રતિકૂળતાનો ભય, વિષયોમાં રાગ-મૈથુન અને પરિગ્રહ. બાળક જન્મે ત્યારે આ ચારેય એનામાં દેખાય છે. આહારમાં દૂધ, ભયથી બચવા માતાનો ખોળો, મૈથુનમાં રમકડાં અને પરિગ્રહમાં મૂઠીમાં જે આવે તેને પકડી રાખવું. આમાંની કોઈ ચીજ દૂર થાય તો બાળક દુઃખી થાય, નહીં તો આનંદ અને કિલકિલાટ કરે. બાળક મોટો થાય, બુદ્ધિ-શક્તિ વધે તેમ આ ચારેયને વધારવાનું કામ કરે અને એને વિકાસ માને છે. વાસ્તવમાં આ ચાર વ્યસનનો ત્યાગ કરીને બધા પદાર્થો સાથેનું જોડાણ તોડવાથી જ ‘આત્મા’ સુખી બને છે અને એ માટે જ ધર્મ છે. આના પરથી નક્કી થાય છે કે ‘આત્મા’ - ‘પરલોક’નું અસ્તિત્વ છે. આજે તો પૂર્વજન્મ અને પુનર્જન્મ વિશે ઘણાં ચિંતકો અને ચિકિત્સકો સંમત થવા જ માંડ્યા છે. માટે જ અમે તેમને ભારપૂર્વક કહીએ છીએ કે માત્ર, આ જિંદગીની ચિંતા ન કરો, આવતી જિંદગીમાં આપણા ‘આત્મા’નું શું થશે તેનો પણ વિચાર કરો.

ભૌતિકવાદીઓની દૃષ્ટિએ આ શરીર જ સર્વ કંઈ છે અને શરીરનો નાશ એ મૃત્યુ છે અને તે વખતે જીવન તત્ત્વ શૂન્યમાં વિલીન થઈ જાય છે; શૂન્યમાંથી જીવન ઉત્પન્ન થાય છે, થોડા સમય માટે તે તેની રમતો રમે છે અને ફરી પાછું શૂન્યમાં વિલીન થઈ જાય છે કોઈપણ વૈચારિક મનુષ્ય આની સાથે સંમત થશે નહીં, કારણ કે કોઈ પણ વસ્તુ શૂન્યમાંથી ઉત્પન્ન થઈ શકે નહીં, તેમજ શૂન્ય થવા માટે તે અદૃશ્ય થઈ શકે નહીં. આ શૂન્યવાદીઓની દલીલોમાં આપણને સહેલાઈથી વિરોધાભાસ દેખાય છે. ‘અસત્’ એ જ ‘અંતિમ સત્’ છે તેવું સિદ્ધ કરવા માટે તેઓ દલીલો રજૂ કરે છે. આમ તેમના મતે ‘અસત્’નું અસ્તિત્વ હતું! ભગવાન શંકરાચાર્ય પણ આ જ દલીલોનો સહારો લે છે. શૂન્યવાદીઓની દલીલોનો સ્વીકાર કરીએ તેનો અર્થ એ કે ‘અસત્’ની અવસ્થાને તેઓએ સ્પષ્ટપણે જાણેલી છે. એટલે કે ‘અસત્’ તરીકે ઓળખાતી નકારાત્મક અવસ્થાનું નિશ્ચિત જ્ઞાન તેમને છે. વેદાન્તીઓ અને ભગવાન શંકરાચાર્યના મતે ‘અસત્’ ને જાણનાર જ્ઞાતા યા જ્ઞાન એ જ ‘પરમ સત્’ છે, જ્યારે શ્રુતિના મતે ‘આપણી અંદરના જ્ઞાતાને ક્ષય રોગ કે મૃત્યુ સ્પર્શતું નથી.’ આમ ભિન્ન ભિન્ન વિચારકો સ્વતંત્રપણે વિચારીને અને દલીલો કરીને વિભિન્ન નિર્ણયો ઉપર આવેલા છે. ‘સત્’ની જેને અપરોક્ષ અનુભૂતિ થઈ છે, તે મહાત્મા અર્થાત્ ઋષિ જ આપણી સમક્ષ સાચો નિર્ધાર રજૂ કરી શકે છે.

પુષ્ટિમાર્ગીય આચાર્ય પ. પૂ. ગો. ચન્દ્ર ગોપાલજી (વડોદરા) ‘કૃષ્ણાશ્રય-દર્શન (૧) પૂર્વ પીઠિકા’ પુસ્તકમાં ભાગવતના દ્વાદશસ્કન્ધ

‘આશ્રયલીલા’ વિશે લખે છે-‘તેના પાંચ પ્રકરણો છે: કૃષ્ણાશ્રય, જગદાશ્રય, વેદાય, ભાગવદાશ્રય અને ભક્તિમાર્ગાશ્રય આમાં રસની દસમી અવસ્થા ‘મરણ’, ‘મૃત્યુ’નું નિરુપણ છે. અહીં ‘મરણ’ શબ્દથી ‘દેહવિયોગરૂપ મરણ’ એવો અર્થ લેવાનો નથી, કારણ કે તેવા મરણમાં તો રસત્વ જ નથી હોતું. અને તેથી ભારતીય રસશાસ્ત્રમાં તેનું સ્થાન નથી. નાટ્યશાસ્ત્રમાં પણ મુખ્ય નાયક-નાયિકાના મરણના અભિનય પ્રસ્તુતિનો નિષેધ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કરવામાં આવ્યો છે, કારણ કે એમ થતાં અભિનયમાં રસ વિરુદ્ધ સ્થિતિ આવી જાય છે. ઉપરાંત, ભરતમુનિના શાસ્ત્રમાં (ભરત ના.શા. ૭-૧૦૮) કુલ ૪૯ ભાવો પૈકી અલસ્ય, ઉગ્રતા અને જુગુપ્સા. આ ત્રણ ભાવોને છોડીને બાકીના છતાલીસ ભાવો શૃંગાર રસનું ઉદ્ભાવન કરનારા છે. આ ૪૯ ભાવોમાં આઠ સ્થાયીભાવ, ત્રૈતીસ સંચારી ભાવ અને આઠ સાત્ત્વિક ભાવો પૈકી સંચારી ભાવમાં ‘મરણ’ નામક સંચારી ભાવ કહ્યો છે, જેનો અભિનય શૃંગારોદ્ભાવક છે. અતઃરસશાસ્ત્રીય ‘મરણ’ ભાવ દેહવિયોગથી સર્વથા ભિન્ન છે. અહીં ‘મરણ’નો અભિનય પણ શિથિલ ગાત્ર, ચેષ્ટાહીન ઈન્દ્રિયો વિગેરેથી સૂચવ્યો છે. આ પ્રકારે ‘મરણ’ એટલે રસની ચિત્તગત એ અવસ્થા કે જેમાં ગાત્ર, ઈન્દ્રિયો વિગેરે ધર્મોના આશ્રયથી રહિત, શુદ્ધ ધર્મસ્વરૂપ રસની ચિત્તમાં સ્થિતિ. આ અવસ્થાને જ આપણાં તત્ત્વજ્ઞાનમાં વિશેષ પ્રકારના સર્વાત્મ ભાવવાળી અવસ્થા તરીકે કહેવાઈ છે. ‘મરણ’ ને ‘મૃત્યુ’ પર્યાયવાચી શબ્દથી વિચારવામાં આવે ત્યારે પણ ‘મૃત્યુ’ એટલે અત્યંત વિસ્મરણ થવું (ભાગવત ૧૧-૨૨-૩૮) એમ સમજવાનું છે.

આપણે જે રીતે પદાર્થ જોઈએ છીએ, ઊર્મિ અનુભવીએ છીએ અને વિચારને જાણીએ છીએ, તેવી જ કોઈ પ્રક્રિયાથી ‘સત્’ની અનુભૂતિ કે ‘ઈશ્વરદર્શન’ શક્ય નથી. ‘સત્’ની અનુભૂતિ, અનુભૂતિ કરનારના પોતાના ‘આત્મા’ તરીકે જ આત્મલક્ષી બનીને જ કરી શકાય. ‘આત્મા’નું આ લક્ષણ દેખાડીને ઉપનિષદ્ ‘સત્’નું બાહ્ય અસ્તિત્વ જ સ્વીકારતું નથી, પરંતુ તે આપણી અંદરનું ‘સૂક્ષ્મતમ તત્ત્વ’ છે તેનો નિર્દેશ તેઓ કરવા માગે છે. આપણે ચોક્કસપણે જાણીએ છીએ કે ‘રૂપ’ ધરાવતા પદાર્થ કરતાં ‘પ્રાણ’ વધુ સૂક્ષ્મ છે. ‘પ્રાણ’ કરતાં પણ વધુ સૂક્ષ્મ ‘મન’ છે. ‘મન’, ‘પ્રાણ’ અને ‘શરીર’ની તુલનામાં એ તમામથી પણ વધુ સૂક્ષ્મ ‘બુદ્ધિ’ છે. એનાથી પણ ઊંડાણમાં ‘આનંદમય’ કોશ છે. ‘આત્મા’ અર્થાત્ ‘સત્’ એ આપણી અંદરના સમગ્ર જીવનનું મૂળ છે. શ્રુતિ જણાવે છે કે ‘સત્’ અર્થાત્ ‘આત્મા’ અંતરના ઊંડાણમાં સ્થિતિ છે. આમ ‘આત્મા’ ‘અકળ’ અને ‘અજ્ઞાત’ છે તો એનો અર્થ એવો ન થાય કે તેની અનુભૂતિ યા તો સિદ્ધિની અવસ્થાએ પહોંચવાનું અશક્ય છે. માત્ર મનુષ્યો માટે જ પ્રયોજાયેલી ‘ધ્યાન’ અર્થાત્ નિદિધ્યાસનની સાધના દ્વારા જ શ્રવણ અને મનનની વેદોક્ત સાધનાની અંતિમ પરિપૂર્તિ થાય છે. ‘ધ્યાન’ની પ્રક્રિયાથી સાધક તેનાં આત્મલક્ષી બંધનો, જેવાં કે અવિદ્યા, કામ અને કર્મ એ બધાંથી ઉપર ઊઠીને ‘મુક્તિની અવસ્થા’ અર્થાત્

‘મોક્ષ’ પ્રાપ્ત કરીને અલૌકિક આનંદ માણે છે. આવા પરિપૂર્ણ અને પ્રમાણિક સાધકો ખરેખર ઘણાં જ ઓછા છે. એમ કહી શકાય કે આવી ‘આત્માની ભૂતિ’ માટે માત્ર બુદ્ધિમત્તા, પાંડિત્ય, વિદ્વત્તા કે ત્યાગ ઇત્યાદિ સ્વયં નિરર્થક છે, પરંતુ વિશુદ્ધ, શાંત અને એકાગ્ર મનમાં જ ‘પરમ આત્મા’ની અપરોક્ષ અનુભૂતિ થઈ શકે છે. ધીરે ધીરે પણ સ્થિરતાથી અંતર્મુખ થઈ ‘આત્મા’ રૂપી ‘ઐક્યના યોગ’ની સાધના તરીકે ‘ધ્યાનયોગ’ શક્તિશાળી બને છે અને જે અશબ્દ, અસ્પર્શ, નિરાકાર, અવ્યય, અસ્વાદ, શાશ્વત્, નિર્ગંધ, અનાદિ, અનંત, અપરિવર્તનશીલ અને ‘મહત્’થી પરે છે, તેની જે મનુષ્ય અનુભૂતિ કરે છે તે ‘મૃત્યુ’ના પાશમાંથી મુક્ત થાય છે. એને માટે ‘મૃત્યુ પરેના અસ્તિત્વ’ વિશે વિચારવાનું રહેતું નથી, કારણ કે એ પોતે ‘મૃત્યુ’થી યુક્ત છે. પદાર્થોના સીમિત વિશ્વની સીમાઓ ઉપર તમામ ભાષાઓ થંભી જાય છે. એની પેલે પાર નીરવ ધ્યાનસમી માત્ર ‘આત્મા’ની ‘ભાષા’ જ ‘આત્મા’ને ‘આત્મા’ સાથે સંવાદ કરવા માટે ઉપલબ્ધ છે. (સંદર્ભ ગ્રંથો-કઠોપનિષદ, જૈનશાસનની દીક્ષા, કૃષ્ણાશ્રય દર્શન)

૨૩, અનુપમ સોસાયટી,
બરોડા હાઈસ્કૂલ નજીક,
અલકાપુરી, વડોદરા-૩૯૦૦૦૭.

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના અંકો ન મળ્યાની ફરિયાદ કરતા વાચકો અવશ્ય વાંચે

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ દર મહિનાની ૧૬મી તારીખે પ્રગટ થાય છે અને તે જ દિવસે બધા જ અંકો ટપાલ ખાતાને સુપરત કરવામાં આવે છે. આમ છતાં અંકો ન મળ્યાની વાચકો ફરિયાદ કરે છે, ત્યારે એમને અંકો મોકલવા પ્રયત્નો કરતા રહ્યાં છીએ. વર્ષમાં એક-બે વાર આવું બને અને અમે સ્ટોકમાં હોય, ત્યાં સુધી તેમને અંકો મોકલતા રહીએ છીએ.

હવે જે વાચકો અંકો મોડા મળવાની કે ન મળવાની કાયમી ફરિયાદો કરતા હોય છે, તે વાચકો જો પોતાના એરિયાની પોસ્ટ ઓફિસમાં લેખિત ફરિયાદ કરશે અને તેની કોપી હેડ પોસ્ટ ઓફિસને (જી.પી.ઓ. કે વિભાગીય પોસ્ટ ઓફિસને) મોકલીને અમને જાણ કરશે, તો તેમની ફરિયાદનો ઉકેલ આવી જશે અને ટપાલી તેમને ચીવટથી ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના અંકો અને અન્ય ટપાલ નિયમિત રીતે આપી જશે એવી અમને આશા છે. એટલે વાચકો સ્થાનિક પોસ્ટ ઓફિસમાં અંકો ન મળ્યાની કે મોડા મળતા હોવાની લેખિત ફરિયાદ કરે, એવી અમારી નમ્ર વિનંતી છે.

□ વ્યવસ્થાપક : ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’

ઓપરેશન

□ પ. પૂ. આચાર્ય વાત્સલ્યદીપ સૂરિજી

આનંદ મહાદેવ નાનકડા ગામમાં રહેતા હતા.

આનંદ મહાદેવ ચોખાના મોટા વેપારી હતા. હર્યુભર્યુ ઘર હતું. પૈસા પણ હતા અને પ્રતિષ્ઠા પણ હતી પણ આનંદ મહાદેવ પાક્કા કંજુસ હતા. સૌ તેમને કંજુસ વ્યક્તિ તરીકે જ ઓળખતા હતા. સગા ભાઈને મુશ્કેલી આવીને ઊભી રહે તો તેને પણ એક પૈસો ય ન આપે !

આનંદ મહાદેવનો દીકરો ઉડાઉ હતો. આનંદ મહાદેવને તે કેમ પોસાય ? તેમણે દીકરાને ઘરમાંથી જ કાઢી મુક્યો.

આનંદ મહાદેવ ખૂબ ચાલાક અને જાણતલ વેપારી. એમને એક રૂપિયાનો માલ ચૌદ આનામાં ખરીદતા પણ આવડે અને એ જ માલ વીસ આનામાં વેચતા પણ આવડે !

સમય જતાં આનંદ મહાદેવની ઉંમર થઈ. એક દિવસ અચાનક એમની ગરદન પર સોજો આવ્યો. સોજો દિવસે દિવસે વધવા માંડ્યો. આનંદ મહાદેવે ગણકાર્યું નહીં. તેમણે ગરદન પર શેક કર્યો. ઘરગથ્થુ ઉપચારો કર્યા. પણ કેમેય સોજો ન ઉતર્યો.

આનંદ મહાદેવ ખાટલામાં પટકાયા.

છેવટ ડૉક્ટર વૈદનાથને બોલાવવા પડ્યા. કિન્તુ આનંદ મહાદેવની મુંઝવણ એ હતી કે ડૉક્ટરની વિઝીટ ફી મોંઘી હશે તો ?

ડૉક્ટર વૈદનાથ આવ્યા ત્યારે તેમની સાથે તેમના આસિસ્ટન્ટ ડૉક્ટર દવે પણ સાથે હતા. આનંદ મહાદેવે એક સાથે બે ડૉક્ટરને જોયા અને ખૂબ ગભરાઈ ગયા. એમણે પોતાની દીકરીને બુમ પાડી: ‘અરે બેટા, તં આ બે ડૉક્ટરને એક સાથે કેમ બોલાવ્યા ?’

દીકરી પિતાની મુંઝવણ સમજી ગઈ. એ બાળ વિધવા હતી. પિતાના ઘરે રહી હતી. જમાઈનો દલ્લો પણ આનંદ મહાદેવને મળ્યો હતો. દીકરીએ પિતાને સમજાવ્યું કે તમે ચિંતા ન કરો. આપણે તો એક જ ડૉક્ટરને જ બોલાવ્યા છે પણ ડૉક્ટર વૈદનાથ ખૂબ મોટા ડૉક્ટર છે એટલે એમની સાથે નાના ડૉક્ટર આવે જ !

આનંદ મહાદેવને થોડી રાહત થઈ.

ડૉક્ટર વૈદનાથે ગળાની પછવાડે

ગરદન પર રહેલી મોટી ગાંઠ જોઈ. બરાબર તપાસ કરી અને પછી કહ્યું: ‘કોઈ દવા લેવાથી તમને ફાયદો નહીં થાય. આ ગાંઠનું ઓપરેશન કરવું પડશે.’

આનંદ મહાદેવ ભડક્યા. એમણે કહ્યું: ‘એટલે તમે મારી ગરદન પર ચાકુ ચલાવશો ?’

ડૉક્ટર વૈદનાથ હસ્યા: ‘ઓપરેશન કરવું પડશે પણ ઓપરેશન હું નહીં કરું. આ મારી સાથે આવેલા ડૉક્ટર હાલમાં જ અમેરિકાથી આવેલા છે. ઘણા હોશિયાર ડૉક્ટર છે. એ તમારું ઓપરેશન કરશે.’

‘એટલે ખૂબ રૂપિયા ખરચવા પડશે ?’

‘રૂપિયા તો ખરચવા જ પડે ને ! અને એમાંય આટલું મોટું ઓપરેશન !’

‘ભલે પણ તમે મારી દીકરી સાથે વાત કરી લેજો.’

ડૉક્ટર રવાના થયા.

આનંદ મહાદેવે દીકરીને કહ્યું: ‘જો સમજીને પૈસા ખરચજે. કોઈની પાંચની છઠ્ઠ થવાની નથી.’

દીકરી ચૂપચાપ અંદરના ઓરડામાં ગઈ. પણ તે ઓપરેશનની વાત સાંભળીને ગભરાઈ. તેને થયું કે ઓપરેશન એટલે બહુ મોટી વાત ! તેણે પોતાના ભાઈને બોલાવી લીધો અને બધી વાત કરી. વધુમાં કહ્યું કે તે ડૉક્ટર પાસે જાય અને બધી વાત સમજી લે.

દીકરાનું નામ રમેશ મહાદેવ.

રમેશ મહાદેવ ઉદાર પણ હતો અને સમજી પણ હતો. એ ડૉક્ટર પાસે ગયો. ડૉક્ટર સાથે ઓપરેશનની બધી વાત કરી અને વધુમાં કહ્યું કે મારા પિતા ખૂબ કંજુસ છે એ સાચી વાત છે. પણ તમે કશી ચિંતા ના કરતા હું તમે જે પૈસા કહેશો તે આપી દઈશ. પણ મારા પિતાને જે તકલીફ છે તે દૂર થઈ જવી જોઈએ !

ડૉક્ટર વૈદનાથે હા ભણી. પણ વધુમાં કહ્યું કે હવે એક નવી શોધ થઈ છે. અમેરિકામાં આ કંજૂસિયા લોકો માટે એક દવા શોધાઈ છે. ખોપરીનો થોડોક ભાગ ખોલીને એમાં એ દવાથી થોડુંક કામ લેવાનું હોય છે. આમ કર્યા પછી એ

પ. પૂ. આચાર્યશ્રી દુર્લભસાગર સૂરીશ્વરજી એવોર્ડ

(સં. ૨૦૧૩)

શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામી જૈન સંઘ (રાજેશપાર્ક, મલાડ-ઈસ્ટ)ના ઉપક્રમે પ. પૂ. આચાર્યશ્રી વાત્સલ્યદીપ સૂરીશ્વરજીની પ્રેરણાથી અને તેઓશ્રીની શુભનિશ્રામાં પ. પૂ. શાંતમૂર્તિ આચાર્યશ્રી દુર્લભસાગર સૂરીશ્વરજી એવોર્ડ (સં. ૨૦૧૩) પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન ડૉ. ધનવંતભાઈ ટી. શાહને શ્રીમતી જયશ્રીબેન હસમુખભાઈ છેડા (ગામ: કાંડાગરા-કચ્છ, હાલ-અમૃતનગર ઘાટકો પર-વેસ્ટ, મુંબઈ)ના વરદ્ હસ્તે તા. ૧૫-૮-૨૦૧૩ના સવારે ૧૦-૦૦ કલાકે અર્પણ થયો હતો. આ પ્રસંગે શ્રીસંઘના પ્રમુખ રતિભાઈ ધનજીભાઈ પટવા, ડૉ. કલાબેન શાહ, ડૉ. રેખાબેન વોરા, તુષારભાઈ શાહ, જીગર જૈન વગેરે વિશાળ સંખ્યામાં જૈનો ઉપસ્થિત રહ્યા હતા.

પ. પૂ. આચાર્યશ્રી દુર્લભસાગર સૂરીશ્વરજી મહારાજની સાહિત્યપ્રીતિ અને જ્ઞાનભક્તિ અત્યંત જાણીતા છે. તેઓશ્રીની સ્મૃતિમાં અપાતા આ એવોર્ડમાં રૂ. ૨૧,૦૦૦ (રોકડા) અને એક શાલ અર્પણ કરવામાં આવે છે.

માણસની કંજૂસાઈ ચાલી જાય છે અને એ માણસ ઉદાર થઈ જાય છે.

રમેશ મહાદેવે કહ્યું: ‘હું નથી માનતો કે આવો કોઈ ઈલાજ હોઈ શકે ?’

ડૉક્ટરે કહ્યું: ‘આવો ઈલાજ શક્ય છે.’

‘શું માણસનો પૂરેપૂરો સ્વભાવ બદલાઈ જાય ?’

ડૉક્ટરે કહ્યું: ‘હા. એમ બની શકે.’

રમેશ મહાદેવે કહ્યું: ‘અગર આવો ઈલાજ સફળ થઈ જાય તો ગજબ થઈ જાય !’

ડૉક્ટરે કહ્યું: ‘તમારે શંકા રાખવાની કોઈ જરૂર નથી.’

રમેશ મહાદેવે કહ્યું: ‘જો એવું થાય તો હું તમને ઑપરેશનની ફી ઉપરાંત રૂપિયા એક હજાર ઈનામ આપીશ !’

ઑપરેશનની તારીખ નક્કી થઈ.

ડૉક્ટર વૈદ્યનાથ અને ડૉક્ટર દેવેએ સફળ ઑપરેશન કર્યું. રમેશ મહાદેવે પૂછ્યું કે કેમ લાગે છે ? ત્યારે ડૉક્ટરે કહ્યું કે, ચિંતા કરવાનું કોઈ કારણ નથી. ઑપરેશન સફળ થયું છે. થોડા વખતમાં જ તમને બધા ફેરફારો દેખાશે. ચિંતા ના કરો.’

રમેશ મહાદેવે ડૉક્ટરની ફી ચૂકવી.

આનંદ મહાદેવ પથારીમાં સૂઈ રહ્યા. એમણે પંદર દિવસ સુધી પથારીમાં જ આરામ કરવાનો હતો. એમણે ઈશારાથી દીકરીને એક વાર પૂછી પણ લીધું: ‘ખૂબ રૂપિયા ખર્ચ્યા નથી ને ?’

દીકરીએ ના કહી ત્યારે તેમના મનને શાંતિ થઈ.

કિન્તુ આનંદ મહાદેવે એક વાર એ સવાલ પૂછ્યો તે પૂછ્યો. પરંતુ ખાટલામાંથી ઉઠ્યા ત્યારે એવું બન્યું કે જાણે આ આનંદ મહાદેવ જ નહીં ! એમનો સ્વભાવ સમૂળો બદલાઈ ગયો. એમણે સૌ પ્રથમ તો દીકરીને બોલાવીને કહ્યું: ‘બેટા, મેં મારી આખી જિંદગીમાં ન સુખ ભોગવ્યું કે ન તને ભોગવવા દીધું. તું એક કામ કર. તું મારા વતી તિરૂપતિબાલાજીને એક હજાર અર્પણ કરી આવ અને મારા વતી પૂજા કરી આવ.’

આનંદ મહાદેવની આંખોમાં એ વખતે અશ્રુ હતા.

દીકરીના આંખમાં પણ હરખના આંસુ આવી ગયા.

એ ઝડપથી તિરૂપતિ જઈ આવી. પૂજા કરી આવી. ભગવાનને પ્રાર્થના કરતી આવી કે મારા પિતાનો સ્વભાવ બદલાયો છે. હવે એવો જ રાખજો !

થોડાક દિવસ પછી આનંદ મહાદેવે પોતાના પુત્રને બોલાવ્યો અને કહ્યું કે, ‘બેટા, પહેલાં મારો સ્વભાવ જુદો હતો. હવે મારો સ્વભાવ જુદો છે. મારા કંજૂસિયા સ્વભાવને કારણે મેં તને દૂર રાખીને ઘણી મોટી ભૂલ કરી છે. મને માફ કરજે. હવે તું ઘરે પાછો આવતો રહે. આપણે બધાએ સાથે રહેવાનું છે.’

રમેશ મહાદેવ ખુશ ખુશ થઈ ગયો. એ ઘરે પાછો આવી ગયો.

આનંદ મહાદેવે પોતાની ઉદારતાનો વ્યાપ વધાર્યો.

આનંદ મહાદેવે મંદિરમાં પૂજા-અર્ચના કરવા માંડી. સગાંસનેહીઓ સાથે ઉદારતાથી વર્તન કરવા માંડ્યું. પુત્ર રમેશ મહાદેવને અલગ ધંધો કરવા માટે રૂપિયા આપ્યા. ભિખારીઓને છૂટા હાથે દાન આપવા માંડ્યું.

ભિખારીઓ આશ્ચર્યમાં પડી ગયા અને અંદર અંદર વાતો કરવા માંડ્યા કે શેઠનું જ્યારે ઑપરેશન થયું ત્યારે તેમને કોઈક જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ લાગે છે ! હવે તો દર સોમવારે આનંદ મહાદેવના ઘરે ભિખારીઓની ભીડ જામતી અને સૌ ખુશખુશાલ પાછા જતા.

આનંદ મહાદેવના પરિચિતો પણ આશ્ચર્યમાં ડૂબી ગયા. સૌને થયું કે ભાઈ આ તો ગજબ ! આવું તો ક્યાંયે જોયું નથી. આ તો આખે આખો માણસ જ બદલાઈ ગયો !

આખું શહેર આનંદ મહાદેવની જ ચર્ચા કરતું. ઠેર ઠેર મહાદેવના દાનધર્મના વાવટા ફરકવા લાગ્યા. એમણે હોસ્પિટલ બાંધી. નર્સિંગ હોમ બાંધ્યું. ધર્મશાળા બાંધી. સ્કૂલ ખોલી. સર્વત્ર આનંદ મહાદેવની વાહ વાહ થઈ ગઈ.

પણ એ સમયે એક વિચિત્ર સમસ્યા ખડી થઈ.

આનંદ મહાદેવ જેમ જેમ ઉદારતાથી સર્વત્ર દાન કરવા માંડ્યા તેમ તેમ રમેશ મહાદેવના અને તેની બહેનના સ્વભાવમાં પલટો આવવા માંડ્યો. એ બંનેને ચિંતા થવા માંડી કે આમ ને આમ પિતાશ્રી બધી મિલકત ઉડાવી દેશે તો આપણું શું થશે ? ભાઈબહેને પિતા પાસે જઈને ઝઘડો કરવા માંડ્યો.

રમેશ મહાદેવે પોતાના શુભેચ્છક ડૉક્ટર વૈદ્યનાથને વિનંતી કરી કે, ‘મારા પિતાજી આટલા બધા ઉદાર થઈ ગયા છે હવે શું કરવું ?’

એ સમયે ડૉક્ટર વૈદ્યનાથે કહ્યું કે, ‘માનવીનો સ્વભાવ બદલવાનું કોઈ ઑપરેશન હોતું નથી. આ તો મેં તારી સામે તુક્કો રજૂ કરેલો. મેં આવું કોઈ ઑપરેશન કર્યું જ નથી.’

‘હું ?’

રમેશ મહાદેવ સાવ ઠરી જ ગયો. એણે પૂછ્યું: ‘તો મારા પિતામાં આટલું બધું પરિવર્તન આવ્યું કેવી રીતે ?’

ડૉક્ટરે કહ્યું: ‘માનવીના સ્વભાવમાં તો જ પરિવર્તન આવે છે જો તેને કોઈ દિલની ઠેસ વાગે છે. તારા પિતા ઑપરેશનના થોડા દિવસ પહેલાં મને મળેલા. મને કહેલું કે મારા કંજૂસિયા સ્વભાવથી હું જ કંટાળી ગયો છું. આમાંથી છૂટવાનો કોઈ રસ્તો બતાવો. પછી અમે આ યોજના બનાવી ને તારા પિતામાં આવેલું પરિવર્તન તું નજરોનજર જોઈ રહ્યો છે !’

રમેશ મહાદેવે કહ્યું: ‘મારા પિતામાં આવેલું પરિવર્તન આ દુનિયાનો શ્રેષ્ઠ ચમત્કાર છે. હવે હું એમને દાન આપતા ક્યારેય નહીં અટકાવું !’

માર્ગાનુસારી કે ગુણ

□ શ્રી દુલીયન જૈન 'સાહિત્યરત્ન'

આચાર્ય હરિભદ્રસૂરિ જૈન ધર્મ કે મહાન વ્યાખ્યાતા તથા ૧૪ વિદ્યાઓ કે પારંગત આચાર્ય થે. કહા જાતા હૈ કિ ઉન્હોને ૧૪૪૪ ગ્રન્થોં કી રચના કી થી. ઉનમેં સે કુછ હી અબ ઉપલબ્ધ હૈ. શ્રાવકાચાર કે બારે મેં ઉનકા ગ્રન્થ 'ધર્મબિન્દુ' આજ ભી ઉપલબ્ધ હૈ તથા અતીવ પ્રસિદ્ધ હૈ. વે સાધ્વી મહત્તરા યાકિની સે પ્રભાવિત હોકર જૈન ધર્મ મેં દીક્ષિત હુએ થે, અતઃ ઉન્હોને અપની કૃતિયોં કે અંત મેં 'મહત્તરા યાકિની ધર્મસૂનુ' શબ્દ કા ઉલ્લેખ કર અપની ધર્મ માતા કો અમર બના દિયા.

'ધર્મબિન્દુ' ગ્રન્થ મેં શ્રાવકાચાર કા વિસ્તૃત વિવેચન ક્રિયા ગયા હૈ. ઉસી મેં સામાન્ય ગૃહસ્થોં કે લિએ સરલ ભાષા મેં માર્ગાનુસારી કે ૩૫ ગુણોં કા વર્ણન ઉપલબ્ધ હૈ. યે ગુણ વ્યક્તિગત, પારિવારિક ઓર સામાજિક જીવન કે વિકાસ કે લિએ બહુત હી મહત્વપૂર્ણ હૈ. ઈનકા સંક્ષિપ્ત વિવરણ ઇસ પ્રકાર હૈ:-

૧. શ્રાવક ન્યાય-નીતિ સે ધન કા ઉપાર્જન કરે.
૨. વહ શિષ્ટ પુરુષોં કે આચાર કી પ્રશંસા કરે.
૩. વહ અપને કુલ ઓર શીલ સે સમાન, કિન્તુ ભિન્ન ગોત્રવાલોં કે સાથ વિવાહ કરને વાલા હો.
૪. વહ પાપોં સે ડરને વાલા હો.
૫. વહ પ્રસિદ્ધ દેશાચાર કા પાલન કરે.
૬. વહ કિસી કી નિંદા ન કરે.
૭. વહ એસે સ્થાન પર ઘર બનાયે, જો ન એકદમ ખુલા હો ઓર ન એકદમ ગુપ્ત હો.
૮. ઘર મેં બાહર નિકલને કે દ્વાર અનેક ન હો.
૯. વહ સદાચારી પુરુષોં કી સંગતિ કરે.
૧૦. વહ માતા-પિતા કી સેવા ભક્તિ કરે.
૧૧. વહ લડાઈ-ઝગડે વાલે સ્થાન મેં ન રહે.
૧૨. વહ કિસી ભી નિન્દનીય કામ મેં પ્રવૃત્તિ ન કરે.
૧૩. વહ આય કે અનુસાર વ્યય કરે.
૧૪. વહ બુદ્ધિ કે આઠ ગુણોં સે યુક્ત હોકર પ્રતિદિન ધર્મ શ્રવણ કરે.
૧૫. વહ અપની આર્થિક સ્થિતિ કે અનુસાર વસ્ત્ર પહને.
૧૬. વહ અજીર્ણ હોને પર ભોજન નહીં કરે.
૧૭. વહ નિયત સમય પર સંતોષ કે સાથ ભોજન કરે.
૧૮. વહ ધર્મ કે સાથ અર્થ-પુરુષાર્થ, કામ-પુરુષાર્થ ઓર મોક્ષ પુરુષાર્થ

કા ઇસ પ્રકાર સેવન કરે કિ કોઈ કિસી કા બાધક ન હો.

૧૯. વહ અતિથિ, સાધુ ઓર દિન-અસહાયજનોં કા યથાયોગ્ય સત્કાર કરે.
 ૨૦. વહ કભી દુરાગ્રહ કે વશીભૂત ન હો.
 ૨૧. વહ દેશ ઓર કાલ કે પ્રતિકૂલ આચરણ ન કરે.
 ૨૨. વહ અપની શક્તિ ઓર અશક્તિ કો સમજે. અપને સામર્થ્ય કા વિચાર કરકે હી કિસી કામ મેં હાથ ડાલે, સામર્થ્ય ન હોને પર હાથ ન ડાલે.
 ૨૩. વહ સદાચારી પુરુષોં કી તથા અપને સે અધિક જ્ઞાનવાન પુરુષોં કી વિનય ભક્તિ કરે.
 ૨૪. વહ ગુણોં કા પક્ષપાતી હો - જહાં કહીં ગુણ દિખાઈ દે, ઉન્હોં ગ્રહણ કરે ઓર ઉનકી પ્રશંસા કરે.
 ૨૫. જિનકે પાલન-પોષણ કરને આદિ કા ઉત્તરદાયિત્વ અપને ઉપર હો, વહ ઉનકા પાલન-પોષણ કરે.
 ૨૬. વહ દીર્ઘદર્શી હો અર્થાત્ આગે-પીછે કા વિચાર કરકે કાર્ય કરે.
 ૨૭. વહ અપને હિત-અહિત કો સમજે, ભલાઈ-બુરાઈ કો સમજે.
 ૨૮. વહ કૃતજ્ઞ હો અર્થાત્ અપને પ્રતિ કિયે હુએ ઉપકાર કો નમ્રતા પૂર્વક સ્વીકાર કરે.
 ૨૯. વહ લોકપ્રિય હો અર્થાત્ અપને સદાચાર એવં સેવા કાર્ય કે દ્વારા જનતા કા પ્રેમ પ્રાપ્ત કરે.
 ૩૦. વહ અનુચિત કાર્ય કરને મેં લજ્જા કા અનુભવ કરે.
 ૩૧. વહ દયાવાન હો.
 ૩૨. વહ સૌમ્ય હો, ઉસકે ચેહરે પર શાંતિ ઓર પ્રસન્નતા ઝલકતી હો.
 ૩૩. વહ પરોપકાર કરને મેં ઉદ્યત રહે, દૂસરોં કી સેવા કરને કા અવસર આને પર પીછે ન હટે.
 ૩૪. વહ કામ-કોધાદિ છહ આંતરિક શત્રુઓં કો ત્યાગને મેં ઉદ્યત હો.
 ૩૫. વહ ઈન્દ્રિયો કો અપને વશ મેં રખે.
- સૌજન્ય : 'જિનવાણી'

● આચરણરહિત (અમલ વગરનો) વિચાર ગમે તેટલો મહાન હોય તો પણ તે ખોટા મોતી સમાન છે.

માલવી એજ્યુકેશન એન્ડ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ, કુકેરી

(આર્થિક સહાય કરવા માટે નોંધાયેલી રકમની યાદી)

[સંઘના ઉપકર્મ ૨૦૧૩ની ૭૯મી પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા દરમિયાન માલવી એજ્યુકેશન એન્ડ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટને આર્થિક સહાય કરવાનું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું. અમને જણાવતાં આનંદ થાય છે કે આશરે રૂપિયા એકત્રીસ લાખથી વધારે જેવી માતબર રકમ આવી છે. એ માટે અમે દાતાઓના ખૂબ ઋણી છીએ. યાદી નીચે મુજબ. હજી પણ દાનનો પ્રવાહ ચાલુ છે. બાકી યાદી આવતા અંતે પ્રગટ કરવામાં આવશે.]

રૂપિયા	નામ	રૂપિયા	નામ	રૂપિયા	નામ
૧૧૦૦૦૦	ડૉ. જયંત મોહનલાલ પારેખ	૧૫૦૦૦	શ્રી ચંદ્રિકાબેન મહેન્દ્રભાઈ વોરા	૧૦૦૦૦	શ્રી શશીન કીન્નર શાહ
	સ્વ. હંસાબેન જયંતભાઈ પારેખના	૧૫૦૦૦	શ્રી દીપાલી એસ. મહેતા	૧૦૦૦૦	શ્રી એક બહેન તરફથી
	સ્મરણાર્થે (સિક્કાનગર)	૧૧૧૧૧	શ્રી સરોજરાણી શાહ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ	૧૦૦૦૦	શ્રી વિરલકુમાર અરવિંદભાઈ
૧૫૧૦૦૦	શ્રી બિપિનભાઈ કાનજીભાઈ જેન	૧૧૦૦૦	શ્રી કુસુમબેન નરેન્દ્રભાઈ ભાઉ		લુખી વઢવાણ નિવાસી,
	નાની ખાખરવાળા કચ્છ	૧૧૦૦૦	શ્રી જીતેન્દ્ર કીર્તિલાલ ભણશાલી		હાલ: ચીંચપોકલી
૧૨૫૦૦૦	શ્રી પીયૂષભાઈ શાંતિલાલ કોઠારી		ટ્રસ્ટ	૮૦૦૦	શ્રી વર્ષા આર. શાહ
૧૨૫૦૦૦	શ્રી પ્રવિણચંદ્ર શાંતિલાલ કોઠારી	૧૧૦૦૦	શ્રી અનિલા શશીકાંત મહેતા	૮૦૦૦	શ્રી ઓ. પી. શેઠ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ
૧૦૦૦૦૦	શ્રી હરેશભાઈ શાંતિલાલ મહેતા-	૧૧૦૦૦	શ્રી રોહન ચંદ્રકાંત નિર્મળ અને	૮૦૦૦	શ્રી કીન્નર કેશવલાલ શાહ
	આનવડ ફાઉન્ડેશન		તૃપ્તિ સી. નિર્મળ	૭૫૦૦	સ્વ. સરલાબેન એન. શાંતિલાલ દોશી
૧૦૦૦૦૦	સેવંતીલાલ કાંતિલાલ ટ્રસ્ટ	૧૧૦૦૦	શ્રી શશિકાંત સ્વરૂપદાસ શાહ		હસ્તે: પ્રકાશ એસ. દોશી
૫૧૦૦૦	ડૉ. નીતા અને કર્ણિકભાઈ કાંતિલાલ	૧૧૦૦૦	શ્રી મંજુલા ચીનુભાઈ શાહ ટ્રસ્ટ	૭૦૦૦	શ્રી પુષ્પાબેન અને સુરેશભાઈ
	પરીખ (દિલ્હીવાળા)	૧૧૦૦૦	શ્રી અલકા પી. ખારા		ભણશાલી
૫૧૦૦૦	શ્રી લાલભાઈ કાલીદાસ એન્ડ કું.	૧૧૦૦૦	શ્રી કાંતાબેન નંદલાલ ફેમિલી ટ્રસ્ટ	૭૦૦૦	શ્રી કેશવલાલ કીલાચંદ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ
૫૧૦૦૦	કોન્વેસ્ટ પબ્લિક ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ	૧૧૦૦૦	શ્રી અભિ જગદીશ ઝવેરી	૭૦૦૦	શ્રી કાંતિ કરમશી એન્ડ કું.
૫૧૦૦૦	અરોની ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ	૧૧૦૦૦	શ્રી કાનજી કોરશી ચેરિટેબલ		(વેલ્યુઅર)
	હસ્તે : મીનાબેન		ટ્રસ્ટ	૬૦૦૦	એક સદ્ગૃહસ્થ તરફથી
૨૫૦૦૦	ઘેલાણી ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ	૧૧૦૦૦	શ્રી સ્પેક્ટ્રા કનેક્ટ્રોનિક્સ પ્રા. લી.	૬૦૦૦	શ્રી હેતલ આર. શાહ
૨૫૦૦૦	માતુશ્રી રતનભાઈ લખમશી	૧૦૦૦૦	શ્રી નીરુબહેન સુબોધભાઈ શાહ	૫૦૧૧	શ્રી બાબુભાઈ કુંવરજી શાહ
	સાવલા પરિવાર-નવા વાસ-કચ્છ	૧૦૦૦૦	શ્રી દિલીપભાઈ એમ. શાહ	૫૦૦૧	શ્રી વીણાબેન જે. કોરડીઆ
૨૫૦૦૦	શ્રી પંકજ મનસુખલાલ દોશી,	૧૦૦૦૦	શ્રી રમાબહેન જયસુખલાલ વોરા	૫૦૦૧	શ્રી પ્રકાશ જે. ઝવેરી
	જનક પંકજ દોશી અને પરિવાર	૧૦૦૦૦	શ્રી દિલીપભાઈ કાકાબળિયા	૫૦૦૧	મે. આર. બી. કોમર્શિઅલ કોર્પો.
૨૫૦૦૦	દયાબેન ગિરજાશંકર શેઠ ટ્રસ્ટ	૧૦૦૦૦	શ્રી પુષ્પસેનભાઈ ચીમનલાલ ઝવેરી	૫૦૦૦	શ્રી ધનવંતભાઈ ટી. શાહ
૨૫૦૦૦	શ્રી મહેશ શાંતિલાલ શ્રોફ	૧૦૦૦૦	શ્રી રમાબહેન વિનોદભાઈ	૫૦૦૦	શ્રી પ્રવીણભાઈ (ઉષાબેન) શાહ
૨૫૦૦૦	શ્રેયસ પ્રચારક સભા		મહેતા	૫૦૦૦	નંદિતા જયંત છેડા ટ્રસ્ટ
૨૧૦૦૦	શ્રી એસ. એચ. મહેતા	૧૦૦૦૦	શ્રી યશોમતીબેન શાહ		હસ્તે : શ્રી પન્નાલાલ છેડા
૨૧૦૦૦	ઉષા સુરેશ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ	૧૦૦૦૦	શ્રી મફતલાલ ભીખાચંદ ફાઉન્ડેશન	૫૦૦૦	તારાબેન મોહનલાલ શાહ
૨૦૦૦૦	એક બહેન તરફથી	૧૦૦૦૦	શ્રી પી. ડી. શાહ		ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ
૨૦૦૦૦	શ્રી સુધીરકુમાર રજનીકાંત ઓઝા,	૧૦૦૦૦	ડૉ. ધીરેન્દ્રકુમાર વી. શાહ		હસ્તે : પુષ્પાબેન ચંદ્રકાંત પરીખ
	રાજકોટ હસ્તે : મિનાક્ષીબેન સોની	૧૦૦૦૦	શ્રી રતનચંદ ભોગીલાલ પરીખ	૫૦૦૦	શ્રી અનિલ શૈલેષભાઈ કોઠારી
૨૦૦૦૦	એક બહેન તરફથી	૧૦૦૦૦	શ્રી વિજય કરસનદાસ શાહ	૫૦૦૦	શ્રી તરૂણાબેન બિપિનભાઈ શાહ
૧૫૦૦૦	શ્રી ચંદ્રકાંત દીપચંદ શાહ	૧૦૦૦૦	શ્રી રૂચિતાબેન ડગલી	૫૦૦૦	પોલીથીન પ્રિન્ટીંગ એન્ડ
૧૫૦૦૦	શ્રી નિતિનભાઈ એમ. સોનાવાલા	૧૦૦૦૦	શ્રી અરૂણાબેન અજીતભાઈ ચોકસી		સીલીંગ વર્ક્સ
૧૫૦૦૦	શ્રી શાંતિલાલ મહેતા ચેરિટેબલ	૧૦૦૦૦	શ્રી દેવચંદ ઘેલાભાઈ શાહ	૫૦૦૦	શ્રી એચ. ડી. ઈન્ડસ્ટ્રીઝ
	ટ્રસ્ટ	૧૦૦૦૦	શ્રી રસિકલાલ શાહ હસ્તે: શરદ શાહ	૫૦૦૦	શ્રી પોપટલાલ જેર્સીંગભાઈ એન્ડ કું.
૧૫૦૦૦	શ્રી ચંદ્રકાંત યુ. ખંડેરીયા	૧૦૦૦૦	શ્રી સરસ્વતીબેન શાહ હસ્તે: શરદ શાહ	૫૦૦૦	શ્રી જે. સી. સંઘવી
૧૫૦૦૦	શ્રી શર્માબેન પ્રવિણભાઈ ભણશાલી	૧૦૦૦૦	શ્રી બાબુભાઈ શાહ હસ્તે: હંસાબેન શાહ	૫૦૦૦	શ્રી પ્રતિમા શ્રીકાંત ચક્રવર્તી

રૂપિયા	નામ	રૂપિયા	નામ	રૂપિયા	નામ
૫૦૦૦	શ્રી વી. એન. સંઘવી	૫૦૦૦	શ્રી હર્ષદકુમાર ડી. દોશી	૩૦૦૦	ડૉ. રજનીકાંત (રજજીભાઈ) શાહ
૫૦૦૦	શ્રી અજીત રમણલાલ ચોકસી	૫૦૦૦	શ્રી કુંજલતાબેન શાહ કોઠારી	૩૦૦૦	શ્રી અંકિતા આર. શાહ
૫૦૦૦	એક બહેન તરફથી	૫૦૦૦	શ્રી મહેન્દ્ર ઉજમશી ભાઈ શાહ	૩૦૦૦	શ્રી વિનોદચંદ્ર હરિલાલ શાહ
૫૦૦૦	શ્રી સ્મિતા સ્નેહલ સંઘવી	૫૦૦૦	શ્રી જશવંતીબેન પ્રવિણચંદ્ર વોરા	૩૦૦૦	શ્રી સુજાતા જયેશ ગાંધી
૫૦૦૦	શ્રી રમેશચંદ્ર જે. શાહ	૫૦૦૦	એક બહેન તરફથી	૩૦૦૦	શ્રી જયેશ ડી. ગાંધી
૫૦૦૦	શ્રી મીના શાહ	૫૦૦૦	શ્રી જે. કે. ફાઉન્ડેશન	૩૦૦૦	શ્રી કાંતિલાલ એ. શાહ
૫૦૦૦	શ્રી શીવાની શાહ	૫૦૦૦	શ્રી મેઘા સચીન ગાંધી	૩૦૦૦	શ્રી બળવંતભાઈ હરીલાલ શાહ
૫૦૦૦	શ્રી બોનાન્ના ઈન્ડસ્ટ્રીઅલ એસ્ટેટ પ્રા. લી.	૫૦૦૦	શ્રી કે. કે. શાહ	૩૦૦૦	શ્રી નિશિતા દમણિયા
૫૦૦૦	એક ભાઈ તરફથી	૫૦૦૦	શ્રી સરલા કાંતિલાલ સાવલા	૩૦૦૦	શ્રી રસિલાબેન એમ. ઝવેરી
૫૦૦૦	શ્રી સંજય સુરેશ મહેતા	૫૦૦૦	શ્રી ભારતીબેન દિલીપભાઈ શાહ	૩૦૦૦	એક બહેન તરફથી
૫૦૦૦	શ્રી ભોગીલાલ શાહ	૫૦૦૦	શ્રી નિરંજન આર. ધીલા	૨૮૦૦	સ્વ. સૌનક પરેશ ચૌધરી
	હસ્તે : લતા શાહ	૫૦૦૦	એક બહેન તરફથી		હસ્તે : વિવેક
૫૦૦૦	શ્રી દીનાબેન જીતેન્દ્રભાઈ વોરા	૫૦૦૦	શ્રી વિક્રમ રમણલાલ શાહ	૨૮૦૦	શ્રી ધ્રુવ શીરીષ ગાંધી
૫૦૦૦	શ્રી ભદ્રાબેન વી. શાહ	૫૦૦૦	શ્રી કુમુદબેન અરવિંદ પટવા	૨૮૦૦	શ્રી શૈલેશ મોદી
૫૦૦૦	શ્રીકુમાર હસમુખલાલ ધામી	૫૦૦૦	શ્રી મંજુલાબેન મહેતા	૨૫૦૦	શ્રી રાજેશ નેણશી વીરા
૫૦૦૦	એક બહેન તરફથી	૫૦૦૦	શ્રી ઉષાબહેન રમેશભાઈ સંઘવી	૨૫૦૦	શ્રી કલ્યાણજી વીરા
૫૦૦૦	શ્રી શમિક કિન્નર શાહ	૫૦૦૦	શ્રી હર્ષાબેન વિક્રમભાઈ શાહ	૨૫૦૦	શ્રી અલ્પેશ વીરા
૫૦૦૦	શ્રી જયંતીલાલ શાહ	૫૦૦૦	શ્રી દેવકાબેન જેશંગ રાંભિયા	૨૫૦૦	શ્રી નિરાબેન રમેશભાઈ મહેતા
૫૦૦૦	શ્રી પ્રફુલ્લભાઈ શાહ	૫૦૦૦	શ્રી માનભાઈ ડુંગરશી શાહ	૨૫૦૦	શ્રી ઈલાબેન આનંદલાલ સંઘવી
૫૦૦૦	શ્રી જ્યોતિ જગજીવન તેજાની	૫૦૦૦	શ્રી રસિલાબેન જે. પારેખ	૨૫૦૦	શ્રી આનંદલાલ સંઘવી
૫૦૦૦	શ્રી મહેન્દ્ર આર. શાહ	૫૦૦૦	શ્રી ગુલાબદાસ એન્ડ કું.	૨૧૦૦	શ્રી શશિકાંત અજમેરા
૫૦૦૦	શ્રી અંજન આઈ. ડાંગરવાલા	૫૦૦૦	આકાર આર્ટ્સ -	૨૦૦૦	શ્રી સુહાસિનીબેન રમેશભાઈ
૫૦૦૦	શ્રી કરમશી દેવજી ગોસર		ચંદનબેન પારેખના સ્મરણાર્થે		કોઠારી
	હસ્તે : શાંતિભાઈ ગોસર (ત્રીશલા)	૫૦૦૦	શ્રી ધૈવતકુમાર પ્રફુલ્લચંદ કોરા	૨૦૦૦	શ્રી જશવંતલાલ વી. શાહ
૫૦૦૦	શ્રી એક ભાઈ તરફથી	૫૦૦૦	શ્રી નર્મદાબેન મગનલાલ શેઠ	૧૫૦૦	શ્રી અતુલભાઈ શાહ
૫૦૦૦	શ્રી ભાઈચંદ મહેતા ફાઉન્ડેશન	૫૦૦૦	શ્રી પંકજભાઈ વિશરીયા	૧૧૧૧	શ્રી વસંતલાલ કાંતિલાલ મોદી
૫૦૦૦	શ્રી ભાઈચંદ એમ. મહેતા ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ	૫૦૦૦	શ્રી ભાવનાબેન વિશરીયા	૧૦૦૧	શ્રી રંજન ભરત મામણિયા
૫૦૦૦	ડૉ. હેમંત એચ. કુવાડિયા	૫૦૦૦	શ્રી પ્રેમકુમારી દેવચંદ રવજી ગાલા	૧૦૦૧	શ્રી વિદ્યાબેન મહેતા
૫૦૦૦	ડૉ. હેમંત એચ. કુવાડિયા	૫૦૦૦	શ્રી ભગવતીબેન સોનાવાલા	૧૦૦૦	શ્રી મહેન્દ્રભાઈ વીરચંદ મહેતા
	ડૉ. હસમુખલાલ ચીમનલાલ કુવાડિયાના સ્મરણાર્થે	૫૦૦૦	એક સદ્ગૃહસ્થ તરફથી	૧૦૦૦	શ્રી કાંતાબેન જે. શાહ
૫૦૦૦	યુનિવર્સલ ગોલ્ડીઅમ જવેલ્સ	૫૦૦૦	શ્રી જમનાદાસ હીરાચંદ વોરા	૧૦૦૦	શ્રી કે. એમ. પટેલ
૫૦૦૦	શ્રી રતિલાલ ઓઘવજી ગોહિલ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ	૫૦૦૦	શ્રી આર. એ. સંઘવી	૧૦૦૦	શ્રી વીરબાળા શાહ
૫૦૦૦	શ્રી સંતોકબા જેઠાલાલ દેશાઈ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ	૫૦૦૦	શ્રી સુજીત પરીખ	૧૦૦૦	શ્રી કૃષ્ણકાંતભાઈ પટેલ
૫૦૦૦	શ્રી ઈલાબેન સી. ગાંધી	૫૦૦૦	શ્રી કુમુદ હર્ષદભાઈ શેઠ	૧૦૦૦	શ્રી લતાબેન દોશી
૫૦૦૦	શ્રી ઈન્દુબેન અને હરકીશન ઉદાણી ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ	૫૦૦૦	શ્રી નીલાબેન ચંદ્રકાંત શાહ	૧૦૦૦	એક સદ્ગૃહસ્થ તરફથી
૫૦૦૦	શ્રી ઈન્દુમતી સુમનભાઈ શાહ	૫૦૦૦	શ્રી શારદાબેન બાબુભાઈ શાહ	૧૦૦૦	શ્રી વીરા પીયૂષ જીતેન્દ્ર
૫૦૦૦	શ્રી સુશીલાબેન તથા નિરંજન ભણશાલી	૫૦૦૦	શ્રી પ્રવિણ જમનાદાસ શાહ	૧૦૦૦	શ્રી ગીતાબેન જૈન
૫૦૦૦	શ્રી મનિષાબેન તથા ધીરેન ભણશાલી	૫૦૦૦	શ્રી નવીન પી. શાહ	૫૦૧	શ્રી કાંતિલાલ જગજીવન જૈન
		૫૦૦૦	શ્રી ધનેશભાઈ આર. શાહ	૫૦૧	શ્રી મીનાબેન સોની
		૫૦૦૦	એક સદ્ગૃહસ્થ તરફથી	૫૦૧	એક બહેન તરફથી
		૫૦૦૦	શ્રી મહેન્દ્રભાઈ ગોસર (ત્રિશલા)	૫૦૦	એક બહેન તરફથી
		૫૦૦૦	શ્રી શશિકાંત પી. શેઠ	૫૦૦	શ્રી હંસાબેન
		૪૦૦૦	શ્રી લક્ષ્મી મસાલા	૫૦૦	શ્રી વનિતા શાહ
		૩૦૦૦	શ્રી વસુબેન સી. ભણશાલી		

૭૯ મી પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા દરમિયાન સંઘ માટે નોંધાયેલ રકમની યાદી

રૂપિયા	નામ	રૂપિયા	નામ	રૂપિયા	નામ
જનરલ ફંડ		૫૦૦ શ્રી એક સદ્ગૃહસ્થ તરફથી		૧૦૦૦ શ્રી હર્ષા જનક ટિંબડિયા	
૨૬૦૦૦	શ્રી ચંદ્રાબેન પિયુષભાઈ કોઠારી	૧૭૬૬૦૧ કુલ રકમ		૧૦૦૦	શ્રી હેમુ શાહ
૨૫૦૦૦	શ્રી હરીશભાઈ શાંતિલાલ મહેતા	પ્રેમળ જ્યોતિ		૧૦૦૦	શ્રી શૈલા પીયૂષ શાહ
૧૧૦૦૦	શ્રી શાંતિલાલ ઉજમશીભાઈ એન્ડ સન્સ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ	૨૫૦૦૦	શ્રી ચંદ્રાબેન પીયૂષભાઈ કોઠારી	૫૦૦	શ્રી પ્રફુલભાઈ કાંતિલાલ શાહ
૧૧૦૦૦	શ્રી કુસુમબેન નરેન્દ્રભાઈ ભાઈ	૫૦૦૦	શ્રી ભાવના વિસરીયા	૪૩૫૦૦ કુલ રકમ	
૧૧૦૦૦	શ્રી યશોમતીબેન શાહ	૩૫૦૦	શ્રી રસિકમણિ પ્રભુદાસ શાહ	સંઘ આજીવન સભ્ય	
૫૦૦૦	શ્રી જે. કે. ફાઉન્ડેશન	૩૩૫૦૦ કુલ રકમ		૫૦૦૦	શ્રી ચંદુભાઈ ગાંગજી ફેમવાલા
૫૦૦૦	શ્રી નિતિનભાઈ સોનાવાલા	પ્રબુદ્ધ જીવન નિધિ ફંડ		૫૦૦૦	શ્રી વિક્રમ રમણલાલ શેઠ
૫૦૦૦	શ્રી ચંદ્રકાંત દીપચંદ શાહ	૧૦૦૦૦	શ્રી પુષ્પસેનભાઈ સી. ઝવેરી	૫૦૦૦	શ્રી બિજલ સૌમિલ મહેતા
૫૦૦૦	શ્રી શાંતિલાલ મહેતા ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ	૧૦૦૦૦	શ્રી સ્નેહલ તારાચંદ સંઘવી	૫૦૦૦	શ્રી પરેશ આર. શાહ
૫૦૦૦	શ્રી દિલિપભાઈ કાકાબળિયા	૧૦૦૦૦	શ્રી લીના વી. શાહ	૨૦૦૦૦ કુલ રકમ	
૫૦૦૦	શ્રી અરૂણાબેન અજીતભાઈ ચોકસી	૧૦૦૦૦	શ્રી પદ્મકુલ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ	જમનાદાસ હાથીભાઈ અનાજ રાહત ફંડ	
૫૦૦૦	શ્રી અંજુબેન બી. શાહ	૫૦૦૦	શ્રી વર્ષાબેન આર. શાહ	૪૦૦૦૦	શ્રી ઈન્ફાસ્ટ્રક્ચર લીઝીંગ એન્ડ ફાયનાન્સિયલ સર્વિસીસ લિ.
૫૦૦૦	શ્રી હિરાંશ્રી આર્યા	૩૦૦૦	શ્રી પ્રભુદાસ તુલસીદાસ શાહ	હસ્તે: મનોજ ખંડેરિયા	
૫૦૦૦	શ્રી નંદિતા જીતેન્દ્ર વોરા	૨૦૦૦	શ્રી પ્રેમકુમારી દેવચંદ રવજી ગાલા	૫૦૦૦	શ્રી ભાવના વિશરીયા
૫૦૦૦	શ્રી દિલીપભાઈ એમ. શાહ	૨૦૦૦	શ્રી કિન્નર કેશવલાલ શાહ	૧૦૦૦	ડૉ. ભાઈલાલ એન. દોશી
૫૦૦૦	શ્રી નીરૂબહેન સુબોધભાઈ શાહ	૩૦૦૦	શ્રી કેશવલાલ કિલાચંદ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ	૧૦૦૦	શ્રી સુશીલા બી. દોશી
૫૦૦૦	શ્રી રમાબહેન જયસુખલાલ વોરા	૧૦૦૧	શ્રી વીણાબેન જે. કોરડીયા	૫૦૦	શ્રી પ્રફુલભાઈ કાંતિલાલ શાહ
૫૦૦૦	શ્રી પુષ્પસેનભાઈ ચીમનલાલ ઝવેરી	૫૦૦	શ્રી લતાબેન દોશી	૪૭૫૦૦ કુલ રકમ	
૩૦૦૦	શ્રી પ્રેમકુંવરી દેવચંદ રવજી ગાલા	૫૫૫૦૧ કુલ રકમ		ભાનુ ચેરિટી ટ્રસ્ટ-અનાજ રાહત ફંડ	
૩૦૦૦	શ્રી પી. ડી. શાહ	રસધારા મકાન નવનિર્માણ ફંડ		૫૦૦૦	શ્રી પંકજભાઈ વિશરીયા
૨૫૦૦	શ્રી મનહરભાઈ પ્રભુદાસ હેમાની	૬૦૦૦	શ્રી એ. પી. શેઠ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ	૫૦૦	શ્રી પ્રફુલભાઈ કાંતિલાલ શાહ
૨૫૦૦	શ્રી કુમુદબેન અરવિંદ પટવા	૩૦૦૦	શ્રી અલકાબેન કિરણભાઈ શાહ	૫૦૦	એક બહેન તરફથી
૨૫૦૦	શ્રી શર્માબેન પ્રવિણભાઈ ભણશાલી	૮૦૦૦ કુલ રકમ		૬૦૦૦ કુલ રકમ	
૨૦૦૦	શ્રી કેશવલાલ કીલાચંદ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ	કિશોર ટિંબડિયા કેળવણી ફંડ		સરસ્વતી ડાહ્યાભાઈ જવેરી યશમાધર	
૧૦૦૦	શ્રી સલિલ કિરણ ગાંધી	૧૦૦૦૦	શ્રી મનુ કોચરહસ્તે: મનોજ ખંડેરિયા	૫૦૦	શ્રી પ્રફુલભાઈ કાંતિલાલ શાહ
૧૦૦૦	શ્રી શારદાબેન બાબુલાલ શાહ	૫૦૦૦	શ્રી પારૂલ ખુશ્મન સાયકલવાલા	૫૦૦ કુલ રકમ	
૧૦૦૦	શ્રી સંયુક્તાબેન પ્રવિણભાઈ મહેતા	૫૦૦૦	શ્રી સુચિતા કાર્તિક ટિંબડિયા	પ્રબુદ્ધ જીવન સૌજન્યદાતા	
૧૦૦૦	શ્રી વીરબાળા	૫૦૦૦	શ્રી જશવંતી ખુશાલચંદ ટિંબડિયા	૨૦૦૦૦	શ્રી લાલભાઈ કાલિદાસ એન્ડ કું.
૧૦૦૦	શ્રી લતાબેન દોશી	૩૫૦૦	શ્રી છોટાલાલ કેશવલાલ ડેલીવાળા	હસ્તે: શૈલેષભાઈ મહેતા	
૧૦૦૦	શ્રી નવીન પી. શાહ	ટ્રસ્ટ		(ઓક્ટોબર ૨૦૧૩ માટે)	
૧૦૦૦	શ્રી પુષ્પાબેન અને સુરેશભાઈ ભણશાળી	૩૦૦૦	શ્રી રસિકમણિ પ્રભુદાસ શાહ	૨૦૦૦૦	પન્નાલાલ આર. શાહ અને ભારતી પી. શાહ
૫૦૦	શ્રી ચંદ્રિકાબેન કુંભાણી	૩૦૦૦	શ્રી શકુંતલાબેન મહેન્દ્રભાઈ શાહ	(જાન્યુઆરી ૨૦૧૪ માટે)	
૨૫૦	શ્રી એક સદ્ગૃહસ્થ તરફથી	૨૫૦૦	શ્રી ભારતી કિશોર કામદાર	૪૦૦૦૦ કુલ રકમ	
૨૦૦	સ્વ. સૌનકભાઈ પરેશ ચૌધરીહસ્તે-વિવેક	૧૦૦૦	શ્રી હેમાંગિની ફેનીલ ટિંબડિયા		
		૧૦૦૦	શ્રી પારૂલ ખુશ્મન સાયકલવાલા		
		૧૦૦૦	શ્રી શિલ્પા હેમાંગ બુદ્ધદેવ		

પુસ્તકનું નામ : પ્રજ્ઞા પ્રતિભાનું કીર્તિશિખર
લેખક-સંપાદક : નંદલાલ દેવલુક
પ્રકાશક-પ્રાપ્તિસ્થાન : શ્રી અરિહંત પ્રકાશન,
'પદ્માલય', ૨૨૩૭-બી, હીલ ડ્રાઈવ, પોર્ટ
કોલોની પાઠણ, વાઘાવાડી રોડ, સરકીટ હાઉસ
પાછળ, ભાવનગર-૩૬૪૦૦૨.
મૂલ્ય-રૂ. ૫૦૦/-, પાના-૫૮૦, આવૃત્તિ-૧,
જાન્યુ. ૨૦૧૩.

શ્રી નંદલાલ દેવલુક અનોખા સંપાદક અને
પ્રકાશક તરીકે સુવિખ્યાત છે. તેઓના અન્ય
પ્રકાશનો જેમ આ પ્રકાશન પણ અનેક રીતે
વિશિષ્ટ છે અને એ વિશેષતા છે વિષય વૈવિધ્ય.

આ વિશાળ ગ્રંથમાં ઋષિવરો, નાદબ્રહ્મના
આરાધકો, વર્તમાન વિશ્વની મહાન પ્રતિભાઓ,
કેળવણીકારો, કાન્તિવીરો, સમાજસેવીઓ, ગાંધી
વિચારધારાના સંરક્ષકો તથા પાટીદાર નરવીરો-
ને અભિવાદન છે.

પ્રશસ્ત લેખમાળાઓમાં સંતોની કથાઓ,
બ્રહ્મસાધકો, પ્રેમલક્ષણા ભક્તિના ભજનો,
મહાન આત્મા અનુભૂતિ, કેસરબાઈની કથા અને
સંગીતક્ષેત્રે તાનસેન, તાનારીરી વગેરે અનેક
સંગીત સાધકોની વાતો છે. સ્વતંત્રતાના
નરનારીઓના બલિદાનની વાતો છે તો સાથે સાથે
'સંપ્રતિ સમ્રાટ' જેવા લેખ દ્વારા મહાન રાજવીની
ઓળખ આપી છે.

સમગ્ર સંપાદન અવલોકતાં અહીં પ્રાપ્ત થાય
છે અનેક મૂલ્યવંતી વિશિષ્ટ સામગ્રી. નંદલાલભાઈ
દેવલુકની જીવનભરની નિષ્ઠા સૂઝ અને સક્રિય
ભાવના.

પ્રસ્તુત પ્રકાશન નંદલાલભાઈની પ્રકાશક્રિય
કારકિર્દીનું 'કીર્તિશિખર' છે.

X X X

પુસ્તકનું નામ : પ્રેરણાની પાવનમૂર્તિ
મહત્તરા સાધ્વીશ્રી મૃગાવતીજીનું જીવનચરિત્ર
લેખક : ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ

ડૉ. માલતીબેન શાહ

પ્રકાશક અને પ્રાપ્તિસ્થાન : (૧) ભોગીલાલ
લહેરચંદ ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ ઈન્ડોલોજી,
વિજયવલ્લભ સ્મારક જૈન મંદિર કૉમ્પલેક્સ,
જી. ટી. કરનાલ રોડ, પો. ઓ. આલિપુર,
નવી દિલ્હી-૧૧૦૦૩૬.

(૨) શ્રી પ્રતાપભાઈ ભોગીલાલ

સર્જન-સ્વાગત

□ ડૉ. કલા શાહ

૨૬, જી. બી. ખેર માર્ગ, મલબાર હિલ,
મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૬.
મૂલ્ય-અમૂલ્ય, પાના-૨૫૬, આવૃત્તિ-પ્રથમ-ઈ.
સ. ૨૦૧૩.

પ. પૂ. મહત્તરા સાધ્વીશ્રી મૃગાવતીજી
મહારાજનું જીવનચરિત્ર 'પ્રેરણાની પાવન મૂર્તિ'
તેઓના શિષ્યા વિદુષી સાધ્વીશ્રી સત્રતા
મહારાજની ગુરુભક્તિની પ્રતિતિ કરાવે છે.

સૌરાષ્ટ્રના સરધારમાં જન્મેલા સાધ્વીશ્રી
મૃગાવતીજીના જીવન વિશે ગુજરાતના
ધર્મપ્રેમીઓને પરિચય છે, પરંતુ એમણે સર્જેલી
કાંતિ, તીર્થોના ઉદ્ધાર માટે કરેલી અવિરત જહેમત
અને તમામ ધર્મો અને સંપ્રદાયો સાથે સર્જેલી
સંવાદની ભૂમિકા વિશે બહુ ઓછાને જાણકારી
છે. પંજાબની ભૂમિ પર એમણે કરેલા કાર્યોની
અને દિલ્હીમાં સર્જેલું વલ્લભસ્મારક નામના
સંસ્કૃતિ મંદિરની માહિતી આ જીવનચરિત્રમાંથી
મળી રહેશે.

સમાજમાં સૌમ્ય, શાંત અને પ્રભાવક વ્યક્તિત્વથી
શાંત કાંતિના સર્જક એવા મહત્તરા સાધ્વી
મૃગાવતીનું જીવનચરિત્ર જૈન સમાજને એના
ભવિષ્યના ઘડતર માટે એક નવી દૃષ્ટિ આપશે.
તેમણે કરેલ સ્કૂલો, કૉલેજના નિર્માણ, ધર્મ અને
ગુરુ પ્રત્યેની અડગ શ્રદ્ધા, ભક્તિ, પ્રાચીન કાંગડા
તીર્થનો ઉદ્ધાર, વલ્લભસ્મારકનું સર્જન, આ
તમામ તેમના અપ્રતિમ ધર્મપુરુષાર્થ આવનાર યુગને
એક નવું બળ પુરું પાડશે.

X X X

પુસ્તકનું નામ : વેલિકાવ્ય:
સંપાદક-સમીક્ષક : ડૉ. કવીન શાહ
પ્રકાશક અને પ્રાપ્તિસ્થાન : રૂપાબેન અસ્તિકુમાર
શાહ, ૧૦૩/સી, જીવનજ્યોત એપાર્ટમેન્ટ,
વખારિયા બંદર રોડ, બીલીમોરા-૩૯૬૧૧.
મૂલ્ય-રૂ. ૧૫૦/-, પાના-૨૭૦, આવૃત્તિ-
પ્રથમ-અષાઢ સુદ-૧૧, વિ. સં. ૨૦૬૮.

વિદ્વાન લેખક સંપાદકે મધ્યકાલીન ગુજરાતી
સાહિત્યના વિવિધ સ્વરૂપો, ગહન સંશોધનાત્મક

પુસ્તકો આપ્યા છે. 'વેલી કાવ્ય સ્વરૂપ અને
સમીક્ષા' પુસ્તકમાં લેખકે 'વેલિ' શબ્દને સમજાવી
અને આ પ્રકારની પદ્યરચનાઓ મધ્યકાલીન
સમયમાં રચાતી હતી તે સમજવામાં કઠિન હતી
પણ દુષ્કર ન હતી. તેમાં આત્માના વિકાસનો
મૂલ્યવાન સંદર્ભ પ્રાપ્ત થાય છે. લેખક આ
પુસ્તકમાં 'વેલિ' સ્વરૂપની સમીક્ષા કરતા તેના
વિવિધ ત્રણ પ્રકારો-ચરિત્રાત્મક વેલિ, તાત્વિક
વેલી અને ઉપદેશાત્મક વેલી વિશે સમજાવે છે.
'પ્રાચીન વેલિઓ' નામનો છંદ છે તેની માહિતી
આપે છે. વેલ-વેલિના સમાનાર્થી શબ્દો આપી
જૈનદર્શનમાં તેનો કયો અર્થ છે તે સમજાવતાં
તેઓ લખે છે, 'વેલ એટલે વિકાસ થવો-આગળ
વધવું' એવો સામાન્ય અર્થ છે પણ જીવાત્મા
જૈનદર્શનના આચાર-વિચારનું જીવનમાં
આચરણ કરીને સુખ મેળવે એવો અર્થ 'વેલ-
વેલિ'નો છે. ગુરુની સન્માર્ગ શિષ્યામણ ઉપદેશ
એ 'વેલ' સમાન છે. આમ 'વેલિ' શબ્દનો
આધ્યાત્મિક અર્થ આત્માના શાશ્વત સુખનો છે,
એ સ્પષ્ટ કરે છે.

સોળમીથી અઢારમી સદીમાં સાધુકવિઓએ
રચેલી કેટલીક વેલિઓનો પરિચય કરાવે છે.

સાહિત્યના અભ્યાસીઓને સંશોધન કરવા
માટે ઉપયોગી ગ્રંથ છે.

X X X

પુસ્તકનું નામ : સ્વર્ગ-નિમજ્જન

લેખક : ડૉ. હસમુખ જોશી

પ્રકાશક : સૌ. નિરંજના દોશી,

'સંદીપ', સેતુબંધ સોસાયટી, કાલાવાડ રોડ,
રાજકોટ. ફોન : ૦૨૮૧-૨૪૫૩૪૮૨.

મૂલ્ય-રૂ. ૧૨૦/-, પાના-૧૨૮, આવૃત્તિ-
પ્રથમ-મે-૨૦૧૩.

જેને અંગ્રેજી સાહિત્યમાં Tale કહેવામાં
આવે છે એ પ્રકારની આ રચના છે. આ પુસ્તકમાં
કલાની અને વિચારોની અભિવ્યક્તિ થઈ છે તે
સંપૂર્ણતયા લેખકની પોતાની છે.

જીવનની ઉત્તરાવસ્થામાં મોટા ભાગના
માણસો જીવનની પાર રહેલા નવા જીવનના
વિચારો કરતા થઈ જાય એ સ્વાભાવિક છે.
લેખકનો પોતાનો પણ એવો પ્રયાસ-પરમતત્ત્વની
ખોજ-ન વિચાર્યું હોય, ન કલ્પ્યું હોય એવી રચના
લેખકને હાથે સ્વાભાવિક રીતે થઈ જતી હોય

છે. માઉન્ટ આબુ જેવા સૌંદર્યમંડિત અને રમણીય સ્થળની છે.

આ રચના સત્ય, સૌંદર્ય અને સૌજન્યના પરિઘમાં ફરી વળે છે. અને અંતે સૌજન્ય વિજયમાં પરિણમે છે. ત્રણ મુખ્ય પાત્રોની રચના દ્વારા એ નિરૂપણ યથાર્થની ખૂબ નજીક રહે છે તેની પ્રતીતિ વાચકને થય છે.

X X X

પુસ્તકનું નામ : કલા-સંસ્કૃતિના કિનારેથી

લેખક : ડૉ. થોમસ પરમાર

પ્રકાશક : થોમસ પરમાર, એલ. જે. કોમર્સ કૉલેજ પાસે, વસ્ત્રાપુર, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫.

ફોન નં. : ૦૭૮-૨૬૭૫૦૬૬૮.

મૂલ્ય : રૂ. ૮૦/-, આવૃત્તિ-૧ ૨૦૦૬.

કલા અને સંસ્કૃતિનો અભ્યાસ અગાધ સમુદ્ર જેવો છે. તેના તલ સુધી પહોંચવું એ સ્વપ્ન સમાન છે. થોમસ પરમાર પોતે કહે છે : કલા-સંસ્કૃતિના દરિયા કિનારે બેઠા બેઠા તેનો જે સ્પર્શ થયો અને જે સમજાયું તેના કેટલાંક અંશો લેખ સ્વરૂપે જુદાં જુદાં સામાયિકોમાં પ્રગટ કર્યા. આવા આ ૨૦ લેખો આ સંગ્રહમાં સમાવ્યા છે. શિલ્પ, સ્થાપત્ય અને ચિત્રકલા જેવી રૂપપ્રદ કલાને લગતાં; કૃષ્ણાનું મથુરામાં સ્થળાંતર, ગુજરાતમાં શીતળા પૂજા, ચાંપાનેર : ગઈકાલ અને આજ, ભારતીય પરંપરામાં પુસ્તક જેવા સંસ્કૃતિને સ્પર્શતા લેખો છે. તાલિબાનો દ્વારા વિશ્વપ્રસિદ્ધ બુદ્ધની પ્રતિમાઓના વિધ્વંશનો એકલાલ અને તેના આઘાત પ્રત્યાઘાત રજૂ કરતો લેખ બર્બરતાના દર્શન કરાવે છે. બ્રિટીશ શાસન દરમ્યાન અંગ્રેજી ભાષામાં લખાયેલા અભિલેખો તત્કાલીન ઇતિહાસ જાણવાનું એક મહત્વનું સાધન છે.

કલા અને સંસ્કૃતિમાં રસ ધરાવનારાઓને આ સંગ્રહ ઉપયોગી થશે.

X X X

પુસ્તકનું નામ : શ્રી ભાગવત સ્વૈરવિહાર

લેખક : હરિભાઈ કોઠારી

પ્રકાશક : ઈમેજ પબ્લિકેશન્સ પ્રા. લિ.

૧૯૮૧/૧, ગોપાલ ભુવન, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૨. ફોન નં. : ૨૨૦૦૨૬૯૧,

૨૨૦૦૧૩૫૮. મૂલ્ય-રૂ. ૧૭૫/-,

પાના-૧૫૬, આવૃત્તિ-૧, જાન્યુ. ૨૦૧૨.

શ્રી હરિભાઈ કોઠારીએ પોતાના પ્રવચનો,

લખાણો, કાવ્યો દ્વારા જ્ઞાનાગ્નિને ધગધગતો રાખ્યો છે. આ મહાયજ્ઞમાં એક આહૂતિરૂપે શ્રી હરિભાઈ કોઠારીની પ્રથમ પુણ્યતિથિએ તેમના વર્ષ ૨૦૦૭ દરમ્યાન કે. જે. સોમૈયા દ્વારા આયોજિત ‘શ્રીમદ્ ભાગવત સ્વૈરચિંતન’ વિષય પર આપેલા અવિસ્મરણીય ૧૧ પ્રવચનો ‘શ્રીમદ્ ભાગવત સ્વૈરવિહાર’ નામના પુસ્તકરૂપે પ્રગટ થયા છે.

સાચા સ્વરૂપે ભાગવત સમજવા તેમજ તેના મર્મો, રહસ્યો અને એની કથામાં આવતા સાંકેતિક પાત્રોને આજના સંદર્ભમાં ઈચ્છુક પ્રત્યેક વ્યક્તિ માટે આ ગ્રંથ અત્યંત ઉપયોગી છે.

શ્રી હરિભાઈ કોઠારીના આ જ્ઞાનાગ્નિને પ્રજ્વલિત રાખવા યથામતિ યથાશક્તિ આહૂતિ આપી આપણે આપણું જીવન ધન્ય બનાવીએ.

X X X

પુસ્તકનું નામ : પૂર્ણયોગના પ્રકાશમાં

લેખક : જ્યોતિ થાનકી

પ્રકાશક : શ્રી અરવિંદ મેમોરિયલ ટ્રસ્ટ, વડોદરા પ્રાપ્તિસ્થાન : શ્રી અરવિંદ નિવાસ, દાંડિયા બજાર, વડોદરા-૧. ફોન : ૨૪૧૨૬૮૫. મૂલ્ય-રૂ. ૬૦, પાના-૧૮૦, આવૃત્તિ-પ્રથમ -૨૦૧૧.

શ્રી અરવિંદનો યોગ એ જીવનનો યોગ છે. જેમાં જગતનો ત્યાગ કરીને એકાંતમાં સાધના કરવાની વાત નથી, પણ જીવનનો સ્વીકાર કરીને પછી તેનું દિવ્ય રૂપાંતર કરવાની સાધના છે. આ પુસ્તકમાં શ્રી અરવિંદના યોગદર્શનને શ્રી જ્યોતિન્દ્રબહેને એવી સરળ ભાષામાં રજૂ કર્યું છે કે જિજ્ઞાસા ધરાવતો સામાન્ય મનુષ્ય પણ એને સહેલાઈથી સમજી શકે. પૂર્ણ યોગની વિશિષ્ટતાઓ, લશ્મણો, દૈનંદિન જીવનમાં તેની સાધના, તે માટેની આવશ્યક બાબતો, સાધનામાં આવતી મુશ્કેલીઓ, ભયસ્થાનો, ઉપરાંત દૈનિક જીવનવ્યવહાર માટેની માર્ગદર્શક આચાર સિંહિતા, આ બધાં અંગેનું સ્પષ્ટ દર્શન જ્યોતિ બહેને શ્રી અરવિંદ અને માતાજીના ગ્રંથોમાંથી ચયન કરીને અહીં શક્ય તેટલી સરળ અને વિશદ રીતે રજૂ કર્યું છે.

આ પુસ્તકમાં જ્યોતિબહેનનું ગદ્ય ગંભીર વિચારનું પ્રેરક છે અને સુપેરે વહન કરે છે. ક્યાંય તે ભારેખમ થતું નથી. રસાવહ વહે છે. શ્રી અરવિંદ અને માતાજીનું આ યોગદર્શન સર્વ વાચકોના

જીવનમાં નૂતન પ્રકાશ લાવનારું છે.

X X X

સાભાર સ્વીકાર

(૧) માણસાઈની કેળવણી-લેખક-મનસુખલાલ સલ્વા, પ્રકાશક : ગુર્જર ગ્રંથ રત્નાલય, રતન પોળ નાકા સામે, ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧. મૂલ્ય-રૂ. ૨૫૦.

(૨) સંપૂર્ણ કાંતિના સ્વપ્નદૃષ્ટા - જયપ્રકાશ નારાયણ. લેખન સંપાદન-કાન્તિ શાહ.

પ્રકાશક : સ્વમાન પ્રકાશન, આલ્ફા ભવન, ૧૨ સુહાસનગર, સંકલ્પ રેસ્ટોરાંની સામે, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૮. મૂલ્ય-રૂ. ૨૫૦/-

(૩) વિજ્ઞાન વૈભવ-રશ્મિન મહેતા

પ્રકાશન-અમરપ્રકાશન, માતૃછાયા, ૨૧, મંગલ પાર્ક સોસાયટી, નવા વિકાસ ગૃહ રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૭. મૂલ્ય-રૂ. ૧૪૦/-

(૪) જીવન લક્ષ્ય-સંપાદક પૂ. મુ. સંયમકીર્તિ વિ.મ.સા.

પ્રકાશક-શ્રી સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રચારક સમિતિ. અમદાવાદ. મૂલ્ય-સદુપયોગ. પ્રાપ્તિસ્થાન : ડી-૫૨, સર્વોદયનગર, ગ્રાઉન્ડ ફ્લોર, ૧લી પાંજરાપોળ, મુંબઈ-૪૦૦૦૦૪. ફોન : ૦૨૨-૨૨૪૦૪૭૧૭.

X X X

૧. આ અબ લોટ ચલેં
૨. આજ ફિર જિને કી તમન્ના હૈ
૩. મુઝકો યારો માફ કરના...
૪. ટેઈક-ઓફ
૫. દો કદમ તુમ ભી ચલો...
૬. હેલો, મેડમ
૭. સજના સાથ નિભાના...
૮. કેન્ડલ લાઈટ ડીનર
૯. લાઈક OR કોમેન્ટ

૧૦. Kids કેર

લેખક : રોહિત શાહ

પ્રકાશક : ગુર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, રતનપોળ નાકા સામે, ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧. ફોન નં. : ૦૭૮-૨૨૧૪૪૬૬૩.

X X X

બી-૪૨, દયાનંદ સોસાયટી, એ-૧૦૪, ગોકુલધામ, ગોરેગામ (ઈસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦ ૦૬૩. મોબાઈલ નં. : 9223190753.

Thus Spake Ramana Maharshi

‘Who Am I’

Tiruchuli, 50 kms southwest of Madurai and Raman Maharishi's birth site, is considered holy ground. Sage Gautama did penance here for cursing his wife Ahalya. Named Venkataraman at birth, his parents were Vakil Sundaram Iyer and Alagammal. The old midwife said she saw a flash of light from the mother's womb at the time of delivery. His childhood was spent in the company of friends but his father died and when he was 16, in 1896, he was overcome with a sudden fear of death. By self-inquiry, he penetrated into his very soul and its truth.

He narrated his experience thus: “The shock of the fear of death drove my mind inwards and I said to myself mentally, without actually framing the words: ‘Now death has come; what does it mean? What is it that is dying? This body dies.’ And I at once dramatized the occurrence of death. I lay with my limbs stretched out stiff as though rigor mortis had set in and imitated a corpse so as to give greater reality to the enquiry. I held my breath and kept my lips tightly closed so that no sound could escape, so that neither the word ‘I’ or any other word could be uttered, ‘Well then,’ I said to myself, ‘this body is dead. It will be carried stiff to the burning ground and there burnt and reduced to ashes. But with the death of this body am I dead? Is the body ‘I’? It is silent and inert but I feel the full force of my personality and even the voice of the ‘I’ within me, apart from it. So I am Spirit transcending the body. The body dies but the Spirit that transcends it cannot be touched by death. This means I am the deathless Spirit.’ All this was not dull thought; it flashed through me vividly as living truth which I perceived directly, almost without thought-process. ‘I’ was something very real, the only real thing about my present state, and all the conscious activity connected with my body was centred on that ‘I’. From that moment onwards the ‘I’ or Self focused attention on itself by a powerful fascination. Fear of death had vanished once and for all. Absorption in the Self continued unbroken from that time on. Other thoughts might come and go like the various notes of music, but the ‘I’ continued like the fundamental sruti note that underlies and blends with all the other notes. Whether the body was engaged in talking, reading, or anything else, I was still centred on ‘I’. Previous to that crisis I had no clear perception of my Self and was not consciously attracted to it. I felt no perceptible or direct

interest in it, much less any inclination to dwell permanently in it.”

He left Madurai for Arunachala (Tiruvannamalai), the holiest of holy places and surrendered himself to Shiva (Sri Arunachaleswara). At one point, his widowed mother begged him to return with her. He then wrote, on a piece of paper, “The Ordainer controls the fate of souls in accordance with their past deeds, their prarabdha karma. Whatever is destined not to happen will not happen, try how hard you may. Whatever is destined to happen will happen, do what you may to stop it. This is certain. The best course, therefore, is for one to be silent (resigned).”

The sum and essence of Ramana Maharshi's teachings are in the book ‘Who am I?’:

Who am I?

I am pure Awareness. This Awareness is by its very nature Being-Consciousness-Bliss (Sat-Chit-Ananda). If the mind, which is the instrument of knowledge and is the basis of all activity, subsides, the perception of the world as an objective reality ceases. Unless the illusory perception of the serpent in the rope ceases, the rope on which the illusion is formed is not perceived as such. (This analogy is based on a traditional story of a man who sees a rope at twilight and mistaking it for a serpent is afraid without cause.) Similarly, unless the illusory nature of the perception of the world as an objective reality ceases, the vision of the true nature of the Self, on which the illusion is formed, is not obtained. The mind is a wondrous power residing in the Self. It causes all thoughts to arise. Apart from thoughts, there is no such thing as mind. Therefore, thought is the nature of mind. Apart from thoughts, there is no independent entity called the world. In deep sleep there are no thoughts, and there is no world. In the states of waking and dream, there are thoughts, and there is a world also.

Just as the spider emits the thread (of the web) out of itself and again withdraws it into itself, likewise the mind projects the world out of itself and again resolves it into itself. When the mind leaves the Self, the world appears. Therefore, when the world appears, the Self does not appear; and when the Self appears (shines) the world does not appear.

□ RESHMA JAIN

The Narrators

Mobile: 9820427444

LINE TO THE STUDY OF JAINOLOGY

□ Dr. Kamini Gogri

In ancient India, there were mainly two traditions- Vedic or Brahmanical traditions and the sramana tradition. Hinduism belongs to Vedic tradition, and both buddhism and Jainism belong to sramana tradition. These two traditions represent two radically different views about – (i) the relation between man and the world, and (ii) the ultimate goal of human life. The final goal of man is liberation from this world. Sramana or an ascetic is the central figure in the sramana tradition. Historical and archeological evidence have shown that Jainism existed before five thousand years ago, and the faith of the followers of Jainism tells us that it is the eternal tradition. But apart from this faith, historically it is known that Jainism is a tradition of Jinas or Tirthankars. Jinas are those enlightened personalities who have conquered all the passions and entered liberation. “Tirthankars are the builders of the ford which leads human beings across the great ocean of existence. Jainism believes in the tradition of 24 Tirthankaras- Rishabhanatha being the first and Vardhamana Mahavir being the last of this series.

What is known as Jainism as today, is the verbalisation or documentation of the teachings of the Tirthankaras, specially Vardhamana Mahavir. As a religion it is a social structure and a moral conduct leading to liberation. Over a period of time these documents (scriptures and other literature) were saved in libraries, known as Jnan Bhandaras. On one hand development of this knowledge immensely contributed to Indian literature and philosophy. For the lay followers that is sravakas and sravikas, following the path was important. This path included worship of Jinas. Deep rooted in following the path, people did not have access to knowledge directly. The sources of knowledge were the ascetics.

In early 19th century, Germans, had access to few scriptures and translated into German and then in English. With the European advent in India, there was a growth in study of Indian culture, religion, historical past, mythology, art, architecture, society, etc. Since the Indian society was living its tradition it fascinated the westerners.

When there was an encounter of east and west, there was a new wave of study of different traditions, reli-

gions, philosophies etc. Since the early twentieth century, Jain studies also gained importance. Jainism as a living tradition was looked upon from different perspectives. The search for fact from myths in the light of new scientific developments, lead to development of Jainology studies.

Quest for knowledge, not just religious but based on reason became the new light. New generation required new methods of satisfying their quest for following the religious path. Hence the Jainology study is a study based on reasoning and understanding the development of philosophy and rituals through the eyes of history. Indeed it became more interesting to study the thought process which evolved through the ages.

Jainology means a systematic study of the phenomenon. Hence a systematic study of Jainism is Jainology. It also involves a study in comparative approach. Comparative because in India three traditions and eight philosophies have developed simultaneously. Through the method of debate, discussions and confluence and convergence, Jainism grew. Such knowledge retained till date within tradition now gained interest among the lay followers which brought about the study of Jainology.

HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL INTRODUCTION TO JAINISM

UNIT I - ANCIENT INDIAN TRADITIONS

- (A) **Vedic Tradition** : Sources, Antiquity and Salient Features.
- (B) **Buddhist Tradition** : Sources, Antiquity and Salient Features.
- (C) **Jaina Tradition** : Sources, Antiquity and Salient Features.

UNIT II - JAINA TRADITION

- (A) Tirthankars and Agamas.
- (B) Major Jaina Sects.
- (C) Mythology : Shalakupurusa, Cosmology and Cycle of Time.

UNIT III - INTRODUCTION TO JAINA PHILOSOPHY

- (A) Nav Tattvas : Bondage and Liberations, Theory of Karma and its classification and Pancha Samavayas.
- (B) Sad Dravyas.
- (C) Five types of Knowledge.

UNIT IV - RELIGION TO JAINA PHILOSOPHY

- (A) Three Jewels and Jaina Ethics.
- (B) Major World Religions : Judaism, Christianity, Islam and Zoroastrianism.
- (C) Anekantavada and its Applications.

JAINA RELIGION, SOCIETY AND CULTURE**UNIT I - JAINA SOCIAL STRUCTURE**

- (A) Concept of Sangha and Sramanachara.
- (B) Sravakachara and Pratimas.
- (C) Anupreksha, Yoga and Meditations.

UNIT II - RITUALS AND PRACTICES

- (A) Pancha Parameshthi - Navakara Mantra and other daily recitations.
- (B) Worship, Fasts and Festivals.

- (C) Sallekhana.

UNIT III - CONTRIBUTION OF THE JAINAS TO INDIAN CULTURE

- (A) Jaina Literature.
- (B) Jaina Art and Achitecture and Places of Pilgrimage.
- (C) Vegetarianism.

UNIT IV - CONTEMPORARY JAINISM

- (A) Gender issues and Status of Women.
- (B) Jaina view about Caste and Class.
- (C) Ahimsa, Environmental concerns and World Peace.

The above topics will be dealt with in series of articles.

(To be continued)

Rishabhdatt and Devananda**A Story From Aagam Katha**

Gujarati : ACHARYA VATSALYADEEPJI • English Translation : PUSHPA PARIKH

Rishabhdatta was a wellknown pious Brahmin of Brahmakuda city. Devananda was his wife. In spite of being Brahmin by birth they were aware of the Jain philosophy about the soul, sin, charity etc. They respected the Jain saints also.

Once upon a time Bhagwan Mahavir was to visit the Bahusaal garden in the city of Brahmakunda. As soon as Rishabhdatt and Devananda came to know about this visit of Bhagwan Mahavir they decided to go for his Darshan.

They started for the Darshan in a chariot. When they saw Bhagwan Mahavir from certain distance, they got down and started walking towards Bhagwan Mahavir. When they reached there, they bowed down to his feet and asked for the blessings.

Devananda was very much impressed but she felt some different motherly feelings and her expressions & emotions were as if her son was before him.

Looking at Devananda Gautam the disciple of Mahavir asked Mahavir about the reason of tears in the eyes of Devananda.

Bhagwan Mahavir knew the reason so answered, 'She is my mother and I am his son', Then he explained the theory of karma and the soul changing the body according to the theory of Karma of the Jain Philosophy.

Then Bhagwan Mahavir addressed the public. The couple i.e. Rishabhdatt and Devananda were very much impressed by the speech and requested Bhagwan Mahavir to include them in his group (Sangh). Both of them were accepted by Bhagwan Mahavir. They also studied the Jain religion very hard & implemented in life.

They also followed Bhagwan Mahavir and did whatever he said till the end of their lives. ***

Kenway House, 6/B, 1st Floor, V.A.Patel Marg, Mumbai - 400 004. Telephone : 23873611.

STORY TELLING

અંગ્રેજી માધ્યમમાં ભણેલા આજના કિશોર અને યુવાનોને અંગ્રેજીમાં જૈન ધર્મની કથા કહેશું તો આ પેઢીને આ દ્વારા જૈન ધર્મના તત્ત્વ અને આચારની ખબર પડશે. જે એમના સંસ્કારને ઉજળા કરશે.

આ માટે આ સંસ્થા શ્રી મું. જે. યુ. સંઘ-મુંબઈના પ્રતિનિધિઓ મુંબઈના ઉપાશ્રયમાં જઈ ૫ થી ૨૦ વર્ષના બાળકોને અંગ્રેજીમાં કથા કહેવાનું અભિયાન શરૂ કરશે.

જૈન ધર્મના પ્રચાર માટે આ અભિયાનમાં સાથ આપવા માંગતા હોય એવા અંગ્રેજી જાણનાર બહેનોને અમે નિમંત્રણ પાઠવીએ છીએ.

સંપર્ક : ડૉ. રેણુકા પોરવાલ-૯૮૨ ૧૮૭૭૩૨૭

ડૉ. કામિની ગોગરી-૯૮૧ ૯૧૬૪૫૦૫

JAIN STAVAN

કુદરતનો ન્યાય

કુદરતનો છે ન્યાય સનાતન આપ્યું એવું મળશે
વસુંધરામાં એજ પ્રમાણે વાવ્યું તેવું ફળશે ...કુદરત...

૧. પૂર્વ જન્મમાં શાલિભદ્રે દીધું ખીરનું દાન
બીજા ભવમાં રિદ્ધિસિદ્ધિ પામ્યા સુખ મહાન
સાચી છે કહેવત એવી કે ઠાર્યા એવા ઠરશે...વસુંધરામાં...

૨. બાવળ વાવીને કોઈ મૂરખ કેરીનું ફળ માંગે
ઠેર ઠેર કંટક રોપીને ફૂલની આશા રાખે
ઝેર હળાહળ ઘૂંટ્યા હશે તો અમૃત ક્યાંથી મળશે...વસુંધરામાં.

RULE OF NATURE

Kudaratno chhe nyaya Sanatan Aapyun Evu Malashe
Vasundharama Ej pramane Vavyu Tevu Falashe
Kudaratno....

1. Purva Janmaman Shalibhadre Didhu Khirnu Dan
Bija Bhavman Riddhi Siddhi Pamyā Sukh Mahan
Sachi Chhe Kahevat evi ke Tharya Teva Tharshe
Vasundharama...

2. Baval Vavine Koi Murakh Kerinu fal Mange
Ther Ther Kankat Ropine Fulni Asha Rakhe
Jher Halahal Ghuntya Hashe to Amrut Kyanthi Malashe
Vasundharama...

EXPLANATION

This is a stavan or bhajan which in short says, 'If you do good deeds you will get a good reward.'

It is an everlasting justice of nature that you get a fruit according your work. Even the earth the soil of our country or any country gives the fruits according to what you sow in it.

In the first stanza there it is mentioned that a king named shalibhadra was a great donor and he used to give Khir (a sweet dish) in donation to the needy and hungry people. It is said that he got wealth and fame in his next birth. It is a true proverb that you feed somebody and you will be fed by God.

The second stanza explains the same proverb or the principle by giving different examples. How can one expect a fruit of Mango from the baval tree? Baval tree is full of thorns. How can you expect beautiful flowers after sawing a tree full of thorns? If you have always wished bad about everybody how can you expect good result from God? You can't expect to get nectar after giving poison to anybody.

So always do good things and try to help somebody if you can and automatically you will be rewarded.

-Pushpa Parikh

Mahatma Gandhi on Non-violence

- Non-violence is not a garment to be put on or off at will. Its seat is in the heart and it must be an inseparable part of our very being.
- I am prepared to die, but there is no cause for which I am prepared to kill.
- Non-violence leads to the highest ethics which is the goal of all evolution. Until we stop harming all other living beings, we are still savages.
- Truth implies love and firmness endenger and therefore serves as a synonym for force. I thus began to call the Indian movement satyagraha; to say the force which is born of truth and love or non-violence.
- It is the acid test of non-violence that in non-violent conflicts there is no rancour left behind and, in the end; the enemies are converted into friends.

9th Tirthankar Bhagwan Suvidhinath

A King named Sugriva was rulling over the city Kakindi. During his reign many problems used to arise. The surprising thing even for the king was that even very difficult problems were getting solved easily.

His wife the queen Rama was very lucky. She was pregnant and during that period the king marked that even queen was also very helpful in solving the difficult problems. Rama was also helpful in the management of the kingdom. She was the person behind the successful ruler. The king always thought that the child in the womb is the cause of solving problems. When the queen delivered a son he was named Suvidhikumar. What the king thought was right that Suvidhikumar started helping father from the womb only. Once it so

happened that when the child was getting new teeth his mother used to play with flower to ease the child's pain. Therefore he was named 'Pushpadant' also.

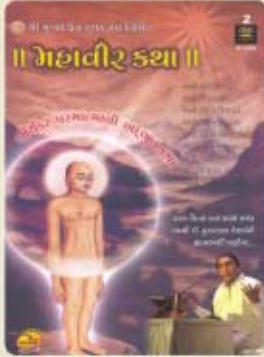
As the child grew up, he was found little different from the other children. He used to control his mind. He never longed for any petty things. He started leaving aside his belongings. He then started practising meditation and penance. Within four months only he established four centres of pilgrimages. On the ninth day of dark fortnight of the month of Kartik he attained Nirvan at Samet Shikhar.

Moral - Talent never remains hidden. If you have, it comes out one day.

KULIN VORA : Mobile : 09819667754

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ દ્વારા નિર્મિત

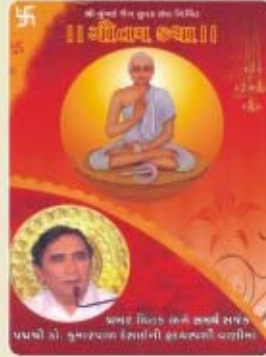
આંતર રાષ્ટ્રીય ખ્યાતિ પ્રાપ્ત, જૈન ધર્મ તત્ત્વના વિશ્વ પ્રચારક પદ્મશ્રી ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈની હૃદયસ્પર્શી પ્રભાવક વાણીમાં ડી.વી.ડી.

॥ મહાવીર કથા ॥

બે ડી.વી.ડી. સેટ

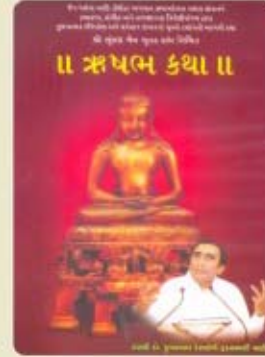
ભગવાન મહાવીરના જીવનનાં સહસ્રોને પ્રગટ કરતી, ગણધરવાદની મહાન ઘટનાઓને આલેખતી અને વર્તમાન યુગમાં ભગવાન મહાવીરના ઉપદેશોની મહત્તા દર્શાવતી સંગીત-સભર 'મહાવીરકથા'

॥ ગૌતમ કથા ॥

ત્રણ ડી.વી.ડી. સેટ

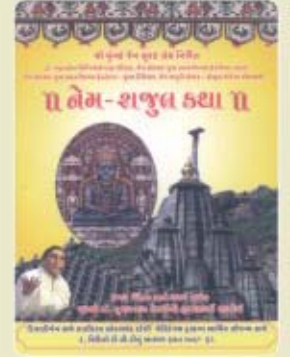
અનંત લબ્ધિનિધાન ગુરુ ગૌતમ-સ્વામીના પૂર્વ-જીવનનો ઇતિહાસ આપીને એમના ભવ્ય આધ્યાત્મિક પરિવર્તનનો ખ્યાલ આપતી, અજોડ ગુરુભક્તિ અને અનુપમ લઘુતા પ્રગટાવતી રસસભર 'ગૌતમકથા'

॥ જમ્બ કથા ॥

ત્રણ ડી.વી.ડી. સેટ

પ્રાચીન કાળના વાતાવરણ સાથે રાજા જમ્બના જીવનચરિત્ર અને ત્યાગી જમ્બનાં કથાનકોને આવરી લેતું જૈનધર્મના આદિ તીર્થંકર ભગવાન શ્રી જમ્બ-દેવનું ચરિત્ર અને ચક્રવર્તી ભરતદેવ અને બાહુબલિનું રોમાંચક કથાનક ધરાવતી અનોખી 'જમ્બ કથા'

॥ નેમ-રાજુલ કથા ॥

ત્રણ ડી.વી.ડી. સેટ

નેમનાથની જ્ઞાન, પશુઓનો ચિત્કાર, રથિ નેમીને રાજુલનો વેરાગ્ય ઉદ્બોધ અને નેમ-રાજુલના વિરહ અને ત્યાગથી તપ સુધી વિસ્તરતી હૃદયસ્પર્શી કથા

+ પ્રત્યેક સેટ (ત્રણ ડી.વી.ડી.) ની કિંમત રૂ. ૨૦૦/- + ચાર સેટ સાથે લેનારને ૨૦% ડિસ્કાઉન્ટ

ઘરે બેઠા દિવાનખાનામાં ધર્મતત્ત્વ કથાશ્રવણનો દરશ લાભ

ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈની સંગીતને સઘવારે ભાવભરી પ્રભાવક વાણી દ્વારા વહેતી આ કથાઓ આપને દિવ્ય જ્ઞાનભૂમિનું આત્મસ્પર્શી દર્શન કરાવશે જ સમૂહમાં સ્વાધ્યાય અને શ્રવણનો દિવ્ય આનંદ મેળવી સામાયિકનું પુણ્યકર્મ પ્રાપ્ત કરો + વસ્તુ કરતાં વિચારદાન શ્રેષ્ઠ છે.

+ ધર્મ પ્રચાર અને પ્રભાવના માટે કુલ ૭૫ ડી.વી.ડી. - પ્રત્યેક કથાના ૨૫ સેટ - લેનારને ૫૦% ડિસ્કાઉન્ટ

+ બેંક ઓફ ઈન્ડિયાની ભારતની કોઈ પણ શાખામાં શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ પ્રાર્થના સમાજ બ્રાંચ, A/c. No. 0039201 000 20260 માં રકમ ભરી ઓર્ડરની વિગત સાથે અમને સ્લીપ મોકલો એટલે ડી.વી.ડી. આપને ઘરે કુરિયરથી રવાના કરાશે.

૧. શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ, ૩૩ મહમ્મદી મિનાર, ૧૪મી ખેતવાડી, એ.બી.સી. ટ્રાન્સપોર્ટની બાજુમાં, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪. ટેલિફોન : ૨૩૮૨૦૨૮૬.

૨. ઈન્સ્ટીટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજી, બી-૧૦૧, સમય એપાર્ટમેન્ટ, આઝાદ સોસાયટી પાસે, આંબાવાડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫. ફોન : (૦૭૯) ૨૬૭૬૨૦૮૨.

શિનૃરિન-યોકુ

□ ગીતા જૈન

શીર્ષક થોડું અટપટું લાગે છે ને! ઓક્ટોબર ૨૦૧૦ના 'વિશ્વવિહાર'માં શ્રી વિહારીભાઈ છાયાનો આ શીર્ષકનો લેખ વાંચ્યો હતો. એમાં શિનૃરિન-યોકુ જાપાનીઝ ભાષાના શબ્દનો અર્થ બતાવેલ, 'જંગલની હવામાં સ્નાન કરવું અને ફરવું.'

લેખ મારી પસંદનો હતો. કુદરતની નજીક રહેવાનું હું પસંદ કરું છું અને પ્રાકૃતિક ચિકિત્સકની નજરે પંચ તત્ત્વો સાથે ખૂબ જ તાદાત્મ્ય અનુભવું છું. લગભગ દરવર્ષે જંગલ, નદી, પહાડો આસપાસ ભ્રમણ કરવાનું ગોઠવાય જ!

મે-૧૩માં અમારી દીવની યોગશિબિર અચાનક મુલતવી રહી. અમે ગિરનાર પહાડની યાત્રા કરી જૂનાગઢમાં જ હતા. મુંબઈ જવું કે ન જવુંની ગડમથલ અનુભવતાં હતા. કારણ કે મહુવા શિબિર માટે તો પહોંચવાનું હતું. અચાનક મળેલા આ દસ દિવસ અમે નર્મદાના પવિત્ર કિનારે વિતાવવાનું નક્કી કર્યું.

જૂનાગઢથી ચાણોદ આવ્યા. ગંગનાથ મહાદેવમાં ધામા નાખ્યા ને લહાવો મળ્યો- 'શિનૃરિન-યોકુ'!

રોજ સવારે નર્મદા સ્નાન...ઉદયમાન થઈ રહેલા સૂર્યનારાયણના કિરણો દ્વારા સ્વાગત...ઠંડી હવાનો સ્પર્શ...નીચે જમીન ને ઉપર ગગન...આ પાંચેય તત્ત્વોના મળેલા સહજ સ્પર્શ ગજબની આહ્લાદકતા બક્ષી...મિત્રો અને સ્વજનોના સ્મરણો મનની સપાટી પર તરવા લાગ્યા...મંદિરોના ઘંટારવ અને વનરાઈને સ્પર્શ કરીને પસાર થતા વાયુનો સરસરાહટ મનમાં અલૌકિક શાંતિના પ્રાણ પૂરે. અનેક પ્રકારના વૃક્ષોમાંથી ચળાઈને આવતી હવા વૃક્ષોની અમીરાત આપણાં તન-મનમાં ભરી દેવા તત્પર જ હોય.

યુથ હોસ્ટેલના સંદેકફૂના ટ્રેકના અંતિમ દિવસે વિદાયની ક્ષણોએ સર્ટિફિકેટ વિતરણ સમયે ત્યાંના એક મહાનુભાવે જંગલનું વર્ણન કરતાં કરતાં એ આપણા તન-મન-શ્વાસની એકવાક્યતા જળવાય એ માટે કેટલું પ્રાણવાન છે એની વિગતે રજૂઆત કરી હતી. અનેક પ્રકારના ઔષધીય

વૃક્ષો-રંગબેરંગી ફૂલો-સુગંધ અને પવનની લહેરખીઓ મળીને નવજીવન બક્ષે છે એની વાત ગળગળા સૂરે કરી હતી.

ભારતભરમાં હવે ચાર માર્ગીય કે છ માર્ગીય રસ્તા બની રહ્યા છે. મોટા મોટા તોર્તીંગ વર્ષો જૂના વૃક્ષોના છેદનની ચિચીયારીઓ આપણને સંભળાતી નથી કારણ કે આપણે બહેરા થઈ ગયા છીએ. પણ એનો સૂર જો સાંભળી શકાય તો જરૂર ખ્યાલ આવે કે એમાં આપણી સ્વાસ્થ્યની ચિંતાનો સૂર છે. વૃક્ષોને પોતાનો ખોરાક બનાવવા માટે કાર્બન ડાયોક્સાઈડની-અંગારવાયુની જરૂર હોય છે. જે પ્રકાશ સંશ્લેષણની પ્રક્રિયા દ્વારા હવામાંથી શોષે છે અને ઓક્સિજન-પ્રાણવાયુ હવામાં છોડે જે આપણા માટે સહજ ઉપલબ્ધ બને છે જ્યારે આપણે જંગલમાં ફરીએ, વસીએ, સ્નાન કરીએ.

રોજ ચાણોદની આસપાસ થોડા કિ.મી.ની મુસાફરી કરી નર્મદાના કિનારે આવેલા અલગ અલગ સ્થળોની મુલાકાત લેતા. આ રસ્તાઓ વૃક્ષાચ્છાદિત હોઈ મે માસમાં પણ અમે ગરમીથી પરેશાન ન થયા. એ.સી. બંધ કરીને ખુલ્લી બારીઓમાંથી એ વિવિધ મહેકને માણતા માણતા પ્રવાસનો આનંદ લીધો. હાઈ-વે પરના સર્વે વૃક્ષીય આચ્છાદન હટી જતાં ઘડીક આરામ કરવા કે ભાથું ખાવા પણ પ્રવાસીને છાંંયા માટે તલસવું પડે છે. આપણે હરિયાણી, છાંંયડો અને ઔષધિય મહેકથી મળતા લાભો ગુમાવીને અનારોગ્ય તરફ ઢસડાઈ રહ્યા છીએ. ઓક્સિજનનો સ્રોત ને કાર્બન ડાયોક્સાઈડનો શોષક ગુમાવીને આપણે ગાડીઓની સ્પીડ માણીને એક્સિડન્ટની તૈયારીઓ કરીએ છીએ.

વિહારીભાઈના લેખમાંથી એક ફકરો અહીં ઉતારું છું: 'અમેરિકામાં કેલિફોર્નિયાના સીએરા નેવાડામાં કામ કરતા સંશોધકોને પર્વતાળ જંગલોની હવામાં ૧૨૦ રસાયણો માલૂમ પડ્યાં છે. અલબત્ત, તે પૈકી ૭૦ને જ પારખી શકાય છે. તેનો અર્થ એ થયો કે આપણે શું શ્વાસમાં લઈએ છીએ તેને જ આપણે જાણતા નથી! આપણે જંગલો ગુમાવીએ છીએ ત્યારે આપણને ખબર નથી હોતી કે આપણે શું ગુમાવીએ છીએ! જંગલની હવામાં રસાયણો માટીમાંની કૂગ અને બેક્ટેરિયામાંથી આવતાં હોય છે. એટલે જ માટીની સુગંધ આહ્લાદક હોય છે; પરંતુ મોટા

પંથે પંથે પાથેય

ભાગના રસાયણો વૃક્ષોમાંથી આવતાં હોય છે. વૃક્ષો તેના પાંદડાંની કોશિકાઓ વચ્ચે ખાનાં ધરાવતા હોય છે. આ ખાનાંમાંથી ઉક્રયનશીલ કાર્બનિક અણુઓ વૃક્ષો છોડતા હોય છે. શા માટે વૃક્ષો આ રસાયણો હવામાં છોડે છે? તે માટે ઘણાં વાદ છે. વૃક્ષો પોતાનાથી જીવાતો દૂર રાખવા આ રસાયણોને છોડતાં હોય છે તેવી શક્યતા છે. અથવા તો તે વૃક્ષોની ચયાપચયની પ્રક્રિયાની આડપેદાશ હોય તે શક્ય છે. વૃક્ષોને ઉત્સર્ગ તંત્ર નહીં હોવાથી આ રીતે તેને હવામાં છોડતાં હોય તે શક્ય છે. આ રસાયણો દ્વારા વૃક્ષો આપણી સૂઝ-સમજમાં બદલાવ લાવતાં હોય તેમ વિચારવું અસ્થાને નથી. ઉક્રયનશીલ દ્રવ્યોનું હવામાં બાષ્પીભવન થાય છે. તે આપણાં નાકના માર્ગ દાખલ થઈ ચેતાકોષોના સંસર્ગમાં આવે છે. આ દ્વારા ચેતાકોષો આપણાં મગજના અમુક તંત્રને સીધેસીધા સંદેશ પહોંચાડે છે. આ તંત્ર એવું છે જે જાતીયતા, યાદદાસ્ત અને આક્રમકતાની સહજ લાગણી પ્રેરે છે. મગજના આ તંત્રને 'લિમ્બિક સિસ્ટમ' કહે છે. આ તંત્ર આપણાં ભૌતિક શરીરને અસર કરે છે. આવી અસરો થાય ત્યારે આપણને નથી લાગતું કે તે કશુંક સૂંઘવાથી થયેલ છે.

વૃક્ષો જે રસાયણોના અણુઓ છોડે છે તે માત્ર આપણા નાકમાં જ ઊંચે ચઢતા નથી; પરંતુ તેઓ આપણાં ફેફસામાં જતી હવાના ભાગ હોય છે. ફેફસામાં પહોંચી ગયા પછી કેટલાક અણુઓ આપણાં શરીરના રક્તપ્રવાહમાં ભળે છે. આમ જંગલની મીઠી હવા આપણે શ્વાસમાં ભરતા હોઈએ ત્યારે જંગલ આપણા શરીરનો ભાગ બની જાય છે.

શિનૃરિન-યોકુ ખરેખર સબળ ઉપચાર-પદ્ધતિ છે. આ પૃથ્વી પર અસંખ્ય વનસ્પતિ અને સજીવોની પ્રજાતિઓ છે. આ જીવસૃષ્ટિ 'જાળાં' (વેબ) જેવી છે. તેના તંતુઓ દરેક જીવને અડે છે. જીવસૃષ્ટિને એક શરીર ગણીએ તો આપણે તે શરીરનું અંગ છીએ.'

ચાલો ત્યારે, ક્યારે ઉપડો છો?

સ્વસ્થતા મેળવવા 'શિનૃરિન-યોકુ' માટે!

* * *

૧૨, હીરા ભુવન, કુણાલ જૈન ચોક,
વી. પી. રોડ, મુલુંડ (પ.), મુંબઈ-૪૦૦ ૦૮૦.
ફોન : 9969110958

Email ID : geeta_1949@yahoo.com

Postal Authority Please Note: If Undelivered Return To Sender At 33, Mohamadi Minar, 14th Khetwadi, Mumbai-400004.

Printed & Published by Pushpaben Chandrakant Parikh on behalf of Shri Mumbai Jain Yuvak Sangh and Printed at Fakhri Printing Works, 312/A, Byculla Service Industrial Estate, Dadaji Konddev Cross Rd, Byculla, Mumbai-400 027. And Published at 385, SVP Rd., Mumbai-400004. Temporary Add. : 33, Mohamadi Minar, 14th Khetwadi. Mumbai-400004. Tel.: 23820296. Editor: Dhanwant T. Shah.

વર્ષ-૧ • અંક-૮,
નવેમ્બર, ૨૦૧૩ • પાના ૪૪ • કીમત રૂ. ૨૦

પ્રજ્ઞા જીવન

જૈન સરસ્વતી, મહાવીર સ્વામી જૈન દેહરાસર, થરાદ (ગુજ.) વિ. સં. ૧૨૬૮, ઈસ્વી સન્ ૧૨૧૨

જિન-વચન

સંબુજ્ઞહ કિં ન બુજ્ઞહ
સંબોહી ખલુ પેચ્ચ દુલ્લહા ।
ળો હૂવળમંતિ રાહો
નો સુલભં પુણરાવિ જીવિયં ॥

(સ્. ૨-૧-૧)

હે મનુષ્ય ! તમે બોધ પામો. તમે એટલું કેમ સમજતા નથી ? મૃત્યુ પછી જ્ઞાન પામવું ખરેખર દુર્લભ છે. વીતી ગયેલી રાત્રિઓ પાછી આવતી નથી. મનુષ્ય ભવ પણ ફરીથી મળવો સુલભ નથી. O Men ! Awake ! Don't you understand that it is very difficult to obtain Right Knowledge after death, in the next birth ? Those nights which have gone by shall not return. It is very difficult to obtain the human birth again.

(ડૉ. રમણલાલ ચી. શાહ ગ્રંથિત 'જિન વચન' માંથી)

'પ્રબુદ્ધ જીવન'ની ગંગોત્રી

૧. શ્રી મુંબઈ જેન યુવક સંઘ પત્રિકા
૧૯૨૯ થી ૧૯૩૨
૨. પ્રબુદ્ધ જેન
૧૯૩૨ થી ૧૯૩૩
બ્રિટિશ સરકાર સામે ન ઝૂકવું
એટલે નવા નામે
૩. તરૂણ જેન
૧૯૩૪ થી ૧૯૩૭
૪. પુનઃ પ્રબુદ્ધ જેનના નામથી પ્રકાશન
૧૯૩૯-૧૯૫૩
૫. પ્રબુદ્ધ જેન નવા શીર્ષકે બન્યું 'પ્રબુદ્ધ જીવન'
૧૯૫૩ થી
- શ્રી મુંબઈ જેન યુવક સંઘના મુખપત્રની ૧૯૨૯ થી, એટલે ૮૪ વર્ષથી અવિરત સફર, પહેલા સાપ્તાહિક, પછી અર્ધમાસિક અને ત્યારબાદ માસિક
- ૨૦૧૩ માં 'પ્રબુદ્ધ જીવન'નો ૬૧મા વર્ષમાં પ્રવેશ

પ્રબુદ્ધ વાચકોને પ્રણામ

પૂર્વ તંત્રી મહાશયો

જમનાદાસ અમરચંદ ગાંધી
ચંદ્રકાંત સુતરિયા
રતિલાલ સી. કોઠારી
મણિલાલ મોકમચંદ શાહ
જટુભાઈ મહેતા
પરમાણંદ કુંવરજી કાપડિયા
ચીમનલાલ ચકુભાઈ શાહ
ડૉ. રમણલાલ ચી. શાહ

ચોરી અને તે પુસ્તકની ! ભલે થાય

આયમન

વાત છે શેઠ પ્રેમાભાઈના નામે તૈયાર થયેલા હોલના ઉદ્ઘાટન પ્રસંગની. અમદાવાદના તે વખતના કોટની અંદરના વિસ્તારનો એક શોભીતો અને જાજરમાન હોલ. તેનો ઉદ્ઘાટન સમારોહ પણ ઠાઠથી ઉજવાયો. શેઠ કસ્તૂરભાઈ લાલભાઈ તો મુખ્ય હતા જ; સાથે અમદાવાદ શહેરના તમામ ક્ષેત્રની ટોચની વ્યક્તિઓની હાજરીમાં આ સમારોહ સંપન્ન થયો.

સમારોહ પૂરો થયા પછી આમંત્રિત મહેમાનો નવા મકાનના એક-એક રૂમ જોવા લાગ્યા. ફરતાં ફરતાં લાઈબ્રેરી વિભાગમાં આવ્યા. કસ્તૂરભાઈ શેઠની સાથે અન્ય પંદર-વીસ શેઠિયાઓ હતા. લાઈબ્રેરીના ઉત્સાહી વ્યવસ્થાપક ભાઈ કબાટની ગોઠવણીની વાત

સમજાવતા હતા. બારી પાસેથી કબાટની હાર ગોઠવવાની વાત કરી તો એ વૃન્દમાંથી એક જણ બોલ્યું કે આ બારી પાસે કબાટ રાખશો તો કબાટમાંથી ચોપડીઓ કોઈક ચોરી જશે, માટે બારીથી તો દૂર જ રાખજો !

આ સાંભળી કસ્તૂરભાઈ બોલ્યા: શું કહ્યું ? એમ કરવાની જરૂર નથી. ચોરી અને તે પુસ્તકની ? અમદાવાદમાં ? એવો દિવસ ક્યારે ઊગે ? પુસ્તક ચોરીને પણ કોઈ વાંચે તો - તો પ્રજાને ઘણો જ જ્ઞાનલાભ. અરે ! કબાટ પણ ખુલ્લા જ રાખજો !

બધાના હાસ્યના પડઘાથી પ્રેમાભાઈ હોલ ગાજી રહ્યો !

સૌજન્ય : 'પાઠશાળા'

સર્જન-સૂચિ

ક્રમ	કૃતિ	કર્તા	પૃષ્ઠ
(૧)	ઋતંભરા પ્રજાથી વિભૂષિત ઋષિ સત્યનારાયણ ગોયંકાજી	ડૉ. ધનવંત શાહ	૩
(૨)	ધર્મનો મર્મ : મનનો ધર્મ	પંડિત મનુભાઈ દોશી	૬
(૩)	ઉપનિષદમાં બ્રહ્માંડ અને સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિનો વિચાર	ડૉ. નરેશ વેદ	૯
(૪)	ભજન-ધન-૨	ડૉ. નિરંજન રાજ્યગુરુ	૧૨
(૫)	'રે પંખીડા સુખથી ચણજો...'	—	૧૩
(૬)	બે અલૌકિક વૈજ્ઞાનિકો	કાકુલાલ સી. મહેતા	૧૮
(૭)	શ્રી મું. જે. યુ. સંઘ યોજિત પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા	—	૧૯
(૮)	ભાવ-પ્રતિભાવ	—	૨૧
(૯)	શ્રી દેવચંદ્રજી રચિત-શ્રી ચંદ્રપ્રભ જિન સ્તવન	સુમનભાઈ શાહ	૨૩
(૧૦)	ઓગણીસમી સદીના વિરલ કવિ-વીર વિજયજી	ચીમનલાલ કલાધર	૨૬
(૧૧)	સાવધાન ! અજ્ઞાનતાથી માંસાહાર તો નથી થતો ને ?	શ્રી અર્પણભાઈ હર્ષદભાઈ શાહ	૨૮
(૧૨)	જેન દર્શનમાં સેવાભાવ	ગુણવંત બરવાળિયા	૩૦
(૧૩)	લોક-અલોક રહસ્ય પ્રકાશ	ડૉ. કોકિલા હેમચંદ શાહ	૩૧
(૧૪)	જયભિખુ જીવનધારા : ૫૪	ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ	૩૪
(૧૫)	સર્જન-સ્વાગત	ડૉ. કલા શાહ	૩૬
(૧૬)	શ્રી મું. જે. યુવક સંઘને મળેલું અનુદાન	—	૩૮
(૧૭)	Thus He Was Thus He Spake : Goyankaji	Reshma Jain	40
(૧૮)	True Jain is full of politeness & courteous	Acharya Vatsalyadeepji Translation: Pushpa Parikh	41
(૧૯)	Mahavir Stavan	Compilation : Pushpa Parikh	42
(૨૦)	10th Tirthankar Bhagwan Sheelnath	Kulin Vora	42
(૨૧)	પંથે પંથે પાથેય : અંતર મમ્ વિકસિત કરો	મીનાક્ષી ઓઝા	૪૪

● ● ● શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ પત્રિકા ● ● ●
(પ્રારંભ સન ૧૯૨૯થી)

પ્રબુદ્ધ જીવન

● ● વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૨૦૦/- ● ●

● ● છૂટક નકલ રૂ. ૨૦/- ● ●

માનદ તંત્રી : ડૉ. ધનવંત શાહ

શ્રદ્ધાંભરા પ્રજ્ઞાથી વિભૂષિત શ્રદ્ધિ સત્યનારાયણ ગોચંકાજી

મારા વડિલ મિત્ર શિવજી કુંવરજી વિક્રમસી આજે પંચાસીની ઉંમરે સ્વસ્થ છે. દશેક વર્ષ પહેલાં થોડી વ્યાધિઓ એમના શરીરમાં મહેમાન બની હતી. પણ એ બધીને પ્રેમપૂર્વક વિદાય કરી દીધી. આજે યુવાનને શરમાવે એવા કાર્યરત છે, વ્યવસાયમાં અને સામાજિક સેવાઓમાં પણ. કારણ પૂછ્યું તો વિપશ્યનાના આ સહાયક આચાર્ય કહે આ ‘વિપશ્યના’, અને વિપશ્યના અને પૂ. ગોચંકાજી વિશે એમનો અસ્ખલિત વાણી પ્રવાહ ચાલે. એ વાક્ પ્રવાહમાં આપણે એવા તો પ્રસન્ન થઈ જઈએ કે આ વિપશ્યનાની સાધના કરવા જવા માટે આપણે ઉત્સુક થઈ જઈએ.

એક વખત અમદાવાદથી મુંબઈની હવાઈ મુસાફરીમાં મારી સાથે સુપ્રસિદ્ધ બેન્કર શ્રાવક મિત્ર વલ્લભભાઈ ભંશાલી બેઠા હતા. અમે ઉષ્માભર્યો અને સર્જનાત્મક થોડો વાર્તાલાપ કર્યો, અને ફ્લાઈટ જેવું ટેક ઓવર કર્યું કે તરત જ એઓ તો વિમાનની સીટ ઉપર પલાંઈ વાળી વિપશ્યના ધ્યાનમાં બેસી ગયા અને તે મુસાફરી પુરી થઈ ત્યાં સુધી.

આ બન્ને મહાનુભાવો પોતાના વ્યવસાય અને કૌટુંબિક તેમ જ સામાજિક સેવા ક્ષેત્રમાં સફળ અને પ્રતિષ્ઠિત છે તેમ જ વિપશ્યના

કેન્દ્રોના ટ્રસ્ટી પણ છે.

આ બન્ને અને આવા કેટલાય મહાનુભાવોની વિવિધ સફળતાનો યશ આ વિપશ્યના સાધના પદ્ધતિને આપીએ તો એ અતિશયોક્તિ નથી જ.

મહા મહોપાધ્યાય પૂ. ભુવનચંદ્રજી મ.સા.ને વિપશ્યના વિશે પૂછ્યું તો કહે, ‘વિપશ્યના એટલે પાંચ મહાવ્રતમાં પ્રવેશવું. વિપશ્યના એટલે કાયોત્સર્ગ. કાયોત્સર્ગથી નિપજતા પરિણામો અને વિપશ્યનાથી આવતા પરિણામો વચ્ચે સમાનતા છે.’

છેલ્લા ૨૭ વર્ષથી વિપશ્યના સાધના કરતા યોગવિશેષજ્ઞ

ગીતાબેનને પૂછતાં એમણે જણાવ્યું કે, ‘મને બચપણથી સવાલ ઉઠતો કે ભગવાન મહાવીરે નગર સ્થાનકના બદલે જંગલમાં જઈને શું-કેમ સાધના કરી હશે? સાડાબાર વર્ષના તપમાં કર્મની નિર્જરા માટે તેઓ શું કરતા હશે? કંઈક અંશે એનું સમાધાન મને વિપશ્યના સાધનાથી મળવા લાગ્યું. પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિની સમજની અંદરથી અનુભૂતિ થવા લાગી. ઉત્પાદ અને વ્યયની સ્પષ્ટ સમજણ થવા લાગી, સમતા ભાવને સ્પષ્ટ કરી શકાશે એવો વિશ્વાસ જન્મ્યો.’

આ અંકના સૌજન્યદાતા

શ્રીમતી નિર્મળાબેન ચંદ્રકાંતભાઈ શાહ
અલકાબહેન ખારા અને તૃપ્તિ નિર્મળ

સ્મૃતિ : સ્વ. માતુશ્રી કમળાબહેન દીપચંદભાઈ શાહ
ચિ. ભાઈ હર્નિશ તથા ચિ. બહેન સ્મિતા

દશ દિવસની ૧૨, ૨૦ ની ૧, ૩૦ ની ૨ અને ૪૫ની એક, ૧૯૯૪ થી સતત વિપશ્યના શિબિરો કરનાર મિત્ર પત્ની સ્મિતાબેન શિરીષ કામદારને પૂછ્યું તો કહે, ‘આ સાધનાથી કર્મ નિર્જરા થાય, મન બદલાય જાય, પ્રજ્ઞા સ્થિર થાય, ચિત્ત પરમ શાંતિ અનુભવે, આ અનુભૂતિની વ્યાખ્યા જ ન હોય.’

ઈસ્લામ અને જૈન ધર્મના અભ્યાસી યુવાન મિત્ર ડૉ. રમજાનને પૂછ્યું તો કહે, ‘જાતમાં ઉતરીને જાતને બદલવાની કળા, જાત ભણી યાત્રાનો ધોરી માર્ગ.’

પત્રકાર યુવા મિત્ર રેશ્મા જૈનને પૂછ્યું તો કહે, ‘વિપશ્યના એટલે સમતાનો સાગર, રાગ-દ્વેષ પ્રત્યે સભાનતા. એક વખત એક વિપશ્યના શિબિરમાં એક સમયે કીડીઓનું એક ઝુંડ મારા પગની પાસે ફરી વળ્યું. હું પગ હલાવું તો એ ઝુંડમાંથી કેટલીકની હિંસા થાય અને ન હલાવું તો એ કીડીઓ મારા પગ ઉપર આક્રમણ કરે. મેં આંખ મીંચી અને એ કીડીઓ પ્રત્યે મૈત્રીભાવ વહેતો કરી સમતાભાવમાં સ્થિર થઈ ગઈ, અને થોડી ક્ષણો પછી આંખ ખોલી તો એ ઝુંડ ત્યાંથી ગાયબ !’

સર્વ પ્રથમ તો આ સર્વે અને અન્ય સર્વે, જે જે મહાનુભાવોએ વિપશ્યના સાધના કરી છે એ સર્વેને હું વંદન કરું છું.

મનની શાંતિ અને મનની શક્તિની અનુભૂતિ કરાવનાર અને ન્યૂરો સાયન્સ અને વર્તમાન સાયકોલોજીને પડકારતી આ વિપશ્યના કલા-હું એને પદ્ધતિ નહિ કહું, આ મન અને મૌનની કલા છે-નું ભારતમાં અવતરણ વર્તમાનમાં આ ઋષિ તુલ્ય સત્યનારાયણ ગોયંકાજીએ કર્યું.

વિપશ્યના પાલી શબ્દ છે-ભીતરી મનની સંવેદનાને જોવી. ૨૫૦૦ વર્ષ પહેલાં સિદ્ધાર્થ ગૌતમ બુદ્ધે ૪૫ વર્ષ સુધી આ પ્રયોગ કરેલો. ગોયંકાજી ૧૯૫૫માં બર્મામાં સ્થાયી થયા હતા, ત્યાં સફળ અને

વિપશ્યના નિઃશુલ્ક સાધના

૨૦૦૫માં ગોયંકાજીએ નાશિક ઈગતપુરી કેન્દ્રમાં કહ્યું હતું, ‘આ ધમ્મ અમૂલ્ય છે. જો અહીં વેતન-ફી લેવામાં આવે તો આ કેન્દ્ર શ્રીમંતોનું થઈ જશે. જેની પાસે ધન છે એ વધુ પૈસા આપીને શાંતિ મેળવવા અહીં આવશે, પણ આ રીતે પૈસા આપીને એ લોકો શાંતિ નહિ મેળવી શકે. ધમ્મ નું જો વેપારીકરણ થઈ જશે તો, એ શાંતિ પ્રાપ્ત કરાવવામાં નિષ્ફળ થઈ જશે. વર્તમાન કે ભવિષ્યમાં વિપશ્યનાનું વ્યાપારીકરણ કરવાની કોઈ ભૂલ ન કરે.’

પ્રતિષ્ઠિત ઉદ્યોગપતિ, પણ માઈગ્રેનની અસહ્ય બિમારી અને એ બિમારીમાંથી એમને ઉગાર્યા આ વિપશ્યના કલાએ. આ સાધના કલા, મૂલ ભારતની બૌદ્ધ શાખાની-જે એમણે અને એમના પત્નીશ્રીએ ત્યાં વિપશ્યના ગુરુ ઊ બા ખીન પાસેથી ૧૪ વર્ષ સુધી શીખી, એમાં નિષ્ણાંત થયા, અને ગુરુની અનુમતિથી ૧૯૬૮માં

ભારતમાં આવી સંસારથી સંપૂર્ણ નિવૃત્ત થઈ આ કલાને શુદ્ધ રૂપે પ્રસ્તુત કરી, જન હિતાર્થે, નિઃશુલ્ક.

સાધના અને આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રે ગોયંકાજીનું ભારતને આ બહુ મૂલ્યવાન પ્રદાન છે.

વિપશ્યનાનું શિક્ષણ આપવા ગોયંકાજી સાથે એમના પત્ની પણ જોડાયા.

૨૦૦૦ વર્ષથી લુપ્ત થઈ ગયેલી આ પ્રાચીન વિપશ્યના કલાને ગોયંકાજીએ ભારતમાં નવપલ્લવિત કરી, ભગવાન શંકરે જેમ ભાગીરથીને ઝીલીને પૃથ્વી ઉપર વહાવી તેમ.

૧૯૭૬માં નાશિક પાસે ઈગતપુરીમાં પ્રથમ વિપશ્યના કેન્દ્ર શરૂ થયું.

અને માત્ર ચાર દાયકામાં ભગવાન મહાવીરની જેમ કોઈ પણ ધર્મ, જ્ઞાતિ કે રંગભેદ અને વર્ગભેદ વગર આજે ૯૫ દેશમાં ૧૭૦ થી વધુ વિપશ્યના કેન્દ્રો છે, એ પણ ૬૦ થી વધુ ભાષામાં અને નિઃશુલ્ક.

બુદ્ધના નિર્વાણના ૫૦૦ વર્ષ પછી આ વિપશ્યના ભારતમાંથી લુપ્ત થઈ અને બર્મા, શ્રીલંકા તેમજ થાઈલેન્ડમાં જીવિત રહી.

પૂ. સત્યનારાયણ ગોયંકાજીએ કહેલું, ‘વિપશ્યનામાં તમે અંદર ફોકસ કરીને ઊર્જા એકઠી કરો છો, લાંબો કૂદકો મારતાં પહેલાં રમતવીર થોડો પાછળ જાય છે, પછી દોડે અને જમ્પ મારે. એવી જ

जस्सेवमप्पा उ हविज्ज निच्छिओ, चइज्ज देहं न हु धम्मसासणं ।

तं तारिसं नो पइलंति इंदिया, उवित्तिवायाव सुदमसणं गिरि ।।

(दशवैकालिकसूत्र – चूलिका)

પરમ પવિત્ર શ્રી દશવૈકાલિકસૂત્રની ચૂલિકાની આ એક યાદગાર ગાથા છે.

જેનો આત્મા નિશ્ચિત થઈ ગયો; જેના મનમાં નિશ્ચય થઈ ગયો તેને માટે દેહની મમતા પણ સામાન્ય – ગૌણ બની જાય છે. તે ધર્મ શાસનને કાજે ધર્મ પાળવા માટે – દેહ અને પ્રતિજ્ઞાપાલન – એ બેમાંથી એક પસંદ કરવાનું આવે તો તે દેહનો ત્યાગ તણાવવાની જેમ કરી દે પણ ધર્મ ન ત્યજે. તેનું મન એવું અડગ બની ગયું હોય કે, ઇન્દ્રિયોનો સુખાનુરાગ એને ચલિત ન કરી શકે. ગમે તેવા ઝંઝાવાત વાય પણ, મહા-પર્વત મેરુને જેમ કાંઈ ન થાય, તેમ તે દૃઢ અને અચલની જેમ અચલ રહે છે.

आत्मा थयो निश्चित जेहनो के, त्यज्जश हुं देह, न धर्मशासन;

तेने यणावी नवि छन्द्रयो शके, जंजानिलो मेरु महाद्रिने थया.

(પદ્યાનુવાદ : ઉમાશંકર જોષી)

- ૧ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૨૦૦/- (U.S. \$ 20)
- ૩ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૫૦૦/- (U.S. \$ 50)
- ૫ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૮૦૦/- (U.S. \$ 80)
- ૧૦ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૧૮૦૦/- (U.S. \$ 180)

રીતે, ધ્યાનમાં તમે અંદર વળી જાવ છો, જુઓ-સમજો છો અને ઊર્જાનો સંચય કરો છો, એ પછી તમે બહારની દુનિયામાં જમ્પ કરો છો. આ બંને સ્ટેપ એક રીતે લાંબું, સિંગલ સ્ટેપ છે.’

વિપશ્યના સાધના તમસ સ્વભાવનું સત્ત્વમાં પરિવર્તન છે. આંતર અને બાહ્ય મન વચ્ચે સમતુલા અને ઐક્ય સધાય છે.

પૂ. ગોયંકાજીનું આ વિપશ્યના પ્રદાન ભારત માટે મહામૂલ્યવાન છે, કારણ કે આઝાદી પછી ભલે ભારતે ભૌતિક પ્રગતિ કરી છે, પરંતુ વિસરાતા જતાં સંસ્કાર મૂલ્યો અને રાજનૈતિક અને વહીવટી ભ્રષ્ટાચારથી બૌદ્ધિક વર્ગે અસહ્ય મથામણ પણ અનુભવી છે. આ મથામણ અને માનસિક અશાંતિમાં આ બૌદ્ધિક વર્ગને જો વિપશ્યના સાધના કલા ન મળી હોત તો એ વર્ગનું શું થાત? આ વિચાર જ આપણને ધ્રૂજવી જાય છે. અને આવા અશાંત વર્ગની અસર ભારતની પ્રગતિ ઉપર કેવી અવળી થાત?

જો કે છેલ્લા પાંચ-સાત દાયકામાં રજનીશજી, જે. કૃષ્ણમૂર્તિ જેવા બીજાં તત્ત્વજ્ઞાની અને વિચારકો ભારતને મળ્યા, પણ એ માત્ર વૈચારિક ભૂમિકાએ. જાતને અને મનને બદલવાની કળા તો વિપશ્યનાએ જ શિખવાડી.

આ દૃષ્ટિએ ગોયંકાજીએ ભારત ઉપર, પૂરી માનવજાત ઉપર મહામૂલો ઉપકાર કર્યો છે. એ સાધના કલામાં સત્ત્વભર્યું બળવાન તત્ત્વ

છે એટલે જ તો માત્ર ચાલીશ વર્ષમાં આ સાધનાની પ્રગતિ જૂઓ! જેને જેને સ્પર્શ થયો, સર્વેએ એને આવકારી અને અપનાવી છે, અને શાંતિના મહાસાગરમાં ડૂબકી મારવાની અનુભૂતિ કરી છે.

વિપશ્યના સ્વયંની શાંતિ માટે છે. જો પ્રત્યેક સ્વયં શાંતિમય હશે, તો વિશ્વશાંતિ ક્યાં દૂર છે? ભગવાન મહાવીરે કહ્યું છે કે પુરુષાર્થથી પ્રત્યેક આત્મા પરમાત્મા બની શકે છે, મહાવીર બની શકે છે. આ વિપશ્યના એ શાંતિ માટેના પુરુષાર્થની યાત્રા છે.

આવી વિદ્યા અર્પનાર સત્યનારાયણ ગોયંકાજીને શબ્દથી શી અંજલિ અપાય?

૮૯ વસંત પૂર્ણ કરી ૨૯ સપ્ટેમ્બર, ૨૦૧૩ના બુધને શરણે સમર્પિત થયેલ પરમ બોધિવાન, કલ્યાણ મિત્ર, તીર્થ સ્વરૂપ સિદ્ધ આત્મા, અર્વાચીન ‘શુદ્ધ બુદ્ધ’, પદ્મભૂષણ ગોયંકાજી આધ્યાત્મિક જગતના યુગપુરુષ છે.

એ ભવ્ય આત્માને આપણા કોટિ કોટિ વંદન.

□ ધનવંત શાહ

drdtshah@yahoo.com

વિપશ્યના સાધના કલા વિશે વિસ્તૃત જાણકારી માટે એ વિષયક પુસ્તકો વાંચવા જિજ્ઞાસુને વિનંતિ અથવા www.dhamma.org dhamma.works@gmail.com આ વેબ સાઈટની મુલાકાત લેવા વિનંતિ.

વાર્ષિક સામાન્ય સભા

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘની વાર્ષિક સામાન્ય સભા શનિવાર તારીખ ૩૦-૧૧-૨૦૧૩ના રોજ સાંજના ૫-૦૦ કલાકે મારવાડી વિદ્યાલય હાઈસ્કૂલ, સરદાર વી. પી. રોડ, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪ ખાતે મળશે જે વખતે નીચે પ્રમાણે કામકાજ હાથ ધરવામાં આવશે.

- (૧) ગત વાર્ષિક સભાની મિનિટ્સનું વાંચન અને બહાલી.
- (૨) ગત વર્ષ ૨૦૧૨-૧૩ ના શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘના વૃત્તાંત તથા ઑડિટેડ થયેલા હિસાબો મંજૂર કરવા.
- (૩) સને ૨૦૧૩-૧૪ની સાલ માટે શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘના પદાધિકારીઓ તેમ જ કાર્યવાહક સમિતિના ૧૫ સભ્યોની નિમણૂક કરવી.
- (૪) સને ૨૦૧૩-૧૪ની સાલ માટે સંઘ માટે ઑડિટરની નિમણૂક કરવી.
- (૫) સંઘના બંધારણમાં સુધારો મંજૂર કરવો.
- (૬) પ્રમુખશ્રીની મંજુરીથી અન્ય રજૂઆત.

ઉપર જણાવેલી વાર્ષિક સામાન્ય સભાના અનુસંધાનમાં જણાવવાનું કે સંઘના ઑડિટ થયેલા હિસાબો શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘના કાર્યાલયમાં રાખવામાં આવ્યા છે.

તા. ૨૩-૧૧-૨૦૧૩ થી તા. ૨૭-૧૧-૨૦૧૩ સુધીના દિવસોમાં બપોરના ૩ થી ૬ સુધીમાં સંઘના નવા કાર્યાલયમાં કોઈપણ સભ્ય તેનું નિરીક્ષણ કરી શકશે. કોઈને આ સામાન્ય સભામાં હિસાબો અંગે પ્રશ્ન પૂછવાની ઈચ્છા હોય તો તેઓએ વાર્ષિક સામાન્ય સભાના બે દિવસ અગાઉ લેખિત મોકલવા વિનંતી.

જે સભ્યોને અગાઉથી ઑડિટ કરેલા હિસાબોની નકલ જોઈએ તો તેમની લેખિત અરજી મળતાં નકલ મોકલવામાં આવશે. વાર્ષિક સામાન્ય સભામાં સર્વ સભ્યોને ઉપસ્થિત રહેવા વિનંતી છે.

નિરુબહેન એસ. શાહ

ડૉ. ધનવંત ટી. શાહ

મંત્રીઓ

કાર્યાલયનું રજીસ્ટર સરનામું : શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ, રસધારા કૉ.ઓ.સો.લિ. ૨જે માળે, ૩૮૫, સરદાર વી. પી. રોડ, મુંબઈ-૪૦૦૦૦૪.

કાર્યાલયનું કામચલાઉ સરનામું : શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ, ૩૩, મહંમદી મીનાર, ભોંયતળિયે, ૧૪મી ખેતવાડી, ABC ટ્રાન્સપોર્ટની બાજુમાં, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪.

ધર્મનો મર્મ : મનનો ધર્મ

□ પંડિત મનુભાઈ દોશી

[પ્રજ્ઞાયક્ષુ મનુભાઈ દોશી પૂર્વ જીવનમાં એલ.આઈ.સી. ઑફિસર હતા. વર્તમાનમાં અમદાવાદ ખાતે પરિવાર સાથે સ્થિત છે. તેમણે ભક્તામર ઉપર ગ્રંથ લખ્યો છે. તેમજ સાંઈબાબાના જીવન ઉપર બે સંશોધનાત્મક ગ્રંથો લખ્યાં છે જે જિજ્ઞાસુઓએ આવકાર્યા છે. લેખક વિદ્વાન વક્તા, ચિંતક અને વિખ્યાત જ્યોતિષ શિરોમણી છે.]

ભગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામીએ ધર્મના સારભૂત એક અદ્ભુત સૂત્ર આપ્યું છે - ‘વસ્તુ સહાવો ધમ્મ.’ પ્રભુ કહે છે કે વસ્તુનો સ્વભાવ તેના સ્વયંના ધર્મમાં જ સ્થિર રહેવાનો છે. અર્થાત્ આત્મા નિત્ય, નિરંતર પોતાના સ્વભાવમાં જ મેરૂવત્ અડગ અને સ્થિર રહી રમણતા કરે છે. આ આત્માને શાસ્ત્રકારો અનંત શક્તિમાન, સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ અને પૂર્ણાનંદનો નાથ કહે છે.

આવા ભગવાન આત્મા માટે શ્રી કુંદકુંદાચાર્ય રચિત સમયસારની ગાથા ૮૯માં એમ જણાવવામાં આવેલ છે કે-‘અનાદિકાળથી પોતાની સાથે બંધાયેલા મોહનીય કર્મને કારણે વાસ્તવિક રીતે શુદ્ધ અને નિરંજન એવો જીવ મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન અને અવિરતિભાવ એવા ત્રણ ભાવે પરિણામ પામતો આવ્યો છે.’

શાસ્ત્રકારો જ્યારે આત્માને એક તરફ શુદ્ધ, નિરંજન કહે છે તો બીજી તરફ તેને અનાદિકાળથી પોતાની સાથે બંધાયેલા મોહનીય કર્મથી સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતો જણાવે છે. જેન દર્શન પુરુષાર્થ પ્રધાન છે અને તેમાં જીવ પોતાના જ પુરુષાર્થ દ્વારા બદ્ધ હોવા છતાં પોતાની સાચી સ્થિતિનું ભાન થતાં સ્વરૂપમાં રમણતા કરી શકે છે તેવી ઘોષણા કરે છે કારણ કે જેમ સફેદ સ્ફટિકમણિમાં તેની ઉપર લાલ કાગળ વીંટાળવાથી બહાર લાલ કિરણ નીકળતા દેખાય છે. પરંતુ તે લાલ કિરણ સ્ફટિકમણિમાં ક્યારેય પ્રવેશી શકતા નથી. લાલ કાગળને દૂર કરતાં સ્ફટિકમણિ તેના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં જોવા મળે છે.

ચૌદ વર્ષના વનવાસ દરમ્યાન જ્યારે સોનેરી મૃગને શોધવા જતાં સીતાજીને રક્ષાકવચરૂપે દોરી આપેલી લક્ષ્મણરેખા તેમણે ઓળંગી અને રામાયણની રચના થઈ. દારૂણ દુઃખોનો સામનો કરવો પડ્યો. આત્માની પણ આવી જ સ્થિતિ છે. અને તેથી જ મહાભારતનું એક મુખ્ય પાત્ર દુર્યોધન એમ કહે છે કે-‘ધર્મ શું છે તે હું જાણું છું. પણ તેમાં પ્રવૃત્ત થઈ શકતો નથી. અને અધર્મ શું છે તે પણ હું જાણું છું પરંતુ તેમાંથી નિવૃત્ત થઈ શકતો નથી.’ જગતના સર્વ જીવોમાં ત્રણેય કાળમાં વત્તેઓ છે અંશે દુર્યોધનની દશા-સ્થિતિનું પ્રતિબિંબ જોવા મળે છે.

આત્મા અનાદિકાળથી કર્મમાં લેપાયેલો અજ્ઞાનવશ વિભિન્ન યોનીઓમાં ભ્રમણ કર્યા જ કરે છે. રાગ-દ્વેષ અને અજ્ઞાનથી ઘેરોયેલા જીવના પરિભ્રમણનો અંત આવતો દેખાતો નથી. યથાર્થ માર્ગ ક્યાં છે અને શું છે તે બેહોશીના કારણે જીવ જાણી શકતો નથી. ત્યારે આ

કર્મબંધનમાંથી તે કઈ રીતે મુક્ત થઈ શકે અને ધર્મનો મર્મ આત્મજ્ઞાની મહાપુરુષો કેવી રીતે ખોલે છે અને દર્શાવે છે તે હવે જોઈએ.

૧. મહાત્મા ગાંધીજીના ગુરુ શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર આત્મસિદ્ધ શાસ્ત્રમાં એક ગાથામાં આ રહસ્ય ખોલે છે:

‘છૂટે દેહાધ્યાસ તો, નહીં કર્તા તું કર્મ,
નહીં ભોકતા તું કર્મનો, એજ ધર્મનો મર્મ.’

૧. વ્યક્તિ પોતાના સ્વજનનું મૃત્યુ થતાં-શરીરમાંથી પ્રાણ નીકળી જતાં તેને અનેક વખત સ્મશાનઘાટે અગ્નિસંસ્કાર કરી આવ્યો છે. તેથી શરીર અને આત્મા બે ભિન્ન છે એવું સામાન્ય જ્ઞાન તેને છે. પરંતુ અનાદિથી શરીરને જ આત્મા માની પોતે કર્મ કરે છે, કર્મબદ્ધ થાય છે, અને કર્મનો ભોકતા થાય છે અને પરિણામે પરિભ્રમણ ચાલુ રહે છે.

૨. આ કાળમાં પંદર વર્ષની ઉંમરે ભગવાન રમણ મહર્ષિએ મૃત્યુનો સાક્ષાત્ અનુભવ કર્યો, પોતે પોતાને મરતાં જોયા અને નિર્ણયમાં આવ્યું કે જે મરનાર છે તે હું નથી. અને ત્યારપછી તે સમજણ-તે સાક્ષાત્કાર જીવનભર તેમની સાથે રહ્યો.

૩. સંસારમાં અલ્પસુખ અને ઘણાં દુઃખને વેઠતાં જોઈ સમ્યક્ દૃષ્ટિ આત્મા વીસમી સદીમાં થઈ ગયા તે પૂજ્ય બહેનશ્રી ચંપાબહેન અત્યંત સરળ ભાષામાં કહે છે કે-‘તને ક્યાંય ન ગોઠતું હોય તો તું અંદર જા (અંતરમુખ થા) ત્યાં તને જરૂર ગમશે.’ આ સંદર્ભમાં મારો સ્વરચિત દુહો પણ એમ કહે છે કે, સુખ બહાર નથી, બહાર શોધવાથી નહીં મળે. અંતરનું સુખ અંતરમાં જ છે...’

‘બહાર શોધે નહીં મળે, ખાશો મોટી થાપ.

અંદર દૃષ્ટિ થાય તો સમકિત આપોઆપ.’

૪. ભગવાનશ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસદેવ આત્મપ્રાપ્તિની વાતને સાવ સરળ ભાષામાં કહે છે કે, ‘મનુષ્ય જીવનનું એક માત્ર કર્તવ્ય એટલું જ છે કે તે ઈશ્વરને નિરંતર યાહે.’

૫. સૌરાષ્ટ્રના સાવ અભણ આત્મજ્ઞાની સ્ત્રીસંત ગંગાસતી એક ભજનમાં પ્રારંભમાં પ્રથમ પંક્તિમાં જ જણાવે છે કે:-

‘વચન વિવેકી નરને નારીને, પાનબાઈ બ્રહ્માદિક લાગે પાય.’

પોતાની રહસ્યમય ગુરુગમવાળી વાણીમાં કહે છે કે હે પાનબાઈ જે નર-નારીમાં ‘વચન’ એટલે કે આત્માનો વિવેક જેનો જાગી ચૂક્યો

છે તેને બ્રહ્મા-વિષ્ણુ-મહેશ આદિ દેવો પણ વારંવાર વંદન કરે છે.

૬. પરમ આત્મજ્ઞાની સંતશ્રી કબીર સાહેબ નિજ અનુભવવાણીમાં જણાવે છે કે,

૧. મોકો કહાં હુંઢેરે બંદે, મૈં તો તેરે પાસ હું.

૨. કસ્તુરી કુંડલ બસે મૃગ હુંઢે વનમાંહી,

એસે ઘટી ઘટી રામ હૈ દુનિયા દેખે નાહી.

કબીર સાહેબ સ્પષ્ટ જણાવે છે કસ્તુરી મૃગના કાનમાં હોવા છતાં તેની સુગંધથી તેજ મૃગ ચોતરફ કસ્તુરીને શોધતો ફરે છે. ત્યારે બીજા પદમાં તે કહે છે કે તું મને ક્યાં શોધ્યા કરે છે. હું તો તારી પાસે જ છું.

આ રીતે સંક્ષિપ્તમાં એમ નિર્ણય આવે છે કે પૂર્ણાનંદનો નાથ ભગવાન આત્મા પોતાની પાસે જ હોવા છતાં જીવ તેને શોધવા માટે પુરુષાર્થ કરવાના બદલે પોતાનું સમગ્ર ધ્યાન અને રૂચિ બહારમાં કેન્દ્રિત કરી અનાદિથી પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે.

૭. ઉપરના તમામ અવલોકનોના સંદર્ભમાં ધર્મના મર્મને સમયસાર ગ્રંથમાં અદ્ભુત રીતે જણાવવામાં આવેલ છે. તેને ગાગરમાં સાગરની જેમ દર્શાવતા પૂજ્ય કાનજીસ્વામીએ જણાવેલ છે કે-

૧. સ્વમાં વસ, પરથી બસ, આટલું બસ.

૨. પર્યાય ક્રમબદ્ધ છે. અર્થાત્ અજ્ઞાન દશામાં બાંધેલા કર્મ નિયતિરૂપે ફરી ફરીને આગળના અને આગળના જન્મમાં મળ્યા કરે છે.

૩. એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યનું કાંઈ જ કરી શકે નહીં.

૪. યોગ્ય ઉપાદાન હશે ત્યાં નિમિત્ત પણ હાજર હશે.

૫. આત્મા ત્રિકાળી શુદ્ધ દ્રવ્ય છે. તેમાં નિશ્ચયથી રાગ-દ્વેષ કે અજ્ઞાન પ્રવેશી શકતા નથી.

જીવ જ્યારે મિથ્યાત્વથી મુક્ત થઈ સમ્યક્દર્શન પામે અર્થાત્ સમભાવથી ભાવિત થાય ત્યારે તે મોક્ષગતિને પામે છે. પછી ભલે તે શ્વેતાંબર હોય, દિગંબર હોય, બૌદ્ધ હોય કે અન્ય કોઈપણ મત પંથનો હોય તો પણ એમ જ બને છે. આ વિધાનને સમર્થન આપતો શ્લોક 'સંબોહ સત્તરી' નામના ગ્રંથમાં જોવા મળે છે. જે નીચે મુજબ છે.

‘સેયાંબરો ય આસંબરો, બુદ્ધો વા અહવ અન્નો.

સમભાવભાવી અપ્યા લહએ મુખ્ખમ્ ન સંદેહો.’

જ્યારે આત્મા પોતાના સ્વરૂપનો અનુભવ કરે છે ત્યારે તે દરેક જીવને આત્મસ્વરૂપે જ જોવે છે. પછી તે મનુષ્ય હોય, વાઘ-સિંહ હોય કે અન્ય કોઈ જીવ હોય. ભગવાન શ્રી મહાવીરની દેશના વખતે ચારે ગતિના જીવો પર્યદામાં નિજ વેર ભૂલીને બેસતા હતા. આજે પણ આ કાળમાં આ અંગેની જે સત્ય હકીકતો

સાંપડી છે તે આ રહી:

૧. ભગવાન રમણ મહર્ષિ પાસે વાંદરા, ચિત્તાનું બચ્ચું, ખિસકોલીઓ, સાપ અને લક્ષ્મીગાય તે અત્યંત પ્રેમસભર સ્થિતિમાં તેમની સાથે હળી ગયેલા.

૨. આચાર્ય ભગવંતશ્રી શાંતિસૂરીશ્વરજી મહારાજને આબુ ઉપર સિંહની સાથે બેઠેલા અનેક લોકોએ અનેક વખત જોયા હતા.

૩. સૌરાષ્ટ્રના મહાન સંત આપાદાના પાસે તેઓના ખેતરમાં મધરાતે દરરોજ બે સિંહ સત્સંગ માટે આવતા હતા.

૪. ઈડરના પહાડ ઉપર શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર તેઓના બે સંતાન છગનલાલ અને જવલબા સાથે જતા હતા ત્યારે ગર્જના કરતા વાઘને પ્રેમથી મોહનના નામે બોલાવી તેની મુદ્રા શાંત કરી હતી. સર્વ જીવો તરફ સમભાવના આવા સંતોના જીવનમાં અસંખ્ય ઉદાહરણો જોવા મળે છે.

આત્માને જ્યારે અચાનક ચોટ લાગે ત્યારે તે જાગૃત થતાં જેમ સૂર્યના પ્રકાશમાં ઘોડેસ્વાર માલિકના હાથમાંની ચાબુકના પડછાયાને જોઈ જાતવંત અશ્વ રેવાલ ગતિએ દોડવા માંડે છે તેમ પૂર્વના સંસ્કારો જાગૃત થતાં ક્ષયોપક્ષમવાળી વ્યક્તિઓએ ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમાં આત્માને સાધીને ગજબનું કામ કરી લીધું છે. આ બાબતમાં અસંખ્ય ઉદાહરણો જોવા મળે છે. પરંતુ તેમાં અત્યંત પ્રભાવિત કરે તેવા ત્રણ દૃષ્ટાંતો વીસમી સદીના છે.

૧. મુંબઈમાં ખેતવાડી દસમી ગલ્લીમાં સિંગલ રૂમમાં રહેતા સાવ સામાન્ય માનવીને ગુરુ તરફથી ‘તત્ત્વમસી’ મંત્ર મળતાં તેના ચિંતન, મનન અને ઘોલન પછી પૂર્ણ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. ૧૯૮૧માં નિર્વાણ પામ્યા તે હતા નિસર્ગદત્ત મહારાજ, જે ખૂબ જ ગોપનીય રહ્યા છે.

૨. એક સાવ સામાન્ય કાપડના વેપારી નિહાલચંદ છોગાનીજી જેની સંસારની ઉદાસીનતા સંસારી હોવા છતાં અદ્ભુત હતી અને યથાર્થ ગુરુદેવ કાનજી સ્વામીનું મિલન થતાં માત્ર થોડા કલાકોમાં સમ્યક્દર્શન પ્રાપ્ત કરી લીધું.

૩. એક વ્યક્તિને ભગવાન રમણ મહર્ષિની જેમ મૃત્યુનો સાક્ષાત્કાર થતાં બે વર્ષ સુધી આનંદમાં તરબોળ એવા તે ‘એક હાર્ટટોલ’ જર્મન છે. હાલ હયાત છે. કેનેડાના વાનકુંવર શહેરમાં રહે છે, અને

સાક્ષાત્કારનું રહસ્ય ‘The Power of Now.’ દ્વારા તેમણે વિશ્વ સમક્ષ મૂકેલ છે.

૪. ગઈ સદીના સમ્યક્ જ્ઞાનીઓમાં પૂજ્ય બહેનશ્રી ચંપાબેન, મહાસતી હસુમતીબાઈ, શ્રી શાંતિસ્વામી અને હયાત જ્ઞાની સવિતાબહેન છે. આ બધા જ કંકુવર્ણી ભોમકા સુરેન્દ્રનગરના છે.

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ સૌજન્ય દાતા

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના કોઈ પણ એક અંક માટે રૂા. ૨૦,૦૦૦/- નું અનુદાન આપી આપ એ અંકના સૌજન્યદાતા બની શકો છો. વસ્તુદાન અલ્પજીવી છે, જ્ઞાનદાન ચિરંજીવ છે અને એના જેવું ઉત્તમ દાન એક પણ નથી.

પુણ્યતિથિ અને પુણ્યસ્મૃતિ માટે ચિરંજીવ સ્મૃતિ

સંસ્થાનો સંપર્ક કરવા વિનંતિ-૦૨૨-૨૩૮૨૦૨૯૬.

જ્યારે મુનિશ્રી અમિતાભજી ઉદેપુરના છે. છેલ્લાં બંને જ્ઞાનીઓ ૯૨ વર્ષની ઉંમરે હાસલ હયાત છે.

મનનો ધર્મ

જેવી રીતે સાગરના અસલ ઊંડાણનું પાણી અને તેની સપાટી ઉપરના મોજાં તે પણ તેના પાણીના જ બનેલા હોવા છતાં તેનામાં જ ઉત્પન્ન થઈ તેનામાં જ વિલીન થાય છે. બરાબર તેજ પ્રમાણે સંકલ્પ-વિકલ્પ રૂપી મોજાં મનના સાગરમાં ઉત્પન્ન થઈ વિલીન થાય છે. પરંતુ મનના અસલ ઊંડાણમાં માત્ર અને માત્ર પરમ ગહન શાંતિ હોય છે. તે માટે મેં એક દુહામાં લખ્યું છે કે:-

ઉપર મોજાં ઉછળે દુઃખ નિરાશા નાય

તું છો સાગર શાંતિનો ડુબકી મારી પામ.

મનુષ્યનું મન જ બંધન અને મુક્તિનું કારણ છે. તેમ શ્રીમદ્ ભગવતગીતા કહે છે. અનાદિથી સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતો જીવ કે જેનું ધ્યાન માત્ર વિકલ્પ ઉપર કેન્દ્રિત છે તો ક્યારેક સંકલ્પ ઉપર કેન્દ્રિત છે. પરંતુ આમ હોવાથી તેને સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી અને પરિભ્રમણ અટકતું નથી. અને અજ્ઞાની જીવ નિરંતર મનને ખરાબ જ માનતા આવ્યા છે. તેઓ માને છે કે તેમના ક્રોધ, લોભ, મોહ અને આવી જ તમામ બાબતો માટે તેમને ગેરરસ્તે દોરનાર માત્ર તેમનું મન જ જવાબદાર છે.

ઉપરોક્ત પરિસ્થિતિમાં પણ વૈજ્ઞાનિકો કહે છે કે મન આટલી ગાળો ખાવા છતાં સરલ છે, તરલ છે. માનવીનું પરમ મિત્ર છે. જીવનનો રાહબર છે અને મુક્તિદાતા પણ મન જ છે. અહીં નીચે મન કેવી રીતે સાચું સુખ અને સમ્યક્ સ્થિતિ પ્રદાયક છે તેની વિગતો જણાવી છે.

૧. મન સાથે પરમ મૈત્રીના ભાવમાં રહો. ભગવાનના કાનમાં ખીલા લગાવાયા હતા તે મુદ્રામાં બંને કાનમાં આંગળી નાંખતાં એકાગ્રતા, શાંતિ અને સાગરના અવાજનો આભાસ મળશે.

૨. દરરોજ સવારથી રાત્રિ સુધીમાં ઘરમાં, ઑફિસમાં

મુસાફરીમાં તમે જે અંગત વ્યક્તિ, સ્વજન, અંગત સ્નેહી કે સંપૂર્ણ અપરિચિત વ્યક્તિને મળો છો અથવા તેને જુઓ છો. માત્ર તેટલી જ વ્યક્તિઓનું સ્મરણ રાત્રે સુતી વખતે કરી અને આર્દ્ર હૃદયે કોઈપણ પ્રકારના પૂર્વ ગ્રહ વિના પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા પાસે તે તે લોકોના કલ્યાણ માટે ફક્ત એક જ માસ સુધી પ્રાર્થના કરો અને જુઓ કે આપના જીવનમાં કેવા ચમત્કાર અને શાંતિનો અનુભવ થાય છે.

૩. વ્યસ્ત જીવનમાંથી સ્ટ્રેસમાંથી મુક્ત થવા માટે યથાર્થ પરિપ્રેક્ષ્યમાં શવાસનની પ્રક્રિયા દરરોજ કરો અને તેનો મહત્તમ લાભ પ્રાપ્ત કરો.

૪. જે સમ્યક્ જ્ઞાનની આપને અભિપ્સા છે તેના માટે દરરોજ નીચેના કથનને ફક્ત પાંચ વખત મિત્રની જેમ મનમાં ધીરે ધીરે અને હોંઠ પણ ફફડાવ્યા વિના બોલો.

‘દિન-પ્રતિદિન ઉત્તરોત્તર દરેક પ્રકારે હું વધુ ને વધુ મનની સૂક્ષ્મતા તરફ અને એકાગ્રતા તરફ વધુ ને વધુ આગળ વધી રહ્યો છું. મને અનહદ ખુશી છે કે મારા સંકલ્પ-વિકલ્પો જાણે કે એક પછી એક

ઝડપથી હટતા જાય છે અને પરમ શાંતિ તરફ હું આગળ વધી રહેલ છું.

૫. વિપશ્યના દ્વારા અથવા શરીરમાં પ્રવેશતા અને નીકળતા શ્વાસ ઉપર આપનું સંપૂર્ણ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરો. એક શ્વાસ અને બીજા શ્વાસ વચ્ચેના અંતરાલ ઉપર જ્યારે સહજતાથી તમે કેન્દ્રિત થઈ શકશો ત્યારે આપનું મન વર્તમાન ક્ષણના અત્યંત નાના વિભાગમાં સ્થિર થયેલું હશે. તે જ વર્તમાનમાં જીવવાની કળા અને વિજ્ઞાન છે. જેને તેની ઉપલબ્ધિ થાય છે તેની સાધના સફળ થાય છે. વર્તમાન જ સર્વસ્વ છે. વર્તમાનમાં જીવો અને સુખનું અમૃત પીઓ તથા સમ્યક્ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થાઓ તે જ સુખ કામના સાથે...

[૭૯મી પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળામાં તા. ૩-૮-૨૦૧૩ના આપેલું વક્તવ્ય.]

૧૧, જીવનદર્શન સોસાયટી, બેરેજ રોડ,

વાસણા,

અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭.

ફોન : ૦૭૯-૨૬૬૧૩૩૫૯.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પ્રસાદ

વચનામૃત

(ઑક્ટોબર અંકથી આગળ)

૫૧. મારા પર કોઈ રાગ કરો તેથી હું રાજી નથી, પરંતુ કંટાળો આપશો તો હું સ્તબ્ધ થઈ જઈશ અને એ મને પોસાશે પણ નહીં.
૫૨. હું કહું છું એમ કોઈ કરશો ? મારું કહેલું સઘળું માન્ય રાખશો ? મારાં કહેલાં ધાકડે ધાકડ પણ અંગીકૃત કરશો ? હા હોય તો જ હે સત્પુરુષ ! તું મારી ઈચ્છા કરજે.
૫૩. સંસારી જીવોએ પોતાના લાભને માટે દ્રવ્યરૂપે મને હસતો રમતો મનુષ્ય લીલામય કર્યો !
૫૪. દેવદેવીની તુષમાનતાને શું કરીશું ? જગતની તુષમાનતાને શું કરીશું ? તુષમાનતા સત્પુરુષની ઈચ્છો.
૫૫. હું સચ્ચિદાનંદ પરમાત્મા છું.
૫૬. એમ સમજો કે તમે તમારા આત્માના હિત માટે પરવરવાની અભિલાષા રાખતા છતાં એથી નિરાશા પ્રાપ્ત થઈ તો તે પણ તમારું આત્મહિત જ છે.
૫૭. તમારા શુભ વિચારમાં પાર પડો; નહીં તો સ્થિર ચિત્તથી પાર પડ્યા છો એમ સમજો.
૫૮. જ્ઞાનીઓ અંતરંગ ખેદ અને હર્ષથી રહિત હોય છે.
૫૯. જ્યાં સુધી તે તત્ત્વની પ્રાપ્તિ નહીં થાય ત્યાં સુધી મોક્ષની તાત્પર્યતા મળી નથી.
૬૦. નિયમ પાળવાનું દૃઢ કરતાં છતાં નથી પળતો એ પૂર્વકર્મનો જ દોષ છે એમ જ્ઞાનીઓનું કહેવું છે.

(ક્રમશઃ આગળ આવતા અંકે)

ઉપનિષદમાં બ્રહ્માંડ અને સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિનો વિચાર

□ ડૉ. નરેશ વેદ

(લેખ ક્રમાંક : ચાર)

આગલા લેખમાં આપણે જોયું કે ઉપનિષદના ઋષિઓ માને છે કે બ્રહ્માંડ અને પિંડમાં એક જ તત્ત્વનો વાસ અને વ્યાપાર છે. સમષ્ટિગત ભૂમિકાએ અને બ્રહ્મ કહે છે અને વ્યક્તિગત ભૂમિકાએ અને આત્મા કહે છે. આ બ્રહ્મ ઉર્ફે આ આત્માનો જ બધો વિસ્તાર અને વિલાસ છે. આવો વિચાર કરતાં એમને બ્રહ્માંડ અને આ સચરાચર સૃષ્ટિ વિશે વિચારવાનું પણ આવ્યું. આ બ્રહ્માંડ અને આ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ શામાંથી થઈ અને કેવી રીતે થઈ એ વિશે પણ તેઓએ વિચાર્યું હતું. એમની એ વિચારણા સમજવાનો પ્રયાસ કરીએ.

એમની પ્રતીતિ હતી કે એક માત્ર આત્મા જ સૃષ્ટિની પહેલાં હતો. એ આત્માને બ્રહ્મ કહ્યો કે સત્ કહ્યો, તેના સિવાય બીજું કશું નહોતું. તે આત્માએ ઈચ્છા કરી, ‘હું અનેક બનું.’ તેણે તપ કર્યું. તપ (સંકલ્પ) કર્યા બાદ, જે કાંઈ અહીં છે તે બધાને તેણે ઉત્પન્ન કરીને પછી તેમાં તેણે પ્રવેશ કર્યો. તેમાં પ્રવેશ કરીને પછી સત્ય રૂપ પોતે જ પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષરૂપે, વ્યક્ત અને અવ્યક્તરૂપે, મૂર્ત અને અમૂર્તરૂપે, ચેતન અને અચેતનરૂપે, સત્ય અને અસત્યરૂપે અને જે કાંઈ અહીં છે તે બધાં રૂપે તે બન્યો. ‘કેવલ્ય’ ઉપનિષદના રચયિતા ઋષિ માને છે કે જે સર્વનો આધાર છે, જેનું જ્ઞાન પૂર્ણ છે, તેવા એ આત્મામાંથી જ પ્રાણ, મન, સર્વ ઈન્દ્રિયો, આકાશ, વાયુ, તેજ, જળ અને સર્વને ધારણ કરનારી પૃથ્વી ઉત્પન્ન થઈ છે. ‘કઠ’ ઉપનિષદના ઋષિનો પણ મત એવો છે કે પહેલાં જેનું સર્જન કર્યું એ જળમાંથી, તપ દ્વારા આખી સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ પહેલાં જેની ઉત્પત્તિ થઈ હતી અને જેણે પંચ મહાભૂત દ્વારા એ જળમાં છુપાઈ રહેલાં મૂળ તત્ત્વનો વિચાર કર્યો હતો એ કરનાર આત્મા હતો.

આત્મા કેવી રીતે એકમાંથી અનેક થયો હશે અને આ બ્રહ્માંડ-સૃષ્ટિની રચના થઈ હશે, એની કલ્પના કરતાં ઋષિઓના મનમાં જુદા જુદા ખ્યાલો આવ્યા હશે. તેથી તેઓ જુદા જુદા ખ્યાલો રજૂ કરે છે. આત્માએ કાં તો પ્રથમ પાણીનું અથવા વાયુનું અથવા તેજનું અથવા આકાશનું તત્ત્વ ઉત્પન્ન કર્યું હશે અને એમાંથી આ બધાંનું સર્જન થયું હશે. મતલબ કે પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ અને આકાશ એ પાંચ મહાભૂતોની આ સૃષ્ટિ અને વ્યષ્ટિ બનેલી છે તો એ પાંચમાંના કોઈ એક તત્ત્વ વડે જ બાકીના તત્ત્વોનું એણે સર્જન કર્યું હશે. આ પાંચ પૈકી કયા તત્ત્વમાંથી આ બાકીના તત્ત્વોનું અને આ બધાંનું સર્જન એણે કર્યું હશે એના વિશે આ ઋષિચિંતકો એક મત નથી. કોઈ એ જળમાંથી (શ્રુતર્ષિ મહીદાસ એતરેય), કોઈએ અગ્નિમાંથી (કઠોપનિષદ’ અને છાંદોગ્ય’ ઉપનિષદના રચયિતા ઋષિઓ), કોઈએ વાયુમાંથી (‘બૃહદારણ્યક’ ઉપનિષદના રચયિતા ઋષિ) તો કોઈએ આકાશમાંથી

(રાજર્ષિ પ્રવાહણ જેબલિ) જેવા મૂળ તત્ત્વમાંથી એનું સર્જન થયું એમ માને છે. ‘છાંદોગ્ય’ ઉપનિષદના રચયિતા પાંચ મહાભૂતોના ઉદ્ભવ વિશે વિચાર કરતાં પ્રથમ અગ્નિ, પછી પાણી અને પછી પૃથ્વી એવો ક્રમ આપે છે. એને બદલે ‘બૃહદારણ્યક’ ઉપનિષદના રચયિતા પ્રથમ પાણી, એના મંથનમાંથી પૃથ્વી અને એ મંથનના ઘર્ષણતાપમાંથી અગ્નિ તત્ત્વ ઉત્પન્ન થયું હશે એવો ક્રમ આપે છે. જ્યારે ‘તૈત્તિરીય’ ઉપનિષદના રચયિતા આ બ્રહ્માંડ અને આ સંસારનું સર્જન પાણીમાંથી નહીં પણ આકાશમાંથી થયું છે એમ પ્રતિપાદિત કરતાં કહે છે: આ આત્મામાંથી આકાશ ઉત્પન્ન થયું, આકાશમાંથી વાયુ, વાયુમાંથી અગ્નિ, અગ્નિમાંથી જળ, જળમાંથી પૃથ્વી, પૃથ્વીમાંથી ઔષધિઓ, ઔષધિઓમાંથી અન્ન અને અન્નમાંથી પુરુષ પેદા થયો. જોઈ શકાશે કે આ ચિંતકો વિચાર વિમર્શ, કરતાં કરતાં, મૂળ વાત સુધી, પોતાના અને અન્યના મતોની શુદ્ધિ-વૃદ્ધિ કરતાં કરતાં ક્રમશઃ પહોંચ્યાં છે. આ ભૂતોની સંખ્યા અને ક્રમ કેટલી લાંબી વિચારણા બાદ યથાયોગ્ય રૂપે એમને સમજાયા હશે. એમાં કેટલી તાર્કિકતા છે એનો ખ્યાલ આજે જ્યારે આપણે એના વિશે વધારે વિચારીએ અને જાણીએ છીએ ત્યારે આવે છે. પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ અને આકાશ પરસ્પર પૂરક અને ઉપકારક છે. પૃથ્વીને શુદ્ધ કરે છે જળ, જળને શુદ્ધ કરે છે અગ્નિ, અગ્નિને શુદ્ધ કરે છે વાયુ અને વાયુને શુદ્ધ કરે છે આકાશ. પૃથ્વી કર્મસાધનાનું સ્થાન છે અને એના દેવતા છે ગણેશ, જળ ભક્તિસાધના માગે છે અને એના દેવ છે વિષ્ણુ, અગ્નિ જ્ઞાનસાધના માગે છે અને એના દેવતા છે સૂર્ય, વાયુ યોગસાધના માગે છે અને એની દેવી છે પરાશ્મિકા ભગવતી, આકાશ નૈષ્કર્મ્યની સાધના અપેક્ષે છે અને એના દેવતા છે શિવ. ગણેશ, વિષ્ણુ, સૂર્ય, દેવી અને શિવ એ પાંચની સાધના એટલે પંચાયતનની ઉપાસના!

‘એતરેય’ ઉપનિષદના રચયિતા ઋષિ આ બ્રહ્માંડ અને આ સૃષ્ટિ કેવી રીતે ઉત્પન્ન થયા એનો વિગતવાર ખ્યાલ આપતાં કહે છે: આત્માએ વિચાર કર્યો કે ‘હું લોક ઉત્પન્ન કરું.’ એવો વિચાર કરીને એમણે અંભ, મરીચિ, મર અને આપ-એમ ચાર લોક ઉત્પન્ન કર્યા. જે ધુલોક (સ્વર્ગ)ની ઉપર છે તે અંભ નામનો લોક છે. ધુલોક (સ્વર્ગ) તેનો આધાર છે. અંતરિક્ષલોક મરીચિલોક છે. પૃથ્વી મર (મૃત્યુ) લોક છે. આ પૃથ્વી નીચે જે લોક છે, તે આપોલોક (જળમય પાતાળલોક) છે. એ ઋષિદૃષ્ટા આગળ ચાલતાં દર્શાવે છે કે આત્માએ વિચાર્યું, ‘આ લોકને તો મેં ઉત્પન્ન કર્યાં. હવે લોકપાળો (દેવતાઓ)ને ઉત્પન્ન કરું.’ આ લોકપાળો (દેવતાઓ) કેવી રીતે કર્યા એનું વર્ણન કવિસહજ કલ્પનાનિર્મિતિ દ્વારા એમણે કર્યું છે. આત્માએ જે જળ ઉત્પન્ન કર્યું હતું એ જળમાંથી જ એક વિરાટ’ (અક્ષર) પુરુષનું એણે નિર્માણ કર્યું. એ

પુરુષને, પક્ષી જેમ ઈંડાને સેવે તેમ, સેવ્યો. જેમ ઈંડું ફાટે તેમ સેવાયેલા તે પુરુષનું મોહું ફાટ્યું. મોઢામાંથી વાચા ઉત્પન્ન થઈ, વાચામાંથી અગ્નિદેવ ઉત્પન્ન થયા. તે પુરુષના નસકોરાં ફાટ્યાં, નસકોરામાંથી પ્રાણ ઉત્પન્ન થયો, પ્રાણમાંથી વાયુદેવ ઉત્પન્ન થયા. તે પુરુષને આંખો ફૂટી, આંખમાંથી ચક્ષુઈન્દ્રિય ઉત્પન્ન થઈ, ચક્ષુમાંથી આદિત્યદેવ ઉત્પન્ન થયા. તેને કાનો ફૂટ્યા, કાનમાંથી શ્રોતઈન્દ્રિય ઉત્પન્ન થઈ, શ્રોતમાંથી દિશાઓ ઉત્પન્ન થઈ. તેને ત્વચા ફૂટી, ત્વચામાંથી રુંવાટાં ઉત્પન્ન થયા, રુંવાટાંમાંથી ઔષધિઓ અને વનસ્પતિઓ ઉત્પન્ન થઈ. તે પુરુષને હૃદય ફૂટ્યું, હૃદયમાંથી મન ઉત્પન્ન થયું, મનમાંથી ચંદ્રમા ઉત્પન્ન થયા. તે પુરુષને નાભિ ફૂટી, નાભિમાંથી અપાન પ્રાણ ઉત્પન્ન થયો, અપાનમાંથી મૃત્યુ ઉત્પન્ન થયું. તે પુરુષને ગુહ્નેન્દ્રિય ફૂટી, ગુહ્નેન્દ્રિયમાંથી વીર્ય ઉત્પન્ન થયું, વીર્યમાંથી જળ ઉત્પન્ન થયું.

કાવ્યશાસ્ત્રીઓએ સાહિત્યમીમાંસા કરતી વખતે જે રીતે કાવ્યપુરુષની કલ્પના કરેલી છે તે રીતે ઋષિએ અક્ષરપુરુષની કલ્પના કરી મનુષ્યશરીરનાં અંગો અને એનો જુદા જુદા દેવ-દેવીઓ (શક્તિઓ) સાથેનો સંબંધ આબાદ રીતે સમજાવ્યો છે. મનુષ્ય અને પ્રકૃતિની શક્તિઓ વચ્ચેનો સંબંધ આ રૂપક દ્વારા ઘોતકરૂપમાં પ્રગટ થઈ શક્યો છે. આંખ, કાન, નાક, ત્વચા, મોં, હૃદય, મન, વગેરેને આપણે લોકરૂઢિએ દેવ કહીને ઓળખાવીએ છીએ. જેમકે કોઈ વ્યક્તિ અંધ, મૂક કે બધિર હોય તો આપણે રૂઢિ મુજબ કહીએ છીએ કે એના આંખના દેવ, વાણીના દેવ કે કાનના દેવ એનાથી રૂઢ્યા છે. દેવ કે દેવી એ બીજું કશું નથી મનુષ્યને ઈશ્વર તરફતી મળેલી શક્તિઓ છે. તેથી અહીં વાણીનો સંબંધ અગ્નિદેવ સાથે, પ્રાણનો સંબંધ વાયુદેવ સાથે, આંખનો સંબંધ આદિત્યદેવ સાથે, કાનનો સંબંધ દિશાઓ સાથે, ત્વચાનો સંબંધ ઔષધિઓ અને વસ્પતિઓ સાથે, મનનો સંબંધ ચંદ્ર સાથે જોડ્યો છે. વીર્યનો સંબંધ જળ સાથે અને મૃત્યુનો સંબંધ અપાન પ્રાણ સાથે જોડ્યો છે. આજે શરીરવિજ્ઞાન અને તબીબીવિજ્ઞાને આ સંબંધો પ્રમાણ્યા પણ છે. એ કાળના ઋષિચિંતકોનું દર્શન કેટલું યોગ્ય, યથાર્થ અને વિશદ હતું એ આ વાત ઉપરથી પણ સમજાશે. આ ઋષિઓને કેવળ ચિંતકોને બદલે દૃષ્ટાઓ કહ્યા છે તે આ કારણે.

‘છાંદોગ્ય’ ઉપનિષદના રચયિતા ઋષિએ આને મળતું જ નિરૂપણ કર્યું છે. તેઓ કહે છે: પહેલાં આ જગત જાણે કાંઈ જ નથી એવું-નામ તથા રૂપ વગરનું-હતું. પછી એ ‘છે’ એમ લાગ્યું. પછી એ બરાબર જણાવા લાગ્યું. પછી એ ઈંડાના જેવું ગોળ થયું અને એક વર્ષ સુધી એમ જ પડ્યું રહ્યું. ત્યાર પછી એ ફાટ્યું. તેમાંથી એક અડધિયું રૂપા જેવું અને બીજું સોના જેવું થયું. એમાં જે રૂપા જેવું અડધિયું હતું, તેની આ પૃથ્વી થઈ; અને જે સોના જેવું હતું તેનું સ્વર્ગ થયું. ઈંડાની અંદરનો જે ઓરનો ભાગ હતો તેના પર્વતો થયા. જે ઓરનું પડ હતું અને અંદરનું પ્રવાહી વેષ્ટન હતું તે મેઘ અને ઝાકળ થયાં. એમાં જે નાડીઓ હતી તે નદીઓ થઈ; અને એમાંની બસ્તિમાંનું જળ હતું તે

સમુદ્રો થયા. એ ઈંડામાંથી જેણે જન્મ લીધો તે આ સૂર્ય થયો. એના જન્મ વખતે મોટો વિસ્ફોટ થયો, તેમાંથી બધાં જીવો (ભૂતો) થયા અને બધાં કામો ઉદ્ભવ્યાં.

‘મુંડક’ ઉપનિષદના રચયિતા ઋષિ કહે છે કે અક્ષર આત્મા (પુરુષ)માંથી સર્વ પદાર્થો ઉત્પન્ન થાય છે; એ દિવ્ય પુરુષમાંથી પ્રાણ, મન અને ઈન્દ્રિયો ઉદ્ભવે છે. આકાશ, વાયુ, જ્યોતિ, પાણી અને પૃથ્વી પણ એમાંથી ઉદ્ભવે છે. અગ્નિ એ પુરુષનું મસ્તક છે, સૂર્યચંદ્ર, નેત્રો છે, દિશાઓ કાન છે અને વેદો એની વાણી છે; વાયુ પ્રાણ છે, આખું વિશ્વ આ પુરુષનું હૃદય છે, પૃથ્વી એના પગમાંથી થઈ છે અને એ પુરુષ સર્વ ભૂતોનો અંતરાત્મા છે.

આવાં દૃષ્ટાંતો અને રૂપકો દ્વારા એ કાળના ઋષિઓએ આ બ્રહ્માંડ (સૃષ્ટિ) અને આ વ્યક્તિ (વ્યષ્ટિ)ને સમજાવવાનો પ્રયાસ કર્યો છે. એમના એ બધાં દૃષ્ટાંતો અને રૂપકો આજે આપણને પૂરેપૂરા અન્વર્થક અને પ્રતીતિજનક ન લાગે. પરંતુ આવા તાત્ત્વિક અને ગૂઢ વિષયને પોતાના સમયની પ્રજાને સમજાવવા એમણે એ બધાંનો સહારો લીધેલ છે. એમાં ક્યાંક અનૌચિત્ય પણ હશે પણ એમણે સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિને સમજવા કરેલી મથામણનો કાંકરો કાઢી શકાય તેમ નથી. વેદસંહિતાઓમાં જે એકતા અને અદ્વૈતની, એક તત્ત્વમાંથી જ સમસ્ત સૃષ્ટિના ઉદ્ભવની અને એમાં જ એના લયની વાત આ દૃષ્ટાઓએ આ ઉપનિષદોમાં વધારે તાર્કિકતાથી, વધારે સ્પષ્ટતાથી અને વધારે લાઘવથી મૂકી આપી છે એ બાબતનું મોટું મૂલ્ય છે.

એક અક્ષરપુરુષ (આત્મા)માંથી બ્રહ્માંડ અને વ્યષ્ટિસૃષ્ટિના અનેક જડચેતન જીવો-તત્ત્વોના ઉદ્ભવની વાતથી એ બધાં વચ્ચે જે એકતા અને અદ્વૈત છે એનો ખ્યાલ પૂરો સચવાયો છે. એ ખ્યાલ અગ્નિમાંથી નીકળતા, ઉડતા અને ફરી પાછા તેમાં જ સમાઈ જતાં તણખાના દૃષ્ટાંતથી સમજાવી છે. તેમ કોઈ અન્ય બાહ્ય તત્ત્વોની સહાય વિના કેવળ આત્માંથી જ આ સૃષ્ટિ-વ્યષ્ટિનો ઉદ્ભવ થયો છે એ વાત ગળે ઉતરે એ માટે પોતાની લાળમાંથી ઝાળું રચતા કરોળિયાના, પૃથ્વીમાંથી લીલયા ઔષધિઓ અને વનસ્પતિઓ ઉગવાના અને મનુષ્ય દેહમાંથી કેશ અને રુંવાટી આપોઆપ ઉગવાના દૃષ્ટાંતોથી સમર્થિત કરી છે. જે રીતે આ બધું આપોઆપ સહજરૂપે લીલયા ઉત્પન્ન થયા છે તેવી જ રીતે આ અક્ષરપુરુષ (આત્મા)માંથી મન, પ્રાણ અને પંચભૂતથી બનેલો સંસાર ઉત્પન્ન થાય છે. આ સિવાય પણ જીવન સાથે સંબંધ રાખનારા બીજા જેટલા ભાવો છે, તે સૌનું મૂળ પણ અક્ષરભાવ જ છે એ એમણે સ્પષ્ટ કર્યું છે.

છેલ્લી બે સદી દરમ્યાન ન્યૂટન, આઈન્સ્ટાઈન, આર્થર ઓડિંગ્ટન, માર્ક્સ ટેગમાર્ક, માલ્કમ લોન્ગેટ, કેગ વેન્ટર, જિરાલ્ડ ટુફ્ટ, વિલિયમ હર્ષલ, સ્ટીફન હોકિંગ વગેરે વૈજ્ઞાનિકો દ્વારા એસ્ટ્રોનોમી, એસ્ટ્રોફિઝિક્સ, એસ્ટ્રોબાયોલોજી, પાર્ટિકલ ફિઝિક્સ, કોસ્મોલોજી વગેરે વિજ્ઞાન શાખાઓમાં સંશોધનો વડે બ્રહ્માંડ અને સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ વિશે ઘણું સંશોધન થયું છે અને ઘણાં રહસ્યો પ્રગટ થયાં છે. જેમકે,

બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ આજથી પંદર અબજ વર્ષ પહેલાં એક મહાવિસ્ફોટને કારણે થઈ હોવી જોઈએ, જેને એ લોકોએ ‘બિગ બેન્ગ થીયરી’ એવા નામથી ઓળખાવી છે. જ્યારે બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ થઈ હશે ત્યારે સર્વ પ્રથમ બનેલું તત્ત્વ હાઈડ્રોજન જ હશે. બ્રહ્માંડ એકરૂપતાવાળું (homogeneous) છે, અમાપ છે અને સતત વિકસી રહ્યું છે. બ્રહ્માંડમાં બધી બાજુએ માઈક્રોવેવ તરંગોરૂપે એક શક્તિ છવાયેલી છે. સમગ્ર બ્રહ્માંડમાં એક શક્તિનું શક્તિના બીજા સ્વરૂપોમાં પરિવર્તન થાય છે. એ શક્તિનાં જ વિવિધ સ્વરૂપોના ખેલસ્વરૂપે સમગ્ર બ્રહ્માંડનું ચક્ર, સ્થળ અને કાળની રંગભૂમિ ઉપર ચાલ્યા કરે છે. બ્રહ્માંડમાં સદૃશ્ય દ્રવ્ય અને અદૃશ્ય શક્તિ વ્યાપેલાં છે. સમગ્ર બ્રહ્માંડના સંચાલનમાં કંઈક મૂળભૂત નિયમો અને સંવાદિતા છુપાયેલાં છે. આ બ્રહ્માંડને પૂરેપૂરું સમજી લેવું હોય તો આપણે હવે ઈલેક્ટ્રોન, પ્રોટોન અને ન્યુટ્રોન નામના મૂળ કણો અને તેમના ગુણધર્મોને સમજી લેવાના રહ્યા. બ્રહ્માંડ વિશેના આ બધાં, વિજ્ઞાને શોધી આપેલાં રહસ્યો, આપણા દેશના વિખ્યાત ખગોળ વિજ્ઞાની અને અગ્રણી વૈજ્ઞાનિક ડૉ. પંકજ જોશીએ આપણને તારવી આપ્યાં છે. જોઈ શકાશે કે ઉપનિષદોમાં આ બ્રહ્માંડ અને સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ અને રચના વિશે જે ખ્યાલો રજૂ કર્યા છે એની સાથે એ કેટલા મળતા આવે છે. ભલે આ બ્રહ્માંડો અને સૃષ્ટિની સંખ્યા, એમના કદ, વજન કે આકાર વિશે વિજ્ઞાન હજુ શોધખોળમાં છે, એ

વિશે હજુ નિશ્ચિતપણે કશું કહી શકવાની સ્થિતિમાં એ નથી. એમ તો ઉપનિષદો પણ આ બ્રહ્માંડ અને સૃષ્ટિ કેવી રીતે રચાયાં એની સ્પષ્ટતા કરે છે પણ એ શા માટે બન્યાં તેનો ઉત્તર આપતાં નથી. પરંતુ સંતોષની વાત એ છે કે આ અનંત બ્રહ્માંડો અને એની અંદર રહેલી જડચેતનમય સૃષ્ટિમાં પાર વિનાની વિવિધતા વચ્ચે પણ મૂળભૂત એકતા છે, એના બાહ્ય આવરણમાં અને એની આંતરિક સંરચનામાં સ્થિતિ-ગતિ (Status), આકર્ષણ-અપાકર્ષણ (Magnetic Force), કારણ-કાર્ય (Casuality), કાળાનુક્રમ (Cronology), ગુરુત્વાકર્ષણ-ઉર્ધ્વાકર્ષણ (Gravitational-levetational force)ના કોઈ ચોક્કસ નિયમો કે ધારાધોરણો કામ કરી રહ્યાં છે એ વાતનો સ્વીકાર ઉપનિષદો અને આજનું વિજ્ઞાન બંને કરી રહ્યાં છે. આ બધી બાબતોની શોધખોળ પાછળ સમય, શક્તિ અને સંપત્તિ ખર્ચતાં આજના વિજ્ઞાનને ઉપનિષદની આ વિચારણામાંથી ઘણું માર્ગદર્શન મળી રહે એમ છે. ઉપનિષદના જે ઋષિઓએ જે વાત આત્મપ્રતીતિથી કહી છે એને વિજ્ઞાનીઓએ શોધખોળ કરી વસ્તુલક્ષી સાબિતીઓ સાથે પુરવાર કરવાની રહે છે. અધ્યાત્મવિદ્યા પાસે પ્રતીતિ છે, વિજ્ઞાન પાસે સાબિતી હોય છે. એકલી પ્રતીતિ પૂરતી નથી, એકલી સાબિતી પણ પૂરતી નથી. બંનેનો યોગ કરવાથી જ સાચું અને પૂર્ણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થશે. *

Tele. : 0269-2233750. Mobile : 09825100033, 09727333000

૩૧. એક હજારના પુસ્તકો ખરીદનારને ૩૧.૫૦૦નું ડિસ્કાઉન્ટ, એટલે ૩૧.૫૦૦માં ૩૧.૧૦૦૦ના પુસ્તકો

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘના પ્રકાશનો

ક્રમ	પુસ્તકના નામ	કિંમત રૂ.	ક્રમ	પુસ્તકના નામ	કિંમત રૂ.	ક્રમ	પુસ્તકના નામ	કિંમત રૂ.
૦૧. રમણલાલ થી. શાહ લિખિત ને સંપાદિત ગ્રંથો			૧૭	પ્રભાવક સ્થવિરો ભાગ-૧ થી ૫	૧૫૦		૦૧. કલાબેન શાહ લિખિત	
૧	જૈન ધર્મ દર્શન	૨૨૦	૧૮	પ્રભાવક સ્થવિરો ભાગ-૧ થી ૬	૩૫૦	૨૮	ચંદ્ર રાજાનો રાસ	૧૦૦
૨	જૈન આચાર દર્શન	૨૪૦	૧૯	નમો તિલ્પરસ	૧૪૦		૦૨. રશ્મિ ભેદા લિખિત	
૩	ચરિત્ર દર્શન	૨૨૦	૨૦	જ્ઞાનસાર	૧૦૦	૨૯	અમૃત યોગનું, પ્રાપ્તિ મોક્ષની	૨૫૦
૪	સાહિત્ય દર્શન	૩૨૦	૨૧	પાસપોર્ટની પાંખે ભાગ-૧ થી ૩	૫૦૦		૦૩. ફાલ્ગુની ઝવેરી લિખિત	
૫	પ્રવાસ દર્શન	૨૬૦	૨૨	સાંપ્રત સહચિંતન ભાગ-૪ થી ૧૪	૩૯૦	૩૦	જૈન પૂજા સાહિત્ય	૧૬૦
૬	સાંપ્રત સમાજ દર્શન	૨૭૦		પ્રો. તારાબેન ૨. શાહ લિખિત			૦૪. રેખા વોરા લિખિત	
૭	શ્રુત ઉપાસક ડૉ. રમણભાઈ શાહ	૩૨૦	૨૩	શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર (પુસ્તિકા)	૪	૩૧	આદિ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ	૨૮૦
૮	જૈન આચાર દર્શન	૩૦૦	૨૪	પ્રબુદ્ધ ચરણો	૧૦૦		૦૫. રમેશભાઈ લાલન લિખિત	
૯	જૈન ધર્મ દર્શન	૩૦૦	૨૫	આર્ય વજ્રસ્વામી	૧૦	૩૨	જૈન દંડ નીતિ	૨૮૦
૧૦	ગુર્જર ફાગુ સાહિત્ય	૧૦૦	૨૬	આપણા તીર્થંકરો	૧૦૦		૦૬. સુરેશ ગાલા લિખિત	
૧૧	જિન વચન	૨૫૦	૨૭	સંસ્કૃત નાટકોની કથા ભા. ૧	૧૦૦	૩૩	મરમનો મલક	૨૫૦
૧૨	જિન તત્ત્વ ભાગ-૧ થી ૮	૫૪૦		નવા પ્રકાશનો			આચાર્ય વાત્સલ્યદીપ સૂરિજીકૃત	
૧૩	વીર પ્રભુના વચનો ભા. ૧	૮૦		૦૭. રમણલાલ થી. શાહ		૩૪	જૈનધર્મ	૭૦
૧૪	વંદનીય દૈવ્યસ્પર્શ ભા. ૩	૫૦		સાંપ્રત સહચિંતન ભાગ-૧૬ રૂ. ૧૮૦			૦૮. કે. બી. શાહ લિખિત	
૧૫	વંદનીય દૈવ્યસ્પર્શ (ઓલીવ)	૨૫૦		૦૮. ધનવંત શાહ		૩૫	જૈન કથા વિશ્વ	૨૮૦
૧૬	શાશ્વત નવકાર મંત્ર	૧૫૦		વિચાર મંથન રૂ. ૧૮૦				

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ, ૩૩ મહમ્મદી મિનાર, ૧૪મી ખેતવાડી, એ.બી.સી. ટ્રાન્સપોર્ટની બાજુમાં, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪. ટેલિફોન : ૨૩૮૨૦૨૯૬

ભજન-ધન : ૨ વિસરાતી વાણી – અનહદની ઓળખાણી

□ ડૉ. નિરંજન રાજ્યગુરુ

સૌરાષ્ટ્રના તદ્દન નિરક્ષર અને છતાં ભરપૂર અધ્યાત્મજ્ઞાન ધરાવતા લોકસંતોની વાણીમાં ઊંડા ઊતરીએ તો ખ્યાલ આવે છે કે સાદામાં સાદા તદ્દન સરળ શબ્દો વડે દાર્શનિકતાના ઉત્તુંગ શિખરો સર કરતી ગૂઢ અનુભવજન્ય સર્જનશીલતા એમાં સિદ્ધ થઈ છે. તળપદી લોકબોલીની મીઠાશ અને માર્મિકતા, વ્યંજતા અને વેધકતા સંતકવિની આત્મ-અનુભૂતિનો અવાજ બનીને આપણાં હૈયાને ભાવવિભોર બનાવી દે છે.

ભજનવાણી દ્વારા ઉપદેશ કે ચેતવણી આપીને ધર્મ અને નીતિને પંથે માનવસમુદાયને ચડાવવાના હેતુથી ભજનિક સંતોએ જે ભજનો આપ્યા છે એમાં સીધો બોધ કે ઉપદેશ નથી, આદેશ નથી, દૃષ્ટાંતો

દ્વારા કે રૂપકાત્મક રીતે લોકકલ્યાણની ભાવના સેવીને જીવનમીમાંસાના અમૃતપાન કરાવ્યાં છે. ભક્તિ કરવી હોય તો શું કરવું? કેવી રીતે ભક્તિ કરવી? પરમાત્મામાં દૃઢ પ્રીતિ ક્યારે જાગે? સત્સંગનું મહત્વ શું છે? રહેણીકરણમાં અભેદ ક્યારે આવે? મુક્તિ મેળવવા કેવા પ્રકારની સાધના જરૂરી છે? વગેરે પ્રશ્નોનું નિરાકારણ આવી ભજનવાણી દ્વારા સંતોએ દર્શાવ્યું છે.

દાસી જીવણનું એક ખૂબ જ પ્રસિદ્ધ લોકપ્રિય ભજન છે ‘એવાં હેત રાખો તમે રામ સે...’ જેમાં ભક્તદૃષ્ટ્યમાં પ્રભુ પ્રત્યેની વ્યાકુળતા, તડપ, વિલ્વળતા કેવી હોય એ જુદાં જુદાં દૃષ્ટાંતો દ્વારા સમજાવવામાં આવ્યું છે. આખું ભજન જોઈએ.

એવાં હેત તમે રાખો રામ સે...

એવાં હેત રાખો તમે રામ સે...

રાખે જેમ ચંદ્ર ને ચકોર, રાખે જેમ બપૈયા ને મોર,
એવાં હેત રાખો તમે રામ સે...

હેત રે વખાણિયે કુંજડિયું કેરા, બચલાં મેલીને મેરામણથી જાય,
ઈંડા મેલીને મેરામણથી જાય,
આઠ આઠ મહિને આવીને ઓળખે, એનું નામ હેત રે કેવાય...
એવાં હેત રાખો તમે રામ સે...

હેત રે વખાણિયે વીંછણ કેરાં, બચલાંને સોંપી દે શરીર,
બચલાંને સોંપી દે શરીર,
આપ રે મરે ને પરને ઓદરે, તોય ઈ રાખે ધારણધીર...
એવાં હેત રાખો તમે રામ સે...

હેત રે વખાણિયે પનિહારી કેરાં, સરખી સોહેલિયુંમાં જાય,
પાણીડાં ભરવાને જાય,
હસે રે બોલે ને તાળી લિયે, પણ સુરતા છે બેડલિયાની માંય...
એવાં હેત રાખો તમે રામ સે...

હેત રે વખાણિયે ભમરલા કેરાં, ઊડીને આકાશે ઈ જાય,
સીસમ સાગને ઈ ખાય,
પાંદડિયે પુરાણો આખી રાત રીયે, એનાથી કમળ નહીં કોરાય...
એવાં હેત રાખો તમે રામ સે...

દાસી રે જીવણ સંતો ભીમ કેરાં શરણાં, ગુણલા નિત નિત ગવાય,
ગુણલા નિત નિત ગવાય,
અનુભવિયા રે એને ઓળખે; અવરથી પ્રીતું નહીં થાય...
એવાં હેત રાખો તમે રામ સે...

ચકોર પક્ષીને ચંદ્ર સાથે ગાઢ પ્રીતિ છે, મોર અને બપૈયાને મેઘ સાથે પ્રીતિ છે, એટલે વિયોગ સહન થતો નથી. એવો સ્નેહ, એવો પ્રેમ પરમાત્મા સાથે બંધાયો હોય અને અખંડપણે જળવાય તો ઈશ્વરની કૃપા થાય એનો બોધ આપતાં દાસી જીવણ જે દૃષ્ટાંતો આપે છે તે તપાસવા જેવાં છે.

કહેવાય છે કે કુંજ નામના પક્ષીઓ આપણા સાગરકાંઠે, પશ્ચિમના દૂરદૂરના દેશોમાંથી ઊડીને ચોમાસાની ઋતુમાં આપણે ત્યાં ઈંડા મૂકે છે. ઈંડાં મૂકીને પાછાં ઊડી જાય. આઠ મહિના પછી ફરી પાછાં આવે ત્યાં સુધીમાં સૂર્યના તાપથી ઈંડા સેવાઈ ગયાં હોય એમાંથી બચ્યાં બહાર આવ્યાં હોય ને મોટા થઈ ગયા હોય. પણ દરેક પક્ષી પોતાનાં

બચ્ચાને આવતાં વેંત ઓળખી જાય. પોતાના સ્વજન સંતાન પ્રત્યેનો અદમ્ય તલસાટ એવો તીવ્ર હોય કે તુરત જ બચ્ચું એની પાસે દોડી આવે, બચ્ચાંને શોધી કાઢે.

બીજું દૃષ્ટાંત આપે છે દાસી જીવણ વીંછીની માદાનું. વીંછીની જાત માટેની લોકપ્રચલિત માન્યતા એવી છે કે જ્યારે વીંછણ એક સાથે આઠ-દશ બચ્ચાંને જન્મ આપે છે કે તરત જ બચ્ચાં એની માતાનું શરીર ફોલી ખાય. માતા અપાર વાત્સલ્યને કારણે ધીરજ રાખી, જાન કરતાંય જણ્યાને વ્હાલાં ગણી મૃત્યુને આધીન થઈ જાય. અંતરમાં વહેતી લાગણીનું અનુસંધાન આટલું તીવ્ર હોય તો જ આત્મબલિદાન આપી શકાય ને !

દેહના કાર્યો દેહ બજાવતો હોય ત્યારે પણ ચિત્તમાં તો સતત એક જ રટણ એક જ ધ્યાન અહર્નિશ પ્રભુ સ્મરણનું ચાલતું હોય એવો સહજ યોગ લોક જીવનમાંથી જ મેળવેલાં દૃષ્ટાંતો દ્વારા સમજાવવાની કવિ-કુશળતા દાખવે છે એ પછીની પંક્તિઓમાં. બે-ચાર પનિહારીઓ નદી કાંઠેથી પાણી ભરીને ચાલી આવે છે. સોના ઈંઢોણી રૂપા-બેડલાં ચળકતાં આવે છે. સરખી સૈયરો એકબીજા સાથે મીઠી મજાક મશકરી કરતી અંગે અંગે હિલોળા લેતી તાળી લેતી, આજુબાજુ નજર ફેરવતી તો ક્યારેક હાથ એકના ઘૂંઘટમાં લાજ કાઢીને નાચતી ગાતી ચાલી આવે છે. પણ એની સુરતા, લગન, તલ્લીનતા અને એનું ધ્યાન તો માથા પરના બેડા પ્રત્યે જ છે. તો સતત અજ્ઞાનપણે અભાનપણે

એનું માનસ એક જ ઠેકાણે કેન્દ્રિત થયેલું છે કે બેડું નમી ન જાય, પડી ન જાય. એવી સતત કાળજી જો ભક્તિસાધનાના ક્ષેત્રમાં લેવાય, શ્વાસે શ્વાસે સ્મરણ થતું રહે તો પછી હરિ હુંકરો જ હોય ને! ‘સંસારમાં સરસો રહે ને મન મારી પાસ’ એમ શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતામાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે જીવનમુક્ત વિદેહીનાં લક્ષણો દર્શાવ્યાં છે એવી રટણ જ જીવ અને જગત, બ્રહ્મ અને માયા, આત્મા અને પરમાત્માનો સાચો પરિચય કરાવી શકે, એની સાચી ઓળખાણ આપી શકે.

આનંદ આશ્રમ, ઘોઘાવદર, તા. ગોંડલ, જિલ્લો રાજકોટ. પીન ૩૬૦૧૧૧.
ફોન : ૦૨૮૨૫-૨૭૧૫૮૨. મોબાઈલ : ૦૮૮૨૪૩ ૭૧૮૦૪

રે પંખીડાં સુખથી ચણજો...

‘રે પંખીડાં...’ ફેબ્રુઆરી ૨૦૧૩ના તંત્રીલેખના અહીં વધુ ત્રણ પ્રતિભાવો પ્રસ્તુત છે

‘રે પંખીડાં સુખથી ચણજો...’

ફેબ્રુઆરી ૨૦૧૩ના ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’માં ‘રે પંખીડાં...’ લેખથી જાગૃત થયેલી સંવેદનાને આકાર આપવાનો પ્રયત્ન કરું છું. આ વિષયમાં હવે માત્ર ચિંતન જ નહિ બલકે યોગ્ય પગલાં લેવાનો સમય આવી ગયો છે. શ્રી ધનવંતભાઈએ ફાઈવ સ્ટાર વૃદ્ધાશ્રમની વાત કરી છે તે ખૂબ યોગ્ય છે. આવા વૃદ્ધાશ્રમ ચીલાચાલુ આશ્રમો જેવા નહિ પરંતુ, અત્યંત શ્રીમંત વૃદ્ધો એમાં રહી શકે, પોતાના આપ્તજનોથી દૂર રહી ઘરમાં મળતાં દરેક પ્રકારના આનંદને માણી શકે તેવું વાતાવરણ ધરાવતાં આશ્રમ. આવા આશ્રમોને વૃદ્ધાશ્રમ જેવું પારંપારિક નામ આપવાને બદલે ‘ઉત્તરાશ્રમ’ જેવું નામ અપાય તે યોગ્ય છે.

મુંબઈથી ૧૦૦-૧૫૦ કિ.મી.ના અંતરે, રેલ્વે-સ્ટેશન, હાઈવે તેમજ તબીબી સુવિધા તરત મળી શકે તેવું સ્થળ વિશેષ સરાહનીય ગણાય. આવા ઉત્તરાશ્રમ ધર્મ, જ્ઞાતિ કે પ્રાદેશિક ભેદ સર્જાય તો તે પણ આવકાર્ય બને, જુદી જુદી જ્ઞાતિની શ્રીમંત વ્યક્તિઓને પોતાના સ્વજનોની સ્મૃતિમાં આવી પ્રવૃત્તિ કરવાની હોંશ જાગે.

ધર્મ આધારિત અથવા સામાજિક સેવા, વ્યાવસાયિક કે પોતાના શોખને પૂરો કરવાની પ્રવૃત્તિ વિધુર-પુરુષ પાસે હોય અને જીવન વિષેની યોગ્ય સમજ હોય તો વર્ષો સુધી તેવી પ્રવૃત્તિ કરતી વ્યક્તિને કદાચ એકલતા ન નડે.

મારા પિતાશ્રી ખીમજી હેમરાજ છેડાનું દૃષ્ટાંત આપીશ. ૧૯૪૮માં ૩૦ વર્ષની વયે તેઓ વિધૂર બન્યા. બીજા લગ્ન માટે અનેક વાતો આવતી પણ તેમણે એ નકારી. અમે, સાત અને ત્રણ વર્ષની વયના બન્ને ભાઈઓ સંયુક્ત કુટુંબમાં સુખરૂપ ઉછર્યા. પિતાજી સમાજની પ્રવૃત્તિમાં રસ લેતાં. પૂજ્ય આ. ભ. શ્રી વિજય વલ્લભસૂરીશ્વરજી મુંબઈ

પધાર્યા ત્યારે તેમની નિશ્રામાં જૈન સમાજની અનેક રચનાત્મક પ્રવૃત્તિઓ કરી. મુંબઈ જૈન યુવક સંઘની ઑફિસ અમારી દુકાનની સામે જ હતી એટલે શ્રી પરમાનંદભાઈ કાપડિયા, શ્રી ભુજપુરિયા, શ્રી ચીમનલાલ ચકુભાઈ શાહ જેવી અનેક સુધારક વ્યક્તિઓ સાથે સંપર્કમાં રહી પ્રવૃત્તિઓ કરતા.

૧૯૫૭માં કચ્છમાંથી ગુજરાત વિધાનસભાની ચૂંટણી લડ્યા, હાર્યા. અમારા ગામ કુંદરોડીમાં ગોસંવર્ધનની પ્રવૃત્તિ આદરી. સેંકડો લોકોને દરરોજ નિશુઃલ્ક છાશ આપવાની પ્રવૃત્તિ સાથે સમાજ અને રાજકારણની પ્રવૃત્તિઓ પણ ખરી જ.

લગભગ ૨૮ વર્ષ સુધી તેમણે ભોજન લીધું ન હતું. બે વખત દૂધ અને વીસ-પચીસ કપ ચા એ એમનો ખોરાક. ફળ લેતાં પણ કચ્છમાં જલદી મળે નહિ. ૧૯૭૬ સુધી આ પ્રવૃત્તિઓ કરી. ક્યારેય સંસારનો વિચાર ન કર્યો. ૧૯૭૭માં એમનું અવસાન થયું.

બધાં જ સુખ હોવા છતાં વિધુર રહી એમણે સ્વીકારેલા સામાજિક સેવાના જીવન સાથે ૨૮ વર્ષ ગાળ્યા. અહીં આપણે ૬૦ આસપાસની ઉંમરની વાત કરીએ ત્યારે પુત્ર-પુત્રીઓ સ્વાભાવિક રીતે પરણી ગયાં હોય અથવા પોતાના કાર્યમાં વ્યસ્ત હોય એવા સમયે પરિવારની અનુમતિથી સામાજિક અને આર્થિક સંજોગોને અનુકૂળ રહી પરિવારમાં કોઈ પણ ક્ષેત્રે વિસંવાદિતા ઊભી ન થાય તેવી રીતે જો વિધવા કે ત્યક્તા સ્ત્રી પાત્ર મળી જાય તો બન્નેનો સંસાર સુખી થાય.

વિધવા બહેનો માટે કેટલીક વિશેષ મર્યાદા હોય છે ખરી તેમ છતાં પારિવારિક કે ધાર્મિક અને ક્યારેક સામાજિક પ્રવૃત્તિઓમાં વ્યસ્ત કરી પોતાનું જીવન વ્યતિત કરી શકે અને પરિવારની સંમતિ સાથે યોગ્ય પુરુષ પાત્ર જોડે જોડાઈ પણ શકે.

ખાસ જરૂર છે કે, યુવાન દીકરા-દીકરીઓ પોતાની વિધવા માતા કે

વિધુર પિતા માટે તેમના ઉત્તરાશ્રમનો વિચાર કરી યોગ્ય પાત્ર જોડે જીવન વ્યતિત કરવા પરસ્પર સમજાપૂર્વક સંમતિ આપે અને નવા સંબંધો માટે આવકાર અને આત્મીયતાનું વાતાવરણ સર્જે, સગાં સંબંધીઓમાં નવા સંબંધને યોગ્ય સ્થાન મળે તેની કાળજી લે.

‘ઉત્તરાશ્રમ’ અને પાકટ વયના સંબંધો આ બન્ને વાત એકબીજા સાથે સંલગ્નિત છે. જેમના સંતાનો વૃદ્ધ મા-બાપની સંભાળ લઈ શકે છે તેમના માટે અને જેમને સંસાર જીવનની એક ભીંત પરી જતાં કોઈ આશરો નથી તેવા વૃદ્ધો માટે. આજે મળતી તબીબી સુવિધાઓને કારણે મૃત્યુનું પ્રમાણ ઓછું છે. વૃદ્ધોની સંખ્યા વધતી જાય છે એવા સમયે ‘ઉત્તરાશ્રમ’ બીજા ઘરની ગરજ સારશે. સમાજના મૂક આશિર્વાદ સાથે હશે. ‘રે પંખીડાં સુખથી ચણજો...’

□ પદ્માલાલ છેડા

એ-૮/૧, પ્રીથ્વી એપાર્ટમેન્ટ, ૨૧, અલ્ટમાઉન્ટ રોડ,
મુંબઈ-૪૦૦ ૦૨૬. ફોન : ૨૩૫૨ ૩૩૨૮, ૨૩૫૩ ૮૪૫૮

વૈધવ્ય થકી ઊર્ધ્વીકરણ

ધનવંતભાઈએ વૈધવ્યથી ઉદ્ભવતા પ્રશ્નને ફરીથી છેડ્યો છે અને વિવિધ રૂપે વિચાર્યો-વર્ણવ્યો છે. આવા ગંભીર વિષયને પણ તદ્દન હળવો-બનાવતા લખે છે કે: ‘ઈશ્વરની કૃપાથી એવો અનુભવ હજુ સુધી મને થયો નથી. થાય એવું લખી મારા સુખી દામ્પત્ય-જીવનમાં શ્રીમતીજીનો રોષ વહોરવો નથી અને ધારો કે થાય એવી કલ્પના કરી વર્તમાનમાં ધ્રુજી ઉઠવું નથી.’ અને છતાં બીજાના જીવનના અનુભવના સાક્ષી તરીકે પણ કેટલીક વાત કરી છે.

સામાન્યતઃ આ પ્રશ્ન વૃદ્ધાવસ્થામાં વૈધવ્યનો છે અને સ્ત્રી-પુરુષ, બન્ને માટે સમાન હોવા છતાં ‘સ્ત્રીની એકલતા સ્ત્રી પચાવી અને પસાર કરી શકે એવું દૈવત એમના હાથમાં હોય છે’ એમ કહીને પણ પાછા સંમત થતાં નથી અને કહે છે કે ‘ઉલ્ટું સ્ત્રી માટે તો એ સ્ત્રી છે એટલે કપરા ચઢાણ પણ છે.’ આ વાસ્તવિકતાનો પણ સ્વીકાર. આગળ વધતા કહે છે કે ‘આ એકલતા અને એકાંત ગજબનું અંધારું છે. સમજદાર વ્યક્તિ જ એમાંથી અજવાળું શોધી શકે અને તેજ લાવી શકે.’ અને સૂચન પણ કરે છે કે ‘પોતાને ગમતી બે પ્રવૃત્તિ શોધી લેવી જોઈએ. એક ધર્મ આધારિત અને બીજી પોતાના શોખની અથવા સામાજિક સેવા.’ પુનર્લગ્નની બાબતમાં કહે છે કે ‘લગ્ન એક મંગલ સંસ્થા છે, જેની દીક્ષા કોઈ પણ વયે લઈ શકાય છે અને એમાં મધુરું બંધન છે, સંયમ છે અને ભારોભાર ઉલ્લાસ અને ઉત્સવ પણ છે.’ આટલામાં એમણે ઘણું બધું કહી દીધું છે તો વિશેષ શું લખવું એ પ્રશ્ન છે.

મને જે શબ્દોએ પ્રભાવિત કર્યાં છે તે છે ‘આ એકલતા અને એકાંત ગજબનું અંધારું છે’ અને ‘ધર્મ આધારિત પ્રવૃત્તિ.’

પ્રખ્યાત ગઝલગાયક જગજીતસિંહ એક ગઝલમાં કહે છે ‘ઐ ખુદા મુઝે દો જિંદગાની દે દે કારણ કે મહોબ્બત કરવા, પ્રેમ કરવા આ

જિંદગી ઓછી પડે છે.’ આપણે જાણીએ છીએ કે કોઈને બે જિંદગી મળતી નથી. પરંતુ આપણે બે જાતનું જીવન એકી સાથે જીવીએ છીએ. એક છે બહારનું અને બીજું છે આંતરિક. એક છે સંસારનું અને બીજું છે આધ્યાત્મિક. તત્ત્વજ્ઞાનીઓ કહે છે કે સંસાર ક્ષણિક છે, જીવન ક્ષણિક છે, મૃત્યુ અનિવાર્ય છે. એકલા આવ્યા છીએ અને એકલા જવાનું છે. કોઈ કે કશુંય સાથે આવવાનું નથી. આ હકીકત છે, સત્ય છે એ આપણા અનુભવ આધારિત છે. ધનવંતભાઈ પણ કહે છે કે લગ્ન પણ મધુરું બંધન છે. લગ્ન સંસ્થા એક અતિ મહત્ત્વની સંસ્થા છે કેમ કે બે આત્માના જોડાણમાં વિશ્વઐક્યની સંભાવના રહેલી છે. તો પણ બંધન તો છે જ.

પરંતુ વૈધવ્ય આપણને એ બંધનમાંથી મુક્તિ આપે છે. પતિ-પત્ની જીવનભરના સાથી છે. અરસપરસના સહારે અને સથવારે જીવે છે. એટલે જ એક જતાં બીજાનું જીવન ખાલીપો અનુભવે છે. પતિ-પત્નીનો સંબંધ તૂટતાં બીજાં સંબંધો કુટુંબ-પરિવાર કે સગાં-સંબંધીના પણ, વિચારપૂર્વક સ્વીકારીએ તો, છૂટી શકે છે. સાથે રહેવા છતાં અલિપ્ત રહી શકાય છે. મુક્તિનો માર્ગ ખોલી આપે છે. મુક્તિનો અર્થ છે વિતેલા સુખદ કે દુઃખદ પ્રસંગોની જે વણજાર અંતરમાં ભરેલી પડી છે, જેમાંથી કાંઈ વધુ પ્રાપ્ત કરવાનું કે ગુમાવવાનું નથી તો એને શા માટે વળગી રહેવું? પરિવર્તનને ફક્ત સ્વીકારવાનું જ નહિ પણ અંતરથી આવકારવાની વૃત્તિ કેળવવી જોઈએ. જૂના-નિરર્થક વિચારોને છોડી શકાય તો નવા વિચાર-આચારને પ્રવેશવાની તક મળે. ગમે તેવી આકરી નિરાશામાં ડૂબવા કરતા નવી આશા અને નવા વિચારોને માટે મનને ખૂલ્લું મૂકી દેવાથી જીવનમાં એક નવો પ્રવાહ, નવો ઉલ્લાસ જાગશે. એ જીવન એક બાળક જેવું નિર્દોષ, ઉત્સાહ અને ઉલ્લાસથી ભર્યું હશે. આપણે એને આત્મતત્ત્વનો સ્પર્શ કહી શકીએ એવું મને લાગે છે. મેં એવું સાંભળ્યું પણ છે કે વૃદ્ધાવસ્થામાં માનવી બાળક જેવો બની જાય છે.

મુશ્કેલી એ વાતની છે કે માનવી સવારથી સાંજ સુધી (અને હવે તો મધરાત સુધી) સંસારમાં અને સમાજમાં વ્યસ્ત રહેવા ટેવાયો છે એટલે અધ્યાત્મ તરફ દૃષ્ટિ જ નથી. એ તો ક્યારેક રાત્રિના એકાંતમાં ઝબકી જાય છે અને પછી ગાયબ થઈ જાય છે. એટલે વૈધવ્યમાં પશ્ચિમનો માર્ગ છોડીને પૂર્વમાં જવું હોય તો માર્ગ બદલવો પડે અને આટલું સમજાય, પરિવર્તન માટે મન તૈયાર થાય તો અધ્યાત્મનો માર્ગ મુશ્કેલ નથી.

મારા એક પરિચિત વિધવા બહેન રાજકોટ રહે છે. એમની પુત્રીને અકસ્માત થયો હોવાથી મુંબઈ આવેલ છે. આજે એમને હોસ્પિટલમાં મળવાનું થયું. વરસો પહેલાં એ સઘવા હતા ત્યારે એમને જ્યારે પણ જોયેલા ત્યારે કપાળમાં રૂપિયા જેવડા મસમોટા કુમકુમના ચાંદલા સાથે જોયેલા. આજે ફરીથી જોયા ત્યારે કપાળમાં ટપકી જેવડી ચાંદલી હતી. વાતો તો ખબર અંતર પૂછવાની અને સંસાર વ્યવહારની જ થતી હતી પણ ચહેરો સતત હસતો અને જાણે કે આનંદથી છલોછલ હોય એવું લાગે. આમ શાથી થતું હશે? પુરુષ સ્ત્રી પર નિર્ભર હોય છે

એટલે એને ખોટ સાલે છે અને સ્ત્રી સ્વનિર્ભર હોય છે એથી બનતું હશે ? મારે મન એ કોયડો છે.

ધનવંતભાઈએ કહ્યું છે કે એકલતા સ્ત્રી પચાવીને પસાર કરી શકે છે એનું એક કારણ એ પણ હોય છે કે એનું જીવન વિશેષ કુટુંબ પૂરતું મર્યાદિત હોય છે અને માતૃત્વની નિર્મળ પ્રેમની ભાવનાથી છલકાયેલું હોય છે. વિધવા સ્ત્રી-ધાર્મિક પ્રવૃત્તિમાં રચીપચી રહેતી જોવા મળે છે એનું કારણ પણ એ જ હોઈ શકે.

વિધૂર વ્યક્તિ ધર્મ-ધ્યાન તરફ વળે તો અશાંતિમાંથી મુક્તિ મળી શકે. અહિં ધર્મ એટલે કેવળ ધાર્મિક ક્રિયાઓ જ નહિ પણ ધ્યાન એટલે આત્મ-વિચાર, આત્મ-ચિંતનનું વિશેષ મહત્વ રહે છે. રોજિંદી જિંદગીમાં જે કંઈ સહજરૂપે સામે આવે તેને સ્વીકારી લેવું. ન આસક્તિ-ન વિરક્તિ. જે લોકો નાની ઉંમરે વિધૂર બન્યા હોય અને ફરીથી લગ્ન ન કર્યા હોય તેઓએ આવી વાસ્તવિકતા સ્વીકારી હોય તો એ સહજ રીતે જીવન ગુજારી શકે છે. ધર્મધ્યાનમાં એકાગ્રતા કેળવવાની શક્યતા રહેલી છે પણ એ એક જુદી વિચારણાનો પ્રશ્ન હોઈ અહિં એ માટે અવકાશ નથી.

દરેક વ્યક્તિનું જીવન એકમેકથી અલગ હોય છે, દરેકનું સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વ હોય છે એટલે સહુના પ્રશ્નો પણ અલગ અલગ જ હોવાના અને પોતાના સંજોગો અનુસાર પોતે જ સમજીને જીવનમાં પરિવર્તન લાવવું રહ્યું. જ્ઞાનીઓએ કહ્યું છે કે માનવ જીવન અણમોલ છે અને ‘બહુ પુણ્ય કેરા પૂંજથી આ દેહ માનવનો મળ્યો’ એનો લાભ ઊઠાવવાની આ અણમોલ તક છે એમ સમજમાં આવે તો જીવન ધન્ય બને. આપણે એને વૈધવ્ય થકી ઊર્ધ્વીકરણનો માર્ગ કહી શકીએ.

અને અંતમાં અંગ્રેજ કવિ બાયરનની જે પંક્તિઓનો ધનવંતભાઈએ ઉલ્લેખ કર્યો છે એનો મારી અલ્પ સમજ પ્રમાણે વ્યક્ત કરવાનો આ છે એક નમ્ર પ્રયાસ:

જ્યાં કોઈ કેડી કંડારી નથી, એવી અજ્ઞાત ભોમમાં, માણવી મારે મજા;
એકાંત ઉદયિના કિનારે ઊછળતા વારિને નિહાળવામાં માણવી છે મજા;
જ્યાં વિશ્વમાં નથી કરતું કોઈને કંઈ દખલ ને કાનમાં ગુંજે મધૂરાં સ્વરો
હું નથી કરતો પ્રેમ માનવીને અધૂરો, અને કરું છું પ્રેમ પ્રકૃતિને અનેરો.

□ કાકુલાલ સી. મહેતા

૧૭૦૪ ગ્રીન રીજ ટાવર-II, ૧૨૦ ન્યૂ લિંક રોડ, ચીફ્સ વાડી, બોરીવલી (વેસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦ ૦૮૨. ફોન : +૯૧ ૨૨ ૨૮૮૮ ૮૮૭૮.

વિધૂરની વ્યથા

ઓગસ્ટ-૨૦૧૩ના અંકમાંના તંત્રી લેખમાં આપે ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના વાચકોને પોતાના વિચારો અને સ્વાનુભવો જણાવવા માટે જે આમંત્રણ આપેલ છે તેના જવાબમાં હું મારું મંતવ્ય મોકલી રહ્યો છું. ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’માં આપે સામાજિક પ્રશ્નોની ચર્ચા પણ શરૂ કરેલ છે તે જોઈને આનંદ થયો.

પ્રૌઢાવસ્થા કે વૃદ્ધાવસ્થામાં વિધૂર બનનાર પુરુષ માટે પત્નીની ગેરહાજરીથી જીવનમાં શૂન્યાવકાશ સર્જાય છે. તેને દૂર કરવા કે ઓછું કરવા પુનર્લગ્ન કે કોઈ સ્ત્રી સાથે મૈત્રીભર્યું સહજીવન જીવવા માટે આપે કરેલ સૂચન દરેક કેસમાં એક સરખો લાગુ ન કરી શકાય. કેટલાય લોકો આ સૂચનને પોતાના સંજોગો કે અંગત પ્રશ્નોના કારણે અમલમાં મૂકવા અસમર્થ હોય છે કે અચકાય છે.

મારા એક મિત્ર એના ૨૪/૨૫ વર્ષની ઉંમરે માતા ગુમાવતા, બેંકમાં એ સારો પગાર મેળવતો હોવાથી, સાસરા પક્ષની ચડામણીથી, ૧૪ અને ૧૯ વર્ષના બે ભાઈઓ તથા ૧૦ વર્ષની બહેનને છોડીને પિતાથી અલગ થઈ ગયેલ. પિતા અગાઉ ત્રણ લગ્નો કરી ચૂકેલા. ધાર્મિક વિચારોના કારણે ચોથું લગ્ન ન કરતાં આડોશી-પાડોશી અને સગાંવહાલાના સહારે ત્રણેય સંતાનોને સધિયારો આપ્યો તથા તેમના લગ્ન વિગેરે પતાવ્યા. પિતાજીની ઉંમર આશરે ૫૫ વર્ષની. જીવનના અંત સુધી એકલતા જીવી ગયા.

મારી અંગત વાત કરું તો, ૫૪ વર્ષની ઉંમરે અચાનક પત્ની ગુમાવી. પરિવાર જેમાં એક ૨૫/૨૬ વર્ષની ઉંમરનો પરીણિત પુત્ર જેને ત્યાં મારી પત્નીના અવસાન બાદ ૧૪ દિવસે પુત્રી અવતરી, લગ્ન વયસ્ક બીજો પુત્ર અને સગપણ થયેલ પુત્રીને ખ્યાલમાં રાખીને, બે/ત્રણ આવેલ વાતોને ન ગણકારતાં હું પુનઃ લગ્નથી દૂર રહ્યો. પત્નીના અવસાનના ૧૮/૧૯ વર્ષો બાદ પરિવારના પ્રેમના કારણે ખૂબ જ સુખ-શાંતિ અનુભવું છું. પુનઃ લગ્નનો સ્વપ્નેય વિચાર નથી આવતો. ૨૦/૨૫ વર્ષના સંતાનો અન્ય સ્ત્રીને માતા તરીકે આસાનીથી ન સ્વીકારે તે સ્વાભાવિક છે.

તે ઉપરાંત પ્રથમ પત્ની સાથેના ૨૭/૨૮ વર્ષના મધુર જીવન અને મનમેળના કારણે દ્વિતીય પત્નીનું વિચારી પણ નથી શકતો. પરિવારની સુખશાંતિ પણ જોખમાય અને મિલ્કતના ભાગલાનો પ્રશ્ન પણ ઊભો થાય.

સદ્નસીબે બન્ને પુત્રો અને પુત્રવધૂઓ મારી સારી સંભાળ લે છે. લકવા તથા હાર્ટ એટેકની મારી બિમારીઓ દરમ્યાન મારી સારી માવજત કરેલ. મારી દવાઓ લાવવી, ટાઈમસર પીવડાવવી એ સર્વે જવાબદારીઓ હજુ સુધી પુત્રવધૂઓ સારી રીતે સંભાળે છે. દવાઓના નામ તથા કઈ દવા શાના માટે છે તેની પણ મને જાણ નથી. સંપૂર્ણ રીતે હાલતો ચાલતો છું. દરરોજના ૬/૭ કલાક વ્યવસાયમાં, ૩ કલાક ટ્રેન-બસની મુસાફરીમાં. તે સિવાય બાકીનો સમય વાંચન, લેખન. ટી.વી. આરામ વિગેરેમાં આનંદથી પસાર થાય છે. હાલ ઉંમર ૭૩ વર્ષ. રજાના દિવસે ઑફિસ બંધ હોય ત્યારે બપોરનો સમય પસાર કરતાં જરા તાણ અનુભવાય છે. સ્ત્રી સંગની ખામીનો વિચાર સુદ્ધાં આવતો નથી.

પુત્રો પોતપોતાના વ્યવસાયમાં ગળાડૂબ હોવાથી વાતચીતનો સમય

ઓછો આપે ત્યારે મન જરા અવળું થઈ જાય, જે આશરે બે દિવસ ચાલે. ઘરના કોઈના વાણી-વર્તનથી દુભાઉં ત્યારે ઘરના પણ સર્વ પૌત્ર-પૌત્રીઓ સુદ્ધાં, અપસેટ થઈ જાય છે. જ્યારે હું નોરમલ થાઉં તે બાદ જ તેઓ નોરમલ થાય છે. સ્કૂલ સમયના ૬/૭ મિત્રો તે અત્યારે ૭૫/૭૬ની આસપાસ પહોંચ્યા છે અને સંપૂર્ણ રીતે હાલતા ચાલતા છે તે અમે સર્વે મહિને એક વખત કોઈ હોટલમાં જમવા ભેગા થઈએ છીએ, ત્યારે ખૂબ જ આનંદ આવે છે. તેમાંના ત્રણ તો મારી જેમ વિધુર છે. પુનર્લગ્નનો વિચાર કે તે ન કર્યાનો અફસોસ જરીકે થતો નથી. ૧૦/૧૫ વર્ષો બાદ શું થશે તે ત્યારે જોયું જશે.

જેઓ પરિવાર વિનાના એકલ-દોકલ હોય અથવા પરિવારથી અલગ રહેતા હોય અને પરિવાર સાથે સંબંધ ન હોય તેમના માટે સ્ત્રીનો સાથ અનિવાર્ય છે. પરંતુ જેમનો પરિવાર સારી રીતે માનમોભા સાથે સાર-સંભાળ રાખતો હોય તેમના પુનર્લગ્નથી પરિવારની સુખશાંતિ જોખમાવાનો પ્રશ્ન ઊભો થઈ શકે છે. પુત્રો ૪૦/૪૫ની ઉંમરે પહોંચી ગયા હોય, પૌત્ર-પૌત્રીઓ પણ લગ્નના ઉંબરે ઊભા હોય, ત્યારે અન્ય સ્ત્રીને પરિવાર માતા, સાસુ, દાદી તરીકે સ્વીકારશે કે કેમ તે પ્રશ્ન ઊભો થાય છે. બહુ જ એડવાન્સડ. પરિવારોની બાબત અલગ છે. જ્યાં પિતા-પુત્રો અલગ અલગ રહે, અન્યના જીવનમાં ચંચૂપાત ન કરે ત્યાં અન્ય સ્ત્રીને માતા, સાસુ, દાદી તરીકે સ્વીકારવાનો પ્રશ્ન જ ઊભો થતો નથી. અન્યથા જ્યાં પિતા-પુત્રો સપરિવાર સાથે રહેતા હોય ત્યાં પિતાના પુનઃલગ્ન કુટુંબની સુખશાંતિ જોખમાવાના સંજોગો ઊભા કરી શકે છે. એટલે ૬૦ની અંદર પુરુષ એકલો પડે તો બેશક એણે બીજા લગ્ન કરી જ લેવા જોઈએ.. એ પ્રકારનો આપનો સુજાવ દરેક કિસ્સામાં લાગુ ન પાડી શકાય. હર એક કિસ્સાનો ઇલાજ અલગ અલગ હોય છે પરિવારની સુખશાંતિ એ અગ્રસ્થાને છે.

લગ્ન બાદ થોડાં વર્ષોમાં જ પત્ની ગુજરી જાય. બાળકો ન હોય તો પુનઃ લગ્નવ આવકારદાયક છે. બાળકો જો નાના હોય તો પણ કુટુંબની સારસંભાળ માટે સ્ત્રી અનિવાર્ય બની જાય છે. પરંતુ જ્યાં બાળકો પણ ૪૦/૪૫ ની ઉંમરે પહોંચી ગયા હોય. શક્યતઃ તેમના લગ્ન પણ થઈ ગયા હોય. તેમને ત્યાં પણ બાળકો હોય તો પુનઃલગ્નથી પરિવારની શાંતિ જોખમાઈ શકે, સિવાય કે પરિવાર આગંતુક સ્ત્રીને હસતા મુખે સ્વીકારે. પરંતુ આપણો સમાજ એટલી હદે અમેરિકન બની ગયેલ નથી. માલ-મિલકતની વહેંચણીનો પ્રશ્ન પણ પરિવારની સુખ-શાંતિ જોખમાવી શકે છે. મિલકતમાં ભાગ પડાવનાર બહારની કોઈ નવીન વ્યક્તિનો ઉમેરો પરિવાર સ્વીકારતા જ નથી. એટલે દરેક પ્રશ્નનો ઉકેલ અલગ અલગ સંજોગો પર આધારિત છે. પરિવારની સુખશાંતિ એ અગ્ર બાબત છે.

ફક્ત સામાજિક સુધારા માટે જ વિધુરના પુનઃલગ્નને આવકારવું એ અણસમજ છે. સામાજિક સુધારક પણ જ્યારે પોતાના શીરે પ્રસંગ

આવે તો તત્ત્વ પપ્પ કરીને રૂઢી ચૂસ્ત બની જાય છે.

સમાજ સુધારાની વાતો કરવાવાળા પણ જ્યારે એમની પુત્રી એમને નાપસંદ યુવાન સાથે પ્રેમલગ્ન કરવા માંગે ત્યારે, એ બાબતનો આઘાત સહન કરી શકતા નથી. ખાસ કરી યુવક જ્યારે ગરીબ કે પોતાનાથી નીચી કક્ષાનો હોય ત્યારે. પૈસા કે અન્ય લાલચ કે ધાક ધમકી આપીને યુવક પુત્રીને છોડી દે તે માટે પ્રયત્નો કરે છે. કેટલાક કિસ્સામાં તો સોપારી પણ અપાય છે. સમાજ સુધારકો માટે સુધારાની વાતો અન્યોને શીખામણો આપવા માટે છે, પોતાના માટે નથી. પરંતુ પોતાને પસંદ પડતા કે પોતાની બરના કે તેથી ઉચ્ચ સ્તરના યુવક સાથે પુત્રી પ્રેમલગ્ન કરવા માંગે તો એને આવકારે છે. કારણ કે એનાથી સમાજમાં પોતાનું માન ઉપર જશે અને પોતે સુધારકમાં ગણાશે.

મારા એક સંબંધીએ ૬૫ વર્ષની ઉંમરે પત્ની ગુજરી જતાં, અન્ય એક વયસ્ક સ્ત્રી સાથે લગ્ન કર્યા. પરિવારમાં ચાર પરણિત પુત્રો અને તેમનો પરિવાર. સઘળા અલગ અલગ રહેતા હતા. પૈસે ટકે ખૂબ જ સુખી. પરંતુ પુત્રો અને પુત્રવધૂઓ એ નવી આવનાર સ્ત્રીને માતા કે સાસુ તરીકે સ્વીકારી ન શક્યા. માલમિલકતના પ્રશ્નો પણ ઊભા થયા. કુટુંબના સુખશાંતિ હરાઈ ગઈ. સમસ્ત પરિવાર આંતરિક ઝગડામાં પડીને પાયમાલ પામ્યું, જેના દોષનો ટોપલો નવી આવનારના ભારે પગલાંને આપવામાં આવ્યો.

પુરુષ માટે પુનઃલગ્નની સુફિયાણી વાતો કરતાં મોટા ભાગના પુરુષો, વિધવા સ્ત્રીઓ, બાલબચ્ચાવાળી હોય કે યુવાની વટાવી ગઈ હોય, તેમના પુનઃલગ્ન માટે સંમત થતા અચકાય છે. પોતાના મૃત્યુ બાદ પત્ની પુનઃ લગ્ન કરે એ વિચારને અપવાદ સિવાયના મોટાભાગના લોકો પચાવી શકતા નથી. કેટલાંક ખ્રિસ્તી લોકોના વીલમાં મેં જોયું છે કે, પત્ની જો પુનઃલગ્ન કરશે તો પતિની મિલકતમાંથી હિસ્સો ગુમાવી બેસશે એમ લખાયેલું હોય છે.

પુનઃલગ્નની બાબતમાં આપણે અમેરિકા કે પશ્ચિમનું અનુકરણ ન કરીએ તો સારું. ત્યાં લગ્નને કરાર માનવામાં આવે છે. અહિં એક સામાજિક અને ધાર્મિક બંધન. ત્યાં પુનઃલગ્ન એક ટેક્ષીમાંથી ઉતરીને બીજામાં બેસવા બરોબર છે. ત્યાં પરિવારની અને સંતાનોની સંમતિની પરવા કરવામાં આવતી નથી. પુત્ર કે પુત્રી ૧૬/૧૭ વર્ષના થતાં, માતાપિતાથી અલગ થઈ જાય છે. સંયુક્ત કુટુંબની ત્યાં ભાવના જ નથી. જ્યારે આપણે ત્યાં કેટલાક કિસ્સાઓમાં ત્રણ/ચાર પેઢીઓ સંયુક્ત રીતે રહેતી અને એક જ રસોડે જમતી દૃષ્ટિગોચર થાય છે. અત્યારે જગ્યાની સંકળામમના કારમે પુત્રો લગ્ન બાદ અલગ રહેવા જાય છે છતાંય ધંધા-વ્યવહારમાં સંયુક્ત રહે છે. એટલે ત્યાંના પુનઃલગ્નના વિચારો અને રીત-રિવાજો આપણને અનુકૂળ નથી.

ત્યાં પણ સમાજમાં ઉચ્ચ સ્થાને બિરાજતા પતિનું અવસાન થતાં, પત્નીનું પુનઃલગ્ન આવકારમાં આવતું નથી. જેકેલાઈન કેનેડી અને

છૂટાછેડા બાદ ડાયનાના પુનઃલગ્ન સમાજમાં આવકાર પામ્યા ન હતા. તેનાથી વિરુદ્ધ આપણે ત્યાં વર્ષો પહેલાં કનૈયાલાલ મુનશી, કર્વે, વિ. વિધુર થતાં, વિધવા સાથે પુનઃ લગ્ન કરેલ અને સમજદાર સમાજમાં આદર પામેલ.

પુનઃલગ્નને સમાન બિમારી માટે સમાન દવા ન સમજતાં, સર્વેએ અનુસરવાલાયક એક આદર્શ ન માનતાં, દરેક કેસની અલગ અલગ પરિસ્થિતિ જોઈને, વિચારીને પગલું ભરવું જોઈએ. સુખચેનનો ભોગ ન લેવાવો જોઈએ. મારા એક મિત્રે ૬૫ વર્ષની ઉંમરે વિધુર થતાં અન્ય સ્ત્રી સાથે પુનઃલગ્ન કરતાં પુત્રો-પુત્રીઓ સાથે વિખવાદ વહોરી લીધો.

મુ. શ્રી સૂર્યકાંતભાઈને સલાહ આપવાનું મારું શું ગજું? એઓ

અન્યોના પણ પ્રશ્નો હલ કરે છે તે છતાંય જણાવવાની ધૃષ્ટતા કરું છું કે, આ ઉંમરે એકલતાનો પણ આનંદ લૂંટવો જોઈએ. સ્વ. ગીતાબેનના બરની કોઈ સ્ત્રી પુનઃલગ્ન માટે મળી જાય તો સારું, અન્યથા પુનઃલગ્ન બાદ પણ સ્વ. ગીતાબેનની યાદ સતાવતી રહેશે. મારા બે કાકાઓ ૮૨ વર્ષની ઉંમરે વિધૂર થયા બાદ પણ ૯૨ વર્ષની ઉંમર સુધી ૬૦ વર્ષના મધુર લગ્નજીવનને યાદ કરતાં કરતાં સુધી એકલતાનો આનંદ લેતા જીવ્યા. એટલે પુનઃલગ્ન એ સર્વેને અનુકૂળ આવે તેવો ઉકેલ નથી.

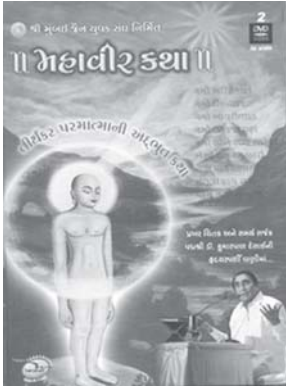
□ પ્રવીણ ખોના

૯, શીલા સદન, આંબોલી, અંધેરી (વેસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦ ૦૫૮.

મોબાઈલ : ૯૮૩૦૩૦૨૫૬૨.

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ દ્વારા નિર્મિત

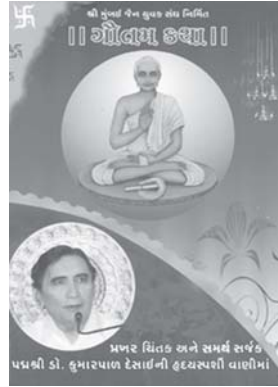
આંતર રાષ્ટ્રીય ખ્યાતિ પ્રાપ્ત, જૈન ધર્મ તત્ત્વના વિશ્વ પ્રચારક પદ્મશ્રી ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈની હૃદયસ્પર્શી પ્રભાવક વાણીમાં ડી.વી.ડી.

II મહાવીર કથા II

બે ડી.વી.ડી. સેટ

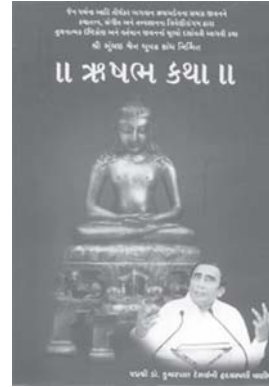
ભગવાન મહાવીરના જીવનનાં રહસ્યોને પ્રગટ કરતી, ગણધરવાદની મહાન ઘટનાઓને આલેખતી અને વર્તમાન યુગમાં ભગવાન મહાવીરના ઉપદેશોની મહત્તા દર્શાવતી સંગીત-સભર 'મહાવીરકથા'

II ગૌતમ કથા II

ત્રણ ડી.વી.ડી. સેટ

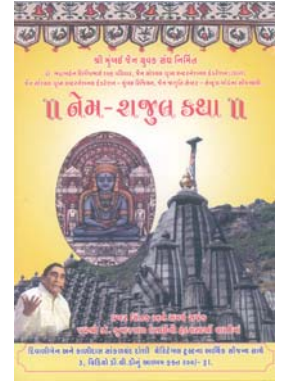
અનંત લબ્ધિનિધાન ગુરુ ગૌતમ-સ્વામીના પૂર્વ-જીવનનો ઇતિહાસ આપીને એમના ભવ્ય આધ્યાત્મિક પરિવર્તનનો ખ્યાલ આપતી, અજોડ ગુરુભક્તિ અને અનુપમ લઘુતા પ્રગટાવતી રસસભર 'ગૌતમકથા'

II ઝમ્બલ કથા II

ત્રણ ડી.વી.ડી. સેટ

પ્રાચીન કાળના વાતાવરણ સાથે રાજા ઝમ્બલના જીવનચરિત્ર અને ત્યાગી ઝમ્બલનાં કથાનકોને આવરી લેતું જૈનધર્મના આદિ તીર્થંકર ભગવાન શ્રી ઝમ્બલ-દેવનું ચરિત્ર અને ચક્રવર્તી ભરતદેવ અને બાહુબલિનું રોમાંચક કથાનક ધરાવતી અનોખી 'ઝમ્બલ કથા'

II નેમ-રાજુલ કથા II

ત્રણ ડી.વી.ડી. સેટ

નેમનાથની જાન, પશુઓનો ચિત્કાર, રથિ નેમીને રાજુલનો વૈરાગ્ય ઉદ્બોધ અને નેમ-રાજુલના વિરહ અને ત્યાગથી તપ સુધી વિસ્તરતી હૃદયસ્પર્શી કથા

● પ્રત્યેક સેટ (ત્રણ ડી.વી.ડી.) ની કિંમત રૂ. ૨૦૦/- ● ચાર સેટ સાથે લેનારને ૨૦% ડિસ્કાઉન્ટ

ઘરે બેઠા દિવાનખાનામાં ધર્મતત્ત્વ કથાશ્રવણનો દૈન્ય લાભ

ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈની સંગીતને સથવારે ભાવભરી પ્રભાવક વાણી દ્વારા વહેતી આ કથાઓ આપને દિવ્ય જ્ઞાનભૂમિનું આત્મસ્પર્શી દર્શન કરાવશે જ. સમૂહમાં સ્વાધ્યાય અને શ્રવણનો દિવ્ય આનંદ મેળવી સામાયિકનું પુણ્યકર્મ પ્રાપ્ત કરો ● વસ્તુ કરતાં વિચારદાન શ્રેષ્ઠ છે.

● ધર્મ પ્રચાર અને પ્રભાવના માટે કુલ ૭૫ ડી.વી.ડી. - પ્રત્યેક કથાના ૨૫ સેટ - લેનારને ૫૦% ડિસ્કાઉન્ટ

● બેંક ઓફ ઈન્ડિયાની ભારતની કોઈ પણ શાખામાં શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ પ્રાર્થના સમાજ બ્રાંચ, A/c. No. 0039201 000 20260 માં રકમ ભરી ઓર્ડરની વિગત સાથે અમને સ્લીપ મોકલો એટલે ડી.વી.ડી. આપને ઘરે કુરિયરથી સ્વાના કરાશે.

૧. શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ, ૩૩ મહમ્મદી મિનાર, ૧૪મી ખેતવાડી, એ.બી.સી. ટ્રાન્સપોર્ટની બાજુમાં, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪. ટેલિફોન : ૨૩૮૨૦૨૯૬.

૨. ઈન્સ્ટીટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજી, બી-૧૦૧, સમય એપાર્ટમેન્ટ, આઝાદ સોસાયટી પાસે, આંબાવાડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫. ફોન : (૦૭૯) ૨૬૭૬૨૦૮૨.

બે અલૌકિક વૈજ્ઞાનિકો

□ કાકુલાલ સી. મહેતા

વિશ્વમાં અનેક વૈજ્ઞાનિકો થઈ ગયા, આજે પણ છે અને ભવિષ્યમાં પણ હશે. પરંતુ વાત કરવી છે બે વિલક્ષણ અને વિચક્ષણ વૈજ્ઞાનિકોની. બન્ને હતા જુદા જુદા પ્રદેશના રાજકુમાર. રાજમહેલમાં રહેવાનું. પાણી માગે તો દૂધ મળે. નોકર-ચાકર હરપળ હાજર. વૈભવ-વિલાસ. કોઈ ચિંતા નહિ. કોઈ કમી નહિ. રમવા માટે મિત્રો હાજરાહજૂર. એકનું નામ વર્ધમાન અને બીજાનું નામ સિદ્ધાર્થ. પણ આ બન્નેને એ બધામાં કોઈ રસ નહિ. એમને કંઈક મૂંઝવણ હતી, વિચારમગ્ન રહેતા. રાજા-રાણીને પણ એમની ચિંતા હતી.

બન્નેના મનમાં મૂંઝવણ હતી અને એનો ઉપાય શોધવો હતો. એ ઉપાય શોધવા બન્ને રાજમહેલ છોડીને નીકળી પડ્યા એકાકી જંગલની વાટે. એકે રાજમહેલ છોડ્યો કુટુંબની સંમતિ લઈને, બીજાએ કોઈને કશુંયે કહ્યા વગર. વર્ધમાનને ચિંતા એ વાતની હતી કે જીવનનો આધાર પ્રાણ, જીવ કે આત્મા છે તો એ શું છે અને સિદ્ધાર્થને ચિંતા એ વાતની હતી કે માનવી વૃદ્ધ થાય છે, બિમાર પડે છે, દુઃખ ભોગવે છે અને મૃત્યુ પામે છે તો એનું કારણ શું? શોધ તો કરવી હતી પણ પ્રયોગશાળા ક્યાં? બન્ને જંગલમાં એકાકી. બન્નેની પ્રયોગશાળા એમનું હરતું-ફરતું શરીર. એમની શોધ શરીરની અંદર શું થઈ રહ્યું છે તે જોવાનું. વર્ધમાનનું લક્ષ્ય શરીરમાં જે જીવતત્ત્વ છે એ શું છે તે જાણવાનું તો સિદ્ધાર્થનું ધ્યેય મનુષ્ય મૃત્યુને વરે છે એનું કારણ શોધવાનું. ભૌતિકતા ઉપર અધ્યાત્મના વર્ચસ્વને જાણવાનું.

બન્નેએ ઘણાં કષ્ટો સહન કર્યા. આકરી તપશ્ચર્યા કરી અને અંતે ધ્યેયને પ્રાપ્ત કર્યું. વર્ધમાન મહાવીર બન્યા અને સિદ્ધાર્થ ગૌતમ બુદ્ધ બન્યા. મહાવીરે જે તપશ્ચર્યા કરી એ સંભવતઃ એમના માટે તપશ્ચર્યા નહોતી પણ આત્મામાં મગ્નતા હતી. અંતર જ્યારે આત્મામાં ડૂબી જાય છે ત્યારે એક અનેરો આનંદ છવાઈ જાય છે, બીજું બધું ભુલાઈ જાય છે. મનગમતી નવલકથા વાંચતા જે એકાગ્રતા આવી જાય છે, સમયનું ભાન રહેતું નથી એથીએ વિશેષ આત્મામાં લીનતા આવતા સમય જેવું કશુંય રહેતું નથી. જૈનો આ ધ્યાનને-સાધનાને ‘આત્મા દ્વારા આત્મા જુઓ’ એમ કહે છે જેને હવે ‘પ્રેક્ષા ધ્યાન’ કહેવામાં આવે છે. પ્રેક્ષા એટલે જોવું.

બુદ્ધે પણ ઘણી જ તપશ્ચર્યા કરી, શરીરને સૂકવી નાંખ્યું પણ કશુંય પ્રાપ્ત ન થયું ત્યારે એમણે આકરી તપશ્ચર્યાને બદલે મધ્યમ માર્ગ સ્વીકાર્યો. સાથીઓએ સાથ છોડ્યો. પણ પોતે શરીરની અવગણના ન સ્વીકારી. શરીરને લક્ષ્યની પ્રાપ્તિ માટે માધ્યમ માન્યું. ‘શરીર માધ્યમ ખલુ ધર્મ સાધનમ્.’ વિચારતાં સમજાયું કે માનવીને જીવવા માટે ખોરાકની આવશ્યકતા છે, એ વિના તો જીવન ટકી ના શકે. પછી એ પણ ખ્યાલ આવ્યો કે અન્ન વિના તો કદાચ મહિનો બે મહિના જીવી

પણ શકાય પરંતુ પાણી વિના તો મુશ્કેલીથી થોડા દિવસો જીવી શકાય અને અંતે એ પણ ખ્યાલ આવ્યો કે શ્વાસ વગર તો ભાગ્યે જ પાંચ મિનિટથી વધુ જીવી શકાય. એટલે શ્વાસ સાથે જીવન સંકળાયેલું છે એ વાતનો એમને ખ્યાલ આવ્યો અને એમણે એ બધું ધ્યાન શ્વાસ ઉપર લગાડ્યું અને બોધ થયો, અને અંતે નિર્વાણ પામ્યા. આ શ્વાસની ધ્યાનની પ્રક્રિયાને ‘વિપશ્યના’ કહે છે. વિપશ્યના એટલે વિશિષ્ટ દૃષ્ટિએ જોવું. આમાં શ્વાસ ઉપર ધ્યાન ધરવામાં આવે છે. શરૂઆતમાં શ્વાસ ઉપર અને મનમાં સતત જાગતા રહેતા વિચારોના વમળને સાક્ષીભાવે જોવાનું કહેવામાં આવે છે. એકવાર સાક્ષીભાવે જોવાની શરૂઆત થઈ જાય તો આપણા અંતરમાં રહેલા શુદ્ધ કે અશુદ્ધ ભાવોની સમજ આપોઆપ આવી જાય છે અને જીવન પ્રત્યેની દૃષ્ટિમાં પરિવર્તન સહજ ભાવે આવે છે. આપણે રસ્તા પર બે વ્યક્તિને ઝગડતા જોઈએ અને એ બેમાંથી કોઈનો આપણને પરિચય ન હોય તો કોનો પક્ષ સાચો છે અને કોનો ખોટો એ જેટલું સહેલાઈથી સમજાય જાય એવી આ વાત છે.

આત્મા થકી આત્માને નિહાળવાનું જેમને મુશ્કેલ લાગે છે એમના માટે વિપશ્યના પદ્ધતિ વધુ કારગત નીવડે છે. આપણા એક મુનિશ્રી અમરેન્દ્રવિજયજી મહારાજને આત્માથી આત્માને નહિ જોઈ શકવાથી અત્યંત વ્યથા થતી હતી. એમણે જ્યારે વિપશ્યના (બૌદ્ધ પદ્ધતિ)નો અભ્યાસ કર્યો ત્યારે એમના સાથીઓએ એમનો ત્યાગ કરેલો પણ એમનો અનુભવ મુનિશ્રીને ઘણોજ લાભદાયી થયો એ વાત એમણે એમના પ્રખ્યાત પુસ્તક ‘આત્મજ્ઞાન અને સાધનાપથ’માં લખી છે.

આ લેખનું પ્રયોજન પણ વૃદ્ધાવસ્થામાં એકાકીપણાની મૂંઝવણને લગતા મારા એક લેખ ‘વૈધવ્ય થકી ઉર્ધ્વગમન’માં જે સૂચન કરેલું કે આત્મધ્યાન અને આત્મચિંતન મનની એકાગ્રતા કેળવવામાં ઉપયોગી થાય છે એના અનુસંધાનમાં છે. જીવનસાથી જતા જે એકાકીપણાનો અનુભવ થાય છે એ તો સહુને ક્યારેક ને ક્યારેક થવાનો છે. આત્મા જે છેવટ સુધી સાથ નથી છોડતો અને આપણી માન્યતા મુજબ તો જીવન-મરણથી મુક્તિ મળે, મોક્ષ મળે ત્યાં સુધીનો સાથી છે તો પછી એકાકીપણું ક્યાં રહ્યું? જે તક છે એ તો આ માનવ જીવનમાં જ છે બાકી તો ઈચ્છાએ કે અનિચ્છાએ, સુખે કે દુઃખે, સહુએ જવાનું છે એ તો નિશ્ચિત છેજ.

૧૭૦૪, ગ્રીન રીડ્ઝ ટાવર-II,

૧૨૦ ન્યુ લીંક રોડ, ચિકુ વાડી,

બોરીવલી વેસ્ટ, મુંબઈ-૪૦૦-૦૮૨.

ફોન : + ૯૧ ૨૨ ૨૮૮૮ ૮૮૭૮

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ યોજિત ૭૯મી પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા સંપન્ન

(૩)

‘ધર્મનો મર્મ એ છે કે આ-મનને ઓળખો’

‘ધર્મનો મર્મ, મનનો ધર્મ’ વિશે મનુભાઈએ પ્રભાવક વક્તવ્ય આપ્યું હતું. આ અંકમાં આ વક્તવ્ય લેખ સ્વરૂપે પ્રકાશિત થયું છે એટલે અહીં એ વક્તવ્યનો સાર નથી આપ્યો. જિજ્ઞાસુને એ લેખ વાંચવા વિનંતિ.

(૪)

ધર્મના મૂળભૂત સ્વરૂપને સમજ્યા વિના ઉપવાસ-વ્રતથી અર્થ નહીં સરે
[વલ્લભભાઈ ભંસાલી ઉપર લક્ષ્મી અને સરસ્વતી બંનેના આશીર્વાદ પથરાયેલા છે. તેમના પિતા જૈન ધર્મના પ્રખર અભ્યાસુ હતા. વલ્લભભાઈને જૈન ધર્મનો અભ્યાસ વારસામાં મળ્યો છે. ઉપરાંત એઓ વિપશ્યનાના સાધક છે અને એ પ્રવૃત્તિ સાથે સક્રિયપણે સંકળાયેલા છે.]

સદાચાર, તપ કે આગે ક્યા ? એ વિશે વલ્લભ ભંસાલીએ જણાવ્યું કે ધર્મક્રિયા અને ઉપવાસ સમજ્યા વિના કરશો તો મુક્તિ નહીં થાય. કરોડો વર્ષ ધર્મક્રિયા અને ઉપવાસ કરશો તો પણ નર્ક જ મળશે. ભગવાન મહાવીર કૃપા કરીને અથવા પ્રસન્ન થઈને કશું આપી દેશે એવું નથી. ભગવાન મહાવીરનો અભિગમ વૈજ્ઞાનિક છે. પર્યુષણ એ પોતાની જાતને શુદ્ધ કરવાનો તહેવાર છે. ભગવાન મહાવીરને તેમના ૧૧ શિષ્યોએ પુછેલા પ્રશ્નોની વિગતો ગણધરવાદમાં છે. કલ્પસૂત્રમાં ભગવાનનું જીવનચરિત્ર છે. આપણો આચાર કેવી રીતે શુદ્ધ થાય એ પ્રયત્ન કરવાનો છે. આ આચારની સાધના છે. આપણે બધા આંધળા છીએ. આપણે આપણું અંધત્વ દૂર કરવા બે વાત સમજવાની જરૂર છે. આચાર આંધળો અને વિચાર પાંગળો છે. આપણે બંનેને સાથે રાખીને આગળ વધવાની જરૂર છે.

પહેલું ધર્મના કે સંસારના સ્વરૂપને જાણો. તેના મૂળભૂત સ્વરૂપને જાણ્યા વિના ઉપવાસ, વ્રત કે પંચ મહાવ્રતધારી બનો તેનાથી અર્થ નહીં સરે. અમુક સ્થળે બેસવું એટલે મોક્ષ મળે એવું નથી. સંસારમાં દુઃખ પુષ્કળ છે એમ આપણા શાસ્ત્રોમાં અનેક વાર લખવામાં આવ્યું છે. દુઃખ મટે અને અનંત સુખ જ મોક્ષ છે. આચાર અને વિચાર બંનેને નહીં સમજો ત્યાં સુધી ક્રિયા ગેરમાર્ગે દોરનારી છે. આપણે જે કરીએ તે આચાર છે. આપણે તે શા માટે કરીએ છે એ તે વિચાર છે. ભગવાન મહાવીરે તેમના શિષ્યો ઈન્દ્રભૂતિ અને સૌમિલને કહ્યું હતું કે જગત કે સંસાર શબ્દનો અર્થ એ છે કે જે સતત બદલાય છે. સંસારની વસ્તુઓ પ્રત્યેક ક્ષણે પેદા થાય છે અને નાશ પામે છે. આ જગતમાં સુખી થવું અશક્ય છે. આપણે ખોરાક ખાઈએ ત્યારે તેનો સ્વાદ સારો લાગે છે. પરંતુ થોડા સમય પછી તેના કારણે પેટમાં દુઃખ છે. તમને થાય છે કે

હવેથી હું આ ભારે ખોરાક નહીં ખાઉં. બીજા દિવસે મિત્રો કહે છે- આજે ખાવાનું બહુ જ સારું છે ખાઈ લે. આ સંસારમાં બધું બદલાય છે અને આપણે પણ બદલાઈએ છીએ.

મન આપણને સુખી અને દુઃખી કરે છે. તેના સ્વભાવ કે પ્રકૃતિને સમજવી જરૂરી છે. નાનપણમાં રમકડાં લઈ લેનારા પ્રત્યે આજે ગુસ્સો આવી શકે છે. આ આપણો સ્વભાવ છે. તે આપણે જાણીએ છીએ. જૈન ધર્મએ બે મુખ્ય બાબતની વાત કરી છે. પહેલું જ્ઞાનનો વિષય છે- સમજે છે, અનુભવે છે, અને નિર્ણય લે છે. બીજું તમે વિજળી કે ગરમીને જોઈ છે ? તે કોઈક રીતે જોડાયેલી છે. તેને ભગવાને દ્રવ્ય ગુણપર્યાય કહ્યો છે. પાણીનો સ્વભાવ ભીનો કરવાનો છે. બીજાનો નહીં. આપણો પોતાનો ગુણધર્મ કે લક્ષણને સમજો. પહેલું, આ જગતમાં જે બધું થાય છે તેમાં આપણી પાસે વિકલ્પ હોતા નથી. નદીમાં પાણી લેવા એક વ્યક્તિ જાય ત્યારે પાણી ડહોળું હોય અને થોડા સમય પછી તે ચોક્કસ ઘડામાં ભરી શકાય એવું હોય છે. આપણે તેમાં કશું કરી શકતા નથી. આપણે આપણી જાતને સમ્યક્રૂપથી ઓળખવા જોઈએ. તેનો અર્થ આપણે જેવા છીએ તેવા જાણીએ. સમ્યક્ દર્શન એટલે યોગ્ય રૂપે જોવું. સમ્યક્ જ્ઞાન એટલે યોગ્ય રીતે જાણવું. સમ્યક્ ચરિત્રએટલે યોગ્ય રીતે જીવવું.

બીજું, આપણો પુત્ર અથવા ભાગીદાર અલગ રીતે વર્તે ત્યારે જાણવું-સમજવું કે આખું જગત બદલાતું રહે છે. હું પણ બદલાઉં છું. આ પ્રકારનો વિચાર કરવાથી કરુણાભાવ આવશે. ત્રીજું, આપણે ભગવાનના સારબોધને સમજીએ. આપણે પહેલાંથી જ શાંત-સુખી છીએ. સુખ આપણી અંદર છે. પરંતુ આપણે તેને બહાર શોધીએ છીએ અને બહાર ટકી શકતું નથી એટલે દુઃખી થઈએ છીએ. સુખી થવા ઉપવાસ-સદાચાર કરીએ ત્યારે દુઃખી થવાય છે. સુખી થવા સદાચાર કરીએ એટલે દુઃખી થવાય છે. જે કરવાની જરૂર નથી. તે કરવાથી દુઃખી થવાય છે. તેનું કારણ તમે બ્રહ્મમાં જીવો છો. આગલા વક્તા મનુભાઈ કહે છે કે શવાસનથી સુખનો અનુભવ થાય છે. તે આસન પૂર્ણ થાય પછી સુખનો અનુભવ અલ્પજીવી નીવડે છે. હું જીવ-અજીવનો બનેલો છું. હું શરીર સાથે જોડાયેલો છું. શરીરના સુખ માટે બાકી બધી ચીજો બદલાય છે. હું બદલાઉં છું તેમાંથી દુઃખ પેદા થાય છે. આ સમજવાનું સરળ નથી. ભગવાન મહાવીર ગૌતમ મુનિને સમજાવી શક્યા નહોતા. તે અનુભવની બાબત છે. પાણીની બોટલ સાથે રાખવાથી નહીં પણ તે પીવાથી તરસ છીપાય છે. તેના જેવી આ વાત છે. કોઈ ધર્મ ક્રિયા કે ઉપવાસ દેખાદેખી અને ફળની આશાથી

કરીએ છીએ તેમજ ઉપવાસની સંખ્યાથી પ્રભુ માફ કરશે એવું માનવું ખોટું છે.

(૫)

મહર્ષિ અરવિંદનું ‘સાવિત્રી’ કાવ્ય પ્રેમના વિજયનું પર્વ છે

[ડૉ. અશ્વિન દેસાઈએ ગુજરાતી, હિન્દી અને અંગ્રેજી, સંસ્કૃત સાથે એમ.એ.ની ડીગ્રી મેળવી છે. વર્ષ ૧૯૬૬થી ૨૦૦૬ સુધી તેમણે કૉલેજમાં અધ્યાપન કર્યું છે. સાહિત્યના વિષય સાથે તેમણે પીએચ.ડી.ની ડીગ્રી મેળવી છે. હાલ તેઓ સેન્ટર ફોર પરફોર્મન્સ એનરીચમેન્ટ-સિનર્જના ડિરેક્ટર છે]

ડૉ. અશ્વિન દેસાઈએ ‘સાવિત્રીમાં મહર્ષિ અરવિંદનું આંતર દર્શન’ વિશે જણાવ્યું કે મહર્ષિ અરવિંદનું કાવ્ય ‘સાવિત્રી’ એ પ્રેમના વિજયનું પર્વ છે. સત્યવાનની સાદડીમાં જવાનું હોય એવી ભાવનાથી વાંચવાનું નથી. તેની વિશિષ્ટ ગદ્ય શૈલીના બાર પર્વમાં ૨૩૮૦૦ પંક્તિ છે. સાવિત્રીનું જીવન પ્રભુને ચરણે ધરાયેલું નૈવેદ્ય છે. આપણે ધર્મ અને વિચારધારાની સંકુચિતતામાં જકડાયેલા છીએ. આખા આકાશ જેટલી વિશાળધારા આપણામાં જોઈએ. સાવિત્રી એ સૂર્યની પુત્રી છે. પહેલા પર્વમાં ઉષાનું આગમન છે. બીજા પર્વમાં સાવિત્રીના પિતા અશ્વપતિ સાધનાના સ્તર વર્ણવે છે. ત્રીજા પર્વમાં મહાશક્તિ અશ્વપતિને કહે છે કે આનંદની યાચના કરો. મારો પ્રકાશ તમારી સાથે છે. ચોથા પર્વમાં સાવિત્રી સત્યવાનની પસંદગી કરે છે. નારદજી સાવિત્રીની માતાને કહે છે કે સત્યવાનનું આયુષ્ય માત્ર ૧૨ માસનું છે. તેથી સાવિત્રીની માતા અતિવિક્ષોભ પામે છે. નવમાં પર્વમાં સાવિત્રી યમની પાછળ પડે છે તેની વાત આવે છે. તેમાં પ્રેમ અને મૃત્યુ વચ્ચેનો સંવાદ છે. સાવિત્રી કહે છે કે મૃત્યુ તારા પ્રત્યે હું નતમસ્તક નથી. ભીખ નહીં માંગું. હું આત્મા છું. સંકલ્પ જ મારો ઈશ્વર છે. ઉચ્ચસ્તર સિદ્ધ કરવા માટે પરમશક્તિના પ્રતિકરૂપે મને તે જોઈએ. દેહની કામના માટે તેની ભીખ નથી માંગતી. ૧૨મા પર્વમાં સાવિત્રી સત્યવાનના જીવિત દેહને સ્પર્શે છે. ત્યાં સાવિત્રીને ઋષિની વાણી સંભળાય છે. ઋષિ પુછે છે કે આજનો પ્રકાશ તારા માટે કઈ રીતે તદ્દન અનોખો પ્રકાશ લાવનારો બની રહ્યો? સાવિત્રી ઉત્તર આપે છે કે પ્રેમ અને એકતાનો અનુભવ કરવાની બાબત બહુ અગત્યની છે. મારી દૃઢ ઈચ્છાશક્તિ તારા મૃત્યુના કાયદા કે નિયતિ કરતાં મહાન છે. ધરતી ઉપર બીજું કંઈ હોય કે નહીં પ્રેમની હયાતી અટકવી ન જોઈએ. પ્રેમ એ પૃથ્વી અને સ્વર્ગ વચ્ચેનો સેતુ છે. અરવિંદ કહે છે કે માનવી પશુ અને દેવતાને જોડતી કડી છે. આમ છતાં માણસ વિરોધાભાસથી ભરેલો છે. સાવિત્રીની માતા નારદને પુછે છે કે માનવના અમર આત્માને જન્મ લેવાની કોણ ફરજ પાડે છે? માનવના તત્ત્વમાંથી આવે છે તે તત્ત્વ સ્વરૂપે છે તો દુઃખ, પીડા અને અજ્ઞાન ક્યાંથી? નારદ ઉત્તર આપે છે. અત્યારે રાત્રિ છે તો શું સૂર્ય એ સ્વપ્ન થોડું છે? થોડો પ્રકાશ અને થોડો અંધકાર જેવો સમય

એટલે કે સંધિયુગ વખતે વિશેષ જાગૃત રહેવાની જરૂર છે. જાગૃત રહીએ તો પ્રકાશ ભણી એક ડગલું આગળ વધી પીડા-દુઃખ આપણને આ સમયે જાગૃત રાખે છે. પંચેદ્રિયનો માળો લાવ્યા તેમાં દુઃખ તો છે જ. આ દેવો દુઃખ રૂપી ઘણાનો ઉપયોગ આપણી જડતાને તોડવા માટે કરે છે. માનવરૂપી પદાર્થને દેવો દુઃખરૂપી ટાંકણાથી ઘડે છે. મહર્ષિ અરવિંદની આ ફિલસુફી સમજી લઈએ તો દુઃખ આવે ખરું પણ તે અડે, સ્પર્શે કે તકલીફ ન આપે. માનવજાતિનો ઉધ્ધાર કરવો હોય તો પોતાનું બલિદાન આપવું પડે. જો ઉપરથી કંઈ લઈ આવવું હોય તો વેદનાનો ભાર લાવવો પડે. પછી ભલે તે મહાવીર હોય, ગાંધીજી હોય કે સોક્રેટિસ હોય એમ અરવિંદે લખ્યું છે.

(૬)

અનર્થ દંડ વિરમણ વ્રત

[ડૉ. ગુલાબ દેઢિયાએ સ્વામી આનંદના જીવન-સાહિત્ય ઉપર મહાનિબંધ લખી પીએચ.ડી.ની ડીગ્રી મેળવી છે. હાલ તેઓ જુહુની જમનાબાઈ નરસી સ્કૂલમાં ગુજરાતી વિભાગના વડા છે. તેમના નિબંધોને મહારાષ્ટ્ર અને ગુજરાતના પાઠ્યપુસ્તકોમાં સ્થાન મળ્યું છે. તો કચ્છી ભાષાના કાવ્યસંગ્રહ ‘અણસાર’ને ગુજરાતી સાહિત્યનું પારિતોષિક મળ્યું છે.]

ડૉ. ગુલાબ દેઢિયાએ ‘અનર્થદંડ વિરમણ વ્રત’ વિશે જણાવ્યું હતું કે જૈન ધર્મમાં પાપની પ્રવૃત્તિ રોકવા માટે ઊંડાણ, વિસ્તાર અને સર્વાંગી વિચાર થયો છે. જૈન સાધુઓ માટે પાંચ મહાવ્રત છે. શ્રાવક-શ્રાવિકા માટે પાંચ અણુવ્રત છે. તેમાં થોડી છૂટ આપવામાં આવી છે. તેના ટેકા માટે ત્રણ ગુણવ્રત છે. તેમાં પહેલું દીક્ષ પરિમાણ વ્રત છે. તેમાં દિશાનું બંધન રાખવાનું કહેવાય છે. બીજું, ભોગોપભોગ વ્રત છે. તેમાં વિવિધ ચીજવસ્તુઓના વપરાશમાં મર્યાદા રાખવાનું કહેવાય છે. ત્રીજું ગુણવ્રત છે તેનો અર્થ અનર્થદંડ વિરમણ વ્રત છે. આ ત્રણેય વ્રત પાપ ઓછા કરવા માટે છે. ત્રીજા અનર્થદંડ વિરમણ વ્રત પ્રમાણમાં સરળ છે. તે એટલા માટે કે તેમાં કંઈ આપવા-લેવાનું નથી. ઉપવાસ કે યાત્રા કરવાના નથી. જો કે મારું વક્તવ્ય પૂર્ણ થશે પછી ખબર પડશે આ વ્રત સરળ નથી. અનર્થદંડ વિરમણ વ્રતમાં પાંચ બાબતો આવે છે. તેમાં પાપનો ઉપદેશ, હિંસાનું દાન, પ્રમાદચર્યા, દુશ્ચ્રુતિ અને અપધ્યાન એ પાંચ પ્રકારનો સમાવેશ થાય છે. આ પાંચ પ્રકારે અનર્થદંડ લાગે છે. એક વિદ્યાર્થી પરીક્ષામાં બરાબર ઉત્તર લખે નહીં અને ઓછા માર્ક્સ મળે તો તે અર્થદંડ છે. પરીક્ષક ઉત્તરપત્ર બરાબર જોયા વિના ઓછા માર્ક્સ આપે તો તે અનર્થદંડ કહેવાય. આપણે કોઈ જગ્યાએ વિલંબથી પહોંચીએ તો તે અર્થદંડ છે. કોઈ રાજનેતા માર્ગ પરથી પસાર થવાના હોય અને ટ્રાફિક અટકાવવામાં આવે તો તે અનર્થદંડ છે. ઘર માટેના શાકભાજી સમારવા તે અર્થદંડ છે. જો મોટા સમારંભમાં ભોજનના ટેબલને શાકભાજીને અલગ અલગ આકારમાં કાપીને શણગારવા માટે

વાપરવામાં આવે તો તે અનર્થદંડ કહેવાય છે. આપણે તે અલગ અલગ આકારમાં મૂકાયેલા શાકભાજીને વખાણીએ અને કહીએ કે કેટલી સરસ રીતે શાકભાજી કાપ્યા છે તો આપણને પણ અનર્થદંડ લાગે છે.

આપણે કોઈને પાપનો ઉપદેશ આપીએ? કોઈકે સરસ ઘર બનાવ્યું. આપણને આમંત્રણ આપી જોવા બોલાવ્યા. આપણે ત્યાં વ્યવહાર ખાતર ગયા અને પછી કહ્યું કે બંગલો સરસ બનાવ્યો છે. હવે તેમાં સ્વીમીંગ પુલ બનાવો તો બહુ સરસ. પછી પેલો સ્વીમીંગ પુલ બનાવે કે નહીં આપણને પાપનો ઉપદેશ આપવાનું પાપ લાગી ગયું. મને સલાહ આપવાની પદવી મળી છે એમ સમજીને આપણે ભરબજારે સલાહ આપ્યા કરીએ છીએ. બાલાશંકર કંથારિયાએ લખ્યું છે કે-

કચેરીમાં ય કાઝીનો નહીં હિસાબ કોઝીનો,

જગત કાઝી બનીને તું વહોરી ન પીડા લેજે.

વિના કારણે સલાહ આપીને આપણે અહમ્ને સંતોષીએ છીએ. રસ્તામાં ચાલતા ચાલતા કોઈ વ્યક્તિ છરી વડે છોડની ડાળી અને પાંદડાંને આડેઘડ કાપતો જાય છે. આ અનર્થદંડ છે. રસ્તામાં મોટર ચલાવતા હોર્ન મારવો યોગ્ય છે પણ રાત્રે બાર વાગે મિત્રને બોલાવવા નીચેથી હોર્ન મારીને બીજા અનેક લોકોની ઉંઘ બગાડવી એ અનર્થદંડ છે.

કોઈને પેસ્ટકંટ્રોલ કરાવવાની વણમાંગી સલાહ આપીને અનર્થદંડ વહોરી લઈએ છીએ. કોઈને ધર્મગ્રંથનું વાંચન કરવાની સલાહ આપીએ. ક્યારેક સત્સંગ કરજે તો તે એ ધર્મોપદેશ છે. બીજાને નુકસાન કરવાનો

વિચારમાત્ર આવે તેનાથી પાપકર્મ બંધાય છે. કોઈને ચૂપ મર, ફાટી મર, અથવા કોઈનાથી વસ્તુ તૂટે ત્યારે તું આંધળો છે એવું બોલવાથી પણ હિંસા થાય છે. લાંબા સમયે આપણે વાતો કરીએ છીએ ત્યારે તેમાં મોટાભાગે નિંદા-કુથલી હોય છે. તે પણ પાપક્રિયા છે. દરજી બેવાર માપ લીધા પછી કપડું અને સુથાર બેવાર માપ લીધા પછી લાકડું કાપે છે. તે પ્રકારે બેવાર વિચાર કરીને પછી બોલવું જોઈએ. જે રીતે પાણી ગાળીને પીઈએ છીએ તે રીતે શબ્દો પણ ગાળીને બોલવા જોઈએ. જાહેર ક્રિયામાં ઓછી હિંસા કરીએ છીએ, પણ મનથી હિંસા થતી પણ રોકવી જોઈએ. જૈન ધર્મમાં કહેવાયું છે કે આત્મવિસ્મરણ એટલે પ્રમાદ. આત્માને ભૂલીને પ્રવૃત્તિ કરીએ તે પ્રમાદ છે. બિનજરૂરી મુસાફરી કરવી એ પણ પ્રમાદચર્યા છે. બિનજરૂરી જળચર્યા પણ પ્રમાદ છે. હિંસા, અંધશ્રદ્ધા કે વિલાસ સાથે સંકળાયેલી માન્યતાનો પ્રચાર તેમ જ ધર્મગ્રંથો અંગે શંકા ઊભી કરવી તે દુશ્ચિત્તિ છે.

કોઈકે આપણું ખરાબ કર્યું અથવા હરીફ આપણાથી આગળ નીકળી જાય ત્યારે આપણા મનમાં તેના વિશે ખરાબ વિચાર આવે. આપણને તેનું અહિત કરવાનો અથવા હિંસક થવાનો વિચાર આવે તે અપધ્યાન છે. આપણા સાધુસંતોને પુછીએ ત્યારે તેઓ કહે છે કે સુખ પડે તેમ કરો. સુખ અત્યારનું અને કાયમી રીતે સારું રહે, સારું થાય એવું કરો.

(વધુ વક્તવ્યો નવેમ્બરના અંકમાં)

ભાવ-પ્રતિભાવ

(૧)

મેં ‘ગણધરવાદ’ વિશેષાંક વાંચ્યો. વાંચી અને હું આલ્લાદિત થઈ ગઈ. એક પછી એક નિસરણીના પગથિયાં ચડતી ગઈ. અંતે ૧૧મા પગથિયે પહોંચતા મારા મનમાં કંઈ કેટલાય પ્રશ્નો હતા. કારણ કે વેદાંત ભણાવીએ એટલે આ પ્રશ્નો-સમાધાન રહે જ માટે મને આ ગંગામાં ન્હાવાનો એક મોકો મળ્યો અને ખૂબ મજા આવી. આ ‘વિચાર’ જ આપના નિર્મળ મનની ઉપજ છે, અને ખૂબ સારી રીતે અંક બનાવ્યો. સમગ્ર ટીમને ધન્યવાદ. દૈન્ય પણ આ વાક્યુષ્પોથી એ ટીમનું સ્વાગત કરે છે. ખૂબ ખૂબ જ્ઞાનવર્ધક આ અંક છે.

પ્રસ્તુત ‘ગણધરવાદ’ વિશેષાંક તો આપણા સૌ માટે વસિયતનામું બની રહે છે. આ ગણધરોના પ્રશ્નો એ અત્યારના સમયમાં કેટકેટલા ય જીજ્ઞાસાભર્યા ભાવકોના પ્રશ્નોના નિરાકરણરૂપ સમાધાન છે. આ ‘ગણધરવાદ’ અંક જીવમાંથી શિવ બનવાની, માટીમાંથી મહાત્મા, સર્વમાંથી સ્વ તરફ પ્રયાણ, અહમ્માંથી વયમ્ની ભાવના, અણુમાંથી વિભુ બનવાનો સંદેશ, જીવાત્મામાંથી પરમાત્માની પ્રાપ્તિ, આસક્તિમાંથી વિરક્તિ એવમ્ વાસનામાંથી ઉપાસના તરફની ગતિ-પ્રગતિ તે ગણધરવાદ. પ્રથમ ગણધર વિશે છાયાબેન કોટિયાથી શરૂ કરી ક્રમશઃ અગિયારમા ગણધર વિશે વર્ષાબેન શાહે લખેલ અદ્ભુત

શબ્દબ્રહ્મની યાત્રા કરવાનો સુઅવસર અમને ભાવક પક્ષે પણ થયો જ છે. ખરેખર જીવને ક્રમશઃ પ્રભુની છાયા (છાયાબેન) અને અંતે અગિયારમા ગણધરને વાંચતા (વર્ષાબેન) અમૃતવર્ષા ચોક્કસ થઈ જ. વચ્ચે રતન (ડૉ.રતનબેન) સમાન અદ્ભુત વાક્યો વડે પ્રશ્નોનું સમાધાન (૨ ગણધર) મળ્યા.

પ્રવીણ (ડૉ. પ્રવિણભાઈ) એવા ગણધરોને સુપ્રવીણ કર્યા મહાવીર પ્રભુએ ૩ (ગણધર), બીના (બીનાબેન) જેમ મહાવીર બીના જ્ઞાન હી અધૂરા (૪ ગણધર વિશે), રશ્મિ (ડૉ રશ્મિબેન) જેમ સપ્ત કિરણોની આભાથી-રશ્મિથી સર્વત્ર ફેલાઈ જાય તેમ અહીં ગણધરોના દૈન્યાવકાશમાં પણ જ્ઞાનરશ્મિ ફેલાઈ. અને ત્યારબાદ તે ગણધરો ભયથી મુક્ત થયા (જન્મ-મરણ), સંશયોથી મુક્ત થયા માટે અભય બન્યા (ડૉ. અભયભાઈ) એવમ્ એ ગણધર-સંવાદમાંથી એક કર્ણપ્રિય કોકિલા (ડૉ. કોકિલાબેન)થી નાદમાધુર્ય ઉત્પન્ન થયું. અને જેમ સૃષ્ટિના સર્જનમાં અર્ધનારેશ્વરનું નૃત્ય એટલે કે અર્ધ-અંગ શિવ અને અર્ધ અંગ પાર્વતીએ (ડૉ. પાર્વતીબેન) શણગાર્યું. પાર્વતી-શિવ એમ આ જીવના સત્-અસત્ને પ્રકાશિત કર્યું. તેમજ આ બધી આખરે તો જ્ઞાનની પ્રભાવના છે. એટલે કે જ્ઞાનની અધિષ્ઠાત્રી ભારતી (ભારતીબેન) ગીર્વાણ-ભારતી જે આપણા વાક્યમુખે આસ્ફાલિત પણો વહી રહી છે

અને સંશયોને ટાળે છે. કલા એટલે કે આ ગણધરવાદની કલા-વૈભવતા તો જુઓ. એક પછી એક ગણધરનો પ્રવેશ-પદ્ધતિસર અને સુરમ્ય અને જીજ્ઞાસાના ટોચસૂત્રે બંધાયેલી તથા સર્વ સંશયોને ટાળી એવી અદ્ભુત કલા (ડૉ. કલાબેન) વડે પરિપ્લાવિત થઈ છે. જેનાથી મહાવીર પ્રભુ પાસેથી અમૃત વર્ષા થઈ અને એ વર્ષાથી અમે સૌ ભાવક પણ ભીજાયા-મુગ્ધ થયા છીએ. અને અમે જ્ઞાનવંત (અન્ય વિદ્વાનો), ધનવંત (ડૉ. ધનવંતભાઈ) થયા છીએ. અને આખરે તો હીરાની પરખ ઝવેરી સિવાય અન્ય કોણ કરી શકે? તો આ ગણધરવાદની પરખ ‘રશ્મિ’ કિરણ-(ડૉ.રશ્મિભાઈ ઝવેરી) થી પ્રકાશ ફેલાવવામાં સમર્થ થઈ શકે. આવા લેખકોની કલમથી આકાર મળતો રહે છે. એ નિરાકારને આલેખવાનો અને એ આકારને અમે સાકાર કરી શંકા-સમાધાનથી પુનઃ તાત્વિકતાના રંગ ઉમેરીએ છીએ. વિદ્યા પ્રીતિની આ વાત્સલ્યતા આપ સર્વ વિદ્વત્જનો પર વરસતી રહો એવી પ્રભુ મહાવીર પાસે અભ્યર્થના.

આ ગણધરવાદ વિશેષાંક વાંચી મને ખૂબજ આનંદ થયો. મને જ્યારે વિશ્વવિદ્યાલયમાં સીલેબર્સ મૂકવાનો અવસર મળશે ત્યારે હું આ ‘ગણધરવાદ’ને ચોક્કસથી મૂકીશ. કારણ કે આ તો કંઈ ધર્મગત નથી. પરંતુ આપણા સમગ્ર જીવનની ગીતાનો સાર છે. જે ગાનાર છે. પ્રભુ મહાવીર અને ઝીલનાર છે ગણધરો...અને આપણે સૌ એના ભાવકો છીએ...તો ‘ગણધરવાદ’ વાંચો અને બીજાને પણ ચોક્કસથી વંચાવજો...પુનઃ સમગ્ર ટીમનો આભાર.

□ ડૉ. દીક્ષા એચ. સાવલા

એ/૧૦, ચૈતન્ય વિહાર સોસાયટી,
આણંદ-વિદ્યાનગર રોડ. પીન કોડ નં. ૩૮૮૦૦૧.
Email : dixasavla@mail.com
મો.: ૯૩૨૭૯૧૪૪૮૪, ૯૪૦૮૪૭૧૯૦૪.
(૨)

તાજેતરમાં પ્રસિદ્ધ થયેલાં ‘પ્રબુદ્ધ-જીવન’ના, ગણધરવાદ વિશેષાંક દ્વારા જૈન ધર્મના તત્ત્વજ્ઞાન વિષેનું તર્કબદ્ધ સત્ય ઊજાગર કરવામાં આવ્યું, તે ગમ્યું. વેદ-વાક્યો દ્વારા માનવમનમાં જન્મતી ટીકાઓનું નિરસન પણ થયું અને વાચક-મનમાં જાણે ભગવાન મહાવીર ઉપસ્થિત થયા હોવાની અનુભૂતિ પણ થઈ. તેનાથી જૈન ધર્મના સ્વાધ્યાય, અધ્યયન અને પરિશીલનને ભારે લાભ થયો. તે બદલ આપણે સૌ આચાર્યશ્રી વાત્સલ્યદીપ સૂરીશ્વરજીનાં અત્યંત આભારી છીએ અને રહીશું. ડૉ. રશ્મિકુમાર ઝવેરીના પણ આભારી રહીશું જ.

□ હરજીવન થાનકી

સીતારામ નગર, પોરબંદર.

(૩)

ગણધરવાદ ઉપરનો સરળ ભાષામાં જૈન તત્ત્વ અને વિદ્યાન બ્રાહ્મણોની શંકાનું સમાધાન કરતો વિશેષ અંક વાંચી ગયો.

ગણધરવાદ ઉપર પર્યુષણમાં વિવેચન સાંભળતો ત્યારે કંઈ સમજમાં

આવતું ન હતું. પાછળથી મોટી ઉંમરે વાંચન વધ્યું અને પ્રા. દલસુખભાઈ માલવણિયાનો ગણધરવાદ વાંચ્યો ત્યારે કંઈક મગજમાં ઉતર્યું. હવે તો ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ જેવા વિદ્વાનોએ જૈન ધર્મને સરળતાથી સમજાવેલ છે. ડૉ. કુમારપાળભાઈનું જયભિખ્ખુનું જીવન ચરિત્ર વાંચીને જૂની યાદો તાજી થાય છે.

ગણધરવાદ ઉપરના અંકને વાંચીને આનંદ થાય છે કે જૈન ધર્મમાં બહેનો પણ પારંગત છે અને તેમના લેખ વાંચીને જૈન ધર્મનો સાચો વિકાસ થઈ રહ્યો છે તેમ જણાય છે.

એક સંવત્સરીની આપની ઝુંબેશ ખરેખર આવકારવા લાયક છે. એક બીજ આપે વાવ્યું છે તે ઉગશે જરૂર. આજે ભદ્રબાહુ સ્વામી જેવા પૂર્વધરને ફરજ પાડી શકે એવો સંઘ નથી. સંઘ વેરવિખેર છે. સાધુ ભગવંતો ક્યારેક તો સમજશે તેવી આશા સાથે પ્રયત્ન ચાલુ રાખવો પડશે.

□ જશવંતભાઈ નાથાલાલ શાહ

૧, શાલીગ્રામ ફ્લેટ, પ્ર. પટેલ જોગર્સ પાર્ક સામે,
કોમર્સ છ રસ્તા, ઈશ્વર ભુવન રોડ, નવરંગપુરા,
અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૮.

(૪)

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ દ્વારા પ્રસિદ્ધ થતી જ્ઞાનયુક્ત પત્રિકા ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’નો ગણધરવાદનો વિશિષ્ટ અંક મળ્યો.

જૈન તત્ત્વજ્ઞાનનો તર્કબદ્ધ સત્ય જેમાંથી પ્રગટે છે સર્વજ્ઞ ભગવાન મહાવીરના ૧૧ મહાપંડિતોના વેદવાક્યો વાંચવા મળ્યા.

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના રસયુક્ત વાચકોને આ વિશિષ્ટ અંક પ્રાપ્ત થતાં અમે વિશિષ્ટ ભાવ અનુભવીએ એ સ્વાભાવિક છે.

તેમાંય આપે ડૉ. રશ્મિભાઈ ઝવેરીને જ્યારે ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના આ વિશિષ્ટ અંકના માનદ્ સંપાદકની જવાબદારી સોંપી ત્યારે આપની અને ડૉ. રશ્મિભાઈની યાદગાર મુલાકાતના અંશો વાંચીએ ત્યારે અક્ષરશઃ એક કવિતાની જ યાદ આવે...! આપનો ખૂબ ખૂબ આભાર.

□ કલ્યાણજી સાવલા ‘ઊર્મિલ’

B/૭, સંસ્કાર, એચ. ડી. રોડ,
ઘાટકોપર (વેસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦ ૦૮૬.

Tel. : (022) 25112386. Cell : 09821194023

E-mail : urmilfoundation@gmail.com

(૫)

પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળાનું આયોજન, તેની મેનેજમેન્ટ, વ્યવસ્થાશક્તિ, અને બીજા અનેક બાબતોથી હું અત્યંત પ્રભાવિત થયો છું. પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા આ કાર્યમાં આપના યશ-માન-પ્રતિષ્ઠાને વધુ ને વધુ વિસ્તૃત કરે તેવી શુભ કામનાઓ સહિત.

પંડિત મનુભાઈ દોશી

૧૧, જીવનદર્શન સોસાયટી, વાસણા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭.

૦૭૯-૨૬૬૧૩૩૫૯.

શ્રી દેવચંદ્રજી રચિત-શ્રી ચંદ્રપ્રભ જિન સ્તવન

□ સુમનભાઈ શાહ

શ્રી અરિહંત પ્રભુની ઉપાસના પૂજા-સેવનાદિ વડે શ્રદ્ધાવંત સાધકથી ભક્તિભાવપૂર્વક થાય તો તેનામાં આત્મ-વિશુદ્ધિરૂપ પરિણામો નીપજે અથવા મુક્તિમાર્ગની સાધના માટે શ્રી જિનદર્શનમાં જે અનુષ્ઠાનો મન, વચન, કાયાદિની એકાત્મક પ્રવૃત્તિરૂપ કંડારેલાં છે તે વિધિવત્ હૃદયના શુદ્ધ ભાવથી શ્રદ્ધાપૂર્વક થાય તો સાધકમાં જ્ઞાનદર્શનાદિ લોકોત્તર ગુણોનો આવિર્ભાવ ક્રમશઃ થાય.

કોઈપણ વિષય, પદાર્થ કે તત્ત્વનાં સઘળાં પાસાંની તલસ્પર્શી જ્ઞાનાત્મક વિચારણા નૈગમાદિ સાત નય અને સપ્તભંગીથી સ્યાદ્વાદમય રીતે થાય તો તત્ત્વનું સ્વરૂપ મહદ્અંશે જાણી શકાય એવું જ્ઞાનીઓનું કથન છે. આવી વિચારણા નય, પ્રમાણ, નેક્ષેપાદિ સત્સાધનો મારફત ગુરુગમે થવી ઘટે. સામાન્યપણે સાધકનો પુરુષાર્થ નામનિક્ષેપ કે નામસેવાથી શરૂઆત થાય અને ઉત્તરોત્તર પ્રગતિ સાધતાં તે ભાવ નિક્ષેપ કે ભાવસેવામાં પરિણમે. આવી ભાવસેવા ઉત્સર્ગ અને અપવાદ માર્ગે થઈ શકે.

મુક્તિમાર્ગના સાધકોના આત્મકલ્યાણાર્થે જ્ઞાનીઓએ ધોરી કે મૂળમાર્ગ કંડારેલો છે જેને ઉત્સર્ગમાર્ગ (ક્રમાગત) કહેવામાં આવે છે. આવા મૂળમાર્ગમાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવરૂપ સંજોગોથી જો ભંગાણ પડ્યું હોય અથવા અવરોધો પેદા થયા હોય તો ત્યાં અટકી પડાય નહીં એ હેતુથી ડાઈવરઝન કે કેડી માર્ગે પ્રયાણ કરી કાર્યસિદ્ધિ હાંસલ કરી શકાય. આવા ડાઈવરઝન માર્ગને અપવાદમાર્ગ કે અપવાદ ભાવસેવા કહેવામાં આવે છે, જે પરમશ્રદ્ધેય જ્ઞાનીપુરુષની આશ્રયભક્તિથી થઈ શકે.

સ્તવનકારે પ્રસ્તુત સ્તવનમાં ઉત્સર્ગ (ક્રમાગત) ભાવસેવા અને અપવાદ (અક્રમાગત) ભાવસેવા એ બન્ને પ્રકારોનું નૈગમાદિ સાતનયથી સ્વરૂપ પ્રકાશિત કરેલું છે. ભાવસેવા કે પ્રભુસેવા જેમાં કારણભાવની મુખ્યતા છે તે અપવાદ (આશ્રયભક્તિ) અને જેમાં કાર્યભાવની મુખ્યતા છે તે ઉત્સર્ગ (ક્રમાગત) માર્ગ અમુક અપેક્ષાએ કહી શકાય. આમ અપવાદ અને ઉત્સર્ગ ભાવસેવાથી આત્મોન્નતિરૂપ કાર્યસિદ્ધિ હાંસલ કરી શકાય છે એ પ્રસ્તુત સ્તવનનો મુખ્ય હેતુ જણાય છે. હવે સ્તવનનો ગાથાવાર ભાવાર્થ જોઈએ, જેમાં ગુણસ્થાન આરોહણનો ક્રમ દર્શાવ્યો છે.

શ્રી ચંદ્રપ્રભ જિનપદ સેવા, હેવાયે જે હલિયાજી;

આતમગુણ અનુભવથી મલિયા, તે ભવ ભયથી ટલિયાજી.

શ્રી ચંદ્રપ્રભ જિનપદ સેવા... ૧

શ્રી જિનેશ્વરદેવની ઉપકારતા અને તેઓનું શુદ્ધાવલંબન ભવ્યજીવને મુક્તિમાર્ગનું પ્રધાન કારણ નીપજે છે. ગુરુગમે આવી સમજણ જે

જિજ્ઞાસુને હૃદયસ્થ થાય છે તે શ્રી ચંદ્રપ્રભસ્વામી જેવા અરિહંતના ગુણગ્રામ અને પૂજા, સેવનાદિમાં ઓતપ્રોત રહે છે. આવા જિનભક્તને પ્રભુસેવાની ટેવ પડી જાય છે અને તેને પ્રભુનું અખંડ હેવાતણ વર્તે છે. આવા ભવ્યજીવને ક્રમશઃ આત્મિકગુણોનો સ્વાનુભવ થવા માંડે છે. જેમ જેમ સાધકને જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર્યાદિ આત્મિકગુણોનો આવિર્ભાવ થાય છે, તેમ તેમ તેને જન્મ, જરા, મરણાદિરૂપ ભવભ્રમણનો ભય ટળતો જાય છે. છેવટે સાધકને નિર્ભયદશાનો અનુભવ થાય છે.

દ્રવ્ય સેવ વંદન નમનાદિક, અર્ચન વલી ગુણ ગ્રામોજી;

ભાવ અભેદ થાવાની ઇહા, પરભાવે નિષ્કામોજી.

શ્રી ચંદ્ર પ્રભ જિનપદ સેવા... ૨

અતીત, વર્તમાન અને અનાગત ચોવીસીના તીર્થંકરો તથા મહાવિદેહ અને અન્ય ક્ષેત્રોમાં સદેહે વિહરમાન તીર્થંકરોની અંગ-અગ્રપૂજા, સેવા, વંદન, પ્રણામ, અર્ચના, ગુણકરણાદિરૂપ ઉપાસના કરવાની પ્રણાલિકા શ્રી જિનશાસનના અનુયાયીઓમાં પ્રચલિત છે. આવી મન, વચન, કાયાદિથી થતી પ્રભુભક્તિને દ્રવ્યસેવા કહેવામાં આવે છે. જે જિનભક્તોને ગુરુગમે જાણ થયેલી હોય છે કે ‘જિનસેવા એ નિજપદ સેવા છે’ તેઓને પરમાત્મા સાથે અભેદ થવાની રુચિ ઉત્પન્ન થાય છે. એટલે અહીંતોને જેવું નિર્મળ આત્મસ્વરૂપ પ્રગટપણે વર્તે છે તેવું જ પોતાનું સ્વરૂપ સત્તામાં છે, જે હાલ કર્મમળથી આવરણયુક્ત છે. શ્રી જિનભક્તિથી આવું મૂળભૂત સ્વરૂપ પ્રગટે એવી અભિલાષા ભક્તજનને ઉદ્ભવે છે. આવી ધ્યેયલક્ષી પ્રભુસેવાથી સાધક ‘પર’ભાવમાંથી ક્રમશઃ નિવૃત્ત થતો જાય છે અને આત્મોન્નતિમાં પ્રગતિ કરે છે.

સ્તવનકાર હવેની ગાથાઓમાં અપવાદ (આશ્રયભક્તિ) અને ઉત્સર્ગ ભાવસેવાનું સ્વરૂપ નૈગમાદિ સાત નયોથી આત્મિક વિકાસ ગુણશ્રેણી સહિત પ્રકાશિત કરે છે.

ભાવસેવા અપવાદે નૈગમ, પ્રભુગુણને સંકલ્પેજી;

સંગ્રહ સત્તા તુલ્યારોપે, ભેદાભેદ વિકલ્પેજી.

શ્રી ચંદ્ર પ્રભ જિનપદ સેવા... ૩

કોઈપણ તત્ત્વને મહદ્ અંશે સમજવા માટે અનેક પ્રકારના દૃષ્ટિબિંદુઓથી તેની તલસ્પર્શી વિચારણા કરવાની પદ્ધતિને સ્યાદ્વાદ, અનેકાંત, સાપેક્ષવાદ કે સમન્વયવાદ કહેવામાં આવે છે. જોકે દૃષ્ટિબિંદુઓ (નયો) અનેક પ્રકારનાં હોય છે પરંતુ ઉત્તરોત્તર આત્મિક વિકાસને ખ્યાલમાં રાખી તેનું વર્ગીકરણ સાત પ્રકારે જ્ઞાનીઓએ કરેલું છે. (નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર, ઋજુસૂત્ર, શબ્દ, સમભિરૂઢ અને એવંભૂતનય).

પ્રસ્તુત ગાથામાં નૈગમ અને સંગ્રહનયથી અપવાદ ભાવસેવાનું સ્વરૂપ પ્રકાશિત થયું છે. રૂઢિગત માન્યતાઓમાંથી જે અપેક્ષાઓ સંકલ્પ, કલ્પના કે નિર્ણયથી ઉદ્ભવે છે તે નૈગમનય. જે વિચારધારા જુદી જુદી વસ્તુ કે વ્યક્તિને ખ્યાલમાં રાખી કોઈ સામાન્ય ભૂમિકા ઉપર ગોઠવી સમગ્ર સ્વરૂપનું દર્શન કરાવે છે તે સંગ્રહનય.

રાગદ્વેષ અને અજ્ઞાનવશ સાંસારિક જીવ સામાન્યપણે ભૌતિક સંપદા અને વિષય-કષાયાદિના સંકલ્પો કે નિર્ણયો કરતો હોવાથી તે ચારગતિરૂપ સંસારમાં ભવભ્રમણ કરે છે. કોઈ ભવ્યજીવને પુણ્યોદયે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીપુરુષના મેળાપનું સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તેને શ્રી અરિહંત પ્રભુને વર્તતા નિર્મળ આત્મિકગુણોનું સ્વરૂપ જાણવા મળે છે. આવી સમજણથી સાધક ભૌતિક અને નાશવંત સંકલ્પ, વિકલ્પાદિનું નિવારણ કરવા પ્રભુના પ્રગટ આત્મિકગુણોનું ચિંતન કરવા કૃતનિશ્ચયી થાય છે. સાધકની આવી ભાવાત્મક આંતરિક વર્તના હોવાથી તે નૈગમનયની અપેક્ષાએ અપવાદ ભાવસેવા છે (સમ્યક્ત્વ અભિમુખતા).

આત્મદશાના સાધકને ગુરુગમે શ્રી અરિહંત પ્રભુના સમગ્ર આત્મિકગુણોની પરમશ્રુતજ્ઞાનરૂપ બોધથી ઓળખાણ થાય છે. આવા જ ગુણો સાધકમાં પણ સત્તાએ કરીને અપ્રગટ દશામાં છે એવી પણ જાણ થાય છે અને તે યથાર્થ પુરુષાર્થથી હાંસલ કરી શકાય છે એવી દૃઢતા સાધકને વર્તે છે. અથવા કર્મમળથી આવરણયુક્ત સાધકની વર્તમાનદશા અને પ્રભુને વર્તતા શુદ્ધ આત્મસ્વભાવમાં રહેલ ભેદ કે અંતરની જાણ થાય છે. આવા ભેદનો છેદ કરી પ્રભુ સાથે અભેદ થવાની રુચિ સહિત સાધક સદ્ગુરુની નિશ્રામાં સમ્યક્ પુરુષાર્થ આદરે છે અથવા પ્રભુનું એકબાજુ ગુણગ્રામ કરે છે અને બીજી બાજુ પોતાનાથી સેવાયેલ દોષોનો હૃદયપૂર્વક પશ્ચાત્તાપ કરે છે. આવી સેવામાં સાધકને મનન, ચિંતન, ધ્યાનાદિથી થયેલ આંતરિક વર્તનાને સંગ્રહનયની અપેક્ષાએ અપવાદ ભાવસેવા ઘટાવી શકાય (ચોથું અને પાંચમું ગુણસ્થાનક).

વ્યવહારે બહુમાન જ્ઞાનનિજ, ચરણો જિનગુણ રમણાજ;

પ્રભુગુણ આલંબી પરિણામે, ઋજુપદ ધ્યાન સ્મરણાજ.

શ્રી ચંદ્ર પ્રભ જિનપદ સેવા...૪

પ્રસ્તુત ગાથામાં વ્યવહાર અને ઋજુસૂત્ર નયની અપેક્ષાએ અપવાદ ભાવસેવાનું સ્વરૂપ પ્રકાશિત થયું છે. સંગ્રહનયે વસ્તુને એકરૂપે સાંકળી લીધા પછી પણ તેની વિશેષ સમજ માટે જે પૃથક્કરણ કરવું પડે છે તે વ્યવહાર નય. જે વિચારણા ભૂતકાળ તેમજ ભવિષ્યકાળને બાજુએ મૂકી માત્ર વર્તમાનને સ્પર્શ કરે તે ઋજુસૂત્ર નય.

શ્રી અરિહંત પ્રભુને વર્તતા નિર્મળ જ્ઞાનદર્શનાદિ આત્મિકગુણો (અનંત ચતુષ્ટય), ચોત્રીસ અતિશયોથી યુક્ત સમગ્ર જીવન, પાંત્રીસ અતિશયોથી યુક્ત સ્યાદ્વાદમયી ધર્મદેશના, પૂજાતિશય, જ્ઞાનાતિશય વગેરેમાં રહેલી ઉપકારતા અને ઉપયોગિતાનું જાણપણું આત્મદશાના

સાધકને ગુરુગમે સંપ્રાપ્ત થાય છે. આવા જાણપણાથી મુક્તિમાર્ગના સાધકને પ્રભુ પ્રત્યે આદર, સત્કાર, સન્માન, બહુમાન, અહોભાવાદિ વર્તે છે. સદ્ગુરુની નિશ્રામાં સાધકને વ્યવહાર ચારિત્ર્યધર્મની ઉપાસનામાં ભાવોલ્લાસ વર્તે છે. પૃથક્કરણ અને અર્થભેદ સાથે સાધકની આવી આંતરિક વર્તના વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ અપવાદ ભાવ સેવા કહી શકાય (પ્રભુગુણમાં તન્મયતા જે પાંચમા અને છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકે વર્તે).

શ્રી અરિહંત પ્રભુને પ્રગટપણે વર્તતા નિર્મળ જ્ઞાનાદિ ગુણોનું શુદ્ધાવલંબન લઈ સાધક પોતાના સમ્યક્ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર્યાદિ ગુણોમાં તન્મય થાય છે. અથવા પ્રભુના નિર્મળ આત્મિકગુણોનો આશ્રય લઈ સાધકને પોતાનામાં પણ એવા ગુણોનો આવિર્ભાવ થાય એ હેતુથી ધર્મધ્યાન પરિણામવાળો થાય છે. સાધકની આવી આંતરિક વર્તનાને ઋજુસૂત્ર નયે અપવાદ ભાવસેવા છે. (સાતમું ગુણસ્થાનક).

શબ્દે શુક્લ ધ્યાનારોહણ, સમભિરૂઢ ગુણ દશમેજ;

બીય શુક્લ અવિકલ્પ એકત્વે, એવંભૂત તે અમમેજ.

શ્રી ચંદ્ર પ્રભ જિનપદ સેવા...૫

સ્તવનકારે પ્રસ્તુત ગાથામાં શબ્દનય, સમભિરૂઢ નય અને એવંભૂત નયે અપવાદ ભાવસેવાનું સ્વરૂપ પ્રકાશિત કર્યું છે. જે અપેક્ષાથી શાબ્દિક ગુણો તરફ ઢળી અર્થભેદ થાય તે શબ્દનય. અનેક શબ્દોથી ઓળખાતા એક જ પદાર્થ કે વિષયને મૂળઅર્થને સમજાવતું દૃષ્ટિબિંદુને સમભિરૂઢ નય કહેવામાં આવે છે. જે વિચાર શબ્દથી ફલિત થતો અર્થ ઘટતો હોય ત્યારે જ સ્વીકારવામાં આવે (ક્રિયાત્મક અર્થ) તે એવંભૂત નય.

આત્મદ્રવ્યના શ્રુતજ્ઞાનરૂપ આલંબનમાં રહેલ શબ્દ કે તેના અર્થ સંબંધી ભેદોની જ્ઞાનાત્મક વિચારણા અને ચિંતન દ્વારા ઉદ્ભવતા ધ્યાનને (શુક્લધ્યાનનો પ્રથમ પ્રકાર) શબ્દનયની અપેક્ષાએ એ અપવાદ ભાવસેવા છે.

જે સાધકને ઉત્તરોત્તર આત્મવિશુદ્ધિ થતાં અલ્પ માત્રામાં લોભ ને મોહરૂપ કષાયો નિર્જરા કરવાના બાકી રહેતા હોય (જે હોવા છતાં ન હોવા જેવા) તેને દશમું સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાનક કહેવામાં આવે છે. આવા ગુણસ્થાનકની પ્રાપ્તિને સમભિરૂઢ નયની અપેક્ષાએ અપવાદ ભાવસેવા ઘટાવી શકાય.

નિર્વિકલ્પ સમાધિની પ્રાપ્તિરૂપ બારમા ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકમાં અકષાયપણું વર્તે છે, જેને એકત્વરૂપ શુક્લ ધ્યાનનો બીજો પાયો ગણાય છે. સાધકની આવી આંતરિક વર્તનાને એવંભૂત નયે અપવાદ ભાવસેવા છે.

ઉત્સર્ગે સમકિત ગુણ પ્રગટ્યો, નૈગમ પ્રભુતા અંશેજ;

સંગ્રહ આતમ સત્તાલંબી, મુનિપદ ભાવ પ્રશંસેજ.

શ્રી ચંદ્ર પ્રભ જિનપદ સેવા...૬

સ્તવનકારે પ્રસ્તુત ગાથામાં નૈગમ, સંગ્રહ અને વ્યવહાર નયે ઉત્સર્ગ ભાવસેવાનું સ્વરૂપ પ્રકાશિત કર્યું છે.

આત્મદશાના સાધકને અપૂર્વ પુરુષાર્થથી જ્યારે દર્શન મોહનીય કર્મપ્રકૃતિનું કાયમી વિદારણ થાય (યોથા અને પાંચમા ગુણસ્થાનકે) ત્યારે તત્ત્વનિર્ધારરૂપ ક્ષાયિક સમક્રિતની પ્રાપ્તિ થાય છે. આવા સાધકને પૂર્ણ પ્રભુતાનો એક અંશ પ્રગટ થાય છે, જેથી જીવન મુક્તદશાનું એક અંશે કાર્ય સફળ થયું એવું કહી શકાય. નૈગમનયે આ ઉત્સર્ગ ભાવસેવા છે.

ક્ષાયિક સમક્રિતની પ્રાપ્તિ પછી સાધકને જે સમગ્ર આત્મસત્તાનું ભાસન, રમણ અને તન્મયતા થાય ત્યારે ઉપાદાનરૂપ આત્મા ‘સ્વ’-સત્તાલંબી બને છે અને ‘પર’ભાવમાંથી ક્રમશઃ નિવૃત્તિ પામતો જાય છે. (છઠ્ઠું અને સાતમું ગુણસ્થાનક) સંગ્રહનયની અપેક્ષાએ આ ઉત્સર્ગ ભાવસેવા છે.

અપ્રમત્તદશાની પ્રાપ્તિ થતાં જ્યારે આત્માની ગ્રાહકતા, વ્યાપકતા, કર્તૃતા, ભોકૃત્તા ઇત્યાદિ સમસ્ત શક્તિઓ સ્વરૂપમાં કાર્યાન્વિત થાય છે ત્યારે તે અંતરંગ વ્યવહાર સ્વરૂપની અપેક્ષાએ થાય છે. (આઠમું ગુણસ્થાનક). આવી આત્મદશાના સાધકની આંતરિક વર્તના અતિશય પ્રશંસનીય હોય છે. વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ આ ઉત્સર્ગ ભાવસેવા છે.

ઋજુસૂત્રે જે શ્રેણિ પદસ્થે, આત્મશક્તિ પ્રકાશેજ;

યથાખ્યાત પદ શબ્દ સ્વરૂપે, શુદ્ધ ધર્મ ઉલ્લાસેજ.

શ્રી ચંદ્ર પ્રભ જિનપદ સેવા...૭

પ્રસ્તુત ગાથામાં ઋજુસૂત્ર અને શબ્દનયે ઉત્સર્ગ ભાવસેવાનું સ્વરૂપ પ્રકાશિત થયું છે.

જે આત્મદશાના સાધકને ક્ષપકશ્રેણિના ગુણસ્થાનકે આત્મિક વિકાસ પ્રવર્તતો હોય છે તેને ચારિત્ર મોહનીય કર્મ પ્રકૃતિના છેવટના સંચયનની એકબાજુ વીતરાગતાથી નિર્જરા ચાલતી હોય છે અને બીજીબાજુ આત્મિક સ્વભાવમાં સ્થિરતાની વૃદ્ધિ થાય છે. (નવમા અને દશમા ગુણસ્થાનકમાં). આવી દશામાં અનેક પ્રકારની આત્મશક્તિઓનું પ્રગટીકરણ થાય છે. ઋજુસૂત્રનયે આ ઉત્સર્ગ ભાવસેવા છે.

ક્ષપક શ્રેણિ પાર કર્યા પછી જે આત્મદશાના સાધકને ચારિત્ર્ય મોહનીય કર્મપ્રકૃતિનો સંપૂર્ણ ક્ષય થયો હોય છે તેને ક્ષીણમોહદશા બારમા ગુણસ્થાનકે વર્તે છે. આવી આત્મદશામાં યથાખ્યાત ક્ષાયિક ચારિત્ર્યનું પ્રગટીકરણ થાય છે, જેમાં શુદ્ધ આત્મધર્મ ઉલ્લસિત થાય છે. શબ્દનયે આ ઉત્સર્ગ ભાવસેવા છે.

ભાવ સયોગી અયોગી શૈલેશે, અંતિમ દુગનય જાણોજ;

સાધનતાએ નિજગુણ વ્યક્તિ, તેહ સેવના વખાણોજ.

શ્રી ચંદ્ર પ્રભ જિનપદ સેવા...૮

તેરમા ગુણસ્થાનકે સર્વ ઘનઘાતી કર્મો ખપાવી અનંત જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર્ય અને વીર્યરૂપ અનંત ચતુષ્ટય સર્વજ્ઞને વર્તે છે. આ ગુણસ્થાનકના અંતમાં માત્ર સૂક્ષ્મ કાયિક વ્યાપાર વર્તે છે, જેને શુક્લ ધ્યાનનો ત્રીજો પાયો કહેવામાં આવે છે. સમભિરૂઢ નયે આ ઉત્સર્ગ ભાવસેવા છે.

ચૌદમા ગુણસ્થાનકના અયોગી દશામાં ચિત્ત વ્યાપારનો અભાવ વર્તે છે અને આત્મપ્રદેશોની અકંપ દશામાં અર્હતો શૈલેશી કરણ કરી અશરીરી સિદ્ધદશાને પામી ઉર્ધ્વગમન કરે છે. અવંભૂત નયે આ ઉત્સર્ગ ભાવસેવા છે. આત્મદશાના સર્વ સાધકોનું અંતિમ ધ્યેય સિદ્ધગતિ કે પંચમગતિની પ્રાપ્તિ હોય છે.

કારણ ભાવ તેહ અપવાદે, કાર્યરૂપ ઉત્સર્ગોજ;

આત્મભાવ તે ભાવ દ્રવ્યપદ, બાહ્ય પ્રવૃત્તિ નિઃસર્ગોજ.

શ્રી ચંદ્ર પ્રભ જિનપદ સેવા...૯

કારણ ભાવ પરંપરા સેવન, પ્રગટે કારજ ભાવોજ;

કારજ સિદ્ધે કારણતા વ્યય, શુચિ પારિણામિક ભાવોજ.

શ્રી ચંદ્ર પ્રભ જિનપદ સેવા...૧૦

શ્રી અરિહંત પરમાત્માની ભાવવાહી સેવા અને ગુણગ્રામ એ મુક્તિમાર્ગની સાધનાનું સરળ અને ભક્તિમય મુખ્ય કારણ હોવાથી તેને અપવાદ ભાવસેવા કહેવામાં આવે છે. અથવા અરિહંત પરમાત્માના શુદ્ધાવલંબનરૂપ આશ્રયભક્તિ એ મોક્ષપ્રાપ્તિનું પ્રધાન કારણ છે. આવી અપવાદ ભાવસેવાના પરિણામે જે સ્વગુણ નિષ્પત્તિરૂપ કાર્ય નીપજે છે તે ઉત્સર્ગ ભાવસેવા છે. (કારણ-કાર્ય સંબંધે). ઉત્સર્ગ એટલે નિર્મળ અને નિર્દોષ આત્મભાવ. વંદન, પૂજનાદિરૂપ બાહ્ય પ્રવૃત્તિ એ દ્રવ્યસેવા છે, જેનું સ્વરૂપ પ્રસ્તુત સ્તવનની બીજી ગાથામાં પ્રકાશિત થયું છે.

મોક્ષાભિલાષીને જ્યારે સિદ્ધતારૂપ કાર્ય પરિપૂર્ણ થાય છે ત્યારે કારણતાનો આપોઆપ વ્યય થાય છે. આ સમયે માત્ર શુદ્ધ પારિણામિક અને ક્ષાયિક ભાવો જ શેષ રહે છે, જે આત્માનો મૂળભૂત નિર્મળ સ્વભાવ છે.

પરમગુણી સેવન તન્મયતા, નિશ્ચય ધ્યાને ધ્યાવેજ;

શુદ્ધાતમ અનુભવ આસ્વાદી, દેવચંદ્ર પદ પાવેજ.

શ્રી ચંદ્ર પ્રભ જિનપદ સેવા...૧૧

પરમગુણી શ્રી અરિહંત પરમાત્માની ભાવવાહી સેવામાં તન્મય બનીને જે સાધક નિર્મળ આત્મસ્વરૂપનું ધ્યાન કરે છે તે પૂર્ણ શુદ્ધાત્માનુભવનું આસ્વાદન કરી દેવોમાં ચંદ્ર સમાન અરિહંતપદની પ્રાપ્તિ કરે છે.

પૃ.૩, આનંદવન સોસાયટી, ન્યૂ સમા રોડ,

વડોદરા-૩૯૦૦૨૦. ટેલિ. ૦૨૬૫-૨૭૮૨૩૬૪.

ઓગણીસમી સદીના વિરલ કવિ-વીર વિજયજી મહારાજ

□ ચીમનલાલ કલાધર

વિક્રમની ઓગણીસમી સદીમાં જૈન શાસનને ઉદ્યોત કરનારા જે કેટલાક શ્રમણ ભગવંતો થઈ ગયા તેમાં પંડિત વીર વિજયજી મહારાજનું નામ અગ્રસ્થાને મૂકી શકાય તેમ છે.

પંડિત વીર વિજયજી મહારાજનો જન્મ સં. ૧૮૨૯ના આસો સુદ-૧૦ના રોજ અમદાવાદ મધ્યે થયો હતો. તેઓ ઔદિચ્ય બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિના હતા. તેમના પિતાનું નામ જજ્ઞેશ્વર અને માતાનું નામ વીજકોર હતું. તેમનું સંસારી નામ કેશવરામ હતું. તેમને ગંગા નામની એક બહેન હતી. તેમના લગ્ન અઢાર વર્ષની ઉંમરે રણિયાત નામની સ્ત્રી સાથે થયા હતા. એક વખત કેશવરામના ઘરમાં ચોરી થવાથી મા વિજકોરે કેશવરામને કંઈક કડવા શબ્દો કહ્યા હતા, એથી કેશવરામે ઘરનો ત્યાગ કર્યો હતો. માતાએ એ પુત્રની ઘણી શોધખોળ કરાવી હતી, પરંતુ તે નહિ મળતા તેના આઘાતમાં માતાનું મૃત્યુ થયું હતું.

કેશવરામ ઘરેથી નાસીને ભીમનાથ ગામે પહોંચ્યા હતા. ત્યાં તેમને શુભવિજય નામના જૈન સાધુનો ભેટો થયો હતો. આ એ જ શુભવિજયજી વાત છે કે જેઓ તપાગચ્છની પરંપરાના સાધુ હતા. વિજય સિંહસૂરિ પછી તેમની પાટે વિજય પ્રભસૂરિ આવ્યા હતા. આ પરંપરામાં ક્રિયા શૈથિલ્ય વધી જતા પંન્યાસ સત્ય વિજયજી મહારાજે ક્રિયોદ્ધાર કરાવ્યો હતો. જૈન સમાજના ઇતિહાસમાં એ સમયે આ બહુ મોટી ક્રાંતિ હતી. પંન્યાસ સત્ય વિજયજી પછી કર્પૂર વિજયજી, એ પછી ક્ષમા વિજયજી, એ પછી જશ વિજયજી અને તેમના શિષ્ય તે શુભ વિજયજી મહારાજ હતા. શ્રી શુભ વિજયજી મહારાજ પાસે કેશવરામે સં. ૧૮૪૮માં કારતક વદમાં દીક્ષા લીધી હતી. દીક્ષા પછી તેમનું નામ વીર વિજયજી રાખવામાં આવ્યું હતું. શુભ વિજયજીએ વીર વિજયજીના અભ્યાસ માટે ખૂબ પરિશ્રમ લીધો હતો. તેનું સુંદર પરિણામ આવ્યું હતું. અને વીર વિજયજી જૈન શાસ્ત્રોના પ્રખર અભ્યાસી અને કવિ તરીકે સુપ્રસિદ્ધ થયા હતા. તેમની અપ્રતિમ વિદ્વત્તાથી લોકો પછી તેમને પંડિત વીર વિજયજી તરીકે ઓળખવા લાગ્યા હતા.

પંડિત વીર વિજયજી મહારાજનું કવિ તરીકે ગુર્જર સાહિત્યમાં વિરલ સ્થાન રહ્યું છે. તેમની કવિત્વ શક્તિ અને શૈલી એટલી સુંદર હતી કે તેમની કૃતિ વાંચનારને તેમના પ્રત્યે અહોભાવ થયા વિના ન રહે.

તેમણે સુરસુંદરીનો રાસ, ધમ્મિકુમાર રાસ, ચંદ્રશેખરનો રાસ, શુભવેલિ, સ્થૂળભદ્ર શિયળવેલી, નેમિનાથ વિવાહલો, છપ્પન દિક્કુમારી રાસ, હિતશિક્ષાછત્રીસી, નેમિનાથ રાજમતી બારમાસ, પૂજાઓ, સ્તવનો, સજ્જાઓ વગેરેની વિપુલ રચના કરી છે. તેમની સ્નાત્રપૂજા તો એટલી બધી રસપ્રચૂર છે, ભાવવાહી છે કે આજે પણ પ્રત્યેક દેરાસરમાં એ સ્નાત્રપૂજા જ લોકો હોંશે હોંશે ભણાવે છે.

તેમની કેટલીક કૃતિઓનો સંક્ષિપ્ત રસાસ્વાદ અત્રે પ્રસ્તુત છે.

હિતશિક્ષા છત્રીસીમાં વ્યવહારૂ શીખ આપતા તેઓ લખે છે:

બે જણ વાત કરે જ્યાં છાન, ત્યાં ઊભા નહી રહીએજ,
વરો ન કરીએ ઘર વેચીને, જુગટે નવી રમીએજ;
બે હાથે માથું નવી ખણીએ, કાન નવી ખોતરીએ જ.

ધમ્મિક રાસનો પ્રભાવશાળી પ્રારંભ કરતા તેમની કવિત્વ ચમત્કૃતિ પ્રત્યેક શબ્દમાં વરતાઈ આવે છે. જુઓ:

શેઠ કહે સુણ સુંદરી, તે સાચી કહી વાત,
પણ સંગતિ વ્યસન તણી, ગુણીજનને ગુણ ઘાત;
માંસ પ્રસંગે દયા નહિ, મદિરાએ યશ નાશ,
કુલક્ષય વેશ્યા સંગત, હિંસા ધર્મ વિનાશ.
મરણ લહે ચોરી થકી, સર્વ નાશ પરદાર,
જુગરીયાની સોબતે, ઘર-ધનનો અપહાર;
નલ-દમયંતિ હારિયાં, રાજકાજ સુખવાસ,
પાંડવ હાર્યા દ્રોપદી, વળી વસિયા વનવાસ.
નીચ જુગટીયા જાતની, સંગતિ ન ઘટે નાર,
ઉંચ પ્રસંગે પામીએ, સુખ સંપદ સંસાર.

નવ્યાણું પ્રકારી પૂજાની રચનામાં તેઓ તીર્થાધિરાજ શ્રી શત્રુંજય ગિરિનું મનભાવન વર્ણન કરતાં લખે છે:

સિદ્ધાયલ શિખરે દીવો રે, આદિશ્વર અલબેલો છે,
જાણે દરશન અમૃત પીવો રે, આદિશ્વર અલબેલો છે;
શિવ સોમજસાની લારે રે આદિશ્વર અલબેલો છે,
તેર કોડ મુનિ પરિવારે રે, આદિશ્વર અલબેલો છે.

તેમણે રચેલ સ્નાત્ર પૂજાનું સ્થાન તો આજે પણ સૌના હૃદયમાં ધબકતું રહ્યું છે. તીર્થંકર પ્રભુના જન્મ મહોત્સવનું ચિત્તાર્કર્ષક વર્ણન કરતાં તેઓ લખે છે:

સાંભળો કળશ જિન-મહોત્સવનો ઇલાં,
છપ્પનકુમરી દિશિ-વિદિશી આવે તિલાં;
માય સુત નમીય આણંદ અધિકો ધરે,
અષ્ટ સંવર્ત વાયુથી કચરો હરે.

ચંદ્રશેખર રાસમાં શ્રોતાજનો કેવા હોવા જોઈએ તેનો સરસ ચિતાર આપતા તેઓશ્રી લખે છે:

જો શ્રોતાજન મંડળી, વક્તા સન્મુખ દૃષ્ટ,
ચંદ્ર થકી અમૃત ઝરે, કેરવ વન પરતક્ષ;
મુરખ શ્રોતા આગળે, વક્તાનો ઉપદેશ,
પાઠક વચણ સુણી કરે, વરથા ચિત્ત કલેશ.
અંધા આગળ આરસી, કર્ણબધિર પુર ગાન,
મુરખ આગળ રસકથા, એ ત્રણને એક જ તાન;

તિહો નિદ્રાદિક પરિહરિ, સુણજો શ્રોતા દક્ષ,
જાણ હશે તસ રીઝવું, ખાણી ન ભૂલે લક્ષ.

આજથી બે સૈકા પહેલા મુંબઈના શાહ સોદાગર મોતીશા શેઠ થયા. તેમણે જૈન ધર્મના ઉદ્યોત માટે પોતાની લક્ષ્મીનો સુંદર ઉપયોગ કર્યો. પાલિતાણામાં શ્રી શત્રુંજય ગિરિરાજ પર મોતીશા ટુંકનું નિર્માણ કરાવ્યું. મોહમયી મુંબઈમાં પણ ભાયખલા મધ્યે દેવ વિમાન જેવું જિનચૈત્ય બનાવ્યું. પંડિત વીર વિજયજી મહારાજે મોતીશા શેઠની ધર્મપ્રતિની અનુમોદના કરતાં સાનંદ લખ્યું છે:

ચોથે આરે બહુ ધનવંતા, પણ નવિ ખાડો પૂરાવ્યો જ,
આ કાળે મોતીશા શેઠે કનક રૂપઈએ ભરાવ્યા જ;
તે ઉપર જબ ટુંક બનાવે, મધ્ય ચઈત્ય વિશાલજી,
આજુબોજુ ચૈત્ય ઘણાં છે, જંબુ તરુ પરિવારજી.

મુંબઈમાં ભાયખલા મધ્યે શ્રી શત્રુંજય તીર્થની યાદો આપવાનું ભવ્યાભિભવ્ય શ્રી આદિશ્વર ભગવાનનું જિનમંદિર જ્યારે મોતીશા શેઠે નિર્માણ કરાવ્યું ત્યારે તેમની તારીફ કરતાં વીર વિજયજી મહારાજે લખ્યું છે:

સુણો શેઠ કહું એક વાત રે,
તુમે દાન ગુણો વિખ્યાત રે,
ભાગ્યદશા ફલી રે,
ભૂઈખલિ કરાવ્યો બાગ રે...
મને પ્રગદ્યો દેખી રાગ રે,
અમે રાજનગરમાં રહુ છું રે,
તુજ પુણ્ય ઉદયથી કહું છું રે,
ગયો દેવ કહીં ઈમ રાગે રે.
શુભવીર મોતીચંદ જાગે રે...

ભાયખલાના જિનાલયની પ્રતિષ્ઠા વેળાએ વીર વિજયજી મહારાજે

મોતીશા શેઠના નામને અમર બનાવતી જે ઐતિહાસિક પંક્તિઓ રચી છે તે સુજ્ઞ વાચકો સમક્ષ લાવવી જ રહી. જલયાત્રાના વરઘોડાના વર્ણનમાં આવતી આ બે લાઈનની પંક્તિઓ આજે પણ લોકોના કંઠે વારંવાર ગવાઈ રહી છે:

લાવે લાવે મોતીશા શેઠ, ન્હવણ જળ લાવે છે;
નવરાવે મરુ દેવા નંદ, પ્રભુ પધરાવે છે.

પંડિત વીર વિજયજીએ ગદ્ય સાહિત્યમાં યશોવિજયજી કૃત ‘અધ્યાત્મસાર’ પર બાલાવબોધ અને સંસ્કૃત સાહિત્યમાં ‘પ્રશ્ન ચિંતામણી’ જેવા ઉત્કૃષ્ટ ગ્રંથોની રચના કરી છે.

વીર વિજયજી મહારાજે અનેક શ્રાવકાદિને ધર્માનુરાગી બનાવ્યા હતા. તેમને સત્ય માર્ગે વાળ્યા હતા. અમદાવાદની જનતાને તેમનો વિશેષ લાભ મળ્યો હતો. અમદાવાદના ભટ્ટી પોળના ઉપાશ્રયમાં તેઓ નિવાસ કરતા હતા. તે ઉપાશ્રય આજે પણ વીર વિજયજીના ઉપાશ્રય તરીકે સુપ્રસિદ્ધ છે. પંડિત વીર વિજયજી સં. ૧૯૦૮ના ભાદરવા વદ-૩ના દિવસે અમદાવાદ શહેરમાં કાળધર્મ પામ્યા હતા. તેમના અવસાનના દિવસે તેમનું ૭૯મું વર્ષ ચાલતું હતું. તેઓ સંસારમાં ૭૮ વર્ષ અને ૩૩૮ દિવસ રહ્યા હતા અને ૬૨ વર્ષનો દીર્ઘ દીક્ષા પર્યાય પાળીને સ્વર્ગે સંચર્યા હતા.

આવા શાસનપ્રભાવક, સિદ્ધહસ્ત સાહિત્યકાર પંડિત વીર વિજયજી મહારાજનું લોકો આજે પણ સ્મરણ કરે છે તે બતાવે છે કે તેઓશ્રી આપણી વચ્ચે સદેહે ન હોવા છતાં તેમની ઉત્કૃષ્ટ રચનાઓ દ્વારા સૌ કોઈના હૃદયમાં તેઓ આજે પણ બિરાજમાન છે. આવા તેજસ્વી મુનિ મુંગવને કોટિશ: વંદના.

એ/૧૦૧, રામકૃષ્ણ એપાર્ટમેન્ટ, છેડા રોડ, મ્હસકર વાડા, જોશી હાઈસ્કૂલ સામે, ડોંબીવલી (પૂર્વ), પીન-૪૨૧ ૨૦૧. મો. નં. ૯૮૧૯૬૪૬૫૩૩.

ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઑફ જૈનોલોજી દ્વારા બ્રિટનની પાર્લામેન્ટમાં ‘અહિંસા એવોર્ડ’ની અર્પણવિધિ

બ્રિટનની ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઑફ જૈનોલોજી દ્વારા બ્રિટનના હાઉસ ઑફ કૉમન્સમાં પ્રતિવર્ષ અહિંસા દિવસે અપાતો ‘અહિંસા એવોર્ડ’ આ વર્ષે ડૉ. મેલેની જોયને આપવામાં આવ્યો. જીવહત્યા સામે જાગૃતિ અને તેના નિવારણ માટેના પ્રયત્નોના નેટવર્ક ‘CAAN’ના પ્રમુખ ડૉ. મેલેની જોયે માંસાહારીઓમાં શાકાહાર વિશે અને પર્યાવરણ વિશે મહત્વનું કાર્ય કર્યું છે. આ પ્રસંગે એમણે શાકાહારી જીવનપદ્ધતિ દ્વારા અહિંસાનો કઈ રીતે વધુ પ્રચાર થઈ શકે તે વિશે વક્તવ્ય આપ્યું હતું અને આવો પ્રતિષ્ઠિત એવોર્ડ એનાયત કરવા માટે ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઑફ જૈનોલોજીનો આભાર માન્યો હતો.

‘અહિંસા એવોર્ડ’ના કાર્યક્રમમાં બ્રિટનની પાર્લામેન્ટના સભ્યો, મિનિસ્ટરો, લોર્ડ તથા જૈન સમાજના અગ્રણીઓ ઉપસ્થિત રહ્યા હતા.

આઈ.ટી.ડેવલપમેન્ટના ડિરેક્ટર શ્રી કુમાર મહેતાએ આ એવોર્ડનું

સાઈટેશન વાંચ્યું હતું. આ પ્રસંગે ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઑફ જૈનોલોજીના ચેરમેન શ્રી નેમુ ચંદરયાએ જણાવ્યું કે અમારા આ અગિયારમા વાર્ષિક અહિંસા એવોર્ડ ૨૦૧૩ના કાર્યક્રમમાં ડૉ. મેલેની જોય અને શ્રી ગેવિન ગ્રાન્ટે સહભાગી થવાની સંમતિ આપી તે માટે અમે એમના આભારી છીએ. આ બંને વ્યક્તિઓ એમના અંગત અને વ્યક્તિગત જીવનમાં અહિંસા સાથે ગાઢ રીતે સંકળાયેલા છે, તેઓ શાકાહારી જીવનપદ્ધતિ ધરાવે છે અને અબોલ પ્રાણીઓ માટેની સેવા અને સંવેદનાના મોટા સ્તંભરૂપ છે.

ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઑફ જૈનોલોજીનો આ એવોર્ડ ૨૦૦૭માં શરૂ કરવામાં આવ્યો. પ્રથમ એવોર્ડ ડૉ. નેલ્સન મંડેલાને અને બીજો એવોર્ડ શ્રી દલાઈ લામાને આપવામાં આવ્યો હતો.

E-mail : kumarpald@sancharnet.in/kumarpald1!@gmail.com

સાવધાન! અજ્ઞાનતાથી માંસાહાર તો નથી થતો ને ?'

□ અધ્યાપક શ્રી અર્પણભાઈ હર્ષદભાઈ શાહ

સુલભ્યં મેઽદ્ય માનુષ્યં, મેઽદ્ય જીવનમ્ ।

ધન્યોઽસ્મિ કૃત્તપુણ્યોઽસ્મિ, યત્ પ્રાપ્તં જિનશાસનમ્ ।।

અનંત ઉપકારી, અનંત કલ્યાણકારક એવા શ્રી જિનશાસનને પામીને પોતાને ધન્યાતિધન્ય માનતાં શ્રી શાસ્ત્રકારપરમર્ષિના મુખમાંથી ઉપરના ઉદ્ગારોનીકળ્યા કે 'જે કારણથી હું જિનશાસનને પામ્યો છું તે કારણથી આજે મારું મનુષ્યપણું પ્રશંસનીય થયું, મારું જીવન સ્તુત્ય થયું, હું ધન્ય છું (અને) પુણ્યશાળી છું.' આવા જયવંતા શ્રી જિનશાસનની પ્રાપ્તિ માત્રથી રાત્રિભોજન, અનંતકાય-ભક્ષણ, માંસાહાર અભક્ષ્ય આહાર વગેરે અનેક પાપકાર્યોને સહજ તિલાંજલિ અપાય છે, તો પ્રભુભક્તિ, પચ્ચક્રખાણ, પૌષ્ઠ, સામાયિક, તપ-ત્યાગ વગેરે અનેક ધર્મારાધનામાં જીવ હર્ષોલ્લાસથી જોડાય છે, પરંતુ અજ્ઞાનતા અને રસલોલુપતાને કારણે જન્મથી લઈને કંદમૂળનું ભક્ષણ ન કર્યું હોય તેવા પણ જૈનોએ પોતાના પેટને અજાણતાં માંસાહારયુક્ત બિસ્કિટ, ચોકલેટ વગેરે અભક્ષ્ય પદાર્થોથી અભડાવ્યું છે અને અભડાવે છે.

ઈ. સ. ૧૯૯૩માં યુરોપના દેશોની સરકારે માર્કેટમાં વેચાતાં ખાદ્યપદાર્થોને બે વિભાગોમાં વર્ગીકૃત કરતાં (૧) જેમાં માંસાહાર હોય એવા ખાદ્યપદાર્થોના પેકીંગ પર લાલ ચિહ્ન અને (૨) જેમાં માંસાહાર ન હોય તેમાં લીલું ચિહ્ન કરવાનો કાયદો અમલમાં મૂક્યો, પરંતુ ચૌકાવનારી બાબત એ છે કે તેઓએ પશુ-પક્ષીના વાળ, પાંખ, નખ, નહોર, ચરબી કે ઈંડાનો રસ આટલાં પદાર્થોને માંસાહાર તરીકે ન ગણી આ પદાર્થોયુક્ત ખાદ્યપદાર્થોના પેકીંગ પર લીલું ચિહ્ન કરવાનું નક્કી કરેલ છે. ભારત સરકારે પણ યુરોપના કાયદાની નકલ કરી ભારતમાં પણ આજ કાયદો અમલમાં મૂક્યો છે. કંપનીઓ પોતાના ઉત્પાદનમાં પદાર્થોના રંગ, સંરક્ષણ, સ્વાદ, નરમાશ વગેરે માટે પ્રાણીજ પદાર્થોનો ઉપયોગ કરે છે. આ બધા પદાર્થોના નામ પેકીંગ પર લખવા અસંભવ હોવાથી તેના માટે E-Numbering System=E.N.S. પદ્ધતિ અપનાવાય છે. ઈન્ટરનેટ સાઈટ WWW.Vegegieglobalc.com પર ક્યા ક્યા પદાર્થો માંસાહાર છે તેની માહિતી આપે છે. એ અનુસાર નીચે માહિતી નોંધેલ છે. કેટલીક કંપનીઓ પોતાના ઉત્પાદનોના પેકીંગ પર E નંબર નથી પણ લખતી, પરંતુ તેમાં ઉપયોગમાં લીધેલ પદાર્થોના નામ લખે છે. સૌ પ્રથમ કઈ કંપનીના ક્યા ઉત્પાદનોમાં ક્યો E નંબર લખેય હોય છે તે જણાવી, તે E-નંબરવાળા ઉત્પાદનોમાં ક્યા માંસાહારયુક્ત પદાર્થ વપરાય છે તેની માહિતી જણાવેલ છે. (પેકીંગ પર માત્ર નંબર તેમાં વપરાયેલ પદાર્થોના નામ પછી લગભગ લખેલ હોય છે.)

(૧) કંપની-પારલે (PARLE) : ઉત્પાદન (Product) ૧ કેકજેક, હાઈજેક, પારલે-જી, મુનેકો (મોનેકો) ઓરેંજ ક્રિમ, મેરી, ક્રિમ બોરબન

આટલાં બિસ્કિટ અને ફુટી મેંગો જ્યુસમાં E-નંબર ૪૭૧, ૩૨૨ અને ૪૮૧ હોય છે તે સામાન્યથી INGREDIENTSમાં છેલ્લે કૌંસમાં લખેલ હોય છે. (૨) કીસમી બાર ટોફીમાં ૩૨૨(૩) બટર કપ ટોફીમાં ૩૨૨, ૪૮૧ (૪) ગોલગપ્પા ટોફીમાં ૪૭૧ (૫) પારલે ૨૦-૨૦ માં ૪૭૨, ૩૨૨ હોય છે.

(૨) કંપની-સનફીસ્ટ (Sunfeast) : ઉત્પાદન (૧) સ્પેશ્યલ ચોકો કીમ, સ્પેશ્યલ બિસ્કિટ અને સનફીસ્ટ ગ્લુકોઝમાં ૩૨૨ (૨) સ્પેશ્યલ બટરકુકીજમાં ૪૭૧, ૩૨૨ (૩) સનફીસ્ટ બિસ્કિટમાં ૪૭૧, ૩૨૨, ૪૮૧ (૪) સ્નેકી જિગજેગ બિસ્કિટમાં ૪૭૧, ૪૮૧ હોય છે.

(૩) કંપની-કેડબરી (Cadbury) : ઉત્પાદન : (૧) ફાઈવસ્ટાર ચોકલેટમાં ૪૭૧, ૪૭૬, ૪૪૨ (૨) ડેરી મિલ્કમાં ૪૭૬ (૩) બોર્નવીટા મિલ્ક પાવડરમાં ૪૭૧, ૩૨૨ (૪) ઈકલેયર્સ ટોફીમાં ૪૭૧, ૪૭૬ (૫) મિલ્ક ટ્રીટ ટોફીમાં ૪૨૨, ૪૭૬ (૬) જેમ્સ ટોફીમાં ૪૭૬ હોય છે.

(૪) કંપની-પ્રિયા ગોલ્ડ (Priyagold) : ઉત્પાદન : ક્લાસિક ક્રિમ, સી.એન.સી. અને સ્નેક્સ જિગ જેગ બિસ્કિટમાં ૪૭૧, ૩૨૨, ૪૮૧ હોય છે.

(૫) કંપની-નેસલે (Nestle) : ઉત્પાદન : (૧) મિલ્ક ચોકલેટમાં ૪૭૧, ૪૭૬ (૨) મેગી નૂડલ્સમાં ૬૩૧, ૬૨૭ (૩) મેગી નેસલે બોરબનમાં ૪૭૧ હોય છે.

(૬) કંપની-બ્રિટેનિયા (Britania) : ઉત્પાદન : (૧) ફિફ્ટી-ફિફ્ટી (૫૦-૫૦)માં ૪૭૨, ૪૮૧ (૨) જિમ-જેમ અને નાઈસ ટાઈમમાં ૪૭૧, ૪૮૧, ૩૨૨(૩) ગુડ-ડેમાં ૪૭૧, ૩૨૨ હોય છે.

(૭) કંપની-રિંગલી (Wriegly) : ના સેંટર ફેશમાં ૪૭૧, ૪૨૨.

(૮) કંપની-ન્યુટ્રીન (Nutrine) : ઉત્પાદન : (૧) મહાલેક્ટ્રોમાં ૩૨૨ (૨) જેમ્સમાં ૩૨૨, ૪૭૬.

(૯) કંપની-કેન્ડીમેન (Candyman) : ઉત્પાદન : (૧) ઇકલેયર્સ ટોફીમાં ૪૭૧, ૩૨૨ (૨) ટોફી ચોકલેટમાં ૪૭૧, ૩૨૨, ૪૭૬.

(૧૦) મિન્ટો (Minto)ના ગોલમિન્ટમાં ૮૦૪, ૩૨૨.

(૧૧) પેરીઝ (Parrys)ના કોફી બાઈટમાં ૪૭૧, ૩૨૨.

(૧૨) બિન્ગો Bingoની ટોમેટો ચીપ્સમાં ૬૭૧, ૬૨૭

(૧૩) પરફેટી (Parfeti)ની હેપ્પી-ડેન્ટ ઓઈંગમમાં ૪૨૨, ૩૨૨

(૧૪) કેમ્પીફ્રૂટ્સ (Campy Fruits)ના ચોકોટેડીમાં ૪૭૬, ૩૨૨.

(૧૫) આઈ.ટી.સી.(I.T.C.)ના (૧) સ્પાઈસી ટેસ્ટી ઓરેંજ અને ચોકોક્રિમમાં ૩૨૨ (૨) રિચ ફેશમાં ૪૭૧, ૪૮૧ હોય છે.

આ સિવાયની કંપનીઓના ઉત્પાદનમાં પણ માંસાહાર પદાર્થ આવવાની સંભાવના રહેલી છે. હવે ક્યા E નંબરવાળા ઉત્પાદનમાં

માંસાહાર તરીકે ક્યો પદાર્થ વપરાય છે અને તે કઈ રીતે બનાવાય છે તેની માહિતી નીચે આપેલ છે. ઉપરોક્ત ૧૫ કંપનીઓના ઉત્પાદનની નોંધ ઈન્ટરનેટ પર નથી, પરંતુ તેમાં માત્ર ક્યા (નંબર લખેલ પેકિંગના પદાર્થોમાં ક્યો પદાર્થ માંસાહાર છે તે દર્શાવેલ છે તેની યોગ્ય ગોઠવણ કરી નીચે આપેલ છે. તેમાં ઉપરોક્ત ઉત્પાદનો સિવાયના ઉત્પાદનનોના E નંબર પણ આપેલ છે.

E-નંબર માંસાહાર પદાર્થનું નામ :

૧૨૦ કોચીનીલ (Cochineal) કે કારમિનિક એસિડ (Carminic Acid)

૧૫૩ કાર્બન બ્લેક (Carbon Black) કે વેગેટલ કાર્બન (Vgetable Carbons)

૧૬૧ G કેન્થાજેન્ટિન (Canthaxanthin)

૨૫૨ પોટેશિયમ નાઈટ્રેટ (Potassium Nitrate)

૩૨૨ લેસિથિન (Lecithine)

૪૨૨ ગ્લિસરોલ (Glycerol)

૪૪૧ જિલેટીન (Geletine)

૪૪૨ એમોનિયમ ફોસ્ફેટાઈડ્સ (Ammonium Phophatides)

૪૭૦ A સોડિયમ, પોટેશિયમ અને કેલ્શિયમ, સોલ્ટ્સ ઓફ ફેટી એસિડ (Sodium, Potassium and Calcium, Salt of Fatty Acids)

૪૭૦ B મેગ્નેશિયમ સ્ટિયરેટ ઓફ ફેટી એસિડ (Magnesium stearate of Fatty Acids)

૪૭૧ મોનો એન્ડ ડિગ્લિસરાઈડ્સ ઓફ ફેટી એસિડ (Mono and Diglycerides of Fatty Acids)

૪૭૨ AF મોનો એન્ડ ડિગ્લિસરાઈડ્સ ઓફ ફેટી એસિડ (Mono and Diglycerides of Fatty Acids)

૪૭૫ પોલીગ્લાયસરોલ એસ્ટર ઓફ ફેટી એસિડ (Polyglyceral Esters of Fatty Acids)

૯૨૧ એલસિસ્ટાયન હાઈડ્રોક્લોરાઈડ મોનોહાઈડ્રેટ (L-Cysteine Hydrochloride Monohydrate)

૪૭૬ પોલીગ્લાયસરોલ પોલીરીસાઈનોલીએટ (Polyglyceral Polyricinoleate)

૪૭૭ પ્રોપેન-૧, ૨ ડાયોલએસ્ટરસ ઓફ ફેટી એસિડ (Propane-12, Diolesters of Fatty Acids)

૪૭૮ લેક્ટીલેટેડ ફેટી એસિડ એસ્ટર્સ ઓફ ગ્લોસરોલ એન્ડ પ્રોપેન ૧, ૨, ડાયોલ (Lactyated Fatty Acids esters of glycerol and propane 1, 2, Diol)

૪૭૯ B થર્મલી ઓક્સિડાઈજડ સોયાબીન ઓઈલ એન્ડ ડિગ્લિસરાઈડ્સ ઓફ ફેટી એસિડ (Thermally oxidixed soyabean oil and diglyceridrs of Fatty Acid)

૪૮૧ સોડિયમ સ્ટીરીયોલ-૨ લેક્ટીલેટ (Sodium Stearoyl-2 lacy late

૪૮૩ સ્ટીરીયલ ટોરટ્રેટ (Stearoyl Tartrate)

૫૪૨ બોન ફોસ્ફેટનો પાવડર (Bone Phosphate)

૫૭૨ મેગ્નેશિયમ સ્ટીયરેટ (Magnesium Stearate)

૬૩૧ ડીસોડીયમ ઈનોસીનેટ (Disodium Inosinate)

૬૩૫ ડીસોડીયમ ૫ રાઈબોન્યુક્લિયોટાઈડ ૫ (Disodium 5 ribonucleotide 5)

૬૪૦ ગ્લોસાઈન અને તેનું સોડિયમ (Glocine and its sodium)

૭૦૧ બીજવેક્સ (મધુમોમ) (Bees Wax-White and Yellow)

૭૦૪ શીલેક (Shellac)

૭૧૦ એલ-સિસ્ટીન (L-cysteine)

૭૨૦ (L-cysteine-Hydrochlo)

ઉપરોક્ત પદાર્થોમાંથી (૧) કેન્થાજેન્ટિન (Canthaxantin) માછલી અને અન્ય જલચર જીવોમાંથી (૨) લેસિથિન (Lecithin) એ ઈંડા કે પ્રાણીની ચરબીમાંથી (૩) એમોનિયમ ફોસ્ફેટાઈડ્સ એ પ્રાણીની ચરબીમાંથી બનાવાય છે. આ ત્રણ સિવાયના ઉપરોક્ત પદાર્થો પ્રાણીઓના શરીરના કોઈપણ અંગમાંથી બનાવાય છે.

નોંધ : ઉપરોક્ત પદાર્થોમાંથી કેટલાક પદાર્થો વનસ્પતિ કે રસાયણોમાંથી પણ બનાવી શકાય છે. પરંતુ પ્રાણીજન્ય પદાર્થો સસ્તો અને ઉત્પાદનમાં વધુ નરમાશ લાવતા હોવાથી મોટાભાગની કંપનીઓ પોતાના ઉત્પાદનોમાં પ્રાણીજન્ય પદાર્થો જ વાપરે છે.

પ્રાન્તે, તમામ પુણ્યશાળી વાચકગણને નમ્ર વિનંતિ છે કે ‘જાગ્યા ત્યારથી સવાર’ એ ન્યાયે ઉપરોક્ત સત્ય બાબતો જાણી સ્વયં અજાણતા પણ થતો માંસાહાર બંધ કરે અને અન્ય વ્યક્તિઓને પણ આ બાબતમાં જાગૃત કરી સુકૃતના સહભાગી બને એ જ અભ્યર્થના.

સમ્યગ્જ્ઞાનપ્રદાતા શિક્ષક-શિક્ષિકા ભાઈ-બહેનોને નમ્ર વિનંતિ કે તેઓ પોતાના પાઠશાળાના વિદ્યાર્થીઓને આ વિષય સુંદર રીતે સમજાવે.

(આ લેખની માહિતીનો જાહેર બોર્ડ ઉપર મુકી પ્રચારક કરો.)
(સૌજન્ય : ‘તત્ત્વ-પરિપત્ર’)

STORY TELLING

અંગ્રેજી માધ્યમમાં ભણેલા આજના કિશોર અને યુવાનોને અંગ્રેજીમાં જૈન ધર્મની કથા કહેશું તો આ પેઢીને આ દ્વારા જૈન ધર્મના તત્ત્વ અને આચારની ખબર પડશે. જે એમના સંસ્કારને ઉજળા કરશે.

આ માટે આ સંસ્થા શ્રી મું. જૈ. યુ. સંઘ-મુંબઈના પ્રતિનિધિઓ મુંબઈના ઉપાશ્રયમાં જઈ ૫ થી ૨૦ વર્ષના બાળકોને અંગ્રેજીમાં કથા કહેવાનું અભિયાન શરૂ કરશે.

જૈન ધર્મના પ્રચાર માટે આ અભિયાનમાં સાથ આપવા માંગતા હોય એવા અંગ્રેજી જાણનાર બહેનોને અમે નિમંત્રણ પાઠવીએ છીએ.

સંપર્ક : ડૉ. રેણુકા પોરવાલ-૯૮૨૧૮૭૭૩૨૭

ડૉ. કામિની ગોગરી-૯૮૧૯૧૬૪૫૦૫

જૈન દર્શનમાં સેવાભાવ

□ ગુણવંત બરવાળિયા

જૈન ધર્મ મોક્ષપ્રધાન ધર્મ છે. શ્રમણ પરંપરા મોક્ષલક્ષી પ્રવૃત્તિની પ્રેરણા કરે છે માટે જૈન સંસ્કૃતિની આધારશિલા મુખ્યપણે નિવૃત્તિ છે. મોક્ષમાર્ગમાં લેશમાત્ર પણ બાધક હોય એવી પ્રવૃત્તિનો જૈનધર્મ સર્વથા નિષેધ કરે છે.

જ્ઞાનીઓએ સર્વ પ્રથમ તો ‘સ્વ’ આત્માની સેવા કરવાનું કહ્યું છે. કર્મ સહિત આત્મામાં બે પ્રકારની વૃત્તિઓ વહી રહી હોય છે. એક વૈભાવિક વૃત્તિ અને બીજી સ્વાભાવિક વૃત્તિ.

જ્ઞાનાદિ મૌલિક ગુણો, ક્ષમા, શ્રદ્ધા, વિવેક આદિ ગુણોનું પરિણામ ધારામાં પ્રગટ થવું તે છે સ્વાભાવિક વૃત્તિ અને ક્રોધાદિ કષાયો રાગ, દ્વેષ, વિકાર આદિ દુર્ગુણોરૂપ આત્માનું પરિણામી જવું તે અને પછી તે રૂપે પ્રગટ થવું તે છે વૈભાવિક વૃત્તિ. આ બન્ને વૃત્તિઓના સ્વરૂપને જાણી, વૈભાવિક વૃત્તિઓ દૂર કરવા અને સ્વાભાવિક વૃત્તિઓ પ્રગટ કરવા માટે, પુરુષાર્થ કરવો તે સાધના આત્માની સેવા છે.

આ ‘સ્વ’ની સેવાની વાત થઈ. હવે પર સેવાના બીજા પાસા વિશે વિચારણા કરીએ. જૈનધર્મની કેટલીક વાતો માનવને જનસેવા પ્રતિ આકર્ષિત કરે તેવી છે. પ્રત્યેક પ્રાણી એકબીજાની સેવા કરે, પોતાની યથાયોગ્ય શક્તિ દ્વારા એક બીજાને કામ આવે. જૈન ધર્મમાં એક અપેક્ષાએ જીવાત્માનું લક્ષણ વ્યક્તિગત નહીં પરંતુ સામાજિક માનવામાં આવ્યું છે. ‘પરસ્પરોપગ્રહો જીવાનામ’ તત્ત્વાર્થ સૂત્રની આ ઉક્તિ પેલા વિધાનને ચરિતાર્થ કરે છે.

પ્રત્યેક સાંસારિક પ્રાણી પોતાના મર્યાદિત વ્યક્તિગત રૂપમાં અપૂર્ણ છે. એમની પૂર્ણતા આસપાસના સમાજ અને સંઘમાં અભિપ્રેત છે. આને કારણે જ જૈન સંસ્કૃતિ જેટલી આધ્યાત્મિક સાધના પ્રતિ ઢળેલી છે તેટલી જ ગ્રામનગર તરફ ઢળેલ છે. ઠાણાંગ સૂત્રના દશમા અધ્યયનમાં રાષ્ટ્રચિંતનનું સુપેરે નિરૂપણ થયું છે. જિનાગમ કે જૈનકથાનકોમાં રાષ્ટ્રહિતની વાતો ઠેરઠેર જોવા મળે છે. એક સભ્ય નાગરિક અને રાષ્ટ્રભક્તજ સાચો જૈન હોઈ શકે.

એકાન્તે નિવૃત્તિ પ્રધાન જૈન ધર્મનો એક માત્ર ઉદ્દેશ પરલોકહિત છે. છતાંય આ લોકોત્તર ધર્મએ આલોક અને પરલોક બન્નેને, પવિત્ર ભવ્ય અને દિવ્ય બનાવવાની સદા પ્રેરણા આપી છે.

દશવૈકલિક સૂત્રમાં ભગવાને કહ્યું, ‘અસંવિભાગી ન હુ તસ્સ મુખ્યો’. વિવેકહીન સંગ્રહ અને તેનો ભોગ ઉપભોગ માનવીને દુર્ગતિ તરફ લઈ જશે પરંતુ પોતાના સંગ્રહમાં બીજા જરૂરિયાતવાળાનો પણ ભાગ છે અને તેને હિસ્સેદાર બનાવવાની સેવાભાવના, તેને બંધમાંથી મુક્તિ પ્રતિ અવશ્ય લઈ જશે.

ભગવાને માત્ર ગૃહસ્થ જ નહિ સાધુઓને પણ સેવામાર્ગનું પાલન કરવા જણાવ્યું છે. જો કોઈ સાધુ પોતાના બીમાર અથવા સંકટમાં

સપડાયેલા સાથીને છોડીને ચાલ્યા જાય અને તપશ્ચર્યા અને શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાય કરવા માંડે તો તે અપરાધી છે. તે સંઘમાં રહેવા પાત્ર નથી. તેને પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું પડે છે. સેવા જ એક મોટું તપ છે.

તીર્થંકર નામકર્મ ઉપાર્જનના વીસ બોલમાં ૧૬મો બોલ વૈયાવચ્ચનો છે. ઉત્કૃષ્ટ ભાવે સેવા વૈયાવચ્ચ કરવાથી સ્વયં ભગવાન બની શકાય છે. એટલે જ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં ભગવાને કહ્યું છે,

‘વૈયાવચ્ચેણ તિથ્યયર નામગોતં કમ્મ નિબન્ધર’

‘વૈયાવચ્ચ ગુણધરાણં નમો નમઃ’ વૈયાવચ્ચનો ગુણ ધારણ કરનાર, અને જીવનમાં ચરિતાર્થ કરનાર વંદનને પાત્ર છે.

બાળક, વૃદ્ધ, ગ્લાન, રોગી, તપસ્વીની, વૈયાવચ્ચ સેવાને જૈન તપોમાર્ગમાં ત્રીજા અભ્યંતર તપ રૂપે સ્થાન મળ્યું છે.

વિશ્વની તમામ ધર્મ પરંપરાએ સહાનુભૂતિની વાત કહી છે. જ્યારે જૈનધર્મ ત્યાંથી આગળ વધીને સમાનાભૂતિની વાત કરી છે. સહાનુભૂતિમાં દયા અને અનુકંપા અભિપ્રેત છે. જ્યારે સમાનાભૂતિમાં ગૌરવ અભિપ્રેત છે. અન્યને દુઃખ કે પીડા ઉત્પન્ન થતાં હું દુઃખી પિડીત વ્યક્તિ પ્રત્યે સહાનુભૂતિ પાઠવું તે એક વાત પણ અન્યના દુઃખ કે, પીડા જોઈ માત્ર દુઃખી ન થાઉં પરંતુ મને એવા જ પ્રકારનું દુઃખ થયું છે એવી સહાનુભૂતિ કરું, જેવો મારો આત્મા છે એવો જ સામેની પિડીત વ્યક્તિનો આત્મા છે. આ દુઃખ મને થઈ રહ્યું છે એવી વેદનાની અનુભૂતિ કરું અને પછી તેની સેવા વૈયાવચ્ચ કરું તો નિજ સંવેદના બની જશે.

તીર્થંકરો દીક્ષા પહેલા વર્ષીદાન દ્વારા પરિગ્રહ વિસર્જન કરે છે તેમાં પણ સેવાની ભાવના અભિપ્રેત છે. આ સંદર્ભે ભગવાન મહાવીર અને ગણધર ગૌતમ વચ્ચે થયેલો એક સંવાદ પ્રેરક છે.

‘ગૌતમ ! જે દીન દુઃખીની સેવા કરે છે તે શ્રેષ્ઠ છે. મારા ધન્યવાદને પાત્ર છે.’

ગૌતમે જિજ્ઞાસા સ્વરે પૂછ્યું,

‘ભન્તે ! દુઃખીઓની સેવાની અપેક્ષાએ તો આપની સેવા વધુ મહત્ત્વની છે. આપ તો પવિત્ર આત્મા છો, ક્યાં આપ અને ક્યાં સંસારના આ પામર પ્રાણીઓ જે પોતાના કર્મોના ફળ ભોગવી રહ્યા છે.’

‘ગૌતમ ! મારી સેવા મારી આજ્ઞાનું પાલન કરવામાં છે, એનાથી ઉપર કશું નથી. મારી આજ્ઞા તો દીન દુઃખીની સેવા અને પ્રાણીમાત્ર પર દયા રાખવી તે છે અને તે જ મુક્તિનો ખરો માર્ગ છે.’

સાચો સેવક તેના આશ્રિતો માટે કલ્પવૃક્ષ સમાન છે. કલ્પવૃક્ષની છાયામાં ઉભેલ વ્યક્તિ તેની મનવાંછિત ઈચ્છાની તૃપ્તિ કરે છે તેમ સાચો સેવક તેની નિશ્રામાં રહેલ આશ્રિતોની તમામ ઈચ્છાઓ પૂર્ણ કરે છે.

સમ્રાટ ચંદ્રગુપ્ત, શ્રેણિક, કલિંગ સમ્રાટ ખારવેલ, ગુર્જર નરેશ

કુમારપાળે સેવાભાવનું પ્રતિબિંબ ઝીલ્યું. જગદુશા, પેથડશા અને ભામાશા જેવાએ દાન દ્વારા સેવાભાવને ચરિતાર્થ કર્યા અને શ્રમણ પરંપરાના અને જૈન સંસ્કૃતિના સેવાભાવને ઉજાગર કર્યો.

જૈનાચાર્ય વિજયવલ્લભસૂરિ અને ઉપાધ્યાય અમરમુનિ જેવા સંતોએ સેવાભાવની વિશિષ્ટતાના દર્શન કરાવ્યા છે. ઔં મૈયાના આરાધક અને વિશ્વવાત્સલ્યના સંદેશવાહક કાંતિકારી જૈન સંત મુનિશ્રી સંતબાલજીએ નર્મદાકાંઠે એક વર્ષ મૌન એકાંતવાસ ગાળ્યો એ સમયે એમને ધાર્મિક અને આધ્યાત્મિક સાધના ઉપરાંત લોકકલ્યાણ માટેની સેવાકીય પ્રવૃત્તિમાં કઈ રીતે સક્રિય થવાય તે બાબત અંગેના કાંતિકારી વિચારો ઉદ્ભવ્યા. મુનિશ્રીએ દર્શાવ્યું કે જૈન સંત તરીકે દીક્ષા લીધા પછી તેઓ એક વિશાળ વિશ્વયોજનાઓનો ભાગ છે. જૈન સાધુઓએ સમાજ સુધારણા કે સેવાકીય કામો ન કરવા જોઈએ એવી કોઈ મનાઈ ફરમાવવામાં આવી નથી. મુનિશ્રીનું આ વિધાન ભગવાન મહાવીરના જીવન સંદર્ભે વિચારવું રસપ્રદ થઈ પડશે. ભગવાન મહાવીરે પોતાના સંઘમાં શુદ્ધ જાતિના લોકોમાંથી મેતાર્ય મુનિ અને મુનિ હરિકેશીને દીક્ષિત કરી અસ્પૃશ્યતા નિવારણના વિચારને પુષ્ટિ આપી, પશુબલિ પ્રથાને બંધ કરાવી હિંસા રોકી, ચંદનબાળાને હાથે બાળુકા ઢોરાવી દાસી પ્રથાની નાબૂદી માટે પ્રેરણા આપી.

ભગવાને મોરાક ગામના તાંત્રિક અચ્છંદકના પાખંડને ખુલ્લું પાડી લોકોને અંધશ્રદ્ધા અને વહેમની બેડીમાંથી મુક્ત કર્યા.

કોશામ્બીની રાણી મૃગાવતીના રૂપ પર મોહિત, રાજા ચંદ્રપ્રદ્યોત પાગલ બન્યો ત્યારે ચંદ્રપ્રદ્યોતને ધર્મ દેશના સંભળાવી મૃગાવતીને મુક્તિ અપાવી. આ યુદ્ધભૂમિનું સ્થળ અશુચિ, રૂધિર અને માંસથી ખરડાયેલું હોવા છતાં ભગવાન ઉગ્ર વિહાર કરી પધાર્યા તે વીરપ્રભુની પ્રબુદ્ધ કરૂણા, સામાજિક ચેતનાના વિકાસનું પ્રેરક બળ બની એક સ્ત્રીના શીલનું રક્ષણ કરે છે.

ભગવાન મહાવીરના જીવન પ્રસંગોમાં જનહિત-સેવાભાવ અને લોકકલ્યાણની ભાવના અભિપ્રેત છે. મહાવીર ધર્મના કણ કણમાં માનવતાનું અમૃત છલકાઈ રહ્યું છે.

મુનિશ્રી સંતબાલજીએ કહ્યું છે,

‘સર્વ ક્ષેત્રમાં રહીએ તો પણ આત્મભાન નવ વિસ્મરીએ.’

મુનિશ્રીની આ પંક્તિમાં સેવાભાવ સહિત બધી પ્રવૃત્તિ કરતાં પણ આત્મજાગૃતિમાં રહેવાની શીખ અભિપ્રેત છે.

૬૦૧, સ્મિત એપાર્ટમેન્ટ, ખોખાણી લેન, ઘાટકોપર (ઈસ્ટ),
મુંબઈ-૪૦૦૦૭૭. મોબાઈલ : ૯૮૨૦૨૧૫૫૪૨

લોક-અલોક રહસ્ય પ્રકાશ

□ ડૉ. કોકિલા હેમચંદ શાહ

‘લોકસ્વરૂપ વિચાર કે, આત્મરૂપ નિહાર.’

સર્વજ્ઞ પ્રણીત જૈનદર્શન અપૂર્વ છે. તેમાં કથિત વૈરાગ્ય ભાવનાઓ ચિંતન કરવા યોગ્ય છે. હું કોણ છું, ક્યાંથી આવ્યો? મારું સ્વરૂપ શું? એ વિચાર વિના જ્ઞાન નથી. બાર ભાવનાઓમાં લોકાનુપ્રેક્ષા વિચારવા જેવી છે. તે દ્રવ્ય સ્વરૂપનો, વસ્તુસ્થિતિનો બોધ કરાવી આત્મકલ્યાણ માટે સાધનભૂત બને છે અને મમત્વ દૂર કરવા સહાયરૂપ બને છે.

આચાર્ય કુંદકુંદ ભાવપાહુડમાં કહે છે-

‘ભયંકર નરકગતિમાં, તિર્યચગતિમાં, અને દેવગતિ તથા મનુષ્યગતિમાં હે જીવ! તું તીવ્ર દુઃખને પામ્યો, માટે હવે તો જિનભાવના ભાવ, ચિંતવ. (ભાવપાહુડ-૮)

લોકસ્વરૂપ ભાવનામાં કહ્યું છે, ‘આ લોકમાં વાળના અગ્રભાગ જેટલી પણ કોઈ એવી જગ્યા નથી કે, જ્યાં જીવે અનેક અનેકવાર જન્મમરણનું કષ્ટ ન વેઠ્યું હોય.’

ધર્મધ્યાનના ‘સંસ્થાનવિચય’ પ્રકારમાં ત્રણ લોકનું સ્વરૂપ ચિંતવવાનું કહ્યું છે. લોક સ્વરૂપ સુપ્રતિષ્ઠકને આકારે છે. હવે આપણે જોઈએ, લોક સ્વરૂપ સમજાવ્યાની અગત્યતા.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રનું કાવ્ય છે-‘લોક પુરુષ સંસ્થાને કલ્હો.’

‘લોકપુરુષ સંસ્થાને કલ્હો

એનો ભેદ તમે કંઈ લલ્હો?

એનું કારણ સમજ્યા કાંઈ,

કે સમજાવ્યાની ચતુરાઈ?

સંસ્થાન એટલે આકાર. લોક પુરુષાકારે રલ્હો છે. અર્થાત્ બે હાથ કમ્મરે રાખી પગ પહોળા કરી કોઈ પુરુષ ઊભો હોય એ આકારે લોક છે એમ શાસ્ત્રમાં કથન છે. તેનો મર્મ શું છે તે ચિંતવન કરવાથી સમજાય છે. લોક જીવ અને અજીવે કરીને સંપૂર્ણ ભરપૂર છે. જડ ચૈતન્યમય છે, દ્રવ્યગુણ પર્યાયાત્મક છે. દેહ આત્માથી ભિન્ન છે. જ્ઞાનદર્શન ચૈતન્યનો ગુણ છે-આત્માનું મહત્ત્વ છે. લોકની મૂળસ્થિતિ-સ્વરૂપ અથવા આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ જે કેવલજ્ઞાની સર્વજ્ઞ ભગવંતે જોયું છે તેવું છે-અનંત અલોકાકાશની વચ્ચે આ લોક રલ્હો છે. અને તે ત્રણે કાળે આદિ, મધ્ય અને અંતમાં એ રૂપે રહેવાનો છે. અલોકાકાશની વચ્ચે પુરુષાકારે લોક આવેલો છે. ‘લોકરૂપ અલોકે દેખ’-લોકમાં બંધયુક્ત સંસારી જીવો તેમજ બંધરહિત મુક્ત જીવો રહેલા છે.

‘તે આ લોક નામનો પુરુષ જાણવો.’ એકબીજાની નીચે નીચે

વિસ્તીર્ણ છત્રાકારે રહેલ રત્નપ્રભાદિ સાત નરકપૃથ્વી છે, તેથી પૂર્ણ એવા અધોલોકરૂપ સાત રજજુ પ્રમાણ એ લોકપુરુષના બે પગ છે. એ લોકપુરુષની મધ્યમાં અર્થાત કેડે તિર્યક્લોક આવેલો છે. જે વિસ્તારમાં એક રજજુપ્રમાણ છે, અને જેમાં અસંખ્યાતા દ્વીપ સમુદ્રો આવેલા છે. જ્યોતિષયક રૂપ કાંચીકલાપ એ પુરુષની કેડના કંદોરાનું કામ સારે છે. અર્થાત્ સૂર્ય-ચંદ્રાદિ જે જ્યોતિષયક આ તિર્યક્લોકની આસપાસ ફરતું આવેલું છે, તે આ લોકપુરુષનો કંદોરો છે.

હવે ઊર્ધ્વલોક તે લોકપુરુષની કટિભાગની ઉપર ઊંચે દેવલોક છે. જે પાંચ રજજુ પ્રમાણ વિસ્તારમાં હોઈ બે કોણીઓનું કામ સારે છે. સિદ્ધશિલા જે લોકપુરુષના અંતે ઊર્ધ્વભાગમાં આવેલ છે અને જે પણ વિસ્તારમાં એક રજજુ છે તે એ લોકપુરુષનું મસ્તક છે.

એ લોકપુરુષ છાશ કરવા ઊભેલા પુરુષની જેમ પગ પહોળા કરી ઊભેલ છે અને એણે પોતાના બે હાથ કેડ પર રાખેલા છે. તે લોકપુરુષ અનાદિકાળથી નિરંતર ઊર્ધ્વ જોવાવાળો છે, ઊર્ધ્વ જવાવાળો છે, (આત્માની ઊર્ધ્વગતિ છે તે સૂચવે છે) ઉચ્ચ એની ગતિ છે, જિતેન્દ્રિય છે અને શાંતમુદ્રા ધારણ કરતો છતાં ખિન્ન નથી.

એ લોકપુરુષ છ દ્રવ્ય ભરેલો છે એને કોઈએ કરેલો નથી. એ અનાદિ અનંત છે. અને ચોતરફ ધર્મ, અધર્મ, કાળ આકાશ, જીવ અને પુદ્ગલ એ દ્રવ્યયુક્ત છે. આવો તે લોકપુરુષ છે. જેનું વર્ણન વિનયવિજયજી કૃત ‘શાંત સુધારસ’માં આ રીતે આપ્યું છે.

વળી એમ પણ કહ્યું છે. આ લોક રંગમંડપરૂપ છે, જેમાં આત્મા અને પુદ્ગલ નર છે અને પાંચ સમવાય-સ્વભાવ, કાલ, નિયતિ કર્મ અને પુરુષાર્થ-કારણોરૂપ વાજિંત્રોએ નચાવ્યા નાચતા જુદા જુદા વેષે એ પુરુષ રૂપરંગ મંડપમાં નાચી રહ્યા છે. કર્મ પ્રમાણે સંસારી જીવો ફળ ભોગવી રહ્યા છે.

આ રીતે લોકનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ વિચારતા જ્ઞાની પુરુષો મનની સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરે છે અને અધ્યાત્મભણી વળે છે.

આ ગણિતાનુયોગની મહત્તા છે. કહ્યું છે-

‘ગણિતાનુયોગ ગણવા થકી મુક્ત થાય જડ ચિત્ત.’

આ લોકનું બીજી રીતે ચિત્ર જોઈએ તો રંગભૂમિ કેવી છે? કોઈ કોઈ સ્થળોએ ઉજ્જવળ ઉત્સવ સમય વર્તી રહ્યો છે અને જયના મંગળ ગીતો ગવાઈ રહ્યા છે જ્યારે બીજે સ્થળે અત્યંત હાહાકાર થઈ રહ્યો છે, ખેદનું કારણ વર્તી રહ્યું છે. કોઈ હારે છે, કોઈ જીતે છે, કોઈ હસે છે, કોઈ રડે છે. આમ, અનેક પ્રકારના ચિત્ર-વિચિત્ર નાટકો આ લોકપુરુષરૂપી નાટ્યગૃહમાં ભજવાય છે-તે જોઈ; આ લોકની એવી પ્રથા દેખી, શાંત ચિત્ત થઈ, સમતા આદર.

જે પુદ્ગલદ્રવ્યે કરેલા વિવર્તોથી છવાઈ રહેલો આ લોકાકાશ છે તે પુદ્ગલદ્રવ્યોનો અનંતવાર સર્વ પ્રાણીઓએ પરિચય કર્યો છે. અર્થાત્ કેટલીય વખત જન્મમરણ કરી ચૂક્યા છે, તેથી પૂર્વ મમત્વની પરંપરાએ પુદ્ગલો છોડે છે ગ્રહે છે-આ ઘટમાળ લોકોકાશમાં ચાલી જ રહી છે.

જે પુદ્ગલ એકવાર છોડ્યું તે જ બીજી વાર બીજા રૂપે ગ્રહણ કરે છે. સંસાર પરિભ્રમણમાં જીવો પુદ્ગલ ભોગ તરફ ઝાવાં નાંખે છે. જાણે કદી મળ્યું ન હોય તેમ! મમતા અને મોહપૂર્વક સંસારના પદાર્થોને ભોગવે છે. પણ અંતર્યક્ષુ વડે આ બધું જોઈને હે જીવો! જેમાં આવું નાટક ભજવાઈ રહ્યું છે એ જોઈને પરિભ્રમણ ટાળવા માંગતા હો તો ચિંતન કરો. ભગવાન ઋષભ ૮૮ પુત્રોને સંસારનું સ્વરૂપ સમજાવતા કહે છે કે ‘તું ગમે તેટલી મમતા રાખીશ પણ તારું કોઈ નથી. ‘एगोहं नत्थि मे कोई ।’ આસક્તિ જીવનને ક્યાં ને ક્યાં લઈ જાય છે-દુર્ગતિમાં. દુર્લભ એવો માનવભવ, આપણે આ લોકનું સ્વરૂપ સમજી વેડફી દેવો જોઈએ નહીં. તેથી જૈન આચાર્યો ફરમાવે છે: મનને સ્થિર કરો. સુખ બહાર નથી પણ આત્મામાં છે. સત્ય વસ્તુસ્થિતિ સમજાય તો જીવ નરક, તિર્યચ, મનુષ્ય, દેવરૂપે જે સારી-માઠી ગતિ કર્યા કરે છે એ પરિભ્રમણમાંથી બચે અને દુઃખ દૂર થાય. આ પરિભ્રમણ દુઃખમાંથી બચવા મનની સ્થિરતા જરૂરી છે, ચિંતન જરૂરી છે; મારી વસ્તુ તો મારી પાસે જ છે તે બહાર રઝળવાથી નહીં મળે. આમ આત્મામાં સ્થિરતા થતાં અજ્ઞાન દૂર થાય છે. સુખ વાસ્તવિક પોતામાં છે, પરમાં નહીં એ જ્ઞાન થાય છે. ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રમાં કહ્યું છે કે અધ્રુવ આ સંસારમાં હું શું કરું જેથી દુઃખ ન મળે? લોકસ્વરૂપના બોધ દ્વારા આત્મજ્ઞાન માટે પુરુષાર્થ કરવો હિતકારી છે. રાજચંદ્ર કહે છે- ‘વૈરાગ્યાદિ સફળ તો જો સહ આતમજ્ઞાન’-આત્મજ્ઞાનનું મહત્ત્વ છે. અંતે તો તે જ ઉપાદેય છે.

જૈન સાહિત્યમાં ચાર અનુયોગ છે (૧) દ્રવ્યાનુયોગ (૨) ધર્મકથાનુયોગ (૩) ગણિતાનુયોગ (૪) ચરણકરણાનુયોગ. ગણિતાનુયોગ છેવટે દ્રવ્યાનુયોગ માટે જ છે. લોકસ્વરૂપનું જ્ઞાન, એનો વિચાર ગણિતાનુયોગમાં સમાવેશ પામે છે. લોકનો જુદી જુદી રીતે સ્પષ્ટપણે વિચાર કરવાથી ચિત્ત સ્થિર થાય છે, બધે ભમતું અટકે છે, જડતા દૂર થાય છે. એમ થાય છે કે અહો! આ લોકરૂપ રંગમંડપમાં અનેક વખત વિવિધ વેષો પહેરી નાચ્યો. એવું કોઈપણ સ્થળ નથી કે જ્યાં આ જીવે સ્પર્શ ન કર્યો હોય. ગહન સંસાર-અરણ્યમાં ભટકતા જીવોને સ્થિર કરવા, પરિભ્રમણમાંથી અટકાવવા ચતુર્ગતિમાંથી છોડાવવા, સર્વજ્ઞના વચનામૃતો હિતકારી છે. જે દ્વારા આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ સમજાય.

લોકનું ચિંતન કરવાથી સર્વ જીવ-અજીવ પદાર્થોનું ભાન થાય છે. લોકનું સ્વરૂપ કેવું છે? લોકાકાશની ચોમેર અલોકાકાશ છે. જેમાં પાંચ દ્રવ્યો વર્તે છે તેટલું ક્ષેત્ર એ લોકાકાશ છે-આવો લોકપુરુષ છે તેનું હૃદયપટ પર આલેખન કરવાથી તત્ત્વદર્શન શક્ય બને છે. જીવ અને પુદ્ગલની જાતજાતની ક્રિયાનું આ લોક સ્થાનક છે. વળી, આ લોક પુદ્ગલોને લઈને એકરૂપ છતાં જાતજાતના વિવર્તો રૂપે રૂપાંતર પામી રહ્યું છે. તે લોકાકાશ કોઈ સ્થળે મેરુ જેવા ઊંચા સુવર્ણના શિખરો રૂપ થઈ રહેલ છે; તો બીજે સ્થળે એવી જ ઊંડી નીચી મોટી ખાઈઓ રૂપે થઈ રહેલ છે. આવા

લોકપુરુષને—કહે છે કે તારા હૃદયમાં ધાર અને સ્થિર થઈ તારું સ્વરૂપ વિચાર લોકપુરુષમાં કોઈ કોઈ સ્થળે દેવતાઓના રમ્ય આવાસ આવેલા છે જે સુંદર છે. જ્યારે બીજી બાજુએ ઘોર ભયંકર અંધકારમય નરકાદિ આવેલા છે. ક્યાંક મેરુ જેવા ઊંચા સોનાના પર્વતો આવેલા છે, તો ક્યાંક ઊંડી ખીણો આવેલી છે. જે એકરૂપ છતાં પુદ્ગલના કરેલા વિવિધ વિવર્તો છે. લોકોકાશ પોતે તો એકરૂપ છે, એક જ છે પણ તેમાંથી અનેક ચિત્રવિચિત્ર—નાના મોટા નવા રૂપ પેદા થાય છે. અહીં પુદ્ગલની વિવર્ત શક્તિ નોંધપાત્ર છે, જેને લીધે આધુનિક વિજ્ઞાને ટેલિફોન, ટેલિગ્રાફ આદિની શોધ કરી છે. એકરૂપમાંથી પુદ્ગલો અનેક વિવર્ત રચે છે—એક શબ્દ આખા લોકને સ્પર્શી આવે છે.

આચારાંગ સૂત્ર, પ્રથમશ્રુત સ્કંધમાં કહ્યું છે—

‘આયય ચક્ષુ લોગ વિપસ્સી,

લોગસ્સ અહો ભાગં જાણઃ ઉદ્ધા ભાગં જાણઃ

તિરિયં ભાગં જાણઃ।...

જેના ચક્ષુઓ ખુલ્લાં છે એવો લોક જોનાર—લોકને વિશેષરૂપે જોનારો સાધક લોકના અધોભાગને જાણે છે, ઉર્ધ્વભાગને જાણે છે, તિર્યંગ ભાગને જાણે છે અને તે સમજી જાય છે કે સંઘટિત લાગતો આ લોક તો સતત પરિવર્તનશીલ છે, ક્ષણભંગુર વિનાશી વસ્તુઓની સાથેના જોડાણને જાણી લઈને જે બંધનોને ખોલી નાંખે છે. એ પ્રશંસનીય વીરપુરુષ છે જે આ સર્વ આશ્ચર્ય યથાર્થ સમજે તે જ્ઞાની છે. છ દ્રવ્યાત્મક લોકનું યથાર્થ જ્ઞાન થાય ત્યારે; શંકા દૂર થાય ત્યારે સમજાય છે કે લોક ત્રિકાળ એ રૂપે જ રહેવાનો છે. તેને અન્ય રૂપે કરવા કોઈ સમર્થ નથી. બંધયુક્ત સંસારી જીવો કર્મસંહિત છે, એ પ્રમાણે જીવોને કર્મનો ઉદય નિરંતર હોય છે. વળી નવા કર્મો બંધાતા જાય છે. તે કર્મના પ્રકાર, સ્થિતિ, અનુભાગ પ્રદેશ, બંધ સત્તા, ઉદય, ઉદીરણ વગેરેનું જ્ઞાન થતા સાધકને સમજાય છે. આ ચૌદ રજજી પ્રમાણ લોકમાં અનંત સંસારી જીવો ચાર ગતિને ચોર્યાશી લાખ યોનિમાં ચિત્રવિચિત્ર દેહ ધારણ કરતા કર્મથી બંધાઈને દુઃખી થઈ રહ્યા છે. તેમાંથી છૂટવાનો અવસર એક મનુષ્યદેહમાં જ છે. પણ તે અતિ દુર્લભ છે. તેથી આ દેહ પામીને આત્મસ્વરૂપ જાણી અસ્થિરતા દૂર કરવાને પુરુષાર્થ આદરવો જોઈએ. અસ્થિરતારૂપ દુઃખ ટાળવાનો ઉપાય કલ્પો છે:

‘જહાં રાગ અને વળી દ્વેષ, તહાં સર્વદા માનો કલેશ,

ઉદાસીનતાનો જ્યાં વાસ, સકળ દુઃખનો છે ત્યાં નાશ.’

ચિત્તની અસ્થિરતા રાગદ્વેષને કારણે છે. રાગ કે દ્વેષ હોય ત્યાં ચિત્તમાં કલેશ હોય છે. તેથી કર્મબંધ થાય છે. રાગદ્વેષ દૂર થતાં સર્વજ્ઞતા પ્રગટે છે અને એ જ્ઞાનદશામાં પછી દેહ રહે છતાં નિર્વાણ જેવું સુખ અનુભવાય છે. આ ક્યારે બને? જ્યારે સ્થિરતા પ્રાપ્ત થાય. આ રીતે લોકનું સ્વરૂપ, કર્મનું સ્વરૂપ વગેરે વિચારવાથી, શું કરવાથી સુખી થવાય તે સમજાય છે. લોકાલોકનું જ્ઞાન થતા આત્મા આનંદ અનુભવે છે.

‘વસ્તુ વિચારત ધ્યાવતે, મન પામે વિશ્રામ,

રસ સ્વાદત સુખ ઉપજે, અનુભવ યાકોનામ.’

આમ દુઃખનું કારણ શું તે સમજવાથી સુખ મળે છે.

બધા સુખ માટે ભટકે છે પણ એની શોધ કરે છે પરપદાર્થમાં. રાજચંદ્ર કહે છે—‘અંતરમાં સુખ છે, બહાર શોધવાથી મળશે નહીં. અંતરનું સુખ અંતરની સમશ્રેણીમાં છે...નિર્ભય થઈશ...દૃષ્ટિ શાશ્વત પર કરવી એ સુખ છે. દુઃખનું કારણ અજ્ઞાન છે. અનાદિકાળથી જીવ દુઃખી છે—કારણ કે દેહ, સ્ત્રી, પુત્ર, પરિવાર, લક્ષ્મી, અધિકાર વગેરેમાંથી સુખ મળે નહીં. તે કશામાં સુખ આપવાનો ગુણ જ નથી. સુખ આપણું સ્વરૂપ છે. બધું જ જાણ્યું પણ જો સ્વયંને ન જાણ્યો તો વ્યર્થ છે. નવતત્ત્વ—જીવાજીવ સંબંધી જ્ઞાન વિશાળ છે. આખા લોકમાં પદાર્થ બે છે. જીવ અને અજીવ. ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રુવની વિચિત્રતા એમાં બની રહી છે જેમાં કાલાનુસાર પરિણામન ચાલુ જ રહ્યા કરે છે. અહીં દ્વીપમાં તીર્થંકર, કેવળી ભગવાન અને નિર્ગથ મુનિરાજ વિચરે છે તેમને ‘વંદામિ, નમસામિ, સક્કારેમિ, સમાણેમિ, કલ્લાણં, મંગલં, દેવયં ચેઈયં પજજુવાસામિ.’—તેમને વંદન કરું છું, નમસ્કાર કરું છું, સત્કાર કરું છું, સન્માન કરું છું, કલ્યાણરૂપ છે, મંગલરૂપ છે, દિવ્યરૂપ છે, ચૈત્યપ્રતિમારૂપ છે તેમની પર્યુપાસના કરું છું. ઈષત્ પ્રાગભારા નામની આઠમી પૃથ્વી છે, તેની વચ્ચે સિદ્ધિશિલા છે. તેની ઉપર લોકાંતે સિદ્ધ ભગવંતો મુક્ત અવસ્થામાં રહેલા છે તે સર્વને વંદું છું. યાવત્ પર્યુપાસના કરું છું એમ લોકસ્વરૂપ વિચારવું.

કહે છે કે લોકસ્વરૂપ વિચારતા અંતર્મુખ થવાય છે અને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. જ્યારે જીવ અને પુદ્ગલ બંને ભિન્ન છે તે સ્પષ્ટ સમજાય ત્યારે ભેદજ્ઞાન થાય—અને જન્મ, મરણ વગેરે જીવના નથી. જડ અને ચેતન બંનેના પરિણામો ભિન્ન છે. ‘કોઈ કોઈ પલટે નહીં છોડી આપ સ્વભાવ.’ એવો અનુભવ થતા જીવને સ્થિરતા પ્રાપ્ત થાય છે અને દુઃખ દૂર થતા પરમ આનંદ અનુભવે છે. આમ સ્વરૂપરૂપનું જ્ઞાન થતાં સુખ જે આપણું સ્વરૂપ છે તે પ્રાપ્ત થાય છે. સુખ આશ્વજાતિ થઈ ગયું છે તે દૂર કરવાનું છે ચિંતનથી. અત્યંત સરળ વાત છે પણ કઠિન છે. અંતમા—

‘શુદ્ધ બુદ્ધ ચૈતન્ય ધન, સ્વયંજ્યોતિસુખધામ,

બીજું કહીએ કેટલું? કર વિચાર તો પામ.’

બી-૧૪, કાકડ નિકેતન, દેરાસર લેન, ઘાટકોપર (પૂર્વ),

મુંબઈ-૪૦૦ ૦૭૭. મો. નં. : ૯૩૨૩૦૭૯૮૨૨

- બુદ્ધિશાળીનાં ત્રણ વર્ગ છે: (૧) જે પોતાની મેળે સમજે છે તે, (૨) જે બીજા જે સમજે છે તે સ્વીકારે છે તે, અને (૩) જે નથી જાતે સમજતો કે નથી બીજાનું સ્વીકારતો, તે—આમાં પહેલો ઉત્તમ, બીજો મધ્યમ અને ત્રીજો નકામો.

જયભિખ્ખુ જીવનધારા : ૫૪

□ ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ

[સાહિત્યમાં માનવમૂલ્યની સદૈવ ઉપાસના કરનાર સર્જક જયભિખ્ખુએ એમની કલમ દ્વારા સમાજને માટે પ્રેરણાદાયી લેખન કર્યું. માત્ર કલમથી જ નહીં, પરંતુ એમના કાર્યોથી પણ એમણે સમાજને સુવાસિત કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. તેઓ અમદાવાદથી ઉત્તરપ્રદેશના સીતાપુરમાં આવેલી આંખની હૉસ્પિટલમાં કાળા મોતિયાના ઑપરેશન માટે ગયા અને સીતાપુરમાં ગુજરાતની એક નવી આબોહવા સર્જાઈ. એનો ગુજરાતમાં પણ પડઘો પડ્યો, એ વિશે જોઈએ આ ચોપનમાં પ્રકરણમાં.]

મૈત્રીની સ્નેહગાંઠ

કેટલાય લાંબા વિચાર પછી, અપાર ચિંતા અને સાધન-સરંજામની પુષ્કળ તૈયારી સાથે જયભિખ્ખુ કાળા મોતિયાનું ઑપરેશન કરાવવા માટે ઉત્તરપ્રદેશના સીતાપુરમાં ગયા. છ વ્યક્તિઓના કાફલા અને સામાનના પિસ્તાળીસ મુદ્દાઓ સાથે એ સીતાપુરની આંખની પ્રસિદ્ધ હૉસ્પિટલમાં આવ્યા અને અહીંના સેવા-શુશ્રૂષાપૂર્ણ વાતાવરણથી અભિભૂત થઈ ગયા. એમને લાગ્યું કે આ હૉસ્પિટલ નથી, પરંતુ ચક્ષુમંદિર છે અને અહીં ડૉક્ટરો દર્દીને દેવ માનીને એમની ખાતર-બરદાસ કરે છે.

વહેલી સવારે પાંચ વાગ્યે ડૉક્ટરો તૈયાર થઈને દર્દીઓને તપાસવા માટે નીકળે. જુદા જુદા રૂમમાં જાય. એમની પાછળ અન્ય ડૉક્ટર-મંડળી અને ડ્રેસિંગ કરનાર નર્સ ચાલતાં હોય. આને કારણે અહીં ચિકિત્સા માટે આવેલા સહુ કોઈ વહેલાં ઊઠી જાય, પોતાનો રૂમ બરાબર સાફ કરે, સ્નાન કરીને તૈયાર થઈને બેસે. ડૉક્ટર આવે ત્યારે સઘળું સુઘડ અને વ્યવસ્થિત હોવું જોઈએ ને! ડૉક્ટર રૂમમાં પ્રવેશે, એની સાથે આનંદ છવાઈ જાય. ડૉક્ટરોના ચહેરા પર હાસ્ય હોય, દર્દી સાથે હંસી-ખુશીથી વાત કરે અને એ વાતની સાથોસાથ એમની આંખની સ્થિતિ અંગે પૂછપરછ અને ચિકિત્સા પણ ચાલતી હોય.

ક્યારેક દર્દીઓ પ્રશ્નોની ઝડી વરસાવે. એમાંય ગુજરાતના દર્દીઓ તો વધુ સુંવાળપની અપેક્ષા રાખે. ડૉક્ટરો સહુ કોઈ સાથે હસતા ચહેરા વાત કરતા જાય અને રોગીની વેદના ભુલાવતા જાય. વળી આ ડૉક્ટરો તો એવા હતા કે જેઓ અંગત પ્રેક્ટિસ કરે તો અઢળક કમાણી કરી શકે. પરંતુ સેવાના આ ભેખધારીઓ અહીંની સઘળી કપરી પરિસ્થિતિઓનો સામનો કરીને દર્દી-નારાયણની સેવા કરવાનો દૃઢ નિરધાર ધરાવતા હતા. આને કારણે તો ડૉ. મહેરાએ એક ગેરેજમાં શરૂ કરેલી સીતાપુરની આંખની હૉસ્પિટલમાં આ સમયે દર્દીઓ માટે ૧૮૦૦ પલંગ હતા અને આ હૉસ્પિટલની ૨૯ જેટલી શાખાઓ હતી!

વહેલી સવારે પાંચ વાગ્યે ડૉ. પાહવા દર્દીઓને તપાસવા નીકળે, બપોરના દોઢથી બે વાગ્યા સુધી એમનું આ કાર્ય ચાલે. ફરી બપોરે ત્રણ વાગ્યે કામ શરૂ થાય અને રાતના દસ વાગ્યા સુધી દર્દીઓને તપાસવાનું અને ઑપરેશનનું કામ ચાલે. આ બધાની સાથોસાથ ડૉ. પાહવાની નેત્રચિકિત્સા અંગેનું સંશોધનકાર્ય ચાલતું હોય. રાત્રે દશ

વાગ્યા પછી એમનો આ વિષયની અઘતન માહિતી ધરાવતા ગ્રંથો અને સામયિકોનો વિદ્યાભ્યાસ શરૂ થાય અને મોડી રાત સુધી વાચન-સંશોધન ચાલે. એમનાં આ વિષયના પુસ્તકો દેશ-વિદેશના પાઠ્યક્રમમાં સ્થાન ધરાવતા હતા.

મજબૂત પંજાબી બાંધો. વહેલી સવારે જુઓ કે મોડી રાત્રે, પણ ચહેરા પર થાકનું નામ-નિશાન નહીં. દર્દી ગરીબ હોય કે તવંગર-સહુની વાત પ્રેમથી સાંભળે! હસીને ઉત્તર આપે. દર્દીને તપાસતી વખતે ક્યારેય ઉતાવળનો અણસાર નહીં. એના બધા પ્રશ્નોના શાંતિથી ઉત્તર આપે, આંખની સ્થિતિનું બયાન કરે અને માર્ગદર્શન આપે. આ વિષયની એમની નિપુણતા અને કલાકો સુધી કાર્ય કરવાની એમની ધગશ જોઈને મને સદા આશ્ચર્ય થતું.

એક વાર જયભિખ્ખુએ દોસ્તીના દાવે ડૉ. જગદીશ મિત્ર પાહવાને પૂછ્યું, ‘તમે ઈશ્વર પાસે માગો, તો શું માંગો?’

ડૉ. પાહવાએ હસતે મુખે નિખાલસ ઉત્તર આપ્યો, ‘મારો પ્રયત્ન એ છે કે હું વધુ ને વધુ લોકોની સેવા કરી શકું; માનવીનાં દુઃખ-દર્દનો સાથો હમદર્દ બની શકું; એમની યાતનાઓ ઓછી કરી શકું. ખેર! મારી પ્રાર્થના તો એ હોય છે કે મારો મરીઝ (દર્દી) જલદી સાજો થઈ જાય.’

જેમ જેમ સમય વીતતો ગયો, તેમ તેમ દર્દી જયભિખ્ખુ અને ડૉક્ટર પાહવા વચ્ચેની સ્નેહગાંઠ વધુ ને વધુ દૃઢ બનતી ગઈ. રાઉન્ડમાં નીકળેલા ડૉ. પાહવા જયભિખ્ખુના રૂમમાં જરા નિરાંતે બેસે અને પછી બંને વચ્ચે અલકમલકની વાતો થાય. ક્યારેક ડૉ. પાહવા જયભિખ્ખુને એમના જીવન વિશે પૂછે, તો વળી કોઈ વાર જયભિખ્ખુ પણ એમને પૂછે કે ‘તમે દર્દીને જુઓ છો ત્યારે કેવો અનુભવ થાય છે? તમારી ખ્યાતિ ભારતભરમાં વ્યાપેલી છે, ‘પદ્મશ્રી’ના ઇલકાબથી તમે વિભૂષિત છો, ત્યારે એક સામાન્ય દર્દીને તમે કઈ નજરે જુઓ છો?’

ડૉ. પાહવાએ જવાબ આપ્યો, ‘હું મારા દર્દીને મારો જિગરી દોસ્ત માનું છું. એનું કારણ એ છે કે બાળપણમાં મારા એક મિત્રની આંખનો પડદો તૂટ્યો અને એની રોશની સાથેની દોસ્તી પૂર્ણ થઈ ગઈ. એ સમયે ‘ડિયેટમેન્ટ ઑફ રેટિના’ના દર્દનો ઈલાજ કરનારા દેશમાં માત્ર ગણ્યાગાંઠ્યા ડૉક્ટરો જ હતા અને તેઓ પણ સાધન-સુવિધાના અભાવે

કશું કામ કરી શકતા નહીં. મારા પરમ મિત્રની રોશની આંખનો પડદો ખસતાં ચાલી ગઈ, તેથી અભ્યાસ સમયે જ મનમાં પાકી ગાંઠ વાળી હતી કે એમ.બી.બી.એસ. થયા પછી આંખના નિષ્ણાત ચિકિત્સક બનવું. લાહોરમાં એમ.બી.બી.એસ.ની પદવી પ્રાપ્ત કર્યા પછી વધુ અભ્યાસ માટે અમૃતસર આવ્યો. આંખનો નિષ્ણાત ડૉક્ટર બન્યો પણ હજી મિત્રને કાર્યાજલિ આપવાની બાકી હતી. એ જમાનામાં ‘ડિટેચમેન્ટ ઓફ રેટિના’ અંગેના અભ્યાસનું સૌથી મોટું મથક વિયેના ગણાતું હતું, આથી ત્યાં જઈને અભ્યાસ કર્યો. વિશેષ અભ્યાસ માટે સ્પેન અને અમેરિકા પણ ગયો. આ વિષય પર મહાનિબંધ લખ્યો, આંતરરાષ્ટ્રીય પરિષદોમાં એના વિશેના સંશોધનપૂર્ણ નિબંધો વાંચ્યા. હવે આજે જ્યારે કોઈ નેત્રપીડિતને જોઉં છું ત્યારે મને મારા જિગરી દોસ્તની યાદ આવે છે અને એ સમયની એની આર્થિક મજબૂરી મારી આંખ આગળ તરવરે છે ! આથી જ અંગત પ્રેક્ટિસ કરવાને બદલે આ હૉસ્પિટલમાં નેત્રચિકિત્સાની વધુ તક મળતી હોવાથી સુખસાહ્યબીભરી સરકારી નોકરી ફગાવી દઈને ૧૯૪૯ના એપ્રિલ મહિનામાં આ હૉસ્પિટલમાં હું જોડાઈ ગયો અને મારી પત્ની સરલાબહેન પાહવાએ પણ મારી આ ભાવનાને હસતે મુખે વધાવી લીધી.’

જયભિષ્મુ ડૉ. પાહવાને ગુજરાતની કોઈ વાત કરે, તો પાહવા એમને કહેતા કે ‘પહેલાં હું એમ વિચારતો હતો કે હું પંજાબનો કે ઉત્તરપ્રદેશનો છું, પણ હવે અહીં તમને સહુને મળ્યા પછી એમ લાગે છે કે હું આ બધા કરતાં પહેલો ગુજરાતનો છું.’ આમ કહીને ડૉ. પાહવા હસી પડતા !

હકીકત એ હતી કે આ પૂર્વે ડૉ. પાહવાએ અમદાવાદમાં પાંચ વાર ‘કન્સલ્ટિંગ કેમ્પ’ કર્યા હતા અને એનો અગણિત લોકોએ લાભ લીધો હતો. એ જ રીતે ૧૯૭૧માં રાજકોટમાં ડૉ. પાહવાએ એક મહિનાનો ‘કન્સલ્ટિંગ કેમ્પ’ કરીને બાર હજાર દર્દીઓને તપાસ્યા હતા અને વિના મૂલ્યે ૨૧૦૦ જેટલા ઓપરેશન કર્યા હતાં. આ કેમ્પમાં એમણે છ મહિનાના બાળકની બંને આંખે સફળ ઓપરેશન કર્યું હતું અને ૧૦૫ વર્ષના વૃદ્ધજનનું પણ ઓપરેશન કર્યું હતું. એમાં કેટલાક રોગીઓ એવા હતા કે જેમને માટે આ જિંદગીમાં દૃષ્ટિ મેળવવી સંભવ ન હતી અને તેઓ નિરાશ થઈને એમની પાસે આવ્યા હતા. પાહવાની કાર્યકુશળતા અને વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિથી સહુ કોઈ પ્રભાવિત થતા હતા.

જે કાળા મોતિયાના ઓપરેશન માટે જયભિષ્મુએ ઘણી મોટી તૈયારી કરી હતી એ તો થોડી જ વારમાં પૂરું થયું અને ધીરે ધીરે એમને બરાબર દેખાવા લાગ્યું. એ પછી જયભિષ્મુ અમદાવાદ પાછા આવ્યા અને મનમાં એક ધૂન જાગી કે ગુજરાતને કઈ રીતે આવા નિપુણ ડૉક્ટરનો લાભ મળે. એમણે અખબારમાં લેખો લખ્યા અને તેથી સીતારપુરની આંખની હૉસ્પિટલ વિશે ગુજરાતમાં ખૂબ જાગૃતિ પ્રસરી.

એવામાં બીજી આંખના ઓપરેશનનો સમય આવ્યો. ૧૯૬૯ની ૨૪મી ઓગસ્ટે સાંજે છ વાગ્યે અમદાવાદના ખાનપુર વિસ્તારના

દિનબાઈ ટાવરમાં જયભિષ્મુ એમના મિત્ર ડૉ. મદનમોહન પરીખની હૉસ્પિટલમાં જમણી આંખના ઓપરેશન માટે દાખલ થયા. ઓપરેશનમાં મદદ કરવા માટે જરૂરી સાધનો અને દવાઓ લઈને શ્રી રઘુનાથસિંહ આવ્યા હતા. રાતના બાર વાગ્યા સુધી તૈયારીઓ ચાલી અને પછી ૨૫મી ઓગસ્ટ અને સોમવારે ડૉ. પાહવાએ ડૉ. મદનમોહન પરીખની હૉસ્પિટલમાં ઓપરેશન કર્યું. એ પછીના દિવસે એમણે જાતે ડ્રેસિંગ કર્યું અને ત્યારબાદ ૧૯૬૯ની ૨૭મી ઓગસ્ટે બુધવારે ડૉ. પાહવા મુંબઈ જઈને સીતાપુર ગયા.

ગુજરાતમાં સીતાપુરની આંખની હૉસ્પિટલ માટે એક એવી ભાવના જાગ્રત થઈ હતી કે ધીરે ધીરે એ માટે દાનનો પ્રવાહ વહેવા લાગ્યો. બે લાખ રૂપિયાનું દાન તો રમત-રમતમાં મળી ગયું અને પછી એ ફાળો જ્યારે સીતાપુરમાં આપવાની વેળા આવી ત્યારે કોઈએ જયભિષ્મુને કહ્યું, ‘આને માટે તમે અથાગ પ્રયત્ન કર્યો છે. આ વૉર્ડનું નામ તમારા નામ પરથી રાખીએ તો ?’

જયભિષ્મુએ કહ્યું, ‘ના, આ વૉર્ડનું નામ તો મેં સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલના નામને સાંકળીને ગુજરાત વૉર્ડ એવું આપ્યું છે.’

એ પછી સીતાપુરના ગુજરાત વૉર્ડના મકાનોની શિલારોપણ વિધિ થઈ ત્યારે જયભિષ્મુએ કૃતકૃત્યતાના ભાવથી કહ્યું કે ‘સીતાપુરમાં ગુજરાત થાય છે એ જ આપણા માટે તો આનંદની વાત છે. ગુજરાતમાં સીતાપુર આવવું જોઈએ અને સીતાપુરના સેવાભાવી ડૉક્ટરોને હાથે તેનું મંગલાચરણ થવું જોઈએ. (શ્રી શાંતિલાલ જીવણલાલ ગાંધીનો લેખ, જયભિષ્મુ સ્મૃતિગ્રંથ પૃ. ૧૦૩).’

ત્યારબાદ જયભિષ્મુએ એક પુસ્તકનું સર્જન કર્યું અને એ પુસ્તક પોતાના પરમ મિત્ર ડૉ. જગદીશ મિત્ર પાહવાને અર્પણ કરતાં લખ્યું:

‘જીવનદાનથીય મહામૂલું ચક્ષુદાન કરનાર

નામ તેવા ગુણ ધરાવનાર

પ્રેમધર્મા ડૉ. જગદીશ મિત્ર પાહવાને

અર્પણ.’

આ બે મિત્રોનું ગુજરાતમાં સીતાપુર સર્જવાનું સ્વપ્ન સ્વપ્ન જ રહ્યું. કારણ કે ડૉ. પાહવા જયભિષ્મુની જમણી આંખના ઓપરેશન માટે ૧૯૬૯ની ૨૪મી ઓગસ્ટે આવ્યા, અને ચાર મહિનામાં તો ૧૯૬૯ની ૨૪મી ડિસેમ્બરે જયભિષ્મુનું અવસાન થયું.

સીતાપુરમાં ડૉ. પાહવાને પોતાના મિત્રના અવસાનની જાણ થતાં એમણે મને ફોન કરવાની સાથોસાથ શોકસંદેશો મોકલ્યો:

‘અમને સહુને જયભિષ્મુના અવસાનના સમાચાર સાંભળીને ખરેખર ઊંડો આઘાત થયો છે. એમની પોટ ઘણી મોટી છે. માત્ર ગુજરાતને જ નહીં, પણ આખા ભારતને એમની પોટ સાલશે.’

(ક્રમશઃ)

(૧૩-બી, ચંદ્રનગર સોસાયટી, જયભિષ્મુ માર્ગ, પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૭.) મોબાઈલ : ૦૯૮૨૪૦૧૯૮૨૫

પુસ્તકનું નામ : તમારા મૃત્યુ પર કોણ આંસુ સારશે ?
'ધ મંક હુ સોલ્ડ હીઝ ફેરારી' પુસ્તકમાંથી જીવન
પાઠ : લેખક : રોબિન શર્મા

પ્રકાશક : જયકો પબ્લિશિંગ હાઉસ

એ-૨, જશ ચેમ્બર્સ, ૭-એ સર ફિરોજ શાહ
મહેતા રોડ, ફોર્ટ, મુંબઈ-૪૦૦૦૦૧.

અનુવાદ : ડૉ. પૂર્ણિમા દવે

મૂલ્ય-અમૂલ્ય, પાના-૨૨૫, આવૃત્તિ-૨૦૧૩.

રોબિન શર્મા એક એવા સંન્યાસી છે જેમણે પોતાની સંપત્તિ વેચી નાખી. તેમણે લખેલા પુસ્તકો વિશ્વની ૭૦ કરતાં વધારે ભાષામાં વેચાયા છે. લેખક પોતે આ પુસ્તક વિશે કહે છે, 'આ પુસ્તકનાં પાને પાને એ શબ્દો ગ્રંથસ્થ થયા છે તે મારા હૃદયની ઊંડી લાગણી અને બહુ મોટી આશા સાથે લખાયા છે-આ પુસ્તકમાંથી જ્ઞાનરૂપી ખજાનો મળશે જે તમારા વ્યવસાયિક, વ્યક્તિગત અને આધ્યાત્મિક જીવનની ગુણવત્તાને સમૃદ્ધ કરશે.'

રોબિન શર્મા એક આંતરરાષ્ટ્રીય બેસ્ટ સેલર લેખક છે. આ પુસ્તકમાં લેખકે એક રોમાંચક વાર્તાની રચના કરી છે. એમાં તેમણે જીવન પરિવર્તનના શાસ્ત્ર સંમત સાધનોની સરળ જીવન દર્શન તરીકે રજૂઆત કરી છે. જીવન બદલી નાંખે તેવું એક આનંદપ્રદ પુસ્તક છે જે જીવનના મોટા પ્રશ્નો પર પ્રકાશ પાડે છે. આ પુસ્તકમાં લેખકશ્રી ભૂતકાળ અને વર્તમાનકાળ બંનેની પરંપરાનું મિશ્રણ કરી વાચકોને મિત્ર ભાવે જ્ઞાનગુટિકા આપે છે.

આ પુસ્તક તેમના અન્ય પુસ્તકોની જેમ સકારાત્મક ઉર્જાને પ્રકાશ ચોતરફ ફેલાવે છે.

x x x

પુસ્તકનું નામ : પિતા

સંકલનકાર તથા આલેખન : સુબોધભાઈ બી. શાહ

પ્રકાશક : સુબોધભાઈ બી. શાહ

૩૦૧, આંગી ફ્લેટ, નવા વિકાસ ગૃહ સામે,
પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭. ફોન : (૦૭૯)
૨૬૬૦૨૭૫૭. (મો.) ૯૩૭૪૦૧૯૩૬૨.

મૂલ્ય : અમૂલ્ય, પાના : ૧૦૨, પ્રથમ આવૃત્તિ-
જુલાઈ, ૨૦૧૩.

લેખક સુબોધભાઈ સ્વયં વાંચનપ્રેમી છે. તેમણે થોડા સમય પહેલાં માતા વિશે 'મા' પુસ્તકમાં સંકલન કર્યા પછી પિતા વિશે સંકલન કરવાની ભાવના જાગે એ સ્વાભાવિક છે.

આ પુસ્તકમાં એમના વાંચનમાં આવેલા પિતા

સર્જન-સ્વાગત

□ ડૉ. કલા શાહ

વિશેના લેખો અને કાવ્યોનું સંકલન કર્યું છે. આ સંકલનમાં માતાપિતા પ્રત્યેની ભાવપૂર્ણ સ્મરણાંજલિ મળે છે.

સંતાનના ઘડતરમાં માતાનું સ્થાન અનેરું છે. તે સાથે સાથે પિતાનું યોગદાન પણ ઓછું નથી. એ સત્ય સમજવા માટે આ પુસ્તક પ્રેરક બનશે.

આ પુસ્તકમાં સુબોધભાઈએ વિવિધ લેખકો- ચિંતકોના લેખોના અંશો લઈને તથા એમના લખાણોમાંથી પ્રેરણા લઈને સહજ ઊર્મિથી સ્વતંત્ર રીતે લખેલા લેખો સમાવ્યા છે. સંતાનોનો માતા-પિતા પ્રત્યેનો પ્રેમ અવિરત વહેતી ગંગા જેવો છે. આ પુસ્તક એ સંદેશ આપે છે કે પિતાનું ઋણ સદાય પુત્રના શિરે વસે છે.

આ પુસ્તક કુટુંબ જીવનને સુદૃઢ અને સ્નેહભર્યું બનાવે તેવું છે.

x x x

પુસ્તકનું નામ : જ્ઞાનતીર્થની યાત્રા

જૈન સાહિત્યના વિવિધ લેખોનો સંગ્રહ

લેખક : ડૉ. કવિન શાહ

પ્રકાશક : શ્રી રાંદેર રોડ, જૈન સંઘ, સુરત

પ્રાપ્તિસ્થાન : ૧૦૩/સી, જીવન જ્યોત એપાર્ટમેન્ટ,
વખારિયા બંદર રોડ, બિલીમોરા-૩૮૬૩૨૧.

મૂલ્ય-રૂ. ૨૦૦/-, પાના-૨૮૦, આવૃત્તિ-
પ્રથમ-વિ. સં. ૨૦૬૮. ઈ.સ. ૨૪-૧૦-૨૦૧૨.

જૈન ધર્મની દૃષ્ટિએ તીર્થનું સ્વરૂપ, જ્ઞાનતીર્થ, સાધુતીર્થ અને માતાપિતા તીર્થ સમાન છે. તીર્થયાત્રા મોક્ષદાયક છે. તેના પાયામાં જ્ઞાનયાત્રાનું મૂલ્ય અધિક છે.

આ પુસ્તકમાં જ્ઞાનતીર્થનો મહિમા ગાવા માટે વિવિધ લેખોનો સંચય કર્યો છે. જખડી, ચૂનડી, ગરબી, કડવો, નવરસા, જૈન ધર્મની દૃષ્ટિએ સ્ત્રીના રૂપક દ્વારા નિરૂપણ, ધૂવઉ, ચંદ્રાયણિ, ચોક, વિજ્ઞાપ્તિ પત્ર, ટબો, બીલવારસ જેવા અલ્પ પરિચિત કાવ્યોની માહિતી દ્વારા જ્ઞાનમાર્ગની ક્ષિતિજના દર્શન થાય છે. તે ઉપરાંત સ્થૂલિભદ્ર, નેમનાથના જીવનના પ્રસંગોનું નિરૂપણ કરતી 'નવરસો' અને 'બારમાસા' પ્રકારની કૃતિઓની સમીક્ષાત્મક નોંધ પ્રગટ કરીને જ્ઞાન, સાહિત્ય અને

ધર્મ એ ત્રણનો સુભગ સમન્વય સધાયો છે.

સાધુ કવિઓની જ્ઞાનોપાસનાની સાથે એમની કવિ પ્રતિભાની વિશિષ્ટતાનું પણ દર્શન થાય છે.

મધ્યકાલીન સાહિત્યરસિકોને માટે જ્ઞાનતીર્થની યાત્રા સહાયરૂપ થાય એવી છે.

x x x

પુસ્તકનું નામ : પ્રતિભાવ

લેખક-સંપાદક : જાદવજી કાનજી વોરા

૨૦૪, બી.પી.સી. પ્લાઝા, દેવી દયાલ રોડ,
મુલુંડ વેસ્ટ, મુંબઈ-૪૦૦૦૮૦.

ફોન : ૦૨૨-૨૫૬૦૫૬૪૦

પ્રકાશક : શ્રીમતિ પ્રેમિલાબેન જયંતીલાલ શાહ
પરિવાર (પાટણવાળા)

પ્રેમ જયંતી બંગલો, ૭/બી, જીવન સ્મૃતિ સોસાયટી,
મીરાંબિકા સ્કૂલ પાસે, નારણપુરા,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૩.

ફોન : ૦૭૯-૨૭૪૩૫૪૧૮.

મૂલ્ય-સ્વજન સ્નેહ, પાના-૧૦૬, આવૃત્તિ-
પ્રથમ-નવેમ્બર-૭, ૨૦૧૩.

લેખક કહે છે, 'વ્યસ્ત જિંદગીમાં વિસરાયેલા મિત્રો સાથે ફરી નાતો જોડવાની ભાવનાથી પ્રેરાઈને વિચારોના આદાન-પ્રદાન તથા ગમતાનો ગુલાલ કરવાના આશયથી ચાર વરસ પહેલાં હૃદયના આંગણમાં પત્રશ્રેણીનો છોડ વાવ્યો.' એ છોડ આકાશે જઈને અડ્યો. ફળસ્વરૂપે 'પ્રતિભાવ' પુસ્તકનું સર્જન થયું.

૧૨૫ જેટલાં મિત્રોને પત્રો મોકલ્યા. સારો પ્રતિસાદ સાંપડ્યો. આ પત્રોનો વારસો કાયમ માટે સચવાઈ રહે એ હેતુથી આ પુસ્તક પ્રગટ કર્યું છે.

ગુજરાતી સાહિત્યમાં કદાચ આવા વિષય કે સ્વરૂપનું આ પ્રથમ પુસ્તક હશે. મુંબઈના વ્યસ્ત જીવનમાં પણ લેખકશ્રી મહિને-બે મહિને સૌને એક પત્ર મોકલે. એમાં નવા ભાવો, સંવેદના ઠાલવે. એના પ્રેરક પ્રતિભાવો મળતા ગયા અને પ્રવૃત્તિ હજી ચાલુ જ છે.

આ પ્રેરણાદાયી પત્ર પ્રવૃત્તિને આવકારવી જ રહી.

x x x

પુસ્તકનું નામ : સ્વરૂપ મંત્ર

નમસ્કાર મહામંત્ર

અનુપ્રેક્ષા

પ્રવચનકાર : સ્વરૂપ ચિંતક : શ્રી પનાલાલ જે. ગાંધી

પ્રકાશક : દિવ્યલોક સ્વાધ્યાય વૃંદ

મૂલ્ય : રૂ. ૫૦/- (પડતર કિંમત), પાના-૧૨૫, આવૃત્તિ-તૃતીય.

પંડિત પનાભાઈ ગાંધી બહુશ્રુત પંડિત છે. પદાર્થના જ્ઞાતા છે અને પદાર્થનું મૌલિક ચિંતન કરી નવાં નવાં અર્થઘટન આપનાર સુવિખ્યાત પંડિત છે. તેઓએ નવકારમંત્રને ‘સ્વરૂપ મંત્ર’ તરીકે ઓળખાવ્યો છે. આ એમની વિશિષ્ટ, મૌલિક છતાં શાસ્ત્રસંમત એવી દૃષ્ટિનો પરિચય કરાવે છે.

આ પુસ્તકમાં પંડિત પનાભાઈએ અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ એ પાંચ પરમેષ્ટિના પ્રત્યેક સ્વરૂપનો શબ્દાર્થ સહિત સવિગત પરિચય કરાવી તેની સાથે સાધકના સ્વરૂપનું અનુસંધાન કેવી રીતે થઈ શકે છે તે બુદ્ધિગમ્ય પદ્ધતિએ તાર્કિક શૈલીએ સરસ રીતે સમજાવ્યું છે. બીજા લેખમાં અરિહંત પરમાત્માના સ્વરૂપનું એ શબ્દના વિશ્લેષણ દ્વારા દર્શન કરાવવા સાથે એમાં ચારે અનુયોગ કેવી રીતે સમાય છે તે સરસ રીતે સમજાવ્યું છે. પનાભાઈએ આ લેખોમાં નવકાર મંત્ર વિશે સર્વાંગીણ વિચારણા કરી છે. નમવાની ક્રિયાનું અને વિનયનું મહત્ત્વ, દ્વદશાંગી, પુણ્ય અને પાપ, કર્મના પ્રકાર, પંચ પરમેષ્ટિના રંગો, નવકાર મંત્રનો જાપ, અન્ય મંત્રો કરતાં નવકાર મંત્રની વિશિષ્ટતા અને ઉચ્ચતા, નવકાર મંત્રની આરાધનાની વિધિ ઇલાદિ વિષયોની સૂક્ષ્મ અને ગહન વિચારણા પૂર્વાચાર્યોની પંક્તિઓના આધાર સહિત અહીં કરવામાં આવી છે.

x x x

પુસ્તકનું નામ : નેષામાં નવલ નૂર

લેખક : બકુલ દવે

પ્રકાશક : ડિવાઈન પબ્લિકેશન

૩૦, કૃષ્ણ કોમ્પ્લેક્સ, ત્રીજે માળે, જૂનું મોડલ સિનેમા, ગાંધી રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧.

ફોન : ૨૨૧૬૭૨૦૦, ૮૪૨૭૦૧૨૮૮૫.

E-mail : divinebooks@gmail.com

મૂલ્ય-રૂ. ૧૭૫/-, પાના-૨૭૬, આવૃત્તિ-પ્રથમ, ફેબ્રુઆરી, ૨૦૦૮.

આ નવલકથામાં વાર્તા સાહિત્ય ક્ષેત્રે ઊંચું સ્થાન ધરાવનાર બકુલ દવેએ ‘સી. યુ. શાહ પ્રજ્ઞાચક્ષુ મહિલા સેવાકુંજ’ સંસ્થાની પ્રવૃત્તિઓ નિહાળીને, તેમના જીવનની તમામ વાતો સાંભળીને આ નવલને એક કલાત્મક સ્વરૂપ આપ્યું છે. અહીં એક અંધ ખેડૂત પુત્રી અમરેલી જિલ્લાના

નાનકડા આંકડિયા ગામમાં જન્મી કેવા કેવા સંઘર્ષ વેઠી, દૃઢ મનોબળથી પોતાનું નાનપણનું સમણું, બહેનો માટેની-અંધબહેનો માટેની સંસ્થા સ્થાપવાનું પૂર્ણ કરે છે. તેની સંઘર્ષ કથા છે.

આ નવલનું કથાવસ્તુ વાસ્તવિક અને સારી માઠી ઘટનાઓથી ભરેલું છે. મુક્તાબેન અંધ બન્યા તે પૂર્વેનું તેમનું જીવન, અંધ બન્યા પછીની તેમના પરિવારની વેદના, તેમની દૃષ્ટિ પાછી મળે તે માટે ખેડૂત પિતાએ કરેલા અનુભવો વગેરેનું વર્ણન લેખકે કર્યું છે. આ નવલકથામાં ઉજાસ તરફની મુક્તાબહેનની આ યાત્રામાં એમના ભાતીગળના વ્યક્તિત્વના અનેક રૂપો ઉઘડે છે. એક તપસ્વિની શું કરી શકે તેનો જીવતો જાગતો દસ્તાવેજ એટલે આ નવલ.

x x x

પુસ્તકનું નામ : પ્રાચીન મિસર અને અખે નેતન લેખક : અમૃત બારોટ

પ્રકાશક : મુક્ત મુદ્રણ, પિતૃછાયા

અગ્નિશાંતિ કેન્દ્ર પાછળ, દાંડિયા બજાર, વડોદરા. મૂલ્ય-રૂ. ૧૫૦/-, આવૃત્તિ-૧, ૨૦૧૦.

અમૃતભાઈ બારોટના મિસરની સંસ્કૃતિ વિશેના આ ગ્રંથમાં મિસરની સંસ્કૃતિને, માનવ સંસ્કૃતિને વ્યાપક પરિણામમાં મૂકવાનો મનસૂબો છે. સંસ્કૃતિના વહેણોની આવી સમાન્તર ધારાઓ મનુષ્યની મથામણના પ્રદેશભેદે પણ એક જ પ્રકારની હતી તે પૂરવાર કરે છે.

વિવિધ દસ પ્રકરણોમાં લેખકે મિસરની સંસ્કૃતિના વિવિધ પાસાંઓ વિશે રોચક માહિતી

આપી છે. ત્યાંના દેવ-દેવીઓ, રાજવંશો, માન્યતાઓ, સમાજવ્યવસ્થા, શાસકોનો પરિચય આપ્યો છે. તે ઉપરાંત ત્યાંની ચિત્રલિપિ, પિરામિડો, પેપાઈરસ, શિલાલેખોની પણ વિગતે ચર્ચા કરી છે. સમાજમાં ફેરો અને પુરોહિતોનું વર્ચસ્વ હતું તેની ચર્ચા પણ વિગતે કરી છે.

આ ગ્રંથના સારરૂપ ‘અનુકથન’માં તેઓએ કરેલું નિરીક્ષણ એમના ઇતિહાસચિંતનની પ્રતીતિ કરાવે છે. રુચિ અને પરિશ્રમના સુભગ સમન્વયના કારણે ગુજરાતીના ઇતિહાસ ગ્રંથોમાં નોંધપાત્ર બની રહેશે.

x x x

સાભાર સ્વીકાર

૧. ઝીણી નજર-સંકલનકર્તા-સુખદેવ મહેતા, અનુવાદક-કુમુદ શાનભાગ, દશ્ય-૭ - દર્શના જોશી, ચાર્વા અને ચરક સંહિતા-સુખદેવ મહેતા પ્રકાશક-સુખદેવ મહેતા, ૩૨, ઈલાકુંજ, નેપયન્સી રોડ, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૩૬.

૨. પ્રશ્ન એજ ઉત્તર-ભાગ-૧ લેખક-સ્વામી સચ્ચિદાનંદ પ્રકાશક-ગુર્જર પ્રકાશન, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૬.

૩. સિદ્ધાયલનો સાથી લેખક-મુનિ દીપરત્નસાગર સંપાદક-પ્રકાશક-અભિનવ શ્રુત પ્રકાશન, C/O. પ્ર. જે. મહેતા, પ્રધાન ડાકઘર પાછળ, જામનગર.

૪. જૈન શાસનની દીક્ષા શ્રીમદ્ વિજયયોગતિલકસુરીશ્વરજી મહારાજ પ્રકાશક-સંયમ સુવાસ

૫. શૈશવના સંસ્મરણો-વિક્રમ આર. દોશી વિલેપાર્લા (વેસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦૦૫૬.

૬. ટોચલેટની દુનિયા પ્રકાશક-નેશનલ સેનીટેશન એન્ડ એનવાયરમેન્ટ (નાસા ફાઉન્ડેશન) ૧૦-૧૧, ચોથો માળ, સહયોગ કો. સેન્ટર, દીનભાઈ ટાવર સામે, લાલ દરવાજા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧.

૭. સ્મૃતિના ઉપવનમાં- સંકલન-બંસરી પારેખ, રંજન પારેખ પ્રકાશક-ઇમેજ પબ્લિકેશન, ૧૮૮/૧, ગોપાલ ભુવન, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૨. ફોન : ૨૦૦૨૨૬૮૧. મૂલ્ય-રૂ. ૧૫૦/-

૮. વિચાર મંથન-સતીશ વ્યાસ

કુકેરી મુકામે ચેક અર્પણ વિધિ

માલવી એજ્યુકેશન એન્ડ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ, કુકેરીને ચેક અર્પણ કરવા તા. ૪-૧-૨૦૧૪ના બસમાં જઈ તા. ૫-૧-૨૦૧૪ના પાછા આવવાનો કાર્યક્રમ છે. જેમને આ ચેક અર્પણ વિધિ કાર્યક્રમમાં આવવા માટે નામ લખાવવું હોય તેઓ સંઘની ઓફિસનો સંપર્ક કરે. સૌએ સ્વ ખર્ચે જવાનું છે.

ઓફિસ ટે. નં. ૨૩૮૨ ૦૨૮૬.

મથુરાદાસ મો. નં. ૮૮૩૩૫ ૭૬૪૨૧

પ્રવીણભાઈ દરજી મો. નં. ૮૮૬૮૫ ૦૩૦૭૨

શુભમ્ પ્રકાશન, ૩૦૩, કૃષ્ણાવિહાર, એસ. વી. રોડ, તાતા કમ્પાઉન્ડ, અંધેરી (પ.), મુંબઈ-૪૦૦ ૦૫૮.

ફોન-૦૨૨-૨૬૭૦૪૮૭૬. મૂલ્ય-રૂ. ૧૦૦.

૯. કાન્તિ કથાઓ-સ્વામી સચ્ચિદાનંદ

ગુર્જર પ્રકાશન, ૨૦૨, તિલક રાજ, પંચવટી પહેલી લેન, આંબાવાડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૬.

ફોન : ૦૭૯-૨૨૧૪૪૬૬૩. મૂલ્ય-રૂ. ૧૩૦.

૧૦. અંતર્ગત-અજિત સરૈયા,

પ્રકાશક-રચના સાહિત્ય પ્રકાશન, ૪૧૩/જી, વસંત વાડી, કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૨. ફોન : ૨૨૦૩૩૫૨૬. મૂલ્ય-રૂ. ૮૦/-

૧૦. શ્યામ સમીપે-જ્યોત્સના તન્ના,

ઈમેજ પબ્લિકેશન, ૧૯૯/૧, ગોપાલ ભુવન, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૨.

૧૧. જીવન પાથેય-

સંપાદક : મનહર શાહ-મિત્રોના પ્રતિભાવ

૧૨. આરાધના-

સંપાદક-મનહર શાહ-ભજન ગીતોનો રસથાળ. પ્રકાશક : મનહર શાહ, 'પ્રમુખ' શ્રી મંગલમ્ શિક્ષણ સંસ્કાર ભવન

૮૮, અમિતનગર, વી.આઈ.પી.રોડ, વડોદરા-૩૮૦૦૨૨. મૂલ્ય : રૂ. ૨૫૦/-

૧૩. સાર્થ શતાબ્દી ગ્રંથમાળા

શિક્ષણ વિશે વિવેકાનંદ

કર્મયોગ વિશે વિવેકાનંદ

ભક્તિ વિશે વિવેકાનંદ

જ્ઞાનયોગ વિશે વિવેકાનંદ

વેદાંત વિશે વિવેકાનંદ

રાજયોગ વિશે વિવેકાનંદ

સંપાદક : પ્રસાદ બ્રહ્મભટ્ટ

પ્રકાશક : સંસ્કાર સાહિત્ય મંદિર

૫, એમ.બી.બી.સી. હાઉસ, સહજાનંદ કૉલેજ

પાસે, પોલિટેકનિક, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫.

વિતરક-ગુર્જર સાહિત્ય ભવન, રતનપોળ નાકા સામે, ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧.

૧૪. ગુજરાતી ડાયસ્પોરા : સાહિત્ય અને સમીક્ષા-

પ્રકાશક : ગાર્ડી રિસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ ડાયસ્પોરા સ્ટડીઝ રાજકોટ-૫.

પાર્થ પબ્લિકેશન, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧.

૧૫. આત્મ અમૃતસાર-

(આત્મારામજી રચિત કાવ્યસંગ્રહ)

સંકલન : 'શ્રી મહેન્દ્રકુમાર જૈન', 'મસ્ત'

૨૬૩, સેક્ટર-૧૦, પંચકૂલા (હરિયાણા)

પ્રકાશક : શ્રી સાયરચંદ નાહર, અધ્યક્ષ અખિલ ભારતીય શ્રી આત્મવલ્લભ જૈન મહાસંઘ, ૨૦, જી.એમ.એમ. સ્ટ્રીટ, સાહુકાર પેઠ, ચૈન્નઈ-૬૦૦૦૭૮.

* * *

બી-૪૨, દયાનંદ સોસાયટી,

એ-૧૦૪, ગોકુલધામ, ગોરેગામ (ઈસ્ટ),

મુંબઈ-૪૦૦ ૦૬૩.

મોબાઈલ નં. : 9223190753.

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘને મળેલું અનુદાન

માલવી ઍજ્યુકેશન એન્ડ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ

૩૧૯૦૭૪૧ આગળનો સરવાળો

૧૦૦૦૦ ઓજસ અરવિંદ લુખી

૫૦૦૦ શ્રી હસમુખલાલ વનેચંદ માટલિયા

૫૦૦૦ વીના વિરેન શેઠ

૫૦૦૦ મહેન્દ્ર એ. શાહ

૨૦૦૦ શ્રી નિતિન એમ. ઝવેરી

૩૨૧૭૭૪૧ કુલ રકમ

સી. ડી. યોજના-પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા

૮૧૭૬૫ જવેલેક્ષ ફાઉન્ડેશન

૮૧૭૬૫ કુલ રકમ

પ્રબુદ્ધ જીવન નીધિ ફંડ

૧૦૦૦૦ એમ. કે. શાહ

૫૦૦૦ શ્રી હરસુખ બી. મહેતા ચેરિટેબલ

ટ્રસ્ટ

૧૫૦૦૦ કુલ રકમ

પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા

૧૫૦૦૦૦ સેવંતીલાલ કાંતિલાલ ટ્રસ્ટ

૧૫૦૦૦૦ કુલ રકમ

જમનાદાસ હાથીભાઈ મહેતા અનાજ રાહત ફંડ

૫૦૦૦ શ્રી શશિકાંતભાઈ

૫૦૦૦ શ્રી પ્રફુલભાઈ પીપલિયા

૫૦૦ સુંદરજી મંગલદાસ પોપટ

૧૦૫૦૦ કુલ રકમ

સંઘના આજીવન સભ્ય

૫૦૦૦ શ્રી કે. સી. લુથીયા

૫૦૦૦ કુલ રકમ

ટ્રસ્ટ ફંડ

૨૧૦૦૦ શ્રી સોનલ ઈન્ડસ્ટ્રીઝ

૧૧૦૦૦ શ્રી વાડીલાલ એસ. ગાંધી

૩૨૦૦૦ કુલ રકમ

જનરલ ફંડ

૧૦૦૦૦ શ્રી સ્ટુડન્ટસ એજન્સી (આઈ) પ્રા. લી.

૭૫૦૦ શ્રી જે. જે. ગાંધી એન્ડ કું.

૫૦૦૦ શ્રી અજીતભાઈ આર. ચોકસી

૫૦૦૦ શ્રી કમલેશ આઈ. શેઠ

૨૭૫૦૦ કુલ રકમ

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના અંકો ન મળ્યાની ફરિયાદ કરતા વાચકો અવશ્ય વાંચે

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ દર મહિનાની ૧૬મી તારીખે પ્રગટ થાય છે અને તે જ દિવસે બધા જ અંકો ટપાલ ખાતાને સુપરત કરવામાં આવે છે. આમ છતાં અંકો ન મળ્યાની વાચકો ફરિયાદ કરે છે, ત્યારે એમને અંકો મોકલવા પ્રયત્નો કરતા રહ્યાં છીએ. વર્ષમાં એક-બે વાર આવું બને અને અમે સ્ટોકમાં હોય, ત્યાં સુધી તેમને અંકો મોકલતા રહીએ છીએ.

હવે જે વાચકો અંકો મોડા મળવાની કે ન મળવાની કાયમી ફરિયાદો કરતા હોય છે, તે વાચકો જો પોતાના એરિયાની પોસ્ટ ઓફિસમાં લેખિત ફરિયાદ કરશે અને તેની કોપી હેડ પોસ્ટ ઓફિસને (જી.પી.ઓ. કે વિભાગીય પોસ્ટ ઓફિસને) મોકલીને અમને જાણ કરશે, તો તેમની ફરિયાદનો ઉકેલ આવી જશે અને ટપાલી તેમને ચીવટથી ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના અંકો અને અન્ય ટપાલ નિયમિત રીતે આપી જશે એવી અમને આશા છે. એટલે વાચકો સ્થાનિક પોસ્ટ ઓફિસમાં અંકો ન મળ્યાની કે મોડા મળતા હોવાની લેખિત ફરિયાદ કરે, એવી અમારી નમ્ર વિનંતી છે.

□ વ્યવસ્થાપક : ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’

પંથે પંથે પાથેય...(છેલ્લા પાનાથી ચાલુ)

પ્રિથા અને ચિંતન તો ખૂબ જ હળી ગયા હતા. મારે પણ આ એક જ પુત્ર હતો. આજે તે નથી. કદાચ ઉષાબેન જાણે તો એમ જ વિચારે કે તેને આ પ્રિથાના મમ્મીની જ નજર લાગી હશે, પણ તે સત્ય નથી. અમે તો ચેન્નઈ એકજ વર્ષ રહ્યા, ત્યારે તે માત્ર ચાર વર્ષનો હતો, અને બત્રીશ વર્ષ તેનું નિધન થયું. M.D. હતો ને I.C.U. માં ખૂબ સારી કામગીરી કરતો હતો. પ્રિથાના મમ્મી જેવી અનેકની અમી દૃષ્ટિ હતી, પણ ટૂંકું આયુષ્ય લઈને આવ્યો હતો, તેમાં કોઈ શું કરે! પ્રિથાના મમ્મી જાણે તો રડી જ પડે, હું તેમને ઓળખી શકી હતી તે રીતે તો તેઓ ખૂબ જ મોટું મન ધરાવતા હતા, પ્રેમાળ હતા, બહુ ભણેલા હતા નહીં અને છતાં ઘણાં સમજૂ અને ગણેલા લાગે. તેઓને અંગ્રેજીના કામચલાઉ શબ્દો જ આવડતા, તેથી તેમની જોડે બહુ વાતો ન થઈ શકતી. અમે એકબીજાને ઉપયોગી થતા. તેઓએ તો મને એવી મદદ કરી છે કે અમે તે ભૂલી જ ન શકીએ. ભાષાને કારણે અને વ્યસ્તતાને કારણે તેમના પતિ જોડે પણ બહુ જ ઓછો સમય સંપર્ક રહી શક્યો, પણ ત્યાં હતા ત્યારે બન્નેનો વ્યવહાર બહુ જ ઉમદા હતો. મારા પતિને શ્વાસની તકલીફ રહે છે, અને એક દિવસ એટલી બધી તકલીફ થઈ કે રાત્રે દોઢેક વાગ્યે બહુ જ સંકોચ અનુભવતા મેં તેમનું બારણું ખટખટાવ્યું અને પ્રિથાના પપ્પાએ તરત જ ઉઠાડ્યું. કારણ Ph.D. નો અભ્યાસ કરતા હતા, અને હજી સૂવા જતા જ હતા. તેઓને તો અંગ્રેજી સારું ફાવે. મેં વાત કરી. તેઓએ જોયું કે શ્વાસ લેવામાં ખૂબ જ તકલીફ પડી રહી હતી, તરત તેમનું સ્ક્રૂટર લઈને કેમ્પસમાં આવેલી નાની હોસ્પિટલમાંથી એમ્બ્યુલન્સ લઈ આવ્યા, ઘણી તકલીફ સાથે તેમને ટેકો આપતા દાદરો ઉતરાવ્યો, પ્રિથાના મમ્મી તો સ્વાભાવિક જ સૂતા હોય પણ તેઓ પણ આવ્યા, અને તેના ભાંગી-તૂટી અંગ્રેજીમાં કહે કે હું ચિંતનનું ધ્યાન રાખીશ. તેને તેમના ઘરમાં સૂવડાવી હું પણ હોસ્પિટલ ગઈ. બે-ત્રણ કલાકે શ્વાસ નોર્મલ થયો અને ઊંઘ આવવા લાગી. પછી પ્રિથાના પપ્પા સાથે હું પણ ઘેરે આવી કારણ રહેવાનું નહોતું. મેં તેમને બે-ત્રણ વાર કહી જોયું કે તમે હવે જાઓ ને શાંતિથી સૂઈ જાઓ; પણ તેઓ બધું બરાબર થાય પછી જ જશે તેમ કહ્યું. લગભગ આખી રાતનો ઉજાગરો થયો પણ તેમના ચહેરા પર સૌમ્યતા ને શાંતિ જ હતા. વહેલી સવારે અમે ઘેર પાછા ફર્યા. ચિંતનને ફરી ઘરમાં લઈ લીધો, ને પછી સવારે સાતેક

વાગ્યે હજી તો હું ચિંતન માટે દૂધ બનાવતી હતી ત્યાં બારણે ટકોરા પડ્યા, જોયું તો પ્રિથાના મમ્મી ‘ટીફીન’ (નાસ્તાને ટીફીન કહેવાનો રિવાજ અનેક સ્થળોએ છે) ચાર-પાંચ ગરમા-ગરમ ઈડલી ને ચટણી ડીશમાં હતા, ‘You tired, Chintan hungry’. ના પાડવાથી થોડા માને? તે વખતે અને આજે પણ યાદ આવી જાય ત્યારે શબ્દો નથી જડતા, એ લાગણી-સમજ માટે અને કંઈ ઉપકાર કરતા હોય તેવો પણ ભાવ નહીં, એકદમ જ માતૃભાવ અને સહજતા. (ઉપકાર કરે તો ય મન અભિમાન ન આણે રે!) બન્ને પતિ-પત્નીનો આવો ભાવ હતો. બે-ત્રણ દિવસ તેમને હોસ્પિટલમાં રાખ્યા. સવારે તો પછી અમારી જોડે જ આવેલા ગુજરાતી કુટુંબો, પણ કેમ્પસમાં આમ નજીક જ રહેતા, સૌને ખ્યાલ આવી જતા તેઓ મદદે આવ્યા. હોસ્પિટલ ચાલીને પહોંચી જવાય તેટલી જ દૂર. ‘પહેલાં સગા પડોશી’ તે રૂઢ પ્રયોગ આ લોકોએ સાર્થક કર્યો હતો. કેમ ભૂલાય? અવાર-નવાર ખબર પૂછી લેતા.

પાંચ-છ મહિના પછી ચિંતનને અછબડા નીકળ્યા, પ્રિથા ને ચિંતન તો બહુ જ સાથે રમતા, તેથી મને થોડી ચિંતા થઈ. મેં શાંતિબેનને કહ્યું કે પ્રિથાને હમણાં ન મોકલશો, પણ એ બાળકીને સમજાવવું તો ખૂબ અઘરું હતું તેથી તેના મમ્મી કહે, ‘I have 3, one sick, where throw 2, not worry.’ હા, બને તેટલું પ્રિથાને ઓછું આવવા દેતા, પણ ચિંતિત નહોતા રહેતા. પ્રવીણને તો તેના મમ્મી ફરકવા જ નહોતા દેતા. પ્રિથાની તંદુરસ્તીને કારણે અને ઈશ્વર કૃપાથી કે શુભ ભાવનાને કારણે પ્રિથાને ચેપ ન લાગ્યો. પ્રિથા નાની હતી તેથી અમારે ત્યાં ખૂબ દોડી જ આવતી. પછી તો શાંતિબેન પણ ક્યારેક આવતા. તેઓએ તે દિવસે જે ઈડલી આપી હતી તે એટલી સરસ ને પોચી હતી. તેમની પાસેથી જાણવા મળ્યું કે boiled rice વાપરવાથી આટલી સરસ પોચી થાય. મેં તેમને ઢોકળાં ને મગજ બનાવતા શીખવાડ્યા. બપોરના દોઢ-બે આસપાસ એક બાઈ ટોપલામાં શાક લઈને વેચવા આવતી, તેની જોડે ભાવતાલ કરવામાં તેઓ મદદરૂપ થતા. ત્રણ પુત્રીઓ હતી પણ તેની વેદના હોય તેવું ન લાગતું, ઈશ્વરમાં શ્રદ્ધા હતી. આમ ઈશ્વરે જે આપ્યું છે તેમાં સંતુષ્ટ હોય તેવું લાગતું. સરળ, સાદા ને ખૂબ મહેનતુ હતા. ક્યારેક તેઓને થોડી વસ્તુઓ ખરીદવા જવી હોય ત્યારે પ્રિથાને અમારે ત્યાં મૂકીને જતા. આમ અજાણી ભૂમિ પર અને સાવ જ અજાણ્યા લોકો વચ્ચે પણ અમને તેમના પ્રેમ, હૂંફ સાંપડ્યા હતા.

સંપર્ક તેઓ કે અમે નથી રાખી શક્યા તેનો થોડો અફસોસ ખેદ છે, પણ તેઓના સદૃવ્યવહારની ફોરમ ધૂપસળી સમ મારા મનમાં છે. અને મને ખાત્રી છે તેઓ ક્યારેક અમને મનમાં યાદ કરતાં હશે. પ્રિથા અને તેની બન્ને મોટી બહેનો સરસ ભણી-ગણીને સરસ રીતે સંસારમાં ગોઠવાઈ ગઈ હશે. અમારે ચેન્નઈથી વહેલા વિદાય લેવાની હતી, અમે વ્હાલી લાગે તેવી ઢીંગલી-પ્રિથા માટે એક ક્રિચન સેટ અને એક ફોક લીધું હતું. તેઓ પણ ચિંતન માટે સ્ટીલની લંબગોળ આકારની સરસ ડીશ લાવ્યા હતા, જેમાં ફૂલ પાંદડાની ડિઝાઈન ઉપસાવેલી છે, ને પાછળ લખ્યું છે, ‘Be happy’-Pritha’. મદ્રાસથી નીકળતી વખતે કોઈક સજ્જન-સ્વજનને છોડતા હોઈએ તેવું અનુભવ્યું હતું.

આઈન્સ્ટાઈને કહ્યું છે, હું આજે છું તેની પાછળ સેંકડોની મહેનત અને પરસેવો છે, તેથી જીંદગીના અંત સુધી સતત અને સખત મહેનત કરું તો પણ તેઓનું ઋણ ચૂકતે કરી શકીશ કે કેમ તે ખબર નથી. અનેકના પરસેવા, સદ્ભાવ, મૈત્રીભાવ, ઉદારતા, સમજ, નાની પણ યાદ રહી જાય તેવી મદદથી આપણું જીવન ઘડાતું હોય છે. પણ અનેકવાર નકારાત્મક વિચારસરણી બહુ મોટો ભાગ ભજવતી હોય છે. કદાચ પ્રવીણના મમ્મી આવી નકારાત્મકતાના ભોગ બન્યા હશે, સેંકડો બને છે, પણ સબૂર, મારી જાતને ટોળવાનું પણ વિચારું છું. બાળકો ખૂબ જ ભાવનાશીલ હોય છે. તેઓની ભાવનાઓને ઉશ્કેરવાનું કે નકારાત્મકતા તરફ લઈ જવાનું આપણાથી પણ નથી થઈ જતું ને? હઠારત ઈનાયતખાનની પ્રાર્થનાના થોડા શબ્દો કદાચ આપણને ઉગારે, ‘હે પરમ દયાળુ અને કરૂણાળુ પરમાત્મા અમને તારી મહાન સારપ આપ, અમને તારી પ્રેમભરી ક્ષમાશીલતા શીખવ, મનુષ્યો વચ્ચે ભાગલા પાડતા ભેદભાવોથી અમને ઉપર ઊંચકી લે અને તારા પૂર્ણ અસ્તિત્વમાં અમને એક કર.’

ફરી છેલ્લે પ્રિથાના મમ્મી-પપ્પાએ ફળની આશા વગર જે રીતે મદદ કરી હતી. તેનું ઋણ ક્યારે ચૂકવાશે તે ખબર નથી; પણ આ લેખ દ્વારા થોડું ઋણ ચૂકવાય તેવી ભાવના જરૂર છે. કોઈ એક અનામી કવિએ કહ્યું છે,

‘આધાર થાતો અન્યનો રસ્તે જતાં જતાં,
ગમગીન પળ હસતી કરે.’

તો ચાર જીંદગી....* * *
‘અનન્ય’, ૬, શાંતિવન સોસાયટી,
યુનિવર્સિટી રોડ, રાજકોટ-૩૬૦૦૦૫.
મોબાઈલ : ૦૯૪૨૮૨૯૯૮૯૭.

Thus He Was Thus He Spake

GOYANKAJI

“Every religion has an outer form or shell, and an inner essence or core. The outer shell consists of rites, rituals, ceremonies, beliefs, myths and doctrines. These vary from one religion to another. But there is an inner core common to all religions: the universal teachings of morality and charity, of a disciplined and pure mind full of love, compassion, goodwill and tolerance. It is this common denominator that religious leaders ought to emphasize, and that religious adherents ought to practice. If proper importance is given to the essence of all religions and greater tolerance is shown for their superficial aspects, conflict can be minimized.”

“Every religion worthy of the name calls on its followers to live a moral and ethical way of life, to attain mastery over the mind and to cultivate purity of heart. One tradition tells us, “Love thy neighbour”; another says, Salaam walekum - “May peace be with you”; still another says, Bhavatu sabbamangalam or Sarve bhavantu sukhinah - “May all beings be happy.” Whether it is the Bible, the Koran or the Gita, the scriptures call for peace and amity. From Mahavir to Jesus, all great founders of religions have been ideals of tolerance and peace. Yet our world is often driven by religious and sectarian strife, or even war - because we give importance only to the outer shell of religion and neglect its essence. The result is a lack of love and compassion in the mind.”

■ S N Goenka at the 2000 UN Peace Summit

S N Goenka (Satya Narayan Goenka) passed away last month. If one were to imbibe his teachings to their fullest, one would not spend time in mourning him. Instead, one would pay homage by simply following Vipassana, that is, the act of stilling the mind with one's breath and drawing all consciousness to one's body, its surface and the sparks of changes in it. In doing this, one would free the body of one negative thought one after another. This is a technique that began with the Buddha.

It's no wonder that Goenkaji convinced hundreds of thousands of people that change could only come from within and not by inflicting forced rituals upon

others. And, less surprise that he drew people from across the world for who it became quickly obvious that Goenkaji was a man without a self-serving religious agenda. He may have been a saint and a great man to be celebrated but more than that, he was a teacher who would show them the way. He had stumbled upon the truth to free one's self from misery and wished to share it with as many people as he could.

Of Indian descent, Goenkaji was born and raised in Burma. Here he met U Ba Khin, the man who would become his teacher and learned Vipassana. He moved to India and began teaching Vipassana in 1969 – towards the end of the flower child decade, when hippies were still trawling through the subcontinent in search of nirvana. Many of them turned to Goenkaji and so Vipassana centres, in the north, especially, still draw foreigners seeking to experience the truth as shared by him.

Goenkaji taught more than 300 courses in India and abroad but by 1982 he appointed assistant teachers. Even so, meditation centres run videos and audios of Goenkaji initiating seekers into Vipassana. There are Vipassana centres in India, Canada, the United States, Australia, New Zealand, France, the United Kingdom, Japan, Sri Lanka, Thailand, Burma, Nepal and other countries.

At the UN Peace Summit in 2000, a gathering of spiritual leaders from around the world, Goenkaji quoted the Buddha:

“The Buddha said, “Animosity can be eradicated not by animosity but only by its opposite. This is an eternal Dharma [spiritual law].” What is called Dharma in India has nothing to do with Hinduism, Buddhism, Jainism, Christianity, Islam, Judaism, Sikhism or any other “ism”. It is this simple truth: before you harm others, you first harm yourself by generating mental negativity; and by removing the negativity, you can find peace within and strengthen peace in the world.”

□ **RESHMA JAIN**

The Narrators
Mobile: 9820427444

A True Jain is full of Politeness and is Courteous

Gujarati : ACHARYA VATSALYADEEPJI • English Translation : PUSHPA PARIKH

Once upon a time Bhagwan Muni suvrat swami was touring in a country. At

that time a rich man by the name Kartik Sheth was staying in Hastinapur where a king was ruling. Kartik Sheth was genuinely religious man and he had vowed for twelve religious penances before Munisuvartiji. He was a strict follower of Jain religion.

Once an ascetic visited Hastinapur. He had some knowledge but was knowing some tricks and could do some miracle also. He was proud of his knowledge. People also used to praise him and loved to see him.

Kartik Sheth heard about the tricks and miracles by the ascetic but he did not care to go and see him. He always believed in doing good works and was always ready to help someone who is in need. He also believed in the theory of karma i.e. do good deeds and you get good reward and bad work gives bad reward. Devotion to religion should be always there.

Kartik Sheth was rich enough and a leading personality in the city Hastinapur.

Day by Day the ascetic became more and more popular amongst the people and was also feeling more proud. He had heard about Kartik Sheth but never met him. Somehow he wanted to call on Kartik Sheth. He thought of a plan. He started fasting and declared that he would break his fast only if Kartik Sheth came and served him. The king when heard about this, he thought that if Kartik Sheth does not come the people of Hastinapur will be cursed by the ascetic. He himself went to Kartik Sheth and conveyed the message of the ascetic. Kartik Sheth immediately agreed. Kartik Sheth believed that a true Jain always believes in God, Guru and religion. A true Jain does not believe in any type of show off and miracles. The king invited the ascetic and requested him to break the fast. He told him that Kartik Sheth was already informed and was ready also because he was a true Jain who believed in Anekantvad. (not to impose one's ideas forcefully on others) He agreed to act according to the wishes of the king while serving in the function. He said, 'My religion does not stop me from serving somebody. It teaches me to be

A Story From Aagam Katha

always polite and courteous.

The king was happy. A very big crowd was present on the day of 'Parna'. When Kartik Sheth served the ascetic the ascetic showed funny gestures on his face and also uttered, 'at last you had to bow down no!'

Kartik Sheth kept quite but he was in an angry mood. The king definitely praised the culture of Kartik Sheth. He said in his mind, 'Kartik Sheth is polite as well as religious in the true sense.'

Kartik Sheth was satisfied that he had understood the religion in a true sense. He proved his duty as a good citizen. Whereas that ascetic was happy believing that he had defeated Kartik Sheth. Such is the world. You should be ready to study and see a problem from the opposite side also. Kartik Sheth learnt a lesson that if he had accepted the path of restraint (Aparigraha) before this incident the matter would have been different. Dependency is for worldly people and not for a Sainyami (a man of selfcontrol). Now atleast I should accept Diksha (leaving worldly pleasures) and he marched towards the path of restriction. ***

Kennaway House, 6/B, 1st Floor, V.A. Patel Marg, Mumbai - 400 004. Telephone : 23873611.

POLITENESS

- "It is a wise thing to be polite; consequently, it is a stupid thing to be rude. To make enemies by unnecessary and willful incivility, is just as insane a proceeding as to set your house on fire. For politeness is like a counter--an avowedly false coin, with which it is foolish to be stingy."
- "Politeness. Now there's a poor man's virtue if ever there was one. What's so admirable about inoffensiveness, I should like to know. After all, it's easily achieved. One needs no particular talent to be polite. On the contrary, being nice is what's left when you've failed at everything else. People with ambition don't give a damn what other people think about them."

MAHAVIR STAVAN

મહાવીર તારું નામ પ્યારું મહાવીર તારું નામ. આપે છે આરામ પ્યારું – મહાવીર તારું નામ.		Mahavir Taru Naam Pyaru Mahavir Taru Naam Aapechhe Aram Pyaru-Mahavir Taru Naam Pyaru	
૧. જૂઠી છે આ જગની આશા } પળ પળ મનમાં થાય નિરાશા } (૨) બીજાનું નહીં નામ પ્યારું – મહાવીર તારું નામ.		1. Juthi Chhe aa jagani asha } Pal Pal Manama thae nirasha } (2) Bijanau nahi naam pyaru-Mahavir Taru Naam Pyaru	
૨. અંતર કેરા દ્વારે દ્વારે તારું નામ ગજાવું } મંગળમય સંદેશો તારો આ જગને સંભળાવું } (૨) સ્નેહનું છે ધામ પ્યારું – મહાવીર તારું નામ.		2. Antar kera dware dware taru naam gajavu... } Mangalmay sandesho taro aa jagane Sambhalvu } (2) Snehanu chhe dhaam pyaru-Mahavir Taru Naam Pyaru	
૩. ભવસાગરમાં ડૂબતાં કંઈએ તરી ગયા તુજ નામે } પાપી થાતાં પલકવારમાં પુણ્યશાળી તુજ નામે } (૨) પાવનકારી નામ પ્યારું – મહાવીર તારું નામ.		3. Bhavsagarma dubata kaiye tari gaya tuj name } Papi thata palakvarma Punyashali tuja name } (2) Pavankari Naam Taru-Mahavir Taru Naam Pyaru	

EXPLANATION

Oh God Mahavir, I love your name. It is very loving name. It gives a very soothing effect. A person meditating with this name feels very peaceful.

1. All the hopes that we keep in this world are not worth. Ultimately one is not satisfied by those hopes in life. Many a times when you don't get what you want you are discouraged and unhappy. Except you no other name is so soothing.

2. I would like to proclaim your name in everybody's heart and spread your name in the world. Your message of Ahimsa-Non-Violence will be passed in the

world from person to person. Your name is an abode of love.

3. There are people who have been relieved in life because of your name. It means that people about to sink in the ocean of life have been saved because of your jaap (a continuous utterance of name Mahavir) Many a times even sinful persons have changed to a very pious person because of your grace only. Your name is so sacred and effective. One should say 'Mahaviray Namah' early morning and start the daily activities.

-Pushpa Parikh

10th TIRTHANKAR BHAGWAN SHEETALNATH

The city named Bhadilpur had a king named Dradhrath and the queen named Nandadevi. During pregnancy the queen happened to see fourteen typical dreams which made her believe that something good was going to happen in her life.

Once the king was very ill with a strange fever. No medicine however worked on it. Many vaidrajs tried their level best to control the fever but they were unsuccessful.

The queen one day went to the king and started consoling the king and gently moving her hand on king's body.

Both of them were surprised and noticed that the king was feeling better and even the temperature was going down slowly and soon his fever vanished. They both had a feeling

that it was the result of the child in the queen's womb and the queen also was reminded of her fourteen dreams.

When the son was born the king named him Sheetal. Sheetal means cool.

Sheetalnath was successful to give coolness amongst his people. Sheetalnath got married, ruled for some period but when his son grew old enough he handed over the throne to his son and became a saint.

Within three months he achieved Keval Gyan. It is said that he was a king named Padmottar in his past life and had become a saint also. He had preached forgiveness also.

KULIN VORA : Mobile : 09819667754

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ દ્વારા નિર્મિત સંગીત માર્તંડકુમાર ચેટરજી દ્વારા પ્રસ્તુત

સંગીતમય જૈન મંત્ર સ્તવના

યુગો પહેલાં જૈન આગમે કેવળજ્ઞાન દૃષ્ટિથી સત્ય ઉચ્ચાર્યું હતું કે વનસ્પતિમાં જીવ છે. વનસ્પતિકાય જીવ. આ સત્યને વિજ્ઞાને છેક આ સદીમાં સિધ્ધ કર્યું.

એ પ્રમાણે જૈન શાસ્ત્રોએ કહ્યું હતું કે શબ્દ અને સ્વર સૂક્ષ્મ પૌદ્ગલિક છે જે આજના યુગમાં ધ્વનિયંત્ર દ્વારા સાબિત થયું છે. શબ્દ-સ્વર ધ્વનિયંત્રમાં સંગ્રહિત થાય છે અને એ પુનઃ એ પ્રમાણે જ શ્રવણિત-સંભળાય છે.

આ સૂક્ષ્મ પૌદ્ગલિક શબ્દ અને સ્વરનો પ્રભાવ ગાનાર અને શ્રવણ કરનાર બન્ને વ્યક્તિના શરીર અને આત્મા ઉપર પણ થાય છે.

આ સત્યને સ્વીકારીને જૈન મહાત્માઓએ વિવિધ રાગોમાં જૈન મંત્રો, સ્તવનો અને સ્તોત્રની રચના કરી અને એમાં આ શબ્દ અને સ્વરની શક્તિનું આરોપણ કર્યું.

વર્તમાનમાં દુર્ભાગ્યે કેટલોક વર્ગ આ અમૂલ્ય વિરાસત અને સત્યને વિસરી ગયો છે. અને ફિલ્મોની તરજ સાથે ભાવ અને અર્થ વિહિન પ્રદૂષિત ભાષામાં સ્તવનોની રચના કરી એનું ગાન કરે છે. આ રીતે શ્રુત અને શબ્દ-સ્વરની આશાતના થઈ રહી છે અને એથી સાચી ભક્તિનો ભાવ તો જાગ્રત થતો નથી જ.

લુપ્ત થઈ ગયેલી જૈન સ્તવનોની એ વિરાસતને નવચેતના બક્ષવાની વર્તમાનમાં આવશ્યકતા છે. આ શ્રુતજ્ઞાનની મહાન સેવા-પૂજા છે. શ્રુતપૂજા એટલે જ જિનપૂજા.

બંગાળી ભાષી કુમાર ચેટરજીએ આ સ્તવનોનું મૂળ રાગમાં સુગમ રીતે ગાન કરીને આ શ્રુતપૂજાનું અભિયાન શરૂ કર્યું છે.

કુમાર ચેટરજી શબ્દ અને સ્વરના ઊંડા અભ્યાસી અને આ વિષયમાં

સંશોધક છે. અમેરિકાના પ્રમુખ ઓબામા સમક્ષ એઓશ્રીએ શબ્દ-સ્વરનો શરીરના કોષો ઉપર થતી અસરનો આ નવતર પ્રયોગ પ્રસ્તુત કર્યો અને પ્રમુખશ્રીએ આ પ્રયોગથી પ્રભાવિત થઈ કુમાર ચેટરજીને અભિનંદન આપ્યા હતા.

પૂજ્યશ્રી આનંદધનજી, યશોવિજયજી, ઉદયરત્નજી, ચિદાનંદજી, દેવચંદ્રજી, ન્યાયવિજયજી, અને અન્ય મહાત્માઓએ વિવિધ રાગ-રાગિણીમાં સ્તવનોની રચના કરી છે. જૈનોની આ અમૂલ્ય વિરાસત છે. કુમાર ચેટરજી નિર્દેશલ રાગમાં આ સ્તવનોનું ગાન કરી, આ શબ્દ-સ્વરની માનવ શરીરના ભીતરી કોષો ઉપર એની કેવી અસર થાય છે એ દૃશ્ય-શ્રાવ્ય દ્વારા દર્શાવશે.

સંગીતમય જૈન મંત્ર સ્તવના શીર્ષકથી પ્રસ્તુત થનાર આ નવતર પ્રયોગ જૈન જગત માટે એક અમૂલ્ય નજરાણું બની રહેશે.

નવી દિશામાં પહેલ કરવી અને નવ સર્જનને પ્રોત્સાહન આપવું એ આ સંસ્થા-શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ-પોતાનો ધર્મ સમજે છે.

આપશ્રીએ અને આપના પરિવારે આ સંસ્થાને અને સંસ્થાની પ્રવૃત્તિઓને અંતરથી સર્વદા સહકાર અને પ્રોત્સાહન આપ્યા છે.

જિનશાસન અને શ્રુતપૂજાના આ કાર્યક્રમમાં સહભાગી થવા અમારી આપને વિનંતિ છે.

આ શબ્દ-સ્વર અને જિન વચનની પૂજા છે, એથી શુભ કર્મ અને પુણ્યની અવશ્ય પ્રાપ્તિ થાય છે. આ નવતર સંગીત પ્રયોગનું આયોજન આ સંસ્થાએ કર્યું છે. સાથો સાથ આ સંસ્થાને આર્થિક સહાય આપ સૌ તરફથી મળી રહેશે તેવી આશા અને નમ્ર વિનંતી.

સંગીતમય જૈન મંત્ર સ્તવના

પ્રસ્તુતિ : સંગીત માર્તંડ કુમાર ચેટરજી

તા. ૨૨-૧૧-૨૦૧૩

સમય : સાંજે ૭-૩૦

સ્થળ નહેરુ સેન્ટર-મુંબઈ

પ્રવેશ પત્ર અને ડોનેશન કાર્ડ માટે સંસ્થા

તેમજ પદાધિકારીઓનો સંપર્ક કરવા વિનંતિ

સંયોજક : નીતિનભાઈ સોનાવાલા - ૯૮૨૦૦૬૧૨૫૯

ભવદીય

નીરુબેન શાહ : મંત્રી

ડૉ.ધનવંત શાહ : મંત્રી

ચંદ્રકાંત ડી. શાહ : પ્રમુખ

ભૂપેન્દ્ર જવેરી : કોષાધ્યક્ષ

નીતિન કે. સોનાવાલા : ઉપપ્રમુખ

વર્ષાબેન શાહ : સહમંત્રી

ઈન્ડ રેકર્ડીંગ કમિટી

શ્રી લલિતભાઈ પી. શાહ-કન્વીનર-૯૮૨૧૦ ૫૩૧૩૩

શ્રી ચંદ્રકાંત દીપચંદ શાહ - ૯૮૨૦૬ ૪૬૪૬૪

શ્રી નીતિનભાઈ કે. સોનાવાલા - ૯૮૨૦૦ ૬૧૨૫૯

શ્રીમતી નીરુબેન એસ. શાહ - ૨૩૬૩ ૧૨૮૫

ડૉ. ધનવંતભાઈ ટી. શાહ - ૯૮૨૦૦ ૦૨૩૪૧

શ્રી ભૂપેન્દ્ર ડાહ્યાભાઈ જવેરી - ૯૮૨૦૦ ૩૧૪૮૦

શ્રી દિલીપભાઈ એમ. શાહ - ૯૮૨૧૦ ૮૫૮૬૮

શ્રી પીયૂષભાઈ એસ. કોઠારી - ૯૮૨૧૦ ૩૫૪૬૫

શ્રીમતી ઉષાબેન પી. શાહ - ૯૮૧૯૭ ૮૨૧૯૭

શ્રી કિરણભાઈ શાહ - ૯૮૨૦૦ ૨૪૪૯૧

KUMAR CHATTERJEE : GOLDEN BOOK OF WORLD RECORDS Rajjuvenating the health through Music and Mantra

The World Records of 'practicing art of rejuvenating the health through Music and Mantra' has been achieved by Mr. Kumar Chatterjee from Mumbai, Maharashtra, India.

Mr. Chatterjee has used various Hindu and Jain Mantras for patients of Cancer, Parkinson's disease, autism, ADHD, Depression and Alzheimer disease to rejuvenate their health. Till date Oct 01, 2013; thousands of people have experienced the wonder through his work.

His spectacular performance in the White House for President Obama, at the Sloan Cancer Institute, New York for Dr. Barrie Cassileth and in the United Nations Church Center, New York has been well received and deeply appreciated. Shri Chatterjee the living legend, connects us to this universal language of the soul through music.

કાર્યક્રમ માટે સંપર્ક : સંઘ ઓફિસ : ૨૩૮૨૦૨૯૬ : મેનેજર મથુરાદાસ - ૯૮૩૩૫૭૬૪૨૧ : પ્રવીણભાઈ - ૯૮૬૯૫૦૩૦૭૨

૧૯૮૨-૮૩ ની આ વાત છે. મારા પતિને સરકાર તરફથી એમ. ટેક. કરવા મદ્રાસ (આજે ચેન્નઈ) I.I.T. માં એડમિશન મળેલું. ત્યાં ભારતના અનેક પ્રાંતોમાંથી અભ્યાસુઓ આવતા. જો કે વધુ દક્ષિણ ભારતના હોય. અનેક અભ્યાસુઓ પરીક્ષિત હોય અને નોકરીમાંથી તક મળતાં આવ્યા હોય તેથી ત્યાં નાના નાના ક્વૉર્ટર કે જેમાં એક નાનો પરિવાર રહી શકે તેવી સગવડ હતી. એક વર્ષ તો તેમને ત્યાં હોસ્ટેલ હતી તેમાં રહીને અભ્યાસ કરવો પડ્યો હતો. બીજે વર્ષે તેમને આવું ક્વૉર્ટર મળતાં હું ને મારો પુત્ર પણ સાથે ગયા. ગુજરાતમાંથી ત્રણ-ચાર અભ્યાસુઓ હતા અને તેઓ પણ પરિવાર સાથે આવ્યા હતા. ચેન્નઈના અડિયાર વિસ્તારમાં આ કેમ્પસ આવેલું છે. પુષ્કળ આંબલી અને બીજાં વૃક્ષો, અનેક નાના મોટા બીજા છોડ, ઝાડી-ઝાંખરાં, એટલે કે જાણે નાનકડા વનની વચ્ચે, કુદરતના ખોળામાં આ I.I.T. કેમ્પસ છે. આજે કદાચ ત્યાં ઘણાં ફેરફારો થયા હશે. ચમકતા ક્યાઈ રંગમાં સોનેરી જેવા પીળાં ટપકાવાળા સુંદર હરણાં ક્વૉર્ટરની આજુબાજુ ચરતા હોય, અને વાંદરાઓની કૂદાકૂદ પણ જોવા મળે. અનેક નાના મોટાં પશુ-પક્ષીઓ જોવા મળે.

અમને જે ક્વૉર્ટર મળ્યું હતું તે બીજે માળે હતું અને સામસામે ચાર ક્વૉર્ટર્સ હતા. અમારા આ નાનકડા નિવાસને અડીને જે ક્વૉર્ટર હતું તેમાં એક તામિલ કુટુંબ રહેતું હતું. સામે એક તેલુગુ કુટુંબ અને બાજુમાં એક ચીની બેન હતા. આ બન્ને ક્વૉર્ટર બહુ ઓછા ખૂલતા. પણ અડીને જે તામિલ કુટુંબ હતું તેને સવાબે વર્ષની પુત્રી હતી. અને આ ચાર ઘરની વચ્ચે પડતા ચોકમાં તે રમતી તેથી અમારો ચાર વર્ષનો પુત્ર તો ખુશ થઈ ગયો, તેને રમવામાં સાથી મળી ગઈ. થોડા કલાકોમાં તેઓ રમવા લાગ્યા. ભાષા કે બીજા કોઈ ભેદભાવથી બાળકો અલિપ્ત હોય છે. થોડી વારમાં ચિંતન (પુત્ર) અંદર પાણી પીવા આવ્યો કે તુરત પાછળ આના, આના કહેતી (આના-મોટા ભાઈને કહે) તે બાળકી દોડી આવી. બીનેવાન હતી પણ વ્હાલી લાગે તેવી હસમુખી, ઘુઘરિયાળા કાળા વાળ અને તંદુરસ્ત હતી. બાળકો

પંથે પંથે પાથેય

માટે તો સબ ભૂમિ ગોપાલકી, આમ તે અંદર દોડી આવી, તેથી તેની મમ્મી બહાર ઊભી ઊભી 'વા પ્રિથા વા (ગુજરાતીમાં પૃથા, અહીં આવતી રહે પ્રિથા)' તેમ સહેજ ચિંતા સાથે બોલાવવા લાગી. મેં તેમને હિંદીમાં કહ્યું, 'કોઈ બાત નહીં ખેલને દો!' તેમને કંઈ જ ન સમજાયું હોય તેવા તેમના હાવભાવ હતા, અને હવે જરાક ખિજાઈને બાળકીને પાછી બોલાવવા પ્રયત્ન કરતા હતા, અને મને કહે, 'સોરી, ટુ ડિસ્ટર્બ યુ. જાણે કંઈક ગુન્હો થઈ રહ્યો હોય તેવા ભાવ હતા, મેં તેમને ધરપત આપવા અંગ્રેજીમાં કહ્યું, 'don't worry

અંતર મમ્ વિકસિત કરો

□ મીનાક્ષી ઓઝા

let them play.' વળી બન્ને બાળકો ચોકમાં રમવા લાગ્યા. ચિંતન પાસે નાની નાની કાર ને બસ હતી તે બધાથી બન્ને રમવા લાગ્યા. અનેકવાર પ્રિથા ખિલખિલાટ હસતી હતી. તેઓનો હસવાનો અને રમવાનો અવાજ સાંભળી પહેલે માળેથી સાડાત્રણેક વર્ષનો એક નાજુક બાળક ઉપર રમવા દોડી આવ્યો, પણ હજી એકાદ મિનિટ રમ્યો હશે ત્યાં તેની મમ્મી બૂમ પાડતા, 'Pravin come back' એમ કહેતા ઉપર આવ્યા ને પ્રવીણ જરા રડતો ચોકના ખૂણા તરફ દોડવા લાગ્યો, અને ત્યાં જ પ્રિથાના મમ્મી પ્રિથાને ઊંચકીને અંદર જતા રહ્યા ને બારણું બંધ કરી દીધું. સ્હેજવાર પ્રિથાનો રડવાનો અવાજ આવ્યો. મને તો કંઈક અજુગતું લાગ્યું. પ્રવીણના મમ્મી ઊંચાબહેને, હવે પ્રવીણને થોડી વાર રમવા દીધો, તેઓ તો લગભગ એમ.એ. સુધી ભણેલાં હતા, તેથી મારી જોડે અંગ્રેજીમાં વાત કરવા લાગ્યા. થોડીવાર વાત કરી, રસોઈ વિગેરે ઘરકામ હોવાથી તેઓ કોસલાવી પ્રવીણને નીચે લઈ ગયા, પછી થોડી વારે પ્રિથા રમવા આવી.

ત્રણ-ચાર દિવસમાં અમૂક વાત મને સમજાઈ. પ્રિથા ને બે મોટી બહેનો હતી. જેઓ વતનમાં

તેના નાના-નાની પાસે રહીને ભણતી હતી. ભણતરના છીછરાપણાને કારણે, કે વહેમી શંકાશીલ સ્વભાવને લીધે ત્રણ-ત્રણ પુત્રીઓની માતાની કુનજર તેના એકના એક પુત્ર પર પડે ને કંઈ થઈ જાય, તેવી ભીતિ ને સંકુચિત માનસને કારણે ઉંચાબહેન બહુ પ્રવીણને ઉપર રમવા આવવા નહોતા દેતા. તેલુગુ લોકોને તામિલ જોડે ઓછું બને, વળી પ્રિથાના મમ્મી શાંતિબેન તો અભણ કહી શકાય. આવી માનસિકતા ન હોત તો ત્રણેય બાળકો કેવી સરસ રીતે સાથે રમતા હોત! પ્રભુના લોચનિયાં એકવાર ભીના થયા હતા તેમ આવી માનસિકતાથી દુઃખ થયું. પ્રવીણનો રડવાનો અવાજ, ક્યારેક ઉપર રમવા આવવા માટે જીદ કરતો હોય, ક્યારેક કાકલૂદી કરતો હોય તેમ સંભળાતો. તે હિજરાતો હોય તેવું અનુભવાતું. ઉંચાબહેન મા શારદાનું અપમાન કરી રહ્યા હતા. વહેમનું, શંકાનું કોઈ ઓસડ નથી. આપણા ગુજરાતના મૂર્ધન્ય લેખક 'દર્શકે' ક્યાંક લખ્યું છે કે બીજા ગ્રહો તો કેટલા નડે છે તે ખબર નથી પણ મનુષ્યને તેનો પૂર્વગ્રહ ખૂબ જ નડે છે. ત્રણેય નિર્દોષ બાળકોનો સાથે રમીને સહજ આનંદ માણવાનો અને એ રીતે વિકસવાનો હક્ક જાણે છીનવાતો હતો. આજે પણ સમાજમાં આવા સંકુચિત માનસવાળા સેંકડો બહેનો હોય છે. તેઓ તેમની વિચારસરણીથી એવા વિવશ હોય છે કે વ્હાલસોયા બાળકને ખુશી દેવાને બદલે દુઃખી કરે છે, તેનામાં ભેદભાવ રોપે છે, ઈર્ષા-દ્વેષ જેવી નકારાત્મક ભાવનાઓ પણ રોપી દે છે. દીકરીઓ અનેક કુટુંબોમાં આવકાર્ય નથી હોતી. અનેક હજી ભૂણાહત્યા કરતા અચકાતા નથી. (જોકે દીકરી આવકાર્ય નથી તેને માટે સમાજનું મનોવલણ છે, હજી પણ હજારો કુટુંબોમાં સ્ત્રીઓનું માનસિક-શારીરિક શોષણ થાય છે, યૌન શોષણ વિગેરે અનેક કારણો છે, પણ તે કારણોને હલ કરવાને બદલે એવો રસ્તો અપનાવાય છે કે પરિસ્થિતિ વણાશે. દૂરંદેશી વિચારસરણી નથી. દીકરીઓ ઓછી હશે તો યૌન શોષણ વકરી શકે; કારણ જે કુદરતી આવેગ છે તેને સહજ કુદરતી માર્ગ નહીં મળે તો અનાવકાર્ય માર્ગ જ અપનાવાશે. ખેર આ થોડી આડી વાત થઈ.)

(વધુ માટે જુઓ પાનું ૩૯)

Postal Authority Please Note: If Undelivered Return To Sender At 33, Mohamadi Minar, 14th Khetwadi, Mumbai-400004.

Printed & Published by Pushpaben Chandrakant Parikh on behalf of Shri Mumbai Jain Yuvak Sangh and Printed at Fakhri Printing Works, 312/A, Byculla Service Industrial Estate, Dadaji Konddev Cross Rd, Byculla, Mumbai-400 027. And Published at 385, SVP Rd., Mumbai-400004. Temporary Add. : 33, Mohamadi Minar, 14th Khetwadi. Mumbai-400004. Tel.: 23820296. Editor: Dhanwant T. Shah.

ગુજરાતી-અંગ્રેજી વર્ષ : ૧ (કુલ વર્ષ ૬૧)

અંક-૯, ડિસેમ્બર, ૨૦૧૩ • પાના ૪૪ • કીમત રૂ. ૨૦

પ્રજ્જીવન

મથુરા શૈલીનુ દેવી સરસ્વતીનું ચિત્ર

જિન-વચન

આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં મૃત્યુ જીવનને હરી લે છે

હરરા બુઢ્ઢાય પાસહ ગબ્થથા
વિ ચયંતિ માણવા ।
સેજે જહ વટ્ટયં હરે એવં
આઝખયંમિ તુટ્ટહી ।।

(સૂ. ૨-૧-૨)

યુવક હોય કે વૃદ્ધ હોય, મનુષ્યો અંતે તો મૃત્યુ પામે છે. કેટલાક તો ગર્ભાવસ્થામાં જ મૃત્યુ પામે છે. જેમ બાજ નાના પક્ષીને ઉપાડી જાય છે, તેમ આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં મૃત્યુ જીવનને હરી લે છે.

Human beings, whether young or old, die. Even those in the mother's womb die. Just as a hawk snatches away quail, similarly death takes away life.

(ડૉ. રમણલાલ ચી. શાહ ગ્રંથિત 'જિન વચન'માંથી)

'પ્રબુદ્ધ જીવન'ની ગંગોત્રી

૧. શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ પત્રિકા
૧૯૨૯ થી ૧૯૩૨
૨. પ્રબુદ્ધ જૈન
૧૯૩૨ થી ૧૯૩૩
બ્રિટિશ સરકાર સામે ન ઝૂક્યું
એટલે નવા નામે
૩. તરૂણ જૈન
૧૯૩૪ થી ૧૯૩૭
૪. પુનઃ પ્રબુદ્ધ જૈનના નામથી પ્રકાશન
૧૯૩૯-૧૯૫૩
૫. પ્રબુદ્ધ જૈન નવા શીર્ષકે બન્યું 'પ્રબુદ્ધ જીવન'
૧૯૫૩ થી
- શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘના મુખપત્રની ૧૯૨૯ થી, એટલે ૮૪ વર્ષથી અવિરત સફર, પહેલા સાપ્તાહિક, પછી અર્ધમાસિક અને ત્યારબાદ માસિક
- ૨૦૧૩ માં 'પ્રબુદ્ધ જીવન'નો ૬૧મા વર્ષમાં પ્રવેશ

પ્રબુદ્ધ વાચકોને પ્રણામ

પૂર્વ તંત્રી મહાશયો

જમનાદાસ અમરચંદ ગાંધી
ચંદ્રકાંત સુતરિયા
રતિલાલ સી. કોઠારી
મણિલાલ મોકમચંદ શાહ
જટુભાઈ મહેતા
પરમાણંદ કુંવરજી કાપડિયા
ચીમનલાલ ચકુભાઈ શાહ
ડૉ. રમણલાલ ચી. શાહ

આયમન

ધર્મની દટતાને ધન્યવાદ

સર હુકમીચંદ એ ગાંધીજીના જમાનાનું બહુ જાણીતું નામ. તેઓના જીવનની ઘણી વાતો લોક-બત્રીસીએ ઝીલાઈ છે. એક કાનથી બીજે કાન સરળતાથી વહી છે.

આ પ્રસંગ તેઓના ચિરંજીવીનો છે.

વાત છે તેઓને ત્યાં થયેલા મહેમાનની.

ઈંદોરમાં જે કોઈ રાજપુરુષ આવે તે બધાનું રોકાવાનું સરનામું સર હુકમીચંદ. એમને ત્યાં જે કોઈ મહેમાન બને તેમની ખાતર બરદાસ્ત રાજ-રજવાડામાં થાય તેવી જ થાય; તેમાં મીન-મેખનો ફેર નહીં.

શ્રી જવાહરલાલ નહેરુ વડાપ્રધાનપદને શોભાવી રહ્યા હતા ત્યારે તેઓને એકવાર ઈંદોર આવવાનું બન્યું. તેઓ સર હુકમીચંદ શેઠને ત્યાં મહેમાન બન્યા. દિવસ આખો અનેક નામવીર વ્યક્તિઓની મુલાકાતનો દોર ચાલુ રહ્યો. ઉપરાંત બે-એક સંસ્થાઓના ઉદ્ઘાટનનો કાર્યક્રમ સંપન્ન થયો. સાંજની જાહેરસભા પણ નોંધપાત્ર રહી.

રાત્રે સામાન્ય વાતચીતનો દોર પૂરો થયે શ્રી નહેરુના અંગત સચિવે રસોડામાં જઈ ગરમ દૂધનો પ્રબંધ કરવા કહ્યું.

રસોઈયાએ કહ્યું: શેઠ સાહબ કી અનુમતિ લી જાય । પેલા સચિવને સમજાયું નહીં એટલે એણે સર હુકમીચંદના દીકરાને કહ્યું.

દીકરાએ વાત સાંભળી શ્રી નહેરુ પાસે આવીને સવિનય કહ્યું: બંગલે કે પાસ હી ગાડી ખડી હૈ । ડ્રાઇવર મી હૈ હી । આપકોં ચાહે વહાં લે જાયેગા । આપ દૂધ લે કર વાપસ લૌટ આઈ૯ । યહાં રાત કો કુછ નહીં મિલતા-સિવાય પાની ! ગુસ્તાખી માફ કરૈં ।

વાતાવરણમાં સન્નાટો છવાઈ ગયો ! શ્રી નહેરુ કશું બોલ્યા વિના સૂવાના ખંડ તરફ ચાલવા લાગ્યા. જતાં જતાં બોલ્યા:

આજ મુझे बहुत खुशी हुई है । आप सब तो रात में कुछ लिये बिना चलाते हैं तो मैंने भी आज की रात कुछ भी नहीं लेना ऐसा तय किया है ।

સ્વતંત્ર ભારતના પ્રથમ વડાપ્રધાન શ્રી નેહરુ રાતભર સુષ્પન્નિદ્રા માણીને સવારે શેઠ હુકમીચંદની વિદાય લઈ આગળના પ્રવાસ માટે વિદાય થયા !

સૌજન્ય : 'પાઠશાળા'

સર્જન-સૂચિ

ક્રમ	કૃતિ	કર્તા	પૃષ્ઠ
(૧)	ગુરુની મારી શોધયાત્રા	ડૉ. ધનવંત શાહ	૩
(૨)	ગંગા સતીનું અધ્યાત્મ દર્શન	ભાણદેવજી	૭
(૩)	ઉપનિષદમાં જગત અને જીવાત્માનો વિચાર	ડૉ. નરેશ વેદ	૧૦
(૪)	માનવીની મનોવૃત્તિ	ડૉ. પ્રવીણભાઈ સી. શાહ	૧૩
(૫)	તુલના	વિનોબાજી	૧૬
(૬)	ભજન-ધન-૩	ડૉ. નિરંજન રાજ્યગુરુ	૧૮
(૭)	શ્રી મું. જૈ.યુ.સંઘ યોજિત પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા	—	૧૯
(૮)	નવી કેડી	ડૉ. માલતી શાહ	૨૨
(૯)	ત્રિપદી મીમાંસા દ્વારા જ્ઞાન ગંગાનું આયમન કરાવનાર ભવ્યાતિભવ્ય વિદ્વત્ સંમેલનનો રસાસ્વાદ	પારુલ ગાંધી	૨૪
(૧૦)	માલિકમાંથી આશ્રયદાતા	અંગ્રેજી: કપિલ દવે, અનુ: પુષ્પા પરીખ	૨૭
(૧૧)	'ભૂ-ભુવ: સ્વ' પદ ગર્ભિત જૈન સોત્રો	પ્રવર્તક મુનિશ્રી મૃગેન્દ્ર વિજયજી	૨૮
(૧૨)	ભાવ-પ્રતિભાવ	—	૩૦
(૧૩)	જયભિખ્ખુ જીવનધારા : ૫૫	ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ	૩૨
(૧૪)	સર્જન-સ્વાગત	ડૉ. કલા શાહ	૩૬
(૧૫)	શ્રી મું. જૈ. યુવક સંઘને મળેલું અનુદાન	—	૩૯
(૧૬)	Thus He Was Thus He Spake : Kabirji	Reshma Jain	40
(૧૭)	The Glorious Darpana	Shri Atisukhshankar Trivedi	42
(૧૮)	પંથે પંથે પાથેય : આનંદધામ	ગીતા જૈન	૪૪

● ● ● શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ પત્રિકા ● ● ●
(પ્રારંભ સન ૧૯૨૯થી)

પ્રબુદ્ધ જીવન

● ● વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૨૦૦/- ● ●

● ● છૂટક નકલ રૂ. ૨૦/- ● ●

માનદ તંત્રી : ડૉ. ધનવંત શાહ

ગુરુની મારી શોધયાત્રા

ગુરુ ગોવિંદ દોનો ખડે, કિસકો લાગુ પાય,
બલિહારી ગુરુદેવ કી જિસને ગોવિંદ દિયો બતાય.

આવી પંક્તિઓ શાળામાં ભણાવવામાં આવતી અને પછી સત્સંગમાં ગવાતી પણ સાંભળી હતી. ઉપરાંત ‘ગુરુ વિના જ્ઞાન નહિ’, ‘ગુરુ જ બ્રહ્મા છે, વિષ્ણુ છે, મહેશ્વર છે,’ ‘ગુરુ જ અજ્ઞાનના તિમિરને દૂર કરે છે’ આવા વાક્યો પણ ગોખવા પડ્યા. પણ કોઈએ નથી ગોવિંદ બતાવ્યો, નથી કોઈએ કોઈ સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો, કે નથી કોઈએ મારા અજ્ઞાનના તિમિરને દૂર કર્યું.

હમણાં હમણાં ‘આસારામ’ અને અન્ય ગુરુઓ વિશે જે જે અહેવાલો ચર્ચાયા છે એ વાંચીને ‘ગુરુ’ઓ વિશે લખવા મન ઉછળ્યું છે !

ગુરુ વ્યક્તિના મન અને શરીરનું શોષણ કરે કે અધ્યાત્મ જિજ્ઞાસાનું પોષણ કરે ?

આજે તો શ્રીમંત જગતમાં પોતાના એક ગુરુ હોવા એ ફેશન અને સ્ટેટસ સીમ્બોલ બની ગયું છે અને મધ્યમ તેમજ ગરીબ વર્ગને માટે એક જરૂરિયાત થઈ ગઈ છે. શ્રીમંતને પોતાનું ભૌતિક ‘છે’ અને ખોવાનો ડર છે અને ગરીબને નથી એ મેળવવાના ‘ફાંફાં’ છે.

કૉલેજના અભ્યાસકાળમાં મને ચાબખાકાર કવિ અખો મળી ગયો. કહે :

ગુરુ કીધાં મેં ગોકુલનાથ, ઘરડાં બળદને ઘાલી નાથ,
ધન લે ને ધોકો નવ હરે, એ ગુરુ કલ્યાણ શું કરે ?
અધ્યયન કાળમાં અવધુત આનંદધનજીનો વાચન સ્પર્શ થયો. એ તો કહે કે,
ગચ્છના ભેદ સહુ નયને નિહાળતા, તત્ત્વની વાત કરતા ન લાજે,
ઉદર ભરણાદિ નિજ-કાજ કરતાં અહાં, મોહ નડિયા કલિકાલ રાજે.

આ અંકના સૌજન્યદાતા

શ્રી ગુલાબચંદ કરમચંદ શાહ

શ્રી નિર્મલ ગુલાબચંદ શાહ

શ્રીમતી આરતી નિર્મલ શાહ

સ્વ. શ્રીમતી કુસુમબેન ગુલાબચંદ શાહની સ્મૃતિમાં

અમારા આશ્રમમાં એટલે સોનગઢ આશ્રમમાં જ્યાં જીવન ઘડતરના મહામૂલા સાત વર્ષો મારા પસાર થયા, ત્યાં પ્રત્યેક મહિને કોઈ ને કોઈ વિદ્વાન કે સંતો પધારે. કારણકે લોહચુંબક જેવા આયુર્વેદાચાર્ય અમારા પૂજ્ય

કલ્યાણચંદ્રજી બાપા અને કવિ દુલેરાય કારાણી આશ્રમમાં બિરાજમાન હતા. આ મહાપુરુષોનું બધાંને આકર્ષણ હતું.

આ આશ્રમના સ્થાપક મૂર્તિપૂજક મુનિ શ્રી ચારિત્ર વિજયજી અને સંચાલક સ્થાનકવાસી જૈન મુનિ કલ્યાણચંદ્રજી એટલે આશ્રમમાં ચારેય ફિરકાના સંતો અને શ્રાવકો પધારે. જૈન ધર્મમાં અનેક સંપ્રદાયો છે એની તો અમને ત્યારે ખબર જ નહિ.

જૈન સાધુ-સાધ્વી મહાત્મા પધારે ત્યારે અમારે એમની વૈવાચિક કરવાની એટલું જ, પરંતુ પૂ. બાપા પોતે જૈન મુનિ હોવા છતાં આ સર્વે મુનિ ભગવંતોની નજીક અમને જવા ન દે. એમના આ હુકમમાં કદાચ એવો ગર્ભિત સંદેશ-આદેશ હશે કે ‘ગુરુ’ની માયામાં બાળ અવસ્થામાં પડવું નહિ. અમારા આશ્રમમાં ભણેલ લગભગ સાત વિદ્યાર્થીઓએ દીક્ષા જીવન સ્વીકાર્યું છે અને એક-બે મુનિ ભગવંતોએ આચાર્ય પદવી સુધી પ્રગતિ પણ કરી છે. એ સંતો વિહાર કરી જાય પછી પૂ. બાપા અમને પૂછે, ‘તમને એમણે કઈ બાધા લેવડાવી?’ કારણ કે પ્રત્યેક સંતો અમને અચૂક કંઈક ને કંઈક બાધા લેવડાવે, જેના અમારા પૂ. બાપા પુષ્કળ વિરોધી. એઓ શિસ્તમાં માને પણ ‘આગ્રહ’માં નહિ. એઓ કહે, બાળકોને પોતાને જ્યારે જ્યાં અયોગ્ય લાગશે ત્યારે ત્યાં એ વખતે એ નિયમ સ્વીકારી લેશે.

અહીં મને કૉલેજકાળનો મિત્ર ભીમ સન્મોત્રા યાદ આવે છે. એ બડો તેજસ્વી અને આખાબોલો, કહે, ‘જે પરિવારમાં જન્મ્યા તે પરિવારનો ધર્મ પાળવો ફરજિયાત કેમ? બાળપણથી બાળક ઉપર કોઈ પણ ધર્મની છાપ શા માટે મારવી? એને ઉગવા દયો, વિચારવા દયો, જોવા દયો, પછી ત્યારે એનો ધર્મ એ નક્કી કરે એ જ ખરી માનવીય સ્વતંત્રતા છે.’ વાત તો વિચારવા જેવી છે. સંસ્કાર અને ધર્મરક્ષા કે પ્રચારને નામે આપણે એક આત્માની સ્વતંત્રતા તો છીનવી લેતા નથી ને?

એક વખત પૂ. સંતબાલજી અમારા આશ્રમમાં લગભગ પંદરેક દિવસ સ્થાયી થયા. અમને એમની પાસેથી ગાંધી વિચારનો બહુ મોટો એવો લાભ મળ્યો. મારા માટે તો એ જીવનભરની મૂડી બની રહી, ત્યારે હું લગભગ એસ.એસ.સી.માં હોઈશ.

પૂ. સંતબાલજી આશ્રમમાંથી વિહાર કરવાની તૈયારીમાં હતા ત્યારે આશ્રમના નિયમ મુજબ અભિપ્રાયપોથી લઈને અમે સંતબાલજી પાસે ગયા અને આશ્રમ અને વિદ્યાર્થીઓ વિશે પોતાનો અભિપ્રાય લખી આપવા વિનંતી કરી. પૂજ્યશ્રીએ ચશ્માના કાચ ઊંચા કરી અમારી સામે સૂચક દૃષ્ટિથી જોયું. એમના ચહેરા ઉપરના અકળ ભાવને વાંચવા હું અસમર્થ હતો, પણ આજે એ રેખાઓ અને ભાવ સ્પષ્ટ જોઈને અર્થ પણ સમજી શકું છું. એમના મનમાં હશે કે જે લાગ્યું એ જ લખું ને?

પૂજ્યશ્રીએ પેન અને પોથી હાથમાં લીધી. ઊંડો વિચાર કર્યો. થોડી ક્ષણ થોભ્યા અને પછી એક વાક્ય લખ્યું.

‘સંસ્થા ઉત્તમ છે. ઘડતર પણ શિલ્પ જેવું છે, પણ વિદ્યાર્થીને વ્યક્તિપૂજાથી દૂર રખાય તો સારું.’

મેં વાંચ્યું. વારે વારે વાંચ્યું અને મારા માટે આ વાક્ય ભવિષ્યના જીવન અને ગુરુ શોધ માટે પથદર્શક બની ગયું.

ત્યારે પૂ. કલ્યાણચંદ્રજી બાપા અમારા માટે સર્વસ્વ. દિવસમાં ત્રણ

વખત અમારે પૂજ્યશ્રીને પગે લાગવા જવાનું, ઉપરાંત પ્રત્યેક ગુરુજનોને પણ એજ મુદ્રામાં પગે લાગવાનું. આ એક સંસ્કાર અને શિષ્ટાચાર હતો.

પરંતુ આજે ઘણી ધાર્મિક અને જ્ઞાતિ સંસ્થામાં આનો અતિરેક ઉપકારની હદ સુધી જોવા મળે છે. જે ભવિષ્યમાં એ વિદ્યાર્થીમાં માનસિક બળવાનું રૂપ ધારણ કરે છે.

આજે વિચારું છું તો એમ પણ વિચાર આવે છે કે આ પ્રકારની ભક્તિ વ્યક્તિમાં ‘લઘુતા’નું આરોપણ તો નથી કરાવતી ને? જે ભવિષ્યમાં કદાચ એને લઘુતાગ્રંથી સુધી દોરી જાય. સંસ્કારની યાત્રામાં અતિ ભળે એટલે સામેની વ્યક્તિને નિષ્પક્ષ રીતે જોવાની દૃષ્ટિ ન પણ રહે.

કૉલેજકાળમાં સી. પી. ટૅન્કની જૈન ઉદ્યોગગૃહની હૉસ્ટેલમાં રહેવાનું બન્યું. બાજુમાં જ માધવબાગમાં દાદા પાંડુરંગજીના ઉપનિષદો વગેરે ઉપર પ્રવચનો યોજાય. પ્રત્યેક રવિવારે ત્યાં નિયમિત જવાનું થાય. પૂ. દાદા પ્રત્યે આકર્ષણ વધ્યું. એક મિત્ર વર્તુળ સર્જાતું થયું. અને મને એમાં સર્વત્ર દાદા ભક્તિના દર્શન થાય. મનમાં શાંતિ ન મળે. પૂ. દાદા સાથે નિકટ આવતા એક દિવસ એમણે મને પૂછ્યું, ‘એમ.એ. પછી શું વિચાર છે?’ મેં કહ્યું, ‘પીએચ.ડી. અને પછી પ્રાધ્યાપક અથવા ભાગ્ય લઈ જાય ત્યાં.’ તો દાદા કહે, થાણા પાસે એક તત્ત્વજ્ઞાન વિદ્યાપીઠનું અમે નિર્માણ કરી રહ્યા છીએ ત્યાં આવી જા, બધું સંભાળી લે, તારી ભવિષ્યની બધી જવાબદારી મારી.’

અને મારી અંદર પૂ. સંતબાલજીના શબ્દોની ઘંટડી વાગી. આ સ્વીકારું તો ગુરુ તો નહિ જ મળે પણ વ્યક્તિપૂજાની આરતી જીવનભર ઉતારતા રહેવાની! શબ્દોના ભાટ-ચારણ બની જવાનું. પૂ. પાંડુરંગજીની એ સંસ્થા અને પ્રવૃત્તિની આજે શું હાલત છે એ સર્વ વિદિત છે.

અમારી હૉસ્ટેલની સામેની ગલી એસ. વી. પી.રોડને મળે. વચ્ચે વિલ્સન સ્ટ્રીટ અને વિલ્સન સ્કૂલ આવે. સામાન્ય રીતે હું ભવન્સ કૉલેજ જવા એ ગલીમાંથી પસાર થઈ એસ. વી. પી. રોડના બસ સ્ટેન્ડ પાસે જાઉં, લગભગ ઈ-૧, બસ હતી, જે મને ચોપાટી લઈ જાય. એક વખત સવારે અગિયાર વાગે કૉલેજમાંથી આવતી વખતે એજ રસ્તેથી હું હૉસ્ટેલ આવતો હતો, રસ્તામાં જ મારી ચંપલની પટ્ટી તૂટી ગઈ. ચાલવું લગભગ અશક્ય. આજુબાજુ દૃષ્ટિ કરી. જમણી તરફ એક મુતરડીની પાસે જ એક મોચી બેઠો હતો. થોડી દાઢી વધેલી, આઘેડ વય, આંખે ચશ્મા, વર્ણ શ્યામ, પોતાના કર્મમાં મશગુલ. હું એની પાસે ગયો અને મારા ચંપલની પટ્ટી સાંધી આપવા વિનંતિ કરી. મેં જેવા ચંપલ કાઢી આપ્યા એટલે એણે મને એક પૂઠું આપ્યું. કહે, ‘ઈસ પર પૈર રખો, જલેગા નહિ ઔર પૈર બિગડેગા ભી નહિ, તબ તક

- ૧ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૨૦૦/- (U.S. \$ 20) ● ૩ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૫૦૦/- (U.S. \$ 50) ● ૫ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૮૦૦/- (U.S. \$ 80)
- ૧૦ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૧૮૦૦/- (U.S. \$ 180)

તુમ્હારી પટ્ટી મેં ખીલા લગા દું ? કિ...'

‘નહિ બાબા ધાગે સે સી લો.’

ચંપલ પાણીમાં બોળતા એ બોલ્યા, ‘સહી બાત હૈ, દો ચિજ કો જોડને કે લિયે એક કો દર્દ ક્યોં દે?... ધાગા હી અચ્છા હૈ. થોડી દેર લગેગી લેકિન યહી સહી હૈ.’ એ મોચી-બાબાના આ શબ્દોથી હું ચોંક્યો. મારા મનમાં એમની એક પ્રતિભા ગોઠવાઈ ગઈ.

એ સમયે બી.એ.માં ભગવદ્ ગીતા ઉપર એક પેપર હતું. અને બીજે દિવસે મારે એની પરીક્ષા આપવાની હતી, એટલે સમયનો ઉપયોગ કરવા ત્યાં ઊભા ઊભા જ મેં ગીતાનું પુસ્તક ખોલ્યું. મુતરડી પાસે બેસી ચમ્પલ સીવતા સીવતા બાબાએ ઉપર જોયું અને પુસ્તક વાંચતો જોઈ બાબાએ પૂછ્યું, ‘ક્યા પઢતે હો બેટા?’

‘આપ કે સમજ મેં નહિ આયેગા બાબા’ મેં મારી ગુરુતાનું પ્રદર્શન કર્યું, પણ અમારા વચ્ચે શબ્દ દ્વારા એક સૌમ્ય સંબંધ બંધાઈ ચૂક્યો હતો, એટલે મેં આગળ કહ્યું, ‘કલ મેરી પરીક્ષા હૈ ઔર ગીતા પર મુજે પઢના હૈ.’ બાબા કહે, બહોત અચ્છા બેટા, લેકિન પઢને કે બાદ ઈસકો જીવનમેં ઉતારના, નહિ તો યે સબ ગધે પર સોને જૈસા હૈ.’ હું ચોંક્યો. મેં કહ્યું ‘બાબા આપને ગીતા દેખી હૈ?’ - મેં મારા હુંપણાનું ફરી પ્રદર્શન કર્યું. મારે ‘વાંચી છે’ એમ બોલવું જોઈએ. બાબા કહે, ‘હા પઢી ભી હૈ,’ ચમ્પલની પટ્ટીમાં જાડો દોરો પરોવતા બાબા બોલ્યા, ‘અબ કોનસા અધ્યાય પઢ રહે હો?’ થોડા કંટાળા સાથે મેં કહ્યું, ‘૧૮મો’. મોચી બાબા કહે, ‘મોક્ષ સંન્યાસ યોગ?’ અને હું અવાક્ આભો બની ગયો. ચમ્પલ સીવતા સીવતા બાબા આગળ બોલ્યા: ‘બેટા પહેલા અધ્યાય, અર્જુન વિષાદ યોગ સે યે ૧૮ અધ્યાય તક હમારી સફર હૈ. મિલે તો મોક્ષ, ન મિલે તો ફિર નયા ચક્કર.’ અને મને તો જાણે કબીર મળી ગયા. કોઈ પણ સંકોચ વગર હું એમના ચરણો પાસે બેસી ગયો. ચમ્પલ સીવાઈ જતા બાબા કહે, ‘તુંને મુઝે બાબા કહા, તું વિદ્યાર્થી હૈ, ગીતા પઢતા હૈ, તેરા પૈસા નહિ લુંગા.’

ખૂબ આગ્રહ કરવા છતાં મોચી બાબાએ પૈસા ન જ લીધા, અને આપ માનશો ? પછી રોજ રાત્રે આઠ વાગે એ બાબા પાસે હું ગીતા શીખવા સમજવા જતો, એ જ જગ્યાએ. અલબત્ત, એમની પાસે ગીતા મરાઠી ભાષામાં હતી અને એમાંથી એઓ મને સરળ હિંદી ભાષામાં સમજાવતા. કૉલેજમાં તો આ ગીતાના અધ્યાપન માટે અમારા પ્રાધ્યાપક વિદ્વાન શાસ્ત્રી નલિન ભટ્ટ હતા, એમની પાસે ગીતા સમજાવવાની બુદ્ધિવાણી હતી. જ્યારે આ ભોળા ભક્ત મોચી બાબા મને એ દૃઢ્ય ને આત્માની વાણીથી સમજાવતા, જેનો ગુંજારવ મારા જીવનમાં જીવનભર રહ્યો છે.

આ મોચી બાબા મારા પહેલા ગુરુ, પણ એમણે શિષ્ય તરીકે મારો સ્વીકાર ન કર્યો. પછી જ્યારે જ્યારે હું ત્યાંથી પસાર થાઉં ત્યારે મોચી બાબાને વંદન કરું અને મારું વંદન નિસ્પૃહભાવે સ્વીકારી પોતાના કર્મમાં મશગુલ બની જાય.

મારી ગુરુ યાત્રા આગળ ચાલી. થોડો સમય ગણેશપુરી-મુક્તાનંદ આશ્રમ પ્રત્યે આકર્ષાયો. હિંદુ શાસ્ત્ર વિશે ઘણું જાણવા મળ્યું ઉપરાંત ધ્યાન સમાધિ એવું બધું ઘણું, પણ ત્યાં મઠાધિપદ માટે કાવાદાવા અને ખટપટો ! અહીં શિષ્ય બની કોઈ એક પક્ષનું પ્યાદું બનવાનું ? આપણને જામ્યું નહિ. શિસ્તને નામે સામ્રાજ્ય સ્થપાય ત્યાં ખુલ્લે શ્વાસે કઈ રીતે રહી શકાય ?

ફેબ્રુઆરી મહિનો આવે એટલે યોગ સાધિકા ગીતા ફરજિયાત મને જે. જે. સ્કૂલ ઑફ આર્ટના મેદાનમાં જે. કૃષ્ણમૂર્તિને સાંભળવા લઈ જાય. એ ચાર પાંચ દિવસો બૌદ્ધિક જલસો પડી જાય. જે. કૃષ્ણમૂર્તિ અને થિયોસોફીના પુસ્તકોનો ઘરમાં ઢગલો થઈ ગયો. ઘણાં બધાં સમાધાનો મળ્યા, છતાં ક્યાંક ખૂટે છે એવું સતત લાગ્યા કરે, તોય એ અપૂર્ણમાં પણ મનને થોડી અપૂર્ણ શાંતિ તો મળી જ. જે. કૃષ્ણમૂર્તિએ જાહેરમાં કહ્યું કે ‘મને કોઈ ગુરુ ન ગણાશો’. તો પછી આપણાથી એમને ગુરુ કેમ કહેવાય ? જો કે એમણે એમ ન કહ્યું હોત તો પણ એમના ગુરુસ્થાન માટે હું મારા મનને મનાવી શકત જ નહિ. કારણકે એમના વિચાર-ચિંતન અને એમના જીવન ચરિત્રમાં મને ભિન્નતા દેખાઈ. ગાંધી જેવું તો કોઈ વિરલ જ હોય, જેવી વાણી એવું જીવન. સત્ય, માત્ર સત્ય અને સત્યના પ્રયોગોમાંથી નિષ્પન્ન થતું પરમ સત્ય. જીવનનું અને જીવનપારનું સત્ય.

શક્ય એટલું મહર્ષિ અરવિંદનું ચિંતન વાંચ્યું અને વચ્ચે એક ડૂબકી પોંડીચેરી પણ મારી આવ્યો. મહર્ષિ અરવિંદ અને પૂ. માતાજીની સમાધિ પાસે આસનસ્થ થતાં કોઈ અલૌકિક શાંતિની અનુભૂતિ થઈ. આવી જ શાંતિનો અનુભવ એક વખત મને શ્રવણ બેલગોલામાં બાહુબલિના વિરાટ ચરણોમાં મસ્તક નમાવતી વખતે થયો હતો. ઉપરાંત પરાઅનુભવનો એક ચમકારો થયો હતો તે તો અલૌકિક !

લગભગ ૧૯૬૩-૬૫ની આસપાસ એક વખત અમારા ડૉ. રમણભાઈએ કહ્યું કે જબલપુરથી દર્શન શાસ્ત્રના પ્રોફેસર રજનીશજી આવ્યા છે, એમનું વક્તવ્ય સી. પી. ટૅન્ક હીરાબાગમાં રાખ્યું છે. ત્યાં મારે આવવું અને એમનું વક્તવ્ય પૂરું થયા પછી મારે એમને યથાસ્થાને મૂકવા જવું. ત્યારે હીરાબાગમાં લગભગ ૨૦-૨૫ શ્રોતા હશે, અને રજનીશજીએ તો અમને ઘેલું લગાડી દીધું. એમના શબ્દો, એમની વાણીનું સંમોહન, વિચારોની તાર્કિકતા, દૃષ્ટાંતો, બસ મને અમને બધાંને તો રજનીશનું ઘેલું લાગ્યું. મને થયું મને મારા ગુરુ મળી ગયા.

હીરાબાગ, પછી સુંદરાબાઈ હૉલ અને અનેક જગ્યાએ રજનીશજીનું વક્તવ્ય હોય ત્યાં પહોંચી જવાનું, એમના પુસ્તકો વાંચવાના, એમની ટેપ સતત સાંભળતા રહેવાનું. મારા જેવા અસંખ્ય જિજ્ઞાસુઓની આ પરિસ્થિતિ હતી.

એક વખત નારગોળ ગામમાં શિબિર રાખી. એવો ધ્યાનનો પ્રયોગ કર્યો કે બધાંને નચાવ્યા અને રડાવ્યા. જાણે સામૂહિક સંમોહન. પણ

મને કાંઈ અસર ન થઈ, અન્યો જેવું સમર્પણ મને માન્ય ન હતું. પછી તો ગાંધીજી વિશેના રજનીશજીના અભિપ્રાયો, રજનીશજીનો રજવાડી ઠાઠ, ‘મનને ફાવે ત્યાં દોડવા દયો,’ ‘સંભોગથી સમાધિ’, મુક્ત આચાર, પૂના આશ્રમ અને ભગવા પહેરો, નામ બદલો, રજનીશના નામની કંઠી પહેરો, આ બધું આપણને તો ન રૂચ્યું.

અલબત્ત છેલ્લા બે શતકમાં રજનીશજી જેવા મહાવિચારક આપણને નથી મળ્યા. પણ એમનું વિચાર સામ્રાજ્ય દોરાના મોટા દડા જેવું, તાર-દોર નીકળ્યા જ કરે. આ નહિ તે, તે નહિ તે, આમ ચાલ્યા જ કરે. નવા નવા અર્થઘટનોનું સ્ફોટક થતું જાય અને આપણે એક ‘કેફ’ના જગતમાં પહોંચી જઈએ અને પછી એમાંથી છૂટવું મુશ્કેલ.

વ્યક્તિને ભીતરથી બદલવાની હોય, એમાં આવા બાહ્ય બિલ્લાની શી જરૂર? ડૉ. ગુણવંત શાહ કહે છે કે સૂટેડ-બૂટેડ માણસ પણ ભિતરથી સાધુ હોઈ શકે. વ્યક્તિ પૂજાના મંજરા અહીં પણ વગાડવાના? તત્ત્વને ભૂલી તંતુને પકડવાનો? સાધુના વસ્ત્રો પહેર્યા એટલે એ સાધુ હોય જ?

મैं મનન કર્યું. ક્યાંક મારો ‘હું’ તો વચ્ચે આવતો નથી ને? પણ હું તો બધે ‘હું’ને ઓગાળવા ગયો હતો પછી એ વચ્ચે શેનો આવે?

આ બધી ગુરુ શોધની યાત્રા ચાલી રહી હતી. ત્યાં એક ભાઈ મને એક ‘ભગવાન’ પાસે લઈ ગયા. કહે કે આ આત્માને સ્ટેશન ઉપર જ કેવળજ્ઞાન થયું હતું. સાદી-સરળ ભાષામાં સરસ સમજાવે પણ પોતાને કેવળજ્ઞાની કહેવડાવે. વિચાર આવ્યો જેને કેવળજ્ઞાન થયું એ આવું જાહેર કરે? એમના ભક્ત મને કહે તમારે એમના દર્શન કરવા હશે તો તમારું મસ્તક એમના પગના અંગુઠાને અડાડવું પડશે. મને આ મંજૂર ન હતું. અહીં ‘હું’ ન હતું, મારે મારા ‘હું’નું સ્વમાન પણ સાચવવાનું હતું.

એક જિજ્ઞાસુ આગ્રહ કરીને મને એક અતિ સુપ્રસિદ્ધ વક્તાને સાંભળવા લઈ ગયા. વક્તાએ પ્રારંભ કર્યો, ‘કાલે રાત્રે ધ્યાનમાં બેઠો, ત્રણ કલાકે કુંડલિની જાગૃત થઈ અને આપણા ગુરુજીએ કહ્યું કે આજે મારે ગૃહસ્થાશ્રમની ચર્ચા નથી કરવાની બ્રહ્મચર્યાશ્રમની વાત કરવાની છે, અને મુઘ્ધ ભક્તોનો તાળીઓનો વરસાદ. બોલો, જેની કુંડલિની જાગૃત થઈ હોય એ આવી વાતો કરે? એ તો રહે પોતાની મસ્તીમાં મસ્ત.

મैं મારી જાતને પ્રશ્ન પૂછ્યો, ‘તારે ગુરુની જરૂર ખરી? શા માટે?’ પરમ તત્ત્વને જાણવું છે? શા માટે? જે આ

તત્ત્વને પામી ગયા છે એ કહેવા રોકાયા નથી, અને જ્યારે તને એની જાણ થશે ત્યારે તું પણ મૌન થઈ જશે. એ જાણવા માટે અંદર ઉતર. અંદર મહાસાગર અને મોતી છે, મગરમચ્છ પણ છે એ બધાંને મહાત કરવાના છે, બસ.

અમારા ચીમનલાલ ચકુભાઈ શાહે એક વખત કહ્યું હતું કે જે ક્રિયા ‘કર્યા’ વગર ચાલે નહિ એવું થાય ત્યારે એને ‘દેવ’ સમજજો, અને એવું સમજાય ત્યારે તરત પાછા વળી જજો. નહિ તો જીવનભર એ જ ક્રિયા-દેવના ચક્રમાં અટવાઈ જશો. નવું જગત દેખાશે જ નહિ. જે તમારી રાહ જોઈ રહ્યું છે. જ્યારે કોઈ મને કહે કે, ‘આ સત્સંગમાં ગયા વગર મને ચાલે જ નહિ’ ત્યારે મને ચીમનભાઈના આ વાક્યો યાદ આવે.

જે પકડે પકડાવે, તોડે તોડાવે, એ ગુરુ કે જે પોતે છોડે છોડાવે, જોડે જોડાવે એ ગુરુ?

અને મારી સાચી ગુરુ શોધયાત્રા ત્યારે શરૂ થઈ જ્યારે મને આચાર્ય મહાપ્રજ્ઞના ગ્રંથો મળ્યા, આગમ વાંચન પ્રવેશ થયો, ગણધરવાદ અને જૈન ધર્મનો કર્મવાદ વાંચવા મળ્યો. બધાં રહસ્યો ઉઘડી ગયા. ગાઢ અંધકારમાં એક દીપજ્યોત પ્રગટે તેમ.

જે વ્યક્તિને આત્મદર્શન થયું હોય એ ગુરુ કોઈને શિષ્ય બનાવે ખરા? પોતાને ગુરુ કહેવડાવે ખરા? એને શિષ્યોની શી જરૂર?

જીવનમાં ગુરુની શી જરૂર? ગુરુની જરૂર ખરી, પરંતુ ગુરુ શોધતી વખતે મુઘ્ધભાવ છોડી દેવો, હૃદય સાથે બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવો જ, પછી શ્રદ્ધાનું શરણું પકડવું. પરંતુ સાચી જરૂર છે રાહબરની.

મને એવા બે રાહબર, મારા બે વિદ્યાગુરુ મળી ગયા હતા, જેમના શબ્દ-વિચાર અને જીવનમાં સંપૂર્ણ અભિન્નતા હતી, તે કચ્છના કવિ પૂ. દુલેરાય કારાણી અને પ્રકાંડ પંડિત પૂ. રામપ્રસાદ બક્ષી. આ મહાત્માઓને વંદન કરું છું.

અખાએ કેવું સરસ કહ્યું છે-
જે નરનો આત્મા ગુરુ થશે
કહ્યું અખાનું તે પ્રિયશે.

આ લેખ પૂર્ણ ન સમજશો, ઘણી યાત્રા લખવાની બાકી છે, લખાશે, ક્યારેક વધુ, ક્યારેક તીખું-મીઠું લખાશે, કાળ પાકશે ત્યારે.

મોચી બાબા તમે ક્યાં છો?

□ ધનવંત શાહ

drdtshah@hotmail.com

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પ્રસાદ

વચનામૃત

(નવેમ્બર અંકથી આગળ)

૬૧ સંસારરૂપી કુટુંબને ઘેર આપણો આત્મા પરોણારૂપી દાખલ છે.

૬૨ એ જ ભાગ્યશાળી કે જે દુર્ભાગ્યશાળીની દયા ખાય છે.

૬૩ શુભ દ્રવ્ય એ શુભ ભાવનું નિમિત્ત મહર્ષિઓ કહે છે.

૬૪ સ્થિર ચિત્ત કરીને ધર્મ અને શુકલ ધ્યાનમાં પ્રવૃત્તિ કરો.

૬૫ પરિગ્રહની મૂર્છા પાપનું મૂળ છે.

૬૬ જે કૃત્ય કરવા વખતે વ્યામોહસંયુક્ત ખેદમાં છો, અને પરિણામે પણ પસ્તાઓ છો, તો તે કૃત્યને પૂર્વકર્મનો દોષ જ્ઞાનીઓ કહે છે.

૬૭ જડભરત અને જનક વિદેહીની દશા મને પ્રાપ્ત થાઓ.

૬૮ સત્પુરુષના અંતઃકરણે આચાર્યો કિંવા કહ્યો તે ધર્મ.

૬૯ અંતરંગ મોહગ્રંથિ જેની ગઈ તે પરમાત્મા છે.

૭૦ વ્રત લઈને ઉલ્લાસિત પરિણામે ભાંગશો નહીં.

૭૧ એકનિષ્ઠાએ જ્ઞાનીની આજ્ઞા આરાધતાં તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે.

(ક્રમશઃ આગળ આવતા અંકે)

ગંગાસતીનું અધ્યાત્મ દર્શન

□ ભાષાદેવગ્રુ

સૌરાષ્ટ્ર સતી, શૂર અને સંતની ભૂમિ છે. ગંગાસતી એક સાથે ત્રણ છે – સતી, શૂર અને સંત !

મીરાંની જેમ ગંગાસતી રાજ પરિવારમાં જન્મ્યાં હતાં. ગંગાસતીનો જન્મ સૌરાષ્ટ્રના ભાવનગર જિલ્લાના પાલીતાણા તાલુકાના રાજપરા નામના ગામમાં ઈ. સ. ૧૮૪૬માં થયો હતો. તેમના પિતાશ્રીનું નામ શ્રી ભાઈજીભી જેસાજી સરવૈયા અને માતાનું નામ રૂપાળીબા હતું. ગંગાસતી પ્રાથમિક શિક્ષણ અહીં પિતૃગૃહે જ પામ્યાં. ગંગાસતીના લગ્ન ઈ. સ. ૧૮૬૪માં, ૧૮ વર્ષની વયે ભાવનગર જિલ્લાના સમઢિયાળા ગામના રાજપુત ગિરાસદાર શ્રી કહળસંગ કલભા ગોહિલ સાથે થયાં હતાં. તે કાળની રાજપુત ગિરાસદાર પરંપરા પ્રમાણે ગંગાસતી સાથે પાનબાઈ નામની એક ખવાસ કન્યા સેવિકા તરીકે સાથે આવી હતી. આ પાનબાઈ ગંગાસતીની સેવિકા, સખી અને શિષ્યા પણ બની !

ગંગાસતીના આધ્યાત્મિક જીવનવિકાસમાં જે પરિબળોએ પ્રદાન કર્યું છે, તે આ પ્રમાણે છે.

- (૧) ગંગાસતી પોતે જ પૂર્વજન્મનો કોઈ ઉચ્ચ કોટિનો આત્મા છે.
- (૨) ગંગાસતીએ ધર્મપ્રેમી પરિવારમાં જન્મ ધારણ કર્યો છે.
- (૩) ગંગાસતીના પતિ કહળસંગ સાધુચરિત અધ્યાત્મપુરુષ હતા. શ્વસુર ગૃહનું વાતાવરણ અધ્યાત્મને અનુકૂળ હતું.
- (૪) ગંગાસતીના ગુરુ રામેતવનનું તેમના આધ્યાત્મિક વિકાસમાં ઘણું મોટું પ્રદાન હતું.
- (૫) શિષ્યા પાનબાઈનો સંગ અધ્યાત્મ માટે ઉપકારક બની રહ્યો.
- (૬) ગંગાસતીની વાડી પર વસેલા હરિજન સાધુનો સંગ ગંગાસતી માટે ઉપકારક નીવડ્યો છે.

પતિ કહળસંગે સ્વેચ્છામૃત્યુ સ્વીકાર્યું, પછી ગંગાસતી પાનબાઈને બાવન દિવસ સુધી દરરોજ એક ભજન સંભળાવે છે. બાવન દિવસના આ બાવન ભજન તે જ ગંગાસતીની અધ્યાત્મ-વાણી છે.

ગંગાસતીની અધ્યાત્મ ગંગામાં જે ધારાઓ સંમિલિત થઈ છે, તે આ પ્રમાણે છે-

- (૧) પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ ગંગાસતીની અધ્યાત્મગંગાની પ્રધાનધારા છે.
- (૨) ગંગાસતીની અધ્યાત્મગંગામાં યોગની કેટલીક વિશિષ્ટ અને મૂલ્યવાન સાધનાઓનો સમાવેશ થયો છે.
- (૩) વચન-વિવેક, સજાતિ-વિજાતિની યુક્તિ, પદાર્થની અભાવના આદિ વેદાંતપ્રણીત જ્ઞાનમાર્ગની ઉચ્ચકોટિની સાધનાઓનો સમાવેશ ગંગાસતીની અધ્યાત્મગંગામાં થયો છે.
- (૪) સુરત શબ્દયોગ, સોડહમ્-ઉપાસના અને અજપા-જપ – આ સંતમતની પ્રધાન સાધનાઓ છે. ગંગાસતીની અધ્યાત્મ ગંગામાં આ ત્રણેય સંમિલિત છે.

(૫) ઉપર્યુક્ત ચાર ધારાઓ ઉપરાંત પાંચમી ધારા છે – ગંગાસતીની પોતાની અનુભૂતિ.

બાવન ભજનો દ્વારા ગંગાસતી એક સુરેખ અને વિષદ અધ્યાત્મપથનું કથન કરે છે. અહીં આ ગંગાસતી પ્રણીત અધ્યાત્મપથ પ્રસ્તુત છે.

૧. બુદ્ધિયોગ

બુદ્ધિયોગમાં બે તત્વોનો સમાવેશ થાય છે.

- (I) સંસાર પાછળની દોડની વ્યર્થતાની અને આત્મપ્રાપ્તિની પરમ સાર્થકતાની સ્પષ્ટ સમજ. આ છે – જન્મકથંતાબોધ.
- (II) તે સમજમાંથી પ્રગટેલો પરમપદના આરોહણનો મેરુ જેવો દૃઢ સંકલ્પ.

મેરુ રે ડગે ને જેનાં મન નો ડગે

મરને ભાંગીરે પડે ભરમાંડ રે !

આ ગંગાસતીએ બતાવેલો બુદ્ધિયોગ છે.

૨. ગુરુ શરણ

અધ્યાત્મનો નિશ્ચય થયા પછી અધ્યાત્મપથનો પથિક સદ્ગુરુનું શરણ સ્વીકારે છે. ગુરુ અધ્યાત્મપનનો રાહબર છે.

સદ્ગુરુ ચરણમાં શીશ નમાવે,
ત્યારે પૂરણ નિજારી કહેવાય રે...

૩. અધ્યાત્મના પાયા

- (I) અભીપ્સા-પરમાત્માની પ્રાપ્તિની જ્વલંત ઝંખના
- (II) ફનાગીરી-સમર્પણ
એમ તમે તમારું શીશ ઉતારો, પાનબાઈ!
તો તો રમાડું બાવનની બાર....
- (III) અભયભાવ
- (IV) ગુરુની આધીનતા
ઈરે ભક્તિ ક્યારે ઉરમાં આવે
જ્યારે થાય સદ્ગુરુના દાસ રે

૪. અધ્યાત્મને અનુરૂપ જીવનપદ્ધતિ

જીવનપદ્ધતિ સાત્ત્વિક અર્થાત્ પરિશુદ્ધ ન હોય તો કોઈ અધ્યાત્મ સાધના ફળતી નથી. સાત્ત્વિક જીવન પદ્ધતિ એટલે-અશુદ્ધ કર્મોનો ત્યાગ, પ્રવૃત્તિસંકોચ, સાંસારિકતાનો ત્યાગ, યુક્તાહારવિહાર, કુસંગત્યાગ, ઈન્દ્રિયસંયમ, સમતા, દ્વિધાનો ત્યાગ, આસનસિદ્ધ અને સિદ્ધિઓના મોહનો ત્યાગ.

૫. ભક્તિયોગ

ભક્તિયોગ સરળ, સહજ અને સર્વજન સુલભ સાધન છે. તેથી અધ્યાત્મપથની પ્રારંભિક બાબતો બતાવ્યા પછી ગંગાસતી પ્રથમ ભક્તિ બતાવે છે.

ભાઈ રે! ઉપદેશ દેવો તો પ્રથમ ભગતિ દેખાડવી
ને ગાળી દેવો તેનો મોહ રે...

આ ઉપદેશ વૈધિ-ભક્તિ માટે છે. પછી કહે છે-

પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ જેને પ્રગટે તેને

કરવું પડે નહિ કાંઈ રે...

ભક્તિયોગના આ શિક્ષણમાં ગંગાસતી શ્રીમદ્ ભાગવતને અનુસરે છે.

૬. વચન-વિવેક

વચન એટલે ઉપનિષદપ્રણીત મહાવાક્ય. અહીં વચન એટલે સોડહમ્. આ સોડહમ્ વચન અર્થાત્ મહાવાક્ય છાંદોગ્યો ઉપનિષદના ચતુર્થ અધ્યાયના ખંડ ૧૧, ૧૨ અને ૧૩માં છે. મૂળ મહાવાક્ય છે- સોડહમસ્મિ.

સોડહમસ્મિ-આ મહાવાક્યમાં ત્રણ પદ છે. સ: એટલે તે અર્થાત્ બ્રહ્મ.

અહમ્ એટલે હું અર્થાત્ જીવ

અસ્મિ એટલે છું.

સમગ્ર મહાવાક્યનો અર્થ છે - હું (જીવ) બ્રહ્મ છું. આ અન્ય ચાર મહાવાક્યની જેમ આ સોડહમસ્મિ દ્વારા જીવ-બ્રહ્મની એકતા સૂચિત થાય છે.

શ્વાસ સાથે જપ અને ચિંતન માટે ‘અસ્મિ’ પદને છોડી દેવામાં આવે છે. તે અધ્યાહારથી સમજી લેવાનું છે.

વચનવિવેકની સાધનાની પદ્ધતિ આ પ્રમાણે છે-

- (I) શ્વાસોચ્છવાસની ક્રિયા સાથે સુરતાનું જોડાણ
- (II) ‘સોડહમ્’ મંત્રની દીક્ષા. શ્વાસોચ્છવાસ અને સુરતા સાથે સોડહમ્ મંત્રનું જોડાણ. પૂરક સાથે ‘સો (સ:)’ અને રેચક સાથે ‘હમ-અહમ્’ મંત્રનો જપ.
- (III) સોડહમ્ શ્વાસોચ્છશ્વાસ અને સુરતા સાથે ‘સોડહમ્’ મંત્રના અર્થનું ચિંતન, અર્થ છે-‘હું બ્રહ્મ છું’.
- (IV) અજપાજપ અર્થાત્ અનવરત સહજ રીતે ‘સોડહમ્’ મંત્રનો શ્વાસ સાથે જપ
- (V) બ્રહ્માકાર વૃત્તિ
- (V) આત્માવસ્થા અર્થાત્ બ્રાહ્મીસ્થિતિ

૭. યોગ

- (I) સાત્ત્વિક આહારવિહાર
- (II) અપાનને જીતવો.

અપાન પ્રાણની નિમ્નગતિ છે. ભોગમાંથી યોગમાં જવા માટે અપાનને જીતવો આવશ્યક છે. યોગશાસ્ત્રમાં અપાનને જીતવા માટે ત્રણ અભ્યાસ બતાવ્યા છે-

- ત્રિબંધ પ્રાણાયામ
- ઉડિયાન બંધ
- આજ્ઞાયકમાં ધ્યાન

(III) પાંચ પ્રાણને એક ઘરે લાવવા

પ્રાણ, અપાન, વ્યાન, ઉદાન અને સમાન - આ પાંચ પ્રાણ છે.

આ પાંચ પ્રાણને એક ઘરે લાવવાના છે, તે હૃત્ કેન્દ્ર છે. હૃત્ કેન્દ્ર અર્થાત્ અનાહત ચક્ર. પાંચ પ્રાણ હૃત્ કેન્દ્રમાં સ્થિર થાય પછી સાધક નિમ્નગામી વૃત્તિઓથી સર્વથા મુક્ત બની જાય છે. પાંચ પ્રાણ હૃત્ કેન્દ્રમાં સ્થિર થાય પછી પ્રાણની ગતિ હંમેશાં ઊર્ધ્વમુખી બની જાય છે. પ્રાણની ગતિ ઊર્ધ્વમુખી થાય એટલે સાધક નિમ્નગામી વૃત્તિઓથી સર્વદા મુક્ત થઈ જાય છે.

પાંચ પ્રાણને એક ઘરે અર્થાત્ હૃત્-કેન્દ્રમાં એકત્રિત કરવાના પાંચ ઉપાય છે-

- ત્રિબંધ પ્રાણાયામ
- વચનનો અભ્યાસ
- ઉત્કટ ભક્તિ
- આત્માનું સંધાન
- અનાહતચક્રમાં ધ્યાન

(IV) નિત્ય પવન ઉલટાવવો.

નિત્ય પવન ઉલટાવવો એટલે પ્રાણનું ઊર્ધ્વારોહણ કરાવવું.

આ પ્રાણોત્થાનની ઘટના છે. પ્રાણોત્થાનની ઘટનાના પ્રધાન ઉપાયો ત્રણ છે.

- ત્રિબંધ પ્રાણાયામ
- મહામુદ્રા
- શક્તિચાલિની મુદ્રા

પ્રાણોત્થાનની ઘટના દ્વારા કુંડલિની શક્તિના જાગરણ અને ઊર્ધ્વારોહણ સિદ્ધ થાય છે.

૮. જ્ઞાનયોગ

ગંગાસતીએ જ્ઞાનયોગના જે તત્ત્વોનો સમાવેશ કર્યો છે, તે આ પ્રમાણે છે-

(I) કર્તાપણાના ભાવનો ત્યાગ નાહું કર્તા હરિ: કર્તા ।

(II) આત્મપ્રાપ્તિ તો પ્રાપ્તસ્ય પ્રાપ્તિ છે.

ગુંજાનો લાડવો પાનબાઈ!

અહંભાવ ગયા વિના નો ખવાય!

(III) સતત જાગૃતિ.

વીજળીને ચમકારે મોતી પરોવવું પાનબાઈ

નહિતર અચાનક અંધકાર થાશે!

(IV) સજાતિ-વિજાતિની જુગતી

પોતાના આત્માનું ચિંતન કરવું તે સજાતીય વિચારણા છે. જગતવિષયક-અનાત્મવિષયક વિચારણા કરવી તે વિજાતીય વિચારણા છે. પોતાનું આત્મસ્વરૂપજ સજાતીય છે અને અન્ય સર્વ વિજાતીય છે. અનાત્મ ચિંતન છોડીને ચિંતને આત્મચિંતનમાં જોડવું તે સજાતિ-વિજાતિની જુગતી છે. આ સાધનાને વેદાંતની પરિભાષામાં ‘નિદિધ્યાસન’ કહેવામાં આવે છે.

સજાતિ વિજાતિની જુગતી બતાવું,
બીબે પાડી દઉં બીજી ભાત.

૯. ગુરુકૃપા અને સિદ્ધિ

ભાઈ રે! આપ્યો રસ ને બોળામાં બેસાડ્યાં
મૂક્યો મસ્તક પર હાથ રે
ગંગાસતી એમ બોલિયા રે
ત્યાં તો નીરખ્યા ત્રિભુવન નાથ રે!

બોળામાં બેસાડીને મસ્તક પર હાથ મૂક્યો અને પાનબાઈએ ત્રિભુવનનાથને નીરખ્યા-આ ઘટના સ્પષ્ટ રીતે શક્તિ સંચારની ઘટના છે. ગુરુકૃપા દ્વારા શિષ્યની અંતિમ ગ્રંથિનું ભેદન કરવાની અર્થાત્ આવરણભંગની આ ઘટના છે.

૧૦. પદ પામ્યા નિરવાણ રે

ગંગાસતી પાનબાઈને પ્રમાણ પત્ર આપે છે.
ગંગાસતી એમ બોલિયાં રે...
તમે પદ પામ્યા નિરવાણ રે...

આથી વધુ મહાન કૃતાર્થતા, આથી વધુ મહાન પ્રમાણપત્ર બ્રહ્માંડમાં હજુ શોધાયું નથી. ગુરુ શિષ્ય કે શિષ્યાને પ્રમાણપત્ર આપે - ‘તમે પદ પામ્યા નિરવાણ રે...’ આ અધ્યાત્મપથની સર્વોચ્ચ કૃતાર્થતા છે, અને ગંગાસતીની કૃપાથી પાનબાઈ આ પરમ કૃતાર્થતા પામે છે.

આ બાવન ભજનોના માધ્યમથી ગંગાસતીએ પાનબાઈને બાવનની બહાર, હરિના દેશમાં પહોંચાડી દીધાં.

આવો છે - ગંગાસતીનો આ અધ્યાત્મપંથ!

ભક્ત કહણસંગે સ્વેચ્છાએ દેહત્યાગ કર્યો હતો. પાનબાઈનું અધ્યાત્મશિક્ષણ પરિપૂર્ણ થયું એટલે હવે ગંગાસતી પણ સ્વધામગમનની

તૈયારી કરે છે. તદનુસાર યોગયુક્તિથી ગંગાસતી પણ સ્વેચ્છાએ દેહત્યાગ કરે છે.

ગંગાસતી સ્વધામ ગયા પછી ત્રણ દિવસે તેમના પ્રિય શિષ્યા પાનબાઈ પણ યૌગિકયુક્તિથી દેહત્યાગ કરે છે અને સ્વધામગમન કરે છે.

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં સમાધિપૂર્વક સ્વેચ્છાએ દેહત્યાગની યુક્તિનું કથન છે, જે આ પ્રમાણે છે.

સર્વદ્વારાણિ સંયમ્ય મનો હૃદિ નિરુદ્ધ્ય ચ ।

મૂર્ચ્યાધ્યાયાત્મનઃ પ્રાણમાસ્થિતો યોગધારણામ્ ॥

ઓમિત્યેકાક્ષરં બ્રહ્મ વ્યાહરન્મામનુસ્મરન્ ।

યઃ પ્રયાતિ ત્યજન્દેહં સ યાતિ પરમાં ગતિમ્ ॥

—શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા

‘બધી ઈન્દ્રિયોના દ્વાર બંધ કરીને, મનને હૃદયમાં સ્થિર કરીને, પ્રાણને મસ્તકમાં સ્થાપિત કરીને, યોગધારણામાં અવસ્થિત થઈને જે પુરુષ ઓમકારરૂપ એકાક્ષરસ્વરૂપ બ્રહ્મનું ઉચ્ચારણ કરતાં કરતાં અને મારું સ્મરણ કરતાં કરતાં શરીરનો ત્યાગ કરે છે તે પુરુષ પરમ ગતિને પામે છે.’

ભક્ત કહણસંગ, ગંગાસતી અને પાનબાઈ-આ ત્રણેય સંતોએ આ ગીતા રીંધ્યા માર્ગે યૌગિકયુક્તિથી શરીરનો ત્યાગ કર્યો. તેઓ સૌ પરમ ગતિને પામ્યાં.

ત્રણ પુષ્પો ગયાં, ફોરમ આ ધરતી પર રહી ગઈ. * * *
C/O રમેશભાઈ ગામી, અક્ષરધામ ઍપાર્ટમેન્ટ, બ્લોક નં. ૧૮,
૫મે પાળે, રેવપર રોડ, મોરબી-૩૬૩૬૪૧. મો. નં.: ૯૩૭૪૪૧૬૬૧૦/
૦૯૮૭૯૫૪૪૧૩૩. ફોન : ૦૨૮૨૨-૨૮૨૬૮૮.

જૈન તીર્થો કે ધર્મશાલાઓ કે કમરોં કી આનલાઈન રિજર્વેશન મહત્વાકાંક્ષી યોજના

તીર્થ યાત્રા પર આને વાલા યાત્રી પૂર્ણ સુવિધાઓં સે યુક્ત તીર્થ પર એવં નિશ્ચિંત, પૂર્ણ નિયોજિત યાત્રા કરના ચાહતા હૈ. ઇસ આવશ્યકતા કો ધ્યાન મેં રખતે હુએ હમ તીર્થ ક્ષેત્રોં પર આને વાલે યાત્રી કી યાત્રી કી યોજના એવં નિર્ધારિત સ્થાન પર ઠહરને ભોજન આદિ કી અગ્રિમ વ્યવસ્થા કો ધ્યાન મેં રખકર, ધર્મશાલાઓં કે કમરોં, ભોજન આદિ કી આનલાઈન રિજર્વેશન કી એક મહત્વાકાંક્ષી યોજના પર કાર્ય કર રહે હૈં. જો ઇન્ટરનેટ કા ઉપયોગ કરતે હુએ જૈન તીર્થ કલા વ સ્થાપત્ય કો વિશ્વસ્તર પર પ્રચારિત પ્રસારિત કરને મેં અપના મહત્વપૂર્ણ યોગદાન દેગી.

ઇસકે મધ્યમ સે કેવલ વિભિન્ન દેશોં એવં પ્રદેશોં મેં ફેલે હુએ જૈન બંધુ અપને ધર્મ-કલા એવં સંસ્કૃતિ સે પરિચિત હોંગે એવં વેબસાઈટ www.jaintirthyatra.com કે માધ્યમ સે કમરોં કા આનલાઈન આરક્ષણ ભી કર સકેંગે. ઇસકે પ્રતિફલ મેં જૈન તીર્થ ક્ષેત્રોં પર અંતરરાષ્ટ્રીય પર્યટન વિસ્તાર હોને કા હમેં પૂર્ણ વિશ્વાસ હૈ, જો ન

કેવલ હમારે ક્ષેત્રોં કે વિકાસ એવં વિસ્તાર મેં સહાયક હોગા એવં વહ હમારે દેશ એવં તીર્થો કી અર્થવ્યવસ્થા કો સુદૃઢ બનાને મેં બહુમૂલ્ય યોગદાન દે સકેગા.

દિગંબર શ્વેતામ્બર એવં સભી જૈન પંથ અપની ધર્મશાલાઓં કે કમરોં કે લિએ આનલાઈન આરક્ષણ સુવિધા કા લાભ લેને કે લિએ www.jaintirthyatra.com પર ઉપલબ્ધ ફાર્મ ભરકર ભેજે.

તીર્થ ધર્મશાલાએ વેબસાઈટ સે કેસે જુડેં ?

www.jaintirthyatra.com સે તીર્થ ધર્મશાલાઓં કો જુડને કે લિએ રજિસ્ટ્રેશન અનિવાર્ય હૈ. તીર્થ ક્ષેત્ર પ્રબંધન સમિતિ અપને તીર્થ ધર્મશાલા કે રજિસ્ટ્રેશન કે લિએ વેબસાઈટ www.jaintirthyatra.com મેં ઉપલબ્ધ ફાર્મ ડાઉનલોડ કરેં ઔર ઉસકા પ્રિન્ટ નિકાલકર ઉસે ભરકર હમેં ભેજે. તીર્થ ક્ષેત્ર પ્રબંધન સમિતિ હમેં ૦૮૮૧૫૨૩૮૪૪૨ પર ભી સંપર્ક કર સકતે હૈં.

* * *

ઉપનિષદોમાં જગત અને જીવાત્માનો વિચાર

□ ડૉ. નરેશ વેદ

(લેખ ક્રમાંક : પાંચ)

આ જગત ઈશ્વર અથવા બ્રહ્મની શક્તિનો ત્યક્ત અથવા છોડેલો અંશ છે. બ્રહ્મ અથવા ઈશતત્ત્વ સ્વયં અત્યંત મહાન છે. તે જાણે કે એક સમુદ્ર છે અને તેની એક લહેરી અથવા બિંદુ એ આ વિશ્વ છે. જે મનુષ્ય આ બ્રહ્મ છોડેલા આ સ્થૂલ અંશનો ત્યાગ કરે છે, તેના પ્રત્યે અનાસક્ત બનીને તેને સેવે છે, તેમાં આસક્તિ કે મમત્વ બાંધતો નથી, આ સ્થૂલ અંશને કેવળ પોતાના જ સ્થૂળ શરીરના ઉપભોગ માટે સ્વાધીન બનાવતો નથી તે ‘બ્રહ્મોદન’નો ભોક્તા બને છે, એટલે કે અમૃતતત્ત્વનો અનુભવ કરે છે.

આ દૃશ્ય અને સ્થૂળ જગતની પાછળ એક બીજું સૂક્ષ્મ જગત છે. આ (દૃશ્ય-સ્થૂળ) જગત ભૌતિક છે અને તે સૂક્ષ્મ જગત પ્રાણાત્મક છે. આ વિશ્વનું મૂળ ગતિતત્ત્વ અથવા ઈશ્વરની એ પ્રાણાત્મક શક્તિ છે. એ ગતિતત્ત્વના દૃશ્ય વિકાસનું નામ જ જગત છે. વિશ્વનું સૂક્ષ્મથી પણ સૂક્ષ્મ અને દૂરથી પણ દૂર એવું કોઈપણ કેન્દ્ર અથવા સ્થાન નથી, જ્યાં આ મૂળભૂત ગતિતત્ત્વ અથવા ઈશ્વરની પ્રાણશક્તિનું શાસન કે તેની પ્રવૃત્તિ ન હોય.

આ જગત ઈશ્વરનો આવાસ છે. ઈશ્વર સ્વયં તો આ જગત કરતાં કેટલોય મહાન છે. આમ છતાં, ઈશ્વરના મહિમારૂપ હોવાથી આ જગત પણ કંઈ અલ્પ નથી. ઈશ્વરના મહિમારૂપ આ જગત આટલું મોટું હોવા છતાં એમાં રહેનાર પુરુષ (મનુષ્ય) એથી પણ મોટો છે, એ ખરું પણ આ જગતની ઉત્પત્તિ શા માટે અને કેવી રીતે થઈ?

કોઈ કહે છે કે જગતનું કારણ કાળ છે. કોઈ કહે છે કે તે નિયતિના નિયમ અનુસાર ઉત્પન્ન થાય છે. કોઈ કહે છે કે, જગતની ઉત્પત્તિ સ્વાભાવિક જ થાય છે. કોઈ કહે છે કે જગત યદૃચ્છાથી અથવા અકસ્માત્ ઉત્પન્ન થાય છે. કોઈ પંચ મહાભૂતને જગતનું કારણ માને છે, તો કોઈ પ્રકૃતિને, તો કોઈ પુરુષને, તો કોઈ આ બધા સંયોગને જગનું કારણ માને છે. પણ આ બધા આત્માથી જુદા છે અને આત્મા તો અવશ્ય છે જ, માટે એ બધા જગતનું કારણ બની શકતા નથી. તેમ જ જીવાત્મા પણ સુખ અને દુઃખને કારણે જગત ઉત્પન્ન કરવાને સમર્થ નથી. ખરેખર તો એક બ્રહ્મ જ આ ઉપર કહેલા બધા કાળ, આત્મા, વગેરે કારણોની ઉપર અમલ ચલાવે છે.

પુરુષની અંદર જે કર્તા છે, તે આત્મા જ છે. તેમ અગ્નિથી ખૂબ જ તપી ગયેલો લોઢાનો ગોળો ઘણથી કૂટવામાં આવતાં ચિનગારીઓમાં વિખરાઈ જાય છે, તેવી જ રીતે ભૂતાત્મા બુદ્ધિ, ઇન્દ્રિયો વગેરેના સંગથી અંતઃકરણવાળો જીવાત્મા બને છે, એ પ્રકૃતિના ગુણોથી પરાભવ પામીને કર્મો કરે છે અને તેમાં પ્રકૃતિના ગુણોની થપ્પડો

ખાતો અનેક ભાવોને પ્રાપ્ત થાય છે. ચાર કોશ, ચૌદ લોક અને ચોરાશી ભાવમાં પરિણામ પામેલાં જીવાત્માઓનાં સ્વરૂપો એ ભૂતાત્માનું જ અનેકતામાં પરિણામેલું રૂપ છે.

આત્મા માયા વડે મોહ પામીને શરીર ધારણ કરે છે અને સર્વ સૃષ્ટિનો કર્તા થાય છે, તે જ જાગ્રત અવસ્થામાં સ્ત્રી, અન્નપાન, વગેરે વિવિધ ભોગો વડે તૃપ્તિ પામે છે. તે જીવાત્મા સ્વખાવસ્થામાં પોતાની માયાશક્તિ વડે કલ્પાયેલા જગતમાં સુખ-દુઃખનો ભોક્તા થાય છે. તેમ જ સુષુપ્તિ (ગાઢ નિદ્રા)ને સમયે જ્યારે બધા આંતરબાહ્ય જગતનો લય થઈ જાય છે, ત્યારે અજ્ઞાનરૂપ અંધકાર વડે વ્યાપ્ત બનીને તે સુખનો અનુભવ કરે છે. પૂર્વ જન્મના કર્મના યોગને લીધે તે જ જીવાત્મા ફરી જાગૃત થાય છે અને ઊંઘે છે. આમ, જાગ્રત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિરૂપ ત્રણ નગરમાં તે જીવ કીડા કરે છે, અને તેને લીધે જ આ બધી વિચિત્રતાઓ ઉત્પન્ન થઈ છે.

ઉપનિષદના દૃષ્ટાઓના મત મુજબ આ જીવાત્માના ત્રણ જન્મો થાય છે. પુરુષના શરીરમાં તેનું તેજ ક્રમથી સંચિત થઈને સાતમી ધાતપ રેતસ્ (વીર્ય)નું રૂપ ધારણ કરે છે. આ વીર્ય પુરુષનાં બધાં અંગોમાંથી પ્રગટેલું તેનું તેજ અથવા સાર છે. પુરુષ પોતાના સ્વરૂપભૂત આ વીર્યરૂપ તેજને પહેલાં તો પોતાના શરીરમાં જ ધારણ કરતાં તેને પોષે છે, બ્રહ્મચર્ય દ્વારા તેની પુષ્ટિ કરે છે. પછી જ્યારે તે એને સ્ત્રીના ગર્ભાશયમાં સ્થાપિત કરે છે ત્યારે શુક-શોણિતના સંયોગથી મનુષ્યશરીરની ઉત્પત્તિ થાય છે. જીવાત્માનો આ પહેલો જન્મ છે. ત્યાંથી તેની પ્રાણસ્પંદનની પરંપરા શરૂ થાય છે. આ ગર્ભ માતાની કૂખમાં તેનું જ એક અંગ બનીને વધવા લાગે છે. માતાએ આરોગેલા અન્નના રસથી એ પુષ્ટ થાય છે. આ ગર્ભરૂપી જીવાત્મા માતાના જ શરીરના અંગરૂપ હોઈ એને પીડા કરતો નથી. પણ એ ગર્ભમાં રહેલા જીવાત્માનો પ્રસવ થાય છે ત્યારે એ જીવાત્માનો બીજો જન્મ થાય છે. સ્ત્રી તે ગર્ભને પોતાના શરીરમાં નવ માસ સુધી ધારણ કરીને એનું રક્ષણ અને એનો ઉછેર કરે છે. પિતા ઉત્પન્ન થનાર બાળકનું એના જન્મ પહેલાં સીમંત વગેરે સંસ્કારવડે અને જન્મ પછી જાતકર્મ વગેરે સંસ્કારોવડે પોષણ કરે છે. આ પ્રમાણે જ મનુષ્ય જીવની વંશવૃદ્ધિ થયા કરે છે. પછી પુત્રનો એ પિતા પરલોકમાં જાય છે અને બીજા લોકમાં ફરી જન્મે છે. આ પરલોકગમન એ જીવાત્માનો ત્રીજો જન્મ છે.

સમસ્ત જગતની ઉત્પત્તિરૂપ એવો એક દેવ તે આત્મા ઉર્ફે બ્રહ્મ પોતાનો સ્વભાવ પરિપક્વ થતાં જગતને ઉત્પન્ન કરે છે. એમાં પરિપક્વ બનેલા કર્મવાળા જીવોને તે જન્મ, હયાતી, વૃદ્ધિ, વિપરિણામન, અપક્ષય અને નાશ-એવી જુદી જુદી અવસ્થાઓમાંથી પસાર કરે છે અને સત્ત્વ,

રજસ, તમસ્ જેવા બધાય ગુણોને તે તેમના કાર્યોમાં યોજે છે. આ જીવાત્માના જેમ ત્રણ જન્મો છે તેમ એ ત્રણ ગુણોવાળો છે અને ફળને માટે કર્મ કરનારો છે. તે પોતે કરેલાં કર્મોને ભોગવનારો પણ તે જ છે, મતલબ કે સર્વરૂપ, ત્રણ ગુણવાળો, અવ્યય, અક્ષર અને ક્ષર એવા ત્રણ માર્ગવાળો અને પ્રાણનો અધિપતિ એવો તે આત્મા પોતાનાં કર્મો વડે જ આ જગતમાં વિચરે છે. હૃદયમાં જે અંગૂઠા જેટલો છે, જે સૂર્ય જેવો તેજસ્વી છે તેમજ સંકલ્પ અને અહંકારથી યુક્ત છે, તે જીવાત્મા, બુદ્ધિના ગુણ વડે અને શરીરના ગુણ વડે આરાની અણી જેટલો નાનો બનેલો દેખાય છે. વાળના છેડાના સોમા ભાગના પણ સોમા ભાગ જેટલો એ જીવને જાણવો. એ જીવ જ અનંત થવાને સમર્થ છે. એ નથી સ્ત્રી કે નથી પુરુષ કે નથી નપુંસક. જે જે શરીરને તે ધારણ કરે છે, તે તે શરીર સાથે તે સંબંધ પામે છે.

સંકલ્પ, વિષયોનો સ્પર્શ, દૃષ્ટિ અને મોહ વડે તેમ જ અન્નજળ વડે સ્થૂળ-સૂક્ષ્મ શરીરની વૃદ્ધિ અને જન્મ થાય છે. દેહયુક્ત બનેલો જીવ પોતાના કર્મ અનુસારનાં શરીરોને પોતાના ગુણો અનુસાર પસંદ કરે છે અને દેહપ્રાપ્તિના કારણરૂપ એ જીવાત્મા કર્મો અને શરીરના ગુણો અનુસાર દરેક જન્મમાં જુદો જ દેખાય છે. વિશ્વપ્રપંચની વચમાં રહેલા, અનાદિ, અનંત, અનેકરૂપે રહેલા, વિશ્વને ઉત્પન્ન કરનારા અને વિશ્વને વ્યાપીને રહેલા એવા એક માત્ર વિભુ (બ્રહ્મ)ને જ્યારે આ જીવ જાણી લે છે ત્યારે એ બધાંય બંધનોમાંથી મુક્ત થાય છે.

કોઈ મોટા ઝાડના મૂળમાં ઘા કરે તો એમાંથી રસ ઝરે છે, પણ એ ઝાડ જીવતું જ રહે છે. કોઈ એની વચમાં ઘા કરે તોય એમાંથી રસ ઝરે છે અને એ જીવતું રહે છે. કોઈ એના ઉપરના ભાગમાં ઘા કરે તોય એમાંથી રસ ઝરે છે, પણ એ જીવતું રહે છે, કારણ કે એ ઝાડમાં જીવ (આત્મા) રહેલો છે, એથી એ પોતાના મૂળથી પાણી પીએ છે અને જમીનના રસોને ખેંચીને આનંદથી ઊભું રહે છે. પણ જ્યારે જીવ એ ઝાડની એક ડાળીને છોડી દે છે ત્યારે એ ડાળી સૂકાઈ જાય છે, બીજી ડાળીને છોડી દે છે, ત્યારે બીજી પણ સૂકાય છે, ત્રીજીને છોડી દે છે, ત્યારે ત્રીજી સૂકાય છે અને જ્યારે એ જીવ એ આખા ઝાડને છોડી દે છે, ત્યારે એ આખું ઝાડ સૂકાય જાય છે. એ જ રીતે જીવ વગરનું આ શરીર મરે છે, પણ જીવ મરતો નથી. એ સૂક્ષ્મ તત્ત્વ જ આ જગતનું મૂળ છે, એ જ જગતનો આત્મા છે, એ જ સત્ય છે.

જ્યારે માણસ માંદગીથી નબળો પડી જાય છે, ત્યારે પાસે બેઠેલાં સગાંઓ તેને પૂછે છે કે, ‘મને ઓળખો છો?’ જ્યાં સુધી આ શરીરમાંથી જીવ નીકળી જતો નથી, ત્યાં સુધી એ સૌને ઓળખે છે. પણ જ્યારે જીવ શરીરમાંથી નીકળી જાય છે. ત્યારે એ સૂર્યના કિરણોને આધારે જ ઉપર જાય છે અને ઊં બોલતો બોલતો ઊંચે ચઢે છે અને જેટલી વારમાં મન પહોંચી શકે તેટલી વારમાં એ સૂર્યમાં પહોંચે છે. એ સૂર્ય બ્રહ્મલોકનો દરવાજો છે. તેમાં જ્ઞાની લોકો જ જઈ શકે છે,

અજ્ઞાનીઓ જઈ શકતા નથી. હૃદયની એકસો અને એક નાડીઓ છે. એમાંથી સુષુમ્ણા નામની નાડી માથા તરફ જાય છે. જ્ઞાની આત્મા એ નાડીથી ઉપર ચડીને અમરપણાને પામે છે. હૃદયમાંથી નીકળી ચારેય બાજુએ જતી બીજી નાડીઓ તો માત્ર શરીરમાંથી બહાર નીકળવા માટે છે.

એક દેવસત્ય વિરાટ વિશ્વમાં બ્રહ્મરૂપે રહેલું છે અને બીજું આ વામન માનવશરીરરૂપી અધ્યાત્મ કેન્દ્રમાં આત્મારૂપે રહેલું છે. એટલે જીવાત્માનું અસ્તિત્વ એ કોઈ સાધારણ ઘટના નથી; કારણ કે તે દિવ્યશક્તિઓની સમષ્ટિનું જ પરિણામ છે. મતલબ કે દિવ્યશક્તિઓ એકત્ર થવાને લીધે તે નીપજેલું છે. પરંતુ શરીરમાં ભોક્તારૂપે આવવાને લીધે જીવમાંથી ઈશ્વરની સાત્ત્વિક શક્તિઓ જુદી પડી જાય છે અથવા એમનો અભાવ થઈ જાય છે. આ પિંડ અને બ્રહ્માંડમાં સર્વત્ર એક વૈશ્વાનર અગ્નિ વ્યાપેલો છે. એનાથી અધિક તાકાતવર અને રહસ્યમય બીજી કોઈ શક્તિ નથી. મન, પ્રાણ અને વાક્-એ ત્રણેયની સંશક્તિથી જે જીવનતત્ત્વ પ્રગટે છે, તે જ વૈશ્વાનર છે. આ વૈશ્વાનર જ સમસ્ત ભુવનોનો અધિરાજ છે. સમસ્ત વિશ્વમાં અને તમામ પ્રાણીઓના શરીરમાં તે ઉત્પન્ન થાય છે અને તેમાં જ તે કામ કરે છે. કહેવાનું તો એમ પ્રાપ્ત થાય છે કે સંસારમાં અબજો પ્રાણીઓ (જીવાત્માઓ) છે, તે સૌ આ એક વૈશ્વાનર શક્તિના જ ભિન્ન ભિન્ન રૂપો છે.

આ વૈશ્વાનર આત્મા એક જ હોવા છતાં અનેકરૂપે ભાસમાન થાય છે એનું કારણ માયા છે. આ જગત માયા છે. સાંસારિક માયાના સોનેરી ચળકાટ મારતાં ઢાંકણ વડે આત્મારૂપ સત્ય વસ્તુ ઢંકાઈ ગઈ છે. જીવાત્મા માયાથી પકડાઈ રહે છે. આ માયા એટલે અવિદ્યા. ઉપનિષદના દૃષ્ટાઓ ઈશ્વરને પણ માયાઉપાધિવાળું અવિદ્યાજન્ય સ્વરૂપ માને છે. આત્માને અકર્તા ગણે છે. એ કારણે કેટલાક લોકો એવું માને છે કે ઉપનિષદોનો જ્ઞાનમાર્ગ ધર્મ અને નીતિની ઉપેક્ષા કરે છે. પણ એવું નથી. ઉપનિષદો પણ નીતિ અને સદાચારને જ્ઞાનમાર્ગમાં પ્રવેશવાના પૂર્વ સાધનો તરીકે સ્વીકારે છે. એટલું જ નહિ, આ જગત માયામય હોવાથી મિથ્યા છે એવું પ્રતિપાદિત કરતાં ઉપનિષદો જગત નિતાંત અસત્ છે એમ સ્થાપિત કરતાં નથી. બ્રહ્મ એકમાત્ર અવિકલ્પ સત્ય છે એની તુલનામાં આ નશ્વર જગત અને એના પદાર્થો અસત્ છે. મતલબ કે આત્મજ્ઞાન થતાં વ્યવહારજગત અને સંસારનું જ્ઞાન ખોટું ઠરે છે.

ઉપનિષદના દૃષ્ટાઓ એમ પણ માને છે કે જ્યાં સુધી આપણે જગતમાં છીએ ત્યાં સુધી આપણાં કર્મો પણ રહેવાના. ઉપનિષદો કહે છે ફળની ઇચ્છા વિના પોતપોતાના કર્મો કરતાં રહીને જ અહીં જીવવાની આશા રાખવી, બીજો કોઈ રસ્તો નથી. જીવ સત્ અને અસત્ કર્મોના સત્ અને અસત્ ફળોરૂપી પાશથી બંધાયેલો છે. ઈષ્ટકર્મો અને આપૂર્તકર્મોને જ શ્રેષ્ઠ માનનારા મૂઠોને તે કર્મો સિવાય બીજું કંઈ

શ્રેય દેખાતું નથી. આ જગતમાં જેના કર્મોરૂપી આચરણો પવિત્ર અને સારાં હોય છે તેઓ ફરીથી ચતુર્વર્ણમાંથી કોઈ પવિત્ર અને સારે ઠેકાણે જન્મે છે. પણ જેના આચરણો કૂડાં અને નઠારાં હોય છે તેઓ મનુષ્ય યોનિને બદલે પશુયોનિમાં પુનઃ જન્મે છે. તેથી ઉપનિષદો કહે છે જે અનિન્દિત (નિર્દોષ) કર્મો છે, તે કરવાં, બીજું નહિ.

એટલું જ નહિ મનુષ્યજીવનને ચાર આશ્રમો-બ્રહ્મચર્યાશ્રમ, ગૃહસ્થાશ્રમ, વાનપ્રસ્થાશ્રમ અને સંન્યાસાશ્રમમાં વહેંચીને બ્રહ્મચારીઓએ ગુરુ પાસે વેદાધ્યયન કરી વ્યવહારજ્ઞાન તથા શીલ અને સંસ્કાર પ્રાપ્ત કરવાં, ગૃહસ્થે પ્રજાતંતુ અશ્વુણ્ણ રાખીપ લૌકિક વ્યવહારો-જેવાં કે દાન, દક્ષિણા, અતિથિસત્કાર વગેરે નિભાવવા. વાનપ્રસ્થીએ ઈન્દ્રિયસંયમી, મનોનિગ્રહી અને સતતજ્ઞતાના અનુયાયી થઈ તપશ્ચર્યા કરવી અને એમ કરતાં આત્મજ્ઞાનના માર્ગે આગળ ધપી છેવટે જ્ઞાની અને પરિવ્રાજક બનવું-એવું પ્રબોધે છે.

મરણ બાદ મનુષ્યના જીવની શી ગતિ થાય છે એ વિશે પણ ઉપનિષદો પ્રકાશ પાડે છે. કેટલાક મનુષ્યો મરણ પછી શરીર ધારણ કરવા માટે જુદી જુદી યોનિઓમાં પ્રવેશ કરે છે, જ્યારે બીજા કેટલાક વૃક્ષ વગેરે સ્થાવરપણાને પામે છે. નાચિકેત અગ્નિની ત્રણ વાર ઉપાસના કરનારો અને ત્રણ લોક સાથે સમાગમમાં આવીને એ ત્રણે લોકને લગતાં ત્રણ પ્રકારનાં કર્મો કરનારો મનુષ્ય જન્મ અને મરણને તરી

જાય છે. જ્યારે મનુષ્યના હૃદયમાં રહેલી બધી કામનાઓ દૂર થઈ જાય છે, એની હૃદયની બધી ગાંઠો છૂટી જાય છે ત્યારે મર્ત્ય મનુષ્ય અમર બને છે. જ્યારે મનની સાથે પાંચ ઈન્દ્રિયાત્મક જ્ઞાનો સ્થિર બની જાય છે અને બુદ્ધિ પણ ક્રિયા કરતી નથી, ત્યારે જીવ પરમ ગતિ (પરમ પદ) પામે છે. કર્મો અને જ્ઞાન અનુસાર ઊંચીનીચી મનુષ્યયોનિમાં અવતરેલો જીવ જ્ઞાનમાર્ગે શ્રદ્ધાપૂર્વક ઉપાસના અને તપશ્ચર્યા કરી હોય તે બ્રહ્મલોકમાં જઈ કર્મમુક્તિ મેળવે છે. પણ એથી આગળની ભૂમિકા સદ્યોમુક્તિ પામતા જીવની છે. જે જીવ આત્મજ્ઞાની થઈ સકળ વિશ્વમાં કેવળ એક બ્રહ્મતત્ત્વની એકતાની અનુભૂતિ પામે છે અને જેણે આત્મજ્ઞાન દ્વારા કર્મના બંધનોમાંથી મુક્તિ મેળવી છે તેઓ સદ્યોમુક્તિ પામે છે. મતલબ કે જીવને સદ્યોમુક્તિ (તરત મળતી મુક્તિ) શુદ્ધિ જ્ઞાનથી મળે છે. દેવયાનની પ્રાપ્તિ જ્ઞાન અને કર્મના સમુચ્ચયથી મળે છે. પુણ્ય કર્મો કરવાવાળા પિતૃયાનના અધિકારી છે અને અપુણ્ય કર્મો આચરવાવાળા ઊંચી-નીચી પ્રાણીયોનિમાં જન્મે છે.

આમ, આ ઉપનિષદોમાં જગત શું છે અને કેવું છે તથા જીવાત્મા એટલે શું એની સ્થિતિ, મતિ અને ગતિ કેવી હોય છે એ બાબતોનું વ્યવસ્થિત નિરૂપણ છે. * * *

૩૫, પ્રોફેસર સોસાયટી, મોટા બજાર, વી. વી. નગર.

Tele. : 0269-2233750. Mobile : 09825100033, 09727333000

૩૧. એક હજારના પુસ્તકો ખરીદનારને ૩૧.૫૦૦નું ડિસ્કાઉન્ટ, એટલે ૩૧.૫૦૦માં ૩૧.૧૦૦૦ના પુસ્તકો

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘના પ્રકાશનો

ક્રમ	પુસ્તકના નામ	કિંમત રૂ.	ક્રમ	પુસ્તકના નામ	કિંમત રૂ.	ક્રમ	પુસ્તકના નામ	કિંમત રૂ.
૧	જૈન ધર્મ દર્શન	૨૨૦	૧૭	પ્રભાવક સ્થવિરો ભાગ-૧ થી ૫	૧૫૦	૨૮	કલાભેન શાહ લિખિત	
૨	જૈન આચાર દર્શન	૨૪૦	૧૮	પ્રભાવક સ્થવિરો ભાગ-૧ થી ૬	૩૫૦	૨૯	ચંદ્ર રાજાનો રાસ	૧૦૦
૩	ચરિત્ર દર્શન	૨૨૦	૧૯	નમો તિથરસ	૧૪૦		ડૉ. રશ્મિ ભેદા લિખિત	
૪	સાહિત્ય દર્શન	૩૨૦	૨૦	જ્ઞાનસાર	૧૦૦	૩૦	અમૃત યોગનું, પ્રાપ્તિ મોક્ષની	૨૫૦
૫	પ્રવાસ દર્શન	૨૬૦	૨૧	પાસપોર્ટની પાંખે ભાગ-૧ થી ૩	૫૦૦		ડૉ. ફાલ્ગુની ઝવેરી લિખિત	
૬	સાંપ્રત સમાજ દર્શન	૨૭૦	૨૨	સાંપ્રત સહચિંતન ભાગ-૪ થી ૧૪	૩૮૦	૩૧	જૈન પૂજા સાહિત્ય	૧૬૦
૭	શ્રુત ઉપાસક ડૉ. રમણભાઈ શાહ	૩૨૦	૨૩	સાંપ્રત સહચિંતન ભાગ-૧ ૬	૧૮૦		ડૉ. રેખા વોરા લિખિત	
૮	જૈન આચાર દર્શન	૩૦૦		પ્રો. તારાભેન ર. શાહ લિખિત		૩૨	આદિ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ	૨૮૦
૯	જૈન ધર્મ દર્શન	૩૦૦	૨૪	શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર (પુસ્તિકા)	૪		ડૉ. રમેશભાઈ લાલન લિખિત	
૧૦	ગુર્જર ફાગુ સાહિત્ય	૧૦૦	૨૫	પ્રબુદ્ધ ચરણે	૧૦૦	૩૩	જૈન દંડ નીતિ	૨૮૦
૧૧	જિન વચન	૨૫૦	૨૬	આર્ય વજ્રસ્વામી	૧૦		ડૉ. સુરેશ ગાલા લિખિત	
૧૨	જિન તત્ત્વ ભાગ-૧ થી ૮	૫૪૦	૨૭	આપણા તીર્થંકરો	૧૦૦	૩૪	મરમનો મલક	૨૫૦
૧૩	વીર પ્રભુના વચનો ભા. ૧	૮૦	૨૮	સંસ્કૃત નાટકોની કથા ભા. ૧	૧૦૦		આચાર્ય વાલ્મીકીપ સૂરિજીકૃત	
૧૪	વંદનીય હૃદયસ્પર્શ ભા. ૩	૫૦		નવા પ્રકાશનો		૩૫	જૈનધર્મ	૭૦
૧૫	વંદનીય હૃદયસ્પર્શ (ઓલીવ)	૨૫૦		ડૉ. ધનવંત શાહ			ડૉ. કે. બી. શાહ લિખિત	
૧૬	શાશ્વત નવકાર મંત્ર	૧૫૦		૧. વિચાર મંથન	રૂ. ૧૮૦	૩૬	જૈન કથા વિશ્વ	૨૮૦
				૨. વિચાર નવનીત	રૂ. ૧૮૦			

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ, ૩૩ મહમ્મદી મિનાર, ૧૪મી ખેતવાડી, એ.બી.સી. ટ્રાન્સપોર્ટની બાજુમાં, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪. ટેલિફોન : ૨૩૮૨૦૨૮૬

માનવીની મનોવૃત્તિ

□ ડૉ. પ્રવીણભાઈ સી. શાહ

મહામૂલ્યવાન ધર્મ-બીજ નષ્ટ ન પામે તે માટે મનની વૃત્તિઓ નિર્મળ બનાવવી ખૂબ જ જરૂરી છે. આ વાતને સમજીને જો મનને અશુભ પરિણામોથી મુક્ત કરીને શુભ પરિણામોથી ભાવિત કરવામાં આવે અને શુદ્ધ પરિણામોથી વાસિત કરવામાં આવે તો મન જ આત્માને તમામ અનિષ્ટોથી બચાવી મોક્ષનો અધિકારી બનાવી શકે છે. આજના પાશ્ચાત્ય વાતાવરણમાં જ્યાં સાત્વિકતાની પ્રતિક્ષણ હત્યા થઈ રહી છે અને તામસિકતાની કાલીમા ચારે બાજુ છવાઈ રહી છે તેવા વિષમ સમયમાં સાત્વિકતાના સુફળો બતાવીને લોકોને સાત્વિકતામાં પ્રતિષ્ઠિત કરવાની અનિવાર્યતા સહેજે જણાઈ આવે છે.

મહોપાધ્યાય યશોવિજયજી મહારાજે અધ્યાત્મસારના આત્માનું ભવાધિકારમાં મનોવૃત્તિનું વિભાજન કરી ચિત્તના/મનના પાંચ પ્રકારો બતાવ્યા છે (૧) મૂઢ (૨) ક્ષિપ્ત (૩) વિક્ષિપ્ત (૪) એકાગ્ર (૫) નિરુદ્ધ-આ પાંચ પ્રકારની મનોદશા દર્શાવી છે.

તેમાં પ્રથમ ત્રણ વૃત્તિઓ ઉપર અહીં આપણે વિચારણા કરીશું.

(૧) મૂઢ = તામસી વૃત્તિ (૨) ક્ષિપ્ત = રાજસી વૃત્તિ (૩) વિક્ષિપ્ત = સાત્વિક વૃત્તિ

અધ્યાત્મ કે ધર્મ સાથે આ ત્રણ વૃત્તિઓને સીધો કોઈ સંબંધ નથી, પણ જે આત્મા એકાગ્ર કે નિરુદ્ધ ચિત્તમાં પ્રવેશ કરે છે તેણે જ મોક્ષમાર્ગમાં સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું ગણાય છે. આ અંતિમ બે વૃત્તિઓને પામવા માટે પ્રથમ ત્રણ વૃત્તિઓનો વિચાર કરવો જરૂરી છે. સાત્વિક મનોવૃત્તિને ધર્મ પામવા માટે યોગ્ય ગણી છે. આ વૃત્તિમાં જ પ્રાયઃ ધર્મ પામવાની યોગ્યતા રહેલી છે. ક્યારેક ક્યારેક આ વિક્ષિપ્ત એટલે સાત્વિક ચિત્તમાં પણ યોગનો પ્રારંભ સંભવિત છે, જ્યારે મૂઢ = તામસી અને ક્ષિપ્ત = રાજસી ચિત્તમાં યોગનો પ્રારંભ પ્રાયઃ સંભવતો નથી તેથી યોગમાં પ્રવેશવા માટે સાત્વિક વૃત્તિની પ્રાપ્તિ થવી અનિવાર્ય છે. આ ત્રીજી વૃત્તિને પામેલા બધા જીવો ધર્મ યા યોગને પામેલા જ છે એવું એકાન્તે / સર્વથા નથી હોતું. આવી વૃત્તિવાળામાંથી પણ અતિ અલ્પ જીવો જ ધર્મ પામેલા હોય છે. પરંતુ એનો અર્થ એ નથી કે નાસ્તિક ઊંચો અને આસ્તિક નીચો.

માર્ગાનુસારીના ૩૫ ગુણોમાંથી ઘણાં ગુણોને સીધો સાત્વિકતા સાથે સંબંધ છે. તમને કેવા રંગ ગમે-ફાવે ? કેવા માણસો સાથે ઉઠવું-બેસવું ફાવે ? કેવા આલાપ-સલાપ કરવા ફાવે ? આ બધું તમારી પ્રકૃતિ કેવી છે તેનું પ્રતિબિંબ પાડે છે, કેમકે સામાન્યતયા સરખેસરખા સાથે મેળ રહે છે. કોઈકવાર એવું પણ બને કે મહાપુરુષને નીચવૃત્તિવાળા સાથે બેસવું પડતું હોય છે. પણ બહુધા સમાન વ્યક્તિ સાથે જ વધારે સારું ગોઠવાય. તમારા વ્યવહારની ચકાસણી કરીએ તો તરત જ ખબર

પડી જાય કે તમે કઈ વૃત્તિ ધરાવો છો.

તામસી ચિત્તવૃત્તિવાળા જીવોનું માનસ સદાય સ્વાર્થી હોય છે. અહીં સ્વાર્થનો અર્થ સાંસારિક ભૌતિક સ્વાર્થ સમજવો. આત્માનો સ્વાર્થ નહીં. આવી પ્રકૃતિવાળા જીવોના સાંસારિક વ્યવહારનો પાયો સ્વાર્થ હોય છે. આવા સ્વાર્થપ્રધાન માનસવાળા જીવો બહુધા આ જ તામસી વૃત્તિમાં સમાવિષ્ટ થાય છે. સ્વાર્થ હોય ત્યાં સુધી જ લાગણીનો સંબંધ. આવા પ્રકારની મનોવૃત્તિવાળા જીવો તામસી પ્રકૃતિવાળા હોય છે. વર્તમાન સમયમાં વિશ્વના મોટાભાગના જીવોનો સમાવેશ આ પ્રકૃતિમાં થાય છે. તામસીવૃત્તિ એ દ્વેષપ્રધાન મનોવૃત્તિ છે. જ્યારે રાજસીવૃત્તિ એ રાગપ્રધાન મનોવૃત્તિ છે.

હવે જોઈએ ક્ષિપ્ત = રાજસી પ્રકૃતિવાળા જીવો કેવા હોય છે તે. રાજસી પ્રકૃતિવાળા જીવો તામસી પ્રકૃતિવાળા જીવો જેવા, સ્વાર્થપ્રધાન હોતા નથી, પણ લાગણીશીલ હોય છે. પોતાના મા-બાપ, ભાઈ-બહેન, કુટુંબ, ગામ, ગુરુ, ધર્મ વગેરે સાથે લાગણીસભર સંબંધોથી જોડાયેલા હોય છે. લાગણીને લીધે દરેક માટે ઘસાઈ છૂટે છે. દરેક માટે પોતાના સ્વાર્થનું બલિદાન પણ આપે છે. છતાં તેઓ આ ત્યાગ કરે કે બલિદાન આપે તેમાં કર્તવ્યભાવ, ધર્મબુદ્ધિ કે ગુણોની સમજ હોય છે એવું હોતું નથી. આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ વિચારીએ તો રાજસી પ્રકૃતિવાળા જીવોના બલિદાનનું કોઈ વિશેષ મૂલ્યાંકન કરી ન શકાય. એટલું જ કે સ્વાર્થી વ્યક્તિ કરતાં લાગણીશીલ વ્યક્તિ વધુ સારી; તો પણ તેનામાં વિશેષ સારાપણું નથી હોતું; કારણ કે તેમાં મોહ-રાગ હોય છે. અને આ જ કારણે તે (બીજા માટે) સ્વજનો માટે ઘસાતો હોય છે. વિક્ષિપ્ત એટલે કે સાત્વિક મનોવૃત્તિવાળા જીવો કર્તવ્યને પ્રાધાન્ય આપીને સંસારમાં જીવનારા હોય છે. આવા જીવો તામસી અને રાજસી પ્રકૃતિવાળા જીવો કરતાં વધારે સારા હોય છે.

તામસીવૃત્તિવાળો માતા-પિતાની ભક્તિ-સેવા કરે છે પણ તે કરવાની પાછળ તેનો આશય તો સ્વાર્થનો જ હોય છે. તામસી-વૃત્તિવાળા જીવો સમાજની શરમથી અથવા કંઈક મળશે એવી તમોગુણવાળી ભાવનાથી કર્તવ્યો અદા કરીને કર્તવ્યો નિભાવતા હોય છે. માનસિક વૃત્તિ સંકિલ્પ હોવાને કારણે કર્તવ્યો અદા કરીને, સામાજિક જવાબદારીઓ નિભાવવા છતાં પણ તામસી પ્રકૃતિવાળા જીવો નર્પુ પાપ જ બાંધતા હોય છે.

જ્યારે રાજસીવૃત્તિવાળા જીવોમાં સંકલેશ ઓછો હોવાથી તેઓ પાપ અને પુણ્ય બંને બાંધતા હોય છે. પરંતુ પુણ્યનું પ્રમાણ અલ્પ હોય છે. સાત્વિક મનોવૃત્તિ ધરાવતાં જીવો કર્તવ્ય નભાવીને ઘણું પુણ્ય બાંધે છે. તેમાં તેમના શુભભાવની વિપુલતા નિમિત્તરૂપ હોય છે. પ્રવૃત્તિ

એની એ જ હોવા છતાં દરેકના પરિણામ ભિન્ન ભિન્ન હોવાને કારણે પુણ્ય અને પાપના બંધમાં તરતમતા હોય છે. દરેક કર્તવ્યોને અદા કરનારનો જ તામસીવૃત્તિમાં સમાવેશ થાય છે. જ્યારે સ્વાર્થથી ય એક પણ કર્તવ્ય અદા ન કરે તેવી બેજવાબદાર વ્યક્તિનો તામસી મનોવૃત્તિમાં પણ સમાવેશ થતો નથી.

તામસી વૃત્તિવાળો પણ રાગને લીધે ઘસાય છે. પરંતુ એનો રાગ સ્વાર્થ પ્રેરિત હોય છે. તેથી સ્વાર્થ ઉપર તરાપ પડે એટલે તરત જ એ સંબંધ તૂટી જાય છે ! સાત્ત્વિક પ્રકૃતિવાળા જીવો ધર્મને જે રીતે પચાવી શકે છે તે રીતે રાજસિક કે તામસિક પ્રકૃતિવાળા જીવો પચાવી શકતા નથી. ધર્મ પચાવવાથી જે લાભ મળવો જોઈએ તે લાભથી તેઓ વંચિત રહી જાય છે. સાત્ત્વિક વૃત્તિવાળા જીવને જે કંઈ ધર્મ આપવામાં આવે તેનું સુકળ તે પ્રાપ્ત કરે છે.

રાજસી પ્રકૃતિવાળા જીવો પણ નીતિ પાળે છે. પણ તેના પરિણામો તામસી પ્રકૃતિવાળા જીવો જેવા હોતા નથી. રાજસી મનોવૃત્તિવાળા જીવોના હૃદયમાં લાગણીશીલતાના કારણે સામાજિક સદ્ભાવ હોય છે. નીતિ પાળવાના વિષયમાં તેઓ વિચાર કરે છે કે-આખા સમાજમાં જે વ્યવહારો ચાલે છે તે વ્યવહારોમાં પરસ્પર એક બીજાને છેતરતા થઈશું તો સમાજની વ્યવસ્થા ભાંગી પડશે. હું એકને છેતરીશ તો બીજો મને છેતરશે. આમ છેતરવાની પરંપરા ચાલશે તો સામાજિક વ્યવહારમાંથી વિશ્વાસનો નાશ થશે. આવી આત્મીયતા ભાવપૂર્વક ક્ષિપ્ત ચિત્તવૃત્તિવાળા જીવો નીતિ પાળતા હોય છે.

સાત્ત્વિક પ્રકૃતિવાળા જીવોમાં સજ્જનતા અને સૌહાર્દ રહેલાં હોય છે. અને આવા ગુણોને કારણે તેમને લાગે કે મને કોઈ છેતરી જાય તો મને કેવું લાગે ? તો પછી હું બીજાની સાથે આવું વર્તન કરું કેવી રીતે ? માટે આવા વિક્ષિપ્ત મનોવૃત્તિવાળા જીવો ગુણની ભાવનાથી નીતિ પાળે છે. આવી મનોવૃત્તિવાળા જીવોને કોઈ પોલીસી હોતી નથી. પોલીસીવાળા તો આની સમક્ષ તુચ્છ છે ! જે મને પ્રતિકૂળ હોય તેવું વર્તન બીજા પ્રત્યે કરું તો મારી માનવીય સભ્યતા એવું કરવા ના પાડે છે. આવી વિચારણાને કારણે સાત્ત્વિક ગુણવાળી વ્યક્તિ આવા નીતિ આદિ ગુણને કર્તવ્ય રૂપે આચરે છે.

કોઈ નાસ્તિક હોવા છતાં સાત્ત્વિક મનોવૃત્તિને કારણે અમુક શુભભાવો હૃદયમાં જળવાતા હોવાથી તેને સતત પુણ્ય બંધાતું હોય છે. સાત્ત્વિક પ્રકૃતિવાળો સંસારના સંબંધ બાંધતા પૂર્વે ખાનદાનીનો વિચાર પહેલાં કરે છે, પાત્રતા પ્રમાણે મૂલ્યાંકન કરે છે. ખાલી રૂપરંગ, મેકઅપ કે ચામડીના રંગ જોઈને ઘરમાં લાવી દો તો જીવનમાં ઘણું ગુમાવવું પડે. માટે લાયકાતનો વિચાર પહેલાં કરે છે.

ભૌતિક દૃષ્ટિએ પણ સાચા અર્થમાં સંસારમાં સુખી થવા માટેનો માર્ગ સાત્ત્વિકતાપૂર્વકના વિચાર જ છે.

તામસી મનોવૃત્તિવાળા જીવો ભોગ ભોગવતી વખતે ઈન્દ્રિય-

શરીરની શક્તિઓનો વિચાર કરતા નથી, શારીરિક પ્રતિકૂળતા હોવા છતાં લોલુપતાને કારણે ખાવામાં અતિરેકથી ઘણા પીડાતા હોય છે. અને સંસારના ભોગસુખોમાં અત્યંત આસક્તિ હોય તો, ઈન્દ્રિય અને શારીરિક શક્તિ ક્ષીણ થવાથી ઘડપણ વહેલું આવે છે. અતિઅસંયમ, અમર્યાદિત ભોગ એ તામસી મનોવૃત્તિના સૂચક છે. જ્યારે સાત્ત્વિક વૃત્તિવાળાને ઈન્દ્રિય, મન અને શરીરમાં સર્વત્ર સંયમ હોય છે. તેની વૃત્તિઓ ગમે તેમ વંદી જનાર નથી હોતી કે ઉશ્કેરાઈ જાય તેવી નથી હોતી.

સાત્ત્વિક મનોવૃત્તિવાળા જીવો, ધર્મતીર્થના સંપર્કમાં આવે તો બહુ સુગમતાથી ધર્મતત્ત્વને પામી શકે છે, એટલું જ નહીં પણ ધર્મને દીપાવી પણ શકે એવો આચાર જીવનમાં અપનાવી શકે છે. સાત્ત્વિક ગુણ એ લાયકાતનો પૂરક ગુણ છે. તામસી પ્રકૃતિવાળા પણ ધર્મ કરતા દેખાય છે છતાં તે તામસી મનોવૃત્તિ પૂરક ગુણ બનતી નથી. મોક્ષમાર્ગમાં આસ્તિકતા, વૈરાગ્ય વગેરે અનિવાર્ય ગુણો છે. જે ભવાભિનંદી હોય, જેના મનમાં પરલોક, પુણ્ય-પાપ, આત્મા પ્રત્યે કુવિકલ્પો ચાલતા હોય એવા નાસ્તિક આત્મા મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવેશી શકતા જ નથી. સાત્ત્વિક મનોવૃત્તિવાળાને સંસારના નિમિત્તોની અસર ન થાય એવું નથી. સાત્ત્વિક વ્યક્તિ કંઈ સ્થિતપ્રજ્ઞ નથી કે તેને સુખ, દુઃખની અસર ન થાય ! પ્રસંગ આવે તો છેવટે રડી ય પડતો હોય છે ! આવી પણ સ્થિતિ આવે. આવા પ્રસંગે જો રાજસી વૃત્તિવાળો જીવ હોય તો તે રાગના કારણે અતિશય બેચેન બની જાય. તેની યાદમાં ઝૂંચ્યા જ કરે ! ! પણ દ્વેષની ઝાળ ન લાગે. તામસ, દ્વેષપ્રધાન માનસ હોય છે, રાજસ, રાગપ્રધાન માનસ હોય છે.

તામસી વૃત્તિવાળા દુઃખ પ્રધાન છે. જ્યારે રાજસી વૃત્તિવાળા જીવો ભૌતિક સુખ-દુઃખ પ્રધાન હોય છે. રાજસી મનોવૃત્તિ એ આંતરિક સુખ માટેની ભૂમિકા નથી. બાહ્ય દૃષ્ટિએ રાગ પોષાય ત્યારે તેઓ સુખ અનુભવે છે અને રાગના પોષણના અભાવે દુઃખ અનુભવે છે ! આવી મનોવૃત્તિવાળા જીવોમાં કલ્પનાશીલતા વધારે હોય છે. વ્યક્તિગત રીતે તમારામાં આત્મવિશ્વાસ ઓછો હોય, અને ગમે ત્યાં આંધળુંકિયું કરો અને તેમાં ગુમાવવાનું થાય ત્યારે જાત ઉપર ક્રોધ ઉપજે છે, પણ-બીજાને પાઠ ભણાવું એવો વિચાર ન આવે. તામસી મનોભાવમાં તો સામાને ખબર પાડી દઉં, તેના દાંત ખાટા કરી નાંખું વગેરે દ્વેષ યુક્ત લાગણીઓ જન્મતી હોય છે. તામસીવૃત્તિમાં ઉગ્રતા હોય છે, માટે તેવો માણસ રૌદ્ર ધ્યાનમાં રમતો હોય છે. જ્યારે રાજસીમાં રાગની માત્રા ઘણી હોવાથી તેનું માનસ આર્તધ્યાન પ્રધાન કહેવાય.

સાત્ત્વિક વૃત્તિવાળા જીવો સ્વમાની હોય છે. અભિમાન એ તુચ્છ વૃત્તિ છે. અહંકારમાં બીજા પ્રત્યે તિરસ્કાર, ઉતારી પાડવાનો ભાવ હોય છે, જ્યારે સ્વમાનમાં એવું હોતું નથી. તામસી વૃત્તિવાળા જીવો જ્યાં સ્વાર્થ દેખાય ત્યાં લઢ્ઢુ થતા પણ વિચાર કરતા નથી. મોટો લાભ

ન દેખાય ત્યાં સુધી જ તેમનો અહંકાર રહે છે. જ્યાં મોટો લાભ દેખાયો એટલે નમ્રતા, ભક્તિ, વિનય આદિ ભાવો કરતાં તેમને આવડી જાય ! અહંકાર ભાગી જાય.

તામસી વ્યક્તિ તેનાથી બળવાન, પુણ્યશાળી સામે ઝૂકીને રહે છે. જ્યારે તેનાથી નબળી વ્યક્તિ ઉપર જોહુકમી કરતી હોય છે. પુણ્યશાળીનું ગૌરવ જાળવો એમાં અમે ના નથી પાડતા. પણ તેનાથી દબાઓ, તેની ખુશામત કરો, તે તમારું નિઃસત્ત્વપણું છે. બાકી સાત્ત્વિક જીવ સત્તા, સંપત્તિના કારણે કોઈની ય શેહ શરમમાં આવે નહીં.

સાત્ત્વિક મનોવૃત્તિને કારણે જ બાહુબલિનો ભરત સાથે ઝગડો થયો. આ વૃત્તિવાળાને બીજા સાથે ક્લેશ-કંકાસ થાય, મતભેદો થાય, અને અણબનાવ પણ થાય. એમાં નવાઈ નહીં, પણ હોય બધું સાત્ત્વિકતાપૂર્ણ. સાત્ત્વિક મનોવૃત્તિવાળાના ભોગ સુખ ચોક્કસ ભૌતિક આનંદ આપનારા હોય છે. દુઃખ આપનારા ન હોય. જેમને દુઃખ આપે તેવા ભૌતિક સુખમાં આનંદ આવતો હોય તેઓ નિશ્ચિત છે કે રાજસી કે તામસીવૃત્તિવાળા હોય છે.

આજીજી, દીનતા, ખુશામતપણું, નમાલાપણું નિઃસાત્ત્વિકતા આ બધું સાત્ત્વિક પ્રકૃતિવાળામાં ન હોય. સત્ત્વગુણને કારણે કોઈની પણ સામે વાંધો પડે તો તે સારું જ છે. સ્વમાન એ પ્રશસ્ત માને છે. અહંકાર એ અપ્રશસ્ત માને છે. જીવનમાં પ્રશસ્ત અપનાવવાનું છે જ્યારે અપ્રશસ્તને છોડવાનું છે.

સાત્ત્વિક માનસવાળા સાથે ઝઘડો થાય તો તે લાભકર્તા હોય છે. જ્યારે તામસી પ્રકૃતિવાળા સાથે સમાધાન પણ નુકશાનકર્તા બને છે. સાત્ત્વિક, રાજસિક અને તામસી પ્રકૃતિનું વિશ્લેષણ ભૌતિક દૃષ્ટિએ છે. આ ત્રણ વૃત્તિવાળા જીવો અધ્યાત્મનો એકડો ય પામેલા ન હોય એવું પણ બની શકે છે.

પુણ્ય પ્રભાવે સંસારમાં ગમે તેટલી સગવડ મળી જાય પરંતુ આંતરિક વૃત્તિ ઉદાર હોય તો જ સુખ પામી શકાય. સુખ શાંતિનું સર્જન કોના જીવનમાં થાય અને કોના જીવનમાં ન થાય તેમાં વૃત્તિઓ ભાગ ભજવે છે. તામસી વૃત્તિવાળો ગમે ત્યાં જાય પરંતુ એને આભાસિક સુખ જ મળતું હોય છે. અને તેમાં તેનો સ્વભાવ જ કારણભૂત હોય છે. ઘણાનો સ્વભાવ એવે હોય છે કે મળે તોય વાંધો અને ન મળે તોય વાંધો જ હોય ! સંસારમાં બે ય બાજુઓ છે. પ્રકૃતિને અનુરૂપ જીવના પરિણામ રહે છે. તામસી વૃત્તિવાળાનો મનોભાવ જ એવો હોય છે કે જેથી તેને માટે ભૌતિક સુખ પણ સંભવતું જ નથી ! તો પછી આધ્યાત્મિક સુખ તો સ્વપ્ને ય ક્યાંથી હોય. સાચા અર્થમાં ભૌતિક સુખ માણી શકે, ભૌતિક સુખ મેળવી શકે-સુખ અનુભવી શકે, પૌદ્ગલિક સુખ મેળવવા લાયક બની શકે તેવો જીવ તો સાત્ત્વિક વૃત્તિવાળો હોય છે. આ પ્રકૃતિ કેળવવાથી આ ભવમાં ય ભૌતિક સુખના દર્શન થશે. ઉગ્રતા, આવેશ, ઉશ્કેરાટ, અતિશય સ્વાર્થવૃત્તિ, અમાપ ઈચ્છા, બીજાને ચૂસવાની વૃત્તિ,

સંકલેશ અને અસંયમ તો એવો કે, મળે તો અકરાંતિયાની જેમ તૂટી પડે...આવા અનેકાનેક દૂષણોયુક્ત, તામસી પ્રકૃતિવાળા જીવો જ્યાં જાય ત્યાં અશાંતિ ઊભી કર્યા જ કરે !

અનાદિકાળની પ્રકૃતિ સંજ્ઞાઓનો મૂળમાંથી ઉચ્છેદ કરવા પ્રભુએ ધર્મતીર્થની સ્થાપના કરી છે. જો આ કહેવત કે પ્રાણ સાથે જ પ્રકૃતિ જાય એ માની લઈએ તો ધર્મને અવકાશ જ રહેતો નથી. ધર્મને અવકાશ ત્યારે જ મળે કે પ્રકૃતિને બદલી શકાતી હોય, ઘણા એવા મહાપુરુષો થઈ ગયા કે, જેઓ પોતાની અનાદિની પ્રકૃતિઓને મૂળમાંથી ઉચ્છેદીને પૂર્ણત્વ પામ્યા છે. માટે આ માની શકાય જ નહીં કે પ્રાણ અને પ્રકૃતિ સાથે જ જાય ! આ સિદ્ધાંત જૈન ધર્મનો નથી.

જે જીવ ધર્મ પામે છે તે પ્રકૃતિને ઓવર-ટેક કરે છે-પ્રકૃતિથી ઉપર થઈ જાય છે. એનું નામ જ ધર્મ કે જેમ જેમ તેનું આચરણ કરતા જઈએ તેમ તેમ પ્રકૃતિ-સ્વભાવ બદલાતો જાય. જો ન બદલાય તો ધર્મ અંતરમાં ઉતરતો નથી એમ સમજી લેવું. તપ ત્યાગમાં ગુણબુદ્ધિ કેટલી પેદા થઈ ? ગુણનું પરિણામ છે ? ત્યાગનું ધોરણ છે ? ત્યાગનો ભાવ છે ? જો આમ ન હોય અને ડૉક્ટર કહે તેમાં ધર્મ નથી થતો. તે ત્યાગ ગુણ નથી બનતો !

મન ચોવીસ કલાક સાથે રહેનાર છે. તેથી તેની અશુદ્ધિ સૌથી વધારે જોખમકારક હોવાથી તેનું નિરાકરણ અત્યંત જરૂરી છે. બાહ્ય પુદ્ગલોની પવિત્રતા-શુદ્ધિ કરવી તે દરેક વખતે આપણા હાથની વાત નથી હોતી પણ મનની પવિત્રતા તો શક્ય છે. મનની શુદ્ધિ કરવા માટે ઉદાત્તવૃત્તિ જરૂરી છે. તે તરફ આગળ વધવું જ પડશે. જેમ વૃત્તિઓ આંતરિક લાયકાત બતાવે છે તેમ બીજી રીતે પણ વિવક્ષા કરી છે કે તામસી વૃત્તિવાળા અર્થપ્રધાન હોય છે, રાજસી વૃત્તિવાળા કામપ્રધાન હોય છે. અર્થાત્ પાંચે ઈન્દ્રિયોના ભોગ સુખો, ખાવું પીવું, હરવું ફરવું, શ્રેષ્ઠ સંગીત સાંભળવું, મનોરંજન અંગે શોખ ધરાવવો. આ તમામ ઈન્દ્રિય સુખોને કામ કહેવાય છે. સાત્ત્વિકનું મન ધર્મ પ્રધાન હોય છે. તેને સદ્ગુણો, સદાચાર સવિશેષ ગમતા હોય છે. સત્ત્વ ગુણ એક એવો ગુણ છે કે તે ખીલી ઉઠે તો બીજા બધા ગુણો ખીલવી આપે છે. એમ મહોપાધ્યાય યશોવિજયજી મહારાજ કહે છે.

સાત્ત્વિક વૃત્તિવાળો મુસ્લિમ હોય અને તે કુરાન પામે તો તે સહેલાઈથી તેના મુસ્લિમ ધર્મને પાળી શકે છે. ભૂમિ સરસ હોય, રસકસવાળી હોય અને તેમાં શ્રેષ્ઠ બિયારણ વાવવામાં આવે તો પાક ઉચ્ચ પ્રકારનો અને ઘણો પાકે. પરંતુ ભૂમિ સારી હોવા છતાં હલકું બિયારણ વાવવામાં આવે તો પાક હલકો પાકે છે.

આ જ રીતે સાત્ત્વિક વૃત્તિ એટલે શ્રેષ્ઠ ભૂમિકા, આવા જીવને શ્રેષ્ઠ ધર્મ મળે તો-તો વિશેષ ફળીભૂત થાય છે. જ્યારે હલકો ધર્મ મળે તો લાભ પણ ઓછો જ મળે છે. કારણ કે ભૂમિ ગમે તેટલી ઉપજાઉ હોય પરંતુ ધર્મરૂપી બિયારણ હલકું વાવવામાં આવે તો લાભ ઓછો જ મળે

તે સહજ છે. સાત્ત્વિક વૃત્તિવાળો ગમે તે ધર્મ ગ્રહણ કરે તો તેને તેનું ફળ તો મળે છે તેમાં ના નહીં પણ તેને ફળ ગ્રહણ કરેલા ધર્મની ગુણવત્તા પ્રમાણે મળે છે. સ્વરૂપ એવું હોવું જોઈએ કે જેમાંથી નિર્વિકારીપણું, નિષ્કલંકતા, નિવેદતા, પ્રસન્નતા, પ્રશમરૂપતા પ્રકટ થાય. આ દૃષ્ટિએ તમે દુનિયાના ઈશ્વરોને તોલશો તો તમને અરિહંત પ્રભુનું સ્વરૂપ શ્રેષ્ઠત્તમ લાગ્યા વગર રહેશે જ નહીં! જે આત્મા સદ્ધર્મના બીજનું એક વખત પણ વપન (વાવણી) કરી લે તો તેનો ભાવિમાં મોક્ષ નિશ્ચિત છે. આ સદ્ધર્મના બીજ વપનનો ફાયદો છે. પછી ભલેને નિકાચિત કર્મના કારણે જીવ મિથ્યાત્વાદિમાં પડે તો પણ. પ્રભુ મહાવીર પણ મિથ્યાત્વ ગુણાઠાણાને પામ્યા છે તેથી તેમ કહેવું અનુચિત છે કે એકવાર ગુણસ્થાનકથી પડ્યા પછી આત્માનો મોક્ષ અટકી જાય છે !

ગુણસ્થાનક દ્વારા સાત્ત્વિક ભૂમિમાં ધર્મના બીજનું વપન કરનારને અતિ શીઘ્ર મુક્તિ મળે છે એમ શાસ્ત્રો ખાત્રી આપે છે. શાસ્ત્રમાં આપેલા દૃષ્ટાંતો જોશો તો ખ્યાલ આવશે કે મોટે ભાગે ધર્મને પામેલા જીવો બે-પાંચ ભવમાં મોક્ષે જતા રહ્યા છે ! સમ્યગ્દર્શન પામ્યા પછી વધારેમાં વધારે અર્ધ-પુદ્ગલ પરાવર્ત સંસાર બાકી હોય છે. આ વિધાન તો ભયંકરમાં ભયંકર એવા ગુરુદ્રોહી, તીર્થંકરની આશાતના કરનારા, મહાત્માઓને પીડા આપવી, ઋષિહત્યા, ધર્મદ્રોહ આદિ અનેક મહાપાપો આચરનાર ગોશાળા જેવા મહાપાપીઓને સામે રાખીને લખેલું છે. ઈદં વિધાનં તુ આશાતના બહુલાનાં ગોશાલકાદીનામ્... ! એમ શાસ્ત્રકારો કહે છે. તમારી દૃષ્ટિએ કત્લેઆમ, ચોરી, લૂંટફાટ, સપ્ત વ્યસન આદિ મહાપાપો છે તે પાપો ગોશાળાના પાપોની સામે કોઈ વિસાતમાં નહીં આવે ! હિટલર, મુસોલિની વગેરેના બધાં પાપો ગોશાળાના પાપોની સામે રાઈ જેવા નાના છે ! જ્યારે ગોશાળો મરી ગયો, ત્યારે ગૌતમ ગણધરે પ્રભુને પૂછ્યું, પ્રભુ આ ગોશાળો મરીને ક્યાં ગયો ? ત્યારે ભગવાન મહાવીરે કહ્યું તે મરીને બારમા દેવલોકમાં

ગયો. આ સાંભળીને ગૌતમ મહારાજાએ પ્રભુને શું કહ્યું હે ગૌતમ, આવું ન બોલાય, કેમ કે આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં પૂર્વે જ ગોશાલક સમ્યગ્દર્શન પામી ગયો હતો.

તીર્થંકરોની મુખ મુદ્રા એટલી પ્રશાંત હોય છે કે, તેમના દર્શન કરનારાઓના કષાયો શાંત થઈ જાય છે. તેના બદલે તેવા તીર્થંકરોનો દ્રોહ કરે તો ? સાધુને છેતરો તો એ ગેરવર્તાવ તમને વધારે નુકશાન કરનાર બનશે. તેથી જ અપેક્ષાએ કહ્યું છે કે, ધર્મક્ષેત્ર જેમ મહાન તારક છે તેમ મહા ખતરનાક પણ છે. કેમકે, આ ક્ષેત્રમાં દુનિયાના શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ-ગુણીયલ વ્યક્તિઓ હોય છે. તેમની જોડે દુષ્ટતા આચરવા જેવું પાપ બીજું કોઈ નથી. સંસારના વ્યવહારોનો પણ આવો જ નિયમ છે. એક જ પ્રકારનો અપરાધ સામાન્ય વ્યક્તિ પ્રત્યે કર્યો હોય અને વડાપ્રધાન પ્રત્યે કર્યો હોય તો તે બંનેમાં સજા જુદી જુદી મળે છે. કારણ ? જેનું વ્યક્તિત્વ ઊંચું તેટલું તેની અવહેલનાની સજા પણ એટલી જ ઊંચી મળે ! તેમ અહિંયા સદ્ગુરુ તીર્થંકર આદિ શ્રેષ્ઠતમ ગુણીયલ પાત્રો છે, તેમની અવહેલનાથી સંસારમાં ડૂબી જવાના, અને સારી રીતે સેવા ભક્તિ વગેરે કરશો તો તરી જવાના ! જીવ જેવી વૃત્તિ ધારણ કરતો હોય તેને અનુરૂપ તેના મનોભાવ બનતા હોય છે. તમે અર્થપ્રધાન બનશો તો તામસી વૃત્તિ આવશે, કામપ્રધાન બનશો તો રાજસી મનોવૃત્તિ બનશે અને ધર્મપ્રધાન માનસ કેળવશો તો સાત્ત્વિકવૃત્તિ પામશો.

જ્યાં સુધી ભૌતિક સુખ ઉપર ગાઢ રાગ છે ત્યાં સુધી મોક્ષ માર્ગમાં પ્રવેશ નથી. માટે વૈરાગ્ય મહત્ત્વનો છે. ભૌતિક સુખ પ્રત્યે દ્વેષ જાગ્યા પછી જ વૈરાગ્યનો જન્મ થાય છે. દેહ-ઈન્દ્રિય-મનના બધાં જ સુખો ભૌતિક સુખ છે. સમકિતનું પ્રારંભ બિંદુ વૈરાગ્ય છે. વૈરાગ્ય એ બીજ છે, અને તે બીજને પામવાની લાયકાત પ્રકટાવવા માટે સાત્ત્વિકતા જીવનમાં અપનાવવી જરૂરી છે. * * *

૯૪, લાવણ્ય સોસાયટી, વાસણા, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૭.

ટેલિફોન : ૦૭૯ ૨૬૬૧૨૮૬૦.

તુલના

□ વિનોબા

મહાપુરુષોની તુલના થાય એ સામાન્ય રીતે હું પસંદ નથી કરતો. ખાસ કરીને વિશ્વનાં પ્રાણીમાત્રનું દૈવ્ય બનેલા બુદ્ધ, ઈશુ વગેરે મહાપુરુષોની તુલના કરીને કોઈની શ્રેષ્ઠતા-કનિષ્ઠતાનો આપણે વિચાર નહીં કરવો જોઈએ. એનાં અનેક કારણો છે. એક તો જમાનાનો જ ઘણો ફરક હોય છે, એટલે તુલના ન કરી શકાય. બીજું, પ્રાચીન વ્યક્તિએની તુલના કરવા માટે આપણી પાસે સાધનો પણ યોગ્ય હોતાં નથી. ત્રીજું કારણ લોકોના માનસમાં-જેમાં હું મને ગણાવું છું-એ પ્રાચીન પુરુષોનું દિવ્યતામાં રૂપાંતર થયું હોય છે અને ચોથું

કારણ જેને મારા પૂરતું હું બરાબર માનું છું તે એ છે કે બે મહાપુરુષોને ત્રાજવાના બે પલ્લામાં તોળવા માટે ત્રાજવું ઊંચું કરવાની શક્તિ જ મારા હાથમાં નથી. તેથી આવા બખેડામાં આપણે ન પડવું જોઈએ.

પરંતુ આ બધાથી મોટું એક કારણ મારી પાસે છે, જેનાથી આ શ્રેષ્ઠ-કનિષ્ઠની ચર્ચાનો જ છેદ ઉડી જાય છે. સીધી-સાદી વાત એક જ છે કે શ્રેષ્ઠ-કનિષ્ઠ જેવી કોઈ વસ્તુ જ નથી. દરેકની પોતાની ખાસિયત હોય છે. નારંગી ફળ છે, કેળું પણ ફળ છે, એને કારણે બંનેની તુલના કરી શકાય. પણ નારંગી પદાર્થ છે અને પથ્થર પણ પદાર્થ છે. આ

બંનેનું સમાનત્વ પદાર્થત્વ છે. એ સમાનત્વને કારણે નારંગી અને પથ્થરની તુલના થઈ શકશે. પણ એ તુલનામાંથી કંઈ નિષ્પન્ન નહીં થાય. મકાનના પાયામાં પથ્થર નાખવા પડશે, નારંગી નહીં નખાય. અને કોઈને મંદાગ્નિ હોય તો એ રોગીના ભોજનમાં પથ્થર તો શું કદાચ કેળું પણ કામ નહીં આવે. ચારિત્ર્યવાન પુરુષની વાત તો છોડો પણ કોઈ ચારિત્ર્યહીન સાથે પણ કોઈ ચારિત્ર્યવાનને શ્રેષ્ઠ માનવા માટે હું તૈયાર નથી. હું તો એટલું જ કહીશ કે બંને જુદી જુદી ભૂમિકાઓમાં છે અને બંને અલગ-અલગ પ્રયોગ કરી રહ્યા છે.

વ્યક્તિગત તુલના વિશે મારા આ પ્રકારના વિચાર છે. પણ આવી તુલના કોઈ કરે તો પણ એનાથી મનને સુખ કે દુઃખ ન થવું જોઈએ એમ હું માનું છું. એમાં તુલના કરનારની પોતાની દૃષ્ટિ હોય છે અને ઘણીવાર એની સાથે એમની અભિરુચિ પણ હોય છે. આ બધું તટસ્થબુદ્ધિથી જોવાની આપણામાં શક્તિ હોવી જોઈએ.

એક ભાઈએ કહ્યું: ‘શ્રી અરવિંદ કરતાં મને ગાંધીજીની ઘણી યોગ્યતા દેખાય છે. કારણ કે ગાંધીજી બધાના સંપર્કમાં આવતા હતા. એ સ્થિતિમાં અનેક પ્રકારના રાગદ્વેષ મનમાં ઊઠી શકે છે. છતાં પણ તેઓ પ્રસન્ન રહેતા હતા.’ બીજાએ કહ્યું કે, ‘હું આથી ઊલટું માનું છું. ગાંધીજી ચારેબાજુ ફરતા હતા એટલે એમને સહજ રીતે બધા પ્રકારનું મનોરંજન મળી જતું હતું. શ્રી અરવિંદ એકાંતમાં રહેતા હતા, જ્યાં આવી મનોરંજનની સામગ્રી ન હોવા છતાં પ્રસન્ન રહેતા હતા.’

આવી તુલના માટે શું કહેવું? હું તો બંનેને હા કહું છું. અને બંને વિચારોની મજા માણું છું. સત્યનાં અનંત પાસા હોય છે, જેના હાથમાં જે પાસું આવ્યું એને તે જાણે છે. પયગંબરે કહ્યું હતું: દરેક પક્ષ પોતાની પાસે જે કંઈ હોય એમાં ખુશ હોય છે.

આપણે બધાંએ રાજનૈતિક આંદોલનમાં જીવન ગાળ્યું છે. ગાંધીજીએ રાજકીય ક્ષેત્રમાં અહિંસાનો પ્રયોગ કર્યો અને પરિણામે આપણને એક પ્રકારનું સ્વરાજ્ય મળ્યું. એનું આકર્ષણ હોય એ સ્વાભાવિક છે. ઉપકાર અને કૃતજ્ઞતાની બુદ્ધિ આ ઘટનામાં પરિસ્થિતિનો અને યુગ પ્રેરણાનો કેટલો હાથ હતો એ ક્યાં જોવા બેસશે? આજે કોઈ પણ હોય એને ગીતામાં કર્મયોગ જ દેખાય છે. પહેલાના જમાનામાં ઘણા ટીકાકારોને જ્ઞાનયોગ દેખાતો હતો. પછી ભલે તે અદ્વૈતી હોય કે વિશિષ્ટાદ્વૈતી! વચ્ચેના જમાનામાં બધા એમાં ભક્તિયોગ જોતા હતા. તો શું એ બધા અંધ હતા અને આપણે દૃષ્ટિવાન છીએ? સારાંશ કે જે તે યુગની એક હવા હોય છે. જેમાં દરેકને એ આ પ્રમાણેનું સૂઝે છે. આ યુગની કાળપ્રવૃત્તિની પ્રેરણાને

આપણે સમજી ન શક્યા અને વ્યક્તિઓ પર એમના મહિમાનું આરોપણ કરીએ છીએ. તો તે ક્ષમાપાત્ર હોવું જોઈએ.

વ્યક્તિઓને બદલે જરૂર વિચારોની તુલના કરવી જોઈએ. ઘણીવાર વ્યક્તિઓનું નામ લેતા હોય તેમની પણ એ જ ઈચ્છા હોય છે. દરેક વિચારકને હું માનું છું કે પોતાના વિચારમાં બીજાના વિચારોનો સમન્વય દેખાતો હોય છે તેથી એને સંતોષ થાય છે અને એને વળગેલો રહે છે.

હરિહરની ઉપાસના કરે છે તેઓ કહે છે, ‘અમારા પહેલાં હરની ઉપાસના ચાલતી હતી, જે માત્ર ઉગ્ર ગુણોનો વિકાસ કરતી હતી અને તેના પહેલાંય હરિની ઉપાસના ચાલતી હતી, જે માત્ર સૌમ્ય ગુણોનો વિકાસ કરતી હતી. અમારી ઉપાસનામાં બંને ગુણોનો સમન્વય થાય છે. હરિહરના નામથી કરવામાં આવતો દાવો કબૂલ કરવો જ પડે.

પરંતુ હરના ઉપાસકો પણ એવો જ દાવો કરતા હતા. તેઓ કહેતા હતા, ‘અમારા પહેલાં એક તો બ્રહ્મનું ચિંતન ચાલતું હતું, જે કેવળ નિર્ગુણ અને અવ્યક્ત હતું અને તેની સામે હરિની ઉપાસના ચાલતી હતી, જે ઘણી વ્યક્ત અને સ્થૂળ થઈ જતી હતી. પણ અમારી ઉપાસનામાં ધ્યાન માટે લિંગનો ઉપયોગ થાય છે તેમાં વ્યક્ત અને અવ્યક્તનો સમન્વય થઈ ગયો છે. અવ્યક્ત ચિંતન અને મૂર્તિની પૂજા. બંનેના દોષોથી દૂર અને બંનેના ગુણોથી યુક્ત એવી અમારી આ પૂજાનું નવું વિધાન છે. તેમની દૃષ્ટિએ આ દાવો ખોટો ન કહી શકાય.

પરંતુ હરિના ઉપાસકો વૈષ્ણવો પણ તેમના જમાનામાં સમન્વયનો જ દાવો કરતા હતા. તેઓ કહેતા હતા, ‘એકબાજુ માત્ર બ્રહ્મચિંતનનો આચાર વગરનો માર્ગ હતો અથવા તો બીજી બાજુ કર્મકાંડી હતા જે ચિંતનના શત્રુ હતા. અમારા પંથમાં ચિંતન અને કર્મ બંનેનો સમન્વય થયો છે.’ આઠમ કહે છે, ‘હું સાતમ અને નોમની વચ્ચે જેવી જોઈએ તે રીતે છું તો નોમ કહે છે, ‘હું આઠમ અને દસમની વચ્ચે મધ્યસ્થી કરનારી છું. અત્યારના જમાનામાં ઘણી ઉચિત છે. ઈંગ્લેન્ડના લોકો કહે છે, ‘વિશ્વના મધ્યમાં ઈંગ્લેન્ડ છે અને મને એવું લાગે છે : પવનારનું પરમધામ દુનિયાનું મધ્યબિંદુ છે. જ્યાંથી ચારે બાજુ દુનિયા ફેલાયેલી છે.

ઋષિએ એ જ કહ્યું હતું અયં યજ્ઞો ભુવનસ્ય નાભિ। હું જે યજ્ઞ કરી રહ્યો છું, વિશ્વની નાભિ છે. બરાબર. મારી એને માટે તેમને ફરિયાદ નથી. તમે તમારો યજ્ઞ સાંગોપાંગ કરો, ચર્ચા ન કરશો. એમાં તમારું, મારું અને સૌનું ભલું છે.

સૌજન્ય :

‘સર્વોદય પ્રેસ સર્વિસ’, જૂન અંક.

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ સૌજન્ય દાતા

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના કોઈ પણ એક અંક માટે રૂ. ૨૦,૦૦૦/- નું અનુદાન આપી આપ એ અંકના સૌજન્યદાતા બની શકો છો. વસ્તુદાન અલ્પજીવી છે, જ્ઞાનદાન ચિરંજીવ છે અને એના જેવું ઉત્તમ દાન એક પણ નથી.

પુણ્યતિથિ અને પુણ્યસ્મૃતિ માટે ચિરંજીવ સ્મૃતિ

સંસ્થાનો સંપર્ક કરવા વિનંતિ-૦૨૨-૨૩૮૨૦૨૯૬.

ભજન-ધન : ૩ વિસરાતી વાણી – અનહદની ઓળખાણી

□ ડૉ. નિરંજન રાજ્યગુરુ

અજરા કાંઈ જરિયા નહિ જાય, એ જી વીરા મારા !

અજરા કાંઈ જરિયા નહિ જાય, એ જી વીરા મારા ! અજરા કાંઈ જરિયા નહિ જાય....

તમે થોડે થોડે સાધ પિયો હો...જી.

તન ઘોડો મન અસવાર, એ જી વીરા મારા ! તન ઘોડો મન અસવાર...

તમે જરણાના જીન ધરો હો...જી.

શીલ બરછી સત હથિયાર, એ જી વીરા મારા ! શીલ બરછી સત હથિયાર...

તમે માયલાસે જુદ્ધ કરોહો...જી.

કળિયુગ છે કાંટા કેરી વાડ્ય, એ જી વીરા મારા ! કળિયુગ છે કાંટા કેરી વાડ્ય..

તમે જોઈ જોઈ પાંવ ધરો હો...જી.

ચડવું કાંઈ મેરૂ આસમાન, એ જી વીરા મારા ! ચડવું કાંઈ મેરૂ આસમાન....

તિયાં આડાઅવળા વાંક ઘણા હો...જી.

બોલ્યા બોલ્યા કાંઈ ધ્રુવ ને પ્રહલાદ, એ જી વીરા મારા ! બોલ્યા બોલ્યા કાંઈ ધ્રુવ ને પ્રહલાદ....

તમે અજપાના જાપ જપો હો...જી.

આત્મસાધનાના ક્ષેત્રમાં વારંવાર સંતભક્તો કહેતા આવ્યા છે કે કાચો પારો કદાચ પચાવી શકાય, હળાહળ વિષ પણ પચાવી શકાય પણ સાધુતાને પચાવવી સહેલ નથી. ગંગાસતી પોતાના શિષ્યા પાનબાઈને પ્રબોધતાં ગાય છે:

‘આ અજર રસ કોઈથી જરે નહીં પાનબાઈ !

અધૂરાને આપ્યે ઢોળાઈ જાય રે...

વીણવો હોય તો રસ વીણી લેજો પાનબાઈ !

કોઈ ને કલ્લો નવ જાય રે...’

આરાધ પ્રકારના, ઉપર આપેલા અતિ પ્રાચીન ભજનમાં પણ આ જ મર્મ ઘૂંટાયો છે. મહાપંથના સંત-કવિઓમાં મારકુંડ ઋષિથી માંડીને ધ્રુવ અને પ્રહલાદ જેવા પૌરાણિક પાત્રોનો પણ સમાવેશ થાય છે. કોઈ અનામી કવિઓએ ભજનવાણીમાં એના નામચરણો આપ્યાં છે. આ પરંપરા ઘણા જૂના સમયથી ચાલી આવે છે.

‘અજરા કાંઈ જરિયા નહિ જાય...’ એ પ્રથમ પંક્તિમાં જ અગમ અગોચર બ્રહ્મતત્ત્વને પામવા ઉત્સુક થનારા છતાં ઉતાવળથી એનો મર્મ પામી લેવાની લાલસા રાખનારા સાધકોને ચેતવણી આપવામાં આવી છે. આ હરિરસ ‘અજરા’ છે. જલદી પચી જાય એવો નથી, એનું પાન ધીરે ધીરે થોડા પ્રમાણમાં તમારી પાચનશક્તિની મર્યાદા પ્રમાણે જ કરજો. એકી સાથે માત્રા વધી જશે તો અજીર્ણ થશે-જરશે નહીં-હજમ નહીં થાય.

આ શરીરરૂપી પાંચ ઈન્દ્રિયોનો બનેલો અશ્વ એના ઉપર બેઠેલા

મન અસવારને ટકવા દે એમ નથી. ખૂબ તોફાની છે ઘોડો. મન બિચારું જ્યાં સ્થિર થવાનો પ્રયાસ કરે ત્યાં પાંચે ઈન્દ્રિયો બેકાબૂ બનીને અસવારને પાડી દે. એને સ્થિર બેસાડવા ઘોડા ઉપર જરૂરી છે પલાણ અને લગામ. જો મનને સારી રીતે બેસવા પલાણ અને કાબૂમાં રાખવા લગામ મળી જશે તો જરૂર આ અશ્વ કાબૂમાં આવી જશે. તમારી સાધનાની સિદ્ધિ આસનસ્થિરતામાં છે. તમામ આવરણો હટાવીને કચરો ગાળીને પાચન કરવાની આત્મશક્તિના પલાણ જ્યારે એ અશ્વ ઉપર મંડાઈ જશે ત્યારે જ તમે તમારી અંદર છુપાયેલા શત્રુઓ સામે યુદ્ધ કરવા માટે શક્તિમાન થશો. ચારિત્ર્ય, સદાચાર અને સત્યપાલનના અસ્ત્રશસ્ત્રો ધારણ કરીને અંદરના અહમ્ સામે તમારે જુદ્ધ ચડવાનું છે. આ સમય છે કળિયુગનો. કાંટાની વાડ્ય જેવો. એમાં ડગલાં માંડવા હોય ત્યારે ખૂબ સાવચેતી રાખવી પડે. ક્યારે કાંટો વાગી જાય એ કહેવાય નહીં. અને એમ જાળવી જાળવીને ચાલતાં અનેક સંકટો સહન કરતાં કરતાં ચમત્કારો-સિદ્ધિઓના ભયસ્થાનો વટાવીને મેરુ આસમાન સુધીની યાત્રા અવિરતપણે ચાલુ રાખવાની છે. અજપાજાપ દ્વારા તમે ત્યાં પહોંચી શકો. આ એક સાધનાની કૂંચી છે. આસ્તે આસ્તે ખૂબ જ ધીરજથી સાધુતા પચાવીને આત્મસિદ્ધિના શિખર સુધી પહોંચવાનો માર્ગ અહીં દર્શાવાયો છે. * * *

આનંદ આશ્રમ, ઘોઘાવદર, તા. ગોંડલ, જિલ્લો રાજકોટ. પીન ૩૬૦૧૧૧.

ફોન : ૦૨૮૨૫-૨૭૧૫૮૨. મોબાઈલ : ૦૯૮૨૪૩ ૭૧૯૦૪

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ યોજિત

૭૯મી પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા સંપન્ન

(૭)

કર્મ અને પુનઃજન્મ એકસાથે જોડાયેલા છે

[કવિ, સાહિત્યકાર, કટારલેખક અને નાટ્યદિગ્દર્શક સુધીરભાઈ દેસાઈએ બી.એસસી., એલએલ.એમ., એમ.એ. અને રાષ્ટ્રભાષા વિનિતની ડિગ્રી મેળવી છે. તેમણે ‘ડેસ્ટીની ઈન એન્શીયન્ટ ઈન્ડિયા’ વિષય ઉપર પી.એચડી.ની ડિગ્રી હાંસલ કરી છે. તેમના ગીતો અનેક જાણીતા ગાયકોએ ગાયા છે.]

ડૉ. સુધીરભાઈ દેસાઈએ ‘પુનઃજન્મ, આજની દૃષ્ટિએ’ વિશે વ્યાખ્યાન આપતાં જણાવ્યું કે જેનું ચિંતન કરશો તે વસ્તુ તમારી પાસે આવશે. કર્મ અને પુનઃજન્મ એકસાથે જોડાયેલા છે. આપણે ત્યાં હજારો વર્ષોથી પુનઃજન્મની વાતો થાય છે. પરંતુ તે દિશામાં જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરાયો નથી. બીજા લોકો કહે છે તે વાત આપણે સાચી માની પરંતુ સાચું જાણવાનો પ્રયત્ન કર્યો નહીં. જૈન ધર્મમાં પણ પુનઃજન્મની વાત આવે છે. ઋષભદેવે ભરતરાજાને કહ્યું હતું કે તારો પુત્ર જૈન ધર્મનો ચોવીસમો તીર્થંકર થશે. પાશ્ચાત્ય દેશોમાં પણ પુનઃજન્મની વાતો થતી હતી. ત્યાં ખ્રિસ્તી પાદરીઓને થયું કે તેના કારણે આપણું મહત્વ ઘટી જશે. તેથી તેમણે પુનઃજન્મની વાતો કરવી નહીં એવો ફતવો બહાર પાડ્યો હતો. ઈન્ડિયન આઇડૉલમાં સાત વર્ષની છોકરી ખૂબ સરસ ગાય છે તે તમે જોઈ હશે. બધાને થાય છે કે આ છોકરી કેટલું સરસ ગાય છે. બધા પુછે છે કે તું આટલું સરસ કેવી રીતે ગાઈ શકે છે? તું ક્યાં શીખી છે? તે કહે છે કે મને આવડે છે. આગલા જન્મનું જ્ઞાન કે નોલેજ બીજા જન્મમાં કેરી ફોરવર્ડ થાય છે. ગત જન્મનું જ્ઞાન આ ભવમાં પણ સાથે આવે છે. પશ્ચિમના દેશોમાં ડોઈપાસ સ્ટીવન્સન અને અન્ય કેટલાંકે છેલ્લા દાયકાઓમાં ૨૫૦૦ જેટલાં લોકોના પુનઃજન્મની વાત વૈજ્ઞાનિક રીતે પુરવાર કરી છે. તેઓના નામ ગુપ્ત રખાયા છે; પરંતુ પ્રસંગ, ગામ અને નગરના નામ સાચા છે એમ જણાવવામાં આવ્યું છે. બેંગ્લોરના શ્રીમતી સંતવત પસરીયા, તેમ જ યુરોપના ટૂથ હાર્ડો અને અન્યોએ યુનિવર્સિટીની સાથે રહીને આ અંગેના સંશોધનો અને વિજ્ઞાનને આધારે પુનઃજન્મની વાતો રજૂ કરી છે. તેમાં સમાજશાસ્ત્ર અને માનસશાસ્ત્રના વિદ્વાનોની પણ મદદ લેવામાં આવી હતી. તેથી પુનઃજન્મની વાત વૈજ્ઞાનિક ઢબે વજુદવાળી છે. તેના અભ્યાસ પર યુનિવર્સિટીની પણ મહોર છે. હીપ્નોટીસ્ટ પણ તેમની વિદ્યા વડે માણસને આગલા જન્મમાં લઈ જઈ શકે છે. ગત જન્મમાં આપણું કંઈ ખરાબ કે અહિત કર્યું હોય તે વ્યક્તિ પ્રત્યેના ગમાઅણગમા પણ બીજા જન્મમાં જોવા મળે છે એવા દાખલા નોંધાયા છે.

ગત જન્મમાં આપણે કોઈનું કંઈ ખરાબ કે અહિત કર્યું હોય તો તેની માફી આ જન્મમાં માંગવાથી સ્થિતિ સુધારી શકાય છે એમ પુનઃજન્મના ઉદાહરણોમાં જોવા મળ્યું છે. જીવનમાં જ્ઞાન વડે બધાં દુઃખો દૂર કરી શકાય છે. આપણે આજે જે કંઈ છીએ, તેના માટે આપણા માતાપિતા, પૂર્વજો અને ગુરુનો ઘણો ત્યાગ છે. આપણે આજ જે કંઈ છીએ તેના માટે ઈશ્વરની કૃપા પણ છે. તેથી તમારા ઘરની રૂમમાં તમે જેટલી વાર જાવ એટલીવાર ભગવાન કે વડીલોની તસ્વીરને મનોમન પ્રણામ કરીને આભાર વ્યક્ત કરો. તમે તમારા મનના વિચારોના આંદોલનો અમેરિકા સુધી પણ પહોંચાડી શકો છો.

સાત્ત્વિક જીવન વિના જપ-તપનો અર્થ નથી

[શ્રી ભાણદેવજી યોગાચાર્ય, લેખક, શિક્ષક, ગાયક, શ્રીમદ્ ભાગવતના કથાકાર અને યજ્ઞપૂજનના જ્ઞાતા એવી બહુમુખી પ્રતિભા ધરાવે છે. તેમણે ધર્મ, આધ્યાત્મ અને સંત વિશે અત્યાર સુધીમાં ૮૮ પુસ્તકો લખ્યા છે. તેઓ પરમના ખોજ અને સત્યના ઉપાસક છે.]

શ્રી ભાણદેવજીએ ‘ગંગાસતીનું આધ્યાત્મદર્શન’ વિશે વ્યાખ્યાન આપેલ તે આ અંકમાં પ્રકાશિત થયું છે. જિજ્ઞાસુને એ વાંચવા વિનંતિ. **મંત્ર ઉચ્ચારણમાં સંખ્યા કરતાં સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર અને ભાવ મહત્વના** [સંગીતકાર અને ગાયક કુમાર ચેટરજીએ સાત વર્ષની વયે સંગીતની તાલીમ લેવાની શરૂઆત કરી હતી. તેમણે કોલકતામાં અમીદા ચટ્ટોપાધ્યાય પાસે સંગીતની તાલીમ લીધા પછી અલાહાબાદમાં પ્રયાગ સંગીત સમિતિમાંથી સંગીતમાં માસ્ટરની ડીગ્રી મેળવી છે. તેમણે છ વર્ષ સુધી કથક નૃત્યની તાલીમ પણ લીધી છે. અમેરિકાના પ્રમુખ બરાક ઓબામાને બેવાર સંગીત અને અહિંસાની વાતોથી પ્રભાવિત કરી ચૂક્યા છે.]

સંગીતકાર કુમાર ચેટરજીએ ‘સ્તોત્ર, શબ્દ અને સંગીત સે ભક્તિ’ વિશે સંગીતમય વ્યાખ્યાન આપતાં જણાવ્યું હતું કે જૈન ધર્મ અને શાસ્ત્રીય સંગીતનો સંબંધ બહુ જૂનો છે. મહાવીરના સમવસરણમાં સૂર્યનારાયણ દેવે ૬૯ વાદ્યો અને ૧૦૮ નૃત્ય સાથે ભક્તિ કરી હતી. મહાવીરે માલકૌંસ રાગમાં દેશના આપી હતી. તેના શબ્દો મહાવીરની નાભિમાંથી નીકળ્યા હતા. તે ૧૧૭ ભાષામાં રૂપાંતરીત થયા હતા. મહાવીર કમ્પ્યુટર સાયન્સના દિગ્ગજ હતા. આપણે વર્ડ ફાઈલમાં જઈને સોફ્ટવેર નાંખીએ તો શબ્દ ચાઈનીસ કે જાપાનીસ ભાષામાં રૂપાંતરીત થાય છે. આ કામ મહાવીરે ૨૬૦૦ વર્ષ પહેલાં કર્યું હતું. ૨૦૦ વર્ષ પહેલાં ભોજક સંપ્રદાયમાં શાસ્ત્રીય હિન્દુસ્તાની રાગમાં બધા સ્તવન, સ્તોત્ર અને સૂત્ર ગવાતા હતા. પણ હવે તે પ્રથા લુપ્ત થઈ છે. જૈન

થવા માટે પ્રક્રિયામાંથી પસાર થવું પડે છે. માત્ર જૈન પરિવારમાં જન્મ લેવાથી જૈન થવાતું નથી. ચાર વર્ષ પહેલાં ભરઉનાળામાં બનારસમાં સાધુ મહાત્મા પાસે સાધના કરવા ગયો હતો. ત્યારે મને વારંવાર નહાવાની આદત હતી. હું ભરબપોરે નાહવા ગયો. હું નાહતો હતો ત્યારે દરવાજો ઠોકીને કહ્યું, ‘તમે આ પ્રકારે પાણી બગાડો છો તેથી સોમાલિયામાં પાણી મળતું નથી.’ આ જૈન ધર્મની ભાવના છે. આપણે ઉતાવળમાં કે સમયના અભાવે નવકાર મહામંત્રના ઉચ્ચાર સ્પષ્ટ કરતા નથી. આપણે બહુ મોટી સંખ્યામાં મંત્રજાપ કરવા એવું ૪૫ આગમોમાં ક્યાંય લખ્યું નથી. તેમાં ઉચ્ચાર સ્પષ્ટ હોવા જોઈએ અને તેમાં ભાવ હોવો જરૂરી છે. નવકાર મંત્રમાં ‘નમો અરિહંતાણં’ છે તેમાં આપણે ‘ન’ નહીં પણ ‘ણં’નો ઉચ્ચાર શુદ્ધ કરવો જોઈએ. આપણા જૈનોના સાધુસંતો જંગલમાં તપશ્ચર્યા કરવા જતા ત્યારે તેમની આસપાસ પહેરો કોણ ભરતું હતું? અંગરક્ષકો નહોતા. આત્મરક્ષા મંત્ર-નવકારમંત્રનું તેમની આસપાસ વર્તુળ સર્જાતું હતું. આભામંડળ બનાવતું હતું. જૈન ધર્મમાં વિજ્ઞાન છે. આ ધર્મ નહીં તત્ત્વની વાત છે. હવન કરતી વેળાએ આપણે ‘સ્વાહા’ બોલીએ છીએ. તેમાં આપણા ‘સ્વ’નો અંત આવે છે. હું મારા શરીરને નહીં પણ અન્ય બાબતોની સાથે અહમ્ને હવનમાં અર્પણ કરું છું. તેનાથી ભગવાન ઊભા થઈ જાય છે. અર્થાત્ ભગવાનને તે સ્પર્શી જાય છે. શંખેશ્વરમાં ઉગરનાથજી મહારાજે આમ કર્યું હતું. આનંદધનજીના કારણે મારા જીવનમાં પરિવર્તન આવ્યું છે. તેના કારણે હું જ્યાં જાઉં ત્યાં તેમનું સ્તવન ચોક્કસ ગાઉં છું. તમે જ્યારે ઉદાસ કે ખિન્ન હો ત્યારે આનંદધન આનંદધન ગાજો તમને આનંદ આવશે, મન પ્રફુલ્લિત થઈ જશે. જૈન ધર્મમાં ચમત્કારની વાત નથી પણ આનંદધનજીના નામમાં ઉર્જા છે. ગૌતમ સ્વામીના અક્ષર અક્ષરમાં લખ્યું છે. આનંદધનજી જંગલમાં રહેતા ત્યારે બિમાર નહોતા પડતા? તેઓ દવા લેતા હતા? સંગીતમાં દવા છે. જો શ્રદ્ધાથી કરો તો. આનંદ આનંદ સહુ કોઈ કહે, આનંદ જાણે ન કોઈ, આનંદ જો કોઈ જાને તો તે બીરલા હોઈ, મન પ્યારા મન પ્યારા રક્ષભદ્રેવ બની જાય. ભક્ત નરસિંહ મહેતાએ ગાયું છે કે ધન વૃંદાવન, ધન રે લીલા, ધન રે વ્રજના વાસી, અષ્ટ મહાસિદ્ધિ આંગણીએ ઊભી, મુક્તિ છે એમની દાસી. અર્થાત્ ભક્તિની દાસી એ મુક્તિ છે. લોગ્ગસ છે તે યુનિવર્સલ અર્થાત્ સર્વવ્યાપી છે. લોગ્ગસ શીખવા માટે હું સાધ્વીજી મહારાજ પાસે શીખવા ગયો હતો. તેમણે નાના બાળકને શીખવે એ રીતે મને શીખવ્યું હતું. ગૌતમ સ્વામીએ આપણને લોગ્ગસ સૂત્ર આપ્યું છે. ભક્તિ કરવા માટે આપણને લોગ્ગસ સૂત્ર આપ્યું છે. રાગ કેદારનો મોટો ઇતિહાસ છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે દુકાનવાળા પાસેથી છોડાવીને નરસિંહ મહેતાને ગાવાનું કહ્યું હતું. મહાવીરના સમવસરણમાં માલકૌંસ

રાગમાં દેશના આપી હતી. દેવલોકમાં કીર્તન પણ આજ રાગમાં થાય છે એમ કુમાર ચેટરજીએ ઉમેર્યું હતું.

કુમાર ચેટરજીએ ગીતસંગીત મદ્ય વ્યાખ્યાનમાં ભાવથી ભક્તિ કરી અને કરાવી, વિતરાગ ભાવ જો ભણે પ્રભુને નીચે ઉતરવું પડે, ભાવથી ભજી લ્યો ભગવાન જીવન થોડું રહ્યું, બાર બાર નહીં આના હૈ, મૌકા બાર નહીં આના હૈ અને અરહમ પરહમ નમો નમઃ વિગેરે ભક્તિગીતો અને ધૂન વડે ભાવિકોને ડોલાવ્યા હતા. તેના કારણે પવિત્ર વાતાવરણ સંગીતથી તરબોળ બન્યું હતું.

યુવાનો મૂલ્યબોધમાં માટે છે, જ્યારે

વૃદ્ધો શિષ્ટાચાર પર ભાર મૂકે છે

[શિક્ષણશાસ્ત્રી ડૉ. ભદ્રાયુ વચ્છરાજનીએ નોકરીમાંથી આઠ વર્ષ વહેલી નિવૃત્તિ લીધી છે. તેઓ ‘નાક’ના ૧૫ વર્ષથી સભ્ય છે. હાલ અદાણી ફાઉન્ડેશનમાં ડિરેક્ટર ઑફ એજ્યુકેશન તરીકે કાર્યરત છે. તેઓ ‘ફૂલછાબ’ અને ‘દિવ્યભાસ્કર’માં કટાર લેખક છે.]

ડૉ. ભદ્રાયુ વચ્છરાજનીએ ‘આજના યુવાનોનો ધર્મ કયો?’ એ વિશે જણાવ્યું કે શારીરિક ઉંમરને આધારે વૃદ્ધ અને યુવાનની ગણતરી થઈ શકે નહીં. વૃદ્ધત્વ અને યૌવન એ અવસ્થા છે. તમે જે રીતે વર્તો એ તમારી અવસ્થા છે. યુવાનો મૂલ્યબોધમાં વધારે માને છે. જ્યારે વૃદ્ધો શિષ્ટાચાર પર ભાર મૂકે છે. વૃદ્ધત્વ અને યૌવનનો સંબંધ ઉંમર સાથે નથી. અહીં ધરતીકંપ કે આફત આવે ત્યારે તમે જે રીતે દોડો તે તમારી ઉંમર બતાવે છે. તમે જીવનના કયા તબક્કામાં જીવો છો તે અગત્યનું છે. હું ધર્મને સાચવું છું કે પછી ધર્મ મને સાચવે છે તે પ્રશ્ન છે. સંત-મહંત આવે તેને પગે પડવું, ટીલા-માળા કરવા, અને ક્રિયાકાંડ એ શિષ્ટાચાર છે. તે દેખાય છે માટે તે હું કરું છું. તેમાં મૂલ્યબોધ નથી. વૃદ્ધો શિષ્ટાચાર કરે છે. યુવાનો મૂલ્યબોધની નજીક છે. બાળકો અને યુવાનોના ઘડતરમાં ચાર અગત્યની બાબતો છે. પહેલી બાબત સંસ્કાર છે. પૂર્વ જન્મના સંસ્કાર મારા હાથમાં નથી. આ જન્મ જ્યારે પુર્વજન્મ બને તે માટે અત્યારથી જ ભાથું બંધાવી શકું. પૂર્વ જન્મના સંસ્કાર મારા હાથમાં નથી પરંતુ આવતા ભવને સુધારવાની જવાબદારી મારી છે એ રીતે વિચાર કરીને તેનો અમલ કરવો જોઈએ. બીજી બાબત માતાપિતાના વર્તનની છે. બાળકો શાળા કરતાં શેરીમાં વધારે શીખે છે. એક સમાજશાસ્ત્રીના અભ્યાસમાં માલુમ પડ્યું હતું કે બાળકો સહુથી વધુ વાતચીત કે સંવાદ સ્કૂલબસમાં કરે છે. બાળકો-યુવાનોમાં અવલોકનની ગજબનાક શક્તિ હોય છે. તેથી માતાપિતાનો બાળક પ્રત્યેનો વ્યવહાર સહજ હોવો જોઈએ. તેથી વાલીઓએ ઘરમાં બને એટલા ચોખ્ખા અને પારદર્શક હોવું જોઈએ. દેશના ભૂતપૂર્વ મુખ્ય ન્યાયાધીશ ભગવતીએ લખ્યું છે કે મારી સમક્ષ આવેલા છૂટાછેડાના

- તમારામાંથી સંપૂર્ણપણે અહંકાર નષ્ટ થઈ ગયો હોય તો કોઈ પણ ધર્મગ્રંથનું એક પણ વાક્ય વાંચ્યા વગર, કોઈ પણ મંદિરના પગથિયાં ચઢ્યા વગર તમે જ્યાં પણ બેઠા હશો ત્યાં જ તમને મોક્ષ પ્રાપ્ત થઈ જશે.

□ સ્વામી વિવેકાનંદ

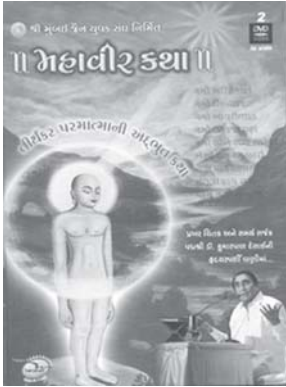
૯૨ ટકા કેસોમાં દંપતી એટલા માટે છૂટા થયા નહોતા કારણ કે તેઓને સંતાન હતું. ત્રીજી બાબત આસપાસનું વાતાવરણ હોય છે. આપણા સંતાન ઘરની બહાર ઘણો સમય ગાળે છે. અખબારો કે ટીવી ચેનલોમાં રજૂ થતી ઘટનાની અસર સંતાનો પર થતી હોય છે. ચોથી બાબત શિક્ષકોની છે. શિક્ષકો વિદ્યાર્થીઓ સાથે કેવી રીતે વર્તે છે તેની અસર પણ યુવાનો પર થાય છે. વિદ્યાર્થીઓ પરિવારના વાતાવરણને કારણે કશું ગુમાવતા હોય તો તે શિક્ષકો ભરપાઈ કરી આપે છે. આ ચાર બાબતો આપણા સંતાનોના ચરિત્રનિર્માણ અને ઘડતર પર અસર કરે છે. યુવાનોને ધાર્મિક ઉત્સવો એટલા માટે ગમે છે કારણ કે તેમાં નાચવાનું, વગાડવાનું અને ગુલાલ ઉડાડવાનું હોય છે. તેઓને અધ્યાત્મ અને પુનર્જન્મની વાતોમાં બહુ રસ પડતો નથી.

યુવાનો અને પરિવારના વડીલો સાથે મોકળા મને વાત કરી શકે એવું વાતાવરણ ઘરમાં હોવું જોઈએ. શિક્ષણક્ષેત્રે નૈતિકતા ગુમાવી છે. યુવાનો અનુસરી શકે એવા રોલ મોડેલ નથી. વર્તમાન સમયમાં જ્ઞાન છે પરંતુ કરુણા નથી. આપણે ફલાયઓવર બનાવ્યા પણ ઝુંપડપટ્ટી ઉપર ધ્યાન આપ્યું નથી. બાહ્યવિકાસ ઉપર ધ્યાન આપ્યું છે પણ અંદરના વિકાસ ઉપર ધ્યાન આપ્યું નથી. તાજેતરમાં વિશ્વની ટોચની કંપનીઓના ચીફ એક્ઝીક્યુટીવ ઓફિસરની યાદી મારી પાસે આવી હતી. તેમાં બિલ ગેટ્સ સહિત ૮૦ ટકા લોકો શિક્ષણમાંથી ડ્રોપઆઉટ થયા હતા. બાદમાં બિલ ગેટ્સ જ્યાંથી શિક્ષણ છોડ્યું હતું તે શિક્ષણ સંસ્થાએ જ તેમને પદવીદાન સમારોહમાં સંબોધન કરવા આમંત્રિત કર્યા હતા.

(વધુ વ્યાખ્યાનો હવે પછીના અંકોમાં)

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ દ્વારા નિર્મિત

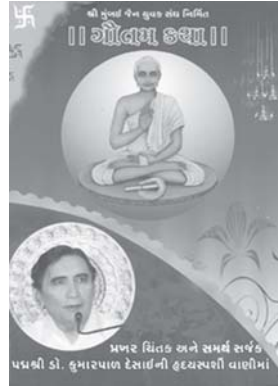
આંતર રાષ્ટ્રીય ખ્યાતિ પ્રાપ્ત, જૈન ધર્મ તત્ત્વના વિશ્વ પ્રચારક પદ્મશ્રી ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈની હૃદયસ્પર્શી પ્રભાવક વાણીમાં ડી.વી.ડી.

॥ મહાવીર કથા ॥

બે ડી.વી.ડી. સેટ

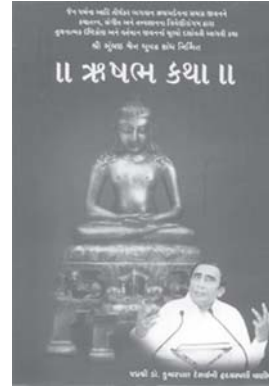
ભગવાન મહાવીરના જીવનનાં રહસ્યોને પ્રગટ કરતી, ગણધરવાદની મહાન ઘટનાઓને આલેખતી અને વર્તમાન યુગમાં ભગવાન મહાવીરના ઉપદેશોની મહત્તા દર્શાવતી સંગીત-સભર 'મહાવીરકથા'

॥ ગૌતમ કથા ॥

ત્રણ ડી.વી.ડી. સેટ

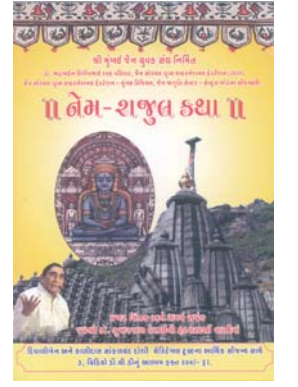
અનંત લબ્ધિનિધાન ગુરુ ગૌતમ-સ્વામીના પૂર્વ-જીવનનો ઇતિહાસ આપીને એમના ભવ્ય આધ્યાત્મિક પરિવર્તનનો ખ્યાલ આપતી, અજોડ ગુરુભક્તિ અને અનુપમ લઘુતા પ્રગટાવતી રસસભર 'ગૌતમકથા'

॥ ઋષભ કથા ॥

ત્રણ ડી.વી.ડી. સેટ

પ્રાચીન કાળના વાતાવરણ સાથે રાજા ઋષભના જીવનચરિત્ર અને ત્યાગી ઋષભનાં કથાનકોને આવરી લેતું જૈનધર્મના આદિ તીર્થંકર ભગવાન શ્રી ઋષભ-દેવનું ચરિત્ર અને ચકવર્તી ભરતદેવ અને બાહુબલિનું રોમાંચક કથાનક ધરાવતી અનોખી 'ઋષભ કથા'

॥ નેમ-રાજુલ કથા ॥

ત્રણ ડી.વી.ડી. સેટ

નેમનાથની જાન, પશુઓનો ચિત્કાર, રથિ નેમીને રાજુલનો વૈરાગ્ય ઉદ્બોધ અને નેમ-રાજુલના વિરહ અને ત્યાગથી તપ સુધી વિસ્તરતી હૃદયસ્પર્શી કથા

● પ્રત્યેક સેટ (ત્રણ ડી.વી.ડી.) ની કિંમત રૂ. ૨૦૦/- ● ચાર સેટ સાથે લેનારને ૨૦% ડિસ્કાઉન્ટ

ઘરે બેઠા દિવાનખાનામાં ધર્મતત્ત્વ કથાશ્રવણનો દૈન્ય લાભ

ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈની સંગીતને સથવારે ભાવભરી પ્રભાવક વાણી દ્વારા વહેતી આ કથાઓ આપને દિવ્ય જ્ઞાનભૂમિનું આત્મસ્પર્શી દર્શન કરાવશે જ. સમૂહમાં સ્વાધ્યાય અને શ્રવણનો દિવ્ય આનંદ મેળવી સામાયિકનું પુણ્યકર્મ પ્રાપ્ત કરો ● વસ્તુ કરતાં વિચારદાન શ્રેષ્ઠ છે.

● ધર્મ પ્રચાર અને પ્રભાવના માટે કુલ ૭૫ ડી.વી.ડી. - પ્રત્યેક કથાના ૨૫ સેટ - લેનારને ૫૦% ડિસ્કાઉન્ટ

● બૅંક ઑફ ઈન્ડિયાની ભારતની કોઈ પણ શાખામાં શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ પ્રાર્થના સમાજ બ્રાંચ, A/c. No. 0039201 000 20260 માં રકમ ભરી ઑર્ડરની વિગત સાથે અમને સ્વીપ મોકલો એટલે ડી.વી.ડી. આપને ઘરે કુરિયરથી સ્વાના કરાશે.

૧. શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ, ૩૩ મહમ્મદી મિનાર, ૧૪મી ખેતવાડી, એ.બી.સી. ટ્રાન્સપોર્ટની બાજુમાં, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪. ટેલિફોન : ૨૩૮૨૦૨૯૬.

૨. ઈન્સ્ટીટ્યૂટ ઑફ જૈનોલોજી, બી-૧૦૧, સમય એપાર્ટમેન્ટ, આઝાદ સોસાયટી પાસે, આંબાવાડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫. ફોન : (૦૭૯) ૨૬૭૬૨૦૮૨.

નવી કેડી

□ ડૉ. માલતી શાહ

[મહત્તર સાધ્વીશ્રી મૃગાવતીજીનું જીવન ચરિત્ર ‘પ્રેરણાની પાવન મૂર્તિ’ શીર્ષકથી ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ અને ડૉ. માલતી શાહે લખ્યું છે. સૌરાષ્ટ્રમાં જન્મ અને કાર્યક્ષેત્ર-ધર્મક્ષેત્ર ઉત્તર ભારત અને પંજાબ. ધર્મનો મર્મ પોતાની પ્રભાવક વાણી દ્વારા ધર્મપ્રેમીને એવી રીતે સમજાવ્યો કે શ્રોતા એ ધર્મ વાણીથી પાવન પાવન થઈ જાય. ક્રાંતિકારી વિચારો અને ક્રાંતિકારી કર્મ. પૂજ્યશ્રીનું જીવન લેખકોએ એવી પ્રભાવિત શૈલીમાં લખ્યું છે કે એક બેઠકે વાંચી જઈને વાચક બહાર આવે ત્યારે પોતાની જાતને પરિવર્તિત સમજે. જિજ્ઞાસુએ વાંચવા જેવું જીવન ચરિત્ર....તંત્રી]

પાણીનો પ્રવાહ જેમ વહેતો રહે છે તેમ તેમાં નવું પાણી ઉમેરાતું જાય છે અને તેમાં તાજગી જણાય છે. પણ કોઈ કારણથી પાણી બંધિયાર થઈ જાય તો તે પાણી દૂષિત થાય છે તેમાં અશુદ્ધિઓ જોવા મળે છે. જીવનના પ્રવાહનું પણ આવું જ છે. સમયના પરિવર્તનની સાથે વિકાસ માટે કારણભૂત વિચારોમાં જો બદલાવ લાવવામાં આવે તો જીવનમાં તાજગી લાગે છે. તેના બદલે નવા યુગને પિછાણ્યા વગર પ્રગતિરોધક નિયમો કે વિચારોને જો છોડવામાં ન આવે તો સમાજજીવનમાં વિકાસ રુંધાતો જોવા મળે છે. એક પ્રસંગ દ્વારા આ વાતને સમજાવે.

વાત છે પ. પૂ. સાધ્વીશ્રી મૃગાવતીજી મહારાજની. તેઓનું સંસારી નામ ભાનુમતી. ઇ. સ. ૧૯૨૬ની ચોથી એપ્રિલે રાજકોટ જિલ્લાના સરધાર ગામમાં જન્મેલા. તેમનામાં જન્મજાત જ કોઈક એવું સત્ત્વ, એવું બીજ પડેલું હતું કે તેનો વિકાસ થતાં તે વટવૃક્ષ બનવાની ક્ષમતા ધરાવતું હતું. બાર વર્ષની વયે માતા સાથે દીક્ષા ધારણ કરીને સંયમનો અને સ્વાધ્યાયનો રંગ તો એવો પકડ્યો કે જેણે આજુબાજુના સહુ કોઈને રંગના છાંટણાં ઉડાડીને તરબતર કરી દીધા. બાળવયે દરરોજના એક સો શ્લોક કંઠસ્થ કરનાર આ સાધ્વીજીએ ક્યારેય સ્વાધ્યાયને ગૌણ કર્યો ન હતો. પોતાના આ વિશદ અભ્યાસના બળે તેઓ કોઈપણ બાબતનું મૂળ સહેલાઈથી પકડી લેતા અને તેને શ્રોતાવર્ગ સમક્ષ એવી કુશળતાપૂર્વક રજૂ કરતાં કે જેથી તેઓ ધર્મના મર્મને સહેલાઈથી સમજી શકતા.

ઇ. સ. ૧૯૫૩ના કોલકાતાના ચાતુર્માસ દરમ્યાન પૂ. સાધ્વીશ્રી મૃગાવતીજી શ્રાવક-શ્રાવિકાઓ સમક્ષ પોતાનું વ્યાખ્યાન રજૂ કરતાં ત્યારે તેમની વાણીથી પ્રેરાઈને શ્રોતાવર્ગમાં ઉત્તરોત્તર વધારો જ થવા લાગ્યો. ત્યાંના ધર્મપ્રેમી શ્રોતાવર્ગને લાગ્યું કે આ વ્યાખ્યાનોમાં એટલું સત્ત્વ છે કે જે તેમને ધર્મનો સાચો અર્થ સમજવામાં મદદરૂપ થાય તેમ છે. આવા એક ગુરુભક્ત શ્રાવક શ્રી ઋષભચંદજી ડાગાએ જોયું કે લોકો પૂ. સાધ્વીજીની વાતને સારી રીતે સાંભળી શકે તે માટે તેઓ પાટ ઉપર બેસીને પ્રવચન આપે તો અનુકૂળતા રહે. દીર્ઘદૃષ્ટિથી પરિસ્થિતિને પારખીને સમયની માંગ પ્રમાણે પરિવર્તન કરવામાં આવે તો સમાજને તે ઉપકારક થાય તેવી હિતબુદ્ધિથી પ્રેરાઈને શ્રી ઋષભચંદજી ડાગાએ મુંબઈમાં બિરાજમાન તેમના ગુરુ પંજાબકેસરી પ. પૂ. આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયવલ્લભસૂરિજી પાસે આ વાત રજૂ

કરી.

ગુરુ પણ કેવા ક્રાંતદૃષ્ટા ! પોતાની શિષ્યાના કાર્યોથી તેઓ હંમેશાં વાકેફ રહેતા અને એક પિતા જેમ સંતાનની પ્રગતિથી રાજી થાય તેમ તેમના કાર્યોની અનુમોદના કરતા. વર્તમાન સમયથી ઘણું આગળ વિચારતા ગુરુને જણાયું કે પ્રવચન આપનાર સાધુ મહારાજ સાહેબ હોય કે સાધ્વીજી મહારાજ તે બાબત ગૌણ છે. જેના અભ્યાસમાં કઠોર પરિશ્રમ છે, જેની વાણીમાં દમ છે, જેના વર્તનમાં નમ્રતા છે તેને તક કેમ ન આપી શકાય ? આવી તક જો આપવામાં આવે તો સમાજને એક વિચારક, સુધારક, મધુરવાણી સભર વક્તાની ભેટ મળી શકે. આવી તક જતી ન કરવી જોઈએ.

શ્રી ઋષભચંદજી ડાગાની વિનંતીથી ગુરુ વલ્લભસૂરિએ આજ્ઞા આપી કે જરૂર પડે તો સાધ્વીજી મહારાજ પાટ ઉપર બેસીને વ્યાખ્યાન આપી શકે. પૂ. આ. વલ્લભસૂરિજીએ ભૂતકાળમાં જે એક જગ્યાએ જણાવ્યું હતું કે સાધ્વીજી મહારાજ પાટ ઉપરથી સંઘ સમક્ષ વ્યાખ્યાન રજૂ ન કરી શકે. પણ આ નિયમથી સમાજની પ્રગતિમાં અવરોધ આવતો લાગવાથી તેમણે પોતે જ પોતાના પરંપરાગત વિચારને છોડીને કાળબળને ઉપયોગી એવો વિચાર રજૂ કર્યો કે ક્ષમતા ધરાવનાર સાધ્વીજી પણ સંઘ સમક્ષ વ્યાખ્યાન રજૂ કરી શકે. પોતાના ઊંડા અભ્યાસ બાદ પોતે આ નવો વિચાર રજૂ કર્યો અને પોતાના જૂના વિચારને રદ ગણવો તેમ જણાવેલ.

ગુરુની આજ્ઞા આવ્યા બાદ પૂ. સાધ્વીશ્રી મૃગાવતીજીએ કોલકાતાના સંઘ સમક્ષ પાટ ઉપર બેસીને વ્યાખ્યાન આપવાનું શરૂ કર્યું. ધીમે ધીમે તેમની પ્રતિભા નિખરવા માંડી. ઇ. સ. ૧૯૫૪માં ભારત સેવક સમાજના અધિવેશનના પાવાપુરીમાં યોજાયેલ સર્વધર્મ સંમેલનમાં ઍંશી હજારની વિરાટ જનમેદની સમક્ષ તેઓ જેન ધર્મની વાતોને ખૂબ અસરકારક રીતે રજૂ કરી શક્યા. બાદમાં ગુરુ વલ્લભે પૂ. મૃગાવતીજીને પંજાબ જવાની આજ્ઞા આપીને પોતે પંજાબ પ્રદેશ માટે જે કાર્યો કર્યા હતા તેને આગળ વધારવાની આજ્ઞા આપી. ‘તુમ પંજાબ જાઓ, મૈ આતા હૂં’ આમ જણાવીને સાધ્વીજીને પંજાબ મોકલનાર લોકલાડીલા ગુરુ વલ્લભસૂરિજી ૨૨ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૫૪ના દિવસે મુંબઈમાં કાળધર્મ પામ્યા અને પંજાબની જવાબદારી વહન કરવામાં આ. વિજયસમુદ્રસૂરિજીની સાથે સાથે પૂ. મૃગાવતીજીએ પણ મહત્વની

ભૂમિકા ભજવી.

આ ઘટનાનો વિચાર કરતાં ત્રણ બાબતો અગત્યની જણાય છે. જો ઋષભચંદજી જેવા જાગ્રત શ્રાવકો ન હોત તો અને ગુરુ વલ્લભે દીર્ઘદૃષ્ટિથી આવી આજ્ઞા ન આપી હોત તો પૂ. મૃગાવતીજી જેવા નમ્ર અને સમાજહિતરક્ષક સાધ્વીજી સમાજને મળત ખરા? ત્રણ નદીઓના સંગમસ્થળે રચાતાં ત્રિવેણીસંગમ જેવો આ એક એવો ત્રિવેણીસંગમ છે કે જ્યાં પ્રગતિની નવી કેડી કંડારાય છે અને આવી નાની નાની કેડીઓમાંથી જ આગળ જતાં રાજમાર્ગ બને છે.

સમાજહિતકર્તા આવા ત્રિવેણીસંગમને જોતાં જણાય છે કે કુટુંબના વડીલ, સંઘના અગ્રણી કે સમુદાયના ગુરુમાં જમાનાની બદલાતી તાસીરને પારખીને વિકાસ અટકતો હોય તેવા પ્રગતિરોધક નિયમોના બદલે પ્રગતિકારક નવા ચીલા પાડવાની દૃષ્ટિ હોય તો તે સમાજને ઉપયોગી નિવડે છે. નવા નિયમ સમાજનો કેટલો વિકાસ કરી શકશે તેનો જવાબ તો સમય જ આપી શકે. પરંતુ એટલું ખરું કે ‘સાપ ગયા

અને લિસોટા રહ્યા’ જેવા જડ, બંધિયાર નિયમોને તો છોડવા જ રહ્યા. સાથે સાથે યુવાન પેઢી, તે સંસારી હોય કે સંન્યાસી, તેનામાં વિવેકની ખૂબ આવશ્યકતા છે. સ્વાધ્યાયના બળે જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો ગૃહસ્થ કે સાધુ, સમાજને ઉપકારક કાર્યો કરી શકે છે. આ જ રીતે જાગૃતિપૂર્વક સમાજની ગતિવિધિઓને જોનાર વ્યક્તિ કોઈ સારા કામમાં આવતા અવરોધોને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરે તો તેનાથી સમાજના વિકાસને અનુમોદન જ મળે છે. નવી કેડીઓ કંડારાય છે, જે આગળ જતાં રાજમાર્ગ બને છે.

વ્યક્તિનું ગૃહસ્થ જીવન હોય કે ધર્મનો માર્ગ હોય-બંને જગ્યાએ અવરોધક બાબતોના સ્થાને વિકાસશીલ નવી કેડી કંડારવાની તાતી આવશ્યકતા છે. જેણે વર્તમાનને પારખીને સર્જન કરવું છે, એને ભૂતકાળના પડછાયામાં સૂઈ રહેવાનું પોષાય નહીં. * * *

૨૨, શ્રીપાલ ફ્લેટ, દેરી રોડ, કૃષ્ણનગર, ભાવનગર-૩૬૪૦૦૧.

મો. નં. : ૦૮૮૨૪૮૮૪૬૬૮.

શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય દ્વારા આયોજિત બાવીસમો જૈન સાહિત્ય સમારોહ

રૂપ માણક ભંશાલી ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ મુંબઈના સૌજન્યથી ૨૨ મો જૈન સાહિત્ય સમારોહ ૨૦૧૪ માર્ચ-૭, ૮, ૯ મી તારીખે મોહનખેડા (મધ્ય પ્રદેશ) શ્રી આદિનાથ રાજેન્દ્ર જૈન ચેતાંબર પેઢીમાં યોજાશે. જેમાં જૈન ધર્મના ચારે ફિરકાના જૈન વિદ્વાનો એક છત્ર નીચે એકત્રિત થઈ ‘વિવિધ જૈન સાહિત્ય’ ઉપર પોતાના શોધ નિબંધ પ્રસ્તુ કરશે.

આ સમારોહનું સંયોજન અને સંચાલન જૈન ધર્મના અભ્યાસી ડૉ. ધનવંતભાઈ શાહ કરશે.

નિબંધ માટેના ગ્રંથોની યાદી શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયના મુખ્ય કાર્યાલયમાંથી પ્રાપ્ત થશે. (ફોન નં. ૦૨૨ ૨૩૭૫૯૧૭૯/૨૩૭૫૯૩૮૯/૬૫૦૪૮૩૮૭/૬૫૨૨૮૩૮૬, ફેક્સ નં. ૨૩૭૨૮૨૪૨, ઈ. મેઈલ-(hosmjv@rediffmail.com)

નિબંધ પ્રસ્તુત કરનાર મહાનુભાવ વિદ્વાનોને પોતાના સ્થાનથી આવવા-જવાનો ખર્ચ શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય તરફથી આપવામાં આવશે, તેમ જ રહેવા વગેરેની વ્યવસ્થા ઉપર જણાવેલ નિમંત્રક ટ્રસ્ટ કરશે અને નિબંધ લેખકનું માનદ પુરસ્કારથી સન્માન કરાશે. નિબંધ પ્રસ્તુત કરતા મહાનુભાવોની સમારોહના ત્રણ દિવસની ઉપસ્થિતિ અનિવાર્ય છે.

પ્રાપ્ત નિબંધો ભવિષ્યમાં પુસ્તક સ્વરૂપે પ્રકાશિત થશે.

વિદ્વાન નિબંધ લેખકો ઉપરાંત જૈન ધર્મના અન્ય અભ્યાસુ અને જિજ્ઞાસુઓને પણ આ સમારોહમાં પધારવાનું શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય તથા રૂપ માણક ભંશાલી ટ્રસ્ટ તરફથી નિમંત્રણ છે. એ સર્વેની સર્વ વ્યવસ્થા પણ આ નિમંત્રક ટ્રસ્ટ કરશે.

જે વિદ્વાનો અને જિજ્ઞાસુ અભ્યાસીઓ આ સમારોહમાં પધારવા ઈચ્છતા હોય એઓશ્રીએ પત્ર દ્વારા શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય, C/O. શ્રી કચ્છી વિશા ઓશવાલ જૈન મહાજન વાડી, બીજે માળે, ૯૯/૧૦૧, કેશવજી નાયક રોડ, ચીંચબંદર, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૯ એ સરનામે જાણ કરી રજિસ્ટ્રેશન ફોર્મ મેળવવાનું રહેશે તેમ જ ઉપરના ફોન નંબર ઉપર વિદ્યાલયના શ્રી શાંતિભાઈ ખોનાનો તા. ૩૧-૧૨-૨૦૧૩ પહેલાં સંપર્ક કરવા વિનંતી છે.

લિ. ભવદીય,

શ્રીકાંતભાઈ સાકરચંદ વસા

સુબોધરત્ન ચીમનલાલ ગારડી

અરુણભાઈ બાબુલાલ શાહ

માનદ મંત્રીશ્રીઓ

ત્રિપદી મીમાંસા દ્વારા જ્ઞાનગંગાનું આયમન કરાવનાર ભવ્યાતિભવ્ય વિદ્વત્ સંમેલનનો રસાસ્વાદ

□ પારુલ ગાંધી

પ્રાસ્તાવિક :

જૈનદર્શને આપેલો શાસ્ત્રખજાનો મજાનો છે. આગમિક પંચાંગી સાહિત્ય ઉપરાંત પ્રકરણ ગ્રંથો, વિપુલ વ્યાકરણ સાહિત્ય, રસાળ કાવ્યશાસ્ત્રો, છંદ, અલંકાર, કોશગ્રંથો, રસસભર ચારિત્રગ્રંથો, વૈરાગ્યવર્ધક ગ્રંથો, યોગ અને અધ્યાત્મના ગ્રંથો, અકાટ્ય તર્કગ્રંથો, સ્તુતિગ્રંથો અને સવિસ્તર આચાર ગ્રંથોની ગલીઓથી શોભતું જૈનોનું સાહિત્યનગર એટલું તો રમણીય છે કે ખરો જિજ્ઞાસુ તેમાંની કોઈ એકાદ ગલીને ધરાઈને માણવામાં જ જીવન વ્યતીત કરી શકે છે.

આ પંચમઆરામાં જૈન ધર્મ ટકી રહ્યો છે તેના પાયામાં આગમો અને સદ્ગુરુ રહેલા છે. આ આગમોની રચના ભગવાનને કેવળજ્ઞાન વખતે જ્યારે સાધુ-સાધ્વી, શ્રાવક-શ્રાવિકારૂપ ચતુર્વિધ સંઘની સ્થાપના થાય છે ત્યારે બીજબુદ્ધિના સ્વામી શ્રી ગણધર ભગવંતો દ્વારા થાય છે.

ઉત્પાદો વિગમો ધ્રૌવ્યમિતિ પુણ્યાં પદત્રયીમ્ ।

ઉદ્દેશ જગન્નાથ સર્વ વાઙ્મય માતૃકામ્ ।

સચતુર્દશ પૂર્વાણિ દ્વાદશાઙ્ગાનિ તે કમાત્ ।

તતો વિરચયામાસુસ્તત્ત્રિ પદ્મનુસારતઃ ।।

(હેમચંદ્રાચાર્ય કૃત ત્રિષષ્ટિ શલાકા પુરુષચરિત મહાકાવ્ય)

જગતના નાથ તીર્થંકર પરમાત્મા ગણધરપદની યોગ્યતાવાળા સાધુઓને સર્વ વાઙ્મય (સાહિત્ય)ના માતૃકારસ્થાનરૂપ પુણ્યમય પવિત્ર એવા ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રૌવ્ય આ ત્રણ પદનો ઉપદેશ આપે છે. ત્યારબાદ આ ત્રિપદીને અનુસરી ગણધરો શીઘ્ર ચૌદ પૂર્વ સહિત દ્વાદશાંગીની રચના માત્ર અંતમૂહુર્તમાં કરે છે. આ રીતે જગતને અનસ્તશ્રુત જ્ઞાનની અનુપમ ભેટ ધરે છે.

ત્રિપદી એટલે શું ?

ઈન્દ્રભૂતિ ગૌતમ આદિ ૧૧ બ્રાહ્મણોએ પોતપોતાની શંકાનું વગર પૂછ્યે સમાધાન થવાથી ભગવાન મહાવીરનું શિષ્યત્વ સ્વીકાર્યું. તેઓ કુશાગ્ર બુદ્ધિના સ્વામી, વિનીત, વિદ્વાન અને યોગ્ય હોવાને કારણે ગણધરપદને પામ્યા. ત્યાર પછી તેમણે ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછ્યો કે ભગવાન તત્ત્વ શું છે ? ત્યારે ભગવાને ઉત્તર આપ્યો કે જગતના પદાર્થો પ્રતિ સમયે નવા નવા પર્યાયો સ્વરૂપે ઉપન્નેઈ વા-ઉત્પન્ન થાય છે. પ્રતિ સમયે તે જૂના પર્યાય સ્વરૂપે વિગમેઈ વા-વ્યય પામે છે. દ્રવ્ય સ્વરૂપે ધ્રુવેઈ વા-ધ્રુવ, નિત્ય પણ રહે છે. આમ તત્ત્વનો પર્યાય ઉત્પન્ન થાય છે, નાશ પામે છે છતાં તત્ત્વ એમનું એમ જ રહે છે. જૈન ધર્મની પરિભાષામાં તેને દ્રવ્ય કહેવાય છે. દ્રવ્ય સત્ છે. પ્રત્યેક દ્રવ્યમાં અસ્તિત્વ, વસ્તુત્વ, દ્રવ્યત્વ, પ્રદેશત્વ, પ્રમેયત્વ અને અગુરુલઘુત્વ એવા ગુણો

રહેલા છે. જીવાસ્તિકાય, ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય અને કાળ એ છ દ્રવ્ય છે. આ દ્રવ્ય જ સમગ્ર લોકની રચનામાં સારભૂત ગણાય છે. આ રીતે જગતના સર્વ પદાર્થો અને આત્મિક જગતના આધ્યાત્મિકતાના સર્વ રહસ્યો, સર્વ સિદ્ધાંતો ત્રિપદીમાં ગર્ભિત છે. જે પ્રકારે સમસ્ત શાસ્ત્રોની રચનાનો આધાર માતૃકાપદ અર્થાત્ અકાર આદિ વર્ણ છે. તે રીતે જ સમસ્ત તત્ત્વમીમાંસાનો આધાર ત્રિપદી છે. ત્રિપદી દ્વાદશાંગીની માતા છે. પદાર્થને જાણવા માટેની પદ્ધતિ, યંત્ર, ભાષાપદ્ધતિ છે. આ ત્રણ શબ્દોમાં એવી શક્તિ છુપાયેલી છે કે તે માનવીને ભોગીમાંથી ત્યાગી બનાવી શકે છે. અજ્ઞાનતામાંથી જ્ઞાની બનાવી શકે છે. સકર્મી અકર્મી બની શકે છે. પુદ્ગલાનંદી મટી ચિદાનંદધની બની શકે છે અને અલ્પજ્ઞાનીને અનંતજ્ઞાની બનાવી શકે છે.

ત્રિપદીનું ચિંતન-માનવીને રાગમાંથી વિરાગ તરફ લઈ જાય છે. કર્મબંધનમાંથી મુક્તિ તરફ, દુર્ગુણોમાંથી સદ્ગુણો તરફ, અંધકારમાંથી પ્રકાશ તરફ, વિભાવમાંથી સ્વભાવ તરફ લઈ જાય છે. આ ચિંતનથી જ માનવી અસંતોષની આગમાંથી સંતોષના બાગ તરફ જઈ શકે છે. કષાયોના કકળાટને દૂર કરી ક્ષમાના નંદનવનમાં વિહરી શકે છે.

આવી આ અમૂલ્ય એવી ત્રિપદીનો વિષય માત્ર જૈનોને જ નહિ પણ દરેક માનવીએ જાણવા જેવો છે. ત્રિપદી એ ‘માસ્ટર કી’ છે જેના દ્વારા જગતની પદાર્થ વ્યવસ્થા સમજી શકાય છે. અનેક સમસ્યાઓના સમાધાન મેળવી શકાય છે. આવા ગહન વિષય ઉપર પંચાસ પ. પૂ. શ્રી અરુણવિજયજી મહારાજસાહેબે એક-બે નહિ પરંતુ ૪૪ વિષયો કાઢી તેના પર ચિંતન-મનન-લેખન કરવાનો વિદ્વત્જનોને અવસર આપ્યો એ ઘણી જ મહત્ત્વની બાબત છે.

જ્ઞાન એ જ પ્રકાશ છે, શક્તિ છે, મોક્ષમાર્ગ તરફ લઈ જનારી દીવાદાંડી છે. જૈન આગમો જ્ઞાનનો ખજાનો છે. પરંતુ આપણી બદનસીબી એ છે કે એ અમૂલ્ય ખજાનાને હજુ આપણે બહાર લાવી શક્યા નથી. જો કે ધીમે ધીમે એ મેળવવાની જાગૃતિ અને જિજ્ઞાસા વધતી જાય છે. આ જાગૃતિને સૌપ્રથમ મૂર્ત સ્વરૂપ આપ્યું મહાવીર જૈન વિદ્યાલયે જેમણે લોકોને સાહિત્ય તરફ વાળવા ૧૯૭૭ની સાલથી જૈન સાહિત્ય સમારોહનો પ્રારંભ કર્યો. આ દિશામાં આગળ એક નક્કર કદમ ઊઠાવ્યું શ્રી અરુણવિજયજી મ. સાહેબે. જૈન શ્રમણ સંઘના ડબલ Ph.D. વિદ્વાન પૂ. શ્રી જ્ઞાનનું મહત્ત્વ સુપેરે સમજે છે. એમાંયે વર્તમાન પરિસ્થિતિમાં જો જૈન સિદ્ધાંતો વ્યવહારમાં મૂકાય, જાણકારી વધે તો અનેક સમસ્યાઓનું સમાધાન થઈ શકે. જૈન ધર્મના મહત્ત્વના સિદ્ધાંતો

કર્મપ્રકૃતિ, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન, છ દ્રવ્ય, ત્રિપદી વગેરેના વિષયોના ખેડાણ દ્વારા તેઓએ આ ભગીરથ કાર્યનો આરંભ કર્યો છે. તેમનો ઉદ્દેશ એ છે કે જો આ વિષયોનું યોગ્ય રીતે ખેડાણ થાય અને આવા ૨૫-૩૦ મહાનિબંધોનું એક જ વિષય પર પુસ્તક તૈયાર થાય તો જે લોકોને Ph.D., M.A. વગેરે જૈનદર્શનમાં કરવા હોય તેવા વિદ્વાનોને આવું ચિંતનમય લખાણ ઓછી મહેનતે અને એક જ જગ્યાએથી પ્રાપ્ત થઈ શકે. આ વિચારને મૂર્ત સ્વરૂપ આપવા તેમણે ૨૦૧૨ની સાલમાં અખિલ ભારતીય જૈન વિદ્વત્ સંમેલન અને સંગોષ્ઠીની શરૂઆત કરી. આ વિદ્વત્ સંમેલનને સારો એવો પ્રતિસાદ મળ્યો. પ્રથમ સંમેલન મુંબઈના થાણા મુકામે, મુનિસુવ્રત જિનાલયે રાખવામાં આવેલ. જેમાં જ્ઞાન-દર્શન મીમાંસા એ શીર્ષક હેઠળ સમગ્ર જ્ઞાન અને દર્શનના વિષયોને આવરી લેતા જુદા જુદા વિષયો તૈયાર થયેલા.

આમ જ્ઞાન-દર્શન મીમાંસા અને ત્રિપદી મીમાંસા પર ખૂબ જ ઊંડું ચિંતન-મનન કરીને પૂજ્યશ્રીએ બંનેના થઈ લગભગ ૭૦ થી ૮૦ જુદા જુદા વિષયો પર ખેડાણ કરાવવા પુરુષાર્થ કર્યો જેમાં મહદ્ અંશે તેઓ સફળ પણ રહ્યા. આગામી વર્ષે જૈનશાસનના મહાન અવધૂત યોગી એવા આનંદધનજી મ. રચિત તીર્થંકર ચોવીસીઓમાં રહેલ ગહન તત્ત્વજ્ઞાનને લગતા જુદા જુદા ૭૬ વિષયો પૂ.શ્રીએ કાઢેલા છે, જેના પર વિદ્વત્જનો ચિંતન-મનન કરી લેખન કરશે. આવા આ ભગીરથ કાર્યની પ્રશંસા અને અનુમોદના કરીએ એટલી ઓછી છે કારણ કે દીર્ઘદૃષ્ટિથી જોઈએ તો શાસન માટે જ નહિ, દુનિયા માટે પણ આ સમગ્ર કાર્ય ઘણું ઉપકારક બની શકે તેમ છે. આ માટે પૂ. મ. સાહેબ તથા વિદ્વત્જનો તો પ્રયાસ કરી જ રહ્યા છે પરંતુ જેઓ ધર્મલક્ષ્મી, પુણ્યલક્ષ્મી, કર્મલક્ષ્મી, ધનલક્ષ્મી, જ્ઞાનલક્ષ્મી, સંસ્કારલક્ષ્મી અને ભાગ્યલક્ષ્મીના સ્વામી છે તેવા જૈન શ્રેષ્ઠીઓએ આગળ આવવાની જરૂર છે. આવા કાર્યો માટે સમગ્ર રીતે તન, મન, ધનથી સમર્પિત થઈ જાય તેવા ભાગ્યશાળીઓએ આગળ આવવાની જરૂર છે. જૈનો વિશાળતા, ઉદારતા અને લક્ષ્મીના ક્ષેત્રે જેવા તેવા નથી. સમાજના અને સામાજિક, આરોગ્ય, અનુકંપાના ક્ષેત્રે તેઓ ઉદાર દિલે દાન આપે જ છે. માત્ર આ દિશામાં આગળ જવાની જરૂર છે અને આશા છે આવા કાર્યો કરાવનાર ધનકુબેરો પણ મળશે જ.

સાહિત્યના ગહન વિષયોનું ખેડાણ કરાવતું વિદ્વત્ સંમેલન હાલમાં જ તા. ૨૫, ૨૬, ૨૭-૧૦-૨૦૧૩ના રોજ ભીવંડી મુકામે યોજાઈ ગયું.

આયોજક :

સમ્યગ્જ્ઞાન મેળવવા ઈચ્છુક મુમુક્ષુઓને યોગ્ય સમજણ આપી, માર્ગદર્શન આપી જૈનદર્શનના જુદા જુદા ગહન વિષયોનું ખેડાણ થાય એ ઉદ્દેશથી પૂ. શ્રી અરુણવિજયજી મહારાજ સાહેબે વિરાલયમ (પૂના) ખાતે એક મહાવીર રિસર્ચ ફાઉન્ડેશનની સ્થાપના કરેલ છે તેના દ્વારા સંચાલિત-સુનિયોજિત આ અખિલ ભારતીય જૈન વિદ્વત્ સંમેલન અને

સંગોષ્ઠીનું આયોજન ભારતની પ્રસિદ્ધ કાપડ ઉદ્યોગનગરી એવા ભીવંડી મુકામે યોજાયું.

આયોજનસ્થળ :

આ સમારોહનું શુભ આયોજન સ્થળ આરાધના ભવન, શિવાજી ચૌક, ભીવંડી ખાતે થયું. આ સમગ્ર આયોજનને પ્રાણવાન બનાવવા સતત સેવા આપી હતી શ્રી પોરવાલ શ્વેતાંબર જૈન સંઘના પ્રમુખશ્રી, મંત્રીશ્રી, ટ્રસ્ટીઓ તથા અન્ય કાર્યકર્તાઓએ. આ વિદ્વત્ સંમેલનમાં જૈન ધર્મના ચારેય સંપ્રદાયોના વિદ્વાનોએ ભાગ લીધેલ, એટલું જ નહિ આ સંમેલનમાં દિગમ્બર સંપ્રદાયના પ. પૂ. તપ શિરોમણી તપસ્વી સંત આચાર્ય સમ્રાટ શ્રી કુશાગ્રનંદીજી મ., પૂ. સ્થવિર મુનિ શ્રી અજયઋષિજી મ., પૂ. અનુષ્ઠાનાચાર્ય શ્રુલ્લકજી શ્રી અરિહંતઋષિજી મ. ઉપસ્થિત રહ્યા હતા. સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયના પ. પૂ. ઉપપ્રવર્તક નિર્મલમુનિજી મ., પૂ. પ્રખર વક્તા શ્રી શ્રમણમુનિજી મ.સા. તથા પૂ. ભદ્રાત્મા શ્રી મુક્તાનંદજી મ.સા. આદિ ઠાણાઓએ ઉપસ્થિત રહી સમગ્ર પ્રસંગનું ગૌરવ વધાર્યું હતું. મૂર્તિપૂજક શ્વેતાંબર, સ્થાનકવાસી, અને દિગંબર મુનિ મહાત્માઓને આવી જ્ઞાનગોષ્ઠિ પ્રસંગે એક પાટે બિરાજતા જોવા એ ધન્ય પ્રસંગ બની રહ્યો. આજે જૈનો અંદરોઅંદર લડીને કેટલા પાછળ પડે છે કે આજે સત્તામાં જૈન મહાજનોને કોઈ ગણતું નથી. એક સમય એવો હતો કે જૈન મહાજનો, શ્રેષ્ઠીઓ કે સલાહકારોને પૂછીને જ રાજ્યસત્તાઓ મહત્ત્વના નિર્ણયો કરતી. મહાવીરના સંતાનોએ આ બાબતે વિચાર કરવાની ખૂબ જ જરૂર છે. ચારેય સંપ્રદાયો, સંતો વિશદ વિચારણા આ વિષે કરે એ વર્તમાન સમયની માંગ છે. મત ભલે જુદા હોય પરંતુ મન ક્યારેય જુદા ન હોય એ દરેકે સમજી એ રીતે આગળ વધવાની જરૂર છે. ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના તંત્રી શ્રી ધનવંતભાઈ શાહે આ બાબતે ખૂબ જ વિદ્વતાપૂર્ણ લેખ નજીકના ભૂતકાળમાં જ આપેલો છે. આશા છે બુદ્ધિજીવીઓ અને મુમુક્ષુઓ આ બાબતે એકતા સાધી ભવિષ્યમાં આગળ વધશે.

આ સમગ્ર કાર્યક્રમ જૈન શ્રમણ સંઘના ડબલ M.A., Ph.D. વિદ્વાન પૂ. પં. ડૉ. શ્રી અરુણવિજયજી મ. સા., પૂ. મુનિશ્રી હેમંતવિજયજી મ.સા.ની નિશ્રામાં યોજાયો જેમાં પૂ. સાધ્વીજી શ્રી સૌમ્યપ્રજ્ઞાશ્રીજી મ. આદિ ઠાણા-૭ પણ સતત ઉપસ્થિત રહ્યા હતાં.

ઉદ્ઘાટન સમારોહ :

તા. ૨૫-૧૦-૨૦૧૩ના રોજ શુક્રવારે સવારે ૮ વાગ્યે આ વિદ્વત્ સંમેલનનું ઉદ્ઘાટન થયું. ૨૩મા તીર્થંકર શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ તથા મા પદ્માવતી જ્યાં બિરાજતા હતા ત્યાં જ માતા સરસ્વતીના વરસતા આશીર્વાદમાં મંગલ દીપક પ્રગટાવી ઉદ્ઘાટન થયું. સમગ્ર કાર્યક્રમનું સંચાલન શ્રી આનંદજી ખતંગે કરેલ. અર્ધસભર શાયરીઓ, કાવ્યપંક્તિઓ અને પ્રભાવશાળી વક્તવ્યને કારણે સમગ્ર વાતાવરણ જીવંત બની ગયું.

આ ઉદ્ઘાટન સમારંભમાં નીચેના મહાનુભાવો ઉપસ્થિત રહ્યા હતા.

સમારંભ અધ્યક્ષ : શ્રીમાન ત્રિલોકચંદ ગણેશમલજી જૈન
(સમસ્ત જૈન મહાસંઘ પ્રમુખ-ભીવંડી)
સંમેલન ઉદ્ઘાટક : શ્રીમાન પ્રદીપ (પપ્પુ) બાલચંદજી રાંકા
(જનરલ સેક્રેટરી મહા. પ્રદેશ કોંગ્રેસ કમિટી)
સ્મારિકા વિમોચક : શ્રીમાન જે. કે. સંઘવી એવં શ્રીમાન ગુણવંતજી સાલેયા
(ટ્રસ્ટી થાણા)
પ્રમુખ પાહુણો : શ્રીમાન ડૉ. સંદીપજી પપ્પાલે A.C.P. ભીવંડી (પૂર્વ)
વિશેષ અતિથિ : શ્રી દિનેશ નટવરલાલ શેઠ-C.A.
ટ્રસ્ટી શ્રી વર્ધમાન સ્થા. જૈન સંઘ
મુખ્ય મહેમાન : શ્રીમાન ડૉ. કમલ જે. જૈન જનરલ સેક્રેટરી ડૉક્ટર
એલ. મહા. પ્રદેશ ભાજપા
વિશિષ્ટ અતિથિ : શ્રી શિખરચંદજી પહાડીયા
ટ્રસ્ટી શ્રી દિગંબર જૈન સમાજ-ભિવંડી
મંચ સંચાલક : શ્રી આનંદજી ખતંગ

ત્રણ દિવસના પ્રથમ દિવસે પ્રથમ સત્રમાં ઉદ્ઘાટન સમારંભ રાખવામાં આવેલ. દિવસ દરમિયાન ત્રણ સત્ર રાખવામાં આવેલ. સવારે ૯-૦૦ થી ૧-૦૦ કલાકે, ૨-૦૦ થી ૫-૦૦ તથા સાંજે ૭-૦૦ થી ૯-૩૦. આમ ૯ સત્રમાંથી ૭ સત્રમાં ત્રિપદી વિષયક નિબંધોની પ્રસ્તુતિ તથા ચર્ચા કરવામાં આવેલ. આ નવ સત્રમાં લગભગ ૩૦ જેટલા નિબંધોનું વાંચન થયેલ. જેનો વિષય તથા પ્રસ્તુતકર્તાના નામ નીચે પ્રમાણે છે-

વિષય	શોધનિબંધ લેખક
૧. ત્રિપદીના આધારે પંચાસ્તિકાયાત્મક જગત સ્વરૂપ-	જાગૃતિ નવીન ધીવાલા
૨. ત્રિપદીમય પુદ્ગલનું દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયાત્મક સ્વરૂપ-	શોભનાબહેન શાહ
૩. ત્રિપદી સ્થાપનાની શાશ્વત પ્રક્રિયા (વ્યવસ્થા)	અનિતાબેન ડી. આચાર્ય
૪. ત્રિપદીના નિયમામુસાર આત્મદ્રવ્ય સ્વરૂપ	પ્રવિણભાઈ સી. શાહ
૫. સપ્તભંગી-સપ્તનયની વ્યવસ્થા ત્રિપદીના આધારે-	ભરતકુમાર એન. ગાંધી
૬. કર્મક્ષયની સાધનામાં ત્રિપદી સિદ્ધાંતની ઉપયોગિતા	પારૂલબેન બી. ગાંધી
૭. ત્રિપદીના તત્ત્વજ્ઞાન પ્રમાણે સમાધિભાવની સિદ્ધિ	ડૉ. કોકિલાબેન શાહ
૮. ત્રિપદીના આધારે ૧૨ ભાવનાઓની વ્યવસ્થા	કુ. ખુશ્બુ અમૃતલાલજી
૯. આગમશાસ્ત્રોમાં ત્રિપદીનું સ્વરૂપ	હિનાબેન વાય. શાહ

૧૦. કનૈયાલાલજી મ. રચિત દ્રવ્યાનુયોગના આધારે દ્રવ્યવ્યવસ્થા-	મંજુબહેન શાહ
૧૧. દ્રવ્યાનુયોગ-	જૈનમ્ મહેન્દ્ર સંઘવી
૧૨. ત્રિપદીના આધારે ૧૨ ભાવનાની વ્યવસ્થા-	જયશ્રીબેન બી. દોશી
૧૩. બ્રહ્મસૂત્ર શંકરભાષ્યના નૈત્રાસ્મિન્ન સંભવાત્ સૂત્રનું ખંડન ત્રિપદીના નિયમ પ્રમાણે	ઉત્પલાબેન મોદી
૧૪. ચીનમાં તાઓ દર્શનમાં આત્મવિષયક અવધારણા-જૈનદર્શન સાથે સરખામણી	હંસાબેન શાહ
૧૫. Tripadi as mentioned in Panchastikay : A Comparative Study	વર્ષાબેન શાહ
૧૬. ત્રિપદીના આધારે સ્યાદ્વાદ અને અનેકાંતવાદ	રજનીભાઈ શાહ
૧૭. ત્રિપદી અનુસાર કર્મ-મોક્ષની પ્રક્રિયા	કુ. કાનનબેન શાહ
૧૮. તત્ત્વાર્થસૂત્રના ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રોવ્યાત્મક જગત અનુસારી પદાર્થ વ્યવસ્થા-	છાયાબહેન શાહ
૧૯. સપ્તભંગી-સપ્તનયની વ્યવસ્થા ત્રિપદીના આધારે	બીનાબેન શાહ
૨૦. ત્રિપદીના આધારે ગણધરો વડે શાશ્વતરૂપે દ્વાદશાંગીની રચના અને પૂર્વાદિનો વિસ્તાર	મીતાબેન કે. ગાંધી

ઉપરના વિષયો પર રાજકોટ, અમદાવાદ, મુંબઈ, ભાવનગર, વડોદરા, આણંદ વગેરે શહેરોમાંથી પધારેલા વિદ્વાનોએ પોતાના શોધનિબંધ રજૂ કર્યા હતા. આ સંમેલનની વિશિષ્ટતા એ હતી કે તેમાં ત્રણ કોલેજમાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓ ને વિદ્યાર્થીનીઓ હતા. જેમાંના એક બહેનની અમદાવાદ મુકામે નજીકના ભવિષ્યમાં દીક્ષા છે.

આ ઉપરાંત ત્રણેય દિવસ દરમિયાન પ. પૂ. ડૉ. અરુણવિજયજી મ. સાહેબે ત્રિપદી વિષયક ભૂમિકા, ત્રિપદી સિદ્ધાંતની સમીક્ષા, પંચાસ્તિકાયાની સમજણ ખૂબ જ વિસ્તૃત રીતે તથા સરળતાથી આપી જેનાથી ત્રિપદી વિષય પર ઘણો પ્રકાશ પડ્યો. અનેકોના આ વિષય પરના સંદેહો દૂર થયા. તેમણે પોતે પણ ઘણાં વિષયોની સુંદર છણાવટ કરી. આ ઉપરાંત ત્યાં ઉપસ્થિત પૂ. સાધુ-સાધ્વીજીઓએ પણ પોતાના શોધનિબંધનું વાંચન કર્યું. તેમના વિષય તથા નામ નીચે પ્રમાણે છે-

૧. ત્રિપદીમય વિશ્વવ્યવસ્થા પર પૂ. શ્રી હેમંતવિજયજી મ.સા. એ, ૨. તત્ત્વાર્થના ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રોવ્યાત્મક જગત સૂત્રાનુસારી પદાર્થ વ્યવસ્થા પર પૂ. સાધ્વી શ્રી સંવેગરસાશ્રીજીએ, ૩. કેવળજ્ઞાનમાં ત્રિપદીની ભૂમિકા વિષય પર પૂ. સાધ્વીશ્રી સૌમ્યપ્રજ્ઞાશ્રીજીએ, ૪. પંચાસ્તિકાયાત્મક જગત પર પૂ. સાધ્વીશ્રી

દિવ્ય દર્શનાશ્રીજીએ, પ. અરિહંત સ્વરૂપ પર પૂ. સાધ્વી શ્રી વનીતપ્રજ્ઞાશ્રીજીએ અને દ. તત્ત્વાર્થના ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રૌવ્યાત્મક જગત અનુસારી પદાર્થવ્યવસ્થા પર પૂ. સાધ્વીશ્રી બોધિરત્નાશ્રીજીએ પોતાના શોધનિબંધો પ્રસ્તુત કર્યા હતા.

આ ઉપરાંત અમુક જિજ્ઞાસુ મુમુક્ષુઓએ પણ નિબંધ પ્રસ્તુત કરેલ. તા. ૨૭-૩-૧૩ના રોજ ત્રીજા દિવસના ત્રીજા સત્રમાં વિદ્વત્ સત્કાર સમારોહનું આયોજન કરવામાં આવેલ જેમાં નીચેના મહાનુભાવો ઉપસ્થિત રહેલ.

શ્રીમાન ભંવરલાલજી મોતીલાલજી પાલરેયા (અધ્યક્ષ શ્રી નેમિનાથ જૈન સંઘ), શ્રી જીવરાજ નેમચંદ નગરીયા (પૂર્વ અધ્યક્ષ શ્રી હાલારી સમાજ-ભીવંડી), શ્રી રાકેશજી જૈન, શ્રીમતી રીટાબેન દિલીપજી કોઠારી (નગરસેવિકા-ભીવંડી) વગેરે મહાનુભાવો પધારેલ હતા. આ ઉપરાંત નવભારત ટાઈમ્સના યુવા પત્રકાર ગોપાલસિંહ ઠાકુર પણ પધાર્યા

હતા.

સમગ્ર કાર્યક્રમમાં ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના તંત્રી શ્રી ધનવંતભાઈ શાહ હાજર રહ્યા હતા. તેઓ પણ મહાવીર જૈન વિદ્યાલયના નેજા હેઠળ સાહિત્ય સમારોહનું ખૂબ સુંદર આયોજન કરે છે. આ વિદ્વત્ સંમેલનના આયોજનમાં તેમનું કિંમતી માર્ગદર્શન આયોજકોને મળી રહે છે, જેના કારણે આવા સુંદર વિષયોનું ખેડાણ શક્ય બને છે.

તા. ૨૭-૧૦-૧૩ના રોજ ત્રીજા સત્રમાં કાર્યક્રમની પૂર્ણાહૂતિ સમયે વાતાવરણ થોડું ગમગીન થઈ ગયું હતું. ત્રણ દિવસ દરમિયાન પૂ. ગુરુદેવે વહાવેલી જ્ઞાનગંગાનું રસપાન કરતાં કરતાં વિદ્યાય વેળા નજીક આવી ગઈ અને સહુ મેળવેલા જ્ઞાનના સંતોષ સાથે પ્રેમથી છૂટા પડ્યા.

૧, ભક્તિનગર સોસાયટી, ઉષા સ્મૃતિ, રાજકોટ-૩૬૦૦૦૨.

મોબાઈલ : ૦૮૮૨૪૪૮૫૪૧૦. ટેલિફોન : ૦૨૮૧-૨૨૨૨૭૮૫

માલિકમાંથી આશ્રયદાતા

□ અંગ્રેજી : કપિલ દવે અનુ : પુષ્પા પરીખ

[નિરંજન ભગતે પોતાની સઘળી મિલકત તેમના વસિયતનામાની રૂએ તેમના વિશ્વાસુ મદદગાર (Man Friday) ને સુપ્રત કરી.]

મોટાભાગે માલિકો તેમના ઘરનોકરને અનાજપાણી પુરતી સગવડ આપતા હોય છે. અનાજપાણી ઉપરાંત જૂનાં કપડાંલત્તાની જગ્યાએ જ્યારે એક વિશાળ ઘર આપવાની વાત સાંભળીએ ત્યારે નવાઈ લાગ્યા વગર રહે નહીં. પરંતુ આ એક સત્ય હકીકત છે. આપનાર અને સેવા કરનાર ઘરનોકરના સંસ્કાર કેટલા ઉચ્ચ હશે ?

આજથી લગભગ ત્રીસેક વર્ષ પહેલાંની વાત છે. ફક્ત આઠ વર્ષનો નાનો બાળક નામે જગતસિંહ રાજસ્થાનના ડુંગરપુર ગામથી આવી કવિ નિરંજન ભગતના જીવન સાથે સંકળાયો. પોતાના ગામમાં વ્યાપેલ ભૂખમરાથી બચવા માટે આવેલ તેની મા સાથે તે આવ્યો હતો.

આજે ૮૮ વર્ષની જૈફ વયે વિદ્વાન નિરંજનભાઈએ પોતાની તમામ મિલકત આશરે એક કરોડની કિંમતની જગતના નામે પોતાના વસિયતનામામાં લખી આપી છે. તેમાં અમદાવાદના રીવર ફ્રન્ટ પર આવેલો ફ્લેટ, બેંકમાં મૂકેલી લગભગ નવ લાખની રકમ તથા વિમાની રકમ પણ આવી જાય છે. જગતના ડુંગરપુરના ઘરનું સમારકામ વગેરે પણ તેઓએ કરાવી આપ્યું છે. તેના દીકરાઓ અમર ઉ. વ. ૧૫ અને જયદીપ ઉ. વ. ૧૧ના ભણતરનો ખર્ચો પણ પોતે ભોગવ્યો છે.

આજીવન કુંવારા હોવાથી કવિશ્રી નિરંજનભાઈને બે ભત્રીજા સિવાય કોઈ સીધા વારસદાર નથી. તેઓનું વિશાળ મિત્રવર્તુળ શહેરની ભલભલી યથાર્થ વ્યક્તિઓનું બનેલું છે. તેઓનું કહેવું છે કે ‘જગતના જેવી વિશ્વાસુ વ્યક્તિ જવલ્લે જ મળે, તેથી જ મેં મારી સમસ્ત મિલકત તેને લખી આપી છે.’ તેઓ વચ્ચે સ્નેહની એવી તીવ્ર લાગણી છે કે

તેના કુટુંબીજનો વર્ષમાં એકવાર જ્યારે થોડો સમય પિતા સાથે ગાળવા અમદાવાદ આવે ત્યારે તેઓને માટે પોતાનો એરકંડીશન શયનખંડ પણ પોતે ખાલી કરી આપે છે. સન ૨૦૦૦ની સાલથી તેઓનો નાતો ગાઢ થતો ચાલ્યો. ભગતના શબ્દોમાં, ‘મારા માતૃશ્રીની માંદગીમાં પાછલા સમયમાં જગત જેટલું ધ્યાન કોઈ પણ ન રાખી શક્યું હોત. માતૃશ્રીના મૃત્યુ બાદ તેની સાથેનો મારો નાતો વધુ ગાઢ બન્યો.’ જગત પણ કહે છે, ‘મેં સાહેબને છોડવાનો કદી પણ વિચાર કર્યો નથી. તેઓ તો મારા પિતા સમાન છે. મારી સાથે કદી પણ નોકર ગણીને વહેવાર કર્યો નથી. હું તો તેમના પુત્ર સમાન છું. મને બધી જ છૂટ છે.’

કવિનું માનવું છે કે આજ સુધી જગતને લીધે જ પોતે પ્રવૃત્તિમય રહી શક્યા છે. તેઓ કહે છે, ‘મને કોઈ ચિંતા નથી. જગત મારું બધું જ ધ્યાન રાખે છે. મારે મારી શતાબ્દી જોવી છે અને આશા છે કે જોઈશ પણ તે ફક્ત જગતને લીધે જ.’

આજે તો જગત ઘરનોકરમાંથી ધંધાદારી વ્યક્તિ બની ગયો છે. તેનો ભાઈ અને તે બન્ને મળીને Cateringનો ધંધો કરે છે. ‘National Institute of Design’ તથા CEPT યુનિવર્સિટીના વિદ્યાર્થીઓને ટીફીનો પહોંચાડે છે. જગત તેના પાલક પિતાનું ધ્યાન રાખવા ઉપરાંત સ્વતંત્ર છે.

દ/બ, કેનવે હાઉસ, પહેલે માળે, વી. એ. પટેલ માર્ગ, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪. ટેલિફોન : ૨૩૮૭ ૩૬૧૧.

‘ભૂ-ભુવઃસ્વઃ’-પદગર્ભિત જૈન સ્તોત્રો

□ લેખક-પ્રવર્તક મુનિશ્રી મૃગેન્દ્ર વિજય

જૈનાચાર્યો દ્વારા વિરચિત અનેક સ્તોત્રો તથા સ્તુતિકાવ્યો આજે ઉપલબ્ધ છે. સંસ્કૃત સાહિત્યમાં આ સ્તોત્રોનું મોટું યોગદાન છે. તેમાં ‘ભૂ-ભુવઃસ્વઃ’ પદનો બહુધા રૂઢિ પ્રયોગ થયો હોય તેવા કેટલાંક સ્તોત્રોનો પરિચય અહિં પ્રસ્તુત છે.

વૈદિક તેમજ જૈન (શ્રમણ) બંને પરંપરામાં આ પ્રયોગ સર્વત્ર સ્વીકૃત થયો છે. તે તેની લોકપ્રિયતા સૂચવે છે.

ત્રણ સંસ્કૃત શબ્દો અત્રે જે વિવક્ષિત છે તે આ પ્રમાણે છે-

ભૂ:

ભુવઃ

સ્વઃ

આપણે અહિં પ્રથમ તેનો શાબ્દિક પરિચય જોઈએ. સંસ્કૃત વ્યાકરણની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો આ ત્રણે શબ્દો ‘સ્વરાદયોઽવ્યયમ્’ (સિદ્ધહેમ ૧-૧-૩૦) સૂત્ર અનુસાર અવ્યયસંજ્ઞક છે. સૂત્રની સૂચિમાં આવા ૧૧૬ અવ્યયોની નોંધ છે.

भवत्यस्मिन् इति भूः व्युत्पत्ति व्युत्पत्ति प्रमाणे अधिकरण, आधार, आश्रय, पृथ्वी अर्थमां स्त्रीलिंग पण છે. શબ્દરત્ન મહોદધિમાં ભુવઃને પુલ્લિંગ પણ કહ્યો છે.

અર્થની દૃષ્ટિએ વિચારીએ તો ‘ભૂઃ’ શબ્દ પૃથ્વી અર્થમાં પ્રસિદ્ધ છે. ‘ભૂ-ભૂમિઃપૃથિવી-પૃથ્વી’ (અભિધાન શબ્દકોષ. કાંડ-૪)

પરંતુ સિદ્ધહેમના બૃહદ્ન્યાસમાં ભૂઃ અને ભુવઃ શબ્દને અનુક્રમે નાગલોક અને મર્ત્યલોકના વાયક જણાવ્યા છે તથા સ્વઃનો અર્થ સ્વર્ગ કયો છે તેથી ભૂઃ, ભુવઃ, અને સ્વઃ શબ્દથી પાતાલ, મર્ત્ય અને સ્વર્ગલોક (દેવલોક) આમ ત્રણ લોક સમજવાના છે. આ દૃષ્ટિએ વિચારીએ તો ભૂઃનો અર્થ જે નાગલોક કહ્યો છે તેનું અર્થઘટન આપણે પાતાલલોક કે અધોલોક કરી શકીએ. જે રત્નપ્રભા પૃથ્વી ઉપરનો ભાગ છે.

ભૂ-ભુવઃ-સ્વઃ પદનો પ્રયોગ જે રીતે વૈદિક અને જૈન પરંપરામાં જોવા મળે છે તે જોતાં આ એક મંત્ર-રચનાનો જ પ્રકાર છે. જેને વૈદિક પરિભાષામાં વ્યાહૃતિઃ કહેવામાં આવે છે. આ ભાવને વ્યક્ત કરતો શ્લોક આ પ્રમાણે છે-

अकारं चाप्युकारं च, मकारं च प्रजापतिः ।

वेदत्रयात् निरदुहद्, भू-भुवः-स्वरितीति च ॥

મનુસ્મૃતિ અધ્યાય ૨/૭૬

પ્રજાપતિઃ=બ્રહ્માએ અકાર, ઉકાર અને મકાર એ ત્રણ અક્ષરમાંથી ઉદ્ભવ થયેલાં ઝુંકારને તથા ભૂઃ, ભુવઃ, અને સ્વઃ એ ત્રણ વ્યાહૃતિને ત્રણ વેદમાંથી એટલે કે ઋગ્, યજુષ્ અને સામ વેદમાંથી દોહી કાઢી છે.

એટલે કે ઉદ્ધૃત કરી છે.

ગાયત્રીમંત્ર જેમાં સૂર્યની ઉપાસના કરવામાં આવી છે તેમાં ભૂ-ભુવઃ-સ્વઃનો પ્રયોગ પ્રસિદ્ધ છે.

‘ૐ ભૂઃ-ભુવઃ-સ્વઃ તત્ સવિતુ વરિણ્યં, ભર્ગો દેવસ્ય ધીમહિ ધિયો યો નઃ પ્રચોદયાત્ ।’

આમાં ભૂઃનો અર્થ પૃથ્વીલોક-Physical World, અને ભુવઃ એટલે અંતરિક્ષલોક Astral World અને સ્વઃને સ્વર્ગલોક તરીકે ઓળખાવ્યો છે. શબ્દરત્ન મહોદધિમાં પણ આ જ વ્યાખ્યા આપી છે.

‘ૐ ભૂર્ભુવઃ-સ્વસ્તિ તત્સવિતુર્વરિણ્યં ભર્ગો દેવાઃ સ્વધીમહે ॥’

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર શ્રી નેમિચંદ્રસૂરિ રચિત વૃત્તિ આઠમું અધ્યયન. અધ્યયનના પ્રારંભમાં જ કપિલ ઋષિની કથા છે-તેમાં શરૂઆતમાં જ આ પ્રયોગ છે-

પરંતુ હવે જૈન પરંપરામાં આ પદનો પ્રયોગ થયો છે તે તેની વ્યાપકતા સૂચવે છે. તેવા કેટલાંક આધાર ગ્રંથોની સૂચિ અહિં આપી છે. તેનું વિસ્તૃત વિવેચન પણ અત્રે પ્રસ્તુત છે-

૧. ઋષિમંડલ સ્તોત્ર.

૨. સકલાર્હત્ સ્તોત્ર.

૩. જિન સહસ્રનામ સ્તોત્ર.

૪. વર્ધમાન શકસ્તવ. (આ. સિદ્ધસેન સૂરિ)

૫. વર્ધમાન શકસ્તવ. (આ. હેમચંદ્રાચાર્ય)

૬. ગૌતમસ્વામિ સ્તોત્ર.

૭. પદ્માનંદ મહાકાવ્ય.

૮. શક્તિ-મણિકોશ.

૯. નમસ્કાર-મહાત્મ્ય. (આ. સિદ્ધસેનસૂરિ)

શ્લો. ૭/૩૩. શ્લોક/૬/૧૫.

૧. લઘુ અને બૃહદ્ બંને ઋષિમંડળ સ્તોત્ર આજે ઉપલબ્ધ છે. તેના અનુક્રમે શ્લોક સંખ્યા ૫૬ અને ૮૧ મો શ્લોક આ પ્રમાણે છે-

ભૂ-ભુવઃસ્વસ્ત્રયીપીઠવર્તિનઃ શાશ્વતા જિનાઃ ।

તૈઃસ્તુતૈર્વિન્દિતૈર્દૃષ્ટૈર્યત્ ફલં, તત્ ફલં સ્મૃતૌ ॥

અર્થઃ પતાળ, પૃથ્વી અને સ્વર્ગલોકમાં જેટલો શાશ્વતા જિનબિંબો છે તેમના સ્તવન, વંદન અને દર્શનથી જે ફળ મળે છે તે ફળ આ સ્તોત્રના સ્મરણથી થાય છે.

૨. ‘સકલાર્હત્ સ્તોત્ર’-એના પ્રથમાક્ષરોથી પ્રસિદ્ધિ પામ્યું છે. પણ મૂળરચના ત્રિષષ્ટિ શલાકા પુરુષ ચરિત્ર-મહાકાવ્યની છે જેના

મંગલાચરણમાં કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્યે ૨૪ તીર્થકરોની સ્તુતિ કરી છે.

સકલાર્હત્-પ્રતિષ્ઠાન,-મધિષ્ઠાન શિવશ્રિયઃ ।

ભૂ-ભુવઃ-સ્વસ્ત્રયીશાન-માર્હન્ત્યં પ્રણિદધ્મહે ।।

અર્થ : સકલ અર્હતોનું પ્રતિષ્ઠાન, શિવશ્રીનું અધિષ્ઠાન, પાતાલ, મર્ત્ય (પૃથ્વી) અને સ્વર્ગલોક ઉપર સંપૂર્ણ પ્રભુત્વ ધરાવનાર, એવા ‘અર્હત્’ પદનું અમે ધ્યાન કરીએ છીએ. અહિં ભૂઃ, ભુવઃ અને સ્વઃ પદો ત્રણ લોકના આધિપત્યના દ્યોતક છે.

(૩) જિન સહસ્રનામ-સ્તોત્ર-એ ભક્તિયોગનું સુંદર સંસ્કૃત-કાવ્ય છે. વિ. સં. ૧૭૩૧માં મહોપાધ્યાય શ્રી વિનય વિજયજી ગણિએ એની રચના કરી છે. આ સ્તોત્રમાં વિવિધ વિશેષણો દ્વારા અરિહંત પરમાત્માને ૧૦૦૮ વાર નમસ્કાર કરવામાં આવ્યા છે. તેથી તેનું સાર્થક નામ જિન સહસ્રનામ રાખેલ છે. તેનો ૧૨૯ મો શ્લોક આ પ્રમાણે છે:

નમો ભૂ-ભુવઃ-સ્વસ્ત્રયી શાશ્વતાય, નમસ્તે ત્રિલોકી સ્થિર સ્થાપનાય ।

નમો દેવમર્ત્યાસુરાભ્યર્ચિતાય, નમસ્તે, નમસ્તે, નમસ્તે, નમસ્તે ।।

શ્લોક-૧૨૯

અર્થ : પાતાલ, મર્ત્ય અને સ્વર્ગ રૂપ ત્રણે લોકમાં શાશ્વત એવા આપને નમસ્કાર થાઓ. ત્રણે લોકમાં સ્થિર છે સ્થાપના જેમની એવા આપને (શાશ્વત સ્થાપના જિનશ્વરોને) નમસ્કાર થાઓ. મનુષ્યો, દેવો અને અસુરોથી પૂજાયેલા એવા આપને નમસ્કાર થાઓ.

(૪) ‘વર્ધમાન શકસ્તવ’ એ નામે બે કૃતિ મળે છે-જેમાં આચાર્યશ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરસૂરિ વિરચિત કૃતિ અત્રે પ્રસ્તુત છે-જે ગદ્ય-પદ્ય મય છે. અને ૧૧ આલાપકો (પ્રકરણ, વિભાગ)માં છે. જેનું ફળ-કથન પણ ૧૧ આલાપકોમાં ક્રમશઃ કરવામાં આવ્યું છે. કહેવાય છે કે-ઈન્દ્ર મહારાજે પ્રસન્ન થઈને આચાર્યશ્રીને જે મંત્રાક્ષરો કહ્યાં તે આમાં લિપિ બદ્ધ થયાં છે-

ૐ નમોઽર્હતે ભૂ-ભુવઃ-સ્વ-સ્ત્રયીનાથ

મૌલિ મન્દાર માર્હન્ત્યં ક્રમાય... ।।

અર્થ : પાતાલ, મનુષ્ય અને સ્વર્ગ સ્વરૂપ ત્રણેય લોકના નાથ-સ્વામિ એવા ઈન્દ્રોના મુગટમાં રહેલી કલ્પવૃક્ષના પુષ્પોની માળાઓથી પૂજિત ચરણયુગલવાળા એવા અર્હત્ પરમાત્માને નમસ્કાર થાઓ.

ભૂ-ભુવઃ સ્વઃસમુત્તારાય ।।

પૃથ્વી, પાતાલ અને સ્વર્ગ એમ ત્રણે લોકના ભવ્ય જીવોને યોગ-ક્ષેમ પૂર્વક સંસાર સાગરથી પાર ઉતારનારા એવા છે.

૫. વર્ધમાન શકસ્તવ-આ કૃતિ કલિકાલ સર્વજ્ઞશ્રી હેમચન્દ્રસૂરિની રચિત છે જે ૧૭ શ્લોકોની પદ્યમય રચના છે. જેનો શ્લોક નં. ૧૨ આ પ્રમાણે છે-

નમઃ પરસ્તાદુદિતાયૈક વીરાય ભાસ્વતે ।

ૐ ભૂ-ભુવઃ સ્વરિતિવાક્-સ્તવનીયાય તે નમઃ ।।

અર્થ : સર્વ તરફથી ઉદિત થયેલા, એક વીર, સૂર્યરૂપ અને ૐ ભૂ-ભુવ-સ્વઃ’ એ શબ્દોથી સ્તુતિ કરવા યોગ્ય એવા આપને નમસ્કાર થાઓ.

(૬) ગૌતમસ્વામિ સ્તોત્ર-આ સ્તોત્ર મંત્રાધિરાજ ગર્ભિત તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. તેનો ૧૩મો શ્લોક આ પ્રમાણે છે:-

સજ્જલાન્ન-ધન-ભોગધૃતીનાં, લચ્ચિરદ્ધુતેહ ભવે સ્યાત્ ।

ગૌતમસ્મરણતઃ પરલોકે ભૂ-ભુવઃ સ્વરપર્વસુખાનિ ।।

ગુરુ ગૌતમસ્વામિજી અનંત લબ્ધિના ભંડાર હતા-ગૌતમ શબ્દ પણ ચમત્કારી છે. ગૌ એટલે કામધેનુ. ત એટલે-કલ્પવૃક્ષ. મ એટલે ચિંતામણિ-એવો ભાવ પ્રગટ થાય છે. તેમના નામ સ્મરણ માત્રથી આ લોકમાં સર્વ ઇચ્છિત મળે છે અને પરલોકમાં-પાતાળ, મર્ત્ય અને સ્વર્ગનું તેમજ પરંપરાએ મોક્ષનું સુખ પણ પ્રાપ્ત થાય છે.

(૭) પદ્માનંદ મહાકાવ્ય-આચાર્યશ્રી અમરચંદ્રાચાર્યની આ રચના છે-તેનો મંગલાચરણનો શ્લોક ૨જો આ પ્રમાણે છે-

મુદાઽર્હમિ તદાર્હન્ત્યં, ભૂ-ભુવઃ-સ્વસ્ત્રયીશ્વરં ।

યદારા ધ્ય ધ્રુવં જીવઃ, સ્યાદર્હન્ પરમેશ્વરં ।।

અર્થ : પાતાળ, મર્ત્ય અને સ્વર્ગ એમ ત્રણે લોકનું પ્રભુત્વ ધરાવનાર એવા આર્હન્ત્ય પદની હું હર્ષથી સ્તુતિ કરું છું. ભવ્યજીવ જેની ઉપાસના કરીને પોતે સ્વયં ભગવદ્ રૂપ બની જાય છે.

(૮) શક્તિ-મણિ કોશ-જેનું બીજું નામ ‘લઘુત્ત્વ-સ્ફોટ’ છે-અને સર્વજ્ઞ-ગુણ સ્તવન તરીકે ઓળખાય છે. દિગંબરાચાર્ય શ્રી અમૃતચંદ્રાચાર્ય આની રચના કરી છે-જેમાં લગભગ આર્ષ-પ્રયોગ હોવાથી શબ્દાર્થ ગૂઢ લાગે છે. તેનો પ્રારંભનો શ્લોક આ પ્રમાણે છે:-

સ્વાયંભુવં મહાહોચ્છલદચ્છમીડે, યેનાદિદેવ-ભગવાન્ ભવત્ સ્વયંભૂઃ ।

ૐ ભૂ-ભુવઃપ્રભૃતિસન્મનનૈકરુપમ્, આત્મપ્રમાતૃ પરમાતૃ ન માતૃ, માતૃ ।।

હે આદિ-જિનેન્દ્ર દેવ ! જેના દ્વારા આપ સ્વયંભૂ ભગવાન છો તે આત્મસંબંધી સ્વયંભૂ જ્ઞાન પ્રકાશની હું સ્તુતિ કરું છું. તે જ્ઞાનપ્રકાશ આ વિશ્વમાં ઝળહળી રહ્યો છે.

ૐ ભૂ-ભુવઃ સ્વઃ ઇત્યાદિ મંત્રના સમીચીન, અદ્વિતીય મનન સ્વરૂપ છે, જે સ્વપ્રકાશક છે, જે પર પ્રકાશક પણ છે અને જે માત્ર જ્ઞાયકનો જ નહીં, પરંતુ અજ્ઞાયકનો પણ જ્ઞાયક છે.

(૯) નમસ્કાર-મહાત્મ્ય-ની પ્રતિ ઉપલબ્ધ ન થવાથી પરિચય આપી શકાયો નથી. આ ઉપરાંત અન્ય ઉદ્ધરણો પણ સંભવિત છે. જે સુજ્ઞ વાચકોને જણાવવા ભલામણ છે. વિદ્વાનો આ વિશે પ્રકાશ પાથરશે.

મોબાઈલ : ૯૮૨૦૩૭૨૧૫૬ / ૯૮૦૪૫૮૮૦૫૨

ભાવ-પ્રતિભાવ

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ ઓક્ટોબરનો અંક મળ્યો.

‘જૈન સાધુ-સાધ્વી અને પાદ-વિહાર’માં તમે લલિતકુમાર નાહટાને યોગ્ય જવાબ આપ્યો. અજ્ઞાનતા વશ કેટલાંક અજ્ઞાની આવું કંઈક લખી લેતા હોય છે પણ જાગૃત લેખકો તેની યોગ્ય સમાલોચના કરતા જ હોય છે. તેઓમાંના તમે પણ એક જાગૃત લેખક છો.

બીજી વાત. ‘ભાવ-પ્રતિભાવ’માં વસંતભાઈ ખોખાણીનો પત્ર વાંચ્યો. ત્રણ લીટીના તમારા નાનકડા જવાબમાં તમારી નિખાલસતા, સરળતા અને નિર્દોષતા તરી આવે છે. ખૂબ ખૂબ અનુમોદના.

બે કે ત્રણ માસ પહેલાંના ‘ભાવ-પ્રતિભાવ’માં મારો પત્ર છપાયો હતો. ત્યારબાદ ફરી પત્ર લખવો હતો પણ મારી અધ્યયન વિ.ની વ્યવસ્થામાં લખી ન શક્યો.

ત્રીજી વાત. ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’માં કંઈક લખવાની ઈચ્છા થયા કરે છે. માત્ર વિચાર્યું જ છે કે ‘શ્રુત સાગરને તીરે તીરે’ એવી કોલમ હેઠળ કેટલાક ગહન તત્ત્વ લખવા. આવો વિચાર આવ્યો છે. ઈચ્છા થઈ છે.

□ રાજદર્શન વિજય

કાયમી સરનામું : આ. રત્નચન્દ્ર સૂરિ, C/o શારદાબેન કાળીદાસ ઝવેરી ઉપાશ્રય, ૫, મિત્ર મંડળ સોસાયટી, પાણીની ટાંકી પાસે, આલોક હોસ્પિટલ પાછળ, ઉસ્માનપુરા, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૧૩. Mob. : 9879274177.

x x x

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ ઓક્ટોબર માસનો અંક મળ્યો. આપનો જ તંત્રી લેખ જૈન સાધુ-સાધ્વી અને પાદવિહાર વાંચીને આપના લેખ માટે હાર્દિક અનુમોદના. ખાસ તો પાના ૨ નંબર ઉપર આપે લખ્યું છે કે, (૧) ‘જ્યારે દીક્ષા ગ્રહણ કરી ત્યારે ઉપર જણાવેલ પાંચ મહાવ્રત, પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિના આચરણની પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી’ તેનો ભંગ વાહનચાલનથી થતી હિંસાને લીધે થાય છે. જૈન ધર્મ એ આચાર પ્રધાન છે. વિહાર અંગેના ૮ નિયમો લખ્યા છે તે પણ યોગ્ય અને દરેક સાધુ-સાધ્વીજીએ જાતે મનથી સ્વીકારીને અમલને યોગ્ય છે.

(૨) પાદ વિહારનો ઉદ્દેશ ધર્મપ્રચાર અને સાધર્મિક વ્યક્તિની જિજ્ઞાસા સંતોષનો છે તેમજ શ્રાવક-

શ્રાવિકાને વૈયાવચ્ચ-સેવાનો લાભ પણ પાદ વિહારને લીધે જ મળે છે.

(૩) ખાસ તો આપે લખ્યું કે વિતરાગ જીવન દરમિયાન ભૌતિક કષ્ટ આવે એ કષ્ટ નથી એ ધીરજની પરીક્ષા છે. સાધનાનો અંશ છે. અને વિશેષ કર્મ નિર્જરાનું નિમિત્ત છે. તે ખૂબ જ સચોટ છે. અભિનંદન સહ અનુમોદના.

□ બાબુલાલ શાહના સાદર પ્રણામ (અદાવાદ)

ટેલિફોન : ૦૭૯ ૨૨૧૩૨૫૪૩

x x x

‘વિચાર મંથન’. વિદ્વાન શ્રી ધનવંતભાઈના લેખોનું સંકલન ખૂબ જ લાભદાયી બનશે. એમની કલમે આલેખાયેલા લેખોમાં ઘણી ગહન ચર્ચા પણ સરળ શબ્દોમાં વાંચવા મળે છે. એ જ કલમની ખૂબી છે.

□ પૂ. આ. શ્રી પૂર્ણચન્દ્રસૂરિ શ્રર

શંખેશ્વર, જી. પાટણ-૩૮૪૨૪૬.

x x x

ગણધરવાદ વિશેષાંક ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના વર્ષ ૬૧, અંક ૮-૯ ઓગસ્ટ-સેપ્ટેમ્બરનો મળ્યો છે. આ જૈન શાસનનો અણમોલ વિષય ગણાય. નિરખતા તે સમયના ફોટા ખરેખર હૃદયમાં ભાવને પ્રગટ કરે છે અને વાંચન ખરેખર જૈન શાસનનો અણમોલ વિષય ગણાય અને જેમના શાસનમાં આપણે જીવીએ છીએ તે શાસનની ઉચ્ચ વાતો આમાંના બધા લેખોમાંથી મળે છે. આ માટે વિદ્વાન લેખકોએ સારી

જહેમત કરી જ્ઞાન પામીને પીરસી છે. દુનિયાના વાદ-વિવાદોની જાણ મેળવવા કરતા આ ઉચ્ચ ૨૪ તીર્થંકરોના ગણધરોના પ્રશ્નોની જાણ અને તે પણ પ્રભુ પાસે જઈને પ્રશ્ન પૂછ્યા અને તેમના જ બની ગયા. મહાન જીવનના પંથે વળી ગયા. ક્યાંથી ક્યાં પહોંચી ગયા. વધુ શું લખવું. ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ ઘણાં જ વિષયોમાં જ્ઞાન પીરસે છે અને ગણધરવાદનો વિસ્તૃત ખ્યાલ આ બધા લેખોમાંથી પ્રાપ્ત થાય છે જે ખરેખર વાંચતાં આચરતાં સમજતાં માનવને ધન્ય બનાવે છે, પ્રબુદ્ધ બનાવે છે. માનદ્ સંપાદક શ્રી

ઋણ અને ઈન્વેસ્ટમેન્ટ

કામ ઉપર જઈ રહેલા પુત્રને પિતાએ કહ્યું, ‘બેટા મને પાંચસો રૂપિયા આપ. મારે ચશ્મા કરાવવા છે, આ તૂટેલા કાચથી વાંચી શકાતું નથી.’

પુત્રે ખિસ્સામાં હાથ નાંખી, પાકિટ કાઢી અંદરથી પાંચસોની નોટ કાઢી.

એ જ સમયે એનો પુત્ર બહાર આવ્યો, અને પોતાના પિતાને કહે, ‘ડેડી મને પાંચસો રૂપિયા આપો તો, મારે કૉમ્પ્યુટરનો પાર્ટ પરચેઝ કરવો છે.’

પુત્ર મુંઝવણમાં પડ્યો. એની પાસે રૂ. પાંચસોની એક જ નોટ હતી. કોને આપવી? પોતે જેનો લાડકો હતો એવા પિતાને કે પોતાના લાડકા પુત્રને? એણે પોતાની માતા પાસે આ મુંઝવણ રજૂ કરી.

માતા કહે, ‘તારા બાપને આપીશ તો ઋણ ચૂકવાશે અને તારા પુત્રને આપીશ તો ‘ઈન્વેસ્ટમેન્ટ થશે.’

રશ્મિભાઈ ઝવેરીએ ખરેખર આ કાર્ય હાથમાં લઈ પોતાને સાચા ઝવેરી બનાવ્યા છે. તેમને મારા વંદન-પ્રણામ. શુભભાવના સાથે વિરમું છું.

□ ડૉ. હિમતભાઈ શાહ-મુંબઈ

મો. ૯૩૨૪૫૩૦૨૯૨.

x x x

ઑક્ટોબર માસના અંકના ટાઈટલ પેજના અંતિમ પૃષ્ઠ પર શિનૃરિન-યોકુ-ગીતા જૈનનો લેખ વાંચ્યો.

‘જંગલની હવામાં સ્નાન કરવું અને ફરવું’ ખૂબ જ ઉત્તમ અર્થસભર સ્વાસ્થ્યપ્રદ ઉત્તમ લેખ માટે અનુમોદના. જંગલની હવામાં રસાયણો, માટીની ફૂગ અને બેક્ટેરિયામાંથી આવે છે એટલે જ માટીની સુગંધ આહ્લાદક હોય છે. પરંતુ મોટા ભાગના રસાયણો વૃક્ષોમાંથી આવતા હોય છે. વૃક્ષો તેના પાંદડાઓ, કોશિકાઓ વચ્ચેના ખાના અને ચયાપચયની પ્રક્રિયાના સુંદર વર્ણન સાથે તેની અસરોનું સુંદર વર્ણન કરેલ છે. શિનૃરિન-યોકુ ખરેખર સબળ ઉપચાર પદ્ધતિ છે અને સ્વસ્થતા માટે ઉપયોગી છે. આવા ઉત્તમ લેખ બદલ અભિનંદન.

□ બાબુલાલ શાહના સાદર પ્રણામ (અદાવાદ)

ટેલિફોન : ૦૭૯ ૨૨૧૩૨૫૪૩

x x x

પરમ આદરણીય પ્રમુખશ્રી પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા,

પ્રમુખશ્રી શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ,

શ્રદ્ધેય વ્યાખ્યાતાઓ અને સુજ્ઞ શ્રોતાજનો,

સવિનય અમને જણાવતાં આનંદ થાય છે કે પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા અમારા માટે અવિસ્મરણીય સુખદ સંભારણું બની ગયું છે. આત્મોન્નતિ માટે યોજાતી આ વ્યાખ્યાનમાળાથી શ્રોતાઓ અંતર્મુખ થાય છે. પરિણામે તેઓ તપ, ત્યાગ માટે તત્પર બને છે. તેથી અનેક દુઃખી, નિરાધાર અને સુખવંચિતોને સુખશાંતિ અને સદ્વિચારો મળે છે. કસ્તુરબા સેવાશ્રમને તેનો અત્યંત સુખદ અનુભવ થયો છે.

આશ્રમ ૧૯૩૦ થી ગરીબો, આદિવાસીઓ અને પીડિતોના કલ્યાણ માટે આરોગ્ય અને શૈક્ષણિક સેવા પ્રવૃત્તિઓ ચલાવે છે. કાળક્રમે આશ્રમની આર્થિક સ્થિતિ અતિ નબળી બની. પરિણામે એવા પ્રવૃત્તિઓનો વ્યાપ ઘટાડવાનો સમય આવી ગયો. આવા કપરા સમયે અમને શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘની બહુ મોટી આર્થિક મદદ મળી અને અમારી ડૂબતી નાવ તરી ગઈ. બાળકો માટે અમે સારા છાત્રાલયો, ભોજનાલયો બનાવી શક્યા. સંઘની આ કરુણા, સંવેદના, સ્નેહ અને સહાનુભૂતિ અત્યંત અભિનંદનીય છે. વંદનીય છે. સ્નેહ અને સહાનુભૂતિની આ સરિતા મહાસાગર બની રહે તેવી પ્રભુ જિનેશ્વરને અમારી અંતરપ્રાર્થના છે. સૌને સાદર વંદના.

વિનિત,

શ્રી ભીખુભાઈ ના. પટેલ

કસ્તુરબા સેવાશ્રમ, ફોન : (૦૨૬૩૭) ૨૭૩૫૫૫.

x x x

૭૯ પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા તા. ૨-૯-૨૦૧૩ થી તા. ૯-૯-૨૦૧૩ સુધી દરેક વક્તાની તથા તેના ભક્તિ સંગીત સાથેની સીડી મને આજે કુરીયરની મારફતે મળી છે. સમય લઈને પણ તે હું સાંભળીશ અને ઘર બેઠાં આજે ગંગા આવી તેને માણીશ. આપણે વિચાર કરીએ કે, ધર્મના વિચારોના પ્રચારમાં પણ વિજ્ઞાન આપણને કેટલું બધું કામ લાગે છે, જે આજથી ૨૫-૩૦ વર્ષ પહેલાં નહોતું. તમને જાણીને નવાઈ લાગશે કે ૧૯૫૧-૫૨ થી ૧૩ વર્ષ સતત વિનોબાજીએ ભૂદાન યાત્રા આખા દેશમાં કરી અને તેમના રોજના સવાર-સાંજના બે પ્રવચનો એ બોલતા અને લખનારા લખતા અને પછી તે એકાએક થતું અને ત્યારપછી તે ચોપડીરૂપે બહાર પડ્યું. અને એ માટે અતિશયોક્તિ વગર કહું કે, વિનોબાજીના એ પ્રવચનો સામ્યયોગની વિચારધારામાં અતિ ઉત્તમ ગણાય એવી ફિલસોફી સાથેના એ પ્રવચનો છે. ગાંધીજી કરતાં ચિંતનમાં વિનોબાજી ઘણાં આગળ હતા, કારણ કે તેમણે તમામ ધર્મોના મૂળ પુસ્તકો વાંચેલા, અને પદયાત્રામાં જે પ્રવચનો કર્યા, એમાંય ખાસ કરીને ગુજરાતમાં મોટા તીર્થસ્થાનો જૈનોના પાલીતાણા, શંખેશ્વર, હિન્દુઓના ડાકોર, દ્વારકા, અંબાજી, પ્રવચનોમાં ઉત્તમ પ્રવચનો ગણાય એવા છે. તે વખતે સી.ડી. નહોતી. એ વખતે સી.ડી.માં પ્રાપ્ત થાત, પરંતુ બહેન મીરાબહેન જેઓ અત્યારે વડોદરા રહે છે તેમણે અને બીજી બહેનોએ શબ્દસઃ એ પ્રવચનો નોંધેલા તેની ચોપડીઓ યજ્ઞ પ્રકાશને બહાર પાડેલી

આ બધું વાંચન એ મૂળભૂત વાંચન છે. જીવનમાં એકલી કુરસદ નહીં પણ મનની શાંતિ હોય ત્યારે અધિક શાંતિ આપે એવા એ પ્રવચનો છે. મજામાં હશે.

□ સૂર્યકાંત પરીખ, સ્વાતંત્ર્ય સેનાની (અમદાવાદ)

મો. : ૦૯૮૮૮૦૦૩૯૮૬.

STORY TELLING

અંગ્રેજી માધ્યમમાં ભણેલા આજના કિશોર અને યુવાનોને અંગ્રેજીમાં જૈન ધર્મની કથા કહેશું તો આ પેઢીને આ દ્વારા જૈન ધર્મના તત્ત્વ અને આચારની ખબર પડશે. જે એમના સંસ્કારને ઉજળા કરશે.

આ માટે આ સંસ્થા શ્રી મું. જૈ. યુ. સંઘ-મુંબઈના પ્રતિનિધિઓ મુંબઈના ઉપાશ્રયમાં જઈ ૫ થી ૨૦ વર્ષના બાળકોને અંગ્રેજીમાં કથા કહેવાનું અભિયાન શરૂ કરશે.

જૈન ધર્મના પ્રચાર માટે આ અભિયાનમાં સાથ આપવા માંગતા હોય એવા અંગ્રેજી જાણનાર બહેનોને અમે નિમંત્રણ પાઠવીએ છીએ.

સંપર્ક : ડૉ. રેણુકા પોરવાલ-૯૮૨ ૧૮૭૭૩૨૭

ડૉ. કામિની ગોગરી-૯૮૧ ૯૬૪૫૦૫

જયભિષ્મુ જીવનધારા : ૫૫

□ ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ

[સદાપ્રસન્ન જીવનના ધારક અને માનવતાપૂર્ણ મૂલ્યલક્ષી સાહિત્યના રચયિતા સર્જક જયભિષ્મુએ એમની કલમથી સમાજને જીવનલક્ષી અને પ્રેરણાદાયી સર્જનો આપ્યા. જેમ સાહિત્યમાં તે જ રીતે એમના જીવનમાં પણ સદૈવ પ્રસન્નતા પ્રગટતી રહેતી અને એમની એ પ્રસન્નતાનો એમના વિશાળ મિત્રવર્તુળે પણ અનુભવ કર્યો. એ વિશે જોઈએ આ પંચાવનમાં પ્રકરણમાં.]

‘શારદા’નો ડાયરો

મધ્યપ્રદેશના ગ્વાલિયર પાસેનાં શિવપુરીનાં જંગલોમાં આવેલા જૈન ગુરુકુળમાંથી અમદાવાદમાં આવીને ઠરીઠામ થયેલા જયભિષ્મુએ પત્રકાર તરીકે પહેલી કામગીરી શરૂ કરી. ‘જૈન જ્યોતિ’ અને ‘વિદ્યાર્થી’ સાપ્તાહિકમાં આવતીકાલના નાગરિકો માટે પોતાની તેજસ્વી કલમ દ્વારા નવા વિચારો આલેખવા લાગ્યા. એ પછી ઉષાકાંત પંડ્યાના ‘રવિવાર’ સાપ્તાહિકના અગ્રલેખ લખવાના નિમંત્રણ સાથે લેખનની દુનિયામાં પ્રવેશ કર્યો.

મુંબઈમાં વસતા શ્રી ધીરજલાલ ટોકરશી શાહ વતી ‘જૈન જ્યોતિ’ અને ‘વિદ્યાર્થી’ સામયિકના અમદાવાદમાં થતા પ્રકાશનકાર્યમાં પર પણ દેખરેખ રાખતા તેમજ એના અગ્રલેખો અને અન્ય લખાણો લખતા હતા. લેખોની સુંદર ગોઠવણ કરતા. આ માટે અમદાવાદના પાંચકૂવામાં આવેલ ઍડવાન્સ પ્રિન્ટરીના માલિક શ્રી મૂલચંદભાઈના ટેબલના ડાબા હાથે આવેલી એક કંબિનમાં બેસીને જયભિષ્મુ લેખન અને પ્રૂફરીડિંગની કામગીરી બજાવતા હતા.

જયભિષ્મુની કલાદૃષ્ટિને કારણે એમને આ પ્રારંભકાળે પણ જુદા જુદા લેખકો મળવા આવતા હતા અને જયભિષ્મુ એમના સ્વભાવ મુજબ એમને પુસ્તકની લખાવટ અને સાજ-સજાવટમાં મદદ કરતા હતા. વકીલાતનો વ્યવસાય કરતા લેખક શ્રી રમણિકલાલ દલાલ પોતાના પ્રથમ કાવ્યસંગ્રહ ‘પરિમલ’ના પ્રકાશન માટે ઍડવાન્સ પ્રિન્ટરીમાં આવ્યા અને ત્યાં એમને જયભિષ્મુનો મેળાપ થયો. જયભિષ્મુએ કાવ્યસંગ્રહના મુખપૃષ્ઠ માટે જાણીતા ચિત્રકાર કનુ દેસાઈને કહ્યું અને પછી પ્રથમ ચાર પૃષ્ઠની કલામય ગોઠવણી કરીને કલામય પૃષ્ઠ સાથે એ પ્રગટ થયો. આ સમયે રમણિકલાલ દલાલને જયભિષ્મુની કલાદૃષ્ટિનો પરિચય થયો.

એ પછી તો શ્રી રમણિકલાલ જયચંદ દલાલ એમના મિત્ર બની ગયા અને એમનો ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય દ્વારા ‘મુક્તિદ્વાર’ નામનો વાર્તાસંગ્રહ પ્રગટ થયો, ત્યારે એના કથાવસ્તુ, છાપકામ અને રૂપરંગમાં જયભિષ્મુનો આગવો ફાળો રહ્યો. આમ પ્રેસનો અનુભવ, ઉત્કૃષ્ટ મુદ્રણ સાથે પુસ્તકને પ્રગટ કરવાની કલારુચિ અને ધીરે ધીરે નીખરતી એમની લેખક તરીકેની નામનાએ એમને ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલયે

ખરીદેલા શારદા મુદ્રણાલય સુધી લઈ આવી.

જયભિષ્મુ ‘શારદા મુદ્રણાલય’માં ગયા, ત્યારે સાથે પોતાના નીવડેલા કસબી કારીગરોને પણ લઈ ગયા અને અહીં મુદ્રણકલાની એક નવી જ દુનિયા ઊભી કરી. જયભિષ્મુને પહેલેથી જ પુસ્તકની સજાવટનો શોખ. એમાં પ્રસિદ્ધ ચિત્રકારો સાથેના અંગત પરિચયને કારણે એના કલાપૂર્ણ સર્જનની અનુકૂળતા તેમજ જાતે સૂચનાઓ આપીને જુદા જુદા પ્રકારની ડિઝાઈનો કરાવીને નવાં રૂપરંગ ખડા કરવાની દૃષ્ટિને કારણે એમના દ્વારા થતાં પુસ્તક-પ્રકાશનોએ નવી કલાસૃષ્ટિનું સર્જન કર્યું.

આને માટે એમણે શારદા મુદ્રણાલયમાં અદ્યતન ટાઈપો વસાવ્યા. પ્રકાશનને અલંકૃત કરવા માટે ખાસ ચિત્રો અને સુશોભનો બનાવવાની પ્રથા અપનાવી અને પછી સુંદર બ્લોક બને તે માટે શ્રી પ્રભાત પ્રોસેસ સ્ટુડિયોના માલિક ગોવિંદભાઈ પટેલ અને પસાભાઈ પટેલનો સંપર્ક થયો. કનુ દેસાઈ, ચંદ્ર ત્રિવેદી, ‘શિવ’, રજની વ્યાસ, પ્રબોધભાઈ, સી. નરેન અને ઉસરે જેવા ચિત્રકારો શારદા મુદ્રણાલયમાં આવવા લાગ્યા. ધીરે ધીરે જે પુસ્તક છપાતું હોય તેના લેખકો આવે, એનાં ચિત્રો આલેખતાં ચિત્રકારો આવે, પ્રકાશનો સાથે જોડાયેલી વ્યક્તિઓ આવે અને બન્યું એવું કે સમય જતાં ‘શારદા મુદ્રણાલય’માં ડાયરો જામવા લાગ્યો.

અમદાવાદમાં ગાંધીમાર્ગ પર આવેલી જુમ્મા મસ્જિદની સામે એક માણસ જઈ શકે એવી નાનકડી ગલીમાં થઈને શારદા મુદ્રણાલયમાં પ્રવેશ થઈ શકતો. આ સાંકડી ગલીમાં પહેલાં તો પ્રેસના કામદારો અને ‘જયભિષ્મુ’ જ પ્રવેશતા હતા, પણ ધીરે ધીરે અહીં એવો ડાયરો જામ્યો કે જુદા જુદા ક્ષેત્રના અગ્રણી મહાનુભાવો પણ આવવા લાગ્યા. એ પહેલાં ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલયમાં લેખકોનું મિલન થતું. એ ‘ચા-ઘર’ને નામે ઓળખાતું. એ ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલયના મેડા પર એના માલિક શ્રી ગોવિંદભાઈ શાહ અને શ્રી શંભુભાઈ શાહ સાથે ‘ચા-ઘર’ના સાહિત્યકારોની મંડળી બેસતી હતી.

મુંબઈમાં એ સમયે ચાલતા ‘કલમ મંડળ’ કે ‘ભેળ મંડળ’ના જેવો આ સર્જકગોષ્ઠિનો નવો પ્રયોગ હતો. સર્જક ધૂમકેતુનો આ મૂળ વિચાર

હતો અને ફાંસ જેવા યુરોપીય દેશોમાં ‘કોફી હાઉસ’ હોય છે, તે પરથી આ કલ્પના કરી હતી. આ મંડળમાં ‘ધૂમકેતુ’ અગ્રસ્થાને હતા અને ‘ચા-ઘર’ના મિલન-મેળામાં કશીય ઔપચારિકતા વિના વાતચીત ચાલતી હતી. એ વાતચીત ઔપચારિક હોવાને પરિણામે માત્ર સાહિત્યકેન્દ્રી નહોતી. પરંતુ આઝાદીના આંદોલનો, ફિલ્મો અને ક્યારેક શેરના ભાવોની વધઘટ વિશે પણ આ મિત્રમંડળીમાં ચર્ચા થતી હતી.

એ ‘ચા-ઘર’ને પરિણામે ‘શ્રી આર. એમ. ત્રિવેદી ન્યૂ એજ્યુકેશન હાઈસ્કૂલ : અમદાવાદ’ જેવી સંસ્થા અને ‘સ્ત્રીજીવન’ સામયિક પણ શરૂ થયા હતા. ‘ચા-ઘર’માં ‘ધૂમકેતુ’, અનંતરાય રાવળ, મધુસૂદન મોદી, મનુભાઈ જોધાણી, શંભુભાઈ શાહ અને ધીરજલાલ ધનજીભાઈ શાહ આવતા હતા. જ્યારે આમંત્રિત તરીકે રતિલાલ મોહનલાલ ત્રિવેદી ઉપસ્થિત રહેતા હતા.

આમાં સહુ લેખન-પ્રવૃત્તિની વાત કરે. પોતે વાંચેલા લેખની વાત કરે અને દેશ-વિદેશની પણ વાત કરે. વળી ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલયમાં દરરોજ મળતા હોવાથી એને ભારરૂપ ન બનવા માટે એવો નિયમ કર્યો કે પ્રત્યેક વ્યક્તિએ એક-એક નવલિકા લખવી અને એનું પુસ્તક ‘ચા-ઘર’ના નામે પ્રગટ કરવું અને તે માટે ગૂર્જર તરફથી જે પુરસ્કાર મળે તેમાંથી ‘ચા-ઘર’નું ખર્ચ કાઢવું.

આ ‘ચા-ઘર’ની મંડળી સાત સભ્યોની બનેલી હતી. ધીરજલાલ ધનજીભાઈ શાહ ‘ચા-ઘર’ની રોજનીશી રાખતા હતા. જે સમય જતાં પુસ્તકાકારે (પ્રથમ આવૃત્તિ ૧૯૭૩) પણ પ્રગટ થઈ. આમ ‘ચા-ઘર’ એ મુખ્યત્વે સાહિત્યકારની મિલન-મંડળી હતી, પરંતુ થોડા સમય બાદ ‘ચા-ઘર’ બંધ થયું. ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલયે ‘શારદા મુદ્રણાલય પ્રેસ’ ખરીદ્યું અને તે પછી શરૂઆતમાં તો લેખકો, ચિત્રકારો અને પ્રકાશનના વ્યવસાય સાથે સંકળાયેલાઓ પોતાના કામ અર્થે મળવા આવતા હતા, પણ ધીરે ધીરે એમાંથી એક મંડળી જામી ગઈ.

‘ચા-ઘર’ના સપ્તર્ષિ મંડળે કરેલી નાનકડી શરૂઆતનું ‘શારદા મુદ્રણાલય’માં વિરાટ સ્વરૂપ જોવા મળ્યું. જયભિખ્ખુ રોજ બપોરે મ્યુનિસિપલ બસમાં બેસીને નિવાસસ્થાનેથી નીકળે અને લાલ દરવાજાના મુખ્ય બસસ્ટેન્ડ પર ઊતરે. ત્યાંથી ક્યારેક ચાલીને તો ક્યારેક બીજી બસમાં પાનકોરનાકા પાસે આવેલા શારદા મુદ્રણાલયમાં જાય. જયભિખ્ખુના સ્વભાવના આકર્ષણને કારણે મંડળી જામવા લાગી. જયભિખ્ખુ સમક્ષ આ મિત્રો એમનું અંતર ખોલતા. જયભિખ્ખુ એમને સહાય કે માર્ગદર્શન તો આપતા જ, પરંતુ જો એમાં અન્ય કોઈ વ્યક્તિ ઉપયોગી બની શકે તેમ હોય તો એને જાતે જઈને વાત પણ કરતા. આથી ઈશ્વર પેટલીકરે અન્ય સાહિત્યકારો અને જયભિખ્ખુ વચ્ચેનો તફાવત દર્શાવતાં નોંધ્યું છે, ‘બીજાનામાં અને એમનામાં જે ફેર છે એ એટલો કે બીજા પોતાની પ્રકૃતિને વશ થઈ સમાજ પાસે જતા હોય છે, જ્યારે શ્રી જયભિખ્ખુ જ્યાં બેઠા હોય છે ત્યાં સમાજ ઊભો થતો હોય

છે.’ (જયભિખ્ખુ સ્મૃતિગ્રંથ, પૃ. ૪૧).

આ ડાયરામાં ધૂમકેતુ અને ગુણવંતરાય આચાર્ય આવે. પદ્મશ્રી દુલા કાગ કે ચિત્રકાર કનુ દેસાઈ અમદાવામાં હોય ત્યારે અચૂક પધારે. ગુજરાત વિદ્યાપીઠના શાંતિલાલ શાહ, રમણિકલાલ જ. દલાલ, મધુસૂદન મોદી, રતિલાલ દેસાઈ જેવા લેખકો અને સંશોધકો આવે. ગુજરાત વિદ્યાપીઠના શાંતિલાલ શાહ હોય, તો દીપક પ્રિન્ટરીના સુંદરભાઈ હોય. ચંદ્ર ત્રિવેદી જેવા ચિત્રકારો પણ આ મહેફિલમાં શામેલ થાય અને પછી બધા સાથે મળીને ‘ચંદ્રવિલાસ’ના ચા-ઉકાળો મિક્સ મંગાવે. ક્યારેક કોઈ વિશેષ પ્રસંગ હોય, તો ‘ચંદ્રવિલાસ’ના ફાફડા જલેબીની મહેફિલ પણ થાય.

આ ડાયરામાં અમદાવાદમાં નવાસવા આવેલા લેખકો અને ચિત્રકારો પણ આવે. જયભિખ્ખુનો સ્વભાવ એવો કે કોઈ નવોદિત ચિત્રકાર આવે, તો એને પહેલાં કામ સોંપે. આને કારણે ઘણાં ચિત્રકારોને પુસ્તકનું મુખપૃષ્ઠ કરવાની પહેલી તક આપનાર જયભિખ્ખુ હતા. નવોદિતને સહાયરૂપ થવા માટે પરસ્પર સાથે પરિચય કરાવે. કોઈ નવોદિત લેખક મંડળીમાં શામેલ થાય, તો પોતે જે વિશેષાંકનું સંપાદન કરતા હોય, એમાં લેખ લખવા માટે નિમંત્રણ આપે. એ આખોય લેખ મઠારીને, સુંદર ચિત્ર સાથે પ્રગટ કરે.

અન્ય વ્યક્તિને સહયોગ આપવાની એટલી તત્પરતા કે સહુ કોઈ એ સમયે ગાંધીરોડ પર આવે, ત્યારે ‘શારદા મુદ્રણાલય’માં અચૂક આવે અને આ શારદાના ડાયરામાં શામેલ થાય. આ ડાયરામાં ધૂમકેતુને સહુ ‘ધૂમકેતુસાહેબ’ કહે અને ધૂમકેતુસાહેબ અહીં ખૂબ ખીલે. સાહિત્યની દુનિયાની અલકમલકની વાતો કરે. ક્યારેક સાહિત્યકારોની જૂથબંધીને કારણે થતી ઉપેક્ષા સામે આકોશ પ્રગટ કરે, તો ક્યારેક પોતાના અનુભવો વર્ણવે. ગુણવંતરાય આચાર્ય આવે એટલે મંડળીમાં નવું જોશ આવી જતું. ચા-ઉકાળો મિક્સ પીવાની સાથોસાથ બીડીનો દમ લગાવતા જાય. ક્યારેક ‘રસવંતી’ લાવવાનો સૌરાષ્ટ્રી બોલીમાં મીઠો આદેશ આપે. રસવંતી એટલે ‘ચંદ્રવિલાસ’ના પ્રસિદ્ધ જલેબી અને ફાફડા. એ પછી પોતાની વાતને આગવી ઢબે મલાવી-મલાવીને કહેતા જાય. એમાં પણ ગુણવંતરાય આચાર્યના ઓઠાં સાંભળવા સહુ કોઈ આતુર એવી મલાવી-મલાવીને વાત કરે કે સહુ કોઈને એમાં રસ પડે. એમણે કહેલી ‘ઊગલીવેરો’ નામની કથાનું એક સ્મરણ હજી આજેય તાજું છે એ માણીએ.

સૌરાષ્ટ્રનું ચુડા ગામ. ચુડાની પાસે ભડકવા નામનું નાનું એવું ગામડું. એક વાર ચુડા રાજ્યના ઠાકોર હરણનો શિકાર કરવા નીકળ્યા. રસ્તામાં આવ્યો મુશળધાર વરસાદ. સાથીઓ છૂટા પડી ગયા અને ઠાકોર તો ભૂલા પડ્યા. આમતેમ ઘોડા પર ઘણું દોડ્યા, પણ ક્યાંય રસ્તો મળે નહિ. આખરે થાકીને એક ઝાડની નીચે ઊભા રહ્યા.

એવામાં ત્યાંથી એક કોળી પસાર થતો હતો. એણે બાપુને ભીંજાતે કપડે વરસાદમાં થરથરતા દીઠા. એ બોલ્યો, ‘અરે બાપુ ! આપ આમ ? પધારો, મારી સાથે પધારો. અમારો વાસ નજીકમાં જ છે. એને પાવન કરો, બાપુ !’

વરસાદ મુશળધાર વરસતો હતો. ઠંડો પવન સુસવાટા મારતો હતો. કાયા થરથરતી હતી, એમાં વળી કાળી રાત વધતી જતી હતી. બાપુએ વાસને પાવન કરવાની વાત કબૂલ રાખી. રામજી મંદિરમાં બાપુને બેસાડ્યા. બાપુની ભારે આગતા-સ્વાગતા કરી.

કોળી-વાસની અનુભવી ઘરડી ડોસીને મનમાં વિચાર આવ્યો કે ગામનો ઘણી સેંકડો વરસમાં પહેલી વાર વાસમાં આવ્યો છે. એના કપડાં પલળીને નીતરે છે. આમ ને આમ ભીને કપડે જાય એ તો ઠીક નહીં.

એક કોળીને ડોસીમાએ બોલાવ્યો. ઠાકોરને માટે પોતાના હાથે વણેલું પાણકોરું કાઢ્યું. તાબડતોબ દરજીને બોલાવ્યો. રાતોરાત બાપુને બે જોડ કપડાં સિવડાવી દીધાં. સવાર પડી. વરસાદ રહી ગયો એટલે કોળીવાસમાંથી બાપુએ વિદાય લીધી. સાથે ભોમિયો લીધો અને ચુડા તરફ રવાના થયા. આ વાતને વર્ષ વીતી ગયું.

એક દિવસ આ કોળીવાસમાં રાજનો માણસ આવ્યો. એણે બધાને ભેગા કર્યા, ‘ચાલો, લાવો ડગલીવેરો.’

કોળીવાસમાં તો સૌ આશ્ચર્ય પામ્યા. એમના આગેવાને રાજના માણસને નમ્ર અવાજે પૂછ્યું, ‘ભાઈ, વેરા તો ઘણા સાંભળ્યા, પણ ક્યારેક ડગલીવેરાનું નામ સાંભળ્યું નથી. આ તે વળી કયો વેરો ?’

‘તમે ગયે વરસે બાપુને જોડ કપડાં સિવડાવી દીધાં હતાં ?’

‘અરે, પણ એ તો બાપુ વરસાદથી ભીંજાયા હતા, એમનાં કપડાં પલળેલાં હતાં એટલે બાપુની ખાતર બરદાસ્ત કરવા સિવડાવી આપ્યાં હતાં.’

‘એ કંઈ ન ચાલે. એક વાર તમે રાજને આપ્યું એટલે હવે વરસોવરસ આપવાનું. લાવો, ડગલી વેરો.’

આમ કહીને ગુણવંતરાય આચાર્ય વાતનું સમાપન કરતાં કહે કે ‘સૌરાષ્ટ્રનું એકમ થયું ત્યાં સુધી એટલે કે રાજપલટો થયો ત્યાં સુધી ભડકવાનો કોળી ચુડા રાજ્યને આ ડગલીવેરો ભરતો હતો.’

આ ડાયરામાં કવિ દુલા ભગતની સવારી આવે એટલે શારદા મુદ્રણાલયની ઑફિસ ઊભરાઈ જાય કાગબાપુ સાથે લોકગાયક રતિકુમાર વ્યાસ અચૂક હોય જ, બીજા એક-બે ગાયકો બાપુની સાથે હોય અને પછી પ્રેસના બધા કારીગરો બાપુની લોકગીતની સરવાણી સાંભળવા એકઠા થઈ જાય.

એક વાર શારદા મુદ્રણાલયમાં જ્ઞાનગોષ્ઠિ ચાલતી હતી. આ જ્ઞાનગોષ્ઠિમાં ડૉ. ન. મુ. શાહ પણ આવ્યા હતા. ડૉ. ન. મુ. શાહ એ

ગુજરાત કૉલેજમાં વિજ્ઞાનના અધ્યાપક હતા અને વિજ્ઞાનવિષયક ગ્રંથોના લેખ હતા. એમની સાથે જયભિખ્ખુને પારિવારિક સંબંધ હતો. એમના પુત્ર ડૉ. સુમંત શાહ આજે પણ પરિવારના સ્વજન સમાન છે. ડૉ. ન. મુ. શાહ કહેતા કે ડાયરાને કારણે એમને ઘણો ફાયદો થયો. જયભિખ્ખુ એમના વિજ્ઞાનવિષયક લેખોમાં રસ લેતા, અવારનવાર સૂચનો આપતા અને જરૂર પડ્યે એમના લખાણને મઠારી આપી, સુવાચ્ય બનાવતા. જે સમયે ગુજરાતી ભાષામાં વિજ્ઞાનવિષયક લખાણો અલ્પ પ્રમાણમાં હતાં, ત્યારે પ્રો. ન. મુ. શાહ નોંધે છે કે આ વિષયને સુગમ્ય બનાવવા માટે જયભિખ્ખુની સૂચનાઓ એમને ઉપયોગી નીવડતી હતી. (જયભિખ્ખુ સ્મૃતિગ્રંથ, પૃ. ૮૮).

એક વાર આ જ્ઞાનગોષ્ઠિમાં ધૂમકેતુ, મધુસૂદન મોદી, મનુભાઈ જોધાણી, કનુભાઈ દેસાઈ ને ડૉ. ન. મુ. શાહ વગેરે ઉપસ્થિત હતા. ત્યારે જયભિખ્ખુને ‘ગુજરાત સમાચાર’માં એક કૉલમ લખવાનું નિમંત્રણ મળ્યું હતું. એ પૂર્વે તેઓ સંદેશમાં ‘ગુલાબ’ અને ‘કંટક’ નામનું કૉલમ લખતા હતા. ગુરુવાર એ જયભિખ્ખુનો અતિ પ્રિય વાર એટલે એમણે ‘ગુજરાત સમાચાર’ના તંત્રી શ્રી શાંતિલાલ શાહને કહ્યું કે મારું કૉલમ ગુરુવારે પ્રગટ થાય તેમ કરજો. પછી ડાયરામાં ચર્ચા ચાલી. કૉલમના નામાભિધાનના ફેબા કોણ બને એની સ્પર્ધા થઈ. સહુએ પોતપોતાની રીતે એ કૉલમનું નામ સૂચવ્યું. એમાંથી પસંદગીના ડઝનેક નામોની જયભિખ્ખુએ યાદી કરી અંતે આ મંડળીએ ‘ગુજરાત સમાચાર’ની એ કૉલમનું નામ ‘ઈંટ અને ઈમારત’ પસંદ કર્યું.

જયભિખ્ખુના ડાયરામાં ધીરુભાઈ ઠાકર, મધુસૂદન પારેખ અને નટુભાઈ રાજપરા જેવા અધ્યાપકો પણ આવતા. ૧૯૪૬ના જુલાઈ કે ઓગસ્ટ માસમાં ધીરુભાઈ ઠાકરને જયભિખ્ખુની પહેલી વાર ઓચિંતી મુલાકાત થઈ. એમનું પુસ્તક છપાતું હતું એ નિમિત્તે ધીરુભાઈ શારદા પ્રેસમાં ગયા હતા અને એમણે જોયું કે ટેબલની મુખ્ય ખુરશી પર બેસીને એક ભાઈ જોશીલી જબાનમાં કોઈની સાથે વાત કરી રહ્યા હતા, માંડીને વાર્તા કહેતા હોય તેમ. આજુબાજુના શ્રોતાઓ એ વાર્તારસમાં ડૂબી ગયા હતા. એ પછી જયભિખ્ખુની વાત પૂરી થતાં ધીરુભાઈની એમને ઓળખ આપવામાં આવી. દસ જ મિનિટમાં ધીરુભાઈને લાગ્યું કે જયભિખ્ખુ રંગીલા લેખક છે. સંસારમાં માત્ર ઊંડા ઊતરેલા જ નહીં, પણ એના રસકસ જાણતલ શોખીન જીવ છે. ધીરે ધીરે એમને જયભિખ્ખુની રસિકતાનો પરિચય થયો.

સાદો પોષાક અને શરમાળ કે સંકોચશીલ દેખાતો જયભિખ્ખુનો ચહેરો સમય જતાં એમના નામ જેવો છેતરામણો લાગ્યો. પ્રવાસમાં રહેવાનું બનતાં જયભિખ્ખુના ખાનપાન, વસ્ત્રાભૂષણ અને રહેણીકરણીમાં બાદશાહી ઠાઠ જોવા મળ્યો. વળી જેમ જેમ પરિચય વધતો ગયો તેમ તેમ એમના પ્રેમ અને મમત્વનો અનુભવ થયો. ધીરુભાઈ ઠાકરને લાગ્યું કે એમનું સ્નેહીમંડળ ખૂબ બહોળું છે અને

ધીરુભાઈ પણ ગુજરાત કૉલેજનું એમનું અધ્યાપન કાર્ય પૂરું કરીને અવારનવાર ‘શારદા મુદ્રણાલય’માં જતા અને એક સાયદિલ અને નિખાલસ મિત્ર તરીકે ધીરુભાઈ ઠાકર અને જયભિખ્ખુનો સંબંધ વધુ ને વધુ ગાઢ બનતો ગયો.

આ ડાયરામાં અલકમલકની વાતો ચાલે. ઈશ્વર પેટલીકર, પન્નાલાલ પટેલ અને પિતાંબર પટેલ પણ આ ડાયરાના સભ્યો બની ગયા કે ડાયરામાં જઈને કેફ કરે નહીં તો એમને ચેન ન પડે એવું વ્યસન લાગું પડ્યું. પ્રમાણમાં અળગા રહેનારા આ સર્જકો જયભિખ્ખુના ડાયરામાં ભળી ગયા. ઈશ્વર પેટલીકર એની પાછળ ‘એમના સ્વભાવનો જાદુ’ જુએ છે.

કનુ દેસાઈ આવે એટલે ચલચિત્રની દુનિયાની અલકમલકની વાતો શરૂ થાય અને બધા રસથી સાંભળે. આ ડાયરાને પરિણામે સમાજના જુદા જુદા વર્ગના અગ્રણી લોકો સાથે જયભિખ્ખુનો ગાઢ સંબંધ બંધાયો, તો બીજી બાજુ જયભિખ્ખુના સંકોચશીલ સ્વભાવ, સાહિત્યમંડળોથી દૂર રહેવાની વૃત્તિ અને જૈનકથાલેખનને કારણે તથા ‘જયભિખ્ખુ’ ઉપનામને લીધે જનમાનસમાં જે છાપ હતી, એ ઈમેજ આ ડાયરાને કારણે બદલાઈ ગઈ. ચિત્રકાર સોમાલાલ શાહે તો જ્યાં સુધી એમના પુસ્તકો વાંચ્યા નહોતા, ત્યાં સુધી એમ માનતા કે એ શુદ્ધ સાહિત્યને

બદલે ધર્મ અને પંથ વગેરેની અસરથી રંગાયેલું એમનું સાહિત્ય હશે, પણ એકાદ વાર ડાયરામાં આવ્યા અને પછી એ પુસ્તકો વાંચ્યા ત્યારે એમની માન્યતા ખોટી સાબિત થઈ અને એમને લાગ્યું કે ‘શુદ્ધ સાહિત્યનાં બધાંય તત્વોથી જયભિખ્ખુનું લખાણ સભર ભરેલું છે.’ એમને જયભિખ્ખુ ‘સૌજન્ય, હડાપણ અને સરળતા’ની મૂર્તિ જેવા લાગ્યા એટલે અઠવાડિયે એક વાર વહેલી સવારે ચાલતા ચાલતા સોમાલાલ શાહ જયભિખ્ખુની સાથે વાતો કરવા માટે ઘેર પણ આવતા.

થોડાં વર્ષો સુધી આ ડાયરો ચાલ્યો. સહુએ આનંદ માણ્યો. પછી જયભિખ્ખુના સ્વાસ્થ્યને કારણે અને સંજોગો બદલાતાં એ વિખરાયો. એ પછી એમના ઘેર પણ કલાકારો, લેખકો, સામાજિક કાર્યકરો, મુદ્રણકળાના નિષ્ણાતો, પત્રકારો અને શિક્ષકોમાંથી કોઈ ને કોઈ એકઠાં મળીને આનંદપ્રમોદ કરતા હતા. આનંદકિલ્લોલ સાથે કામ કરતા રહેવું અને જેની સાથે બે-આંખ મળ્યાનો સંબંધ હોય, તેને માટે કશુંક કરી છૂટવું એ જયભિખ્ખુનું ભાવ જીવનભર ટકી રહ્યો.

(ક્રમશઃ)

(૧૩-બી, ચંદ્રનગર સોસાયટી૦, જયભિખ્ખુ માર્ગ, પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૭.) મોબાઈલ : ૦૯૮૨૪૦૧૯૮૨૫

સંગીતમય જૈન મંત્ર સ્તવના : શબ્દ અને સંગીતની ભક્તિધારા અદ્ભુત પ્રતિસાદ

તા. ૫ ઓક્ટોબર ૨૦૧૩ ના સવારે ૮-૩૦ વાગે ઘરની ઘંટડી રણાકી. પ્રાણમિત્ર શ્રી કુમાર ચેટરજીનું આગમન થયું. ૨૨મી નવેમ્બર '૧૩ ના નહેરુ સેન્ટરમાં જૈન મંત્રો-સ્તવનોને મૂળ રાગમાં દૃશ્ય-શ્રાવ્ય સાથે તેઓ એક પ્રોગ્રામ રજૂ કરવાના છે તેમ જણાવ્યું.

મને તે વિષે એક અજૈન બંગાળી કલાકાર શું કરી શકે તેની જિજ્ઞાસા થઈ. તેઓએ તાત્કાલિક જ બે-ચાર પદો, મંત્રો તથા સ્તવનો સંભળાવ્યા. હું મંત્રમુગ્ધ થઈ ગયો.

મેં તેમને તરત જ પૂછ્યું કે અમે શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ આ પ્રોગ્રામનું આયોજન કરવાનું ઉપાડી લઈએ તો કેમ ? બિલકુલ સમય લીધા વિના સંમતિ દર્શાવી અને તેમના મુખ ઉપર પ્રસન્નતા દેખાઈ. ડૉ. ધનવંતભાઈએ પણ તરત આ વિચારને વધાવી લીધો.

અમારી મિટીંગમાં સૌની વચ્ચે આની મેં રજૂઆત કરી. સૌએ એક અવાજે સ્વીકારી લીધું. સાથે સાથે સંઘની વ્યાખ્યાનમાળા, ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ માસિક પત્રિકા તથા વિવિધ પ્રવૃત્તિ માટે મોંઘવારીના કારણે

થતી નુકસાનીને પહોંચી વળવા Fund Raising માટે પ્રોગ્રામ કરવો તેવું સર્વસંમતિથી નક્કી કર્યું.

અત્યાર સુધી ૨૯ સંસ્થાઓને પોણા પાંચ કરોડ જેવી માતબર રકમ દાતાઓ થકી મળેલ અર્પણ કરી છે. સૌ સંસ્થાઓ પણ આ કાર્યક્રમમાં જોડાઈ તેનો અનહદ આનંદ અને ગૌરવની લાગણી અનુભવીએ છીએ.

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘે સફળતાપૂર્વક પાર પાડેલા આ કાર્યક્રમનો શ્રેય દાન આપનાર દાતાઓ તથા ઊંડાણ વિસ્તારમાં કામ કરતી સંસ્થાઓના કાર્યકર્તાઓને જ જાય છે – જાણે કરુણાનો ત્રિવેણી સંગમ રચાયો.

આ કાર્યક્રમ દ્વારા આત્માને થોડી ક્ષણો માટે અદ્ભુત અનુભૂતિ થઈ એ પણ કોઈ ભૂલી નહિ શકે. સર્વેનો આભાર, અભિનંદન, અભિવાદન.

□ નીતિન સોનાવાલા

સંયોજક અને ઉપપ્રમુખ : શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ

પુસ્તકનું નામ :

જૈન શિલ્પ વિધાન-ભાગ-૧-૨

શિલ્પશાસ્ત્ર પ્રવેશિકા

લેખક : મુનિશ્રી સૌમ્યરત્નવિજયજી

પ્રકાશન-પ્રાપ્તિસ્થાન : શ્રી જિનશાસન આરાધના

ટ્રસ્ટ (ચંદ્રકુમાર જરીવાલા) ફોન : ૨૨૮૫૮૩૮૦.

૬, બદ્રીકેદાર સોસાયટી, મરીન ડ્રાઈવ, ઈ-રોડ,

મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૨. મૂલ્ય-૩૦૦/-

પાના-ભાગ-૧-૨૨૫, ભાગ-૨-૨૬૨.

આવૃત્તિ-૨૦૧૩-પ્રથમ.

આ ગ્રંથ મુનિશ્રી સૌમ્યરત્નવિજયજીએ આ વિષયના તજજ્ઞો સાથે પરામર્શન કરીને તૈયાર કર્યો છે. આ ગ્રંથનો વિષય છે-‘મંદિર સ્થાપત્ય વિષયક શિલ્પશાસ્ત્રનું બાળબોધક શૈલીમાં સ્પષ્ટ ચિત્ર સહિત નિરૂપણ.’

આ ગ્રંથની વિશેષતા એ છે કે તે શિલ્પશાસ્ત્ર વિષયક ૧૫૦ થી પણ અધિક પ્રાચીન અર્વાચીન શિલ્પગ્રંથોના દોહન રૂપે અને ૧૦મી સદીથી ૨૦મી સદી સુધીમાં બંધાયેલ અનેકાનેક મંદિરોના પ્રત્યક્ષ અભ્યાસના દોહન રૂપે તૈયાર થયો છે.

શિલ્પવિદ્યાશાખાના પ્રતિષ્ઠિત વિદ્વાનો, વિશ્વ વિદ્યાલયોના પ્રાધ્યાપકો, પીએચ.ડી. સ્કોલરો, ભૂસ્તરશાસ્ત્રના નિષ્ણાતો, વાસ્તુઉર્જાના રીસર્ચરો તથા મંદિર નિર્માણ કાર્યના અનુભવી શિલ્પીઓ અને શ્રાવકો સાથેની કલાકોની સંગોષ્ઠિના અનુભવ-નિષ્કર્ષરૂપ આ શિલ્પગ્રંથો બન્યા છે.

માત્ર ભારતમાં જ નહિ, વિદેશની ધરતી ઉપર પણ મંદિરો નિર્માણ કરવાના હોય ત્યારે આ પ્રદેશના શિલ્પીઓ જે સાત્ત્વિક સ્વરૂપની નાગર શૈલીના મંદિર નિર્માણ કરે છે તેનું સંક્ષિપ્ત શાસ્ત્રીય વર્ણન આ ગ્રંથમાં છે.

શિલ્પશાસ્ત્રને લગતા વિષયો-મંદિર સંબંધી ભૂમિ, દિશા, વાસ્તુ મંદિરના અંગોની સમજ, ૨૪ તીર્થંકરોના ૮૨ પ્રાસાદ, મંદિરના દોષો, ખંડિત પ્રતિમાઓના સંસ્કરણ, ખાણમાંથી શિલાગ્રહણ, જીર્ણોદ્ધાર, ૨૪યજ્ઞ-યજ્ઞીઓના મૂર્તિવિધાન, દેવ-દેવીની ધ્વજા સ્વતંત્ર સ્વરૂપની કરવાના પ્રમાણો, નવગ્રહ-દશદિક્પાલના શાસ્ત્રીય સ્વરૂપો તથા ગૃહમંદિર અને ગુરુમંદિર જેવા અનેક વિષયોને આવરી લઈ તે પર સંક્ષિપ્ત સારભૂત વિવરણ આ શિલ્પગ્રંથમાં કરવામાં આવ્યું છે.

પ્રસ્તુત શિલ્પગ્રંથ સંપુટ જ્ઞાનભંડારો (લાયબ્રેરીઓ) ઉપરાંત ભારતભરના સકળ શ્રી

સર્જન-સ્વાગત

□ ડૉ. કલા શાહ

સંઘોએ વસાવવા યોગ્ય છે આ ગ્રંથ કલાપિપાસુઓ માટે ઉપકારક બની રહેશે.

x x x

પુસ્તકોના નામ : (૧) પ્રેરણાનો પારિજાત (૨) પ્રેરણાનો પરાગ (૩) પ્રેરણાની પરબ (૪) પ્રેરણાનું પંચામૃત (૫) પ્રેરણાનો પયગામ.

લેખક : આચાર્ય વિજય રાજરત્નસૂરિ

પ્રકાશક અને પ્રાપ્તિસ્થાન : શ્રી ધર્મકૃપા ટ્રસ્ટ,

પ્રો. નટુભાઈ પી. શાહ, યશરિષભ, મનાપોર

ચકલા પાસે, જૈન વાગા, ડભોઈ, જિ. વડોદરા.

પીન-૩૮૧ ૧૦. મો. : ૦૮૮૮૮૮૦ ૧૧૨૧૬

મૂલ્ય : રૂ. ૫૦/- દરેક પુસ્તકના. પાના : પ્રેરણાના

પરિજાત-૧૨૮, પ્રેરણાનો પરાગ-૧૬૦,

પ્રેરણાની પરબ-૧૫૦, પ્રેરણાનું પંચામૃત-

૧૨૦, પ્રેરણાનો પયગામ-૧૨૮.

પ્રેરણાનો પરિજાત : પૂજ્યપાદ સિદ્ધહસ્ત સર્જક

આ. ભ. શ્રી વિજય રાજરત્નસૂરીશ્વરજી મ.સા.

લિખિત ‘પ્રેરણાના પારિજાત’ પુસ્તકના લેખો

‘ગુજરાત સમાચાર’ ની લોકપ્રિય કોલમ ‘અમૃતની

અંજલિ’ માટે લખાયા હતા. આ પુસ્તકમાં

સુરિપુરંદર આ. હરિભદ્રસૂરીશ્વરજીએ ‘યોગબિંદુ’

ગ્રંથમાં નિર્દેશોલ ઓગણીસ સર્વસામાન્ય

સદાચારોનું સર્વ વર્ગને ઉપયોગી રસપ્રદ વિશ્લેષણ

કરવામાં આવ્યું છે.

પારિજાત એ એક એવું વૃક્ષ છે જે માનવીની

બધી ઈચ્છાઓ પૂર્ણ કરે છે. જેનો બીજો અર્થ

કલ્પવૃક્ષ પણ થાય છે. જીવનને મંગલમય દિશા

દર્શાવતા પ્રેરક વિચારો, વાતો, દૃષ્ટાંતો, ઘટનાઓ

કલ્પવૃક્ષથી જરાય ઓછા નથી. કારણ કે કલ્પવૃક્ષ

પદાર્થોની બાહ્ય સમૃદ્ધિ આપે છે જ્યારે આ પ્રેરક

બાબતો સદ્ગુણોની આંતર સમૃદ્ધિ આપે છે.

જીવન પરિવર્તન કરતી પ્રેરણા આ પારિજાતથી

પણ ચડિયાતી છે.

આ રીતે વિચારતાં ‘પ્રેરણાના પારિજાત’

જીવનના ઉપવનને સદ્વિચાર અને સદાચારથી

મધમધનું કરવાની પ્રેરણા આપે છે.

પ્રેરણાનો પરાગ : પૂ. આચાર્ય વિજય રાજ-

રત્નસૂરિની કલમે કંડારાયેલ ‘પ્રેરણાનો પરાગ’

પુસ્તકના પાને પાને સમ્યક્ પ્રેરણાઓનો પરાગ પ્રસારાયેલો છે. આપણે જો ભ્રમરનું સ્તર આત્મસાત્ કરીને એ પરાગ પીવાનો-માણવાનો પ્રયાસ કરીશું તો એક અલગ, એક અદ્વિતિય અપાર્થિવ આનંદની અનુભૂતિ પ્રાપ્ત કરી શકીશું, જેના થકી જીવનમાં સમ્યક્ પરિવર્તનની શક્યતા સર્જાશે.

પરંતુ જો આપણું મન અશુચી સમી ગલત બાબતો પ્રત્યે આકર્ષાય તો માનવાનું કે આપણું મન માખી જેવું છે અને જો આપણી કક્ષા ભ્રમર જેવી હશે તો આપણું મન માત્ર પુષ્પ જેવી સારી બાબતો પ્રત્યે જ-એટલે પરાગ પ્રત્યે જ આકર્ષણ અનુભવશે.

પ્રેરણાનો પરાગ શુદ્ધ-પવિત્ર મને માણવાની પ્રેરણા આપતું આ પુસ્તક દરેકના જીવનને મધમધનું કરે તેવું છે.

પ્રેરણાની પરબ : પ. પૂ. વિજય રાજરત્નસૂરિજી રચિત ‘પ્રેરણાની પરબ’ પુસ્તક જીવનમાં ઉર્ધ્વારોહણ કરવાની પ્રેરણા આપે છે. માનવીનું જીવન પર્વતારોહણ સમું દુર્ગમ છે. પર્વતનું આરોહણ કરતી વખતે અનેક પ્રકારના ઊંચા-ચઢાણ-ઉત્તરાણ આવતા હોય છે. એ ચઢતાં ચઢતાં તેને વચ્ચે વચ્ચે તરસ લાગે છે. ત્યારે તે પરબનું જલ પીને તાજગી અને સ્ફૂર્તિનો અનુભવ કરે છે. પર્વત જેટલો ઊંચો, આરોહણ એટલું જ કઠિન. એટલે પરબની આવશ્યકતા તો રહે જ. માનવજીવન પણ મુશ્કેલીઓથી ભેરવું છે. જીવનયાત્રી જીવનના ચઢાણમાં નાસીપાસ ન થઈ જાય તે માટે પરબની જરૂર છે અને એ પરબ એટલે આ પુસ્તક-‘પ્રેરણાની પરબ’. જીવનમાં થતા કડવા અનુભવો, આકર્ષક પ્રલોભનો ઉર્ધ્વારોહણ પ્રત્યે ઉદાસીન ના બનાવે તે માટે પ્રેરણાની પરબ દરેક વાચકને મદદરૂપ નીવડશે.

પ્રેરણાનો પયગામ : સિદ્ધહસ્ત સાહિત્યકાર અને તેજસ્વી વક્તા પ.પૂ.આ. વિજય રાજરત્નસૂરિના આ પુસ્તકમાં લોકપ્રિય અખબાર ‘ગુજરાત સમાચાર’ની ધર્મલોક પૂર્તિ માટે લખાયેલા લેખોનું સંકલન કરવામાં આવ્યું છે.

આ પુસ્તકમાં પૂજ્યશ્રી શ્રેયનું સંગીત સંભળાવે છે. જીવનમાં ધર્મગુરુ, સંત, શિક્ષક, માતા-પિતા અથવા વડીલ વ્યક્તિઓ ઉપદેશ આદેશ કે સંદેશ આપે છે. આ બધામાં વ્યવહારની ભૂમિકા હોય છે. પણ કેટલાંક સંદેશાઓમાં તેની

પાર્શ્વભૂમિમાં સંગીત રણઝણતું હોય છે. ઘણીવાર એ સંગીત Silent શાંત-મૌન હોય છે. એનો નાદ કોઈ વિરલાને જ સંભળાય છે અને સંદેશની પાર્શ્વભૂમિમાં જ્યારે શ્રેયનું સંગીત રણઝણ છે ત્યારે એ સંદેશને ઉપદેશની ઊંચાઈ આપોઆપ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. એ સંદેશ એટલે ‘પ્રેરણાનો પયગામ’. ‘પ્રેરણાનો પયગામ’ વાચકના આત્માને જાગૃત કરે તેવો છે.

પ્રેરણાનું પંચામૃત : પૂજ્ય આચાર્ય વિજય રાજરત્નસૂરિ રચિત ‘પ્રેરણાનું પંચામૃત’ એટલે કલ્પસૂત્રની કામધેનુ. કહેવાય છે કે પંચામૃત દૂધ-દહીં-ઘી આદિ જો ભોજનનો વિષય બને તો આરોગ્ય-બળ અને બુદ્ધિ આદિમાં વૃદ્ધિ થાય છે. અને જો અભિષેક વિધાનનો વિષય બને તો પ્રભુ પ્રતિમાની શુદ્ધિ તેમજ તેજ વૃદ્ધિનું કારણ બને છે. ભૌતિક પંચામૃત જો આ પરિણામ સર્જી શકે છે તો આધ્યાત્મિક પ્રેરણાનું પંચામૃત આત્મિક ભાવ આરોગ્યની વૃદ્ધિ કરી શકે છે એ નક્કી છે. ભૌતિક પંચામૃત ફક્ત પ્રતિમાની શુદ્ધિવૃદ્ધિ કરી શકે જ્યારે આધ્યાત્મિક પંચામૃત આત્મિક શુદ્ધિવૃદ્ધિનું અને પરમ તેજવૃદ્ધિનું કારણ બને છે. આ અદ્ભુત પંચામૃતનું ઉગમ સ્થાન ‘કલ્પસૂત્ર’ રૂપ કામધેનુ. પવિત્ર આગમ ગ્રંથ કલ્પસૂત્રના છઠ્ઠા પ્રવચનમાં ભગવાન મહાવીરની આંતરસ્થિતિનું વર્ણન કરતાં જે મૂળ સૂત્ર છે તેમાંની ૨૩ વિરલ વિશેષતાઓને કેન્દ્રમાં રાખી આ પુસ્તકનું આલેખન થયું છે. એમાંથી પ્રગટતા આધ્યાત્મિક પ્રેરણાનું પંચામૃત છે ૧. તપ, ૨. ત્યાગ, ૩. તિતિક્ષા, ૪. પવિત્રતા અને ૫. પરિણતિ. આ પંચામૃતનું આપણે પણ યથાશક્તિ રસપાન કરીએ.

x x x

પુસ્તકનું નામ :

સુમંગલામહાટીકાસમલંકૃત શ્રી નવતત્ત્વ પ્રકરણ-સંસ્કૃત ટીકાના ગુર્જર ભાવાનુવાદ સહિત

લેખક-ભાવાનુવાદ : પ. પૂ. આચાર્યદેવ શ્રી વિજય સૂર્યોદયસૂરીશ્વરજી મહારાજ

પ્રકાશક અને પ્રાપ્તિસ્થાન : શ્રી ધર્મકૃપા ટ્રસ્ટ-ડભોઈ-દભાવતી તીર્થ. પ્રો. નટુભાઈ શાહ, યશરિષભ, મનાપોર ચકલા પાસે, જૈન વાગા, મહો. યશોવિજયજી માર્ગ, ડભોઈ, જિ. વડોદરા. પીન-૩૮૧૧૦. ફોન : ૦૨૬૬૩-૨૫૫૩૦૩. મૂલ્ય : રૂ. ૪૦૦/- પાના ૫૨૮. આવૃત્તિ પ્રથમ.

જૈન શાસનમાં નવ તત્ત્વોનું પ્રતિપાદન કરનારા આગમો તેમજ સુવિહિત ગીતાર્થ પૂર્વાચાર્ય રચિત સંખ્યાબંધ ગ્રંથો વિદ્યમાન છે.

આ ગ્રંથમાં ગાથાઓમાં તત્ત્વની વહેંચણી આ પ્રમાણે છે. ૧ થી ૭ ગાથામાં જીવતત્ત્વ, ૮ થી ૧૪ ગાથામાં અજીવતત્ત્વ, ૧૫ થી ૧૭ ગાથાઓમાં પુણ્યતત્ત્વ, ૧૮ થી ૨૦ ગાથામાં પાપતત્ત્વ, ૨૧ થી ૨૪ ગાથામાં આશ્રવતત્ત્વ, ૨૫ થી ૩૩ ગાથામાં સંવરતત્ત્વ, ૩૪ થી ૩૬ ગાથામાં નિર્જરતત્ત્વ, ૩૭ થી ૪૨ ગાથામાં બન્ધતત્ત્વ, ૪૩ થી ૫૦ ગાથામાં મોક્ષતત્ત્વ અને ૫૧ થી ૪૮ ગાથાઓમાં પ્રકીર્ણક અધિકાર આપવામાં આવ્યો છે.

સાથે સાથે આ ગ્રંથમાં સ્થળે સ્થળે આચારંગ સૂચગડાંગ, શ્રી ભગવતીજી, પન્નવણાજી તત્ત્વાર્થસૂત્રસટીક યોગશાસ્ત્ર, નવતત્ત્વ ભાષ્ય, વગેરે અનેક ગ્રંથોના ઉપયોગી પ્રમાણો આપ્યા છે. કોઈ કોઈ સ્થળે તે સૂત્રોના અખંડ પાઠો તેમજ ટીકાના પાઠો પણ આપ્યા છે. આ ગ્રંથને શક્ય તેટલો સુગમ બનાવવાનો પ્રયત્ન થયો છે. વિષયોની સ્પષ્ટતા માટે યોગ્ય પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે. ઉપયુક્ત સ્થાને યંત્રો તેમજ આકૃતિઓ

પણ આપવામાં આવી છે. તે ઉપરાંત શ્રુતની અગાધતા, વિષયોનું ગાંભીર્ય અને અતીન્દ્રિય પદાર્થોનું દુરાવગાહપણું જાળવવામાં આવ્યું છે.

આવા અનુપમ ગ્રંથના વાંચન-પઠન થકી જૈન-જૈનેતર સમાજમાં જિનેશ્વર ભગવંતોએ પ્રતિપાદન કરેલા જીવજીવાદિ તત્ત્વોનું જ્ઞાન વિસ્તાર પામે છે અને તત્ત્વજ્ઞાનજન્ય સમ્યક્દર્શન, સમ્યગ્ચારિત્રાદિ ગુણોની પ્રાપ્તિ કરી ભવ્યાત્માઓ આત્મકલ્યાણ સાધી શકે છે.

x x x

સાભાર સ્વીકાર

૧. મનોવિજય અને આત્મશુદ્ધિ : લેખક પ. પૂ. ગણિવર્ધ શ્રી યુગભૂષણ વિજયજી નાના પંડિત મ.સા.

પ્રકાશક : ગીતાર્થગંગા

પ્રાપ્તિસ્થાન : પ, જૈન મર્ચન્ટ સોસાયટી, ફતેહપુરા રોડ, પાલડી, અમદાવાદ-૭.

૨. સ્વાનુભૂતિની પગથાર : આચાર્ય યશોવિજયસૂરિ. આ. ઓમકારસૂરિ આરાધના ભવન, સુભાષચોક, ગોપીપુરા, સુરત. મૂલ્ય : રૂ. ૮૦.

૩. સિંહ સવારીનો અસવાર : મુનિ આત્મદર્શનવિજય પ્રાપ્તિસ્થાન : અખિલ ભારતીય સંસ્કૃતિ રક્ષક દળ, ચંદનબાળા કોમ્પ્લેક્સ, પાલડી, અમદાવાદ.

મૂલ્ય : રૂ. ૧૦૦/-

૪. સૂરિ કનકની સુવર્ણ ગાથા :

સંયોજક મુનિ આત્મદર્શન વિજય

પ્રકાશક : કલ્યાણ મિત્ર પરિવાર-મુંબઈ.

આનંદ મંગલ ગ્રુપ-સુરત.

x x x

બી-૪૨, દયાનંદ સોસાયટી, એ-૧૦૪, ગોકુલધામ, ગોરેગામ (ઈસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦૦૬૩. મોબાઈલ નં. : 9223190753.

દિલમાં દયાનું ઝરણું વહાવીએ

(શાર્દૂલ વિક્રિડિતમ્)

આયુર્દીઘતરં વ પુર્વસ્તરં ગોત્રં ગરીયસ્તરં
વિત્તંભૂરિતરં બલબહુતરં સ્વાનિત્વમુઃચ્ચૈસ્તરં।
આરોગ્યં વિગતનંતરં ત્રિજગતિશ્રલાઘ્યત્વમસ્વેતરં
સંસારામ્બુનિધિંકરોતિ સુતરંચેતઃકૃપાર્દ્રાન્તરમ્।।

(સિન્દૂર પ્રકાશઃ)

ઉચ્ચ કુળ ને, શરીર સારું, આયુ પણ લાંબુ તેનું,
બળમાં વૃદ્ધિ, પુષ્કળ પૈસો, માન વધે જગમાં તેનું;
થાય પ્રશંસા સઘળે તેની, દેહે જેને રોગ ન થાય,
જેના દિલમાં દયા ભરી છે, તે મુક્તિમાં વહેલો જાય.

(શ્યામજી માસ્તર)

યશસ્વી જૈન તવારીખ (૪૩ પાનાથી ચાલુ)

□ અંગ્રેજોએ જેમને ૧૯ જુન ૧૯૫૮ના ફાંસી આપી તે જૈનોમાં લાલા હુકમચંદ જૈન હરિયાણાના હતા. સિંધીયા પરિવારની ખજાનચી અને મહારાણી લક્ષ્મીબાઈને આર્થિક સહાયતા દેનાર અમર શહીદ અમરચંદ બાઈયાને ગ્વાલિયરમાં બાવીસ જુન ૧૯૫૮ના ઝાડ પર લટકાવી દેવામાં આવ્યા અને તેમનું શબ ત્રણ દિવસ સુધી લટકતું રહ્યું. પોતાના અંતિમ સમયે જિનદર્શનની ઈચ્છા બતાવનાર સોલાપુરના મોતીચંદ શાહને માર્ચ ૧૯૧૫માં ફાંસી આપવામાં આવી. આવી તો અનેક ઘટનાઓ સંશોધકની પ્રતીક્ષા કરતી દેશભરમાં પડી છે.

□ જૈન શહીદોની નામાવલીની એક નાનકડી ઝલક : સિંધઈ પ્રેમચંદ જૈન-દમોહ (મ. પ્ર.), સાતાપ્પા ટોપણાવર કડવી શિવાપુર (બેલગામ) કર્ણાટક, ઉદયચંદ જૈન, મંડલા (મ. પ્ર.), સાબુલાલ વૈશાખિયા, ગઢાકોટા (મ. પ્ર.), કુ. જયાવતી સંઘવી, અમદાવાદ (ગુજરાત), નાથાલાલ શાહ, અમદાવાદ (ગુજરાત), અણ્ણા પત્રાવલે, સાંગલી (મહારાષ્ટ્ર), મગનલાલ ઓસવાલ, ઈન્દોર (મ. પ્ર.), ભૂપાલ અણ્ણાસ્કુરે, ઢિકપુર્લી (કોલ્હાપુર), મહારાષ્ટ્ર, કન્ધીલાલ જૈન, સિલોઈડી (જબલપુર) મ. પ્ર., મુલાયમચંદ જૈન, જબલપુર (મ. પ્ર.), ચૌ. ભૈયાલાલ જૈન, દમોહ (મ. પ્ર.), ચૌથમલ ભંડારી, ઉજ્જૈન (મ. પ્ર.), ભૂપાલ પંડિત, હૈદરાબાદ (આંધ્રપ્રદેશ), ભારમલ, કોલ્હાપુર (મહારાષ્ટ્ર), હરિશ્ચંદ્ર દગડોવા, પરભણી (મહારાષ્ટ્ર) વગેરે.

જૈન ક્રાંતિકારીઓની એક નાનકડી ઝલક : અર્જુનલાલ શેઠી, જયપુર, (રાજ.), વિમલ પ્રસાદ જૈન, દિલ્હી, રાજૂતાઈ, સાંગલી (મહારાષ્ટ્ર), શ્રીમતી અંગૂરી દેવી, આગરા (ઉ. પ્ર.), મોતીલાલ તેજવત, ઉદયપુર (રાજ.), લીલાબહેન અને રમાબહેન (ગુજરાત) વગેરે.

□ સતાવન (મ. પ્ર.)ના વરિષ્ઠ સ્વતંત્રતા સેનાની અને એડવોકેટ શ્રી કમલચંદ જૈન અદ્ભુત અનુભવ વર્ણવે છે : જેલમાં રહેવાના સમય દરમ્યાન બે વખત પર્યુષણ પર્વ આવ્યા. બંને પર્યુષણ અમે જેલમાં ઉજવી શક્યા. સંવત ૧૯૪૨માં જિલ્લા જેલ મંડલેશ્વરમાં હતા. ૧૦ થી ૧૨ જૈન ભાઈઓ હતા. પર્વના દિવસોમાં દેવદર્શન વિના ભોજન નહીં કરવાનો નિયમ હોવાનું કારણ અમે ધર્યું અને સ્થાનિક મંદિરમાંથી ભગવાનની પ્રતિમા લાવવાની અનુમતી મળી. તેથી પ્રતિદિન સવારે પૂજન અભિષેક કર્યા, બપોરે તત્ત્વાર્થ સૂત્રનું પૂજન અને સાંજે સામાયિક. એ દિવસોમાં અમારા હાથનું બનાવેલું શુદ્ધ ભોજન દિવસમાં એકવાર અમે લેતા હતા. આવી જ રીતે સંવત ૧૯૪૩માં સેન્ટ્રલ જેલ ઇંદોરમાં પણ પ્રતિમાજી લાવવાની અનુમતિ મળી. ત્યાં શુદ્ધ ભોજન શહેરથી મંગાવી શકાતું હતું. અમારી સાથેના મિત્રોમાં મિશ્રીલાલજી ગંગવાલ, જે પાછળથી મધ્ય પ્રદેશના મુખ્ય મંત્રી થયા અને બાબુલાલજી પાટોદી હતા જેમને આ પર્વની ઉપાસનાથી ખૂબ આનંદ થયો.

□ સુપ્રસિદ્ધ ઇતિહાસવિદ્ ડૉ. જ્યોતિપ્રસાદ જૈનનું આ વિધાન વિદ્વાનોને સમજવા જેવું છે : જૈન ઇતિહાસ વિદ્યા અત્યારે પણ કંઈક અવિકસિત અને પ્રારંભિક અવસ્થામાં છે. સામગ્રી ઘણી છે પણ તે એટલી બધી વિખરાયેલી છે કે તે બધું એકત્રિત કરીને શોધખોજપૂર્વક વ્યવસ્થિત કરવું અને ઇતિહાસ નિર્માણમાં તેનો ઉપયોગ કરવો તે એક બે માણસનું કામ નથી. કોઈ સાધનસંપન્ન સંસ્થાના કાર્યકરો સુગઠીત થઈને દાયકાઓ સુધી સંપાદન કરે તો થાય.

□ વડા પ્રધાન રાજીવ ગાંધીએ ૧૮ એપ્રિલ ૧૯૮૮ના રોજ દિલ્હીમાં મહાવીર વનસ્થલીનું ઉદ્ઘાટન કરતાં કહ્યું કે ભગવાન મહાવીરે અમને જે અહિંસાનો ઉપદેશ આપ્યો તે આજે પણ વિશ્વને માટે એટલો જ મહત્વપૂર્ણ છે જેટલો આજથી ૨૫૦૦ વર્ષ પૂર્વે હતો.

આ વિશ્વમાં માનવતા માટે આટલો મોટો સિદ્ધાંત આ સિવાય કોઈ છે જ નહીં. અહિંસાનો આ સિદ્ધાંત આપણા દેશના આઝાદી આંદોલનની શક્તિ હતી. ગાંધીજી, પંડિત જવાહરલાલ નહેરુ અને ઇંદિરાજીએ પણ પોતાની નીતિઓ બનાવતી વખતે જૈન સિદ્ધાંતો નજર સમક્ષ રાખ્યા. ભારતની વિદેશ નીતિ મહાવીરના સિદ્ધાંતો પર આધારીત છે. નિઃશસ્ત્રીકરણની વાત હોય કે પર્યાવરણ સુધારાની વાત હોય મહાવીરના સિદ્ધાંતો નજર સમક્ષ રાખવા પડે. જ્યારે અમારી સમક્ષ સમસ્યા ખડી થાય ત્યારે અમારી પાસે અહિંસાનો એક જ રસ્તો બચે છે. આજે વિદેશી શક્તિઓ પણ કબૂલે છે કે માનવતાને બચાવવા માટે અહિંસા જ એકમાત્ર રસ્તો છે.

□ ભારતીય સંવિધાનની મૂળ પ્રતના દૃઢમાં પાને ભગવાન મહાવીરનું ચિત્ર મૂકવામાં આવ્યું છે.

□ સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલે દેશ આઝાદ થયા પછી કહ્યું, ‘જૈન શબ્દનો અર્થ છે, જિતેન્દ્રીયપણું, સંયમ અને અહિંસા. જ્યાં અહિંસા છે ત્યાં દ્વેષ રહી શકે નહીં. દુનિયાને આ પાઠ શીખવવાની જવાબદારી આજે નહીં તો કાલે અહિંસાત્મક સંસ્કૃતિના રક્ષક જૈનોએ જ લેવી પડશે.’

□ સંવત ૧૯૮૧ના ફેબ્રુઆરીની વાત છે તે સમયના પ્રધાનમંત્રી ઇંદિરા ગાંધી શ્રવણ બેલગોલામાં ભગવાન બાહુબલી મહામસ્તાકાભિષેક સમારોહમાં પોતાના ભક્તિપુષ્પ અર્પણ કરીને દિલ્હી આવ્યા. સંસદમાં ચર્ચા વખતે કેટલાક સભ્યોએ ટીકા કરી અને તે સમયે શ્રીમતી ગાંધીએ કહ્યું કે “હું મહાન ભારતીય વિચારોની એક પ્રમુખ પરંપરા પ્રતિ મારા શ્રદ્ધાસુમન અર્પણ કરવા ગઈ હતી. જેનાથી ભારતીય સંસ્કૃતિ અને ઇતિહાસ પર ગહન પ્રભાવ પડ્યો અને સ્વતંત્રતા સંગ્રામમાં અપનાવાયેલ અહિંસા સિદ્ધાંત પણ જેમાંથી મળ્યો. ગાંધીજી પણ જૈન તીર્થંકરો દ્વારા કહેવાયેલ અહિંસા અને

અપરિગ્રહના સિદ્ધાંતોથી પ્રભાવિત હતા.’’

તે સમયે એક સભ્યે ટીકા કરતાં કહ્યું કે, ‘ક્યા આપ જૈન હો ગઈ હૈ?’ તે સમયે શ્રીમતી ઇંદિરા ગાંધીએ ગર્જના કરતાં કહ્યું કે, ‘માત્ર હું જ નહીં પણ સંપૂર્ણ રાષ્ટ્ર જૈન છે, કેમ કે અમારો દેશ અહિંસાવાદી છે અને જૈન ધર્મ અહિંસામાં વિશ્વાસ રાખે છે. જૈન ધર્મના આદર્શના રસ્તાને અમે છોડીશું નહીં.’

□ ૧૩-૧૪ જાન્યુઆરી ૨૦૦૫ના એક વિદ્યાર્થીના સવાલના જવાબમાં રાષ્ટ્રપતિ અબ્દુલ કલામે કહ્યું કે, ‘સત્ય અને અહિંસા એવી મિસાઈલ છે જેનાથી સંપૂર્ણ દુનિયામાં શાંતિ સ્થાપિત કરી શકાય છે.’

□ રાષ્ટ્રભક્ત ભામાશાહના સ્મરણમાં ભારતની કેન્દ્ર સરકારે ૩૧ ડિસેમ્બર, ૨૦૦૦ના રોજ ૩ રૂપિયાની ટપાલ ટિકિટ બહાર પાડી હતી.

□ સંવત ૧૯૫૮માં ૧૯ જાન્યુઆરીના રોજ ભારતમાં સૌ પ્રથમ લાલા હુકમચંદ જૈન, મિર્ઝા મુનીર બેગ અને ફકીરચંદ જૈનને ફાંસી અપાઈ હતી.

□ આઝાદી આંદોલનમાં અમર શહીદ મોતીચંદ શાહે કહ્યું હતું કે, ‘માતા (દેશ) અને ધર્મની રક્ષા માટે હું મારા પ્રાણના બલિદાન આપવાનું પસંદ કરું છું. મારું ફાંસી ઉપર લટકવું એ જ મારો સંદેશ છે. આપણે કેવળ પોતાની માતા વિષે વિચાર્યું છે પરંતુ આપણી માતાની પણ મા, આપણા સૌની મા, ભારત માતા વિષે વિચાર્યું નથી.’

□ આપણા દેશનું રાષ્ટ્રગીત ‘જનગણ મન અધિનાયક જય હૈ’ છે. આ ગીતના રચયિતા કવિ રવીન્દ્રનાથ ટાગોર છે. આ ગીતનું સર્વપ્રથમ ગાયન ૨૭ ડિસેમ્બર ૧૯૧૧ના ભારતીય રાષ્ટ્રીય કોંગ્રેસના અધિવેશનમાં થયું. દેશને સ્વતંત્રતા મળ્યા પછી ૨૪ જાન્યુઆરી ૧૯૫૦ના તેનો રાષ્ટ્રગીત સ્વરૂપે સ્વીકાર થયો. આ ગીતમાં પાંચ ખંડ છે પરંતુ પહેલા ખંડનો જ રાષ્ટ્રગીત તરીકે સ્વીકાર થયો છે. આ ગીતના બીજા ખંડમાં

‘જૈન’ શબ્દ મૂકાયો છે. બીજા ખંડની તે પંક્તિઓ આ મુજબ છે:

હિંદુ બૌદ્ધ શિખ જૈન પારસિક

મુસલમાન ખ્રિસ્તાની

પૂરબ-પશ્ચિમ આસે તવ સિંહાસન-પાશે

પ્રેમહાર હય ગાથા.

□ આઝાદી પૂર્વે સંવત ૧૯૩૦ આસપાસ જૈન પ્રદીપ નામનું ઉર્દૂમાં દેવબંદ જિલ્લા સહરાનપુર (ઉ.પ્ર.)થી એક સામયિક પ્રગટ થતું હતું જેમાં ડૉ. જ્યોતિપ્રસાદ જૈનનો ભગવાન મહાવીર અને મહાત્મા ગાંધી નામનો લેખ પ્રગટ થયો અને તે પછીના અંકો અંગ્રેજ સરકારે જપ્ત કરી લીધા અને સામયિક બંધ કરાવ્યું. આ સામયિક હિંદીમાં પુનઃ તેમના પરિવારના શ્રી કુલભૂષણ કુમાર જૈને શરૂ કર્યું છે.

□ સ્વતંત્રતાના સેનાની અર્જુનલાલ શેઠીને તેમના અપરાધની સૂચના વગર તેમને જયપુર જેલમાં બંધ કરી દેવામાં આવ્યા ત્યાંથી બેલૂર જેલમાં મોકલી આપવામાં આવ્યા. ત્યાં તેમણે ભગવાન મહાવીરની મૂર્તિની પૂજા કર્યા વિના કંઈ ખાવું અને નહીં તેવો નિયમ હોવાથી ૫૬ દિવસના ઉપવાસ કર્યા.

□ અર્જુનલાલ શેઠના વફાદાર અને જાંબાજ શિષ્ય વીર મોતીચંદ જૈનને આઝાદી પૂર્વે ફાંસી આપવામાં આવી. મોતીચંદ મહારાષ્ટ્રીયન હતો. શ્રી શેઠીને ખૂબ આઘાત થયો. પુત્ર સમાન મોતીચંદની સ્મૃતિમાં શ્રી શેઠીએ પોતાની એક પુત્રીનો વિવાહ મહારાષ્ટ્રના એક યુવક સાથે કર્યો. શ્રી અર્જુનલાલ શેઠીએ કહ્યું કે, ‘જે પ્રાંત અને જે સમાજના સુપુત્રને દેશ માટે બલી ચઢાવવામાં આવ્યો તે પ્રાંતને મારી પુત્રી અર્પણ કરું છું. સંભવ છે કે તેથી કોઈ મોતી જેવો પુત્રરત્ન ઉત્પન્ન થઈને દેશને કામ આવે.’

(આ વિગતો તૈયાર કરવામાં ડૉ. કપૂરચંદ જૈન અને ડૉ. શ્રીમતી જ્યોતિ જૈન સંપાદિત જૈન વિરાસતનો ઉપયોગ કર્યો છે.)

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘને મળેલું અનુદાન

પ્રબુદ્ધ જીવન સૌજન્ય દાતા

૨૦૦૦૦ શ્રી ગુલાબચંદ કરમચંદ શાહ

૨૦૦૦૦ કુલ રકમ

કિશોર ટિબેટિયા કેળવણી ફંડ

૧૦૦૦૦ શ્રી જીતેન્દ્ર એચ. ટિબેટિયા અને તપન જે. ટિબેટિયા

૫૦૦૦ શ્રી ભાનુચન્દ્ર પીપલીયા

૧૫૦૦૦ કુલ રકમ

માલવી એજ્યુકેશન એન્ડ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ

૩૨૧૭૭૪૧ આગળનો સરવાળો

૪૦૦૦૦૦ ડૉ. જયંત એમ. પારેખ

૫૦૦૦ શ્રી કે. સી. શાહ અમદાવાદ

૫૦૦૦ શ્રીમતી હંસાબેન કે. શાહ-અમદાવાદ

૩૬૨૭૭૪૧ કુલ રકમ

પ્રબુદ્ધ જીવન નિધિ ફંડ

૨૦૦૦૦૦ શ્રીમતી સવિતાબેન શાહ-લંડન

૫૦૦૦ શ્રી જગદીશ શાહ-સુરત

૨૫૦૦ શ્રી વસંતકુમાર એન. મહેતા

૧૦૦૦ શ્રી હિતેનભાઈ મોરારજીભાઈ દેઢિયા

૨૦૮૫૦૦ કુલ રકમ

જમનાદાસ હાથીભાઈ મહેતા અનાજ રાહત ફંડ

૫૦૦૦ શ્રી જગદીશભાઈ શાહ-સુરત

૧૦૦૦ રીના કે. દોષી

૫૦૦ શ્રી સુંદરજી મંગલદાસ પોપટ-પુના

૬૫૦૦ કુલ રકમ

જનરલ ડોનેશન

૧૫૦૦૦ શ્રી પ્રમોદચંદ્ર શાહ

૧૧૦૦૦ શ્રી સી. કે. મહેતા

૧૦૦૦૦ શ્રી પરાગ ઝવેરી

૧૦૦૦૦ શ્રી નિખીલ જીતેન્દ્ર શાહ HUF

૫૦૦૦ શ્રી પુષ્પસેનભાઈ ઝવેરી

૫૦૦૦ શ્રીમતી ઉષા દિલીપ શાહ

૧૦૦૦ શ્રી બચુભાઈ એન. વોરા

૫૭૦૦૦ કુલ રકમ

Thus He Was Thus He Spake

KABIR

*The bhakti path winds in a delicate way.
On this path there is no asking and no not asking.
The ego simply disappears the moment you touch him.
The joy of looking for him is so immense that you just
dive in,
and coast around like a fish in the water.
If anyone needs a head, the lover leaps up to offer his.*

— Kabir

Kabir was born to a Brahmin widow in a village near Varanasi in 1440. But she abandoned him out of fear because he'd been born to her outside marriage. He was then brought up in a poor household, by a family of Muslim weavers.

No wonder then that this boy grew up to be the Kabir whose preachings married the best of Hindu and Muslim philosophies. Vaishnava saint Ramananda imparted divine teachings to Kabir but Kabir was just 13 years old when his teacher passed away.

His mixed education in life led him to living the life of a mystic while being a householder and a tradesman.

Kabir's greatest work is the Bijak, an idea of the fundamental one. This collection of poems clarifies Kabir's universal view of spirituality. Though his vocabulary is replete with Hindu spiritual concepts like Brahman, karma and reincarnation, he strongly condemned dogmas in both Islam as well as Hinduism. His Hindi was simple, straightforward and accessible to the oppressed classes who were amongst his greatest followers. He was never formally educated and was almost completely illiterate. According to legend, the only word that he ever learned how to write was "Rama".

Kabir through his couplets not only reformed the mindset of common villagers and low caste people but gave them self-confidence to question Brahmins. Kabir believes in self-surrender and God's bhakti. He suggests inward worship and remembrance of God. For him, true worship is only inwards.

Kabir composed no systematic treatise, rather his work consists of many short didactic poems, often expressed

in terse vigorous language in the form of Padas, Dohas, and Ramainis (forms of poetry).

He advocated leaving aside the Quran and Vedas to follow the Sahaj path or the simple, natural way to God. He believed in the atma but spurned the Hindu societal caste system and idol worship. The major part of Kabir's work was collected by the fifth Sikh guru Arjan Dev and incorporated into the Sikh scripture Guru Granth Sahib. The hallmark of Kabir's works consists of his two line couplets, known as the 'Kabir ke Dohe'. The Dohas reflect the deep philosophical thinking of the poet saint.

Kabir composed in a pithy and earthy style, replete with surprise and inventive imagery. His poems resonate with praise for the true guru who reveals the divine through direct experience, and denounce more usual ways of attempting god-union such as chanting, austerities, etc.

Legend says that he relinquished his body when he was about 120 years old. There is a famous legend about his death; When he died, his Hindu and Muslim followers started fighting about the last rites. When they lifted the cloth covering his body, they found flowers instead. The Muslim followers buried their half and the Hindu cremated their half. In Maghar, his tomb and samadhi still stand side by side.

O servant where dost thou seek me?

O servant, where dost thou seek Me?

Lo ! I am beside thee.

I am neither in temple nor in mosque:

I am neither in Kaaba nor in Kailash:

*Neither am I in rites and ceremonies,
nor in Yoga and renunciation.*

*If thou art a true seeker, thou shalt at once see Me:
thou shalt meet Me in a moment of time.*

Kabir says, ‘

O Sadhu ! God is the breath of all breath.’

□ **RESHMA JAIN**

The Narrators

Mobile: 9820427444

THE GLORIOUS DARŚANAS

BY : ATISUKHSHANKAR TRIVEDI

CHAPTER-1 : INTRODUCTORY

There are those in the West (Schopenhauer, Maxmuller, Deussen and others) that have paid the highest compliments to Indian Philosophy. On the other hand there are people that have made hurried generalisations and done great injustice to Indian Philosophy. Thus Thilly generalises that the theories of the oriental people (Hindus, Egyptians, Chinese) "consist, in the main, of mythological and ethical doctrines, and are not thorough-going systems of thought: they are shot through with poetry and faith." This seems to raise the question: Is Indian Philosophy Philosophy at all?

If Philosophy is a striving after Knowledge, an impartial pursuit of Truth, the pre-Darśana and Darśana Philosophy in India is certainly Philosophy and Philosophy of the highest type too. If Philosophy be identified with Methodology, the Philosophy in the Upaniṣads ceases to be Philosophy. Indian Philosophy does not lose its claims to be styled Philosophy, though at times mixed with poetry or mythology. That portion of Indian thought which is clearly systematic, namely the Darśanas, is Philosophy proper; and the History of the Darśanas may be shown to be a history in the sense of a more or less evolving process of thought.

उत्तिष्ठत जाग्रत प्राप्य वरान् निबोधत ।

क्षुरस्य धारा निशिता दुरत्यया दुर्गं पथस्तत् कवयो वदन्ति ॥

-कठ.

Early Thinking : The Vedas (Rik, Yajus, Sāma and Atharva) constitute the earliest literature of Ancient Indian civilization. The Vedic hymns are addressed to various forces of Nature as the Vedic divinities, and there is not much Philosophy in them. But even in these hymns poetry and philosophy are combined and in places monotheistic tendencies are visible. In a hymn, called by Maxmuller the "Hymn to the Unknown God", there is distinct attempt to offer prayers to *one* Individual God, the Prajāpati.

In the later Vedic works we have the Brāhmaṇas, the Āraṇyakas, and the Upaniṣads. Brahman means a prayer, and Brāhmaṇas means that which is related to prayers. Each Veda had its Brāhmaṇas, the chief ones being the Aitareya and the Śatapatha Brāhmaṇa. Āraṇyakas and the Upaniṣads form appendices to the Brāhmaṇas. The close of the Brāhmaṇa period was about 500 B.C. and the substance of their literature is

mostly ritualistic, rarely abstract and purely speculative. The Āraṇyakas or 'Forest Treaties' are a further development of the Brāhmaṇas, and in them meditation began to supplant sacrifices and ritualism. The Brāhmaṇas in their way were a link between the Brāhmaṇas and the Upaniṣads wherein we have distinct speculative fights on metaphysical questions, though clothed in poetic imagery.

The Upaniṣadic period extends from about 1200 to 500 B.C., and the most important of them are the Chhāndogya and the Bṛihadāraṇyaka. It is the texts of these Upaniṣads, mostly, that form the basis of the doctrines of the later schools of Indian Philosophy.

The Main currents of thought in the Upaniṣads :

In the Upaniṣads, we pass from prayer to Philosophy or rather Philosophic visions, from the objective to the subjective phase of religion. In the Vedas whereas forces of Nature are emotionally and imaginatively approached, in the Upaniṣads there is a cool attempt to scan the cosmos by Thought and Reason. The Ultimate Reality in the Upaniṣads is the Brahman, i.e. the One Indescribable Absolute and besides this everything else is Unreal. Secondly, the whole Universe is the Brahman or Ātman; and this is Upaniṣadic Pantheism. This Ātman is the controlling Spirit of Universe: this is Upaniṣadic Theism. Thus there are different currents of thought to be met with in the Upaniṣads.

The Upaniṣads may be grouped under 4 or 5 chief classes. Howsoever a way they be grouped, the Bṛihadāraṇyaka and the Chhāndogya belong to the oldest group, and in them some of the most Philosophic and characteristic notions are found.

Brahma is the one, Ultimate Principle of Reality.* Plurality is either an illusion or Appearance (Monism of Vadānta) or the manifestation of One is a diversity of forms: (Modified Monism: Viśiṣṭādvaita of Rāmānuja). The seeds of later philosophies are found in different places in the Upaniṣads. Thus we have traces of the Budhhistic Void in the Upaniṣadic notion that in the beginning only Non-Being existed (Chhāndogya) or of the Sāṅkhya Sattva Tamas and Rajas Gunas or at-

* अशब्दस्पर्शमरूपमव्ययं तथारसं नित्यमगन्धवच्च यत् ।

अनाद्यनन्तं महतः परं ध्रुवं निचाय्य तं मृत्युमुखात्प्रमुच्यते ॥

-कठ.

tributes in the mention of three primary colours, the Red, White and the Black (in the Chhândogya and Śvetāśvatara), or of the Yoga system in the emphasis on Dhyāna or meditation (in the Śvetāśvatara), or of the Nyāya-Vaiśeṣika in the concept of Mokṣa, i.e., the Summum Bonum in the Upaniṣads, or of the contrast of the efficacy of Works and Knowledge as in the Pūrva and Uttaramimāmsa in the Īsāvāsyopaniṣad.

We have in the Upaniṣads the doctrine of Ātman,** the theory of Karma, the notion of Emancipation by Self-knowledge, i.e., the Knowledge of the Brahman, and such other familiar notions of Indian Philosophy.

The Brahman can only be described in a negative way: it is the Neti, Neti—not this, not that: it is indescribable. For says the Brihad : Not big and not slender, not short and not long, not red and not fluid, not cloudy and not dark, not wind and not ether, not adhesive, without taste or smell, without eye or ear, without speech, without understanding, without vital force and without breath, without mouth and without size, without inner or outer*** (3.8.8.).

Ethics, Psychology and Metaphysics are clothed in Mysticism and Imagery, and by reason of their vagueness and imaginative flights, the Upaniṣads have become on the one hand most interesting literature and on the other the roots and suggestions of later systematic thought.

The Bṛihadāraṇyaka and Yājñavalkya: The Bṛihadāraṇyaka has 6 chapters of which 2nd, 3rd and 4th alone are of philosophical importance. The central philosopher is Yājñavalkya. He is an excitable and yet kind philosopher. He has two wives, Maitreyī and Kātyāyanī, with the former of whom he enters into highly spiritual relations and discussions. Another philosophical lady is Gargi, who in this Upaniṣad discusses the Immanence of the Brahman with Yājñavalkya. A sym-

posium is presented in the court of King Janaka, wherein the sage answers the philosophers who raise various doubts about his metaphysics. The teaching of Yājñavalkya which emerges out of his conversation with Maitreyī, with King Janaka, and with the philosopher of his court may be briefly summed up. All objects are centred in the Self. The Self or Ātman pervades everywhere. All things exist for the Self and all things are dear for the Self. Thus in his conversation with Maitreyī about the pantheistic Ātman Yājñavalkya says: "Lo, verily, not for the love of the husband is a husband dear, but for love of the Self—the Soul (Ātman) a husband is dear. Not for love of the wife is a wife dear but for love of the Soul a wife is dear;" and so on, till at last he says, "Lo, verily not for love of all, all is dear, but for love of the soul all is dear." "Verily it is the soul that should be seen, that should be hearkened to, that should be thought on and should be pondered on. O Maitreyī, Lo, verily, with the seeing of, with the hearkening to, with the thinking of, and with the understanding of the soul, this world—all is known." Our best endeavour is thus to know and realise the Self. But what is the Self? It can only be characterised in negative terms as stated above, 'Neti, Neti.' The Self is Immanent in the Universe. It is the light of all lights.

Chief Upaniṣads : [The total number of Upaniṣads and chief Upaniṣadic philosophers or rather sages]. There are enumerated about 112 Upaniṣads, chief amongst which are:

1. Bṛihadāraṇyaka and Chhândogya
2. Īśa and Kena
3. Aitareya, Taittirīya and Kauṣītaki
4. Kaṭha, Muṇḍaka and Śvetāśvestara
5. Praśna, Maitri and Māṇḍukya

The sages who are chief thinkers in these Upaniṣads are Yājñavalkya, Aruṇi, Śaṇḍilya, Dādhyach and Sanatkumāra. The other thinkers are Raikva, Satyakāma, Jābāla, Jaivati, Uddālaka, Bhāradvāja, Batuki, Gārgi and Maitreyī. The dates of the Upaniṣads vary from 1000 to 300 B.C.

Nastika and Āstika : Two chief divisions of Ancient Indian Philosophy are the Heterodox Philosophy or Non-Believers (i. e. repudiating the Vedas) and the Orthodox Philosophy or Believers. The former includes the Lokāyatās (Materialists), the Jains, and the Buddhists (600 B.C.); and the latter, the six systems of Indian Philosophy i.e. the Ṣaḍ Darśanas-[Sāṅkhya, Yoga, Nyāya, Vaiśeṣika, Pūrva and Uttara Mīmāṃsas (Vedānta)] as they are called.

(To be continued in next issue)

** Ethically-प्राणारामं मनआनन्दं शान्तिसमृद्धममृतम् (तैत्तिरीय.)

*** We have obviously *dualistic* passages, as well as obviously *monistic* passages in the Upaniṣad, e.g. the following is clearly dualistic—

नायमात्मा प्रवचनेन लभ्यो न मेघया न बहुना श्रुतेन ।

यमेवैष वृणुते तेन लभ्यस्तस्यैष आत्मा विवृणुते तनूं स्वाम् ।।

(कठ, २०२३)

'The soul cannot be gained by Knowledge, not by Intellect, not by manifold Science. It can be obtained by the soul by which it is desired. His soul reveals its own truth.' This is Śamkara's interpretation: while the natural one is clearly dualistic: यम् तम् etc.= 'Two'.

યશસ્વી જૈન તવારીખ

□ પ. પૂ. આચાર્યશ્રી વાત્સલ્યદીપ સૂરીશ્વરજી મ.

□ મહાત્મા ગાંધીજી યુવાન વયે વિદેશ જવા માગતા હતા. તેમની માતાએ એ માટે ના પાડી કે કદાચ મારો દીકરો ત્યાં જઈને બગડી જાય

તો? તે સમયે ગાંધીજીને એક જૈન સાધુ મળ્યા. તેમનું નામ બેચરજી સ્વામી. તેમણે યુવાન ગાંધીને માંસ, મદીરા અને સ્ત્રી સંગથી દૂર રહેવાની પ્રતિજ્ઞા આપી. ત્યાર પછી જ તેમની માતાએ તેમને વિદેશ જવાની અનુમતિ આપી. આજે?

□ ભારતમાં ૨૬ જાન્યુઆરી, ૧૯૫૦ના સંવિધાન લાગુ થયું. સંવિધાન સભા લગભગ ત્રણ વર્ષ (૨ વર્ષ, ૧૧ મહિના અને સત્તર દિવસ) કાર્યરત રહી. સંવિધાન સભામાં ૫૦ સભ્ય હતા. તેમાં ૬ જૈન સભ્ય હતા. (૧) શ્રી અજીતપ્રસાદ જૈન, સહરાનપુર (૨) શ્રી બલવંતસિંહ મહેતા, ઉદયપુર (૩) શ્રી ભવાની અર્જુન ખીમજી, કચ્છ (૪) શ્રી કુસુમકાંત જૈન, ઈંદોર (૫) શ્રી રતનલાલ માલવીય, સાગર (૬) શ્રી ચીમનલાલ ચકુભાઈ શાહ, સૌરાષ્ટ્ર.

□ ભારતનું હૃદય એટલે દિલ્હી અને દિલ્હીનું હૃદય એટલે ચાંદની ચોક. ચાંદની ચોકમાં લાલ કિલ્લાની સામે પ્રસિદ્ધ જૈન મંદિર છે તેને લાલ મંદિર કહે છે. આ લાલ મંદિરનું નિર્માણ ૧૭મા સૈકામાં શાહજહાંના શાસનકાળમાં કરવામાં આવ્યું. આ મંદિરનું બીજું નામ ઉર્દૂ મંદિર છે. ઉર્દૂનો અર્થ થાય છે સેના અથવા છાવણી. આ લશ્કર માટેનું મંદિર છે. શાહી સેનામાં જે જૈન સૈનિકો હતા અને રાજકર્મીઓ હતા તેમને પૂજા અર્ચના માટે સમ્રાટ શાહજહાંની સંમતિથી આ મંદિરનું નિર્માણ કરવામાં આવેલું.

□ જૈન ધર્મના મહાન શ્રાવક દાનવીર ભામાશાહ પ્રખર સ્વામી ભક્ત અને દેશભક્ત હતા. હલદીઘાટીનું યુદ્ધ હારીને મહારાણા પ્રતાપ જંગલો અને પહાડોમાં ભટકતા હતા. દાનવીર ભામાશાહ તેમની પાસે પહોંચ્યા અને દેશની રક્ષા કરવાની વિનંતી કરી. રાણા પ્રતાપ કહે: 'મારી પાસે ધન નથી, સૈનિક નથી, સાથી નથી, હું ક્યા જોર પર દેશોદ્ધાર માટે પ્રયાસ

કરું.'

દાનવીર ભામાશાહે પોતાની તમામ સંપત્તિ મહારાણાના ચરણમાં મૂકી દીધી. એ સંપત્તિ એટલી હતી કે ૨૫,૦૦૦ સૈનિકોને બાર વર્ષ સુધી નિભાવી શકાયા!

□ મહાત્મા ગાંધીજી પોતાની આત્મકથામાં નોંધે છે કે મારા પર ત્રણ મહામાનવોનું ઋણ છે. એક શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી, બીજા ટોલ્સ્ટોય અને ત્રીજા રશ્કીન. ગાંધીજી જ્યારે આફ્રિકા હતા ત્યારે તેમને હિંદુ ધર્મમાં અનેક શંકાઓ થઈ. તેમની શ્રદ્ધા ડગમગી ગઈ. તે સમયે તેમણે પોતાની ૩૩ શંકાઓ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીને પત્ર લખીને જણાવ્યું. શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીએ ઉત્તર વાળ્યો અને ગાંધીજીનું મન સ્થિર થયું. તેમની શ્રદ્ધા પુનઃ જાગૃત થઈ.

□ જૈનોના પ્રથમ તીર્થંકર ઋષભદેવના પુત્ર ભરતના નામ પરથી આપણા દેશનું નામ પડ્યું 'ભારત'. જૈન સાહિત્ય ઉપરાંત માર્કન્ડેય, કૂર્મ, બ્રહ્માંડ, વિષ્ણુ, સ્કંદ આદિ પુરાણો તથા શ્રીમદ્ ભાગવત આ તથ્યની પુષ્ટિ કરે છે. શ્રીમદ્ ભાગવતમાં લખ્યું છે કે, યેષાં ખલુ મહાયોગી ભરતો જ્યેષ્ઠઃ શ્રેષ્ઠઃ ગુણશ્રવાસીત, યેનેદં વર્ષ ભારતમિતિ વ્યપદિશન્તિ. ૫/૪/૯.

□ ભારતીય સંસ્કૃતિની ધરોહર સિંધુ ઘાટીની સભ્યતાના આધાર પર ગણાય છે. સિંધુ ઘાટીની સભ્યતા અત્યંત પ્રાચીન માનવામાં આવે છે. હડપ્પા અને મોહનજો દેડોથી કેટલીક વીરલ મૂર્તિઓ મળી આવી છે. આ મૂર્તિઓ જોઈને વિશ્વ પ્રસિદ્ધ ઇતિહાસવિદ્ રામપ્રસાદ ચંદા વગેરે એમ માને છે કે તે મૂર્તિઓ ઋષભદેવ અને અન્ય તીર્થંકરોની કાઉસગ્ગ મૂર્તિઓ છે. આ વિદ્વાનોનું માનવું છે કે જૈન સંસ્કૃતિ તેનાથી પણ કેટલીય પ્રાચીન છે.

□ ભગવાન ઋષભદેવની કૃપાનો સ્વીકાર કરીએ તેટલો ઓછો છે. લિપિ અને અંકનું

જ્ઞાન એ ભગવાન ઋષભદેવનું મૌલિક પ્રદાન છે તે જૈન પરંપરા અને જૈનેતર પરંપરા સ્વીકારે છે. ભગવાન ઋષભદેવને બે પુત્રીઓ

હતી. એક બ્રાહ્મી અને બીજી સુંદરી. ઋષભદેવે આ બંને પુત્રીઓને બાળ વયમાં વિદ્યા આપી. બ્રાહ્મીને લિપિ શીખવાડી. સુંદરીને ગણિત શીખવાડ્યું. વિશ્વના તમામ ભાષાવિદો સ્વીકારે છે કે ભાષાનું મૂળ એટલે બ્રાહ્મી લિપિ. આ લિપિ અને અંક ગણિત ભગવાન ઋષભદેવે શીખવ્યા જેના આધાર પર આજે પણ જગત ચાલે છે.

□ ઉદયપુરની રાજમહેલની પન્ના માત્ર ધાવમાતા નહોતી પણ રાજકુમારની સાચી માતા બનીને રક્ષક બની હતી. તે પોતાના પુત્રનું બલિદાન આપીને રાજકુમાર ઉદયસિંહને લઈને ભાગી છૂટી. તે સમયે તેને કોઈ આશ્રય આપવા તૈયાર નહોતું. પન્ના કુંભલમેરના આશાશાહ પાસે પહોંચી. તેણે પણ આશ્રય આપવાની ના પાડી. તે સમયે તેની મા ગુસ્સાથી લાલચોળ થઈ ગઈ. તે ધર્મે જૈન હતી પણ કર્મે વીર નારી હતી. પોતાના પુત્રને ઠપકારતા કહ્યું, 'બેટા આશાશાહ, તું કેવો વીરનર છે કે કોઈને આપત્તિમાં કામમાં નથી આવતો? મારા સંસ્કાર લજાવવા બેઠો છે?'

આશાશાહ સત્ય સમજ્યો. પોતાની માતાના પગમાં પડીને માફી માંગી અને ઉદયસિંહને પોતાનો ભત્રીજો બતાવીને તેનું રક્ષણ કર્યું.

□ એક ગેરસમજ પ્રવર્તે છે કે ભારતીય સ્વતંત્રતાના સંગ્રામમાં જૈનોનું યોગદાન નથી. પરંતુ વાસ્તવિકતા એ છે કે ભારતીય સ્વતંત્રતા આંદોલનમાં જૈનોનું મહત્તમ અને મનનીય યોગદાન રહ્યું છે. ૨૦ જૈનો શહીદો થયા. એ માત્ર એમ.પી.ના છે. લગભગ ૫,૦૦૦ જૈનોએ જેલોની દારુણ યાતનાઓ ભોગવી. તેમાં ૫૦ તો સ્ત્રીઓ હતી. આ આંકડા પણ માત્ર એમ.પી.ના જ છે. બીજા પ્રાંતોની ઘટનાઓ જુદી છે.

(વધુ માટે જુઓ અનુસંધાન પાનું ૩૮)

ખારોઈ (ભચાઉ-કચ્છ) સ્થિત 'આનંદધામ'માં કુદરત ખોળે રહેવાનું બન્યું. નિસર્ગના એક ખૂણે શાંત વાતાવરણમાં વસેલા આ આરોગ્યધામથી તાજપને સંગાથે લઈ બસની મુસાફરીનો આનંદ ઉઠાવતી, પોતપોતાની દુનિયામાં મસ્ત એવા સાથી મુસાફરોની સંગાથે મોટી ખાખર સુધી ક્યારે પહોંચાઈ ગયું તેનું ભાન ન રહ્યું. મોટી ખાખરમાં રહેતા મારા મિત્ર ગુણવંતીબેનના ઘરે પહોંચતા મધ્યાહ્ન વેળા થઈ. જમતી વખતે રસોડામાં મોટા કુકરમાં વઘારેલા ભાત જોયા. મને થયું બે-જણના આ ઘરમાં આટલા બધા ભાત કોના માટે બનાવ્યા હશે? ત્યાં મારા આશ્ચર્ય વચ્ચે અડધી બળી ગયેલી એવી થાળી જમીન પર મૂકાયારાનો અવાજ સંભળાયો, જે થાળીમાં એ બધા ભાત સજાવી દેવાયા.

મારી નજર થાળી પરથી એને લઈને આવનાર બહેન પર પડી. વિખેરાયેલા વાળ, મેલા-ઘેલા કપડાં, ઝરીવાળો પણ જૂનો એવો ચણિયો, કોઈએ આપેલ હોય તેવું જુનું ઢીલું બ્લાઉઝ અને અડધી પડધી સાડીમાં શરીર ઢાંકતી એક સ્ત્રી ઊભી હતી. વિષાદ પમાડે તેવી સ્થિતિ ધરાવતી એ બહેનનો ચહેરો આનંદ સાગરમાં જાણે હિલોળા લઈ રહ્યો હતો. નામ પૂછતાં-કહ્યું, 'હું રાજી!' હું તો ગુણવંતીબેન અને રાજીબેનની નિશઃબે આપ-લે જોઈ અવાક જ થઈ ગઈ!

એ દિવસે સાંજે થોડું ચાલીને પાછા ફર્યા ત્યારે બે ઓટલા પર રાજીબેન અને બીજા એક ભાઈ ભરનિદ્રામાં પોઢી રહ્યા હતા. એ.સી. રૂમમાં પણ કોઈ ઓટલી નિરાતંથી ઊંઘી નથી શકતો એવા સ્ટ્રેસ/ટેન્શનના આ સમયમાં આ બન્ને જણા ખુલ્લા આકાશની નીચે કોઈકના ઘરના ઓટલે પોટલીમાં બંધાઈ જાય અને તેને સાચવવાની કે ચોરાઈ જવાની કોઈ ચિંતા ન હોય એવા અસબાબની આસપાસ સૂતા હતા. મને થયું કેવું વિશિષ્ટ યુગલ છે આ! પછીથી ખબર પડી કે એ બેન-ભાઈ હતા.

બીજે દિવસે સવારે પૂજા કરવા નીકળી ત્યારે થોડી સૂકાયેલી ડાળીઓ ભેગી કરી એની પર નાની વાટકી મૂકી રાજીબેનને ચા બનાવતા જોયા. પૂછ્યું, 'શું કરો છો?' સ્મિતવાળા ચહેરાએ

પંથે પંથે પાથેય

પ્રત્યુત્તર આપ્યો, 'બેન, ચા બનાવું છું, ચા તો જોઈએ ને?' વળી, એ જ આનંદ સાથે 'ચા' ઉકાળવામાં પરોવાયા. મને આ શણે ડો. ધનવંત શાહના 'પ્રબુદ્ધ જીવન'માં પ્રગટ થયેલ લેખના 'તાંસળીવાળા બાબા' યાદ આવી ગયા.

રાજીબેન વિશે જાણવાની ઉત્કંઠા વધતી રહી. મારા કુતૂહલને સંતોષતા ગુણવંતીબેન અને મનસુખભાઈ કેનિયાએ જણાવ્યું કે આ બંને બેન-ભાઈ વર્ષથી અહીં આવે છે. મૂળ ઝરપરા ગામના છે. ભાઈને પતરાના ડબ્બામાંથી સૂપડી, નાના

આનંદધામ

□ ગીતા જેન

ડબ્બા જેવા ઘર ઉપયોગી સાધનો બનાવવાની સારી ફાવટ છે. 'મુંબઈ સમાચાર'ની લોકપ્રિય કોલમ 'કહાં ગયે વો લોગ'માં સ્વ. કિશોરભાઈ પારેખ કેટલાંય કલા અને કૌશલના ઘણી વાતો સાકાર કરતા એ સ્મરી આવ્યું.

આ બેન-ભાઈ એક ગામથી બીજે ગામ ફરતા રહે. કોઈ એક આશ્રયસ્થાન શોધી લે. બહેન ત્યાં બેસે, ભાઈ ગામમાં ફરીને કામ કરે જે થોડું-ઘણું મળે એમાં તેમની જીંદગીનું ગુજરાન ચાલે. મોટી ખાખરમાં આવે ત્યારે ગુણવંતીબેનના ઘર પાસે ઓટલા પર બેસે. બંને વખતનું ગરમ ભોજન ગુણવંતીબેન જમાડે. જે ગામમાં જે મળ્યું તે ખાઈ-લઈ આ બેન-ભાઈની જુગલજોડી આનંદથી મહાલ્યા કરે. આ લોકોને અપરિચ્છાના કોઈ પાઠ શીખવાની જરૂર ખરી?

અલગારી એવા આ બેન-ભાઈ ઘણીવાર તો પંદર-પંદર દિવસ સુધી રોકાય. બે વખતનું ગરમ ભાણું મળ્યા કરે. આ દંપતી જ્યારે મુંબઈના ઘરે

સરનામા વગરના માણ-સોનું સુખનું સરનામું

હોય, કચ્છનું રસોડું બંધ હોય ત્યારે આ બેન-ભાઈની જોડી આવી ચડે તો એમની સેવિકા સલમા પણ એ જ રીતે હસતા મુખે બે ટંક રસોઈ બનાવીને આ હરતા-ફરતા 'સાધુ'ને જમાડીને જ જંપે! 'માલિક તેવા સેવક!'

ક્યારેક પૈસાની જરૂર હોય તો મનસુખભાઈ પાસે આવીને ૨૦૦-૪૦૦ રૂ. માંગી લે. 'નેકી કર ઔર કુએ મેં ડાલ'ની મનોવૃત્તિ ધરાવતા આ પતિ-પત્ની તો એ વાત ભૂલી ગયા હોય ત્યારે ઓચિંતો આ અવધૂતોનો કાફલો ચડી આવે અને આવીને સીધા મનસુખભાઈના હાથમાં થોડા થોડા કમાવીને ભેગા કરી સાચવી રાખેલી ચીમળાયેલી નોટો આવીને પડે. ખૂબ આનાકાની છતાં તે પૈસા પરત કરીને જ જાય. ગૌરવભેર પાછા ફરતા એ પગલાં એ જ મસ્તીથી પતરાના ડબ્બાને લઈ ચાલતા થઈ જાય...દીન બની બીજાના ઉપકારોની નીચે દબાયેલા રહેલા લોકો કરતા આવા ગૌરવભેર જીવતા મિથિયાભાઈ માટે સ્વાભાવિક રીતે જ માન થઈ આવે છે.

રાજી (ખુશી/happy) અને મિથિયાભાઈ (મધુર/sweet) નામ પણ કેટલા સૂચક છે!

મીરા કથિત 'રામ રાખે તેમ રહીએ'ને સાર્થક કરતાં આવા લોકો આપણને કેટલું બધું શીખવી જાય છે. કેટલું બધું મળ્યું હોવા છતાં ફરિયાદોની યાદી તૈયાર રાખનારા માણસ કશું ન હોવા છતાં આનંદમાં રહેનાર આવા લોકોની નોંધ પણ લેતો નથી. સુખ માટેની દોટમાં અમૂલ્ય આનંદને ગુમાવી બેસનાર ખરો ધનિક છે કે પછી કશું ન હોવા છતાં સુખી આનંદિત રહેનાર આવા રાજીબેન અને મિથિયાભાઈ ધનિક છે? આખરે આપણી દોટ શાંતિ અને સુખ માટેની જ હોય તો તે લક્ષ્ય (સાધ્ય) પ્રથમ સ્થાને હોવું જોઈએ-સાધન નહિ.

જીવન પટ પર ઓચિંતા મળી જતા આવા લોકો ખરેખર આનંદસભર વિસ્મય લોકમાં લઈ જાય છે. મને થયું હું એક આનંદધામથી બીજા આનંદધામ પાસે આવી પહોંચી હતી. * * * ૧૨, હીરા ભુવન, કુશાલ જૈન ચોક, વી. પી. રોડ, મુલુંડ (વેસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦ ૦૮૦.

Mob. : 9969110958

E-mail ID : geeta_1949@yahoo.com

Postal Authority Please Note: If Undelivered Return To Sender At 33, Mohamadi Minar, 14th Khetwadi, Mumbai-400004.

Printed & Published by Pushpaben Chandrakant Parikh on behalf of Shri Mumbai Jain Yuvak Sangh and Printed at Fakhri Printing Works, 312/A, Byculla Service Industrial Estate, Dadaji Konddev Cross Rd, Byculla, Mumbai-400 027. And Published at 385, SVP Rd., Mumbai-400004. Temporary Add. : 33, Mohamadi Minar, 14th Khetwadi. Mumbai-400004. Tel.: 23820296. Editor: Dhanwant T. Shah.